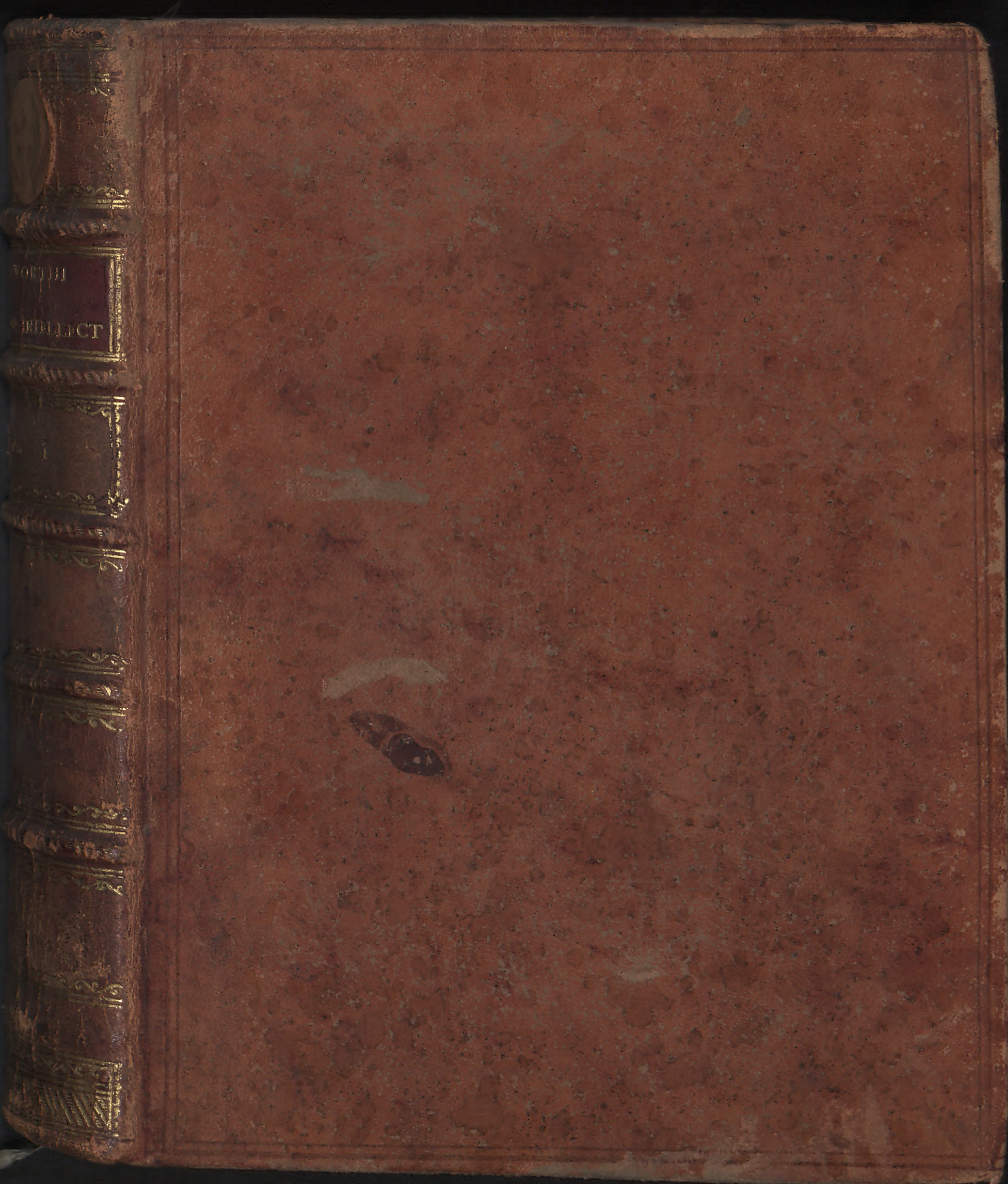
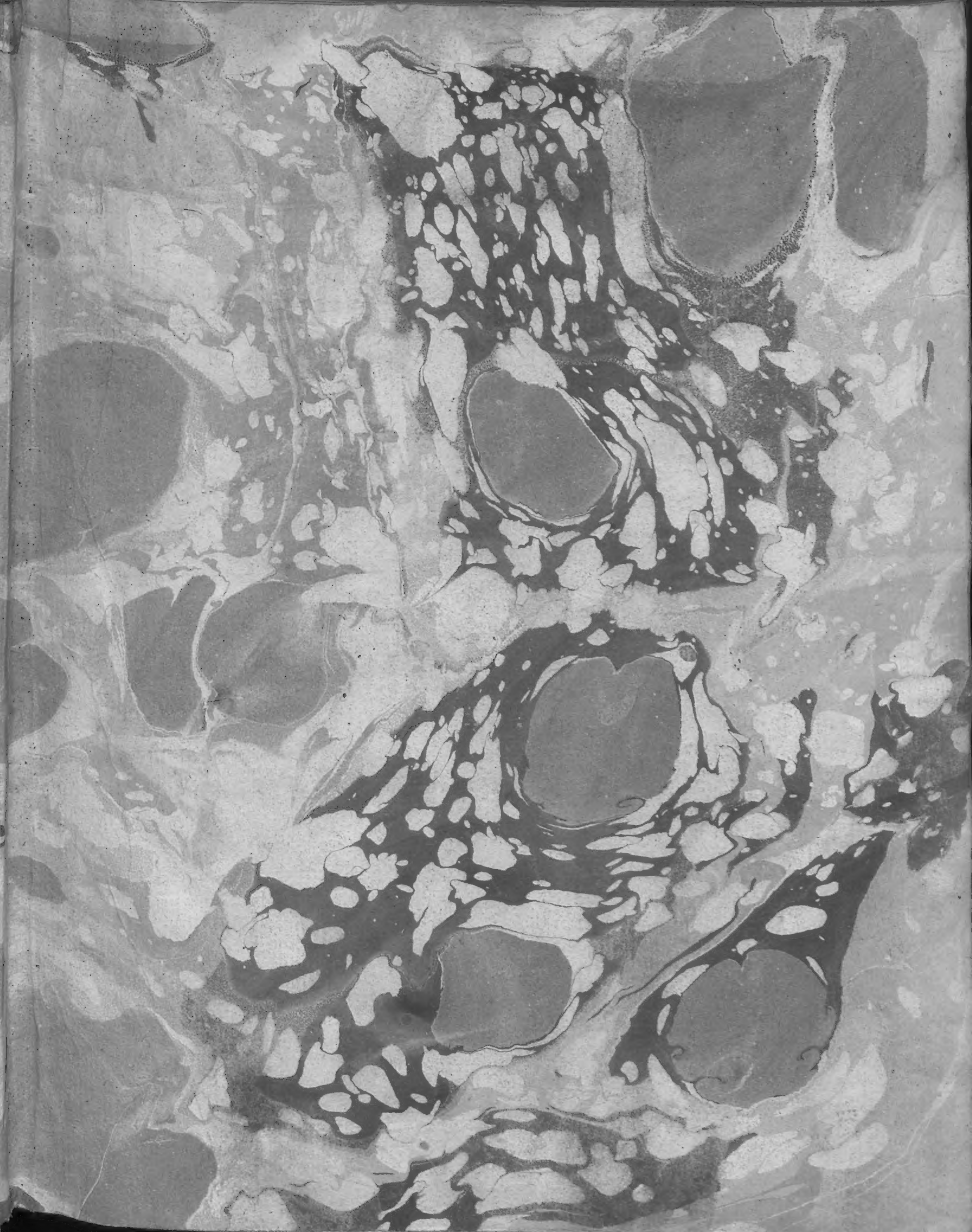

VOETII
SELLECT
I

REALE ACCADEMIA DELLE SCIENZE DI TORINO
N. IV. 39.

RADULPHI CUDWORTHI
SYSTEMA
INTELLECTUALE
HUJUS UNIVERSI.

TOMUS I.

RADULPHI CUDWORTHI,
THEOL. D. ET IN ACADEMIA
CANTABRIGIENSI PROFESSORIS,

SYSTEMA
INTELLECTUALE
HUJUS UNIVERSI,
SEU
DE VERIS NATURAE RERUM ORIGINIBUS
COMMENTARII,
QUIBUS OMNIS EORUM PHILOSOPHIA, QUI DEUM ESSE NEGANT, FUNDITUS EVERTITUR.

ACCEDUNT RELIQUA EJUS OPUSCULA.

JOANNES LAURENTIUS MOSHEMIUS,
THEOL. D. SEREN. DUCIS BRUNSV. A. CONSILIIS RERUM SANCTIORUM, ABBAS COENOBIORUM VALLIS S. MARIAE ET LAPIDIS S. MICHAELIS, RELIQUA,

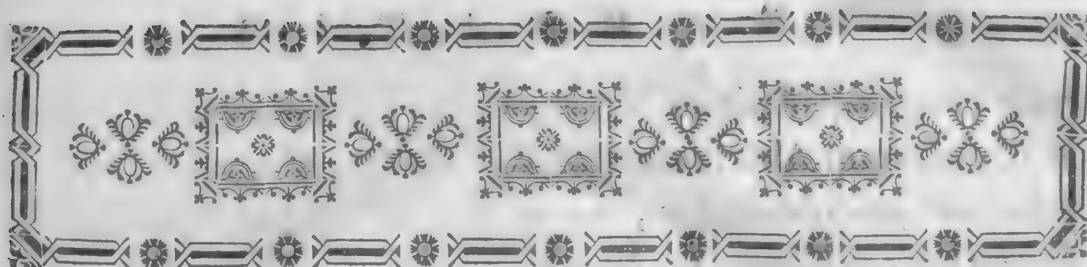
OMNIA EX ANGLICO LATINE VERTIT, RECENSUIT, VARIISQUE OBSERVATIONIBUS DISSERTATIONIBUS ILLUSTRAVIT ET AUXIT.

Editio secunda ex autographo Moshemiano emendatior & auctior.

TOMUS I.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD SAMUELEM ET JOHANNEM LUCHTMANS,
MDCCLXXIII.

LECTORI

S. D.

SAMUEL ET JOHANNES LUCHTMANS.

Non temere aliud de Philoſophia opus prodiit, quod tantam auctoritatem tam mature obtinuerit, & eandem, inter tot ſectarum divortia, tam conſtanter conſervarit, quam, quod iterum exhibemus, *Radulphi Cudworthi Syſtema Intellectuale.* In cujus editione Anglica ſi quid forte requiri potuit, id corrigendo, illuſtrando, amplificando ita explevit Latinus ejus Interpres elegantiſſimus & Commentator acutiſſimus, *Joannes Laurentius Moshemius*, ut de ingenii & doctrinae palma certamen cum Cudwortho iniiſſe videatur. Divendita intra annos haud ita multos Moshemiana Latina editione, cum illius recudendae jus ad nos perveniſſet, nihil reliqui fecimus, ut opus elegantiore cultu, quam in Germania, mutata quoque forma maxima in commodiorem quarti ordinis, prodiret. Sed aliam quoque commendationem Editio noſtra prae Germanica habet,

curas videlicet posteriores Moshemii, ex ipsius autographo, quod in Bibliothecam Altorfinam migravit, ductas, & a nobis, ne cum prioribus confunderentur, uncis inclusas. Quas cum ibi superesse cognovissemus ex Novellis literariis Noribergens. a. 1770. Part. I. p. 7. seqq. per literas rogavimus Clarissimum humanissimumque Virum, *Georgium Andream Willium*, Professorem Altorfinum, ut illas de margine exemplaris Moshemiani describeret, & nobiscum communicaret. Nec ulla in egregio viro mora fuit. Sed cum operae interea ad p. 351. Editionis nostrae pervenissent, observationes anecdotae hanc paginam antecedentes, quas suis inserere locis serum erat, Tomo I. praemittendae fuerunt. Denique, ut in omnibus lectorum commoditati consuleremus, prioris Editionis Latinae paginas in margine nostrae notavimus. Vale, benivole Lector, &, si bene de Te meremur, nobis fave.

SERE-

SERENISSIMO, CELSISSIMOQUE
PRINCIPI AC *DOMINO,*

DOMINO

LUDOVICO RUDOLPHO,

DUCI BRUNSVICENSIUM
ET LUNEBURGENSIUM

REGNANTI,

PATRIAE PATRI,

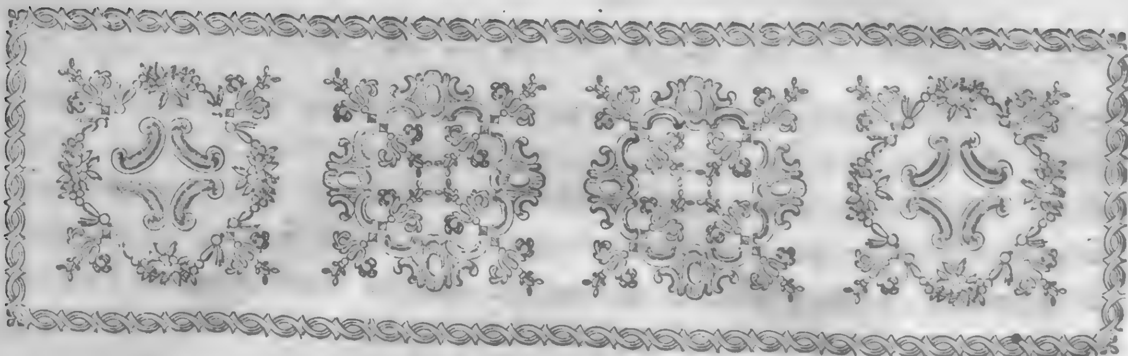
PRINCIPI PIO,

ERUDITO, FELICI, OPTIMO,

DOMINO SUO LONGE CLEMENTISSIMO,

GLORIAM, FELICITATEM, VITAM, SALUTEM, FAUSTA DENIQUE QUAEVIS ANIMO SUBMISSO PRECATUR

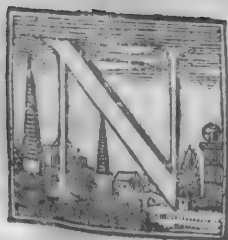
JOANNES LAURENTIUS MOSHEMIUS.

SERENISSIME CELSISSIMEQUE

DUX!

DOMINE LONGE CLEMENTISSIME.

ovo more, vixque adhuc apud eos ufitato, qui rectoribus hujus orbis lucubrationes fuas offerunt, compellare TE audeo, quum hoc volumen SERENISSIMO NOMINI TUO confecratum effe jubeo. Solent, qui ingenii fui monumenta principibus humani generis viris dedicant, tenuitatem plerumque & exilitatem munerum fuorum ipfimet accufare. Nil, ajunt, donamus, quod perfonis veftris, quod fplendore & magnificentia veftra, quod animis veftris excelfis & fublimibus dignum fit, GLORIOSISSIMI PRINCIPES: humilia, de-

miſſa, abjecta ſunt omnia noſtra, & de pulvere vix ſeſe extollunt: At vos animum, quod immortale quoque Numen ſolet, ſpectare & ex illo unice munuſculorum noſtrorum pretium metiri decet. Utantur hac, quibus placet, formula, ſi res, ſi locus, ſi patronus eam poſtulare videatur: nolim ego conſuetudini, quam maximorum virorum auctoritas roboravit, derogare. Me vero nunc, CLEMENTISSIME DOMINE, ipſa magnitudo animi TUI, ipſa virtus TUA, quam tot documentis cognitam habeo, incomparabilis, ipſa illa perennis gloria, quam TIBI collegiſti merito TUO, incitat, ut tritam hancce viam deſeram. Valete veteres dedicationum formulae: me novam & inſolitam recitare juvat. Accipe, inquam, DOMINE, volumen TE atque auguſta perſona TUA dignum, munus non jejunum & parvum, ſed magnum, illuſtre, pretioſum, donum non contemtum, ſed quod nec TU ipſe purpura TUA indignum judicaveris.

TUA ſunt, non ignoro, univerſa, quae magna & grandia inter homines vocari ſolent. Sanguine cretus illuſtriſſimo, facta & res geſtas majorum ſi minus ſuperas, aequas certe, ſummoque inter capita terrarum orbis loco poſitus, radios inde ſpargis aciem etiam illorum praeſtringentes, qui acutiſſimis ceteroquin oculis valere ſibi videntur. Accedunt indies, divino favore, nova bonis & fortunis TUIS ornamenta, eaque ſplendidiſſima; utque annis creſcis, ita gloria, dignitate, veneratione, majeſtate amplificaris. Hic publicae majeſtatis ſplendor quum ſeſe mihi objicit, efficit facile, ut confitear, longe infra TE poſita eſſe omnia, quae a mei ordinis hominibus, ut ingenio & eruditione mortalibus praeſtent omnibus, ad ſolium TUUM deferri poſſunt. Sed TU ipſe, GLORIOSE PRINCEPS, externa haecce honoris inſignia, quae ceteros in admirationem & ſtuporem vel invitos rapiunt, tametſi non deſpicias, tamquam praepotentis Dei beneficia, in minimis tamen bonis TUIS ponis, longeque alio nomine MAGNUS videri vis, quam rebus illis, quae ſenſus feriunt & oculos magis, quam rationem & animum,

mum, capiunt. Pietatis atque germanae religionis ſincerum ſtudium, animus celſus & humana quaevis contemnens, amor civium, munificentia incredibilis, ſumma erga humillimos etiam humanitas & clementia, verae eruditionis denique atque litterarum, quibus humani generis felicitas ſuſtentatur & communitur, cupiditas inexhauſta: haec illa demum ſunt, quae TU putas eſſe magna & egregia: his dotibus civibus TUIS TE commendare, his fulgere cupis: his virtutibus Europae univerſae, his Germaniae noſtrae, GRANDIS, MAGNUS, INCLYTUS videri unice vis, & jamdudum videris. Quae dum cogito & in memoriam revoco, ipſa me juſtitia & aequitas vult formulam illam repetere, quam dixi, nec ullo modo dubitare, quin eximium, praeclarum, & gratiſſimum munus TIBI afferam.

Hominis librum vides, qui, ut mediocri fuerit inter reliquos auctoritate, virtute tamen, eruditione, ingenuitate, pietate a poſteris obtinuit, ut memoriam ejus colant, nec venerari deſinant. Talis TIBI vir puſillus & humilis videri nullo modo poterit, qui tanta es animi praeſtantia, ut non titulis, non opibus, non honoribus, non potentia, ſed virtute una & recte factis dignitatem & pretium hominum aeſtimes. Librum TIBI trado, in quo admirabili acumine ac ſollertia nefariae illorum argutiae ac ſubtilitates disjiciuntur ac profligantur, qui gigantum more cum Deo pugnant & pietati omni ac religioni aeternam inimicitiam denuntiant. Hunccine librum TU, DOMINE, aſpernari poteris, qui & ipſe Deum ſancte colis, & TUOS non modo, ſed omnes omnino homines, pietati ac religioni deditiſſimos eſſe, ex animo voves? qui cultu ſupremi Numinis ſalutem humani generis contineri, hocque neglecto, fore, ut funditus ſubvertatur felicitas omnis, profiteri non vereris? qui nullos magis execraris ac deteſtaris, quam id genus, quod in ſuam perniciem ingenioſum eſt, Deoque obluctando ſibimet ipſi perennes miſerias, reliquis mortalibus dolores, aegritudines, miſerias, moleſtias comparat? Gaudebis potius, ſcio, ex TUIS aliquem homi-

nem nulla re alia, quam beneficentia & clementia TUA, nobilem, in ejusmodi volumine vertendo, poliendo, ornando tempus, quod officia vacuum reliquerunt, consumsisse. Opus ad TE defero, quod fatentur universi eruditione exquisita & admirabili interiorum litterarum copia refertum esse: cujus lectionem plurimi adhuc desiderarunt, pauci consequuti sunt. TEne, PRINCIPUM ERUDITISSIME, putem, tam insigne opus parvi habiturum esse, qui litterarum & eruditionis amore totus ferves, qui homines illis imbutos unus foves, ornas, complecteris, qui graviores pro republica curas & sollicitudines lectione varii generis librorum, eruditorum hominum colloquiis, meditatione denique, temperas & condis? Laus haec tota TUA est, DOMINE, quod otium, si quod modo TIBI relinquunt ardua negotia, litterarum fallis dulcedine: quae si TUO exemplo ad omnes propagaretur, quos Germania colit, PRINCIPES, quanta saeculi nostri foret felicitas! De meis, quae volumini huic accesserunt, cogitatis etsi, quod fas est, modice sentio, nec tamen dubito, quin accepta, immo non contemnenda TIBI sint futura. Id egi, ne beneficiis TUIS indignus viderer: pietati, religioni, supremi Numinis gloriae consulere pro viribus volui: de litteris bene mereri conatus sum: Academiae TUAE nomen & decus pro facultate mea, tenui licet ac infirma, illustrare studui. Horum consiliorum nullum a TE scio sperni ac rejici, quamvis saepenumero eventu destituantur exoptato. Quod si ausis meis excidi, magnis tamen ausis excidi: TIBI vero magna constanter & fortiter moliri, quae animi TUI vis est, idem est, quod perficere ac exsequi.

Fidem feci formulae, qua TE compellare ausus sum, CLEMENTISSIME DUX: restat, ut de caussis aliquid dicam, quibus me adductum sensi, ut ad TE hunc librum instituerem. Poscunt hoc a me leges epistolarum hujus generis. Sed qui unam harum legum neglexi, reliquas etiam secure, nec imprudenter, ut arbitror, repudio. TU mihi commemorandus esses, DOMINE, si

ſi his in rationibus exponendis facundus eſſe vellem, TUA magnitudo, TUAE virtutes, TUA gloria praedicanda. At de hiſce rebus quid dicerem, praeter id, quod in ore jam dudum univerſae Europae verſatur? TUA erga me inſignis clementia extollenda & verbis explicanda eſſet. Sed ne haec quidem eos fugit, quibus vel leviter notus ſum. TU, DOMINE, per hoſce novem annos talem TE mihi praebuiſti, qualis TOTI PATRIAE es, id eſt, PATREM: TU praemiis, TANTO PRINCIPE dignis, me TIBI totum adſeruiſti: TU Muſas meas humi repere & cum rerum, quibus litterarum ſtudia carere nequeunt, inopia conflictari noluiſti: TU toties publice, quamvis aride & tenuiter, diſſerentem praeſentia, benevolentia, attentione TUA animaſti: TU rebus magnis gerendis natura imparem, ut ipſum ingenii mei modum labore ſuperare conarer, auctoritate TUA excitaſti: TU denique voluntatem cum virium imbecillitate luctantem, ne animum abjicerem, clementia TUA ſuſtentaſti. Et, quod maximum eſt, haec omnia non rogatus, non precibus victus, non monitus, ſed ſponte TUA, ſola animi celſitudine ductus, feciſti. Ingens diſſerendi & laudandi materia: ſed quid ea referre juvat, quae publice conſtant, ego vero vix ſine verecundia recitare poſſum? Patere igitur, DOMINE, ut tota haec epiſtola a communi dedicandi norma abeat & novam omni ex parte formam referat.

DEUS TE, MAGNE PRINCEPS, ingentibus ornatum animi & fortunae dotibus, ſublimi valde loco inter generis humani tutores & orbis terrarum fulcra collocavit: Faxit idem, ut haec diuturna ſit felicitas TUA: Paſcat ille mentem TUAM exquiſito benignitatis ſuae ſenſu, bonorumque coeleſtium & perennium ſuavitate repleat: tantum ille corpori TUO roboris addat indies, quantum tempus & laborioſa reipublicae procuratio de eo deterit: TUUM denique CELSISSIMAEQUE DOMUS ſplendorem & gloriam laetiſſima quotidie capere incrementa jubeat: Transeas, DOMINE, divino beneficio, metam illam, qua mortalium annos & tempora ſupre-

ſupremus rerum noſtrarum arbiter deſcripſit: numquam jacentes, numquam laborantes, numquam afflictos cives TUOS videas: adſpicias SERENISSIMOS non modo NEPOTES feliciſſimis & celſiſſimis junctos conjugiis, ſed etiam in PRONEPOTUM virtutibus & praeſtantia imaginem futurae generis humani felicitatis diu intuearis. Vale, DUX CLEMENTISSIME, hominemque tueri perge, quem beneficiis, munificentia, clementia TUA adhuc extuliſti. Dabam in Academia TUA Julia ipſis Kal. Martii A. MDCCXXXIII.

ILLU-

ILLUSTRISSIMO VIRO,

HENEAGIO,

DOMINO DE FINCA,

BARONI DAVENTRIAE,

MAGNO ANGLIAE CANCELLARIO,
REGISQUE A CONSILIIS SANCTIORIBUS,
S. P.

ILLUSTRISSIME VIR!

Tot atque tanta, quae liberaliter olim in me contulisti, beneficia dudum id a me flagitarunt, ut, si quam nactus essem opportunitatem, publicum eis monumentum, grati animi testandi caussa, statuerem. Itaque librum hunc quum emittere decrevissem, illustrissimo Nomini TUO *eum dedicare atque consecrare, nil dubitavi. Tanta est in* TE *ingenii vis,* DOMINE, *& perspicacitas, tanta judicii firmitas, tanta denique doctrinae atque eruditionis aliunde petitae copia, ut meliorem labori meo & intelligentiorem patronum frustra quaesivissem. Quam vero in* TE *cognovi esse, insignis erga Deum pietas & incredibile religionis studium, nullo modo me dubitare sinunt, fore, ut eatenus libenter patrocinium sus-*

** *cipias*

cipias voluminis, quod unice ad Dei religionisque defensionem comparatum est, quoad per admissa forte in eo vitia deformitatesque licuerit. Minime omnium a me impetro, ut hac nostra aetate, qua plena sunt omnia hominum, qui scelera quaevis sine metu committunt, ac vel nihil esse certi vociferantur, vel omnia plane sacra contemnunt & rejiciunt, conatum hujus generis aut inutilem aut a temporum rationibus disjunctum TIBI *visum iri, credam.*

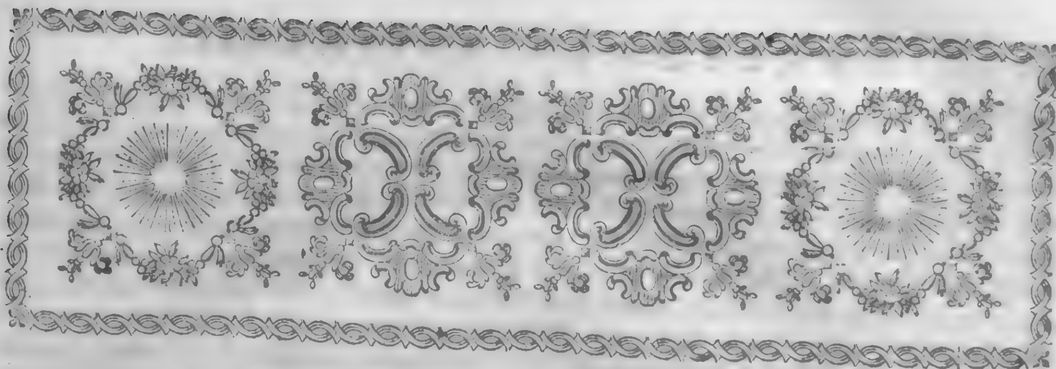
Hic mihi sese ingens laudum ac virtutum TUARUM *campus aperit, in quo libere vagari & excurrere posset oratio, partim ut dignum meritis* TUIS *praemium publice persolveretur, partim ut alii ad* TUI *aemulationem accenderentur. Sed, ut taceam, non minorem hoc institutum eloquentiam flagitare, quam* TUA *est, non sum nescius, tantam esse animi* TUI *excellentiam & magnitudinem, ut longe ducas suavius, quae recta sunt & laudabilia gerere, quam eorum, quae praeclare a* TE *gesta sunt, repetitam commemorationem intelligere. Quare, missis omnibus, quibus minime delectaris, elogiis, preces tantum & vota praepotenti Deo pro incolumitate & salute* TUA *nuncupabo, quo Regi diu in* TE *cive fidelissimo & consiliorum administro sapientissimo gaudere, ecclesiae Britannicae eximium patronum venerari, supremo, quod occupas, tribunali judice incorrupto & integerrimo florere, populo denique Britannico omnis pietatis & virtutis illustri exemplo uti liceat. Ita numquam ex animo deprecari desinet,*

VIR ILLUSTRISSIME,

Cliens TUUS nulli pietate secundus,

RADULPHUS CUDWORTHUS.

LEC-

LECTORIBUS
ERUDITIS ET BENEVOLIS
S. P. D.
JO. LAUR. MOSHEMIUS.

Si quod umquam opus a renatis litteris faustis & fortunatis auspiciis in lucem prodiit, illud certe est, quod *Radulphus Cudworthus*, Angliae eruditae & litteratae superiori saeculo lumen splendidissimum, ad eorum perfidiam, qui una cum religione Deum esse sublatum volunt, debellandam & enervandam exaravit ac *systema intellectuale hujus universi*, vocabulis ex schola Platonica sumtis, inscripsit. Inter Anglos, quorum lingua usus erat in scribendo vir summus, quotquot eruditionem, ingenium, & pietatem inde ab edito hoc volumine amarunt, ingens illi posuerunt pretium; nec hodie quicumque in hac gente loco quodam inter viros eruditos & religionis amantes collocati sunt, fateri desinunt, perpaucos civium suorum libros exstare, qui cum hoc, sive copiam eruditionis, sive soliditatem, sive denique acumen & subtilitatem spectes, contendi queant. Itaque vix aliud opus diligentius evolvi & legi ab illis accepimus, qui aut sacro muneri sese dedicarunt, aut irruenti in hac gente, & majora proh dolor! incrementa indies capienti impietati erga Deum occurrere nituntur, quam hoc ipsum. Nec minori omnium doctorum & bonorum approbatione apud alias gentes exceptum fuit idem, simulatque ratio & argumentum ejus cura eorum, qui sermonis Anglici periti erant, publice quodammodo innotuit. Inter Germanos princeps ejus, quod quidem sciam, insigni cum laude meminit Theologus longe celeberrimus & magnis in omne litterarum genus meritis immortalis, *Abrahamus Hinckelmannus*,

 qui

qui *Jac. Boëhmii* amicos & sectatores illud in primis adire jubet aliquoties, ut discant inde, quam perniciosa & capitalia essent magistri sui dogmata. (*a*) Sed tum paucis adhuc notum erat: neque facile, cum ob summam raritatem ejus in ipsa Anglia, tum ob cultorum sermonis Britannici in Germania id aetatis inopiam, comparari & consuli poterat. Quocirca parum inter nostros haec illi commendatio profuit. Plures ipsi amatores & majorem celebritatem pepererunt judicia magnorum quorumdam hominum, qui post *Hinckelmannum* praestantiam ejus praedicarunt, quos inter *Joh. Alb. Fabricius* eminet, cui *opus immortale* vocare illud placuit: (*b*) sed nec his caussae tolli potuerunt, quibus ab usu ejus plerique arcebantur. Postquam vero *Johannes Clericus*, cujus eruditionem & in litteras merita nulli nesciunt, nisi qui litterarum plane rudes & ignari sunt, luculentissima & amplissima ex eo excerpta Gallico sermone cum litteratis communicaverat, (*c*) non modo frequentius per ora omnium eruditorum ferri & insigniter laudari coepit, (*) verum etiam desiderium totum illud legendi & perlustrandi mirifice ubique terrarum crevit. Quaerebant ab eo tempore Galli, quaerebant Germani hominem laboriosum, rerumque non minus, quae hoc opere traduntur, gnarum, quam ingenio & linguae Anglicae cognitione valentem, qui aut Gallice illud, aut Latine verteret & hac ratione, quod privatum diu satis quodammodo fuerat bonum, publicum faceret. Sed vana diu & irrita fuerunt haec vota. Is ipse scilicet vir celeberrimus, *Jo. Clericus*, qui hanc cupiditatem accenderat, optaveratque, ut vir aliquis eruditus Latino sermone opus eximium exprimeret: (*d*) is ipse, qui paucis

(*a*) In *detectione fundamenti Boëhmiani oder Untersuchung und Widerlegung der Grund-Lehre die in Jacob Boëhmens Schrifften vorhanden p.* 13. & alias. *Hamburgi* 1693. *in* 4.

(*b*) In *Notis ad* MARINI *vitam Procli*, quam *Hamb.* 1700. 4. edidit *p.* 97.

(*c*) In notissimis Ephemeridibus, quas *Bibliothecam selectam* seu *Bibliotheque Choisie* vocavit & A. 1703. *Amstelodami* edere coepit, cujus novem prioribus *voluminibus* elegantem & copiosam operis hujus summam particulatim exhibuit.

(*) [Laudat haec excerpta & ipsum simul opus *Vitringa Obs. Sacr. Lib.* V. *Cap.* 11. *p.* 114.]

(*d*) Bibliotheque Choisie *Tom.* I. *p.* 65. *Il seroit a souhaiter que quelque habile homme entreprit de le traduire en Latin.*

(*e*) Bibliotheque Choisie *Tom.* I. *p.* 63. *Il n'y a guere de Livres, en quelque langue qu'ils soient ecrits, qui contiennent un si grand nombre de recherches curieuses & importantes, que le livre de Mr. Cudworth.* Bibl. Choisie *Tom.* IX. *p.* 102. *Je ne doute pas, que tout ce qu'il y a de gens raisonnables, quand ils ne gouteroient pas tous ses raisonnemens —— ne tombent d'accord, avec moi, qu'il ne s'est guere fait des livres pour preuver l'exsistence de Dieu & pour refuter les Athées, qui soient comparables a celuici, pour la netteté & pour la force des raisonnemens & pour le nombre des preuves qu'il apporte: aussi bien que pour la profonde lecture de l'antiquité & pour le choix de ce qu'elle a de plus beau & de meilleur.*

(*f*) Biblioth. Choisie *Tom.* I. *p.* 64. *Feu Mr. Cudworth —— joignit à une tres-grande lecture de l'Antiquité sacrée & profane, accompagnée de beaucoup de connoissance des Langues anciennes, un discernement peu commun & une penetration extraordinaire, qu'il s'étoit acquise par l'etude de la Theologie, & de la philosophie, & qui faisoit qu'il sçavoit faire un excellent usage de ses grandes lectures: comme on le peut voir par la lecture de son livre.*

(*g*) Biblioth. Choisie *Tom.* I. *p.* 65. *Mais pour cela il faudroit entendre bien l'Anglois, le Latin & la matiere, & de plus être accoutumé à écrire en Latin avec quelque netteté & quelque politesse.*

Avertissement au second Tome de la Bibliotheque Choisie *p.* V. *On peut dire en particulier de Livre de Mr. Cudworth, que c'est un livre, que ceux qui ne savent que l'Anglois & le Latin & qui n'ont qu'une legere teinture de philosophie, ne sont pas en etat d'entendre: à cause des passages d'Auteurs & des mots Grecs, qui y sont par tout & des allusions a l'ancienne Histoire philosophique, que l'on y trouve a tous momens.*

(*h*) Aliquot in locis hoc aperte fatetur. *Biblioth. Choisie Tom.* III. *p.* 106. *Si quelqu'un vouloit faire paroitre ceci dans une autre langue, il en faudroit faire diverses ouvrages a part. —— Mais c'est ce qui apparemment ne s'executera jamais. Au moins j'y voi tant de difficulté, que je ne croi pas qu'il*

paucis illuſtrem hunc librum conferri poſſe, (*e*) auctoremque ejus aeque magna fuiſſe ingenii ſubtilitate, atque doctrina, utraque vero incomparabili, ſcripſerat: (*f*) is ipſe denique, qui omnes ad lectionem atque meditationem tam praeclari voluminis exhortatus erat, abſterruerat homines virium ſuarum haud immemores, tametſi doctos & laboris patientes, ne laborem hunc ſuſcipere auderent. Etenim non modo ſignificaverat, poſcere hoc negotium virum in utraque lingua, Latina & Anglica, verſatiſſimum, facultate ſcite, polite, ac eleganter cogitata ſua enuntiandi inſtructum, denique rerum, quae hoc opere explicantur, id eſt, hiſtoriae Chriſtianae ac philoſophicae, Antiquitatis Graecae ac Romanae univerſae, Metaphyſices, Logices, rei moralis, totiusque tam philoſophiae, quam Theologiae, aliarumque diſciplinarum in primis peritum: (*g*) verum etiam haud obſcure profeſſus erat, deſperare ſe, fore aliquem, qui vel poſſet rite ac digne hoc munere defungi, vel etiam tanto ſemetipſum oneri ſubjicere vellet ob incredibilem difficultatem orationis *Cudworthianae*, novis & Romana lingua inuſitatis plane nominibus, Graecisque & ad Graeci Latinique ſermonis formam effictis vocabulis refertae, implicatae praeterea, nodoſae, ac vehementer durae, aliasque cauſſas & rationes. (*h*) Quis tanti nominis & intelligentiae judicem ſperneret, laborique manus admoveret, quem tractari a nemine, quamvis erudito & perſpicaci, pro dignitate poſſe is monuerat, a quo potiſſimum deſiderium ejus inflammatum erat? Itaque ſpem plerique abjecerunt hoc opus Latine verſum videndi, ſitimque illis, quae excerpſerat inde *Clericus*, (*i*) reſtinguere conati ſunt:

qu'il ſe trouve perſonne, qui s'en acquite d'une maniere qui ſoit digne de l'excellence des materiaux, que ce Volume renferme. Cauſſas indicat *dans la Preface du* II. *Tome de* **la** *Bibliotheque Choiſie p.* V. VI. *Il ne ſeroit pas même poſſible de le traduire paſſablement, ſans prendre une tres-grande libertè; où plûtot il faudroit que celui, qui voudroit faire part des penſées de ce ſavant homme à ceux qui n'entendent pas l'Anglois, les prît en elles-mêmes: ſans avoir égard à la maniere, dont elles ſont exprimées, comme s'il les mettoit le premier au jour: ceux qui connoiſſent le genie de la langue Angloiſe, & la liberté extraordinaire que ſe donnent les Auteurs Anglois à ſe ſervir de nouvelles expreſſions & de figures hardies & même violentes, en conviendront facilement. J'ai de la peine a croire qu'il ſe trouve jamais perſonne, qui puiſſe, ou qui veuille faire une ſemblable entrepriſe.*

(*i*) Ut haec *Clerici* excerpta ex *Cudworthi* opere & venuſta ſint, & auctoris mentem plerumque fideliter & accurate referant, haud tamen carent erroribus, quos nemo facile in labore tam ſpinoſo atque difficili prorſus caverit. Exemplis quibusdam hoc confirmabo, non ut doctiſſimo viro, quae fortaſſis admiſit, invidioſe exprobrem, ſed ut mihimet ipſi, meisque, ſi qui necopinato exciderunt, erroribus excuſationem aliquam pariam. Tantus enim vir, tamque acutus & perſpicax, ſi labi nonnumquam potuit, quis hominem longe inferiorem admiretur non ſemper vigilaſſe? *Clericus Biblioth. Choiſie Tom.* I. *p.* 69. [Hic erravi. *Bibl. raiſonnée Tom.* XIII. *p.* 35.] ex mente *Cudworthi* ait, philoſophiam illam, quae *corpuſcularis* vulgo dicitur, *ſpecies intentionales repudiare, neque naturam viſus ope ſimulacrorum de ſummis corporibus ad oculos manantium explicare. Cette phyſique ne reconnoit aucuns eſpeces intentionelles, ni aucuns ecoulemens, par le moyen dequoi l'on appercoive les objects.* At contrarium dicit *Cudworthus*: quippe qui *p.* 8. 9. *verſ. Lat.* diſerte tradit, quosdam ex philoſophis corpuſcularibus, quo rationem & naturam viſus explicent, perhibere, corporeas quasdam particulas de rerum omnium ſuperficie ad noſtros oculos perpetuo manare. Et caret omni dubio, hanc *Epicuri*, *Lucretii*, & ipſius etiam probabiliter *Democriti* ſententiam fuiſſe. (2.) *Biblioth. Choiſie Tom* II. *p.* 24. quum de illis agitur, qui vitam attribuunt materiae ac *Hylozoitae* appellantur a *Cudwortho*, *Clericus* ita *Cudworthi* ſententiam de vita, quam ſecta illa materiae adſignat, exprimit: *Quoique cela ſemble une eſpece de divinité, n'y ayant dans la matiere, conſiderée en elle-même, aucune connoiſſance refléchie, ce n'eſt autre choſe qu'une vie, comme celle des plantes & des animaux.* Haec verba primum non ſatis inter ſe cohaerent, deinde a *Cudworthi* opinione prorſus abſunt. Etenim is aperte negat, vitam, quam *Hylozoitae* materiae tribuunt, talem eſſe vitam, qualis eſt in animalibus, quae cum perceptione conjuncta eſt, ſed naturalem tantum aliquam & neceſſa-

ſunt: nonnulli vel eo nomine linguam Anglicam ſibi putarunt addiſcendam eſſe, ut illud, quod in perpaucorum tamen manibus erat, (*k*) legere ac conſulere valerent. Interea per univerſum orbem litteratum fama nominis *Cudworthi* vagabatur, nec quisquam facile doctiorum quaeſtionem aliquam ex interioribus & reconditis litteris, aut ex ſublimiori philoſophia depromtam dirimere ſuſtinebat, quin ad partes eum vocaret & quid tantae ſollertiae atque ingenii viro de ea viſum eſſet, exploraret ac commemoraret. Volumen mihi conſcribendum eſſet, ſi quae omnia ad laudandum cum hoc opus, tum auctorem ejus, a principibus reipublicae, qua patet, litteratae viris per hos triginta annos ſcripta ſunt, referre vellem: nec tamen afferrem aliquid, praeter id, quod nulli neſciunt, niſi qui litteras numquam attigerunt. Quis hodie inter nos, immo inter Belgas, Gallos, Danos, Suecos, Italos ita eſt ab eruditione relictus, ut *Cudworthum* ignoret, aut immortalibus ingenii monumentis omnem ſibi poſteritatem devinxiſſe neget?

Hac tamen communi & publica laude unus item & alter virorum eruditorum adduci ſeſe paſſus eſt, ut, quem haud ſuperabilem judicaverat *Clericus*, laborem tentaret atque verſionem tam illuſtris libri aggrederetur. Inter Gallos *Franciscus Bourdelinus*, Academiae Regiae Inſcriptionum & elegantiorum litterarum Socius, qui An. MDCCXVII. die XXIV. Maji ſupremum diem obiit, Gallica civitate voluit hoc opus donare, tametſi non ignoraret, *Clericum* cenſuiſſe, vix ac ne vix quidem fore, ut idoneum illud & peritum interpretem nanciſceretur. Etenim nec tempori, nec labori parcere conſtituerat, quo hoc falleret augurium. (*l*) Sed mors virum eruditum in medio laboris curſu oppreſſit: nec putem multum hujus laboris ab eo, quum moreretur, profligatum fuiſſe. (*) In Germania *Thomas Fritſchius*, negotiatorum librariorum aetatis ſuae facile princeps, diu inveſtigavit eruditum virum, cui tuto Latinam verſionem *Cudworthi* committere poſſet. Sperabat, *Godofredum Olearium*, ſummum virum, cujus opera in *Thom. Stanleji Hiſtoria philoſophica* ex Anglico ſermone Latine vertenda perutiliter uſus fuerat, hoc quoque negotium ſuſcepturum eſſe: nec is videbatur votis ejus repugnare. Verum animum mutabat vir eximius, quum ad munus Theologiam publice docendi ſeſe vocatum & aliis conſtrictum occupationibus graviſſimis videret. Et ipſi poſtea *Fritſchio*,

ceſſariam commotionem, & umbram, ſomniumque potius vitae, quam vitam. Vid. *Cap.* 3. §. 2. *p.* 99. *verſ. Latinae.* (3.) *Biblioth. Choiſie Tom.* I. *p.* 71. *Clericus* ait, *Platonem* in *Theaeteto ex praeſcripto Pythagorae de motu & coloribus loqui.* Errore calami lapſus eſt vir egregius. *Protagorae*, non *Pythagorae*, ſcita exponit ibi *Plato.* 4.) *Biblioth. Choiſie Tom.* I. *p.* 79. *Clericus* affirmare *Cudworthum* ait, *homoiomeriam* illam, quam *Anaxagoras* ab omnibus antiquis ſcriptoribus docuiſſe dicitur, male ipſi adſcribi: non diſceſſiſſe hunc philoſophum a reliquis antiquis philoſophiae *corpuſcularis* ſtatoribus, at perperam ſententiam ejus intellectam eſſe: *Mr. Cudworth croit qu'on ne lui a attribué cette penſée, que faute d'entendre bien ſon ſentiment, qui étoit le même que celui des plus anciens Atomiſtes.* Nusquam hoc ſcripſit *Cudworthus.* E contrario putat is *Cap.* 1. §. 15. *p.* 25. *Anaxagoram* vere ſic ſenſiſſe, ut ſenſiſſe dicitur, at ſcita philoſophorum illorum, qui atomos ad omnia adhibent, perperam intellexiſſe atque nimis idcirco a philoſophia eorum deflexiſſe. (5.) *Biblioth. Choiſie Tom.* III. *p.* 73. *Ariſtotelem* ait de daemonibus loqui, tamquam de intelligentiis ſideribus praepoſitis. *Ariſtote lorsqu'il parle des demons, il en parle comme d'intelligences attachées aux etoiles.* Errat omnino vir doctiſſimus: nec *Cudworthus* id usquam ſcriptum reliquit. [Sequitur hunc errorem *Clerici Barbeirac Praef. ad Puffendorf. p.* LXXX.] A *Cudwortho Cap.* 4. §. 24. *p.* 491. hoc traditum invenias: Perinde eſſe, utrum autumemus, *Ariſtotelem* conceſſiſſe, daemones eſſe, an vero eos ſuſtuliſſe, quum certum ſit, aliud cum Deorum genus, idque excelſius, introduxiſſe, intelligentias nimirum orbibus coeleſtibus praepoſitas. Plura ut notem, neceſſe non eſt.

(*k*) Quanta in Germania libri hujus ſit raritas, vel inde licet cognoſcere, quod *Godofredus Olearius*,

ſchio, quod fide digniſſimis teſtibus accepi, doctiſſimi quidam viri auctores fuerunt, ne perſeveraret in propoſito, eo quod neminem facile rei tam arduae parem inter eruditos Germaniae reperturus eſſet. Sponte tamen ſua deinceps *Henricus Ittershagenius*, vir Anglici ſermonis ſatis peritus, ſcholae Tennſtadienſis Collega quartus, hoc onus Latine *Cudworthi* ſyſtema vertendi in ſe devolvit: (*m*) qui fortaſſis quae deſtinaverat perfeciſſet, niſi rebus humanis mature exemtus fuiſſet. Sub idem fere tempus Jenae honeſtiſſima foemina, cujus ſumtu mea nunc verſio prodit, conſilium ceperat *Cudworthum* Latine verſum, cujus praeſtantiam & utilitatem magni quidam viri ipſi commendaverant, edendi, atque interpretem delegerat eruditum quemdam virum, nec Anglici tantum ſermonis, verum etiam rerum philoſophicarum in primis peritum. Is quum maximam paene laboris partem abſolviſſet, neſcio qua de cauſſa divertit ad alia, atque Jurisprudentiae ſummos honores, relictis ſtudiis minus quaeſtuoſis, ſibi conferri curavit. Vidi ego ſpecimen quoddam verſionis ejus, quod minus licet politum ac limatum, fideliter tamen ſententiam *Cudworthi* referebat & accurate verba Anglica exprimebat. Igitur denuo ſpes fere omnis ſublata erat, fore, ut cupiditati eruditorum virorum ſatisfieret. Nec tamen animum abjecit illa, cujus nutu vir ille doctus, quem dixi, laboraverat: quumque accepiſſet ab aliis, mediocrem in me eſſe Latini & Anglici ſermonis peritiam, ſummopere me rogavit, ut quem ille deſeruerat laborem imponi mihi paterer, opusque deſideratiſſimum Latine converterem. Reſtiti ego aliquamdiu precibus ejus: at poſtremo ſummorum quorumdam virorum, quibus familiariter tum utebar, auctoritas tantum apud me valuit, ut cederem, meque *Cudworthum* ſi minus eleganter ac belle, accurate tamen ac perſpicue Latine verſum eſſe daturum, promitterem.

Non eram neſcius, quum id facerem, onus me Aetna gravius, ut ajunt, ſuſcipere, nec tam mei ipſius, rerumque mearum ignarus, ut exiſtimarem, me ſuſtinendo illi parem fore. Verum, ne quid de praeſtantiſſimorum virorum exhortationibus dicam, quae animum parum ſibi fidentem mirifice confirmabant, ſperabam, fore, ut aequi & boni judices peccatis meis ob difficultatem operis facilius ignoſcerent: judicabam deinde, ſatius fore, qualemcumque tam praeclari libri ver-

rius, praeſtantiſſimus Lipſienſium Theologus, quum Diſſertationem conſcriberet *de principio rerum naturalium ex mente Heracliti*, Lipſiae, quae urbs copia rariſſimorum librorum reliquas omnes in Germania vincit, compos ejus fieri haud potuerit. *Quid multis?* inquit §. 8. *p.* 848. in *Thom. Stanleji hiſtoria philoſophica*, *cum dudum doctiſſimus pariter Philoſophus atque Theologus R. Cudworthus oſtenderit*, *omnes fere philoſophos antiquos in hoc principio invicem inter ſe conſenſiſſe. Quod tamen de Heraclito ſpeciatim eum demonſtraſſe non memini. Fruſtra enim in urbe noſtra cedro dignum ejus opus*, *quod mundi intellectualis ſyſtema inſcripſit*, *a me fuit quaeſitum*, *quod obiter ſaltim ante annos aliquot mihi licuit inſpicere.*

(*l*) Eloge de Mr. Bourdelin dans l'hiſtoire de l'Academie des Inſcriptions & belles Lettres, *Tom.* II. *p.* 562. ed. Amſtelod. *Le ſecond ouvrage que Mr. Bourdelin avoit entrepris*, *étoit la traduction du ſyſteme intellectuel de l'univers*, *publié il y a environ trente ans par Mr. Cudworth Profeſſeur de l'Univerſité de Cambridge*, *gros volume in folio*, *d'une Metaphyſique ſi ſublime & d'un ſtile ſi concis*, *que l'Auteur de la Bibliotheque Choiſie*, *qui en a donné a diverſes repriſes de longs extraits*, *ſemble l'avoir fait pour ſuppleer a la traduction même*, *dont il parle comme d'une choſe impoſſible. Ce jugement que Mr. Bourdelin n'ignoroit pas*, *n'auroit vraiſemblablement ſervi qu'a rendre ſa traduction plus exacte: car il etoit bien reſolu de n'y epargner ni le tems ni la peine*, *& il n'avoit qu'environ quarante neuf ans quand il eſt mort.*

(*) [Alius verſionis Gallicae meminit *Faydit Apologie pour les S. Peres p.* 90.]

(*m*) Ipſe hoc ſignificat in *praefatione*, quam praemiſit *Georgii Stanhopii ſermonibus ſacris* Germanice ex Anglico a ſe verſis & editis *Lipſiae* 1722. 8.

(*n*) [Uſi-

verſionem, maculis licet multis deformatam, exſtare, quam nullam: denique patientia laboris, diligentia, induſtria, ingenii mei imbecillitatem & tarditatem, viriumque paupertatem ſuperatum iri quodammodo, quum aſſiduus labor omnia vincere ſoleat, arbitrabar. Nimirum vacuus eram tum temporis, quum ad hanc rem aggrederer, curis a litterarum ſtudiis alienis, nil niſi ſtudioſae juventutis inſtitutionem curare juſſus eram, nullis itineribus, aut impedimentis morae longioris conturbabar: mihi domi vivebam, meisque Muſis, a ſtrepitu rerum humanarum remotus, quodque mihi otii relinquebat munus Academicum, id omne fere in exornando animo & rerum ſacrarum eruditarumque inveſtigatione ac contemplatione conſumere poteram. Quocirca tempus me numquam deſideraturum eſſe augurabar, ad laborem tam difficilem ſenſim limandum, perficiendum, & ornandum neceſſarium. Alia deinde tempora inciderunt, quae novum plane vitae genus imperarunt, nec modo a negotiis eruditis me non horas, vel dies, ſed menſes interdum quieſcere voluerunt, verum etiam cogitationibus animum replere juſſerunt cupiditati in litteris proficiendi & ſcientiam indies amplificandi vehementer contrariis. Quae quidem tempora ſi potuiſſem mente proſpicere, numquam labori tam longo, tam difficili, tam moleſto alligari me paſſus fuiſſem. Sed, quod dixi, multo eram tum temporis liberior, ſolutusque omnibus illis rebus, quae vitam litteratam diſtrahunt & enecant: quamobrem alacriter accedebam ad munus, quod receperam, quaeque modo poteram auxilia undiquaque conquirebam, ut vel aliqua ratione illi ſatisfacere valerem.

Ipſo cum cura perlecto libro, quem Latino ſermone, eoque perſpicuo & plano, reddere promiſeram, hoc primo meum fore intelligebam, ut ſtylum *Cudworthi*, prorſus a Romani ſermonis norma abhorrentem, immo difficilem, impeditum, longiorem & vocabulis novis & apud aliarum gentium philoſophos haud uſitatis abundantem, refingerem, hominemque Anglum, qui praeterea iis temporibus ſcripſerat, quibus lingua Anglorum multo plus ſordium & difficultatum habebat, quam habet hodie, ita loqui facerem, ut Romanorum olim philoſophi loquuti ſunt. Verbum enim verbo ſi exprimerem, filumque orationis *Cudworthi* ſequerer, facile praevidebam, fore, ut eruditi extra Britanniam viventes aegerrime ſententiam doctiſſimi viri caperent, ac plerique librum propter obſcuritatem & ſtyli aſperitatem contemnerent. Hoc igitur ut officio pro viribus defungerer, Latinorum veterum quotquot exſtant philoſophos, *Ciceronem* in primis, *Lucretium*, *Senecam*, *Quintilianum* in manus ſumebam, aſſiduaque lectione addiſcere conabar, quanam illi ratione, quibusque verbis rerum a ſenſibus & oculis remotarum notiones expreſſiſſent ac de ſententiis vulgi captum excedentibus diſſeruiſſent. Et hujus ego ſtudii hunc fructum inter alios cepi, ut intelligerem, falli eos, qui ſibi perſuadent, barbare atque ex praeſcripto doctorum illorum, quos *Scholaſticos* nominant, ſcribendum eſſe illi, qui ſublimioris philoſophiae praecepta & ſcita ſermone Latino complecti vult. Parum quidem intereſt veritatis, quibus formulis & dicendi modis jura ejus exponantur, modo perſpicue ac plane tradantur: nec ego tam amens & expers rationis ſum, ut judicem, neminem apte, ſcienter, ac digne de rebus ſacris & philoſophicis diſputare poſſe, niſi orationem ad normam *Ciceronis* componat & ipſa peſte cautius vocabula fugiat Latinis auribus inſueta. Hoc tamen libere confirmo, non tantam eſſe nominum inopiam apud Lati-

Latinos, quibus res ſenſus fugientes deſignare licet, quantam ſibi fingunt multi, eosque, qui modicam in legendis antiquis ſcriptoribus diligentiam poſuerunt, ſatis inventuros eſſe verborum, quibus animi ſui cogitata, ut ſubtiliſſima ſint, commode ac nervoſe explicent. At nos plerumque ex tenui illa Latini ſermonis ſcientia, quam juvenes in ſcholis conſequimur, opes ejus metimur, quod non ſine vitio fit, raroque ad ipſos fontes, niſi ſumma forte neceſſitas poſtulet, accedimus. Ceterum nulli ego ſcribendi leges rogare velim, neque a viris ſapientibus & eruditis poſtulo, ut meum ſequantur exemplum: obtemperet unusquisque ingenio ſuo, & id unum curet, ut ſine moleſtia ac caligine lectores erudiat: Mihi vero viciſſim nemo bonus vitio dederit, quod quum magni hominis ſcita & cogitationes Latine mihi enuntiandae eſſent, id ſpectavi primum, ut verbis Romanis, nec ſordidis, ipſum inducerem differentem.

At haec qualiscumque diligentia parum mihi ad negotium, quod tuendum receperam, profuiſſet, niſi rerum etiam ipſarum, quae volumine hoc tractantur, rationem habuiſſem, earumque intelligentiam & notitiam mihi comparare ſtuduiſſem. Etenim infinitis opus *Cudworthi* loquutionibus plenum eſt, quarum vim nemo ceperit, niſi antiquitatum & ſententiarum philoſophicarum peritus, & recondita ſaepenumero dogmata ex priſcis ſapientum ſcholis, & veterum Chriſtianorum libris praeciſe ac breviter commemorantur, quae nullus libere ac dilucide alio ſermone enarret, qui veterum dogmata & monumenta ſegniter tantum & ſupine conſuluit ac inſpexit. Conſumſeram ego ab ineunte aetate nonnihil temporis in philoſophorum veterum, tam Graecorum, quam Latinorum, libris legendis, ſententiisque cognoſcendis, multaque in commentarios retuleram ex illis, quae mihi praetermiſſa ab aliis, aut parum dextre expoſita videbantur: nec recentiorum temporum philoſophos plane neglexeram: verum haec prope, tamquam nullius utilitatis, abjeceram, poſtquam ſanctiores diſciplinas docere juſſus eram, & quidquid rerum illarum memoriae fortaſſis infixum manſerat, id aliarum notionum multitudine oblitteratum prope jacebat ac obrutum. Si a Platonicis diſceſſeris, quorum lectionem nemo ſpernere poteſt, qui veterem rerum Chriſtianarum ſtatum & antiquioris aevi diſciplinam perſpectam ſibi cupit eſſe, reliqui mihi veterum ſapientes peregrini fere atque ignoti facti fuerant. Non ferebat autem hanc ignorantiam opus, quod moliebar: itaque ad relicta fere ſtudia redeundum mihi eſſe, quaeque olim vel animo commendaveram de ſapientiae antiquae natura, aut chartis tradideram, renovanda & conſulenda mihi eſſe, ſentiebam. Ante omnia philoſophos ipſos, quos temporum nobis injuriae reliquerunt, accurate denuo perlegendos mihi eſſe ducebam: Quumque nulli ſectae magis tribuiſſe doctiſſimum *Cudworthum*, quam Platonicae, ipſumque ſtylum ad formam orationis, quam recentiores conſectantur Platonici, accommodaſſe perſpicerem, in hujus familiae libris, ſpinoſis licet, difficilibus, nulloque condimento lectorem oblectantibus, potiſſimum mihi commorandum eſſe arbitrabar. Superavi inſignes moleſtias cum hoc labore conjunctas meditatione fructus & utilitatis, quam ex plana & facili interpretatione operis *Cudworthi* multos percepturos eſſe, non ignorabam. Hinc ad ea properabam, quae viri eruditiſſimi de philoſophorum veterum ſcitis, rebus & placitis, magno labore & induſtria, recentiori memoria collegerunt. Quae ex ſanctiori Chriſtianorum hiſtoria & novorum philoſophorum diſciplinis paſſim occurrunt in hoc opere, minorem meam flagita-

bant

bant diligentiam, quia muneris mei rationes harum rerum cognitioni operam me dare quotidie jubebant.

His inſtructus praeſidiis & praeparatus, laborem ipſum aggrediebar: in quo licet infinitae ſeſe mihi objicerent difficultates, conſtantia tamen & laudabili quadam, ut arbitror, pertinacia effeci, ut, divina benignitate adjutus, optatam metam conſequerer. Quod creſcentia indies negotia & multifariae occupationes otio meo paulatim demebant, id ego viciſſim curae corporis, multis licet laboribus & vigiliis attriti, animique oblectamentis detrahebam, ne medio in curſu deficerem, ſpemque litteratae civitatis fruſtrarer. Et decet me omnino divinae clementiae ſummas publice gratias agere, quae tantum mihi ſuppeditavit, difficillimis etiam temporibus, alacritatis, ut coeptum opus continuo urgerem, nec frangi animum paſſa eſt, ut a propoſito deſiſterem, quod aliquoties, laboris gravitate conturbatus, volui. Huic, velim, acceptum unice referant omnes, ſi quid ex hoc labore in rem ſacram & eruditam emolumenti redundabit, non mihi, qui multum bonae voluntatis, parum facultatis & virtutis, ad eum attuli.

Sed paullo diſtinctius enarrandum mihi erit, quemadmodum in hoc toto negotio verſatus ſim, quo de rationibus operis facilius & aequius lectores judicare valeant. Principio librum ipſum fideliter, perſpicue, atque verbis Latinis vertere, maximopere conatus ſum. Hoc conſilium flagitabat, ut non verba, ſed cogitata ſummi viri referrem & a forma orationis, quam adhibuit, prorſus recederem. Igitur id egi primum, ut ſententiam ejus aſſequerer atque cogitando rite diſponerem atque digererem: percepta probe atque comprehenſa mente ejus, enixe laboravi, ut eam more apud Latinos uſitato, verbis aptis, uſitatis, & facilibus exprimerem, nulla conſtructionis, ordinis, aliarumque ſtyli Anglici proprietatum ratione habita. Quantum haec res moleſtiae mihi pepererit atque laboris, nulli recte intelligent, niſi qui cum opere Anglico hanc meam verſionem contulerint. Habet oratio *Cudworthi* omnes illas ſordes & impedimenta, quibus ſtylus plerorumque Anglorum, qui ſuperiori ſaeculo adulto ſcripſerunt, contaminatus eſſe ſolet, & praeterea propriis & peculiaribus quibusdam vitiis & maculis laborat: difficilis eſt, longior, per ſyrtes veluti & ſaxa ruit, vocabulis recens effictis & ſingularibus abundat, denique Platonica fere eſt, id quod in primis animadverti debet. Singulare prorſus dicendi genus Platonici fere omnes (*) conſectantur, quod inter ſolutam & ligatam orationem medium veluti eſt interjectum, propius tamen ad poëticam orationem accedit & figuris, translationibusque valde ſaepenumero audacibus & inſolitis plenum eſt. In his vero philoſophis legendis quum multus & aſſiduus *Cudworthus* fuiſſet, evenit inde, ut facultatem eadem lege ſcribendi ſenſim ſibi acquireret: quod quidem plus, quam dici poteſt, difficultatis homini parit ſententiam ejus perſpicue & evidenter enuntiare cupienti. Conniſus ſum, quantum potui, labore ac ingenio, ut ex his anguſtiis eluctarer: num obtinuerim, quod volui, utriusque linguae & rerum ipſarum periti viderint. Niſi me prorſus fallit opinio, plerisque in locis cum fideliter, tum ita reddidi ſententias ſummi viri, ut vel mediocriter eruditis pateant; quod ſi ubique haud feci, ſed paſſim a ſimplicitatis & proprietatis praeſcripto diverti, veniam mihi dabunt viri

(*) [Ipſe primum *Plato*, cujus dictionem plane poëticam eſſe, ob imitationem Homeri, docuit jam *Longinus* περὶ ὕψους, *Sect.* XIV. *p.* 60. ed. *Pearce.* Add. *Sect.* XXIX. *p.* 108. *Sect.* XXXII. *p.* 121.]

viri boni & honesti & in longo opere fas esse somnum homini aliis rebus occupatissimo obrepere, cogitabunt. Elegantiam nemo a me requiret: satis est, ejusmodi libros, qualis hic est, simplici & aperto genere orationis scriptos exstare, ut intelligi queant.

Altera cura mea, quam huic operi impendi, posita fuit in veterum scriptorum, Graecorum & Latinorum, locis investigandis, quos ad testimonium dicendum citat vir doctissimus. Sequitur ille perversum eruditorum plerorumque superiorum temporum morem in testibus suis laudandis: quos quidem universe tantum plerumque designat, libro, capite, pagina non nominatis. Id vero est, lectores aut in ambiguo relinquere, utrum fides habenda sit auctori, alios testanti, nec ne, aut vero infinitas illis creare molestias, quibus certe carere nequeunt, qui pauca quaedam verba magnis ex voluminibus eruere student: hoc autem qui faciunt, illi non ultimam laboris sui utilitatem ipsimet interimunt ac intervertunt. Itaque meum esse putavi, hanc maculam ab opere tam praeclaro & utili abstergere, atque summam adhibui curam & diligentiam, ut veterum verba, quae indicantur, in scriptis eorum invenirem & accurate designarem. Qua felicitate hoc munus obierim, subjectae quemlibet adnotationes edocebunt. Perpauci diligentiam meam loci effugerunt, nulli alicujus momenti. Secure jam uti poterunt testimoniis, magno numero laudatis, illi, quibus aut tempus, aut facultas deest, ipsos auctores inspiciendi: eorum vero caussa, quos fontes ipsos consulere juvat, indicem librorum & editionum, quibus usus sum, universo subjeci operi, quo facilius desideriis suis satisfacere queant. Quantum operae ac laboris hoc consilium desideraverit, conjicere & aestimare malo viros eruditos, quam verbis explicare. Nisi recens fuissem a plerorumque auctorum lectione & quodammodo exercitatus in illis, multis in locis frustra laborassem. Quae subjectae sunt paginis extremis designationes locorum, illae omnes a me proficiscuntur: Quae in exteriori voluminis ora exstant, *Cudwortho* debentur. Hae vero saepenumero aut emendandae, aut amplificandae mihi fuerunt: quocirca mea quaedam passim adjecta habent, quae ab alienis uncinis ( ) secludi curavi.

Haec investigatio dictorum & enuntiatorum veterum scriptorum ad aliud me deduxit institutum. Patuit mihi Graecos philosophos evolventi & versiones Latinas, quae in plerisque editionibus additae sunt, cum eorum verbis conferenti, plerasque interpretationes eorum obscuras, impeditas, & vitiis haud paucis inquinatas esse, a viris licet Graece doctissimis elaboratas. Scilicet qui Graecos adhuc Latine reddiderunt philosophos, quamvis ipsam linguam egregie callerent, plerique tamen dogmatum ipsorum, quibus inter se distinguuntur antiqui sapientes, non satis gnari fuerunt, neque vim vocabulorum, quibus illi animi sui notiones explicant, feliciter ubivis assequuti sunt: itaque sic saepenumero auctores suos vertunt, ut interpretatio longe nonnumquam obscurior sit ipsa oratione Graeca, interdum sententiam eorum plane pervertunt. Innumerabilia hujus rei exempla ex interpretationibus *Aristotelis* & *Platonis*, quae adhuc exstant, proferre liceret, si res & institutum ferret. Nemo fidem habeat *Ficino* & *Serrano*, *Platonis* interpretibus: nemo *Bessarioni*, *Pacio*, & aliis, qui *Aristotelem* Latina veste induerunt, credat: (*) erraruntt hi egregii viri saepenumero maxime, magnisque hominibus

(*) [Nec *Hermolao Barbaro*, cujus versiones *Aristotelis* jam vituperavit *Alcyonius*. Vid. *Fabricii* *Bibl. med. aevi*, *Vol.* I. *p.* 469.]

bus illis aut ſententias attribuerunt, a quibus alieni fuere, aut verbis nimis obſequentes ſcita eorum caligine neſcio qua obduxerunt & deformarunt. Hoc quum me uſus edocuiſſet, vellem vero hoc opus illis rebus vacare, quae lectorem veri avidum detinere aut fallere poſſunt, uſitatas ſaepe verſiones plane rejeci, novasque, non concinnas quidem, at rebus magis, quam verbis, reſpondentes, in earum locum ſubſtitui. Juvit me hoc in labore non parum ipſe *Cudworthus*, qui multis veterum teſtimoniis liberiores interpretationes Anglicas addidit: verum, quum hic cauſſae ſuae non raro ſerviat, videatque in antiquis monumentis interdum, quae nemo viderit partium ſtudio vacuus, & hunc multis in locis deſerere me oportuit. Dixi aliquoties hac de re aliquid in adnotationibus meis: at ſaepe quoque ſilui, ne eadem ſaepius repeterem & lectoribus faſtidium crearem. Ubicumque igitur viderint lectores Latinas interpretationes Graecorum ſcriptorum, quae hoc exſtant in opere, diſcedere ab illis, quae receptae ſunt, cogitent velim, juſtis de cauſſis me adductum eſſe, ut novam viam ingrederer.

His quum laboribus, pro exiguo virium mearum modo, defunctus eſſem, fieri non poterat, quin animadverterem, virum longe doctiſſimum in errores paſſim incidiſſe, partim humana incuria & memoriae imbecillitate, partim philoſophiae, quam unice amabat, Platonicae ſtudio, multa parcius, quam rei gravitas, & plerorumque lectorum captus deſiderant, attigiſſe, quaedam ex aetatis ſuae opinionibus, poſterorum poſtea ſagacitate & diligentia emendatis, diſſeruiſſe, ſententiis denique nonnullis adfuiſſe, de quibus longae inter Theologos & philoſophos lites fervent: Quocirca ne quid deeſſet huic operi, neque magni hominis auctoritate laberentur alii, adnotationes uberiores & Diſſertationes mihi ſtatui addendas eſſe, quibus perperam dicta corrigerentur, obſcuriora explanarentur, praetermiſſa & poſt viri doctiſſimi aetatem inventa adjungerentur, ad extremum capita quaedam philoſophiae, Theologiae, Hiſtoriaeque tam philoſophicae, quam Eccleſiaſticae ex inſtituto illuſtrarentur. Conſilium hoc ipſum nemo vituperabit: at vereor, ne longiorem paſſim me fuiſſe putent aliqui, quam ſatis erat, atque multis de rebus diſputaſſe, quas prorſus praeterire, aut paucis verbis explicare potuiſſem. Hoc ego minime diffiteri velim: excrevit ad tantam magnitudinem hic meus labor praeter omnem opinionem, ut ipſum *Cudworthi* volumen mole ſi minus vincat, aequet certe: multa etiam non tam neceſſitate urgente ac poſtulante, quam occaſione invitante, pertractata & copioſe declarata ſunt. Verum hoc qui crimini mihi dandum eſſe cenſent, eos vehementer rogatos velim, ut expendant antea ſecum, difficile eſſe homini rei cujusdam contemplationi dedito, praeſertim ſi cernere ſibi videatur quaedam non inutilia, at parum apte ac luculenter ab aliis tractata, aut plane neglecta, currenti ſtylo modum ponere, & ingenii impetum cohibere; cogitent deinde, de nullis copioſe me diſſeruiſſe rebus, quam de illis, ex quibus fructum capere poſſunt aliquem litterae tam ſanctiores, quam profanae, nec in levioris momenti, aut inanibus plane quaeſtiunculis enodandis elaboraſſe. Ferendus ſemper eſt homo, qui aliorum utilitati pro viribus ſtudet conſulere, ſi vel maxime loco parum opportuno id faciat. Forte alii erunt, qui Theologum in tot rebus litteratis & eruditis explicandis tantum diligentiae collocaſſe moleſte ferent, illudque *Auguſtini* in me dictum eſſe putabunt: (n) *Quid nobis*

(n) *Epiſtol.* CXVIII. *ad Dioſcorum Cap.* 2. § 12. *p.* 252. *Tom.* II. *Opp.*

bis est, propter defensionem Christianae religionis, quaerere quid senserit Anaximenes, & olim sopitas lites inani curiositate recoquere? —— Tamen si opus est veritate adversantes praenoscere aliquas & pertractatas habere sententias, de haereticis potius, qui se Christianos vocant, quam de Anaxagora & Democrito nobis cogitandum fuit. Verum hi ex ipso, si modo velint, *Cudworthi* discent opere aegre Theologum, his nostris temporibus, quibus omnis generis ornamentis instructi prodeunt Dei & religionis hostes, rerum eruditarum & philosophicarum notitia carere posse. Negligant eas licet, quibus vel munerum rationes, vel aliae caussae obsistunt, ne multum illis diligentiae tribuant, eaque unice consectentur, quae ad pietatem excitandam & fovendam, veritatemque declarandam & animis instillandam faciunt: at vicissim nec illos severo excipiant judicio, qui tempus illud, quod aliis alii oblectationibus animi tribuunt, in his rebus collocant, quo, si res postulet, cum adversariis scientiam suam ostentantibus confligere valeant. Est praeterea omnino magnum eruditioni & doctrinae pretium: quae si rite adhibeatur, cum varia commoda societati humanae affert, tum mentem bene affectam nescio qua rerum humanarum despicientia implet & suavitate quadam pascit.

Duplicis vero generis accessiones sunt illae, quibus mihi hoc opus locupletare placuit. In quibusdam emendantur & corriguntur, quae vir summus mihi deliquisse visus est: in reliquis varia argumenta ex diversis humanae eruditionis partibus, qua virtute & copia fieri potuit, explicantur & declarantur. Superiores stomachum, ut puto, nemini bono & aequitatis amanti, si vel summo erga *Cudworthum* studio sit, commovebunt. Ut enim a doctissimo viro discesserim, id quod veritas postulare videbatur, ita tamen hoc feci, ut modestiae nihil detraherem, semperque cogitavi, hominem a me refelli, cujus ego merita ne verbis quidem, multo minus factis & virtutibus, assequi umquam potero. Stultus ego forem, & rerum omnium expers, si majorem me idcirco aut meliorem esse tanto viro ducerem, quia re diligenter explorata, intelligere mihi licuit, non prorsus ipsum errandi periculo & humanae imbecillitatis vestigiis caruisse: minimi saepe homines in maximis animadvertunt vitia, ut in solis lumine maculas observant obscuri quamvis mortales & omnis splendoris nescii. Tantum vero abest, ut magnorum virorum peccata reticeri atque silentio praetermitti debeant, ut potius diligentius, meo judicio, demonstranda & in lucem protrahenda sint, ne propter summam eorum auctoritatem & existimationem, a quibus admissa sunt, ad plures propagentur & maximam eruditorum virorum partem invadant. Licet pusillorum & in nulla laude positorum hominum errores contemnere: nam hos pauci duces sibi deligunt, quos sequantur. Sed quae magnus quidam Apollo, veritate docuit & ratione repugnante, in ea, modestissime licet, animadverti debet: etenim ab his infiniti exempla, leges, & praecepta petunt, quibus constanter obtemperent. Memini, quum *Joh. Clericus Novum Testamentum* ab *Henr. Hammondo* adnotationibus illustratum Latine verteret, atque in eximio hocce viro non pauca castigaret, facinus prope nefarium videri id nonnullis ex gente Anglorum, qui acerbe in *Clericum* idcirco sunt invecti. Sed hanc animi impotentiam numquam laudavit sapientia & prudentia eorum inter Anglos, qui summis ornati in ecclesia dignitatibus res & homines recto aestimare pretio didicerunt, sed potius vituperavit. Spero, fore, ut eamdem mihi aequitatem praestent viri inclyti, quos magna hodie Britannia suspicit, in primis illi, qui illustri Academiae

Cantabrigiensi, in qua vixit *Cudworthus*, ornamento sunt, si quis forte praeceps & inconsultus homo indigne tulerit, a tanto viro me dissentire ausum fuisse.

Alterum accessionum genus, quibus lucem aliquam variis eruditis rebus accendere volui, si cum *Cudworthi* comparetur labore, vix dignum est, quod cum eo prodeat. Puto, nil me dixisse, quod viris summo & excellenti ingenio praeditis placere, aliis mediocri valentibus scientia magnam utilitatem afferre valeat, neque dubito, quin quae disserui variis passim erroribus contaminata sint. Verum spectent, rogo, viri eximii non facultatem meam, quam sentio exiguam esse, sed animum, ac bene merendi voluntatem; quae effecit unice, ut molestissimas inter occupationes & negotia hisce studiis, quae secessum & quietem postulant, plane contraria & inimica, in earum rerum, quarum paene jam oblitus eram, memoriam redire, lectisque ac consultis non paucis voluminibus, de quaestionibus variis eruditis decernere pro virium mearum modo conarer. Huic meae voluntati si eventus saepe non respondit, si luctantem vires non raro destituerunt, si errores interdum pro veritate amplexus sum, certus sum, argumentorum ipsorum, quae tractavi, obscuritatem & varietatem, negotiosissimam vitam meam, munerum, quae gero, naturam & indolem, quibus parum aut nihil cum his litteris est necessitudinis, itemque alia, aliquid mihi excusationis apud honestos & pios viros comparatura esse. Iniquis & malevolis hominibus, qui nesciunt plerumque, quantum disquisitiones ejusmodi laboris adjunctum habeant, nilque audacius reprehendunt, quam quod imitari vel nolunt, vel nequeunt, numquam excusatus ero, quidquid dixero, vel fecero: itaque ut ab his testimonium laudabilis animi & voluntatis meae petam, numquam a me impetravero.

Infinita mihi fere sunt in promtu, quibus ea, quae disserui, amplificari, roborari, & illustrari possunt, partim olim, quum haec studia paullo diligentius tractarem, observata, partim hoc opere fervente animadversa & collecta. Et partem ego horum hac in praefatione referre constitueram, ut majorem illis, quae passim disputavi, firmitatem & lucem conciliarem. Verum noluit editionem laboris hujus, qui satis diu virorum doctorum exspectationem moratus est, differri honestissima foemina, cujus sumtu editur, brevioremque idcirco, quam decreveram, esse me jussit, quo proximis nundinis volumen desideratum exiret. Cui quidem jusso tanto facilius parui, quanto leviora mihi videntur, quae mea lectione, meditatione, & ingenio ad rem litteratam juvandam afferri & excogitari possunt. Carebunt facile viri harum rerum studiosi cogitatis meis, suaque ex copia petent, quae mihi praetermittenda fuerunt. Easdem propter caussas nihil hic a me rerum illarum explicabitur, de quibus in adnotationibus pollicitus passim sum, me longius & copiosius in praefatione commentaturum esse. Multa volvi animo, novique fere libri, quem huic operi praemitterem, materiam qualicumque diligentia collegi. Animus mihi primum erat, de philosophiae illius, quam *corpuscularem* nominant, fatis inter veteres enucleate ac distincte differere. Censet post *Petr. Gassendum* vir magnus, quem interpretatus sum, quidquid antiquis temporibus nobile ac illustre fuit inter philosophos Orientales, Graecos, & Latinos, si paucos quosdam excipias, id huic philosophandi generi addictum fuisse, idque diu ante *Democritum* viguisse: quam ejus sententiam innumeri doctissimorum hominum receperunt & probarunt, nec ego plane repudio. At non levis hoc in negotio exoritur difficultas. Veteres fere omnes a *Leucippo* & *Democrito* ori-

origines hujus philoſophiae repetunt: at viciſſim teſtimoniis conſtat minime dubiis, ante hos dudum alios corpuſculis adhibitis rerum naturalium cauſſas & rationes reddere conatos eſſe. Quonam modo diſcordiam hanc *Cudworthus* compoſuerit, nolo nunc repetere: ingenioſe certe atque erudite munus ſuum obiit. Ego vero, re diligenter circumſpecta, veterumque locis accurate expenſis, in aliam ingreſſus ſum ſententiam, quam hic diligenter demonſtrare & dubitatione omni, quantum fieri poſſet, liberare, certum mihi erat. Cenſeo nimirum, nec gravibus ſine cauſſis ita cenſeo, qui ante *Leucippum* & *Democritum* rerum naturam in corpuſcula individua partiti ſunt, hiſce atomis qualitates addidiſſe, at *Democritum* & *Leucippum* principes omnibus qualitatibus nudaſſe corpuſcula, propter eaque atomorum primos auctores fuiſſe vocatos. Deinde naturarum, quas *plaſticas Cudworthus* appellat, ego Latino vocabulo *genitrices* nominavi, Hiſtoriam tradere decreveram ad noſtra usque tempora pertinentem, & quantum illae vel commodi, vel incommodi ſecum ferant, ingenue oſtendere, ſigillatim quaeſtionem illam dirimere, quae acutiſſimos viros, *Jo. Clericum* & *Petr. Baylium*, in acerbam induxit contentionem: Num illi, qui naturae cujusdam genitricis ope generationis rationem & indolem declarari optime omnium exiſtimant, impietati adverſus Deum alimenta ſuppeditent? Praeter haec longam Diſſertationem meditabar de celeberrimis veterum carminibus, quae *Theogoniae* dicuntur: in qua cum generatim de natura eorum diſputare, tum hoc in primis declarare mecum conſtitueram, auctores eorum antiquiſſimae phyſices ſcita & praecepta cum Hiſtoria antiquorum regum & heroum, qui Graecos inter & Orientales populos vixerunt, inepte plerumque colligaſſe, atque utraque mirifice confudiſſe. Specimen laboris hujus in adnotationibus ad *Cudworthum* dedi, in quo ex *Heſiodi Theogonia* fabulam de Saturno, rationis & Hiſtoriae auxilio, interpretatus ſum. Nonnihil etiam operae & diligentiae in illuſtranda *Hippocratis* de rerum natura & Deo philoſophia ponere volebam, de qua viros egregios & doctiſſimos, *B. Nicolaum Hier. Gundlingium* & *Dan. Wilhelmum Trillerum*, non ita pridem erudite pugnaſſe, conſtat. Denique binis in rebus gravioris momenti & multis ſummorum virorum contentionibus inclytis cum cura quadam & ſollertia verſari in animum induxeram. Primum de tribus illis, quibus *Plato* ipſe atque ſectatores ejus divinam naturam deſcripſerunt, principiis ex inſtituto verba facere, & quatenus principia haec Chriſtianorum de tribus in Deo perſonis dogmati faveant, aut repugnent, explanare cupiebam. *Cudworthus* quid de celeberrimo hocce argumento ſtatuerit, ex opere ejus cognoſcent lectores. Placuit ejus opinio multis. At in diverſa rurſus permulti abeunt, quorum ingens eſt in erudita civitate exiſtimatio. Ego quidem ita de hac re agere decreveram, ut ex ipſo *Platone*, ejusque recentioribus diſcipulis docerem, ignoratione ſtyli Platonici multum a meritiſſimis viris hic peccatum eſſe, maximoque diſcrimine tria Platonicorum principia, tresque Chriſtianorum in Deo perſonas disjungi. Ut, quod ſentio, fatear, tres animi ſui notiones cum ipſe *Plato*, tum ſectatores ejus trium principiorum nomine deſignasſe videntur: id quod is unus teſtatum facere poterit, qui diſputandi morem & inſolitam orationem hujus generis ex ipſis eorum voluminibus primum ante lectorum oculos poſuerit & interiores receſſus diſciplinae ſpinoſiſſimae, quam ſequuti ſunt, aperuerit. Sed moleſtiſſimum hoc eſt officium, quod plerique defugiunt. Deinde in Doctorum Chriſtianorum, quos *Nicaenos Patres* vocant, veram de Trinitate

nitate divina ſententiam inquirere ſtatueram. Sciunt harum rerum non prorſus neſcii, *Dion. Petavium*, *Stephan. Curcellaeum*, & hunc noſtrum in primis *Cudworthum* in ſummam paene invidiam *Patrum Nicaenorum* de Deo doctrinam adduxiſſe: utpote quam a noſtra prorſus eſſe diverſam, nec tam tres in uno Deo perſonas, quam tres divinas naturas ſub unum genus ſubjectas, aut tres potius Deos inter ſe aequales introduxiſſe, confirmant. Hanc opinionem ſuam fecerunt infiniti & ingenio, & eruditione praeſtantes viri, quamvis non iisdem omnes de cauſſis. Ne inter nos quidem deſunt, quibus ea multum habere videtur veriſimilitudinis: nec inventus eſt adhuc aliquis, qui eam funditus evertere ac conficere ex inſtituto auderet. Igitur hanc rem ſtudioſiſſime cognoſcere inſtitueram atque diſceptare, omnemque quarti & quinti ſaeculi de divina natura doctrinam ex ipſis temporum illorum monumentis, quorum attentae lectioni nonnihil temporis impendere volui, Hiſtoria philoſophica in auxilium vocata, ratione & ordine explicare. Nobis quidem perinde eſt, quemadmodum illi de Deo ſenſerint, qui antiquis rerum Chriſtianarum temporibus magiſtrorum loco fuerunt, quum non humanis auctoritatibus, ſed unius ſacri codicis teſtimonio & fide nitamur: at valet tamen ad infinitas quaeſtiones expediendas & errores haud leves exſtirpandos, non ignorare, quibus illi praeceptis & ſententiis imbuti fuerint, quam docendi ac diſputandi formam ſequuti ſint, quibus dicendi modis uſi, quas denique notiones & poteſtates vocabulis, quae uſurpant, ſubjecerint. Neque poſſum, quin graviter & moleſte feram, quum multos ſaepe de his negotiis confidenter & audacter ſententiam ferre, *Patresque* illos nunc deprimere, nunc viciſſim extollere video, qui nec libros eorum accurate legerunt, nec philoſophiam temporum illorum callent, nec veras diſciplinae aetatis illius rationes aut uſu aut ratione cognitas habent. Ita eſt omnino, ut doctiſſimi viri volunt: Non omni antiqui doctores errore his in rebus vacant, multaeque apud eos dicendi formae occurrunt, quae vix ſanum ferre ſenſum videntur. At nullum quoque mihi dubium eſt, quin multi male intelligant, quae ab illis dicta ſunt, & in ſententiam ſaepe rapiant perverſam, quae neminem, ſi cum aliis eorum dictis conferantur, magnopere offendant. Accidit, ut multa conferam in pauca, *Patribus Nicaenis* idem, quod *Auguſtino* evenit, qui quum contra Manichaeos diſputat, ita negligens ſui eſt, ut Pelagianus videri queat; quum Pelagianos rurſus adoritur, tam parum verbis ſibi cavet, ut a Manichaeis propius abeſſe videatur. Veteres illi doctores, quum in Arianos & Sabellianos armati prodeunt, paſſim de tribus in Deo perſonis ita loquuntur, ut tres ab illis Deos aequales & pares induci, probabile fiat: iidem cum adverſus Deorum cultores & alios dimicant, non ſecus ſaepenumero agunt, ac ſi omnem in divina natura diſtinctionem tollerent & Chriſtum, Servatorem noſtrum, infra Deum omnium parentem & conditorem locarent. Hinc qui ex nonnullis locis ſententiam eorum metiuntur, manifeſto peccant: decet nos omnia eorum dicta, quibus cum hoc, tum alia dogmata explicant, inter ſe conferre, nec ante, quam tota eorum cum philoſophia, tum Theologia accurate inſpecta, decernere, quamnam illis tribuere ſententiam oporteat. Sed hoc ſuum eſſe nolunt illi, qui vulgo controverſias tractant: qui ſe putant officio ſatisfeciſſe, ſi

(o) Vir Revendiſſ. ipſe in epiſtola d. 16. Febr. A. MDCCXXVIII. data: *This account*, inquit, *I owe to the care and pains of the Right Reverend the Lord Biſſchop of Coventry and Lichfield, who has taken great care to enquire into Dr. Cudworths Remains.*

(*) [*Nouv.*

si multitudine quadam dictorum, in quibus longe alius saepe sensus est, quam ipsi putant, adversarium obruant. Non ego pro *Patribus*, quos vocant, verba facio, aut nullas in illis residere maculas pugno: Non hoc patitur mea ingenuitas: At nego tamen, tam deformes esse illos, ut recentioribus quibusdam eruditis videntur, qui ratum id habent, quod a magnis quibusdam viris judicatum vident, plusque in recentiorum libris, qui veteres spernunt, quam in antiquorum monumentis evolvendis diligentiae consumunt. Haec ego cuncta & alia quaedam, quae cum sollertia & cura quadam persequi statueram, lubens sepono, quia fieri hoc necesse est. Forte alio tempore nonnulla de his rebus disserendi occasionem adipiscar: sin minus, facile feram, quae meditatus sum de illis & observavi, terrae mecum mandari: nec multum inde detrimenti res sacra & litteraria capiet.

Magno *Cudworthi* operi minora ejus addidi opuscula, quae pariter diu in pretio quodam & honore fuerunt, itemque librum ejus *de rei moralis natura, aeternisque justi ac honesti notionibus*, quem non ita pridem ex relictis schedis ejus *Eduardus*, antistes Dunelmensis, edidit. Spero, hoc institutum probaturos esse omnes, qui meritis & doctrinae tanti viri favent. Nihil reliquum est, quam ut de vita, fatis, doctrina, & scriptis *Cudworthi* lectores erudiam, qui sine dubio, qualis ille fuerit, quem tot dotes ingenii & virtutes commendant posteris, scire cupient. Quod antequam faciam, publice gratiae mihi sunt agendae illis, qui precibus meis tantum dederunt, ut me harum rerum accurata notitia imbuerent: primum Illustrissimo & Reverendissimo Patri ac Domino, *Guilielmo*, Archi-Episcopo Cantuariensi, totiusque Angliae Primati ac Metropolitae, Potentissimo magnae Britanniae Regi a consiliis sanctioribus, patrono meo, qui, qua est insigni erga me & studia mea voluntate, nec munerum, negotiorumque gravitate, nec senectutis molestiis & incommodis absterreri potuit, quo minus voluntati meae inserviret, atque a venerando antistite tum Coventriensi & Lichfieldensi, nunc Dunelmensi, *Eduardo Chandlero*, qui relictas a *Cudwortho* chartas diligentissime tractavit & inspexit, luculentam narrationem de vita & scriptis ejus tam editis, quam nondum editis, mihi impetraret: (o) Deinde Almae Academiae Cantabrigiensi, quam vivus illustravit *Cudworthus*, quae mei caussa non modo commentarios suos & alia monumenta consuli, eaque decerpi inde jussit, quae ad summi viri res pertinent, sed etiam litteris perhonorificis suam mihi benevolentiam testata est. Non is ego sum, qui tantis viris officii aliquid reddere valeam: sed nec majus illi aliquid requirunt a me, quam gratum animum, quem hic publice profiteor, atque vota pro salute & incolumitate eorum, quae numquam facere desinam. Nec tamen omnia sunt ab illis, quos dixi, profecta, quae jam referam, verum multa ipsemet observavi & collegi, id quod ex re ipsa facile patebit. (*)

Lucem hanc adspexit primum *Radulphus Cudworthus Allerae* (Aller) in Comitatu Somersettensi A. MDCXVII. Pater ipsi fuit *Radulphus*, Theologiae Licentiatus, (p) vir certe nec ingenio, nec doctrina destitutus, qui primum socius Collegii S. Emanuelis Cantabrigiae & simul hac in urbe sacrorum minister in templo S. Andreae dicato fuerat, postea *Alleram* translatus est, ubi munus pariter sacri docto-

(*) *Nouv. Diction. Histor. Tom.* II. *P.* II. *p.* 152. *s.*]

(p) Hoc ipse testatur in *Dedic. Comm. in Cap.* 6. *Epist. ad Galatas* praemissa.

****

(q) Ex-

doctoris gessit; Fuit & inter eos adscitus, qui Regis *Jacobi* I. a sacris privatis tum erant. Summa huic familiaritas & necessitudo fuit cum celeberrimo illo Anglorum Theologo, qui magnam quoque apud exteros famam scriptis consequutus est, *Guilielmo Perkinsio*, cujus opera quaedam edidit post obitum ejus. Ipse nihil scriptorum emisit, si accessionem quamdam seu supplementum exceperis ad *Perkinsii Commentarium in epistolam ad Galatas*, (*q*) Anglico sermone conscriptum. *Perkinsius* scilicet morte impeditus fuit, quo minus in expositione epistolae *Pauli* ad Galatas ultra quintum caput progrederetur. *Cudworthi* ergo pater, qui tum Cantabrigiae in collegio S. Emanuelis degebat, & epistolas *S. Pauli* publice interpretabatur, ab amicis *Perkinsii* & a curatore testamenti ejus rogatus fuit, ut capitis sexti interpretationem adderet. (*r*) Quo quidem ille munere non sine laude defunctus est. Etenim non vulgare ingenium, insignis rerum Theologicarum peritia, veterumque non minus ecclesiae doctorum, quam recentiorum, quos *Scholasticos* nominant, frequens lectio ex hoc labore elucet. Mater *Cudworthi* nostri ex gente *Machellia* fuit, cui honos hic habitus est, ut *Henrico*, Regis *Jacobi* I. filio natu primo, nutrix deligeretur. Parente mature orbatus est: cujus post obitum mater iterum nupsit Doctori *Stoughtono*, qui inter facundissimos sacrorum oratorum tum temporis numerabatur & socius quoque Collegii S. Emanuelis Cantabrigiae erat. Is boni parentis officium nostro sancte & diligenter praestitit, curavitque, ut scientiarum & artium initiis mature imbueretur & ad pietatem ac veram sapientiam & honestatem institueretur. Erat autem in puero celsa, praeclara, & excellens indoles, ingenium acutum & divinum, prudentia annorum modum multum excedens: Itaque A. MDCXXX. jam, quum decimum tertium vix explevisset annum vivendo, in collegium S. Emanuelis Academiae Cantabrigiensis receptus & inter convictores, qui vocantur, cooptatus est. Ingredientem in hoc collegium vitricus hoc testimonio comitatus est: *Tanta puerum hunc scientia humaniorum litterarum & artium liberalium valere, quanta in homine aetatis ejus fingi & cogitari posset.* (*s*) Biennio post Anno MDCXXXII. die quinto mensis Julii civibus Academiae Cantabrigiensis ritu solemni adscriptus est, (*t*) a quo tempore tanta cura & diligentia omne genus litterarum & philosophiae studia tractabat, ut A. MDCXXXIX. Artium Magister summa cum laude & bonorum omnium eximia exspectatione crearetur. (*v*) Eodem fere tempore socius electus est Collegii S. Emanuelis, cujus tum praefectus erat *Richardus Holdsworthus*, vir eximius, cujus eruditio extra Britanniam quoque multos laudatores & approbatores nacta est. Hanc provinciam ita tenuit *Cudworthus*, ut summam ubique de se opinionem excitaret, & multi liberos suos curae ac institutioni ejus committerent. Memorant, qui gnari sunt rerum illo tempore in Academia Cantabrigiensi gestarum, principe fere ipsum inter doctores ejus loco fuisse atque viginti octo juvenes unius *Cudworthi* fidei & curae, raro valde & in majoribus etiam Collegiis vix umquam viso

(*q*) Exstat illud in *Guil. Perkinsii operibus* Latino sermone *Genevae* 1618. *fol.* binis voluminibus editis, *Tom.* II. *p.* 325. *s.* ab A. T. Latine conversum.

(*r*) Hoc ipse refert in *Dedic.* huic Commentario praemissa ad *Bassingburnum Gaudu*, equitem. Data est illa ex Collegio Emanuelis d. XIII. Augusti MDCIV. nec ingeniose tantum ac venuste exarata est, sed & summae modestiae nomine placet.

(*s*) Nescio, an satis apte verba reddam Anglica: Itaque placet ea subjicere; *That he was as wel grounded in Schol-Learning as any Boy of his Age that went to the University.*

(*t*) *Ex Registro Acad. Cantabr.*

(*v*) Ex

viso exemplo, commissos fuisse. Addunt, quod ad laudem ejus haud parum facit, in his ejus discipulis fuisse summum postea virum, *Guilielmum Temple*, oratorem magnae Britanniae Regis ad Bataviae foederatae ordines, qui prudentia civili, eruditione, ingenio, scriptisque elegantissimis & praestantissimis aeque bene, quod neminem fugit doctorum, de republica, atque de litteris, studiis, & doctrina promeritus est, perennemque decedens nominis sui famam reliquit. Dignus certe tanto praeceptore discipulus, dignus tanto discipulo tutor & praeceptor fuit. Accessit huic aliud non multo post munus. Namque Rector, seu ut nos loquimur, primarius Pastor in vico *North-Cadbury*, qui situs est in Comitatu Sommersettensi, constitutus est. Fructuosa haec est provincia, cui qui praeest annuo trecentarum librarum Sterlingicarum reditu fruitur. Quamdiu hoc munus gesserit, & quo anno illud susceperit, traditum a doctissimis viris haud reperio, qui de rebus *Cudworthi* ad me retulerunt. Renuntiatus est haud dubie S. Theologiae Baccalaureus, in hac quum statione collocatus esset: quo vero anno hoc contigerit, ignoro. Forte A. MDCXLIV. hoc titulo honestatus est: Etenim hoc eum anno in *Vesperiis Comitiorum*, quae vocantur, video binas propositiones publice, nec sine laude, Cantabrigiae disputando defendisse: Primam: *Dantur boni & mali rationes aeternae ac indispensabiles*: Alteram: *Dantur substantiae incorporeae, sua natura immortales.* Hoc vel idcirco duxi commemorandum esse, quia inde intelligitur, diu satis res & quaestiones illas animo volvisse & expendisse summum virum, de quibus postea in *Systemate Intellectuali* & aliis, quae nondum edita sunt, scriptis, tam subtiliter, enucleate, ac erudite disseruit. Eodem anno Praefectus aulae Clarensis in Academia Cantabrigiensi constitutus est, quum *D. Paskius*, (*) nescio quibus de caussis, hoc munere deturbatus esset. Fovit haec aula tum temporis inter socios suos ingens illud magnae Britanniae lumen & totius Angliae postea antistitem, *Johannem Tillotsonum*. Tantum virum inter suos numerasse quondam, magnae postea sine dubio laudi nostro & delectationi fuit. Sequenti A. MDCXLV. Idibus Octobris concordi septem Electorum consensione creatus est Regius Linguae Hebraeae in Academia Cantabrigiensi Professor; quo quidem loco semetipsum abdicaverat *D. Metcalfius*. (x) Igitur totum sese Academiae & eruditis rebus, relicto munere sacro, dedicavit. Initium recitationum publicarum, quas singulis Mercurii diebus habebat, ab explicatione structurae, rationumque templi Hierosolymitani faciebat. (y) Laudat adhuc & grata mente praedicat Academia Cantabrigiensis solertiam ejus, dexteritatem, & incomparabilem rerum & antiquitatum Hebraicarum cognitionem, quam in hoc munere obeundo testatam fecit omnibus. Quum abesse certis de caussis cogeretur ab Academia, vices suas demandabat *Johanni Worthinghtono*, quocum officiosissima ipsi erat amicitia, viro eruditissimo, qui postea praefectus Collegii Jesu evasit. (z) Quo majoribus sese dignum negotiis ostenderet, A. MDCLI. (a) summos in

S.

(v) Ex eodem *Registro*.

(*) [A. 1644. aulae Clarensis Magister constitutus a Parlamento tum cum Carolo I. pugnante, *Dan. Neal. History of the Puritans Tom.* III. *p.* 117. At hoc munere paullo ante revocationem Caroli II. se abdicavit. Ibid. *p.* 121.]

(x) Ex MS. schedis *Thomae Thennisoni*, Archi-Ep. postea Cantuariens.

(y) *Joh. Worthinghton* in Epistola MSta d. XII. Maji A. 1646. data: *Our learned Friend Mr. Cudworth reads every wednes day in the Schools: his subject is* templum Hierosolymitanum.

(z) Ex Commentariis Acad. Cantabrig.

(a) Reverendiss. antistes Dunelmensis, *Eduar-*

dus,

S. Theologia honores & modeste appetiit, & facile consequutus est. Ut haec honorifica & splendida videantur munera, nescio tamen quibus de caussis contigerit, ut tum temporis non sufficerent ad eruditissimum virum commode & liberaliter alendum: Quare quo alio modo rebus suis prospiceret, discessum ex Academia meditabatur, & reapse, id quod ex *Jo. Worthinghtoni* epistolis intelligo, ad tempus inde alio sese conferebat. (*b*) Verum nota nimis & spectata erat probitas ejus, eruditio, virtus, & diligentia, quam ut ejus praesentiam Academiam diu desiderare paterentur illi, qui saluti ejus ista aetate providebant, viri egregii. Quapropter quum A. MDCLIV. *Samuel Boltonus*, *S. T. D.* & Praefectus collegii Christi decessisset, revocatus est in Academiam *Cudworthus*, & in locum illius suffectus, bonis omnibus & eruditis applaudentibus. Eodem anno uxorem duxit, copiosam, ut suspicor, & locupletem, de cujus nomine ac genere quod dicam, non habeo. Praefuit huic muneri ad obitum usque tanta cum cura & vigilantia, simulque rem sacram & litteratam tam strenue ac diligenter curavit, ut omnes eum praeclare de Academia & universa ecclesia Britannica promereri, confiterentur. Nemo illo fortius & animosius impietati erga Deum, quae tum caput extollebat in Britannia, sese objecit, nemo majori copia & eruditione copias ejus aggressus est, nemo studiosae juventutis commodis consulere diligentius studuit, nemo denique majori ardore omnis generis eruditionem, illam praesertim, quae a vulgari hominum cognitione remota, atque comprehensu difficillima, acquisitu valde laboriosa est, consectatus est. Procreavit filios quosdam, qui sine dubio in flore occubuerunt aetatis, & filiam unam, *Damarin*, foeminam spectatissimam, & pietate non minus, quam eruditione nobilissimam. Conjugem eam sibi expetiit, quum ad secunda vota transiret, Vir Illustris, *Franciscus Mashamus*, *Baronettus* Angliae, suscepitque ex ea Praestantissimum virum, qui avi, patrisque nomina conjunxit, *Franciscum Cudworthum Mashamum*, Equitem, hodie ex *Magistris*, quos appellant, *Cancellariae supremae* Britannicae, & Collegii hujus splendidissimi generalem Quaestorem, (*) virum inclytum & majorum non minus, munerumque gloria & dignitate, quam suis virtutibus, beneficentia, comitate, pietate, aliisque inter suos illustrem. (*c*) Mater ejus, quam dixi *Cudworthi* filia, inter ingeniosissimas & eruditissimas, immo philosophas aetatis nostrae mulieres, principem fere locum merito suo consequuta est. (*d*) Coluit eam in primis ob praestantissimas & animi, & ingenii dotes magnus ille Anglorum philosophus, *Jo. Lockius*; qui supremum vitae suae tempus in ejus aedibus consumsit, & in illis A. MDCCIV. preces inter & solatia incomparabilis foeminae hujus rebus

dus, A. MDCLIII. *Cudworthum* mihi significavit S. Theologiae Doctorem creatum esse. Verum satius ego putavi Academiae Cantabrigiensi fidem habere, quae A. MDCLI. hunc honorem ipsi collatum esse, mihi retulit.

(*b*) *Joh Worthinghton* epistola MSta d. 6. Jan. A 1651. data: *If through want of Maintenance he* (*R. C.*) *should be forced to leave Cambridge, for which place he is so eminently accomplished, whit what is noble and Exemplarily Academical, it would be an ill Omen.*

Idem in alia Epistola MSta d. 30. Jan. 1654. data: *After many tossings Dr. Cudworth is through Gods good Providence returned to Cambridge & settled in Christ's College, and by his marriage more settled and fixed.*

(*) [Vid. *Bibl. raisonnée Tom.* XIII. *p.* 12. *Not. & Tom.* XIV. *P.* I. *p.* 61.]

(*c*) Account of thi Englisch Baronets, *Lond.* 1727. *fol. Vol.* III. *p.* 357. *Sr. Francis Masham Baronet (of High Laver in the Country of Essex) took to his second Lady Damaris Daughter of Dr. Ralph Cudworth Master of Christ's College to Cambridge, by whom he had issue Francis Cudworth Mas-*

bus humanis valedixit. (*e*) Exſtat ejus elegans & praeclarus libellus *de amore divino*, Anglice primum exaratus & in Gallicam poſtea linguam converſus, (*f*) quo cum in naturam amoris, ſigillatim divini, ingenioſe inquirit, tum maxime *Joh. Noriſii* & *Nic. Malebranchii* opiniones de amoris divini indole ſubtiliter refellit. Vivis exceſſit *Cudworthus*, quum annum ageret ſeptuageſimum primum d. XXVI. menſis Junii A. MDCLXXXVIII. Corpus humatum eſt in ſacello Collegii, cui praefectus fuit, ſepulcrumque hac inſignitum inſcriptione:

Here lyeth the Body of Dr. Ralph Cudworth late Maſter of Chriſt's College, about thirty years Hebrew Profeſſor and Prebendary of Gloceſter. He died in the 26th of June 1688. in the ſeventy firſt year of his age.

Id eſt: *Hic jacet corpus Radulphi Cudworthi Praefecti Collegii Chriſti, per triginta quatuor fere annos Hebraeae linguae Profeſſoris & Praebendarii Gloceſtrienſis. Deceſſit d. 26. Junii 1688. ſeptuageſimo primo aetatis ſuae anno.*

Summa fuiſſe hoc in viro omnia, teſtatiſſimum eſt. Vix vero aliquid majorem ipſi laudem inter aequos rerum exiſtimatores peperit, quam quod immenſam eruditionem & ſcientiam cum praeclara & ſingulari judicandi & in res abſtruſiſſimas ingenio penetrandi facultate copulavit. Qui litterarum, linguarum, & antiquitatum ſtudiis delectantur, ſeveriores plerumque diſciplinas negligunt, nec a ſe impetrant facile, ut in ſublimiori philoſophia, Matheſi, ceteriſque ſcientiis, quae acumen, adductiſſimam meditationem, & animum ab oculorum conſuetudine avocatum poſtulant, multum ponant temporis & induſtriae. At viciſſim quos contemplatio rerum a ſenſibus abſtractarum juvat, illi mediocri aut nulla prope ſunt voluntate in artes illas, quae lectione, memoria, & labore continentur, nomenque partim ab humanitate & elegantia habent. Hic vero noſter utraque facultate mirifice valebat, ut utra major & excellentior fuerit, difficile judicatu ſit. Antiquitates tam Hebraeas, quam Graecas, linguas eruditas, Hiſtoriam veterum ſapientum & Chriſtianorum, aliaque his rebus cognata ita memoria & animo complexus erat, tot veterum libros evolverat & legerat, ut reliquas eruditionis partes parum curaſſe videretur. Rurſus philoſophiae, artium Mathematicarum, Metaphyſices ita peritus erat, tam ſubtiliter & argute de rebus ſub ſenſum haud cadentibus diſputabat, tam ſollerter ac ingenioſe nodos ab impiis hominibus objectos explicabat, ut crederes, hominem totum vitae tempus contemplando & res

Masham Esquire one of the Maſters of the high Court of Chancery and likewiſe Accomptant General of the ſaid Court.

(*d*) *Petr. Bayle Lettr. Choiſies Tom.* III. *Lettr.* CCLXVI. *p.* 1019. *Cette Dame merite les reſpects de tout le monde par ſes excellentes qualitez.* Idem *Epiſt.* CCLXVII. *p.* 1021. inter alia: *Il n'y a perſonne au monde, qui ait plus de reſpect que moi pour ſon merite extraordinaire & qui veuille faire une plus haute profeſſion d'admirer ſa vertu, ſa pieté, ſon ſavoir & mille autres perfections, qui lui font tenir un rang ſi diſtinguè parmi les plus illuſtres Dames de notre ſiecle.*

(*e*) *Jo. Clericus* in Elogio *Joh. Lockii*, quod exſtat *Bibliotheque Choiſie Tom.* VI. *p.* 398. *ſ.*

(*f*) *Diſcours ſur l'amour divin où l'on explique ce que c'eſt & ou l'on fait voir les mauvaiſes conſequences des explications trop ſubtiles que l'on en donne. Traduit de l'Anglois. Amſterd.* 1705. in 12. Interpretem Gallicum eſſe V. C. *Petrum Coſte* diſco ex *Petr. Baylii Lettr. choiſ. Tom.* III. *p.* 1023. Summam ejus exhibet *Joh. Clericus Biblioth. Choiſie Tom.* VII. *p.* 383. *ſeq.*

res abditissimas ratione investigando consumsisse, nec umquam ad delicias & amoenitates eruditionis aut ad scientias, quibus laboris patientia praesidio est, descendisse. Pro religione tam naturali, quam revelata, ita pugnabat, ut facile appareret, nihil hoc ipsi studio carius & antiquius esse. Quumque *Thomas Hobbesius*, homo acutus, at subdolus, vafer, & erga Deum impius, aetate ejus per cuniculos arcem religionis subruere niteretur, id sibi potissimum credebat esse datum, ut tam perniciosum & capitalem pietatis omnis hostem omnibus nudaret praesidiis atque de existimatione, quam sibi apud aulicos & rerum non nimis gnaros, loquacitate ac ingenii subtilitate collegerat, dejiceret: qua quidem in re, id quod cum hoc *Systema*, quod Latine conversum exhibemus, tum edita nondum scripta ejus declarant, meliorem vitae suae partem assidue contrivit. Multis usus est *Hobbesius* adversariis, iisque egregiis & ingeniosis: at doctiorem num habuerit, qui & ratione hominem coërcere, & eruditionis copia ignorantiae multarum rerum simul convincere valuerit, equidem valde dubito. In philosophia partes eorum consectabatur, qui *mechanici* atque *corpusculares* vocantur, quorum opes variis modis augere atque confirmare non inepte studuit: In illa vero sapientiae parte, quae de Deo, de mentibus, de geniis, de primis rerum notionibus & exemplis, de omnis denique humanae sapientiae initiis praecipit, *Platonem* potissimum & recentiores ejus sectatores magistros sibi delegerat. Modum in hoc erga *Platonem* & Platonicos studio excessisse plerisque videtur: nec injuria videtur. Etenim ita sententias hujus generis animo imbiberat, tam studiose libros eorum legerat ac scrutatus erat, ut non modo dogmata ejus, repugnante interdum veritate, constanter tueretur, sed orationem etiam ipsam & stylum, qui vocabulis abundat difficilioribus, durisque translationibus, immo ad poëticae dictionis naturam accedit, imitaretur. Sed excusat eum nonnihil mos, qui tum temporis in Academia Cantabrigiensi receptus erat. Nam, quod *Gilbertus Burnetus* memoriae prodidit, (g) summi viri, qui aetate ejus in hac Academia docebant, *Hobbesii*que sententiis acriter resistebant, omnes *Platonis* accensi erant amore & ex lege disciplinae Platonicae profanum, quem dixi, philosophum oppugnabant. Nec id quemquam ignorare sinent scripta, quae adhuc exstant & eruditorum manibus teruntur, *Theophili Galei*, *Henrici Mori*, *Thomae Burneti*, & aliorum multorum. Contra in Oxoniensi Academia philosophandi ratio, quae propria *Platoni* fuit, valde ista

(g) *History of his own Time Livr.* II. *ad A.* 1661. *p.* 187. ubi de *Withcoto*, *Cudworthi* necessario, & ipso *Cudwortho* hoc modo inter alia loquitur: *He studied —— to consider religion as a seed of a deiform Nature.* (*to use one of his own Phrases*). *In order to this, he sett joung students much on reading the ancient Philosophers, chiefly Plato, Tully and Plotin, and on considering the Christian religion as a doctrine sent from God, both to elevate and sweeten humane nature, in which he was a great exemple, as well as a wise and kind instructer. Cudworth carned this on with a great strenght of genius, and a vast compass of learning.* His junge verba *Guil. Wottoni in elogio Thomae Burneti*, quod exstat in Celeb. Viri *Christoph. August. Heumanni Actis philosophorum* Germanice editis *Tom.* III. *Part.* XV. *p.* 436. *Horum* (Cantabrigiensium Theologorum) *plerique philosophiam veterem excolebant, nulli autem sectae, si Platonicorum forte disciplinam excipiamus, praeter ceteras addicti.*

(h) *A free and impartial account of the Platonick Philosophy being a letter written to his much honoured Friend. Mr. N. B. by Samuel Parker. Oxford* 1666. 4. Pereruditus & ingeniosus est hicce liber, dignusque quem legant harum litterarum studiosi.

An Account of the nature and extent of the divine dominion and Goodness, especially as they refer to the Origenian Hypothesis concerning the preexistence of souls together with a special account of the vanity and groundlessness of the Hypothesis it

ista aetate deprimebatur & spernebatur, quod vel ex *Samuelis Parkeri* libellis adversus Platonem apparet. (*h*) In Theologia seu rerum divinarum sapientia partes eorum probasse & juvisse dicitur, qui justo moderatiores plerisque videntur & *Latitudinarii* appellantur: quorum quidem princeps facile est *Gulielmus Chillingworthus*, vir certe subtilis & excellenti praeditus ingenio. Sed ex libris scriptisque *Cudworthi* difficulter probes, huic eum generi fuisse deditum. Ut enim multis de rebus in utramque partem disputet & libertatem lectori relinquat ad alterutram sententiam sese adjungendi, verbis etiam interdum non satis providus sit, semper tamen placere sibi communem & receptam doctrinam, diserte profitetur. Quales *Latitudinarii* sint, *Burneti* verbis exponere placet, qui mihi ceteris accuratius de hac re videtur exposuisse: (*i*) *Hi omnes*, inquit, *de quibus adhuc* (Cantabrigienses Theologi *Morus*, *Cudworthus*, *Withcotus*, & alii,) *& qui ab illis instituti erant*, *id primum agebant unice*, *ut accuratius*, *quam adhuc factum erat*, *in naturam rerum inquirerent. Resistebant ex altera parte superstitioni*, *& ex altera Enthusiasmo. Formam imperii ecclesiastici & normam cultus publici lege praescriptam amabant*, *libenterque his institutis sese subjiciebant: at nec impium esse ducebant alias rationes sequi. Exoptabant*, *majori ut omnia moderatione gesta & tractata* (inter partes his de rebus dissidentes) *fuissent. Non deridebant amicitiam cum illis colere*, *quibuscum ceteroquin de variis rebus dissidebant*, *magnamque suis tam in Theologia*, *quam philosophia*, *libertatem concedebant: hanc propter caussam viri latitudinis seu Latitudinarii appellabantur ab illis*, *qui angustioribus erant animis*, *minusque temperatis ingeniis. Assidue legebant Episcopium. Quumque in eam potissimum curam incumberent*, *ut rerum omnium explorarent caussas & rationes*, *ideo ab adversariis Sociniani vocabantur. Pontificis Romani dominationi & praeceptis universi vehementer obsistebant. Quare ipsimet Pontificii eos Atheos*, *Deistas*, *& Socinianos nominabant.* Vulgaris Reformatorum doctrina de absolutis Dei decretis vehementer ipsi displicebat, id quod ex omnibus ejus de fato, & aliis rebus disputationibus apparet: quod quidem dogmatis hujus odium tanto altius in animum ejus sese insinuabat, quod *Hobbesium* videret eo ad nefaria sua & omni pietati ac religioni noxia dogmata valde abuti. Pietatem ejus, modestiamque qui praedicent, infiniti sunt: prudentia paucos habuisse pares dicitur. Sed hinc hostes ejus occasionem sumebant versutiae & dissimulationis ipsum accusandi (*). (*k*) Assentior *Burneto* injuriam ipsi factam esse: at hoc tamen dubio caret, multis eum de

it self. Being a second Letter written to his much honoured Friend and Kinsman Mr. Nath. Bisbie. By Sam. Parker. Oxford. 1666. 4. Neque hic contemnendus est liber.

(*i*) History of his own Time *Livr.* II. *p.* 188. *All these, and those who were formed under them, studied to examine farther into the nature of the things than ad been done formerly. They declared against superstition on the one hand, and enthusiasm on the other. They loved the Constitution of the Church and the Liturgy, and cou'd well live under them: But they did not think it unlawfull to live under another form. They wished that things might have been carried with more moderation. And they continued to keep a good correspondence, with those who had differred from them in opinion, and allowed a great freedom both in philosophy and in divinity: From whence they were called Men of Latitude. And upon this men of narrower thoughts and fiercer tempers fastened upon them the Name of Latitudinariens. They read Episcopius much. And the making out the reasons of things being a main part of their studies, their enemies called them Socinians. They were all very Zealous against popery. And so, they becoming soon very considerable, the Papists set themselves against them to decry them as Atheists, Deists, or at best Socinians.*

(*) [Valde ab adversariis exagitatus & injuriis affectus. Vid. *Warburton divin. legation of Moses* Tom. II. *Pref. p.* 10.]

(*k*) *Burnet* l. c. p. 187. *Cudworth was a man of great conduct and prudence: Upon which his ene-*

de scitis & dogmatibus in scriptis suis tam circumspecte, immo ambigue ac dubie loqui, aegre ut intelligi queat, quaenam vera ejus sententia de illis fuerit. Temporum, quibus vivebat, rationes hanc animi temperationem & in disputando continentiam desiderasse videntur. Infinita volvit animo: sed pauca tantum, si magnitudinem consiliorum spectes, ipsemet in lucem protulit. Accipe indicem editorum ab eo librorum:

I. A Discourse concerning the true Notion of the Lords supper by R. C. London. 1642. *in.* 4.

De hoc libello dixi in praefatione illi praemissa. Laudatus est a summis viris & litteratorum principibus *Bocharto*, *Spencero*, *Seldeno*, & aliis. Ven. *Christoph. Matth. Pfaffius* (*l*) auctor est ipsum & in forma duodecima & majori, ita ut *Systemati Intellectuali* addi posset, aliquoties editum esse. Mihi nulla visa est alia, praeter hanc, editio, quam dono mihi, quod hic grata voluntate praedico, Vener. Academiae Cantabrigiensis Pro-Cancellarius dedit.

II. The union of Christ and the Church in a Shadow by R. C. London 1542. *in* 4.

Solet hic libellus superiori *de vera notione S. Coenae* jungi. Dixi de eo in praefatione, quam praemisi Latinae ejus interpretationi. Retulerunt ad me viri ex Britannis eximii, binis sermonibus, quos ad populum publice recitavit *Cudworthus*, libellum hunc constare. Sed hoc ego difficulter mihi persuadeo. Etenim plenus est variae eruditionis, nec ad pietatem accendendam ullo modo accommodatus. (*)

III. The true Intellectual-Systeme of the universe. The first Part. Wherein all the Reason and Philosophy of Atheism is confuted and its impossibility demonstrated. By R. Cudworth D. D. Origenes: Γυμνάσιον τῆς ψυχῆς ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, τέλος δὲ ἡ θεία. *London Printed for Richard Royston, Bookseller to his most sacred Majesty.* MDCLXXVIII. *fol.* (†)

Late supra de virtutibus & existimatione hujus operis disserui: Quibus nunc addere liceat *Petri Baylii* testimonium, qui auctorem ex summis illis viris esse ait, quos nominare idem sit, quod laudare, (*m*) & librum ipsum vastissimi ingenii documentum, eruditioneque singulari & incomparabili confertum esse, tradit. (*n*) Pollicetur idem, se de illo & auctore ejus alias copiose esse loquuturum: quod tamen haud praestitit. Ut vero nihil ab omni parte perfectum est, ita & in hoc opere de-

enemies did very falsly accuse him of craft and dissimulation.

(*l*) *Diss. de oblatione veterum Eucharistica* §. 3. p. 169. 170. quam una cum fragmentis *Irenaei* edidit.

(*) [Vid. *Bibl. raisonnée Tom.* XIII. *p.* 17.]

(†) [Recusum *Lond.* 1732. 2 vol. 8. *Petri de Hondt Catal.* additus *Biblioth. Britann. Tom.* XVI. P. I.]

(*m*) Lettr. Choisies *Vol.* III. *Lettr.* CCLXVII. p. 1022. *Enfin il est de ces genies superieurs, dont le nom seul fait l'eloge.*

(*n*) Loc. cit. *p.* 1022. *Encore que je ne connoisse pas l'ouvrage de Mr. Cudworth pour l'avoir lû —— mais seulement par la voix de la renommée & par les Extraits que Mr. le Clerc en a donnè: je suis persuadè que c'est l'ouvrage du plus profond genie, & de la plus vaste erudition qui ait jamais paru.*

(*o*) The-

desiderata quaedam sunt a nonnullis. Fuerunt, qui formam disputandi, orationem, & alia reprehenderent: fuerunt, qui errorum de re sacra gravissimorum auctorem postulare non vererentur. Ex illo genere aliqui conquesti sunt, nimiis illud ejusdem rei repetitionibus, digressionibus, majorique, quam res postulabat, locorum ex antiquis scriptoribus copia laborare: quare optarunt, ut vir aliquis eruditus aptius & ornatius illud digereret, resectisque supervacaneis in meliorem ordinem redigeret. (*o*) Aliqui vero in confutandis hominum impiorum argumentis breviorem justo fuisse auctorem, aegre tulerunt, volueruntque propterea, ut adderentur a viro in his rebus exercitato, quae *Cudworthus*, ad finem properans operis, aut omisit plane, aut paucis tantum attigit. (*p*) Superiori vitio, quum interpretis tantum personam sumsissem, mederi mihi haud licuit: huic passim, pro modo & tenuitate virium mearum, in adnotationibus consulere conatus sum. Alterum genus, quod variorum & gravissimorum errorum *Cudworthum* insimulavit, passim a nobis in observationibus subjectis & auditum, &, si fieri potuit, repressum fuit. Jam de binis tantum illis partibus hujus operis nonnihil dicam, quae prae ceteris criminationibus & variis controversiis occasionem dederunt. Altera harum *digressio* est *de natura genitrice*, altera *disputatio de Trinitate Platonica & Christiana*, quae finem *capitis quarti* facit.

Illa quidem *de natura genitrice* Dissertatio haud paucos ex doctissimis hominibus commovit, ut ad hanc sententiam accederent, de quibus alio forte loco dicendi aliquid occasio mihi dabitur; alios vero, ut has naturas genitrices acerrime oppugnarent, adduxit. Nominatim *Petrus Baylius* nil adfirmare dubitavit, aptam esse magis hanc de naturis genitricibus doctrinam ad Atheorum caussam juvandam & fulciendam, quam debilitandam. (*q*) Sed huic statim *Jo. Clericus*, qui *Cudworthi* ex opere amplissima excerpta in *selecta Bibliotheca* exhibuerat, occurrendum sibi esse ratus est (*) Dissertatione Gallica, qua doctrinae hujus indolem ipso *Cudworthо* elegantius & accuratius explicat, nilque ex ea emolumenti impiorum hominum sperare caussam posse, sigillatim ostendere nititur. (*r*) Non satisfecit haec responsio *Baylio*: itaque institutam semel accusationem renovavit & novis coloribus ornare connisus est: (*s*) ita tamen, ut memoriae *Cudworthi* parceret, seque tantum hominem minime impietatis ergo Deum postulare, sed vitia tantum opinionis, cui sese addixisset, ostendere voluisse, sancte adseveraret. At nec silluit *Jo. Clericus*, utpote qui *brevioribus* quibusdam *observationibus* naturis genitricibus *Cudworthi* statim subvenire studuit. (*t*) Respondit iterum *Baylius*: (*v*) quod ejus factum finis consequutus est contentionis hujus. Namque postea ad graviores & summi momenti controversias bini hi acutissimi viri delati sunt, quae non nisi morte *Baylii* terminari potuerunt. Notae sunt hae pugnae inter eos, qui non ignari sunt plane rerum inter eruditos hoc seculo gestarum, nec meum fert institutum,

(*o*) *Thomas Wise* in *Praefat*. operis paullo post laudandi *p.* 11.

(*p*) Loc. cit. *p.* 15. 16.

(*q*) *Continuatian des Pensées diverses sur les Cometes*, *Tom.* I. §. 21. *p.* 90. & §. 111. *p.* 530.

(*) [Vid. *Maizeaux vie de Mr. Bayle*, *p.* 177. *s.* Parum tamen *Baylii* sententia a *Clerici* opinione remota fuit. Vid. *Bibl. Britann. Tom.* XVII. *p.* 364.]

(*r*) *Eclaircissement sur la doctrine de Mr. Cudworth & Grew touchant la Nature plastique & le monde vital*, *dans la Biblioth. Choisie Tom.* V. *p.* 283. *s.*

(*s*) *Dans l'histoire des Ouvrages des Sçavans August.* 1704. *Art.* XII. *p.* 380.

(*t*) *Bibl. Choisie Tom.* VI. *p.* 422.

(*v*) *Histoire des Ouvrages des Sçav. A.* 1705. *Decembr. p.* 540.

*** ** (*x*) Vid.

tum, ut de illis hoc loco verba faciam. Quum filia *Cudworthi*, de qua supra dixi, rescivisset, *Baylium* parentis sui nomen & existimationem macula quadam adspergere voluisse, animi sui dolorem ob hunc conatum epistola ad *Jo. Clericum* data, testata est, facultatemque fecit ipsi, eam in *Bibliotheca selecta* vulgandi. (*x*) Qua de re quum certior factus esset *Baylius*, nolebat tantae foeminae indignationem incurrere, binasque ad *Petr. Coste* dabat epistolas, quibus eum summopere rogabat, ut commotum ejus animum sedaret, ostenderetque, nihil prorsus injuriae ipsi *Cudwortho* a se illatum esse, sed, more apud eruditos usitato, opinioni cuidam ab ipso defensae litem tantum sese intentasse. (*y*) Et tantum valuit apud eximiam mulierem haec deprecatio, ut nihil amplius in eum moliretur, epistolamque suam a *Jo. Clerico* edi vetaret. (*z*)

Altera *de trinitate Christiana & Platonica digressio* multo magis etiam commovit animos, quumque argumentum sanctius sit & excelsius, plus doctissimo Viro invidiae passim creavit. Nulla ab eo tempore, quo hic liber *Cudworthi* editus est, de divina Trinitate controversia excitata est in Anglia, innumeras vero excitatas esse, satis constat, in qua *Cudworthus* non ad partes vocatus sit, nullum fere prodiit ad has lites declarandas & dirimendas scriptum, in quo ille non appellatus, ac vel laudatus & defensus, vel reprehensus sit. (*a*) Quaesiverunt cuncti fere, qui novis hac de re opinionibus studuerunt, in tanto homine, quem ingenii copia & eruditio incomparabilis summe venerabilem Anglorum Theologis fecerunt, firmamenta sententiarum suarum: ipsi tam Sociniani, quam Sabelliani recentiores, ex ejus opibus nuditatem suam tegere laborarunt. Multa sunt ad manus, quae de hisce studiis & consiliis narrare & disputare possem: verum brevitatem temporis, quo circumscriptus sum, ratio imperat. In primis illi, qui *subordinationem*, quam vocant, in divina Trinitate tuentur, *Cudworthi* auctoritate sese munire potissimum solent: (*b*) unde multi ex illis, qui rectiorem fovent de Deo sententiam, graviter passim in eum invehendi occasionem sumserunt. Movit omnem lapidem vir doctissimus *Thomas Wise*, ut has criminationes ab ejus fama depelleret, magnumque hominem, tametsi nec satis dilucide, nec satis caute ubique loquutus sit, caste tamen & Sacrae Scripturae convenienter de tribus in Deo personis docuisse ac sensisse, copiose disputavit. (*c*) Laudo ego hoc consilium: satius enim est bonos & praeclare meritos viros defendere, quam accusare: neque nego, multos in *Cudworthi* verbis ac sententiis aestimandis & exponendis vehementer boni interpretis & aequi rerum existimatoris officium neglexisse. Certe prudentia, qua insignem prae multis fuisse virum egregium accepimus, in hoc eum argumento tractando non deserit, verum orationem ejus & dicendi modos ita plerumque fingit ac temperat, ut qua fuerit vere sententia imbutus, difficulter

(*x*) Vid. *Clerc Bibl. Choisie Tom.* VI. *p.* 426.

(*y*) Exstant hac binae epistolae in *Baylii Lettres Choisies Vol.* III. *n.* CCLXVI. CCLXVII. *p.* 1017. *s.* Altera data est d. XXX. April. 1705. Altera d. III. Julii ejusdem anni.

(*z*) *Petr.* des *Maizeaux notis ad epistolas Baylii Vol.* III. *p.* 1020.

(*a*) *Thom. Wise* in *Praef.* operis paullo post laudandi *p.* 25. 26. *There has hardly been a Pamphlet or Book writ for some years about the blessed Trinity, especially in England, —— which does not bring in D. Cudworth upon the Stage and vouch his Name and Quotatiens for his Purpose.*

(*b*) Nuperrime hujus eum dogmatis publice postulavit *Samuel Crellius*, Socinianae familiae hodie doctissimus, *Journal litteraire Tom.* XVII. *p*, 182.

(*c*) Introductione seu Praefatione ad Epitomen

ter intelligere, nec niſi conjecturis valde lubricis conſequi liceat. At, ſi dici tamen debet, quod res eſt, non ita mentem ſuam occultare potuit, quin hominibus non plane ſtupidis & inertibus pateat, propendiſſe eum in partes eorum, qui gradu tres in divina natura perſonas ſejungunt. Neque ſummi hoc inter Anglos viri, qui ceteroquin ſumma merita ejus & egregiam doctrinam ſuſpiciunt ac venerantur, diffiteri audent, ſed eamdem ipſi ſententiam fuiſſe de Trinitate, quae noſtra memoria *Samueli* fuit *Clarckio*, concedunt (*d*). Induxit, quod evidens eſt, in hunc errorem magnum hominem nimius Platonici dogmatis amor. Veram ſcilicet de tribus in Deo naturis doctrinam ab Hebraeis exiſtimabat ad *Platonem* & ab hoc ad juniores ejus diſcipulos perveniſſe, ideoque tres Platonicorum *archicas hypoſtaſes* & Chriſtianorum tres in uno Deo perſonas non, niſi vocabulo, inter ſe differre. At Platonicorum, quae vocantur, tres *hypoſtaſes* non ſunt, ex ſententia ejus, inter ſe aequales & pares, verum dignitate atque praeſtantia nonnihil disjunctae. Itaque non potuit, quin eamdem de tribus, quas eſſe nos ex ſacris litteris credimus, in Deo perſonis opinionem foveret. Tam facile eſt, illos etiam labi & errore circumveniri, qui infinitos alios eruditione ac ingenio vincunt, quum immoderato humanae cujusdam diſciplinae ac ſcientiae ſtudio capti ad res divinas contemplandas ſeſe conferunt. Plura ne hac de re adjiciam, quod facile poſſem, temporis anguſtia prohibeor.

Epitomen venuſtam & elegantem operis hujus *Cudworthi* confecit & edidit Vir eruditiſſimus, *Thomas Wiſe*, tum temporis S. Theologiae Baccalaureus, ſocius Collegii, quod Oxoniae conditum eſt, Exonienſis & Ducis Ormondienſis a ſacris domeſticis, quod ita inſcriptum eſt.

A confutation of the reaſon and philoſophy of Atheism, being in a great Meaſure either an Abridgement or an Improvement of what Dr. Cudworth offered to that purpoſe in his True intellectual Syſteme of the univerſe. Together with an Introduction, in which, among Accounts of other Matters relating to this Treatiſe, there is an impartial Examination of what that learned perſon advanced touching the Chriſtian doctrine of a Trinity in unity and the Reſurrection of Body. In Two Volumes By Thom. Wiſe Lond. 1706. *in* 4. Sequitur hoc in opere vir eximius maximam partem *Cudworthi* veſtigia & ſepoſitis digreſſionibus eruditis & longioribus, variiſque veterum teſtimoniis, meditata ejus facili & plano dicendi genere refert, juſtoque & concinno ordine diſponit; at paſſim tamen, maxime in extremo opere, ex recentioribus Anglorum ſcriptoribus contra religionum irriſores, multa adjicit & addit. Introductionem praemiſit huic operi bene longam, in qua cum de aliis rebus erudite differit, tum potiſſimum adverſus malevolorum varias criminationes, quibus hoc ejus opus conſpurcarunt, *Cudworthi* memoriam & doctrinam defendit. Excer-

men operis hujus *Cudworthi*.

(*d*) Ex multis unum teſtem non infimi nominis dabo, *Robertum Nelſonum*, Equitem Anglum eruditiſſimum, qui *in the Life of Dr. Georg. Bull* edita *Lond.* 1714. *in* 8. §. 61. *p.* 339. his verbis *Cudworthi* doctrinam de Trinitate explicat: *The moſt learned Autor of the Intellectual Syſtem, Dr. Cudworth, having profeſſedly maintained, that the three Perſons of the Trinity are three diſtinct ſpiritual ſubſtances, but that the Father alone is truly and properly God, that he alone in the proper ſenſe is ſupreme, that abſolute ſupreme honour is due to him only, and that he, abſolutely ſpeaking, is the only God of the univerſe: the ſon and ſpirit being God but only by the Fathers concurrence with them and their ſubordination and ſubjection to him.* Paullo poſt *p.* 340. idem quod *Cudworthum*, *Clarckium* ſenſiſſe tradit.

cerpſimus nos ex hac praefatione quaedam paſſim in obſervationibus noſtris, auctore laudato. Patronus certe nusquam accuſato defuit: at vereor, ne interdum accuſatus Patrono ſuo defuerit.

IV. *Sermo ad populum de reſurrectione corporum mortuorum ad* I *Cor.* XV. 57.

Hunc ſermonem memorat *Thom. Wiſe* (*e*) eumque ſyſtemati Intellectuali ſubjectum eſſe tradit (*) Sed ego, omnem licet adhibuerim diligentiam & a maximis magnae Britanniae viris auxilium petierim, compos fieri illius haud potui. (†)

Haec ipſemet emiſit, dum viveret, *Cudworthus*, at multa reliquit alia copioſiſſimae eruditionis & ſublimis ingenii documenta manu exarata: quae, quum diu neglecta fere jacuiſſent apud filiam & nepotem, nunc ſpes eſt, a Reverendiſſ. Patre, *Eduardo*, Epiſcopo Dunelmenſi, qui aſſidua manu has lucubrationes, nepote magni viri hoc concedente, verſavit, in lucem protractum iri. Pars quaedam earum formis jam expreſſa eſt cura praeſtantiſſimi hujus antiſtitis: forte reliqua, quibus ita comparatum eſt, ut oculos ferre queant hominum eruditorum, propediem conſequentur. Suppeditavit mihi vir humaniſſimus & egregius, quem dixi, accuratum indicem omnium lucubrationum *Cudworthi*, quae adhuc latent: quem quidem Latine ex Anglico converſum exhibebo. Ex ipſis inſcriptionibus conſtabit, pleraque ut *Syſtematis Intellectualis*, cujus primam tantum partem edere potuit *Cudworthus*, continuationem ſpectari debere.

Index operum nondum editorum RAD. CUDWORTHI.

(*f*) Opus de bono & malo morali, aliquot formae majoris voluminibus conſtans, quae mille prope paginas conficiunt.

Argumentum Capitum Libri I. *hujus Operis:*

Cap. I. Explanantur opiniones eorum, qui antiquis temporibus negarunt, jus quoddam eſſe naturae. Pag. 1

II.

(*e*) *Introductione* jam ſaepe laudata *p.* 131.

(*) [Vid. *Bibl. raiſonnée Tom.* XIII. *P.* I. *p.* 19. Sermones, quos *Clericus* ait Libro ejus *de Euchar.* adjunctos eſſe, nulli ſunt, quam Liber *de Unione Chriſti & Eccleſiae.*]

(†) [Concio tamen quaedam ſingularis *Cudworthi* 1647. habita *de Nexu veritatis & pietatis* in 1 *Joh.* II. 3. 4. Germanice verſa cum *Jo. Walliſii & Iſaaci Barrow* concionibus quibusdam & Praef. *Sigism. Jac. Baumgarten*, Prof. Hall. prodiit Hal. 1737. 8. *h. t.* Sammlung einiger erbaulichen Predigten dreyer beruhmten gottesgelehrten in England / Rad. Cudworths / Joh. Wallis und Isaac Barrows Ex Praef. Baumgartii quaedam circumſtantiae vitae *Cudworthi*, enumeratis addendae, ediſci poſſunt.]

(*f*) A Diſcours of Moral Good and Evill in ſeveral folios, containing near 1000 pages.

Heads of the Chapters of one of thoſe Books.

Chap. 1. The opinions of the ancient adverſaries of natural Juſtice explained. pag. 1
2. Objections againſt Morality. 11
3. Answer tho the firſt objection. 29
4. Answer tho the 2d. & 3d. objection. 45
5. Inconſiſtences with a Common Wealth. 49
6. Juſtice made by Gods arbitrary Command. 79
7. The 6th. and 7th. objections answerd. 112
8. Pleaſure; wherein the ancient Hedonick philoſophy is explain'd, & it is largely debated, whether pleaſure is the ſummum bonum. 117

9. As-

II. Argumenta eorum, qui nullam esse naturalem justitiam putant. 11
III. Responsio ad primum eorum argumentum. 29
IV. Responsio ad secundum & tertium argumentum. 45
V. Saluti rerumpublicarum haec doctrina plane repugnat. 49
VI. Justitia arbitrario Dei mandato non est constituta. 79
VII. Responsio ad argumentum sextum & septimum. 112
VIII. De voluptate. Explanatur veterum philosophorum disciplina, qui ad voluptatem retulerunt omnia, & copiose disputatur: Utrum voluptas summum bonum sit. 117
IX. Responsio ad argumentum nonum. 175
X. Vera notio disciplinae moralis stabilitur. 198
XI. De Felicitate. Philosophia Epicuri de felicitate expenditur ac confutatur. 253
XII. Vera felicitas consistit in vita divina. 296
XIII. Ex his consequitur, Deum esse naturam ab omni concretione corporea remotam. 303
XIV. Controversia de libertate explicatur. Nova de eo philosophica sententia consideratur. 336
XV. Argumenta contra libertatem. Τὸ ἀγαθὸν φαινόμενον. 365
XVI. Argumentum adversus eam ab incontinentia sumtum. 382

Liber de doctrina morali, quo *Hobbesii* philosophia explanatur. Summa ejus capita. In Prolegomenis docetur, si nihil ipsa natura justum vel injustum est, nihil etiam tale fieri posse.

Cap. II. Non lege. Cap. III. Nec lege Naturae. Cap. IV. Nec per foedera & conventiones. Cap. V. Explicatur *Hobbesii* doctrina uberius, cum generatim, tum particulatim. Cap. VI. Status naturae. Cap. VII. Leges Naturae. Cap. VIII. Generatim doctrina adumbratur *Hobbesii*. Cap. IX. Ambiguitates ejus ostenduntur. Cap. X. Doctrina ejus de obligatione. Cap. XI. Ex praeceptis ejus nulla potest esse doctrina moralis. Cap. XII. Judicium de civili ejus philosophia: Nulla firma stare potest respublica legibus ejus nixa.

Dissertatio de libertate & necessitate, in qua fundamenta philosophiae, qua utun-

9. Answer tho the 9th. Objection. 175
10. Notion of Morality settled. 198
11. Happiness: and the philosophy of Epicurus concerning it examined and refuted. 253
12. True Happiness in divine Life. 296
13. Result of the former Discours; Incorporeal substance Deitie. 303
14. Controversy of libertie stated. Anew philosophical hypothesis. 336
15. Objections against Libertie. Τὸ ἀγαθὸν φαινόμενον. 365
16. Argument from the Phaenomenon of Incontinency. 382
Heads of another Book of Moralitie, wherein Hobbes phylosophy is explain'd.

Prolegomena: To shew, that if Nothing is naturally just or injust, nothing can be made so. Cap. 2. Not by Laws Cap. 3. Not by Laws of Nature. Cap. 4. Not by Convenants. Cap. 5. to explain his doctrine (1.) generally (2.) particularly. Cap. 6. state of nature. Cap. 7. Laws of nature. Cap. 8. Common representative. Cap. 9. To discover his Equivocations. Cap. 10. About obligation. Cap. 11. According to him there can be no Ethic. Cap. 12. Judgment of his Politics: That no Politic can be built on these Principles.

A discourse of Libertie and Necessitie, in which the grounds of the Atheistical philosophie are confuted and Morality vindicated and explained. This Book contains 1000 pages folio.

utuntur Athei, convelluntur, resque moralis ab omnibus injuriis vindicatur & explanatur. Conſtat hoc volumen mille paginis formae majoris.

Argumentum Capitum Libri Primi.

Cap. I. Neceſſarias eſſe omnes actiones hominum, a triplici genere & diverſa quidem ratione modoque defenditur: primum a Chriſtianis quibusdam Theologis recentioris aetatis: deinde ab antiquis Stoicis, qui a Zenone deſcendunt: denique a Phyſicis Democriticis aut illis, qui fatum ideo introducunt, ut pietatem omnem ac religionem tollant. Pag. 1
II. Argumenta eorum, qui ex Chriſtianis pro fatali neceſſitate actionum pugnant. 37
III. Stoicorum argumenta pro fato. 70
IV. Atheorum rationes ad fatum defendendum. 84
V. Reſponſio ad ea, quae pro fato afferuntur. 119
VI. De motu & ſenſu, 167
VII. De intelligentia. 196
VIII. Reſponſio ad *Hobbeſii* exceptiones. 305
IX. Natura doctrinae moralis. 317

Summa capita alius *Libri de libero arbitrio.*

Cap. I. Somnia. Cap. II. Indifferentia. Cap. III. Generalis argumenti deſcriptio. Cap. IV. Uberior ejus delineatio. Cap. V. Definitio & accuratior deſcriptio. Cap. VI. Nulli in Deo imperfectioni locus eſt. Cap. VII. Argumenta ad hanc rem probandam. Cap. VIII. Natura illa, quae regit omnia, non eſt *ἀνάγκη ἀπαραίτητος*, ſed *πρόνοια ἱλασμὸς.* Cap. IX. Reſponſio ad hoc argumentum: *μηδὲν ἀναίτιον.* Cap. X. De contingentia. Cap. XI. Argumentum pro neceſſitate a natura Dei ſumtum.

Commentarius in Danielis vaticinationem de ſeptuaginta hebdomadibus, quo omnes Judaeorum interpretationes oraculi hujus conſiderantur & confutantur, nec non quaedam eruditorum Chriſtianorum expoſitiones ponderantur. Duo volumina fol.

Liber

Heads of the Chapters of one of the Books.

Chap. I. The neceſſity of all humane actions aſſerted by three ſorts of Men and in different ways. First, ſome Chriſtian Theologers of the letter Age. 2d. The old Zenonian Stoics. 3d. The Democritical Phyſiologers or Atheiſtical Fataliſts. Pag. 1
II. Chriſtian fataliſts pleading. 37
III. Stoical fataliſts pleading. 70
IV. Atheiſtical fataliſts pleading. 84
V. Answer to the Phaenomena objected. 119
VI. Of Motion and ſenſe. 167
VII. Of intellection. 196
VIII. Answer to Hobbes Reflections. 305
IX. Morality. 317

Heads of the Chap. of another Book *de libero arbitrio.*

Chap. I. Dreams (2.) Indifferences (3.) General Accompt. (4.) Particular or full Accompt. (5.) Definition and particular Accompt. (6.) An imperſe-

Liber de veritate religionis Chriſtianae adverſus Judaeos.

Hujus operis meminit *Cudworthus* in ſchedis ſuis: at reperiri adhuc illud haud potuit inter chartas, quas moriens reliquit ſuis.

Δίκαιον φυσικὸν καὶ αἰώνιον, ſeu Liber de aeternis & immutabilibus juſti & honeſti notionibus.

Hic ille liber eſt, quem non ita pridem Reverendiſſimus antiſtes Dunelmenſis hoc indice inſignitum edidit:

A Treatiſe concerning eternal and immutable Morality, by Ralph Cudworth, formerly Maſter of Chriſts Collegie in Cambridge with a Preface by the Right reverend Father in God, EDWARD, Lord Biſhop of Durham. London, printed for James and John Knapton 1731. *in* 8. Legatur de eo praefatio noſtra, quam Latinae ejus interpretationi praemiſimus. Deſiderat hoc opus ultimam manum auctoris ſui: ceteroquin ſubtile & acutum eſt.

Diſſertatio de creatione mundi ac immortalitate animae in 8.
De eruditione Hebraeorum Liber.
Expoſitio doctrinae *Hobbeſii* de natura Dei & de ſpirituum extenſione.

Si quo umquam in libro deſcribendo magna cura fuit adhibita, ne operarum incuria & negligentia formam ejus & pulcritudinem erroribus & maculis corrumperet, in hoc certe id factum eſt. Nec fieri tamen potuit, quin paſſim quaedam humanae infirmitatis ſigna in illud irreperent. Non mihi licuit per temporis inopiam indicem eorum addere: ſed brevis tamen is eſt, nec puto aliquem in hoc opere errorem exſtare, qui hominem rerum vel mediocriter peritum diu morari, aut non prorſus iniquo interpretem accuſandi occaſionem ſuppeditare valeat. Debent hoc beneficium in primis lectores Venerando & eruditiſſimo Viro, *Jo. Friderco Wucherero*, S. S. Theol. & Phyſices Profeſſori in Academia Jenenſi longe celeberrimo, qui curioſo & ſagaci oculo, antequam formis exprimerentur, cuncta exploravit, nilque facile, quod emendationis indigeret, praeterire paſſus eſt. Quod ſi vir hic doctiſſimus mihi, meisque peccatis idem praeſtare officium vo-

fection not formally in God. (7.) Arguments to prove ſuch a thing. (8.) That that which rules all is not ἀνάγκη ἀπαραίτητος, but προνοία ἱλασμὸς. (9.) Answer to the objection, μηδὲν ἀναίτιον. (10.) Contingences. (11.) argument for neceſſity taken from the Nature of God.

Upon Daniels prophecy of the 70. weecks wherein all the Interpretations of the Jews are conſidered and confuted with ſeveral of ſome Learned Chriſtians in 2. Volumes fol.

Of the verity of the Chriſtian religion againſt the Jews. Dr. *Cudworth* mentions this in his MSS. but it is not yet found.

Δίκαιον φυσικὸν καὶ αἰώνιον. A treatiſe concerning eternal and immutable Morality.

A Diſcourſe of the Creation of the world and immortality of the Soul in 8.

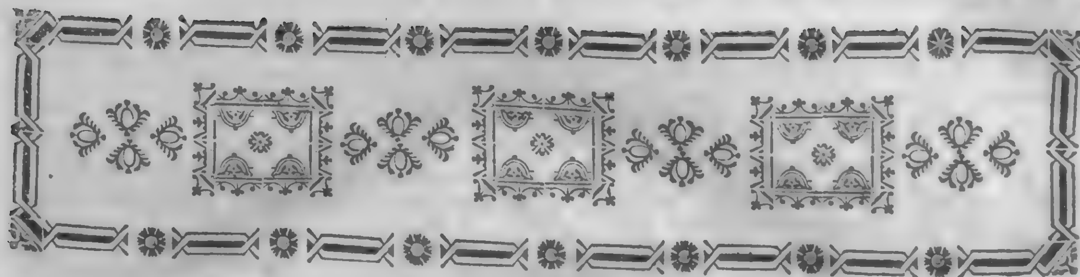
Hebrew Learning.

An Explanation of Hobbs notion of God and of the Extenſion of Spirits.

Theſe are all that remain in MSS. that I have yet heard of.

voluisset pro insigni eruditione, qua praeditus est, quod Volumini ipsi & litteris, vocabulisque, quibus constat, praestitit, haud dubie longe illud perfectius & multo minoribus erroribus maculatum prodiisset. Sed aequitati confido lectorum, certusque sum, eos, si quid viderint vitiosum & deforme, voluntatem meam bene de re sacra & litteraria promerendi spectaturos esse, memoresque semper fore, in tali vitae genere, quale meum est, vario, negotioso, conturbato, nihil perfecti & eximii elaborari posse. Valete. Dabam in Academia Julia d. XVIII. mensis Martii MDCCXXXIII.

LECTORI OPTIMO

S. ET O.

Etsi numquam, id quod haud diffiteor, multum voluptatis ex illis cepi libellis, quibus pro se verba faciunt auctores, nunc tamen meam ipse caussam tueri ac defendere a necessitate jubeor. Igitur principio, quum ad librum huncce scribendum animum appellerem, unice mihi constitutum fuisse profiteor, commentationem *quamdam* de libertate & necessitate, aut, ut clarius loquar, disputationem adversus eos, qui res omnes & actiones hominum fato & necessitati alligant, exarare. Hoc enim genus, quoniam nec laudi, nec reprehensioni locum esse ullum patitur, praemia poenasque omnes tollit, & idcirco extremum judicii diem ad fabulas & absurda ingenii commenta perspicue refert, semper mihi visum est, quibuscumque demum praeceptis atque fundamentis utatur, ad summam erga Deum impietatem ducere, nec Christianae tantum disciplinae, verum omnis omnino religionis initia labefactare ac convellere. (a) Neque multis obscurum esse arbitror, fuisse non ita pridem, qui doctrinam hanc eo unice consilio exornarunt & persequuti sunt. Istud vero mutavi propositum, postquam controversiam hanc, quam nullo modo expedire licet, nisi verae totius rerum naturae origines & rationes aperiantur, latissime patere, & cum variis conjunctam esse quaestionibus, mecum reputavi. Triplex enim quum exstet de fato sententia, id quod in ipso libri exordio demonstratum est, ideo, qui fataliter evenire & fieri omnia, quaecumque fiunt & eveniunt, existimant, eodem omnes modo sententiam suam tueri, aut eadem caussae suae fundamenta constituere nequeunt. Quod Democriticum *appellavimus* fatum, *id nihil est, quam omnium rerum necessitas, ex ipsa materiae constitutione nascens, Deumque prorsus re-* [illegible] *pudiat.*

(a) *Neque multis*] Haec & alia *Thom.* in primis *Hobbesium* pungunt, quem ista aetate novimus fato & necessitati inter Britannos omnia tribuisse, atque cum *Jo. Bramhallo* de his rebus publice decertasse.

** ** **

pudiat. Nam quibus hoc fati genus placet, hi materiam ſenſu vacuam & neceſſario commotam unum aſſumunt rerum omnium principium & cauſſam eſſe. Quare Epicurus fatum *illud* phyſicorum *dixit, nos autem* fatum Dei neſcium *nominavimus. Illud vero fatum, quod divinam haud tollit naturam, iterum bipartitum eſt. Sunt enim in illis, quos Deum eſſe juvat, qui hunc omnia, quae geruntur a nobis, ſive bona ſint, ſive mala, & decernere & efficere, aut omnibus actionibus noſtris ita intervenire, exiſtimant, ut nullam libere queamus aggredi, cunctas vero fataliter & neceſſario ſuſcipiamus. Quorum quidem ſi vera eſſet ſententia, id quoque certum eſſet, divinam voluntatem minime naturali quadam & immutabili juſtitiae & bonitatis regula regi, ſed naturam Dei totam infinita potentia, ſuo cuncta arbitratu conſtituente, nullaque idcirco juſtitiae vel juris norma definita, contineri. Ex quo efficitur, bona quae vocantur & mala in hominum actionibus, ea in ſe nulla eſſe, neque* φύσει *aut* natura, *ſed* νόμῳ *tantum ſive* lege *aut conſtituta aut vetita eſſe. Hoc ego fati genus idcirco* fatum *divinum* juſtitiam tollens naturalem & violentum *dixerim. His alii ſunt oppoſiti fati defenſores, qui Deum quidem profitentur non ſolum omnia perficere, verum aliis quoque naturis agendi facultatem tribuiſſe, eumdem naturali quadam juſtitia & bonitate gaudere, praedicant, denique juſti & injuſti fines ipſam naturam terminaſſe, nec omnia, quae bona vel mala dicuntur, lege tantum diſcerni volunt; at nihilo tamen minus tali homines libertate prorſus ſpoliant, quali eos oportet eſſe praeditos, qui aut laudibus aut contumeliis, praemiis aut poenis jure poſſunt affici. Etenim omnia, quibus natura rerum conſtat, genus hoc interiori quadam neceſſitate ferri atque agi, nec uſpiam dominari libertatem, praecipit. Ex quo certe hoc conſequitur, nihil aliter in toto terrarum orbe fieri ac comparari potuiſſe, quam factum & comparatum eſt. Atque iſtud fati genus, quo a ſuperiori diſtinguatur, quod* juſtitiam tollens naturalem & violentum *appellavi, non male* fatum morale & naturale *vocaveris. Eſt vero illud continuatio & ſeries quaedam cauſſarum, inter ſe neceſſario aptarum & connexarum, cui Deus quidam* moralis, *ſi loqui ita fas eſt, aut natura in ſe ſancta, bona & juſta praepoſita eſt, a qua primum omnes hae cauſſae compoſitae & ordinatae ſunt. Atque hoc fatum divinum non modo Stoicis olim placuit, ſed etiam aetate noſtra quorumdam ſcriptis celebratum & exornatum eſt.*

Trium igitur illarum de fato & neceſſitate, ſeu de naturae originibus ſententiarum, aut potius errorum, quos primo ſtatim voluminis hujus capite enumeravimus, primus omnem prorſus religionem una cum ipſo Deo tollit ac deſtruit. Alter Deum quidem & religionem patitur eſſe, verum omne jus naturae, omne fas & aequum naturale, dum juſta & injuſta ſola voluntate & arbitrio infinitae potentiae ſecerni, pronuntiat, funditus evertit. Poſtremus, tametſi non modo Deum eſſe ſeu naturam infinite potentem & rationis participem concedit, verum etiam omnis juſtitiae & juris naturalis origines & rationes a divina natura repetit, cunctas tamen actiones ab inteſtina quadam neceſſitate procedere diſputat, nec idcirco praemiis & poenis vel minimum locum relinquit. Omnis e contrario verae religionis divinique cultus ſalus & incolumitas, meo quidem judicio, tribus nititur potiſſimum praeceptis & fundamentis. Quorum quidem hoc primum: Eſt omnino Deus quidam ſeu natura infinite potens & rationis particeps, quae rerum univerſitatem gubernat, adminiſtrat & moderatur; & vehementer ideo falluntur, qui res humanas incerto curſu, ſine gubernatore & rectore, ferri dictitant. Alterum: Hic Deus ipſa natura ſua juſtus ac bonus eſt. Eſt aliquid φύσει καλὸν καὶ δίκαιον, *in ſe ex omni aeter-*

aeternitate justum & injustum, quod nullo modo mutari potest: nec propterea omnia, quae justa vel injusta dicuntur, voluntate tantum, praecepto & arbitrio sancita sunt. Postremum: Est aliquid ἐφ' ἡμῖν, *seu in potestate nostra positum, nosque omnes actionum, quas committimus, eatenus auctores sumus atque principes, ut laudem illis vel reprehensionem promereri, atque poenis vel praemiis ob recte aut injuste facta affici queamus. Haec tria religionis omnis fundamenta is, qui* epistolam ad Hebraeos *exaravit, his verbis complexus est:* (*) Qui accedit ad Deum, credere oportet, esse Deum, & praemia largiri iis, qui ipsum requirunt. *Nam quod hic vocat* Deum requirere, *id idem esse puto, quod imaginem divinam appetere, aut, quam amisimus, naturam vitamque divinam recuperare studere.*

Ceterum tria haec, quae modo enumeravimus, praecepta, quibus nihil majus aut humana meditatione dignius cogitari potest: primum: Non omnia fortuito & temere sine gubernatore feruntur, sed natura quaedam infinite potens & rationis particeps totam rerum naturam moderatur & administrat: alterum: Divina haec natura bonitate ac justitia gaudet interiori, nec discrimen honesti ac inhonesti, boni ac mali ab arbitrio ejus & voluntate unice duci debet, sed ex ipsa ejus natura fluit: ex quo cogitur, Deum nullo modo impellere aut inducere posse homines, ut, quae mala sunt & prava in se, committant & faciant: postremum: Non latet in uniuscujusque rei natura intestina quaedam necessitas, sed quae suscipiuntur ab hominibus, eatenus in eorum sunt potestate, ut propterea vel laudari & exornari, vel puniri & reprehendi queant: nec idcirco dubitandum est, versari justitiam quamdam in orbe, quae praemia poenasque singulis pro meritis distribuat: haec tria, inquam, praecepta id constituunt ac continent totum, quod a me verum intellectuale Systema universitatis *appellatur. Voces* verum Systema *oppositae sunt eorum disciplinae, qui Deum tollunt, quippe qui* falsum de naturae rerum originibus Systema *tuentur. Quibus quod vocabulum* intellectuale *addidi, id feci propterea, ut* Systema *hoc a reliquis, quae sic moris est appellare, mundi seu orbis adspectabilis & corporei Systematibus distinguerem, Ptolemaico, Tychonico, Copernicano: quorum hoc, binis superioribus spretis, vulgo hodie pro unice vero habetur.*

Hoc modo quum institutum nostrum meditando amplificatum, & pro numero sententiarum, quae vigent inter homines, de fato, aut errorum de constitutione hujus universitatis, quorum auctores diversa ratione, nil extra fatum fieri, declarare student, in tres partes distributum esset, tribus ego libris separatis quoque hanc omnem philosophiam de fato & natura rerum confutare constitui. Et primo *quidem* libro *universam ejus generis philosophiam & disciplinam, quod Deum esse negat, funditus evertam, Deumque esse, demonstrabo. Quod si fecero, illud fatum, quod* Democriticum *dixi, deletum, &* ὑλικὴ ἀνάγκη, materialis *illa* rerum omnium necessitas *expugnata & loco suo dejecta erit.* Secundum volumen *naturam persequetur divinae rationis, Deumque Numen ostendet esse in se bonum, sanctum atque justum, non vero naturam infinite potentem, quae suo cuncta arbitratu agat, omnesque actiones, tam bonas, quam malas, ante constituat, decernat & imperet. Sic altera de fato & necessitate sententia dissipabitur.*

(*) Ebr. XI. 6.

bitur. Tertio & *postremo* libro *intestinam illam necessitatem, quam omnes comitari actiones, multi adseverant, oppugnabo, naturisque ratione praeditis tantam inesse docebo libertatem vel in facta sua potestatem, ut honorem ac ignominiam, praemia & supplicia mereri queant. Qua ratione unum illud, quod restat, eorum praesidium, qui fato evenire omnia opinantur, de medio tolletur ac removebitur. Tria haec volumina uno hoc generali inscribere placuit indice:* Verum Systema intellectuale universitatis. *At singulis tamen libris nec propria sua deerit inscriptio. Primus* Confutatio eorum *dicetur*, qui Deum tollunt: *alter:* Vindiciae juris naturae, seu demonstratio, juris omnis & justitiae origines ex divina natura arcessendas esse: *tertius denique:* Caussa libertatis humanae & justitiae, praemia suppliciaque pro meritis distribuentis, asserta.

His lectis, aequos omnes rerum existimatores satis esse intellecturos, arbitror, quaenam tituli generalis, quem volumini huic imposui, ratio sit & sententia: nec in primis illi, qui de Astronomorum Systematibus mundi nonnihil inaudiverunt, hunc a me flagitare libri mei indicem putabunt, ut de angelorum ordinibus, & de omnibus animalium, plantarum & metallorum generibus, id est, de omni ente, *cunctisque rebus, quibus haec universitas constat, disseram. Quamquam, id quod propterea moneo, ut quorumdam curiositati occurram, omnes rerum, quae vere sunt & exsistunt, classes hoc opere attigi, generaque naturarum, quae infra Deum seu tres divinitatis personas positae sunt, universe consideravi. Haec vero genera duo tantum, ex philosophiae nostrae praescripto, sunt: primum animorum est variae naturae, nec unius ordinis; ad quam classem* angeli *quoque pertinent: alterum corpora seu materiam continet. Quorum illud quum perlustrarem, animorum quoque immortalitatem probare debui.*

Haec licet ita sint, abstinuissem tamen a generali hac inscriptione, quodque nunc emitto volumen, non tamquam partem operis majoris, sed ut integrum quoddam suisque partibus absolutum opus lectorum oculis subjecissem, nisi binae huic consilio rationes obstitissent. Primo enim in ipso libri exordio tres illos de fato & rerum originibus errores enumeravi, quumque tum temporis existimarem, fore, ut uno comprehendi possent, quae in eos meditatus eram, volumine, pollicitus statim sum, me singulos ordine confutaturum esse. Deinde in superiori paginae cujusvis ora haec verba jam indicis loco per totum librum inscribi curaveram: Liber primus. *Haec me illis primum satis purgabunt, ut opinor, qui caussam quaerent, cur unam tantum libri mei partem separatim ediderim. Statueram ego binas, quae restant, partes simul perficere ac emittere: sed quo minus id fieret magnitudo impedivit voluminis, quae opinionem meam superavit. Interea nihil est, cur hoc volumen propterea mancum & mutilum habeatur, quoniam de tribus illis momentis, quae primum constitueram persequi, unum tantum complectitur. Etenim nihil illi deest eorum, quae proprius ejus titulus requirit & desiderat, eaque de caussa non tam partis, quam absoluti & justi operis nomen meretur. Non ego ceterum fore multos dubito, qui, si praesertim ex hujus libri lectione non plane nullam voluptatem ceperint, binarum, quae restant, partium desiderium & exspectationem concipient, reliquasque de fato sententias, quo totum hoc* Systema intellectuale *perficiatur, eodem modo expeditas videre cupient. Harum quidem partium altera, Deum non esse naturam, insita justitia & bonitate privatam, nec omnia, quae fiunt, sive bona sint, sive mala, pro arbitratu suo decernere; sic ut nihil sive boni, sive mali in potestate nostra sit positum, declarabit, aut*

esse

esse jus quoddam naturale, aeternum ac immutabile, docebit: ex quo, falli eos vehementer, apertum erit, qui, quae recta aut prava dicuntur, non esse natura talia, opinantur, sed lege tantum & arbitrio supremi Numinis. Altera cum illis congredietur, qui necessitatem rerum omnium tam ipsius Dei, quam rerum conditarum naturis conjunctam esse, nec ab ulla removeri actione posse, judicant; contra esse aliquam in nobis libertatem, nosque actionum nostrarum auctores & efficientes esse caussas, convincet, unaque divinam justitiam, quae praemia poenasque pro meritis distribuit, a quibusvis cavillationibus tuebitur. Eorum igitur caussa, qui harum partium desiderio flagrant, hic admonendos esse lectores arbitror, fuisse mihi quidem in animo, bina haec ceteris adjicere: nec adhuc consilium istud mutavi. Verum non una obstat ratio, quare certi nihil polliceri queam, an umquam institutum hoc perfecturus, laboremque emissurus sim: Nam ut de vita atque valetudine, qua utraque nihil est incertius, taceam, nescio, an tantum temporis necessariis occupationibus vacuum mihi futurum sit in posterum, quantum ad relictam hancce partem explendam necessarium erit.

Alium nunc ordior defensionis meae locum, quem caput a me quartum hujus voluminis postulat. Namque caput hoc, tametsi justo longius sit, & libri potius, quam capitis, formam & similitudinem referat, argumento tamen, quod ei praemissum, brevius est, nec quae in illo designata sunt, omnia continet. Hic iterum me consiteri fas est, opinionem atque spem me fefellisse. Istud enim, quod dixi, argumentum quum in litteras referrem, certus ego eram, fore, ut breviori etiam spatio cuncta, quae commentatus eram, complecterer & explicarem. Constitutum mihi scilicet erat, non modo argumentum illud refellere, quod a multitudine Deorum, quos tot coluere populi, duci solet ad ea labefactanda, quae de notione Dei hominum animis innata disputantur, verum etiam, tam opportuna occasione oblata, talem exhibere religionum illarum, quae multos esse Deos colendos praeceperunt, descriptionem, qualis viam mihi munire posset ad religionis Christianae defensionem, quam universae disputationi subjicere decreveram. Christianam enim doctrinam & disciplinam hoc consilio inter alia divinitus esse datam, ut inanium Deorum & simulacrorum cultus tolleretur, & funditus exstirparetur, cum antiquorum doctorum auctoritatibus, tum disertis sacrarum litterarum dictis exploratum est. Rationes autem, quibus adducebar, ut hanc Christianae religionis defensionem necessariam esse judicarem, hae in primis erant. Primo, quosdam ex illis, qui acerrime contra eorum impietatem, quibus Deus esse nullus videtur, dimicarunt, multis in hanc venisse suspicionem, animadverti, ac si uni studerent religioni naturali, &, licet Deum esse faterentur, Christianae tamen disciplinae religionique divinitus patefactae nullum plane pretium statuerent. Hanc igitur a me suspicionem aut opinionem removendam esse, putavi, qui universam Christi religionem ex animo amplector, nec umquam me induci patiar, ut ea verius aliquid & divinius esse credam. Deinde, quod me vehementius etiam commovit, qui nostra aetate Deum & religiones adoriuntur, eos hunc servare morem, sensi, ut religionem ante omnia Christianam, cui citius inferri vulnus quoddam posse arbitrantur, oppugnent; qua debellata & concussa, de omni religione atque Dei cultu facilem & expeditam fore suspicantur victoriam. Verum hisce rationibus id obstitit, quod eorum, quae prior Argumenti pars sistit, explanatio tantum spatii jam occupaverat, ut, si reliqua ejus momenta voluissem declarare & persequi, rationum, quibus Deum aggrediuntur homines nefarii, confutatio, cujus tamen caussa labor omnis in primis sus-

susceptus erat, prorsus mihi omittenda fuisset. Quamobrem, postquam omnes eorum copiae dissipatae erant, qui Deos gentium inducunt, ut insitam Dei notionem nullam esse doceant, quae supererant, intacta praetermittere, atque ea non minus, quae de cultu plurium Deorum disserere, quam quae pro religione Christiana dicere cogitaveram, in aequiorem & magis opportunum differre locum, ab ipsa necessitate jussus sum.

His explicatis, quae toto volumine, quod nunc edo, dispersa sunt, ratione quadam & distributione sub uno placet adspectu ponere, interjectis observationibus nonnullis in quasdam ejus partes: quarum quidem aliae lectoris juvabunt intelligentiam; aliae, quae obduci forte poterant, diluent. Ex quo intelligitur, harum animadversionum aliquas plus, lecto jam volumine, fructus esse allaturas, quam ante librum lectum. Primo capite *de illo physices genere disseritur, quod totam rerum naturam ad individua revocat corpuscula: utpote quo* Democriti *de fato & necessitate sententia unice nititur. Hic animadvertere lectores decet, fatum istud Democriticum, quod in tribus illis est capitalibus erroribus, quos ipso capitis exordio memoramus, de natura & originibus hujus universitatis, nullo differre modo ab isto doctrinae genere, quod atomis ad tollendum Deum abutitur. Atque haec doctrina unica illa est Atheismi forma, quae tamquam disciplina philosophica suis partibus absoluta publice proposita fuit, aut cujus per bis mille annos adhuc frequens in orbe facta est mentio. Non sum ego nescius,* Epicurum, *quem deinceps ostendimus pariter ex fortuita atomorum concursione, sine Deo, omnia esse facta censuisse, libertatem voluntatis in hanc philosophiam, tota ejus natura reluctante, introduxisse. Homo nimirum innovandi quaedam in hac disciplina videtur desiderio flagrasse, ne cuncta putaretur a* Democrito *sumsisse. Ejus rei caussa tertiam illam individuorum corpusculorum motionem, quam* Lucretius

—— —— Exiguum clinamen principiorum

vocat, absurde ac ridicule excogitavit. Verum dudum est, quod (b) Cicero *monuit, nihil esse minus huic philosophiae conveniens, quam accessionem hanc, quam non* Democriti *tantum disciplina repudiat, verum etiam ne* Epicuri *quidem ipsius praecepta ferre possunt. Nihil est ineptius homine, qui Deum esse negat, & simul libertatem voluntatis tuetur. At si hoc aliquis ex ea familia faciat, quae ab atomis praesidia petit ad Deum tollendum, tum nihil ad amentiam ejus accedere potest. Igitur, qui hodie Deum ex orbe cupiunt ejectum, hac quidem in re* Epicurum, *quem alioquin mirifice observant & admirantur, aperte deserunt, libereque negant, esse aliquid in potestate nostra positum. Quemadmodum enim non ignorant, omnem religionem funditus eversum & deletum iri, si fato & necessitate, quae nec praemiis, nec poenis, nec laudi, nec vituperationi, nec precibus denique & divino cultui locum aliquem relinquit, cuncta regi, certum sit: ita metuunt, ne, si libertati voluntatis nostrae vis quaedam attribuatur, illi vincantur, qui mentes contendunt esse a corpore secretas & liberas.*

Quum res ipsa flagitaret a nobis, veteris illius physicae, quae atomis nititur, naturam & indolem quodammodo explicare, propterea quod cum eorum hodie rationibus arcte con-

(b) *Cicero*] *De Natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 25. *p.* 2916. *Tom.* IX. *Opp.*

connexa est, qui Deum ferre nolunt, huic primo capite satisfacere studui officio. Itaque duo in primis demonstrare conatus sum. Primum: Hoc philosophiae genus non a Democrito & Leucippo primum esse inventum, sed his multo esse antiquius. Id quo planum faciam, non id modo, quod scriptum reliquit Posidonius, Stoicus, affero, a Moscho, Phoenice, cujus aetas bello Trojano superior est, hanc disciplinam profectam esse: ex quo cogitur, eam ad ipsum Mosen esse referendam: verum etiam Aristotelis auctoritate pugno, qui maximam veterum philosophorum partem hac fuisse doctrina imbutam, commemorat. Porro quosdam familiae Italicae philosophos, & in his Empedoclem, jam ante Democritum naturam rerum in corpuscula individua partitos esse, doceo: quam propter rationem Lucretius tantis Empedoclem laudibus afficit. Praeterea Anaxagorae homoiomeriam aut de atomis similaribus doctrinam adulteratam esse progeniem germanae veterisque de atomis philosophiae, quam antiqui philosophiae Italicae professores tenuerunt, quamve anomoeomeriam non male dixeris, quoniam corpuscula qualitatibus esse destituta & dissimilaria praedicat, certum prope ac exploratum duci debet. Quapropter quod Democrito & Leucippo jure licet tribuere, hoc unum est, philosophos hos veterem de individuis corpusculis doctrinam principes ea ratione inflexisse, ut eorum apta fieret sententiis, qui Deum esse negant, aut primos illis auctores exstitisse, qui, sine Deo, fortuita concursione atomorum hunc orbem coaluisse censent. Id indicare voluit Laërtius, cujus sententiam vulgo non assequuntur, quum Leucippum & Democritum primos fuisse diceret, qui atomos statuerint qualitate omni privatas cunctarum rerum, quibus haec continetur universitas, initia fuisse, nulla plane excepta, id est, non modo corporum anima carentium, quod olim Italicis visum fuerat philosophis, qui sic atomos amplexi sunt, ut simul religionem tuerentur, sed etiam animorum & mentium.

Ego quidem hoc genere physices, si prima ejus spectentur praecepta, unde reliqua omnis ratio ducitur, nihil esse certius atque firmius judico: neque putem, hoc a quoquam convelli posse decretum: In corporibus nihil, praeter magnitudinem, figuram, situm, motum & quietem, inest: formae vero & qualitates quae in corporibus inanimatis videntur esse, nihil sunt, quam variae rerum illarum coagmentationes & temperationes, quae diversa ratione sensus nostros pellunt & afficiunt. Quod eximium inventum quum tot abhinc saeculis jam notum fuerit & perspectum, quanta fuerit in illis sagacitas, quanta vis ingenii & judicii, qui vetustissimis temporibus sapientiae fama floruere, per se declarat. Haec quum mihi esset sententia, aequum erat, ut ostenderem postea, quod vulgo ferunt, hanc disciplinam ad summam adversus Deum impietatem ducere, id ab omni veritate aversum esse. Tantum enim abest, ut vel aliqua ratione turbae faveat illorum, qui Deum esse nolunt, ut potius, si modo recte intelligatur, omnem eorum apparatum disjiciat & evertat, Deique vindices argumentis validissimis instruat. Hoc igitur ut obtinerem, ostendi primum, principium, ex quo universa haec nascitur physica, hoc esse rationis decretum, sano quidem sensu intellectum: Ex nihilo nihil fit, aut: A nihilo nihil potest effici. Ex quo quidem id cogitur, in generationibus naturalibus nihil, quod non exstiterit antea, novi procreari ac produci. Hinc autem duo alia sponte proficiscuntur consectaria. Primum: Qualitates & formae corporum, quae vacant animo, non sunt reapse a magnitudine, figura, situ & motu partium sejunctae. Alterum: Animi naturae sunt corpore secretae, nec ideo ex materia generantur. In hunc quando delatus eram lo-

locum, placuit mihi declarare, quae Pythagoras *docuit de animis ante corpora exſiſtentibus, eodem, quo phyſicam corpuſculis utentem, fundamento niti. Nosque ipſi deinceps hocſcitum rationis, recto ſenſu expoſitum, ſic adhibuimus, ut ejus ope omnes Atheorum copias facile profligari poſſe oſtenderemus.*

Deinde phyſicam iſtam ita eſſe interius conſtitutam, extra omnem controverſiam poſui, ut, qui hanc ſequuntur philoſophandi viam, neque vim & naturam ejus ignorant, non poſſint non confiteri, eſſe mentes a corpore abſtractas: quo quidem nihil eſt, quod adverſariis divinae rationis magis noceat. Atque hinc, ſi nulla etiam nobis in promtu eſſent veterum teſtimonia, certiſſimum eſſe judico, Democritum & Leucippum *primos diſciplinae hujus auctores non fuiſſe, ſed aut perverſe intellexiſſe eam, aut vero temere corrupiſſe ac depravaſſe; nec eorum philoſophiam, qui atomos Deo opponunt, eſſe aliquid, quam exquiſitam injuriam, veteri & germanae de atomis doctrinae illatam, arbitror.*

Quod igitur (c) Plato & Ariſtoteles *priſcam hanc philoſophandi formam rejecerunt, & in atomorum locum primam, neſcio quam, materiam & ineptas illas formas & qualitates ſuffecerunt, id ut probem, numquam a me impetravero. Credo facile,* Platonem *odio & ira in id genus philoſophorum, quod atomis ad Deum tollendum abutebatur, accenſum novas res molitum eſſe, atque commotione animi & indignatione, ne veteris phyſicae naturam & rationes recte perſpiceret, impeditum fuiſſe. Sed exſpectationi & deſideriis ejus eventus minime reſpondit. Etenim, quam repudiabat, vetus diſciplina, ſi recte capiatur, ad arcem ipſam Atheorum expugnandam unice ſufficit: e contrario formae illae, quas adſciſcebat, & qualitates impietatem alunt & nutriunt, quoniam, ut de ſumma harum rerum obſcuritate nihil dicam, qui illis favent, concedere coguntur, ex nihilo aliquid fieri poſſe, & eo quidem modo, a quo omnis abhorret ratio. Hoc vero qui largitur, is, quod docuimus, propius ab eorum abeſt rationibus, quos nullum eſſe Deum juvat. Ita primo hocce capite doctrinam de atomis, niſi ſint, qui perperam interpretentur eam, non modo nullum iis auxilium afferre, docuimus, qui Deum ferre recuſant, ſed etiam ad eorum copias prorſus disjiciendas conducere, declaravimus. Haec uberius poſtea exponuntur.*

De ſecundo capite *quod hic moneam, nihil habeo, praeter hoc unum, me in illo auſum fuiſſe, occulta Atheorum myſteria patefacere, atque omnia gregis hujus argumenta, quae usquam in litteras relata reperi, quam fieri potuit apte ac luculenter, exponere; illis tamen praeteritis rationibus, quae iſti Atheorum generi propriae ſunt, quod vitam ineſſe in materia praedicat, & contrarium prorſus illi eſt factioni, quae contra Deum ab atomis praeſidia petit. Hoc eo feci conſilio, ut cauſſa Dei, ſi haec omnia argu-*

(c) *Plato*] Verum *Petrus Gaſſendus Phyſices Sect.* III. *Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 257. *Tom.* I. *Opp.* ipſum etiam *Platonem* iis aggregavit, qui corpuſculis individuis naturam rerum dimetiuntur. Qua quidem in re aequior *Cudworthus* eſt, qui tametſi *Platonem* praeter modum amaret, nec minori atomos ſtudio complecteretur, tamen id a ſe impetrare non potuit, ut ſecum *Platonem* hac in re ſenſiſſe, judicaret. Lege tamen, quae *Cap.* I. *§.* 44. dixit, nosque ibi obſervavimus.

gumenta exploderentur postea & confutarentur, tanto illustriorem ac clariorem de hostibus suis victoriam referret.

Tertio capite, *quo justa esset ac plena confutatio nostra, reliqua persequuti sumus Atheorum genera, qui diversam a superiori illa forma, quae atomis unice confidit, viam ineunt. Hic primo certam quamdam Atheismi formam e tenebris suis protrahimus, quam* Hylozoitarum *nominare visum fuit, cujus recentiorum scriptorum nemo unus meminit. Eam, dudum quidem est, quod* Plato *invenit, quo* Democriti & Epicuri *dogmata refelleret; verum exstincto hoc, perpetua fere hominum oblivione & silentio fuit obruta. Quapropter nos quoque nullam ejus mentionem fecissemus, nisi compertum habuissemus, exstitisse non ita pridem, qui hanc rationem in lucem revocarent, & novis viribus instruerent. Tam callidi nimirum nonnulli sunt, ut praeclare videant, nihil eos magno conatu agere, qui atomorum regno ad Deum ex orbe tollendum abuti volunt. Itaque ipsi rem alia ratione aggredi cogitant, neque dubitant, si sensum & vitam in ipsa inesse contendant materia, fore, ut facilius divinam naturam superent. Atque suspicor ego, non vanis adductus rationibus, brevi tempore publice hoc disciplinae genus non aperte quidem, sed velo quodam obductum, propositum iri. Ergo operae pretium putavi, partim extremo hoc tertio capite, partim capite quinto omnes ei nervos praecidere.*

Hoc confecto negotio, quum certum sit, alios, antequam Democritus & Leucippus *Deum invaderent, in orbe fuisse Atheos, ex* Platone & Aristotele, *quam viam ingressi sint, qui antiquissimis temporibus Deum esse negarunt, demonstravimus. Existimabant nimirum, omnia, quae sunt, ipsam quoque vitam & rationem, qualitatum instar, ex materia educta esse, aut non secus ac res, quae materiae accidunt, ejusque affectiones, considerari debere, quae & generari queant, & rursus corrumpi. Hoc profanae philosophiae genus non* hylopathicum *modo, sed etiam* Anaximandrinum *nominavimus. Quamquam non omni probabilitate carere fateor eorum sententiam, qui* Anaximandrum *suspicantur* homoeomeriae *quoddam genus, ex atomis qualitatibus instructis compositae, quale postea sibi finxit* Anaxagoras, *induxisse. Hoc unum inter* Anaxagoram & Anaximandrum *interest, quod ille mentem nec factam nec genitam in orbe versari, censuit, hic vero mentem omnem & rationem ex atomis qualitatibus praeditis, calido & frigido, sicco & humido, inter se conjunctis & compositis, genitam esse, adfirmavit. Non mihi tanta visa fuit haec differentia, ut propterea numerum disciplinarum, quae Deum ferre nolunt, augerem & amplificarem. Hoc etiam in loco portentosum illud Atheismi genus, quod religionem habet adjunctam, commemoramus; cujus quidem professores non modo naturas concedunt esse hominibus excellentiores, quas Deos vocant, sed etiam in his unum reliquis omnibus praefectum esse fatentur, quem* Jovem *appellant; at nihilo tamen minus totum hoc Deorum agmen ex nocte primum & Chao, seu materia sensus & vitae nescia, natum, & eodem, unde profectum est, aliquando rediturum esse ac corruptum iri, arbitrantur.*

His quartum addimus ex veterum monumentis Atheorum genus, quod aetate fortassis reliquis inferius est, quoniam e Stoicorum praeceptis, perperam expositis & intellectis, manasse videtur. Qui huic dediti erant, illi mundum universum non esse animatum judicabant, quod plerisque omnibus visum est veterum, qui Deum esse crediderunt, sed ingentem tantum plantam, in qua natura quaedam insit, omni ratione ac mente privata, quae tamen arte atque ordine gubernet omnia, cunctaque fingat & temperet. Visis universis impietatis formis, quanam in re omnes hae sectae, tametsi multis alioquin modis dif-

differant & discrepent, inter se consentiant, declaravimus. Hoc nimirum cunctorum est, quo reliqua omnia referuntur, scitum & placitum: Omnis vita, omnis ratio, omnis intelligentia ex materia sensus & vitae nescia est genita, & in eam denuo occidet.

Quocirca, quo eorum in primis enervarem & frangerem consilia, qui aut mundum cum plantis comparant, aut vitam inesse in materia praedicant, extremo capite tertio in eo multus & copiosus fui, ut naturam in orbe docerem esse genitricem, at supremi Numinis voluntati obedientem, quae arte quidem & via progrediatur, & fingat omnia, sed rerum tamen, quas agit, rationes & naturam distincte haud percipiat ac intelligat. Sed nec ideo tantum hanc disputationem suscepi, ut occurrerem profanis ingeniis, verum etiam ut Dei caussam munirem & tuerer. Talis enim, quam dixi, nisi credatur esse natura, vereor, ne Deo fiat injuria. Nam aut Deum omnia sine ullo adjutore facere, singulasque muscas & pulices suis fabricari manibus, statuendum erit: quod quidem & majestate ejus indignum videtur, & in eam homines impellit cogitationem, divinam providentiam vehementer occupatam esse, negotiorumque immenso numero distineri: aut vero totam rerum naturam, quatenus corporibus constat, fortuito ad certas motus regulas ferri, nulla mente ac intelligentia motum temperante: quae si semel radices egerit opinio, non video, quid obstet, quo minus sensim & paullatim omnis de Deo opinio labefactetur. Ex quo, ut opinor, luculenter constat, longam istam, quam instituimus, pro natura genitrice, Dei voluntati subjecta, & via atque ratione progrediente, disputationem non supervacaneam in hoc opere aut inutilem esse, sed necessariam ejus, qua carere nullo modo poterat, partem.

Quartum caput *exordior a perfecta notionis Dei, quam in animo nos informare decet, declaratione. In qua re quum versarer enodanda, non potui, quin simul docerem, Deum ipsa natura sua bonum ac justum esse, aut, si ita loqui licet, pro divina* moralitate *pugnarem: quanquam haec res proprie ad alteram laboris mei partem pertinet, qua eos confutare statui, qui fato divino, nulla justitiae ac bonitatis ratione habita, gubernari credunt omnia. Deinde, quemadmodum illorum intelligenda sit sententia, qui multos olim venerati sunt Deos, late mihi explicandum sumsi, quoniam, qui Dei unius notionem humanis animis insitam esse negant, istam Deorum multitudinem in primis in rem suam convertere, nec id sine magna veritatis specie, solent. Certe, si, quod vulgo perhibent & credunt, verum esset, rebus omnibus accurate cognitis & circumspectis, ac minime dubium repertum, antiquos omnes populos multos semper coluisse Deos per se existentes, nullisque legibus subjectos, nec unum summum Numen professos esse; omnem fere vim amisissent, quae de Dei notione, hominum mentibus natura insita, disseruntur. Nunc rem secus se habere docuimus, omnesque divinae sapientiae in antiquis populis consultos, unum esse summum & praepotens Numen, a quo reliqui omnes Dii geniti essent*

(d) *Non ita pridem gravis controversia*] Hanc litem *Eduardus Stillingfleetus* excitaverat, quum A. 1670. *Librum* emisisset Anglicum *de idololatria ecclesiae Romanae, ejusque fanaticismo.* Etenim is liber non modo Romani Pontificis asseclis, qui tum inter Britannos caput extollere videbantur, vehementer displicebat, multisque eorum scriptis oppugnabatur; verum etiam inter ipsos Britannorum Theologos erant, qui, fortassis ut *Jacobo*, tum Duci Eboracensi, postea Regi, gratificarentur, clementius de iis esse sentiendum, decernebant, qui Romana sacra sequerentur. Atque ipse *Gilbertus Sheldonus*, Archi-Episcopus Cantuariensis, vir maxima auctoritate & prudentia praeditus, in hac fuit sententia, si, quae ex ore *Jacobi*, Ducis Eboracensis, *Gilb. Burnetus* narrat, vera sunt, *Historiae suorum tempor. Lib.* III. *ad A.* 1673. *p.* 358. *ed. Londin.* At *Stillingflectus* contra hos adversarios fortiter sententiam suam aliquot libris tuebatur, qui, non secus ac ipse liber,

essent ac conditi, docuisse, extra omnem dubitationem collocavimus. Quo facto, & eos quiescere jussimus, qui multitudinem illam Deorum crepant, ut nullam esse notionem Dei in animis nostris, doceant, & hoc obtinuimus, fuisse semper in omnium fere hominum mentibus anteceptam quamdam Dei informationem, nec eam corruptam, sed qualem ratio & veritas exigit. In hoc vero negotio ut tanto diligentius & accuratius elaborarem, hoc in primis effecit, quod neminem unum ante me sic, uti decuerat, rem tanti momenti tractasse noveram. Augustinus quidem Steuchus Eugubinus multum in ea sudoris & ingenii consumsit: nec ego aliquid de labore ejus, cujus utilitatem agnosco, detractum velim. At qui ea tamen, quae ille scripta reliquit, cum nostris contenderit, eum ego nil inventurum esse arbitror, quare nostram spernat & parum necessariam existimet industriam, multo etiam minus; alienum opus a nobis exscriptum esse, judicaturum. Ut omittam alia, Steuchus nusquam de variis antiquarum gentium Diis, tam poëticis, quam civilibus, ex instituto exposuit, aut quidnam sub tot latuerit Numinibus, declaravit. Ego vero maximam laboris mei partem in eo posui, ut hos omnes Deos nihil reapse, quam varia unius Dei nomina fuisse, convincerem. Quod si certum sit, illud etiam dubio carebit, illarum gentium, quae plures veneratae sunt Deos, religionem, tametsi maxime turpis ac deformis fuerit, haud tamen ita fuisse ineptam & ab omni ratione remotam, ut illi volunt, qui Deum esse negant. Unum enim supremum Deum, propterea quod ille variis documentis potentiam, providentiam & majestatem suam in universa rerum natura patefecit, varia etiam ratione coluerunt; secundum hunc autem inferiores etiam ministros ejus religiosis affecerunt honoribus. At illi, quibus Deus prorsus exosus est, nulli parcunt labori, ut illa veterum religione nil fingi posse dementius doceant, quo nimirum ad omnem Dei cultum inter fraudes & fallacias referendum facilem inde sibi aditum muniant. Sed ne quid tamen dissimulem, quum ad locum huncce semel essem delatus, diligentissime & copiosissime vel hac de caussa in eo explicando versandum mihi esse judicavi, quoniam (d) non ita pridem gravis inter nos de natura idololatriae controversia commota fuit, quam quidem, nisi accurate declarata eorum religione, qui pluribus olim serviere Diis, nullo modo licet componere. Sunt, qui audacter adfirmant, idololatriae, si vocabulum ea potestate sumatur, qua in sacris litteris est adhibitum, neminem accusari posse, qui unum Deum esse profitetur, orbis hujus conditorem. E contrario certissimum est, qui multis olim Diis supplicarunt, populos non multos orbis conditores, aut multas naturas principii nescias credidisse, sed in eo unice deliquisse, quod, praeter conditorem naturae, res etiam conditas & factas divinis honoribus prosequuti sunt, & (e) quod Athanasius diserte scriptum reliquit, ἑνὶ ἀγεννήτῳ καὶ πολλοῖς γεννητοῖς, uni quidem non genito, at multis praeterea Diis factis & genitis, rem sacram fecerunt. Ipsam ceterum controversiae hujus de natura idololatriae uberiorem tractationem viris longe doctissimis relinquimus, qui hoc sibi negotium ipsimet sumserunt.

Ca-

ber, a quo tota lis exorta est, *Tomo* V. *Opp.* ejus *Londin.* 1710. *fol.* editorum, conjunctim exhibentur. Erant &, qui partibus ejus accederent, doctissimi viri, quos inter primas fere sibi deposcit *Thomas Tenisonus*, Angliae postea Archi-Episcopus, cujus *de natura idololatriae Liber*, exquisita eruditione refertus, Anglice *Londini* 1678. *in* 4. prodiit.

(e) *Quod Athanasius*] *Athanasius Oratione* IV. *contra Arianos Tom.* I. *Opp. p.* 469. Arianos non meliores esse pugnat illis, qui plura colunt Numina. In qua comparatione dum versatur, haec inter alia verba adhibet: Εἰ δὲ οἱ μὲν Ἕλληνες ἑνὶ ἀγενήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς λατρεύουσι. *Si ethnici uni increato serviunt, & multis creatis.* Haec vero verba perspicuum est non simpliciter esse posita, sed comparate tantum; nec idcirco, quid vere *Athanasius* de religione gentium ficta Numina colentium senserit, inde licet intelligere.

(f) *Plu-*

Capite hoc quarto copiose etiam de Trinitate *disputavimus. Non poterat haec res a nobis praetermitti: nam & sponte nobis progredientibus sese offerebat, &, quo de tota ratione veteris Theologiae constaret, explicatu in primis erat necessaria, denique in ipso capitis argumento erat promissa. Illos saltem antiquorum sapientum, qui* Platonis & Pythagorae *scita probarunt, si minus reliquos etiam Deorum cultores*, Trinitatem *quamdam, non secus atque Christianos, professos esse, omni vacat dubio. Igitur ad hanc quum pervenissem doctrinam, non poteram, quin utriusque Trinitatis comparationem instituerem. Ergo hac occasione duplicis Trinitatis Platonicae mentionem fecimus: quarum altera recentiorum quorumdam est Platonicorum commentum, prorsusque a veteri forma recedit: altera autem vera illa & germana, quam ipse* Plato, Parmenides, *ceterique veteres Platonici probarunt. Superior opponitur a nobis illi Trinitati, quam Christiani credunt, & simul rejicitur: haec autem, id quod fuse in* Vindiciis *nostris* Christianorum Platonicorum *docuimus, proxima cognatione Christianorum de tribus in Deo personis dogma attingit. Nolim vero, quisquam sibi persuadeat, pro certis & explorate cognitis haberi a nobis, quae de hoc momento protulimus in medium: cuncta potius eorum exponuntur & committuntur judiciis, qui harum rerum non imperiti sunt. Nos quidem, dum arcanum hoc de Trinitate dogma explicamus, haec tria tantum demonstranda & explananda nobis sumimus: Primum: Trinitas haec non ex vocabulis tantum, nominibus aut notionibus, sed ex personis & hypostasibus consistit. Alterum: Nulla harum personarum facta est & creata, sed omnes per se exsistunt. Tertium: Omnes tres personae unum vere atque proprie Deum constituunt & efficiunt. Neque tamen hoc in loco diffitebor, ideo me potissimum in hoc argumento tam longum fuisse & copiosum, quoniam tum temporis defensionem adhuc religionis Christianae meditabar. Etenim hanc Christianae ac verae veterisque Platonicae Trinitatis collationem ad eos fortassis in viam revocandos aliquid utilitatis allaturam esse, suspicabar, quos in primis nostrum de Trinitate dogma conturbat. Qui quidem si viderint, illa veterum ingenia, quibus nihil acrius & liberius esse potest, philosophosque nulli acumine secundos, quos nulla, ut hanc viam ingrederentur, tentare potuit superstitio, non modo non ab hac doctrina abhorruisse, sed etiam magno erga eam studio flagrasse, desinent, ut opinor, hujus dogmatis caussa religionem Christianam aversari ac contemnere. Non dubito, multos fore, quos, quae disputavimus, omnia eo tamen minime adducent, ut fuisse inter simulacrorum & Deorum cultores ejusmodi doctrinam, sibi persuadeant. At rem tamen ita sese habere, uti dixi, vel ex commemorabili illa de* Thespesio Solensi, *quam* (f) Plutarchus *narrat, historia intelligitur. Qui quum per triduum exanimis jacuisset, ad se postea rediit, atque inter alia, quae vidisse sibi visus est & audivisse, quum mens corpore excidisset, retulit etiam*, tres sese spectasse genios, in formam trianguli considentes, qui aquam influentem inter se mensuris quibusdam dimetirentur,

(f) *Plutarchus narrat*] Fabula haec in *Plutarchi Libro de his, qui sero a Numine puniuntur, Tom.* II. *Opp. p.* 563. *s.* legitur. Quae sibi ex ea favere censuit *Cudworthus*, ita sese omnia habent. Vidisse sibi visus est Thespesius ille ingentem craterem, inque eum rivos influere varii coloris. Crateri huic tres illi genii, quos imaginem & simulacrum *Cudworthus* putat esse Trinitatis, assidebant: Ἑώρα δὲ, inquit *Plutarchus l. c. p.* 566. τρεῖς δαίμονας ὁμοῦ καθημένους ἐν σχήματι τριγώνου, πρὸς ἀλλήλοις τὰ ῥεύματα μέτροις τισὶν ἀνακεραννύντας. Vereor autem, ne multi futuri sint, quibus hoc argumentum nimis imbecillum videbitur ad id probandum, quod probatum cupit eo vir egregius. Nam ut mittam, ineptissimam hanc esse fabulam; ea, quae sequuntur apud *Plutarchum*, aperte docent, rivos istos multifarii coloris in craterem influentes somnia esse, quae per certos genios divinitus immitti credebant multi veterum hominibus somno oppressis. Igitur hi tres genii, quonam

tur, audivisse vero, eo usque Orpheum *penetrasse, quum uxoris umbram apud inferos quaereret. Congruit hoc certe cum eo, quod multorum veterum auctoritatibus testatum fecimus, philosophiae, quam* Orpheus *docuit, partem doctrinam hanc fuisse de tribus in Deo personis. Nos quidem Christiani quae de sancta Trinitate tenemus, ea non ex populorum veterum scitis, verum unice ex divinis oraculis hausimus, nec quisquam est eorum, qui* Christum *vere profitentur, aut profiteri volunt videri, quin in hanc doctrinam sacro lavacro tinctus sit. At convenit tamen, haec & similia eo potissimum consilio exponere & animadvertere, ne ex divino hocce dogmate occasionem nonnulli arripiant universam religionem Christianam conviciis lacerandi, aut nihil in Christiana disciplina a ratione & communi sensu remotius esse hoc scito, existiment. Qui profecto si cogitent, ipsos veterum philosophos, & in his eos, quorum in primis excelsum fuit ingenium & eximia ratiocinandi libertas & facultas, etiamsi nec conciliorum decretis, nec fidei formulis, nec sacris oraculis eo adstricti essent, tam pronos ac propensos fuisse ad id dogma recipiendum, tamque in eo custodiendo religiosos, aliam fortassis sententiam induent.*

Ceterum ipsa res & ratio flagitavit, ut hoc quarto capite in philologiae & antiquitatis excurrerem campos. Idem alias quoque in hoc feci volumine, quo passim veterum scita & placita indagare & explicare studui. Vituperabunt institutum hoc aut spernent fortassis nonnulli, quos nimia in philosophando severitas delectat. Sed hos minime curo, qui id mihi fecisse videor, quod necessitas fieri voluit; neque dubito, hanc rerum varietatem, admistasque per totum opus philologiae copias, quoniam tristem illam gravitatem, quae philosophicas comitatur disquisitiones, jucunde condiunt & temperant, multis non ingratas fore. Interim praecipuum libri argumentum illa est philosophia, quae Deum esse docet, & religionem suadet: quamquam nec philologiam ego nec philosophiam unice amo & diligo, verum utramque, sicut usus poscit & occasio, adhibeo.

Postremum caput *confutationem tantum promittit omnium argumentorum, quibus Deus oppugnari solet: at simul tamen in eo totam Atheorum disciplinam ex eo esse generе, quod fieri prorsus nequit, Deumque reapse exsistere, demonstramus. Demonstramus, inquam: non* a priori, *quod fieri nequit, & rationi repugnat; verum ex scitis, quorum omnes veritatem agnoscunt, concludimus, non posse non divinam esse naturam & rationem. Hoc enim numquam ut supremi Numinis adversariis concedam, a me impetravero, speciem tantum veritatis habere, aut probabilia esse, non autem explorata certisque rationibus freta, quae pro Deo solent a nobis in medium afferri. Non haec tamen ita velim accipi, ac si mihi persuadeam, omnes, quotquot modo hanc nostram demonstrationem attenti legerint, potestatemque verborum, quibus ea constat, recte ceperint, sive velint, sive nolint, nuntium perversitati suae mittere debere, omnemque de Deo dubitationem continuo ex animis ejicere. Illud enim, quod nonnulli adfirmant, cer-*

rum quisque partem sibi asserit aquarum in craterem manantium, somniorum, quos sibi fingebant veteres, praefecti sunt, aut θεοὶ ὀνειρόπομποι. Tres vero, non plures, nec pauciores, huic negotio genios praeponi, illi minime mirabuntur, quibus ea, quae de tribus animi, in quem illabuntur somnia, partibus & de triplici somniorum divinorum genere Pythagoraei & Platonici veteres praeceperunt, non ignota sunt. Mihi quidem, si id nunc agerem, facile foret ostendere, nihil magis priscorum de somniis opinionibus consentaneum & affine fieri posse, quam hoc ipsum, quod de tribus hisce geniis *Plutarchus* refert. Quare tantum abest, ut tres illos genios simulacrum esse trium in Deo personarum credam, ut potius argumento eos esse censeam, fabulam *Plutarchi* ab homine compositam esse in primis superstitioso & vulgi nugis praeter modum dedito.

certum esse arbitror, si vel ipsis Mathematicorum praeceptis, quibus nihil est evidentius, verbi gratia huic: Tres anguli, quibus constat triangulum, aequales sunt duobus rectis, *vehementior quidam appetitus aut spes quaedam lucri vel commoditatis obstiterit, hominum mentes ita depravari atque conturbari posse, ut ne apertissimis quidem cedant demonstrationibus, saltim ancipites & ambiguae maneant. Quamobrem facile concedo, nec argutissime excogitatas rationes, nec omnes Mathematicorum conclusiones, si in animum incidant parum castum, cujus perspicientiam libidines & pravae cupiditates diminuunt, aut quem, gravis instar oneris, impietas erga Deum deprimit, per se tantum valituras, ut tam excelsam veritatem, qualis haec est, esse aeternam quamdam & sapientissimam naturam, unde omnia nata sunt, contra omnes insultus & inquinatae mentis conatus confirment & muniant. E contrario hoc quoque vacat controversia, verum illud esse, quod philosophus quondam pronuntiavit:* Ἡ κάθαρσις ποιεῖ ἐν γνώσει τῶν ἀρίστων εἶναι, castitas animi optimarum rerum certa cognitione hominem instruit, *animumque vitiorum sordibus purgatum, etiam sine longis ratiocinationibus & Mathematicorum subtilitatibus, certam & minime dubiam Dei cognitionem acquirere sibi posse.* (g) *Hanc firmam certamque cognitionem* Plato & Aristoteles vaticinationem *aut* divinam sagacitatem *vocant, sacrae vero litterae* fidem. *Etenim, quod sacer codex* fidem *nominat, Io: cave putes nihil esse, quam rerum historicarum exploratam notitiam, argumentis omni artificio vacuis aut solis testimoniis nixam. Est ea multo nobilior quaedam & divinior facultas animi, quam Dei virtus & excitat in nobis & alit. Nihilo tamen minus* scientia *aut* cognitio *si, quod sacer codex praecipit, ad hanc fidem accedat, multo ea fit robustior & validior, plusque virtutis ad tela illa retundenda, quibus a Sophistarum ingeniis oppugnatur, accipit.*

Hoc etiam capite quinto, nec non aliis quibusdam in locis, meum duxi, contra eos, qui Deum esse negant, tueri, perfecta & absoluta esse, quae Deus condidit, omnia, aut nihil aptius, ordinatius & melius fieri posse hac rerum universitate, si quidem tota & conjunctim spectetur; quo divinae bonitati, sapientiae & perfectioni sua sic constaret gloria & dignitas. Idem omnes olim sensisse constat, qui a Deo philosophandi duxerunt principium. Atque sacrae litterae, dum fidem Christianorum esse definiunt (*) substantiam & evidentiam rerum sperandarum, *id est, rerum earum, quas vir bonus & pius sibi aliquando tributum iri sperat, id una declarant, divinam istam bonitatem & perfectionem, quae in operibus tam naturae, quam providentiae conspicitur, illud esse fundamentum, quo universa fides nostra nititur. Haud tamen eo valent, quae hac de re disseruimus, ac si credi vellem ab omnibus, nihil eorum, quae vel lege fiunt naturae, vel a providentia Dei proficiscuntur, aliter comparari & constitui potuisse, atque constituta sunt & comparata, aut libertati & arbitrio divino nihil plane relictum esse, putem. Tertiae sectionis non minimam partem in illis veterum Pythagoraeorum scitis contemplandis & explicandis consumsi, quibus omnes animos semper corpori cuidam esse junctos, & quidquid est naturarum, in quibus ratio inest & intelligentia, id corpore & animo constare, asseverant. Neque pauca tam ex ratione, quam ex veterum ecclesiae doctorum monumentis attuli, quibus utrique huic dogmati & robur & ornatum conciliarem.*

(*) Ebr. XI. 1.

(g) *Hanc firmam certamque*] Vel me tacente, videbunt, qui sapiunt, quod *fidem*, quam sacrae litterae suadent, cum *Platonis* sagacitate componit vir eruditus, id parum caute atque prudenter fieri. Neque id argumentum, quod paullo post ex *Ebr.* XI. 1. ducitur, magni fecerit is, qui perspicacitatem & robur in omnibus quaerit ratiocinationibus.

rem. Sed de his quoque is demum recte sentiet, qui nihil me scripsisse judicabit docendi & praecipiendi caussa, sed omnia eruditorum & acutiorum judiciis examinanda commisisse.

Hic aliud incidit, de quo pariter lectorem hoc loco admonendum esse arbitror, tametsi in ipso libro satis mihi consuluerim. Recte atque ordine me facturum esse, credidi, si in ista disputatione, qua mentes esse omni corpore liberas, contra religionum adversarios probavi, nulli parcerem labori, quo veteres, qui omnes fere animam naturam esse extensionis expertem censuerunt, non tam inepte sensisse ostenderem, atque multi volunt hodie, quibus hoc dogma prorsus a ratione aversum videtur. At scire velim omnes, nihil eorum, quae hujus rei caussa scripsi, pro rato atque certo a me haberi, praeter id, quod omnes illi, qui naturas esse fatentur corpore vacantes, probant & adsciscunt: Esse naturam quamdam toto genere a corpore distantem, quae non consistat ex partibus dividuis, quae in corpora penetrare possit, quae denique intestina praedita sit agendi facultate, atque nativa quadam vi, a motu plane diversa, operetur. Atque hoc iis, quibus usi sumus, argumentis extra omnem collocatum esse controversiam, certus sum. Utrum vero natura haec prorsus expers sit extensionis, an alio modo, quam corpus, extensa, id equidem mihi dirimendum haud sumo, verum omnibus, qui judicio valent, dijudicandum relinquo.

Succedit aliud, quod non omittendum esse arbitror. Toto capite hoc, quin toto hoc volumine oppugno eos, qui generari statuunt animos, aut vitam, cogitationem & intelligentiam ex materia vitae & sensus inani produci, existimant; contra mentes, aeque ac ipsam materiam, naturas esse per se constantes, adfirmo. Non deerunt fortassis, qui aut insanum somniorum Pythagoraeorum amorem, aut immoderatum erga religionis & Dei caussam, pro qua mihi hoc libro dicendum putavi, studium adduxisse me suspicabuntur, ut tantum huic argumento diligentiae & laboris impenderem. Ego vero, neutrum horum me huc impulisse, singulos esse certos volo; quamquam, quod ad Dei religionisque caussam attinet, eam immoderatius ab aliquo amari posse nego. Summa mihi, ut laborem hunc aggrederer, persuasit ratio. Neque enim certius umquam aliquid ab ullo Geometra propositum esse, aut proponi posse arbitror, atque hoc est: fieri nulla lege posse, ut ex magnitudine, figura, situ & motu, quibus rebus, nostro judicio, corpus omne absolvitur, quomodocumque demum haec inter se misceantur & temperentur, mens & cogitatio exsistat. Non leviores eum difficultates turbabunt, qui, quod Anaximandrum fecisse accepimus, qualitates attribuet corporibus. Numquam enim is explicabit, quemadmodum siccum & humidum, densum & rarum, calidum & frigidum vim cogitandi & ratiocinandi parere queant. Si qui tamen sunt, quibus haec animo comprehendere parum difficile & arduum videtur, iisdem nihil obstabit, quo minus quidlibet ex quolibet fieri & effici posse credant. Hi vero valeant, qui sic sentiunt: namque hoc concesso, ex illis, quae in rerum natura videntur, probari nullo modo posse, Deum esse, lubens largior.

Extremo capite quinto, quae de re morali & civili philosophantur supremi Numinis adversarii, breviter exponere ac diluere placuit. Quamvis enim haec disputatio ad alteram proprie laboris mei partem pertineat; eam tamen hoc in loco attingere, propterea necessarium mihi visum fuit, quoniam genus illud, quod refellimus, religionem & cultum supremi cujusdam Numinis cum publica tranquillitate populorum & rerumpublicarum salute pugnare, postremo criminatur. Igitur planum fecimus, istam, quam Athei tantopere praedicant, justitiam, arte ac ingenio excogitatam, rem esse futilem & commentitiam, neque, si a bruta quadam licentia & violentia rationis inani recedas, magistratibus veri juris & auctoritatis aliquid ab hac turba relinqui. Contra justitiam & parendi, quod civi-

civibus impositum est, officium non ex lege & mandatis, verum ex ipsa natura vim omnem accipere, declaravi, hacque naturali justitia & religione cultuque divino sublato, omnem potestatis civilis dignitatem & gloriam tolli, convici. Quod quum feci, jura confirmavi eorum, qui rebuspublicis praesunt, Caesarisque quae sunt, Caesari, & quae Dei sunt, Deo attribui.

Dixi omnia, quae dicenda mihi esse putavi, partim defensionis, partim illustrationis caussa. Restat, ut p. 761. *scriptum a me esse aliquid significem, quod emendationis indiget. Eo enim loco, quum recentiorem quemdam auctorem, a quo religio oppugnata est, praecepisse monerem, cogitationem nihil esse, quam motum, saniores fuisse & sapientiores judicavi* Democritum & Epicurum, *quam ut tam absurde ac impudenter sentire possent. Verum postea, re melius putata & accuratius expensa, sententiam mutandam mihi esse vidi,* p. 846. *Etenim* Epicurus, *qui omnem in voluntate hominis libertatem a motu atomorum extra pondus & plagam fortuito declinantium unice proficisci censuit, quid docuit aliud, quam ipsam volendi facultatem nihil esse, praeter motum quemdam locique mutationem? Similiter fatum* Democriti *rerumque omnium necessitatem, quam is ex materia derivavit, qui probant, illi non possunt non humanas cogitationes credere motum esse certis legibus temperatum ac determinatum. At uterque tamen,* Democritus & Epicurus, *mundum, sine cogitatione, solo motu effectum esse putat. Quocirca sic mihi sensisse videntur, si modo certi aliquid senserunt homines, quos Dei odium insanire fere coëgit, omnem cogitationem nil esse, nisi motum; at non omnem tamen motum esse cogitationem, sed in his vel illis tantum corporibus, certa ratione constitutis, aut hoc vel illo tempore, motum a cogitatione non differre.*

Ceterum non sum ego nescius, fore aliquos, qui hunc omnem laborem, quem cum ego, tum alii in confutandis & debellandis supremi Numinis contemtoribus exhausimus, vel eo nomine inutilem & supervacaneum esse judicabunt, quod nullos plane putant in orbe terrarum esse tam insanos & amentes, ut Deum & religionem omnem sublatam velint. Utinam vera dicerent, qui sic sentiunt! & princeps ego omnium ex animo faterer, inanem & parum necessariam a nobis, qui cum Atheis congressi sumus, operam susceptam esse. Sed qui tam audacter Atheos esse nullos, contendunt, hi nec mihi nimis in veterum monumentis videntur esse versati, neque tantum, quantum satis est, nostra tempora perspecta habere. Sunt certe multi, quos vitae usus & consuetudo certius, atque ipsi vellent, edocuit, esse omnino homines, qui Deum rejiciunt & ferre nolunt. Interim non idcirco tantum liber hic exaratus est, ut ad officium illi revocentur, qui sine ullo circuitu Deum esse negant, quorum uti incredibilis est dementia, ita numerus exiguus, verum etiam ut eorum sanentur & communiantur animi, quibus de Deo Deique cultu dubitatio quaedam injecta est. Vix ego putem, genus illud, quod homines usquam reperiri negat sui adeo immemores, ut Deum oppugnare audeant, hoc etiam confirmaturum esse, tantam esse in omnibus mortalibus animi firmitatem & constantiam, ut nullo tempore vel leviter a sententia sua de Deo dimoveantur, aut minimo excrucientur scrupulo. Tales enim si universi essent homines, unde tanta esset, quae misere orbem nostrum vexat, vitae in plerisque perversitas scelerumque contagio? Illud igitur si concedunt, dubitare nonnumquam posse homines, utrum, quae de Deo dicuntur, recte sese habeant, an falsa sint, hoc etiam confiteantur necesse est, eos, qui rationibus philosophicis omnes ejusmodi scrupulos eximere laborant mentibus, non prorsus inutile munus societati hominum afferre, hac praesertim aetate nostra, quae tota videri vult esse philosophica. Scripsi d. 13. Maji 1671.

ADDENDA ET EMENDANDA
Ex MS. Cl. MOSHEMII.

TOM. I.

Pag. 14. *lin.* 12. rationes *lege* notiones.
p. 18. *ad* §. IX. Indi primi auctores hujus doctrinae, teste *Chardin Voyage en Perse Tom.* III. *p.* 130.
ibid. §. X. *lin.* 5. *deleatur* ac si.
p. 19. §. XI. *lin.* 3. dicit *l.* dicat.
p. 20. *col.* 1. *not. lin.* 26. *post* necesse est. Ita & Nicetas sensit: vid. *Cicero Acad. Quaest. Lib.* II. *c.* 39.
ibid. col. 2. *ad not. n. De anima Lib.* II. *l. Lib.* I.
p. 21. *col.* 1. *not. lin.* 3. consideratis *lege* consideratus.
p. 27. *lin.* 9. deprehendis *l.* deprehendes.
ibid. col. 2. *not. lin.* 21. *ad not. e.* Vid. de *Empedocle* generatim *Nouv. Dict. Hist. Crit. Tom.* II. *v. Empedocles.*
ibid. ad not. f. Anaxagoras qua ratione nivem nigram dicere potuerit, vid. *Leibnitius Epist. Tom.* III. *p.* 24.
p. 29. *lin.* 2. corporum *l.* corpora.
p. 34. *col.* 2. *not. d. lin.* 8. *Augustinum Cap.* 137. *l. Epist.* CXXXVII.
p. 37. *lin.* 1. *post* hoc dogma *inseratur* non.
ibid. lin. 4. referri ea debeant, *ejiciatur* ea.
p. 40. *col.* 1. *not. y. lin.* 4. *p.* 359. *l.* 539.
p. 49. *col.* 1. *lin.* 34. *post* corpore carere. Hinc veteres Deum dicebant lucem incorpoream & tamen materialem: vid. *Beausobre Hist. des Manich. p.* 469.
ibid. col. 2. *lin.* 1. *post* ferret. Plura loca affert *Beausobre l. c. p.* 482.
p. 52. *col.* 2. *lin.* 3. post *Timaeo.* Forte apud *Sextum.*
p. 58. *col.* 1. *not. y. post* introduceret, exponit.
p. 62. §. XXXI. *lin.* 2. & similiter *l.* eo.
p. 64. *col.* 1. *not. g. lin.* 22. *lege* , Peripateticis animos non esse visos naturas per se constantes &c.
p. 73. *lin.* 5. *post* possit, vid. *Colliber de animis brutorum* , *Bibl. Britann. Tom.* V. *P.* I. *p.* 135. 136.
p. 76. *lin.* 12. vivus, *lege* rivus.
ibid. col. 2. *lin.* 3. *post* dissolvi potest, *l.* vel non potest,
p. 81. *col.* 1. *lin.* 7. σώματα *lege* σῶμα.
p. 84. *col.* 1. *ad not.* (*m*) *Dissipet*] De Democrito & ejus Magia copiose differit *Tartarotti del congresso notturno p.* 394. *s.*
p. 87. *lin.* 26. Καὶ εὔλογον χαίρειν αὐτὰς, *lege* Καὶ εἴη ἂν εὔλογον χαίρειν τε &c. (vid. *Barbeyrac Praef. ad Puffend. p.* LXXX. *not.*)
ibid. col. 2. *lin.* 5. *in fin. n. s. Mourgues Plan du Pythagorisme Tom.* I.
p. 88. *col.* 1. *ad not. x. in fin.* Vid. *Warburton divine legat. of Moses Tom.* I. *p.* 426.
p. 93. *col.* 1. *lin.* 1. *post* observarunt. Conf. *Beausobre Hist. du Manich. p.* 473. 477.
p. 112. *lin.* 16. constructum, *l.* instructum.
p. 113. *lin.* 23. animorum *l.* atomorum.
p. 137. *col.* 1. *lin.* 8. At, *l.* Ac.
ibid. col. 2. *lin.* 2. sed is meminit, *l.* sed ejus meminit.
p. 139. *lin.* 2. pertingere, *l.* pertinere.
p. 142. *col.* 2, *lin.* 4. *ad fin. not. n.* De Heracliti & Hippocratis consensu multis *Gesnerus Tom.* I. *Comment. Acad. Scient. Gott. in Diss. de animis Hippocratis.*
p. 158. *col.* 2. *lin.* 20. *ad fin. not. p.* Vid. *Zimmermann de relig. Hesiodi*, *Musei Helvet. Tom.* VII. *p.* 359. *s.*
p. 162. *col.* 2. *lin.* 7. 8. *lege:* quas sibi finxerant, imponerent, eoque modo res & affectiones in personas &c.

p. 163. *col.* 1. *post* seu coelestem. At *Ovidio Fast. Lib.* I. *vs.* 1. Venus mater *geminorum amorum* vocatur.
p. 164. *lin.* 8. *deleatur* ferunt.
p. 166. *col.* 2. *lin.* 2. Vid. *Nouv. Dict. Hist. Crit. Tom.* I. v. *Anaximenes*, *p.* 328. *s.*
p. 171. *col.* 2. *not. z. ab initio:* Vid. *Nouv. Dict. Hist. Crit. Tom.* I. v. *Anaximander*, *p.* 327. *s.*
p. 173. *lin.* 8. *pro* explicent *l.* explicant.
p. 202. §. III. *lin.* 14. habuit, *l.* habet.
p. 211. *col.* 1. *lin.* 15. post *Empedocles:* Longe aliter explicat *Beausobre Hist. de Manich. p.* 32. 33.
p. 218. *col.* 1. *n. g. ab initio*, *lege:* Parcit hic labori &c.
p. 219. *col.* 1. *lin. ult.* firmat, *l.* format.
p. 234. *lin.* 3. *post* conscientia, *l.* tantum.
p. 270. *col.* 1. *not. g. in fin.* Superstitiosus videtur fuisse, quia somniis fidem habuit. Vid. *Plinii Epp. Lib.* III. *ep.* 5. *p.* 192. edit. *Corte.*
p. 276. *col.* 1. *lin.* 3. *p.* 520. *l.* 453.
p. 277. *lin.* 35. eum, *l.* eumque.
p. 292. §. XII. *lin.* 11. meditandi, *l.* meditanti.
p. 295. *col.* 1. *lin.* 24. eo statim ut, *l.* eo statim cogi, ut &c.
p. 296. *lin.* 1. *l.* naturis neque genitis, neque factis.
p. 302. *col.* 1. *not. x. lin.* 6. *l.* eum edisserere.
ibid. col. 2. *lin.* 9. *post* faciam. Vid. *Zimmermanni Diss. de relig. Plutarchi*, in *Museo Helvet. Tom.* IV. *p.* 379. *s.* qui ad me provocat passim.
p. 305. *col.* 2. *not. y. l.* distinctam: haud vero negat &c.
p. 306. *col.* 1. *not. a.* placere, *l.* favere.
p. 309. *sub textu* (ed. Graev.) *l.* Graec.
p. 316. *col.* 1. *lin. ult.* post *directam l.* Ex instituto de Manichaeismo *Pythagorae* agit *Beausobre Hist. de Manicheisme p.* 29. *s.* qui in primis p. 30. nihil obstare animadvertit, quo minus *Zaratas*, magister *Pythagorae*, *Zoroaster* videatur esse, & *p.* 32. eum Deum & materiam statuisse decernit.
ibid. col. 2. *lin.* 31. interim, *l.* iterum.
p. 317. *col.* 1. *lin.* 4. Haec *Zoroastris* dicitur doctrina. Vid. *Beausobre.*
ibid. lin. penult. Conflata est Manichaeorum sententia ex binis prioribus.
ibid. col. 2. *lin.* 11. Forte omnes, qui malum quoddam principium professi sunt, putarunt, illud cum materia conjunctum esse. Manichaeus hoc omnino credidisse videtur.
p. 320. *col.* 1. *lin.* 4. capit, *l.* capio.
p. 323. *col.* 1. *lin.* 23. Vid. de religione Persarum *Beausobre Hist. de Manich. p.* 162. *s.*
p. 327. *col.* 1. *lin.* 10. Hinc Ascanius ob fortitudinem Jovis putabatur filius. *Aurelius Victor de orig. gentis Rom. c.* 15. *p.* 30.
ibid. col. 2. *ad lin.* 3. Qui subito extincti erant, nec inveniebantur, rapti putabantur a Diis, ut *Aeneas* apud *Aur. Victorem de orig. gent. Rom. c.* 14. *p.* 28. 29. *Romulus* &c.
p. 332. *lin.* 3. *l.* Deorumque sic eas ac Dearum &c.
ibid. col. 2. *lin.* 15. Deum, *l.* Deorum.
p. 334. *lin.* 33. supplicaverunt.
ibid. lin. 36. confuderunt.
p. 337. *lin.* 2. ratio, *l.* notio.
p. 339. *lin.* 33. *efferre*, *l. afferre.*
p. 340. *lin.* 12. in quo, *l.* in qua.
p. 343. *col.* 2. *lin.* 12. dictarat, *l.* declarat.
p. 345. *lin. penult.* inducit *l.* induit.
p. 347. *lin.* 17. qui, *l.* quin.
p. 351. *lin.* 6. refellerunt, *l.* refellerent.
ibid. lin. 7. 8. *l.* duo hic addemus alia. Alterum exstat &c.
Caetera suis locis inserta & correcta sunt.

R U-

RADULPHI CUDWORTHI
DE
VERIS NATURAE RERUM ORIGINIBUS COMMENTARII.

CAPUT PRIMUM.

QUO DE ILLO PHILOSOPHIAE GENERE DISPUTATUR, QUOD CORPUSCULIS INDIVIDUIS UTITUR; EX QUO, QUI FATALITER OMNIA, QUAE FIUNT, DEFINITA ESSE VOLUNT, ET NECESSITATEM RERUM OMNIUM EX IPSA MATERIAE CONSTITUTIONE ELICIUNT, ATHEI HOMINES OPINIONIS SUAE PRAESIDIA PETUNT.

ARGUMENTUM.

§. I. *Tres sunt de rerum omnium necessitate ac fato sententiae. Ex quo triplex gignitur de originibus naturae rerum opinio.* §. II. *De fato Mathematico seu sidereo.* §. III. *Quidam fatum esse aliquod supremo Numine superius censent.* §. IV. *Disputationis institutum & ratio.* §. V. *Atheorum sententia seu fatum Democriticum nititur doctrina de atomis. Docetur, quare necessario hac de re disserendum sit; quae primo breviter describitur.* §. VI. *Antiquitas physicae corpuscularis una cum illis, quae Aristoteles de ea scripta reliquit.* §. VII. *Plato, quod pauci observarunt, ejusdem physicae copiose meminit.* §. VIII. *Nec Protagoras, nec Democritus, nec Leucippus, nec ullus Atheorum alius, princeps corpuscularem philosophiam invenit; cujus nemo cognitione carere poterit, qui recentiores sibi Atheos confutandos sumit.* §. IX. *Breviter indicatur, Posidonium, Stoicum, scriptum reliquisse, Moschum Phoenicem, ante belli Trojani tempora, hoc genus philosophiae invenisse.* §. X. *Hic Moschus idem probabiliter fuit, ac Mochus ille, Physicus, cujus cum successoribus, vatibus & sacerdotibus, Pythagoram Sidone versatum esse, Jamblichus refert.* §. XI. *Pythagoram non expertem fuisse physices hujus, verisimilibus argumentis probatur.* §. XII. *Ecphantus & Aristoteles Pythagorae monades fuisse atomos testantur.* §. XIII. *Empedoclem, Pythagoraeum, atomis ad*

rerum

rerum naturam investigandam usum esse, luculenter declaratur. §. XIV. *Idem copiosius ex Platone, Aristotele, Plutarcho & Stobaeo ostenditur.* §. XV. *Anaxagoras atomis quidem favit, sed parum perite, aut inficetus fuit philosophiae illius imitator, quae corpusculis nititur.* §. XVI. *Ecphantus Pythagoraeus, Xenocrates, Heraclides, Diodorus & Metrodorus Chius, omnes illam philosophiam amplexati sunt, quae atomis nixa stat. Aristotelis testimonium, omnes veteres physicos hanc viam philosophandi sequutos esse docentis.* §. XVII. *Quemadmodum Aristotelis auctoritati consuli queat, aliorum item veterum scriptorum fides defendi, qui hanc philosophiam a Leucippo & Democrito primum testantur inventam esse. Leucippus & Democritus principes atomis ad Deum tollendum abusi sunt, aut illud philosophiae corpuscularis genus condiderunt, quod Deum & religionem labefactat.* §. XVIII. *Corpusculares philosophi, qui ante Democritum vixerunt, Deum esse & naturas corpore secretas professi sunt.* §. XIX. *Recentiores quidam confutantur, qui negant, veterum quemquam de naturis cogitasse simplicibus & corpore secretis. Probatur antiquitas doctrinae hujus ex Platone, qui ipsemet aperte eam professus est.* §. XX. *Aristoteles pariter naturas esse credidit corpore vacantes.* §. XXI. *Epicurus hanc sententiam destruere conatus est, quam Platonem & alios veteres tuitos esse, non ignorabat.* §. XXII. *Omnes illi philosophi, qui animos esse immortales crediderunt, & Deum professi sunt ab hac universitate distinctum, naturam etiam censuerunt esse corpore vacuam. Praeter Thaletem, Pythagoras in primis acriter hanc opinionem asseruit, cui etiam divina Trinitas non ignota fuit.* §. XXIII. *Parmenides naturas esse asseveravit corporis expertes: quod etiam omnes illi fecerunt, qui negarunt, res omnes fluere, & quasdam stabiles esse docuerunt.* §. XXIV. *Empedocles fuse docetur nec Atheus, nec ex eorum fuisse genere, qui, praeter corpora, exsistere negant aliquid.* §. XXV. *Anaxagoras naturas esse docuit corporis inanes.* §. XXVI. *Concluditur, omnes, qui atomos ante Democritum crediderunt, & Dei fuisse professores, & mentes corpore vacuas credidisse.* §. XXVII. *Philosophia corpuscularis & Theologia non modo non pugnant inter se, verum etiam naturali quodam vinculo conjunctae sunt. Id primum probatur ex origine philosophiae atomicae, quae generatim exponitur.* §. XXVIII. *Enucleatius de ortu philosophiae corpuscularis disseritur, quae docetur ex isto rationis praecepto: Ex nihilo nihil fit aut in nihilum abit, profecta esse.* §. XXIX. *Idem illud rationis praeceptum, quod veteres adduxit, ut formas & qualitates repudiarent, eosdem commovit, ut naturas esse decernerent corporis omnis & materiae inanes.* §. XXX. *Eodem rationis praecepto duce, eo venerunt veteres, ut animos esse immortales asseverarent.* §. XXXI. *Ex eodem fonte nata est doctrina de animorum praeexsistentia & migratione in alia corpora.* §. XXXII. *Veteres hanc doctrinam non ad solos hominum animos pertinere judicabant, sed ad omnes mentes & vitas, cujuscumque demum essent generis, extendebant.* §. XXXIII. *Haec omnia dictis probantur Empedoclis, qui & animos, natis nondum corporibus, fuisse, & exstinctis permanere corporibus, his argumentis fretus docuit.* §. XXXIV. *Judicium de hoc dogmate. Animos, dissipatis corporibus, permanere, recte confecerunt veteres, quibus atomi curae fuerunt. At qui docent, animos a Deo creari, & perennes quidem esse post fata, verum ante corpora non exstitisse, nihil tradunt, nisi quod ratio probat.* §. XXXV. *Nova sententia proponitur, quo animos brutorum animantium corpore carere posse doceatur, nec tamen exstinctis corporibus, permanere, aut in nova semper corpora migrare.* §. XXXVI. *Ex hac sententia nihil contra animorum immortalitatem potest erui.* §. XXXVII. *Empedoclis sententia rationi magis est conveniens & consentanea, quam eorum opinio, qui brutorum animos corporeos esse volunt.* §. XXXVIII. *Philosophiae, quae ad corpuscula cuncta refert, haec indoles est ac ratio, ut, qui eam sequitur, recteque intelligit, non possit non credere,*

esse naturas corpore vacantes. Id quinque docetur momentis. §. XXXIX. *Binis rebus superior est haec physica reliquis omnibus philosophandi viis. Primum naturam mundi, qui corporibus constat, explicat.* §. XL. *Deinde planam nobis & apertam monstrat viam docendi atque demonstrandi, esse naturas corpore vacantes.* §. XLI. *Concluditur itaque, veterem philosophiam Moschicam binis constitisse partibus: Physica seu doctrina de atomis, & Theologia seu doctrina de Deo & mentibus puris.* §. XLII. *At philosophia haec mutilata paullo post & truncata, his unam ejus partem, illis alteram sibi vindicantibus.* §. XLIII. *Leucippus & Democritus, quum averso essent animo a Deo & religione, in eam unice curam incubuerunt, ut, quae de atomis erant tradita, ad impietatem stabiliendam adhiberent. Id qua factum sit occasione, & simul, quam male tota res illis cesserit, explicatur.* §. XLIV. *Plato, praetermissis illis, quae de atomis praeceperant physici veteres, soli sese tradidit Dei & rerum corpore semotarum contemplationi. Caussae hujus instituti.* §. XLV. *Aristoteles hac in re Platonis vestigia pressit. Laus philosophiae Aristotelicae.*

§. I. Qui res omnes & actiones mortalium necessitatis legibus subjiciunt, fierique negant extra fatum aliquid, illi duplicem vulgo viam ineunt. Quidam omnibus, quae virtutem habent agendi, ipsa natura necessitatem quamdam inesse praedicant, libertatem vero seu potestatem eligendi rem esse dicunt, quae nec exstet usquam, nec exsistere ullo modo possit. (πρᾶγμα ἀνυπόστατον) Ejus generis sententiam (*a*) Epicureus ille Poëta his versibus expressit:

—— *Quod res quaeque Necessum*
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis.

Alii licet non tollant funditus libertatem, verum eam in supremi Numinis perfectionibus numerent; sic tamen omnia, quae eveniunt, voluntate ac decretis divinis ante descripta atque definita esse, praecipiunt, ut, quae aguntur a nobis, non possint non fieri & accidere. Quibus superior placet opinio, sic ut libertatem esse nullam sentiant, (πρᾶγμα ἀνυπόστατον) his binis dogma suum modis stabilire licet. Nam aut statuant necesse est, praeter corpora, motumque eorum exteriorem nihil esse in universa rerum natura, neque aliquid idcirco ex se & sua sponte moveri, verum omnia impulsu alieno extrinsecus cieri & agitari: ex quo efficitur: physicam quamdam seu mechanicam necessitatem (ἀνάγκη ὑλική) cuncta moderari & regere. Aut si hoc nolint, existiment oportet, non deesse quidem in rerum natura mentes rationis compotes, & agendi facultate praeditas, sed omnem ab actionibus earum libertatem abesse, eo quod suprema quaedam atque necessaria mens perennes, nec ullo modo mutabiles, voluntati earum leges scripserit.

Plo-

(*a*) *Epicureus ille Poëta*] *Lucretium* intelligit: cujus hi versus *Libro* II. *de rerum natura* vs. 289. 290. 291. exstant:

—— —— *Sed ne mens ipsa necessum*
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis,
Et devicta quasi cogatur ferre patique.

Haec leviter mutata ad rem institutam *Cudworthus* accommodat. Ceterum *necessum intestinum* idem hic esse, quod aliqui Latini *interiorem necessitatem* vocant, apertum est. Memini, *Donatum ad Terentii Eunuch. Act.* V. *Scen.* 5. observare, veteres hac loquendi formula fuisse usos.

Plotinus (*b*) paullo aliter familiam distinguit eorum, qui fato dicunt omnia fieri; quamquam si quis rite circumspiciat cuncta, quod ad summam rei attinet, nihil inter ejus, nostramque divisionem interest. Διττοὺς ἄν τις θέμενος τούτους, οὐκ ἂν τοῦ ἀληθοῦς ἀποτυγχάνοι· οἱ μὲν γὰρ ἀφ' ἑνός τινος τὰ πάντα ἀναρτῶσιν, οἱ δὲ οὐχ οὕτω. *Si quis autem*, inquit, *bifariam hos distinxerit, a veritate forsan non aberrabit. Nempe alii quidem cuncta ab uno principio dependere putant, alii vero nequaquam.* Illud genus haud male appellaveris *fati divini* vindices, istud *fati bruti & athei* defensores. Eos, qui sic necessitatem tuentur, ut Deum haud tollant, idem postea (*c*) *Plotinus* distinguit iterum in eos, qui vim ipsam Dei ajunt in consilia & actiones nostras, nulla re alia interveniente, influere, non secus ac membra animalium non virtute propria, verum ejus, quod in singulis *principatus* dicitur, moventur & diriguntur: & in eos, qui fatum esse volunt sempiternam quamdam caussarum seriem, inter se necessario aptam & connexam, quarum Deus omnium principium & auctor sit. Illi recentiores quosdam Christianos apte referunt, qui fati quoddam genus sibi finxerunt: hi Stoicorum de fato sententiam tenent.

Quamobrem quotquot a fatali quadam necessitate, quaecumque fiunt & eveniunt inter homines omnia, procedere disputant, ad tres commode classes revocari possunt. Prima est eorum, qui supremum Numen res omnes aeterna lege, nullius rei ratione habita, decrevisse docent, ideoque libere suscipi a nobis aliquid posse, negant. Quod quidem genus fati, licet haud prorsus ignotum sit antiquioribus philosophis & scriptoribus, praecipuos tamen (*d*) in recentioribus quibusdam Christianis, ab antiquae ecclesiae sententia vehementer hac in re disjunctis, custodes atque tutores reperit. Alteram sectam constituunt illi, qui Deum sapienter quidem, verum fataliter & necessario agentem, res hujus universi omnes generatim disposuisse ac descripsisse putant, atque hac ex generali constitutione nihil non eorum, quae in orbe contingunt, perpetua quadam caussarum serie proficisci judicant. Haec igitur fati species continuatio quaedam caussarum est, quas interior quaedam necessitas impellit & agitat. Placuit vero quondam Stoicis, *Zenoni* ac *Chrysippo*, quorum (*e*) *Esseni*, Judaeorum secta, vestigia legisse videntur. Postremum genus ex his constat, qui, sublato Deo, physicam & naturalem rerum omnium necessitatem inculcant. Hoc fatum (*f*) *Epicurus* τὴν τῶν φυσικῶν εἱμαρμένην, *phy-*

(*b*) *Plotinus*] Locus exstat *Libro de fato Ennead.* III. *Libr.* I. *Cap.* 2. *p.* 230.

(*c*) *Plotinus distinguit iterum*] Hanc distributionem aegerrime apud *Plotinum* invenias. Vir doctissimus ex illis, quae *Plotinus*, homo & ordinis & ornatus plane negligens, differit, elicuit eam potius, quam diserte traditam reperit. Magno erat, quod alias monuimus, *Cudworthus* erga illos studio, qui *Platonem* in philosophando ducem sibi delegerunt, in quibus non postremum *Plotinus* locum tenet. Itaque saepius sic eorum ratiocinationes proponit, quemadmodum enuntiari & explicari debuissent, non sicut enuntiatae a philosophis illis & explicatae sunt. Ferenda est haec in homine egregio imbecillitas, ceterisque ejus meritis condonanda.

(*d*) *In recentioribus quibusdam Christianis*] Quale genus intelligat, nulli ignorare possunt, nisi quos omnis civitatis Christianae historia praeterit. Vehementer ubivis ab illis abhorret Christianis vir magnus, qui fataliter a Deo cuncta esse decreta opinantur, neque religionem, si horum obtinuerit sententia, contra impetus eorum, qui eam labefactare totam volunt, defendi posse arbitratur. De ipsa ceterum eorum, qui fato fieri volunt omnia, partitione, quam hic suppeditat, nihil moneo, quum res nunc longe agatur alia. Forte infra quaedam ad hanc rem pertinentia disserendi locus dabitur.

(*e*) *Esseni*] Conjectura haec est: nam de fato quid Esseni senserint, valde dubium & obscurum est. Vid. *Jac. Basnage Histoire des Juifs. Tom.* II. *Libr.* II. *C.* 20. *p.* 529. *ed. ultim.*

(*f*) *Epicurus*] Nil dubito, quin haec *Epicuri* verba in animo habuerit vir doctissimus, quae in epistola ad Menoeceum exstant: Ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ

physicorum fatum, nominat; rectius dixisset, *Atheorum*. Apte ceteroquin fati hujus defensores fati Democritici patroni vocari poterunt. Triplex haec de fato opinio triplicem gignit sententiam de ortu atque constitutione naturae rerum. Has ego sententias non modo hic explicare, verum etiam, si fieri possit, vanitatis & stultitiae convincere constitui. Quo perfecto, quid de hujus universitatis ortu, natura & indole sapientem statuere deceat, apertum & propositum erit.

§. II. Fatum Mathematicum (g) & Astrologicum, quod multorum celebratur sermonibus, si fundamenta spectes, res valde levis & abjecta est, si naturam, qualecumque demum sit, ad alteram classem pertinebit partitionis *Plotini*, quam modo memoravimus. Aut enim ab uno fonte ac principio patroni ejus quae fiunt omnia repetent, aut plura fingent principia. Suspicor, (h) totam hancce rationem inter Chaldaeos primum a certo quodam genere excogitatam esse, quod pluribus quidem serviebat Diis, reapse vero ad summam erga Deum impietatem occulte ducebat. Tenerum autem foetum (i) Stoici deinceps adoptarunt, adultumque jam & robustum fato suo divino adjunxerunt. Nec enim *Manilium*, *Firmicum*, aliosque familiae hujus magistros multos in eo fuisse ornando & fovendo, obscurum est. His addi debet, non paucos philosophorum, qui fatum alioquin aversati sunt, tam Christianos, quam a *Christo* alienos, *Plotinum*, *Origenem*, *Simplicium*, & alios majorem quoque, quam par est, divinationi ex astris auctoritatem tribuisse. Qui tametsi eo minime progrediebantur, ut coelestia signa vim afferre hominibus ducerent; Deum tamen perhibebant, qui ante omnia prospexerit, siderum cursus atque motus multiplices mirabiliter ad ea, quae in terris aliquando essent eventura, accommodasse, ut de his ex illis certae divinationum conjecturae a peritis fieri possent. Sic (k) *Origenes* astra non efficere, quae fiunt inter homines, sed portendere, coelumque divini voluminis instar esse censuit, cujus litteras & scripturam qui calleant, eos futuros in illis eventus legere & praesentire posse. Nec aliter (l) *Plotino* visum, qui: Φέρεται μὲν ταῦτα, inquit, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ὅλων, παρέχεται δὲ καὶ ἄλλην χρείαν τὴν τοῦ εἰς αὐτὰ ὥσπερ γράμματα βλέποντας, τοὺς τοιαύτην γραμματικὴν

περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν, ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν. *Praestat enim fabulas de Diis amplecti, quam physicorum servire fato. Diogenes Laërtius de vitis philosoph. Lib. X. Segm.* 134. *p.* 659. *ed. Meibomii.*

(g) *Fatum Mathematicum*] De hoc qui litteris mandarunt aliquid, fuse enarrantur a *Jo. Alb. Fabricio in delectu argumentor. pro veritate religionis Christianae Cap.* 16. *p.* 400-403. In primis quae *Gerh. Jo. Vossius de Idololatria Lib.* II. *Cap.* 48. *p.* 210. *s. ed. Amstelod.* 1700. *fol.* disputat, multum eos juvabunt, qui non omnia, quae hic leguntur, statim intelligunt.

(h) *Suspicor*] De fati, quod *sidereum Augustinus* dixit *de civit. Dei Lib.* V. *C.* 9. originibus, nihil est, cur multa disputentur. Certum est, antiquissimis persuasum fuisse populis, daemones sive Deos inesse in sideribus, qui cursus eorum moderentur ac dirigant. *Pythagorae* jam aetate sententia haec, ex solis orientis regionibus fortassis, ad Italos pervenerat. In his enim, quod *Jamblichus* memoriae prodidit, quidam erant, qui *Pythagoram* ex illis esse censebant daemonibus, qui lunam incolunt. *Jamblichi vita Pythagorae Cap.* 6. *p.* 23. *ed. Kusteri.* Iidem vetustissimi populi Deos res humanas curare, nil dubitabant. Junge haec duo: *Dii rebus humanis provident*; &: *Astra sedes sunt Deorum*, nec quaeres, ut arbitror, amplius, unde ad insanam hanc opinionem antiquissimae gentes delapsae sint, astrorum lege ac virtute quae fiunt, universa fieri.

(i) *Stoïci deinceps*] Vid. *Jac. Thomasius de exustione mundi Stoïca Diss.* XV. *p.* 246.

(k) *Origenes*] Vid. *Petr. Dan.* [illegible] *Origenianor. Lib.* II. *Cap.* 8. §. 5. *p.* 129. Hausit, ut multa alia, dogma hoc ex scholis Platonicorum.

(l) *Plotinus*] Locus hic exstat *Libro de fato Ennead.* III. *Libr.* I. *Cap.* 6. *p.* 233. Sed multo apertius & fusius idem *Plotinus* hanc rem edisseruit *Ennead.* II. *Libr.* III. *utrum stellae aliquid agant ?*

τικὴν εἰδότας, ἀναγινώσκειν τὰ μέλλοντα ἐκ τῶν σχημάτων κατὰ τὸ ἀνάλογον μεθοδεύοντας τὸ σημαινόμενον. ὥσπερ εἴ τις λέγοι· ἐπειδὴ ὑψηλὸς ὄρνις σημαίνει ὑψηλάς τινας πράξεις. *Praestat dicere coelestia pro universi salute percurrere, sed interim ad alium quendam usum conducere: quo scilicet qui illa suspiciunt quasi litteras, qui videlicet litteraturam ejusmodi noverint, futura legant, ex ipsis figuris comparatione quadam analogica indagantes significatum: quemadmodum si quis dixerit, avem per sublimia pervolantem actiones quasdam sublimes significare.* Idem etiam (m) *Simplicius* sentit: Σύμφωνός ἐστιν ἡ εἱμαρμένη περιφορὰ τῇ προβολῇ τῶν ψυχῶν τῇ κατ' αὐτὴν ἐρχομένῃ εἰς τὴν γένεσιν, οὐκ ἀναγκάζουσα μὲν τὰς ψυχὰς τῶνδε ὀρέγεσθαι ἢ τῶνδε, σύμφωνος δὲ οὖσα ταῖς ὀρέξεσιν αὐτῶν. *Fatalis coeli conversio consentanea est productioni animorum, qua conversione animi corporibus inseruntur, non ita quidem, ut ea cogat animos haec aut illa appetere, sed ut cum eorum appetitionibus consentiat.* Hanc autem sententiam istud philosophorum genus tanto arctius complectebatur, quod haec imbecillitatem eorum occupaverat superstitio, non modo mentem & rationem inesse in stellis, sed etiam intelligentia & sapientia longo homines ab illis intervallo superari. Quumque Deus neque stellas, neque ceterarum rerum, quibus natura rerum continetur, condiderit aliquid, ut nullius commodis serviat, nisi propriis, contra omnia, quae molitus est, ad communem hujus universitatis utilitatem aptaverit; aegre, quidnam esset in stellis, quod humanis rebus opportunitatem quamdam & salutem afferre posset, consequebantur, nisi quamdam humanarum rerum praesignificationem haberent. Nam quae de virtute siderum physica in hunc orbem feruntur, ea nimis levia ac exigua philosophis his videbantur. Nec ego diffiteor, ex iis, quae pro divinatione ex astris dici possunt, nihil esse, quam hoc, majori veritatis similitudine praeditum. Quamquam tota haecce disci-pli-

gant? *Cap.* 1. *p.* 137. & *Cap.* 7. *p.* 140. 141. Latinis verbis hanc *Plotini* sententiam enarrare video *Macrobium in somnium Scipionis Lib.* I. *Cap.* 19. *p.* 97. *ed. Gronovii.*

(m) *Simplicius*] Leguntur haec verba in *Simplicii Comm. in Epictetum Cap.* 1. *p.* 26. *ed. Salmasii.* Versio *Wolfii* est. Verum, nisi multum fallor, quam hoc loco copiose tuetur, de vi siderum & astrorum sententiam *Simplicius*, ea plane a *Plotini* & *Origenis* opinione recedit. Omnia enim si accurate considerentur, quae disserit, sic censet de astris. (I.) In hominis animum nihil posse sidera, quoniam is & ortus & interitus expers sit. *l. c. p.* 25. (II.) At instrumentum animae seu corpus ab illis affici. (III.) Corpus autem semper tale produci, quale aptum sit animo, cum quo sociari debet. (IV.) Quemadmodum igitur ex instrumentis de artifice conjectura fieri possit, ita etiam ex consideratione instrumenti animae seu corporis astrorum peritos judicare posse de habitu ejus, qui usurus sit illo instrumento. (V.) Atque raro eos falli, eo quod animae instrumentis suis seu corporibus plerumque, tamquam partibus, utantur, appetitionesque suas ad corporum naturam accommodent. (VI.) Ex quo quidem pateat, conversionem coeli non efficere ea, quae suscipiunt animi, sed convenientem tantum esse animorum appetitionibus, quoniam hi plerumque corporum sese tradant imperio. Sextum hoc momentum sententia est verborum *Simplicii* a *Cudwortho* hic allatorum, quorum vim male prorsus & obscure *Wolfius* expressit. Miserum est, plerosque, qui Graecorum philosophos Latine verterunt, vix fere aliquid ad eum laborem attulisse, quam Graecarum litterarum peritiam, nec philosophiae veterum satis fuisse gnaros, aut virtute ratiocinandi valuisse. Inde enim evenit, ut versionibus utamur magnam partem obscuris & a philosophorum mente non raro prorsus alienis. Sic igitur visum est, ut evidentius explicem, quae jam dixi, *Simplicio:* Animum humanum nulla re cogi, sed plane liberum esse: at corpus, quo cingi debet animus, tale fingi, qualis siderum eo tempore, quo construitur, coelique status est. Igitur si astrorum periti tempus illud calleant, quo quis conceptus & natus est, scire quoque eos posse, quemadmodum corpus hominis affectum, quibusve praeditum sit propensionibus. Quumque animi plerumque corporum instinctui obtemperent, neque libertate sua utantur, idcirco eos plerumque ex astris de tota hominis natura, indole & appetitionibus judicium ferre posse. Ex his, credo, nemini obscurum erit, quantum inter hanc *Simplicii* sententiam, & illam *Plotini* & *Origenis* intersit, neque recte a *Cudwortho* inter eos relatum esse *Simplicium*, qui astris, praeter significandi virtutem, nullam aliam re-

plina lubrico admodum & infirmo, ne dicam nullo prorſus & abſurdo, fundamento nititur.

§. III. Sed non omittenda eſt inſana quaedam & inficeta de fato ſententia, qua nonnulli ex Deorum inanium cultoribus imbuti fuerunt. Erant in his, qui licet ore faterentur, eſſe Deum, hunc tamen Deum fato neſcio cui alligabant, nec modo minorum gentium Deos, verum ipſum quoque *Jovem* optimum maximum fato reſiſtere poſſe negabant. In hac Graecus ille vates opinione fuit, cujus dictum *Cicero* (*n*) ſic Latine reddidit: *Quod fore paratum eſt, id ſummum exſuperat Jovem.* Idem *Herodotus* (*o*) his verbis praecipit: τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατόν ἐστιν ἀποφυγέειν καὶ τῷ Θεῷ. *Ne ipſe quidem Deus, quae fati lege decreta ſunt, effugere poteſt.* (*p*) Nec ignotum eſt illud dictum: Δοῦλος Θεὸς ἀνάγκης. *Ipſe Deus neceſſitati ſervire debet.* (*q*) Hinc & *Homerus Jovem* inducit acerbe querentem, quod fatorum decretis, quae cariſſimum filium *Sarpedonem* a *Menaetii* filio trucidari vellent, intercedere nullo modo valeat. * Quamquam hi omnes fortaſſis loci non multo deteriorem, quam (*r*) qualis Stoicorum exſtitit, ſententiam continent. Nam hos quoque certum eſt, Deum, quem colebant, materiae, propriisque decretis ſuis ſervire coëgiſſe, quippe quem ne minimam quidem naturae rerum partem aliter, atque nunc eſt, diſponere potuiſſe, multo minus eorum, quae conſtituta ſunt, mutare poſſe aliquid, ſtatuebant. Haec *Senecae* mens eſt, (*s*) dicentis: *Eadem neceſſitas & Deos alligat. Irrevocabilis divina pariter atque humana curſus vehit. Ille ipſe omnium conditor ac rector ſcripſit quidem fata, ſed ſequitur. Semper paret, ſemel juſſit.* Quod ſi vero amplius (*t*) hoc etiam ſibi volunt effata, quae paullo an-

* *Lactantius* Lib. I. Cap. 2. *Luciani* Jup. confutatus.

reliquerunt. Operae vero duxi pretium, paullo copioſius haec enodare: partim quod haec vetuſtiſſima ſit ſententia, id quod facile demonſtratu foret: partim quod inde, quae Platonicorum de fato & libertate fuerit opinio, appareat, de qua tam perturbate multi commentati ſunt.

(*n*) *Cicero*] *De divinatione Lib.* II. *C.* 10. *p.* 3196. *ed. Verburgii.*

(*o*) *Herodotus*] Non haec *Herodoti* verba ſunt, ſed oraculum, quod Pythia legatis Croeſi edidit, quod *Herodotus* refert *Hiſtoriar. Lib.* I. *Cap.* 91. *p.* 38. *ed. Gronovii.*

(*p*) *Nec ignotum eſt illud*] Non dubito, quin *Philemonis* illud dictum intelligat, quod inter reliquas ejus ſententias, a *Jo. Clerico* collectas, exſtat:

Δοῦλοι βασιλέων ἐσμὲν, οἱ βασιλεῖς Θεῶν,
Ὁ Θεὸς ἀνάγκης.

Nos Regibus, Reges Deis ſubſerviunt,
Neceſſitati Deus.

Vid. *Menandri* & *Philemonis Reliquiae p.* 307.

(*q*) *Hinc & Homerus*] Locum hunc jam *Cicero* obſervavit *de divinatione Lib.* II. *Cap.* 10. *p.* 3195. *T.* IX. *Opp. ed. Verburgii.* Exſtat vero *Iliados Lib.* M. In ora libri *Cudworthus Lactantium* & *Lucianum* hujus ſententiae teſtes laudavit; Ille *Lib.* I. *divinar. inſtit.* C. 11. *p.* 69. *ed. vener. Walchii*: *Illud vero*, inquit, *quale eſt? eſſe fata, quibus Dii omnes & ipſe Jupiter pareat? Si Parcarum tanta vis eſt, ut plus poſſint, quam coeleſtes univerſi, quamque ipſe rector ac dominus: cur non illae potius regnare dicantur?* Hic autem in *Jove confutato Opp. T.* II. *p.* 124. *ed. Graevii* facete hunc errorem irridet & copioſe perſequitur.

(*r*) *Qualis Stoicorum*] Ita jam *Petrus Gaſſendus* cenſuit, qui *Syntagm. philoſ. P.* III. *ſeu Ethices Lib.* III. *Cap.* 2. *p.* 532. *T.* II. *Opp. Lugd.* 1658. *fol.* hanc ſententiam cum Stoicorum de fato doctrina conjungit.

(*s*) *Senecae mens eſt*] *Libro de providentia Cap.* 5. *p.* 195. *ed. Joh. Frid. Gronovii.* Similes locos apud *Gaſſendum loc. laud.* & *Jac. Thomaſium* reperias *de exuſtione mundi Stoica Diſſ.* XIII. *p.* 170. & alios.

(*t*) *Quod ſi vero amplius*] Vetuſtiſſima eſt ſententia, Parcas ipſis Diis leges ferre, aut ipſam Deorum potentiam nihil eorum tollere vel mutare poſſe, quae fati lege decreta & conſtituta ſunt. Afferam, quem viros doctos, qui hoc argumentum attige-

ante produximus, esse aliquod extra Deum fatum, quod voluntatem ejus omnino determinet, nec ullum ei resistendi locum relinquat; nescio, quid hac fingi possit sententia vel perturbatius & amentius, vel dissonum magis ac disjunctum. Namque Deus in ea simul constituitur & tollitur. Retinent auctores opinionis hujus Dei nomen & vocabulum, quoniam id usus & vulgaris hominum sermo consecravit, at re vera tamen nihil eo significant, quam physicam necessitatem, idque unum indicare volunt, fortuitum materiae motum supremum illud esse Numen, quod orbem terrarum regit ac gubernat. In quam quidem rationem egregie illud *Balbi*, Stoici, apud *Ciceronem* (v) quadrat: *Non est Natura Dei praepotens & excellens, si quidem ea subjecta est ei vel necessitati vel naturae, qua coelum, maria, terraeque reguntur. Nihil autem est praestantius Deo. Nulli igitur est naturae obediens aut subjectus Deus.*

§. IV. Ante vero quam ad ipsam progrediar disputationem, institutum meum video paullo accuratius explicandum esse. Animus mihi quidem est, tres illas de fato sententias, quas antea commemoravi, ex quibus triplex de natura atque originibus naturae rerum error nascitur, explodere, severam illam, quam *Epicurus* vocat, necessitatis in res omnes dominantis tyrannidem pro viribus abrogare, libertatique humanae jus atque auctoritatem suam asserere. Hoc etenim nisi fiat, nihil est, cur vel ullam rationis compotem naturam factis suis aut dedecus, aut gloriam sibi contrahere, vel divinae justitiae locum esse, vel denique providentiae caussam in tuto collocari posse, putemus. Haud tamen propterea, vel Deum omnis boni

attigerunt, praeteriisse video, insignem antiquissimi poëtae *Hesiodi* locum, quo hoc perspicue traditur, *Theogonias vs.* 463. 464. 465. *p.* 81. *ed. Clerici.* De Saturno loquitur:

Πεύθετο γὰρ γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Οὕνεκά οἱ πέπρωτο ἑῷ ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι,
Καὶ κρατερῷ περ ἐόντι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς.

Audierat enim ex terra & coelo stellis micante,
Quod sibi fatale esset, suo a filio domari,
Quamvis robusto, Jovis Magni per consilia.

Vides *Saturnum* fatorum arbitrio subjectum. Difficile dictu est, unde haec manaverit sententia, quae totam olim occupavit Graeciam, & hinc ad Latinos quoque propagata est. Si qui sunt, qui benigne hanc opinionem interpretari velint, habebunt facile, cur ita faciant. (I.) Μοῖραν dicent sive fatum, cui Deos suos populi veteres mancipaverint, divinam esse providentiam: omnes igitur, qui Deos induxerint fatis alligatos, testari hoc modo unice voluisse, Numina, quae colerent, aut meros homines, aut naturas saltim summo Deo multum inferiores esse, quarum esset, voluntati maximi Numinis, ejusque decretis, sicut reliqua omnia, morem gerere. Atque, fateor, multum haec explicatio speciei habet & verisimilitudinis. (II.) Aut antiquissimas gentes affirmabunt, id quod etiam ratio docet, suis praecepisse, summum illud Numen, tametsi, quae velit, facere queat, nihil tamen divinis suis virtutibus & perfectionibus contrarium suscipere vel constituere posse: hanc vero sanam doctrinam a poëtis, aliisque superstitione infectis mirifice sensim deformatam & cum fabulis sociatam esse. His ergo fatum illud, quo Deum ipsum regi veteres censuerunt, nihil erit, quam ipse Deus seu divina natura, quae decernere nihil potest, praeter ea, quae sanctitati suae & justitiae sunt consentanea. Verum alii, a quibus hic noster propius abest, ex impurissimo fortassis fonte totum hocce dogma ortum esse, contendent: quorum id videtur conjecturam munire, quod a poëtis *Hesiodo* & *Homero* doctrinam hanc traditam esse, constat, quos mirifica de Deorum generatione portenta fovisse, novimus. Scilicet hi vates Deorum quidquid est ex chao & nocte, aeterna quadam lege, genitos esse, praecipiebant. Ipsos vero Deos si materia produxit necessario, quid restat aliud, quam ut nihil extra fatum fieri decernatur, ipsique Dii, fatali nimirum quadam necessitate orti, necessitati etiam & fato subjecti esse putentur? Singulas has conjecturas ab homine, ab ingenio & veterum lectione parato, scite exornari ac defendi posse, sentio: at quaenam verior sit earum, firme constituere, id vero nullius esse propemodum judico. Forte omnes hae caussae simul ad ortum portenti hujus nonnihil contulerunt, aut, ut clarius, quae sentio, edisseram, forte non omnibus populis & hominibus eadem fuit, cur huic sententiae accederent, ratio. Circumspicienti vero & accurate perpendenti omnia, quae doctrinam istam co-

boni fontem esse, negabo, vel ex toto fatum de medio tollere, omnemque profligare necessitatem, studebo. Id (x) *Clazomenio* quondam philosopho vitio datum est, qui μηδὲν τῶν γινομένων γίνεσθαι κατ' εἱμαρμένην, ἀλλὰ εἶναι κενὸν τοῦτο τοὔνομα, *nihil eorum, quae fiunt, fato fieri, sed hoc inane vocabulum esse*, disputabat. Sadducaei, (y) Judaeorum secta, in eamdem incurrerunt reprehensionem: τὴν μὲν εἱμαρμένην ἀναιροῦσιν, οὐδὲν εἶναι ταύτην ἀξιοῦντες, οὔτε κατ' αὐτὴν τὰ ἀνθρώπινα τέλος λαμβάνειν, ἅπαντα δ' ἐφ' ἡμῖν αὐτοῖς τιθέντες. *Fatum omnino negant & e rebus tollunt dicentes, nihil fataliter evenire hominibus, & omnia in nostra ipsorum potestate esse.* Ex nostris etiam nonnulli propius ad hanc accessisse videntur sententiam, hominumque voluntati & arbitrio plus fortassis, quam per rationem ac religionem licet, virtutis attribuisse. Ego vero quam sequar, quamve maxime veritati consentaneam judico sententiam, ea medio inter has extremitates loco posita est. *Placabilem* ego *providentiam* (πρόνοια ἱλάσιμος) esse, sive Deum natura benignissimum rebus omnibus praesidere tueor: huic omnis boni caussam & originem adscribo: ab hoc omnis mali suspicionem & culpam removeo. Ceterum sicuti in rerum natura nil gigni potest, nisi quies semper adjuncta sit motui, ita certam quoque necessitatis & libertatis temperationem, ad rei cujusvis indolem accommodatam, in hoc orbe versari patior. Sic vero multi jam censuerunt veterum. Inter Judaeos (z) Pharisaeorum familia τινὰ καὶ οὐ πάντα τῆς εἱμαρμένης εἶναι ἔργον, τινὰ δ' ἐφ' ἑαυτοῖς ὑπάρχειν, *quaedam, non autem omnia, fatali necessitate evenire, quaedam vero in nostra potestate esse, ut vel fiant, vel non fiant*, praecipiebat. Inter philosophos (a) *Plato* sic docuit: Πλάτων ἐγκρίνει μὲν εἱμαρμένην

comitantur, veri mihi visum est simillimum, Deorum sacerdotes in ea propaganda, hominumque animis instillanda in primis fuisse diligentes. Vix enim aliquid est, quod aeque valeat ad Deorum scelera & facinora, quibus non pauci olim offendebantur, excusanda. *Jupiter* si fatis parere debet, quis indigne feret, eum in adulteriis toties deprehensum esse? Sic nimirum in fatis erat. Nihil tam foedum & iniquum de Mercurio, Venere, ceterisque Diis memoriae proditum est, quin id facile depellere possent illi, quibus necessitatem & fatum ipsis praeponere Diis placebat. Eadem ratione comprimi poterant querimoniae hominum, negligi sese ac contemni a Diis, a quibus religiosissime tamen salutem suam deprecarentur, acerbe dolentium: quorum quidem non exigua semper exstitit copia. Etenim quis jure *Aesculapio* succenseat, quod febrem haud fuget, si fatis quidem, ne id faciat, impediri potest? Video, *Martialem* non id plane nescivisse, cujus hoc non ineptum exstat Epigramma:

Festinata sui gemeret cum fata Severi
Silius, Ausonio non semel ore potens:
Cum grege Pierio moestus Phoeboque querebar,
Ipse meum flevi, dixit Apollo, Linon.

——— ——— ——— ——— ———

Numina cum videas duris obnoxia fatis,
Invidia possis exonerare Deos.

Libr. IX. *Epigramm. N.* LXXXVIII. *p.* 388. *ed. Lud. Smids, Amstelod.* 1701. 8. Equidem fore prospicio, qui dicturi sint, hanc si rationem adhibuissent Deorum antistites, eos non tam commodis suis consulturos, quam omnem religionem funditus sublaturos fuisse. Verum quis plerorumque nescit amentiam, qui, quid rem quamdam proxime consequatur, ne cogitant quidem, totoque genere disjuncta simul suscipiunt & credunt? Plerisque omnibus, qui Diis studebant, persuasum hoc erat, quod diximus, Parcas imperium in Jovem tenere: nec tamen ideo quisquam placare Deos desistebat. Quin etiam qui ceteris arctius hanc opinionem complectebantur, superstitione vincebant reliquos.

(v) *Ciceronem*] *de natura Deor. Lib* II. *C.* 30. *p.* 3000.

(x) *Clazomenio philosopho*] *Anaxagoram* intelligit; quem propter hanc sententiam *Alexander Aphrodisiensis* reprehendit *Libro de fato* §. 2. *p.* 11. *ed. Lond.* 1658. 12. Sed quid de fato vere senserit *Anaxagoras*, nondum expeditum est. Vid. *Gabr. Naudaeus de fato & vitae termino p.* 20.

(y) *Sadducaei*] *Josephi*, quae hic leguntur, verba sunt, *Antiqq. Judaicar. Lib.* XIII. *Cap.* 5. §. 9. *p.* 649. *T.* I. *ed. Havercampi.* At difficile intellectu est, quemadmodum homines, qui legem *Mosis* pro divina habebant, omnem providentiam & omne fatum tollere potuerint.

(z) *Pharisaeorum familia*] Idem eodem loco haec *Josephus* tradit, §. 9. *p.* 649.

(a) *Plato sic docuit*] Testimonium, quo hoc con-

μένειν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων, συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. *Plato fatum quidem in hominum vitam & actiones introducit, sed & voluntatis libertatem cum eo conjungit.* Certe hic philoſophus in ipſis hominum animis cauſſas, quare vel vitiis, vel virtuti ſtudeant, latere affirmat, Deoque nihil cum malis atque morbis noſtris rei eſſe, conſtanter pronuntiat. (*b*) Sed nihilo tamen minus tres illas, quae fato praeſident, ſorores, *Clothonem*, *Lacheſin*, *Atropon*, aliquid etiam in homines imperii tenere, alicubi concedit. Namque fatum, ex opinione veterum, Dei veluti adminiſter eſt in hoc orbe, atque pro varietate actionum, quas mentes libertate praeditae committunt, vario modo vim ſuam exercet. Equidem, quantamcumque demum aliqui libertatem in hominum putent ineſſe voluntate, hoc tamen controverſia carere arbitror, poſſe aliquem ſemetipſum ita ligare & fato mancipare, ut ſe ſubito ex ejus vinculis pro lubitu expedire nequeat. Ceterum quae in progreſſu diſputationis in recentiorum quorundam Chriſtianorum de fato ſententiam dicentur, ea non ideo a me proferentur, ut novam quamdam & heri ex me ipſo natam opinionem in hominum introducam animos, ſed ut ea, quae Chriſtianorum coetus, quum ſumma eſſet doctrinae vitaeque caſtitate, conſtantiſſime docuit, id quod ſuo loco demonſtrabimus, declarem & vindicem.

§. V. His explicatis, tria illa, quae diximus, fati genera, ſive tres de mundi ortu ac conſtitutione ſententias copioſius & accuratius explanare, quibusque ſingulae rationibus & fundamentis nitantur, demonſtrare convenit. Itaque ab eo exordimur, cui praecipue bellum hoc volumine inferre decrevimus, fato nimirum, quod Atheum ſive Democriticum diximus. Quo licet nihil ſit pernicioſius, magisque capitale, hisce tamen extremis temporibus penitus ſe in multorum animos inſinuare videtur.

Tota haec ſententia, quae res omnes naturali quadam neceſſitate ferri, ſublato Deo, tradit, in certo quodam Phyſices genere nititur, vehementer ab illo Phyſices genere ſejuncto, quod multis abhinc ſeculis univerſe probatum fuit. Sunt, qui id *Phyſicam corpuscularem* ſeu doctrinam *de Atomis*; ſunt, qui id *Phyſicam* vocant *mechanicam*. Ejus igitur philoſophiae ante omnia natura & ratio plane ac evidenter explicanda eſt. Id autem primo praeciſe faciemus atque generatim, nulla nunc ratione minutarum illarum rerum habita, quae ipſos hujus phyſices fautores in lites ac certamina traxerunt.

Cor-

confirmat, *Plutarchi* eſt ex *Lib.* I. *de placitis philoſ. Cap.* 27. *p.* 884. *T.* II. *Opp. edit. Francof.* 1599. *fol.* qui & antea *Cap.* 28. idem docet. Addi huic praeter alios poterit *Alcinous Introd. in doctrinam Platonis Cap.* 26. *in Stanleii hiſtoria philoſoph. T.* I. *p.* 348.

(*b*) *Sed nihilo tamen minus*] Credo, *Platonis* fabulam illam de Parcis hic indicari, quae *de republica Libro* X. *p.* 520. legitur, qua *Lacheſis* ſortes neſcio quas animis in corpora immittendis diſtribuit; quos quidem animos ſic inter alia compellat: Ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕξει. αἰτία ἑλομένου. Θεὸς ἀναίτιος. *Virtus inviolabilis ac libera. Quam prout honorabit quis, aut negliget, ita plus aut minus ex ea poſſidebit. Eligentis quidem culpa eſt omnis. Deus vero extra culpam.* Lucem huic fabulae aliquam afferre voluit *Plotinus Libro: utrum ſtellae aliquid agant? Ennead.* II. *Lib.* III. *C.* 15. *p.* 145. Sed ipſe, ignotum ſibi fuiſſe, quidnam ea ſibi vellet, non obſcure declarat. Nec ego putem, quemquam ſatis firme vim ac ſententiam ejus declarare poſſe. Tota nimirum *Platonis* de fato ſententia tot patet quaeſtionibus & dubitationibus, ut incredibile dictu ſit: qua de re fortaſſis alias. Hic monere ſufficiet, tot doctorum hominum, tamque varias de *Platonis* fato ſententias, ex eo mihi potiſſimum videri natas, quod aliqui ea, quae verbis diſerte expreſſit *Plato*, ſequuti ſunt, aliqui vero, quid ceteris ejus placitis conveniens & conſentaneum eſſet,

Corpus principio, qui hanc disciplinam sequuntur, nil esse aliud sentiunt, quam *molem quamdam extensam.* (διαστατὸν ἀντίτυπον) Quidquid cum hac definitione conjunctum non esse vident, id omne corpori tribuendum esse negant. Igitur primo ex eorum sententia certam quamdam habet magnitudinem, dividi potest in partes, figura gaudet atque situ, motus denique particeps est & quietis; quod postremum sic tamen intelligi volunt, ut se ipsum ciere ac movere nequeat, verum alieno semper motu agitetur. Praeter haec naturae initia, magnitudinem, figuram, situm atque motum, quae nemo est quin intelligat, diversos esse naturarum extensarum modos, nihil se desiderare dicunt ad omnium, quae corporibus eveniunt & accidunt, rationem reddendam. Quare totam *substantialium formarum* a materia distinctarum turbam rident: nullas esse in corporibus qualitates, tuentur, nisi tales, quae ex his, quae diximus, principiis, aut ex varia minutissimarum particularum temperatione, figuraeque, situs atque motus diversa constitutione ac forma nascuntur: *species*, ut vocant, *intentionales*, rerumque simulacra de summis corporibus ad sensus nostros manantia nullo modo sibi obtrudi patiuntur: nullum denique motus aut actionis genus a motu *locali* diversum agnoscunt; ad quem motum ideo & generationem & mutationem referunt. Haec enim, quoniam ex rei extensae natura non fluunt, sibi esse haud necessaria ducunt ad explicandas rerum naturalium rationes. Sic nimirum persuasum habent, omnes formas & qualitates corporum, si recte considerentur, ad prima haec initia ac veluti elementa rerum, magnitudinem, figuram, situm atque motum revocari posse, nec nisi ex varia eorum compositione proficisci: non secus ac varia & innumerabilis syllabarum, nominumque multitudo ex paucarum litterarum, quae prima sunt omnium linguarum elementa, diversa conjunctione ac coagmentatione exsistit. Hinc etiam sensus, quatenus ad corpus pertinent, ex motus legibus unice declarare solent: in primis visus inde rationem & naturam explicant. (*c*) Nam aut corporeas quasdam particulas, quas *simulacra*, *membranas & exuvias* vocant, de rerum omnium superficie ad nostros perpetuo manare oculos asseverant, aut vero, (*d*) quae recentiorum & sagaciorum ex hac familia sententia est, oculos nostros a rebus objectis affici dicunt per lumen, quod inter corpus ipsum atque oculos interjectum est. Scilicet ex mente eorum (*e*) ὡς διὰ βακτηρίας τοῦ ταθέντος ἀέρος τὸ βλεπόμενον ἀναγγέλλεται. Subtilis materia, quae a re visa ad oculos porrecta est, mota & agitata nervos spectantium opticos continuo pulsat, nosque per eam res objectas percipimus, quemadmo-

esset, spectarunt. Si quis ea solum, quae scripta reliquit *Plato* de fato & libertate, consideret, non nimis male de ejus sententia judicare poterit: at si quae reliquis sententiis suis convenienter docere debuerit, cogitet, metuo ego, ne fato ac necessitati plus, ac multi putant, attribuisse videatur. Legatur interea fuse de *Platonis* fato disserens *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* 141. *p.* 332. *f.*

(*c*) *Nam aut corporeas*] Ita *Democritum* sensisse, plerique omnes perhibent: recte, an secus, haud facile dixerim. Nec enim hodie licet ex paucis veterum, quae de disciplina ejus restant, locis semper acuti hominis mentem ac sententiam eruere. Sed *Epicurum* tamen, quem *Democriti* vestigia legisse constat, & *Lucretium*, *Epicuri* amicum, visus hac ratione naturam declarasse, nullum dubium est. Vid. *Petr. Gassendus Physices Sect.* III. *Lib.* VII. *Cap.* 5. *p.* 374. *T.* II. *Opp. & Syntagm. Philos. Epicuri Sect.* III. *Cap.* 12. *p.* 43. *Tom.* III. *Opp.*

(*d*) *Quae recentiorum*] Eadem, qua hic utitur, similitudine a baculo sumta opinionem hanc illustrat *Renat. Cartesius Dioptrices Cap.* 1. §. 2. *p.* 50. *Tom.* I. *Opp. ed. Amstelod.* 1692. 4. Ergo eum hic in primis ab auctore denotari, putem.

(*e*) Ὡς διὰ βακτηρίας] Incredibile dictu est, quantum mos hic doctissimi viri, veterum verba, ne auctore quidem, vel libro indicato, laudandi, molestiae mihi ac laboris exhibuerit. Dies nonnumquam consumendi fuerunt, antequam, quae cu-

modum per baculum intermedium corpora diversa sentimus. Pari modo generationis atque corruptionis rationem ex concretionis ac secretionis legibus, seu ex motus natura & regulis demonstrari posse, nec formis substantialibus & qualitatibus opus esse disputant ad earum naturam enodandam. Omnes denique, quas sensus gignunt, notiones animi, lucis, colorum, frigidi, calidi, dulcis & amari, ut a figura, situ atque motu individuorum corpusculorum differunt, nihil esse videntur, quam sensuum atque animae nostrae affectiones & concitationes, tametsi vulgus qualitates eas esse, temere judicet, in ipsis corporibus residentes.

§. VI. Haec arbitror sufficere ad naturam Physices illius in universum declarandam, quae ad atomorum concursum universa revocat. Nunc de disciplinae hujus antiquitate agendum, & quid *Aristoteles* de ea scriptum reliquerit & observaverit, afferendum erit. *Epicuro* quidem istam philosophandi rationem placuisse, certum est: sed hunc primum ejus non esse auctorem, itidem controversia caret. Plerique a *Democrito* initia ejus repetunt, qui, (*f*) quum anno post natum *Socratem* in hanc lucem feratur esse editus, tam *Platonem*, quam *Aristotelem* aetate superat. Ex hujus fontibus (*g*) *Cicero* perhibet *Epicurum hortulos suos irrigasse*; hunc *Sextus Empiricus*, (*h*) praeter *Laërtium*, *qualitates in exsilium egisse* (ἐκβάλλειν τὰς ποιότητας) auctor est: hunc *Plutarchus* etiam (*i*) ἀτόμους ἀποίους καὶ ἀπαθεῖς, *atomos omnis qualitatis & virtutis expertes*, totius universi principia constituisse, refert; *Laërtius* vero (*k*) parentem hujus philosophiae *Leucippum* facit, qui paullo ante *Democritum* fuit; quamquam hic non tot, quot *Democritus*, voluminibus hanc Disciplinam illustravit. *Aristoteles*, qui saepius doctrinae hujus meminit, inventionem ejus *Democrito* plerumque ac *Leucippo* conjunctim tribuit. Ita (*l*) in *Metaphysicorum Libris* hunc in modum disserit: Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενὸν εἶναί φασι, λέγοντες οἷον τὸ μὲν ὄν, τὸ δὲ μὴ ὄν· καὶ τὰς διαφορὰς αἰτίας τῶν ἄλλων φασὶ

cupiebam, reperirem. Nec enim tam felici quisquam mortalium memoria praeditus est, ut, quae legit aliquando, statim universa recordetur. Haec verba Graeca *Apollodori* sunt, quibus naturam visus ex Stoicorum sententia exposuit, a *Diogene Laërtio* servata *de vitis philosophorum Libr.* VII. *Segm.* 157. *p.* 466. Meminit ejusdem sententiae Stoicorum *Plutarchus de placitis philosoph. Lib.* IV. *Cap.* 15. *T.* II. *Opp. p.* 911.

(*f*) *Quum anno post*] Aetatem *Democriti* diligenter in primis persequutus est *Jo. Jonsius de scriptor. Histor. philos. Lib.* I. *Cap.* 4. §. 1. *p.* 26. *ed. Dornii.*

(*g*) *Cicero perhibet*] *De Natura Deorum Lib.* I. *Cap.* 43. *p.* 2948. *T.* IX. *Opp.*

(*h*) *Empiricus praeter Laërtium*] Non dubito, quin haec *Laërtii* verba indicet, quae in ejus *Pyrrhone Libr.* IX. *Segm.* 72. *p.* 586. exstant: Δημόκριτος δὲ τὰς ποιότητας ἐκβαλών. *Sexti* autem qualem locum in animo habuerit, conjectura tantum assequor: nec enim me hanc formulam ἐκβάλλειν τὰς ποιότητας apud illum legere memini. Veri autem simillimum est, haec ejus verba menti ejus fuisse obversata: Ἀλλ' ὁ μὲν Δημόκριτος διὰ τὸ μηδὲν ὑποκεῖσθαι φύσει αἰσθητὸν τῶν τὰ πάντα συγκρινουσῶν ἀτόμων, πάσης αἰσθητῆς ποιότητος ἔρημον ἐχουσῶν φύσιν. *Sed Democritus quidem, propterea quod nihil occurrat nobis re vera sensibus subjectum, quum quae omnia congregant & cogunt atomi, habeant naturam vacuam omni sensili qualitate. Lib.* II. *adv. Logicos p.* 459. Non dissimilis locus exstat *Lib.* VI. *contra Musicos p.* 367. & *Lib.* I. *contra Logicos p.* 399.

(*i*) *Plutarchus etiam*] *Libro adv. Colotem. Tom.* II. *Opp. p.* 1110. Τί γὰρ λέγει Δημόκριτος; οὐσίας ἀπείρους τὸ πλῆθος, ἀτόμους τε καὶ διαφόρους, ἔτι δὲ ἀποίους καὶ ἀπαθεῖς ἐν τῷ κενῷ φέρεσθαι διεσπαρμένας. *Quid enim dicit Democritus? substantias multitudine infinita, divisionis & differentiae, qualitatis quoque & affectionis expertes in vacuo ferri dispersas.* Horum autem nemo auctorum istius de atomis disciplinae primordia a *Democrito* repetit, quod vir doctus indicare videtur, licet omnes eam placuisse *Democrito* testentur. Quod ad ipsam rem attinet, non desunt viri docti, qui *Democritum* non omnes corpusculis suis qualitates detraxisse censent, loco quodam *Augustini* freti. Vid. *Jo. Alb. Fabricius ad Sextum Empiricum p.* 136. His alias occurrere statui.

(*k*) *Laër-*

φασὶ ταύτας μέντοι τρεῖς, σχῆμά τε ϗ τάξιν ϗ θέσιν· διαφέρειν γὰρ τὸ ὂν ῥυσμῷ ϗ διαθιγῇ ϗ τροπῇ. *Leucippus cum ſocio Democrito prima rerum omnia principia plenum & inane* (corpus & ſpatium) *docent eſſe, illudque ens, hoc vero non ens dicunt: ceterarum rerum varietatem ex tribus hiſce rebus unice naſci, figura, diſpoſitione & ſitu. Quibus differentiis haec vulgô indunt nomina,* ῥυσμὸς, διαθιγὴ & τροπή Idem *Ariſtoteles* (*m*) *Libro de anima*, poſtquam *Democritum* affirmaſſe dixerat, ignem & animam ex rotundis conſtare corpuſculis, ſic atomos deſcribit: Οἷον ἐν τῷ ἀέρι τὰ καλούμενα ξύσματα ἐν ταῖς διὰ τῶν θυρίδων ἀκτῖσιν, ὧν τὴν πανσπερμίαν στοιχεῖα λέγει Δημόκριτος τῆς ὅλης φύσεως· ὁμοίως δὲ ϗ Λεύκιππος. *Cujusmodi ſunt in aëre, quae vocantur ramenta, quae cernuntur in radiis per feneſtras immiſſis: quorum farraginem Democritus dicit eſſe elementa totius naturae. Similiter etiam Leucippus ſtatuit.* (*n*) Alias utrumque hunc philoſophum generationis & corruptionis naturam ex figurae motusque rationibus, miſſis ac repudiatis formis omnibus & qualitatibus, explanaſſe perhibet. Δημόκριτος ϗ Λεύκιππος ποιήσαντες τὰ σχήματα, τὴν ἀλλοίωσιν ϗ τὴν γένεσιν ἐκ τούτων ποιοῦσι· διακρίσει μὲν ϗ συγκρίσει γένεσιν ϗ φθορὰν, τάξει δὲ ϗ θέσει ἀλλοίωσιν. *Democritus autem & Leucippus figuras concinnant, ex quibus alterationem faciunt, atque generationem: & congregatione quidem & ſegregatione, generationem atque corruptionem; ordine vero & poſitu, alterationem.* (*o*) Alio rurſus loco *Ariſtoteles* hanc eorum, qui atomis omnia contineri aiunt, opinionem tangit, qua nihil eſſe ſenſus noſtros, niſi tactus quoddam genus, omnesque corporum, quae in ſenſus incurrunt, qualitates ex figurarum proficiſci varietate judicant. Hanc ſententiam non modo *Democrito*, ſed etiam pleriſque omnibus antiquis philoſophis tribuit, at ſimul graviter reprehendit. Δημόκριτος ϗ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων ἀτοπώτατόν τι ποιοῦσι· πάντα γὰρ τὰ αἰσθητὰ ἁπτὰ ποιοῦσι. ϗ εἰς σχήματα ἀνάγουσι τοὺς χυμούς. *At Democritus & e naturae interpretibus, qui de ſenſibus diſſeruere, plurimi, abſurdiſſimum quippiam committunt. Nam ſenſibilia omnia tactilia faciunt, & in figuras convertunt ſapores.* Non alienum erit, argumenta, quibus dogma hoc refellere ni-

(*k*) *Laërtius vero*] *De placitis philoſ. Lib.* IX. *Segm.* 30. *p.* 567.

(*l*) *In Metaphyſicorum libris*] *Lib.* I. *Cap.* 4. *p.* 268. *Tom.* IV. *Opp.* Verſio mea eſt. Duo vero dicta hic coagmentavit *Cudworthus*, quae apud *Ariſtotelem* disjuncta exſtant. Nam poſt illa verba: τὸ δὲ μὴ ὄν.. ſex vel ſeptem verſus interjecit philoſophus, quibus hanc philoſophiam aliquanto exponit luculentius: tum demum ea ſequuntur, quae hic ſtatim attexuit reliquis *Cudworthus*, ac ſi uno ſpiritu prolata eſſent.

(*m*) *Libro de anima*] *Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 4. *T.* II. *Opp.* Sed fallitur vir egregius, quod *Ariſtotelem* putat hic generatim explicare, quid ſit atomus ex mente *Democriti.* Haec enim atomorum definitio ad eas tantum pertinet, ex quibus animam conſtare *Democritus* aſſeveraverat, τὰ σφαιροειδῆ nimirum. Quamquam, ut verum fatear, minus diſtincte & apte iſto loco Peripateticorum princeps loquitur.

(*n*) *Alias*] *De generatione & corruptione Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 700. *T.* I. *Opp.* Ceterum obſcure hic, ut ſolet, *Ariſtoteles*: nec planius interpres. Quis hoc intelligat, *alterationem ordine & poſitu* fieri? Senſus eſt: *Mutationem ſitus & poſitus cor-*

[illegible] ti-*puſculorum individuorum efficere, ut aliam res faciem & naturam adipiſcantur.*

(*o*) *Alio rurſus loco*] *Libro de ſenſu & ſenſibili Cap.* 4. *p.* 70. *T.* II. *Opp.* Tria mihi hoc de loco ſunt obſervanda. (I.) *Cudworthus* hic iterum binos diverſos locos in unum contrahit, neſcio an ſatis recte. Poſtrema enim, quae hic affert verba: ϗ εἰς σχήματα ἀνάγουσι τοὺς χυμούς ſatis magno a reliquis intervallo diſtant apud *Ariſtotelem.* (II.) Ita haec verba cum reliquis ſociat, ac ſi *Ariſtoteles* non de *Democrito* tantum, ſed de reliquis etiam antiquis phyſicis ea voluiſſet intelligi. Res vero ſecus ſeſe habet. Nam de ſolo perhibet haec *Democrito Ariſtoteles*, quod ex ipſis ſtatim conſtat verbis, quae ſic apud eum leguntur: Εἰς δὲ τὰ σχήματα ἀνάγει τοὺς χυμούς. (III.) Interpres *Franc. Vatablus*, veteris, ut videtur, philoſophiae ignarus, peſſime hic officio ſuo functus eſt. Quid enim, quaeſo, hoc eſt: *Sapores autem figuris tribuit?* Debuiſſet ſic locum interpretari: *Saporum autem varietatem ex figurarum, quibus atomi ſunt praeditae, varietate derivat.* Sed obſcuritas *Ariſtotelis* peccatis interpretum ejus non levem excuſationem praebet.

titur, exponere. Principio corporum affectiones contrarias eſſe, ut nigrum & candidum, calidum & frigidum, dulce ac amarum, animadverti jubet. Figurarum vero nullae mutuo ſe oppugnant, neque circulus, exempli cauſſa, quadrato vel triangulo eſt contrarius. Ex quo effici putat, praeter figuram, ſitum atque motum partium, veras quasdam in corporibus ineſſe qualitates. Tum figurarum atque diſpoſitionum varietatem obſervat infinitam eſſe. Quod ſi igitur ab his color, odor, ſapor, tactus unice proveniant, conſentaneum videri, colorum, odorum, tactuumque genera innumerabilia & infinita pariter fore, neque certo conſtantique numero deſcribi poſſe. Haec argumenta quemadmodum diluenda ſint, viderint, quos hoc phyſices genus in primis delectat. Non magis probatur *Ariſtoteli* alterum illud philoſophiae hujus decretum: Omnes, quae a ſenſibus ad animum proficiſcuntur, rationes colorum & tactuum, ut rubri, viridis, dulcis, amari, ſi rite conſiderentur, oculorum tantum noſtrorum, animique affectiones eſſe, non autem veras rerum, quas ſpectamus, qualitates. Iridem, ut exemplum adſit, cogitemus. Quidquid in ea conſpicitur, id in oculis noſtris eſt. Humida nempe nubes collectos ſolis radios varie ad oculos noſtros reflectit & appellit. Eadem priſmatis vitrei ratio eſt, quod dum lucem reflectit, eosdem nobis colores, quos iris, ſpectandos exhibet, etiamſi nihil ſimile eorum in ſe habeat. Quod quidem argumento eſt, colores illos in ſenſibus ejus proprie eſſe, qui videt & ſpectat, atque e diverſa in nervos opticos impulſione corporum naſci. Nil eſſe dicunt hujus dogmatis tutores, cur reliquorum colorum aliam eſſe putemus naturam & indolem: ſi colores in priſmate ac iride apparentes vere in illis ſint & exſtent, ceteros quoque vere ac proprie exſiſtere; ſin vero illi oculorum tantum affectiones ſint, de reliquis haud aliter ſentiendum eſſe. Hanc argumentandi rationem ad reliquas deinde, quae ſenſuum ope ad nos perveniunt, notiones traducunt: de quibus ſimili ratione pronuntiare jubent. (*p*) Negat vero *Ariſtoteles* ferri poſſe hanc ſententiam: Οἱ πρότερον φυσιολόγοι τοῦτο οὐ καλῶς ἔλεγον, οὐδὲν οἰόμενοι οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν ἄνευ ὄψεως, οὔτε χυμὸν ἄνευ γεύσεως. *Sed veteres, qui de natura diſſeruerunt, hoc non recte dixerunt, exiſtimantes, nihil eſſe aut album aut nigrum ſine adſpectu, nec eſſe ſaporem ſine guſtu.* (*q*) Plures ſunt apud *Ariſtotelem*, quibus hanc tangit philoſophiam, loci. Verum hos ut omnes nunc proferam in medium, haud eſſe arbitror neceſſarium.

(*p*) *Negat vero Ariſtoteles*] Longe vero alio loco, quam eo, quem antea laudaverat, nimirum *de anima Libro* II. *Cap.* 1. *p.* 43. *T.* II. *Opp.* Defendit autem hac in re veteres phyſicos contra *Ariſtotelem Petrus Gaſſendus Phyſices Sect.* III. *Lib.* VI. *C.* 2. *p.* 340. *T.* II. *Opp.*

(*q*) *Plures ſunt apud Ariſtotelem*] Omnes fere *Ariſtotelis*, quibus *Democriti* & hujus philoſophiae meminit, locos congeſſit *Jo. Chryſoſtomus Magnenus* in *Democrito reviviſcente p.* 34. *ſ. ed. Lugd. Bat.* 1648. 12.

(*r*) *Cujus eum nomen Laërtius*] *De dictis & factis philoſ. Lib.* IX. *Segm.* 40. *p.* 571.

(*s*) *Res omnes ex variis*] Non haec ita lego apud *Platonem* ſcripta in *Theaeteto p.* 118. Hoc enim tantum affirmat *Plato*: Ἐκ δὲ τῆς φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται πάντα, ἃ δὴ φαμὲν εἶναι. οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες. Additque, excepto *Parmenide*, *Protagoram*, *Heraclitum*, *Empedoclem*, *Homerum* & *Epicharmum* ita ſenſiſſe. Non autem *Protagorae* ſoli hoc ſcitum adſcribit.

(*t*) *His ſtatim verbis*] In *Theaeteto p.* 119. More vero ſuo *Cudworthus* hic iterum, quae ſejuncta ſunt apud *Platonem*, conjungit & contrahit. Nam poſt illas voces, ἐν τοῖς ὄμμασι, nonnulla interjecta ſunt in *Platone*.

(*v*) *Ergo ex his*] Hoc vero dubium eſt, quod magni hominis pace dixerim. (I.) Nusquam enim video, *Platonem* hanc ſententiam tribuere *Protagorae*. Contra in antecedentibus, quod modo monui, plures ſapientes nominat. (II.) Si *Protagorae* haec fuit ſententia, id tamen certum eſt, eam a *Protagora* in litteras eſſe haud relatam. Sic enim, antequam ad hanc diſputationem accedit *Plato*,

rium. Quidam ex illis, alia licet occasione & consilio, in progressu disputationis producentur.

§. VII. Jam ut ad *Platonem* veniam, & hunc quoque Physicae hujus, quae
corpusculis nititur individuis, disertam & copiosam fecisse mentionem, ostendam,
operae arbitror pretium. Id enim qui animadverterint, vel nullos, vel certe pau-
cos adhuc fuisse video. *Plato* vero non *Democrito*, (*r*) cujus eum nomen *Laërtius*
consulto reticuisse in omnibus libris suis existimat, neque *Leucippo*, sed *Protagorae*
hanc doctrinam tribuit. Quamobrem quum generatim in *Theaeteto* primum com-
memorasset, ex praeceptis *Protagorae* (*s*) res omnes ex variis particulis (id est,
atomis) diversa ratione temperatis & conjunctis motuque earum constare, (*t*) his
statim verbis, quidnam idem de natura colorum senserit, sigillatim explicat: Ὑπό-
λαβε τοίνυν οὑτωσὶ κατὰ τὰ ὄμματα. πρῶτον, ὃ δὴ καλεῖς χρῶμα λευκὸν, μὴ εἶναι αὐτὸ ἕτερόν τι ἔξω
σῶν ὀμμάτων, μηδ᾽ ἐν τοῖς ὄμμασι· ἀλλὰ μέλαν τε καὶ λευκὸν καὶ ὁτιοῦν ἄλλο χρῶμα ἐκ τῆς προσβολῆς
τῶν ὀμμάτων πρὸς τὴν προσήκουσαν φορὰν φανεῖται γεγενημένον, καὶ ὃ δὴ ἕκαστον εἶναί φαμεν χρῶμα,
οὔτε τὸ προσβάλλον, οὔτε τὸ προσβαλλόμενον, ἀλλὰ μεταξύ τι ἑκάστῳ ἴδιον γεγονός. Cogita igitur
sic circa oculos: primum quidem colorem quem dicimus album, non esse ipsum aliud quid-
quam extra tuos oculos, neque in oculis; sed nigrum albumque & quemvis alium colorem
ex incursu oculorum motuque debito genitum apparere, & unumquodque, quod coloris no-
mine appellamus, neque imprimens oculos, neque impressus erit, sed medius quidam cuique
proprius affectus. His dictis ita pergit continuo: Ἦ σὺ διισχυρίσαιο ἂν, ὡς οἷόν σοι φαί-
νεται ἕκαστον χρῶμα, τοιοῦτον καὶ κυνὶ καὶ ὁτῳοῦν ζώῳ. *An tu assereres, qualis tibi unusquisque*
color apparet, talem canibus etiam & singulis animalibus apparere? (*v*) Ergo ex his
statuisse *Protagoram* constat, corporum, quae in sensus incurrunt, proprietates
in ipsis corporibus re vera minime exsistere, sed in nobis tantum esse, qui, dum
ea spectamus, diverso modo ab illis afficimur. Quocirca paullo post τινὰ ἐν ἡμῖν
φάσματα, *species quaedam in nobis, imagines aut spectra* vocantur. Verum (*x*) alius
exstat *Platonis* locus, quo universa ratio doctrinae *Protagorae* multo uberius decla-
ratur. Is ita incipit: Ἀρχὴ δέ, ἐξ ἧς, ἃ νῦν δὴ ἐλέγομεν, πάντα ἤρτηται, ἥδε αὐτῶν, ὡς τὸ
πᾶν κίνησις ἦν, καὶ ἄλλο παρὰ τοῦτο οὐδέν. τῆς δὲ κινήσεως δύο εἴδη· πλήθει μὲν ἄπειρον ἑκάτερον,
δύναμιν δὲ τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον, τὸ δὲ πάσχειν. ἐκ δὲ τῆς τούτων ὁμιλίας τε καὶ τρίψεως πρὸς ἄλληλα
γίγνεται

to, diserte *p.* 118. Πρωταγόρας τοῦτο ἡμῖν μὲν ᾐνίξατο τῷ πολλῷ συρφετῷ, τοῖς δὲ μαθηταῖς ἐν ἀπορρήτῳ τὴν ἀλήθειαν ἔλεγε. *Hoc quidem nobis homunculis de ple-*
be obscure significavit Protagoras, discipulis autem
in arcano veritatem explicuit. Tum disputatio illa
sequitur, cujus partem verba constituunt, quae
Cudworthus affert. (III.) Exemplum hoc a co-
loribus *Plato* aut *Socrates* ideo tantum affert, ut
illustret illud veterum scitum, fluere omnia & per-
petuo mutari, aut potius ut consectarium ejus dog-
matis: quod num suum esse voluerit *Protagoras*,
non indicat. E contrario verisimile est, numquam
hoc, quod dicit *Socrates*, falsum esse *Protagoram*.
Paullo enim post *p.* 119. *Socrates* se ea ibi dicere
asseverat, quae ipse *Protagoras* & reliqui veterum,
qui cum eo senserunt, pro ridiculis essent, si vive-
rent, habituri: Γελοῖα ἀναγκαζόμεθα λέγειν, ὡς φαίη
ἂν Πρωταγόρας τε καὶ πᾶς ὁ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ ἐπιχειρῶν
λέγειν.

(*x*) *Verum alius exstat*] *Theaeteto p.* 120. Haec
vero iterum, nisi me fallunt omnia, parum accu-
rate observata sunt. His enim verbis non doctri-
nam enarrat *Protagorae Plato*, nec eamdem, quam
antea, de coloribus & corporibus sententiam ex-
plicat, verum ad aliam plane disciplinam, & ab
illa superiori diversam, explicandam accedit. Ec-
ce ipsa *Socratis* verba, quae huic loco, quo *Cud-*
worthus arbitratur *Protagorae* sententias exponi,
praemittit: Εἰσὶ γὰρ, ὦ παῖ, μάλ᾽ εὖ ἄμουσοι, ἄλλοι
δὲ πολλοὶ κομψότεροι, ὧν μέλλω σοι τὰ μυστήρια λέγειν.
Sunt hi quidem, o puer, a musis admodum alieni.
Nec desunt alii quidam elegantiores, quorum tibi
mysteria enarraturus sum. Haec verba continuo
locus ille excipit, qui hic exstat. Quomodo vero
utra-

γίγνεται ἔκγονα, πλήθει μὲν ἄπειρα, δίδυμα δέ. τὸ μὲν, αἰσθητὸν, τὸ δὲ, αἴσθησις, ἀεὶ συνεκπίπτουσα καὶ γεννωμένη μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ. *Principium autem deinceps erit, ex quo ea, quae modo diximus, manant, quod scilicet universum hoc motus est, & aliud praeter motum nihil. Motus vero species duae: & multitudine quidem utraque infinita; potentiam autem altera agendi, altera patiendi habet. Ex harum congressu compulsuque mutuo effectus eveniunt numero infiniti, specie gemini, sensibile videlicet ac sensus, qui semper cum sensibili coincidit atque congreditur.* Hinc ita pergit: Ἐπειδὰν οὖν ὄμμα καὶ ἄλλο τι τῶν τούτῳ συμμέτρων πλησιάσαν γεννήσῃ τὴν λευκότητά τε καὶ αἴσθησιν αὐτῇ ξύμφυτον, ἃ οὐκ ἄν ποτε ἐγένετο, ἑκατέρου αὐτῶν πρὸς ἄλλο ἐλθόντος. *Cum igitur oculus, aut aliquid eorum, quae accesserunt, albedinem sensumque cognatum gignit, quae nunquam nata fuissent, dum illorum alterutrum ad aliud quiddam adventasset.* Καὶ τἆλλα δὴ οὕτω, σκληρὸν καὶ θερμὸν καὶ πάντα τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποληπτέον, αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ μηδὲν εἶναι· (ὃ δὴ καὶ τότε ἐλέγομεν) ἐν δὲ τῇ πρὸς ἄλληλα ὁμιλίᾳ, πάντα γίγνεσθαι καὶ παντοῖα ἀπὸ τῆς κινήσεως. ἐπεὶ καὶ τὸ ποιοῦν εἶναί τι, καὶ τὸ πάσχον αὖ τι, ἐφ' ἑνὸς νοῆσαι, ὥς φασιν, οὐκ ἔστι παγίως. οὔτε γὰρ ποιοῦν ἐστί τι, πρὶν ἂν τῷ πάσχοντι συνέλθῃ, οὔτε πάσχον, πρὶν ἂν τῷ ποιοῦντι. *Eodemque pacto de aliis, ut de calido & duro, ceterisque omnibus judicandum. Nihil ex his ipsum secundum se quicquam esse, quod & in superioribus disputabamus, sed in mutuo congressu omnia fieri & omnigena, propter motum. Quoniam tam agens, quam patiens unum aliquid esse, haud firmiter, ut ajunt, cogitare licet. Neque enim agens quicquam est prius, quam patienti congrediatur, neque patiens prius, quam agenti.* (y) Ἐκ δὲ ἀμφοτέρων τοῦ ποιοῦντος καὶ τοῦ πάσχοντος πρὸς τὰ ἄλληλα συγγιγνομένων, καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ αἰσθητὰ ἀποτικτόντων, τὰ μὲν ποῖα αὐτὰ γίγνεσθαι, τὰ δὲ αἰσθανόμενα. *Agens autem & patiens si conjungantur inter se, & sensus non minus, quam ea, quae in sensus cadunt, gignant, tum continuo & ei, qui sentit, & illi, quod sensu percipitur, haec vel illa qualitas tribuitur. Ita mel quum gustatur, sensus ille, qui gustus vocatur, & qualitas, quae dulcedo dicitur, simul nascuntur: at sensus tamen vulgo tribuitur illi, qui gustat, qualitas vero dulcedinis melli.* Quae quidem omnia ad hanc demum summam revocantur: Οὐδὲν εἶναι ἓν αὐτὸ καθ' αὑτὸ, ἀλλά τινι ἀεὶ γίγνεσθαι, *nihil esse unum secundum se ipsum, sed alicui semper fieri.* Omitto multa alia, quae in hanc sententiam in hoc dicta sunt dialogo. Quod vero tot inde dicta huc transtuli, atque ipsa *Platonis* verba exscripsi, id propterea feci, quoniam in his non mediocre argumentum

utraque haec de natura qualitatum & colorum sententia differat, id per summam *Platonis* brevitatem & obscuritatem vix alicui licebit assequi.

(y) Ἐκ δὲ ἀμφοτέρων] Haec Graeca verba sic *Cudworthus* exhibet, ut ex versione constat, ac si eodem *Platonis* loco exstarent, quo reliqua. Similiter quae versionis loco addidimus, ea Anglice Graecis illis adjuncta sunt, tametsi plura complectantur, quam Graeca. Verum frustra tam Graeca illa, quam Latina in *Platonis Theaeteto* quaeras. Itaque virum doctum putem non tam *Platonis* hic verba retulisse, quam mentem ejus suis verbis declarare ac proponere voluisse. Ceterum quae ex *Platone* hic afferuntur, sive ipsius *Protagorae* fuerint, sive aliorum, fateor propius accedere ad eorum disciplinam, qui corpusculis individuis contineri omnia judicant. An vero illud omnino inculcent, quod *Democritus*, qui nullas in atomis suis residere qualitates passus est, id multum habere controversiae arbitror. Veterum de natura rerum sententiae ex paucis plerumque aliorum eruuntur verbis; quibus num vel tantum fuerit ingenii, ut mentem eorum, quorum scita referunt, assequuti sint, vel tantum aequitatis, ut nihil consulto depravare ac pervertere voluerint, id vero vehementer dubium est. Dicam ego, quod sentio. *Platoni* atque *Aristoteli*, dum philosophorum, qui ante se fuerunt, scita interpretantur, tardius fidem habendam esse reor. Utrumque enim, quoniam solus videri volebat sapere, non raro iniquum fuisse in veteres, virtutique ac gloriae eorum injuriam intulisse, verisimile est. Similiter non eos nimis putem sapienter agere, qui ex iis, quae *Cotta* & *Vellejus* apud *Ciceronem* perhibent, veterum philosophorum de Deo sententias metiuntur. Etenim si animum advertere voluissent, utrosque multa differere percepissent invidiae philosophis, quorum scita referunt, concitandae caussa,

tum sapientiae ac sagacitatis, qua veteres valuerunt philosophi, positum esse arbitror. Primarium Philosophiae hujus dogma, quo tota ejus fere absolvitur ratio: *Quae sensus nostros feriunt, notionesque animi ope sensuum excitatae, non extra nos existunt proprie, sed sunt tantum ἐν ἡμῖν φάσματα, simulacra atque species in nobis*; hoc, inquam, scitum multo aptius hic ac luculentius est enarratum & expositum, quam apud ipsum *Lucretium.* Quapropter uterque Platonis Latinus interpres, *Ficinus* & *Serranus*, tametsi neuter hujus sententiae, quippe quae tum nondum instaurata erat, peritus fuisse videatur, non tamen non potuit ita, uti diximus, *Platonem* intelligere. Alter enim philosophi sic reddidit verba: *Color ex adspectu motuque medium quiddam resultans est. Talis circa oculos passio.* Alter autem hoc modo: *Ex varia adspicientis diathesi, variaque sensilis specie colores varios & videri & fieri, ita tamen, ut sint φαντασὰ, nec nisi in animo subsistant.* Quamquam quod ad ipsum attinet *Platonem*, eum vehementer ab hoc philosophandi genere abhorruisse, cum ipsa ejus narratio, tum totius argumentum dialogi demonstrat. Suspicor ego, hoc ejus odium ex eo natum esse, quod *Protagoras* his scitis ad rem Scepticorum atque Atheorum stabiliendam abusus est.

§. VIII. Igitur hoc a *Platone* edocti sumus, non *Democritum* solum & *Leucippum* huic disciplinae fuisse deditos, verum etiam *Protagoram* ei favisse, quem vetustas ceteroquin (z) non a sapientiae studio commendat, sed in Sophistis ac Rhetoribus tantum plerumque numerat. (a) *Laërtius* non secus ac alii quidam, magistrum ipsi fuisse *Democritum* perhibent: nec id a vero abhorrere ex his intelligitur, (b) etiamsi *Plutarchus* eum a *Democrito* propterea confutatum esse referat, quod absolutas rerum naturas sustulisset. Ego vero nec *Democritum*, nec *Protagoram*, nec *Leucippum* primos dogmatis hujus auctores crediderim. In quam ideo sententiam ingressus sum, quoniam tres hi philosophi Deum esse negarunt: quamvis *Protagoras* ex illis solus criminis ejus caussa ab Atheniensibus in exilium missus sit. (c) Nullo enim modo a me impetraverim, ut doctrinam hanc credam ab homine Atheo excogitari potuisse; multo etiam minus, ut id, quod nonnullis visum est, mihi persuadeam, omnis impietatis & contemtionis Dei in ea delitescere semina. Impii qui-

caussa, nec idcirco, qua fide decuerat, opiniones eorum recitasse.

(z) *Non a sapientiae studio commendat*] Haec paullo dicta sunt liberalius. Quae doctissimi viri, *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graecae Lib.* II. *C.* 23. *p.* 780. & *Aegid. Menagius Comm. in Diogen. Laërtium p.* 418. de *Protagorae* vita & rebus gestis ex antiquis scriptoribus collegerunt, ea satis declarant, aeque magnam, si minus majorem, fuisse ejus propter philosophiam, ac propter eloquentiam, existimationem.

(a) *Laërtius*] *Lib.* IX. *de vitis philos. segm.* 50. *p.* 575. 576. Adde *Gellium Noct. Attic. Lib.* V. *C.* 3. *Suidam voce* Πρωταγόρας.

(b) *Etiamsi Plutarchus*] Meminit hujus rei *Plutarchus Libro adv. Colotem T.* II. *Opp. p.* 1108. 1109. Ἀλλὰ τοσοῦτόν γε Δημόκριτος ἀποδεῖ τοῦ νομίζειν εἶναι τοῖον ἢ τοῖον τῶν πραγμάτων ἕκαστον, ὥστε Πρωταγόρᾳ τῷ σοφιστῇ τοῦτο εἰπόντι μεμαχῆσθαι καὶ γεγραφέναι πολλὰ καὶ πιθανὰ πρὸς αὐτόν. *Atqui tantum abest, hoc ut senserit Democritus, unamquamque rem non magis talem, quam talem esse, ut etiam Protagoram Sophistam hoc affirmantem impugnaverit, ac multa & probabilia contra eum scripserit.* *Protagorae* sententiam, affirmantis, ea esse vera, quae ita videantur homini, his verbis tangi, non dubito: vel hoc vero, quod veteres passim reprehendunt, dogma, *Democritum* & *Protagoram* de rerum initiis non idem sentire potuisse, argumento est.

(c) *Nullo enim modo*] Videt vero unusquisque, levius hoc esse argumentum, quam ut in alicujus momenti rationibus duci debeat. Quis enim hominem ita ferat ratiocinantem: Hoc ingeniosum, hoc bellum, hoc praeclarum est; Ergo ab Atheo non potuit excogitari? Novimus certe, homines pessime de rebus divinis sentientes inventis utilissimis magnam sibi gloriam peperisse. Praetermitto multa alia, quae hac de re moneri possent.

(d) *Id*

quidem illi, quos dixi, ſuum dogma iſtud fecerunt, malamque ſcabiem ſuam ejus pulchritudine velare auſi ſunt: verum nihil tamen eſt, ſi modo recte capiatur, quod efficacius omnes in Deum conatus evertat ac deſtruat. Praeterea inferius probatum dabimus, neminem unum ex illa hoſtium ſupremi Numinis turba, tam antiquiorum, quam recentiorum, doctrinam iſtam, licet ejus ſibi poſſeſſionem unice arrogaverint, animo recte comprehendiſſe, verum ſecum ipſis in ea exponenda perpetuo dimicaſſe. Hinc intelligitur, qua de cauſſa non tam multi ſimus hoc loco in philoſophiae hujus rationibus enodandis. Nam ut taceam, neminem, niſi qui hoc ſapientiae genus rite perſpectum atque cognitum habet, genus illud, quod Deum oppugnat, ſuis adoriri armis poſſe; ſic ego perſuaſum habeo, hac ipſa diſciplina, qua tot alii condimenti loco uſi ſunt ad inſtillandum rudioribus impietatis venenum, nullum efficacius ad infringendas ejus vires fingi poſſe remedium.

§. IX. Verum praeter rationem, quam attulimus, ſatis nobis graves in promtu ſunt auctoritates, quibus hanc philoſophiam multo antiquiorem *Leucippo* & *Democrito* eſſe, demonſtremus. Principio *Poſidonius*, philoſophus tam vetuſtate, quam doctrina nobilis, (*d*) id quod *Strabo* & *Empiricus* teſtantur, veteri conſtare fama, profeſſus eſt, primum dogmatis hujus inventorem *Moſchum* quemdam, Phoenicem, fuiſſe, qui, quod idem *Strabo* prodidit, ante bellum Trojanum vixit.

§. X. Id praeterea neutiquam a vero abhorret, *Moſchum* hunc, quem *Poſidonius* memorat, Philoſophum Phoenicem, non differre a *Mocho*, Phyſico itidem Phoenice, cujus cum ſucceſſoribus, ſacerdotibus atque vatibus, Sidone, quae patria ejus fuit, *Pythagoram* aliquando familiariter verſatum eſſe, *Jamblichus* refert. Quod quidem ſignificare videtur, ac ſi *Pythagoram* Phyſicae illius corpuſculis utentis, cujus *Mochus* vel *Moſchus*, Phoenix, princeps perhibetur auctor eſſe, praeceptis ab his imbutum eſſe. *Mochus* vel *Moſchus* nomen eſſe Phoenicium, id vero con-

(*d*) *Id quod Strabo & Empiricus teſtantur*] Utriusque ſcriptoris locos ut ſubjiciam, rei dignitas poſtulat. *Strabo* igitur *Geographiae Libr.* XVI. *p.* 718. haec, dum de Phoenicum commentatur eruditione, de *Moſcho* tradit: Εἰ δὲ δεῖ Ποσειδωνίῳ πιστεῦσαι, καὶ τὸ περὶ τῶν ἀτόμων δόγμα παλαιόν ἐστιν ἀνδρὸς Σιδωνίου Μόσχου πρὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνων γεγονότος. *Si Poſidonio credendum eſt, dogma de atomis antiquum eſt hominis Sidonii, Moſchi, qui ante belli Trojani tempora fuit.* *Sextus* vero *Empiricus Lib.* IX. *adv. Mathemat. p.* 621. poſtquam *Democritum* & *Epicurum* atomos inveniſſe dixerat, haec ſubjicit: Εἰ μή τι ἀρχαιοτέραν ταύτην θετέον τὴν δόξαν, καὶ ὡς ἔλεγεν ὁ Στωϊκὸς Ποσειδώνιος, ἀπὸ Μώχου τινὸς ἀνδρὸς Φοίνικος καταγομένην. *Niſi haec opinio ſtatuenda ſit antiquior, & ut Stoïcus dixit Poſidonius, deducta a Mocho quodam Phoenice.* Vir doctiſſimus *Jo. Alb. Fabricius ad h. l.* obſervat, *Mochum* ſcripſiſſe hoc in *Phyſico opere*, cujus librum decimum quintum *Laërtius* laudat *Lib.* VIII. *Segm.* 140.

(*e*) *Vereor, ne, ſi qui ſunt*] Complectar hic, quae de *Moſcho* dicenda mihi ſunt, omnia. Id (I.) facile credo, non differre Sidonium hunc philoſophum ab illo, cujus cum diſcipulis conſuetudo fuit *Pythagorae*, teſte *Jamblicho in vita ejus Cap.* 3. *p.* 10. *ed. Küſteri.* Vel patria hoc probat. At id (II.) dubium eſt, an huic homini *Moſchus* vel *Mochus* nomen fuerit. Diſſident hac de re viri doctiſſimi, nec conſtans eſt veterum exemplorum lectio. Nomen *Mochus* praeferunt, *Sam. Bochartus Canaanis Lib.* II. *Cap.* 17. *p.* 777. *ed. recent.* qui vocabulum hoc vult idem eſſe, quod *Maacha*; *Thom. Reineſius Append. ad Librum de lingua Punica* §. 4. *p.* 72. *in Graevii Syntagm. Diſſ. rarior.* qui poſteriores Phoenices ex *Ogo* ſeu *Ocho*, quod verius & antiquius nomen, *Mochum* feciſſe ſuſpicatur; *Gerh. Jo. Voſſius de Hiſtoricis Graecis Lib.* III. *p.* 390. *Aegid. Menagius ad Diogen. Laërtium p.* 4. *Jo. Alb. Fabricius ad Sextum Empir. p.* 621. qui in emendatioribus codicibus ſemper legi Μώχου obſervat, nomenque Μόσχου ab illis intruſum eſſe conjicit, qui phyſicum hunc cum *Moſe*, ſcriptore divino, componere voluerint; *Ulr. Obrechtus in verſione Jamblichi*, & plures alii.

controversia caret. *Athenaeus Mochi* cujusdam, scriptoris Phoenicii, meminit, quem Latinus interpres *Moschum* appellat. *Seldenus* autem *Arcerii*, qui *Jamblichum* edidit, sententiam probat, conjicientis, *Mochum* hunc ipsum esse *Mosen*, celeberrimum Judaeorum legislatorem, ejusque sectatores, quos Sidone convenit *Pythagoras*, philosophos Judaeos, vates atque sacerdotes. (e) Vereor, ne, si qui sunt inter atomorum tutores plus justo ingeniosi, illi haec argumento esse disputent, ipso jure divino sapientiam suam niti, atque a supremo Numine ad hominum vitam permanasse. At his ego nullo modo assentior; qui nemini credo licere philosophiae cujusdam origines coelo repetere, eamque hoc nomine mentibus hominum aeternae legis ac decreti immutabilis instar obtrudere. Omnis nimirum philosophia, ut ego quidem arbitror, a ratione proficiscitur, non vero a patefactione: atque Deus hanc omnem rem animae nostrae viribus & facultatibus commisit, ut, si verum meditando invenerimus, voluptatem inde illam, quae cum veritatis conjuncta solet esse inventione, percipiamus. Nobis igitur nihil hic propositum est aliud, quam ut hoc teste planum faciamus, doctrinam, cujus res hic agitur, *Democrito* vetustiorem, non vero hominis impii, Deumque negantis inventum esse. *Pythagoram* ceterum multa sumsisse a Judaeis, ac in suam transtulisse philosophiam, id aliis non ultimi ponderis auctoritatibus confirmari potest.

§. XI. Eumdem vero non expertem fuisse disciplinae illius, quae rerum omnium origines ab individuis repetit corpusculis, aliis etiam non certe spernendis firmari potest conjecturis. Princeps ipse *Democritus* testimonium dicit. Primum e successione is est Italica, aut e Pythagoraea familia. *Laërtius* deinde, (f) eum Pythagoraeorum instituta studiose aemulatum esse, sic ut universam huic generi sapientiam suam debere visus sit, scriptum reliquit. Ac nisi temporum obstitisset ordo atque ratio, ex ipsius ore *Pythagorae*, cujus ingenium magnopere admiratus est in *Libro*, quem *Pythagoras* inscripsit, doctrinam suam hausisse creditus fuisset. Quae-

alii. Quotquot vero philosophum hunc eumdem volunt esse, quem *Mosen*, *Arcerius*, *Jo. Seldenus de Jure Nat. & Gentium secund. disciplin. Ebraeor. Lib.* I. *Cap.* 2. & *Petr. Dan. Huëtius Demonstrat. Euangel. Propos.* IV. *Cap.* 2. §. 8. *p.* 88. his *Moschus* magis arridet. Quamquam & alii, qui ceteroquin *Mosen* & *Moschum* distinguunt, hanc lectionem probant, *Isaacus Casaubonus Animadvers. in Athenaeum Lib.* III. *Cap.* 36. *Jo. Schefferus de philosophia Italica Cap.* 5. *p.* 20. *Ludolph. Küsterus ad Jamblichum p.* 10. Vix nobis hodie licet, uti arbitror, certamen hoc componere. Neque tanti res tota momenti est, ut copiosam disputationem flagitet. Forte omne nominum *Mochus* & *Moschus* discrimen in diversa positum est pronuntiatione, idque nomen, quod Phoenices simpliciter pronuntiarunt, Graecorum ora cum sibilo quodam protulerunt. (III.) Incertum est, an hic *Mochus*, atomorum inventor, non differat ab illo *Mocho*, quem *Athenaeus Deipnosoph. Lib.* III. *p.* 126. *Josephus* & *Tatianus*, quorum locos *Fabricius* ad *Sextum l. c.* collegit, τὰ Φοινικικὰ seu de rebus Phoenicum scripsisse testantur. Non existimarunt viri doctissimi, dubitandum sibi esse, quin idem ille *Mochus*, qui naturam rerum ad minuta revocavit corpuscula, res patriae suae litteris etiam consignaverit. Ego vero, quod impediat, nihil plane video, quo minus duo esse inter Phoenices *Mochi* potuerint, quorum alter de rebus gentis suae commentatus sit, alter naturam speculatus sit. (IV.) Qui physicum hunc Phoenicem a *Mose*, divino scriptore, longe diversum esse sentiunt, recte, si quid video, judicant. Fecerunt id *Jo. Schefferus*, *Küsterus*, *Fabricius*, quorum locos jam indicavi; in primis autem *Jo. Clericus Biblioth. choisie Tom.* I. *p.* 75. *s.* Nolo ego rationes viri docti repetere. Quod hic vero Phoenix philosophus *Opus physicum*, multis libris constans, composuisse antiquis auctoribus dicitur, & propterea φυσιολόγος ab illis nominatur, id satis jam esse argumenti arbitror ad eos refellendos, quibus *Moschus* idem videtur esse, qui *Moses*.

(f) *Laërtius deinde*] Fide *Thrasylli Laërtius* haec omnia refert *Libr.* IX. *Segm.* 38. *p.* 570.

Quaedam praeterea ex ſcitis ejus prorſus cum praeceptis Pythagoricae familiae conſpirant. Ita *Democritus* (*g*) non modo ſenſit, φέρεσθαι ἀτόμους ἐν τῷ ὅλῳ δινουμένας, *atomos in toto ferri atque rotari*, verum etiam, non ſecus ac *Leucippus*, exiſtimavit, τὴν γῆν ὀχεῖσθαι περὶ τὸ μέσον δινουμένην, *terram vehi, circum medium* (id eſt, ſolem) *ſe in orbem convertentem.* Hac ipſa vero ratione (*h*) *Ariſtoteles* Pythagoraeorum expreſſit ſententiam: τὴν γῆν ἓν τῶν ἄστρων οὖσαν, κύκλῳ φερομένην περὶ τὸ μέσον, νύκτα τε καὶ ἡμέραν ποιεῖν, *terram unam eſſe ſtellarum, ferrique circa medium*, (id eſt, ignem ſive ſolem) *atque hoc pacto noctem ac diem efficere.* (*i*) Ex quibus omnibus non temere aut imprudenter colligas, ut *Democriti* philoſophia Pythagoraeae prorſus affinis fuit, ita etiam *Pythagorae* ſapientiam a *Democriti* opinionibus ac philoſophia illa, quae atomis utitur, minime disjunctam fuiſſe.

§. XII. Atqui fortior etiam in promtu nobis eſt ratio. *Ecphantus*, nobile inter Pythagoraeos nomen, *Monades Pythagorae*, quarum tam frequens occurrit memoria,

qui & eumdem affirmare addit, Glaucum Rheginum, Pythagoraeum, ab eo eſſe auditum.

(*g*) *Democritus non modo ſenſit*] Hoc ipſum *Laërtius* tribuit *Democrito Lib.* IX. *Segm.* 44. *p.* 573. At quod ſequitur de terrae motu, id *Leucippi* praeceptum fuiſſe quidem ait *Lib.* IX. *Segm.* 30. *p.* 567. nusquam vero idem placuiſſe *Democrito* perhibet. Minime vero exploratum putem, omnia, quae *Leucippus* probavit, *Democrito* etiam vera fuiſſe viſa.

(*h*) *Ariſtoteles*] Locus eſt *Lib.* II. *de coelo Cap.* 13. *p.* 658. *T.* I. *Opp.*

(*i*) *Ex quibus omnibus*] Ego vero neutram harum rationum tantae putem gravitatis eſſe, ut *Pythagoram* faviſſe atomis demonſtret. Quod enim (I.) magni fecit *Pythagoram Democritus*, id nondum argumento eſt, placuiſſe ei omnia, quae placuerunt *Pythagorae.* Multi certe *Carteſii* dotes & ingenium admirantur, nec tamen omnibus ejus ſententiis aſſentiuntur. Quod (II.) uterque & *Democritus* & *Pythagoras*, terram cenſuit circum ſolis orbem moveri, id quemadmodum probet, idem utriusque etiam fuiſſe erga atomos ſtudium, me quidem praeterit. Neque enim, qui de re una conſentiunt, eos de omnibus conſentire neceſſe eſt. Taceo, quod modo indicavi, incertum eſſe, an haec *Leucippi* de terrae motu opinio *Democriti* quoque fuerit.

(*k*) *Apud Stobaeum*] In *Eclogis phyſicis Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 27. *ed. Plantin.* 1575. *fol.*

(*l*) *Qui ceteroquin ipſemet*] *Ecphantum* atomorum fuiſſe patronum, ex eodem conſtat *Stobaeo Eclog. phyſ. Lib.* I. C. 25. *p.* 48. Ἔκφαντος ἐκ μὲν τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας. *Ecphantus mundum ex atomis quidem compoſitum, providentia autem regi dicebat.* Sed non addit, quales ille putaverit has eſſe atomos, ex quibus mundum eſſe cenſuit conflatum, qualitatibus praeditas, an vero vacuas. Intelligitur hoc autem ex *Theodoreto:* nec enim dubito, quin *Diaphantus* ille, quem *Theodoretus* narrat *Democriti* & *Epicuri* de atomis praecepta tenuiſſe, *de curandis Graecor. affection. Serm.* IV. *p.* 509. *T.* II. *Opp.* idem hic *Ecphantus* ſit, cujus *Stobaeus* meminit. Uterque Syracuſius, uterque Pythagoraeus, uterque atomorum defenſor. Igitur veri eſt ſimillimum, qualitatibus eum, quod *Democritus* fecit, corpuſcula ſua nudaſſe.

(*m*) *Ariſtoteles quoque confirmat*] Locus exſtat *Metaphyſicor. Lib.* XI. *Cap.* 6. *Tom.* IV. *Opp. p.* 424. Obſervandum vero, hunc *Metaphyſicorum Ariſtotelis Librum* in omnibus editionibus pro *decimo tertio* haberi, ſi a ſola *Du Vallii* editione diſceſſeris, in qua *undecimus* eſt. Hoc eos meminiſſe juvabit, qui, quae *Gaſſendus* & alii ex *Ariſtotele* laudant dicta, evolvere cupiunt.

(*n*) *Alio vero loco*] *De anima Lib.* II. *Cap.* 6. *p.* 13. *Tom.* II. *Opp.*

(*o*) *Gaſſendus*] *Phyſices Sect.* I. *Lib.* III. *Cap.* 4. *p.* 256. *Tom.* I. *Opp.* & *Notis ad Librum decimum Diogenis Laërtii p.* 70. *T.* V. *Opp.* Ipſum Epigramma, cujus hic ultimi verſus exhibentur, legitur in *Anthologia Graecor. Epigrammat. Lib.* I. *Cap.* 15. *p.* 32. *ed. Francof.* 1600. *fol.* & *Automedontis* eſt. Latinam ego interpretationem ſubjiciam:

Haec monitus ſapito, ac permittito fruſtra Epicurum
Quaerere, Inane ubi ſit, quae Monadesve ſient.

Ipſam vero rem quod attinet, ducem & magiſtrum ſententiae, quam hic ſequitur de *Pythagora*, *Gaſſendum* habuit *Cudworthus:* is enim utroque loco, quem indicavimus, nulli parcit operae, ut *Pythagoram* phyſices initia ab atomis repetiſſe doceat. Nec tamen omnia *Cudworthus*, quae *Gaſſendus* in hanc rem argumenta adhibuit, ſed nonnulla tantum ſelegit, quae ceteris fortaſſis graviora eſſe putavit. Verum, niſi multum me opinio fallit, nec in

ria, ipsa esse corpuscula, quae *atomos* vocamus, auctor est. Sic nempe (*k*) apud *Stobaeum* de hoc exstat scriptum: Τὰς Πυθαγορικὰς μονάδας οὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς. *Primus Ecphantus*, (*l*) qui ceteroquin ipsemet hoc genus philosophiae consectatus est, *monades Pythagorae corporeas*, id est, atomos, *esse dixit.* Id ipsum (*m*) *Aristoteles* quoque confirmat, qui de Pythagoraeis, eorumque monadibus haec habet alicubi: Τὰς μονάδας ὑπολαμβάνουσιν ἔχειν μέγεθος. *Monades suas magnitudinem habere dicunt.* (*n*) Alio vero loco nil differre testatur, utrum Monades dicas, an corpuscula: Οὐδὲν διαφέρει μονάδας λέγειν, ἢ σωμάτια σμικρά. *Perinde est, utrum dicas monades, an vero minuta corpuscula.* Denique (*o*) *Gassendus* ex Graecis epigrammatibus observavit, Atomos *Epicuri* interdum quoque Monadas appellari:

—— —— Μάτην Ἐπίκουρον ἔασον
Ποῦ τὸ κενὸν, ζητεῖν, καὶ τίνες αἱ μονάδες.

§. XIII.

in istis, quas hic adduxit, nec in illis, quas omi-
sit, rationibus tantum ponderis & momenti situm
est, ut homo consideratis illis sese ad sententiam
hanc, quam *Gassendus* ipse *paradoxam* pronuntia-
vit, amplectendam adduci sentiat. Idque nos, ne
quis magnorum virorum auctoritate abripiatur, bre-
viter demonstrabimus. Principio, quantum me-
mini, nullius veterum exstare testimonium mo-
neo, ex quo *Pythagoram* de multis loquutum esse
monadibus constet, verum omnes unam tantum *mo-*
nada in ore ipsi fuisse affirmant. At quum ex *Ari-*
stotele, *Libro Metaph.* XI. *C.* 6. *p.* 423. *s. T.* IV.
Opp. aliisque nonnullis, discipulos *Pythagorae* mul-
tas in sapientiam suam *monades* seu *unitates* indu-
xisse, ac subtiliter de illis philosophatos esse, per-
spicuum sit; hoc ego quidem argumento ad Mo-
nadis & atomi differentiam ostendendam uti no-
lim. Explorabo tantum, an ex illis, quae *Cud-*
worthus & *Gassendus* laudarunt, veterum dictis
hoc consequatur, quod illi volunt, *monades Py-*
thagorae & *atomos* reapse non discrepare. (I.) Ex
Stobaeo afferunt, *Ecphantum*, *Pythagorae* sectato-
rem, principem *monades fecisse corporeas.* Hic lo-
cus tantum abest, ut *Pythagoram* probasse atomos
doceat, ut contrarium potius declaret. Nam si pri-
mus *Ecphantus* corporeas esse voluit monades, nec
ipsum *Pythagoram*, nec aliquem ante *Ecphantum*
Pythagoraeorum, in ea sententia fuisse, certum
est. Ergo nullus atomis in veteri *Pythagorae* di-
sciplina locus fuit, sed in ea tantum, quam ad
mentem suam *Ecphantus* refinxit, disciplina. O-
mitto, vehementer dubium esse, an monades cor-
poreae *Ecphanti*, atomi aut individua fuerint cor-
puscula. *Stobaei* verba integra haec sunt: Ἔκφαντος Συρακούσιος εἶτα Πυθαγορείων πάντων τὰ τέσσαρα σώματα καὶ τὸ κενόν. τὰς γὰρ Πυθαγορικὰς μονάδας οὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς. *Ecphantus Syracusa-*
nus quatuor corpora & inane esse voluit: nam Py-
thagoricas monades primus hic corporeas fecit. Ju-
dicent omnes, in quibus recta inest ratio, anne
haec verba id videantur significare, *corporeas Ec-*
phanti monades quatuor illa fuisse elementa, quae
vacuo adjunxit. Si haec ipsa elementa atomos
fuisse ejus dicas, nihil inde profeceris. Id enim
multum hunc hominem a germana *Leucippi* & *De-*
mocriti disciplina abfuisse, nec in veris atomorum
patronis numerari posse, doceret. Verum (II.)
Aristoteles auctor est, *Pythagoraeos monadibus suis*
magnitudinem tribuisse. Ita est omnino, sed quem-
admodum hinc conficiatur, *monades* eorum fuisse
atomos, me praeterit. Num enim obsecro, sic fas
est concludere: Illud, quod magnitudinem habet,
atomus est? De obscuritate loci hujus *Aristotelis*
nil dico: gravissimum vero Latini interpretis *Bes-*
sarionis errorem, quem in hoc ipso commisit loco,
non possum, quin praeteriens corrigam. Verba,
quae hic a *Cudwortho* afferuntur, haec praece-
dunt: Τὸν ὅλον οὐρανὸν κατασκευάζουσιν ἐξ ἀριθμῶν, πλὴν οὐ μοναδικῶν. Haec ita vertit *Bessarion*: *Totum coe-*
lum ex numeris construunt, *praeter id*, *quod non*
ex monadicis. Male prorsus & sine omni sensu.
Mens philosophi haec est: *Pythagoraei coelum ex*
numeris construunt, *verum non ex numeris simpli-*
cibus aut monadibus, *sed ex numeris compositis.*
(III.) Quod *Aristoteles* parum differre judicavit,
utrum monades dicas, *an corpora minima*, id non
multo majorem in hac caussa vim habet. Ut enim
taceam, *Aristotelem* non haec simpliciter affirma-
re, sed dicere tantum, videri posse, rem ita esse,
(δόξειε) neque moneam, non omnia parva corpu-
scula aut σωμάτια σμικρὰ statim esse atomos, si
modo argumentum disputationis Aristotelicae,
quae isto loco instituitur, retulero, confestim pa-
tebit, nihil ex ea in hoc negotio effici posse. Re-
fellit *Aristoteles* eos, qui animam statuant nume-
rum esse, semetipsum moventem, idque absurde
dici, demonstrare studet. Quod ut obtineat, per-
inde esse assumit, num dicatur anima monas esse

§. XIII. Verum dimittamus ipſum *Pythagoram*, & *Empedoclem*, qui praecepta ejus philoſophando ſequutus eſt, accedamus. Hunc ab atomis univerſae naturalis philoſophiae origines repetiiſſe, extra controverſiam propemodum collocatum foret, ſi vel nullum ejus rei aliud exſtaret argumentum, quam (*p*) hic ex *poëmatis* ejus *philoſophicis* locus:

—— —— φύσις ἐδενὸς ἐςιν ἑκάςε,
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων.

Natura nihil eſt, praeterquam compoſitio & ſecretio rerum mixtarum. Seu, quod idem eſt: *Nihil usquam procreatur novi, ſed res inter ſe mixtae tantum vel componuntur, vel ſeparantur.* Neque eſt, cur id aliquis de ſolis dictum eſſe putet beſtiis, accommodate ad *Pythagorae* doctrinam de animorum in nova corpora migrationibus. Satis enim diſerte de omnibus omnino corporibus ſeſe loqui *Empedocles* indicat, quorum ge-

aut numerus ſimplex, an vero minutum corpuſculum. Etenim ſine magnitudine monadem ne cogitari quidem poſſe. Ubicumque vero magnitudo adſit, ibi eſſe aliquem oportere, qui moveat, nec idcirco, ſi monas ſit animus, eum ſemetipſum movere poſſe. Ex his qui perſpicuum eſſe putat, atomos fuiſſe Pythagoraeorum monades, eum ante omnia, ne plura moneam, oſtendere oportet, Pythagoraeos animam pro atomo habuiſſe. Id vero qui fecerit, nae is mirifico ſit oportet ingenio. His accedit, id quod rem prorſus conficit, hoc ipſo in loco & continuo poſt illa verba, quorum hic res agitur, Stagiritam *Democriti* σφαιρία ſeu *particulas ſphaerae forma praeditas*, ex quibus *Democritum* cenſuiſſe conſtare animam, notum eſt, commemorare, easque a monadibus, de quibus loquitur, diſtinguere. Si *Democriti* atomi, quas σφαιρία vocabat, a monadibus diſtant, quomodo monades atomi eſſe poſſunt? (IV.) *Automedontis* Epigramma, quum monades & inane *Epicuri* conjungat, id quidem docere videtur, fuiſſe, qui *atomos* vocarent *monades*. Nec ego prorſus ineptum putem hoc vocabulum ad illud deſignandum, quod alioquin nomine *atomus* declaratur. Sed non video, cogi hoc aliquem, ut, quas *Pythagoras* vocavit *monades*, *atomos* fuiſſe credat. Niſi forte tam amens ſit aliquis, ut hanc probet argumentationem: Atomi nonnunquam appellantur Monades. Ergo *Pythagorae* monades ſunt atomi. Dixi de *Cudworthi* argumentis: nunc ad ea, quae his *Gaſſendus* addidit, venio. Is igitur (V.) *Phyſices l. c. p.* 256. *T.* I. *Opp. Apud Ariſtotelem*, inquit, *Pythagoraei introducere dicuntur* τὸ κενὸν, ὃ διορίζει τὰς φύσεις, *inane, quod dirimit naturas: non autem aliud, quam inane interſperſum heic commode intelligas, quo atomi diſcriminantur.* Locus *Ariſtotelis* eſt *Lib.* IV. *Phyſicor. Cap.* 8. *p.* 507. *T.* I. *Opp.* Ego vero, quid ille faciat ad oſtendendum, Pythagoraeos atomos adſciviſſe in phyſicis, non intelligo. Multi enim philoſophorum vacuum & inane quoddam eſſe ſtatuunt, nec tamen ideo naturam rerum corpuſculis conſtare tuentur, omni qualitate vacuis. (VI.) *Vitruvii* teſtimonium urget, qui *Lib.* II. *Cap.* 2. poſtquam Pythagoraeos dixiſſet quatuor elementis naturam rerum concluſiſſe, addiderit, *Democritum* eadem induxiſſe elementa, *ſed reſolubilia tamen in individua corpora, quae diſtincta ſoliditatem retineant.* Non inſpexit ſine dubio *Vitruvium*, quum haec ſcriberet, *Gaſſendus*. Locus enim aliter ſeſe habet *Lib.* I. *Cap.* 2. *p. m.* 25. *ed. Flor.* 1513. 8. Dabo ipſa verba: *Pythagoraeorum diſciplina adjecit ad aquam & ignem aëra & terrenum. Ergo Democritus etſi res proprie non nominavit, ſed tantum individua corpora propoſuit, ideo ea ipſa dixiſſe videtur, quod ea, cum ſint disjuncta, nec leguntur, — nec ſectionibus dividuntur, ſed ſempiterno aevo perpetuo infinitam retinent ſoliditatem.* Obſcurum eſſe locum, quilibet videt: circumſpicienti tamen omnia hoc planum videtur eſſe, exiſtimaſſe *Vitruvium*, tametſi *Democritus* generatim atomos pro rerum habuerit principiis, tamen, non ſecus atque Pythagoraeos, plura elementa ſtatuiſſe. Hoc ſi verum eſſet, qualitates ſuis attribuiſſet atomis *Democritus*, nec idcirco ipſe in numero eorum haberi poſſet, quos vere atomorum patronos licet dicere. Multum igitur abeſt, ut hinc effici queat, *Pythagorae* monades fuiſſe atomos. Si vero id *Vitruvius* diceret, quod eum dixiſſe vult *Gaſſendus*, haud tamen ejus unius auctoritate res haec confici poſſet. Nec enim, quae de *Pythagora* aut *Democrito* hic vel ille recentioris aevi ſcriptor ſuſpicatus eſt, ea ſtatim pro oraculis haberi debent. Quod (VII.) poſtremo loco *Gaſſendus* addit, *Democritum*, *Leucippum*, & praecipuos omnes atomorum fautores ad Pythagoraeorum ſectam relatos eſſe, id quidem & alios & ipſum *Gaſſendum* ordinis cauſſa feciſſe novi, *Libro de philoſophia* Cap.

generationem & corruptionem nil eſſe praecipit aliud, quam *coagmentationem & disjunctionem* particularum, ſeu, quod (*q*) *Ariſtoteles* ait, σύγκρισιν καὶ διάκρισιν, *ſecretionem* earum *& concretionem*, figura tantum & ordine mutatis. Sed intelligo, fore fortaſſis, qui putaturi ſint, ſententiam hanc *Empedoclis* doctrinae de elementis repugnare: quatuor quippe docuit ille elementis reliqua omnia conſtare corpora: praeterea, id (*r*) quod *Ariſtoteles* teſtatur, nullum horum elementorum aliqua ratione in alterum vel tranſire, vel converti poſſe, cenſuit. His igitur ut occurram, principio certum eſſe non diffiteor, quatuor ab eo conſtituta eſſe elementa, ceu totidem corpuſculorum primas generaleſque concretiones. Verum nihil homo in his diſceſſit ab ipſo *Democrito*, quippe qui, (*s*) quod *Laërtius* refert, atomos in orbem actas docuit πάντα συγκρίματα γεννᾶν, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν· εἶναι γὰρ καὶ ταῦτα ἐξ ἀτόμων τινῶν συστήματα, *concretiones omnes gignere, ignem, aquam, aërem, terram: haec enim quoque ex atomis certi generis conſtare.* Idem (*t*) ex *Platone* conſtat, quem ego quidem *Libro de legibus* dogma hoc *Democriti* ſummae erga Deum impietatis plenum,

Cap. 8. *p.* 23. *ſ. T.* I. *Opp.* quod quidem inſtitutum ibi firmat auctoritate ſcriptoris vitae *Pythagorae*, a *Photio* lecti, quem *Parmenidem* & *Zenonem* ait ad ſcholam Pythagoricam retuliſſe. Sed ſi qua in re, hic certe acuti viri judicium deſidero. Nec enim ideo, quod *Gaſſendus* & alii atomorum ſtatores ad Italicam ſectam retulere, quod, quo jure fiat, nondum liquet, ſequitur ſtatim, monades *Pythagorae* fuiſſe atomos. Taceo, auctorem illum vitae *Pythagorae*, quem *Gaſſendus* ducem adhibuit, hoc tantum aſſeverare apud *Photium Cod.* CCLIX. *p.* 1318. *Zenonem* & *Parmenidem* prodiiſſe e ſchola *Pythagorae.* Sunt mihi alia quaedam in promtu, quibus doceam, ne cogitaſſe quidem de atomis *Pythagoram*, hominem, meo judicio, nec nimis ſapientem, nec nimis liberalem & ingenuum: ſed inſtituti limites, ne plura dicam, prohibent. Diſcere vero hoc exemplo velim lectores, quantopere ſummi etiam homines ſuis officere luminibus ſoleant, ſi certis imbuti ſententiis ad veterum lectionem accedant. Qui corpuſculis delectabantur *Cudworthus* & *Gaſſendus*, in quavis veterum ſecta veſtigia ſibi videbantur eorum deprehendere.

(*p*) *Hic ex poëmatis ejus locus*] Verum mutilatum, nec bona ſatis fide, hunc locum ſiſtit *Cudworthus*, quem *Plutarchus de placitis philoſ. Lib.* I. *C.* 30. *p.* 885. *T.* II. *Opp.* ex libro primo phyſicorum *Empedoclis* exhibuit. Ergo ut ipſos verſus in medio ponam, neceſſarium erit:

Ἄλλο δέ τοι ἐρέω. φύσις οὐδενός ἐστιν ἁπάντων
Θνητῶν, οὐδέ τις οὐλομένη θανάτοιο τελευτή,
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων
Ἐστὶ, φύσις δὲ βροτοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν.

Jam quod naturam mortales nomine dicunt,
Hoc nihil eſt: neque enim mortem natura vel ortum
Humano praebet generi: nam mixtio tantum
Mixtorumque ſubeſt quaedam ſecretio rebus,
Idque homines vulgo naturam dicere ſuerunt.

His autem in verſibus φύσις, quoniam τελευτῇ ſeu *morti* opponitur, non generatim naturam, verum ortum videtur ſignificare.

(*q*) *Ariſtoteles ait*]. *De generatione & corruptione Lib.* II. *C.* 6. *p.* 739. *T.* I. *Opp.*

(*r*) *Quod Ariſtoteles teſtatur*] Ὥστε μὴ μεταβάλλειν εἰς ἄλληλα verba ſunt *Ariſtotelis* de hac *Empedoclis* ſententia, quam confutat, *l. c. p.* 734. Adde omnino *de generatione Lib.* I. *C.* 3. *p.* 699.

(*s*) *Quod Laërtius refert,*] *De placitis philoſ. Lib.* IX. *Segm.* 44. *p.* 573.

(*t*) *Ex Platone conſtat*] Vellem, locum deſignaſſet vir eximius: ſed lectoribus moleſtiam creare maluit, quam velocem calamum, dicta veterum indicando, ſiſtere. Neſcio vero, quem alium *Platonis* locum intelligere potuerit, quam hunc ex *Libro* X. *de legibus p.* 666. *Opp.* quo contemtorum religionis & Deorum, quos multos aetate ſua fuiſſe perhibet, ſententiam de ortu mundi explicat. Certe alius ad ea, quae hic tradit noſter, aptior & magis accommodatus toto *de legibus* opere non exſtat. Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί, τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων. καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων. *Ignem, aquam, terram, aërem, omnia haec non arte, ſed natura & fortuna eſſe dicunt. Corpora etiam, quae poſt haec ſunt, rerum terrenarum, ſolis, lunae, ſtellarum omnium, ex iſtis anima prorſus carentibus facta eſſe*, & quae ſequuntur. His autem verbis an *Plato Democriti* & ejus ſectatorum, quod *Cudworthus* putat, ſententiam explicet, incertum eſt. Nec enim obſtat aliquid, ne aetate ejus alii etiam fuiſſe credantur tam inſigniter impii, ut haec docerent. Legantur, quae infra *ad Cap.* II. §. 22. de hoc loco monuimus. Similiter ne id quidem

ſcrip-

num, nomine licet ejus omiſſo, commemorare arbitror: nimirum ex fortuita brutae materiae commotione quatuor illa primum coiviſſe elementa; ex his deinceps ſolem, lunam, ſidera & terram exſtitiſſe. Jam (*x*) *Plutarchus* aeque ac *Stobaeus Empedoclem* refert ipſa quatuor elementa ex atomis conflata voluiſſe. Ἐμπεδοκλῆς ἐκ μικροτέρων ὄγκων τὰ στοιχεῖα συγκρίνει, ἅπερ ἐστὶν ἐλάχιστα, καὶ οἱονεὶ στοιχεῖα στοιχείων. *Empedocles ex minoribus corpusculis elementa componebat, quae minima eſſent, & quaſi elementorum elementa.* Idem (*x*) poſtea *Stobaeus* obſervat: Ἐμπεδοκλῆς περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα. *Empedocles ante quatuor elementa fruſta ponebat minima.* Quod vero *Ariſtoteles* negaſſe memorat *Empedoclem*, ullum ex his elementis commutari & in alterum transire poſſe, id vel in ipſius *Stagiritae* erroribus, vel in vitiis, quibus noſtra librarii exempla contaminarunt, numeretur, neceſſe eſt. Obſtat, quo minus id verum eſſe credamus, *Lucretii* auctoritas, cui nihil hujus philoſophiae ignotum fuit: namque is, quum *Empedoclis* doctrinam accurate, praeter multos veterum alios, perſequatur, contrarium omnino perhibet. (*y*) Sed & ipſemet *Empedocles* intercedit, quem in illis, quae ex ejus nobis reſtant carminibus, hanc elementorum commutationem diſerte praecipere, animadvertimus:

Καὶ φθίνει εἰς ἄλληλα καὶ αὔξεται ἐν μέρει αἴσης.

§. XIV.

ſcriptum exſtat diſerte hoc in loco, genus illud, cujus impietatem reprehendit *Plato*, aſſeveraſſe, ex atomis elementa eſſe conflata & compoſita.

(*v*) *Plutarchus aeque ac Stobaeus*] Apud *Stobaeum* haec verba legas *Eclog. Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 36. qui & *Xenocratem* idem affirmat ſenſiſſe. *Plutarchi* vero locus exſtat *de placitis philoſ. Lib.* I. *C.* 17. *p.* 883. *T.* II. *Opp.* Sed omiſit vir doctus alium *Plutarchi* locum, quo *Empedoclis* ſententia luculentius explicatur, *loc. cit. Cap.* 13. *p.* 883. Ἐμπεδοκλῆς πρὸ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα, οἱονεὶ στοιχεῖα πρὶν στοιχείων, ὁμοιομερῆ, ἅπερ ἐστὶ στρογγύλα. *Empedocles ante quatuor elementa ponit quaedam minutiſſima fragmenta, tanquam elementa elementis priora, partium ſimilarium, & formae rotundae.* Dicam paullo poſt, quare virum doctiſſimum locum hunc *Plutarchi* putem afferre noluiſſe.

(*x*) *Poſtea Stobaeus*] Decet me *Stobaei* locum totum deſcribere, ut de mente philoſophi tanto conſtet facilius. Sic igitur *Stobaeus Eclog. Lib.* I. *Cap.* 17. *p.* 33. Ἐμπεδοκλῆς περὶ ἐλαχίστου ἔφη πρὸ τῶν τεσσάρων θραύσματα ἐλάχιστα, οἱονεὶ στοιχεῖα πρὸ τῶν στοιχείων ὁμοιομερῆ. *Empedocles ante elementa fruſta ponebat minima, tanquam elementorum elementa, eaque ſimilium partium.* Ex hoc & *Plutarchi*, quem paullo ante deſcripſi, loco liquet, qualibus ex corpuſculis elementa, quae ſtatuebat, compoſita eſſe voluerit *Empedocles*; nempe ex corpuſculis, quae *ſimilaria* vocare ſolent philoſophi, formamque rotundam habent. Non igitur in eadem, qua *Democritus*, ſententia eſſe potuit, quem praecepiſſe, ex *diſſimilaribus* cuncta atomis, iisdemque variae figurae ac formae, conſtare, plerique omnes fatentur. Id vero quum probe *Cudworthus* perſpiceret ſententiae ſuae de *Empedocle* adverſari, ideo in *Stobaei* loco vocem ὁμοιομερῆ omiſiſſe, *Plutarchi* vero dictum prorſus praeteriiſſe videtur.

(*y*) *Sed & ipſemet Empedocles*] Hunc vero *Empedoclis* verſum unde acceperit *Cudworthus*, viderint alii. Mihi quidem per multos veterum & recentiorum libros magna cura, ſed vana, quaeſitus eſt. Nec in *Empedoclis fragmentis*, quae diligentiſſime *Henr. Stephanus* collegit in *poëſi philoſophica p.* 17. *ſ.* exſtat. Quum mea nihil effici viderem diligentia, illuſtrem virum, quo nemo hodie monumenta veterum Graecorum majori ſtudio ſcrutatus eſt, *Jo. Albertum Fabricium*, adii, rogavique, ut, quas ab eo dudum congeſtas eſſe noveram, carminum *Empedoclis* reliquias mecum communicaret. Facillimum ſeſe praebuit precibus meis vir nulli vel doctrina vel virtute & humanitate ſecundus, &, quae de *Empedoclis* philoſophia multo labore obſervavit, manu ad me ſua exarata miſit. Multo plures vidi ab eo *Empedoclis* verſus in antiquis libris obſervatos, quam a *Stephano* factum: ſed hunc iterum, de quo hic agitur, deſideravi. Igitur deſtiti quaerere, ne fortaſſis, quo nihil mihi carius eſt, otium ſine fructu perderem. De re ipſa potius erit nonnihil in medium afferre. *Empedoclem* μεταβολὴν, ut veteres loquuntur, ſeu mutuam elementorum permutationem tradidiſſe, contra *Ariſtotelem* tuetur *Cudworthus*. Recte quidem, ſi rem ipſam ſpectes. *Lucretius* primum, quem auctorem laudat, illis, qui quatuor rerum eſſe volunt principia, in quorum numero *Empedoclem* ponit, hanc ſententiam diſerte tribuit

Lib.

§. XIV. Praeter haec omnia locuples nobis auctor *Plato* est, ex *Empedoclis* sententia tam visum, quam reliquos sensus, ex ἀποῤῥοίαις σχημάτων, *fluxionibus figurarum* sive atomorum emanationibus oriri. Σχήματα scilicet apud *Aristotelem* vocantur atomi *Democriti*, quoniam corpora sunt, sola praedita figura, ceteris vero qualitatibus destituta. Quasdam vero harum particularum sive figurarum hujus, quasdam alius sensus instrumentis aptas & accommodatas esse censuit. (z) Οὐκοῦν λέγετε ἀποῤῥοιάς τινας τῶν ὄντων κατ' Ἐμπεδοκλέα, καὶ πόρους, εἰς οὓς καὶ δι' ὧν αἱ ἀποῤῥοιαι πορεύονται· καὶ τῶν ἀποῤῥοιῶν τὰς μὲν ἁρμόττειν ἐνίοις τῶν πόρων, τὰς δ' ἐλάττους ἢ μείζους εἶναι; *Nonne igitur defluxus quidam ex Empedoclis sententia a rebus manare dicis, & meatus certos esse, in quos & per quos etiam ejusmodi defluxus manent, ex defluxibus autem quosdam poris quibusdam congruere, quosdam minores aut majores esse?* Ex quo apparet, *Empedoclem* neutiquam sensuum originem in *speciebus intentionalibus* sive *qualitatibus* quaesivisse, verum universe in caussis eorum explicandis illorum rationes probasse, qui ex atomis derivant omnia; quamquam & hi, ubi ad singula ventum est, non prorsus inter se concordes sunt. *Empedocles* vero *Democriti* hac in re viam plane sequitur. 20 Inter hujus enim εἰδώλων εἰσκρίσεις, *simulacrorum insinuationes*, sive imagines ex corporibus procedentes, illiusque ἀποῤῥοίας σχημάτων sive *fluxiones corporum figura tantum praeditorum* nihil interest omnino discriminis. (a) Addit *Plato*, ex praescripto *Empe-*

Lib. I. *de rerum natura vs.* 783. *s. p.* 189.

Et primum faciunt ignem se vertere in auras
Aëris: hinc imbrem gigni, terramque creari
Ex imbri, retroque a terra cuncta reverti,
Humorem primum, post aëra, deinde calorem:
Nec cessare haec inter se mutare, meare,
De coelo ad terram, de terra ad sidera mundi.

Idem deinde ex *Clementis Alexandrini* testimonio constat, qui *Empedoclem* existimasse refert, in ignem omnia aliquando esse reditura, *Stromatum Lib.* V. *C.* 14. *p.* 711. In qua quidem nemo esse sententia potest, nisi qui rerum principia mutari, & aliam veluti naturam induere posse, statuit. Ac, ut de *Stobaei* loco nihil dicam, quem paullo post producere statui, nec alios auctores laudem, hoc ipsum testantes, *Aristoteles* aliis in locis perspicue *Empedoclem* tradit τὴν περίοδον ποιεῖν τῶν στοιχείων, *circuitum elementorum inducere.* Vide *de coelo Lib.* III. *C.* 7. *p.* 680. *T.* I. *Opp.* ne de aliis hujus generis locis nunc commemorem. Utrum igitur secum ipso non minus, quam cum reliquis pugnat veterum *Aristoteles*, quando aliis in locis μεταβολὴν στοιχείων *Empedoclem* refert? An vero, quod *Cudworthus* suspicatur, librarii in describendis exemplis peccarunt? Equidem neutrum affirmem. Nec *Aristoteles* erravit, nec librariorum manus lapsae sunt. Dum *Aristoteles Empedoclem* repudiasse μεταβολὴν tradit, non simpliciter & absolute, sed comparate de certo mutationis elementorum genere loquitur. Tametsi enim omnes illi, qui plura olim rerum esse statuebant principia, conversiones & mutationes principiorum faterentur; non una tamen lege nec uno modo permutari inter sese elementa credebant, sed in diversas abibant hac de re sententias. Patet id abunde ex *Aristotelis Libro de coelo Lib.* III. *C.* 7. *p.* 680. aliisque locis, ex *Stobaeo, Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 24. *p.* 43. & multis aliis. Quare, quum *Empedocles* istum mutationis elementorum modum, quem probabat *Aristoteles*, rejiceret, ideo μεταβολὴν ipsi repudiasse dictus est. Jam si quis quaerat, quemnam igitur mutationis modum *Empedocles* ceteris meliorem existimaverit, hac quidem de re discordes esse veteres, confitendum est, ut plerumque solent esse in exponendis veterum physicorum sententiis. Si *Lucretium* & *Clementem* sequamur, ἀλλοίωσιν, quam vocant, quamdam ipsi placuisse, probabile videtur: si *Aristotelem*, *Stobaeum*, & alios, additione & detractione omnem fieri principiorum mutationem censuit. Posterior tamen sententia sine dubio verior est, & illis, quae de *Empedoclis* scitis narrant veteres, consentanea. Docent id, qui mox afferuntur a *Cudwortho*, loci, item illa, quae paullo post afferemus.

(z) Οὐκοῦν λέγετε] *Platonis* haec verba sunt in *Menone p.* 14. quae tamen non ita, ut hic exstant, continuata serie leguntur, sed *Socratis* quaestiunculis divelluntur. Idem refert *Plutarchus de placitis philos. Lib.* IV. *C.* 9. *p.* 909.

(a) *Addit Plato*] *L. c. p.* 14. Similia *Plutarchus* habet *de placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 15. *p.* 883. *T.* II. *Opp.* Ἐμπεδοκλῆς (χρῶμα εἶναι ἀπεφήνατο) τὸ τοῖς πόροις τῆς ὄψεως ἐναρμόττον. *Empedocles colorem id vocat, quod congruit meatibus visui inservientibus.* Eadem plane apud *Stobaeum Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 19. *p.* 35. legas, qui tamen addit: Τὰς δὲ διαφορὰς

pedoclis coloris hanc esse veram definitionem: ἀπόρροὴ σχημάτων ὄψει σύμμετρ☉ καὶ αἰσθητὸς, *defluxus figurarum visui congruens atque sensibilis.* (*b*) *Aristoteles* porro, physicam *Empedoclis* a *Democriti* scitis diversam haud fuisse, auctor est: Οἱ μὲν ὖν περὶ Ἐμπεδοκλέα καὶ Δημόκριτον λανθάνεσιν αὐτοὶ ἑαυτὺς, ὐ γένεσιν ἐξ ἀλλήλων ποιῦντες, ἀλλὰ φαινομένην γένεσιν. ἐνυπάρχον γὰρ ἕκαστον ἐκκρίνεσθαί φασιν, ὥσπερ ἐξ ἀγγείυ τῆς γενέσεως ἔσης. *Empedoclem igitur & Democritum praeterit, non generationem se mutuam, sed apparentem facere generationem. Inesse enim quaeque ac segregari dicunt, non secus ac si e vase fieret generatio.* Denique in cumulum accedat perspicuum *Plutarchi*, seu quisquis ille sit, qui (*c*) *de placitis philosophorum* libellum composuit, testimonium, dicentis: Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ἐπίκυρ☉ καὶ πάντες, ὅσοι κατὰ συναθροισμὸν τῶν λεπτομερῶν σωμάτων κοσμοποιῦσι, συγκρίσεις μὲν καὶ διακρίσεις εἰσάγυσι, γενέσεις δὲ καὶ φθορὰς ὐ κυρίως· ὐ γὰρ κατὰ ποιὸν ἐξ ἀλλοιώσεως, κατὰ δὲ πόσον ἐκ συναθροισμῦ ταύτας γίνεσθαι. *Empedocles, Epicurus, & quotquot mundum e minutis construunt corpusculis, ii concretiones quidem & secretiones quasdam introducunt, ortus & interitus proprie esse negant. Neque enim secundum qualitatem alterationis lege, sed secundum quantitatem per coacervationem generationes fieri contendunt.* (*d*) Ex quo etiam addiscere licet auctore, quemadmodum *Empedocles* mundum hunc & ortum & constructum putaverit esse: Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς ἀναβλύσαι

φορᾶς τῆς τροφῶν ποικιλίας. *Differentias autem coloris e ciborum varietate duxit.* Τέτταρα τοῖς στοιχείοις ἰσάριθμα. *Species quatuor, non secus ac elementorum, posuit.* Ceterum (I.) evidens est, σχήματα in his *Platonis* locis non esse atomos aut individua corpuscula, sed idem, quod *Democritus* εἴδωλα, *Lucretius* autem *simulacra*, *membranas summo de corpore rerum dereptas*, *Lib.* IV. *vs.* 35. 36. *rerum effigies tenuesque figuras* appellat. (II.) Verum est, *Democriti* rationem sensus & colores explicandi ab *Empedoclis* modo non nimis differre videri. Generatim certe utrique eadem adscivere principia. Sed, ut taceam, corpuscula *Empedoclis* alia longe esse, quam *Democriti*, id quod paullo post apertum fiet, *Plutarchus* auctor est, *Empedoclem* non solis simulacris, ut *Democritus* fecit, usum esse in natura sensuum declaranda, *de placitis phil. Lib.* IV. *Cap.* 13. *p.* 901. Ἐμπεδοκλῆς, inquit, postquam de *Democriti* & *Epicuri* sententia dixerat, τοῖς εἰδώλοις τὰς ἀκτῖνας ἀνέμιξε, προσαγορεύσας τὸ γιγνόμενον ἀκτῖνας εἰδώλυ συνθέτυ. *Empedocles imaginibus radios adjunxit, id, quod fit, appellans radios imaginis compositae.* Mitto alia, quae *Empedoclis* & *Democriti* disciplinam hac quidem in parte separant. (III.) Quod hac, uti diximus, ratione naturam colorum & sensuum declarare studuit *Empedocles*, id nondum efficit, eum credidisse, mundum constare ex atomis, nulla re alia, quam figura, praeditis. Etenim nil impedit, quo minus illi, qui corpusculis qualitates tribuunt, quod multos fecisse constat, eadem lege de coloribus & sensibus philosophentur. (IV.) Sed afferam ex praeceptis *Empedoclis* unum, quod perspicue docet, de coloribus, eorumque indole, nec non de sentiendi facultate multo aliter *Empedoclem* judicasse, atque *Democritum* & reliquos atomorum amicos. Animam nimirum censuit ex quatuor elementis suis constare, atque inde fieri, ut ea sentiat & percipiat omnia elementa: simile enim simili cognosci, terrenis particulis terram, igneis ignem percipi.

Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον.

Terram terreno, atque unda conspeximus undam
Aethere divinum nos aethera: vidimus igne
Claro ignem.

Sextus Empiricus Lib. VII. *contra Mathem. p.* 396. Addatur *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* 216. *p.* 356. Finge particulas omni qualitate privatas, numquam commode hoc dogma explicabis. Quomodo enim, quaeso, id, quod nihil, praeter figuram, habet, illud, quod sibi simile & cognatum, sentire ac percipere potest? At qualitates relinque corpusculis *Empedoclis*, & viam haud difficulter haec expediendi reperies. Sed longius abeo, quam institutum patitur.

(*b*) *Aristoteles porro*] *De coelo Lib.* III. *Cap.* 7. *p.* 680. *T.* I. *Opp.*

(*c*) *De placitis philos.*] *Lib.* I. *Cap.* 24. *p.* 884. Eadem plane verba, nisi quod *Democriti* & *Anaxagorae* nomina vocabulis *Empedoclis* & *Epicuri* addita sunt, leguntur apud *Stobaeum Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 24. *p.* 43.

(*d*) *Ex quo etiam*] *Lib.* II. *Cap.* 6. *p.* 887.

(*e*) *Leviora nempe quaedam*] Concedit vir doctissimus, *Empedoclem* cum *Democrito* nonnullis de

βλύσαι τὸ ὕδωρ, ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα, καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primo fuiſſe ſecretum aetherem docet, deinde ignem, poſt terram: qua nimis in arctum coacta ob impetum circumagitationis, aquam ebulliiſſe: ex hac aërem exhalaſſe, ac coelum quidem ex aethere natum, ſolem ex igne.* Hinc, quid cauſſae fuerit *Lucretio*, cur tantis *Empedoclem* ornaret laudibus, apertum nobis eſt. (*e*) Leviora nempe quaedam ſi demas, quae propria fuerunt *Empedocli*; ſi *vacuum* tollas, 21
quod noluit concedere; ſi minutiſſimas, quae dividi nequeant, particulas, quas averſatus eſt, ſi pauca quaedam alia rejicias, inter *Democriti* & *Epicuri* phyſicam atque placita *Empedoclis* magnam deprehendis cognationem & affinitatem.

§. XV. Venio ad *Anaxagoram.* Is haud dubie in principiis rerum explicandis ad minuta corpuscula ſive atomos confugit, generatione & corruptione ſublata, in quarum locum concretionem & ſecretionem ſubſtituit; neque alio doctrinam ſuam fundamento contineri voluit, quam illo, quod *Democritus*, *Empedocles*, ceterique tutores atomorum ſuum fecerunt. Id autem hoc fuiſſe, copioſius a nobis infra demonſtrabitur: *Ex nihilo nihil fieri, nec in nihilum aliquid converti poteſt.* Ex quo efficitur, neque novi aliquid produci & gigni, nec earum rerum, quae vere exſiſtunt, ullam ullo modo exſtingui poſſe ac deleri. (*f*) Quodſi tamen accuratius ho-

rebus diſſenſiſſe. Fatetur inane ſeu vacuum, quo in primis *Epicurus* & *Democritus* delectati ſunt, ab eo repudiatum eſſe. Hoc quidem ex *Lucretio de rerum natura Lib.* I. *vſ.* 744. 745. *p.* 183. & *Stobaeo Eclog. phyſ. Lib.* I. *Cap.* 22. *p.* 38. aliisque conſtat. Largitur, a corporibus eum individuis abhorruiſſe, aut materiam credidiſſe infinite ſecari poſſe. Contra *Democritus* atomos ſuas individuas eſſe voluit. Illud placuiſſe *Empedocli*, praeter *Lucretium loc. indic. vſ.* 747. 748. *p.* 184. & alios, teſtatur *Ariſtoteles Lib.* III. *de coelo Cap.* 6. *p.* 679. *T.* I. *Opp.* Quamquam hic videri *Empedoclem* affirmat dividua quidem credidiſſe corpuſcula ſua; at putaſſe tamen, ea numquam reapſe dividi. Quod ad caput vero cauſſae attinet, *Empedoclem* non ſecus, ac *Democritum*, cenſet eadem docuiſſe, id eſt, utrumque ex corpuſculis, omni plane qualitate privatis, hunc mundum praecepiſſe compoſitum eſſe. Video, *Thomam Creech*, Anglum, ab hac pariter abeſſe non multum opinione. Sic enim in *Notis ad Lucretium p.* 189. *Inter Empedoclem,* inquit, *& Epicurum probe convenit, niſi quod Empedoclis ſententia ſit operoſior, ſimplicior Epicuri. Empedocles enim ex primis ſuis principiis elementa componit, & ex iis elementis conſtituit res omnes. Epicurus autem e primis principiis res cunctas immediate conficit.* Vellem, viris tanto praeditis ingenio mihi omni ex parte aſſentiri liceret. Verum uti facile credo, *Empedoclem* generatim corpuſculis faviſſe; ita mihi prope perſuadeo, atomos ipſius qualitatibus eſſe inſtructas, nec idcirco illum cum germanis *Democriti* & *Epicuri* ſectatoribus ſociari poſſe. Mitto jam dicta *Plutarchi* & *Stobaei*, quae paullo ante protuli, ex quibus hoc aperte conſtat, & hic alia quaedam moneo, idem docentia. Primum, ſi corpuſcula *Empedoclis* omnibus nudemus qualitatibus, equidem neſcio, unde concordia & diſcordia, amicitia & inimicitia, quas efficientes rerum omnium cauſſas conſtituit *Empedocles*, in illis exoriri potuerint. Quidquid enim omni qualitate caret, id nec amicitiae nec inimicitiae particeps eſſe poteſt. Quum igitur *Empedocles* amicitiam & inimicitiam ſecreviſſe elementa putet, perſpicuum eſſe arbitror, viſum ipſi eſſe, in prima materia miſtas inter ſe fuiſſe qualitates contrarias, quae certa ratione poſtea ſejunctae fuerint. Deinde *Ariſtoteles de generatione Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 698. *T.* I. *Opp.* aſſeveraſſe *Empedoclem*, ex ipſis ejus carminibus docet, qualitates, album, calidum, frigidum, & reliquas primis elementis, differentiarum inſtar, ineſſe. Denique, quod *Lucretius de rerum natura Lib.* II. tot verbis *Empedoclem* refutat, quem *vſ.* 739. *in principiis rerum ruinas feciſſe*, ait, id quidem abunde declarat, de ipſa rerum ſumma decertare *Empedoclem* & *Epicurum.*

(*f*) *Quodſi tamen*] Dignus eſt, qui de hac *Anaxagorae* doctrina prae ceteris legatur, *Petr. Baylius Dictionaire hiſtor. & critique T.* I. *voce Anaxagoras p.* 206. *ſ.* quippe qui copioſe ſimul & acute omnes ejus dogmatis difficultates perſequutus eſt. Quod vero *Cudworthus* ideo *Anaxagoram* ad *homoeomeriam* delatum eſſe arbitratur, quod vim omnem & rationem philoſophiae illius, quae corpuſculis utitur, haud perſpiceret, id paucos ipſi puto aſſenſuros, neque tot magnificis veterum de *Anaxagora* dictis conſentaneum eſt. Multo eſt veriſimilius, *Anaxagoram* longe aliis rationibus, ut ita ſentiret de ortu rerum, inductum eſſe.

homoeomeriam ejus, ut ab *Aristotele*, *Lucretio*, aliisque auctoribus exponitur, expendamus, non mediocri philosophiam ejus & doctrinam illius generis, quod atomos unice consectatur, intervallo distare sentiemus. Ossa nempe de minutis ossibus, viscera de visceribus exiguis, rubras res de rubris corpusculis, calidas de calidis concrescere putavit: quod intelligi nequit aliter, quam ex mente ejus in corpusculis his ipsa natura varias proprietates illas diversasque formas inesse. Interim & hoc dogma ex eorum praeceptis, qui atomis concludunt omnia, profectum esse, verisimillimum est. Non perspexit penitus *Anaxagoras* scita hujus familiae: ex quo evenit, ut nimis ab ea deflecteret, atque novam doctrinae speciem, vehementer ab illa veteri discrepantem, excogitaret.

§. XVI. Postremo hoc minime praetermittere debeo, esse, qui scriptum reliquerint, non infimi generis auctores, non paucos veterum philosophorum, in quos nulla ceteroquin cadit vel negati Dei vel Democriticae sapientiae suspicio, rerum tamen naturalium origines ab atomis repetiisse. Quod non levi quidem nobis argumento est, istos doctrinam hanc ab aliis accepisse philosophis, *Democrito*
22 vetustioribus, nec hujus impietate contaminatis. Juvat exempla quaedam in medium proferre. (*g*) *Ecphantus*, Syracusanus, *Pythagorae* sectator, teste *Stobaeo*, τὰ ἀδιαίρετα σώματα καὶ τὸ κενὸν, *corpora individua & inane*, rerum omnium dixit esse principia, praecepitque, ut ex *Theodoreto* quoque constat, ἐκ τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, *mundum corporeum ex atomis conflatum esse.* (*h*) *Xenocrates* μεγέθη ἀδιαίρετα, *magnitudines individuas*, corporum prima praecepit initia esse. (*i*) *Heraclides*, quidquid est rerum corporearum, ad ψήγματα καὶ θραύσματά τινα ἐλάχιστα, tenuissima quaedam corporum fragmenta, revocavit. (*k*) *Asclepiades* corpora omnia ἐξ ἀνομοίων καὶ ἀνάρμων ὄγκων, non ex similis naturae particulis, quod *Anaxagoras* docuit, verum ex dissimilibus parumque concinnis *moleculis*, id est, atomis variae magnitu-

(*g*) *Ecphantus*] De hoc vero ex instituto jam antea vir doctus egerat §. 12. quod hic oblivisci videtur.

(*h*) *Xenocrates*] Veterum nullus, qui *Xenocratis* meminere, hanc ejus opinionem tetigit. At *Georgius Pachymeres*, cujus est libellus περὶ ἀτόμων γραμμῶν, qui inter *Opera Aristotelis T.* II. exstat, & a multis perperam ipsi *Aristoteli* tribuitur, saeculi XIII. scriptor, de *Platone* & *Xenocrate* haec *C.* 1. *p.* 819. perhibet: Τοῖς τοιούτοις οὖν οἱ ἀμφὶ Ξενοκράτην καὶ Πλάτωνα ἀντιτείνοντες ἀδιαίρετα ἐποίουν μεγέθη, ὧν καὶ τὸ ὂν ἐκεῖνο ἐτίθουν ὡς εἶναι καὶ ἓν καὶ ἀδιαίρετον. *Jac. Schegkius* ita vertit liberius: *His Plato & Xenocrates contradicentes, impartibiles quasdam magnitudines confinxerunt, quibus ut essentiae ratio proprie tribueretur, ita cum essentia impartibilis unitas conjuncta foret, minime vero divisionem, quum essent* ἄτομοι, *admitterent.* Addit *Pachymeres*, *Aristotelem* aliquot in locis hanc sententiam confutasse. Ex his quidem, si recte *Pachymeres* *Xenocratis* & *Platonis* mentem capit, apparet, utrumque philosophum credidisse, materiam haud infinite secari posse, & corpuscula esse individua. Inde vero nondum efficitur, haec corpuscula, quae dividi negabant posse, visa esse illis omnibus qualitatibus esse destituta, & figura tantum praedita; quod tamen in primis caussam, de qua hic agitur, continet. Multos negasse certum est, materiam sine fine secari posse, qui tamen a *Democriti* sententiis vehementer remoti fuerunt.

(*i*) *Heraclides*] *Heraclitum* intelligit, nobilem illum propter obscuritatem, cui studuit, philosophum. De hoc enim ita *Plutarchus de placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 883. *T.* II. *Opp.* Ἡράκλειτος ψηγματά τινα ἐλάχιστα καὶ ἀμερῆ εἰσάγει. *Heraclitus ramenta quaedam minima & divisionem non admittentia introducit.* Hanc philosophiae *Heracliti* partem fuse non minus, quam erudite persequutus est, insigne olim Germaniae decus, *Godofr. Olearius Diss. de principio rerum natural. ex mente Heracliti* §. 6. *p.* 846. *s.* & *de rerum* γενέσει *ex mente Heracliti* §. 3. *p.* 858. in *Stanleii Historia philos.* Probat is opinionem *Cudworthi* nostri, quam sibi quoque placere non diffitetur *Jo. Alb. Fabricius ad Sextum Empiricum p.* 136. Mihi quidem idem hic moneri posse videtur, quod paullo ante de *Xenocrate* monui. Ut corpuscula introduxerit minima *Heraclitus*; id tamen expeditum non dum est, an eadem qualitatibus cunctis nudaverit

tudinis & figurae, conflata esse judicavit. (*l*) *Diodorus* ἀμερῆ καὶ ἐλάχιστα, minutissima atque individua corporum, primum illud esse, ex quo tanta concretionum varietas nascatur, censuit. Denique (*m*) *Metrodorus*, non *Lampsacenus* ille de grege *Epicuri*, sed *Chius*, particulas indissolubiles & atomos semina dixisse fertur corporum esse. Quamquam quid opus est, ut copiosius demonstremus, ante *Democriti & Leucippi* aetatem fuisse jam, qui rerum naturalium caussas, atomis in auxilium vocatis, indagaverint, neque horum, quos modo dixi, philosophorum discipulos solos hoc doctrinae genus probasse? Sufficit (*n*) *Aristotelis* auctoritas, qui locis supra jam laudatis, praeter *Democritum*, omnem paene physicorum veterum turbam hanc philosophandi rationem ingressam fuisse, diserte perhibet. Δημόκριτος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων, *Democritus & e naturae interpretibus, qui de sensibus disseruere, plurimi sapores in figuras convertunt.* (*o*) Alio rursus loco, quotquot ante se vixerint, physicos, excepto nemine, hanc tenuisse viam significat. Οἱ πρότερον φυσιολόγοι, κ. τ. λ. *Veteres physici* (nullo plane excepto) *hoc non recte dixerunt, existimantes, nihil esse aut album aut nigrum sine adspectu, nec esse saporem sine gustu.* Quamobrem, quid obstet, equidem nihil plane video, cur plerosque omnes antiquorum physicorum, qui superiores fuerunt *Aristotele*, atomorum variae coagmentationi res omnes adscripsisse, neque formis, proprietatibus, speciebus, verum figuris, motu, visionibus, quae contingunt in orbe corporeo, descripsisse, pro certo habeamus. 23

§. XVII. Sed quum *Aristoteles* tot aliis in locis philosophiae hujus primordia ad *Leucippum & Democritum* referat, *Laërtius* etiam, praeter multos alios ex antiquis scriptoribus, idem faciat, multo difficillimum videtur, hujus quidem & reliquorum auctoritati hac in re consulere, illum vero inconstantiae absolvere. Certe multis jam abhinc seculis omnis fere haec ex atomis philosophandi ratio uni prope De-

rit. Sed de *Heraclito* paullo uberius in *praefatione* differere apud animum meum statui.

(*k*) *Asclepiades*] *Sextus Empir. Hypotypos. Pyrrhon. Lib. III. Cap. 4. p.* 136. Ἡρακλείδης δὲ ὁ Ποντικὸς καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς ἀνάρμους ὄγκους. *Heraclides Ponticus & Asclepiades Bithynus incompasitas moles* introduxerunt. Plures de antiquis auctoribus hujus sententiae *Asclepiadis* mentionem fecerunt, quos in *Annotationibus* ad hunc *Empirici* locum *Fabricius* indicat. Si quis alius, hic certe proxime accedit ad *Democriti* de corpusculis sententiam. Ita enim diserte *Coelius Aurelianus Lib.* I. *de acutis passionibus Cap.* 14. *Primordia corporis prima constituerat atomos, corpuscula intellectu sensa*, sine ulla qualitate solita. Adde *Sextum Lib.* II. *adv. Logicos Sect.* 220. *p.* 499. &c. ubi ὄγκους *Asclepiadis* νοητοὺς appellat, & *Lib.* I. *adv. Physicos Sect.* 363. *p.* 621.

(*l*) *Diodorus*] Non dubito, quin hic *Sexti* locus indicetur de *Diodoro Lib.* I. *adv. Physicos Sect.* 363. *p.* 621. Διόδωρος δὲ, ὁ ἐπικληθεὶς Κρόνος, ἐλάχιστα καὶ ἀμερῆ σώματα. *Diodorus, cognomine Cronus, corpora minima & individua*, scilicet induxit. Idem legas *Lib.* III. *Hypotypos. Cap.* 4. *p.* 136. Adde *Stobaei Eclogas physic. Lib.* I. *C.* 13. *p.* 28. At sejungit his in locis *Sextus* sententiam *Diodori* a sententia *Asclepiadis*. Quare non inutile erit, ea hic repetere, quae paullo ante de *Xenocrate* & *Heraclito* observavi.

(*m*) *Metrodorus*] *Stobaei* locum, opinor, in animo habuit *Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 27. qui: Μητρόδωρος, inquit, Θεοκρίτου Χῖος τὰ ἀδιαίρετα καὶ τὸ κενόν. *Metrodorus Theocriti Chius individua & inane* pro rerum principiis habuit. Si hi omnes & plures alii atomorum arsissent amore, quod minime dubitat vir doctus, inde tamen haud confici posset, eos non a *Democrito*, sed a philosophis *Democrito* antiquioribus disciplinam accepisse. Fuerint hi pii & Dei cultores, *Democritus* vero impius & religionis omnis adversarius; potest tamen aliquis praecepta quaedam Athei de philosophia sequi, impietatem vero ejus odio habere. Quamquam de his alias.

(*n*) *Aristotelis auctoritas*] *Libro de sensu & sensibili Cap.* 4. *p.* 70. *T.* II. *Opp.* Vide, quae supra *ad* §. 6. de hoc loco dixi.

(*o*) *Alio rursus loco*] *De anima Lib.* II. *C.* 1. *p.* 43. *T.* II. *Opp.*

Democrito, tamquam primo parenti & auctori ejus, vulgo adſcripta eſt. Ut haec ita ſint, ego tamen viam, niſi fallor, reperi univerſam hancce cauſſam expediendi, veterumque ſcriptorum, qui ſecum ipſis certare videntur, teſtimonia non modo inter ſe conciliandi, ſed etiam omnem ab auctoribus eorum diſcordiae & diſſenſionis maculam abſtergendi. Principio pro certo haberi velim, diu ante, quam *Leucippus* & *Democritus* viverent, philoſophiam hanc in univerſum in orbe verſatam eſſe, neque hos ideo primos eam excogitaſſe, ſed dudum excogitatam & inventam adoptaſſe. Hoc vero deinde nemo unus negaverit, homines iſtos cum ſociis religionum irriſoribus, in quorum numero *Protagoras* quoque videtur fuiſſe, principes hoc phyſices genus ad perfectae & per ſe ipſam conſtantis philoſophiae formam & habitum traduxiſſe, nec ante eos quemquam rerum omnium origines ab atomis ſenſus expertibus, nullaque re alia, niſi figura & motu, praeditis, adjuncto tamen illis vacuo, omnino derivaſſe, multo minus exſtitiſſe aliquem, qui his principiis nixus, nullum omnino eſſe Deum, ne corporeum quidem, affirmaret. His ſcilicet nondum natis philoſophis, bina haec, Deum tollere, & atomorum ope naturam rerum ſcrutari, diſſociata prorſus erant. Exſtitiſſe omni aevo quoſdam, qui perverſe de Deo ſenſerint, eique bellum inferre non ſint veriti, controverſiam prope nullam habet. Nec ego negaverim, antiquiores hos ſupremi Numinis hoſtes alia quadam forte ratione, ut commentis ſuis in Deum injurioſis auctoritatem colligerent, pro virili philoſophatos eſſe. Similiter phyſica haec, cujus atomi fundamenta ſunt, olim ſola, nulla impietatis erga Deum labe contaminata, viguit. Nil binis hiſce rebus ante *Democritum* commune fuit. Igitur huic homini ſodalique ejus *Leucippo* hanc gloriam relinquamus, primos omnium eos philoſophiae hujus praecepta cum impietatis profeſſione conjunxiſſe, puroſque & incorruptos fontes perverſiſſimis & impiis conſectariis depravaſſe.

§. XVIII. Ante *Leucippum* & *Democritum* corpuſculorum individuorum doctrina totum philoſophiae corpus minime conſtituebat. Locum ei dabant ſapientes aliquem in philoſophiae univerſae partibus ſive membris, verum minime praecipuum & honeſtiſſimum, eo quod ad rerum, quas in orbe cernimus, corporearum naturam explicandam ea ſibi tantum opus eſſe ducerent. Praeter corpora vero, excellentius eſſe aliquid praecipiebant, ab omni concretione phyſicaque neceſſitate liberum, vitaque & ſemet ipſum movendi facultate praeditum, id eſt, naturas ab omni corpore & materia ſecretas, quarum fontem, caput & principium Deum eſſe, a mundo prorſus ſejunctum, decernebant. Quare familiam eorum, qui ex atomis naturam rerum explicant, duplicem eſſe tenendum eſt, alteram Deo inimi-

(*p*) *Hoc proprie*] Ingenioſam eſſe hanc viri docti rationem veterum de *Democrito* & *Leucippo* dicta cum ſua de antiquitate philoſophiae corpuſculis utentis ſententia componendi, nemo diffitebitur. At metuo, ne pleriſque antiquorum auctorum teſtimoniis, quae ſimpliciter & abſolute atomorum inventionem ad *Democritum* & *Leucippum* referunt, parum reſpondere videatur. Interim fuiſſe ante *Leucippum*, qui de atomis loquuti ſunt, philoſophos, controverſia paene caret. Quid igitur? Num tot veteres, qui primordia hujus philoſophiae a *Democrito* & *Leucippo* repetunt, turpiter erraſſe contendemus? Vix multos id paſſuros eſſe arbitror. Dicam, quid mihi in mentem venerit, haec omnia expendenti. In eam prope ingredior ſententiam, ut, qui de atomis inter Graecos ante hos, quos dixi, philoſophos verba fecerunt, corpuſculis ſuis credam attribuiſſe qualitates, vitam & alia; at *Democritum* cum *Leucippo* primum fuiſſe, qui cunctas atomis qualitates detraheret, nihilque, praeter figuram, relinqueret. Inde factum, ut his deinceps omnis laus inventae hujus philoſophiae adſcri-

micam, alteram religione & pietate in Deum imbutam. Antiquissimi ex hoc genere philosophi, quoniam res fatebantur esse corporis nescias, hanc disciplinam ab omni cum Theologia & Metaphysica consuetudine removebant. At qui postea exorti sunt, nil esse in rerum natura, praeter corpora, decreverunt, figurasque & atomos, omni sensu atque intelligentia destitutas, neque Dei propterea indigentes, rerum omnium principia constituerunt. (p) Hoc proprie dogma illud est, quod philosophiam veteres vulgo *atomicam* appellant, & *Democriti Leucippique* ingeniis attribuunt.

§. XIX. (q) Non sum nescius, fuisse haud ita pridem, qui tantum sibi arroga- 24
runt, ut veterum philosophorum neminem vel somniando de naturis materiae expertibus cogitasse, audacter asseveraverint. Quod ideo quidem eos fecisse puto, ut persuaderent aliis, quae de hujus generis narrantur rebus, fabulas esse & commenta, heri demum vel nudius tertius a nonnullis superstitiose piis ementita. Sed qui sic sentiunt, magnopere falluntur: quod si breviter demonstravero, nil certe alienum hujus loci fecerim. Certum est, non nego, nullam fuisse aetatem, quae hominibus caruerit, qui, praeter res, quae in sensus cadunt, nihil omnino exsistere crediderint. (r) *Plato* hujus generis sententiam his verbis describit: Οἱ διατείνοιντ' ἂν, πᾶν, ὃ μὴ δυνατοὶ ταῖς χερσὶ συμπιέζειν εἰσίν, ὡς ἄρα τοῦτο τὸ παράπαν ἐστί. *Qui, quod pugno premi nequit, nihil omnino esse contendunt.* Verum praestantissimi veterum sapientum huic semper aperte restiterunt opinioni, quosque ei favere viderunt, stultitiae & inscitiae condemnarunt. Quamobrem idem *Plato* perpetuam & olim fuisse in orbe, & suo etiam tempore exstitisse pugnam memorat, seu, ut ipse loquitur, *gigantomachiam* inter eos, qui totam rerum universitatem corporibus absolvi contenderent, atque illos, qui, praeter corpora, res esse statuerunt, nihil prorsus concreti & solidi habentes. Ac superiores quidem his verbis depingit *Plato:* Οἱ μὲν εἰς γῆν ἐξ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσι ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες· τῶν γὰρ τοιούτων ἐφαπτόμενοι πάντων, διϊσχυρίζονται τοῦτο εἶναι μόνον, ὃ παρέχει προσβολὴν καὶ ἐπαφήν τινα, ταυτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὁριζόμενοι. τῶν δὲ ἄλλων εἴ τις φησὶ μὴ σῶμα ἔχον εἶναι, καταφρονοῦντες τὸ παράπαν, καὶ οὐδὲν ἐθέλοντες ἄλλο ἀκούειν. *Hi de coelo & invisibili regione omnia ipsis certe manibus in terram trahunt, saxa & quercus apprehendentes. Nam quum talia haec omnia tangant, solum id exsistere & esse affirmant, quod quoque modo percipitur atque tangitur, idemque corpus esse ac essentiam unice tradunt. Si quis autem dicat illis, esse aliquid, quod non sit corpus,* (id est, naturam corpore carentem,) *hunc statim despiciunt, nec audire aliud aliquid volunt, quam corpus.* His *Plato* subjicit, haud paucos generis hujus sibi notos fuisse tum factos. Alteram, quam diximus, fa-

scriberetur, quam ex parte tantum promeriti erant. Nisi alia obstiterint, efficiam in *praefatione*, ut haec opinio non nimis a vero aliena esse videatur.

(q) *Non sum nescius*] Quem haec verba in primis pungant, non ignorare poterunt, qui *Thom. Hobbesii Leviathanem* & reliqua scripta legerunt. Ipse quum corporibus omnia concluderet *Hobbesius*, nec quidquam esse vellet a corpore sejunctum, optimos quosvis & acutissimos veterum philosophos in suam adducere studebat sententiam. Lege *Leviathanis Cap.* 12. *p.* 56. *&c.* Quamquam, praeter *Hobbesium*, & alii exstiterunt, quibus visi sunt antiquiores philosophi expertes prorsus fuisse notionis illius, quam postea *Scholastici* voci *spiritus* subjecerunt.

(r) *Plato*] Haec, & quae sequuntur, *Platonis* dicta in *Sophista* ejus *p.* 160. exstant. Sed quod *Ficinus* interdum perobscure verba philosophi reddiderat, ideo versionem non una ratione corrigere debui.

(s) Igi-

familiam hoc modo adumbrat: Οἱ πρὸς αὐτοὺς ἀμφισβητοῦντες, μάλα εὐλαβῶς ἄνωθεν ἐξ ἀοράτου τόπου ἀμύνονται νοητὰ ἄττα καὶ ἀσώματα εἴδη, βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι. ἐν μέσῳ δὲ περὶ ταῦτα ἄπλετος ἀμφοτέρων μάχη τις ἀεὶ ξυνέστηκεν. *Horum autem adversarii caute admodum atque pie superne ex invisibili sede pugnant, atque intelligibiles quasdam & incorporeas species inducunt, easque veram esse essentiam contendunt. Unde ingens & inextricabilis pugna inter utrosque de his semper exstitit.* At paullo tamen modestiorem ac verecundiorem in consequentibus adjicit, factam fuisse aetate sua eorum familiam, qui nihil sibi obtrudi paterentur, praeter corpora, atque magna quondam hujus generis fulcra, *Democritus* exempli caussa & *Protagoras*, fuissent. Licet enim in ea permanerent sententia, animam nostram corpoream esse; tantum sibi tamen non videntur sumsisse, id quod multi cum antea, tum deinceps fecerunt, ut sapientiam & virtutem in rerum pariter corporearum numerum referrent. (s) Igitur apertum est, *Platonem* res esse credidisse, a corporibus plane sejunctas, quas interdum οὐσίαν ἀσώματον, *substantiam incorpoream* appellat, nonnumquam vero οὐσίαν νοητὴν, *substantiam intelligentem*, ut discrimen earum ab altero illo rerum ordine indicaret, quas οὐσίας αἰσθητῆς, *substantiae sentientis* nomine significat. Certe summa est, id quod neminem praeterire potest, vel mediocriter praeceptorum ejus peritum, dogmatis hujus cum universa *Platonis* sapientia necessitudo, quae huc tendit unice, ut a sensibus mortalium animi ad res corpore carentes, quarum longe maximam esse dignitatem tradit, avocentur. (t) Τὰ γὰρ ἀσώματα κάλλιστα ὄντα καὶ μέγιστα λόγῳ μόνον, ἄλλῳ δὲ οὐδενὶ, σαφῶς δείκνυται. *Incorporea namque, quum maxima & pulcherrima sint, ratione sola, nulla re vero alia, perspicue declarantur.* (v) Neque ego notissimam ejus de spelunca quadam subterranea fabulam, quam mira refert verborum venustate, alio spectare crediderim. Homines nimirum philosophus introducit, manus & crura sic devinctos, ut terga lumini cuidam obvertant intervallo non mediocri remoto, neque ullo modo ad respiciendum cervices queant inflectere, eaque de caussa nil, nisi quasdam umbras, conspiciant certarum rerum a tergo positarum lucis ejus beneficio creatas. Has illi umbras res ipsas esse persuadent sibi, nec aliquid esse credunt praeterea. Ubi vero sonos auribus recipiunt, quos

(s) *Igitur apertum est*] *Platonem* praeter τὰ αἰσθητὰ, quae perpetuo dicebat fluere, alias res, quas τὰ νοητὰ & τὰ ὄντα vocabat, vehementer laudasse, omni caret dubio, nec ex his modo locis, sed multis aliis apertum est. Vid. quae *Jac. Thomasius* collegit *Schediasmatis philos.* p. 10. Adde *Diogenem Laërtium* in *Platone Lib.* III. *Segm.* 64. p. 202. Verum haec ἀσώματα *Platonis* nihil sunt, quam, aeterna quae putabat esse, rerum omnium exempla & species seu ἰδέαι, quae, quod omnes intelligunt, multum distant a naturis, quas nos *spiritus* vocamus, & corpore secretas esse ducimus, sive *Platonem* eas extra Deum, vel in animo posuisse Dei censeamus. Qui hic proferuntur loci, perspicue de illo agunt certamine, quod inter eos vigebat tum, qui vel negabant vel asseverabant, esse νοητὰ καὶ ἀσώματα εἴδη, *species aut ideas rerum aeternas, solo ingenio patentes, & ab omni corpore remotas.* Utrum tales esse *Plato* crediderit naturas corporis expertes, quales nos, nec ne, id vehementer video esse dubium. Nec enim illis rationes deesse videntur, qui & Deum & animas subtilioribus constare particulis, *Platonem* credidisse praecipiunt. Interim certum est, *Platonem* Deum ἀσώματον dixisse. Vid. *Cicero de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 12. p. 2897. *T.* IX. *Opp. Maximus Tyrius Diss.* I. *quid sit Deus secundum Platonem* p. 15. s.

(t) Τὰ γὰρ ἀσώματα] Haec verba sumta sunt ex *Platonis Politico* p. 182. *Opp.* Plura ejus generis hinc & inde apud eum reperias. Id vero relinquitur expediendum, an ἀσώματα *Platonis* ejusdem sint generis, atque illa, quae recentiores sic nominarunt philosophi.

(v) *Neque ego*] Legitur haec fabella *Lib.* VII. *de Republica sub initium* p. 483. Vis certe ejus est, monere homines, dies nostros multa sub nocte latere, ideoque adscendendum esse animo ad res praestantiores illis, quae hic cernuntur, ad for-

ma-

quos corpora fundunt inter se lucemque istam collocata, aut resiliens audiunt eorum sonorum echo, tum ab umbris, quas cernunt, haec omnia nil dubitant proficisci. Hoc ego totum, uti dixi, commentum eorum esse arbitror simulacrum, qui, si a corporibus discesseris, re vera negant exsistere aliquid in orbe terrarum, corporibusque, quae fiunt & eveniunt, universa tribuunt. Ex quo fit, ut sensum, rationem & intelligentiam nil esse saepenumero pugnent, quam sanguinis cerebrique nostri commotiones.

§. XX. Si vellem, *Platoni* statim *Aristotelem* socium adjungere, atque demonstrare possem, hac quidem in re nihil esse inter illos controversiae. (*x*) Certe *Aristoteles* diserte fatetur, esse ἄλλην οὐσίαν παρὰ τὰ αἰσθητὰ, *aliam essentiam, praeter ea, quae sensus feriunt*, οὐσίαν χωριστὴν καὶ κεχωρισμένην τῶν αἰσθητῶν, *substantiam, quae a rebus in sensus incurrentibus & separari queat, & reapse separata sit*, ἀκίνητον οὐσίαν, *naturam seu essentiam immobilem*, (nec generationi nec corruptioni obnoxiam:) addit, ejus caussa Deum quaeri: quin etiam talem affirmat esse naturam, ἣν μέγεθος οὐδὲν ἐνδέχεται ἔχειν, ἀλλὰ ἀμερὴς καὶ ἀκίνητός ἐστι, *quae nullam omnino magnitudinem habeat, sed individua sit & impartibilis.* (*y*) *Zenonem* praeterea reprehendit, non Stoicum illum, qui recentior est *Aristotele*, sed antiquiorem hujus nominis philosophum,
quod Deum esse putaverit corporeum. En ipsa ejus verba: Αὐτὸς γὰρ σῶμα λέγει εἶναι 26
τὸν Θεὸν, εἴτε δὲ τόδε τὸ πᾶν, εἴτε ὅ, τι δήποτε αὐτὸς λέγων. ἀσώματος γὰρ ὢν πῶς ἂν σφαιροειδὴς εἴη; ὅταν οὕτως οὔτ' ἂν κινοῖτο, οὔτ' ἂν ἠρεμοῖ, μηδαμοῦ γε ὤν. ἐπεὶ δὲ σῶμά ἐστι, τί ἂν αὐτὸ κωλύει κινεῖσθαι; *Zeno enim corpus Deum esse statuit, sive universum hoc, sive aliud quoddam ita appellet. Nam si esset incorporeus Deus, quomodo globosus esse posset? Ita quidem sane, quum nullo in loco esset, neque moveretur, neque quiesceret. At si corpus est, quin moveatur, sicut dictum est, nihil probibet.* Quae quidem aliaque principis Peripateticorum effata satis superque docent, res corporis expertes & omnis concretionis nescias visas ipsi fuisse nil eminentis & solidi habere, atque, ista ratione spectatas, ad spatium aliquod nullo referri modo posse. Verum haec res infra copiosius explicabitur. Certe viros non ignoro eruditos esse, qui *Aristotelem Zenoni* fe-

marum nimirum aeternarum ipsiusque Dei contemplationem.

(*x*) *Certe Aristoteles*] Varii sunt in *Libris Metaphysicorum Aristotelis*, in primis *Lib.* XIV. loci, ex quibus has voces, quippe quibus saepe philosophus utitur, haurire *Cudworthus* potuit. In hoc enim *Libro* XIV. ad id magna cura incumbit *Aristoteles*, ut, praeter ea, quae in sensus incurrunt, τὰ αἰσθητα, aliam esse immobilem & supra omnia, quae videntur, positam naturam esse doceat: cujus quidem naturae scientiam *Metaphysicam* esse vult, seu *primam philosophiam*. Perspicuum tamen esse arbitror, hunc in primis locum ob oculos habuisse *Cudworthum* ex *Libro Metaphys.* XIV. *Cap.* 7. p. 480. *T.* IV. *Opp.* Ὅτι μὲν οὖν ἔστιν οὐσία τις ἀΐδιος καὶ ἀκίνητος καὶ κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. δέδεικται δέ, καὶ ὅτι μέγεθος οὐδὲν ἐνδέχεται ἔχειν ταύτην τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετός ἐστι. *Quod itaque est quaedam aeterna immobilisque substantia, & a sensibilibus separata, constat ex dictis. Ostensum autem est, quod nec ullam magnitudinem possibile est hanc substantiam habere, verum impartibilis indivisibilisque est.* Conferre quoque juvabit eumdem philosophum *Physicor. Lib.* VIII. *Cap.* 15. *p.* 660. *T.* I. *Opp.* quo primum motorem partibus & magnitudine carere dedita opera disputat. Quae ceterum de consensione *Aristotelis* & *Platonis* hac in re perhibet *Cudworthus*, ea in universum tantum ita esse accipienda, ut uterque credatur ἀσώματον aliquid concessisse, ex iis liquet, quae de *Platone* diximus. Alioquin enim, id quod in vulgus notum est, a formis *Platonis* & rebus, quas τὰ ὄντα vocavit, vehementer abhorruit *Aristoteles*.

(*y*) *Zenonem praeterea*] Hic *Zeno* ille est, cui cognomen *Eleates*, de quo *Diogenes Laërtius Lib.* IX. & alii. Locus hic *Aristotelis* legitur *Libro* eius *de Zenone, Xenophane & Gorgia Cap.* 4. *p.* 844. *T.* II. *Opp.* Versionem aliquot locis clariorem reddidi.

(*z*) *Ne-*

fecisse injuriam suspicantur, quippe quem non alio sensu Deum *sphaeram* aut globum appellasse volunt, quam eo, quo *Parmenides* id fecit (z) notissimo versu hoc:

Πάντοθεν εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ.

Hoc vero versu *Parmenidem* divinam aeternitatem descripsisse censent. Quidquid id est, hoc tamen ex illis, quae modo attulimus, apparet, ex *Aristotelis* sensu Deum esse ἀσώματον, naturam corpore destitutam & ab universitate hac distinctam.

§. XXI. *Epicurus* quum hanc inter homines versari doctrinam intelligeret, esse οὐσίαν quamdam ἀσώματον, *naturam corpore carentem*, ex eoque rerum ordine cum animos hominum, tum maxime Deum esse, dogmatisque hujus praecipuum statorem non ignoraret *Platonem* esse, omnes intendit ingenii nervos, ut eam funditus everteret. Sic autem accepimus hominem aliquando ratiocinatum esse: (a) *Quod vero sine corpore ullo Deum vult esse (Plato,) ut Graeci dicunt*, ἀσώματον, *id quale esse possit, intelligi non potest: careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quae omnia una cum Deorum notione comprehendimus.* Contra animorum item simplicitatem hac ratione disputasse fertur: (b) Οἱ λέγοντες ἀσώματον τὴν ψυχὴν ματαιάζουσι, κ. τ. λ. *Qui incorpoream dicunt esse animam, desipiunt. Nihil enim aut facere posset, aut pati, si esset hujusmodi. Non posset in ullam rem aliam agere, quoniam nihil tangere posset: neque vicissim apta esset ad perferendum aliquid, eo quod a nulla re alia posset attingi. Contra similis ea esset vacui seu inanis spatii, quod nec facere aliquid nec pati potest, sed motum tantum per se corporibus praebet.* Vel ex hac elucet disputatione, vixisse, antequam *Epicurus* esset, philosophos quosdam, qui doctrinae de rebus corpore abstractis stabiliendae multum operae dederint.

§. XXII. Verum a *Platone* & *Aristotele* primum esse dogma hoc profectum, neminem sibi temere persuadere velim. Nihil enim, quam hoc, certius est, universitatem

(z) *Notissimo versu hoc*] Exstat hic versus apud *Aristotelem* in *Libro laud. Cap.* 4. *p.* 843. *T.* II. *Opp. Platonem* in *Sophista*, & veterum alios. Dignus vero est, qui legatur in eum, *Renat. Vallinus* Notis in *Boëthium de consolat. philos. p.* 69.

(a) *Quod vero*] Haec *Velleji*, Epicurei, aut potius *Ciceronis* verba sunt ex *Lib.* I. *de natura Deor. Cap.* 12. *p.* 2897. *T.* IX. *Opp. Cudworthus* non ipsum hunc locum affert, sed liberiori oratione Anglica argumentum, quod in his latet verbis, enarrat. Ego vero, quum intelligerem, ex *Cicerone*, quae diceret, hausta esse, ipsis *Ciceronis* verbis utendum esse duxi.

(b) Οἱ λέγοντες] Haec, quod ad sententiam ipsam, ex *Diogene Laërtio* depromta sunt. *Lib.* X. *Segm.* 67. 68. *p.* 630. Verba vero *Diogenis* aliter sese habent, quae *Cudwortho* placuit longiori oratione, quam Latine reddidi, explicare & interpretari. En, quomodo *Laërtius* loquatur: Τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι, οὔτε παθεῖν δύναται, ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι᾽ ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται. ὥσθ᾽ οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν, ματαιάζουσιν. οὐθὲν γὰρ ἂν ἐδύνατο ποιεῖν, εἴτε πάσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη.

(c) *Deo vero qui corpus*] Haec in *Hobbesium* esse dicta, qui negavit, scire se, quid sit Deus corporis expers, apertum est. Vid. *Hobbesii Leviathan Cap.* 12. *p.* 56. *Cap.* 34. *p.* 184. & in *Appendice p.* 345. 360. Ad eundem *Hobbesium* extrema hujus membri verba pertinent.

(d) *At illum*] *Pherecyden Syrum Pythagorae* magistrum fuisse, *Diogenes Laërtius*, *Cicero*, *Jamblichus*, *Porphyrius*, & alii veterum memoriae prodiderunt. At qui scriptum reliquerit, quod hic *Cudworthus* refert, *Pherecydis* disputationibus de animorum perennitate *Pythagoram* adductum fuisse, ut vitae genus mutaret, neminem ego unum novi, praeter *Augustinum Cap.* 137. *p.* 308. *T.* II. *Opp.* cui num credendum sit valde dubium est.

(e) *Inquit Cicero*] *Tusculanar. Quaestion. Lib.* I. *Cap.* 16. *p.* 2586. *T.* VIII. *Opp.*

(f) *Thales in epistola*] Hanc *Diogenes Laërtius*

versum eorum agmen, qui perennes esse animos hominum censuerunt, Deumque cum a spectabili hac universitate distinctum esse, tum totam naturam, omnesque ejus partes condidisse professi sunt, naturas etiam corporis omnis expertes credidisse. Promtum scilicet cuivis intelligenti ac propositum est, fieri non posse, ut anima, corporea natura praedita, perennis & immortalis sit, quoniam partes ejus, quod corpore constat, divelli possunt & separari. (*c*) Deo vero qui corpus attribuit, is, si modo Deum omnino esse credit, aut totam eum hanc esse universitatem corpoream, aut vero partem ejus quamdam, constituat, necesse est. Quorum quidem neutrum si pro Deo potest haberi, relinquitur, ut natura putetur ab omni corporea concretione libera. Jam haec duo, quae paullo ante diximus, non 27
a *Platone* primum excogitata esse, sed diu ante a quam plurimis philosophis tradita, extra controversiam positum est. *Pherecydes Syrus* & *Thales* ex vetustissimis sunt Graecorum sapientibus. (*d*) At illum disputationibus, quas instituit, de perennitate animorum *Pythagoram* a suscepto vitae cursu ad philosophiae traxisse studia, vetus sermo est. *Pherecydes Syrus*, (*e*) inquit *Cicero*, *primus dixit*, *animos hominum esse sempiternos.* (*f*) *Thales* etiam in *epistola*, quam ad eum scripsit, hoc quidem summa ejus in laude ponit, quod princeps scriptis Graecos rerum divinarum cognitione imbuere tentaverit. Hic ipse vero *Thales*, quem sectae Ionicae inter philosophos caput esse, quemadmodum *Pythagoras* Italicae, constat, a scriptore *Libelli* (*g*) *de placitis philosophorum* cum *Platone* & *Pythagora* his verbis sociatur: Οὗτοι πάντες οἱ προτεταγμένοι ἀσώματον τὴν ψυχὴν ὑποτίθενται, φύσει λέγοντες αὐτοκίνητον καὶ οὐσίαν νοητήν. *Omnes hi, quos nominavi, corporis expertem animam statuunt, natura semet ipsam moventem, & substantiam intelligibilem.* Quodsi animam putavit *Thales* corpore carere, multo magis oportuit eum supremo Numini eamdem attribuere dignitatem. *Aquam*, (*h*) inquit *Cicero*, *dixit Thales esse initium rerum*, *Deum autem eam mentem*, *quae ex aqua cuncta fingeret.* Genere scilicet quum Phoenix *Thales* fuerit, probabile est, eum a civibus suis haec duo rerum principia, *aquam divinamque mentem*, aquas commoventem, tradita accepisse. Meminit utriusque hujus principii (*i*) *Sancho-* [illegible] *nia-*

servavit *Lib.* I. *Segm.* 43. *p.* 25. Exordium ejus, quod in animo sine dubio vir doctus habuit, hoc est: Πυνθάνομαι δὲ πρῶτον Ἰώνων μέλλειν λόγους ἀμφὶ τῶν θείων χρημάτων εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκφαίνειν. *Audio vero, primum Ionum de divinis rebus apud Graecos quaedam editurum.* Non desunt autem viri docti, qui cum *Huëtio demonstrat. euangel. Prop.* IV. §. 5. *p.* 87. hanc epistolam suspicantur notham esse.

(*g*) *De placitis*] *Lib.* IV. *Cap.* 3. *p.* 908. *Xylander* postrema loci verba non nimis apte & commode reddidit: *Naturam ei tribuentes, quae moveatur a se ipsa, & mente sit instructa.*

(*h*) *Inquit Cicero*] *De natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 2894. *T.* IX. *Opp.* Vid. infra de *Thaletis* sententia de Deo *Cap.* 3. §. 20.

(*i*) *Sanchoniathon*] Apud *Eusebium de praeparat. euangelica Lib.* II. *C.* 10. *p.* 33. Si modo hic *Sanchoniathon* scriptor antiquus est & alicujus auctoritatis, quod, praeter *Henr. Dodwellum*, multos eruditione & ingenio praestantes viros hodie negare, constat. Neque tamen, si *Sanchoniathon* is esset, quem eum esse cupit vir eximius, facile doctrina ejus cum *Thaletis* sententia componi posset. Etenim *Sanchoniathon* non aquam, quemadmodum *Thales*, sed ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, *aërem tenebricosum ac spiritu foetum*, rerum omnium esse vult ex Phoenicum sententia principium. Πνεῦμα vero ejus haud dubie nihil est, quam vis nescio quae effectrix, at cognitione destituta, & per totam rudis materiae molem fusa. Sed apertum est ex ipsis *Cudworthi* verbis, legi hic ab eo vestigia, & sententias proponi *Hugonis Grotii* in *Notis ad Librum de veritate religionis Christ. Lib.* I. §. 16. *p.* 29. qui totus in eo est, ut *Sanchoniathonem*, *Pherecyden*, *Thaletem*, & alios veteres de ortu mundi & rerum principiis eadem, quae divinus scriptor, *Moses*, sensisse doceat, eademque de voce מרחפת, quae hic noster, observat. Mihi vero persuasum est, *Mosis*, *Thaletis* & *Sanchoniathonis* disciplinas tanto intervallo distare, ut frustra consumant operam, qui concordiam earum tentant.

niathon, Phoenicum explicans de rebus divinis placita: illius quidem his vocibus: Χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες, *chaos turbidum ac tenebricosum*; hujus vero hac loquutione: Ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν. *Mens amore erga sua accensa erat principia.* Forte potestatem vocis Hebraeae *Merachephet* hoc pacto expressit. Utraque vero haec loquendi formula docet, placuisse Phoenicibus, exsistere divinam mentem, quae foecunditatem rebus omnibus dederit, operaque, quibus rerum natura constat, finxerit ac perfecerit, vel etiam fictricem quamdam naturam, divinae illius mentis imperio subjectam. (*k*) *Zeno*, quem pariter Phoenicem fuisse, memoriae proditum est, *Hesiodi* chaos aquam esse docuit: coelum vero spectabile, non secus ac terram, ex aqua conflatum esse, ipse sacer codex, si qua fides optimis esse debet
28 interpretibus, statuit 2 *Petr.* III: 5. Ceterum aquam illam multis certum quoddam atomorum confuse commotarum chaos visam esse, suspicor. Utcumque est, perinde nobis hoc in loco est, (*l*) utrum *Thales* corpusculis individuis faverit, nec ne, quum id exploratum habeamus, eum non modo mentium immortalitatem docuisse, verum etiam Deum ab orbe corporeo prorsus sejunctum voluisse.

Accedo ad *Pythagoram*. Hunc individuorum corpusculorum custodem fuisse, superius a nobis demonstratum est: aeque vero certum est, mentes ipsi ab omni materia liberas esse visas. Animos certe eum negasse exstingui posse, id vel ex eo intelligitur, quod eos ante corpora exstitisse, ac de corporibus in alia migrare corpora, docuit: pro immortalitate vero qui militat mentium, is eas etiam nil affirmare debet materiae habere. Deum porro *Pythagoram* censuisse prorsus sejunctum esse ab hac, quam cernimus, mole corporea, (*m*) nemo unus umquam in dubium revocavit. Quodsi tamen sunt, qui hoc sibi cupiunt probari, illis melius fortassis consuli non poterit, quum nihil ab eo scriptum exstet, quam si cogitare jubeantur, principem fuisse *Pythagoram*, qui celeberrimam de tribus in divinitate personis doctrinam inter Graecos propagaverit.

(*n*) Neminem praeterit, *Platonem* cum discipulis τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις, *tres in Deo hypostases, quae rerum omnium initia fuerint*, constituisse: quamquam nihil est, cur arbitretur aliquis, inter has & Christianorum tres in Deo personas nil interesse dif-

(*k*) *Zeno, quem pariter*] Nisi me fallunt omnia, haec *Hugonis Grotii* verba *Notis ad Lib.* I. *de veritate relig. Christ.* §. 16. *p.* 30. 31. ante oculos habuit posita *Cudworthus*, quum haec in litteras referret: *Apollonius Argonauticor.* IV. (*vs.* 676. *s.*) ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε χθὼν αὐτή, *edita limo terra fuit*: *ubi Scholiastes*: Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν. - - - *Zeno chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat.* - - - *Nota autem, Zenonem fuisse e Phoenicibus, quorum colonia Cittium, unde omnes transmarini* כתים *Hebraeis.* Scripsit ceterum hic *Zeno* librum commentarium in *Hesiodi Theogoniam.* Vid. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graecae Lib.* III. *C.* 15. *p.* 413. De *Petri* loco, quem mox laudat, *Grotius* similiter legi debet in *Commentariis.* Sunt, qui illum multo aliter interpretantur, doctissimi viri. Sed haec nunc tangere, institutum vetat. Lege interim, quae *Jo. Alb. Fabricius* scripsit *Notis ad Sextum Empiricum p.* 594.

(*l*) *Utrum Thales*] Qui tot veteres atomis favisse persuadere nobis studuit, vir egregius non sine veritatis specie in hunc numerum *Thaletem* quoque referre potuisset, de cujus discipulis ita *Plutarchus de placitis philos. Lib.* I. *C.* 16. *p.* 883. Οἱ ἀπὸ Θαλέω καὶ Πυθαγόρου παθητὰ σώματα καὶ τμητὰ εἰς ἄπειρον, ἢ τὰς ἀτόμους ἢ τὰ ἀμερῆ ἵστασθαι, καὶ μὴ εἰς ἄπειρον εἶναι τὴν τομήν. *Thaletis & Pythagorae sectatores negant, in infinitum progredi sectionem eorum corporum, quae motibus sunt obnoxia, sed subsistere in iis, quae individua sunt & atomi vocantur.*

(*m*) *Nemo unus*] Non recordabatur vir doctus *Ciceronis*, qui *de natura Deor. Lib.* I. *C.* 11. *p.* 2895. *Pythagorae* tradidit *Deum* visum esse *animum per naturam rerum omnem intentum & commeantem.* Qui quidem locus recentiores quosdam, & in his *Jacobum Basnagium Histoire des Juifs, Livr.* III. *Cap.* 20. *p.* 537. adduxit, ut *Pythagoram* eorumdem arguerent flagitiorum, quorum recte *Spinosa* insimulatur. Nec in mentem ipsi veniebat *Theophili Antioch.* qui *Lib.* III. *ad Autolycum Cap.* 5. *p.* 39

differentiae. Atqui ipsemet nos *Plato* luculenter docet, a se primum hoc dogma inventum esse. Clarius *Plotinus* παλαιὰν illud esse δόξαν, *vetustam opinionem*, *Platone* antiquiorem, & a Pythagoraeis nonnullis traditam, significat. Quamobrem nil dubito, quin ad portenta illa Pythagoraea referri ea debeant, quae *Xenophon* obscure *Platonem* arripuisse arguit, ac cum *Socratis* placitis ita conjunxisse, ut disciplinae Socraticae castitatem & simplicitatem corruperit penitus & contaminaverit. Haud ego quidem putaverim, fieri non posse, ut illi, qui, praeter corpora, nil esse censent, Deum nihilo tamen minus esse fateantur. At quemquam hujus generis, quod cuncta concludit corporibus, Trinitatem in Deo aliquam posuisse, id vero ut credam, numquam a me impetravero, nisi forte talem sibi Deum aliquis finxerit, qualem ego nunc quidem commemorare nolo.

§. XXIII. *Parmenidem*, qui *Pythagoram* pariter affectatus est, Deum statuisse ab hac universitate corporea plane secretum, (*o*) ex *Platone* constat. *Plotinus* vero auctor est, eumdem tribus divinitatem hypostasibus contineri judicasse. (*p*) Acrem praeterea inter antiquiores philosophos, qui *Platonem* aetate superant, dimicationem viguisse accepimus, an res omnes fluant & mutentur perpetuo, an vero quaedam fixae sint & stabiles. Illud *Heraclitus*, praeter alios, & *Cratylus* docebant; 29
istud in primis *Parmenides* & *Melissus*, qui ἀκίνητον quamdam ὀσίαν, *naturam quamdam nullo modo mutabilem*, id est, mentem aeternam, veritates item aeternas, nec ulli mutationi subjectas esse, sentiebant. Prioris generis affectatores negabant esse aliquid, praeter ea, quae sensu percipimus: atque, hac ipsa quidem sententia duce, huc erant delati, ut res omnes aeterno quodam motu agitari ducerent: nec tamen, qui sic docebant, omnes Deum tollebant. Ab altera vero qui stabant opinione, horum nemo erat, quin res simplices & corpore carentes, ipsumque Deum profiteretur. Is nimirum, qui naturas a corpore omni secretas affirmat, Deum quoque, nisi rationi velit repugnare, asseveret, necesse est.

Memini, me, quum supra de illis agerem, qui ex atomis philosophati sunt, sigillatim *Parmenidis* nullam mentionem facere. (*q*) Verum vel ex eo apertum opinor

290. *ed. Wolfianae Pythagoram* affirmasse perhibet, Deum & φύσιν, seu *naturam* non differre. Sed purgare studuit memoriam *Pythagorae Thom. Reinesius variar. lection. Lib.* III. *p.* 444. a cujus opinione non multum abit *Jo. Franc. Buddeus Thesibus de Atheismo Cap.* I. *p.* 57. 58. ut multos praetermittam alios. Multo certe probabilius est, *Pythagoram* credidisse Deum, quam rejecisse. Sed haec alias.

(*n*) *Neminem praeterit*] Cum de Trinitate divina, quam *Cudworthus* & *Pythagoram* & *Platonem* suis inculcasse arbitratur, infra *Cap.* 4. fuse & dedita opera nobis agendum sit, quae hic afferuntur de ea, intacta dimittenda esse censui. Ipsum vero argumentum, quo *Pythagorae* succurrit *Cudworthus*, ne Deum forte credant aliqui corporeum ab eo cultum esse, non nimis mihi videtur esse validum: *Pythagoras in Deo tres esse personas putavit. Igitur divina ipsi natura corporis expers fuit habita.* Etenim inter ipsos Christianos, qui de tribus in Deo personis minime dubitarunt, fuisse multos, ex historia sacra notum est, qui nihilo tamen minus trinum illum Deum corporeum esse ducerent. Memoria itaque doctissimum virum fefellit, quum postrema membri hujus verba exararet, quibus neminem sic umquam censuisse asseverat.

(*o*) *Ex Platone constat*] Non dubito, quin ea hic testetur, quae *Parmenides* a *Platone* disseruisse fingitur in *Sermone* illo, quem *Parmenides* inscripsit. Reducetur infra *Cap.* 4. *Parmenides* in scenam; itaque hic de eius opinionibus sileo.

(*p*) *Acrem praeterea*] De tota hac lite *Plato* nusquam exponit uberius & copiosius, quam in *Theaeteto p.* 130. 131. Neque alium certe indicare *Cudworthus* locum voluit, quam hunc.

(*q*) *Verum vel ex eo*] Si, quod tamen, an ita sese habeat, nescio, *Parmenides* praeceptum illud tenuit, quod hic tenuisse dicitur, haud tamen inde statim conficias, talia ipsum corpuscula & atomos, quales *Democritus* & *Epicurus*, induxisse.

nor esse, omnino eum huic adscribendum esse familiae, quod praeceptum istud, quo totam contineri philosophiae hujus rationem & salutem inferius demonstrabimus, acriter tutatus est: Οὐδὲν οὔτε γίνεσθαι οὔτε φθείρεσθαι τῶν ὄντων. *Nihil eorum, quae vere exsistunt, vel generari proprie, vel corrumpi.*

§. XXIV. Ad *Empedoclem* quod attinet, licet ea, quae supra disputavimus, neminem dubitare sinant, ad eamdem physicorum classem eum pertinere, ad quam modo *Parmenidem* retulimus; id tamen non aeque certum & exploratum esse videtur, Deum ab eo non esse sublatum, nec res corpore vacuas & simplices e natura rerum demtas. *Aristoteles* enim nonnulla conjicit in memoriam hominis, quae hic nobis difficultates pariunt. Primum docuisse eum refert, (*r*) cognitionem & scientiam sensus quoddam genus esse: quod quidem dogma cum eorum conjunctum est sententia, qui, praeter corpora, nihil volunt exsistere. (*s*) Deinde animum tradit eum ex quatuor conflatum putasse elementis, eumdemque res corporeas cognoscere particularum, quas intra se foveat, auxilio, rebus istis corporeis similium, ignem, verbi caussa, per ignem, terram per terram ab anima percipi atque sentiri. (*t*) Postremo casui ab eo nimium tributum esse memorat, eo quod membra animalium dixerit temere ac fortuito formam, quam habent, nacta esse, atque cer-

Nam & is, qui qualitates inesse putat atomis, ita commode de generatione sentire potest.

(*r*) *Cognitionem & scientiam*] Si *Empedocles* animum ex quatuor rerum principiis concretum esse putavit, nec aliter res extra se positas percipere, quam particularum, ex quibus consistat, beneficio, hoc etiam ipsum judicasse oportet, cognitionem & perceptionem animorum nihil esse, nisi sensum. Quoties igitur *Aristoteles* illam ipsi sententiam attribuit, id quod non uno facit in loco, toties hanc etiam ipsi opinionem exprobrat. Sed veri tamen est simillimum, hunc in primis *Aristotelis* locum spectatum hic esse a *Cudworth*o, qui *de anima Lib.* III. *Cap.* 3. *p.* 45. *T.* II. *Opp.* legitur: Καὶ οἵ γε ἀρχαῖοι τὸ φρονεῖν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ταὐτὸν εἶναί φασιν, ὥσπερ καὶ Ἐμπεδοκλῆς εἴρηκε·

Πρὸς παρέον γὰρ μῆτις ἀέξεται ἀνθρώποισι.

καὶ ἐν ἄλλοις·

—— —— —— Ὅθεν σφίσιν αἰεὶ
Καὶ τὸ φρονεῖν ἀλλοῖα παρίσταται.

Ac veteres idem esse inquiunt cognoscere ac sentire: sicut & Empedocles ait:

Ad praesens enim sapientia augetur hominibus.

Et alibi:

—— —— —— *Unde ipsis semper*
Etiam prudentis munere fungi varia exhibet.

Empedocli Homerum jungit *Aristoteles*, quem eidem deditum esse vult opinioni: quo jure, nunc non inquiro. Tum haec subjicit: Πάντες γὰρ οὗτοι τὸ νοεῖν σωματικὸν, ὥσπερ καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι, ὑπολαμβάνουσι, καὶ αἰσθάνεσθαί τε καὶ φρονεῖν τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον. *Hi omnes enim existimant, intelligere esse corporeum, ut & sentire, ac quemque simile simili sentire & percipere.* Patet ex his, non soli hoc vitio dare *Empedocli Aristotelem*, sed omnibus universe antiquis naturae exploratoribus.

(*s*) *Deinde animum*] Hoc *Aristoteles*, productis ipsis *Empedoclis* versibus, in eo vituperat *de anima Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 5. *T.* II. *Opp.* Nec alii apud eum loci desunt, quibus ejusdem meminit dogmatis.

(*t*) *Postremo casui*] *Aristoteles de partibus animalium Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 470. *T.* II. *Opp.* Ἐμπεδοκλῆς οὐκ ὀρθῶς εἴρηκε, λέγων, ὑπάρχειν πολλὰ τοῖς ζώοις διὰ τὸ συμβῆναι οὕτως ἐν τῇ γενέσει. *Empedocles perperam docuit, pleraque in animalibus ita esse constituta, quoniam, quum gignerentur, casus ita id tulerit.* Idem *Physicor. Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 470. *Tom.* I. *Opp.* *Empedoclem* multa casui & fortunae dedisse, graviter fert, idque hoc ejus versu probat:

Ὡς οὕτω συνέκυρσε θέων τότε, πολλάκι δ' ἄλλως.

Saepe alias aliter, sed tum sic forte cucurrit.

Animalium autem monstris similium, quae *Empedocles* ex terra primum prodiisse, at brevi rursus interiisse sibi persuasit, variis in locis mentionem facit. Sufficiet unum adduxisse ex *Physicor. Lib.* II. *Cap.* 8. *p.* 475. Ὅσα δὲ μὴ οὕτως, ἀπώλετο καὶ ἀπόλλυται, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς λέγει τὰ βουγενῆ καὶ ἀνδρόπρω-

certa quaedam animantia utriusque sexus primum fortuito fuisse producta, quae 30
fuerint βουγενῆ καὶ ἀνδρόπρωρα, *ante viri, retroque bovis forma*, paulloque post interierint. Multum certe in his esse videtur virtutis ad hanc nobis suspicionem commovendam, nihilo melius & sapientius *Empedoclem*, quam *Democritus*, de Deo & rebus divinis sensisse.

Verum bene habet: non desunt, quibus cunctas hasce criminationes diluamus. Primam earum hoc quidem infringit, quod nonnulli alii, quibus etiam *Empedoclis* carmina lecta sunt, longe secus, atque *Aristoteles*, sententiam ejus ceperunt, scriptumque reliquerunt, *Empedoclem* non in sensu, sed in ratione veritatis notam posuisse. (v) Sic certe docet *Empiricus*: Ἄλλοι δὲ ἦσαν, οἱ λέγοντες κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· τοῦ δὲ ὀρθοῦ λόγου τὸν μέν τινα θεῖον ὑπάρχειν, τὸν δὲ ἀνθρώπινον· ὧν τὸν μὲν θεῖον ἀνέξοιστον εἶναι, τὸν δὲ ἀνθρώπινον ἐξοιστόν. *Alii autem fuere, qui dicerent ex sententia Empedoclis, non a sensibus, sed a recta ratione judicari veritatem. Rectam autem rationem partim esse divinam, partim humanam: ex quibus divinam quidem non posse proferri, humanam autem posse.* Ad quam confirmandam sententiam ex ipsis, quae restant adhuc, carminum *Empedoclis* fragmentis loci quidam proferri queunt, quorum hic unum tantummodo in medio ponemus:

Γυίων

pa. Quae vero non ita facta sunt, periere & pereunt, quemadmodum Empedocles periisse ait bovigena & androprora. Adde *l. c. p.* 477.

(v) *Sic certe Empiricus*] Legitur hic locus *Lib.* VII. *contra Mathemat.* §. 122. *p.* 396. Qui paullo post affertur, *Empedoclis* versus apud eumdem *Sextum* una cum aliis ejus generis exstat *l. c.* §. 125. *p.* 347. Mihi vero, ut, quod res est, dicam, in his minus esse virtutis ad *Empedoclem* ab *Aristotelis* accusatione liberandum videtur, atque *Cudworthus* censet. Mittam, *Chalcidium* idem, quod *Aristoteles*, ei attribuisse, quippe qui: *Plerique*, inquit, *sola opinati sunt esse sensilia, ut Empedocles*, *Comm. in Timaeum Platonis* C. 348. *p.* 405. Id vero monebo, ea, quae de modo, quo percipit animus, decrevit, extra omnem controversiam ponere, cognitionem & intelligentiam pro sensus genere ab eo esse habitam. Ita vero cum de perceptione animi re ipse sensisse, uti ab *Aristotele* sensisse dicitur, paullo post patebit. Neque *Sexti* locus tantum valet apud me, ut aliam mentis ejus interpretationem quaeram. Nam (I.) *Sextus* hoc tantum dicit, esse quosdam, qui *Empedoclis* sententiam hanc fuisse dicant: alii igitur aliter sentiebant. (II.) Esto vero, rem ita sese habere, atque *Empedoclem* sensuum testimonio parum dedisse, notam autem veritatis in ratione collocasse: nescio tamen, an hinc consequatur, cognitionem & intelligentiam visam ipsi fuisse a sensu discrepare. Si qua enim mihi vis judicandi inest, nil impedit, ne is, qui intelligere & sentire unum idemque censet, in anima tamen vim quamdam esse positam existimet res perceptas & animo receptas dijudicandi. Exempla quis requirit? Bina dabo: alterum ex veteri memoria, ex recentiori alterum. *Tertullianum* id credidisse, quod *Aristoteles Empedoclem* affirmat statuisse, ex his ejus apparet verbis: *Quid erit sensus, nisi ejus rei, quae sentitur, intellectus? Quid erit intellectus, nisi ejus rei, quae intelligitur, sensus? —— Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem, quod sentit, aut intellectum non sentientem, quod intelligit, ut probet, alterum sine altero posse? Libro de anima Cap.* 18. *p.* 171. *Opp. ed. Venetae.* Et is ipse tamen facultatem veritatem a falsis secernendi sitam esse putavit in ratione. Num vero *Hobbesium* ignorare poterat vir magnus, quem toties refellit? Huic quid scientia & cognitio? Certe sensus. *Nulla*, inquit, *est animi conceptio, quae non fuerat ante genita in aliquo sensuum. Leviathanis P.* I. *Cap.* 1. *p.* 3. Quam propter caussam & Deo derogat scientiam. Vid. omnino *Elementa de cive Cap.* 15. §. 14. *p.* 117. 118. Idem vero ad rectam rationem confugiendum esse decernit, ubi de veritate judicium sit instituendum. Vid. *Leviathan Cap.* 5. *p.* 20. 21. Num itaque *Empedoclem* existimandum est, quoniam ita de cognitione judicavit animi, res omnes sustulisse simplices & a corpore remotas? Non opinor. Haec enim sententia ejus videtur fuisse, quam multorum ex antiquis fuisse philosophis, & in his *Platonis*, certum est: rerum quidem corporearum cognitionem non discrepare a sensu; at τῶν νοητῶν sive rerum, quae ratione tantum intelliguntur, formas & species in ipsa innatas & reconditas esse anima, ideoque ut *Tertulliani* verbis utar *loc. cit.* mentem *per animum sive* τοῦ *incorporalia intelligere.* Quamobrem nil caussae erat, cur hic pro *Empedocle* sibi pugnandum duceret contra *Aristotelem Cudworthus.*

(x) Pla-

Γυίων πίστιν ἔρυκε, νόει θ' ᾗ δῆλον ἕκαστον.

A membrisque fidem arce: sed haec, quae clara, teneto.

Alterum accusationis caput ipsemet multum infirmat *Aristoteles*. Namque ejusdem opinionis, cujus *Empedoclem*, (*x*) *Platonem* alias etiam insimulat: Πλάτων τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων ποιεῖ· γινώσκεσθαι γὰρ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, τὰ δὲ πράγματα ἐκ τῶν ἀρχῶν εἶναι. *Plato animam ex elementis efficit: simile enim simili cognosci ait, atque res ex principiis esse.* Quod quidem, ut suspicemur, adducit nos, nihilo meliori jure *Empedocli* portentum hoc, animam esse corpoream, & ex terra, igne, aqua & aëre concretam, ab *Aristotele* attributum esse, quam quo *Platoni* id adscripsit, qui communi omnium consensione prorsus liber est ab hac opinione, forte etiam liberior, quam ipse *Aristoteles*. Certe *Empedocles* idem, quod ante illum *Pythagoras* docuerat, postea *Plato* docuit, (*y*) animos in varia migrare corpora decrevit: ex quo consequitur, eum hoc quoque non inficiari potuisse, exstitisse eos ante corpora, & immortales esse.
31 His vero sententiis favere nemo potest, nisi idem corpore vacuas esse mentes concedere velit. Sed adsunt praeterea luculenti testes, qui animos ab ipso perennes esse habitos ajunt. (*z*) *Plutarchus* primum existimasse eum perhibet: εἶναι καὶ τοὺς μηδέπω γεγονότας καὶ τοὺς ἤδη τεθνηκότας, *& illos esse, qui nondum nati sint, & eos, qui diem jam obierint.* Aliis deinde auctoribus constat, censuisse eum, mentes hic commorantes in statu esse calamitatis & miseriae, (*a*) μετανάστας καὶ ξένους καὶ φυγάδας, *peregrinantes, hospites & a Deo fugatas*, id quod (*b*) *Plotinus* memoriae prodidit, supremique Numinis lege decretum esse, ut animi peccatis infecti in terrena haecce corpora praecipites agantur, ἁμαρτανούσαις ταῖς ψυχαῖς πεσεῖν ἐνταῦθα. Verum nemo, (*c*) quam *Hierocles*, totam *Empedoclis* de animis philosophiam luculentius enarravit: cujus hic ipsa verba adjicere placet: Κάτεισι γὰρ καὶ ἀποπίπτει τῆς εὐδαίμονος χώρας ὁ ἄνθρωπος, ὡς Ἐμπεδοκλῆς φησιν ὁ Πυθαγόρειος·

—— —— Φυγὰς θεόθεν, καὶ ἀλήτης,
Νείκεϊ μαινομένῳ πίσυνος.

Ἄνεισι δὲ, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἕξιν ἀπολαμβάνει, εἰ φύγοι τὰ περὶ γῆν καὶ τὸν — ἀτερπέα χῶρον, ὡς αὐτὸς λέγει·

Ἔνθα φόνος τε κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν,

εἰς ὃν οἱ ἐμπεσόντες, Ἄτης —— ἀνὰ

(*x*) *Platonem insimulat*] Locus est *Lib.* I. *de anima C.* 2. *p.* 5. *T.* II. *Opp.* Omisit hic autem voces ἐν Τιμαίῳ *Cudworthus*. In hoc enim libello *Aristoteles* indicat opinionem hanc a *Platone* propositam esse.

(*y*) *Animos migrare*] Μετεμψυχώσεως patronum fuisse *Empedoclem*, cum ex aliis veterum locis, tum ex notissimis ejus versibus perspicuum est, a *Diogene Laërtio Lib.* VIII. *Segm.* 78. *p.* 359. servatis, quibus se & puerum & puellam, plantam, piscem & avem fuisse praedicat: item ex eo, quod animalia necari vetuit. Vid. *Plutarchus de solert. animal. T.* II. *p.* 961.

(*z*) *Plutarchus*] *Libro adversus Colotem p.* 1113. *T.* II. *Opp.*

(*a*) Μετανάστας] His verbis *Plutarchum* uti video *Libro de exsilio p.* 607. postquam *Empedoclis* versus, quos paullo post proferam, descripserat.

(*b*) *Plotinus*] *De animae descensu in corpora Ennead.* IV. *Libr.* VIII. *C.* 1. *p.* 468.

(*c*) *Quam Hierocles*] *In aurea Pythagorae carmina p.* 186. Dignus est, qui ad hunc locum inspiciatur, postremus *Hieroclis* editor, *Petr. Needhamus*, in *Notis p.* 418. 419. qui recte inter alia ob-

—— ἀνὰ λειμῶνά τε καὶ σκότος ἠλάσκουσιν.

Ἡ δὲ ἔφεσις τοῦ φεύγοντος τὸν τῆς Ἄτης λειμῶνα πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ἐπείγεται λειμῶνα· ὃν ἀπολιπὼν, τῇ ὁρμῇ τῆς πτερορρυήσεως εἰς γήινον ἔρχεται σῶμα, ὀλβίου αἰῶνος ἀμερθείς. *Fertur enim homo deorsum, & felici regione excidit, quum, ut Empedocles Pythagoraeus inquit,*

> —— *A Deo exsul, & errans*
> *Lite furente agitur.* —— ——

Sed adscendit, & primum statum resumit, terrena si fugiat, & — illaetabilem locum, ut idem ait:

> *Ubi caedes iraque & mille alia mala sunt:*

in quem qui inciderint, Atae

> —— *per pratum tenebrasque vagantur.*

Desiderium autem fugientis Atae pratum ad veritatis pratum propere deducit; eoque relicto, pennis defluentibus in terrenum corpus venit, felici—vita privatus. Ex his cuinam, quaeso, intellectu grave est, ab *Empedocle* & *Pythagora* fluxisse, quae *Plato* de πτερορρυήσεως deinceps docuit.

Si, praeter haec, quae jam attulimus, nihil nobis in promtu foret, satis jam exploratum esset, gravissima *Empedoclem* injuria afficere, qui vel cum supremi Numinis hostibus, vel cum eo genere conjungunt hominem, quod corporibus naturam rerum absolvi judicat, quem, quod *Hierocles* perhibet, scitis *Pythagorae* ex toto addictum fuisse, constat. Verum adsunt, quae his adjiciamus, alia. Primo (*d*) *Clemens Alexandrinus* in praeceptis *Empedoclis* hoc etiam fuisse narrat: Ἢν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοι μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες, ἀλλὰ ἐν αἰῶνι ἀναπαύεσθαι δυνάμενοι,

> Ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι, ἔν τε τραπέζαις κ. τ. λ.

Qui si caste integreque vixerimus, beati quidem hic erimus, at post discessum ex hac vita longe beatiores, nec ullo tempore circumscribetur nostra haec felicitas, sed quiete fruemur sempiterna, 32

> *Cum superis lare conjunctis mensaque per aevum &c.*

Dein-

observavit, pro ἀμελθείς, quod extremum est loci hujus verbum, legendum esse ἀμερθείς. Sed melius, si quid judico, fuerat, ipsum *Empedoclis* carmen sistere, quod & *Plotinus* & *Hierocles* his in locis testantur, eo quod sententiam philosophi multo explicet clarius, atque ab utroque hoc factum est. Servavit versus illos *Plutarchus Libro de exsilio T. II. Opp. p.* 607.

> Ἔστι τι ἀνάγκης χρῆμα Θεῶν ψήφισμα παλαιόν·
> Εὖτέ τις ἀμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μιήνῃ,
> Δαίμονες οἵτε μακραίωνος λελόγχασι βίοιο.
> Τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλάλησθαι.
> Τὴν καὶ ἐγὼ νῦν εἶμι φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης.

> *Fata jubent, stant haec decreta antiqua Deorum:*
> *Si quid peccando longaevi daemones errant,*
> *Quisque luit poenas, coeloque extorris ab alto,*
> *Triginta horarum per terras millia oberrat:*
> *Sic & ego nunc ipse vagor, divinitus exsul.*

(*d*) *Clemens Alexandrinus*] *Stromatum Lib.* V. p. 722. ubi & ex carminibus *Empedoclis* locum affert ad probanda, quae hic dixit, *Clemens*.

(*e*) *A*

Deinde & hoc, quod animadvertatur, dignum eſt, eum non modo mentes hominum immortales cenſuiſſe, verum etiam daemones ſive genios profeſſum eſſe, quorum aliqui de coelo delapſi ſint, divinaeque Nemeſi ab eo tempore poenas dederint graviſſimas. Hi vero daemones (*e*) a *Plutarcho* vocantur οὐρανοπετεῖς ἐκεῖνοι οἱ Ἐμπεδοκλέους δαίμονες, *daemones illi Empedoclis de coelo praecipites & divinae vindictae expoſiti.* (*f*) Et exſtant adhuc verſus *Empedoclis*, quibus exquiſitos cruciatus horum daemonum deſcribit. Tum id etiam huc referri debet, quod eſſe naturalem quamdam, nec ullo modo mutabilem juſtitiam edixit, non locis & regionibus, non temporibus, non humanis denique legibus alligatam, verum omnibus omnino temporibus & locis, nec non in quavis gente aequis viribus praeditam, cui nullo modo vel addi aliquid vel derogari queat, ſeu per infinitum ſpatium & ingentem ſplendorem diffuſam. Sic enim poëtarum more, luminibus quibusdam adſcitis, de hac juſtitia loquitur:

(*g*) Ἀλλὰ

(*e*) *A Plutarcho vocantur*] *De vitando aere alieno T.* II. *Opp. p.* 830. Ait *Plutarchus*, eos, qui aere oppreſſi ſint alieno, non ſecus diſcurrere & vagari ſolere, quam οἱ θεήλατοι καὶ οὐρανοπετεῖς ἐκεῖνοι τοῦ Ἐμπεδοκλέους δαίμονες, *genii illi Empedoclis, Deorum ira impulſi, ac coelo deturbati.* Qua occaſione data, verſus aliquot recitat *Empedoclis*, quibus daemones hoſce & terra & alto vehementer jactari refert.

(*f*) *Et exſtant adhuc*] Dedi illos verſus paullo ante ex *Plutarcho*, quibus illi poſſunt jungi, quorum modo mentionem feci, apud eumdem *Plutarchum de aere alieno vitando T.* II. *p.* 830. Mentio quoque fit hujus de daemonibus & animis, quam *Empedocles* fovit, opinionis apud *Stobaeum Eclog. phyſ. Lib.* I. *p.* 112.

(*g*) Ἀλλὰ τὸ μὲν] Hi verſus ab *Ariſtotele* recitantur *Rhetoricor. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 737. *T.* III. *Opp.* Latine ſic vertas: *Sed hoc quidem omnibus eſt legitimum, & per latum aethera omnibus in partibus extenſum eſt, perque ingentem ſplendorem.* Ex hoc vero loco vix ac ne vix quidem conficias, niſi aliunde conſtet, *Empedoclem* exiſtimaſſe, univerſum genus humanum communi quodam jure conſtringi, quod nec tempus, nec caſus, nec ulla res alia mutare queat. Quod enim manifeſtum eſt ex *Ariſtotele*, hi verſus non de omni jure generatim, ſed de eo tantum agunt, quod *Empedocles* pro jure habere voluit, occidenda non eſſe animantia. Taceo, illuſtrandi & ornatus tantum cauſſa afferri eos a philoſopho. Eſſe tradit *Ariſtoteles* ab ipſa natura perpetuam quamdam legem, nec ulla ratione mutabilem, hominibus ſcriptam; de qua id dici queat, quod de praecepto non necandi animantes ſcriptum reliquerit olim *Empedocles*: Καὶ ὡς Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον. τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον, τισὶ δὲ οὐ δίκαιον. *Et ut Empedocles dicit de non interficiendo, quod animatum eſt: id enim non quibusdam quidem juſtum eſt, quibusdam vero non juſtum.* Tum ſequuntur, qui hic a *Cudwortho* laudantur, verſus. Non ego negem, viſum eſſe *Empedocli*, aeternum quoddam eſſe naturae jus, cui omnibus obtemperandum ſit. Scio, *Petrum* id *Gaſſendum* feciſſe *Comm. ad Librum* X. *Diogenis Laërtii Tom.* V. *Opp. p.* 158. qui: *Praetereo*, inquit, *Empedoclem juſta & injuſta* νόμῳ, *lege definientem.* Sed nullum is ſententiae hujus auctorem nominavit. Id contendo tantum, ex his verſibus difficulter id probari poſſe.

(*h*) *Haerere poteſt ſuſpicio*] Reliquum eſt, ut videamus, an haec contra *Ariſtotelem* defenſio *Empedoclis* plus habeat roboris, atque ſuperior. (I.) Negat vir doctus, *Empedoclem* id docuiſſe, quod eum docuiſſe tradit *Ariſtoteles*, animam ex rerum omnium principiis concretam eſſe. Id vero in homine miror, qui veterum quidquid nobis reſtat monumentorum, paene edidicerat. Hunccine praeteriiſſe credam ipſos *Empedoclis*, quibus hanc opinionem profitetur, verſus non apud *Ariſtotelem* tantum *de anima Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 5. *T.* II. *Opp.* & *Metaphyſ. Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 281. *T.* IV. *Opp.* ſed etiam apud *Sextum Empiricum*, *Chalcidium*, & alios veterum legi? Vide, quae paullo ante *ad* §. 14. obſervavi. (II.) Ex hoc patere putat, *Ariſtotelem* temere & ſine cauſſa hanc opinionem attribuiſſe *Empedocli*, quod *Platonem* in eadem haeſiſſe ſcripſit ſententia, quem tamen alieniſſimum ab ea eſſe conſtet. Verum qui *Platonem* tanto ſtudio evolverat, atque *Cudworthus*, isne neſcire poterat, cum in *Timaeo* aperte poſt *Timaeum de anima mundi p.* 506. *ed. Galei* praecipere, animam mundi, cujus noſtros eſſe ſimiles vult animos, *ex eodem*, ſeu *ex eſſentia divina*, & *ex diverſo*, ſeu ut recte *Simplicius* expoſuit, ex omnium elementorum principiis conflatam eſſe, §. 19. *p.* 242. nec obſcure §. 20. *p.* 244. docere, inde fieri, ut animus res ſub ſenſus cadentes cognoſcat & intelligat? Non id diffitentur illi, quos nemo facile odii ali-

cu-

(g) 'Αλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον, διά τ' εὐρυμέδοντος
Αἰθέρος ἠνεκέως τέταται, διά τ' ἀπλέτου αὐγῆς.

In homine vero, qui aeternam esse fatetur naturae legem, vix ac ne vix quidem impietatis erga Deum (h) haerere potest suspicio.

Jam quid de reliquis dicemus, quibus ita memoriam *Empedoclis* contaminavit *Aristoteles*, ut a summa propius abfuisse videatur impietate? Certe animalia illa, 33 casu & fortuito ex terra prodeuntia, duplicique forma sexuque praedita, *Democriti* magis videntur esse somnium, quam dogma *Empedoclis*. Neque vane fortassis conjecerit aliquis, librariorum incuria & negligentia factum esse, quod in exemplis nostris pro *Democrito* hodie nomen legitur *Empedoclis*. (i) Nec enim veterum ego philosophorum quemquam novi, qui ejusmodi quid in hujus deprehenderit carminibus. Ad extremum, si recte mentem expressit *Empedoclis Aristoteles*, neque interdum scita ejus adulteravit, id quod eum in *Platonis* sententiis exponendis nonnum- [illegible] quam

cujus in *Platonem* accusaverit, *Simplicius*, *Chalcidius*, & alii *Platonis* interpretes. *Plato*, inquit *Chalcidius* in *Timaeum Platon.* §. 51. *p.* 298. *animam ex omnibus initiis conflat, ut & ipsorum initiorum, & quae initia sequuntur, & prorsus omnium rerum exsistentium scia esset, ac de omnibus judicaret.* Quid, quaeso, flagites apertius? *Simplicii* locum idem testantem describere nolo. Attulit illum *Ismaël Bullialdus* in *Notis ad Ptolemaeum de principatu animae p.* 115. Ipsum quidem, quod *Aristoteles* laudat, scitum: ὅμοια ὁμοίοις γινώσκεσθαι, non memini me apud *Platonem* legere. Sed si rem ipsam apud eum reperias, quid est, quod de vocabulis dimices? Praeterea sunt &, praeter *Aristotelem*, alii, qui *Platoni* idem attribuerunt. In his *Sextus* est *Empiricus Lib.* I. *contra Mathemat. Cap.* 13. §. 303. *p.* 283. qui postquam perantiquum hoc physicorum esse dogma dixerat, *similia similibus cognosci*, addit, videri illud descendisse a *Pythagora*, & in *Platonis* quoque *Timaeo* exstare: Κεῖται μὲν καὶ ὡς τῷ Πλάτωνι ἐν Τιμαίῳ· *Chalcidium*, qui hoc scitum *Pythagoricum* pariter appellat *dogma in Timaeum* §. 50. *p.* 298. *Simplicium*, & alios idem significantes praetereo. *Simplicius* quidem aliter, atque ab *Empedocle*, hoc effatum a *Platone* intellectum esse, disputat: a cujus sententia non aversus est *Bullialdus ad Ptolemaeum p.* 115. Verum facile foret, si locus id pateretur, ostendere, *Pythagoram* & *Platonem*, & quotquot veterum horum praecepta sequuti sunt, non potuisse de animi facultatibus secus sentire, atque sensisse olim *Empedoclem* accepimus. (III.) Credidisse observat *Empedoclem*, animos in nova semper migrare corpora, propter peccata in corpora haec detrusos esse, qui juste atque pie vixerint, ad Deorum epulas post fata delatum iri, daemones item esse, eosdemque poenas delictorum, quae admiserint olim, justitiae divinae dare, jus denique quoddam commune omnibus datum esse hominibus. Nihil ego horum in dubium revocem. Tot enim veterum testimoniis si repugnare fas sit, quid demum certum erit? At quod ex his effici putat vir doctissimus, *Aristotelem* mentitum esse, quum scriberet, censuisse *Empedoclem*, animum ex rerum initiis compositum esse, id vero inficior. Non ejus generis, id quod paullo post docebo, istud est dogma, ut is illa probare nequeat, cui hoc placuerit.

(i) *Nec enim veterum*] Etiam hic in purgando *Empedocle* modum excedit vir egregius. Si, praeter *Aristotelem*, nemo veterum dixisset, de ortu animalium tam absurde sensisse *Empedoclem*, probabilitatis forte aliquid haberet suspicio ejus, corrupta esse *Aristotelis* exemplaria divinantis. Verum alii idem, quod *Aristoteles*, memoriae prodiderunt: e quibus *Plutarchum adv. Colotem T.* II. *Opp. p.* 1123. tanto libentius nomino, quoniam is alioquin eo ipso libro non segniter *Empedoclis* caussam agit: &, quod omnem dubitandi caussam plane tollit, ipsi versus *Empedoclis* nondum interiere, quibus sententiam istam exposuit. *Aelianus de natura animalium Lib.* XVI. *Cap.* 29. servavit; unde huc eos juvabit referre.

Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα φύεσθαι,
Βουγενῆ, ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξανατέλλειν
'Ανδροφυῆ, βούκρανα· μεμιγμένα τῇ μὲν ὑπ' ἀνδρῶν,
Τῇ δὲ γυναικοφυῆ σκιεροῖς ἠσκημένα γυίοις.

Multa genus duplex referunt animalia membris
Pectore vel capite aut alio, sic ut videatur
Ante viri retroque bovis forma aut vice versa.
In pecore humanae quondam vestigia formae:
Insunt & pecoris humano in corpore contra.

Ceterum hunc locum virum celeberrimum, *Jo. Alb. Fabricium*, mihi indicasse, gratus profiteor.

quam fecisse notum est, fateamur id quidem, necesse est, philosophum hunc, qui legibus mechanicis in rebus tam naturalibus quam divinis interpretandis usus est, paullo plus, quam satis erat, fortunae atque casui dedisse. Cui quidem vitio semper illi, quamquam dispari gradu, nonnihil videntur fuisse dediti, qui leges motus individuaque corpuscula in explicandis naturae rationibus adhibuerunt. Interim ne ipse quidem *Aristoteles Empedoclem* perhibet rerum omnium initia & origines ad casum & fortunam ponderaque & momenta naturalia tulisse: in quam sententiam haud ita pridem philosophi quidam ingressi sunt, qui nec Deum tamen, nec mentes corporis expertes videri volunt tollere, sed hoc tantum refert, eum nonnulla hoc modo explicare conatum esse. Quin etiam disertis verbis, *Empedoclem* atque *Democriti*, qui Deum esse negant, assectatores multum inter se distare, testatur: (*k*) Εἰσὶ δέ τινες κ. τ. λ. Quorum quidem verborum haec est vis ac sententia: *Empedocles, dum explicat naturam & rationem corporum animalium, quaedam ad casum & fortunam legesque naturae refert. At sunt alii quidam philosophi, Leucippus nominatim & Democritus, qui & coeli hujus & omnium mundi partium caussam casui & fortuitae atomorum commotioni, Deo prorsus omisso, adscribunt.* (*l*) *Empedoclis* quidem Φιλία & νεῖκος, *amicitia & discordia*, quas ἀρχὴν esse vult δραστήριον, *caussam agentem*, principiumque omnis motus, qui orbem terrarum agitat, certa quaedam vis genitrix
34 videtur esse, fortuita legum mechanicarum actione nobilior & praestantior; nec id ipsemet alicubi *Aristoteles* diffitetur. (*m*) *Plutarchus* praeterea auctor est, ex *Empedoclis* sententia dispositionem, quam videmus, & constitutionem naturae rerum non ex caussis provenisse corporeis virtuteque ponderum naturalium, quibus nulla ratio, sed fortuna tantum vice ducis fuerit, verum divinae sapientiae eam opus esse, quae quidem unicuique rei locum assignaverit, οὐχ ἣν ἡ φύσις δίδωσι χώραν, ἀλλ' ἣν ἡ πρὸς τὸ κοινὸν ἔργον ποθεῖ σύνταξις, *non talem, qualem illi natura dederit, sed qualem constitutio rerum commune propter bonum exigebat.* (*n*) *Simplicius*, cui lectus est *Empedocles*, duplicem ab eo mundum, alterum sensibus & oculis, alterum rationi

(*k*) Εἰσὶ δέ τινες] *Aristoteles Lib.* II. *Physicor. C.* 4. *p.* 470. *T.* I. *Opp. Empedoclem* primum significat interdum casui & fortunae nonnihil tribuere in rerum naturalium expediendis rationibus; deinde sic pergit: Εἰσὶ δέ τινες, οἳ καὶ τοῦ οὐρανοῦ τοῦδε καὶ τῶν κοσμικῶν πάντων αἰτιῶνται τὸ αὐτόματον· ἀπὸ ταυτομάτου γὰρ γίγνεσθαί φασι τὴν δίνην καὶ τὴν κίνησιν. Haec verba Graeca ita interpretatus est *Cudworthus*, ac si memoria in illis exstaret atomorum, *Leucippi* item ac *Democriti*. Nihil vero horum apud *Aristotelem* hoc quidem in loco legitur.

(*l*) *Empedoclis quidem*] De his rebus vide, quae infra disseruimus *ad Cap.* 4. §. 6.

(*m*) *Plutarchus praeterea*] Quae paullo post laudantur, verba ejus leguntur *Symposiacon Lib.* I. *Quaest.* 2. *p.* 618. & a *Plutarcho* quidem versibus nonnullis *Empedoclis* subjiciuntur; sed difficulter inde conficias, hanc *Empedoclis* fuisse, quae his verbis proponitur, sententiam.

(*n*) *Simplicius*] *Comm. ad Aristotelis Libros Physicor. p.* 74. b. *ed. Graecae Aldinae.* Sed sapientis est, tardius ea credere, quae recentiores hi Platonici de antiquis sapientiae professoribus eorumque institutis memoriae prodiderunt. Solent enim, id quod alias forte latius docebo, invita saepe veritate totam veterum philosophorum turbam in suas partes pertrahere.

(*o*) *Auctor Libri de placitis*] *Libro* II. *Cap.* 20. *p.* 900. *T.* II. *Opp.* Dici hic nonnulla possent de hac *Empedoclis* opinione, quae vehementer distat a *Platonis* de sole νοητῷ sententia, cui tamen *Cudworthus* eam cognatam esse arbitratur. Sed vereor, ne longior jam multis esse videar. Itaque haec omitto.

(*p*) Ὄλβιος] Hos versus *Clemens* habet *Alexandr. Stromat. Lib.* V. *Cap.* 14. *p.* 733. Recte eos hic esse redditos, neminem, qui vel mediocriter Graecas callet litteras, fugiet. At *Cudworthus* sic eos Anglice interpretatur: *Beatus ille, qui divinae cognitionis thesauris mentem suam abunde replevit: at ille miser & infelix, cujus mens ita est excoecata & obfuscata, ut Deum esse neget.* Voluit vir eximius hac versione lectoribus persuadere, ac si versibus his *Empedocles* pietatem adversus Deum laudaret, & coecitatem eorum, qui Deum esse negant, exsecraretur. Sed evidens est, *Empedoclem* eo:

tioni soli patentem, quorum hic illius exemplar primum atque unicum fuerit, inductum esse, perhibet. A quo non alienus est auctor, quisquis demum ille sit, (o) *libri de placitis philosophorum*, utpote qui *Empedoclem* commemorat δύο ἡλίους, *duos soles* finxisse, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον, *alterum archetypon & in oculos non incurrentem, alterum sensibus & oculis expositum.*

Verum quid opus est multis verbis docere, in *Empedocle* nullam illarum macularum, quas ipsi *Aristoteles* affricuit, residere, nec vel Deum vel naturas corpore vacantes ab eo sublatas esse? Ipse enim in reliquiis, quae adhuc exstant, carminum suorum disertissime omnium pro se verba fecit. Principio versibus, quos subjicio, pietatis & religionis praestantiam, eorum vero, qui Deum esse nolunt, stultitiam & temeritatem nervose ac egregie exponit:

(p) Ὄλβιος, ὃς θείων πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον·
Δειλὸς δ᾽, ᾧ σκοτόεσσα θεῶν πέρι δόξα μέμηλεν.

Felix, divinae possedit qui bona mentis:
Sed miser est, tenebrosa Deum cui opinio curae.

Deinde Deum humana forma membrisque praeditum esse negat:

(q) Οὐ μὲν γὰρ βροτέῃ κεφαλῇ κατὰ γυῖα κέκασται.

Negat item, eum alia ratione corporatum esse:

(r) Οὐκ ἔστιν πελάσασθ᾽ οὐδ᾽ ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
Ἡμετέροις, ἢ χερσὶ λαβεῖν.

De-

eorum, qui purgata uterentur ratione, felicitatem praedicare, & miserias illorum, qui superstitione laborarent, deplorare: quod quidem multum ab ista expositione remotum est. Nec aliter *Clemens* intellexit *Empedoclem.*

(q) Οὐ μὲν γὰρ] Hic versus producitur a *Jo. Tzetze Chiliad.* XIII. *Hist.* 464. *vs.* 80. & *Ammonio Comm. in Aristotelem* περὶ ἑρμηνείας *fol.* 107. *ed. Aldinae.* Apud eosdem versus illos invenias, qui, nonnullis interjectis, sequuntur: Ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ κ. τ. λ

(r) Οὐκ ἔστιν πελάσασθαι] *Nam neque ad hoc oculi valent accedere nostri. Non illum prensare manus.* Vetuit hos versus interire *Clemens Alex. Stromat. Lib.* V. *p.* 694. Frustra igitur perspicuum est laborasse *Cudworthum*, ut ab *Empedocle* depelleret, quas *Aristoteles* cum fovisse perhibet, sententias. Reliquum est, ut videamus, an ejus generis sint scita haec, ut propterea in eorum numero, qui Deum esse fatentur, & animos interire negant, *Empedocles* haberi nequeat. Non sum nescius, dudum *Theophilum Antiochenum Lib.* III. *ad Autolycum Cap.* II. *p.* 272. summam erga Deum impietatem exprobrasse *Empedocli*, cujus vestigia, sunt, qui premunt, viri longe doctissimi. Verum, expensis rebus omnibus, nec sine cura lustratis, quae nobis restant, philosophi carminibus, ab hoc discedendum esse judicio decrevi. Aut omnia nobis repudianda sunt, quae ad nos pervenerunt, fragmenta *Empedoclis*, aut vero affirmandum, censuisse hominem, esse aeternam quamdam & excellentem naturam, a corporea hac mole, quam habitamus, sejunctam, unde animi nostri hausti essent ac delibati. Non negaverim, esse in decretis ejus aliqua, e quibus consectaria vehementer in Deum injuriosa queant elici. Verum dudum est, quod arbitror, vix nobis per aequitatem licere in antiquos illos sapientes omnia illa conferre, quae nos hodie cum sententiis eorum putamus sociata esse. Hac enim si lege fas erit agere, nec veterum nec recentiorum aliquis innocens erit, qui paullo liberius, ac multitudo solet, philosophati sunt. Quemadmodum autem ista omnia, quae tam sollicite ab eo removet *Cudworthus*, ita *Empedocles* tenere potuerit, ut nihilo tamen minus nec Deum nec animorum perennitatem tolleret, omnium patebit lucu-

Denique, qualem esse Deum putet, aperte declarat:

> Ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μοῦνον
> Φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσουσα θοῇσιν.

Sed sancta tantum, nec verbis explicanda mens, quae cogitationibus celerrimis totam rerum naturam agitat.

35 §. XXV. Jam de *Anaxagora* nonnulla proferemus in medium, quem supra docuimus philosophiam individuis utentem corpusculis depravasse. Is, quod reliqui fecerunt atomorum defensores, pariter decrevit, omnem motum in hac rerum universitate a natura quadam corporis inani & intestina virtute agendi praedita proficisci, Deumque sigillatim praecepit esse, omni corporea concretione vacuum, & ab hoc orbe sejunctum. Nam, praeter atomos, (*s*) ut *Plato* sententiam ejus expressit, visum ipsi est, esse *mentem componentem & disponentem omnia*, νοῦν τὸν διακοσμοῦντά τε καὶ πάντων αἴτιον. Hanc porro mentem, id quod (*t*) *Aristoteles* significat, dixit *unum esse illud in toto terrarum orbe, quod simplex sit, purum, omnisque concretionis nescium*, μόνον τῶν ὄντων ἁπλοῦν καὶ ἀμιγῆ καὶ καθαρόν. Ejusdem denique mentis beneficio & virtute confusum illud & immensum omnis generis atomorum chaos digestum, eoque modo dispositum esse docuit, ut ista, quam nunc cernimus, mundi forma & ratio efficeretur.

§. XXVI.

lentissime, si certa ratione praecepta ejus de rebus divinis digeram, & ordine breviter exponam. (I.) Duo censuit esse *Empedocles* aeterna rerum principia, Deum seu naturam sapientissimam & potentissimam, & materiam. Deum an ab omni concretione liberaverit, nunc quidem inquirere nolo. (II) Materiam in minutissima divisit corpuscula, at qualitatibus contrariis, seu amicitia & inimicitia, praedita. (III.) Amicitia & inimicitia effecerunt, ut quatuor primum elementa coirent, ex quibus reliqua deinceps omnia sunt condita. (IV.) Nec tanta tamen erat naturae latentisque in ea virtutis potestas, ut animalia gigneret omni ex parte absoluta & perfecta. Ergo monstra primum nascebantur informia & turpissima. (V.) At debiles naturae conatus adjuvit Deus: cujus potentia justo ordine cuncta collocavit, quae antea confusa jacebant, hominibusque, plantis & animalibus formam, quam nunc habent, tribuit. (VI.) Est in unoquoque animali duplex anima, sentiens altera, altera intelligens & rationis particeps. (VII.) Anima sentiens seu ψυχή ex quatuor rerum omnium principiis concreta est, adjuncta amicitia & discordia. Quare fit, ut ea res extra hominem positas percipiat. (VIII.) At anima rationis particeps ab ipso Deo in corpus hominum ablegata est peccatorum expiandorum, quae admisit, caussa. (IX.) Est vero notionibus rerum divinarum, quoniam ex ipso Deo prodiit, instructa. Quapropter res rationi patentes per se intelligit & contemplatur. (X.) Sentiens anima in elementa, unde profecta est, redit, dissoluto corpore. (XI.) Rationis vero quae compos est, ea in varia migrat corpora, donec ab omni labe purgetur. Certus ego sum, hanc si quis normam in legendis *Empedoclis* versibus, & veterum de eo dictis considerandis adhibeat, eum minus in utrisque obscuritatis reperturum, ac plerique reperiunt, nec veterum semper inconstantiam in tradendis ejus sententiis vituperaturum esse. Illud in primis dogma de duplici hominis animo *Empedoclem* sibimet ipsi optime conciliat, omnesque plane difficultates interimit, quas *Cudworthus* hic alia ratione tam laboriose dissipare studuit. Certe secum ipso dimicare *Empedocles* videtur, si, quae de animis praecepit, cogitemus. Animos perspicue docuit a Deo in haec corpora esse missos, in nova semper proficisci corpora, denique ad coelestes hinc sedes & beatorum domicilia migrare. Haec nullius esse possunt, nisi hominis, qui extingui post fata negat animos. At idem animum arbitratus est ex quatuor rerum initiis concretum esse, cognitionem voluit sensus esse genus, mentem denique in sanguine posuit: quod quidem ex *Stobaeo Eclog. phys. p.* 131. *Chalcidio in Timaeum Platonis C.* 226. *p.* 356. *Cicerone*, & aliis apertum est. Haec quem, quaeso, arguunt, nisi hominem mortales esse animos decernentem? Hinc veteres etiam auctores, qui *Empedoclis* de animis sententiam attige-

§. XXVI. Hactenus igitur planum fecimus, omnes, qui ante *Democritum* & *Leucippum* individuis corpusculis hunc orbem contineri putarunt, res etiam esse credidisse secretas corpore, scientiamque rerum naturalium cum doctrina de Deo mentibusque materiae expertibus conjunxisse. De *Ecphanto*, Pythagoraeo, diserte 36 hoc (v) apud *Stobaeum* memoriae proditum legitur: Ἔκφαντος ἐκ μὲν τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας. *Ecphantus mundum quidem ex atomis esse compositum, regi autem providentia dicebat:* seu, quod idem est, physicam atomis innixam cum dogmate de Deo sociabat. Idem de *Arcesilao*, nisi forte malis *Archelaus* legere, (x) *Sidonius Apollinaris* testatur:

Post hos Arcesilaus divina mente paratam
Conjicit hanc molem, confectam partibus illis,
Quas atomos vocat ipse leves.

Quemadmodum *Ecphantus* & *Archelaus* corpora quidem ex atomis conflata docuerunt esse, at una tamen diserte Deum omnis concretionis corporeae nescium professi sunt, a quo motus omnis & actio primum profecta esset: ita omnes arbitror illos, qui ante *Democritum* rerum naturalium caussas ab atomis arcessiverunt, nec supremo Numini reverentiam & honorem detraxisse, neque simplices animos & a materia liberos sustulisse. Corpuscula nimirum illa communia habuerunt cum *Democrito*, non item impietatem adversus Deum & religionis despicientiam. Principes vero ad Deum de medio tollendum *Democritus* & *Leucippus* atomis istis (y) abusi sunt.

§. XXVII.

gerunt, mirifice dissentiunt: his mortales ipsi visos esse animos, illis immortales, pronuntiantibus. Omnis vero haec sublata est discordia, si *Empedoclem* duplicem in homine & animalibus quaesivisse animam existimemus. In qua quidem sententia nihil est a veterum sapientum institutis & praeceptis alienum: quorum plurimos notissimum est νοῦν & ψυχὴν in homine distinxisse, pluresque uno nobis dedisse animos. Ipsum verisimile est *Platonem* non tres unius animi partes, quod multi pugnant, sed tres animos, natura plane diversos, attribuisse homini. Vid. *Galenus Lib.* VI. *de decretis Platon. & Hippocr. C.* 2. *T.* I. *Opp. f.* 523. *Empedoclem* igitur quis admiretur in eadem fuisse sententia, cujus sapientia finitima certe est illi, quam *Plato* suis inculcavit?

(s) *Ut Plato*] Lege *Phaedonem Platonis p.* 393. *Opp.*

(t) *Aristoteles*] *Libro* I. *de anima Cap.* 2. *p.* 6. *T.* II. *Opp.* Plures veterum locos idem de *Anaxagora* perhibentes collegit, & simul illustravit *Baylius Dictionaire histor. & crit. Tom.* I. *v. Anaxagoras Not. D. p.* 208.

(v) *Apud Stobaeum*] *Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 25. *p.* 48.

(x) *Sidonius Apollinaris*] *Carm.* XV. *in Epithalamio Polemi & Araneolae vs.* 94. *p.* 152. *ed. Savaronis.* Pro *Arcesilaus* hoc in loco legendum esse *Archelaus*, *Gassendus* jam monuerat *Physic. Sect.* I. *Lib.* III. *Cap.* 5. *p.* 257. *T.* I. *Opp.* Neque aliam locum hic habere lectionem posse, satis ea, quae sequuntur, declarant:

—— —— *Socratica post hunc*
Secta micat.

Arcesilaus enim diu vixit post *Socratem*: at *Archelaus Socratis* fuisse praeceptor dicitur. Haec si reputasset *Petr. Baylius*, non accusasset *Sidonium* manifesti erroris in temporum rationes hic admissi, *Dictionaire Tom.* I. *voce Archelaus Not. O. p.* 286. Solent interdum in Latinis versionibus auctorum Graecorum haec duo nomina *Archelaus* & *Arcesilaus* permutari.

(y) *Abusi sunt*] Quae hic copiose & erudite a doctissimo viro disputata sunt, ut fuisse in antiquis sapientibus doceret, qui naturas esse crediderunt simplices & a corpore prorsus remotas, multis modis & augeri & in disquisitionem vocari possent. Sed paucis contentus ero observationibus, quae viam aliis aperient haec diligentius commentandi. (I.) Omni caret dubio, non paucos veterum vocabulis νοῦς & ἀσώματος usos esse, Deoque non minus, quam animis hominum simplicitatem aliquam attribuisse. Habeo, quos *Cudworthi* auctoritatibus addam, insignes veterum locos in promtu. *Ocellus Lucanus*, antiquissimus auctor, περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως *Cap.* II. *p.* 519. *ed. Galei*: Αἱ δὲ δυνάμεις,

in-

37 §. XXVII. (z) Verum video, tam alte intra multorum animos hanc ſeſe opinionem abdidiſſe, fieri nullo modo poſſe, ut Deum credant, qui ex atomis philoſophantur, ut vix inde queat evelli. Igitur, ne quis ſibi amplius perſuadeat, atomorum qui cuſtodiam ſibi arrogant, nec Dei amicos, nec mentium a corpore ſecretarum tutores eſſe poſſe, paullo plus in hoc negotio expediendo laboris collocabo, nec id tantum probabo, nullam eſſe inter religionem & id phyſicae genus, quod corpuſcula adſciſcit, pugnam, verum etiam e contrario demonſtratum dabo, magnam ac paene naturalem utriusque diſciplinae cognationem & neceſſitudinem eſſe.

Principio itaque totum hoc philoſophandi genus ex conſiderata rerum contemplatione & ratiocinatione natum eſſe arbitror. Ratio nimirum interiori virtute ſua

inquit, οὔτε φθείρονται, οὔτε γίνονται· λόγοι γὰρ ἈΣΩΜΑΤΟΙ τυγχάνουσι τούτων. *Facultates vero nec oriuntur, neque occidunt: ſiquidem ipſarum rationes corporis ſunt expertes. Lucianus*, controverſias irridens philoſophorum, alios ait corpore Deum donare, alios omni eumdem corpore & forma exuere: Ἔτι δὲ οἱ μὲν ἈΣΩΜΑΤΟΝ καὶ ἄμορφον ἡγοῦντο εἶναι τὸ θεῖον, οἱ δὲ ὡς περὶ σώματος αὐτοῦ διενοοῦντο, in *Icaro-Menippo T.* II. *Opp. p.* 192. De anima *Cato* apud *Ciceronem de ſenectute: Sic mihi*, inquit, *perſuaſi, cum ſimplex animi ſit natura, neque in ſe habeat quidquam admiſtum diſpar ſui atque diſſimile, non poſſe eum dividi, Cap.* 21. *p.* 3754. *T.* X. *Opp.* (II.) Sed ut omittam, multos, qui de rebus ſoli rationi & ingenio apertis loquuntur, notiones ſeu ſpecies rerum, quas *ideas Plato* vocat, intelligere, non autem certas naturas per ſe conſtantes, vehementer videtur eſſe dubium, an illud, quod veteres ἀσώματον & corporis expers dixerunt, tale eſſe voluerint, quale id eſt, quod nos *ſpirituale* & *ſpiritum* appellamus. Multa certe ſuadere videntur, illud ipſum, quod materiae putarunt expers eſſe, viſum ipſis eſſe particulis, licet ſubtiliſſimis, conſtare: nec ignotum illis eſſe poteſt, qui veterum ſententias cum cura quadam ſcrutati ſunt, duplex illis materiae genus fuiſſe, alterum diſſipabile, alterum mutationis neſcium: quorum tamen illud tantum ὕλην proprie & materiam nominarunt. Doctiſſimus quidem *Cudworthus* eos cenſet, qui negarunt, animos interire, concretionem quoque omnem ab illis removere prorſus debuiſſe. Verum etiamſi nos hodie ſic ratiocinemur: Quodcumque partes habet, id etiam diſſolvatur ac intereat, neceſſe eſt; aliter tamen antiquos eſſe argumentatos, nec, quae partes habent, omnia, dividi etiam & interire poſſe judicaſſe, multis eorum dictis exploratum eſt. Eſt id non paucis in more poſitum, ut vocabulis veterum easdem notiones ſubjectas fuiſſe credant, quas nos iisdem hodie nominibus ſubiicimus, neque dubitent, antiquos ſapientiae profeſſores iisdem uſos eſſe in ratiocinando legibus & principiis, quibus nos utimur: qua re fit, ut veteres nobis plane refingant philoſophos, neque tales nobis eos ſiſtant, quales fuerunt re vera, ſed quales fuiſſent, ſi in noſtris educati fuiſſent ſcholis. (III.) Verum haec ne quis temere ac ſine ratione dici queratur, afferam *Ciceronis* locum, quo *Platonis* & *Ariſtotelis* de natura ſententiam aperte exponit: *De natura autem ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera eſſet efficiens, altera autem, quaſi huic ſe praebens, ea, quae efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim eſſe cenſebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quamdam;* IN UTROQUE TAMEN UTRUMQUE: *neque enim materiam ipſam cohaerere potuiſſe, ſi nulla vi contineretur,* NEQUE VIM SINE ALIQUA MATERIA. NIHIL EST ENIM, QUOD NON ALICUBI ESSE COGATUR, *Academ. Quaeſt. Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 2231. *T.* VIII. *Opp.* Vides, veteres philoſophos cauſſis rerum omnium efficientibus materiam attribuiſſe, nullamque vim cenſuiſſe ſine corpore eſſe poſſe. Rationem ſententiae hujus hanc ſuppeditat *Cicero*: Quodcumque eſt & exſiſtit, id in loco quodam ſit, oportet. At nihil in loco eſſe poteſt, niſi corporeum. Igitur, ſi ſunt cauſſae efficientes, corporeae ſint, neceſſe eſt: Haec vis eſt verborum *Ciceronis*: *Nihil eſt enim, quod non alicubi eſſe cogatur.* Hoccine eſt perſpicue negare, non eſſe tales naturas, quae certis concludi locis nequeant? Addo alium ejusdem locum, ex quo patet, id, quod *ſimplex* veteres nominant, multum differre ab eo, quod nos ita dicimus, aut quod partibus carens & *ſpirituale* nuncupamus: *Tenemusne, quid animus ſit? tresne partes habeat, ut Platoni placuit,* —— *an* SIMPLEX *unusque ſit? ſi* SIMPLEX, *utrum ſit ignis, an anima, an ſanguis? Academ. Quaeſt. Lib.* IV. *Cap.* 39. *p.* 2321. *Tom.* VIII. *Opp.* Animusne igitur SIMPLEX eſſe poteſt, & nihilo tamen minus *aut ignis aut ſanguis*, quae particulis nemo negat conſtare? Ita certe hoc in loco *Cicero*; qui SIMPLEX id vocat, quod ex unius generis & naturae partibus compoſitum eſt. Juvat tertium adjungere dictum, quod rem plane conficit. Sumtum id eſt ex eo loco, quo ex inſtituto vituperat illos *Ci-*

ſua nixa, opiniones illas, quae a ſenſuum proficiſcuntur teſtimonio, primum in dubium revocaſſe, ad extremum prorſus eas ſuperaſſe ac ſpreviſſe videtur. Rem ita geſtam eſſe ſuſpicor. Veteres, dum animorum ſuorum altius ſcrutantur notiones, ſentiunt, duas ſeſe res, tamquam generalia rerum omnium totiusque univerſitatis principia, diſtincte & aperte comprehendere poſſe, materiam nimirum, motu & agendi facultate deſtitutam, & virtutem quamdam agentem & efficientem. Ad hanc porro virtutem duo vident eſſe referenda, cogitationem potentiamque materiam concitandi: intelligunt etiam, potentiae hujus conſciam eſſe poſſe virtutem iſtam effectricem; ſed nec tamen obſtare aliquid, quo minus ejusdem neſcia ſit. Potentiam hanc & cogitationem uno vocabulo *vitam* licet appellare. His cognitis, ad duo initia omnes omnino res ſibi eſſe revocandas concludunt, ad mate-

Cicero, qui negarent, intelligere ſeſe poſſe, quid eſſet animus corpore vacans. *Nequeunt*, inquit, *qualis animus ſit vacans corpore, intelligere & cogitatione comprehendere. Quaſi vero intelligant, qualis ſit in ipſo corpore*, QUAE CONFORMATIO, QUAE MAGNITUDO, QUI LOCUS. *Tuſculan. Diſp. Lib.* I. *Cap.* 22. *p.* 2594. *Tom.* VIII. *Opp.* Hic *Cicero* eos reprehendit, qui animam negent corpore vacare; & nihilo tamen minus animo *conformationem, magnitudinem & locum* tribuit, quae corporis & rerum concretarum affectiones ſunt. Quid igitur apertius, quam hoc, qui Deum & animos ſimplices & corpore vacantes ex antiquis dicunt, eos non ideo ſtatim partes tollere animorum, aut omni omnino materia Deum & mentes privare, ſed eis formam quamdam, locum & magnitudinem relinquere? Ex ipſo *Platone*, ex *Ariſtotele*, ex recentioribus Platonicis, quod modo dixi, latius confirmare poſſem: ſed locus repugnat, & brevitatem imperat. Quam propter cauſſam Latinis etiam & elegantibus *Ciceronis* verbis, quam Graecis, uti malui, quibus Latina verſio fuiſſet addenda. Quamquam quid vetat, quo minus omnes, quibus haec dura videbuntur, tribus verbis animum Platonicum ex partibus conſtantem cogitare, & *Chalcidium in Timaeum Platonis C.* 136. *p.* 331. legere jubeam? Addi velim, quae ex *Ariſtotele* infra obſervavimus ad *Cap.* 4. §. 24. *Not.* 19. nec non hunc ejusdem philoſophi locum ex *Lib.* I. *de anima Cap.* 2. *p.* 7. *T.* II. *Opp.* ὁρίζονται δὲ πάντες τὴν ψυχὴν τρισὶν, κινήσει, αἰσθήσει, ΤΩ ΑΣΩΜΑΤΩ: *omnes tribus animam conſtare praecipiunt, motu, ſenſu & corporis vacuitate.* Omnes hic Stagirita inquit philoſophos animam decernere corpore carere. Ex *hoc ipſo* tamen *capite*, quo varias philoſophorum de anima ſententias refert, ab aliis eam pro igne, ab aliis pro aëre, ab aliis pro numero, ab aliis pro natura ex omnibus elementis compoſita haberi, narrat. Quae quidem duo numquam conjungas, niſi ἀσώματον apud veteres longe aliud aliquid fuiſſe decernas, atque id, quod nobis ita dicitur. Pluribus id ex his *de anima* libris, confirmari poſſet, ſi locus ferret. Interim non haec ita velim interpretetur aliquis, ac ſi neminem veterum exiſtimem in iſtam notionem incidiſſe, quae nobis hodie verſatur ob oculos, vocabula *mens*, *ſpiritus*, *ſimplex*, & ſimilia adhibentibus. Facile mihi perſuadeo, non ita omnes veteres ſanae rationi fuiſſe inimicos, ut mentes immortales ſibi fingerent, nec tamen forma & magnitudine carentes. Sed hoc mihi tantum volo, cavendum eſſe illis, qui veterum ſcripta legunt, & in illis vocabula νοῦν, ἀσώματον, ſimplex, corpore vacans, ἁπλοῦν, καθαρὸν offendunt, ne ſtatim ſub his nominibus eamdem latere poteſtatem cenſeant, quam nos illis nominibus ſubjicimus, quando ea ad Deum, animos, resque divinas referimus.

(z) *Verum video*] Iſta nimirum, qua *Cudworthus* vivebat, aetate inter eruditos magnae Brittanniae viros multi verebantur, ne, qui tum ad corpuſcula & atomos referre ſtudebant omnia, ipſa religionis fundamenta convellerent. In qua eos ſententia *Hobbeſii* exemplum non leviter confirmabat, qui atomis ad ſtabiliendam abuti videbatur impietatem. Teſtes de multis binos dabimus ex aevo illo, in quorum neutrum ceteroquin ſuperſtitionis aut aegrotationis animi ulla cadit ſuſpicio. Alter eſt *Guil. Harvejus*, qui *Libro de generatione animal. Exerc.* X. *p.* 56. eos, *qui ex atomis omnia componant, divinum illud efficiens & Naturae Numen non agnoſcere, ſed divino architecto honorem derogare*, ſcriptum reliquit: alter *Mericus Caſaubonus*, qui in *Notis ad Diogenem Laërtium T.* I. *p.* 512. inter alia, quae in atomos non ſine ſtomacho diſputat: *Stent*, inquit, *per me licet, aut cadant atomi.* —— *At Epicureorum tum veterum tum recentiorum* (*qui nimis multi*) *ſententiam ridiculam, inſanam, impiam* —— *quis ferat, cui pietatis aliquis ſenſus aut ſanioris vel mica judicii?* Quare, quid commoverit *Cudworthum*, perſpicuum eſt, ut hic in purgandis & defendendis illis, qui atomis naturam rerum complectebantur, tam ſedulus & ſollicitus eſſet.

(a) *Ali-*

teriam nimirum sive corpus & ad vitam sive virtutem efficiendi. Illam quidem vulgo veteres vocant τὸ πάσχον, *id, quod sustinet & recipit*, hoc vero τὸ ποιοῦν, *principium agens*, sive τὸ ὅθεν ἡ κίνησις, *illud, unde motus oritur*. (*a*) Audiamus *Ciceronem*, veterum sapientiam verbis suis edisserentem. *In rerum*, inquit, *natura duo quaerenda sunt: unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae res sit, quae quidque efficiat.* Nec aliter (*b*) *Seneca*: *Esse debet*, inquit, *aliquid, unde fiat, deinde, a quo fiat: hoc est caussa, illud materia.* De rebus dicta haec corporeis earumque differentiis debent accipi, quippe quae produci nullo modo queant, nisi praesto sint vis efficiens & materia. Idem (*c*) *Aristoteles* perhibet: Οὔσης αἰτίας μιᾶς μὲν, ὅθεν τὴν ἀρχὴν εἶναί φαμεν τῆς κινήσεως, μιᾶς δὲ τῆς ὕλης. *Altera caussa est illa, unde initium motus profectum esse dicimus; altera vero est materia.* Quamquam in his verbis philosophus materiam quoque caussam vocat; quod nomen ceteri virtuti efficienti & agenti unice proprium esse volunt. Postremo (*d*) auctor *Libri de placitis philosophorum* ita de hac loquitur sententia, ac si omnes omnino veteres ei fuissent dediti: Ἀδύνατον ἀρχὴν μίαν τὴν ὕλην τῶν ὄντων, ἐξ ἧς τὰ πάντα ὑποστῆναι, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιοῦν αἴτιον χρὴ ὑποτιθέναι· οἷον οὐκ ἄργυρος ἀρκεῖ πρὸς τὸ ἔκπωμα γενέσθαι, ἂν μὴ καὶ τὸ ποιοῦν ᾖ, τουτέστιν ὁ ἀργυροκόπος, ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ τῆς ἄλλης ὕλης. *Fieri nullo modo potest, ut sola materia principium sit omnium rerum, ex eaque omnia, quae fiunt, nascantur. Decet enim efficientem quoque caussam constituere. Non sufficit nimirum argentum, ut poculum fiat, nisi faber etiam accedat argentarius, qui conficiat illud. Idem de aere, ligno, & alia quavis intellige materia.*

Huc quum meditando veteres pervenissent, ut intelligerent, fieri non posse aliter, quin bina haec, quae modo diximus, rerum essent principia, altius etiam adscendebant animo, & duo haec toto esse disjuncta genere, nec ulla ratione con-
39 fundi posse inter se, statuebant. Etenim naturales utriusque proprietates, ipsamque rationem prorsus esse distinctam & diversam, non ignorare poterant. Soli olim

(*a*) *Audiamus Ciceronem*] *De finibus bonor. & malorum Lib. I. Cap. 6. p.* 2346. *T.* VIII. *Opp.* ubi tamen non legitur: *quae res sit*, sed: *quae vis sit*. Eadem plane aliis in locis, & luculentius etiam, quam hoc in loco, inculcat *Cicero*. Vid. *Quaest. Academ. Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 2221. ubi: *Nostra*, inquit, *tu physica nosti, quae contineantur ex effectione & ex materia ea, quam fingit & format effectio.* Adde *Cap.* 6. *p.* 2231. qui locus ceteros perspicuitate fere vincit. Non tam suam vero *Cicero* sententiam his in locis exponit, quam veterum sapientum: quod quidem non parum dictis ejus auctoritatis conciliat.

(*b*) *Seneca*] Dignus est, qui totus hic legatur, *Senecae* locus, cujus partem tantum *Cudworthus* affert. *Dicunt*, inquit, *Stoici nostri, duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant, caussam & materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moveat. Caussa autem, id est, ratio, materiam format &, quocumque vult, versat, ex illa varia opera producit. Esse debet ergo*, & quae hic sequuntur, *Epistola* LXV. *T.* II. *Opp. p.* 160.

(*c*) *Aristoteles perhibet*] Lege *Physicor. Lib.* II. *C.* 3. *p.* 463. *T.* I. *Opp.* Quamquam saepius, nec uno in loco id ipsum *Aristoteles* praecipit; veteres etiam objurgat philosophos, qui de materia tantum, neglecta efficiente caussa, disseruerint. Vid. *Lib.* I. *Mataphys. C.* 3. *p.* 264. *T.* IV. *Opp.*

(*d*) *Auctor libri*] *Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 876. *T.* I. *Opp.* Sed non video, hanc sententiam ita ab auctore hujus libri proponi, ac si omnes antiqui scriptores eam approbassent. E contrario *Anaximenem* aliter sensisse hoc in loco observat, eumdemque verbis illis refellit, quae hic descripta sunt. Quod reliquum est, omnibus his, quos laudat, auctoribus multo antiquiorem excitare potuisset *Cudworthus* sententiae hujus patronum, *Ocellum Lucanum*, insignem Pythagoraeum, qui *Cap.* 2. *Libri* περι παντος φύσιος *p.* 515. his verbis exorditur: Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ παντὶ το μεν τοι γένεσις, τὸ δὲ αἰτία γενέσεως· καὶ γένεσις μὲν, ὅπου μεταβολὴ καὶ ἔκβασις τῶν ὑποκειμένων, αἰτία δὲ γενέσεως, ὅπου ταυτότης τοῦ ὑποκειμένου· φανερὸν, ὅτι περὶ μεν τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως τὸ ποιεῖν καὶ τὸ κινεῖν ἐστι, περὶ δὲ τὸ δεχόμενον τὴν γένεσιν τό τε πάσχειν καὶ τὸ κινεῖσθαι. *Verum quum in universo duae existant res, quarum altera generatio, altera* ge-

olim Stoici id a se potuerunt impetrare, ut, quas in animis consignatas habebant, notionibus vim afferrent, atque duo ista contraria principia parum scite ac ingeniose in unum cogere corpus conniterentur. Quocirca, quemadmodum unum horum initiorum, materia nimirum extensa & agendi virtute carens, ab omnibus pro re per se subsistente habita, vulgoque *corpus* appellata est; ita facile huc delabebantur, ut alterum, quod sine controversia praestantius est & nobilius, quoniam materiae imperat, eamque fingit & ordinat, eodem loco & numero collocarent, remque ducerent esse, suis viribus constantem atque ab omni corporea concretione omnino liberam. Quidquid ceterum eniterentur ingenio, haud tamen alias animo naturas consequi poterant, praeter haec duo, materiam extensam & facultate agendi vacuam, sive res corporeas, & interiorem agendi virtutem sive vitam, quae rerum corpore carentium naturam in primis continet, nec modo cogitationem, verum etiam corpora concitandi virtutem adjunctam habet.

Materiam deinceps sive alterum illud rerum principium, quod corpore constat, accurate considerantibus, praeter magnitudinem, figuram, situm, motum & quietem, quae varii extensae materiae modi sunt, haud sese in eo offerebat aliquid. 27
Quapropter sic apud animum constituebant, his unice proprietatibus omnia absolvi corpora, atque variam simplicium istorum elementorum compositionem & conjunctionem unicam esse omnium, quae illis accidunt, caussam, aut naturalibus omnia corpora momentis ac ponderibus administrari. Quo quum ventum esset ingenio, hoc quidem oportebat consequi, ut, quae alioquin inesse videntur corporibus, non vere extra nos exsistere, sed visa esse tantum, decernerent, quae diversa particularum constructio in sensibus nostris crearet. Equidem hac nihil conclusione facilius arbitror: idque vel ex eo intelligitur, quod ipsi illi philosophi, in quibus mediocris tantum physicae atomis fretae cognitio fuit, ad eam cogitando delati sunt. (*e*) *Plotinus* exempli caussa, quum de nota veritatis virtuteque rationis

generationis habetur caussa: ac generatio quidem ea esse videatur, in qua res ipsae mutantur, & id, quod sunt, esse desinunt; generationis vero caussa, ubi subjecta res eadem servatur & permanet: hanc sane efficiendi & movendi, illam vero accipiendi & patiendi vim habere, perspicuum est. Quamquam quid necesse est, testimoniis & auctoritatibus opinionis antiquitatem declarare, qua in veterum scriptis, qui *Democriti* & *Epicuri* rationes improbarunt, nihil magis tritum ac vulgare est? Hoc multo crediderim scitu esse utilius, non omnes, qui de virtute efficiente loquuti sunt, veteres naturam quamdam sibi relictam, aut vim ratione & intelligentia praeditam indicare voluisse, multo minus Deum aut fictricem quandam naturam, Dei obedientem imperio, istis vocabulis designasse. *Cudworthus* id sibi persuasisse videtur. Sed vel *Ciceronis* ille locus, quem ad §. *praecedentem ex Academicis Quaest. Lib.* I. *Cap. 6. p.* 2231. laudavimus, multo aliter de caussa sua efficiente declarat sensisse veteres, atque nos de Deo naturisque via & ratione progredientibus cogitare solemus. Certum est, vim nescio quam, intra viscera materiae abditam, & vinculo cum ea necessario conjunctam, neque libere aliquid suscipientem, sed fati alligatam arbitrio, multos sibi finxisse priscorum, ad eamque rerum omnium ortus & caussas retulisse. Quod quantopere distet ab illis, quae nos de caussis rerum efficientibus disserimus, per se liquet. Vis illa gignendi, quam toties magnificis verbis *Aristoteles* praedicat, quam ab antiquioribus sapientiae professoribus parcius laudatam esse, tam graviter & moleste fert, obscurissima est, si cuncta circumspicias, facultas, quam siderum existimasse videtur virtutem in materia excitasse. Quid multis? Si ex nostris notionibus antiquos auctores, *Aristotelem* in primis, interpreteris, nihil illis interdum gravius, nihil sapientius, nihil constantius. At si vocabulorum potestates ex ipso explanes *Aristotele*, si, quid ille *corpore secretum*, quid *partibus carens*, quid *efficientem caussam*, quid *naturam* nominaverit, exquiras, si universam denique disciplinae compositionem attentius consideres, habebis, cur sententiam mutes, & multum infra veros sapientes hominem colloces.

(*e*) *Plotinus*] *Libro, quod intelligibilia non*

nis humanae exponit, ſic loquitur: Καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως, ἃ δὴ δοκεῖ πίστιν ἔχειν ἐναργεστάτην, ἀπιστεῖται, μή ποτε οὐκ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πάθεσιν ἔχῃ τὴν δοκοῦσαν ὑπόστασιν, καὶ νοῦ δεῖ ἢ διανοίας τῆς κρινόντων. *Quamvis illa, quae in ſenſus incurrunt, fidem minime dubiam habere videantur; tamen dubitari ſolet de illis, ne forte* (qualitates eorum) *non tam in ipſis rebus ſint, quam in perpeſſionibus noſtris apparentem naturam habeant. Hic certe mentis aut cogitationis judicium requiritur,* (quoniam ſenſuum teſtimonium ad hanc dirimendam litem non ſufficit.) Sed antiquiores phyſici confidentiſſime hac de re praecipiebant: (*f*) οὐ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ μέλι τῷ γλυκάζεσθαί με, καὶ τὸ ἀψίνθιον τῷ πικράζεσθαι, *ipſam mellis naturam non eſſe illud, quod guſtamus, nec apſinthium idem eſſe, atque illud, quod amarum mihi videtur;* διαφέρειν δὲ τὸ πάθος τοῦ ἐκτὸς ὑποκειμένου καὶ τὰς αἰσθήσεις· τὰ μὲν ἐκτὸς ὑποκείμενα οὐ καταλαμβάνειν, μόνα δὲ εἰ ἄρα τὰ ἑαυτῶν πάθη, *ſed ſenſationem differre ab rei illius, quae extra nos poſita eſt, abſoluta natura: ſenſus enim non ipſas res extra nos comprehendere, ſed ſuas tantum affectiones ab illis ortas.*

Itaque hanc ego veterum ſententiam fuiſſe arbitror: in corporibus, ſi demas magnitudinem, figuram, ſitum atque motum, nihil eſſe praeterea: horum autem elementorum diverſam conſtructionem ac temperationem efficere, ut guſtus noſter ſenſu ejus, quod dulce vocamus & amarum, viſus variorum colorum aſpectu, reliqui ſenſus aliis afficiantur imaginibus: quicquid propterea corporum in hac univerſitate eſt, ejus naturam ex binis explicari poſſe rebus: quorum alterum quidem extra nos in ſolis ſit corporibus, varia nempe particularum ad leges motus coagmentatio: alterum vero in nobis unice reſideat, multifaria nempe ſimulacra & affectiones, quae pro diverſa corpuſculorum ſtructura & diſpoſitione in noſtris exoriuntur ſenſibus. Atqui haec ſimulacra ſenſuumque affectiones non ipſorum corporum ſunt modi extra nos poſitorum, verum naturae illius, quae in nobis cogitat, agit, corporeque vacat, variae concitationes. Difficulter ſcilicet explicet aliquis, quemadmodum fieri poſſit, ut perceptiones calidi, frigidi, rubri, can-
40 didi, aliaeque hujus generis, modi ſint corporum. Verum fac tibi perſuadeas, cogitationis & interioris cujusdam ſenſus, qui externis rerum formis reſpondeat, haec omnia modos eſſe, nec habebis, quod aegre poſſis animo comprehendere.

Sic ergo rationem concludimus: Quidquid vel in nobis vel in univerſo eſt terrarum orbe, id vel ad alterum eorum, quae diximus, initiorum revocari debet, materiam nimirum brutam & ſolidam, & virtutem efficientem, ad res corporeas & corpore vacuas, ad leges motus naturales, & ad vim vitalem, vel etiam ex utroque conflatum & compoſitum exiſtimari.

§. XXVIII. Haec, quae de ortu phyſicae illius generatim diximus, quae corpuſculis utitur, abunde, ut opinor, jam declarant, doctrinam de mentibus corpore ſecretis una cum ea natam eſſe. Sed quae jam diſputabimus, rem extra om-

ſint extra intellectum, Ennead. V. *Lib.* V. *Cap.* I. *p.* 520.

(*f*) Οὐ τὸ αὐτὸ] Haec cujusnam auctoris Graeci verba ſint, nulli licet pepercerim diligentiae, inveſtigare mihi haud licuit. Apud *Plotinum* certe non exſtant; nec apud *Ariſtotelem Libris de anima & de ſenſu ac ſenſili*, quibus hoc argumentum dedita opera perſequitur; nec apud *Platonem* illis locis, quibus in primis de ſenſibus agit, ut in *Theaeteto & Timaeo.*

(*g*) *De Nihilo*] Hic Perſii verſus eſt *Satyr.* III. *vſ.* 84.

(*h*) *Nullam rem*] *Lucretio* debetur hic verſus *Lib.* I. *de rerum natura vſ.* 151. *p.* 54.

(*i*) *Ve-*

omnem plane collocabunt controversiam. Id nimirum planum facere conabimur, ad hujus philosophiae compositionem plus ceteris omnibus celebre illud rationis praeceptum, quod toties totiesque inculcant veteres, contulisse:

(g) *De Nihilo Nihil, in Nihilum nil posse reverti.*

Fateor, *Democritum*, *Epicurum*, & *Lucretium* hanc rationis normam, praeter consilium eorum, qui principes ex atomis philosophati sunt, adhibuisse, eoque sic abusos esse, ut plane ex nihilo nihil fingi ac construi posse suis persuaderent.

(h) *Nullam rem e Nihilo gigni divinitus umquam.*

In qua quum essent sententia, consentaneum erat, ut Deum quoque tollerent. Attamen si quis eo sensu decretum hoc intelligat, quo a vetustissimis acceptum est sapientiae professoribus, non modo rationi omnino conveniens est, verum etiam totius disciplinae illius fundamentum, cujus res hic agitur, quae repudiatis formis rerum ac qualitatibus, ad motus leges omnia, quae corporibus eveniunt, revocat. (i) Veteres nimirum hanc scito huic potestatem subjiciebant: Nihil sua virtute ex nihilo prodire ac in nihilum reverti posse, seu, quod idem est, ordinariis naturae legibus, nisi Deus extra ordinem accedat, fieri nullo modo posse, ut ex nihilo aliquid oriatur, aut ad nihilum revertatur.

Quae quum ita sint, non est, cur temere ac sine ratione (k) *Laërtium* egisse suspicemur, quum in *vita Democriti* hoc nominatim inter ejus referret dogmata: μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι, μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι, *nihil ex eo, quod nusquam est, nasci, nihilque ita perire, ut nihilum fiat.* Namque hoc principio cum tota ejus de Deo, quem impius homo sustulit, sententia, tum ipsum illud physices genus, quod unice amabat, continetur. (l) *Epicurus* in *Epistola ad Herodotum* ab hoc initio universam philosophiam suam aperte repetit: Πρῶτον μὲν ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, καὶ οὐδὲν φθείρεται εἰς τὸ μὴ ὄν· εἰ μὲν γὰρ ἐγίνετο τὸ ἐκφαινόμενον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πᾶν ἐκ παντὸς ἐγίνετ' ἄν, σπερμάτων γε οὐδὲν προσδεόμενον· καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπωλώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διελύετο. *Primum quidem tenendum est, nihil fieri ex eo, quod non est, nihilque interire in id, quod non est. Nam si id, quod nascitur, ex eo fieret, quod non est, omne ex omni fieri posset, nec opus esset seminibus. Et si, quod occidit, interiret in id, quod non est, omnia jam dudum interiissent, quum ea non essent, in quae dissolvebantur.* Nec aliunde *Lucretius* primordia ducit sapientiae suae: qui quidem haec rationis praecepta, quae *Epicurus* breviter indicat, multo persequutus est enucleatius ac copiosius. Principio, *nihil posse fieri ex nihilo*, id hac ratione probat:

(m) Nam

(i) *Veteres nimirum*] Ita si veteres celebre hoc rationis decretum intellexerunt, sensus eius idem foret, qui notissimi hujus praecepti: *Nihil fit sine caussa.* Vellem vero, quosdam nobis laudasset veterum vir eximius, qui hoc scitum ita essent interpretati. Quid enim diffitear? Mihi, qui hoc modo illud intelligeret unice, nec latius patere vellet, nemo unus inter antiquos occurrit.

(k) *Laërtium in Vita Democriti*] *Lib.* IX. *Segm.* 44. *p.* 572.

(l) *In Epistola ad Herodotum*] Apud *Diogenem Laërt. Libro* X. *Segm.* 38. 39. *p.* 619. In his autem verbis de suo nonnulla sub initium addidit *Cudworthus* eam, credo, ob caussam, quo vis

(*m*) *Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus*
Omne genus naſci poſſet; nil ſemine egeret:
E mare primum homines, & terra poſſet oriri
Squamigerum genus &c.
Nec fructus iidem arboribus conſtare ſolerent,
41 *Sed mutarentur: ferre omnes omnia poſſent.*
Praeterea cur vere roſam, frumenta calore,
Vites autumno fundi ſuadente videmus?
Quodſi de Nihilo fierent, ſubito exorerentur
Incerto ſpatio atque alienis partibus anni.

(*n*) Poſtea nihil ſic poſſe exſtingui, ut in nihilum revertatur, non diſſimili ratione demonſtrare pergit:

Huc accedit, uti quidque in ſua corpora rurſum
Diſſolvat natura, neque ad Nihilum interimat res.
Nam ſi quid mortale a cunctis partibus eſſet,
Ex oculis res quaeque erepta repente periret.
Praeterea quaecumque vetuſtate amovet aetas,
Si penitus perimit, conſumens materiam omnem,
Unde animale genus generatim in lumina vitae
Redducit Venus? aut redductum Daedala tellus
Unde alit atque auget, generatim pabula praebens?
(*o*) *Haud igitur penitus pereunt, quaecumque videntur,*
Quando aliud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, niſi morte adjutam aliena.

Haec hominis effata qui legerit, is ſine negotio ſentiet, non id in illis *Lucretium* agere, ut Deos eſſe nullos doceat, verum de certo quodam philoſophiae genere, quod ad atomos univerſa refert, ſtabiliendo tantum laborare: quamquam ex hac ipſa diſciplina deinceps hi Democriticae ſapientiae conſulti impietatis elicere ſtudebant ſemina. Sed ut omnem male ſuſpicandi occaſionem amoveam, juvabit paullo clarius oſtendere, omnes illos etiam ex antiquioribus phyſicis, qui Deum coluerunt, nominatim *Parmenidem*, *Meliſſum*, *Zenonem*, *Xenophanem*, *Anaxagoram*, &

vis ſententiae pateret luculentius. Nec enim haec verba: Καὶ οὐδὲν φθείρεται εἰς τὸ μὴ ὄν. item illa: Εἰ μὲν γὰρ ἐγίνετο τὸ ἐκφαινόμενον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, apud *Laërtium* exſtant, qui praeciſe & breviter hic loquitur, ſed interjecta ſunt a *Cudwortho* perſpicuitatis, uti dixi, cauſſa.

(*m*) *Nam ſi de nihilo*] *Lucretius Lib.* I. *p.* 160. *ſ. p.* 55. *Verſu tertio* pro *& terra* legi omnino debet *e terra*, ut in codicibus probatiſſimis ſcriptum exſtat. *Verſu octavo* vox *ſuadente* dura videtur. Alii legunt *ſudante*: neſcio, an rectius. Ceterum hi verſus non continuata ſerie leguntur apud *Lucretium*, ſed multos hinc & inde interjectos habent.

(*n*) *Poſtea*] *Lucretius Lib.* I. *vſ.* 216. *p.* 67.

(*o*) *Haud igitur*] Idem *Lib.* I. *vſ.* 263. *p.* 78.

(*p*) *Ariſtotelem*] *De coelo Lib.* III. *Cap.* 1. *p.* 668. *T.* I. *Opp.*

(*q*) *Ex Simplicio*] *Comm. in Libros phyſicos Ariſtotel. f.* 22. b. *ed. Graecae.*

(*r*) *Idem Ariſtoteles*] *Libro de Xenophane, Gorgia, & Zenone Cap.* 1. *p.* 834. *T.* II. *Opp.* Soli vero *Xenophani* hoc in loco *Ariſtoteles* hanc ſententiam tribuit, non ſimul *Parmenidi.*

(*s*) *Sextus philoſophus*] Hic vir doctus ab *Henr. Stephano* in errorem ſeſe paſſus eſt induci. Is enim in *Poëſi philoſophica p.* 36. ubi hanc *Xenophanis* de Deo ſententiam & verſus affert, e *Sexto* philoſopho deprompta haec a ſe eſſe ſignificat. *Sextum*

& *Empedoclem*, in caussis rerum naturalium explicandis hanc fundamenti loco normam adsciviſſe: *Nihil poſſe proficiſci ex nihilo, nihil e contrario revenire ad nihilum.* De *Parmenide* & *Meliſſo* teſtem habemus (*p*) *Ariſtotelem*, qui docuiſſe refert eos: οὐδὲν ἔτι γίγνεσθαί φασιν, οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων, *nihil eorum, quae ſunt, naſci, nihil eorum, quae ſunt, interire*, id eſt, nihil ex nihilo naſci aut in nihilum commutari poſſe. (*q*) Ex *Simplicio* praeterea diſcimus, *Parmenidem* ſententiam, quam diximus, nihil poſſe effici ex nihilo, non inepta quadam ratione communiviſſe: Αἰτίαν δὲ δεῖν παντὸς ἐξ ὄντων γίνεσθαι τὸ γινόμενον, θαυμαστὸς ὁ Παρμενίδης προσέθηκεν. ὅλως γάρ, φησιν, εἰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τίς ἡ ἀποκλήρωσις τοῦ τότε γενέσθαι, ὅτε ἐγένετο, ἀλλὰ μὴ πρότερον, ἢ ὕστερον. *Admirabilis Parmenides, probaturus, omnia, quae fiunt, non poſſe non ex eo, quod eſt, fieri, hanc rationem affert: Si, inquit, res quaedam ex nihilo fieret, nulla cauſſa dari poſſet, quare res illa exſtitiſſet, nec etiam oſtendi, cur nec citius nec ſerius orta eſſet.* (*r*) Idem auctor nobis eſt *Ariſtoteles*, *Xenophanem* & *Zenonem* in principiis ſapientiae hoc maxime numeraſſe ſcitum: μὴ ἐνδέχεσθαι γίνεσθαι μηδὲν ἐκ μηδενός. *Fieri non poteſt, ut ex nihilo quidpiam exſiſtat.* Et hunc tamen *Xenophanem* (*s*) *Sextus* philoſophus praecepiſſe refert, ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος Θεός, *unum eſſe Deum, eundemque corpore vacantem.* Et exſtat hoc ejus de iſto Deo, quem profeſſus eſt, carmen:

Εἷς Θεὸς ἔν τε Θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίϊος, οὔτε νόημα.

Empedoclis parem fuiſſe ſententiam, (*t*) haec *Ariſtotelis* verba teſtatum faciunt:
Ἅπαντα ταῦτα κἀκεῖνος ὁμολογεῖ, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀμήχανόν ἐστι γενέσθαι, τό τε ὂν ἐξόλ- 42
λυσθαι ἀνήνυστον καὶ ἄῤῥηκτον. *Ille quoque haec omnia fatetur, & fieri nullo modo poſſe ait, ut ex nihilo fiat aliquid, quod vero interiturum eſt, id diſrumpi ac conſumi.* Denique, quod ad *Anaxagoram* attinet, doctrinam ejus de corpuſculis ſimilis naturae, ſive *homoeomeriam*, ut vulgo vocant, quae philoſophiae atomis utentis corruptum genus eſt, hac lege potiſſimum contineri, neminem harum rerum peritum praeterit. Quibus omnibus id accedit, quod univerſam antiquorum phyſicorum familiam, excepto nemine, ſumma hoc ipſum conſenſione praecepiſſe, (*v*) confirmat *Ariſtoteles*: Περὶ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης οἱ περὶ φύσεως, ὅτι τὸ γιγνόμενον ἐκ μὴ ὄντων γίγνεσθαι ἀδύνατον. *In hanc ſententiam conſentiunt, quicumque de natura diſſerunt, ex eo, quod non eſt, fieri nihil poſſe.* Eodem in loco κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν, communem phyſicorum doctrinam ſcitum hoc nominat. (*x*) Ex quo efficitur, his omnibus perſuaſum fuiſſe, nul-

tum vero intelligit, cui cognomen impoſitum eſt *Empiricus*. At licet *Sextus* copioſe ſatis, quid de Deo ſenſerit *Xenophanes*, exponat *Pyrrhon. Hypotypos. Lib.* I. *Cap.* 33. *p.* 59. nusquam tamen apud eum, quae hic exſtant, reperias. *Clementem Alexandr.* nominare debuiſſet *Stephanus*, qui *Stromat. Lib.* V. *Cap.* 14. *p.* 714. utrumque hoc habet. Verſus Graecos *Potterus* ita verti debere judicavit:

Maximus idem hominum ac ſuperûm Deus unicus ille eſt,
Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat?

(*t*) *Haec Ariſtotelis verba*] Quae in *Libro* legas *de Xenophane, Gorgia, & Zenone*, qui *Tomo* II. *Opp.* ejus legitur *Cap.* 2. *p.* 836. At poſtrema verba non ſunt *Ariſtotelis*, ſed ipſius *Empedoclis*, cujus binos ibi verſus philoſophus recitat.

(*v*) *Confirmat Ariſtoteles*] *Phyſicorum Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 451. *T.* I. *Opp.*

(*x*) *Ex quo efficitur*] Non hi modo, quos nominat *Cudworthus*, ſed plerique omnes veterum, qui naturam rerum ſpeculati ſunt, nihil verius hoc eſſe dogmate judicarunt: *Ex nihilo nihil fieri.* Adeant *Petrum Gaſſendum Phyſices Sect.* I. *Lib.* III. *Cap.* I. *p.* 232. *T.* I. *Opp. Thom. Gatackerum ad Marci Antonini Lib.* IV. §. 4. *p.* 98. & doctiſſimum virum, *Jac. Bruckerum* in *Jo. Georg. Schelhornii*, viri de litteris praeclare merentis, *Amoenitat. litte-*

nullam graviorem in phyſicum quemquam ignominiam cadere poſſe, quam ſi talia praeceptis ſuis fundamenta ſubjiciat, ex quibus hoc conſequatur, fieri poſſe, ut res ulla in rerum natura ex nihilo prodeat, aut ad nihilum revertatur.

Jam quis umquam ſibi ſapiens perſuadeat, omnes illos antiquioris aevi phyſicos, quorum plerique Deum religioſe venerati ſunt, nil gravioris habuiſſe cauſſae, cur tanto ſtudio pro hoc propugnarent decreto? Itaque noſtrum jam erit, ut, quid homines illos adduxerit, explicemus, ut ad illud ſcitum roborandum omnes animi nervos intenderint. Id vero pro certo ponimus, qui hoc ſibi datum crediderunt, univerſos id unum ſpectaſſe, ut philoſophiae illius, quae corpuſculis nititur, genus quoddam introducerent. Pleroſque vero illi conſulere voluiſſe rationi arbitror, quae in corporibus negat aliquas proprietates & formas, ab ipſa materia diſtinctas, exſiſtere, &, quae apparent in illis, ſenſuum noſtrorum affectiones eſſe, ſituſque, figurae ac motus effectus, diſputat. Fingamus enim, certas quaſdam formas ac proprietates, quae nec cum ipſa corporum materia, nec cum variis ejus modis, ex figura, ſitu & motu natis, commune habent aliquid, corporibus ineſſe. Addamus, formas iſtas & proprietates nuſquam exſiſtere, antequam cum corporibus conjungantur. His poſitis, quid relinquitur, niſi ut cenſeamus, nullam fieri naturae converſionem & commutationem, nullum corpus oriri, nullum perire, quin aliquid ex nihilo mirabiliter ſimul producatur? Quumque hoc ipſum, quod oritur, nuſquam exſiſtat extra corpora, ad nihilum, neceſſe eſt, viciſſim redeat, corpore diſſipato & interemto, cui antea adjunctum fuit. Exempla aliquot in medio ponemus. Si candela accendatur, lucemque concipiat, qui hanc probant ſententiam, eos ſtatuere oportet, novam tum ignis formam, novaſque lucis & caloris proprietates, ab ipſa luminis materia re vera diverſas, de nihilo naſci; neque minus eoſdem affirmare decet, exſtincta flamma, eaſdem qualitates, ad nihilum rurſus reduci. Neque aliter ſentire licebit huic generi, ſi aquam videant congelare, ac in nivis, grandinis, vel glaciei formam tranſire, poſtea vero diffundi iterum; aut ſi ceram, calore liquefactam, mollem fieri ac pellucentem, valdeque mutatam ſenſibus noſtris apparere, ſentiant; ſi cibum eumdem ab animalibus ſumtum in lac, ſanguinem, oſſa, nervos, carnem, ceteraſque partes ejuſdem generis abire animadvertant; ſi ſplendentis flammae in locum atrum ſuccedere fumum, vaporeſque qui fuerant, aquam vel pluviam evadere, aut hujuſmodi alia conſpiciant evenire. Nulla ſcilicet accidere poteſt corporibus mutatio, quin, ſi huic aſſentiamur opinioni, tenendum nobis ſit, de nihilo fieri & procreari aliquid. Atqui veteres portenti ſimile crediderunt, ſi quis in tot tamque variis, quae perpetuo
43 contingunt, naturae converſionibus ſemper aliquid ex nihilo gigni, & ad nihilum deinde redire praeciperet; nec idcirco ulla ratione a ſe impetrarunt, ut hanc opinionem adſciſcerent. Primo enim, id quod jam indicavimus, fieri aliquid per ſe ex nihilo poſſe, id vero prorſus ab omni ratione abhorrere, decernebant. Aeque deinde abſurdum & ineptum judicabant, ad Deum ſemper ejuſque immenſam potentiam confugere, ſicubi vel minima res expedienda eſſet. Poſtremo, ſi res om-

variis Tom. VIII. *p.* 304. qui plura ſibi monſtrari cupiunt antiquorum philoſophorum hac de re effata. Hic vero *Cudworthus* id agit in primis, ut impietatis maculam ab illis depellat, quibus hoc ſcitum univerſae phyſices fundamentum viſum fuit. Itaque eos tantum producit philoſophos, quorum religionem & pietatem in primis certam & exploratam eſſe judicavit. Video quidem, cur id faciat. Totus eſt in eo, ut atomorum amicos religioni non adverſari doceat. Horum autem omnem diſſe-

omnes de nihilo exſiſtant, id inde proſpiciebant conſequi, quamlibet rem ex quatius & potius, quam illa, & hoc magis, quam alio, producatur tempore. Quae omnia quum attentius perpenderent, eo primum delabebantur cogitando, ut diverſam prorſus eſſe rationem ſuſpicarentur mutationum naturae, atque eam, quam plerique omnes ſibi vulgo perſuadebant. Poſtea, rebus omnibus circumſpectis, in hanc deſcendebant ſententiam: Falli eos magnopere, qui cenſeant, certas quasdam formas & proprietates a materia variaque partium diſpoſitione, quam figura, ſitus atque motus efficiunt, diverſas oriri & interire, quando corpus quoddam mutatur & convertitur. E contrario cunctas rerum ſpecies vel ex concretione & ſecretione partium, vel etiam ex varietate affectionum unius ejusdemque materiae antea exſiſtentis, aut individuarum ejus particularum oriri. Varias porro has concitationes individuorum, quae vix ſenſibus percipiuntur, corpusculorum certas in nobis, easque confuſas parere imagines, viſiones, affectiones, lucis verbi cauſſa & colorum, frigidi atque calidi. Has ipſas autem affectiones vulgo perperam haberi pro corporum, quae in illis re vera inſint, proprietatibus. Quamobrem nihil omnino habere corpora ipſa, quod imaginibus & ſimulacris, quae ad conſpectum eorum in ſenſus noſtros incurrunt, reſpondeat: tametſi totius naturae parens, ut mundum nobis corporeum quam elegantiſſimum & ornatiſſimum exhiberet, omnia illa corpora ſapientiſſime fabricatus ſit.

Quodlibet ergo corpus duplici ſpectari debere modo, concludebant: primum ita, ut ſeſe habeat in ſe & ſimpliciter conſideratum; deinde, quale ſit ad homines eorumque ſenſus relatum. Corpus abſolute conſideratum nihil omnino habet a materia diſtinctum, quod ex nihilo procreetur, & ad nihilum redeat, ſed varie tantum temperatur, variasque formas nanciſcitur. Neque tamen hae formae & affectiones ab ipſa ejus natura differunt. Quemadmodum enim unus idemque homo ſtare, ſedere, ambulare, genuque niti poteſt, nec tamen ideo ſemper novis augetur rebus, a corpore ipſius ſejunctis; ita etiam nil impedit, ne unum idemque corpus ſine ulla nova acceſſione varios induat habitus & figuras. Ex quo efficitur, nil eſſe, quare exiſtimemus, quando corpora inanimata gignuntur, intereunt & mutantur, tum re vera aut naſci aliquid, aut obire, ab ipſa eorum materia diſcrepans: namque nova tantum forma novusque eorum modus producitur. Quodſi vero corpora ad homines referantur & eorum ſenſus, praeter varias, quas ex motus legibus recipiunt, mutationes & affectiones, hanc quoque virtutem illis tribuere decet, poſſe ea multiformes in nobis excitare viſiones: quas quidem viſiones minuti & tardis ingeniis philoſophi formas eſſe cenſent & qualitates in ipſis reſidentes corporibus. Quamlibet ergo corporis vita vacui converſionem & commutationem duobus abſolvi exiſtimabant veteres; quorum unum in ipſis vere eſſet corporibus, multiplex nimirum partium pro ſitus, motus & figurae varietate ad leges mechanicas conformatio, alterum extra corpora in ejus, a quo percipiuntur, ſenſu & animo verſaretur.

Ve-

diſciplinam ab hoc initio profectam eſſe ſtatuit: *Ex nihilo nihil fit.* Quocirca neceſſarium ipſi viſum fuit, hujus etiam ſciti cauſſam tueri, exemplisque docere, placuiſſe illud praeceptum viris, a quibus omnis animi male erga Deum affecti ſuſpicio abeſt. Ego vero, parum abeſt, quin hanc totam defenſionem minus eſſe judicem neceſſariam. Nec enim quemquam tam fuiſſe amentem reor, ut neminem huic decreto favere poſſe diceret, niſi qui Deum & religiones omnes recuſaret.

(y) Ari-

Verum, ne quis a nobis hic somnia temere fingi arbitretur, (y) *Aristotelem* testem appellabimus, qui hoc ipso modo, quo diximus, doctrinam eorum, quos atomi delectant, natam, id est, ex celebri illo rationis decreto, quod ex nihilo aliquid fieri, ac in nihilum reverti, vetat credere, profectam esse, scriptum reliquit: Ἐκ δὲ γίνεσθαι ἐξ ἀλλήλων τἀναντία· ἐνυπῆρχεν ἄρα. εἰ γὰρ πᾶν τὸ γινόμενον ἀνάγκη γίνεσθαι, ἢ ἐξ ὄντων, ἢ ἐκ μὴ ὄντων, τούτων δὲ τὸ μὲν ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον· περὶ γὰρ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης ἅπαντες οἱ περὶ φύσεως· τὸ λοιπὸν ἤδη συμβαίνειν ἐξ ἀνάγκης ἐνόμισαν· ἐξ ὄντων μὲν καὶ ἐνυπαρχόντων γίνεσθαι, διὰ δὲ σμικρότητα τῶν ὄγκων ἐξ ἀναισθήτων ἡμῖν. *Contraria praeterea ex se fiunt mutuo. Insunt igitur* (una vel altera ratione in materia.) *Nam si necesse est, ut, quodcunque fit, id vel ex illis fiat, quae sunt, vel ex illis, quae non sunt; illud autem fieri prorsus nequeat, ut fiat aliquid ex illis, quae non sunt; (de qua quidem re omnes illi, qui res*
44 *naturales scrutati sunt, consentiunt;) quod reliquum est, necessario evenire censent, ut fiat ex illis, quae sunt & insunt: sed haec propter summam molis parvitatem a nobis sensibus non percipiuntur.* Quis, quaeso, *Aristotelem* id sibi velle non intelligit, omnes, qui ex antiquioribus philosophis hoc dogma probaverint: *ex nihilo nil effici, nec in nihilum reverti posse*, atomis, non una quamvis ratione, tribuisse omnia, totumque mundum corporeum ad *corpuscula individua, quae ob exiguitatem sensibus haud percipiantur*, ὄγκους τινὰς διὰ τὴν σμικρότητα ἀναισθήτους ἡμῖν, seu, quod idem est, ad atomos revocasse? Verum concors minime fuit omnium, quibus haec philosophandi via placuit, sententia. *Anaxagoras* certe, licet steterit ab atomis, esse tamen opinatus est praeterea formas & qualitates in corporibus, quae omnino discrepent a naturali partium dispositione. Minori fuisse homo ingenio videtur, quam ut totam veterum philosophorum rationem, qui cuncta, quae in corporibus apparent, ex legibus mechanicis interpretati sunt, comprehendere posset. Interea id, quod totam eorum caussam continet, rationis decretum in dubium nullo modo vocari posse intelligebat: *ex nihilo nimirum fieri nihil, nihilque in nihilum abire posse.* Quamobrem novam prorsus ex atomis philosophandi rationem comminiscebatur, totamque hanc molem corpoream, quae mundum constituit, ex corpusculis genere & natura inter se similibus consistere, docebat. Atomos nimirum variis illis qualitatibus & formis, quae vulgo corporibus inesse creduntur, re vera praeditas esse statuebat, has osseas, illas carneas, rursus alias igneas, alias humidas, quasdam candidas, aliquas nigras, has dulces, illas amaras esse. Hinc & omnia corpora, cu-

(y) *Aristotelem testem*] Sumta sunt haec verba ex *Physicorum Libro* I. *Cap.* 5. *p.* 451. Unum vero hic peccat vir eximius. Ita hunc *Aristotelis* interpretatur locum, ac si eo philosophus ostendisset, quanam via omnes antiqui physici ad istam philosophandi formam, quae ad atomos omnia revocat, pervenissent. At secus sese rem habere intelligent, qui *Aristotelem* evolvent. Namque is de uno loquitur *Anaxagora*, quidve hunc aut commoverit, aut commovere potuerit, ut *homoeomeriam*, quam vocant, introduceret.

(z) Πᾶν ἐν παντί] Et haec *Aristotelis* verba sunt *Physicorum Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 451. Nec aliunde haustum est, quod paullo post sequitur, de *Anaxagora* dictum. De *Anaxagorae* sententia nihil dicam. At duo monebo alia, quae haec legenti inciderunt. (I.) Paucis persuadebit vir egregius, *Anaxagoram*, quod tam pusillo esset ingenio, ut istam philosophandi formam, quae atomis utitur, non omni ex parte comprehenderet, disciplinam suam confinxisse. Non tam hebetem fuisse *Anaxagoram*, omnia, quae de eo accepimus, declarant. Veri omnino simillimum est, acutissimum istum virum, quoniam ex atomis non omnium, quae eveniunt in natura rerum, rationem reddi posse perspiciebat, novam quaesivisse viam, quae difficultates, quas atomi non tollunt, removeret. (II.) Quod neminem physicorum, qui vel ante vel post *Anaxagoram* vixerint, qualitates attribuisse affirmat atomis, id confidentius, quam necesse erat, dictum est. Nescio, an multi veterum physicorum totam *Anaxagorae* doctrinam proba-

cujuscumque demum essent generis, ex omnibus affirmabat atomorum ordinibus, quarum infinitum necesse est numerum esse, quasdam continere, quae universa re & genere in illis corporibus differrent. (z) Πᾶν ἐν παντὶ μεμῖχθαι, διότι πᾶν ἐκ παν-τὸς γίνεται, φαίνεσθαι δὲ διαφέροντα, καὶ προσαγορεύεσθαι ἕτερα ἀλλήλων ἐκ τοῦ μάλιστα ὑπερέχοντος διὰ τὸ πλῆθος ἐν τῇ μίξει τῶν ἀπείρων. *Quodlibet cuilibet admistum esse, quoniam quodlibet ex quolibet fieri cernunt. Videri autem res differentes, & appellari diversas inter se ab eo, quod in mixtione exsuperat propter multitudinem infinitorum.* Ex quibus hoc postremo con-ficiebat, quum corpora aut gignuntur, aut corrumpuntur, aut convertuntur, tum novam minime aliquam formam aut qualitatem de nihilo produci, aut ad nihilum redire, verum atomorum antea exsistentium, variisque formis & qualitatibus in-structarum, vel concretionem vel secretionem totius mutationis caussam esse. Ita nobis luculenter *Aristoteles Anaxagorae* doctrinam enarrat: Ἔοικε Ἀναξαγόρας οὕτως ἄπειρα οἰηθῆναι τὰ στοιχεῖα, διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν, τὴν κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν εἶναι ἀληθῆ, ὡς οὐ γι-γνομένου οὐδενὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. *Videtur autem sensisse Anaxagoras sic esse infinita, quia existimavit, communem physicorum opinionem esse veram, ex nihilo nihil fieri.* At huic sententiae nemo ex veteribus physicis vel ante vel post *Anaxagoram*, qui prae-ceptum hoc, quod saepe diximus: Ex nihilo nihil fit, suum fecerunt, ut *Empe-docles*, *Democritus*, *Protagoras*, deditus fuit. Nam hi omnes non potuerunt, quin corporum primordia ab ὄγκοις ἀνομοίοις, *dissimilis naturae moleculis*, & ἀτόμοις ἀποίοις, *corpusculis nulla alia qualitate vel forma, quam figura, situ & magnitudine, praeditis* arcesserent, formas esse & qualitates, ab ipsa rerum materia distinctas, negarent, corporibus denique, quaecumque contingunt & accidunt, ad leges motus nostros-que sensus referrent. Quodsi enim hoc aliquis ratum habeat, nihil posse oriri ex nihilo, nec ad nihilum reverti, aut id fateatur, necesse est, quod *Anaxagoram* fecisse accepimus, formas & qualitates corporum, ab ipsa diversas eorum mate-ria, antequam nascatur aliquid, vel intereat, certis inesse minutissimis corpuscu-lis, aut vero hoc oportet tueatur, qualitates illas nihil esse, nisi ipsam corporum materiam, varia ratione, ut leges exigunt mechanicae, temperatam, nec uno mo-do sensus nostros ferientem. Igitur consequuti jam sumus, quod propositum nobis erat, idque demonstratum dedimus, omnem eorum philosophiam, qui corpuscu-lis utuntur, unius hujus sciti progeniem esse: Fieri nullo modo potest, ut ex ni-hilo producatur aliquid, aut in nihilum (*a*) occidat & abeat.

§. XXIX.

baverint: an vero quisquam eorum, quos ante *De-mocritum* & *Leucippum* naturae rerum operam de-disse novimus, omnes corpusculis individuis quali-tates detraxerit, id vehementer mihi videtur esse dubium. Adjungent sese mihi fortassis, qui ea le-gerint, quae supra de *Empedocle* & aliis disseruimus.

(*a*) *Occidat & abeat*] Perspicacitatem & inge-nii vim in hac tota originum philosophiae atomis fretae explicatione, neminem arbitror desideratu-rum esse. At (I.) non deerunt, ut opinor, qui rem aptius, brevius & ad intelligentiam lectorum accommodatius proponi potuisse, censebunt. Erunt forte etiam, quibus molestum videbitur, quae se-mel dicta sunt, repeti aliquoties. His utinam in versione mihi licuisset consulere! Feci, quod po-tui, ut mentem auctoris perspicue aptisque verbis redderem, orationemque valde impeditam, &, si dicere licet, nonnumquam asperam & spinosam temperarem. At ordinem rerum, sententias to-tumque habitum mutare nefas duxi. Haec velim ubique in memoriam sibi revocent lectores. (II.) Forte alii inconstantiae virum doctum arguent. Propositum ipsi est ostendere, pervulgatum illud rationis praeceptum: *Ex nihilo nihil fit*, eo de-mum adduxisse veteres, ut in atomos qualitatis omnis nescias totam rerum naturam dissolverent. At interdum sic loqui videtur, ac si censuisset, ideo tantum hoc scitum adoptasse, & tam acriter inculcasse veteres, ut atomorum doctrinam tanto facilius tueri possent. Quod si verum esset, non ab hoc decreto atomi, sed ab atomis decretum hoc manasset. Verum qui expendent & ponderabunt

H 2 Q...

45 §. XXIX. Reliquum eſt, ut doceamus, illud ipſum praeceptum, quod adduxit veteres, ut formis atque qualitatibus litem moverent, corpuſculaque in earum locum ſufficerent, in hanc eos impuliſſe ſententiam, ut mentes corpore vacuas eſſe faterentur, animosque tam hominum, quam animantium ex illarum eſſe ordine, nec idcirco vel gigni vel interire poſſe, praeciperent. Formas & qualitates, id quod jam vidimus, hac argumentatione adorti erant: Nemo unus inficiatur, corporum proprietates & formas, quemadmodum oriuntur, ſic etiam occidere. Jam ex nihilo ne cenſeamus aliquid exiſtere, aut ad nihilum reverti poſſe, ſana repugnat ratio. Igitur ſic decet exiſtimare: qualitates iſtas unice ex multiformi materiae ſtatu, quem multiplex figurae, ſitus & motus efficit ratio, & diverſa ſenſuum noſtrorum affectione proficiſci. Nam quod ad *Anaxagorae* opinionem attinet, qui atomos exiſtere opinatus eſt, omnibus illis, quae corporibus inſunt, proprietatibus naturaliter inſtructas, perennesque & perpetuas, ſatis apparet, nihil eam eſſe, niſi depravationem caſtae & integrae de atomis doctrinae, philoſophique non differentis, verum ſomniantis, commentum, quod perpaucos amatores reperit. Iſthuc igitur poſtquam ratiocinando pervenerant, de hominum & animalium mentibus ita philoſophabantur: Evidens eſt, homines & bruta animantia non eſſe meras machinas, mentemque diſtinctum aliquid eſſe a materia variaque ejus compoſitione. Figuram enim, magnitudinem, ſitum atque motum, vitam, cogitationem, ſenſum, conſcientiam, rationem & intelligentiam, deſiderium & voluntatem producere poſſe, quisnam ſibi ſanus perſuadeat? Ergo mentes nullo modo ſic gigni poſſunt & corrumpi, quemadmodum corporum qualitates naſcuntur & intereunt. Ἀδύνατον γίνεσθαί τι ἐκ μηδενὸς προϋπάρχοντος. *Fieri nullo modo poteſt, ut fiat aliquid, niſi ex eo, quod ante exſtitit.* Quomodocunque corpora & materia componatur & coagmentetur, nihil tamen rationis & intelligentiae, nihil ſenſus, cogitationis & vitae in illa exorietur. Proinde, ſi quis animas ex corporibus prodire, quum generantur homines, opinatur, is, quod prorſus ineptum & a ratione averſum eſt, rem magnam ex nihilo fieri praecipit. Quoniam, ſic veteres ſubducebant rationes, quoniam ex ordinaria naturae lege corporum qualitates & formae exſiſtunt & pereunt, ideo ab ipſa corporis materia variaque ejus compoſitione differre nequeunt. At quoniam animus univerſa re & natura diſcrepat a corporum materia, ejusque multiplici affectione & colligatione, ideo ex illis rebus non eſt, quae cum corporibus oriuntur & occidunt, generantur & corrumpuntur, ſed per ſe ipſum conſtat, propriumque ſibi, unde proficiſcitur, initium habet. Modi nempe rerum gignuntur & deſtruuntur, non ipſae res, quae re vera exſiſtunt. Magno ergo intervallo quum priſci philoſophi mentes hominum & animalium, formasque & qualitates rerum inanimatarum diſtare animadverterent, utrarumque ortus etiam valde inter ſe differre docuerunt. Corpus enim quando vitae expers gignitur, nihil novi accidit materiae, ex qua conſtat, quod antea non habuerit, verum nova tantum forma novusque modus exſiſtit materiae. Quemadmodum forma domus, ſellae, menſae ab ipſa minime differt materia; ita nec ſpecies iſta, quam lapides, ligna, ſanguis, oſſa, caro, ceteraque corpora naturalia, dum generantur, induunt, aliquid eſt ab ipſa horum corporum materia ſe-

pa-

omnia, nec aequitati locum dare recuſabunt, hanc inconſtantiam intelligent non tam in re ipſa, quam in orationis forma & loquendi modis quaerendam eſſe. Conſtat ſibi vir eximius, ſi ſumma ſpectetur rei, etſi in tradendi modo a ſe ipſo diſſentire interdum videatur.

(c) *Anaxa-*

paratum. Nihil hac in re diſcriminis intereſt inter opera, quae hominum arte, & quae naturae fiunt & comparantur induſtria. Neutra, quando conſtruuntur, aliquid, quod ab ipſa diſcrepet materia, nanciſcuntur. Aqua in vaporem abit, lumen flammam recipit, ignis in fumum tranſit, herba carnis, lactis, oſſium naturam adipiſcitur. Quae omnia & multa alia quum contingunt, idem evenire putandum eſt, atque tum, quando ex lana veſtimentum, ex lino linteum conficitur, ex rudi & impolito ſaxo ſignum pulcherrimum fingitur, lateres, ligna, calx, 46
quae confuſe antea & perturbate jacebant, ſic arte committuntur, ut plena dignitatis domus exſtruatur. Sicut in his nihil mirabiliter ex nihilo producitur, ſed materia tantum nova ratione diſponitur & exornatur; ita nec in illis ejusmodi quid evenit. Eadem ſemper eſt, ſi naturam ipſam intuearis, materia, quae rerum univerſitatem continet, nec augetur etiam vel diminuitur, verum, Protei inſtar, in mille formas innumerabilesque ſpecies convertitur. Itaque, quod nos generationem appellamus inanimatarum rerum, id nihil eſſe conſtat, quam formae, modi, rerumque externarum commutationem, ipſa eadem, quae antea fuerat, permanente materia.

Verum longe ſecus de hominum & animalium generatione cogitandum eſt. Ea minime tota nova particularum coagmentatione & diſpoſitione abſolvitur. Namque res in ea ſingularis & eximia cum ipſamet conjungitur materia, quae, quum prorſus ab hac ſit diſtincta, neque fieri ex ea ullo modo queat, aliunde perferatur ad eam, neceſſe eſt. Aedes quidem magnificae re ipſa & natura non differunt a materia ſua, quae diſſipata & in varias partes diſtributa fuerat antea, ſed modo tantum exſiſtendi externisque rebus. Verum homo vivus mortuumque cadaver non ſpecie modo formaque corporis externâ differunt, ſed ipſa etiam natura. Nam quum ille mentem habeat in ſe corpore vacantem & ſimplicem, quae multiplices actus edit, hoc omni ſpiritu & motu deſtitutum jacet. Atque hoc non ignoraſſe mihi videtur (b) *Anaxagoras:* qui quum atomos fingeret oſſeas, carneas, igneas, frigidas, virides, rubras, & innumerabiles alias, ne fateri cogeretur, ex nihilo fieri aliquid, aut in nihilum redire, eaque corpuſcula immutabilia eſſe, nec modo ante generatum corpus, ſed etiam corrupto illo, per ſe conſiſtere aſſeveraret, nusquam tamen atomos animales ſenſuque & ratione praeditas ſtatuiſſe legitur. Stolidus ſit, qui ſibi perſuadeat, ideo ab ejusmodi corpuſculis abhorruiſſe hominem, quod rubrum quidem & nigrum, frigidum & calidum, non item ſenſum & intelligentiam, res eſſe vere exſiſtentes, crediderit. Quamobrem haud dubie cenſuit, quum ſic inſtitueret, conſilium & rationem ad formas & qualitates corporeas referri minime poſſe, ſed proprietates mentis cujusdam eſſe corpore prorſus carentis. Ex quo conſequitur, vitas eum omnes atque animos haud aliter per ſe ſine corporibus conſtare judicaſſe, atque corporeas illas qualitates & formas, quas parilis naturae atomis ineſſe praedicabat.

§. XXX. Nihil ergo controverſiae habet id, quod diximus, illam ipſam rationis legem, quam ſaepe memoravimus: *ex nihilo nil fieri, aut in nihilum abire*, veteres philoſophos in eam conjeciſſe ſententiam, ut perennes eſſe hominum animos do-

(b) *Anaxagoras*] Locuples nobis auctor eſt *Ariſtoteles Libro* I. *de anima Cap.* 2. *p.* 5. *T.* II. & *Metaphyſ. Lib. I. C.* 3. *T.* IV. *p.* 266. *Anaxagoram* ſingulis animalibus peculiarem animum ab atomis, quibus ea conſtare putabat, diſtinctum dediſſe.

 (c) *Trans-*

docerent, & ab omni concretione corporea liberos. Nulla res vere exſiſtens ad nihilum ſuis viribus redire poteſt: quod ſi poſſet fieri, cuncta, longo & diuturno elapſo tempore, ad nihilum reciderent. Mens autem natura eſt, quae vere per ſe conſiſtit, nec certus corporis, quo cincta eſt, modus, verum diverſi prorſus a corpore generis. Quam propter cauſſam, ſi homo moriatur, animus ejus manere, & in quodam hujus univerſitatis loco commorari debet. Omnes naturales converſiones aut rerum externarum commutationes ſunt, ejusdemque materiae multiplices conformationes & temperationes, aut vero concretiones & ſecretiones, rerumque hujus orbis, non ſecus ac litterarum in anagrammatis, trajectiones. Ipſa rerum univerſitatis ſubſtantia ſemper eadem & inviolata permanet. Generationem & corruptionem corporum inanimatorum is demum rite comprehendet, qui eam cum domus, ſellae vel menſae fabricatione ac diſſolutione contulerit. Aut enim una eademque materia vario modo diſponitur, aut vero plures res miſcentur aut ſeparantur, concreſcunt aut diſſipantur. Pariter animalium generatio & corruptio nihil eſt, quam

—— *μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων.*

Conjunguntur animae cum ſingulis corporibus, ac viciſſim deinceps ab illis ſejunguntur, non ſecus ac ſi quaedam earum in hoc orbe trajectio eſſet, ut litterarum in anagrammatis. Mente ac vita ex corpore fugiente, illa quidem moles corporea, quam antea animaverat, jacturam facit, motuque & ſpiritu privatur; at ipſa nihil amittit rerum univerſitas, eo quod animus ſedem tantummodo mutet, & in aliam regionem (*c*) transferatur.

47 §. XXXI. Etiam hoc addo, illud ipſum, quod veteres commovit, praeceptum rationis, ut immortales eſſe crederent animos, & ſimiliter duxiſſe eos neceſſario, ut una *προϋπάρξιν*, praeexſiſtentiam animorum defenderent: ex quo dogma de tranſitionibus eorum & migrationibus, quod *μετενσωμάτωσιν* vocant, profluit. Quidquid enim ante ullius animalis generationem exſtitit, certoque loco olim verſatum fuit, id quis neget in corpus animalis illius, in quo nunc eſt, commigraſſe? Quod ad co-

(*c*) *Transferatur*] (I.) Si hoc ſolum affirmaſſet *Cudworthus*, fieri potuiſſe, ut veteres quidam philoſophi, quos delectarunt atomi, hoc modo ratiocinarentur, ut nos hodie: *In materia nihil eſt, niſi forma, motus, ſitus. At ſenſus, conſcientia, ratio, conſilium a forma, ſitu & motu proficiſci nequit. Igitur ſit aliquid, neceſſe eſt, in homine a materia prorſus ſeparatum*; non eſſet, cur id reprehenderit aliquis. Eadem enim veteres uſi ſunt, qua nos utimur, rationis facultate. At quod antiquos ita reapſe ratiocinatos eſſe confidenter affirmat, id ſine teſtibus pauci recipient. (II.) Aſſumit vir doctus, quod in controverſiam venit, nullum fuiſſe veterum phyſicorum, quin naturam rerum cenſeret ex atomis, iisque omni forma & qualitate nudis, concretam eſſe. (III.) Omnes, qui animos quondam poſt fata permanere putarunt, ad hanc delatos eſſe ſententiam pugnat, quod atomis hunc orbem concluderent. At quem, quaeſo, fugit, multos, qui animorum perennitatem crediderunt, ab atomis alienos fuiſſe? *Platonem* ipſum non audet referre inter atomorum tutores vir doctus: & is tamen animos non exſtingui cenſuit. Quapropter alio modo in hanc impulſus fuerit ſententiam, neceſſe eſt. (IV.) Si tam facilis eſt & expedita ab atomis ad animorum immortalitatem via, quonam fato factum eſt, ut nulli magis abhorrerent olim ab hoc dogmate, quam illi, qui ex atomis omnium ſibi maximam exiſtimationem acquiſiverunt? *Epicurum*, *Leucippum*, *Democritum*, & reliquos atomorum ſtatores, quis ignorat, animis interitum minatos eſſe? Hoccine contigiſſet, ſi, quod vir egregius putat, nemo ſobrius atomis favere, & animis exitium decernere poſſet? (V.) De-

eorum vero sententiam attinet, qui animos in brutorum etiam animantium corpora transire judicarunt, multis quidem veterum satis ea visa fuit probabilis & veritati consentanea: at (*d*) *Timaeus* tamen *Locrus*, nec pauci ex illis alii, qui disciplinam acceperunt a *Pythagora*, ab ea abhorruerunt, neque hoc dogma aliter spectari voluerunt, quam ut significationem quamdam miserrimi ac turpissimi status, quem animi sortiantur, qui vitiorum sese committerent imperio. (*e*) *Aristoteles* ceterum accommodate prorsus ad ea, quae supra retulimus, nil magis veteres metuisse philosophos, memoriae prodidit, quam hoc, ne ex eo, quod non est, prodiisse aliquid dicerent: ὅτι μάλιστα φοβούμενοι διατετελήκασιν οἱ παλαιοὶ τὸ ἐκ μηδενὸς γίνεσθαί τι προϋπάρχοντος. Quodsi verum est, non potuerunt, quin omnium animalium mentes ante corporum exstitisse generationem ducerent. Certe philosophos antiquos, quos perennitatem animorum probasse accepimus, non ignotum est, hoc dogma sic intellexisse, ut, quas perennes credebant, mentes & ante corpora exstitisse, & permanere, dissipatis & dissolutis corporibus, dicerent. Neque aliquem ex eorum familia, qui ante natum Servatorem pro immortalitate pugnarunt mentium, nominari posse putem, qui a dogmate isto de animis ante corpora exsistentibus abhorruerit. Vehementer nimirum omnes verebantur, ne, si docerent, generatas esse animas, dissolutionem & corruptionem earum pariter fateri cogerentur. Qua quidem de caussa, qui mori posse animos negabant, id sibi in primis putabant dari, ut animas jam fuisse, nondum ortis corporibus, demonstrarent: quo concluso, proclive illis probatu erat, corpora licet intereant, animis tamen nihil inde creari periculi. Hac disputandi forma (*f*) *Platonem* uti videmus: Ἦν πȣ ἡμῶν ἡ ψυχὴ, πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἴδει γενέσθαι, ὥστε καὶ ταύτῃ ἀθάνατόν τι ἔοικεν ἡ ψυχὴ εἶναι. *Si anima nostra fuit alicubi, antequam in humana specie appareret, fluere inde omnino videtur, esse eam immortale aliquid.* Ante vero *Platonem* qui persuasum esse cupiebant aliis, fuisse mentes, antequam gignerentur corpora, sic potissimum solebant concludere rationem: Anima natura est per se consistens, nec cum corpore variisque corporum affectionibus commune habet aliquid. Nulla vero ejus generis natura ex nihilo potest oriri, aut ex alia dissimillimi generis procreari. Obstat enim, quo minus id fieri queat, decretum hoc rationis: Nihil potest nasci ex nihilo, ἐκ μηδενὸς ἐνυπάρχοντος ἢ προϋπάρχοντος. In illis, quae ex lege fiunt naturae, generationibus materia tan-

(V.) Denique id quidem praeclare intelligo, eum, qui materiae nihil, praeter motum, figuram & situm relinquit, huc cogitando facile adscendere posse, ut esse aliquid in nobis a materia & corpore separatum constituat; at viae aliquid, nisi fallor, restat, antequam idem ad animorum immortalitatem perveniat. Nec enim videtur indissolubile hujus connexi vinculum esse: Est aliquid in nobis a corpore secretum. Ergo est aliquid immortale in nobis. Quae nos rationis vel naturae lex credere jubet, omnia, quae a crassiori remota sunt materia, aut a corpore secerni queunt, immortalia quoque esse & perennia?

(*d*) *Timaeus Locrus*] Legatur *Libellus* eius *de anima mundi & natura* inter *Thom. Galei Scriptores mythologic.* p. 566. Nec aliter *Platonis* mentem interpretatur *Chalcidius in Timaeum Platonis* C. 196. *p.* 349. 350. Plures omitto alios, quos in vulgus notum est ea, quae *Plato* & *Pythagoras* de migrationibus animorum in feras bestias tradiderunt, ad res morales & imitationem vitiorum, quae brutis insunt animantibus, traxisse.

(*e*) *Aristoteles*] *De generatione & corruptione Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 701. *T.* I. *Opp.*

(*f*) *Platonem*] *Socratis* haec argumentatio est apud *Platonem* in *Phaedone p.* 382. Sic *Socrates* ratiocinatur: Quum tam celeriter, quae illis explicantur, arripiant animi & memoria teneant, necesse est, esse in illis insitas & innatas rerum notiones. His igitur notionibus haud dubie in alia quadam vita fuerunt imbuti, antequam in haec corpora descenderent. Fuerunt ergo animi, antequam jungerentur corporibus. Hoc si verum, illud etiam probabile est, esse eos natura immortales.

(*g*) Qui

tantum, quae antea in orbe terrarum exſtiterat, nova ratione temperatur & diſpo-
48 nitur. At vim quamdam animalem & ſentientem in corpore fuiſſe antea, nemo
dixerit ſapiens. Magnitudo, figura, ſitus & motus nihil habent vitae & cogita-
tionis. Quare animam non ex illis eſſe rebus, quae gignuntur, quales ſunt cor-
porum formae & qualitates, ſed naturam peculiarem, nec generationi nec cor-
ruptioni obnoxiam, exiſtimare decet. Humanum corpus genitum atque factum
eſſe, recte dicitur, eo quod materia ejus, quae ante jam fuerat, novam prorſus
in generatione formam accepit, licet nihil ab ipſa ejus ſubſtantia diverſum ei ſit
additum. Nec is male loquitur, qui totum hominem aut animal corrumpi ait &
generari, ſi id tantum de animae & corporis, quibus homo conſtat, conjunctione
ac disjunctione velit intelligi. At ipſa mens in ſe ſpectata, ſi his ſtandum ſit
principiis, nec gigni poteſt, nec diſſolvi, verum ſicut ante corporis exſtitit or-
tum, ita etiam poſt fata & obitum hominis ſuperſtes manet, non ſecus ac illa,
qua corpus conſtat, materia, quam ab ipſo mundi jam exſtitiſſe contendunt exor-
dio, qui hac ratione philoſophantur, neque ulla ſui parte perire, animali exſtincto,
aut ad nihilum redire diſputant, etiamſi particulae corporis diſturbentur, ac per
re-

(*g*) *Qui aeternum*] Haec ut capienda ſint, vix aſſequor. (I.) Duplicem conſtituit philoſophorum claſſem vir doctus, qui ante natum Servatorem vixerint: alteram eorum, qui mundum eſſe aeternum affirmaverint, alteram eorum, qui negaverint. Verum, ſi a Judaeis diſcedas, neſcio, an ullus antiquorum philoſophorum mundum negaverit aeternum eſſe. Omnes mihi aeternum profeſſi videntur eſſe mundum: hoc uno vero disjunguntur, quod nonnulli, ut *Ariſtoteles*, formam & materiam ſimul hujus orbis, alii vero, quorum princeps facile *Plato*, materiam tantum aeternam, formam vero a Deo comparatam, dixerunt. (II.) Fingamus vero, ſic eſſe viri docti diſtinctionem inter eos, qui mundum aeternum eſſe vel affirmaverint vel negaverint, intelligendam, ne ſic quidem omnia erunt aperta. Qui formam non minus, quam materiam mundi, exiſtimarunt aeternam eſſe, ut *Ariſtoteles*, quid de animis eorumque natura judicaverint, vehementer incertum & obſcurum eſt. Neque carent argumentis, qui putant, Peripateticis non eſſe viſum, animos naturas eſſe per ſe conſtantes, & ſeparatas ab omni corpore. Materiam vero qui tantum duxerunt aeternam eſſe, non item mundi formam, eos notum eſt animos ex ipſo eduxiſſe Deo, ac pro divinae naturae particulis habuiſſe, quas Deus in haec corpora terrena detruſerit, ut culpam olim admiſſam luerent. Igitur animos non cenſebant tum primum eſſe natos, quum Deus in rudem & indigeſtam materiam formam induceret, ſed ex infinito tempore, non ſecus ac ipſum Deum, fuiſſe.

(*h*) Ἀμέλει] Ita *Syneſius* loquitur *Epiſtola* 105. p. 249. *Opp.* Liberum fuiſſe cuivis videtur inter Chriſtianos, antequam certamina moverentur de *Origene*, de ortu animi, quemadmodum vellet, ſentire. Verum, motis his de *Origene* controverſiis, quem docuiſſe conſtat, animos fuiſſe, antequam corpora naſcerentur, libertas haec ſublata, & macula quaedam inuſta fuit illis, qui ſimilia docerent. Interim & ante & poſt *Origenem* maximi nominis doctores huic dogmati faviſſe, nullum dubium eſt. Teſtimonia *Henr. Morus* in *Praefat. ad Opera philoſophica* §. 18. ſ. p. 20. & *Leo Allatius Notis ad Methodii Sympoſion p. 96. ſ.* bene multa collegerunt.

(*i*) *Fovebat*] Non hic ea repetam, quae paullo ante animadverti; nec monebo, vehementer incertum eſſe, an ita veterum quiſquam rationem ſubduxerit, ut hic arbitratur vir doctus: ſed de univerſa re nonnulla breviter dicam. Putat vir doctiſſimus, atomorum doctrinam in eam veteres ſententiam adduxiſſe, ut animos, natis nondum corporibus, exſtitiſſe, & per multa errare corpora, crederent. Ego vero certiſſimum arbitror, multos eorum origines animorum corpore antiquiores feciſſe, & de variis eorundum itineribus praecepiſſe, qui *Democriti* diſciplinam aut plane ignorarunt, aut ſibi, ut *Plato*, fugiendam eſſe duxerunt. Praeterea nullo modo conſequi me poſſe profiteor, cur illi, qui ad atomos refert omnia, neceſſario etiam credendum ſit, natis nondum corporibus, fuiſſe animos, & in nova ſemper proficiſci corpora. Dabo, eum, qui atomos in deliciis habet, meditando huc eniti poſſe, ut conſtituat, illud, quod cogitat in nobis, naturam eſſe, cui nihil commune ſit cum materia & corpore, quod incolit. At huic homini quam neceſſitatem afferent atomi, ut iſtam naturam, quam videt a corpore ſegregatam eſſe, non modo immortalem eſſe fateatur, ſed etiam corpore priorem? Nec enim, quid impediat, video, quo minus, totus li-
cet

rerum universitatem mirifice disjiciantur. Hac via omnes, qui ex atomis inter veteres philosophati sunt, non modo animas naturas esse a corpore separatas, verum etiam aetate toto hoc orbe singulisque, vel minimis etiam, quibus ille continetur, partibus & atomis non inferiores, concludebant. (g) Qui aeternum ducebant esse mundum, his *aeternitas* etiam *animorum*, ut a *Cicerone* vocatur, placebat. Qui vero certo tempore coepisse orbem, & a Deo conditum esse contendebant, hi mentes una cum ipso natas esse asseverabant mundo, nec se ulla patiebantur adduci ratione, ut aliquam brutae materiae pulverisque vita carentis particulam hominum & animalium mentes aetate crederent antecedere. *Synesium*, licet Christi nomen profiteretur, ne spes quidem episcopatus impetrandi commovere poterat, ut hoc philosophiae, quam a teneris hauserat, scitum vel repudiaret vel occultaret. (h) Ἀμέλει τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν. *Numquam ego adducar, ut credam, animam meam corpore juniorem esse.* Sed mirabilis videtur fuisse aetatis, qua *Synesius* vixit, moderatio. Nec enim hanc tantum homini sententiam reliquit, verum etiam multo deteriorem aliam in eo patienter tulit de corporum in vitam reditu, quam non dissimulanter (i) fovebat.

§. XXXII.

cet ex atomis compositus sit, animum tamen existimet tum condi a Deo, quum corpus gignitur? Quid eumdem, quaeso, impellet, ut hunc animum nova semper ingredi corpora decernat? Quae vis est connexi hujus: Atomi sunt: Ergo credamus, animos, non secus ac Vlyssem, errare perpetuo, & uno corpore relicto, ad alterum proficisci? *Plato* certe non ab atomis argumentum duxit, ut probaret, animos fuisse, priusquam nascerentur corpora, sed ab innatis & insitis notionibus. Sic enim *Socrates* in *Phaedone p.* 382. *Opp.* disserit: Sunt in animis insitae rerum omnium formae ac species. Igitur aliam quamdam vitam vixerint, necesse est, antequam corporibus jungerentur, idque nihil est, quam reminisci ac recordari, quod nos discere vocamus. Alii alia via ad eandem opinionem profecti sunt. Mihi, veterum sententias & scita diligenter expendenti, praeter alia, quae nunc omitto, haec videtur origo esse sententiae de animis ante corpora exsistentibus. Chaldaei veteres, Aegyptii, & omnes fere populi, qui solem orientem spectabant, rerum humanarum administrationem, curam & gubernationem a Deo certis esse geniis commissam, judicabant, Deo ipso a molesta illa procuratione cessante. Placuit haec sententia quoque *Platoni.* Vid. *de legibus Libro* IV. *p.* 597. *Opp.* & alias. Et quid dicam? Illis etiam inter Christianos placuit, quorum magna fuit in primis auctoritas. Legi velim *Athenagoram Apologiae pro Christianis Cap.* 22. *p.* 97. 98. & *Justinum M. Apologiae* I. *Cap.* 5. *p.* 44. Animam vero qui existimabant immortalem esse, & a corpore segregatam, his merito geniorum viribus longe videbatur superius, tam nobilem tamque praestantem fingere naturam. Ipsi ergo Deo tantae molis opus tribuendum esse, intelligebant. At Deus, ut putabant, cessaverat post orbem constructum a rerum humanarum procuratione. Id igitur unum relinquebatur, ut ipsum Deum ante orbem conditum omnes ex se genuisse animos asseverarent. Supererat, ut explicarent, quemadmodum Deus tantae dignitatis & praestantiae naturas, incolumi & salva benignitate & bonitate sua, in tam misera & aerumnosa corpora demittere potuisset. Huic ut satisfacerent difficultati, animorum culpa, non Dei, id evenisse, docendum ipsis omnino erat. Peccasse igitur animos, & carceri corporis, alis resecatis, a Deo commissos esse tradebant, ut poenas sustinerent facinorum, quibus Deum laesissent. Hinc plana erat & expedita via ad migrationes & itinera mentium. Primum incredibile erat, tot genios sceleribus sese in Deum contaminasse, quot homines vixissent a nato orbe, quot viverent, quotque victuri semper essent. Tanto illis, de quibus loquimur, hoc a ratione remotius videri debebat, quod immensam fere mundo aetatem tribuerent. Vid. *Jac. Perizonius* in *Antiquitatibus Aegyptiacis C.* 2. *p.* 14. *s.* Itaque definitum & certum quemdam numerum geniorum, qui in Dei majestatem peccassent, constituere, & orbem veluti animorum ultro citroque commeantium comminisci, ratio ipsa flagitabat. Deinde non poterant a se impetrare, ut benignitati divinae consentaneum ducerent, ad infinitum tempus tantis miseriis naturae suae particulas addicere. Quare rite purgatis mentibus reditum ad Deum patere, non poterant non praecipere. Interim plerosque animos de nulla re minus cogitare videbant, quam de purgatione sua, contra vitiis immersos novas semper sordes contrahere. Longum igitur illis exsilium decernebant, mentesque corpore uno solutas ad alterum confestim abire, praecipiebant, dum de-

49 §. XXXII. Ceterum, quae adhuc disputavimus, ea hoc etiam extra controversiam ponunt: qui ex antiquis atomorum patronis animos ante corpora exsistere, nec perennes esse tantum, sed & omnis materiae expertes, docuerunt, eos non de solis hominum animis id intellectum voluisse, verum omnes universe mentes, cujuscumque demum essent generis, hac sententia comprehendisse. (*k*) Ante nimirum, quam ludum aperiret *Cartesius*, nullus exstitit propemodum, qui hoc sciscitaretur, aut in controversiam vocaret: An in animis brutorum animantium sentiendi atque cogitandi aliqua virtus esset. Veteres nimirum, quoniam haec duo toto agnoscebant genere disjuncta esse, vivere & ad certas naturae leges necessario aptari, omnem sensum, vitam & cogitationem esse aliquid omnino diversum a materia corporis, nec inter concitationes variasque affectiones materiae ullo referri pacto posse, decernebant. Ex quo conficiebant, universam, quae nunc in orbe versatur, animorum familiam ab ipsis ejus jam exstitisse primordiis, & perpetuo in posterum futuram esse: fieri non posse, ut mens quaedam procreetur, quae nec sit, nec ab omni aevo jam exstiterit: denique, sicut nullius rei materia vel producitur vel ad nihilum revocatur, ita ne unam quidem ex illis, quae nunc sunt, mentibus destructum & dissipatum iri. Totam igitur hanc, quam conditam videmus rerum universitatem ex corporibus naturisque simplicibus & corpore vacantibus constare, praecipiebant. Quaecumque vero in ea vel generationes vel corruptiones aut mortes hominum & animantium accidunt, has nihil esse judicabant aliud, quam unius ejusdemque rei innumerabiles perpetuasque trajectiones & conversiones. Quemadmodum ex iisdem litteris, quae semper eaedem manent, infinita vocum atque syllabarum series sensim ac paullatim coagmentatur & construitur; ita, quidquid fit & interit in orbe terrarum, ex eorum mente varie tantum temperatur, disponitur & afficitur, rebus ipsis salvis & integris permanentibus.

50 §. XXXIII. Ergo, quod propositum erat, perfecimus, atque idem, quod antiquioribus persuasit physicis, praeceptum rationis, ut rerum naturalium primordia ab atomis repeterent, eo quoque impulisse homines ostendimus, ut naturas esse simplices, nullo corpore adjuncto, faterentur. Quum id sibi viderent a ratione imperari, ut formas corporum ab ipsa eorum materia non segregari posse, sed varias tantum unius rei affectiones & temperationes esse, crederent, non potuere, quin hoc simul pro certo haberent, nullam cogitantem naturam, nullam vitam & animam, cujuscumque etiam foret indolis, vel gigni vel corrumpi; contra omnes & ante corpora exstitisse, & post corporum obitum salvas & inviolatas permanere. Ne quis vero suspicetur, conjecturis unice hanc caussam contineri, ipsas nunc audire juvabit philosophorum voces, significantium, hoc unum rationis decretum:

Ex

deformitatem exuissent, & maculas eluissent, Deo exosas. Sed quacumque demum ratione ad haec dogmata delati sint veteres, id quidem certum esse arbitror, atomos in se spectatas aut nulli, aut profecto paucis auctores eorum fuisse. Ceterum conferri hic debet §. 34. quo sententiam suam explicatius enarravit.

(*k*) *Ante-Cartesius*] Haec non universe debent accipi. Nam quae *Cartesius* de brutis docuit animantibus, ea magnam partem aliis jam ante cum in mentem venisse, inter viros hodie doctos constat. Vid. *Petr. Bayle Diction. histor. & critique Tom.* III. *voce Pereira p.* 2231. *s.*

(*l*) Ἄλλο δὲ] Hi versus *Empedoclis* leguntur apud *Plutarchum Libro adversus Colotem P.* 4. *T.* II. *Opp.* & ex parte apud *Aristotelem de generat. & corrupt. Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 698. *T.* I. *Opp.* Cujus est Latina versio, quae hic legitur,

Ex nihilo nihil fieri, nec in nihilum recidere potest, cum ad formas qualitatesque corporum expugnandas, atomosque in earum locum sufficiendas viam sibi munivisse, tum ad Dei cognitionem, mentiumque ab omni corpore secretarum, nec minus ante, quam post corpora exsistentium, notitiam sese deduxisse. Loquatur unus loco omnium *Empedocles*, cujus locum primo producemus, quem antea jam ex parte exhibuimus:

(*l*) Ἄλλο δέ σοι ἐρέω· φύσις οὐδενός ἐστιν ἑκάστῳ
Θνητῶν, οὐδέ τις οὐλομένη θανάτοιο γενέθλη [*],
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων
Ἐστὶ, φύσις δ᾽ ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισι.

[*] Alii legunt τελευτή.

Quos versus sic Latine versos reperio:

Ast aliud dico: nihil est mortalibus ortus,
Est nihil interitus, qui rebus morte paratur;
Mistio sed solum est & conciliatio rerum
Mistilium: haec dici solita est mortalibus ortus.

Totam dicti hujus sententiam manifestum est hanc esse: Nullam omnino naturam esse, nullamque rem creari, quae non antea exstiterit: nullam novam produci substantiam, quae re ipsa non prius fuerit: haud igitur, quando corpora inanimata vel generantur vel dissolvuntur, formam aut qualitatem quamdam, ab ipsa diversam materia, vel produci vel destrui, sed materiam tantum novo modo affici, temperari & exornari. Secus sese rem habere, quum animalia vel homines gignuntur & occidunt: mentes nimirum naturas esse diversi a materia generis: exstitisse eas per se, antequam ullo cum corpore jungerentur, nec interituras esse: nullum de novo creari animum, qui non diu ante exstiterit, nec ullum ita posse disturbari & disjici, ut in nihilum recidat. Homines igitur & animantia, quando vel nascuntur vel obeunt, tum mentem ejusmodi aut corpori sociari, aut a corpore discedere. Id ipsum persequitur *Empedocles* his versibus:

(*m*) Νήπιοι. οὐ γάρ σφιν δολιχόφρονές εἰσι μέριμναι,
Οἳ δὴ γίνεσθαι πάρος οὐκ ἐὸν ἐλπίζουσιν,
Ἤτοι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἁπάντῃ.

Stulta

is vocabulum φύσις *ortus* vertit: qua in re *Plutarchum* sequutus est, qui *loc. indic.* nomen φύσις hic poni pro γένεσις observavit. *Cudworthus*, qui longiorem paullo post carminis hujus interpretationem affert, multa in eo sibi visus est videre, quae omnibus obscura, nisi fallor, erunt. De generatione rerumque secretione & concretione hic disserere *Empedoclem* intelligo: verum de perennitate animorum, deque eorumdem ante corpora & materiam ortu nihil prorsus lego. Nec tamen difficile fuit doctissimo viro, qui sententiarum, quas receperat, amore inflammatus erat, horum dogmatum in his versibus expressa vestigia cernere. Ita saepe studia magnos etiam homines abripiunt, ut multo, quam necesse erat, perspicaciores sint in veterum dictis exponendis.

(*m*) Νήπιοι] Et hos versus ab interitu servavit *Plutarchus Libro adversus Colotem p.* 1113. T. II.

Stulta & prolixas non admittentia curas
Pectora, qui ſperant, exſiſtere poſſe, quod ante
Non fuit, aut ullam rem peſſum protinus ire.

Ad quos verſus ſic *Plutarchus:* Οὐκ ἀναιρεῖ γένεσιν, ἀλλὰ τὴν ἐκ μὴ ὄντος, οὐδὲ φθορὰν, ἀλλὰ τὴν πάντη, τουτέστι, τὴν εἰς τὸ μὴ ὂν ἀπολύουσαν. *Non tollit omnino ortum, ſed oriri aliquid ex nihilo negat: nec interitum inficiatur, ſed eum tantum interitum, quo res in nihilum rediguntur.* Diximus jam, id aliter eſſe accipiendum, quando de rebus inanimatis, aliter, quum de animatis quaeritur. Res inanimatae quando vel fiunt vel intereunt, tum nihil omnino perit aut naſcitur, quoniam formae & qualitates,
51 quibus ſunt praeditae, non differunt a materia, ſed ipſam tantum exhibent materiam, certa lege atque ratione diſpoſitam, temperatam & ornatam. At quum res vita inſtructae oriuntur, etiamſi animi naturae ſunt, quae a corpore prorſus diſtant, tamen alio modo nec novi aliquid fit, nec rurſus aliquid interit, eo quod animi nec eſſe primum incipiunt, quando corpora naſcuntur, quae animant, nec eſſe deſinunt, quando iſta diſſipantur & deſtruuntur. Poſterius hoc paullo plenius aliis verbis ab *Empedocle* explicatum eſt:

(*n*) Οὐκ ἂν ἀνὴρ τοιαῦτα σοφὸς φρεσὶ μαντεύσαιτο,
Ὡς ὄφρα μέν τε βιῶσι, τὸ δὴ βίοτον καλέουσι,
Τόφρα μὲν οὖν εἰσι, καί σφι πάρα δεινὰ καὶ ἐσθλά·
Πρὶν δὲ παγέντε βροτοὶ καὶ λυθέντες οὐδὲν ἄρ' εἰσί.

Non temere quiſquam ſapiens animum, ut credat hoc, inducet,
Quod, donec vivunt homines, atque illud, quod vita vocatur, durat,
Tunc modo ſint, & bonis maliſque perfruantur,
Ante ortum vero & poſt diſſolutionem corporis nihil omnino ſint.

Itaque, ſi *Empedoclem* audiamus, cum vulgo deſipiunt, qui homines tum demum eſſe, bonorumque & malorum participes fieri exiſtimant, quando in hanc vitam ingrediuntur, ante vero, quam naſcerentur, nusquam exſtitiſſe, nec, poſtquam exceſſerunt corpore, usquam eſſe ſentiunt.

Neque vero ſolus ita cenſuit *Empedocles*, verum omnes antiquiores philoſophi, ſi

T. II. *Opp.* Verſio, quam addidi, *Xylandri* eſt.

(*n*) Οὐκ ἂν] Et his verſibus locum dedit *Plutarchus Libro adverſus Colotem p.* 1113. Verſio *Xylandri* prorſus a ſenſu recedit *Empedoclis.* Quid enim haec ſibi volunt aut ſignificant?

Non animo prudens homo quod praeſentiat ullus,
Dum vivunt, (namque hoc vitäi nomine ſignant)
Sunt, & fortuna tum conflictantur utraque.
Ante ortum nihil eſt homo, nec poſt funera quidquam.

Contrarium certe docet *Empedocles.* Quare aliter verti debuit hoc carmen. Poſtremum verſum, cui vitium tempus attuliſſe videtur, ita corrigit *Joannes Clericus Biblioth. choiſie Tom.* I. *p.* 106.

Πρὶν δὲ παγῆναι βροτοὶ, λυθέντες τ' οὐδὲν ἄρ' εἰσί.

(*o*) *Poëtae tragico*] *Euripides* ille eſt, ex cujus *Chryſippo Clemens Alexandr. Stromat. Lib.* VI. *p.* 750. hos verſus deſcripſit. *Hugo Grotius* in *Excerptis veter. Tragicor. p.* 417. ita eos diſpoſuit & vertit:

—— —— Θνήσκει δ' οὐδὲν
Τῶν γινομένων· διακρινόμενον
Δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο
Μορφὴν ἰδίαν ἀπέδειξε.

Quae

si qua fides celebri (*o*) poëtae Graecorum tragico adjungi debet, cujus haec verba sunt:

Θνήσκει δ' οὐδὲν τῶν γινομένων,
Διακρινόμενον δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο
Μορφὴν ἑτέραν ἀπέδειξεν.

Nihil moritur eorum, quae sunt, sed formam tantum variat & novam monstrat.

Nec alio, (*p*) quod *Plato* scriptum reliquit, pertinet, παλαιὸν esse λόγον, *veterem doctrinam*, suisque temporibus antiquiorem, τοὺς ζῶντας ἐκ τῶν τεθνεώτων γεγονέναι, οὐδὲν ἧττον ἢ τοὺς τεθνεῶτας ἐκ τῶν ζώντων, *viventes fieri ex mortuis, nec minus mortuos ex viventibus:* atque hunc esse perpetuum constantemque naturae ordinem, ut in orbem hac ratione omnia redeant. Taceo, quod idem nobis philosophus narrat, veterum nonnullos in ea fuisse sententia, id, quod nos mortem appellare solemus, vitae potius homini exordium esse, quodque vitae designamus vocabulo, id mortem multo aptius & occasum vitae nominari debere. Etenim mortem adscensum esse animae ex terreno crassoque corpore ad corpus multo subtilius ac coelestius, vitae vero primordium descensum proprie a corpore leviori ad terrenum concretumque. (*q*) Τίς οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν, τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν; *Quis novit, an vivere quidem fiet mori, mori autem vivere?*

Et quid multis? Ipse *Pythagoras* ita censuit. Testem habemus locupletem (*r*) 52
Latinum illum vatem, qui philosophum hunc aperte praecepisse perhibet, nihil proprie vel generari vel corrumpi, sed formam tantum variari & externam materiae dispositionem. Quid de rebus senserit inanimatis, hi versus testantur:

Nec perit in tanto quidquam (mihi credite) mundo,
Sed variat, faciemque novat; nascique vocatur
Incipere esse aliud, quam quod fuit ante, morique
Desinere illud idem. Cum sint huc forsitan illa,
Haec translata illuc: summa tamen omnia constant.

Sententiam autem ejus de animis, quos, eadem ductus ratione, immortales esse, nec modo ante corpora exsistere, sed & in nova semper commigrare corpora pronunciavit, sic explicat:

Om-

Quae sunt, horum
Nihil emoritur, sed secretum
Illud ab isto
Propria sub imagine paret.

Quod in ultimo versu ἰδίαν posuit, id exemplo *Philonis* fecit, qui sic legit *de mundo incorruptibili p.* 548.

(*p*) *Quod Plato*] Fuse hac de sententia *Socrates* disputat in *Platonis Phaedone p.* 381. Multos certe veterum ita sensisse, controversia caret. *Heraclitum* hujus fuisse opinionis, *Porphyrius* auctor est *de antro Nympharum p.* 256. *ed. Cantabr.* Aliorum philosophorum non dissimilia dicta, in quibus etiam *Empedoclis* apparet effatum, *Clemens Alexandrinus Stromatum Lib.* III. *p.* 516. collegit.

(*q*) Τίς οἶδεν] *Euripidis*, Tragici, hoc dictum est, quod multi laudant veterum, *Plato*, *Clemens Alex. Cicero*, *Sextus Empiricus*, quamquam non eadem omnes ratione. Lege, quae *Joannes Potterus* observavit ad *Clementis Alexandr. Stromat. Lib.* III. *C.* 3. *p.* 517. & *Joann. Alb. Fabricius* ad *Sexti Empirici Hypotyp. Pyrrh. Lib.* III. *C.* 24. *p.* 185.

(*r*) *Latinum illum vatem*] *Ovidium Metamorphos. Lib.* XV. *vs.* 254. *s.* & *v.* 165. *s.*

 (*s*) Quam-

Omnia mutantur: nihil interit: errat, & illinc
Huc venit, huc illuc, & quoslibet occupat artus
Spiritus, eque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster, nec tempore deperit ullo:
Utque novis facilis signatur cera figuris,
Nec manet, ut fuerat, nec formas servat easdem;
Sed tamen ipsa eadem est: animam sic semper eamdem
Esse, sed in varias doceo migrare figuras.

(*s*) Quamobrem nihil esse magis exploratum arbitror, quam hoc, tametsi vulgò id ignotum esse videam: totam illam antiquiorum philosophorum familiam, quae, hoc nixa principio, ad veritatis indagationem incubuit, οὐδὲν οὐδὲ γίνεσθαι οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων, *rerum, quae vere exsistunt, neque nasci, nec perire aliquid*, haec duo simul arcte complexam esse: Primum: Mentes, quippe quae naturae sint nihil mixti aut concreti habentes, nec gigni idcirco ullo modo queant, vel destrui, perennes esse, nec modo corpora aetate superare, sed etiam disjectis haud interire corporibus. Alterum: Corporum formas & qualitates, quoniam & nascuntur & pereunt, nihil esse ab ipsa materia variaque ejus dispositione diversum, nec ideo vel ante corpora exsistere, vel exstinctis corporibus permanere. Solus *Anaxagoras* a communi omnium discessit opinione: quippe quem docuisse accepimus, corporum formas & qualitates res esse per se exsistentes & ab ipsa corporum distinctas materia, propterea que, non secus ac animas, perpetuo tam ante quam post corpora exsistere, & in ejusdem naturae atomis, quas *similares* vocant, versari.

Igitur, quod proposueramus, consequuti sumus. Idoneis nimirum demonstratum dedimus auctoritatibus, illud primum physices genus, quod atomorum ope rerum naturalium caussas & rationes explicat, scita deinde eorum, qui mentes olim negarunt perire posse, & corpore praeditas esse, denique doctrinam de animis ante corpus exsistentibus, & in nova semper transeuntibus corpora, ab uno eodemque manasse principio. Quod quum ita sese habeat, haud erit, cur demiretur aliquis, Pythagoraeos, & qui physicam, quam diximus, consectati sunt, utrumque dogma illud de animis, id quod jam ante observatum est, in sapientiae suae fundamentis habuisse, veteresque atomorum tutores & Deum professos esse, & naturas statuisse a corpore secretas in rerum natura versari.

53 §. XXXIV. Reliquum est, ut sententiam meam de hoc veterum philosophandi ge-

(*s*) *Quamobrem nihil esse*] Ex his equidem veterum dictis, quibus multa ejusdem generis alia liceret addere, id quidem patere non invitus concesserim, generationes & obitus rerum & animalium pro secretione & concretione quadam a multis olim esse habitos. Notum est, *Aristotelem* in *Libris de generatione & corruptione* & alias contra hanc disputare sententiam, quam omnes fere ante se physicos fovisse perhibet. Nec id ego negaverim, scitum illud rationis: *Ex nihilo nihil fit*, in hanc viam duxisse philosophos antiquos. Denique & hoc fateбor, eos, quorum hic afferuntur dicta, credidisse, animos fuisse, nondum natis corporibus, nec, exstinctis illis, interire. Sed id nescio, (I.) an his testimoniis etiam constet, eos, qui ita de generatione docuerunt, atomis delectatos esse, & formas qualitatesque sustulisse. Nec enim intelligo, cur is, qui nihil interire, sed in novam tantum formam transire judicat, non possit materiae formas & qualitates relinquere. *Empedoclem* ita fecisse, supra docuimus, & in *Praefatione* demonstrabimus. (II.) Liberalius id dicitur, quam fas erat, omnes, qui hoc usi sint rationis decreto: *Ex nihilo nihil fit*, animorum professos esse immortalitatem. Quis plura huic scito tribuit *Democrito, Epicuro, Lucretio*? At hi omnes mortem mi-

genere, quod multis vehementer portentosum propterea videtur, quoniam id flagitat, ut & mentes ante corpora exstitisse, & variis erroribus agitari credamus, libere & ingenue aperiam. Principio igitur recte atque ordine ratiocinatos esse veteres arbitror, qui hac lege rationis: *Ex nihilo nihil fit, nec in nihilum aliquid abit*, freti, non modo negarunt, esse aliquas in corporibus formas & qualitates, ab ipsa distinctas materia, verum etiam naturas exsistere affirmarunt ab omni corporea concretione liberas, quae gigni nequeant ex materia, hominum praeterea animos mori nullo modo posse, sed deletis permanere corporibus, docuerunt. Quodsi enim hoc omni careat dubio, animos nihil in se continere corporei, nec in corporis concitationibus & modis ullo modo numerari posse, illud aeque certum debet esse, in nihilum eos redire non posse, atque hoc est, molem hanc corpoream aut aliquam ejus partem prorsus interire non posse. Qui sibi quondam persuaserunt, exstingui & perire omnino aliquid, quando corpora vel igne, vel senectute, vel aliis rebus exeduntur & consumuntur, illi hodie deridentur, nec inter acutiora locum aliquem tueri possunt ingenia. Verum nihilo sapientiores sunt, qui hoc ratum habent, mentes ratione praeditas, dum dissipantur corpora, simul prorsus interire & deleri.

Illud etiam adjungo: (*t*) nisi animos ab ipso fingi Deo, ac in corpora, quando generantur, immitti statuamus, id quod nobis quidem placet, nihil nobis in promtu fore, quo veterum labefactare queamus doctrinam de animis ante corpora exsistentibus, variaque per varia corpora obeuntibus itinera. Esse nimirum animum naturam prorsus a corpore segregatam, extra omnem positum est controversiam. Atqui nulla, quae per se constat, res consuetis & ordinariis naturae legibus ex nihilo procreari potest. Igitur in hac universitate, antequam societur cum corpore, exsistat animus, & in novum semper corpus deinde commigret, necesse est, aut vero ab ipsomet supremo Numine, tamquam omnium animarum fonte, qui primum rebus omnibus, quibus natura rerum absolvitur, semet ipso excepto, vitam & ortum dedit, descendat & proficiscatur. Sed quod horum est posterius, id nulla prorsus ratione, ut susciperent, antiquiores adduci poterant philosophi. (*v*) Nimis enim absurdum & ineptum judicabant, ad Deum semper, ut poëtae tragici, confugere, nec ullam fieri vel hominis vel animantis generationem putare, quin ipse Deus ad eam concurrat, animamque ex nihilo producat. Quodsi tamen accurate cuncta circumspiciamus, non levis nobis momenti argumenta occurrent, quibus, ut eorum accedamus sententiae, qui Deum ipsum sensim ac paullatim animas efficere censent, commoveamur. Nullo certe modo credibile est, [illegible] Deum

minati sunt animis nostris. (III.) Omnium minime haec docent dicta, ab atomis hos philosophos ad cognitionem naturarum corpore carentium, hinc ad dogma de animis ante corpora existentibus, inde denique ad migrationes animorum pervenisse. Fateor, obscuram mihi videri vim huius ratiocinationis: Sunt atomi: Ergo sunt etiam animi corpore vacantes: Ergo hi sunt immortales: Ergo ante corpora exstiterunt: Ergo de corporibus in corpora proficiscuntur.

(*t*) *Nisi animos*] Omisit hic vir doctus eorum sententiam, qui totum hominem generari a parentibus ajunt, etsi modum, quo id fiat, sese ignorare fateantur. *Propagationem per traducem* appellant vulgo: quam quidem multis placuisse olim magnis inter Christianos viris, *Henr. Norisius* ostendit in *Vindiciis Augustinianis*, *Historiae Pelagianae* additis, *Cap.* 4. §. 3. *p.* 101. Caussam, cur hanc attingere noluerit sententiam, quae satis id aetatis nota erat, ignoro: at forte putavit, levi eam discrimine sejunctam esse ab eorum sententia, qui ante corpora mentes exstitisse volunt.

(*v*) *Nimis enim absurdum*] Deum nimirum, id quod jam ante significavi, plerique eorum, qui superesse censebant animos, a procuratione & administratione rerum humanarum prorsus excludebant, toto certis geniis orbe relicto.

(*x*) *Por-*

Deum omnia, quae vel facere potuerit vel voluerit, in principio fecisse rerum, atque universam vim genitricem suam uno veluti momento profudisse, postea vero nullum sibi munus aliud retinuisse, quam ea, quae eventura essent, otiose spectandi, nec ullo tempore, non secus ac si nullus in orbe Deus foret, naturae viribus & actionibus intercedere. Viderint, qui sic sentiunt, ne, quod multis jam contigisse novimus, in hanc demum incidant sententiam, nullum versari in orbe Deum, praeter coecam rationisque expertem naturam. Fieri potest praeterea, ut magnae gravesque Deo caussae fuerint, quare semper virtutem suam in novis mentibus progignendis exercere veluti voluerit, licet nostram illae fugiant intelligentiam. Neque est, cur vereamur, ne fortassis animi nuper demum conditi in nihilum revertantur. Bruta enim sensusque omnis indiga materia quum post tot saecula eadem & inviolata persistat, cur animos, ab eodem auctore factos & conditos, permanere posse, naturamque servare suam, negemus?

Ex quibus omnibus efficitur, communem de nova mentium creatione sententiam non modo nihil a ratione remotum continere, sed etiam firmiter animorum simplicitatem & immortalitatem, exstinctis corporibus, communire. Quare non opus est, ut stolidis eorum & absurdis, qui mentes ex infinito tempore exstitisse, & perpetuo peregrinari credunt, sententiis loci aliquid relinquamus.

§. XXXV. Sed fortassis erunt, quibus longe videbitur satius, animis brutorum animantium, nec non animae sentienti, quae in hominibus est, simplicitatem &
54 immortalitatem derogare, solique menti ratione praeditae virtutes has relinquere, quam omnium omnino animorum & in his eorum, qui in bestiis resident, perennitatem profiteri, quoniam, si hoc fiat, illud etiam confitendum sit, animos istos in nova semper proficisci corpora. Hos ego id unum cogitare jubeo: Fieri nullo modo posse, ut, qui vitam, sensum, cogitationem, consilium, gaudium, quae omnia non obscura nonnumquam rationis vestigia comitantur, cerebri, sanguinis corporisque, certo modo temperati, effectus in bestiis esse concedunt, mentium humanarum simplicitatem & immortalitatem validis armis tueantur. Aut enim omnes naturae cogitantes & ratione praeditae corpore vacant, aut vero nihil est in hac universitate, quod corporis expers sit. Quod posterius si verum est, id consequatur, necesse est, Deum ab hoc orbe distinctum nullum esse. Nec ego aliquid cujusdam ponderis & momenti video, quod impediat, quo minus de bestiarum animis idem existimare liceat, quod de minima quavis atomo materiaeque corporeae particula existimamus, eam nulla vi interire, sed perdurare perpetuo. Sed tentabo tamen, an in medium proferre possim aliquid, quod eorum liberet animum,

(x) *Porphyrius*] Credo, hoc alicubi scripsisse *Porphyrium*; quamquam ego, libris ejus fere omnibus curiose lustratis, nihil in illis ejusmodi offenderim. At vehementer dubito, an de animis brutorum animantium hoc accipi voluerit. Tantum enim abest, ut inter ἀλόγους δυνάμεις bestiarum animos *Porphyrius* numeret, ut potius toto *Libro* III. *de non necandis animantibus* vehementer laboret, quo animos bestiarum, non secus atque hominum, rationis esse participes, bestias peculiari quodam sermonis genere uti, quod nonnulli calleant, easdem argumentari, futura prospicere, & quae his sunt gemina, demonstret. Ex quo etiam intelligitur, fieri nullo modo potuisse, ut *Porphyrius* ita de animis bestiarum doceret, quemadmodum hic docuisse fertur, eosque pro radiis animae mundi haberet, qui extincto animali, ad fontem suum reverterentur. Pares nempe *Porphyrius* censet animis humanis brutorum animantium animos. Vid. περὶ ἀποχῆς *Lib.* III. §. 16. *p.* 119. Igitur, sicut nostris animis perennitatem & varia itinera attribuit, nisi vellet secum ipso dimicare, de brutorum animalium

mum, qui hac sese difficultate expedire nequeunt. Dicant nimirum, si placet, quos hic vexat scrupulus, mentes animalium nihil esse, nisi radios quosdam, ut ita loquar, & emanationes supremae, ex qua vita omnis proficiscitur, caussae, quae materiam tum ingrediantur, quum apte satis temperata est ac disposita, ut recipere eas, & vicissim ab illis commoveri possit. Addant, radios istos tam diu materiae adjunctos esse, quam diu ea statum, quem diximus, retineat. Concludant denique, recedere haec veluti coelestis luminis jacula, & ad caput fontemque suum reverti, corporibus ita corruptis & depravatis, ut in illis operari nequeant amplius. Namque eum, qui rem quamdam ex nihilo efficit, sponteque ac libere profluere & emanare jubet, eamdem posse vel ad principium suum revocare, vel etiam pro lubitu in nihilum convertere, nemo sapiens negaverit.

Inter ipsos ego antiquiores philosophos non defuisse video, quibus haec in mentem venerit sententia: in quibus (x) *Porphyrius* est, cujus hoc exstat dictum: Λύεται ἑκάστη δύναμις ἄλογος εἰς τὴν ὅλην τοῦ παντός. *Quaelibet potentia rationis inops dissolvitur in vitam hujus universitatis.*

§. XXXVI. Si quis putet, isto modo mentium quoque humanarum immortalitatem incertam reddi, is vero vehementer fallitur. Quodsi enim esse Deum ex animo credimus, nec aliter, quam fas est, de natura ejus sentimus, id certe fateamur quoque, necesse est, nullam rerum conditarum necessitate quadam naturae, sine Deo ejusque auxilio, persistere, sed omnes voluntati divinae, quod sint & maneant, acceptum ferre debere. Quamobrem, tametsi ratio & philosophia validissimis confirment rationibus, mentes nostras simplices esse naturas, & ab omni corpore segregatas, haud esse tamen nobis liceret de perennitate earum certissimis, nisi naturam & voluntatem Dei immutabilem & perfectam esse, nec eum, praeter id, quod optimum est, facere posse aliquid, perspectum haberemus. Bonitas enim & sapientia Dei, quae virtutes ab ejus divelli natura nequeunt, unica est ratio, quare, quidquid est, perpetuum maneat & stabile. Quantum nos intelligendo consequimur, graves Deo possunt esse caussae, quapropter vilioribus brutorum animantium vitis & animis, quibus nec libertas nec justi inest injustique notio, perennitatem dare noluerit, eamdem vero mentibus humanis, quibus natura inest ratio, nec modo virtutis & vitii cognitio, sed etiam libertas, concesserit. Nostrae certe mentes, quoniam, quid agant, sciunt, facultatemque secus agendi habent, laudem ac vituperationem, praemia & poenas commereri, ideoque post hanc vitam a justitia divina vel male factorum supplicia vel recte facto- 55
rum remunerationem accipere possunt, non item (y) bestiarum animae.

§. XXXVII.

lium mentibus idem existimare debuit. Stoicos autem arbitror omnium proxime ad doctissimi viri sententiam accessisse, quorum parentem *Zenonem* *Diogenes Laërtius* censuisse perhibet *Lib.* VII. *Segm.* 157. *p.* 464. *animae mundi partes in animantibus esse*, τῆς τῶν ὅλων ψυχῆς μέρη εἶναι τὰς ἐν τοῖς ζώοις. Quamquam, quod hi de brutorum animantium, id etiam de hominum sciscebant animis; utrosque scilicet mortales esse, & in mundi redire animam, judicabant.

(y) *Bestiarum animae*] Si, quod res est, dici debet, nova haec de bestiarum animis opinio paucis, qui suis omnia momentis ponderant, placere poterit. Etenim (I.) cum multo maioribus laborat difficultatibus, atque illorum opinio, qui permanere putant bestiarum animos, & naturas esse per se constantes, tum lucis parum habet & evidentiae. Animi brutorum animantium ex mente viri docti radii sunt & emanationes principis illius caussae, unde vita omnis nascitur. Quaenam haec vero princeps caussa? Num Deus? Radii itaque ipsius Dei bestiarum erunt animi, non item

ho-

§. XXXVII. Jam si quis nihilominus acriter pro *Pythagorae* & *Empedoclis* disciplina propugnare, multoque contendere velit probabilius esse, omnes vitas atque animas in ipso rerum initio conditas, ac perpetuo permansuras esse, quam novas semper a Deo mentes effici, bestiarum autem animos perpetuo dissipari, & in nihilum redire, paullo aliter cum hoc homine disceptandum erit. Scio, quid offendat eos, qui sic sentiunt. Mentes ajunt ita juniores fieri bruta hujus orbis materia, ipsoque etiam corpore suo, (z) ipsam autem Dei vim effectricem ludum jocumque mortalium, quorum quippe improbis cupiditatibus sceleratisque saepenumero & impudicis libidinibus obsequi & servire, si haec vera sit sententia, cogatur. Hic primum libere & aperte profitemur, si altera sit eligenda sententiarum, quarum res hic agitur, haud dubie hanc praestabiliorem & rationi magis convenientem fore, quam eorum portentosum commentum, qui vel omnes hominum & bestiarum mentes, vel saltim animam eorum sentientem gigni, corporeumque aliquid esse & solidum, perhibent. Ut de eorum tantum doctrina loquar, qui vim sentiendi sibi persuadent procreari, ecquis non primo statim videt, duas ab his animas seu percipientes naturas in singulis hominibus
56 constitui? quod quidem non absurdum modo est, verum etiam ab interiori cujusvis hominis sensu refellitur. Iidem deinde (a) omnem nobis potestatem eripiunt animi ratione valentis immortalitatem ulla ratione probandi: in quem locum ubi

hominum? Hoc sibi quis persuadeat? Num mundi quaedam anima, a Deo distincta & per rerum naturam fusa? At qualis haec? Quales radii, quos emittitit in corpora bestiarum? Et quid hoc est, quod certa ratione temperata debeant esse corpora, quo hos radios recipiant? Desino plura quaerere. Sed multo plura quaesituros esse novi, qui nihil in animum admittunt, praeter id, quod explorate habent cognitum. (II.) Haec sententia eo nos ducit, ut de animis hominum idem suspicemur. Quodsi enim bestiarum animi radii sunt animi mundi, qui, dissipato corpore, ad fontem, unde manaverant, revertuntur, quidni idem nobis de nostris etiam animis judicare liceat? Stoici certe, quibus haec placuit opinio, omnes animos eodem collocabant numero, id est, omnes ad caput, unde venerant, redire post fata judicabant. Non id praeterire *Cudworthum* potuit: itaque, ut difficultati huic medeatur, elaborat. Animae, inquit, humanae immortalitatem nobis unice ex divinis perfectionibus & ex eo notam esse, quod Deus eas permanere velit. Quidquid igitur sentiatur de bestiarum animis, hoc tamen argumento salvam semper fore mentium humanarum aeternitatem: Deus vult animoshominum non interire: Ergo non intereunt. Reliqua argumenta pondere & virtute vacua esse. Verum (1.) si ad voluntatem Dei confugiendum hic unice est, cur de natura animorum, quibus bestiae utuntur, multum disputamus? Quidni breviter sic rationem concludimus? Animae bestiarum pereunt: nam placet Deo, eas interire. Animi hominum manent: nam Deus ita fieri vult. Cur radios animae mundi, cur emanationes Dei, cur tot alia fingimus, ut habeamus, quod illis respondeamus, quos immortalitas animorum offendit, quibus bestiae sunt praeditae? (2) Parum sibi constat in hac tota disputatione vir egregius, idque tollit iterum, quod antea expugnari posse negaverat. Paullo ante hoc scito: *Quidquid sentit, intelligit & ratiocinatur, id immortale est*, nihil pugnat esse solidius: hoc uno certum esse contendit, hominum animis interitum non imminere: hoc eos reprimit, qui credunt, bestiarum animos corporeos esse ac mortales. At hic nullum esse concedit argumentum, quo immortalitas probari queat animorum humanorum, si ab hac una discedamus ratione: Manent animi: nam Deus ita vult, qui semper id, quod optimum est, decernit. Utrum horum verum putabimus? Si posterius recipiamus, vicerunt illi, quos paullo ante repellit vir doctus, qui ex eo, quod bestiae sentiunt, & certo modo ratiocinantur, non statim consequi censent, esse in illis animos mori nescios. Et quid fiet de omnibus illis, quae supra *Cudworthus* de dignitate illius philosophiae, quae atomos recipit, & de rectis eorum praeceptis, quibus ea vera quondam visa fuit, disseruit? Si nullum rationis decretum per se tam validum est, ut animorum perennitatem extra dubitationem constituere queat, qui, quaeso, dici potest, eos, qui atomis favent, non posse non credere, mentes post fata superstites manere? Sin superius eligamus, quomodo haec nova stare poterit sententia? Si hoc dubio caret: Quidquid sentit & ratiocinatur, id immortale est, nec illud minus fit

ubi compulſi ſumus, quid, quaeſo, ſupereſt, quo vel eos, qui negant, eſſe ſimplices & apertas naturas, vel qui Deum ab hoc orbe corporeo non differre diſputant, coërceamus?

Solent quidem nonnulli ad ſimilitudinem quamdam hoc loco confugere. Materiam ajunt ſenſu deſtitutam aeque facile ſentientem fieri, vitamque & cogitationem adipiſci poſſe, atque corpus igne & calore natura deſtitutum flammam & lucem poteſt concipere. (*b*) Ego vero viros ceteroquin ingenioſos & eruditos ita ſummam rerum phyſicarum ignorantiam aperte profiteri, miror. Dudum eſt, quod a praeſtantiſſimis naturae ſpeculatoribus edocti ſumus, ignem & flammam nihil eſſe, niſi minimarum corporis alicujus particularum concitationem: quae particulae dum violenter agitantur, diripiuntur & diſſipantur, lucis ac caloris ſenſum in hominibus & animantibus excitant. Individuas corporis cujusdam particulas, quum antea quieſcerent, concitari & commoveri, quid, quaeſo, habet comprehenſu difficile? Haud igitur diſtinctum aliquid eſt ignis ab ipſa corporis materia, ſicut vita eſt, ſenſus & cogitatio, ſed nova tantum unius materiae affectio. Nec ignis aut ſuccenſum corpus alia ratione a ceteris corporibus differt, quam forma & motu, atque ſenſus noſtri, quae inde naſcitur, concitatione. Tota igitur haec ſententia prorſus eſt a veritate averſa: quam tamen illi ex antiquioribus philoſophis, qui naturam divinam mentesque ſimplices ſuſtulerunt, dudum aſſu-

ſit verum: Beſtiae ſentiunt, percipiunt, intelligunt; neceſſe eſt, hoc etiam conſequatur, animis eorum nihil a morte periculi metuendum eſſe. Nil itaque relinquitur, quam ut vir egregius aut huic de animis beſtiarum ſententiae nuntium mittat, aut parum fateatur auctoritatis & virtutis habere, quae antea diſputaverat, omnia. Hoc ſi certum eſt: Animi beſtiarum radii ſunt divinitatis, qui, ſublato corpore, pereunt, illud falſum oportet eſſe: Quidquid ſentit, cogitat, percipit, id perire nequit. Hoc confecto, id conſequatur neceſſe eſt: Ergo fieri poteſt, ut animi moriantur humani, etiamſi percipiant & ſentiant. At ſi animi humani ideo non moriuntur, quoniam ſentiunt, ratiocinantur & intelligunt, quod vir doctus diſputat, conſentaneum eſt, ut beſtiarum mentes negemus radios eſſe Dei aut animae mundi, qui ad fontem ſuum revertantur, deſtructo, quod animaverant, corpore, & ita pereant.

(*z*) *Ipſam Dei vim ludum*] Sed haec non tollitur prorſus difficultas, etiamſi animos ante omnia corpora totamque rerum naturam eſſe conditos, & nunc ab ipſo Deo in corpora, quae gignuntur, immitti decernamus. Etenim ſtuprum aut inceſtum ſi quis faciat, nonne Deus nefarii hujus hominis libidini aeque ſervit, ſi animam jam conditam migrare ſtatim jubeat in corpus ex iſto ſcelere genitum, quam ſi animum condat eo tempore, quo facinus committitur? Si Deum & infinitam ejus potentiam cogitemus, alterum horum altero ipſi gravius non eſt aut difficilius. Ego quidem ut de meo ſenſu ingenue fatear, omnem de ortus animorum & de natura mentium, quibus bruta gaudent animantia, quaeſtionem tantis eſſe circumſeptam tenebris arbitror, ut ſapientius ſit, eam tacitam dimittere, quam variis diſceptationibus implicare. *Jeſus Chriſtus*, Servator noſter, animos eſſe immortales, iis nos docuit argumentis, quibus nihil fieri vel cogitari poteſt aut firmius, aut ſimplicius & apertius. De eo vero, utrum ex ſua natura animi ſint immortales, an ex Dei voluntate, de ortu animorum, de diſcrimine, quod eos ſejungit a beſtiarum animis, prorſus tacuit. Hoccine argumento nobis eſt, fore, ut aeternis haec omnia controverſiis eruditorum expoſita ſint, dum ultima dies hujus orbis cunctis finem faciat certaminibus?

(*a*) *Omnem nobis*] Hic vero & alias vir doctus eorum obliviſcitur, quae paullo ante dederat, ſi a Dei voluntate ejusque perfectionibus recedas, rationem nihil tam ſtabile ac firmum ſuppeditare poſſe, quod animorum immortalitatem extra dubitationem ponat.

(*b*) *Ego vero*] In hac mihi reſponſione vir doctus id videtur pro conceſſo ſumere, quod in controverſia verſatur. Sic enim concludit rationem: Senſus diſtinctum aliquid eſt a materia. Ignis non differt a materia, in qua ineſt. Igitur ſenſus & ignis diverſa plane ratio eſt. Sed negabunt forte adverſarii ejus, ſenſum differre ab ipſa materia, concedentque, ſicut ignis concitatio tantum ſit particularum, ita & ſenſum nihil eſſe, quam commotionem quamdam atomorum, quibus illa pars corporis conſtat, quae ſentit.

assumserunt, (c) quum animas igneis constare docerent corpusculis. Id quidem certum est; si vim suam vita & anima debeant edere in corporibus animalium, calor ab his abesse nequit: ex eo vero consequitur minime, vitam & animam nihil esse, quam calorem. Ferrum totum licet igne candeat, haud tamen idcirco magis vivit, quam antea: neque flamma luminis plus habet sensus & cogitationis, quam pinguis, quae flammam alit, materia. Quod inter utrumque interest, id nihil est, quam corpusculorum motus & agitatio. Huc accedit, incredibile esse, si hanc sequamur sententiam, mentes in corporibus animalium easdem per totum vitae cursum manere. Namque ignis, qui semper alimenti, quod consumat, indiget, perpetuo mutatur, nec unum idemque corpus permanere potest. Uti flamma luminis, quod primum accenditur, prorsus ab illa differt, quae extremam candelae partem absumit, nec vivus idem nunc est, qui ante annum fuerat;
57 ita nec infantis non ita pridem nati anima, si cum hoc sentiamus genere, eadem post aliquot annos esse potest. Ceterum vel ex hac ratiocinatione animos patet nihil solidi & concreti habere, eo quod corpora animalium fluant atque manent perpetuo.

§. XXXVIII. Nisi fallor, altera jam officii, quod mihimet ipse imposui, parte satis belle defunctus sum. Etenim ostendi ex natalibus physices, quae corpusculis utitur, fieri secus non potuisse, quin ejus consectatores in hanc una inciderent sententiam, esse mentes simplices, nihilque solidi & concreti habentes. Idem nunc ex ipsa hujus philosophiae natura & interiori constitutione planum faciam, neque quemquam eorum, qui universam ejus rationem perspiciunt, eamque ex animo approbant, aliter sentire posse, explicabo. Primo igitur certum est, corpusculorum individuorum vindices nihil in corpore agnoscere, praeter ea, quae manifesto ad rem extensam & solidam nostra ratio pertinere intelligit, nihil, nisi quod ad varios materiae modos referri potest. Corpus ajunt gaudere certa & definita magnitudine, quae dividi queat, figura, situ, motu, denique quiete; ex quorum diversa concretione & temperatione varii nascantur effectus: praeterea vero esse aliquid in corpore negant. Qua qui sunt sententia imbuti, illi nullo modo vitam & cogitationem in corporis numerare possunt qualitatibus, eo quod nec insint in illis, quae modo enumeravimus, nec ex variis eorum συζυγίαις sive conjunctionibus exsistere queant. Ex quo consequitur unice, vitam & cogitationem in alia quadam natura, quae a corpora sejuncta est, nec materiae aliquid adjunctum habet, quaeri debere.

Deinde hoc etiam in praeceptis est philosophiae hujus, nullam esse aliam in corporibus facultatem, praeter hanc, quod moveri & de loco in locum transferri queant. Atqui principium hujus motus non est in ipso corpore, quod movetur; nec ullum procedere potest corpus, nisi ab alio extrinsecus impellatur. Quod quum ita

(c) *Quum animas igneis*] Cave vero, sic sentias, omnes veterum sapientes, qui animum igneum aut ignem esse voluerunt, exitium etiam & interitum animis decrevisse. Quis nescit, credidisse plurimos, ipsum Deum ignem esse, ac in igne habitare? quem tamen nemo negavit immortalem esse. Hinc & animos, quos ipsius Dei esse partes ducebant veteres, igneos esse asseverabant: nec id quisquam immortalitati eorum obstare putavit. Scilicet longe alias, id quod jam ante me significare memini, de eo, quod vel dissolvi potest, notiones consignatas habebant in animis antiquae sapientiae professores, atque nos habemus: nec omne illud existimabant interire posse, quod partibus & materia constaret. *Boëthius*, quem nemo nescit acerrimum fuisse immortalitatis animorum tutorem & Chri-

ita sit, alia quaedam in orbe terrarum, praeter corpora, naturâ versetur, necesse est, a qua motus omnis proficiscatur: quae nisi exsisteret, id quod infra copiosius explicabimus, nullum corpus pelli & concitari posset.

Tum, quae apparent & conspiciuntur in corporibus, ex decretis philosophiae, de qua loquimur, nulla ratione possunt explicari, nisi legibus mechanicis visiones & simulacra in nobis adjungamus. At visa mentisque nostrae species & informationes corporis minime modi sunt. Ex quo conficitur, ad peculiarem eas in nobis naturam referri debere, quae intelligat & corpore vacet, multisque modis affici queat.

Post ipsae sensuum perceptiones, si hoc genus audiamus philosophorum, minime sunt affectiones, ex solis, quae videmus, corporibus derivandae. Negant enim, esse in corporibus simile aliquid perceptionibus, quas res sensibus expositae in nobis excitant, calidi exempli caussa & frigidi, rubri & viridis, dulcis & amari. Quapropter, quin ad vires animae, quae residet in nobis, unice referendae sint, nullum dubium est: quo quidem ad simplicem & individuam ejus naturam demonstrandam nihil aptius est.

Postremo, quum corporum, quae sensus nostros feriunt, in illisque putantur inhaerere, qualitates nihil nisi visa esse, hi sapientes confidenter praecipiant, id simul sciscant, necesse est, falli & errare magnopere, qui sensus pro veri falsique norma habeant. Quare hoc etiam oportet eos profiteri: esse aliquid in nobis omni sensu superius, quod de sensuum decretis judicet, fallacias eorum refellat & dissipet, quidque corpora extra nos posita vel vere habeant, vel non habeant, pronuntiet. Atqui hoc ipsum quidnam esse potest aliud, quam vis quaedam superior animi, semet ipsam gubernans & concitans? Talem quis, quaeso, sanus sibi virtutem in corpore abditam & reconditam esse persuadeat?

§. XXXIX. Quod reliquum est, duplici prae reliquis philosophandi viis praerogativa veterum haec gaudet physica. Namque primo efficit, ut mundi hujus, quatenus ille corporibus continetur, naturam & rationes perspicue intelligamus. Scilicet mechanicarum legum vim & ordinem clare animo comprehendimus: ab his vero si discedamus legibus, quod distincte cognoscamus in corporibus, nihil omnino est. Quicumque hoc vel illud formae cujusdam vel qualitatis effici beneficio dicit, is hoc unum docet nos, ignorare se, quemadmodum id fiat, aut, quod multo est ineptius, & a ratione remotius, ipsam ignorantiam, in qua versatur, caussae, formae vel qualitatis vocabulo vestitam & exornatam, pro vera effectus caussa obtrudere nobis audet.

Jam si calidum & frigidum, rubrum nigrumque colorem, dulce ac amarum in variis corporis nostri affectionibus poni ab aliquo audiamus, quas rerum extra nos positarum in nervos nostros impulsio producat, tota ejus hominis oratio plana pror-

Christianae doctrinae alumnum, *de consolat. philos. Lib.* III. *p.* 69. sic Deum compellat:

Tu caussis animas paribus vitasque minores
Provehis, & levibus sublimeis curribus aptans
In coelum terramque seris: quas lege benigna
Ad te conversas Reduci *facis* Igne *reverti.*

Quid hic *Redux Ignis*, nisi ipse animus humanus, ad Deum, unde descenderat, revertens? Lege, quae *Renatus Vallinus ad h. l. p.* 64. observavit. Haec illis junge, quae supra scripsimus, ut ex eo, quod veteres Deum & animam corpore vacare docuerunt, non sequi doceremus, aut illum aut hanc ab omni illis materia sejunctam fuisse visam.

prorsus nobis est & perspicua. Si quis vero alius absolutas corporum qualitates
58 praedicet, easque a naturali eorumdem & mechanica dispositione toto genere differre doceat, animus noster tenebras sibi offundi queritur, nec quidquam ejus rei accurate & aperte percipit. Aeque certe sapienter & pulchre disserunt, qui de formis nescio quibus verba faciunt, atque is, qui dolorem, quem homo sentit, ferro vel acu sauciatus, absolutam esse qualitatem disputaret, in ferro vel acu residentem & inhaerentem. Aeternum nempe nobis aenigma sensuum nostrorum perceptiones erunt, quamdiu corpora certis quibusdam formis & qualitatibus natura esse instructa somniabimus, quae cum ipsa eorum materia nihil commune habeant. Atque hanc caussam fuisse opinor (*d*) *Timaeo Locro*, qui hoc more philosophatus esse videtur, ut res corporeas haud aliter a nobis comprehendi posse scriberet, quam αἰσθήσει καὶ νόθῳ λογισμῷ, *sensu & adulterina quadam ratiocinatione:* quod idem est, ac si dixisset, distinctam & accuratam earum notionem animis nostris nulla ratione informari posse. Neque aliud (*e*) ipse *Plato* spectavit, quum res omnes distribueret in eas, *quae ratione & intelligentia comprehenduntur*, νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὰ, & in eas, *quae opinione tantum & certo quodam sensus ratione carentis beneficio percipiuntur*, δόξῃ μετ᾽ αἰσθήσεως ἀλόγου. Quarum quidem hae, id quod manifestum est, res sunt corporeae, sensuumque facultati subjectae. Hinc etiam evenit, quod Platonici saepenumero summam rerum corporearum contemtionem prae se ferunt, eo quod intelligentiam nostram propemodum fugiant, (*f*) nec, uti scite ajunt, vel οὐσίαν vel γένεσιν, nec *essentiam* nec *generationem* habeant. Cum his itaque philosophis aut affirmare nos decet, omnia, quae in sensus cadunt, ἀκατάληπτα esse & ἀπερίληπτα, *incomprehensa*, *nec ulli hominum ingenio aperta*, licet multa sint, excelsioris etiam naturae, atque materia est, quae mens nostra distincte tamen & sine caligine comprehendit; aut vero benigne & praeclare de genere hoc physices omnium vetustissimo sentire nos oportet & judicare, quod, corpusculis fretum individuis, solum aptum est ad res in sensus incurrentes explicandas & declarandas.

§. XL.

(*d*) *Timaeo Locro*] En ipsum locum ex *Libro de anima mundi* in *Thom. Gale Scriptor. mytholog.* p. 545. Τρία δὲ ὄντα τρισὶ γνωρίζεσθαι, τὰν μὲν ἰδέαν, νόῳ καὶ κατ᾽ ἐπιστάμαν, τὰν δ᾽ ὕλην, λογισμῷ νόθῳ. *Tria quum sint haec, tribus ea quoque modis cognosci, formam quidem mente & scientia, materiam adulterina quadam ratiocinatione.* Hujus sententiae hanc statim subjicit rationem: Τῷ μήπω κατ᾽ εὐθυωρίαν νοεῖσθαι, ἀλλὰ κατ᾽ ἀναλογίαν, *quod videlicet non recta quadam & aequa rei animadversione, sed ex proportione quadam & collatione intelligatur.* Tum ita pergit: Τὰ δ᾽ ἀπογεννήματα αἰσθήσει καὶ δόξᾳ. *Foetus vero, qui ex illis nascuntur, sensu & opinione.* Hinc liquet, *Timaeum* non scripsisse, materiam αἰσθήσει & λογισμῷ νόθῳ comprehendi, sed αἰσθήσει ad ἀπογεννήματα, non item ad ὕλην relatam voluisse.

(*e*) *Ipse Plato*] Quonam operum *Platonis* loco eodem ordine verba ista exstent, quae hic leguntur, me quidem praeterit. At res his verbis expressa & distinctio inter ea, quae vel νοήσει vel δόξῃ percipiuntur, saepius apud eum occurrit, & fuse explicatur. Vide in primis *Theaetetum* p. 139. *f. Opp. Sophistam* p. 166. 167. *Lib.* VII. *de Republica* p. 484. &c. Distinguebat nimirum *Plato* species rerum, quas ἰδέας nominabat, aeternasque notiones a rebus corporeis, & in sensus incurrentibus: illas solas stabiles & perennes ducebat esse, has vero fluere perpetuo & manare. Itaque illas οὐσίαν, has vero γένεσιν, illas αἰσθητὰ, haec νοητὰ vocabat. Illis ἐπιστήμην, γνῶσιν, σοφίαν, νόησιν his vero nil nisi δόξαν dabat. Nihil notius hac re in scriptis *Platonis* & eorum, qui *Platonis* more philosophati sunt. *Alcinoiis Introd. in philos. Platonis Cap.* 7. p. 472. ad calcem *Maximi Tyrii*, ab *Heinsio* editi: Δόξαν μὲν τῶν σωμάτων φησὶν, ἐπιστήμην δὲ τῶν πρώτων. *Opinionem* (Plato) *ait ad corpora pertinere; scientiam vero ad priora illa sive* τὰ νοητά. Nec aliter, qui paullo ante allatus est, *Timaei* locus intelligi debet. In re ipsa igitur, quae hic tribuitur *Platoni*, nihil requiro. Verum hoc minus recte fieri arbitror, quod hanc *Platonis* distinctionem vir doctus tam late patere putat, ut omnis ea corporum tollatur cognitio. Nam ut doceat, eos, qui ab atomis abhorrent, naturam pror-

§. XL. Succedit jam altera, quae huic physices generi adjuncta est, opportunitas. Haec in eo posita est, quod, quoniam corporis distinctam informat rationem, manu veluti ducit homines ad naturarum corpore vacuarum notitiam. Si quis esse aliquid in hoc orbe, praeter corpora, persuasum esse cupit aliis, eum de- 59
monstrationis totius initium a descriptione corporis oportet ducere. Quod si negligat, hoc unum tantum probat, esse aliquid nescio quid in orbe, quod corpus vocetur, & praeterea aliud aliquid, cujus natura pariter sit ignota. Jam qui suam esse nolunt antiquiorem illam physicam, cujus hic rationes pandimus, illi quodlibet asseverant corpus binis constare principiis: quorum alterum ajunt esse materiam, omnis formae, ad quam qualitas etiam & quantitas pertinent, expertem, proptereaque, quod ipsimet hi philosophi non negant, (*) corporis nesciam: alterum vero formam nominant, quae pariter, quoniam omni caret materia, corporei & concreti aliquid continere nequit. (g) *Stobaeus* hac ratione tam *Platonis*, quam *Aristotelis* doctrinam exponit: Ὃν τρόπον τὸ εἶδος τῆς ὕλης ἀφαιρεθὲν ἀσώματον, οὕτως καὶ τὴν ὕλην τοῦ εἴδους χωρισθέντος οὐ σῶμα εἶναι· δεῖν γὰρ ἄμφοιν τὴν σύνοδον πρὸς τὴν τοῦ σώματος ὑπόστασιν. *Quemadmodum forma expers materiae dicitur incorporea; sic & materia carens forma corpus esse negatur: siquidem utrumque ad corporis constitutionem requiritur.* Formae iidem philosophi qualitates adjiciunt, de quibus non possunt, quin pariter *Platonis* amici pronuncient, eas soliditatem nullam habere, & corpore vacare, ὅτι αἱ ποιότητες ἀσώματοι. (†) Quod idem fere est, ac si qualitates totidem esse mentes dicerent, quae corpus incolant. At quis tam hebes est, quin hac philosophandi via notiones corporis & mentis, simplicis & corporeae naturae, mirifice inter se confundi perspiciat, sic ut omnis nobis aditus ad rationes earum intelligendas occludatur? Ipsa corpora, si cum his sentiamus, corpore privabuntur: nec ulla ideo res erit, quae corpus habeat. Quod enim totum ex rebus simplicibus & corpore vacantibus concretum est, id quis, quaeso, negaverit similiter simplex esse & a corpore (h) relictum?

Jam quid evidentius est, quam totam hanc de forma, materia & qualitatibus philosophiam nil impedire, quo minus vita & intelligentia in corporeis qualitatibus

(*) Ἀσώματος δὲ καὶ ἡ ὕλη. *Plotin.* p. 164. *Materia corpore vacat.*

(†) *Alcinoüs* Cap. II. (Introd. in philos. *Platonis* p. 479.)

prorsus ignorare corporum, ad *Timaei* & *Platonis* exempla provocat, quos propterea, quod atomis favere nollent, eo delatos esse censet, ut corpora sibi prorsus ignota esse affirmarent. Verum *Plato* hoc sibi tantum voluit, rerum aeternarum & perennium scientiam certiorem & praestantiorem esse corporum caducorum & fragilium scientia, non vero omnem corporum cognitionem sustulit, aut corpus ad ea retulit, quae Graeci philosophi ἀκατάληπτα nominant. Praeterea de singulis corporibus, lubricam & incertam quibus constantiam adjunctam esse ducebat, quod dixit, intellectum voluit, non vero generatim & in universum de corporum natura & affectionibus, quas & explicari posse censuit, & ipse passim exposuit *Plato*. Novimus, eadem, qua *Plato*, distinctione usum esse *Aristotelem*, atque γνῶσιν ad res tantum retulisse aeternas & mutationis expertes, etsi de rerum, quas aeternas nominat, natura cum magistro dissenserit. Quid vero notius, quam hanc opinionem non impedivisse *Aristotelem*, quo minus corporum declarari posse naturam & rationes judicaret?

(f) *Nec vel οὐσίαν*] Non memini, vel *Platonem*, vel e familia ejus aliquem hoc scriptum reliquisse, corpora nec οὐσίαν habere, nec γένεσιν. Οὐσίαν scio eos corporibus derogasse, non item γένεσιν. Lege ipsum *Platonem Lib.* VII. *de Republ. p.* 484. *Opp.* ubi: Δόξαν μὲν, inquit, περὶ γένεσιν, νόησιν δὲ περὶ οὐσίαν.

(g) *Stobaeus*] Locus exstat *Eclogarum physicar. Lib.* I. *Cap.* 14. *p.* 29. *Plotini*, quod in exteriori libri ora adscriptum est, dictum legitur *Libro* περὶ ὕλης *Ennead.* II. *Lib.* IV. *C.* 10. *p.* 164.

(h) *Relictum*] Non ego meum esse arbitror, eorum desperatam fere caussam tueri, qui formas & qualitates inesse corporibus sibi persuadent. Hoc autem, veritate non invita, me affirmare posse judico, injuriam hic illis a viro docto inferri, sen-

tiae

bus & formis ponantur? Quod si ita est, nihil habebimus omnino, quod illis opponamus, qui animos hominum nihil esse volunt, quam sanguinem & cerebrum, sensus & intelligentiae qualitate praeditum, vel etiam subtiliorem quamdam mate-
60 riam, in qua vis sentiendi tamen insit & ratio. Quid autem de ipsomet tum Deo fiet? Quem si quis forte dicat nihil esse, nisi corpus quoddam subtile & igneum, simulque rationale & intelligens, & per naturam rerum omnem intentum & commeans, aut etiam corporei hujus orbis formam, quae cum ipsa materia unam constituat naturam, quomodo huic homini occurrere poterimus? Non hic umbras captamus, aut opiniones, quae nullae sunt. Veterum enim philosophorum nobilissimos, quibus tantae fuerunt animi angustiae, ut, praeter corpora nihil esse concluderent, in his quondam fuisse sententiis, exploratum & compertum est.

Verum his multo sapientius, quicumque antiquiorum ex atomis res omnes conflatas duxerunt. Qui quum corporis apertam informent notionem, idque διάστατον ἀντίτυπον, *rem extensam, quae penetrari nequeat*, appellent, cui deinde rei omnem agendi facultatem detrahunt, nec praeter magnitudinem, figuram, situm, quietem & motum relinquunt aliquid, nullum locum confusioni rerum universo genere discrepantium faciunt. Vident omnes, qui hac uti volunt definitione, quid possint corpora, quid non possint: vident, ubi mentium virtus incipiat: vident denique, omnino sic habendum esse, esse naturas simplices & ab omni concretione sejunctas.

Ex ejusdem philosophiae praeceptis manifesto consequitur, vitam, sensum & rationem in corporeis rebus non esse posse, sed ad aliam referri naturam debere, corpore prorsus vacantem. Nam qui huic dediti sunt disciplinae, illi hoc primum demonstrant, totum de qualitatibus commentum ab hominum inscitia & imprudentia profectum esse, qui visa sua esse aliquid, quod in ipsis inhaereat corporibus, temere & sine caussa crediderint. Tum alterum illud dogma, quod corpora ex

tentiasque eorum perverti. Ita certe si sensissent, ut hic sensisse feruntur, nil ego caussae dicerem, quin cum amentissimis componerentur mortalium. Verum bene se res habet. Non tam stolidus fuit *Plato*, nec ita demens *Aristoteles*. Vir doctissimus qualitatum defensores ita coërcet: Vos omne corpus ex *forma*, *materia* & *qualitatibus* affirmatis esse concretum: materiam vero forma carere negatis & omni qualitate. Igitur, quod ipsi non diffitemini, vestra materia non est corpus, sed res incorporea. Formam similiter corpore vacare, dicitis: nec aliam de qualitatibus fovetis sententiam. Quare si vos audiamus, id, quod vos corpus vocatis, ex rebus constat omni corpore vacuis. Materia non est corpus, non forma, non qualitas. Quid vero ineptius? Corpus sibi fingere, quod rebus constet a materia & corpore relictis? Itaque turpiter miscetis corporis & mentis naturam, resque inculcatis, quas ne Arcades quidem credant, aut Thebani cives. Inducam veteres qualitatum defensores *Cudwortho* respondentes: Falleris, inquiunt, vir doctissime, dum nos ita bonae mentis esse censes expertes, ut ex eo, quod corpore omni vacat, corpus construi posse putemus. Quam tu ipse in animo habes corporis notionem, eam nobis temere suppeditas, etiamsi nostra minime fuerit, neque dubitas, corpus & corporeum unum nobis idemque esse: quod secus omnino sese habet. Multum ex nostra sententia inter id, quod *corpus* dicimus, & inter *rem corpoream* distat. Corpus negamus esse materiam, non vero corporeum aliquid. Distinguimus nimirum inter ὕλην seu *materiam*, & inter σῶμα seu *corpus*. Materiam rem esse dicimus, partibus constantem, solidam, longam, latam, crassam, paucis rem corpoream, at qualitatibus & formis vacantem. Corpus autem seu σῶμα materia nobis est eadem, at qualitatibus & formis aucta, seu materia aut animata & vita praedita, aut aliis affectionibus & proprietatibus ornata. Tibi vero corpus & materia unum idemque sunt. Hinc tibi persuades, nos, quum aliquid negamus corpus esse, concedere quoque, illud ab omni materia remotum esse. At res longe secus sese habet. Nos, quum materiam σῶμα aut corpus esse negamus, id unice asseveramus, eam tale corpus non esse, qualia sunt animantium, bestiarum, plantarum, aut rerum aliarum corpora, quae videmus; corpus autem esse eam, si haec vox latius sumatur, & omne illud

fig-

ex forma & materia componit, similiter ex alio quodam animi errore profluxisse docent. Fuerunt videlicet, qui notiones logicas seu modos cogitandi & concipiendi pro modis exsistendi rerumque extra nos constitutarum proprietatibus sine ulla ratione haberent. Postremo formas corporum & qualitates, ab ipsa earum materia distinctas, nullas omnino esse demonstrant, eo quod, si quis magnitudinem, figuram, situm & motum, diversasque horum conjunctiones & temperationes tollat, nihil in corporibus supersit, cujus claram & apertam in animo notionem informare nobis liceat. Ex quibus omnibus id, quod diximus, sine ulla efficitur controversia.

§. XLI. Nihil ergo jam obstare credo, quo minus haec duo luce quavis clariora putemus esse. Primum: Quicumque rerum naturam non ante *Platonem* modo & *Aristotelem*, verum etiam ante *Democritum* & *Leucippum* scrutati sunt, eos ab atomis auxilia unice petivisse in eventis & rationibus naturae rerum explicandis. Alterum: Hanc ipsam philosophandi rationem pietati & religioni minime inimicam esse, sed cum ea naturali cognatione & affinitate conjunctam: nec antiquos ejus amatores ante *Democritum* vel Deum vel naturas corpore vacantes sustulisse, sed tam Deum professos esse, ab hac mole, quam videmus, corporea segregatum, quam animis simplicitatem, adjuncta immortalitate, adscripsisse. Igitur vetustissimi sapientes, qui atomos adsciverunt, haud eas dixerunt rerum omnium principia esse (ἀρχὰς τῶν ὅλων), nec unquam eo sunt temeritatis progressi, ut hac doctrina totum philosophiae corpus absolvi asseverarent. Contra dogma istud de corpusculis individuis pars illis tantum erat sive membrum totius philosophiae, quam constare sibi nullo modo posse praedicabant, nisi doctrina de Deo mentibusque a corpore secretis adderetur. Quod ipsum quidem (*i*) *Aristoteles* in *Libris Metaphysicorum* significat, duabus veterum sapientiam partibus contineri significans,

significet, quod tangi potest, sentiri & moveri, minime negamus. Hoc sensu *Plotini* dictum accipi debet, quo materiam seu ὕλην esse affirmavit ἀσώματον. Hanc esse mentem ac sententiam nostram, docebit te *Stobaeus*, cujus verba audi ex *Lib.* I. *Eclog. phys. Cap.* 14. περὶ ὕλης *p.* 29. Οὐ σώματα δὲ τὴν ὕλην φασὶν, οὐχ ὅτι οὐ μόνον ἐστερῆσθαι δοκεῖ τῶν περὶ σῶμα διαστάσεων, ἀλλ' ὅτι καὶ πολλῶν ἄλλων ἀπολείπεται κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἃ τοῖς σώμασιν ὑπάρχει, σχηματισμοῦ, χρώματος, βαρύτητος, κουφότητος, ὅλως πάσης ποιότητος καὶ ποσότητος· εἰ γὰρ τούτων μετεῖχεν, τὸ ποιὸν ἦν καὶ πόσον· οὐ μετειληφυῖα δὲ κατὰ τὸν λόγον, σῶμα μὲν οὐκ ἂν εἴη, σωματικὴ δὲ διὰ τὸ πάσαις, ὥσπερ καὶ ἐκμαγεῖον, ὑποκεῖσθαι ταῖς ποιότησιν. *Negatur autem corpus esse materia, non tam quod intervallis corporis careat, quam quod aliis quoque multis ad corpus pertinentibus destituatur per se, ut figura, colore, gravitate, levitate & omni denique qualitate & quantitate. Nam si haec haberet, inter quanta & qualia referretur. Nunc his quum per se careat, ut corpus non est, ita corporea dicitur, quod omnibus corporibus tamquam speculum subjiciatur.* Docebit te idem *Cicero*, quem *Academ. Quaest. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 2231. *T.* VIII. *Opp.* corpus definientem ex mente nostra attende: *De natura autem ita dicebant* (veteres) *ut eam dividerent in res duas, ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens. In eo, quod efficeret, vim esse censebant, in eo, quod efficeretur, materiam quamdam; in utroque tamen utrumque.* ——— SED QUOD EX UTROQUE, ID JAM CORPUS ET QUASI QUALITATEM NOMINABANT. Vide, quam sollicite materiam a corpore distinguamus: vide, longe aliam nos verbo *corpus* vim subjecisse, atque tu subjicis. Exemplum velim hinc omnes capiant, quantam adhibere eos cautionem oporteat, qui veterum instituta & scita explorant. Quodsi enim aliquis ex nostris notionibus veterum metiatur vocabula, longe alios nobis exhibebit philosophos illos, atque reapse fuerunt.

(*i*) *Aristoteles*] Ipsum *Aristotelem* non ignoro physicam & eam philosophiam, quam primam appellat, sollicite distinxisse. Dignum est, quod hac de re legatur *Caput* I. *Libri* VI. *Metaphys. p.* 346. *T.* IV. *Opp.* quo dedita opera de illis agit scientiis, quae contemplando perficiuntur. At quo loco veteres dixerit sic omnem partitos esse philosophiam, me quidem praeterit. Contra vero scio, queri philosophum hunc, veteres ante *Anaxago-*

cans, φυσιολογίᾳ sive physica, & τῇ πρώτῃ φιλοσοφίᾳ, prima philosophia sive *Theologia. Democritus*, praeceps homo & consiliis devius, universum hunc mundum ex bruta quadam mole crassaque construebat materia: nullus erat apud eum ἀρχαῖς
61 δραστηρίοις aut *principiis efficientibus*, nullus naturis corporis ignaris locus. Verum multo aliter prisci atomorum amici; quippe quos haud fugiebat, haec si vera forent placita, nullum umquam motum, nullamque futuram fuisse generationem, eo, quod omnis, quo corpora concitantur, motus ab alia quadam re nasci debeat, extra corpus posita, sive simplici & concretionis experte natura. Quodsi ne hoc quidem curet aliquis, sed in gravi hac mole sensuque omni destituta materia motum exsistere potuisse concedat, id tamen nemo umquam unus intelligendo consequetur, quomodo ex illa materia casu & fortuito, sine rei cujusdam corpore carentis ope & auxilio, aliquid effici potuerit. Nec ulla idcirco ratione antiqui atomorum patroni induci potuissent, ut corporeum hunc orbem, qualis nunc est, fortuita quadam commotione & corpusculorum concursione, nulla nobiliori & excellentiori natura rem gubernante, confici & conflari potuisse, crediderint. Animantia autem si qui meras esse judicassent machinas, ad certas motus leges aptas & compositas, nec vitam, sensum, rationem & intelligentiam aliud, quam concitationis quoddam genus, nae hos omnium impudentissimos & emotae mentis homines duxissent. Duplex igitur constituebant principium: alterum, quod efficeret, alterum, ex quo efficerentur omnia: corporibus naturas adjungebant corporis indigentes, vitae motum, corpusculis individuis simplices naturas. Ex quibus omnibus inter se conjunctis & sociatis philosophiam conficere studebant, quae ipsimet rerum naturae accurate responderet. Ejus igitur duo fulcra erant: doctrina de mentibus a corpore sejunctis, quarum caput & princeps ipse Deus est, & dogma de corpusculis individuis, omnium ceterorum corporum primordiis. Quod quidem sapientiae genus quin unice verum suisque numeris absolutum fuerit, cur dubitemus, nihil omnino (*k*) caussae est.

§. XLII. Sed mature satis de integritate hujus sapientiae detractum, corpusque ejus foede discerptum ac truncatum est. Ille unam, iste alteram philosophiae hujus partem adoptavit. Quidam solam de atomis doctrinam, repudiata Dei mentiumque a corpore abstractarum notitia, adsciverunt. Quibus alii oppositi, missas prorsus fecerunt atomos, eaque tantum arripuerunt, quae de Deo naturisque corpore vacantibus veteres tradiderant. In illis fuerunt *Democritus*, *Leucippus*, & *Protagoras*, qui exuviis tantummodo ac, si ita loqui fas est, cadavere veteris philosophiae Moschicae, physicam intelligo corpusculis fretam individuis, delectati sunt. (*l*) In his vero *Plato* & *Aristoteles* exstiterunt: in quibus id quidem laudandum est, quod meliorem philosophiae istius partem, ac veluti medullam & animam,

ram philosophos in materiam veluti fuisse immersos, nec de caussis efficientibus & a materia semotis multum deliberasse, *Metaphys. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 266. *s.*

(*k*) *Caussae est*] Si tam expedita & libera essent haec omnia, quam libere & expedite dicuntur, esset certe, cur gauderemus. Jam metuo, ne, qui omnia diligenter expenderint, quae adhuc disputata & a nobis monita sunt, in hanc cogitationem veniant, plus interdum suspicionibus & opinionibus suis loci, quam necesse erat, virum eximium reliquisse.

(*l*) *In his Plato & Aristoteles*] Quaerent forsan aliqui, quonam haec dicantur jure. Sic loquitur vir doctus, ac si *Plato* & *Aristoteles* nihil aliud curassent, quam cognitionem Dei & rerum illarum, quae corpore vacant, & cogitatione tantum percipiuntur. Sprevit, fateor, uterque atomos: sed

mam, ſcientiam de Deo nimirum, mentibusque a corpore liberis, amplexi ſunt; id vero aegrius ferendum, quod nudam hanc amare maluerint, quam ornatu ſuo & vehiculo ſatis decenti, phyſica ex corpuſculis omnia derivante, munitam & cinctam. Quod quidem conſilium cum variis hanc diſciplinam commiſit difficultatibus.

§. XLIII. Juvabit haec paullo latius exponere. Exordium orationis a *Leucippo* & *Democrito* ducemus. Hi, quum divinam naturam prorſus ſublatam vellent, & in animis hominum Dei notionem exſtinctam, facile ſentiebant, nihil ſeſe effecturos hac in cauſſa, neque Dei metu ſeſe aliosque liberaturos, niſi tritam & ante ſe uſitatam res naturales indagandi viam & rationem deſererent. *Heraclitus*, ceterique philoſophi, qui, non ſecus ac iſti, corporibus rerum univerſitatem concludebant, Deum tamen aliquem corporeum ſibi animo effingebant. Deum videlicet formam eſſe docebant corporei hujus orbis, ſive ὕλην πῶς ἔχουσαν, *materiam* 62 *certa quadam ratione affectam & diſpoſitam*, ignem verbi cauſſa ratione praeditum, qui inſtar animae totam hanc molem corpoream pervadat; mentes autem hominum & animalium totidem eſſe partes opinabantur, ex magna illa totius mundi anima decerptas. Totus ergo corporeus orbis ex horum placitis Deus erat, animal videlicet ſapientiſſimum & praeſtantiſſimum, quod res omnes in ſemet ipſo, qua fieri poſſit, intelligentia perficeret, ſeque ipſum prudenter regeret & gubernaret. *Democritus* autem ejusque ſectatores non tam hebeti & obtuſo erant ingenio, quin totam impietatis cauſſam proditum iri proſpicerent, ſi tam lubrico & ancipiti committeretur fundamento. Plurimi ad Deum de medio tollendum ſufficere judicaverant, ſi formae qualitatesque tribuerentur corporibus, adjuncta ſemet ipſa movendi poteſtate. Aſt hoc genus ipſas illas formas commodum Deo, corporeo licet, perfugium & latibulum praebere poſſe cernebant, cujus adſpectu & metu mentes hominum nihilominus miſere exagitarentur & excruciarentur. Quamobrem, poſtquam aliud phyſices eſſe genus didicerant, quae formis omnibus & qualitatibus, nec non facultate ſeſe movendi corpora prorſus exueret, nihilque illis, niſi magnitudinem, figuram, ſitum & motum relinqueret, magnam rebus ſuis opportunitatem hanc eſſe diſciplinam ſperabant allaturam. Qua de cauſſa avidiſſime eam arripiebant, alteraque ſui parte, cui tamen arctiſſimo & paene naturali vinculo conjuncta erat, doctrina videlicet de rebus corpore carentibus, violenter ſpoliatam, ſuis adaptare & accommodare ſtudebant conſiliis & rationibus. Duas ſcilicet res, univerſa re & ratione diſcrepantes, copulabant, veterum phyſicam, quae nil eſſe aſſumit in corporibus, praeter figuram, magnitudinem, ſitum & motum, praejudicatamque, qua laborabant ipſimet, opinionem, corpora ſi demas, nihil in hoc orbe reliquum fore. Ex qua perverſa compoſitione porten-

ſed neuter propterea corpora neglexit, eorumque contemplationem praetermiſit. *Plato* in ſpeciebus & exemplis rerum, nec non in Deo mentibusque conſiderandis plus poſuit, quam in rebus aliis, diligentiae: nec tamen indigna duxit plane, ad quae animum demitteret, corpora; quorum quippe de affectionibus & natura paſſim, & in ipſo *Timaeo* quaerit. *Ariſtoteles* vero quomodo dici poteſt rerum corpore ſemotarum inveſtigationi totus fuiſſe deditus? qui multis libris in corporum cauſſas & rationes, in animalium naturam, in ſtirpium indolem, & ejus generis alia inquiſivit, neque paucis viſus eſt minorem, quam decuerat philoſophum, rerum a ſenſibus remotarum rationem habuiſſe. Sed conferenda ſunt, quae paullo poſt de *Ariſtotele* & *Platone* diſputat *Cudworthus*, quibus ſententiam ſuam declarat, & ita inſtruit, ut probabilior & verior videatur.

 (*m*) *Dis*

tentoſum illud & nothum philoſophiae genus provenit, quod ad Deum de medio tollendum corpuſculis individuis abutitur.

Ceterum, licet abunde ſit a nobis demonſtratum, origines doctrinae de atomis a *Leucippo* & *Democrito* non eſſe repetendas, quippe qui tantummodo philoſophiam hanc adulteraverint & depravaverint, non uni tamen fortaſſis erunt, qui praefracte contendent, nullos alios, quam hos ipſos, principes ejus & auctores habendos eſſe. Video quoque, quidnam hi dicturi ſint. Homines diſputabunt, impietate adverſus Deum contaminatos ad corpora formis & qualitatibus privanda neceſſitate quadam videri impulſos eſſe, eo quod intelligerent, formis & qualitatibus ſalvis, numquam fore, ut omnis Dei corporei metus & ſuſpicio ex mortalium evelleretur animis. Addent, periculum eſſe, ne ingenio, quam par eſt, excellentiori fuiſſe putentur ipſi ſupremi Numinis hoſtes, ſi tanto illos artificio veterum tractaſſe ſcita dicamus, ut perfectum inde philoſophiae corpus, omnibus membris ſuis aptum & cohaerens inter ſe, conformarent. Ad hos comprimendos ſufficiet, ſi, quae modo dicam, obſerventur. Principio, ſi, quod illi volunt, primi atomorum inventores iſti fuerunt religionum adverſarii, quos diximus, totum peſſime conſilium & negotium hominibus ceſſit. Nam quum iſto ſeſe modo contra metum Dei corpore praediti communire vellent, imprudentes prorſus & incauti ad Deum corpore vacuum credendum argumenta ſuppeditarunt validiſſima. Tantum deinde abeſt, ut doctrinae genus aptum ab omni parte & cohaerens excogitaverint, ut potius ſua ipſimet principia ſaepius cogantur evertere & oppugnare. Neque magis aliquid ab omni ratione remotum eſt, quam haec ipſa philoſophia, ſi vel fundamenta ejus, vel totam conformationem conſideremus. Vel hinc igitur nobis documentum licet capere, quam invicta vis ſit veritatis, quamque potens ad omnes adverſariorum conatus & impetus proſternendos & explodendos, quam imbecillis e contrario & prorſus deſperata impietatis cauſſa. Etenim id ipſum atomorum concilium, in quo arcem cauſſae ſuae maximumque praeſidium collocatum putarunt eſſe religionum adverſarii, vim illis affert longe maximam, neque eſt aliquid, quod potentius & efficacius inſanas eorum munitiones & moles disjiciat & (m) diſſipet.

63 §. XLIV. His multo levius & excuſatius peccavit *Plato*: qui, etiamſi pariter vete-

(m) *Diſſipet*] Concedam, id quod ſumit vir doctus, *Democritum* & ſocios contemſiſſe Deum, animoque fuiſſe ab omni religione alieno: etſi non ignoro, quibus haec res incerta prorſus videatur, non deeſſe viros longe doctiſſimos. At unde, quaeſo, probabitur, hominem, antequam diſciplinam, quam profeſſus eſt, conſtitueret, antequam atomos ſibi ſumeret fovendas, jam a Deo & religione abhorruiſſe, nec alia de cauſſa circumſpectis & ponderatis reliquis diſciplinis, ad atomorum doctrinam appuliſſe animum, quam quod cerneret, eam in primis aptam & accommodatam eſſe nefariis, quas animo complexus erat, opinionibus de Deo muniendis & exornandis? Primum, ſi hoc ita eſt, malitia & animi perverſitate parem habuit *Democritus* neminem. Namque decrevit, velle ſe Deum oppugnare & tollere; idque prius decrevit, quam ſciret, quanam id commodiſſime ratione poſſet fieri. Deinde, luſtratis philoſophorum ſententiis, ad eam ſe potiſſimum applicuit, quam maligno & ſcelerato inſtituto convenientiorem eſſe ceteris videbat. Monſtrum vides hominis, non hominem. Quis vero receſſus animi ejus introſpexit? Deinde hac via inceſſiſſe *Democritum*, qua ratione, quibus veterum auctoritatibus apertum eſt? Fabulam, vereor, ne multi dicant ſibi narrari, quae nihilo plus probabilitatis habeat, atque id, quod ei contrarium eſt. Quid, ſi convertamus omnia, *Democritum*que primum eo perveniſſe meditando conſtituamus, ut in atomis acquieſceret, tum, ingenio abutentem, progreſſum eſſe ad religiones convellendas, & Deum de medio tollendum? Hoccine veri erit diſſimilius, quam id, quod hic de inſtitutis ejus narrat vir eximius?

(n) *Haec*

veterem *Moschi* philosophiam corrupit, & aliqua sui parte spoliavit, meliorem tamen ejus partem, universam nempe Theologiam & Metaphysicam, doctrinamque de naturis corpore carentibus, retinuit, dimissis interea veterum de atomis earumque concursione placitis. Rationes si quis hujus sciscitetur instituti, probabiliores, quam sequentes, reperiet nullas. Primum hi, quos dixi, impietatis magistri, qui ad omnia flagitia sua abutebantur atomis, *Platonem* commovisse videntur, ut de his corpusculis male suspicari inciperet. Post ipsa hominis natura in theologiae rerumque divinarum studium magis propendebat, quam in physices rerumque corporearum indagationem. Ex qua mentis affectione id nonnulli natum esse arbitrantur, quod non ante, quam quum annis jam & aetate gravis esset, ad *Pythagorae* de rebus corporeis dogmata animum appulerit. Majori ingenium ejus ardore in exemplorum & specierum, quam atomorum, contemplationem ferebatur, nec tam materiae, quam formae atque finis investigatio hominem delectabat. Accedit & hoc, quod eorum philosophandi ratio, qui formas, qualitates & materiam semper in ore habent, ad speciem & pompam magis instituta sit, illisque, qui abundant ingenio, plus voluptatis afferat: contra physica corpusculis innixa magis a vulgi captu est aliena, nec, quoniam sensus falli assumit, ita comprehensu est & intellectu facilis. Atque hoc ipsum multis, iisque doctissimis Graecorum philosophis ex recentiori aetate obstitit, quo minus animo consequerentur, quemadmodum eorum, quae videntur & sentiuntur in corporibus, reddi possint rationes, nisi quis formas & qualitates adsciscat. Et hi tamen *Epicuri* non modo libros, sed & fortassis *Democriti* volumina legerant. Exemplo *Plutarchus* esse potest in libro, quo adversus *Coloten*, Epicureum, disputavit. *Plato* igitur, quum nihil sibi minus creptum vellet, quam Deum corpore vacuum, & ab hoc orbe segregatum, mentesque immortales, censuit, materiam, formas & qualitates, generationes, corruptiones & commutationes rerum omnium caussas & origines sibi constituendas esse. Sed nec tamen semper & ubique adspernatus est atomos. Terram enim alicubi ex corpusculis cubi figuram referentibus, ignem ex atomis pyramidalis formae compositum esse scribit. Quam quidem opinionem ex physica corpusculis freta depromtam esse, nemo dubitabit, qui (*n*) haec ejus verba legerit: Πάντα ἐν δεῖ ταῦτα διανοεῖσθαι σμικρὰ οὕτως, ὡς καθ' ἓν ἕκαστον οὐδὲν ὁρώμενον ὑφ' ἡμῶν, συναθροισθέντων

(*n*) *Haec ejus verba*] Sumta sunt illa ex *Timaeo Opp. p.* 537. Ac *Petro* quidem *Gassendo* hic locus tam visus est illustris, ut propterea nil vereretur *Platonem* in eorum referre coetum, qui ex atomis orbem olim conflatum putarunt, *Physices Sect.* I. *Lib.* III. *Cap.* 5. *p.* 257. *T. I. Opp.* Verum quae praecedunt & sequuntur, ea satis declarant, *Platonem* de particulis illis loqui, e quibus elementa quatuor rerum concreverunt, quas certe qualitatibus instructas esse voluit. Nec majoris est momenti, quod ad hanc caussam tuendam ex *Pachymere* affert *Gassendus*. Vid. quae jam de hoc loco supra disputavimus *ad* §. 16. Verum alius est in Timaeo locus, qui fortassis adducere posset aliquos, ut *Platonem* ab atomis non nimis fuisse alienum crederent. *Plato*, de fabricatione corporis humani verba faciens, inferiores ait Deos, quibus supremum Numen hoc munus commiserit, corpora ex omnium elementorum particulis, adjuncto spiritu, composuisse & conglutinasse, οὐ τοῖς ἀλύτοις, οἷς αὐτοὶ ξυνείχοντο, δεσμοῖς, ἀλλὰ διὰ σμικρότητα ἀοράτοις, πυκνοῖς γόμφοις ξυντήκοντες, *non iisdem, quibus ipsi erant colligati, vinculis, sed talibus, quae cerni non possent propter parvitatem, crebris quasi cuneolis injectis. Timaeus p.* 531. *Opp.* Quos hic memorat *Plato* γόμφους, eos *Cicero* reddit *cuneolos*, *Ficinus clavos*, *Chalcidius* vero, hunc locum exponens, *in Timaeum Platonis* C. 201. *p.* 351. atomos seu minima corpuscula illis designari sibi persuasit. *Quorum omnium*, inquit, *quemdam nodum concatenationemque dicit esse in minutis solidisque corpusculis, quae* γόμφους *cognominat.* En igitur antiquum satis testem, quo *Platoni* non invisas fuisse atomos probes! Verum nihil certius,

 quam

θέντων ἢ πολλῶν, τοὺς ὄγκους αὐτῶν ὁρᾶσθαι. Haec omnia ita esse parva & exilia, cogitandum est, ut, si singula dumtaxat singulorum generum capiantur, nullum eorum propter exiguitatem a nobis cerni possit; sin multa inter se congregentur, eorum moles magnitudinesque cernantur.

§. XLV. *Aristoteles* hac quidem in re *Platonis* legenda sibi duxit vestigia. Nam & Deum praecepit esse corpore carentem, primumque omnium, quibus natura
64 concitatur, motuum auctorem, eumque ipsum immobilem, &, rejecta veterum ex atomis philosophandi via, summa licet omnium consensione firmata, formas & qualitates in rerum naturam induxit. Quam propter caussam, licet valde discrepantibus alioquin hi duo philosophi ingeniis fuerint, multisque de rebus *Aristoteles* cum *Platone* dissentiat, quem etiam oppugnat & refellit saepenumero, (*o*) hoc tamen opinor *Porphyrio*, *Simplicio*, ceterisque, qui *Platonis* & *Aristotelis* tentarunt concordiam, concedendum esse, iisdem utrumque philosophiae primordiis & fundamentis usum esse.

Ceterum, quod ad ipsam *Aristotelis* disciplinam attinet, equidem confidenter asseveraverim, infinitis modis *Democriti* doctrinam ab ea superari. Neque illi ab hac me dimovebunt sententia, (*p*) qui non ita pridem inter nos *Aristotelem* prorsus adspernati sunt, *Democritum* vero laudibus in coelum tulerunt. Qui *Democriti* probant scita, illi, non inficior, longe aptius & clarius rationes reddere possunt eorum, quae corporibus eveniunt & accidunt. Verum, praeter hoc unum, nihil habent, quod magnopere commendes: in reliquis maximi momenti quaestionibus explicandis insipientium verius personam sustinent, quam philosophorum. Contra *Aristoteles*, quum naturas esse simplices & corpore secretas affirmet, quum Deum ab hoc orbe distinctum profiteatur, quum esse jus quoddam naturae disputet, voluntati denique hominum quum inesse libertatem doceat, veritatibus longe maximis & gravissimis nullam plane vim affert & injuriam. Quare, quidquid etiam (*q*) nuperus inter nos de republica scriptor connitatur, ut doctrina ejus morali nihil fingi posse contaminatius & ineptius, ostendat, ego hic publice contrarium in me tuendum recipio, negoque, praecepta ejus de moribus continere aliquid, quod minus apte instituto & nomini huic respondeat, aut aditum aperiat calumniae. Verum novum illud ethices genus, quod aliqui tam superbe & arroganter hominibus

quam hoc, *Chalcidium* non assequutum esse *Platonis* sententiam: qui profecto non de atomis, sed de commissuris sive vinculis particularum, e quibus corpora nostra constant, loquitur. Si [illegible] hic essent corpuscula minima, hoc dixisset [illegible]: Inferiores Deos atomis pro vinculis & commissuris fuisse usos, ut varii generis particulas, e quibus corpora humana conflaverant, colligarent inter se. Hoc vero quis intelligat? Atomusne vinculum esse potest, quod particulas igneas & terrenas, ne dilabantur, constringat? Nescio, quales hi *cuneoli* sint; atomos vero non esse, scio.

(*o*) *Hoc tamen*] Concedit hic plura, quam necesse erat, *Cudworthus*. Mira est *Platonis* & *Aristotelis* de ipsis scientiae naturalis initiis discordia. At recentiores, quorum aliquos hic nominat, Platonici ideo, ut *Platonem* conciliarent *Aristoteli*, vehementer studebant, quo Christianos reprimerent, qui philosophorum certamina & rixas irridere solebant. Vid. *Diss.* nostra *de recentioribus Platonicis* §. 7. *p.* 12.

(*p*) *Qui non ita*] *Petrus Gassendus*, editis *adversus Aristoteleos Exercitationibus Peripateticis*, quae *Tomo* III. *Opp.* ejus exstant, multos tum temporis in Gallia & Britannia adversus *Aristotelem* concitaverat. In primis *Hobbesius* nomen suum inter contemtores *Aristotelis* profitebatur.

(*q*) *Nuperus inter nos scriptor*] Is *Thom.* est *Hobbesius*, qui cum alias saepius in *Aristotelem*, omnemque ejus philosophiam invehitur, tum in *Leviathane Cap.* 46. *p.* 322. ethicam ejus omnium in republica malorum fontem non dubitat appellare,

bus obtrudere ſtuduerunt, nihil eſt re vera aliud, quam vetus *Democriti* diſciplina ab inferis revocata, nihilque minus, quam doctrinae moralis appellationem meretur. Ludimur a magiſtris his novitiis, qui hoc agunt unice, ut omnem recte vivendi inſtitutionem radicitus deleant, ac in locum ejus ſimulacrum neſcio quod & umbram ſapientiae ſufficiant. Quod quidem ecquis alio dubitet conſilio fieri, quam ut homines plane corrumpantur, & ad quaevis ſcelera & flagitia impellantur?

Illud etiam adjungo, *Ariſtotelis* philoſophiae magis cum pietate & religione erga Deum convenire, quam *Carteſii* placitis, licet hic naturas corporis expertes eſſe, ſimiliter ac ille, profiteatur. *Carteſium* ſi quis interrogat, quasnam Dei fuiſſe partes putet in hoc orbe condendo: Deus, inquit, effecit, ut materia in orbem circa verticem quemdam volveretur. Ex hac temeraria commotione res omnes, quas videmus, nec membrorum tantum in animalibus deſcriptio, qua nihil fieri poteſt ingenioſius, verum etiam vis & facultas, quam habent, gignendi, ſine ulla ſapientis cujusdam naturae gubernatione, ad legum tantummodo quarumdam generaliorum normam exſtiterunt. At natura, quam proponit, *Ariſtotelis* non temere & caſu operatur, verum ſapienter, nec aliquid fruſtra, ſed certo omnia conſilio molitur, ſemper etiam id, quod optimum eſt, eligit. Ex quo efficit, divinae eam ſapientiae nutu regi, idque tantum perficere, quod illa optimum ducit & ſaluberrimum, propterea que fieri (*r*) juſſit & voluit.

Non ſum ego neſcius, multis veterum, tam Chriſtianis, quam aliis, non nimis bene (*s*) *Ariſtotelem* audire, quoniam tam immortalitatis animorum, quam providentiae divinae obſcurius, quam fas fuerat, atque *Plato* magiſter ejus fecerat, 65
meminit. Quorum ut aliqua ratione ſuſpicionibus occurram, locum jam (*t*) ex ejus *ad Nicomachum Libris* proferam, quo de providentia ſatis benigne ſentire videtur: Εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εὔλογον χαίρειν αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ συγγενεστάτῳ, (τοῦτο γὰρ εἴη ὁ νοῦς) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα καὶ τοὺς τιμῶντας ἀντευποιεῖν, ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους, ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας. *Nam ſi Dii immortales curam habent aliquam rerum humanarum, quemadmodum videtur, illud quoque probabile fuerit, eos re omnium optima ſibique maxime cognata delectari, (haec autem mens fuerit) iisque, qui hanc maxime diligunt & plurimi faciunt, praemia perſolvere, gratiamque referre, ut eorum, quae ipſis cara ſunt, curam habentibus, rectasque atque honeſtas*

re. *Unde nata ſunt*, inquit, *de religione in Germania, Gallia & Anglia bella civilia, niſi a philoſophia, ethica & politica Ariſtotelis & eorum, qui Ariſtotelem ſequuti ſunt, Romanorum? Menſura boni & mali in omni civitate eſt lex. Ariſtoteles autem virtutem & vitium non legibus definivit, ſed laude & vituperio apud cives. Regum omnium imperium tyrannidem vocat, in democratia ſola libertatem eſſe dicit*, & quae ſequuntur.

(*r*) *Juſſit & voluit*] De natura, quam ita vocat, *Ariſtotelis* & de *Carteſii* opinionibus de ortu mundi infra diximus *ad Diſſ. de naturis genitricibus.*

(*s*) *Ariſtotelem*] Vulgaris eſt ſententia, *Ariſtotelem* divinae providentiae metam in orbe lunari conſtituiſſe, eique idcirco reliquas mundi partes ſubduxiſſe. Lege *Attici* diſputationem adverſus eum apud *Euſebium Praeparat. euangel. Lib.* XV. *Cap.* 5. *ſ. p.* 798. & quae ex *Clemente* ac *Theodoreto* vir doctiſſimus, *Wilhelmus Worth*, obſervavit *ad Tatiani Orat. contra Graecos. p.* 9.

(*t*) *Ex Libris ad Nicomachum*] *Lib.* X. *Cap.* 9. *p.* 185. *T.* III. *Opp.* Hic vero locus parum habet virtutis ad iſtam accuſationem diluendam. Nam ut id taceam, quod *Cudworthus* jam annotavit, nihil certi hic ab eo conſtitui, curam rerum humanarum non refert ad ſummum illud Numen, quod *primum* appellare ſolet *motorem*, ſed ad Θεοὺς, ad *Deos* tantum, inferiores nimirum, ſeu mentes illas, quas ſideribus & aſtris praeſidere putabat. Has ſi rerum humanarum cura quadam tangi judicavit *Ariſtoteles*, id quod non prorſus negaverim,

Deum

neſtas actiones obeuntibus atque exercentibus. Inſignis & praeclara foret haec ſententia, niſi dubitanter nimis eſſet prolata. Quod ad animorum vero immortalitatem attinet, certum eſt, *Ariſtotelem* in hac doctrina ab eorum receſſiſſe ſemita, qui ante eum philoſophati ſunt. Etenim hi animam omnem, neque rationis tantum compotem, ſed etiam ſentientem, quam in homine unam cum anima rationali naturam conſtituere ducebant, ante corpora exſtitiſſe, corpore omni vacare, mori denique & deleri non poſſe affirmabant. Nec enim a ſe poterant impetrare, ut vitam & cogitationem concreti eſſe aliquid & ſolidi crederent. Hinc illud eſt *Platonis* effatum: Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. *Omnis anima immortalis eſt.* At e contrario *Ariſtoteles* omnem animorum, qui vim tantum ſentiendi habent, turbam, ſive in brutis animantibus, ſive aliis in corporibus verſentur, ante corpora fuiſſe, infiſciatur: quare etiam naſci eos & perire cum corporibus, neque ab illis ſeparatim exſiſtere, tuetur. (v) Dabo verba ejus, quibus ſententiae hujus rationem explicat: Ὅτι μὲν οὐχ οἷόν τε πάσας προϋπάρχειν, φανερόν ἐστιν ἐκ τῶν τοιούτων. ὅσων γάρ ἐστιν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματική, δῆλον, ὅτι ταύτας ἄνευ σωμάτων ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἷον βαδίζειν ἄνευ ποδῶν· ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι ἀδύνατον. οὔτε γὰρ αὐτὰς καθ᾽ ἑαυτὰς εἰσιέναι, οἷόν τε ἀχωρίστους οὔσας, οὔτ᾽ ἐν σώματι εἰσιέναι. *Omnes animas ante exſtitiſſe, non eſſe veriſimile, his rationibus oſtenditur. Quorum principiorum actio eſt corporea, haec ſine corpore ineſſe non poſſe, certum eſt, verbi gratia, ambulare ſine pedibus. Itaque fieri prorſus nequit, ut iſtae animae extrinſecus in corpora veniant. Nec enim ipſae per ſe accedere poſſunt, quum inſeparabiles ſint a corpore, nec cum corpore* (ſeu ſemine) *introire.* Sic ratiocinatur igitur *Ariſtoteles:* Nemo ſine pedibus ambulat, ſine oculis nemo videt. Omnis ergo ſentiens anima corporea ſit & ſolida, neceſſe eſt. Una vero mentem ſive intelligentiam ante corpus exſiſtere, ac in corpus immitti, ideoque diſtinctum aliquid eſſe, quod corpore careat, & perenne ſit, profitetur. Cujus opinionis hanc ſimiliter rationem in medium affert: Λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. *Reſtat igitur, ut mentem ſolam extrinſecus in corpora ingredi concludamus, eamque ſolam divinam eſſe. Nihil enim cum ejus actione commune*

Deum tamen illum, quo nihil majus eſſe ducebat, aliquid infra lunam curare negavit.

(v) *Dabo verba ejus*] Et hic locus, & qui ſtatim ſequitur, legitur in *Libro* II. *de generat. animalium Cap.* 3. *p.* 618. *T.* II. *Opp.*

(x) *Alio loco*] *Lib.* III. *de anima Cap.* 6. *p.* 50. *T.* II. *Opp.* Hic vero locus illi ſuperiori minime repugnat, niſi me meus fallit animus. Nam quod *Ariſtoteles* intelligentiam patientem vocat, id nihil eſt, quam ſentiens anima, quae, dum res externas percipit, afficitur ab illis & patitur quodammodo.

(y) *Alium igitur*] Veteres & Chriſtianos & philoſophos pleroſque nil dubitaſſe, quin *Ariſtoteles* animum mori & exſtingui poſſe putaverit, ex eorum adverſus eum diſputationibus apparet, quas *Euſebius Praeparat. euangel. Lib. XV. Cap.* 9. *ſ. p.* 808. attulit. Quorum quidem ſententiam, ut nunc ipſas mittam *Ariſtotelis* opiniones, id non leviter confirmat, quod *Dicaearchus*, quo familiariter uſus eſt *Ariſtoteles*, ex inſtituto animorum immortalitatem oppugnavit. Vid. *Cicero Tuſculan. Quaeſt. Lib.* I. *Cap.* 31. Taceo *Alexandrum Aphrodiſienſem*, quo nemo ſagacius fertur ſcita exploraſſe *Ariſtotelis*, *Comm. ad Lib.* II. *Topicor. Ariſtot. p.* 72. 77. 81. & alias, ſine circuitu exitium dictare animis, atque hanc eſſe *Ariſtotelis* ſententiam contendere. Nec tamen omnes, ut id crederent, a ſe impetrare potuerunt. Ita vetus auctor *vitae Pythagorae*, quam *Photius* legit *Biblioth. Cod.* CCLIX. *p.* 1317. *Ariſtotelem* & *Platonem* ait aequis viribus pro animorum perennitate propugnaſſe, eoſque ſublimes *Ariſtotelis* ſenſus negat capere, qui de *Ariſtotele* aliter ſentiant, & mortalem ipſi viſum fuiſſe animum pronuntient. Eo vero in primis tempore, quo philoſophia Peripatetica Chriſtianis unice placere coepit, ad eam non pauci curam incubuerunt, ut de animo melius ſenſiſſe ſapientiae omnis principem, quem putabant, docerent. Hinc gravis nata, quae nondum deſiit plane, dimicatio: utrum mortalem, an immortalem animum eſſe putaverit *Ariſtoteles. Aver-*

mune habet actio corporea. Nihilo tamen minus (*x*) alio loco eumdem videas *Aristotelem* mentem veluti dividere, ac in duas partes distribuere; quarum altera agat, & perpetuo permaneat, altera vero mutetur, & corrumpi queat: Τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός. *Intelligentia agens sola est immortalis & aeterna, at patiens corrumpi potest.* Hic vero interpretum nonnulli, quibus curae est existimatio *Aristotelis*, *intelligentiam passivam*, non esse intelligentiam patientem, sed tantum vim imaginandi sive phantasiam contendunt. Sic enim nisi mens ejus explicetur, *Aristotelem* sibi ipsi fore ajunt contrarium, eo quod paullo antea intelligentiam docuerit naturam esse per se exsistentem, cui nihil admixtum sit corporei: quod de patienti acceptum esse intelligentia, hi quidem nil dubitant. Ego vero, quoniam mentem agentem & patientem opponi inter se ab *Aristotele* video, ne haec frustra sit inventa excusatio, vereor. Ceterum, quidnam illud sit, quod agentem vocat intelligentiam, resne ejusmodi insit in nobis, animaeque nostrae facultas sit, nec ne, id vero difficillimos explicatus habet, neque levibus olim in-
terpretum dimicationibus occasionem praebuit. Quorum quidem aliqui putarunt 66
ipsam mentem divinam sic ab eo vocari; plurimi vero rem singularem & externam ab eo indicari, opinati sunt. Ex quo consequitur, non esse satis explorate cognitum, an omnino esse aliquam in nobis naturam simplicem & immortalem, *Aristoteles* existimaverit. Auget id suspicionem eorum, qui non nimis favent homini, quod cum hoc scitum inculcat: Nihil esse corpore vacuum, praeter id, quod per se corpora pellit & movet, tum alicubi nihil intelligi, nisi per sensus corporeasque visiones, concludit. Credo ego, doctrinam de formis & qualitatibus, quae naturas corporeas & corpore carentes sic inter se confundit, ut nihil reliqui faciat, cujus ope utrarumque discerni possint facultates & limites, huc hominem in primis impulisse, ut & animis sentientibus simplicitatem derogaret, & de mentis rationalis perennitate quod decerneret, vix ac ne vix quidem reperiret. (*y*)
Alium igitur, si ex hac spectetur parte, *Aristoteles* laudatorem sibi quaerat: mihi 67
haec tota ratio displicet. Quae vero in eo commendatione digna esse arbitror, haec

roës, quo nemo fertur *Aristotelis* sententias sagacius scrutatus esse, non dubitabat animos capitis damnare. Vid. *Bayle Dictionaire voce Averroës Tom.* I. *p.* 384. Nec, qui saeculo XV. & XVI. in Italia caput extulerunt, scholae Peripateticae alumni, *Pomponatius*, *Caesalpinus*, *Cremoninus*, asseverare veriti sunt, actum fore de perpetua animorum vita, si *Aristotelis* decretis standum esset. Vid. *God. Guil. Leibnitius Discours de la conformité de la foi & de la raison* §. 11. *p.* 16. & alii. Idem jam antea defenderant Platonici illi, quos saeculo XV. tam acriter cum Peripateticis in Italia decertasse constat de philosophiae, quam sequebantur, praestantia, *Bessarion*, *Georgius Trapezuntius*, & alii: quamquam in his *Pletho* ceteris moderatior exstitit, fassusque est, videri sibi *Aristotelem* immortalitatem decrevisse animis. Verum alii fortiter pro *Aristotele* depugnarunt, gravemque ab illis injuriam inferri philosopho conquesti sunt, qui judicarent, mortales ab ipso animos fuisse habitos. Argumenta hujus generis praecipua, praeter alios, *Bened. Pererius* studiose congessit *de communibus rerum natural. principiis & affection. L.* VI. *Cap.* 19. *p.* 388. *&c.* *Augustinus* vero *Oregius*, non ignobilis philosophus, peculiarem *de immortalitate animae librum* purgandi *Aristotelis* caussa composuit. Vid. *Lib. Fromondus* in *Philos. Christiana de anima p.* 761. & *Bayle Dictionaire Tom.* III. *p.* 2120. Inter hos medii quidam quaestionem hanc ex illis esse censuerunt, de quibus nihil certi constituere liceat: ita *Franc. Patricius Discuss. Peripatet. Lib.* XII. *p.* 152. quibus *Cudworthus* etiam accedere videtur. Ego quidem, etsi perobscure de hac universa ratione, consulto fortassis, loquatur *Aristoteles*, certum tamen prope arbitror, interitum ab eo animis indictum esse. Ita ut sentiam, ea me in primis commovent, quae de origine animae satis clare disseruit *de generatione animal. Lib.* II. *C.* 3. *p.* 617. *s.* Hoc in loco primum arduum esse explicatu fatetur, unde mens veniat, & quo tempore homines eam accipiant: sed addit, tentaturum sese, an negotium tam retrusum illustrare queat.

haec quatuor fere sunt: primo, quod mentem quamdam supremam & ab omni concretione corporea remotam rerum omnium caussam & principium constituit: deinde, quod naturam excellentis hujus mentis instrumentum veluti esse dictitat, eamque ideo non necessitate quadam ferri & abripi, sed certo ubique proposito & consilio, quamvis ipsa rationum, ob quas agit, ignara sit, procedere docet: tertio, quod justum & injustum ab ipsa natura secerni perhibet: postremo, quod libertatem sive facultatem eligendi, quam Graeci τὸ ἐφ' ἡμῖν nominant, hominibus asserit.

Tum de anima, quam *vegetativam* nominant, & de anima *sentiente* loquitur. Inde ad νοῦν sive animam *rationis compotem* accedit, quam solam extrinsecus advenire homini & divinam esse ait. Esse vero significat in natura rerum corpus quoddam elementis omnibus divinius, quod nec ignis sit, nec tamen ignis dissimile, & ad regionis illius naturam, in qua sidera versantur, propius accedens. Τοῦτο δὲ οὐ πῦρ, οὐδὲ τοιαύτη δύναμίς ἐστιν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῷ σπέρματι καὶ ἐν τῷ ἀφρώδει πνεῦμα, καὶ ἡ ἐν τῷ πνεύματι φύσις, ἀνάλογος οὖσα τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ· *Itaque non ignis, non talis facultas aliqua est, sed spiritus, qui in semine spumosoque corpore continetur, & natura, quae in eo spiritu est, proportione respondens elemento stellarum.* Ex hac igitur natura gigni vult animos. Idem clarius etiam *de generatione animal. Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 664. docet: Ἐν δὲ τῷ παντὶ θερμότης ψυχική, ὡς τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη· διὸ συνίσταται ταχέως, ὁπόταν ἐμπεριληφθῇ· *In universa rerum natura calor quidam est animalis, ita ut quodammodo plena animae sint omnia. Quamobrem consistunt celeriter, quum calor ille est exceptus.* Atque hunc calorem animalem reor *quintum* illud esse *genus, vacans nomine*, ex quo *Cicero* ait *Aristotelem* eduxisse animas, *Tuscul. Quaest. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 2573. *T.* VIII. *Opp.* Haec igitur *Aristotelis* est de ortu animae sententia: Calorem nescio quem animalem, ex sideribus forte succensum, per universam rerum naturam fusum esse, subtilissimam aliquam, & in primis igneam, velocemque naturam. Hujus naturae partem aliquam excipi a semine; quod ubi factum sit, animum in corpore exsistere, & munera sua obire. Quidnam, quaeso, spei superest miseris animis, victuros sese post fata, si haec vera sunt? Sunt hi animi particulae calidi animalis, per totam rerum universitatem meantis & intenti. Taceo, hoc ipsum calidum corporeum esse aliquid, non tale quidem corpus, qualia sunt elementa quatuor, sed longe exilius & tenuius; qualia sunt illa corpora, quae *spiritus* vocare solent Chymici; at corpus tamen. Id vero quaero: quidnam fiet ejusmodi animis, exstinctis corporibus? Nonne ad fontem illum, unde venerant, ad quintum illud igneum genus, quod ubique est, revertentur? Nonne particula illa, intra corpus quae fuerat conclusa, huic iterum naturae conjungetur, unde delibata est? Nihilo igitur melius Stoicis de anima sensit *Aristoteles*, nec illi errant, qui Peripateticorum principem mentibus male ominatum esse judicant.

CAPUT

CAPUT SECUNDUM.

QUO CUNCTA, QUAE EX PHILOSOPHIA PETERE SOLENT ATHEI AD CONFIRMANDAM ET STABILIENDAM IMPIETATEM SUAM, PRAESIDIA ET ARGUMENTA EXPLICANTUR.

ARGUMENTUM.

§. I. *Philosophia Democriti, quae atomis favet, & simul, praeter corpora, nihil esse in hac rerum universitate assumit, ipsa natura sua ad Atheismum ducit.* §. II. *Epicurus, qui & atomos esse credidit, & nil admisit, nisi corpora, tametsi multitudinem quamdam Deorum introduxerit in orbem, pro irrisore tamen Dei debet haberi. Id enim Atheis in more positum est, ut ambiguis utantur vocabulis, animique sensa callide tegant.* §. III. *Philosophia Democriti nihil est, quam disciplina Deum tollens, quae sub involucris philosophicis venenum suum recondit. Est quidem & aliud Atheismi genus, quod Stratonicum appellari potest: verum Democriticum unice, quod examinetur & consideretur, dignum est; cujus idcirco mysteria e suis hoc in loco tenebris & latebris protrahuntur.* §. IV. *Quum de Deo nobis jam agendum sit, ac, quae Athei impio consilio excogitarunt ad eum de medio tollendum, proferenda, quo vanitas eorum appareat, nihil aequius est, quam divinam opem & auxilium in exordio disputationis implorare.* §. V. *Duo nobis sunt perficienda. Primo Atheorum, quibus demonstraturos sese putant, nullum esse Deum, rationes & argumenta explicanda. Deinde, quemadmodum eorum refellant rationes, qui Deum esse tuentur videndum. Primum Atheorum argumentum: Non licet ulli Dei notionem in animo informare Igitur Deus incomprehensum est nescio quid, aut nihil potius.* §. VI. *Secundum Atheorum argumentum. Neque ex nihilo aliquid condi, neque ulla esse natura potest infinite potens. Ex nihilo enim nihil fit. Igitur quodcumque vere exsistit, id ab aeterno fuit, nec a Numine quodam factum & productum est.* §. VII. *Tertium impii generis adversus Deum argumentum. Qui accuratam Dei notitiam informare volunt animis, hos tueri oportet, eum ab omni concretione corporea solutum esse ac liberum. At nullae sunt in rerum universitate naturae, praeter corpora. Igitur nec Deus est ejusmodi, corporis omnis expers.* §. VIII. *Putant Athei, doctrinam de naturis corpore secretis ex eo esse natam, quod aliqui vocabula abstracta & notiones animi pro naturis habuerint vere exsistentibus. Deum autem impudenter principium spectrorum atque omnis metus & terroris ducem esse volunt. Quartum igitur hoc eorum est contra Deum argumentum: Qui rerum omnium auctorem mentem esse putant corpore sejunctam, illi notionem quamdam animi aut abstractum vocabulum pro parente hujus universitatis habent.* §. IX. *Quintum Atheorum argumentum. Corporeum nullum esse Deum posse, ex ipsa de corporibus doctrina efficere student. Materiam dicunt unam esse, quae exsistat, substantiam; ceteras rerum omnium differentias nil esse, nisi accidentia, quae generari ac corrumpi queant. Nec ergo rem ullam vitae & intelligentiae compotem natura sua incorruptibilem esse posse. Stoicorum Deus ex accidenti tantum est a corruptionis periculo immunis.* §. X. *Sextum impii generis argumen-*

mentum. Prima rerum omnium, quae exsistunt, initia corpuscula sunt omnibus qualitatibus vacua, sive atomi. Igitur & haec corpuscula sensu carent ac intelligentia. Utrumque vero deinceps ex certa compositione eorumdem nascitur. Igitur mens aut divina ratio non princeps est rerum omnium initium. §. XI. *Septimo Athei mundum esse negant animatum, aut a natura eum animali, vitae ac rationis participe, gubernari & administrari inficiantur. Sensum enim & intelligentiam non nisi in carne, sanguine ac cerebro inesse, nec rationem usquam, praeterquam in humana forma, reperiri affirmant.* §. XII. *Octavum athei generis argumentum. Deum omnes censent esse beatissimum, immortale ac aeternum animal, seu naturam viventem. Atqui omnes naturae viventes concretiones sunt atomorum certo tempore natae; quae si dissolvantur, mors & interitus ipsarum naturarum sequatur, necesse est. Vita non est res simplex & per se constans, sed certa quaedam corporum compositorum temperatio, casu & fortuito nata, quae, dissolutis partibus, in nihilum occidit. Igitur aeternum & immortale animal ejusmodi esse nequit.* §. XIII. *Nona profani generis ratio. Deum qui dicunt; illi primam rerum omnium caussam aut motorem ea voce indicant principem, qui a nulla re alia externa motum acceperit. At nihil semet ipsum movere potest. Ergo nec primus esse motor potest, quem nihil aliud movet, aut prima quaedam rerum caussa, sive Deus.* §. XIV. *Hoc scitum: Nihil semet ipsum movere potest, uberius firmant Athei, atque instar corollarii, hoc inde derivant, fieri haud posse, ut cogitans quaedam natura rerum omnium caussa sit, eo quod cogitatio nulla, nisi certa ex caussa, exoriri queat: quae quidem ratiocinatio pro decimo ejus generis argumento potest haberi.* §. XV. *Undecimum Atheorum argumentum. Omnis scientia & cognitio nihil est, quam rerum extra nos positarum in animis nostris informatio, nec nisi passio a rebus externis profecta. Quare mundum oportet exstitisse, antequam ejus notio & cognitio exsisteret, non vero cognitio & intelligentia mundum, tamquam ejus caussa, potuit antecedere.* §. XVI. *Duodecimum impiae turbae argumentum. Incredibile est, hunc mundum a Deo quodam esse conditum. Tot enim ille vitiis & deformitatibus laborat, ut emolumenti & commodi nostri caussa factus haud esse potuerit. Contra malorum illa copia, quibus abundant omnia, satis declarat, ad naturam rerum fingendam Deum nullum accessisse.* §. XVII. *Decimum tertium Atheorum in Deum telum ab eo sumitur, quod nulla res humanas providentia regi, sed omnia nullo ordine ferri, appareat.* §. XVIII. *Decimum quartum generis athei argumentum. Fieri nullo modo potest, ut una natura tot res tamque varias, quae in toto terrarum orbe, locis ita disjunctis, geruntur, simul curet, ordinet ac animadvertat. Quodsi autem hoc fieri posset, innumerabilis tamen haec negotiorum multitudo omni naturam illam felicitate privaret.* §. XIX. *Temerariae nonnullae, at subtiles, Atheorum quaestiones: Quare mundus non citius conditus? Quid Deus egerit, antequam fabricaretur hunc orbem? Quare omnino mundum fecerit, quum tam diu manum ab hoc opere cohibuisset? Quibusnam ferramentis & machinis tantae molis opus perfecerit?* §. XX. *Censent Athei, e re esse hominum, ut credant, nullum esse Deum. Quare Democriticorum sapientiam & bene merendi voluntatem vehementer praedicant, qui ausi fuerint terribilem istam summi Numinis larvam aggredi, hominesque a perpetuo illo Dei poenarumque aeternarum metu, qui omnem vitae dulcedinem sustulerit, liberare.* §. XXI. *Similiter noxiam esse contendunt religionem rebusp. & civitatibus: imperare enim illam metum illo Leviathanis metu majorem, novamque obligationem seu conscientiam, praeter jus civile, introducere. Omnem autem ejusmodi conscientiam, quum privatum sit judicium, ipso facto societatem civilem dirimere, hominesque ad statum naturae reducere.* §. XXII. *Conclusio, quam Athei ex argumentis hisce ducunt, ut a Platone ac Lucretio exponitur, haec est: Res omnes casu & natura, sine ulla ratione aut Numine, ortas esse, aut ex necessariis materias*

riae motibus, nullo conſilio determinatis, profectas eſſe: infinita corpuſcula, vita ſenſuque vacua, ex omni aeternitate in ſpatio infinito commota, temere coiviſſe ac cohaeſiſſe: atque ex hac fortuita concurſione univerſam rerum naturam, resque omnes & animatas & inanimatas exſtitiſſe.

§. I. rgo capite ſuperiori antiquiſſimum illud phyſices genus, quod 69
initia rerum omnium ab individuis corpuſculis arceſſit, quodque *Moſchicum* haud male aliquis vocaverit, veris ſuis coloribus adumbratum exhibuimus. Nunc age, *Democriticam* conſideremus diſciplinam, quae depravatrix eſt antiquae de atomis doctrinae, & ad Deum de medio tollendum comparata. Ea inde haud dubie nata eſt, quod cum veteri philoſophia ſtolidum illud ſcitum: *Nullas eſſe naturas, niſi corporeas*, a quo tota ceteroquin priſcae diſciplinae abhorret ratio, temere conjunctum & connexum fuerit. Illa vero philoſophia, quae & corpuſculis favet individuis, & nihil tamen, praeter corpora, obtrudi ſibi patitur, recta via, ſi quid ego judico, ad ſummam ducit impietatem, tametſi neutra partium, ex quibus conſtat, hoc, ſeparatim ſpectata, vitio laboret. Phyſicen enim, quae atomis innixa eſt unice, ipſa natura ſua a Dei religionumque deſpicientia ſummopere diverſam eſſe, ſatis jam a nobis ſuperius demonſtratum eſt. Similiter quid obſtet, non intelligo, quo minus is, qui nihil eſſe, praeter corpora, contendit, Deum tamen corporeum intelligentemque naturam, in ipſa inhaerentem materia, profiteri poſſit, quae hoc univerſum initio condiderit, perpetuoque gubernet atque moderetur. Certe conſtat, eorum nonnullos, qui ſimplices & apertas negarunt eſſe mentes, totam hanc univerſitatem Deum eſſe, ſibi perſuaſiſſe, ſeu, quod idem eſt, animal rationis compos & ſapientiſſimum, quod in ſuo veluti ſinu res omnes, quam fieri poſſit optime, conficiat, prudenterque dirigat & adminiſtret. Haud equidem negaverim, graviter eos aegrotare animo & ratione, quibus tantae ſunt anguſtiae, ut nullam comprehendere queant naturam, praeter corpus, id eſt, rem extenſam, quae penetrari nequeat, ſeu, ut cum *Platone* loquar, quae προσβολὴν habeat & ἐπαφὴν, *vim reſiſtendi & impulſum aliorum corporum ſuſtinendi*, vel etiam, ut alii definiunt, τόπου πληρωτικὸν, *quae ſic ſpatium compleat*, ut omne aliud corpus omnemque aliam naturam excludat. Illud etiam adjungo, fieri ſecus non poſſe, quin imperfectam prorſus & abſurdam Dei notionem in animis gerant, qui iſta, qua dixi, ratione Deum ſibi quemdam fingunt corporeum. (*a*) Nego vero, neceſſarium eſſe, ut divinam prorſus naturam tollere puten-

(*a*) *Nego vero*] Equidem non invitus conceſſerim, eos, qui Deum corpore quodam eſſe praeditum exiſtimant, inter illos haud eſſe continuo referendos, qui prorſus divinam rationem & naturam tollunt. Nam qui cauſſam quandam rerum omnium aeternam eſſe ducit, eamque ſapientia non modo & potentia ſumma valentem, verum etiam liberrimam & omni neceſſitatis lege ſolutam, is, tametſi de nonnullis naturae hujus proprietatibus & virtutibus ſecus, ac hominem decet intelligentem, ſentiat, non tamen pro *Atheo* & ſupremi Numinis hoſte haberi debet. Tanta eſt nimirum humani ingenii imbecillitas, ut non minimam interdum veri partem complectatur, nec omnia tamen, quae cum illo conjuncta ſunt, perſpiciat. Exemplo nobis hic ſunt ex antiquis Chriſtianorum coetuum doctoribus non pauci, iidemque magni nominis, *Tertullianus*, *Melito*, & alii: ne quid de veteribus doctrinae coeleſtis corruptoribus dicam, qui, quum de Deo alioquin magnifice ſentirent & egregie, ita tamen animum a conſuetudine oculorum non potuerunt abſtrahere, ut Deum ab omni corpore ſecretum eſſe crederent. Legi poſſunt, quae de his *Dion. Petavius Dogm. Theol. Tom.* I. *Lib.* II. *Cap.* I. *p.* 86. *ſ. ed. recent.* & *Jo. Bapt. Cotelerius ad Clementinor. Homil.* XVII. *Tom.* I. *Patr. Apoſtol. p.* 738.

79 tentur, qui his monstris & flagitiis infecti sunt. Verum alia longe ratio est eorum, qui utrumque illud, quod modo diximus, principium philosophantes adhibent, nec modo esse & exsistere aliquid inficiantur, praeter corpora, verum etiam omnes a corporibus qualitates removent, nihilque his, nisi magnitudinem, figuram, situm & motum relinquunt. Etenim hi priscae sapientiae adulteratores, si vel maxime clamitent, injuriam sibi fieri, illis sine controversia debent aggregari, qui divinam naturam negant, religionemque omnem repudiant. Qui se Deum affirmat agnoscere, eum confiteri, certum est, rerum omnium primordia ab intelligenti quadam & sapientissima natura repetenda esse. Verum hi, quos diximus, ad materiam sensus expertem unice confugiunt, ex eaque omnia, quae videmus, profecta esse, praecipiunt.

§. II. Nihilominus tamen *Epicurus*, quem ex eorum fuisse constat familia, qui portentosum hoc philosophiae genus, ex rebus conflatum contrariis, consectati sunt, confusam quamdam Deorum turbam & multitudinem comminiscitur. (*b*) Hos Deos ἀνθρωπομόρφους quidem sive humana specie praeditos esse docet, corpore autem tam tenui tamque subtili vestitos, ut, si quis id cum terrenis nostris contendat corporibus, certo modo corporis eos expertes dicere possit. Nec enim *carnem* habere eos, sed *quasi-carnem*, nec *sanguinem*, sed *quasi-sanguinem*, id est, certum quoddam carnis & sanguinis aetherei genus. De sede & domicilio Deorum quaesitus, negat, eos usquam in hoc orbe versari, eo quod nullus in eo locus sit, huic generi divino recipiendo idoneus.

(*c*) *Illud*

738. observarunt. Verum, quod vir magnus hic quoque persuasum nobis esse cupit, ne illos quidem cum *Atheis* sociandos esse, qui totam rerum naturam Deum esse putant, aut hanc universitatem animal esse volunt sapientissimum; id plus forte, ac censuit, difficultatis & dubitationis habet. Primum materiam, ex qua constat hic orbis, certis esse legibus immutabilibus alligatam, omnium confessione & ipso sensu constat. Haec igitur si Dei corpus est, quid inde, nisi hoc, consequetur, necessitati divinam obtemperare naturam? Quod si semel concedas, cur cultum Dei ab aliquo poscas officii nomine, nihil est. Deinde tota haecce rerum universitas si Deus est, nos certe & omnia animalia partes ejus erimus, quas illa natura ex sinu suo protrusit. A partibus vero cultum totius aut pietatem erga totum requirere, id non nimis ab amentia distare videtur. Nolo nunc reliqua tangere, quae hanc opinionem comitantur. Quapropter, si suo haec sententia pondere aestimetur, ad cuncta eam scelera & negationem supremi Numinis ducere, evidens erit. Interea fateor, fuisse nonnullos a veri perspicientia tam remotos, ut, quem his opinionibus suis tollebant Deum, eum tamen revererentur, & sanctissime colerent, quin etiam omnibus colendum proponerent. Ita nimirum naturae nostrae debilitate comparatum est, ut Athei multi sint sententiis & opinionibus, amici vero Dei vita & moribus; multi e contrario vitae rationibus Deum negent, opinione vero & praeceptis affirment. Vellem, hoc semper animadverterent viri docti, qui de aliorum, veterum in primis philosophorum, religione ac pietate disputant. Faciles plerique sumus in accusandis & excusandis antiquis philosophis: neque vero ita faciles essemus hac in re, si humani generis indolem, corruptionem, & miserias, si recessus ingenii nostri, si denique verborum ambiguitatem ob oculos semper positam haberemus.

(*b*) *Hos Deos*) *Ex Cicerone* haec fere deprompta sunt, quem juvabit legisse *de Natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 18. *p.* 2907. *T.* IX. *Opp.*

(*c*) *Illud item*] *Lucretii* versus sunt *Lib.* V. *de rerum natura vs.* 147. *T.* II. *ed. Havercamp. p.* 245.

(*d*) *Quas neque*] *Lucretius Lib.* III. *vs.* 19. *s. T.* I. *p.* 476. De reliquis, quae de Diis *Epicuri* hic memorantur, idem *Lucretius* & *Cicero* locis indicatis videri poterunt.

(*e*) *Excors vero sit*] Accedo ego illis, qui Atheum fuisse putant *Epicurum*, qui Deos ideo tantum induxerit, ne molestias sibi concitaret, proboque ea omnia, quae ven. *Buddeus* contra *Rondellum*, defensorem *Epicuri*, & alios hac de re disputavit *Thesibus de Atheismo & superstit. Cap.* I. *p.* 66. *s.* Nec me commovent, ut ab hac discedam sententia, quae *Petr. Baylius Dictionaire histor.*

T. I.

(*c*) *Illud item non eſt, ut poſſis credere ſedes*
Eſſe Deûm ſanctas in mundi partibus ullis.

Igitur collocat eos in certis quibusdam ſpatiis, quae *intermundia* vocat, aut in orbe neſcio quo extra hunc mundum ſito, cujus delicias his verſibus venuſte *Lucretius* explicat:

(*d*) *Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis*
Adſpergunt, neque nix acri concreta pruina
Cana cadens violat, ſemperque innubilus aether
Integit, & large diffuſo lumine ridet.

Addit, ſupremam horum Deorum felicitatem conſiſtere *in omnium vacatione munerum*, nec aliquid eos habere negotii, quo vitam ducere queant ab omni prorſus moleſtia liberam & voluptatis omnis pleniſſimam. Poſtremo, licet nullum ſit inter nos illosque Deos commercium vel conſuetudo, excellentem tamen eorum naturam ſtatumque beatiſſimum a nobis requirere contendit, ut cultu eos & honore quodam afficiamus.

(*e*) Excors vero ſit & prorſus hebes, qui non ſtatim hanc totam *Epicuri* de Diis doctrinam nugatoriam eſſe & commentitiam, perſpiciat. Namque pugnat ea prorſus cum illis, quibus philoſophiae ſuæ univerſam molem commiſit, funda- 71
mentis, nullam eſſe rem, niſi ex atomis concretam & compoſitam, nec eſſe ideo aliquid, quod deſtrui & corrumpi nequeat. Verſutus homo atque callidus, quoniam rem odii & periculi pleniſſimam eſſe ſentiebat, apertis verbis divinam naturam

T. I. *voce Epicurus Not. G. p.* 1077. *Petr. Gaſſendus de vita & moribus Epicuri Lib.* IV. *C.* 3. *p.* 201. *T.* V. *Opp.* & alii, quos nominat *Jo. Alb. Fabricius* in *Delectu argum. pro veritate relig. Chriſtianae Cap.* 14. *p.* 373. hominis excuſandi gratia monuerunt. Praecipuum, quod *Gaſſendus* & alii afferunt, ut eum excuſent, hoc eſt, diligentem & ſedulum in Diis fuiſſe colendis *Epicurum*, atque de religione erga Deos luculentos compoſuiſſe commentarios. Verum non recordantur doctiſſimi viri, ita facere debuiſſe hominem, cui hoc unum erat propoſitum, ut vitam commode ac tranquille duceret: quod ei minime licuiſſet, ſi religiones publice conſtitutas ſpreviſſet. Nihilo tamen minus, quae *Cudworthus* hoc in loco cumulat, quo *Epicurum* in Deum fuiſſe doceat injurium, atque ſecum ipſo, quum Deos eſſe ſtatueret, pugnaſſe, haec ego non eſſe nimis certa & firma judicem. Sic nimirum argumentatur vir eximius: *Epicurus* ex atomis omnia conſtare putavit: igitur Deos credere immortales & aeternos nullo modo potuit. Quod enim ex corpuſculis eſt compoſitum, id interitum effugere ac diſſolutionem nequit. Verum ſcire poterat, *Gaſſendum* jam negaſſe *Syntagm. de philoſ. Epicuri P.* 2. *Cap.* 3. *p.* 14. *T.* III. *Opp.* & *in Libr.* X. *Laërtii*, Deos *Epicuri* ex atomis conflatos eſſe, naturamque divinam in ipſis rerum principiis ab eo eſſe poſitam, & pro aeterna & immutabili habitam, contendiſſe. Fulciunt hanc ſententiam dicta veterum, quae *Baylius* congeſſit *l. c. v. Epicure Not. G. p.* 1078. Quibus omnino *Lucretius* addi debet *de natura rer. Lib.* V. *vſ.* 149. *ſ. p.* 245. *ſ.* Quare quod ex atomis conſtare dixit omnia, id, etiamſi Chriſtianorum aliqui veterum aliter ſentiant, ad ſpectabilem hanc rerum univerſitatem unice pertinere videtur. Non de mente & animo hic quaeritur *Epicuri*. Etenim, quod jam profeſſus ſum, jocatus mihi videtur eſſe, quum de Diis diſſereret, verbisque reliquiſſe numina, quae re ipſa ſuſtulerat. Id vero unum hic exploramus, quid prae ſe publice tulerit, & verbis expreſſerit: quorum ſi haberi debet ratio, non ſibimet ipſi videtur fuiſſe contrarius, quum & atomis conſtare omnia diceret, & ſimul eſſe Deos tueretur. Quamquam, ne quid diſſimulem, nullus vel *Epicuri*, vel aliorum ex antiquis afferri poteſt locus, in quo diſerte ſcriptum exſtet, Deos *Epicurum* noluiſſe ex atomis coagmentatos eſſe; ſed qui laudantur de hoc argumento loci, ex iis conſequutionis lege hoc tantum elicitur. Quare non deerunt fortaſſis, quibus homo conſulto mentem ſuam hac de re diſertis verbis non expreſſiſſe videbitur, ſed in ambiguitate ſecuritatem ſibi conſtituiſſe a malevolorum telis. Confer. quae infra *Cap.* 4. §. 20. de re eadem obſervat vir doctus, ubi paullo aliter de Diis *Epicuri* videtur ſentire.

(*f*) *Poſi-*

ram tollere, hac ratione communis odii gravitatem infinitasque studebat effugere molestias. Recte igitur, meo judicio, (*f*) *Posidonius* pronuntiavit: *Nullos esse Deos Epicuro videri, quaeque is de Diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse.* Quamquam jocatus etiam videtur esse magnam partem, neque in eo mediocrem voluptatem quaesivisse, quod ita multitudinem justo leviorem & nimis ad credendum pronam fallere ac deludere posset. (*g*) *Deos jocandi caussa induxit Epicurus perlucidos & perflabiles, & habitantes, tamquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum.* Fac vero, nil finxisse *Epicurum*, sed haec omnia pro veris habuisse commenta, haud tamen idcirco, quod cum bona dixerim *Gassendi* gratia, minori laborabit impietatis infamia. Eumne Deum credidisse putabimus, qui totum orbem effectum esse docuit, (*h*) μηδενὸς διατάττοντος ἢ διατάξαντος, τὴν πᾶσαν μακαριότητα ἔχοντος μετὰ ἀφθαρσίας, *sine naturae ullius immortalitate & summa felicitate praeditae dispositione aut directione*, qui res omnes, quibus haec continetur universitas, ipsas etiam mentes & animos ἀπὸ τῶν ἀτόμων σωμάτων, ἀπρονόητον καὶ τυχαίαν ἐχόντων κίνησιν, *ex individuis corpusculis, sensu carentibus, temereque commotis*, derivavit, qui, non secus ac *Democritus*, pessimo sensu mundum ᾠὸν τῆς νυκτὸς, *ovum esse noctis*, asseveravit, id est, ex coeca brutaque materia, confusaque quadam chao repente prosiluisse, neque naturae intelligentis opus esse, qui denique, quidquid est in orbe perfectionum, ex re omnium vilissima & infima prognatum esse, censuit? Ego quidem, an impium magis esse possit aliquid, vehementer dubito. Isti vero joculares & monogrammi, quos inducit, Dii quid aliud, obsecro, erunt, quam certum quoddam spectrorum aut aethereorum homulorum genus, quod sibi soli, nescio quo in loco, extra orbem vivit. (*i*) Ἐπίκουρος ὡς μὲν πρὸς τοὺς πολλοὺς ἀπολείπει θεὸν, ὡς δὲ πρὸς τὴν φύσιν πραγμάτων οὐδαμῶς. *Epicurus ad vulgus quidem relinquit Deum, ad rerum naturam autem nequaquam.*

72 Quod *Epicurus*, id reliqui etiam fecerunt impietatis professores. Latebras plerumque quaesiverunt, in quibus tuti laterent, perversasque sententias non sine larvis & involucris in publicum prodire passi sunt. Atque his quidem fallaciis aliqui justo leviores adducti sunt, ut temere concluderent, qui Deum esse neget, nullum inter homines esse. Qui vero sagacius odorantur, hi facile, quidnam sub istis abditum sit argutiis, perspiciunt, hostesque istos supremi Numinis tum maxime interdum impietatem instillare mentibus, intelligunt, quum omnium ab ea remotissimi videri volunt. Id certe fit, quum fieri nullo modo posse dicunt, ut Dei aliquis notionem informet animo, quum Deum, uti finitus haud est, ita nec infinitum esse posse, docent, quum intelligentiam & scientiam non esse Deo attribuendam, contendunt. Etenim horum aliquid tueri, id nihil est, quam aliquanto obscurius, nullum esse Deum, fateri. (*k*) Qui *Democriti* delectatur scitis, nec modo formas & qualitates corporum repudiat, sed etiam corporibus totum hoc universum concludit, is, tametsi per omnia sacra juret, corporeum sese credere Deum,

(*f*) *Posidonius pronuntiavit*] Apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 44. *p.* 2949. *T.* IX. *Opp.*

(*g*) *Deos jocandi caussa*] *Ciceronis* haec verba sunt *de divinatione Libr.* II. C. 17. *p.* 3202. *T.* IX. *Opp.*

(*h*) Μηδενὸς διατάττοντος] Haec & quae statim sequuntur, verba Graeca ex veteri quodam scriptore esse hausta, non dubito. Quis vero ille sit, ut inquirerem curatius, non esse duxi necessarium. De re ipsa nullum cuiquam esse potest dubium: quippe quae apud *Laërtium*, *Plutarchum*, *Lucretium* & alios non dissimilibus expressa verbis legitur.

(*i*) Ἐπίκουρος μὲν] Malum esse morem, auctore non nominato, veterum dicta describere, vel hoc in loco sensi. Diu multumque quaesivi, antequam *Sextum Empiricum adv. Mathemat. Lib.* IX. *p.* 565.

Deum, haud tamen audiendus eſt. Nihil enim eſt, quod magis reliquis ejus ſententiis adverſetur.

§. III. Conſtat igitur ex his, cujus indolis ſit anceps illa & ex pugnantibus rebus compoſita philoſophia, cujus auctores atque principes *Leucippus*, *Democritus*, & *Protagoras* exſtiterunt, magnus vero deinceps patronus *Epicurus* evaſit, quem quidem (*l*) *Laërtius* teſtatur ἀρχὰς τῶν ὅλων ἀτόμους, *principia rerum omnium atomos*, ſenſus expertes cenſuiſſe, nec modo corporum, quae *Empedoclis*, ceterorumque ex antiquis, qui Deum adjunxerunt atomis, ſententia fuit, ſed etiam omnium omnino, quae in hac verſantur univerſitate, rerum, ideoque animorum etiam & mentium. Hanc nempe diſciplinam profiteri nihil eſt, quam ſummam & exquiſitam adverſus Deum impietatem coloribus philoſophicis exornare: neque ſectatores ejus meliori, quam gigantum, denominatione digni ſunt, quos Deum ipſum petere ac de coelo deturbare quondam voluiſſe, accepimus. Etenim non id modo ſtudent, ut rerum omnium, quae in hoc orbe contingunt, rationes ſine Dei ullius interventu explicent & expediant, verum etiam iſtiusmodi praecepta adhibent, ex quibus ſine controverſia conſequitur, nullum eſſe omnino Deum, ſive corporeum, ſive corpore vacuum. Hoc vero quidnam eſt, quam Atheiſmum, magnifica ſapientiae & philoſophiae ſpecie tectum, aperte & audacter profiteri?

Sed eſt tamen aliud impietatis erga Deum genus, quod vulgari de formis & qualitatibus doctrina nititur. Nos diſcriminis cauſſa *Stratonicum* appellabimus. Hoc qui ſequuntur, paullo plus habent verecundiae & modeſtiae, quam ut res omnes fortuita ex atomorum concurſione profectas eſſe clament. Igitur ſingulis materiae partibus natura perceptionem quamdam ſive ſenſum & vitam ineſſe tradunt, easque, ſcientia licet & ratiocinandi facultate careant, fingendi tamen creandique poteſtate inſtructas eſſe, judicant, cujus ope ſemet ipſas artificioſe fingere, tantumque ſibi perfectionis dare queant, quantum uniuscujusque indoles atque ratio patitur. Non diſſimilis haec potentia eſt naturae *Ariſtotelis*, ſi hoc unum demas, quod arbitrio & imperio ſupremae cujusdam & excellentis naturae nulla ratione ſubjicitur, quemadmodum illa. Quamobrem, qui ad hanc familiam pertinent Athei, commode vocari poſſunt *Hylozoitae*, quoniam vitam, cujus, uti cenſent, materia particeps eſt, omnium omnino rerum, quae fiunt in hoc univerſo, mirabilis ſigillatim illius fabricae, quam in membris animalium conſpicias, animorumque omnium, tam eorum, qui ſentiunt tantum, quam illorum, qui ratiocinantur, principium & cauſſam eſſe tuentur. Verum tota haec philoſophandi ratio informis videtur eſſe & rudis ingeniorum quorumdam obtuſiorum & lumine carentium foetus, qui nec umquam in juſtae diſciplinae figuram & habitum formatus eſt, neque ſic ulla arte atque ratione limari potuit, ut apertum ſeſe ab omni parte in conſpectum offerre ſaniorum auderet. Majus aliquid minantur illi,

qui

p. 565. ed. *Fabricii* haec de *Epicuro* ſcripſiſſe cognoſcerem. Non integer tamen hic *Sexti* locus exhibetur, ſed verba: κατ' ἐνίους, omittuntur, quibus indicatur, ita de *Epicuro* non omnes, ſed quosdam tantum ſentire.

(*k*) *Qui Democriti delectatur*] Quibus vel mediocriter notus eſt *Hobbeſius*, hos praeterire nequit, eum hiſce verbis accuſari. Nam favebat ille *Democriti* ſcitis, & Deum ſimul eſſe contendebat corporeum. Vid. *Leviathan Cap.* 12. *p.* 56. *Cap.* 34. *p.* 183. & *Append. ad hunc Libr. Cap.* 3. *p.* 360.

(*l*) *Laërtius teſtatur*] *Lib.* X. *Segm.* 41. *p.* 620. & alias. Addi debet *Lucretius*, quem notum in primis eſt perſpicue hanc magiſtri doctrinam enarraſſe.

qui *Democritum* ſequuntur, atomisque ad ſtabiliendam abutuntur impietatem: quocirca unice fere digni ſunt, quibuscum congrediamur propius. Namque reliquos primum impietatis profeſſores haec ſecta tam audacia, quam diſſerendi ordine ſuperat: id quod ex eo ſatis intelligitur, quod non modo, quae contingunt in hoc orbe, omnia ex fortuita materiae commotione derivare conatur, verum etiam, ne corporeum quidem exſiſtere Deum, probare contendit. Soli deinde ſunt, qui publicam haud formidant lucem, ſcientiamque videri volunt partibus ſuis abſolutam & aptam, membrisque omnibus cohaerentem proponere.

73 Jam itaque in hoc noſtra verſabitur opera, ut univerſam hanc diſciplinam ſuis nervis inſtructam & coloribus, quibus poteſt, ornatam exhibeamus, omnesque ejus receſſus & tenebras in aperto collocemus. Etenim ſic perſuaſum habeo, ſi modo peregrinis nudata pigmentis oculis ſiſtatur hominum, neminem fore ſapientem, quin imbecillitatem ejus & deformitatem continuo contemnat & deſpiciat. Neque ulla ratione, quin planum facturus ſim, dubito, monſtrum hoc, licet magna turgeat opinione ſapientiae, pallioque tectum philoſophico incedat, ipſimet denique Deo gigantum more grave bellum minitetur, re vera tamen, quem poëta inducit Anglicus, gigantem *Orgoglio* referre, ſtultitiaque inflatum, nil, praeter fumos, imperitis vendere. Umbram ſive ſpectrum non male dixeris, noctis & caliginis filiam, inſipientiae & vanitatis alumnam.

Eſt id ceterum in more poſitum religionis hoſtibus, ut aut tarditatem noſtram accuſent, quae obſiſtat, quo minus omnia eorum myſteria totamque cauſſam perſpiciamus, aut vero callide a nobis celari & perverti, conquerantur, quae in rem ſuam diſputent. His ut occurram querimoniis, maximopere, ne qua ratione ſcitis eorum injuriae aliquid inferam, cavebo; verum omnia, quanta fieri poteſt, virtute & ornatu communita lectoribus ſpectanda praebebo. Equidem ab omni rationis eorum pervertendi conſilio tam fui remotus, ut potius ingenue fatear, in votis quodammodo meis fuiſſe, ut hanc totam cauſſam ita mihi explicare liceret, ne prorſus imbecilla & omni confutatione indigna videretur. Utrum vero genus hoc juſtiores ſit cauſſas habiturum mihi gratias agendi, quod argumentis eorum plus ſpeciei & ornatus, quam patiuntur, tribuerim, an vero iniquitatem meam in rationibus ſuis exponendis reprehendendi, id aequitati intelligentium exiſtimatorum relictum eſſe volo.

§. IV. (*m*) *Plato* auctor eſt, inter ipſos ſimulacrorum cultores aetate ſua nemi-

(*m*) *Plato auctor eſt*] In *Timaeo* p. 235. *ex divis. Jo. Alb. Fabricii Tom.* II. *Opp. Hippolyti.*

(*n*) *Videtur nuperus quidem auctor*] Is *Thomas* eſt *Hobbeſius*, qui hanc ſententiam publice non uno loco profeſſus eſt. Ita *Leviathanis P.* II. *C.* 31. *p.* 171. *ed. Amſtelod.* *De natura autem*, inquit, *divina diſputare, honori Deo debito contrarium eſt: ſupponitur enim, de regno Dei ſciri nihil poſſe, niſi per rationem naturalem, id eſt, per principia phyſica, quae, tantum abeſt, ut naturam divinam patefaciant, ut ne noſtram quidem aut cujusquam rei minimae naturam nos docere poſſint. In attributis ergo divinis reſpiciendum non eſt ad definitiones vocabulorum, ſed ad, quam ſignificant, honoris intentionem.* Praetermitto alia ejus generis dicta, quae in *Elementis de cive Cap.* 15. §. 14. *p.* 117. in libello Anglico: *Of humane Nature Cap.* 9. *v. Hobbs Tripos. Lond.* 1684. 8. & paſſim alias leguntur. Ipſa quidem verba Anglica, quae hic affert *Cudworthus*, egoque Latine verti, nec in *Latinis operibus Hobbeſii* conjunctim *Amſtelod.* 1668. 4. *editis*, nec in *Anglicis* ejus, quae paene omnia legiſſe me puto, opuſculis offendi. Conjicio vero, ea legi in praefatione, rariſſimae collectioni libellorum ejus *de fato & neceſſitate Lond.* 1656. 4. praemiſſa, quoniam *Leibnitius Eſſais de Theodicée T.* II. *p.* 12. hanc ſententiam in ea praefatione deprehendit. Inde vero num efficere liceat, Deum

tol-

minem fuiſſe tam impium, quin Deorum imploraret auxilium, ubi arduum aliquod aggrederetur negotium: Πάντες, ὅσοι κατὰ βραχὺ σωφροσύνης μετέχουσιν, ἐπὶ πάσῃ ὁρμῇ καὶ σμικροῦ καὶ μεγάλου πράγματος, Θεὸν ἀεί που ἐπικαλοῦσι. *Omnibus mos eſt & quaſi quaedam religio, qui vel de maximis vel de minimis rebus acturi aliquid ſunt, precari ad auxilium divinitatem.* Idem facinus addit non leve a ſe commiſſum iri, niſi de maximi ponderis quaeſtione commentaturus in *Timaeo: Factusne ſit hic mundus, an aeternus?* εἰ γέγονεν, ἢ καὶ ἀγενής ἐστι; diſputationis exordium ab invocatione ſupremae divinitatis duceret. Multo igitur magis homo Chriſtianus peccaret, ipſamque offenderet pietatem, ſi officium hoc negligeret, neque Deum ſibi precibus tum eſſe putaret placandum, quum de re omnium maxima, de ipſo Deo, agere, profanasque eorum, qui Deum eſſe negant, captiones & argutias e latebris ſuis non modo protrahere, verum etiam vanitatis convincere, ſupremique Numinis cauſſam ab injuriis vindicare vellet. Itaque *Platonem* imitemur, ejusque verbis, id quod facere licebit, Deum precemur, ut nobis faveat, quo *primum ea dicamus, quae Deo placeant, deinde nihil, quod nos ipſos haud deceat, proferamus,* κατὰ νοῦν ἐκείνῳ μὲν μάλιστα, ἑπομένως δὲ ἡμῖν εἰπεῖν.

§. V. Duo ſunt omnino, quae negotium, quod ſuſcepimus, conſtituunt. Primo praecipuae in medium afferendae ſunt rationes, quibus illi nituntur, qui divinam ſublatam eſſe cupiunt naturam, atque ſingularum infirmitas & amentia breviter demonſtranda eſt. Deinde, quibus machinis argumenta ſoleant oppugnare, quae plerumque ab illis adhibentur, qui tam Deum eſſe, quam naturas ab omni corpore ſecretas & liberas, tuentur, videndum, ſimulque magno conatu nugas non minores ab illis agi, oſtendendum.

Rationes, quibus rebus ſuis conſuli poſſe putant impietatis amici, hae fere ſunt: Primo nullam informari a nobis animo Dei notionem poſſe, diſputant; ex quo intelligendum eſſe dicunt, obſcurum eſſe, an exſiſtat ejusmodi natura. Hanc argumentationem, ne nimis incomta & deformis appareat, hoc modo ſolent exornare: Dei, inquiunt, notio, quae vulgo obverſatur animis hominum, complexio quaedam eſt rerum, quae nec ingenio comprehendi poſſunt, nec vel ullo modo fieri. Mentes hominum metu & formidine conſtrictae, quidquid putant honore, cultu & reverentia dignum eſſe, id ſine conſilio & ratione colligunt, & in Deum, quem ſibi fingunt, conferunt. Nullus hic rationi, nullus accuratae veritatis inveſtigationi locus eſt. (*n*) Videtur nuperus quidam auctor ſententiam iſtam his verbis ediſſe-

tollere voluiſſe *Hobbeſium*, non immerito forſan dubites. Non ego, quae prave atque impie dixit homo, vel excuſare, vel ſecus, quam ipſe voluit, interpretari, meum duco: contra peſſimum fuiſſe eum arbitror, atque occultas veritati coeleſti ſtruxiſſe inſidias, non inficior. Hanc ipſam quoque ſententiam ferri poſſe nego. Id vero me dubitare fateor, an, ea qui imbutus eſt, Deum revereri nullum queat. (I.) *Hobbeſius* iis ipſis locis, quibus id, quod diximus, tuetur, & Deum eſſe ſtatuit, & illum Deum *omnipotentem* eſſe decernit, *unum, infinitum, aeternum*, & omnis mutationis neſcium. (II.) Qui aut mundum eſſe aeternum dictitent, aut Deum res humanas curare negent, eos injuriam Deo facere, diſerte praecipit. At (III.) quae Deo attribuuntur, reliqua, bonitatem, juſtitiam, ſanctitatem, miſericordiam, ejus eſſe generis putat, ut non declarent, *quid ſit Deus, ſed quantum ipſum admiremur & veneremur.* Ergo (IV.) non omni Dei notione nos eſſe deſtitutos exiſtimat, ſed *poſitivam*, ut philoſophi loquuntur, & *affirmativam* divinarum virtutum & perfectionum notionem informari a nobis poſſe inficiatur. (V.) Is vero, qui ſic ſentit, ſi in Atheorum referri debet numerum, neſcio, quare non eos, qui *Supralapſarii* dicuntur, eodem abire jubeamus. Nam & horum multos conſtituere, notum eſt, divinas virtutes, *juſtitiam, miſericordiam, bonitatem*, non iis reſpondere vir-

74 edifferuiſſe: *Perfectiones, quae Deo tribuuntur, neque verum aliquid vel falſum, neque ullam animi noſtri opinionem ſignificant, ſed reverentiae tantum & obſervantiae, in mente noſtra reſidentis, ſigna ſunt. Falluntur itaque, qui ex illis vel veritatem vel falſitatem rei cujusdam demonſtrari poſſe judicant.* Id ipſum paullo latius deinde perſequitur, non ſine magna ſapientiae & rationis oſtentatione: *Qui de natura Dei ex his attributis honoris philoſophice diſputare aut ratiocinari audent, hi in ipſo ſtatim diſputationis exordio omnem amittunt perſpicientiam, nec ſibi cavere poſſunt, quo minus ex uno errore ad alterum ſine omni fine & modo delabantur. Idem illis evenit, quod homini caerimoniarum aulicarum ignaro, qui, dum viros adit in magna dignitate poſitos, in ipſo ſtatim cubiculi limine cespitat, lapſum autem quum impedire ſtudet, pallium imprudens dimittit, dum pallium recuperare vult, pileum manu ſibi patitur excidere, iſtoque modo vitia ſemper vitiis emendat, ut, qui praeſentes ſunt, conturbationem animi ejus, moresque parum elegantes facillime perſpiciant.* Niſi fallor, id ſibi vult auctor iſte tam his locis, quam aliis ejusdem plane generis: Proprietates illas, quibus naturam exprimi divinam putamus, nec usquam re vera exſiſtere, nec veritatis aliquid habere, ſi a philoſopho conſiderentur: natas eſſe eas unice ex inficeto & agreſti quodam ſtupore animi, quem immodicus excitaverit terror: iſtum ſtuporem ſimulacrum ſibi quoddam Dei ſupremaeque cujusdam mentis temere effinxiſſe: hoc vero homines ſic obduci & conturbari, ut in multa incurrant abſurda, vocesque de iſta mente & formulas prorſus ineptas, quae nec ſignificent aliquid, neque ulli animi notioni reſpondeant, uſurpent. Habemus primam hujus generis ratiocinationem, qua ſigillatim utuntur illi, qui recentiori aetate *Democriti* veſtigia premunt: Fugit rationem noſtram perfecta ſupremi Numinis notio: nemo unus eſt, cui liceat accurate animo comprehendere omnia, quae ad naturam referri ſolent divinam. Igitur, quod Deum vocant mortales, id incomprehenſum neſcio quid & nihil eſt.

§. VI. Alterum, quod jam explicabimus, turbae hujus argumentum antiquioribus *Democriti* ſectatoribus mirifice placuit, ſupremamque Dei potentiam, facultatemque ejus ex nihilo creandi directe ferit. Sic nempe calculos argutum pone-
75 bat genus: Deum qui in ore habent, illi voce iſta naturam intelligunt, quae ex nihilo poſſit efficere aliquid. Novimus, variis diſtrahi contentionibus, qui Deum humanis imponunt cervicibus. Sunt inter eos, qui totum illud ſpatium, quod mundus hodie occupat, olim unius Dei fuiſſe domicilium, praeter hunc vero nihil omnino tum exſtitiſſe, opinantur: ex quo efficitur, totum hoc univerſum corporeum certo tempore initium habuiſſe, neque definito quodam ſaeculorum numero antiquius eſſe. Ab his alii diſcedentes, materiam quidem orbis corporei, ſi minus formam quoque, ab aeterno fuiſſe fatentur; verum addunt, utramque, & formam &

virtutibus, quae his inter homines vocabulis deſignantur: quod idem eſſe judico, ac ſi dicerent, carere nos vera divinarum perfectionum notione, nominaque, quibus hac in re utimur, non definitam habere poteſtatem. His duo addo. (I.) *Hobbeſius* ſecum ipſo pugnat. Negat hic, ex divinis perfectionibus vel veritatem vel falſitatem rei alicujus demonſtrari poſſe, quoniam nullam earum veram notionem habeamus. Et alio tamen loco, *Leviathanis Cap.* 44. *p.* 300. ex divinae miſericordiae notione apertum eſſe, diſputat, cruciatus improborum poſt fata deſituros eſſe aliquando. Ita ſaepe numero illi a ſe ipſis diſſident, qui totius humani generis magiſtri videri volunt. (II.) Extremis vitae annis *Hobbeſius* *Apologiam* exaravit, eaque omnia, quae in *Leviathane* quondam ſcripſerat, ſapientum judicio ſubjecit, teſtatus, ſe, quum librum iſtum componeret, ingenii potius intemperantiae, quam rationi obſequutum eſſe, nec opiniones eo comprehenſas poſtea defendiſſe. *Anton. Woo:*

& materiam, emanatione quadam ex Deo proficiſci, neque ſine Deo exſiſtere poſſe: quod quidem ſimilitudine declarant, a luce ſumta, quae, ſoli licet aequalis ſit, nihilominus tamen ex ſole naſcatur, a ſole ſeparari nequeat, & a ſole continuo producatur. Quae ſi recte ſeſe habeat ſententia, nullum quidem tempus exſtitit, quo non fuerint, quae ſunt, omnia: attamen, quum neque ex ſe, neque virtute propria ſint, ſed ex Deo unice habeant, quod habent, qui nimirum perpetuo eas ex nihilo procreat, ſic commode poſſunt ſpectari, ac ſi nullae aliquando re vera fuiſſent. Tertia eſt eorum familia, qui materiam hujus univerſi non modo aeternam eſſe diſputant, verum etiam per ſemet ipſam exſiſtere, nec a Deo quodam ulla ratione conditam vel factam eſſe. At hi tamen formas & qualitates corporum vita vacuorum, nec non mentes omnium animantium, naturas eſſe volunt a materia diſtinctas. Eas igitur a Deo ex nihilo procreari, quando res quaedam generatur, exiſtiment, neceſſe eſt. Tantis dimicationibus ipſos illos, qui Deum eſſe profitentur, continuo agitari, non ignoramus. Verum iſtas nunc mittimus: ſufficit, omnes tamen conſentire, Deum certo quodam ſenſu ex nihilo efficere poſſe aliquid, cauſſamque eſſe rerum, quae per ſe nullo alioquin pacto exoriri potuiſſent. Quamobrem, ſi fieri nequeat, ut ex nihilo procreetur aliquid, (formulam hanc ſenſu latiori capimus) nullus etiam ſit Deus, neceſſe eſt. Poſſe vero ex nihilo aliquid effici, is unus affirmabit, qui mentis ſanitatem amiſit, nec praecepta curat rationis, in quibus illud eſt, quod omni caret controverſia: *De Nihilo Nihil.* Hoc argumentum (*o*) *Lucretius* ex *Democriti* & *Epicuri* ſenſu ſic urget:

Principium hinc cujus nobis exordia ſumet:
NULLAM REM E NIHILO GIGNI DIVINITUS USQUAM.
Quippe ita formido mortales continet omnes,
Quod multa in terris fieri coeloque tuentur,
Quorum operum cauſſas nulla ratione videre
Poſſunt, ac fieri divino Numine rentur:
Quas ob res ubi viderimus, nil poſſe creari
De nihilo, tum, quod ſequimur, jam tutius inde
Perſpiciemus, & unde queat res quaeque creari,
Et quo quaeque modo fiant opera ſine Divûm.

Certum quidem eſt, eos in primis hoc argumento petere *Lucretium*, quos in tertia eorum, qui Deum eſſe credunt, claſſe paullo ante poſuimus, qui totius univerſitatis materiam ab aeterno quidem exſtitiſſe aſſeverant, at formas tamen rerum corporearum naturas eſſe tuentur, a materia ſecretas, quas, dum illae gignuntur, Deum

Woodius in *Athenis Oxon.* memoriae haec prodidit. Credibile eſt, nil contra animi ſententiam feciſſe hominem. Nam & natura proclivis erat ad ea mordicus retinenda, quae ſemel complexus erat, &, quod idem *Woodius* animadvertit, ita infectus arrogantia, ut vix ſine conviciis diſputare poſſet: nec tum erat aliquid, quod metueret, quum aulae in primis carus eſſet, magnaque *Caroli* II. Regis benevolentia frueretur. Latius haec ideo perſequi placuit, partim quod ſaepius a *Cudwortho* reprehenditur & refellitur *Hobbeſius*, cujus ſcita nemo probus impia & religioni inimica neget, partim quod noſtra aetate a doctiſſimis viris *Hobbeſii* pietas & religio in controverſiam vocata fuit.

(*o*) *Lucretius*] *De natura rerum Lib.* I. *vſ.* 150. *ſ. p.* 53. *ſ.* Sed *vſ.* 156. in publicis editionibus loco *tutius*, quod *Cudworthus* habet, legitur *rectius*, quod melius putem. *Verſu* item 157. noſter *&* *unde* legit, quum *Gifanius* & alii malint *ut unde*, quod pariter praefero.

Deum ex nihilo procreare, & in materiam immittere censent: in qua sententia *Heraclitum*, & Stoicos, quorum hi aetate vixerunt *Epicuri*, fuisse, constat. At nihil videt, qui difficulter intelligit, multo etiam fortius hanc rationem eos ferire, qui non modo formam, sed etiam hujus universi materiam ex nihilo divina virtute prodiisse, defendunt. Etenim, si ex nihilo nihil proficiscitur, sic habeamus, oportet, ne formas quidem & qualitates corporum, siquidem illae res sunt a materia distinctae, multo minus vitas mentesque animalium a Numine quodam procreatas & factas esse, minime vero omnium materiam, ex qua rerum natura constat. Quidquid igitur per se re vera exsistit in hoc orbe, id ab omni fuerit aeternitate, nec ab ullo ductum sit principio, necesse est. Quando vero creatur & producitur aliquid, tum, quae ab aeterno exstitit, materia nova tantum ratione temperatur & disponitur. Nihil novi ex nihilo gignitur, verum individua corpuscula solum commoventur, miscentur, separantur, componuntur, secernuntur. Quae quidem omnia sine Deo possunt effici, (*p*) quemadmodum *Epicurus* ait: Ἡ θεία φύσις πρὸς
76 ταῦτα μηδαμῶς προσαγέσθω. *Divina natura ut ad has res advocetur, nil opus est.* Summa totius igitur argumenti haec est: Quum nulla fieri possit, quae non ante fuerit, natura, omnia autem, quae sunt, futura sunt, & esse possunt, ex omni aeternitate per se exstiterint, virtus ista ex nihilo creandi, eaque Dei perfectio, quam *omnipotentiam* vocamus, res commentitiae sunt & mera nomina. Ita vero qui sentiunt, illi omnem prorsus divinam naturam & rationem tollunt.

§. VII. Eos, qui primum & supremum inter Dei vindices locum obtinent, Deumque totum hoc universum corporeum omnesque ejus partes ex nihilo finxisse putant, hoc argumento solent sigillatim religionis inimici aggredi. Qui totam materiae molem omniaque corpora ex nihilo fabricatus est, is ipsemet corpori alligatus esse nequit. Deum igitur qui rerum omnium conditorem esse statuit, is non potest etiam, quin affirmet, eumdem nihil solidi & corporei habere. At Deus corpore carens commentum & somnium est. Corpore nimirum carere aut significat, nihil omnino magnitudinis vel extensionis habere, aut vero multo aliter quam corpora, extensum esse. Illam si quis velit notionem tueri, is fumum & umbram amplectetur. Fieri enim omnino non potest, aliquid sic a corpore secretum exsistere, ut omni plane mole & ambitu careat. Ad rerum, quae exsistunt, omnium naturam extensio ita pertinet, ut res nullo modo extensa nihil prorsus sit. Nec nisi nugas idcirco agunt, qui vel *substantiam*, vel *modum* quemdam *substantiae*, vel naturam aliquam mente concipiunt ab omni granditate secretam & liberam. Si quis autem posteriorem eligat significationem, naturamque corpore vacuam rem esse di-

(*p*) *Quemadmodum Epicurus ait*] Fateor, nescire me, ubi dictum hoc *Epicuri* exstet. *Laërtium*, & alios veterum, ex recentioribus *Gassendum* frustra consului. Quum res ipsa apud *Lucretium de natura rer. Lib.* I. *vs.* 1020. *s.* & alios legatur, vix operae pretium fuerit, haec verba, ex memoria haud dubie recitata, investigare.

(*q*) *Nam facere*] Versus est *Lucretii de natura rer. Lib.* I. *vs.* 444. *p.* 123. sed paullo aliter memoriae vitio hic recitatus, atque apud poëtam exstat, quem sic scripsisse omnes codices testantur:

Nam facere & fungi sine corpore nulla potest res.

(*r*) *Ipsum audiamus poëtam*] *Lib.* I. *vs.* 434. *s. p.* 121.

(*s*) *Praeter inane*] *Lucretius Lib. I. vs.* 446. *p.* 123.

(*t*) *Recentiores Democriti discipuli*] *Hobbesium*, quem ubivis pungit vir egregius, hic intelligi, ex illis perspicuum est, quae de spatio is scripta reliquit in *Elementis philosophiae P.* II. *Cap.* 7. §. 2. *p.* 50. Inter alia: *Spatii*, inquit, *definitionem hanc esse*

dicat extenſam quidem, verum alio modo, atque corpora, ita ut corpori conjuncta eſſe, & idem permeare ſimul & penetrare queat, is vero viderit, ne fabulam narrare videatur ſapientibus. Res enim ejusmodi propius abeſt a nihilo, quoniam nec agere poteſt aliquid, nec perpeti, nec movere rem aliam, nec ab alia moveri.

(q) *Nam facere & fungi, niſi corpus, nulla poteſt res.*

Nihil erit itaque, ſi proprie ac plane loquendum ſit, quam inane illud ſpatium, quod per omnes quidem res tranſit, ſed nec usquam certam ſedem habet, nec ab ulla re afficitur. Nihil eſt in hoc orbe corporis expers, praeter ſpatium iſtud ſive vacuum. Quamobrem, qui ſimplicem nobis Deum narrant, hi, quo nihil eſt ineptius, inane ſpatium res omnes condidiſſe ſtatuunt.

Sed (r) ipſum audiamus poëtam Epicureum hoc argumentum explicantem:

—— Quodcumque erit, eſſe aliquid debebit id ipſum
Augmine vel grandi vel parvo. —— ——
Cui ſi tactus erit, quamvis levis exiguusque,
Corporum adaugebit numerum, ſummamque ſequetur:
Sin intactile erit, nulla de parte quod ullam
Rem prohibere queat per ſe tranſire meantem,
Scilicet hoc id erit vacuum, quod inane vocamus.

Extra haec duo tertium nullum datur. Quod corpus non eſt, id aut inane ſpatium aut nihil omnino eſt.

(s) *—— Praeter inane & corpora, tertia per ſe*
Nulla poteſt rerum in numero natura relinqui.

Ergo, quemadmodum veteres *Democriti* & *Epicuri* affectatores rationes ſubduxerint, liquet: Si a ſpatio diſcedas, nihil eſt in natura, quod corpore vacet. Deum igitur corpore liberum credere, amentia eſt.

Verum haec ipſa ratiocinatio plus religionum defenſoribus firmamenti relinquere videtur, atque hoſtes eorum vellent. Aſſumit enim, ſpatium eſſe aliquid, quod re vera extra mentem noſtram exſiſtat, propriamque ideo naturam habeat. Ex quo conſequitur, aut *ſubſtantiam* illud eſſe, aut etiam *modum* naturae cujusdam corpore deſtitutae. Itaque (t) recentiores *Democriti* diſcipuli, ne in has incauti de-

eſſe dico: Spatium eſt phantaſma rei exſiſtentis, quatenus exſiſtentis, id eſt, nullo alio ejus rei accidente conſiderato, praeterquam quod apparet extra imaginantem. Anglica verba *Cudworthi* his fere Latinis reſpondent. Sed & *Renat. Carteſius* ita ſpatii naturam, aliis licet verbis, explicat *Principior. philos. P.* II. §. 10. 11. 12. *p.* 27. 28. quem ex recentioribus philoſophis, Angli licet aliter ſentiant, permultos ſequi, notum ſatis eſt. Legantur, quae *de ſpatii natura* non ita pridem acutiſſime inter viros maximos, *Godofr. Guil. Leibnitium* & *Sam. Clarckium*, diſceptata ſunt: quorum quidem ille *Hobbeſio* & *Carteſio* aſſentitur; hic vero ſpatium *proprietatem* eſſe tuetur. Vid. *Recueil de diverſes piéces ſur la philoſophie par Mr. Clarck, Newton, Leibniz, Tom.* I. *p.* 31. *ſ.* & *p.* 41. *ſ.* Forte minor eſt haec, atque multis videtur, diſſenſio, ac in verbi potiſſimum controverſia poſita: quamquam viderint hoc alii, qui harum rerum curam ad ſe pertinere credunt.

(u) Om-

77 delabantur inſidias, ſpatium negant eſſe naturam extra nos exſiſtentem, illudque nihil eſſe dicunt, niſi viſum corporis, ac ejus veluti umbram, quae nusquam, praeterquam in animo noſtro, reſideat. Non ergo placet his, duas eſſe diſtinctasque naturas, *ſpatium & corpus*, quoniam non ignorant, hoc ſi verum eſſet, alteram earum corporis expertem fore. Unam ergo tantum contendunt eſſe naturam, nempe corpus. (*u*) Omnis, quam inſtituunt, diſputatio huc demum redit: Nihilo ſapientius ille loquitur, qui naturam eſſe quamdam ait a corpore ſecretam, ac is, qui corpus affirmat exſiſtere corpore vacuum. Utrique nugantur, ac de nihilo verba faciunt.

§. VIII. Convenit inter eos, qui ſapiunt, nullum errorem funditus everti poſſe, niſi etiam τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους, *origo & cauſſa erroris*, demonſtretur. Hujus praecepti memores impietatis vindices, hoc ſibi quoque datum eſſe arbitrantur, ut natales dogmatis de naturis ſimplicibus pandant, atque ex quanam animi aberratione illud natum ſit, planum faciant. Quam deinde diſputationem ad divinam naturam validius oppugnandam referunt.

Totum itaque hoc dogma de naturis ab omni corpore ſecretis ex eo contendunt ortum eſſe, quod vocabulis, quae abſtracta nominantur, temere ac imprudenter uſi ſint homines. Duplex eſt horum vocabulorum genus. Quaedam ipſarum *ſubſtantiarum* nomina ſunt, quibus naturae corporum, ut hominis vel equi, ab ipſis veluti abſtrahuntur corporibus ſuis, atque univerſe conſiderantur. Quaedam *modos* tantum exprimunt corporum, eosque ſeparatim extra res illas, quibus inhaerent alioquin, contemplandos exhibent. Poſteriori generi ipſamet ortum dedit neceſſitas. Namque homines, quum proprietates dinumerare vellent corporum, atque eas inter ſeſe conferre, modo addere illis aliquid, modo detrahere, nunc amplificare numerum, nunc diſtribuere, mature intellexerunt, fieri hoc non poſſe, niſi cogitando eas ab ipſis abſtraherent corporibus. Sed, ut magna ſit iſtiusmodi vocabulorum opportunitas, haud tamen minora uſum eorum conſequuta ſunt incom-

(*u*) *Omnis, quam inſtituunt, diſputatio*] Habeo, quae hic moneam, nonnulla. (I.) Neſcio, an quis unquam vel veterum vel recentiorum hoc argumento Deum oppugnaverit: *Nullus eſt Deus: nam ſi Deus eſſet, eſſet aliquid corporis expers. At corporis expers nihil omnino eſt. Ergo nec Deus eſt. Epicurum* quidem & *Lucretium* hac ratione dimicaſſe, vir doctus hic ſignificat. Sed, quod pace ejus dixerim, id ſecus ſeſe habet. Quamvis enim *Epicurus* & *Lucretius* in rerum natura nil eſſe ſtatuant, praeter *corpus & vacuum*; haud tamen inde hanc eliciunt concluſionem: *Ergo Deus eſt nullus*, ſed hoc tantum praeceptum ad naturae rationes explicandas adhibent. Taceo, multis non ſine omni ratione *Epicurum* videri Deos a corpore & ſpatio ſecreviſſe, atque aliquid inter corpora & ſpatium interjectum & veluti medium putaſſe. Neque huic id obſiſtit ſententiae, quod *Lucretius* tertiam eſſe rem negat, praeter corpus & inane. Nam id de ſpectabili hac univerſitate rerumque natura tantum intelligendum eſſe, res ipſa docet. Ergo non tam alicubi reperiſſe, quam confinxiſſe ipſum hoc argumentum virum ſummum, prope ſuſpicor. (II.) Neceſſe non eſt, ut eos ſtatim in *Atheorum* referamus numerum, qui corporibus omnia cenſent contineri, hisque ſpatium adjungunt. Quod enim ipſe *Cudworthus* non diffitetur, multi ſunt tanta ingenii tarditate, ut Deum corpore vacuum non aſſequantur. Quis rerum inter Chriſtianos geſtarum gnarus Aegyptios ignorat monachos, qui *Origenem* idcirco capitalis flagitii ſaeculo quarto poſtulabant, quod is Deum ſcripſiſſet ab omni corpore remotum eſſe? (III.) Quod hic noſter Atheos ita ratiocinantes inducit: Dei qui notionem cupit informare animo, is eum non poteſt non cogitare corpore vacuum; id hujus generis moribus & rationibus parum convenire videtur. Tantum enim abeſt, ut haec turba de vera Dei notione praecepta ferat, ut potius nullam Dei notionem fingere ſibi quemquam poſſe putet: id quod ipſe antea illis exprobraverat. (IV.) Quod recentiores *Democriti* ſectatores ideo ſpatium dicere rem commentitiam arguit,

commoda. Manifestum est, nihil ea proprie significare: etenim hujus vel illius
hominis natura minime ab ipso differt homine, nec proprietas corporis distinctum
aliquid est ab ipso corpore. At nihilo tamen minus crebro illorum usu tam turpi-
ter sese homines passi sunt abduci, ut rerum separatim exsistentium notas esse cre- 78
diderint illa vocabula. Nulli magis ad hujus erroris inficeti incrementum contu-
lerunt, quam Scholastici, quos tam intemperanter has voces adhibuisse constat, ut
ne minimam quidem rem differendo potuerint explicare, quin orationem *quiddita-
tibus*, *entitatibus*, *essentiis*, *haecceitatibus*, similibusque portentis condirent. Hi igi-
tur, postquam ipsimet principes delusi erant, bonam humani generis partem in
errorem induxerunt, inque animos ejus hanc intruserunt opinionem, *essentias* re-
rum ab ipsis rebus distinctas atque sempiternas esse: quocirca, quando res quae-
dam fiat vel generetur, tum novam haud produci naturam, sed ex aeternis ali-
quam essentiis novo habitu vel exsistendi modo donari. Similiter corporum pro-
prietates extra corpora, quibus insunt, solas posse docuerunt exsistere. Ex quo
evenit, ut exempli gratia vitam, sensum, & consilium, quae inesse cernimus ani-
malibus, & mentis designamus vocabulo, exstinctis animantibus, corporibusque
dissipatis, permanere tamen posse, & superstites esse censuerint, tamquam essen-
tias, quae ab ipso homine separari possent & abstrahi. Quod si ita esset, non pos-
sent etiam non naturae esse a corpore liberae. Praeclare id (v) nuperus quidam
observavit auctor, cujus haec verba sunt: *Est nominum abstractorum tum in omni
vita, tum in philosophia magnus & usus & abusus. Abusus in eo consistit, quod, cum
videant aliqui, considerari posse, id est, inferri in rationes accidentium incrementa & de-
crementa sine consideratione corporum sive subjectorum suorum (id quod appellatur abstra-
here) loquuntur de accidentibus, tamquam possent ab omni corpore separari. Hinc enim
originem trahunt quorumdam Metaphysicorum crassi errores. Nam ex eo, quod considera-
ri potest cogitatio, sine consideratione corporis, inferre solent non esse opus corporis cogi-
tantis.* (x) Idem scriptor alio animadvertit loco: *Inde factum, ut, homine quodam
exstincto atque humato, animam ejus, id est, vitam, dicant a corpore secretam vagari,
at-*

guit, quo securius cum Dei amicis decertare queant, id, nisi me fallit animus, aliquanto durius dictum est. Multos enim hanc de spatio doctrinam suscepisse, scio, quod, ne vulgaris sententia cum injuria Dei conjuncta esset, vererentur. *Hobbesius* loco, quem indicavi, propterea sibi hanc placuisse opinionem memorat, quod multos *ex falsa spatii definitione* viderit in hunc errorem incidisse, ut mundum crederent infinitum esse. *Leibnitius l. c. p.* 31. plurimos, quibus spatium aliquid visum sit, illud cum Deo ipso confudisse, tradit. Certe fuerunt hujus generis aliqui in antiquis Christianorum doctoribus, quos *Jo. Alb. Fabricius* nominat *ad Sextum Empiricum p.* 639. Non ego verba pro illis facio, qui hoc dogmate fortassis ad scelera & portenta sua defendenda sunt abusi: id vero nego, fas esse, generatim in Dei contemtoribus habere philosophos illos, qui sic, uti dixi, de spatio sentiunt.

(v) *Nuperus quidam auctor*] *Hobbesii* haec verba sunt in *Elementis philosophiae P.* I. *C.* 3. §. 4. *p.* 19. in quibus nonnulla tamen omissa sunt, sine quibus sententia ejus commode intelligi poterat.

(x) *Idem scriptor*] Haec ipsa verba, quae ex Anglico Latina feci, non reperi in *Operibus* vel *Anglicis* vel *Latinis*. Rem vero ipsam ab eo esse traditam, certissimum est: nec id simillimo ejus loco declarare, alienum fore puto: *Aristoteles, qui non tam ad res respexit, quam ad voces, —— non dubitavit, quin nomen illud* Esse *alicujus* Rei *nomen fuerit: quasi esset in natura rerum aliquid, cujus nomen esset* Esse *vel* Essentia. *Ab hoc absurdo in aliud lapsus est adhuc pejus, nempe essentias quasdam esse ab entibus suis separatas, quas, coeli orbibus assistentes, circumagere illos affirmabat. Etiam animam humanam, ab homine separatam & dissitam, per se subsistere.* Et paullo post: *Ab hac doctrina de essentiis & formis substantialibus separatis Daemonologia Graecorum in ecclesia relicta est, & superstitio illa, quam* δεισιδαιμονίαν *vocant Graeci, sive metum phantasmatum. Leviathanis Cap.* 46. *p. m.* 320. *s.* Conf. *Cap.* 2. *p.* 7. *Cap.* 44. *p.* 295.

atque noctu inter sepulchra visam esse. His tamquam nervis anilis superstitio de spectris, daemonibus, lemuribus, manibus spiritibusque, variis nominibus appellatis, qua imbecilles multitudinis animi conflictantur, continetur: cui tamen illi etiam suppeditare solent alimenta, quorum alioquin munus foret depellere superstitiones, hominesque formidinis liberare vinculis. Quamquam haec vulgi opinio ex alio fonte, licet non prorsus dissimili, fluxisse primum videtur, hominum nimirum ex levitate, qui imagines animis suis obversantes res esse temere credunt re vera extra sese exsistentes. Sicut enim oculi saepenumero fallunt homines, ut speciem a speculo vel vitro repraesentatam rem esse credant extra se positam, quam nusquam tamen esse constat, quam in animo eorum; ita etiam, quando mentes formidine oppressae, maxime quum in tenebris versantur, lemurum spectrorumque formidolosas sibi fingunt species & imagines, non raro sibi persuadent homines, cerni illas a se imagines, & re vera exsistere extra se. Ita fit, ut spiritus & lemures appellent, quae perculsae tantummodo mentis simulacra sunt. Neque alia factum est via, ut Dei simulacrum, quod terror & metus creaverat, quodque caput omnium spectrorum & larvarum est, pro natura vere exsistente tandem habitum sit. Apposite ad hanc rem (y) nuperus quidam scriptor: *Etiam, qui de rerum naturalium caussis parum aut nihil solliciti sunt, illis tamen metus quidam inest, ortus ab eo ipso, quod an sit potentia aliqua, nec ne, qua juvari aut laedi possint, ignorant: atque ab eo metu proclives sunt ad suppositionem & fictionem variarum potentiarum invisibilium, metuuntque sua ipsorum phantasmata, invocantque in rebus adversis, laudantque in rebus prosperis, & faciunt denique Deos. Atque inde factum est, ut homines a phantasmatibus suis innumerabilibus innumerabiles creaverint sibi Deos.* Prudenter quidem hic plures induxit Deos, ut ad gentium inanes Deos totum pertinere dictum,
79 parum perspicaces existimarent. Verum hebes sit, qui eadem ratione unum illum Deum, quem nunc vulgo colunt mortales, oppugnari, difficulter animadvertat. Nec is igitur aliud est aliquid, quam rex commentitius, quem hominum metus & amentia sibimet effinxit, omniumque larvarum spectrorumque, quae mentes parum sanae crearunt, caput & principium. Sic, inquam, vulgi natae sunt de mentibus sub adspectum non cadentibus, Diis atque manibus, opiniones. Stolidi mortales, quas animo & cogitatione formaverant naturas, eas re vera opinati sunt in orbe terrarum versari. Postea, quum corpus quasi aut materia his assignanda esset intelligentiis, vix fieri potuit aliter, quam ut eas tales conciperent animo, quales sunt, quae vel somniantibus apparent, vel in speculo a vigilantibus cernuntur, species. Corpora illis igitur aetherea & subtilissima circumdederunt, quae jam oculis objicere pro lubitu, jam vero conspectui possent subducere. Quod autem alii naturas istas ab omni corpore & materia abstraxerunt, id non tam naturae factum est errore, quam animi vana eruditione decepti morbo. Amens illa lit-

(y) *Nuperus quidam scriptor*] *Hobbesium* denuo intellige, in cujus *Leviathane Cap.* 11. *p.* 54. verba, quae descripsi, exstant, diu satis a me quaesita, quod *Cudworthus*, a quo Anglice relata sunt, omiserat quaedam, mentemque potius quam voces, expresserat. Idem profitetur *Hobbesius Libro of humane nature Cap.* 11. *p.* 72. Ceterum ad hoc membrum generatim notari velim, si accurate loquendum sit, ea, quae hic proferuntur, nec pro argumento in hac caussa haberi posse, nec ab *Hobbesio* propterea, ut Deum oppugnaret, disputata, nec denique fortassis ab ullo religionum inimico in rationibus, quibus contra Deum dimicatur, numerata esse. Is scilicet, qui homines censet ita desipuisse, ut ex rationum abstractarum nominibus Deum facerent ac daemones, caussam tantum sibi videtur indicare, unde nata sit opinio, Deum esse; non vero putat, argumentum se proferre, quo coër-

litteratorum hominum turba, Scholasticorum, Philosophorum, & Theologorum otiosa cohors, vitium obtulit humanis mentibus, effecitque, ut sibi temere persuaderent, abstractas proprietatum & essentiarum notiones naturas esse distinctas & ab omni concretione liberas, quae sine corporibus per se exsisterent.

Concludamus, si placet, rationem: Qui naturam quamdam corpore vacuam rerum omnium volunt esse caussam, illi visionem quamdam mentis atque commentitiam mundi animam re vera putant exsistere, tamque turpiter delirant, ut notionem proprietatis cujusdam vel *essentiae*, in animo inhaerentem, non modo rem esse per se constantem, naturamque corpore liberam, suspicentur, verum etiam totius universitatis omniumque rerum principium & fontem esse, praedicent. Atque hoc quartum veluti argumentum est, quod religionum hostes adhibent.

§. IX. (z) Quinta nunc succedat improbi generis argumentatio. Haec in eo sita est, quod ostendere primum conantur, praeter corpora, nihil esse in hoc universo: illud vero dogma deinceps sic dilatare student, ut ne corporeum quidem esse Deum posse, appareat. Videamus, quemadmodum argumententur. Nemo tam solers est ingenio, ut aliam substantiae definitionem excogitare queat, praeter hanc: *Substantia res est extensa, quae extra animum posita est hominis, veraque, non ficta praedita est magnitudine.* Quidquid extensione vacat, id nihil est. Rem itaque extensam deme, nec habebis aliquid praeterea, in quo animus insistere queat. Inter corpus vero & rem extensam nihil omnino interest discriminis. Namque virtus resistendi, quam Graeci ἀντιτυπίαν vocant, necessario ex amplitudine sive extensione consequitur. Et qui secus sentiunt, illi rationem afferre nullam possunt, cur, quod nonnulli eorum perhibent, qui corporibus hanc universitatem definiunt, corpora per alia corpora transire nequeant & permeare. Ex quo consequitur, omnium rerum substantiam corpus esse sive materiam. Quae praeterea sunt in hoc orbe, id est, corporum omnium differentiae, ea nihil sunt, atque multiformes unius extensae rei, seu corporis & materiae, affectiones & temperationes. Atque hae affectiones & dispositiones corporum nonnunquam quidem qualitatum & formarum re vera exsistentium nominibus insigniuntur: nec etiam philosophorum concors & eadem de illis est sententia. At in universum tamen omnes fatentur, qui naturam rerum speculati sunt, haec duo in eas cadere: Primum, nullam earum per se constare, atque extra extensam substantiam, sive corpus & materiam, qua sustentetur, permanere posse. Alterum, omnes deleri & destrui posse, sic ut nulla inde substantia detrimenti aliquid capiat. Jam, quod ad vitam, sensum ac intelligentiam attinet, hae res aeque in his corporum sunt affectionibus & qualitatibus, atque album & nigrum, frigidum & calidum. Ex quo apparet, propriam eas minime naturam habere, sed substantia ipsa seu materia permanente, in-

coërceri queant illi, qui Deum esse credunt. At vocabulo *argumenti* latius videtur hoc capite usus esse *Cudworthus*, eoque designasse omnia, quae garrire solent contemtores Dei ad perversitatem suam exornandam. Qui homines, si ita rationem subducerent: *Homines ex abstractarum rerum nominibus occasionem sumserunt Deum sibi fingendi: ergo nullus est Deus*, digni essent, quos sani omnes irriderent, non quos serio confutarent.

(z) *Quinta nunc succedat*] Neque hoc ego argumentum ita ab ullo Atheo adhibitum esse puto ad divinam naturam oppugnandam, ut hic a *Cudwortho* proponitur. Existimo vero, occulte hic eum *Hobbesium* ferire voluisse, atque ostendere, quonam philosophi hujus scita ducant, quem Deum statuisse corporeum esse non ignotum est.

80 interire posse & occidere. Itaque, quando membra corporis animati cohaerentia inter se particulatim distrahuntur, aut artificiosa totius materiae dispositio conturbatur, formae quidem illae & qualitates, quas *sensum* vocamus & intelligentiam, pereunt, & in nihilum abeunt, at ipsius materiae nihil omnino interit, sed haec tota alicubi in rerum universitate permanet. Quodsi ergo a materia discesseris corporum, nude ac sine ullis qualitatibus spectata, nusquam aliquid in hoc orbe reperies, quod corruptionem & exitium evitare possit. Atque hac de materia id quoque debet accipi, quod vulgo dicitur: *Ex nihilo nihil fit, aut in nihilum abit.* Cujus dicti haec est sententia: Nulla res effici potest & gigni, nisi praesto sit materia, ex qua efficiatur. Atqui haec materia ab omni per se exsistit aeternitate, parenteque caret & conditore. Ex quo efficitur, eam nec interitum metuere, aut in nihilum abire posse. Qui de qualitatibus vel affectionibus hoc vellet effatum intelligere, nae is vehementer erraret, quoniam illae omnes & ortum habent & finem, ac uti generantur, ita etiam corrumpuntur & desinunt. Summa veluti totius universi ὕλη est πως ἔχουσα, *materia sic vel aliter affecta & constituta.* Hi autem modi, temperationes, dispositiones & affectiones materiae nihil habent in se, quod ab interitu eas servare queat: sola, in qua insunt, materia, quae variis qualitatibus recipiendis apta, neque certis quibusdam alligata est, perpetua est, unumque illud ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, quod per se & necessario exsistit. Quamobrem hoc ratum atque judicatum esse debet, fieri nullo modo posse, ut ullum animal & corpus consilii & sensus compos a corruptione & interitu liberum maneat. Sola namque materia hoc utitur jure, quod ipsa cum nulla alia natura communicare potest. Quod si ita sese habet, quid evidentius est, quam ineptire eos, qui Deum sibi fingunt corporeum, rerum omnium satorem & seminatorem, a cujus natura omne prorsus absit corruptelae & exitii periculum?

Stoicos quidem statuisse, certum est, totum hoc universum corporeum animal esse quoddam aut Deum. Verum is ipse Deus corporeus non tam natura credebatur perennis & immortalis, quam casu. Esse enim negabant Stoici ullam aliam extra mundum hunc materiam, quae vi quadam in eum ferri, totiusque corporis compagem labefactare aut disjicere queat. (q) Qualis si foret extra orbem hunc materia magni hujus animalis aut solidi Stoicorum Dei sensus & ratio, non secus ac reliquorum animantium, ad nihilum redigeretur. Patet igitur, ipsa eorum, qui nil, praeter corpora, credunt esse, principia necessario flagitare, ut nullum esse putetur corporeum Numen. Etenim Deum qui nominat, is naturam intelligit, quae nec facta est umquam, nec ullo modo interire potest, ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον. Atqui duo haec de nulla re alia, quam de materia sensu vacua praedicari possunt.

§. X.

(q) *Qualis si foret extra orbem*] Hoc vero quaeri posset. Non ego pugnem cum illis, qui Stoicos corporeum professos esse Deum, eumque igneum, censent. Sed aegre mihi persuadeo, tam absurdam hanc fuisse familiam, ut istum Deum incursione alius materiae, si quidem exstitisset, dissipari posse sibi persuaserit. Quin etiam habere mihi videor, quo doceam contrarium. Deus Stoicorum habitabat in materia, totamque molem virtute sua agitabat, & ad sententiam suam regebat. Igitur in eum nihil potuit materia, quum ipse omnia posset in materiam. Quare, si vel alia etiam, praeter eam, quam incolebat, exstitisset materia, verisimile tamen est, hanc quoque ipsum sibi subjecturum, & certis legibus alligaturum fuisse. Taceo, in hac caussa vocem *temere* aut *per accidens*, ut in Anglico est, parum commode adhiberi. Nihil enim temeritati, casui & fortunae dabant Stoici, verum om-

§. X. Sed (*b*) quo penitus conficiatur corporeus ille, quem Stoici & alii quidam comminiscuntur, Deus, multo sibi efficacius ex atomorum disciplina censent argumentum petendum esse religionis hostes. Sic nempe disputant: Quicumque corporeum esse Deum arbitrantur, naturamque aliquam intelligentem materiam hujus universi incolere, quae totum, quem videmus, orbem vi & ratione fabricata sit, contendunt, illi magnam produnt rerum philosophicarum ignorationem, corporumque naturam non perspiciunt. Nam primo generatim assumunt, esse in corporibus, praeter magnitudinem, figuram, situm, & motum, certas, easque simplices & ipsi materiae aequales, proprietates: deinde sigillatim qualitatem quamdam sive facultatem intelligendi in hujus orbis inhaerere materia concludunt, quae neque composita sit, neque ex aliis rebus derivata, eamdemque habeat, quam ipsa materia, aeternitatem. Atqui manifestum est, neminem unum
qualitates hujusmodi vel facultates, ab ipsa materiae extensae substantia, ejusque 81
variis affectionibus, figura, situ, motu, quiete, diversas, animo sibi fingere posse, quin idem totidem distinctas esse naturas, confirmet, quibus nil solidi adhaereat & corporei. Sic philosophi illi incauti & imprudentes ad id ipsum delabuntur, quod omni sibi studio fugiendum esse ducunt. Nec enim intelligo, quidnam qualitas ista sive intelligentia ex nulla re alia orta, quam materiam hujus universitatis volunt animare, aliud esse queat, quam natura corpore vacua & libera. Dudum vero est, quod *Epicurus* hominum animos adversus vulgarem hunc de qualitatibus errorem communire studuit: (*c*) *Non sic*, inquit, *cogitandae sunt qualitates, quasi sint quaedam per se exsistentes naturae seu substantiae, siquidem id mente assequi non licet; sed solummodo ut varii modi sese habendi corporis considerandae sunt.*

Corpus in se spectatum nullis praeditum est qualitatibus, quam illis, quae notionem naturae extensae constituunt, id est, figuram situmque habet, motus, quietis, & divisionis capax est: quarum quidem ex rerum multiformi compositione aliae nascuntur qualitates, quae sensus nostros varie afficiunt. Sicut igitur plebeji philosophi *primam*, quam sibi fingunt, nec definire tamen perspicue possunt, *materiam* omnibus privatam esse qualitatibus dicunt, at recipiendis tamen omnibus idoneam: ita nos atomos, quae omnium omnino rerum primordia sunt, cunctis illis spoliamus qualitatibus, quibus corpora gaudent composita. Nullum individuum corpusculum natura nigrum vel candidum, calidum aut frigidum, siccum aut humidum, dulce vel amarum est. Haec omnia deinceps ex varia eorum textura & conjunctione, diversaque commotione nascuntur & proveniunt. Atque id ipsum *Lucretius* argumento confirmat, ex doctrina de atomis depromto: Si primis, inquit, rerum principiis ejus generis inessent qualitates, quas diximus, fieri nullo modo posset, quin in variis, quas evenire videmus in natura rerum, corruptionibus res ipsae funditus interirent:

(*d*) *Im-*

omnia necessario & aeterna quadam lege sic esse constituta, uti sunt, praecipiebant. Quocirca ipsa natura sua, non casu, aeternaque necessitate quadam Stoicorum Deus immortalis, perennis & corruptionis omnis expers erat. Sunt ceterum, praeter Stoicos, multi alii tam veterum, quam recentiorum, de quibus nunc sileo, qui duplicis esse generis materiam putarunt, aliam mutationi obnoxiam, aliam nulla vi aut arte mutabilem.

(*b*) *Quo penitus conficiatur*] Sed hoc argumentum, si modo dignum est hoc nomine, latius patet, nec modo Deum Stoicorum corporeum, sed omnem prorsus divinam naturam aggreditur. Quodsi enim ratio, consilium, & sapientia ex fortuita concursione profecta sunt atomorum, id relinquitur, ut omnem de praestanti quadam & divina ratione cogitationem abjiciamus.

(*c*) *Non sic, inquit*] Haec cujusnam auctoris verba

(*d*) *Immutabile enim quiddam superare necess' est.*
Ne res ad nihilum redigantur funditus omnes:
Proinde colore cave contingas semina rerum,
Ne res ad nihilum redeant tibi funditus omnes.

Ex quo stolidum fore concludit, si quis albas res ex albis, nigras ex nigris confectas esse seminibus, cogitet:

(*e*) —— *Ne ex albis alba rearis*
Principiis esse, —— —— —
Aut ea, quae nigrant, nigro de semine nata:
Neve alium quemvis quae sunt induta colorem,
Propterea gerere hunc credas, quod materiai
Corpora consimili sint ejus tincta colore:
Nullus enim color est omnino materiai.
Corporibus, neque par rebus, neque denique dispar.

Nec aliter addit de ceteris, quae sensus cient, qualitatibus sentiendum esse, quam de coloribus:

(*f*) *Sed ne forte putes: solo spoliata colore,*
Corpora prima manere: etiam secreta teporis
Sunt, ac frigoris omnino calidique vaporis,
Et sonitu sterila, & succo jejuna feruntur,
Nec jaciunt ullum proprio de corpore odorem.

Postremo rationem hanc ad sensun, vitam, & consilium similiter pertinere, declarat: negat, ejusmodi qualitates in seminibus latere, ex quibus conflata sunt animalia, principiaque corporum sensu, vita, & mente penitus esse destituta, tradit:

82 (*g*) *Nunc ea, quae sentire videmus cunque, necesse est,*
Ex insensilibus tamen omnia confiteare
Principiis constare: neque id manifeste refutant:
Sed magis ipsa manu ducunt & credere cogunt,
Ex insensilibus, quod dico, animalia gigni.
Quippe videre licet, vivos exsistere vermes
Stercore de tetro, putrorem cum sibi nacta est
Intempestivis ex imbribus humida tellus.

Sunt

verba sint, quum de ipsa *Epicuri* sententia nullum cuiquam esse dubium queat, qui vel *Laërtium* aut *Gassendum* inspexerit, non mihi curiose inquirendum duxi. Credo tamen, *Gassendum* alicubi haec *Epicuro* verba suppeditasse.

(*d*) *Immutabile enim*] *Lucretii* versus sunt *de natura rerum Lib.* II. *vs.* 750. 751. & 754. 755. *p.* 395. 396.

(*e*) *Ne ex albis*] *Lucretius Lib.* II. *vs.* 730. *s. p.* 392. Praepostero hi versus *Lucretii* ordine hic sunt positi; neque forte totum argumentum hoc sapiens negaverit aliquanto aptius & concinnius disponi potuisse.

(*f*) *Sed ne forte*] *Lucretius Lib.* II. *vs.* 841. *p.* 408.

(*g*) *Nunc ea*] *Lucretius Lib.* II. *vs.* 864. *p.* 412. 413. Unus tamen *Lucretii* versus, nempe *vs.*

Sunt nonnulli quidem inter eos, qui ceteroquin pari nobiscum ardore religiones oppugnant, quibus placet, ſenſum & intelligentiam in hominibus & animantibus vitae cujusdam & rationis, in ipſa latentis materia, propaginem eſſe. Sed his nemo temere fidem adjunget ſapiens. Namque ſi materia per ſe vita & ratione eſſet praedita, quaelibet ejus particula natura foret neceſſario per ſe conſtans, viva, ſentiens & intelligens. Quod quidem ſi ſic ſe haberet, quanam, quaeſumus, ratione tales inde fingi potuiſſent homines & animantes, quales nunc cernimus? Quilibet enim homo, ex ejusmodi materia conflatus, non animal eſſet, ſed *variorum animalculorum acervus.*

Quamobrem ſic habendum omnino eſt, vitam, ſenſum, & conſilium, non ſecus ac reliquas, quae corporibus inſunt, qualitates ex diverſa corpuſculorum individuorum, quae his omnibus carent qualitatibus, textura, aut ex varia ſimplicium elementorum, magnitudinis, figurae, ſitus & motus, compoſitione proficiſci. Sic paucis ex litteris multiplicique earum conjunctione immenſam vocum atque ſyllabarum multitudinem exſiſtere, cernimus.

(*h*) *Quin etiam refert noſtris in verſibus ipſis,*
Cum quibus, & quali poſitura contineantur:
Namque eadem coelum, mare, terras, flumina, ſolem
Significant, eadem fruges, arbuſta, animantes.
Sic ipſis in rebus item jam materiai
Intervalla, viae, connexus, pondera, plagae,
Concurſus, motus, ordo, poſitura, figurae
Cum permutantur, mutari res quoque debent.

Fortuita atomorum ſenſus & rationis expertium concurſio in certis mundi partibus, quae animantes vocantur, animum & mentem, ſenſum & intelligentiam, conſilium & ſapientiam genuit. A qua ſententia qui ſibi putant abeundum, & vel animalem quamdam naturam ante ipſa animalia exſtitiſſe ſibi perſuadent, aut excellentem quamdam mentem & intelligentiam ab aeterno fuiſſe diſputant, quae cuncta animantia una cum ipſo mundo fabricata ſit, illi rectam plane rationem deſerunt. Nam aut in abſurdum illud incidunt vitium, quod orbem ſive circulum philoſophi vocant, atque ſine fine modoque jam animalia natura illa, quam fingunt, animali, jam viciſſim naturam hanc animalibus aetate ſuperiorem eſſe ſtatuunt; aut vero, quod fieri nullo modo poteſt, intelligentem quamdam qualitatem ſine ulla cauſſa in materia eſſe ortam, opinantur. Nulla ſapientia, nulla ratio, nullum conſilium adfuit atomis, quum primum coirent, mundumque hunc efficerent: iſta enim omnia nulla erant tum temporis, nec niſi ex atomorum concretione deinceps nata ſunt.

(*i*) *Nam*

vſ. 867. hic omiſſus eſt, quoniam non valde juvabat auctoris inſtitutum.

(*h*) *Quin etiam refert*] *Lucretius Lib.* II. *vſ.* 1012, *p.* 836. Sed verſum ſecundum ex memoria, non ex codice deſcripſiſſe videtur. Omnia enim exempla ſic legunt:

Cum quibus, & quali ſint ordine quaeque locata.

Qui vero hic expreſſus eſt verſus:

Cum quibus, & quali poſitura contineantur.

is *Lib.* I. *de rer. natura vſ.* 818. in ſimili argumento legitur. Addo, inter quartum & quintum verſum eorum, qui hic exhibentur, duos eſſe omiſſos verſus *Lucretii*, ſine quibus ſententia plana eſt ac evidens.

(*i*) *Nam*

(*i*) *Nam certe neque consilio primordia rerum*
Ordine se quaeque atque sagaci mente locarunt,
Nec, quos quaeque darent motus, pepigere profecto.

Desipiunt, qui sapientiam, rationem & sagacitatem fundamenta hujus universi jecisse putant. Etenim nihil in his est affectionibus, propter quod τῶν ἀρχῶν sive principiorum nomen imponi eis possit. Nullum locum in rebus simplicibus, quae per se exsistunt, nec aliquam sui caussam habent, tueri possunt, sed, quemad-
83 modum reliquae qualitates corporum, compositae sunt, & ex aliis rebus prognatae ac derivatae. Ab ejusmodi vero proprietatibus, quis, quaeso, sibi persuadeat, mundum esse conditum? Ratio & sapientia non sunt Deus, verum motus & materiae effectus.

Juvat totam hanc argumentationem brevius comprehendere: Materia seu corpuscula nullis qualitatibus instructa semina sunt & primordia totius universi. Ab iisdem igitur atomis vita, sensus, & intelligentia trahunt originem. Nimis ergo delirant, qui ab intelligenti quadam natura, sive Deo, mundum hunc vita & consilio constructum esse, statuunt.

§. XI. Septimum nunc afferam argumentum, quod ab iis adhibetur, qui, *Democriti* scitis freti, religionem aggrediuntur. Sic itaque ratiocinantur: Totum mundum hunc animatum esse (ἔμψυχον εἶναι τὸν κόσμον) credant necesse est, qui Deum esse non dubitant, seu, quod idem est, existiment, oportet, viventem quamdam, intelligentem & sapientem naturam toti mundo praesidere. Jam ex nonnullis argumentorum, quae adhuc exposuimus, satis intelligitur, fieri nullo modo posse, ut mundus eo sensu sit animatus, quo volunt Platonici. Nam quum antea demonstratum sit, commenta esse cuncta, quae de naturis corpore destitutis feruntur, id una probatum est, vehementer falli eos, qui cum Platonicis mentem in hoc universo inesse simplicem & quovis corpore priorem arbitrantur. Iisdem rationibus certum est, neque Stoicorum de mundo animato sententiam valere posse, quippe qui mundi animam & intelligentiam certam esse perhibent qualitatem, in ipsa inhaerentem & residentem materia, quae nullis ex aliis oriatur proprietatibus. Sed sunt nihilominus fortassis, quibus tertia placet sententia. Est in nobis ceterisque animalibus, licet ex atomis sensu destitutis conflata sint, mens & animus quidam; qui, etiamsi ex atomorum textura natus sit, tamen, ex quo semel ortus est, toti imperat corpori, motusque ejus pro lubitu gubernat. Quid si ergo aliqui suspicentur, ejus generis vitam & animam pariter cum in stellis versari, quas minores aliqui Deos esse quondam crediderunt, tum in sole, quem principem olim Deum putarunt? Quid si pergant etiam, ac in tota hacce universita-

(*i*) *Nam certe*] *Lucretius Lib.* I. *vs.* 1020. *ag.* 239.

(*k*) *Septimum nunc*] Sed neque hoc argumentum alicujus est momenti, aut vel ultimum locum in rationibus, quibus Deum vesani homines oppugnant, tueri potest. *Sensus, ratio & intelligentia nascuntur ex certarum atomorum concursione. Ergo in mundo sensus, ratio & intelligentia esse nequit. Igitur nec Deus est.* Hoc qui probat connexum, is viderit, ne jure summam sapientum indignationem incurrat. Etenim perspicuum primo est, hic illud assumi, quod in controversia versatur, ex atomorum nempe compositione quadam rationem & sapientiam nasci. Deinde, si vel hoc certum esset, atomorum texturae cuidam id nos debere, quod sapimus, ratiocinamur, & intelligimus, haud tamen inde sequeretur, nullum Deum esse. Denique, quidnam sibi vult haec ratiocinatio?

ſitate, ex terra, aethere, aqua, aëre, ſole, luna & ſtellis conſtante, praecipuam quamdam mentem reſidere dicant, ex fortuito quidem materiae concurſu natam, attamen, poſtquam ſemel eſſe coepit, totum mundum ratione verſantem & dirigentem, cunctaque multo ſapientius, ac mentes hominum corpora ſua, gubernantem, eamdemque mentem ab hocce principatu & dominatione, dum mundus permaneat, deſtituram eſſe negent? Haec ſententia, licet multum ab eorum opinione diſcrepet, qui verum quemdam & proprie ſic dictum profitentur Deum, ſimilis illi tamen non una ex parte videtur, verendumque igitur, ne, ſi ſemel obtineat, cuncta, quae doctrinam de Deo comitantur, incommoda in vitam ſecum adducat hominum. Quocirca, ut ex hominum animis omnis Dei metus radicitus extrahatur, huic etiam commento bellum inferemus, neque talem animam, ex conjunctione atomorum prognatam, quae corporeae huic univerſitati leges ferat, exſiſtere, demonſtrabimus.

Vidimus, vitam, ſenſum, rationem, & intelligentiam, non ſecus ac frigus & calorem, corporum concretorum qualitates eſſe, quae ex certa quadam atomorum textura unice proficiſcantur. Sicut autem prima corporum ſemina, ſingulaeque, quibus illa conſtant, atomi nullam hujusmodi qualitatem in ſe natura habent; ita nec tota natura ulla inſtructa eſt hujus notae qualitate, unde poſſit appellationem ducere, ſed partes tantum ejus continet. Totus mundus nec niger eſt, nec albus, nec calidus, nec frigidus, nec opacus, nec pellucidus; at has omnes qualitates, certis partibus ſuis concluſas, continet. Similiter vita, ſenſus, & intelligentia univerſe non inſunt in mundo, ſed in illis tantum ejus membris, quae animalia vocantur, reſident. Vita & ſenſus qualitates ſunt, quas talis efficit animo- 84
rum concretio, qualis mollem carnem, ſanguinem, cerebrum una cum capite, corde, viſceribus, nervis, muſculis, venis, & arteriis in corporibus animatis producere ſolet.

(*l*) —— —— *Senſus jungitur omnis*
Viſceribus, nervis, venis, quaecumque videmus
Mollia mortali conſiſtere corpore creta.

Ratio vero quae nominatur & intelligentia, qualitas eſt, quam ſibi ſoli humana forma habet adjunctam. (*m*) *Ratio nusquam eſſe poteſt, niſi in hominis figura.* Ex quo conficitur, in mundo, quoniam ſanguine & cerebro caret, nec formam vel humanam vel animalem habet, nullam ineſſe mentem poſſe, vel vitam & animam, quae totum hoc univerſum moderetur & gubernet. (*n*) *Qui mundum ipſum animantem ſapientemque eſſe dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, in quam figuram cadere poſſit.* Hac fretus ratione (*o*) *Lucretius* negat, eſſe in hoc mundo divinum quemdam ſenſum:

Diſpo-

tio: Mundi anima nulla eſt: ergo Deus quoque nullus eſt? Sed, quod jam antea dixi, nihil hic negligere voluit *Cudworthus* eorum, quae ab hominibus, quibus odio Deus eſt, proferri poſſent. Igitur & ea hoc capite in argumentis numeravit, quae inter corruptae mentis delirationes, quotquot rationi morem gerunt, collocabunt.

(*l*) *Senſus jungitur*] *Lucretius Lib.* II. *vſ.* 903. *p.* 418.

(*m*) *Ratio*] Ita *Vellejus* apud *Ciceronem de natura Deor. L.* I. *Cap.* 18. *p.* 2907.

(*n*) *Qui mundum ipſum*] Haec *Velleji*, Epicurei, verba ſunt apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 2893. *T.* IX. *Opp.*

(*o*) *Lucretius*] *Lib.* V. *de rer. natura vſ.* 143. *ſ. p.* 243. 244. *T.* II. *Opp.*

(*p*) *Octa-*

Dispositum videtur, ubi esse & crescere possit
Seorsim anima atque animus: tanto magis inficiandum,
Totum posse extra corpus formamque animalem
Putribus in glebis terrarum, aut solis in igni,
Aut in aqua durare, aut altis aetheris oris.
Haud igitur constant DIVINO *praedita* SENSU,
Quandoquidem nequeunt vitaliter esse animata.

Quodsi nullus extra nos, ejusdemque, cujus nos, naturae participes, menti atque rationi locus est, neque aliquid in tota rerum natura nobis est excellentius, cetera vero omnia, sive supra nos sint posita, sive circum nos appareant, sensu atque vita carent: quodsi nec totum hoc corporeum universum, nec insigniora ejus membra, sol, luna & stellae, spiritu & mente gaudent, quid, quaeso, est, cur Deum imminere nobis aliquem existimemus?

§. XII. Pergunt contra Deum disputare Democriticae familiae alumni, & sequenti etiam utuntur argumento, (p) cui octavum in eorum rationibus locum assignavimus: Deum omnes animal esse dicunt beatissimum, immortale, & corruptionis omnis expers, ζῶον μακάριον καὶ ἄφθαρτον. Atqui nulla est inter res animatas natura, cui neque mors neque corruptio metuenda sit. Nec igitur esse potest aliqua, quae absoluta fruatur felicitate. Rerum omnium primordia *Democritus* docuit corpuscula esse & vacuum. Quod si recte praecepit, tria tantum sunt in rerum natura, a quibus corruptelae periculum abest. Primo vacuum seu inane spatium: quod quoniam *expers plagarum* est, nec ab alia quadam re injuria potest affici, conturbari etiam non potest & corrumpi.

(q) *Et manet intactum, nec ab ictu fungitur hilum.*

Deinde corpuscula minuta sive atomi: namque haec, cum solida sint & tenuissima, individua simul oportet esse. Postremo summa rerum omnium sive omnium atomorum per immensum spatium longe lateque fusarum ambitus & comprehensio.

(r) — — *Quia nulla loci stat copia certum,*
Quo quasi res possint discedere dissoluique.

Sin vero recentiores atomorum vindices audiendi sint, quibus ex antiquis *Empedocles* assentitur, qui nihil esse vacuum, plena omnia, volunt, praeter ipsam materiae substantiam, nihil omnino esse, quod corrumpi nequeat, affirmandum erit.

(p) *Octavum*] In iisdem hoc argumentum haeret vitiis, in quibus praecedens. Id enim ejus sibi sumunt auctores, quod in controversiam cadit, vitam esse nullam, nisi ex certarum atomorum textura singulari.

(q) *Et manet*] *Lucretius Lib.* V. *vs.* 358. *p.* 272. Add. *Lib.* III. *vs.* 814. *p.* 600.

(r) *Quia nulla loci*] *Lucretius Lib.* III. *vs.* 815. *p.* 600. In editis tamen non *stat*, ut hic, legitur, verum *sit.*

(s) *Quae est*] Ita *Cicero* exclamat *de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 2891. *T.* IX. *Opp.*

(t) *Non sic interimit*] *Lucretius Lib.* II. *vs.* 1001. *p.* 434.

(v) *Cyrenaici*] *Laërtius* memoriae prodidit, *Hegesiacis*, quos in Cyrenaicorum sectis numerat, hanc fuisse sententiam: τὴν εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον εἶναι, *esse impossibile, cumulate beatam vitam consequi,*

erit. Reliquae materiae compages omnes & commissurae, συστήματα omnia & ἀθροίσματα, cunctae concretiones & coagmentationes, quae motu disjunguntur, una cum qualitatibus inde natis destrui & dissipari possunt. (s) *Quae est coagmentatio rerum non dissolubilis?* Mors ipsam minime conficit & exstinguit materiam; quae quo- 85
niam non fit ex nihilo, sed ab aeterno exstitit, ideo in nihilum etiam ullo modo redire nequit. Quae vero aggregata sunt ex materia, ea vis mortis disjicit & sejungit.

(t) *Non sic interimit mors res, ut materiai*
Corpora conficiat, sed coetum dissupat ollis.

Non est vita animalium res quaedam per se constans, aut natura simplex & primigenia, sed qualitas tantummodo, ex singulari compositione & textura certorum corpusculorum prognata. Quorum quidem corpusculorum vinculis & commissuris sublatis, ipsa quidem materia permanet, ac in varias partes dispergitur & distribuitur, vita vero & anima perit & ad nihilum redigitur. Nulla vita perennis est, nulla anima immortalis, nullum animal, nullusque Deus sempiternus. Tota licet mundi moles animata sit, attamen, quum ex materiae partibus colligata sit, nec a corruptione sese nec ab interitu integram tueri potest. Nulla itaque vivens natura quum sibi polliceri queat aeternitatem, evidens est, in nullam etiam earum perfectam cadere felicitatem posse. Quare (v) Cyrenaici philosophi, qui nobiscum religiones omnes cupiunt exstinctas, praeclare prorsus praecipiunt, perfectam felicitatem rem esse commentitiam & otiose confictam, quae nec umquam fuerit, nec futura sit (εὐδαιμονίαν ἀνύπαρκτον.) Huic argumento scriptum legimus *Democritum* insignem in primis vim tribuisse ad tollendam divinam naturam. Nihil est immortale: ergo nihil etiam ab omni parte beatum est: ergo nullus quoque Deus. (x) *Quum Democritus, quia nihil semper suo statu maneat, neget, esse quicquam sempiternum, nonne Deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat?*

§. XIII. Proximum locum inter temere sic appellatas sectatorum *Democriti* demonstrationes, quibus Deo vim afferri posse credunt, sequens occupet ratio: Deus intelligitur prima caussa omnisque motus esse principium; natura, quam nulla alia movet caussa, quum ipsa contra motibus cieat omnia, eoque modo res omnes efficiat. Jam quis nescit, communi omnium philosophorum consensione hoc scitum esse firmatum: *Nihil semet ipsum movere potest. Quidquid autem movetur, ab alio movetur.* Unaquaeque actio talis est tantaque, qualis & quanta est externa impulsio, quae producit actionem. In hanc rationis normam sine controversia peccant, qui principium quoddam motus, caussam primam, aut, quod idem est, Deum comminiscuntur. Est (y) nonnemo inter recentiores philosophos, qui hoc argumentum,

qui, & ἀνύπαρκτον τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι, *beatam vitam obtineri non posse, Lib.* II. *de rebus gestis philos. Segm.* 94. *p.* 135.

(x) *Quum Democritus*] Haec *Ciceronis* verba sunt *de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 12. *p.* 2897. Verum ex his minime sequitur, hoc argumento *Democritum* divinam naturam oppugnasse, aut eo nihil putasse validius ad Deum de medio tollendum. *Cicero* enim hoc tantum perhibet, ex *Democriti* sententia, negantis, quicquam esse sempiternum, id consequutionis lege fluere, nullum esse Deum.

(y) *Nonnemo inter recentiores*] Hic *Thomas* est *Hobbesius*, in cujus *Elementis philosoph.* P. IV. sive *Physica Cap.* 26. §. 1. *p.* 204. verba, quae hic afferuntur, exstant. Sed metuo, ne putent aliqui, nonnihil injuriae illatum esse *Hobbesio*; si integra ejus verba legant, quae subjicio: *Etsi*, inquit, *ex eo, quod nihil potest movere se ipsum, satis*

tum, prorſus ex veterum *Democriti* amicorum ſententia, ſic urget: *Ex eo*, inquit, *quod nihil poteſt movere ſe ipſum, non inferetur id, quod inferri ſolet, nempe aeternum immobile* (id eſt, Deus), *ſed contra aeternum motum; ſiquidem, ut verum eſt, nihil moveri a ſe ipſo, ita etiam verum eſt, nihil moveri, niſi a moto.* A motu igitur ad motum infinite, ſine ullo principio & cauſſa movente, adſcendendum ſemper & progrediendum eſt. Quorſum ſpectet haec argumentatio, perſpicuum eſt. Id, a quibus exorta eſt, conficere ſtudent, non modo rationem, quae ad probandum Deum ab exordio motus ducitur, futilem & inanem eſſe, verum etiam, qui veram motus naturam intelligit, eum minime dubitare poſſe, quin nullum ejus ſit exordium, nulla prima cauſſa, quae res omnes agitet & cieat, nullus verbo Deus aut parens rerum omnium.

86 §. XIV. At qui Dei cauſſam agunt, non diffitentur, corpora motum ſibimet ipſis impertiri haud poſſe; verum a natura quadam intelligenti & perfectiſſima res omnes & ortum habere & motum, contendunt. Igitur, ut hanc eorum ſententiam perimant religionum adverſarii, ſic fere diſputant: Quemadmodum fieri poſſit, ut cogitatio quaedam exoriatur in homine, quae non exſtitit antea, niſi cauſſa quaedam ſit extra cogitantem, a qua illa producatur, id vero nemo unus comprehendere poteſt mortalium. Finge, nullam eſſe cauſſam ejusmodi, & nihil omnino habebis, quo doceas, cur haec, non vero alia in nobis cogitatio, hocque potius tempore, quam alio, naſcatur. Quare, quod Stoici quondam pronuntiarunt, nullam eſſe κίνησιν ἀναίτιον, ſive nullam vel commotionem fieri, vel actionem edi poſſe, quam certa cauſſa non praecedat, id extra omnem poſitum eſt controverſiam. Quam ſententiam (z) recens quidam auctor his verbis expoſuit: *Nihil oritur a ſe ipſo, ſed ab actione alius agentis, extra ſe poſiti.* Quocirca, qui res omnes a natura quadam cogitante derivant, aeque ſapienter faciunt, ac ſi dicerent, machinam quamdam omnia, quae ſunt, protuliſſe. Adde his, duas illas notiones, alteram naturae cogitantis rationisque compotis, alteram naturae ab omni parte beatae, tam eſſe abſurdas, ut ſemet ipſas evertant. Quidquid enim ſcientiae eſt, id a cauſſa quadam alia procedat, neceſſe eſt. (a) *Scientia & intellectus ſignum eſt potentiae ab alio dependentis, id quod non eſt beatiſſimum.* Concludimus itaque, omnem actionem & cogitationem nihil eſſe, niſi motum: ex quo efficitur, eam per ſe nullo modo exſiſtere poſſe, verum ab externa quadam cauſſa provenire.

§. XV. Videamus undecimam Democriticae ſapientiae ſectatorum argumentationem: Si, inquiunt, mundum mens quaedam ſapiensque natura, aut vero Deus qui-

tis recte infertur, primum aliquod eſſe movens, quod fuerit aeternum; non tamen inferetur id, quod inferre ſolent, nempe aeternum immobile, ſed contra aeternum motum: ſiquidem ut verum eſt, nihil moveri a ſe ipſo, ita verum eſt, nihil moveri, niſi a moto. Vident, qui haec verba diligenter conſiderant, continuo, atrocitatem ſententiae, quam auctori eorum *Cudworthus* attribuit, illis nonnihil diminui. Nec enim (I.) negavit *Hobbeſius*, ex motu demonſtrari poſſe, eſſe primum aliquod movens, idque aeternum, ſive Deum. Neque (II.) dixit, illud primum movens ab alia externa cauſſa moveri. Etenim diſerte affirmat, aeternum illud eſſe. Sed hoc (III.) tantum profeſſus eſt, primum illud movens non eſſe immobile, verum movere ſeſe, atque, dum ſeſe movet, reliqua corpora propellere. Scilicet, Deum eſſe corporeum ſtatuebat *Hobbeſius.* Concedebat, ex motu cognoſci poſſe, Deum eſſe: at corporeum, quem ſibi fingebat, Deum, ſi corporibus aliis motum dare velit, ſemet ipſum antea movere debere, judicabat. Cauſſam autem motus, quo Deus ipſe agitatur, non ex-

quidam fabricatus est, quis, antequam ille conderetur, exemplum ejus quoddam sive simulacrum exstitisse, negaverit? Igitur re vera notitia & scientia exstitit, antequam res ipsae essent. Verum omnis notitia rerum jam exsistentium est informatio: mens nostra quando apprehendit aliquid & percipit, tum a rebus, quas percipit, impellitur & afficitur. Quod quidem declarat, notitiam rebus ipsis recentiorem esse. Quamobrem sic opinemur, mundum hunc resque omnes fuisse, antequam notitia esset aliqua aut animi comprehensio, non vero mentem putemus, intelligentiam, & scientiam sive Deum mundum aetate superare, ejusque caussam esse. Apponam (*b*) *Lucretii* versus, quibus hoc argumentum exposuit:

Exemplum porro gignundis rebus & ipsa
Notities hominum Divis unde insita primum,
Quid vellent facere, ut scirent, animoque viderent?
Quove modo est unquam vis cognita principiorum,
Quidnam inter sese, permutato ordine, possent,
Si non ipsa dedit specimen natura creandi?

§. XVI. Sequitur duodecima religionis hostium de turba *Democriti & Epicuri* ratiocinatio: Deum, si esset, naturam fore perfectissimam, nemo unus dubitat. A tali vero natura quis mundum hunc confectum esse credat, qui tot maculis, naevis, & morbis laborat? (*c*) *Lucretius* breviter totam rationem his versibus complectitur:

Quodsi jam rerum ignorem primordia quae sint; 87
Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare, aliisque ex rebus reddere multis,
Nequaquam nobis divinitus esse paratam
Naturam rerum: tanta stat praedita culpa.

Quod hic ait *ex coeli rationibus* duci posse argumentum, id ita sese habet: (*d*) Figura terrae sphaerica sic ratione aequatoris & eclipticae constituta & comparata est, ut maximam orbis partem nec homines queant incolere, nec omnia genera animantium. Torridum enim terrae cingulum, quod cuncta complectitur inter tropicos interjecta, ardore solis exuritur vehementissimo. Contra cingulum utrumque frigidum versus utrumque coeli verticem intolerabile frigus affligit. Stoici divinae naturae assertores, qui eodem, quo *Epicurus*, florebant tempore, totum mundum hominum caussa unice a Deo conditum esse, disputabant.

(*e*) — *Ho-*

extra Deum, sed in ipso esse Deo censuit. Deformem & in Deum injuriam hanc esse credo sententiam. Sed nunc id non quaeritur, quam turpiter erraverit *Hobbesius*, sed num id senserit, quod sensisse fertur.

(*z*) *Recens quidam auctor*] *Hobbesius* variis in librorum suorum locis hanc profitetur sententiam. Vid. *Elementa philos. P.* II. *Cap.* 9. *p.* 65. *Cap.* 10. *p.* 68. & alias. Itaque, quo ex loco verba, quae hic exhibet *Cudworthus*, ego vero Latine versi, sumta sint, ignoro.

(*a*) *Scientia & intellectus*] Ita praecipit *Hobbesius Elementis de cive Cap.* 15. §. 14. *p.* 118. Atque haec ipsa verba caussae affert loco, quare dici nequeat proprie, Deum scire ac intelligere. Eamdem, impiam profecto & flagitiosam, sententiam inculcat in *Leviathane Cap.* 31. *p.* 170.

(*b*) *Lucretii versus*] *Lib.* V. *vs.* 182. *s. pag.* 249. *s.*

(*c*) *Lucretius breviter*] *Lib.* II. *vs.* 177. *s. p.* 296. qui versus etiam exstant *Lib.* V. *vs.* 196. *pag.* 251.

(*d*) *Figura terrae*] Rem breviter his versibus ex-

(e) — — *Horum omnia caussa*
Constituisse Deum fingunt. — —

Sed his in mentem non venisse videtur, quanta pars mundi habitabilis paludibus, aquis, scopulis, vastisque solitudinibus repleta sit, unde nulla manat ad humanum genus utilitas. Quae magis culta sunt loca, illa sine perpetuo & assiduo labore fructuosa esse nequeunt: cujus tamen laboris fructibus non raro turbinibus, procellis, ac tempestatibus privari sese sentiunt homines. Jam quid hoc est, quod natura non modo tot noxias & venenatas herbas, verum etiam tot immanes & saevas produxit belluas, quae robore multum vincunt homines? Quamquam universa hominum conditio tanto est deterior brutorum animalium sorte, quantum sufficit ad intelligendum, his matris indulgentissimae loco, nobis vero novercae instar naturam fuisse. Atque hoc (f) adduxit *Lucretium*, ut miserias, cum quibus ortus hominum conjunctus esse solet, scite his versibus depinxerit:

Tum porro puer, ut saevis projectus ab undis
Navita, nudus humi jacet, infans, indigus omni
Vitai auxilio, cum primum in luminis auras
Nixibus ex alvo matris natura profudit,
Vagituque locum lugubri complet, ut aequum est,
Quoi tantum in vita restet transire malorum.

Idem vates bestiarum, quibus antecellunt hominibus, praerogativas & commoditates hac ratione persequitur:

At variae crescunt pecudes, armenta feraeque:
Nec crepitacula eis opus sunt, nec cuiquam adhibenda 'st
Almae nutricis blanda atque infracta loquela,
Nec varias quaerunt vestes pro tempore coeli.
Denique non armis opus est, non moenibus altis,
Queis sua tutentur, quando omnibus omnia large
Tellus ipsa parit naturaque daedala rerum.

Postremo de malis multa generatim disserunt, qui hanc urgent ex Dei hostibus rationem. Illa quidem mala, quae *mala* vocantur *culpae*, non attingunt, quippe quae nulla esse, acriter contendunt scholae Democriticae alumni. Tanto vero liberius & acutius de *malis poenae* disputant. (g) Deus, inquiunt, quem orbem hunc plerique volunt machinatum esse, aut voluit omnia ex illo mala tollere, nec potuit tamen, aut potuit, sed noluit, aut nec potuit, nec voluit, aut denique & voluit &

expressit *Lucretius Lib.* V. *vs.* 205. 206. *p.* 252.

Inde duas porro prope partes fervidus ardor,
Assiduusque geli casus mortalibus aufert.

Rem omnem, quae hic enarratur, quamvis eo minime consilio, ut Deum tolleret, *Cicero* eleganter exposuit in *Somnio Scipionis Cap.* 6. *p.* 3981. *s. T.* XI. *Opp.*

(e) *Horum omnia*] *Lucretii* verba sunt *Lib.* II. *vs.* 174. 175. *p.* 296.

(f) *Adduxit Lucretium*] Ex hoc, quae hic disputantur, fere omnia sunt hausta. Versus, quos hic

& potuit. Quod in his postremum est, id quidem omnium optime respondet rationi divinae naturae: at commentitium huncce naturae rerum parentem malis omnibus & potuisse & voluisse mederi, id vero nemo sapiens confirmabit. Nusquam enim terrarum forent mala, si hoc ita se haberet. Jam vero immensa eorum multitudo miserrime hunc orbem & incolas ejus vexat. Restat igitur, ut vel voluisse eum dicamus propulsare mala, satis vero ad eam rem virium non habuisse, aut valuisse quidem satis ad tollenda, quibus affluit orbis, mala, noluisse vero ea delere. Quorum illud si verum est, debilis & infirmus, sin hoc, invidus & malignus sit, necesse est, Deus. Utrumque vero si affirmemus, atque tam potentiam, quam voluntatem defuisse Deo ad exstinguenda mala, suspicemur, ancipiti quidem laborabit malo: nam & impotens erit simul & iniquus. 88

§. XVII. Decimum tertium, quod in Deum torquet telum genus impium, hoc est: Si a Deo mundus est factus, oportet eum providentia quadam administrari. Atque haec providentia nusquam conspici magis debet, quam in illis rebus, quae pertinent ad homines. Humanis vero rebus apertum est nil confusum magis & perturbatum cogitari posse. Pari omnes mortales conditione utuntur, neque probi, sapientes, & pii viri prosperiori gaudent fortuna, atque insipientes, inhonesti, & impii. Mirabuntur fortassis aliqui, quidnam haec vocabula sibi velint in ore hominis, qui virtutem & pietatem pro ludo habet & joco, dumque naturales justi & injusti notiones tollit, virtutem ipsam & pietatem simul aufert. Verum illi facile sentient, si modo velint attendere, in hac disputatione his vocabulis carere non posse religionis adversarios. Sic autem pergunt arguere: Quum itaque nullus ordini & justitiae locus sit inter homines, quis aegre, quaeso, capit, cuncta incertis ferri casibus, nec sapientia, sed vaga quadam volubilique fortuna regi? (h) Quanta fuerit olim *Dionysii* erga Deos impietas, quantisve homo hic injuriis & contumeliis sacra omnia & divina, quae tum habebantur, affecerit, paucos praeterit. Quorum tamen scelerum nullas omnino Diis poenas dedit. *Hunc nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit, verum in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est, eamque potestatem, quam ipse per scelus nactus erat, quasi justam & legitimam, hereditatis loco tradidit. Diogenes* autem Cynicus, etiamsi Deum profitebatur, *Harpalum* tamen, praedonem aetatis illius nobilissimum, qui quam plurima scelesta & nefaria committebat facinora, non inficiabatur secunda uti fortuna, & propterea hunc testimonium contra Deos dicere affirmabat. Magnum quidem sibi praesidium Deorum amici constitutum putarunt in pictis illis tabulis, quas in templis suspendit pietas hominum, qui votis factis, vim tempestatis effugerant, & in portum salvi pervenerant. Sed scite dudum *Diagoras: Nusquam*, inquit, *picti sunt, qui naufragium fecerunt.* Scilicet non animadvertunt, quos formido Dei continet, multos, qui Deorum rite imploraverant auxilium, aquis nihilominus submersos periisse, & vi-

hic describit, leguntur *Lib.* V. *vs.* 223. *p.* 254. Qui sequuntur, hos continuo excipiunt.

(g) *Deus, inquiunt*] Hoc argumentum ita, uti hic, a *Lactantio* ex ore *Epicuri* expositum est *Libro de ira Dei Cap.* 13. *p.* 942. *ed. ven. Walchii.* Addit *Lactantius, plerosque philosophorum, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari solere.* Nostra quidem aetate *Petrus Bayle* in eo exornando & contra vim *Lactantii* muniendo, omnem ingenii vim consumsit, *Diction. Histor. Critique voce Pauliciens Not. E. T.* III. *p.* 2204.

(h) *Quanta fuerit olim*] Haec *Vellejus* Epicureus,

viciſſim longe plurimos, qui Deos numquam deprecati ſunt, ſalvos & incolumes ex difficillimis tempeſtatibus evaſiſſe.

Jam ſi eſſe putes Deum, nil creditu proclive magis eſt, quam fulgura & tonitrua, quae coelum terramque concutiunt, nuntios & interpretes eſſe irati & exacerbati Numinis. At quid notius, quam haec fulmina temere & caſu ferri, atque ſaepenumero juſtos & innocentes ferire ac percutere, impuros vero homines & ſceleratos ne attingere quidem. Viderint Deorum patroni, quemadmodum his ſeſe laqueis expediant.

(*i*) *Cur, quibus incautum ſcelus averſabile cunque eſt,*
Non faciunt, icti flammas ut fulguris halent,
Pectore perfixo, documen mortalibus acre?
Et potius nullae ſibi turpis conſcius rei
Volvitur in flammis innoxius, inque peditur
Turbine coeleſti ſubito correptus & igni?

Atque hujus argumenti quanta virtus ſit & efficacitas, ex eo debet intelligi, quod omni aetate non modo mirifice conturbaverit eos, qui religionis ſalute ſuam contineri arbitrantur, ſed etiam ex illis adduxerit aliquos, ut eorum ſeſe partibus adjungerent, qui ſine Deorum metu vivunt. (*k*) Ipſe *Melius Diagoras* magna primum
89 erat conſtrictus ſuperſtitione: quumque Dithyrambici carminis facultate polleret, ſic poëma quoddam inchoaverat: κατὰ δαίμονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται. *Deus & fortuna perficiunt omnia.* Verum ſententiam commutabat, Deumque negabat eſſe, poſtquam de perjuro homine, a quo non levem acceperat injuriam, nullum ſumi ſupplicium viderat. Et quis omnes illos enumeret, apud quos haec ratio tantum valuit, ut, ſi minus ipſum omnino repudiarent Deum, hanc tamen ejicerent animis opinionem, providentia ejus mundum gubernari, certasque naturas, ſub adſpectum haud cadentes, humanorum negotiorum procuratione defungi? Fuit in his (*l*) poëta ille, qui ſic mentis ſenſa effatus eſt:

Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Adſpicerem, laetosque diu florere nocentes,
Vexarique pios, rurſus labefacta cadebat
Relligio, cauſſaeque viam non ſponte ſequebar
Alterius, vacuo quae currere ſemina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte regi, quae Numina ſenſu
Ambiguo, vel nulla putat, vel neſcia noſtri.

§. XVIII.

reus, differit apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* III. *Cap.* 35. *p.* 3101. Ejusdem eſt, quod ſequitur, *Harpali* exemplum *Cap.* 34. *p.* 3099. Ea item, quae de tabulis eorum mox afferuntur, qui votis vim tempeſtatis effugere *Cap.* 38. *p.* 3104. ex *Diagorae* ore narrantur. Addatur *Diogenes Laërtius de placitis philoſ. Lib.* VI. *Segm.* 59. *p.* 343.

(*i*) *Cur, quibus incautum*] *Lucretium* hi verſus auctorem habent *Lib.* VI. *vſ.* 389. *ſ. p.* 480.

(*k*) *Ipſe Melius Diagoras*] Haec iisdem prope verbis *Sextus Empiricus* narrat *Lib.* IX. *adverſus Mathematicos* §. 53. *p.* 561. Qualis vero fuerit injuria iſta, quae *Diagoram*, ut a Deo deficeret, adduxit, id *Heſychius Mileſius* memoriae prodi-

§. XVIII. Accedimus ad decimam quartam eorum argumentationem, qui ex *Epicuri* & *Democriti* praeſcripto Deum oppugnant; cujus quidem haec ſumma eſt: Naturam divinam talem eſſe, omnibus perſuaſum eſt hominibus, ut, quaecumque in toto terrarum orbe univerſisque ejus partibus, magnis licet ſpatiis ſejunctis, geruntur, ſimul animadvertat & intelligat, cunctisque negotiis ipſamet modum rationemque conſtituat. Verum primo, num ſatis ſani ſint, neſcimus, qui fieri poſſe putant, ut natura quaedam uno omnia obtutu luſtret ſimul & adminiſtret.

(*m*) *Quis regere immenſi ſummam, quis habere profundi*
Indu manu validas potis eſt moderanter habenas?
Quis pariter coelos omnes convertere? & omnes
Ignibus aethereis terras ſuffire feraceis?
Omnibus inque locis eſſe omni tempore praeſto?
Nubibus ut tenebras faciat, coelique ſerena
Concutiat ſonitu?

Fac vero, rem ipſam nec incredibilem nec abſurdam eſſe, quid de felicitate fiet naturae, tam immenſa negotiorum multitudine oppreſſae? Deumne putabimus, perpetuis turbis & ſempiterno tumultu agitatum & vexatum, ulla animi ſerenitate aut tranquillitate perfrui poſſe? (*n*) Οὐ γὰρ συμφωνοῦσι πραγματεῖαι, καὶ φροντίδες, καὶ ὀργαὶ, καὶ χάριτες μακαριότητι, ἀλλ᾽ ἀσθενείᾳ, καὶ φόβῳ, καὶ προσδεήσει τῶν πλησίον ταῦτα γίνεται· *Neque enim beatitati conveniunt negotia, & curae, & irae, & gratiae, ſed ob infirmitatem, ac timorem, & indigentiam proximorum ita fiunt.* (*o*) Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλῳ παρέχει· ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον· *Quod beatum atque immortale eſt, neque ipſum negotia habet, neque alii praebet: quo fit, ut neque ira neque gratia tangatur: nam hujusmodi omnia infirmitatis ſunt.* Id eſt, ſicut favor & benevolentia, ita iracundia & moleſtia imbecillitatis documenta ſunt. Quae perfecte felix eſt, nec ullius rei indiget natura, ὅλον ὂν περὶ τὴν συνοχὴν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας, *tota eſt occupata in percipienda felicitate, qua gaudet:* itaque parum, quid agant alii, curat, verum ſuam unice felicitatem intuens, nec prodeſſe cupit 90
aliis, nec nocere. Abeat itaque (*p*) *curioſus ille & plenus negotii Deus*, ſine cujus interventu & auxilio nihil in orbe poteſt fieri & contingere. Nam qui tale nobis oſtendunt Numen, illi res copulant inter ſe contrarias, nec vident, quam miſerum & calamitoſum ſit, tot tantisque negotiis urgeri ac diſturbari.

§. XIX. Solent etiam impietatis patroni quaeſtiones quasdam in medio ponere, protervas certe & audaces, quas dirimi poſſe negant ab illis, qui ad Deum cuncta referunt. Quaerunt: Si mundus a Deo conditus eſt, quare non citius manum huic operi admovit? Aut, quidnam tandem illud eſt, quod Deum impulit, ut, tot ſaecu-

didit *de his, qui erudit. fama claruere p.* 17. *ed. Hadr. Junii.*

(*l*) *Poëta ille*] Is *Claudianus* eſt, cujus hi verſus exſtant *Lib.* I. *in Rufinum vſ.* 12. *ſ.*

(*m*) *Quis regere*] *Lucretii* verſus legis ex *Lib.* II. *vſ.* 1094. *p.* 451.

(*n*) Οὐ γὰρ] Haec *Epicuri* verba ſunt ex epiſtola ad *Herodotum* apud *Diogenem Laërtium Lib.* X. *Segm.* 77. *p.* 634.

(*o*) Τὸ μακάριον] Hanc primam eſſe de κυρίαις *Epicuri*, quae vocantur, δόξαις, notum eſt. Exſtat vero apud *Diogenem Laërtium Lib.* X. *Segm.* 139. *p.* 661.

(*p*) *Curioſus ille*] *Velleji* haec verba ſunt apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *C.* 20. *p.* 2911.

culis otiose consumtis, subito tantum opus aggrederetur? (*q*) *Cur mundi aedificator repente exstitit, innumerabilia ante saecula dormivit?* Quodsi enim immenso illo, quod mundi antecessit ortum, spatio vigilasset, aut maturius tantae molis machinationem suscepisset, aut vero prorsus ab ea abstinuisset. Nimirum felicitati ejus ante conditum hunc orbem vel defuit aliquid, vel nihil defuit. Si qua parte laboravit felicitas ejus, antequam mundus esset, ecquis eum credat tam diu intermissurum fuisse fabricationem hujus orbis? Sin ex toto beatus fuit, nec desideravit aliquid, quid, quaeso, erat, cur in rebus supervacaneis construendis elaboraret? Μηδὲν ἐλλείπων, κεναῖς ἔμελλεν ἐπιχειρεῖν πράξεσι· *Nullius rei quum indigeret, vano sese ac inutili labore fatigavit.* Quisquis rerum novarum cupidus est, nec sorte sua contentus, is mentem prodit fastidio & satietate expletam: quod vitium plerumque solet ex inopia quadam proficisci.

(*r*) *Quidve novi potuit tanto post, ante quietos*
Illicere, ut cuperent vitam mutare priorem?
Nam gaudere novis rebus debere videtur,
Quoi veteres obsunt: sed quoi nil accidit aegri
Tempore in ante acto, cum pulchre degeret aevum,
Quid potuit novitatis amorem accendere tali?

Deusne ideo tot stellis, tamquam luminibus, vastissimam immensae caliginis abyssum illuminavit, ut ornatiori uteretur ac splendidiori domicilio? Hoc si ita est, qui potuit igitur ab aeterno beatus esse, quum tantis cinctus esset, tamque horridis tenebris, nec secus ac in tetro squalidoque carcere viveret?

(*s*) *An, credo, in tenebris vita & moerore jacebat,*
Donec diluxit rerum genitalis origo?

Sed fortassis societatem appetiit, istamque rerum varietatem, quae coelum terramque distinguunt & ornant, videre desideravit? Credibile scilicet est, voluisse eum tot saecula hujus spectaculi amoenitate carere, atque solitariam interea vitam ducere. Numne ea de caussa orbem, ejusque incolas condidit, ut essent, qui se cultu & veneratione prosequerentur, precibusque ac sacrificiis honorarent? Verum quidnam, obsecro, fructus aut voluptatis ex religione potuit ad eum pervenire, qui jam antea suprema fruebatur felicitate, nec ullius rei indigebat? Sed hominibus, credo, placere studuit, quos ut beneficiis sibi devinciret, haec omnia, quae videmus, machinatus est.

(*t*) —— *At quid immortalibus atque beatis*
Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Ut nostra quicquam caussa gerere aggrediantur?

Fingamus vero, hominum caussa hunc orbem esse paratum & conditum. Quorum-

(*q*) *Cur mundi*] *Vellejus* ita disputat, *Epicuri* sectator, apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 2891. Et hujus etiam *Velleji* pleraque sunt omnia, quae hoc membro a *Cudwortho* afferuntur.

(*r*) *Quidve novi*] *Lucretius de natura rer. Lib.* V. *vs.* 169. *s. p.* 248.

(*s*) *An*

rumnam igitur? Num ſapientum, an vero ſtolidorum & amentium? Sapientum, arbitror: at quid erat, obſecro, cur tanto ſeſe labori alligaret, quo illis gratificaretur, quorum perexiguum eſſe conſtat inter mortales numerum? Stolidorum igitur: ſed ut de hoc genere tam praeclare promereri vellet, quid tandem Deum inducere potuit? Praeterea, quotquot hic degimus, ſive ratione valeamus, ſive careamus, ſi numquam fuiſſemus nati, quidnam inde cepiſſemus detrimenti?

(v) *Quidve mali fuerat nobis non eſſe creatis?* 91
Natus enim debet, quicumque eſt, velle manere
In vita, donec retinebit blanda voluptas:
Qui numquam vero vitae guſtavit amorem,
Nec fuit in numero, quid obeſt non eſſe creatum?

(x) Poſtremo, ſi neceſſe omnino Deo fuit, ut non ſecus, ac architectus & opifex (ἐργάτου δίκην καὶ τέκτονος) ad mundum conſtruendum & condendum accederet, quibusnam ferramentis & vectibus tantum opus perfecit? Quibusnam miniſtris & opificibus uſus eſt? Quaenam illi machinae fuerunt & inſtrumenta tantis molitionibus apta & idonea? Quemadmodum ut materia voluntati ejus pareret & obediret, effecit? Qua ratione commovere eam, extollere, ac viciſſim deprimere potuit? Nam ſi corpore caret Deus, nec ipſe poteſt attingere aliquid, nec attingi ab ulla re, permeabit quidem omnia, complecti vero, adornare & diſponere nihil poterit. Sin vero corporis eſt particeps is, qui architectus eſt, idem operis erit materia, neque lignum a fabro aliquo modo differet. Credendum, ſi hoc verum eſt, ipſos ſeſe lapides in altiorem locum ſuſtuliſſe, viaque & ratione coiviſſe, ut aedificium exſiſteret tandem, quale videmus, ornatiſſimum.

§. XX. Poſtremo genus hoc, cujus explicamus diſciplinam, Deum argumento ſolet aggredi ab utilitate ducto: quo quidem loco nihil interdum ſolet efficacius eſſe ad flectendos & incitandos hominum animos. Primo enim univerſe omnibus hoc ſaluti fore hominibus diſputant, ſi metu liberentur Dei, religioque univerſa & pietas animis mortalium funditus extrahatur. Deinde ſigillatim oſtendere laborant, multo majores fore regum & civitatum opportunitates, ubi ſemel formido reſtincta ſit naturae cujusdam divinae, quae rebus praeſit omnibus, cunctaque pro lubitu moderetur. Horum ſuperius ut planum faciant, atque impietatem univerſo humano generi ſingulisque ejus membris fructuoſam fore doceant, ſic fere rationem inſtituunt: Dum perſuaſum eſt hominibus, eſſe ſapientiſſimam quamdam naturam, eamdemque infinita potentia praeditam, quae, quoniam nulli ſubjecta eſt alii, ſuo cuncta arbitratu & voluntate regat, resque hominum pro lubitu moderetur ac diſponat, neque ſemet ipſis, neque ullis externis bonis ſecure frui posſunt, verum continuo metu & ſollicitudine, quibus rebus miſere conturbantur animi, vexari debent. Poëtae impendere apud inferos Tantalo ſaxum fingunt, quod momento quolibet ruinam homini comminetur. Qua quidem fabula etſi calamitoſam

(s) *An credo*] *Lucretius*, ubi ſupra, *vſ.* 175. 176. *p.* 249.

(t) *At quid immortalibus*] *Lucretius Lib.* V. *vſ.* 177. *p.* 249.

vſ. 166. *ſ. p.* 248.

(v) *Quidve mali fuerat*] *Lucretius Lib.* V.

(x) *Poſtre-*

sam eorum conditionem exprimere voluerunt, quos Deorum semper urget metus, rei tamen non ita pinxerunt atrocitatem, uti fas fuerat.

(y) *Nec miser impendens magnum timet aëre saxum*
Tantalus, (ut fama est) cassa formidine torpens:
Sed magis in vita Divum metus urget inanis
Mortales, casumque timent, quemcumque ferat fors.

Nam ut illis, qui Deum confitentur, mala quaevis in hac vita continuo formidanda esse, mittam, non ego video, quemadmodum iidem animorum perennitatem inficiari queant, quippe quae connexa est doctrinae de Deo. Mentibus autem si tribuatur aeternitas, fieri non potest, quin sempiterna malis supplicia post hanc vitam esse decreta, statuatur. Quae opinio ubi viget, ibi cunctis vitae delectationibus intercedit, vetatque homines ullum verae voluptatis gustum sentire.

(z) —— *Si certum finem esse viderent*
Aerumnarum homines, aliqua ratione valerent
Relligionibus atque minis obsistere vatum.
Nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas,
Aeternas quoniam poenas in morte timendum.
92 *Ignoratur enim, quae sit natura animai,*
Nata sit, an contra nascentibus insinuetur,
Et simul intereat nobiscum morte diremta,
An tenebras orci visat vastasque lacunas.

Quamobrem, qui principes religione Deorumque metu imbuerunt homines, quocumque demum id fecerint consilio, eos de universo genere humano pessime promeritos esse, certum est. Nam perterrendo animos intolerabili eos servitute constrinxerunt, insitoque vigore suo privarunt.

(a) *Efficiunt animos humiles formidine Divum,*
Depressosque premunt ad terram.

Deinde maximis calamitatibus ac querimoniis, quibus jam vita hominum affligitur, locum fecerunt.

(b) *Quantos tum gemitus ipsi sibi, quantaque nobis*
Volnera, quas lacrymas peperere minoribu' nostris.

Si qui beate vivere cupiunt & feliciter, his ante omnia providendum est, ne quod

(x) *Postremo*] Lege hic *Ciceronem* contra *Platonem* disputantem *de natura Deorum Lib.* I. C. 8. p. 2890. De ipsis hisce quaestionibus nunc non est aliquid dicendi locus. Videt autem unusquisque, non hominum eas esse ratione & ordine disputantium, sed omnia, ut rerum rudes decipiant, conturbantium. Si hoc semel idoneis rationibus effectum est, esse Deum, ejusque cura hunc mundum gubernari, sponte concidunt omnia, quaecumque generis hujus quaeri possunt: nec enim probant illa, Deum non esse, sed nostram miseriam, ignorantiam, & imbecillitatem declarant. Verum haec alias.

(y) *Nec miser*] *Lucretius de rerum natura Lib.*

quod in animo vestigium relinquant duplicis commenti hujus, esse Deum, & permanere post fata animos.

(c) *Et metus ille foras praeceps Acheruntis agendus*
Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo,
Omnia suffundens mortis nigrore, neque ullam
Esse voluptatem liquidam puramque relinquit.

Hinc immortales debentur gratiae *Democrito & Epicuro*, magnis & optime erga omnes affectis hominibus: qui, quum genus humanum gravissimo religionis jugo Deique poenarumque perennium formidine oppressum cernerent, graviter & acerbe miserias illas hominum tulerunt, magnoque & imperterrito animo terribile illud divinae providentiae spectrum adorti sunt. Qui conatus tam prospere illis cessit, ut non modo validissimis, quas philosophia suppeditabat, rationibus monstrum istud profligaverint, & ex orbe ejecerint, verum etiam ejusmodi excogitaverint praecepta, quorum ope & auxilio omnium naturae conversionum, sine Dei ullius interventu, planam & facilem rationem reddere queas.

(d) *Quae bene cognita si teneas, Natura videtur*
Libera continuo, Dominis privata superbis,
Ipsa sua per se sponte omnia Dîs agere expers.

Quae si cogitemus, haud temere *Lucretium* fecisse, patebit, quod victoriam hanc de Deo & religione gratulatus sit *Epicuro*, aeternumque virtuti ejus tropaeum his versibus posuerit:

(e) *Humana ante oculos foede quum vita jaceret*
In terris, oppressa gravi sub relligione,
Quae caput a coeli regionibus ostendebat
Horribili super adspectu, mortalibus instans:
Primum Grajus homo mortales tendere contra
Est oculos ausus, primusque obsistere contra:
Quem nec fama Deûm, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit coelum.

§. XXI. Sed nunc videamus etiam, quibusnam rationibus *Democriti* affectatores impetrare a nobis studeant, ut magistratuum summorum & civitatum itidem magnopere interesse credamus, ut omnis Dei cultus & reverentia funditus exstirpetur: (f) Corpus, inquiunt, civile aut res publica membris constat sui ipsorum 93
amantissimis, & propterea naturali quadam discordia sejunctis inter se & segregatis.

Lib. III. *vs.* 993. *p.* 634.

(z) *Si certum*] *Lucretius Lib.* I. *vs.* 108. *p.* 41.

(a) *Efficiunt*] *Lucretius Lib.* VI. *vs.* 51. *p.* 435.

(b) *Quantos tum*] *Lucretius Lib.* V. *vs.* 1195. *p.* 385.

(c) *Et metus ille*] *Lucretius Lib.* III. *vs.* 37. *p.* 480.

(d) *Quae bene cognita*] *Lucretius Lib.* II. *vs.* 1089. *p.* 450.

(e) *Humana ante oculos*] *Lucretius Lib.* I. *vs.* 63. *p.* 26.

tis. Metu igitur opus est, ut in concilium quoddam cogantur: Jam si major quaedam formido teneat homines, quam illa, quae *Leviathanem* sive supremum magistratum spectat, tota magnae illius machinae moles prorsus corruat & disjiciatur, necesse est. Metu firmantur unice imperia: qui metus nisi magnitudine ceteros omnes terrores superet, tota dominatio labefactata concidet. Quemadmodum vero quondam Mosis baculus ceteros magorum devorabat baculos; ita etiam formido Numinis infinite potentis, quod post fata perpetuis homines tormentis excruciare possit, multo imbecilliorem ac teneriorem magistratuum supremorum metum absumit prorsus & interimit. Qua quidem ex re quid nasci potest aliud, quam civitatum ipsarum interitus, quippe quae, natura duce, minime coaluerunt, sed consilio & incantationibus veluti callidorum hominum conditae & constabilitae sunt? Quocirca praeclare (g) novellus quidam auctor monuit, *cavendum esse hominibus, ne doctrina de separatis essentiis substantiisque incorporeis* (quales Deus & anima), *cui vana Aristotelis philosophia locum unice fecerit, decipi sese patiantur: etenim hanc doctrinam inanibus vocabulis, qualia sint inferi, damnatio, ignis, sulphur, mentes hominum perterrefacere, ne patriae suae legibus obediant, quemadmodum, larvatis & commentitiis hominibus appositis, aves terreri solent, ne fruges invadant.* (h) Idem alio loco: *Si metus spirituum* (quorum princeps Deus est) *cessaret, homines multo essent propensiores, atque sunt, ad obedientiam legibus praestandam.* His adde, potestatem eorum, qui supremum tenent in populos imperium, dirimi distrahique non debere. Aut nihil tribuendum est regibus, aut omnia danda sunt illis; nec imperium ullum, nisi absolutum & infinitum sit, permanere diu salvum & incolume potest. Igitur de auctoritate magistratuum omnino actum erit, si aliena quaedam potestas divisum cum illa habeat imperium, id quod multo magis verendum erit, si vis multo superior & excellentior, qualis divina sine dubio est, cum ea committatur & conjungatur. Necessarium est propterea, ut Deus & religio de medio recedant, quo locus Leviathani fiat vires suas exserendi, & membra explicandi.

Denique quis non animadvertit, indoli & naturae civitatis prorsus repugnare, si privatum in ea judicium aliquod constituatur, quod de boni malique, honesti & inhonesti, justi & injusti finibus decernat? Quidnam vero est conscientia, quam tantopere commendant Dei religionumque vindices, quam ejusmodi judicium, quod bona malaque dijudicat? Ergo huic locum in civitate relinquere, id vero est naturam reipublicae funditus evertere. Una tantum esse potest in regno vel civitate conscientia, lex nimirum civilis. Privatam igitur qui conscientiam introdu-

(f) *Corpus, inquiunt, civile*] Omnia, quae hoc membro afferuntur, *Thomae* sunt *Hobbesii*, cujus has fuisse sententias, non ignorare possunt, qui vel libros ejus attigerunt. Quamquam non haec co consilio disputasse videri vult *Hobbesius*, ut Deum tollat, aut religionem animis eximat, verum ut paci & tranquillitati civitatis consulat. Noster vero ita ejus exponit opiniones, ac si plane negasset, Dei cognitionem aut pietatem in civitate bene constituta tolerari posse: quod etsi secus sese habet, vix audeo tamen caussam hominis ornare, quam, si quo loco, hoc certe pessimam esse, fateor. Dabo aliquot ejus dicta, ut de sententia ejus facilius, qui haec legunt, existimare queant: *In corpore*, inquit, *civitatis, quando membra movet potestas spiritualis per terrorem poenarum aeternarum & spem praemiorum, aliter quam a potestate civili (quae anima civitatis est,) moveri debent, verbisque novis & peregrinis intellectum suffocat, sequentur, quasi convulsiones, dissidia civium. Leviathanis Cap.* 29. *p.* 155. Alio loco periculosius etiam: *Doctrinarum*, inquit, *quae ad seditionem disponunt, una & prima haec est: cognitionem de bono & malo pertinere ad singulos. In statu quidem naturali —— veram eam esse, concedimus: sed in statu civili falsa est. Ostensum enim est, regulas boni & mali, justi & injusti, honesti & inhonesti esse leges civiles, ideoque, quod legislator praece-*

ducit, is nervos, quibus continetur respublica, continuo incidit, efficitque, ut ad statum naturalem revertatur populus. Ex quibus omnibus apparet, grandem illos philosophos utilitatem & opportunitatem imperiis & civitatibus afferre, qui Deum & religiones pro viribus exturbatum eunt.

§. XXII. Atque sic praecipua sunt a nobis argumenta exposita, quibus Democriticae 94
familiae sodales Deum ipsum audacter oppugnare solent. His freti, universitatem rerum negant esse ab intelligenti quadam natura comparatam, animumque ipsum & intelligendi vim, haud aliter ac reliquas hujus orbis partes, ex coeca sensuque destituta materia, aut ex fortuita materiae hujus commotione prognatam esse, disputant. Hanc ideo commotionem *naturam* vocant. Quidquid enim movetur, id, ex eorum sententia, necessitate & natura movetur. Omnes primorum seminum motus, mutuae eorum concursationes & conflictus, plagae, percussiones, reversiones, cohaerentiae & continuationes, implicationes & confusiones, dissipationes & divortia; hi omnes, inquam, motus fato quodam & natura contingunt. Solent etiam non raro casus & fortunae vocabulum huic rei accommodare, quoniam nulla providentia & consilio, sed temere, haec omnia fieri & administrari, sciscunt.

Omnium ergo rerum primordia corpuscula ponunt esse tenuissima, sive infinitam atomorum multitudinem, quas, licet figura & mole mirifice discrepent, vita tamen omnes & sensu carere & destitui, ajunt. Has multiformes atomos ex infinito tempore in immenso spatio, sine ulla caussa, volitasse perhibent, variisque modis paullatim concursasse: ex quo factum sit, ut multiplici ratione cohaesferint inter se & connexae fuerint: at quum eadem deinceps corpuscula varios fecissent impetus, istaque ratione semet ipsa & attrivissent & impedivissent, tandem casu evenisse, ut, facta quasi conspiratione, in concilium quoddam, unumque vel plures coirent vortices. Postremo post infinitas implicationes & explicationes, molitiones & periclitationes, quum mille formas & figuras nunc induissent, nunc exuissent atomi, illam rerum figuram & complexum subito exstitisse, quam hodie adspicimus, terram, aquam, ignem, aërem, solem, lunam, sidera, plantas, animalia, homines. Atomi itaque sensus expertes temereque commotae, seu confusum chaos materiae, semina illa sunt, si hos audias, e quibus tota rerum universitas profecta primum & concreta est.

Istam mundi concretionem & coagmentationem (*i*) *Lucretius*, ex *Epicuri* praecep-

ceperit, id pro bono, quod vetuerit, id pro malo habendum esse. —— *Privati autem homines, dum cognitionem boni & mali ad se trahunt, cupiunt esse sicut reges, quod salva civitate fieri non potest. Elementis de cive Cap.* 12. §. 1. *p.* 82. Addam tertium locum, qui in primis illustrat ea, quae hic dicuntur: *Doctrina alia, quae obedientiae civili repugnat, est, quidquid faciat civis quicumque contra conscientiam suam, peccatum esse: quae doctrina ab eo nascitur, quod judices se faciunt homines boni & mali. Conscientia enim & judicium hominis eadem res est & erroribus obnoxia. Etsi ergo is, qui nulla lege civili obligatur, contra conscientiam agens peccet, propterea quod actionum suarum regulam aliam non habet, praeter suam ipsius rationem; aliter tamen se res habet in iis, qui legibus civilibus sese submiserunt, ubi non privata, sed publica lex unicuique civi pro conscientia habenda est. Alioqui in tanta conscientiarum, id est, opinionum privatarum varietate necessario civitas dividetur, nec summae potestati obediet quisquam, nisi quatenus sibimet ipsi visum erit. Leviathan. Cap.* 29. *p.* 152.

(*g*) *Novellus quidam auctor*] *Hobbesii* non quidem ipsa verba, at sententiam hic expressit, quam non uno in loco professus est. Lege *Leviathanis Cap.* 45. *p.* 305. *C.* 46. *p.* 318. *s.* &c.

(*h*) *Idem alio loco*] Hic ego vertere debui verba Anglica, quae *Cudworthus Hobbesio* suppeditat,

ut

cepto, his versibus explicuit: quamquam in illis nulla vorticum, quos dixi, mentio exstat, quos tamen non postremam partem fuisse accepimus antiquae, quam *Democritus* constituit, disciplinae.

Sed quibus ille modis conjectus materiai
Fundarit coelum ac terram, pontique profunda,
Solis, lunai cursus, ex ordine ponam.
Nam certe neque consilio primordia rerum
Ordine se quaeque atque sagaci mente locarunt;
Nec quos quaeque darent motus, pepigere profecto:
Sed quia multa modis multis primordia rerum
Ex infinito jam tempore percita plagis,
Ponderibusque suis consuerunt concita ferri,
Omni-modisque coire, atque omnia pertentare,
Quaecumque inter se possent congressa creare:
Propterea fit, uti magnum volgata per aevum,
Omnigenos coetus & motus experiundo,
Tandem ea conveniant, quae, ut convenere, repente
Magnarum rerum fiant exordia saepe,
Terrai, maris, & coeli, generisque animantum.

94 Sed ne quis forte credat, quod videntur nonnulli facere, ab *Epicuro* profectam esse

ut de sensu, quem in hoc dicto esse vult, melius constaret lectoribus. Ipsa vero *Hobbesii* Latina verba, quae sine ullo dubio hic referre voluit, paullo aliter sese habent, nec *de metu spirituum*, sed *de metu spectrorum*, quod quidem facilius excusatur, loquuntur. *Si metus hic spectrorum*, inquit *Hobbesius*, *sublatus esset, simulque prognostica a somniis, aliaque multa, quae inde dependent, & quibus homines ambitiosi astutique populo simplici abutuntur, cives in omni civitate ad obedientiam multo magis eruditi essent, quam nunc sunt. Leviathan. Cap.* 2. *p.* 8. *ed. Amstelod.*

(*i*) *Lucretius*] *De natura rerum Lib.* 5. *vs.* 417. *p.* 279. *s.* At codices editi horum versuum aliquos paullo aliter exhibent. Ita quintus versus in multis exemplis ita legitur:

Ordine se suo quaeque sagaci mente locarunt.

Versus septimus in omnibus libris ita sese habet:

Sed quia multimodis multis primordia rerum.

Ex ingenio itaque hunc versum emendasse suspicor: quod non male ipsi cessit. Similiter versus decimus quartus aliter hic, atque in omnibus codicibus, expressus exstat. Novissima editio legit:

Tandem conveniant ea, quae conventa repente.

(*k*) *Sed ipsum loquentem audiamus*] Verba haec *Platonis* exstant *Libro X. de legibus p. 666. opp.* Versionem *Ficini*, quoniam male mentem referebat philosophi, passim emendare debui. Quod autem *Cudworthus* eamdem his verbis sententiam de ortu naturae rerum arbitratur contineri, quam *Lucretius* professus est, id nec mihi, nec aliis fortassis persuadebit. Perspicuum quidem est, quorum scita hic exponit *Plato*, eos mundum hunc putasse temere ac fortuito, non ratione quadam divina aut consilio comparatum esse, atque adeo Deum sustulisse: neque aliud in universum *Lucretio* & magistro ejus, *Epicuro*, placuit. Inde vero nondum constat, utrosque de primis rerum seminibus idem sensisse, atque naturae rerum origines ab atomis omni qualitate privatis repetiisse. Aut me omnia fallunt, aut contrarium ex *Platone* patet: qui, postquam dixerat, homines illos, quos pungit, affirmare, casu omnia corpora esse facta, haec post verba, οἰκείως πως, addit: Θερμὰ ψυχροῖς, ἢ ξηρὰ πρὸς ὑγρὰ, ἢ μαλακὰ πρὸς σκληρὰ, καὶ πάντα, ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη· *Singula singulis, frigida calidis, sicca humidis, mollia duris, & omnino contraria contrariis adhaesisse, fortuna duce convenisse, ac necessitate contemperata esse.* Haec vero vehementer discrepant ab *Epicuri* & reliquorum, qui atomos esse pugnant, sententiis. Nam cum hi nullam atomum natura ipsa frigidam, calidam, siccam, aut humidam esse velint, illi, quos *Plato* inducit, philosophi quasdam particulas humidas, alias siccas; has frigidas, illas calidas, id est, qualitatibus donatas es-

esse primum hanc doctrinam, juvabit hic indicare, *Platonem* diu ante, quam hanc lucem *Epicurus* adspiceret, totum hoc impietatis commentum commemorasse. Sine dubio *Leucippi*, *Democriti*, & *Protagorae* scita sunt, quae explicat; ipse vero nomina hominum, ut contemni a se illos quodammodo doceret, prorsus sibi esse reticenda duxit. (*k*) Sed ipsum loquentem audiamus: Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί· τέχνῃ δ' οὐδὲν τούτων· καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων· τύχῃ δὲ φερόμενα τῇ τῆς δυνάμεως ἕκαστα ἑκάστων, ᾗ ξυμπέπτωκεν, ἁρμόττοντα οἰκείως πως κ. τ. λ. Ταύτῃ καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω γεγεννηκέναι τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα κατ' οὐρανόν, καὶ ζῶα αὖ καὶ φυτὰ ξύμπαντα, ὡρῶν πασῶν ἐκ τούτων γενομένων, οὐ διὰ νοῦν, (φασιν) οὐδὲ διά τινα Θεόν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλά, ὃ λέγομεν, φύσει καὶ τύχῃ, τέχνην δ' ὕστερον ἐκ τούτων ὑστέραν γενομένην. *Ignem, aquam, terram, aërem,* (id est, quatuor elementa) *omnia haec non arte, sed natura & fortuna esse* (Athei) *dicunt.* (Id est, haec omnia fortuita quadam atomorum concursatione, non autem a Deo esse comparata.) *Corpora etiam, quae post haec sunt, rerum terrenarum, solis, lunae, stellarum omnium* (quae tum omnes, Atheis his exceptis, anima esse praedita putabant, ac pro inferioribus habebant Diis) *ex istis esse facta, animaque prorsus carere, affirmant. Fortuna enim, quo unumquodque vis sua impulit, latum esse* &c. *Hoc pacto coelum totum & quae in eo sunt, omnia, animalia quoque, & plantas, & anni tempora producta esse, non per mentem quamdam, aut per Deum aliquem, neque per artem, sed natura, ut ajunt, & fortuna. Ipsam vero artem & mentem deinceps ex iisdem principiis exortam esse.*

se volunt. Iidem contraria contrariis adhaesisse affirmant: quod iterum multum abest ab *Epicuri* disciplina, qui non ipsam naturam corpusculorum, sed figuram tantum & motum conjunctiones illas, quas videmus, peperisse statuebat. Quomodocumque igitur hi *Platonis* philosophi de rerum natura senserint, id tamen planum est, non ita eos, ut *Epicurum*, sensisse. Hinc infra C. 3. §. 23. multo judicat rectius & probabilius, quum *Platonis* locum hunc ait descriptionem disciplinae *Anaximandri* continere, quam *Hylopathicam* appellare solet. Sed *Cudworthus*, quum totus amore philosophiae illius arderet, quae nomen ex corpusculis invenit, ubicumque veteres videbat differere de fortuita naturae rerum creatione, ibi atomos sibi cernere videbatur. Quare etiam, ut suspicor, illa *Platonis* verba hic omisit, quae suae obstare non ignorabat sententiae.

CAPUT TERTIUM.

INTRODUCTIO AD CONFUTATIONEM ARGUMENTORUM, QUIBUS PUGNARE SOLENT, QUI DEUM ESSE NEGANT: IN QUA VARIAE ATHEISMI FORMAE AC SPECIES SIGILLATIM ENARRANTUR, ATQUE ISTA OCCASIONE DE NATURA GENITRICE NECESSARIA DISPUTATIO INSTITUITUR.

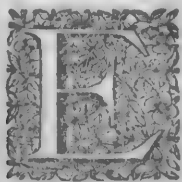
ARGUMENTUM.

§. I. *Superiori capite eorum argumenta, qui, ut Deum tollant, vitam in materia inesse praecipiunt, non potuerunt una cum ejus familiae rationibus explicari, quae ad Deum tollendum atomis abutitur, eo quod hae sectae toto genere differant & disjunctae sint. Natura & indoles doctrinae ejus, quae, dum vitam tribuit materiae, Deum tollit, clarius exponitur.* §. II. *Decet vero, ne haec disputatio perperam intelligatur, hanc in animo semper infixam habere regulam: Non omnes, qui vitam inesse volunt in materia, statim pro Atheis esse habendos, aut pro simulatoribus religionis & pietatis.* §. III. *At illi tamen, qui sic vitalem esse credunt materiam, ut simul, praeter corpora, nihil esse censeant in rerum natura, hi binas propter caussas ab Atheismi crimine absolvi nequeunt.* §. IV. *Strato Lampsacenus, qui Physicus vulgo dicitur, primus videtur illud Atheismi genus, quod vitam tribuit materiae, introduxisse: nullum enim alium esse Deum credidit, quam vitam naturalem, quae residet in materia.* §. V. *Probatur amplius Stratonem fuisse Atheum, sed non ejus generis, cujus Democritum; quoniam omni materiae naturam quamdam effectricem, verum sensu & ratione destitutam, inesse judicavit.* §. VI. *Strato rerum omnium origines non repetebat a fortuna & casu, quemadmodum Democritus, nec tamen genitricem quamdam naturam toti universitati praesidere putabat, verum omnia esse nata censebat ex temperatione quadam casus & virtutis effectricis: ex quo denuo intelligitur, hominem in illis numerari debere Atheis, qui vitam materiae tribuunt.* §. VII. *Celeberrimus Hippocrates neque ex Hylozoitarum ordine, neque ex Democriticorum familia fuit Atheus, sed Deum credidit esse corporeum, ut Heraclitus fecit.* §. VIII. *Plato neque impietatis hujus hylozoiticae meminit, neque aliud commemorat Atheorum genus, quam eos, qui rerum omnium origines a fortuita quadam natura repetunt. Quare aut Democriti socios ab eo reprehendi certum est, aut Anaximandri, de cujus impietate paullo post agetur.* §. IX. *Incredibile est, ante Democritum & Leucippum nullos fuisse, qui contra Deum disputarent, philosophos. Plato omni aetate fuisse observat aliquos, hoc morbo contaminatos. Aristoteles vero primorum philosophorum aliquos affirmat caussam tantum materialem, non autem efficientem aut intelligentem, naturae rerum assignasse. Materiam nimirum unam esse putabant rem illam, quae subsistat, reliqua vero omnia qualitates tantum materiae, quae gignantur, & vicissim corrumpantur.* §. X. *Sententia horum philosophorum melius cognoscitur ex Aristotelis, quibus eos oppugnat, argumentis. Is autem hoc primum illis objicit, quod nui-*

nullam motus caussam redderent, sed, nescio unde, in orbem eum introducerent. §. XI. Deinde Aristoteles queritur, philosophos istos caussam τοῦ εὖ καὶ καλῶς nullam afferre, nec, quid sit illud, explicare, unde tanta naturae constantia tantaque rerum concinnitas nata sit. Anaxagoras primus ex philosophis sectae Ionicae mentem & bonum principia esse rerum dixit. §. XII. Aristoteles igitur quos inducit, philosophi reapse fuerunt Athei: non quidem propterea, quod nihil esse crediderunt, praeter corpora: idem enim Heraclitus & Zeno docuerunt, qui non idcirco inter Atheos numerantur, quoniam ignem suum putabant esse praeditum intelligentia, totumque mundum animantem censebant: sed idcirco primum, quod materiam dictitabant omni vita & sensu vacuam unum esse rerum omnium principium. §. XIII. Deinde ideo, quod si ab ipsa recedas materiae substantia, res omnes, ipsamque vitam & intelligentiam, generari & corrumpi posse docebant: ex quo consequitur, nullum esse alium Deum, quam qui nascatur, & rursus obeat. Veteres illi Theologi, qui Theogonias conscripsere, Deosque omnes ex chao & nocte eduxerunt, verbis Deum reliquerunt, reapse vero sustulerunt. Materiam enim sensu carentem pro summo habebant Numine. §. XIV. Magnum tamen interest discrimen inter hos Aristotelis philosophos, qui ad materiam retulerunt omnia, & inter veteres philosophos Italicos. Illi enim, si ab una discesseris materia, res omnes generari dicebant, & rursus corrumpi: hi vero nullam rem vere exsistentem generari & corrumpi dicebant, ideoque, hoc nixi principio, formas & qualitates corporum tollebant, animum vero corpore vacare, nec generari, asseverabant. §. XV. Quibus modis veteres illi physici, quos Aristoteles inducit, illud rationis scitum, quod philosophi Italici urgere solebant: Ex nihilo nihil fit, aut in nihilum abit, propulsare ac depellere studuerint. Anaxagoras inter sectae Ionicae philosophos primus eo usque huic praecepto rationis obsequutus est, ut inde hoc duceret consectarium, esse naturam corpore vacantem, qualitatesque & formas ante statueret exsistere in atomis similaribus: formas enim & qualitates res esse putabat a materiae substantia distinctas. §. XVI. Errant recentiores quidam, qui ex eo, quod Aristoteles affirmat, plerosque omnes veterum philosophorum censuisse, mundum esse factum, concludunt, eos omnes Deum professos esse, Aristotelemque idcirco in eo, quod aliquos fuisse affirmat Atheos, a semet ipso dissidere. Omnes Athei mundum docuerunt esse factum, aut initium habuisse: quemadmodum nonnulli etiam supremi Numinis professores aeternum esse mundum docuerunt, verum ita, ut eum Deo tamen subjicerent. Quamobrem distingui debet inter mundi systema & materiam. Illud coepisse concedebant 97
Athei: hanc vero per se ex omni aeternitate exstitisse judicabant. §. XVII. Plato & alii hoc impietatis genus ad minimum aequale Homero esse contendunt, quippe qui ex Oceano seu fluida materia omnes Deos esse natos perhibet. Antiquissima certe ista est Atheismi forma, quae verbis quidem Deos relinquit, at omnes deinde ex chao & nocte educit. Aristophanes hanc doctrinam exposuit versibus, qui noctem & chaos ovum primum peperisse canit, ex quo postea prodierit amor: qui cum chao commistus coelum & terram, animalia, universamque Deorum turbam genuerit. §. XVIII. Aristotelis tamen judicio Parmenides, Hesiodus, & alii, qui amorem similiter pro antiquissimo habuerunt Deo, ex turba Atheorum eximi debent. Crediderunt enim, amorem hunc principium esse agendi facultate praeditum, aut caussam motus in rerum natura. Quod si ita est, non potuit ex ovo noctis aut ex chao nasci, sed natura sine dubio est omni materia prior. Simmiae Rhodii carmen, quod honori amoris coelestis consecravit, Alae inscriptum. Hic amor non est ille, quem Plato ait ex Penia & Poro prognatum esse. Quo sensu recte dici queat amor supremum esse Numen & fons omnium rerum. §. XIX. Quamvis Aristoteles aliis in locis Democritum & Leucippum eo nomine castiget, quod ex materia rerum omnium origines repeterent: hi tamen non sunt illi, quos in locis paullo ante allatis reprehendit ideo, sed antiquiores quidam philoso-

phi: qui propterea non atomis fuerunt dediti, sed Hylopathici potius dici debent. §. XX. *Omnes Ionicae familiae philosophi, qui ante Anaxagoram vixerunt, quorum caput Thales est, ab Aristotele Atheismi accusantur. At multi sunt graves & idonei auctores, qui Thaletem ab hoc crimine liberant. Qui factum sit, quod Thales hujus culpae postulatus sit. Proximus vero Thaletis successor, Anaximander, multo rectius pro eorum philosophorum, qui Deum esse negarunt, duce habetur.* §. XXI. *Locus Aristotelis expenditur, qui ab Anaximandro videtur Atheismi crimen depellere, veteresque non secus, ac recentiores, in hunc induxit errorem, ut Anaximandrum ab hac labe purgarent. Ostenditur vero hic locus, si recte consideretur, contrarium probare, atque Anaximandrum principem illorum philosophorum facere, qui Deum sustulerunt.* §. XXII. *Quod vero Anaximander materiam sensu vacuam Deum appellavit, id mirum videri non debet. Omnes enim, qui nullum putant esse Deum, oportet materiam pro summo habere Numine. Potest etiam certo sensu materia immortalis & omnium rerum moderatrix dici. Graeci interpretes in hunc Aristotelis locum idem sentiunt.* §. XXIII. *Testimoniis docetur pluribus, philosophiam Anaximandri ad alendam summam impietatem fuisse comparatam.* §. XXIV. *Vulgus male semper de his rebus judicavit; neque inter viros ceteroquin eruditos desunt, qui pauciores, quam reapse fuerunt, Atheos numerarunt. Anaximander & Democritus idem, quod ad summam rei, sentiunt; at non unam & eamdem philosophandi viam sequuntur. Apud Platonem loci quidam exstant, quibus illa Atheismi forma potius tangitur, quae Anaximandro placuit, quam ea, quae Democrito sese probavit.* §. XXV. *Caussae, quibus Democritus & Leucippus adducti sunt, ut novum Atheismi genus ementirentur.* §. XXVI. *Praeter has tres impietatis formas, quarta etiam passim deprehenditur: cui qui dediti sunt, mundum non esse quidem animal, at plantae tamen genus arbitrantur, in qua natura lateat genitrix, rerumque omnium effectrix & moderatrix, at ratione & sensu plane vacua.* §. XXVII. *Haec Atheismi forma, quae vitam quamdam genitricem toti praesidere naturae sciscit, hac re ab Hylozoitarum opinione differt, quod casui & fortunae nihil relinquit, omnia vero fato & necessitati naturae unius genitricis & ordine procedentis subjicit.* §. XXVIII. *Tametsi fieri potuit, ut omni aetate homines essent hac lue infecti, ut omnia crederent a natura quadam fictrice, at sensus & rationis inani, administrari & gubernari; in primis tamen ex Heracliti & Stoicorum disciplina nonnulli ea imbuti fuisse videntur. Quocirca haec impietatis forma, quae unam esse putat in hac universitate naturam genitricem, Pseudo-Zenoniana appellari poterit.* §. XXIX. *Praeter illos Atheos, qui philosophati sunt, omni semper aevo exstiterunt alii Athei Enthusiastae ac Fanatici. Quamquam certo sensu omnes Athei Enthusiastae & Fanatici dici possunt, quoniam ab impetu rationis nescio impelli sese patiuntur.* §. XXX. *Fingi vix, ac ne vix quidem animo potest alia forma Atheismi, praeter istas quatuor, quas enumeravimus. Omnes enim Athei corporibus totam rerum naturam absolvi judicant: quamquam non omnes, qui nihil esse volunt, praeter corpora, propterea statim inter Atheos referendi sunt, verum illi tantum, qui primam rerum omnium caussam ratione volunt esse destitutam.* §. XXXI. *Distributio Atheismi proponitur: ex qua & patet unde quatuor illae formae nascantur impietatis adversus Deum, & simul discrimen, quo illae disjunguntur, apparet.* §. XXXII. *Qui de materia sentiente & ratione praedita garriunt, illi parum intelligunt, quidnam Atheismi caussam contineat. Illi vero, qui ex astris praesidia ad firmandum Atheismum petunt, quum, quid sibi velint, ipsimet ignorent, commiserationem potius, quam refutationem merentur.* §. XXXIII. *Alia generum Atheismi distributio proponitur. Omnes, qui Deum esse negant, vel a principio quodam mere fortuito & temerario, a motu nimirum materiae nulla lege definito, rerum omnium origines repetunt, aut a natu-*

natura, via quidem & arte progrediente, verum sensus inani. Quinam Athei aeternitatem mundi negaverint, & quo sensu id fecerint. §. XXXIV. *Ex his quatuor Atheismi formis binae illae, quas Democriticam aut atomicam, & Stratonicam sive hylozoicam nominavimus, ceteris praestant. Quare, his recte & ordine confutatis, omnes eorum rationes, qui Deum esse negant, prostratae prorsus & convictae erunt.* §. XXXV. *At haec duo Atheismi genera quum pugnent inter se, illud in primis genus spectare nos oportet, quod ex atomis disputat. Deinceps tamen ejus quoque copias dispellemus, quod vitam inesse praedicat in materia, & perspicue contra omnes, qui nil esse volunt, nisi corpora, demonstrabimus, nec cogitationem nec vitam ullo modo in materiam cadere posse.* §. XXXVI. *Interim nullam earum sectarum, quae contra Deum pugnant, intactam dimittemus, sed omnes, quoniam de eo, quod principium est, consentiunt, confutabimus. Ostendemus etiam veteres Atheos atomicos aetate multum eorum superare ortum, qui vitam materiae tribuunt.*

§. I. rgo patent jam magna illa impietatis mysteria, quae non male 98
regni tenebrarum mysteria dixeris. In quorum nonnullis explicandis, quod non nimis longus fuerim, id prudens feci: nam inferius, ubi demonstrabitur, quanam versutia & calliditate utantur religionum irrisores, ut vim ratiocinandi & cogitandi, qua valent homines, sine Deo natam esse, probent, copiosius ea enarrandi locus suppeditabitur. Vidimus adhuc universe, quot quibusque fulcris tota impietatis caussa nitatur: sigillatim, quidnam habeant, qui ad Deum oppugnandum atomos in aciem educunt, quo genere nihil in hac turba nobilius est, spectavimus. Praeter hos vero aliam versari etiam inter homines commemoravimus *Atheorum* familiam, quibus *Hylozoitarum* a nobis inditum est vocabulum. Ejus familiae argumentationibus in superiori disputatione, tametsi nihil eorum praetermittere voluerimus, quae caussam impietatis exornare & juvare poterant, locum tamen aliquem concedere non licuit. Namque prorsus sunt eorum rationibus contrariae, qui atomos in Deum immittunt, sic ut una stare nequeant utriusque factionis argumenta, mutuoque sese tollant & interimant. Scilicet, qui atomis abutuntur ad religionem labefactandam, illi negant, corpus esse aliud aliquid, quam materiam extensam & renitentem, ideoque vitam omnem & cogitandi facultatem penitus ab eo removent. At contra, quos *Hylozoitas* nominavimus, cum ipsa corpora, tum minimam quamvis eorum particulam, etsi ratiocinandi virtute careant ac intelligentia, vitam tamen, perceptionem, & appetitionem quamdam ipsa naturae lege complecti, confirmant. Ex quo apparet, vitam eos & materiam extensam non secus, ac duas res imperfectas, quae unam constituant naturam, cui nomen *corpus* sit, spectare. Ista vero vita, non animalis quidem, sed genitrix, quam inesse praedicant materiae, cunctisque ejus partibus, hanc habet virtutem, ut quaelibet materiae portio se ipsam via & arte formare & fingere, iisque virtutibus, quae in se cadere possunt, donare queat, tametsi rationem & consilium numquam vel adhibeat ad eam rem, vel etiam adhibere possit. Atque haec materiae machinatio eousque procedit, si quidem hoc genus audiamus, ut in brutis animalibus sensus & delectatio, in hominibus vero consilium, ratio, & intelligentia inde nascatur. Haec si ita sese haberent omnia, neque anima nobis opus esset corporis experte, qua apti redderemur ad intelligendum & cogitandum, neque rerum universitas Deo quodam gubernatore & moderatore, ne qua ratione praeceps ferretur, indigeret. Quod itaque utrumque hoc impiorum genus secernit, hoc unum in primis est: Qui ad atomos

mos referunt omnia, vitam esse judicant rem per se non constantem, sed quae generari queat & corrumpi; *Hylozoitae* vero vitam quamdam naturalem & fictricem esse dictitant, quae per se subsistat, neque gigni queat aut exstingui, quamvis extra materiam, qua totam rerum universitatem concludunt, exsistere nullo modo queat.

§. II. Jam ne quis erroribus ad hanc disputationem aditus pateat, equidem hoc, normae instar, adsciscі debere arbitror: Quemadmodum, qui atomorum suscipiunt patrocinium, non ideo statim cum religionis hostibus sociandi sunt; ita nec illi, qui se *Hylozoitis* adjungunt, necessario statim impietatis nota inuri debent. Si quis enim vitam quidem attribuat materiae, at simul tamen alias, praeter materiam, naturas, nihil solidi & corporei habentes, exsistere doceat, is nullo modo tanti criminis insimulari debet. Interim haud reticeri debet, hac etiam ex parte atomorum tutores & illos, qui vitam quaerunt in materia, vehementer dissidere. Nam, quod supra planum fecimus, atomorum disciplina naturali quadam necessitudine conjuncta est cum hac sententia, esse naturas simplices & corpore vacantes, licet, qui *Democritum* sequuntur, religionis hostes violenter hanc ab illa abstraxerint. Nil simile vero philosophia eorum habet, qui vitalem volunt esse materiam, quippe quae prorsus cognata videtur illorum sententiae, qui corporibus hoc universum concludunt. Quodsi enim, id quod paullo ante significavimus, omnis materia tantum vitae, perceptionis, & facultatis natura possidet, quantum satis est ad se ipsam figurandam & perficiendam, sic ut modo solem, modo terram, modo stellam vagam producere, corporaque animalium incredibili artificio fabricari queat; quodsi eadem materia eo usque machinando potest progredi, ut sibimet ipsi sensum, vitam, & delectationem comparet: equidem, quid obstet, nihil video, quo minus his excellentiora quoque perficere, vimque ratiocinandi & cogitandi, qualis in hominibus exsistit, postremo sibi queat acquirere. Valeat vero anima corpo-
99 ris expers & immortalis, ipse quoque Deus valeat, si haec fieri posse certum sit. Praeterea difficillimum est intellectu, quemadmodum adduci queat aliquis, ut portentum hoc, quo nihil est ineptius, verum esse arbitretur: Quaelibet atomus aut brutae materiae particula plus habet sapientiae, quam praestantissimi quique rerum publicarum administri aut acutissimi philosophi, quoniam nihil omnino nescit eorum, quae in naturam ejus cadere possunt, nec ulla ejusmodi in re fallitur, nisi idem corrupto jam utatur animo, Deumque & immortales naturas antea judicaverit sibi proscribendas esse. Scilicet, qui semel ista lue infecti sunt, ut, quae de Deo feruntur,

(a) *Quamobrem mitiorem*] Aequissime & sapienter haec decreta sunt. Fieri enim omnino potest, ut credant aliqui, Deum esse & naturas omni concretione liberas, & simul tamen Deum vitae quoddam genitricis genus in materiae particulas abdidisse, existiment. Id quo firmem, non eos huc advocabo, qui & Deum esse volunt, & mundum simul animo uno, vel etiam pluribus opinantur esse praeditum, neque alios veterum aut recentiorum philosophos, quibus simile quid visum fuit, appellabo, sed illam tantum philosophorum Arabum sectam, quam *Loquentium Maimonides* nominat, commemorabo. Haec enim & Deum esse docuit, & rerum naturam in atomos divisit, & unicuique nihilominus atomo vitam aliquam attribuit. Quorum quidem sententia nihil fingi potest accommodatius ad ea, quae *Cudworthus* monet, illustranda. Recitabo, ne temere quid dixisse videar, ipsa *Maimonidis* verba, ut a *Buxtorfio* Latine versa sunt: *Existimant, totum hunc mundum, hoc est, omnia illius corpora conflata esse ex perexiguis quibusdam particulis, quae ob summam exiguitatem nullam neque divisionem admittant, (atomos vocant) neque quantitatem habeant: sed quum illarum multae in unum coëunt, & invicem congregantur, tum illud compositum fieri quantum; & ipsum* (ἄτομον *scilicet*) *cor-*

tur, vulgi fabulas & commenta eſſe putent, hi monſtroſiſſima quaevis & abſurdiſſima citius amplectuntur, quam ut Deum eſſe credant, quo nihil eſſe portentoſius, aut horribilius vel cogitari poſſe, opinantur. Ut haec ita ſint, haud tamen eſt, cur fieri poſſe negemus, eorum aliquem, quibus Deum eſſe & animas immortales ceteroquin perſuaſum eſt, ſimul tamen credere poſſe, animam illam, quae ſenſu gaudet, tam in animalibus, quam in hominibus, corpoream eſſe, in ſtirpibus autem, e quibus plantae gignuntur, & animalibus vitae quoddam genus latere reconditum, cujus ope ſemet ipſa fabricentur & fingant. In qua qui haerent ſententia, illi facile huc etiam deſcendunt, ut in omni materia vitam quamdam, non animalem quidem, at machinandi facultate praeditam habitare, ſusſpicentur. (*a*) Quamobrem mitiorem fas eſt in eos ſententiam pronuntiare, qui vitalem quidem ſtatuunt eſſe materiam, at eſſe tamen Deum profitentur, nec animas rationis compotes perennes fore negant; neque ſemper exiſtimandum, quibus ejusmodi quid placet, eos pietatem tantummodo erga Deum ſimulare, re ipſa vero Deum una cum religione ſublatum velle.

§. III. Hoc ergo primo ratum ſit, non ſtatim Atheis aggregandos eſſe, qui vitae genus quoddam materiae inſitum eſſe, opinantur. At ſi qui huic ſententiae eorum adjungunt flagitia, qui extra corpora eſſe aliquid inficiantur, nec modo vivere materiam ea, qua diximus, ratione credunt, ſed etiam hac una totam rerum univerſitatem abſolvi contendunt, hos ego ſummo jure in judicium negatae divinae naturae vocari poſſe arbitror. Ejus autem opinionis binas habeo cauſſas. Primo non ſum neſcius, qui ſic ſentiunt, rerum omnium initia non a bruta, mortua, ſenſuque vacua re quadam, quod atomorum faciunt amici, repetere, ſed a natura, quae cum vita ſenſuque quodam praedita eſt, tum nihil omnino eorum ignorat, quibus vel agendis vel perferendis idonea & apta ſit, nec usquam hac in re fallitur: quod quidem propius ab eorum videtur abeſſe ſententia, qui Deum eſſe putant. Verumtamen, qui ſecum expenderit, non talem hanc eſſe, qualis eſt in animalibus, materiae perceptionem, ſed naturalem quamdam & neceſſariam commotionem, is vitam illam materiae, qua ſemet ipſam conformare dicitur, omni voluptatis & intelligentiae ſenſu privatam eſſe, nec tam vitam, quam ſomnium & umbram vitae eſſe, continuo perſpiciet. *Hylozoitarum* natura res eſt prorſus ſingularis, cujus vim nemo unus aſſequitur, ſapientiſſima quidem & ſagaciſſima, ſed nihil tamen intelligens, nihil ſentiens, neque ſuae ſibi virtutis conſcia: Deus autem, ſi quidem recte de eo ſentimus, mens eſt nullius rei ignara, ſimul vero ipſamet teſtis ſapientiae ſuae, per-

corpus; ita ut, ſi duo tantum ejusmodi atomi conjunguntur, unumquodque illorum (poſt conjunctionem) fiat corpus, ac per conſequens duo ſint corpora, juxta quosdam ipſorum. Praeterea omnes iſtas atomos ſtatuunt eſſe ſimiles & aequales, nullamque inter illas eſſe differentiam. Dicunt itaque, omnia in univerſum corpora ex iſtis particulis individuis eſſe compoſita compoſitione conjunctionis; (non per mutationem vel mixtionem; ſed conjunctionem & copulationem, ut formas ſuas retineant:) & proinde generatio illis nihil aliud eſt, quam congregatio, & corruptio idem, quod ſeparatio: unde etiam non utuntur vocibus generationis & corruptionis, ſed pro iis dicunt congregationem & ſeparationem, motum & quietem. Tandem non ſtatuunt particulas iſtas ab aeterno exſiſtere, quemadmodum Epicurus voluit, & alii, qui ſententiam de atomis ſunt amplexi, ſed Deum illas ſemper de novo creare, quando ipſi lubet; ac proinde iterum quoque poſſe entitate ſua privari, & in nihilum redigi. More Nevochim Part. I. Cap. 83. p. 149. Vides Deum & atomos: reſtat, ut de vita atomorum doceam. Ita vero paullo poſt *Maimonides p. 152. Vita ex ipſorum ſententia, exſiſtit in unaquaque particula corporis viventis. Ita dicunt, quamvis particulam animantis ſenſu praediti ſenſilem quoque eſſe. Nam vita, ſen-*

perfectionibus ſuis gaudens, denique beatiſſima & feliciſſima. Deinde, quum
100 genus hoc, cujus res hic agitur, omni materiae vitam ineſſe natura praedicet, connexum huic eſt ſententiae, ut quamlibet materiae particulam propriam & ſingularem habere vitam, praecipiat. Ita vero infinitam vitarum vim, inter ſe quidem conjunctarum, at nullius poteſtati ſubjectarum comminiſcuntur, totque prima fingunt rerum ſemina, quorum nullum lege certa regitur, quot atomis haec univerſitas conſtat; communem vero vitam quamdam ſive animum, qui ceteris omnibus praeſideat, nullum eſſe, non poſſunt non opinari. Atqui Deum affirmare, id quidem eſt, res omnes ἀφ' ἑνός τινος, *ab uno quodam principio*, derivare, naturaeque uni, perfectiſſimo modo viventi & ſapienti, rerum omnium creationem mundique fabricationem adſcribere.

(*b*) Nihil igitur dubitandum eſt, quin illi, qui materiam vitalem eſſe putant, & ſimul nihil, praeter eam, in hoc univerſo eſſe cenſent, Deum ipſum ex orbe tollant; etſi propterea, quod vitae quoddam genus in materia ponunt, multo ſimiliores Dei profeſſoribus videantur, atque reliqua impiorum turba. Quisquis nimirum Deum cupit eſſe amotum, is neceſſario quasdam ex divinis virtutibus, quae in nullam aliam naturam cadunt, in rem quamdam aliam, divinitate carentem, nominatim in materiam, transferre debet. Quicumque haud a ſe impetrant, ut vitam materiae largiantur, illi non poſſunt tamen, quin eam per ſe neceſſario exſiſtere, primumque rerum omnium principium eſſe, dictitent: quae quidem duae res nullius ſunt, niſi Dei. Numen ergo, cui ſacra faciunt illi ex *Hylozoitis*, qui corporibus hoc univerſum contineri credunt, coeca quaedam Diva eſt, quam naturam appellant ſive vitam materiae. Atque ea nihil eſt abſtruſum magis, aut rationi minus apertum & pervium. Cedit nemini ſapientia, callet omnia, numquam decipitur; at ſimul intelligere ſeſe ac ſcire aliquid, ignorat penitus. Non diſſimilis idcirco videtur aenigmati, ſub quo Eunuchus latet, veſpertilionem percutiens, quod *Platonis* aetate puerorum in ore erat: (*c*) (*) *Vir, nec tamen vir, videns, nec tamen videns, percutiebat, nec percutiebat, lapide, nec tamen lapide, avem non avem.* Quamquam hoc inter utrumque intereſt, quod aenigma iſtud rem in ſe intellectu minime gravem admirabiliter tantum exprimit, illa vero Dea informe videtur monſtrum, cujus rationes nemo ſanus capit, quodque inde prognatum eſt unice, quemadmodum deinceps patebit, quod virtutis genitricis naturam parum animo comprehenderent minuti quidam philoſophi.

§. IV.

(*) De Republ. Lib. V.

ſus, intellectus, & ſapientia ipſis ſunt accidentia, non minus quam nigredo & albedo. Totus vero in hoc eſt *Maimonides*, ut hanc ibi ſententiam refellat.

(*b*) *Nihil igitur dubitandum*] Verum hoc in univerſum eſſe, fateor. Quid ſi vero aliquis & vitam tribuat materiae, & corporibus univerſam rerum materiam concludat, at Deum tamen credat eſſe corporeum? Isne etiam ſummae erga Deum impietatis jure accuſabitur? Non putem. Quare hanc *Cudworthi* regulam ſic eſſe arbitror conſtituendam: Quicumque vitam ineſſe putat in materia, nec aliquid eſſe cenſet, praeter corpora, is merito audit Atheus, *niſi forte corporeum ſibi Numen fingat.* Num vero quisquam mortalium umquam tam abſurde ſenſit? Certe fuit, qui ſic ſentiret, vir non indoctus, isque Chriſtianus, ſaeculi tertii ſcriptor, qui *Clementina* exaravit. Hunc in ea fuiſſe ſententia, cuilibet parti materiae vitae quoddam aut animi genus adjunctum eſſe, nemo dubitabit, qui librum, quem dixi, evolverit. Mihi ſatis erit, unum ejus locum attuliſſe, quo res omnes metu ſeu timore regi praecipit: *Nonne terra ipſa ſub praecepti metu permanet? quod etiam motu ſui & tremore teſtatur. Mare ſtatutum terminum ſervat: ſtellae ordinem tenent & fluvii meatus. Recognit. Clementis Lib.* IX. §. 15.

§. IV. Princeps autem praecipuusque philosophiae hujus, religioni Deoque inimicae, auctor, ut ego quidem arbitror, (*d*) *Strato* est *Lampsacenus*, quem vulgo etiam appellant *Physicum*. *Theophrastum* is audiverat antea, neque mediocrem lau- 101
dem ex philosophiae Peripateticae studio assequutus erat; sed deinceps, deserta *Aristotelis* disciplina, tam turpiter a vera defecit ratione, ut novam contra Deum disputandi viam aperiret. *Vellejus* enim, *Epicuri* sectator, idemque Dei & religionis contemtor, dum apud *Ciceronem* varia, quae priscis floruerint temporibus, impiorum enumerat genera, in his ita *Stratonis* meminit, ut nec Atheus prorsus fuisse videatur, nec omnino divinae naturae professor, verum ex utroque, si quidem res contrarias plane ac pugnantes sociare fas est, conflatus & compositus. (*e*) *Nec audiendus*, inquit, *Strato*, *qui Physicus appellatur*, *qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet*, *quae caussas gignendi*, *augendi minuendive habeat*, *sed careat omni sensu*. Ex his *Stratonis* Deum naturam fuisse quamdam apparet, viventem quidem & actuosam, at sensu destitutam. Quoniam ex atomorum fortuito concursu res omnes negat esse natas, quod *Epicuri* affirmant & *Democriti* discipuli, propterea non omnem hominis religiosi formam atque speciem amittit. At perspicaciores turpitudo ejus fugere nequit, qui sine labore sentiunt, Deum *Stratonis* nil, nisi vitam seu rem quamdam esse in materia latitantem, quae nec sensum habet nec intelligentiam, totaque in singulis inest materiae particulis. Neque *Seneca*, cujus apud (†) *Augustinum* verba exstant, alium fuisse putat eum, quam hominem portentosum, qui medium veluti locum inter eos, qui Deum negant & profitentur, tenuit: *Ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem*, *quorum alter Deum sine corpore fecit; alter sine animo?* Molestum sibi ait esse *Seneca*, binos hosce philosophos in duas extremitates aeque vitiosas discessisse. *Platonem* reprehendit, quod Deum apertam & simplicem esse mentem dixerit, cui nihil prorsus admistum sit corporei: *Stratonem* vituperat, quod corpus Deo reliquerit, mentem autem abstulerit, nec alium existimaverit esse Deum, quam vitae quoddam genus rationis inops, fingendique potestate praeditum, quod in omnibus inhaereat materiae particulis, at nihil sentiat. Quapropter, quod *Strato* inter Dei professores interdum numeratur, tametsi reapse Deum sustulerit, haec una videtur esse ratio, quod, vitam naturae seu materiae attribuendo, ab illo impietatis genere desciverit, quod *Democritus* & *Epicurus* probarunt, quodque tum unice notum erat.

§. V. Sed nec ipse diffitetur *Cicero*, divinam naturam a *Stratone*, secus licet ac a *De-*

(†) De civit. Dei Lib. V. Cap. 10. (§. I. p. 122. T. VII. Opp. ed. Benedict.)

§. 15. *p*. 581. *T*. I. *P*. *P*. *Apostol*. Si metu res omnes continentur, ne mandata violent Domini, quis neget, in rebus omnibus vitam inesse & animam? Plures locos facile conquiret, qui voluerit. Vid. *Lib*. VI. §. 8. *p*. 556. *Lib*. VIII. *p*. 573. *Lib*. XI. §. 24. *p*. 704. &c. Idem tamen homo, nullam esse sine corpore naturam, censet, nescitque omnino, quid sit animus corpore vacans. At in his corporibus ipsi Deo locum concedit, quem corporeum esse, multis non veretur tradere. Vid. *Clementina Homil*. XVII. *p*. 738. Non dubito, plures, praeter hunc, & in Judaeis & in Christianis ita censuisse.

(*c*) *Vir, nec tamen vir*] Ipsum hoc aenigma non habet *Plato*, sed is meminit tantum generatim *Lib*. V. *de republica p*. 468. Το παιδῶν αἴνιγμα τὸ περὶ εὐνούχου τῆς βολῆς τῆς νυκτερίδος.

(*d*) *Strato est Lampsacenus*] De *Stratone* hoc, praeter eos, quos infra nominabimus, lege *Diogenem Laërtium de rebus philosophor. Segm*. 58. *p*. 298. *s*. *Jo. Alb. Fabricium Biblioth. Graec. Lib*. III. *C*. 11. *p*. 311. *s*. & peculiarem *de* hoc *Stratone & ejus philosophia Dissertationem* doctissimi viri, *Frid. Philippi Schlosseri*, *Witteb*. 1728. editam.

(*e*) *Nec audiendus*] *Cicero de natura Deor. Lib*. I. *C*. 13. *p*. 2902.

(*f*) *Stra-*

Democrito id factum, sublatam esse. (*f*) *Strato Lampsacenus*, inquit, *negat*, *opera Deorum se uti ad fabricandum mundum: quaecumque sint, docet, omnia effecta esse natura, nec ut ille, qui asperis & laevibus & hamatis uncinatisque corporibus concreta haec esse dicat, interjecto inani: somnia censet haec esse Democriti, non docentis, sed optantis.* Constat ex his verbis, *Stratonem* similiter, ac *Democritum*, negasse, mundum divina providentia factum, aut a natura quadam sapientissima & perfectissima creatum esse. Verum non omnia probavit, quae *Democritus* praecepit, sed ad longe aliam naturam rerum omnium originem retulit, atque hic atomorum patronus, qui neque caussam efficientem aut motus quoddam principium obtrudi sibi patitur, nec, unde tam admirabilis naturae coagmentatio, tamque certi constantesque rerum cursus exstiterint, explicat. Quod *Democritus* naturam vocat, id nihil est, quam fortuita corpusculorum concursatio. At *Stratonis* natura est vis quaedam & interior vita, singulis materiae particulis conclusa, cujus ope semet ipsam quaelibet arte ac consilio fingere, in easque formas, quibus apta est natura & idonea, vertere potest, etiamsi, quid faciat, ipsamet ignoret, nec, quid velit facere, secum constituat. (*g*) *Quidquid aut fit aut fiat*, idem inquit *Cicero*, *naturalibus fieri aut factum esse docet ponderibus & motibus.*

§. VI.

(*f*) *Strato Lampsacenus*] *Cicero Quaestion. academic. Lib.* IV. *Cap.* 38. *p.* 2318. *T.* VIII. *Opp.*

(*g*) *Quidquid aut fit*] *Cicero*, ubi supra.

(*h*) *Plutarchus*] *Libro adversus Colotem. p.* 1115. *T.* II. *Opp.* Verba sic a me Latine versa sunt, quemadmodum *Cudworthus* ea verti debere censuit, & res ipsa postulare videtur. Alii vero aliter, ut quisque affectus est erga *Stratonem* animo, hunc locum censet reddendum esse, *Lescalopierius Comm. ad libros Ciceronis de Nat. Deor. p.* 58. ita cum Latine expressit: *Denique mundum ipsum animal esse negat Strato, vultque, naturam sequi temerarios fortunae impetus: initium enim rebus dare spontaneam quamdam naturae vim, & sic deinceps ab eadem natura physicis motibus imponi finem.* Hanc versionem probat *Petr. Baylius Dictionaire T.* III. *voce Spinosa Not. A. p.* 2631. & vener. *Buddeus Diss. de Spinozismo ante Spinozam* §. 6. in *Analect. Histor. philos. p.* 318. *Baylium* tamen id offendit, quod in ea *Strato* docuisse perhibetur, *naturam sequi temerarios fortunae impetus.* Id putat a reliqua ejus doctrina abhorrere: veterum enim si qua fides sit testimoniis, cum nihil fortunae & casui, sed omnia necessitati tribuisse, nec cum Epicureis, apud quos casus unice regnaverit, commune aliquid habuisse. Et fateor ego, *Lescalopierium* melius fuisse facturum, si vocem τύχην simpliciter reddidisset *fortunam*, neque *temerarios fortunae impetus* in *Plutarchi* verba introduxisset. Quod vero *Baylius* arbitratur, *Stratonem* ideo, quod omnia necessitate quadam ferri crediderit, nihil loci fortuito potuisse casui dare, id vero nullum esse, mox, nisi fallor, apparebit. *Xylander Plutarchi* verba prorsus obscure convertit: *Negat, mundum esse animal, & naturalia comitari fortunae casu, initium motus naturae praebente, itaque hos porro absolvi.* Ex qua versione qui sensum expresserit, nae is plura videat, quam reliqui homines, oportet. Vir doctissimus *Schlosserus Diss. de Stratone Lampsaceno* §. 24. *p.* 24. aliam suppeditat versionem: *Tandem mundum ipsum non esse animal, dicit, naturalia vero sequi fortuita. Initium enim indere automaton seu spontaneam quamdam naturae vim, tum vero ita continuare affectiones rerum naturalium singulas.* Quomodocumque vertatur locus, omnis tamen ab eo non depelletur obscuritas: quae quidem ex eo nascitur in primis, quod vim & notionem vocum, φύσις, τύχη, αὐτόματον, *Plutarchus* haud declaraverit. Ego quidem, quaecumque certa sunt & perspicua, sejungenda hic esse judico ab illis, quae ambiguitatis aliquid habent. Itaque (I.) evidens est, *Stratonem* negasse, mundum esse animal, aut per universam rerum naturam communem quamdam vitam esse fusam. (II.) Censuisse, ad rerum generationem & ortum res binas esse necessarias, φύσιν & τύχην, *fortunam & naturam.* Ita *Plato Lib.* X. *de legibus p.* 665. 666. & alias, Atheos aetatis suae φύσιν & τύχην semper conjunxisse in explicandis naturae rerum rationibus, tradit: ne quid nunc de aliis dicam veterum testimoniis. (III.) Τύχην seu fortunam ciere insitam materiae gignendi vim. At (IV.) hanc ipsam vim postea perficere sua virtute omnia, &, ut *Cicero* ait, *ponderibus & motibus* tantum, quantum natura potest, efficere. Si, quid φύσις, quid τύχη *Stratoni* fuisset, *Plutarchus* addidisset, magna liberasset nos molestia. Interim, si haec quatuor accurate consideremus, hanc inde nasci sententiam, constabit, quae reli-

quis

§. VI. His addendum eſt, *Stratonem*, licet vitalem quamdam vim per omnem pertingere materiam docuerit, negaſſe tamen, communem quamdam eſſe vitam, ſive ſentiendi & ratiocinandi, ſive omnino fingendi & gignendi facultate praeditam, quae toti leges ferat materiae, atque corporeum hocce univerſum una moderetur. Id (*b*) *Plutarchus* partim diſerte teſtatur, partim obſcurius indicat. En ipſa ejus verba: Τὸν κόσμον αὐτὸν οὐ ζῷον εἶναί φησι, τὸ δὲ κατὰ φύσιν ἕπεσθαι τὸ κατὰ τύχην· 102
ἀρχὴν γὰρ ἐνδιδόναι τὸ αὐτόματον, εἶτα οὕτω περαίνεσθαι τῶν φυσικῶν παθῶν ἕκαστον. *Strato putat, mundum non eſſe animal* (ſeu Deum,) *verum id, quod in qualibet re naturale eſt, ſequi fortuitum aliquid antecedens; caſum quidem motum incipere, naturam vero deinceps reliqua peragere.* Horum ego verborum plenam ſententiam hanc eſſe ſuſpicor: *Stratonem* quidem, quod ante eum *Democritus* auſus erat, rerum omnium exordia & origines in fortuito atomorum concurſu non quaeſiviſſe, materiae potius certam quamdam vim & vitalem perceptionem, cujus ea gubernetur arbitrio, adſcripſiſſe: at eumdem communem quamdam vitam, vel genitricem vel animalem, quae toti naturae imperet & dominetur, ferre noluiſſe, ſed ſingulis tantummodo materiae particulis vitas dediſſe ſingulas, a quibus regantur. Ex quo quidem appareat, multum loci ab eo caſui & fortunae relictum eſſe, caſumque, a fictrici quadam natura certa ratione temperatum, rerum omnium cauſſam ex ejus eſſe ſententia: verbo, (*i*) *Hylo-*

quis veterum de *Stratone* dictis conſentanea eſt: Falluntur, qui cenſent, animam quamdam, vim aut rationem in tota rerum natura latere, quae omnes ejus motus gubernet ac moderetur; cuncta potius, quae fiunt, lege quadam naturae fiunt & generantur. Quaelibet ſcilicet materiae pars inſitam habet quamdam vim certos producendi effectus: haec vero vis quieſcit, dum alia quaedam cauſſa exterior eam veluti excitet atque cieat. Quodſi itaque fortuito res quaedam accedat, quae quidem apta ſit & idonea latentem illam vim efficientem commovendi, tum ea, quod poteſt, perficit, & nulla ope aliena exſequitur, quae natura ipſa valet exſequi. Vides, ut arbitror, perſpicue, quid *Strato* ſenſerit: vides, quid τύχη, quid φύσις ſit: haec vis illa eſt efficiendi & gignendi, quam materia abditam in ſe habet & reconditam: illa vero externus eſt caſus, cujus auxilium veluti requiritur, ut iſta vis cieatur: vides denique, τύχην optime cum φύσει in *Stratonis* diſciplina conjungi, nec, quod *Baylius* judicavit, haec duo inter ſe pugnare. Ipſa illa τύχη *Stratonis* neceſſitatis erat filia. Stolidus enim fuiſſet, ſi ſine ulla cauſſa rem quamdam ad motus naturales excitandos acceſſiſſe, docuiſſet. Conferri velim ea, quae *ad* §. 8. ex *Cicerone* attulimus, hanc *Stratonis* ſententiam declarantia. Haec doctrinae *Stratonis* declaratio quam cognata ſit illi, quam hic *Cudworthus* dedit, viros eruditos exiſtimare volo.

(*i*) *Hylozoitarum ex ordine fuiſſe*] Ita plerisque omnibus viris doctiſſimis perſuaſum eſt, *Baylio*, *Buddeo*, *Lescalopierio*, *Leibnitio*, *Clerico*, *Thomaſio*, quos *Schloſſerus loc. laud.* & vir longe doctiſſimus, *Jac. Frid. Reimmannus*, in *Hiſtoria Atheiſmi Sect.* II. *Cap.* 27. §. 3. *p.* 186. nominarunt, non ultimo *Stratonem* inter eos numero eſſe, qui Deo & religioni bellum indixerunt. Is ipſe vero celeberrimus *Reimmannus l. c.* §. 4. *p.* 188. obſcuriora & pauciora eſſe, quae de *Stratone* ſervata ſunt, veterum dicta judicavit, quam ut ex illis, quid *Strato* docuerit, conſtitui queat. Itaque aſſenſionem ſuſtinuit. Longius progreſſus eſt, cujus jam aliquoties mentionem feci, eruditiſſimus *Schloſſerus*, neque pro *Stratone* verba facere veritus eſt. Locum *Plutarchi* putat §. 32. *p.* 30. quoniam magna laboret caligine, nihil certi nos docere. *Ciceronis* autem dicta & *Senecae* arbitratur ita commode intelligi poſſe, ut *Strato* putetur non prorſus Deum a mundi creatione arcuiſſe, ſed hoc tantum indicare voluiſſe, non ab ipſo Deo repetendas eſſe ſtatim omnes rerum, quae naturae accidunt, rationes, verum phyſico *cauſſas ſecundas* haud eſſe negligendas, aut, ut vir doctus loquitur, Deum non *in totum*, ſed *in tantum ab orbis creatione excludendum eſſe.* Affert alia quoque ad locorum iſtorum vim diminuendam, quae ut deſcribam, quum conjecturae tantum ſint, haud duco eſſe neceſſarium. Ego vero, tametſi eos de genere humano praeclare mereri ſtatuam, qui inuſtam viris innocentibus impietatis maculam eluere tentant, nec ingenioſum *Stratoni* patronum invideam, ſi lis tamen ex veterum dictis aeſtimanda ſit, quemadmodum purgari *Strato* queat, me plane neſcire fateor. Quod ad locum attinet *Plutarchi*, credo, ejus tenebras magnam partem a me diſſipatas eſſe, ſatisque perſpicuum ex iis, quae dixi, eſſe puto, nullas Deo partes in condenda natura *Stratonem* reliquiſſe. Reliqua vero *Ciceronis* & *Senecae* dicta ſuſpi-

103 *lozoitarum* ex ordine fuisse hominem. (*k*) Ergo bina impietatis habemus genera, quae magnopere disjuncta sunt inter se. Alterum fortuito materiae motu, nullo duce vel moderatore adjuncto, cuncta esse concreta opinatur, naturamque viventem & omnia dirigentem penitus repudiat. Alterum, casum & fortunam vitae, in ipsa latenti materia, nescio qua lege, adjunctam, res omnes effecisse, affirmat, nec tamen per totam naturam unam quamdam vim vitalem esse fusam concedit, sed cuilibet materiae particulae propriam & peculiarem vitam attribuit. Illa impietas *Democritica* vel *corpuscularis*, ut ita loquar, haec *Stratonica* vel *Hylozoitica* apte satis, ut opinor, vocabitur.

§. VII. Hic vero *Hippocratis* recordor, viri longe celeberrimi, qui diu ante *Stra-*

suspicionibus quidem argutis illustrari, at nulla interpretatione ita leniri & mitigari posse, censeo, ut pius & religiosus fuisse *Strato* videatur. Confirmat, quae *Cicero* & *Seneca* perhibent, *Lactantius Libro de ira Dei Cap.* 10. *p.* 918. ubi: *Naturam*, inquit, *ait Straton habere in se vim gignendi & minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram; ut intelligamus, omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Idem postea repetit, & simul refellit *Lactantius l. c. p.* 926. Qui se *negat opera Deorum uti ad mundum fabricandum*, qui *Deum sine mente* fingit, qui *omnem divinam vim in natura sitam* putat, qui *naturam sensu & figura carentem, nullo artifice, nec auctore*, comparasse, quae videmus, omnia judicat, is qualem Deum colere possit, equidem nulla cogitatione consequor. Jam si quis quaerat ex me, an, quae *Cudworthus Stratoni* tribuit, omnia eum docuisse putem: an hominem censuisse credam, in singulis materiae particulis totam & integram latere vitam: an praecepisse eum ducam, scire quamlibet materiae portionem, quibusnam rebus apta sit & idonea; nihil me habere his de rebus, quod liqueat, respondebo. Consectaria haec sunt, quae vir eximius ex illis elicit, quae de *Stratonis* philosophia scripta reliquere veteres. Multa vero sunt, quae obsistunt, quo minus omnia liceat alicui tribuere, quae ex ejus fluere scitis videntur. Constat, si qua fides adjungi debet veterum auctoritatibus, *Stratonem* vim gignendi in materia putasse reconditam esse, quae externae cujusdam caussae indigeat, ut excitetur. Quemadmodum vero hanc sententiam ad omnia, quae fiunt, accommodaverit, & exposuerit, id, si libri ejus superessent, non ignoraremus. His amissis, praestat, ut opinor, ignorantiam fateri, quam incertis suspicionibus indulgere; praesertim, quum non una ratione hanc opinionem explicari posse, satis videant, qui sapiunt. Nec tamen, quae doctissimus *Schlosserus* monuit, *l. c.* §. 31. *p.* 29. 30. ut *Cudworthum* refellat, multum habere firmitatis arbitror. Ideo enim existimat *Stratonem* non potuisse cuilibet materiae parti vitam suam tribuere, quod a *Democrito*, teste *Cicerone*, dissenserit, nec cum hoc naturam in minuta corpuscula seu atomos diviserit. Facile ego largior, risisse *Stratonem* atomos *Democriti*, asperas & laeves, hamatas & uncinatas, quoniam *Cicero* ejus rei auctor est. Verum hoc qui facit, isne statim negare putandus est, materiam in particulas distribui posse & debere? Non arbitror. Quotquot sunt naturae scrutatores, non possunt, quin materiam partiantur ingenio, & in minuta corpuscula distribuant: nec tamen omnes *Epicuri* & *Democriti* probant atomos. Scilicet *Strato* inficiabatur, ex corpusculis, omni qualitate destitutis, & temere inter se coëuntibus, fieri potuisse, quae videmus, omnia. Id vero non impediebat, quo minus in harum atomorum locum sufficeret corpuscula, qualitatibus aut vita sensuque praedita. Quis *Anaxagoram* ignorat, qui atomos sprevit, & rerum tamen naturam in corpuscula, quae *similaria* vocant, divisit? Quid? quod doctissimus *Baylius* ostendere conatus est, tolerabiliores fore atomorum tutores, si cuilibet atomo vitam & sensum tribuerent. *Dictionaire T.* II. *v. Leucippe Not.* 2. *p.* 1701. Nec desunt viri docti, quibus tamen haud assentior, qui omnes *Democriti* atomos animatas fuisse suspicantur. Haec quod latius disputavi, non feci propterea, ut aliorum convellerem sententias, sed ut, quantam cautionem adhibere deceat in veterum philosophorum sententiis investigandis, exemplo docerem.

(*k*) *Ergo bina impietatis*] Ita jam *Lactantius* eos distribuit, qui a gubernatione & creatione mundi Deum removent. *Qui nolunt*, inquit, *divina providentia factum esse mundum, aut principiis inter se temere coëuntibus dicunt esse concretum, aut repente natura exstitisse. De ira Dei Cap.* 10. *p.* 918. Utrumque genus deinceps insectatur & refellit.

(*l*) Ἀπαίδευτος] Uterque locus hic exstat in *Hippocratis Lib.* VI. ἐπιδημιῶν *Sect.* V. *T.* II. *Opp. p.* 1184. Verum nulli alii nisi essent apud *Hippocratem* loci, e quibus summae erga Deum impietatis argui posset, non esset certe, cur pietatem ejus multis verbis demonstrarent medicorum filii. Etenim his dictis hoc tantum declarat, quod omnes quotidie inculcant medici, praecipuam esse naturae vim in morbis propulsandis & curandis, aut quod *Cicero Tusculan. Quaest. Lib.* III. *Cap.* 3. *p.* 2696. *T.* VIII.

Stratonem fuit; quem, vereor, ne fortassis in illius impietatis, qua *Strato* laboravit, suspicionem adducant aliqui. Certe sunt apud eum nonnulla, quibus simile quid affir- 104
mare videtur. (*l*) Ἀπαίδευτος ἡ φύσις οὖσα, καὶ οὐ μαθοῦσα τὰ δέοντα ποιεῖ· *A nullo quidem edocta natura, citraque institutionem ea, quae conveniunt, efficit.* Et alio loco, Ἀνευρίσκει, inquit, ἡ φύσις αὐτὴ ἑαυτῇ τὰς ἐφόδους, οὐκ ἐκ διανοίας· *Natura ipsa sibi per se, non ex consilio vias invenit.* Verum nihil hic de natura praecipit *Hippocrates*, quod non aeque commode de *Platonis* & *Aristotelis* natura pronuntiari queat, quam philosophi hi ad certos fines ferri praedicant, tametsi nec ratiocinetur, nec deliberet secum. Atque ut, quod sentio, libere expromam, non mihi videtur id ab homine religioso alienum esse, si talem esse statuat in hac universitate vim & naturam, quae via atque ratione ad certum finem tendat, idque semper spectet, quod optimum est, li-

T. VIII. *Opp.* scriptum reliquit: *Ad corporum sanationem multum ipsa corpora & NATURA valent.* Quod quidem si impium est, nil caussae video, cur non aeque impium & in Deum injuriosum putetur, quod idem *Hippocrates* ἐν νόμῳ *T.* I. *Opp. p.* 2. pronuntiavit: Πρῶτον οὖν μὲν πάντων δεῖ φύσιος· φύσιος γὰρ ἀντιπρασσούσης, κενεὰ πάντα· *Natura illi opus est in primis, qui facultatem artis salutaris sibi vult comparare: qua quidem repugnante, irrita sunt omnia.* Verum alia leguntur apud *Hippocratem*, quibus viri docti sese adduci passi sunt, ut inter atheos referrent medicorum principem: atque ipse locus, quo *Cudworthus* eum ab hac labe purgari censet, ex *Libro de carnibus* ab illis in sententiam hanc pertractus est. In primis vir illustris *Nic. Hieron. Gundlingius*, non ita pridem omnem in hoc ingenii vim effudit, ut Deum sustulisse doceret *Hippocratem*, in *Otiis T.* II. *Cap.* 3. & in *Gundlingianis Part.* 23. & 24. His oppositi alii, acriter pro ejus religione pugnarunt, olim *Jo. Stephanus*, Venetus medicus, *in Hippocratis Coi Theologia, Venetiis* 1638. 4. quam *Jo. Alb. Fabricius* formis describi denuo curavit, eruditissimis animadversionibus auctam, quibus *Stephani* roboratur sententia, *Biblioth. Graecae Volum.* XIII. *p.* 192. *s.* nuper *Andr. Ottom. Goelicke Oratione Duisburgi* 1713. *edita*, & qui prae ceteris diligentissime in hoc negotio versatus est, vir longe doctissimus, *Dan. Wilh. Trillerus*, in *Hippocrate falso Atheismi accusato, Rudolstadii* 1719. *in* 8. Conferri quoque meretur de hoc argumento *Jo. Clericus Bibl. anc. & moderne T.* XV. *p.* 428. *s.* cui *Cudworthi* placere videtur sententia. Vid. *p.* 436. *Trilleri* opinionem amplexus est *Jo. Alb. Fabricius Bibl. Graec. Vol.* XIII. *p.* 191. a qua nec sese alienum ostendit *Jo. Franc. Buddeus Thesibus de Atheismo & superstitione Cap.* 1. *p.* 83. 84. Mitto alios. Tantis viris certantibus, vix ego meum, quod exiguum esse scio, judicium interponere ausim: at dicam tamen breviter, quae circumspicienti in mentem venerunt. Quum nusquam vocabuli φυσεω, & reliquorum, quibus utitur, de rebus sublimioribus scribens, *Hippocrates*, definitiones tradiderit, in utramque partem de ejus pietate & religione disputari potest. Consequutionis lege si quis agere velit cum sene Coo, vereor ne caussa cadat, eo quod passim apud eum occurrant, e quibus deterrima quaevis possunt erui. Ita vero mihi dudum persuasum est, nullum veterum sapientiae antistitum, ne quid de recentioribus dicam, innocentem & pium fore, si illa omnia sensisse eos, pronuntiare liceret, ad quae nos praecepta eorum videmus ducere. Quare haec via non placet. Dictorum autem ejus, quae de natura rerum & ejus originibus reliquit, ita sese habent nonnulla, ut in eam facile aliquis sententiam induci queat, nil, praeter θερμὸν quoddam seu *calidum*, aut insitam quamdam materiae gignendi vim generationi rerum ab eo praepositam esse. Atque fateor ego, libro *de carnibus* lecto, hoc mihi primo visum esse verisimillimum. Nam, qui hic affertur a *Cudwortho*, locus longioris de natura hujus calidi orationis tantum est initium, quod alia consequuntur, quae hunc ignem, quem *Hippocrates* immortalem & sapientem esse pronuntiat, naturam esse docent cum materia necessario conjunctam. Vicissim aliqui ejus exstant loci, quibus τῆς θείας ἀνάγκης, & τοῦ θείου meminit. *Lib.* I. *de diaeta T.* I. *p.* 182. *de muliebri natura T.* II. *p.* 358. *ed. Lindenii.* Est etiam, ubi Deos omnia sapienter & bene constituisse memorat. *Lib.* I. *de diaeta T.* I. *p.* 190. *ed. Lindenii.* Quibus quidem ex dictis videtur confici, praestantiorem & excellentiorem naturam *Hippocratem* coluisse, quae motus τοῦ θερμοῦ seu ejus, quod calidum vocat, moderetur, & moderata sit olim, quum mundus nasceretur. Sed quid θεία ἀνάγκη & θεῖον ipsi sit, nusquam ab eo proditum reperio: Deos vero quando introducit, tum populariter eum loquutum esse ex more sapientum, nonnulli suspicabuntur. Quae quum ita sint, nescio, an fortassis consultissimum sit, fateri, vix hodie intelligi posse, quidnam de Deo senserit *Hippocrates*, nec liquere omnino, piusne fuerit, an a Deo aversus. Interim hoc si quis judicium spreverit, equidem meliora docenti libenter obtemperabo.

licet ipsamet rationem, quare sic agat, nec alia ratione, haud intelligat. Nisi enim, quibus hoc placet, penitus desipere velint, fatendum ipsis est, esse excellentiorem quamdam & sapientissimam, a qua haec inferior natura omnem vim suam primum acceperit, & ad cujus nutum & arbitrium semper sese totam fingat & accommodet. Qui vero creantem & fingentem ejusmodi naturam esse putant, quae nulli alii multo superiori & praestantiori subjecta sit, ipsaque omnium, quae fiunt, principium & caussa haberi debeat, illi quin in classe reponantur eorum, qui *Stratonis* vestigiis Deum oppugnant, aut ad aliam impiae cohortis familiam, de qua deinceps disseram, referantur, haud equidem repugnaverim. Ad *Hippocratem* ceterum quod attinet, quamvis corporibus totam rerum naturam descripserit, attamen non sine injuria istis eum generibus impiorum aggregari posse putem. Diserte enim, esse quoddam in orbe principium, genitrice illa natura superius & majus, quod sapiat & intelligat, profitetur, atque talem sibi Deum fingit corporeum, qualem credidit *Heraclitus*, id est, ignem quemdam intel-
105 ligentem & immortalem, qui totam rerum universitatem permeet. (*m*) Adscribam ipsa verba ejus: Δοκέει δέ μοι, ὃ καλέομεν θερμὸν, ἀθάνατόν τε εἶναι, καὶ νοεῖν πάντα, καὶ ὁρῆν, καὶ ἀκούειν, καὶ εἰδέναι πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· *Quod calidum vocamus, id mihi immortale esse videtur, cunctaque intelligere, videre & audire, sentireque omnia tum praesentia, tum futura.* Quid ergo clarius, quam *Hippocratem* nec Democriticae nec Stratonicae impietati fuisse deditum, sed corporeum, (*n*) quemadmodum *Heraclitus*, Deum credidisse?

§. VIII. In *Platonis* etiam dialogo, quem *Sophista* inscripsit, verba quaedam exstant, quibus *Hylozoitarum*, quos vocavimus, perstringere videtur flagitia. Quosdam enim (*o*) ait existimare, τὴν φύσιν πάντα γεννᾷν ἀπό τινος αἰτίας αὐτομάτης, καὶ ἄνευ διανοίας φυούσης, *Ipsam naturam gignere omnia ex caussa quadam spontanea, sine ulla ratione & intelligentia.* At vox αὐτομάτης, cui haec suspicio innititur, aeque apte *fortuitus*, atque *voluntarius*, reddi potest; quamquam nihil est, quod cogat nos, ut hunc locum de natura quadam, artificiose quidem & via agente, verumtamen intelligentia carente, interpretemur. Alioquin certum est, (†) *Platonem* ipsum naturam quamdam, ordine & consilio fingentem omnia, huic universitati praeposuisse, quae Dei

(*) De carnibus Sect. I. (p. 249. T. I. Opp.)

(†) In Sophista.

(*m*) *Adscribam ipsa verba*] Sed exordium tantum orationis describit. *Si*, quae consequuntur, adjunxisset, patuisset, ut arbitror, ea huic igni sive calido ab *Hippocrate* tribui, ut, si hoc praestantiorem & excellentiorem non credidisset esse naturam, non immerito inter eos, qui Deum negant, referretur. Atque id in controversiam in primis vocatur inter eos, qui de *Hippocratis* religione dimicant, utrum is, praeter hocce θερμὸν, aliam esse naturam divinam censuerit, nec ne.

(*n*) *Quemadmodum Heraclitus*] *Heracliti* scita probasse *Hippocratem*, *Daniel* etiam *Clericus Histoire de la Medicine p.* 109. *ed. prior. Gundlingius locis indicatis*, & alii censent. Sed *Trillerus* in *Hippocrate Atheismi falso accusato* nulli parcit operae, ut, hoc temere affirmari, ostendat: qua in re non dissentientem habet *Jo. Clericum Bibl. ancienne & mod. Tom.* XV. *p.* 438. Difficile dictu est, utri rectius sentiant: neque hujus loci angustiae permittunt, ut ad hanc disputationem aggrediar.

(*o*) *Ait existimare*] In *Sophista p.* 168. *Opp.* Versio mea est. *Ficinus*, ut saepe, ita hic *Platonis* mentem non assequitur.

(*p*) *Haec ejus verba*] Haec vero ubi exstent verba, tametsi *Platonem* haud segniter evolverim, nescire me profiteor. Legi & relegi *Sophistam Platonis*, quem in ora laudat *Cudworthus*: at hic certe libellus nihil habet ejusmodi. Igitur suspicor, nusquam a *Platone* hanc sententiam ita esse prolatam, ut hic recitatur, sed *Cudworthum* ex dispersis aliquot philosophi locis eam composuisse. Id ut facilius credam, binis inducor in primis rationibus. Primum in-fra,

Dei tamen revereatur voluntatem, cujus quippe ex arbitrio gerantur omnia; quod quidem (*p*) haec ejus verba videntur ſignificare: Τὴν φύσιν μετὰ λόγου καὶ σὺν λόγῳ καὶ νῷ τὰ πάντα διακοσμεῖν· *Naturam una cum ratione & mente ad normam rationis res omnes adornare & gubernare.* Evidens eſt, hic ab eo naturam quamdam induci, certis regulis alligatam, quae res omnes quidem faciat, at ipſae tamen ſupremae cauſſae divinaeque intelligentiae ſubjecta ſit. Quamobrem nil fere dubito, quin *Ariſtoteles* omnia, quae de natura praecipit, quam via & ordine agere, & ad certam omnia metam dirigere putat, ex *Platonis* ore ac praeceptis hauſerit. At illius impietatis, cujus hic res agitur, quae naturam, ad certum exemplum & normam omnia comparantem, & vel in univerſa materia, vel in ſingulis ejus particulis reſidentem, primum & ſupremum eſſe rerum principium dictitat, nusquam ego mentionem a *Platone* factam eſſe crediderim. In *Libro* enim (*) *de legibus*, ubi data opera in eos, qui Deum eſſe negant, invehitur, ſic perditi hujus generis ſententiam exponit: Τὰ μὲν μέγιστα καὶ κάλλιστα ἀπεργάζεσθαι φύσιν καὶ τύχην, τὰ δὲ σμικρότερα τέχνην· *Maxima dicunt atque pulcherrima natura fortunaque fieri, arte vero & conſilio minora.* Quae quidem hoc ſibi aperte volunt verba, *fortuitam* quamdam *naturam* ſive commotionem materiae, nullo ingenio vel mente gubernatam, effeciſſe unice, ut haec univerſitas resque omnes, quibus illa continetur, exſiſterent. Atque id ipſum uberius poſtea his verbis explanat: Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί· τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων· *Ignem, aquam, terram, aërem, omnia haec affirmant non arte aut conſilio, ſed natura & fortuna eſſe conſtituta.* Ad extremum totam mundi molem hanc, ſtatas & aequa- 106
biliter diſtributas temporum converſiones, plantas, animalia, ipſos denique homines eodem modo, nimirum ex bruta ſenſusque indigente materia, eademque temere ac fortuito mota, ortos & prognatos eſſe. Neque alia ratione *Plato* controverſiam, quae Dei profeſſoribus cum impia turba tum temporis erat, in *Philebo* conſtituit: Πότερον, ὦ Πρώταρχε, τὰ ξύμπαντα καὶ τόδε τὸ καλούμενον ὅλον ἐπιτροπεύειν φῶμεν τὴν τοῦ ἀλόγου καὶ εἰκῇ δύναμιν καὶ τὸ ὅπη ἔτυχεν; ἢ τἀναντία, καθάπερ οἱ πρόσθεν ἡμῶν ἔλεγον, νοῦν καὶ φρόνησίν τινα θαυμαστὴν συντάττουσαν διακυβερνᾷν; *Utrum, o Protarche, dicendum eſt, univerſum hoc agi ab irrationali quadam temerariaque & fortuita poteſtate? an contra, quemadmodum majores noſtri ſenſerunt, ordine quodam mentis & ſapientiae admirabilis gubernari?* (*q*) Quamobrem neſciviſſe *Platonem* pro certo ducimus, aliud aetate ſua impie-

(*) Lib. X. (p. 665. 666.)

ſra, ubi *de genitrice natura* diſſerit, §. 6. hunc ipſum affert locum, ſed aliter, atque hic. Deinde in *Platonis* dictis producendis virum doctum minus eſſe fidelem interdum, video: neque omnia, quae *Platoni* ab eo tribuuntur, a philoſopho hoc probata ſunt. Cujus quidem rei exemplum inſigne praebent, quae *ad* §. 6. *Diſſ. de natura genitrice* obſervavimus. Ita nimirum virum egregium *Platonis* ceperat ſtudium, ut numquam fere ab ejus ſententiis videri vellet recedere, tametſi reapſe ab illis recederet. Quapropter ſaepenumero dicta ejus longe alio ſenſu, atque ſcripta ſunt ab auctore, laudat. Adde his, paſſim apud *Platonem* legi non diſſimilia ſententiae hujus. Ita in *Philebo p.* 79. νοῦν ait πάντα διακοσμεῖν, *mentem omnia exornare*: ut alia taceam.

(*q*) *Quamobrem neſciviſſe*] Quaenam *Cudwortho* cauſſa fuerit, ut negaret, *Platoni* notum fuiſſe illud impietatis genus, quod vitae quoddam genus in ipſa putat materia latere, equidem ignoro. Quae vero affert, ut id probet, illis ſcio non ita eſſe comparatum, ut labefactari nequeant. (I.) Locum *Platonis* ex *Sophiſta* putat intelligi poſſe de *natura* tali *genitrice*, qualem ipſe ſibi vir doctus animo effinxerat. Hoc vero haud facile perſuadebit illis, qui *Platonem* ipſum inſpexerunt. Illi enim, quos *Plato* narrat praecipere, *omnia natura ipſa gigni a cauſſa quadam ſpontanea*, opponuntur ab eo illis, qui *cum ratione & ſcientia divina* haec omnia, quae videmus, comparata eſſe, ſeu a Deo eſſe profecta, opinantur. Ex quo intelligi debet, homines prorſus fuiſſe impios & Dei contemtores, qui ſuperiorem

pietatis genus inter homines versari, praeter id, quod rerum origines a fortuna, casu & fortuita materiae commotione arcessit, negatque, in toto universo vel singulis ejus partibus facultatem quamdam, res apte fingentem & ordinantem, latere. Sed quoniam, quibus haec placuit in Deum disputandi ratio, in duas rursus scissi sunt familias, quarum una ad atomos confugit, quod *Democritus* fecit, altera in formis & qualitatibus praesidium sibi constituit, exemplo *Anaximandri*, de quo paullo post; ideo, quos *Plato* redarguit, Athei aut *Democriti* certe fuerunt discipuli, aut *Anaximandri:* nisi forte, quod verisimilius putem, cum utrisque certasse philosophum, affirmare velimus.

§. IX. Vix credibile est, antequam & *Democritus* & *Leucippus* prodirent, neminem mortalium contra Deum philosophatum esse. Dudum est, quod (*r*) *Plato* omni aevo plures vel pauciores hujus generis exstitisse asseveravit. Namque sic adolescentem ista labe infectum compellat: (*) Οὐ σὺ μόνος οὐδὲ σοὶ φίλοι πρῶτοι καὶ πρῶτον ταύτην δόξαν περὶ θεῶν ἔσχετε· γίγνονται δὲ ἀεὶ πλείους ἢ ἐλάττους ταύτην τὴν νόσον ἔχοντες· Quorum ego verborum hanc esse plenam arbitror sententiam: *Neque tu,* (mi fili) *neque amici tui* (Democritus, Leucippus, & Protagoras) *hanc de Diis opinionem principes fovistis, verum omni aetate plures paucioresve hoc capitali morbo infecti fuere.* Igitur non dubito, quin operae facturus sim pretium, si nunc, quam fieri potest acriter, explorem, num ante *Leucippum* & *Democritum* alii etiam philosophi in divina natura tollenda elaboraverint, ac, si fuisse certum sit, qui hoc moliti sint, quanam ratione nefariae opinioni vires & robur colligere statuerint.

Aristoteles, quando *libris Metaphysicorum* de quatuor commentatur caussis, ex antiquioribus philosophis aliquos affirmat *materialem* tantummodo caussam assignasse huic universo, repudiata efficienti & intelligenti caussa. Caussam, quare senserint
107 sic, hanc affert, quod materiam unicam esse opinati sint rem, quae vere subsistat, cetera vero, quae, praeter materiam, in hoc mundo fiunt, nihil esse, quam πάθη, affectiones, qualitates, & temperationes varias unius materiae: ex materia, quae fiunt, gigni omnia, in eamque dissipata & dissoluta reverti, ipsa interea materia nullam mutationem subeunte: nec enim eam generatam esse, nec corrumpi posse, sed ex omni aeternitate per se necessario exstitisse. Juvabit (*s*) ipsa philosophi verba legere: Τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνον ᾠήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γάρ ἐστιν ἅπαντα τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρώτου, καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον,

τῆς

(*) P. 888. ed. Serrani.

rem illam sententiam foverint, nec propterea de effectrice quadam natura, omnia ad Dei nutum fingente, cogitare potuisse. *Plato* ceterum num ejusmodi naturam esse crediderit, id infra disputabitur. Vox αὐτομάτης si vel maxime, quod *Cudworthus* vult, reddatur *spontaneus*, inde tamen, quod mox apparebit, non sequitur, noluisse *Platonem* hoc eos in loco designare, qui materiam virtute quadam gignendi praeditam esse judicabant. (II.) *Platonem* ait illis locis, quibus Atheos aetatis suae vituperat, in *Libro de legibus* & in *Philebo*, ita hujus generis doctrinam exponere, ut appareat, illud a fortuna, a temeritate, & casu rerum origines repetiisse. Hinc autem perspicuum esse putat, eos materiae virtutem efficiendi & generandi haud attribuisse. Ego vero, cur non idem, qui in ipsa materia vim gignendi putat esse reconditam, casui, fortunae, ac temeritati adscribere multa queat, haud intelligo. Vidimus paullo ante, *Stratonem* & casum & vitam materiae simul amplexum esse. Hic verba *Ciceronis* adscribam, aptissima ad hanc rem declarandam, ex *Lib.* II. *de natura Deor. Cap.* 32. *p.* 3001. *Seminis* (*ajunt*) *vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen, si inciderit* (vide hic, quaeso, casum & fortunam cum vita seminis aut materiae conjunctam) *in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit* (casu) *materiam, qua ali augerique possit, ita fingat & efficiat*

in

τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον, καὶ ταύτην τῶν ὄντων τὴν ἀρχήν φασιν εἶναι· *Plurimi eorum, qui primo philoſophati ſunt, ea tantum rerum omnium principia putarunt eſſe, quae ad materiam pertinent. Illud enim, ex quo exſtiterunt omnia, & ex quo primum fiunt, & in quod poſtremo corrumpuntur, ut ſubſtantia quidem ipſa maneat eadem, at qualitates mutentur, id rerum omnium elementum & principium eſſe dixerunt.* (†)

§. X. Quidnam vere priſci hi philoſophi, qui ad materiam omnia retulerunt, docuerint, id multo fiet apertius, ſi, quemadmodum adverſus eos diſputet *Ariſtoteles*, audiamus. Is autem duplex in eos argumentum immittit. (*t*) Primo fieri non poſſe monet, ut illi, qui negent, eſſe ullam in hac univerſitate naturam, ſi materiam inde demas, quae vim habet & poteſtatem agendi, explicent, quonam ex fonte motus atque virtus effectrix primum nata ſit. Εἰ γὰρ ὅτι μάλιστα πᾶσα φθορὰ καὶ γένεσις ἔκ τινος, ὡς ἑνὸς ἢ καὶ πλειόνων, ἐστί, διὰ τί τοῦτο συμβαίνει. καὶ τί τὸ αἴτιον; Οὐ γὰρ δὴ τό γε ὑποκείμενον αὐτὸ ποιεῖ μεταβάλλειν ἑαυτό· Λέγω δὲ οἷον, οὔτε τὸ ξύλον, οὔτε ὁ χαλκὸς αἴτιον τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν· οὐδὲ ποιεῖ τὸ μὲν ξύλον κλίνην, ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι τῆς μεταβολῆς αἴτιον· τὸ δὲ τοῦτο ζητεῖν ἐστι τὸ τὴν ἑτέραν ἀρχὴν ζητεῖν, ὡς ἂν ἡμεῖς φαίημεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως· *Etſi vel maxime omnis corruptio & generatio ex re quadam, ſive una ſit illa, ſive plures, proficiſcitur, quomodo tamen hoc contingit? & quaenam ejus cauſſa eſt? Ipſum enim ſubjectum in ſemet ipſo nullam mutationem producit. Verbi cauſſa: Neque lignum ipſum neque aes cauſſa eſt, ut hoc vel illud mutetur. Lignum non ex ſe ipſo lectum facit, nec aes ex ſe ipſo ſtatuam, ſed aliud quiddam cauſſa eſt mutationis illius. Hoc vero quaerere nil eſt, quam aliud quaerere principium, quemadmodum diximus, unde motus proficiſcatur initium.* Quibus verbis id huic generi ab *Ariſtotele* vitio dari, planum eſt, quod motum & virtutem agendi in orbem introducant, nec cauſſam tamen ejus indicent, eo quod nullum aliud agnoſcere velint rerum principium, quam materiam patibilem, quae tamen nec commovere ſemet ipſam, nec mutare queat.

§. XI. Poſtea in cauſſis pulcritudinis rerum, quas videmus, indagandis, quod miſerandum ſit, hujus diſciplinae auctores haerere, nec vel divinando conjicere poſſe, quidnam ſit, quod tantam elegantiam tamque conſtantem ordinem in mundo produxerit, obſervat: nec enim in bruta ſtupidaque materia, cui rerum om-

(†) Lib. I. C. 3. (T. IV. Opp. p. 264.)

in ſuo quidque genere. Conf. quae ſupra diximus *ad* §. 5. Accedit, quod *Plato* homines iſtos ad φύσιν & τύχην rerum initia retuliſſe, libro *de legibus* illis, quos vir doctus attulit, locis ſignificat. Igitur non ad ſolam τύχην ſeu fortunam referebant omnia, ſed ad φύσιν quoque confugiebant: quod argumento videtur eſſe, eos a *Stratonis* ſententia non multum fuiſſe alienos. Ut verum fatear, quae cum his, tum aliis in locis de religionum aetatis ſuae irriſoribus *Plato* perhibet, ea & breviora ſunt & obſcuriora, quam ut inde nobis omnia liceat intelligere, quae de rerum natura iſti homines praeceperunt.

(*r*) *Plato*] *Lib.* X. *de legibus p.* 665.

(*s*) *Ipſa philoſophi verba*] Monendum hic eſſe duco, verſionem eorum Latinam meam eſſe. Obſcurius enim verterat *Beſſarion.* Non omitti debet, quod paullo poſt *Ariſtoteles* addit *p.* 265. eſſe, qui antiquiſſimos mortalium ita de natura rerum philoſophatos eſſe, exiſtiment. Ipſe vero incertum eſſe judicat, an hoc ita ſeſe habeat.

(*t*) *Primo fieri*] *Ariſtoteles Methaphyſicor. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 265. Verba *Ariſtotelis* & haec & quae ſequuntur, ipſe Latine reddere volui. Addi his debent ea, quae idem philoſophus C. 7. *p.* 274. diſputat, ubi inter alia diſerte ait, eos τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον ἀναιρεῖν, *motus cauſſam tollere*, qui ſic ſentiant.

T (*t*) Τῆς

omnium ſolerent adſcribere origines, conſilium, rationem, & intelligentiam ineſſe poſſe. (v) Τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς τὰ μὲν ἔχειν, τὰ δὲ γίνεσθαι τῶν ὄντων· ἴσως οὔτε γῆν, οὔτ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐθὲν, εἰκὸς αἴτιον εἶναι· οὐδ' αὐτῷ αὐτομάτῳ, καὶ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς ἔχει. *Res hujus orbis aliae bene jam pulcreque ſeſe habent, aliae nunc quoque ita naſcuntur. Non autem veriſimile, hujus rei cauſſam aut terram eſſe, aut aliud quoddam ejusdem generis & indolis. Neque is melius ſentiret, qui aut inſitae cuidam virtuti, aut*
108 *caſui & fortunae rem tantam attribueret.* Sententia philoſophi haec eſt: Quemadmodum *materiati* hi philoſophi, ut ita dicam, motum in orbem inferant, nulla ejus cauſſa nominata, ſic etiam neceſſe illis eſſe, ut hunc motum prorſus eſſe fortuitum, nec ulla lege regi, pronuntient: ita vero fortunam, quae nihil ſit aliud, quam abſentia cauſſae conſilio & ratione agentis, in locum *cauſſae & efficientis & finalis* quodammodo ſubſtitui. Atque hac occaſione Ionicae ſcholae principem, *Anaxagoram*, collaudat *Ariſtoteles*, quod a mente aut intelligentia factum hunc eſſe orbem dixerit; quem, ſi cum illis comparetur, qui aetate anteceſſerint, tamque ſtolide & impie ſenſerint, ſolum fere ſanum ait atque ſobrium videri. Tale enim, inquit, conſtitutum eſſe ab *Anaxagora* principium, quod ἅμα τοῦ καλῶς αἰτία, καὶ τοιαύτη, ὅθεν ἡ κίνησις ὑπάρχει, *ſimul rationem reddat, unde motus exſtiterit, & cauſſam declaret pulcri & boni*, id eſt, omnis ordinis, pulcritudinis, virtutis, & conſtantiae, quibus univerſitatem hanc ornatam eſſe videmus. Atque ſic ipſe *Anaxagoras* ſententiam ſuam explicaſſe videtur. (*) Ἀναξαγόρας τὸ αἴτιον τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς νοῦν λέγει. *Anaxagoras cauſſam ejus, quod rectum, pulcrum, & bonum, mentem eſſe dicit.* Mentis enim & intelligentiae eſt, ad certum cuncta finem referre, nec modo id, quod optimum eſt, ſpectare perpetuo, ſed etiam res omnes ita comparare & diſponere, ut apte inter ſe conveniant. Quae conſideratio impulit *Anaxagoram*, ut *bonum* non mi-

(*) Ariſtoteles de anima L. I. C. 2. (p. 5. T. II. Opp.)

(v) Τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς] *L. c. p.* 266. Erunt forte, qui hunc locum fide non nimis bona deſcriptum eſſe, dicent. Omittuntur enim poſt verba, αἴτιον εἶναι, haec: οὔτ' ἐκείνους οἰηθῆναι· *Ariſtoteles* nec veriſimile eſſe ait, pulcritudinis, qua natura rerum fulget, cauſſam vel terram, vel aliud ejus generis aliquid eſſe, nec etiam probabile, *ita viſum fuiſſe philoſophis illis*, quos oppugnat. Sic ipſe veteres illos purgat, dum incredibile ait eſſe, tam abſurde eos ſenſiſſe, ut a materia rerum omnium origines repeterent. Haec ſibi non ignorabat obſtare *Cudworthus*, qui veteres philoſophos illos Atheis aggregatos volebat eſſe; ideoque haec verba conſilio praetermiſiſſe videtur.

(x) *Poſtquam ipſum*] Haec verba & quae ſequuntur, ſic a *Cudworthio* proferuntur, ac ſi apud *Ariſtotelem* exſtarent, & praecedentia continuo exciperent. Verum nihil eorum apud *Ariſtotelem* legitur. *Cudworthus* haec, ut conſectarium quoddam, ex verbis elicit philoſophi.

(y) *Igitur ex his credo*] Praeter *Cudworthum*, ſunt & alii, qui *Ariſtotelem* putant hoc in loco Ionicae ſectae philoſophis crimen Atheiſmi objeciſſe. In his *Samuel* eſt *Parckerus*, qui *Diſp.* I. *de Deo Sect.* 5. *p.* 11. *ſ. Ariſtotelem* propterea caſtigat, Ionicos defendens. Mihi vero maxime videtur eſſe dubium, an *Ariſtoteles* de his philoſophis tam prave, ut in primis *Cudworthus* putat, ſenſerit. Argumenta hujus ſententiae ſequentia habeo. (I.) *Ariſtoteles* in philoſophorum, quorum res hic agitur, numero & *Anaxagoram* & *Thaletem* ponit. Utrumque vero ipſe *Cudworthus* ex ordine Atheorum eximit, neque id, quod mox patebit, ſine cauſſa. (II.) *Ariſtoteles* bis diſerte affirmat, hos philoſophos, quum intelligerent, ex materiae legibus & conſtitutione haud poſſe rerum omnium rationes reddi, ipſa neceſſitate fuiſſe coactos, ut aliud, praeter materiam, principium quaererent. Προϊόντων δ' οὕτως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὡδοποίησεν αὐτοῖς, καὶ συνηνάγκασε ζητεῖν· *Hoc autem modo quum praecederent, ipſa res eos duxit, & coëgit ulterius quaerere. Lib.* I. *Metaphyſ. C.* 3. *p.* 265. Idem paullo poſt clarius etiam repetit: Ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὥσπερ εἴπομεν, ἀναγκαζόμενοι, τὴν ἐπομένην ἐζήτησαν ἀρχήν· *Ab ipſa veritate, uti diximus, coacti, illud, quod ſequitur, quaeſiverunt principium.* Tantum igitur abeſt, ut *Ariſtoteles* dicat, eos ad materiam retuliſſe omnia, ut contrarium potius affirmet.

minus, quam *mentem*, universitatis hujus faceret principia. (†) Ἀναξαγόρας ὡς κινοῦν τὸ ἀγαθὸν ἀρχήν· ὁ γὰρ νοῦς κινεῖ, ἀλλὰ κινεῖ ἕνεκά τινος, ὥστε ἕτερον. *Anaxagoras bonum illud esse vult principium, quod movet. Mens enim movet, verum alicujus gratia movet,* (x) *postquam ipsum a bono primum commotum est. Quare bonum quoque est in principiis.* Hoc vero tanto libentius observo, quanto hinc evidentius colligitur, tres istos philosophos, *Anaxagoram*, *Platonem*, & *Aristotelem*, in nobilissima hac veritate tuenda: *A natura bonitatis & rationis participe res omnes esse conditas*, prorsus fuisse concordes.

§. XII. (y) Igitur ex his credo satis manifestum esse, antiquiores illos, quos *Aristoteles* nominat, philosophos, qualescumque demum illi sint, ab omni religione & pietate aversos fuisse. Non hanc ideo criminationem in eos conjicio, quod corporibus totam rerum naturam unice constare putaverint. Idem enim primum 109
Heraclito, postea *Zenoni* placuisse, non ignoro, qui ex igne res omnes esse natas docuerunt; sicut *Anaximenes* ex aëre, *Thales* autem, (z) quod refert *Aristoteles*, ex aqua omnia eduxit. In *Zenonis* tamen & *Heracliti* sententia paullo plus probabilitatis inesse videtur. Namque veterum aliqui, quum ignem ceteris corporibus multo celeriorem & subtiliorem esse cernerent, inde eum esse ἀσωματώτατον, id est, naturam, cui minimum corporei admistum sit, concluserunt. (a) Nec quisquam propterea inter illos philosophos, qui corporibus descripserunt omnia, exstitit, qui terram pro rerum omnium habuerit principio. Crassiores nimirum hujus elementi particulae obstiterunt, quo minus hanc ipsi laudem tribuerent. Licet vero sic *Zeno* & *Heraclitus* senserint, propterea tamen in Atheorum numero jure non reponuntur. Igneam enim, quam praedicabant, materiam non modo vita donabant, sed etiam intelligentem & sapientissimam praecipiebant esse naturam, quin to-

(†) Lib. XIV. Metaph. c. 10. (p. 485. T. IV. Opp.)

met. (III.) Quae hic ex *Aristotele* adducuntur argumenta, ea non disputandi caussa a philosopho afferuntur, sed ideo tantum, ut ostendat, necessitatem ipsam impulisse hos philosophos, ut aliud a materia rerum principium investigarent. Quare etiam, quod ad praecedentem §. monuimus, ipsemet incredibile esse ait, philosophos istos tam absurde sensisse. (IV.) *Anaxagoram* quidem reliquis hujus generis sapientiorem fuisse visum significat *Aristoteles*: id vero non hac de caussa perhibet esse factum, quod iste mentem adjunxerit materiae, non item ceteri. Contra *Anaxagoram* propterea pro magis sobrio fuisse habitum affirmat, quod is statim sine ullo circuitu professus sit, esse naturam rationis & consilii participem, unde haec, quae cernimus, omnia profecta sint, reliqui vero post longos errores & varias meditationes eo demum, ipsa necessitate magistra, pervenerint, ut faterentur, praeter materiam, aliam rerum caussam explorandam esse. (V.) Non video, ab *Aristotele* indicatum esse hoc in loco, philosophos hos praecepisse, nihil esse in universa rerum natura, quod non gignatur, & vicissim corrumpatur. Neque tamen, si vel hoc docuissent, quod ego non plane negaverim, propterea statim Atheis essent aggregandi, quum idem non paucis veterum placuerit, quorum erga Deum pietatem nemo facile in dubium revocaverit. Haec omnia quum ita sint, quid caussae fuerit doctissimo viro, ut *Aristotelem* hos philosophos inter Dei comtemtores retulisse, contenderet, ipseque hanc sententiam probaret, non equidem intelligo. Non hic quaero, utrum hi Ionicae scholae philosophi Athei fuerint, nec ne: sunt, qui genus hoc accusant, sunt, qui excusant, viri longe doctissimi: sed nunc id tantum, quid de illis judicaverit *Aristoteles*, exploratur.

(z) *Quod refert Aristoteles*] *Metaphysicor. Lib.* I. *C.* 3. *p.* 265. *T.* IV. *Opp.*

(a) *Nec quisquam*] Hoc jam observasse video *Aristotelem Metaphysicor. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 275. item *de anima Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 6. *T.* II. *Opp.* Nec tamen haec generatim de omnibus dicuntur philosophis ab *Aristotele*, sed *de recentioribus tantum, qui unum esse elementum dixerunt.* Contra *physic. auscult. Lib.* II. *Cap.* 1. *p.* 463. non obscure fuisse etiam in antiquis philosophis, qui terram pro rerum omnium haberent principio, testatur. Vid. *Gassendus T.* I. *Opp. p.* 235. 236. qui exempla protulit philosophorum ita sentientium.

totum hoc universum animantem esse putabant. Multo secus illi, quos *Aristoteles* reprehendit; quippe qui ex stupida nihilque sentiente materia, quam vita omni & intelligentia privabant, res omnes extrahere audebant. Vitam scilicet familia haec & consilium, non secus ac ceteras rerum differentias, nil esse statuebat, quam affectionem quamdam & dispositionem materiae: ex hac nasci intelligentiam & mentem, in eamdem abire iterum ac reverti: quidquid igitur vel sapiamus vel vivamus, id ex fortuita primarum qualitatum, quae elementis insunt, frigidi & calidi, sicci & humidi, tenuis & crassi, coagmentatione & temperatione provenire. Quidnam vero hoc est, quam aperte profiteri, ipsam materiam prorsus nec vivere nec intelligere? Jam si illis ob negatum Deum dica non est scribenda, qui fortuitam brutae & sensu carentis materiae commotionem res omnes, ipsamque vitam & animam, produxisse arbitrantur, nescio, an ulli sint, in quos crimen istud jure cadat.

§. XIII. Praeterea hi, quos *Aristoteles* refellit, philosophi, praeter ipsam materiae substantiam, quam ad res omnes aptam dicebant, nullam esse rem assеverabant in tota rerum natura, quae non generari, & vicissim corrumpi queat. Atqui hoc ipsum dogma (*b*), (*) *Plato* inter eorum numerat praecepta, qui religioni & Diis adversantur, hisque verbis exponit: Ἔστι μὲν γὰρ οὐδέποτ' οὐδὲν, ἀεὶ δὲ γίνεται, *Nihil enim est umquam, semper autem fit.* Neque hoc injuria; quoniam, qui ista sunt opinione imbuti, non possunt, quin hoc simul tueantur, non modo animos tam brutorum animantium, quam hominum, sed & ipsos Deos, si modo ulli sint, natos esse, & quum nati sint, exstinctum & corruptum iri aliquando. Nemo Deos hic additos esse animis miretur. Sunt enim in hoc genere nonnulli, qui verbis minimum profitentur Deos, licet per eos tantummodo certas quasdam intelligentes naturas & homine praestantiores intelligant. Nescio vero, quanam re meliores illi sint, qui Deum esse negant aliquem, nisi factum & creatum, cui mortis, corruptionis, & dissipationis propterea periculum immineat, aut qui dictitant, fuisse olim tempus, quo nullus esset Deus, donec ex materia procrearetur, neque certum esse, an semper futurus sit ille, atque hi sunt, qui prorsus repudiant Deum, nihilque sibi cum eo rei esse volunt. Natum enim & mortalem Deum dicere, id vero est delirare, resque sociare sempiterno intervallo sejunctas. Quapropter
110 non meliori loco collocandos esse putem Theologos illos, quos (*c*) *Aristoteles* perhibet res omnes (atque ipsos etiam Deos) *ex nocte & chao* elicuisse, οἱ ἐκ νυκτὸς πάντα γεννῶντες, atque hos, quos diximus, qui omnium Deorum, nemine excepto, parentem inertem sensusque expertem materiam esse, praecipiunt. Utrique non melius vocabulum, quam *Atheorum Theologorum*, commerentur. Quod certas quasdam naturas obtrudunt nobis, quibus Deorum imponunt nomen, id jocus & ludus est. Veram enim qui secum expenderit Dei notionem, is facile, nullum illis esse Deum, id est, nullam ab illis intelligentem naturam fabricationi hujus orbis praeponi, intelliget, supremumque Numen hujus familiae nihil esse, quam *chaos*

(*) In Theaetet. (p. 118.)

(*b*) *Plato exponit*] Hoc scitum ita legitur apud *Platonem*, uti hic descriptum exstat. Sed perperam additum est, illud a *Platone* inter prima praecepta eorum referri, qui Deum esse negant. E contrario docet ille, omnes veterum sapientes, uno *Parmenide* excepto, in hac fuisse sententia, in quibus

chaos & noctem, seu stupidam & sensu vacuam materiam, quae temere impulsa fuerit. Atheorum igitur ex rivulis hortos suos hi irrigarunt Theologi, nihiloque melius istis sapiunt, qui aperte Deum esse negant.

§. XIV. Ceterum loci hujus non alienum opinor esse, si, quantum inter priscos hos philosophos, quos *Aristoteles* omnia tribuisse materiae memorat, & inter eos intersit, ostendamus, quos primo capite asseverasse probavimus, οὐδὲν οὐδὲ γίνεσθαι, οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων, *nihil eorum, quae vere sunt, vel gigni, vel corrumpi*, eo quod ex nihilo fieri possit nihil. Haec eorum in primis doctrina fuit, quos schola Italica vel Pythagorica instituit. Hi vero minime, id quod *Aristotelem* alicubi tradere memini, ἀνελεῖν πᾶσαν τὴν γένεσιν, *omnem naturalem generationem & mutationem tollere*, voluerunt: quod si tentassent, sensui communi & experientiae quotidianae repugnassent: sed naturae vias atque rationes in his rebus rectius explanare, illosque impietatis consultos, quos modo nominavimus, refellere studuerunt. Summa doctrinae eorum haec erat: Quando lege naturae res mutantur, generantur, & corrumpuntur, tum nihil novi, quod antea non exstiterit, producitur, nec ulla natura nascitur, re ipsa diversa ab illis, quae fuerunt prius, sed quae diu ante exstitit materia, ea nova ratione temperatur & disponitur. Igitur, quod nos ortum & interitum vocamus rerum, id nihil est, quam nova materiae antiquissimae informatio, aut particularum ejus vel coagmentatio nova, vel secretio.

Quorsum vero haec doctrina spectaverit, non ita difficile est conjectu. Primo, qui favebant ei, evellere cupiebant ex animis opinionem eorum, qui corporibus certas inesse formas & qualitates arbitrabantur, ab ipsa non modo extensae materiae substantia, sed etiam omnibus affectionibus ejus, quas diversa ejus magnitudo, figura, situs, quies, & motus parere solent, sejunctas. Quodsi enim tales formae vel qualitates, quando lege naturae vel generantur vel destruuntur, & mutantur corpora, re vera in illis producerentur, fatendum esse, prospiciebant animo, res vere existentes ἐκ μηδενὸς ἐνυπάρχοντος ἢ προϋπάρχοντος, *ex nihilo, vel ex re, quae nec sit nec exstiterit antea*, creari posse. Quod quum intelligerent, formas istas & qualitates corporum, quas sibi fingebant homines, esse aliquid negabant, quam diversas materiae, quae dudum antea exstiterit, affectiones, ex magnitudinis, figurae, situs, motus, & quietis varietate natas, aut concretionum & secretionum species, quae ab ipsa minime differant materia, sed varia tantum in nobis visa & simulacra excitent.

Deinde etiam, qui hac ratione philosophabantur, simplicitati & immortalitati animorum provisum & consultum esse volebant. Nec enim vel suspicione potest attingi, quemadmodum vita, sensus, cogitatio, consilium ex multiformibus his materiae affectionibus, quae a magnitudine, figura, situ, & motu proficiscuntur, nasci, aut ponderibus & motibus effici queant. Quod si ita est, esse naturas, a corpore extenso aut bruta mortuaque materia segregatas, omnino necessarium est. Itaque ex materia nullo modo mentes generari posse, concludebant hi philosophi, quo-

bus *Protagoram*, *Empedoclem*, *Heraclitum*, *Epicharmum*, & *Homerum* nominatim indicat. Jam quis *Platonem* omnes veterum sapientes pro Atheis habuisse, dicat? Equidem, quod ad rem ipsam attinet, non inficior, neminem Deum posse tollere, nisi idem hoc teneat, omnia generari & vicissim corrumpi. At nego, illis omnibus, quibus praeceptum hoc probatur, hoc nomine continuo impietatis notam esse inurendam.

(c) *Aristoteles perhibet*] *Lib. XIV. Metaph. C. 6. p.* 477.

(d) *Ex*

quoniam, si hoc fieret, res vere exsistentes ex nihilo prodirent. Mentes ergo statuebant esse peculiare quoddam genus naturarum a corpore abstractarum, quae, non secus ac ipsa materia, nec generari queant, nec perire, sed vel ante corporis generationem in rerum natura versentur, vel etiam divinitus creentur, & in corpora deinceps immittantur.

Declaratum jam est superius capite primo, praeceptum istud scholae Pythagoraeae: *Ex nihilo nihil fit*, ad duo haecce dogmata, de quibus modo diximus, necessario ducere. Primo, ut animi credantur a corpore secreti, nec ullo ortu generati: deinde, ut commentitiae illae formae atque qualitates corporum rejiciantur, quidquid autem conspicitur in corporibus, id ex figuris sive atomis variisque imaginibus, quas in nostris illae cient sensibus, derivetur. Horum autem poste-
111 rius (d) (*) ex *Aristotelis* loco quodam plenius confirmatur: quo postquam *Democritum & Leucippum* dixerat perhibere, ignem & animam ex rotundis constare particulis non dissimilibus *ramentis illis, quae cernuntur in solis radiis, per angustiores rimas immissis*, (ἐν τῷ ἀέρι ξύσμασι) sic pergit: Ἔοικε δὲ καὶ τὸ παρὰ τῶν Πυθαγορείων λεγόμενον τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν· ἔφασαν γάρ τινες αὐτῶν, ψυχὴν εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι ξύσματα· οἱ δὲ, τὸ ταῦτα κινοῦν· *Videtur autem illud, quod a Pythagoraeis dicitur, eandem habere sententiam. Quidam enim eorum dicebant, animam esse ramenta illa, quae sunt in aëre; alii vero id, quod haec movet.* Quos posteriori loco nominat, illi rectius haud dubie *Pythagorae* disciplinam calluerunt, atque priores. Sed utcumque est, id nos ignorare non sinunt haec verba, antiquiores Pythagoraeos, similiter ut *Democritus*, ξύσματα, id est, figuras & atomos, non autem formas & qualitates, in pervestigandis rerum naturalium caussis adhibuisse.

Lon-

(*) Natural. auscult. Lib. I. C. 2.

(*d*) *Ex Aristotelis loco*] Is vero non legitur, ut memoriae vitio in ora libri *Cudworthus* perhibet, *natural. auscult. Lib.* I. *C.* 2. sed *Libro* I. *de anima Cap.* 2. *p.* 4. *T.* II. *Opp.* Putat autem vir doctus, ex hoc loco esse perspicuum, *Pythagorae* sectatores a corpusculis & atomis rerum omnium repetiisse origines. Sed, ut taceam, vehementer incertum esse, an *Aristoteles* recte hujus generis sententiam exposuerit, vix constituere nobis aliquid hac de re licebit, quam diu ignotum nobis erit, quemadmodum & ψυχὴν & illa ξύσματα, ex quibus eam constare dicebant, definiverint. Mitto alia, quae scire nos oportet, antequam hac de re judicium ferre liceat.

(*e*) *Sic enim in Libro de coelo*] Hunc ego locum ita verti Latine, ut a *Cudworthο* Anglice versus erat. At plus sibi, quam vellem, in eo vertendo & describendo vir doctus sumsit. Primum enim binas sententias, quas *Aristoteles* diserte segregat, conjunxit, ut id, quod cupiebat, facilius assequeretur: deinde verba quaedam omisit, quae instituto suo parum conducere animadvertit. *Aristoteles* duplex memorat hoc in loco physicorum genus: primum eorum, quod nihil esse dicat, quod non generetur, & quaecumque sunt, omnia fieri praecipiat: *rerum autem generatarum quasdam stabiles permanere, alias vero corrumpi*, γενόμενα δὲ τὰ μὲν ἄφθαρτα διαμένειν, τὰ δὲ πάλιν φθείρεσθαι· Haec vero postrema verba, quae aliam longe fuisse docent veterum physicorum seu Ionicae sectae philosophorum sententiam, atque vult *Cudworthus*, praetermittenda sibi esse ratus est. In hac sententia *Hesiodum* esse ait *Aristoteles* & veteres physicos. Alterum genus existimare tradit, omnia fluere, & perpetuo cursu ferri, at unam tantum esse rem perennem, ex qua generentur reliqua. Huic opinioni cum multos alios, tum in primis *Heraclitum*, Ephesium, fuisse deditum, addit. At *Cudworthus*, quae de posteriori hoc genere dicuntur, ea copulat cum illis, quae de priori perhibentur, eoque modo locum profert *Aristotelis*, ac si illi, qui putaverint, omnia generari, & hi, qui omnia fluere, una tantum re excepta, censuerint, unum idemque sensissent: quod prorsus a sententia *Aristotelis* alienum est. At vir eximius non favebat memoriae philosophorum, quos Ionicos vulgo dicunt, eosque judicio *Aristotelis* condemnatos cupiebat: itaque binas sententias, re ipsa sejunctas, sociavit, ut tanto fuisse deteriores viderentur. Ceterum, si quis sciscitetur ex nobis, quibus rebus proprie dissenserint binae illae, quas *Aristoteles* inducit, physicorum sectae, fateor, id nobis non omni ex parte per-

Longe alia ratio eſt eorum, quos *Ariſtotelem* confutare, paullo ante diximus. Sumunt ſibi primum hi philoſophi, nullam eſſe in hoc orbe, quae vere ſit & exſiſtat, naturam, praeter corpus extenſum ſeu materiam. Addunt deinde, qualitates & formas corporum res eſſe ab illis materiae affectionibus, quas magnitudo, figura, ſitus, quies, atque motus machinantur, re vera diſtinctas. Tum, quoniam uſu edocentur, formas illas perpetuo & generari & corrumpi, neque minus vitam, ſenſum, & intelligentiam in corporibus animalium, in quibus antea non fuerint, exſiſtere, corruptisque & exſtinctis animalibus, diffluere, mentes ideo concludunt animalium una cum ceteris formis & qualitatibus corporum ex materia naſci, & in eam deinceps redire. Ad extremum ex his omnibus conficiunt, ſi ab ipſa disceſſeris materiae ſubſtantia, nullam eſſe in hac univerſitate naturam, quae non creetur & generetur, nec rurſus deſtrui & exſtingui queat.

Ariſtoteles aliis etiam locis impiae hujus doctrinae meminit. (*e*) Sic enim in *Libro de coelo:* (†) Εἰσὶ γάρ τινες, inquit, οἵ φασιν, οὐθὲν ἀγέννητον εἶναι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πάντα γίγνεσθαι· μάλιστα μὲν οἱ περὶ τὸν Ἡσίοδον, εἶτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων οἱ πρῶτοι φυσιολογήσαντες· οἱ δὲ, τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαί τε φασὶ καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν· ἓν δέ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα πάντα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν. *Sunt, qui affirmant, nonnulli, nihil omnino eſſe ingenitum, ſed res omnes fieri. In hac autem ſententia in primis eſt Heſiodus, deinde illi, qui primi rerum naturam ſcrutati ſunt: quorum quidem haec erat ſententia, reliqua omnia facta eſſe* (ſeu generata) *& fluere, nihil vero eorum ſtabile eſſe: unum autem quid* (nimirum materiam) *permanere tantum, ex quo reliqua, quae cernimus omnia transformentur.* Quamquam, quod ad *Heſiodum* attinet, de eo dein- 112
ceps aliter loquitur. Similiter (*f*) in *Phyſicorum Libris*, (*) quum veterum alios a-

(†) Lib. III. C. 1. (p. 668. T. I. Opp.)

(*) Lib. II. C. 1. (p. 463. T. Opp.)

perſpicuum eſſe. In enumerandis enim & exponendis veterum philoſophorum ſententiis *Ariſtoteles* brevitatem obſcuritati ſolet adjungere: ex quo evenit, ut ex verbis ejus nemo totam alicujus philoſophi diſciplinam informare queat animo, niſi idem incertis divinationibus multum tribuere velit. Atque ſaepius ego, quum *Ariſtotelem* legi, in hanc veni cogitationem, hominem ſtudioſe nonnumquam pervertiſſe, & brevius, quam res flagitabat, retuliſſe veterum ſapientum ſententias, quo citius eos refellere, ſibique ex profligatis eorum ſcitis gloriam & laudem facilius comparare poſſet. Idque vel ex eo conſtare arbitror, quod non raro a ſemet ipſo diſſentit, nec eodem ſemper modo veterum praecepta refert. Utcumque eſt, vel hic locus declarat, nimium feſtinare viros doctos, qui de veterum Ionicae ſectae philoſophorum ſententiis ita decernunt, ac ſi totam eorum doctrinam perſpectam haberent, nimisque multa nos hodie fugere, quam ut conſtituere liceat, quemadmodum erga Deum affecti fuerint, qui in hoc ordine cenſentur. Credidiſſe eos, hic teſtatur *Ariſtoteles*, omnia quidem generari, at rerum generatarum quasdam permanere, quasdam viciſſim corrumpi. Quid haec ſibi, quaeſo, volunt? aut quibusnam ex initiis haec naſci potuit ſententia? Si ex materia confecta voluerunt eſſe omnia, quidnam eos adducere potuit, ut rerum ex materia conditarum nonnullis ſtabilitatem & aeternitatem tribuerint? Hujusne rei cauſſam in ipſa quaeſiverunt materia, an vero in alia quadam natura, ſejuncta a materia? Exerceant hic ſeſe, qui prae ceteris ingenio ſeſe valere putant; aut vero ingenue fateantur, in tanta rerum & opinionum antiquarum caligine ſapientis eſſe, cavere, ne temere decernat & judicet.

(*f*) *In phyſicorum Libris*] Neque hic locus cauſſam viri docti juvat. Putat is, eo contineri & exponi veterum quorumdam phyſicorum ſententiam, qui Deum prorſus a creatione & gubernatione hujus mundi extruſerint, & ex materia omnia, quae cernimus, derivaverint. Id vero nemo, ut opinor, exiſtimabit, cui ipſe lectus eſt *Ariſtoteles.* Etenim philoſophus hoc in loco non aliquot, ſed omnes omnino philoſophos unum vel plura rerum principia poſuiſſe, ex illisque deinde reliqua omnia eduxiſſe, memorat. Igitur, ſi, quod *Cudworthus* vult, verum eſſet, *Ariſtoteles* omnes hic philoſophos in Atheis habendos eſſe, pronuntiaſſet: quod ab omni probabilitate abhorret. Unum vel plura rerum principia ponere, ea principia pro aeternis & immutabilibus habere, denique ex illis cetera omnia eſſe facta, praecipere, id hominem quidem arguit, pa-

aquam, alios aërem, alios aliud elementum naturae principium facere dixisset, haec subjicit: Τοῦτο καὶ τοσαύτην φασὶν εἶναι τὴν ἅπασαν οὐσίαν· τὰ δ' ἄλλα πάντα πάθη τούτων, καὶ ἕξεις, καὶ διαθέσεις· καὶ τούτων μὲν ὁτιοῦν εἶναι ἀΐδιον, τὰ δ' ἄλλα γίνεσθαι καὶ φθείρεσθαι ἀπειράκις. *Hoc illi & tot inquiunt esse universam essentiam; reliqua autem omnia esse horum affectiones, habitus & dispositiones: & horum quidem quodvis esse aeternum; reliqua vero fieri & interire infinities.*

§. XV. Verum huic generi ceteri scholae Italicae philosophi litem saepenumero commovebant, argumentatione, quod jam diximus, in primis hac utentes: *Ex nihilo nihil fit, nec ad nihilum redigi potest aliquid. Ergo nulla res vere exsistens, & ab ipsius substantiae affectionibus vere sejuncta, vel generari, vel corrumpi potest.* Huic ut occurrerent loco, ipsum quidem, quo haec ratio nititur, fundamentum labefactare non audebant, sic autem illud interpretari studebant, ut a suis non abhorrere videretur, quibus imbuti erant, placitis. Igitur de ipsa materiae substantia capiendum esse hoc scitum, dicebant, non autem de rebus aliis: sic esse omnino, ipsius materiae nihil vel generari vel corrumpi posse: ceteras vero res omnes, cujuscumque demum generis & naturae sint, non formas tantum & qualitates corporum, sed etiam animos, vitam, rationem, & sensum, tametsi re vera differant a magnitudine, situ, motu, & figura, tamen ad πάθη, seu res, quae accidunt & obtingunt materiae, referendas esse, ideoque sine ullius novae rei aut creatione aut corruptione & generari ex ea, & in eandem redire. Materiam enim ipsam unicam illam esse naturam, quae vere exsistat, cuique nec deteri aliquid per corruptionem, nec per generationem accedere possit. (*g*) Haec omnia his verbis *Aristoteles* memoriae prodidit: Καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὐθὲν οἴονται, οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης· ὥσπερ δὲ τὸν Σωκράτη φαμὲν οὔτε γίνεσθαι ἁπλῶς, ὅταν γίνηται καλὸς ἢ μουσικὸς, οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις, διὰ τὸ ὑπομένειν τὸ ὑποκείμενον, τὸν Σωκράτη αὐτόν· οὕτως οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδέν· δεῖ γὰρ εἶναί τινα φύσιν, ἢ μίαν, ἢ πλείους μιᾶς, ἐξ ὧν γίνεται τὰ ἄλλα, σωζομένης ἐκείνης· *Propterea nihil fieri neque corrumpi opinantur, ista* (unde omnia fiunt) *natura integra & incolumi semper manente: quemadmodum neque Socratem, quando formosus aut musicus efficitur, simpliciter fieri dicimus,*
113 *neque quum istos habitus amittit, corrumpi: eo quod subjectum ipsum, Socrates nimirum ille, permanet. Eadem reliquorum omnium ratio est. Oportet enim aliquam naturam esse, aut unam, aut plures, e quibus cetera fiunt; illa salva manente.*

At-

parum recte de materia & hujus orbis ortu sentientem, non vero statim omnis religionis & ipsius Dei hostem & adversarium. Certe multi haec omnia crediderunt, neque Deum tamen esse inficiati sunt. Quod reliquum est, quae hoc membro *Cudworthus* disputat, belle sese omnia haberent, si & veteres Italicae sectae philosophos, & illos *Aristotelis* physicos cuncta, quae hic afferuntur, docuisse, explorate cognitum esset. At cogitare ita potuisse antiquos Pythagoraeos, ut eos cogitasse vult vir egregius, praeclare intelligo: an vero ita reapse cogitaverint, hoc, dum testimoniis veterum res explanetur, ignorare me fateor. Similiter fuisse forsan in antiquis physicis, qui spreto supremo Numine, ad materiam referrent omnia, & ea praeterea sentirent, quae hic enarrantur, equidem haud prorsus negaverim. Istos autem physicos, quorum meminit *Aristoteles*, sic censuisse omnino, quibusnam certum sit argumentis, nescio.

(*g*) *Haec omnia Aristoteles*] Locus hic *Aristotelis* legitur *Metaphysic. Lib.* I. *C.* 3. *p.* 264. *T.* IV. *Opp.* Ille vero clarioribus utatur luminibus, necesse est, cui integrum est, omnia, quae hoc loco *Aristotelis* contineri putat *Cudworthus*, perspicere. (I.) Nullam in eo mentionem video disputationis inter philosophos Pythagoraeos & Ionicos institutae: nec *Aristotelem* asseverare intelligo, illos vulgare illud scitum: *Ex nihilo nihil fit*, ad hos confutandos adhibuisse, hos vero eo modo respondisse. Plenus erat doctissimus homo Pythagoraeorum & Platonico-

Atque hunc *Aristotelis* locum eo adscripsi libentius, quoniam, qui nostris temporibus Deum & religiones conculcant, eodem prorsus modo rationem ineunt, quo illi. Unam ajunt tantum esse naturam, quae reapse exsistat, materiam nimirum seu extensum corpus. Hanc unam ex omni aeternitate necessario exstitisse, nec idcirco creatam factamque esse: in hanc nec generationem posse aliquid, nec corruptionem. Sed quae, praeter hanc naturam, in orbe sint, universa, vitam, sensum, consilium, rationem, non per se re ipsa exsistere, sed ad affectiones temperationesque materiae pertinere; posse quoque generari ex nihilo, ac in nihilum vicissim redigi, eadem semper manente, cui insunt, materia. Perspicuum est, quorsum haec evadant omnia, ut nimirum nullum esse vel Deum vel Deos constituant, praeter eos, qui ex coeca sensuque vacua materia primum orti sunt & facti, in eamdemque aliquando reverti possunt. Haec arx illa est, in qua impietatis patroni maximum defensionis suae praesidium collocant: Fiunt & nascuntur, intereunt vicissim & corrumpuntur omnia: una res est, quae hanc legem nescit, ipsa in se spectata materia.

Ut haec ita sint, *Anaxagoras* tamen, Ionicae licet sectae philosophus, & propterea, quod mox planum fiet, philosophorum, quibuscum pugnat *Aristoteles*, successor, tam insignem vim sensit esse sciti hujus Pythagorici: *Ex nihilo fit nihil*, ut ab eorum hac in re vestigiis discederet, quos ceteroquin sibi duces adsciverat. Itaque mentem & animum, seu naturas omnes, quae cogitant, res prorsus a materia segregatas fatebatur, negabatque, ex materia eas vel creari, vel in eam converti rursus posse. Idem longius etiam procedebat; quumque formas corporum & qualitates ex diversis materiae temperationibus nasci, quas magnitudo, figura, situs, & motus efficiunt, animo comprehendere non posset, exsistere eas statuebat ante generationem corporis in certis similis naturae atomis, postea vero cum corpore conjungi, hocque dissipato, separari tantum ab eo, non autem interire. Ita novum genus homo physicae *corpusculis* utentis concinnavit, ab antiquiori disciplina valde disjunctum. Veteres nimirum atomorum tutores corporum prima semina ὄγκυς ἀνομοίυς, *atomos dissimilis naturae*, formis omnibus & qualitatibus orbas, esse dixerunt. Quorum quidem corpusculorum in locum *Anaxagoras* ὁμοιομερείαν, quam vocabant, substituit, atomos paris naturae & indolis, & ex infinito tempore omni formarum atque qualitatum genere, quarum nulla perire queat, instructas.

§. XVI.

eorum amore, & simul odio Hobbesii, qui tum temporis in Britannia ex materia constare omnia docebat, multosque sectatores nactus erat, totus ardebat. Igitur illos omnia ista, quae ipsemet probabat, dudum probasse, atque eodem pacto, quo ipse *Hobbesium* oppugnabat, Ionicos olim oppugnasse, facile in animum inducebat. Ita animo affectus, quum ad scriptores antiquos legendos accederet, non pauca sibi videbatur animadvertere, quae nos aegre in illis animadvertimus. (II.) Id quidem *Aristotelem* hic affirmare sentio, sic antiquis illis physicis fuisse persuasum, unum vel plura esse naturae principia, ex quibus reliqua omnia facta sint & procreata: quod si de rebus intelligi voluerunt corporeis, ferri omnino potest. At eosdem inter res ex materia genitas vitam quoque, sensum, animam, immo ipsos Deos retulisse, id apud *Aristotelem* scriptum exstare, non reperio. Quare ne hoc quidem ejus dictum tantum apud aequos valebit rerum judices, ut Ionicos statim philosophos condemnent, & ad Dei contemtores amandent. Adde his, *Aristotelem* inter hos, qui ita de rerum principiis senserunt, *Thaletem* numerare in sequentibus & *Anaxagoram*: atqui hos *Lib.* I. *de anima Cap.* 3. *p.* 6. 7. *T.* II. *Opp.* de animae natura sic perhibet docuisse, ut facile appareat, meliorem fuisse eorum sententiam, atque illam, quam *Cudworthus* hic Ionicis philosophis attribuit. De *Anaxagora* paullo post dicam.

§. XVI. Igitur nil eſt, cur dubitemus, illos materiae machinatores, quos *Ariſtoteles* inducit, rationem & naturam divinam prorſus ſuſtuliſſe. Non autem hac tantum de cauſſa eos criminis hujus inſimulo, quod, praeter corpora, nihil eſſe in hac univerſitate aſſeveraverint, naturasque corporei & concreti nihil habentes contemſerint: quamquam (*h*) ab ipſo *Ariſtotele* merito propter hoc dogma graviter
114 objurgati ſunt his verbis: Ὅσοι μὲν ἓν ἕν τε τὸ πᾶν καὶ μίαν εἶναί τινα φύσιν ὡς ὕλην τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν, δῆλον, ὅτι πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι· τῶν γὰρ σωμάτων τὰ στοιχεῖα τιθέασι μόνον, τῶν δ' ἀσωμάτων οὔ, ὄντων καὶ ἀσωμάτων· *Quicumque igitur univerſum unum & unam quamdam eſſe naturam ponunt, ut materiam, & hanc corpoream & magnitudinem habentem, patet, quod multipliciter errant. Corporum enim elementa ſolum ponunt, incorporeorum vero minime, quum tamen & ſint incorporea.* Sed quod me potiſſimum commovet, ut cum Dei hoſtibus genus hoc componam, id eſt, quod ex inſipiente brutaque materia omnia expreſſa & effecta eſſe ſtatuit, nihilque eſſe in hoc orbe praecepit, quod gigni & interire nequeat, ſi ipſam demas materiam, cunctis qualitatibus vacantem.

His expoſitis, quae (*i*) nuperi quidam ſcriptores attulerunt, ut hanc *Ariſtotelis* accuſationem diluerent, priscisque philoſophis illis exiſtimationem & famam pietatis reſtituerent, conſiderare juvat. Ipſum vero *Ariſtotelem* teſtimonium contra ſe dicere jubent, qui in *Libro de coelo*, (*) quando de mundo vel coelo diſſerit, aperte perhibet, γενόμενον μὲν οὖν ἅπαντες εἶναί φασιν, *factum quidem eſſe coelum, aut initium certo tempore habuiſſe, omnes ante ſe philoſophos cenſuiſſe.* Ex quo loco auctores, quos diximus, patere contendunt, omnes ante *Ariſtotelem* philoſophos & Deum eſſe crediſſe, & mundum ab eo conditum cenſuiſſe. Repugnare itaque ſibimet ipſi hominem ajunt, dum multis eorum impietatis inurat notam, eosque ſtatuiſſe affirmet, omnia ex materia eſſe orta, ſine ulla, quae materiam machinata ſit & ornaverit, ſapiente & intelligente cauſſa. Ego vero non poſſum, quin viros hosce doctos in magno verſari errore pronuntiem, quod omnes ſibi perſuadent, Deum olim crediſſe, qui mundum hunc coepiſſe aliquando & factum eſſe, putarunt. Certum enim eſt, primos eorum & vetuſtiſſimos, qui Deum eſſe negarunt, mundum hunc *feciſſe vel generaſſe*, ſeu, ut verbis utar *Ariſtotelis*, κοσμοποιεῖν ἢ γεννᾷν τὸν κόσμον, id eſt, aeternitatem illi haud attribuiſſe, ſed certo tempore natum & ortum, ſuo etiam tempore, quoniam corrumpi queat, interiturum eſſe, cenſuiſſe. Hanc profani generis ſententiam his verſibus complexus eſt (*k*) *Lucretius:*

Et quoniam docui, mundi mortalia templa
Eſſe, & nativo conſiſtere corpore coelum,
Et quaecumque in eo fiunt fientque, neceſſe
Eſſe, ea diſſolvi.

Et

(*) Lib. I. C. 10. (p. 632. T. I. Opp.)

(*h*) *Ab ipſo Ariſtotele*] Exſtant haec verba *Metaphyſ. Libro* I. *Cap.* 7. *p.* 274. *T.* IV. *Opp.* Hoc ipſo vero ex loco conſtare videtur, non negaſſe omnino hos philoſophos, eſſe naturas a corpore ſecretas. Nec enim id illis vitio *Ariſtoteles* vertit, quod naturas ſuſtulerint corpore vacantes, ſed hoc reprehendit, quod ortum & cauſſas harum naturarum non deſignaverint. Si nullas hi philoſophi crediſſent eſſe naturas ſimplices, parum ſapienter contra eos hic diſputaſſet *Ariſtoteles*. Quomodo enim, quaeſo, hoc exprobrari poteſt homini, qui negat, eſſe mentes, quod in mentium naturam & originem non inquiſivit? Sapiens certe de rebus, quas nusquam eſſe ducit, ſollicitus non eſſe ſolet.

(*l*) Ni-

Et videtur certe illis, qui a fortuito quodam principio res omnes arcessunt, cunctaque credunt esse genita, si ipsam materiam eximas, necessitas haec esse imposita, ut mundum hunc & ortum esse & dissolvi posse iterum, constituant. Quocirca in erroribus popularibus haec poni debet opinio, nullum umquam Deo bellum indixisse, nisi idem mundum esse sempiternum crediderit. Ceterum subjicit statim *Aristoteles*, etsi omnes prisci philosophi mundum habuisse initium opinati sint, aliquam tamen inter eos hac in re fuisse discordiam: quosdam enim mundum putasse aeternum fore & immutabilem; alios vero impendere ei exitium censuisse: ἀλλὰ γενόμενον οἱ μὲν ἀΐδιον, οἱ δὲ φθαρτόν· Horum illi, qui mundum quidem factum esse ducunt, at simul aeternum suspicantur fore, γενόμενον, sed ἀΐδιον, non in classe collocandi sunt impiorum, sed ad Dei professores pertinent. Talis *Plato* fuit, quem sigillatim *Aristoteles* videtur notare. Is enim (*l*) in *Timaeo* supremum Numen inferiores Deos, solem, lunam & stellas, quos animatos *Plato* judicavit esse, sic fingit alloqui: Ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα, ἐμοῦ γε θέλοντος· τὸ μὲν οὖν δεθὲν πᾶν λυτόν· τό γε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν καὶ ἔχον εὖ λύειν ἐθέλειν, κακοῦ· δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστὲ, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν· οὔτι μὴν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ κυριωτέρου λαχόντες· *Quorum operum ego parens effectorque sum,* 115
quae per me facta, non sunt dissoluta, me invito; quamquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam estis orti, immortales vos quidem esse & indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment. Nec fraus valentior, quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram. Nec ab hac *Platonis* sententia *Philo*, aliique, quorum de religione dubitare nefas foret, diversi fuerunt; quos ortum quidem mundi fassos esse, at ejusdem negasse interitum, non obscurum est. Contra ea, quicumque inter veteres Deum sustulerunt, illi nominatim, qui rerum omnium primordia ad naturam & casum retulerunt, utramque aeternitatem, tam praeteriti temporis, quam futuri, ab hac rerum universitate abjudicarunt. Nolim tamen, existimet aliquis, solos ita sensisse Dei contemtores. *Empedocles* enim & *Heraclitus*, quos Stoici postea sequuti sunt, non modo mundum creatum esse, & destructum iri aliquando, docuerunt, verum etiam saepenumero id ipsum jam olim contigisse, atque in posterum infinita vicissitudine denuo eventurum esse, praeceperunt.

His addendum, quemadmodum tota quondam impiorum cohors aeternitatem eripuit mundo, ita fuisse inter eos, qui Deum professi sunt, quibus mundus sempiternus esse visus est. (*m*) In hunc ordinem *Aristoteles* aggregandus est: ante quem, si minus alii, saltim *Ocellus Lucanus* eamdem tenuit sententiam, licet *Aristoteli* non placuerit, ullam ejus mentionem facere. Recentiores deinceps Platonici universe hanc rationem consectati sunt; quamquam hi sic ex omni aeternitate Deo mundum fuisse subjectum arbitrabantur, ac si ex nihilo ab eo certo tempore effectus fuisset. Igi-

(*i*) *Nuperi quidam scriptores*] Quinam hi sint, non esse mihi duxi multis investigandum. Ea, qua *Cudworthus* vivebat, aetate multi Anglorum in eos publice scribebant, qui Deum esse negant, eaque occasione veterum philosophorum de Deo sententias explorabant: quos inter aliqui haud dubie, uti *Parckerus*, Ionicae sectae philosophos non male de Deo sensisse, contra *Aristotelem* conati sunt ostendere.

(*k*) *Lucretius*] *De rerum natura Lib.* VI. *vs.* 43. *s. p.* 434. Adde *Lib.* V. *vs.* 236. *s. p.* 256.

(*l*) *In Timaeo*] *C.* 27. *p.* 250. *ed. Fabricii.* Versio Latina *Ciceronis* est. Pluribus hoc *Platonis* dogma persequutus est *Jac. Thomasius de exustione mundi Stoica Diss.* III. *p.* 37. Adde *Chalcidium in Timaeum Platonis Cap.* 23. *s. p.* 284. *s.*

(*m*) *In hunc ordinem*] De *Aristotelis* sententia *Liber* VIII. *Physicar. auscult.* legi debet. *Ocelli* Lu-

Igitur, ut hunc tandem concludamus locum, sic sentiamus, oportet: Qui mundum genitum esse putarunt, & initium habuisse, illi non idcirco statim supremi Numinis amicis adjungi debent; nec vicissim, qui perennitatem huic rerum naturae attribuerunt, propterea cum hostibus Dei sociandi sunt. Ante *Aristotelem* quidem non omnes modo Athei, sed etiam haud pauci eorum, qui Deum dixerunt esse, nil dubitarunt, quin mundus hic creatus & factus esset. Hoc vero intererat inter utrosque, ut hi quidem Deo fabricationem tribuerent mundi, quum illi materiam, temere & casu commotam, res omnes effecisse, statuerent.

Quodsi alio etiam, quod ad hanc quidem rem attinet, discrimine professores & contemtores Dei secernendi sint, distinguendum erit inter ipsam hancce rerum naturam, quam cernimus, & substantiam materiae. Etsi nimirum, quotquot priscis temporibus Deum tollebant, aeternitatem una mundi rejiciebant; attamen iidem substantiam materiae, ex qua res omnes dicebant esse natas, non modo sempiternam faciebant, verum etiam per se necessario exsistere, nec ullius arbitrio aut imperio subjectam esse, praedicabant. Haec igitur unicum illud, quod fatebantur, Numen erat. Nihil simile in illis, qui sic de Deo sentiebant, uti par est sentire: Quorum quamvis plurimi perennitatem mundo tribuerent; nemo tamen negare ausus est, & formam & materiam ejus, haud aliter atque lumen ad solem, ad Deum semper pertinuisse. Stoicos tamen & quosdam alios excipio.

§. XVII. (*n*) Narrat *Aristoteles*, credidisse aliquos, impiam istam disciplinam, quae res omnes a bruta sensuque vacua materia profluxisse, nec nisi formas ejus & qua-

Lucani liber περὶ πάντων φύσιος exstat in *Opusculis mythol.* veterum, a *Thoma Galeo editis p.* 501. *s.* Recentiores Platonici quidnam senserint, omnium, ut opinor, luculentissime exposuit *Zacharias Mitylenaeus Dialogo de opificio mundi p.* 207. 213. *s.* Omnes vero Platonici recentiores an sic docuerint, id paullo mihi videtur incertius esse, quam vir doctus putat. Sed quum hunc locum praetereundo tantum attingat, ideo nec nobis licitum arbitramur, multum in eo explicando temporis consumere.

(*n*) *Narrat Aristoteles*] *Metaphysic. Lib.* I. *Cap.* 3. *T.* IV. *Opp. p.* 265. Locum ipse, quam fieri potuit, *Aristotele* propitio, perspicue reddidi. Postrema verba prorsus obscura sunt. Sententia vero eorum haec est: Per id jurare fas esse, quod omnium praestantissimum & optimum. Praestantissimum autem & in primis venerabile illud esse, quod est antiquissimum. Dii igitur quum per Stygem juraverint, id inde videri perspicuum esse, aqua nihil esse antiquius vel vetustius.

(*o*) *Platonem in Theaeteto*] Ita est. *Plato* in *Theaeteto p.* 118. omnes veterum sapientes, si ab uno discesseris *Parmenide*, censuisse refert, ex aqua reliqua profecta esse omnia, & generationem fluxionis & motus esse genus. Dabo ipsa ejus verba: Καὶ περὶ τούτου πάντες ἑξῆς οἱ σοφοὶ, πλὴν Παρμενίδου, ξυμφέρεσθον, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροι τῆς ποιήσεως ἑκατέρας, κωμῳδίας μὲν Ἐπίχαρμος, τραγῳδίας δὲ Ὅμηρος, εἰπών· Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθὺν, πάντα εἴρηκεν ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως. *Et in hoc omnes per ordinem sapientes, excepto Parmenide, consenserunt, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, & poëtarum in utroque poëmate summi, in comoedia Epicharmus, Homerus in tragoedia: nam quum Oceanum diceret Deorum generationem, & matrem Tethyn, omnia ex fluxu motuque esse genita praedicavit.* At falsum est, a *Platone* hanc sententiam pro impia haberi: alioquin, quod incredibile, omnes veterum sapientes, & in his *Empedoclem* & *Homerum*, in Atheis *Plato* numerasset. *Plato* vetustissimis uti posse auctoribus indicat, qui rerum omnium generationem ad fluxum & motum referrent: hoc vero facere aliquis ita potest, ut Deum tamen esse non diffiteatur. Duas scilicet miscet hic sententias *Cudworthus*, quae sejungi debent: alteram eorum, qui ex chao & nocte, sine Deo, generata esse omnia, ipsos etiam Deos, censent; alteram eorum, qui ab aqua repetunt ortum omnium, & ideo generationem fluxionem & motum esse definiunt. Quamquam tanto excusatius peccat, quanto certius est, ipsum hic *Platonem* res inter se confundere diversas. De Homeri ut dicam aliquid sententia, vix a me impetro. Scio, veterum & recentiorum plurimos nil dubitare, quin idem, quod *Thales* Milesius, de rerum principiis senserit. Vid. *Heraclides de allegoriis Homeri p.* 438. 439. inter scriptores, quos *Thomas Gale* edidit,

qualitates esse, disputat, vetustissimam esse, & jam usque ab ultimis Graecorum temporibus ductam, eique ipsos antiquiores Theologos fuisse deditos. Εἰσὶ δέ τινες, οἳ καὶ τοὺς παμπαλαίους, καὶ πολὺ πρὸ τῆς νῦν γενέσεως, καὶ πρώτους θεολογήσαντας, οὕτως οἴονται περὶ τῆς 116
φύσεως διαλαβεῖν· Ὠκεανόν τε γὰρ καὶ Τηθὺν ἐποίησαν τῆς γενέσεως πατέρας, καὶ τὸν ὅρκον τῶν Θεῶν ὕδωρ, τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα τῶν ποιητῶν· τιμιώτατον μὲν γὰρ τὸ πρεσβύτατον· ὅρκος δὲ τὸ τιμιώτατόν ἐστιν· *Sunt autem quidam, qui etiam antiquissimos illos, & nimis a praesenti generatione remotos, qui primo naturam Deorum investigarunt, sic arbitrantur de natura rerum sensisse. Oceanum enim & Tethyn generationis parentes esse cecinerunt, Deosque per aquam jurasse, quae Styx ab ipsis poëtis appelletur. Honore enim id in primis dignum, quod antiquissimum est: jusjurandum vero omnium maxime honorem & reverentiam meretur.* Credibile est, *Platonem* his verbis ab *Aristotele* designari. Utcumque est, hoc certum est, (*o*) *Platonem* in *Theaeteto* affirmare, nefarium eorum dogma, qui *ex fluxione & motu genita esse* tradant omnia, (ὅτι πάντα ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως) seu, quod idem est, ex materia res omnes confectas esse credant, vetustissimae originis esse. Sed & *Homerum* ejus accusat sententiae, quod is ipsos Deos ex Oceano (sive fluitanti materia) procreatos esse hoc versu tradit:

Ὠκεανόν τε Θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν·
Oceanus Deorum pater, Tethys vero mater est.

(*p*) Omnium igitur eorum, qui Deum sustulerunt, primi hi videntur esse & antiquissimi, qui, etiamsi certas esse naturas faterentur, praestantiores hominibus, quos

dit, *Plutarchus libro de Homero.* Sed & scio, aliis eumdem in locis duorum meminisse principiorum, *aquae & terrae*, ut *Iliad. H. vs.* 99. ubi Menelaum inducit optantem, ut Graeci ad aquam & terram seu prima, unde nati essent, elementa redeant, id est, moriantur.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε·

Quare in eam me fere sententiam induci sentio, difficile esse componere omnia, quae de Diis eorumque ortu & rerum generatione passim tradidit *Homerus.* Si quis ex ipso quaesivisset *Homero*, quidnam de his rebus sentiret, fortasse vix habuisset, quod responderet, bonus homo: qui quidem nihil certi mihi sensisse, sed quae ferebantur inter Graecos scita, nullo judicio adhibito, carminibus suis temere intexuisse videtur. Quamobrem nil miror, veteres, *Heraclidem*, *Plutarchum*, & multos alios, quaecumque voluerunt, omnesque sapientum & insipientum opiniones & placita in *Homero* reperire potuisse. Ceterum, quem hic adducit *Plato* versum, is exstat *Iliad. Ξ. vs.* 258. cum quo conferri potest ejusdem libri *vs.* 303. 304. 343. ut nunc alios ejus generis omittam.

(*p*) *Omnium igitur*] Statui, nisi magna obstiterint impedimenta, in *praefat.* de illis, qui *Theogonias* inter veteres scripserunt, eorumque religione & de rebus divinis sensu copiosius commentari. Hic pauca tantum animadverto, quae loci hujus angustiae capiunt. (I.) Si, qui Deorum generationes enarrarunt, *Athei* fuerunt, ad eorum fine dubio classem referri debent, qui vim aliquam gignendi & efficiendi in ipsa esse materia reconditam opinantur. Iste enim amor, quem primum esse dicunt Deorum genitum, nescio, quid sit, nisi vis quaedam genitrix, quae certo tempore ex materia prodierit. (II.) Neque id a vero abhorret, fuisse quosdam tam vesanos olim, ut ex ipso chao seu rudis & indigestae materiae sinu crederent vim quamdam erupisse effectricem, cujus ope, quae antea confusa erant, ordinata & apte disposita, omnia denique generata fuerint. Ut haec propius ab ipsa videantur dementia abesse, tanta tamen hominum est miseria & coecitas, ut fuisse non incredibile sit, quorum ingeniis haec portenta placerent. Inter orientalium populorum philosophos sunt adhuc, qui similia pro abstrusis & reconditis veritatibus habent. Ita *Engelbertus Kaempferus History of Japan Lib.* III. *Cap.* 1. *p.* 207. *Tom.* I. *Lond.* 1727. *fol.* in libro quodam *Odaiki* dicto, quem *Sintos*, qui vocantur inter Japones, secta regionis ejus antiquissima, permagni aestiment, haec de rerum originibus perscripta exstare, memorat: *In principio rerum omnium Chaos quoddam non secus movebatur, atque pisces in aquis, quando voluptate feruntur, natare solent. Ex hoc res quaedam prodibat, spiculum referens, eaque mobilis, formisque variis recipiendis apta. Haec res animus fiebat* sive

quos Deos appellabant, reapſe tamen Deum eſſe negabant, voce hac ſenſu proprio & accurato adhibita. Namque totam rerum univerſitatem praedicabant ex
117 Oceano vel liquida materia prodiiſſe, ſeu, quod verbis tantum differt, ex chao & nocte procreatam eſſe; ipſos etiam, quos ita nominabant, Deos genitos & factos eſſe, ſtatuebant: ex quo conſequebatur, perire eosdem & corrumpi poſſe. (*q*) *Ariſtophanes* impium hoc Theologiae genus in *Avibus* hac nobis ratione enarrat & exhibet: Principio nihil exſtitiſſe, niſi noctem & chaos: ex his ovum eſſe natum: ex ovo hoc procreatum eſſe amorem: amorem, chao admiſtum, coelum, terram, animalia, ipſos denique Deos generaſſe.

Χάος ἦν, καὶ νὺξ, ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος εὐρὺς,
Γῆ δ', οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν· ἐρέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠὸν,
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις·
Οὗτος δὲ, χάει πτερόεντι μιγεὶς νυχίῳ, κατὰ τάρταρον εὐρὺν
Ἐνεόττευσε γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν ἐς φῶς·
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρὶν ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα·

Chaos erat, & nox, erebusque niger in principio, & tartarus amplus,
Terra vero non erat, neque aër, nec coelum: erebi autem in infinito gremio

Om-

ſive ſpiritus: atque hic ſpiritus dicitur KUNITO KODATSNO MIKOTTO. Vides Deum, rerum omnium parentem, aut id, quod *Heſiodus* & alii amorem vocarunt, ex ipſa informi & rudi materia natum. Hoc autem dogmate ſecta iſta negat ſe majus aliquid, ſecretius & admirabilius habere. Quis hominum non miretur inſcitiam, qui Dei lumine non utuntur? Hujus non diſſimile eſt, quod de aliis gentis hujus philoſophis, quos *Sinto* vocant, *Boock.* III. *Cap.* 7. *p.* 250. idem refert *Kaempferus*, cujus ipſa verba Latine converſa exhibebo: *Quidam horum ſapientum naturam eſſe fatentur intelligentem, ſeu a corpore abſtractam: verum hanc naturam non condidiſſe rerum univerſitatem volunt, ſed eam gubernare & adminiſtrare tantum omnia, dicunt. Quin etiam ipſam naturam hanc mentem produxiſſe, aſſeverant:* In *enim &* Jo, *id eſt, coelum & terram, quorum illi facultatem agendi, huic patiendi, illi vim generandi, huic corrumpendi tribuunt, naturam illam credunt procreaſſe. Simili ratione alias etiam naturas, agendi virtute praeditas, natas eſſe dicunt.* Proxime haec accedunt ad ea, quae de Deorum generatione veteres nugati ſunt, idque certe docent, fieri poſſe, ut ita inſaniant corrupti homines, quemadmodum *Cudworthus* inſaniiſſe putat genus illud, quod *Theogonias* olim compoſuit. (III.) At non deſunt tamen inter viros doctos, qui veteres *Theogoniarum* ſcriptores exiſtimant de Deo ſanius & melius ſenſiſſe, putantque, tametſi *Chaos* primo collocetur ab illis in rerum natura ordine, tamen Deum eos non excluſiſſe, ſed ipſum illud chaos ab efficienti quadam conditum & generatum eſſe cauſſa, ſive a Deo factum, cenſuiſſe. *Philo*, Judaeus, *Libro de mundo incorruptibili p.* 941. aliquos, quibus ipſemet aſſentitur, credere obſervat, *Heſiodi chaos* ſive mundum a Deo comparatum eſſe & conditum. Nec aliter ſententiam ejus explicat is, qui *Clementina* ſcripſit, *Homil.* VI. §. 3. *p.* 671. *Tom.* I. *Patr. Apoſtol.* Idem viſum fuit celebri in recentioribus Platonicis philoſopho, *Simplicio*, *Comm. in Libr.* IV. *Phyſicor. Ariſtotelis:* cujus in primis auctoritate nixus, vir longe doctiſſimus, *Petrus Petitus Obſervation. miſcellan. Cap.* 12. *p.* 52. pro pietate *Heſiodi* & reliquorum veterum Theologorum verba facit. Eamdem non ita pridem ingenioſe exornavit ſententiam vir illuſtris, *Nic. Hieron. Gundlingius*, in *Gundlingianis P.* XXXII. *Obſerv.* 5. *p.* 193. qui tamen *Heſiodum* putat cenſuiſſe, *Chaos* emanaſſe ex Deo, non vero a Deo factum eſſe.

(*q*) *Ariſtophanes*] In *Avibus vſ.* 694. *p.* 404. *ed. Kuſteri.* Huc pertinet, quod alio ejusdem comoediae loco idem auctor perhibet, aves ipſo Jove antiquiores eſſe, & ante Saturnum exſtitiſſe Titanasque, *vſ.* 468. Κορυδὸν item ſeu galeritam omnium avium primam eſſe editam, ac terra priorem, *vſ.* 471. 472. *p.* 397. In priorem locum non indigna lectu ſunt, quae *Thomas Burnetus* in *Theoria telluris ſacra Lib.* II. *C.* 7. *p.* 130. 131. & *Hugo Grotius ad Lib.* I. *de verit. relig. Chriſtianae*

Omnium primum parit ventosum furva nox ovum;
Ex quo, temporibus exactis, propullulavit amor desiderabilis,
Radians tergo aureis alis, celeberrimae ventorum vertigini similis.
Ille vero, alato mistus chao & caliginoso, in tartaro ingente
Edidit nostrum genus, & primum eduxit in lucem:
Neque enim Deorum genus ante erat, quam omnia commiscuisset amor.

Quod poëta hicce comicus aves fingit ante omnes Deos ex chao & amore generatas esse, id aliqui fortassis joculare commentum ejus esse, suspicabuntur, quod idcirco excogitaverit, ut scenae inserviret. (r) Verum *Salmasius*, nec id sine ratione, fuisse id ipsum censet in scitis antiquissimorum, quorum res hic agitur, 118
Atheorum. Hic nempe disciplinae eorum fuisse videtur habitus: Chaos seu materia, confuse, sine ulla lege, commota, rerum omnium principium est. Ex hac, quaecumque sunt, omnia gradatim prodierunt. Primum naturae natae sunt, quae maxime distant a perfectione. Has exceperunt illae, quibus major inest perfectio. Principio res inanimatae, ut elementa, coelum, terra, aquae, apparuerunt: deinde bruta exstiterunt animantia: tum homines nati sunt: ad extremum Dii emerserunt. Haud itaque, si hanc adsciscamus rationem, solam materiae substantiam corporaque elementorum, quae sensu vacant, ignis, aquae, aëris & terrae, (s) quod *Aristoteles* alicubi perhibet, (*) antiquiores hi Theologi, natura priora esse Deo, ipsosque Deos esse putarunt, (φύσει πρότερα τοῦ Θεοῦ, Θεοὶ δὲ καὶ ταῦτα) ve-

(*) De generat. & corrupt. Lib. II. Cap. 6. (p. 735. T. I. Opp.)

nae p. 39. *ed. cl. Koecheri* monuerunt: quorum tamen neuter putat, Atheorum hoc in loco sententiam exponi.

(r) *Verum Salmasius*] *Salmasius* quid senserit, optime omnium ex ipsis ejus verbis cognoscetur *Exerc. Plinian. in Solinum T.* I. *p.* 309. postquam dixerat, Aegyptios statuisse, coelum & astra ante terram esse condita, sic pergit: *Eadem antiquissimorum Graecorum sententia fuit, ab Aegyptiis sumta. Nam avium genus prius editum, quam terra esset condita, crediderunt, ut ex his Aristophanis versibus patet.* Hic describit versus *Aristophanis vs.* 471. 472. de galerita: quo facto, ita pergit: *Haec fabulosa quidem, sed eam opinionem adstruunt. Nam si galerita fuit in rerum natura, quum terra nondum esset, coelum & aërem jam tum fuisse oportuit.* Eamdem de avibus ante terram & reliqua omnia conditis sententiam idem *Salmasius* in *Simmiae Rhodii Alis* proponi censet in *Notis ad Simmiam p.* 270. *ed. Crenii.* Sed hoc mihi aliquanto videtur esse, quam vellem, obscurius, etiamsi repugnare nolim illis, qui *Salmasium* deserere nefas ducunt. Ceterum, ut verum fatear, ex *Aristophanis* jocis vix putem veterum de ortu mundi sententiam accurate addisci posse. Quamvis enim lubens largiar, poëtam pleraque ex mente antiquorum physicorum loqui; quaecumque tamen affert, ea perspicuum est valde esse perturbata & mutila. (I.) De ortu humani generis & bestiarum plane silet. Coelum primum, deinde aquam, tum terram, postremo Deos ab amore generatos esse narrat. Nulla hic ignis, nulla hominum, nulla bestiarum mentio. (II.) Aves non bestiis connumerat, sed inter ipsos Deos refert: quod ludicrum est & joculare, ut omnes vident. (III.) Aves, quam de ortu suo exposuerunt, sententiam argumentis valde lepidis & ad risum ciendum accommodatis tuentur. Ex eo enim probant, sese procreatas esse ab amore, quod, non secus atque amor, alis instructae sint, & quod amantibus adsint: ut reliqua praeterea aeque inepta. Quocirca parum abest, quin existimem, *Aristophanem*, quae de avibus narrat, ante omnes Deos editis, non ex cujusdam physici aut philosophi sententia scripsisse, sed ludi jocique caussa confinxisse.

(s) *Quod Aristoteles perhibet*] (I.) Vehementer obscurus est hic *Aristotelis* locus, quem caussae suae favere opinatur *Cudworthus.* Disputat *Aristoteles* contra *Empedoclem*, quem notum est quatuor elementis suis adjunxisse amicitiam & inimicitiam. Inter alia id ferri posse negat in eo, quod ad horum elementorum *mistionem* generationem rerum omnium retulerit. Ὁ δὲ τὴν μίξιν μόνην ἐπαινεῖ. *Porro solam ille mistionem collaudat.* Quibus positis, ita pergit: καίτοι γε τὰ στοιχεῖα διακρίνει οὐ τὸ νεῖκος, ἀλλ' ἡ φιλία, τὰ φύσει πρότερα τοῦ Θεοῦ. *Atqui discordias haud-*

verum etiam, si minus hominum generi, certe brutis animantibus eamdem dignitatem attribuerunt. Hoc ergo modo genus istud mundum esse creatum asseverabat: Quod unum habebat Numen, id caliginosum erat chaos, sive materia stupida & sensus omnis expers: hanc Deos, hanc omnia dicebat peperisse. Jam quis non sentit, ita homines illos totum hujus universitatis ordinem prorsus pervertisse?

§. XVIII. Itaque perspicuum est, ut opinor, eos, qui amorem, quem praecipuum esse Deum perhibent, ex noctis quodam ovo prosiliisse primum, omnemque postea Deorum familiam ex materia & chao, seu ex natura lucis experte temere procreatam esse, praecipiunt, impietatis erga Deum nullo modo posse absolvi. Nihilo tamen minus *Aristoteles* alicubi tam *Parmenidem*, quam *Hesiodum*, & quosdam alios, qui pariter amorem summum & principem esse Deorum censent, ex amore vero & chao res ceteras machinantur, in eorum classem detrudi debere negat, qui sic ad materiam cuncta retulerunt, ut vim omnem atque rationem divinam tollerent. Videri enim hos ait nomine *Amoris* naturam quamdam, consilio & arte fabricantem, motusque omnes in rerum natura cientem, significare: qualis quidem natura neque ex ovo quodam noctis, nec ullo modo ex materia gigni & nasci potest, sed haud dubie ab omni materiae contagione secreta naturaque prior illa &
119 antiquior esse debet. (*t*) Audiamus ipsum philosophum: Ὑποπτεύσειε δ' ἄν τις, Ἡσίοδον πρῶτον ζητῆσαι τὸ τοιοῦτον, κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης· καὶ γὰρ οὗτος κατασκευάζων τὴν τοῦ παντὸς γένεσιν·

Πρώτιστον μὲν (φησιν) ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων·

Ἡσίοδος δέ·

Πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετ'· αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, — — —
Ἠδ' ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν·

ὡς δέον ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τινὰ αἰτίαν, ἥτις κινήσει καὶ συνάξει τὰ πράγματα· τούτους μὲν οὖν πῶς

haudquaquam secernit elementa ista, quae natura Deo priora sunt, sed concordia. Dii autem & haec quoque sunt. Haec quidnam sibi velint, ut explorem, nec locus patitur, nec institutum: multos autem fore non dubito, qui aenigmata hic loqui Stagiritam judicabunt. Id vero apertum est, non antiquorum physicorum, ut putat *Cudworthus*, sententiam hic edisserere philosophum, verum *Empedoclis* potius, quem ex Atheorum ordine ipse vir doctus eximit. (II.) Neque de re ipsa consentire mihi cum *Cudwortho* licet. Putat is, ex *Aristophanis* loco constare, veteres illos physicos, quos inter Dei contemtores refert, bestias ante ipsos Deos credidisse ex rudis materiae sinu prodiisse, eo quod aves ante omnes Deos sese natas praedicent. Sed, ut, quae paullo ante monui, omittam, non animadvertit vir egregius, aves apud *Aristophanem* se ex animalium numero eximere, atque pro Diis, & Deorum quidem vetustissimis, haberi velle. Quare hic locus id docere potius videtur, philosophos illos, quorum placita sequitur *Aristophanes*, bestias post Deos natas esse, censuisse.

(*t*) *Audiamus ipsum philosophum*] *Metaphysic. Lib.* I. *Cap.* 4. *p.* 267. *s.* Locum ipse Latine converti, quoniam magna eum intelligebam obscuritate in *Bessarionis* versione laborare. Quae vero interjecta sunt interpretationis caussa, *Cudwortho* debentur. Ceterum nec excusat hic *Hesiodum*, nec accusat plane *Aristoteles*, verum rem omnem in medio relinquit: nec ego, omnes licet intenderim ingenii nervos, latere illa in postremis loci hujus verbis, perspicere potui, quae *Cudworthus* in illis esse recondita sibi persuadet. Inferius se disquisiturum ait philosophus, utrum chaos amore, an amor chao prior & antiquior existimari debeat. Haec si significare possunt, *amorem Hesiodi ipsum esse Deum, chaoque omni antiquiorem*, nescio certe, quid sit interpretari, nec habeo amplius,

πῶς χρὴ διανεῖμαι περὶ οὗ τίς πρῶτος, ἐξέσω κρίνειν ὕστερον· *Suspicaretur aliquis, Hesiodum primum hoc quaesivisse,* (id est, naturam quamdam efficientem, praeter materiam) *& si qui sunt alii, qui amorem aut cupiditatem principium esse putarunt rerum, quae exsistunt: quemadmodum Parmenides, qui, de universi generatione agens: Primum quidem, inquit, inter omnes Deos amorem produxit. Hesiodus vero ante omnia fuisse chaos ait, deinde terram spatiosam, atque amorem, qui inter omnes immortales elucet. Tamquam deceat & oporteat in illis, quae sunt* (praeter materiam) *caussam esse aliquam, quae res omnes moveat & conjungat. Haec autem quomodo sint ordinanda, & quodnam horum primum,* (amor, an chaos) *posterius licebit judicare.* Extremis loci hujus verbis id puto indicare *Aristotelem*, amorem, si ut natura spectetur, commovens omnia & efficiens, non credi posse ex chao conditum, aetateque idcirco superiorem esse debere materia: ex quo conficitur, *Hesiodi* amorem non posse non ipsum Deum esse. Certe (v) *Simmias Rhodius*, qui carmen in hunc cecinit amorem, quod *Alas* inscripsit, principem Deorum omnium eum esse affirmat, totiusque universi principium, nec ei commune esse aliquid cum cupidine, molli & effeminato Veneris puero, sed ab hoc prorsus differre vult.

Οὔτι γε Κύπριδος παῖς,
Ὠκυπέτας δ' αὐτὸς ἔρως καλεῦμαι·
Οὔλι γὰρ ἔκελνα βιάζειν, παράγω δὲ πειθοῖ·
Γαῖα, θαλάσσας τε μυχοὶ, οὐρανίων πᾶς τε Θεὸς μοι εἴκει·
Τῶν δ' ἐγὼν ἐκνοσφισάμην ὠγύγιον σκᾶπτρον, ἐκρήνά τέ σφιν θέμισας·

Non ego sum Veneris ille puer,
Verum amor coelestis & aërius nuncupor.
Neque enim per vim facere aliquid consuevi, sed
blanditiis omnia pellicio.
Terra, maria, lacus, coelum, & ipse Deorum chorus mihi obtemperat.
Sceptrum ego in res omnes teneo, totaque rerum natura ad meam sese fingit legem.

(x) Neque est praeterea, cur viris quibusdam doctis assentiamur, qui amorem istum

plius, cur illis succenseam, qui, quae ipsimet hesterna nocte somniarunt, apud *Aristotelem* & *Platonem* sine labore inveniunt. Ita magni saepe homines eodem vexantur morbo, quo mediocri quidam ingenio praediti, qui ad suum arbitrium scriptores antiquos refingere solent, ne cum illis dissentire videantur. Ceterum *Jo. Clericus*, vir doctissimus, non dubitavit, rem ita sese habere, uti *Cudworthus* dicit, *Hesiodumque* purgari ab *Aristotele*. Quapropter ad hunc quum venisset locum, disputandum sibi esse ratus est contra *Aristotelem*, *Hesiodumque* vix ac ne vix quidem ex Atheorum numero tolli posse, docuit, *Bibliotheque choisie Tom.* II. *p.* 46. *s.* Exponetur de tota hac re, si Deus voluerit, inferius.

(v) *Simmias Rhodius*] Hoc carmen *Simmiae* notis criticis illustravit *Claud. Salmasius*, atque ita ex ingenio emendavit, ut ejus, quod hic legitur, longe videatur dissimile. Curavit hanc *Salmasii* commentationem formis iterum describi *Thomas Crenius* in *Museo philologico & historico Tom.* II. *p.* 259. At quum sententia in utroque exemplo eadem fere sit, non esse meum duxi, conjecturas viri docti & correctiones huc transferre. Vix dignum est mediocris poëtae carmen, in quo exornando multum laboris collocetur. Ceterum ego ita, ut *Cudworthus* voluit, illud reddidi.

(x) *Neque est praeterea*] Haec quidem recte judicat vir doctus, etsi veterum & recentiorum plurimis secus videatur. Et ipse *Plato* confirmat hanc sententiam; quippe qui in suum ea non convenire amorem, quae *Parmenides* & *Hesiodus* de amore cecinerunt, in *Symposio p.* 324. fatetur. Τὰ δὲ, inquit, παλαιὰ πράγματα περὶ Θεοὺς, ἃ Ἡσίοδος καὶ Παρμενίδης λέγουσιν, ἀνάγκῃ, καὶ οὐκ ἔρωτι γεγονέναι, εἰ ἐκεῖνοι ἀληθῆ ἔλεγον· *Prisca vero Deorum gesta, quae Hesiodus Parmenidesque describunt, necessitati potius, quam amori attribuenda, si modo il-*

120 istum eumdem esse censent, quem *Plato* in *Symposio* memorat, & ex *Penia* & *Poro* natum esse tradit. Ipse enim *Plato* amorem hunc significat non ex genere Deorum, sed daemonum esse, mediaeque cujusdam naturae. Scilicet nihil hic amor est, quam φιλοκαλία, *amor pulcritudinis* in se spectatae. Qui amor uti hominum inflammare animos & attollere potest, si quidem recte adhibeatur, ut nil nisi magnum & generosum spirent, resque humiles, abjectas, & vitiosas contemnant penitus & despiciant; ita etiam, si parum caute ac prudenter homo legibus ejus obtemperet, in coecas effrenatasque libidines praecipitem agit. Quod si etiam optime sese habeat, in nullas tamen cadit, nisi parum perfectas parturientesque naturas: ex quo manifestum est, eum rerum omnium nullo modo caussam & principium esse posse. Quae omnia quando mecum reputo, nil equidem, quod impediat magnopere, video, cur (y) eorum opinio, qui amorem supremum Deum rerumque omnium auctorem & parentem esse dictitant, si nimirum recte explicetur, & ab omni fuco liberetur, injuriosa in Deum videri debeat. Liceat sic illis loqui, qui nomine amoris illum intelligunt sempiternum, per se exsistentem, & sapientem amorem, aut supremam & per se exsistentem divinitatem, quae, quum ipsamet infinita bonorum omnium multitudine abundet, semet ipsam sine ulla invidia, sapientissimo tamen modo, impertit, res omnes, *s*ine ulla vi atque violentia, suaviter gubernat & moderatur, quoniam omnia naturaliter auctoritatem ejus reverentur, & voluntati ejus libenter obtemperant, totum denique mundum quam aptissime colligat & temperat. Ipse sacer codex *Deum esse amorem* pronuntiat. Quidnam igitur is committit mali, qui amorem vicissim, sensu tamen recto, nec vitio quodam inquinato, Deum esse statuit?

121 §. XIX. Sed mittamus saeculum *mythicum*, & ad eam revertamur aetatem, quae philosophos protulit. Quinam tandem ex illis, qui philosophorum censeri voluerunt

li verà narrarunt. An vero recte naturam amoris illius, quem in *Symposio* commendat *Plato*, exposuerit, illis dijudicandum relinquo, qui ex instituto *Platonis* exquirunt placita. Narrabo potius ea, quae veterum de duplici amore scita meditanti verissima visa sunt. (I.) Nullum principio dubium est, quin antiquissimis Graeciae populis certa praecepta quaedam fuerint de natura & rerum omnium ortu: atque haec, ut suspicor, ex solis orientis regionibus ad eos delata sunt. Certe qui ea tantum consideraverit, quae *Hugo Grotius ad Lib.* I. *de verit. relig. Christ.* & *Thom. Burnetus* in *Theoria telluris sacra* de Phoenicum, Aegyptiorum, Syrorum, & aliorum de natura rerum sententiis monuerunt, is, tametsi non omnia probet, quae viris hisce doctissimis placuerunt, facile tamen a se impetrabit, ut fateatur, permagnam esse harum opinionum cum illis dogmatibus cognationem, quae veteres Graeci de iisdem rebus in *Theogoniis* suis tradiderunt. (II.) Qui Theogonias seu carmina de Deorum generatione inter Graecos conscripserunt, illis unice hoc fuit propositum, ut fabulas Graecorum de Diis cum his praeceptis physicis componerent, Deorumque res gestas & historiam ad ea accommodarent. Hac ego de re neminem arbitror incertum esse posse, qui vel attente *Hesiodum* perlegit; etiamsi non is sit *Hesiodus*, cui negotium hoc omnium optime & felicissime cessit. (III.) Hoc illi quum sibi datum credidissent, consentaneum erat, ut Graecorum Deorum nomina rerum principiis, naturaeque legibus, quas sibi finxerant, affectiones imponerent, eoque modo res in personas veluti converterent. Nec id factum esse negabit, cui veteres cum cura inspecti sunt. (IV.) In antiquissimorum autem physicorum praeceptis hoc fuisse videtur, virtutem nescio quam genitricem & effectricem in rudi & informi materia reconditam fuisse, camque virtutem, quum ortus immineret rerum omnium, e materiae sinu prorupisse, sensimque omnia, quae sunt, generasse. Igitur haec etiam virtus genitrix, ex instituto horum poëtarum, Numinis cujusdam, quod Graeci colebant, nomine & persona exornanda erat. (V.) At in Graecorum Diis nullus erat huic rei aptus & idoneus, quam *Amor*, sive *Deus amori praepositus*, quem generationem rerum omnium moderari volebant Graeci. Itaque *vim* illam naturae *genitricem amoris* vocabulo nuncupabant. *Amo-*

runt nomine, isto, quem ante diximus, modo naturam tollere divinam ausi sunt? Id quidem certum est, *Aristotelem* aliis in locis *Democritum* & *Leucippum* ejusdem insimulare criminis, idque in illis castigare, quod materiam unum naturae rerum parentem facerent, nec motus caussam & originem demonstrarent. Sed quum eos, de quibus hoc in loco verba facit, ipsemet testetur esse τινὰς τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων, *aliquos ex iis, qui primi omnium philosophati sint*, nullum omnino dubium est, quin ab his illi, quos pungit, diversi sint. His accedit, quod ea, quae de hoc genere narrat, doceant, non probasse eos rationem ab atomis rerum derivandi primordia, sed ad ὕλην & πάθη τῆς ὕλης, *materiam, affectionesque, conjunctiones, formas, & qualitates materiae*, quibus universitas haec continetur, omnia retulisse. Quod quidem argumento est, *Hylopathicos* fuisse eos, non autem ex eo genere, quod corpusculis delectatur. Nulla erat inter hanc familiam sectamque *Democriti* de ipso, unde omnia manaverint, principio dissensio; utraque materiam inertem & stupidam, quum fortuito & temere quondam commota esset, res omnes genuisse, sibi persuadebat. Utramque vero quod disjungebat, hoc unum erat: *Democriti* schola materiam in atomos infinite secabat, & deinde rursus coagmentabat; altera vero formas & qualitates materiae natura inesse docebat; quae usitata magis & recepta erat sententia. Unum ergo idemque erat utriusque disciplinae fundamentum, dissimilis autem forma & habitus. Quapropter, uti illa *corpuscularis* vocari potest impietas, ita hanc (z) *hylopathicam*, ne res inter se distinctae temere confundantur, nominare licebit.

§. XX. Atque hujus, quam *hylopathicam* vocavi, impietatis omnes Ionicae scholae philosophos, qui aetate *Anaxagoram* antecesserunt, fuisse reos, sine circuitu *Aristoteles* significat. Ejus autem familiae princeps & veluti caput *Thales* est. Quamobrem & *Aristoteli* ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας, *dux & auctor profanae hujus phi-*

Amoremque ideo Deorum esse antiquissimum dicebant. Id vel ex eo patet, quod fabulas Graecorum de Amore aut Cupidine multos videmus veteri illi amori seu rerum omnium efficienti caussae temere accommodare. Ita *Aristophanem* paullo ante audivimus isti, a quo omnia generata sunt, amori alas aureas attribuere, quas Graeci Veneris filio solebant dare. (VI.) At recentiores de hoc Veneris filio multas circumferri sentiebant ineptias, quae in talem naturam, ex qua cuncta essent procreata, nullo modo caderent. Igitur duplicem postea finxerunt amorem: alterum Veneris filium, seu terrestrem, alterum, de quo *Hesiodus*, *Parmenides*, & alii cecinissent, rerum omnium parentem, seu coelestem. Tempus nimirum consilium eorum, qui principes de generatione Deorum exposuerant, ex animis & memoriis hominum abstulerat. Quamobrem excogitandum erat aliquid, ne illi prorsus inficete & inepte sensisse viderentur. Credo ego, qui in veterum monumentis nonnihil diligentiae consumserunt, nec mores ignorant hominum & Graecorum instituta, eos, proxime haec ad veritatem accedere videri, facile confessuros esse. Sed suo tamen quilibet utatur judicio.

(y) *Eorum opinio*] Anglorum nonnullis, qui *Platonem* in deliciis habebant, id erat tum temporis in more positum, ut *amorem* esse Deum dicerent, & Spiritum S. in primis *amorem divinum.* Vid. *Henr. Mori Defence of the Cabbale Cap.* 1. *p.* 75. &c. Id vero alii reprehendebant, illius, quod Tragicus cecinit, memores, cujus & *Augustinus* verba laudat:

Deum esse amorem, turpis & vitio favens
Finxit libido.

Libro XX. *contra Faustum Cap.* 9. *p.* 240. *Tom.* VIII. *Opp.* Pro his igitur verba sibi facienda *Cudworthus* ducit.

(z) *Hylopathicam*] Neque tamen, si secta haec Ionica omnia, quae vult *Cudworthus*, docuisset, multum ea differret ab illo genere, quod *hylozoicum* appellavit antea. Vitalem enim vim quamdam & genitricem non potuerunt non inter affectiones referre materiae, ut docerent, qua ratione omnia inde reliqua essent nata. Sed, si dicendum, quod res est, tot nobis non reliquerunt veteres de his familiis, ut, quid in praeceptis eo-

 rum

philosophiae audit, eo quod, non secus ac antea *Homerum* fecisse accepimus, aquam rerum omnium constituit principium, atque ex liquida & fluitante materia omnes omnino res comparatas esse docuit.

Verum, quidquid criminetur *Aristoteles*, non desunt, qui de *Thalete* multo melius senserunt, idonei auctores. (*a*) *Cicero* docuisse eum perhibet, aquam esse omnium rerum initium, at mentem adjunxisse aquae, quae ex ea omnia fingeret. (*b*) *Plutarchus* & *Laërtius* principem eum inter philosophos animorum immortalitatem asseruisse, referunt. (*c*) Praeterea Deum ab illo dictum esse ferunt πρεσ-
122 βύτατον πάντων, *antiquissimum omnium*, mundum autem τὸ ποίημα τοῦ Θεοῦ, *opus Dei*, memoriae prodiderunt. (*d*) *Clemens* item quaesitum eum: Εἰ λανθάνει τὸ θεῖον πράσσων τι ἄνθρωπος; *Lateatne Deum homo agens aliquid?* respondisse memorat: Καὶ πῶς, ὅς γε οὐδὲ διανοούμενος; *Et quomodo, qui ne cogitans quidem Deum latet?* Mitto quod (*e*) apud *Laërtium* scriptum exstat, censuisse eum, τὸν κόσμον ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρη, *mundum esse animatum & daemonibus plenum.* Postremo ipsemet *Aristoteles* ita ejus loco quodam (*) meminit, ut si Deum credidisset: Καὶ ἐν τῷ ὅλῳ δέ τινες ψυχὴν μεμῖχθαι φασίν· ὅθεν ἴσως καὶ Θαλῆς ᾠήθη, πάντα πλήρη Θεῶν εἶναι; *Quidam animam in universo rebus omnibus permistam esse perhibent: unde fortassis etiam Thales putavit, omnia esse Deorum plena.* Quibus ego quidem auctoritatibus commoveor, ut *Thaletem*, qui ad impiorum turbam

(*) De anima Lib. I. C. 5. (p. 17. T. II. Opp.)

rum fuerit, vel non fuerit, firme constituere semper nobis liceat.

(*a*) *Cicero*] *De natura Deor. Lib.* I. *C.* 10. *p.* 2894. *T.* IX. *Opp.*

(*b*) *Plutarchus & Laërtius*] Hic quidem *Lib.* I. *Segm.* 24. *p.* 16. esse scriptum reliquit, qui hoc tradant, & in his *Choerilum* poëtam. Ad quem locum *Aegid. Menagius*, in *Comm. p.* 14. observavit, *Nemesium de natura hominis Cap.* 2. idem tradere. Ille vero, *Plutarchus*, idem non diserte prodidit, sed obscurius: ex quo factum puto, quod locum ejus viri docti praetermiserunt, qui hoc argumentum attigerunt. Θαλῆς, inquit, ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον· *Primus Thales dixit, animam naturam esse, quae cum ex se ipso moveatur, tum semper moveatur. De placitis philos. Lib.* IV. *Cap.* 2. *p.* 908. *T.* II. *Opp.* Hoc quidem est, idem, quod *Laërtius*, verum aliis verbis, narrare.

(*c*) *Praeterea*] Hoc *Diogenes Laërtius* literis prodidit *Lib.* I. *Segm.* 35. *p.* 21. apud quem tamen non legitur, ut hic, τῶν πάντων, sed τῶν ὄντων· Idem apud *Plutarchum* legas in *Convivio septem sapientum p.* 153. *T.* II. *Opp.*

(*d*) *Clemens*] *Clemens Alexandrin. Stromat. Lib.* V. *p.* 704. *ed. Potteri.* Idem *Diogenes Laërtius Lib.* I. *Segm.* 36. *p.* 22. & *Valerius Maximus Lib.* VII. *Cap.* 2. §. 8. *p.* 602. referunt.

(*e*) *Apud Laërtium*] *Lib.* I. *Segm.* 27. *p.* 18. Sed neque hic, nec, qui sequitur, *Aristotelis* locus *Thaletis* purgarent memoriam, si aliunde constaret, eum Atheum fuisse. Nec enim ex eo, quod aliquis mentem inesse putat materiae, Deorumque omnia plena censet, cogi potest & effici, eum de Deo sic, uti fas est, sentire. Ipse non repudiaret, si viveret, opinionem hanc, quo nemo tamen Deum callidius oppugnavit, *Bened.* de *Spinosa.*

(*f*) *Laërtius & Themistius*] Ille *Lib.* I. *Segm.* 23. *p.* 15. esse narrat, qui putent, nihil a *Thalete* in litteras esse relatum, quibus tamen ipse non omnino assentitur: hic vero *Orat.* XXVI. *p.* 317. *ed. Harduin.*, de *Thalete* & *Anaximandro* id diserte scribit, quod hic *Cudworthus* perhibet. Conf. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Lib.* I. *Cap.* 35. §. 3. *p.* 238. 239.

(*g*) *Jam quis demiretur*] *Jo. Clericus Bibl. choisie Tom.* II. *p.* 50. aliam huic adjungit rationem, quare *Aristoteles* parum benigne de *Thaletis* religione ac pietate senserit. *Aristotelem* suspicatur ex discipulorum ejus sententiis de magistri judicasse disciplina, quumque illos vidisset male erga Deum affectos esse, hunc ejusdem criminis reum existimasse, a quo tamen prorsus adhorruerit. Verum non opus est ejusmodi conjecturis. Supra enim docuimus, nec de ipso *Thalete*, nec de reliquis scholae Ionicae philosophis *Aristotelem* tam iniquam fovisse opinionem, ut *Cudworthus* & alii arbitrantur.

(*h*) *Demus itaque*] Ita quidem plurimi fecerunt, iique doctissimi viri, quos inter *Thom. Stanlejum Histor. philos. P.* I. *C.* 6. *p.* 9. 10. *Jo. Potterum ad Clementis Alexandr. Protreptic. p.* 56. *Jo. Franc. Buddeum Thesibus de Atheismo & superstit. C.* 1. §. 10. *pag.* 21. *Samuel. Parckerum* de

bam amandant, eos injuriam homini facere censeam. Caussam vero, propter quam tam ancipiti & dubia existimatione laborat, hanc equidem esse suspicor: (*f*) *Laërtius* & *Themistius* nulla eum ingenii monumenta posteritati reliquisse, testantur. Primus scilicet, qui ex philosophis litteris, quae meditatus erat, consignavit, *Anaximander* est. (*g*) Jam quis magnopere demiretur, hominis disciplinam, cujus liber exstabat nullus, varie postea a variis intellectam & expositam esse, auctoremque ejus ab his quidem amicis Dei, ab illis infensissimis ejus hostibus adscriptum esse?

(*h*) Demus itaque hoc his tantis testibus, quos produximus, ut *Thaletem* impietatis carere nota pronuntiemus. Sed, qui proxime hunc consequutus est, *Anaximander*, quonam modo hanc eluere possit maculam, equidem nullo modo video. Neque dubitem idcirco, quin potiori longe jure nomen istud, quod *Thaleti Aristoteles* imposuit, in hunc conveniat, isque ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας, *dux & auctor sceleratae hujus disciplinae*, salutari debeat, quae res omnes ex materia, certis formis & qualitatibus praedita, genitas esse statuit. Finxit sibi homo animo materiam quamdam primam, eamque infinitam, non ignem, non aquam, non aërem, verum ad haec & reliqua omnia aptam, aut ex omnibus temperatam atque mixtam, ex eaque facta esse dixit & nata omnia: cujus vestigia multi deinceps alii 123
religionum irrisores, ut (*i*) *Hippo*, cui *Simplicius* & alii cognomen ἄθεος dedere, *A-*

de Deo & provid. Diss. I. *Sect.* 6. *p.* 14. *Jac. Frid. Reimmannum Historia Atheismi Cap.* 19. §. 2. *p.* 142. *Jo. Christ. Wolfium Diss. de Atheismi falso suspectis p.* 31. nomino. Verum alii tot adduci non potuerunt auctoritatibus, ut *Thaletem* absolverent: in quibus is, qui *Observationem* XXI. *Tom.* II. *Observat. Halens. p.* 447. scripsit, & *Petrus Bayle Diction. histor. & critique Tom.* I. *voce Anaxagoras Not. D. p.* 209. & *Tom.* IV. *voce Thales Not. C. p.* 2714. Quae adhibentur ab his argumenta ad tot infringenda veterum de pietate *Thaletis* testimonia, haec fere sunt. (I.) Omnes fere veteres, & in primis *Aristotelem*, affirmare, primum *Anaxagoram* mentem seu caussam efficientem addidisse materiae. Quare, qui *Anaxagoram* aetate superat, *Thaletem* in hac non fuisse sententia, judicant, verum a sola materia rerum omnium origines repetiisse. Verum hic ipse, qui accusationis auctor adducitur, *Aristoteles* facile *Thaletem* purgabit. Is enim minime simpliciter affirmat, ante *Anaxagoram* neminem philosophorum mentem adjunxisse materiae, sed hoc tantum perhibet, *Anaxagoram* φανερῶς, *aperte & palam*, illud primum fecisse, *Metaphysic. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 264. *T.* IV. *Opp.* Ex quo intelligi debet, ceteros hanc quidem rem non prorsus intermisisse, sed obscurius tractasse. Haec si considerentur, unde vulgaris illa fama manaverit, quam ipse *Cicero* alicubi sequitur, *Anaxagoram primum omnium mentis infinitae vi rerum omnium descriptionem & modum confici voluisse*, facili negotio perspicietur. Quoniam nimirum nemo apertius de mente disseruerat, quam *Anaxagoras*, ideo princeps eorum a plerisque habitus est, qui inter rerum principia mentem collocarunt. Conferri velim hic ea, quae paullo ante *ad* §. 12. observavimus. (II.) *Augustinum* diserte *Thaletem* inter homines Dei nescios retulisse, monent, *Lib. de civitate Dei* VIII. *C.* 2. *p.* 146. 147. *T.* VII. *Opp.* Certe negat *Augustinus*, *Thaletem naturae rerum aliquid ex* DIVINA MENTE *praeposuisse*. Miror, *Clementem Alex.* omissum esse a viris doctis, qui diserte omnes, qui ante *Anaxagoram* vixere, physicos inter Dei contemtores considere jubet *Stromat. Lib.* I. *C.* 11. *p.* 347. & *Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 435. item *Eusebium*, idem facientem *Praepar. Euang. L.* I. *C.* 7. *p.* 21. 22. Verum, si antiquiora in promtu sint de *Thaletis* pietate testimonia, tanti non putari debet horum auctoritas, ut una tot aliis opponatur sententiis, quibus tanti sceleris purus *Thales* pronuntiatur: praesertim quum *Augustinum* credibile sit ea, quae vulgo tum temporis ferebantur, sequutum esse. Interim in tanta veterum auctorum inconstantia & testimoniorum paucitate neminem facile concesserim aliquid certi de religione antiquissimorum philosophorum constituere posse. Ea tamen pro meliori debet haberi sententia, quae contrariam probabilitate vincit. Nuper admodum *Jac. Bruckerus*, vir doctissimus, *Thaletem* iis favisse, non sine ingenio docere studuit, qui Deum credunt mentem esse per universam rerum naturam intentam, in *Otio Vindelico Exerc.* II. §. 2. *p.* 129. Sed neque haec sententia omni dubitatione vacat.

(*i*) *Hippo*] De *Hippone* vid. *Fabricius Biblioth. Graec. Lib.* II. *Cap.* 23. §. 20. *p.* 777. *Anaximenes* hostibus Dei connumeratur quoque ab *Augustino de civit. Dei Lib.* VIII. *Cap.* 2. *p.* 147. *T.* VII. *Opp.* & inter recentiores a *Nic. Hier. Gund-*

Anaximenes, *Diogenes Apolloniates*, pluresque alii sequuti sunt. Licet enim hi de minutis quibusdam rebus dissenserint inter se, una tamen omnium & concors fuit haec sententia, materiam sensu atque ratione destitutam totius rerum naturae esse parentem. Longo post intervallo *Anaxagoras* exstitit, qui non passus est latius impiam hanc inter Ionicae scholae philosophos disciplinam serpere, verum menti machinationem hujus mundi attribuit.

§. XXI. Non sum ego nescius, esse (*k*) apud *Aristotelem* in *Physicorum* libris locum, qui huic videatur refragari sententiae, & *Anaximandrum*, ex ordine Atheorum exemtum, inter eos collocare philosophos, qui Deum professi sunt. Postquam scilicet esse in antiquioribus physicis, philosophus monuerat, qui ἄπειρον sive infinitum rerum omnium traderent esse exordium, sic pergit: Διὸ, καθάπερ λέγομεν, οὐ ταύτης ἀρχὴ, ἀλλ' αὕτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ, καὶ περιέχειν ἅπαντα, καὶ πάντα κυβερνᾶν, ὥς φασιν, ὅσοι μὴ ποιοῦσι παρὰ τὸ ἄπειρον ἄλλας αἰτίας, οἷον νοῦν, ἢ φιλίαν· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὥσπερ φησὶν ὁ Ἀναξίμανδρος, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων. *Quapropter, sicut dicimus, infiniti quidem nullum videtur esse principium, sed hoc aliorum esse principium, & continere omnia, & omnia gubernare, ut illi ajunt, qui, praeter infinitum, non alias rerum caussas constituunt, uti mentem, vel amicitiam. Atque hoc esse numen: esse enim immortale, & perire non posse, ut inquit Anaximander, & plurimi eorum, qui naturam rerum adhuc scrutati sunt.* Hic ille est locus, quo recentiores quidam adducti sunt auctores, ut *Anaximandrum*, ceterosque, qui ab *Aristotele* memorantur, physicos *infiniti* nomine ipsum designasse Deum, qualem credere fas est, seu mentem infinitam, res omnes efficientem & moderantem, non vero coecam & sensus expertem materiam, confidenter pronuntiarent. Negant enim, sese intelligere, quomodo materia sempiterna rerumque omnium moderatrix dici queat. Ex quo deinceps conficiunt, *Aristotelem*, qui alias omnes familiae Ionicae philosophos in
124 divinitatis contemtoribus & materiae tutoribus collocat, semet ipsum aperte refellere. Et hoc ipsum fortassis *Aristotelis* dictum quum a (*l*) *Clemente Alexandrino* legeretur, neque satis expenderetur, in hanc eum mentem impulit, ut (*) *Anaximandro* in *Protreptico ad Graecos* locum quemdam inter philosophos divinitatis assertores deberi duceret. Postquam enim antiquiorum philosophorum nonnullos Deum sustulisse, cuncta tribuendo materiae, indicaverat, haec statim verba subjicit: Τῶν δὲ ἄλλων φιλοσόφων, ὅσοι τὰ στοιχεῖα ὑπερβάντες, ἐπολυπραγμόνησάν τι ὑψηλότερον καὶ περιττότερον, οἱ μὲν αὐτῶν τὸ ἄπειρον καθύμνησαν, ὧν Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος ἦν, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀρχέλαος. *E reliquis autem philosophis, qui, elementis praeteritis, excelsius aliquid & praestantius indagarunt, alii quidem infinitum celebraverunt; ex quibus fuit Anaximander Milesius, & Anaxagoras Clazomenius, & Archelaus Atheniensis.* Quasi vero tres, quos nominat, philosophi Deum omni corpore vacuum conjunctim professi essent, machinationemque hujus orbis ad infinitam mentem, a materia prorsus sejunctam, retulissent.

Sed,

(*) Clem. Protrept. p. 43.

Gundlingio in *Otiis P.* II. *Cap.* 3. §. 8. *p.* 108. & in *Observ. Halensib. Tom.* II. *Observ.* XXI. *p.* 450. De *Diogene Apolloniate* diligentissime egit *Petr. Bayle Dictionaire Tom.* I. *p.* 1005. 1006. qui nulli parcit diligentiae, ut iisdem contaminatus videatur portentis *Diogenes* fuisse, quibus aetate nostra *Spinosa*.

(*k*) *Apud Aristotelem*] *Physicar. auscult. Lib.* III. *Cap.* 4. *p.* 485. *T.* I. *Opp.*

(*l*) *Clemente Alexandr.*] In *Protreptico Cap.* 5. *p.* 57.

Sed, qui modo locum, quem attulimus, *Aristotelis* accurate consideraverit, is, non dubito, nuntium huic opinioni mittet. Opponuntur, quod perspicuum est, in eo *Anaximander* ceterique physici primum *Anaxagorae*, qui, praeter materiam infinitam sensuque carentem, sive ejusdem generis & naturae atomos, mentem quamdam fabricae hujus orbis praeposuit; deinde *Empedocli*, quem accepimus genitricem quamdam vitam sive naturam, quam *amicitiam* nominabat, pro corporei hujus mundi principio habuisse. Ex quo sine labore intelligitur, *Anaximandrum* cum sodalibus non infinitum animum, sed infinitam materiam, ab omni mente fingendique facultate relictam, unum rerum omnium principium solumque Numen fecisse.

(*m*) Jam si hic locus ad *Anaximandrum* purgandum sufficit, idem in *Democrito* nullam ejusmodi culpam haerere, demonstrabit. Jungitur enim *Anaximandro Democritus*, ac utrique tribuitur haec opinio, ἄπειρον sive infinitum unum illud esse, unde omnes res profectae sint, initium. Sed, quemadmodum *Democritus* ab infinitate corpusculorum cuncta derivavit, neque ullam mentem aut effectricem naturam agnovit, ita materiae sensu & consilio privatae infinitatem rerum omnium machinationi praefecit *Anaximander*. Uterque igitur Deum esse nullum voluit; licet *Anaximandro* in verbis *Aristotelis* hic honos, si quidem aptum huic rei est *honoris* vocabulum, habeatur, ut, tamquam vetustissimus ejus generis, quod bellum Deo intulit, totiusque factionis dux & signifer, solus nominetur.

§. XXII. Nihil huic obstat sententiae, quod *Anaximander*, ceterique, quos eadem conjungit de materia sententia, infinitam illam materiam, sensu licet omni & intelligentia orbam, τὸ θεῖον tamen, *divinitatem* sive *Numen*, appellarunt. Omnes enim, qui talem esse Deum negant, qualem habere decet & credere, ac in locum ejus aliud rerum omnium principium sufficiunt, illi non possunt, quin hoc ipsum, qualecumque demum sit, ipsamque ideo stupidam & inertem materiam, pro unico Numine sive eo, quod in hoc orbe divinissimum est, habeant.

Similiter nihil est, cur hoc conturbet aliquem, quod *infinitum* hoc sive infinita materia non modo corruptionis expers, verum etiam immortalis ab illis vocata est: nam haec duo nomina saepenumero, ut ejusdem vocabula potestatis, inter se commutantur. (*n*) *Lucretius* corruptionem rerum omnium inanimatarum *mortem* appellat:

—— Mors ejus, quod fuit ante.

Et postea:

Quando aliud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, nisi morte adjutam aliena.

Idem vates id *mortale* vocat, quod alioquin *corruptioni obnoxium* dicitur:

Nam si quid mortale a cunctis partibus esset,
Ex oculis res quaeque repente erepta periret.

(*p*) He-

p. 57. *T.* I. *Opp.* Sed non omitti debet, *Clementem* non eodem loco tres hos philosophos habuisse. Addit enim, *Archelaum* & *Anaxagoram* mentem praefecisse infinitati. Ergo negat, idem fecisse *Anaximandrum*.

(*m*) *Jam si hic locus*] Quoniam *Aristoteles* extremis loci hujus verbis physicorum plurimos perhibet idem, quod *Anaximandrum*, sensisse, idcirco *Cudworthus* in his *Democritum* quoque indicatum esse, censet. Hinc si dimittendus sit *Anaximander*, *Democritum* quoque innocentem fore, pugnat. Cujus roboris hoc argumentum sit, omnes perspicere, opinor, qui ratione utuntur.

(*n*) *Lucretius*] Primus locus legitur *Lib.* I. *vs.* 672.

125 (*o*) *Heraclitum* frequentissime sic loquutum esse, hi ejus ostendunt loci: Πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις. *Mors ignis generatio est aëris: mors aëris ortus est aquae*, id est, corruptio harum rerum. Ψυχῇ θάνατος, ὕδωρ γενέσθαι· ὕδατι δὲ θάνατος, γῆν γενέσθαι· *Aëri seu vapori mortem affert, fieri aquam, & aquae mors est, in terram commutari.* In quo quidem *Heraclitus Orpheum* imitatus est, quod ex hoc apparet versu ejus, quem (*p*) *Clemens Alexandr.* servavit:

Ἔστιν ὕδωρ ψυχῇ, θάνατος τ' ὑδάτεσσιν ἀμοιβή.

Sunt & multi Graecorum auctorum loci, quibus vocabulum ἀθάνατος eadem notione adhibitum esse quondam, probare licet. Nec ipsius nos destituit (*q*) *Aristotelis* auctoritas, qui, de coelis verba faciens, ἀθανασίαν eis & ἀϊδιότητα, tamquam rem unam eamdemque, tribuit, veteresque propterea Deum in coelo reposuisse, tradit, quod illud solum immortale, id est, a corruptionis periculo liberum, esset, ὡς ὄντος μόνον ἀθάνατον.

Id aliquanto plus difficultatis primo habet adspectu, quod ἄπειρον sive *infinitum* hoc non modo res omnes *complecti*, verum etiam *gubernare* & *moderari* dicitur. Sed hoc itidem de materia accipiendum esse, idque tantum significare, res omnes ab ea proficisci, ex eaque, tamquam primo suo principio, pendere, (*r*) *Simplicium* auctorem habemus. Ὁ δὲ λόγος τοῖς τοιούτοις περὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν, ἀλλ' οὐχὶ περὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν. εἰ δὲ καὶ περιέχειν ἔλεγον καὶ κυβερνᾶν, οὐδὲν θαυμαστόν. τὸ μὲν γὰρ περιέχειν ὑπάρχει τῷ ὑλικῷ αἰτίῳ, ὡς διὰ πάντων χωροῦντι· τὸ δὲ κυβερνᾶν ὡς κατὰ τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ τῶν ὑπ' αὐτοῦ
126 γινομένων. *Philosophi hi loquuntur tantum de principiis naturalibus, non vero de illis, quae supra naturam sunt. Et quamvis dicant, hoc infinitum continere & gubernare omnia; hoc tamen mirum videri non debet. Continere enim ad caussam pertinet materialem, quippe quae*

vs. 672. *p.* 168. alter *Lib.* I. *vs.* 264. 265. *p.* 78. tertius *Lib.* I. *vs.* 219. *p.* 67.

(*o*) *Heraclitum*] Primum dictum *Henr. Stephanus*, ex quo depromsit noster haud dubie, in *Poësi philosophica p.* 137. recitat, adscripto *Plutarchi* nomine. At quum viri docti non meminissent, illud apud *Plutarchum* exstare, quamvis ipsam *Heracliti* sententiam de principiorum mutatione satis perspicue *Plutarchus* enarret *de placitis philos. Lib.* I. *C.* 3. *p.* 877. *T.* II. *Opp.* *Stephanum* tantum auctorem, quum illud sibi adhibendum ducerent, laudarunt. Exemplo sint viri longe doctissimi, *Jo. Potterus ad Clementem Alexandr. p.* 746. & *Godofr. Olearius Diss.* II. *de genesi rerum natural. ex mente Heracliti* §. 7. Operae igitur pretium duco monere, *Heraclito* quidem illud non tribui a *Plutarcho*, at legi tamen ex parte apud eum. Locus est *Libr. de primo frigido p.* 948. 949. Σκοπῶμεν εἰ καλῶς εἴρηται τό· πυρὸς θάνατος ἀέρος γένεσις· *Videamus, rectene hoc dictum sit, ignis mortem esse ortum aëris.* Paullo post *Plutarchus* de altera dicti hujus parte, quae aquam dictat ex aëre fieri, praecipit *p.* 950. 951. Ἀὴρ, ait, μεταβάλλει εἰς ὕδωρ συνιστάμενος· *Aër constipatus in aquam abit. Stephanus* igitur, quod norat, simile dictum *Heracliti* apud alios laudari, non dubitavit, quod *Plutarchus* sine auctoris nomine affert, praeceptum ad *Heraclitum* referre: in quo quidem plus sibi, quam fas erat, sumsisse videtur. Alterum vero *Heracliti* scitum, praeter *Philonem Libro, quod mundus sit incorruptibilis p.* 958. *Clemens Alexandrinus Stromat. Lib.* VI. *Cap.* 2. *p.* 746. ipsis *Heracliti* verbis profert.

(*p*) *Clemens Alexandrin.*] *Stromatum Lib.* VI. *Cap.* 2. *p.* 746.

Lympha animae est, sed mors est commutatio lymphis.

(*q*) *Aristotelis auctoritas*] Rem ipsam, quae hic memoratur, *Aristoteles de coelo Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 614. 615. *T.* I. *Opp.* tradit, sed non iisdem, quibus hic, verbis. Juvabit ipsa philosophi verba huc transferre: Πάντες γὰρ ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, —— ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον· *Omnes homines de Diis existimationem habent, & universi ipsum supremum locum Diis attribuerunt, eo quod ei, quod immortale est, sedes immortalis omnium optime conveniat.* Ex Latinis Lu-

quae res omnes penetrat & permeat: ejusdem caussae est gubernare, eo quod omnia ab illa perficiuntur, aptitudinis eorum ratione habita. (s) *Philoponus*, qui *Christum* professus est, quid *Aristoteles* hoc sibi in loco voluerit, paullo copiosius his verbis explicat: *Antiquorum physicorum illi, qui de caussa quadam efficiente totius naturae non cogitarunt, quemadmodum Anaxagoras, qui mentem, aut Empedocles, qui amicitiam & discordiam cum materia conjunxit, materiam censuerunt rerum omnium unam esse caussam, eamque dixerunt magnitudine infinitam, ortusque non minus, quam interitus expertem, aut naturam quamdam divinam, omnia gubernantem, totique rerum universitati praesidentem, eamque immortalem, id est, nullo modo perituram. Anaximenes hanc rem aërem esse dixit, Thales aquam, Anaximander naturam nescio quam mediam: hi illud, illi aliud.* Καὶ οὐδὲν γε θαυμαστόν φησιν, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς περιόδῳ τοὺς πρώτους μὴ ἐπιστήσαντας τῇ ἐφεστηκυίᾳ τῶν ὅλων δυνάμει, ἓν τῶν στοιχείων, ὅπερ ἂν ὑποπτεύει ἕκαστος αἴτιον τοῖς ἄλλοις τε εἶναι, τοῦτο εὐθὺς καὶ Θεὸν ὑπονοῆσαι. *Docet nos hoc in loco Aristoteles, nemini mirum videri debere, quod illi, qui nullam efficientis caussae rationem habuerunt, quae totam moderatur universitatem, ex elementis unum quoddam, quod quidem reliquorum omnium caussam esse putarunt, pro Deo habuerunt. Verum, quemadmodum hi ultra caussam materialem non progressi sunt, quam pro rerum omnium initio & caussa habuerunt; ita Anaxagoras mentem rerum omnium censuit esse principium, Empedocles vero amicitiam & contentionem.*

§. XXIII. Sed quo tanto minus dubitationis id habeat, quod probandum instituimus, disciplinam *Anaximandri* prorsus ad summam adversus Deum impietatem stabiliendam comparatam fuisse, juvabit aliorum de ea scriptorum judicia in medio ponere. (t) *Plutarchus* in libello *de placitis philosophorum* (*) dogmata philosophi hujus una refert & vituperat breviter. Verba haec sunt: Ἀναξίμανδρός φησι, τῶν ὅλων τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον· ἐκ γὰρ τούτου πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τοῦτο πάντα φθείρεσθαι· διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπει-

(*) Lib. I. C. 3. (p. 875. T. II. Opp.)

Lucretius vocem *immortalis* eo sensu usurpavit, ut significet id, quod destrui & corrumpi nullo modo potest;

E quibus haec rerum consistit summa refecta,
IMMORTALI *sunt natura praedita certe.*

De atomis loquitur, *Lib.* I. *vs.* 236. 237. *p.* 72. Ceterum, quae hic disputat *Cudworthus*, quum minus perspicue sint exposita, brevibus declarabo. Mens ejus & sententia haec est: Ex eo, quod *Anaximander* infinitum suum *immortale* appellavit, nullo modo cogi & effici posse, animam aut mentem huic infinito ab eo tributam esse. Graecis enim & Latinis scriptoribus in more esse positum, ut vocabula *mors*, *mortalis*, & *immortalis* de rebus etiam adhibeant vita & sensu carentibus, idque *mortale* nuncupent, quod mutari, destrui, & interire, illud *immortale*, quod nullo modo mutari aut corrumpi plane queat. Nihil autem hac observatione verius, praesertim in poëtis. Ex multis *Virgilium* sisto, qui *Georgic. Lib.* IV. *vs.* 225.

Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri,
Omnia, nec MORTI *esse locum.*

Ad quem locum ita bene *Servius*: *Locum morti, id est, perditioni. Nihil enim est, quod perire funditus possit.* Sed nec apud scriptores libera oratione utentes frustra quaesiveris exempla. *Cicero* instar omnium sit, qui de quatuor *Empedoclis* elementis *Lib.* I. *de natur. Deor. Cap.* 12. *p.* 2896. *T.* IX. *Opp. Has*, inquit, *quatuor naturas &* NASCI *&* EXSTINGUI, *perspicuum est, & sensu omni carere.*

(r) *Simplicium*] *Commentario in octo libros physicae auscult. Aristot. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 32. *ed. Aldinae.*

(s) *Philoponus*] *Comm. in* IV. *primos libros Physicor. L.* I. *Cap.* 3. *a.* 10. Add. *Cap.* 1. *edit. Graecae Venet.* 1535. *fol.* Hanc interpretationem verborum *Aristotelis* non mediocriter firmat & illustrat is, cujus sunt *Philosophumena*, quae *Origeni* vulgo tribuuntur: qui, de *Anaximandri* infinita natura verba faciens, ita sententiam ejus exponit: Ταύτην δ' ἀΐδιον εἶναι καὶ ἀγήρω, ἣν καὶ πάντας περιέχειν τοὺς κόσμους· *Illam vero ait* (infinitam naturam) *aeternam esse seniique expertem, & universos circumplectentem mundos. Philosophum. C.* 6. *p.* 57. Dixeris fere, hunc, quae *Aristoteles* obscurius dixerat, apertius declarare voluisse.

(t) *Plutarchus*] Contraxit vero *Cudworthus*

ἀπείρους κόσμους, καὶ πάλιν φθείρεσθαι. λέγει οὖν· διότι ἄπειρόν ἐστιν, ἵνα μηδὲν ἐλλείπῃ ἡ γένεσις ἡ ὑφισταμένη. ἁμαρτάνει δὲ οὗτος, τὴν μὲν ὕλην ἀποφαινόμενος, τὸ δὲ ποιοῦν αἴτιον ἀναιρῶν. τὸ γὰρ ἄπειρον οὐδὲν ἄλλο ἢ ὕλη ἐστίν. οὐ δύναται δὲ ἡ ὕλη εἶναι ἐνέργεια, ἐὰν μὴ τὸ ποιοῦν ὑποκέηται. *Anaximander principium rerum infinitum esse ait, ex quo omnia fiant, & in quod omnia dissolvantur: ideoque etiam nasci infinitos mundos, & iterum illuc, unde orti erant, redire censuit. Propterea vero infinitum esse vult, ne aliquando ortus rerum deficiant. Peccat autem in eo, quod, materiam unice laudando, caussam effectricem delet. Infinitum enim nihil est, nisi materia, quae, nisi efficiens caussa accedat, rem creare nullam potest.* Hoc ipso loco id etiam indicat, *Anaximenem* id quidem assentitum esse *Anaximandro*, rerum omnium origines ab una repetendas esse materia, caussamque efficientem prorsus ideo repudiasse; verum in eo, quod primam materiam aërem esse dixerit, cujus concretiones & extenuationes res omnes parerent, ab illo discessisse, suumque esse judicium sequutum. Hunc itaque si audiamus, *Anaximandri infinitum* non animum esse infinitum, qui non alius, quam ipse Deus est, sed infinitam materiam, eamque vita omni & virtute agendi prorsus carentem, tenendum est. Sed, quemadmodum *Anaximander* mundum esse factum, suspicatus sit, id explicatius etiam (v) *Eusebius* declarat: (†) Τὸ ἄπειρον φάναι τὴν πᾶσαν αἰτίαν ἔχειν τῆς τοῦ παντὸς
127 γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς· ἐξ οὗ δή φησι τούς τε οὐρανοὺς ἀποκεκρίσθαι, καὶ καθόλου τοὺς ἅπαντας ἀπείρους ὄντας κόσμους· ἀπεφήνατο δὲ τὴν φθορὰν γίνεσθαι, καὶ πολὺ πρότερον τὴν γένεσιν, ἐξ ἀπείρου αἰῶνος ἀνακυκλουμένων πάντων αὐτῶν. ὑπάρχειν δέ φησι τῷ μὲν σχήματι τὴν γῆν κυλινδροειδῆ, ἔχειν δὲ τοσοῦτον βάθος, ὅσον ἂν εἴη τρίτον πρὸς τὸ πλάτος. φησὶ δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἀιδίου γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι, καί τινα ἐκ τούτου φλογὸς σφαῖραν περιφυῆναι τῷ περὶ τὴν γῆν ἀέρι, ὡς τῷ δένδρῳ φλοιόν. ἧς τινος ἀπορραγείσης, καὶ εἴς τινας ἀποκλεισθείσης κύκλους, ὑποστῆναι τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας. *Caussam omnium omnino rerum uni duntaxat infinito assignandam esse, docuit: ex quo quippe cum coelestes orbes, tum infinitos plane mundos eductos ac secretos esse, dicebat. Corruptionem autem, multoque ante generationem ipsam ex eo fieri, asserebat, quod mundi isti omnes ab immenso quodam aevo perpetua conversione volverentur: terram vero figura cylindrum imitari, ejusque altitudinis esse, quae, si cum latitudine conferatur, tertiam illius partem constituat. Ceterum foecundas atque genitales calidi frigidique partes circa mundi hujus procreationem ab omni aeternitate sepositas fuisse, pronuntiabat; ex quibus conflata sphaera quaedam ignea circumfusum terrae aërem, veluti cortex arborem, involveret: ea disrupta quum esset, ac circulis quibusdam interclusa, solem inde, lunam, ac stellas exstitisse.* (x) *Aristoteles* brevius his verbis hanc ejus de mundi creatione sententiam complexus est: Οἱ δὲ ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐνούσας τὰς ἐναντιότητας ἐκκρίνουσιν, ὥσπερ Ἀναξίμανδρός φησι. *Illi philosophi, qui ab uno arcessunt omnia, quemadmodum Anaximander ait, exsistentes in eo contrarietates secernunt.* Qui quidem alibi etiam (y) in *Metaphysicis* τὸ μῖγμα Ἀναξιμάνδρου sive *mistionem Anaximandri* commemorat. Ex his omnibus colligimus, infinitum, quod *Anaximander* naturae rerum praeposuit, nil esse, quam immensum materiae chaos, quod omnia omnino qualitatum genera vel reapse jam habuerit, vel etiam producere

(†) Euang. praep. L. I. p. 15. ed. Seph. (meae Cap. 8. p. 22.)

verba *Plutarchi*, & omisit, quae ad rem propositam non pertinere videbantur.

(v) *Eusebius*] Qui tamen haec de veterum philosophorum placitis verba sese descripsisse indicat ex *Plutarchi*, quae periere, *Stromatibus*.

(x) *Aristoteles*] *Physicar. auscult. Lib.* I. *C.* 5. *p.* 451. *T.* I. *Opp.* Locum, ut plerosque, ipse vertere debui.

(y) *In Metaphysicis*] *Metaphysicor. Lib.* XIV. *Cap.* 2. *p.* 473. *T.* IV. *Opp.* Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ Ἀναξιμάνδρου

cere potuerit. Atque hujus fortuita ſecretione & ſegregatione innumerabiles mundos longis intervallis ortos & deletos eſſe, aſſeverabat. Qua quidem ex re apparet, unde infinitos illos mundos, quos crepabant, *Democritus* & *Leucippus* acceperint, quantaque ſit utriusque diſciplinae hujus, quae ipſi Deo litem intentat temere, cognatio. Verum ſingularis hoc loco *Anaximandri* opinio de brutorum animantium & hominum ortu non eſt praetermittenda. Quomodo animalia eſſe procreata putaverit, *Plutarchus* his verbis enarrat: (*) Ἀναξίμανδρος ἐν ὑγρῷ γεννηθῆναι τὰ πρῶτα ζῷα φλοιοῖς περιεχόμενα ἀκανθώδεσι· προβαινούσης δὲ τῆς ἡλικίας ἀποβαίνειν ἐπὶ τὸ ξηρότερον, καὶ περιρρηγνυμένου τοῦ φλοιοῦ ἐπ᾽ ὀλίγον χρόνον μεταβιῶναι. *Anaximander prima animalia, in humore nata, corticibus ſpinoſis munita dixit: adultiora vero facta, ad ſiccitatem magis deſciviſſe; rupto autem cortice, non multum temporis ſupervixiſſe.* Quid de hominum vero praeceperit generatione, *Euſebius* ita exponit: (†) Ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη· ἐκ τοῦ τὰ μὲν ἄλλα δι᾽ ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον δὲ τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίου δεῖσθαι τιθηνήσεως. διὸ καὶ κατ᾽ ἀρχὰς οὐκ ἄν ποτε τοιοῦτον ὄντα διασωθῆναι. *Hominem ex diverſae formae animantibus initio genitum eſſe, defendebat. Nam quum ceterae per ſe ipſas continuo paſtum capeſſant, tum certe hominem, qui perdiu lacte operaque nutricis indigeat, numquam alias, ſi ejusmodi foret, eo tempore ſalvum eſſe potuiſſe.* Quamquam *Plutarchus* etiam hoc aliquanto declarat apertius: (§) Ἀναξίμανδρος ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπους ἀποφαίνεται, καὶ τραφέντας καὶ γενομένους ἱκανοὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν, ἐκβληθῆναι τηνικαῦτα, καὶ γῆς λαβέσθαι. *Anaximander homines in piſcibus innatos eſſe initio aſſeruit, quumque nutriti eſſent, & jam ad ſeſe tuendum ſatis haberent virium, ejectos terram occupaſſe.* Agmen *Vellejus* claudat, *Epicuri* ſectator, qui apud *Ciceronem* *Anaximandri* de Diis ſententiam una refert & rejicit: (††) *Anaximandri opinio eſt, nativos eſſe Deos, longis intervallis orientes occidentesque, eosque innumerabiles eſſe mundos. Sed nos Deum, niſi ſempiternum, intelligere qui poſſumus?* Hactenus itaque *Anaximander* cum vulgo ſenſit, quod ex hoc apparet loco, ut Deorum retineret vocabulum. Ipſam vero rem, quae hac voce deſignatur, negaſſe hominem, quum Deos omnes nativos & mortales eſſe diceret, nec alios putaret, quam innumerabiles illos mundos, quos certis temporum intervallis exortos & everſos eſſe, judicabat, quis, quaeſo, non cum Epicureo iſto philoſopho intelligit? Jam quid de diſciplina ſentiendum ſit *Anaximandri*, perſpicuum eſt. Unum, quod agnoſcebat, Numen, ſeu primum rerum principium, quod neque natum eſſet, nec corrumpi ullo modo poſſet, infinita erat materia, eaque nec vitae nec rationis particeps. Qualitatibus vero,
quae huic inerant materiae, partibusque ejusdem caſu & fortuito ſecretis ac diſſo- 128
lutis, principio elementa, terram, aquam, aërem & ignem, exſtitiſſe putabat, deinde ſolis, lunae, ſtellarumque corpora, ſimul & mentes tam animalium, quam hominum, poſtremo innumerabiles ſeu infinitos mundos, qualis hic noſter eſt, ceu totidem Deos ſecundarios, qui, ut nati ſint, ita obire queant etiam. Quae omnia apte concinunt cum deſcriptione impiae iſtius diſciplinae, (z) quam *Plato* dedit.

§. XXIV.

(*) Plac. philoſ. L. V. C. 19. (p. 908. T. II. Opp.) (†) Euang. praep. L. I. (C. 8. p. 22.)
(§) Sympoſ. Lib. VIII. 8. (p. 730. T. II. Opp.)
(††) De nat. Deor. Lib. I. C. 10. (p. 2894. T. IX. Opp.)

ξαγόρου ἕν· βέλτιον γὰρ ἦν ὁμοῦ πάντα, καὶ Ἐμπεδοκλέους τὸ μῖγμα καὶ Ἀναξιμάνδρου· *Et hoc eſt Anaxagorae unum: melius namque, quam cuncta ſimul, & quam Empedoclis & Anaximandri miſtio.*

(z) *Quam Plato dedit*] Indicat haud dubie *Platonis* locum ex *Lib. X. de legibus p. 666.* Supra

Vero

§. XXIV. Ceterum multitudinem omni tempore pessimum harum rerum arbitrum fuisse, extra omnem positum arbitror controversiam. Namque multos, optime licet ac praeclare de Deo sentientes, non alia de caussa impietatis insimulavit, quam quod nonnulla instituta & sententias superstitione infectas rejicerent. (*a*) Id *Anaxagorae* usu venit *Clazomenio*: qui, etiamsi princeps inter scholae Ionicae philosophos, si ab uno abeas *Thalete*, res omnes ab infinita mente factas esse, docuerit, Deumque idcirco non verbo, sed re ipsa professus sit, a multis tamen inter summae erga Deum impietatis statores relatus est. Caussam si quis requirat, haec una erat, quod solem μυδρὸν διάπυρον, *molem* sive *globum igneum*, lunam vero terram esse doceret, id est, sidera haec naturas esse negaret anima & intelligentia praeditas,
129 atque e Deorum ita numero eximeret. Similiter *Socrates* conculcatae majestatis divinae & accusatus & publice condemnatus est, etsi, quod criminarentur in eo, hoc unum haberent adversarii ejus: (*b*) *Socratem* Θεοὺς διδάσκειν μὴ νομίζειν, οὓς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσφέρειν, *praecipere, quae civitas coleret Numina, pro veris ca Diis non esse habenda, Deosque peregrinos in eorum locum introducere.* Nec alia de caussa primi Christianorum a Deorum inanium cultoribus negati Dei vulgo postulati sunt, quod in *Apologia* (*c*) *Justinus M.* testatur: Ἄθεοι κεκλήμεθα, καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων Θεῶν ἄθεοι εἶναι. *Athei vocamur, neque nos hoc nomine dignos negamus, si Athei sunt, qui eos, qui vulgo Dii putantur, spernunt.* Sicut vero multi, in quos nihil tale cadit, vulgi judicio ad Dei contemtores ablegati sunt; ita quoque non pauci, qui omnem funditus sustulerunt divinam rationem, propterea quod nec in formulis & vocibus, nec in cultu Deorum externo multitudinis vestigia desererent, integri scelerisque hujus puri pronuntiati sunt. Quamquam quid est, quod plebem solam hoc nomine castigamus? Ipsa doctorum hominum concio tam modicam universe in hoc negotio diligentiam & circumspectionem adhibuit, ut vix tres vel qua-

vero *Cap.* 1. §. 13. & *Cap.* 2. §. 22. longe aliter de hoc *Platonis* loco existimat. Putat enim, *Democriti, Leucippi,* & *Epicuri* sententiam illo perstringi; quod quidem *ad Cap.* 2. §. 22. abhorrere ab omni verisimilitudine, docuimus. Pessima certe videtur *Anaximandri* esse caussa, si tot auctoritates, quibus *Cudworthus* fretus, condemnat hominem, ponderis aliquid habent. Itaque ne illi quidem, qui alioquin bene cupiunt antiquorum philosophorum famae, verba pro eo facere ausi sunt: in quibus honoris caussa viros prudentia & aequitate nulli secundos indicare placet, *Jo. Franc. Buddeum Thesibus de Atheismo & superstit.* C. 1. §. 10. p. 22. & *Jo. Christ. Wolfium Diss. de Atheismi falso suspectis* §. 9. p. 33. At instaurare tamen perditam philosophi existimationem ex Anglis *Sam. Parckerus Diss. de Deo* I. *Sect.* VI. *p.* 15. ex Germanis *Jac. Hasaeus Diss. de veterum philos. Atheismo Cap.* 5. §. 1. *s. p.* 19. *s.* conatus est. Quorum ego quidem rationibus, quas non diffiteor ingeniosas esse, libenter cederem, si impetrare possem ab animo meo, ut officio suo viros doctos satisfecisse crederet. Verum partem tantum disciplinae *Anaximandri*, ut a veteribus exposita est, egregii viri contemplati sunt, non vero totam suisque membris cohaerentem spectarunt, nec vel tetigerunt ea, quae de ortu hominum & animalium ex *Eusebio* & *Plutarcho* hic referuntur, impia certe, nec homine, cui pietas & religio curae est, ulla ratione digna. Cuncta interim accurate &, qua fas est, animi moderatione circumspicienti tria occurrerunt alia, quae nonnihil *Anaximandri* rationibus subvenire videntur. (I.) *Aristoteles Metaphys. Lib.* I. *Cap.* 3. quod supra monui *ad* §. 12. omnes scholae Ionicae philosophos ipsa necessitate coactos esse, tradit, ut excelsius aliquod & majus principium investigarent, quam materia est. In his igitur philosophis quum *Anaximander* sit, is quoque videtur, relicta materia, mente ad majora demum contendisse, & rerum omnium parentem & effectorem quaesivisse. (II.) Institutus fuit a *Thalete*, cujus pietatem & religionem paullo ante *Cudworthus* tuitus est. Si magistri non dissimilis esse solet discipulus, evidens videtur esse, hic etiam clementius de discipulo pronuntiandum esse. (III.) *Hermias*, antiquus scriptor, in *irrisione gentilium philos.* §. 10. *p.* 221. *ed. Worthii Anaximandrum* docuisse perhibet, aeternam esse motionem, aqua *Thaletis* seu ὑγροῦ vetustiorem. Ἀναξίμανδρος τοῦ ὑγροῦ πρεσβυτέραν ἀρχὴν εἶναι λέγει τὴν ἀΐδιον κίνησιν, καὶ ταύ-

quatuor ex omni memoria contemtores Dei, *Diagoram*, *Theodorum*, *Eucmerum*, & *Protagoram*, nominet; quum tamen *Democritum* & *Leucippum* ceteris omnibus deteriores fere fuiſſe certum ſit, licet vitam externasque actiones callidius & prudentius inſtituerint. Certe idem eſt impietatis genus, quo *Anaximander* laboravit, atque illud, cui *Democritus* addictus fuit. Uterque fortuitam inertis & ſtupidae materiae commotionem rebus omnibus initium dediſſe ſtatuit. Nihil eos ſejungit, niſi hoc unum, quod, ubi ad ſingula ventum eſt, non eodem modo rem explicent. *Anaximander* ad formas & qualitates materiae confugit; quae ratio contra Deum diſputandi notior eſt & uſitatior. *Democritus* vero atomis & figuris utitur; qui modus plus videtur eruditionis & ſubtilitatis habere.

(*d*) *Platonem* equidem *decimo de legibus libro*, quo in eos diſputat, qui Deum tollunt, non dubito, tam *Anaximandri*, quam *Democriti* veſana profligare voluiſſe placita. Attamen, quae exponit ibi ſcita in Deum injurioſa, ea certum eſt ſimiliora eſſe *Anaximandri*, quam *Democriti* flagitiis. Cauſſa hujus conſilii obſcura eſt; nec ego dixerim, an omnino *Democritum* conſulto nominare noluerit, cujus nusquam vel verbo mentionem facit, an vero propterea ſententias ejus praetermiſerit, quod parum perſpectam haberet eorum diſciplinam, qui corpuſculorum ope in explicandis naturae eventis utuntur. Philoſophos, in quorum ibi rationem invehitur, coelum atque terram, quaeque ſunt in his, omnia, ex fortuita corpusculorum ſiccorum & humidorum, calidorum & frigidorum, mollium ac durorum concurſione nata eſſe, perhibere, ſignificat. Atqui haec ſententia, id quod omnes ſentient, multo melius cum *Anaximandri* conſpirat opinione, qui orbem ex ſecretione qualitatum contrariarum in materia inhaerentium generatum affirmabat eſſe, quam cum *Democriti* dogmate, qui fortuitam corpuſculorum omni forma & qualitate vacuorum coitionem hoc univerſum effeciſſe, ſtatuebat.

Non

ταύτῃ τὰ μὲν γεννᾶσθαι, τὰ δὲ φθείρεσθαι· *Anaximander eſſe principium aliquod docet antiquius humido, aeternam nimirum motionem, eaque alia oriri, alia interire.* Quid, ſi haec verba ſic interpretetur aliquis, *Anaximandro* viſum eſſe, omni materia vetuſtiorem aliquam eſſe rerum cauſſam, quam *aeternam* dixerit *motionem*, aut potius *motorem ſempiternum.* Sed his quantum momenti tribui debeat, viri viderint erudititiſſimi. Mihi quidem vix videntur ſufficere ad ea profliganda, quibus utuntur, qui *Anaximandrum* in ſupremi Numinis contemtoribus numerant. Neque tamen, quae hic *Cudworthus* tribuit *Anaximandro*, ſatis omnia certa eſſe putem. Nec enim, quae reſtant nobis, veterum dicta tam perſpicue diſciplinam ejus exponunt, ut totam illius indolem & naturam apte & ordine nobis enarrare liceat. In primis, quod *Anaximandrum* infinitam materiam, eamque vita omni & ſenſu vacuam, pro rerum principio habuiſſe, pugnat, id viro docto tardius aſſentior. Videtur mihi homo vitae & virtutis genitricis aliquid in ipſa collocaſſe materia, cui infinitatem dabat. Quamquam in tanta rerum veterum obſcuritate quis, quaeſo, ſapiens ita ſibi faveat, ut, quae ſuſpicatur & conjicit de veterum philoſophorum ſcitis, ea omnia non inferiori loco, atque decreta, velit haberi? Id vero praeterire nequeo, ex illis, quae de ortu animantium, auctore *Plutarcho*, tradidit, perſpicuum eſſe, eum, tametſi magiſtrum non omnino ſequutus ſit, nec tamen prorſus praecepta ejus repudiaſſe. Ὑγρὸν negabat rerum omnium eſſe principium, quod *Thaleti* viſum fuerat. At hoc tamen *humidum* haud dubie praecipuam & nobiliſſimam aeternae materiae partem eſſe cenſuit, quoniam in illo animantia & homines putavit natos eſſe, quibus nihil in corporea rerum natura praeſtantius eſt.

(*a*) *Id Anaxagorae*] Adeant, qui hanc rem ſibi copioſius exponi volunt, *Petr. Baylium Dictionaire v. Anaxagoras Not. K. Tom.* I. *p.* 213.

(*b*) *Socratem*] Lege *Platonis Apologiam pro Socrate p.* 362. unde haec verba deſcripta ſunt.

(*c*) *Juſtinus M.*] *Apologia* II. *pro Chriſtian. p.* 56. *Opp.* Omnes fere veterum Chriſtianorum *Apologiae* calumniam hanc depellunt, de qua dedita opera *Adamus Rechenbergius Diſſ. peculiari* in *Syntagm. Diſſ. ad N. T. & Hiſt. Eccl. pertinentium p.* 257. & *Chriſt. Kortholtus* in *Pagano obtrectatore* commentati ſunt.

(*d*) *Platonem*] Verba jam allata ſunt. Vid. §. 8. 9.

(*e*) Id

Non ignoro quidem, esse aliquos, qui *Peripateticum* vel *Aristotelicum* vocant illud impietatis genus, quod rerum omnium origines a materia formis & qualitatibus induta repetit: quos quidem in hanc ideo delapsos esse sententiam arbitror, quod *Aristotelem* cernerent formas & qualitates in rebus physicis probare, quas ex materiae educit potentia. Verum quum ipsemet *Aristoteles* jure Deum sustulisse dici nequeat, satius, ut opinor, erit, si haec forma impietatis ab *Anaximandro* nomen accipiat, impietasque vocetur *Anaximandrina.*

§. XXV. Caussas vero, quae *Democritum* & *Leucippum* excitaverunt, ut, relicta *Anaximandri* & *Hylopathicorum* adversus Deum disputandi ratione, novum impie-
130 tatis genus ementirentur, corpusculis nixum, has ego praecipuas fuisse reor. Principio, quoniam in eo physices genere, quod ex atomis cuncta machinatur, praeclare versati erant, hoc eos minime fugere poterat, istam philosophandi viam & ingeniosam magis esse, & ad veritatis similitudinem propensiorem, quam alteram illam. Difficillimum certe intellectu est, quidnam sibi velint illi, qui qualitates & formas inesse praedicant in materia. Deinde, (*e*) id quod refert *Lucretius*, fore prospiciebant animo, ut, si formas & qualitates ex nihilo gigni, & in nihilum redigi concederent, homines occasionem inde arriperent divinam credendi mentem, quae & finxerit omnia, & in nihilum aliquando conversura sit. Postremo ancipitis esse naturae, id quod jam a nobis indicatum est, doctrinam hanc de formis & qualitatibus materiae, sentiebant: posse quidem eam nonnumquam impietati latibulum praebere, sed eamdem eorum etiam juvare caussam posse, qui corporeum sibi Deum concipiunt animo. Quodsi enim semel tibi persuaseris, certas materiam habere formas & qualitates, quid impedit, quo minus vel totam hanc universitatem, vel partem ejus igneam & subtilissimam intelligenti quadam qualitate vel forma natura esse praeditam statuas? Quod si ita esset, mundus hic animal quoddam aut Deus foret. Itaque, ne in has inciderent insidias, corporeumque Deum illum penitus interimerent, tutiorem sibi viam ineundam esse rati sunt, omniaque ex atomis, nulla forma vel qualitate instructis, nec quidquam, praeter magnitudinem, figuram, situm, & motum, habentibus, tamquam primis rerum seminibus, coagmentanda sibi esse duxerunt. Namque haec si vera sit sententia, quis fieri potuisse neget, ut vita & intelligentia, non secus ac reliquae qualitates, ex fortuita quadam concretione texturaque atomorum temere deinceps & casu nascerentur? At nec Deo nobis opus est, nec omnino necessarium, ut con-

(*e*) *Id quod refert Lucretius*] Ubinam vero? Certus ego sum, nusquam scripsisse *Lucretium*, ideo formas & qualitates repudiasse *Democritum*, ejusque sectatores, & atomos adscivisse, quod intelligerent, a formis & qualitatibus facilem esse ad Deum & religionem transitum. Suspicor igitur, illos *Lucretii* versus in animo habuisse virum doctum, quibus significat, homines, si hoc unum modo teneant, ex nihilo nil fieri posse, sine negotio perspecturos esse, quaecumque sunt, ea *sine Divum opera* fieri, *Lib.* I. *vs.* 156. —— 159. *p.* 55. Namque hoc dum affirmat, id simul concedit, quod & antea obscure indicaverat, Deum illis esse fatendum, qui ex nihilo fieri aliquid posse putent. Quae hic ceterum de caussis leguntur, quibus *Democritus* adductus fuerit, ut, spretis qualitatibus & formis, corpuscula adoptaret individua, in conjecturis, nisi multum fallor, non nimis probabilibus haberi debent. Assumere videtur vir eximius, *Democritum* a Deo aversum fuisse, antequam atomos adsciscεret, nec alia de caussa hanc viam elegisse philosophandi, quam ut Deum tanto melius oppugnare posset. Cuinam vero, quaeso, exploratum hoc videbitur? Si, quod ego minime negem, Deum esse, inficiatus est *Democritus*, dubium tamen semper manebit, utrum hominem philosophia, quam sequebatur, ad impietatem, an vero impietas erga Deum ad hanc philosophiam deduxerit. Ceteri

consilio & ratione hunc orbem esse factum dicamus, si haec nihil habent, quod a vero abhorreat.

§. XXVI. Ergo tres jam exposuimus impietatis erga Deum species & formas, *Democriticam*, *Stratonicam*, & *Anaximandrinam*. Nunc quartam etiam, cui nulla est cum illis, quas enarravimus, cognatio, ex veterum monumentis eruemus. Ejus vindices & tutores certam quamdam naturam, fingendi facultate praeditam, artisque & ordinis non ignaram, at sensu & intelligentia vacuam, huic universitati praesidere, resque omnes non modo ordinare & moderari, sed etiam, ne rursus diffluant, & formam, quam nacti sunt, amittant, prohibere, autumant. Hoc Atheorum genus obscurus hic (*f*) *Senecae* locus videtur tangere: (*) *Sive animal* (sic enim legendum est, non *anima*) *est mundus* (id est, vita sentiente & rationis compote praeditus) *sive corpus, natura gubernante*, (fingente quidem & ordine pro- 131
grediente, verum a sensu relicta) *ut arbores, ut sata*. Hic homo, cui nihil esse, praeter corpora, in orbe persuasum est, binas diffidenter proponit, easque diversas de natura & constitutione hujus mundi sententias. Quarum quidem prior haec est: Naturam rerum, tota licet sit corporea, animal tamen esse, qualia nostra sint corpora, in qua sensus insit, consilium, ratio, & anima quaedam, moderatrix atque gubernatrix rerum omnium. Atque haec opinio, quae mundo corporeo vitam quamdam & animam attribuit, Deum nobis haud videtur prorsus tollere. Verentur, si quid ego judico, affectatores ejus Deum quemdam, at mirifice adulteratum, profanoque veluti habitu conclusum, quem tot falsis praeterea commentis, ut vix agnosci possit, obruerunt. Altera, quae apud *Senecam* exponitur, sententia haec est: Universitatem hanc non esse animal, verum corpus non dissimile plantarum & arborum, quod natura quaedam incolat fictrix & genitrix, quae ratione atque ordine, quamvis ipsa nec sensum nec intelligentiam habeat, cuncta explicet & generet. Atque haec sententia, quoniam rerum omnium initium naturae cuidam intelligenti & suimet ipsius consciae non adscribit, omnino supremo Numini adversa & inimica censeri debet.

§. XXVII. Hoc impietatis genus, quod universitatem hanc totam esse ducit corpoream, non vero animal, sed ingentem veluti plantam, in qua moderatrix quaedam natura habitet, totum corpus artificiose, quamquam sine ratione & mente, componens & ordinans, hoc, inquam, genus si cum *Hylozoitarum*, quae supra recen-

(*) Nat. Quaest. Lib. III. Sect. 29. (p. 574. T. II. Opp.)

ra non tango, ne nimius in reprehendendo videar.

(*f*) *Senecae locus*] Ingeniosa sunt omnia, quae hic disputat vir eximius, ut *Senecae* locum explanet. At bina tamen ista legenti in mentem venere. (I.) Concinnius videtur esse, si recepta lectio retineatur, nec in locum verbi *anima*, quod cuncta habent exempla, sufficiatur *animal*. Quod enim omnes intelligunt, *anima* & *corpus* venuste inter se opponuntur: quae elegantia tollitur, si *animal* & *corpus* legas. Neque ideo sententiae, quam putat in his verbis latere *Cudworthus*, decedit aliquid. Eadem manet verborum vis, sive *animal* legas, sive *anima*. *Animam* vero mundum dici anima praeditum, nemo mirabitur, qui a nobiliore sui parte saepenumero rem aliquam appellari non ignorat. (II.) Etiamsi aliquis mundum *plantae* vel *arbori* similem esse censeat; haud tamen idcirco statim Atheis connumerari debet. Nec enim haec duo pugnant inter se, mundum pro planta habere, & Deum profiteri, plantae illius nimirum parentem & conditorem. Non haec ea re moneo, ut, *Seneca* quos inducit, philosophis auxilium feram, sed ut illis occurram, qui, metuendum est, ne hac obser-

cenſuimus, portentis conferatur, propius ab his diſtare videtur. Etenim naturam omnia fingentem non coeco quodam & fortuito impulſu ferri, verum arte atque ordine procedere, praecipit. Sed eſt tamen, quod utramque disjungit diſciplinam. *Hylozoitae* omnem materiam per ſe & ſua natura vitam habere dicunt: quam ob cauſſam non poſſunt, quin ſi non unicuique materiae particulae, ſaltim *toti* cuilibet, quod propter partium continuationem unum eſt, propriam & peculiarem quamdam vitam fingentem & gignentem attribuant. Ergo communem quamdam vitam, quae toti corporeae univerſitati leges ferat, in diſciplinam ſuam admittere nequeunt. Hac autem ſublata, ſequitur, id quod jam obſervatum a nobis eſt, ut rerum omnium machinatio ad neſcio quam fortunae ſeu caſus, & naturae cujusdam artificioſe ambulantis temperationem referatur. Verum hi, quos modo e latebris ſuis produximus, philoſophi caſum omnem & fortunam proſcribunt, resque univerſas unius naturae, certa omnia & immutabili lege moderantis & fingentis, imperio ſubjiciunt. Quare philoſophus ille, quem ex *Seneca* jamjam audivimus, ſive mundus ſit animal Stoicorum ſenſu, ſive planta tantummodo, ſic rationem tamen concludit: *Ab initio ejus usque ad exitum, quidquid facere, quidquid pati debeat, incluſum eſt. Ut in ſemine omnis futuri ratio hominis comprehenſa eſt. Et legem barbae & canorum nondum natus infans habet. Totius enim corporis & ſequentis aetatis in parvo occultoque lineamenta ſunt. Sic origo mundi non magis ſolem & lunam & vices ſiderum & animalium ortus, quam quibus mutarentur terrena, continuit. In his fuit inundatio, quae non ſecus, quam hiems, quam aeſtas, lege mundi* (fingentem & creantem naturam, quae in mundo eſt, intelligit) *venit.*

§. XXVIII. Ceterum non ego negaverim, fieri potuiſſe, ut omni aetate eſſent, qui huic impietatis generi faverent, resque omnes naturae cujusdam in materia latentis, atque ordine quidem & artificioſe, at ſine mente & conſilio agentis, opus eſſe dicerent. Nusquam vero expreſſiora ejus veſtigia deprehendere poſſum, quam inter Stoicos, quorum diſciplinam *Seneca* probavit, quem tam dubitanter & diffidenter de hac quaeſtione: *mundusne animal ſit, an plantae ſimilis?* loquentem

ſervatione ad viros innocentes accuſandos abutantur.

(g) Σπερματικὸν λόγον] *Laërtius Libr.* VII. *Segm.* 136. *p.* 450. Fallitur vero vir doctus, qui Stoicos ita quosdam ſenſiſſe perhibet, non item familiae totius parentem, *Zenonem.* Poſtquam enim hanc ſententiam retulerat *Diogenes*, continuo ſubjicit: Λέγει δὲ περὶ αὐτῶν Ζήνων τε ἐν τῷ περὶ τοῦ ὅλου· *Diſſerit iſta Zeno in libro de univerſo.*

(h) Zeno enim] *Zeno* naturam ita definivit: Ἔστι δὲ φύσις ἕξις ἐξ αὑτῆς κινουμένη κατὰ σπερματικοὺς λόγους, ἀποτελοῦσά τε καὶ συνέχουσα τὰ ἐξ αὑτῆς ἐν ὡρισμένοις χρόνοις, καὶ τοιαῦτα δρῶσα, ἀφ' οἵων ἀπεκρίθη. *Eſt autem natura habitus ex ſe ipſo motum accipiens juxta ſeminales rationes, efficiensque & continens, quae ex ipſa conſtant, ſtatutis definitisque temporibus, taliaque faciens, qualia ſint ea, a quibus ſecreta fuerit. Diogenes Laërtius Lib.* VII. *Segm.* 148. *p.* 459. Ex hac naturae definitione & hoc loco, & paullo clarius infra in *Diſſ. de natura genitrice* §. 6. id ſtudet efficere *Cudworthus*, Stoicos credidiſſe, duo in rerum natura latere principia, unde gignantur & fiant omnia: primum mentem quamdam & rationem, ſive Deum; deinde genitricem quamdam ſeu effectricem naturam, Dei legibus obtemperantem, & ex ejus arbitratu fingentem, quae fiunt, omnia. Verum, niſi me fallunt omnia, plus hic dat, quam par erat, ſententiae, quam receperat, *de natura genitrice* vir doctiſſimus, resque diſtrahit, quas conjunctiſſimas eſſe judicabant Stoici. Nam qui diſciplinam hujus generis callet, is non ignorabit, rationem & vim genitricem non ab iis, ut res duas diſtinctas, ſpectatas eſſe, ſed ut virtutes & perfectiones unius ejusdemque Dei, ſeu naturae illius, quam per totam univerſitatem intentam putabant eſſe. Patet id ex ipſo illo, quem paullo ante attuli, *Laërtii* loco, ſi conſequentia recte ponderentur. Neque obſiſtit huic opinioni, quod gignentem illam rem & motus in orbe neceſſarios cientem φύσιν & *naturam*, non autem *Deum* ſemper appellent. Quamvis enim naturae vocabulum, in pri-

tem audivimus. Et sunt certe doctissimi quidam homines, qui *Zenonis* & *Heracliti* Deum nihil esse suspicati sunt, quam fictricem ejusmodi naturam aut seminans principium in hoc mundo reconditum, quale in plantarum & animalium seminibus latet, corporaque eorum ordine & arte fabricatur & perficit. Ego vero, etsi haud negem, nobilissimos quosdam e Stoicorum familia philosophos Deum interdum & naturam inter se confudisse, nec aliter de Deo verba fecisse, ac si eum ignem quemdam esse ducerent, via atque ratione res omnes procreantem & gignentem; neque *Laërtium* scriptum reliquisse ignorem, Deum creberrime ab hac secta (g) 132
σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου, *rationem seminantem* sive *formam mundi* appellatum esse; propterea que justam eos male de se suspicandi caussam aliis praebuisse, non invitus largiar: tamen principes & antiquissimos Stoicos impietatis erga Deum in universum absolvendos esse arbitror. (h) *Zeno* enim non modo, aliique ex celeberrimis sectae hujus doctoribus saepius etiam intra materiam hujus universi *naturam rationis & intelligentiae participem*, φύσιν νοερὰν καὶ λογικήν, residere professi sunt: quod argumento est, non ab illis omnia ad fingens & creans principium quoddam relata esse; verum etiam iidem mundum hunc animal esse, non vero plantam tantum, docuerunt. Quae quum ita sint, hanc rationem contra Deum disputandi, cujus jam investigamus naturam, corruptionem potius quamdam & adulterationem esse disciplinae, quam *Zeno* & *Heraclitus* suis tradiderunt, mihi persuadeo. Binis autem haec disciplina momentis continebatur, si quid ego video: quorum quidem hoc unum erat: esse naturam quamdam sentientem, animalem, & sapientem, sive mentem rationis compotem, quae in ignea hujus universitatis materia, tamquam in domicilio suo, commoretur, toti vero mundo imperet & praesit. Alterum vero hoc: Sentientem hanc & intelligentem naturam, seu corpoream mundi hujus animam, sub se vel in se, ut partem sui deteriorem, continere aliam quamdam vim genitricem seu fingens principium, quae proprie id sit, quod rerum omnium fatum appellari debeat. (i) *Heraclitus* enim fatum definit λόγον τὸν διὰ τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, ἢ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, *certam rationem per universam mundi substantiam permeantem, aut aetherium corpus, semen generationis omnium.* (k) *Zeno* au-

primis apud Stoicos, flexiloquum sit & ambiguum; constat tamen, eos hoc nomine ipsum Deum designasse, quem modo *Jovem*, modo *fatum*, modo *mentem*, modo *naturam*, modo aliter appellabant, teste, praeter alios, *Diogene Laërtio Lib.* VII. *Segm.* 137. *p.* 451. Veterum dicta, quibus efficitur, Stoicos ita nomen *natura* usurpasse, ut Deum eo in primis significarent, *Justus Lipsius* jam attulit bene multa in *Physiologia Stoica Lib.* I. *Diss.* 5. *fol.* 10. *b.* Ego unum tantum *Lactantii* locum dabo, quo res apte & perspicue explicatur. *Stoici*, inquit, *naturam dividunt in duas partes: unam, quae efficiat, alteram, quae se ad faciendum tractabilem praestet. In illa prima esse vim faciendi, in hac materiam, nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno naturae nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum & mundum, artificem & opus, dicuntque, alterum sine altero nihil posse, tamquam natura sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa mens mundi, & mundus corpus Dei. Divinar. Institut. Lib.* VII. *Cap.* 3. *p.* 781. Non erat igitur, cur vir doctus existimaret, id, quod Stoici *naturam* vocant, a qua motus omnis proficiscatur, vim esse aliquam a mente sive Deo sejunctam, seu, ut ejus vocabulo utar, *naturam plasticam.* Facile patior, eos hic increpari, qui Stoicorum censent Deum naturam esse ratione & mente vacantem: difficillime enim hanc sententiam probari posse, concedo. At non fero, Deo Stoicorum ab eo vim peculiarem gignentem adjungi, quae jussis divinis obtemperet: quam certe tota Stoicorum natio ignorat.

(i) *Heraclitus*] Haec fati definitio suppeditatur a *Plutarcho de placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 28. *p.* 885. *T.* II. *Opp.*

(k) *Zeno autem*] *Plutarchus de placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 881. Οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίνεται. *Stoici communiter*

133 autem, ſicut primum, quod ſtatuit, principium intelligentem eſſe ait naturam, ita etiam concludi eo & coërceri aſſeverat πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ᾽ οὓς ἕκαστα κατ᾽ εἱμαρμένην γίνεται, *omnes rationes & formas ſeminantes, per quas quaelibet res ad normam fati gignitur.* (*l*) Haec quidem germana videtur *Heracliti* ac *Zenonis* doctrina eſſe. Verum diſcipulorum & ſectatorum utriusque nonnulli duo haec deinde ſejugarunt, poſteriorique unice arrepto, ſupremum totius univerſi principium naturam quamdam genitricem ac fictricem fecerunt, eamque neque animatam neque rationis & intelligentiae compotem, aut factorum conſcientia praeditam. Sic ſcriptum exſtat apud *Laërtium*, (*m*) *Boëthum*, nobile & eximium inter ſcholae Stoicae magiſtros nomen, aperte negaſſe, mundum eſſe animal, id eſt, nullam gubernationi hujus mundi ſapientem, ſentientem, & intelligentem naturam praepoſuiſſe. Itaque cenſuerit hic, neceſſe eſt, mundum *corpus eſſe, natura gubernante, ut arbores & ſata.* Fortaſſis ante *Boëthum* hunc aliis ex *Zenonis* & *Heracliti* diſcipulis idem viſum eſt.
134 Poſt eum quin multi eamdem amplexi ſint ſententiam, nil fere dubitandum eſt. Quorum quidem in ordine (*n*) *Plinius Secundus* collocari debet: nec ipſum prorſus ex eo *Senecam* excipio, qui quam timide & dubitanter de hoc genere impietatis loquatur, paullo ante vidimus. Atque haec me cauſſa commovet, ut eorum commentum, qui rerum omnium origines a natura quadam fictrice, ſive vitali quadam

Deum pronuntiant eſſe ignem artificioſum, via progredientem ad mundi procreationem, qui mundus in ſe contineat omnes ſeminales formas, ex quibus ſingula fato naſcantur. Eadem fere *Stobaeus* habet *Eclog. phyſ. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 5. Οἱ Στωϊκοὶ νοερὸν Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν, κ. τ. λ.

(*l*) *Haec quidem*] Magnam eſſe diſciplinae, quam *Heraclitus* profeſſus eſt, & ſapientiae Stoicae cognationem, equidem minime negaverim. *Cicero* jam hujus auctor eſt ſententiae *de natura Deor. Lib.* III. *Cap.* 14. *p.* 3067. *T.* IX. *Opp. Omnia veſtri ſolent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, ſequentes.* Id vero neſcio, an aeque ſit cognitum & exploratum, *Heraclitum* (I.) Deum ſeu aeternam mentem credidiſſe; & (II.) huic Deo genitricem naturam ſociaſſe, ex Dei voluntate corpora univerſa fingentem. Utrumque *Heraclito* hic tribuit *Cudworthus*, luculentius etiam infra in *Diſſ. de natura genitrice* §. 6. quo nil veretur inter hujus naturae patronos numerare *Heraclitum.* (I.) Atheus fuerit *Heraclitus*, nec ne, noſtra in primis aetate in controverſiam vocatum fuit. Cauſſam hominis ingenioſiſſime & erudite ornavit *Godofr. Olearius* binis *Diſſertat. de rerum geneſi ex mente Heracliti* §. 3. *ſ.* & *de igne rerum omnium principio ex mente Heracliti* §. 13. *ſ.* quae in verſione Latina *Hiſtoriae philoſophicae Stanleji* hodie exſtant. In primis docuit is, εἱμαρμένην ſive *fatum Heracliti* ipſum eſſe *Deum:* quo nomine multis veterum locis oſtendit Deum a Stoicis & aliis ſalutatum eſſe. Sed nec tamen omnibus ſatisfecit vir eximius: e quibus duos hic tantum nomino, gloria doctrinae & ingenii inſignes: *Petr. Baylium*, qui *Continuatione cogitat. de cometis Tom.* II. *p.* 495. *ſ.* philoſophiam *Heracliti* turpiſſimis inurere ſtudet maculis, & *Jo. Franc. Buddeum Theſibus de Atheismo & ſuperſtitione Cap.* 1. *p.* 82. *ſ.* Equidem, rebus omnibus expenſis, ſic ſtatuo: Si ex conſectariis aeſtimanda ſit doctrina *Heracliti*, de religione atque pietate ejus conclamatum eſſe. Ex eo enim, quod Deum ſubtiliſſimum eſſe ignem voluit, & fato quidem certa ratione conſtrictum, quidnam conſequatur, apertum eſt. Verum, ſi in ſe ſpectentur, quae de ſcitis & decretis ejus ad nos pervenerunt, non poſſe hominem apparet ex numero eorum ſine injuria exturbari, qui Deum qualemcumque, valde licet truncatum & parum perfectum, profeſſi ſunt. Certe videtur eſſe aliquid credidiſſe ſejunctum a corporibus hiſce craſſioribus, quod per ſe ſubſiſtat, quod vivat, quod intelligat, quod interire nequeat: quo & noſtros retulit animos. Dicta ſunt quaedam hac de re infra *ad Diſſert. de natura genitrice* §. 6. & plura ipſe *Cudworthus* attulit *Cap.* 4. *p.* 378. (II.) Aliter vero de eo pronuntiandum arbitror, an naturam idem genitricem eſſe aſſeveraverit. Equidem nihil video, ex quo conſtet, ſejunxiſſe eum rerum generationem ab ipſo Deo, & in aliam quamdam naturam Deo ſubjectam contuliſſe. E contrario, quemadmodum Stoici ipſum Deum, quem credebant eſſe, gignere ac procreare omnia ſibi perſuadebant; ita etiam *Heraclitus* ab ipſo Deo proficiſci, quae generantur, univerſa exiſtimavit. Infra quidem §. 6. *Diſſ. de genitrice natura* εἱμαρμένην ſeu fatum *Heracliti* hanc ipſam eſſe, quam ipſe animo informaverat, naturam effectricem, *Cudworthus* tuetur. Sed ex ipſa fati Heraclitei, quae apud *Plutarchum* & *Stobaeum Eclog. phyſ. L.* I. *C.* 1.

dam in orbe vi, qualis in plantis conspicitur, repetunt, discriminis caussa impietatem *Stoicam* vel *Pseudo-Stoicam* vocari posse commode, censeam.

§. XXIX. Vidimus, quinam ex philosophis, quotque modis Deum ipsum aggressi sint. Praeter hos, nil ego dubito, quin alii etiam omni memoria exstiterint impietatis professores, quos nec philosophia quaedam ad Deum lacessendum incitavit, neque ratio & ingenium ad inficiationem supremi Numinis deduxit, verum stultum quoddam & praeceps, quamquam audacissimum, consilium nihil omnino credendi, nisi quod ipsimet sentirent aut viderent, in nefariam hanc mentem impulit. Hoc ego genus non inepte *Atheorum Fanaticorum* familiam vocari posse putem. Quamquam omnes, quibus Deum visum est invadere, ad quodcumque demum genus pertineant, ne illis quidem, qui prae ceteris philosophiae atque rationis studiosi videri volunt, exceptis, certo sensu *Fanatici* & *Enthusiastae* rectissime nominantur. Nec enim, ut tam nefariam & impiam animo sententiam conciperent, perspicua & aperta quaedam rationis praecepta concitarunt homines, verum ὁρμὴ ἄλογος, *coecus quidam & rationis expers impetus.* Rebus videlicet eorum similiter comparatum est, ac si (*o*) inferior illa & *terrena natura & vita* mentes eorum perculisset, quam sacrae litterae τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, *spiritum mundi* appellant, & *spiri-*

C. 1. *p.* 2. legitur, definitione perspicuum est, fatum hoc illud ipsum esse, quod λόγον seu mentem, per universam rerum naturam commeantem, dixit *Heraclitus*, verbo, Deum ipsius, minime vero naturam ex praescripto Dei generantem. Lege plura hac de re differentem b. *Olearium loc. indic. p.* 853. & 860. *s.*

(*m*) *Boëthum*] *Diogenes Laërtius Lib.* VII. *Segm.* 143. *p.* 455. Βοηθὸς δὲ φησὶν οὐκ εἶναι ζῶον τὸν κόσμον. *Boëthus autem negavit, mundum esse animal.* Egit de hoc *Boëtho Aegid. Menagius Comm. in Diog. Laërtium p.* 316. Nescio vero, an hic recte sententiam eximii hujus Stoici exponat *Cudworthus.* Ex eo, quod mundum *Boëthus* negavit animal esse, concludit, ipsum Deum seu naturam aeternam rationis participem prorsus sustulisse, atque mundo nihil reliquisse, quam ejusmodi animam, qualis in plantis & arboribus cernitur. Sed ita non sensisse *Boëthum* ex eodem apparet *Laërtio*, qui *Segm.* 148. *p.* 459. Βοηθὸς δὲ, inquit, ἐν τῷ περὶ φύσεως οὐσίαν Θεοῦ τὴν τῶν ἀπλανῶν σφαῖραν. *Boëthus in libro de natura Dei substantiam fixorum siderum globum dixit.* Ergo Deum non plane negavit esse, etsi vim ejus, quod reliqui faciebant Stoici, non per totam fusam esse naturam, sed in globo siderum residere, diceret. Ex quo etiam intelligitur, quemadmodum hoc ejus dogma accipiendum sit, quo mundum animal esse negavit. Hoc videlicet sibi voluit, non Deum per totam rerum naturam intentum esse, sed ex astris vim genitricem a Deo in reliqua naturae rerum membra immitti.

(*n*) *Plinius Secundus*] Multi sunt inter viros eruditos, qui *Plinium* inter Dei contemtores referre non dubitant: de quibus lege *Jo. Franc. Buddeum Thesibus de Atheismo & superstit. C.* 1. *p.* 102. & *Jac. Frid. Reimmannum Historia Atheismi Lib. I. C.* 39. §. 2. *pag.* 283.

(*o*) *Inferior illa & terrena*] Haec terrena & inferior vita, qua Dei adversarios agi putat vir doctus, inferior est haud dubie facultas animi nostri. Assentiri enim videtur Platonicis, quos vitalem & rationis compotem animum multum sejunxisse constat. Viderint de hac sententia alii. Mihi monuisse satis erit, verba *Pauli* 1. *Cor.* 2. 12. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, parum opportune ad hanc opinionem trahi, *Spiritus* enim *mundi*, qui *spiritui Dei* hic opponitur, minime omnium est facultas quaedam animi aut vita terrena. Negat enim vir divinus, sese eam facultatem *accepisse:* ex quo apparet, cum non de insita quadam animi virtute loqui, sed de vi quadam aliunde hausta & accepta. Ista vero terrena *Cudworthi* vita insita quaedam virtus est mentis. Mihi quidem τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου videtur esse illa vis disserendi, loquendi, ratiocinandi, quam mundus suppeditat, verbo, ἀνθρωπίνη illa σοφία, *sapientia & eruditio humana*, quam toties vir sanctus hac epistola commemorat, quamque *Christi* legatos animare negat, *vs.* 4. 5. 6. 13. *&c.* Haec humana eruditio πνεῦμα, *spiritus* veluti quidam erat, qui philosophos & rhetores istius aetatis aptos & idoneos ad ceteris rectius & subtilius disputandum ac disserendum reddebat. Hoc ergo spiritu seque & socios regi, divinus vir negat, quos longe divinior quidam spiritus incitaret, ut verbis divinis loquerentur.

Z 2 (*p*) Ut

ritui ex Deo, τῷ πνεύματι ἐκ τοῦ Θεοῦ, opponunt. *Paulus* nimirum, quando: *Nos*, inquit, *non ſpiritum mundi accepimus*, *verum ſpiritum*, *qui ex Deo eſt*, id nos edocere videtur: Quemadmodum nonnulli homines a ſpiritu Dei agitentur & commoveantur, ſic alios e contrario per mundi ſpiritum, quae terrena illa vita eſt, urgeri & concitari. Atque ſuperiores quidem *Enthuſiaſtis*, ſi quidem vox vulgari notione, quae mali deſignat aliquid, capiatur, aggregare nefas foret. Namque Dei ſpiritus non eſt natura ratione vacua, ſed vel ipſa ratio, vel ejusmodi quid, quale *Ariſtoteles*, non ſecus ac ſi vaticinaretur, λόγου τι κρεῖττον nominat, *excellentius aliquid & divinius ratione*, *Plotinus* vero ῥίζαν τοῦ λόγου, *radicem rationis* dicit. Contra mundi ſpiritus ſeu vita terrena nil niſi fatuitas & dementia eſt. Qua qui concitari ſeſe patiuntur, ut Deum recuſent, illi, quantopere etiam alioquin a Fanaticorum delirationibus & Enthuſiasmo videantur abhorrere, nihilo tamen meliores ſunt illo hominum genere, quod afflatus & inſtinctus neſcio quis de ſtatu mentis dejecit, quosque fatalis quaedam, quamvis coeca, lumineque non minus, quam libertate capta, natura totos obſidet & agitat, atque, ut verbo eorum utar, *inflatos* reddit, ſic ut nihil ſanum & integrum, nil verae rationi conſentaneum, etiam in illis rebus, quae meditatione ſola perficiuntur, ab illis proficiſci queat. Sed & iidem pro Fanaticis habendi ſunt; quamquam vox haec nullis apta videatur eſſe, praeterquam illis, qui divinitatem quamdam agnoſcunt. Quotquot enim Deum negant, *naturae* ſunt, quam *coecam* merito *divam* appellaveris, *Fanatici*.

135 §. XXX. Quatuor adhuc enarravimus diſciplinas ſupremo Numini inimicas. Harum prima eſt *Hylopatica* ſive *Anaximandrina*, quae inertem & ſenſu carentem materiam rerum omnium aſſumit eſſe principium, atque ex formis ejus & qualitatibus, quas & gigni poſſe & deſtrui contendit, cuncta, quae conſpicimus, conflata eſſe, affirmat. Altera, *Democrito* auctore nata, rejectis formis, in figuras & atomos materiam infinite ſecat, ex quibus cuncta deinceps eſſe comparata perhibet. Quare *Atomicam* non male dixeris. Tertia Stoicis debetur ingeniis, quae toti huic univerſitati, quam corporibus unice contineri cenſet, naturam quamdam, artificioſe omnia machinantem, at ratione ſenſuque vacuam, praeponit. Quare *Cosmoplaſticam* hanc non inconcinne vocaveris impietatem. Extremum *Stratonis* occupat ſive *Hylozoitarum* ſententia, qui materiam omnem naturaliter & vita & efficientia eſſe praeditam ſtatuunt, at eamdem ſenſu, ratione, & conſilio privant. Plures Deum oppugnandi formas nusquam conſignatas litteris reperi. Atque certus prope ſum, plures, praeter has quatuor, diſciplinas vix, ac ne vix quidem excogitari ac confingi poſſe: cujus quidem mihi opinionis binae rationes ſunt. Primo, quotquot Deum eſſe negant, illi omnes corporibus unice naturam rerum concludunt, nec ullam ſibi rem, praeter materiam & corpus, obtrudi patiuntur. Sicut nemo unus inventus eſt adhuc, qui naturas corporis expertes eſſe putaret, & Deum tamen eſſe inficiaretur; ita nulla etiam apparet ratio, quae adducere poſſit hominem, qui men-

(*p*) *Ut nonnulli generis hujus*] Loquebatur ita tum temporis inter Anglos *Thom. Hobbeſius*, publicis negans ſcriptis, intelligere ſeſe poſſe, quid ſit Deus corpore ſolutus & liber. Lege *Appendicem* ejus *ad Leviathanem Cap.* 1. *p.* 345. & *Cap.* 3. *p.* 361. ubi inter alia; *Illi quidem, qui Deo puritatem tribuunt*, *recte faciunt: eſt enim honoroficum. Sed tenuitatem attribuere*, *quae gradus quidam eſt ad nihilitatem*, *periculoſum eſt.* Repeti ceterum hic ea velim, quae ſupra *ad Cap.* 2. §. 1. ſcripſimus. Adde, quae *Tobias Pfannerus* de illis, qui Deum inter Chriſtianos corporeum eſſe voluerunt, colle-

mentes a corpore abstractas in hac universitate versari fatetur, ut divinam naturam tollat. E contrario eadem, quae homines, ut Deum esse negent, incitat coeca & terrena incredulitas aut animi levitas & perversitas, trahere eos & allicere quoque debet, ut mentibus a corpore secretis litem moveant. Quemadmodum scilicet Medici morbi quoddam genus commemorant, quod *Hydrophobiam* appellant, quae eos invadere solet, quos rabiosi canis morsus ulceravit, efficitque, ut ab omni aqua quam diligentissime fugiant: ita, qui Deum negant, mirabili quodam malo afficiuntur, quod *Pneumatophobiam* non inepte dixeris. Ex quo fit, ut omnes spiritus naturasque corpore liberas stulte quidem & perdite, at vehementissime tamen, aversentur. Huic autem morbo alius quidam sociatus est, quem *Hylomaniam* recte nomines, cujus vis incitat homines, ut insano materiae amore inflammentur, eique tamquam unico suo Numini, sacra religiosissime faciant.

Deinde, licet omnes, qui Deum ferre nolunt, hanc universitatem corpoream totam esse, simul tueantur; haud omnes tamen, qui nil, praeter corpora, putant exsistere, cum Dei statim hostibus & contemtoribus sociare fas est. Aequitas enim & sana jubet ratio, ut ab iis hoc flagitium abesse judicemus, qui, tametsi ex materia constare omnia disputant, intelligentem tamen & sapientem naturam quamdam inesse in materia, totique universitati leges ferre, praecipiunt. Certum est, nullo non tempore tam imbecilli ingenio homines fuisse, qui animum a sensibus avocare non potuerint, Deumque propterea corporis expertem *Deum ex vocibus conflatum*, (p) ut nonnulli generis hujus solent loqui, aut inanem sonum, formulam nihil significantem, quae rem eamdem simul neget & affirmet, esse crediderint. At iisdem nihilominus, esse Deum aliquem, firmiter persuasum fuit, nec dubitavit eorum aliquis, quin toti huic universitati perfectissima & sapientissima natura, gubernatrix & moderatrix rerum omnium, praesit. Quare *ὕλην πως ἔχουσαν, genus quoddam materiae* Deum esse rati sunt. Cujus quidem familiae illi ceteris stupore videntur & inscitia praestare, qui Deum sibi persuadent partem esse tantum materiae via & consilio temperatae, eamque statura atque facie humana praeditam, quae, excellentissimo ingenio & singulari ratione praedita, reliqua omnia gubernet & administret. Placuit quondam haec sententia nonnullis ex ipsis Christianae religionis professoribus: at recentiori aetate omnem prorsus dignitatem & auctoritatem amisit. Quin etiam antiquiorum pilosophorum aliqui, etiamsi corporibus concluderent hanc universitatem, quemadmodum Stoici, pro ridiculo tamen eam commento habuerunt, atque cum indignatione & stomacho rejecerunt, 136
serio & graviter contendentes, (q) μὴ εἶναι Θεὸν ἀνθρωπόμορφον, Deum, etiamsi corpore is constet, qui humana tamen censeant esse specie, eos turpiter desipere. (r) *Xenophanes* in primis, qui carmine olim philosophiam complexus est, quam puerilis sit & absurda haec opinio, his versibus exposuit:

git *Systemate Theol. gentilis Cap.* 2. §. 19. *pag.* 77. *s.*

(q) Μὴ εἶναι] Haec *Clementis Alex.* de *Xenophane* verba sunt *Stromatum Lib.* V. *p.* 714.

(r) *Xenophanes*] Hi *Xenophanis* versus ne interirent, *Clemens Alexandr.* vetuit, apud quem exstant *Stromat. Lib.* V. *p.* 715. *Cudworthus* nec emendatissimos eos hic exhibuit, nec integros. *Tertium* enim omisit *versum*, qui in Latina, quam adjeci, versione expressius est:

Ἵπποι μέν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὅμοιοι·

Ἀλλ᾽ εἴτοι χεῖρας γ᾽ εἶχον βόες ἠὲ λέοντες,
Ἢ γράψαι χείρεσσι, καὶ ἔργα τελεῖν, ἅπερ ἄνδρες,
Καί κε Θεῶν ἰδίας ἔγραφον, καὶ σώματ᾽ ἐποίευν
Τοιαῦτ᾽, οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ὅμοιον.

—— Si manus bovi, manus apta leoni
Pingeret, atque hominum tractare adsuesceret artes.
Illa bovi similes superos similesque leoni
Fingeret: acer equus specie formaret equina:
Quisque suo proprium vestiret corpore Numen.

At in illis ex hoc genere, qui totum hunc mundum animatum esse credunt, Deum vero subtilissimam quamdam & aetheriam, at intelligentem, materiam, per totum orbem pertinentem, multo plus videtur esse dignitatis & perspicacitatis. Et jam ante Stoicos exstiterunt, qui huic opinioni faverent. (*s*) Τὸ πῦρ Θεὸν ὑπειλήφασιν Ἵππασος τε ὁ Μεταποντῖνος καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος. *Ignem Hippasus ille Metapontinus & Heraclitus Ephesius Deum esse putarunt.* (*t*) Utcumque est, neutros, nec Stoicos hos & *Heracliti* sectatores, nec *Anthropomorphitas* illos, inter eos referendos putamus, quibus Dei nomen exosum est. Crediderunt, esse Deum, sed infantum & puerorum modo, veramque sententiam ignorantia & imperitia miserrime corruperunt & adulterarunt.

Angustis ergo finibus universam eorum turbam circumscripsimus, qui Deum esse nolunt. Nullos enim primo ostendimus eis aggregandos esse, nisi eos, qui, quaecumque sunt, corporea esse dictitant: nec deinde omnes, qui sic sentiunt, propterea tanti criminis reos esse agendos, censuimus, verum eos ex his unice,
137 qui naturam quamdam intelligentem & rationis compotem praeesse huic naturae rerum negant. Scilicet, qui nefariis hisce sacris initiati sunt, quamcumque etiam probent & sequantur disciplinam, haec tamen scita consentientibus recipiunt suffragiis: Primam universitatis hujus caussam non esse naturam, in qua sensus, ratio, & consilium insit: quidquid vero ingenii, sensus, & rationis versetur in orbe, id ex aliis rebus natum & derivatum esse, conjungi vero, atque vicissim separari, gigni, & rursus corrumpi posse, quoniam materia certa ratione concreta & di-

Versu quarto pro ἰδίας evidens est legi debere ἰδέας. Reliqua omitto. Simillima prorsus huic pronuntiato *Xenophanis* sunt, quae *Cotta* disserit apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 27. *p.* 2919. *T.* IX. *Opp.* quo Epicureos reprimat, Deos contendentes forma esse ac specie humana: *Accessit ista opinio fortasse, quod homini homine nil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix & quasi sui sit lena natura? An putas, ullam esse terra marique belluam, quae non sui generis bellua maxime delectetur? —— An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius putaret, quam hominem, eam esse caussam, cur Deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?*

(*s*) Τὸ πῦρ] Haec verba ex *Clementis Alexandr. Protreptico Cap.* 5. *p.* 55. depromta sunt. Utrumque hunc philosophum ignem pro rerum omnium principio habuisse, plures veterum memoriae prodiderunt. At qui diserte scriptum reliquerit, ignem Deum ipsis esse visum, praeter *Clementem Alexandr.* & *Stobaeum Eclog. phys. Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 2. nullos recordor. Sed nec hi solum, verum omnes fere philosophi veteres, qui Deum esse professi sunt, *Pythagoras*, *Plato*, *Hippocrates*, Deum purissimum ignem aut igneum aliquid esse voluerunt, etiamsi eum corpore semotum dicerent. Proclive id esset multis de-

digesta omnem illam rationem producat: qua dissipata & dissoluta, simul affectiones illae ex eorum quidem sententia disjiciuntur & auferuntur.

§. XXXI. Jam si quis ita secum constituat, quaecumque hac rerum universitate continentur omnia, ea a corpore sive materia, sensus atque rationis omnis experte, profecta esse, eum istam materiam aut prorsus mortuam, inertem, omnique vacuam esse vita, oportet credere, aut talem ei vitae formam, qualem alii *vitam fictricem & seminantem*, alii *vitam naturalem* vel *perceptionem naturalem* vocant, attribuere. Superius si probet, rerumque omnium initium crassam, stupidam, & rationis inanem putet esse materiam, iterum vel formas & qualitates, ut expediat sese, adsciscere debet: quod quidem illi faciunt, qui *Anaximandri* via Deum adoriuntur: aut vero ad figuras & atomos confugiat, necesse est: quod Democriticae scholae alumni faciunt. Sin posterius eligat, atque materiam, unde cuncta prodierunt, vita valere genitrice tueatur, aut unam tantum ejusmodi vitam per totam materiae molem fusam esse, credere debet: quod si faciat, ad eorum referendus erit familiam, qui Stoicis argumentis & rationibus Deum oppugnant: aut vero sic habeat, oportet, omnem materiam per se vitam quamdam continere, seu naturam operantem, sensu licet & intelligentia carentem, nullamque idcirco materiae particulam esse, nullam rem, quae ob partium suarum continuationem totum vocari potest, quin peculiarem sibi atque propriam ejus generis vitam ambitu suo coërceat: quod qui censent, ad *Stratonis* gregem adjungendi sunt. Ex quibus omnibus apparet, fieri vix ullo modo posse, ut novum genus impietatis, praeter quatuor illa, quae commemoravimus, ab aliquo fingi & excogitari queat.

Hoc vero loco praecipuum illud discrimen, quo hae sectae, quibus cum ipso Deo bellum est, sejunguntur, denuo mihi inculcandum opinor esse, licet id superius jam attigerim. Quaedam nempe earum omni prorsus vita materiam in se spectatam exuunt, negantque, vitam quamdam, quae fingat & creet omnia, ab animali vita distinctam, in natura rerum inesse: quaecumque vero rerum universitatem constituunt, ea & generari & corrumpi dicunt, ipsa tamen materia, omnibus destituta qualitatibus, (ὕλη ἄποιος) sive corpore solido excepto. Ex quo efficiunt postea, quidquid est in orbe vitae, cujuscumque demum sit naturae & indolis, id generationi pariter & corruptioni obnoxium esse, sive ex nihilo educi, & ad nihilum vicissim redigi. In hac illi sunt sententia, qui se *Anaximandri* & *Democriti* parti-

declarare testimoniis. Verum, ne nimius videar, id tantum cogitare nunc jubeo, igneas omnibus fere visas fuisse animas, qui immortalitatem illis dederunt, & simul ex coelesti aetherioque igne sive Deo derivatas, ad quem, dissoluto corpore, rursus essent reversurae. Quid? quod *Aristoteli Cicero* hanc assignat sententiam *de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 2899. *Coeli ardorem Deum dicit esse, non intelligens, coelum mundi esse partem.*

(t) *Utcumque est*] Non repugnabo, si quis clementiorem de illis opinionem sequi velit, qui Deum naturam esse censent ratione praeditam, & per universitatem hanc intentam; quamvis talia ex hoc dogmate consectaria fluant, quae divinam plane naturam tollunt. At dispiciendum tamen maxime arbitror, quando de his quaeritur, utrum Deo illi, quem ementiuntur, libertatem relinquant, an vero fati & necessitatis cum legibus alligent. Hoc si faciant, Deumque decernant agere necessario, quidquid etiam de sapientia & potentia Dei dictitent, in Atheorum tamen eos referendos esse familiam, judico. Dei enim sublata libertate, omnem pietatem & religionem, omne justi & injusti discrimen, ipsum denique Deum, vere & proprie sic dictum, tolli, necesse est. Ante igitur, quam plane secundum *Heraclitum* & Stoicos judicetur, id disquirendum mea sententia foret praecipue: utrum hi philosophi Deo fatum adjunxissent, an vero libertatem ipsi reliquissent.

(v) *Non*

tibus addixerunt. Verum reliquae factiones, quas Stoicorum & Stratonicorum nominibus appellavimus, hac in re cum illis dissentiunt, quod vitam aliquam, natura huic universitati insitam, ac in materia ipsa inhaerentem, quae nec oriatur, nec occidat, rerum omnium caussam & initium esse, disputant. Quamquam huic vitae omnem rationem, sensum, & consilium eripiunt, unicamque fingendi & creandi potentiam relinquunt. Etenim omnes, qui divinam rationem sublatam cupiunt, duo ista, quae jam ante diximus, constanti consensione probant; Primum, nullam esse in hac rerum universitate rem vere exsistentem, praeter corpus & materiam: deinde, omnem vitam animalem, omnem sensum & perceptionem, omnem denique intelligentiam & rationem gigni, & vicissim destrui, ex nihilo gradatim & sensim oriri, & ad nihilum rursus redire.

138 §. XXXII. (v) Non sum ego nescius, fuisse, qui, quoniam fortassis non nimis male cupiebant illi generi, quod contra Deum pugnat, de materia & sentiente & rationis compote nonnumquam verba facerent. Videntur hi triplicis generis materiam in hac rerum natura sibi animo concepisse, quae, tametsi genere differat inter se, ex infinito tamen tempore per se talis, qualis nunc est, exstiterit, *sensu* nimirum *vacuam*, *sentientem*, & *rationis participem*: non secus ac si rerum haecce universitas ex certa quadam triplicis materiae hujus temperatione, confusione, & conjunctione, post diuturna in tenebris certamina, per se sine Dei ope nata esset, hominesque & animalia eumdem omnino ortum habuissent. Verum quis tam hebes est, quin statim videat, totam hanc sententiam prorsus esse futilem & commentitiam? Nemo enim unus mortalium tam perspicax est, ut, quibus de caussis haec inter materiam differentia exstiterit, aut qui factum sit, ut haec quidem pars materiae sentiens, illa rationis compos, ista sensu vacua fieret, vel divinando consequi valeat. Parum mihi exercitati videntur patroni hujus opinionis, nec, quidnam caussam illam, quam adjuvare cupiunt, contineat, intelligere. Suae male existimationi consulunt, dum illis favere student, qui Deum ex animis evellere humanis conantur. Namque primo, si haec certa sit opinio, credendum est, nullam omnino vitam vel oriri in animalibus, vel exstingui, quum vel generantur, vel moriuntur, sed conjungi tantum in illis, & separari rursus. Igitur id, quod homines facit & constituit proprie, aeternum erit, & ab omni corruptio-

(v) *Non sum ego nescius*] Haec, nisi me animus meus fallit, in *Robertum Fluddum*, Medicum, fratresque Rosaecrucios dicta sunt, quorum philosophia tum temporis multorum sermonibus ferebatur, nec paucis, tamquam unice divina, ut hodie, placebat. Qui vel *Petri Gassendi Examen philosophiae Fluddanae* legerit *T.* III. *Opp.* is sentiet facile, quanta hujus generis inscitia sit in explicandis naturae rerum rationibus, nec ignorare poterit, quam recte *Cudworthus* materiam ab illis somniari ratione sensuque praeditam scribat. Rectiusne de homine sentiri potest, quem docuisse notum est, *lucem & tenebras* duo esse rerum omnium principia, illam rerum animatarum, has inanimatarum, disertisque verbis praecepisse, *animam & vitam ex sole in haec inferiora quotidie impluere*? Nomen hominis & sociorum cur reticeret *Cudworthus*, hanc sine dubio caussam habuit, quod in ipsa Cantabrigiensi academia tum viverent, qui bene erga *Fluddum* affecti erant, nec ipse *Henr. Morus*, quo familiari & necessario utebatur, prorsus eum spernendum existimaret. Addendum tamen mihi est: (I.) quaedam ab eo assignari huic generi, quae longe tantum consequutionis ex ejus scitis eliciuntur: (II.) nullo verisimile modo id videri, quod hic praetereundo innuit vir doctus, *Fluddum* cum sociis Dei contemtoribus auxilium praeceptis suis ferre voluisse. Quamquam non *Cudworthus* modo, sed alii quoque maximi nominis philosophi, *Gassendus*, *Marinus Mersennus*, *Franc. Lanovius*, recta via opiniones *Fluddi* ad summam erga Deum impietatem stabiliendam duce-

tione prorſus liberum. Id autem idem eſt, ac ſi dicat aliquis, mentes omnes ab omni aeternitate exſtitiſſe, & aeternum permanſuras eſſe: quam tamen ſententiam omnes, qui contra Deum ſtant, eumque rebus humanis exemtum volunt, aeque deteſtantur & fugiunt, atque ipſum Deum. Deinde, quidnam habent, qui ſic ſentiunt, quo doceant, fieri non potuiſſe, ut, perinde ac ſentiens & rationis compos materia, divina quaedam etiam, ſapientiſſima, & per ſe conſtans materia ab omni aevo exſiſteret? Quare nihil omnino firmamenti in ejusmodi opinione ad roborandam impietatis cauſſam poſitum eſt. Quotquot vero tamen nefariae illius diſciplinae, quae Deo inſidiatur, rationem perſpectam habent, cunctisque ejus tenebricoſis & retruſis initiati ſunt myſteriis, illi omnes, id quod jam monitum eſt, uno profitentur ore, omnem vitam animalem, & cum ſenſu rationeque conjunctam, omnes animos, omne denique, quod ab animantibus reliquis ſejungit hominem, gigni ex materia, & in eam diſſolvi viciſſim, aut potius ex nihilo creari, & in nihilum quoque reverti.

(*x*) Accepimus etiam, eſſe genus quoddam Atheorum, quod ab aſtris petit auxilium, incredibilique armatum audacia, rerum omnium initia a retruſis & occultis ſiderum qualitatibus & virtutibus derivat, ſicque cuncta infra lunam cadere & evenire affirmat, ut vel conjunctiones vel oppoſitiones ſiderum coelique affectiones flagitant, modus licet obſcurus plane ſit, nec ulli hominum cognitus. 139
Verum hanc familiam omnis plane fugit ratio. Nec enim ſiderum illorum rationem & naturam declarat nobis, aut, ſintne animalia, nec ne, explicat, neque, unde nata ſint & genita, indicat. Quod quidem poſterius ſi ita tentarent explanare, ut Dei ſolent & debent adverſarii, certe ad extremum uni ſeſe ex diſciplinis, quas antea propoſuimus, adjungere deberent. Quapropter ne dignos quidem hos eſſe homines arbitror, quorum aliqua ducatur ratio. Hoc unum tantum animadverti velim, eos, qui coeleſtia corpora praeter modum reverentur, ſic ut ſtellas minores eſſe Deos credant, ſolem autem ſupremum omnium totiusque mundi regem & moderatorem, eumdemque ſumma ſapientia & intelligentia praeditum, quam ſententiam *Cleanthes* quodammodo fovit, non tam in contemtoribus & hoſtibus eſſe Dei numerandos, quam in ſtolidis verae de Deo doctrinae corruptoribus, qui ad idolorum cultum gentiumque delirationes turpiter defecerint. Quae omnia qui ſecum diligenter ponderat, is ei facile aſſentietur, quod diximus: ſi a

qua-

cere, publice ſcriptum reliquerunt.

(*x*) *Accepimus etiam*] Fuiſſe jam inter antiquiores philoſophos ejusmodi homines, qui, tametſi Deum eſſe negarent, mirabilem tamen ſideribus efficacitatem in homines & totam univerſitatem tribuerent, ſingulare illud exemplum oſtendit ſenis illius, quod vetuſtus ſcriptor *Recognitionum Clementis Lib.* VIII. *Cap.* 2. *p.* 566. *T. I. Patr. Apoſtol.* producit. Is enim ita *Petrum* alloquitur: *Neque Deus eſt, neque cultus hic aliquis eſt, neque providentia in mundo; ſed fortuitus caſus & Genesis agunt omnia: ſicut ego ex me ipſo manifeſtiſſime comperi, in diſciplina Matheſeos prae ceteris eruditus.* Minus igitur incredibile videri debet exemplum *Coſmi Ruggerii*, ſceleratiſſimi hominis, qui praedictionibus & vaticinationibus ex aſtris in primis operam dedit, Deumque tamen & daemones eſſe, ſine circuitu negavit. Vid. *Baylii Dictionaire Tom.* III. *p.* 2499. *Not. D.* Non multum ab hac diſtare videntur ſententia, qui religionum ortum & interitum aſtris unice adſcribunt. Fuit Saeculo XV. *Didacus* quidam *Gomes* in Hiſpania, qui *Jeſum Chriſtum habuiſſe ſpiritum Mercurii, Mahometem ſpiritum Martis, Abrahamum Saturni*, rejecta omni vera religione, non impie minus, quam ſtulte, decerneret. Vid. *Alph. de Spina Fortalitium fidei Lib.* II. *Conſiderat.* 6. *fol.* 30. De *Cardano*, *Vanino*, & aliis, qui recentiori aetate ineptiis & flagitiis ejusmodi ſeſe contaminarunt, ſileo. Recte vero *Cudworthus* indignum eſſe hoc genus, quocum ſerio certet vir ſapiens, quum ipſum, quid ſibi velit, neſciat, concludit.

Aa (*y*) *Ari-*

quatuor illis Deum oppugnandi formis abeas, *Anaximandri*, *Democriti*, *Stratonis*, & *Stoïcorum*, quas saepenumero commemoravimus, vix ullam aliam, quae divinae officiat naturae, rationem ab homine quoquam inveniri & aperiri posse.

§. XXXIII. Pergo ad aliud quoddam, quo nefariae hae sectae, quas diximus, disjunguntur, discrimen, quod, ut alia quoque ratione totam cohortem distribuere liceat, efficit. Principio constat jam, omnes hos impiorum ordines, nisi suis ipsimet scitis adversari, & res jungere velint universo genere sejunctas, non posse non fateri, fato fieri omnia, quamvis de natura & rationibus fati hujus inter se dissentiant. *Epicurus* quidem libertatis humanae caussam suscepit tuendam; sed nihil evidentius est, quam invitis id hominem fecisse fundamentis, quae jecerat, disciplinae suae. Et hoc ipsum mihi in toto hoc opere cum primis est propositum, ut eorum de mundi hujus ortu & constitutione sententiam vanitatis convincam, qui cuncta immutabili necessitatis lege ferri, cum aliis rationibus impietate plenis, tum potissimum legibus freti machinalibus, persuadere cupiunt hominibus. Licet vero nullus Deum possit inficiari, nisi idem necessitatem & fatum introducere velit in orbem; non unum tamen idemque omnes hujus generis fatum sibi fingunt, sed in duas discedunt vias. Quidam omnem necessitatem a sola materia inerti & vita vacua repetunt: quae quidem illa est necessitas, quam vulgo *necessitatem materiae*, ὑλικὴν ἀνάγκην, appellant, *Aristoteles* vero *absolutam rerum omnium necessitatem* vocat. Verum alii vitam aliquam genitricem fingunt, quam fato assignant: quam idem (y) *Aristoteles hypotheticam necessitatem* nominat. Ordinis Democritici & Anaximandrini Athei necessitati materiae sive absolutae favent universi, quamquam dispari ratione, quum illi qualitatibus, hi legibus mechanicis ad rem suam abutantur. Stoicae vero & Stratonicae familiae sodales alterum necessitatis genus, quod *hypotheticum* dicunt, amplectuntur.

Est & alia inter utrumque hoc genus necessitatemque, quam probant, eaque non levis, differentia. Superiores nimirum, etsi res omnes necessitati parere dicant, simul tamen casu & fortuito cuncta fieri praecipiunt: quae quidem duo quo
140 minus conjungantur, nulla plane impedit ratio. (z) *Plato*, quidnam vere sentiant, apte his verbis expressisse videtur: Πάντα τῇ τύχῃ ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. *Res omnes, necessitate jubente, fortuna & temeritate duce, inter se miscentur & confunduntur.* Ista enim, quam rerum omnium caussam faciunt illi philosophi, natura & necessaria simul est & fortuita. Dissimilis posteriorum est sententia: qui, tametsi primum universitatis hujus principium necessitati cuidam alligant, casu tamen illud & temere moveri negant, sed ratione, via, & ordine procedere disputant. Stoici nihil plane loci fortunae & casui reliquum faciunt, verum omnia uni genitrici naturae, quae toti praesideat orbi, regenda & temperanda committunt. Quibus *Stratonici* ex parte assentiuntur, quos constat tantum in producendis universis rebus fortunae, quantum

(y) *Aristoteles*.] Parum abest, quin ita esse negem, *Aristotelem* umquam distinctioni necessitatis in *absolutam* & *hypotheticam* hanc vim subjecisse, ut illa voce *necessitatem materiae*, hac *necessitatem naturae cujusdam genitricis* designaret. Illis certe in locis, ubi ex instituto de necessitate disputat, nullum hujus rei vestigium occurrit. Vid. *Analytic. posterior. Lib.* II. *Cap.* 11. *p.* 243. *T.* I. *Opp.* & *Metaphys. Lib.* V. *Cap.* 5. *p.* 324. *T.* IV.

(z) *Plato*] Lege *Librum* X. *de legibus p.* 666. ubi inter alia Atheorum aetatis suae hanc esse perhibet sententiam: Πάντα ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. *Contraria contrariis, duce fortuna, convenisse, & necessario contem-*

tum virtuti generanti, adſcribere, & ex utriusque permiſtione rerum univerſitatem ortam eſſe, defendere.

Atque hinc tam eos, qui Deum eſſe negant, quam qui profitentur, voci *naturae* non unam, ſed duplicem ſubjicere poteſtatem, intelligitur. Quam ego rem vix aptius, quam *Balbi*, Stoici, quem (*a*) *Cicero* loquentem inducit, verbis exponere potero: *Alii naturam cenſent eſſe vim quamdam ſine ratione, cientem motus in corpore neceſſarios; alii autem vim participem ordinis, tamquam via progredientem, cujus ſolertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex conſequi poteſt imitando. Seminis enim vim eſſe tantam, ut id, quamquam perexiguum nactumque ſit materiam, qua ali augerique poſſit, ita fingat & efficiat in ſuo quidque genere, partim ut per ſtirpes alantur ſuas, partim ut movere etiam poſſint, & ex ſe ſimilia ſui generare.* Addam, quae paullo poſt idem diſſerit: *Sunt, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus: ſed quum dicimus, natura conſtare adminiſtrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohaerendi natura; ſed ut arborem, ut animalia, in quibus nulla temeritas, ſed ordo apparet & artis quaedam ſimilitudo.* Duplex haec diverſaque vocabuli naturae notio aliam nobis viam ſuppeditat quatuor, quas antea deſcripſimus, diſciplinas, ad Deum tollendum comparatas, diſtribuendi. Aliae nimirum earum primordia rerum omnium naturae cuidam fortuitae ac temeritatis plenae accepta referunt, quae nec artis aliquid, nec ordinis & rationis habeat. Aliae vero vim quamdam in materia ordinis compotem certa via & ratione res omnes perficere arbitrantur, quae tamen ipſa ſenſus & conſilii indigeat. Hae Stoicam & Stratonicam, illae Democriticam & Anaximandrinam diſciplinam ſequuntur.

Qui caſum & fortunam in hac rerum natura procreanda cuncta ſibi perſuadent effeciſſe, resque omnes, ſi unam demas materiae ſubſtantiam ſive corpus ſolidum, (ὕλη ἄποιος) & gigni poſſe & corrumpi judicant, hi, quod jam ante animadvertimus, licet ipſam aeternam velint eſſe materiam, mundi tamen aeternitatem perpetuamque ſtabilitatem, niſi a ſemet ipſis deſciſcere velint, tueri nequeunt. Quapropter & (*b*) *Democriti & Anaximandri* familia mundum profitetur factum eſſe, & certo tempore interiturum, (γενόμενον καὶ φθαρτόν.) Idque ipſum commovit *Lucretium*, ut tantum diligentiae poneret in mundi hujus tam novitate, quam futura diſſipatione & diſſolutione demonſtranda.

(*c*) *Totum* (inquit) *nativum mortali corpore conſtat.*

Sed quem perennitati mundi in placitis ſuis denegant locum hae binae impiorum familiae, illum alii ſententiae aeque portentoſae & ſtolidae viciſſim aperiunt, dogmati nimirum de infinitate mundorum: ἀπειρίαν vocant κόσμων. Nec enim tantum infinitos mundos in illo ſpatio, quod hunc noſtrum orbem jam occupare

temperata fuiſſe. Ita & *Laërtius Democriti* exponit ſententiam *Lib.* IX. *Segm.* 44. 45. *p.* 573. Ceterum confer, quae ſupra *ad* §. 13. monuimus, quo negare videtur id, quod hic concedit, vir doctiſſimus.

(*a*) *Cicero*] *De natura Deorum Lib.* II. *Cap.* 32. *p.* 3001. *T.* IX. *Opp.* Non integra hic exhibentur *Ciceronis* verba, ſed brevitatis cauſſa omittuntur hinc & inde quaedam.

(*b*) *Democriti & Anaximandri*] De illo vid. *Laërtius Lib.* IX. *Segm.* 44. *p.* 573. de hoc *Lib.* II. *Segm.* 1. 2. *p.* 78. 79.

(*c*) *Totum*] *Lucretius Lib.* V. *vſ.* 322. *p.* 268.

141 pare videmus, certis intervallis & olim exſtitiſſe, & futuro aevo exſtituros eſſe, praecipiunt, verum etiam una innumerabiles omni aetate mundos per totum immenſum & infinitum, quod animo concipimus, exſiſtere docent.

(*d*) Scio, non deeſſe, qui, quoniam ad Deum tollendum proclives ſunt, aliam elabendi viam quaerant, praeſentemque mundi formam & conſtitutionem & ab omni aeternitate fuiſſe, & ad infinitum tempus, natura ordinis & artis compote, licet a ſenſu & ratione relicta, eam adminiſtrante, permanſuram eſſe, contendant. Nec id mirum. (*e*) Sacrae dudum litterae praeſignificarunt, fore, ut ejusmodi hominibus ultima in primis, quae vivimus, orbis noſtri tempora abundarent. *Venient extremis temporibus irriſores, in ſuis ipſorum cupiditatibus incedentes, & dicentes: Ubi eſt pollicitatio adventus ejus? Nam ex quo patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.* Quae hoc dictum claudunt, verba ad Judaeorum accommodata ſunt vulgarem opinionem. Ceteroquin enim hi impietatis conſulti coepiſſe & creatum eſſe mundum negant, resque omnes, ut nunc ſeſe habent, ita ſeſe ex omni habuiſſe aeternitate, cenſent, Nihil a nobis fingi hic, ex illis, quae divinus vir ad refutandos hos cavillatores addit, intelligi, neceſſe eſt. *Illud enim volentes ipſos fugit, coelos jam olim exſtitiſſe per Dei ſermonem, & terram ex aqua & in aqua conſiſtentem. Quamobrem is, qui tum erat, mundus aquis inundatus periit. Qui vero nunc ſunt, coeli & terra eodem ſermone reconditi aſſervantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.* (*f*) Certe evidens eſt, inter illos, qui noſtra aetate divinam tollunt naturam, quosdam Fanaticorum integumentis impietatem ſuam occultare, tametſi nullum extra ſemet ipſos vel Deum vel Chriſtum eſſe putent. Hinc, quae de extremo judicio mundique conflagratione memoriae prodita ſunt a ſacris ſcriptoribus, myſticis contaminant interpretationibus, aut rectius ita pervertunt, ut nihil ſignificent, neque profanis impiae cohortis conſiliis obſtare queant. Sed hoc genus, ſi ratione velit contendere, cum altera earum, quas diximus, familiarum ſocietatem poſtremo inire debebit. Nam aut unam quamdam vim & naturam, via in formandis rebus omnibus & conſilio progredientem, totam hanc rerum naturam adminiſtrare, fatebitur: aut vero vitam natura ineſſe in materia, praedicabit. Igitur ſupremi Numinis loco altera illis erit naturarum, de quibus antea diximus. Nihil enim eſt in utraque, quam memoravimus, diſciplina, quod impediat, ne

(*d*) *Scio, non deeſſe*] Et qui, quaeſo, id ignorare poterat vir doctiſſimus? *Ariſtotelem* enim & plerosque Peripateticorum, in vulgus notum eſt, in hac fuiſſe ſententia, nec natum eſſe, nec interiturum umquam hunc mundum. Vid. *Petrus Gasſendus Phyſic. Sect.* I. *Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 162. *Jac. Thomaſius de Stoica mundi exuſtione Diſſ.* IV. *p.* 58. & alii. Plures ita haud dubie ſenſerunt philoſophorum veterum. Hinc video, *Manilium* in *Aſtronomico Lib.* I. *vſ.* 56. *p. m.* 5. inter philoſophorum de mundo ſententias hanc, ac ſi praecipua eſſet, primo commemorare loco:

> *Quem ſive ex nullis repetentem ſemina rebus,*
> NATALI QUOQUE EGERE *placet, ſemperque fuiſſe,*
> ET FORE, PRINCIPIO *pariter* FATO*que carentem.*

(*e*) *Sacrae Litterae*] 2. *Petr.* III. 4. ſ.

(*f*) *Certe evidens eſt*] Quosnam proprie hic increpet vir doctus, me quidem praeterit. At inter Fanaticos, quibus tum temporis adhuc abundabat Anglia, fuiſſe certum eſt, qui ſacras Litteras ἀλληγορίαις penitus obſcurarent, & a recto ſenſu abducerent. Nec omni aetate exſtitiſſe philoſophos ignotum eſt, qui, ne ſacer Codex nimis alienus a commentis ſuis videretur, corticem ſeu litteram ejus eſſe deferendam, & medullam eruendam, contenderunt. Ipſe *Bened. de Spinoſa* hoc nomine *Maimonidem* caſtigavit, quod non dubitaverit ſacras Litteras violenter torquere, ut idem, quod ipſe, docere viderentur. Vid. *Tractat. theol. politicus Cap.* 7. *p.* 99. 100. Quamquam in id vitium ipſe poſtea homo impius incidit, quum ea, quae de Servatoris noſtri reſurrectione & aliis rebus ſacri tradunt ſcriptores, *ad litteram eſſe capienda*, ineptiſſime negaret. Vid. *Opera* ejus *poſthuma Ep.* XXIV. *p.* 456.

ne mundus ab ejus defenſoribus & fuiſſe ab aeterno & perpetuo futurus credatur. At poſterior tamen, quam *Hylozoitarum* vocamus, quoniam vitalem materiae vim cum caſu & fortuna ſociat, numquam fieri poſſe credit, ut magnum hoc totius orbis aedificium ex omni parte unam eamdemque formam perpetuo ab omni aeternitate ad infinitum tempus ſine ulla viciſſitudine conſervet & retineat; tametſi concedere queat, nervos, quibus res univerſae continentur, praecipuos mutari numquam poſſe, certumque ordinem atque rerum diſtributionem in hac univerſitate conſtanter manſuram eſſe. (g) *Strabo Stratonem* narrat *Phyſicum* perhibuiſſe: 142
Pontum Euxinum initio ad Byzantium os nequaquam habuiſſe, flumina vero in ipſum irrumpentia violenter aperuiſſe, deinde aquas in Propontidem & Helleſpontum excidiſſe: idem in noſtro eveniſſe mari. Ibi enim ad columnas (Herculis,) *quum mare amnibus impleretur, effractum eſſe tranſitum. Magnam idcirco continentis partem quibusdam temporibus inundatam, & rurſus detectam exſtitiſſe.* Quod ſi ita eſt, dubitare nemini licebit, eumdem *Stratonem* docuiſſe, in majoribus hujus orbis partibus pares ſemper converſiones & viciſſitudines contigiſſe.

Secus ſeſe res habet, ſi de iis quaeſtio ſit, qui, Stoicis ſuffulti decretis, ſupremum Numen adoriuntur, totamque rerum univerſitatem ab una gubernari natura, quae fingendi valeat potentia, exiſtimant. His quod obſtet, nihil eſt, quo minus & aeternum eſſe mundum putent, & ſimul certo omnia & conſtanti curſu ferri, ſemperque latum iri, praecipiant. Sic *Plinius Secundus* ſenſit, qui, ſi modo ullam in philoſophando rationem ſequutus eſt, huic aggregari debet familiae. (*) *Mundum*, inquit, *& hoc, quod nomine alio coelum appellare libuit, (cujus circumflexu reguntur cuncta) Numen eſſe, credi par eſt, aeternum, immenſum, neque genitum, neque interiturum.* —— *Idem rerum naturae opus & rerum ipſa natura.* Ad quae verba, non poſſum, quin praeteriens obſervem, eos etiam, qui talem eſſe Deum negant, qualem credere par eſt, naturam nempe ſapientiſſimam & ſumma ratione praeditam, quae totum adminiſtret orbem, Dei tamen ſimulacrum quoddam ſibi effingere animo, quod nec gigni queat, nec interire. Scilicet vel ipſum mundum, vel vim ordinis participem, quae cuncta procreet, licet ipſa, quid agat, neſciat, in veri Dei locum ſufficiunt. Ceterum hic ipſe *Plinius*, uti, Stoicorum fretus praeceptis, contra *Democriti* & *Anaximandri* familiam pro aeternitate & ſtabilitate mundi pug-

(*) Hiſtoriae natural. Lib. II. C. 1.

p. 456. Hoc ipſum *Spinoſae* exemplum propterea placuit afferre, ut nil temere a *Cudwortho* dictum eſſe appareret, quum homines a Deo & religione omni averſos integumentis Fanaticorum flagitia ſua occultare ſcriberet.

(g) *Strabo*] *Geographiae Lib.* I. *p. m.* 46. 47. Rectiſſime hic obſervatum eſt, eos, qui aeternum eſſe mundum cenſent, haud tamen ideo converſiones & viciſſitudines omnes naturae rerum tollere, aut formam mundi nullo umquam tempore mutatam eſſe, decernere. Potuiſſet id exemplo ipſius firmare *Ariſtotelis Cudworthus*; qui quum mundum generatim neutiquam diſſolutum & deſtructum iri contenderet, haud tamen his vel illis mundi partibus exitium & cladem imminere negavit. Inſpici velim in primis *Libri* I. *Meteorologicorum Cap.* 14. *pag.* 770. *T.* I. *Opp.* quo non eadem telluris loca aut aquis ſemper oppleta aut arida eſſe, ſed ubi mare nunc eſt, illic terram naſci poſſe, & ubi terra, ibi mare exſiſtere poſſe; amnes etiam alio commigrare, & alia ejusmodi bene multa diſputat. At haec tamen omnia negat ſententiae ſuae de mundo non perituro repugnare: partibus enim mutatis, totum tamen integrum & immutabile permanere. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη τοῦ ὅλου γίγνεσθαι μέν τινα μεταβολὴν, μὴ μέντοι γένεσιν καὶ φθορὰν, εἴπερ μένει τὸ πᾶν· *Neceſſe quidem eſt, mundi quamdam mutationem fieri, non vero ortum aut interitum, quoniam totum manet integrum, l. c. p.* 773. Omnes certe ſic ſentire oportet, qui vel pertinaciſſime pro mundi pugnant aeternitate, niſi mente capti aut ſenſibus videri velint.

 (h) Boe-

pugnat, ita, ut eorumdem *ἀπειρίαν κόσμων* seu *infinitatem mundorum* interimat, unum esse tantummodo mundum, eumque finitum, ponit. Similiter nobilem Stoicum, (*h*) *Boëthum*, quem *Laërtius* perhibet negasse, mundum esse animal, aut omnino Deum esse, (haec enim duo idem tum temporis significabant) simul contendisse accepimus, mundum ab aeterno exstitisse, nec umquam esse periturum, secus atque disciplina vulgaris & usitata Stoicorum ferebat. Idque *Philo* etiam in *Libro περὶ ἀφθαρσίας κόσμου*, *de mundo incorruptibili*, memoriae prodidit.

143 Nihilo tamen minus aliquos hujus generis idem, quod ceteros putasse Stoicos, qui Deum profitebantur, non dubitem, infinitam mundorum multitudinem certis intervallis & olim ortam esse, & jam occidisse, nec fieri secus posse, quin terrae exustiones certo tempore contingerent. Has tamen omnes conflagrationes & conversiones stupidae ejusmodi & nil sentientis naturae, qualis in satis est & stirpibus, administrationi unice tribuebant. In hanc nos adducit *Seneca* sententiam eo loco, (*i*) quem supra attulimus, quo hujus contra Deum disputandi rationis meminit. *Nam si vel certum sit*, inquit, *plantae similem esse hunc mundum*, *sive a natura quadam consilii experte*, *at augendi & procreandi potentia instructa*, *regi atque gubernari*; *id tamen non impedit*, *ne ortu quodam generatus & exitio obnoxius habeatur* (ab initio ejus usque ad exitum:) *nec idem obstat*, *quo minus certa quadam & constanti lege ab ortu ejus ad interitum administrari omnia putentur*, *ipsaeque illae eluviones & exustiones terrarum*, *quae nonnumquam evenerint*, *vel eventurae sint in posterum*, *a naturae ejus moderatione & gubernatione proficisci judicentur.* Sed haec ita tamen volebant accipi, ut in illis mundorum conversionibus & circuitionibus, quas certis non posse non temporibus evenire statuebant, cuncta essent *ἀπαράλλακτα*, seu prorsus illis, quae ab infinito tempore fuissent, futuraque essent in omnem aeternitatem, aequalia. Qua quidem de re copiosius alias exponemus.

§. XXXIV. Ceterum quatuor istae, quas adhuc descripsimus, adversus Deum disputantes familiae tot intestinis litibus agitantur, ut in mutuas singulae caedes & vulnera ruant, neque male regnum tenebrarum in semet ipsum saeviens appellari queant. Quanta Deum omnes contentione oppugnant, tanta in semet ipsas invicem indignatione ardent. Quamobrem, si placeret, uberiori impietatem adversus Deum reprimendi labori supersedere, atque quatuor illas sectas inter se committere tantum, ut mutuis caderent telis & ictibus, possemus. Principio, quae *Democriti* & *Anaximandri* deditae sunt scitis, sectae Stoicae & Stratonicae scho-

(*h*) *Boëthum*]. Vide, quae de hujus sententia supra diximus *ad* §. 29. Ex quibus patebit, nullo jure deteriorem ceteris existimari Stoicis *Boëthum*, aut inter Dei contemtores referri. At pro mundi Stoicum hunc aeternitate stetisse, relictis exustionibus, *Philo* auctor est *Libro* hic *indicato p.* 947. Βοηθὸς γοῦν καὶ Ποσειδώνιος καὶ Παναίτιος, ἄνδρες ἐν τοῖς Στωικοῖς δόγμασιν ἰσχυκότες, ἅτε θεόληπτοι, τὰς ἐκπυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες, πρὸς θειότερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου παντὸς ηὐτομόλησαν. *Boëthus*, *Posidonius*, *Panaetius*, *viri Stoica doctrina valentissimi*, *tamquam correpti Numine*, *omissis exustionibus & instaurationibus*, *transfugerunt ad divinius de mundi incorruptibilitate placitum.* Interjectis nonnullis, *Philo* quoque *p.* 952. *Boëthi* affert argumentationem, qua persuaderi sibi passus est, mundum aeternum esse. In ea hoc primum locum, quod omittere nequeo, occupat: *Si mundus esset genitus*, *aut interiturus est*, *de nihilo fiet aliquid*; *quod nemo Stoicorum probat.* Εἰ γεννητὸς καὶ φθαρτὸς ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι γενήσεται· ὅπερ καὶ τοῖς Στωϊκοῖς ἀτοπώτατον εἶναι δοκεῖ. Ceterum, hanc ipsam si legisset *Boëthi* demonstrationem *Cudworthus*, multo de homine sensisset benignius, nec a se impetrasset, ut crederet, Dei hostem fuisse *Boëthum*. Dei enim magnifice collaudat providentiam, & vel ideo pugnat pro mundi aeternitate, quod Deus, si mundus interiret, a procuratione rerum omnium ces-

scholae sectatores omnino interimunt & conficiunt. At hi vicissim summam illis cladem & interitum comminantur. Illi quidem, quos primo nominavimus, iners pondus brutamque & rudem materiam, in qua nihil vitae sensusque sit, rerum omnium initium & parentem esse, pugnant: vitam vero omnem, similiter ac qualitates ceteras, & nasci, & obire rursus, seu inter ipsius materiae affectiones referri debere, putant: vim denique efficientem omnium, quam naturae reliqui inesse dicunt, rem esse jocularem & commentitiam arbitrantur, quae non multo minus terroris, ac ipse Deus, hominum objiciat mentibus, & tantumdem tamen, quantum ipsum Numen supremum, controversiae habeat. E contrario posteriores totam disciplinam suam huic uni committunt fundamento: Est in materia vita quaedam aut percipiendi facultas natura insita. Quare fieri ulla posse ratione negant, nisi quis vim ejusmodi vitalem materiae attribuat, ut rerum, quae in hoc mundo eveniunt, rationem reddat, motus principium & originem demonstret, consentientis illius, quam in rerum natura conspicimus, coagmentationis caussas ostendat, animalium denique & hominum naturam & indolem explicet.

Singulas si deinde accedamus sectas, quae sub binas hasce classes subjectae sunt, nihil minus controversiarum & rixarum deprehendemus. Rident *Democriti* sectatores formas & qualitates *Anaximandri*, longeque sapientius facere dictitant eos, qui divinam mentem res omnes ex nihilo produxisse, & in nihilum olim conversuram esse, censeant, quam hos, qui formas istas ex nihilo sine ulla caussa fieri, & in nihilum abire somnient. Contra, qui *Anaximandri* sequuntur disciplinam, in *Democriti* discipulos & atomorum curatores graviter invehuntur: quos quidem, 144
postquam bilem omnem in qualitates & formas effuderunt, nihilque intentatum omiserunt, ut sine ope & auxilio illarum eventorum naturalium origines & caussas explicent, postremo perspicue docent, ebriorum instar, praecipites ad easdem formas ferri, ipsa eos ad extremum necessitate cogente, ut ad formas & qualitates, tamquam ad sacram anchoram, confugiant.

Non minora inter Stoicos & Stratonicos vigent certamina. Illi Stratonicis hoc primum vitio vertunt, quod singulas rudis materiae particulas & atomos sapientissimas faciant, falli nescias, nulliusque rei ignaras, & ratione tamen eas privent: quo nihil delirum magis aut dementius fieri & cogitari posse, clamant. Deinde numquam fore contendunt, ut *Hylozoitae* expediant, quid sit, cur totius universitatis materia non aeque possit una cognatione quadam continuari & conspirare, atque singulae, quibus hominis aut animantis corpus constat, particulae,

cessaturus foret. Digna sunt, de quibus nonnulla adjiciam, philosophi verba, ne diutius in eo tanti criminis macula haereat. Ἔτι, inquit, πρὸς τούτοις ἐὰν ἐκπυρωθῇ τὰ πάντα, τί κατ᾽ ἐκεῖνον ὁ Θεὸς πράξει τὸν χρόνον; ἢ τὸ παράπαν οὐδέν; καὶ μήποτ᾽ εἰκότως· νυνὶ μὲν γὰρ ἕκαστα ἐφορᾷ, καὶ πάντων, οἷα γνήσιος πατὴρ, ἐπιτροπεύει, καὶ εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἡνιόχου καὶ κυβερνήτου τρόπον ἡνιοχεῖ καὶ πηδαλιουχεῖ τὰ σύμπαντα, & quae sequuntur. *Praeterea, si exurentur omnia, quid interim Deus faciet? nihilne omnino? quod merito miretur aliquis. Nunc enim inspicit singula, paternam curam gerens rerum omnium, &, ut verum fateamur, aurigae more gubernatorisque regit & gubernat universa.* Plura ejus generis ibi disputat. Ex eadem ceterum demonstratione patet, recte supra a nobis *Boëthi* hujus decretum, quod *Laërtius* refert, expositum esse; *Mundus non est animal.* Nam non obscure rejicit Stoicorum sententiam, Deum animam esse mundi, putantium. Ψυχὴ δ᾽, ait, τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς ἀντιδοξοῦντας ὁ Θεός· *Ex mente adversariorum* (non igitur ipsius) *mundi Deus est anima.* Quare, nisi multum fallor, hunc *Boëthum* ex eorum oportet eximere numero, qui proprie Athei nominari debent.

(i) *Quem supra*] Vid. supra §. 26. & quae ibi monuimus.

(i) *Exer-*

lae, aut quid obstet, ne tota moles materiae unam habeat, ut animalium corpora, consentientem & rationis compotem vitam, per quam totus mundus animal quoddam sive Deus fiat. Rursus Stratonici negant Stoicos ullam afferre caussam posse, quare mundus hic, cui vim genitricem attribuant, non etiam vitam sensus & rationis compotem habere queat, aut, quod idem est, cur rerum natura pro planta potius, quam pro animali, habenda sit. Addunt, quemadmodum animae sentientes brutorum animantium, & illae rationis compotes, quibus valent homines, ab una gignente & fingente anima, quae totum occupet mundum, manare possint, id neminem unum comprehendere posse mortalium. Denique nugari Stoicos monent, quum totum quidem mundum vitae participem esse dicunt, at singulas ejus partes propria gaudere vita negant: aeque enim id sapienter asseverari, ac si quis totum quidem mundum nigrum esse & candidum contenderet, nullam vero ejus partem nigroris aut alboris aliquid habere, continuo subjiceret. Ex quibus postremo conficiunt, tam eos inter Stoicos, qui ajunt, esse Deum, quam eos, qui negant, verbis tantum mentes corporis expertes tollere, reapse vero relinquere: unam enim simplicemque vitam, quae omnia corporeae hujus universitatis, dispersa licet, membra agitet & animet, non posse aliam esse, quam naturam ab omni concretione liberam: totam videlicet hanc vitam in toto esse, atque quamlibet ejus partem ciere & moderari, nec tamen in ulla parte separatim versari & exsistere: quodsi enim in ulla parte separatim esset, non una foret vita, verum varia & multiplex. Haeccine omnia quid, quaeso, docent nos, quam impietatem erga Deum deforme quoddam ac quadriceps monstrum esse, quod aeternas in semet ipso alat inimicitias, singulis capitibus reliqua vulnerantibus, lacerantibus, & consumentibus?

Quamvis autem, id quod vidimus, intestinis litibus & rixis hae quatuor factiones Deo inimicae semet ipsas conficiant & enecent, nec ulla tantae virtutis septa sit & munita rationibus, ut cuiquam sanae mentis formidinem injicere queat; si tamen contendantur inter se & comparentur, alias fatendum est aliis munitiores & validiores videri. Principio, quas *Anaximandri* turba adsciscit, *formae & qualitates*, ab ipsa materia re vera distinctae, praeclarum aliquid nihil sunt, cujus nemo unus vim & naturam assequitur. Neque patet, quanam specie vel colore genus hoc contendere queat, fieri nullo modo posse, ut vera sint, quae de divina mente, ex nihilo creante omnia, & ad nihilum rursus redigente, traduntur, quum tamen ipsum formas illas natura de nihilo prodire, & in nihilum abire, sentiat. *Democriti* deinde disciplina, quae multo ingeniosius *Anaximandri* consilium exornavit, nec modo majorem ei doctrinae ornatum comparavit, verum etiam tam scite scenam instruxit omnem, ut, quae nulla sunt in se, alicujus tamen viderentur ponderis & momenti, rationem illius universam absorpsit fere, & in longe aliam formam convertit. Quare evenit, ut multis jam abhinc seculis omnem *Anaximandri* subtilitatibus & disputationibus dignitatem & famam detraxerit, solaque fere imperium obtinuerit. Quod quidem argumento est, multo magis habere speciei ac probabilitatis *Democriti* cum Deo conflictum, quam quae *Anaximander* cete-

(k) *Exercitationis epistolicae auctor*] Is est *Sethus Wardus*, qui, quum Astronomiam in Academia Oxoniensi ex instituto Saviliano profiteretur, in *Thomam Hobbium* aut *Hobbesium Librum* edidit, hoc indice insignitum: *In Thomae Hobbii Philosophiam Exercitatio Epistolica ad amplissimum eruditissimumque virum D. Johannem Wilkinsium S. T. D. Collegii Wadhamensis Gardianum. Cui subjicitur Appen-*

terique *Hylopathici* in aciem adversus divinam naturam eduxerunt.

Quod ad binas attinet reliquas impietatis formas, si quidem ulla est cum materia vita per se connexa, nulla re alia interveniente, sequitur, hanc vitam non aliter in ea esse, atque reliquae omnes qualitates corporeae sunt in corporibus, sic ut una cum ipsa dividi queat materia, ac in qualibet ejus parte separatim resideat & inhaereat. Atque sic sentiunt illi, quos *Hylozoitas* appellavimus. Verum his oppositi *Athei Stoici* unam tantum in tota mundi materia suspicantur esse vitam, neque quamlibet materiae hujus partem propria & peculiari vita praeditam esse, sibi persuadent. Ex quo manifestum est, eos, non secus ac reliquos Stoicos, qui 145
Deum putant esse, vitam istam in qualitatibus & formis corporeis numerare non posse, sed ut naturam nihil concreti & corporei habentem spectare debere. Qua quidem ratione sua ipsimet evertunt, quae antea jecere, fundamenta. Igitur Stoicos hos impietatis consultos si Stratonicis virtute & robore inferiores esse statuamus, nil decernemus, praeter id, quod ex his, quae modo monuimus, perspicuum & apertum est.

Sic ergo rationem concludamus, necesse est, ex quatuor illis, quae Deo bellum denuntiant, disciplinis, quarum declaravimus indolem & rationes, *Democriticam*, quae atomis abutitur, & *Stratonicam*, quae vitam assignat materiae, ceteris praestabiliores & validiores videri. Schola *Democritica* in eo principes & antiquissimos atomorum statores imitatur, quod de natura corporum recte sentit, idque *molem* definit esse *resistentem*, nec ullius vitae participem. Sed eadem pro certo sumit, praeter corpora, nullas esse in orbe terrarum naturas. Ex quo fit, ut vitam & intelligentiam, qua vel belluae fruuntur, vel homines gaudent, ex stupida & inani materia nasci, & in eamdem reverti decernat. Negat vero, id ita fieri, ut formae & qualitates, quas *Anaximandri* sectatores amant, generentur; contra ex atomorum contextu quodam aut singulari magnitudinis, figurae, situs, & motus coagmentatione id omne proficisci opinatur, quod vitae & rationis nomine indicamus, sic ut omnis ejus ratio in motu exteriori particularum legibusque machinalibus constitui unice debeat. Atque hanc rem non ita pridem doctissimus (*k*) *Exercitationis epistolicae* auctor, quem nunc reverendissimum veneramur episcopum, pulcre ac ingeniose & animadvertit & profligavit. Contra *Stratonici* aut *Hylozoitae* bene ac praeclare observant, fieri nulla ratione posse, ut ex motu particularum, ad legum mechanicarum normam instituto, vita, sensus, & cogitatio exoriantur, fallique vehementer propterea, qui materiam vitae omnis & motus inanem parentem & auctorem sibi harum rerum esse fingant; quaerendam potius in hac universitate naturam esse aliquam, in qua haec per se inhaereant, & insint naturaliter. Verum quoniam itidem non dubitant affirmare, extra materiam nihil omnino rerum exsistere, ideo materiae depravant notionem, eamque temere cum vita miscent & confundunt. Vitam scilicet & materiam uni attribuendam esse putant naturae, omnemque materiam per se & naturaliter vivere, percipere, ac intelligere, etsi ratio illi desit & consilium, dictitant: quod ad rationem vero attinet, sensum, & intelligentiam, quales sunt in animantibus, eas fortuito dicunt ex-

pendicula ad calumnias, ab eodem Hobbio in sex documentis nuperrime in auctorem congestas, responsoria. 1656. *in* 8. Hujus libri, in quo magna certe vis ingenii, nec minor apparet eloquentia, *Sect.* IV. *Cap.* 3. *p.* 225. *s.* in eo elaborat auctor, ut ex mente *Hobbesii sensum, imaginationem, solertiam, sagacitatem* in hominibus & belluis nil esse, nisi *motum localem cum reactione* ostendat, hancque sententiam refellat.

(*l*) Hu-

exſiſtere, quando naturalis iſta, qua polleat materia, vita certo modo in corporibus artificioſe diſpoſitis temperetur.

Quae quum ita ſint, ſic nobis perſuaſum eſt: ſi binae hae impietatis erga Deum formae, quas robuſtiores videri ceteris diximus, dignitate ſua exuantur, tum univerſam cohortem eorum, qui religioni ſtruunt tendiculas, debellatam fore. Omnis enim ut omnino reprimatur contra Deum diſputandi ſcabies, haec duo tantum validis communire rationibus oportet: Primum: Vitam & intelligentiam non eſſe naturaliter cum materia connexam. Alterum: Quomodocumque tandem iners & inanis materia temperetur, digeratur, & afficiatur, nullo tamen modo fieri poſſe, ut in ea ſenſus oriatur & ratio. Quotquot nimirum, id quod ante jam obſervatum a nobis eſt, Deo inimici ſunt, illi corporibus rerum univerſitatem concludunt. Atqui haec ſententia duplici rurſus more poteſt defendi. Nam aut vitam licet ſtatuere naturaliter inhaerere in materia, quae vita propterea nec generari queat, nec exſtingui: aut vero vitam non minus, atque reliqua omnia, excepta ipſa materia ſeu extenſo & ſolido corpore, (ὕλη ἄποιος) fortuito naſci &
146 interire, atque ex certa quadam materiae provenire temperatione. Quocirca, qui duo illa, quae modo nominavimus, omni controverſia liberat, nihil, quod ad impietatis confutationem & debellationem conducit, reliqui facit: quo perfecto, ſequetur, ut hoc etiam certum & dubitatione vacuum videri debeat: Deum naturam eſſe a corporea hac univerſitate prorſus ſecretam & ſemotam.

§. XXXV. Jam ſi *Hylozoïtarum* expendamus rationem, qui vitam & intelligentiam naturaliter ineſſe in materia praedicant, aut materiam ſenſu carentem, quamvis nullius rei ſibi conſcia ſit, nihil earum rerum fugere, quibus apta ſit & idonea, praecipiunt, neſcio, an quid fieri poſſit vel excogitari amentius & ineptius. Certe tam monſtroſa haec videtur doctrina, ut pauciſſimos putem tantum habere temeritatis & profanae levitatis, quantum ad eam aequo animo ferendam & recipiendam ſufficit. Quamobrem numquam inde ab ipſis initiis ſuis nobilitatem quamdam adepta eſt, tamque paucos reperit tutores ac vindices, ut pro deſperata paene atque orba fuerit habita. Nullum omnino ſcriptum exſtat aut monumentum, in quo diſciplina haec aperte defenſa, probata, artisque & ſcientiae donata ſit habitu. Nec ego genus hoc ab inferis revocaſſem, locoque quodam hoc tempore inter diſciplinas Deo adverſas collocaſſem, niſi *Stratonis* comperiſſem ſpiritum non ita pridem graſſari coepiſſe inter nos, atque eſſe inter eos, qui Deum averſantur, quibus commenta illius hominis, quoniam atomis propemodum diffidunt, novum ruentis impietatis fulcrum videantur, *& tamquam ſpes altera Trojae.* Certe non pauca ſibi pollicentur de hac diſciplina, quam deſperatis opibus ſuis auxilio venturam, collapſisque Atheorum rebus medelam eſſe allaturam ſperant.

Quod ad alteram vero attinet, quam *Democriticam* appellavimus, familiam, hoc ea quidem habet laudabile, quod corpus recte definit, idque nihil eſſe dicit, quam pondus reſiſtendi facultate praeditum. Quam quidem ſi premamus deſcriptionem diligentius, non hujus modo controverſiae reperiemus exitum, verum etiam multa extricabimus alia, quae philoſophis moleſtias & difficultates commovere ſolent. Quare etiam viginti jam ſaecula diſciplina iſta in orbe terrarum in primis viguit, multisque voluminibus olim & illuſtrata, & in formam artis redacta eſt. Noſtra vero aetate quum phyſices illud genus, quod ex figuris & corpuſculis rerum natu-

turalium reddit cauſſas, renaſceretur, eadem ſimul in lucem revocata, orbique
litterato exquiſitae ſapientiae & reconditae philoſophiae nomine commendata eſt.

Nos quo minus hoc in loco cum utraque iſta ſecta ſimul confligere queamus,
haec in primis impedit ratio, quod verendum ſit, ne formulas & ſermonis, quo
uti ſolent, genus miſceamus, taleque certamen inter eas exhibeamus, quale inter
filios a Cadmo ſatos exſtitiſſe quondam, poëtae canunt, quos ſemet ipſos ſtatim
confeciſſe & trucidaſſe narrant. Quamobrem noſtrum erit, *Democriticam* primum
diſciplinam omni ope aggredi. Namque haec una prae ceteris omnibus non modo
dignitatis aliquam habet ſpeciem, verum etiam ſola publice litem intentat homini-
bus reliquis, neque ſecus, ac ſuperba quondam Philiſtaeorum gens, viventis
Dei copias ad praelium provocat. Haud tamen prorſus alteram negligere animus
eſt. In extremo enim, quod inſtituimus, volumine, ſive ultimo ejus libro, quo
& veram hujus univerſitatis rationem explicabimus, & Deum eſſe concretione
omni vacuum oſtendemus, in eo diligenter elaborabimus, ut falli eos vehementer
appareat, qui vitam, conſilium, & intelligentiam naturaliter in materia vel corpo-
re ineſſe praedicant, recte vero atque ordine ſentire, qui haec naturis corpore va-
cuis unice propria eſſe ſtatuunt.

§. XXXVI. Quod his autem binis diſciplinis bellum in primis indicere ſtatui-
mus, idcirco ullam aliam hujus generis a nobis intactam dimiſſum iri, neminem
ſibi unum perſuadere velim. Namque univerſis diem dicemus, quando ad ſecun-
di Atheorum argumenti confutationem perventum erit: quo quidem loco id,
quod omnes adſciſcunt, ſcitum convellere decrevimus: Materiam vita ſentiente
deſtitutam, vel etiam rudem molem, nullius rationis, conſilii, & intelligentiae
compotem, res omnes effeciſſe & produxiſſe. In depulſione quarti, quod in
Deum immittunt, teli breviter argumenta ſiſtemus, quibus uti ſolet ratio, ut na- 147
turas exſiſtere doceat ſimplices & apertas. Tum ad quintae rationis ubi progre-
diemur explorationem, *Anaximandri*, quam ibi explicabimus, diſciplinam, in qua
prima veluti videas impietatis lineamenta, rudemque & inchoatam formam, ever-
temus. Ad ſexti argumenti confutationem delati, quantum aetate ſuperet illo-
rum diſciplina, qui ex atomis contra Deum diſputant, eorum, quos *Hylozoitas* no-
minavimus, doctrinam, planum faciemus. Poſtremo, ne quid intermittamus,
quod ad penitus proſternendam eorum cauſſam, qui vel mundum ſemet ipſum fa-
bricatum eſſe, vel materiae vitam inhaerere naturaliter, opinantur, conducere
aut conferre queat aliquid, intexemus hoc loco ſingularem & copioſam *de geni-
trice naturae vita* diſputationem. In qua quidem primo veram ejus vitae indolem
explicare ſtudebimus: deinde vero, quantum utriusque, quam diximus, ſectae pa-
troni a recta ejus notione declinent, quamque ſemet ipſos decipiant, dum ſub
ejus latere volunt umbra, explanabimus. (*l*) Hujus autem paullo longioris di-
greſſionis ſumma capita, quoniam vix commode in ipſo capitis hujus argumento
poterant exhiberi, conjunctim oculis lectorum objiciam, ubi finem capiti fecero.

(*l*) *Hujus autem*] Mihi vero multo ſatius & opportunius viſum eſt, hanc *de natura genitrice Diſſertationem* ab hoc capite, cum quo nihil commune habet, ſeparare, argumentumque ejus praemittere.

DISSERTATIO
DE
NATURA GENITRICE.

ARGUMENTUM.

§. I. *Neque illi Athei, qui vitam inesse in materia, nec hi, qui vim quamdam gignentem in rerum natura versari censent, ideo condemnantur, quod naturam quamdam ordine & via procedentem, aut vitae quoddam genus, ab animalium vita distinctum, propugnant esse in hac universitate. Verum illi non modo Athei, qui, corpusculis nixi, Deum tollunt, ejusmodi naturam ferre nolunt, sed etiam eorum nonnulli, qui Deum profitentur; qui fortassis plus, quam ratio & pietas permittunt, mechanicorum praeceptis & legibus favent.* §. II. *Qui naturam repudiant fictricem aut genitricem, illi aut hoc tueri debent, omnia fortuito, mechanica lege & necessitate, accidere, aut vero Deum ipsum fingere & machinari omnia, atque pulicis, muscae, & pediculi cujusvis corpus suis manibus fabricari. Leges enim & mandata divina semet ipsa exsequi, aut caussae rerum, quae in hoc orbe contingunt, efficientes nullo esse modo possunt.* §. III. *Qui res omnes fortuito, sola materiae commotione, accidere putant, illi & in sanam rationem, & in ipsum Deum atque religionem peccant. Multa enim fiunt, non modo legibus mechanicis superiora, verum etiam illis contraria. Qui Deum profitentur, & ad leges tamen mechanicas semper confugiunt, hi Deum faciunt otiosum fortuitarum materiae commotionum spectatorem, sapientiamque ejus nullius esse fructus & utilitatis, censent. Aristotelis prudens judicium de mechanicis illis, qui casui & fortunae committunt omnia. Ridiculi sunt, qui contendunt, philosophiae nullas alias rationes esse proprias, quam mechanicas & ex materia ductas.* §. IV. *Neque divina majestate dignum, neque rationi videtur esse consentaneum, Deum ipsum omnia, nulla re alia interveniente, machinari & fabricari, ita ut natura nihil plane faciat, totaque quiescat. Eadem sententia ex eo refellitur, quod gradatim, tarde, ac lente cuncta fiunt in rerum natura, & quod varia in ea vitia & errores admittuntur. Materia certe, resistens nonnumquam & a via deflectens, satis docet, eum, a quo agitatur & temperatur, non esse summa potestate praeditum.* §. V. *Igitur concludi debet, esse in orbe genitricem aliquam naturam, qua, tamquam instrumento, divina providentia utatur in disponenda ordinandaque materia. Eam tamen a subliminiori quadam providentia regi & gubernari, sentiendum est, quoniam ita constituta est haec natura, ut cum delectu aut judicio nihil agere queat. Leges motus, quas mechanici impressas esse materiae contendunt, nihil sunt, quam ejusmodi natura procreatrix.* §. VI. *Optimi quique omnium aetatum philosophi, Aristoteles, Plato, Empedocles, Heraclitus, Hippocrates, Zeno, & Paracelsi sectatores, naturam ejusmodi effectricem esse, concedunt. Anaxagoras, etiamsi aperte profiteretur, Deum esse, tamen severe ab Aristotele ac Platone objurgatus, & impiis praesidia suppeditare visus est non alia de caussa, quam quod caussis mechanicis & ex materia sumtis plus uteretur, quam finalibus. Quare Physici & Astronomi plerique aetate Pla-*

to-

tonis fuerint Atheismi postulati. §. VII. *Natura procreatrix non est occulta qualitas, verum unica, quae intelligi potest, caussa ordinis, constantiae, & pulchritudinis hujus universitatis, qua nihil in hac tota rerum natura admirabilius & majus est. Qui Deum profitentur, & caussis unice mechanicis utuntur, caussam tantae rei nullam reddere valent: contra Deum seu infinitam mentem frustra & omni sine fructu & utilitate in philosophiam suam introducunt.* §. VIII. *Duo nos hic declarare oportet. Primum vera notio naturae genitricis explicanda est: deinde ostendendum, quantopere, qui Deum esse negant, hanc notionem perverterint. Aristoteles primo hanc naturam jubet concipere, tamquam artem quamdam, sua vi materiam, in qua latet, temperantem, aut ut viventem quamdam harmoniam, in instrumentis musicis reconditam, & fides sine ullo impulsu externo incitantem.* §. IX. *Natura genitrix humana omni arte duplici nomine praestantior est. Primum ars humana extrinsecus in materiam laboriose, nec sine multa molestia & strepitu, agit: natura vero interius multo facilius, commodius, & sine turbis opus suum perficit. Ars humana mechanice materiam subigit, at natura creatrix magice ac vitaliter.* §. X. *Secundo, etiam hoc natura omni arte humana praestantior est, quod humani artifices non raro exitum, quem susceperunt, reperire nequeunt, ideoque anxie consultant & deliberant, &, re melius putata, emendant & corrigunt, quae primum fecerant. At natura viribus numquam destituitur, numquam anceps haeret ac dubitat, numquam, quae semel exsequuta est, tollit & emendat, aut cursum mutat. Ipsi humani artifices, dum consultant, non consultant ut artifices, sed ut homines, quos ars deficit. Itaque natura, tametsi non deliberet, via tamen & arte potest operari. Ex quibus efficitur, id, quod alioquin natura dicitur, reapse* divinam artem *esse.* §. XI. *Nihilo tamen minus natura non est ars divina pura & abstracta, sed concreta &* 149 *materia, tamquam corpore, conclusa;* ratio mersa & confusa; *non divina ars archetypa, sed ectypa. Differt natura ab arte divina, uti operae distant ab architecto.* §. XII. *At binis tamen rebus rursus natura humana arte inferior est. Primo, tametsi natura certo consilio artificiose agit, tamen ipsa fines suos non intelligit, nec rationem novit eorum, quae facit. Quocirca cum delectu nequit agere. Differentia inter rationes seminantes & scientiam. Natura aemulatur tantum & imitatur divinam artem seu sapientiam, nec magistra est ejus rationis, ex cujus norma operatur, verum ministra tantum & mandatorum ejus fidelis effectrix.* §. XIII. *Docetur, fieri posse, ut natura sit ejusmodi, quae arte quidem agat, at ipsa artem illam, qua motus ejus reguntur, non comprehendat; & primo quidem exemplo habituum musicorum. Saltator refert artificiosam naturae vitam.* §. XIV. *Idem secundo ex brutorum animantium instinctu docetur, a quo illa diriguntur, ut scienter & artificiose, utilitatis & boni tam sui, quam totius orbis, caussa, agant, etiamsi, cur ita agant, nesciant. Instinctus hi in animantibus brutis vestigia sunt divinae sapientiae, impressa illis, aut fati quoddam in illis genus.* §. XV. *Altera res, qua natura fictrix inferior est humana arte, haec est, quod haec animali* συναισθήσει *expressaque conscientia, nec ipsa percipit facta sua, aut illis delectatur.* §. XVI. *De vocabulis potius, quam de re ipsa, dimicant, qui sciscitantur, utrum haec efficientia naturae fictricis cogitatio vocari debeat, nec ne. Conceditur facile, illud, quod fataliter movet materiam, necessario hoc propria quadam virtute facere debere, a locali motu distincta. Verum fieri tamen potest, ut simplex quaedam exsistat efficientia vitalis, non vero duplici illa virtute praedita, qualem habet* συναίσθησις *sive clara & distincta conscientia. Nihilo tamen minus hanc naturae vim certum genus quoddam cogitationis stupidae aut somno oppressae nominare nil impedit.* §. XVII. *Exempla & comparationes, ex quibus intelligitur, fieri posse, ut exsistat efficientia quaedam vitalis sine* συναισθήσει *aut clara disertaque consensione ac conscientia.* §. XVIII. *Natura genitrix nec scienter & cogitato, nec appetitione quadam, sed fataliter, ma-*

magice, & sympathetice agit. Divinae leges fatumque illud, quod ad materiam pertinet;
non sunt merae in Dei animo residentes cogitationes, sed principium quoddam efficax: na-
tura vero genitrix verum & proprium est materiae seu mundi corporei fatum. Explicatur,
quid sit magicum, doceturque, naturam, quae magice agit, fataliter quoque & sympathe-
tice agere. §. XIX. Genitrix natura, tametsi ars sit divina & fatum divinum, non ta-
men Deus est, aut Dea, sed res condita ex inferiori genere, nec aliter artificiose & ra-
tionaliter agit, quam formae litterarum compositae sententiam fundunt philosophicam, aut
quemadmodum bipennis vel ascia in manu periti artificis. Vita genitrix & vegetativa na-
turae infima est omnium vitarum & vita sentiente inferior, ipsumque mundum corporeum
providentia multo sublimior regit, quam natura haec genitrix. §. XX. At nihilo tamen
minus, quum vita sit procreatrix natura, corpore vacare debet. Una enim eademque res,
quae perfectum continet in se exemplum & operis speciem, atque varias simul distantesque
materiae partes uno actu temperat, coërcet, ac disponit, nullo modo corporea esse potest.
Aristoteles quidem nusquam explicate tradit, utrum corpoream velit esse naturam, an cor-
pore liberam: quod etiam nusquam de anima rationali prodidit. Sectatores ejus naturam
volunt esse corpoream. At si germana hujus philosophiae fundamenta sequamur, concludere
oportebit, naturam corpore vacare. §. XXI. Quum corpore vacet natura procreatrix, ne-
cesse est, eam aut esse inferiorem quamdam facultatem, in ipsis animis conscientiae, sensus,
& rationis compotibus latentem, aut vero vitam quamdam per se subsistentem, animamque
ex inferiori quodam ordine. Platonici haec duo componunt: cum quibus Aristoteles consen-
tit, qui naturam aut esse partem animae, aut non sine anima pronuntiat. §. XXII. Quod
ad animalia attinet, genitrix Aristotelis natura pars est aut inferior quaedam facultas animae
eorum. Esse Archaeum quemdam seu naturam genitricem in animantibus, quae accidunt illis,
docent. Hanc vero ab anima eorum sejunctam putare, id vero est praeter necessitatem entia
multiplicare. Anima virtute genitrice praedita princeps est caussa effectrix corporis sui:
quamquam aliae quoque caussae id faciunt hac in re, quod suum est. §. XXIII. Praeter
naturam genitricem, in singulis animalium corporibus inclusam, quae corpora animalium,
non secus ac mundos minores, construit & fabricatur, alia est generalis natura formatrix,
rerum universitatem animans. Haec natura similiter ex Aristotelis sententia aut pars est
& inferior potestas animi mundi, sensu & conscientia praediti, aut vero res quaedam illi
animo mundano subjecta. §. XXIV. Aristoteles non secus, ac Socrates & Plato, censuit,
nos vitam ex vita hujus universitatis haustam habere, quemadmodum frigus & calorem ex
naturae totius frigido & calido ducimus. Ex quo apparet, Aristotelem pariter credidisse,
mundum esse animatum. Atque hoc argumentis minime dubiis confirmatur. Ad bina Ari-
stotelis effata respondetur, quae contrarium suadere videntur. Primus motor Aristotelis,
quem immobilem dicit, non est anima, sed perfecta intelligentia, a materia omni secreta:
sed hunc tamen motorem Aristoteles unice movere, ut caussam finalem, disputat, adjungens
ei animam mundi naturamque genitricem, a quibus mundum efficienter moveri vult. Nec
Aristotelis igitur natura, nec mundi ejus anima supremus Deus sunt. Etiamsi talis non
150 esset mundi anima, qualem sibi Plato & Aristoteles finxerunt; nil tamen impedit, quo
minus natura quaedam sit genitrix, naturae alii multo altiori & excelsiori subdita.
§. XXV. Forte, praeter hanc generalem naturam genitricem, aliae quoque sunt particu-
lares. Stultum quidem est existimare, singulas herbas, plantas, & gramina propriam ha-
bere naturam formatricem: nec minus absurdum est affirmatu, terram esse animal. At nil
tamen obstat, quo minus arbitremur, esse communem quamdam in toto hoc, qui aqua &
terra constat, globo naturam genitricem, quae plantas omnes & arbores, in suo quamque
genere, formet, & cuncta illa perficiat, quae legum machinalium virtutem excedunt.
§. XXVI.

§. XXVI. *Sequitur altera laboris nostri pars: qua docebimus, quam turpiter ac perverse Athei illi, qui esse concedunt naturam ejusmodi genitricem, notione & ratione ejus abutantur, repudiato vero Deo, naturam illam in ejus locum sufficientes. Primo enim naturam hanc primum & summum orbis hujus principium esse volunt, quae infima tamen & postrema est omnium vitarum, nec secus ex majori quodam & excelsiori pendet principio naturaque ratione praedita, quam Echo ex voce pendet.* §. XXVII. *Secundo sensum & rationem in animalibus nasci judicant ex vita naturae sensu destituta, sola materiae temperatione & dispositione organica. Fieri nulla ratione potest, ut, duplicatis corporum organis, una inde vita simplex & conscientia vacans duplex fiat, & conscientiam sensumque interiorem accipiat.* §. XXVIII. *Tertio perfectam cognitionem & intelligentiam vitae naturae tribuunt; quam tamen ipsi non negant ab omni sensu animali & conscientia relictam esse.* §. XXIX. *Postremo vitam naturae genitricem totam esse putant corpoream. Hylozoitae enim naturam inadaequatam esse corporis notionem censent: concludunt enim omnia corporibus: usitatam vero Dei notionem nil esse existimant, quam inadaequatam materiae, ex qua rerum constet universitas, notionem, quam homines perperam pro natura habeant per se constante ac perfecta, rerumque omnium caussa.* §. XXX. *Rationes, quare in primis hac aetate refelli debeant Athei.* §. XXXI. *Duplex genus philosophiae corpuscularis in lucem nostra aetate revocatum est. Censura philosophiae Cartesianae.* §. XXXII. *Quamvis confutatio argumentorum, quibus Dei pugnant irrisores, ex lege rationis ad postremam proprie pertineat laboris nostri partem; caussae tamen nobis sunt graves, quare aliam ineamus rationem, & praepostero procedamus ordine: quod quidem excusatur.* §. XXXIII. *Plato egregie observavit, ut in Atheorum partes propendeant homines, id non modo criminum fieri amore, sed etiam arrogantia & superbia, quod reliquis hominibus sapientiores videri quidam velint.* §. XXXIV. *Quum tantopere sapientiam & rationem suam jactent Athei, consentaneum est rationi, ostendere illis, argumentationibus eorum & ratiocinationibus nil fingi posse levius & futilius. Speramus, demonstratum a nobis iri, Atheos nihil esse minus, quam Magos, omnesque Atheismi formas & stultitia laborare, & ex earum rerum genere esse, quae fieri nequeunt.*

§. I. Errabit omnino, si quis sibi persuaserit, nos propterea tam eos, qui Stoicorum nixi praeceptis, aggrediuntur Deum, quam hos, qui *Stratonem* sequuntur, stultitiae & impietatis condemnare, quod vim quamdam genitricem aut vitam aliquam, ab illo vitae genere, quod animalibus inest, diversam, in rerum versari natura statuunt. Illi quidem, quos individua delectant unice corpuscula, ut Deo & religioni noceant, vitam hanc inane ducunt commentum esse, cui nemo fidem queat sapiens adjungere. Quos, ut ita sentiant, metus fortassis incitat, ne haec res, quam Dei aliquam habere vident similitudinem, ipsi fortassis Deo viam inter homines muniat. Nec (*a*) inter nostri temporis philosophos, qui Deum ceteroquin profitentur, desunt, qui nihil sibi prorsus rei cum ista vi genitrice volunt esse. Verum hi, quum omnes e rerum uni-

(*a*) *Inter nostri temporis philosophos*] Evidens est, praeter *Thom. Hobbesium*, *Renat. Cartesium* & ejus asseclas intelligi. Sed notum quoque est, ex *Cartesii* sectatoribus alios magistri his in rebus vestigia deseruisse, alios nulli pepercisse diligentiae, ut ejus, a quo disciplinam acceperant, sententias mollius interpretarentur. Vid. *Cartesius* ipse in *Principiis philos.* P. I. §. 36. *s.* p. 37. & P. III. §. 2. p. 50. &c.

(*b*) *Id.*

universitate fines audacter proscribant, nec alias rerum efficientes caussas esse velint, quam philosophicas, materiam nimirum & leges motus, equidem vereor, ne aliqua istius impietatis parte, quae legibus mechanicis ad tollendum Deum abutitur, contaminati sint: certe propius ab ea videntur abesse. Reapse enim negant, ullam in rerum natura caussam esse, quae consilio & certa ratione agat,
151 ipsamque ideo divinam efficientiam ex ea ejiciunt. Ex quo consequitur, totum hunc orbem pulveris quemdam acervum esse, qui fortuito ac temere agitetur, aut vitae omnis inanem rudemque molem, in qua nulla rationis, sapientiae, & ingenii vestigia appareant. Quidquid materiae relinquunt, hoc unum est, quod certam quamdam motus exterioris mensuram in ea productam esse, atque ad generaliorum quarumdam legum normam conservari, praecipiunt. Atque haec omnia illud Atheorum genus, quod ad *Democriti* sese placita applicuit, sine negotio amplectitur, quoniam sine Deo quoque haec materiae evenire & accidere posse intelligit. (*b*) Idque *Aristoteles* confirmat, qui (*) hanc sectam ait mundum totum componere ἐκ σωμάτων μόνον καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, *ex corporibus tantum & unitatibus, ordinem quidem habentibus, at anima prorsus vacuis.*

§. II. Si quis naturam quamdam fictricem, quae in corporibus formandis non modo ordine & via progrediatur, sed etiam ἕνεκά του, ad certum finem certoque con-

(*) De coelo Lib. II. Cap. 12. (p. 656. T. I. Opp.)

(*b*) *Idque Aristoteles*] Res alias, haec scribens, meditatus esse videtur vir doctus. Nec enim *Aristoteles* loco illo de *Democrito*, aut ejus discipulis, verum de se ipso loquitur. Postquam enim de stellis & sideribus multa utiliter quaeri & disputari posse dixerat, se tamen sidera unice spectaturum esse, ut corpora, subjicit. Ἡμεῖς, inquit, ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα·

(*c*) *Horum, inquam, alterum*] Ego vero, ne multi sint, vereor, qui dicant, non esse necessarium, ut illi, qui nihil sibi rei esse volunt cum *naturis genitricibus*, alteram harum sententiarum amplectantur. (I.) Ipsi, qui *Cartesii* praecepta sequuntur, injuriam sibi fieri conquerentur, negabuntque, sese fortuitae materiae commotioni generationem & ortum rerum omnium attribuere. Et qui Deum praecipiunt certas motus leges cum materia conjunxisse, eumdemque has leges conservare affirmant, denique ex his motus legibus a Deo definitis & conservatis rerum omnium generationem fieri volunt, illi, tantum abest, ut ad casum, fortunam, & temerarios materiae motus omnia referant, ut potius nonnullis fato & necessitati plus, quam necesse est, tribuere videri queant. Medium, nisi me fallit opinio, locum *Cartesii* sententia inter eos tenet, qui a materia ejusque motu, & inter eos, qui ab ipso Deo rerum omnium & generationum initia & origines repetunt. Materiam enim ille quidem certis motus legibus alligatam esse, at Deum tamen motus materiae moderari & gubernare, tuetur. Vid. *Nic. Malebranche Eclaircissement sur l'Optique* §. 39. *p.* 602. ad calcem *Libri de inquirenda veritate*, & multi ejus generis alii. (II.) Esse multos philosophorum, non ignotum est, qui animam sibimet ipsi corpus suum fingere & formare asseverant: quorum alii semen animatum esse, aut animam, in quovis semine reconditam latere, alii animam in semen extrinsecus a Deo immitti censent. Vid. ex multis *Dan. Sennertus de generatione viventium T.* I. *Cap.* 1. *p.* 123. *Guil. Harveus de generatione animal. Exerc.* XLIX. *p.* 271. Quamquam, ut verum fatear, ab hac sententia, quae plurimorum est Peripateticorum, non videtur alienus *Cudworthus* esse. Qui quum hoc capite saepius ita loquatur, ac si natura genitrix res quaedam esset per se constans & separata, postremo tamen §. 22. *Aristotelis* non dubitat probare dogma, censentis, naturam esse partem animi ratione praediti & sentientis. Quibus hoc verum videtur esse, illi nec a solo materiae motu, nec a Deo ipso arcessunt corporum constructionem; neque tamen talem, qualem *Cudworthus*, naturam genitricem esse putant. (III.) Neque desunt inter veteres & recentiores, qui in ipso semine vim quamdam *plasticam* sive *genitricem* inesse volunt, eaque virtute corpora tradunt effici & formari: quemadmodum *Nigrisolius*, Italus, aetate nostra, qui nescio quod *lumen seminale* ementitus est, ab *Antonio Conti* confutatus. Vid. *Recueil des pièces philosoph. de Mr. Leibnitz, Clarck, Neuton Tom.* II. *p.* 337. Parum hi quidem

consilio machinetur, profiteri nolit, is alterum eorum, quae jam afferemus, re- 151
cipiat, necesse est. Aut mentem negare debet ullam vel naturam intelligentem
corporum animatorum fabricationem & machinationem, ceterarumque rerum or-
tus moderari & temperare, contra omnia, quae fiunt, contendere fortuito & te-
mere cadere & formari, ut formantur & cadunt: aut, si hoc nolit, hoc eum
oportet statuere, ipsum Deum sine ullius naturae interventu atque suis veluti ma-
nibus cuilibet animanti, quod generatur, corpus fingere, neque majoribus tan-
tum & praestantioribus, sed cuivis etiam muscae & pulici, aut si quid hisce vi-
lius est. Nam & haec animalcula tanta constructa sunt industria, ut scriptum
Galenus reliquerit, sese numquam satis artem admirari posse, quam vel pes muscae
prodat & conspiciendam offerat. Cui si oculis vitro armatis opera contueri li-
cuisset naturae, quanto plus admirabilem, quae in illis recondita est, suspecturus
fuisset sapientiam. (*c*) Horum, inquam, alterum eos decet amplecti, qui natu- 152
ram quamdam gignentem & machinantem ferre recusant. (*d*) Nec enim, qui
sibi persuadeat, aliquem esse putem, quod res omnes tam constanti ordine tamque
admirabili administrentur sapientia, id unice inferiorum illarum mentium, quas
daemones & angelos nuncupamus, virtuti, consilio, & providentiae adscribendum
esse. Verum quidem est, quod vulgo dici solet, divina lege ac mandato dirigi
omnia & gubernari naturae opera: at non eo sensu verum est, quo a multitu-
dine

dem sapienter, quum ignorantiam vocabulo quodam tegere videantur: neutram harum tamen opinionum probant, quas vir doctus memorat, aut naturae genitrici favent. (IV.) Praestantissimi aetatis nostrae philosophi, nec pauci ex ipsis *Cartesii* sectatoribus corpora statuunt omnia cum animis ab ipso Deo in exordio rerum omnium formata esse, nec ullum idcirco novum corpus hodie gigni, verum minuta tantum corpuscula, olim a Deo facta, explicari, evolvi, & ope legum motus sensim ad justam magnitudinem crescere. Vid. *Malebranche Recherche de la verité Lib.* II. *Cap.* 7. *p.* 324. & *Eclaircissement sur l'Optique p.* 607. 908. *s. Leibnitius dans le Journal des Scavans A.* 1695. *p.* 449. *s.* & innumerabiles alii, quos nominare necesse non est. Et hos perspicuum est ab utraque illa opinione recedere. Nec enim omnia legibus materiae assignant, nec Deum hodie ipsum quodvis animal & hominem gignere asseverant. Taceo *formas* Peripateticorum *substantiales*, & ejus generis alia quaedam. Nolim vero, quisquam arbitretur, haec ea de re a me moneri, ut *naturis genitricibus* bellum moveam, aut hac sententia *Cudworthi* de caussa generationis corporum alias esse praestantiores, indicem. Illustrandi tantum caussa & haec, & quae deinceps afferam, dicuntur, nihil dimicandi. Constitutum mihi est, nullius opinionem de re tam impedita hoc in loco adsciscere, sed sagaciorum omnia judiciis relinquere. Quae vero de fatis naturarum fictricium ac de certaminibus super illis non ita pridem gestis scitu mihi videbuntur necessaria, in *Praefatione* exponere, si Deus voluerit, decrevi.

(*d*) *Nec enim, qui sibi persuadeat*] Sed fuisse tamen, & esse, qui hoc sibi persuadeant, omni controversia vacat. Taceo & Platonicorum & Christianorum veterum illos, qui cuivis animalium & bestiarum generi suos a Deo genios praefectos esse docebant: de quibus *Jo. Bapt. Cotelerius* egit *ad Hermae Pastorem Lib.* I. *Vis.* 4. *pag.* 82. *T.* I. *PP. Apostol.* Nec tot alios e Judaeis, Aegyptiis, & haereticis antiquis commemoro, quos hunc mundum omniaque corpora, quae in illo sunt, a certis geniis, summo Numine multum inferioribus, esse constructa & condita docuisse, ex *Irenaeo*, *Tertulliano*, totque aliis constat. Philosophorum tantum recentiorum unum vel alterum ita sentientem indicabo. Olim *Jo. Bodinus* ita censuit, qui in *univ. naturae theatro Lib.* V. *p.* 631. 632. *Quemadmodum*, inquit, *in republica bene constituta non minus sunt necessarii carnifices, lictores, vespillones, quam magistratus ac judices & curatores: sic in hac republica mundana Deus ipse ad* RERUM GENERATIONEM, PROCREATIONEM, *ac tutelam angelos locis omnibus coelestibus, elementaribus, animantibus,* —— —— *principes ac moderatores collocavit.* Hodie Dn. *le Maitre*, coetus Gallici Baruthini pastor, epistola ad *Jac. Lenfant* data hanc sententiam & proposuit, & dictis quibusdam sacri Codicis munire studuit. Vid. *Biblioth. German. Tom.* IX. *p.* 157. 158. Quid? quod celeberrimus *Baylius* illos quoque, qui ex *Cartesii* sectatoribus plurimum generalibus motus legibus attribuunt, postremo ad mentes intelligentesque naturas confugere, ut corporum explicent fabricationem, quo jure, nescio, disputat *Diction. histor. & critique Tom.* I. *v. Cainites p.* 718.

dine accipitur, ac ſi lex ore Dei prolata, aut ſola vox ejus jubens & imperans, quae fiunt & contingunt, omnia efficiat. Etenim, quae vita carent & anima, voci & legi ejusmodi obtemperare nullo modo queunt. Quamobrem, praeter voluntatem divinam, alia quaedam in univerſitate natura ſit, neceſſe eſt, quae ſine ulla aliena ope divina juſſa perficiat, ſingulosque eventus & effectus producat. Numquam lapis aut grave corpus aliud inferiorem petet locum, ſi nulla cauſſa vel vi pellatur alia, quam ſolo vocis imperio. Aut Deus ipſe, ut labatur, efficiat, neceſſe eſt, aut alia quaedam minor cauſſa ſit in rerum natura, quae motum ejus cieat. Quamobrem, quae de divina quadam lege ac mandato, cujus virtute omnes naturae adminiſtrentur actus, feruntur, ea de cauſſae cujusdam, quae efficientiam intra ſe cohibeat naturalem, impreſſione & in quovis effectu producendo ſolertia intelligi debent.

§. III. (*e*) Jam ſi quis prius illorum, quae diximus, teneat, atque omnia, quae contingunt in rerum natura, ex mera neceſſitate mechanica provenire, aut materiam, temere & fortuito commotam, nec duce quodam vel auctore gubernatam, cauſſam eſſe rerum omnium opinetur, is vero non imperite minus & inſcienter, quam impie ac nefarie, ſentiet. Nec enim tantum ullus homo ingenii habet, ut, qua ratione fieri poſſit, comprehendat, ut temerariam materiae concitationem aequalitas iſta motus atque infinita illa, quam haec univerſitas oſtendit, ars & ſapientia ex omni aeternitate conſequatur. Praeterea multa fiunt in rerum natura, quae vim legum mechanicarum multis modis ſuperare, manifeſtum eſt,
153 nec ullo idcirco pacto ex his regulis explanari poſſunt: ex quo genere reſpirandi facultas eſt in animalibus. Alia quoque legibus his repugnant penitus: quo quidem diſtantia pertinet inter polos aequatoris & eclipticae: quam rem copioſius in ſequentibus tractabimus. Utriusque generis hujus plura doctiſſimus familiaris meus, (*f*) *Henricus Morus*, exempla habuit in *Enchiridio Metaphyſico*: in quibus explicandis cum mire ingenioſus eſt, tum id, quod nos, propoſitum habet, ut aliam quamdam extra leges motus in hac univerſitate naturam verſari doceat, indeque mentes corpore vacuas eſſe probet.

Verum aliae quoque difficultates hanc philoſophiae formam urgent, quae ad neceſſariam & temerariam materiae commotionem refert omnia, quae corporibus accidunt. Deum ſibi fingunt amici ejus, qui nihil procuret ipſe, ſed otioſe tantum ſpectet, quales quamque varios effectus fortuiti, at neceſſarii, corporum motus edere poſſint. Ita vero, quis tam hebes eſt, ut divinam ab illis laedi ſapientiam non animadvertat, quippe quae in rem nullius convertitur uſus, anguſtisque circum-

(*e*) *Jam ſi quis prius*] Haec tota ſi in *Carteſium* & aſſectatores ejus inſtituta eſt diſputatio, ſine dubio illi eam ad ſe pertinere negabunt. Contra conquerentur, parum ingenue ſententiam magiſtri hic exponi.

(*f*) *Henricus Morus*] Conferri idem poterit *Antidoto contra Atheismum Libro* II. fere toto *p.* 37. & in *Apologia pro Carteſio p.* 115. *Opp.*

(*g*) *Ariſtoteles*] Sed haec multo aliter apud *Ariſtotelem* leguntur, atque hic. Poſtquam enim philoſophus eos increpaverat naturae ſcrutatores, qui de rerum quidem ſolliciti eſſent materia & figuris, non item de forma aut virtute in illis latente, haec ſubjicit: Λίαν οὖν ἁπλῶς εἴρηται, καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥσπερ ἂν εἰ τέκτων λέγει περὶ χειρὸς ξυλίνης. *Hoc igitur pingui admodum Minerva dictum eſt: quaſi vero faber* (quaeſitus de operis cujusdam cauſſis & natura, ſi reſpondeat, ſeſe manu ſua illud feciſſe,) *de manu loqueretur lignea*, (nec ſimul indicaret, vim quamdam & virtutem interiorem manum ſuam gubernaſſe.) Ut praeciſe fere ſemper & obſcu-

cumſcribitur pectoris ſui, ut ſic loquar, cancellis, quaſi nihil extra ſe vel tentare vel efficere valeret?

Adde, quod, ſive Deum eſſe putent, ſive negent hi philoſophi, in eamdem, qua dudum (*g*) *Ariſtoteles* ſapienter *Democritum* excepit, reprehenſionem incurrant. Hunc enim dicebat *Ariſtoteles* in locum manus viventis manum ligneam opificis vel fabri, quae machinatione quadam moveatur, ſufficere, (χεῖρα ξυλίνην τέκτονος.) (*) Mediocri opus eſt attentione, ut ſentiat aliquis, fingentem quamdam & efficientem vim legibus motus in hac univerſitate admiſtam eſſe, ac per totum permeare mundum. Hoc vero genus ligneum quemdam & vita vacuum fabricatur mundum, qui, ſimiliter ac ſi ſignum eſſet e ſaxo vel ligno ſculptum, nihil vitae aut virtutis genitalis in ſe contineat.

Quod vero diſputant, non modo cunctorum, quae corporibus eveniunt, rationem, nulla cauſſa efficiente adhibita, ex legibus reddi poſſe mechanicis motuque materiae, ſed etiam philoſophorum non mereri vocabulum, qui alias rerum naturalium cauſſas comminiſcantur, praeter materiam & motum, ajunt, ejus orationis inſcitiam praeclare ac ingenioſe dudum (*h*) caſtigavit *Ariſtoteles.* Namque non diſſimiles, qui haec audeant aſſeverare, opificis vel machinatoris eſſe dicit, qui, conſultus de ſtatuae cujusdam vel ſimulacri aut machinae pulchritudine, ejus hanc unam eſſe cauſſam reſponderet, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου τὸ μὲν κοῖλον ἐγένετο, τὸ δὲ ἐπίπεδον, *quod, incidente inſtrumento, partim cava, partim plana exſtiterint, atque hac ratione hanc vel illam formam opus ſuum accepiſſe.*

Certe nihilo plus habent ſapientiae, qui nullius rei ſeſe indigere arbitrantur ad univerſam corporum animatorum compoſitionem & fabricam declarandam, praeter temerarium materiae motum, ad certas leges inſtitutum, omnesque cauſſas effectrices & intelligentes penitus repudiant. (*i*) Quaeſiti: cur hoc loco cor, illo cerebrum ſit poſitum: quid cauſſae ſit, quod exitus & introitus ventriculorum cordis tot tamque varias habeant valvas: quamobrem reliquae partes interiores
corporum, venae & arteriae, nervi ac muſculi, oſſa & cartilagines, una cum 154
membris & commiſſuris, hanc potius, quam aliam, adepti ſint formam: nihil reſpondent, quam liquidam ſeminis materiam hac vel illa ratione in certis locis temere commotam fuiſſe: inde has omnes formas totamque corporum diſpoſitionem, quae in diverſis praeterea diverſa ſolet eſſe animantibus, natam eſſe: certam motus portionem inditam eſſe primum tenuiſſimis materiae, ex qua haec univerſitas conſtat, particulis, vorticis inſtar & globi circumactis: ex eo motu neceſſario omnia iſta exſtitiſſe. Quo quidem quid abſurdum & ridiculum magis fieri poſſit, non equidem intelligo. Recte *Ariſtoteles* nullum eſſe ſubjicit artificem tam vecordem

(*) De part. animal. Lib. I. C. I. (p. 473. T. II. Opp.)

ſcure *Ariſtoteles* loquitur; ita & hic: quare declarationem quamdam addere viſum fuit ſententiae ejus.

(*h*) *Caſtigavit Ariſtoteles*] *De partibus animal. L.* I. *Cap.* I. *pag.* 473. *T.* II. *Opp.* Locum paullo longiorem contrahit hic *Cudworthus.* At paullo poſt totum attulit, omiſſis illis, quae hic ex eo decerpſit.

(*i*) *Quaeſiti cur hoc loco*] Quibus *Renati Carteſii Liber*, quem reliquit, *de homine & de formatione foetus* lectus eſt, hi neſcire non poterunt, quemnam haec verba tecte reprehendant & perſtringant. Verum ne illi quidem, qui ceteroquin *Carteſio* totos ſeſe tradiderunt, diffiteri potuerunt, hoc libro exſpectationi prudentum magiſtrum haud ſatisfeciſſe. Vid. *Malebranche Recherche de la verité Lib.* II. *Cap.* 7. *p.* 324. *ſ.*

(*k*) *A-*

dem & stolidum, ut rationes operum suorum sciscitantibus hoc modo respondeat; atque ita sese cunctis quaerentium dubiis satisfecisse putet; neminem potius ex hoc fore genere, qui non semet ipsum instrumentorum moderatum esse motum, certoque ac destinato laborasse consilio, profiteatur: Βέλτιον ὁ τέκτων· οὐ γὰρ ἱκανὸν ἔσαι αὐτῷ, τὸ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου κ. τ. λ. ἀλλὰ διότι τὴν πληγὴν ἐποιήσατο τοιαύτην, καὶ τίνος ἕνεκα, ἐρεῖ τὴν αἰτίαν, ὅπως τοιόνδε ἢ τοιονδήποτε τὴν μορφὴν γένηται. *Melius faber, quippe qui parum sufficere arbitratur, si dicat, instrumento delapso, hinc cava, illinc plana exstitisse; sed adjiciet, quoniam talem materiae impegerit ictum, ideo hoc vel illud evenisse, caussamque, cur ita factum sit, exponet, ut opus suum hanc vel illam formam adipisceretur.* Id vero est *finem* operis indicare, aut caussam, quare id susceptum sit, demonstrare. (*k*) Atque ego neminem tam a ratione aversum arbitror, quin eorum orationem, qui caussas diversae valvularum cordis structurae & compositionis ex utilitatibus & commodis, quibus serviunt, metiuntur, longe plus habere probabilitatis & roboris, profiteatur, quam omne id, quod alii ex motu temerario primorum seminum ex legum mechanicarum norma instituto, demonstrare student.

§. IV. Sed fingamus, esse, quibus alterum eorum, quae in disputationis hujus principio posuimus, magis placeat: Nihil fieri in rerum natura, nisi quod ipse Deus, sine ullius rei interventu, efficiat. (*l*) Hi, si multitudinem velint opinionis suae arbitrum adsciscere, in divinam providentiam audient immensam vim sollicitudinis, curarum, & negotiorum hac sententia conferri: ex quo quidem eveniet, ut, qui homines in officio erga Deum continere student, multo plus laboris, irrisores autem supremi Numinis faciliorem ad animos aditum reperiant. Dudum est, quod auctor *Libri de mundo* animadvertit, indignum id divina fore majestate, si Deus ipsemet rebus omnibus admoveret manus, (αὐτουργεῖν ἅπαντα) atque, mancipii instar, vilissimum quodvis & minimum negotium, nullo administro aut inferiori instrumento adhibito, solus procuraret: (†) Εἴπερ ἄσεμνον ἦν, αὐτὸν δοκεῖν Ξέρξην αὐτουργεῖν ἅπαντα καὶ διατελεῖν, ἃ βούλοιτο, καὶ ἐφιστάμενον διοικεῖν, πολὺ μᾶλλον ἀπρεπὲς ἂν εἴη τῷ Θεῷ· σεμνότερον δὲ καὶ πρεπωδέστερον, τὴν δύναμιν αὐτοῦ, διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσαν, ἥλιόν τε κινεῖν καὶ σελήνην. *Quapropter, si e dignitate regis haudquaquam esset, Xerxem functione propria administrare omnia & absolvere, quaecumque facta cuperet, ne*
155 *ipsum quidem, operibus faciundis instantem, curatoris operum officio perfungi, longe id nimirum minus Deo convenit. Quare id augustius decentiusque existimandum est, si vim Dei dicamus per totum mundum pertinere, solemque & lunam & coelum omne circumagere.*
Ra-

(†) Cap. 7. (inter opera Aristotelis Tom. I. Cap. 6. p. 860. In postremis verbis quaedam hic omissa sunt.)

(*k*) *Atque ego*] At ingenue profiteri decet, haec duo non ita pugnare inter se, ut sociari nequeant. Fac, aliquem cum *Cartesio* totam hominis fabricam legibus mechanicis attribuere, si modo idem Deum harum legum auctorem faciat; nihil erit, quod impediat, quo minus de finibus uniuscujusque membri apte & commode ex usu ejus disserat.

(*l*) *Hi, si multitudinem*] Ego vero, si recte hominum naturam novi, aeque facile, quin facilius, subscriptores de multitudine inventurum esse, certus sum, qui rerum omnium rationes & machinationem ad ipsum Deum refert, atque is, qui aut de naturis genitricibus, aut aliis, praeter Deum, caussis philosophatur. Haec quidem plerisque intellectu videntur difficilia; non item illa. Utcumque est, qui indignum censent majestate divina, Deum ipsum rebus omnibus intervenire, puerili-ter

Rationem vero si consulere velint, quibus haec arridet sententia, vehementer eam sibi repugnare sentient, atque moleste ferre, naturam, quae tamen uti res spectatur a Deo distincta, omni prorsus officio & labore privari, Deum autem ipsum rerum omnium machinatorem & fabricatorem introduci, qui neminem operis adsciscat socium & adjutorem. Namque hoc si ita se haberet, quidnam reliquum esset, quam ut omnia, quae fiunt & eveniunt, aut violenter & necessario, aut vero arte ac machinatione quadam fieri, nihil vero ab interiori quodam, quod in materia inhaereat, principio procedere, constitueremus?

Jam nihil est, quod universam hanc sententiam celerius conficit, quam quod sensim, tarde, & gradatim generari omnia conspicimus. Quodsi enim caussa rerum omnium efficiens infinita valeret potentia, tarditas ista & procrastinatio in gignendis corporibus aut vanae ac inanis pompae speciem haberet, aut vero naturam argueret omnia momenta sine ullo fructu disponentem. Quidnam vero de erroribus atque vitiis dicemus, ἁμαρτήματα vocat *Aristoteles*, quae exsistunt in operibus naturae, si materia minus sit idonea, aut consilio repugnet fabricantis? Aut nihil ego video, aut haec argumento sunt, non tantam esse architecti virtutem, ut nihil eam remorari queat, naturam vero effectricem rem esse, cujus saepenumero consilia, non secus ac humanorum artificum, materiae deformitate aut vitio intervertantur ac dissipentur. Nihil ejus simile in mentem infinite potentem cadit: quae, sicuti omnia momento potest, quaecumque vult, perficere, ita nulla vi, quo minus absolvat institutam rem, conturbatur, aut a proposito abducitur. Perinde huic est, utrum vitiosa sit an contumax materia: semper tamen, quod cupit, consequitur, neque ulla, quod coepit, opus macula contaminatum, aut parum absolutum & perfectum e manibus dimittit.

§. V. Haec quum ita sese omnino habeant, neque illi tantum aperte fallantur, qui res omnes fortuito procreari ex materia ad certas leges incitata, perhibent, sed etiam his adversetur ratio, qui Deum suis omnia manibus fabricari & perficere opinantur, id unum restat, ut concludamus, esse procreatricem quamdam naturam in hoc universo. Eam vero naturam esse instrumentum veluti Deo subjectum, putandum est, quo divina providentia, tamquam ministro, utatur in ea muneris sui parte administranda, quae ad materiae dispositionem, temperationem, & gubernationem pertinet. Praeterea superior quaedam providentia adjungi semper ei debet, ad cujus nutum & arbitrium componatur, quae perperam ab ea admissa saepenumero corrigat, quae denique nonnumquam etiam actionibus ejus & con-

ter mihi facere videntur. Istas enim molestias, quae in homines finitos cadunt, qui multis occupantur negotiis, temere in Deum conferunt, quodque regibus decorum & honestum vulgo censetur, id Deo quoque esse conveniens, sine ratione judicant. At meminisse hos oportebat, Deum esse naturam infinitam, quam nulla vis negotiorum frangere, nulla, innumerabilis licet sit, occupationum multitudo conturbare aut debilitare potest: nec oblivisci decebat, ea, quae magnifica ducuntur & splendida inter homines, miseriae plerumque & imbecillitatis humanae argumenta esse. Qui tot voluntatis suae ministris utuntur, reges atque magistratus hujus orbis quid aliud, quaeso, quam hoc, declarant, paucis sese rebus pares esse, id est, infirmos arctisque finibus conclusos homines? Taceo, voluptatis magnam partem & incredibilis ignaviae instrumenta videri, qui nutus magnorum hominum observant, & ad vocem summorum imperantium praesto sunt. Num vero hominis est ratione utentis, ea, quae in hominibus infirmitatis, calamitatis, vitiorum nonnumquam testimonia sunt, regulae instar adsciscere, ex qua Dei gloria & majestas metienda sit?

 (*m*) *Pla-*

consiliis intercedat. Neque enim haec natura eligendi, rectumque a pravo secernendi facultatem habet. Talem qui in mundo vim versari credunt, illi sapientiam divinam angustis, quibus eam alii concludunt, carceribus liberant, ac per totum ita fusam esse orbem praecipiunt, ut in unaquaque re signa ejus & vestigia sint impressa. His, quod post *Orpheum* (*m*) *Plato* dixit, Deus non modo *summum & extremum*, sed & *medium* in singulis rebus habetur. Namque cuncta ex hac sententia postremo ad efficientiam Dei redeunt, non minus, quam si ipsemet, nulla alterius naturae ope aut instrumento quodam minoris potentiae adhibito, perficere & moderari diceretur omnia. Ita etiam humana melius comprehendit ratio, quemadmodum fieri possit, ut a Deo regantur & efficiantur omnia, nec tamen is ulla cura tangatur, aut ulla sollicitudine & molestia distineatur.

156 Qui naturae ejusmodi cuncta procreanti non favent, & ad leges omnia referunt mechanicas, neque Deum tamen negant, illi, quantum possunt, eum a procuratio-

(*m*) *Plato dixit*] Facile mihi omnes assensuros arbitror, si hunc *Platonis* locum ex *Lib.* IV. *de legibus p.* 600. indicari constituero: Θεὸς (ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθείαν περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· *Deus, sicut antiquus quoque sermo testatur, principium, finem, & media rerum omnium continens, recta peragit secundum naturam circumiens.* Quod *Plato* παλαιὸν esse λόγον ait, id *Cudworthus* suspicatur ab *Orpheo* dictum esse. Et exstant certe inter versus, qui *Orpheo* tribuuntur, huic dicto non dissimiles apud *Apulejum de mundo p. m.* 25.

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος ἀρχικέραυνος,
Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα·

Primus cunctorum est & Juppiter ultimus idem,
Juppiter & caput & medium est.

(*n*) *Quod me quidem adducit*] Id vero incredibile est: nec ullus *Cartesii* aut amicorum ejus exstat locus, unde queat intelligi, eos illud, quod *leges motus* vocant, pro natura habuisse animata, materiam moderante & incitante. Evidens est e contrario, leges motus ab illis ut motum considerari materiae: nec ullum dubium est, quin has leges semper distinguant a divina vi, quae leges illas & impresserit primum materiae, & conservet in ea. Vid. *Cartesii Ep.* LXXXII. *Tom.* I. *p.* 237. Ceterum arbiter ego litis hujus esse nolo: tametsi non diffitear, ex quo harum rerum a vulgari cognitione remotarum aliquid attigi, semper mihi visum esse, minori discrimine *Cartesii* sectatores & naturarum genitricium amicos sejungi, atque utrique censent. Sed duo tamen monebo, quae, nisi fallor, ad totam controversiam cognoscendam nonnihil momenti afferent. (I.) Ne ipse quidem *Cartesius* ita a *natura genitrice* abhorruit, ut adversariis ejus videtur. Concede hoc *Cartesio*, Deum ab initio generaliores leges motus materiae impressisse. Adde, omnis generationis & procreationis naturalis normam & regulam has esse leges: nec repugnabit amplius *Cartesius*, si vel genium vel naturam quamdam procreatricem, aut si quod aliud placeat vocabulum, materiae adjungas, eamque naturam ad istarum legum praescriptum fingere, quaecumque generantur, statuas. Ipse concedit multis in locis, opus esse Dei auxilio, ut hae leges in materia conserventur, idque, quod conveniens naturae illarum est, efficiatur. Ergo simul fatetur, vim quamdam exteriorem accedere debere, ut harum legum ope fiant, quaecumque fieri Deo placuit. Si Deum ipsum nolis huic rei praeponere, non repugnabit *Cartesius*, patieturque, ut aliam naturam aut virtutem Deo inferiorem moderari & administrare motus materiae, decernas. Ipse vero cur hanc rem occultius in scriptis suis expresserit, id propterea fecit, ne Deum videretur cum materia, tamquam animam, conjungere. Nihil hic a me praeter voluntatem *Cartesii* fingi, luculentus ejus locus docebit ex epistola ad *Henr. Morum*, non diu ante obitum, ut videtur, exarata, & in schedis ejus inventa, *Epp. Tom.* I. *Ep.* LXXII. *p. m.* 237. *Translatio illa*, inquit, *quam motum voco, non est res minoris entitatis, quam sit figura; nempe est modus in corpore. Vis autem* MOVENS *potest esse ipsius Dei, conservantis tantumdem translationis in materia, quantum a primo creationis momento in ea posuit, vel etiam* SUBSTANTIAE CREATAE, *ut mentis nostrae, vel* CUJUSVIS *alterius rei*, CUI VIM DEDERIT CORPUS MOVENDI: (vides ipsam genitricem naturam) *& quidem illa vis in substantia creata est ejus modus, non autem in Deo: quod quia non ita facile ab omnibus potest intelligi*, NOLUI DE ISTA RE IN SCRIPTIS MEIS AGERE, *ne viderer favere eorum sententiae, qui Deum, tamquam animam mundi materiae unitam, considerant.* Haec *Cartesius* ad *Henr. Morum*, quem rerum eruditarum non ignari sciunt *naturae procreatricis* insignem fuisse patronum,

tione hujus orbis removent. Quod utrum idcirco faciant, quoniam verentur, ne, si minima quaevis officia Deo tribuant, in majestatem ejus peccent, an vero, quod Deum mille curis & negotiis disturbari nolint, haud equidem constituo. Utcumque est, ne quid ejus generis statuere cogantur, Deum negant in hoc orbe creando fecisse aliquid, praeter hoc unum, quod certam motus mensuram primo materiae impresserit; hunc vero motum ab eo ad generaliorum quarumdam legum praescriptum conservari. Fallor vero, aut, quid sibi velint, qui sic sentiunt, ipsimet non intelligunt. Namque aut has leges motus, quas praedicant, semet ipsas custodire & exsequi, statuere oportet genus hoc, aut vero, quo serventur leges istae, Deum ipsum quamlibet materiae particulam per totam rerum universitatem perpetuo concitare & impellere, fateri debet. Atqui prius tam absurdum est & ridiculum, ut a nullo suscipi sano queat: posteriori vero, nihil est, a quo magis abhorreant hi philosophi. (*n*) Quod me quidem adducit, ut fere credam, 157
im-

num, aut *principii*, ut loquebatur, *hylarchici*. Ergo aequissimo vides uti *Cartesio*, qui naturam semper genitricem inculcant. Permittit enim magnus homo, naturam aut virtutem ejusmodi cum legibus mechanicis conjungi, ut omnis procreatio justa ratione & ordine fiat. Nunc, quaeso te, nisi grave sit, cogita tecum, quidnam restet controversiae. Quaere in primis ex naturarum fictricium fautore: Num putet, materiam certis esse legibus alligatam? num concedat, naturas suas his legibus, dum fingunt & fabricantur, obsequi & obtemperare debere? num censeat, quidlibet ex qualibet materiae parte naturam suam efficere posse? Forte ita respondebit, ut intelligas, minus homini, atque ipse credit, certaminis cum *Cartesio* & amicis ejus, qui sapiunt, intercedere. Sed nihil ego hic decerno. Viderint, ad quos harum rerum cura pertinet, quemadmodum statuendum sit. (II.) Naturarum genitricium tutores hoc nomine in primis sententiam suam commendant, quod ea Deum perpetuo molestissimoque labore levet, omnemque praeterea culpam vitiorum & deformitatum, quibus natura rerum passim laborat, ab aeterna illa & sapientissima totius universitatis caussa removeat. Indigne ferunt, ab illis, qui ab ipso Deo procurari credunt omnia, infinitam negotiorum multitudinem & incredibilem molestiarum numerum supremo Numini imponi: nec *Cartesio* parcunt, quod conservari a Deo leges motus in materia dixerit: quod quidem esse censent, ac si Deum numquam feriari aut otiosum esse profiteretur. Verum ipsi, dum Deum semper vigilantem inducunt, ne natura genitrix in vitia incurrat graviora; dum naturam hanc judicio & facultate rectum a pravo secernendi, praeditam esse negant; dum moderari Deum actiones ejus censent; dum corrigere Deum & emendare, quae forsan admisit haec natura, asseverant, ut alia taceam: num minus in Deum negotii minusque molestiae conferunt, atque illi? Habet certe, quod semper agat, dominus iste, cui providendum est continuo, ne servi, quibus utitur, imperiti & ratione vacui peccent, qui omnibus ministrorum actionibus interesse, perpetuis denique eorum delictis perpetuam opponere medicinam debet. Et erunt, nullus dubito, qui multo & simplicius & rationi convenientius censeant, Deum cogitare, ipsum omnia perficientem, quam naturam ipsi adjungere nec sapientem nec potentem, sed rerum & rationum vehementer ignaram, cujus ille actus perpetuo moderari debeat: praesertim si Deum infinite potentem esse recordentur, cui commotio & distributio materiae plus creare nequeat molestiae, quam procreatio ex nihilo exhibuit. Isne Dominus beatior est, qui, quum ipse valeat potentia negotia sua administrandi, nullum adhibet administrum, an vero ille, qui servulos adsciscit sibi parum cautos & prudentes, quorum imperitiae ac temeritati semper occurrendum est? *Cartesii* vero Deum, leges motus conservantem, cur rideant, prorsus ignoro. Quid enim, quaeso, inter Deum interest semper vigilantem, ne genitrix natura deteriora, melioribus relictis, sequatur, vitiaque ejusdem emendantem, & inter Deum leges motus in materia conservantem? Ad deformitates & vitia, si modo his uti fas est vocabulis, quod attinet, quae passim in natura rerum cernuntur, etiamsi naturam procreatricem Deo adjungas, multi tamen de his sibi satis esse factum negabunt. Etenim si Deus semper videt, quid agat haec natura, si actiones ejus moderatur, si cavet, ne desciscat a norma, si denique corrigit opera ejus; nonne rerum omnium, quas ea peragit, caussa & ratio ad ipsum Deum postremo referenda erit? Isne dominus, qui servum numquam ex oculis dimittit, modumque ponit laboribus ejus, reus esse videbitur vitiorum, quibus hic sese adstringit? Non haec ea re disputo, ac si *Cartesii* aut cujusquam alius sententiam probem. Libere, quae in mentem mihi venerunt, expono, ut de tota hac *Cudworthi* dissertatione facilius judicare lectores possint.

(*o*) *Ari-*

imprudentes eos & incautos rem, quam verbis tollunt, reapſe amplecti, legesque, quas fingunt, naturae, motum materiae dirigentes, nihil eſſe, quam effectricem quamdam naturam, quae totam hujus univerſitatis materiam moderetur, nec eamdem modo motus in ea menſuram conſervet, ſed etiam in nova ſemper eam corpora ex legibus ſemel ipſi latis & impoſitis transferat. Jam ſi materiae commotioni, ut certa fiat lege, fictrix ejusmodi natura praeſideat, quidnam illud ſit, non equidem intelligo, quare nolint concedere, eamdem naturam artificioſe materiam diſtribuere, ut homines ex ea conformentur, plantae, animalia, reliqua, quo toti univerſitati concentus ſuus atque pulchritudo conſtet.

§. VI. Quod reliquum eſt, quibus gignentem iſtiusmodi vim, quam diximus, in rerum natura verſari placet, illi non modo rationem habent faventem, ſed etiam meliores ex omni memoria philoſophos ſecum conſentientes. Principio (*o*) *Ariſtotelem* nihil inculcare diligentius conſtat, quam hoc ipſum: ortus & initia rerum non eſſe, a fortuito ac neceſſario materiae motu repetenda, ſed naturae cuidam adſcribenda, quae certo conſilio res omnes apte diſtribuat & ordinet. Negat item, naturam iſtam primam eſſe rerum cauſſam aut ſupremum Numen, ſed
158 eam perfectiori menti ac naturae ſubjicit. Νοῦς inquit, αἴτιον καὶ φύσις τοῦδε τοῦ παντὸς, *Mens una cum natura cauſſa eſt totius univerſitatis.* Haec vero duo coelum, terram, plantas, & animalia omnia finxiſſe & fingere, aſſeverat. Mentem nempe principem

(*o*) *Ariſtotelem*] *Ariſtotelem* multa de φύσει ſeu natura quadam, unde proficiſcantur omnia, praecepiſſe, bini priores *Phyſicae auſcultationis* libri extra controverſiam ponunt. Duplicem vult hanc eſſe naturam, alteram *materiam*, alteram *formam*, *Phyſic. Lib.* II. *Cap.* 1. *p.* 464. *Tom.* I. *Opp.* & *Cap.* 2. *p.* 465. *Forma* tamen ipſi magis natura eſt, quam *materia*, eo quod agat & efficiat: neque hanc *formam* diffitetur *propter certum finem* agere, *Lib.* II. *Cap.* 8. *p.* 475. At haec *Ariſtotelis* natura, cujus ipſe accuratam fortaſſis notionem haud animo informaverat, vehementer diſtat a genitrice *Cudworthi* natura, quae rationis certo modo particeps eſt, atque Dei nutu regitur. Atqui *Ariſtoteles* naturam ſuam, qualiscumque demum fuerit, ſenſu omni ſpoliat, & neceſſitati alligat materiae, *Lib.* II. *Phyſ.* C. 11. *pag.* 478. Deum vero prorſus a rerum, quae infra lunam geruntur, id quod notum eſt, procuratione removet. Suſpicor ego formam ſeu naturam *Ariſtotelis* non differre ab illa θερμότητι ψυχικῇ, *calore* illo *animali*, ex ſole & aſtris, ut opinor, nato, quem ἐν τῷ παντὶ, *in omnibus rebus*, ineſſe, & generationis univerſae cauſſam eſſe, alibi diſerte pronuntiat, *de generatione animal. Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 664. Ex quo *eodem loco* hoc efficit: *Omnia animae eſſe plena*, ὡς τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη. At quid de binis illis locis fiet, quibus *Cudworthus* probare voluit, *Ariſtotelem* naturae Deum adjunxiſſe? Breviter reſpondebo. Primum confidenter affirmo non legi apud *Ariſtotelem.* Memoria & cauſſae, quam tuebatur, ſtudium eximium hominem fefellerunt, & in errorem induxerunt. Nullus exſtat alius apud *Ariſtotelem* locus, niſi me oculi defecerunt, huic ſimilis, quam hic: Λέγοντας, τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μήτε εἶναι μήτε γίνεσθαι, ἀλλ' ἤτοι ΦΥ´ΣΙΝ, ἢ ΝΟΥ͂Ν, ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον εἶναι τὸ ΑἼΤΙΟΝ· *Sunt, qui exiſtimant, animalia & plantas nec eſſe nec fieri fortuna, ſed eorum* CAUSSAM *eſſe aut* NATURAM, *aut* MENTEM, *aut aliud ejus generis quiddam. Phyſicae auſcult. Lib.* II. *Cap.* 4. *pag.* 470. Sed hoc loco non ſuam *Ariſtoteles*, ſed aliorum, refert opinionem, neque mentem & naturam conjungit, ſed aperte disjungit. Alterum dictum: *Deus & natura nihil fruſtra faciunt*, & apud *Ariſtotelem* & apud veteres alios legitur. Verum illud hoc tantum inculcat, non Deum modo, ſed & naturam certo agere conſilio, non autem naturam Deo ſubjicit, aut ejus ope res ſuas perficere, tradit.

(*p*) *Plato*] Hic iterum praeclari viri non tam ſagacitatem, quam nimium rerum & opinionum, quibus imbutus erat, amorem, accuſare cogor. *Platonem* animae per totum orbem fuſae rerum omnium generationem & procreationem attribuiſſe, ex *Libro* XII. *de legibus*, ex *Sympoſio*, & aliis ejus libris, ſi locus id pateretur, docere poſſem. Nec invitus largior, affinem prorſus & cognatam eſſe mundi animam, quam *Plato* ſibi finxit, naturae, cujus res hic agitur, genitrici & procreatrici. Audi *Apulejum de dogmate Platonis p.* 32. *Sed illam coeleſtem animam, fontem animarum omnium, optimam & ſapientiſſimam,* VIRTUTEM ESSE GENITRICEM, SUSER-

pem & gubernantem caussam arbitratur esse, naturam vero instrumentum, quod illius serviat consiliis, mandataque exsequatur. Aliis locis Deum & naturam pari ratione conjungit, ut quum dicit: *Deum & naturam nil frustra moliri.*

Non is vero est *Aristoteles*, a quo primum haec doctrina excogitata & inventa est. Idem ante eum (p) *Plato* docuit. Namque hujus supra jam attulimus dictum, quo *naturam una cum ratione & ex hujus praescripto res omnes moderari* tradit. Itaque naturam fatetur vim esse, a Deo quidem separatam & distinctam, at ejus tamen consilio & sapientiae obedientem & subjectam. Alio loco certas concludit esse *caussas naturae sapientis & artificiosae, quibus Deus, tamquam administris, utatur,* ἔμφρονος φύσεως αἰτίας, αἷς ὑπηρετούσαις ὁ Θεὸς χρῆται: quin etiam esse inculcat ξυναίτια, οἷς ξυνεργοῖς Θεὸς χρῆται. *caussas quasdam comitantes, quas Deus adhibet, quippe quae una cum ipso, ordine licet suo, operentur.*

Verum altius etiam adscendere licet. Etenim, qui *Platonem* aetate superat, *Empedocles* non alia ratione philosophatus est. Binos is animo sibi fingit mundos, ἀρχέτυπον alterum, alterum ἔκτυπον. Inferiorem vero mundum hunc a binis agitari ait & gubernari principiis, (ἀρχὴ δευτέρα) *amicitia & discordia* (φιλία καὶ νεῖκος.) Male mentem ejus interpretantur, qui (q) cum *Plutarcho* & aliis nonnullis voluisse eum censent his vocibus duo designare principia per se constantia, alterum boni omnis, alterum omnis mali fontem & originem. (r) *Aristoteles* potius audiendus est, qui locis aliquot fictricem aliquam naturam his vocabulis ab eo nominari 159 per-

SERVIRE *etiam* FABRICATORI DEO, *& praesto esse ad omnia inventa ejus* (Plato pronuntiat.) Adde *Chalcidium*, non ineptum *Timaei* interpretem, *Comm. in Timaeum* §. 53. p. 299. *Haec est illa rationabilis anima mundi, quae gemina juxta meliorem naturam veneratione tutelam praebet inferioribus, divinis dispositionibus obsequens, providentiam nativis impertiens, aeternorum similitudine propter cognationem beata.* Verum vir eximius, quoniam, id quod inferius patebit, *Platonis* Trinitatem componere studebat cum ea, quam *Christi* profitentur discipuli, officio isto & munere gignendi, aequum esse ducebat, mundi animam liberare. Nimis enim dissimiles erunt Spiritus S. & haec mundi anima, si ad hanc omnis procreandi & gignendi cura referatur: quamquam non tam cautos fuisse multos ex antiquis doctoribus, nec Spiritum S. a genitrice mundi anima discrevisse, alias docebo. Itaque, praeter animam mundi, aliam comminiscitur naturam procreatricem, cui *Platonem* omnem generandi virtutem vult attribuisse. Qua in re juniores, qui vocantur, Platonicos sequitur, quos, qui harum rerum periti sunt, non ignorant tribus *Platonis* principiis quartum seu naturam adjunxisse. Vid. *Proclus in Timaeum Platonis f.* 1050. Sed infra haec res copiosius agetur. Hic monuisse satis erit, locos, quos adducit hic, *Platonis* naturae huic genitrici minime favere. Primum, qui potest, apud *Platonem* inveniat. Mihi prope persuasum est, operam frustra consumtum iri. Vid. quae supra monuimus *ad Cap.* 3. §. 8. Bini reliqui, quum diu satis nec mediocri cura investigati essent, tandem mihi sese eo obtulerunt loco, quo minime exspectabantur. Sed nec ita sese habent, uti hic leguntur, nec de natura genitrice aut procreatrice agunt, sed de sensibus hominis, quos *Plato* ait famulari actibus Dei opificis, loquuntur. Ταῦτ' οὖν, inquit, πάντ' ἔστι τῶν ξυναιτίων, οἷς Θεὸς ὑπηρετοῦσι χρῆται, τὴν τοῦ ἀρίστου κατὰ τὸ δυνατὸν ἰδέαν ἀποτελῶν· δοξάζεται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων οὐ ξυναίτια, ἀλλ' αἴτια εἶναι τῶν πάντων· *Cicero* ita vertit: *Atqui haec omnia* (sensus hominis) *ex eo genere sunt, quae rerum adjuvant caussas, quibus utitur ministris Deus, quum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. Sed aestimant plerique, non haec adjuvantia caussarum, sed has ipsas esse omnium caussas.* Paullo post: Τὸν δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν· *Illum autem, qui intelligentiae sapientiaeque se amatorem profitetur, necesse est, intelligentis sapientisque naturae caussas primas conquirere.* Plato in *Timaeo* §. 36. p. 256. Hic intelligentis quidem naturae mentionem video, verum eam ab anima non intelligo sejungi.

(q) *Cum Plutarcho*] *Libro de Iside & Osiride* p. 370. *Tom.* II. *Opp.* Plures ita sentientes ex antiquis nominat vener. *Wolfius* in *Manichaeismo ante Manich.* §. 30. p. 120.

(r) *Aristoteles potius audiendus*] Nec *Aristoteles*, nec ullus veterum usquam dixit, *contentionem & amicitiam Empedoclis* unam esse naturam genitricem, quam *Empedocles* a duplici officio, quo fungatur, sejungendi & coagmentandi, ita vocaverit. Scio,

perhibet. Nomina vero illa partim ideo adhibuit, quod sentiret, quando in rerum natura vel generatur vel corrumpitur aliquid, tum misceri tantum ac separari, concrescere aut secerni materiae ante jam exsistentis particulas; partim quod genitricem illam naturam intelligeret res disjunctas atque contrarias vi sua sociare & conjungere, quo continuata fiat totius mundi cognatio, omniumque par-
160 tium apta & consentiens coagmentatio. Hanc rem *Plotinus* eo loco, quo procreatricem istam & fictricem mundi naturam seu *mentem seminantem* describit, ingeniose persequitur: quamquam is paullo latiorem, atque nos, potestatem voci huic subjicit. (*) Audiamus ipsum loquentem: Ἀντιθεὶς δὲ ἀλλήλοις τὰ μέρη, καὶ ποιήσας ἐνδεᾶ, πολέμου καὶ μάχης σύστασιν καὶ γένεσιν εἰργάσατο· καὶ οὕτως ἐστὶν εἷς πᾶς, εἰ μὴ ἓν εἴη· γενόμενον γὰρ ἑαυτῷ τοῖς μέρεσι πολέμιον, οὕτως ἕν ἐστι καὶ φίλον, ὥσπερ ἂν εἰ δράματος λόγος εἷς, ὁ τοῦ δράματος, ἔχων ἐν αὐτῷ πολλὰς μάχας· τὸ μὲν οὖν δρᾶμα τὰ μεμαχημένα οἷον εἰς μίαν ἁρμονίαν ἄγει σύμφωνον. —— ὥστε μᾶλλον ἄν τις τῇ ἁρμονίᾳ τῇ ἐκ μαχομένων εἰκάσειε. *Quum vero partes in se oppositas inter se habeat, ideoque indigas, certe belli seditionisque profert originem: atque ita est una omnis, si non sit unum. Facta enim sibimet per partes*

(*) Ennead. III. Lib. II. §. 16. (p. 267. Opp.)

Scio, quosdam φιλίαν & νεῖκος pro efficientibus naturis & caussis habuisse: nec ignoro, *Clementem Alexandr. Exhort. ad gentes Cap.* 5. *pag.* 55. 56. existimasse, *Empedoclem* haec bina in Deorum aggregasse numerum. Verum, cui in mentem venerit, unam ea esse naturam, quae gignat, & dissolvat rursus omnia corpora, nemo unus, quantum novi, exstitit. Nec, ut ita sentiat aliquis, ipsa ratio doctrinae *Empedoclis* patitur; quem ego certus sum primorum animantium procreationem & constructionem, non secus ac *Epicurum*, temerariis materiae motibus adscripsisse. Lege, quaeso, *Aristotelem Physicor. Lib.* II. *Cap.* 8. *pag.* 475. T. I. *Opp.* Sed, ut ad *Aristotelem* revertar, is nullo loco copiosius, quam *Lib.* I. *Metaphys. Cap.* 4. *pag.* 267. de amicitia & contentione *Empedoclis* commemoravit. Eo igitur loco primum videri posse ait haec bina, alterum bonorum, alterum malorum, esse caussam: sed fatetur, hanc *Empedoclis* non esse sententiam. Postea, interjectis nonnullis, ad eamdem rem redit, negatque, ad explicandas rerum naturas haec duo sufficere. Οὔτ' ἐν τούτοις εὑρίσκει τὸ ὁμολογούμενον· πολλαχοῦ γοῦν αὐτῷ ἡ μὲν φιλία διακρίνει, τὸ δὲ νεῖκος συγκρίνει· ὅταν μὲν γὰρ εἰς τὰ στοιχεῖα διίστηται τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ νείκους, τότε γὰρ πῦρ εἰς ἓν συγκρίνεται, καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἕκαστον· ὅταν δὲ πάλιν ὑπὸ τῆς φιλίας συνίωσιν εἰς τὸ ἕν, ἀναγκαῖον ἐξ ἑκάστου τὰ μόρια διακρίνεσθαι πάλιν· *Sed in his minime invenit, quod cupit consequi. Multis enim in locis apud eum amicitia quidem disjungit, contentio vero conjungit: Quum enim in elementa per contentionem universum dissolvitur, tunc ignis in unum coalescit, & ceterorum elementorum unumquodque. Quum autem rursus omnia per amicitiam in unum conveniunt, necesse est, iterum particulas uniuscujusque separari.* Non mihi animus est, vim & sententiam hujus loci declarare, quam non esse nimis abstrusam opinor, sed ea re tantum haec affero, ut inde pateat, neque *Aristotelem* amicitiam & contentionem *Empedoclis* pro re una eademque habuisse, nec pro natura via & ratione progrediente ac fabricante, ut *Cudwortho* visum fuit. Censuit *Aristoteles*, id quod in sequentibus aperte fatetur, haec duo vim esse moventem, in ipsa latitantem materia. Ego quidem, quare tam obscurum viris doctis & propemodum inexplicabile videatur, quid binis hisce vocabulis significaverit *Empedocles*, saepius mecum admiratus sum. Rem antiquam & a multis dictam, sed novis vocabulis vestitam, & licentius, quod poëtae solent, explicatam, proposuit *Empedocles*. Quare plerosque omnes in eam induxit sententiam, ac si novum aliquid & ab omnium opinionibus remotum excogitasset, quatuorque rerum principiis binas adjunxisset naturas, per se constantes & efficiendi virtute praeditas: a quo tamen quam longissime abfuit. Qui ligatam adhibent orationem, illis solemne est, de rerum affectionibus & proprietatibus ita loqui, ac si personae essent & naturae per se constantes. Idem fecit, qui praecepta sua numeris alligavit, *Empedocles*. Veterum sequutus est opinionem; novis autem nominibus rem antiquam & obsoletam decoravit; praetereaque sic loquutus est, ac si mentem & consilium inesse putasset in amicitia & contentione. Quid vetat, quo minus id clarius explicem? Fuit (I.) ex eorum genere *Empedocles*, qui materiam natura qualitatibus imbutam esse opinantur: quod vel ea docent, quae *ad Cap.* 1. §. 13. 14. attulimus. Qualitatum vero, quod sciunt omnes, aliae aliis sunt oppositae, ut humidum sicco, frigidum calido, dulce amaro. (II.) Rudem & informem materiae molem animo sibi concipiebat, aut,

tes hostis, sic unum quiddam est & amicum, perinde ac si fabulae tragicae sive comicae ratio una sit totius, multa in se praelia continens. Fabula quidem ipsa cuncta, quae dissident, in unam concordem redigit temperantiam. —— Quapropter quispiam harmoniae ex pugnantibus resultanti magis comparabit. Nihil opportunius hoc *Plotini* dogmate ad *Empedoclis* sententiam declarandam, uti eam *Simplicius* breviter exponit: (†) Ἐμπεδοκλῆς δύο κόσμους συνίστησι, τὸν μὲν ἡνωμένον καὶ νοητὸν, τὸν δὲ διακεκριμένον καὶ αἰσθητὸν, καὶ ἐν τούτῳ κόσμῳ τὴν ἕνωσιν ὁρᾷ καὶ τὴν διάκρισιν. *Empedocles duos constituit mundos, alterum unum prorsus & intelligibilem, alterum dividuum & sensibus patentem: in hoc vero mundo, qui sensibus est expositus, concordiam ponit esse ac discordiam.*

Memini, supra me significare, *Heraclitum* similiter naturam quamdam via & ratione progredientem, quae fati loco sit inferioris hujus orbis rebus, introduxisse. Certe *ratio* ejus, *quam per omnes pertinere res* ait, aut *aethereum* illud *corpus*, quod *semen* perhibet esse, *unde generentur omnia* in hac universitate, nihil est, quam haec ipsa, cujus caussam hic agimus, genitrix omnium natura. (*s*) Scio quidem, durum quoddam & inficetum philosophorum hujus generis dictum memoriae

(†) In Arist. de coelo Lib. I. Cap. 10. (p. 71. a. b. ed. Graec. Venet. 1526. fol.)

aut, ut veterum voce loquar, *Chaos*, in quo omnes hae repugnantes & contrariae qualitates mistae inter se atque confusae ex omni aeternitate jacuissent.

—— —— —— *Congestaque eodem*
Non bene junctarum discordia semina rerum.
Ovidius Metamorphos. Lib. I. *vs.* 5.

(III.) Contrariis itaque qualitatibus hac ratione inter se junctis, fieri non poterat, quin gravissima pugna & horrenda lis exoriretur.

Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Habes id, quod νεῖκος & discordiam vocavit *Empedocles.* (IV) At post longam litem & incredibiles pugnas cognatae qualitates aut illae materiae particulae, quae natura pares & aequales erant, cohaeserunt & concreverunt: utrum virtute quadam divina, an vero naturali quadam facultate & instinctu, nunc non inquiro. Siccae & igneae particulae in unam molem coactae sunt, similiter aqueae, terrestres, aethereae. Ita ex indigesto illo chao quatuor rerum principia emerserunt. Habes φιλίαν & amicitiam *Empedoclis.*

Natura
Dissociata locis concordi pace ligavit.

Eadem discordia & eadem amicitia manent adhuc in rerum universitate, omniumque, quae materiae accidunt, ex mente *Empedoclis* efficientes caussae sunt: quo modo, ne multis dicam, locus impedit. At desinent aliquando haec certamina. Post infinitas enim pugnas una tandem regnabit, sublata discordia, amicitia, omnesque contrariae qualitates diversaque haec rerum principia & semina ad unum ignem redibunt. *Clemens Alexandr. Stromat. Lib.* V. *Cap.* 14. *pag.* 711. Ergo non res ipsa, quam *Empedocles* docuit, sed nomina illa, quae adhibuit, viros doctos conturbarunt, totque veterum & recentiorum pepererunt de sensu ejus dimicationes. *Simplicii* ceterum & *Plotini* dicta, quae *Cudworthus* producit, nihil ad totam hancce caussam faciunt.

(*s*) *Scio quidem*] De *Heraclito* supra dicta sunt, quae videbantur necessaria, *ad Cap.* 3. §. 28. Pronuntiatum, quod hic affertur, ejus apud *Plutarchum* exstat *Libro de animae procreat. ex Timaeo Tom.* II. *Opp. p.* 1014. at multo luculentius apud *Clementem Alexandr. Stromat. Lib.* V. *Cap.* 14. *pag.* 711. Interpretationem ejus, quam hic *Cudworthus* dedit, pauci, ut opinor, approbabunt, nec ipse eam approbasset vir egregius, si, haec scribens, non *Plutarchum* tantum, verum etiam *Clementem* inspexisset. Ex hoc evidens est, *Heraclito* visum esse, duos esse mundos, alterum aeternum, alterum mutabilem. Aeternus ipsi mundus prima est mundi materia, quam igneam ducebat esse. Genitus vero mundus & corruptioni obnoxius, haec rerum est quam cernimus natura, ex illa aeterna materia conflata & generata. De illo autem perenni & sempiterno mundo, id quod ipsa ejus verba apud *Clementem* docent, hoc effatum ejus accipi debet. Quare ex eo quidem nihil, praeter hoc, efficias, *Heraclitum*, non secus ac omnes veteres philosophos, aeternitatem credidisse materiae, istamque molem, unde omnia procreata sunt, putasse nec a Diis, nec ab hominibus

fae-

riae proditum exstare, quod, tametsi *Plutarchus* merito, ut agreste ac parum acutum, irridet, primo tamen adspectu ex ingenio hominis a Deo prorsus aversi manasse videtur: Κόσμον τόνδε ὔτε τις Θεῶν, ὔτ' ἀνθρώπων ἐποίησε. *Mundum neque Deus aliquis, neque ex hominibus quidam construxit & fabricatus est.* At quum *Heraclitus* numquam ab aliquo in judicium violatae majestatis divinae vocatus sit, hanc ego illius enuntiati sententiam esse crediderim: Mundum, quicumque demum auctor ejus sit & conditor, non ea lege factum esse, qua architectus domum exstruit, qui laboriose ac difficulter, machinis & instrumentis adhibitis, materiam extra se constitutam subigit, sed naturam quamdam effectricem, in ipsa inhaerentem & residentem materia, disposuisse eam, temperasse, atque ex ea orbem universum construxisse.

Heraclito, id quod ante diximus, comitem sese hac in re (*t*) *Hippocrates* praebuit. Nec aliter *Zenoni* visum est ac Stoicis. Isti enim primo intelligentem quamdam naturam supremum hujus orbis architectum & parentem faciunt: at huic deinde aliam adjungunt inferioris generis naturam, quae ministri partes ac operarii sustineat, illique superiori naturae morigeretur. *Balbi* verba supra jam dedi-
361 mus, quibus hanc naturam rem esse significat, non casu & temere, sed arte, via, atque ordine progredientem & agentem. His nunc addemus *Laertii* locum, quo, ut *Zeno* ipse eam definiverit, explicat: (*) Ἔστι δὲ φύσις ἕξις ἐξ αὑτῆς κινουμένη κατὰ σπερματικοὺς λόγους, ἀποτελοῦσά τε καὶ συνέχουσα τὰ ἐξ αὑτῆς ἐν ὡρισμένοις χρόνοις, καὶ τοιαῦτα δρῶσα, ἀφ' οἵων ἀπεκρίθη. *Natura est habitus, motum ex se ipso accipiens secundum rationes seminales, perficiensque & continens, quae ex ipsa constant, certis ac constitutis temporibus, taliaque faciens, qualia sint ea, a quibus secreta fuerit.*

Postremo, sicuti juniores Platonici & Peripatetici concordi voluntate magistrorum suorum hac de re praecepta probant; quorum quippe *anima vegetativa* nihil est, quam haec ipsa genitrix natura: ita Chymici quoque & *Paracelsi* sectatores his prorsus assentiuntur. Quid? quod hi ceteris etiam longius videntur processisse, finesque imperii naturae hujus in animalium corpora protulisse, in quibus novo eam, quod ab ipsis quidem inventum est, nomine *Archaeum* appellare solent.

Verum habeo praeterea, quod hic minime omittendum arbitror. Quemadmodum

(*) Vit. Zenonis (Lib. VII. Segm. 148. p. 459.)

factam esse. Igitur, nisi alia accedant, hoc quidem dictum apud aequos rerum judices tantum haud valebit, ut *Heraclitum* Atheis connumerent. Non fugit hoc ingeniosum *Heracliti* patronum, *Godofr. Olearium*, in *Diss. prima de rerum omnium genesi ex mente Heracliti* §. 13. *p.* 852. in *Stanleji Histor. philos. T.* I.

(*t*) *Hippocrates*] De *Hippocratis* natura, quod satis est, monuimus *ad Cap.* 3. §. 8. Neque repetam hic, quae de Stoicis & *Zenone* observavi *ad Cap.* 3. §. 28.

(*v*) *Vides hic*] *Aristoteles* isto loco *Anaxagoram* non impietatis erga Deum aut Atheismi insimulat, nec severe & aperte reprehendit, sed simpliciter tantum commemorat, eum, tametsi aliud, praeter materiam, principium posuisset, seu caussam motus a materia distinctam, eo tamen principio in explicandis naturae rationibus raro usum fuisse.

(*x*) *Plato in Phaedone*] Ita est. *Plato* in *Phaedone p.* 393. graviter fert, *Anaxagoram*, quum a mente omnia disponi & exornari dixisset, postea tamen ad caussas naturales, ut rerum omnium rationes redderet, confugisse. Nec tamen hic idcirco *Anaxagoram* pronuntiat Deo injuriam intulisse.

(*y*) *Duodecimo vero*] Omittit in hoc loco quaedam *Cudworthus*, nec totam *Platonis* sententiam recitat: cui ego in versione mederi studui. Verisimile omnino est, *Anaxagoram* hic objurgari a *Platone*, quum de corporibus coelestibus liberius, quam multitudo & ipse *Socrates* ferebat, philosophatum esse, constat. Vid. *Xenophon. de rebus Socrat. memorabil. Lib.* IV. *p.* 644. Fateor, id primo

dum inter veteres illi inter Dei omnisque religionis numerati sunt contemtores & inimicos, qui corpus sive materiam, temere ac necessario commotam, unum illud esse, unde reliqua omnia manaverint, principium disputarunt; quod quidem *Democritum*, principesque scholae Ionicae philosophos fecisse constat: ita ipsemet *Anaxagoras* non a vulgo tantum & plebe, cui *Atheus* audiebat injuria, verum etiam a *Platone* ac *Aristotele* hoc nomine graviter ac severe objurgatus est. Aperte quidem is Deum profitebatur, mentemque omnem materiam, quum haec rerum universitas exsisteret, elaborasse ac finxisse, contendebat. Attamen necessitati plus, quam par est, imperii tribuebat in materiam, neque genitrici huic naturae seu mundi animae loci aliquid esse patiebatur. Hac igitur de caussa in Deum valde injuriosus summaeque impietatis non postremum visus est esse columen. *Aristoteles* in *Metaphysicis* his ejus philosophiam verbis persequitur: (†) Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ, διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε ἕλκει αὐτόν· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γινομένων, ἢ νοῦν. *Anaxagoras tamquam machina utitur mente* (id est, Deo) *ad mundi constructionem: quumque dubitat, propter quam caussam haec vel illa res necessario sit, tum mentem advocat. In reliquis vero alia omnia citius pro caussis rerum habet, quae sunt & fiunt, quam mentem illam & rationem.* (v) Vides hic, in *Anaxagoram*, qui Deum tamen esse putabat, invehi idcirco *Aristotelem*, quod in caussis rerum corporearum investigandis ad naturam vitae & consilii compotem raro, nec antea, quam ceteras caussas corporeas & mechanicas deficere perspiceret, confugerit. Atque id ipse *Anaxagoras* fassus esse videtur alicubi. Quodnam igitur hujus philosophi futurum fuisse judicium putabimus, si in nostros incidisset sapientes, in quibus tam insignis est temeritas, ut a gubernatione hujus universitatis divinam penitus potentiam removeant, supremumque Numen, motu semel in materiam immisso, quiescere omnino ab ejus administratione ac temperatione, affirmare non vereantur?

Sed & (x) *Plato* tam in *Phaedone*, quam aliis in locis, eadem de caussa nominatim castigat *Anaxagoram*, quod, quum vim rationis participem non negaret rerum esse caussam, auxilium tamen & opem illius in arcanis naturae rerum explorandis & declarandis rarius imploraverit. (y) *Duodecimo* vero *de legibus libro* tectius

(†) Lib. I. C. 4. (p. 267. T. IV. Opp.)

mo adspectu non convenire videri in *Anaxagoram*, quod *Plato* homines, quos perstringit, mentem corporibus juniorem facere, affirmat. Nec enim tam amens fuit *Anaxagoras*, si fidem nos habere oportet veterum auctoritatibus, ut rationem & mentem post corpora natam, seu materiae temperationem & modum quemdam esse affeveraret: in qua qui sententia sunt, illi meo judicio nihilo Dei contemtoribus meliores sunt. Haec vero dubitatio tollitur, si Graeca *Platonis* accurate considerentur: Namque is philosophos hos non diserte affirmat mentem corporibus recentiorem facere, sed eos tantum sic rationes suas instituere significat, tamquam mentem judicarent post corpora demum natam esse, διανοηθέντες δὲ ὩΣ νεώτερον. Quare hoc mihi tantum indicare *Plato* videtur, id quod alius quoque scriptum reliquit, non nimis sapienter fecisse *Anaxagoram*, quod caussas rerum ante omnia ex ipsa materiae conditione eruere conatus esset, neque Deum & mentem, nisi in dignum vindice nodum incidisset, ad auxilium vocasset. Hac enim ratione evenisse, ut mentem infra res corporeas deprimere, Deoque nihil fere loci in condenda rerum natura relinquere multis videretur. Quae vero in extremo hocce membro *Cudworthus* monet, ea, nisi me fallit opinio, non tam ratio, quam indignatio erga eos animo concepta, qui mechanicis legibus universam rerum naturam tum metiebantur, expressit. Quod enim multitudo omni fere aetate, & *Platonis* etiam aevo, viros retrusis & sublimioribus scientiis & meditationibus deditos impietatis erga Deum postulavit; hoccine argumento esse potest, naturam ipsam eo homines impellere, ut eos in Dei habeant inimicis, quos vident in ex-

 pli-

162 tius in eumdem, praetermisso nomine, disputat, id ei vitio vertens, quod, ipse licet Deum non rejecerit, aliis tamen, ut id facerent liberius, occasionem dederit. Verba haec sunt: (*) Λέγοντες, ὡς νοῦς εἴη ὁ διακεκοσμηκὼς πάνθ' ὅσα κατ' οὐρανόν. αὐτοὶ δὲ πάλιν ἁμαρτάνοντες ψυχῆς φύσεως, ὅτι πρεσβύτερον εἴη σωμάτων, ἅπανθ', ὡς εἰπεῖν ἔπος, ἀνέστρεψαν πάλιν. τὰ γὰρ δὴ πρὸ τῶν ὀμμάτων πάντα αὐτοῖς ἐφάνη, τὰ κατ' οὐρανὸν φερόμενα μεστὰ εἶναι λίθων καὶ γῆς καὶ πάντων ἄλλων ἀψύχων σωμάτων, διανεμόντων τὰς αἰτίας παντὸς τοῦ κόσμου· ταῦτ' ἦν τὰ τότε ἐξεργασάμενα πολλὰς ἀθεότητας. *Nonnulli mentem omnia ornasse coelestia asseverant. At iidem circa animae naturam peccarunt, quam, tametsi omnibus corporibus antiquior sit, juniorem illis esse censuerunt, eaque ratione omnia iterum, ut ita dicam, everterunt. In corporibus enim coelestibus eadem esse judicarunt, quae hic videmus. Itaque terra, lapidibus, & aliis rebus inanimatis plena esse coelestia credentes, his caussas totius mundi assignarunt: qua re multis ad impietatem auctores fuerunt.* Eodem loco omnes fere Physicos & Astronomos aetatis suae *Plato* refert in magna positos fuisse apud plerosque impietatis erga Deum suspicione, nec id alio nomine, quam quod naturae rerum explorandae, praeter caussas corporeas, vix aliquid adhiberent. Οἱ πολλοὶ διανοοῦνται, τοὺς τὰ τοιαῦτα μεταχειρισαμένους ἀστρονομίᾳ τε καὶ ταῖς μετὰ ταύτης ἀναγκαίαις ἄλλαις τέχναις, ἀθέους γίνεσθαι, καθεωρακότας ὡς οἷόν τε γιγνόμενα ἀνάγκαις τὰ πρᾶγματ' ἀλλ' οὐ διανοίαις βουλήσεως ἀγαθῶν πέρι τελουμένων. *Multi sibi persuadent, eos, qui Astronomiam ceterasque artes, quae ad hanc sunt necessariae, tractant, Atheos istis studiis fieri. Nam quum, quantum fieri potest, necessarias caussas, quibus res omnes fiunt, indagent & explorent, non voluntate & mente boni caussa omnia gigni credere illos arbitrantur.* Itaque ipsam paene naturam omni tempore auctorem fuisse hominibus, apparet, ut, quos intelligerent materiae & motui, quae geruntur in orbe, omnia tribuere, nec ullum menti, certo consilio & ratione agenti, locum relinquere, eos in divinitatis hostibus habendos esse ducerent.

§. VII. Sed quum fore fortassis animo prospiciam, qui nihil inter genitricem naturam & *occultas qualitates* interesse suspicentur, operam dabo nunc, ut his perspectum sit, quanto duo haec discrimine disjuncta sint. Qui *occultam qualitatem* rei alicujus esse caussam censet, is nullam reapse ejus caussam nominat, sed obscurum esse sibi profitetur, a quonam ea profecta sit initio. Secus illi, qui *genitricem* esse *naturam* sentiunt: qui non modo certam & vere proprieque sic dictam rerum caussam indicant, verum etiam soli omnium philosophorum rei illius, qua nihil orbis habet mirabilius ac praestantius, τὸ εὖ καὶ καλῶς intelligo, constantiam illam, ornatum, ac aequabiles naturae cursus, eam afferunt rationem, quae percipi possit ac intelligi. Quo quidem nomine multum *materiariis* nostris, quos ita voco, praestant, qui, tametsi nihil sibi dari velint, ut res omnes expediant, nisi motum & materiam, hoc tamen in loco prorsus haerent, nec ullam tantae rei caussam proferunt. Una est, ex qua ordo omnis atque pulchritudo nascitur, caussa, mens & ratio. At qui genitricem naturam inesse credunt in hac universitate, hi vim quam-

(*) p. 967. ed. Steph. (ed. Ficini p. 696.)

plicandis rerum naturalium caussis multa motus legibus tribuere, ponderibusque ac momentis ea, quae corporibus accidunt, aestimare? Vulgi certe judicia ejusmodi levitatem hominum & temeritatem, non rationis & naturae instinctum, indicant.

(z) *Etenim Deo*] Sed constanter negabunt *Cartesii* sectatores, Deum a se ab omni procuratione naturae excludi, qui Deum leges motus conservare

quamdam ratione praeditam in ea versari perhibent. Contra illi, qui fortuito & 163
temerario materiae motui unice adscribunt omnia, caussasque certa ratione & consilio agentes explodunt, nec, sine mente ac intelligentia facta esse omnia, verentur contendere, nullo modo, quidnam illud sit, demonstrare queunt, unde tanta proficiscatur in hoc orbe motus aequabilitas, tamque certa omnium & constans ratio. Quamobrem, nisi forte confusionem peperisse ordinem, casumque & fortunam produxisse aequabilitatem & constantiam, dicere velint, in *occultam* postremo *qualitatem* sese debent induere. Atque ego, quidnam sit illud, quare genus hoc infinitam quamdam mentem universitati huic praeficere oporteat, nullo pacto intelligo. (z) Etenim Deo quid opus est illis, qui ab omni Deum procuratione & actione amovent, otiosumque illum, quid geratur, & eveniat in rerum natura, spectare & contemplari perhibent?

§. VIII. Ceterum genitricem hanc naturam non sum nescius ex illis esse rebus, quarum non continuo patet omnibus indoles. Quocirca statui, ne quid intermittam eorum, quibus ratio ejus declarari potest, bina momenta paullo copiosius persequi. Primo veram ejus naturae notionem explanare studebo: deinde, quantopere notionem hanc perverterint & adulteraverint, patefaciam, qui ex Dei contemtoribus naturam istam unum esse praepotentem Deum rerumque omnium unicam caussam & fontem arbitrati sunt.

Ac primo quidem, quemadmodum generatim & in universum naturam genitricem animo nobis effingere debeamus, *Aristoteles* his verbis significat: (*) Εἰ ἐνῆν ἐν τῷ ξύλῳ ἡ ναυπηγική, ὁμοίως ἂν τῇ φύσει ἐποίει. *Si in ligno inesset ars navium construendarum, similiter ut natura faceret.* Pari modo ceteras huc trahere licet artes & scientias. Ita sese habet natura haec, ac si fingat aliquis, artem architecturae, quae in animo insidet alioquin architecti, in materiam, lateres & calcem translatam esse, in iisque inhaerentem efficere, ut sine ulla ope aliena coëat illa materies, seque ipsam tam scite componat & distribuat, ut ornatissima exsistat domus omnibusque partibus absoluta: quo modo *Amphionem* veteres memorant lyra tam suaviter cecinisse, ut ipsos lapides, ut semet ipsos scienter & apte collocarent, Thebanosque muros isto pacto sua vi construerent, impelleret. Aut, si quis malit, ab arte musica imaginem licebit petere, atque ita huic naturae comparatum esse cogitare, ut si ars ista in ipsis fidibus & instrumentis lateret, eaque, viventis instar mentis, sic afficeret & animaret, ut sine ullo alieno impulsu modulate sonarent, & numeroso cantu aures demulcerent. Haec aliaque ejus generis simulacra, ut *Aristotelis* quidem fert opinio, commode explicant naturae, de qua loquimur, veras rationes. Itaque generatim ars quaedam erit haec natura, in ipsa inhaerens materia, eamque, nullius adjuta auxilio, moderans, temperans, & certo consilio disponens & machinans. Cui rei philosophus idem quo majorem comparet perspicuitatem & evidentiam, (a) aliud etiam exemplum subjicit aut comparationem: (†) Μάλιστα δὲ δῆλον, ὅταν τις ἰατρεύῃ αὐτὸς ἑαυτόν· τούτῳ γὰρ ἔοικεν ἡ φύσις.

Quod

(*) Physic. Lib. II. C. 8. (p. 477. T. I. Opp.)

(†) Loc. cit.

re in materia dictitent. Legi velim hic ea, quae paullo ante *ad* §. 6. scripsi; ex quibus reliquorum etiam, quae hoc §. 7. disputantur, dignitas & ratio patebit.

(a) *Aliud exemplum*] Hanc vero comparationem *Cudworthus* paullo post §. 11. non esse aptam omni ex parte fatetur ad naturae hujus rationem ob oculos ponendam.

(b) Οὔτε

Quod maxime manifestum est, quum aliquis sibi ipsi medetur: huic enim natura similis est. Ex quibus apparet, *Aristoteli* naturam visam esse artem, non extra se aut intervallo quodam laborantem, sed in ipsa re, quam fabricatur & perficit, residentem & operantem. Habemus, quantum generatim satis est ad naturae procreatricis indolem intelligendam. Ars nimirum ea est, materiam animans, interiusque aliquod, quo solo conformatur & artificiose disponitur materia, principium.

§. IX. Sequitur, ut doceamus, naturam istam, tametsi arti non dissimilis sit, omni tamen humana arte ac industria multo esse praestantiorem & excellentiorem. Ac primo ars humana materiam quamdam nullo modo tractare & fingere potest,
164 nisi eam extra se & certo intervallo collocatam habeat; nec sine ingenti strepitu, sono, ac stridore, sine manu, securi, serra, malleo, aliisque machinis & instrumentis ornatum ei aliquem & speciem conciliare valet. Ex quo evenit, ut multo labore, sudore, ac sollertia opus sit, antequam opus aliquod perficiatur, nec, nisi crebro contusa & pulsata materia, formam aliquam, navis verbi gratia aut domus, paullatim recipiat. Naturae dispar prorsus est ratio: quippe quae in ipsas sese res insinuans, ac intra viscera earum abdita, materiam quoque, in qua nimirum insita est, multo leviori labore subigens, quae meditatur, sine molestia, crepitu, ac turba tacite & occulte perficit. Non male dixeris, artem hanc ita corpori alligatam esse materiae, ut anima corpore nostro conclusa est, neque machinatorum & architectorum more extrinsecus, sed interne, *vitaliter & magice* agere. (*b*) Οὔτε χεῖρες ἐνταῦθα, οὔτε πόδες, οὔτε τι ὄργανον ἐπακτὸν ἢ σύμφυτον. ὕλης δὲ δεῖ, ἐφ' ἧς ποιήσει, καὶ ἣν ἐν εἴδει ποιεῖ παντί που δῆλον. δεῖ δὲ καὶ τὸ μοχλεύειν ἀφελεῖν ἐκ τῆς φυσικῆς ποιήσεως· ποῖος γὰρ ὠθισμὸς ἢ τίς μοχλεία, κ. τ. λ. *Hic neque manus sunt, neque pedes, neque aliquod instrumentum vel adventitium vel cognatum. Materia tantum opus esse manifestum est, in qua operetur, quamve in certam formam redigat. Neque vero putandum est, materiam sic suum opus perficere, velut impellendo & premendo. Qualis enim impulsio sive pressura varias omniformesque figuras & colores efficere potest?* Quemadmodum Deus intus est in rebus singulis; ita natura materiae pro interiori viventeque anima, & veluti lege est, a qua, nulla re alia interveniente, ad certos usus praeparatur & disponitur.

§. X. Est etiam aliud praeterea, quo natura omnem artem humanam longe vincit & superat. Humani artifices, dum fervet opus, virium saepenumero suarum imbecillitatem sentiunt; qua quidem impediti, in consilium ire solent, & deliberare, quid facto opus sit: nonnumquam etiam posteriores cogitationes superio-

(*b*) Οὔτε χεῖρες] *Plotini* haec verba sunt *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead.* III. *Lib.* VIII. §. 1. *p.* 344. Solet *Cudworthus* libenter Platonicis junioribus hac in caussa auctoribus uti, nec raro voces & formulas eorum adsciscere: quid? quod ipse libri totius index vocibus constat e schola Platonica sumtis. Et fatendum omnino est, nullos veterum philosophorum his Platonicis propius ad ejus sententiam accedere. *Plotini* in primis & *Procli* longae & subtiles passim exstant de natura gignente ac seminante disputationes, quas penitus animo vir doctus imbiberat.

(*c*) *Aristoteles quidem*] Hoc ipsum, quod sequitur, argumentum non memoriae usquam mandavit *Aristoteles*: ex verbis autem ejus, quae paullo post producit, fuisse quosdam id aetatis suspicatur *Cudworthus*, qui ejusmodi argumento naturam adorti sunt. Exstant haec verba *Physicor. Lib.* II. *Cap.* 8. *p.* 477. *T.* I. *Opp.*

(*d*) *Hanc vero artem*] Quae hic de natura dicantur, vereor, ne quidam existiment liberalius & magnificentius esse dicta, quam patiuntur, quae su-

rioribus praeferre, coeptumque opus refingere non dubitant. At natura numquam haeret, aut a viribus relictam & destitutam sese videt. Quam propter caussam, cui tamen & alia erit addenda, de qua postea, numquam consilium capit, aut deliberat. (e) *Aristoteles* quidem significare videtur, antiquiores, quibus odio Deus fuit, philosophos, hoc argumento potissimum vim naturae fictricem adortos esse: *Quoniam corpora naturalia numquam consultare ac deliberationes instituere videmus, idcirco artis aliquid, consilii, & rationis in illis esse reconditum, haud nobis persuademus, verum omnia temere & casu fieri judicamus.* Sed ipsemet his ita occurrit: Ἄτοπον δὲ τὸ μὴ οἴεσθαι ἕνεκά του γίνεσθαι, ἐὰν μὴ ἴδωσι τὸ κινοῦν βουλευσάμενον καίτοι καὶ ἡ τέχνη οὐ βουλεύεται. *Illud etiam absurdum est, quod non putant, aliquid alicujus gratia fieri, nisi videant movens consultasse. Atqui etiam ars non consultat.* Ex quo concludit, quod natura deliberet numquam ac consultet, id nullo impedire pacto, ne ordine, ratione, & via agere, ad certamque metam collineare putetur. Ipsi, qui artifices inter nos salutantur, non, ut artifices, quid res postulet, urgente necessitate, circumspiciunt; sed, arte deficiente, aut quando non satis sibi roboris & virium esse ad perficienda cogitata propter artis, quam extrinsecus hauserunt, inopiam & penuriam, intelligunt, tum demum etiam atque etiam, quid faciendum sit, considerant. Ipsa vero ars, sive ars perfecta, quoniam virtute numquam destituitur, ideo consilii quoque nullo tempore inops est. (d) Hanc vero artem natura habet. Quare numquam, quid res poscat, consultat, aut rationes sollicite subducit, sed ad agen- 165
dum promta semper & parata est. Nihil suscipit, cujus poenitere possit deinde: numquam ex posteriori meditatione superiores labores emendat & corrigit, sed perpetuo, constanti, ac immutabili cursu a generatione ad generationem progreditur. Namque simulacrum aut imago quaedam est infinitae ejus artis atque falli nesciae, quae ipsius Dei est in animo: quae quidem ars omnis recti bonique, quod unaquaeque res habet, unica lex est, norma, & regula.

Vidimus ergo, quidnam inter naturam & humanam artem intersit differentiae. Haec a perfectione valde distat, materiamque extra se certo intervallo constitutam fabricatur & ornat. Illa perfecta ars, sive ipsa potius ars est, quae inhaeret in materia, & interne eam adornat, temperat, & machinatur. Itaque, quod in proverbiis versatur, *artem imitari naturam*, ejus haec est sententia: Artem humanam, quae parum habet perspectionis, aemulari perfectissimam naturae artem, quae ab ipsa divina arte reapse non differt. Atque id jam ante *Aristotelem* his verbis (e) *Plato* significavit in *Sophista*: Τὰ φύσει λεγόμενα, ποιεῖσθαι θείᾳ τέχνῃ· *Quae natura vulgo dicuntur fieri & facta esse, ea re vera divina perficiuntur arte.*

§. XI.

supra §. 5. & infra §. 11. 12. 15. de hac natura praecipit. (I) Alias naturam deligendi & judicandi facultate carere asseverat. Hic perinde loquitur, ac si deliberato consilio quodvis opus aggrederetur. Negat enim, ut reliqua taceam, suscipi ab ea aliquid, cujus poenitere queat. (II.) Alias Deum emendare nonnumquam & corrigere admissos a natura errores concedit. Hic vero significare videtur, nihil umquam vitiosi, aut cujus poenitere queat, naturam efficere. Mitto reliqua. Sed qui de re agunt, quam ipsi ex parte tantum sibi cognitam esse fatentur, crassisque tenebris circumfusam, his plerumque usu venire solet, ut verbis a semet ipsis dissentiant, idemque, quod sustulerunt alicubi, aliis locis affirmare videantur. Hanc veniam nos humanae infirmitati oportet dare, ut ejusmodi vitia moderate reprehendamus.

(e) *Plato*] *Sophista* in extremo Dialogo *p.* 168. *Opp.* Sed cave, putes, in his verbis *Platonis* φύσιν significare *naturam creatricem*, aut hujus dicti hanc esse vim, quam *Cudworthus* putat. *Plato*, quum commemorasset, esse homines quosdam, qui

§. XI. Haec licet ita ſeſe habeant, nolim tamen, aliquis ſibi perſuadeat, naturam hanc ipſam eſſe divinam artem in ſe & libere pureque conſideratam. Quemadmodum enim natura non ipſe Deus eſt, verum res non modo a Deo diſtincta, ſed multo etiam Deo minor & inferior: ita eadem cum divina arte pure & abſtracte ſpectata confundi nullo modo debet. Ars ea quidem eſt divina, at concreta & corpori admiſta. Ipſa ars divina, ut in ſe eſt, nihil eſt, quam ſcientia, intelligentia, & ſapientia illa, quae divinam mentem habitat & incolit. Atqui ſcientia, ratio, & intelligentia, ſi quis indolem ejus extra omnem peregrinum ornatum expendat, κεχωρισμένον τι, res quaedam eſt ſeparata & a ceteris rebus omnibus ſecreta, naturaque tam tenui atque ſubtili praedita, ut nullo plane modo materiae coagmentari, atque ſic, ut corpori anima, miſceri & ſociari queat. Quocirca alteram, quam *Ariſtoteles* in medium profert, ſimilitudinem, atque ad naturae hujus indolem declarandam cenſet aptiſſimam, ab arte nimirum Medici, qua ſemet ipſum curat & ſanat, ductam, equidem ab hac cauſſa remotiorem eſſe arbitror. Etenim ars medendi, quum ipſimet, in cujus animo reſidet, Medico opem & auxilium comparat, non hoc ei praeſtat officium, ut natura, ſive ut ars concreta & corpori admiſta, ſed tantum ut ſcientia & ſapientia, quae eſt ars nuda, corporisque omnis & concretionis expers. Praeterea circuitione & quaſi anfractu opus ſuum perſequitur: voluntate nimirum utitur Medici, ſibimet ipſi talia praeſcribentis medicamenta, qualia impedimentis removendis ſunt neceſſaria, quae virtuti obſtant naturae ſive inteſtini Archei, ne ſanationem hic ipſe perficere poſſit. Ars (*f*) ab *Ariſtotele* definitur λόγος τȣ ἔργȣ ἄνευ ὕλης, *ratio ipſius rei ab omni materia ſejuncta.* Itaque divina ars ſive ſcientia, quae in animo Dei eſt, ratio eſt a corpore ſecreta. Natura vero ratio eſt *merſa in materiam & confuſa*, ac veluti corpore ebria. Non
166 divina ars *archetypa* haec eſt natura, ſed tantum *ectypa*, vivens quaedam imago & ſignum divinae ſapientiae: quae, licet accurate aeternae & *archetypae* ſapientiae regulam agendo imitetur, haud tamen ullo modo eorum, quae perficit & exſequitur, cauſſam atque rationem intelligit. Ita, ſi quid ego judicando valeo, duo haec diſcrepant inter ſe, quemadmodum λόγος ἐνδιάθετος, *ratio & perceptio animi*, quam *verbum* appellant *mentis*, & λόγος προφορικός, *ratio, quae ſermone externo declaratur:* quarum haec, etſi certam illius notam habeat impreſſam, in ſe tamen nihil eſt, quam ſonus ſuis conſtans articulis, omni vero carens ſenſu ac intelligentia. Quamquam & alia haec res ſimilitudine illuſtrari poteſt. Ars ſcilicet & ſapientia divina ſimi-

Deum tollerent, & φύσει ſeu natura omnia eſſe facta confirmarent, ſe vero ſubjicit aſſumturum eſſe in iſta diſputatione, quae illi profani φύσει dicant facta eſſe, ea divino conſilio & arte eſſe condita. Haec quantopere diſſideat ſententia a *Cudworthi* interpretatione, perſpicuum eſt; quippe qui *Platonem* hoc vult dixiſſe: Quae natura procreatrix efficit, ea ex divina fluunt arte, aut natura fictrix artem divinam, normae ac regulae inſtar, ſequitur.

(*f*) *Ab Ariſtotele*] *De part. animalium Lib.* I. *Cap.* 1. *pag.* 472. *T.* II. *Opp.*

(*g*) *Itaque* χειροτέχνης] (I.) Etſi nullo parcat hic labori vir egregius, ut naturae, de qua agitur, accuratam rationem quamdam in lectorum informet animis, ejusque a divina arte diſcrimen doceat; haud pauci tamen erunt, nil dubito, qui ſatis ſibi factum eſſe negabunt. Nec ipſe diffiteor, legi hic nonnulla, quae rem magis implicare, quam explicare, videntur. Mitto, quae de arte medendi, Medicum ipſum ſanante, dicuntur, in quibus plus forte ſubtilitatis eſt, quam vellent plurimi. Id vero mihi declarari vellem, quomodo, quum ars res ſit ab omni materia ſejuncta, natura creatrix ars eſſe queat cum materia confuſa, & diſſimilis tamen artis medendi, Medico ipſi conſulentis. Sed haec omnia & alia mirari & quaerere deſino, quum virum doctum in re hic explicanda verſari cogito, quam ipſe parum ſibi notam eſſe fatetur. (II.) Inter architectum & hominem manu laborantem quid intereſſet, non opus erat, ut *Ariſtotelis* edoce-

ſimilis eſt architecti: natura vero operarium non male refert manu laborantem. Atqui horum qualis ſit differentia, id ab *Ariſtotele* ſatis ad propoſitum noſtrum accommodate ſic video expoſitum: (*) Τοὺς ἀρχιτέκτονας περὶ ἕκαστον τιμιωτέρους καὶ μᾶλλον εἰδέναι νομίζομεν τῶν χειροτεχνῶν καὶ σοφωτέρους, ὅτι τὰς αἰτίας τῶν ποιουμένων ἴσασιν· οἱ δ', ὥσπερ καὶ τῶν ἀψύχων ἔνια, ποιεῖ μὲν, οὐκ εἰδότα δὲ ποιεῖ, οἷον καίει τὸ πῦρ· τὰ μὲν οὖν ἄψυχα φύσει τινὶ ποιεῖ τούτων ἕκαστον, τοὺς δὲ χειροτέχνας δι' ἔθος. *Quare & eos, qui in quaque re architecti ſunt, honorabiliores & doctiores, ac eis, qui manibus operantur, ſapientiores putamus, quoniam cauſſas eorum, quae fiunt, ſciunt; illi vero, ſicut iſta, quae inanimata ſunt, faciunt quidem, ſed ea faciunt, quae neſciunt, ut ignis comburit: ſed inanimata natura quadam horum ſingula faciunt, manibus vero laborantes propter conſuetudinem.* (*g*) Itaque χειροτέχνης, ſi placet, natura vocetur, *opifex manu fabricans*, quae ex ſupremi architecti voluntate laborat, atque divinae ſapientiae & arti in exſequendis operibus obtemperat, (*h*) ἣ ποιεῖ μὲν οὐκ εἰδυῖα, *quae agit quidem & operatur, ſed ignara eſt rationum, propter quas agit.*

§. XII. Ut igitur ſuperius, quot modis natura ſuperet humanam artem, declaravimus; ita nunc quoque doceamus, neceſſe eſt, quibusnam rebus eadem humanis artibus cedat & inferior ſit. Hae autem binae ſunt. Primo, licet natura ordine & ratione agat, ac ad certos omnia uſus dirigat, ipſa tamen metam & conſilium neſcit operis ſui, neque cauſſam, cur ſic agat, non alia ratione, perſpectam habet. Non magiſtra eſt perfectiſſimae illius artis & ſapientiae, cujus regulam & inſtitutum ſequitur, ſed miniſtra tantum, quae praeceptis ejus morem gerit, idque, quod juſſa eſt, efficit. Placet (*i*) verba *Plotini* adſcribere, quibus differentiam hanc naturae artisque vel ſapientiae, uti extra materiam ſpectatur, exponit: Τί διοίσει τῆς λεγομένης φύσεως φρόνησις; ὅτι ἡ μὲν φρόνησις πρῶτον, ἡ δὲ φύσις ἔσχατον· ἴνδαλμα γὰρ φρονήσεως ἡ φύσις, καὶ ψυχῆς ἔσχατον ὄν, ἔσχατον καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ἐλλαμπόμενον λόγον ἔχει· οἷον εἰ ἐν κηρῷ βαθεῖ διικνεῖτο εἰς ἔσχατον ἐπὶ θάτερα ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τύπος, ἐναργοῦς μὲν ὄντος τοῦ ἄνω, ἴχνους δὲ ἀσθενοῦς ὄντος τοῦ κάτω, ὅθεν οὐδὲ εἶδε φύσις, μόνον δὲ ποιεῖ. *Quonam modo ſapientia differt a natura? hoc ſane, quod ſapientia quidem primum eſt, natura vero ultimum. Natura enim ſapientiae tantum imago eſt: quumque poſtremum animae ſit, ultimam* 167
quoque in ſe rationem habet lucentem & emicantem. Quemadmodum ſi, dum profundior cera imprimitur, usque ad alteram ejus ſuperficiem penitus figura pertranſeat, ubi quidem figura ſuperior perſpicua ſit, poſtrema vero veſtigium ſit obſcurum. Similiter natura nihil

(*) Metaph. L. I. C. 1. (p. 260. T. IV. Opp.)

cerentur homines teſtimonio. Sciunt id omnes, qui vel mediocriter rerum humanarum periti ſunt. Ipſa vero comparatio, ſi quid ego judico, minus etiam apta eſt ad differentiam naturae procreatricis & Dei oſtendendam, atque illa *Ariſtotelis* a Medico ſumta. Natura fictrix ars nimirum eſt, ſimulacrum artis divinae, rerum, quas agit, & regularum, ex quibus agit, ſi recte capio *Cudworthi* mentem, ſciens & gnara. Quid, quaeſo, horum in opificem cadit, manu conſiliis architecti ſervientem? Non ille artem callet architecti, non aedificandi leges novit; verum materiem tantum aſportat, firmat, disponit, uti fabricator ipſe jubet. Talis ſi haec natura foret, Deus ipſe rerum omnium machinator eſſet & artifex, neque natura jure vitii cujusdam accuſaretur, ſed ipſe Deus, cujus ea juſſu & mandato agit, ipſa artis rerumque omnium neſcia. Dicam, quod ſentio: Quae vir doctus de hac natura diſſerit, vix mihi videntur omnia commode inter ſe conciliari poſſe.

(*h*) Ἣ ποιεῖ μὲν] *Plotinus*, quo in primis familiariter *Cudworthus* uſus eſt, ita loquitur *Libro, utrum ſtellae aliquid agant*, *Ennead.* II. *Lib.* III. *Cap.* 17. *pag.* 147.

(*i*) *Verba Plotini*] Ex *Libro* II. *de dubitationibus animae Ennead.* IV. *Lib.* IV. *Cap.* 13. *p.* 467.

(*k*) *Idem*

hil novit, sed efficit tantum. (*k*) Idem philosophus alias, quidnam inter λόγους seu rationes gignentes & notitias sive animi comprehensiones intersit, hoc modo explicat: Πότερα δ' οἱ λόγοι οὗτοι οἱ ἐν ψυχῇ νοήματα; ἀλλὰ πῶς κατὰ τὰ νοήματα ποιήσει; ὁ γὰρ λόγος ἐν ὕλῃ ποιεῖ, καὶ τὸ ποιοῦν φυσικῶς οὐ νόησις, οὐδὲ ὅρασις, ἀλλὰ δύναμις τρεπτικὴ τῆς ὕλης, οὐκ εἰδυῖα, ἀλλὰ δρῶσα μόνον οἷον τύπον καὶ σχῆμα ἐν ὕδατι· *Quaerendum vero, utrum seminales hae rationes, quae animae insunt, intelligentiae sint? At enim quonam modo per intelligentias faciet? Ratio enim in materia operatur & agit, quodque naturaliter agit, id neque intellectio est, neque visio, sed vis quaedam agitans materiam, non sane cognoscens, sed agens tantum, non secus ac forma figuraque in aqua.* Atque huic veterum doctrinae, quae naturam rem esse statuit efficientem, non vero ratiocinantem, (*l*) ex recentioribus naturae speculatoribus is penitus videtur assentiri, qui judicio & sagacitate nulli secundus est. Etenim ille, postquam sapientiam & artem illam, quae ex corporum animatorum structura elucet, admiratus erat, sic rationem concludit: Aut vim animae fingentem & machinantem, per quam ipsa corpus suum fabricatur & aptissime comparat, confitendum esse, ea virtute mentis, quae ratione valet & intelligentia, excellentiorem ac diviniorem esse; aut vero concedi debere: (*) *In naturae operibus neque prudentiam nec intellectum inesse, sed ita solum videri conceptui nostro, qui secundum artes nostras & facultates seu exemplaria a nobismet ipsis mutuata de rebus naturae divinis judicamus: quasi principia naturae activa effectus suos eo modo producerent, quo nos opera nostra artificialia solemus.* Itaque, praestantissimorum ex omni memoria philosophorum auctoritatibus freti, naturam affirmamus rem esse, artificiose quidem certoque consilio procedentem, at divinae tantum artis & sapientiae imitatricem, quae nec ipsamet prospiciat, quonam tendant labores ejus, nec caussas cognoscat earum rerum, quas, ut finem istum consequatur, suscipit. Qua etiam de caussa nec deliberare aut consilium capere, nec ex pluribus rebus unam eligere, nec denique ullum in agendo judicium adhibere potest.

§. XIII. Non deerunt, suspicor, quibus hoc prima specie valde videbitur mirabile, quod naturam agere quidem contendimus & operari ἕνεκά του, seu ut certos consequatur fines, ordineque ac consilio in perficiendis operibus suis progredi, at simul consilii, rationis, & intelligentiae participem esse negamus. His igitur ut omnes eximamus ex animo scrupulos, nihil esse in hac sententia, quod creditu grave

(*) Harveus de gener. animal. Ex. XLIX.

(*k*) *Idem philosophus alias*] *Ennead.* II. *Lib:* III. *Libro, utrum stellae aliquid agant, Cap.* 17. *p.* 147.

(*l*) *Ex recentioribus naturae speculatoribus*] *Harvei* auctoritas quantum ponderis habeat ad hanc rem firmandam, melius intelligetur, si ipsa ejus verba huc integra transtulero ex *Libro de generatione animal. Exerc. L.* (non XLIX. ut in ora libri *Cudworthus* notavit) *p.* 288. *ed. Patav.* 1666. in 12. *Quoniam igitur*, inquit, *in pulli fabrica ars & providentia non minus elucescunt, quam in hominis ac totius mundi creatione; necesse est, fateamur, in generatione hominis caussam efficientem ipso homine superiorem & praestantiorem dari, vel facultatem vegetativam, sive eam animae partem, quae hominem fabricat & conservat, multo excellentiorem & diviniorem esse, magisque similitudinem Dei referre, quam partem ejus rationalem, cujus tamen excellentiam miris laudibus supra omnes omnium animalium facultates extollimus, tamquam quae jus & imperium in illas obtineat, cuique cuncta creata famulentur. Vel saltim fatendum est* &c. Sequuntur ea, quae hic descripsit *Cudworthus*. Quae haec verba apud *Harveum* excipiunt, ea aptiora etiam fuissent viri docti instituto: sed ex iisdem patuisset, *Harveum* talem sibi minime finxisse animo naturam, qualem *Cudworthus*. Itaque his uti verbis maluit. Retulit autem *Harveus* rerum omnium pro-

ve sit, aliquot exemplis seu comparationibus demonstrare studebimus. Ergo pri-
mum habitus cogitemus, sigillatim eos, qui ad Musicam pertinent, cantandi,
nimirum, fidibus canendi, saltandi. Isti habitus quemlibet manus, vocis, totius- 168
que corporis motum moderantur, & sine ulla mora efficiunt, tametsi numquam
exquirant aut deliberent, quinam numerus aut quale motus genus primum excipiat
& consequatur motum. Musicum, quaeso, dormitantem adorire, atque carmi-
nis, quod vel ipse numeris alligavit musices, vel memoriae mandavit antea,
exordium cane: is vero continuo, ac fortassis ante, quam somno prorsus fuerit
solutus, vocem suam tuae junget, coeptamque cantilenam non desinet persequi,
donec ad totius exitum carminis perventum sit. Eadem vis habituum industria
comparatorum in digitis conspicitur hominis, fidibus scienter canere docti, aut in
pedibus totoque corpore periti saltatoris. Etenim habitus ipsi, tametsi leges musi-
cas ac concentus, ex quibus pedes manusque moveri fas est, penitus ignorent, lon-
gam tamen & continuatam variorum motuum seriem scitissime & artificiosissime
gubernant & dirigunt. Quare, quod de natura paullo ante diximus, efficere qui-
dem eam, at non ratiocinari & intelligere, id in hos etiam cadit habitus. Ergo
valeant, qui naturam genitricem, quae corpora scienter & certa via moveat, ex
eorum genere putant esse, quae nullo esse modo possunt. Nam, quod diximus,
habitus quoque, in quibus nulla est artis ejus aut rationis, qua reguntur, notitia,
gradatim nihilominus & minutatim semet ipsos explicant, atque diuturnam artifi-
ciosorum motuum continuationem promte sine ulla intermissione producunt. Is
ipse, quem modo laudavi, *Plotinus* eadem similitudine seminantis rationis aut ge-
nitricis naturae hujus indolem declarat: (*) Η τοίνυν ἐνέργεια αὐτῆς τεχνική· ὥσπερ ἂν
ὁ ὀρχούμενος κινούμενος εἴη· ὁ γὰρ ὀρχηστὴς τῇ οὕτω τεχνικῇ ζωῇ ἔοικεν αὐτός, καὶ ἡ τέχνη αὐτὸν κι-
νεῖ, καὶ οὕτω κινεῖ, ὡς τῆς ζωῆς αὐτῆς τοιαύτης πως οὔσης· *Quamobrem actus ejus artificiosus
est, ceu si quis tripudio moveatur. Tripudiator enim vitae sic artificiosae similis est. Ars
ipsum movet, atque ita movet, ac si vita ipsa talis quodammodo esset.* (m) Nec aliud
veteres opinor spectasse mythologos, quum naturam hujus universitatis imagine
Panis, fistula aut lyra canentis, atque simul Nymphae, cui Echo nomen, amore
calentis, exprimerent. Id sibi nimirum voluisse videntur, naturam tacito quodam
concentus & musices genere partes hujus universitatis omnes, artis ubique ac pro-
portionis ratione habita, machinari, ipsam autem interea summam ex resonante
con-

(*) Ennead. III. Lib. II. Sect. 16. (p. 267. Opp.)

procreationem & generationem ad ipsum Deum. *Quapropter*, inquit, *l. c. p.* 290. *rem recte pieque reputaverit, qui rerum omnium generationes ab eodem illo aeterno atque omnipotente Numine deduxerit. —— Nec magnopere litigandum censeo, quo nomine primum hoc Agens compellandum aut venerandum veniat, sive* Deus, *sive* natura naturans, *sive* anima mundi *appelletur. Id enim omnes intelligunt, —— quod ubique praesens singulis rerum naturalium operibus non minus adsit, quam toti universo, quod numine suo sive providentia, arte ac mente divina cuncta animalia procreet.* Natura igitur *non providentia, disciplina & consilio*, ut *Harveus* ait, *agens* ipse Deus illi est.

(m) *Nec aliud veteres*] Favent huic explicationi fabulae de Pane multi veterum, qui Deum hunc aut totius mundi aut aetherei spiritus per totum mundum pertinentis simulacrum esse crediderunt. Vid. *Gerh. Jo. Vossius de idololatr. gent. Lib.* VII. *Cap.* 3. *pag.* 721. *f.* Sed alii solis eum fuisse volunt imaginem. Vid. *Gilb. Cuperi Harpocrates p.* 88. Equidem neutri parti assentior, sed cum antiquissimis Christianorum doctoribus existimo, has fabularum veterum expositiones ad tegendam Deorum, quos populi colebant, turpitudinem a sapientibus inventas & excogitatas esse. Reliqua, quae monere hic possem, prudens omitto. Res ipsa docet, quantum virtutis & similitudinis in

 hac

concentu isto voluptatem & laetitiam capere. Habitus adventitia quaedam & acquisita dicuntur esse natura. Atque ipsam (*n*) Stoici quondam naturam ἕξιν appellarunt sive habitum. Quamobrem nulla re alia haec duo videntur esse disjuncta, quam hac una, quod habitus industria, discendi studio ac exercitatione comparetur, natura vero, quae voces sunt (*o*) *Hippocratis* ἀπαίδευτος sit καὶ οὐ μαθοῦσα, *a nemine instituta & erudita.* Neque obstat aliquid, quin haec ipsa natura (*p*) quodammodo αὐτοδίδακτος, *sui ipsius magistra* vocetur, quamvis eam semper a divina sapientia & arte secreto afflari, interneque agitari & impelli, nullum omnino dubium sit.

169 §. XIV. Addo aliam similitudinem, ex qua fieri posse constat, ut natura quaedam via atque ordine in operibus suis progrediatur, nec ipsa tamen caussarum, quare sic vel aliter agat, gnara sit. Naturales nimirum, quos in brutis animantibus videmus, instinctus considerari jubeo. In his nemo sapiens instinctibus scientiam esse dixerit. At iidem tamen animalia, ut apte omnia faciant & scienter, atque cunctas actiones ad suum non modo, sed totius universitatis commodum referant, impellunt & instigant. Sic apes animant ad mel conficiendum, favos fingendos, aediculasque suas sexangulas condendas, araneas ad telas suas texendas, aves ad nidos suos construendos, alia ad alios ejus generis actus animalia incitant. Quos si quis intueatur actus, is magnam esse in auctoribus eorum sagacitatem suspicetur; quum tamen, id quod (*q*) *Aristoteles* observat οὔτε τέχνῃ, οὔτε ζητήσαντα, οὔτε βουλευσάμενα ποιεῖ, *nec arte, nec deliberatione habita, nec denique consilio illa omnia suscipiant*, neque in potestate sua istam sapientiam, cujus institutis & praeceptis obtemperant, contineant, sed facultatem tantum habeant instinctus ejus & impressiones recipiendi. Certe, si quis bruta animantia haec omnia, quae diximus, propria sapientia & virtute duce, sine ulla consultatione & deliberatione efficere censuerit, is vero praestantissimam illis intelligendi vim, quae humanam longe superet rationem, attribuet. E contrario perspicuum satis est, minime tam eximia esse

hac comparatione naturae procreatricis cum Pane fistula canente & Nympham amante lateat.

(*n*) *Stoici naturam* ἕξιν] Apud *Diogenem Laërtium Libro* VII. *Segm.* 148. *pag.* 459.

(*o*) *Hippocratis*] *Lib.* VI. *Epidemicor. Sect.* 5. *pag.* 509. *T.* I. *ed. Lindenii.* Vide, quae diximus *ad Cap.* 3. §. 7. Non dissimile dictum *Hippocratis* exstat *Libro* περὶ τροφῆς §. 8. *pag.* 597. *T.* I. *Opp.* Φύσιες πάντων ἀδίδακτοι *Naturae omnium nullo doctore usae sunt.* Sed *Hippocratis* φύσις multum differt a natura effectrice *Cudworthi.*

(*p*) *Quodammodo* αὐτοδίδακτος] Credo, virum doctum his verbis *Harvei* rationem habuisse. Hic enim *de generat. animal. Exerc. L. pag.* 290. naturam vocat αὐτοδίδακτον. Quod ad ipsam attinet naturae procreatricis & habituum comparationem, quae hic exhibetur, equidem minus eam habere convenientiae & similitudinis arbitror, atque censuit vir eximius. (I.) Natura fictrix res est per se subsistens, non facultas naturae alius. Quid vero habitus? Certe nihil, quam animi facultates & vires. Quamvis enim hic *Cudworthus* ita loquatur de his habitibus, ac si res & naturae essent sibi constantes & efficiendi virtute praeditae; perspicuum tamen est, eos nihil esse, quam ipsam animam, suis virtutibus in his vel illis rebus celerius & expeditius, atque in aliis solet, utentem, aut proprietates animae. Habitus canendi & saltandi quid, quaeso, sunt? Vis & potestas animae, longam motuum & numerorum seriem solito citius ciens & producens. Habitus litteras exarandi quid est? Animae vis memoriae facultatem quam celerrime adhibens. Licetne vero affectionem rei cujusdam cum natura quadam per se constante componere? (II.) Natura procreatrix non ratiocinatur, non cogitat, non deliberat, non sibi factorum est conscia, sed certa tantum lege, perinde ac si fato regeretur, agit. Anima vero habitus suos exercens num otiosa prorsus est? Non credo. Cogitat certe saltatoris & cantatoris animus, quinam motus & numeri deceant, vel dedeceant, sequantur, vel non sequantur, nec, dum homo vel canit vel saltat,

eſſe animalia ratione praedita, ut deliberationis nullius indigeant, quin ne conſilio quidem capiendo ea eſſe idonea, iſtos vero naturae inſtinctus fati quoddam eſſe genus, cujus illis vim & leges effugere (r) nulla ratione liceat.

§. XV. Accedo ad alterum illud, quo genitrix natura humanis artibus cedit. Igitur natura haec, quemadmodum eorum, quae efficit, cauſſas & rationes ignorat, ita ſibi etiam eorum, quae gerit, clare ac diſerte non eſt conſcia. Quo quidem nomine non modo infra humanam artem poſita eſt, ſed etiam brutis minor eſt animantibus. Namque beſtiae tametſi, quum faciunt aliquid, cauſſas rerum, quas, natura inſtigante, perficiunt, haud comprehendunt; nemo tamen negat, ſcire eas & ſentire, quidnam peragant, viſisque pelli & affici. Contra vis haec genitrix, de qua loquimur, in formandis animalium & plantarum corporibus non iſto, quo animantia, modo impelli & commoveri, nec expreſſa factorum conſcientia, συναίσθησιν appellant Graeci, tangi videtur. Audiamus, quem aliquoties 170
commendavimus, *Plotinum*, ſic diſſerentem hac de re: (*) Ἡ φύσις ὐδὲ φαντασίαν ἔχει ἡ δὲ νόησις φαντασίας κρείττων. φαντασία δὲ μεταξὺ φύσεως τύπε καὶ νοήσεως. ἡ μὲν γε ὐδενὸς ἀντίληψιν ὐδὲ σύνεσιν ἔχει. *Imaginationem natura non habet. Intelligentia vero eſt imaginatione praeſtantior. Sed imaginatio inter naturalem figuram intelligentiamque eſt media. Natura vero nullius rei animadverſionem cognitionemque habet.* Verbo, natura res eſt inteſtino illo ſenſu atque interiore delectatione, qua gaudent animalia, deſtituta.

§. XVI. Jam ego (s) recentiores quosdam philoſophos, qui anguſtioribus, quam fas erat, diſciplinam ſuam terminis deſcripſerunt, huic dogmati interceſſuros eſſe non dubito, atque duo tantum actionum dari genera, pugnaturos, motum nimirum corporum externum, & cogitationem cum ſenſu mentis interiori & conſcientia connexam. Solent nimirum hi, quaecumque exſiſtunt, omnia ad duas omnino revocare claſſes, alteram corporum extenſorum, alteram naturarum co-

(*) Ennead. IV. Lib. IV. Sect. 13. (Lib. II. de dubitat. animae p. 407.)

tat, mens ſtertit aut torpet. At quoniam his motibus adſuetus dudum eſt animus, ideo tanta cogitat & deliberat celeritate, ut cogitationes & ratiocinationes ejus vix animadvertat homo. Numquam ego mihi perſuaſerim,

Chironomon Ledam molli ſaltante Batillo,

(*Juvenal. Satyr.* VI. *vſ.* 68.) etiamſi nihil motu ejus fingi queat celerius, animam ceſſare prorſus, corpus vero & pedes fataliter veluti impelli, & ſine ulla ratione moveri. Quemadmodum, qui ſermonem memoriae mandatum promte & alacriter recitat, etiamſi nihil cogitare & meditari videatur, tamen commentatur & animo laborat: ita & illi, qui modos edocti muſices, incredibili celeritate fides pulſant. (III.) Natura, quo conſilio & cujus rei cauſſa agat, neſcit. Norunt vero id illi, qui aut ſaltandi, aut canendi, aut ſcribendi, aut alio quovis habitu utuntur. Saltat nemo & cantat, niſi placendi aut oblectandi gratia, nec ignorat, ideo ſe canere ac ſaltare. Mitto reliqua. Haec ideo minime diſputo, ut naturam genitricem perimam. Vivat illa, licet, ſi tueri ſeſe queat. Ego tantum, non nimis apte cum habitibus eam componi, contendo.

(q) *Ariſtoteles obſervat*] *Phyſicor. Lib.* II. *Cap.* 10. *pag.* 476. *T.* I. *Opp.*

(r) *Nulla ratione liceat*] Hanc ego comparationem, a brutorum animantium inſtinctu ductam, vix exſpectaſſem ab illo, qui animas in beſtiis eſſe, eorumque motus moderari, ſtatuit. Ubi enim animus quidam imperat, ibi inſtinctui parum loci relinquitur. Taceo, virum magnum de his inſtinctibus ita verba facere, ac ſi eſſent certae naturae, agendi virtute inſtructae.

(s) *Recentiores quosdam philoſophos*] Vix, ut moneam, neceſſe eſt, *Carteſium* & aſſectatores ejus intelligi.

(t) *Nos*

cogitantium. Nullam deinde fieri cogitationem decernunt posse, quae non cum
interiore sensu & perceptione copulata sit. Sic autem quum sentiant, talem geni-
tricem naturam, qualem nos proponimus, quae sic agat, ut nulla factorum con-
scientia afficiatur, ipsis elementis suae sapientiae salvis, recipere nequeunt. (*t*)
Nos itaque alias rerum omnium, quae exsistunt, classes constitui debere puta-
mus, easque primum in corpora solida & resistendi virtute praedita, atque natu-
ras viventes, sive tales, in quibus potestas quaedam est per se agendi & operan-
di, distribuendas esse ducimus. Posterioris generis duplex rursus ordo est. Nam-
que aliae res sic agunt, ut simul sentiant & sciant, sese agere; aliae, tametsi ef-
ficiant aliquid, nihil tamen, dum agunt & laborant, cogitationis intimae aut sen-
sus percipiunt: & hujus quidem generis natura haec genitrix est, cujus indolem
& rationem quaerimus. Medium ergo quoddam genus actionum esse opinamur in-
ter motum externum & vitalem illam facultatem, quam in animantibus esse novi-
mus; a quo genere sensus ille absit, qui vitae animalium conjunctus est. Est sim-
plex quaedam & interior efficacitas, visque ex se ipso sese movendi, quae ca-
ret altera virtute illius rei, quam Graeci συναίσθησιν dicunt, cujus beneficio fieri
solet, ut natura quaedam sibimet ipsi, dum agit, praesto sit, ut ad ea, quae mo-
litur, accurate attendat, ut sese agere aut ferri ac perpeti sentiat, ut denique in-
testino quodam sensu & perceptione afficiatur. Illud quidem sine ullo dubio conce-
dendum est, eam rem, quae materiam commovet, aut motum ejus, vitae instar,
dirigit, id ipsum propria quadam & insita virtute facere, a motu sejuncta. Id
etiam ut credamus, ipsa exigit ratio, rei illi cum materia, quam regit & mode-
171 ratur, naturalem quamdam & vitalem esse cognationem & necessitudinem. Utrum-
que vero hoc fieri posse existimamus sine clara & expressa factorum cognitione &
conscientia. Enarrabo hoc iterum *Plotini* verbis, qui: (*) Πᾶσα, inquit, ζωὴ
ἐνέργεια δὲ, καὶ ἡ φαύλη· οὐχ ὡς τὸ πῦρ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, κἂν μὴ αἴσθησίς
τις παρῇ, κίνησίς τις οὐκ εἰκῆ. *Omnis vita actus est, vel vilissima & infima vita. Non
autem haec efficientia sic operatur, quemadmodum ignis, sed talis est, ut, etiamsi nullus
ei adsit sensus, motio tamen minime sit temeraria & fortuita.* Quocirca, qui pugnant
inter se: sitne virtus naturae hujus genitricis cogitatio, nec ne, de vocibus mihi
tantum dimicare videntur. Quodsi enim ita cogitationem definiat aliquis, ut cla-
ram

(*) Ennead. III. Lib. II. C. 16. (Libro I. de provid. p. 267.)

(*t*) *Nos itaque alias*] Placuit viro longe doctissimo, *Joanni Clerico*, quum summam harum cogitationum *Cudworthi* referret, eas quodammodo fulcire ac communire: quem ejus locum, quum multum ponderis & elegantiae habeat, ex Gallico non gravabor Latine vertere. *Istam certe*, inquit, *naturarum partitionem, qua utimur plerumque, nulla re alia niti, quam cognitionis nostrae finibus, exploratum est. Quodque duo dicuntur esse vulgo rerum genera, alterum mentium aut naturarum, quae cogitant, & simul sentiunt ac percipiunt, esse sese ac cogitare, alterum corporum seu rerum extensarum, solidarum, & dividuarum; id propterea tantum fit, quod plurium rerum distinctas non habemus notiones animo informatas. Quis vero dixerit, nihil esse in rerum natura, praeter id, cujus nos distinctam animo notionem comprehensam habemus? Quis, obsecro, negaverit, Deum potuisse naturas condere, quarum illi haud placuit notionem nobis impertiri? Ideone Deus nos fecit, ut omnia cognoscamus & intelligamus? Aut num lege quadam jubetur nos omnium arcanorum consiliorum suorum participes facere? Certe, quum infinita rerum sit copia, quas ignoramus, nemo quidem unus hoc asseveraverit. Sed haec non sufficere, fortasse dicet aliquis, ut certo credamus, esse naturam quamdam ab illis, quas cognoscimus, diversam. Equidem hoc fateor; nec mihi animus est, ex eo unice, quod nos multa ignoramus, efficere, naturas esse nobis incognitas. Satis mihi erit, si hoc primum obtinuero, nullam esse vim connexi hujus.* Ego hujus vel illius naturae notionem animo concipere nequeo: igitur non est natura ejusmodi.
Hoc

ram expreſſamque ab eo cognitionem & ſenſum numquam ſejunctum eſſe velit, negandum omnino erit, vim cogitandi in naturam iſtam ſive virtutem genitricem cadere. Sin autem latior voci poteſtas ſubjiciatur, omnesque illi actus cogitationis nomine indicentur, qui a motu corporeo diſtincti ſunt, ſic ut par & eadem poteſtas vocabulo huic detur, atque verbo *vita*; tum naturae hujus vim in cogitando conſiſtere, extra controverſiam haberi debebit. Sed nec magnopere, quem modo laudavi, philoſophus repugnat, ſi qui velint obſcuram quamdam, nec omni ex parte perfectam perceptionem aut ſenſum, ab animalium ſenſu & perceptione diſtinctum, naturae huic attribuere, ejusque virtutem ſtupidae, dormitantis, & conturbatae cogitationis genus quoddam appellare. (†) Εἴ τις βούλεται σύνεσίν τινα ἢ αἴσθησιν αὐτῇ διδόναι, οὐχ οἵαν λέγομεν ἐπὶ τῶν ἄλλων τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν σύνεσιν, ἀλλ' οἷον εἴ τις τὴν τοῦ ὕπνου τῇ τοῦ ἐγρηγορότος προσεικάσειε. *Si quis cognitionem quamdam & ſenſum ei tribuere velit, non qualem ita in ceteris rebus dicimus vel cognitionem vel ſenſum, attribuere ei debet, ſed perinde ac ſi quis ſomniantis cognitionem cum vigilantis cognitione conferat.* Quumque praeterea obtuſam aliquam & hebetem earum rerum, quas imprimit materiae, ſpeciem in hac eſſe natura oporteat, (v) idem non veretur philoſophus hanc *ideam* ſive ſpeciem θέαμα & θεώρημα, *ſpectaculum & contemplamen*, ipſam vero naturae virtutem, qua fertur in eam, *tacitam contemplationem* (θεωρία ἄψοφος) appellare. Quid? quod naturam certo ſenſu fatetur φιλοθεάμονα, *ſpectaculorum ſeu contemplationis amantem* nominari poſſe.

§. XVII. Utcumque eſt, variis, nec certe contemnendis effici poteſt rationibus, exſiſtere vitalem quamdam efficientiam, quam tamen interior ſenſus, attentio, conſcientia, perceptioque non comitetur. Principio ipſum illud philoſophorum genus, quod naturam animae in cogitatione, cogitationis vero indolem in clara & explicata rerum perceptione poſitam eſſe arbitratur, nihil habet, quo doceat, animas hominum ſomno altiori, lethargia aut apoplexia oppreſſorum, aut infantum in utero latentium ſine ulla intermiſſione non modo cogitare, ſed etiam percipere ſemper ac ſentire, ſeſe cogitare. Atqui mentes hae, ſi uno tantum cogitare deſinant momento, nihil ſtatim ſint aut eſſe deſinant, ex horum philoſophorum legibus & inſtitutis neceſſe eſt. Quodſi igitur hoc certum ſit, fieri poſſe, ut

(†) Ennead. III. Lib. VIII. Sect. 3. (Libro de natura, contemplatione & uno p. 345. ſ.)

Hoc vero extra controverſiam poſito, reliquum erit, ut exploremus, anne juſtas habemus credendi cauſſas, eſſe rem aliquam in hac univerſitate, quae medium veluti locum inter corpora & ſpiritus, ut haec antea ſunt a nobis definita, teneat. Bibliotheque choiſie Tom. II. *Artic.* 2. *p.* 107. 108. Ceterum rem eamdem, eſſe alia naturarum viventium genera, praeter mentes & corpora, doctiſſimus *Cudworthi* civis, *Nehemias Grew*, ne plures nominem, copioſe & erudite perſequutus eſt in *Cosmologia ſacra or a Discourſe of the univerſe Libro* II. *toto.*

(v) *Idem non veretur philoſophus*] Cognoſcetur *Plotini* ſententia omnium optime ex ipſis ejus verbis *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead.* III. *Lib.* VIII. *Cap.* 3. *pag.* 345. Θεωροῦσα γὰρ θεώρημα αὐτῆς, ἀναπαύεται, γενόμενον αὐτῇ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ καὶ σὺν αὐτῇ μένειν, καὶ θεώρημα εἶναι, καὶ θεωρία ἄψοφος, ἀμυδροτέρα δέ· ἑτέρα γὰρ αὐτῆς εἰς θέαν ἐναργεστέρα· ἡ δὲ εἴδωλον θεωρίας ἄλλης. *Spectamen namque ſuum contemplans, conquieſcit: ſpectamen, inquam, in ea factum, ex eo, quod in ſe ipſa ſecumque ipſa permaneat, ſitque ſpectamen ipſum quietaque perſpectio, obſcurior tamen atque debilior. Altera enim haec eſt efficacior ad intuitum: haec autem imago eſt contemplationis alterius.* Paullo ante dixerat: *Decebat te intelligere, me, quum ex contemplatione quadam natus ſim,* τὴν φύσιν ἔχειν φιλοθεάμονα ὑπάρχουσαν, *non injuria naturam habere ſpectaculi cupidam.* Quae verba ipſa natura, quam loquentem inducit *Plotinus*, profert.

(x) *Ari-*

ut hominum brutorumque animalium mentes inteſtino cogitationum ſenſu ad tempus quoddam careant; quis, quaeſo, negaverit, non omnem vitam cum ejusmodi ſenſu neceſſario conjunctam eſſe? In nonnullis deinde plantis & herbis vita quaedam aut vitalis convenientia conſpicitur, quae propterea *ſentientes aut animales plantae* vocantur. His autem num talis, qualis in animalibus eſt, ſenſus atque diſerta cognitio, non invita ratione, queat adſcribi, equidem vehementer dubito. Nec tamen eſſe quosdam ignoro, qui naturalibus ponderibus & motibus cuncta, quae in his videmus evenire plantis, fieri arbitrantur. Sed ne ipſae quidem hominum animae conſciae ſibi ſemper ſunt earum rerum, quas complexas at-
172 que comprehenſas tenent. Geometra, etiam quando dormit, nihilque ſentit, omnes dimenſiones, circulos, & theoremata intra mentem ſuam cohibet. Neque ſtertenti Muſico carmina modique, quos antea didicit, e memoria ſolent elabi. Quidni igitur animam quoque virtutem quamdam continere poſſe, cujus ea tamen non ſatis explicatam habeat notitiam, ſuſpicari nobis liceat? Nemo porro noſtrum eſt, quem uſus non docuerit, multas ſaepenumero a nobis paene inſciis actiones edi animales, quas poſtea demum expendimus & conſideramus. Ita longis atque diuturnis interdum motibus corpora verſamus, quum tamen nihil, ſi a latente quadam & ſecreta voluntate receſſeris, nos incitet, nec accurata praeceſſerit deliberatio. Illa porro vitalis convenientia & conjunctio, quae mentem noſtram corpori, nodi atque vinculi inſtar, alligat, non ex ſe directe ſentitur & cognoſcitur a nobis, verum ex effectu tantum. Similiter, quidnam cauſſae ſit, cur diverſi, quibus corpora noſtra afficiuntur & pelluntur, motus animam quoque noſtram varia ratione afficiant, qui demonſtrare poſſit, nullus omnino eſt. Et quis, quaeſo, illam comprehendit ac percipit virtutem, cujus ope tot tamque varios motus atque formas in animales cerebri noſtri ſpiritus inducimus, quando cogitationes intendere ac meditando ludere viſum eſt? Ut enim, qui lineas, circulos, & triangula in pulvere deſcribit, Geometra praeclare quidem ſeſe digito haec omnia effi-

(x) *Ariſtoteles*] Lege *Librum* III. *de anima Cap.* 3. 4. *pag.* 45. *ſ. T.* II. *Opp.*

(y) *Carteſius*] Lege *Librum* ejus *de homine* & *de formatione foetus P.* II. *p.* 195. *ſ.*

(z) *Quae omnia*] Propoſitum fuit *Cudwortho*, his rationibus & exemplis oſtendere, fieri poſſe, ut agat natura quaedam, neque tamen explicate ſciat & percipiat, quidnam perficiat & agat. In re ipſa quod magnopere requiram, nihil fere habeo. Nec enim, quid vetet, intelligo, ne Deus, cujus interminata eſt potentia, naturas fingat certa lege agentes, nec tamen explicate ſcientes, quidnam agant & machinentur, quum & machinas effici videam ab hominibus, certa munera obeuntes, & omni tamen ſenſu ac cognitione vacuas & deſtitutas. Multa quoque mechanice, ut ſic loquar, a multis ſuſcipi & agi, quorum diſtinctam animo notionem non habent informatam, vel ea docent, quae ab hominibus iracundia aut alia mentis perturbatione agitatis peraguntur. In exemplis vero nonnullis eorum, quae hic exſtant, ſi longus eſſe vellem, deſiderarem aliquid. Primum prorſus omitti poterat. Quodſi enim Carteſiani probare nequeunt, animum gravi morbo oppreſſum ſentire, ſeſe cogitare; adverſariis tamen eorum aeque difficile eſt contrarium docere, animum tum temporis non ſentire, ſeſe cogitare. Tertium a Geometra & Muſico ſumtum nihil ad rem inſtitutam facit. Nec enim quaeritur, an virtutes quaedam eſſe queant in natura quadam, quas non ſemper illa ſentiat & percipiat. Hoc vero nemo prudens negaverit. Sed id quaeritur: an natura quaedam virtutibus ſibi inſitis uti, nec tamen ſentire queat, id ſeſe facere. Hanc quaeſtionem reliqua exempla ab anima ducta melius dirimunt: quamquam fortaſſis & in his quaedam non prorſus expedita ſunt. Sed haec nunc omitto. Sunt mihi, quae breviter moneam, pauca quaedam alia. (I.) Tota haec *Cudworthi* diſputatio multo plus lucis & perſpicuitatis habuiſſet, ſi viro docto placuiſſet, accuratam omnium vocabulorum, quibus utitur, notionem & definitionem, in primis συναισθήσεως & *conſcientiae*, praemittere. Quod quoniam intermiſit, ut varia ſunt hominum ingenia, ita multi negabunt, rem ſibi ſatis

efficere teneat; idem tamen, quo modo figuras illas primo corporeis cerebri ſpiritibus imprimat, nullo pacto intelligit, unde tamen, tamquam a ſpeculo radii, ad mentem ejus repelluntur. Recte igitur (*x*) *Ariſtoteles* φαντασίαν *debilem eſſe & obſcurum ſenſum* praecepit. Eſt vero aliud quoque, idque magis retruſum & abditum, virtutis genitricis, ſi quidem ita loqui convenit, genus animae noſtrae inſitum; virtutem mentis intelligo, quae ſuas ipſa cogitationes producere & fingere valet. Atqui hanc non ſemper ſentit atque percipit animus noſter: veluti quando in ſomniis colloquia cum aliis ſatis diuturna apteque inter ſe connexa & colligata comminiſcimur, in quibus inexſpectatis ſaepe reſponſionibus commovemur; quum ipſimet tamen totius fabulae & auctores ſimus & actores. Nam quod ad oculorum nictus in vigilantibus corporisque volutationes nocturnas in ſomnis attinet, quid notius eſt, quam hoc, magnam partem earum ſine aliquo ſenſu noſtro & cognitione expreſſa fieri? Et quid de reſpiratione ſive de motu illo diaphragmatis ceterorumque muſculorum, qui reſpirationem efficit, dicam, cujus fruſtra rationem ex mechanicis legibus nonnulli reddere conati ſunt? Eam quidem pro vitali commotione ſemper haberi poſſe, arbitror, non autem pro animali. Nec enim quisquam, ſeſe vigilantem ſentire ſemper illam animi efficientiam, unde motus ille proficiſcitur, ſi modo ſanus ſit, affirmavit: multo minus dormienti eam ſemper obſervari dixerit. Poſtremo, quae (*y*) *Carteſius* excogitavit, ut cordis motum ex legibus explicaret mechanicis, ea dudum oculorum ſenſus & experientia confutarunt: ex quibus quidem cognitum eſt, cordis ſyſtolen muſculorum eſſe contractionem, a vitali quodam principio profectam, eosque nimis pueriliter & abſurde philoſophari, qui eam nihil eſſe velint, quam corpoream qualitatem, pellendi virtute inſtructam, quae in ipſo corde reſideat, & cum ejus natura conjuncta ſit. Ut igitur nemo noſtrum imperium aliquod in ſyſtolen illam & diaſtolen cordis tenet; ita etiam vim iſtam mentis noſtrae, quae effectrix ejus eſt, qui ſentiat & percipiat, nemo unus eſt. (*z*) Quae omnia iſthuc impel- 173
lunt

tis clare expoſitam eſſe. (II.) Neſcio, cur viro eximio viſum fuerit, naturae genitrici interiorem ſenſum & conſcientiam detrahere. Cauſſam certe nullam ego video, cur ei ſcientiam & conſcientiam relinquere non potuerit. Scio, juniores Platonicos, quos in primis duces ſibi delegit, ita feciſſe. Sed horum longe alia erat ratio, atque *Cudworthi.* Erit mihi, ſi vixero, alio tempore locus de iſtius familiae inſtitutis & rationibus copioſius exponendi, atque demonſtrandi, ſtudium eorum diſciplinam ſuam ad Chriſtianam religionem accommodandi pleraque eorum, quae de natura genitrice philoſophati ſunt, peperiſſe. (III.) *Cudworthus* ipſam animam multa agere, cujus explicatam cognitionem haud habeat, exemplis hic allatis docere voluit. At haec ipſa exempla tantum apud doctiſſimum virum, *Jo. Clericum*, valuerunt, ut longius etiam procederet, & veriſimile duceret, eſſe medium quoddam inter animam & corpus in homine principium, unde omnes iſtae actiones, quas *Cudworthus* animae tribuit, proficiſcerentur. *Bibliotheque choiſie Tom.* II. *p.* 113. *Reſpiratio*, inquit, *& motus cordis actiones ſunt, quarum nihil ad animam pertinet.* —— *Interim mechanice eas fieri, nullo modo probabile eſt. In voluntariis commotionibus neſciunt animi noſtri, quid facto opus ſit, ut membra commoveantur: imperant illi tantum. Eſt vero aliud neſcio quid, quod fideliter, ſi modo organa recte ſint affecta, mandata ejus exſequitur.* —— *Quidni igitur ſuſpicemur, eſſe naturam in corpore noſtro viventem, praeter animam noſtram, cujus ſit animae praeceptis & juſſis morem gerere? quamquam potentia ejus ita ſit definita, ut obedire nequeat, niſi recte ſeſe habeant organa.* —— *Eadem forte natura, corporis noſtri motibus impulſa, animam edocet, quid factum ſit, ut illa poſſit praecipere, quae ad conſervationem corporis neceſſaria judicat.* —— *Anima*, pergit, *ſi haec vera eſſe putes, ſimilis erit domino, ſibimet ipſi ſervire neſcio, nec ulla facultate alia, quam imperandi & jubendi, inſtructo. Haec vero natura fictrix non diſſimilis erit mancipii, cui nihil eorum, quae dominus meditatur, notum eſt, quodque nihil aliud facit, quam ut juſſis pareat, & dominum de illis rebus admoneat, quae ad ſa-*

lunt & adducunt nos, ut sic rationem concludamus: Esse omnino vim quamdam vitalem, a qua conscientia, sensus, συναίσθησις, claraque & explicata absit perceptio.

§. XVIII. Quamobrem, quum naturam, de qua loquimur, procreatricem non scienter & cogitato, uti animalia, nec appetitione quadam aut cum delectu & judicio certum sit agere, *fataliter* eam, *magice*, ac convenientia quadam & conjunctione naturae seu *sympathetice* operari, confitendum est. Sic quidem (*a*) accuratus ille & diligens naturae speculator, quem supra laudavi, pronuntiat: *Natura tamquam fato quodam seu mandato secundum leges operante movet.* Fatum atque leges seu mandata Dei de mundi hujus constitutione, quae duo reapse non differunt, non spectari debent ut voces & jussa, nec ut cogitatio quaedam aut voluntas in Dei animo residens, sed tamquam principium virtute ac efficientia praeditum, quod ad decreta sua perficienda ipse Deus machinatus est. (*b*) *Aphrodisiensis*, &
174 alii ex antiquis philosophis naturam & fatum duo esse praeceperunt nomina, quibus una eademque res indicetur, idque docuerunt, *quod fataliter fiat, naturaliter fieri, & vicissim, quod naturaliter efficiatur, id fataliter evenire*, τό τε εἱμαρμένον κατὰ φύσιν, καὶ τὸ κατὰ φύσιν εἱμαρμένον. Nos vero nihil, nisi hoc, nunc quidem pugnamus, effectricem omnium naturam proprium & verum vocari posse materiae seu mundi corporei fatum. Quidquid vero sic opera sua perficit, ut neque expressa consultatio & cognitio, nec voluntas & appetitio praecedat & moderetur actionem, sed fataliter tantum, certa lege aliunde accepta, quae pro varietate tamen rerum & eventuum varie ipsi imprimitur, quaecumque facit, peragit, id, nil video, quid obstet, ne *magice* etiam & naturae quadam conjunctione dicatur agere. Ἡ ἀληθινὴ μαγεία, (*c*) inquit philosophus, ἡ ἐν τῷ παντὶ φιλία καὶ νεῖκος. *Vera magia concordia illa est ac discordia, quae in hac versatur universitate.* Idem magiam positam esse ait ἐν τῇ συμπαθείᾳ καὶ τῇ τῶν δυνάμεων τῶν πολλῶν ποικιλίᾳ πρὸς ἓν ζῷον συμπλεκόντων, in

salutem ipsius pertinent. Si quis huic loco sic occurrat: Hac ratione tria fingi in homine principia; respondet vir doctus: (I.) Nullis constare argumentis, binis tantum hominem partibus constare. (II.) Eos, qui hominem ex binis tantum partibus componant, nulla ratione explicare posse naturam conjunctionis animi & corporis, nisi ipsum Deum statuant cunctis actionibus hominum intervenire: hoc vero divina majestate prorsus indignum esse. Definitionem accuratam mediae hujus naturae postulantibus sese talem dare non posse definitionem (*p.* 116.) respondet: Hoc unum sese scire: esse eam naturam interiori agendi virtute instructam, quae ex se & animam & corpus afficere queat; naturam, quae doceat animam, quid rerum geratur in corpore; naturam denique, quae animi mandatis, quorum tamen caussas nesciat, fideliter obtemperet. Reliqua, quae illustrandae hujus rei caussa *Clericus* affert, praetereo. Satis copiosa est in illis, quae produximus, meditandi materia. Ceterum cautior in hac re & magis circumspectus *Cudworthus* est, qui infra §. 22. haec omnia non ad tertium quoddam principium, sed Scholasticorum exemplo ad ipsam refert animam, cujus inferiores esse virtutes haec omnia judicat.

(*a*) *Accuratus ille*] *Guil. Harveum* intelligit, cujus haec verba sunt *de generat. animal. Exerc. L. p.* 289. Sed multum distat *Harvei* & *Cudworthi* de natura sententia. Vid. quae diximus *ad* §. 12.

(*b*) *Aphrodisiensis*] *Libro de fato* §. 6. *p. m.* 25. *ed. Lond.* Ita generatim omnes Peripateticos sentire, *Aphrodisiensis* affirmat §. 6. *p.* 30. Similiter Stoici fatum & naturam idem esse sentiunt. *Seneca de beneficiis Lib.* IV. *C.* 8. *p.* 428. *T.* I. *Opp.* *Naturam vocas fatum, fortunam: omnia ejusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate.*

(*c*) *Inquit philosophus*] *Plotinum* intellige, adversus quem incredibili fuit *Cudworthus* studio. Haec autem verba eius exstant *Libro* II. *de dubiis animae Ennead.* IV. *Lib.* IV. *Cap.* 40. *pag.* 434.

(*d*) *Nominari poterit*] Erudite quamvis haec disputata sint; lucem tamen, nil dubito, desiderabunt, qui altius meditantur. Naturam ait vir doctus agere *fataliter*, *magice*, *sympathetice*, atque haec vocabula nonnullis a philosophis olim esse adhi-

in sympathia & varietate multarum virtutum in unum animal conspirantium. Quorum dictorum etsi haec sententia praecipue videatur esse, virtutem magicam ab uno quodam vitali & continuante principio in hac universitate nasci; hoc tamen etiam simul significant, esse vim aliquam vitalem, quae non scienter atque tali modo & appetitione, quali solent animalia, sed *fataliter*, *magice*, & *societate ac convenientia quadam naturae* agat & efficiat. Ita mutua illa corporis & animae conjunctio & convenientia, quam longinquus usus extra controversiam collocavit, non res quaedam est ex materia conflata, aut legibus adstricta & ponderibus naturalibus, sed vitalis; ideoque non male *magica* (*d*) nominari poterit.

§. XIX. Quae adhuc de vi sive natura effectrice disputavimus, ea haec, ut opinor, ostendunt: Via quidem atque ratione eam progredi in operibus suis, certosque sibi fines in agendo propositos habere, recteque ideo divinam artem seu fatum mundi corporei appellari: neque tamen idcirco Deum esse illam aut Deam, sed rem a Deo factam, & a perfectione valde remotam. Nec enim artis & sapientiae illius, quam agendo exprimit, magistra est, neque, quarum rerum caussa fabricetur & agat, accurate intelligit, nec denique eorum, quae operatur & perficit, explicate conscia sibi est, eo quod non tam cognoscit & ratiocinatur, quam ad regulam praeceptorum & legum, quas sibi sentit aliunde imprimi, machinatur & efficit. Atque horum nihil mirificum aut incredibile haberi debet. (*e*) Quodsi enim formae litterarum compositae & connexae inter sese, tametsi omni prorsus cognitione ac intelligentia vacuae sint, aptam tamen suisque nervis & rationibus cohaerentem describere possunt orationem, quidni etiam natura sine ulla rerum notitia sensuque interno scienter & artificiose queat agere? Nec, quid obstet, video, quo minus eadem actiones suas ad certam referre queat metam, quam ipsamet tamen non perspicit, sed superior quaedam natura, non secus ac serra sive securis in manu fabri aut architecti. (*) Τὸ σκέπαρνον ἕνεκά τȣ πελεκᾷ, ἀλλ᾽ ȣ̓ προλογι-

(*) Simplicius in Aristot. Phys. Lib. II. (pag. 33. ed. Gr.)

hibita, docet. Bene haec omnia. Sed quaenam vera & propria vis & potestas horum vocabulorum? Id vero non explicat vir egregius. Quare sic fere existimo, haec omnia id tantum indicare, singulari quadam ratione naturam agere, quae, ut ab aliis agendi modis distinguatur, *magica*, *fatalis*, *sympathetica* dici queat; at veram indolem hujus modi agendi a nemine explicari posse, nec omnia haec vocabula, quando de natura usurpantur, certas & definitas habere potestates.

(*e*) *Quodsi enim*] At has comparationes admodum prudenter ac moderate decet interpretari, nisi velis in eorum transire castra, qui, quod Cartesianos facere plurimos non ignotum est, Deum ipsum rebus omnibus intervenire, omniaque ipsum efficere, quae fiunt in rerum natura, sentiunt. Et si securi, si formis litterarum similis est natura genitrix, num multum differt a legibus motus, quas *Cartesius* Deum in materiam impressisse, & perpetuo conservare tradebat? Dicam ego, quod sentio. Quo diutius, quae de natura hic disseruntur, cogito, eo minus vim ejus atque indolem plane & accurate intelligo. Atque parum abest, quin existimem, naturae procreaticis patronos, etiamsi *Cartesii* leges motus irrideant, nec cum iis facere velint, qui ipsum Deum per totam fusum esse rerum naturam, aut omnia efficere, opinantur, propius tamen, quam ipsi putant, ad utrosque accedere, modico certe intervallo ab utrisque sejungi. Utcumque est, fateor, me ignorare, quemadmodum haec duo, quae *Cudworthus* de natura hic tradit, componi queant: Securi formisque litterarum, id est, brutae materiae, certo modo affectae ac dispositae, similem esse, & *magnam tamen providentiae divinae partem continere.* Si nihil, quam instrumentum, est natura in manu Dei, sic loqui, nisi fallor decebat: Deus ipse omnia efficit, quaecumque fieri videmus. At disponit primum & temperat materiae partem quamdam, qua utitur deinceps in machinandis operibus suis. Haec si parum accurate videbuntur meditata, occasionem tamen suppeditabunt aliis apertius rem explicandi.

λογιζόμενον, ἀλλὰ τῷ προλογιζομένῳ ὑπηρετεῖν. *Securis rei cujusdam caussa caedit, etiamsi ipsa minime ratiocinetur, aut efficiendum sibi proponat aliquid, sed ei tantum serviat, qui ratiocinatur, & consilium ante capit.* Certum est, hominum actiones tanta ratione, sapientia, & arte minime gubernari, neque tanta constantia & aequabilitate ad proposita ferri & procedere, quanta naturae opera & facta gubernantur & procedunt.
175 At nihilo tamen minus vita illa rationis particeps, quae in nobis inest, longe praestantior, perfectior, & nobilior censeri debet, quam ea, quae naturam animat, vita, quae fabricandi potestatem habet. Namque nos non aliena, sed nostra, regimur intelligentia, sapientiaeque illius, quae nostra moderatur acta, ipsimet parentes & auctores sumus: neque fato quodam compellimur & abripimur, sed conscii nobis sumus eorum, quae facimus, nec modo libere, quae volumus, eligimus, sed etiam, quonam tendant facta nostra, perspicimus. Tantum certe abest, ut effectrix haec natura optimo & praestantissimo vitae genere sit praedita, ut e contrario vitae genus habeat omnium infimum & ultimum, quum reapse a vita, quam *vegetativam* vocant, non differat, quae *vita sentiente* inferior est. Quanto natura & sapientia distent intervallo, supra jam observatum est. Sapientia res est omnium suprema & maxima, natura postrema omnium & contemtissima, nec nisi rudis & umbratilis sapientiae imago. Quod ut significaret idem, quem ante nominavi, naturam genitricem his verbis describere pergit. (*) Ἔστι τοίνυν οὗτος ὁ λόγος οὐκ ἄκρατος νοῦς, οὐδ' αὐτόνους, οὐδέ γε ψυχῆς καθαρᾶς τὸ γένος· ἠρτημένος δὲ ἐκείνης, καὶ οἷον ἔκλαμψις ἐξ ἀμφοῖν, νοῦ καὶ ψυχῆς καὶ ψυχῆς κατὰ νοῦν διακειμένης, γεννησάντων τὸν λόγον τοῦτον. *Est igitur ratio haec non sincera mens, nec mens ipsa, nec denique animae purae genus; sed res ex hac dependens, & quasi fulgor ex ambabus, mente videlicet atque anima, ab anima, inquam, affecta secundum mentem, his utique generantibus rationem hanc, veluti vitam, quae quietam quamdam in se habeat rationem.*

Fateor, natura haec, de qua agitur, procreatrix non ultimam divinae providentiae partem continet. Attamen, quum eadem nec libere neque sapienter queat agere, hac longe majorem ac diviniorem esse providentiam, quae ipsi etiam corporeo praesideat mundo, una concedamus, necesse est. Neque hanc rem philosophus, quem dixi, ignoravit, qui: (†) Γίνεται, inquit, τὰ ἐν τῷ παντὶ οὐ κατὰ σπερματικοὺς, ἀλλὰ κατὰ λόγους περιληπτικοὺς καὶ τῶν προτέρων, ἢ κατὰ τοὺς τῶν σπερμολόγων λόγους· οὐ γὰρ ἐν τοῖς σπερματικοῖς λόγοις ἔνι καὶ τῶν γινομένων παρὰ τοὺς σπερματικοὺς αὐτοὺς λόγους. *Fiunt igitur, quae in mundo fiunt, non secundum rationes duntaxat seminales, sed secundum rationes alias ampliores, quae in se comprehendunt vires rationibus seminariis longe priores. Non enim in seminariis rationibus inest quidquam eorum, quae, praeter ipsas rationes seminarias, alicubi fiant.* Licet enim fortassis rationibus, quas *seminatores* vocat, plus hoc in loco tribuat, atque ego genitrici naturae arrogo, cujus unicum esse censeo officium, ciere & incitare materiam; id tamen nostris conducit rationibus, quod sublimius quoddam esse principium concludit, quod totam rerum universitatem moderetur. Non itaque *ratio* quaedam in materiam *mersa & cum ea confusa* supremum habet orbis hujus imperium, verum providentia perfectae compos sapientiae, liberrima, & ab omni denique materia & concretione sejuncta & separata.

§. XX. Etsi vero genitrix haec vita postremum inter vitas locum tenet, nihi-

lo

(*) Plotinus Ennead. III. Lib. II. C. 16. (Libro I. de providentia p. 267.)
(†) Ennead. IV. Lib. IV. Cap. 39. (Lib. II. de dubiis animae p. 433.)

lo tamen minus, quum vita ſit, corporis expers cenſeri debet. Nulla enim eſt, qnae corpore non careat, vita. Corpus nihil eſt, quam moles extenſa, in qua reſiſtendi facultas eſt, *aliud extra aliud*, quod recipiendi atque patiendi vim adjunctam habet, nec ulla efficacitate interiori aut vita potentiaque agendi fruitur. Ex 176
quo quidem hoc naſcitur conſectarium: nullum corpus ſemet ipſum commovere, ac multo minus propterea motui ſuo certas rogare leges poſſe. Praeter haec, in fingendis corporibus animalium una eademque natura toti fabricationi praeeſt, eamque moderatur. Fieri enim nullo modo poteſt, ut id, quod oculos fabricatur & perficit, diverſum quid ab eo ſit, quod aures conſtruit, aut ut alius manum hominis formet, alius vero pedes fingat. A quo venae omnes deſcribuntur, ab eo etiam arterias proficiſci, neceſſe eſt. Quidquid nervos componit & diſtribuit, id certe muſculorum etiam & commiſſurarum ſtructuram curat. Quumque cerebri atque cordis tanta ſit cognatio & communitas, ecquis utrumque non ſentit ab eadem cauſſa ortum eſſe? Paucis, niſi unam quamdam naturam totius corporis animalis figuram & perfectam deſcriptionem animo habere comprehenſam cenſeamus, non ſatis ſani & ſapientes ſimus. Namque ſingulas materiae partes, ſeparatas & ſejunctas inter ſe, propriaque virtute ſine communi quodam moderatore agentes, quis, quaeſo, ſui compos credat, conſenſione quadam conſpirare poſſe ad tam mirabile tamque continens opus machinandum, qualia ſunt animalium corpora, quum conſilia nulla ratione inter ſe conferre, aut cogitata communicare queant? Similiter de natura illa pronuntiare fas eſt, quae totam hanc univerſitatem regit & gubernat, in qua ἅπαντα πρὸς ἓν συντέτακται, *omnia ad unum quoddam directa & ordinata ſunt.* Certe, niſi una eademque cauſſa totum orbem coagmentaſſet & conſtruxiſſet, quemadmodum tam ſcite omnia coire, cunctaeque ejus partes tam eximio & venuſto ordine collocari potuiſſent, quo nunc cernuntur, nemo unus eſt, qui poſſit intelligere. Unum vero tale idemque principium, quod varias longeque diſſitas materiae partes ſubigit, temperat, & ordinat, id credibile nullo modo eſt concretum aliquid eſſe ac corporeum.

Sunt certe, qui in *Ariſtotelem* graviter invehuntur, doctiſſimi homines, quod, tametſi mentionem faciat ſaepenumero naturae talis, quae via progrediatur, ratione, atque ordine, ſemperque ſpectet id, quod optimum eſt, nusquam tamen, utrum ea corporea ſit, an vero ſimplex & corpore vacua, num inter *ſubſtantias*, an vero inter *accidentia* ſit numeranda, diſerte decernat. Quod ego quidem tanto minus demirandum eſſe puto, quanto certius conſtat, eum ne de rationalis quidem animae natura clarius praecipere, verum ita loqui, ut anceps & dubius fuiſſe videatur, quidnam de ratione ejus conſtituendum eſſet. Quod ad ejus autem ſectatores attinet, confitendum eſt, pleroſque eorum corpus huic magiſtri ſui naturae attribuere: in quam ſententiam numquam delapſi eſſent, ſi philoſophiae, quam adoptaverant, principia & fundamenta diligentius penſitaſſent. Sic nimirum Peripateticis perſuaſum eſt, in unoquoque corpore tria eſſe, *materiam*, *formam*, & *accidentia.* Atqui nullum horum quadrat in naturam *Ariſtotelis.* Principio materia eſſe non poteſt haec natura. Namque *Ariſtoteles* eam omnis motus fontem & originem eſſe dictitat: at materia in ſe conſiderata motu prorſus omni caret. (*f*) Idem praeterea philoſophus eos nullam reapſe cauſſam judicat afferre
g

(*f*) *Idem praeterea*] Vid. *Lib.* I. *Metaphyſ. Cap.* 3. *pag.* 266. *T.* IV. *Opp.*

(*g*) Quam

τȢ εὖ κ̀ καλῶς, *boni & pulchri*, ſive artificioſiſſimae illius & elegantiſſimae rerum omnium machinationis, quae naturae adſcribitur, qui a cauſſa tantum corporea eam derivant. (*g*) Quam propter rationem naturam quoque principium rerum potius eſſe & cauſſam, quam materiam affirmat: Ἡ φύσις μᾶλλον ἀρχὴ κ̀ αἰτία τȢ ὕλης. Quod ſi ita ſeſe habet, quis non videt, eam a materia toto genere differre? A
167 formis autem ſingulorum corporum qui hanc naturam *Ariſtotelis* non diſcrepare putant, quod Peripateticorum vulgo perſuaſum videtur eſſe, illi ſecum haud expendunt, formas omnes a natura procreatas & genitas eſſe, nec modo gigni, ſed etiam viciſſim corrumpi & deſtrui poſſe. Nihil ſimile natura habet, quae principium & cauſſa eſt omnis generationis & interitus, ipſa vero ortus & corruptionis expers. Quare, qui naturam formaſque corporum rem unam eſſe eamdemque contendunt, illi haud ſapientius agunt, ac ſi quis praeciperet, figuram ſigilli in cera

(*g*) *Quam propter rationem*] *Ariſtoteles de partib. animal. Lib.* I. *Cap.* I. *pag.* 475, *T.* II. *Opp.* Ἀρχὴ γὰρ, inquit, ἡ φύσις μᾶλλον τȢ ὕλης· *Principium rerum natura potius eſt, quam materia.* At αἰτίαν rerum naturam hic non appellat. Obverſata forſan ſunt animo *Cudwortho*, haec ſcribenti, alia philoſophi verba de natura *Phyſic. Lib.* II. *Cap.* I. *pag.* 462. in quibus ἀρχὴ ac αἰτία jungitur, naturaque principium & cauſſa dicitur motus & quietis eſſe. Ὡς ὄσης τȢ φύσεως ἀρχῆς κ̀ αἰτίας τȢ κινεῖσϑαι κ̀ ἠρεμεῖν. Operae pretium erit, ea legere, quae de hac naturae definitione doctiſſimus monuit Medicus in *Obſervat. Halenſ. Tom.* III. *Obſerv.* 7. *pag.* 143.

(*h*) *Viſam eſſe*] Dixi jam antea, quaecumque demum ſit *natura* illa, quam toties praedicat *Ariſtoteles*, eam a natura genitrice *Cudworthi* differre, quae res eſt per ſe conſtans, Deique juſſis & mandatis obtemperans. Nunc alia quaedam adjicere placet, quo diſcrimen hoc clarius appareat, nec lectores fugiat, an hoc ita ſeſe habeat, quod *Cudworthus* aſſeverat, naturam *Ariſtotelis* corpore vacare. Principio animadverti velim omnino, quod *Ariſtoteles* naturam proprie vocat, id eſſe nihil, quam principium illud, a quo omnis motus & quies in rebus vita & ſenſu praeditis proficiſcitur. Sic enim non uno in loco naturam philoſophus diſerte definit. Lege, omnium inſtar, haec ejus verba ex *Libro* II. *Phyſicor. Cap.* I. *pag.* 462. *T.* I. *Opp.* Τὰ μὲν γὰρ φύσει ὄντα πάντα φαίνεται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως κ̀ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' αὔξησιν κ̀ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν· *Quaecumque natura conſtant, videntur in ſe ipſis habere principium motus & quietis, alia ſecundum locum, alia ſecundum accretionem & diminutionem, alia ſecundum variationem.* Igitur ab omnibus rebus nec animatis nec ſentientibus, aut ab illis, in quibus nulla movendi ſeſe poteſtas eſt, naturam removet. Nulla eſt in ligno, nulla in aëre, nulla in terra natura. Vel hinc magnam eſſe naturae genitricis *Cudworthi* & ejus rei, quam *naturam* Stagirita nominat, differentiam, intelligas. Scilicet natura *Ariſtotelis* in homine & animalibus manet, quam diu vivunt, omneſque omnino motus in illis neceſſarios ciet: at natura genitrix generationi tantum & conſervationi praeſidet corporum, non vero in homine & animali omnes motus cordis, pedum, ceterorumque membrorum ciet, moderatur, & dirigit. Igitur multo latius natura patet Peripateticorum, atque *Cudworthi*, & munere multo laborioſiori & ampliori fungitur; ſi quidem doctiſſimi viri ſententiam, qui non ubique eadem perſpicuitate diſſerit, nec eumdem ſervare ſemper curſum videtur, recte aſſequor. Quale vero aut cujus generis eſt hoc motus & quietis principium, cui naturae nomen impoſuit *Ariſtoteles*? Haeſiſſet ipſe, ut opinor, *Ariſtoteles*, nec verba facile reperiſſet, quibus mentem exprimeret, ſi ſuper hac re quaeſitus fuiſſet. Homo ſic ratiocinabatur: In materia in ſe ſpectata nulla ineſt virtus movendi. Igitur in illis naturis, quae moventur & quieſcunt, alia quaedam ſit neceſſe eſt cauſſa, unde motus naſcatur. At qualis haec cauſſa? Natura, reſpondet *Ariſtoteles*: id eſt, fatetur, ſe rem ignorare. Quod ſi enim clare cognoviſſet, certe non obſcuro eam vocabulo deſignaſſet, cujus poteſtatem nuſquam indicat. Ipſa ergo naturae vox documento nobis eſt, *Ariſtotelem* inter occultas qualitates, ſi ita loqui par eſt, hoc principium motus retuliſſe: ex quo videtur effici, vanum & inutile eſſe, id multis exquirere conari, quod dubium & incertum a philoſopho relictum eſt. Sunt, quae adducere queant aliquem, ut in hanc ingrediatur ſententiam, naturam *Ariſtoteli* idem illud fuiſſe, quod recentioribus philoſophis, *Rob. Boyle*, *Jo. Chriſtoph. Sturmio*, & aliis eſſe videtur, *Mechaniſmum* nimirum aut modum ipſius materiae, qui ex certa ejus temperatione naſcatur. Vide, quid me commoverit, ut in hanc prope opinionem concederem. Docet *Ariſtoteles* diſerte *de generatione animalium Lib.* IV. *Cap.* 3. *pag.* 618. *T.* II. *Opp.* nihil extrinſecus in hominem & animal venire, praeter mentem aut animum rationis compotem. Λείπεται δὲ τὸν νȢν μόνον

cera expressam, eumque, qui impressit eam, ab ipso non discrepare sigillo. Postremo cum qualitatibus corporum aut *accidentibus*, quae vocant, naturam *Aristotelis* componere velle, id vero prorsus absurdum & puerile foret. Qualitates enim, quamcumque virtutem habent, eam corpori totam debent, in quo insunt, neque vim aliquam in eo exercere possunt. Atqui genitrix natura toti leges ponit universitati, in omni ejus dominatur materia, Deoque moderante, istam, quam adhuc habent, speciem & formam coelo terraeque indidit. Quare, quum nec ad materiam, nec ad formas, nec denique ad qualitates corporum *Aristotelis* referri queat natura, manifestum est, nisi a suis philosophum praeceptis descivisse velimus, constituendum nobis esse, naturam hanc omni concretione corporea liberam & solutam ipsi (*h*) visam esse.

§. XXI.

νον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· Mens si sola extrinsecus in animal ingreditur, reliqua omnia, quae constituunt animal, e potentia educi materiae, necesse est: igitur & hoc motus & quietis principium, si quidem a mente sejunctum est, quod naturam appellat. Ex quo quidem id sequi videtur, existimasse *Aristotelem*, materiam, ea lege & ratione temperatam atque constitutam, quemadmodum in hominibus & animalibus temperata & constituta est, ex se facultatem sese concitandi, & ad quietem vicissim componendi adipisci: facultatem istam manere, quam diu corpus ita sit affectum, ut initio fuit, quum nasceretur animal: abire vero, si materia vitium capiat, & alia ratione constituatur. Certe propendisse interdum in hanc sententiam Peripateticorum principem, multi sunt ejus, qui docent, loci: quos quidem nunc, ne justo sim longior, praetereo. Quando vero mecum omnia considero, quae de natura sua praedicat, parum abest, quin ab hac opinione dimovear. Primum, quod mox patebit, fatetur, sese ignorare, an natura differat ab anima: deinde, quod natura ipsi dicitur certo consilio & proposito agere, quod rerum principium vocatur, quod a materia interdum distinguitur, *de partibus animal. Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 475. *T.* II. *Opp.* quod omnis pulchritudinis & ordinis caussa nominatur; haec omnia ejusmodi videntur esse, ut in nullam rem cadere queant, quam in naturam rationis compotem & per se constantem. Quare illa non veri esse videtur dissimilis sententia, quam supra jam proposui, naturam *Aristotelis* partem esse quintae illius naturae, aut subtilissimi ignis, quem per universam rerum naturam fusum esse arbitrabatur. Ex hac enim quinta natura, quod *ad Cap.* 1. §. *ult.* planum feci, mentes nostras ratione valentes decerptas esse decrevit: quidni & motus & quietis principium seu naturam? Neque parum inde haec opinio firmitatis accipit, quod *naturam* aut animam aut partem animi esse voluit *Aristoteles*. Lege, quae §. *sequenti* afferuntur. Sed satius opinor esse, ad inexplicabilia hanc quaestionem referre: *Quid est natura Aristotelis?* quam multis rem declarare conari, in qua explicanda tam parum sibi constat *Aristoteles*, ut facile appareat, ipsum nescivisse, quidnam sibi decernendum esset. Illud vero apertum esse arbitror, naturam *Aristotelis*, cujuscumque demum ea generis sit, non esse rem corpore vacantem; tametsi multus in eo sit vir longe doctissimus, ut contrarium doceat. Equidem certus sum, atque, si quis flagitet, probandum recipio, de rebus prorsus corpore vacantibus & plane simplicibus *Aristotelem* nihil omnino praecepisse. Ne ipsum quidem Deum ita sibi finxit, ut eum ab omni corpore semotum judicaret. Nos vero ex nostris notionibus *Aristotelis* metimur vocabula: qua re fit, ut nostras etiam illi saepenumero tribuamus opiniones, a quibus, si ex ejus mente definiantur verba, prorsus tamen alienus fuit. Eruditissimus *Cudworthus*, ut probet, naturam *Aristotelis* rem esse corporis inanem, ita rationem concludit: Natura *Aristotelis* non est materia, nec forma, nec qualitas corporis. Ergo corpore vacat. Differre a materia naturam, proprie & arctiori sensu ita dictam, equidem non invitus concesserim. At nego, illud, quod ab ὕλη seu concreta illa & crassa materia discrepat, propterea pro re corporis experte haberi debere. Quis harum rerum peritus quintam *Aristotelis* naturam ignorat, quam *Cicero Tuscul. Quaest. Lib.* I. *Cap.* 17. *pag.* 2588. *T.* VIII. *Opp. non nominatam magis, quam non intellectam*, appellat? Etiam hanc ab ὕλη seu materia, qua quatuor constant elementa, sejungit *Aristoteles*. Nec tamen propterea ab eo res esse credita est corporis nescia. Quod videlicet ὕλην seu materiam vocant veteres, id rudis, concreta, & crassa moles est. Illis ergo rebus, quas separant ab hac materia, majorem quidem subtilitatem tribuunt, non autem talem, qualem nos spiritibus, a materia & concretione libertatem. Formam, quare vir doctissimus naturam esse neget, non video. *Aristotele* certe id repugnante fit, qui aperte naturam esse formam ait: Ἡ ἄρα μορφὴ φύσις.

178 §. XXI. Quodsi verò corpore prorsus vacat natura genitrix, aut inferior aliqua
mentis cujusdam facultas sit, necesse est, ejusdemque aut sensu quoque, aut con-
scientia & ratione gaudentis, vel etiam vita quaedam separatim & per se exsistens;
quamvis ceteris vitarum generibus dignitate cedat, istoque mentis interiori sensu,
quem animantibus videmus esse datum, orbata sit. Platonici utrumque videntur
affirmare. Nam & in singulis hominum & belluarum mentibus fictricem quamdam
naturam collocant, & praeterea caussam esse rerum omnium efficientem, quae per
totam rerum universitatem pertineat, illamque moderetur, praecipiunt: quam
quidem caussam a nobiliori, quam fingunt sibi, mundi anima distinguunt, ejusque
imperio & legibus subjectam esse volunt. (*i*) Ἡ λεγομένη φύσις γέννημα ψυχῆς προ-
τέρας δυνατώτερον ζώσης. *Quod naturam vocamus, id soboles est altioris cujusdam animae,
efficaciori vitae genere instructae.* *Aristoteles* quidem non tam perspicue, animos na-
turas esse simplices, corpore carentes, & per se exsistentes, tradidit: at non ni-
mis tamen ab hoc Platonicorum dogmate remotus fuit, quod naturam esse sancit
179 aut minorem quamdam animae alicujus ratione & sensu praeditae facultatem, aut
vero vitae quoddam genus per se constans, inferioris licet generis, & superiori
cuidam menti subditum.

Hoc ego ex *Libro* ejus *de partibus animalium* planum facere constitui, postquam
alios quosdam commemorabiles ex eo locos, qui ad hanc rem plurimum condu-
cunt, in medium attulero. Principio igitur philosophus, praeter materiam, alias
esse profitetur generationum naturalium caussas, has nimirum duas, (*k*) ἥ τε οὗ
ἕνεκα, καὶ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, *illam, cujus caussa.* (vides caussam finalem) &
eam, *unde principium omnis motionis nascitur* (sive caussam efficientem:) quarum qui-
dem illam hac esse ait praestantiorem & nobiliorem: Φαίνεται πρώτη, ἣν λέγομεν ἕνεκα
τινος· λόγος γὰρ οὗτος. ἀρχὴ δ' ὁ λόγος ὁμοίως, ἔν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ τοῖς φύσει συνεστη-
κόσιν. *Principatum sane illa obtinere videtur, quam sub hoc verbo, cujus gratia, signifi-
camus: haec enim ratio est. Ratio vero principium est in rebus tam arte, quam natura,
constitutis.* His praeclare subjicit, in naturae factis & operibus plus rationis, con-
silii, & artis cerni, quam in rebus hominum ingenio & industria fabrefactis. Μᾶλλον
δ' ἐστὶ τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς φύσεως ἔργοις, ἢ ἐν τοῖς τῆς τέχνης. *Quamquam illa
cujus gratia* (seu finalis) *caussa & ratio boni & pulchri naturae operibus potius, quam
artis, conjuncta est.* Tum primos vetustissimosque naturae exploratores, *Anaximan-
drum* puta, reliquosque scholae Ionicae, qui *Anaxagoram* aetate praecurrunt, alum-
nos vehementer eo nomine accusat, quod ὑλικὴν tantum ἀρχὴν, *principium & caus-
sam materialem* spectavissent, nulla ceterarum binarum caussarum, ejus nimirum,
quae motum efficit, illiusque, quae certo cuncta consilio moderatur, ratione ha-
bita. Ignem, aquam, aërem & terram his suffecisse queritur philosophis, quippe
qui

Natura igitur forma est. Physicor. Lib. II. *Cap.* I. *pag.* 464. *T.* I. *Opp.* Adde *de partib. animal. Lib.* I. *Cap.* I. *T.* II. *Opp. pag.* 472. Praeterea non recordatur vir egregius, nisi fallor, quae de *formis substantialibus* disserere solent Peripatetici, quas a *formis accidentalibus* & *materialibus* distinguunt. *Formam accidentalem* & *materialem* non esse naturam, commode ista comparatione, a figura sigilli cerae impressa, demonstravit. Verum non id, sed hoc in disputationem venit: *an substantialis forma sit natura Aristotelis?* Atque hoc plerique Peripateticorum non verentur asseverare. Non sum nescius, istas formarum distinctiones, quas Peripatetici inculcant, in magistro eorum non perspicue esse traditas: sed fundamenta tamen ab ipso jacta esse *Aristotele*, controversia, ut opinor, caret. E *qualitatibus* corporum utrum eximi, an non eximi debeat natura, multis disputari posset. Sed largiar, eam male cum qualitatibus componi: inde vero quemadmodum consequatur, non in-

qui ex corporum horum inanimatorum fortuita concursione totum orbem esse natum sibi temere persuaserint. Denique *Democrito* litem movet; qui, recentior licet physicis, quos nominavimus, non minori tamen erga Deum impietate fuit, at novam sibi viam ingenio munivit, atomos adsciscendo. Negavit is, ullam esse vel in hac universitate vel in animalium corporibus naturam, si a fortuita particularum ex legibus motus concursione discedas, variamque magnitudinis, figurae, situs, atque motus concretionem & temperationem res omnes effecisse & efficere opinatus est. In hanc igitur *Democriti* philosophiam his verbis invehitur *Aristoteles:* Εἰ μὲν οὖν τῷ σχήματι καὶ τῷ χρώματι ἕκαστόν ἐστι τῶν τε ζῴων καὶ τῶν μορίων, ὀρθῶς ἂν Δημόκριτος λέγοι· φαίνεται γὰρ οὕτως ὑπολαβεῖν. Φησὶ γὰρ παντὶ δῆλον εἶναι, οἷον ὅτι τὴν μορφήν ἐστιν ἄνθρωπος, ὡς ὄντος αὐτοῦ τῷ τε σχήματι καὶ τῷ χρώματι· καίτοι καὶ ὁ τεθνεὼς ἔχει τὴν αὐτὴν τοῦ σχήματος μορφήν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος. ἔτι δὲ ἀδύνατον εἶναι χεῖρα ὁπωσοῦν διακειμένην, οἷον χαλκῆν ἢ ξυλίνην, πλὴν ὁμωνύμως, ὥσπερ τὸν γεγραμμένον ἰατρόν· οὐ γὰρ δυνήσεται ποιεῖν τὸ ἑαυτῆς ἔργον, ὥσπερ οὐδ' αὐλοὶ λίθινοι τὸ ἑαυτῶν ἔργον, οὐδ' ὁ γεγραμμένος ἰατρός· ὁμοίως δὲ τούτοις οὐδὲ τῶν τοῦ τεθνεότος μορίων οὐδὲν ἔτι τῶν τοιούτων ἐστί· λέγω δὲ οἷον ὀφθαλμός, χείρ· λίαν οὖν ἁπλῶς εἴρηται, καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥσπερ ἂν εἰ τέκτων λέγοι περὶ χειρὸς ξυλίνης· οὕτως γὰρ καὶ οἱ φυσιολόγοι τὰς γενέσεις καὶ τὰς αἰτίας τοῦ σχήματος λέγουσιν· ὑπὸ τίνων γὰρ ἐδημιουργήθησαν δυνάμεων· ἀλλ' ἴσως ὁ μὲν τέκτων ἐρεῖ πέλεκυν ἢ τρύπανον, ὁ δὲ ἀέρα καὶ γῆν· πλὴν βέλτιον ὁ τέκτων· οὐ γὰρ ἱκανὸν ἔσται αὐτῷ, τὸ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου τὸ μὲν κοῖλον ἐγένετο, τὸ δὲ ἐπίπεδον, ἀλλὰ διότι τὴν πληγὴν ἐποιήσατο τοιαύτην, καὶ τίνος ἕνεκα ἐρεῖ τὴν αἰτίαν, ὅπως τοιόνδε ἢ τοιόνδε δήποτε τὴν μορφὴν γένηται. *Igitur, si animalium membrorumque unumquodque figura coloreque est, recte Democritus disserit, qui ex iis ipsis putasse constare animalia videtur: quippe qui perspicuum esse dicat, qualis forma sit homo, quasi sua ipse homo figura coloreque pateat. Atqui mortuus homo, quamquam figurae formam habet eamdem, tamen homo non est. Adhaec fieri non potest, ut manus sit, quocumque modo constans, ut aenea, aut lignea, nisi aequivoca nominis communione, sicut quae picta est, utpote quae suo fungi officio nequeat: quomodo nec lapideae tibiae suum exsequi munus possunt, neque Medicus pictus artem medicinalem exercere potest. Pari ratione membrorum quoque hominis vita functi nullum id esse insuper potest, quod erat, quum viveret, ut oculus, manus, pes, reliqua. Ergo simplici admodum & pingui Minerva dictum hoc est, ac perinde quasi faber de lignea manu loqueretur. Sic enim naturae illi exploratores ortus & caussas referunt figurarum: a quibus enim facultatibus condita fuerint, exponunt. Itaque faber securim fortasse aut terebram dicet, illi terram & aërem: sed melius faber, ut* 180 *qui parum sufficere arbitretur, si dicat, quod instrumento incidente partim cava, partim plana exstiterunt; sed adjiciat, quoniam talem adegerit ictum, & caussam, cur ita exponat, videlicet, ut talem aut talem formam opus acciperet.*

Ad extremum aliud omnino esse rerum corporearum principium, praeter materiam,

intelligo, corpoream eam haud esse. Ceterum hoc minime praetermitti debet, virum egregium in hac tota disputatione id assumere, quod multum dubitationis & controversiae habet, *Aristotelis* naturam & genitricem illam, quam ipse in animo habebat, naturam nullo modo inter se differre, sed eodem munere fungi, qualitatibus iisdem valere. Atqui hoc qui pro certo ducit, & fundamenti adsciscit loco, ei non difficile est, probabili argumentatione concludere, naturam corpore carere. Tolle vero hoc, nec habebis, quo convincas hominem, *Aristotelis* naturam corporeae concretionis esse nesciam.

(*i*) Ἡ λεγομένη] *Plotini* haec est definitio *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead.* III. *Lib.* VIII. *Cap.* 3. *pag.* 345. *Opp.*

(*k*) Ἥτις τοῦ ἕνεκα] Lege *de partibus animal. Lib.* I. *Cap.* 1. *pag.* 470. *s. T.* II. *Opp.*

(*l*) Ψυχὴ

riam, praecipit *Aristoteles*, neque tale tantum, quod motum cieat, sed quod via etiam & ordine ad certum progrediatur propositum. Ἔστι τι τοιοῦτον, ὃ δὴ καὶ καλοῦμεν φύσιν. *Quocirca ejusmodi aliquid esse constat, quod naturam vocamus*, id est, non fortuitam brutae & stupidae materiae permotionem, sed genitricem naturam quamdam, quae certo agat consilio, idque spectet semper, quod optimum est. Eodem loco declarat etiam, qualis haec sit natura, nimirum ψυχὴ, ἢ ψυχῆς μέρος, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, *anima, aut pars animae, aut non sine anima.* Ex quo deinceps efficit, physici proprie officium esse, de animae natura disserere. Sed postea totam animam non esse naturam, praecipit: Οὐδὲ πᾶσα (*l*) ψυχὴ φύσις. Quae quidem satis docent, naturam ex sensu *Aristotelis aut partem esse animae, aut non sine anima*, ἢ ψυχῆς μέρος, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, id est, aut inferiorem mentis cujusdam ratione praeditae partem & facultatem, aut vero vitae quoddam genus separatim exsistens, neque mente prorsus carens, verum ejus praeceptis & imperio (*m*) obnoxium.

§. XXII. Animantium quod ad corpora attinet, primo quidem generatim *Aristoteles* docet, naturam in illis aut totam esse animam', aut vero partem ejus aliquam. (*n*) φύσις ὡς ἡ κινοῦσα, καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ ζώου, ἤτοι πᾶσα ἡ ψυχὴ, ἢ μέρος τι αὐτῆς. *Natura, tamquam motus caussa, aut id, quod certo artificiose agit consilio*, (quantum ad animantium corpora pertinet) *aut tota est anima, aut vero pars ejus.* Deinde vero explicatius, naturam genitricem non esse totam in animalibus mentem, sed partem tantum ejus aliquam, decernit: Οὐ πᾶσα ψυχὴ φύσις, ἀλλά τι μόριον αὐτῆς. Id est: *Natura in animalibus*, quae proprie sic vocantur, minor quaedam potentia est seu facultas, quae in animis eorum, sive sentiant tantum, sive rationis etiam participes sint, residet.

181 Idem philosophus (*o*) alio loco, esse in animis animalium naturam quamdam procreatricem, & profitetur, & hoc pacto probat: Τί τὸ συνέχον εἰς τἀναντία φερόμενα,

(*l*) Ψυχὴ φύσις] His jungo sequentia *Aristotelis* verba, quibus naturam ait *aut unam esse partem, aut plures animae partes, loc. cit. p.* 474. Ἀλλά τι μόριον αὐτῆς ἓν, ἢ καὶ πλείω·

(*m*) *Obnoxium*] Omnia haec *Aristotelis* de natura dicta id (I.) luculenter probant, id quod paullo ante monuimus, *naturam* apud *Aristotelem* obscurum esse vocabulum, quod ad rem quamdam exprimendam, quam ipse sibi fatebatur ignotam esse, philosophus adhibuit. Videbat *Aristoteles*, praeter materiam, aliquid dandum esse animantibus, unde generatio, quies, & motus nascatur. At quale illud esset, non ausus est decernere. Itaque hoc quidem perspicuum esse ait, ignotam illam rem rationis & consilii compotem, ideoque animi nostri non dissimilem esse debere: illud vero valde esse dubium, concedit, utrum anima quaedam sit per se constans & ab anima sentiente & ratione valente sejuncta, an vero pars una mentis ratione praeditae, an denique plures ejus animi partes. Quid ergo de re quaerimus, cujus rationem ipse *Aristoteles* sibi perspectam & exploratam esse negavit? Aut quomodo cum naturae genitricis patronis sociari poterit Stagirita, qui nescire sese professus est, quid sit natura. (II.) patet hinc, eos, qui ex Peripateticis & aliis philosophis recentioribus animam sibi ipsum corpus suum fingere judicant, non esse nimis ab *Aristotelis* sententia remotos. Vid. *Dan. Sennertus de generatione viventium Tom.* I. *Cap.* 1. *pag.* 123. *Guil. Harveus de generat. animalium pag.* 121. Concessit enim *Aristoteles*, istam vim animalia moventem & gignentem fortassis nihil esse, quam unam vel plures animi nostri facultates. (III.) Multum ex his roboratur ista sententia de natura *Aristotelis*, quam aliquoties jam proposui, eam esse partem quintae naturae seu ignis subtilissimi, per rerum naturam fusi, quae semine excepta in corpus tranferretur. Si pars animi ratione praediti natura haec est, id quod fieri posse non negat *Aristoteles*, nullum hac de re dubium cuiquam esse potest. Nam, quod ad §. *ult. Cap.* 1. docuimus, tota mens ratione valens caloris illius particula est: ergo & partes ejus. Sin vero separata quaedam est anima, nil video, quod ob-

φερόμενα, τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν; διασπασθήσεται γάρ, εἰ μή τι ἔσται τὸ κωλῦσον· εἰ δ' ἔστι, τοῦτ' ἔστιν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ αὐξάνεσθαι καὶ τρέφεσθαι. *Praeterea, quidnam illud, quaeſo eſt, quod res, quae in contrariam partem feruntur, quales ignis ſunt & terra,* (in animalium corporibus) *ne dilabantur, coërcet & continet? Diſtrahentur enim, niſi quid fuerit, quod impediturum ſit. Si vero fuerit, anima certe erit, quae & cauſſa eſt, quare augeantur & nutriantur.* Quibus addit, tametſi ſint, qui ignem unicam eſſe cauſſam, quae alat & nutriat animalia, perhibeant, eum tamen nil niſi συναίτιόν πως eſſe, οὐ μὲν ἁπλῶς γε αἴτιον, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ψυχήν, *concauſſam tantum quamdam, non vero ſimpliciter cauſſam, quae potius ſit anima.* Quod ipſum (*p*) alias etiam his verbis explicat & inculcat: Οὐδὲ γὰρ ἡ πέψις, δι' ἧς ἡ τροφὴ γίνεται τοῖς ζώοις, οὔτε ἄνευ ψυχῆς, οὔτε ἄνευ θερμότητός ἐστι· πυρὶ γὰρ ἐργάζεται πάντα. *Non enim concoctio, per quam animantes alimentum capiunt, ſine anima & calore abſolvi poteſt: quandoquidem omnia igni cibum conficiunt.*

(*q*) Certe, quicumque ea conſideret attentius, quae animalibus eveniunt & accidunt, eum ego non admirabor, ſi in hanc ingrediatur ſententiam, eſſe majus aliquid & ſuperius in animantibus, quam leges motus & artificium quoddam machinale. Quis, quaeſo, non ſuſpicetur, eſſe ſingularem aliquam cauſſam, quae fluidas corporum coërceat particulas, ut eamdem ſemper formam & figuram ſervent, neque, licet plus, quam ſatis erat, capiatur cibi, praeter modum creſcant & dilatentur; quae amiſſam reficiat carnem, disruptas partes reſarciat, alimentaque nuper ſumta reliquo corpori conjungat, atque carni & oſſibus ceteris ſociet; quae venas, ſive diſciſſae ſint, ſive uſu attritae, inſtauret & reſtituat; quae dentes tam ſcite ac affabre non infantibus tantum, ſed adultis etiam procreet; quae ſordibus corpus purget, & ſupervacanea rejiciat; quae denique, ut res guſtatui gratas & dulces interior quidam ſenſus averſetur, efficiat? Haec eſt natura illa, quam (*r*) *Hippocrates* morbis ait mederi, αἱ φύσεις τῶν νούσων ἰητροί; hic ille Chymicorum & *Paracelſi* ſectatorum *Archaeus*, cui cuncta ſervire dicunt remedia, quippe quae

obſtet, ne ex eodem fonte manaſſe credatur, ex quo mens aut animus rationis particeps fluxit. Multa ſunt e contrario, quae ſuadent, aliunde eam non eſſe derivandam.

(*n*) Φύσις ὡς] *De partib. animal. Lib.* I. *Cap.* 1. *pag.* 473. Paullo aliter vero, atque hic exhibentur, verba illa apud *Ariſtotelem* leguntur: Ἔστιν αὕτη (φύσις nimirum proprie ſic dicta, quam *Ariſtoteles* & οὐσίαν & μορφὴν appellare ſolet) καὶ ὡς ἡ κινοῦσα, καὶ ὡς τὸ τέλος. Haec ita verti debent: *Natura illa eſt & cauſſa motus efficiens, & finalis cauſſa.* Τοιοῦτον δὲ τοῦ ζώου ἤτοι πᾶσα ἡ ψυχή, ἢ μέρος τι αὐτῆς· *Talis autem natura vel ipſa eſt animalis anima, vel etiam pars ejus.*

(*o*) *Alio loco*] *De anima Lib.* II. *Cap.* 4. *pag.* 26. *ſ. T.* II. *Opp.* Hoc in loco & toto fere *de anima Opere* ad hanc proclivis eſt ſententiam, quam ſupra eum vidimus nec approbare nec improbare, *naturam* animi vel ſentientis vel ratione valentis eſſe partem, aut gignendi, corpus movendi, formandi, nutriendi facultatem in ipſa reſidere anima. Hanc ſuam poſtea magnam partem Scholaſticorum, qui vocantur, plerique fecerunt, quos animam humanam ex duplici parte, altera ratione carente, altera rationis compote, compoſuiſſe, & illi facultatem *vegetativam* & *ſenſitivam* dediſſe, non ignotum eſt. Exſtat longum *Fortunii Liceti*, philoſophi Itali, *de ortu animae Opus*, quo hanc ſibi ſententiam copioſe exornandam ſumſit.

(*p*) *Alias*] *Libro de reſpiratione Cap.* 8. *pag.* 141. *T.* II. *Opp.*

(*q*) *Certe*] Lege, quae ſupra *ad* §. 18. hac de re ex *Jo. Clerico* prolata ſunt. Niſi me ratio fallit, tota haec celeberrimi viri de natura diſputatio aliquid habet inconſtantiae: Plerumque enim non aliter de ea diſſerit, quam de re per ſe conſtante & extra hominem poſita: hic vero naturam facultatem & virtutem tantum eſſe in animo reſidentem affirmat. Qua quidem in re, id quod jam monuimus, a Scholaſticorum propius abeſt placitis. Ex quo apparet, non omni ex parte erraſſe, qui naturas genitrices cum *formis ſubſtantialibus*, quas nominant Scholaſtici, compararunt.

(*r*) *Hippocrates*] *Epidemicor. Lib.* VI. *Sect.* 5. *pag.*

quae ſine ejus auxilio nulla forent & virtute vacua. Igitur, quum corporibus animantium principium ejusmodi vitale omnique machinatione praeſtantius ineſſe videatur, rerum vero genera, niſi ſic neceſſitas jubeat, non ſint amplificanda, equidem *Ariſtoteli*, opinor, non multum eſſe repugnandum, qui illud μέρος ſeu μόριον τῆς ψυχῆς certam mentis animalium illorum partem, aut ignobiliorem potentiam quamdam propriaeque virtutis ignaram, quae in animis eorum habitet, eſſe exiſtimat.

§. XXIII. Praeter hanc vero fictricem naturam, quae in animantibus verſatur, corporaque eorum, ceu totidem minores mundos, apte ſciteque, in ſuo quodlibet genere, conſtruit & fabricatur, alia ſit neceſſe eſt ejusmodi natura, quae totam hanc univerſitatem corpoream gubernet, ac, ut omnes ejus partes cognatione quaſi continuatae conſpirent, efficiat. Iſtam, quae toti praeſidet orbi, natu-
182 ram (*s*) ſcriptor *Libri de mundo* his verbis deſignat: Καὶ τὸν ὅλον κόσμον διεκόσμησε μία ἡ διὰ πάντων διήκουσα δύναμις. *Totum mundum vis una, per omnia pertinens, concinne digeſſit.* (*t*) Rurſus πνεῦμα vocat eam, καὶ ἔμψυχον καὶ γόνιμον οὐσίαν, *ſpiritum & ſubſtantiam genitalem ac animatam*: quo etiam loco non obſcure ſignificat, differre quidem illam a Deo, atqui mandatis ejus & imperio ſubjectam eſſe. Ipſe vero (*v*) *Ariſtoteles* libro, quem paullo ante laudavi, quemque nemo ab eo profectum eſſe negat, & hanc totius univerſitatis fictricem naturam, & illam, quae animantibus pro-

pag. 809. *T.* I. *Opp. ed. Lindenii.* Vide, quae ſupra *ad Cap.* 3. §. 7. & *ad* hujus *Digreſſionis de natura* §. 13, monui. *Hippocratis* natura, ſi quae mihi eſt de rebus ejusmodi judicandi poteſtas, nihil eſt, quam mechanica corporum conſtitutio.

(*s*) *Scriptor Libri de mundo*] *Cap.* 5. *pag.* 856. *T.* I. *Opp. Ariſtotelis*, cui perperam hic liber olim adſcriptus fuit. Verum non κόσμον, ſed οὐρανὸν dixit, quisquis eſt libri hujus auctor.

(*t*) *Rurſus*] Totum locum, ex quo haec verba decerpta ſunt, adſcribere placet. Exſtat *Cap.* 4. *p.* 852. Poſtquam auctor dixerat, ventum Graecis πνεῦμα vocari, haec continuo adjicit: Λέγεται δὲ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς, καὶ ζώοις, καὶ διὰ πάντων διήκουσα, ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία, περὶ ἧς λέγειν νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. *Alioquin ſpiritus etiam appellatur ſubſtantia genitalis & animata, in ſtirpibus atque in animantibus exſiſtens, per omniaque pertinens, de qua nunc diſſerere nihil neceſſe eſt.* Fateor, uterque hic *Libri de mundo* locus ita ſeſe habet, ut facile aliquem in hanc ſententiam adducere queat, in quam ſeſe *Cudworthus* adduci paſſus eſt, ſcriptorem libelli ejus mundo ſingularem aſſignaſſe animam, a ſupremo Numine diſtinctam. At hac opinione liberabitur, quisquis *ultimum* libelli hujus *Caput* attente & circumſpecte legerit. Hoc enim capite auctor ipſum Deum omnia gignere, moderari, perficere, nulla alia natura in conſilium vel auxilium adhibita, aliquoties diſerte tradit. Σωτὴρ μὲν γὰρ ὄντως ἁπάντων ἐστί, καὶ γενέτωρ τῶν ὅπως δήποτε κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων ὁ Θεός· *Cunctorum, quae rerum natura complectitur, cum ſervator eſt Deus tum vero, quaecumque in hoc mundo quoquo modo perficiuntur, eorum omnium idem genitor eſt*, *pag.* 859. His poſitis & declaratis, ea, quae propiora ſunt Deo, quem in coelo reſidere nil dubitat, ceteris rebus efficacius vim ipſius ſentire, remotiora vero imbecillius, decernit. Ex quo efficit, quum terrenae res infinito a Deo intervallo diſtent, etiamſi vis Numinis per univerſum orbem pertineat, tamen omnium eas minime a virtute divina affici, multoque minus concinnitatis & pulchritudinis habere, atque coeleſtia & ſuperiora, *pag.* 860. *ſ.* Haec aliquoties inculcat: illud vero ſaepius, virtutem ipſius ſummi Numinis per omnia permeare & tranſire. Liquet hinc, ut opinor, hunc *Libri de mundo* ſcriptorem non eſſe illis connumerandum, qui mundo animam tribuunt, nec, qui hic afferuntur, locos ejus aliter exponi poſſe, quam de ipſo Deo, certo quodam modo res hujus orbis adminiſtrante, & virtute ſua etiam ad has inferiores ſedes penetrante, niſi hominem ſibimet ipſi adverſatum eſſe, ſtatuere velimus. Haec eo monui libentius, quod alios etiam, nec levis vel ingenii vel exiſtimationis viros nil dubitare video, quin hic ſcriptor animae mundi faverit. E quibus *Jac. Thomaſium*, inſtar omnium, nomino *de Stoica mundi exuſtione Diſſ.* XIV. §. 151. *pag.* 212.

(*v*) *Ariſtoteles*] Locus exſtat *Libro* I. *de partibus animal. Cap.* 1. *pag.* 474. Verſionem emendavi & mutavi variis in locis, quod verba potius, quam

propria est, luculenter & copiose sic explicat & adumbrat: φαίνεται γὰρ, ὥσπερ ἐν τοῖς τεχναστοῖς ἐστιν ἡ τέχνη, οὕτως ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν ἄλλη τις ἀρχὴ καὶ αἰτία τοιαύτη, ἣν ἔχομεν, καθάπερ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐκ τοῦ παντός· διὸ μᾶλλον εἰκὸς, τὸν οὐρανὸν γεγενῆσθαι ὑπὸ τοιαύτης αἰτίας, εἰ γέγονε, καὶ εἶναι διὰ τοιαύτην αἰτίαν μᾶλλον, ἢ τὰ ζῶα τὰ θνητά· τὸ γοῦν τεταγμένον καὶ ὡρισμένον πολὺ μᾶλλον φαίνεται ἐν τοῖς οὐρανίοις, ἢ περὶ ἡμᾶς· τὸ δ' ἄλλοτε, ἄλλως, καὶ ὡς ἔτυχε, περὶ τὰ θνητὰ μᾶλλον· οἱ δὲ τῶν μὲν ζώων ἕκαστον φύσει φασὶν εἶναι καὶ γενέσθαι, τὸν δ' οὐρανὸν ἀπὸ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου τοιοῦτον συστῆναι, ἐν ᾧ ἀπὸ τύχης καὶ ἀταξίας οὐδ' ὁτιοῦν φαίνεται. *Ut enim ars in rebus artificiose factis, ita in rebus naturalibus aliquod esse principium aliud & talis caussa videtur, cujus ipsi sumus participes, quemadmodum frigidi & calidi primordia ex rerum universitate haurimus. Quamobrem verisimilius dixerim, coelum & factum esse ab ejusmodi caussa, si quidem omnino factum est, & per eam caussam magis conservari, quam animalia caduca & mortalia. Ordo enim & ratus certusque status longe magis in rebus patet coelestibus, quam in nobis: incerta autem, inconstans, & fortuita conditio in genere mortali potius est. Sunt tamen nihilominus, qui, quum inficiari non audeant, genus animalium quodque natura quadam auctore aut esse aut permanere, coelum tamen temere & casu sic constitisse volunt, in quo nihil fortunae vel temeritatis deprehendere licet.* Quibus disputatis, sic rationem concludit: Ὥστε εἶναι φανερὸν, ὅτι ἐστί τι τοιοῦτον, ὃ δὴ καὶ καλοῦμεν φύσιν. *Quocirca ejusmodi aliquid esse constat, quale nos naturam appellamus.* (x) Itaque haec ejus est sententia: Non modo in animalibus naturam quamdam artis, viae, & rationis compotem commorari, quae 183 cor-

quam sensum, *Aristotelis* a *Gaza* expressa esse sentiebam: unde obscuritas nascebatur.

(x) *Itaque haec ejus est sententia*] Quod vero pace magni hominis dixerim, hic locus *Aristotelis* neminem justo modo rationes subducentem commovebit, ut eum inter animae mundi statores referat. Nec enim philosophus hic absolute loquitur, sed comparate tantum. (I.) Naturam esse concedit in animalibus: qua de re jam saepius dictum est. (II.) Reprehendit eos, qui coelum casu & fortuna conflatum esse dicerent. (III.) Comparat hujus generis sententiam cum eorum dogmate, qui coelum a natura quadam rationis compote & comparatum esse & conservari dicant, neque dubitat horum opinionem illi sententiae anteponere. (IV.) Nihil tamen ipse decernit, sed, si coelum factum esset, id quod alias negat esse factum, & ex omni aeternitate exstitisse contendit, eorum fore tolerabiliorum & meliorem constituit sententiam, qui etiam coelo naturam tribuerent. Non igitur hic de mundi & de totius universitatis anima quadam loquitur, sed de coeli tantum, quod pars est hujus mundi, & ortu & conservatione: nec placere sibi ait eos, qui coelo & ortum & certam naturam assignarent: ipse enim aeternum esse coelum, id quod notum est, credebat: sed sapientius tantum ratiocinari, qui coelo naturam tribuant, quam eos, qui illud casu & fortuna concretum esse putent, decernit. Ex quibus omnibus id quidem confici potest, si optio data fuisset *Aristoteli*, utrum ad *Democritum*, an vero ad *Platonem* sese mallet adjungere, hujus eum partes probaturum fuisse: numquam vero hoc inde elicias, *Platonis* ipsi dogma de mundi anima verum fuisse visum. Non alienum hujus loci erit, de hac universa re aliquanto dilucidius exponere, quod doctissimos viros & olim dimicasse inter se, nec hodie certare desiisse, novi, utrum animam huic rerum universitati inesse putaverit, nec ne, summus *Aristoteles*, *Cudworthus* etiam ex instituto istam quaestionem hoc in loco pertractet, iisque accedat, qui prius statuunt. Principio de anima mundi, quam *assistentem* vocat, non quaeritur. Pauci enim sunt, qui hoc in controversiam vocent, *Aristotelem* intelligentiae nescio cui, quam *intellectum agentem* Scholastici vocant doctores, humani generis curam, & pluribus intelligentiis administrationem naturae rerum commisisse. Digni sunt, praeter multos, qui hac de re legantur, *Francisc. Piccolomineus Libro de mundo Cap. 30. pag. 631. s. Jac. Thomasius de exustione mundi Stoica Diss. XIV. §. 140. pag. 211. s.* Omnis est de *anima informante* disceptatio, seu id quaeritur: an *Aristoteles*, id quod *Platonem* fecisse novimus, animam quamdam per totam rerum naturam fusam esse voluerit, unde animos haustos & delibatos haberent homines. Princeps, quantum novi, *Clemens Alexandrinus Aristoteli* hanc opinionem adscripsit, qui objurgat hominem, quod providentiam sustulerit, & Deum tamen animam esse mundi sibi persuaserit, in *Protreptico Cap. 5. pag. 58.* Καί γε τὸν αἱρέσεως πατέρα, τὸν ὅλων οὐ νοήσας τὸν πατέρα, τὸν καλούμενον ὕπατον, ψυχὴν εἶναι τοῦ παντὸς

corpora eorum & machinetur & conſervet, ſed etiam totam hanc molem corpoream, quam videmus, ab ejusmodi natura genitrice animari, quae coelos totumque orbem tam artificioſe & mirabiliter coagmentaverit & diſpoſuerit.

184 §. XXIV. Hic autem omnino velim animadverti, quod *Ariſtoteles* loco, quem attulimus, declarat, vitam & intelligentiam nos ex univerſitatis hujus natura hauſtam & libatam habere, non ſecus atque frigidum & calidum ex eo, quod huic univerſitati ineſt, frigido & calido tractum & acceptum habemus, id (y) ex *Socratis* diſciplina ſumtum eſſe. *Xenophon* nimirum & *Plato*, *Socratem* hac ſententia, tamquam valido argumento, uſum eſſe ad comprimendos divinitatis hoſtes, ſcriptum reliquerunt. Summam opinionis hujus (z) Latinus vates his olim verſibus expreſſit.

Principio coelum & terram camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, Titaniaque aſtra,
Spiritus intus alit, totosque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum.

Haec

τὸς οἴεται· *Sectae Peripateticae pater, rerum omnium patrem ignorans, eum, qui ſupremus eſſe dicitur, animam univerſi eſſe exiſtimat.* Hunc vero locum ambiguum primum eſſe, deinde ex auctore *Libri de mundo*, qui *Ariſtoteli* falſo adſcriptus olim ſit, *Clementem* id hauſiſſe videri, non autem ex *Ariſtotele*, multis jam *Jac. Thomaſius* diſputavit *de exuſtione mundi Stoica Diſſ.* XIV. *pag.* 212. Non recordatus eſt, quum in litteras iſta referret vir veteris philoſophiae peritiſſimus, *Athenagorae*, qui optimus eſt *Clementis* interpres, & plenius explicat, quemadmodum antiqui Chriſtianorum doctores *Ariſtotelis* ſententiam ceperint & intellexerint, aut quo ſenſu hoc de anima mundi decretum Stagiritae tribuerint. *Ariſtotelem* refert *Athenagoras Apologiae Cap.* 6. *pag.* 28. & corpus dediſſe Deo & animam. Corpus Dei, addit, exiſtimaſſe aetherem eſſe & ſidera, in quibus omnibus Deus, animae inſtar, verſetur: Αὐτὸν μὲν ἀκίνητον, αἴτιον δὲ τῆς τούτου κινήσεως γινόμενον, *ipſum quidem immobilem, ſed corporis motum efficientem, eique praeſidentem.* Vide, quid ſibi velit *Clemens*, quum *Ariſtotelem* indicat Deum pro anima habuiſſe mundi. Non hanc eſſe *Ariſtotelis* ſententiam, facile conceſſerim: ſed non id nunc quaero, quid ſenſerit *Ariſtoteles*, ſed quid eum ſenſiſſe multi veterum Chriſtianorum, & in primis *Clemens*, putaverint. Ipſum igitur Deum, non certas intelligentias, motui ſiderum & coeli praefectum eſſe ab *Ariſtotele*, opinati ſunt: ex quo apparet, proxime ad eorum illos acceſſiſſe ſententiam, qui informantem mundo, coelo ſaltim & aetheri, animam ab *Ariſtotele* attributam eſſe volunt. Nam ut noſter animus corpus informare dicitur; ita, ſi ſidera & aether Dei corpus ſunt, animus informans eorum Deus certo modo vocari poterit: Sed, quod jam monui, nullum dubium eſt, quin hi *Ariſtoteli* dogma, a quo alienus fuit, adſcripſerint. Nec minus certum eſt, ſi huic eſſet opinioni deditus, minorem tamen ejus & *Platonis* fore hac in re cognationem, quam multis videtur. Alii multo his apertius *Ariſtotelem* hac in re *Platoni* conciliare ſtuduerunt: olim quidem illi, qui recentiores nominantur Platonici, *Proclus*, *Plotinus*, *Porphyrius*, quibus nil antiquius erat, quam omnem diſcordiam inter *Platonem* & *Ariſtotelem* funditus tollere; recentius tam ex Peripateticis aliqui, quam ex *Platonis* ſectatoribus bene multi, quorum nomina praetereo. Contra Peripatetici plerique abhorruiſſe prorſus *Ariſtotelem* ab anima mundi pugnant, negantque acriter, reperiri in ſcriptis ejus aliquid, quod commento huic vel Stoico vel Platonico faveat. Vide, quae pro horum ſententia *Jac. Thomaſius* diſputat *de Stoica mundi exuſtione Diſſ.* XIV. *pag.* 212. *ſ.* Adjunxit ſeſe his non ita pridem *Leibnitius de la conformité de la foi & de la raiſon* §. 8. *pag.* 12. ne quid nunc dicam de aliis. Ego, re bene putata, neutri parti omnino eſſe accedendum arbitror. *Ariſtoteles* animae mundi, quam *Plato* finxit, parum certe amicus fuit: quod quidem nemo mirabitur, qui philoſophiam ejus ſcrutatus eſt. Sed nec tamen omnem mihi animam mundi ſpreviſſe videtur, tametſi ipſum vocabulum in ejus libris nuſquam legatur. Eſſe paſſim concedit *Ariſtoteles* vitalem quemdam calorem, per totam rerum naturam diffuſum, intentum, & commeantem: quo de ſcito ejus jam aliquoties commemoravimus. Haec θερμότης ψυχικὴ *Ariſtotelis* quid, quaeſo, eſt, quam animae quoddam genus *informantis*? Quidni de ea idem, quod *Manilius* de anima mundi, pronuntiare liceat?

— *Quum*

Haec nos eo fere ducunt, ut *Aristotelem* credamus censuisse, genitricem hanc 185 universitatis naturam esse ἡ μέρος ψυχῆς, ἡ μὴ ἄνευ ψυχῆς, aut partem esse animae cujusdam mundi, quae ipsamet intelligentia & sensu praedita sit interiori, qualis ea est, quae animalium regit corpora, natura, aut inferius saltim principium quoddam, quod ejusmodi animae legibus & decretis pareat. Ego quidem, quidquid etiam recentiores sentiant Peripatetici, magistrum eorum certus sum mundum existimasse animatum esse, aut de mundi anima nil dubitasse. Ipse enim, quid sibi videatur hac de re, *Libro de coelo*, clarissime his vocibus exponit: (*) Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα· δεῖ δὲ ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus & unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus. Oportet autem ipsa viventia esse existimare, atque actionem habere*, id est, esse ea vita rationis & intelligentiae participe praedita. Quem quidem locum recte interpretatur *Simplicius*: (†) Δεῖ δὲ ὡς περὶ ἐμψύχων αὐτῶν συλλογίζεσθαι καὶ λογικὴν ἐχόντων ψυχὴν, ὡς καὶ πράξεως καὶ ζωῆς λογικῆς μετέχειν· τὸ μὲν γὰρ ποιεῖν καὶ κατὰ τῶν ἀλόγων ψυχῶν κατηγορούμενον καὶ κατὰ τῶν ἀψύχων σωμάτων, τὸ δὲ πράττειν κυρίως κατὰ τῶν λογικῶν ψυχῶν κατηγορούμενον. *Decet nos de coelis sentire, ut de naturis anima rationali praeditis, & propterea &*

(*) Lib. II. C. 12. (p. 656. T. I. Opp.)

(†) Comm. in Libros de coelo f. 226.

—— —— Quum spiritus unus
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans.

Astronomico Lib. II. *vs.* 64. *s. pag.* 31. Igitur, a nomine licet abstinuerit *Aristoteles*, ne magistri *Platonis* probare videretur sententiam, animam tamen qualemcumque mundi seu spiritum cogitatione effinxit, & *informantem* quidem certo modo, ut Scholasticorum utar vocabulo: quamquam non omni ex parte talem, qualem *Plato* antea, *Pythagoram* sequutus, commentus erat. Nolo ego princeps hujus sententiae auctor videri: nec enim ignoro, qui *Aristotelem* inter animae mundi fautores retulerunt, calorem ejus vitalem quoque testatos esse: nec me praeterit, *Gassendum Physic. Sect.* III. *Lib.* III. *pag.* 243. *T.* II. dixisse, *Aristotelem facile pertrahi posse ad sententiam de anima mundi.* Sed discrimen hi tamen omiserunt, quo *Platonis* anima mundi ab *Aristotelis* semota est anima. His ea junge, quae paullo post *ad sequentem §.* differemus.

(y) *Ex Socratis disciplina*] Numquam, nisi graviter & aegre, a me impetro, ut doctissimi viri, quo me longe inferiorem esse & ingenio & doctrina sentio, repugnem opinionibus. Sed nec, ubi veritas sentire jubet aliter, tacendum mihi esse arbitror. Nam quo major alicujus est auctoritas, tanto magis verendum est, ne, tamquam ad saxum quoddam, plerique ad sententias ejus adhaerescant, magnoque nomine capti & irretiti, errorum hauriant & imbibant semina. Itaque ingenue & libere profiteor, toto hocce membro multa miscere & perturbare virum eximium, ut non modo Platonicus, sed suus etiam videatur *Aristoteles*; verum nihil fere efficere, nec justi ordinis in disserendo & commentando rationem habuisse. Ostendent, quae monebimus, nec temere nec refragante veritate hoc affirmari. Hic primum *Socratem* auctorem facit ejus sententiae de anima mundi & natura genitrice, cui *Platonem* & *Aristotelem* vult addictos fuisse. Nihil vero minus certum est, atque hoc. Scio, in *Timaeo Platonis Socratem Timaeo* de anima mundi differenti applaudere: nec ignoro, passim apud *Platonem* ita disserere *Socratem*, ac si his sententiis imbutus fuisset. At quem, obsecro, rerum antiquarum peritum fugit, ab omnibus ejusmodi quaestionibus de natura *Socratem* prorsus abhorruisse, atque irrisisse *Anaxagoram* ceterosque philosophos, qui rebus physicis unice delectarentur, *Platonem* vero quae vel a Pythagoraeis acceperat, vel ipsemet ementitus erat, ut majori essent auctoritate, *Socrati* falso attribuisse? Vid. *Diogenes Laërtius Libro* III. *Segm.* 35. *pag.* 185. & *Menagius ad h. l. Xenophon* vero, quem *Cudworthus*, praeter *Platonem*, auctorem laudat, tantum abest, ut *Socratem* de anima mundi disputantem inducat, ut potius nihil ei minus fuisse curae, quam has physicorum argutias, diserte testetur. Vid. *Memorabil. Socratis Lib.* I. *pag.* 561. Animi praestantiam collaudat apud *Xenophontem Socrates*, eumque a Diis nobis esse datum significat, *loc. indic. Lib.* I. *p.* 574. Verum nihil ibi, nec alias de anima mundi, nihil etiam de genitrice natura. Multo minus illud verum est, quod addit vir doctissimus, *Socratem* hac opinione, tamquam telo, impios divinae rationis contemtores jugulasse.

(z) *Latinus vates*] *Virgilius Aeneidos Lib.* VI. *vs.* 724.

(b) *Paullo*

& actionis & vitae rationalis participibus. Quamvis enim vocabulum ποιεῖν, *facere, non modo usurpetur de animis ratione vacantibus, sed etiam de corporibus inanimatis; nomen tamen* πράττειν *non nisi de naturis adhibetur ratione valentibus.* Atque, ne quid hac in re supersit dubitationis, eodem libro *Aristoteles* (*a*) paullo ante disertissime affirmat, ὅτι ὁ οὐρανὸς ἔμψυχος καὶ ἀρχὴν κινήσεως ἔχει, *coelum esse animatum, & principium motus in se habere.* Quo quidem in loco vox *coelum* totum denotat terrarum orbem: quae hujus vocis notio familiaris admodum est *Platoni* & (*b*) *Aristoteli*.

186 Est, fateor, in hoc ipso *de coelo Libro* locus, qui, si mediocrem aliquis attentionem afferat, contrarium facile persuaserit. Ex quo verisimile fit, qui negarunt, *Aristotelem* mundo huic dedisse animam, hoc ipso, ut ita sentirent, loco adductos esse. En verba philosophi: (*) Ἀλλὰ μὴν οὔτε ὑπὸ ψυχῆς εὔλογον ἀναγκαζούσης μένειν ἀΐδιον· οὐδὲ γὰρ τῆς ψυχῆς οἷόν τ' εἶναι τὴν τοιαύτην ζωὴν ἄλυπον καὶ μακαρίαν· ἀνάγκη γὰρ καὶ τὴν κίνησιν μετὰ βίας οὖσαν πεφυκότος τοῦ πρώτου σώματος ἄλλως καὶ κινεῖν συνεχῶς, ἄσχολον εἶναι, καὶ πάσης ἀπηλλαγμένην ῥᾳστώνης ἔμφρονος· εἴ γε μηδ' ὥσπερ τῇ ψυχῇ τῇ τῶν θνητῶν ζώων ἐστὶν ἀνάπαυσις, ἡ περὶ τὸν ὕπνον γινομένη, τοῦ σώματος ἄνεσις, ἀλλ' ἀναγκαῖον Ἰξίονός τινος μοῖραν κατέχειν αὐτὸν ἀΐδιον καὶ ἄτρυτον. *Nec vero rationi consentaneum est credere, quod coelum sempiternum maneat, id cogentis cujusdam animae opus esse. Neque enim fieri potest, ut talis animae vita sine dolore atque beata sit. Violentum enim motum corporis, si moveatur aliter, atque natura inclinat, negotiosum atque ab omni voluptate mentis semotum esse, necesse est, praesertim si nec talis adsit relaxatio, qualis animalium mortalium mentibus per somnum contingit. Quare talis mundi anima idem illud sustineret fatum, quod Ixion susti-*

(*) Lib. II. Cap. 1. (p. 640. T. I. Opp.)

(*a*) *Paullo ante*] *Libro* II. *de coelo Cap.* 2. *pag.* 642. *T.* I. *Opp.*

(*b*) *Aristoteli*] Quo sensu & qua ratione *Aristoteles* dici queat mundi professus esse animum, ex iis perspicuum est, quae paullo ante disseruimus. Doctissimus vero *Cudworthus* plura sibi dari flagitat. Nec enim tantum obtinere studet, talem mundo animam attribuisse *Aristotelem*, qualem *Plato* & *Pythagoras*, sed etiam, praeter animam, peculiarem *naturam genitricem*, ab ista anima distinctam, ab *Aristotele* mundo esse attributam, pugnat. Quo jure id fiat, sequentia declarabunt. Hic, ut doceat, pro anima mundi stetisse Stagiritam, (I.) locum ex *Libro de coelo* affert. Is vero locus de stellis agit & sideribus, quae *Aristoteles* animalia hic esse sciscit: quam sententiam veterum longe plurimos, Platonicos, Judaeos, Christianos, & alios probasse, notum est. Lege *Petr. Dan. Huetium* in *Origenianis Lib.* II. *Quaest.* VIII. *pag.* 126. *s. Jo. Bapt. Cotelerium* in *Notis ad Clementis Recognitiones T.* I. *P. P. Apostol. pag.* 550. & de Judaeis *Jac. Basnagium Histoire des Juifs Tom.* IV. *Cap.* 8. *pag.* 179. Hujus vero connexi nulla mihi videtur virtus esse: *Aristoteles* credidit, sidera esse animalia sensu & ratione praedita. Igitur & toti rerum universitati mentem inesse credidit. Etiamsi enim aliquis partes hujus universitatis animalia esse dictitet, haud inde tamen efficias, eum totum orbem animal esse quoddam arbitrari. Nec juvabit doctissimum virum *Simplicii*, quam adjungit, interpretatio. Fuit enim *Simplicius* ex eo genere, quod recentiorum dicitur Platonicorum. Illud vero genus quanto studio & labore *Aristotelem* in *Platonis* opiniones, veritate renitente, pertrahere studuerit, nemini obscurum erit, qui interiores attigit litteras. (II.) Aliud dictum laudat *Aristotelis*, quo coelum esse ἔμψυχον καὶ & motus habere principium, edixit: in quo quidem nomine οὐρανὸς totum mundum significari arbitratur. Sed hoc quidem primum repudiabit, qui *Aristotelem* ipsum inspexerit. Nec deinde, si res ita sese haberet, multum ad firmandam doctissimi viri sententiam conduceret. Declarabo, quum res ita ferat, sententiam *Aristotelis* aliquanto clarius. *Aristoteli*, tametsi non unam vocabulo οὐρανὸς potestatem subjiciat, sensu tamen usitatiori *coelum* omne illud est, quod a suprema coeli regione, seu ab ultima sphaera, in qua ipsum versari Deum putabat, ad infimam usque terram nostrumque domicilium pertinet. Λέγομεν οὐρανὸν, inquit, τὸ περιεχόμενον σῶμα ὑπὸ τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς. *Dicimus coelum illud corpus, quod sub ultima conversione seu sphaera continetur*, aut quod ab ultimo coelesti orbe incipit, & ad nos usque extenditur. *Lib.* I. *de coelo Cap.* 9. *p.* 630. *T.* I. *Opp.* Illud *coelum* totum nil nisi corpus esse, saepius affirmat *Aristoteles*, at corpus sim-

sustinuisse fertur. Sed hic *Aristoteles* coelos insita quadam ipsis anima moveri, minime negat: id quod alio loco plane & aperte affirmat & praecipit. Quod rejicit & improbat, hoc unum est, coelos a violento quodam & vehementi spiritu agitari, qui vi eos in orbem torqueat, quum natura ab ejusmodi motu abhorreant, atque gravitate sua in locum mundi medium ferantur. Quidnam vero de coelorum motu senserit, id *Simplicius* his verbis apte declaravit: Τὸ γὰρ ὅλον φυσικὸν καὶ ἔμψυχον ὑπὸ ψυχῆς κυρίως κινεῖται διὰ μέσης τῆς φύσεως. *Totus mundus sive coelum, quum non naturale minus sit, quum animatum corpus, proprie ab anima quadam movetur, sed naturali modo & ratione,* (natura tamquam instrumento agente) *ita ut motus ejus minime violentus sit.* Quod hic ceterum *Aristoteles Platonem* pungit, ac si coelum is violenter ab anima quadam in orbem rapi censuisset, quum alio natura tendat, id idem *Simplicius*, Stagiritae alioquin studiosissimus, refellit, ingenueque errasse magistrum, ac *Platoni* fecisse injuriam, fatetur. Contra *Platonem* demonstrat tam naturae genitrici, quam mundi animae, favisse, atque inter decem, quae recenset, motus genera, nonum motui naturae locum assignare, (†) τὴν ἕτερον ἀεὶ κινοῦσαν, καὶ μεταβαλλομένην ὑφ' ἑτέρου, qui aliam rem extra se semper moveat, & ipse simul a re quadam alia quodammodo mutetur, decimo vero loco commotionem animae mundi collocare, τὴν ἑαυτήν κινοῦσαν καὶ ἕτερα, *quae & semet ipsam ex se moveat, & aliud etiam cieat.* Quasi Plato eo loco significare voluisset, naturam, tametsi vivat, interiorique gaudeat efficacitate, nihilo tamen minus excelsioris cujusdam animae mandatis obtemperare, a qua omnis motus initium suum & principium (*c*) habeat. Ve-

(†) De Leg. L. X.

simplex, quod ex se & sua natura in orbem concitetur & commoveatur. Lege *Libri* I. *de coelo Cap.* 2. 3. 4. Ἀναγκαῖον, ait, εἶναί τι σῶμα ἁπλοῦν, ὃ πέφυκε φέρεσθαι τὴν κύκλῳ κίνησιν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν· *Necesse est, in rerum natura corpus quoddam simplex esse, quod quidem sit aptum circulari motu suapte natura ferri.* Igitur non erat, cur existimaret vir doctissimus, coelum *Aristotelis* anima & corpore constare: cujus quidem rei Stagiritae nihil in mentem venit. Coelum ejus totum est corporeum, quamquam a reliquis corporibus natura & indole differat. Neque a se ipso dissentit *Aristoteles*, quum hoc ipsum coelum ἔμψυχον & principio motus esse praeditum decernit. Corpora nimirum omnia Stagirita partitur in ἄψυχα, *inanimata*, & ἔμψυχα, *animata*, item in *composita* & *simplicia*. Illa sunt, quae motu carent, & alieno indigent, ut loco-sese moveant, impulsu: haec illa, quae ex se & sua natura sese movent, neque concitationem exteriorem desiderant. Adde *Metaphys. Lib.* XIV. *Cap.* 2. *pag.* 472. *T.* IV. *Opp.* Tale corpus coelum ipsi est, quemadmodum jam vidimus. Vis ergo dicti *Aristotelis* haec est: *Coelum corpus est, in quo ipsa natura vis motrix inclusa est, qua reliqua carent corpora.* Quocirca, nisi vehementer fallor, his *Aristotelis* verbis non conficit *Cudworthus*, coelo & universitati rerum animam quamdam a Peripateticorum principe datam esse. Non ego negem, calorem illum vitalem, unde animos nasci suspicabatur, coelum permeare. Verum, ut omittam, hoc calore coelum nec moveri nec *informari*, evidens est, inter hunc & inter animam mundi, quam ita *Plato* vocavit, multum interesse differentiae.

(*c*) *Habeat*] Cogam hic in unum locum, quae in hac arbitror disputatione animadvertenda esse. (I.) *Aristotelis* locum perperam vir doctissimus interpretatur: in quo temere recentiores Platonicos, *Simplicium* in primis, pessimum harum rerum interpretem, sequutus est. Nec enim vel verbo significat isto loco *Aristoteles*, se de violenta concitatione coeli loqui, eosque repellere, qui coelum putent ab anima quadam contra naturam in orbem torqueri, sed omnem animam coelo abjudicat. In exordio capitis pro certo id sumit, quod sibi videtur *Libro primo* probasse, coelum sempiternum ipsa natura sua esse, nec ulla ratione dissolvi ac dissipari posse. Tum ex ipsis secus sentientium opinionibus hanc roborari posse opinionem adjicit, eo quod, si ridiculae & absurdae sint eorum opiniones, id inde sequi, necesse sit, unice veram esse illam, quam ipse tradidisset. Itaque refert primo veterum suspicionem, qui ab Atlante sustentari coelum censuerint, ne rueret, eamque ridet. His vero nihilo esse sapientiores, statim addit, qui in coelo intus esse animum inclusum asseverarent, qui, ne dissluat, impediret. Ὥσπερ γὰρ περὶ βίου

187 Verum majus etiam aliquid, quo sententiam tueantur, in promtu illis est, qui *Aristotelem* animatum credidisse mundum negant. Scilicet (*d*) *Metaphysicorum Libros* appellant, quibus coelum summum stelliferum ab immobili quodam motore cieri & agitari, philosophus disputat: hunc autem motorem ipsum vulgo Deum interpretantur, non vero mundi animam. Reliquarum similiter sphaerarum gubernationi totidem ibi praeficit distinctos genios: ex quo efficitur, non existimasse *Aristotelem*, ab animis motus illos siderum & coeli proficisci. Huic ut occurramus loco, principio quidem fatemur, immobilem illum *Aristotelis* motorem non esse mundi animam, sed mentem ab omni concretione & corpore separatam & liberam, ipsumque supremum Deum. Hic vero quemadmodum coelos commoveat, id ita exponit: (*e*) Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον. *Movet vero, ut id, quod amatur.* Qua de caussa, praeter supremum hunc motorem, quem motus ipsummet expertem esse vult, aliud etiam inferius introducit motionis principium, idque mobile, sive mundi animam, quod proprie, nulla re alia interjecta, coelos verset & impellat. Atque de hoc ita loquitur: Κινούμενον δὲ τἆλλα κινεῖ. *Quod ipsum movetur* (appetitu nimirum & desiderio principis boni) *id iterum movet alia.* Ita quidem *Alexander Aphrodisius*, quo felicius & solidius nemo *Aristotelis* sensus declaravit, praeceptoris sui mentem interpretatur: quem statuisse perhibet, coelum, etsi animi sit particeps, in-

ἐχόντων καὶ γεηρῶν ἁπάντων τῶν ἄνω σωμάτων, ὑπέστησαν αὐτῷ μυθικῶς ἀνάγκην ἔμψυχον. *Nam quasi pondus haberent supera corpora omnia, terreaque essent, necessitatem animae participem supposuere.* Paucis verbis interjectis, sequitur opinionis hujus, quam hic *Cudworthus* affert, confutatio; cujus quidem haec summa est: Animam ejusmodi coelum continentem miserrimam fore, quod numquam requiescere posset. Ex his perspicuum est, non de violenta coeli concitatione hic loqui *Aristotelem*, sed de ejus perennitate, animamque illam, quam κατάζουσαν vocat, non esse animam coelum violenter contorquentem, sed animam coelum continentem, ne dissipetur, sed perpetuo maneat, aut *animam informantem*. Omnem igitur derogat animam coelo, quod ipsa natura sua stabile, perpetuum ac perenne esse, ipsa etiam natura sua moveri & concitari, docet. Idque vel ex argumento, quod contra animae mundi patronos producit, apparet. Si coelum, inquit, animae particeps esset, ista anima, quoniam coelum continuo movetur, infelix prorsus esset, nec ullo tempore quieta. Finge tibi, quamcumque cupis aut potes, animam, haec ratio semper ex mente *Aristotelis* feriet, utpote qui nihil divinum, nihil felix, nihil beatum esse contendit, praeter id, quod immobile est, tametsi alia moveat. Animam *assistentem*, quam vocant, si coelo tribuas, non repugnabit fortassis *Stagirita*: at *informantem*, qualem *Plato*, numquam feret, nec ferre poterit, nisi disciplinae suae fundamenta convellere velit. (II.) *Simplicium* quod mentem *Aristotelis* optime assequutum esse censet *Cudworthus*, id parum caute facit. Nam ex illis est *Simplicius*, quibus nihil antiquius est *Platonis* & *Aristotelis* conjunctione. (III.) *Platonem* hoc in loco non diserte increpat *Aristoteles*, quod hic affirmari videtur. Ac occulte eum tangi, satis ex illis constat, quae *Libro* X. *de legibus Plato pag.* 669. de anima coelum agitante differit. (IV.) Decem motuum genera, quorum hic mentio fit, *Plato* enumerat *Libro* X. *de legibus p.* 667. 668. At non video, eum naturae genitricis mentionem facere, aut nonum illi motus genus tribuere. *Simplicii* haec commenta sunt, qui semper id agit, ut *Platoni* amicus videatur *Aristoteles*. Animae tamen mundi, coelum & omnia sidera cientis, meminit *Plato*, cui non obscure decimum illud motus genus assignat.

(*d*) *Metaphysicorum Libros*] Vid. *Aristotelis Metaphys. Libro* XIV. *Cap.* 7. 8. 9. *pag.* 476. *s. T.* IV. *Opp.*

(*e*) Κινεῖ] Haec & sequentia verba *Aristotelis*, de quibus mox dicemus, leguntur *Cap.* 8. *Lib.* XIV. *Metaphys. pag.* 479.

(*f*) *Platoni videtur*] Lege *Librum* X. *de legibus pag.* 669. & alias.

(*g*) *Movere*] Meo quidem judicio rectissime faciunt, qui *Aristotelis* sententiam de intelligentiis orbes coelestes cientibus & commoventibus magnum esse putant argumentum ad eos profligandos, qui philosophum hunc inter animae mundi patronos referunt. Nam si orbes coelestes interiori quadam vigerent anima, semet ipsos illi commoverent, nec administratio eorum singulares requireret genios: quos *Aristoteles* tamen motui illorum vult a Deo praefectos esse. Neque hic affertur aliquid a *Cudwortho*, quod ab hac aliquem sententia dimovere possit, qui vel mediocriter cum *Aristotele* con-

insitaque idcirco virtute sua commoveatur, motus tamen principium a natura quadam immobili & separata accepisse, quae omni anima praestantior sit, (*) τῶ νοεῖν τε αὐτὸ καὶ ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν ἔχειν τῆς ὁμοιώσεως αὐτῦ, *hanc coeli animum contemplatum esse, indeque appetitum & desiderium imitandi eam concepisse.* (*f*) *Platoni* videtur hanc Stagirita sententiam debere, quem docuisse novimus, coelos perpetua conversione sua & orbis circuitu mentis motum sive efficacitatem imitari. Igitur princeps motor *Aristotelis* haud proprie efficiens motus caussa est, verum caussa tantum illa motus leges & ordinem praescribens & desiderans. Anima vero & natura, ψυχὴ καὶ φύσις, binae illae ex ejus sententia caussae sunt, a quibus proprie ac vere motus iste proficiscitur.

Neque contra hanc sententiam reliqui, quos ceteris coeli orbibus praeponit, genii possunt aliquid. Pariter enim persuasum fuit *Aristoteli*, istos genios abstractas esse mentes sive intelligentias inferiorum quarumdam animarum, quae corpora sua sive sphaeras ad exemplum harum animarum in orbem certa constantique lege versent. Quod quidem satis ex eo intelligitur, quoniam idem, quod de principe motore, de his etiam minoribus affirmat geniis, eos κινεῖν ὡς τέλος, finis instar, (*g*) movere.

Ex his igitur manifestum est, etsi *Aristoteles* mundo animam attribuerit intelli- 188
gen-

(*) Quaest. natural. Quaest. I. Cap. 1.

consueverit. Pugnat vir doctissimus, Deum proprie ex Stagiritae sententia non movere ultimum orbem, sed tantum cupere ac desiderare motum ejus: inesse vero in illa sphaera peculiarem, a qua gubernetur, animam, a Deo distinctam. Similiter intelligentias *Aristotelis* abstractas esse mentes animarum existimat, quae motum orbium suorum spectent tantummodo, non vero ipsae moveant. Ne hoc quidem contentus est; scil, praeter istam animam, *Aristotelem* aliam quamdam φύσιν seu naturam genitricem adjunxisse huic rerum universitati, asseverat. Is vero perspicax sit, oportet, qui vestigia harum rerum apud *Aristotelem* sese offensurum sperat. (I.) Quod ad postremum attinet, duplicem nimirum mundi animam, seu animam mundi proprie ita dictam, & naturam genitricem, tota haec doctrina a recentioribus Platonicis non exposita tantum, sed etiam primum excogitata est: qua de caussa, inferius ostendetur. Quodsi *Plato* quaedam habet, quae suspicionem commovere possint, ab hoc cum dogmate non aversum fuisse, certe *Aristoteles* nihil ejusmodi suppeditat, cujus tota ratio hanc duplicem animam recusat: id quod quidem ex illis, quae adhuc disputavimus, intelligentibus apertum esse reor. (II.) Ut probet vir doctissimus, Deum ipsum non proprie ultimum orbem coelestem movere, sed ejus tantum motum cupere, quum interea anima quaedam in isto orbe latens necessarios ejus motus cieat, haec *Aristotelis* verba producit *Mataphys. Lib.* XIV. *Cap.* 7. *pag.* 497. Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον· κινούμενον δὲ τἄλλα κινεῖ· *Movet vero, ut res amata: quod vero movetur, alia movet.* Hanc rationem prorsus ex praescripto *Porphyrii*, *Plotini*, & aliorum Platonicorum, quibus & Aristotelici nonnulli possunt jungi, interpretatur. Primum ejus membrum judicat ad Deum pertinere, alterum vero ad animam mundi. Dubito vero, an haec probaturi sint ex toto, qui *Aristotelis* praecepta diligenter explorarunt. Est hoc ipso capite, unde sumta sunt haec verba, mirabiliter obscurus *Aristoteles*. Sic enim fieri non poterat, quin is esset, qui de rebus exponebat, quarum ipse non callebat naturam. Quamobrem in eo capite exponendo ita sudarunt interpretes, ut in nullo fere alio: nec ego hominis me sententiam ita declaraturum esse opinor, ut omnis dubitationi locus praecidatur, tametsi certus sim, id eum non dixisse, quod ab eo *Cudworthus* dictum putat. Tentabo tamen, num lucis aliquid in hanc mihi caliginem inducere liceat. Est hoc in praeceptis *Aristotelis* physicis: *Quodcumque movetur, id motum ab alio habeat, necesse est.* Plures sunt ejus, quibus hoc decretum accurate inculcat, loci. Hoc nixus scito, praeter alios, *Platonem* oppugnat, qui animam ex se ipsa moveri asseveraverat, & immortalitatem ejus hoc argumento probavit. *Anima movetur*, inquit. *Igitur a re alia moveatur, nec ipsa motus in se habeat initium, necesse est.* Lege *de anima Lib.* I. *C.* 2. *pag.* 4. Ergo, quum a progressu in infinitum abhorreret *Aristoteles*, neque dubitaret, esse primum quoddam omnis motus in rerum natura principium, decebat eum immobilitatem primae illi caussae attribuere, unde motus omnis proficisceretur. Quodsi enim & hanc moveri dixisset, illud,

gentem, eique naturam adjunxerit genitricem, quae vel animae illius facultas sit, vel praeceptis ejus saltim pareat, neutram tamen harum rerum pro supremo Numine ab eo esse habitam. Primum e contrario rerum principium mentem esse cen-
189 suit sive intelligentiam, omnibus absolutam numeris, & ab omni prorsus secretam materia, naturam immobilem, (ἀκίνητος ὠσία) (*h*) *cujus essentia ipsa sit operatio ejus*, quae commoveat tantummodo *ut res, quae amatur*, aut *ut caussa finalis*. De hac autem ita praecipit natura (*) Ὅτι ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις, *ex tali principio & coelum & naturam omnem pendere.* (*i*) Quibus verbis hoc significari, manifestum est, fieri nullo pacto posse, quin coelum animatum sive mundi anima una cum natura totius universi genitrice legibus & decretis mentis ejusmodi perfectissimae ac immobilis subjecta sit.

Vidimus, quidnam *Aristoteli* de natura hujus universitatis fictrice videatur, quam ἢ μέρος ψυχῆς, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, *aut partem animi mundani intelligentia praediti*, (id est, inferiorem ejus facultatem) *aut certe non sine ea, sed rem quamdam inferiorem, ex ea pendentem*, esse censuit. Qua quidem in re cum *Platone* nulla ipsi dissensio est. His quod addam hoc in loco, unum hoc in primis habeo: Si, quod *Plato* & *Aristoteles* de mundi docent anima, a supremo Numine distincta, nihil veritatis haberet, haud tamen esset, cur aliquis genitricem hujus universitatis naturam simul rejiceret. Fieri enim potest, ut natura haec ab ipsomet Deo, nulla re alia intercedente, regatur & gubernetur. Est nimirum id naturae huic proprium, ut menti sive intelligentiae subjecta sit, neque ullo modo sine ea possit esse. Id aperte declarant, quae paullo ante attulimus, verba: Ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ἡ φύσις. *Natura pendet ex ejusmodi principio ratione valente.* Atque haec caussa est, quare alio loco philosophus naturam & mentem (νοῦν & φύσιν) conjungit & sociat.

§. XXV.

(*) Metaphys. Lib. XIV. Cap. 7. (p. 479. T. IV. Opp.)

lud, quod attuli, decretum coëgisset hominem altius adscendere, & novam motus caussam quaerere. Jam vero non exiguam nasci sentiebat *Aristoteles* difficultatem, quemadmodum id, quod ipsum non movetur, alios movere & concitare queat. Cui quaestioni ut occurreret, statuendum sibi esse satis intelligebat, modum, quo prima caussa moveret, prorsus ab illis motus generibus differre, quae in rerum conspiciuntur natura. Ita vero nondum satisfactum erat universae quaestioni. Pergere enim poterant scisçitari, qui res altius scrutabantur: cujus demum generis iste motus esset? Quare modum motus istius quadam ratione explicare nititur capite hoc. Deum nempe ait movere, ὡς ἐπιθυμητὸν, ὡς τὸ ὀρεκτὸν, ὡς νοητὸν, denique ὡς ἐρώμενον, *ut appetibile, ut intelligibile, ut res amata.* Haec nomina pro suo interpretum quisque sensu explicat & interpretatur: quorum aliqui, dum magistrum illustrare student, in novas molestias lectores conjiciunt, aere vim verborum & sententiarum capientes. Exempli loco erit, qui reliquos expositores alioquin perspicuitate vincit, *Guil. du Val*, Prof. Philos. Parisiensis, in *Synopsi Analyt. doctrinae Peripatet.* p. 44. Sed non erat, nisi prorsus fallor, cur tantopere sese fatigarent viri eruditi. Haec enim omnia nihil sunt, quam copia quaedam verborum, ideo ab *Aristotele*, quod in more ipsi positum est, inventa, ut ignorantiam suam occultaret. Ipsa brevitas & obscuritas ejus docet, sensisse hominem, veram rationem motus, quo Deus movet ipse immobilis, explicari nullo pacto posse: ne tamen nescivisse videretur aliquid, novis & inusitatis verbis, ut objecta offa Cerberum, curiosorum sibi comprimendam esse duxit temeritatem. Certe clarius & apertius loquutus esset, si quid habuisset, quod exspectationi legentium scivisset responsurum esse. Circumspicienti omnia vis hujus sententiae: *Deus ut res desiderata & amata movet*, nulla videtur esse alia, quam haec: *Deus nulla vel sua vel aliena movet molestia: quemadmodum illi, qui a suis amantur, vel nutu oculorum illis imperant, efficiuntque omnia, quum ipsi nihil agant.* Id est: Nescio ego quidem, quemadmodum ille concitet, qui ipse motu caret. Id vero scio, eum non ita movere, ut naturae reliquae movent, quae & ipsae, dum movent, impelluntur, & vim rebus, quas cient, adhibent. Hoccine est, mag-

§. XXV. Praeter generalem illam totique rerum universitati communem naturam genitricem, virtutesque fingendi singulas, quae mentibus insunt animalium, fieri potest, ut quaedam majores hujus orbis partes suis etiam naturis genitricibus gaudeant, aut, quod idem est, imperfecto quodam vitae genere vel anima effectrice praeditae sint. Atque hae omnes naturae aut excelsioris cujusdam & nobilioris animae, quae interiori gaudet sensu, legibus reguntur, aut saltim perfectae cuidam intelligentiae, quae totam moderatur molem, obtemperant. Exemplum afferemus. Stolidus, nil dubito, foret, qui cuivis plantae & herbae singulisque graminibus peculiarem aliquam genitricem vitam aut animam *vegetantem*, cui nihil 190
cum corporis commune sit fabrica, inesse duceret: nec is, opinor, foret sapientior, qui hunc orbem universum animal esse crederet mentis particeps ratione praeditae. At quis fieri posse neget, si ex nostra quidem judicandum sit scientia, ut toti huic globo, ex aqua & terra conflato, una praesit fictrix vita seu natura, quae certo modo cunctis plantis, herbis, arboribusque conjuncta sit, easque omnes pro natura seminis cujuslibet fingat & fabricetur, quae pariter metalla, ceteraque corpora, quae plus habent artis, quam ut a fortuito materiae motu produci queant, conficiat & disponat, quae denique, nulla caussa alia interveniente, haec omnia elaboret, tametsi ex aliis ipsamet caussis, quarum primaria ipse Deus est, pendeat? Hoc eorum fortassis sollicitudinem allevabit, qui toti universo unam tantum genitricem praeponi naturam, graviter & moleste ferunt.

§ XXVI. Prima igitur laboris nostri parte defuncti sumus, atque genitricis naturae indolem declaravimus. Summam si quis brevem eorum, quae disputavimus, requirat, is vero hanc habeat. Exstat vitae quoddam genus animali vita deterius & inferius. Ista vita, ex praescripto mentis cujusdam seu intelligentiae, rationis,

magnificis vocabulis inscitiam suam tegere, multaque velle videri, quum nihil fere dicas, dicere? Jam vero aequi rerum arbitri judicent, an credibile sit, Stagiritam his indicare verbis voluisse, in ultimo orbe coelesti, cui Deum praeponebat, peculiarem reconditam esse animam, quae moveat, Deo motum tantum spectante, non vero efficiente. Omnia certe, quae hoc *ultimo Metaphysicorum Libro* disputat *Aristoteles*, persuasum ipsi fuisse significant, Deum veram esse & efficientem motus omnis caussam. Ex multis unum ejus dictum adscribam: Ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ τὸ πρῶτον τῶν ὄντων ἀκίνητον καὶ καθ' αὑτὸ καὶ κατὰ συμβεβηκός· κινοῦν δὲ τὴν πρώτην καὶ ἀΐδιον καὶ μίαν κίνησιν· *Principium ac primum entium tum per se, tum per accidens immobile est; movens autem primo, sempiterno, & uno motu. Metaphys. Lib.* XIV. *Cap.* 8. *pag.* 480. Quonam vero jure posteriora verba: κινούμενον δὲ τἆλλα κινεῖ, ad animam mundi referantur, prorsus ignoro. Hoc enim significant: *Id autem, quod motum est, aliis vicissim motum impertit.* Nihil hac sententia simplicius & ad *Aristotelis* philosophiam accommodatius. Haec paullo latius mihi placuit persequi, quod viderem, in hac Metaphysicorum *Aristotelis* parte declaranda, quae de Deo & intelligentiis agit, quod miserandum sit, laborare interpretes, multaque ementiri, quorum nullum vestigium apud magistrum exstat, neque paucos ex ipso Peripateticorum grege a se impetrasse intelligerem, ut non multum ab hac Platonicorum interpretatione, quam *Cudworthus* probat, recederent. (III.) De intelligentiis quae perhibet, quo vera videantur, scriptum esse ab *Aristotele* commemorat, eas ὡς τέλος κινεῖν· Ex quo conficit, eas non vere movere, sed motum tantum animae, intra orbes, quibus praesunt, abditae, gubernare ac dirigere. At formula haec, quod non praeterit attentos *Aristotelis* lectores, nihil apud eum significat, quam *certo proposito & consilio movere.* Num vero ii, qui certo corpus quoddam consilio movent, non efficienter & vere movent?

(*h*) *Cujus essentia*] *Aristotelis* haec verba sunt *Metaphys. Lib.* XIV. *Cap.* 6. *p.* 477. Δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοιαύτην, ἧς ἡ οὐσία ἐνέργεια· *Oportet igitur tale esse principium, cujus substantia actus sit.*

(*i*) *Quibus verbis*] Si certum esset, his in verbis οὐρανὸν *coelum anima singulari instructum*, & φύσιν *naturam genitricem* significare; probatura sese facile esset haec interpretatio verborum *Aristotelis*. Verum, id quod vidimus, nullo constat argumento, vocibus his istam potestatem ab *Aristotele* subjectam esse.

(*k*) περὶ

nis, & ſapientiae, via & ordine procedit ac agit, laboresque ſuos ad certam refert ſemper metam, aut id ſemper ſpectat, quod optimum eſt. Verum ipſa tamen rationem earum rerum, quas efficit, ignorat, neque ſapientiae illius, cujus normam ſequitur & regulam, magiſtra eſt. Sola enim ei ſerviendi gloria relicta eſt, praeceptisque ſapientiae illius obtemperandi. Agit ea fataliter certaque quadam naturae conjunctione ac concentu, ad exemplum legum atque praeceptorum, quae perfecta mens rogavit, in eamque indidit & immiſit. An ceterum animae cujusdam intelligentiae & conſilii compotis facultas ſit inferior, an vero mens quaedam aut vita, per ſe quidem ſeparatim exſiſtens, at minor & imperfectior, non ex omni parte perſpicuum eſt. Sed id dubio caret, eam ſuperioris cujusdam intelligentiae voluntati & imperio ſubjectam eſſe.

Reſtat altera pars inſtituti laboris, qua turpitudinem demonſtrabimus utriusque illius, quod ante nominavimus, Atheorum generis, Stoicorum & Stratonicorum, qui, quum vitam naturae genitricem ineſſe fateantur, vehementer tamen hanc ſententiam corrumpunt, aut ea perverſiſſime abutuntur. Solent enim adulterini cujusdam & commentitii Numinis habitu naturam iſtam fictricem inducere, eique non modo rerum omnium tribuere originem, ſed etiam, ſupremo & infinite potente Deo, qui perfectiſſima mens eſt aut natura intelligentiae & rationis particeps, quae totam univerſitatem moderatur, dimiſſo prorſus & repudiato, in hujus locum inſipiens & ſtupidum illud idolum ſufficere.

Haec vero dum faciunt, quatuor in primis graviſſimis erroribus doctrinam de natura genitrice contaminant. Et primo quidem, quis tam hebes eſt, ut patienter ferat, homines iſtos vitarum omnium poſtremam & infimam, quae non poteſt non ex voluntate & imperio ſuperioris pendere cauſſae, rerum omnium principium naturamque unam totius univerſitatis maximam & praeſtantiſſimam cenſere? Etenim vita, qua natura valet genitrix, umbra tantum eſt intelligentiae, nec niſi valde debilis & infirma mentis atque rationis imitatio. Quemadmodum umbra nihil eſt, ſi corpus deficiat, ad quod refertur, nec ulla in ſpeculo, niſi vera facies adſit, imago poteſt apparere, neque ullus denique ſine voce exſiſteret repercuſſus vocis: ita nulla foret natura, de qua loquimur, ſi mente & ſapientia moderatrice deſtitueretur. Quamobrem, ſi nulla fuiſſet in hoc orbe mens infinitae compos perfectionis, nulla quoque in eo genitrix eſſe potuiſſet natura, haud aliter, atque, vultu abſente, ſpeculum imagine caret, voxque nulla ſi audiatur, nec Echo percipitur. Φύσις atque νȣ̃ς nulla prorſus ratione ſejungi & ſeparari poſſunt. Si naturam orbis habet genitricem, via quidem omnia & ratione perficientem, neque aliquid, niſi ex ſapientiae praeſcripto certoque conſilio, tentantem, at ignaram tamen cauſſarum, propter quas fingit, neque ſatis ſibi conſciam eorum, quae efficit; certe perfectiſſimae eam oportet menti & intelligentiae, ſive Deo, cujus nutu & inſtinctu agat omnia, ſubjectam eſſe. Quocirca *Ariſtoteles*, qui φύσιν perpetuo & νȣ̃ν, *naturam* & *mentem* conjungit, id quidem facit, quod philoſophum facere decet. At hi ſupremi Numinis hoſtes, qui res omnes a natura genitrice, ſenſus & cogitationis experte, ideoque ab omni ratione & intelligentia relicta,
191 unice profectas eſſe diſputant, animum teſtantur ſomniis refertum & ineptiis, veraque ſapientia vacuum.

§. XXVII. Huic errori magna deinde fit ex eo acceſſio, quod hoc genus praeſt in-
tio-

tiores illas facultates ſentiendi & ratiocinandi ex vita iſta viliori & a ſenſu remota, quam omnis vitae unicum ducunt eſſe principium, procreatas eſſe opinatur. Id tam ſcite & ſapienter dicitur, ac ſi quis lucem, qua ſplendet aër vel aether, omnis eſſe luminis fontem contenderet, ſolisque & ſiderum omnium lumina de hac una luce accenſa eſſe, quippe quae nihil ſint, quam una illa lux aëria, varie affecta & diſpoſita, condenſationeque amplificata, praeciperet, aut vero, ac ſi quis ſolem, lunam ſtellasque omnes nihil eſſe affirmaret, quam imaginum, quas in ſtagnis & fluminibus conſpicimus, reflexiones. Verum haec ſemper in eorum levitate, qui in Deum gerunt inimicitias, inſcitia fuit & perverſitas, ut naturae ordinem inverterent, talemque nobis hujus orbis picturam exhiberent, qualis hominis eſt erectis cruribus in tabula depicti. Quum intelligentia & ratio res longe ſit nobilior & praeſtantior, quam ſtupida iſta rerum procreatrix natura, quae non intelligit, ſed efficit tantum & agit, fieri nullo modo poteſt, ut haec illam pariat & producat. Neque, licet corporea duplicentur organa, quin vel infinite augeantur, bruta illa & ſimplex naturae vita eo umquam hac ratione perveniet, ut interiorem adipiſcatur ſenſum, aut ratiocinandi vim & intelligendi nanciſcatur.

§. XXVIII. Sequitur tertius hujus generis error. *Hylozoitae*, quos vocavimus, ne nimis nudi ac deformes videantur errores hi, quos jam attigimus, ſic notionem naturae genitricis adulterant, ut eam cum ſapientia & intelligentia confundant. Quumque ipſimet non diffiteantur, abeſſe ab ea ſenſum animalem, perceptionem, & conſcientiam, rem tamen nihilominus omnium ſapientiſſimam haberi volunt naturam iſtam, nullamque eſſe idcirco craſſioris materiae in toto terrarum orbe particulam, nullum corpuſculum, quod non accurate teneat & calleat, quibusnam rebus aptum ſit aut ineptum, quidve vel facere vel ferre queat. Verum haec quis non inter ſe pugnare ſentit? Quamvis enim talis exſiſtere poſſit natura genitrix, qualem nos ante definivimus, quae, tametſi agat, haud tamen intelligat, rerumque, quas efficit, rationes perſpiciat; id tamen nullo prorſus pacto fieri poteſt, ut perfecta ſcientia & intelligentia expers ſit interioris ſenſus, & factorum ſuorum nullam habeat conſcientiam. Demens foret, qui hoc ſibi credi vellet. Nec ego video idcirco, quemadmodum ſupremae poſſint ſtultitiae abſolvi hi homines, qui ſtupidam ſenſuque vacuam naturam perfectae ſapientiae & intelligentiae participem faciunt, quum nihil tamen ea ſit, niſi χειροτέχνης, inſtrumentum & opifex Dei aut ſummae ſapientiae.

§. XXIX. Poſtremo id vitio duci debet his irriſoribus religionum, quod genitricem naturae vitam rem eſſe opinantur plane corpoream & ex materia conſtantem. Nec enim ſemet ipſam ciere & movere poteſt materia, multo vero minus motus ſuos ratione moderari, partesque, quibus continetur, ſcite & ornate collocare ac diſponere. Cedit, fateor, natura genitrix omnibus reliquis vitarum generibus, poſtremoque in illis numero eſt. At vita tamen eſt ſeu interior quaedam efficientia atque facultas per ſe agendi, a motu externo diſtincta. Qualis quum ſit, corpore quoque careat, neceſſe eſt, eo quod omnis vita nihil concreti vel corporei admiſtum habet. Sed, qui vitam ineſſe praedicant materiae, philoſophi de vita non ſecus, quam de intelligentia, pingui ſolent Minerva philoſophari. Namque

omnem ea primo materiam, non aliter ac panem butyro, aut caemento parietem, illinunt. Materiam deinde una cum ipsa vita & intelligentia in varias partes & frusta secant & concidunt. Itaque falli eos opinantur, qui vitam & mentem separatim sibi persuadeant exsistere, quae materiae vel corporum facultates tantum & partes sint. Ex quo postremo concludunt, usitatam & receptam Dei notionem nihil esse, praeter imperfectam orbis hujus corporei totiusque materiae definitionem, nec leviter errare, qui naturam separatim & per se exsistentem, quae rebus omnibus initium dederit, ista exprimi definitione censeant. Huic stolido
192 & insipienti commento suo postea occurremus loco. Nunc tempus est, ut longam hanc, licet necessariam, de natura genitrice, via atque ratione opera sua perficiente, disputationem concludamus.

§. XXX. *Plato* quare necessarium duxerit, ut aetate sua rationes & argumenta divinitatis hostium in medium afferrentur & confutarentur, validisque pariter argumentis doceretur, esse Deum, his scriptum verbis reliquit: (*) Εἰ μὴ κατεσπαρμένοι ἦσαν οἱ τοιοῦτοι λόγοι ἐν τοῖς πᾶσιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀνθρώποις, οὐδὲν ἂν ἔδει τῶν ἐπαμυνόντων λόγων, ὡς εἰσὶ Θεοί· νῦν δ' ἀνάγκη *Nisi sermones inter omnes, ut ita dicam, homines vulgati essent, nihil opus esset argumentis demonstrare, esse Deos: nunc vero necesse est.* Iisdem rationibus eademque temporum calamitate noster hicce labor sese tuebitur. Neque enim minori temeritate nefaria haecce dogmata recentiori aetate nostra publice proposita & defensa sunt, atque *Platonis* olim factum est temporibus. Et *Platonis* quidem aetate nullum est dubium, quin severis Atheniensium legibus impietati huic frenum injectum sit, ne latius manaret. Nam & *Socrates*, tametsi injuste criminis hujus accusatus erat, capitis tamen condemnatus est; & *Protagoras*, in quem vere cadebat tanta culpa, quum fuga supplicio sese subduxisset, perpetuo mulctatus est exsilio, libris ejus in foro Athenarum publice combustis; quamquam nihil huic tum temporis exprobrari poterat, quam quod in exordio libri cujusdam dubitare se professus esset, an Dii sint, nec ne: (k) Περὶ μὲν Θεῶν οὐκ ἔχω εἰπεῖν, οὔθ' ὡς εἰσιν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσι· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τε ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου. *De Diis quidem statuere nequeo, neque an sint, nec ne Sunt enim plurima, quae id scire prohibeant, quippe & summa rei incertitudo & brevis hominis vita.* Nostri e contrario seculi tam effrenis & immoderata est licentia, ut nullo fortassis aevo majori impudentia Deus lacessitus, aut acriori diligentia injuriosissimae in eum doctrinae propagatae sint. Atque ipsa illa ex corpusculis philosophandi ratio, quam paullo ante *Platonis* aetatem *Leucippus*, *Protagoras*, & *Democritus* ad Deum de medio tollendum excogitarunt, ab inferis, nobis viventibus, revocata, tamque exquisitis exornata laudibus est, ac si nulli esse philosophi, aut sapere possent aliquid, nisi qui eam unice amplecterentur & probarent.

§. XXXI. Duplex esse genus eorum, qui ex individuis orbem hunc corpusculis olim conflatum esse putarunt, superius expositum est. Quorum quidem alterum, quod & antiquitate praestat alteri & doctrinae veritate, religionis est studiosum, *Mo-*

(*) Lib. X. de legib. (p. 666. Opp.)

(k) περὶ μ̄] *Diogenis* haec sunt *Laërtii Libro* IX. *Segm.* 51. *pag.* 576.

(l) *Inter quae*] Hic ea conferri debent, quae supra *ad* §. 3. 4. *s.* de *Cartesii* sententiis disseruimus.

(m) *Quam*

*Moschium*que aut, si quis malit, *Mosaicum* & *Pythagoreum* vocari potest: alterum vero, idque adulterinum & mirifice corruptum, Deum religionemque omnem contemnit, atque *Leucippeanum* vel *Democriticum* appellatur. Eadem prorsus hac aetate nostra distributio viget, quippe qua duplex ac universa re discreta veteris de atomis disciplinae restitutio & instauratio comparuit. *Renatus* enim *Cartesius*, qui princeps atomos ab exsilio revocavit, dogmata sua vetustioris, quam Moschicam aut Pythagoricam diximus, disciplinae praeceptis magnam partem accommodavit, naturaeque solidae & extensae seu corporeis atomis aliam naturam corpore vacuam & cogitantem adjunxit. Quo quidem instituto *Metaphysicam* seu *Theologiam* cum Physica sociavit, & unum integrumque ex utraque philosophia corpus composuit. Atque haec ejus physica, si partem intuearis mechanicam, tam apte, scite, & composite ab ingeniosissimo viro disposita & descripta est, ut, quin acutissimos veterum, qui hac via & ratione philosophati sunt, si minus superavit, certe assequutus sit, nullum omnino dubium cuiquam esse queat reliquum. Nihilo tamen minus sunt in hac *Cartesii* philosophia nonnulla, quae vehementer dignitatem & auctoritatem ejus diminuunt. (*l*) Inter quae praecipuum hoc fere est, quod, rejectis genitricibus naturis, quas antiquissimi doctrinae Moschicae sectatores adsciverant, universum terrarum orbem, quatenus corporibus constat, ex necessario motu materiae, in minutissimas partes tantum divisae, ac orbem conversione sua conficientis, sine ullius intelligentis naturae auxilio & ope, exstitisse asseverat. Licet enim hoc sese dogmate duce omnium, quae corporibus accidunt, 193
rationem ex fortuita materiae ad leges mechanicas commotione reddere posse, praedicet, nec ulla sibi ad hanc rem caussa opus esse, quae certo omnia consilio moderetur, affirmet; id tamen non expedit, quo nihil majus & excellentius in oculos nostros incurrit, τὸ εὖ nimirum καὶ καλῶς, sive admirabilem illum concentum pulcherrimumque ordinem, quem in orbe nostro conspicimus. Quidnam hominem adduxerit, ut in has incideret salebras, supra jam demonstratum est. Duo is tantum constituebat rerum genera, alterum eorum, quae solida sunt, alterum cogitantium: cogitationis autem indolem & naturam in sensu interiori & conscientia esse positam docebat. Quae si vera sint, genitrici naturae nullus esse locus potest: qua sublata, qui naturam pandere rerum cupit, is aut omnia ex fortuito & temerario materiae motu derivet, aut vero Deum ipsum cuivis actui naturae praeponat, necesse prorsus est. Atqui hoc, quod absurdum videbat esse, sollicite nimis fugiebat *Cartesius*. Itaque illud amplectebatur, proscriptisque omnibus ex hac universitate caussis intelligentibus, materiam & leges machinales sufficere judicabat philosopho ad rerum omnium naturalium rationes declarandas & explicandas. Fateor, inter veteres etiam philosophos, qui sic atomis studuerunt, ut religioni simul & pietati erga Deum consulerent, quosdam ab hac non alienos fuisse sententia. Verum, id quod deinceps demonstrabimus, *Renatus Cartesius* non hos tantum omnes hac quidem ex parte superavit, verum etiam ipsis Dei contemtoribus audacius philosophatus est. (*m*) Quamobrem praeclarum illud argumentum, quod a concentu constantique hujus orbis ordine sumitur, ut Deum esse do-

(*m*) *Quamobrem*] Haec fortassis acerbius aliquanto & vehementius in *Cartesium* dicuntur. Nec enim totum illud argumentum a concentu & admirabili naturae rerum contextu tollit, qui ponderibus & motibus naturalibus fieri omnia, quae fiunt in rerum natura, dictitat, si modo Deum esse credat. Nam quum talis omnes istas leges machinales, quibus naturam gubernari censet, ad Deum, tam-

doceamus, plane ex terrarum orbe, quantum quidem in ipſo fuit, ſuſtulit. Cui portento hoc addi debet etiam, quod materiam neceſſario exſiſtere, ipſaque natura ſua infinitam & aeternam eſſe, docuiſſe videtur. (*n*) Haec licet ita ſint, id tamen a me impetrare nequeo, ut impietatis erga Deum condemnem *Carteſium*, aut hominem religionibus inſenſum fuiſſe credam, qui ea diſciplinae ſuae fundamenta jecit, quibus ſalvis, illi incolumes & ſalvi eſſe nequeunt, quibus cum Deo & religione bellum eſt. At non multo poſt *Carteſii* conatus, qui antiquam de atomis philoſophiam nitori ſuo reſtituere ſtuduit, naturasque corporis expertes promiſſus eſt, (*o*) noſtrorum temporum *Leucippi* & *Democriti* in medium proceſſerunt, atque alterum illud philoſophandi ex atomis genus, quod Deum tollit, atque
194 corpuſcula ſenſu vitaque prorſus vacua unica totius univerſi principia ſtatuit, (ἀρχὰς τῶν ὅλων ἀτόμους) renovarunt & ingenio expoliverunt. Qua doctrina ſtabilita, non modo de mentium immortalitate, naturis ſimplicibus & corpore deſtitutis, juſti injuſtique diſcrimine, ipſo denique Deo conclamatum fuit, verum etiam fieri non potuit, quin omnes hominum actiones & eventus fato cuidam & naturae neceſſitati alligarentur.

§. XXXII. Haec autem nefaria & ſcelerata diſciplina ſuo nullo modo robore prorſus poteſt exui, niſi prius cuncta ejus praeſidia & firmamenta, quantum fieri poteſt, plane & accurate exponantur: quod idcirco negotium ſuperiori capite tentavimus. Quemadmodum vero his argumentis, quae hoſtes ſupremi Numinis nectunt, occurrendum ſit, poſtrema totius laboris parte, qua veram de conſtitutione hujus univerſitatis ſententiam declarabimus, demonſtrandum foret, ſi leges ordinis atque viae, quam inivimus, ſequi vellemus. Hic enim locus id unice requirit, ut falſas de hujus univerſitatis natura ſententias, quas tres eſſe numero diximus, explanemus, quibusve modis ſingulae ſeſe tueri ſoleant, doceamus. Sed vereor, ne, ſi confutationem eorum, qui Deum eſſe nolunt, in extremo ponam opere, & intervallo propterea non exiguo ab argumentis diſtraham, quibus religio convelli ſolet, non id tantum multis inferius rei dignitate videatur & praeſtantia, verum etiam aliquid reapſe habeat incommodi. Itaque normam, quam ratio ceteroquin praeſcribit, deſerere, ac, neglecta ordinis a natura dictati lege, continuo reſponſiones ad impiorum argumenta ſubjicere decrevi. Quod tametſi fiat praepoſtere, lectorum tamen facile excuſabit aequitas.

§. XXXIII.

tamquam auctorem, referat, quidquid harum legum virtute evenit; id omne Deo tribuit, & divinae ſapientiae virtutisque opus eſſe praecipit, non ſecus ac omnes machinae cujusdam effectus ad artificis ſagacitatem & ſapientiam extollendam proprie faciunt. Quocirca viri graves & acuti ex ipſa Carteſianorum familia exſtiterunt, qui ex naturae conſtitutione & operibus Dei magnitudinem, potentiam, & ſapientiam ingenioſiſſime demonſtrarunt: quorum facile princeps eſt *Bernhardus Nieuwentydt*, cujus *Verus uſus contemplationis orbis hujus* Belgice primum *Amſtelodami* 1715. 4. deinde Anglice & Gallice prodiit, omniumque ſibi virorum vere eruditorum ſuffragia & plauſus facile conciliavit. De reliquis, quae hic in *Carteſium* conjiciuntur, in primis de materiae infinitate & aeternitate, ne centies dicta ſine cauſſa repetam, nunc taceo.

(*n*) *Haec licet ita ſint*] Multi licet ſint, quibus *Carteſius* viſus eſt Dei omnisque religionis eſſe hoſtis; in hanc tamen mediam ſententiam, quae religionem ipſi quidem relinquit, at praecepta ejus quaedam religioni non eſſe nimis amica, ſtatuit, omnes fere propendent, qui veritatis & aequitatis curam ſibi eſſe datam arbitrantur. *Cudworthus* familiaris & neceſſarii ſui, *Henrici Mori*, ſententiam de *Carteſio* hic ſequutus eſt: cujus videri debet *Epiſtola ad virum clariſſimum de Carteſio*, quae & *Enchiridio ethico* eſt addita, & in *Operibus philo-*

§. XXXIII. Certum est, omnes, quotquot Deum esse negarunt, hac universe de caussa in hanc incidisse amentiam, quod temere, & nescio qua mentis perversitate abrepti, nihil esse sibi persuaderent, praeter ea, quae sensibus & oculis nostris patent. Nec ego cunctos, qui hac lue sunt infecti, naturali quadam ad scelera & improbitatem propensione ferri, negaverim, quum omnis Deo inimica ratio & disciplina virtuti prorsus obstet, & ad scelera & flagitia ducat. Sed errabit tamen, qui propterea neminem umquam Deum ratione oppugnasse crediderit, nisi quem intemperantia, libidines, & voluptatum amor praecipitem egerint. *Plato* quidem Atheorum quoddam genus sua fuisse aetate commemorat: (*) οἷς ἂν πρὸς τῇ δόξῃ τῇ θεῶν ἔρημα εἶναι πάντα, ἀκράτειαί τε ἡδονῶν καὶ λυπῶν προσπέσωσι, μνῆμαί τε ἰσχυραὶ καὶ μαθήσεις ὀξεῖαι παρῶσι. *Qui ad hanc opinionem, esse omnia Diis vacua, etiamsi ingenio alioquin, acumine, & memoria valeant, ideo ferantur unice, quod immoderate consectentur voluptates, & dolores intemperanter ferant.* Hos Atheos dixeris libidinosos, furiosos, atque ostentatores. Sed idem tamen philosophus, praeter hos aliam affirmat esse classem impiorum: (†) οἷς μὴ νομίζουσι θεοὺς εἶναι τὸ παράπαν, ἦθος φύσει προσγίνεται δίκαιον, μισοῦντές τε γίγνονται τοὺς κακοὺς καὶ τῷ δυσχεραίνειν τὴν ἀδικίαν, οὔτε τὰς τοιαύτας πράξεις προσίενται πράττειν, τοὺς δὴ μὴ δικαίους τῶν ἀνθρώπων φεύγουσι, καὶ τοὺς δικαίους στέργουσιν. *Qui, tametsi Deos esse nullos credant, natura tamen ipsa ad justitiam & probitatem proclives sunt, idcircoque & malos odio prosequuntur, & indignatione quadam adversus injustitiam moti ab injuriis & pravis actionibus abstinent, nec iniquos tantum & malos fugiunt, sed etiam bonorum consuetudinem appetunt.* Hoc genus Atheorum honestatis studiosum, aut ingenui & liberalioris animi dixeris. Si quis autem, quidnam illud sit, sciscitetur, quod homines a voluptatis & libidinum amore alienos allicere possit, ut sententias in Deum injuriosas consectentur, idem respondebit *Plato*, id illis invitamenti loco ad hoc crimen esse, quod multitudine ingeniosiores & superiores, certisque mortalibus sapientia praestare videri velint. *Clinias* enim, postquam honeste apud eum & moderate contra hostes divinitatis disputaverat, usitataque in eos torserat argumenta, quae ab universitatis hujus admirabili concentu motuque ordinatissimo & constantissimo, quem in primis solis, lunae, siderumque cursus, nec non tempestates ostendant anni, a communi item omnium gentium atque nationum consensu, quae, sive Graecae sint, sive barbarae, Deum esse fateantur, sumi solent, nil dubitat, satis sese his argumentis fecisse religionum irrisoribus. Verum hospes, quocum fabulatur, Atheniensis, vehementer sese pertimescere, ad haec respondet, ne *Clinias* sic semet ipsum contem-

(*) De legib. Lib. X. pag. 908. (ed. Ficini pag. 674. Pessime hunc locum *Ficinus* verterat.) (†) Ibid.

losophicis exstat §. 12. 13. *s. p.* 128. *s.* Ex recentioribus eamdem opinionem probarunt, ut multos praetermittam alios, *Dan. Georg. Morhofius Polyhistoris T.* II. *Lib.* I. *Cap.* 15. *pag.* 111. ven. *Jo. Franc. Buddeus* in *Thesibus de Atheismo & superstitione Cap.* 1. *pag.* 152. & ex Anglis *Guil. Derham*, vir acutus & ingenio praestantissimus, in *Theologia physica Lib.* V. *Cap.* 1. *pag.* 385. *ed. Gallicae*; illi item, qui ex instituto hoc argumentum tractarunt, *Andr. Ritterus* in *Dissertatione de religione Cartesii Gryphisw.* 1705. *in* 4. edita, & *Guil. Henr. Beckherus* in *Diss. quod Cartesius de omnibus initio suadens dubitare Atheis ideo & Scepticis non sit adscribendus*, *Regiom.* 1724. *in* 4. Qui recentissime *Cartesium* summae impietatis erga Deum insimularunt, commemorantur a viro longe doctissimo, *Gottlieb. Stollio*, in *Introd. ad Historiam litterariam P.* II. *Cap.* 3. §. 28. *pag.* 597.

(o) *Nostrorum temporum Democriti*] *Hobbesium* & ejus amicos haec unice feriunt, quos corporibus universam rerum naturam conclusisse, repudiatis omnibus naturis corpore carentibus, notum est.

 (o) *Sa-*

temtioni & despicientiae exponat Atheorum, qui pro nullius ingenii rationisque
195 impeditae homine ipsum forte habituri essent. Φοβοῦμαί γε, ὦ μακάριε, τοὺς μοχθηροὺς, μήπως ἡμῶν καταφρονήσωσιν· ὑμεῖς μὲν γὰρ οὐκ ἴστε αὐτῶν περὶ τὴν τῆς διαφορᾶς αἰτίαν, ἀλλ' ἡγεῖσθε ἀκρατείᾳ μόνον ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν ἐπὶ τὸν ἀκρατῆ βίον ὁρμᾶσθαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν. *Timeo, o beate vir, scelestos homines, ne forte vos irrideant. Vos enim hujus generis rationes & discrimen prorsus ignoratis, quod existimatis, incontinentia tantum voluptatum & cupiditatum ad impiam animos eorum vitam ruere.* Tum *Clinias*: Τὸ δὲ τί πρὸς τούτοις αἴτιον ἂν, ὦ ξένε, εἴη; *Quaenam igitur, obsecro, hospes, alia, praeter hanc, est impietatis caussa?* Ad haec Atheniensis: Σχεδὸν ὃ παντάπασιν ὑμεῖς ἔξω ζῶντες οὐκ ἂν εἰδείητε, ἀλλ' ὑμᾶς ἂν λανθάνῃ. *Illa quidem, quam vos penitus ignoratis, qui ab hominum commercio remoti vivitis.* Ἀμαθία τις μάλα χαλεπὴ δοκοῦσα εἶναι μεγίστη φρόνησις. *Ignorantia quaedam certe gravissima, quae nibilo tamen minus pro exquisita habetur* (p) *sapientia.* Quamobrem, quum paullo post ad explanandam impii generis philosophiam accedit *Plato*, vocat eam τὸν παρὰ πολλοῖς δοξαζόμενον σοφώτατον ἁπάντων λόγων, *eam, quae omnium doctrinarum multis videatur esse sapientissima.*

§. XXXIV. Eadem hac nostra aetate fabula, mutatis personis, agitur. Religionis enim contemtores cujusdam sublimioris philosophiae & sapientiae sibi laudem arrogant, neque pauci sunt, qui, ut eruditionis & subtilitatis sibi famam col-

(p) *Sapientia*] Quae hic leguntur ex *Platone*, in ipso fere *Libri de legibus decimi* exordio p. 664. *Opp.* exstant. Illud vero, quod hic tradere *Platonem* asseverat *Cudworthus*, arrogantiam & cupiditatem eminendi prae aliis multos adducere, ut a Deo & religione deficiant, tametsi verissimum in se sit, vix tamen, nisi machinis adhibitis, ex istis verbis eruas. Animadvertit *Plato*, non omnes vitiorum amore ad partes contemtorum Dei transire, sed quosdam vanae cujusdam philosophiae, cui sese addixerint, commentis impelli, ut tam perverse de rebus divinis sentiant. Haec est illa ἀμαθία χαλεπὴ, *gravis inscitia*, quam ab illis tamen pro magna haberi sapientia dictitat. Tum, quale hoc sit sapientiae genus, quod consectentur Athei philosophi, exponit. Duplex vero illud esse ait: quosdam *Theogonias* veterum poëtarum, seu carmina de hujus orbis & ipsorum Deorum ortu ad impietatem summam ducere; alios vero natura & fortuna seu ponderibus & motibus naturalibus omnia esse facta tueri. Multum vero inter haec duo interest: Deum ideo negare, ut ceteris videaris ingeniosior & sapientior, & philosophiam aliquam sequi, quae impietatem erga Deum foveat. Fieri potest, ut alterum horum sit sine altero. Nec exempla desunt miserorum hominum, qui ex Dei negatione nullam quaesivere gloriam, at ineptae tamen & futilis sapientiae cujusdam studio in tantam inciderunt amentiam, ut ad tempus nullum esse Deum sibi persuaderent. Ceterum cum illis, quae hic de caussis Atheismi afferuntur, conferri debent ea, quae de iisdem caussis tradidere doctissimi viri, *Matur. Veissiere la Croze Dissertat. historiques & critiques pag.* 267. *Jo. Mullerus*, Theologus Hamburgensis non ignobilis, in *Atheismo devicto Prolegom. Cap.* 3. *pag.* 35. - 54. *Jo. Franc. Buddeus Thesibus de Atheismo & superstitione Cap.* 4. *pag.* 308. *Christoph. Matth. Pfaffius* in *Primitiis Tubingensibus P.* II. *pag.* 75. *Petr. Bayle Continuation des Pensées sur les Cometes P.* I. §. 19. *pag.* 69. *s. Sam. Clarckius Demonstration de l'existence de Dieu T.* I. *Cap.* 1. *pag.* 4. *s. ed. Gallicae*, & omnes fere illi, qui Atheorum copias aggressi sunt. Alios auctores bene multos de eodem argumento copiose laudavit cel. *Jo. Alb. Fabricius* in *Delectu argumentorum pro veritate religionis Christianae Cap.* 36. *pag.* 653. Ego illis, quae ab his commode, accurate, & ingeniose dicta sunt, nil addam, nisi elegantissima *Lactantii* verba de hac re ex *Institut. divinar. Libro* VII. *Cap.* 1. *pag.* 775. quorum veritatem vitae usus proh dolor! & consuetudo cum illis, quos altiori fortuna loco posuit, omnium docebunt optime: *Nostra, quae tradimus, pravae vitiosaeque mentes aut omnino non intelligent, aut, etiamsi intelligent, dissimulabunt tamen, & haec vera esse nolent, quia trahuntur a vitiis, & scientes malis suis favent, quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cujus acerbitate offenduntur. —— Qui autem sanati erunt, id est, non ita vitiis immersi, ut sanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent, &, quaecumque dicimus aperta & plana & simplicia, &, quod maxime opus est, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.*

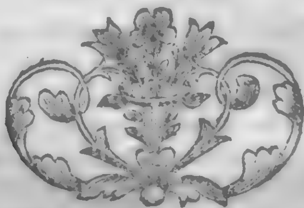
(q) Idem

colligant, Deum ipsum lacessere nil verentur. Atque hoc ego magis me impelli sentio ad omnia impietatis mysteria retegenda & evolvenda. Usu enim compertum & exploratum habeo, si haec studiose celentur dogmata, nec nisi abscondite & inter paucos proferantur, facile fieri posse, ut suspicentur aliqui, magnam & singularem in illis reconditam latere sapientiam, nobilissimasque omnium & praestantissimas veritates a superstitiosis religionum amatoribus inique premi & occultari.

Haec quum ita sese habeant, (q) idem, quem antea nominavi, philosophus
praeclare monuit: Οὐ σμικρόν γε τὸ διαφέρον, εἰ φάνειεν οἱ λόγων ἁπτόμενοι ἀσεβῶν, ἄλλοις
τε ἐξάρχοντες μηδὲ εὖ τοῖς λόγοις, ἀλλ' ἐξημαρτημένως χρώμενοι. *Non enim res levis &* 196
exigui momenti est, si ostenderimus, eos, qui impia fovent dogmata, aliosque ad impietatem trahunt, non recte, sed perverse disserere. Idque nos hocce labore nostro consequuturos esse speramus: quo quidem, ut omnes intelligant, studebimus perficere, non esse tales Magos, quales videri volunt, tametsi genios & mentes esse negent corpore solutas, Atheos, nec homines excellenti & praestanti quodam prae ceteris omnibus acumine & natura praeditos, aut mirifica philosophiae cognitione instructos, sed omnem turbae hujus impietatem, quidquid etiam de se suisque praedicent inventis & ingeniis, nihil esse, nisi summam ignorantiam (ἀμαθίαν μάλα χαλεπὴν) animique stuporem & inscitiam prorsus incredibilem.

Itaque statim omnes istos daemones, quos teterrimis suis coloribus superiori capite depictos exhibuimus, comparere jubebimus, aut, ut clarius loquar, perficiemus, ut pateat, id esse Atheorum argumenta & rationes, quod ipsi Deum mentesque corpore liberas esse contendunt, spectra, nugas, commenta, lemures, aegrotantis ingenii somnia, quibus nec dignitas ulla insit, nec veritatis quaedam species. Sed nec in confutandis sceleratae turbae rationibus unice occupati erimus, aut pro nostra tantum caussa verba faciemus. Stat nobis animus, suis impietatem armis jugulare, nullamque excogitari ejus formam posse, demonstrare, quae salis aliquid vel lucis & claritatis habeat, aut ab humana ratione ullo modo comprehendi & probari queat. Dabitur & suus passim argumentis quibusdam invictis, ut arbitror, locus, quibus homines, ut Deum esse credant, commoveri, si sapiant, omnino possunt.

(q) *Idem philosophus*] *Libro X. de legibus pag. 667. f.*

CAPUT

CAPUT QUARTUM.

167 QUO, UT PRIMUM ATHEORUM ARGUMENTUM DILUATUR, NOTIO DEI DECLARATUR, ATQUE MULTIS DOCETUR, EOS, QUI HANC NOTIONEM DEI, QUATENUS UNITATEM ETIAM DEI CONTINET, PROPTEREA NATURA OMNIBUS INNATAM ESSE NEGANT, QUONIAM TOT OLIM POPULI PLURES DEOS COLUERUNT, VEHEMENTER FALLI. HINC SAPIENTES OLIM OMNES UNUM SUMMUM DEUM PROFESSOS ESSE, OSTENDITUR, VETERUMQUE POPULORUM RELIGIO ET DEORUM CULTUS UBERIUS EXPLICATUR, QUO CHRISTIANAE RELIGIONIS NATURA TANTO POSTEA MELIUS DECLARARI QUEAT.

ARGUMENTUM.

§. I. *Qui vocabulum* Deus *aut nullam habere potestatem affirmant, aut ullam ei notionem respondere negant, quam merum sonum, illi aut praeter modum stupidi rerumque sunt imperiti, aut vero exquisita laborant impudentia. Quisnam ille animi morbus sit, exponitur, quem philosophus* ἀπολίθωσιν τοῦ νοητικοῦ, petrificationem *aut* stuporem mentis *nominat.* §. II. *In ipsorum Atheorum animis species quaedam Dei insidere debet: alioquin, quum negant, Deum exsistere, id tantum negarent, nihil exsistere. Quin etiam Dei notio in animis eorum sit, necesse est, quam illi habent, qui Deum esse volunt. Idem enim, quod adversarii eorum affirmant, id illi negant.* §. III. *Via munitur ad explanationem notionis Dei, hoc fundamenti loco posito: Etiamsi res quaedam sint procreatae & genitae; fieri tamen nullo modo potest, res omnes esse genitas & factas, verum aliquid sine omni controversia ex infinito tempore exstitit, nec umquam factum est aut genitum, quod idcirco caussa est rerum omnium, quae factae sunt & genitae.* §. IV. *Duae sunt philosophorum contrariae opiniones de eo, quod per se ex omni aeternitate exstitit, & reliquis rebus omnibus ortum & initium dedit. Alii aeternum hoc id esse volunt, quod rerum omnium minime perfectum est, materiam sensu vacuam. Verum alii caussam hanc perennem perfectissimam esse, & propterea sensu praeditam & intelligentia, existimant. Qui hanc fovent sententiam, proprie & vere Dei defensores vocantur; qui illam tuentur, Athei. Quare vera & propria notio Dei haec est: Deus est natura sive mens perfecte sapiens & intelligens, ex omni exsistens aeternitate, rerum denique omnium caussa & ratio.* §. V. *Athei, tametsi Deum esse negant, tamen vocabulo* Deus *interdum abutuntur, eoque nomine materiam sensus expertem nuncupant, aut generatim eo primum principium aut rem per se exsistentem, neque factam aut genitam, designant. Ita vero si vocabulum sumatur* Deus, *nullus omnino erit in toto terrarum orbe Atheus: nec enim sibi sanus quisquam persuaserit um-*

umquam, omnia ex nihilo esse nata. §. VI. *Ne quid omittatur eorum, quae ad rite declarandam Dei notionem pertinent, opinio eorum commemoratur, qui duo esse volunt aeterna rerum principia, Deum & materiam, Deumque idcirco non unicum & solum, sed praecipuum, rerum omnium principium esse volunt.* §. VII. *Qui sic sentiunt, Deum quidem esse credunt, sed non talem, qualem par est credere. Explicatur notio Dei, quae in hujus generis est animo, atque ejus ostenditur imperfectio. Late patet familia professorum supremi Numinis, nec ulli in Atheorum numerum sunt aggregandi, nisi qui negant, esse mentem aliquam aeternam, nec genitam, imperantem materiae.* §. VIII. *Optima & brevissima Dei definitio: Deus est natura perfectissima. Haec enim non modo complectitur exsistentiam necessariam & intelligentiam, sed etiam infinitam potestatem & rerum omnium productionem. Quare Deus unum est rerum omnium principium caussaque materiae. Vera notio potentiae infinitae. Deorum cultores Deum esse fatentur infinite potentem. Ipsi Athei, id quod ex Lucretio probatur, ad notionem Dei omnipotentiam quoque pertinere agnoscunt.* §. IX. *Absolutam ad perfectionem plus requiritur, quam potentia & scientia. Est in omnium hominum animis praesensio seu vaticinatio quaedam, esse aliquid potentia & scientia melius. Aristoteles bonitatem opinatus est meliorem esse scientia, atque naturam divinam non modo justitia naturali esse praeditam censuit, sed in hac etiam praecipuam Dei felicitatem collocavit. Quam doctrinam ex Platone videtur hausisse, qui summam perfectionem & ipsam divinitatem in bonitate collocat, omni intelligentia & cognitione excellentiori. Deus & supremum bonum. ex mente sacrarum Litterarum amor sunt. Deus non est amor mollis & absurdus, verum lex partium studio carens, & mensura rerum omnium. Ipsi Athei bonitatem fatentur ad notionem supremi Numinis pertinere. Notio & idea copiosius declaratur & explicatur. Est vero Deus natura perfectissima, infinite bona, potens, & sapiens, exsistens necessario, nec orbis modo terrarum conditor, sed etiam perennis rerum omnium caussa.* §. X. *Notio Dei necessario continet in se unitatem. Nec enim nisi una potest esse rerum omnium caussa, infinite potens, & absolutissima. Hanc unita-* 198
tem divinam & Lucretius & Epicurus intellexerunt a Dei notione separari non posse, quippe qui diserte eam oppugnant. §. XI. *Maximum argumentum contra hanc Dei notionem, quatenus unitatem etiam adjunctam habet, ex eo ducitur, quod omnes olim populi, exceptis Judaeis, sapientissimi quoque philosophi, plures esse Deos crediderint. Ex hoc enim effici videtur, notionem hanc non esse natura nobis innatam, verum arte tantum comparatam, & ex humanis legibus & institutis derivatam. Itaque in veram naturam sententiae illorum, qui plures olim esse Deos putarunt, inquiritur. Qui hoc argumento utuntur, illi assumunt, eos, qui plures olim Deos professi sunt, existimasse, multas esse naturas per se exsistentes, nullique alii naturae subjectas, quarum singulae per se partem quamdam hujus orbis condiderint.* §. XII. *Hujus igitur opinionis primum declaratur dementia, ostenditurque, eam non convenire phaenomenis naturalibus. Ex quo probabile fit, eam illis non potuisse placere universis, qui plures olim esse Deos crediderunt.* §. XIII. *Deinde nullo declarari exemplo posse docetur, fuisse quosdam inter sapientes ethnicos, qui plura Numina aeterna, ex se genita, nullique subjecta crederent. Dii Hesiodi. Valentinianorum aeones. Manichaeorum de bono & malo Deo doctrina proxime accedit ad opinionem de multis Diis per se exsistentibus. Nec tamen, quod Plutarchus contendit, omnes Graecorum philosophi hac opinione imbuti fuerunt. Disquiritur, an Persarum malignus Deus seu Arimanius natura fuerit per se exsistens & in se prava & vitiosa. Aristoteles rejicit & explodit eos, qui plura esse volunt principia, aut multos Deos per se exsistentes. Fausti Manichaei opinio, existimantis, Christianos accedere propius ad ethnicos, una cum Augustini hac de re judicio.* §. XIV. *Concluditur, quum multitudinem Deorum ethnici coluisse leguntur, vocabulum* Dii, *quod ambiguum est, ita esse*

accipiendum, ut eo indicari putentur naturae creatae & rationis participes, at homine longe nobiliores, quos rectum sit religioso cultu venerari. Ethnici, id quod ipse Onatus, Pythagoraeus philosophus, scriptum reliquit, & unum & plures Deos diverso sensu coluerunt. Creditum est illis, multos Deos inferiores uni summo Deo subjectos esse. §. XV. Copiosius & luculentius demonstratur, qui ratione valuerunt inter multorum Numinum cultores, hoc tantum sensu plures esse Deos credidisse, ut multa minora Numina unius summi Numinis legibus parere judicaverint. Id ex eo primum intelligitur, quod post introductam in orbem terrarum religionem Christianam & certamina inter Christi discipulos & simulacrorum cultores exorta non modo horum nemo, quotiescumque de Diis disserendi occasio esset, familiam aliquam Deorum per se exsistentium a se coli, dixit, verum etiam omnes injuriam sibi fieri clamarunt, si hac ratione religio sua intelligeretur, & unum summum Deum esse, concordes professi sunt. §. XVI. Neque hoc, quod aliquis forte suspicari posset, eorum unice institutum fuit, qui veterem religionem interpolare & emendare voluerunt. Etenim vetustissimi gentium Theologi, illi item, quorum acerrima exstitit in propagando multorum Numinum cultu diligentia, eadem imbuti fuerunt opinione. Quod quidem non ex illis tantum apparet libris, qui suspicione suppositionis laborant, quales sunt Hermetis & Sibyllarum, sed etiam ex monumentis, quorum nemo sinceritatem vocat in dubium. Zoroaster primum, quod ex Eubulo apud Porphyrium & ex ipsis Zoroastris verbis ab Eusebio allatis liquet, unum supremum Numen professus est, quo tamen nemo ardentiori studio cultum multorum Numinum in orientis partibus promovit. §. XVII. Orpheum, quem Graeci vulgo Theologum vocant, sine controversia unum summum Deum veneratum esse, ex ipsis ejus verbis, apud ethnicos scriptores servatis, probatur, tametsi alioquin parens & princeps auctor multitudinis illius Deorum fuerit, cui Graeci sacra fecerunt. §. XVIII. Ipsi Aegyptii, quibus nulla gens plures Deos habuit, uni summo tamen Deo supplicarunt. §. XIX. Ipsi poëtae, qui veterum ceteroquin Theologiam in primis adulterarunt & contaminarunt, ineptisque suis de Diis fabulis occasionem praebuerunt, ut Aristocratiam aliquam Deorum aequalium sibi fingerent homines, nihilo tamen minus Monarchiae favent, & unum parentem regemque Deorum ubivis laudant. Celeberrimum illud Sophoclis dictum, licet in nulla Tragoediarum ejus, quae exstant hodie, reperiatur, haud tamen ideo falsitatis suspectum esse debet. §. XX. Omnes antiqui philosophi, in quibus religio quaedam & erga Deum pietas fuit, unum mundo universo Deum praesidere, arbitrati sunt. Si quis umquam multis Diis studuit, Pythagoras id fecit: & is tamen unitatem seu monada rerum omnium, non secus ac numerorum, principium esse dixit. Anaxagorae mens una omnia boni obtinendi caussa moderans & disponens. Xenophanis unum & omnia & Deus unus, Deorum omnium maximus. §. XXI. Parmenidis summus Deus seu unum immobile. Empedoclis varii Dii, amicitia & contentione juniores, & unus Deus, quem τὸ ἓν nominat, omnibus illis antiquior. Zenonis Eleatis demonstratio unius Dei, quae apud Aristotelem legitur. §. XXII. Philolai princeps & gubernator omnium, Deus semper unus. Euclidis Megarensis Deus, quem vocat ἓν τὸ ἀγαθὸν, unum verum bonum. Timaei Locri mens & bonum, quod mundi anima majus esse censet. Antisthenis unus Deus naturalis. Onati Coryphaeus. §. XXIII. Fertur vulgo Socrates unum summum Deum professus esse: idque recte sese habet. At quod eumdem omnes inferiores Graecorum Deos repudiasse perhibent, id popularis error est. Similiter Plato in illis numerari debet, qui plura
199 esse putarunt Numina. Notissimum enim illud ejus dictum, in quo tantum multi collocant praesidii, sese, si a Deo exordiatur epistolam, serio loqui, at, si Deos memoret in epistolae principio, jocari, nothum est & ipsi suppositum. Et is ipse tamen alio sensu sine ulla controversia unum esse Deum agnovit, unum Deum super omnia, unum mundi conditorem,

rem, principem Deum, maximum Deorum *laudavit. Prima* hypoſtaſis *Platonicae Trinitatis* Rex *proprie eſt* omnium rerum, *cujus cauſſa exſiſtunt omnia: parens cauſſae & principis mundi ſeu internae intelligentiae aut λόγȣ.* §. XXIV. *Ariſtoteles plura eſſe cenſuit Numina: nam ſidera Diis aggregat. Ab eodem tamen aperte εἷς κοίρανος*, unus princeps, unus motor ipſe immobilis *inculcatur.* §. XXV. *Cleanthes & Chryſippus, Stoici, tametſi totum coelum & terram, oceanum & aërem Diis replerent, nihilo tamen minus* unum Deum immortalem *ſeu* Iovem *reveriti ſunt, quem in illis mundi, quas ſtatis temporibus contingere putabant, exuſtionibus reliqua omnia Numina abſorpturum, & ex ſe poſtea rurſus nova producturum eſſe, confirmabant. Cleanthis praeclarus & pius, quo ſummum Deum celebrat, hymnus.* §. XXVI. *Infinitum foret, omnes illos locos recentiorum ethnicorum, quibus unum aſſeruere Deum, excitare. Quidam eorum, ſigillatim Plotinus, de Deo egregie & ſapienter loquuti ſunt. Plotinus, quamvis omnia, ne ipſa quidem materia excepta, ex uno ſummo Deo genita eſſe putaret, plures tamen Deos colendos eſſe, duxit.* §. XXVII. *Dogma hoc, unum eſſe maximum & ſupremum Deum, non philoſophorum tantum & eruditorum fuiſſe, verum etiam omnibus univerſe populis olim placuiſſe Maximi Tyrii teſtimonio probatur. Romanorum* Deus optimus maximus. *Ethnici, quum graviter, & ſerio loquerentur, unum tantum Deum teſtabantur. Formula* Kyrie eleeſon *pars eſt precationis, qua ethnici ſummum Numen placabant. Et hodie adhuc, qui politiores ſunt, populi ethnici unum ſummum Deum, orbis fabricatorem, profitentur.* §. XXVIII. *Plutarchi locus, quo ſignificat, magna licet ſit religionum varietas, & mira nominum divinorum diſcrepantia & diverſitas, unam tamen* rationem, mentem *ſeu* providentiam *omnia gubernare & ordinare, cujus miniſtri inferiores ubique terrarum ab univerſis colantur & honorentur.* §. XXIX. *Qui inter ethnicos Deum eſſe affirmarunt, quum vulgo totum mundum* unum *eſſe crederent* animal, unius animae *legibus & imperio parens, non potuerunt non unum ſummum Deum eſſe concedere. Quidam eorum hanc mundi animam pro ſummo habebant Deo: alii vero ſummum Deum mentem eſſe cenſebant ab omni concretione ſecretam & illa ſuperiorem.* §. XXX. *Hebraeorum doctores fere omnes nil dubitant decernere, ethnicos uni ſummo Numini ſerviiſſe, reliquos vero, quos divinis honoribus affeciſſent, Deos nil eſſe niſi* conciliatores *ſummi illius Dei & hominum.* §. XXXI. *Poſtremo ex ſacris id ipſum Litteris confirmatur. Ethnici Deum dicuntur noſſe. Arati Jupiter & ignotus Athenienſium Deus ſummum omnium Numen eſt.* §. XXXII. *Quo veterum populorum de Diis eorumque cultu ſenſus clarius explicetur, & quidnam tantam in Theologiam eorum corruptionem invexerit, intelligatur, tria in primis momenta ſunt expedienda. Primum oſtendendum, populos illos variis nominibus unum ſummum Deum affeciſſe. Deinde docendum, varios quidem Deos, praeter hunc unum, ab illis eſſe cultos, hos autem inferiora tantum fuiſſe Numina, celſiſſimi illius Dei voluntati ſubdita. Poſtremo, quum ſummum aeque Deum, atque inferiora Numina, ſtatuis, ſimulacris, & ſymbolis honorarent, propterea factum eſſe, demonſtrari debet, ut hae ſtatuae ac ſimulacra interdum quoque Dii parum proprie appellarentur. Igitur primum docetur, ſupremo Numini varia nomina ab antiquis populis eſſe impoſita pro multifariis ejus virtutibus, in orbe terrarum conſpicuis, beneficiis, atque donis, quibus homines impertivit, atque ſub his nominibus eidem varii generis honores decretos eſſe.* §. XXXIII. *Hinc etiam evenit, ut multae res, per ſe minime ſubſiſtentes, in Deos tamen & perſonas a veteribus commutarentur, &, tamquam totidem nomina aut notiones unius ſupremi Numinis, religioſo cultu afficerentur.* §. XXXIV. *Quemadmodum non pauci veterum totum huncce mundum corporeum, quem anima praeditum putabant, pro ſummo habuere Deo: ita hunc etiam Deum in ſingulis mundi partibus & membris, quibus perſonarum dare ſolebant nomina, venerati ſunt, exiſtimantes, eas univerſitatis partes ipſius Dei portiones aut parum*

rum perfectas ejus notiones esse. Quidam veterum mundum e corporeis rebus constantem templum tantum & domicilium esse Dei, voluerunt; at alii corpus eum esse Dei opinati sunt. §. XXXV. *Hinc ad alterum caput fit progressio: in quo veteres docentur populi, praeter unum summum Deum, quem variis compellabant nominibus, multa etiam alia minora Numina coluisse,* Θεὺς γεννητὺς Deos generatos & factos, *aut naturas ratione praeditas & homine excellentiores.* §. XXXVI. *Trinitas divinarum personarum Platonica & Pythagoraea. Principes horum Numinum inferiorum ex hac sententia* νὖς *sunt,* ψυχὴ *& totus mundus corporeus nec non peculiares* Noës & Henades §. XXXVII. *Reliqua Numina minora tam multitudo, quam philosophi tribus concludunt classibus. Prima constat ex Diis in sensus incurrentibus; quales sunt sol, luna, stellae, & aliae partes majores hujus universita-*
200 *tis, in quibus inesse censebant animam.* §. XXXVIII. *Alteram conficiunt Dii illi inferiores, qui sub adspectum non cadunt, naturae animales, aethereae, & aëreae, quas daemones vulgo nominabant. Hos summus jussit Deus imperiis, civitatibus, locis, personis, & rebus praesidere.* §. XXXIX. *Ultimum ordinem Deorum inferiorum occupant heroës &* Θεάνθρωποι, *seu semi-Dii & semihomines. Euemerus ideo a Plutarcho vituperatur, quod totam Deorum turbam homines esse mortuos existimavit.* §. XL. *Tertium succedit momentum, atque populis antiquis fuisse ostenditur in more positum, tam altissimum Deum, quam inferioris generis Numina in statuis, imaginibus, & symbolis venerari. Antiquissimis primum temporibus, antequam templa & statuae dedicarentur, informia saxa & rudes columnas, nulla arte politas aut elaboratas, erigere solebant, ut religionis essent signa & monumenta: haec* Βαιτύλιοι *vulgo nominabantur* §. XLI. *Procedente tempore, imagines, statuae, & symbola sunt introducta, certisque templis conclusa. Haec autem simulacra in templis ea parte, quae solem spectabat occidentem, ita collocari solebant, ut orientem intuerentur. Quare, qui templum ingrediebantur, Deos occidentem versus adorabant. Quam inter alia caussam fuisse antiquis Christianis, probabile est, ut, facie ad orientem versa, preces funderent. Aureus ille vitulus, quem Aaron conflabat, signum esse debebat & symbolum praesentis in populo Dei.* §. XLII. *Plato partes omnes universae illius religionis, quae olim antiquis populis placuit, uno loco exposuit.* §. XLIII. *Recentiores quidam auctores, quoniam perperam veterum de Deo sententias intellexerunt, omnem eorum perverterunt Theologiam, statuentes, inanimatas mundi partes per se ab illis pro Diis esse habitas. Quocirca inter* animales & naturales *eorum Deos distinguunt. At certum est, antiquos, quas coluerunt, naturas corporeas ideo tantum divinis honoribus affecisse, quod vel eas peculiaribus animis esse praeditas ducerent, vel totius mundi animati partes esse ac membra censerent, vel certos illis genios & daemones praefectos esse, ad quos proprie cultum suum referebant, putarent, vel denique divinarum eas rerum imagines & symbola esse judicarent.* §. XLIV. *Aegyptii quidem vulgo putantur bestias & animalia ratione vacua coluisse, eoque nomine a reliquis Deorum cultoribus olim castigati sunt. At, qui sapientiores erant in hac gente, illis haec animalia majorum tantum rerum & divinarum virtutum symbola & imagines habebantur.* §. XLV. *Solebant veteres cum summum omnium Numen, tum minorum ordinum Deos victimis & sacrificiis corporeis placare. Erant vero sacrificia, quae igne comburebantur, initio nihil aliud, quam grati animi signa & testimonia, precibusque vulgo addebantur. At, procedente tempore, sacrificiis animalibus singularis quoque vis attributa est expiandi crimina: quae sententia utrum ab ipso Deo manaverit, an vero ex hominum fluxerit opinione, id in medio relinquitur.* §. XLVI. *Quemadmodum ethnici tria illa, quae diximus, excusaverint, indicatur. Et primo quidem, quid consuetudinem veterum populorum unum summum Deum variis sub nominibus non modo pro varietate virtutum, quibus valet, sed etiam pro diversitate beneficiorum & munerum, quibus*

bus hunc orbem & homines ornavit, colendi & honorandi tolerabiliorem faciat, explicatur. Qua occasione pro illis etiam corporei Numinis professoribus, qui totum mundum animatum pro summo Deo coluerunt, & singulas ejus partes, tamquam viva Dei membra, personarum illis nominibus impositis, venerati sunt, dicitur. §. XLVII. *Quidnam pro more veterum faciat, praeter unum supremum Deum, Numina multa minora & inferiora colendi, exponitur. Quum inferiores istos Deos ut inferiores venerati sint, non eos dici possunt eo genere cultus & honoris affecisse, qui summo Numini proprius est. Altissimum quidem & maximum Deum ita colebant, ut nullum alium; nec eodem omnia sacrificia habebant loco. Victimas enim corporeas & animales summo Numini non convenire, sed minoribus tantum Diis, censebant.* §. XLVIII. *Variae veterum Dei cultorum rationes, quare naturas Deo inferiores & ab eo conditas religiosis honoribus prosequuti sint. Primum honorem, quem his exhibebant Diis minoribus, ad supremum proprie Deum ultimo referri, ejusque gloriam & majestatem amplificare contendebant; cujus quippe servi ac ministri sint Dii illi.* §. XLIX. *Quemadmodum daemones putabant esse conciliatores Deorum coelestium & hominum: ita hos coelestes Deos & cetera omnia minora Numina conciliatores esse arbitrabantur supremi Numinis & hominum, per quos, tamquam gradus, cum reverentiae & religionis significatione ad altissimum Deum nos adscendere deceat.* §. L. *Ipsa postulat aequitas, ut honor aliquis tribuatur excellentibus illis naturis, quae humanae naturae modum virtute & dignitate excedunt. Veteres vero, qui plura venerabantur Numina, non majoribus quamlibet naturam honoribus afficiebant, quam status & locus cujuslibet, in quo a summo Numine collocata erat, flagitabat.* §. LI. *Quum daemones seu angeli jussi sint a Deo curam gerere regnorum, urbium, hominum, variarum denique naturae rerum partium, multisque modis bene nobis faciant, aequum est, ut sacrificiis mentem illis gratam vicissim testemur.* §. LII. *Omnes Dii inferiores, heroës & daemones & beneficiis nos afficere valent, & calamitatibus nos affligere: praeterea ad iram valde sunt proclives, ideoque, si negligantur a nobis & contemnantur, facile inflammari possunt, & in nos exardescere. Hinc non modo nostri est officii, verum etiam saluti prodest nostrae, cultu quodam eos placare & propitios* 201 *reddere.* §. LIII. *Postremo summum Numen inferioribus illis Diis cultum, quo ab hominibus honorantur, invidere, aut suspicari & vereri, ne ex illis aliquis, superbia inflatus, res novas moliatur, & imperium aliquod affectet, nullo modo credibile est.* §. LIV. *Quidam ethnicorum nullos, nisi bonos, reverebantur daemones. Qui malis vero praeterea cultum quemdam reddebant, illi id ideo faciebant unice, ut eos mitigarent, & ab injuriis eorum tuti essent. Cacodaemonis servi & cultores nulli proprie vocari possunt, praeterquam Magi, qui malos idcirco genios venerantur, ut eorum auxilio cupiditates suas, ambitionem, libidinem, vindictae desiderium expleant.* §. LV. *Veteres, qui Diis serviebant multis, fieri nullo modo posse pugnabant, quin boni essent daemones illi, qui oracula funderent, & miracula facerent. Nihil enim in Deum putabant fingi posse & cogitari injuriosius, quam si is censeatur malis daemonibus administrationem & curam terrarum orbis commisisse, aut pravis naturis tantum potestatis & virtutis in natura rerum reliquisse, quantum requirunt oracula & prodigia. Platonis effatum, quo divinae providentiae vim esse tantam profitetur, ut non possint non mala semper a bonis in orbe terrarum superari, nec Apollinem Delphicum hac de caussa in bonis daemonibus esse numerandum, dubitat.* §. LVI. *Quemadmodum excusari queat mos veterum summum Deum in statuis, symbolis, & imaginibus colendi, explicatur. Statuae & imagines non absolute & in se cultae sunt ab antiquis, sed propter eum tantum, quem referre credebantur. Quare ad hunc proprie omnis honor, qui illis tribuebatur, transibat. Quum corporibus conclusi hic vivamus, nec facile ullius rei notionem sine viso quodam aut imagine corporea mentibus informare queamus, hacc venia hu-*

humanae naturae infirmitati, multitudinis saltim stupori, danda est, ut Deum sub imagine corporea colere illi liceat, ne praeceps ad summam feratur erga Deum impietatem. §. LVII. Quae adhuc pro Deorum inanium cultoribus dicta sunt, ea videntur quidem tanti esse ponderis, ut non possit non caussa eorum multo melior, atque vulgo esse putatur, a nobis haberi: at minime tamen sufficiunt ad purgandos eos, & indignitatem trium illarum rerum, quas diximus, diminuendam. Sacris enim Litteris nemo sanus restiterit, quae veniam eos pronuntiant nullam propterea mereri, eo quod, tametsi Deum nossent, non tamen eum ut Deum coluerint, & nomen ejus dignis modis celebraverint, id est, ita eum haud venerati sint, ut natura ejus incomparabilis, solitaria, singularis, reliqua omnia longo post se intervallo relinquens, nec cum ullo alio communicanda, requirebat, sed cultum rerum creatarum hac vel illa ratione ipsius conditoris cultui temere miscuerint. Primum, quod unum Deum in variis ejus donis & virtutibus colebant, quas personarum habitu & nominibus exornabant, facinus erat cum in se absurdum & ineptum, tum viam ad omnis religionis & Dei contemtum aperiebat. Ipsas enim res naturales quum Deorum appellari nominibus audirent homines, quum vinum verbi gratia Bacchum, fruges Cererem dici intelligerent, in hanc facile cogitationem incidere poterant, nulla, praeter has ipsas res, esse Numina, nullos Deos alios, quam bona illa naturae, quibus fruimur. Mundum vero totum corporeum anima instructum credere, & eumdem pro summo Numine, partes vero ejus pro membris Dei habere, quid aliud est, quam Deum cum rebus ab eo conditis confundere, nec eum ut conditorem & opificem, aut modo singulari & spirituali ejus naturae convenienti colere. §. LVIII. Daemones sive angelos, heroës vel sanctos, aut alias naturas rationis participes cultu quodam & honoribus religiosis prosequi, etiamsi multo minus illis officii & honoris, quam summo Numini, tribuatur, nihil aliud est, quam Deo, qui solus per se exsistit, & a quo, per quem, & in quo sunt omnia, tamquam uno rerum omnium parente, aliquid derogare, & ipso quasi facto profiteri, naturam ejus non esse singularem & unam, cujus nulla res alia compos esse queat. Quemadmodum is est Deus, cui nihil omnino par & simile est: ita ille tali etiam cultu debet affici, quali nulla natura alia, nec fas est, ut honoris, quo ipse afficitur, aliquid ad res conditas ab eo transferatur. Qui ipsi colunt & adorant, illi religiose coli & adorari non debent. §. LIX. Verum est, cultum geniorum creatorum inde potissimum profectum esse, quod metuerent homines, ne, si negligerentur hi genii, indignationem conciperent, & parcos sui cultores vexarent. Sed opinio haec insigni bonos genios contumelia afficit, ipsum vero Deum tam imbecillum fingit, ut cultores suos contra vim & potentiam geniorum tueri nequeat. Benigni & boni genii, tametsi nullo officio & cultu a nobis honorentur, sua tamen natura promti & parati sunt ad eos juvandos, qui supremo Numini sine fuco serviunt, & mandatis ejus obsequuntur. Igitur nec opus est religiosis honoribus ad eos nobis conciliandos, nec ipsi aequo animo ferunt homines precibus & sacrificiis sese adeuntes. §. LX. Qui statuas & signa Deorum deprecantur, illi multo magis desipiunt, quam pueri, qui cum icunculis ex centonibus consutis colloquuntur; at simul gravissime peccant. Nam & sibimet ipsis & Deo gravissimam inferunt injuriam. Deum quidem non ita honorant, ut natura ejus spiritualis & nulli alii similis postulat, verum gloriam Dei incorruptibilis in similitudinem hominis aut bestiae corruptibilis commutant. §. LXI. Vehementer illi errant, qui neminem, qui ab uno Deo hunc orbem esse comparatum credit, idololatriae reum esse posse, censent. §. LXII. Ex eodem decreto rationis, ex quo consequitur, neminem, praeter summum Deum, aut eum, cui ipse personam suam concredidit, religiose colendum esse, hoc nimirum: Quum Deus naturae prorsus singularis nullique par & similis sit, ideo etiam modo naturae ejus convenienti, & tali ratione, quali nulla res alia, honorari debet: ex eodem decreto rationis efficitur

 fici-

ficitur, secus ac nonnulli eorum censent, qui idololatriam oppugnant, non mediocri res sacras & profanas discrimine distare, nec sine metu & reverentia Deum adeundum & colendum esse. Sacrilegii & idololatriae magna est necessitudo. §. LXIII. *Praeter haec, sacrae litterae Deorum cultores malos daemones colere & adorare affirmant. Quod non ita debet intelligi, ac si omnis eorum cultus ad cacodaemones placandos & honorandos tenderet; sed hoc unice significat, religiones gentium & cultum inanium Deorum, qui Deo bonisque geniis vehementer displicet, ope & auxilio malignorum geniorum confirmari & propagari, quippe qui non modo oracula olim ediderunt, & miracula fecerunt, ad nefandis istis religionibus auctoritatem & existimationem comparandam, verum etiam intra templa sese & signa Deorum abdiderunt Quam propter caussam honos ille Diis exhibitus non aliter spectatur, ac si malis geniis oblatus esset. Quod de ethnicis scriptum exstat, cacodaemones ab illis cultos esse, id aliis quoque exprobratum legitur.* §. LXIV. *Fuisse autem illos, qui & olim oracula fuderunt inter populos, & miracula publicarum religionum stabiliendarum caussa patrarunt, malignos genios, ex variis probatur obscoenis turpissimisque mysteriis & caerimoniis, a quibus tantum abest ut arcuerint cultores suos, ut potius eos ad flagitia illa obeunda incitaverint.* §. LXV. *Idem ex aliis cruentis & sanguinariis ritibus, omnium autem maxime ex victimarum humanarum immolatione apparet. Plutarchi locus, quo aperte profitetur, a geniis pravis & malignis cum obscoenos illos ritus, tum humana sacrificia, quae olim inter gentes viguerunt, profecta esse.* §. LXVI. *Deum Israëlis nec flagitasse umquam, nec clementer recepisse humanas victimas, contra nuperum quemdam Diatribarum scriptorem ostenditur.* §. LXVII. *Apollo Delphicus, quidquid etiam Plato de dignitate & fide ejus sentiat, nil fuit, nisi cacodaemon. Responsio ad argumentum, quod contra haec a divina providentia Deorum amici sumere solent* §. LXVIII. *Veterum populorum religio, cujus ipsa fundamenta & initia male sana sunt, quatuor ex caussis infinitas sordes & maculas contraxit: primum ex superstitione rudis & inficetae multitudinis.* §. LXIX. *Deinde ex immani poëtarum & fabulatorum licentia, quam Plato & alii viri sapientes atque graves frequentissime detestati sunt.* §. LXX. *Tum ex sacerdotum & magistratuum dolis & fraudibus.* §. LXXI. *Postremo ex malorum daemonum fallaciis. Hae quatuor caussae effecerunt, ut religio veterum populorum sensim turpissima & omni ex parte nefaria fieret. Interim, qui illi dediti erant, eorum alii sub superstitione, tamquam onere gravissimo gemebant, alii vero ad summam adversus Deum impietatem & religionis omnis contemtionem vehementer propendebant.* § LXXII. *Non ignarus erat Plato, aetatis suae religionem emendationis & medicinae maxime indigere, nihilo tamen minus, quoniam in ea erat sententia, plerosque ritus, qui tum recepti erant, & caerimonias, quibus Dii colebantur, oraculis, apparitionibus Deorum, & somniis introductas esse, ideo sapientis esse negabat legislatoris, eorum, quae de religione constituta essent, aliquid suo arbitratu vel mutare vel tollere. Quod dum statuebat, id una tacite indicabat, tum demum licere corruptae religionis sanationem suscipere, si Deus id ipse jubeat, & miraculis institutum approbet. Omnibus fere antiquis populis persuasum hoc erat, non esse, cur aliquis in religionum veritatem anxie inquirat; sufficere, si quis placide ac tranquille Deum νόμῳ πόλεως, ex lege & praescripto civitatis, in qua viveret, colat.* §. LXXIII. *In tanta opinionum perversitate praepotens Deus, misericordia & amore erga genus humanum ductus, ipse constituit corruptam & depravatam veteris orbis religionem emendare aliamque in ejus locum religionem substituere, a semet ipso comparatam & factam. Ejus voluntatis primum in populo Israëlitico specimen dedit: quem quidem voce ex igne emissa diserte in primo praecepto monuit, ne, praeter se, ulla inferiora Numina, quod tum populi faciebant reliqui, veneraretur; altero vero praecepto morem illum gentium fugere jussit summum*

unum Deum in statuis, imaginibus, & symbolis colendi. Praeterea sacrificiorum usum certis legibus circumscripsit. Denique fore aliquando pollicitus est semper, ut Messias veniret, qui miraculorum numero fidem sibi facile apud omnes conciliaturus esset. §. LXXIV. Postea constituto tempore promissum hunc ad homines amandavit Messiam. Is autem aeternum erat Dei verbum, hypostatice cum pura mente humana & corpore vero conjunctum, & idcirco Θεάνθρωπος seu Deus & homo. Hunc vivum esse volebat, in quo divinitas appareret & coleretur, templum, spectabilemque ejusdem imaginem, & veluti signum. Eumdem, postquam mortem vice hominum sustinuit, & ex morte in vitam rediit, omni auctoritate & divina potentia instruxit, &, in coelum sublatum, regem & dominum, deprecatorem & conciliatorem inter Deum & homines constituit. §. LXXV. Hic Θεάνθρωπος seu Deus & homo tantum abest ut a cultoribus suis humanas victimas, quod maligni olim daemones inter populos fecerant, requisiverit, ut potius semet ipsum in sacrificium & victimam pro totius mundi peccatis devoverit, & hac ratione, quod praedixerat Deus, omnia sacrificia, quae igne consumebantur, cujuscumque demum essent generis, sustulerit. §. LXXVI. Trinitas, quam Christiani profitentur, mysterium licet sit, humanae tamen rationi magis est consentanea, quam Platonis Trinitas. Neque in hoc absurdi est aliquid, quod purum animum & corpus Messiae factum esse statuimus vivum templum, aut Sche-
203 chinah, imaginem seu signum divinitatis. Religio, quam unus hicce Deus & unus conciliator Dei & hominum, aut Θεάνθρωπος, Homo-Deus, inter populos proponi & miraculis corroborari jussit, omnia reapse inferiora Numina, Deos medios & mediatores, daemones & heroës, una cum statuis eorum & simulacris delevit & abrogavit. §. LXXVII. Non iniquum est aut divina majestate indignum existimare, Deum quum novam religionis formam in orbem introducere vellet, humani generis infirmitati pro benignitate sua & clementia nonnihil indulsisse, a quo duo illa, quibus nihil fieri pestilentius potest, mala, cultum nimirum multorum Deorum & idololatriam aboleret, hominesque ad Deum in spiritu & veritate colendum adduceret. §. LXXVIII. Daemones & angeli, heroës & sancti diversa tantum sunt earumdem naturarum nomina, quae, dum honoribus afficiuntur divinis, Dii fiunt. Qui angelorum, sanctorum, & imaginum cultum inter Christianos imperant, illi videntur alterum ex Dei consiliis, quae sibi, quum conderet civitatem Christianam, proposuit, evertere, idque in paganismum commutare, quod ad labefactandum & delendum paganismum a Deo comparatum fuit. §. LXXIX. Sacrae Litterae aliam quoque rationem, ob quam Deus religionem Christianam constituerit, commemorant, illi superiori non repugnantem. Illa haec est: Deus, quum intelligeret, viam sapientiae & cognitionis omnem fere vim amisisse ad convertendos & sanandos plerosque homines, ideo religionem Christianam in orbem demisit, ut sine magna sapientia & cognitione per viam fidei ad rectam doctrinam & vitae sanctitatem mortales ducerentur. §. LXXX. Docent nos divina oracula, esse aliud lumen sanctius, majus, & admirabilius, quam illud, quod ex meditatione & usu rationis nascitur. §. LXXXI. Quaecumque in hoc orbe magna & eximia videntur, aut gloriae, dignitatis, & nobilitatis laude fulgent, ea omnia, si ad vitam Jesu Christi, quam religio Christiana nos intueri jubet, referantur, sordida, vilia, & abjecta statim videntur. §. LXXXII. In religione Christiana nihil eorum deest, quae ad homines a vitae pravitate ad recta studia & sanctos mores revocandos apta sunt & idonea. §. LXXXIII. Duo gravissimi hic errores animadvertendi sunt. Alter eorum, qui Christianam religionem ita spectant, ac si ea unice comparata esset, ut lex naturae veraque cum illa justitia convelleretur, aut non secus ac secretum veluti cum cacodaemone pactum considerant. Alter eorum, qui religionem hanc, quam Deus eo unice consilio condidit, ut machinae instar esset, qua homines ad vitam divinam & Deo dignam impellerentur, in materiam

teriam contentionum, rixarum, opinionum, & jurgiorum unice convertunt. §. LXXXIV. *Ex conſideratione potentiae Deo adverſae ſeu Satanicae, quae in orbe terrarum verſatur, major illis lux exoritur, qui naturam religionis Chriſtianae cognoſcere deſiderant. Haec potentia non tale eſt malum, quale ſibi Manichaei comminiſcebantur, principium per ſe exſiſtens, ſed reſpublica quaedam geniorum, qui a Deo defecerunt; in quorum civitatem improborum & ſceleratorum hominum animi etiam aggregantur. Quare non immerito regnum tenebrarum vocatur.* §. LXXXV. *Hiſtoria geniorum, qui a Deo deſciverunt, breviter in ſacris Litteris exponitur.* §. LXXXVI. *Ethnici quoque cum ſacris Litteris conſentiunt, eſſe malignos genios ſeu cacodaemones, eosque vim ſuam paſſim in orbe exercere.* §. LXXXVII. *Perpetuum & aeternum eſt inter duo regna in hoc mundo bellum, inter regnum nimirum lucis & inter regnum tenebrarum. Servator vero noſter, Jeſus Chriſtus, ſeu Meſſias caput ſeu dux & praefectus eſt coeleſtis militiae, ſive copiarum, quae regnum lucis cuſtodiunt.* §. LXXXVIII. Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς, *ſeu Deus modo extraordinario & miraculoſo conſpiciendum ſeſe praebens omnem Satanae potentiam & univerſum tenebrarum regnum poſtremo funditus evertet atque deſtruet. Geretur magnum hoc & arduum negotium duce Jeſu Chriſto, Servatore noſtro, qui Dei vices ſuſtinet, & judex ſpectabilis deſignatus eſt vivorum & mortuorum.* §. LXXXIX. *Neque tamen Servator hicce noſter, Jeſus Chriſtus, factioſe ſeſe ſupremo Numini opponet, aut* κύριος Θεοῦ, *Deo ſuperior haberi volet, ſed, magno illo opere perfecto, omnique ſublata potentia, quae Deo adverſabatur, ipſemet Deo Patri ſubjectus erit, ut Deus ſit omnia in omnibus.* §. XC. *Poſtremo, luſtratis tribus religionum formis, Judaea, Chriſtiana, & ethnica, ita nobis licet rationem concludere, notionem Dei, quatenus ea* unitatem *comprehendit, in omnibus religionibus conſervatam eſſe puram & integram. Nam quod ad quartam attinet religionis formam, Mahumedanam, ejus profeſſores notum eſt vix aliquid acrius tueri, quam hoc: unum eſſe Deum. Expenditur illa Dei, quae hanc religionem conſtitui paſſa eſt, providentia, ſingularis certe primo adſpectu & mirabilis. De origine vero, progreſſu, & incrementis Mahumedanae religionis diſputatio hic omittitur, alio fortaſſis loco ſuſcipienda.*

NB. Qui hoc argumentum legunt, eos recordari oportet eorum, quae in praefatione *Cudworthus* ſignificavit, ſcriptum illud eſſe, antequam caput ipſum, cui praefixum eſt, in litteras referretur, quum exiſtimaret adhuc auctor, fieri poſſe, ut omnia, quae hic vides propoſita, uno capite & volumine commode comprehenderentur & explicarentur. Quod quum poſtea, creſcente ſub calamo materia fieri nullo modo poſſe intelligeret, propterea contigit, ut ne dimidiam quidem partem eorum, quae propoſuerat, & hoc argumento complexus erat, in ipſo capite perſequutus ſit. Eadem de cauſſa evenit, ut quaedam argumenti hujus partes non ſatis rebus ipſis reſpondeant, ad quas referri debent. Haec facile feret & emendabit aequus & eruditus lector.

§. I. ia igitur ſuperiori capite nobis munita, jam, quod Deus fau- 204
ſtum eſſe ac ſalutare jubeat, ipſam confutationem aggredimur omnium argumentorum atque rationum ſuperius enarratarum, quibus impii adverſus Deum utuntur. In his primum illud locum tenet, quod *nullam Dei notionem animis informari poſſe* perhibent: *ex quo concludunt, nullam usquam ejusmodi naturam exſiſtere, ſaltim neminem, qualis illa ſit, mente & ingenio comprehendere &* (a) *intelligere poſſe.*

No-

(a) *Intelligere poſſe*] Legenda ad hujus rei enodationem ſunt, quae ſupra *ad Cap. 2. §. 5.* a nobis ſunt obſervata.

Notionem Dei ullam qui informari posse negant animo, illi, si quid omnino dicunt, hoc dicunt: mentem nostram nihil plane cogitando posse effingere, cui vocabulum *Deus* respondeat. Nec, qui Deum hodie oppugnant, id ipsum affirmare verentur. Vocabulo *Deus* nullam ajunt omnino potestatem subjectam esse, neque, si a sono vocis inani discesseris, ullam in animis nostris esse notionem, quam ad illud referre nomen liceat. Cum his si quis accurate & circumspecte decertaret ac disputaret, nomenque *Deus* non esse verbum, quod potestate careat, rationibus contenderet, neque homines fugienti sono ubique terrarum supplicare, aut virtute cassum vocabulum omnis boni caput & originem ducere, serio sibi demonstrandum sumeret, nil equidem dubito, quin sapientibus & rectis rerum existimatoribus stolidum & ridiculum laborem suscepisse videretur. Namque ipsa res evidentissima est, nec ulla difficultate laborat. Sic vero rebus planissimis & certissimis natura comparatum est, ut omnium difficillime argumentis probari queant. Ὁ πάντα, inquit (b) *Proclus*, ἀποδεικτὰ νενομικὼς αὐτὴν ἀπόδειξιν ἀναιρεῖ. *Qui res omnes existimat demonstrari posse, is vero ipsam tollit demonstrationem.* Igitur hoc tantum monere statui: Quum singulae linguae sua habeant propria diversaque nomina, quibus naturam illam, quam nos *Deum* salutamus, significant, omnes autem omnium gentium homines eamdem in animis impressam gerant notionem, tot tamque variis respondentem vocabulis, illos stultitiae & amentiae merito argui, qui sibi persuadeant, tot populorum mentibus nil, praeter vanos & inanes sonos, obversari, quum vocabula illa pronuntiant. Certe aut nescio quis animi stupor & inscitia, qua major fingi & fieri nulla potest, aut vero portentosa quaedam impudentia impium istud genus unice regat, necesse est, quod nullam informari Dei notionem in animis nostris posse confidenter asseverat, vocabulumque *Deus* potestate cassum & vacuum esse disputat.

Epicteti hoc quondam praeceptum fuisse accepimus: (*) Ἄν τις ἐνίστηται πρὸς τὰ ἄγαν ἐκφανῆ, πρὸς τοῦτον οὐ ῥᾴδιόν ἐστιν εὑρεῖν λόγον, δι' οὗ μεταπείσει τις αὐτόν. τοῦτο δ' οὔτε παρὰ τὴν ἐκείνου γίνεται δύναμιν, οὔτε παρὰ τὴν τοῦ διδάσκοντος ἀσθένειαν, ἀλλ' ὅταν ἀπαχθεὶς ἀπολιθωθῇ. *Si quis res evidentissimas oppugnat, adversus hunc nulla facile ratio reperietur, qua deducatur a sententia sua. Neque vero illud accidit vel illius virtute aut ingenii facultate, vel imbecillitate ejus, qui docet, sed quum quis captus vel in lapidem conversus fuerit.* Huic enuntiato addit philosophus, duplicem esse animae ἀπονέκρωσιν vel ἀπολίθωσιν, *exstinctionem* aut *conversionem in lapidem*: alteram, qua facultas intelligendi, qua natura pol-

(*) Arrian. Lib. I. Cap. 5. (pag. 95. ed. Cantabr.)

(b) *Proclus*] *Comm. in Timaeum Platonis pag.* 176. *ed. Graecae Basil.* 1534. *fol.* Plures ejusmodi sententiae de difficultate res planas & faciles demonstrandi apud *Aristotelem*, *Ciceronem*, & alios veterum sapientes leguntur. Apposite *Aristoteles Topicorum Lib.* I. *Cap.* 11. *pag.* 266. *T.* I. *Opp.* Οὐδὲ δὴ (δεῖ ἐπισκοπεῖν) ὧν σύνεγγυς ἡ ἀπόδειξις, οὐδὲ ὧν λίαν πόρρω· τὰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἀπορίαν, τὰ δὲ πλείω, ἢ κατὰ γυμναστικήν. *Nec de illis disputare decet, quorum in promtu est demonstratio, nec de his, quorum nimis est remota: quoniam illa non habent disputationem, haec vero majorem habent, quam gymnasticae conveniat.*

(c) Ποῖον] Haec quidem verba apud *Arrianum* omnia exstant *l. c. pag.* 96. at non, ut hic, continuata ibi serie leguntur. Postrema enim verba: ἐκτέτμηται κ. τ. λ. a reliquis modico intervallo sejuncta sunt, nec, quod hic fit, per particulam γὰρ cum antecedentibus conjunguntur, ac si rationem ejus, quod antea dictum esset, continerent. In Academicos ceterum aetatis suae philosophos haec universa ab *Epicteto* dicta sunt.

(d) Ἀλλὰ ταύτην] Haec *Epicteti* verba sunt apud *Arrianum Lib.* I. *Cap.* 5. *pag.* 96. quae *Hieron. Wolfius* parum reddiderat dilucide. Cum his, quae

pollet animus, debilitetur & obtundatur; alteram, qua morales ejus virtutes, isque pudor, quem natura ipſa humano generi attribuit, exſtinguatur & enecetur. Utriusque vero ſtatus hujus tantam eſſe ait miſeriam & calamitatem, tametſi ſecus plerisque videatur hominibus, ut vitae, qua corpora vivunt, exſtinctione nihilo prope melior ſit. Quamobrem cum illis etiam diſputandum eſſe negat omnino, quibus tam miſera ſors obtigerit. Nam: Ποῖον, inquit, *αὐτῷ πῦρ ἢ ποῖον σίδηρον προσάγω, ἵν' αἴσθηται, ὅτι νενέκρωται; αἰσθανόμενος οὐ προσποιεῖται· ἔτι χείρων ἐστὶ τοῦ νεκροῦ· ἐκτέ-* 205
τμηται γὰρ τὸ αἰδήμον αὐτοῦ καὶ ἐντρεπτικόν. Nam quem ei ignem, quod ferrum admovebo, ut mortuum ſeſe eſſe ſentiat? Sin, quum animadvertat, diſſimulat, mortuo etiam eſt deterior. Reſectus enim eſt ejus pudor & reformidatio. Praeter haec, idem ſcriptum reliquit philoſophus, temporibus ſuis, quibus haec mentis ſcabies veritates apertiſſimas debellandi, non tam ex tarditate quadam ingenii, quam impudentia, proficiscebatur; plebem tamen ſingularis ſapientiae maximaeque eruditionis in loco eam habuiſſe. *Ἂν δέ τινος τὸ αἰδήμον ἀπονεκρωθῇ, τοῦτο ἔτι καὶ δύναμιν καλοῦμεν. Sin alicujus reformidatio & pudor emortuus ſit, id vero etiam facultatem & vim ingenii appellamus.*

Olim academicos hicce morbus miſere vexabat: hodie illos invaſit univerſe, qui religionibus inimici ſunt. Quorum quidem animi ita partim ſunt excoecati, tantoque veluti callo obducti, ut res ipſa luce clariores ſecernere nequeant, partim omni ſic pudore atque verecundia exuti, ut, tametſi, verum quid ſit, ſentiant, obſtinate tamen & praefracte evidentiſſimis obſtrepant veritatibus: qualis haec quidem eſt, de qua nunc agimus; Eſſe notionem quamdam in hominum animis, quae verbo *Deus* reſpondeat, neque hanc vocem merum eſſe ſonum ſignificationis expertem. Nobis vero portentoſam hanc inſaniam & inſulſitatem, quae mentes obſedit cohortis impiae, tanto copioſius caſtigare viſum fuit hoc in loco, quanto ejus plura in conſequentibus ſpecimina & documenta nobis ſeſe offerent. Quid verbi cauſſa amentius, quam quod eos affirmare audiemus, motum corporum exteriorem & cogitationem genere non differre, ſed ejusdem naturae eſſe? Neque ullum mihi dubium eſt, id, quod rerum rudes & imperiti in hoc ſaepe genere magnopere admirantur, ſcientiamque putant eſſe & ſubtilitatem non mediocrem aut vulgarem, nihil eſſe ſaepenumero, quam aut incredibilem impudentiam, aut miſerabilem ſtuporem & inſcitiam. (*d*) *Ἀλλὰ ταύτην δύναμιν εἴπω; μὴ γένοιτο· εἰ μὴ* 206
καὶ τὴν τῶν κιναίδων, καθ' ἣν πᾶν τὸ ἐπελθὸν ἐν μέσῳ καὶ ποιοῦσι καὶ λέγουσι. Hanc ego vim in-

quae hoc in loco de Dei notione differuntur, ea conferenda ſunt, quae infra *Cap.* 5. §. 2. *ſ.* de eadem re diſputantur. Illic enim, quae hic obſcuriora videntur, clarius & diſtinctius exponuntur. Interim tota haec de notione ſeu idea Dei diſputatio propter vocabulorum, in primis nominis *idea*, ambiguitatem vehementer eſt ambigua & lubrica. Quare, ut mihi quidem videtur, ſi cum homine dimicandum ſit, qui primum nos Dei notionem in animo informare poſſe negat, & deinde ex eo ſtudet efficere, nullum Deum eſſe; is ante omnia cogendus eſt, ut apertis & perſpicuis vocabulis animi ſui declaret ſententiam. Quod ubi fecerit, opinione citius ſuperabitur. Triplex ſenſus ſciti hujus, niſi fallor, eſſe poteſt: *Nulla eſt in animis noſtris Dei notio conſignata.* Primus: *Non eſt nobis innata aut natura inſita Dei ſpecies.* Huic multi favent opinioni, id quod neminem fugit, quos ſine ſumma injuria numquam impietatis erga Deum accuſaveris. Atheus vero ſi iſtam amplectetur ſententiam, & ex eo nullum eſſe Deum ſibi demonſtrandum ſumſerit, dignus erit, quem ſani omnes irrideant. Licebit, ſi ita fas erit diſputare, ſic quoque rationem concludere: Nullus eſt ſol, nulla luna, nulla ſidera. Nec enim, quum naſcimur, ſpecies & formas coeleſtium corporum in animis impreſſas nobiſcum afferimus. Alter ſenſus hic erit: *Nemo perfectam & omni ex parte abſolutam Dei notionem animo valet effingere.* Id quidem nemo diffitetur ſapiens, & innumerabilis exſtat tam philoſophorum, quam theologorum, nu-

ingenii seu facultatem dicam? Minime faciam; nisi forte cynaedorum ita etiam dicenda sit impudentia, qua, quidquid in animum venerit, palam dicunt & faciunt.

§. II. Quidquid vero verbis improbi supremi Numinis hostes disputent, res ipsa tamen loquitur, eorum quoque animis notionem quamdam obversari, quae vocabulo *Deus* respondeat. Negant homines, exsistere Deum: quae vox si nihil significaret, & sonus esset tantum, id unum sibi vellent, non exsistere nihil. Sed & ipsam illam Dei notionem, quam illi habent, qui Deum esse contendunt, esse mentibus eorum infixam, manifestum est. Nullam enim rem aliam esse negant, nisi eam, quam Dei assertores exsistere affirmant. Ut in omnibus de veritate controversiis, in quibus, quod alter negat, id affirmat alter, rei illius, de qua instituta est dimicatio, eadem in utriusque disputatoris animo versari debet species atque notio, nisi cum umbris colluctari, nihilque magno conatu velint agere: Ita etiam in hoc, quod amicis Dei cum ejus hostibus est, certamine res aliter sese habere nequit. Neque fieri posset omnino, ut hae duae pugnam inter se committerent familiae, nisi voci *Deus* parem utraeque vim & potestatem adjungerent. Athei desinerent esse Athei, si non eam ipsam naturam, pro qua Dei cultores propugnant, verum aliam & diversam, tollere de medio conarentur.

§. III. Quae quum ita sese habeant, nihil fore magis opportunum & utilius arbitror, quam si continuo notionem istam Dei, quam in animo utraque pars habet, explanem, aut qualis illa res sit, declarem, quam qui negant esse, Athei, qui affirmant, Dei vindices & defensores appellari solent. Id vero ne praepostere fiat, hoc mihi rationis scitum universae disputationi praemittendum esse ac fundamenti loco ponendum, video: Quemadmodum omnes omnino profitentur, non exstitisse ab aeterno res universas ita, ut nunc sunt, verum aliquas earum certo tempore genitas, factas, & productas esse: Ita fieri quoque nullo modo potest, ut res omnes factae sint & conditae, sed oportet omnino naturam esse quamdam, a nemine procreatam, & ex omni aeternitate per se exsistentem. Etenim nihil si ante res fuisset conditas, nulla quoque res generari potuisset & proferri. Huic dogmati tanta inest evidentia & perspicuitas, ut ne ipsi quidem religionum irrisores

numerus, qui publice testati sunt, nullius tantam esse ingenii aciem, ut Deum animo perfecte comprehendere ac complecti valeat. Verum Dei contemtori nihil plane proderit haec sententia: qui si Deum esse negaret ideo, quoniam a nemine mortalium ex toto cognosci posset, pueriliter & ridicule faceret. Quis enim ignorat, multa certo exsistere, quorum naturam tamen ex parte tantum intelligimus? Aeternum esse aliquid, nemo rationis particeps negaverit. At quid aeternitate gravius est & magis arduum intellectu? Ideone vero esse aliquid aeternum inficiabimur, quoniam aeternitatis notionem angustus animus noster haud capit? Restat igitur tertius sensus, quem solum doctissimus *Cudworthus* spectare, & religionum irrisoribus tribuere videtur: *Nulla omnino Dei notio in animis informari potest, vocabulumque* Deus *nullam proprie potestatem habet, & inanis sonus est, cujus vim nemo intelligit.* Dubito certe, an quis umquam ita senserit sui compos, nec de mentis & rationis statu morbo quodam dejectus. *Hobbesius* certe, etsi multa dixit, quae magnam levitatem & inscitiam significant, ab hoc tamen furoris genere, id quod supra ostendimus, alienus fuit. Sed ut incredibilis est hominum libidinum & peccatorum studio inquinatorum amentia; ita non ego omnino negem, fuisse aliquem tam vesanum, ut hujusmodi quid diceret. Quem ego quidem Deo & Medicis potius commendandum esse arbitror, quam rationibus & argumentis coërcendum. Quid enim homini facias, cujus tanta est perversitas, ut, quum ipse non possit Deum oppugnare, nisi notionem ejus aliquam informet animo, esse tamen Dei notionem aliquam in cujusquam hominis mente, neget? Sed accurate tamen & ingeniose hanc amentiam repressit *Cudworthus.*

(e) *Ari-*

res ejus aliquid veritati derogare audeant. Nemo eſt eorum, quin certiſſimum & minime dubium putet, eſſe ἀγένητον aliquid, *naturam aliquam nec factam nec procreatam*, a qua, tamquam cauſſa, ceterae res omnes profectae ſint, quae initium habuerunt aliquando. Fatentur omnes, eſſe αὐτοφυὲς & αὐθυπόστατον aliquid, rem ex ſe ipſa, ſi ſic loqui fas eſt, natam & per ſe exſiſtentem, quae, uti ἀγένητος eſt & a nulla alia generata, ita etiam ἀνώλεθρος & ἄφθαρτος ſit, ſive nullo modo vel corrumpi vel exſtingui queat. Quod dum concedunt, non poſſunt etiam, quin eam rem neceſſario exſiſtere largiantur. Quodſi enim caſu & fortuito ex infinito tempore exſtitiſſet, fieri poſſet quoque, ut eodem modo aliquando eſſe deſineret. Igitur id unum inter Dei hoſtes & amicos vocatur in controverſiam: Qualenam illud ſit *ingenitum, corruptionis expers, ex ſe ipſo natum, per ſe exſiſtens*, ἀγένητον, ἀνώλεθρον, αὐτοφυὲς & αὐθυπόστατον, quod fons, initium, atque cauſſa rebus omnibus, quae deinceps prodierunt, exſtitit.

§. IV. Hac vero de re duae in primis inter philoſophos verſantur opiniones, quarum altera tollit prorſus & interimit alteram. Sunt enim primo, qui naturam iſtam, quam quaerimus, *per ſe exſiſtentem, nec factam, nec interituram* aliquando, primumque rerum omnium principium materiam eſſe cenſent ſenſus expertem, id eſt, materiam aut omnino brutam, rudem, & mortuam, aut ab omni ſaltim animali vita ſenſuque inteſtino relictam. Contra alii, quoniam hanc materiam omnium, quae exſiſtunt in hac univerſitate, rerum viliſſimam eſſe vident & infimam, id primo exploratum eſſe oportere, judicant, rerum omnium cauſſam atque caput ceteris perfectione ac praeſtantia longe antecedere. Sic (*e*) *Ariſtoteles Pherecydem*, ejusque ſectatores praecepiſſe ſcriptum reliquit: Τὸ γεννῆσαν πρῶτον 207
ἄριστον τιθέασι *Primum generans optimum eſſe conſtituunt.* Deinde longe illud eſſe intelligunt perfectius, quod vita, mente, atque ſenſu praeditum eſt, quam id, quod nihil horum habet: quod quidem *Balbus* (*f*) apud *Ciceronem*, hac ipſa de re diſputans, his verbis enuntiat: *Nec dubium, quin, quod animans ſit, habeatque mentem & rationem & ſenſum, id ſit melius, quam id, quod his careat.* Quibus poſitis, efficiunt, naturam illam, quae ſola nullum ſui auctorem agnoſcit, ceterisque rebus omnibus initium & originem dedit, non eſſe materiam vita atque ſenſu vacuam, ſed

(*e*) *Ariſtoteles*] Locus eſt *Metaphyſ. Lib.* XII. *Cap.* 4. *pag.* 446. *T.* IV. *Opp.* ſed ambiguus eſt. Itaque totum deſcribam. *Ariſtoteles* Pythagoraeorum de primis initiis ſententiam refutat, eamque cum veterum theologorum ſive poëtarum de eadem re opinionibus comparat. Poëtas vero hos dividit in eos, qui fabulis omnia, quae tradidere, referſerint, & in *mixtos*, ut loquitur, ſeu in eos, qui fabulas veris quibusdam praeceptis temperaverint. Sic enim interpretor *Ariſtotelem*: id quod orationis poſcit contextus, & res ipſa flagitare videtur. Interpres vehementer obſcurat Stagiritam, ſatis per ſe jam caliginoſum. De poſteriori genere ſic loquitur: Ἐπεὶ οἵ γε μεμιγμένοι αὐτῶν, καὶ τὸ μὴ μυθικῶς πάντα λέγειν, οἷον Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες, τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον τιθέασι. *Illi quidem poëtarum, qui ex utroque miſti ſunt, nec omnia fabuloſe dicunt, ut Pherecydes & alii quidam, primum generans optimum eſſe cenſuerunt.* Vides, has voces: *Pherecydes & alii quidam*, ita eſſe poſitas, ut dubium ſit, utrum ad antecedentia, an vero ad conſequentia referendae ſint: Aut utrum hoc dicere voluerit *Ariſtoteles*, *Pherecydem* omnia fabuloſe ſcripſiſſe; an vero hoc, eum rerum principium pro optimo habuiſſe. Quae de *Pherecyde* nobis reſtant, perpauca utrumque defendendi poteſtatem faciunt. Certe, quae *Clemens Alexandr. Stromat. Lib.* VI. *p.* 741. ex ejus carminibus affert, tam ſunt obſcura & a communi ſenſu remota, aut, ut *Ariſtotelis* verbo utar, ita μυθικά, ut *Heſiodus*, *Orpheus*, & reliqui, qui de Diis ſcripſere, poëtae prae hoc dilucidi & apertiſſimi videantur. Non tetigerunt hunc *Ariſtotelis* locum, qui ex inſtituto de *Pherecyde* commentati ſunt, doctiſſimi viri.

(*f*) *Apud Ciceronem*] *De natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 17. *p.* 2978. *T.* IX. *Opp.*

ſed mentem ſumma ſapientia & intelligentia valentem. Huic qui ſe adjungunt ſententiae, resque omnes a natura ſive mente perfectiſſime ſapiente ac intelligente, atque ex omni aeternitate ſine ulla cauſſa exſiſtente, ortas atque generatas eſſe exiſtimant, illi vere atque proprie Dei vocantur amici, aſſertores, & vindices. Quibus autem contrarium ejus, quod diximus, placet, ſic ut naturam negent eſſe ſapientiſſimam, quae nulli ortum ſuum debeat, & ab infinito tempore fuerit, rerum vero omnium parentem unam faciant materiam, vita ſenſuque deſtitutam, hi demum ſunt, in quos vere atque proprie Atheorum cadit vocabulum. Generatim igitur, ſi quis quaerat, quomodo definiatur Deus, aut quaenam ejus notio ſit, ita reſpondendum eſſe arbitror: *Deus eſt natura ſive mens perfectiſſimae particeps ſcientiae & ſapientiae, quae per ſe ab aeterno exſtitit, ceterisque rebus omnibus vitam & ortum dedit.*

§. V. Hic autem non omittenda eſt nonnullorum ex eo genere, in quod proprie ac vere *Atheorum* cadere appellationem monuimus, verſutia, qui, tametſi Deum negent, voce tamen *Deus* ſaepenumero abutuntur, eaque materiam nil ſentientem deſignant. Cujus quidem conſilii duplicem ſine dubio cauſſam habent. Nam & invidioſiſſimum & ignominioſum Athei nomen ita declinare ſeſe poſſe ſperant, & hoc modo natura illa, ex qua reliqua omnia manarunt, quaeque nec initium habitura eſt, nihil fieri poſſe divinius, ſignificare volunt. His igitur verbum *Deus* nihil ſignificat, niſi id, quod ἀγένητον, *ex nullo genitum*, & *ex ſe ipſo exſiſtens*, rerumque omnium ἀρχὴ eſt ſive *principium*. Sic *Anaximandrum*, id quod (g) ſupra jam obſervavimus, infinitam materiam omnique vita prorſus vacuam τὸ θεῖον ſive

(g) *Supra*] Lege *Cap.* 3. §. 20. *ſ.* & quae ibi a me obſervata ſunt. De *Plinio* vid. idem *Cap.* 3. §. 33. Sed quae de Deo aut rerum omnium initiis tradidit *Plinius*, tantum habent obſcuritatis & ambiguitatis, ut facile appareat, quid ſibi ſentiendum eſſet, vix apud ſe conſtituere potuiſſe hominem, tametſi talem Deum venerari nollet, qualem nos ipſa ratio venerari jubet.

(h) *Ariſtoteles*] Fallit doctiſſimum virum memoria. Nec enim *Ariſtoteles* haec verba de iis uſurpat philoſophis, qui elementa quatuor pro Diis habebant, ſed de *Empedocle* notiſſimisque ejus rerum principiis, *amicitia* & *diſcordia*. Exhibebo ipſa ejus verba ex *Libro de generat. & corruptione Cap.* 6. *p.* 734. *T.* I. *Opp.* Τὰ στοιχεῖα διακρίνει οὐ τὸ νεῖκος, ἀλλ' ἡ φιλία, τὰ φύσει πρότερα τοῦ Θεοῦ· ΘΕΟῚ ΔῈ ΚΑῚ ΤΑΥ̃ΤΑ. *Diſcordia haudquiaquam ſecernit elementa iſta, quae Deo priora ſunt, ſed concordia. Dii autem & haec quoque ſunt.* Luculentius poſt *Ariſtotelem* & *Clemens* & *Simplicius Empedoclem* cum quatuor elementa, tum amicitiam diſcordiamque pro Diis habuiſſe, affirmarunt: Qui tamen injuriam mihi omnes feciſſe videntur homini, nec ejus ſententiam recte intellexiſſe. Ipſe eum purgabit *Ariſtoteles Metaphyſ. Lib.* III. *C.* 4. *p.* 295. *T.* IV. *Opp. Clemens Alex. Exhortatione ad gentes Cap.* 5. *p.* 55. 56. Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος εἰς πλῆθος ἐμπεσὼν, πρὸς τοῖς τέτταρσι στοιχείοις τούτοις Νεῖκος καὶ Φιλίαν καταριθμεῖται (Θεοῖς·) *Empedocles Agrigentinus in multitudinem incidit, nec elementa tantum quatuor, ſed & contentionem amicitiamque Diis aggregavit.* At de rerum principiis pro Diis habitis alium offendi apud *Ariſtotelem* locum multo clariorem, quem deſcribere non gravabor. De antiquis poëtis loquitur philoſophus: ΘΕΟΥ͂Σ γὰρ ποιοῦντες τὰς ἀρχὰς, καὶ ἐκ τῶν Θεῶν γεγονέναι, τὰ μὴ γευσάμενα τοῦ νέκταρος καὶ τῆς ἀμβροσίας, θνητὰ γενέσθαι φασί· *Quum enim principia Deos facerent, & ex Diis fuiſſe dicerent, quae non guſtarunt nectar & ambroſiam, mortalia dicunt fuiſſe. Metaphyſ. Lib.* III. *Cap.* 4. *p.* 295. *T.* IV. *Opp.* Ceterum multos olim inter populos verae religionis neſcios fuiſſe, qui ignem, terram, aquam Deorum ritu venerarentur, notius eſt, quam ut teſtimoniorum indigeat. Lege *Voſſium de origine & progreſſu idololatr. Lib.* II. *P.* II. *Cap.* 1. *ſ. p.* 216. *ſ.*

(i) Τούτους] Verum hicce locus non is eſt, ut, ſi vel ipſi patres Grammaticorum conſcripti judices ſederent, *Ariſtoteles* ex eo male adhibiti vocabuli *Deus* poſtulari queat. Affert is verſum hunc *Parmenidis*:

Πρώτιστον μὲν ἔρωτα Θεῶν μητίσατο πάντων·

Tum *Heſiodi* de *amore* & *chao* verſus ſubjicit. Sequuntur paullo poſt verba, quae hic leguntur.

Exi-

ſive *Deum* appellaſſe accepimus. *Plinius* corporeum hunc mundum, cui nihil, niſi genitricem naturam, eamque mentis expertem, attribuit, *Numen* vocat. (*h*) *Ariſtoteles* philoſophorum quorumdam meminit, qui non alia de cauſſa inanimata elementa, quae rerum omnium ducebant eſſe initia, *Deos* nominarunt. Θεοὶ γὰρ καὶ ταῦτα. 208
Nam & hi Dii ſunt. Quid? quod ipſe *Ariſtoteles* hac non penitus carere culpa, ſed vocem *Deus* parum proprie & apte adhibuiſſe videtur. Sic enim alicubi de *amore* & *chao*, quibus initiis hanc univerſitatem aliqui natam eſſe quondam diſputarunt, verba facit, ut, quin duo haec Deos eſſe edixerit, ſi quidem ex Grammaticorum legibus oratio ejus metienda ſit, dubitari nullo modo queat. (*i*) (*) Τούτους μὲν οὖν πῶς χρὴ διανεῖμαι, περὶ τοῦ τίς πρῶτος, ἐξέστω κρίνειν ὕστερον. *Hos autem quomodo ordinare oporteat, quis ſcilicet eorum primus ſit, liceat deinceps judicare.* Qui locus *Ariſtotelis* huic (*k*) *Epicharmi* praecepto videtur eſſe conſentaneus: Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι Θεῶν. *Dicitur vero Chaos primum eſſe omnium Deorum:* Niſi forte ſic illud interpretari velimus: *Chaos fertur, antequam Dii exſiſterent, factum eſſe.* Ceterum doctiſſimus etiam *Origenes Libris adverſus Celſum*, quum ſollicite cavendum eſſe monet, ne vocabulis rerum impropria & aliena poteſtas tribuatur, eos reprehendit, qui peregrinam iſtam notionem vocabulo *Deus* ſubjiciunt. (†) Ὁ πλέον μεγαλοφυέστερον, κἂν ὀλίγην τούτων περίνοιαν εἰληφὼς, εὐλαβηθήσεται, ἄλλα ἄλλοις ἐφαρμόζειν ὀνόματα πράγμασι, μήποτε ὁμοιοπαθῇ τοῖς τὸ Θεὸς ὄνομα ἐσφαλμένως φέρουσιν ἐπὶ ὕλην ἄψυχον. *Igitur, qui vel minima harum rerum cognitione praeditus eſt, is diligenter & religioſe providebit, ne parum propria rebus imponat nomina, ne forte in eorum incidat perverſitatem, qui nomen Dei materiae tribuunt inanimatae & ſenſu deſtitutae.* (*l*) Haec vero minus propria nec legitima vocis *Deus* ſignificatio ſi valeat, idque tantum ea indicetur, quod

(*) Metaphyſ. L. I. C. 4. (p. 267. T. IV. Opp.)
(†) Lib. I. adv. Celſum p. 19. (ed. Cantabr. Spenceri.)

Exiſtimat vero *Cudworthus*, in illis nomen τούτου non poſſe referri, niſi ad vocem Θεῶν in verſu *Parmenidis*, ac ſi hoc dixiſſet Stagirita: Quiſnam prior ſit horum Deorum, id poſtea dicam. Sed id neceſſe non eſſe, quilibet intelligit. Mens *Ariſtotelis* haec eſt: Quiſnam horum, amoris aut chao, prior ſit, ex ſenſu nimirum poëtarum veterum, inferius explicabo. Ipſe vero non ſignificat, utrum Dii ſint, nec ne. Quamquam quid multis? Si id ſcripſiſſet, quod vult vir doctus, *Ariſtoteles*, amorem tamen & chaos non ex ſuo ſenſu, ſed ex alieno, Deos vocaſſet. Sed alium ego dabo illuſtriorem *Ariſtotelis* locum, quo perſpicue voce *Dii* abutitur, ex *Metaphyſicor. Libr.* XIV. *Cap.* 8. *p.* 483. Dixerat, ab antiquis ſidera pro Diis eſſe habita: Nonnullis vero interjectis, univerſe & hanc ſententiam & eorum opinionem, qui divinitatem primis quondam rerum initiis tribuerint, probat, & ſuam facit quodammodo. Ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι ΘΕΟΥ͂Σ ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε. *Quorum ſi quis id ſeparatim conſideret, quod primas ſubſtantias Deos eſſe dixerunt, divine id profecto dictum putabit.*

(*k*) *Epicharmi praecepto*] Hoc inter verſus ejus de rerum principiis exſtat, quos *Diogenes Laërtius* exhibet in *vita Platonis Lib.* III. *Segm.* 10. *p.* 171.

(*l*) *Haec vero*] In hac de vocabulo *Deus* diſputatione tria miſcere mihi videtur vir doctiſſimus, quae, tametſi cognata & finitima ſint, certa tamen ratione diſtant. (I.) Nomen *Deus* quidem adhibere, at eo materiam aut totam rerum naturam deſignare, ne nimis apertum ſit, quod in Deum meditantur, flagitium. (II.) Vocabulo *Deus* latius uti, eoque res ſignificare, in quas illud proprie ſumtum haud cadit. (III.) Res, in quibus nihil divini eſt, homines demortuos, elementa, animalia pro Diis habere ac revereri. Quod horum poſtremum eſt, id omnium illorum crimen fuit olim, & eſt hodie, qui, conditoris obliti, res ab ipſo conditas cultu & honore affecerunt. De his vero minime hoc in loco quaeritur, ubi de illis unice ſermo eſt, qui callide ac conſulto Dei abutuntur vocabulo. Alterum multis exprobrari poteſt antiquis ſcriptoribus. Plures certe ſunt Graecorum & Latinorum, qui vocabula, Θεὸς, Θεῖον, *Numen*, *Deus*, ad res traxerunt a vero Deo multum remotas, idque Deum & divinum dixerunt, quod eximium, praeſtans, & magnum ducebant. Exempla hujus moris *Jo.* *Cle-*

quod initio caret, per ſe exſiſtit, ceterasque res procreavit, cujuscumque demum illud generis & naturae ſit, nihil erit cauſſae, cur eſſe affirmemus homines Deum negantes. Incredibile enim eſt, tantam eſſe in aliquo vecordiam & amentiam, ut inficietur, aliquid ab aeterno per ſe exſtitiſſe, quod ex nulla re alia profectum ſit, ceteras autem res omnes produxerit & generaverit. Vera autem propriaque vocabuli *Deus* poteſtas, ex qua, quinam *Athei* ſint, quinam Dei vindices, conſti-
209 tui debet, illa eſt, quam paullo ante attulimus: *Deus eſt perfectiſſima mens, aut natura ſentiens & intelligens, quae ex omni aeternitate per ſe exſtitit, utque ceterae res omnes orirentur, effecit.* Hac una Athei Deique profeſſores nota diſcernuntur. Illi vere Deum profitentur, qui rerum omnium principium generatim naturam eſſe putant intelligentem & ſapientem, ſive mentem perfectiſſimam. Materiae vero, ſive eam prorſus brutam & mortuam eſſe cenſeant, ſive vita tantum animali & intelligente privent, qui totius univerſitatis conſtructionem unice adſcribunt, hi uni ſunt, quibus jure ſummo Atheorum convenit denominatio.

§. VI. Video vero, ne quis mutilam eſſe hanc putet atque mancam verae Dei notionis explanationem, attingendam mihi hic eſſe nonnullorum ex philoſophis ſententiam, qui medium veluti locum inter duas, quas memoravi, familias tenere videntur. Eos intelligo, qui nec ad ſolam materiam, nec ad Deum unice rerum

Clericus collegit in *Arte Critica P.* II. *Sect.* I. *C.* 3. §. 4. *p.* 146. Sunt & hodie, qui id faciunt. Horum ego morem haud probaverim, nec *Origeni* & aliis repugnem, qui temere hoc & imprudenter fieri cenſent, nec tamen malo omnes id animo aut perverſo conſilio feciſſe, quisquam nobis perſuaſerit. Itaque primum tantum hic locum habet: quod nullius, niſi *Anaximandri*, exemplo declaravit *Cudworthus.* Reliqua enim exempla, id quod ex his, quae diximus, patet, alieni ſunt generis. Addere poterat ex veteri memoria *Epicurum*, quem tot graves auctores Deos verbis reliquiſſe ad amovendam invidiam, reapſe vero ſuſtuliſſe, conqueruntur. Ex recentiori memoria *Benedictus de Spinoza* huc pertinet, qui, quum omnem divinam evertat funditus naturam & rationem, vocabulo tamen *Deus* diligenter in *Ethica* ſua utitur, ne nimis deformis diſciplina ejus videatur. Omiſerat homo in tota *Ethica*, quam Belgice primum exaravit, vocabulum *Deus*, nec niſi nomen *naturae* adhibuerat. Verum *Ludov. Meyerus*, cui Latine vertendum tradiderat librum, admonuit ipſum, fore, ut graviſſimum ſibi conflaret odium, & magiſtratus in ſe, ut hominem Deo inimicum, armaret, ſi ita liber ederetur. Quare paſſus eſt, ut interpres in locum vocabuli *natura* nomen *Deus* ſufficeret. Haec ex fide digno viro ſeſe accepiſſe, *Jo. Clericus* memorat *Biblioth. ancienne & moderne Tom.* XXII. *P.* I. *p.* 135.

(*m*) *Ciceronem*] *Academicar. Quaeſtion. Lib.* I. *C.* 6. *p.* 2231. *T.* VIII. *Opp.* Verum his verbis non Stoicorum exponit ſententiam *Cicero*, ſed *Platonis* & ſectatorum ejus veterum, ſive Academicorum illorum, qui *primi* nominantur. De Stoicorum vero ſententiis de Deo & materia accurate, praeter *Juſtum Lipſium Phyſiologiae Stoicae p.* 71. *ſ.* expoſuit b. *Jac. Thomaſius de Stoica mundi exuſtione p.* 14. & paſſim.

(*n*) *Prodiderunt*] Quum plerosque videam, quando veterum de mundo & materiae aeternitate ſententias commemorant, minus accurate diſſerere, resque diſtinctas miſcere ac confundere, ne quis errori pateat aditus, breviter declarabo, ut, mea quidem ſententia, hae opiniones deſcribendae ſint. Principio, quoniam omnes antiqui ſapientes ex nihilo nihil fieri poſſe decreverunt, id certum opinor eſſe, omnes materiam exiſtimaſſe aeternam eſſe. Scio, viros longe doctiſſimos, *Huëtium, Eugubinum, Pfannerum*, & alios, quorum meritis ceteroquin aſſurgo, in ea eſſe ſententia, fuiſſe veterum aliquos, qui naturam rerum ex nihilo asſeveraverint eſſe conditam, & materiae idcirco aeternitatem negaverint. Verum alio oſtendam loco, quae ad hanc rem probandam afferuntur, pronuntiata hoc tantum ſignificare, Deum formam & ordinem in confuſam & rudem induxiſſe materiam. Aeternam autem quam omnes credebant, ut mihi quidem perſuadeo, materiam alii ſeparatim extra Deum exſtitiſſe ex infinito tempore ſtatuebant, alii ex omni aeternitate cum ipſo Deo conjunctam fuiſſe docebant. De ſuperioribus hic agit proprie *Cudworthus*; quibus *Anaxagoram, Archelaum, Atticum*, & plures alios, deinde *Pythagoram* etiam & *Platonem*, ex aliorum ſententia, aggregat. Et *Anaxa*-

rum omnium origines referunt, ſed utrumque copulant, duoque laudant univerſitatis rerum principia, ſive naturas per ſe ab aeterno exſiſtentes, quarum alteri nihil ſit in alteram juris & poteſtatis, *Deum* nimirum & *materiam*. Ad hos Stoici pertinent. Quamquam hi, tametſi duo rerum eſſe docebant principia, alterum efficiens, alterum, quod efficeretur, tamen, quoniam, praeter corpora, nihil eſſe praecipiebant, in mirificas ſeſe captiones inducebant, quibus aliter ſeſe non poterant expedire, quam bina iſta principia ſic commiſcendo ut reapſe non niſi una fierent eademque natura. Juvat (m) *Ciceronem* audire, hoc dogma eorum exponentem. *Naturam*, inquit, *dividebant in res duas, ut altera eſſet efficiens, altera autem quaſi huic ſe praebens, ex qua efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim eſſe cenſebant; in eo, quod efficeretur, materiam quamdam: in utroque tamen utrumque. Neque enim materiam ipſam cohaerere potuiſſe, ſi nulla vi contineretur, neque vim ſine aliqua materia. Nihil eſt enim, quod non alicubi eſſe cogatur.* At fuerunt tamen alii, praeter Stoicos, philoſophi, qui ſimplices & corpore liberas mentes profeſſi, duo diverſa diſtinctaque prorſus rerum principia ab aeterno ſimul exſtitiſſe aſſeverarunt, Deum omni concretione corporea vacantem liberumque, & materiam. Sic *Anaxagoras* ſenſit, ſic *Archelaus*, ſic *Atticus*, ſic plures alii. Sed & ipſum *Pythagoram* in hac fuiſſe ſententia, *Numenius* auctor eſt. *Platonem* idem ſenſiſſe, *Plutarchus* & *Laërtius* memoriae (n) prodiderunt.

(o) *Ari-*

goram quidem ita docuiſſe, ex hoc *Operis* ejus initio apparet, quod *Laërtius* ſervavit *Lib.* II. *Segm.* 6. *p.* 82. Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ, εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia ſimul erant*, (id eſt, Chaos erat) *deinde acceſſit mens, eaque digeſſit & ornavit. Archelaum* vero quisnam veterum dixerit idem cenſuiſſe, neſcio, ſi a *Simplicio* diſcedas, qui *Comm. in Lib.* I. *Phyſic. Ariſtotelis p.* 7. *ed. Graec. Aldinae* de rerum principiis idem, quod *Anaxagoram*, *Archelaum* exiſtimaſſe refert. At quae *Diogenes* & alii de ſcitis ejus memoriae prodiderunt, talia mihi videntur eſſe, ut difficulter cum hac componi queant opinione: nec ii ſunt juniores Platonici, in quibus *Simplicius* eſt, ut omnia ſtatim probanda ſint, quae de veterum ſapientum praeceptis referunt. Concordiam enim quoniam ſemper meditantur omnium philoſophorum, ideo non raro opiniones eorum pervertunt. *Atticus*, qui hic nominatur, haud dubie eſt Platonicus ille, ex cujus adverſus *Ariſtotelem* diſputationibus inſignes locos *Euſebius* excerpſit *Praeparat. euang. Lib.* XV. *C.* 4. *ſ. p.* 794. Lege in primis *Euſebii Cap.* 6. *p.* 801. quo *Attici* de ortu mundi diſputatio continetur. Adde, quae *Aeneas Gazaeus* in *Theophraſto p.* 58. de hujus *Attici* ſententiis de mundo memorat, a *Caſp. Barthio* in *Notis p.* 137. declarata. De *Pythagora* multi teſtes ſunt: quamquam alii, praeter materiam aeternam, bina cum rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum, eſſinxiſſe animo volunt. Vide, quae *Jo. Chriſt. Wolfius* in *Manichaeiſmo ante Manichaeos* collegit *Sect.* II. *§.* 29. *p.* 116. *Platonis* ſententia in diſputationem vocari poteſt. Illos quidem non moror, qui, quod *Petr. Dan. Huêtius* fecit, praeter alios, in *Quaeſtionibus Alnetanis p.* 138. *Platonem* affirmaſſe cenſent, mundum ex nihilo eſſe a Deo conditum. Nec ego *Hieroclis* verba, quibus in primis nititur, id arbitror ſignificare, quod ipſe & alii viri docti putant: qua de re alias. Sed id quaeri poteſt; utrum *Plato* materiam per ſe ex infinito tempore ſeparatim a Deo exſtitiſſe, Deumque certo tempore libere ad eam fingendam & conformandam acceſſiſſe, cenſuerit: an vero ex omni aeternitate materiam vinculo quodam cum Deo ſociatam fuiſſe, & ex eo emanaſſe, judicaverit. Utraque ſententia magnis utitur auctoribus. Illa non *Plutarchi* modo, cujus dictum paullo poſt affertur, & *Laërtii Lib.* III. *Segm.* 71. auctoritate fulcitur, ſed etiam multis aliis tam veterum, quam recentiorum, effatis. Vid. ven. *Wolfius l. c. §.* 32. *p.* 124. Hanc *Proclus*, *Simplicius*, & tota cohors eorum, qui recentiores nominantur Platonici, probant, *Platonem* contendentes cenſuiſſe, mundum, non ſecus ac radios e ſole, ex omni aeternitate e Deo emanaſſe, Deoque idcirco non tempore, ſed natura, poſteriorem eſſe. Lege de hac ſententia *Zachariam Mitylenaeum Dialogo de opificio mundi p.* 207. *ed. Barthii.* Equidem veri multo eſſe ſimiliorem concedo illorum opinionem, qui *Platonem* cenſuiſſe volunt, Deum certo tempore materiam a ſe ſejunctam ornaſſe & formaſſe. Sed in eam tamen fere ſententiam propendeo, omnes illos, qui Deum & materiam pro aeternis habuere principiis rerum, ſocietatem & copulam neſcio quam utriuſque principii hujus in animo

210 (*o*) *Aristotelem* eamdem fovisse opinionem, persuasum esse plerisque omnibus, intelligo. Sed falluntur, qui ex eo hoc constare arbitrantur, id quod nonnullis
211 placere videtur, quod aeternum esse mundum hunc philosophus crediderit. Non aliter de mundo *Plotinus*, *Porphyrius*, *Jamblichus*, *Proclus*, & *Simplicius* praeceperunt: quos omnes tamen simul docuisse, certum est, solum Deum caput atque caussam rerum esse omnium, ex quo ipsa etiam prodierit & manaverit materia. (*p*) Sed nec illos audiendos esse arbitror, qui contrarium statuisse *Aristotelem*, ex hoc ejus dicto in *Libris Metaphysicorum* probari posse ducunt: Θεὸς δοκεῖ τὸ αἴτιον πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχή τις. *Deus videtur rerum omnium esse caussa & initium quoddam earum.* Nil enim obstat, quo minus verba haec de solis rerum formis accipiantur.

Certius est, *Plutarchum* (*q*) in doctrinae hujus professoribus connumerandum esse: quod quidem, ut alia ejus praetermittam effata, ex judicio ejus de *Platonis Psychogonia* satis liquet. Βέλτιον οὖν, Πλάτωνι πειθομένους τὸν μὲν κόσμον ὑπὸ Θεοῦ γεγονέναι λέγειν καὶ ᾄδειν· Ὁ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων. ὁ δὲ ἄριστος τῶν αἰτίων· Τὴν δὲ οὐσίαν καὶ ὕλην, ἐξ ἧς γέγονεν, οὐ γενομένην, ἀλλὰ ὑποκειμένην ἀεὶ τῷ δημιουργῷ, εἰς διάθεσιν καὶ τάξιν αὐτῆς, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσιν, ὡς δυνατὸν ἦν, παρασχεῖν· Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἡ γένεσις, ἀλλ' ἐκ τοῦ μὴ καλῶς μηδ' ἱκανῶς ἔχοντος. ὡς οἰκίας, καὶ ἱματίου, καὶ ἀνδριάντος. *Praestat igitur Platonis* (quam Heracliti) *sententiam sequi, atque hoc & dicere & canere, mundum a Deo esse factum. Nam & mundus omnium operum est pulcherrimum, & Deus omnium caus-*
sa-

mo habuisse. Nec, nisi aegre, ut verum fatear, mihi persuadeo, qui Deum ex mente *Platonis* liberrime accessisse volunt ad materiam a se plane secretam exornandam & digerendam, ex omni parte recte praecipere. Sed haec alias fortassis, ubi locus fuerit magis opportunus. Nunc ad eos pergo, qui materiam cum ipso Deo sociant & copulant. Hi mihi in binas iterum classes distribui debere videntur. Sunt enim, qui ex omni aevo materiam ex Deo fluxisse, sicut de sole lumen, existimant. Sic omnes illi, quod paullo ante monui, qui post natum Servatorem *Platoni* nomen dederunt, censuerunt. Vide, praeter *Zachariam*, quem modo laudavi, *Proclum* in *Timaeum Platonis p.* 116. *s.* His num *Aristoteles* connumerari debeat, nec ne, dubium est. Platonici quidem suum omnino esse volunt *Aristotelem*: nec diffitendum est, admodum affinem & cognatam esse opinionem ejus hujus generis praeceptis. Mundum enim ex omni fuisse aevo, & cum Deo quidem seu primo motore vinculo indissolubili connexum, diserte in *Libris Metaphysicorum* sciscit. Sed ut omnis *Aristotelis* doctrina de rebus, quae sub adspectum non cadunt, valde impedita est; ita non satis liquet, num crediderit, fluere de Deo materiam perpetuo, an vero aliam animo hujus rei notionem informaverit, an potius, quum sibi dicere videretur aliquid, reapse nihil dixerit. Nec igitur plane accedo viris doctis, qui Platonicorum & *Aristotelis* conjungunt opiniones, nec prorsus repugno. Alteram classem illi constituunt, qui semper quidem intra Deum reconditam fuisse materiam arbitrantur, at certo tamen & definito tempore ab eo protrusam & formatam esse, judicant. Cui quidem opinioni tot inter veteres & recentiores, ipsos etiam Judaeos & Christianos, favent, ut incredibile dictu sit. Vid. *Abrah. Hinckelmannus*, vir longe doctissimus, in *Detectione fundamenti Boehmiani* p. 84. & de Indis *Bernierius Voyages aux terres aux grand Mogol T.* II. *p.* 164. de Judaeis *Jac. Basnage Histoire des Juifs Tom.* IV. *p.* 136. *s.* Nec aliter, id quod vel ex *Irenaeo* patet, senserunt plerique eorum, qui primis rerum Christianarum temporibus civitatem sacram turbarunt.

(*o*) *Aristotelem*] Quae de *Aristotele* hic dicuntur, ea lucem ex illis accipient, quae paullo ante de ejus sententia disseruimus. Non cum illis componi prorsus potest *Aristoteles*, qui bina rerum separataque statuunt principia, Deum materiam. Arctissime enim utrumque hoc initium conjunxit Stagirita, atque ipsa naturae necessitate Deum cohaerere cum mole hac corporea putavit. Quare, quod jam dixi, recentiores Platonici facili negotio in suam eum sententiam de aeterna mundi ex Deo emanatione trahere poterant. Quamquam hoc genus, quod incredibili flagrabat studio, omnes dissensiones veterum sapientum tollendi, quo Christianis occurrere possent melius, dum *Platonem* idem etiam docuisse pugnavit, modum omnino excessit.

(*p*) *Sed nec illos*] Haec eos feriunt, qui, invita prorsus veritate, *Aristotelem* existimasse volunt, Deum ex nihilo condidisse omnia. Olim *Georgius Trapezuntius* id obtinere studuit, quem *Bessarion* repressit *Libro* III. *contra calumniatorem Platonis Cap.* 13. 20. 27. Recentius, praeter alios quosdam, immoderato *Aristotelis* amo-
re

sarum praestantissima. Substantiam autem & materiam, ex qua factus est mundus, non natam, sed semper subjectam opifici, disponendam se & ordinandam, adque ipsius similitudinem, quantum fieri potest, effingendam sese praebuisse. Non enim ex nihilo exstitit mundus, sed ex eo, quod non pulcre, non recte, nec perfecte sese haberet, quomodo fiunt domus, vestis, statua.

Exploratum est quoque, (r) *Hermogenem* aliosque eorum, qui primis temporibus coetus conturbarunt *Christo* consecratos, materiam non esse factam, sed aeternam, asseverasse. Cujus dogmatis caussa *Materiarii* vulgo vocati sunt. His autem idcirco error hic probatus fuit, non secus ac antea Stoicis, quod ope ejus quaestionem de origine mali censuerunt explicari, Deumque omnis culpae absolvi posse. (s) Ipsam eorum hanc in rem argumentationem *Tertullianus* consigna- 212
vit: (*) *Deus omnia construxit aut de semet ipso, aut de nihilo, aut de materia. Ex semet ipso condere non potuit omnia. Nam, quum ipse factus non sit, conditor re vera nihil esset, si ex se fecisset aliquid. Neque ex nihilo efficere potuit omnia. Nam, quum natura bonus sit & optimus, nihil non fecisset optimum, nec ullus idcirco locus malo cuidam in orbe fuisset. At sunt mala in hoc mundo: neque mala haec ex Dei voluntate procedere potuerunt. Igitur intelligi oportet ex vitio rei alicujus illa esse profecta. Itaque ex materia sine dubio nata sunt, ex qua omnia cernuntur facta esse.* Postremo (t) recentiores quasdam inter Christianos sectas adhuc pro materiae pugnare aeternitate, ne-

(*) Adv. Hermog. p. 282. Reg. (Cap. 2. p. 138. ed. Venet.)

re flagrantes, *Jo. Zeisoldus* in primis, Prof. Jenensis, *Libro de Aristotelis cum scriptura s. consensu Disp.* II. *Art.* 1. §. 1. *p.* 68. multis disputat, *dari*, ut verbis ejus utar, *juxta Aristotelem verum mundi principium & creationem cum novitate essendi.* Confer, quae idem antea dixerat *Disp.* II. *Art.* 1. *Sect.* 1. §. 10. *s. p.* 60. Et hic ipse *Zeisoldus l. c.* §. 13. *p.* 61. ut probet novam & inauditam hancce sententiam, locum illum in primis testatur & urget, ex quo *Cudworthus* negat hoc ostendi posse. Exstat is *Libro* I. *Metaphys. Cap.* 2. *p.* 263. *T.* IV. *Opp.* Quamobrem suspicor fere, hunc *Zeisoldum* maxime spectasse *Cudworthum*, quum haec litteris consignaret. Eumdem, omisso licet nomine, castigasse videtur *Jac. Thomasius de exustione mundi Stoica Diss.* IV. *p.* 58. *s.* Aperte vero hac de caussa perstringitur a *Jo. Franc. Buddeo de conciliatione philosophorum cum scriptura S.* in *Observat. Halensibus T.* III. *Obs.* XIII. §. 7. *p.* 243.

(q) *Plutarchum*] *De procreat. animae ex Timaeo T.* II. *Opp. p.* 1014.

(r) *Hermogenem*] Non *Hermogenes* tantum, sed plerique omnes, qui primis rerum Christianarum temporibus dogmata disseminarunt sacris Litteris contraria, Deo aeternam adjunxerunt materiam, His *Materiariorum* nomen *Tertullianus* primus imposuit *Libro contra Hermogen. Cap.* 15. *p.* 142. *Opp.* quod alii postea retinuerunt.

(s) *Ipsam eorum argumentationem*] Verba non *Tertulliani* aut *Hermogenis* hic affert *Cudworthus*, verum sua. Sed dum suis verbis vir doctus *Hermogenis* exponit argumenta, suppeditat illi quaedam, quae *Tertullianus* nusquam *Hermogeni* adscribit, & omittit alia, quae ipsi tribuit. Id facile ex ipsis *Tertulliani* vocibus intellectu erit, quibus *Hermogenis* argumentationem explicat *Cap.* 2. *p.* 138. *Praestruit, Dominum aut de semet ipso fecisse cuncta, aut de nihilo, aut de aliquo.* —— *Negat, illum ex semet ipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent, quaecumque ex semet ipso fecisset Dominus. Porro in partes non devenire, ut indivisibilem & indemutabilem, & eumdem semper, qua Dominus.* (Hanc rationem *Cudworthus* praetermittit, & longe aliam in ejus locum substituit, quam nescit *Tertullianus.*) *Ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum & optimum definiens Dominum, qui bona atque optima tam velit facere, quam sit: immo nihil non bonum atque optimum & velle eum & facere. Igitur omnia ab eo bona & optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem & mala ab eo facta, utique non ex arbitrio, nec ex voluntate: quia, si ex arbitrio & voluntate, nihil incongruens & indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicujus rei factum: ex materia esse sine dubio.*

(t) *Recentiores quasdam*] Socinianos in primis intelligit, quorum praecipuos negare, notum est, Deum ex nihilo terrarum orbem construxisse. Sed nec inter reliquas Christianorum familias desunt, quibus idem placet. Ex civibus *Cudworthi*, ut de aliis

neminem temere fugit eruditorum. Verum hi ſimul, quod olim feciſſe Stoicos diximus, nihil eſſe in hac univerſitate, ſi a corporibus diſceſſeris, reliqui, contendunt.

§. VII. De his omnibus, cujuscumque demum ſint generis, qui duo rerum principia per ſe ab aeterno exſtitiſſe Deum & materiam ſtatuunt, ſi quis noſtram requirat ſententiam, equidem ſic generatim pronuntiari debere arbitror, nec omnino eos in eorum eſſe numerum referendos, qui talem Deum eſſe, qualem credere fas eſt, credunt, nec in eorum prorſus, qui Deum negant, coetum aggregandos. Eſt in animis eorum certa quaedam ſupremi Numinis impreſſa notio, quae ab ea non videtur diſcrepare, quam (v) apud *Ariſtotelem* his vocibus expreſſam legimus: ζῶον ἄριστον, ἀΐδιον, *animal aeternum, & ſimul optimum*, quamve (x) *Epicurus* etiam hoc modo propoſuit: ζῶον πᾶσαν ἔχον μακαριότητα μετ' ἀφθαρσίας, *animal omnem habens beatitatem, adjuncta incorruptibilitate.*

Hanc autem qui adhibent definitionem, eos profiteri, manifeſtum eſt, praeter materiam ſenſus omnis expertem, naturam eſſe quamdam, quae ex infinito tempore ſine ulla cauſſa exſtiterit, eamque non modo animatam & viventem, ſed etiam intelligentia & ratione valentem. Quod dum profitentur, prorſus ſeſe ab illis ſejungunt, qui Deum eſſe negant: quippe quos materiam, aut omni omnino vita vacuam, aut intelligentia ſaltim & cognoſcendi facultate carentem, unicum rerum omnium principium conſtituere, exploratum eſt. Id ſaepius quidem animadverſum eſt, inter eos, qui Deum omnino adſpernantur, nonnullos eſſe tamen, qui materiam, ad quam rerum omnium origines referunt, vita quadam ſive natura genitrice induere non vereantur. Dudum eſt, quod *Seneca* duplex hoc impietatis genus his verbis indicavit: (†) *Univerſum, in quo nos quoque ſumus, expers eſſe conſilii, & aut ferri temeritate quadam, aut natura neſciente, quid faciat.* Verum nemo maleſanae hujus cohortis id a ſe potuit impetrare, ut naturam illam, a qua tamquam capite res ceterae omnes manarunt, conſilii participem faceret, aut totam hanc univerſitatem a natura quadam ſentiente, cogitante, ac ratiocinante adminiſtrari diceret. Quotquot e contrario Deum eſſe negant, id quod antea demonſtratum eſt, cuncta animalia, vitamque omnem, conſilium & cognitionem & naſci & interire, id eſt, ex nihilo produci, & ad nihilum poſtremo redigi, praecipiunt. Quae quum ita ſint, ſic rationem concludimus: non eſſe componendos cum divinitatis hoſtibus, qui principium illud, a quo cuncta ſunt profecta, non ſolum animatum, ſed & certa notitia & intelligentia praeditum eſſe cenſent.
213 Recte *Balbus*, quem (y) *Cicero* loquentem inducit, illum eſſe Deum credere, affirmat, qui *ab animantibus principiis mundum eſſe generatum* doceat, atque eumdem a na-

(†) Nat. Quaeſt. Praef. L. I. (T. II. Opp. p. 485.)

aliis taceam, *Thom. Burnetus* non ita pridem hanc opinionem profeſſus eſt. Vid. ejus *Archaeologiae philoſ. Lib. II. Cap. 9. p. 520.*

(v) *Apud Ariſtotelem*] *Metaphyſ. Lib. XIV. Cap. 8. p. 479. T. IV. Opp.*

(x) *Epicurus*] Non *Epicuri* verba hic expreſſit, ſed ſententiam. *Epicuri* verba de Deo apud *Diogenem Laërtium Libro X. Segm. 123. p. 655.* haec ſunt: Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων. *Primum quidem Deum eſſe animal immortale & beatum puta.*

(y) *Cicero*] *De natura Deor. Lib. II. Cap. 30. p. 2999. T. IX. Opp.* Non hoc vero loco *Balbus* diſquirit, quinam ex Atheorum eximendi ſint numero, ſed quemadmodum Stoici diſputationem de

natura ejusmodi perpetuo gubernari censeat: *res omnes naturae sentienti subjectas esse.*

Sed quo *divinum* hocce *animal* a ceteris omnibus distinguant animantibus, hi, quibus ista definitio arridet, adjiciunt, ἄϱιστον esse illud & μακαϱιώτατον, *optimum & beatissimum.* Quam sequutus rationem, *Balbus*, Stoicae familiae philosophus, (z) apud *Ciceronem* parum perfectam fore Dei ratus est notionem, nisi hanc ipsam differentiam generaliori vocabulo *animans*, quo Deum designat, adderet: *Talem esse Deum, certa notione animi praesentimus: primum, ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius.*

Sic igitur his Dei professoribus, quos non male *Materiarios* vocaveris, persuasum erat, Deum esse naturam perfectissimae compotem sapientiae, quae pro lubitu & arbitrio totam, qua haec universitas continetur, materiae molem commovere queat & moderari, quum ipsa materia nullam habeat sese ulla ratione incitandi, aut aliquid extra sese producendi facultatem. Neque aliquis in hoc genere umquam exstitit, si ab illis abeas, qui ab *Anaxagora* (a) disciplinam acceperunt, qui Deum formas omnes corporum inanimatorum & mentes animalium condidisse negaret. Interim in hac universi erant sententia, res omnes saltim a Deo apte collocatas, dispositas, & ordinatas esse: quam propter caussam δημιουϱγὸν sive conditorem & fabricatorem orbis commode eum vocari posse, concedebant.

Nihilo tamen minus, quum materiam Dei opus esse negarent, contra eam saepenumero Deo refragari ac contumaciter resistere contenderent, ex qua materiae contumacia omne malum nasci praedicabant, a quo Deus maximopere abhorreat, fieri nullo modo potuit, ut Deum omnipotentem esse crederent, si quidem vox haec nativo proprioque sensu suo capiatur. Idque ex his etiam (b) *Senecae* de Deo quaestionibus manifestum est: *Quantum Deus possit; materiam ipse sibi formet, an data utatur; Deus, quidquid vult, efficiat, an in multis rebus illum tractanda destituant, & a magno artifice prave formentur multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, saepe inobsequens arti est.* Quamobrem non, ut opinor, erravero, si hos ipsos Dei assertores, qui materiam supremo Numini comitem & sociam adjungunt, perversam & adulterinam Dei notionem in animis habere dixero.

Eos vero vicissim falli arbitror, qui idcirco homines hos inter eos, qui Deum omnino esse negant, referri debere a nobis, ducunt. Nec enim, quid obstet, sentio, ne in plura illos partiamur genera, qui Deum esse credunt. Fateor, si quis proprie velit & accurate loqui, nullos Dei professores vocari debere, praeter eos, qui unum esse Deum, eum prorsus omnipotentem, censent, ex quo solo reliqua omnia manaverint, universaque materia suam ducat unice originem. Idem tamen infirmitatis, quae mortalium contaminavit ingenia, hanc esse judico rationem

de Deo distribuere soleant, explicat. Lege, si placet, ipsa *Ciceronis* verba, ut rectius judicare queas, quid sibi *Balbus* voluerit: *Secunda* (pars disputationis de Deo) *est, quae docet, omnes res subjectas esse naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur, ab animantibus principiis eam esse generatam.*

(z) *Apud Ciceronem*] *De natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 17. *p.* 2977. *T.* IX. *Opp.*

(a) *Ab Anaxagora*] Hic enim, id quod, praeter alios, *Diogenes Laërtius Lib.* II. *Segm.* 9. *p.* 85. memoriae prodidit, *animantes primum ex humore & calore terraque natas esse*, docebat, &, quod *Plato* graviter in eo reprehendit; tametsi mentem adderet materiae, pleraque tamen, quae contingerent ei, ad caussas naturales, *aethereas & aqueas*, referebat, in *Phaedone p.* 393. *Opp.*

(b) *Senecae*] *Praef. Lib.* I. *Quaest. natural. T.* II. *Opp. p.* 485.

nem habendam, ut illis etiam aliquis in divinitatis aſſertoribus locus concedatur, qui, tametſi negent, materiam a ſupremo Numine conditam eſſe, unum tamen ſapientiſſimumque rerum principium exſiſtere putant, quod ex infinito tempore fuerit, totamque hanc orbis molem & fabricatum ſit, & perpetuo adminiſtret. Neque aequo ferre poſſum animo, ſupremae ſtatim impietatis aliquem hac una de
214 cauſſa poſtulari, quod materiam ſempiternam eſſe, nec a Deo factam, ſibi perſuadet: cujus ego criminis eos tantum eſſe reos arbitror, qui ex ſola materia vitae ſenſusque experte res omnes derivant, mentemque aeternam & ex nulla cauſſa natam materiae praeſidere, negant. Haec mea ſententia communi omnium ſenſui mihi videtur eſſe conſentanea. Certe *Epicurus* & *Democritus* numquam Atheis fuiſſent aggregati, ſi hoc unum tantummodo praecepiſſent, corpuſcula individua, quae atomos nominant, ſine ulla cauſſa ab aeterno exſtitiſſe. Idem enim *Anaxagoras* & *Archelaus* docuerunt; quibus tamen ſceleris hujus notam non inuſtam eſſe accepimus. Hoc vero illis nocuit, quod *perfectiſſimam mentem*, quam hi materiae comitem dabant, omnino ſuſtulerunt, mundumque cenſuerunt eſſe conditum (c) μηδενὸς διατάττοντος ἢ διαταξαμένου, τοῦ πᾶσαν ἔχοντος μακαριότητα μετ' ἀφθαρσίας, *nulla natura, cum conſilii & rationis, tum beatitudinis & incorruptibilitatis participe, diſponente omnia & gubernante.*

§. VIII. Dei nulla verior & accuratior definitio, nulla etiam brevior excogitari poteſt, quam haec: *Deus eſt natura ex omni parte perfecta.* Ab ejusmodi enim ſi diſceſſeris natura, nulla comprehendi animo poteſt alia, quae non poſſit non exſiſtere neceſſario. Iſta vero notio cuncta, quae in Deum cadere poſſunt, complectitur. Igitur, qui naturam nominat perfectiſſimam, is eam non modo ſine ulla cauſſa per ſe ac neceſſario exſiſtere, ſummaque praeditam eſſe intelligentia & ſapientia, confirmat, verum etiam facultatem res omnes generandi & procreandi, infinitamque potentiam & virtutem in ea ineſſe profitetur. Deus non ζῶον ἄριστον, *animans, quo nihil in omni natura praeſtantius*; quam illi deſcriptionem adhibent, qui Deum cum materia conjungunt: neque κράτιστον πάντων, *rerum omnium potentiſſimum*; quam (d) *Zenoni Eleati* placuiſſe definitionem accepimus: ſed etiam παγκρατὴς eſt ſimul παντοκράτωρ & παντεξούσιος, *infinite potens, omniumque rerum cauſſa efficiens.* Quare neque materia neque res ulla alia per ſe ſine Deo poteſt exſiſtere; quippe qui unicus ille fons eſt, ex quo cuncta manant atque profecta ſunt.

Sed haec Dei virtus omnia, quae vult, efficiendi mirifice inviſa eſt impietatis profeſſoribus, qui ſe prorſus negant intelligere, qualis haec ſit efficientia infinita, propertereaque ad inanes eam ſonos & mera vocabula referunt. Hac ego de cauſſa breviter naturam ejus declarabo, binisque propoſitionibus totam ejus ſic, niſi fallor, indolem exponam, ut, cur amplius de obſcuritate conqueratur, nemo

(c) Μηδενὸς διατάττοντος] Haec nullius Graeci auctoris, ſed ipſius *Cudworthi*, verba ſunt. Ceterum eos, qui materiam aeternam eſſe fatentur, non propterea ſtatim inter divinae naturae adverſarios referendos eſſe, ſi ceteroquin non male de Deo ſentiant, & ipſa ratio docet, & poſt *Cudworthum* copioſe & erudite demonſtravit *Samuel Clarckius* in *demonſtratione exſiſtentiae Dei* P. I. Cap. 4. p. 44. *verſionis Gallicae.*

(d) *Zenoni Eleati*] Teſtis eſt *Ariſtoteles Libro de Xenocrate, Zenone, & Gorgia* Cap. 3. p. 840. T. II. Opp.

(e) *Homerus*] Primus locus exſtat *Odyſſ. Libro* IV. vſ. 226. 227. alter *Odyſſ. Lib.* Ξ. vſ. 432. 433.

(f) Li-

mo hujus gregis habeat. Primo igitur *infinitam potentiam* nihil esse aliud affirmo, quam perfectam potentiam, seu, ut *Simplicio* vocatur, ὅλην δύναμιν, *potestatem absolutam & integram*, a qua omnis omnino imbecillitas & inopia virium remota est. Deinde hanc ipsam perfectam potentiam, quae ab infinita non nisi nomine differt, facultatem esse dico faciendi atque procreandi omnia, quae animo possunt fingi & concipi, nec inter se ita pugnant, ut alterum tollatur ab altero. Nam, quod suo loco copiosius demonstrabitur, potentia nulla alia re terminatur, quam ingenii nostri viribus & foecunditate, aut *mensura potentiae vis concipiendi* est.

Non erit, opinor, alienum hujus loci, si eos ipsos, qui Deum inter gentes verae Dei cognitionis nescias professi sunt, omnipotens communiter praedicasse supremum Numen, observavero. Constat id ex innumeris eorum, quorum producemus aliqua, pronuntiatis.

(*e*) *Homerus Odyss.* Δ.

—— —— Θεὸς ἄλλο τ' ἐπ' ἄλλῳ
Ζεὺς ἀγαθόν τε κακόν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα.

—— —— *Deus aliud post aliud*
Jupiter bonumque malumque dat: potest enim omnia. 215

Idem postea *Odyss.* Ξ. ait:

—— —— Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐάσει,
Ὅττι κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα.

—— —— *Deus autem hoc dabit, illud omittet,*
Quodcunque ei libitum fuerit: potest enim omnia.

Idem jam ante *Homerum* cecinit (*f*) *Linus:*

Ῥάδια πάντα Θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.

Et post *Homerum* (*g*) *Callimachus:*

Δαίμονι ῥέξαι πᾶν δυνατόν.

Deus omnia potest efficere.

In

(*f*) *Linus*] *Jamblichus* in *Vita Pythagorae* Cap. 28. p. 117. 118. hos binos versus recitat, tamquam initium carminis heroici, quod *Lino* tribuant Pythagoraei:

Ἔλπεσθαι χρὴ πάντ', ἐπεὶ οὐκ ἔστ' οὐδὲν ἄελπτον·
Ῥάδια πάντα Θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.

Omnia sunt speranda, nec insperabile quidquam est:
Cuncta Deus peragit facile, & nil impedit ipsum.

Sed addit *Jamblichus*, videri sibi, non esse *Lini* hos versus, sed a Pythagoraeis profectos.

(*g*) *Callimachus*] *Plutarchus de placitis philos.* *Lib.*

In Latinis vatibus *Virgilius Aeneid. Libro primo* haec habet:

Sed PATER OMNIPOTENS *speluncis abdidit atris.*

Et *Libro* II. *Aeneid.* ita canit:

At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, & coelo palmas cum voce tetendit:
Jupiter OMNIPOTENS, *precibus si flecteris ullis.*

Nec aliter *Ovidius Metamorph. Libro primo:*

Tum pater OMNIPOTENS *misso perfregit Olympum*
Fulmine, & excussit subjectum Pelion Ossae.

Plures cur auctores laudem, nil caussae est. Unum commemorabo tantum *Agathonem*, verum poëtam Graecum, quem (*h*) *Aristoteles* ideo commendat, quod scriptum reliquerit, nihil non a Deo perfici posse, si hoc unum excipias, quod facta nequeat infecta reddere ac irrita, id est, ea efficere, quae directo pugnant inter se.

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ Θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

Hoc namque dumtaxat negatum etiam Deo est,
Quae facta sunt, infecta posse reddere.

216 Accedit his, quod illi ipsi inter profanas gentes, quibus Deus ipse & omnis cum Deo exosa fuit religio, infinitam potentiam inter eas retulerunt perfectiones, quae a Dei segregari notione nequeunt. Id vero ex *Lucretio* manifestum est, qui *Epicurum*, quum religionem aggressurus esset, infinitae potentiae notionem extrahere sibi funditus ex animis hominum proposuisse, perhibet.

(*i*) *Omne immensum peragravit mente animoque,*
Unde refert nobis victor, quid possit oriri,

Quid

Lib. I. *Cap.* 7. *p.* 880. *T.* II. *Opp.* Ἀγνοήσθω γὰρ (φησὶν) ὁ ποιητικὸς λῆρος σὺν Καλλιμάχῳ τῷ λέγοντι·

— — — Εἰ Θεὸν οἶσθα,
Ἴσθ', ὅτι καὶ ῥέξαι δαίμονι πᾶν δυνατόν·

Nugae enim poëtarum valeant una cum Callimacho, cujus hoc est:

Esse Deum si credis, & hoc te scire necesse est,
Nil non hunc etiam posse Deum facere.

Graecos versus ita scripsi, ut ab illustri viro, *Rich. Bentlejo*, digesti sunt in *Fragmentis Callimachi N.* 137. *p.* 372.

(*h*) *Aristoteles*] *Libro* VI. *ad Nicomachum Cap.* 2. *p.* 98. *T.* III. *Opp.* Alia veterum de divina potentia testimonia *Tobias Pfannerus* collegit in *Systemate Theologiae gentilis Cap.* 2. §. 27. *p.* 99. quibus, si res id posceret, multa liceret addere. Mihi vero dubium videtur, an, quos hic auctores *Cudworthus* laudat, eamdem infinitae potentiae notionem, quam ipse paullo ante pro-

Quid nequeat: FINITA POTESTAS *denique quoique*
Quanam ſit ratione, atque alte Terminus haerens.
Quare RELLIGIO *pedibus ſubjecta viciſſim*
Obteritur, nos exaequat victoria coelo.

Quorum quidem verborum hanc eſſe vim & ſententiam, proclive intellectu eſt: *Epicurus*, quoniam omnem potentiam finitam eſſe docuit, totam reapſe religionem evertit & ſuſtulit. Illud enim, ad quod omnis refertur religio, de medio removit, Numen nimirum omnipotens, infinitaeque virtutis particeps. Atque hanc ipſam ſaepius cantilenam repetit *Lucretius:* Nullam eſſe potentiam infinitam, nec idcirco Deum exſiſtere talem, qualem profitentur illi, qui rectam rationem audiunt. Extremo vero *Libro ſexto* carminis ſui graviſſimae amicos religionis ſtultitiae arguit, quod infinitae potentiae naturam (ſive Deum) exſiſtere affirmarent. En ipſa hominis verba:

Rurſus in antiquas referuntur RELLIGIONES,
Et Dominos acres adſciſcunt, OMNIA POSSE
Quos miſeri credunt, ignari, quid queat eſſe,
Quid nequeat, FINITA POTESTAS *denique quoique*
Quanam ſit ratione, atque alte Terminus haerens,
Quo magis errantes tota regione feruntur.

Hic poëta, quae ſaeculi illius ſcabies erat, parum accurate ac diligenter loquitur, pluribusque Diis potentiam infinitam videtur attribuere. Sed ex ipſa virtutis hujus natura patet, eam in plures, praeter unum ſupremumque Deum, cadere nullo modo poſſe. Quamobrem & in illis poëtarum ceterorum, quae ſupra excerpſimus, effatis ſemper uni tantum Deo poteſtas haec adſcribitur. Quamquam hi omnes tamen ſingulos minorum gentium Deos certas quasdam infinitae virtutis hujus particulas, pro ſua quemque ratione, munere, & indole, traditas accepiſſe, ſimul exſtimabant.

§. IX. Ita vero nondum cuncta ſunt a nobis expedita, quae de recta perfectaque Dei notione cognitu ſunt neceſſaria. Etenim plura, praeter ſapientiam & potentiam iſta habeat natura, neceſſe eſt, quam Dei nomine appellamus. Deum univerſi naturam eſſe credunt ſumma omnium veneratione exquiſitiſſimoque ſtudio &

propoſuerat, in animo habuerint. *Homerus* primum Jovi ſuo talem non potuit potentiam tribuere, qualem nos Deo tribuimus. Saepius enim principem Deorum fatorum decretis impediri, ne hoc vel illud facere queat, ſignificat: atque multa imbecillitatis divinae apud poëtam hunc teſtimonia exſtant. Idem de *Virgilio* dixerim: cujus qui poëma legit, is non ignorabit, Jovem ipſius, quem *omnipotentem* vocat, multis ſaepe circumveniri moleſtiis, iratamque Junonem conſiliis ejus non levia objicere impedimenta. Quot machinis, quot curis, quot adminiſtris, quot meditationibus Jovi illi Virgiliano & Homerico opus eſt, ut, quae cupit fieri, conſequatur? Ego quidem in eam prope venio ſententiam, ex veterum in primis poëtarum ordine paucos adduci poſſe, quibus idem de divina viſum fuerit potentia, quod nobis, vocabulumque *omnipotens*, nihil apud pleroſque denotare, quam *multipotens*, aut naturam indicare multo plura valentem efficere, quam homines.

(*i*) *Omne immenſum*] *Lucretius Lib.* I. *vſ.* 75. *ſ. p.* 30. Alter, qui ſequitur, locus, exſtat *Lib.* VI. *vſ.* 61, *p.* 436.

 (*k*) *Pre-*

& amore dignissimam. Finge vero Deum, summa quidem scientia & absoluta nec ullis circumscripta limitibus potentia praeditum, at omni tamen justitia & benignitate, quae voluntatem ejus moderetur & dirigat, vacuum, nec habebis aliquid in animo, quod venerabile ac augustum appellare possis. Notum est, quod in proverbiis versari solet: *Sine bonitate nulla majestas.* Neque etiam desiderabilis & amore dignus is tibi Deus videbitur, quem cur metuas & verearis, satis in eo multas, cur diligas, & fiducia plenus complectaris, nullas prorsus caussas animadvertis. (*k*) *Plutarchus* in *Vita Aristidis*: Τὸ θεῖον τελσὶ δοκεῖ διαφέρειν, ἀφθαρσίᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ ἀρετῇ· ὧν σεμνότατον ἡ ἀρετὴ καὶ θειότατόν ἐστιν· ἀφθάρτῳ μὲν γὰρ εἶναι καὶ τῷ κενῷ καὶ τοῖς στοιχείοις συμβέβηκε· δύναμιν δὲ σεισμοὶ καὶ κεραυνοὶ καὶ πνευμάτων ὁρμαὶ καὶ ῥευμάτων ἐπιφοραὶ μεγάλην ἔχουσι· δίκης δὲ καὶ θέμιδος οὐδὲν ὅτι μὴ τῷ φρονεῖν καὶ λογίζεσθαι τὸ θεῖον μεταλαγχάνει. διὸ καὶ τριῶν ὄντων, ἃ πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ θεῖον, ζήλου, καὶ φόβου,
217 καὶ τιμῆς· ζηλοῦν μὲν αὐτοὺς καὶ μακαρίζειν ἐοίκασι κατὰ τὸ ἄφθαρτον καὶ ἀΐδιον, ἐκπλήττεσθαι δὲ καὶ δεδιέναι κατὰ τὸ κύριον καὶ δυνατὸν, ἀγαπᾶν δὲ καὶ τιμᾶν καὶ σέβεσθαι κατὰ τὴν δικαιοσύνην. *Et quidem Deus tribus praecellere videtur, immortalitate, potentia, & virtute: inter quas summae majestatis est & divinitatis virtus. Nam vacuum quoque & elementa aeterna sunt: vim vero terrae motus, fulgura, ventorum procellae, aquarum impressiones ingentem obtinent. At juris rectique ne Deus quidem, nisi sapiendo & ratiocinando, venit in consortium. Quare, quum tria quoque sint, quibus affectum erga Deum vulgus est, quod eum beatum putet, timeat, & honoret; beatum ducere videtur, quia immortalis est, nec interit, exhorrescere & metuere ob vim & potentiam, diligere & honorare & venerari justitiae caussa.* Certe, Deum qui nobis narrant infinitis viribus instructum, cunctisque simul legibus solutum, illi naturam nobis deteriorem minusque amabilem, quam malus erat Manichaeorum Deus, loco Numinis obtrudunt. Etenim malus iste Deus finite tantum malus esse potest: illi vero, quo minus infinite malus sit, nil obstat. Quidquid id est, hoc ego dubio propemodum carere arbitror, totam Manichaeorum doctrinam, si conjunctim spectetur, multo plus habere speciei atque dignitatis, quam eorum sententiam, qui rerum omnium gubernationi Deum praeficiunt omnis legis atque bonitatis expertem, at infinitae potentiae participem. Quod enim Manichaei comminiscuntur malum principium, id aliud semper adjunctum habet principium, quoniam natura bonum ac benignum est, actionibus & consiliis mali principii semper intercedit & resistit. Taceo, minus id honorificum videri Deo, si justitiae & bonitatis habeatur inops, quam si aliqua laborare dicatur infirmitate.

Adde his, quod sola scientia & potentia nullam naturam perfecte beatam reddere

(*k*) *Plutarchus*] In *Aristide* p. 322. *T.* I. *Opp.*

(*l*) *Aristoteles*] *Magnor. Moralium s. Eudemior. Libro* VII. *Cap.* 14. *p.* 384. *T.* III. *Opp.*

(*m*) *Plato*] *Libro* VI. *de Republica p.* 477. *Opp.* Omisit pauca quaedam & mutavit in verbis *Platonis Cudworthus*, sed de sensu & summa orationis nihil detraxit. Versionem *Ficini* ad perspicuitatem, quantum per *Platonem* ipsum licuit, accommodavi. Quam vero hic vir doctissimus inter *Platonis* & *Aristotelis* de bonitate Dei sententias sibi deprehendisse visus est convenientiam, eam mihi non licuit intelligere. Quaeritur, an bonitas in divinis perfectionibus supremum locum teneat. Illud quidem *Plato* affirmavit; non item, si quid judico, *Aristoteles*. Deus *Aristotelis*, quidquid agit, id necessitate agit naturae. Movet coelum & reliqua certa ratione omnia: sed nec a motu isto cessare, nec res aliter, atque sunt, componere aut digerere potest. Quaecumque idcirco cum naturis communicat inferioribus, ea non potest non communicare. Talis natura quidnam, obsecro, verae & proprie sic dictae bonitatis habet? Hunccine bonum, clementem, benignum appella-

dere possunt. Omnibus nimirum mortalibus natura μαντευμά τι, ut *Plato* & *Aristoteles* loquuntur, ingenitum est, aut divinatio quaedam ac nescio quae praesensio impressa est, esse aliquid melius & excellentius in rerum natura, praeter potentiam & cognitionem. Scientia & cognitio, id quod omnes sentiunt, praestabilior est potentia; cujus quippe coecos impetus praecipitesque conatus una temperat & moderatur ratio. Atqui ipse praecipit (*l*) *Aristoteles*, esse λόγου τι κρεῖττον, quod sit ἀρχὴ λόγου, *melius aliquid ratione & cognitione, unde ratio nimirum omnis orta & nata sit.* Nam, inquit philosophus, λόγου ἀρχὴ οὐ λόγος, ἀλλά τι κρεῖττον, *rationis principium non est ratio, verum praestantius aliquid.* Quo etiam loco significat, id ipsum, quod omni majus & superius ratione est, praeter Deum, nullum esse posse alium. Τί οὖν ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης εἴποι, πλὴν ὁ Θεός. *Quid autem scientia praestantius est, nisi Deus?* Alio loco diserte scriptum reliquit *Aristoteles*, divinam naturam virtutis & justitiae compotem esse, & in hac praecipue felicitatem ejus esse positam, non vero in externis rebus aut potestatis, qua valet, exercitatione & usu (*) Ὅτι μὲν οὖν ἑκάστῳ τῆς εὐδαιμονίας ἐπιβάλλει τοσοῦτον, ὅσον περ ἀρετῆς, καὶ φρονήσεως, καὶ τοῦ πράττειν κατὰ ταύτας, ἔστω συνωμολογημένον ἡμῖν, μάρτυρι τῷ Θεῷ χρωμένοις· ὃς εὐδαίμων μέν ἐστι καὶ μακάριος, δι' οὐθὲν δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ δι' αὐτὸν αὐτὸς, καὶ τῷ ποιός τις εἶναι τὴν φύσιν. *Tantum igitur ad unumquemque felicitatis pervenire, quantum cuique virtutis & prudentiae & actionum his consentanearum contingit, conveniat necesse est inter nos, qui hac in re Deo ipso teste utimur. Is enim, quamvis fortunatus & beatus sit, non tamen propter externa quaedam bona beatus est, sed ipse propter se, & quia ex ipsa natura sua talis est*, id est, quoniam ipsa natura sua virtute & bonitate imbutus est. Hanc autem ex *Platone* doctrinam *Aristoteles* hausisse videtur. Namque (*m*) 218
Plato Libris de Republica, quum de virtute disserit, ad quaestionem de summo bono, commoda occasione oblata, divertit, idque bonum neque voluptatem esse, quemadmodum vulgus sibi persuadeat, neque solam scientiam & intelligentiam, quod alii censeant humanitate politiores ac ingenio, disputat. Οἶσθα, ὅτι τοῖς μὲν πολλοῖς ἡδονὴ δοκεῖ εἶναι τὸ ἀγαθὸν, τοῖς δὲ κομψοτέροις φρόνησις· καὶ ὅτι γε οἱ τοῦτο ἡγούμενοι οὐκ ἔχουσι δεῖξαι, ἥτις φρόνησις, ἀλλ' ἀναγκάζονται τελευτῶντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φάναι, μάλα γελοίως· ὀνειδίζοντες γὰρ, ὅτι οὐκ ἴσμεν τὸ ἀγαθὸν, λέγουσι πάλιν ὡς εἰδόσι. *Nosti, multitudini voluptatem bonum videri, elegantioribus vero sapientiam. At qui hanc fovent posteriorem opinionem, illi, si rogentur, qualis ista sit sapientia, non habent, quod respondeant, sed coguntur postremo dicere, sapientiam boni sese intelligere. Valde vero ridicule. Nos enim quum idcirco reprehendant, quod ignoremus bonum, sic tamen nobiscum loquuntur & agunt, ac si nossemus bonum illud.* Quibus aliisque expositis, haec addit: Καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων,

(*) De republica Lib. VII. C. I. (p. 569. T. III. Opp.)

laveris, qui ex omni aeternitate facit, quaecumque facit, nec facere ullo modo potest aliter? aut istum liberalem nomines, qui tantum dat, quantum dare cogitur necessario? Bini, quos producit vir doctus, *Aristotelis* loci huic non obstant opinioni. Primo *Aristoteles* Deum esse meliorem ratione & fontem rationis sciscit. Id illi omnes libenter concedent, qui Deo nihil, nisi potentiam & sapientiam, relinquunt. Altero Deum affirmat non bonorum externorum possessione beatum esse, sed sua natura & virtute insita. Ne hinc quidem elicias, Deum summe bonum esse. Qui omnem a Deo bonitatem & justitiam removet, hanc tamen suam non invitus faciet sententiam. Equidem eos minime probo, qui, quod olim juniores existimasse Platonicos novimus, id sibi datum esse credunt, ut discordiam omnem inter *Platonem* tollant & *Aristotelem*, qui certe universo genere & tota ratione dissident.

ὄντων γνώσεώς τε καὶ ἀληθείας, ἄλλο καὶ κάλλιον ἔτι τούτων ἡγούμενος αὐτὸ, ὀρθῶς ἡγήσεται· Ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν, ὥσπερ φῶς τε καὶ ὄψιν ἡλιοειδῆ μὲν νομίζειν ὀρθὸν. ἥλιον δ᾽ ἡγεῖσθαι οὐκ ὀρθῶς· οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ἀμφότερα ὀρθὸν, ἀγαθὸν δ᾽ ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὀρθὸν, ἀλλ᾽ ἔτι μειζόνως τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἕξιν τιμητέον. *Tametſi vero adeo pulcra & bona haec duo ſint, cognitio & veritas; is tamen errabit, qui bonum ipſum & differre ab his, & pulcrius etiam eſſe exiſtimabit. Quemadmodum enim qui lumen & videndi facultatem ſpeciem ſolis habere affirmat, non fallitur, errat autem, qui ipſum eſſe ſolem dicit: ita cognitionem & veritatem formam quidem & ſpeciem boni habere, dici poteſt, minime vero, ipſum eſſe bonum. Auguſtior enim eſt ipſius boni majeſtas & dignitas.* Fallor, aut hic nihil prope dixit *Plato*, praeter id, de quo ipſe animi noſtri ſenſus apud nos teſtatur. Quodſi enim mentis noſtrae ſcrutemur receſſus, eſſe aliquod in ea vitae genus, ſive propenſionem quamdam ad honeſtatem & virtutem, deprehendimus, ex qua multo nobis major ac nobilior naſcitur voluptas, atque omnis illa, quam ſenſus pariunt, laetitia, aut omnis, cujuscumque generis ſit, ſcientia & meditatio praebere nobis poteſt.

Qualecumque vero demum ſupremum illud bonum ſit, quod omni ſcientiae & cognitioni anteponi debet, hoc extra controverſiam poſitum arbitratur (*n*) *Plato*, in Deo primum illud & praecipue reſidere. Quocirca Deum etiam τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ nominat, *veram ideam ſeu eſſentiam boni.* Qua quidem in re Pythagoraeorum veſtigia premit: ex quorum nominatim familia (*o*) *Timaeus Locrus*, quum duo univerſitatis hujus principia conſtituiſſet, *mentem* & *neceſſitatem*, haec de ſuperiori verba ſubjicit: Τούτων τὸ μὲν τᾶς τ᾽ ἀγαθῶ φύσιος εἶμεν Θεόν τε ὀνυμαίνεσθαι ἀρχάν τε τῶν ἀρίστων *Harum rerum, id eſt, naturae bonorum eſſe quoddam rerum optimarum principium, idque Deum vocari.* Nec aliter philoſophi cenſent Hebraeorum ſive (*p*) Cabbaliſtae: quos *Sephiram* quamdam in divinitate collocare conſtat, quae & *Binah* &
219 *Chochmah*, *intelligentia* non minus, quam *ſapientia*, praeſtantior ſit & nobilior: quam idcirco *Chether* ſive *coronam* appellant. Et ſunt, qui doctrinam hanc vetuſtiſſimis jam temporibus inter Judaeos viguiſſe, neque *Parmenidi* fuiſſe ignotam, ſuſpicantur, qui Deum pariter στεφάνην ſive *coronam* appellavit. Quare *Vellejus*, apud (*q*) *Ciceronem*, dum in eo eſt, ut varias philoſophorum de Deo ſententias enumeret, & hanc ſibi non eſſe praetereundam putavit. *Parmenides*, inquit, *commentitium* quid-

(*n*) *Plato*] Vellem, locum ſignificaſſet: nec enim haec ipſa de Deo verba apud *Platonem* exſtant. Similia vero paſſim legas. Vide *Lib.* II. *de Republica p.* 431. *Philebum p.* 77. *&c.*

(*o*) *Timaeus Locrus*] *Libro de anima mundi Cap.* 1. *p.* 543. inter *Scriptores mythologicos* a *Thoma Gale* editos. Plura & alia veterum de Dei bonitate teſtimonia congeſſit *Tobias Pfannerus Syſtemate Theol. gentilis Cap.* 2. §. 23. *p.* 85.

(*p*) *Cabbaliſtae*] Tot vero exſtant tamque variae doctiſſimorum virorum interpretationes arboris Cabbaliſticae, ut difficile ſit, an haec *Cudworthi* primae Sephirae expoſitio firmamenti habeat aliquid. Lege vener. *Wolfii Biblioth. Hebraeae Vol.* II. *Lib.* VII. *Cap.* 2. §. 7. *ſ. p.* 1221. *ſ.* & *Jo. Franc. Buddei Introd. in Hiſt. philoſ. Hebraeorum* §. 39. *p.* 335. *ſ.* Tota res mirifice impedita eſt, nec ego quemquam fore aliquando mihi perſuadeo, qui expoſitionem afferat *Sephirarum* nullis expoſitam dubitationibus. Interim, ſi hoc aſſumas, quod mihi quidem veri eſſe ſimillimum videtur, ſupremi Numinis perfectiones, earumque cognitionem in tabula veluti Cabbaliſtas adumbrare voluiſſe, in hanc facile ingredieris ſententiam, quam *Cudworthus* tuetur, primam *Sephiram*, quam *Cether* ſeu *coronam* nominant, amorem divinum ſignificare, tamquam reliquarum omnium divinarum virtutum fontem ac principium.

(*q*) *Ciceronem*] *De natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 2895. Qui *Parmenidem* autumant exemplo Cabbaliſtarum fuiſſe adductum, ut Deum στεφάνην ſeu *coronam* appellaret, illi neſcio an multos aſſentientes nacturi ſint. Vel ipſa *Ciceronis* verba, quae hic exhibentur, abunde hanc opinionem refellunt. Quare recte eam publice contemſit vener. *Wolfius* in *Notis ad Origenis philoſophumena Cap.* 11. *p.* 86. 87.

quiddam coronae similitudine efficit, Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit coelum, quem appellat Deum.

Nondum tamen, tametsi quis haec omnia teneat, quale tandem supremum illud bonum sit, quod scientiam nobilitate superat, intimamque Dei naturam in primis constituit, compertum atque exploratum habet. Et *Plato* quidem, id quod nemo prudens negaverit, nimis saepenumero subtiliter & obscure de eo praecipit. Quam propter caussam non tantum in *Aristotelis* incurrit reprehensionem, verum etiam communem fere omnium vituperationem sustinuit. Testes sunt *Amphis*, poëtae Graeci, quos (r) *Laërtius* recitat, versiculi:

Τὸ δ᾽ ἀγαθὸν ὅ, τι ποτ᾽ ἐστιν, οὗ σὺ τυγχάνειν
Μέλλεις διὰ ταύτην, ἧττον οἶδα τοῦτ᾽ ἐγώ,
Ἢ τὸ τοῦ Πλάτωνος ἀγαθόν.

Atqui bonum illud, quod nancisci cogitas
Te posse propter hanc, certe id minus scio,
Quam Platonis illud bonum.

Interim duo poni ab eo ad indolem boni illius declarandam, perspicuum est. Primo ad naturam boni, quae a Dei non discrepat natura, benignitatem pertinere, praecipit: quod quidem (s) ex his ejus verbis patet, quibus & condidisse Deum hunc orbem, & certa lege modoque condidisse significat: *Quum bonus esset, id vero, quod bonum est, omni careat invidia, propterea & orbem hunc fecit, & ita fecit, ut sui, quantum fieri posset, simillimus esset.* Deinde omnis illud virtutis & justitiae radicem esse, cujus quippe unica norma & exemplum divina sit natura, confitetur. Hinc virtus (t) *imitatio divinitatis* dicitur. Non ingenio sunt & arte inventae ac excogitatae honestas & justitia, nec potentioris arbitrio & voluntate imbecillioribus pro lege datae, verum perfectiones sunt naturae, quae ab ipso supremo Numine ad homines manarunt & derivatae sunt.

Longe sacrae Litterae etiam hic *Platoni* antecellunt. Namque hae, rejectis omnibus metaphysicis argutiis & inani subtilitate, perspicue *caritatem* & *amorem* nos

87. Quemadmodum vero de Deo senserit *Parmenides*, & quae vis sit hujus sententiae, de eo infra differetur ex instituto §. 21.

(r) *Laërtius*] *Lib.* III. *Segm.* 27. *p.* 181. Hi vero versus, si quid video, non tam id carpunt in *Platone*, quod de bono subtilius, quam fas erat, praeceperit, sed quod bonum istud ignotum esse dixerit. Servus enim, quem Comicus inducit, nescire se ait bonum illud, quod speret dominus, aeque ac *Plato* boni sui naturam nulli perspectam esse asseveraverit. Certe *Socrates* apud *Platonem* quaestionem de natura summi boni in primis explicatu esse difficilem, nec quemquam enarrandae ejus naturae parem esse fatetur, *de republica Lib.* VI. *p.* 478. 479. Adde *Dialogum*, quem inscripsit *Parmenides*, *p.* 57. ubi aperte: Ἄγνωστον ἡμῖν ἐστι καὶ αὐτὸ τὸ καλὸν, ὅ ἐστι, καὶ τὸ ἀγαθόν. *Ignotum nobis ipsum pulcrum & ipsum bonum est.*

(s) *Ex his ejus verbis*] Nullum dubium est, quin hic ea verba *Platonis* in *Timaeo* exprimat *p.* 527. quae subjicio: Ἀγαθὸς ἦν· ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος· τούτου δ᾽ ἐκτὸς ὤν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. *Bonus erat. Bonus autem nulla umquam aliqua de re invidia tangitur. Ergo, quum livor ab eo alienissimus esset, omnia sibi, quantum fieri poterat, simillima fieri voluit.*

(t) *Imitatio divinitatis*] Ita veteres Pythagoraeos, Platonicos, nec non Stoicos vulgo virtutem definiisse, notius est, quam ut probari debeat. Multa collegit de hoc argumento *Renatus Vallinus* in *Notis ad Boëthium de consolat. philos. p.* 23. *s.* Ipse *Plato*, de quo hic praecipue sermo est, in *Theaeteto p.* 128. inter alia: Ὁμοίωσις, inquit, θεῷ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *Dei similitudo in eo consistit, ut justi, sancti, & prudentes evadamus.*

 (v) *Auc-*

220 nos edocuerunt rerum omnium, quae mente tantum cernuntur, praestantissimum esse, atque non modo κρεῖττον illud λόγου καὶ ἐπιστήμης, quod quaerimus, *illud, quod ratione omni & scientia nobilius est*, sed etiam virtutis omnis fontem atque animam. 1. *Cor.* XIII. 1. *Si vel hominum & angelorum linguis loquerer, & amore tamen vacarem, nil essem, praeterquam* χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, *aes tinniens aut cymbalum garrulum*, quod nimirum inanem tantum sonum fundit, ipsum vitae omnis interioris expers. *Si vel vaticinandi facultate instructus essem, nec ullum me mysterium aut ulla scientia fugeret, si omnem fidem possiderem, sic ut montes loco possem suo dimovere, & amoris tamen inops forem, nihil prorsus essem*, id est, vera animi delectatione, tranquillitate, ac felicitate carerem. *Quodsi vel omnes fortunas meas pauperibus erogarem, corpusque meum comburendum flammis traderem, nec amore simul essem plenus, haec mihi omnia nihil prodessent*, id est, cuncta haec externa germanam mihi virtutem, justitiam, atque gratiam haud impertire valerent. Aeque nobis evidenter sacer Codex, qualis sit supremi Numinis natura, explicat; quippe quam nec potentia nec scientia proprie absolvi & contineri, tametsi nec his destituta sit perfectionibus, verum amore in primis, perhibet. Nitantur, quantum velint, certi homines ingenio, ut tenebricosos de Deo sensus ac nescio quae flagitia pariant; id sapientum tamen persuadebunt nemini, naturam illam, quae sibimet ipsa unice sufficit, atque propria prae reliquis omnibus felicitate gaudet, (ἱκανώτατον ἁπάντων καὶ αὐταρκέστατον,) commodorum quorundam extra se positorum praepostero studio duci, aut adventitiis bonis gaudere: multo etiam minus id ab homine rationis compote impetrabunt, ut naturam hanc consilia despicientiae & odii plena in res a se conditas fovere credat.

Sed multi tamen sunt mortalium, qui hoc dogmate turpiter abutuntur, atque simulacrum aliquod amoris & benevolentiae divinae sibi fingunt, quod singularem illum reverentiaeque conjunctum maximae timorem, quo nos Deum fas est prosequi, exstinguit, hominesque ad facinora quaevis & scelera incitat & abducit. Hujus generis levitatem ut comprimamus & stultitiam, Deum non abundare adjiciendum est mollitie quadam, aut absurdo & puerili ardere amore, sed justitiam indissolubili prorsus vinculo cum divina benignitate sociatam esse. Deus est, id quod (v) auctor *Libri de mundo* scite scriptum reliquit, νόμος ἰσοκλινής, *lex aequabilem juris rationem tenens*, & quae (x) vox *Platonis* est, μέτρον πάντων, *rerum omnium mensura.* Quod dictum imitatus *Aristoteles*, bonum etiam virum dixit esse, sensu tamen minus perfecto & integro, μέτρον, *rerum atque actionum mensuram aequabilem.*

Ipsi, qui ante natum *Christum* humano generi molesti fuerunt, Dei contemtores bonitatem inter naturales Dei, quem oppugnabant, perfectiones non dubitabant re-

(v) *Auctor Libri de mundo*] *Cap. 6. p.* 865. *T.* I. *Opp. Aristotelis.* Sed videtur praeceptum illud apud hunc auctorem non id significare, quod vir doctus vult, benignitatem divinam justitia temperari, sed hoc, Dei curam ad omnes omnino res aequali modo pertinere.

(x) *Vox Platonis*] *Plato de legibus Lib.* IV. p. 601. Ὁ δὴ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα. *Deus nobis sit omnium rerum in primis mensura.* Vis vero dicti hujus, id quod apertum, ista est: Decet nos in omni actione Deum nobis in exemplum, quod imitemur, proponere, non autem homines, quod diserte addit philosophus. Quum ex memoria haec dicta retulerit *Cudworthus*, non est, cur demiremur magnopere, a vero eorum sensu hic paullum aberratum esse. De *Aristotelis* dicto nihil dico, quod prorsus ab hoc instituto abhorret. Lege *de Republica Lib.* III. *C.* 4. *p.* 455. *T.* III. *Opp.* & alia.

(y) Ari-

referre. Quod ipsum argumento nobis est, qui tum Deum professi sunt, hanc ei omnes affectionem attribuisse. Exstant, & superius a nobis loco duodecimo & decimo tertio exposita sunt veterum Atheorum argumenta, a malis, quibus orbis hic affligitur, a mundi, quam inconcinnam & minus aptam esse contendebant, fabrica, & a perversa rerum humanarum administratione sumta, ex quibus id, quod diximus, manifestum est. Quae si valida forent argumenta, istum tamen, quem multi hodie comminiscuntur, Deum nullo modo tollerent, qui totus ex potentia & arbitrio compositus, nulliusque bonitatis & justitiae natura particeps est. Sed perspicuum est, non hanc, sed veram atque rectam, quam natura docet ipsa, Dei notionem has rationes hostium divinae naturae petere: cui quoque, si quidem tanta essent virtute atque firmitate praedita, quantam inesse volunt illis Athei, multum sine dubio detrimenti afferrent. Namque hoc si dubio vacet, Deum in se & natura sua bonum, benevolum, ac benignum esse, omnino consentaneum est, mundum ut hunc non modo recte atque ordine constructum esse, 221
verum etiam prudenter & scienter gubernari credamus. Sed haec alio loco copiosius: quo, tametsi partes mundi malo quodam laborent, rerum tamen universitatem nihil habere propterea vitii, mala vero, quae moralia dicuntur, ad Deum nullo modo posse referri, planum faciemus.

Tres igitur praecipuas, quibus Deus prae omnibus rebus eminet, perfectiones exposuimus: quarum quidem prima infinita est bonitas, cum foecunditae conjuncta; altera sapientia atque cognitio, nullis circumscripta limitibus; postrema denique interminata potestas & agendi & percipiendi omnia. Hanc triplicem supremi Numinis virtutem quum secum expenderent Platonici ac Pythagoraei, occasionem inde cepisse videntur tres illas ὑποστάσεις excogitandi, quas ἀρχικὰς appellare, ac pro totius universitatis principiis habere solent. Licet enim eas plerumque ut naturas separatas & distinctas spectare jubeant, quae certis singulae gradibus distent; divinae tamen naturae saepenumero notionem sic amplificant & dilatant, ut haec tria principia ad eam unam pertinere significent. (y) *Aristoteles*, nisi fallor, hanc Pythagoraeorum trinitatem his indicavit vocibus: (*) Καθάπερ γάρ φασι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ πᾶν καὶ τὰ πάντα τοῖς τρισὶ διώρισται. *Nam, ut Pythagoraei etiam docent, ipsum omne ac omnia tribus sunt definita.* Sed de hoc inferius argumento latius. Nunc id agendum est, ut, quae de Dei notione dicenda nobis sunt, ad exitum perducamus. Brevissimam supra definitionem supremi Numinis praemisimus, quod *naturam* esse diximus *ex omni parte perfectam.* Jam per ea, quae adhuc disputavimus, praecisam hanc & angustam Dei informationem sic nobis locupletare licebit & augere: *Deus est natura perfectissima, infinite bona, potens, atque sapiens, sine ulla caussa exsistens necessario, quae non modo totum orbem terrarum fa-*

(*) De coelo Lib. I. C. 1. (p. 610. T. I. Opp.)

(y) *Aristoteles*] Hoc ego vero minime crediderim. *Aristoteles* enim hoc Pythagoraeorum scitum de numero ternario de rebus intellexit physicis. Postquam nimirum dixerat, ad magnitudinem tria pertinere, lineam, superficiem, & corpus, ad hanc doctrinam hoc Pythagoraeorum praeceptum accommodat. Quare vero tribus omnia contineri dixerint discipuli *Pythagorae*, multi veterum declarant loci, quos *Jo. Meursius* collegit in *Denario Pythagarico Cap.* 5. p. 35. In rebus omnibus tria spectari posse, inculcatum volebant, *principium, medium, & finem.* In hoc nempe tota versabatur Pythagoraeorum sapientia naturalis, ut ad numeros naturae rationes accommodarent, praepostero, quod omnes intelligunt, consilio & ordine.

(z) Lu-

fabricata est, verum etiam rebus omnibus initium dedit & originem. Ampliorem hoc institutum nostrum non requirit Dei descriptionem.

Quodsi tamen non ea tantum intueri fas est, quae homini certamen cum Dei contemtoribus suscepturo cognitu necessaria sunt, verum etiam piarum sanctarumque mentium habere rationem convenit, quae hanc gloriosissimam nullique satis admirandam naturam exquisito studio ac amore venerantur, nihil fortassis alieni committemus, si pleniorem, uberiorem, atque liberiorem Dei definitionem earum caussa suppeditemus. Sic igitur Deum describimus: *Deus natura est omnibus numeris absolutissima & perfectissima, ex se ipsa sine ulla alia caussa nata, necessarioque exsistens, quae non modo infinita praedita est foecunditate, rerumque omnium semina complectitur & sinu suo continet, verum etiam admirabilem prorsus benignitatem amoremque incredibilem erga omnes fovet, seque ipsam sine ulla impertit & cum aliis communicat invidia, idque summa servata justitia atque aequitate, partiumque omni rejecto studio: quae sui ipsius indolem omnemque foecunditatis suae amplitudinem perfecte comprehendit & intelligit, nec aliquid idcirco eorum, quae fieri possunt, ignorat, sed rerum omnium naturas, cognationes, atque discrepantias perspicit, atque, totius mundi quaenam sit optima omnium fabrica & compositio, cognoscit: quae praeterea potestatem nullis finibus terminatam, adjuncta percipiendi ac agendi facultate, possidet: fons stirpsque rerum omnium, cuncta perficiens, quae fieri possunt, atque fas est fieri: quae quidem omnia sic fabricatur, ut naturae ejus, id est, naturali ejus bonitati atque sapientiae respondeant: ex quo fit, ut nihil vel meliori norma & exemplo vel modo praestantiori fieri queat ad totius universitatis salutem & commodum promovendum. Haec ipsa natura multifarias atque sibi contrarias, quibus hic orbis continetur, res tam scite & egregie temperat & ordinat, ut omnium nascatur suavissimus prorsusque admirabilis concentus. Haec denique res omnes sustinet ac conservat, optimaque ratione gubernat & moderatur, nulla tamen vi vel violentia adhibita,*
222 *quum omnes naturaliter imperio ejus subjectae sint, legibusque ejus sponte & libere obediant.* Ex hac descriptione neminem ego fore credo, quin statim intelligat, talem esse supremi Numinis naturam, ut nihil viro bono atque sapienti possit esse optabilius, si quidem in eam forte incideret cogitationem, nullum esse Numen ejusmodi.

§. X. Ceterum haec ipsa Dei, quam exposuimus, notio plures una ejus generis naturas exsistere non posse, atque μόνωσιν sive *unitatem* inter naturales divinitatis affectiones esse numerandam, sine controversia declarat. Prorsus enim repugnat rationi, plures esse caussas supremas aut naturas infinite potentes rerumque omnium principia. *Epicurus* quidem, quum in corrumpenda atque pervertenda vera Dei notione elaboraret, istam Dei anticipationem sive praenotionem, quae in mentibus omnium est hominum, sese ratus est exstinguere posse, si fictam atque commentitiam introduceret Deorum multitudinem, potestate atque dignitate inter se parium, nec unius supremi Dei arbitrio parentium, quorum nullus aliquid ad orbis hujus constructionem contulisset, aut res ullo modo humanas curaret. Sed hanc ipsam Dei notionem, quam nos paullo ante exhibuimus, in animo habuisse hominem, quum philosopharetur, neque alium tollere voluisse Deum, quam talem, qui nullum omnino habeat sibi parem & socium, naturaque unus sit, id vero vel ista ejus argumentatione, quam superius attulimus, testatissimum est. Audiamus, ut canat (z) *Lucretius:*

Quis

(z) *Lucretius*] *Lib.* II. *vs.* 1694. *p. m.* 451.

(a) *Sive*

Quis regere immensi summam, quis habere profundi
Indu manu validas potis est moderanter habenas?
Quis pariter coelos omnes convertere, & omnes
Ignibus aetheriis terras suffire feraces,
Omnibus inque locis esse omni tempore praesto?

Disputat his versibus philosophus, Deum res omnes curare, gubernare, disponere, & ordinare, omnibusque locis praesentem esse, id neminem posse credere, nisi qui omnem prius rationem abjecerit. Hoc quis, obsecro, dictum putet in Deorum turbam aliquam potestate aequalium, quorum quisque partem imperii hujus orbis teneat? Igitur talem unice Deum feriant haec, necesse est, qui solus totius terrarum orbis imperium administret, neque ullum gubernationis administrum habeat. Idem *Epicurus*, quando argumentum hoc, quod diximus, apud *Ciceronem* latius persequitur, Deumque, rerum omnium moderatorem, si quidem exsisteret, felicitatis ullius & quietis posse participem esse, negat, delirasset prorsus, nihilque dixisset, nisi scitum hoc in animo habuisset: Deus est unus. (*a*) *Sive ipse mundus Deus est, quid potest esse minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem coeli admirabili celeritate? Sive in ipso mundo Deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, hominum commoda vitasque tueatur, nae ille est implicatus molestis negotiis ac operosis.* Unum hic tantum Deum *Epicurus* nominat. Neque posset etiam tanta cum gubernatione & administratione hujus orbis molestia, tantaque conjuncta esse animi perturbatio, quantam memorat, si plures Dii aequales totam molem sustinerent, suisque singuli praesiderent muneribus. Contra verisimile est, fore, ut tot Numina levi admodum labore atque ludibunda fere suas quaeque partes & officia in regendo terrarum orbe obirent. Quae quum ita sint, nihil est omnino caussae, cur dubitemus, istam Dei informationem, quam posuimus, a qua *unitas* sejungi nullo modo potest, antiquioribus, qui ante natum Servatorem fuerunt, impietatis professoribus ita cognitam fuisse, ut ad eam potissimum oppugnandam omnes ingenii vires animique aciem converterint. Verum metuo, ne haec loco parum opportuno atque citius, quam oportuerat, disputari videantur. Certe inferius commodior patebit haec explicandi & enodandi occasio: quare nunc quidem desino.

§. XI. Nihil est, unde praesentius periculum immineat isti, quam modo de- 223
claravimus, Dei notioni, quae adjunctam habet μόνωσιν sive *unitatem*; nihil, quod magis infirmare videatur hoc dogma nostrum, unum tantum Deum toti rerum universitati praesidere & jura scribere, quam communis haec opinio: Omnes olim populos, si ab angusta & pusilla Judaeorum gente discedas, maximos etiam & excellentissimis ingeniis philosophos, ubicumque terrarum fuerint, plures esse Deos censuisse, nec unum, sed multa Numina, religioso cultu affecisse. Bina haecce dogmata: *Deus est unus*, &: *Plures exsistunt Dii*, tota ratione totoque genere differunt. Quare non deesse videas, qui decernunt, eorum sententiam, qui Deum praecipiunt unum & supremum esse, a quo solo universitas haec regatur & gubernetur, minime naturae vocem esse, nec in illis poni notionibus debere, quae mentibus hominum informatae sunt & anticipatae, sed artificiosum esse dogma, quod aut

(*a*) *Sive ipse mundus*] *Cicero de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 2909. *T.* IX. *Opp.*

aut privata hominum industria & meditatio pepererit, aut Judaeorum, Christianorum, Turcorumque publicae leges & instituta credere (*b*) jusserint.

Terrorem, non diffiteor, & formidinem haec difficultas primo adspectu com-
224 movet. Quamobrem, quo omni ea virtute exuatur, in hoc nostra versari debet in primis diligentia, ut, quid illi sibi proprie voluerint, exploremus, quos plures olim Deos veneratos esse accepimus. Tanta quidem neminem vesania laborare posse, certum est, ut plures sibi ejus generis Deos comminiscatur, quales nos descripsimus, aut multas esse tueatur naturas infinitas, omnipotentes, supremaque perfectione nobiles. Ex quo efficitur, eos, quibus plures statuere Deos placuit, aliam vocabulo *Deus* potestatem subjecisse, aut vario vocem istam sensu adhibuisse. Memini, me supra significare, exstitisse quondam inter populos veri Dei nescios, qui Deorum vocabulo *naturas* tantum designaverint *intelligentes homine superiores*, multosque esse Deos ejus generis existimaverint qui & nascantur & intereant, non secus ac homines, eodemque fere modo, ac *idola Democriti*, ex materia paulatim exsistant, & in eam vicissim redeant. Verum hos Deorum fabricatores, qui res omnino omnes, ne ipsis quidem Diis exceptis, ex nocte, chao, & oceano sive fluida materia generatas esse, perhibebant, *Plato* atque *Aristoteles* dudum ad veros Dei hostes, quidquid etiam de Diis garrirent, abire jusserunt. Namque materiam vita

(*b*) *Jusserint*] Evidens esse arbitror, virum doctissimum nomine *notionis naturalis & mentibus hominum informatae* intellexisse id, quod alii *ideam insitam & innatam* nominant, nec sibi aliud velle, quam hoc, *unitatis* seu *singularitatis* Dei *notionem* in omnium hominum, qui nascuntur, mentibus consignatam esse, antequam vel ratione utantur, vel erudiantur & doctrina imbuantur. Tota ejus ratio &, quam hic instruit, universa disputatio id abunde docet. Ita etiam *Jo. Clericus* sententiam ejus cepit, qui *Jo. Lockii* auctoritate utitur, ut eam infringat, a quo demonstratum esse significat, nullas plane species esse insitas rerum, ne Dei quidem, *Bibl. choisie Tom.* III. *p.* 32. Verum is, qui *Cudworthi* librum in compendium redegit, vir doctissimus, *Thomas Wise*, noluit aliquid pugnae inter *Lockium* & auctorem suum esse. Itaque in *Introductione Compendio* illi praemissa *p.* 135. *naturalem ideam* asseverat *Cudworthio* nihil esse, quam *talem ideam, quae ex usu rationis natura nobis datae nascatur.* (*He not expresly saying, that the Idea of God is innata, non in any other sense natural, than as it rises up and appears upon the use of the natural faculty of reason.*) Totus vero fallor, aut hic plus dedit, quam necesse erat, studio suo erga virum doctissimum, quem perspicuum est cum Platonicis asseverasse; species & formas rerum multarum cum ipsis nasci hominibus. Ipsam controversiam de *ideis innatis* aut de *notitia Dei*, quam *insitam* vocant, nunc, quum alia sint agenda, omitto. Satius erit, alia quaedam commemorare, quae hanc caussam ingrediuntur. (I.) Animadverti velim, antiquos ecclesiae Christianae doctores fere omnes, qui cum gentibus dimicarunt a recta religione aversis, *unitatem* supremi Numinis, quod hic *Cudworthus* fecit, inter notiones, quas ipsa natura aut Deus in animis hominum consignaverint, retulisse. Exstat *Tertulliani Libellus de testimonio animae*, quo ipso naturae & mentis suae instinctu huc ferri quemlibet, demonstrandum sibi sumit, ut & Deum & unum esse Deum non modo sentiat, sed etiam communi sermone profiteatur. *Tertulliani* vestigia plerique alii, ex Latinis praesertim, *Minutius*, *Arnobius*, *Lactantius*, & plures sequuntur: Ne quid nunc de Graecis dicam. Luculenta in primis est *Arnobii* vox *Libro* I. *adv. gentes p.* 23. *Quisquamne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primae nativitatis intraverit? cui non sit ingenitum, non affixum, imo ipsis paene in genitalibus matris non impressum, non insitum, esse Regem ac Dominum, cunctorum, quaecumque sunt, moderatorem?* (II.) Ab hac vero sententia nimium quantum, qui recentiori memoria philosophati sunt, discesserunt. Ut enim *Lockium* & ejus assectatores taceam, qui nullam in animis nostris notionem natura esse insitam opinantur, fuerunt, qui longius etiam progrederentur, & ne ex ratione quidem firmiter cognosci posse contenderent, unam esse rerum omnium caussam. In his numerari prae ceteris debet *Papinus*, *Claud. Pajonii* nepos, Gallus, qui ad Pontificios postremo transiit, in *Essais de Theologie sur la providence & sur la grace* 1687. *editis p.* 92. *s.* quem tamen *Petr. Jurieu* in *Praef. Libri*, quem inscripsit: *Jugement sur les methodes d'expliquer la providence & la grace*, *Roterd.* 1688. 12. & *Petr. Baylius Continuation des Pensées sur* les

vita sensuque vacuam solam exsistere necessario, resque omnes reliquas insita virtute ex sese procreasse, docebant.

Quaerendum igitur est, an hi, quorum res nunc agitur, aliam notionem vocabulo *Dii* imposuerint, atque eo *naturas intelligentes homine excellentiores*, nec *immortales* tantum, verum etiam *per se exsistentes*, *nec ab alia caussa profectas*, fortassis intellexerint. Certe hi, quibus multos ejusmodi Deos esse visum fuit, tametsi ad eos proprie referri nequeant, qui talem esse Deum credunt, qualem nos antea descripsimus, meliores tamen etiam vulgo habiti sunt divinitatis hostibus, medioque veluti loco inter Dei professores & contemtores positi: quod vel ipsum illud *Polytheistarum* nomen, quod usus sermonis illis indidit, significat. Neque longe ratio hujus rei quaerenda est. Sic plerique omnes censent, eos demum impietatis erga Deum sine ulla injuria posse insimulari, qui materiam insipientem & vita vacuam unicum rerum omnium principium esse putant, naturasque idcirco omnes cognitione & vita praeditas & nasci & interire rursus, praedicant. Quod si ita est, illi, qui non unam quidem, at plures tamen esse volunt naturas intelligentes, per se exsistentes, nec a quoquam factas, non possunt non aequo ab amicis Dei & ab hostibus ejusdem intervallo disjuncti videri. Qua de caussa *Polytheos* potius, quam *Atheos*, eos appellare convenit.

Illi,

les Cometes T. II. §. 107. p. 513. represserunt. (III.) Argumentum illud contra insitam Dei notionem, in quo enarrando tantam ingenii & eruditionis copiam hic consumit vir doctissimus, non tam mihi videtur terribile ac formidolosum, ut ipsi visum est. Nam qui natura nobis species quasdam rerum insitas esse volunt, & in his Dei, & unius quidem Dei, notionem, illi non existimant, istas species & notiones tam esse planas & apertas, ut nemo unus eas pervertere & obruere possit. E contrario libenter, nisi fallor, concedent, esse eas in his clariores, in illis obscuriores: concedent notiones illas obductas veluti situ quodam & rubigine esse, attentionemque idcirco & diligentiam requiri, ut perpoliantur, explanentur, & naturae sordibus liberentur: concedent, qui pravitati suae naturali morem gerunt, nec ullam in animae facultatibus purgandis industriam adhibent, lucem illam animae insitam sua culpa opprimere & propemodum exstinguere. Quis nescit, totam Pythagoraeorum & Platonicorum familiam, qua nulla acrius pro insitis notionibus pugnavit, institutione tamen & exteriori quadam excitatione, ut latentes inflammarentur igniculi, opus censuisse? Agri hi dicent animum nostrum esse similem, in quo pauca quaedam bonae frugis semina magnam infelicis lolii vim admistam habent. Patere lolium istud secure crescere; quid, obsecro, bono fiet semini? Nonne copia lolii exiguum illud semen ita obducet, dejiciet, & deformabit, ut vix ejus vestigium appareat? Fac igitur, infinitam hominum multitudinem & olim & hodie plures credidisse & credere Deos, vixque de uno & singulari cogitasse Numine: Illud quidem inde efficies, istam turbam animi sui cultum prorsus neglexisse, imprudentemque passam esse, ut ager mentis dumeto par fieret, vepribus & spinis horridis obsito: Numquam vero hinc probabis, nulla bonorum fructuum semina, nullam unius Dei notionem his mentibus commissam & concreditam esse, & illis natura inesse. Quemadmodum, si agrum videas deformem & plane spinosum, habes quidem, cur patrisfamilias negligentiam & incuriam arguas; nil autem habes, quo doceas, sub istis fruticibus, rubis, & lappis nihil plane frugiferum & fertile reconditum latere: Ita, si hominem intelligas aut rudem, aut inepte & absurde de Deo & veritate sentientem, tuto quidem ejus accusabis ignaviam, & miseriam deplorabis, at parum secure & firmiter animam ejus nullam Dei aut veritatis notionem in orbem attulisse secum, constitues. Idem illis quoque dictum velim, qui exemplo gentium Dei cognitione vacuarum insitam supremi Numinis notitiam oppugnant, quod viros ingeniosissimos, *Baylium*, *Bentlejum*, *Lockium*, totque alios nostris temporibus fecisse novimus. Finge, tales esse gentes, quae Deum prorsus ignorent; id quod tamen nondum exploratum est: hi tamen populi id unum significabunt, si homo sibi relinquatur unice, nec animo natura aegrotanti mederi studeat, exiguam illam, quam mente conclusam gerit, cognitionis divinae scintillam facile alienis rebus ac commotionum animi tam violentia, quam perversitate, obrui ac prope deleri. Possem id, si res hoc ferret ac institutum, multo latius exponere, & exemplis ex media vita humana petitis demonstrare: Sed vel rerum mediocriter peritis haec, quae diximus, sufficient.

(c) Pol.

Illi, qui Deorum multitudinem, cui totus paene orbis ante natum servatorem supplicavit, propterea nobis obducunt, ut unius Dei notionem in hominum mentibus non esse natura impressam efficiant, nullo modo dubitant, id quod prorsus perspicuum est, quin prisci mortales vocem *Dii* sensu isto acceperint, atque plures Deos per se exsistentes, & ex nulla alia caussa natos, nullique ideo excellentiori naturae subditos, totque simul hujus universitatis principia primasque caussas religiosis honoribus prosequuti sint. Atque hoc si nobis probare, Deosque veteris orbis pro naturis ex se natis, nec cuiquam naturae superiori obnoxiis, fuisse habitos, demonstrare possent, non equidem negaverim, verendum fore, ne disputatio eorum hoc loco adversus notionem unitatis divinae instituta virtutem habeat nullo modo contemnendam, victoriamque sibi fere (*c*) polliceri queat.

225 §. XII. Verum haec sententia, plures esse Deos principes, nec genitos, sed omnibus solutos legibus, non modo sanae rationi penitus adversatur in se spectata, sed etiam naturae rationibus coelique conversionibus nulla ratione convenit. Principio opinionem hanc sanae repugnare rationi affirmo. Per se exsistere ac necessario exsistere proprietates sunt, quae in nullam cadere possunt naturam, quam perfectissimam. Quocirca stolidi sint oportet & a ratione aversi, qui multas contendunt parum perfectas, at intelligentes, naturas per se exsistere, non vero unam absolutissimam. Praeterea, si multas naturas imperfectas, at ratione valentes, ex infinito tempore per se exstitisse fingas, numquam excogitare poteris rationem, cur tot hujus generis naturae, non vero plures aut pauciores, exstiterint, neque etiam, cur vel una debuerit esse, ulla caussa meditandi occurret. Sin autem Deos hos per se exsistentes casu ab omni aeternitate, non autem necessario, exstitisse statuas, non habebis, quod illis opponas, qui ex hoc consequi dicent, fieri etiam fortuito posse, ut eaedem naturae exsistere aliquando desinant, nec idcirco perennes & a corruptionis injuriis liberas esse. His adde, si ulla ab aeterno possit per se exsistere imperfecta natura, qualiscumque demum ea sit, non intelligi, quid obstet, ne omnes reliquae res, nec modo materia, sed etiam hominum mentes & animalium, sic ab infinito tempore fuisse credantur. Quo po-

(*c*) *Polliceri queat*] Commodum & opportunum fore arbitror, si hic observem, illos tamen, qui ex antiquis Christianorum doctoribus cum Deorum cultoribus congressi sunt, sic adversariorum suorum plerumque intellexisse sententiam, ac si plures illi Deos inter se pares & aequales venerarentur. Docent id multa ex argumentis illis, quibus in *Apologiis* tam Graeci, quam Latini, Numinum multitudinem adoriuntur. Nec id est, cur mireris. Confuse enim & perturbate, qui de Diis inter veteres scripsere, praecipiunt. Insignem, ne hoc frustra dixisse videar, *Aeneae Gazaei* locum ex *Theophrasto p.* 46. adscribam: Καὶ νῦν προεῖδεν ὁ Θεὸς, ὅτι τὰς λογικὰς δυνάμεις θαυμάσαντες ἄνθρωποι, ἀνάρχους τε καὶ ἀγεννήτους νομίσαντες, καὶ πολλὰς ΑΡΧΑΣ καὶ μυρίους Θεοὺς ποιοῦντες, δημοκρατίαν ἄτακτον ἀντὶ τῆς τεταγμένης μοναρχίας εἰσοίσουσιν. *Praevidit Deus, quod homines, rationales potestates admirantes,* SINE PRINCIPIO & INGENITAS *eas existimantes, multa* PRINCIPIA *& mille Deos extundentes, populare inordinatumque imperium pro ordinata monarchia sibi essent imaginaturi.* Vides *Aeneam* populis tribuere id, quod *Cudworthus* ab illis propulsare conatur, coli ab illis multa Numina per se exsistentia & ullius initii expertia. Similia, ut alios taceam, *Zacharias* Mitylenaeus, non ignobilis Christianorum philosophus, praecipit *Dialogo de opificio mundi p.* 177. 178. Lege quoque, si placet, *Cyprianum de idolorum vanitate*, & *Athanasium Libro contra gentes.* At ipsis Deorum cultoribus tam absurda & stolida haec videbatur sententia, ut injuriam sibi inferri publice clamarent, eoque modo sententiam suam de pluribus Diis declararent, ut hic a doctissimo viro exponitur. Unum nempe dicebant sese Deum summum, plures ejus administros & inferiores Deos revereri. Ejus rei multos ex Christianis antiquis testes excitare possum: Sed, ne longum faciam, unius *Orosii* testimonio contentus ero, quod in primis evi-

posito, nullus erit amplius orbis hujus fabricator, tolletur hujus universitatis constructio, neque illi, qui vocantur Dii, jure aliquo hoc nomine appellari poterunt. His omnibus postremo liceret adjicere, fieri nullo modo posse, ut plures naturae sint intelligentes & ex nulla caussa natae, quoniam recta & incorrupta dictitet ratio, cunctas mentes sive naturas minus perfecte sapientes & cognoscentes, quidquid habent consilii & cognitionis, id ex una mente perfectissima & omnibus absoluta numeris haustum ac delibatum habere: Ex quo hoc quoque consequitur, ut naturam aliquam infinite potentem cunctisque aliis superiorem esse, credamus. Sed quum haec disputatio paullo sit sublimior & subtilior, quam ut ejus vis statim ab omnibus comprehendatur, tutius erit, opinor, & utilius, in aequiorem eam differre locum.

Sed, quod antea dixi, non modo rationi refragatur eorum opinio, qui plures fingunt esse Deos per se exsistentes, verum etiam nullo modo ad ea poterit accommodari, quae in rerum natura continuo videmus contingere. *Omnia*, quod (*d*) *Macrobius* scriptum reliquit, *connexa sunt* in mundo. Cuncta in eo placide ac quiete summaque constantia & aequalitate feruntur: Nihil usquam seditiosi aut turbulenti apparet: Nullus confusioni vel perturbationi locus est: Ne umbram quidem belli alicujus vel factionis conspicias. Tantane vero pax & concordia hanc universitatem contineret, si turba quaedam Deorum per se exsistentium & aequalium, nec ullius supremi Numinis jussis parentium, rerum administrationi praesi- 226
deret? Quod quum consideraret *Origenes*, sic aliud agendo in hanc invectus est Deorum plurium gubernationem: Πόσῳ οὖν βέλτιον τὸ ἐκ τῶν ὁρωμένων πειθόμενον τοῖς κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ ἑνὸς ὄντος ἕνα, καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλου ἑαυτῷ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένου ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν γεγονέναι, ὡς οὐδ' ὑπὸ πολλῶν ψυχῶν συνέχεσθαι ὅλον τὸν οὐρανὸν κινουσῶν. *Quanto praestabilius est, ea credere, quae perfecta mundi hujus harmonia credere nos jubet, unumque mundi hujus, qui unus est, fabricatorem venerari? Fieri enim omnino nequit, ut tale opus, cujus partes tam apte inter se cohaerent & concinunt, ortum suum multis architectis debeat: quemadmodum incredibile est, ut coeli motus a multis animis* (*e*) *dirigantur.* Jam quis tam levis atque excors est, ut, quidquid olim virorum sapientum & ingenio praestantium vixit, id talem probasse & fovisse doc-

(*) Contra Celsum Lib. I. p. 18. (ed. Cantabr.)

evidens est, ex *Historiarum Libro* VI. *Cap.* 1. *p.* 417. *Unde etiam*, inquit, *nunc pagani*, *quos jam declarata veritas de contumacia magis*, *quam de ignorantia*, *convincit*, *quum a nobis discutiuntur*, *non se* PLURES DEOS SEQUI, SED SUB UNO DEO MAGNO PLURES MINISTROS VENERARI, *fatentur*. Lege & MINUTIUM FELICEM in *Octavio*, & *Augustinum de civit. Dei* passim. Intelligis igitur, non novam, sed antiquam, esse de vera eorum, qui plura esse Numina opinantur, sententia controversiam.

(*d*) *Macrobius*] Spectavit, ut arbitror, vir doctus haec verba *Macrobii Lib.* I. *in Somnium Scipionis Cap.* 14. *p.* 75. *Invenietur pressius intuenti a summo Deo usque ad ultimam rerum faecem una mutuis se vinculis religans & nusquam interrupta connexio.*

(*e*) *Dirigantur*] Pervulgata est haec argumentatio contra Deorum multitudinem, qua hic utitur *Cudworthus*, a pacato mundi totius statu & harmonia ducta, apud illos, qui primis rerum Christianarum temporibus cum Deorum amicis scriptis libris decertarunt. Inspice *Minutium Felicem* in *Octavio C.* 18. *p.* 164. ubi inter alia eleganter: *Nisi forte inquirendum putas, utrum unius imperio, an arbitrio plurimorum, coeleste regnum gubernetur: Quod ipsum non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus exempla utique de coelo. Quando unquam regni societas aut cum fide coepit, aut sine cruore discessit?* Adde *Cyprianum de idolorum vanitate p.* 227. *Opp. ed. Baluzii*, *Lactantium de ira Dei Cap.* 11. *p.* 930. *Athanasium Libro contra gentes p.* 42. 43. *T.* I. *Opp.* qui copiose in primis hanc rationem & diserte persequitur, & alios, quorum nomina omitto. Vel ex hac vero argumen-

doctrinam, sibi facile persuadeat, quam & incorrupta detestatur ratio, & quotidianus naturae status falsitatis coarguit?

§. XIII. Haec in universum disputata sunt. Nunc pressius agendum, atque eos vehementer falli, declarandum est, quibus placet omnes, qui multis olim Diis supplicarunt, totidem naturas per se & necessario exsistentes, nec ex ulla alia caussa natas, coluisse. Qui sic sentiunt, eos hoc manifesto refellit, quod ab *Homeri* saltim & *Hesiodi* aetate Graeci *Theogoniam* quamdam sive generationem Deorum, quam certo contigisse tempore dicebant, professi sunt. Quamquam hoc dogma non sic accipiendum est, ac si omnes omnino Deos crediderint procreatos esse. Nec enim Deum vere potest profiteri aliquis, nisi idem aliquod esse Numen putet, ex nulla alia caussa profectum. *Herodotus*, in hanc incidens *Theogoniam*, sic loquitur: (†) Ὅθεν γὰρ ἐγένετο ἕκαστος τῶν Θεῶν, εἴτε ἀεὶ ἦσαν πάντες, ὁκοῖοί τέ τινες τὰ εἴδεα, οὐκ ἠπιστέατο μέχρι οὗ πρώην τε καὶ χθὲς, οὐκ εἰπεῖν λόγῳ. Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἡλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω μὲν πρεσβυτέρους γενέσθαι, καὶ οὐ πλέοσι. Οὗτοι δέ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίαν Ἕλλησι, καὶ τοῖς Θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες. *Unde autem unusquisque Deorum exstiterit, an vero cuncti semper fuerint, aut qua specie, ignorarunt usque prius & heri, ut vere dicam. Nam Hesiodus atque Homerus, quos quadringentis & non amplius annis ante me opinor exstitisse, illi fuere, qui Graecis Theogoniam fecerunt, Diisque cognomina dederunt*, id est, Theologiam Graecorum ordinarunt & composuerunt. Si Graeci, antequam *Homerus* & *Hesiodus* canerent, vel ignari plane, vel etiam dubii & incerti

(†) Euterpe p. 53. (s. Lib. II. C. 53. p. 109. ed. Gronovii.)

tatione liquet, veteres ecclesiae doctores ita populorum, qui plures colebant Deos, sententiam cepisse, ut existimarent, multa ab illis induci Numina per se exsistentia, nec ullius superioris Dei imperio subjecta: Quam hic sententiam vir doctus rejicit. Omnis enim, nisi hoc constitutum animo habeas, vis argumenti hujus perit, quod in eos nihil valet, qui gradus Numinum &, ut usitato utar vocabulo, *subordinationem Deorum* quamdam effingunt animo.

(*f*) *Credere*] In unum hunc conferre locum constitui, quae mihi ad haec observatu non indigna videntur esse. (I.) *Jo. Clericus*, vir doctissimus, in *Notis ad Hesiodi Theogoniam p.* 3. & *p.* 37. 38. *Herodotum* falli censet, quod ab *Homero* & *Hesiodo* dicit ea esse primum profecta, quae de Deorum generatione & ortu Graeci nugabantur. Dubitaverat jam ante eum de rei ab *Herodoto* traditae veritate *Everard. Feithius* in *Antiqq. Homericis Lib.* I. *c.* I. *p.* 4. Certe uterque poëta, quae de Diis perhibet, non ut res novas & a se primum inventas narrat: Ex quo verisimile fit, utrumque res inter Graecos jam notas novo tantum habitu exornasse. (II.) Equidem de carminum illorum, quas *Theogonias* Graeci vocant, originibus illum demum recte judicaturum esse, opinor, qui vel unum *Hesiodum* attente legit. Totum *Hesiodi* carmen, quod *Theogoniam* inscripsit, ex antiquiorum philosophorum de ortu rerum naturae sententiis, ex Graecorum de antiquis heroibus aut Diis fabulis, & ex figuris fictionibusque poëticis, nulla vel ordinis vel decori ratione habita, compositum est. Semina & initia veteris philosophiae in hoc sparsa latere poëmate, res ipsa docet. At his philosophiae praeceptis poëta accommodare studuit ea, quae de Diis aetate sua inter Graecos ferebantur. Quare illis, qui *Theogonias* scripsere, hoc mihi videtur in primis propositum fuisse, ut Graecorum de antiquis heroibus aut Diis suis fabulas cum physicis temporum illorum scitis componerent, neque haec illis adversari docerent, aut ut religionem vulgi cum philosophiae, quam unice putabant esse veram, dogmatibus sociarent. Inde, cur & philosophi quidam ingenio excellentes, ut *Parmenides*, *Orpheus*, & alii, *Theogonias* exaraverint, liquet. Hoc nimirum agebant in illis carminibus, ut praecepta sua de rerum natura multitudinis de Diis opinionibus & religionibus conciliarent quodammodo. Quumque haec philosophiae praecepta non eadem essent apud omnes, propterea factum est, ut variae etiam prodirent *Theogoniae*, nec omnes idem de Deorum natalibus & rationibus sentirent, qui ejusmodi poëmata componebant. Erant sine ullo dubio, ut inter omnes fere populos, ita inter Graecos etiam, vetusta quaedam carmina de antiquorum heroum suorum, quos in Diis numerabant, rebus gestis & fatis, quae po-

certi fuerunt, an certo tempore Dii, quos verebantur, geniti essent, an vero ex omni aeternitate per se exstitissent, id ex eo consequitur haud dubie, haud persuasum fuisse omnibus Deos nulli originem suam debere, sed necessario exsistere. Non ego antiquissimis illis temporibus dissensisse Graecos inter sese fortassis de Diis negem: Forte alii aeternos esse eos statuerunt, alii contra tempore quodam procreatos esse putarunt. Id vero planum esse nego, fieri non potuisse, quin illi, quibus aeterni visi sunt, simul eos per se exsistere, nec a quoquam factos esse, ducerent. *Aristoteles*, ut id faciam, me inducit: Qui tametsi mundum esse sempiternum arbitratus est, Diisque propterea, quos putabat, sive coelestibus corporibus eamdem tribuere gloriam debuit, haud tamen eos per se exsistere docuit, aut 227
pro rerum omnium principiis haberi voluit, sed uni omnia supremo Deo & principi subjecit. Atque, si quid ego judicando valeo, ista, quam *Herodotus* commemorat, quaestio: Diine generati sint, an vero omnes ex infinito tempore exstiterint, ab illa *Platonis* controversia reapse non discrepat: Εἰ γέγονεν ὁ κόσμος, ἢ ἀγενής ἐστι; *Factusne mundus est, an vero non factus*? Habuitne aliquod hic orbis initium, an vero, ut nunc est, ab omni aeternitate fuit? Quam nos quidem rem deinceps copiosius explicabimus. Nunc id tantum pro explorato sumimus, ab *Homeri* & *Hesiodi* temporibus, quibus Deorum generatio ex tenebris emersit, Graecisque omnibus recepta est, gentem hanc nullo modo potuisse Diis omnibus perennitatem tribuere, multo minus eos ex se natos & sine ulla caussa, (*f*) credere.

Ita quidem extra controversiam posuimus, vehementer eos errare, qui univer- 228
sas

penumero recitabant. At versabantur quoque inter eosdem scita quaedam & decreta, ex Phoenicia haud dubie illuc delata, de rerum natura & ejus initiis. Utrisque usi sunt illi, qui primum *Theogonias* scripsere, ac, quae majorum carmina de *Jove*, *Saturno*, & aliis Diis tradebant, philosophicis sententiis, alius alio aptius & ornatius, temperarunt. Placuit institutum illis, qui recentius inter Graecos novas philosophandi vias ingressi sunt. Qui quo invidiam populi evitarent, suaque tamen nihilo minus decreta propagarent, & auctoritate quadam communirent, nihil fore melius rati sunt, quam si eodem modo, quo *Hesiodus* olim, historiam Deorum suis dogmatibus accommodarent. Quae quum ita sint, qui *Hesiodum* & *Homerum* interpretari cupit, eum ante omnia dispicere oportet, quidnam ex eorum carminibus ad veterum physicam, quidnam deinde ad antiquam Graecorum historiam, quidnam denique ad ingenii lascivientis, quo poëtae valuere, commenta & somnia referendum sit. Idem de illis dictum velim, quae ex reliquis veterum *Theogoniis* ad nos pervenerunt. (III.) Negat vir doctissimus, eum, qui aeternum aliquid esse docet, eo statim ut idem per se exstitisse fateatur; idque *Aristotelis* firmat exemplo, qui aeterna docuerit esse Numina sua seu sidera, at illis tamen summum Deum praefecerit. Si voluisset, recentiores addere potuisset Platonicos, qui Deos & mundum aeternos esse pugnant, at eosdem per se exsistere negant, aut, ut loqui solent, aeternos esse tempore, non vero natura, volunt. Nec ignotum est, quid de omnium rerum aeterna ex Deo emanatione cum doctores quidam Scholastici, tum recentiores aliqui philosophi docuerunt. Haec mihi universa ratio propter vocabulorum ambiguitatem semper visa est impedita esse. De aeternitate naturae nunc sileo: quam qui statuunt, illi vocabula *aeternum* & *aeternitas* alio sensu adhibent, ac vulgo sumuntur. De formula *per se exsistere* tantum dicam. Haec bina significare potest: aut hoc: *Rerum omnium caussam primam esse aut supremum caput, aut sine caussa exsistere*; aut illud: *Non posse non exsistere.* Si priorem amplectaris potestatem, recte sese habet *Cudworthi* sententia, neque is, qui Deos aeternos esse ducit, ideo fateri debet, eos per se exsistere. Finge tibi animo aeternam quamdam rerum & emanationum seriem & ordinem, qualem sibi *Aristoteles* & juniores Platonici finxerunt; si hoc sensu formulam, quam dixi, sumas, praeter rem unam, unde fluunt reliqua, negare te oportebit, ceteras per se exstitisse. Caussam enim habent, sub quam sunt subjectae, & ex qua pendent. At si *per se exsistere* idem valeat, quod *non posse non esse*, *necessitateque naturae aut necessario exsistere*, deserenda tibi erit *Cudworthi* sententia, affirmandumque, quae ab aeterno sunt, ea quoque per se exsistere. Nullum enim est aeternae hujus catenae membrum, quod non possit non esse: Omnes Platonicorum Dii, omnes *Aristotelis* intelligentiae ipsa exsistunt necessitate naturae, &, quem

sas olim gentes Deos omnes pro tot naturis neque factis habuisse existimant. Obstat enim huic opinioni Deorum, quam crediderunt, generatio seu *Theogonia*. Sed id nondum expeditum est, anne multos ex Deorum numero, non autem unum, ex infinito tempore sine ulla exstitisse caussa putaverint. Itaque hoc dictis adjiciamus, res ipsa flagitat, nihil omnino esse, ex quo efficere liceat, populos verae religionis expertes tam fuisse umquam stolidos, ut multitudinem quamdam Deorum ab aeterno sine ullo exordio per se exsistentium profiterentur. Namque primo, quod ad *Hesiodi* Deos attinet, praeter quos Graeci nullos coluerunt alios, id omni caret dubio, aut unum tantummodo eorum aeternum esse, nec ex aliqua caussa procreatum, aut vero nullum plane. Omnes, quos *Hesiodus* praedicat, Dii aut ex *Chao* exstiterunt sive fluida materia, ipseque *amor*, quod *Aristophanem* supra tradere ostendimus, ex eodem fonte prodiit; aut vero censuit *Hesiodus*, amorem distinctam esse aliquam a chao naturam, principium nimirum illud universitatis, in quo vis inest agendi, & ex quo omnis *Theogonia* & *Cosmogonia*, mundi Deorumque generatio, una cum ipso chao unice manavit. Utrum verius sit, in hoc quidem negotio perinde est. Si Deos omnes *Hesiodus* existimavit ex chao sive oceano procreatos esse, certum est, quantuscumque sit etiam, quem lustrat, Deorum exercitus, hominem ad illos, quos supra tetigimus, pertinere, qui, tametsi de ortu Deorum multa fabularentur, Athei tamen erant, Deumque talem, qualem fas est credere, prorsus sustulisse. Deum enim qui negat esse per se exsistentem, nec ex aliquo natum, eum inter Numinis professores nullo modo numerare decet. Sin autem hoc alterum verius sit, *Hesiodus*que *amorem* diversam esse a *chao* naturam duxerit, illam nimirum, quae in hac rerum universitate efficientia unice praedita est, ex eoque omnes reliquos esse Deos natos crediderit, talis certe Dei fuit assertor, quales erant olim populi superstitione polluti, id est, multitudinem quidem Deorum introduxit, at unum tamen illis Deum sempiternum ac sine ulla caussa exsistentem praeposuit, a quo ceteri omnes Dii ortum & initium accepissent. *Aristoteles* quidem, id quod ex locis ejus apparet, quos antea protulimus, dubius videtur fuisse aliquando, quemadmodum de *Hesiodo* sentiret, neque satis secum constituisse, utrum ad professores divinitatis, an ad contemtores ejus vatem referret. Namque *Libro de coelo* hominem in eorum familia collocat, qui res omnes, si ipsam excipias informem & rudem materiam, nasci non minus, quam corrumpi, judicant, quin ut caput istius factionis spectare jubet eum. Hanc vero sectam Deum omnino ex orbe tollere, apertum est. *Libris* autem *Metaphysicorum*, re melius expensa, quosdam eorum, qui amorem principem esse putant Deorum, nullam

quem tenent ordinem, necessario servant. (IV.) Nescio, quonam argumento constet, illam Graecorum veterum quaestionem: utrum Dii fuerint aeterni, an geniti, quam *Herodotus* commemorat, & *Platonis* controversiam: mundus an sit genitus, an vero non, eamdem vim & notionem habere. Conjectura haec est, nullo freta fundamento.

(g) *Plutarchum*] Nullus est apud *Plutarchum* de *Hesiodo* locus, quem referre huc queas, si hunc excipias, qui *de placitis philos. Lib.* I. *C.* 6. *p.* 880. legitur: Ἡσίοδος βουλόμενος τοῖς γεννητοῖς θεοῖς πατέρα συστῆσαι, εἰσήγαγε τοιούτους αὐτὸς γεννήτορας,

Κοῖόν τε κρεῖόν θ', Ὑπερίονά τ', Ἰαπετόν τε·

Διὰ τοῦτο καὶ μυθικὸν κέκληται. *Hesiodus, quum genitis Diis patrem vellet statuere, hos Deorum genitores protulit,*

Coeumque induperantem, Hyperionaque, Japetumque.

Itaque hic locus fabulosus dicitur. Ex hoc vero aegerrime conficias, *Plutarchum* affirmasse, *Deum non genitum Hesiodum* cecinisse. Ex memoria scripsit

lam Deo ipsi injuriam inferre, sed amorem pro primo hujus universitatis principio caussaque rerum efficiente ducere, suspicatur: atque in his non modo *Parmenidem*, verum etiam *Hesiodum* fuisse, nil dubitat. Quae posterior sententia quum multo plus priori probabilitatis habeat, idcirco (*g*) *Plutarchum* etiam sibi conciliavit, qui alicubi *Hesiodum* unum Θεὸν ἀγέννητον, *unum Deum a nemine factum*, cecinisse perhibet. Neque aliter veteri *Hesiodi* Scholiastae visum fuit, cui *amor*, quem laudat vates, ὁ οὐράνιος est ἔρως, ὃς καὶ Θεός· Ὁ γὰρ, addit, ἐξ Ἀφροδίτης νεώτερός ἐστιν. *Amor Hesiodi amor est coelestis, qui Deus quoque est. Ille enim, qui ex Venere natus est, amor* 229
junior est. Ab hoc quodammodo *Joannes* discedit *Diaconus*, qui: Ἔρωτα, inquit, δὲ ἐνταῦθα νοητέον, οὐ τὸν τῆς Ἀφροδίτης παῖδα, πῶς γὰρ τῆς μητρὸς οὔπω γεγονυίας ἔτος ὑπάρχει; ἀλλ' ἄλλον τινὰ πρεσβυγενῆ ἔρωτα· οἶμαι δὲ τὴν ἐγκατεσπαρμένην φυσικῶς κινητικὴν αἰτίαν ἑκάστῳ τῶν ὄντων. *Amoris nomine hic nos non intelligere oportet Veneris filium, cujus nondum nata est mater, sed alium amorem antiquiorem, quem ego caussam efficientem aut principium opinor motus esse rebus omnibus insitum.* Quamquam & hic, tametsi *Hesiodi* amorem supremum esse Deum neget, esse tamen concedit eum principium aliquod universitatis, efficiendi virtute instructum, quod ex ipso Deo, non vero ex materia, profectum sit. Sed huic inferius sententiae firmiora comparabimus praesidia.

Si quid est, quod magnam prae se ferat speciem multitudinis cujusdam Deorum ex se ipsis exsistentium, triginta id sunt Dii sive *aeones*, quos *Valentinus* olim excogitavit. Neque defuerunt, qui sic hominis hujus portenta interpretarentur, viri doctissimi. Sed hos omnes *aeones*, uno tantum excepto, genitos ac procreatos fuisse, manifestum est. Festivus enim eorum conditor & parens unum illis Deum auctorem dedit ex nemine natum, quem *Bythum* appellare consuevit. Ita nos edocet (*h*) *Epiphanius:* Τριάκοντα γὰρ καὶ οὗτος Θεοὺς καὶ αἰῶνας καὶ οὐρανοὺς βούλεται παρεισάγειν, ὧν ὁ πρῶτός ἐστι Βυθός. *Etenim Deos ille triginta & aeonas coelestesque totidem orbes constituit, quorum princeps est Bythus.* *Bythus* vero immensam designavit voraginem, quae omnium absorbeat cogitationes. Quare etiam ὁ ἀνώτατος καὶ ἀκατονόμαστος πατὴρ, *summus nec ulli pronuntiandus pater*, ipsi audit.

Equidem fateor, exstitisse olim, qui duos naturae Deos, quales diximus, seu naturas animales & intelligentes, omnisque caussae & originis nescias, professi sunt, alteram bonorum caussam, alteram mali omnis & calamitatis fontem. Atque haec de duplici Deo sententia proxime omnium ad eam de Diis pluribus doctrinam accedit, quam populos verae religionis ignaros ante Christum natum fovisse, putant plurimi. Addendum tamen est, (*i*) *Plutarchum* de antiquioribus affirmare Persis, eos binis illis Diis, bono maloque, seu *Oromasdi* & *Arimanio*, & ter-

sit *Cudworthus*, quae effatum hoc paullo aliter ipsi exhibuit, atque sese habet. Ceterum *amor Hesiodi* mihi nihil videtur esse, quam vis quaedam genitrix in materia latens, cui more poëtarum habitum personae poëta circumdedit. Lege, quae supra *Cap.* 3. §. 17. de tota hac re jam sunt observata. Ibidem *ad* §. 18. de duplici Graecorum amore, quantum satis erat, diximus. Interpretum *Hesiodi* auctoritates exigui sunt ponderis, eo quod ex suae aetatis praeceptis & opinionibus, aut ex recentiorum Graecorum sententiis veterum poëtarum plerumque scita metiri solent.

(*h*) *Epiphanius*] *Haeresi* 31. *Cap.* 2. *p.* 164. *T.* I. *Opp.* Si qui fuere, qui *aeonas Valentini* totidem esse Deos censuerunt per se constantes, invitissimis id omnibus antiquis scriptoribus fecerunt. *Emanationes* ex Deo sunt, id quod perspicuum est, haec *Valentini* somnia.

(*i*) *Plutarchum*] *Libro de Iside & Osiride T.* II. *p.* 369. Διὸ καὶ Μίθρην ... addit, Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Quare & Mithram Persae mediatorem appellare solent.* De Persarum doctrina plura infra dicentur *ad* §. 12.

tertium addidisse Numen, inter utrumque illum interjectum, cui nomen *Mithras* imposuerint. Nec id praetereundum, antiquis ex Christianorum doctoribus aliquos (*k*) tres a *Marcione* Deos inductos esse, testari: ne quid de (*l*) *Tertulliano* dicam, qui, ceteris multo liberalior, novem illi Deos assignat. Nam qui *Tritheitae* vulgo appellantur, quum Christiani sint errore decepti, a quibus doctrina de Trinitate perverse est intellecta, hoc quidem loco non in censum veniunt. Quod ad illam vero attinet de binis Deis sententiam, quorum alter bonus & benignus sit, alter vero malus, evidens est, inde primum eam esse natam, quod bonitatem a natura divina nullo modo separari posse, malum autem, quod in orbe versatur, ab ista bonitate divina prorsus abhorrere, mortales intelligerent. Quamobrem, ne deesset, quod rerum caussas sciscitantibus responderent, ipsa sese necessitate pu-
230 tarunt huc impelli, ut diversam aliquam a benigno Numine naturam per se exsistentem, Deum nimirum malum, introducerent. Qui his ergo imbuti erant placitis, rebus omnibus, in quibus boni quaedam inest nota, unum praeficiebant tantum parentem & conditorem, eumque amoris & benevolentiae plenum. Neque umquam ad hanc descendissent amentiam, ut plures Deos sive principia sibi fingerent, nisi malum illis, quo infectum cernebant terrarum orbem, obstitisset: cujus quidem caussam desperabant reddi posse, nisi origines ejus ad peculiare quoddam referrentur (*m*) principium.

Inter professores portentosae hujus doctrinae, quae a duobus hunc orbem Diis administrari, bono atque malo, praecipit, principem fere locum *Manichaei* obtinent & *Marcionitae*. Qui, tametsi numero quodam & loco inter Christianos haberi cuperent, voti tamen sui numquam facti sunt compotes. (*n*) Sed diu ante, quam hi exsisterent, ex ipsis multorum Deorum cultoribus fuisse, quibus eadem placeret sententia, satis cognitum & exploratum est. *Plutarchus Chaeronensis*, qui tot rem moralem monumentis illustravit, haud dubie amplexus est eam: cujus ex *Libro de Iside & Osiride*, quibus dogma hoc, aliquantulum licet immutatum, enarrat, (*o*) haec verba sunt: Μεμιγμένη γὰρ ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις καὶ σύστασις ἐξ ἐναντίων, οὐ μὲν ἰσοσθενῶν δυνάμεων, ἀλλὰ τῆς βελτίονος τὸ κράτος ἐστίν· ἀπολέσθαι δὲ τὴν φαύλην παντάπασιν ἀδύνατον, πολλὴν μὲν ἐμπεφυκυῖαν τῷ σώματι, πολλὴν δὲ τῇ ψυχῇ τοῦ παντός, ἀεὶ πρὸς τὴν βελτίονα δυσμαχοῦσαν. *Mixta est enim hujus mundi origo atque compages ex contrariis fa-*

(*k*) *Tres a Marcione*] Vid. *Eusebius Hist. Eccles. Lib.* V. *Cap.* 13. *p.* 177. & auctores illos, quos *Jo. Bapt. Cotelerius* laudat ad *Constit. Apostol. p.* 339. *T.* I. *PP. Apostol.* Magna pars veterum Gnosticorum tria principia, Deum bonum, Deum malum, & materiam, id quod facile probatu foret, si id locus ferret, discipulis suis commendavit: nec idcirco in solum *Marcionem* haec cadit infamia. Exstat in *Constitut. Apostolicis Lib.* VI. *Cap.* 8. *p.* 339. *T.* I. *PP. Apostol.* insignis de tribus his principiis locus, quem adscribam, quoniam ad hanc rem maxime pertinet: Οἱ δὲ (ex Gnosticis quidam) τρεῖς ἐναντίους Θεοὺς ἀνάρχους, ἀεὶ συνόντας ἑαυτοῖς, δοξάζουσι. *Quidam tres Deos contrarios, principio carentes, semper una exsistentes, celebrant.*

(*l*) *Tertulliano*] *Libro adv. Marcionem* I. *Cap.* 16. *p.* 237. 238. Sed ludit *Tertullianus*, & ex notionibus abstractis aliisque rebus nova Numina fabricatur, quo tanto deterior & turpior videatur *Marcionis* sententia. Jam tum scilicet pulcrum multis videbatur, adversariorum opiniones pervertere ac corrumpere, consectariisque onerare deformibus, ut plus illis conflaretur invidiae.

(*m*) *Principium*] Caussas, quibus homines inducti fuerunt, ut pravum sibi quemdam Deum effingerent, apte & ordine is exposuit, qui *Recognitiones Clementis* composuit, *Lib.* II. *C.* 53. *p.* 521. *T.* I. *PP. Apostolicor.* ubi *Simon Magus* loquens inducitur.

(*n*) *Sed diu ante*] Ex instituto hoc argumentum persequutus est vir doctissimus multisque nominibus de litteris egregie meritus, *Jo. Christoph. Wolfius*, in *Manichaeismo ante Manichaeos Hamb.* 1707.

facultatibus, sed quarum vires non sunt aequales. Melius enim praevalet quidem. Deterius autem & pejus ut funditus deleatur, fieri nullo modo potest, quum & in corpore valide inhaereat, & in anima universi, & meliori semper repugnet.

Recentiori quidem memoria magna virorum eruditissimorum pars, *Plutarchum* hic exposuisse tantum, quid aliis videretur philosophis, censuit. Nonnulli, accepisse eum ab aliis hoc dogma, non vero stabilivisse, vel aliis commendasse, judicarunt. Verum, quidquid hi pro *Plutarcho* verborum fecerint, equidem, sic censeo: qui *Plutarchum* negant huic sententiae vehementer fuisse deditum, illos segniter scripta ejus legisse, quorum quippe variis in locis exquisitum erga hoc portentum declarat studium. In (*p*) *Quaestionibus* verbi caussa *Platonicis* sic, quid sentiat de hoc scito, eloquitur: Ἦ τὸ πολλάκις ὑφ' ἡμῶν λεγόμενον ἀληθές ἐστιν; ἡ μὲν γὰρ ἄνους ψυχὴ καὶ τὸ ἄμορφον σῶμα συνυπῆρχον ἀλλήλοις ἀεὶ, καὶ τὸ οὐδέτερον αὐτῶν γένεσιν ἔσχεν οὐδὲ ἀρχήν. *An verum est id, quod saepe diximus? Scilicet mentis expers anima & corpus informe semper simul fuerunt, neutrumque eorum ortum habuit aut principium.* Similiter (*g*) *in Psychogonia Timaeana* multus in eo est & diligens, ut colorem aliquem ac praesidium huic dogmati conciliet: quod quidem & aliis in locis facit, nulli parcens operae, ut rationi nihil eo esse convenientius, demonstret. (*r*) Exponam breviter argumenta ejus, quibus hanc caussam 231
tuetur. Igitur primo fieri non posse disputat, ut exsistat aliquid sine caussa: ex quo mali etiam oportere necessario caussam esse, neque deficientem tantum, verum efficientem, concludit. Eos enim, qui naturam mali nihil esse aliud dictitent, quam ἐπεισόδιον hujus orbis, sive appendicem casu & fortuito natam, omneque vitium, quo naturam rerum videmus contaminatam, paullatim ex aliis rebus enatum esse, non vero ex peculiari quadam caussa manasse, irrisionem potius audientium promereri ait, quam seriam confutationem. His explicatis, Deum, quum natura bonus & benignus sit, malum nullo modo efficere potuisse, disputat. Quo loco summis *Platonem* exornat laudibus, quod unus omnium mali excitati culpam quam longissime a Deo removerit ac segregaverit. Tum, quemadmodum Deus ab omni suspicione creati vitii exemtus sit, sic ὕλην ἄποιον, *materiam formis omnibus & qualitatibus vacuam*, nulla plane ratione pro mali caussa haberi posse, asseverat, tametsi Stoici ad eam, ut vitiorum fontem & originem reperirent,

1707. 8. quo plerasque sectas, quae vel jure vel injuria opinionis hujus arguuntur, longo ordine, multis interjectis eruditis observationibus, enumerat.

(*o*) *Haec verba sunt*] *De Iside & Osiride p.* 371. Ex his vero verbis, *Plutarchum* hac opinione imbutum fuisse, parum tuto colligitur. Etenim non tam suam, quam *Platonis*, qua de ibi loquitur, & Aegyptiorum sententiam explicat. Mitto, quae hoc dicto exponitur, opinionem multum ab eorum differre dogmate, qui binis Deis aequalibus & aeternis naturam rerum regi existimant.

(*p*) *Quaestionibus Platonicis*] *p.* 1003. *T.* II. *Opp.* Sed nec hic locus probat, *Plutarchum* in illis esse numerandum, qui binis naturam rerum principiis subjecerunt. Ut enim omittam, *Plutarchum* de binis loqui naturis supremo Numini subditis, mente & materia, nihil hic decernit, sed quaerit tantum, an fortasse verior habenda sit reliquis opinio illa, id est, lectorum arbitrio rem omnem committit, nihil ipse constituens.

(*q*) *In Psychogonia*] Quae ex hoc *Plutarchi* libello in hoc negotio produci possunt testimonia, ea parum apud eos valebunt, quos non praeterit, *Plutarchum* isto non suas enarrare sententias, sed *Platonis* ex ejus *Timaeo* mentem de animae procreatione tantum explicare & declarare.

(*r*) *Exponam breviter*] Haec omnia argumenta *Plutarchus Libro de Iside & Osiride p.* 369. & *in Psychogonia p.* 1014. 1015. *T.* II. *Opp.* congessit, at nec eo, quo hic leguntur, ordine, nec continuata serie. Utroque loco, quid *Plato* & alii sentiant, exponit; non ita sibi etiam videri, commemorat.

rent, confugerint. Quamquam in reprehendendis Stoicis, in quorum saepius sen-
tentiam de malo invehitur, parum secum ipso *Plutarchus* concinit. Nonnunquam
enim nullam prorsus malo caussam ab illis assignari, affirmat, interdum vero omne
vitium ab ipso eos Deo derivare, concludit. (*s*) In *Psychogonia* fatetur, nisi pe-
culiarem quamdam statuamus esse naturam, unde omne malum fluxerit, fore, ut
Stoicorum nos in angustias conjiciant difficultates: Αἱ Στωϊκαὶ καταλαμβάνουσιν ἡμᾶς
ἀπορίαι, τὸ κακὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀναιτίως καὶ ἀγενήτως ἐπεισάγοντες, ἐπεὶ τῶν γε ὄντων οὔτε
τὸ ἀγαθὸν, οὔτε τὸ ἄποιον, εἰκός ἐστιν οὐσίαν κακοῦ καὶ γένεσιν παρασχεῖν. *Incidemus enim in
Stoicorum angustias, & malum sine caussa & procreatione deducemus ex non ente: si-
quidem vero simile non est, ut sive bonum illud ens, sive alterum expers qualitatis essen-
tiam & originem praebuerit malo.* At (*t*) in libro, quem in Stoicos exaravit, id
in sectae hujus praecipuis ponit vitiis, quod in Deum, cujus natura tamen ni-
hil pravitatis ferat & patiatur, mali omnis culpam conjiciat. Αὐτοὶ τὴν κακῶν ἀρχὴν
ἀγαθὸν ὄντα τὸν Θεὸν ποιοῦσιν· Οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὸ κακὸν ἐξ αὑτῆς παρέσχηκεν· ἄποιος γάρ ἐστι, καὶ
πάσας, ὅσας δέχεται, διαφορὰς ὑπὸ τοῦ κινοῦντος αὐτὴν καὶ σχηματίζοντος ἔσχηκεν· ὥστε ἀνάγκη
τὸ κακὸν, εἰ μὲν δι' οὐδὲν, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἰ δὲ διὰ τὴν κινοῦσαν ἀρχὴν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγονὸς
ὑπάρχειν. *Ipsi autem malorum principium Deum, qui bonus est, faciunt. Non enim ex
se malum suppeditavit materia: expers enim est qualitatum, &, quascunque recipit diffe-
rentias, eas ab illo habet, qui eam format & movet. Necesse itaque est, malum, si nul-
lam habet caussam, ex nihilo, si vero a principio movente exsistat, a Deo profectum esse.*
His, quae modo commemoravimus, expositis & disputatis, sic rationem conclu-
dit *Plutarchus:* Nisi singulare quoddam esse principium constituamus, sive certam
mentem ipsa sua natura maleficam & expertem rationis, quae per se ex infinito
tempore una cum Deo & materia exstiterit, omneque vitium, quo res hujus uni-
versitatis laborant, produxerit, nulla cujusquam fieri posse industria, ut natura &
origo mali declaretur. Igitur, quidquid boni & salutaris in corpore & anima
hujus universitatis, nec non in animis hominum atque daemonum deprehendatur,
ejus unum Deum caussam & auctorem habendum esse, praecipit. E contrario,
quidquid ubique mali sit, & a recti justique recedat norma, id ab altero proficisci
principio, quae ψυχὴ ipsi audit ἄνους καὶ κακοποιὸς, *mens ratione carens & malefica:* nam-
que hanc penitus semet ipsam in rerum naturam insinuare, & ubique ad bonum
232 sese principium adjungere: (*v*) καὶ μὴ πᾶν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν, *ita ut nec anima
universitatis, nec hominum & daemonum mentes totae Dei opus sint, sed bruta, inferior,
& inordinata pars earum malo tribui debeat principio.*

Sed *Plutarchum* nondum dimittere possum. Is praeterea hoc etiam firmiter com-
plexus erat animo, ne ipsam quidem supremi Numinis potentiam efficere posse,
ut

(*s*) *In Psychogonia*] *p.* 1015. *T.* II. *Opp.* Versionem *Xylandri*, quod vitiosa erat, rejeci, & eam, quam *Jac. Thomasius de exust. mundi Stoica p.* 164. dedit, hic descripsi.

(*t*) *In libro-in Stoicos*] *De communibus notitiis contra Stoicos p.* 1076. *T.* II. *Opp.* Versionem ven. *Wolfii*, Xylandriana longe meliorem & emendatiorem, ex *Manichaeismo ante Manichaeos p.* 150. Graecis addidi. Animadverterat jam *Jac. Thomasius Libro de exustione mundi Stoica Diss.* XII. *p.* 163. mentem *Plutarchi* pessime a *Xylandro* Latine redditam esse, ubi de his *Plutarchi* locis ex instituto agit. Recte vero si haec dicta *Plutarchi* & vertantur & explorentur, nulla inter illa erit contentio, nec secum ipso, quod *Cudworthus* putat, *Plutarchus* dimicabit. Neutro enim loco *Plutarchus*, quid Stoici vere senserint, exponit, sed quid ex eorum sequatur & elici possit sententiis, indicat. Duo faciebant Stoici rerum principia, Deum & materiam. De utroque vero principio hoc ita saepenumero disserebant, ac si in neutro mali caussam residere putarent, nec satis sibi constabant, quum

ut aliquid vere exſiſtens propriaque gaudens natura, ex nihilo proveniat. Hoc fretus dogmate, rerum omnium, quibus conſtat haec univerſitas, initia & materiam ex omni aeternitate exſtitiſſe cenſet, nec ulla ex cauſſa manaſſe; Deum vero tantum in his rebus omnibus ornandis, digerendis, & inter ſe conciliandis elaboraſſe. Ex quibus, quid cum de ipſo mundo, tum de mundi, quam ubivis eſſe profitetur, anima ſenſerit, apertum eſt. Mundum nimirum ipſum corporeum in ſe ſpectatum ex nihilo a Deo procreatum eſſe, negat, at inordinatos materiae ab aeterno exſiſtentis motus ſic eſſe tuetur a Deo compoſitos & temperatos, ut elegantiſſimus ordo mirabilisque rerum omnium contextus & concentus in ea exſtiterit. Similiter mundi animam ex nihilo a Deo extractam eſſe, negat; nec illis aſſentitur, qui ex bruta quadam mentisque experte materia Deum eſſe hanc animam fabricatum opinantur: exſtitiſſe vero credit ex infinito tempore mentem aliquam valde perturbatam & confuſam, in quam Deus ordinem conſtantiamque immiſerit. (*) Ἀκοσμία γὰρ ἦν τὰ περὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, ἀκοσμία δὲ οὐκ ἀσώματος, οὐδὲ ἀκίνητος, οὐδὲ ἄψυχος, ἀλλὰ ἄμορφον μὲν καὶ ἀσύστατον τὸ ἀσώματον, ἔμπληκτον δὲ καὶ ἄλογον κινητικὸν ἔχουσα· τοῦτο δ' ἦν ἀναρμοστία ψυχῆς οὐκ ἐχούσης λόγον· ὁ γὰρ Θεὸς οὔτε σῶμα τὸ ἀσώματον, οὔτε ψυχὴν τὸ ἄψυχον ἐποίησεν, ἀλλ' ὥσπερ ἁρμονικὸν ἄνδρα καὶ ῥυθμικὸν οὐ φωνὴν ποιεῖν οὐδὲ κίνησιν, ἐμμελῆ δὲ φωνὴν καὶ κίνησιν εὔρυθμον ἀξιοῦμεν, οὕτως ὁ Θεὸς οὔτε τοῦ σώματος τὸ ἁπτὸν καὶ ἀντίτυπον, οὔτε τῆς ψυχῆς τὸ φανταστικὸν καὶ κινητικὸν αὐτὸς ἐποίησεν· ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἀρχὰς παραλαβὼν, τὴν μὲν ἀμυδρὰν καὶ σκοτεινὴν, τὴν δὲ ταραχώδη καὶ ἀνόητον, ἀτελεῖς δὲ τοῦ προσήκοντος ἀμφοτέρας καὶ ἀορίστους, ἔταξε καὶ διεκόσμησε καὶ συνήρμοσε, τὸ κάλλιστον ἀπεργασάμενος καὶ τελειότατον ἐξ αὐτῶν ζῶον. *Fuit nimirum, antequam mundus naſceretur, informis & rudis materia, non vero corporis expers, aut motu vel anima carens, ſed corpus informe & temerario brutoque motu praeditum. Haec vero deformitas animae erat inconcinnitas ratione carentis. Nec enim Deus corpus ex re corporis experte, aut animam ex re inanimata efficit. Sed, quemadmodum virum Muſices peritum non ipſum vocem aut motum facere, ſed concinnam vocem numeroſumque motum producere opinamur, ita Deus neque corpori, ut tangi & reſiſtere poſſet, neque animae, ut imaginari & movere, indidit; ſed utrumque ſumens principium, alterum obſcurum & tenebricoſum, alterum turbulentum & amens, ambo imperfecta & indefinita, ita ordinavit, digeſſit, ac temperavit, ut pulcherrimum & perfectiſſimum animal efficeret.* Poſt, interjectis nonnullis, ita denuo loquitur: (†) Οὐχὶ σώματος ἁπλῶς, οὐδὲ ὄγκου καὶ ὕλης, ἀλλὰ συμμετρίας περὶ σῶμα, καὶ κάλλους, καὶ ὁμοιότητος ἦν ὁ Θεὸς πατὴρ καὶ δημιουργός· ταῦτα δεῖ διανοεῖσθαι καὶ περὶ ψυχῆς, ὡς τὴν μὲν οὔτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενομένην, οὔτε κόσμου ψυχὴν οὖσαν, ἀλλά τινα φανταστικῆς καὶ δοξαστικῆς, ἀλόγου δὲ καὶ ἀτάκτου φορᾶς καὶ ὁρμῆς δύναμιν αὐτοκίνητον καὶ ἀεικίνητον· τὴν δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς διαρμοσάμενος προσήκουσιν ἀριθμοῖς καὶ λόγοις ἐγκατέστησεν ἡγεμόνα τοῦ κόσμου γεγονότος, γεννητὴν οὖσαν· *Non corporis ſimpli-*

(*) De Pſychogon. p. 1014. Par. (verſionem in multis corrigere me decuit.) (†) L. c. p. 1117.

quum origo mali explicanda eſſet. Deum eſſe dicebant optimum, materiam omni qualitate vacuam. Igitur priori loco *Plutarchus* ex eorum hoc conſequi dicit ſententia, malum ex nihilo natum eſſe. Poſteriori autem loco, ſi hoc nolint Stoici, alio eos abſurdo preſſum iri ſignificat, hoc nimirum, malum ab ipſo Deo proficiſci. Ipſa enim quum movere ſeſe nequeat materia, omnisque ejus a Deo motus proficiſcatur, nil eſſe reliqui, quam ut Deus omnis mali ex motu materiae nati credatur eſſe cauſſa. Dignus ceterum eſt, qui de Stoicorum de origine mali dogmate legatur *Wolfius Manichaeiſmo ante Manichaeos Sect.* II. *p.* 149. *ſ.*

(v) Καὶ μὴν] *Plutarchus de animae procreat. ex Timaeo p.* 1027. Οὕτως ἐνδείκνυται πολλαχόθεν ἡμῖν, τὸ μὴ πᾶν ἔργον εἶναι Θεοῦ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ σύμφυτον ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὴν τοῦ κακοῦ μοῖραν ὑπ' ἐκείνου διακεκοσμῆσθαι. *Ita undique nobis oſtenditur, non totam animam*

pliciter, non molis, non materiae, sed concinnitatis in corpore, pulcritudinis, similitudinisque Deus est pater & opifex. Haec etiam cogitanda sunt de anima: nimirum illam neque a Deo esse procreatam, neque animam esse mundi, sed facultatem imaginatricis & opiniosae, bruti interim incompositique motus & impetus, quae se ipsam, idque perpetuo, moveat. Hanc vero Deus componens, numerisque & rationibus digerens, principem & animam geniti hujus mundi constituit. Hunc igitur si audiamus, mundi quidem anima, quam profitetur, certo tempore exorta est, sed ex nihilo tamen haud profecta. Exstitit ex omni aeternitate mens quaedam, sed parum ordinata & composita, quam quum Deus virtute sua subigeret, aptam & concinnam formam nacta est, certis-
233 que legibus est adstricta. Quocirca sic concludit: Ἡ ψυχὴ νοῦ μετασχοῦσα καὶ λογισμοῦ καὶ ἁρμονίας οὐκ ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ μέρος, οὐδ᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἀπ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ γέγονεν. *Anima mentis, rationis, & harmoniae compos non solum opus est Dei, neque tam per ipsum facta est, quam ab ipso & ex ipso fluxit.* Quod de mundi docuit anima *Plutarchus*, id de ceteris quoque animis, hominum nimirum & daemonum, prae-

mam opus esse Dei, sed quum sibi innatam haberet mali portionem, a Deo fuisse digestam & ordinatam. Ex his *Plutarchi* verbis liquet, quae hic addita sunt Graecis, interpretationem potius sententiae *Plutarchi*, quam ipsa ejus verba, esse.

(*x*) *Exstitit*] Ex illis, quae paullo ante ad *Plutarchi* dicta quaedam hic allata monuimus, manifestum opinor esse, veritatis specie non prorsus carere *Jo. Rualdi* in *Vita Plutarchi Cap.* 9. & aliorum sententiam, non tam quid sibi placeat, quam quid *Platoni* & aliis visum fuerit, edisserere, quum de binis loquitur rerum principiis, tametsi hominum esse hanc opinionem *Cudworthus* velit, qui non nisi segniter *Plutarchum* legerint. Vix ullum certus ego sum ex eo locum proferri posse, quo diserte fateatur, philosophus si quis esse velit, ei unice hoc esse dogma amplectendum, aut certum illud esse ac verissimum: contra passim habet, quae vix ac ne vix quidem componas cum binis, quas praedicat alias, naturis. Nec tamen illis plane accedo, quos vir doctissimus hic deferendos esse judicat. Quod enim toties hanc opinionem *Plutarchus* commemorat, quod totus in eo est, ut *Platonem*, qui princeps philosophorum aetate ejus habebatur, ei deditum fuisse doceat, quod omnem veterum sapientum turbam, exceptis Stoicis, quos odio habebat, ea fuisse imbutam contendit, haec argumento esse largior, propendisse eum animo in hoc dogma. Itaque verisimiliorem reliquis philosophorum scitis hanc fuisse *Plutarcho* visam sententiam, pronuntiemus, non autem veram omnino & certam. Constat, mores Academicorum & instituta ipsi arrisisse, qui libere in utramque partem disputabant; interea sequebantur ea, quae plus judicabant habere probabilitatis. Et hanc ergo opinionem, si aliqua probanda sit, reliquis sibi praeferendam videri, non obscure significat, neutiquam tamen ad eam ita sese adjungit, ac si nihil ei ad veritatem deesse opinaretur. Haec vero, quam *Plutarchus* veri non dissimilem esse duxit, & *Platoni*, nec, ut mihi videtur, sine caussa, adscripsit, sententia multum discrepat ab eorum opinione, qui duos sibi Deos contrarios, perpetuis sese pugnis exercentes, fingunt. Quod quum a paucis intelligi videam, nec ipse doctissimus *Cudworthus Plutarchi* mentem aperte declaraverit, operam ego dabo, ut, quid sibi voluerit, ex *Libris* in primis *de Iside & Osiride* ac *de Psychogonia* perspicuum faciam. Deus fuit ex omni aeternitate, isque bonus, nec ullo contaminatus vitio, a quo propterea nihil mali proficisci potuit. Lege passim *Librum de Iside & Osiride.* Exstitit etiam ex infinito tempore materia, omnis qualitatis omnisque motus in se spectata expers. Quare neque haec materia pro mali caussa haberi potest. *Libro de Psychogonia p.* 1015. Ἀνομοιότης δὲ περὶ τὴν ὕλην ἄποιον καὶ ἀδιάφορον οὖσαν οὐκ ἔστιν. *Pravitas vero non est in materia, quippe quae qualitate omni & differentia vacat.* Et latius ibi haec persequitur. In hac autem materia latuit ab omni aevo vis & natura quaedam ratione carens & malefica, inordinatis atque turbulentis motibus brutam illam materiam ciens. Haec *Plutarchi* illa est anima ἐναντία καὶ ἐναντίων δημιουργὸς, *contraria & contrariorum opifex*, *Libro de Iside & Osiride p.* 370. aut ψυχὴ ἄνους καὶ κακοποιὸς, *anima mente carens & malefica*, *de Psychogonia p.* 1014. ψυχὴ ἀνάρμοστος καὶ ἀνόητος, *anima incomposita & mente vacua*, *ib. p.* 1029. ut alia, quibus hanc naturam designat, nomina praeteream. Haec vero anima quum consilii, cognitionis, & rationis inops sit, evidens est, eam minus proprie vocari animam, nec, quae mala facit, consilio & dedita opera facere, verum necessitate quadam naturae. Quapropter *Plutarchus* etiam non dubitat eam ἀνάγκην, *necessitatem*, nominare, atque eam illud ipsum esse *fatum*, de quo & poëtae cecinerint, & philosophi toties loquantur, contendere, *Psychogoniae p.* 1026. Verbo: Haec anima malefica est nescio quae vis quaedam mo-

praecipere debuit, nisi ab illa, quam semel sanxerat, norma discedere vellet: Nullam novam naturam ex nihilo a Deo procreatam esse. Itaque aut omnes mentes ab ipsa utriusque Dei, tam boni, quam mali, natura non discrepare, aut vero ex utroque Deo nescio quo modo delibatas atque haustas esse, asseverare debuit: quarum tamen sententiarum posterior num ab aliquo intelligi possit, equidem vehementer dubito. Jam, qualis fuerit *Plutarchus*, liquet. In exordio quidem capitis hujus in illis hominem collocavimus, qui duo αὐθυπόστατα aut *principia ex se ipsis exsistentia*, Deum & materiam, huic universitati attribuerunt. Jam vero pro tertio quoque principio, quod ipse sic appellat, acriter eum militasse intelligimus, pro ψυχῇ nimirum ἀνόῳ καὶ κακοποιῷ, *mente sive daemone ratione vacuo & malefico.* Quae si omnia cogitemus, *Plutarchum* tria quidem principia, at binos tantum Deos, statuisse, sentiemus. Vocem vero *Deus* eo, quem superius exposui, sensu hic accipio, ut naturam significet animalem & intelligentem, quae per se semper (x) exstitit.

Equi-

motrix in materia residens, quae nullis legibus alligata est, verum incerto cursu fertur. Certo tempore Deus ad mundum ex hac materia construendum accessit, *de Psychogonia p.* 1014. Hunc vero quum omni ex parte pulcrum & secum concinentem efficere vellet, & materiam, quam animae illius ratione carentis impetus mirifice conturbaverant, componendam sibi & dirigendam, & maleficae mentis materiam administrantis motus, a recti & pulcri regula vehementer devios, sibi corrigendos & temperandos esse, perspexit. Utrumque igitur fecit. Materiam primum digessit, & suum elemento cuilibet locum assignavit, *de Psychogonia p.* 1016. Deinde, ne recte constituta denuo convellerentur, mundi animam emendavit, quantum potuit, & de sua illi essentia partem addidit, quae varios ejus motus ita dirigeret, ut summa rerum omnium pulcritudo & admirabilis totius universitatis concentus nasceretur. Haec toties inculcat *Plutarchus*, ut fuisse mirum sit, qui longe aliam ipsi opinionem tribuerent. Afferam ex multis ejus dictis aliqua: Ὁ Θεὸς ἔκ τε ταύτης καὶ τῆς νομίμου τε καὶ ἀρίστης οὐσίας ἐκείνης ἔμφρονα καὶ τεταγμένην ἀπειργασμένος, καὶ καθάπερ εἶδος καὶ τῷ αἰσθητικῷ τὸ νοερὸν καὶ τῷ κινητικῷ τὸ τεταγμένον ἀπ' αὐτοῦ παρασχὼν, ἡγεμόνα τοῦ παντὸς ἐγκατέστησεν. *Deus ex hac* (mala anima) *& stabili optimaque illa natura prudentem ordinatamque confecit, &, tamquam formam sensili intelligibilem, moventi ordinatam praebens, ducem universitatis constituit, de Psychogonia l. c. p.* 1016. Hoc *Platonem* in *Timaeo* significasse, multis disputat, quum ex *Diverso*, id est, mala illa natura, & *Eodem* compositam esse mundi animam diceret, *ibid. p.* 1024. 1025. Addo alium luculentum locum, extremo fere libro exstantem *p.* 1029. Ἡ δὲ πρώτη καὶ κυριωτάτη δυνάμις ὁρατῶς ἐγκέκραται τῇ ψυχῇ, καὶ παρέχει σύμφωνον αὐτὴν καὶ πειθήνιον, ἀεὶ τῷ κρατίστῳ καὶ θειοτάτῳ μέρει τῶν ἄλλων ἁπάντων ὁμονοούντων. *Prima vero & praestantissima virtus aperte contemperata est animae, eamque exhibet sibimet ipsi concinentem & morigeram, semper optimae ac divinissimae parti reliquis omnibus consentientibus.* Vides ex his naturam, vides ortum & natales animae illius, quae rerum universitatem & mundum administrat & regit. Conflata illa est mundi anima ex binis partibus, ex antiqua illa natura malefica, quae, antequam Deus orbem terrarum fabricaretur, materiam turbulento modo agitaverat, & ex parte divinae naturae, quam Deus cum ista sociavit, quum mundum omni ex parte absolutum perficere vellet. Illa pars, quidquid mali vides oriri, producit: haec, ne quid detrimenti capiat inde rerum universitas, providet, aequabilique quadam lege coërcet omnia & continet. Ex hac mundi anima illi fluxere ex sententia *Platonis* animi, quibus nostra corpora gubernantur. Quod de illa igitur, id de his quoque dictum puta. Quemadmodum mundi anima binis constat partibus, altera bruta & ratione vacua, altera ratione praedita & sapienti; ita & nostrae mentes. *Platonem* ita sensisse, dubio caret. *Plutarchi* ergo verbis tantum rem confirmabo: Τῆς δὲ ψυχῆς οὐδὲν μὲν εἰλικρινὲς οὐδὲ ἄκρατον· —— ἐμφαίνεται δὲ τῷ μὲν ἀλόγῳ τὸ ταραχῶδες, τῷ δὲ λογικῷ τὸ εὔτακτον, ταῖς δὲ αἰσθήσεσι τὸ κατηναγκασμένον, τῷ δὲ νῷ τὸ αὐτοκρατές. *Animae nulla pars sincera est, nulla mixturae expers. In bruta parte apparet turbulenta illa natura, in rationem habente ordinata, in sensibus necessitas, in mente sui ipsius potestas.* Paullo post: Οὐχ ἥκιστα δὲ ἥτε πρὸς τὸ καλὸν διαφορὰ καὶ τὸ αἰσχρὸν, ἥτε τε πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ἀλγεινὸν αὖθις, οἵ τε τῶν ἐρώντων ἐνθουσιασμοὶ, καὶ πτοήσεις καὶ διαμάχαι τοῦ φιλοκάλου πρὸς τὸ ἀκόλαστον, ἐνδείκνυνται τὸ μικτὸν ἔκ τε τῆς θείας καὶ ἀπαθοῦς, ἐκ δὲ τῆς θνητῆς καὶ περὶ τὰ σώματα παθητῆς μερίδος. *Neque secius diversi motus ad honestum & turpe, ad jucundum & molestum, tum amantium furores, trepidationesque, & lucta honestatis studii contra libidinem, animam demonstrant mixtam esse e divina perpessionumque experte parte, &*

mor-

235 Equidem non ſum neſcius, quantam animi contentionem adhibeat *Plutarchus*, ut non aliter omnibus olim gentibus, cunctisque, qui vixerunt in illis, philoſophis inclytisque laude ſapientiae viris viſum fuiſſe, atque ſibi, legentibus perſuadeat. Audiamus, ut in (y) *Libro de Iſide & Oſiride* diſſerat: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισεν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδὲ ἐν φήμαις, ἀλλὰ ἔν τε τελεταῖς, ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι, πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ' ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς, μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης, οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ, καὶ κατ' εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ' ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅτε βίος μικτὸς. ὅτε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλὰ ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην. ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε. καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος· εἰ γὰρ οὐθὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοιη, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ, καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις· νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν Θεοὺς εἶναι δύο. καθάπερ ἀντιτέχνους. τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν· οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα Θεὸν, τὸν δὲ ἕτερον δαίμονα καλοῦσιν, ὥσπερ Ζωροάστρης ὁ Μάγος. *Vetuſtiſſima proinde a ſacrarum litterarum profeſſoribus & legumlatoribus derivata eſt ad poëtas & philoſophos opinio, auctore quidem ignoto, at fide tam certa & indelebili, ut non in ſermonibus tantum & rumoribus verſata ſit hominum, verum etiam in myſteria & ſacrificia tam Graeca, quam barbara, ſeſe inſinuaverit, neque caſu ferri, & ex fortunae temeritate pendere hanc univerſitatem, mente, ratione, & gubernatore deſtitutam, neque unicam eſſe naturam, quae contineat illam & dirigat, tamquam clavum aut frena moderantem: ſed quum permulta e bonis juxta malisque ſint confuſa, immo nihil haec natura ſincerum, ut verbo dicam, proferat, non eſſe unum aliquem promum, qui e duobus doliis res*

mortali alia atque affectionibus obnoxia, de Pſychogonia p. 1026. Liquet jam, niſi me fallit animus, & quam male *Plutarchi* mentem plerique capiant, & quid is de cauſſa mali & mundi anima vere ſenſerit. Principio non haec nova eſt aut uni *Plutarcho* propria opinio, quod viris doctiſſimis perſuaſum eſt. Ipſe *Plato* an ſecus haud praeceperit de his rebus in *Timaeo* & alias, atque *Plutarchus*, nunc quidem, quo tempori & ſpatio parcam, explorare nolo: quamquam *Timaeum* attente legenti non ineptum ejus ſemper *Plutarchum* mihi viſum eſſe interpretem, non diffiteor: qua de re paullo poſt plura. At Platonicorum multos pari ratione & magiſtrum ſuum intellexiſſe, & ipſos cenſuiſſe, *Chalcidius*, praeter alios, auctor eſt *Comm. in Timaeum Platonis cap.* 2. §. 31. *p.* 287. Diffidere is oſtendit veteres *Platonis* expoſitores, quidnam illud *Idem* & *Diverſum*, *dividuum* & *individuum* ſit, ex quibus animam mundi in *Timaeo* conflatam eſſe praecipit. Quumque nonnullas enumeraſſet ſententias, eſſe multos antiquorum ait, qui dicant: *Fuiſſe ſemper tam animae quam corporis vim: nec Deum ex his, quae non erant, feciſſe mundum, ſed* EA, QUAE ERANT SINE ORDINE ET MODO, ORDINASSE. —— INORDINATOS QUIPPE ANIMI ERRORES ET AGITATIONEM FLUCTIBUS SIMILEM, INTELLECTU ASSIGNATO, *ex inordinata jactatione ad ordinem redegiſſe.* —— *Quare, quum ſenſili mundo conveniens anima inſtituatur, ortum ejus ex individua* UNA, *quae* MENS INTELLECTUSQUE eſt, & ALIA, QUAE PER UNIVERSA CORPORA DIVIDITUR *& ſcinditur, provenire.* Habes ipſam *Plutarchi* ſententiam, quam mirabilem ſingularemque putant plurimi. Nil novi *Plutarchus* excogitavit, ſed ex variis interpretum *Platonis* ſententiis, quam ceteris vero ducebat eſſe propiorem, exornandam ſibi ſumſit. Patebit id etiam ex illis, quae paullo poſt afferemus, luculentius. Deinde haec *Plutarchi* opinio mirifice diſcrepat ab eorum portentis, qui binos eſſe Deos aequales & contrarios ſtatuunt. Tantum enim abeſt, ut haec malefica *Plutarchi* anima pro Deo poſſit haberi, ut potius vix ac ne vix quidem naturae per ſe conſtantis aut principii nomen mereatur. Vis eſt quaedam motrix in materia recondita, at ratione vacua, quam Deus, mundum conditurus, ſubigit, emendat, corrigit, & ad ſuam voluntatem flectit

res nobis, veluti aliquem liquorem, cauponis more distribuat atque misceat. Ergo a duobus principiis contrariis adversisque binis facultatibus, quarum altera ad dextram & recta ducat, altera retrorsum avertatur atque reflectat, cum vitam esse mixtam, tum ipsum mundum, si non universum, eum saltim, qui ad terram est, & lunae subjacet, inaequaliter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil sine caussa fit, & mali caussam bonum non praebet, necesse est in natura ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem suumque principium exstare. Atque haec quidem sententia plerisque, & iisdem sapientissimis, probatur. Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat. Alii eum, qui est melior, Deum, qui deterior, daemonem dicunt. In qua sententia fuit Zoroastris Magus. Quod hic *Zoroastrem* Persarumque Magos *Plutarchus* sensisse ait, ejus idem vestigia & semina non modo in Chaldaeorum Astrologia, verum etiam in mysteriis sacrisque ceremoniis cum Aegyptiorum, tum ipsorum Graecorum reperisse sibi videtur. Quin etiam omnes, qui inter Graecorum philosophos famam & auctoritatem aliquam consequuti sunt, *Pythagoram* nominatim, *Empedoclem*, *Heraclitum*, *Anaxagoram*, *Platonem*, & *Aristotelem*, ab his stetisse scitis, contendit. Sed in nulla re magis elaborat, quam ut *Platonem* huic disciplinae sine ulla controversia studuisse, demonstret: (*) Ἀλλὰ ταὐτὸ Πλάτων οὐκ ἔπαθε τοῖς ὕστερον, οὐδὲ παριδὼν, ὡς ἐκεῖνοι, τὴν μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τοῦ Θεοῦ τρίτην ἀρχὴν καὶ δύναμιν, ὑπέμεινε τῶν λόγων τὸ ἀτοπώτατον, ἐπεισόδιον οὐκ οἶδα ὅπως ποιοῦντα τὴν τῶν κακῶν φύσιν ἀπ' αὐτομάτου κατὰ συμβεβηκός· Ἐπικούρῳ μὲν γὰρ οὐδὲ ἀκαρὲς ἐγκλῖναι τὴν ἄτομον συγχωροῦσιν, ὡς ἀναίτιον ἐπεισάγοντι κίνησιν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· αὐτοὶ δὲ κακίαν καὶ κακοδαιμονίαν τοσαύτην, ἑτέρας τε περὶ σῶμα μυρίας ἀτοπίας καὶ δυσχερείας αἰτίαν ἐν ταῖς ἀρχαῖς οὐκ ἐχούσας, 236
κατ' ἐπακολούθησιν γεγονέναι λέγουσιν· ὁ δὲ Πλάτων οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τὴν ὕλην διαφορᾶς ἁπάσης ἀπαλλάττων, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν τῶν κακῶν αἰτίαν ἀπωτάτω τιθέμενος. *Platoni vero non accidit idem, quod posterioribus illis philosophis, neque is, neglecta, quod his usu venit, tertia facultate & principio, quod inter materiam & Deum est medio loco, admisit absurdissimum illud com-*

(*) De Psychogonia p. 1015.

flectit & accommodat, nova denique parte auget, ne incerto diutius impetu feratur. Nihil horum in Deum quemdam pravum aut malum principium cadit, quale Manichaeos & alios effinxisse accepimus. Eximamus igitur *Plutarchum* ex illis, qui binos Deos, bonum alterum, alterum malum, naturae rerum praeposuerunt. Postremo ne hoc quidem ex toto probo, quod vir doctus constituit, *Plutarchum* tria constituisse rerum principia, Deum bonum, Deum malignum, & materiam. Etenim maligna haec *Plutarchi* & aliorum Platonicorum natura non est natura sibi constans, quae sejungi potest a materia, sed vis quaedam cum materia sociata, a qua nequit avelli. Quocirca, si proprie & accurate loquendum sit, bina tantum decernemus *Plutarchum* induxisse rerum principia, eum benignum & materiam animatam, aut a bruta quadam anima impulsam. Quamquam, si de rebus ipsis consensio sit, de numeris & rerum distinctionibus cum nemine certare velim. Haec, quae latius explanare mihi visum fuit, non modo multum conducent ad Platonicorum de variis rebus sententias intelligendas, nec paucos errores vulgares depellendos, verum etiam, quemadmodum accipi debeant, quae mox vir doctissimus pro *Platone* contra *Plutarchum* disputat, declarabunt.

(y) *Libro de Iside*] *T.* II. *Opp. p.* 369. Nolim vero, sibi quisquam persuadeat, in suam, quam paullo ante copiose exposui, sententiam de ortu mali *Plutarchum* omnes veterum sapientes omnino pertrahere velle. Ab hac enim suspicione vel id eum liberat, quod diffidere inter se philosophos illos, nec una omnes sententia esse, quos secum alioquin sentire vult, significat. Hoc unum ergo sibi credi cupit *Plutarchus*, plerosque veteris sapientiae professores universe ac generatim mali originem secum a supremo Numine removisse, & ad aliam naturam retulisse, a Deo, quem optimum esse ratio doceat, distinctum: haud negat, varias eos iniisse vias & rationes in hac explicanda sententia, aliosque aliis propius ab opinione illa, quam *Platonis* esse vult, nec ipse improbat, abesse.

(z) On-

commentum, quod nescio quomodo fingit, malum appendicem tantum esse hujus orbis, & casu seu temere in illum esse introductum. Itaque hi philosophi, quum alioquin ne minimam quidem atomi declinationem concedere velint Epicuro, affirmantes, eum motum sine caussa & ex nihilo in mundum introducere, ipsi nihilominus malitiam tantamque calamitatum vim aliasque circa corpus infinitas incommoditates & difficultates in orbem ex consequutione quadam introiisse, quum nulla earum in primis rerum initiis caussa sit, asseverant. Non ita Plato: qui, quum materiam omni qualitate ac differentia, Deumque a malorum caussa quam longissime removisset, (z) omnem mali culpam ad tertium quoddam principium, inter Deum & materiam medium & aeternum, retulit, ad animam nempe seu daemonem ratione carentem, materiamque motu inordinato cientem.

Magna semper & gravissima visa fuit *Plutarchi* auctoritas. Quare non ita pridem inventi sunt plurimi, qui hoc ipsum ejus testimonium non secus spectarunt, ac si ex Apollinis tripode esset editum; nec idcirco dubitandum esse decreverunt, omnes olim, qui religioni pretium quoddam ante natum servatorem posuerunt, binis Diis, bono atque malo, supplicasse, *Platonem*que prae ceteris ad hanc superstitionem adhaesisse. Ego vero audebo hic aliquid, atque, quibus fretus argumentis *Plutarchus* haec tam confidenter & audacter perhibuerit, attentius explorabo, cum primis, de *Platone* ut sic statueret, quidnam caussae habuerit, exquiram. Tria video *Plutarchum* adducere, ut *Platonem* secum hac in re consensisse probet. Primum (*a*) in *Politico Platonem* de necessaria quadam & innata loqui appetitione, observat, cujus virtute coeli nonnunquam contrario motu versari, mirabilisque inde rerum perturbatio excitari queat. Deinde *decimo de legibus libro* eumdem philosophum duplex animarum genus commemorare monet, alterum beneficum, alterum malevolum & iniquum. Postremo id, quod in *Timaeo* docuit *Plato*, animadverti jubet, antequam mundus fieret, materiam perturbato & inaequali motu errasse. Namque, quum materia semet ipsam ciendi atque commovendi facultate careat, hoc nulli scitum probari posse, opinatur, praeterquam illi, qui mentem quamdam nec rationis & consilii, nec ordinis & artis participem in materia ante orbem conditum, latuisse, simul statuat, unde motus iste omnis natus fuerit. Verum, quod hic primo loco ponit *Platonis* dictum, id nullam prorsus

(z) *Omnem mali culpam*] Haec &, quae sequuntur, verba, tametsi a *Cudwortho* sic afferantur, ac si *Plutarchi* essent, haud tamen apud illum exstant, sed ex universa oratione ejus a viro docto collecta & reliquis eius verbis adjecta sunt.

(*a*) *In Politico*] Verba, quae sibi placere putat *Plutarchus*, haec sunt: Παρὰ μὲν γὰρ τοῦ ξυνθέντος πάντα τὰ καλὰ κέκτηται· παρὰ δὲ τῆς ἔξωθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν οὐρανῷ γίνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτός τε ἔχει, καὶ τοῖς ζώοις ἐναπεργάζεται· *Ab eo sane, qui ipsum construxit, bona omnia possidet, a priori autem deformitate incommoda & injusta omnia, quae intra coelum fiunt, & mundus ipse sustinet, & animantibus inserit.* Item haec: Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, καὶ λήθης ἐγγινομένης ἐν αὐτῷ, μᾶλλον δυναστεύει τὸ τῆς παλαιᾶς ἀναρμοσίας πάθος, καὶ κινδυνεύει διαλυθεὶς εἰς τὸ τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα τόπον δῦναι πάλιν· *Progressu autem temporis oblivione ei obrepente magis adhuc invaluit priscae inconcinnitatis morbus, periculumque est, ne dissolutus rursum subeat infinitum deformitatis periculum, Politici p. 176. Opp.* In posterioribus verbis omisit *Plutarchus* multa, & brevius enuntiavit, quae *Plato* copiosius differit.

(*b*) *Haec verba*] *Plato in Politico p.* 175. Haec verba valerent ad *Plutarchum* confutandum, si is *Platonem* docuisset bina introduxisse Numina infestis signis concurrentia & sibimet adversantia. Sed ex illis, quae paullo ante fuse monuimus, & *Cudworthum* & multos alios viros doctissimos perperam *Plutarcho* hanc sententiam tribuere, apertum erit.

(*c*) *Ex decimo*] Oportet nos iterum ipsa verba *Platonis* describere, ut caussam omnem sine impedimentis cognoscere queant lectores. Sic ergo *Plato Lib. X. de legibus p.* 669. Ψυχὴν δὴ διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντῃ κινουμένοις μῶν, οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; Κλ. Τί μήν; Αθ. Μίαν, ἢ πλείους; Μ. Πλείους· δυοῖν μέν γέ που ἐλάττον μη-

ſus vim ad hanc cauſſam habet. *Plato* enim, non ſecus ac ſi proſpexiſſet animo, fore, ut fortaſſis aliqui ſententiam ſuam ſic, uti *Plutarchus*, perverterent; (*b*) haec verba interpoſuit: Μήτ' αὖ δύο τινὲ Θεὼ, φρονοῦντε ἑαυτοῖς ἐναντία στρέφειν αὐτόν. *Nec rurſus exiſtimandum eſt, duos Deos, contraria ſentientes, coelum vertere* Quibus verbis quoniam aperte animi ſui ſenſa declaravit *Plato*, non ego video, quid reliqui *Plutarcho* maneat, quo interpretationem ſuam fulciat; aut *Platonem* duplicis Dei cultum ſuſcepiſſe, oſtendat. Atque hic locus ſufficit, quoque ad alteram, quae (*c*) ex *decimo de legibus libro* ducitur, argumentationem diluendam. Nam- 237
que, ibi ſi praecepiſſet *Plato*, duplici coelum agitari anima, quarum altera beneficentiae & amoris plena ſit, altera malitia laboret, duos certe Deos introduxiſſet repugnantes inter ſeſe ac contrarios: a qua tamen ſeſe alienum profitetur ſententia. Sed opportunum fortaſſis erit, ſi huic etiam loco aliquanto ſtudioſius occurram. Igitur animadverti velim, *Platonem* iſthic primo generatim animas diſtribuere in bonas malasque mentes. Hoc enim morali diſcrimine ſejunguntur proprie naturae illae, quas animas vocat, nec eſt aliquid, quam hoc ipſum, quod citius in illis ſeſe prodat, ſi quidem recte ſeſe habet iſtud, quod praemiſerat & aſſumſerat philoſophus antea, placitum: Τῶν ἀγαθῶν αἰτία ἡ ψυχὴ, καὶ τῶν καλῶν, καὶ κακῶν, καὶ αἰσχρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων. *Anima cauſſa eſt bonorum & malorum, honeſtorum & turpium, juſtorum & injuſtorum.* Poſtea ad mundi procedit animam, quumque quaeſiviſſet, ad quamnam ea mentium claſſem referri debeat, eſſe concludit eam animam omni virtute praeditam: (*) Ἐπειδὴ ψυχὴ μέν ἐστιν ἡ περιάγουσα ἡμῖν πάντα, τὴν δὲ οὐρανοῦ περιφορὰν ἐξ ἀνάγκης περιάγειν φατέον, ἐπιμελουμένην καὶ κοσμοῦσαν, ἤτοι τὴν ἀρίστην ψυχὴν ἤτοι τὴν ἐναντίαν· Κλ. Ὦ ξένε, ἀλλὰ ἔκ γε τῶν εἰρημένων οὐδ' ὅσιον ἄλλως λέγειν, ἢ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσαν ψυχὴν μίαν ἢ πλείους περιάγειν αὐτά. *Jam ergo aperte poſſumus clamare, quum ab anima cuncta agitentur, neceſſarium eſſe, coeli circuitum a procurante exornanteque anima circumduci, ſive optima illa quidem, ſive contraria.* Cl. *At, hoſpes, ex dictis jam apparuit, nefas eſſe aliter dicere, quam ab anima omni virtute referta, ſive una, ſive pluribus, haec omnia* (*d*) *circumagi.* Quod *Plutarchus* tertio *Platonem* docuiſſe monet, materiam ante mundi hujus ortum inordinato agitatum eſſe mo-

(*) p. 898. Steph.

μηδὲν τιθῶμεν, τὴν τε εὐεργέτιδα, καὶ τὴν τἀναντία δυναμένης ἐξεργάζεσθαι· *Animam, cuncta gubernantem, & in omnibus, quae moventur, habitantem, nonne & coelum gubernare neceſſario confitebimur? Omnino. Unam, an plures? Plures certe: nec pauciores, quam duas, ponere debemus, unam beneficam, alteram contraria molientem.* Nullum dubium eſt, haec quin verba *Plutarchus* intellexerit, tametſi tam in *Libro de Iſide & Oſir.* p. 370. quam in *Pſychogonia* p. 1014. generatim tantum *Platonem de legibus* excitet, nullo ejus loco nominatim laudato.

(*d*) *Circumagi*] Hac reſponſione nullo modo tollitur *Plutarchi* argumentum, ex diſertiſſimis *Platonis* verbis, quae paullo ante excerpſimus, hauſtum. Decuerat doctiſſimum virum oſtendere, quemadmodum verba illa, quibus binas eſſe *Plato* perhibet animas, alteram bonam, alteram malam, exponi debeant, ne id, quod inde derivavit *Plutarchus*, ex illis conſequeretur. Id vero minime fecit; ſed locum tantum *Platonis* ex conſequenti eius oratione *Plutarcho* obducit, quo philoſophus ille mundi animam omnis virtutis eſſe plenam affirmat: quaſi inde pateret, eam nihil ex mente *Platonis* habere pravitatis poſſe. Verum (I.) ſi *Platonis* verba id ſignificarent, quod ſignificare ea *Cudworthus* vult, id quidem nobis inde conſtaret, *Platonem*, quae antea clare dixerat, poſtea iterum evertiſſe, ac idcirco ſecum ipſo mirifice pugnare; non autem hoc, non dixiſſe *Platonem*, abditam eſſe in hac rerum natura mentem pravam & a recti regula deviam: quod quidem perſpicue profitetur. (II.) Quod de anima mundi *Plato* perhibet, eam *abundare omni virtute*, id non repugnat ſententiae illi, quam ipſi *Plutarchus* attribuit, quamque paullo ante luculenter expoſuimus. Anima enim mundi, poſtquam ad eam divinae pars naturae acceſſit, omni certe vir-

238 motu, id pariter (*e*) nullum est. Namque nihil, opinor, aliud philosophus significavit, praeter id, quod a *Mose* primum ipso traditum, postea ad plures manavit gentes: *Chaos* fuisse antea, quam mundus esse inciperet, sive materiam, perturbatissime olim concitatam & actam, ad certum ordinem atque formam a Deo adductam esse, quum mundus (*f*) fieret. Quocirca nihil est in illis, quae ex *Platone* proposuit *Plutarchus*, ad hanc caussam momenti vel ponderis, nec usquam exstat aliquid in *Platonis* libris, ex quo eum tantopere pateat a recta ratione defecisse, ut malum quoddam principium per se exsistens sive Deum, aut malevolam aliquam mentem vel daemonem, qui nulli debeat initium caussae, sed ex se ab omni aeternitate fuerit, censeret, idque principium bono semper Numini refragari, divisumque hujus universitatis cum eo imperium habere crederet. Certe, qui hanc opinionem sequuntur, illi unice rem cacodaemonis seu malorum geniorum principis curant: cujus ita vires extollunt & potentiam, ut Deo prorsus aequalis, ac iisdem idcirco honoribus & officiis dignus esse videatur, quibus alioquin Deus a mortalibus colitur & honoratur.

Ipse *Plutarchus*, id quod nullo modo praetermittendum esse arbitror, nova sese atque admirabili ratione *Platonem* interpretari, aut sibi primum hujus expositionis in mentem venisse, non diffitetur: (*) Καὶ διὰ τὸ πλείστοις τῶν ἀπὸ Πλάτωνος ὑπεναντιοῦσθαι δεόμενον παραμυθίας. *Excusatione opus habet haec disputatio, quoniam plerisque Platonicorum adversatur.* Quapropter & ad ea, quae dixerat, haec addit postea: (†) Πρῶτον οὖν, ἣν ἔχω περὶ τούτων διάνοιαν, ἐκθήσομαι, πειρώμενος τῷ εἰκότι, καὶ παραμυθούμενος, ὡς ἔνεστι, τὸ ἀληθὲς τοῦ λόγου, καὶ παράδοξον. *Principio meam de hac re sententiam explicabo, & probabilem reddere studebo, quantumque fieri potest, eam veram esse,* tam-

(*) Psycholog. p. 1012. (†) P. 1014.

virtutum genere abundare debet, tametsi bruta ejus & incomposita pars nihilominus maneat, nec prorsus aboleri queat. Quemadmodum vir sapiens omni virtute refertus dici potest, & a *Platone* saepe dicitur, etiamsi anima ejus ex *Platonis* sententia binis e partibus, altera ratione valente, altera coeca & pravis commotionibus obnoxia, conflata sit: ita, quid impedit, animam mundi omnis virtutis compotem appellare, quam Deus ex semet ipso exornavit, correxit, emendavit, & ad meliorem statum revocavit, maneat licet deterior ejus pars, & nonnumquam, quidquid reluctetur divina ratio, vim suam exerceat? (III.) Ex tota *Platonis*, si attentius eam considerare libeat, oratione manifestum est, ψυχὴ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσα, *anima omnem virtutem habens*, non denotare animam omni pravo & perverso motu, omni vitiosa propensione vacantem, sed animam *ordinis studiosam & ratione praeditam.* Quaerit nimirum primo Atheniensis: utrum anima mundi mente virtuteque referta sit, an vero his dotibus careat, φρονίμου καὶ ἀρετῆς πλήρης. Tum ostendit, eam virtute & ratione praeditam esse, ex aequabili & constanti coeli & orbis terrarum conversione & motu. Ex hoc aequali motu naturam quidem rationis & sapientiae participem facile intelligas, aegre vero mentem nullo vitio, nulla libidine inquinatam. Quamquam quid multis? Aut *Plutarchi* interpretatio *Platonis* adsciscenda, aut confitendum est, nescivisse, quid loqueretur, divinum *Platonem*, ac turpiter a semet ipso descivisse, quum rem omnium gravissimam inculcaret.

(*e*) *Nullum est*] *Plato* in *Timaeo Cap.* 14. *p.* 527. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν, ὅσον ἦν ὁρατὸν, παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἄμεινον. *Cicero* haec ita olim vertit: *Nam, quum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim judicabat esse praestantius.* Plures sunt apud *Platonem* loci, qui dubitare neminem patiuntur, hominem non quietam animo concepisse materiam, antequam ad eam fingendam & componendam aggrederetur summum Numen, sed vehementer jactatam & inordinatis motibus agitatam. Lege in primis, quae differit de materiae motu in *Politico p.* 175. 176.

(*f*) *Fieret*] Monuit jam vir doctissimus, qui *Cudworthi* alioquin partes tuetur, *Jo. Christophorus*

tametsi paradoxa sit, efficere conabor. *Proclus* praeterea in *Timaeum Platonis*, praeter *Plutarchum* & *Atticum*, nullos alios ex philosophis nominat, qui vel ipsi bina Numina, bonum atque malum, naturae rerum praefecerint, vel etiam *Platoni* hanc sententiam attribuerint. Quamquam *Numenium* tamen omisit, quem fateor *Chalcidium* inter eos numerare, quibus haec placuerit opinio. Recitabimus ipsa *Procli* verba: (*) Οἱ μὲν περὶ Πλούταρχον τὸν Χαιρωνέα καὶ Ἀττικὸν προεῖναί φασι τὴν ἀκόσμητον ὕλην πρὸ τῆς γενέσεως. προεῖναι δὲ καὶ τὴν κακεργάτιν ψυχὴν τὴν τοῦτο κινοῦσαν· πόθεν γὰρ ἡ κίνησις ἦν, ἢ ἀπὸ ψυχῆς; εἰ δὲ ἄτακτος ἡ κίνησις, ἀπὸ ἀτάκτου ψυχῆς. *Qui Plutarchum Chaeronensem & Atticum sequuntur, illi, antequam mundus formaretur & generaretur, materiam rudem & indigestam* (ex omni aeternitate) *exstitisse, asseverant. Addunt, maleficam etiam exstitisse animam materiam hanc commoventem. Unde enim motus ille, ajunt,* (cujus *Plato* in *Timaeo* meminit) *nisi ab anima? Hic vero motus si fuit inordinatus, necesse est, ut anima illa etiam inordinata fuerit.* Addit *Proclus*, *Jamblichum* & *Porphyrium* contra hanc disputasse jam doctrinam, quippe quae non modo ratio- 239
ni prorsus adversetur, verum etiam pietatem erga Deum evertat funditus. Atque ipse, ut ejus infirmitatem breviter demonstret, binis eam oppugnat scitis. Quorum quidem prius hoc est: Πᾶσα ψυχὴ γέννημά ἐστι τοῦ Θεοῦ. *Quaelibet anima Dei opus est*, nec ulla anima vel alia res, si a Deo discesseris, per se potest exsistere. Alterum vero hoc: Τὸ κακὸν διαιώνιον ποιεῖν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἄτοπον· οὐ γὰρ ὁμότιμον τῷ θεῷ τὸ ἄθεον, οὔτε ἐπίσης ἀγέννητον, οὔτε ὅλως ἀντιδιῃρημένον. *Absurdum est statuere, malum aeque esse aeternum, atque bonum: nec enim id, quod divinitate caret, ejusdem esse dignitatis potest, cujus id, quod divinum est, aut similiter ingenitum, nec omnino fieri potest, ut aliquid Deo contrarium &* (g) *oppositum sit.*

Ve-

(*) P. 116. (ed. Graev.)

rus Wolfius, in *Manichaeismo ante Manichaeos Sect.* II. §. 33. *p.* 138. 139. hac responsione eximii hominis *non tam infringi Plutarchi argumentum, quam concedi.* Quare novam ipse viam iniit, ut *Platonem* purgaret: de qua mox dicemus. Certe, si materia, antequam Dei virtute & auctoritate componeretur, motu inordinato concitata & impulsa fuit, in ipsa vero materia, id quod toties largitur *Cudworthus*, nulla inest vis semet ipsam ciendi & incitandi, huc omnino nos devenire oportet, ut illum motum a mente ac natura quadam vitali in materia latente profectum esse constituamus. Quumque motus ille veri rectique nescius & ordinis omnis expers fuerit, nonne sic decernamus, necesse est, initium ejus motus seu naturam, unde natus sit, rationis, virtutis, & consilii expertem fuisse? Sume igitur ea, quae concessit *Cudworthus*, & habebis maleficam illam & inficetam *Plutarchi* animam, quam divina correxit sapientia. Sed dissimulari tamen minime debet, id quod ex sequentibus apparet, perperam intellectam esse a doctissimo homine *Plutarchi* sententiam. Quae si talis fuisset, qualis hic explicatur, aliquid omnino virtutis haec haberet responsio. Verum *Plutarchus* minime binos introduxit Deos aequales, alterum boni omnis fontem, alterum malum & boni Numinis voluntati perpetuo resistentem. Materiam tantum voluit ante mundum conditum animi ratione vacantis imperio subjectam fuisse, cujus naturam Deus postea prorsus emendaverit, & quantum fieri potuerit, divinis dotibus decoraverit.

(g) *Oppositum sit*] Conjunctim hic exhibebo, quae ad ea, quae praecedunt, illustranda & confirmanda mihi videbuntur esse necessaria. (I.) *Plutarchus* opinionem, de qua hic agitur, non dicit esse prorsus novam & a se primum excogitatam, sed hoc tantum asseverat, plerisque Platonicis, suae potissimum aetatis, parum eam arridere: id quod aliquos tamen ex Platonicis eam probasse ante *Plutarchum*, argumento est. Et attuli paullo ante ex *Chalcidio* locum, qui non paucis familiae Platonicae eam fuisse acceptam ostendit. (II.) Etsi *Proclus in Timaeum Platonis* rejicit hanc *Plutarchi* expositionem *Platonis*, ipse tamen propius ab illa sententia abest. Nam *Theologiae Platonicae Lib.* V. *Cap.* 7. *p.* 259. universitatem hanc duplicem habere vitam disputat, alteram obscuram, alteram notiorem & minus compositam. Διττῆς γὰρ οὔσης ἐν τῷ κόσμῳ ζωῆς, τῆς μὲν ἀφανοῦς καὶ νοερωτέρας, τῆς δὲ φυσικωτέρας καὶ ἐμφανοῦς, καὶ τῆς μὲν κατὰ τὴν πρόνοιαν ἀφοριζομένης, τῆς δὲ καθ' εἱμαρμένην ἀτάκτως προϊούσης· ἡ μὲν δευτέρα καὶ πολυειδὴς, καὶ διὰ τῆς φύσεως ἐπιτελουμένη,

240 Verum hic fortaſſis quaerent aliqui: Quanam igitur via *Plato* vitioſitatis omnis fontem ſic demonſtrare potuit, ut nullam Deo conflaret invidiam, ſi nec ὕλην ἄποιον, *rudem & omni qualitate vacuam materiam* mali cauſſam putavit eſſe, quam ſententiam falſitatis atque levitatis aperte convicit *Plutarchus*, neque mundi quamdam animam ſive daemonem, rationis non minus, quam bonitatis, inopem, (ψυχὴ ἄνυς) ab aeterno per ſe exſtitiſſe in materia cenſuit? His ut breviter ſatisfaciamus, aequum erit. Certum eſt, *Platonem* neque ad materiam qualitatibus orbam, neque ad mentem quamdam ſive daemonem maleficum in originibus mali inveſtigandis confugiſſe. Sed & aeque exploratum eſt, omnem eum mali culpam a Deo prorſus removiſſe. Si quid ego vero video, *naturarum imperfectarum neceſſitatem* in auxilium vocavit, ut ex hiſce captionibus ſeſe expediret. Sicut enim jam ante *Platonem Timaeus Locrus* orbem hunc a *Deo & neceſſitate* conſtructum eſſe docuit; ita ipſe *Plato* (*b*) in *Timaeo* in eamdem ivit ſententiam: Ὅτι μεμιγμένη τῦδε τῦ κόσμυ γένεσις ἐξ ἀνάγκης καὶ νῦ συστάσεως νῦ δ' ἀνάγκης ἄρχοντος. *Mundi hujus generatio ex mentis & neceſſitatis conjunctione mixta eſt: mens autem neceſſitati dominatur.*

Sic ergo viſum fuit *Platoni*: Deum quidem ipſum proprie atque directo nihil effeciſſe atque procreaſſe, praeter res natura bonas atque utiles; at per naturarum in-

μένη, τῆς Διΐας ἐξήρτηται τάξεως· *Duplex nimirum in mundo eſt vita, una quidem obſcura ac ignota, & quae magis eſt intellectualis, altera vero magis naturalis & magis manifeſta notaque: quarum altera per providentiam definitur, altera vero propter fatum inordinate progreditur: ſecunda quidem, quae multiformis eſt, & per ipſam naturam perficitur, ex Jovio pendet ordine.* Haec phyſica mundi vita, quae confuſe progreditur, & fati paret legibus, etſi quodammodo diſtat a malefica *Plutarchi* anima, vehementer tamen ipſi cognata & affinis eſt. (III.) Et quid multis? Tota Platonicorum natio, quorum alioquin mirabilis eſt diſſenſio in exponendis magiſtri ſui juſto obſcurioris placitis, id, quod princeps eſt ac praecipuum in *Plutarchi* ſententia, rejicere nequeunt. Etenim univerſi, niſi nobiliſſimum praeceptoris opus, *Timaeum*, deſerere velint, animam mundi ex binis partibus, *Eodem & Diverſo*, ſeu ex divinae naturae portione quadam & ex re quadam alia diſtincta a Deo & cum materia ſociata, conflatam eſſe, confiteri debent. Illud vero *Diverſum*, quod Deus cum ſui parte quadam conjunxit, ut animam mundi ex utriſque conſtrueret, tametſi varie interpretentur, ut ſunt homines praeter modum ingenioſi, non poſſunt tamen, quin concedant, ante illud fuiſſe in materia, quam a Deo fingeretur, eſſe aliquid, quod virtute movendi valeat, denique motus illius *Diverſi* a recti & juſti norma aberraſſe. Lege *Chalcidium* de variis his ſententiis *in Timaeum Platonis Cap.* 2. §. 30. *ſ. p.* 287. & *Cap.* 13. §. 298. *p.* 388. 389. & *Proclum in* eumdem *Timaeum p.* 114. *ſq.* Atqui haec ſi quis teneat, quot, quaeſo, illi paſſus ad inordinatam *Plutarchi* animam reſtant? Quapropter & omnes, qui ſuperſunt nobis ex Platonicis, etſi verborum integumentis ſeſe abſcondant, huic opinioni, quando de anima mundi diſſerunt, non nimis inimici videntur eſſe. Inſpice, ſi placet, quae vel ex Latinis *Macrobius* habet *in Somnium Scipionis Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 26. *Cap.* 14. *p.* 75. & alias. Quid? quod ipſi recentiores Platonici, qui hanc contemnunt in primis ſententiam, duplicem & ipſi animam in hac univerſitate collocandam eſſe, ſi *Plato* ſit audiendus, decreverunt: qua de re alias. (IV.) De *Numenio* haec habet *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* 13. §. 295. *p.* 387. praeter multa alia: *Numenius Platonem laudat, quod duas mundi animas autumet, unam beneficentiſſimam, malignam alteram, ſcilicet ſylvam. Quae licet modice fluctuet, tamen, quia intimo proprioque motu movetur, vivat, & anima convegetetur. neceſſe eſt, lege eorum omnium, quae genuino motu moventur. Quae quidem etiam patibilis animae partis, in qua eſt aliquid corpulentum mortaleque & corporis ſimile, auctrix eſt & patrona, ſicut rationabilis animae pars auctore utitur ratione ac Deo.* Non omittere vero debuiſſet vir doctiſſimus, *Numenium* id etiam egiſſe, ut non aliter *Pythagoram* exiſtimaſſe doceret: quod quidem fuſe a *Chalcidio* exponitur. Nec id improbat *Chalcidius*, qui §. 296. *p.* 388. *Ergo*, inquit, *juxta Pythagoram ſylvae anima neque ſine ulla eſt ſubſtantia, ut plerique arbitrantur, & adverſatur providentiae, conſulta ejus impugnare geſtiens malitiae ſuae viribus. Sed providentia quidem eſt Dei opus & officium; coeca vero fortuitaque temeritas ex proſapia ſylvae.* (V.) Illud etiam magis animadvertendum arbitror, quod, nonnullis interjectis, idem ille *Chalcidius* id confirmat, quod paullo ante inſigni ejus loco jam oſtendimus, non paucos

inferiorum & minus perfectarum indolem fieri nullo modo potuiſſe, quin mala naſcerentur, & rerum naturam replerent. Incipiamus, ut id fiat planius, a malis moralibus, quae merito in praecipuis ponuntur. Neceſſarium igitur fuit, ut in omnibus naturis ratione praeditis, quae corpus habent adjunctum, non pares eſſent voluntatis propenſiones, ſed quaedam nobilioribus, aliae inferioribus exornatae eſſent. Quumque libera eſſent omnes voluntate, fas tamen fuit, ut diſpar eſſet haec libertas, nec omnes pari gauderent poteſtate ad alteram ſeſe partem inclinandi. Ob hanc ipſam porro voluntatis libertatem, qua omnes gaudent naturae rationis compotes, in eo poſitae ſunt ſtatu, ut laudem atque praemia ex recte factis referre queant. Ex quo neceſſario conſequitur, fieri quoque poſſe, ut poenis atque caſtigatione dignas ſeſe reddant. Pergimus ad mala, quae dolores nominantur & incommoda. Hic vero quis tam hebes eſt, quin intelligat, neceſſarium omnino eſſe, ut animalia parum perfecta & terreſtria, quae voluptatis ſenſu poſſunt affici, viciſſim doloribus atque laboribus affligantur, ſi rerum quaedam accidant converſiones? quas quidem ſaepenumero in hac rerum noſtrarum fragilitate & inconſtantia evenire, nil mirum eſt. Superſunt mala corruptionis & diſſolutionis. Num quid vero naturae convenientius eſt aut magis neceſſarium, quam 241
res,

cos ex Platonicis hanc approbaſſe doctrinam. *Alii*, inquit §. 298. *p.* 388. (Platonici) *ſylvam volunt eſſe ſine generatione, ſed anima praeditam; quando ante illuſtrationem quoque motu inſtabili atque inordinato dixerit eam fluctuaſſe, quum motus intimus genuinusque ſit viventium proprius, quodque idem ſaepe alias duas mundi animas dixerit, unam malignam ex ſylva, alteram beneficam ex Deo.* Non igitur nova aut uni *Plutarcho*, *Numenio*, *Attico* grata fuit haec opinio. (VI.) Quod omnium mireris maxime, *Chalcidius* ipſos Hebraeos ita ſenſiſſe contendit, & cum *Platone* binas mundo & homini animas dediſſe. Vide, ut loquatur: *Quibus*, inquit, *Hebraei concinunt, quum dicunt, homini quidem a Deo datam eſſe animam ex inſpiratione coeleſti, quam rationem atque animam rationabilem appellant; mutis vero & agreſtibus ex ſylva rationis experte juſſu Dei vivis animantibus & beſtiis terrae gremio profuſis: quorum in numero fuerit etiam ille ſerpens, qui primitias generis humani malis ſuaſionibus illaqueaverit.* Praeclarum vero *Moſis* interpretem! qui vel hic teſtatum fecit, ſeſe Chriſtianis non eſſe plane annumerandum, quoniam hanc ipſam, quam *Moſis* tamen eſſe vult, ſententiam deinceps deſerit. Quod quidem feciſſet nullo modo, ſi ſuum duxiſſet, inſtitutis *Chriſti* ex animo parere. (VII.) Neſcio, an ullus obſervaverit, hos ipſos Platonicos, qui cum *Plutarcho* voluere, *Platonem* ab anima parum benigna mali ortum repetiiſſe, in binas familias fuiſſe tamen ſciſſos atque diviſos. Me quidem *Stobaeus* id docuit, cujus haec ſunt verba ex *Eclogis phyſicis Lib.* I. *Cap.* 40. *p.* 112. *ed. Plantin.* Ἤδη τοίνυν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Πλατωνικοῖς πολλοὶ διαστασιάζουσιν· (Sic enim ſcribi oportere arbitror pro διαστάζουσιν, quod in *Canteri* legitur editione:) οἱ μὲν εἰς μίαν σύνταξιν καὶ μίαν ἰδέαν τὰ εἴδη καὶ τὰ μόρια τῆς ζωῆς καὶ τὰ ἐνεργήματα συνάγοντες, ὥσπερ Πλωτῖνός τε καὶ Πορφύριος, οἱ δὲ εἰς μάχην ταῦτα κατατείνοντες, ὥσπερ Νουμήνιος, οἱ δὲ ἐκ μαχομένων αὐτὰ συναρμόζοντες, ὥσπερ οἱ περὶ Ἀττικὸν καὶ Πλούταρχον. *Quin etiam ipſi inter ſe diſſident Platonici, partim ad unam ideam ſpecies ac partes vitae & functiones referentes, ut Plotinus & Porphyrius, partim in contrarium haec diſtrahentes, ut Numenius, partim contraria inter ſe componentes, ut Atticus & Plutarchus.* Intelligis ex hoc loco, generatim quidem, id quod aliis hic etiam teſtimoniis probatum vides, *Numenium*, *Plutarchum*, & *Atticum* conſenſiſſe, non omnes motus & omnia, quae naturae rerum accidunt, ab uno fonte eſſe derivanda, ſed a binis cauſſis, at in explicanda hac ſententia diſſenſiſſe. *Numenius* enim & qui ab ejus ſtabant partibus, diſtrahebant binas, quas ſibi finxerant, animas, easque ſeparatim ſemper agere & operari, non vero coagmentatas & compactas eſſe a Deo, ſtatuebant. Secus videbatur *Attico* & *Plutarcho*: qui Deum asſeverabant malignam materiae animam cum altera bona ſociaſſe, unamque concretam ex binis feciſſe animis. Ex his efficitur, multo majori ſpecie atque jure *Numenium* illis aggregari, qui bina rerum eſſe principia, bonum alterum, alterum malum, ſibi perſuaſerunt, quam *Plutarchum* & *Atticum*. Quae reſtant monenda, ne in nimiam haec annotatio molem excreſcat, ad ſequentes rejicio.

(*h*) *In Timaeo*] *P.* 533. *Opp.* Sed ſi integra *Platonis* verba deſcripſiſſet vir doctus, nec omiſiſſet conſequentia, patuiſſet ſtatim plus ea *Plutarchi*, quam ſuae, favere ſententiae. Sed haec paullo poſt.

(*i*) *Lu-*

res, quae generatae ſunt, corrumpi etiam & diſſipari? Optime id perſpexit, quem antea excitavimus, (*i*) *Lucretius*, ita canens:

Quando aliud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, niſi morte adjutam aliena.

Quibus omnibus id, quod nonnulli tuentur, adjicere licet: Carere hunc orbem non poſſe malis quibusdam, quo conditiora fiant & gratiora, quibus in eo fruimur, bona. Id enim cujusvis parum abſoluti animantis naturae proprium eſt, ut bonorum ſenſu leviter afficiatur, neque tantam ex illis delectationem & jucunditatem capiat, quantam poteſt capere, niſi ſalis quaſi ac condimenti loco mala nonnunquam interveniant, quorum cum bonis inſtituta comparatio guſtatum ejus exacuat. Taceo mala illa, quae κακὰ Graeci vocant ἀκούσια, *mala poenae*, *quae praeter voluntatem infliguntur*, maximo in vita hominum uſui videri, partim ut ad virtutem excitentur mortales, ſegnitiemque deponant & ignaviam, partim ut κακὰ illa ἑκούσια, *mala ſive crimina & facinora voluntaria* refrenentur atque coërceantur Hujus generis, credo ego, rationibus commovere ſeſe paſſus eſt *Plato*, ut mala penitus exſtirpari & deleri non poſſe decerneret, in hoc ſaltim, quem nos incolimus, orbe, quem mentium ſcelere olim devinctarum ſedem atque domicilium opinabatur eſſe (*) Ἀλλ' οὔτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατὸν, ὦ Θεόδωρε (ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη) οὔτ' ἐν Θεοῖς αὐτὰ ἱδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖν ἐξ ἀνάγκης. διὸ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν, ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *At fieri nullo modo poteſt, o Theodore, ut mala penitus exſtirpentur. Nam bono oppoſitum aliquid eſſe ſemper neceſſe eſt. Neque illa*

(*) Theaet. p. 176. Steph. (p. 128. ed. Ficini.)

(*i*) *Lucretius*] *Lib. I. v.* 264. *p.* 77.

(*k*) *Temperentur*] Cujus ex antiquioribus philoſophis effatum hoc ſit, neſcire me profiteor. Similia multos dixiſſe novi. Dicam potius de re ipſa, ac, num recte *Platonis* de mali ortu ſententiam vir eximius declaraverit, diſpiciam. Celeb. *Wolfius* in *Manichaeiſmo ante Manich. p.* 141. 142. jam monuit, *Platonis* amori plus, quam ſatis erat, *Cudworthum* hic dediſſe: ipſe vero ex conditione materiae *Platonem*, quidquid mali & pravi eſt, derivaſſe, autumat. Licebit mihi haec aliquanto uberius enarrare, & in nonnullis a viri eruditiſſimi, cujus alioquin judicium meo libenter antepono, ſententia diſcedere. (I.) Fallitur doctiſſimus *Cudworthus*, quod ea, quae *de neceſſitate* in *Timaeo* dixit *Plato*, cenſuit ad firmandam illam, quam hic dedit, ſententiae *Platonis* de ortu mali interpretationem conducere. Id ſtatim patebit, ſi verba *Platonis* integra deſcribam. Sic igitur ille *Timaeo Cap.* 39. *Opp. p.* 533. Νοῦ δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος, τὸ πείθειν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν, ταύτῃ κατὰ ταῦτα δι' ἀνάγκης ἡττωμένης ὑπὸ πειθοῦς ἔμφρονος, οὕτω κατ' ἀρχὰς ξυνίστατο τόδε τὸ πᾶν. *Mens enim quum neceſſitati dominaretur, propterea quod perſuadendo eam ad optimos ut plurimum rerum eventus induceret, ipſaque hac ratione cedens ſapienti perſuaſioni pareret, mundi hujus exordia conſtiterunt.* Haec ſi verba ſint unice ſpectanda, numquam fiet, ut credamus, talem neceſſitatem inductam eſſe a *Platone*, ut malorum fontem declararet, qualem doctiſſimus hic *Cudworthus* commemorat. E contrario, quum mentem perſuadendo viciſſe neceſſitatem, & neceſſitatem menti perſuadenti obtemperaſſe, dicat *Plato*, multo probabilior & aptior ad haec verba *Plutarchi* videbitur de anima inordinata mundum olim adminiſtrante opinio. Cui enim, niſi animae, perſuaderi, & quaenam, praeter animam, natura ſuadenti morem gerere valet? (II.) Nec tamen ex toto falſum id eſſe, opinor, quod hic ingenioſe & acute *Cudworthus* diſſeruit. *Plato* enim, quoniam Deum exiſtimabat ex inſtituto & ſapienter res alias perfectiores & meliores aliis condidiſſe, quo aequabilis totius univerſitatis concentus naſceretur, quod illi quidem non ignorabunt, quibus vel *Timaeus* ejus lectus eſt, non potuit, quin multas incommoditates & mala ex ipſo ſtatu rerum & naturarum derivaret, in quo a Deo data opera eſſent collocatae. Haec

illa tamen apud Deos locum habere possunt aliquem. At naturam mortalem regionemque inferiorem necessario circumeunt. Quare conandum est, ut hinc illuc quam celerrime fugiamus: fuga autem est, ut Deo similes pro viribus efficiamur. Deo vero similes efficit justitia & sanctitas cum prudentia conjuncta. Ita, qua ratione malorum *Plato* origines aperuerit, perspectum est. Deum quidem rerum omnium parentem fatebatur & conditorem; caussam vero malorum proprie dici posse, negabat; minime omnium mala ad eum referri posse moralia, docebat, quippe quae defectiones tantum sint: cuncta vero, quae contingant mala, ea necessario ex natura statuque rerum minus perfectarum fluere ac consequi, judicabat. Atque haec illa est ἀνάγκη πολλὰ τῷ Θεῷ δυσμαχοῦσα καὶ ἀφηνιάζουσα, *necessitas illa, quae Deo saepius resistit, & frenum veluti excutere nititur.* Hanc unam efficere, statuebat, ut naturae rationis compotes Dei saepenumero legibus & voluntati non minus, quam suis commodis & opportunitatibus, agendo queant adversari: hanc etiam impedimento esse, quo minus ceterae res tanta potiantur felicitate ac perfectione, quantam alioquin supremi Numinis benignitas impertiri illis vellet. Sic quum *Plato* docuerit, nihilo tamen minus idem *mentem*, id est, Deum, necessitati leges ferre, affirmavit. Solet enim supremi Numinis sapientia & providentia ista mala, quae necessitas naturarum minus perfectarum gignit, magna cura flectere ac moderari, ut bonum atque salutarem habeant exitum. *Osiris* & *Oromasdes*, si quidem hoc sermonis genus adhibere fas est, insidiis veluti *Typhonem* ac *Arimanium* circumveniunt, ac, ut summa quaevis eorum flagitia, secus atque ipsi cupiunt & volunt, universitatis rationibus conducant & prosint, perficiunt. Καὶ τοῦτο μεγίστης τέχνης ἀγαθοποιεῖν τὰ κακά. *Hanc quidem confitendum est artem omnium esse maximam, efficere posse, ut mala bona fiant, aut ut bonis (k) temperentur.*

Er-

Haec *mala* illa sunt, quae *imperfectionis* vocant: quamquam recte & prudenter, qui recentius de his rebus sunt philosophati, mala ea proprie vocari posse, negarunt. (III.) Restant mala *physica* & *moralia*. De illis etsi nusquam ita loquatur *Plato*, ut universa ejus sententia clare & aperte possit intelligi; perspicuum tamen esse arbitror, ex uno fonte ab eo non esse illa omnia vitia derivata. Principio materiae conditionem & naturam, quae Dei, optima quaevis cupientis, consiliis & voluntati saepenumero restiterit, multa produxisse, quae hunc orbem circumstant, incommoda, existimasse omnino videtur. Exposuit hoc latius *Maximus Tyrius*, Platonicus, *Dissertatione* XXV. *p.* 246. cujus sententiam venuste satis & eleganter & enarrat & oppugnat *Petr. Bayle Dictionaire Tom.* III. *v. Pauliciens Not. L. p.* 2212. Non repetam hic ea, quae viri docti dudum ea de re attulerunt: sed hoc tantum indicabo, ex ipso *Timaeo* satis patere, sic visum esse *Platoni*. Dabo quaedam ejus verba: p. 542. ita de materia: Ταῦτα ἀτάκτως ἔχοντα ὁ Θεὸς ἐν ἑκάστῳ τε αὐτῷ πρὸς αὑτὸ καὶ πρὸς ἄλληλα συμμετρίας ἐνεποίησεν, ὅσας τε καὶ ὅπῃ δυνατὸν ἦν ἀνάλογα καὶ σύμμετρα εἶναι. *Quum haec ordine carerent, singulis Deus & ad sese & ad alia invicem eatenus modum rationemque proportionis indidit,* QUATENUS SINGULA SUSCIPERE POTERANT. Vides, Deum tantum ordinis & ornatus addidisse materiae, quantum natura ejus pateretur & ferret; quemadmodum ex ligno, quod nec Minervam nec Mercurium spondet, tale statuarius signum fingit, quale lignum permittit ex se fingi. Habet *Timaeus* plura ejusmodi, quae nunc praetereo, ne nimis longus esse videar. (IV.) Nego vero, ab hac una caussa mala omnia physica *Platonem* arcessivisse: nego, incendia, terraemotus, tonitrua, & his graviores naturae rerum conversiones visas ipsi fuisse a materiae natura proficisci. Unde igitur? Dicam breviter & sine ullo circuitu. Ab anima quadam intra materiam abdita & turbulenta, aut a bruta illa parte mundi animae, quae inordinatis fertur motibus, nec, nisi a Deo gubernetur, ordinem servare valet. Lege, si placet, quae jam afferam ex *Politico Platonis p.* 176. verba, &, num aliter decernere liceat, judica. Loquitur *Plato* de magnis illis naturae rerum conversionibus, quae statis accidant temporibus, earumque caussas & rationes explicat, aut potius, unde magna illa mala naturalia, quae totum interimant & concutiant orbem, oriantur, docet. Τὸν δὲ δὴ κόσμον πάλιν ἀνέστρεφεν εἱμαρμένη καὶ ξύμφυτος ἐπιθυμία. *Mundum vero fatum revolvit iterum & innata cupiditas.* Hoc decla-

242 Ergo, nisi fallor, demonstratum, ut potuit planissime, dedimus, parum firmitatis atque roboris habere, quibus sese *Plutarchus* inductum sensit, ut *Platonem*
243 duo huic orbi praefecisse Numina, quorum unum bonis & salutaribus delectaretur, alterum malis & perniciosis, perhiberet. Quae de reliquis Graeci orbis phi-
244 losophis disputat, quo hanc eos quoque fovisse ostendat doctrinam, his etiam de-
te-

clarat aliquanto plenius: Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἀκριβέστερον ἀπετέλει, τελευτῶν δὲ ἀμβλύτερον· τούτων δὲ αὐτῷ τὸ σωματοειδὲς τῆς συγκράσεως αἴτιον, τὸ τῆς πάλαι ποτὲ φύσεως ξύντροφον, ὅτι πολλῆς ἦν μέτοχον ἀταξίας, πρὶν εἰς τὸν νῦν κόσμον ἀφικέσθαι. *Principio igitur* (natura rerum) *perfectius* (mandata Dei) *exsequuta est, sed ab ea demum imitatione longius degeneravit: cujus quidem defectus caussa est natura corporea, antiquae naturae fomes. Nam quondam valde inordinata & deformis erat natura, antequam praesenti ornatu decoraretur.* Παρὰ μὲν γὰρ τοῦ συνθέντος πάντα καλὰ κέκτηται· παρὰ δὲ τῆς ἔμπροσθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν οὐρανῷ γίγνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτός τε ἔχει, καὶ τοῖς ζώοις ἐναπεργάζεται. *Ab eo sane, qui hanc universitatem construxit, bona omnia possidet: a priori autem habitu* INCOMMODA ET INJUSTA OMNIA, QUAE INTRA COELUM NASCUNTUR, ET MUNDUS IPSE SUSTINET, ET ANIMANTIBUS INSERIT. Plura ejus generis ibi legas, quae nunc quidem omitto. Haec vero aut nihil significant, aut hoc clarissime docent, ex *Platonis* sententia, antequam mundum Deus componeret, fuisse in materia vim quamdam vitalem, nec via nec ratione, sed bruto & coeco motu progredientem: hanc Deum correxisse, quum mundum construeret, & parte sui amplificatam ad meliorem statum adduxisse: at veteris eam tamen naturae retinere fomitem; cui si obediat, id quod aliquando fiat, tum infinitam nasci malorum segetem, & totam rerum naturam misere conturbari & concuti. (V.) Succedant mala, quae *moralia* nominantur, itemque illa *physica*, quae ad hominis in primis corpus pertinent. Haec vero omnia ad animam *Plato* retulit. Quod quidem ejus dogma vix poterit intelligi, nisi generatim antea cognita habeamus, quae de animae natura & ortu philosophus iste tradidit. Binas igitur is, aut tres potius, in homine voluit animas esse reconditas, rationis unam participem, reliquas ratione vacuas, & concitationibus ac commotionibus inordinatis obnoxias. Quae rationis compos est anima, illam Deus ipse ex se produxit: ex quo efficitur, quum Deus ipse bonus sit, nihil eam in se mali & vitiosi habere posse. At reliquam animam, sive unam sive plures, in quibus irae, desiderii, cupidinum, & reliquarum animi affectionum caussae latent, una cum corpore fingendam Deus commisit Diis inferioribus, qui, ut potuerunt, hoc munere functi sunt. Haec omnia perspicue *Plato* narrat cum alias praecise, tum copiose in *Timaeo p.* 531. *Opp.* Ab hac igitur anima, quae ratione caret, & simul ab ipso corpore omne malum oritur. Corpus, quoniam ex diversis ab his Diis elementis conflatum est, vehementer animae divinae obsistit, ne vim suam explicare queat. Quare etiam initio anima haec corpore conclusa amenti similis est: succedente vero tempore, sensim vires suas recipit. Lege *Timaeum p.* 531. 532. ubi haec fusius enarrantur. Illa vero anima, quae mater & nutrix est libidinum & cupiditatum sensuumque alumna, primo & ipsa corpus conturbat mirifice. Quare fit, ut morbis illud & variis aerumnis vexetur atque excrucietur. *Plato* in *Charmide p.* 237. Πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὡρμῆσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιρρεῖν, ὥσπερ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὰ ὄμματα. *Omnia, inquit* (*Zamolxis*, cujus hanc sententiam approbat *Plato*) *vel bona vel mala ab anima in corpus & hominem totum manant, indeque, similiter ut ex capite in oculos, effluunt.* Deinde eadem anima, nisi altera illa, quae ratione praedita est, excubias agat perpetuo, sensim omne sibi in corpus imperium arrogat, quumque modi & ordinis nescia sit, immoderatas cupiditates & vitia in eo excitat, quin etiam ipsam diviniorem animam sibi subjicit. Consuli hic velim, qui scite, licet non omni ex parte ad mentem *Platonis*, rem totam exposuit, *Maximum Tyrium Diss.* XXV. *p.* 248. *s.* Quamvis enim, quibus Deus fabricationem hominis demandaverat, inferiora Numina nulli pepercerint labori, ut, quod summum Numen praeceperat, hominem quam optimum conderent; haud tamen animam illam natura sua exuere potuerunt penitus. *Plato Timaeo p.* 543. Μεμνημένοι γὰρ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιστολῆς οἱ συνιστάντες ἡμᾶς, ὅτε τὸ θνητὸν γένος ἐπέστελλεν ὡς ἄριστον εἰς δύναμιν ποιεῖν, οὕτω δὴ κατορθοῦντες καὶ τὸ φαῦλον ἡμῶν, ἵνα ἀληθείας πῃ προσάπτοιτο. *Qui nos composuerunt, paterni illius mandati memores, quo mortale genus praeceperat quam optimum pro viribus fieri, ita deteriorem nostri partem instituerunt, ut ipsa quoque veritatis quodammodo foret particeps.* Jam unde minores illi Dii, qui hominem fabricati sunt, istam animam nacti sunt rationis expertem, quam in corpore nostro collocarunt? Illud quidem *Plato* non aperte in *Timaeo* scriptum reliquit: sed si ea, quae adhuc aliquoties inculcavimus, consideres, facile, quidnam senserit, suspicaberis. Neque ex Deo educta est haec anima, qui optimus est: neque hi inferiores Dii ex se eam procrearunt: nec denique a materia profecta est, quae qualitatibus & sensu caret. Relinquitur ergo, ut ex inordinata illa mundi anima, de qua paullo ante verba fecimus, de-

teriora ſunt & leviora. (*) Pythagoraeos enim hanc unam propter cauſſam in duplicis Dei profeſſoribus numerat, quod ἐναντιότητας & συστοιχίας, *pugnas & cognationes rerum*, finiti nimirum & infiniti, dextri atque ſiniſtri, numeri paris atque imparis, aliarumque ejus generis, interdum (*l*) commemorent. *Heraclitum* idcirco huic aggregat familiae, quod de παλιντρόπῳ ἁρμονίᾳ κόσμου ſeu *verſatili quadam mundi* 245 *har-*

(*) Οἱ Πυθαγόρειοι οὐδαμοῦ τὸ κακὸν ἐν ταῖς ἀρχαῖς παρελάμβανον. Pythagoraei nusquam malum in rei principiis ponunt. Syrianus in Ariſtotelis Metaphyſ. MS. p. 218.

libata & hauſta ſit. Itaque mundi totius imaginem gerit homo, ſi *Platonem* adſciſcam magiſtrum. Uterque, & mundus & homo, ex anima & materia conflatus eſt. Utriusque anima partim ratione valet, partim ratione vacat. Illa, quae ratione valet, anima omnium bonorum, haec, quae rationis indiget, omnium malorum, omnium converſionum naturae rerum vim afferentium, omnium pravarum commotionum mater & origo eſt. Praeclare video, non eam eſſe hanc opinionem, quae Deum omni culpa purget, & quaeſtionem de ortu mali difficultatibus cunctis liberet. Verum nec hic, quam pulcre & rationi convenienter docuerit *Plato*, ſed quid ſenſerit de his rebus, quaeritur. (VI.) Haec dum fuſius expoſui, una, quid mihi de *Plutarchi* videatur ſententia, quam *Cudworthus* caſtigat, indicavi. Equidem hoc confirmare nolim, iſtam interpretationem *Platonis*, quam probat *Plutarchus*, omni ex parte recte ſeſe habere, nec ulla in re aliter ſenſiſſe *Platonem*, atque *Plutarcho* ſenſiſſe viſus eſt. In tanta enim caligine & obſcuritate, quantam *Plato* conſulto videtur conſectatus eſſe, ut multitudinis effugeret invidiam, quis ſibi ſanus ita faveat, ut ſe dogmata ejus de rebus divinis omnia prorſus explorata & perſpecta habere aſſeveret? Sed hoc tamen iis rationibus, & auctoritatibus, quas adhuc attuli, me conſequutum eſſe, ſpero, ut aequi rerum exiſtimatores fateantur, in univerſum ſic non potuiſſe non *Platonem* ſentire, nullamque veriſimiliorem ejus expoſitionem illa, quam *Plutarchus* dedit, excogitari poſſe. (VII.) Poſt *Cudworthum* pro *Platone* contra *Plutarchum* verba fecit venerandus vir, *Jo. Chriſtoph. Wolfius*, *Manichaeiſmo ante Manichaeos p.* 124. *ſ.* Is pleriſque *Cudworthi* rationibus aſſenſus eſt: in nonnullis novas rationes ſequutus eſt. Quae cum *Cudwortho* habet communia, aliqua ex illis etiam, quae ipſemet poſuit, jam conſideravi. Supereſt, ut id, quod ceteris robore & ſpecie praeſtat, expendam, ne quid praetermittatur. Non potuit inficiari vir longe doctiſſimus, *Platonem* praecepiſſe, materiam, priuſquam a Deo fingeretur, motu inordinato concuſſam & fluctuum inſtar agitatam fuiſſe. Nec, qua eſt ſagacitate, impetrare potuit a ſe, id quod ſupra jam vidimus, ut, quae *Cudworthus* ad hunc nodum diſſolvendum ſcripſerat, ſua faceret. Itaque nova ſibi ratione conſuluit, atque *Platonem ipſi materiae motum per ſe proprium eſſe & convenientem ſtatuiſſe videri*, affirmavit, *Manichaeiſmo p.* 139. *Si*, addit, *inficiari quis illud voluerit, vel manifeſtus Platonis locus afferendus foret, qui id conceptis verbis neget, vel oſtendendum, hanc aſſertionem cum Platonis principiis —— conciliari non poſſe.* Non recordabatur, quum haec in litteras referret, vir praeſtantiſſimus, *Platonem* facultatem ſeſe motu proprio concitandi nulli, niſi animae, tribuiſſe, & ex hoc in primis demonſtrare voluiſſe, animos eſſe immortales, quoniam ſemet ipſos cieant & moveant, quod rebus reliquis ex materia conflatis negatum ſit. Lege hac de re *Platonis Phaedrum p.* 344. Sed quoniam manifeſtum *Platonis* locum requirit, binos afferam, quibus *Plato* diſerte ſignificavit, omnem motum ab anima oriri. Alter eſt ex *Libro de legibus* X. *p.* 668. Εἰ δ' ἐστι τοῦτο οὕτως ἔχον, ἆρα ἔτι ποθοῦμεν μὴ ἱκανῶς δεδεῖχθαι ψυχὴν ταὐτὸν ὂν καὶ τὴν πρώτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἐσομένων, καὶ πάντων αὖ τῶν ἐναντίων τούτοις; *Quod ſi ita eſt, an adhuc deſideramus, ſufficientius demonſtrari, idem eſſe animam & primam generationem ac motum rerum, quae ſunt, quae fuerunt, quaeque futurae ſunt, omniumque rurſus iſtis contrariarum?* Alterum locum *Phaedrus* dabit *p.* 344. Ψυχὴ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. *Anima omnibus, quae moventur, reliquis fons & principium motus eſt.* Hinc *Cicero de natura Deor. Lib.* II. *c.* 12. *p.* 2971. *Hunc motum* (Plato) *in ſolis animis eſſe ponit, ab hiſque* PRINCIPIUM MOTUS *eſſe ductum putat.* (VIII.) Poſtremo nec hoc quidem tacendum reor, binos mihi magni ingenii ſingulariſque eruditionis viros ſeſe obtuliſſe, qui *Plutarchi* expoſitionem *Platonis* non eſſe contemnendam pronuntiarunt. Alter *Juſtus Lipſius* eſt *Phyſiolog. Stoicor. Lib.* I. *Diſſ.* XIV. *p.* 32. qui brevibus hanc rem tangit; alter *Petr. Gaſſendus*, qui *Phyſices Sect.* I. *Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 156. *T.* I. *Opp.* apertius eam probat: quamquam in eo peccat, quod *Porphyrium* & *Proclum* eidem, cui *Plato*, ſententiae addictos fuiſſe opinatur, quos aliter ſenſiſſe conſtat. Quamquam quid recentiores commemoro? Antiquiſſimus Chriſtianorum auctor, *Clemens Alexandr. Stromat. Lib.* V. *p.* 701. malam *Platonem* induxiſſe animam fatetur, & hanc animam illam eſſe naturam vult, quam Chriſtiani *diabolum* appellent.

(*l*) *Commemorent*] Monui jam ſupra, non hoc *Plutarchum* ſibi velle, omnes Graecorum philoſo-

 pho-

harmonia loquatur, qua fiat, ut res omnes nunc recta via procedant, nuncvicissim retrorsum ferantur, non secus atque arcum jam intendi, jam rursus laxari videas, quod-

phos eadem plane sententia fuisse imbutos, qua ipse *Platonem* fuisse imbutum censuit, verum hoc tantum sibi credi postulare, cunctos, qui de Deo recte philosophati sint, malorum & vitiorum caussam ab eo removisse, & ad aliam quamdam naturam, non una licet omnes ratione, retulisse. Ego non omnia, quae de philosophis illis differere possem, quorum contra *Plutarchum* caussam *Cudworthus* tuetur, effundam, quoniam haec res aequiorem locum efflagitat, verum ea tantum commemorabo, quae mihi aut cognitu prae ceteris videbuntur necessaria, aut ab aliis omissa. Quod igitur ad *Pythagoram* primum attinet, fateor, ex numerorum disciplina, quae philosopho huic propria fuit, parum apte ac luculenter a *Plutarcho* effici, binas ab eo naturas, alteram benignitatis, alteram pravitatis plenam, universitati rerum praefectas esse. Namque, id quod ex *Jo. Meursii Denario* liquet *Pythagorico*, quae de numeris praecepit *Pythagoras*, si pauca quaedam demas, tot dubiis tamque variis veterum auctorum opinionibus premuntur, ut difficillimum dictu sit, quibus proprie rebus naturalibus numeros suos accommodaverit. Nec omnis tamen eos destituit auctoritas, qui *Pythagoram* volunt a singulari quadam natura mali omnis ortum arcessivisse. Omitto ea, quae collegit ven. *Wolfius* in *Manichaeismo ante Manichaeos Sect.* II. §. 29. *p.* 116. ex quibus hoc saltim manifestum est, aeternam a *Pythagora* materiam Deo esse adjunctam; unde sine dubio partem malorum, quibus affligimur, nasci judicavit. Taceo, quae de magistris ejus, Aegyptiorum sacerdotibus, *Zarata* & Magis Persarum ab aliis jam observata sunt. Bina vero proferam, quae, tametsi praetermissa video ab illis, qui hoc argumentum attigere, nonnihil mihi tamen ponderis hac in caussa habere videntur. (I.) *Numenius*, non ignobilis Pythagoraeus, mali omnis originem in peculiari aliqua quaesivit anima in mundo latente, nec aliter magistri sui scita interpretatus est. Qua de re copiosus est *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* 13. §. 293. *p.* 387. (II.) Qui cum Manichaeis congressi sunt, Christianorum veterum doctores non dubitarunt, flagitia & portenta hujus sectae ex *Pythagorae* in primis schola esse hausta, confirmare, aut *Pythagoram* in parentibus & conditoribus familiae Manichaeae numerare. Audiamus, ut *Archelaus* loquatur, praeclarus saeculi tertii doctor, in *Disputatione cum Manete* §. 51. *p.* 191. *ed. Fabricii T.* II. *Opp. Hippolyti. Scythianus dualitatem istam introducit contrariam sibi*, QUOD IPSE A PYTHAGORA *suscepit*, *sicut & alii omnes hujus dogmatis sectatores*, *qui omnes dualitatem defendunt*, *declinantes scripturae viam directam.* Interea, si *Pythagoras* malum ejusmodi professus est principium, hoc tamen controversia mihi vacare videtur, summo Numine multo inferius id ab eo esse habitum, nec idcirco ad eos pertinere hominem, qui bina Numina ejusdem potestatis introduxerunt. Scilicet non una est eorum classis, qui binis favent rerum principiis, & benigno Numini aliam sociant naturam, unde malum omne nascatur. Quod quoniam illos, qui notum sibi cupiunt esse, quatenus antiquiores philosophi hoc dogmate contaminati fuerint, in primis memoria tenere decet, ne summa disputationis totius exsistat confusio, neglectum vero vel ab iis esse video, qui nostra aetate in Manichaeorum rationes & scita diligentissime inquisiverunt, & sectae dudum condemnatae patrocinio defungi gloriosum esse putarunt; antequam de reliquis dicam aliquid philosophis, paucis declarare constitui. Igitur primum omnes, quibus bina placet esse rerum principia, commode in duas familias majores distribuere licet. Primam illi occupant, qui Deum & materiam ex omni fuisse aevo decernunt. Alteram conficiunt, qui, praeter materiam, aliam cogitatione fingunt naturam, unde, quae vitium habent, universa proficiscantur, atque tria idcirco, si proprie loquendum sit, rerum initia introducunt, Deum, naturam vitiosam, & materiam. In qua quidem sententia omnes prope fuerunt, qui primis reipublicae Christianae temporibus coelestem doctrinam commentis suis inquinarunt, & *Gnostici* vulgo vocantur; ut de multis aliis nunc taceam. Utraque familia in suas interim inferiores classes describi potest. Nos, missa superiori, de posterioris tantum divisione dicemus. *Primo loco* collocandi sunt, qui naturam illam malitiae plenam Deo bono parem faciunt aetate & robore, binosque eos Deos commemorant pugnis & certaminibus aeternis sese fatigantes, & nunc aequiori, nunc iniquiori dimicantes Marte. Hanc fuisse Manichaeorum doctrinam, plerique, nec vanis adducti rationibus, credunt. *Secundum* illis assignamus *gradum*, qui malum illud principium ex omni quidem fuisse aeternitate judicant, at Deo tamen summo potestate & robore multum concedere volunt. Hi Deum bonum victoriarum multitudine Deum pravum & malignum non modo superare, sed etiam fore aliquando tempus, volunt, quo malus ille Deus prorsus a bono conteratur & deleatur. Haec mihi Aegyptiis olim placuisse & multis orientalibus populis vel hodie adhuc animo sedere videtur opinio. Absurdum fateor esse hoc dogma, nec intelligi satis posse, quemadmodum id, quod per se ac necessario ex infinito fuit tempore, destrui queat & exstingui. At quis nescit, quae sanis & ratione praeditis ineptissima hodie videntur esse, multis olim omni ferro & aere firmiora

quodque idem affirmaverit, *fluere omnia*, *bellumque patrem esse ac dominum* (m) *omnium*. *Empedocles* prima naturae *amicitiam* ponit esse ac *discordiam*; nosque supra 246
non

ra fuisse visa? Nihil est tam stolidum & vecors, quin ab illis olim id receptum sit, & interdum hodie recipiatur, qui sapientiae & eruditionis laude prae ceteris florere student. *Tertium ordinem* ducunt, qui unum Deum summum esse concedunt, at huic binas subjiciunt naturas praestantissimas, quarum altera bona, quae fiunt, efficiat, altera pravis omnibus caussam & originem praebeat. De his vero binis naturis non una fuit omnium sententia. Namque alii ipsa natura sua talia esse haec Numina, si hoc vocabulo uti par est, qualia sunt, opinantur: alii utrumque initio fuisse bonum, alterum vero deinceps a bonitate sua defecisse, veterem altero retinente statum, sciscunt. Utrosque si roges, unde igitur bina haec principia profecta sint, non dubitabunt respondere: ex summo illo Deo. At de modo & via, qua id factum sit, diffidebunt, illis in necessariis Dei emanationibus ea numerantibus, his a Deo libere condita esse affirmantibus. Neque est, quod mireris, ex Deo rem ita malignam emanasse; ut natura illa est, quae malis delectatur unice. Quis enim doctior multis tam antiquis, quam recentioribus, immo non paucis Christianorum, persuasum esse ignorat, ea, quae ex ipsa Dei natura fluunt, quo longius ab ea digrediantur & abeant, eo magis concreta & deteriora fieri? Posterior sententia multis ita visa fuit probabilis, ut inter ipsos rei Christianae vindices & tutores suos invenerit approbatores, qui doctrinam de *Christo* & cacodaemone, regno servatoris insidiante, sic interpretati sunt, ut illum bonum, hunc malum esse illud dictitarent principium, utrumque vero ex Deo genitum. Inspice, quae *Lactantius* hac de re impie prorsus disserit *Lib.* II. *divinar. institut. Cap.* 8. *p.* 204. Ac, ut verum fatear, populorum omnium solem orientem intuentium, qui bina commemorarunt Numina, hanc antiquissimam fuisse reor opinionem, unum esse Deum supremum, mali expertem, at binos genios, Deo illo multum quidem minores, attamen magni roboris & virtutis, qui bona & mala in orbe misceant, & certatim mox saluti, mox damnis hominum studeant: in quam sententiam, ut suspicor, ea re potissimum inciderunt, quod minus recte caperent, quae de primis hominibus, astutia maligni genii deceptis & tentatis, a majoribus suis acceperant tradita. Paullatim vero, ut fit inter homines, vetus haec opinio multum de germana sua indole perdidit, &, summo illo Numine hominum ex memoria prope deleto, bini isti genii, quos Deo principi subjecerant veteres, sic a plerisque spectati sunt, ac si ex se haberent omnia, nec ullius potentiam & leges venerarentur. Huic familiae finitimi sunt, quibus *quartum* arbitror *locum* esse dandum, antiqui Graecorum, Aegyptiorum, & aliarum gentium poëtae, qui Deos, ad quos vel bona vel mala omnia referunt, in illis numerant Numinibus, quae ex chao aut ex hominibus genita & nata esse canunt, negantque idcirco originis omnis esse nescia. *Osiris* & *Typhon*, Aegyptiorum Dii, quorum ille rebus praesidet salutaribus, hic noxiis, quid aliud sunt, quam Dii certo tempore generati, quum antea non fuissent? *Quintam* denique *classem* constituunt, qui animam quamdam in materia reconditam omnis mali caussam esse volunt. His *Platonem* non sine caussa a *Plutarcho* aggregari demonstratum a nobis arbitror. Favent eidem sectae *Numenius*, *Atticus*, & alii. Quamquam nec hi concordes sunt, verum in binas scissi familias. Alii enim Deum malignam illam mundi animam correxisse, quantum fieri poterat, &, divina anima adjuncta, ex binis unam conflasse, judicabant: alii vitioso mundi animo Deum socium addidisse alium animum, ordinis, consilii, & rationis compotem, ducebant, qui, ne cuncta vetus illa denuo turbaret anima, & antiquum chaos restitueret, provideret. Varias has atque diversas sententias eum, qui de duorum principiorum fautoribus disputationem suscipit, si rite omnia complecti, neque rerum confusioni locum aperire velit, cogitatione diligenter sejungere decet. Quodsi vero uno omnes numero & loco habeat, qui duo rerum introduxerunt principia, & culpam omnis mali in peculiarem aliquam naturam contulerunt, fieri nullo modo poterit, quin injuria graviori quosdam afficiat, aliorum perverse sententiam explicet.

(m) *Omnium*] Memoria hic in nonnullis doctissimum virum fefellit. (I.) Nusquam video, *Heraclitum* propterea esse a *Plutarcho* illis connumeratum, qui peculiare quoddam mali caput constituerunt, quod fluere omnia, & perpetua vicissitudine ferri, decreverit. Dignus esset, quem sani omnes irriderent, *Plutarchus*, si tam inepte calculos posuisset: *Heraclitus* fluere dixit omnia: Igitur vitium a peculiari quadam anima aut natura derivavit. (II.) Nec id omnino recte sese habet, quod de *versatili mundi harmonia* affertur a viro docto. *Plutarchus Libro de animae procreatione ex Timaeo T.* II. *Opp. p.* 1026. id, quod *Plato* mundi vocat animam, alios philosophos contendit aliis nominibus appellasse. Inter hos philosophos refert etiam *Heraclitum*, a quo illam universitatis animam ait nominatam esse παλιντροπον ἁρμονίην κόσμου, ὅκωσπερ λυρης καὶ τόξου, *versatilem mundi harmoniam, instar contentionis, quae in lyra est aut arcu.* Recte, an secus, *Heraclitum* interpretetur, id nunc quidem non curo. Hoc autem planum esse intelligo, hanc *Heracliti harmoniam mundi* non a *Plutarcho*

 ideo

non ſpernendis oſtendimus rationibus, indicaſſe eum his vocibus genitricem aliquam & operoſam virtutem, quae in mundo hoc corporeo lateat, rerumque ortus & interitus moderetur. *Plutarchus* vero, quin gemini, quos fingit, Dii his verbis deſignati ſint, (*n*) nil dubitat. Eodem modo *Anaxagorae* interpretatur placita: qui, quoniam duo conſtituit univerſitatis principia, *mentem & infinitam materiam*, a duobus ipſi Deis non abhorruiſſe (*o*) videtur. Ne ipſe quidem perſpicacitatem ejus effugere potuit *Ariſtoteles*, ſed invitus in hunc numerum propterea detruſus eſt, quod duo eſſe corporum naturalium principia ſcriptum reliquit, *formam & privationem*. Nec in gentium atque populorum de hoc dogmate ſententiis explorandis certioribus incedit veſtigiis. Quod enim Chaldaeorum quondam Aſtrologi praeceperunt, ex ſtellis errantibus duas eſſe beneficas, totidemque maleficas, tres vero reliquas mediae naturae, id homini ſatis eſt, ut univerſam Chaldaeorum nationem duos coluiſſe Deos concludat. Idem vero Graecis placuiſſe priſ-

ideo memoratam eſſe, ut philoſophum hunc binis faviſſe principiis oſtenderet. (III.) Solum igitur, quo id probare cupit *Plutarchus*, argumentum illud eſt *Heracliti* dictum, quo *bellum patrem eſſe rerum omnium* aſſeveravit. Πόλεμον, ait, ὀνομάζει πατέρα ϗ βασιλέα ϗ κύριον πάντων. *Libro de Iſide ac Oſiride p.* 370. Hujus effati *Heracliti* meminit etiam *Proclus in Timaeum Platonis p.* 24. Sed hoc *bellum Heracliti* ſi mala quaedam eſſet anima, id ex hoc conſequeretur ejus pronuntiato, nihil omnino Deo bono adſcribendum eſſe eorum, quae vel facta ſunt, vel fiunt & eveniunt, ſed cuncta maligno Numini, quippe quod *omnium pater, dominus, & rex* eſſet. Quod quum prorſus abſurdum & ab *Heracliti* ſententia remotum ſit, relinquitur, ut ſtatuamus, bellum ejus nihil eſſe, quam *diſcordiam Empedoclis*, aut contrarium primorum principiorum motum, ex quo phyſici veteres plerique res omnes eſſe profectas, ſibi perſuadebant.

(*n*) *Nil dubitat*] Sunt & alii, praeter *Plutarchum*, qui *Empedoclis* litem & amicitiam ita fere intellexerunt, ac ſi binas his vocabulis naturas, alteram boni, alteram mali cauſſam, deſignaſſet: quorum quidem dicta congeſta vide a *Jo. Chriſtoph. Wolfio Manichaeiſmo ante Manichaeos Sect.* II. §. 30. *p.* 120. Mihi vero, id quod ſupra fuſius explanavi, *Diſſ. de natura genitrice* §. 6. haec duo rerum, non perſonarum, videntur eſſe nomina, quibus idem, quod plerique veteres naturae ſcrutatores, *Empedocles* indicaverit. Interim in illis fuiſſe non negem *Empedoclem*, qui a materiae conditione & vario motu malorum cauſſas arceſſere ſolebant.

(*o*) *Videtur*] *Plutarchus de Iſide & Oſiride p.* 370. Certe injuriam fecit *Plutarchus Anaxagorae*, ſi hoc dicere voluit, *infinitum* ejus malignam eſſe mentem. Sed mihi hoc tantum ſignificaſſe videtur, *Anaxagoram* non in mente, ſed in infinita materia, malorum origines quaeſiviſſe. Quamquam in hoc toto negotio parum ſibi conſtat *Plutarchus*, quod vel ex iis apparet, quae de *Ariſtotele* ſequuntur. Quis enim, quaeſo, ſibi perſuadeat, *Ariſtotelis privationem* ſingularem eſſe, quae malum omne genuerit, naturam?

(*p*) *Sacra fecerint*] Paullo plus habebunt ſpeciei, quae de Chaldaeis & Graecis *Plutarchus* tradit, ſi cogites, hoc generatim ei fuiſſe tantum propoſitum, ut pleroſque doceret populos non ab uno fonte bona & mala crediſiſſe nata eſſe. De Chaldaeis interim vide *Wolfium Manichaeiſmo p.* 45. *ſ.*

(*q*) *Excogitaſſe*] Miſſis omnibus, quae de *Typhone* viri eruditi parum plerumque ſolide ſuſpicati ſunt, accipio id, quod vir doctus ſponte dat, *Typhonem* imaginem & ſimulacrum eſſe malorum, quibus orbis noſter affligitur. Reſtat, ut, num id verum ſit, diſquiramus, quod ille tuetur, non certam aliquam naturam, mali parentem, hoc nomine ſignificatam eſſe ab Aegyptiis, ſed ipſum malum, varioſque ejus impetus & naturae rerum converſiones. Neſcio vero, an ulli hanc ſententiam probaturus ſit, qui praejudicatis liber opinionibus legerit, quae de *Oſiridis*, *Iſidis*, & *Typhonis* rebus geſtis & actionibus memoriae prodiderunt *Diodorus Siculus*, *Plutarchus*, & alii: quae aut nihil plane ſignificant, aut hoc docent, homines fuiſſe eos, & variis bellis, legibus, ac inventis famam apud poſteros divinoſque honores ſibi promeruiſſe. Deinde & hoc, ut alia mittam, huic conjecturae potiſſimum obſtat, quod iidem auctores Aegyptios iram *Typhonis* victimis & ſacrificiis placare conſueviſſe, ſcriptum reliquerunt. *Plutarchus de Iſide ac Oſiride p.* 362. *Diodorus Siculus Biblioth. Hiſtor. Lib.* I. *p.* 9. Nec enim quiſquam cultu & honoribus notiones animi ſui, aut res mente & potentia vacuas, aut eventa denique & actiones aliorum afficere ſolet. Ego quidem, tametſi nulla fere res pluribus divinationibus & ſuſpicionibus eruditorum obſcurata & oppreſſa ſit, quam Aegyptiorum religio, ſic in univerſum eſſe ſentiendum de ſacris Ae-

priscis, ex eo judicat manifestum esse, quod non modo *Jovi Olympio*, sed etiam Ἅδῃ sive *Plutoni*, quem & *Jovem* interdum *infernalem* nominant, (*p*) sacra fecerint. In Aegyptiorum veterum mysteriis & institutis exponendis non ego negem magno eum videri ingenio. Sed, quod me cogat, ut *Typhonem* eorum principium designasse mali, aut pravum aliquem Deum per se exsistentem significasse, credam, nihil equidem ab eo in medium prolatum video. Quod enim inferius a nobis diligenter demonstrabitur, hoc antiquiorum populorum sapientibus in more positum erat, ut Physicam certa ratione cum Theologia componerent, omnibusque rebus, quibus natura rerum continetur, personam aliquam imponerent. Quam consuetudinem quum Aegyptios etiam sequutos fuisse constet, verisimile est, eos tantum malis istis confusionique & perturbationi, quae perpetuas rerum humanarum vicissitudines ortusque ac interitus, cuncta tamen gubernante Deo, comitari solent, personam induisse, *Typhonis*que ideo vocabulum (*g*) excogitasse.

Res-

Aegyptiorum institutis & caerimoniis opinor. Dii patrii, quibus sacra fecerunt magna religione Aegyptii, *Osiris*, *Isis*, *Typhon*, & alii, reges fuerunt & heroës perantiqui, qui populis istis imperarunt, & post fata inter Numina superstitiose relati sunt. *Osiris* sigillatim & *Typhon*, si qua vis iis inest, quae de illis accepimus tradita, fratres fuerunt contrariis plane ingeniis & studiis, quorum hic, natura crudelis & maleficus, illum, miti & clementi praeditum indole, insidiis circumventum interemit, at *Isidi* parricidii postea poenas dedit.

Et quem tu plangens hominem testaris Osirin.

Lucanus Pharsal. Lib. VIII. *vs.* 133. Vide, quae generatim observavit *Jo. Clericus* in *Explicatione fabulae Adonidis Tom.* III. *Bibl. univers. & histor. p.* 12. *s.* cujus tamen omnia mea facere nolo, & copiosius ingeniosissimus *Banierius* peculiari *Diss. de Typhone dans l'Histoire de l'Academie des Inscriptions & belles lettres Tom.* VI. *p.* 162. *s.* Procedente vero tempore, quum viros jam sapientes puderet, tales coli a populis Deos, quos res gestae & fata, quae subierint, homines fuisse testarentur, Aegyptii non secus, atque Graeci, Persae, & aliae gentes antiquam Deorum historiam ad praecepta physica & philosophica, quae prudentiores fovebant, accommodare studebant. Ex hoc fonte, nisi totus fallor, omnes Theogoniae fluxerunt, omnes illae difficultates & tenebrae, quae veterum populorum rationes obscurant hodie. Itaque, quum Aegyptiorum persuasum esset philosophis, esse Deum summum, a quo omne absit vitium, peculiarem vero praeterea naturam, Dei consiliis perpetuo adversantem, & bona malis diluentem, historiam *Typhonis* & *Osiridis* cum hac copularunt doctrina, aut religionem populorum historicam cum religione miscuerunt temere philosophica, hunc *Osirin* cum Deo, quem profitebantur, mali omnis experte, illum cum natura maligna, omnis vitii & discordiae parente, componentes. Quam rationem postquam semel inierant, aliis idem tentandi via patefacta est. Quumque varie sentirent, ut fit inter homines, qui sapientum affectabant gloriam, ille hoc, iste alio modo *Osirin* & *Typhonem* interpretatus est: ex quo evenit, ut nihil Aegyptiorum religione incertius sit. Vid. *Laur. Pignorius in Mensam Isiacam p.* 2. *s.* Ut enim quisque de rebus naturalibus & divinis sentiebat, ita veterum Deorum Aegyptiorum historiam, ut suis consentanea dogmatibus videretur, & explicabat, & enarrabat. Quocirca, qui de Aegyptiorum religionibus & sacris accurate commentari volunt, eos caute & sapienter distinguere decet, quae ad priscam pertinent terrae illius historiam, & quae sacerdotum & sapientum recentiori aevo in ea invexit studium. Quod quoniam a plerisque negligitur, ideo haec res tot laborat & veterum & juniorum contentionibus & dissensionibus, quot nulla fere alia. *Osiris* huic sol, illi Bacchus, alii Oceanus, nonnullis Pluto videtur esse. Cuinam fides habenda est? Nulli, ut arbitror. Vetus rex Aegyptiorum *Osiris* fuit. At quum Aegyptii cum Graecorum scitis & philosophorum placitis sua instituta conjungere inciperent, ille hac, iste alia forma *Osirin* induit ut conveniens rebus istis & sententiis, quas complexus quilibet erat, videbatur. Ceterum non in illis numerandi sunt Aegyptii, qui binos esse Deos aequales judicarunt. Nam, quod ex *Plutarcho de Iside & Osiride p.* 362. liquet, *Typhonis* potentiam sensim inermem fieri, & deletum aliquando prorsus iri, statuebant. Τὴν τοῦ Τυφῶνος ἠμαυρωμένην καὶ συντετριμμένην δύναμιν, ἔτι δὲ καὶ ψυχορραγοῦσαν καὶ σφαδάζουσαν παρηγοροῦσιν. *Typhonis obscuratam atque contritam potentiam, atque adeo semianimem & instantem interitum trementem, demulcent.* In eorum ergo numero illos habere decet, quos *Plutarchus l. c. p.* 369. ait Deum deteriorem pro genio tantum quodam seu daemone habere. Omnem scilicet eorum familiam, qui malo singulare quoddam Numen praeesse volunt, in duo distribuit

247 Restat, ut de Persarum Magis videamus, an his jure quodam ista de binis Diis, bono & malo, doctrina, quam *Plutarchus* deinde atque Manichaei tenuerunt, tribui queat. Atque hic ego fateor, magnis sese rationibus tueri posse, qui sic Ma-
248 gos docuisse, affirmant. Namque, praeter *Plutarchum*, *Diogenes* id testatur (*r*) *Laërtius*, δύο κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀρχάς, ἀγαθὸν δαίμονα καὶ κακόν, *duo ex eorum sententia rerum esse principia, daemonem malum & daemonem bonum*, qui *Hermippi*, *Eudoxi*, & *Theopompi* videtur auctoritate munitus esse. Nihilo tamen minus, ut haec nomina sint gravissima, nil eum temere facturum esse, putem, qui, num hi auctores ita, uti fas erat, Magorum sententiam intellexerint, deliberandum esse, censuerit. Fieri enim potest, ut malo, quod profitebantur, Numini haud ampliorem Magi potestatem adscripserint, quam nos geniorum infernalium principi tribuimus, neque malum esse principium crediderint, Deo haud subjectum, atque ex se ipso ex infinito tempore exsistens, sed malorum tantum geniorum civitatem aliquam seu rempublicam, cui unus leges ferat & imperet, ingenio construxerint. Ego quidem propius me ab hac abesse non inficior suspicione: in quam me sententiam non id impellit tantum, quod (*s*) *Theodorus* apud *Photium* Persarum *Arimanium* eodem *Satanae* compellat cognomine, quo sacer codex malorum geniorum caput designat, sed etiam quod ipsa Magorum scita, ut a *Plutarcho* exhibentur, haud obscure eam stabilire ac firmare video. Ita nimirum *Plutarchus* eos sentire perhibet: (*) Ἔπεισι δὲ χρόνος εἱμαρμένος, ἐν ᾧ τὸν Ἀρειμάνιον, λοιμὸν ἐπάγοντα καὶ λιμόν, ὑπὸ τούτων ἀνάγκη φθαρῆναι παντάπασι καὶ ἀφανισθῆναι, τῆς δὲ γῆς ἐπιπέδου καὶ ὁμαλῆς γενομένης, ἕνα βίον καὶ μίαν πολιτείαν ἀνθρώπων μακαρίων καὶ ὁμογλώσσων ἁπάντων γενέσθαι. *Instare vero fa-*

(*) De Iside & Osir. p. 370. Par.

buit genera, in eos, qui parem Diis, bono & malo, potestatem tribuerent, & in eos, qui malum Deum imbecilliorem esse bono ducerent. Ita certe verba ejus capit: Νομίζουσι γάρ, οἱ μέν, Θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους, τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν· οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα Θεόν, τὸν δὲ ἕτερον δαίμονα καλοῦσιν. *Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera faciat: alii eum, qui est melior, Deum, qui deterior, daemonem tantum dicunt.* At hunc ipsum tamen malignum daemonem Aegyptii videntur non a Deo esse conditum existimasse, sed naturam esse per se & necessario, non secus ac bonus ille Deus, exsistentem. *Osirin* enim & *Typhonem* fratres fuisse, perhibent. Quocirca, *Osiris* si is Deus est, quo nihil fieri melius aut majus potest, *Typhonem*, consequens est, ut credamus, ejusdem esse naturae & aeternitatis. Verum in tanta rerum antiquarum caligine quis omnia sic expediat, ut nihil quaerendum restet?

(*r*) *Laërtius*] In *Prooemio Segm.* 8. *p.* 6. qui *Aristotelis* haec se auctoritate scribere perhibet.

(*s*) *Theodorus*] Hic *Theodorus* est Mopsvestenus, cujus olim exstitere *Libri* III. *de Persarum Magia*, e quorum *primo libro Photius Biblioth. Cod.* LXXXI. *p.* 199. refert, Persas censere *Zarvam*, Deum principem omnium, *Homisdam genuisse*, καὶ τὸν Σατανᾶν, *& Satanam*. Verisimile est, quod *Andr. Schottus* in *Notis ad h. l.* observat, malum Persarum genium, quem *Arimanium* alioquin nominabant, hoc vocabulo designari. Recte vero facit vir doctus, quod huic argumento ex nomine ducto parum tribuit. Etenim ex eo, quod Christiani eodem vocabulo malignorum geniorum ducem vocamus, quo Persae principium malum, nullo modo efficitur, idem de utroque utrosque credere.

(*t*) *Theopompus*] Haec ex *Theopompo* excerpsit *Plutarchus Libro de Iside & Osiride p.* 370. *T.* II. *Opp.*

(*v*) *Spectatum fuisse*] Etsi nullus neget eruditorum, Persis olim placuisse, duo esse rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum; haud tamen omnes sententiam eorum de binis istis Numinibus eodem modo explicant. Quidnam ante *Zoroastrem* docuerint, exquirere, quum nihil veterum monumentorum ad nos pervenerit, cui fidem tuto nobis habere liceat, inutile propemodum arbitror. Arabes nonnullos scriptores produxerunt *Eduard. Pocockius* in *Specim. Histor. Arabum p.* 147. 148. & *Thom. Hyde* in *Historia religionis veter. Persarum Cap.* 9. *p.* 163. & *Cap.* 22. *p.* 299. qui Magos ante *Zoroastrem* perhibent docuisse, duos esse Deos aequales, quorum alter salutaria & bona quae-

fatale tempus, quo necesse sit, peste & fame ab his adducta, Arimanium omnino perdi atque aboleri, terraque aequabili & plana facta, unam vitam unamque civitatem beatorum hominum universorum unaque lingua utentium fore. Nec, quae (*t*) *Theopompus* ipse de hoc dogmate Persarum memoriae prodidit, ab hac opinione abhorrent: Τέλος ἀπολείπεσθαι τὸν Ἅδην, καὶ τοὺς μὲν ἀνθρώπους εὐδαίμονας ἔσεσθαι, μήτε τροφῆς δεομένους, μήτε σκιὰν ποιοῦντας· τὸν δὲ ταῦτα μηχανησάμενον Θεὸν ἠρεμεῖν καὶ ἀναπαύεσθαι χρόνῳ, καλῶς μὲν οὐ πολὺν τῷ Θεῷ, ὥσπερ ἀνθρώπῳ κοιμωμένῳ μέτριον. *Tandem Plutonem deficere, & tunc homines fore beatos, neque alimento utentes, neque umbram producentes: Deum porro, ista qui machinetur, quiescere ad aliquod tempus, non quod longum sit Deo, sed simile quieti, quam homo dormiens capit* Istud mali principium, quod praeter *Plutarchum*, Manichaei confinxerunt, quoniam per se ab aeterno exstitit, nec a caussa quadam profectum est, nullo modo penitus exstingui potest ac deleri. Quamobrem multo probabilior meo quidem judicio eorum videtur sententia, qui aut Magos Persarum ex instituto veteri habitu personae ipsum malum donasse, ideoque *Arimanium* vocasse, suspicantur, quemadmodum Aegyptios paullo ante fecisse diximus, *Typhonem* comminiscendo, aut vero sic eos de malo censuisse Numine, ut nos de *Satana*, judicant. Neque est, quod occurrat aliquis, rem tamen divinam fecisse Persas *Arimanio.* Nam & Graecos accepimus malos daemones victimis & sacrificiis placare sibi studuisse. Ut omittam, ad ipsum forte Deum pertinuisse, quod Arimanio persolvebant, officium, huncque non secus, atque ministrum irae ac vindictae divinae, (*v*) spectatum fuisse.

Utcumque est, id ex illis, quae hucusque disputavimus, opinor elucere, *Plutar-* 249

quaevis, alter mala omnia procuret: a qua eos doctrina *Zoroaster* abduxerit. Sed leviores esse recentiores Arabum scriptores, quam ut omnia, quae tradunt, probare statim queamus, inter omnes fere constat. Quamobrem, quando de Persarum religione quaeritur, eorum maxime praeceptorum habetur ratio, quae a *Zoroastre* acceperunt tradita, & quid a philosophi huius aetate crediderint, exploratur. Tres fere video inter viros doctos hac de re opiniones versari. Plerique Persas, a *Zoroastre* edoctos, duos coluisse Deos volunt, aeternos, per se exsistentes, omnisque initii nescios. Alii Deum unum summum & benignum, bina autem inferiora Numina, huic sempiterno Deo subjecta, & ab eo condita, bonum alterum, alterum malum, hanc gentem esse professam perhibent. Alii denique uni eos Deo supremo, rerum omnium conditori & parenti, supplicasse, at huic tamen malum quemdam genium, non dissimilem ejus cacodaemonis, cujus sacer codex meminit, adjunxisse, contendunt. Ita *Thomas Hyde* religionem veterum Persarum explicat *l. c. Cap.* 20. *p.* 161. Mihi media sententia meliori loco posita esse videtur, quam prima & ultima, quae prorsus auctoritate caret. Primum eam *Plutarchi* & *Theopompi* dicta firmant, quae doctissimus *Cudworthus* attulit. Deinde nullus exstat alicujus Graeci scriptoris locus, qui eos aliter docuisse testetur. Denique alia quoque his testimoniis addi possunt. *Plutarchus de Iside & Osiride p.* 369. postquam dixerat, *Zoroastrem* in illis esse, qui mali omnis caussam ad peculiarem aliquem Deum retulerint, eum tres induxisse Deos, statim subjicit, unum bonum, *Oromasdem*, alterum malum, *Arimanium*, tertium inter hos medium, *Mithran*, quem Persae μεσίτην vocent. Paullo post aperte & bonum & malum Numen generatum esse praecipit. Haec, nescio, quemadmodum exponi queant aliter, quam ita: Esse quidem Numina duo, bonis & malis rebus praeposita, at horum conatum unum moderari summum Numen, quod, medio loco veluti positum, ita temperet omnia, ut summa rerum ex horum Numinum pugnis & conflictu nihil detrimenti capiat. Alter mihi testis hujus rei non contemnendus *Diogenes* videtur esse *Laërtius*, qui in *Prooemio Historiae suae p.* 6. 7. ex optimis scriptoribus Magorum sententias recitat. Et primum quidem ex *Aristotele* observat, *binos* ab illis *daemones*, bonum & malum, introduci. Paullo vero post ex *Hecataeo* monet, ἢ γεννητοὺς τοὺς Θεοὺς εἶναι κατ' αὐτούς, *Deos ex Magorum sententia etiam genitos esse.* Hoc quid clarius dici potest? Non Deos, sed genios aut daemones tantum, eosque genitos, Magi ducebant bina sua esse Numina. Magni etiam momenti ad hanc caussam est *Theodori* Mopsvesteni auctoritas paullo ante laudata, qui apud *Photium Cod.* LXXXI. *p.* 199. diserte testatur, ex sententia Persarum summum Deum, *Zarvam*, ex se genuisse *Oro-*

tarchum, qui apud omnes fere gentes hanc de binis Diis aeternis, altero boni omnis, altero mali fonte, opinionem floruisse, persuasum esse cupit omnibus, fucum fecisse legentibus. Idque hoc etiam in primis confirmat, quod ipsimet Manichaei sese disciplinam suam a gentibus verae religionis ignaris accepisse, negarunt, neque sectam sese ex aliis egressam atque natam vocari passi sunt, contra a reliquis sese populis prorsus differre dogmatibus, contenderunt. Ita *Faustus* apud S. *Augustinum*: (*) *Pagani*, inquit, *bona & mala, tetra & splendida, perpetua & caduca, mutabilia & certa, corporalia & divina unum habere principium dogmatizant. His ego valde contraria censeo, qui bonis omnibus principium fateor Deum, contrariis vero*
250 *hylen: (sic enim mali principium & naturam Theologus noster appellat.)* Idem deinceps *Faustus* duo tantum in orbe commemorat esse colendi Deum genera, quae re vera differant, *Paganorum* nimirum *religionem* & *Manichaeorum* (x) *disciplinam*. Ex quo mihi quidem satis intelligi videtur, dogma de geminis Numinibus supremis tum temporis non ita spectatum esse, ac si omnium populorum sapientibus vulgo probaretur. Itaque relinquamus, necesse est, sententiam *Plutarchi*, qui totum ab eo stetisse orbem contendit. Quod quidem propterea finxisse hominem, verisimile est, ut, quam ipsemet in deliciis habebat, doctrinam aliis tanto commendatiorem redderet ac gratiorem; nisi forte nimium erga eam studium morbum quemdam animi ei contraxisse, suspicari malimus, cujus vi & impetu, ut, quamcumque modo intueretur disciplinam, eam suae non dissimilem putarit, evenerit. Nos quidem, tametsi universam Graecorum sapientum turbam haud segniter lustraverimus, in nullos tamen, qui publicis scriptis isthuc dogma defenderint, incidimus, praeter *Plutarchum*, *Numenium*, & (y) *Atticum*.

Atque hos unice ab oculos habuisse (z) *Athanasium* arbitror, quum in *Oratione con-*

(*) Contra Faustum Lib. XX. C. 3. (p. 237. Tom. VIII. Opp. ed. Benedict.)

Oromasdem & *Satanam*, seu, quod idem est, bonum malumque Deum. His omnibus Arabum accedunt scriptores & Persarum, qui *Zoroastris* ita exponunt dogma, a *Thom. Hyde* in *Religione veterum Persarum Cap.* 22. *p.* 290. *s.* & *Pocockio Specim. Histor. Arabum p.* 147. *s.* laudati. Non is ego sum, qui his Persis & Arabibus unice credendum esse putem. At quum videam, consentire eorum narrationibus in plerisque ea, quae de *Zoroastris* scitis Graeci tradunt auctores, magni esse ponderis eorum testimonia reor ad illa, de quibus quaerimus, omni dubitatione liberanda. Nullum igitur mihi dubium est, quin antiquiorum Persarum haec fuerit opinio: Unum esse summum & aeternum Numen, quod nullum tamen humanum capiat ingenium, quodque interiori potius animi veneratione, quam externis ritibus & caerimoniis, coli debeat. Hoc supremum Numen duos ex sese, nescio quomodo, produxisse Deos, magni quidem roboris & eximiae virtutis, quorum alter res erogет & administret humano generi utiles & necessarias, alter noxiis & perniciosis delectetur. Haec bina Numina perpetuo inter sese dimicare, summo tamen Deo confictus & pugnae moderatore atque arbitro. Post infinita & longa praelia benignum illud Numen, quod ad altissimi Numinis naturam accedat propius, malignum illum daemonem prorsus interemturum & deleturum esse: tumque pacis omnia, tranquillitatis, & felicitatis plena fore. Non sum nescius, *Petrum Baylium*, virum acutissimum, multum in eo posuisse diligentiae, ut contra *Thom. Hyde* doceret, non esse audiendos hac in caussa P[illegible] & Ar[illegible], Graecis vero potius credendum, qui Z[illegible] dicant bina aequalia & ex se exi[illegible] Numina [illegible] colenda proposuisse. *Dict[illegible] hist[illegible] & critique voce Zoroaster Tom.* IV. *Not. F. p.* 2928. 2929. Et visus est viris doctissimis, quorum magna sunt in orbe litterato nomina, caussam hanc plane confecisse. Ego vero, quinam Graeci scriptores id dixerint, quod vir doctus eos assumit dixisse, ignorare me, profiteor. *Plutarchum* testatur unice. Verum huic si standum sit, id quod ostendimus, numquam *Zoroaster*, numquam Persae, discipuli ejus, duorum Numinum aequalium cultores dici poterunt. Reliquae vero ejus rationes nihil valent in hac caussa, quam non nisi testimoniis & auctoritatibus dirimere licet. Interim non ego negem, quosdam forte Persarum ita sen-

contra gentes in hanc ita disciplinam inveheretur: Ἑλλήνων οὖν τινες πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐγνωκότες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφήναντο, ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα, ἢ τὸν δημιουργὸν ἀποστεροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐ γὰρ ἂν εἴη τῶν ὄντων κύριος, εἴ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν ἔχει καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὅλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὖσιν καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτούς ἐστι. *Graecorum quidam errabundi, & verae viae Christique ignari, malum pronuntiarunt substantiam esse, & per se in rerum natura consistere. Qua in re dupliciter peccant. Nam & mundi opificem defraudant creatione rerum omnium, quae in natura sunt: nec enim rerum dominus haberi posset, si, quod illi volunt, malum res esset solida, & vere subsisteret. Sin vero omnium illum volunt conditorem esse, necessario quoque dabunt etiam mali esse opificem. Nam & ipsum malum in illis rebus est ex sententia eorum, quae vere sunt & exsistunt.* Quae postquam dixit *Athanasius*, ad degeneres quosdam Christianos oratione delabitur, quos ejusdem portenti amor ceperit: Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ καταφρονοῦσιν εἶναι. *Quidam vero haeretici, ab ecclesiae doctrina devii, & in fide naufragi, ipsi quoque ita delirant, ut malum vere subsistere dicant.* Atque hujus generis haereticorum non una, etiam ante natos Manichaeos, familia exstitit: quae, tantum abest, ut philosophorum inter gentes notitiam fugerint, ut ab his 251
interdum notatae sint ac reprehensae. (*a*) *Celsus* id Christianis crimini dat, *quod Deum exsecrabilem esse credant, Deo magno contrarium*, ὅτι ἐναντίος τῷ μεγάλῳ Θεῷ Θεὸς κατηραμένος. *Plotinus* vero peculiarem in hoc genus *librum* exaravit, qui *nonus* est *Enneadis secundae* in *Operibus* ejus, atque a *Porphyrio* hoc indice insignitus est: περὶ τοὺς Γνωστικούς, *in Gnosticos*.

Ceterum, si qui forte sint, qui tantum apud se valere negent ea, quae adhuc con-

fuisse, ut Zoroastrem sensisse vult *Baylius*. Ipse *Thom. Hyde l. c. cap. 9. p.* 164. non diffitetur, esse sectam *Dualistarum* inter Persas, quae bina sibi Numina aequis viribus praedita & ex se ipsis exsistentia placanda esse ducat. Forte alii etiam in illis exstiterunt, quibus tertia placuit opinio, & malus Deus eodem loco habitus est, quo daemonum a Christianis princeps habetur. Sed minorum ejusmodi familiarum ratio nulla ducitur, quum generatim de gentis alicujus religione & sacris disceptatio instituitur. Ex his, quid de illis judicandum sit, quae *Cudworthus* hic disseruit, per se liquet. Pleraque ille bene: nec erat, cur doctissimi quidam viri ab eo hac in re monerent discedendum esse. Quod reliquum est, nomina, quae Persae binis hisce geniis imposuere, *Arimanius* & *Oromasdes*, non secus ac inter Aegyptios *Osiris* & *Typhon*, nomina veterum belli ducum aut regum esse arbitror, quorum res gestas & ingenium, exstincta rerum antiquarum memoria, Persae ad religionem & res divinas accommodarunt. Non indignae lectu sunt conjecturae, quas *Godofr. Guil. Leibnitius* hac de re proposuit *Essais de Theodicée* §. 138. *p.* 285. *s.*

(*x*) *Disciplinam*] Verba *Fausti* apud *Augustinum l. c. Cap.* 4. *p.* 237. haec sunt: *Sectas si quaeras, non plus erunt, quam duae, id est, gentium & nostra, qui eis longe diversa sentimus.*

(*y*) *Atticum*] Haec omnia, quae in *Plutarchum* hic acerbe dicuntur, quemadmodum accipienda sint, ex illis, quae supra monuimus, constabit. Perperam intellexit vir doctissimus *Plutarchi* opinionem, quem ab eorum dogmate, quibus bini videntur pares esse Dii, alter bonus, malus alter, longe fuisse remotum, controversia vacat. Sed nec solus hic errat, verum multos in doctissimis & hujus & superioris memoriae viris ejusdem peccati socios habet. Omnium instar *Petr. Baylius* erit, quo nemo tamen sagacius veterum sapientum scita exploravit, qui nil veritus est *Plutarchum* ad Manichaeos amandare. Vid. *Dictionaire histor. v. Manicheens T.* III. *p.* 1897. *Not. C.* & alias. Quod de *Plutarcho* dico, id ad *Numenium* etiam & *Atticum* pertinet, qui multo aliter senserunt, atque putat *Cudworthus*. Recte vero hic reprehenditur eo nomine *Plutarchus*, quod multos secum sensisse de origine mali scripserit, quibus nihil tamen ejus opinionis in mentem venit. Idem & ipse vituperat *Baylius l. c. p.* 1898. ut ven. *Wolfium* & alios nunc taceam.

(*z*) *Athanasium*] *Oratione contra gentes T.* I. *Opp. p.* 6.

(*a*) *Celsus*] Apud *Origenem Lib.* VI. *contra Cel-*

contra *Plutarchum* diſſeruimus, ut ab ejus ſibi diſcedendum eſſe putent ſententia in hac cauſſa, illi hoc unum tamen aſſentientur nobis: Si omnes antiquarum gentium Theologi binos profeſſi eſſent Deos, bonum atque malum, certum fore, eos ſine controverſia falli, qui ceteros, quos venerati ſunt Deos vetuſti populi, pro naturis per ſe ab aeterno exſiſtentibus ab illis eſſe habitos, exiſtimant. Namque ſic ſi de Numinibus ſuis cenſuiſſent veteres, non duo rerum omnium principia, ſed tot habuiſſent, quot publice coluerunt Deos. *Plutarchus* quidem, niſi forte ſecum ipſo diſſenſit, in hac eſſe debuit ſententia, nullum Deorum, ſi a duplici illo principio diſceſſeris, bono maloque, tam alte poſitum eſſe ab ullo Theologorum veterum, ut ex nemine natus, initii expers, ſuique ipſius fons & origo videretur. Nam ad ipſum quod attinet hunc philoſophum, nullum omnino, quin ita docuerit, dubium eſt. Qui, tametſi ſuperſtitione devinctus erat gentium, omniaque eorum Numina Deorum cultu & honore afficiebat, in primis vero *Delio Apollini*, cujus ſeſe ſacerdotem profitetur, ſtudebat, nullum tamen ex commentitiis hiſce Numinibus aeternum principiique & originis neſcium credidit, praeter bonum illum malumque Deum, contra nativos eſſe Deos omnes (Θεοὶ γεννητοὶ) (*b*) teſtatus eſt. Neque cauſſae aliquid nobis eſt, cur ceteros, qui multitudinem Deorum venerati ſunt, alienos ab eo fuiſſe hac in re, conjiciamus. Sed & Manichaeis idem placuit; quos, praeter binos illos Deos, quibus ſolis aeternitatis adſcribebant gloriam, innumerabiles obſervaſſe alios Deos, ſacrae gnaros hiſtoriae non praeterit.

Adhuc igitur nemo nobis inter falſarum religionum amatores obvenit, qui multos eſſe Deos ex nulla cauſſa natos, verum ſua exſiſtentes virtute, exiſtimaverit. Sed nunc hominem in medio ſiſtemus, qui non modo dogmatis iſtius de πολλαῖς ἀρχαῖς, *de multis principiis* mentionem fecit, ſed id quoque confutandum ſibi eſſe duxit. *Ariſtoteles* is eſt: quem nemo tamen credat propterea hoc ulcus tetigiſſe, quod tum omnes populi ex eo laborarent. Odio flagrabat homo eorum, qui *Pythagorae* & *Platonis* legebant veſtigia: quorum idcirco de exemplis rerum ſeu ideis, qui & *numeri* nonnumquam vocantur, placita ut inviſa redderet & odioſa, hac ea ratione interpretabatur. Quod quidem tanto facere ipſi licebat ſecurius, quanto notius erat, *ideas*, certo licet ſenſu, a Platonicis principia nominari. Quidquid id eſt, ipſum dogma hoc ſolide ab *Ariſtotele* ex conſideratione rerum, quae obtingunt in hac rerum natura, refellitur. Verba ejus haec ſunt: (*) Οἱ δὲ λέγοντες, τὸν ἀριθμὸν πρῶ-

(*) Metaphyſ. Lib. XIV. C. 10. (p. 486. T. IV. Opp.)

Celſum p. 303. Recte ſeſe habent omnia. quae hic de antiquis traduntur Gnoſticis. Dudum enim, antequam prodirent Manichaei, inter Chriſtianos fuerunt, qui malum aliquem Deum hunc orbem condidiſſe dicerent.

(*b*) *Teſtatus eſt*] Vid. *Rualdum* in *Vita Plutarchi Cap.* 9. Veteres Chriſtiani ſcriptores, qui religionis ſuae cauſſam contra multorum Deorum cultores tuentur, hinc ſapius *Plutarcho* adverſus eos auctore utuntur.

(*c*) *Simpliciſſimum*] Verum eſt, *Ariſtotelem ultimo Metaphyſicorum Capite* contra eos diſputare, qui plura vellent eſſe rerum principia. Hos autem in aliquot claſſes diſtribuit. Primum eſſe ait, qui Deo materiam ſocient. Alios deinde affirmat nec bonum nec malum in principiis numerare. Reliquas ſectas, quum obſcurius ab eo proponantur, omitto. His omnibus hanc generaliorem opponit rationem, eos, qui duo ponant contraria principia, cogi, ut his aliud majus praeficiant principium, & ad unam idcirco cauſſam poſtremo referant omnia. Καὶ τοῖς, ait, δύο ἀρχὰς ποιοῦσιν ἄλλην ἀνάγκη ἀρχὴν κυριωτέραν εἶναι. *Illis, qui duo faciunt principia, neceſſe eſt, ut aliud principalius principium eſſe fateantur.* Interjectis nonnullis, quibus contra numeros & rerum ſpecies diſputat, ea ſequuntur verba, quae hic leguntur, & extrema ſunt *Librorum Ariſtotelis Metaphyſicorum*. Ne haec ſecus, atque de-

πρῶτον τὸν μαθηματικὸν, καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλην ἐχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἑκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίαν ποιοῦσιν (οὐδὲν γὰρ ἡ ἑτέρα τῇ ἑτέρᾳ συμβάλλεται οὖσα, ἢ μὴ οὖσα) καὶ ἀρχὰς πολλάς· τὰ δὲ ὄντα οὐ βούλεται πλητεύεσθαι κακῶς· Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος. *Qui numerum mathematicum primum esse dicunt, & ita semper aliam attiguam substantiam & alia cujusque rei principia, illi rerum universitatem similem faciunt poëmati, cujus partes male inter se cohaerent, (nihil enim altera confert alteri, sive sit, sive non sit,) & principia multa. At, quae vere sunt, nolunt male gubernari. Non est bonus multorum principatus: unus esto princeps.* Explodit hic *Aristoteles* non modo sententiam eorum, qui πολλὰς ἀρχὰς, *multa rerum* introducant *principia*, sed etiam diserte ab uno derivat omnia capite: quin hoc ipso affirmat capite, bonum esse illud principium, non vero malum. Igitur perspicuum est, etsi gentium aemulatus sit superstitionem *Aristoteles*, multisque Diis supplicaverit, eosque etiam alicubi levitatis ac dementiae postulaverit, qui uni tantum Jovi hostias esse immolandas dictitent, haud tamen eum sic a veri aberrasse regula, ut vel tales esse Deos crederet, quales multi hodie 252 sibi fingunt, naturas nimirum nec ortas, nec ulli subjectas, vel, quod eum fecisse *Plutarchus* perhibet, duo rerum universitati daret principia, alterum benignum natura, alterum malevolum & vitiosum. At vicissim *Platonis* & *Pythagorae* sectatoribus injuriam omnino infert Stagirita, quum eos isto, quem diximus, errore contaminatos esse, tradit. Non inficior, certo sensu *ideas*, ut exempla rerum omnium, *principia* fuisse ab illis vocata. Sed iidem tamen, id quod ipse fatetur hoc capite *Aristoteles*, esse ἄλλην ἀρχὴν κυριωτέραν, *aliud excellentius & superius principium*, praecipiebant. Qua quidem formula id ipsum indicabant, quod ἓν illis alioquin, *unum*, aut μονὰς dicitur, Deum nimirum unum, eumque (c) simplicissimum.

Ergo multa, quae ad institutam pertinent rationem, feliciter a nobis expedita sunt. Primo enim ex illis, quae de generatione Deorum antiqui vates cecinerunt, nihil omnino eos agere, demonstravimus, qui inanes veterum gentium Deos in naturis sempiternis, nec umquam natis numeratos fuisse, persuadere laborant aliis. Quumque hoc argumentum non esse cerneremus aptissimum ad omnes eorum suspiciones funditus exstirpandas, qui in templa gentium turbam aeternorum Deorum introducunt, majori hoc negotium a nobis diligentia tractandum esse, rati sumus. Itaque, cunctis antiquitatis vestigiis curiose exploratis & indagatis, id unum nobis reperire licuit, paucos quosdam cum ex Deorum inanium cultoribus, tum ex semi-Chris-

decet, intelligantur, sequentia velim animadverti. (I.) *Aristoteles*, dum unum esse defendit principium, longe alia id facit ratione, quam illi, qui *Christum* ducem sequuntur. Quamvis enim unum esse profiteatur Deum, ex quo pendeant universa; hunc tamen Deum non dominari materiae, putat, aut eam ex nihilo finxisse, sed indissolubili & aeterno cum materia & rebus omnibus, quae cernuntur, vinculo colligatum esse. Ergo, si omnia perpendas accurate, unum illud *Aristotelis*, pro quo pugnat, principium tota haec erit rerum universitas ex Deo constans & materia. (II.) Tum temporis, quum haec scriberet *Aristoteles*, inter Graecos illa Manichaeorum sententia de binis Diis, adversis semper signis concurrentibus, ignota fuisse videtur. Nec enim hoc in capite, quo eos confutat, qui plura fingerent principia, hujus dogmatis meminit Stagirita. Nominat eos, qui materiam, qui species rerum seu ideas, qui numeros Deo sociarent: at binorum Numinum nullam habet mentionem. (III.) Quod hic *Cudworthus* ab *Aristotele numeros* & *ideas* pro iisdem haberi, ait, id secus sese habet. Nam diserte τὰ εἴδη & τοὺς ἀριθμοὺς distinguit. (IV.) Nescio quoque, an verum illud sit, quod hic adjicitur, injuriam fecisse *Aristotelem Platonis* & *Pythagorae* discipulis, quum scriberet, plura rerum ab illis constituta esse principia. Nec enim hoc illis tribuit Peripateticorum princeps, plura aequalia ab illis esse principia introducta: quod si faceret, aequitati reniteretur: alia vero ab illis principia inferiora summo Numine esse introducta, ne ipse quidem hic *Cudworthus* negat.

 (d) Sa-

Christianis, binos ejus generis Deos sive naturas aeternas & intelligentes, quorum alter bonitate, alter malitia plenus sit, rectorum loco rebus humanis imposuisse, non vero plures. Sed & *Aristotelem* ex altera parte contra eos serio decertantem vidimus, qui plura principia sive Deos haud factos comminiscerentur. Quam ille dimicationem certe non ausus fuisset ingredi, si tum temporis omnium haec fuisset populorum communis opinio. Non ignoro quidem, fuisse ex antiquioribus Christianis aliquos, qui in disputationibus contra simulacrorum cultores valde eos irriserint, quod multos Deos esse crederent per se ab aeterno exsistentes. Sed neminem ego sentio fuisse, qui hanc eis serio exprobraret opinionem; contra omnes idcirco tantum ad hanc delati videntur controversiam, ut nihil eorum praetermitterent, quae commoveri poterant, atque adversariis abundanter (*d*) satisfacerent.

Ut haec omnia satis sint aperta & manifesta, longe tamen apparebit clarius, quidnam sit de toto hocce negotio judicandum, numque tanta fuerint antiquiores populi amentia, ut cohortem quamdam aut turbam Deorum omni lege solutorum
253 & ex infinito tempore exsistentium res humanas procurare putarent, si summam religionis eorum breviter exhibuero, diversaque Deorum, quibus sacra fecerunt, genera lustravero.

Omnes, quos coluit antiquitas, Dii certis, si quid ego sentio, classibus comprehendi possunt. Principio multos eorum homines fuisse vita functos, sive animas potius hominum, qui decesserant, extra omnem controversiam positum est. Hoc genus Graeci *Heroës*, Latini *Manes* vocabant: in quod *Hercules*, *Aesculapius*, *Liber*, *Castor*, *Pollux*, *Quirinus*, & alii, referri debent. Non Graeci tantum & Romani commentitios hujus notae Deos venerati sunt, verum etiam Aegyptii, Syri, atque Babylonii. Quare (*e*) sacer codex sacrificia gentium despectus caussa *sacrificia mortis* nominat: quae denominatio sacrificia mortuis oblata hominibus significat, non vero, quod multis placuisse video, victimas simulacris & statuis vitae omnis expertibus mactatas. Eamdem propter caussam multa, quae religiosissime observabant Deorum sacerdotes, sacra funebris pompae referebant speciem, luctuque & lamentationibus tota repleta erant. Qua de re luculentum ex-

(*d*) *Satisfacerent*] Vide, quae supra scripsimus ad hujus Capitis §. 11. 12.

(*e*) *Sacer codex*] *Ps.* 106. 28. *Et comederunt sacrificia* מתים *mortuorum.* Quae verba *Jo. Spencerus de legibus ritualib. Hebraeor. Lib.* II. *Cap.* 37. *p.* 580. *T.* I. *ed. recentissimae* sic interpretatur: *Mortuorum, hoc est, idolorum, quae* τ' *Baalim aut heroum defunctorum simulacra fuerunt.* Hanc expositionem, omisso *Spenceri* nomine, qui in eadem, qua ipse, academia docebat, *Cudworthus* hic repudiat. Ad eumdem *Spencerum* potissimum pertinent, quae paullo post de caussis, cur Judaeorum sacerdotibus interdictum fuerit barbam & caput radere, monet. Vide *Lib.* II. *de legibus ritual. Cap.* 18. *p.* 394. *s.*

(*f*) *Poëta*] *Lucanus Pharsal. Lib.* VIII. *vs.* 133.

(*g*) *Xenophanem*] Refert *Plutarchus de Superstitione p.* 171. *T.* II. *Opp.* Εἰ μὲν Θεοί εἰσι, μὴ θρηνεῖτε αὐτούς· εἰ δὲ ἄνθρωποι, μὴ θύετε αὐτοῖς. *Si Dii sunt, nolite illos lugere; si vero homines, nolite illis sacrificia offerre. Aristoteles Rhetoricor. Lib.* II. *Cap.* 23. *p.* 789. *T.* III. *Opp.* Eleatis de cultu Leucotheae ipsum consulentibus *Xenophanem* hoc respondisse perhibet. Nil obstat, ne bis idem dixisse philosophum hunc putemus.

(*h*) *Imperatoribus*] Lege binas pereruditas *Dan. Georgii Morhofii Dissertationes de divinitate principum*, quae in *Dissertationibus* ejus conjunctim editis exstant *p.* 83. *s.*

(*i*) *Creati*] Homines fuisse, quos veteres coluere populi, Deos, & Christianorum & aliorum satis expeditum est testimoniis & rationibus. Consule ex his *Ciceronem* tantum *Libris de natura Deorum*, ex illis *Lactantium*, *Cyprianum*, *Tertullianum*, & omnes praeterea, qui pro sacris Christianis contra Deorum inanium cultores olim dimicarunt. At qua ratione factum sit, ut homines vita functos divinis afficerent honoribus, quos ipsa mors divinitatis docebat expertes fuisse, non aeque luculentum & perspicuum est. Mihi quidem sic videtur. Au-

exstat *Baruchi* vatis testimonium: (*) *In domibus ipsorum sedent sacerdotes, tunicis discissis induti, rasis barbis & capitibus, retectoque capite, rugiuntque clamantes coram Diis suis, ut solent in epulo ad mortuum cadaver facto.* Atque sunt viri docti, qui horum rituum nonnullis sacerdotibus Iudaeorum idcirco suspicantur interdictum esse, ne istis Deorum mancipiis pares esse viderentur quodammodo. Quod de Babyloniis *Baruchus*, id quoque de Aegyptiis (*f*) poëta scriptum reliquit:

Et quem tu plangens hominem testaris Osirin.

Et praeterea (*g*) *Xenophanem Colophonium* hunc morem graviter in Aegyptiis vituperasse, accepimus, quos sic monuisse fertur: Εἰ Θεοὺς νομίζουσιν, οὐ θρηνεῖν, εἰ δὲ θρηνοῦσι, μὴ Θεοὺς νομίζουσι. *Si Deos esse ducerent, quos colerent, plorare eos desinerent; sin flere vellent eos, pro Diis amplius non haberent.* Nihilo tamen minus turpis ista consuetudo homines in Deorum referendi numerum longius postea serpsit ac progressa est: neque vivis etiam hominibus, (*h*) Imperatoribus nimirum, statuas atque templa dedicare, populos puduit. Ne quid nunc de eo commemorem, quod civitates ipsas hominumque collegia & societates aliquando Diis adscribere non sunt veriti. Ipsa certe Roma, id quod paucos fugit, *Diva* salutata est. Tam ego vero neminem imprudentem esse arbitror, ut hos homines aut hominum sodalitates, quibus stultitia & libido populorum divinos honores erogavit, pro Diis perennibus & ex nulla caussa natis fuisse habitos, sibi persuadeat. Nec enim vel φύσει γεννητοὶ Θεοί, *Dii natura facti* fuerunt, verum hominum unice arbitrio & voluntate (*i*) creati.

Alteram veterum Deorum classem nobiliores & majores spectabilis hujus universitatis seu mundi corporei partes, quibus anima inesse credebatur, constituunt, 254
sol nimirum, luna, stellae, quin ipsa quoque terra, quam variis nominibus, *Vestae*, *Cybeles*, *matris Deûm*, aliisque insigniebant. Neque horum Deorum aliquis credi potuit per se ex omni aeternitate fuisse. Nam, quod (*k*) *Aristoteles* ante suam aetatem ab omnibus receptum fuisse testatur, totam hancce universitatem gene-

(*) Cap. 6. v. 30. 31.

Antiquissimis persuasum fuit populis, esse genios & daemones, quorum supremus Deus opera in administrando terrarum orbe & humanis rebus procurandis uteretur, quosve nonnumquam ad homines salutis & utilitatis caussa mitteret. Quodsi igitur aliquem ceteris hominibus potentia aut virtute & ingenio maiorem & excellentiorem conspicerent, hujus corpore genium ejusmodi sive daemonem conclusum esse, cumque divinitus missum, superstitiosi ducebant. Dissipato corpore, ex sententia eorum genius ille ad istum ordinem, unde descenderat, revertebatur; nec tamen curare desinebat ea, quae ad populum, cui praefuerat olim, pertinerent. Hinc illae supplicationes, hinc honores, hinc sacrificia, magnis viris & regibus a populis, quos rexerant, post fata decreta & exhibita. Benigniores si fuerant & benefici reges & heroës, e meliorum geniorum familia, si crudeles, severi & inclementes, ex deteriorum ordine ad nos profecti videbantur. Nam & malignos arbitrabantur genios rebus interesse nonnumquam humanis. Auxit populorum superstitionem supremorum imperantium versutia, qui e re sua fore cernebant, ut divinae a suis crederentur originis, adulatorum levitas, placendi studium, & quae sunt hujus generis alia. *Catullus de nuptiis Thetis & Pelei vs.* 65. *s.*

Praesentes namque ante domos invisere castas
Nereus, ut sese mortali ostendere coetu
Coelicolae, nondum spreta pietate, solebant.

Adde omnino *Plutarchum de Iside & Osiride p.* 370. *T.* II. *Opp.*

(*k*) *Aristoteles*] *Libro de coelo* I. *Cap.* 10. *p.* 632. *T.* I. *Opp.* Γενόμενον μὲν οὖν τὸν οὐρανὸν ἅπαντες εἶναί φασιν. *Omnes coelum fatentur factum esse.*

(*l*) *Ex-*

neratam esse, seu initium habuisse, id vulgo gentibus persuasum erat.

Ad tertiam familiam Deorum illos retulerim, quos *daemones*, *genios*, & *Lares* vocabant, sive Deos aetherios & aërios, animales, neque oculis cernendos, quos excellentioris quidem naturae esse, quam homines, at infra tamen coelestes mundanosque Deos positos, arbitrabantur. Atque haec Numina quoniam certae tantum partes videbantur totius universitatis, quam totam coepisse dicebant aliquando, immo ne praecipuum quidem in eo locum tenere putabantur, sine ullo dubio in Θεοῖς γεννητοῖς, *Diis genitis* tantum numerati sunt.

Quartum genus Deorum, cui sacra faciebant veteres populi, affectionibus constat sive proprietatibus rerum atque naturarum certarum. In his *virtus* erat, *pietas*, *felicitas*, *veritas*, *fides*, *spes*, *justitia*, *clementia*, *amor*, *desiderium*, *sanitas*, *pax*, *honor*, *fama*, *libertas*, *memoria*, *somnus*, *nox*, pluresque aliae: quibus omnibus superstitio aras templaque olim consecraverat. Ista Numina quis, quaeso, sanus credere potuit per se exsistere, quum propria destituta natura aliarum tantum rerum virtutes vel partes essent? Ceterum, qui hanc Deorum turbam excogitarunt, hos nihil fecisse aliud, verisimile est, quam ut unius illius divinae virtutis, potentiae, ac providentiae, quae per totum terrarum orbem commeat, bonaque non minus, quam mala, dispensat mortalium, varios diversosque effectus personarum habitu condecorarent, atque Deorum Dearumque formis vestitos (*l*) exhiberent.

Restat una Deorum classis; quae, tametsi nomina habeat personis naturisque per se constantibus propria, vel hanc tamen propter caussam perennis, originis expers, nullique supremo Numini subjecta, censeri haud potuit, quod singula ejus membra certis muneribus, officiis, locis, atque provinciis alligata sunt, quarum ipsis migrare fines haud licuit, ne aliorum rationes perturbarent, sed conjunctim omnes suavem quemdam naturae totius concentum & consensum efficerent. Unus ex his Diis coelo praesidet solus: alius aërem moderatur: tertius maris gubernat motus: quartus terrae atque inferorum imperium sustinet. Hic Deus vel Dea sapientiae & eruditionis tutelam gerit: ille eloquentiae habet administrationem: alius ab hoc justitiam legesque civiles curat. Hic belli Deus est, ille deliciarum
255 atque voluptatum custos: hic terrae frugibus praepositus est, ille vino: ut cetera eorum omittam munera. Jam ex se ipso quaerat velim aliquis consideratus & ratione praeditus, an fieri ullo modo potuerit, ut naturarum intelligentium, aeternarum, nullique parentium multitudo sponte sua tam concinnum atque admirabilem sibi ordinem praescribere potuerit: an tot Deos, ex se ipsis natos, aequabilique utentes potentia, sine ullis rixis, contentionibus, & bellis terrarum orbis imperium tam scite inter se partitos esse, probabile sit: an denique proclive creditu sit, numerosam istam Deorum turbam in administrandis universitatis hujus rebus tantam adhuc servare potuisse concordiam. Mihi quidem, haec omnia attentius ex-

(*l*) *Exhiberent*] Ego vero haec Numina inde putem ortum habuisse, quod Romani veteres putarent, rebus omnibus, & minutissimis etiam, certa praesidere Numina. Quumque alias res appetant homines, alias vero, ut inimicas sibi, aversentur, inde evenit, ut & bonis & malis rebus Numina darent. Ita, qui templum *pietati* dedicavit, is mihi videtur Deum spectasse illum, cujus munus est pietatem in hominum accendere animis. Qui *febrem*, *metum*, & *pavorem* consecrarunt, illi ea placare voluerunt Numina, quae metum propellere, pavorem animis fugare, febres corpore ejicere valerent. Manavit hujus opinionis nonnihil ad ipsos civitatis Christianae conditores, quorum multos & vitiis & virtutibus omnibus peculiares daemones & genios praefecisse, qui vel hominum mentes vitiis certis imbue-

expendenti, sic videtur, nullos ex Deorum cultoribus, nisi rationi voluissent nuntium mittere, tam magnifice de Numinibus suis sentire potuisse, ut ea tot naturas ortus nescias, reapse distinctas, ac per se exsistentes putarent. Neque ullos ego ab hac regula Deos exceptos volo, non hos *majorum gentium* Deos, non *viginti selectos*, non *duodecim Consentes*, quos nominabant. Ne ipsos quidem tres illos Deos, qui nonnumquam *Jupiter coelestis*, *maritimus*, & *terrestris* vocantur, tam augusto esse loco a quoquam positos, arbitror, tametsi, (*m*) *Maximo Tyrio* auctore, *Homerus* universi terrarum orbis procurationem inter eos distribuerit. Τριχθὰ Ὁμήρῳ δέδασαι τὰ πάντα· Ποσειδῶν μὲν ἔλαχε πολιὴν ἅλα ναιέμεν αἰεί, Ἀΐδης δ' ἔλαχε ζόφον ἠερόεντα, Ζεὺς δ' οὐρανόν. *Homerus trifariam divisit omnia: Neptuno tribuitur, canis ut vivat semper in undis aequoris; Pluto incolit tristes caliginis umbras; Jupiter vero coelum.* Neque aliam de tribus istis Romanorum vel Samothracum Numinibus, quibus una in Capitolio rem divinam faciebant, *Jove*, *Minerva*, & *Junone* sententiam foveo.

Equidem, quoties numerosum illud Deorum, quibus priscus orbis supplicavit, agmen animo contemplor, vix me contineo, quin inde natum illud esse suspicer, quod cognitionem rerum naturalium atque divinarum temere conjunxerunt veteres. Nam aut totum mundum animatum esse, censuerunt, atque supremum Deum: ex quo consequitur, omnes mundi partes totidem esse viventia Dei membra. Aut vero saltim orbem hunc speculum esse divinitatis aut spectabilem invisi Dei imaginem, opinati sunt: ex quo diversas ejus partes omnesque naturae effectus tot esse declarationes & simulacra divinae potentiae ac providentiae, efficitur. Ita quum censerent, haud sibi fas judicabant esse, universam, quam naturae divinae deberent, reverentiam hac una generaliori neque satis explicata professione concludere, esse numen aliquod supremum, quod sub nullius mortalium adspectum cadat, resque omnes & produxerit & gubernet: Contra omnia, in quibus divina virtus hominibus sese spectandam & admirandam praebuerit, separatim considerari debere, divinique honoris partem aliquam suo jure poscere, existimabant. Atque huic ut tanto commodius obtemperarent opinioni, placebat illis προσωποποιεῖν, seu de rebus naturalibus partibusque naturae rerum, tamquam de personis, verba facere, Deorumque etiam & Dearum illis nomina imponere. Sed hoc ita tamen faciebant, ut consilium hujus instituti sine negotio sapientiores perspicerent, atque omnes illos Deos nil esse viderent, quam varias unius supremi Numinis divinaeque virtutis & potentiae notiones & denominationes; quam virtutem per totam rerum naturam intentam esse & commeantem, suaque ubivis vestigia relinquere atque prodere, statuebant. Hanc *Balbus* (*n*) apud *Ciceronem* sententiam his verbis tangit: *Videtisne, ut a physicis rebus tracta ratio sit ad commentitios & fictos Deos?* Quumque *Celsus* Christianis aeque ac Judaeis id vitio verteret, quod unum tantum Deum colerent, *Origenes* hanc ipsam adhibet rationem ad petulantiam homi-

buerent, vel etiam contrariis virtutibus exornarent, ex antiquis monumentis constat. Inspice *Hermae Pastorem*, & quae ad hunc librum *Jo. Bapt. Cotelerius* notavit. Is *angelos aequitatis, poenitentiae, tristitiae*, & aliarum virtutum & cupiditatum commemorat. *Recognitiones Clementis Lib.* IV. *C.* 13. *p.* 541. *C.* 30. *p.* 546. *Lib.* V. *C.* 32. 33. *p.* 554. &c. & quae reverendiss. *Jo. Potterus ad Clementem Alexandr.* collegit *Tom.* I. *p.* 174.

(*m*) *Maximo Tyrio*] *Diss.* XVI. *p.* 163. De his ceterum omnibus Diis *Gerh. Jo. Vossium Libro de origine & progressu idololatriae* consule.

(*n*) *Apud Ciceronem*] *De natura Deorum Lib.* II. *C.* 28. *p.* 2995. *T.* IX. *Opp.*

minis coërcendam, negans, fieri ullo modo posse, ut gentium Dii tot esse credantur Numina distincta, sempiterna, nec ullius imperio parentia: (*) Δεικνύτω πάλιν, πῶς αὐτὸς δύναται παραστῆσαι τὸ πλῆθος τῶν καθ' Ἕλληνας Θεῶν, ἢ τοὺς λοιποὺς βαρβάρους· δεικνύτω ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν Μνημοσύνης γεννώσης ἀπὸ Διὸς τὰς Μούσας, ἢ Θέμιδος τὰς Ὥρας, ἢ τὰς Χάριτας ἀεὶ γυμνὰς παραστησάτω δύνασθαι καθ' οὐσίαν ἐφεστηκέναι· ἀλλ' οὐ δυνήσεται τὰ Ἑλλήνων ἀναπλάσματα (σωματοποιεῖσθαι δοκοῦντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων) δεικνύναι θεούς. *Ipse igitur Celsus viderit, quemadmodum esse istam Deorum multitudinem, quibus & Graeci & reliqui barbari sacra faciunt, demonstrare queat. Ostendat, obsecro, nobis, istam Mnemosynen, quae ex Jove Musas peperisse dicitur, aut illam Themidem, ex qua Horae dicuntur esse genitae, naturas esse vere exsistentes & subsistentes, aut Gratias illas, quae semper nudae perhibentur esse, si possit, personas esse doceat per se constantes. Numquam vero*
256 *nobis probaverit, ista Graecorum figmenta, (quae nihil esse videntur, quam res naturales,*

(*) Lib. I. contra Celsum p. 18. ed. Cantabr.

(*o*) *Exsistentes*] Verti ego totum hunc *Origenis* locum, ut sensus Graecae orationis poscit: verba vero, de quibus hic agitur, ex sententia *Cudworthi* reddidi. Versio illa Latina *Origenis Librorum contra Celsum*, quae a *Gelenio* primum elaborata, postea a *Spencero* emendata est, infinitis laborat vitiis, multis in locis plane obscura est & sensus expers, non raro sententias *Origeni* attribuit, a quibus plane remotus fuit, denique nihil minus est, quam bona versio. Merebatur vero tam insigne opus, quod ab homine profectum est, cui parem vix habuit Christiana civitas, melius haberi, & a viro exornari & Graecarum litterarum & veteris Christianorum disciplinae historiaeque peritissimo. Itaque, quum eximia cum utilitate omnium hunc fore laborem conjunctum intelligerem, cepi ante aliquot annos consilium *Origenis* hunc librum nova versione, nec paucis observationibus illustratum edendi, in quibus & ea explicarem, quae ad rem pertinent criticam, & opinionibus dogmatibusque illius aetatis, *Celsi*que non minus, quam *Origenis*, argumentis lucem afferrem. Non minimam quoque laboris partem profligavi. Verum postea ad alia me studia ipsa necessitas pertraxit, sic ut illius conatus fere curam abjicere prorsus debuerim: ad quem tamen, simulatque licuerit, redire constitui. Vel ex isto autem specimine, quod *Cudworthus* hoc in loco dedit, manifestum est, quanta saepe interpretes illi, quos dixi, *Origenis*, incuria dicam aut inscitia, opus hoc aggressi fuerint. Paullo melius locum reddidit *Bouhierius* in *Versione Gallica: Il ne sauroit jamais nous prouver, que ces Fantaisies des Grecs, auxquelles on attribue des corps, soyent des divinitez reelles.* Aliquid saltim haec verba significant, & a lectoribus intelliguntur. Sed bis tamen & hic peccavit vir alioquin elegantissimus & doctissimus. Primum verba, ἀπὸ τῶν πραγμάτων, prorsus omisit, nescius fortassis, quidnam ea sibi vellent. Deinde Graecum verbum σωματοποιεῖσθαι, male vult significare *corpus alicui attribuere.* Hujus enim vocabuli vim hoc in loco esse *in personas convertere*, & ipsa res docet, &, si vixero, ad hunc locum *Origenis* aliquando docebo. Propius igitur ad sententiam *Origenis Cudworthi* accedit interpretatio. Verum nec is ex toto placet. Primo nomen πρᾶγμα hic vult significare res physicas seu membra & affectiones naturae: quod quemadmodum probari queat, me quidem praeterit. Deinde *Origenes* tametsi allegoriis vehementer favebat, haud tamen physicis illis allegoriis, in quas Stoici & alii Deorum convertebant historiam, magnum statuebat pretium; quippe quas aperte contemnit, *Lib.* IV. *contra Celsum p.* 196. *f.* Mihi plana, facilis, & Graecis verbis convenientissima videtur haec versio verborum *Origenis: Quae videntur ex rebus in personas mutata esse.* Id sibi vult nimirum: Graecos ex rebus ipsis Deos seu personas fecisse, aut res personarum habitu exornasse. Adde, de *Mnemosyne*, de *Themide* & *Gratiis* haec tantum verba esse accipienda.

(*p*) *Numinis*] Non diffiteor, totam istam rationem fabulas & historias Deorum ex physica interpretandi, quam doctissimus vir hic sequitur, numquam mihi placuisse. Scio, multos esse etiam ex illis, qui reconditis & interioribus imbuti sunt litteris, quibus nihil videtur esse certius & verius. Nec ignoro, non ita pridem eruditissimum ceteroquin virum, *Andr. Christ. Eschenbachium*, peculiari *Libro*, quem *Epigenes* seu *de poësi Orphica* inscripsit, *Norib.* 1702. 4. ad eam curam incubuisse, ut omnibus illis fidem faceret, quae recentiores Platonici de veterum fabularum arcanis sensibus, invita plerumque Minerva, excogitarunt. Ne quid nunc de iis dicam, quae *Gisbertus Cuperus* in *Harpocrate*, & multi alii passim monuerunt. Sed certus quoque sum, si fundamenta harum explicationum attentius perpendere voluissent viri doctissimi, eos sine negotio fuisse perspecturos, nihil esse in hac tota ve-

les, personarum habitu indutae,) *tot Deos esse* (per se (*o*) exsistentes.) Postrema haecce verba sic nuperus *Origenis* editor reddidit: *Sed numquam poterit* (*Celsus*) *Graecorum figmenta, quae validiora fieri videntur, ex rebus ipsis Deos esse arguere.* Sed haec mihi prorsus esse obscura, fateor. Credo ego, verbum σωματοποιεῖσθαι quod interpres reddidit *validiora fieri*, idem apud *Origenem* significare, quod προσωποποιεῖσθαι. Neque dubito propterea, quin id ipsum senserit *Origenes*, quod eum paullo ante sentire diximus: Commenta Graecorum, ceterorumque populorum barbarorum, quae idem sunt, quod commentitii & ficti Dii, a *Balbo* commemorati, nihil reapse esse, quam res naturales, habitu personae vestitas & condecoratas, neque igitur tot Numina separatim exsistentia per se, sed varias tantum notiones & appellationes unius, quod toti praesidet terrarum orbi, (*p*) Numinis.

Huic arti Deos commentitios ingenio formandi, qui ex antiquis operam dabant 257

teres fabulas exponendi ratione, quod illis magnopere queat probari, qui rectum obliquo valent secernere. Tota enim res ad auctoritatem philosophorum quorumdam redit, qui nimis sunt recentes, quam ut recipi queant omnia, quae de antiquissimorum sapientum praeceptis ex suo narrarunt nobis ingenio. Antiquissimi populorum, tam Graecorum, quam barbarorum Dii homines fuerunt, rerum gestarum gloria & magnitudine inter suos inclyti, legibusque, institutis, inventis, aliisque rebus, de gentibus praeclare meriti, quos grati & memores acceptorum beneficiorum animi post fata ad Deorum evexere fastigium. Quanam de caussa id factum sit, supra jam tetigi. Daemones nimirum aut ex eorum ordine genios, quibus tutelam & administrationem hujus orbis commisisset Deus, mortali corpore *Jovis*, *Apollinis*, *Isidis* ad certum tempus conclusos fuisse opinabantur, ut populorum res tanto curare possent melius. At nec omnis prorsus exaruerat inter plerasque gentes Dei naturalis cognitio; nec deerant sensim, qui, quum ratione uterentur, intelligerent, in Diis nullo modo antiquos illos heroës haberi posse, si vera essent omnia, quae de ortu eorum factisque referrentur. Itaque homines semipoëtae & semiphilosophi primum exstitere, qui historiam Numinum illorum cum physicis, quae in unaquaque gente vigebant, praeceptis conjunxerunt, Deosque illos non modo ex chao & nocte in ipso rerum omnium exordio genitos esse, cecinere, verum etiam familiam veluti quamdam Deorum, certa ratione distributam, excogitarunt. Hinc illae *Theogoniae*, quarum nobis adhuc exempla restant: quas qui studiose legerit, is cito, si relictus sibi sit, intelliget, mirificam esse in illis & interdum prorsus ineptam veteris historiae & scientiae naturalis, qualis olim fuit, confusionem, figuris poëticis exornatam & amplificatam. Procedente vero tempore, pluribus exortis sapientiae professoribus & rerum naturalium scrutatoribus, haec via paullatim deserta est. Etenim nimis erant absurda & stolida, quae de Diis carminibus suis *Homerus*, *Hesiodus*, & reliqui poëtae intexuerant, quam ut ferri possent a viris rectae rationis studiosis & supra vulgus sapientibus. Itaque, si horum acta res fuisset arbitrio, omnia haec de Diis carmina & narratiunculae penitus ejectae e civitatibus, religioque longe a vulgari diversa introducta fuisset. Exemplo hic esse possunt instar omnium *Socrates* & *Plato*: quorum hic & in *Euthyphrone p.* 48. & aliis in locis illum gravissime poëtis succensentem inducit, & ipse e republica, quam animo finxerat, omnem vatum familiam una cum carminibus suis severe proscribit, *de republica Lib.* II. *p.* 430. *s.* Bina vero obstabant, quo minus, quod hi cupiebant philosophi, commode & sine periculo fieri posset. Primum incredibilis erat *Hesiodi*, *Homeri*, ceterorumque poëtarum auctoritas, quorum libri pueris in scholis explicabantur, & omnis sapientiae plenissimi a Grammaticis & Rhetoribus, qui victum sibi ex carminum interpretatione quaerebant, ferebantur. Deinde publicae religiones, caerimoniae, & dies festi illis Deorum historiis nitebantur; quas convellere velle, hominis fuisset sibimet ipsi necem & interitum exoptantis. Periculosissimum certe erat, cum sophistis & sacerdotibus certamen suscipere: nec tam magno erant multi animo, quo *Socrates*, qui utrisque bellum indicebat, invidiam nihil & mortem curans. Itaque prudentiores hanc inibant, quae tutior erat, rationem, ut res gestas Deorum ad res naturales & physicas traherent, longeque alia, quam verba prae se ferrent, antiquos poëtas inculcare voluisse, contenderent. Ita & sibi & rationi & philosophiae suae quodammodo consulebant. Verissima haec esse, vel ea satis indicant, quae *Eusebius de praeparat. euangel. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 30. *s.* & *Plato de republica Lib.* II. *p.* 429. tradidere. Via hac semel patefacta, innumerabiles eam ingressi sunt, quorum quisque suo modo Deorum historiam interpretatus est. Nomina praecipuorum, quorum hodie amissa sunt opera, collecta sunt ex Graecis monumentis a *Thoma Gale* in *Notis ad Phurnutum de natura Deorum p.* 236. qui *Phur-*

bant Theologis, illi duplicem ſequebantur viam. Interdum enim de ipſis rebus
258 naturalibus, omiſſis omnibus fabulis & narratiunculis, nulla quoque nominum immutatione facta, tamquam de perſonis, loquebantur, Deorumque ſic ac Dearum aggregabant numero: cujus quidem moris ſatis multa paullo ante exempla propoſuimus. Saepenumero vero, nonnullis harum rerum ſi propria darent vocabula, perſonas deſignantia, ſapientius ſeſe facturos putabant. Ita prudentiam *Minervam* dixerunt, oceanum *Neptunum*, fruges *Cererem*, vinum *Bacchum*. Horum autem vocabulorum, id quod animadverti velim, non una ſemper poteſtas eſt. Proprie quidem divinas illas virtutes ſive naturas indicant, quas oculis quidem cerni non poſſe, at variis tamen rebus naturalibus praepoſitas eſſe, veteres ducebant. Hae naturae Dii ſunt illi re vera atque Deae, (q) qui δωτῆρες ἐάων, *bonorum diſtributores & largitores*, malorum vero depulſores, audiunt. Sed nonnumquam improprie de ipſis rebus naturalibus hae voces etiam adhiberi ſolent: ex quo evenit, ut haec divinae bonitatis, virtutis, ac potentiae ſpecimina & documenta, quoniam perſonarum adepta ſunt ornatum, interdum quoque, ſed parum juſte ac legitime, Dii Deaeque ſalutentur. Nemo aptius & clarius hoc veterum Deorum numerum amplificandi artificium enarravit, quam *Moſchopulus*; cujus idcirco verba recitabimus: Ἰστέον, ὅτι πάντα οἱ Ἕλληνες, τὰ δύναμιν ἔχοντα ἑώρων, σὺν ἀνθ' ἐπιστασίας θεῶν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐνόμιζον, εἰ δὲ ὀνόματι τό τε τὴν δύναμιν ἔχον καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα θεὸν ὠνόμαζον·

(*) In Heſiod. p. 1.

Phurnutus ipſe in hoc ordine eſt. Neque id mirum cuiquam videbitur, qui hominum rationes & ingenia non ignorat. Etenim, ut taceam, ita plerosque mortalium eſſe affectos, ut nihil eis facilius perſuaderi poſſit, quam hoc, omnem ſapientiam cum antiquis ſepultam eſſe, poſteros nil, niſi umbram ejus, complecti, philoſophis & novarum diſciplinarum conditoribus in primis opportuna erat & utilis haec ratio ad dignitatem & gloriam decretis & inventis ſuis conciliandam. Nemo ſcilicet neſcit, in varios ſenſus, ſi allegoriis & myſticis interpretationibus locus concedatur, quamlibet flecti poſſe hiſtoriam. Finge, ſi placet, *Julii Caeſaris* aut *Alexandri M.* hiſtoriam fabulam eſſe a philoſopho quodam ingenioſe confictam, ut occulta & recondita ratione veritatem doceret: quid, obſecro, hoc conſtituto, fiet? Impetu quaſi facto, omnes ad interpretationem hujus fabulae philoſophi convolabunt, nec quisquam, niſi prorſus careat ingenio, ſua fruſtra decreta in illa quaeret. Perſarum copias hic atomorum ſimulacra & imagines dicet eſſe, ſi cum *Gaſſendo* & aliis ſentiat; ille formarum & qualitatum. Galliam, quam ſubegit *Caeſar*, ille cum prima materia, hic cum aethere, alius fortaſſis cum *Empedoclis* amicitia & diſcordia componet. Quamobrem, quum hoc ſemel Graecis & aliis populis viſum eſſet, magnarum veritatum ſemina in Deorum latere hiſtoriis, quorum vim, ſemotis involucris, ſapiens oſtendere valeat, quicumque novis opinionibus ſtudebant, hi nihil prius habebant, quam ut eas in vetuſtis carminibus diu ante ſignificatas eſſe demonſtrarent. Quod ſi perſuaſiſſent aliis, tutos ſeſe ſatis fore proſpiciebant animo a populari odio & multitudinis inſectationibus, quae infinitum hiſtoriis illis pretium ponebat. Quae qui ſecum cogitat, is e re & commodo philoſophorum fuiſſe ſentiet, ut haec opinio maneret, quae ſecurum ipſis contra quosvis inſultus latibulum praebebat. Itaque omnes philoſophi *Homerum* in ſuas trahere partes conati ſunt: quod, qui hodie exſtat, *Heraclidis de Allegoriis Homeri Liber* non ſine admiratione quadam docebit. Vid. *Thom. Gale Scriptores mythologici p.* 407. *ſ.* Ipſe *Epicurus* hanc viam ſequebatur, quod ex *Lucretio* diſces, qui *Lib.* II. *vſ.* 598. *ſ. p.* 369. quae de matre Deum Graeci poëtae cecinerant, phyſice interpretatur, quo a religione publica ſuas non abhorrere doceret opiniones. Nulli vero inter Graecorum philoſophos ſtudioſiores in hoc genere fuerunt Stoicis, quorum diligentiam in Deorum hiſtoriis ex ſententia ſua exponendis ſuaviter, praeter alios, irridet *Cicero Libro* III. *de natura Deorum c.* 23. 24. *ſ. p.* 3088. *ſ.* Poſt natum ſervatorem, quum in diſputationem adductus eſſet univerſus Deorum cultus, hac explicatione fabularum & enodatione nominum Deorum nihil inveniebant Deorum amici utilius & ſalutarius ad effugiendam vim argumentorum, quibus Chriſtiani ſacra Deorum oppugnabant, resque ſuas juvandas, quae ſenſim collabebantur. Quumque illi philoſophi, quos *recentiores* vulgo *Platonicos* nominant, in eo toti eſſent in primis, ut publice inter po-

ζον· ὅθεν Ἥφαιστον ἐκάλουν τό τε διακονικὸν τοῦτο πῦρ, καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα ταῖς διὰ τούτου ἐνεργουμέναις τέχναις· καὶ Δήμητραν τὸν σῖτον καὶ τοὺς καρποὺς, καὶ τὴν δωρουμένην τούτους θεὸν καὶ ἐπιστατοῦσαν αὐτοῖς· καὶ Ἀθηνᾶν τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἔφορον τῆς φρονήσεως θεόν· καὶ τὸν Διόνυσον τὸν οἶνον καὶ τὸν διδόντα τοῦτον θεὸν, ὃν καὶ ἀπὸ τοῦ διδόναι τὸν οἶνον ὁ Πλάτων παρήγαγε, καὶ Διδοίνυσον τοῦτον ποιεῖ, εἶτα καὶ Διόνυσον· καὶ Εἰλειθυίας τοὺς τόκους καὶ τὰς ἐφορώσας τοὺς τόκους θεάς· καὶ Ἀφροδίτην τὴν συνουσίαν καὶ ἐπιστατοῦσαν ταύτῃ θεόν· κατὰ τοῦτο καὶ Μούσας ἔλεγον τάς τε λογικὰς τέχνας, οἷον Ῥητορικὴν, Ἀστρονομίαν, Κωμῳδίαν, Τραγῳδίαν, καὶ τὰς ἐφόρους καὶ παρόχους τούτων θεάς. *Sciendum eſt, Graecos* (paganos) *exiſtimaſſe, quidquid vim aliquam, virtutem, & efficientiam haberet, illud vim iſtam ſine Deorum auxilio & providentia minime exercere poſſe. Hinc & rem ipſam, in qua virtutem illam ineſſe vident, Numenque illi rei praefectum & praepoſitum uno eodemque nomine appellare ſolent. Ita Hephaeſtum ſeu Vulcanum nominant tam ignem illum, quo utimur, quam Deum, qui artibus illis praeſidet mechanicis, quae ignis beneficio & ope carere nequeunt. Nomen Demetra ſeu Ceres & frugibus* 259 *tribuitur terrae frumentoque, & illi Divae, quae fruges iſtas largitur. Athena ſeu Minerva cum ipſam ſapientiam, tum Deam, ſapientiae praeſidem, ſignificat. Dionyſus ſeu Bacchus & vini nomen eſt, & Dei illius, cujus benignitati debetur vinum: quare Plato nomen hoc ita interpretatur, ac ſi idem eſſet, quod vini largitor. Simili ratione & partus mulierum & Deas, ad quas partuum cura pertinet, Ilithyiam ſeu Lucinam nuncupant. Coitus & Dea coitui & amori praepoſita uno vocabulo Aphrodite ſeu Venus dicitur. Nec alia*

populos receptis ſuperſtitionibus opem ferrent, quas verbi divini vis in orbe terrarum ubique diſſeminata plane fregerat, idcirco nulli his ſagaciores & argutiores erant in rebus geſtis Deorum aut ex morum doctrina aut ex naturali philoſophia interpretandis. Teſtantur id *Porphyrii*, *Procli*, *Plotini*, *Juliani*, aliorumque ejus generis, quae ad nos pervenerunt, monumenta, plena explicationibus ejusmodi, futilibus plerumque & inficetis, certe coactis & omni ſale vacuis. Quas quum hodie multos, eosque eruditos viros, magni video facere, miror, non recordari eos, a Chriſtiani nominis inimicis eas eſſe profectas, qui deſperatae Deorum cauſſae nullo alio modo, quam ineptis iſtis ſubtilitatibus, quarum nullam reddere rationem valebant, ſubvenire poterant. Quamquam hoc jam ſatis futilitatem & levitatem omnium iſtarum allegoriarum indicat, quod nulli magis inter ſe diſſentiunt, quam elegantes hi, ſi Diis placet, veterum fabularum interpretes, quibus nihil fieri poteſt inconſtantius. Viderint ergo ante omnia, quibus veteres Deos rerum naturas, non figuras eſſe placet Deorum, quemnam horum conjectorum ſequi velint, priusquam, ut ſecum ſentiamus, poſtulent. Longe melius antiquiſſimi rei Chriſtianae defenſores hanc hoſtium veritatis calliditatem & verſutiam perſpiciebant, utpote qui in omnibus fere libris, quos pro veritate ſacrorum Chriſtianorum olim conſcripſerunt, iſtos allegoriarum architectos turpitudinis & inſcitiae convicerunt: nec alia de cauſſa hanc totam haruſpicinam inventam eſſe docuerunt, quam ut deformitas antiquarum ſuperſtitionum aliqua ratione velaretur. Lege ex Graecis *Athenagoram* in *Apologia Cap.* 18. *p.* 80. & *Euſebium Praeparat. euangel. Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 67. *ſ.* maxime vero, qui reliquos fere omnes perſpicuitate & argumentorum pondere vincit, *Clementinorum* auctorem *Homil.* VI. *Cap.* 17. *ſ. p.* 675. *ſ.* coll. cum *Recognit. Clementis Lib.* X. *Cap.* 30. *p.* 595. *ſ. T.* I. *Patr. Apoſt.* Ex Latinis conſulere juvabit *Arnobium Libro* III. *adv. gentes p.* 147. & *Lib.* V. *p.* 225. *ſ. Prudentium Hymno* X. *de coronis p.* 119. *Lactantium divinar. inſtitut. Lib.* II. *c.* 10. *p.* 229. Haec licet ita ſint, haud tamen negem, figuras poëtarum, resque alias effeciſſe, ut Dii alii paullatim antiquis illis adderentur, quos nemo pro hominibus habeat, niſi velit deſipere. Exempla in ſequentibus apparebunt. Conferri ceterum poſſunt ea, quae de hac re ante me vir longe doctiſſimus, *Jo. Clericus*, monuit *Biblioth. choiſie Tom.* VII. *p.* 92. item ea, quae *Biblioth. univ. & hiſtor. Tom.* I. *p.* 245. in hiſtoriam Jaſonis & Herculis, *Tom.* III. in hiſtoriam Adonidis, *Tom.* VI. *p.* 55. in myſteria Cereris, nec non in *Notis ad Heſiodum* de pleriſque Graecorum Diis ingenioſe animadvertit. Mitto *Sam. Bochartum*, Abbatem *Banierium*, alioſque eximii nominis viros, quibus paria in mentem venere.

(q) *Qui* δωτῆρες] *Heſiodus* in *Theogonia vſ.* 111. *p.* 21.

Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοί, δωτῆρες ἐάων·

Muſae, ait, *celebrate Deos, qui ex Coelo & Tellure nati ſunt, bonorum datores.*

 (r) *Apud*

alia nominis Muſarum eſt ratio, quod non modo artes rationales, Rhetoricam, Aſtronomiam, Poëſin, verum etiam Deas, quae has artes tuentur & promovent, deſignat. Hanc poſteriorem ſi adſciſcamus notionem, atque varias naturae rerum ſeu mundi corporei partes Deos Deasque, figurate licet & parum apte, vocatas eſſe putemus, nemo erit, opinor, tam a ratione relictus, quin ſtatim intelligat, antiquiores populos, qui mundum ipſum generatum atque ortum eſſe, nil dubitarunt, commentitiis hiſce Diis haud potuiſſe aeternitatem adſcribere. Sin autem verius & magis proprie haec nomina eſſe uſurpata judicemus, naturasque illis deſignari autumemus rationis compotes, quae, tametſi oculorum fugiant ſenſum, rebus tamen praeſint naturalibus, easque diſtribuant & moderentur, turba certe quaedam Deorum ſeparatim exſiſtentium ex hac naſci nobis opinione videtur. Sed aut ego fallor, aut hi Dii nihil fuerunt, praeter id, quod *Balbo* (r) apud *Ciceronem Deus* vocatur *pertinens per naturam cujusque rei.* Quod ſi recte ſuſpicor, Numina illa gentium ceu totidem conſiderari debent nomina, aut notiones atque formae unius ſupremi Numinis, cujus immenſa virtus, potentia, & providentia per totum permeat terrarum orbem, variisque ſeſe modis in eo contemplandam praebet.

Praeter eos, quos modo enumeravimus, nullos habuerunt antiquiores populi Deos, quos religioſis ſibi colendos eſſe honoribus ducerent. Non equidem inſcius ſum, ſtatuas, imagines, & ſimulacra Deos etiam interdum nominari: ſed, praeterquam quod id nullo jure fit parumque legitime, nemo unus tam amentes fuiſſe putabit veteres, ut hoc Deorum genus, quod artificis manu e ſaxo ſculptum, aut ex arbore dolatum eſſe, non ignorabant, ſempiternum initiique expers cenſuerint. Quae quum ita ſint, totum illum veterum Deorum exercitum, qui tantum nobis hodie terroris & exercitationis parit, aut ex variis compoſitum & conſcriptum eſſe concludimus unius ſupremi Numinis appellationibus & notionibus, cujus quippe varia dona, virtutes, atque in hoc orbe veluti molitiones perſonarum deſignare ſolebant veteres nominibus; aut vero ex naturis conſtare intelligentibus, at inferioris ordinis, ab uno celſiſſimo & maximo Numine conditis. Quare, quotquot ceteris ſapientia praeſtabant inter populos antiquiores, hi unum tantum profitebantur Deum, ex nulla cauſſa ortum, atque neceſſario exſiſtentem, non vero plures. Ex quo perſpicuum eſt, non illud Deorum cultoribus crimini dandum eſſe, quod multis ſupplicaverint naturis ex infinito tempore exſiſtentibus, nullique cauſſae ſuperiori ſubjectis, verum hoc, quod, ſecus atque res & ratio ipſa flagitat, cultum ſummi rerum conditoris cum conditarum & genitarum rerum cultu temere quodammodo confuderint. Cui ſententiae noſtrae ſi quis multitudinem & populum op-

(r) *Apud Ciceronem*] *De natura Deor. Lib.* II. *C.* 28. *p.* 2996. *T.* IX. *Opp.* *Sed tamen*, inquit, *his fabulis ſpretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi.*

(s) *Macrobius*] Suſpicor, hunc *Macrobii* locum ob oculos ipſi verſatum eſſe, qui extat *in Somnium Scipionis Lib.* I. *Cap.* XVII. *p.* 87. *Deum vero, quod non modo immortale animal ac divinum ſit, plenum inclytae ex illa puriſſima mente rationis, ſed quod & virtutes omnes, quae* ILLAM PRIMAE OMNIPOTENTIAM SUMMITATIS *ſequuntur, aut ipſe faciat, aut ipſe contineat, ipſum denique Jovem veteres vocaverunt.*

(t) *Simplicius*] *Hier. Wolfius*, ut pleraque ſapientis hujus & eruditi auctoris, parum apte hunc locum reddidit. Itaque ſimplicius & apertius philoſophi mentem expoſui. Quod vero doctiſſimus *Cudworthus* cenſet, his eos verbis confutari, qui, quod Manichaei vulgo feciſſe putantur, duo eſſe cre-

opponat, is vero plebis, quando religionis res agitur, exquirendumque est, quae summa ejus fuerit, nullam posse rationem haberi, audiet.

Ita vero, ut diximus, rem sese habere, Deique professores in antiquis gentibus unum tantum Θεὸν ἀγέννητον, *unum Deum a nemine factum & genitum*, coluisse, vel ex eo sine controversia colligitur, quod infinitam potentiam in supremi Numinis esse perfectionibus, crediderunt: id quod supra demonstratum a nobis est. Ad illos enim quod attinet, qui multos quondam Deos putarunt esse, at nullum eorum sempiternum & ex nulla caussa genitum, verum omnes natos atque factos, hos ego supremae in Deum impietatis recte insimulari arbitror. Multos qui sibi fingunt Deos, neque ortos, neque ex alio genitos & factos, hi nullum ex illis omnipotentem statuere possunt: id vero est infinitam potestatem prorsus ex rerum natura tollere ac delere. Quare (*s*) *Macrobius*, qui *omnipotentiam summi Dei* dixit, 260
recte atque sapienter loquutus est, eo quod in nullius rei naturam haec cadat perfectio, quam in unius supremi Numinis, quod originem suam nulli refert acceptam, sed ex omni aeternitate fuit necessario. (*t*) *Simplicius* quoque, tametsi plures esse Deos putaret, hoc argumento tamen Manichaeorum compressit insaniam, duosque sectae hujus Deos, nulli subjectos alii, idcirco ferri non posse, disputavit, quod sic infinita potestas deleretur, & ex orbe proscriberetur. (*) Ἀναγκάζονται δύο λέγοντες τὰς ὅλων ἀρχὰς, (τό τε ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν,) καὶ τὸ ἀγαθὸν παρ' αὐτοῖς λεγόμενον Θεὸν μηκέτι πάντων αἴτιον λέγειν, μηδὲ ὡς παντοκράτορα δικαίως ἀνυμνεῖν, μηδὲ δύναμιν αὐτῷ τὴν ἀκροτάτην καὶ ὅλην ἀνατιθέναι, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης δυνάμεως, εἴπερ ἄρα καὶ τοῦτο. *Qui duo rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum, esse dicunt, concedere coguntur, bonum illud principium, quod ipsi Deum vocant, non esse rerum omnium caussam, neque possunt illud ut omnipotens celebrare, neque summam & universam ei potentiam attribuere, sed dimidiam tantum ei potestatem assignare valent, si modo & hoc facere illis licet.* Praetermitto nunc, quod supra itidem ostendimus, eos, qui Deum quondam inter gentes vetustas oppugnarunt, eorum unice sententiam aggressos esse, qui unum tantum supremum Deum toti rerum universitati praesidentem profitebantur. Ex quo, ut arbitror, patet, talem in animo Deum habuisse illos, qui tum temporis plures esse Deos censebant.

Id vero in primis observatu dignum arbitror, tam fuisse olim hanc rem inter omnes notam & tritam, ut *Faustus* etiam *Manichaeus* scribere non sit veritus, Christianos atque Judaeos, quod unum Deum statuerent, ex quo ceterae res omnes manassent, id ab ethnicis acceptum habere, neque secus idcirco, ac familias aut sectas ex sinu profanorum populorum egressas, spectari debere: (†) (*v*) *Vos*, inquit, *desciscentes a gentibus, Monarchiae opinionem primo vobiscum divulsistis, id est*, *ut*

(*) In Epictet. Cap. 4. (potius in Cap. 34. p. 164. ed. Salmasii.)
(†) S. Augustinus contra Faustum Lib. XX. (Cap. IV. p. 237. T. VIII. Opp.)

crediderunt principia aeterna & aequalia, id vix ipsi assentior. Obstant huic sententiae, nisi fallor, haec verba *Simplicii:* Καὶ τὸ ἀγαθὸν παρ' αὐτοῖς λεγόμενον Θεόν. *Bonum, quod ipsi Deum vocant.* Ex his enim liquet, bonum principium Deum tantum esse salutatum ab illis, quos castigat *Simplicius*, non item malum: quod quidem argumento est, fuisse eos ex illorum ordine, qui, quod *Plutarchus* memorat *de Iside & Osiride* p. 369. melius principium *Deum*, deterius vero *daemonem* appellabant, aut, quod idem est, disparis esse ordinis & potestatis bina sua principia, praecipiebant.

(*v*) *Vos, inquit*] Haec *Fausti* verba non continuata serie apud *Augustinum* leguntur, sed collecta hinc & inde sunt a viro docto ex sermone *Fausti*, qui ibi legitur,

(*x*) *De*

ut omnia credatis ex Deo. Estis sane schisma, nec non & priores vestri Judaei. De opinione Monarchiae in nullo etiam ipsi dissentiunt a paganis. Quare constat, vos atque Judaeos esse schisma gentilitatis. Sectas autem si quaeras, non plures erunt, quam duae, gentium & nostra. Haec falso dici ac inepte prorsus, nemo est, quin statim sentiat. Ecquis enim sibi sanus persuadeat, Christianos & Judaeos doctrinam de uno Deo a simulacrorum cultoribus accepisse traditam, quam ipsa hominibus natura instillare videtur? Sed id tamen inde luculenter apparet, ita vulgo cunctis persuasum fuisse populis, Deos omnes naturam suam uni supremo Numini debere. Quod si ita est, neque plures esse censuerunt Deos non genitos nec factos, neque etiam, quod *Plutarchum* fecisse vidimus, binos humanis rebus Deos, unum bonum, alterum vero malum, praefecerunt. Quo quum imbutus esset dogmate *Plutarchus*, huc eum devenisse, nil mirum est, ut Deum omnium rerum unam esse negaret caussam. Sic enim *Libro* (x) *de defectu oraculorum:* Οἱ μὲν οὐδενὸς ἁπλῶς τὸν Θεὸν, οἱ δὲ ὁμοῦ τι πάντων αἴτιον ποιοῦντες, ἀστοχοῦσι τοῦ μετρίου καὶ πρέποντος. *Quidam nullius rei, alii omnium in universum rerum caussam Deum faciunt: utrique a mediocritate & decoro aberrant.* Verum portentosum hocce dogma, uti Graecis antiquioribus ignotum fuit, ita etiam, renitentibus omnibus philosophis, altiores agere radices inter gentes haud potuit. Ex quo efficitur, minime illud impedire, ne vera esse universe censeantur, quae *Faustum* de populorum religione perhibere audivimus. Ipse certe *Augustinus*, quum responderet homini, huic ejus nil dubitavit sententiae accedere: (*) *Si quis ita dividat, ut dicat, eorum, qui aliqua religione detinentur,*
261 *aliis placere unum Deum colendum, aliis multos; per hanc differentiam & pagani a nobis remoti sunt, & isti cum paganis deputantur, nos autem cum Judaeis. Hic forte dicatis, quod multos Deos vestros ex una substantia perhibetis: quasi pagani multos suos non ex una asserant; quamvis diversa illis officia & opera & potestates attribuant. sicut etiam apud vos alius Deus expugnat gentem tenebrarum, alius ex ea capta fabricat mundum.* &c. Idem, multis interjectis aliis, ita persequitur hoc argumentum: (†) *Discat ergo Faustus, Monarchiae opinionem non ex gentibus nos habere, sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse dilapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscumque natura.*

§. XIV. Ergo, quae adhuc a nobis disputata sunt, id quidem extra controversiam collocant, quae plures olim veneratae sunt Deos, gentes vocabulum *Dii* non eo cepisse sensu, quem antea indicavimus, ut Θεοὺς ἀγεννήτους καὶ αὐθυποστάτους, *Deos ex nullo genitos, atque sine ulla caussa exsistentes*, intelligerent, sed aliam ac diversam illi verbo notionem subjecisse. Nomen enim *Deus* ex illis est, quae Graeci τὰ πολλαχῶς λεγόμενα, *vocabula, quae variis usurpari solent significationibus*, vocant. Atque illi ipsi, quibus omnis ceteroquin exosa est religio & divinitas, *Deum* tamen *Deosque* singulari quodam atque peculiari sensu, de quo tamen omnium non una est & concors

(*) Lib. XX. C. 10. (p. 241. T. VIII. Opp.)
(†) Lib. XX. contra Faust. C. 19. (p. 246.)

(x) *De defectu oraculorum*] *T.* II. *Opp. p.* 414.

(y) *Divinae particeps*] 2. *Petr.* I. 4. Διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Dubito vero, an sta *Petri* verba huc apte trahantur. Nec enim sancti omines hic Dii appellantur, quod Stoicum & Platonicum magis, quam Christianum, est, sed, quod orationis contextus declarat, proxime ad Dei naturam, qui sanctissimus est, accedere dicuntur, si sanctitati operam dent, & corruptos saeculi mores sincera pietate exuant.

(z) *Bol-*

eors opinio, profiteri non recusant. Neque his, qui pro Deo propugnant, una semper atque eadem vocis hujus obversatur ratio. Sacer codex coelestes genios interdum *Deos* nominat. Igitur vocabulum *Dii* mentes interdum in eo designat sive naturas intelligentes homine excellentiores, immortales, sanctas, & beatas. Aliis in locis viri principes atque magistratus *Dii* audiunt, quae vocabuli notio minor etiam est priori. Quin etiam pii & Deo placentes viri hoc honestantur nomine: quos (y) *divinae participes naturae* dici, notum est. Ita (z) *Boëthius*, celeberrimus inter Christianos philosophus: *Omnis*, inquit, *beatus Deus*, *sed natura quidem unus*, *participatione vero nihil prohibet esse quam plurimos.* Vicissim vero alio sensu tam homines, quam genii *Deorum* indigni judicantur nomine: quod quidem tum fit praecipue, quum de religioso cultu decernitur. *Tu Dominum Deum tuum coles unice*, haec ipsius Dei vox est, *atque ipsi soli servies.* Secus vero illi, quibus plures olim placuit Deos adsciscere. Etenim hi *Deum* atque *Deos* quando nominant, id una indicant, ejus esse dignitatis naturas istas, ut cultu pio atque religione honorari debeant. Quod si cogitemus, hanc Dei ex mente eorum, qui superstitionibus olim dediti erant, definitionem in universum habebimus: *Deus est natura intelligens*, *homine praestantior*, *ex materia sensus experte haud procreata*, *tamque alte posita*, *ut justis a mortalibus honoribus affici debeat.* Verum generalis haec descriptio, ubi deinceps ad divisionem atque distributionem Deorum descenditur, varie circumscribitur & coarctatur. Talis, qualem modo definivimus, Deus aut ἀγέννητος esse potest, *ex nulla caussa procreatus*, atque propria virtute idcirco exsistens, aut γεννητός, *generatus atque productus*, eaque de caussa superiori cuidam naturae, ex qua prodiit, subjectus. Illa si valeat notio, sapientes olim viri inter Deorum cultores unum tantum Deum, id quod planum fecimus, professi sunt; quem propterea Θεὸν κατ' ἐξοχὴν nominarunt. Notum est *Thaletis*, quod (a) *Laërtius* servavit, effatum: Πρεσβύτατον τῶν ὄντων ὁ Θεός, ἀγέννητον γάρ. *Antiquissimum eorum omnium*, *quae sunt*, *Deus est*: *ingenitus enim est.* Sin vero hanc sequamur notionem, certum est, multorum eos Deorum religione devinctos fuisse, aut, quod 262
idem est, multas esse naturas sapientiae & rationis compotes, censuisse, quae, tametsi aliquando initium habuerint, homines tamen multum auctoritate & virtute superent, ideoque ab illis sancte ac religiose coli & observari debeant. Ex his intelligitur, & plurium Deorum, & unius supremi Numinis cultores commode veteres gentes dici posse, pro eo nimirum, ac vox *Deus* accipitur. Sic ipse *Onatus*, *Pythagorae* discipulus, sententiam suam apud *Stobaeum* explicat: (*) Δοκεῖ δέ μοι καὶ μὴ εἷς εἰ μὲν ὁ θεός, ἀλλ' εἷς μὲν ὁ μέγιστος καὶ καθυπέρτερος, καὶ ὁ κρατέων τοῦ παντός· οἱ δ' ἄλλοι πολλοὶ διαφέροντες κατὰ δύναμιν· βασιλεύει δὲ πάντων αὐτῶν ὁ καὶ κράτει καὶ μεγέθει καὶ ἀρετᾷ μείζων· οὗτος δὲ κα εἴη ὁ περιέχων τὸν σύμπαντα κόσμον· τοὶ δ' ἄλλοι οἱ θέοντες εἰσι κατ' ὠρανὸν σύν τε τοῦ παντὸς περιαγήσει, κατὰ λόγον ὑποθέοντες τῷ πρώτῳ καὶ νοητῷ. *Neque mihi unus videtur esse Deus*, *verum unus quidem maximus ac summus Deus*, *rerum universer-*

(*) Eclog. phys. Lib. I. p. 4. (ed. Plantin.)

(z) *Boëthius*] *De consolat. philos. Lib.* III. p. 72. *s.* In *Boëthio* hanc loquendi rationem non miror, quem libri ejus docent praeter modum *Platoni* fuisse deditum. Stoicis nimirum & Platonicis usitatum est, homines Deos appellare, quoniam id, quod principatum tenet in homine, mentem nimirum seu animam rationis compotem, ex ipso Deo fluxisse, & partem esse Dei, opinantur. Quam partem si bene curaverit homo, & a corpore abduxerit, tum vero eum Deo plane similem fieri, imo totum Deum, existimant.

(a) *Laërtius*] *Lib. I. Segm.* 35. *p.* 21. *s.*

(b) *He-*

verſitatem gubernans; alii autem praeterea multi, diverſis virtutibus praediti. Imperat autem omnibus Deus is, qui robore, magnitudine, ac virtute praeſtat. Hic ille Deus eſt, qui univerſum mundum arcet, moderatur, & continet. Reliqui vero Dii ſunt, qui per coelum eodem, quo tota rerum univerſitas, motu decurrunt, primum & intelligibilem illum Deum ordine ſequentes. Πολλοὶ, quos *Onatus* hic inducit, θεοὶ aut *plures* ejus *Dii* corpora ſunt coeleſtia, id quod prorſus perſpicuum eſt, ſeu ſtellae, quas animatas putavit eſſe. Haec ipſa vero, quae deſcripſimus, verba, multo etiam luculentius ea, quae ſequuntur, alio a nobis loco producenda, declarant, exſtitiſſe *Onati* aetate, qui, ſpretis omnibus, quibus ſacra publice fiebant, Numinibus, unum tantum Deum cultu ac honore proſequuti ſint. Atque ex hoc mihi *Anaxagoras* certe videtur fuiſſe numero. Namque unam, eamque perfectiſſimam mentem, quam nos Deum nominamus, quum rerum univerſitatem moderari praeciperet, reliquos, quibus populi ſerviebant, Deos, ſolem, lunam, ſtellas, divinitate ſimul omni privatos volebat. Solem igitur globum pronuntiabat igneum eſſe; lunam ſaxis atque terra conſtare dicebat: neque de ceteris vel errantibus ſtellis vel infixis coelo magnificentius ſentiebat. Inter ipſos antiquiores Aegyptios, id quod ſuo loco probabitur, non defuerunt, quibus eadem de Deo placuit opinio. Ut nunc *Proclum in Timaeum Platonis* (†) ſcriptum reliquiſſe, mittam, minus ſemper inter mortales certatum atque dubitatum fuiſſe, de uno Deo, quam de pluribus. His igitur *Onatus* occurrit, ſibique videri affirmat, praeter unum ſupremum Deum, multos eſſe alios minores Deos ſive naturas intelligentes, quas cultu & religione afficere deceat.

Ut haec certa ſint, fieri tamen poſſe non diffiteor, ut unum aliquis ſupremum profiteatur Numen, & nihilominus alios etiam Deos non genitos atque per ſe exſiſtentes, praeter illum maximum Deum, eſſe tueatur. Ita *Plutarchum* paullo ante principi & ſummo Deo animam quamdam ratione & conſilio deſtitutam (ψυχὴν ἄνουν) ſive daemonem, poteſtate quidem illo inferiorem, at aeternitate parem, adjunxiſſe vidimus. Quocirca, ne quis idem forte placuiſſe ſuſpicetur illis, qui altiſſimo Numini multos alios addiderunt ignobilioris generis Deos, id arbitror his adjiciendum eſſe, qui ceteris olim ſapientia praeſtiterunt, non modo unum ſummum Deum atque omnium Deorum potentiſſimum (κράτιστον πάντων) veneratos eſſe, verum etiam illum ipſum Deum infinita potentia valentem, omniumque rerum ceterarum fontem unicum atque cauſſam dixiſſe. Ex quo haud dubie conficitur, unum tantum eis fuiſſe Deum ſempiternum & ex nulla cauſſa natum vel procreatum (Θεὸν ἀγέννητον καὶ αὐθυπόστατον.) *Maximus* quidem *Tyrius* omnes ſic cenſuiſſe populos, auctor eſt: (*) Ὅτι θεὸς εἷς καὶ πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. *Deum eſſe unum, regem omnium & patrem. Huic multos additos eſſe Deos alios, qui ſupremi illius filii ſint & quaſi in imperio collegae.* Et quid aliud, quaeſo, poëtae ſibi voluerunt, tam Graeci, quam Latini, quorum his *Jupiter* toties *hominum pater atque Deorum*, aut *hominumque ſatorque Deorum*, illis vero Ζεὺς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε vocatur? Jam quid de *Theogonia* dicam, cujus ſupra mentionem fecimus? cujus quidem ſummam atque argumentum plerique omnes hoc

(†) p. 206. (*) Diſſ. I. p. 5. (ed. Lugd. 1631. 8.)

(*b*) *Herodotus*] *Hiſtoriar. Lib.* II. *Cap.* 53. *p.* 109. Eodem loco etiam, quae paullo poſt ſequuntur, verba exſtant.

(*c*) Ὅ, τι τὸ] *Plato* in *Timaeo p.* 526. *Opp.*

(*d*) *Non*

hoc esse tradiderunt, γεννητοὺς θεοὺς εἶναι, *Deos esse genitos*, aut, ut (*b*) *Herodotus* rem explicat, ὅτι ἕκαστος θεῶν ἐγένετο, *quemlibet Deorum generatum esse.* Quam tamen neminem sic accipere decet sententiam, ac si nullum omnino *Theogoniarum* conditores Deum esse putassent sempiternum & ex se ipso natum. Namque istam si complexi fuissent opinionem, Deum sustulissent penitus. Id igitur unum indicare volebant, Deos omnes, qui secreti ac distincti essent ab eo, quem θεὸν sive θεῖον, *Deum* sive *divinitatem* vocabant, procreatos atque generatos esse.

Sed ne sic quidem fortassis omnibus persuasero, neminem paullo sapientiorem 263
inter gentes verae religionis inopes exstitisse, quin omnes Deos, uno excepto, genitos atque procreatos esse duceret, unumque tantum Deum ex nulla re alia natum, sed per se ex omni aeternitate exsistentem, fateretur. Itaque, ut omnes dubitandi caussas praecidam, hoc in primis animadverti velim, *Theogoniam* veterum populorum, quam praedicabant, nullo discrimine a *Cosmogonia* eorum disjunctam esse, utramque vero hoc significare, certo tempore mundum cum Diis ipsis constructum atque conditum esse. Atque hujus ego sententiae principem auctorem *Platonem* sisto. Is, de κοσμογονίᾳ sive mundi constructione in *Timaeo* disputaturus, primo res omnes in duo genera distribuit. Nonnullas enim ait perennes esse, nec a quoquam factas, alias vero genitas atque factas. Illud genus voce οὐσία, hoc vocabulo γένεσις designat. Postea res immutabiles ac aeternas a rebus genitis hac in primis in re discrepare, subjicit, quod illae sciri queant, atque demonstrationem ferant, hae vero fide tantum atque opinione imbibantur. (*c*) (*) Ὅ, τι γὰρ πρὸς γένεσιν οὐσία, τοῦτο πρὸς πίστιν ἀλήθεια. *Quod enim ad generationem est essentia, id ad fidem est veritas.* Quibus explicatis, tantam lectores rerum evidentiam tamque apertam veritatis demonstrationem haud a se exspectare posse, monet, ubi nunc de rebus genitis, Diis nimirum atque mundo spectabili, commentandum sit, quantam animo percipere possent, si de rebus sempiternis & immutabilibus suscepta esset disputatio. (†) Ἐὰν οὖν, ὦ Σώκρατες, πολλὰ πολλῶν εἰπόντων περὶ θεῶν καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, μὴ δυνατοὶ γιγνώμεθα πάντη πάντως αὐτοὺς αὐτοῖς ὁμολογουμένους καὶ ἀπηκριβωμένους λόγους ἀποδοῦναι, μὴ θαυμάσῃς· ἀλλ' ἐὰν ἄρα μηδενὸς ἧττον παρεχώμεθα εἰκότας, ἀγαπᾶν χρὴ μεμνημένον, ὡς ὁ λέγων, ὑμεῖς τε οἱ κριταὶ φύσιν ἀνθρωπίνην ἔχομεν· ὥστε περὶ τούτων τὸν εἰκότα μῦθον ἀποδεχομένους πρέπει μηδὲν ἔτι πέρα ζητεῖν. *Quum ergo, o Socrates, multa de Diis mundique generatione a multis dicta sint, ne mireris, obsecro, si rationes de iis probatissimas exactissimasque efferre non possum. Satis enim factum putare debebis, si non minus probabiles, quam quivis alius, rationes attulerim. Aequum est, meminisse, & me, qui disseram, & vos, qui judicabitis, homines esse, ut, si probabilia dicentur, nihil amplius requiratis.* Igitur, id quod manifestum est, *Plato* Deos non ad eas refert naturas, quas voce οὐσία complectitur, perennes atque nullo modo mutabiles, sed ad illud genus, cui γένεσιν tribuit, eorumque generationem & ortum cum ortu conjungit mundi, cujus quippe partes sint. Neque est, cur hoc aliquis in *Platone* demiretur. Primo enim non minus, quam ceteri Deorum cultores, totum huncce mundum, quem spectamus, *Plato* Deum esse censuit, atque (*d*) non modo θεὸν εὐδαίμονα, *Deum beatum*, verum etiam, antequam conderetur, θεὸν ἐσόμενον, *Deum fu-*

(*) p. 23. (†) p. 29.

(*d*) *Non modo* θεὸν] *Plato* in *Timaeo Cap.* 18. p. 241. *ed. Fabricii.* Οὗτος δὴ πᾶς ὄντως ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον θεὸν λογισθεὶς. *Deus is, qui erat, de aliquando Deo futuro cogitans.* Et, in-

futurum vocavit. Quamquam id minime propterea fecit philosophus, quod materiam hujus mundi, sive bruta prorsus habeatur & vita omni vacua, sive fictricis cujusdam naturae tantum particeps, Deum esse putaret. Nihil enim *Plato* in Diis haberi voluit, quod anima vacaret. Verum animal esse opinatus est hunc mundum, mente ratione praedita instructum, immo omnium animantium, quae corpore constant & anima, praestantissimum. (*) Οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. *Quocirca, sicut ratio nobis haec probabilis persuadet, dicendum est, hunc mundum animal esse, idque intelligens, re vera divina providentia constitutum.* Hinc ex animali Deus evasit continuo mundus. Quare binos *Platonem* Deos introduxisse, toto licet disjunctos genere, perspicuum est: unum genitum, totam nempe hanc rerum universitatem, in quo inesse mentem judicabat; alterum, cujus providentia mundum esse factum, animantisque ac Dei natura donatum, praedicabat. Qui quidem Deus alius, quam sempiternus atque immutabilis, esse nullo modo potest, ideoque non ad γένεσιν, verum ad οὐσίαν referri debet. Jam, quod ad majores atque nobiliores attinet hujus universitatis partes, solem, lunam, atque stellas, eas veteres quoque, ac in his *Platonem*, suis esse mentibus animatas credidisse, atque in Diis numerasse, dubitatione caret ac controversia. Certe *Plato* sidera diserte θεοὺς ὁρατοὺς καὶ γεννητοὺς, *Deos natos atque adspectabiles*, appellat. Quid? quod coelestibus his Diis terram addebant, quam *Plato* Deum sive Deam esse, non dubi-
264 tavit. Qua quidem de re (*c*) vetusta *Timaei* exempla testantur, quibus *Cicero* & *Proclus* usi sunt. Γῆν δὲ, τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἱλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας, ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι. *Jam vero terram, altricem nostram, quae trajecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem, eamdemque custodem, antiquissimam Deorum voluit esse*

(*) p. 30.

interjectis nonnullis: Διὰ πάντα δὴ ταῦτα εὐδαίμονα αὐτὸν θεὸν ἐγεννήσατο. *Sic Deus ille aeternus hunc perfecte beatum Deum procreavit.* Versio *Ciceronis* est.

(*c*) *Vetusta Timaei exempla*] In nostris, quibus hodie utimur, *Platonis* exemplis hoc in loco, qui *Cap.* 25. *p.* 248. exstat, legitur: πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων. *Cicero* vero, id quod ex Latina ejus versione patet, quam hic Graecis addidi, & *Proclus* legerunt: θεῶν. Ita etiam *Chalcidius* legit, qui *Platonis* locum *Comm. in Timaeum p.* 248. sic vertit: *Terram —— antiquissimam & eximiae dignitatis Deam, ex eorum numero, qui intra mundi ambitum continentur, Deorum.* Et hanc ego lectionem alteri receptae crediderim omnino praeferendam esse. Etenim, interjectis nonnullis de stellis, ita orationem terminat *Plato*: Ἀλλὰ ταῦτά τε ἱκανῶς ἡμῖν· ταύτῃ καὶ τὰ περὶ θεῶν ὁρατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεως ἐχέτω τέλος. *Sed haec satis sunt dicta nobis; quaeque de Deorum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura praefati sumus, habeant hunc terminum.* Quibus ex verbis liquet, terram quoque ab ipso inter Deos illos, qui cernuntur & orti sunt, de quorum quippe generatione differuerat, numeratam esse. Nec aliter *Diogenes Laërtius* legit, qui *de vitis philos. Lib.* III. *Segm.* 75. *p.* 211. inter *Platonis* scita hoc refert: γῆν δὲ πρεσβυτάτην εἶναι τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ θεῶν. Simili prorsus ratione, ut omittam alios, *Plotinus Lib.* II. *de dubiis animae Ennead.* IV. *Lib.* IV. *Cap.* 22. *p.* 414. Adde his *Ciceronis* locum ex *Libro* I. *de natura Deor. C.* 12. *p.* 2898. *Idem (Plato) & in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum* DEUM *esse, & coelum, & astra, &* TERRAM, *& animos, & eos, quos majorum institutis accepimus.* Emendent igitur, si placet, *Platonis* locum Critici. Suspicor ego, lectionem, quam nostri habent hodie codices: σωμάτων, ex *Timaei Locri de anima mundi Libello* in *Platonem* ab audaciori quodam Critico introductam esse. *Timaeus* nimirum hic *p.* 552. *ed. Thom. Gale* inter *Opuscula veterum mytholog.* de terra haec habet: Πρέσβυστα δ' ἐστὶ τῶν ἐντὸς ὠρανῷ ΣΩΜΑΤΩΝ. *Antiquissimum vero est omnium, quae in hac universitate sunt,* CORPUS. Quem in locum quum vir quidam doctus incidisset, secumque reputasset, *Platonem* in *Timaeo* non tam suas, quam *Timaei* illius anti-
quâ

esse eorum, qui intra coelum gignerentur. Hic vel ideo terram in Diis sive animalibus haberi debere, *Plato* existimare videtur, quod ea quotidie circum axem suum convertatur. (*f*) *Plutarchus* vero ex *Theophrasto* narrat, ab eodem, quum senesceret, alteram quoque partem Pythagoraeae disciplinae fuisse adscitam, sic ut terram quoque, stellarum vagarum instar, annuo circa solem spatio volvi, nil dubitaret. Quam qui sequitur opinionem, is terram esse ἓν τῶν ἄστρων, quae (*g*) *Plotini* voces sunt, *stellarum unam*, necesse est, existimet. Hoc si verum est, extrema aetate multo minus quaerere *Platoni* licuit, utrum terra, quam stellarum errantium censebat esse similem, Diis connumeranda sit, nec ne. Lunam certe excludere non potuit, quam *Orpheus* dudum alium esse orbem habitabilem praecepit, quod hi ejus versus, (*h*) a *Proclo* recitati, testantur:

Μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπείρατον, ἥν τε Σελήνην
Ἀθάνατοι κλήζουσι, ἐπιχθόνιοι δέ τε Μήνην,
Ἣ πόλλ' οὔρε' ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα.

Quorum versuum haec est sententia: *Deus, quum mundum fabricaretur, praeter* 265
hanc, quam nos incolimus, terram, aliam construxit vastam & late patentem terram, quam Dii immortales Selenen vocant, at mortales homines Menen seu Lunam. In hac multi sunt colles vallesque, multae etiam urbes atque domus. Atque his adduci *Proclus* sese passus est, licet ceteroquin *Pythagorae* placitis non nimis fuisse videatur deditus, ut lunam esse (*i*) γῆν αἰθερίαν, *terram aetheriam*, diceret. Tantum apud hominem reverentia potuit erga *Orpheum* ejusque dogmata, ex veteri quae supersunt (*k*) memoria.

Praeter haec, ne quid alicujus momenti intactum reliquisse videretur in *Cosmo-*
go-

qui sententias, exponere, nil dubitavit, quin vitium esset apud *Platonem* in vocabulo θεῶν, & loco ejus ex *Timaeo* scribendum esset σωμάτων.

(*f*) *Plutarchus vero*] In *Quaestion. Platonicis* p. 1006. ita de *Platone Plutarchus*: Θεόφραστος δὲ καὶ προσιστορεῖ, τῷ Πλάτωνι πρεσβυτέρῳ γενομένῳ μεταμελεῖν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῇ γῇ τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός. *Theophrastus porro etiam id narrat, Platonem jam natu grandem poenitentia fuisse ductum, quod terram non suo in loco, sed in medio universitatis, collocasset.* Similia vero in *Vita Numae* T. I. *Opp.* p. 312. perhibet, *Platonem* affirmans postremis vitae annis medium universitatis locum naturae cuidam excellentiori, quam terra est, attribuisse. Haec si vera sunt, id quidem inde licet colligere, *Platonem*, aetate gravem, ignem, quod Pythagoraeos fecisse non ignotum est, in medio mundi loco collocasse, in quo antea terram reposuerat. Nec ego repugnem, si quis nomine excellentioris illius rei, cui *Plato* medium assignavit mundi locum, ipsum omnis lucis & caloris fontem, solem, intelligi debere, existimet. Ita enim maximi nominis Pythagoraeis visum esse, non ignoro. Illud vero dubito, an ex his *Plutarchi* locis consequatur, *Platonem* eamdem fovisse sententiam, quam recentiori aetate *Nic. Copernicus* renovavit, terram circa solem, stellae instar vagae, moveri, quod inde doctissimus *Cudworthus* elicit. Nam qui e medio mundi loco terram expellit, is non propterea statim in stellis eam errantibus habet, quae solem quotannis obeunt. Metuo, ne vir longe doctissimus etiam hic suarum opinionum amori plus dederit, quam par fuisset.

(*g*) *Plotini voces*] Lege hunc *Libro* II. *de dubiis animae Ennead.* IV. *Lib.* IV. *Cap.* 22. p. 414. ubi multis terram & animatam esse, non secus atque stellae, & Deum, disputat. At cave credas, *Plotinum* terram in stellis habuisse: id enim negat *Libro de coelo Ennead.* II. *Lib.* I. *Cap.* 7. p. 101.

(*h*) *A Proclo*] *Comm. in Timaeum Platonis Lib.* IV. p. 283. Adde, quae idem *Proclus*, *Lib.* V. p. 292. disserit de hac terra aetheria.

(*i*) Γῆν αἰθερίαν] *Loc. indic. Macrobius Lib.* I. *in Somnium Scipionis Cap.* 11. p. 58. *Lunam*, inquit, *aetheriam terram physici vocaverunt, & habitatores ejus lunares populos nuncuparunt: quod ita esse, plurimis argumentis, quae nunc longum est enumerare, docuerunt.* Ad quem locum, quae *Isaacius Pontanus* observavit, legisse juvabit.

(*k*) *Memoria*] Habeo, quae generatim hic moneam,

gonia Timaeana Plato, de Deorum quoque poëticorum ortu five generatione fub nomine daemonum verba facit. *Jovem* intelligo, *Junonem*, *Tethyn* & *Phorcyn*, *Saturnum* & *Rheam*, eorumque fimiles. Hi vero Dii nulli videntur effe alii, quam reliquae hujus univerfitatis partes, quibus anima deeft, resque naturales, perfonis atque fimulacris veluti Deorum, id quod antea jam animadvertimus, condecoratae atque veftitae. Quod quidem totum negotium a poëtis iftis variis commentis plurimisque translationibus, quibus res naturales occultantur, ingeniofe obfcuratum eft. *Plato* quidem, ne (*l*) a civitatis fuae legibus averfus diceretur, totus in eo eft, ut aliquam his poëtarum de Deorum generatione fabulis auctoritatem comparet. Quamobrem a Divorum eas filiis ad pofteros manaffe perhibet, quos quidem nemo fanus rerum earum imperitos fuiffe dixerit, quae ad parentes fuos pertinent. Sed, quod praeclare obfervavit (*m*) *Eufebius*, homo fine dubio verfutus & callidus id, quod probare videtur, reapfe irridet. Omnia enim, quae de Diis feruntur, in fabulis atque nugis ab eo numerata effe, id ex eo fatis intelligitur, quod ea non modo (*n*) ἄνευ ἀναγκαίων ἀποδείξεων, *fine neceffa-*
266 *riis demonftrationibus*, fed etiam ἄνευ εἰκότων, *fine probabilibus argumentis*, fufcepta atque introducta effe dicit. Ut haec ita fint, hujus tamen fallaciae nihil (*o*) *Proclo* in mentem venit; qui, *Platonem* fine fuco & fimulatione loquutum effe, nil dubitans, totam iftam Numinum a vatibus confictorum five daemonum familiam, quos *Plato* memorat, Deos effe cenfet infra lunam pofitos, etiamfi *Plato* terrae jam antea mentionem fecerit, atque γενεσιουργοὺς θεοὺς, *Deos generationis auctores*, nominat. Videtur vero animata rerum elementa & principia iftis nominibus Deorum fignificari crediditffe. *Jupiter* hinc ipfi non is eft, qui multis videtur aliis, Deorum pater & princeps, fed aether tantum animatus: *Junonis* vero nomine aërem animatum indicari, arbitratur. In quem locum delatus, longam fatis inchoat difputationem *Proclus*, ut non modo ftellas, fed etiam quidquid infra lunam eft elementorum & corporum, animatum effe, perfuadeat. Εἰ γὰρ ὅλος ὁ κόσμος θεὸς εὐδαίμων ἐστὶν, οὐδέν ἐστι τῶν συμπληρούντων αὐτὸν μορίων ἄθεον καὶ ἀπρονόητον· εἰ δὲ καὶ θεοῦ πάντα μετέχει καὶ προνοίας, θείαν ἔλαχε φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ οἰκεῖαι τάξεις θεῶν ἐφεστήκασιν αὐτοῖς· εἰ γὰρ καὶ ὁ οὐρανὸς διὰ μέσων ψυχῶν καὶ νόων μετέχει τῆς μιᾶς ψυχῆς καὶ τοῦ ἑνὸς νοῦ, τί χρὴ περὶ τούτων οἴεσθαι τῶν στοιχείων; πῶς οὐ πολλῷ μᾶλλον ταῦτα διὰ δή τινων μέσων τῶν τάξεων μετ-

εἰ·

neam, nonnulla. (I.) Non invitus concefferim, id, quod huic difputationi fundamenti inftar fubjicit vir doctiffimus, verum effe certa ratione, *Theogonias* veterum nihil effe, quam *Cosmogonias*: modo illud adjiciatur, quod perfpicuum eft ex *Hefiodo* & aliis, poëtas, a quibus *Theogoniae* illae funt compofitae, philofophorum fententias & veteres hiftorias temere mifcuiffe, ex ingenio quoque multa utrisque addidiffe inepta atque inficeta. Dixi jam hac de re fupra. (II.) Illud ipfum vero quemadmodum ex eo probetur, quod *Plato* in *Timaeo*, quum mundi enarrat ortum & fabricam, Deorum fimul, quos effe putabat, generationem exponit, equidem aegre intelligo. Neque enim, fi quid judicando valeo, fic firmiter concludere licet: *Plato* Deos fimul effe natos narrat, quum nafceretur & a Deo compararetur mundus. Ergo omnes *Theogoniae* veterum fuerunt *Cosmogoniae*. (III.) Neque, fi id verum effet, inde ftatim conftaret, veteres huic Deorum generationi & orbis conftructioni unum fummum Deum praepofuiffe. Multos enim eorum, qui *Theogonias* exararunt, in hac fuiffe fententia, fufpicor, ex fortuita & temeraria rudis & indigeftae materiae commotione cum reliqua univerfa, tum omnem Deorum, quos populi venerabantur, turbam emerfiffe. Ipfe id *Cudworthus* non uno largitur loco. (IV.) Quod vir doctiffimus ait, *Platonem*, fi extrema aetate crediderit, terram folem circumire motu annuo, non potuiffe non fateri, terram Deum effe, id non fimpliciter, verum ex *Platonis* fcitis & decretis interpretemur, neceffe eft. Perfuafum huic erat philofopho, nullum fine anima motum fieri poffe. Omnem vero animam divinae

εἴληχε τῆς μιᾶς τοῦ κόσμου θειότητος; *Quodsi enim totus mundus beatus quidem Deus est, nulla certe ejus pars aut Deo aut providentia destituta esse poterit. Quodsi vero omnes res Dei sunt & providentiae participes, necesse est, divinam eas naturam habere: & si hoc ita est, certos Deorum esse ordines oportet, illis praesidentium. Quodsi enim coeli, quoniam mente valent & anima, unius illius mentis & animi partem aliquam habent, quidni de elementis idem decernere atque constituere licet, ea per medios quosdam Deorum ordines unius illius divinitatis esse compotia, quae in toto inest mundo?* Qua etiam adductus fuit sententia, ut paullo ante in veteres quosdam naturae exploratores, qui secus senserunt, vehementer inveheretur, quos ipsum *Aristotelem* sequutum esse censet. Audiamus hominem ipsum differentem: Πολλοῖς τῶν φυσιολόγων ἄψυχα εἰκῆ φερόμενα καὶ ἀπρονόητα ταῦτα εἶναι τὰ στοιχεῖα νενόμισται· τὰ μὲν γὰρ οὐράνια διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τάξιν νοῦ καὶ θεῶν μετέχειν ὡμολόγουν, τὴν δὲ γένεσιν ὡς πολυμετάβολον καὶ ἀόριστον καὶ ἀπρονόητον ἀπέλιπον· οἷα δὴ καὶ Ἀριστοτέλης ὕστερον ἐδόξασε, ταῖς οὐρανίαις περιφοραῖς μόνον ἐπιστήσας τὰς ἀκινήτους αἰτίας, εἴτε ὀκτὼ εἶεν, εἴτε πλείους, ἄψυχα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα καταλείπων. *Multi veterum physicorum elementa animata esse, & providentia quadam regi & gubernari, negarunt. Quamvis enim coelestia corpora propter eximium, quem servant, ordinem mentis & Deorum non esse expertia, professi sint; hunc tamen, qui infra lunam positus est, mundum* (aut genesin) *ultro citroque ferri sine providentia, existimarunt. Atque horum postea vestigia pressit Aristoteles, qui coelestibus tantum orbibus, sive octo, sive pluribus, immobiles praefecit intelligentias, inferiora vero omnia elementa vita & anima vacua reliquit.* Postremo tot licet in *Timaeo* Deos enumeret mundanos *Plato*, quos una cum hoc orbe putat genitos esse, haud tamen, id quod perspicuum est, eos plane praeterit silentio, quibus proprium est *daemonum* vocabulum, quorumque tam frequens alioquin memoria apud eum occurrit. *Proclo* quidem hoc persuasum fuisse videtur; sed qui modo verba statim consequentia attentius intuebitur, is manifestam in illis daemonum reperiet mentionem: (p) Ὅσοι φαίνονται, καθ' ὅσον ἂν ἐθέλωσι, θεοί. *Qui toties, quoties volunt, apparent nobis, Dii, aut qui pro lubitu apparere nobis, & vicissim disparere possunt.* Attingit quoque generationem & ortum eorum, quem cum mundi conjungit ortu. Denique, nonnullis interjectis, θεοὺς νέους, *Deos juniores*, salutat eos, quorum hoc ait officium esse, ut res humanas procurent & administrent. (g) Καὶ κατὰ δύναμιν ὅτι κάλλιστα καὶ ἄριστα τὸ θνητὸν διακυβερνᾶν ζῶον, ὅτι μὴ κακῶν αὐτὸ ἑαυτῷ γίγνοιτο αἴτιον.

nae putabat esse originis. Igitur, si terram circa solem moveri censuit, hoc etiam censuerit, oportet, inesse in ea animum, & idcirco Deum aliquem aut divinum quiddam in ea reconditum latere: si quidem constanter & reliquis praeceptis suis convenienter docere voluit.

(l) *A civitatis suae legibus*] Ex civitate sua *Libro de legibus* ejicit *Plato*, id quod notum est, propter impietatem poëtarum de Diis fabulas.

(m) *Eusebius*] Vid. ejus *Praeparat. euangel. Lib.* II. *Cap.* 7. *p.* 75. 76.

(n) Ἄνευ ἀναγκαίων] Ipsa haec sunt philosophi verba in *Timaeo Cap.* 26. *p.* 249. Ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ τε εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν. Quae Cicero ita vertit: *Difficile est, a Diis ortis fidem non habere, quamquam nec argumentis nec rationibus certis oratio eorum confirmatur.* Hi Deorum filii, quibus *Plato* etiam sine rationibus fidem esse judicat habendam, veteres poëtae sunt, qui *Theogonias* conscripsere, quos aliis in locis graviter vituperat, & in civitate ferendos esse negat. Quod vel solum argumento est, ludere hoc in loco & jocari *Platonem*, ideoque tantum Numinum poëticorum mentionem facere, ne impietatis apud magistratus, sicut *Socrates*, accusari posset. Quamquam ex eo id jam satis elucet, quod hunc locum de Diis poëticis non tractat, sed brevissime tantum attingit, nec vel verbo dictarat, quales illos esse putet & cujus naturae generisque Deos.

(o) *Proclo*] *Comm. in Timaeum Platonis Lib.* IV. *p.* 287.

(p) Ὅσοι φαίνονται] In *Timaeo Cap.* 26. *p.* 248.

(q) Καὶ κατὰ] *Ibid. Cap.* 29. *p.* 252.

(r) Quae-

αἴτιον. *Ut pro viribus eniterentur, ut, quam optime fieri posset ac pulcherrime, animal istud mortale regeretur: nisi quatenus ipse sua culpa sibi aliquid miseriae* (*r*) *quaereret.*

267 Atque haec ex *Platonis Timaeo* sufficiant. Sunt vero & alia in scriptis ejus effata, ex quibus idem illud, quod diximus, elucet. Prae ceteris commemorari debet celebris (*s*) *Libro de legibus decimo* locus, quo *Theogoniae* veterum iterum meminit, eamque impiis quam plurimis & flagitiosis fabulis corruptam & inquinatam esse, conqueritur: Εἰσὶν ἡμῖν ἐν γράμμασι λόγοι κείμενοι, οἱ μὲν ἔν τισι μέτροις, οἱ δὲ καὶ ἄνευ μέτρων, λέγοντες περὶ θεῶν, οἱ μὲν παλαιότατοι, ὡς γέγονεν ἡ πρώτη φύσις οὐρανοῦ τῶν τε ἄλλων, προϊόντες δὲ τῆς ἀρχῆς οὐ πολὺ θεογονίαν διεξέρχονται, γενόμενοί τε ὡς πρὸς ἀλλήλοις ὡμιλήκασιν. *Feruntur apud nos sermones partim metro, partim soluta oratione conscripti: quorum antiquissimi primam coeli aliorumque naturam Deorum factam fuisse affirmant, & ab hoc initio progressi, ad Deorum generationem veniunt, quorum etiam commercia & consuetudines narrant.* Hic personam, quam adsciscit alioquin, deponit philosophus. Nam quum alias, quae veteres poëtae de *Theogonia* cecinerunt, (*t*) ὑπονοίας continere, sive physice exponi debere, doceat, hic aperte totum institutum sibi displicere magnopere, profitetur, quodque Diis humana vitia & perturbationes attribuuntur, id omnem penitus virtutem atque pietatem in animis hominum exstinguere, affirmat. Utcumque est, *Theogoniam* ex mente veterum a *Cosmogonia* nec genere nec tempore differre, ex hoc loco satis intelligitur. Deorum enim generatio nulla hic est, quam coeli generatio, solis, lunae, ceterarumque ejus partium.

Sed non est, cur longius ad hanc rem probandam argumenta conquiramus. Ipsa enim *Hesiodi Theogonia*, quam *Platonem* in primis spectasse, certum est, extra omnem eam controversiam collocat. Is autem *Hesiodus* an princeps hoc de argumento litteris aliquid consignaverit, equidem nescio: at nullum hujus generis scriptum carmine ejus antiquius exstare hodie, id explorate cognitum habemus. (*v*) Sic igitur ille:

Χαίρετε, τέκνα Διὸς, δότε δ' ἱμερόεσσαν ἀοιδήν·
Κλείετε δ' ἀθανάτων ἱερὸν γένος, αἰὲν ἐόντων,
Οἳ γῆς ἐξεγένοντο, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Νυκτὸς καὶ δνοφερῆς, οὓς θ' ἁλμυρὸς ἔτρεφε πόντος.

Εἰ-

(*r*) *Quaereret*) Mihi vero *Procli* videtur sententia verior esse, praecipientis, *Platonem* de illis naturis, quas proprie daemones Platonici vocant, nihil in *Timaeo* tradidisse. Nec contrarium probant, quae hic a doctissimo viro afferuntur *ex Timaeo* dicta. Primum enim dictum ad Deos pertinet poëticos, quod, qui *Platonem* attentus inspexerit, confestim intelliget. *Plato* primum de ortu illorum Deorum commentatur, qui in oculos & sensus incurrunt, siderum nimirum, coeli, terrae, & reliquorum. Tum ad eos, quos poëtae cecinerunt, Deos accedit *Cap.* 26. *Jovem, Rheam, Saturnum:* quos credendum esse ait & exsistere, & certa ratione ortos esse, quoniam antiqui poëtae, quibus, tamquam Deorum filiis, nefas sit fidem derogare, id scriptum reliquerint. His expositis, Deum inducit Deos oratione quadam compellantem. *Hos igitur*, inquit, *omnes Deos, qui vel semper videntur, vel nonnumquam pro lubitu oculis sese nostris offerunt, Deus ita alloquutus est.* Duplex igitur genus esse Deorum, affirmat: alterum eorum, qui semper oculis cernuntur, coelum, stellae, terra; alterum eorum, qui interdum tantum comparent. Hi Dii illi sunt, de quibus ante dixerat, quos fingunt poëtae in terris olim versatos esse cum hominibus, nec raro viris probis & sapientibus manifestos fieri. Nil ergo hic de daemonibus exstat scriptum, nec Dii illi, qui nonnunquam videntur, hi sunt daemones. In altero vero loco *Dii juniores*, quibus summus & altissimus Deus humani generis curam & administrationem committit, pariter sunt, non daemones, sed

Εἴπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ γαῖα γένοντο,
Καὶ ποταμοὶ, καὶ πόντος ἀπείριτος, οἴδματι θύων.
Ἄστρα τε λαμπετόωντα, καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν,
Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἐάων.

Salvete, natae Jovis, date vero amabilem cantilenam. 268
Celebrate quoque immortalium divinum genus, ſemper exſiſtentium,
Qui tellure prognati ſunt, & coelo ſtellato,
Noctеque calaginoſa, quos item ſalſus nutrivit pontus.
Dicite inſuper, ut primum Dii & terra facti fuerint,
Et flumina, & pontus immenſus, aeſtu fervens,
Aſtraque fulgentia, & coelum latum ſuperne,
Et, qui ex his nati ſunt, Dii, datores bonorum.

Nihil ſentiat, neceſſe eſt, qui ex hiſce verſibus Deorum generationem non animadvertit *Heſiodo* eamdem eſſe, quem ortum terrae, coeli, ſiderum, fluminum, lacuum, ceterarumque rerum, quae ex his natae ſunt: inter quas nymphas eſſe atque daemones, de quibus alias *Heſiodus* loquitur, veri valde ſimile eſt. Muſis ita, ſicuti vidimus, invocatis, poëta ſtatim a chao, tartaro, & amore, ceu rerum omnium initiis, exorditur: inde, quemadmodum terra & nox ex chao, aether & dies ex nocte, coelum ſtelliferum, montes, lacus, ceteraeque rerum naturae partes exſtiterint, perſequitur. Quae omnia, tametſi Deorum referre videantur ortus, reapſe tamen mundi hujus initia & generationem poëtico ſermonis genere adumbrant. Neque aliter de reliquo carmine ſentiendum eſt; quod ego quidem naturae cauſſas & principia, fictis tecta nominibus, fabuliſque occultata poëticis, exponere, perſuaſum prope habeo. Ita dudum is jam cenſuit, cujus antiqua exſtant in *Heſiodum ſcholia*, quorum hoc initium eſt: Ἰστέον, ὅτι ὁ περὶ τῆς Θεογονίας λόγος φυσικὴν διήγησιν τῶν ὅλων ὑπαγορεύει· *Sciendum eſt, tota ſub Theogonia phyſicam rerum declarationem latere.* Ad ſummam: Dii, quos *Heſiodus* canit, partim mundi hujus membra ſunt, quibus animam ineſſe putabant veteres, partim reliquae res naturales, quas licentia carminis perſonarum habitu inducit, Deorumque ac Dearum nominibus minus legitime ac vere (*x*) inſignivit.

Ne-

ſed Dii coeleſtes *Platonis*, ſtellae & ſidera.

(*s*) *Libro*] *Libro de legibus* X. non procul ab initio *p.* 664. Hoc vero loco, quod vir doctiſſimus hic affirmat, non tam acriter in has fabulas invehitur, ſed hoc tantum ponit. propter antiquitatem illas non facile reprehendi poſſe, at nec pro veris nec pro utilibus haberi debere. Multo vehementius vero & liberius iſta de Diis commenta caſtigat *Libro* II. *de republica p.* 430. & in *Euthyphrone p.* 49.

(*t*) Ὑπονοίαις] Neſcio, quonam loco id aperte conceſſerit *Plato*, veteres illas fabulas veritatum naturalium imagines & ſimulacra eſſe. Non dubito, quin vir doctiſſimus hunc philoſophi locum, haec ſcribens, in animo habuerit, qui exſtat *Libro* II. *de republica p.* 430. Θεομαχίας, ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτ' ἄνευ ὑπονοιῶν. *Pugnae Deorum, quas Homerus finxit, non ſunt recipiendae in civitatem, ſive allegorias contineant, ſive careant arcanis ſenſibus.* Hoc vero in loco non affirmat *Plato*, ſenſus occultos in his pugnis Deorum latere reconditos, ſed rem omnem in medio relinquit.

(*v*) *Sic igitur ille*) *Theogoniae vſ.* 104. *ſ. p.* 19. *ed. Clerici.*

(*x*) *Inſignivit*] Non totam hic exhaurit vir eximius *Heſiodi Theogoniam.* De qua licet aliquoties jam ſententiam dixerim, & alio loco copioſius differere conſtituerim; non poſſum tamen, quin eorum, quae hic dicta ſunt, illuſtrandorum cauſſa ſignificem, eſſe in hoc carmine tria diſtinguen-

Neque vero ſolos ita Graecos fortaſſe de ortu hujus mundi ſenſiſſe, putandum eſt. Eadem opinio in reliquorum populorum, quos barbaros appellavit Graecia, inhaeſit animis. Cuncti generationem mundi Deorum eſſe generationem judicaverunt, ſeu, quod idem eſt, mundum ipſum variasque ejus partes pro Diis habuerunt. De Perſarum Magis *Diogenes Laërtius* haec ſcripta reliquit: (*) ἀποφαίνεσθαι περί τε οὐσίας θεῶν καὶ γενέσεως, οὓς καὶ πῦρ εἶναι καὶ γῆν καὶ ὕδωρ. *Eos de Deorum ſubſtantia & ortu varia diſſerere, quos & ignem terramque & aquam eſſe arbitrentur.* (y) Ergo hi, quod *Proclum* etiam feciſſe, paullo ante vidimus, elementa animata Deos eſſe, putarunt, atque Deos hos una cum ipſo mundo certo tempore exortos atque genitos eſſe, nil dubitarunt. Veteres Aegyptios non modo mundum ſtato tempore natum crediſiſſe, ſed etiam ſoli, lunae, ceterisque naturae partibus divinos honores arrogaſſe, praeter eumdem *Laërtium*, locuples auctor *Diodorus* eſt. Novi, eumdem *Diodorum* de nonnullis Aegyptiorum Diis ſcribere: οἱ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότες, *eos aeternam habere generationem.* (z) (†) Verum hos ego Deos nullos opinor eſſe
369 alios, quam coeleſtia Numina, ſolem, lunam, & ſtellas, quibus ideo aeternitatis tribuiſſe gloriam videtur, ut a ceteris eos heroibus ſive ſemi-Diis, quos hominum opinio in coelum extulit, ſecerneret. Horum enim poſtea naturam his verbis explicat: Οἱ θνητοὶ ὑπάρξαντες, διὰ δὲ σύνεσιν καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν τετυχηκότες τῆς ἀθανασίας. *Hi natura quidem ſunt mortales, ſed propter animi ſolertiam & beneficentiam erga homines univerſos immortalitatem adepti ſunt.*

Haec qui attentus ſecum expenderit veterum teſtimonia, is, nil equidem dubito,

(*) In Prooem. p. 2. (Segm. 6. p. 5. ed. Meibom.)

(†) In Perſarum ſacrificiis μάγος ἀνὴρ παρεστεὼς ἐπαείδει θεογονίην, Magorum quidam adſtans Theogoniam (i. e. Coſmogoniam) accinit. *Herodotus* Clio n. 132. (Lib. I. p. 55.)

guenda, nec ullo modo inter ſe confundenda: (I.) Veterem Graeciae hiſtoriam, quam, niſi totus fallor, poëta ſemper cum ſcitis aetatis ſuae phyſicis componit. Ad hanc e. c. quae de *Jove* & *Saturno* narrat, pertinent; tametſi & in his philoſophiae antiquioris de ortu hominum veſtigia appareant. (II.) Dogmata & decreta veterum ſapientiae profeſſorum de rerum omnium ortu, de primorum hominum ſtatu & generatione, aliaque. (III.) Poëtae ipſius commenta & figuras, verbi cauſſa, quae de *vi*, *robore*, *praelio*, & aliis poëta canit, ea vident omnes rerum eſſe nomina, quibus habitus perſonae licentia poëtica impoſitus eſt. Atque hic poëtarum mos de rebus & naturis anima vacuis, tamquam de perſonis, differendi turbam Deorum apud imperitos mirifice amplificavit & auxit. Exempla forte alias dabo.

(y) *Ergo hi*] Luculentior eſt, ex quo id pateat, apud *Herodotum* locus *Hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 131. p. 55. Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ἀνέμοισι· τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσιν ἀρχῆθεν. *Perſae ſoli lunaeque ſacrificant, & telluri, igni, aquae, atque ventis: hisque ſolis ſacra faciunt jam inde ab initio.*

(z) *Verum hos ego*] Non erat, cur hoc timidius, non ſecus ac ſi conjiceret tantum, *Cudworthus* affirmaret. Nihil enim certius, ſi *Diodoro* fides habenda ſit. Namque is *Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 11. *p.* 10. vetuſtiſſimos Aegyptios primum ſolem & lunam pro Diis aeternis & coeleſtibus habuiſſe, tum in eumdem numerum ſpiritum, ignem, terram, oceanum, aërem aggregaſſe, perhibet. De quibus Diis poſtquam dixerat, *Cap.* 13. *p.* 12. ita orationem claudit: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Hic *Dii ſempiternum genus ſortiti* illa ſunt Numina, quae cum ipſo mundo ſunt orta & genita. Tum ad terreſtres accedit Aegyptiorum Deos, quorum aliquos reges fuiſſe dicit.

(a) *Apud Ciceronem*) *De natura Deor. Lib.* III. *Cap.* 18. *p.* 3075. *T.* IX. *Opp.*

(b) *Ariſtoteles*) *Libro de coelo* I. *Cap.* 10. *p.* 632. *T. I. Opp.* Γενόμενον μὲν οὖν (τὸν οὐρανὸν) ἅπαντες εἶναί φασιν. *Omnes coelum ſeu mundum affirmant factum eſſe.* De *Platone* ſigillatim *extremo capite hoc* id affirmat.

(c) *At qui ex recentioribus*) Videndus eſt prae ceteris *Proclus in Timaeum Platonis.* Nihil antiquius erat Platonicis hiſce recentioribus, quam ut concordiam inter omnes antiquos philoſophos ſancirent, quo Chriſtianis occurrerent, qui contro-

ver-

to, quin a virorum ceteroquin doctiſſimorum diſceſſurus ſit ſententia, qui omnes veterum de Deorum ortu fabulas de heroibus ſive ſemi-Diis capiendas eſſe unice, arbitrantur, neque quemquam veterum Deorum in illis locum accepiſſe, ſuſpicantur, praeter eos, quos *Cotta* (*a*) apud *Ciceronem Deos mortalibus natos matribus* vocat, qui, quum homines eſſent *humano more geniti*, mortalium opinione coelitibus aggregati ſint. Tanta enim eſt *Theogoniae* veterum amplitudo, ut omnes veterum inferiores Deos ambitu ſuo contineat, quorum aliquos ſpectabilis hujus mundi partes animatas eſſe, ſolem, lunam, ſidera, terram, docuimus. Ex quibus efficitur, *Theogoniam* antiquitatis aut ipſam eſſe *Cosmogoniam*, aut ejus ſaltim partem. Sed haec tamen non impediunt, quo minus veterum de Diis narrationibus & fabulis multum ex antiqua hiſtoria heroumque rebus geſtis admiſtum eſſe, auctoresque earum phyſicam cum hiſtoria perpetua colligatione contexuiſſe, fatear.

His explicatis, proximum eſt, ut oſtendam, quae de mundi ac Deorum ortu tradiderunt veteres, ſic eſſe interpretanda: Mundum una cum Diis certo tempore ἐκ μὴ ὄντων factum eſſe, ſeu, quum antea non eſſet, certo tempore exſiſtere coepiſſe. Id ut obtineam, hoc velim in primis animadverti, id quod inferius copioſe demonſtrabitur, neminem olim ſapientiorem inter gentes exſtitiſſe, qui rerum univerſitatem ex chao prodiiſſe, ſtatueret. Atque (*b*) *Ariſtoteles* ante ſe nullum teſtatur dubitaſſe, mundum hunc certo tempore coepiſſe, ſigillatim vero *Platonem* hujus vindicem ſententiae fuiſſe, perhibet. (*c*) At qui ex recentioribus *Platonis* amplexi ſunt diſciplinam, in eam plerique omnes incubuerunt diligen- 270
tiam,

verſias & rixas veterum ſapientum ſolebant irridere, nec poſtremo in illis argumentis loco numerare, ob quae ſpernendam eſſe philoſophiam pugnabant. Lege, quae hac de re ſcripſi in *Diſſ. de turbata per recentiores Platonicos eccleſia.* Itaque, quum *Ariſtoteles* pro aeternitate ſtetiſſet mundi, ipſique hoc dogma ejus certis de cauſſis, de quibus paullo poſt, ſuum feciſſent, conſentaneum erat inſtitutis eorum, omni ope in eo elaborare, ut *Plato*, quo neminem de rebus a conſpectu hominum remotis ſapientius decreviſſe cenſebant, idem plane ſenſiſſe videretur. Ipſi vero, ſi quis rem diligenter expendat, nec *Ariſtotelis* omnino amplectebantur ſententiam, nec *Platonis*, ſed peculiarem quamdam & ſibi propriam fovebant opinionem. Mundum nimirum opificium quidem eſſe tuebantur Dei, quod nusquam *Ariſtotelem* aſſeveraſſe conſtat, verum aeternum, nec ullum umquam fuiſſe tempus, quo Deus illum non condidiſſet, ſeu, ut idem aliis explicem verbis, quibus *Ammonius* hac in cauſſa apud *Zachariam Mitylenaeum Dialogo de opificio mundi* p. 209. utitur, Θεὸν εἶναι ποιητὴν ἀΐδιον, τὸν δὲ κόσμον ἀϊδίως γενόμενον, *Deum aeternum eſſe effectorem, mundum vero ab aeterno factum.* Atque hoc *Zacharia*, ut id praetereundo moneam, nemo veterum ſcholae iſtud recentioris Platonicae dogma vel luculentius expoſuit, vel fortius profligavit. Sunt in ipſis generis hujus de Deo & rebus divinis praeceptis, quae poſcunt, ut ita quis de mundo & ejus ortu ſentiat, ſi aſſentiri velit illis: qua de re alias. Nunc id tantum moneo, veri eſſe ſimillimum, ut in hanc ſententiam iſta ſecta ingrederetur, cum diſputationibus Epicureorum contra veteres Platonicos, tum metu, ne Chriſtiani vincerent, ſi concederetur certo tempore mundus eſſe generatus, effectum eſſe. Epicurei quanto ſtudio & *Platonis* de mundo certo tempore a Deo condito ſententiam oppugnaverint, *Velleji* vel maxime apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 2891. oratio oſtendit, qui: *Ab utroque*, inquit, *ſciſcitor, cur mundi aedificatores repente exſtiterint, innumerabilia ante ſaecula dormierint* —— *Iſto igitur tam immenſo ſpatio, quaero, cur Pronoea veſtra ceſſaverit. Laboremne fugiebat? At iſte nec attingit Deum, nec erat ullus, quum omnes naturae Numini divino* —— *parerent. Quid autem erat, quod concupiſceret Deus mundum ſignis & luminibus, tamquam aedilis, ornare? Si, ut Deus ipſe melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurguſtio, habitaverat.* Importunos igitur ut diſputatores hos effugerent, qui multum antiquioribus Platonicis moleſtiae exhibuerant, mutandam ſibi eſſe hac in parte veterem diſciplinam juniores Platonici, decernendumque, Deum ex omni aeternitate mundum condidiſſe, rati ſunt. Chriſtianis vero, ſi hoc illis daretur, Deum & materiam per innumerabilia ſaecula disjuncta fuiſſe, quamvis utraque ex infinito exſtitiſſent tempore, perſpiciebant facile viam patefactum iri dogma ſuum de mundo ex nihilo a Deo condito facilius

tiam, ut contrariam ex *Timaeo* ejus elicerent ſententiam. Quos, dudum eſt, quod *Plutarchus* jam reprehendit, cujus ipſa verba juvat ſubjicere: (*) Οἱ πλεῖστοι τῶν χρωμένων Πλάτωνι, φοβούμενοι καὶ παραλυπούμενοι, πάντα μηχανῶνται καὶ παραβιάζονται καὶ στρέφουσιν, ὥστε δεινὸν καὶ ἄρρητον οἰόμενοι δεῖν περικαλύπτειν καὶ ἀρνεῖσθαι, τήν τε τοῦ κόσμου τήν τε τῆς ψυχῆς αὐτοῦ γένεσιν καὶ σύστασιν, οὐκ ἐξ ἀϊδίου συνεστώτων, οὐδὲ τὸν ἄπειρον χρόνον οὕτως ἐχόντων. *Plerique Platonis ſectatores vehementer timent, atque aegre ferunt, omniaque moliuntur, vique pervertunt Platonem, exiſtimantes, tamquam flagitioſam & infandam ſententiam illam occultandam eſſe, quae mundum non ſecus, atque animam ejus generatam eſſe, neque ex infinito tempore exſtitiſſe talem, qualis nunc eſt, ſtatuit.* Ego vero, quidquid illi contenderint ingenio, neminem ita fore hebetem, arbitror, ut, ſi modo *Timaeum* inſpexerit, difficulter intelligat, *Platonem* nihil ſibi rei voluiſſe cum illis, qui mundum initio carere credunt, atque certo eum tempore conditum exiſtimaſſe. (*d*) In ipſo libelli exordio haec duo in diverſis ac contrariis generibus ponit, τὸ ἀεὶ ὄν, *id, quod ſemper eſt*, & τὸ γένεσιν ἔχον, *id, quod genitum ſive factum eſt.* Mundum igitur quum deinceps affirmet eſſe genitum, fieri nullo modo potuit, ut eum ſempiternum eſſe duceret. Ipſam deinde quaeſtionem, cujus res hic agitur, tam apte tamque expedite propoſuit, ut nihil, quo confugiant, reliqui fecerit illis, qui aliter eum, ac ſenſit, ſenſiſſe vellent. Πότερον ἦν ἀεί, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος; *Semperne fuit mundus, nullo generatus ortu, an ortus eſt ab aliquo temporis principatu?* Cui quidem aperte ita reſpondet quaeſtioni: γέγονεν, *factus eſt, aut coepit.* His in primis accedit quod ipſum quoque tempus aliquando initium habuiſſe aut conditum eſſe, diſertis affirmat verbis: (*e*) χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις τις αὐτῶν γίγνηται. *Tempus vero coelo aequaevum eſt, ut una orta una etiam diſſolvantur, ſi modo diſſolvi ratio faſque patiatur.* Taceo id, quod pariter ſine ullo praecipit circuitu, materiam confuſiſſime commotam fuiſſe, antequam mundus hic tam ſcite atque eleganter compoſitus produceretur: (*f*) Πᾶν, ὅσον ἦν ὁρατὸν, παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας. *Quidquid erat, quod in cernendi ſenſum caderet, id ſibi aſſumſit, non tranquillum & quietum, ſed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit.* Quibus verbis id ipſum, quod omnes olim ſenſiſſe gentes verae religionis expertes, paullo ante notavimus, profitetur, mundum hunc ex chao extractum & conſtructum eſſe. Quodſi vero auctoritatibus hac in cauſſa agendum ſit, equidem *Ariſtotelem* arbitror multo fuiſſe aptiorem ad *Platonis* diſciplinam dictionemque recte percipiendam, atque ulli ex recentioribus Platonicis, quorum aetatem aliquot *Plato* ſaeculis ſuperat. Quamquam non ſolus nobis ad teſtimonium dicendum *Ariſtoteles* adeſt, ſed & alii. Nam ut (*g*) *Philonem* omittam Judaeum, (*h*) *Plutarchus* & *Atticus*, uterque Platonicis imbutus praeceptis, nec non (*i*) *Alexander Aphro-*

(*) De Pſychogonia Platon. p. 1013.

lius defendendi, & in animos hominum introducendi. Ergo, ne id fieret, Deum & materiam ſempiterno & indiſſolubili veluti copulabant vinculo.

(*d*) *In ipſo exordio*] *Cap.* 12. *p.* 235.

(*e*) Χρόνος δ' οὖν] *Cap.* 21. *p.* 245. Verſio *Chalcidii* eſt. Ceterum haec *Platonis* de ortu temporis verba in primis etiam urget contra Platonicos juniores *Zacharias Mitylenaeus Dial. de opificio mundi p.* 189.

(*f*) Πᾶν, ὅσον] *Timaei Cap.* 14. *p.* 237.

(*g*) *Philonem*] *Libro, quod mundus ſit incorruptibilis, p.* 941. *Opp.* Ex quo loco patet, jam tum fuiſſe in Aegypto, qui ita *Platonis* interpreta-

ren-

Aphrodisius, homo nulli ex Peripateticis ingenio cedens, secundum nos judicant.

His quod opponant testimoniis, qui *Platonem* aliter docuisse ferunt, nihil habent, praeter duos ejus ex *tertio* & *sexto de legibus Libro* locos. 271
Altero horum locorum philosophus *Cliniam* & hospitem Atheniensem sic de rerum publicarum originibus inducit colloquentes: (*) Πολιτείας δὲ ἀρχὴν τίνα ποτὲ φῶμεν γεγονέναι; ΚΛ. Λέγεις δὲ, πόθεν; ΑΘ. Οἶμαι μὲν ἀπὸ χρόνου μήκους τε καὶ ἀπειρίας καὶ τῶν μεταβολῶν ἐν τῷ τοιούτῳ· ΚΛ. Πῶς λέγεις; ΑΘ. Φέρε, ἀφ᾽ οὗ πόλεις τ᾽ εἰσὶ καὶ ἄνθρωποι πολιτευόμενοι, δοκεῖς ἄν ποτε κατανοῆσαι χρόνου πλῆθος, ὅσον γέγονεν; ΚΛ. Οὔκουν ῥᾴδιόν γε οὐδαμῶς· ΑΘ. Τόδε γε ὡς ἄπειρόν τι καὶ ἀμήχανον ἂν εἴη· ΚΛ. Πάνυ μὲν οὖν τοῦτό γε. ΑΘ Μῶν γε οὖν οὐ μυρίαι μὲν ἐπὶ μυρίαις ἡμῖν γεγόνασι πόλεις ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τοῦ πλήθους λόγον οὐκ ἐλάττους ἐφθαρμέναι, πεπολιτευμέναι δ᾽ αὖ πάσας πολιτείας πολλάκις ἑκασταχοῦ· καὶ τοτὲ μὲν ἐξ ἐλαττόνων μείζους, τοτὲ δ᾽ ἐκ μειζόνων ἐλάττους, καὶ χείρους ἐκ βελτιόνων γεγόνασι, καὶ βελτίους ἐκ χειρόνων; *Civilis autem disciplinae quodnam fuisse initium dicemus?* CL. *Undenam dicis?* ATH. *Reor equidem, a longo & infinito tempore, variisque rerum in eo mutationibus.* CL. *Quo pacto id ais?* ATH. *Age, dic, si habes, ex quo urbes civilesque institutiones homines coeperunt, quantum temporis spatium praecesserit.* CL. *Nequaquam id facile.* ATH. *Infinitum utique hoc & impossibile cogitatu.* CL. *Sic est omnino.* ATH. *Nonne innumerae in hoc tempore conditae sunt civitates, totidemque destructae, quae omni civilis vitae conditione passim usae sunt, factaeque modo majores e minoribus, modo minores e majoribus, pejores quoque ex melioribus, & contra ex pejoribus meliores?* Verum hic si *Plato* temporis praeteriti infinitatem inculcare voluit, hoc nobis concedant, necesse est, quibuscum certamen nobis hic est, *Platonem* aetate gravem, quum *Commentarium de legibus* conscriberet, pristinam deseruisse sententiam, quam, *Timaeum* componens, olim tenuerat. Hoc vero si fecisset, ipsa quidem ab homine flagitasset ratio, ut istam animi mutationem hoc loco indicaret: quod tamen minime fecit. Dicam, quod res est. *Proclus*, qui vocem ἀπειρία urget, ut *Platonem* hoc in loco docuisse demonstret, infinitum praeteriisse tempus, sententiam mihi philosophi videtur pervertisse. Credo ego, hoc unum significare *Platonem* velle: tantum a mundi ortu temporis effluxisse, quantum nullius mortalium ingenium exputare queat aut comprehendere, eo quod, id quod hoc ipso addit loco, hominum genus aliquoties absumtum prorsus, variisque terrarum orbis conversionibus, commemorabili praesertim totius mundi eluvione, quae contigerit olim, exstinctum sit. Videamus nunc alterum ex *sexto de legibus Libro* locum: (*) Ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ἢ τὸ παράπαν ἀρχὴν οὐδεμίαν εἴληχεν, οὐδ᾽ ἕξει ποτέ γε τελευτήν, ἀλλ᾽ ἦν τε ἀεὶ, καὶ ἔσται πάντως· ἢ μῆκός τι τῆς ἀρχῆς, ἀφ᾽ οὗ γέγονεν, ἀμήχανον ὂν χρόνον, ὅσον γεγονὸς ἂν εἴη. *Hominum generatio vel nullum prorsus umquam initium habuit, nec terminum habitura est, sed fuit omnino semper, & erit: aut, si coepit, inaestimabili jam ante nos temporis magnitudine coepit.* Hoc philosophi dictum prius illud non mediocriter illustrat. Fallor enim, aut concluderentur

(*) P. 676. ed. Steph. (p. m. 585. ed. Ficini.)   (†) P. 781. (p. m. 625.)

rentur sententiam, quemadmodum recentiores postea Platonici fecerunt: quibus *Philo Aristotelis* in primis auctoritatem opponit.

(*h*) *Plutarchus & Atticus*] Ille *Libro de animae procreat. ex mente Timaei p.* 1013. 1014. *T.* II. *Opp.* hic in excerptis nonnullis, quae *Eusebius* servavit *Praeparat. euangel. Lib.* XV. *Cap.* 6. *p.* 801.

(*i*) *Alexander Aphrodisius*] *Comm. in Libros Metaphys. Aristotelis p.* 181. *ed. Lat. Paris.* 1506. *fol.* His auctoribus, qui hoc dedecus a *Platonis* memoria depellere studuerunt, ex ipsis Platonicis *Hierocles*, de quo infra, ex Christianis doctoribus *Zacharias Mitylenaeus*, *Augustinus*, nec pauci alii, si res id flagitaret, adjungi possent.

 (*k*) De-

dere nobis licet, ἄπειρόν τι καὶ ἀμήχανον in illo hanc minime vim habere, ut tempus immenſum omniſque expers initii ſignificet, ſed tale tantum deſignare tempus, cujus initium tantopere remotum a nobis eſt, ut nullius id cogitatio & ingenium valeat conſequi. Hoc enim loco vox ἀμήχανον haud dubie hoc ſenſu capitur. Sic igitur exiſtimo: *Plato*, quum caneſceret, *Librum*que *de legibus* in litteras referret, mundum quidem coepiſſe aliquando, nil dubitavit, verum ortum ejus infinito paene intervallo a noſtris diſtare temporibus credidit: aut forte, quo importunis *Ariſtotelis* aliorumque clamoribus contra *Timaeum* occurreret, opinionemque hoc libello propoſitam de mundi novitate invidia quodammodo liberaret, tutius fore duxit, ſi iſta ratione loqueretur, mundique annos ad calculos haud revocari poſſe, (*k*) decerneret.

272 Hoc vero loco illud in memoriam revocari velim, quod aliquoties ſignificavimus, nihilque omnino controverſiae habet, fuiſſe inter eos, qui tam Deorum, quam mundi olim ortum crediderunt, homines ab omni religione Deique cognitione averſos. Voce nimirum *Deus* genus hoc non uno modo abutebatur. Quidam, in quibus *Anaximander* fuit, mundos inanimos, ex materia ſenſus omnis experte paullatim genitos, & in eamdem revertentes, Deos dixerunt. Alii, ad quos *Anaximenes* & *Democritus* pertinent, eſſe quidem non inficiati ſunt animalia naturaſque intelligentes homine nobiliores, verum eas & naſci & perire, haud aliter quam homines, cenſuerunt: atque his illi naturis Deorum imponebant vocabulum. De *Anaximene* nominatim (*l*) *Auguſtini* exſtat teſtimonium, quod ſubjiciam: *Anaximenes omnes rerum cauſſas infinito aëri dedit, nec Deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipſis aërem factum, ſed ipſos ex aëre ortos, credidit.* Igitur hi omnes Deos, ne uno quidem excepto, & natos eſſe, & interire putabant poſſe, neque ullum ſibi Θεὸν ἀγέννητον, aut naturam quamdam conſilii compotem, ac per ſe ex aeternitate exſiſtentem, obtrudi patiebantur. Rerum vero omnium principium, quod ſolum originis expers eſſet, unam eſſe cenſebant materiam, vita & ſenſu omni vacantem. Quam qui ſequuntur opinionem, illi nullo prorſus pacto locum aliquem in Dei profeſſoribus tueri poſſunt. Haec vero minime ſic velim intelligi, ac ſi omnes, qui Deos eſſe genitos quondam docuerunt, cum Dei & religionum irriſoribus componi debeant. Sicut enim non omnes, qui mundi olim ortum profeſſi ſunt, idcirco etiam divinam eſſe naturam crediderunt: ita quoque inter eos, qui Diis initium tribuerunt, exſtiterunt nonnulli, qui, tametſi omnes inferiores mundanoſque Deos aliqua ratione conditos aut genitos eſſe crederent, unum tamen ſimul ſupremum Deum aſſeruerunt, a quo omne principium omnemque removebant originem, (Θεὸν ἀγέννητον καὶ αὐθυπόστατον) & a quo ceteros omnes eſſe Deos or-

(*k*) *Decerneret*] Sapientis eſt, quid philoſophus aliquis de natura rerum ſenſerit, ex iſtis ejus libris aeſtimare, quibus dedita opera naturalem perſequutus eſt ſcientiam, non vero ex illis, in quibus de re civili praecepit, aut alia expoſuit. *Plato* igitur quum in *Timaeo* maxime dogmata ſua de rebus naturalibus expoſuerit, ex hoc libello fas eſt eas addiſcere, non vero ex *Libris de legibus*, aut aliis: nec, ſi in aliis forte libris nonnulla ipſi excidiſſent, quae *Timaeo* repugnare viderentur, licentia inde nobis naſceretur *Timaeum* pervertendi, & ita explicandi, ut iſtis dictis conveniens fore arbitramur. Contra, quae in aliis libris de rebus phyſicis dicta ſunt, niſi res ipſa ſecus fieri jubeat, ad eorum normam ſunt exigenda, quae in *Timaeo* diſſeruit. Contrariam plane viam ineunt recentiores Platonici: quippe qui ex *Libro de legibus*, & aliis, quibus rerum naturalium praetereundo meminit *Plato*, nonnulla eruunt dogmatibus ſuis primo adſpectu amica, & ad horum deinde rationem & ſenſum *Timaeum* totum componunt.

(*l*) *Auguſtini*] *De civitate Dei Lib.* VIII. *Cap.* 2.

ortos ducebant. Qui sic inter *Theogoniarum* conditores senserunt, illi, quo a ceteris discernantur, quos impietatis adversus Deum postulavimus, non male *divini* appellari possunt.

Atque his divinis *Theogoniae* assertoribus *Platonem* esse connumerandum, equidem manifestum esse arbitror. Si qui forent, quibus haec res minus expedita videretur, eos loci, quos supra ex *Timaeo* attulimus, abunde refellerunt. Quibus tamen dictis, ne quis minus sibi satis esse factum conqueratur, duos hic addemus alios. (*m*) Alter exstat *p.* 34. atque sic se habet: Οὗτος δὴ πᾶς ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον θεὸν λογισθείς· Ὄντος in hoc loco, uti scripsimus, legendum est, quod etiam *Aldus* expressit, non vero ὄντως, ut *Stephanus* legit, qui *Ficini* editionem temere sequutus est. Neque aliter, quod ex hac ejus versione patet, *Cicero* hunc locum legit: *Haec Deus is, qui semper erat, de aliquando futuro Deo cogitans, laevem eum effecit & undique aequabilem.* Post quae verba sic statim versio *Ciceronis* pergit: *Sic Deus ille aeternus hunc perfecte beatum Deum procreavit.* Binos, id quod evidens est, hic *Plato* Deos commemorat, unum genitum, sive mundum animatum, quem alias Θεὸν γεννητὸν vocat, alterum aeternum, seu *innatum & infectum Deum*, a quo mundus genitus & procreatus sit. Rectius fortassis rem illis efferemus loquendi modis, quos proprios sibi *Plato* voluit. Unum inducit Deum, qui ad γένεσιν referri debet, seu caput naturae illius, quam generationem vocat. Hic, quum nihil sine caussa possit exsistere, ortus atque genitus sit oportet ex caussa quadam. Alterum nominat Deum, qui vere atque proprie οὐσία est, *natura immutabilis.* Hic alterius Dei sive naturae rerum procreator est, omnibusque idcirco rebus initium attulit. Alterum videamus locum, (*n*) qui *p.* 41. *Timaei* legitur: Ἐπεὶ οὖν πάντες, ὅσοι τε περιπολοῦσι φανερῶς, καὶ ὅσον φαίνονται, καθ' ὅσον ἂν ἐθέλωσι, θεοί, γένεσιν ἔσχον, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας· τάδε, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα. *Quando igitur omnes, & qui moventur, palamque se ostendunt, & qui eatenus nobis declarantur, quoad ipsi volunt, creati sunt, tum ad eos is Deus, qui omnia genuit, fatur haec: Vos, qui Deorum satu orti estis, attendite: quorum ego operum pa-* 273
rens effectorque sum, quae per me facta. In his ego verbis voces Θεοὶ Θεῶν, etsi non ignorem, ad alias *Proclum* conjecturas propendere, *Ciceronem* praeclare reddidisse opinor: *Dii, qui Deorum satu orti estis.* Isti vero Dii, quorum progenies hi Dii procreati, sive animatae stellae daemonesque dicuntur, non dubito, quin ἀΐδιοι illi Θεοί, sive *sempiterni Dii* sint, quorum alio *Timaei* loco mentionem *Plato* injicit, quando mundum vocat (*o*) τῶν ἀϊδίων Θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα, *factum seu genitum Deorum aeternorum simulacrum.* Neque (*p*) *Ciceronem* ego aliter esse capiendum arbitror, quum mundos a Diis seu consilio Deorum esse factos ait, quam de his ipsis Diis.

2. *p.* 147. *T.* VII. *Opp.* Lege de hoc *Augustini* loco *Observationes Halens. Tom.*II. *Obs.* XIX. *p.* 440.

(*m*) *Alter exstat*] *Timaei Cap.* 18. *p.* 241.

(*n*) *Qui p.* 41.] *Timaei Cap.* 26. *p.* 249. Versio *Ciceronis* est.

(*o*) Τῶν ἀϊδίων] Haec verba in *Timaeo* exstant *Cap.* 21. *p.* 245. *s.* At non de ipso mundo, sed de anima mundi praedicantur, quod orationis contextus ostendit. *Chalcidius* ita ea vertit: *Factum a se simulacrum immortalis divinitatis.* Ἀΐδιοι Θεοὶ hoc in loco sunt aeterna rerum simulacra seu species, quas recentiores Platonici Θεοὺς νοητοὺς vocant. Deum enim *Plato* in hoc libello ubivis docet mundum & animam mundi ad aeternum quoddam exemplum comparasse & construxisse. Illustrat hunc locum id, quod in extremo hoc libello (*p.* 502. *Opp.*) mundus ipsi dicitur εἰκὼν τοῦ νοητοῦ Θεοῦ, *imago Dei intelligibilis.* Mundum nimirum Deum esse censebat. Igitur & aeternum mundi exemplum Deum vocare debebat, eumque, quoniam mente tantum & cogitatione comprehenderetur, νοητόν.

(*p*) *Ciceronem*] Nescio, quibusnam locis *Cicero*

Diis. Cujus vero naturae ſint hi ſempiterni, quos *Plato* vocat, Dii, qui ſectatoribus ejus θεοὶ ὑπερκόσμιοι, *Dii ſupramundani*, dicuntur, ſi quis ſciſcitetur, diſtincte reſpondendum eſſe, arbitror. Vox γένησις, ſi preſſe & anguſte definiatur, ex ſententia *Platonis* & *Ariſtotelis* deſignat procreationem rerum ἐξ οὐκ ὄντων, certo tempore factam. Quam qui recipit notionem, eum omnes illos Deos ἀγεννήτους decet vocare, eo quod nullo non tempore fuerint, neque eſſe aliquando coeperint. Sed idcirco tamen *Plato* non omnes etiam putavit αὐτογόνους & αὐθυποστάτους, naturas eſſe ex nulla re alia ortas ac per ſe conſtantes, aut prima rerum principia, verum uni tantum hanc gloriam aſſeruit. Quemadmodum enim, quod *Proclus* olim de *Platone* affirmavit, meo quidem judicio prorſus egregie dictum eſt: (*) ὅτι ὁ Πλάτων ἐπὶ μίαν ἀρχὴν ἀνάγει πάντα, *Plato ad unum omnia principium revocat*, ipſam etiam materiam: ita etiam omnes eum Deos ex uno ſupremo derivaſſe Deo, prorſus exploratum eſt. Quamobrem omnes, quos *aeternos Plato* nominat, Dii, ſi ab uno diſceſſeris, certa quidem ratione haud procreati ſunt, ſive γεννητοὶ, ſi nimirum vox γεννητὸς ſpectetur κατὰ χρόνον, idque denotet, quod tempore quodam ortum eſt. Verum hoc non impedit, quo minus alio ſenſu geniti ſint, γεννητοὶ nimirum ἀπὸ αἰτίας, quae *Procli* eſt diviſio, ex ſuperiori quadam cauſſa procreati. Nec enim niſi unus eſt ἀγέννητος hoc ſenſu Deus, unum Numen, quod ex nulla cauſſa or-

(*) In Timaeum p. 116.

cero ex ſua ſententia decreverit, *mundos a Diis & Deorum conſilio conſtructos eſſe*. Quodſi vero id alicubi ſcripſit *Cicero*, certus ego ſum, eum de aeternis illis Diis, quos recentiorum Platonicorum ſchola finxit, ne cogitaſſe quidem ita praecipientem. Nondum aetate *Ciceronis* tam ſubtiles & acuti erant *Platonis* interpretes, quales poſt ejus tempora, ſaeculo maxime ſecundo & tertio, repente exorti ſunt.

(*q*) *Sequebantur*] Vereor, ne haec omnia quae de *Platonis* hic diſputata ſunt Diis, multis propius ad manes & vanas juniorum Platonicorum ſubtilitates, quam ad *Platonis* mentem & ſententiam, accedere videantur. (I.) Etenim nobiles illae & in recentiorum *Platonis* amicorum libris frequentiſſimae Deorum diſtinctiones in ἐγκοσμίους, ὑπερκοσμίους, νοεροὺς καὶ νοητοὺς, & neſcio quos alios, a *Platone* nusquam diſerte traditae ſunt, ſed ab his inventae & ex eo erutae, qui id ſibi datum credebant ſaeculo ſecundo, tertio, & quarto, ut, quae *Plato* de Diis & rebus divinis paſſim ſcripſerat, ad artis formam aliquam revocarent, & ad ſuas notiones, ſiccas plerumque & ſterili acumine plenas, accommodarent. Similiter diſtinctio illa inter id, quod κατὰ χρόνον, & id, quod ἀπ' αἰτίας γεννητὸν ſeu genitum eſt, a *Platone* nusquam inculcata eſt, ſed a *Plotino*, *Proclo*, & aliis hujus generis philoſophis in medium prolata, quo commodius contra adverſarios ſententias, quas animo complexi erant, tuerentur. Atque ut multa alia genus hoc a Chriſtianis mutuatum eſt; ita ſuſpicor, Chriſtianorum de aeterna filii Dei generatione dogma occaſionem illis praebuiſſe hanc diſtinctionem conficiendi. Male meo quidem judicio ſibi conſulunt, qui ex *Procli Introductione in Theologiam Platonicam*, & ex aliis ejusmodi libris *Platonis* de Deo & rebus divinis ſenſus metiuntur. Quibus quidem libris non id exponitur, quod reapſe *Plato* docuit, ſed quod eum docuiſſe volebant homines ventoſi & metaphyſicis inflati ſomniis, qui *Platonem Chriſto*, ſervatori noſtro ſanctiſſimo, ſemper opponebant, novumque diſciplinae genus condere ſtudebant, quod Chriſtianae diſciplinae progreſſus moraretur. Nullam vero certam normam in *Platone* interpretando hanc familiam ſequutam eſſe, ſed unice ingenii ſui commentis obtemperaſſe, vel diſſenſiones illae, in quibus poſiti ſunt, declarant. Citius enim gryphes equis junxeris, aut Aegyptios illos, quos *Juvenalis* de Diis ſuis tam crudeliter dimicaſſe memorat, ſibi conciliaveris, quam concordiam inter *Procli*, *Plotini*, *Jamblichi*, *Porphyrii*, & aliorum, de mente *Platonis* ſententias ſanxeris. Nec id mirandum eſt, quae voluerunt, in *Platone* univerſa hos magiſtros reperiſſe. Nam, ut taceam, nil difficile & arduum hominibus eſſe, qui ingenio, quo valent, abutuntur, tanta eſt *Platonis* obſcuritas & inconſtantia, ut incredibile dictu ſit. (II.) Quod ad illam ſigillatim orationem attinet, quam in *Timaeo Plato* ſummum omnium Deum ad minores & inferiores Deos habuiſſe fingit, mirum illa in modum interpretum fatigavit ingenia, totque fere peperit expoſitiones, quot ad eam explicandam acceſſerunt homines, non alieno, ſed ſuo, judicio utentes. Speciminis loco ea poſſunt legi, quae *Jac.*

ortum est. Haec si probe reputemus, duo *Platonem* constituisse Deorum inferiorum genera, perspectum habebimus. Quorum quidem alterum Deos complectitur mundanos, Θεοὺς ἐγκοσμίους, quos omnes una cum ipso mundo stato tempore praedicabat natos esse: atque hi proprie ad istam Deorum generationem seu θεῶν γέννησιν pertinent, quam *Plato* interdum nominat. Alteram classem constituunt θεοὶ ὑπερκόσμιοι καὶ ἀΐδιοι, *Dii supramundani & aeterni*, qui omnes pariter, si unum demas, ex uno supremo nati sunt Numine, ex quo, tamquam caussa sua, pendent unice. Sed de his *inferioribus*, at *aeternis* tamen, quos Platonici ac Pythagoraei laudarunt, Diis infra disserendi locus dabitur. Hic id unum observari volumus, in *Platonis*, quem antea descripsimus, loco diserte commemorari tam θεοὺς γένεσιν ἔχοντας, *Deos ortos*, sive una cum ipso mundo genitos, quam unum τὸν τόδε τὸ πᾶν γεννήσαντα, qui & omnes illos Deos & rerum universitatem construxit, ac propterea ipsemet non potest non ἀγέννητος, *non genitus* esse. Id ipsum clarius his postea verbis exprimit: Καὶ ὁ μὲν δὴ ταῦτα πάντα διατάξας, ἔμενεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ κατὰ τρόπον ἤθει· μαθόντες δὲ νοήσαντες οἱ παῖδες τὴν τοῦ πατρὸς τάξιν, ἐπείθοντο αὐτῇ. Quae sic Latine vertit *Cicero*: *Atque is quidem (Deus,) qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu; qui autem erant ab eo creati (Dii,) quum parentis ordinem cognovissent, hunc* (q) *sequebantur.*

Sed

Jac. Thomasius de Stoica mundi exustione Diss. III. §. 22. *p.* 41. *s.* de ea commentatus est. Nos eam tantum partem attingemus, quam hic *Cudworthus* in rem suam pertraxit. In qua quidem duo consideranda sunt. (I.) Quinam illi sint Dii, quos summus Deus compellat. (II.) Qua de caussa Θεοὶ Θεῶν, *Dii Deorum* appellentur. Primam mihi quaestionem recte diremisse videtur *Cudworthus*, qui hos Deos illos esse in primis opinatur, quos Platonici ἐγκοσμίους dicebant, sidera nimirum, coelum, solem, lunam, stellas. Ita etiam *Proclus Comm. in Timaeum p.* 298. & ex Christianorum doctoribus *Athenagoras* in *Apologia Cap.* 6. *p.* 27. *Platonem* interpretatus est. Atque ipse *Plato* hanc extra controversiam collocat expositionem. Extrema nimirum orationis illius, qua Deus altissimus ad homines condendos juniores Deos exhortatur, haec verba sunt: Ἀπεργάζεσθε ζῶα, καὶ γεννᾶτε, τροφήν τε διδόντες αὐξάνετε, καὶ φθίνοντα πάλιν δέχεσθε. *Cicero* sic reddidit: *Ita orientur animantes, quos & vivos alatis, & consumtos sinu recipiatis.* Ex his ergo verbis liquet, eos hic Deos summum Numen alloqui, qui defunctorum hominum animos, si quidem recte sese gesserint, excepturi essent. Hoc autem officium stellis a *Platone* attributum esse, quae paullo post sequuntur *Cap.* 28. *p.* 251. perspicue docent. *Ille*, inquit ex *Ciceronis* versione, *qui recte & honeste curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quocum aptus fuerit, revertetur.* Non possum, quin hac data occasione indicem, eamdem in *Timaeo*, quam constat Aegyptios & multos alios philosophos fovisse, de ortu humani generis opinionem *Platonem* tueri, homines videlicet a sole reliquisque sideribus certa lege procreatos & ex elementis productos esse. Verum hanc sententiam ex instituto philosophiae suae refingit, & rhetorico quodam ornatu amictam sistit, neque Deum a tanto munere excludit; quod plerique alii fecerant, & post eum fecerunt. Deum primo rudem & inordinato motu agitatam materiae molem in ordinem coëgisse, praecipit: tum solem, lunam, sidera condidisse, mente & intelligentia praedita, quae Deos vocat spectabiles & juniores: his rursus sideribus id negotii dedisse, ut homines fingerent, atque corpus animamque in illis sociarent: sidera paruisse his Dei mandatis, atque ex quatuor elementis corpus, tum & ex se ipsis animos dedisse hominibus. Ista quid significant? Haec, ni fallor, si figuras demas rhetoricas: Primi homines vi & calore solis & astrorum e materia educti atque generati sunt: hisque, ut *Ciceronis* verbis reliqua explicem, *animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera & stellas vocatis, Somnio Scipionis Cap.* 3. *p.* 3976. *T.* XI. *Opp.* aut scintilla quaedam divina immissa. Progredior nunc ad alterum: quaenam caussa fuerit *Platoni*, cur *Deos Deorum* nominet hos coelestes Deos seu stellas animatas. Rejicit *Procli* conjecturas doctissimus *Cudworthus*: nec id injuria. Censet *Proclus Comm. in Timaeum Platonis p.* 298. stellas idcirco Deorum Deos vocari, quod corporum suorum Dii sint; quae corpora & ipsa divinitatis honorem sint consequuta. Cui opinioni, justo certe subtiliori, antequam assentiamur, aequum est, ut *Proclus* nobis corpora stellarum demonstret aliis in locis *Deos* a *Platone* nominatos esse. *Cudworthus* igitur stellas Θεοὺς Θεῶν propterea dici judicat, quod a Diis ὑπερκοσμίοις seu *supramundanis* & ἀϊδίοις essent conditae ex *Platonis* sen-

274 Sed fortaſſis *Plato* ſolus ita docuit? Minime vero. Quotquot enim inter priscos Dei profeſſores ingenio & ſapientia excelluerunt, *Platoni* hac in re aſſenſi
275 ſunt, Deosque mundanos nil dubitarunt conditos eſſe atque procreatos. Mundum nimirum variasque ejus partes, quibus omnibus ineſſe mentem cenſebant hi ſapientes, Deos appellabant. Igitur, quam in ore frequenter habebant, Deorum generatio, ea nihil illis erat, niſi ſpectabilis hujus mundi a Deo olim ſuſcepta & perfecta conſtructio & coagmentatio. Tota vero haec doctrina commode ad tria revocari poteſt capita. Primo nempe mundum hunc certo tempore conditum eſſe, neque ſemper & ab aeterno exſtitiſſe, ſed coepiſſe aliquando, ſtatuebant. Hanc ipſam deinde mundi fabricationem Deorum etiam generationem eſſe, contendebant: quod ideo faciebant, quoniam, uti diximus, orbem hunc ejusque membra non modo animata eſſe perhibebant, verum etiam in Diis numerabant. Poſtremo unum, eumque ſempiternum neque ex ulla re alia natum, Deum (Θεὸν ἀγέννητον καὶ αὐτογενῆ) & mundum hunc & Deos condidiſſe, praecipiebant. Nihil hic a nobis temere dici, vel unus inſtar omnium teſtis nobis erit (r) *Ovidius Naſo*; quem tanto minus recuſare teſtem licebit, quod & ſimulacrorum cultui eum fuiſſe deditum, nemini, qui *Faſtos* ejus ceteraque carmina legerit, dubium eſſe poteſt, & ante natum Servatorem deceſſiſſe, inter omnes conſtat. Neque cauſſae eſt aliquid, quare eum non tam ſuam, quam communem populorum aetatis ſuae, ſententiam expoſuiſſe, negemus. Hic igitur, quod primum hujus dogmatis caput eſt, coepiſſe mundum aliquando, & ex chao extractum eſſe, hiſce verſibus luculenter & copioſe explicat:

Ante mare & terras, &, quod tegit omnia, coelum
Unus erat toto naturae vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis indigeſtaque moles,
Nec quidquam, niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
Nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan,
Nec nova creſcendo reparabat cornua Phoebe,
Nec circumfuſo pendebat in aëre tellus,

Pon-

ſententia. Huic vero divinationi ipſe Deus apud *Platonem* loquens obſiſtit, qui Deos, quos affatur, ſuum eſſe opus, diſerte pronuntiat, non autem aliorum Deorum. Vocat enim ſe πατέρα & δημιουργὸν Numinum illorum, ad quae verba facit. Praeterea, num Platonicum hoc vel vetus vel recentius ſit dogma, Deos coeleſtes generatos eſſe a Diis ſupramundanis, vehementer dubito. Nec enim apud aliquem Platonicum id me legere, memini. Sapientius, ſi quid harum rerum intelligo, illi, quorum *Proclus* meminit, qui vocabulis Θεοὶ Θεῶν hoc *Platonem* ſignificaſſe perhibent, ſtellas expreſſas eſſe imagines aliarum ſtellarum *idealium* ſeu νοητῶν, ut verbo utar Platonico, *Deorum*. Conſtat enim inter eos, qui has litteras attigerunt, *Platonem* ſempiterna rerum omnium exempla, & idcirco Deorum quoque ſuorum, cogitatione effinxiſſe. Verum, fateor, durum quoque mihi videtur & a ſimplicitate remotius, ſic verba *Platonis* interpretari: *Vos Dii, qui aliorum Deorum*, τῶν νοητῶν *nimirum*, *imagines & ſimulacra eſtis.* Ego quidem, ſi minus ingenio & acumini ſuo dediſſent egregii viri, qui loci hujus ſenſum indagarunt, multo eos facilius rem omnem expedituros fuiſſe, exiſtimo. Dii, quorum Deos *Plato* ſtellas appellat, mihi videntur terra, aqua, ignis, & reliquae orbis hujus adſpectabilis eſſe partes. Terram paullo ante vidimus a *Platone* Diis eſſe annumeratam. Hoc autem vocabulo tam late veteres utuntur, ut univerſam eo naturae vim & omnia, quae terra comprehendit, ſignificent. Vid. *Gerh. Joh. Voſſius de origine & progreſſu idololatriae Lib.* II. *P.* II. *Cap.* 51. *p.* 217. Stellis vero poteſtatem in terram, aquam, ignem, aërem dediſſe *Platonem*, manifeſtum eſt ex

Ponderibus librata suis, nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite,
Quaque erat & tellus, &c.

Mundus postquam ex chao conflatus erat, Dii etiam una cum mundo nati sunt & orti. Haec altera pars est opinionis, quam persequimur. Eam vero his versibus indicat *Ovidius:*

Neu regio foret ulla suis animalibus orba, 276
Astra tenent coeleste solum (s) FORMAEque DEORUM.

Tertium restat momentum. Ut confusum illud ac male digestum chaos admirabilem hanc aptissimamque mundi machinam ex sese pareret, non temerarius quidam materiae motus effecit, non levium ac individuorum corpusculorum concursio fortuita: sed unius supremi Numinis, quod nulla finxit caussa, mandatum & providentia totum opus gubernavit ac perfecit, singulisque mundi partibus propria attribuit animantia: mare piscibus replevit, terram hominibus incolendam dedit, coelum Deorum voluit esse domicilium. Haec ita enarrat *Ovidius:*

Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam coelo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre coelum &c.
Sic ubi dispositam, QUISQUIS *fuit* ILLE DEO UM,
Congeriem secuit, sectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non aequalis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
Jussit, &c
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei: &c.

Qui *Ovidium* Anglico expressit carmine, eruditissimus *Sandysius Deum* atque *meliorem*

ex illis, quae paullo post de fabricatione corporum humanorum a stellis tradit. Quodsi igitur stellae in rerum naturae partes, quas & ipsas pro Diis habuit *Plato*, vim habent & imperium, vides, quam commode & apte *Dii Deorum*, qui, quum ipsi Dii sint, aliis tamen Diis ad arbitrium suum leges ferant, nominentur. Si de Diis quoque poëticis, de quibus paullo ante *Plato* dixerat, Jove, Saturno, & reliquis verba ista capere malis, ne sic quidem, ut arbitror, peccaveris. Etenim & horum Deorum, quos *Plato*, non secus ac homines, genitos olim esse tradit, sidera Dii sunt; quippe quae ad generationem & ortum eorum, non secus ac reliquorum hominum, omnia fere contulerunt.

(r) *Ovidius*] *Metamorphos. Lib.* I. *vs.* 5. *s.*

(s) *Formaeque Deorum*] *Formae Deorum* ipsi sunt *Dii*. Accommodate ad hunc locum *Cicero de Natura Deor. Lib.* II. *cap.* 2. *p.* 2955. *Saepe Faunorum voces exauditae, saepe visae* FORMAE DEORUM. Hi vero *formae* a poëta, ut arbitror, dicuntur, quoniam solida Diis esse corpora, negabant veteres, sed species tantum & formas humanorum corporum. *Nec tamen*, ita *Vellejus* apud *Ciceronem de natura Deorum Lib.* I. *Cap.* 18. *p.* 2907. *T.* IX. *Opp. ea species* (Deorum) *corpus est, sed quasi corpus, nec sanguinem habet, sed quasi sanguinem.* Adde *Cap.* 27. *p.* 2918. *Species quaedam est Deorum, quae nihil concreti habet, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, pellucida.* Quibus verbis tametsi ea, quam Epicurei de Diis habuerunt, opinio exprimitur; similia tamen reliquos vulgo omnes, qui Deos esse credebant, sensisse, neminem praeteribit rerum antiquarum peritum.

 (t) *Uni-*

rem naturam his in verſibus unum idemque eſſe cenſuit: nec id ſine veri fecit ſimilitudine. Ego vero, naturam atque Deum differre, neque ſecus, ac opificem ejusque inſtrumentum, haec duo ab *Ovidio* ſpectata eſſe, puto. Deum ſcilicet & naturam genitricem orbis compoſitioni praefecit vates, *Ariſtotelem* imitatus, qui in *Phyſicis* haec ſcripta reliquit: Νοῦς καὶ φύσις αἴτιον τοῦδε τοῦ παντός. *Mens & natura ſimul cauſſa ſunt* (*t*) *univerſitatis.*

Haec quum ſatis aperta ſint, unum tamen, quod illis addam, habeo. *Ovidius* quidem unum tantum Deum aliquoties nominat, quem *mundi fabricatorem*, *rerum opificem*, *mundi melioris originem* ſalutat. At idem tamen, ubi hominum deſcribit ortum ex more eorum, qui Diis ſerviebant, a Deo quidem fatetur genus eſſe conditum mortalium, verum *in effigiem moderantum cuncta Deorum* illud eſſe figuratum, adjicit. Audiamus ipſum vatem:

Sanctius his animal mentisque capacius altae
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera poſſet:
Natus homo eſt: ſive hunc divino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo:
Sive recens tellus ſeductaque nuper ab alto
Aethere cognati retinebat ſemina coeli:
Quam ſatus Iäpeto miſtam fluvialibus undis
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.

277 Haec ne perturbent aliquos, equidem non ſine cauſſa vereor. Namque duo haec, unum Deum totius eſſe orbis omniumque hominum effectorem, & Deos tamen cuncta moderari, in quorum etiam effigiem formati ſint homines; haec, inquam, duo manifeſto inter ſe pugnare videntur. Univerſam igitur ut praecidamus dubitandi cauſſam, hoc omnes, velim, obſervent, veterum Theologos minores atque inferiores Deos minime a rerum hujus orbis gubernatione ac adminiſtratione ſecluſos voluiſſe, verum ſuam ſingulis provinciam veluti aſſignaſſe. Hinc fit, quod a (*v*) *Maximo Tyrio* συνάρχοντες Θεῷ, *collegae Dei in imperio*, & ab ipſo *Platone* τῷ μεγίστῳ δαίμονι συνάρχοντες, *cum maximo daemone ſimul regnantes*, vocantur. Quapropter, quod Dii hunc orbem moderari ſaepenumero dicuntur, id ita eſt accipiendum, ut ſub vocabulo *Dii* & unus ille Deus ſupremus & inferiores ſimul Dii deſignati eſſe credantur. Quod autem ad illa minorum Deorum capita attinet,

(*t*) *Univerſitatis*] Quo haec intelligas, lege *Diſſ. de natura genitrice*, & quae nos *ad* ejus §. 20. obſervavimus.

(*v*) *Maximo Tyrio*] *Diſſ.* I. *p.* 5. *ed. Lugd.* 1631. 8. Locus *Platonis* ſedulo licet quaerentem fugit.

(*x*) *Putabant*] *Cuncta moderantes Dii*, in quorum *effigiem*, *Ovidius* ait, *fictos eſſe homines*, nec, quod vir doctiſſimus opinatur, coeleſtes ſunt Dii ſeu ſtellae, neque Dii *Platonis* aeterni, verum Dii illi, quos poëtae in coelo fingebant habitare, & eadem, qua homines, forma praeditos eſſe. Mens & ſententia poëtae haec eſt: Animanti illi rationis participi, quem hominem vocant, eamdem eſſe formam datam, quam ipſi haberent Dii, Jupiter, Saturnus, Apollo, corporaque noſtra ad exemplum Numinum conformata eſſe. Haec ita eſſe, vel id ſatis docet, quod *Ovidius Prometheum* ait, quem *Japeto ſatum* vocat, *in effigiem Deorum* ex terra aqua macerata homines finxiſſe. *Prometheum* vero quis dixerit homines ad ſtellarum aut Deorum aeternorum normam comparaſſe? Aut, quis hominem ex luto aqua temperato conflatum ad ſtellarum & aeternorum Numinum imaginem confingi potuiſſe, ſibi perſuaſerit?

(*y*) *Lactantius*] *Divinar. inſtitut. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 40. Adde haec ejus, quae apud *Lactantium* eodem loco leguntur, verba: *Non intelligis*

net, quorum non secus, atque supremi Numinis, similitudinem referre homines, *Ovidius* perhibet, hi vel coelestes Dii sunt, aut sidera mentibus animata, quorum antea vates meminit, aut vero sempiterni, quos *Plato* inducit, Dii. Nam & hos antiqui una cum supremo Deo hunc orbem esse fabricatos, (*x*) putabant.

Quodsi, *Ovidio* dimisso, reliquam eorum lustremus turbam, qui de ortu atque generatione Deorum verba olim fecerunt, non paucos in illis offendemus, quibus eadem in animo insedit opinio, unum esse summum Deum, ex nulla re alia genitum, qui & mundum & reliquos omnes Deos produxerit ac condiderit. In his *Strabo* est exempli caussa, qui quum mundum dixisset esse τῆς φύσεως ἅμα καὶ τῆς προνοίας ἔργον, *naturae simul & providentiae opus*, non secus ac *Ovidius*, qui a *Deo & meliori natura* eum esse ortum perhibet, de providentia sive Deo sic commentari pergit: (*) Τὸ μὲν τῆς προνοίας, ὅτι βεβούληται καὶ αὐτὴ ποικιλωτέρα τις οὖσα καὶ μυρίων ἔργων δημιουργὸς, ἐν τοῖς πρώτοις ζῶα γεννᾶν, ὡς πολὺ διαφέροντα τῶν ἄλλων, καὶ τούτων τὰ κράτισα, Θεούς τε καὶ ἀνθρώπους, ὧν ἕνεκεν καὶ τὰ ἄλλα συνέστηκε· τοῖς μὲν οὖν Θεοῖς ἀπέδειξε τὸν οὐρανὸν, τοῖς δ' ἀνθρώποις τὴν γῆν. *Providentiae vero, quia, quum ea variatrix quaedam sit & plurimorum operum conditrix, in primis animalia creavit, quae longe ceteris praestarent, atque horum praestantissima, Deos atque homines, quorum gratia cetera sunt constituta. Diis itaque coelum, hominibus vero terram incolendam dedit.* Neque aliter *Senecae* visum est, cujus haec de Deo verba (*y*) *Lactantius* habet: *Hic quum prima fundamenta molis pulcherrimae jaceret, & hoc ordiretur, quo neque majus quidquam novit natura, nec melius: ut omnia sub ducibus irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui Deos genuit.* Reliquorum testimonia, eo quod aequiori ea loco proferri posse video, nunc quidem praetermitto. Pauca tamen de *Homero & Hesiodo* adjungam. Utrique enim non semel *Platoni* & *Aristoteli* in suspicionem veniunt, ac si illis, quae de ortu Deorum cecinere, divinam plane naturam sustulissent. Sed, ut *Aristotelem* omittam, re diligentius expensa, utrumque criminis hujus absolvisse, veri multo similius est, poëtas hos ita Deos statuisse generatos esse, ut unum simul Deum profiterentur, qui mundum ceteramque Deorum familiam effecerit, quam Deum prorsus negasse. Sic ut sentiam, non iis modo rationibus adducor, quas superius, quum *Hesiodum* purgarem, attuli, verum hoc etiam in primis, quod utrosque alicubi Deos, quos genitos dicunt, immortales fateri, videam: quae quidem professio non cadit in hominem, qui Deum esse 278
negat. Sed & alia, quibus eos defendam, in promtu sunt, quorum partem loco magis opportuno explicare mecum (*z*) constitui. Ceterum hic, quod supra me pro-

(*) Lib. XVII. p. 809. (p. m. 767.)

gis auctoritatem ac majestatem judicis tui? Rector is orbis terrarum coelique & Deorum omnium Deus: a quo ista Numina, quae singula adoramus & colimus, sustensa sunt. In homine Stoico haec minime miranda est opinio. Nec enim philosophia, quam profitebatur, ut aliter sentiret, patitur.

(*z*) *Constitui*] Hic ea legisse juvabit, quae jam supra *Cap.* 3. §. 17. 18. dicta, & a nobis observata sunt. (I.) Iis, qui *Hesiodum* inter Atheos retulerunt, hic *Lactantium* socio; qui *divinar. instit. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 32. *Hesiodus*, inquit, *non a Deo conditore sumit exordium, sed a chao, quod est rudis inordinataeque materiae confusa congeries: quum explanare ante debuerit chaos ipsum, unde, quando, quomodo esse aut constare coepisset. Nimirum, sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo, necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus, fecerit, cujus potestati subjacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem.* Quomodo aliquis *veritatem*, quam ipse non novit, seu *incognitam horrere* queat, quod de *Hesiodo* perhibet hic *Lactantius*, ipse viderit, aut alii explicent. Id ex hoc vero perspicuum est loco, visum fuisse Lac-

 tan-

probare memini, repetendum eſt, quos *Homerus* & *Heſiodus* genitos eſſe dicunt, Deos amplius aliquid deſignare, atque eos, quos *Plato* dicit ortos eſſe. Nec enim animatae tantum hujus mundi partes ſub illis occultantur, ſed etiam reliquae res naturales, quibus licentia poëtarum habitum perſonae nominaque Deorum & Dearum parum proprie ac legitime impoſuit. Verum haec deinceps latius: nunc rem inſtitutam perſequamur.

Mirum forte nonnullis videbitur, eos, qui ſic olim Deorum credebant ortum, ut ſimul unum eſſe ſummum putarent Deum, nonnumquam tamen *Chaos* ſive *Oceanum* principem & ſeniorem Deorum, *Noctem* vero matrem ac genitricem eorum dicere. Idem enim facere ſolent, qui nullum non Deorum procreatum volunt eſſe, ſummumque Numen commentum appellant hominum. Verum hi quoque, ſi ſequentia legerint, mirari deſinent. Igitur principio rem ipſam concedimus. Deorum enim principem *Oceanum* non modo *Homerus* & *Heſiodus*, verum omnes quoque Dei aſſertores, qui priſcis fuere temporibus, (*a*) auctore *Epicharmo*, dixerunt. *Noctem* vero Deorum parentem (*b*) *Orpheus*, quem in Dei profeſſoribus omnes habent, *Hymno de nocte* vocat:

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concelebro genitricem hominumque Deumque.

Sed falluntur, qui exiſtimant, eos vocabulo *Dii* tam amplam ſubjeciſſe poteſtatem, ut, quod eos feciſſe notum eſt, qui dogmate de generatione Deorum ad ſummam abutebantur impietatem, omnes omnino Deos iſta voce comprehenderent. Contra, quum ab eorum plane abhorrerent ſententia, qui nullam eſſe cenſebant divinam naturam ortus expertem, resque omnes ex *chao* & *nocte* ſive bruta materia, pulſu neſcio quo temere commota & agitata, procreatas eſſe unice, diſputabant, vocabulo *Dii* inferiores tantum mundanosque Deos, quibus idem fuiſſe putabant initium, quod huic orbi, remoto ſummo Deo, deſignabant. Cauſſam vero, cur ſic, uti diximus, docerent, hanc in primis habuere. Vetuſtiſſima eſt
279 opinio, quae omnium prope gentium animos olim occupaverat, id quod aliquoties jam animadvertimus, rerum univerſitatem ex chao primum prodiiſſe. Hanc non minus illi probabant, qui Deum ex orbe proſcribebant, quam iſti, quibus Deum effectorem mundo praefuiſſe placebat. Inter Graecos *Orpheus* & *Linus*, ac deinde *Ho-*

tantio, *Heſiodum* nullius ſummi Numinis mentionem in *Theogonia* feciſſe, nec cognitam habuiſſe rerum creationem. (II.) *Immortales* quod *Homerus* & *Heſiodus* Deos ſuos vocant, id neſcio an omnem ab illis impietatis adverſus Deum ſuſpicionem removeat. Nam, ut multa praetermittam alia, nec quaeſtionem illam attingam: utrum, qui Deum tollit, perenne nihil & immortale credere poſſit; quis illud etiam *immortale* dici neſcit, cui longum permanendi & vivendi aſſignatum eſt ſpatium? Iſta *immortalis fama* & *memoria*, quam ſibi pollicentur multi, quid eſt, niſi diuturna memoria? Atque Stoici, quod propius ad hanc rem ſpectat, Deos ſuos immortales dicebant, quos certis tamen & longis intervallis oriri & occidere, opinabantur.

(*a*) *Auctore Epicharmo*] Haud dubie illos *Epicharmi* verſus intelligit, quos *Diogenes Laërtius* in *vita Platonis Lib.* III. *Segm.* 10. *p.* 170. recitat, & in his tertium:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι τῶν θεῶν.

Sed fertur Chaos primum Deorum genitum eſſe.

Adde *Orpheum Argonaut. vſ.* 334. *p.* 24. *Hymno in Oceanum p.* 179. & in *Fragm. p.* 245. *ed. Eſchenbachii.*

(*b*) *Orpheus*] *P.* 99. *Opp.* Idem *Orpheus* in *Ar-*

Homerus & *Hesiodus* dogma hoc a majoribus acceptum disseminaverant & propagaverant. Assensus erat ei *Epicharmus*; *Thales* item, *Anaxagoras*, *Plato*, ceterique philosophi, qui cultum Dei atque religionem susceperant, suis illud placitis adscripserant. Antiquitatem vero ejus his (c) *Euripides* versibus cecinit:

Οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα,
Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία,
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα, κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Τὰ δένδρα, κτήνη, θῆρας, οὓς δ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Non hic meus, sed matris est sermo meae,
Figura ut una fuerit & coeli & soli,
Secreta quae mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt haec in oras luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

Nec ego quemquam fore putem, si modo cuncta rite ponderet, quin divinitus hanc opinionem primum esse patefactam, atque a Mose posteris traditam, fateatur. (d) Ecquis enim mortalium tantum sibi potuit arrogare, ut, quae, antequam ullus esset homo, evenerint, sibi esse cognita, contenderet? Hoc de ortu mundi dogma illi etiam, quos diximus, probabant; qui cum unum reverebantur Deum sempiternum nullique caussae subjectum, tum praeterea multos inferiores Deos, quorum praecipuos stellas esse ducebant animatas, una cum ipso mundo genitos atque ortos esse, praedicabant. Quamobrem consentaneum erat, ut corporeas saltim Deorum illorum, quos una cum orbe putabant exstitisse, partes nocte atque chao recentiores & ex hisce ortas esse, ducerent. Quidquid enim esset corporum, id ex tenebricoso informique chao progressum judicabant esse. Juvat id (e) *Plutarchi* illustrare testimonio, qui, (*) Τὴν μυγαλῆν, inquit, ἐκθειασθῆναι λέγουσιν ὑπὸ Αἰγυπτίων τυφλὴν οὖσαν, ὅτι τὸ σκότος τοῦ φωτὸς ἡγοῦντο πρεσβύτερον. *Murem araneum divinos reperisse honores apud Aegyptios ajunt propter coecitatem, quod tenebras luce antiquiores ii arbitrentur.* Neque aliter illis sentire integrum erat de daemonibus, qui-

(*) Sympos. Lib. IV. Qu. 5. (p. 670. T. II. Opp.)

Argonaut. vs. 339. *p.* 24. inter alia Numina invocat ἀχλύα νυκτὸς ἐρεμνῆς, *tenebras noctis opacae.* His adde, quae ex *Orpheo* eadem de re *Proclus in Timaeum Platon. Lib.* II. *p.* 63. affert.

(c) *Euripides*] Versus hos ex *Menalippe*, *Euripidis* Tragoedia, quae periit, servavit *Diodorus Siculus Biblioth. histor. Lib.* I. *Cap.* 4. & ex eo *Eusebius Praeparat. euang. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 20. Confer *Jos. Barnesium* in *Fragmentis Euripidis*, quae suae Tragici hujus editioni subjecit, *p.* 429. *sq.* De chao ceterum, quod antiquissimi credidere populi, ut nunc alios taceam, multa *Hugo Grotius* testimonia congessit ad *Lib.* I. *de verit. relig. Christ. p.* 29. *ed. celeberrimi Koecheri.*

(d) *Ecquis*] Hanc ego rationem exigui putem momenti esse ad id probandum, quod hic inculcat vir doctissimus, veterum de chao doctrinam a *Mose* ad reliquos fluxisse populos. Etenim multorum hanc esse temeritatem, ut sibi ea esse nota profiteantur, quae ante natos homines gesta sint, aut materiae contigerint, antequam componeretur, notissimum est. Atheos novimus esse plures tam vesanos, ut omnes materiae motus radio veluti dimetiantur, quibus eam agitatam esse fingunt,

quibus quippe sua etiam *corporea* tribuebant *vehicula*. Quare, quod ex *Numenio* refert (*f*) *Porphyrius*, veteres Aegyptii daemones pingebant naviculis impositos marique fluctuantes. Τοὺς δ' Αἰγυπτίους διὰ τοῦτο τοὺς δαίμονας ἅπαντας οὐχ ἱστάναι ἐπὶ στερεοῦ, ἀλλὰ πάντας ἐπὶ πλοίου. *Aegyptii quoque hanc ob caussam omnes daemones non in solido stabilique posuere, sed super navigium.* Simplices vero horum inferiorum Numinum partes, quae corpore vacant, sive mentes hi philosophi ex chao seu materia
280 concretas esse, non poterant praecipere. Atque aliud illis erat principium, *Amor* nempe, unde hos derivare licebat Deorum animos, sic ut divinitus conditi, Deumque ipsum parentem habere viderentur. Sed video tamen, alio sensu etiam mentium divinarum genitricem noctem vocari potuisse. Quod enim his persuasum erat sapientibus, animos omnes ex nihilo, ἐξ οὐκ ὄντων, procreatos esse, id hac formula commode significari, sentio. Haec forte caussa fuit, quare inter *Orphei* carmina (*g*) *Dialogus inter mundi effectorem & noctem* exstitit. Quidquid id est, antiqua illa doctrina, quae chaos & amorem orbis terrarum sciscit esse principia, nulla plane ratione religioni olim inimica fuit, aut Deum sustulit, neque amorem ex chao natum esse, decrevit. Idque ego vel ex eo manifestum opinor esse, quod amor, aeque ac chaos, *Mosen* auctorem habeat praecipuum. Nam qui ab eo memoratur, *spiritus aquis incubans, easque agitans*, id est, chaos commovens, sive Deum ipsum significet, materiam nulla re alia interveniente cientem, sive aliam naturam quamdam, non a materia, sed ab ipso Deo, profectam, animam mundi exempli caussa aut naturam genitricem, certe is ipse amor est, quem veterum commentarii toties praedicant. Ex quo evenit etiam, ut, quod *Porphyrius* perhibet, antiqui Deorum cultores aquam divinitus afflatam aut coelestis alicujus spiritus compotem esse, crediderint. (*) Ἡγοῦντο γὰρ προσιζάνειν τῷ ὕδατι τὰς ψυχὰς θεοπνόῳ ὄντι. ὥς φησιν ὁ Νουμήνιος, διὰ τοῦτο λέγων καὶ τὸν προφήτην εἰρηκέναι, ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος θεοῦ πνεῦμα. *Animas aquae, quae divino spiritu fovetur, assidere putabant, ut ait Numenius, ideoque prophetam dixisse, spiritum Dei ferri super aquas.*

Recte me eorum interpretari sententiam, qui mundum aeque atque Deos olim genitos putarunt esse, ipsis nonnullorum ex hoc genere testimoniis demonstrare possum. Mitto *Simmiam Rhodium & Parmenidem*. Sufficient unius *Orphei*, sive quisquis demum sit, antiquissimi certe *Argonauticorum* scriptoris, versus, quibus ita *chaos & amorem* copulat:

(†) Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελίφθαλον ὕμνον,
Ὡς ἐπάμειψε φύσεις, ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,

Γῆς

(*) De antro Nymph. p. 256. (†) P. 17. ed. Steph. (p. 31. ed. Eschenbach.)

gunt, priusquam hanc, quam videmus, formam nancisceretur.

(*e*) *Plutarchi testimonio*] Huic multa veterum alia possunt addi dicta, ex quibus plerasque gentes opinatas esse apparet, noctem die priorem esse. Collegit pleraque *Hugo Grotius ad Lib.* I. *de verit. relig. Christian.* §. 16. *p.* 49. Adde *Jo. Christ. Wolfium ad Origenis Philosophumena p.* 180.

(*f*) *Porphyrius*] *Libello de antro Nymphar. p.* 56, *ed. Cantabr.*

(*g*) *Dialogus*] Ex *Dialogo inter Jovem & noctem*, qui in Orphicis olim carminibus lectus fuit, apud *Proclum* & alios veteres versus quidam adhuc exstant, quos ex illis excerpsit *Andr. Christ. Eschenbachius Libro de poësi Orphica p.* 29. *s.*

(*h*) *Aristoteles*] In his *Aristotelis* verbis omittit quaedam vir doctissimus. Post vocabulum enim ὄντος haec apud *Aristotelem* legas: φιλίαν καὶ νεῖκος. Quae si suo collocentur loco, sensus verborum angustior erit, atque vult vir eximius; hic nimirum:

Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν, πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν Ἔρωτα,
Ὅσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλου.

Cecini primum quidem vetusti chaus tristem hymnum,
Quomodo distribuerit elementa, & quomodo coelum ortum nactum sit;
Terraeque vastae natales, profunditatemque maris,
Antiquissimumque & perfectissimum multi consilii Amorem,
Et quaecumque generaverit omnia, secreveritque aliud ab alio.

Hic amorem primo videas πολύμητιν vocari, *plenum sagacitatis & consilii*; id quod naturam hac voce indicari docet per se constantem & ratione praeditam: deinde πρεσβύτατον, *antiquissimum omnium*; quod chao vetustiorem fuisse habitum declarat: postremo αὐτοτελῆ, *per se perfectum, aut ex se ipso natum.* Quae si omnia colligamus, id inde sine controversia puto consequi, amorem, a quo *Orpheus* cum sectatoribus mundi repetere solebat origines, nullum esse, praeter ipsum supremum atque aeternum Deum, aut certe naturam quamdam efficientia instructam, summoque Numini obsequentem, quae totam rerumuni versitatem, omnesque Deos, quibus initium tribuebant, quatenus materia constant, ex chao atque nocte produxerit. Neque aliter (*h*) *Aristoteles* in *Metaphysicis* non eo modo loco, quem supra translulimus, sed etiam alio deinceps, summam doctrinae hujus explicat: (*) Ἕτεροι δέ τινες, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ὅσοι ἢ νοῦν ἢ ἔρωτα ποιοῦσιν ἀρχήν. *Alii vero quidam, unde principium motus, intellectum aut amorem principium illud faciunt.* Sed qui huic generi oppositi erant, atque mundi Deorumque ita tuebantur ortum, ut in Deum re- 281
ligionesque essent injuriosi, quorum supra ex *Aristophane* retulimus doctrinam, multo aliter hac quidem in parte sentiebant. Namque generatim res omnes, id quod *Aristoteles* etiam alicubi testatur, ex nocte prodiisse, (ἐκ νυκτὸς πάντα γεννᾶσθαι) affirmabant, neque ullum Deorum nobiliori loco volebant esse natum, quin ipsum quoque amorem ex ovo noctis in lucem exire faciebant. Quam ego quidem sententiam nihil esse censeo, quam foedissimam antiquioris disciplinae Mosaicae corruptionem, praetereaque talem, ut ratione nullo modo comprehendi queat. Quidquid enim natura complectitur, ipsa tamen materia vita & mente vacante demta, id haec disciplina longe alio sensu, atque supra commemoravimus, ex nihilo educit. Quam quidem rem copiosius infra (*i*) persequemur.

Constat igitur jam, nisi fallor, quemadmodum vulgo antiquiores Theologi de 282
Diis

(*) Lib. I. C. 6. p. 849. (Opp. T. IV. p. 273.)

rum: *Eos, qui Empedoclem sequantur, seu amicitiam & contentionem quatuor elementis addant, solere motus omnis principium vel a mente vel ab amore repetere.* Ex his autem verbis quemadmodum efficiatur, veteres amorem non secus, atque Deum, spectasse summum & principem, unde omnia exstiterint reliqua, equidem ignorare me fateor.

(*i*) *Persequemur*] Magnam observationum & animadversionum copiam illis, quae vir doctissimus hic disputavit, subjicere possem, nisi vererer, aut in reprehendendo nimis acrem & ingeniosum, aut in commentando diffusum nimis & copiosum nonnullis me visum iri. Quocirca ea tantum hic in litteras referam, quae nonnihil ponderis habere puto ad veterum de ortu rerum & Deorum opiniones & sententias declarandas. (I.) Facile doctissimo viro concesserim, poëtas, qui *noctem* & *Oceanum* Deorum esse parentes dixere, inferiorum tantum & mundanorum Deorum natales & ortum designasse, siquidem aliud esse summum & praepotens

Diis rerumque omnium originibus praeceperint. Multos certe Deos esse, conce-
283 debant. Universae autem familiae unum praeficiebant ἀγγέλιον Deum, seu Numen or-

tens Numen existimarunt, unde orta & nata sint omnia. Tale vero Numen utrum esse crediderint, nec ne, id quidem in controversiam vocatur, nec extra eam hic omnino ponitur. Mihi quidem, veterum monumenta & religiones accurate lustranti, visi sunt Dii patrii omnium fere populorum habiti esse a cultoribus suis pro illis hominibus, quos ex se & sua sponte terra protulerit in rerum omnium exordio. Haec nempe omnium fere gentium insedit animis opinio, terram ab aethere siderumque virtute foecundatam ex sinu suo generis humani primitias variis in locis protrusisse. [Vid. praeclarum locum *Aurelii Victoris de orig. gent. Rom. c.* 1. *p.* 3. *ed. Arnzenii.* Hinc Brutus, quum matrem juberetur ab oraculo osculari, terram osculatus est: quod ejus factum paucissimi recte intelligunt. Vid. *Schottus ad Aurel. Victor. de viris illustr. Cap.* 10. *p.* 94. Nec aliud voluere Galli, quum dicerent, *se Dite patre*, i e. ex terra, *natos. Jul. Caesar B. G. L.* VI. *c.* 18. *p.* 310. Plura longe exempla vid. *Diss. melées.* 1740. *T.* I. *p.* 139. *s.*] Nihil aliud connubium illud coeli & telluris, de quo *Hesiodus* in *Theogonia vs.* 146. *p.* 27. & reliqui Theogoniarum scriptores cecinerunt, indicat, quam hoc ipsum, vim coeli in primo rerum omnium ortu effecisse, ut terra homines proferret robore, specie, & virtute praestantissimos. Hinc erat, quod tot sese populi pro *Aboriginibus* & ex terra editis haberi vellent, nec quisquam sibi multum super hac re pugnandum esse cum illis duceret. Romani, Germanis licet alioquin non nimis amici & aequi essent, hanc tamen illis gloriam non invidebant. *Ipsos Germanos*, inquit *Tacitus*, *indigenas crediderim*, *de morib. German. Cap.* 1. *p. m.* 585. Hi vero primi homines, quos vim coeli & terrae genuisse, temere sibi persuadebant, cum Diis vulgo componebantur, & cum pro conditoribus suis, tum pro Diis a populis habebantur, quod divinam in illis & immortalem vim fuisse censebant, qua carerent, qui lege postea naturae ordinaria ex femina & mare generati essent. Vestigia hujus opinionis, nisi totus fallor, in illa fabula de initiis & origine divinationis apparent, quam *Cicero* memoriae prodidit *Lib.* II. *de divinatione Cap.* 23. *p.* 3208. *Tages quidam in agro Tarquiniensi, quum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitit repente, & affatus est eum, qui arabat, quumque concursus factus esset hominum, Hetruscos totam haruspicinae disciplinam edocebat.* Vides hic hominem e terra ortum, qui tanto reliquis praestat hominibus, ut futurorum scientiam & divinationem calleat, verbo, Deus est aliquis. *Hesiodus Theogoniae vs.* 154. 155. *p.* 28.

Ὅσσοι γὰρ γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
Δεινότατοι παίδων·

Quotquot tellure & coelo procreati sunt,
Potentissimi filiorum sunt.

Idem populis de primis conditoribus suis, quos pariter e terra judicabant prognatos esse, sensus erat, quorum incredibilem fuisse potentiam & virtutem existimabant, dignamque idcirco, quam religiose colerent, & publicis caerimoniis venerarentur. *Hesiodi* Dii magnam partem, si ab illis discedas, quos aut licentia effinxit poëtica, aut res potius, quam Deos, jure dixeris, primi sunt homines e terra procreati. Vid. *Theogoniae vs.* 150. *s. p.* 27. & passim. Ac, ut reliquas omittam gentes, Germanos nostros in eadem fuisse sententia, *Tacitus* probat. *Celebrant*, inquit, *carminibus antiquis Tuistonem*, DEUM TERRA EDITUM, *& filium Mannum.* Quid luculentius? *De morib. German. C.* 1. Nec indigna observatu, quae de *Semnonibus*, Sueviae populis, *Cap.* 29. *p.* 602. idem auctor scripta reliquit, eos singulari reverentia locum illum coluisse, e quo gentis primum parentem, quem pro Deo colebant, prodiisse existimaverint: *Eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde* INITIA GENTIS, IBI REGNATOR OMNIUM DEUS. Igitur hoc quidem exploratum est, patria veterum populorum Numina nil nisi homines illos fuisse singulares & valentissimos, quos terram primum coeli virtute gravidatam produxisse autumabant: illud vero dubium, num, praeter haec, unum etiam Deum coluerint, reliquorum omnium parentem & auctorem.

(II.) Ceterum, quae de *nocte*, Deorum matre, & *chao* aut *Oceano*, Deorum patre, poëtae antiqui perhibent, ea, si ad rationem revocentur, exemplo sunt, rerum magis naturam, quam Deorum saepenumero ab illis esse monstratam & declaratam, aut res ipsas & praecepta veterum physica personarum nominibus vestita. Quod nisi quis animo semper praesens habeat, *Theogonias* somnia putabit esse hominum mente & ratione captorum. Veteres physici, Phoenicum non minus, quod ex *Sanchoniathone* constat apud *Eusebium Praeparat. euangel. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 33. quam aliorum populorum, omnia rerum initia confusa primum & indigesta jacuisse, nec ullam fulsisse tum lucem, at paullatim postea fuisse secreta, & ex illa rudi rerum congerie aeternaque nocte, virtute aetheris terram foecundantis, prodiisse naturas aliquas nobiliores & praestantiores, praeceperant. Id quum poëtice efferre vellent homines justo ingeniosiores, res in personas converterunt, chaosque patrem, noctem fuisse matrem Numinum, dixerunt, immo chaos & noctem, quod plane absurdum & ridiculum, inter Deos retulerunt. Quorum dictorum vim quum non assequerentur posteri, nec meminissent, qui haec ma-

ortus omnis & initii expers. Atque hoc reliquam Deorum turbam una cum ipso mundo construxisse, judicabant. Quamobrem neque mundum neque Deos exor- 284
dio

tradidissent, poëtas esse, quibus quaelibet audendi potestas semper fuisset, tam fuerunt inficeti & sui immemores, ut non modo hymnis noctem, quam Deam esse putabant, sed etiam sacrificiis & caerimoniis colerent & placarent. Tantam hominibus innatam esse vecordiam! Plura poëtici hujus moris res in personas commutandi exempla in sequentibus occurrent, & passim apud *Hesiodum* exstant.

(III.) Idem fere de *amore* dixerim, quem poëtae ut Deorum celebrant antiquissimum, tametsi vir doctissimus nulli parcat hic studio, ut vel ipsum eum esse Deum, vel naturam aliquam genitricem, demonstret. Dixi jam supra tantum hac de re, quantum necesse videbatur, *ad Cap.* 3. §. 18. nec sententiam muto. Amor mihi veterum poëtarum vis esse videtur genitrix, quam in rerum natura inesse existimabant veteres naturae speculatores, cui vero poëtae accommodarunt ea, quae de Deo amoris & de Venere inter Graecos ferebantur. Id quo pateat evidentius, cum ea, quae vir doctissimus hic disputavit, sub examen modeste vocabo, tum meae sententiae ex illis potissimum, quae de Venere & Amore *Hesiodus* cecinit, praesidia comparabo. Ut vir doctus probet, amorem veterum non ex chao prodiisse, sed naturam esse meliorem, quae litem elementorum diremerit, & terrarum orbem composuerit. [Vid. hic quae de amore ex veterum scriptis erudite quidem, verum sine judicio congessit *Battierius in Museo Helvetico Tom.* IV. *p.* 346. *s.*]

(I.) Amorem hunc non differre ab illo *spiritu*, contendit, qui, *Mose* auctore, aquis in ipso rerum initio incubabat. Non ignoro, in mentem idem venisse aliis magni nominis & ingenii viris, in quibus primas facile tenet *Hugo Grotius* in *Notis ad Lib.* I. *de verit. relig. Christ. p.* 31. Addatur b. *Jo. Andr. Schmidius Diss. de ovo mundano Cap.* 3. §. 4. 5. & *Edm. Dickinsonus* in *Physica veteri & vera Cap.* 5. §. 2. *p.* 56. Sed assumunt hoc doctissimi viri, non probant. Neque enim, quonam planum fieri possit argumento, intelligo, si tenuem aliquam similitudinis umbram excipias, *spiritum*, de quo *Moses* loquitur, & *amorem Orphei* & *Hesiodi* non discrepare, &, quae hi de amore suo tradiderunt, ea ex *Mose* translata esse.

(II.) Veteres, teste *Porphyrio*, credidisse, observat, inesse spiritum aliquem in aquis. Longum nimis foret de tota *Porphyrii* ratione disserere. Sufficiet ad institutum meum, si rem generatim spectem. Veteres, fateor, Aegyptii in primis, immo Judaeorum haud pauci, mentem seu naturam aliquam genitricem in aquis esse, quae corpora cuncta formet atque perficiat, existimabant. Non id *Porphyrii* tantum constat testimonio, verum etiam eruditi illius scriptoris Christiani, a quo *Recognitiones Clementis* saeculo, ut arbitror, tertio exaratae sunt, quem Judaeum fuisse Alexandrinum, eumque philosophiae veteris valde peritum, alias ostendi. Dignus est, quem adscribam, insignis locus, quoniam hanc rem universam praeclare illustrat. *Aquis*, inquit, *inest vis quaedam spiritus a Deo dati ex initio; cujus opere habitus futuri corporis in ipso statim semine formari incipit, & per culmum spicamque restitui: turgefacto etenim ex humore seminum grano, per angustos quosdam venarum meatus vis illa spiritus, quae inesse aquis data est, utpote incorporea, transcurrens, ad incrementum semina suscitat, & crescentium species format. Ministerio igitur humidi elementi, cui vitalis ille spiritus insitus semper & ingenitus est, efficitur, ut non solum reparetur, sed ut per omnia similis species & forma his, quae jacta fuerint, seminibus redeat. Recognit. Clem. Lib.* VIII. *C.* 26. *p.* 571. *T.* I. *PP. Apostol.* Similia aliis etiam in locis legas, *Lib.* X. *C.* 32. *p.* 595. *Lib.* V. *C.* 8. *p.* 556. Adde *Clementina Homil.* XI. §. 22. *p.* 704. Hanc doctrinam, non ego video, cur veteres ex *Mosis* verbis hausisse credendum sit, quum nihil impediat, quo minus existimemus, eos ex consideratione virtutis, quam aqua habet, ad eam opinionem pervenisse. Sed si quis tamen cum *Cudwortho Mosen* illis acrius disputet auctorem exstitisse dogmatis hujus, haud ego multis verbis repugnabo. *Numenius* apud *Porphyrium* ad *Mosis* verba provocat. Idem facit *Clementinorum* scriptor, qui *Homil.* XI. §. 22. *p.* 704. Τὸ γὰρ ὕδωρ, inquit, οὐχ ὑπὸ πνεύματος τὴν κίνησιν ἔχει, καὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ τὰ ὅλα πεποιηκότος Θεοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκστάσεως ἔχει· οὕτως γὰρ ὁ προφήτης εἴρηκε Μωσῆς, κ. τ. λ. *An non vero aqua per spiritum movetur, atque spiritus a Deo cunctorum opifice initium exstantiae habet? Sic enim dixit Moses propheta &c. Et spiritus Dei ferebatur super aquas.* Sit hoc, si nonnullis ita videtur, argumento, qui haec Aegyptios & alias gentes edocuerit, *Mosen* fuisse, etiamsi secus ipse sentiam. Hoc vero si largiar, nondum tamen, quid me cogat, video, ut & hoc concedam, poëtarum *amorem* & hunc *Mosis spiritum* nullo discrimine sejunctos esse. Namque ex eo, quod veteres, duce *Mose*, ad hanc delati sunt sententiam, vim genitricem in omnibus inesse aquis, hoc minime consequitur, poëtas quoque, quae de amore scripta reliquere, *Mosi* unice accepta referre debere.

(III.) *Parmenidis*, *Simmiae*, *Orphei*, *Aristotelis* auctoritates testatur. De *Parmenide* & *Simmia* supra jam dixi *ad Cap.* 3. §. 18. *Aristotelem* nihil huc afferre adjumenti, paullo ante probavi. Restat igitur, ut in *Orphei* de amore sententiam inquiram. Ipsi vero versus illi, quos ex eo affert

dio carere, verum certo prodiiſſe tempore, perſuaſum habebant. Unum tamen erat, quod *Platonem Pythagoraeque* ſectatores a reliquis ſecernebat hujus opinionis de-

vir doctiſſimus, abunde docent, non ita eum praeclare de amore ſenſiſſe, ut ipſe arbitratur. Etenim amoris ortum, tametſi magnificis eum exornet vocabulis, poſt chaos, poſt elementorum diſtributionem, poſt terrae denique & maris initia collocat. Hoccine viſum ipſi fuiſſe declarat, amorem ex chao quoque, una cum aliis rebus, natum eſſe? Sed alios jam *Orphei* verſus dabo, ex quibus mens & ſententia ejus multo etiam luculentius elucet. Exſtant illi eodem libro, in *Argonauticis vſ.* 12. *ſ. p.* 3.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην,
Καὶ Κρόνον, ὃς ἐλόχευσεν ἀπειρεσίοισιν ὑφ' ὁλκοῖς
Αἰθέρα, καὶ διφυῆ περιωπέα κυδρὸν Ἔρωτα,
Νυκτὸς ἀειγνήτης πατέρα κλυτόν·

Cecini antiqui primum chaus maximam neceſſitatem,
Et Saturnum, qui produxit immenſis tractibus
Aethera & geminum conſpicuum delectabilem
Amorem,
Noctis aeternae parentem inclytum.

Ipſum chaos hac foedius eſſe diſciplina non potuit. Primum chaos fuit ex mente ejus & neceſſitas: utraque haec res Saturnum genuit: Saturnus aethera. Poſt hos amor demum exortus eſt, qui noctem peperit. Tolle figuras poëticas, & hanc habebis ſententiam: Aeterna quadam fati lege, quae conſuſa jacebant, rerum initia in certum conera ſunt ordinem: quo facto, tempus exſtitit, quod antea nullum erat. Longo intervallo leviores partes, in altum ſublatae, aetherem effecerunt, cujus virtus facultatem genitricem in reliqua materia excitavit. Quae quum ita ſint, non a me impetro, ut doctiſſimi viri de amore ſententiam probem. l e mea nunc exponam opinione. Credo ego, id quod ſupra jam profeſſus ſum, amorem eorum, qui *Theogonias* exararunt, non eſſe Deum aliquem aut perſonam vel naturam, ſed rem, facultatem nimirum procreatricem, cum materia conjunctam, cui licentia poëtarum perſonae injecit habitum. Id quo probem, hoc mihi primum ſumo, quod omnes facile dabunt, qui litteris imbuti ſunt, phyſica veterum praecepta magnam partem carmine expreſſiſſe & figuris deformaſſe verius, quam expoliviſſe, antiquos vates. Res ipſa id docet; nec illi refragantur, in quibus ſumma eſt rerum antiquarum peritia, *Grotius*, *Clericus*, *Bochartus*, *Salmaſius*, & alii. Hoc autem ſi ita ſit, id inde conſequitur, ex ſcitis illis antiquorum phyſicis, quae apud pleroſque populos fuere eadem, explicandam eſſe poëtarum ſententiam, & quid figurata eorum oratio ſibi velit, ex illis intelligi debere, qui ſine figuris aperte opiniones & dogmata antiqua enarrarunt. In his vero duo eminent in primis, *Diodorus Siculus* & *Sanchoniathon* ille, quisquis demum fuerit, ex quo multa depromſit *Euſebius Praeparat. euangel. L.* I. *C.* 10. *p.* 33. *ſ.* Utrumque ſi conſulamus, verum illud eſſe, quod de amore dixi, apparebit. Miſſo nunc *Sanchoniathone*, ea tantum, quae *Diodorus Siculus* his de rebus ex veterum populorum ſententia retulit, breviter commemorabo. Is ergo *Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 18. rerum origines ita narrat: Unum coeli terraeque primum fuiſſe vultum: poſtea diſceſſiſſe corpora: leviora & magis ignea, ad loca ſublimia evecta, ſidera & ſolem effeciſſe; graviora in imo ſubſediſſe, & terram primo ediſſe, at lutoſam & mollem, coaluiſſe vero eam igne ſolis: eumdem ſolis calorem tantum valuiſſe, ut in extremitate terra intumuerit, & foetus conceperit variis in locis: his foetibus adveniſſe alimentum noctibus ex circumfuſa nebula: poſtremo, ruptis pelliculis, varias animantium formas prodiiſſe: at hanc gignendi vim ſenſim amiſiſſe terram: itaque alia lege nunc homines & animalia gigni. Haec auctoritate firmat *Diodorus Euripidis*, *Anaxagorae* diſcipuli. Haec, ſi placet, cum iis confer, quae *Heſiodus* ſcripſit & reliqui veteres de chao & amore, & ſenties, etiamſi non eadem prorſus omnes cecinerint, ad iſta tamen pleraque revocari poſſe, nec *amorem* idcirco eſſe aliquid, quam vim genitricem in materia excitatam. [Alias comminiſcitur explicationes *Schukford Biblioth. Britann. T.* X. *P.* I. *p.* 143. *ſ.*] Verum evidentius ex ipſo id cognoſcemus *Heſiodo*, cujus *Theogoniae* partem illam, quae huc pertinet, qua fieri poterit, brevitate illuſtrabo, ut aliis, qui veterum explorare cupiunt ſententias, & *Heſiodum* nova luce illuſtrare, viam muniam quodammodo. Tria is primo rerum principia ponit *vſ.* 116. *ſ. p.* 21. *chaos*, *tellurem*, & *amorem.* Tum ex *chao erebum* & *noctem* natas eſſe, perhibet *vſ.* 123. *p.* 23. ex *nocte rurſus diem* & *aetherem*, *vſ.* 124. *Tellurem* hinc canit *vſ.* 125. 126. *coelum* peperiſſe, *montes*, *pontum*, & alia: poſtea *caelo* miſtam generaſſe *Oceanum* & multa Numina, quorum nomina praetereo. Quae hic de *chao* & ejus natis, *erebo*, *nocte*, *die*, & *aethere* vates perhibet, omitto. Nec enim ad meum inſtitutum pertinent, nec, ut verum fatear, credibile eſt, poëtam ſic, uti decebat, veterum placita hic enarraſſe, verum omnia pervertiſſe & adulteraſſe. *Chaos* apud omnes veteres confuſiſſimam rerum omnium congeriem ſignificat: ille vero *tellurem*, & quae ex *tellure* nata ſunt, *coelum*, *Oceanum*, & alia a *chao* ſejungit: quod quidem docet, *tellurem* apud *Heſiodum* id fere ſignificare, quod reliqui veteres *chaos*

v

defensoribus. Illi enim, quum hoc ceteris assentirentur, mundum mundanosque Deos certo temporis momento procreatos esse, aliquod nihilominus *Deorum supramun-*

vocant, *chaos* vero longe alia notione, quam ipse fortassis ignoravit, adhibitum esse. Sed haec nunc relinquo, & ad reliqua pergo. Quum *Hesiodus* tria primum posuisset principia, *chaos*, *tellurem*, & *amorem*, nullas tamen *amori* postea partes in illis, quas enarrat, generationibus tribuit, quin etiam ne *amoris* quidem & factorum ejus meminit, verum simpliciter, quidnam *chaos*, quidnam *tellus* ex se genuerint, exponit. Judices hic omnes esse velim aequos rerum existimatores, haecne sint documento, *amorem* non rem esse separatam & per se agentem, sed vim aliquam & facultatem in *chao* & *tellure* insitam, & utrumque principium hoc ad generandum animantem & excitantem? Gignit *chaos*: gignit etiam *tellus*. In utroque ergo necesse est fuerit vis aliqua gignendi & pariendi. Hoc ergo, quum *amorem* inducit, *Hesiodus* significat: bina fuisse rerum principia, & utrumque interiori quadam generandi facultate valuisse. Persequar jam & ea, quae de rebus ex *tellure* genitis perhibet, quo & sententiae meae plus roboris ac firmamenti comparem, & rationem ostendam, quam illis esse ineundam arbitror, qui antiquos, quos dixi, poëtas explicare volunt.

Tellus primum *coelum* ex se gignit stellis fulgidum, *Theogoniae vs.* 126. 127. id est, partes materiae leviores & igneae secesserunt a reliquis, & loca sublimiora petierunt, ex quibus coelum & sidera exstiterunt. Deinde parit *vs.* 129. *s. montes* & *pelagus*. Sensus fabulae hic est, ut opinor: Tellus mollior & lutea variis in locis depressa est, ut valles & profunda exsisterent: quo facto, aqua, quae totam antea tegebat terram, ad illa profunda dimanavit, & montes passim apparuerunt.

Tum *tellus coelo*, quod ex se antea pepererat, mista multa Numina, & postremo *Saturnum vs.* 133. *s.* genuit, nec non *Cyclopes*, & multos alios, quos enumerare nihil juvat, *vs.* 139. Hic poëta incipit fabulas & historias, quae de Diis inter Graecos, de Saturno, de Jove, de Cyclopibus, ferebantur, cum scitis antiquorum physicis confundere, ac Deorum historiam ad istius aetatis naturalem philosophiam accommodare. Interim, quidnam ex veteri physica sub his lateat involucris, investigatu haud est arduum. Ita erat antiquis persuasum, quod ex *Diodoro* & aliis jam cognovimus, vim coeli & siderum terram mollem adhuc & recentem foecundasse, ut ea cum alia produceret animantia, tum homines in primis procrearet robustissimos & divina virtute praeditos, paucis, eos, quos pro Diis deinceps habuere populi, in quorum terris nati dicebantur. Quod enim jam antea indicavi, Dii Graecorum patrii magni *Hesiodo* sunt illi & im[illegible] homines, quos ipsam matrem terram in lucem quondam edidisse, prisci credebant.

Coelum vero liberis suis iniquum se praebebat, nec eos e terra prodire semper patiebatur *vs.* 155. 156. Historiae veteris hic doctissimus vir, *Joannes Clericus*, *Notis ad Hesiod. p.* 28. videt vestigia: non item ego, sed antiquioris physices, id quod universi carminis series & res ipsa testatum facit. Coeli & siderum vis, quae primis illis temporibus vehementissima erat, & terrae nimiam inducebat siccitatem, ne foetus illi, quos terra sinu suo conceperat, ad justam maturitatem pervenirent, & in lucem prodirent, impediebat.

Ad dolos igitur *terra* confugit, & versuto *Saturno*, filio suo, falcem asperis dentibus tradit, qui parentis genitalia desecuit, ne terram inire posset amplius, *vs.* 161. - 184. Quaerant hic retrusa mysteria doctissimi viri, aut veteris historiae reliquias venerentur: mihi, si figuras & personas licentia poëtae effictas detraxerim, omnia plana videntur & aperta. Saturnus & falx Saturni tempus est. Universae vero orationis haec simplex sententia: Longum & diuturnum tempus quum effluxisset, coelum genitalia amisit, id est, vim illam, qua valebat initio, acerrimam & igneam ex terra procreandi homines paullatim diminutam & exstinctam sensit. Quaero omnes, qui nec a ratione nec ab eruditione relicti sunt, num quid veterum scitis & ipsi carmini convenientius & in se simplicius sit hoc sensu? At sermonis & moris poëtici ignaros ista falx asperis dentibus, Saturni vocabulum, illa coeli genitalia, falce desecta, mirifice conturbarunt, ut exitum vix reperire potuerint: quem certe reperissent, si rem sibi esse recordati essent cum poëta, eoque vulgi religionem cum sapientum placitis arguto nimis componente.

Illa Saturni genitalia falce resecata mare excepit: ex spuma vero circa illa in mari enata *Venus* generata est, quam *amor* comitatur, *vs.* 189. - 206. Veterum de natura rerum placita poëta hic iterum fabulis Graecorum de Venere & amore temperat. Venus haud dubie femina quaedam fuit aut regina Cypri. *Hesiodus* vero, quoniam hanc Venerem aetate sua amori praefectam esse & generationi, atque Deam censebant Graeci, ideo historiam ejus & ortum, quod institutum ejus postulabat, cum ipsis rerum initiis conjungit & sociat. Nos in instituto pergemus, & veterum, quae sub his integumentis recondita sunt, dogmata ornatu poëtico nudabimus. Vis vero genitrix, sic decet poëtam intelligere, qua coelum instructum erat olim, non omnis exaruit, sed ex coelo ad aquam translata est; in qua veteres plerique, quod paullo ante ostendimus, genitricem spiritum inesse credebant. Jam igitur, qui antea coeli ipsius & siderum virtute gignebantur,

mundanorum genus comminiſcebantur, cui ſic aeternitatem attribuebant, ut ex uno tamen ſuperiori Deo illud manaſſe, non inficiarentur.

His ita explicatis, ad aliud nos accedere momentum oportet, atque confiteri, inter ipſos Dei profeſſores exſtitiſſe quondam, qui prorſus ab hac diſſenſerint majoris partis opinione, omnemque plane Deorum generationem, quam diximus, ad ineptias retulerint. Hi ſunt illi, qui mundum ſemper ab omni fuiſſe ſtatuebant aeternitate. Mundum enim quoniam negabant aliquando eſſe ortum, conſentaneum omnino erat, ut Deos quoque negarent eſſe genitos.

285 In hac *Ariſtotelem* fuiſſe haereſi, paucos ignorare, puto. Cujus propterea inferiores Dii, ſol nimirum, luna, ſtellae, non poſſunt non eſſe hoc ſenſu ἀγέννητοι, nulloque tempore nati, eo quod univerſum mundum ſemper exſtitiſſe ducebat. Si qua fides ipſimet habenda eſt (*k*) *Ariſtoteli*, princeps ille fuit atque auctor hujus ſententiae, inter Graecos ſaltim, nec ante eum quiſquam mundum eſſe perennem docuit. Omnes enim ante ſe *mundum* perhibet *feciſſe* aut *generaſſe*, γεννᾷν τὸν κόσμον & κοσμοποιεῖν, id eſt, mundum certo tempore ortum putaſſe: cujus mundi partes quum Dii ſint, quidnam de his ſenſerint, manifeſtum eſt.

Verum aliter viſum eſt illi, qui *Librum* (*l*) *de placitis philoſophorum* conſignavit, & (*m*) *Stobaeo*; quippe qui, praeter (*n*) *Ocellum Lucanum*, quem *Plato* quoque fatetur aeternitatem mundi crediſſe, alios Graecorum philoſophos, *Ariſtotele* vetuſtiores, hac fuiſſe opinione infectos, ſcriptum reliquerunt. Exſtant certe verſus (*o*) *Epicharmi*, ex quibus, ut a *Grotio* ſunt emendati, haud dubie apparet, cum ipſum mundum ab eo perennem eſſe habitum, tum omnem inferiorum Deorum

tur, homines illa vi fictrice, quae aquam & ſemen, quod aquae genus eſt, animat, procreantur & gignuntur. Illa ſpuma in primis, ex qua Venerem prodiiſſe, poëta canit, haud dubie humani ſeminis imago eſt, ſignificatque, procreatricem & fictricem in eo facultatem abditam latere. Hoc ex ſpecimine fore omnibus perſpicuum, arbitror, verum illud eſſe, quod aliquoties dixi, *Theogoniarum* ſcriptores phyſica dogmata cum fabulis Graecorum de Diis copulaſſe, aut id egiſſe, ut, quae fama de Diis vulgaribus ferebat, ad philoſophorum referrent dogmata, ingenii praeterea ſui commentis & figuris poëticis, quae facilia ſine his intellectu fuiſſent, mirifice obſcuraſſe, ut veterum atque recentiorum plerique lucem fruſtra in his tenebris quaeſiverint. Noſtram certe interpretationem, ſi nec eruditione aut ingenio, facilitate tamen & perſpicuitate, rerum denique ipſarum cum veterum ſcitis convenientia omnibus ſeſe probaturam eſſe, ſpero.

(*k*) *Ariſtoteli*] *Libro de coelo* I. *Cap.* 10. *p.* 632. *T.* I. *Opp.*

(*l*) *De placitis philoſophorum*] Is enim *Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 886. *Xenophanem* decreviſſe, affirmat, mundum eſſe ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον, *ortus expertem & ſempiternum.* Clarius & fuſius autem hoc dogma *Xenophanis* a *Plutarcho* in *Stromatis* expoſitum eſt, cujus verba *Euſebius* recitat *Praeparat. Euangel. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 23.

(*m*) *Stobaeo*] Qui *Eclog. Phyſ. Lib.* I. *Cap.* 24. *p.* 44. *Xenophanem*, *Parmenidem*, & *Meliſſum* γένεσιν καὶ φθορὰν, *ortum & interitum ſuſtuliſſe*, perhibet. Taceo *Philolaum* & *Ariſtaeum*, quos non obſcure in eadem fuiſſe ſententia, eodem *Stobaeus* loco ſignificat. De *Parmenide* multo clarius iterum *Plutarchus* apud *Euſebium Praeparat. Euang. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 23. Adde *Origenis philoſophumena Cap.* 11. *p.* 86.

(*n*) *Ocellum Lucanum*] Hujus exſtat *Liber* peculiaris *de mundi aeternitate*, inter *Thom. Gale Scriptores veter. mythologicos p.* 501. *ſ.* quem *Philo* Judaeus ſibi lectum eſſe teſtatur *Libro de mundo non interituro Opp. p.* 940. Junge huic *Stobaeum Eclog. phyſ. Lib.* I. *C.* 24. ubi ſimiliter *Ocelli* meminit.

(*o*) *Epicharmi*] Hos *Epicharmi* verſus, ut & ejusdem auctoris alios, ab interitu ſervavit *Diogenes Laërtius de vitis philoſ. Lib.* III. *Segm.* 10. *p.* 170. Incertius vero diſputationibus ſuis doctiſſimi viri, *Marqu.* in primis *Gudius* & *Petr. Petitus*, fecerunt, quomodo intelligi debeant, id quod ex *Aegid. Menagii* diſces *in Laërtium Commentario p.* 142. *ſ.* Interim, quomodocumque explicentur, id ex illis liquet, viſum fuiſſe *Epicharmo*, rerum formas tantum mutari, res ipſas, & in his elementa, quae pro Diis habebat, ex omni fuiſſe aeternitate. *Philonis* jam aetate fuerunt, qui negarent, dogmatis de aeternitate mundi parentem & auctorem eſſe *Ariſtotelem*, idque Pythagoraeis diu ante

rum generationem ſive *Theogoniam* ſpretam penitus ac repudiatam. Videamus carmen hominis: (*)

Ἀλλ' ἀεί τοι θεοὶ παρῆσαν, ὑπέλιπον δ' οὐ πώποκα. 286
Τάδε δ' ἀεὶ πάρεσθ' ὅμοια, διά τε τῶν αὐτῶν ἀεί.
Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι τῶν θεῶν
Πῶς δέ; ἀμάχανόν γ' ἀπὸ μηδέ τινος ὅ, τι πρῶτον μόλοι.
Οὐκ ἄρ' ἔμολε πρῶτον οὐδὲν, οὐδὲ μὰ Δία δεύτερον.
Τῶν δέ γ' ὧν ἄμμες νῦν λεγόμεθ' ὧδ' εἶναι μέλλει τάδε.

Nempe Dii ſemper fuerunt, atque numquam intercident.
Haec, quae dico, ſemper nobis rebus in iisdem ſe exhibent.
Exſtitiſſe ſed Deorum primum perhibetur chaos.
Quinam vero? Nam de nihilo nil pote primum exſiſtere.
Ergo nec primum profecto quidquam, nec fuit alterum:
Sed quae nunc ſic appellantur, alia fient poſtmodum.

Fatetur, plerisque omnibus, qui Deos eſſe cenſuerunt olim, perſuaſum fuiſſe, chaos ante Deos natos exſtitiſſe, Deosque mundanos minorumque gentium ipſo cum mundo in lucem prorupiſſe. Hoc autem ideo ſibi diſplicere, ait, quod ex nihilo fieri nihil poſſit. Quare ſic rationem concludi debere, opinatur, non Deos modo, ſed & omne illud, quod ſtabilem in univerſitate hac & conſtantem naturam

(*) Excerp. p. 478.

ante placuiſſe, affirmarent. Ἔνιοι δ' οὐκ Ἀριστοτέλη τῆς δόξης εὑρέτην λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν Πυθαγορείων τινάς. *Alii negant, Ariſtotelem auctorem hujus dogmatis, & Pythagoraeis quibusdam id tribuunt, Libro, quod mundus ſit incorruptibilis p.* 940. *Cenſorinum* vero Pythagoraeis omnibus & ipſi *Platoni* ſententiam hanc adſcripſiſſe, *Petr.* jam *Gaſſendus* obſervavit *Phyſices Sect.* I. *Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 162. Quod ad *Platonem* attinet, quemadmodum ex animo is hac de re ſenſerit, etiamſi in ſcriptis, quae exſtant, ortum mundi perſpicue doceat, non nimis certum eſſe, paullo poſt apparebit. De reliquis nunc tantum dicam, qui ante *Ariſtotelem* pro aeternitate ſtetiſſe dicuntur mundi, tametſi *Ariſtoteles* neminem ante ſe hanc opinionem ſequutum eſſe, praedicet. Mihi, veterum monumenta & rem ipſam accurate expendenti, nec mentitus eſſe videtur *Ariſtoteles*, qui ſibi opinionis hujus inventionem arrogat, nec illi quoque prorſus erraſſe, qui jam ante *Ariſtotelem* alios hoc errore imbutos fuiſſe pronuntiant. Duae nimirum inter veteres fuerunt de mundi aeternitate ſententiae, quas nec antiqui ſcriptores, ut ſunt plerique eorum & ordinis & perſpicuitatis parum ſtudioſi, diſtinguunt, nec recentiores, qua fas erat, diligentia ſegregant. Quidam hanc ipſam, quam cernimus, mundi formam, immo totum mundum, ita fuiſſe decernebant ex infinito tempore, ut, ſi leviores demas viciſſitudines & mutationes, quas haud inficiabatur *Ariſtoteles*, ut alias docui, idem ſemper per omnem aeternitatem hic orbis manſerit, nec alius fuerit ante innumerabilia ſaecula, quam hodie eſt. Haec *Ariſtotelis* eſt opinio. Lege *Librum* VIII. *Phyſicorum*, *Metaphyſicorum* XII. *de ortu & interitu Librum* II. Verum alii fuiſſe quidem exiſtimabant mundum tam formae, quam materiae ratione ex omni aeternitate, at ſucceſſionem quamdam aeternam mundorum animo ſibi effingebant, aut, uno mundo ſenſim corrupto & diſſoluto, alterum ſtatim ex eo ortum eſſe, aſſeverabant. In hac multi fuerunt ſententia etiam ante *Ariſtotelem, Heraclitus* nimirum, *Empedocles*, *Parmenides*, & multi alii ex Pythagoraeis, poſtea Stoici plerique. Qui ſic ſentiebant, illi certo ſenſu mundum eſſe genitum ſtatuebant, ſed alio perennem nec umquam natum. Quocirca nihil ſibi eſſe rei cum poëtarum chao & cognatis huic ſententiis eſſe volebant. Qua re factum, ut varium ſit de illis veterum teſtimonium, non profanorum tantum auctorum, ſed etiam Chriſtianorum, aliis mundum viſum illis fuiſſe genitum & ortum, aliis aeternum ſcribentibus. Apertam jam vides viam *Ariſtotelem* a mendacio purgandi, & antiquiorum de mundo ſententias recte interpretandi. Priorem opinionem aut nulli ante *Ariſtotelem*, aut certe per-

ram habeat, ex infinito ſemper fuiſſe tempore, tametſi formae rerum ſaepius commutatae fuerint.

De Chaldaeis, qui & ipſi mundum ortum aliquando habuiſſe negarunt, *Diodorum Siculum* auctorem habemus: (*) Οἱ δ' οὖν Χαλδαῖοι τὴν μὲν τοῦ κόσμου φύσιν ἀΐδιον φασιν εἶναι, καὶ μήτε ἐξ ἀρχῆς γένεσιν ἐσχηκέναι μήθ' ὕστερον φθορὰν ἐπιδέξεσθαι. *Chaldaei naturam mundi aeternam eſſe affirmant, ſtatuuntque, eam nec ortum habuiſſe aliquando, nec tempore quodam interituram eſſe.* Haec autem tota natio, aeque ac *Ariſtoteles*, Deo religionique minime propter hanc ſententiam inimica fuit: quod ex his, quae ſtatim priora conſequuntur, *Diodori* verbis elucet: Τήν τε τῶν ὅλων τάξιν τε καὶ διακόσμησιν θείᾳ τινὶ προνοίᾳ γεγονέναι, καὶ νῦν ἕκαστα τῶν ἐν οὐρανῷ γινομένων, οὐχ ὡς ἔτυχεν, οὐδ' αὐτομάτως, ἀλλ' ὡρισμένῃ τινὶ καὶ βεβαίως κεκυρωμένῃ θεῶν κρίσει συντελεῖσθαι. *Credunt etiam, ordinem & diſpoſitionem mundi divina quadam providentia conſtitutam eſſe, neque aliquid eorum, quae in coelis fiunt & eveniunt, temere vel caſu fieri, verum certo quodam & firmiter lato Deorum judicio contingere.* De recentioribus quidnam Platonicis dicemus? Quorum quidem univerſam familiam *Ariſtotelis* de mundi perennitate ſententiam omnino approbaſſe, neminem doctiorum praeterit. Quin etiam procedebant longius, nec modo mundum ipſum corporeum omnesque Deos inferiores & mundanos ἀγεννήτους eſſe, atque ſemper ex infinito exſtitiſſe tempore, aſſeverabant, ſed etiam hominum ceterorumque animantium mentes ſempiternas eſſe, docebant. Namque hoc ſine controverſia ſibi dari volebant, nullam animam corpore ſive mundo recentiorem aut aetate inferiorem eſſe. Qua in re ne magiſtro ſuo viderentur adverſari, id maximopere contendebant, ut ex illis, quae *Plato* dixerat de mundo, eamdem ſententiam (*p*) elicerent.

287 Sed hanc juniorum *Platonis* ſectatorum de mundi aeternitate ſententiam ne perverſe interpretentur ac exponant, omnes neceſſe eſt ſibi caveant. Id quidem certum eſt, genus hoc cum ipſum mundum, tum minores Deos atque animos negaſſe genitos eſſe: neque dubium eſt, anguſtiori notione vocabulum ἀγέννητος in hoc dogmate ab illis acceptum eſſe, ſic ut rem eo deſignaverint nullo tempore natam, ſed

(*) Lib. II. p. 82.

perpauci foverunt philoſophi. Quam propter cauſſam omnes ante ſe recte affirmat *Ariſtoteles* coelum dixiſſe genitum, nullos aeternum: iſto nimirum ſenſu, quo ille coelum aeternum eſſe credebat. Poſterior autem ratio Pythagoraeis illis & aliis arriſit, qui ante *Ariſtotelem* aeternitatis mundi ſtatores fuiſſe perhibentur: quod, ſi res id poſceret hoc in loco, ex illis, quae apud veteres ſcripta de ſcitis eorum leguntur, oſtendere liceret. In *Epicharmi* certe verſibus, ſi recte ponderentur, manifeſtum eſt, non *Ariſtotelis* de mundi aeternitate opinionem, ſed illam, quam poſteriori loco poſui, propoſitam eſſe. Is vero Pythagoraeus erat.

(*p*) *Elicerent*] De Platonicorum recentiorum ſententia paullo ante dixi: quae nunc non repetam. Si ex libris, quos habemus, *Platonis*, maxime ex *Timaeo*, ſententia hominis metienda ſit, id quod fas eſſe puto, nullum omnino eſt dubium, quin mundum conditum & a Deo generatum eſſe putaverit. Itaque delirabant juniores Platonici, qui ex illis, quae exſtant, *Platonis* voluminibus, invita plane veritate, dogma ſuum de mundi aeternitate probare conabantur. At num ita ſenſerit, uti ſcripſit, divinus *Plato*, id *Ariſtotelis* locus facit ambiguum, quo *Platonem* & amicos ejus teſtatur profeſſos eſſe, ſeſe, quae de mundi ortu docerent, non ideo docere ac ſi mundum reapſe putarent ortum eſſe, ſed rudiorum tantum & infirmiorum inſtituendorum gratia tradere. Dignus eſt, qui deſcribatur, locus ex *Lib. I. de coelo Cap.* 10. *p.* 632. *T.* IV. *Opp.* Ἣν δέ τινες βοήθειαν ἐπιχειροῦσιν ἐπιφέρειν ἑαυτοῖς, τῶν λεγόντων, ἄφθαρτον μὲν εἶναι, γενόμενον δ', οὐκ ἔστιν ἀληθές· ὁμοίως γάρ φασι τοῖς τὰ διαγράμματα γράφουσι καὶ σφᾶς εἰρηκέναι περὶ τῆς γενέσεως, οὐχ ὡς γενομένου ποτὲ, ἀλλὰ διδασκαλίας χάριν, ὡς μᾶλλον γνωριζόντων, ὥσπερ τὸ διάγραμμα γινόμενον θεασαμένους. *Subſidium autem, quod quidam eorum, qui dicunt, mundum incorruptibilem quidem eſſe, attamen factum eſſe, ſibimet ipſis enituntur ferre, verum non eſſe videtur. Inquiunt enim, & ſe, per-*

ſed ex omni aeternitate exſiſtentem. Ex hoc autem nullo modo efficitur, credidiſſe hos philoſophos, mundum, Deos, & animos nullam omnino ſui cauſſam habuiſſe, aut ex ſe ipſis natos eſſe, aut, ut Graeci dicunt, αὐτογενεῖς καὶ αὐθυποστάτους εἶναι. Unum enim, ſummum, nullaque ex re alia natum cenſebant eſſe Deum, qui non tempore quidem, at natura tamen, ceteris rebus omnibus prior & ſuperior, earumque cauſſa, fons, & origo eſſet. Ita *Plotinus* ſectae, cui deditus erat, ſententiam enarrat: (*) Νοῦν πρὸ αὐτοῦ εἶναι, οὐχ ὡς χρόνῳ πρότερον αὐτοῦ ὄντα, ἀλλ' ὅτι παρὰ νοῦ ἐστι, καὶ φύσει πρότερος ἐκεῖνος, καὶ αἴτιον τούτου, ἀρχέτυπον οἷον καὶ παράδειγμα εἰκόνος, καὶ δι' ἐκεῖνον ὄντος καὶ ὑποστάντος ἀεὶ τόνδε τὸν τρόπον. *Mens ante mundum eſt, non ac ſi tempore praecederet, ſed quoniam hic eſt a mente, mensque natura prior eſt, quam mundus, cauſſaque mens exſiſtit mundi, ac velut principalis forma & exemplar mundi, inquam, hujus, velut imaginis per exemplar illud exſiſtentis, eodemque modo inde perpetuo ſubſiſtentis.* Alio loco rem eamdem his verbis perſequitur: (†) Οὐ τοίνυν ἐγένετο, ἀλλ' ἐγίνετο καὶ γενήσεται, ὅσα γενητὰ λέγεται, οὐδὲ φθαρήσεται, ἀλλ' ἢ ὅσα ἔχει εἰς ἅ. *Quaecumque igitur generata eſſe dicuntur, illa non ſunt aliquando facta,* (non habuerunt exſiſtendi principium & initium) *at fiebant tamen olim, & fient* (alio nimirum ſenſu:) *neque ullo modo corrumpentur quaedam, praeterquam illa, quae habent,* (ſimplicia principia, ex quibus ſunt compoſita,) *in quae diſſolvantur.* Negat, id quod ex his perſpicuum eſt dictis, philoſophus, mundum factum eſſe, ſi quidem haec vox ſignificet, certo tempore exortum eſſe. Idem vero, ſi vox aliter ſumatur, mundum fieri perpetuo, fatetur, eo quod ex Deo ſemper pendeat, ex eoque, tamquam ex cauſſa ſua, fluat & emanet. Haec ratio eſt, quare alio loco rationem atque modum, quo mundus a Deo profectus ſit, ita deſignet: (*) Οὐκ ὀρθῶς οἱ φθείρουσι καὶ γεννῶσιν αὐτόν· ὅστις γὰρ τρόπος τῆς ποιήσεως ταύτης, οὐκ ἐθέλουσι συνιέναι, οὐδ' ἴσασιν, ὅτι ὅσον ἐκεῖνο ἐλλάμπει, οὐ μήποτε τὰ ἄλλα ἐλλείπει. *Non recte illi ſentiunt, qui mundum hunc interiturum putant, & genitum eſſe opinantur. Nolunt enim intelligere, quisnam modus ille ſit, quo mundus effectus eſt, neque ſciunt, quatenus divinus ille mundus lucet, eatenus inde mundum hunc emicare, neque defecturum umquam.* Similiter (q) *Proclus:* qui & mundum ſta-

(*) Ennead. III. Lib. II. C. 1. (Lib. I. de providentia p. 255.)
(†) Enn. II. Lib. IX. Cap. 3. (contra Gnoſtic. p. 201. Verſio mea eſt.)
(§) Enn. V. Lib. VIII. C. 12. (de pulcritudine intelligib. Libro p. 554. Omiſit in his *Plotini* verbis aliqua *Cudworthus.*

perinde ut geometrae, qui deſignationes deſcribunt, de generatione mundi dixiſſe, non quaſi aliquando mundus eſſet ortus, ſed inſtitutionis gratia, quia diſcentes magis cognoſcunt, ſi ut deſignationem viderint factam. Rejicit quidem & repudiat *Ariſtoteles* hanc Platonicorum, & ipſius forte *Platonis* interpretationem ſententiae ſuae: ſed hinc tamen liquet, ut vere & ex animo de hac re judicaverit *Plato*, id explorate ſatis non eſſe cognitum. Tanto vero minus mirandum eſt, exſtitiſſe poſtea aeternitatis mundi aſſertores, qui quoniam *Platonis* auctoritatem ſibi videbant ad invidiam effugiendam eſſe neceſſariam, quae litteris hac de re conſignavit *Plato*, ad ingenii ludos referre nil dubitarunt. Probant id *Philonis Judaei* verba haec, quae *Libro de mundi aeternitate p.* 941. *Opp.* legas: Τινὲς δ' οἴονται σοφιζόμενοι, κατὰ Πλάτωνα γενητὸν λέγεσθαι τὸν κόσμον, οὐ τὸ λαβεῖν γενέσεως ἀρχήν, ἀλλὰ τὸ εἴπερ ἐγέγνετο, μὴ ἂν ἑτέρως, ἢ τὸν εἰρημένον συστῆναι τρόπον, ἢ διὰ τὸ ἐν γενέσει καὶ μεταβολῇ τὰ μέρη θεωρεῖσθαι. *Quidam autem ſophiſtice interpretantur, apud Platonem genitum dici mundum, non quo habuerit generationis principium, ſed quo, ſi factus eſt, non aliter, quam ibi dictum eſt, confieri potuerit: quandoquidem partes ejus generari & mutari videmus.* Clementius de his *Platonis* interpretibus judicium tuliſſet *Philo*, ſi aut ſciviſſet, aut recordatus fuiſſet, ipſum forte *Platonem*, certe primos ejus diſcipulos, quos vidit *Ariſtoteles*, non aliter ſenſiſſe, atque ipſos praecepta ſua de ortu mundi cum figuris Mathematicorum, quas rudioribus proponunt, comparaſſe.

(q) *Proclus*] Hujus adhuc exſtant *duodeviginti argumenta*, quibus Chriſtianorum doctrinam de mundo a Deo certo tempore condito, non autem aeter-

 no,

statuit *semper gigni atque ex Deo radiare*, ἀεὶ γιγνόμενον καὶ ἐλλαμπόμενον ἀπὸ τοῦ ὄντος, & ex eo mundum aeternum esse, concludit, quod Deus aeternus est. Quod itaque *Plato*, quem hoc genus in primis ducem & auctorem sibi adsciverat, de Diis suis superioribus & aeternis pronuntiaverat, nullo eos quidem tempore coepisse, at unius tamen summi Numinis ita parere voluntati, ac si ex nihilo ab eo extracti & geniti essent, id hi juniores Platonici in ipsum mundum Deosque omnes inferiores quoque cadere, censebant. Ex quo perspicuum est, neminem unum in his fuisse philosophis, qui haec duo inter se pugnare duceret: *ex infinito tempore exsistere*, &, *ex caussa quadam prodiisse & factum esse.* Quodsi horum alterum sic adversari intellexissent alteri, ut utrumque simul verum esse nullo modo posset, certus ego sum propemodum, istam mundi aeternitatem, qua nihil alioquin habebat
288 antiquius, genus hoc prorsus repudiaturum fuisse. Nam quod multos video confirmare, neminem umquam mundo aeternitatem attribuisse, quin idem divinam esse naturam inficiaretur, id tam longe abest a vero, ut Platonicos istos acriorem Dei contemplationem in hanc unice sententiam impulisse, omni controversia careat. Dei nimirum, id quod *Proclus in Timaeum* aperte confitetur, (†) ἀγαθοειδὴς βούλησις καὶ γόνιμος δύναμις, *essentialis bonitas & procreandi potestas*, *seu emanans foecunditas*, ut de mundo sic sentirent, commovebat homines.

Aristotelem non idem agitabat divinus furor, qui hanc Platonicorum animabat factionem. Isthuc vero frigus hominis nil impedivit, quo minus, uti mediocritatem in omnibus consectabatur, idem reapse doceret, atque mundum Deosque omnes inferiores, licet nullo non exstitissent tempore, ex uno tamen supremo Deo, tamquam caussa, manasse, contenderet. Sic certe mentem *Aristotelis* expressit *Simplicius*: (*) Ἀριστοτέλης οὐ γίνεσθαι ἀξιοῖ τὸν κόσμον, ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον ὑπὸ θεοῦ παράγεσθαι. *Non arbitratur quidem Aristoteles, mundum esse genitum*, (ita ut principium habuerit) *at nihilo tamen minus alio modo ex Deo fluxisse eum, statuit.* Et quibusdam interjectis: Ἀριστοτέλης τὸ αἴτιον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς ἀϊδίου κινήσεως αὐτοῦ θεὸν λέγων, ὅμως ἀγένητον αὐτὸν ἀποδείκνυσι. *Aristoteles, tametsi Deum esse coeli & sempiterni ejus motus caussam sciscit, tamen concludit, eum non genitum aut factum esse*, id est, initio carere. Quamquam id minime reticeri debet hoc loco, *Aristotelem*, etiamsi plerumque fidenti prorsus animo mundi tueatur aeternitatem, nonnumquam tamen sic verba de hac re facere, ac si ancipiti distractus fuerit cogitatione, nec, quid constitui debeat, omni ex parte perspexerit. Exemplum ex *Libro de partibus animalium* afferemus, ubi de natura sic commentatur artifice: (§) Μᾶλλον εἰκὸς, τὸν οὐρανὸν γεγενῆσθαι ὑπὸ τοιαύτης αἰτίας, εἰ γέγονε, καὶ εἶναι διὰ τοιαύτην αἰτίαν, μᾶλλον ἢ ζῶα τὰ θνητά. *Quamobrem verisimilius dixerim, coelum & factum esse ab ejusmodi caussa, si factum est, & esse propter eamdem caussam, magis quam animalia caduca & mortalia.* Supra vero declaratum a nobis est, quod *Aristoteles* naturam vocat artificem, id nihil esse, nisi perfectissimae mentis, aut potius ipsius Dei, architectum ac instrumentum. Quam propter caussam haec duo saepius conjungit, quando mundi fa-

(†) P. 116. (*) In Arist. Phys. Lib. VIII. (p. 320. b. ed. Aldi.) (§) Libro I. C. 1. (p. 474. T. II. Opp.)

no, oppugnavit, quibus *Jo. Philoponus* totidem libros contra mundi aeternitatem opposuit. Vid. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graecae Lib.* V. C. 26. §. 13. p. 522.

fabricationem explicat, mentemque ac naturam, id est, Deum & naturam, rerum effecisse universitatem, perhibet.

Quae huc usque diximus, ea ita comparata esse arbitror, ut, quamnam illi discrepantiam habuerint sententiarum, qui de mundi Deorumque generatione & ortu inter veteres, ab *Aristotelis* in primis aetate, philosophati sunt, luculenter doceant. Diffidebant omnino, si hoc in disceptationem vocaretur: utrum mundus Diique initium aliquando habuerint, an vero semper fuerint. At omnis cessabat concertatio inter eos, si hoc unum quaereretur: an mundus Diique nulla ex caussa nati essent, sed per sese exstitissent. Nec enim quisquam erat, quin consentiret: mundum inferioresque Deos, quos ab aeterno fuisse, decernebant aliqui, ex uno supremo aeternoque Numine, tamquam caussa, haustos atque profectos esse. Ὑπὸ θεοῦ παραγόμενοι καὶ ἐλλαμπόμενοι. *Ex Deo producti atque accensi.* Quocirca, id quod observatu dignum est, qui sic Deum profitebantur olim, ut mundum coepisse negarent, vocem γεννητὸν, *ortum*, *natum*, & *factum*, cujus anceps potestas est, duplici adhibebant notione. Mundum enim Deosque inferiores certo sensu genitos affirmabant esse, alio vero negabant. Vocem γεννητὸν, si vere sumatur proprieque, significare id ajunt, *quod, temporis habita ratione, a non esse pervenit ad esse ac exsistere*, (*) τὸ ἐν μέρει χρόνου τοῦ εἰς τὸ εἶναι πάροδον λαχὸν, aut id, *quod, quum prius non fuisset, postea tamen fuit*, τὸ πρότερον μὴ ὂν, ὕστερον δὲ ὄν. Sed eidem vocabulo latiorem paullo vim non diffitentur subjici posse, sic ut denotet τὸ ὁπωσοῦν ἀπ' αἰτίας ὑφιστάμενον, *id, quod aliquo modo ex superiori quadam natura, tamquam caussa sua, pendet.* Quod huic oppositum est, verbum ἀγέννητον pari necesse est idcirco laboret ambiguitate. Nam aut χρονικῶς seu ratione temporis habita usurpari potest: quod si fiat, res eo designatur, quae semper fuit, neque certo temporis articulo exstitit: aut vero aptum est ad rem indicandam ἀπ' αἰτίας ἀγέννητον, *quae nullam sui caussam habet.* Quam si potestatem accipiat, tum eadem gaudet virtute, qua vox αὐθυπόστατον seu αὐτογενές: quae vocabula naturam significant, per se exsistentem & ex semet ipsa genitam. Atque ista verbum hoc notione adhibuerunt quondam, qui ὕλην ἀγέννητον, seu materiam non esse factam affirmabant: cujus dogmatis haec erat sententia, materiam non modo ex infinito fuisse tempore, sed etiam ex nulla superiori caussa pendere, verum per se necessario exsistere. Veterum longe plurimi Theologorum, & in his *Plato*, quando mundum Deosque minorum gentium γεννητοὺς esse docebant, vocabulis γεννητὸν & ἀγέννητον illam notionem subjiciebant, quam priori loco commemoravimus, idque unum significare volebant, coepisse aliquando mundum atque Deos, aut certo tempore conditos esse. Ut enim, ne 289
Plato sic sensisse videatur, juniores Platonici omnem moveant lapidem, multaque misceant; vel ex eo tamen perspicuum est, non alio sensu mundum ab eo γεννητὸν vocatum esse, quod ei verbo vocabulum ἀΐδιον diserte opponit. *Aristoteles* e contrario, &, qui vestigia ejus legunt, recentiores Platonici eo sensu Deos inferiores ipsumque mundum ἀγεννήτους vocant, ut omne principium ab illis removeant, & utrosque ex aeterno tempore velint esse. Alteram vero, quam attulimus, vocis ἀγέννητος notionem nemo umquam veterum probavit Theologorum in mundi atque Deorum explicandis originibus. Sive enim ortos esse dicerent illos, sive semper putarent exstitisse, γεννητοὺς eos tamen ἀπ' αἰτίας, *ex superiore caussa procreatos*, confite-

(*) Simplicius in Aristotelis Phys. fol. 265.

fitebantur, unumque esse tantum θεὸν vere ἀγέννητον, unum Deum omnis principii caussaeque expertem praedicabant. Atque hic unus Deus, quem omnium rerum, si ab eo ipso secedas, caussam esse perhibent, idcirco αἰτίας κρείττων καὶ πρεσβύτερος, *omni caussa superior & antiquior*, illis dicitur. Ita *Crantor* ejusque discipuli, quibus nulli acrius pro mundi aeternitate propugnarunt, apud *Proclum* decernunt: (*) Γεννητὸν λέγεσθαι τὸν κόσμον, ὡς ἀπ' αἰτίας ἄλλης παραγόμενον, καὶ οὐκ ὄντα αὐτόγονον, οὐδὲ αὐθυπόστατον. *Mundum* (una cum omnibus Diis mundanis inferioribus in eo, etiamsi ab aeternitate sine principio exstiterint,) *dici tamen posse factum aut genitum esse, quoniam ab alia caussa productus est, neque ex semet ipso natus, aut per se existens.* Nec (*r*) ipse *Proclus* aliter: qui, quum nihil reliquerit intentatum, quo mundum obtineret, nullo umquam tempore coepisse, haud tamen rerum universitatem Deosque inferiores negavit esse genitos, sive ex superiori quadam caussa progressos. Λέγομεν θεῶν γενέσεις, τὴν ἄρρητον αὐτῶν πρόοδον ἐνδεικνύμενοι, καὶ τὴν τῶν δευτέρων ἐπιρρότητα πρὸς τὰς αἰτίας αὐτῶν. *Generationes Deorum id vocamus: quo vocabulo intelligimus non ullam eorum productionem in tempore factam, sed inenarrabilem eorum processum ex principe sua superiorique caussa.* (*s*) *Sallustius* quoque illo ipso *de Diis & mundo Libro*, quo mundum ab aeterno fuisse, principioque carere disputat, eum tamen, haud secus atque reliquos exiliores Deos, ab uno summo Numine, quod ὁ πρῶτος ipsi θεὸς, *princeps Deus* audit, factum atque conditum esse, concedit. Sic nempe differit: Μεγίστης τῆς δυνάμεως οὔσης, οὐκ ἀνθρώπους ἔδει καὶ ζῶα μόνα ποιεῖν, ἀλλὰ θεούς τε καὶ δαίμονας. *Dei quum maxima sit facultas, non homines & animantia tantum producenda erant, sed Dii quoque & daemones.* Quam rem copiosius persequitur *Capite Libelli decimo tertio*,
290 quod sic inscribit: Πῶς τὰ ἀΐδια λέγεται γίγνεσθαι. *Quonam modo ea, quae sempiterna sunt, fieri dicantur.* Non ignarus sum, idque saepius jam me profiteri recordor, in-

(*) In Timaeum p. 85.

(*r*) *Ipse Proclus*] Explicatius etiam & dilucidius, quam *Commentario ad Timaeum Proclus* hanc rem persequutus est *Introductione in Theologiam Platonicam*, quae haec scribenti ad manum non fuisse videtur doctissimo viro. Quocirca nonnullos ex ea locos excerpemus, huic negotio in primis convenientes. *Lib.* I. *Cap.* 28. *p.* 66. *s.* multis *Proclus* de ἀγεννησίᾳ, quam vocat, Deorum disputat, negatque acriter, generationem tribui illis posse. Αὐτοὶ οἱ θεοὶ γενέσεων ὑπερίδρυνται, καὶ τῆς κατὰ χρόνον ὑποστάσεως. *Dii collocati sunt supra omnes generationes & ipsam in tempore creatam hypostasin.* Rationem hujus opinionis hanc paullo post affert: Τὸ ἀδιαίρετον καὶ ἀδιάκριτον καὶ ἡνωμένον ἀγέννητόν ἐστιν. *Quod enim individuum, indiscretum, & unitum, id non est generatum.* Quumque huic ea posse opponi non ignoraret, quae apud veteres & ipsum *Platonem* de Deorum generationibus scripta exstant, haec omnia ad rationem & occultos sensus esse revocanda, praecipit: Ὥστε καὶ εἴ τινες γενέσεις ἐπὶ θεῶν μυθικοῖς πλάσμασιν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λέγοιντο, —— δεῖ μὴ λανθάνειν, ὅπως τὰ τοιαῦτα λέγεται, καὶ ὡς ἐνδείξεως ἕνεκα συμβολικῆς ταῦτα σύγκειται. *Quamobrem, quamvis quaedam generationes & ortus in Diis per fabulosa commenta a Platone dicantur, —— non oportet tamen ignorare, quomodo haec dicantur, & quomodo symbolicae demonstrationis caussa ista componantur.* Neque tamen negat, Deorum processum ex caussa optima generationem appellari posse: Καὶ ἡ πρόοδος ἡ τῶν θεῶν ἀπ' αἰτίας προϊοῦσα τῆς ἀρίστης κατὰ χρόνον γένεσις κυρίως ὀνομάζεται. *Et ipse Deorum progressus, a caussa procedens optima in tempore, generatio proprie vocatur.* Tum, interjectis nonnullis, rationem ita concludit *p.* 68. Ἀγέννητοι μὲν οὖν οἱ θεοί· τάξις δ' ἐστιν ἐν αὐτοῖς πρώτων τε καὶ μέσων καὶ τελευταίων προόδων, καὶ ὑπεροχαὶ δυνάμεων, καὶ ὑφέσεις. *Dii itaque sunt ingeniti: sed in ipsis est ordo & primorum & mediorum & ultimorum progressuum, & excellentiae facultatum, & summissiones.* Alio vero loco non diffitetur, Deum & mundum certo sensu generatos esse, *Libro* VI. *Cap.* 2. *p.* 341. Οἱ μὲν γὰρ ἐγκόσμιοι θεοὶ γεννητοί πως εἰσι; *Dii quidem illi, qui versantur in mundo, quodammodo generati sunt.* Et paullo post Deos & generatos & non generatos vocari posse, monet: Ὥστε καὶ γεννητοί πώς εἰσι καὶ ἀγέννητοι. *Quamobrem Dii certa ratione sunt generati, alia vero non generati.* Haec, ut opinor, confirmabunt & illustrabunt ea, quae de

inter eos, qui Deum olim esse affirmarunt, fuisse, qui non ipsum modo Deum ἀγένητον καὶ αὐθυπόστατον, *naturam nec factam nec ex aliquo natam*, vocarent, sed eamdem quoque in materiam conferrent laudem. Sed, quod plerique censent, ab hac omnes fere hos philosophos sententia stetisse, id vereor, ne propius ab errore absit. *Platonem* ex antiquis Christianorum doctoribus aliqui hoc nomine audacter reprehendunt. Sed, cur ita facerent, an probabilem afferre ullam rationem potuissent, equidem vehementer dubito. *Porphyrium* certe, *Jamblichum*, *Proclum*, aliosque *Platonis* amicos non modo acriter hanc opinionem confutasse, animadvertimus, sed etiam reliquis *Platonis* praeceptis nullo plane modo eam convenire, disputasse (*t*) legimus. Quae quum ita sint, sic rationem concludi opinor debere: si vox ἀγέννητον tam late adhibeatur, ut eamdem vim atque potestatem habeat, quam vocabula αὐτογενὴς & αὐθυπόστατον, inter veterum populorum Theologos longe plurimos exstitisse, qui, quod Christiani profitentur omnes, idem prorsus decreverint: ὅτι αὐτὸ ἀγέννητον ὁ Θεὸς, καὶ οὐσία αὐτοῦ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἡ ἀγεννησία. *Nulla, praeter Deum, natura est neque facta neque genita, inque eo potissimum consistit essentia divina, quod a nemine orta sit.* Reliquae vero res omnes, ne materia quidem ipsa excepta, conditae a Deo sunt. Ceteri vero omnes, si exiguam eorum demas familiam, qui duo rerum principia aut duo Numina complexi sunt, licet materiam per sese ab aeterno exsistere ducerent, nihilo tamen minus unum tantum esse Deum, quem nulla vis vel caussa externa genuisset, ceteros Deos omnes certo sensu genitos & procreatos existimarunt. Quodsi enim multi destinato Deos tempore factos esse, fateri noluerunt, hoc tamen nil affirmare sunt veriti, excellentiori quadam caussa eos omnes (*v*) prognatos esse.

Nihil restat nobis hac in caussa expediendum, quam ut ostendamus, veteres 291
po-

de duplici potestate vocabulorum γεννητὸς & ἀγέννητος apud Platonicos recentiores observavit hic vir longe doctissimus.

(*s*) *Sallustius*] *Cap.* 13. *Libri de Diis & mundo p.* 269. inter *Scriptores veteres mythologicos* a *Thom. Gale* conjunctim editos. A *Proclo* disciplinam *Sallustius* hic accepit: & libello hoc eorum philosophorum dogmata, qui recentiores nominantur Platonici, reliquis hujus ordinis multo exponit luculentius & evidentius. Quamquam in multis *Proclum* deserit. Scilicet etiam inter hos philosophos sectae erant, quae mutuis sese vulneribus afficiebant.

(*t*) *Legimus*] Non vero hic recordatur vir eximius, juniores hos, quos laudat, Platonicos disciplinam *Platonis* ad sua decreta temere inflexisse. Neque mihi male judicasse videntur antiqui Christianorum doctores, qui *Platonem* affirmarunt materiam aeque aeternam duxisse, atque ipsum Deum, qui postea materiam digessit, & mundum ex ea construxit. Haec vero infra pluribus.

(*v*) *Prognatos esse*] Quum hac ipsa aetate nostra in scenam haec revocata sit quaestio, magnis olim animorum motibus inter veteres Christianorum doctores & Platonicos agitata: *utrum Deus ab aeterno mundum condere potuerit, nec ne*, neque pauci sint, qui fieri hoc potuisse censeant, viri acutissimi, operae me facturum esse pretium, arbitror, si nonnulla de hoc Platonicorum dogmate ejusque caussis & historia hoc in loco commemorem. [*Caroli Bovilli* Epistola de hoc argumento, qua negat, Deum id potuisse, exstat in *Fabricii Bibl. Lat. med. aevi p.* 932. *s.*] Juniores Platonici Dei quidem opus hunc esse mundum fatebantur, at perenne ac aeternum ejus esse opus, simul asseverabant, aut summum Numen ex omni aeternitate mundum hunc perpetuo fabricatum esse, praecipiebant. Mundo igitur initium adscribebant aliquod, verum, ut *Chalcidii* verbis utar, *non temporarium, sed caussativum*, *Comm. in Timaeum Platonis* §. 23. *p.* 285. Tota haec opinio cum a vulgari remota est intelligentia, tum ejus generis & naturae, ut, si enarranda sit & explicanda, vocabulis aut novis plane, aut ad inusitatas significationes tractis utendum sit. Ex quo fit, ut nomina *ortus*, *initium*, *aeternus*, *genitus*, *non genitus*, *factus*, *productus*, & similia, dubiam & ambiguam in hujus generis libris significationem habeant. *Coepisse & ortum esse* verbi caussa mundum, concedunt: verum haec nomina, quum id faciunt, non id designant, quod vulgo in omnibus linguis, *certo tempore nasci &*

 ori-

populos, tametſi multos venerarentur Deos, unum tamen ſummumque illum Deum
292 a ceteris omnibus inferioris notae Diis, quos ortos & genitos putabant eſſe, ſolli-*oriri*, ſed *cauſſam ſui habere*, *nec ex ſe ipſo natum eſſe*. Idem vocabulo *aeternus* accidit: quod de Deo adhibitum naturam ſignificat per ſe exiſtentem, omniſque ſucceſſionis & mutationis neſciam, at de Diis & mundo uſurpatum, res & naturas, quae nullo quidem non exſtiterunt tempore, verum ex cauſſa quadam pendent, & ſucceſſionem mutationemque ex parte non recuſant. Quod quoniam non animadverterunt & antiqui & recentiores Chriſtianorum doctores, propterea factum eſt ſaepenumero, ut ſententias Platonicis iſtis tribuerent a ſcitis & decretis eorum plane alienas. Accurate & multis verbis hanc opinionem expoſuit, a quo etiam erudite confutata eſt, *Zacharias Mitylenaeus*, philoſophus Chriſtianus, *Dialogo de opificio mundi p.* 207. 213. *ſ.* At luculentior forte multis erit, ſi comparationem, qua ipſi animi ſui ſenſus Platonici declaraverint, ex *Auguſtino* afferam *de civit. Dei Lib.* X. *Cap.* 31. *p.* 203. *Tom.* VII. *Opp. Sicut enim*, *inquiunt* (Platonici,) *ſi pes ex aeternitate ſemper fuiſſet in pulvere*, *ſemper ei ſubeſſet veſtigium; quod tamen veſtigium a calcante factum*, *nemo dubitaret*, *nec alterum altero prius eſſet*, *quamvis alterum ab altero factum eſſet: ſic*, *inquiunt*, *& mundus atque in illo Dii creati & ſemper fuerunt*, *ſemper exſiſtente*, *qui fecit*, *& tamen facti ſunt.* Huic ſi adjungere etiam ſimilitudinem liceat, aeternam tibi finge catenam, multis membris aptis inter ſe atque connexis conſtantem. Singula quidem hujus catenae membra ex omni exſtiterunt aeternitate, nec principio quodam genita ſunt, at ex primo tamen, quod cum nullo colligatum eſt alio, univerſa pendent. Primum illum catenae articulum Deum eſſe cogita nationis Platonicae: reliquos inferiora Numina & mundum eſſe, arbitrare. Quodſi nondum alicui hae ſatisfaciant comparationes, is nolim in ſe aut ingenium ſuum obſcuritatis culpam conferat, ſed in rem ipſam, quae clarius exponi & oratione limari vix ac ne vix quidem poteſt. Ita quum generatim tota haec ſentiret familia, lis tamen erat inter eos: utrum Deus ex materia pariter aeterna & ſine ulla cauſſa exſiſtente ab infinito usque tempore mundum hunc condidiſſet, an vero ex ſemet ipſo & ſola voluntate ſua produxiſſet. Hoc quidem, praeter multos alios, de quibus alio loco, *Hierocles Libro de providentia* apud *Photium Bibliothecae Cod.* CCLI. *p.* 1379. tuebatur: illud nonnulli alii, quos *Hierocles* ibi refellit. Nec enim contra eos ex Platonicis *Hieroclem* ibi diſputare, qui Deum certo tempore mundum ex aeterna quadam materia conſtruxiſſe opinabantur, ſed adverſus iſtos, qui ab aeterno quidem, ſed ex aeterna tamen materia, Deum confeciſſe mundum, ſtatuebant, ex ipſo initio orationis ejus liquet: Οὐ γὰρ ἱκανὸν αὐτὸν εἶναι ᾠήθησαν αὐτοτελῶς ὑποστῆσαι δύνασθαι κόσμον οἰκείᾳ δυνάμει καὶ σοφίᾳ, ἘΞ ἈΪΔΙΟΥ ἘΝΕΡΓΟΥ͂ΝΤΑ, ἀλλ' ἀγεννήτου ὕλης συνεργίᾳ. *Deum enim* (hi Platonici) *non poſſe ſuſtinere mundum propria virtute & ſapientia*, AB AETERNO OPERANTEM, *putarunt*, *ſed cooperatione ingenitae materiae.* Ergo Deum *ab aeterno operatum eſſe*, hi fatebantur gregis Platonici philoſophi, at negabant, eum ſine materia operatum eſſe, contra duo eſſe cenſebant rerum initia cauſſae omnis neſcia, Deum & materiam.

(II.) Huic Platonicorum dogmati affinis certe ac cognata valde eſt *Ariſtotelis* de perennitate mundi ſententia. Neque ipſi Platonici aliter videri volebant ſentire, id quod ex *Hierocle*, *Proclo*, ceteriſque familiae hujus alumnis patet, atque *Ariſtoteles* olim ſenſiſſet. Quam propter cauſſam doctiſſimi viri, & noſter etiam hic *Cudworthus*, nil veriti ſunt, *Ariſtotelis* & Platonicorum, de quibus loquimur, dogma ſociare, & eodem utrumque loco habere. Ego vero, poſtquam rite circumſpexi omnia, in hanc ingreſſus ſum opinionem, non nihil inter utroſque intereſſe. Etenim, quum Platonici Deum ex omni aeternitate negotioſum & operoſum fuiſſe ſciſcerent, *Ariſtoteles* vix aliquid negotiorum Deo ſuo commiſiſſe videtur, quam contemplationem ſui ipſius, & neſcio quam ultimi orbis commotionem: quumque illi mundum ex infinito tempore a Deo conditum eſſe, aut, ſi malis, emanaſſe ex Deo, aſſeverarent, hic de aeterna mundi fabricatione nihil ſibi in mentem venire paſſus eſt, neque Deum vel ſcire aliquid eorum voluit, quae in orbe inferiori ex omni aeternitate geſta eſſent. Praetermitto alia, quae utramque disjungunt ſententiam.

(III.) Quocirca, priusquam illud philoſophorum genus in Aegypto naſceretur, quod ab *Ammonio* primum ſaeculo poſt natum Servatorem altero inſtitutum eſt, & juniorum Platonicorum ſecta vocatur, hoc ego dogma de mundo a Deo ab aeterno conſtructo ignotum fuiſſe, arbitror. In qua me id ſententia confirmat, quod *Philo Judaeus*, cujus exſtat *de mundo corruptionis experte Libellus*, etiamſi diligenter commemoret eos, qui mundum ante ſe docuiſſent aeternum eſſe, hujus tamen opinionis nullam mentionem facit. Ne quid nunc *Clementem Alexandrinum* commemorem, diligenter philoſophorum ſententias enumerantem, hanc vero prorſus tacentem. At *Ammonius* hic, quem dixi, poſtquam a Chriſtianis defecerat, & novam philoſophandi rationem, inter Chriſtianorum diſciplinam & antiquas populorum ſuperſtitiones veluti mediam, decreverat inire, hac quoque in re conſilii hujus ſpecimen edidit, nec Chriſtianis plane accedens, qui

licite distinxisse. Quem ut diligenter tractemus locum, cum multa suadent alia, tum hoc in primis, quod eos saepenumero, remoto atque sublato omni inter sum-

qui mundum certo tempore a Deo ex nihilo creatum esse praecipiebant, nec antiquiorum philosophorum turbam, toties a Christianis irrisam & explosam, sequens, qui duo esse rerum aeterna principia, Deum atque materiam, existimaverant. Ex *Ammonii* schola *Plotinus* & multi egressi sunt alii philosophi, a quibus rursus alii disciplinam acceperunt, qui hoc dogma latius disseminarunt, & per aliquot saecula propagarunt: qua quidem de re scripta loquuntur eorum, quae ab interitu servata sunt. Atque ipsas prope Christianorum sanctiores scholas haec occupasset opinio. *Origenes* enim, in *Ammonii* eruditus schola, una cum aliis erroribus hoc etiam imbiberat placitum, quod discipulis suis, quorum maximum fuisse constat numerum, secure rursus instillabat. Testes sunt illi *Origenis* ipsius loci, quos *Petr. Dan. Huëtius* produxit in *Origenianis Lib.* II. *Quaest.* XII. §. 4. *p.* 165. & *Methodius Libro* περὶ τῶν γεννητῶν apud *Photium Biblioth. Cod.* CCXXXV. *p.* 934. Sed falluntur tamen, qui sibi persuadent, prorsus cum *Ammonio* & Platonicis hac in re consensisse *Origenem.* Namque, ut multis in aliis, ita etiam hic temperationem aliquam disciplinae meditabatur Platonicae, ne nimis abiret a Servatoris nostri praeceptis. Mundum & ex omni aeternitate conditum a Deo, & ad infinitum tempus sine ullo interitu permansurum esse, docebant philosophi illi, quibus magistris usus fuerat *Origenes.* Ipse vero, nisi sacris repugnare vellet oraculis, quae mundi perspicue nuntiant interitum & excidium, totum dogma hoc nullo sese modo probare posse, perspiciebat. Itaque alteram retinebat partem, alteram repudiabat. Hoc quidem Platonicis assentiebatur, ex infinito tempore Deum construxisse mundum: verum negabat, eum perpetuo duraturum esse, sed successionem quamdam inducebat mundorum, unoque dissoluto & exstincto, novum a Deo & olim conditum esse, & in posterum conditum statim iri, pronuntiabat. *Origene* in judicium gravissimorum errorum vocato, haec quoque inter Christianos stare non poterat sententia, & ab iis, qui publicis eum scriptis adoriebantur, simul profligabatur. E quibus *Methodium* jam ante nominavi, ex cujus *Libro* περὶ γεννητῶν multa de hoc argumento excerpsit *Photius.* Multo vero in graviorem invidiam adductum est istud ordinis Platonici scitum, controversiis Arianis de divinitate filii Dei commotis. Servatorem enim nostrum Deum esse, inde inter alia probabant doctores Christiani, quod *aeternus* in sacris diceretur Litteris; praeter Deum vero nihil esse aeternum posse, urgebant. Vid. *Athanasii Orat.* II. *contra Arianos p.* 317. 318. *T.* I. *Opp.* Cui argumento quum hoc maxime officeret, quod in decretis erat Platonicis, posse aliquid aeternum esse, & nihilo tamen minus creatum & conditum, non poterant non sacrorum antistites rejicere illud, atque fortiter tueri, Deum ab aeterno nihil creare potuisse. Multa ejus generis veterum scriptorum dicta *Dion. Petavius* collegit in *Dogmat. theol. Tom.* I. *de Deo Lib.* III. *Cap.* 6. *p.* 145. Quid? quod inter Arianos erant, quibus *Psathyrianorum* vulgo nomen dabatur, qui Platonico plane more *Arii* doctrinam interpretabantur, atque filium ex omni aeternitate a patre creatum, nec tamen Deum esse, sciscebant. Auctor est *Theodoretus de fabulis haeret. Lib.* IV. *p.* 387. *T.* II. *Opp.* Quae secta haud dubie tanto vehementius in illam mundi aeternitatem, de qua hic agimus, invehendi coelestis sapientiae magistris occasionem praebuit. Contra firmiter Platonici omnes in veteri persistebant sententia, pro qua & voce & scriptis propugnabant. Quorum quum probaret disciplinam imperatorum facile doctissimus, *Julianus*, hanc etiam suam facere nil dubitabat. Nam quid reliquos referam, quorum nomina satis nota sunt, Platonicos, quos in hac fuisse haeresi, neminem praeterit? Sic igitur *Julianus Orat.* IV. *in solem p.* 132. Ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάγκαλος κόσμος, ἀπ' ἄκρας ἁψῖδος οὐρανοῦ μέχρι γῆς ἐσχάτης ὑπὸ τῆς ἀλύτου συνεχόμενος τοῦ θεοῦ προνοίας, ἐξ ἀϊδίου γέγονεν ἀγεννήτως, ἔς τε τὸν ἐπίλοιπον χρόνον ἀΐδιος. Quae verba sic vertit *Petavius*: *Divinus iste praeclarusque mundus, qui a supremo coeli fornice ad infima terrarum usque perpetua & immobili Dei providentia continetur, ab aeterno citra ullam productionem exstitit, & insequenti tempore deinceps aeternus erit.* In qua ego versione id requiro, quod vocabulum ἀγεννήτως *Petavius* reddidit: *citra ullam productionem.* Productum enim, non secus ac reliqui Platonici, mundum a Deo profitebatur *Julianus*; id quod cum ex hoc ipso loco, tum ex ejusdem *in solem Orationis* alio dicto *p.* 145. intelligitur: at in tempore negabat eum esse productum. Quare rectius hoc nomen reddi putem & ad Platonici dogmatis normam: *sine initio aut principio.* Ipso imperatore tanto hujus opinionis studio fervente, quodnam reliquorum aetatis istius philosophorum judicium fuerit, conjectu proclive est. Ipsi illi, qui de rebus Christianis omnium sentiebant modestissime, neque divinorum librorum adspernabantur plane auctoritatem, verum praecepta Platonica cum religione Christiana sociare studebant, haud tamen a se impetrare poterant, ut scito huic nuntium mitterent. Exemplum dabit *Chalcidius* ille, interpres *Timaei*, qui multis, iisque doctissimis, viris, neque id sine ratione, Christianis addictus fuisse sacris visus est: cujus ego verba tanto describo libentius,

ſummum illud Numen minoresque Deos diſcrimine, utrosque inter ſe veluti confundere, Diisque promiscue terrarum orbis imperium & procurationem committere, multis veterum locis conſtat. *Ovidii* hujus generis dictum ſupra jam protulimus: cui, ſi neceſſe foret, innumerabilia liceret addere, & ex ipſis quidem eo-
293 rum libris, quorum ceteroquin ſapientiam univerſi commendant. Unum inſtar omnium (*x*) *Ciceronem* placet ſiſtere, cujus ex *Libro de legibus primo* haec verba ſunt: *Deorum immortalium vi, ratione, poteſtate, mente, numine natura omnis regitur.* Quam

tius, quoniam ſimul rationes continent, ob quas tantopere haec doctrina Platonicis placuit. Ita vero ille *in Timaeum Platonis Cap.* 1. §. 23. *p.* 284. 285. *Dei operum origo & initium incomprehenſibile. Nulla enim certa nota, nullum indicium temporis, ex quo eſſe coeperunt. —— Cauſſae igitur omnium operum Dei tempore antiquiores: & ſicut Deus per aevum, ſic etiam cauſſae per aevum. Quod ſequitur, ut, quidquid a Deo ſit, id temporarium non ſit; quod temporarium non ſit, nulla temporis lege teneatur. Et tempus immutationem aetatis, morbos, ſenectutem, occaſum invehit. His ergo omnibus, quod a Deo inſtituitur, immune eſt, origoque ejus cauſſativa eſt, non temporaria. Et mundus ſenſilis eſt opus Dei: origo igitur ejus cauſſativa, non temporaria. Sic mundus, ſenſilis licet & corporeus, a Deo tamen factus atque inſtitutus eſt.* Haec licet ita ſint, fuiſſe tamen videntur in hac ipſa Platonicorum familia, qui hoc dogma publice non eſſe proponendum, ſed de mundo ita, ac ſi eſſet genitus, diſſerendum, autumarent. Certe *Julianus Jamblichum, Chalcidenſem*, ſummae in hac ſecta dignitatis philoſophum, ita feciſſe in libris ſuis teſtatur, quem quin aliqui ſequuti ſint, nullum dubium eſt, tametſi *Julianus* fas eſſe neget, exemplum iſtud imitari. Οἶδα μὲν, inquit *Orat. in ſolem* IV. *p.* 146. καὶ Πλάτωνα τὸν μέγαν καὶ μετὰ τοῦτον τὸν Χαλκιδέα Ἰάμβλιχον —— ἄχρις ὑποθέσεως τῷ γεννητῷ προσχρωμένους, καὶ οἱονεὶ χρονικήν τινα τὴν ποίησιν ὑποτιθεμένους· —— πλὴν ἀλλ' ἐμοί γε —— οὐδαμῶς ἐστι παρακινδυνευτέον. *Non me praeterit, tam magnum Platonem, quam poſt hunc Chalcidenſem Jamblichum —— hypotheſi tenus* (mundum & ſolem) *genitum adhibuiſſe, ac temporariam quamdam effectionem disputationis tantummodo gratia poſuiſſe. —— Mihi vero —— nequaquam haec ſubeunda eſt alea.* Verum non ita multis hoc *Jamblichi* ſeſe inſtitutum probaviſſe, ex eo ſatis apparet, quod ſaeculo quinto multo, quam ante, acrius de hoc dogmate publice pugnatum fuit. Qui Platonicam tum & Alexandriae & Athenis profitebantur philoſophiam, non infimi nominis viri, nulli parcebant diligentiae, ut veritatem ejus demonſtrarent. Quod ſtudium *Zachariam Mitylenaeum*, Philoſophum Chriſtianum, accendebat, ut adverſus illud eruditum & ſubtilem *Dialogum*, qui adhuc exſtat, exararet *de opificio mundi*. *Proclus*, quo majorem ſchola Platonica non habuit hac aetate philoſophum, publico ſcripto hanc mundi aeternitatem explicabat & tuebatur: cui *Joannes Philoponus*, doctiſſimus Chriſtianorum philoſophus, *duodeviginti libros* hujus argumenti opponebat, quorum paullo ante mentio facta eſt. *Salluſtium* praetereo, *Procli* diſcipulum, qui *Libello de Diis & mundo* itidem pro hoc dogmate propugnat: nec illos commemoro Chriſtianos, qui paſſim in ſcriptis alieni generis illud inſectati ſunt. Deficiente vero ſaeculo ſequenti ſectae Platonicae ſplendore & gloria, & huic ſenſim doctrinae vis omnis & auctoritas erepta eſt. Quod ipſum tamen non impedivit, quo minus *Boëthius* ille, quem tot ſaecula communem fere magiſtrum philoſophi Latini & Chriſtiani venerati ſunt, palam non diſplicere ſibi hanc ſententiam oſtenderet. Accipe ipſa magni hominis verba ex *Libro* V. *Conſolat. philoſ. p.* 138. *Non recte quidam; qui, quum audiunt, viſum Platoni, mundum hunc nec habuiſſe initium temporis, nec habiturum eſſe defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum, putant. Aliud eſt enim per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit, aliud interminabilis vitae totam pariter complexam eſſe praeſentiam, quod divinae mentis proprium eſſe, manifeſtum eſt. Neque enim Deus conditis rebus antiquior videri debet* TEMPORIS QUANTITATE, *ſed ſimplicis potius* PROPRIETATE NATURAE. Habes ipſam Platonicorum, de qua jam ſaepius diximus, diſtinctionem inter *creationem temporariam & cauſſativam.* Nonnullis interjectis: *Itaque*, inquit, *ſi digna rebus nomina velimus imponere, Platonem ſequentes, Deum quidem aeternum, mundum vero dicamus eſſe perpetuum.* Haec ad id ſufficient probandum, quod vir doctiſſimus hic affeveravit, non eſſe confeſtim eos ſummae adverſus Deum impietatis accuſandos, qui certa ratione mundum profeſſi ſunt aeternum ſibi videri. Ad obſcuriora ſaecula, & ſcholaſticorum in primis tempora, ne juſto longior ſim, deſcendere nolo. Non praeterit eos, qui harum rerum periti ſunt, diu & acriter in ſcholis olim dimicatum fuiſſe: utrum Deus mundum ex omni aeternitate condere potuerit, nec ne. Quod quidem multi affirmarunt, in magna dignitate & auctoritate poſiti; alii vero negarunt. Lege *Gerh. Jo. Voſſii Theſes hiſtorico-theologic. Diſp.* I. §. 14. *p.* 19. Quin etiam ad noſtram quaeſtio haec aetatem ducta eſt, philoſopho-

Quam in sententiam *Libro* etiam *secundo* differit: *Deos esse dominos ac moderatores omnium rerum, eaque, quae geruntur, eorum geri judicio atque numine, eosdemque optime de genere hominum mereri, &, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumque & impiorum habere rationem, a principio civibus suasum esse debet.* Equidem, quidnam, quum sic loquerentur, spectaverint ingeniosi homines, haud esse obscurum, arbitror: Numen illud, quo nullum esse majus & praestantius censebant, minime solum, nullo in auxilium vo- 294
cato

phorumque non minus, quam Theologorum nostrorum, ingenia exercuit: in quibus multi sunt, inter eos quoque, quibus nemo umquam doctrinae male sanae inussit maculam, qui divinam laedi majestatem haud arbitrantur, si mundus ab aeterno factus a Deo credatur esse. Vid. b. *Jo. Herm.* ab *Elswich* in *Jo. Henr.* a *Seelen Philocalia epistolica p.* 410. *s.*

(IV.) De externis, ut ita loquar, caussis, quibus adducti fuerunt Platonici illi, ut de mundo ita praeciperent, quemadmodum diximus, supra jam expositum est. Interiores caussas seu argumenta, quibus hoc dogma communiverunt, suppeditabunt *Origenes Libro* I. *περὶ ἀρχῶν*, *Sallustius Libro de Diis & mundo Cap.* 13. *Proclus* in *duodeviginti argumentis pro aeternitate mundi*, *Zacharias Mitylen. Dialogo de opificio mundi p.* 213. itemque alii. Quibus ex recentioribus addi velim *Petr. Poiretum*, subtiliter rationes eorum enarrantem, qui ex omni aeternitate mundum a Deo esse conditum decernunt, atque confutantem, *Meditat. rational. de Deo, anima, & malo Lib.* III. *Cap.* 16. §. 9. *p.* 438. *ed*, 1685. add. *p.* 674. 675. Varie sibi consulebant olim, qui hoc ducebantur dogmate, nec una omnes incedebant via Platonici, quod cuilibet manifestum erit, *Plotinum* cum *Proclo* conferenti. At praecipuam tamen omnium rationem in hoc fuisse positam, expensis universis, video, verendum esse, ne Deus fiat mutabilis, si mundus certo tempore ab eo factus esse credatur. Si populariter, subtilitatibus remotis, hac de re differere voluissent, ita sententiam suam, credo, exposuissent: Deus, qualis hodie & nunc est, talis fuit etiam ex omni aeternitate. Nec enim ulla mutatio in principis caussae majestatem cadit. Hodie vero Deus est operosus, rerum omnium providens, dominus totius universitatis, infinite denique potens. Idem ergo fuit ex infinito tempore. Si ex omni aevo operosus fuit, providus, & potens, operari etiam, condere, & administrare aliquid debuit: item, si dominus fuit, adesse etiam oportuit mundum, cui dominaretur. Tolle igitur, mundum ab aeterno fuisse, & stabilitatem una constantiamque supremi Numinis tolles. Idem illud de Deo nullo modo mutabili dogma haud dubie in hanc eos sententiam adduxit, ut omnem temporis successionem a Deo sejungerent: qua de re infra. Nec enim intelligere poterant, quemadmodum immutabile posset illud esse, cui praeteritum aliquid vel futurum esset: id quod *Boëthius*, praeter alios, persequutus est *de consolat. philos. Lib.* V. *p.* 137. Ad hanc quum delati fuissent meditationem, ita videntur mihi esse ratiocinati: Tempus, in quo successio est momentorum, mensium, annorum, a Dei prorsus natura est alienum. Finge vero, Deum non ab aeterno, sed certo quodam tempore, mundum fabricatum esse; quid, hoc concesso, consentaneum tibi erit statuere? Illud, opinor: fuisse tempus aliquod, quo Deus solus erat & exsistebat. Hoc vero si dederis, fateberis, tempus quoddam praecessisse mundi compositionem. Deum ergo in tempore collocabis. Ubi vero tempus, ibi successio: ubi successio, ibi mutatio. Deum itaque ne mutabilem facias, fuge Christianorum de mundi constructione sententiam. Sic illi, ut arbitror, Platonici. Equidem nemini, quemadmodum his de rebus sentiendum sit, praecipere velim, qui viros egregie de sacris nostris meritos Platonicis propitios hac in caussa memini: neque mihi id arrogo, ut de horum aliorumque argumentorum virtute judicem. Illud tamen ingenue fateor, satius mihi semper visum esse, has quaestiones, quae ingenium mortalium in captiones inducunt vix explicandas, & infirmiorum conturbant animos, aut prorsus omittere, aut verecunde & timide tractare, illa vero, quae de mundo a Deo condito divinitus afflati homines tradidere, simpliciter & caste amplecti, quam subtilius in mundi ortum Deique infinitas perfectiones inquirere; quod numquam fere sine miseriae & infirmitatis nostrae oblivione fieri solet.

(*x*) *Ciceronem*] Prior locus exstat *Lib.* I. *de legib. Cap.* 7. *p.* 3303. alter *Lib.* II. *Cap.* 7. *p.* 3343. *Tom.* IX. *Opp.* Ceterum hoc ipso *de legibus Libro Cicero* diserte *Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 3304. *supremum Deum, qui hominem generaverit*, quem & *mentem divinam ac praepotentem Deum* vocat, sejungit ac distinguit a *Diis* reliquis, qui rerum universitatem communem cum hominibus, veluti civitatem habeant. Qui hos *libros de legibus* sic, uti fas est, legere vult, eum meminisse semper oportet verborum, quae *Cap.* 6. *p.* 3302. exstant: *Quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse est.*

 (*y*) *He-*

cato, naturam rerum gubernare, verum haud postremam laboris partem administris delegasse suis, judicabant. At qui ejusmodi in eorum libris locos, quorum vix iniri potest numerus, offenderunt, neque suum esse duxerunt, veterum de Diis sententiam percuriose scrutari, eos ego minime miror ita sese abripi passos esse, ut veteres non ad unum Deum, verum ad plures Deos aequales, eosque non aeternos modo, sed etiam ex nulla caussa genitos, orbis terrarum tam constructionem, quam administrationem retulisse suspicarentur. Hi quantopere a vero aberraverint, satis, opinor, adhuc a nobis demonstratum est. Sed, ne quid relictum aut intermissum videatur, juvabit in extrema hac disputatione ostendere, qui saepius summum Deum minoraque Numina miscent ac confundunt, veteres auctores haud raro etiam accurate Deum omnium maximum & excellentissimum a ceteris ignobilioris naturae Numinibus secrevisse.

Principio varia erant antiquis unius illius, quem maximopere colebant, summique Dei nomina, ab hac vel illa ejus virtute variisque operibus, quibus sese conspicuum hoc in orbe fecit, tracta. Verum his frequenter ad superstitionem abusa est imbecillitas hominum, sic ut ex vocabulis totidem saepe Numina fingerent, quae alii nullius parere ac obtemperare voluntati putabant, alii certis alligabant legibus. Itaque, praeter haec, alia quoque supremo Deo consecraverant nomina, quibus pressius vim ejus atque rationem exprimebant, atque eum esse unum significabant, qui universum terrarum orbem fabricatus esset, sapientissimeque moderetur ac gubernet. Ita Graecis Ζεὺς aut Ζὴν audiebat, Latinis *Jupiter* & *Jovis*. Babyloniis *Belus* aut *Bel*, Persis *Mithras* & *Oromasdes*, Aegyptiis & Scythis, nisi nos (y) *Herodotus* fallit, *Ammoun* & *Pappaeus*. Atque *Celsum* memini apud *Origenem* concedere, nihil veritatis interesse, quonam ex his nominibus appelletur Deus, utrum Ζεὺς dicatur, an *Ammoun* aut *Pappaeus*, an alio insigniatur vocabulo. (*) Κέλσος οἴεται, μηδὲν διαφέρειν, Δία ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαώθ, ἢ (ὡς Αἰγύπτιοι) Ἀμμοῦν, ἢ (ὡς Σκύθαι) Παππαῖον. *Celsus rem esse nullius momenti putat, utrum summum maximumque Deum Dia aut Zena* (cum Graecis,) *aut Adonai & Sabaoth* (cum Judaeis,) *aut cum Aegyptiis Ammoun, aut Scytharum more Pappaeum vocemus.* Secus *Origenes*, qui, religione atque pietate erga Deum commotus, nihil esse Christiano homine indignius, contendit, quam istiusmodi nominibus Deum compellare, quae sua quondam simulacrorum cultores fecissent. (z) (†) *Nos quidem*, inquit, *quaevis citius sustinebimus tormenta, quam Jovem esse Deum fatebimur. Nec enim ignoramus, Graecos hoc sub nomine malum saepe daemonem, non Deo minus quam hominibus, inimicum, colere. Malumus item morti nos objicere, quam supremum Numen Ammoun appellare: quod nomen Aegyptiorum Magi adhibent daemonem evocantes.* Λεγέτωσαν δὲ καὶ Σκύθαι, καὶ Παππαῖον θεὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ πεισόμεθα τιθέντες μὲν τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, ὡς δὲ φίλον τῷ λαχόντι τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν, καὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν, καὶ διάλεκτον, οὐκ ὀνομάζοντες τὸν θεὸν, ὡς κυρίῳ ὀνόματι, τῷ Παππαῖον Σκυθιστὶ

(*) Lib. V. contra Cels. (p. 261.) (†) P. 262.

(y) *Herodotus*] Is *Histor. Lib.* IV. *Cap.* 59. p. 240. hoc tantum significat, sua quidem sententia Scythico sermone *Jovem* ὀρθότατα, *omnium optime Pappaeum* vocari posse; id est, Deum Scythicum, *Pappaeum* non nimis prudenter cum illo Deo componit, quem Graeci *Jovem* nominabant. Ex quo id quidem efficere nobis licet, *Pappaeum* illum, quem Scythae colebant, supremum inter Numina gentis illius gradum obtinuisse, aegre vero hoc, *Pappaeum* hunc summum fuisse omnium & praepotens Numen, aut vocabulo *Pappaeus* rerum omnium conditorem & moderatorem Scythas appellasse.

θιστὶ γὰρ τὸ προσηγορικὸν τὸ θεὸν, καὶ Αἰγυπτιστὶ, καὶ πάσῃ διαλέκτῳ, ᾗ ἕκαστος ἐντέθραπται, ὀνο- 295
μάζων, οὐχ ἁμαρτήσεται. *Ac Scythae licet Pappaeum ſuum Deum eſſe illum, qui praeeſt omnibus, dicant; nos tamen illis morem haud geremus. Deum quidem eſſe fatemur ſummum & omnium moderatorem: at Pappaei eum nomine appellare nolumus, quod illi proprium eſt daemoni, qui ſolitudini Scythicae, populo & ſermoni Scythico praepoſitus eſſe cenſetur. Interim, qui appellativum illud nomen, quod in lingua Scythica, Aegyptiaca & reliquis omnibus vocabulo Deus reſpondet, ſummo Numini tribuet, is minime peccabit.* Hic Origenes uni ſummo Numini, quod *Pappaeum* vocent, Scythas ſupplicare, diſerte perhibet. Idem facere teſtatur Aegyptios, apud quos *Ammoun* divinae naturae vocabulum eſſe tradit. Neque Graecos eum de hac laude detrudere voluiſſe, ullo modo credibile eſt; tametſi *Jovem* ſive Ζεὺς eorum daemonem, fervore mentis elatus, atque erga verum Deum pietate accenſus, nominet, quoniam, id quod ſuo loco declarabitur, iſtis ſub nominibus, quae diximus, Ζεὺς, *Jupiter*, *Ammoun*, *Pappaeus*, malignum ſaepe genium latuiſſe, atque a Deorum profeſſoribus reapſe cultum eſſe, nullo modo negari poteſt.

Non ego ab illis recedendum puto, qui Graecos nomen Ζεὺς, Latinos vocabulum *Jupiter* phyſice interdum adhibuiſſe, eoque (*a*) *aetherem* deſignaſſe, docent. Largior, id factum eſſe; nec aliam fuiſſe cauſſam illis, ſentio, qui Ζεὺς a ζέω derivant, aut loco Ζεὺς Δεὺς ſcribunt, idque a δεύω repetunt, cur has notationes commiſcerentur, praeter hanc ipſam ſignificationem. Ex eodem fonte formulae illae Latinorum notiſſimae manarunt: *ſub Jove* & *ſub Dio*. *Cicero*: (*) *Jovem*, inquit, *Ennius nuncupat, ita dicens:*

Adſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes, Jovem.

Hinc etiam augures noſtri quum dicunt: Jove fulgente, Jove tonante, dicunt enim: coelo fulgente, tonante. Quas ego quidem loquendi formas ex eo primum fuiſſe natas ſuſpicor, quod ultimis humani generis temporibus coelum quidam, aetherem, & aërem mentis eſſe compotem, Deumque omnium ſummum & maximum cenſuerunt. Habeo etiam, cur illis faveam, qui voces has hiſtorice ſaepenumero uſurpari, ac heroëm quemdam aut hominem, opinione mortalium Diis aggregatum, denotare ſtatuunt; cujus quidem incunabula quidam inter Cretes, alii vero inter Arcades quaerunt. Scio, (*b*) *Callimachum* Cretenſibus vehementer ſuccenſere, quod Jovis apud ſe gloriarentur ſepulcrum exſtare, eumque propterea mortalem facerent:

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι· καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο
Κρῆτες ἐτεκτήναντο· σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ ἀεί.

Cretes ſemper mendaces: tuum enim, rex, ſepulcrum
Exſtruxerunt. Tu vero non es mortuus: ſemper enim es.

Sed

(*) De nat. Deor. Lib. II. p. 223. Lamb. (Cap. 25. p. 2992. T. IX. Opp.)

laſſe. Quae *Celſus* & *Origenes* de hoc Deo referunt, unius *Herodoti* videntur auctoritate niti.

(z) *Nos quidem*] Non haec ipſa ſunt *Origenis* verba, ſed eorum ſententia tantum. Agit de re eadem contra *Celſum Origenes Lib.* I. *p.* 18. 19. *ed. Cantabr.*

(*a*) *Aetherem*] Conſule, quae *Gerh. Jo. Voſſius* obſervavit ex veterum ſcriptis *de origine ac progreſſu idololatriae Lib.* II. *Cap.* 84. *p.* 268.

(*b*) *Callimachum*] *Hymno in Jovem. vſ.* 8. 9. *p.* 4. *ſ.*

(c) Ori-

Sed idem tamen vates, quod (*c*) *Origenes* & *Athenagoras* observant, mortis exordium a Jove non removet, quando eum in Arcadia natum esse perhibet: Ἀρχὴ γὰρ θανάτου ἡ ἐπὶ γῆς γένεσις. *Mortis enim principium hic noster in terra ortus est.* Habeant hanc, qui gentium de Diis explorant fabulas, generalem veluti praescriptionem & normam, multum in eas ex physicorum scitis & rationibus, neque pauca ex veteri historia irrepsisse, atque cum veterum sententiis de divina natura temere sociata & conjuncta fuisse. Sed haec tamen omnia non obstant, ne viros in Graecia sapientiae prae ceteris laude florentes vocabulo Ζεὺς unum illum summumque Deum haud raro indicasse, pro certo habeamus, qui & toti rerum naturae & Diis omnibus minoribus unus parens atque auctor exstiterit. Videamus, quemadmodum *Porphyrius* apud *Eusebium* mentem eorum explicet; (*) Τὸν Δία τὸν νοῦν κόσμου ὑπολαμβάνουσιν, ὃς τὰ ἐν αὐτῷ ἐδημιούργησεν, ἔχων τὸν κόσμον. *Jovem* (Graeci) *hujus mundi mentem esse credunt, quae mundum ipsum in sese complexa, quidquid in eo contine-*
296 *tur, procrearit.* A quo non abhorret id, quod apud (*d*) *Maximum Tyrium* legitur: Καλεῖ τὸν μὲν Δία νοῦν πρεσβύτατον καὶ ἀρχικώτατον, ᾧ πάντα ἕπεται καὶ πειθαρχεῖ. *Jovem antiquissimam dic principemque esse mentem, quam sequuntur omnia, cui parent reliqua.* Sed & ipse *Eusebius*, quem cautionem in primis adhibuisse constat, ne plura, quam ipsa necessitas flagitaret, Deorum cultoribus tribueret, in hanc postremo sententiam descendere non dubitat: (†) Ἔστω ὁ Ζεὺς μηκέθ' ἡ πυρώδης καὶ αἰθέριος οὐσία, ὥσπερ τοῖς παλαιοῖς ἐνομίζετο, κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἀνωτάτω νοῦς, ὁ τῶν ὅλων δημιουργός. *Esto sane Jupiter non jam ignea aetheriaque natura, ut veteres, auctore Plutarcho, statuebant, sed potius mens illa suprema, rerum molitrix universarum.* (*e*) *Phurnutus* quidem *Jovem* mundi interpretatur animam; quod ex his ejus verbis intelligitur: Ὥσπερ γὰρ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικούμεθα· οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτόν· καὶ αὕτη καλεῖται Ζεὺς, αἰτία οὖσα τοῖς ζῶσι τοῦ ζῆν· καὶ διὰ τοῦτο βασιλεύειν ὁ Ζεὺς λέγεται τῶν ὅλων. *Ut nos gubernamur ab anima; sic & mundus animam habet, a qua, ne diffluat, continetur. Mundi autem anima* Ζεὺς, *id est, Jupiter appellatur: & haec caussa vitae est omnibus, quae vivunt: propterea Jupiter rex omnium esse dicitur.* Verum haec minime nobis adversantur. Duplex olim de Deo inter gentes opinio viguit. Nam quum alii animum eum putarent esse ab omni corpore ac materia penitus secretum & abstractum, erant alii, quibus eum placebat materiae alligare, mundique animam dicere. Sed utrique tamen Jovem sive Ζεὺς rerum omnium supremum esse moderatorem ac gubernatorem, consentiebant. Haec caussa est, quare *Plato* in *Cratylo* duo illa vocabula, Ζῆνα & Δία, non conjungit modo & sociat, sed etiam unius esse perhibet originis: (§) Συντιθέμενα εἰς ἓν δηλοῖ τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ· οὐ γάρ ἐστιν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ὅστις ἐστὶν αἴτιος μᾶλλον τοῦ ζῆν, ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων· συμβαίνει οὖν ὀρθῶς ὀνομάζεσθαι οὗτος, τῷ θεὸς εἶναι, δι' ὃν ζῆν ἀεὶ πᾶσι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει, διείληπται

(*) Praep. euang. L. III. (Cap. 9. p. 100.)

(†) Praep. euang. L. III. C. 13. (p. 119.)

(§) P. 396. Steph. (p. 262. ed. Ficini.)

(*c*) *Origenes & Athenagoras*] Hic in *Legatione pro Christianis* Cap. 26. p. 121. ille *Libro* III. *contra Celsum* p. 137. *Origenis* sunt & Graeca illa verba, quae paullo post consequuntur.

(*d*) *Maximum Tyrium*] *Diss.* XXIX. *utri melius de Diis senserint, poëtae an philosophi*, p. 290.

(*e*) *Phurnutus*] *Libro de natura Deor.* Cap. II. in *Thom. Gale Scriptor. veter. mytholog.* p. 141. Omissa sunt hoc in loco a *Cudwortho* nonnulla. Etenim post voces καλεῖται Ζεὺς haec legas apud *Phurnutum*: πότερον διὰ τὸ σώζουσα καὶ αἰτία κ. τ. λ.

(*f*) *Ergo Platonem*] Hanc ego mallem *Platonis*

λῆπται δίχα (ὥσπερ λέγω) ἓν ὂν τὸ ὄνομα, τῷ Διῒ καὶ Ζηνί. *Quae* (nomina) *conjuncta & composita naturam Dei declarant. Nulla enim nobis ceterisque omnibus vivendi magis caussa est, quam princeps rexque omnium. Quapropter decens nomen est hic Deus consecutus, per quem vita semper viventibus omnibus inest. Sectum autem in duo est unum nomen, (ut dico)* Δία *videlicet atque* Ζῆνα. Quae hic *Plato* disputat, ea ex *Hesiodi* ceterorumque vatum antiquorum *Theogoniis* labefactare & convellere, non difficile erat. In his enim *Theogoniis* Jupiter filius Κρόνου seu Saturni dicitur: quae si vera sint, *Platonis* cadere sententiam necesse est, qui Jovem sive Ζεὺς rerum omnium conditorem omnisque vitae auctorem esse autumat. His ut sese laqueis expediat *Plato*, primo breviter repellit eos, qui Jovem Saturni dicerent esse filium: Κρόνου υἱὸν ὑβριστικὸν μὲν ἄν τινι δόξειεν εἶναι ἀκούσαντι ἐξαίφνης. *Hunc Saturni filium quum quis audiat, insolens id forte & contumeliosum putabit.* Deinde vero paullo latius hanc rem explicat, omnesque intendit ingenii nervos, quo in hac veterum *Theogonia* philosophiae suae recondita esse semina, obtineat. Itaque Jovem illum sive Ζεὺς, quem *Herodotus* canit, tertiam fingit esse divinae, quam commentus est, triadis ὑπόστασιν sive personam, proprieque superiorem mundi animam significare, affirmat. Εὔλογον δὲ, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία. Κορὸς γὰρ τὸ καθαρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκήρατον τοῦ νοῦ· ἔστι δὲ οὗτος οὐρανοῦ υἱὸς, ὡς λόγος. *Verum probabile est, magnae cujusdam intelligentiae prolem Jovem esse. Quod enim* κορὸς *vocatur, non puerum significat, sed puritatem mentis ipsius & sinceram integritatem. Est autem is* οὐρανοῦ *aut coeli filius, ut fertur.* (*f*) Ergo *Platonem* si audire placeat, tres illi poëtarum Dii, *Uranus*, *Chronos*, & *Zeus*, seu *Coelius*, *Saturnus*, & *Jupiter*, simulacra erunt trium divinarum hypostaseôn, quas ipse inducere solet, atque τ' ἀγαθὸν, νοῦν, καὶ ψυχὴν, *supremum Deum, perfectam in-* 297
telligentiam, summam mentem appellare. Quam quidem ejus comparationem *Plotinus* pluribus non uno in loco explicat & persequitur, ut *Ennead.* V. *Lib.* I. *C.* 4. & *Ennead.* V. *Lib.* VIII. *C.* 13. Interim tria haec *Platonis* principia, quae ceteroquin ex sententia ejus ut tres inter se distinctae certisque gradibus distantes spectari debent, a Platonicis saepenumero conjunctim ponuntur ad unam illam, qua nulla major est & excellentior, divinam vim & naturam designandam. Ipse vero *Plato* vocabulum Ζεὺς singulis his principiis interdum applicat: quod his verbis *Proclus in Timaeum* observat; (*) Λέγομεν, ὅτι πολλαὶ μέν εἰσι τάξεις καὶ παρὰ Πλάτωνι τοῦ Διός· ἄλλος γὰρ ὁ δημιουργὸς Ζεὺς, ὡς ἐν Κρατύλῳ γέγραπται, καὶ ἄλλος ὁ πρῶτος τῆς Κρονίας τελάδος, ὡς ἐν Γοργίᾳ λέγεται, καὶ ἄλλος ὁ ἀπόλυτος, ὡς ἐν τῷ Φαίδρῳ παραδίδοται, καὶ ἄλλος ὁ οὐράνιος, εἴτε ἐπὶ τῆς ἀπλανοῦς, εἴτε ὁ ἐν τῇ θατέρου περιόδῳ. *Hoc itaque dico, Jovis varios esse apud Platonem ordines. Nonnumquam enim Jupiter seu* Ζεὺς *significat opificem mundi, ut in Cratylo, interdum principem Saturniae triados personam, ut in Gorgia, alias superiorem mundi animam, ut in Phaedro, denique aliquoties inferiorem coeli animam*

(*) P. 295.

nis interpretationem junioribus, a quibus profecta est, Platonicis, *Plotino* & ceteris reliquisset vir doctissimus, quam suam fecisset. Nec enim quamvis *Plato* Saturni, Jovis, & Coeli loco isto mentionem faciat, ullum ego ibi vestigium video trium illorum principiorum, multo minus cum tribus his Platonicorum principiis tria Graecorum Numina componi, cerno. Pessimi meo judicio *Platonis* interpretes sunt, qui post natum Servatorem Platonicorum adoptarunt sibi vocabulum. Quorum quidem animi quoniam tribus illis principiis toti erant infecti & imbuti, ideo ubivis ea quoque sagacius, quam fas erat, in *Platone* venabantur, cujus quippe praecepta videri volebant unice inculcare.

 (*g*) *Pla-*

animam. Quamquam, quod bona cum *Procli* gratia monuerim, ille ζεὺς ſive *Jupiter*, quem in *Cratylo* memorat philoſophus, quoniam ſuperiorem mundi animam ſignificat, parum proprie δημιουργὸς ſive *opifex* dicitur. Iſthuc enim nomen *Plato* proprium eſſe voluit principio, quod *mentem* vocat ſive νοῦν, ſecundoque inter ὑποστάσεις ἀρχικὰς loco collocat.

A philoſophis ad multitudinem Graecorum digredimur, quae plures olim Deos coluit. Haec ſive Deum putaverit animum eſſe a mundo penitus ſegregatum, (νοῦν ἐξῃρημένον τοῦ κόσμου) ſive mentis inſtar eum incolere mundum duxerit, ſine ulla tamen controverſia voce ζεὺς ſummum vulgo Numen patremque & regem Deorum, hoc an illo ſenſu, non dixerim, denotavit. Teſtes ſunt ſolemnes eorum, qui vota faciebant, precationes, in quibus Jupiter rex atque pater frequenter ſalutabatur: Ζεῦ πάτερ, Ζεῦ ἄνα. *O Jupiter parens, o Jupiter rex.* Sic apud (g) *Platonem* in *Alcibiade* antiqui cujusdam vatis preces exſtant peregregiae, neque ſine juſta cauſſa commendatae a *Platone*, quibus Jupiter regis compellatur nomine: Ζεῦ βασιλεῦ.

Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις
Ἄμμι δίδου· τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπαλέξειν.

Jupiter rex, optima quidem nobis & voventibus & non voventibus tribue: mala autem pos-

(g) *Platonem*] In *Alcibiade ſecundo* ſive *de precatione p.* 40.

(h) *Irrepſiſſet*] Eamdem de nominis *Sabazius* origine conjecturam *Gerh. Jo. Voſſius*, qui multis de hoc Deo agit, & proponit & erudite tuetur *de origine & progreſſu idololatr. Lib.* II. *Cap.* 14. *p.* 140. cujus veſtigia poſtea preſſerunt alii. Vid. *Elias Schedius de Diis Germanis p.* 340. Ego vero, quae de Numine hoc memoriae prodita ſunt ab antiquis auctoribus, hanc funditus evertere divinationem, exiſtimem. (I) Omnes conſentiunt, ex Thracia hunc Deum primum ad Graecos, poſtea ad Romanos, quod inſcriptiones apud *Gruterum* teſtantur, delatum eſſe. Num Thraces credibile eſt Judaeorum coluiſſe ſummum Numen? (II) Sacra ejus flagitiorum omnium atque ſcelerum plena erant, propter nocturnas pervigilationes, compotationes, & turpiſſimos plane, quos requirebant, ritus. Haec cauſſa erat, cur *Ariſtophanes Sabazium* hunc civitate cenſeret ejiciendum eſſe: quod & *Cicero* obſervat *Lib.* II. *de legib. C.* 15. *p.* 3363. 3364. Conf. *Ariſtophanis Veſpas* ſub exordium. Haec cauſſa, cur non alium eſſe hunc Deum, quam Bacchum aut patrem Liberum plerique arbitrarentur tam Graecorum, quam Romanorum. Vid. *Macrobius Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 18. *p.* 288. *Cicero de natura Deor. Lib.* III. *Cap.* 23. *p.* 3086. Adde *Jamblichum de myſteriis Aegyptior. Sect.* III. *Cap.* 9. *p.* 69. Haec denique ratio, cur Romani, quod *Valerius Maximus* refert, cultu Dei hujus ſuorum civium mores corrumpi nollent. Vid. *Adr. Turnebus ad Ciceronem de legibus p.* 3364. [*Euſebius Praepar. Euang. Lib.* II. *cap.* 3. *p.* 64.] (III) Myſteria erant Deo huic conſecrata, *Sabazia* dicta, in quibus, *Arnobio* auctore *Lib.* V. *contra gentes p.* 215. *aureus coluber conſecratis in ſinum dimittebatur, & eximebatur rurſus ab inferioribus partibus.* Quidquid dicant viri longe doctiſſimi, qui *Cudworthum* & *Voſſium* ſequuntur, numquam ego a me, ut credam, impetravero, tam ſpurci & obſcoeni Numinis & celſiſſimi, quem Hebraei colebant, Dei vel minimam eſſe cognationem, aut a ſanctiſſimo nomine *Zabaoth* tam flagitioſi Dei vocabulum repetendum eſſe. Neque tamen ideo illorum probo ſententiam, qui *Euſtathii* & *Stephani* auctoritate ducti, a *Sabis*, Thraciae vel Phrygiae populis, nominis hujus natales repetunt. Etenim, ut fruſtra quaeri adhuc nominis ejus gentem in Thracia & Phrygia omittam, aeque mihi ſcite hoc factum eſſe videtur, ac ſi quis *Apollinis* nomen a populis Graeciae, Apollineis dictis, profectum eſſe aſſeveraret, aut *Herculis* vocabulum a neſcio quibus *Herculeis*, Aſiae incolis. Populos ab illis, quos pro Diis habebant, aut potius a conditoribus ſuis, accepiſſe nomina, non ignoro: at Diis nomina propria impoſita eſſe a gentibus, a quibus colebantur, non recordor. Teutones a *Teut*, quem Dei inſtar venerabantur, dictos eſſe, ſcio: at abſurdum putem exiſtimare, Deum ideo *Teut* fuiſſe appellatum, quod Teutonum genti cultus ejus placuerit. Non majus eorum opinioni pretium ſtatuo, qui cum *Turnebo* a σαβάζειν, quod idem ajunt eſſe, quod *bacchari*, ductum hoc eſſe arbitrantur vocabulum. Multo enim

poſcentibus quoque abeſſe jube. Sed quis hujus generis exempla omnia enumeret,
quorum infinita prope multitudo eſt? Nos, miſſis reliquis, hoc unum monendum
ducimus, inter cetera Graecorum, quibus ſummum afficiebant Deum, nomina
hoc etiam fuiſſe: *Ζεὺς Sabazius.* Quod ego quidem vocabulum ab Hebraea voce
Sabaoth vel *Adonai Tſebaoth*, quae *Dominum exercituum*, coeleſtium nimirum, aut
ſummum orbis totius moderatorem & arbitrum ſignificat, deſcendiſſe, ſuſpicor.
Quare factum etiam opinor, quod *Ariſtophanes* Dei hujus, tamquam advenae &
peregrini Numinis, meminerit, quod fas eſſet exterminari Graecia, in quam fur-
tim non ita pridem (*h*) irrepſiſſet. Nam, quod ſuo loco latius declarare ſtatui- 298
mus, varia unius Dei nomina ſic inter Graecos vulgo accipiebantur, ac ſi totidem
diverſos deſignarent Deos. Πᾶν ex illis quoque nominibus erat, quibus Graecis
Deum iſtum, quem unum toti praeſidere terrarum orbi, resque omnes humani ge-
neris procurare cenſebant, honeſtare, in more poſitum erat. Verum haec alias.
Nunc a Graecis ad Latinos propero.

Inter hos quin nomen *Jupiter* & *Jovis* ita ſaepenumero ſit adhibitum, ut ſupremus totius rerum univerſitatis parens atque moderator eo ſignificaretur, equidem dubitare neminem poſſe arbitror. Aſſentietur nobis, quisquis ea modo verba cogitaverit, quae adjungi vulgo ſolebant huic vocabulo. *Optimus* enim & *maximus* quotidie dicebatur Jupiter. *Virgilius* autem una cum aliis *Jovem* ſaepe *omnipotentem*

tem

enim eſt probabilius, vocabulum σαβάζειν ortum accepiſſe a cultu hujus Dei *Sabazii*, quam nomen *Sabazius* ab iſto vocabulo deſcendere, quemadmodum verbum *bacchari* a fanaticis *Bacchi* caerimoniis ductum eſt, non autem *Bacchus* a nomine *bacchari*. [At *Pelloutier Hiſt. des Celtes* T. II. *p.* 276. *ſ.* lepide diſputat, Sabazium eſſe ſupremum Germanorum Deum Taut, & a voce *Sauffen* nomen ejus derivat, quaſi dicas *Saufaus.*] Sed quid aliorum divinationes & conjecturas perſequor? Dicam potius, quid de *Jove Sabazio* ipſemet ſentiam. *Sabazius* meo judicio rex fuit perantiquus Thracum, qui gentem illam variis affecerat beneficiis, & poſt fata propterea inter Deos relatus erat. Ita ut ſtatuam, non modo *Cicero* facit, qui *Lib.* III. *de natura Deor. Cap.* 23. *p.* 3086. illum Bacchum perhibet, cui *Sabazia* ſunt inſtituta, *regem Aſiae praefuiſſe*, verum etiam ipſi ritus & myſteria honori ejus dedicata poſtulant. Etenim certiſſimus ego ſum, Deos illos, quorum olim nomine peragebantur myſteria, homines fuiſſe rebus bene ac praeclare geſtis inter Graecos, Syros, Aegyptios inclytos: quorum ne interiret memoria, grata poſteritas dies feſtos certosque ritus, quibus beneficia, quorum illi auctores fuerant, adumbrabantur, inſtituit. In *Sabazii* ſacris video vinum meracius ſumſiſſe conſecratos, aureumque ſerpentem in ſinum illis immiſſum, & poſtea exemtum eſſe. Illud documento mihi eſt, *Sabazium* illum, quisquis demum fuerit, Thraces & Phryges artem vites ſerendi ac colendi edocuiſſe: hoc in eam fere me inducit ſententiam, ut eumdem remedia contra ſerpentum vim & morſus omneque venenum excogitaſſe, & populo ſuo aperuiſſe, judicem, id quod aptiſſime iſta ſignificat caerimonia. Graeci, quibus omnia placebant, quae libidines alebant, & novarum praeterea rerum innata veluti cupiditas erat, poſtquam horum ſacrorum adepti erant notitiam, in civitatem ea recipere nil dubitabant, nec tamen ſine magna virorum gravium ac ſapientum indignatione, id quod loci oſtendunt *Ariſtophanis*, qui populi mores barbaris illis & libidinoſis ſacris contaminari, iniquiſſime ferebant. Moris autem Graecis erat, ut, quemcumque in populo quodam videbant ſupremo inter reliqua Numina loco eſſe, eum cum Jove ſuo conferrent, & Jovem quoque nuncuparent: cujus inſtituti paullo ante ex *Herodoto* exemplum dedi. Inter Thraces itaque quoniam *Sabazium* hunc reliquis Diis omnibus praeferri audiverant, idcirco Jovis ei nomen attribuere, & *Jovem* eum *Sabazium* appellare non verebantur. Exemplum hoc Romanorum poſtea non pauci ſequuti ſunt, poſtquam *Sabazii* ſua quoque feciſſent ſacra, id quod inſcriptiones *Jovi Sabazio* dedicatae declarant. Sed hoc multis tamen invitis fiebat: qui, quod ſacra *Jovis* & *Sabazii* myſteria levi diſtare diſſimilitudine, animadvertebant, ſatius eſſe ducebant, *Liberum patrem* vel *Bacchum* cum *Sabazio* illo componere. *Macrobii* & *Ciceronis* hac de re dicta paullo ante indicavi. Hac ego ratione de omnibus fere peregrinis Diis, quos Graeci & Romani civitate donarunt, & cum Diis patriis temere confuderunt, judicandum eſſe arbitror.

(*i*)

tem appellare non dubitat. Ipſam vocem *Jupiter* & *Jovis* (*i*) *Cicero*, qui Latinae putabat eam originis eſſe, a *juvando* vel *juvans pater* eſſe ortam conjicit. Ego vero ab Hebraeis illam potius repetendam, atque divini nominis, quod a quatuor, quibus conſtat, litteris *tetragrammaton* vulgo nominant, progeniem eſſe duxerim. Licet enim vocales, quibus nomen iſthuc quondam animatum fuit, parum hodie ſint cognitae; id tamen omni caret controverſia, illud vel *Jovah*, vel *Jahvoh*, vel
299 Ἰαῶ & Ἰάω, aut non diſſimili prorſus ratione, pronuntiatum eſſe. Contractionem qui amabant, hi *Jah* tantum dicebant. Sicut enim gentes verae religionis ignarae, praeter *appellativa*, quae Grammaticis vocantur, *propria* quoque Dei habebant nomina; ita & Hebraeis ejusmodi erant: quae, quoniam ab ipſo Deo tradita erant, naturam ejus mirifice exprimebant, eumque neceſſario ex omni aeternitate exſiſtere, ſignificabant.

His explicatis, proximum eſt, ut declaremus, Graecos ceterosque inanium Deorum cultores non his modo propriis nominibus ſupremum deſignaſſe Numen, ſed etiam ea, quae *appellativa* dicuntur, nomina ſic ſaepe in oratione poſuiſſe, ut non communiter Deum quemdam, ſed κατ' ἐξοχὴν, proprie ſive eminentiori modo illum, quem diximus, maximum omnium Deum ſignificarent. Ita vox ὁ θεὸς aut θεὸς hanc non raro vim apud Graecos habet, ut non Deorum aliquem, θεῶν τινα, aut ex Diis unum, ſed Deum proprie ſic dictum ſeu Deum nulli ſubjectum alii indicet. Argumento ſunt ex ipſis illis, quos alio licet in hoc capite conſilio protulimus, veterum loci aliquot. *Ariſtoteles*: Τί οὖν, inquit, ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης, πλὴν ὁ θεός; *Quid itaque ſcientia praeſtantius eſt, praeterquam Deus?* Idem felicitatem in virtute praecipue conſiſtere, praecepturus; Ἔστω, inquit, συνωμολογημένον ἡμῖν μαρτυρεῖ τῷ θεῷ χρωμένοις. *Hanc nos fateri rem oportet, ſi naturam Dei contemplemur*, Neque alia vocis θεὸς in hoc *Thaletis* effato eſt notio: Πρεσβύτατον πάντων ὁ θεός· ἀγένητος γάρ. *Antiquiſſimum rerum omnium Deus eſt: eſt enim ingenitus.* Cui id addimus, quod a *Maximo Tyrio* ſupra ſcriptum vidimus: Πολλοὶ θεοὶ παῖδες θεοῦ καὶ συνάρχοντες θεῷ. *Multi Dii ſunt Dei filii, qui cum ipſo gubernant.* Reliquos hujus generis locos, qui ſuum jam in antecedentibus locum nacti ſunt, ut hic repetamus, nil opus eſt. Quodſi vero novos addere placeret, nimia propemodum eorum copia nos obrueret. (*k*) *Antiphanes*, ut exempla ex multis pauca proferamus: θεὸς, inquit, οὐδενὶ ἔοικε· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν εἰκόνος δύναται. *Deus nulli ſimilis eſt: quare nemo naturam ejus ex imagine quadam diſcere poteſt.* (*l*) *Socratis* hoc notum eſt dictum: Εἰ ταύτῃ φίλον τῷ θεῷ, ταύτῃ γινέσθω. *Si Deo iſthuc placet, fiat ita.* (*m*) *Epictetum* ſic monuiſſe ſuos accepimus: Σὺ μόνον μέμνησο τῶν καθολικῶν· τί ἐμόν; τί οὐκ ἐμόν; τί θέλει με ποιεῖν ὁ θεὸς νῦν; *Tu tantum memento generalia iſta: Quid meum eſt? quid non meum? Quid me Deus facere nunc vult?* Quamquam quid eſt, cur haec cumulemus? Quorum quidem tanta vis in Graecis auctoribus occurrit, ſive illos, qui ſoluto, ſive iſtos, qui numeris illigato ſermonis genere ſcripſerunt, adeas, quantam brevius nullo modo capit ſpatium.

Ita-

(*i*) *Cicero*] Ex mente vero non ſua, ſed Stoicorum, qui aetherem Jovis nomine ſignificari tradebant, *de natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 25. *p.* 2992. *T.* IX. *Opp.* Derivationem, quam vir doctus hic affert, vocabuli *Jovis* a nomine *Jehovah* multi quoque alii probant: qua de re nunc non eſt diſſerendi locus. Vid. ex multis *El. Schedius de Diis German. p.* 338. 340.

(*k*) *Antiphanes*] In *Hug. Grotii Excerptis vet. Tragic. & Comicor. p.* 632.

(*l*) *Socratis*] Notiſſima haec *Socratis* reſponſio *Critoni* data, mortis horam inſtare nuntianti, quam *Epictetus* toties apud *Arrianum* laudat, apud *Platonem* in *Critone p.* 370.

(*m*)

Itaque pergimus, atque Graecos, quos vocem θεὸς demonſtravimus ſaepius ſummi omnium Numinis notam eſſe voluiſſe, ita vocabulum θεοὶ ſic ſaepenumero uſurpaſſe animadvertimus, ut ejus auxilio inferiores Deos a ſummo, quo nihil excelſius & majus eſt, Numine ſecernerent ac diſtinguerent. Quis vulgarem illam precandi atque exclamandi formulam neſcit? Ὦ Ζεῦ καὶ θεοί! *O Jupiter atque Dii!* Quis hanc obteſtandi rationem? Πρὸς Διὸς καὶ θεῶν. *Per Jovem & Deos.* Nec (*n*) *Euripidem* haec conſuetudo fugit civium ſuorum, cujus haec verba ſunt:

> Ἀλλ' ἔστιν, ἔστι, κἂν τις ἐγγελᾷ λόγῳ,
> Ζεὺς καὶ θεοὶ, βρότεια λεύσσοντες πάθη.
>
> *Eſt, (ſint licet, qui rideant,) eſt Jupiter*
> *Superique, caſus qui vident mortalium.*

Vident omnes, niſi fallor, in his dictis *Jovem* Deum omnium ſupremum, vocabulum vero θεοὶ inferiora deſignare Numina, ab illo prorſus ſejuncta. Sed non omittendus eſt *Platonis* ex *Phaedone* locus, quo verba haec, θεὸς & θεοὶ, ſic etiam collocata leguntur, ut illud Deum omnium maximum, initiique non minus expertem, quam interitus, hoc vero, praeter Deos, nihil aliud ſignificet. (*) Ὁ δέ γε θεὸς, οἶμαι, ἔφη ὁ Σωκράτης, καὶ αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος παρὰ πάντων ἂν ὁμολογηθείη, μηδέ ποτε ἀπόλλυσθαι· παρὰ πάντων μέντοι νὴ Δί' (ἔφη) ἀνθρώπων γε, καὶ ἔτι, ἐγῷμαι, παρὰ 300
θεῶν. *Deum vero, inquit Socrates, & ipſam vitae ſpeciem, & ſi quid aliud eſt immortale, indiſſolubile quoque eſſe, omnes, ut arbitror, confitebuntur: univerſi, ait Cebes, per Jovem homines, & multo magis ipſi, ut arbitror, Dii.* (†) Verum dabitur deinceps alia exempla proponendi locus, quibus idem, quod diximus, roboratur, vocem θεοὶ ſic ſumi ſaepenumero, ut inferiora tantum deſignet Numina, excluſo principe Deorum. Nunc tantum & illud huc pertinere, quod antea declaravi, moneo, Graecos, quae de *Theogonia* ſeu Deorum generatione cecinerunt, commenta de ſolis inferioribus Diis intelligi voluiſſe.

Quemadmodum verbum θεὸς ſingulari ſaepe ratione Deorum omnium parentem & principem ſignificat; ita nomini δαίμων eadem interdum poteſtas ſubjecta cernitur. Exemplum locus ille praebet (*o*) *Callimachi*, quem antea imperfectum dedimus:

> —— —— Εἰ θεὸν οἶσθα
> Ἴσθ', ὅτι καὶ ῥέξαι δαίμονι πᾶν δυνατόν.
>
> —— —— *Si Deus eſt tibi notus,*
> *Hoc etiam noris, omnia poſſe Deum.*

Parem hic voces, θεὸς & δαίμων, vim habent. Utraque Dei nota eſt illius, quo nihil

(*) P. 106. (p. 397. ed. Ficini.)

(†) Plato de rep. Οὐχ ὑπὸ θεῶν ποτε ἀμελεῖται, ὃς ἂν προθυμεῖσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γίνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν, εἰς ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῷ. Numquam ille Diis neglectus erit, qui, quantum in poteſtate poſitum eſt hominis, ut Deo ſimilis fiat, enitetur.

(*m*) *Epictetum*] Apud *Arrianum Comm. de diſp. Epicteti Lib. IV. p.* 385. *ed. Cantabr.*

(*n*) *Euripidem*] Vid. *Grotii Excerpta vet. Tragic. & Comicor. p.* 417.

(*o*) *Callimachi*] Vid. *Fragmenta Callimachi* a *Rich. Bentlejo* collecta *p.* 372.

nihil excellentius & ſuperius eſt. Nihil dico de celebri illo (*p*) alius poëtae dicto, quo vox δαίμων eodem exſtat ſenſu:

—— —— Τοῖς γὰρ ἀλιτροῖς
Εἰν ἁλὶ καὶ γαίῃ κακὰ μύρια θήκατο δαίμων.

At (*q*) *Homerum* non poſſum, quin indicem, uno eodemque loco voces θεὸς & δαίμων promiſcue ſic adhibere videri, ut in nullum, niſi in ſupremum utraque Deum conveniat. En ipſa verba:

Ὁππότ' ἀνὴρ ἐθέλῃ πρὸς δαίμονα φωτὶ μάχεσθαι,
Ὅν κε θεὸς τιμᾷ, τάχα οἱ μέγα πῆμα κυλίσθη.

Quoties homo vult, adverſo Numine, pugnare,
Quem Deus honorat, mox in eum magna clades devolvitur.

Adde aliam Graecorum formulam, qua Jovem ſeu Deorum maximum ſolebant
301 ſalutare. Θεὸς nempe αὐτὸς, hunc unum indicaturi, dicebant. Auctor (*r*) *Homerus* eſt *Libro nono Iliados:*

—— Οὐδ' εἴ κέν μοι ὑποσταίη θεὸς αὐτὸς,
Γῆρας ἀποξύσας, θήσειν νέον ἡβώοντα.

—— *Neque, ſi mihi promitteret Deus ipſe,*
Senectutem abradens, effecturum me juvenem pubeſcentem.

Cer-

(*p*) *Alius poëtae*] Hic quisnam ſit, haud mihi explorare, quantamcumque diligentiam adhiberem, licuit.

(*q*) *Homerum*] Exſtant hi verſus *Iliad. Lib.* P. *vſ.* 98. *ſ. p. m.* 199. Interpretationem autem, quam vir doctus hic ſuppeditat, ut approbem, nullo modo a me impetro. Neque enim, ſi quid judicare valeo, verbum δαίμων, nec vocabulum θεὸς ſummum & celſiſſimum omnium Deum hoc in *Homeri* loco ſignificat. Δαίμων, id quod evidens eſt, ad Hectorem hic refertur, & *virum* idcirco *divinum* ſeu magnum & felicem heroa denotat. Θεὸς vero ex Deorum numero aliquem deſignat, dictaque haec eſt ſententia: Nihil adverſus eum humanas valere vires, cui Deus aliquis, Mars, Jupiter, Apollo, aut alius, auxilium ferat. Daemonem hic eximium ſignificare virum, cui veterum non ignotae ſunt opiniones, nemo unus admirabitur. Scilicet antiquorum longe plurimis perſuaſum erat, *daemones*, qui vocabantur, aut omnes, aut certe plurimos animas eſſe magnorum & praeclarorum hominum corpore ſolutas & liberatas. Lege *Sextum Empiricum Lib.* I. *adv. Phyſic.* §. 74. *p.* 568. *Chalcidium Comm. in Timaeum Platonis* §. 135. *p.* 330. *Diogenem Laërtium Lib.* VIII. *Segm.* 32 *p.* 514. Hominem igitur, in quo *daemon* habitat, ab *Homero* vocari *daemonem*, non eſt, cur novum aut ſingulare alicui videatur. Quamquam & δαίμων hic idem eſſe poteſt, quod *felix* & *beatus*. Sicut enim κακοδαίμων Graecis *infelicem hominem*, ita εὐδαίμων, & nonnumquam nomen δαίμων abſolute poſitum *felicem* indicat. *Deum* porro *ſummum Deum* hic non eſſe, id ſatis eſt argumento, quod de illo proprie Deo ſermo ſit *Homero*, qui pugnantem juvare credebatur Hectorem. Is autem Apollo erat. Plura ejus generis veterum dicta, quibus δαίμων ita ponitur, ut ſummum omnium Numen deſignare videatur, ante *Cudworthum* jam collegit *Auguſtinus Steuchus Lib.* VIII. *de perenni philoſ. Cap.* 22. Sed pleraque eorum, quae affert, aliena ſunt ab inſtituto. Itaque dabo unum, quem aptum in primis eſſe ad hanc notionem vocabuli δαίμων probandam puto, *Orphei* locum, ex *Procli Comm. in Timaeum Platonis Lib.* II. *p.* 95. ſumtum:

Ἓν κράτος, εἷς ΔΑΙ'ΜΩΝ γένετο, μέγας ἀρχὸς ἁπάντων·

Unum imperium, unus Daemon, mundique ingens rex.

(*r*) *Ho-*

Certe *Cyrillus*, Alexandriae antistes, non aliter hoc dictum *Homeri* interpretatus est: (*) Οὐ γάρ πω φησιν, εἰ καὶ θεῶν τις ὑπόσχοιτό μοι τὸ μὲν γήρως τὴν ἀπεμπόλησιν, παλινάγρετον δὲ τὴν νεότητα, πετήρηκε δὲ τὸ χρῆμα μόνῳ τῷ ἐπὶ πάντας θεῷ κ. τ. λ. τὸ γάρ τοι θεὸς αὐτὸς οὐκ ἐφ' ἕνα τῶν ἐν μύθοις πεπλασμένων τινὰ, αὐτὸν δὲ δὴ μόνον κατασημήνειεν ἂν τὸν ἀληθῶς ὄντα θεόν. *Non enim dicit, etiamsi Deorum aliquis promittat mihi senectutis liberationem & juventutis reversionem, sed tantum istud reservavit soli, qui super omnes est, Deo. Nam illud, Deus ipse, non ad aliquem fictitiorum Deorum referri potest, sed illum Deum potius significat, qui vere exsistit.* Idem (*s*) in *duodecim tabularum* legibus loquendi genus usurpatum esse, accepimus: *Deos adeunto caste, opes amovento: si secus faxint, Deus ipse vindex erit.* Quibus in verbis legislator vocem *Dii* tam late patere jubet, ut supremum non minus Deum, quam inferiora Numina, denotet; verum vocibus: *Deus ipse*, sic utitur, ut unus eo, quo nihil majus & augustius est, Deus significetur. Atque, nisi fallor, apud (*t*) *Euripidem* ὁ δαίμων αὐτὸς de illo ipso adhibetur, quem diximus, Deo:

Λύσει μ' ὁ δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω.

Quam vocem sic reddidit *Horatius*:

Ipse Deus, simulatque volet, me solvet.

Sed cavendum est, ne, quando verba δαίμων & δαίμονες in veterum monumentis deprehendimus, idem semper ea significare putemus, quod θεὸς & θεοί. Daemones enim plerumque vocantur naturae Diis dignitate atque gradu inferiores, ad quas, si quidem vox capiatur latius, heroës etiam pertinent. Non ego daemones istos in-

(*) Contr. Julian. Lib. I. (p. 27. ed. Spanhemii.) Ita & Justinus M. ad Graec. p. 22. (ed. Colon.)

(*r*) *Homerus*] *Iliad. Lib.* I. *vs.* 448. *p.* 102. Nomen θεὸς hic summum indicare videri Deum, quod *Cyrillus* & *Justinus* volunt, equidem concesserim. Inde vero ut probetur, θεὸς αὐτὸς ex illis fuisse vocabulis, quibus Graeci summum hoc Numen compellarunt olim, fateor, me fugere. Finge, nostrum aliquem dicere: *Si vel ipse Deus hoc mihi permitteret, non tamen facerem*; idne documento esse posset, IPSE DEUS nomen apud nos celsissimi illius, quod veneramur, Numinis esse? Forma orationis ejusmodi verbum IPSE flagitat.

(*s*) *In duodecim tabular.*] *Ciceronis* potius hae leges sunt, quas sanxit *Lib.* II. *de legibus Cap.* 8. *p.* 3345. *T.* IX. *Opp.* Neque hic locus, ut arbitror, probat, Romanos formulam, IPSE DEUS, adhibuisse, quum celsissimum in primis indicare Numen vellent. Puto enim, intelligere omnes, hoc sibi velle *Ciceronem*: Deum ipsum, si vel homines id omittant, injurias ulturum esse, sibi a profanis hominibus illatas. Quid? quod ne hoc quidem certum est, explicationem legis, quam vir doctus dat, veram esse. Mihi *Ciceronis* esse mens haec videtur: Deos omnes, qualescumque demum sint, lege civitatis constitutos, caste adeundos esse. Id si quis facere negligat, homines quidem facinus illud celari posse, quibus animorum recessus haud pateant, non autem Deum illum, cujus violata sit religio. Ipsum itaque illud Numen, cujus sacra polluissent homines, sceleris vindicem fore. Non ergo necesse est, summum Deum hic intelligi, quum quilibet Deus commode his verbis designetur.

(*t*) *Euripidem*] Versus est in *Bacchis vs.* 497. *p.* 384. *ed. Canteri.* Ὁ δαίμων autem αὐτὸς in illo non summum Deum, sed, quod aperte tota docet oratio, *Bacchum* denotat. Ipse Bacchus, at personatus, Pentheo, qui carcerem ipsi comminatus erat, respondet, ipsum Deum Bacchum sese ex custodia liberaturum esse. *Horatium* hunc versum Latine expressisse, antiquus jam Scholiastes *Horatii* observavit, & res ipsa id docet. Verum sensus longe alius verborum est apud *Horatium*, quam apud *Euripidem*. Vid. *Andr. Dacierius Remarques sur l'Horace Tom.* VII. *p.* 442. Ceterum male hic legitur: *Simulatque volet.* Apud *Horatium Lib.* I. *Epist.* 16. *vs.* 78. exstat: *Simulatque volam.*

interdum Deos appellari negem. At crebrius tamen ἡμιθέους *semideos*, quam Deos, vocari eos, extra controversiam positum est. Inde fit, ut Θεοὶ καὶ δαίμονες, *Dii & daemones*, sic saepenumero in oratione conjungantur, ut naturas tamen plane diversas significent. Quam vocis δαίμων notionem *Platoni* obversatam fuisse, necesse est, quum amorem non esse Deum, sed daemonem tantum concluderet. Sed de his daemonibus infra pluribus verbis differemus.

302 Sunt praeterea non uni veterum loci, quibus nomen θεῖον, sed substantive sumtum, ut Grammatici loquuntur, summi omnium Numinis nota est. Testem primo laudo hunc (*v*) *Epicharmi* locum:

> Οὐδὲν διαφεύγει τὸ θεῖον· τοῦτο γιγνώσκειν σε δεῖ.
> Αὐτός ἐσθ' ἡμῶν ἐπόπτης· ἀδυνατεῖ δ' οὐδὲν θεῷ.
>
> *Res nulla est, Deum quae lateat: scire quod te convenit*
> *Ipse est noster introspector: tum Deus nihil non potest.*

Addo alium (*x*) *Platonis*, qui: Πόῤῥω, inquit, ἡδονῆς καὶ λύπης ἵδρυται τὸ θεῖον. *Deus valde & a voluptate remotus est & a dolore.* Adest tertius testis, *Plotinus*, cui supremum Numen τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον, *id, quod divinum est in universo*, appellare visum est. Plura piget referre testimonia, quorum longe uberrimam messem antiqui scriptores offerunt. Omnium instar juvabit (*y*) *Henrici Stephani* de hac vocis θεῖον notione sententiam audire, quo viro nemo castius atque diligentius in veterum verborum vim atque potestatem inquisivit. Sic igitur ille: *Redditur etiam τὸ θεῖον saepe Deus, sed ita tamen, ut intelligendum sit, non de quolibet Deo ab ipsis etiam profanis scriptoribus dici, verum de eo, quem intelligerent, quum θεὸν dicebant quasi κατ' ἐξοχὴν, ad differentiam eorum, qui multi appellatione θεῶν includebantur, summum videlicet supremumque Numen, & quasi dicas θεὸν, θεῶν ὕπατον καὶ ἄριστον, ut loquitur de Jove Homerus.*

Quae nominis θεῖον notio interdum apud Graecos erat, eamdem & verbum δαιμόνιον aliquando habuisse, constat. Vim nimirum illam atque rationem divinam significabat nonnumquam, ex qua totius orbis terrarum penderet imperium. Exempla in promtu sunt. Vetus memorat (*z*) *Herodotus* proverbium: Ὅτι τὸ θεῖον φθονερόν. *Deus bonis alienis invidet.* Cujus quidem haec erat sententia: *Deus, ut homines diuturna nimis felicitate gaudeant, vix patitur, sed hilaritatis semper modum tristitia temperat.* Id dictum *Aristoteles* paullo aliter hoc modo effert: Φθονερὸν τὸ δαιμόνιον. Igitur idem est δαιμόνιον, quod θεῖον. Forte hic (*a*) *Isocratis* ex *Oratione ad Demoni-*

(*v*) *Epicharmi*] Apud *Clementem Alexandr. Stromat. Lib.* V. *p.* 708. Versio *Grotii* est in *Excerptis vet. Comic. & Tragic. p.* 481.

(*x*) *Platonis*] Hunc locum ab *Henr.* sumsit *Stephano*, qui nec ipse indicat, ubi hoc scriptum *Plato* reliquerit, *Thesauro Graecae linguae Tom.* I. *p.* 1534. Exstat vero pronuntiatum hoc *Epist.* III. *Platonis p.* 708.

(*y*) *Henr. Stephani*] In *Thesauro Graec. linguae Tom.* I. *p.* 1534.

(*z*) *Herodotus*] Non ut proverbium haec verba memorat *Herodotus*, sed Amasis ad tyrannum Polycratem epistolam exhibet *Lib.* III. *C.* 40. *p.* 176. in qua haec inter alia perscripta sunt: Ἐμοὶ αἱ σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ θεῖον ἐπισταμένῳ ὡς ἔστι φθονερόν. *Magnae tuae prosperitates non mihi placent, qui intelligo, quam invidum Numen sit.* *Aristoteles* autem quonam loco hoc dictum proferat, quod hic ipsi tribuitur, malui ignorare, quam immenso labore per tot *Aristotelis* volumina, & incerto quidem eventu, quaerere.

(*a*) *Isocratis*] In hoc *Isocratis* loco, qui exstat

nicum locus non aliter accipi debet: Τίμα τὸ δαιμόνιον ἀεὶ μὲν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς πόλεως. *Cole Deum semper, at maxime cum civitate in publicis sacrificiis.* At multo validius est, quod nunc afferam, ad hanc rem confirmandam *Epicteti* dictum: (*) Μία ὁδὸς ἐπὶ εὔροιαν· τοῦτο καὶ ὄρθρου, καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ νύκτωρ ἔστω πρόχειρον, ἀπόστασις τῶν ἀπροαιρέτων, τὸ μηδὲν ἴδιον ἡγεῖσθαι, τὸ παραδοῦναι πάντα τῷ δαιμονίῳ καὶ τῇ τύχῃ. *Una via est ad felicitatem: hoc & mane & interdiu & noctu in promtu sit: ut rebus externis cedas, ut nihil proprium judices, ut omnia Deo commendes & fortunae.* Luculentissimus omnium, nec ullo idcirco modo praetermittendus est (*b*) *Demosthenis* locus, quo vocabula θεοὶ & δαιμόνιον conjunctim ita cernuntur collata, ut illud Deos inferiores, hoc Deorum parentem & principem sine ulla controversia designet: Εἴσονται οἱ θεοὶ καὶ τὸ δαιμόνιον τοὺς μὴ τὰ δίκαια ψηφισαμένους. *Dii & divinitas observabunt illos, qui injustas* 303 *ferunt sententias.* Nihil videat, oportet, qui utrosque, & minores Deos, & summum Numen, hic indicari, aegre percipit. Ex his etiam intelligitur, vocem δαιμόνιον, si ad Grammaticorum expendatur regulas, non esse ex illis vocibus, quas diminutas vocant, quod multis tamen placere video, sed, non secus atque θεῖον, vocabulum adjectivum, substantivi forma atque habitu indutum. At in veterum tamen monumentis δαιμόνιον aeque, ac δαίμων, a quo prius illud descendit, de certo quodam naturarum genere frequentissime legitur adhibitum, quod praestantia & dignitate Diis cedit, tametsi Deorum nonnumquam nomine compelletur. Ex eo genere *Socratis* erat, cujus tanta est celebritas, δαιμόνιον. Sed qui aptius nos erudire possit, quaenam vera vocis δαιμόνιον potestas sit apud veteres, quorum libros hodie legimus, praeter *Socratem*, fore neminem, arbitror, qui, tametsi vulgo daemone comitatus quodam haberetur, a *Melito* tamen in supremae erga Deum impietatis judicium adductus est. Igitur insignem ejus locum afferemus ex *Apologia*, quam in litteras *Plato* retulit: (*) Ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων, ὦ Μέλιτε, ἀνθρώπεια μὲν νομίζει πράγματα εἶναι, ἀνθρώπους δὲ οὐ νομίζει; ἢ ὅστις ἵππους μὲν οὐ νομίζει, ἱππικὰ δὲ πράγματα κ. τ. λ. οὐκ ἔστιν, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν· ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῦτο ἀπόκριναι· ἔσθ' ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματα εἶναι. δαίμονας δὲ οὐ νομίζει; οὐκ ἔστιν· ἀλλ' οὖν δαιμόνιά γε νομίζω κατὰ τὸν σὸν λόγον· εἰ δὲ καὶ δαιμόνια νομίζω, καὶ δαίμονας δήπου πολλὴ ἀνάγκη νομίζειν μέ ἐστι· τοὺς δὲ δαίμονας οὐχὶ ἤτοι θεούς γε ἡγούμεθα εἶναι, ἢ θεῶν παῖδας; *Estne quisquam, o Melite, qui humana quidem esse putet, homines vero nequaquam? aut num aliquis est, qui equestria quidem esse concedat, equos esse neget? Non est quisquam, o virorum optime. Sed ad hoc saltim responde. An est quisquam, qui daemonum quidem opera opinetur esse, daemones autem minime? Nullus. Daemonia autem ego, ut tu ipse confiteris, esse statuo. Quodsi daemonia esse puto, necessarium est omnino, putare me, daemones quoque esse. Daemones autem arbitramur aut Deos esse, aut Deorum filios.* In novi vero foederis libris, si *Ori-*

(*) Arrian. Lib. IV. C. 4. p. 387. (ed. Cantabr.)

(†) P. 27. Steph. (p. 363. ed. Ficini.) Multa omissa sunt ex his verbis *Platonis*, & alia quaedam immutata.)

stat *Orat. ad Demonic. p. m.* 9. δαιμόνιον non summum omnium Numen, sed generatim illam divinitatem, quam quaelibet colit civitas, significat. Id cum ex tota orationis serie, tum ex ratione patet, quam *Isocrates* praecepto huic addit: Οὕτω γὰρ δόξεις ἅμα τοῖς θεοῖς θύειν, καὶ τοῖς νόμοις ἐμμένειν. *Sic enim apparebit, te simul & Diis immolare, & legibus obtemperare.* θεοὶ nimirum & δαιμόνιον vim eamdem habent apud *Isocratem.*

(*b*) *Demosthenis locus*] Illum reperi in *Orat.* περὶ παραπρεσβείας *p.* 266. *ed. Graecae Basil.* 1532. *fol.*

(*c*) *Pro-*

Origenis, *Eusebii*, ceterorumque antiquiorum doctorum auctoritatibus standum sit, nomina δαίμονες & δαιμόνια nusquam benignam aliquam significant & beneficam naturam, sed malignos semper genios hominumque generi inimicos.

Praeter haec, quae recensuimus hucusque, vocabula, aliae quoque Deorum cultoribus in ore versabantur descriptiones atque definitiones summi Numinis, quae, quoniam in nullum ex Diis alium convenire poterant, satis illud evidenter ex inferiorum Deorum turba eximebant. Ita nonnumquam dicitur ὁ δημιουργὸς, *opifex, fabricator, effector hujus mundi*, ὁ ἡγεμὼν τοῦ παντὸς καὶ ἀρχηγέτης, *supremus rerum universitatis princeps ac gubernator*, ὁ πρῶτος & πρῶτος θεὸς Graecis, *primus Deus* Latinis, ὁ πρῶτος νοῦς, *mens prima*, ὁ μέγας θεὸς, *magnus Deus*, ὁ μέγιστος δαίμων & ὁ μέγιστος θεῶν, *Deus maximus*, *Deorumque maximus*, ὁ ὕψιστος, *altissimus*, ὁ ὕπατος θεῶν, *Deorum summus*, ὁ ἀνωτάτω θεὸς, *Deus omnium maxime captum transscendens, princeps ille Deus*, θεὸς θεῶν, *Deus Deorum*, ἀρχὴ ἀρχῶν, *principium principiorum*, τὸ πρῶτον αἴτιον, *prima caussa*, ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας, *genitor & conditor universi*, ὁ κρατέων τοῦ παντὸς, *mundi totius moderator*, *summus rector*, & *dominus*, ὁ ἐπὶ πᾶσι θεὸς, *Deus, qui praesidet omnibus*, ὁ θεὸς ἀγέννητος, αὐτογενὴς, αὐτοφυὴς, αὐθυπόστατος, *Deus neque factus, neque genitus, sed per se sine ullo exsistens initio*, μονὰς, τὸ ἓν καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν, *ipsa unitas atque bonitas*, τὸ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας & τὸ ὑπερούσιον, *id, quod omnibus rebus, quae vere sunt, superius est*, τὸ ἐπέκεινα νοῦ, *id, quod mentem omnem ac intelligentiam superat*, *summum illud & aeternum, neque mutabile, neque interiturum*, ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ μέσον ἁπάντων, *initium, finis, & medium rerum omnium*, ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia, Deus unus & omnes*. Plura ejus generis nomina, necesse non est, ut enumerem. Hoc tamen adjiciam, verbum ἡ πρόνοια seu *providentia*, quando φύσει sive *naturae* opponitur, nonnumquam summum illud Numen, de quo loquimur, apud veteres designare. Quae vox quoniam feminei generis est, ideo, qui religionem omnem contemnebant penitus, Epicurei occasionem ex ea capiebant Deum absurde ac ridicule vocandi *anum fatidicam* (c) *Pronoeam*. Haec omnia similiaque Dei nomina quum in eorum reperiantur libris, quos nemo negat Deorum quamdam coluisse multitudinem, quaedam etiam frequentissime in illis occurrant, id quod demonstrandum recipimus, equidem, quod obstet, nihil video, quo minus concludamus, veterum ex sententia Deum omnium summum & maximum a reliqua Deorum minorum & inferiorum turba prorsus fuisse secretum ac remotum.

304 §. XV. Credo equidem, quae adhuc a nobis disputata sunt, negotium, quod instituimus, omnino conficere, neque, lectis his, dubitare amplius quemquam posse,

(c) *Pronoeam*] Id facit *Cotta*, Epicureus, apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* I. *C.* 8. *p.* 2890. *T.* IX. *Opp.* Nec hi tamen Deum in universum ita vocabant, sed illum, qui Stoicis proprius erat, Deum.

(d) *Produxerit*] Non dubito, fore multos, quibus haec testimonia eorum, qui cum Christianis publice quondam congressi sunt, minus habere dignitatis & auctoritatis videantur, quam negotium hoc requirit. Infinitis constat exemplis, rixis atque disputationibus de re sacra commotis, illis, qui veterum errorum suscipiunt patrocinium, nihil antiquius esse, quam ut omnem ab illis foeditatem removeant, & iniquas esse querimonias eorum, qui antiquas religiones turpitudinis arguunt, demonstrent. Cui ut satisfaciant instituto, plerumque majorum instituta & dogmata prorsus inflectunt, & secus interpretantur, atque semper antea intellecta sunt. Revocemus ea nobis in memoriam, quae illis gesta sunt temporibus, quibus *Lutherus* Pontificis decreta & inveteratas Germaniae superstitiones adoriebatur: cujus qui sese studiis objiciebant ex grege Romano, illi vera esse negabant omnia, quae *Lutherus* de antiquae religionis deformitate scripserat, coetusque sui religionem & doctrinam longe aliam fingebant, atque reapse fuerat. Idem certe fecerunt illi, qui pri-

posse, quin illi, quibus excellentior quaedam ratio fuit ingeniumque sublimius, tametsi pluribus supplicarent Diis, unum tamen supremum, omnipotentem, nec ex ulla caussa natum, professi sint Deum. At sunt tamen plurimi, quibus omnia citius, quam hoc ipsum persuadeas. Cujus ego pertinaciae hanc esse caussam suspicor, quod Christianos vocabulo *Deus* hanc vim subjicere vulgo vident, ut naturam eo significent per se ex infinito tempore exsistentem. Quare in hanc ingrediuntur sententiam, idem eos fecisse olim, quorum animos multorum Deorum metus atque reverentia constrictos tenebat. Igitur, ut, si fieri possit, radicitus hunc errorem ex mentibus hominum evellamus, an his etiam majora sententiae nostrae praesidia comparare liceat, videbimus. Hoc autem primo multum ad sententiae nostrae confirmationem conducere, arbitror, quod in longis illis litibus & concertationibus, quae post introductam inter homines religionem Christianam hujus defensoribus cum superstitionum antiquarum patronis fuerunt, nemo eorum, qui aperto Marte Christianos adorti sunt, atque pro Deorum propugnarunt religione, istam, quam sibi fingunt plurimi, Deorum per se exsistentium, neque ulla ex caussa procreatorum multitudinem, occasione data, professus est. Contra omnes, qui Christiana sacra oppugnarunt, abhorrere video ab ea, & aperte confirmare, unum sibi placere Deum esse, qui nulli ortum debeat, ipse vero totum terrarum orbem virtute sua (*d*) produxerit.

Notum est, paucis post exortam Christianam religionem annis, celebrem illum *Apollonium Tyanaeum* vixisse, rerumque a se mirabiliter gestarum fama terrarum orbem complevisse. Atque hunc hominem, si minus certum & exploratum, veri tamen simillimum esse reor, infernalem genium astute excitasse, singularique virtute ad prodigia quaedam efficienda armasse, eo unice proposito, ut esset, qui de miraculis *Christi*, Servatoris nostri, factis suis detraheret, atque labefactatis Christianorum virtute turpissimis superstitionibus auxilium ferret. Inter varios certe, qui de vita commentati sunt *Apollonii*, auctores aliqui, & in his nominatim *Philostratus*, id unum videntur spectasse, ut hominem, quem laudandum receperant, sic oratione fingerent & formarent, quo sanctimonia vitae non minus, quam miraculis, Servatorem nostrum quam aptissime referret. Itaque (*e*) *Eunapius* inscriptionem Historiae *Apollonii*, quam *Philostratus* composuit, libro ipsi parum convenire, censet: satius autem futurum fuisse, arbitratur, si, omisso indice, quem libro praefixit: Ἀπολλωνίου βίος, *Vita Apollonii*, se θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν, *Dei ad homines adventum*, enarraturum esse, in voluminis fronte significasset. Nec enim, inquit, homo aut philosophus erat *Apollonius*, ἀλλά τι θεῶν καὶ ἀνθρώπου μέσον, *verum* 305
me-

primis rerum Christianarum saeculis pro Deorum cultu & religione contra veritatis professores verba fecerunt, maxime philosophi illi, qui juniores vulgo vocantur Platonici. Qui quum actum fore intelligerent de omni erga Deos reverentia, si, quae Christiani de veterum sacrorum impietate & turpitudine monebant, populorum instillarentur animis, nec ipsi tamen ulla ratione gravissimis publicarum religionum maculis patrocinium praestare aut vellent aut possent, universam omnino refingebant religionem publice receptam, atque callide ac versute, quod infinitis ostendere possum exemplis, ad sapientissima Christianorum praecepta accommodabant. Quae quum ita sint, ita mihi dudum visum est: Quemadmodum ex illorum libris, qui adversus *Lutherum* & ejus amicos scripserunt, nemo sapiens religionem illam aestimat, quae saeculo decimo quarto & quinto viguit: ita nec ex philosophorum illorum scriptis, qui saeculo secundo, tertio, & quarto desperatis Deorum rebus opem tulerunt, de opinionibus nobis & sententiis populorum judicare licet, qui ante natum Servatorem & primis Christianae disciplinae temporibus inanibus Diis sacra fecerunt.

(*e*) *Eunapius*] In *Vitis Sophistarum Proem.* p. 6. 7. *ed. Plantin.*

(*f*) *Mar-*

medium aliquid inter Deum atque hominem. Fuit id quoque ſemper in more poſitum Deorum amicis & defenſoribus, id quod multis ex veterum apparet teſtimoniis, ut hiſtoriae *Jeſu Chriſti* vitam opponerent *Apollonii*, & utrumque inter ſe conferrent & componerent. Exſtat (*f*) *Marcellini* ad *Auguſtinum* epiſtola, qua nullum eſſe locum ſignificat, quem vehementius ſuperſtitionum vindices in Chriſtianos urgeant, quam hunc ipſum, atque *Auguſtinum*, quomodo occurrendum illi ſit, rogat. *Nihil amplius Dominum, quam alii homines facere potuerunt, feciſſe vel egiſſe, mentiuntur: Apollonium ſiquidem ſuum nobis & Apulejum, aliosque magicae artis homines in medium proferunt, quorum majora contendunt exſtitiſſe miracula.* Et quis, quaeſo, eruditiorum *Hieroclem* ignorat, quem doctiſſimi hominis nomine honeſtat *Euſebius*, librum exaraſſe contra Chriſtianos, Φιλαλήθης ſeu Λόγοι Φιλαλήθεις inſcriptum, in eoque vehementer elaboraſſe, ut non modo *Apollonius Chriſto* virtute ſimilis & potentia, verum etiam major atque excellentior videretur? Recitabo ipſa *Hieroclis*, ut ab (*g*) *Euſebio* referuntur, verba: Ἄνω καὶ κάτω θρυλλοῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησοῦν, ὡς τυφλοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καὶ τινὰ τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. *Ultro citroque jactant, laudibusque Jeſum tollunt, ut qui coecis videndi dederit facultatem, & alia id genus miranda praeſtiterit.* His dictis ad illos provocat, qui prodigiis olim & miraculis inter populos inſigne nomen adepti ſunt, atque in primis ad *Apollonium Tyanaeum:* cujus poſtquam late atque copioſe expoſuerat miracula, ſic rationem poſtremo concludit: Τίνος οὖν ἕνεκα τούτων ἐμνήσθην; ἵνα ἔξῃ συγκρίνειν τὴν ἡμετέραν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἑκάστῳ κρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κουφότητα. εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα, οὐ Θεὸν, ἀλλὰ Θεοῖς κεχαρισμένον ἄνδρα ἡγούμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησοῦν Θεὸν ἀναγορεύουσι. *Quo ergo fine iſta commemoro? Nempe ut liceat contendere invicem accuratum noſtrum ſolidumque judicium de re quavis & animi in Chriſtianis levitatem. Quandoquidem nos quidem tam magna operatum non Deum tamen, ſed Deorum amicum, eſſe, arbitramur. Illi viciſſim ob exiguas quasdam praeſtigias Jeſum Deum eſſe praedicant.* Haec *Euſebius* ſilentio praetermittit. Itaque non poſſum, quin *Lactantii* huc verba transferam, quibus ſcite atque luculenter hanc hominis caſtigat temeritatem. Non nominat quidem *Hieroclem Lactantius:* ſed facile patet, uti opinor, ipſas, quas retulimus, *Hieroclis* voces repreſſas & caſtigatas eſſe. Sic vero: (*) *Apparet nos ſapientiores eſſe, qui mirabilibus factis non ſtatim fidem divinitatis adjunximus, quam vos, qui ob exigua portenta Deum credidiſtis.* —— *Disce igitur, ſi quid tibi cordis eſt, non* (†) *ſolum idcirco a nobis Deum creditum Chriſtum, quia mirabilia fecit, ſed quia vidimus, in eo facta eſſe*

(*) De Juſtit. Lib. V. C. 3. (p. 543.)
(†) Hanc vocem non habent codices, quos vidi, *Lactantii.*

(*f*) *Marcellini*] In *Epiſtolis Auguſtini Ep.* 136. ex divis. *Benedict. T.* II. *Opp. p.* 304.

(*g*) *Euſebio*] *Libro adv. Hieroclem Cap.* 2. *p.* 429. ad calcem *Philoſtrati ed. Olearii.*

(*h*) *Sidonius Apollinaris*] *Epiſtolar. Libro* VIII. *Ep.* 3. *p.* 462. 463. Locum ipſum & alia Chriſtianorum, hunc *Apollonium* non mediocriter laudantium, dicta in peculiari *Diſſ. de varia Apollonii Tyanaei exiſtimatione*, quae in *Obſervationibus* meis *hiſtorico-criticis* extat, jam dudum attuli. Non obſcurae ſunt hiſtoriae ſacrae perito rationes, quibus tot magni inter Chriſtianos viri adducti ſunt, ut tam eximiis laudibus nebulonem & ineptum philoſophum afficerent. Primum amore philoſophiae Platonicae & Pythagoricae, cujus profeſſor fuerat *Apollonius*, multi ardebant. Deinde philoſophis multis & ſapientibus viris, ut *Socrati*, vim adfuiſſe divinam, putabant, nec omnes e beatorum domiciliis, quod ſatis notum eſt, proſcribebant philoſophos. Tum daemonum ingentem eſſe poteſtatem, Platonicorum imbuti praeceptis, exiſtimabant, hosque certos diligere homines, & omni ope ad-

esse omnia, quae nobis annuntiata sunt, (*) *vaticinia prophetarum. Fecit mirabilia. Magum putassemus, ut & vos nuncupatis, & Judaei tum putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum, prophetae omnes uno spiritu praedicassent. Itaque Deum credimus non magis ex factis operibusque mirandis, quam ex illa ipsa cruce, quam vos, sicut canes, lambitis, quoniam simul & illa praedicta est. Non igitur suo testimonio, (cui enim de se dicenti potest credi?) sed prophetarum testimonio, qui omnia, quae fecit ac passus est, multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit: quod neque Apollonio, neque Apulejo, neque cuiquam Magorum potest aliquando contingere.* Quod ad vitam moresque hujus attinet *Apollonii*, consentaneum fuisse, vident omnes, ut is, in quo spem omnem recuperandae dignitatis posuerat rex inferorum, virtutis atque continentiae non modicam prae se ferret speciem. Itaque Pythagoraei adsciscebat personam *Apollonius*, quam ita graviter ac decore sustinebat, ut diu post fata ejus (*s*) *Sidonius Apollinaris*, professione licet Christianus, non secus fictarum ejus virtutum ful- 306
gore captus fuerit, ac si a praestigiatore hoc excantatus esset. At facile sentiunt, quos nec imperitia harum rerum, neque partium impedit studium, nihil divini illius luminis, quod in Servatore nostro fulgebat, qui omnium aetatum philosophos longo post se reliquit intervallo, ex hoc emicuisse homine. Quid? quod etiam ab illis multum superetur, quorum virtus atque probitas in ipsis gentibus a vera religione alienis olim spectata fuit: e quibus unum tantum *Socratem* nomino. Dici enim vix potest, quanta sese in verbis non minus, quam factis, hominis arrogantia, quam vana mentis elatio, ne quid de reliqua ejus amentia dicam, manifesto tangendam praebeat. Atque id (*i*) *Eusebius* ex ipsa *Philostrati Historia*, quae multis ceteroquin mendaciis referta est, ostendendum sibi sumit: Οὐδ' ἐν ἐπιεικέσι ἢ μετρίοις ἀνδράσιν ἄξιον ἐγκρίνειν, οὐχ ὅπως τῷ σωτῆρι ἡμῶν Χριστῷ παρατιθέναι τὸν Ἀπολλώνιον. *Non inter bonos quidem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri jure posse, nedum ut Salvatori nostro Christo Apollonium conferre deceat.* Itaque, si vera sunt, quae de rebus mirabilibus ab eo factis memoriae prodita sunt, magicis artibus in primis valuisse hominem, &, quae viribus humanis superiora egit, *Necromantiae*, quam vocabant, beneficio perfecisse, nullo modo dubitandum est. Neque est, quod dicat aliquis, hanc a Christianis unice profectam esse contumeliam, quibus semper fuerit odio *Apollonius*. Namque ipsis Deorum cultoribus, quum vivere nondum desiisset, γόης vulgo seu (*k*) *praestigiator* audiit: criminis magiae apud Domitianum Imperatorem (*l*) accusatus est: denique, id quod ex *Origene* discimus, *Moera-*

(*) Alii, vaticinio.

adjuvare, statuebant. Postremo verebantur, ne, si omnes, quos ethnici magni faciebant, viros contemnerent plane & ad inferos amandarent, animos eorum praeter modum exacerbarent, & Christianae religionis incrementis obsisterent. Hinc ipse *Eusebius*, *Hieroclem* repellens, non audet tamen asperc in *Apollonium* invehi, quem potius magnum fatetur virum fuisse, sed historicum ejus potius, *Philostratum*, irridet & exagitat.

(*i*) *Eusebius*] *Adv. Hieroclem Cap.* 4. *p.* 431.

(*k*) *Praestigiator audiit*] Hoc ipse *Philostratus* memoriae prodidit *Vitae Apollonii Lib.* IV. *Cap.* 18. *p.* 156. quo sacris Eleusiniis praefectum noluisse narrat *Apollonium* ad mysteria admittere, *quod sibi fas haud esset*, μυῆσαι γόητα, *incantatorem initiare.* Plura ejus generis testimonia de *Apollonii* inter ipsas gentes verae religionis ignaras infamia in *Diss. de existimatione Apollonii Observat. histor. crit. Lib.* I. *p.* 271. *s.* in medium attuli.

(*l*) *Accusatus est*] Teste iterum *Philostrato Vitae Apollonii Lib.* VIII. *Cap.* 7. *p.* 327. ubi oratio exstat, quam purgandi se hoc crimine caussa recitasse fingitur a *Philostrato.*

ragenes, ex illis unus, qui vitam ejus composuerunt, *Philostrato* superior, & Deorum similiter religione devinctus, Magis eum connumerare non dubitavit. (*) Περὶ μαγείας φαμὲν, ὅτι ὁ βουλόμενος ἐξετάσαι, πότερόν ποτε καὶ φιλόσοφοι ἁλωτοί εἰσιν αὐτῇ, εἰ μὴ, ἀναγνώτω τὰ γεγραμμένα Μοιραγένει τῶν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, μάγου καὶ φιλοσόφου, ἀπομνημονευμάτων· ἐν οἷς ὁ μὴ Χριστιανὸς, ἀλλὰ φιλόσοφος, ἔφησεν, ἁλῶναι ὑπὸ τῆς ἐν Ἀπολλωνίῳ μαγείας οὐκ ἀγεννεῖς τινας φιλοσόφους, ὡς πρὸς γόητα αὐτὸν εἰσελθόντας, ἐν οἷς, οἶμαι, καὶ περὶ Εὐφράτου πάνυ διηγήσατο καί τινος Ἐπικουρείου. *De Magia hoc tantum dicimus: quicumque vult cognoscere, utrum & philosophi capi ab ea possint, an non, legat scripta Moeragenis, qui memoriae prodidit Apollonii illius Tyanensis, Magi & philosophi, res memorabiles: ubi non Christianus, sed philosophus, ait captos ab Apollonii magia non ignobiles philosophos, quum tamquam ad praestigiatorem accessissent; & in his, opinor, etiam de famoso illo Euphrate narrat & quodam Epicureo.* Neque aliam sine ullo dubio caussam (*m*) *Philostratus* habuit, cur *Moeragenem* hunc vehementer aspernaretur, multarumque rerum, quae ad *Apollonium* pertinerent, rudem ac ignarum fuisse, diceret. (οὐ γὰρ Μοιραγένει γε προσεκτέον.) Talem nimirum exhibuerat *Apollonium Moeragenes*, qualis reapse fuerat, atque magiae notis inustum in omnium conspectu posuerat hominem. At *Philostratus* e contrario hoc sibi in primis negotii putabat datum esse, ut tam grave ab eo crimen depelleret. Quo labore tamen tam scite ac feliciter functus est, ut in ipsa ejus narratione satis inveniant argumentorum, quibus accusationem muniant, qui Mago meliorem fuisse negant *Apollonium*. Atque hic esse melioris notae historicos, recordor, qui *Vespasianum* quoque Alexandriae fecisse miracula, scriptum reliquerunt. *Per eos menses*, *Taciti* haec verba sunt (†), *multa miracula evenere, quîs coelestis favor & quaedam in Vespasianum inclinatio Numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe notus, genua ejus advolvitur, remedium coecitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis Dei, quem dedita
307 *superstitionibus gens ante alios colit. Precabaturque principem, ut genas & oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manu aeger, eodem Deo auctore, ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur, orabat.* Compositis, quae hac ex occasione nascebant-

(*) Contra Celsum Lib. VI. p. 302. (†) Histor. Lib. IV. p. 111.

(*m*) *Philostratus*] *Histor. Apollonii Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 5. 6.

(*n*) *Philostratus*] Vid. eum copiose *Histor. Apollonii Lib.* V. *C.* 27. *p.* 209. *s.* Adde *Lib.* VIII. *Cap.* 7. *Sect.* 2. *p.* 329. De re ipsa & miraculis *Vespasiani* paullo post dicam.

(*o*) *Josephus ipse*] *De bello Judaico Lib.* V. *Cap.* 5. §. 4. *p.* 390. *T.* II. *Opp.*

(*p*) *Cogitabat*] Ego vero nullus dubito, quin haec *Vespasiani* miracula, quae Alexandriae fecisse perhibetur, inter consilia referenda sint imperatoria, quae cupidus novi regni formandi Imperator ad plebem circumveniendam excogitavit: idque vel ex ipsis *Taciti* & *Suetonii* narrationibus de his miraculis constare, arbitror. Ille enim his prodigiis *favorem & inclinationem Numinum* erga novum Imperatorem demonstratum esse, hic *auctoritatem & majestatem novo principi*, quae ipsi defuisset, accessisse, perhibet. Vid. *Taciti Histor. Lib.* II. *C.* 82. §. 5. Quae satis, quo consilio haec gesta sint, significant. Multum scilicet intererat *Vespasiani*, ut Aegyptus, provincia copiosissima & potentissima, in verba ejus omnino juraret. Itaque comparandum erat aliquid, quod populi animos ipsi conciliaret. Nulla vero gens, id quod *Tacitus* aperte fatetur, superstitionibus magis erat dedita, quam Aegyptii: qui non modo Deos rebus humanis saepenumero intervenire, verum etiam virtutem suam illis impertiri, existimabant, quos in primis caros haberent, & in amicis suis numerarent. Si qui itaque dignitatem sibi inter Aegyptios parere studebant, illi hoc in primis curabant, ut cum Diis consuetudinem habere, & vim humana superiorem accepisse ab illis viderentur. Quod quum non ignoraret *Vespasianus*, nihil efficacius fore judicabat, ad Alexandrinorum studia sibi acquirenda, quam si factis quibusdam ostenderet, se Diis, & Aegyptiis maxime Diis, quorum princeps Se-

bantur, diſputationibus nonnullis, utrumque, quod rogabatur, perfeciſſe Imperator legitur: *Statim converſa ad uſum manus & coeco reluxit dies. Utrumque*, addit auctor, *qui interfuere, nunc quoque memorant, poſtquam nullum mendacio pretium.* Uſus eſt *Veſpaſianus* familiariter *Apollonio* hoc, quem magiae poſtulavimus. Alexandriae vero una cum *Veſpaſiano* tum temporis fuiſſe eum, neque pauca ibi feciſſe miracula, (*n*) *Philoſtratus* auctor eſt. Quid ſi itaque, quae geſta ſunt a *Veſpaſiano*, conſilio ejus & auxilio potiſſimum eſſe geſta, ſuſpicemur?

Quidquid id eſt, nos facere non poſſumus, quin aliud infernalis genii ſtrategema in his *Veſpaſiani* factis oſtendamus, qui, ut famam miraculorum *Chriſti* extenuaret, hominesque a *Meſſia* fide complectendo abſterreret, certe notionem ejus obſcuraret & perverteret, qua ſolet eſſe aſtutia, unice videtur fieri curaſſe. Fama toto fere percrebuerat terrarum orbe, ſic eſſe in fatis, ut rex quidam Judaea profectus omnibus dominaretur populis: quod oraculum haud dubio *Meſſiam* praedicebat. Atqui cacodaemon fore ſperabat, ut, ſi miraculis celebritatem & famam adipiſceretur *Veſpaſianus*, hujus potius imperium iſta vaticinatione praeſignificatum eſſe, plerique omnes crederent, quippe quem in Judaea conſtabat primum Imperatorem ſalutatum eſſe. Accedebat, quod (*o*) *Joſephus* ipſe adulandi ſtudio ad *Veſpaſianum* jam turpiter retulerat. Quod inſtinctu ſive monitu Serapidis rem totam eſſe geſtam, *Tacitus* perhibet, id multo etiam magis ſuſpicionem noſtram confirmat. Serapis enim ipſe erat inferorum princeps, cujus quoque amicum atque conſiliarium fuiſſe *Apollonium*, probabile eſt. Igitur quis hujus calliditatem atque dolos in hoc negotio difficulter aſſequitur? *Apollonium* & *Veſpaſianum* virtute quadam res efficiendi mirabiles inſtruebat, ut eſſent, quorum vim & opera *Chriſti* poſſet opponere miraculis. Iſtis vero artibus omnipotentis Dei conſiliis, qui rem Chriſtianam ſtabilitam in orbe terrarum cupiebat, intercedere, quamque occupaverat in tot gentes tyrannidem communire atque ſartam tectam ſervare (*p*) cogitabat.

Haec licet ita ſint, tantum tamen honori *Apollonii* favere, quantum nobis li- 308
cet,

Serapis erat, curae eſſe. Itaque miſeri quidam homines, pretio coëmti, coecitatem luminum & vitium manus mentiebantur, Deumque Serapin ſibi per quietem, ut auxilium a novo peterent Imperatore, mandaſſe, fingebant. Quibus quum mederi viſus eſſet *Veſpaſianus*, nemo dubitabat Aegyptiorum, quin is eſſet ille, quem Dii Aegyptiorum & ipſe Serapis imperio dignum judicaſſent, ſatiusque vitam & patrimonia perdere, quam Serapidis familiari reſiſtere, putabant. Latius haec perſequuti ſunt viri meritiſſimi & judicioſiſſimi, *Jo. Clericus Hiſtoriae eccleſ. Saec.* II. *ad A.* 138. *p.* 611. *Chriſtoph. Aug. Heumannus* pecul. *Diſſ. de miraculis Veſpaſiani Poeciles Tom.* II. *Libr.* III. *p.* 427. *ſ.* & nuper ex Anglis vir eruditus, *Jac. Serces*, *Traité des Miracles p.* 276. - 298. quorum ſcrinia compilare nolo. Ipſa etiam ejus ſunt generis, quae *Veſpaſianus* feciſſe dicitur, miracula, ut dolis & fraudibus viam undique aperiant. Et quamvis eſſent forte inter Aegyptios, qui fallacias iſtas perſpicerent; nemo tamen ita veritati favebat, ut hanc ſibi cum vitae jactura duceret aperiendam eſſe. Etenim laniatus haud dubie ac diſcerptus a ſacerdotibus Serapidis & plebe fuiſſet, qui auſus fuiſſet miracula haec in dubium revocare. Non ergo inferorum principem advocandum huc eſſe arbitror, ut horum prodigiorum pateat ratio: neque *Apollonii Tyanaei* auxilio indiguiſſe cenſeo Imperatorem, ut haec opera perficeret. Ordo enim ſacerdotum Aegyptiorum abundabat hominibus aſtutis & callidis, quibus aeque facile erat, fictis populum miraculis fallere, atque multis hodie eſt in Italia & Hiſpania, qui Romanam religionem ſequuntur. Lege quaeſo, quae *Rufinus Hiſtor. eccleſ. Lib.* II. *Cap.* 23. de oraculo & templo Serapis narrat, nec dubitabis, ſceleratam & nefariam fuiſſe familiam ſacerdotes Dei hujus Aegyptii. Quodſi tamen aliquis non plane nullas fuiſſe maligni genii in hoc negotio partes contendat, exiſtimetque, inſtrumenta eum & mancipia ſua, ut hanc adornarent fabulam, eo conſilio incitaſſe, quo miraculis *Jeſu Chriſti* & legatorum ejus noceret, non equidem prorſus huic re-

cet, ſtatuimus. Quamobrem non fuiſſe hominem ex plebejis illis Magis, quorum omnia turpitudine atque obſcoenitate tecta ſunt, credemus. Eximemus eum ex ordine eorum, qui non modo peſſimis libidinibus atque vitiis ſemet ipſos contaminant, atque omnia ad voluptates referunt nefarias, ſed etiam, quo votorum ſuorum compotes fiant, geniis, quos malignos atque atros eſſe ignorant, lubentes ſeſe vitamque ſuam addicunt. Dabimus e contrario, ad nobiliorem illam Magorum familiam pertinere *Apollonium*, qui *Theurgos* vocare ſemet ipſos conſueverant. Quidnam inde homo fructus capiet? Scio, genus hoc graviora certo modo fugiſſe vitia, neque rem ſibi eſſe cum aliis, quam benignis beneficisque geniis, exiſtimaſſe. At hi tamen ipſi, quum inanis gloriae mirifice appetentes, vanaque inflati eſſent de ſe opinione, prodigiis etiam famam unice conſequi, ceterosque mortales virtute ſuperare ſtuderent, juſtiſſimo Dei judicio infernali genio ejusque ſatellitibus & miniſtris traditi ſunt, a quibus inſidioſe circumventi, & rationibus ſuis apti (*q*) redditi ſunt. Quisquis demum fuerit *Apollonius*, id nemo negat, rebus eum Deorum vehementer ſtuduiſſe, atque, ne prorſus concideret ſimulacrorum religio, cunctis providiſſe viribus. A *Pythagorae* enim Samii mente edoctum ſeſe dicebat eſſe, qua lege atque jure Dii, tam illi, qui ſub adſpectum non cadunt, quam adſpectabiles, (*r*) colendi eſſent, cum quibus etiam verſatum ſeſe eſſe affirmabat. Quam propter cauſſam (*s*) *Vopiſco amicus verus Deorum* dicitur, id eſt, verus antiquae ſuperſtitionis, quam Chriſtiani deteſtabantur, amicus, quae ſuperſtitio non unum verum Deum, ſed plura venerari jubebat Numina. Tot tantisque infamiae notis quum inuſtus ſit *Apollonius*, nihilo tamen minus unum, ſempiternum, ſummumque omnium Deum eſſe, ſine controverſia ratus eſt. Qua de re nemo unus dubitabit, qui modo orationem ejus, qua ſe apud *Domitianum* purgare ſtatuerat, legerit, in
309 qua Deum hunc diſerte τὸν τῶν ὅλων & τὸν πάντων δημιουργὸν θεὸν, *rerum omnium conditorem & parentem*, vocat. Exhibet hanc orationem (*t*) *Philoſtratus*, qui & alio loco eum inducit perhibentem, ſummam atque ſingularem Indorum & Aegyptiorum in hoc

pugnaverim. Certe, quod *Veſpaſianus* oris excremento coecum ſanaſſe dicitur, id imitatio mihi videtur miraculi ejus eſſe, quod Servator noſter feciſſe legitur *Joh.* 9. 6. *ſ.* Ex his, quid de altera conjectura doctiſſimi viri ſentiam, quae ad notiſſimum illud oraculum de rege ex Judaeis venturo pertinet, magnam partem jam liquet. Ipſum ego hoc oraculum, quod *Tacitus*, *Suetonius*, *Joſephus* memorant, non magni fecerim, nec putem multum conducere, ut egregii ceteroquin viri volunt, ad religionis Chriſtianae veritatem confirmandam. Sed haec forte alias.

(*q*) *Redditi ſunt*] Magiam nimirum Platonici juniores dividebant in *Goëtiam* & *Theurgiam*. Illam deteſtabantur, hanc commendabant. *Auguſtinus de civit. Dei Lib.* X. *Cap.* 9. *p.* 187. *Tom.* VII. *Opp. Conantur iſta diſcernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat, hos enim ad* GOETIAM *pertinere, dicunt; alios autem laudabiles videri volunt, quibus* THEURGIAM *deputant.* Ex quibus, quid ſibi velint, quae de *Apollonii* magia *Cudworthus* perhibet, intellectu proclive eſt. *Theurgiae*, quam vocabant, praecepta, rationes, & ritus nemo copioſius expoſuit *Jamblicho* in celeberrimo *de myſteriis Aegyptiorum Opere.* Ceterum videtur vir doctiſſimus, dum *Apollonium Theurgis* connumerat, fateri, eſſe disciplinam ejusmodi, & fuiſſe olim, genios beneficos ſibi certis caerimoniis conciliandi: hanc disciplinam ex recentioribus Platonicis nonnullos calluiſſe: neque eam turpem atque deteſtandam eſſe habendam: ſummum vero Numen, quod ad nominis ſibi famam comparandam & ad flagitia hac doctrina philoſophi abuterentur, malignis permiſiſſe geniis, ut bonorum loco apparerent, & miſeros ita homines deciperent. Non ſum ego neſcius, in ipſis eſſe Chriſtianorum tam antiquis, quam recentioribus doctoribus, qui haec omnia cum *Cudwortho* probent: idem vero, cur omnem *Theurgiam* ad fraudes, ineptias, & ingenii humani ludibria referant, ſummo ingenio viris graviſſimas eſſe cauſſas, novi. *Auguſtinus loc. indic.* utramque execratur magiam, & *Goëtas* aeque ac *Theurgos* ri-

hoc dogmate consensionem fuisse: τὸν μὲν ὅλων γενέσεώς τε καὶ οὐσίας Θεὸν δημιουργὸν εἶναι, τοῦ δὲ ἐνθυμηθῆναι ταῦτα αἴτιον τὸ ἀγαθὸν εἶναι αὐτόν· *Deum rerum universarum ac naturae totius auctorem esse, hujus autem sententiae animo concipiendae rationem hanc, quod* BONUS *sit ille.* Plurima ceteroquin fuisse, quae in scitis Indorum exsecrati sint Aegyptii: at hanc tamen illorum sententiam his vehementer probatam fuisse. (v) Ipse *Apollonius Jarchae*, sapientiae apud Indos antistiti, veram expositurus de Deo atque mundo philosophiam, sic esse praecipit omnino sentiendum: Universum huncce orbem unum esse ingens animal, atque maximae haud dissimilem navis, in qua multi versentur gubernatores, quibus unus omnium scientissimus annisque ceteris gravior praepositus sit, a quo reliqui mandata accipiant: in qua multi quoque sint classiarii, rei nauticae periti, quorum alii per foros & constratum navis cursant, alii malum scandunt, alii funes ordinant. Ἐν ᾗ τὴν μὲν πρώτην καὶ τελειοτάτην ἕδραν ἀποδοτέον Θεῷ γενέτορι τοῦδε τοῦ ζώου, τὴν δὲ ὑπ' ἐκείνῃ Θεοῖς, οἳ τὰ μέρη αὐτοῦ κυβερνῶσι· καὶ τῶν ποιητῶν ἀποδεχόμεθα, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν φάσκουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ Θεοὺς εἶναι, πολλοὺς δὲ ἐν θαλάττῃ, πολλοὺς δὲ ἐν πηγαῖς τε καὶ νάμασι, πολλοὺς δὲ καὶ περὶ γῆν, εἶναι δὲ καὶ ὑπὸ γῆς τινας. *In qua*, inquit, *primus ac perfectissimus locus Deo tribuendus est, hujus animalis genitori. Ei proximus Deorum est, qui partes ejus gubernant. Poëtarum enim probamus doctrinam, quando plurimos in coelo quidem Deos esse dicunt, multos etiam in mari, multos in fluminibus fontibusque, in terra praeterea multos, imo & esse sub terra.* Elegantem hic expressam vides imaginem veterum de Deo praeceptorum, quibus non Indi tantum vates & Aegyptii, sed etiam Europaei, tam Graeci, quam Latini, fuerunt imbuti. Unum esse omnes fatebantur summum Numen, effectorem atque conditorem hujus universitatis. Principi isti Deo multos subjiciebant inferiores Deos, quos genitos dicebant esse, seu naturas intelligentes homine praestantiores. Horum esse docebant diversas mundi partes gubernare atque moderari. Quamobrem eis cultum etiam quemdam & honorem ab hominibus deberi, praecipiebant. Atque haec de *Apollonio Tyanaeo* sufficere (x) arbitror.

Scrip-

tibus fallacibus daemonum obstrictos esse censet *sub nominibus angelorum.*

(r) *Colendi essent*] Hoc apud *Philostratum Vit. Apollonii Lib.* I. *C.* 32. *p.* 40. a *Pythagora* sese didicisse, ait *Apollonius*, id est, ut vulgaris haec loquendi ratio explicari debet, ex disciplina *Pythagorae* hausisse. Nusquam vero memini, id sibi arrogare *Apollonium*, *animum* aut *mentem* ipsius *Pythagorae*, quod hic vir doctus significat, semet erudiisse ac instituisse. Contra *Philostratus Lib.* I. *C.* 7. *p.* 9. *Euxenum* quemdam Pythagoricis praeceptis impertiisse *Apollonium*, memorat.

(s) *Vopisco*] In *Vita Aureliani Cap.* 14. *p.* 578. *ed. Obrechti.*

(t) *Philostratus*] *Libro* VIII. Uterque locus, quem hic testatur vir doctus, conjunctim legitur *Cap.* 7. *Sect.* 7. *p.* 337.

(v) *Ipse Apollonius*] Fallitur vir doctissimus, quod hanc orationem, quae apud *Philostratum Hist. Apollonii Lib.* III. *C.* 35. *p.* 126. exstat, ipsius esse opinatur *Apollonii*. Est enim *Jarchae*, sapientum Indorum antistitis.

(x) *Arbitror*] Ab eo tempore, quo in litteras haec retulit *Cudworthus*, in res *Apollonii Tyanaei* multo diligentius a doctissimis viris, Anglis, Gallis, Germanis, inquisitum est, quoniam, qui sublatam volunt sanctissimam Servatoris nostri religionem, in hoc homine magnum sibi putant praesidium esse constitutum ad vim miraculorum *Christi* labefactandam, & obsoletum illud *Hieroclis* & Platonicorum carmen de *Christi* & *Apollonii* similitudine ad nauseam occinere nobis non desinunt. Nec tamen una est eruditissimorum hominum de prodigiis *Apollonii* hujus sententia; quorum alii ad daemonum, quod hic *Cudworthus* cum innumeris facit aliis, potentiam & virtutem, alii ad fraudes & fallacias, alii ad fabulas, alii ad naturalem nescio quam magiam rem omnem referunt, alii denique, quid sentiant, non constituunt. Consulant velim, qui de hac opinionum varietate cupiunt erudiri, virum longe doctissimum b. *Godofr. Olearium Praefatione Vitae Apollonii* a *Philostrato* exaratae praemissa, & quae ipse olim *Diss. de existimatione Apollonii* disserui. Mihi ea tantum hic tangere propositum est,

310. Scriptis nemo sacra Christiana ante *Celsum* aggressus est, quem *Adriano* Imperatore fuisse accepimus. Is vero tam insigni erga Deos ardebat studio, ut Judaeos gra-

est, quae ad *Cudworthi* nostri sententiam propius pertinent, &, quid ipse de hoc homine, quem sine fine collaudant religionum adversarii, statuam, enarrare. Igitur ingenue primum profiteor, non placere mihi doctissimum virum, quod *Apollonium* ope malignorum geniorum multa perfecisse miracula, &, quod majus est, inferorum principem hunc hominem excitasse, ut miraculis Servatoris nostri lucem suam & robur adimeret, existimat. Tardior ego sum, ne quid dissimulem, ad fidem illis adjungendam, qui in potestate positum esse putant cacodaemonis homines aut praestigiis aut veris miraculis pro lubitu deludere, ideoque statim, ubi quid novi & inusitati contigisse audiunt, ex inferis rationes ejus & caussas repetunt. Viderint, quibus ista arridet opinio ne magni illius argumenti, quod a Servatoris nostri ducitur miraculis ad confirmandam religionis nostrae veritatem, virtutem aut evertant penitus, aut labefactent & diminuant. Multo vero aegrius ab animo meo impetro, ut credat, sanctissimum Numen, quod saluti generis humani per *Jesum Christum* & ejus doctrinam consultum volebat unice, passum esse, ut eodem tempore, quo legati & amici Servatoris orbem terrarum peragrabant, & miraculis tam suis, quam Servatoris nostri populorum animos ad obedientiam flectebant, hostis ejus & adversarius de suis pariter aliquem ad populos mitteret, & virtute miracula faciendi eo proposito instrueret, ut divina consilia intervertentur, &, quos Deus salvos esse volebat, perirent. Scio, *Hug. Grotium* multosque alios me longe majores nihil hic invenisse, quod offendat. At ego, quo diutius hanc opinionem cogito, eo certiorem fieri me, sentio, in divinam benignitatem, providentiam, & sapientiam eam valde injuriosam esse. Inter homines illi parum providi & a sapientia remoti habentur, qui machinationibus hostium suorum, quibus resistere possunt, aut silentio aut ignavia favent, etiamsi, quonam illae serpant, non semper intelligant. Regem quisnam, quaeso, nisi mentis emotae, laudaret, qui eodem tempore, quo saluberrimas subjectis sibi populis leges ferret, vicini hostis satellitem libere per omnes vagari provincias, & contrariis edictis corrumpere cives suos fineret? Et Deum ego existimem, quo nihil sapientius, nihil hominum amantius, nihil potentius, nihil denique magis providum, permisisse, ut furcifer quidam & imbellis nebulo eodem tempore, quo ipse homines ad se adducere per sanctissimos viros maximopere studebat, ab inferorum rege potestate armatus prodigia patrandi per magnam culti orbis partem mitteretur, ut, quas ipse exstinctas cupiebat, insanas superstitiones stabiliret, aut contra Dei voluntatem Deorum cultum fulciret & roboraret? Equidem citius omnia, quam hoc ipsum, mihi persuaserim.

(II.) Ego *Apollonium* nullus dubito hominem fuisse natura fanaticum, at vehementer simul arrogantem, & *Pythagorae*, aut magni certe sapientis famam & nomen sibi colligendi cupidine inflammatum. Quum ingenio laboraret minus castigato, nec judicio perpolito, juvenisque in *Pythagorae* incideret disciplinam, id a se perfacile impetravit, ut instituta ista unice probaret & amplecteretur, quae somniis atque visis hominum fanaticorum alendis & nutriendis in primis apta sunt. Quumque idem gloriam & laudem praeter modum appeteret, *Pythagoram*que tantam factis suis & moribus consequutum esse famam, intelligeret, quantam philosophorum nemo alius, hanc demum tutissimam fore ratus est ad dignitatem & existimationem viam, si ad ejus unice exemplum totam vitam componeret. Hinc illa itinera ad remotos populos, ad Indos, Babylonios, Aegyptios; hinc illa miracula & prodigia; hinc hominum aegrotorum sanationes; hinc coma, vestitus singularis, & alia. Nempe his omnibus *Pythagoras* nobilis & inclytus factus fuerat. Tota *Philostrati Historia*, & quae usquam alias de hoc homine memoriae sunt prodita, hanc ejus effigiem ad vivum expressam esse, testantur.

(III.) Ad miracula quod sigillatim attinet hominis, illud quidem haud ausim negare, multa esse ab eo variis in locis patrata, quae summam multitudini admirationem pepererint. Diu enim ante *Philostratum*, id quod alio demonstravi loco, non amici modo, verum etiam inimici *Apollonii*, etiamsi de caussa prodigiorum ejus diversa sentiant, hoc tamen fassi sunt, haud pauca publice ab eo esse gesta, quae viris etiam non ineptis mirabilia visa sint. In primis id, quod *Origenes* ex *Moeragene* retulit, scriptore parum amico *Apollonio*, commemorabile est. Locum *Cudworthus* jam dedit. Itaque cum illis facere nequeo, doctissimis ceteroquin viris, qui totam ejus historiam ad fabulas amandant, & *Philostratum*, quae scripsit, universa mentitum esse, censent. Quibus si assentiendum foret, ex veteri vix restaret aliquid memoria, quod audacior aliquis non posset aut inficiari, aut in controversiam vocare. Levitatis notam, quo decet virum sapientem, studio fugio, nec mihi frustra vetus illud *Epicharmi* decretum esse dictum sino: Nervos esse sapientiae, nil temere credere. Nec tamen illorum probare possum institutum, qui sacris Christianis multum afferri a se auxilii putant, si, quae litteris apud veteres consignata exstant de nonnullis eximiis hominibus, audacter omnia cum fabulis & mendaciis componant: quos ego, dum omnem veteris historiae fidem labefactant, ipsi Chri-

graviter propterea vituperaret, quod *Moſis* dolo ſeſe paſſi eſſent induci, ut, repu- 311
diatis Diis, unum eſſe Numen crederent: (*) Ὅτι τῷ ἡγησαμένῳ σφῶν ἑπόμενοι Μωϋσῇ αἰπό-

(*) Origen. Lib. I. p. 17. 18.

Chriſtianae religioni nocere potius arbitror. Quaecunque vero feciſſe fertur prodigia *Apollonius*, ea partim ad artis medicae, qua valebat, peritiam, partim ad fraudes & praeſtigias refero, quibus populum tum temporis circulatores & magi circumvenire ſolebant. Pythagoraeus erat *Apollonius*. Haec vero natio medicinae ex praeſcripto magiſtri ſingularem dabat operam, morboſque pertinaciſſimos expellere edocta erat. Lege *Jamblichum de vita Pythagorae Cap.* 29. *p.* 139. *Cap.* 34. *p.* 194. *Cap.* 35. *p.* 212. Adde *Porphyrium* in *Vita Pythagorae p.* 37. 38. Juventutis praeterea non mediocrem partem in fano Aeſculapii celeberrimo apud Aegas inter Dei hujus ſacerdotes conſumſerat. Vid. omnino *Philoſtratum Hiſtor. Apollonii Lib.* I. *Cap.* 7. 8. 9. *p.* 8. *ſ.* At quem, quaeſo, fugit rerum veterum vel mediocriter peritum, Aeſculapii ſacerdotibus praeſtantiores olim non fuiſſe medicos, eo quod omnis Dei hujus religio ſanationibus & morborum curationibus unice niteretur? Vid. *Arnobius Lib.* I. *contra gentes p.* 35. 36. *Lucianus* in *Philopſeude T.* II. *Opp. p.* 333. Eximiam itaque quum adeptus eſſet artis medicae ſcientiam *Apollonius*, & illas obiret Orientis provincias, in quibus ingens medicorum & eſt hodie, & fuit olim penuria, ita ut Diis putarentur ſimillimi, quibus vitiis datum erat corporum mederi, facile apud rudem & imperitam multitudinem aliquot curationibus obtinuit, ut ingentium prodigiorum auctor Aeſculapius aut Chiron alter ab univerſis haberetur. Ita ſeſe rem habere, vel id documento eſt, quod diſcipulus *Apollonii*, *Alexander* ille, de cujus fraudibus *Lucianus* in *Pſeudomanti* expoſuit, eadem plane via & ratione, medicinam nimirum faciendo, & Aeſculapii ſeſe familiarem mentiendo, famam apud populos ſibi comparavit. Vid. *Luciani Pſeudomantis T.* I. *Opp. p.* 750. Reliqua quae fecit *Apollonius* miracula, ea illis facta eſſe contendo artibus, quibus tum temporis multi nebulones, qui ſe Magos dicebant, incautam plebem decipiebant. Infinita veterum exſtant teſtimonia, ex quibus intelligitur, diſciplinam aliquam id aetatis fuiſſe fictis prodigiis lucrum & famam captandi. *Celſus* ille, ad quem *Lucianus Pſeudomantin* inſtituit, peculiari volumine de his artibus Magorum commentatus erat, auctore *Luciano l. c. p.* 761. quod interiiſſe, vehementer dolendum eſt. *Apollonium* vero hanc fallendi diſciplinam egregie calluiſſe, diſcipulus ejus *Alexander* oſtendit, quem *Lucianus* diſerte ait *p.* 750. πᾶσαν τραγῳδίαν, *omnem Apollonii Tyanaei tragoediam*, noviſſe. Igitur, qualis hic *Alexander*, talis noſter *Apollonius*. *Alexandri* artes & dolos ex *Luciano* diſces. Ex eodem ergo, qua via & lege tantam nominis claritatem adeptus ſit *Apollonius*, intellige. Nec corvus certe corvo ſimilior, ſi *Philoſtratum* & *Lucianum* inter ſe conferas, quam *Alexander Apollonio*: qui ſi in ejusmodi incidiſſet ſcriptorem, qualis *Lucianus*, verſutum hominem & callidum, eadem haud dubie, qua *Alexander*, infamia hodie laboraret. Artem hanc unde hauſerit *Apollonius*, nemo requiret, qui modo meminerit, inter ſacerdotes Deorum hominem a teneris verſatum fuiſſe: quo genere nihil erat aſtutius & callidius in fingendis miraculis & prodigiis.

(IV.) Pleraque, quae *Philoſtratus* de eo memorat, miracula commode ad alterum horum capitum referentur, ſi quis aequo ad hanc cauſſam animo accedere, & praeſertim ea, quae de *Alexandri* dolis & praeſtigiis retulit *Lucianus*, ad *Philoſtrati* narrationes accommodare ſtudeat. Si quae vero ſunt, quae hac via nequeunt explicari, ridicula certe ſunt & puerilia, apertasque ſecum falſitatis notas ferunt. Fidem facient, qui nuperrime in haec *Apollonii* miracula ex inſtituto inquiſivere, celeberrimi viri, Abbas *Hautevillius la Religion Chrêtienne prouvée par les faits p.* 441. *ed. Paris.* 1722. 4. & *Jac. Serces Traité des Miracles p.* 290. quorum obſervationes, quum ſpatium & inſtitutum repugnent, nec amplificare nec deſcribere placet. De *Philoſtrato* breviter quaedam dicam, ut levitas pateat hominis, quem aliqui ſacris ſcriptoribus, qua ſunt incredibili dementia, prope anteponere audent. Totum primum opus eo ſcriptum eſſe conſilio, perſpicuum eſt, ut haberent, qui ſaeculo tertio Chriſtianae civitatis incrementis reſiſtebant, philoſophi Pythagoraei ac Platonici, quem Servatori noſtro, tot inclyto miraculis, quodammodo opponerent. Rhetor deinde & Sophiſta qui mediocri reliquarum ſcientiarum notitia praeditus erat, nullam juſti ordinis rationem habuit, non tempora rite diſpoſuit, non pauca certis hiſtoriae Romanae documentis contraria protulit, geographicis ſeſe erroribus contaminavit, multa denique ex *Plinio*, *Cteſia*, & aliis ſcriptoribus protulit, quae hodie a ſanioribus omnibus irridentur. Quorum ego omnium exempla dediſſem extra controverſiam poſita, ſi mihi licuiſſet, quas juvenis exorſus ſum, in *Philoſtratum Exercitationes* perficere. Poſtremo tam inficetus & inſulſus eſt *Philoſtratus*, ut ipſemet imprudens tollat aliquando & deſtruat, quae de ſuo lectores credere jubet *Apollonio*. Sapientiſſimum, immo Deum fere, fuiſſe *Apollonium*, in exordio ſtatim operis perhibet: & hunc ipſum tamen deinceps hominem ad Indos facit proficiſci, ut ex ſapientibus illius rege-

αἰπόλοι καὶ ποιμένες, ἀγροίκοις ἀπάταις ψυχαγωγηθέντες, ἕνα ἐνόμισαν εἶναι Θεόν. *Hi miseri bubulci & pastores, Mosi, duci suo, obedientes, & rusticis ejus fraudibus circumventi, in eam ingrediebantur sententiam, ut unum esse tantum sibi persuaderent Deum.* Idem
312 tamen multis, quos putabat esse, Diis unum esse praefectum ceteris excellentiorem, diserte fatetur: quem quidem interdum τὸν μέγιστον θεὸν, *Deum maximum*, alias τὸν πρῶτον θεὸν, *primum Deum*, nonnumquam τὸν ὑπερουράνιον θεὸν, *Deum supra coelos positum*, appellat: ut nunc reliqua omittam nomina. Hunc ipsum Deum infinite potentem esse, acerrime defendit ac tuetur, sic ut Christianos etiam ideo ferendos esse neget, quod divinae virtuti limites statuerent, malum ipsi genium opponendo: (*) Σφάλλονται δ' ἀσεβέστατα ἄττα καὶ περὶ τήνδε τὴν μεγίστην ἄγνοιαν ὁμοίως ἀπὸ θείων αἰνιγμάτων πεπλανημένην, ποιοῦντες τῷ θεῷ ἐναντίον τινὰ, διάβολόν τε καὶ γλώττῃ Ἑβραΐᾳ Σατανᾶν ὀνομάζοντες τὸν αὐτόν· ἄλλως μὲν οὖν παντελῶς θνητὰ ταῦτα καὶ οὐδ' ὅσια λέγειν· ὅτι δὴ ὁ μέγιστος θεὸς, βουλόμενός τι ἀνθρώποις ὠφελῆσαι, τὸν ἀντιπράσσοντα ἔχει, καὶ ἀδυνατεῖ. *Errores fovent valde impios, in quos per summam, qua laborant, ignorantiam inciderunt, quae effecit quoque, ut aenigmata, quibus res occultantur divinae, perperam intelligerent. Volunt, Deum habere adversarium, quem diabolum & Hebraeo sermone Satanam appellant. Id vero de Deo nefarium est cogitatu, quem hoc dogma ad mortalium conditionem deprimit. Ergo maximus Deus, quum benefacere vult hominibus, inimicum offendit consiliis suis resistentem, & ea intervertentem.* (y) Ipso illo loco, quo pro Diis eorumque cultu disertissime verba facit, sic tamen de supremo commentatur Deo: Θεοῦ δὲ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἀπολειπτέον, οὔτε μεθ' ἡμέραν, οὔτ' ἐς κοινὸν, οὔτ' ἰδίᾳ, λόγῳ τε ἐν παντὶ καὶ ἔργῳ διηνεκῶς, ἀλλά γε καὶ μετὰ τῶνδε καὶ χωρὶς ἡ ψυχὴ ἀεὶ τετάσθω πρὸς τὸν θεόν. *Nefas est, Deum umquam deserere, sive die, sive publice, sive privatim, sed in omni sermone & opere meminisse ejus decet. Quidquid suscipiamus aut faciamus, animus noster semper cum Deo esse debet.* Haec scite admodum dicuntur, neque aptioribus verbis a Christiano efferri potuissent.

Secundum *Celsum* nemo libris atque scriptis Deorum caussam fortius ac animosius egit *Malcho*, nobilissimo ex Tyriis philosopho, quem Graeci *Porphyrium* nominarunt. Namque libris quindecim, magnae molis opere, neque mediocri elaborato industria, opes Christianorum profligare conatus est. Et hoc ipso tamen homine, nescio, an ullus Christianorum gravius atque ferventius contenderit, unum

(*) Origen. Lib. VI. p. 303.

gionis discat aliquid. Quam haec sibi belle & egregie respondent? Divinus homo, qui linguam etiam bestiarum novit, qui recessus animorum pervidet, qui miraculis Deum aequat, sapientiae cognoscendae caussa ad Brachmanes proficiscitur, qui tam erudite cum eo colloquuntur, ut non sanos fuisse homines non sanus juret Orestes. Sed mitto reliqua, quorum messem in promtu habeo non exiguam, & unum tantum, in quod casu, diebus his *Philostratum* evolvens, incidi, speciminis caussa commemoro. Avium & brutorum animantium voces intellexit *Apollonius*, si *Philostratum* audias, qui hanc artem ab Arabibus eum accepisse narrat *Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 25. & passerum linguam aeque ipsi fuisse notam, atque hominum sermonem, non illepido ostendit exemplo *Lib.* IV. C. 3. *p.* 141. Rem ipsam non admiror, sed libenter credo, *Apollonium*, qui Pythagoricis imbutus erat institutis, sibi haec & alia arrogasse. Etenim, quum Pythagoraei iisdem bestias, quibus homines, uti animis, asseverarent, &, quae nunc in hominis habitat corpore, animam post fata ejus in leonem forte aut passerem migraturam esse, praeciperent, par erat, ut bestiis quoque & avibus usum qualemcumque saltim rationis & linguae genus quoddam concederent, atque, ne res nimis videretur incredibilis, *Pythagoram* ipsum & alios ex ejus sectatoribus viros egregios hanc linguam intellexisse, gloriarentur. At *Philostratum* admiror, qui hoc laudi ducit *Apollonio*, ita sui tamen oblitum esse, ut alio in loco aperte fateretur, aves sonum quidem humani sermonis imitari posse; at nihil eorum, quae loquantur,

unum esse summum Numen, unum ἀγέννητον sive sempiternum ac a nullo genitum rerum omnium principium? *Plutarchum* atque *Atticum*, quos tria supra commemoravimus rerum initia per se existentia posuisse, bonum Deum, malum animum sive daemonem, & materiam, strenue ac ingeniose adoritur, resque omnes, cujuscumque demum generis sint, ne ipsa quidem materia excepta, ab una mente sapientissima & perfectissima manasse, sive a sempiterno ortusque omnis experte Deo, magna animi contentione demonstrare connititur. Summam, qua hoc studuit perficere, ratiocinationis *Proclus* exhibet *in Timaeum Platonis p.* 119.

A Porphyrio si discedamus, praeter *Hieroclem*, quem Christiani magnopere metuerent, nemo adversarius exstitit. Verum hic in primis sese illis infestum praebuit, disciplinamque sanctiorem convellere voluit peculiari libro, quem inscriptum fuisse *Eusebius* testatur φιλαλήθης, *veritatis amans.* Quae quidem inscriptio modestior visa fuit illa *Celsi*, qui volumini in Christianos exarato hunc indicem dederat: ἀληθὴς λόγος, *sermo verus.* Exstat adhuc libri hujus *Hieroclis* confutatio, quam ab *Eusebio Pamphili* compositam esse, cum nostrorum codicum testimonio, tum *Photii* auctoritate constat, qui nomen ejus in codice suo (z) reperit. Quod si ita est, aut *Porphyrio* aequalis fuerit, aut paullo post eum vixerit, qui *Philalethen* illum confecit, *Hierocles*, necesse est. Hunc ipsum praeterea *Hieroclem Lactantius* videtur notare, sic verba faciens: (*) *Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero judicum, & qui auctor in primis faciendae persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insequutus est. Composuit enim libellos duos non contra Christianos, ne inimice insectari videretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere videretur: in quibus ita falsitatem Scripturae sacrae arguere conatus* 313
est, tamquam sibi esset tota contraria —— *Praecipue tamen Paulum Petrumque laceravit, ceterosque discipulos, tamquam fallaciae seminatores, quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse, testatus est.* Quidnam caussae fuerit *Lactantio*, cur *Hieroclis* nomen omitteret, equidem haud constituo: at non alium, quam *Hieroclem*, & his & consequentibus ab eo verbis lacessitum esse, certissimum arbitror. Duo vero me praecipue, ut id credam, adducunt. Primo *Lactantius* hunc Christianorum hostem vix ulla in re diligentius elaborasse, docet, quam ut *Apollonium* cum Servatore nostro conferret: *Quum facta Christi mirabilia destrueret, nec tamen negaret, voluit osten-*

(*) De Justit. Lib. V. C. 2. (p. 358.)

tur, percipere, nec certa quadam lingua sensa mentis prodere. De *Euxeno* scilicet, *Apollonii* praeceptore, ita loquitur: Τὰς δὲ Πυθαγόρου δόξας ἐγίνωσκεν, ὥσπερ οἱ ὄρνιθες, ἃ μανθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων· τὸ γὰρ χαῖρε, καὶ τὸ εὖ πρᾶττε, καὶ τὸ Ζεὺς ἵλεως, καὶ τὰ τοιαῦτα οἱ ὄρνιθες εὔχονται), οὔτε εἰδότες ὅ, τι λέγουσιν, οὔτε διακείμενοι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἐρρυθμισμένοι τὴν γλῶτταν. *Pythagorae dogmata Euxenus ita noverat, sicut aves ea, quae discunt ab hominibus. Salve enim, & bene tibi succedat, & Jupiter propitius sit, & hujusmodi alia aves precantur, neque quid dicant scientes, neque bene hominibus cupientes, sed linguam tantum ad numeros compositam habentes. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 9. Belle profecto! Hoccine est semet ipsum deserere, & tacite veluti profiteri, mendacia esse, quae de sermone avium ab *Apollonio* intellecto in ipso scripta exstant opere? Ita fit: mendaces, quos omnium maxime memores esse decebat, suae ipsimet saepenumero infamiae praecones sunt.

(y) *Ipso illo loco*] *Origenes Libro* VIII. *contra Celsum p.* 419.

(z) *Reperit*] Haec contra *Jo. Jonsium* observat, qui *de scriptor. Histor. philos. Lib.* III. *C.* 18. *p.* 102. errare affirmat eos, nullo licet argumento ductus, qui *Eusebio Pamphili* hunc in *Hieroclem* librum tribuunt. Vide, quae paullo post disserit, & adde, quae de hac re b. *Godofr. Olearius* crudite monuit *Prolegom. ad hunc librum p.* 416. *Photii* locus est *Biblioth. Cod.* XXXIX. *p.* 24.

ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse. Mirum, quod Apulejum praetermiserit, cujus solent & multa & mira memorari. Et ex hoc insolentiam Christi voluit arguere, quod Deum se constituerit: ut ille verecundior fuisse videretur, qui, quum majora faceret, (ut hic putat) tamen id sibi non arrogaverit. Deinde ipsum libri *Hieroclis*, quem diximus, indicem memorat *Lactantius*: *Quum talia ignorantiae suae deliramenta fudisset, quumque veritatem penitus excidere connixus est, ausus est libros suos nefarios ac Dei hostes* φιλαλήθεις *annotare.* Qui non ita pridem *Hieroclem* emisit, (*a*) vir longe doctissimus haec verba *Lactantii* cum illis confert, quibus paullo ante duos hunc Christianorum adversarium composuisse libros dixerat, atque ex utrisque non inepte concludit, integrum voluminis hunc fuisse titulum: Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς Χριστιανούς. Ac priori quidem libro suspicor *Hieroclem* ea in Christianos tela conjecisse, quibus antea jam *Porphyrius* pugnaverat; altero vero, quem *Eusebius* tantum aggressus est, novas posuisse Christianis insidias, atque *Apollonium*, quod dedita opera nemo fecerat antea, cum *Christo*, servatore nostro, comparasse. Igitur, quod narrat (*b*) *Epiphanius*, fuisse, quum *Diocletianus* vexaret Christianos, Alexandriae praefectum quemdam, *Hieroclem* nomine, id de hoc ipso dictum esse, quem describit *Lactantius*, propemodum mihi persuadeo: quippe qui a *Lactantio* non modo *ex numero* fuisse *judicum*, atque *praecipuus faciendae persequutionis auctor*, sed etiam librum in Christianos composuisse perhibetur, quo, praeter alia scelera, *Apollonium* miraculis aequiparare *Christo* (*c*) ausus fuerit. Quodsi *Philalethis* auctor, de quo adhuc disseruimus, ab illo non differret *Hierocle*, cujus duo libri exstant philosophici, *Commentarius in aurea carmina*, & *de fato & providentia*, reverentiam erga plures Deos haud ei fuisse impedimento, quo minus unum tamen supremumque Deum coleret, ex utroque facile libello declarari posset. Verum (*d*) *Photius Hieroclem* refert, qui *de fato & providentia* exposuit, *Jamblichi* &, qui hoc recentior est, *Plutarchi Atheniensis* fecisse mentionem. Quae quum legisset *Jonsius*, neque dubitaret, eumdem, qui de fato scripsit, *Hieroclem* etiam adversus Christianos decertasse, ab *Eusebio Pamphili* negavit profectam esse, quam habemus, *Philalethis* confutationem, aliique *Eusebio* juniori adscribendam esse, judicavit. Huic autem conjecturae nemo tribuet aliquid, qui modo *Philalethis* hujus *Lactantium* jam meminisse, cogitaverit. Ex hoc enim apparet testimonio, fieri nullo modo posse, ut is, qui Christianis bellum intulit, *Hierocles* idem sit, ac ille, qui doctrinam de
314 fato persequutus est. Accedit (*e*) *Aeneae Gazaei* in *Theophrasto* auctoritas. Is primo quidem *Hieroclem* quemdam inducit Alexandrinum, a quo sese institutum esse di-

(*a*) *Vir doctissimus*] Is *Jo. Pearsonus* est, qui *Hieroclis Comm. in aurea carmina Pythagorae* eruditissimis instructum *Prolegomenis* Londini tum ediderat, quae novissimae *Petri Needhami* editioni Cantrabrigiensi quoque praemissa sunt. Vid. haec *Prolegom. p.* 15. & confer *Olearii Philostratum p.* 420. Ceterum de *Hieroclis* aetate & aliis, quibus idem fuit nomen, post *Cudworthum* & *Pearsonum* diligenter & accurate verba fecerunt *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graec. Lib.* II. *Cap.* 12. *p.* 459. *s. Godofr. Olearius Prolegom. ad Librum Eusebii contra Hieroclem p.* 413. *Petr. Needham Praef. ad novam Hieroclis editionem*, *Andr. Dacerius Proleg. ad Gallic. Hieroclis version. p.* 424. *Petr. Bayle Dictionaire histor. v. Hierocles T.* II. *p.* 1462. ad quos illos abire jubeo, qui his rebus litteratis delectantur.

(*b*) *Epiphanius*] *Haeres.* LXVIII. *Meletian.* §. 2. *T.* I. *Opp. p.* 717.

(*c*) *Ausus fuerit*] His binis argumentis ex *Lactantio* sumtis non efficitur, *Hieroclem*, qui adversus Christianos scripsit, & illum, qui Alexandriae praefectus fuit, non differre. Etenim *Lactantius* illum, quem memorat, Nicomediae ista omnia in Christianos admisisse, perhibet, non autem Alexandriae. Veri tamen simile arbitror, illum *Hieroclem*, qui antea Nicomediae Christianos vexave-rat,

cit, quemque magnificis exornat laudibus: Ἀλλ' εἰπέ μοι, ἔτι παρ' ὑμῖν εἰσιν οἱ τῆς φιλοσοφίας δεικνύντες τὰς τελετὰς, οἷος ἦν Ἱεροκλῆς ὁ διδάσκαλος; *Sed dic mihi: superantne apud vos, qui philosophiae mysteria perinde enarrent, uti Hierocles magister noster?* Hunc ego *Hieroclem* illum opinor esse, qui *de fato & providentia* reliquit *Commentarium*: nec fortassis *aureorum carminum Expositio* ad alium, quam hunc, auctorem referenda est. Postea, quum in mentionem *Aeneas* incidisset *Apollonii Cappadocis* sive *Tyanaei*, alium commemorat *Hieroclem*, ab illo diversum, eum nimirum, qui memoriam rerum mirabiliter ab *Apollonio* gestarum tam insolenti ostentatione celebraverit. Verba haec sunt: (*) Ὁ Ἀπολλώνιος τὰ ψευδῆ λέγων ἐλέγχεται· Ἱεροκλῆς δὲ, οὐχ ὁ διδάσκαλος, ἀλλ' ὁ τερατολόγος τὰ θαυμάσια, ἄπιστον καὶ τοῦτο προστέθηκεν. *Apollonius mendacis arrogantiae notam jure subit. Hierocles vero, non noster ille praeceptor, sed miraculosarum rerum jactator, indignum hoc etiam fide adjicit.* Horum alterum *Commentarium in aurea* elucubrasse *carmina*, equidem probabile judico. Nam qui Christiani eum opus esse censent, hi suaviter quidem somniant. Verum utri tribuendus sit, id per veterum monumentorum inopiam nobis hodie non integrum est decernere. Quidquid id est, illum ipsum *Hieroclem*, qui tam graves cum Christianis inimicitias gessit, Deorumque rebus tam solers ac versutus adfuit, unius supremi Numinis fuisse cultorem, ex ipso perspicuum esse dico *Lactantio*. Legantur haec ejus verba: *Quam tandem nobis attulisti veritatem, nisi quod assertor Deorum eos ipsos ad ultimum prodidisti? Prosequutus enim summi Dei laudes, quem regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque viventium confessus es, ademisti Jovi tuo regnum, eumque summa potestate depulsum in ministrorum numerum redegisti. Epilogus ergo te tuus arguit stultitiae, vanitatis, erroris. Affirmas, Deos esse, & illos tamen subjicis & mancipas ei Deo, cujus religionem conaris evertere.* Hujus quaenam vis sit ratiocinationis *Lactantii*, fateor, me ingenio non assequi. *Hieroclis* enim *Zeus* sive *Jupiter*, id quod hoc etiam in loco significatur, idem erat, qui summus omnium Deus. Cui tametsi omnes minores Deos subjiceret ille, tamquam ministros, quibus illius unice obtemperandum sit voluntati, his tamen ipsis Diis religionis atque pietatis officia deberi, contendebat. Atque hoc erat dogma illud, in quod disputandum fuisset in primis (*f*) *Lactantio*. Verum mittimus haec, atque id unum animadverti jubemus in verbis *Lactantii*: *Hieroclem*, cujus exquisita fuit in Christianos crudelitas, qui acerbam illam, quam diximus, in eos atque vehementem disputationem in litteras retulit, qui pro Diis eorumque honoribus tanta depugnavit acrimonia, hunc, inquam, *Hie-*

(*) P. 24.

rat, ab Imperatore praemii loco Alexandrinam postea praefecturam accepisse; quae urbs Christianis abundabat, & magistratum idcirco requirebat vigilantissimum.

(*d*) *Photius*] *Biblioth. Cod.* CCXIV. *p.* 554. Conf. *Jonsius de scriptor. histor. philos. Lib.* III. *Cap.* 18. *p.* 101. & *Needhamus Praef. ad Hieroclem p.* 18.

(*e*) *Aeneae Gazaei*] In *Theophrasto p.* 7. *ed. Barthii.*

(*f*) *Lactantio*] Quonam jure hic *Lactantius* accusetur, incertum est, quoniam *Hieroclis* non exstat amplius in Christianos liber. Assumit hic doctissimus *Cudworthus*, *Hieroclem* existimasse, illum, quem Graeci & Romani Jovem dixerunt, supremum illud esse, quod universis rebus praeest, Numen. Sed assumit tantum, non vero probat. Forte *Hierocles* Jovem distinxit a Deo omnium celsissimo, & inter minora Numina retulit: quod si fecit, ut certe videtur fecisse, recte sese habet *Lactantii* argumentatio, & Jovis caussam *Hierocles* omnino prodidit. Quamquam & alio modo, si res id flagitaret, *Lactantius* defendi posset.

(*g*) *Re-*

Hieroclem eo ipſo, quo Diis conſulere volebat, libro unum ſummum profeſſum eſſe Deum, eumque regem ſeu totius mundi moderatorem, maximum, orbis opificem, omnis boni fontem, rerum omnium genitorem, vitae denique omnis auctorem & conſervatorem nuncupaſſe.

Omnium, quibus umquam colluctata eſt diſciplina *Chriſti*, hoſtium princeps facile eſt *Julianus* Imperator. Eum, nihil eſt, quod impellere potuerit, ut, quae probabat, dogmata diſſimularet, aut adſcitis aliunde coloribus adulteraret. Nam & Imperator erat, & incredibili Chriſtianorum ardebat odio, & Deorum immortalium religione atque cultu nihil prius aut antiquius habebat. Et hunc ipſum tamen *Julianum* ab eorum ſtetiſſe partibus, demonſtrabo, qui unum ſupremumque
315 Deum (*g*) reverentur. Videamus primo, quemadmodum libro, quem in Chriſtianos ſcripſit, communem eorum ſententiam proponat, qui Deorum, ut ipſe, religionibus erant dediti: (*) Οἱ γὰρ ἡμέτεροί φασι, τὸν δημιουργὸν ἁπάντων μὲν εἶναι κοινὸν ἁπάντων καὶ βασιλέα, νενεμῆσθαι δὲ τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐθνάρχαις καὶ πολιούχοις θεοῖς, ὧν ἕκαστος ἐπιτροπεύει τὴν ἑαυτοῦ λῆξιν οἰκείως αὑτῷ· ἐπειδὴ γὰρ ἐν μὲν τῷ πατρὶ πάντα τέλεια, καὶ ἓν πάντα, ἐν δὲ τοῖς μεριστοῖς ἄλλη παρ' ἄλλῳ κρατεῖ δύναμις. *Noſtri enim opificem ajunt omnium communem eſſe parentem ac regem, reliquas vero gentes ab illo diſtributas gentium rectoribus ac urbium curatoribus Diis, quorum unusquisque fines ſuos adminiſtrat, ut ipſi congruit. Nam quum in patre quidem omnia perfecta, & unum omnia ſint, in particularibus vero alius alia vi pollet.* Eodem deinceps libro ipſis etiam Judaeis ſanctius & caſtius de ſummo Numine Deorum ſentire cultores, contendit: (†) Ὡς εἰ μὲν ὁ προσεχὴς εἴη τοῦ κόσμου δημιουργός, ὁ κηρυττόμενος ὑπὸ τοῦ Μωσέως, ὑμεῖς ὑπὲρ αὐτοῦ βελτίους ἔχομεν δόξας, οἱ κοινὸν μὲν ἐκεῖνον ὑπολαμβάνοντες ἁπάντων δεσπότην, ἐθνάρχας δὲ ἄλλους, οἳ τυγχάνουσι μὲν ὑπ' ἐκεῖνον, εἰσὶ δὲ ὥσπερ ὕπαρχοι βασιλέως, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ διαφερόντως ἐπανορθούμενος φροντίδα, καὶ οὐ καθίσταμεν αὐτὸν οὐδὲ ἀντιμερίτην τῶν ὑπ' αὐτὸν θεῶν καθισταμένων. *Si proximus mundi opifex eſt ille, qui a Moſe praedicatur, nos de illo melius ſentimus, qui putamus, communem eum eſſe univerſorum dominum, alios autem gentibus praepoſitos, qui ſub illius quidem imperio ſunt, ſed tamquam imperatoris legati ſuam quisque vicem diverſe obeuntes, neque ipſum aliorum Deorum, quos ſubjectos habet, partiarium ſtatuimus.* Quidnam, quaeſo, hi duo *Juliani* loci declarant? Aut ego nihil video, aut hoc clare ſignificant, ex *Juliani* ſententia omnes illos Deos, quorum religionem abrogari vetabat, nullos eſſe, niſi ſummi Dei, a quo totum fatebatur orbem conſtructum eſſe, adminiſtros.

Plura

(*) Cyrill. contra Julian. L. IV. p. 115. (ed. Spanhemii.) (†) P. 146. (p 148. Spanh. edit.)

(*g*) *Reverentur*] Nihil id vero mirum eſt. Nam *Julianus* Platonicorum recentiorum diſciplinae totus erat addictus, quos omnes ſupra jam monui religionem popularem ex ingenio ſuo refinxiſſe, & ita immutaſſe, ut nec nimis abſurda, nec Chriſtianae religionis nimis videretur eſſe diſſimilis. Quapropter cuncti, qui hanc ſectam amplexi olim ſunt, ſummum eſſe atque aeternum Numen, profeſſi ſunt. Fuiſſe autem *Julianum* ejusmodi Platonicum, copioſe docui *Diſſ. de turbata per recentior. Platon. eccleſia* §. 14. *p.* 25. & obſervavit quoque *Ezech. Spanhemius Praef. ad opera Juliani p.* 12. & *Praef. ad Gallic. verſionem Caeſar. Juliani p.* 3.

(*h*) *Videtur*] Haec ego de cognatione & convenientia philoſophiae *Juliani*, & diſciplinae, quam Chriſtiani profitentur, magno homini excidiſſe nollem. Ingens enim diſcrimen eſt inter aeternam τοῦ λόγου generationem, quam religio Chriſtiana credendam proponit, & inter hanc ſolis ex Deo ſempiternam progreſſionem, quam *Julianus* & reliqui Platonici tuentur. Tota Platonicorum ratio rerum omnium, quae cernuntur & in ſenſus incurrunt, exempla, ſpecies, ac imagines ex omni aeternitate a natura divina productas eſſe, conſtituebat. Hinc & ſolis, qui nos calore ſuo recreat, aeternum Deo exemplum eſſe obverſatum, non

Plura si quis desiderat hujus rei argumenta, is *orationem* ejus adeat, quam *in laudes solis*, magni ex opinione ipsius in adspectabili hoc orbe Dei, composuit. Sole enim longe excellentius & praestantius Numen esse, quod rebus omnibus initium dederit, sine ullo fatetur circuitu: (*) Εἷς μὲν ὁ τῶν ὅλων δημιουργός. πολλοὶ δὲ οἱ κατ' οὐρανὸν περιπολοῦντες δημιουργικοὶ θεοί. *Unus quidem est omnium rerum opifex, plures autem qui in coelo circumferuntur, opifices Dii*, quorum medium sol occupat. Hic unum summum Deum, & simul multos esse minores Deos, clarissime confirmat. Alio ejusdem orationis loco antiquos vates, qui solem ex Hyperione genitum esse docuerint, voce *Hyperion* summum rerum omnium opificem indicasse, perhibet: (†) Τὸν πάντων ὑπερέχοντα πάντων ἐπέκεινα, περὶ ὃν πάντα, καὶ οὗ ἕνεκα πάντα ἐστίν. *Omnibus eminentem & excellentem Deum, qui omnibus excellit, quem circum & cujus gratia sunt universa.* Atque hunc ipsum Deorum principem, quem rerum omnium appellat Regem, ita plenius alio loco designat & describit: (§) Οὗτος τοίνυν, εἴτε τὸ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ καλεῖν αὐτὸν θέμις, εἴτε ἰδέαν τῶν ὄντων, ὃ δή φημι τὸ νοητὸν σύμπαν, εἴτε ἕν, ἐπειδὴ πάντων τὸ ἓν δοκεῖ ὡς πρεσβύτατον, εἴτε ὃ Πλάτων εἴωθεν ὀνομάζειν τὸ ἀγαθόν· αὕτη δὴ οὖν ἡ μονοειδὴς τῶν ὅλων αἰτία, πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐξηγουμένη κάλλους τε καὶ τελειότητος, ἑνώσεώς τε καὶ δυνάμεως ἀμηχάνου, κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ μένουσαν πρωτουργὸν οὐσίαν ἥλιον, θεὸν μέγιστον, ἀνέφηνεν. *Hic igitur, quem sive id, quod ultra mentem sit, appellare fas est, sive eorum, quae sunt, ideam ac formam, sive potius unum, quoniam antiquissimum omnium videtur unum, sive quod bonum a Platone nominari solet: illud, inquam, simplex omnium rerum & uniforme principium, quod omnibus, quae sunt, pulcritudinis, perfectionis, conjunctionis, & immensae virtutis princeps ac auctor est, secundum primariam in sese manentem substantiam solem, maximum Deum, ex se ipso produxit.* Quare *Dionysius Petavius* probe mihi ac praeclare totius *orationis* hujus argumentum his expressisse verbis videtur: (††) *Vanissimae hujus & loquacissimae disputationis mysterium est, a principe ac primario Deo* νοητὸν *quemdam & archetypum solem editum fuisse, qui eamdem prorsus* στάσιν *&* τάξιν *in genere* τῶν νοητῶν *habeat, quam in* αἰσθητοῖς *ille, quem videmus, solaris globus obtinet. Tria itaque discernenda sunt, princeps ille Deus, qui* τἀγαθὸν *a Platone dicitur,* ὁ νοητὸς ἥλιος, ὁ φαινόμενος δίσκος. Hic ego philosophum & Imperatorem Deorum studiosissimum tam prope abesse a Christianorum dogmate, miror, quod exstinctum tamen omni contentione cupiebat. Censet, aeternam mentem sive intelligentiam ex principe rerum omnium parente genitam esse. Multumne inter scitum hoc, & quae Christiani de λόγῳ praecipiunt, interesse (*h*) vide- 316
tur?

(*) P. 262. (ed. Petavii, Spanhemii vero p. 140.) (†) P. 136. (ed. Spanh.)
(§) p. 248. (ed. Spanh. p. 132.) (††) P. 274.

non poterat non existimare. De his rerum aeternis exemplis seu mundo νοητῷ etsi multa subtiliter & acute philosophari solent, *Proclus* in primis in *ad Theologiam Platonicam Introductione*, & *Plotinus*; certus tamen ego sum, nescivisse homines, quales proprie essent hae perennes rerum in sensus cadentium formae, nec explicare potuisse, utrum naturae illae essent per se constantes, an vero animi tantum divini, ut ita loquar, notiones. Utcumque est, id quidem apertum esse reor, dogma istud nil commune habere cum *Juliani* de sole intelligibili ineptiis. Quis umquam Christianorum, in quibus sana mens & ratio fuit, aeternum filii Dei in tempore geniti & adspectabilis facti exemplum, ideam, & formam ex Deo procreatam esse, asseveravit? Quis filios Dei binos esse dixit, ut *Julianus* soles, alterum νοητὸν seu *intelligibilem*, alterum αἰσθητὸν seu *sensibus patentem*? Aliud profecto, immo longe aliud ac diversum est, putare, ex infinito tempore naturam aliquam per se constantem divinamque personam ex uno simplicissimoque Deo esse genitam, idque modo a nullo explicando mortalium; aliud rei alicujus, quae sensus afficit, aeternam speciem & ideam in Deo vel extra Deum

tur? Sed haec nunc non quaerimus: id quidem dubio vacare, ut opinor, demonſtravi, Imperatorem hunc, quo nemo ardentius veteres ſuperſtitiones Deorumque ſacra revocare in orbem voluit, omnes ex uno Deos eſſe genitos ſtatuiſſe, neque multa idcirco ſempiterna nullique ſubjecta Numina credidiſſe.

Reſtat, ut de reliquis philoſophis virisque eruditis dicamus aliquid, qui poſt *Conſtantinum*, inclinatis jam & prope jacentibus Deorum rebus, ſacris Chriſtianis infeſti non eſſe deſierunt. In his *Jamblichus*, *Syrianus*, *Proclus*, *Simplicius*, pluresque fuerunt alii: quos omnes ſi qui negarent unum toti rerum univerſitati architectum & parentem praepoſuiſſe, nae illi in magna rerum veterum verſarentur ignoratione. *Maximus Madaurenſis Auguſtino* aequalis fuit Diisque praeter modum amicus. Is vero cum ſuam, tum ceterorum, qui Deorum everti religiones aegerrime ferebant, ſententiam his verbis declarat: (*) *Equidem, unum eſſe Deum ſummum, ſine initio, ſine prole, naturae ceu patrem magnum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus neget eſſe certiſſimum? Hujus nos virtutes per mundanum opus diffuſas multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti, proprium videlicet, ignoramus. Ita fit, ut, dum ejus quaedam quaſi membra carptim variis ſupplicationibus proſequimur, totum colere profecto videamur.* Finem vero epiſtolae hac formula facit: *Dii Te ſervent, per quos & eorum atque cunctorum mortalium communem patrem univerſi mortales, quos terra ſuſtinet, mille modis concordi diſcordia venerantur.* Eadem aetate *Longinianus* vixit, Deorum itidem cultor, ſed *Maximo* moderatior: qui, rogatus ab *Auguſtino*, quidnam de vera Deum placandi & ad felicitatem perveniendi ratione ſentiret, reſpondit: (†) *Per minores Deos perveniri ad ſummum Deum, non ſine ſacris purificatoriis.* Praeter vitae caſtitatem & integritatem, ſacris quibusdam caerimoniis & purgationibus opus eſſe ducebat homini, qui Deo familiaris eſſe vellet. Eadem, qua haec ſcribit, epiſtola ſummum omnium Deum *unum* nuncupat, *univerſum*, *incomprehenſibilem*, *ineffabilem*, & *infatigabilem* (*i*) *creatorem*.

317 Sed nec hos ſolum, verum omnes omnino, qui Diis ſtudebant, nullo modo Deorum aeternorum & aequalium multitudinem quamdam invocaſſe, locuples auctor nobis eſt *Arnobius*. Is enim conquerentes facit eos de Chriſtianorum iniquitate, quod tanti criminis atque levitatis falſo & malitioſe ab illis inſimularentur. (§) *Fruſtra nos*, inquiunt, *falſo & calumnioſo inceſſitis & appetitis crimine, tamquam inficias eamus*, DEUM *eſſe* MAJOREM. *quum a nobis & Jupiter nominetur, &* OPTIMUS *habeatur &* MAXIMUS, *quumque illi auguſtiſſimas ſedes & Capitolia conſtituerimus immania.* Has ut querimonias *Arnobius* comprimat, primo quidem, quanta laboret vulgaris de Deo doctrina confuſione, docet, neque fieri non poſſe, declarat, quin infinitae ex poëtarum de Diis fabulis naſcantur tenebrae, in quibus res geſtae veterum heroum atque dogmata de Deo unum veluti diſciplinae corpus conſtituant. Addit, vehementer nugari eos, qui Jovem, cujus pater & mater, avus &

(*) Ep. XLIII. (†) Ep. XXI.
(§) Lib. I. p. 19. (p. 28. ed. Heraldi.)

fuiſſe. Cum Socinianorum aut Arianorum diſciplina componi poſſe quodammodo *Juliani* philoſophiam, praeclare intelligo; non item cum illa, quae recte ſentientibus Chriſtianis placet, de filio Dei ſententia. Etenim non aegre concedet *Arii* aut *Socini* aſſectator, filii illius Dei, qui certo tempore in Judaea natus eſt, ideam aut formam ex omni aeternitate in Deo fuiſſe.

(*i*) *Creatorem*] Utraque & *Maximi* & *Longiniani* epiſtola legitur inter *Auguſtini Epiſtolas*: illa eſt XVI. *p.* 15. *T.* II. *Opp.* haec CCXXXIV. *p.* 641. Verba, quae hic exſtant: *Per minores Deos*

& avia carminibus publice celebrentur, omnipotentem esse Deum, contendant. *Nam Deus omnipotens mente una omnium & communi mortalitatis assensu neque genitus scitur, neque novam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore coepisse esse vel saeculo. Ipse enim est fons rerum, sator saeculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex ejus perpetuitate perpetua & infinita semper continuatione procedunt. At vero Jupiter, ut vos fertis, & patrem habet & matrem, avos & avias, nunc nuper in utero matris suae formatus.* Deinde, postquam, ut opinor, secum reputaverat *Arnobius*, aut plane rejici haec veterum poëtarum commenta a viris sapientibus, aut in habitum figuramque formari similitudinum & imaginum aliarum rerum, totam hanc disputandi rationem ingenue dimittit, neque Jovem verum illum esse omnipotentem Deum, quem Christiani quoque colant & venerentur, negat. Sed haec, quae concesserat, continuo ad Christianorum refert commoda. Injustissimos enim mortalium Deorum esse concludit patronos, qui, quum eumdem, quem Christiani, Deum revereantur, tantis tamen hos calamitatibus atque miseriis excrucient. *Sed sint, ut vultis, unum, nec in aliqua vi Numinis & majestate distantes, ecquid ergo injustis nos persequimini odiis? Quid, ut ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione, si quem Deum colitis, eum & nos? aut quid in eadem caussa vobis esse contenditis Deos, inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira coelestium.* Haec ita diluere student Deorum cultores: *Sed non idcirco Dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum, sed quod hominem natum, &, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemtum, & Deum fuisse, contenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis supplicationibus adoratis.* Sed respondet *Arnobius: Si vobis jucundum est, amici, edissertate, quinam sint hi Dii, qui a nobis Christum coli, suam credant ad injuriam pertinere: Janus Janiculi conditor, & civitatis Saturniae Saturnus auctor? Fauna, Aesculapius, Mercurius? &c. Illi ergo Christum coli, & a nobis accipi & existimari pro Numine, vulneratis accipiunt auribus? & obliti paullo ante sortis & conditionis suae, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Haec est justitia coelitum? hoc est Deorum judicium sanctum? Nonne istud livoris est & avaritiae genus? non obtrectatio quaedam sordens, suas eminere solummodo velle fortunas, aliorum res premi, & in contemta humilitate calcari? Natum hominem colimus? Quid enim? Vos hominem nullum colitis natum? non unum & alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos jam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, & coelo sideribusque donastis? Concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animae, corporis, fragilitatis, & conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quod reperit usum vini, si, quod panis, Cererem, si Aesculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleae, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superavit compescuitque natrices,*

Deos &c. non sunt *Longiniani*, sed argumentum, aliquod epistolae huic in exemplis *Augustini* praemittitur. Ego vero his saeculi quarti, quinti, & sexti auctoribus de religione veteri non esse multum credendum, arbitror. Illa enim aetate, qua fractae jam erant ita & debilitatae Deorum opes, ut vix securi essent a poenis & suppliciis, qui simulacris more majorum supplicabant, antiquarum religionum amici non modo, quibus poterant, viribus eas exornabant, sed etiam conciliatores exsistebant aliqui, qui Christianos & Deorum cultores aut nullo aut modico discrimine distare, nec idcirco esse, cur in hos illi saevirent, contendebant. Ita semper humanis comparatum fuit rebus: Sectae jacentes atque pressae religionis illius, quae publicis munita est legibus, formam & instituta aemulantur & imitantur quodammodo, ne atrae nimis ac deformes rerum videantur dominis.

(k) L

ces, Divorum retulistis in coelum; honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis, insinuata veritate, traduxit? Nihil ego in hac argumentatione requiro, si ad eos unice retundendos valere debuit, quorum tum temporis animi a *Christi* erant disciplina aversi. Longe majori enim jure ob beneficia, quae mortalibus exhibuit, in Deorum aggregari numerum *Christus* potuit, quam *Bacchus*, *Ceres*, aut *Hercules* in eum relati sunt. Atqui tantam hujus rationis vim esse putat, ut religioni Christianae sufficiat extra omnem falsitatis suspicionem collocandae, nae hunc ego vehementer falli judico. Majora postulantur ab eo, qui perfectam &
318 omnibus numeris absolutam sacrorum Christianorum defensionem spondet: nec id ipse videtur ignorasse *Arnobius*. Fateor, non leviter commotos fuisse animo Deorum amicos, quum *Christum* in crucem audirent actum esse. Sed hoc tamen in primis non quaerebatur in istis concertationibus: An recte facerent Christiani, quod hominem in cruce exstinctum Deum esse putarent. Quae tantopere Christianos & Deorum tutores disjungebat, controversia haec una erat: Num tolerari possent homines, qui eos omnes, quibus, praeter unum & infinite potentem Deum, minora alia Numina placebat colere, detestandi arguerent erroris, quumque ipsimet mortalem divinis afficerent honoribus, aliorum tamen Deos contumeliis & maledictis lacerarent. Sic *Celsus* litem constituit apud *Origenem*: (*) Εἰ μὲν δὴ μηδένα ἄλλον ἐθεράπευον οὗτοι, πλὴν ἕνα θεόν, ἦν ἄν τις αὐτοῖς ἴσως πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· νυνὶ δὲ τὸν ἔναγχος φανέντα τοῦτον ὑπερθρησκεύουσι. καὶ ὅμως οὐδὲν πλημμελεῖν νομίζουσι περὶ τὸν θεόν, εἰ καὶ ὑπηρέτης αὐτοῦ θεραπευθήσεται. *Si ipsi hi Christiani nullum, nisi unum, colerent Deum, justam forte nos vituperandi caussam haberent. Jam vero ipsimet divinis honoribus hominem non ita pridem genitum afficiunt, & nihilo tamen minus sibi persuadent, nullam sese Deo injuriam inferre, hunc ministrum ejus colentes.* Quem ut *Origenes* repulerit, id vero deinceps copiosius considerabimus.

Ne quis vero eorum in hac caussa judicia requirat, qui principem in antiquis Christianorum doctoribus locum tenent, loquentes audire nonnullos eorum juvabit. Itaque *Clemens* primum *Alexandrinus* in medium prodeat. Namque is non modo gentes Diis servientes, Graecos saltem, vero supplicare Deo, quin ipsum, quem Christiani, Deum, parum licet legitime, venerari, concedit, sed etiam *S. Petri* hoc ipsum auctoritate confirmare non dubitat: (†) Ὅτι δὲ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν ἴσασι τὸν θεόν, ἀλλὰ κατὰ περίφρασιν, Ἑλλήνων οἱ δοκιμώτατοι. Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει· γινώσκετε οὖν, ὅτι εἷς θεός ἐστιν, ὃς ἀρχὴν πάντων ἐποίησε, καὶ τέλους ἐξουσίαν ἔχων. κ τ λ *Quod autem Deum norunt, non per agnitionem, sed per qualemcumque ejus manifestationem, Graecorum probatissimi, dicit Petrus in praedicatione*: Cognoscite ergo, unum esse Deum, qui fecit omnium principium, & finis habet potestatem. Τοῦτον τὸν θεὸν σέβεσθε, μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὡς δηλονότι τὸν αὐτὸν σὺν ἡμῖν σεβόντων θεόν, καὶ τῶν παρ᾽ Ἕλλησι δοκίμων, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν παντελῆ τὴν δι᾽ υἱοῦ παράδοσιν μεμαθηκότων. Hunc Deum colite, non ut Graeci, *utpote quod eumdem, quem nos, colunt Deum viri probi apud Graecos, sed non perfecta cognitione, ut qui a filio datam non didicerint traditionem.* Μὴ τοίνυν, φησὶ σέβεσθε, οὐκ εἶπεν, θεόν, ὃν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, τὸν τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλλάττων τοῦ θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἄλλον καταγγέλλων. *Ne colatis, inquit, igitur, non dixit, Deum,* quem

(*) Lib. VIII. p. 385.
(†) Strom. VI. p. 6.5. (Cap. 5. p. 759. ed. Potteri.)

(k) *Lactantius*] Depromta sunt, quae sequuntur, ex *Libro de ira Dei Cap.* 11. *p.* 934.

(l) *Alio*

quem Graeci, sed ne colatis, ut Graeci. cultus Dei mutans modum, non autem alium Deum annuntians. Τί οὖν ἐστι τὸ μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας; αὐτὸς διασαφήσει Πέτρος ἐπιφέρων. —— μορφώσαντες ξύλα καὶ λίθους, χαλκὸν καὶ σίδηρον, χρυσὸν καὶ ἄργυρον —— σέβονται, —— καὶ νεκρὰ νεκροῖς προσφέρουσιν, ὡς θεοῖς. *Formant ligna & lapides, aes & ferrum, aurum & argentum, eaque colunt, —— & mortua mortuis offerunt, tamquam Diis.* Addit locum alium ex libro, qui sub nomine *Petri Praedicatio* veteribus notus fuit: Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους σέβεσθε κ. τ. λ. *Neque colite, ut Judaei &c.* Σαφῶς γὰρ, οἶμαι, ἐδήλωσεν τὸν ἕνα καὶ μόνον θεὸν ὑπὸ μὲν Ἑλλήνων ἐθνικῶς, ὑπὸ δὲ Ἰουδαίων Ἰουδαϊκῶς, καινῶς δὲ ὑφ' ἡμῶν καὶ πνευματικῶς γνωσκόμενον. *Aperte enim, ut arbitror, ostendit, unum & solum Deum a Graecis quidem gentiliter, a Judaeis autem Judaice, nove autem a nobis cognosci & spiritualiter.* Ὅτι ὁ αὐτὸς θεὸς ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαιν χορηγὸς, ὁ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἕλλησιν, δι' ἧς ὁ παντοκράτωρ παρ' Ἕλλησι δοξάζεται, παρέστησεν. *Idem enim Deus suppeditavit utrumque testamentum, & Graecis etiam dedit philosophiam Graecam, per quam omnipotens a Graecis gloria afficitur.*

Alter testis (*k*) *Lactantius* sit *Firmianus.* Nam & is aliquot in locis largitur, qui Deos olim coluerunt, summum tamen Numen professos esse. *Summum Deum & philosophi, & poëtae, & ipsi denique, qui Deos colunt, saepe fatentur.* Ex quo efficit, ceteros omnes, quos pietate ac religione vulgo persequerentur, Deos unius summi maximique Dei tantum ministros, & ab eo conditos esse. Quapropter, quod in illis desideraret, hoc unum habebat, famulos & satellites istos summi Numinis Deos tamen audire, atque tali jure coli, quali neminem oporteret coli, nisi Deum illum, a quo res omnes reliquae fluxissent. (*l*) Alio loco, postquam eos, qui plurium Deorum arbitrio, quorum nulli juris aliquid in alterum esset, hunc orbem regi dicerent, aeque sapienter id facere monuerat, atque si contenderent, in 319
uno corpore humano multas esse mentes unius imperio subjectas, sic pergit: *Quod quia intelligunt isti assertores Deorum, ita eos praeesse singulis rebus ac partibus, dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Jam ergo ceteri non Dii erunt, sed satellites ac ministri, quos ille unus, maximus, & potens omnium officiis his praefecit, ut ipsi ejus imperio & nutibus serviant. Si universi pares non sunt: non igitur Dii omnes sunt. Non enim potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summae potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subjectus. Ergo Dii non sunt, quos parere* UNI MAXIMO DEO *necessitas cogit.* Addamus aliud (*m*) ex eodem Libro hujus generis pronuntiatum: *Nunc satis est demonstrare, summo ingenio viros attigisse veritatem, ac prope tenuisse, nisi eos retrorsum infatuata pravis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & Deos alios esse opinabantur, & ea, quae in usum hominis Deus fecit, tamquam sensu praedita essent, pro Diis habenda & colenda credebant*, nominatim stellas. (*n*) Nec ita multo post: *Quodsi*, inquit, *cultores Deorum eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus, nihil est, quod nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus.*

Tertius testimonium dicat *Eusebius Caesareënsis*; qui, quid suo tempore de diis senserint, qui Christianorum invidebant rebus, his verbis exponit: (*) Ἕνα γὰρ τὸν θεὸν παντοίαις δυνάμεσι τὰ πάντα πληροῦν, καὶ διὰ πάντων διήκειν, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατεῖν· ἀσω-

μα-

(*) Praepar. euang. Lib. III. C. 13. (p. 121.)

(*l*) *Alio loco*] *Divinar. instit. Lib.* I. *Cap.* 3. p. 25.

(*m*) *Ex eodem libro*] *Cap.* 5. *p.* 40.

(*n*) *Nec ita multo post*] *Cap.* 7. *p.* 51.

(o) *Au-*

μάτως ἢ καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα, καὶ διὰ πάντων διήκοντα· καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν φασί. *Deum, quum unus ipse sit, omnis generis virtutibus universa complere, ac per omnia diffusum, rebus quoque omnibus praesidere; adeoque ipsum, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus insit omnibus, omnesque pervadat ac permeet, sese per ea, quae diximus, jure ac merito colere venerarique, defendunt.* Hoc *Eusebii* dictum curiosius deinceps contemplabimur, ubi distinctius religionis ethnicae, quam dicunt, naturam & indolem enodabimus.

(*o*) *Augustinum* jam audivimus aperte profitentem, non usque adeo a veri descivisse regula, qui Deos plures assererent, ut unius summi Numinis, quod universam rerum naturam procreaverit, cognitionem penitus amisissent, sed omnes Deos ab uno arcessivisse, quo majus nihil sit ac sublimius. Ergo *Paulum* tantum *Orosium* postremo producemus, quem *Augustino* aequalem fuisse novimus. (†) Is vero: *Philosophi*, inquit, *dum intento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia, unum Deum auctorem omnium repererunt, ad quem unum omnia referrentur: unde etiam nunc pagani, quos jam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia, convincit, quum a nobis discutiuntur, non se plures sequi, sed sub uno Deo magno plures ministros venerari, fatentur. Restat igitur de intelligentia veri Dei per multas intelligendi suspiciones confusa dissensio, quia de uno Deo omnium paene una est* (*p*) *opinio.*

320 Sufficiunt haec, ut arbitror, ad veram eorum sententiam declarandam, qui plures sibi Deos ducebant religiose invocandos esse, ac, si minus fortassis omnium, eorum certe, qui post exortam Christianam religionem vixerunt, opinionem haud dubie ostendunt. Multos esse Deos, disputabant. Sed Deorum vocabulo illas omnes honorabant naturas, quae supra hominum fortunam essent positae, ratione gauderent. *Deum*, ait *Hieronymus*, *quidquid supra se esset, gentiles putabant.* Quare simul unum omnium potentissimum & maximum suspiciebant & adorabant Deum, a quo reliqua manassent omnia, quum ipse ex nulla re alia natus esset aut genitus.

§. XVI. Qui haec contra esse cupiunt, ac diximus, eos unum habere locum, intelligo, ad quem se recipiant. Sint haec, uti vis, fortasse respondebunt: verum gentes superstitiosae, postquam coelestis doctrinae lumen mortalibus illuxerat, veteres correxerunt atque limarunt veluti, ne nimis deformes appare-

(†) Histor. Lib. VI. Cap. 1. (p. 416. ed. Fabricii.)

(*o*) *Augustinum*] *Libro* XX. *contra Faustum Manich. Cap.* 19. *p.* 246. *T.* VI. *Opp.*

(*p*) *Opinio*] Veterum Christiani gregis doctorum de religione ethnica testimonia non eodem omnia loco sunt habenda, verum caute ponderanda. Sunt in illis aliqua, quae religionis istius vanitatem, levitatem, & amentiam ita describunt, ut modum etiam nonnullis excedere videantur. At rursus illi, qui tam acerbe de sacris judicant popularibus, quum e re sua id esse vident, veterum, poëtarum in primis & philosophorum, de rebus divinis scita tam amoenis pingunt coloribus, ut proxime a Christianis absuisse videantur. Cujus quidem rei hae ipsis fuerunt rationes. (I.) Philosophis & poëtis, nihil erat inter antiquos illos populos praestantius & nobilius. Itaque sperabant, fore, ut religionem Servatoris multo citius amplecterentur, tolerarent saltim, Deorum cultores, si, quos unice colebant & venerabantur, philosophos & poëtas antiquos eadem cum Christianis sensisse, intelligerent. (II.) Verebantur, ne, si istos, quos dixi, veteres sapientiae professores e coelo proscriberent omnes, & ad cacodaemonis amandarent civitatem, Christiani nominis odium & molestiae discipulorum Servatoris crescerent. Ergo malebant benigne de philosophis & poëtis judicare, quam, gravioribus sententiis in hoc genus latis, invidiam sibi majorem apud populum concitare. (III.) Novi-

rerent, religiones. Qui ante natum Servatorem Deos ſacrificiis placabant, multo
ſecus ſentiebant, atque poſteri eorum. Verum hi, quo probabiliorem redderent
ac vendibiliorem, quam ſequebantur, diſciplinam, neque prorſus Chriſtianis,
fortiter eam invadentibus, ſuccumberent, ornamentis opus ſibi eſſe rati ſunt,
quae veritatis ſurripuere profeſſoribus. Qui ſuperiora legerit, eum ſatis jam ar-
bitror intelligere, quanti haec exiſtimanda ſit oratio. Sed dandum eſt aliquid
hominibus, quos praejudicata opinio totos ſibi vindicavit & aſſeruit. Ducto ita-
que ab antiquiſſimis temporibus principio, ex veterum demonſtrare ſtudebo com-
mentariis, neminem umquam ſapientiorem tam pervicaci animo ad Deorum ſeſe
cultum applicuiſſe, quin idem unum, ſummum, omnisque legis & cauſſae exper-
tem Deum ceterorum Deorum turbae praeficeret, nec, qui ante natum vixe-
runt Servatorem, aliter hac de re, atque eos, qui poſt ejus adventum fuerunt,
ſenſiſſe.

Scio, fuiſſe (*q*) aliquos, qui, quum idem, quod ego, ſibi negotium ſumſiſ-
ſent, praecipuum cauſſae praeſidium in Sibyllinis carminibus notiſſimisque libris
illis, qui *Hermetis Trismegiſti* nomen prae ſe ferunt, poſuerint. Ego vero, quoniam
horum librorum auctoritatem in ultimum paene diſcrimen non ita pridem a viris
doctiſſimis adductam novi, aliam plane viam inire conſtitui. Valeant Sibyllina
carmina; valeat *Hermes*; & illa quoque (*r*) Deorum oracula valeant, quae a
Chriſtianis conficta eſſe, veriſimile nonnullis videri poſſet. Mihi nullis uti placet
monumentis, praeterquam illis, in quorum vetuſtatem atque fidem nulla cadere
prorſus poteſt ſuſpicio. Ut de Sibyllinis tamen quid ſentiam carminibus, expro-
mam, binis ego modis, qui in eorum inquirunt dignitatem, a vero aberrare, ar-
bitror. Sunt, qui tanto eorum ducuntur ſtudio, ut omnia, quae Sibyllina hodie
dicuntur, carmina ſine ulla dubitatione recipiant, tamquam a Sibyllis profecta.
Quod ego quidem genus nimis eſſe hebes ac obtuſum opinor, eo quod in iſta Si-
byllinorum verſuum, qua hodie utimur, collectione multa eſſe commentitia & fu-
tilia, vel ipſa doceat inſpectio. Erat ſcilicet olim nonnullis eorum, qui *Chriſtum*
videri volebant conſectari, in more poſitum, ut piis dolis atque fallaciis ſtuderent,
veritatemque Chriſtianae religionis mendaciis & inficetis ingenii ſui inventis com-
muniri poſſe, temere & abſurde (*s*) putarent. Quam quidem rem cum haec car- 321
mina, de quibus loquimur, tum multa exempla alia, quae ſilentio nunc praeter-
eo,

vitatis accuſabant religionem Chriſtianam, id quod ex *Apologiis* Chriſtianorum doctorum conſtat, qui Diis ſtudebant, & majorum ſacra repudiari poſſe negabant. Ad hoc telum retundendum nullum aptius cenſebant eſſe remedium antiſtites Chriſtiani, quam ſi dogmata ſua vetuſtiſſimis ſapientibus, *Socrati*, *Homero*, *Platoni*, *Ariſtoteli*, & omnibus, quorum magna erat inter gentes auctoritas, jam dudum placuiſſe, aſſeverarent. De gravitate harum rationum nunc quidem diſſerere nolo: id vero pono, niſi qui eas ſemper ob oculos habuerit poſitas, neminem ea, quae de philoſophorum & poëtarum religione & ſenſibus *Clemens*, *Origenes*, *Lactantius*, *Minutius*, *Athenagoras*, reliqui ſcripſerunt, vero ſuo aeſtimaturum eſſe pretio. Multi certe a *Clemente*, *Lactantio*, & aliis inter unius Dei referuntur profeſſores & Chriſtianae diſciplinae fautores, quos iis, qui omnes contemnunt religiones, & Deum a natura non ſejungunt, ſatius fuiſſet adſcribere.

(*q*) *Aliquos*] *Auguſtinum Eugubinum* intelligit, *Mutium Panſam*, & alios, qui concordiam veteris religionis ethnicae & diſciplinae Chriſtianae ex inſtituto demonſtrare ſtuduerunt. Quamquam & idem jam fecerunt primorum temporum doctores, *Clemens*, *Juſtinus*, *Lactantius*, totque alii.

(*r*) *Deorum oracula*] Quae a *Juſtino M. Oration. ad Graecos*, *Euſebio* in *Praepar. euangel.* & aliis producta ſunt.

(*s*) *Putarent*] Turpis iſte mos, quem merito vir doctiſſimus exſecratur, ex Aegypto ad reliquos greges Chriſtianos una cum aliis malis di-
ma-

eo, extra omnem controversiam collocant. Nihil est hoc instituto perversius aut ignobilius. Nam & ipsi hi fallaciarum architecti, se caussae suae facultate parum confidere, hoc more testabantur: neque ullam rationem excogitare potuissent, quae falsitatis nomine totam religionem Christianam magis redderet suspectam, seris in primis nepotibus, quam hanc ipsam. Quod quidem tantum apud animum meum valet, ut ipsum inferorum principem, qua est versutia & calliditate, has sacris Christianis struxisse insidias, conjiciam. Atque haec reputanti mihi non ille videtur desipere, qui in disceptationem vocaret: utrum religionis Christianae veritas ac divinitas ex eo dilucidius appareat, quod aperta vis infensissimorum ejus hostium nihil prorsus adversus eam profecerit, an vero hoc divinam ejus virtutem potentius declaret, quod ex dolis fallaciisque illorum, qui malis eam defendebant artibus, nihil detrimenti vel infamiae ceperit. Sed ad Sibyllina redeo carmina. Sunt contra alii, qui omnia, quae de rebus Christianis in his scripta sunt oraculis, ad veteratorum commenta referunt, acriterque negant, in antiquis vaticinationibus Sibyllinis, quae in quindecimvirorum datae erant custodiam, aliqua de *Christo* ejusque regno ac doctrina praedicta fuisse. In his agmen (*t*) *Blondellus* ducit, vir longe doctissimus, qui multa in hanc disputavit sententiam. Sed ex *quarta* tamen *Virgilii Ecloga* sine ulla controversia constat, creditum fuisse tum temporis, in Sibyllae Cumaeae carminibus de novo quodam florentissimoque regno felicissimoque terrarum orbis extrema ejus aetate statu oracula quaedam exstare:

Ultima Cumaei venit jam temporis aetas,
Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo,
Jam redit & virgo, redeunt Saturnia regna,
Jam nova progenies coelo delabitur alto.

Ci-

manavit. Tanta quidem est ingenii humani perversitas, ut etiam sine institutione per se ad ejusmodi flagitia desciscere potuerint degeneres Christiani: at certus tamen sum, scabiem Aegypti & corruptos mores Alexandrinorum in hanc mentem potissimum doctores Christianos impulisse. Alexandrini Judaei, quod vel *Aristeae* docet *Historia* aut *Liber sapientiae*, ut multa omittam ejus generis alia, diu ante natum servatorem exempla hujus dederant improbitatis, & varia, invita veritate, commenti erant partim ad religionis suae praestantiam demonstrandam & contra adversariorum insultus communiendam, partim ad fratrum animos confirmandos. Ex his quum multi postea ad Christianos accessissent, idem sibi, quod antea, credebant esse licitum, librosque confingebant Hermeticos, Sibyllinos, & alios, ut apud imperitam multitudinem plus adjumenti & auctoritatis rebus Christianis conciliarent. Nec enim, qui hos commentitios attentus inspexit libros, dubium esse ulli potest, quin ab hominibus Judaeis compositi sint. Ipsi autem Judaei pessimam hanc consuetudinem, ut opinor, acceperunt cum a philosophis Alexandriae docentibus, tum a sacerdotibus Aegyptiis. Sacerdotes Aegyptios & sapientes, adscito *Hermetis* nomine, multos edidisse libros, ipse fatetur *Jamblichus de mysteriis Aegyptior. Cap.* 1. *p.* 1. Quibus adde, quae ex *Galeno* & *Diodoro Siculo* observavit *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graec. Lib.* VI. *Cap.* 12. §. 2. *p.* 128. Hos imitabantur Platonici & Pythagoraei, quorum in scholis tritissimum hoc dogma erat, non peccare, qui dolis & mendaciis veritati subveniat: id quod copiosius docui *Diss. de turbata per recent. Platonicos ecclesia* §. 26. *s. p.* 54. Atque hi philosophi jam ante natum Servatorem & primis rei Christianae saeculis magna in auctoritate positi erant inter Aegyptios, & publice juventutem Alexandriae instituebant: neque principes Judaeorum magistri, quod *Philonis* satis declarat exemplum, disciplinam ab illis accipere verebantur. Postea & Christiani suos eorum committebant fidei. Faciunt haec, ut arbitror, non nihil ad diminuendam moris hujus a Christianis suscepti, quem rectissime alioquin vir doctissimus detestatur, improbitatem. Temporum enim suorum qui, dum fallit, instituta sequitur, eaque a viris sapientiae laude celeberrimis probata, is, tametsi plane excusari nullo modo queat, aliquanto tamen majorem habet excusationem, atque ille, quem sola mentis malitia incitat, ut fucum

Ciceronis deinde tempore, id quod ipsemet scriptum reliquit, erant, qui ad *Caesa-* 322
rem pertinere contendebant, quae in Sibyllinis libris de novo quodam regno praenuntiata legebantur. (*) *Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur: quorum interpres* (†) *nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Cicero*, qui Romanis rebus nec optandum esse regem, neque ferendum, si exoriretur forte, existimabat, tam impatienter hanc interpretationem carminis Sibyllini post fata ferebat *Caesaris*, ut non ipsis tantum Sibyllinis libris, sed & interpretibus ac lectoribus eorum invidiam creare propterea nil dubitaret. *Hoc si est in libris*, inquit, *in quem hominem & in quod tempus est? Callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, praedictum videretur, hominum & temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis, tum ipsum poëma declarat, (est enim magis artis & diligentiae, quam incitationis & motus) tum vero ea, quae ἀκροστιχὶς dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam & conditam habeamus, ut, id quod proditum est a majoribus, injussu senatus ne legantur quidem libri.* Ad extremum haec addit: *Cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris, quam regem, proferant, quem Romae posthac nec Dii nec homines patientur.* Spem hanc *Ciceronis* eventus quidem fefellit, neque diu rege caruit Romanorum respublica: nihil quoque habuit, cur dubitaret vir disertus, an in Sibyllinis versibus oraculum aliquod de novo inter homines stabiliendo imperio exstaret. Attamen, qui hanc vaticinationem Romanis novum polliceri regem tum temporis putabant, pariter in errore versabantur. Longe enim aliud a Sibylla regnum fuisse promissum, illa satis ostendit, quam *Virgilius Ecloga quarta* producit, descriptio ejus; tametsi vates assentatorie totum istud ad *Sa-*

(*) Cicero de div. Lib. II. (C. 54. p. 3238. T. IX. Opp.)
(†) L. Cotta quindecimvir.

cum aliis faciat. Neque soli hoc se crimine contaminarunt *Christi* affectatores, quod inepte sibi persuadent religionis nostrae adversarii. Nam & philosophi a Christianis aversi, & illi, qui se Christianos esse mentiebantur, Gnostici eodem tempore pari audacia falsa excogitarunt *Zoroastris*, *Orphei*, *Mesi*, & multorum aliorum scripta. Vid. *Porphyrius* in *Vita Plotini Cap.* 16. *p.* 118. & *Clemens Alex. Stromat. Lib.* I. *C.* 15. *p.* 357. Quod quidem facinus iterum ostendit, non tam animi quoddam insigne vitium, aut ipsius religionis naturam, id quod stulte ac ridicule criminantur Servatoris nostri hostes, Christianos adduxisse, ut fraudibus ejusmodi sibi consulerent, quam mores & instituta saeculi, auctoritatemque magnorum virorum: quibus quidem rebus citius, quam fas est, etiam illi parcere solent, quibus nec sapientia ceteroquin nec virtus deest.

(*t*) *Blondellus*] *Opere de Sibyllis* Gallico *Paris.* 1649. 4. non nimis culto, si dictionem spectes, at doctrina & eruditione maxima referto. Multi fuerunt & sunt inter Britannos viri longe doctissimi, quibus hoc *Blondelli* displicet opus, quoniam ad priscorum ecclesiae doctorum, qui Sibyllinis carminibus contra Deorum cultores usi sunt frequentissime, infamiam pertinere, putant, si nihil exstitisse de *Christo* scriptum credatur in antiquis Sibyllinis voluminibus. Igitur, non secus ac *Cudworthus*, de ista quidem quam habemus hodie, Sibyllinorum carminum collectione parum praeclare sentiunt, at non dubitant tamen, quin in antiquis illis carminibus, quae Romani asservarunt, multa de *Christo* lecta fuerint oracula, Deusque feminis quibusdam futurum Messiae regnum praesignificaverit. Vid. ex multis *Guil. Beveregius* in *Codice canon. illustrato Cap.* 14. §. 10. *p.* 61. *s.* & *Humphr. Prideaux Histoire des Juifs Tom.* V. *Livr.* IX. *p.* 190. viri celeberrimi, qui eamdem, quam hic *Cudworthus*, ingrediuntur viam, & iisdem rationibus rem agunt, de qua loquimur. Nec multum dissentit, etiamsi de auctore horum carminum aliter censeat, *Isaacus Vossius*, *de Sibyllinis oracul. Cap.* 8. *p.* 66.

Saloninum referat oraculum. Quamobrem, quod Sibylla cecinit, imperium novum aureumque faeculum, id ego Meffiae five Servatoris noftri regnum tempusque introductae religionis Chriftianae fignificare, arbitror. Ceterum, quod de Sibyllinis verfibus idem habet *Cicero:* (†) *Valeant ad deponendas potius, quam fufcipiendas religiones*, id plus valuiffe carmina haec ad delendas, quam ad amplificandas Deorum religiones, videtur indicare. Quare nefcio, an is male conjecerit, qui, fore, ut, unius Dei religione in orbem introducta, veteres labefactarentur ac tollerentur fuperftitiones, in his verfibus fuiffe praefignificatum, exiftimaverit. Quod fi mirum videatur alicui, feminas fuperftitione devinctas Diisque amicas *Chrifti*, Servatoris noftri, adventum multo ante praedixiffe, is mirari definet, fi *Balaamum*, Magum aut praeftigiatorem Syrum, eumdem clare praenuntiaffe, meminerit. Quamquam quid hac opus eft refponfione? Incertum enim eft, anne ex facris vatibus haufta fint omnia, quae de *Chrifto* Sibylla memoriae prodidit. Quanam ratione id factum fit, equidem haud dixerim: at, quod Sibyllina vates iisdem figuris ac fimilitudinibus futuras illas delicias, quas fpondet, adumbrat, quibus facer codex, id ego fatis declarare judico, quibusnam ex rivulis hortos ea fuos irrigaverit. Liceat unam tantum apponere formulam:

(v) —— *Nec magnos metuent armenta leones,*
Occidet & ferpens, &c.

Sed nec omittenda eft *Ciceronis* querimonia, divulgari nimis Sibyllina poëmata, molefte ferentis. Haec enim, tametfi *quindecimviri* vigiles his libris atque cuftodes dati effent, emanaffe tamen ex illis aliqua in vulgus, publiceque fuiffe lecta, argumento eft. Atque haec ipfa, quae ex penetralibus exierant, exempla occa-
323 fionem dediffe fufpicor hominibus, quos imprudens rei Chriftianae ac praepofterum ftudium ad pias fraudes mendaciaque officiofa audenda ftimulabat, ut, quae ipfimet excogitaverant, plurima ceteris carminibus fincerioribus audacter adderent. Nifi enim fedem veluti quamdam ac fundamentum in ipfa veritate pofitum habuiffet haec tanta fallacia, quemadmodum aut concipi primum, aut deinde longe lateque fluere potuiffet, temporeque roborari, id vero nullo plane modo intelligitur. Accedit *Celfi*, hoftis Chriftianorum, teftimonium, qui Sibyllam maluiffet a Chriftianis divinis honoribus ornari, quam Servatorem noftrum, *Jefum Chriftum.* Is enim quum audiffet, Sibyllae auctoritate Chriftianos in primis ad Deo-

(*) De Div. L. II. l. c.

(v) *Nec magnos*] *Virgilii* verfus funt *Eclog.* IV. *vf.* 22. 24.

(x) *Celfus*] Vid. *Origenis Lib.* V. *contra Celfum p.* 272.

(y) *Diceretur*] Quae de Sibyllinis carminibus dici poffent, exhaufit prope omnia vir eximius, *Jo. Alb. Fabricius, Biblioth. Graecae Libro* I. Ergo, quae hic disputavit doctiffimus *Cudworthus*, miffis omnibus aliorum conjecturis & fententiis, breviter tantum attingam. Putat ille, id quod multi etiam alii Britannicae gentis faciunt, qui fidem antiquorum ecclefiae doctorum contemni nolunt, in vetuftiffimis Sibyllae carminibus de fervatore noftro & ejus regno lecta fuiffe quaedam oracula, idque partim ex *Virgilio*, partim ex *Cicerone* probat. In fententiae hujus veritatem non placet nunc inquirere: nec, fi placeret, commode fortaffis id fieri poffet, quoniam antiqua illa carmina aut plane perierunt, aut cum recentioribus confictisque carminibus ita hodie fociata funt, ut discerni nullo modo queant. Utrumque vero, quod ad eam firmandam vir doctiffimus adhibet, argumentum leve mihi videri, non diffiteor. *Virgilius*, aut totus ego fallor, aut hoc tantum canit, *magni* illius *anni*,

Deorum religiones evertendas uti, non hoc eis exprobrat, quod omnium, qui circumferrentur, ejus generis versuum ipsi essent auctores, verum hoc unice, quod intrusissent in ea quaedam Christianis parentibus nata: (*) Ὑμεῖς δὲ κἂν Σίβυλλαν, ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ Θεοῦ παῖδα, νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν ἐς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῆ δύνασθε. *Vos vero potiori jure Sibyllam, qua multi vestrum auctore utuntur, tamquam Dei filiam praedicare potuissetis: nunc vero vos in carmina ejus multa intrusistis Deo indigna & impia.* *Origenes*, quo hanc diluat accusationem, honorique Christianorum pro viribus consulat, *Celsum* negat ostendere potuisse, quaenam essent illa, quibus Christiani Sibyllina depravassent carmina; quodsi enim puriores & antiquiores producere potuisset codices, quibus illi defuissent loci, quos in rem suam *Christi* sectatores tum convertebant, hominem id minime omissurum fuisse. Ego vero ista aetate incorrupta & antiquiora reperta esse exempla, atque in ea *Celsum* casu incidisse, multo esse arbitror probabilius: quibus quidem, ut vitiatorum Sibyllae carminum Christianos postularet, excitatus homo fuit. Utcumque est, non omnes illi, qui *Christum* istis temporibus profitebantur, ex Sibyllinis carminibus, quibus Deorum coarguerent assertores, argumenta sumsisse videntur. Docent hoc ipsa *Celsi*, quae attulimus, verba, quibus aliqui tantum ab eo accusantur: ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν: *quibus vestrum utuntur aliqui.* Sed nec omnes Christiani Sibyllam divinitus afflatam esse, concedebant. (x) *Celsus* enim quum sectae inter Christianos, *Sibyllistarum* dictae, mentionem fecisset, *Origenes* significat, hoc nomine ab illis Christianis, *qui Sibyllam vatem negarent fuisse divinam*, eos infamari, qui Sibyllinis auctoritatibus Christianam communire religionem conniterentur. Credo, qui in hac opinione erant, metuisse, ne divinis aliquid detraheretur oraculis, si vero Numine fuisse plena Sibylla (y) diceretur. Nos, quod ante monuimus, nihil plane loci dabimus his carminibus inter auctores eos, quibus antiquissimos Deorum cultores unum summum professos esse Deum, convincemus. Quamvis enim fortassis in ipsa illa, quae ad nos pervenit, Sibyllinorum carminum collectione quaedam sint antiqua meliorisque notae; haec tamen qui a falsis secernere queat, nemo unus hodie tam sagax est. Sed unum, facere non possum, quin huc transferam Sibyllae oraculum, a *Pausania* servatum: ex quo etiam, ut id quasi praeteriens indicem, intelligitur,
non tam arcte conclusa fuisse haec carmina, quin nonnulla eorum ex custodia ela- 324
berentur, & in vulgus emanarent. Narrat (z) *Pausanias*, cladem Atheniensium ad Aegos Potamos his inter alia verbis a Sibylla praedictam fuisse:

Καὶ

(*) Origenes contra Celsum L. VII. p. 368.

ni, quem vocabant veteres, imminere exitum: mox igitur omnia fore nova, aureaque tempora reditura esse talia, qualia poëtae fingebant Saturni fuisse temporibus. Hoc si in Cumaeo carmine scriptum exstitit, id quidem in eo lectum fuit, quod pervulgatum erat inter antiquos, magno anno vertente, seu, ut *Ciceronis* verbis in *Somnio Scipion.* utar, *quum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint*, novam plane orbis terrarum faciem futuram, & novum hominum genus exoriturum esse. Ita Stoici sentiebant, ita Platonici, ita alii. Nec ego video, quomodo de *Christi* regno vaticinatam esse Sibyllam, inde queat probari, etsi magnis ita visum esse non nesciam hominibus. *Cicero* ex Sibyllinis libris de rege quodam prolatum esse in senatu oraculum, refert. Quibus vero, obsecro, rationibus efficietur, ut nil dubitemus, *Christum* regem isto oraculo praenuntiatum fuisse? *Cicero* obscurum, ambiguum, & flexiloquum illud effatum fuisse, declarat, *temporum hominumque definitione sublata.* Nobis igitur, quod in se incertum erat olim, ratione certum facere licebit hodie?

(z) *Pausanias*] In *Phocicis* seu *Libro X. Graeciae Cap.* 9. *p.* 820. *ed. Kuhnii.*

(y) L[illegible]

Καὶ τότ' Ἀθηναίοισι βαρύστονα κήδεα θήσει
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὥπερ κράτος ἐστὶ μέγιστον.

Ac tum Cecropidis luctum gemitusque ciebit
Jupiter altitonans, rerum cui summa potestas.

Cui loco aliud (*a*) ex eodem ſcriptore antiquae vatis Palladeae oraculum adjicere poſſem, quo Dei aeternitas atque immutabilis natura plane ac perſpicue declaratur:

Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστι, Ζεὺς ἔσσεται, ὦ μεγάλε Ζεῦ.

Juppiter eſt, fuit, atque erit: o bone Juppiter alme.

Praeter ea, quae Sibyllae tribuuntur, carmina, alia quoque exſtant ipſorum Deorum illorum, quibus ſupplex fuit antiquitas, oracula, unum ſummum maximumque Deum eſſe teſtantia. Ex his vero illa, quae poſt natum Servatorem dicuntur fuſa, quum deficerent jam pleraque oracula, nec non ea, quae in Chriſtianorum tantum leguntur libris, tametſi magnam partem ex *Porphyrii de oraculis Libro* deſumta ſint, omnem a ſe fraudis ſuſpicionem depellere nequeunt. Quamobrem nec his pugnabimus. Sed nil tamen impedit, quo minus unum Apollinis Clarii oraculum ex (*b*) *Macrobio* proferam, quo non modo unus ſummusque Deus laudatur, ſed etiam Hebraeo nomine *Jaoh* appellatur.

Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰαώ.

Decet te ſummum maximumque Deorum omnium Jao appellare.

Bene ſatis haec dicta forent, niſi Clarius hicce daemon callide ad ſolem has laudes transferre ſtuderet, ac ſi is unus ille maximusque Deus verusque *Jao* eſſet. Exſtat & aliud antiquum (*c*) Jovis Dodonaei oraculum, *Themiſtocli* datum, quod, adjuncta *Themiſtoclis* interpretatione, non male huc referri poſſet. Jubet oraculum *Themiſtoclem* πρὸς τὸν ὁμώνυμον τοῦ Θεοῦ βαδίζειν, *ad cognominem Deo illi proficiſci.* Id *Themiſtocles* de Perſarum rege judicat eſſe dictum: Μεγάλους γὰρ ἀμφοτέρους εἶναί τε καὶ λέγεσθαι βασιλέας. *Utrosque enim magnos reges* (diverſo licet modo) *& eſſe & vocari.*

Qui *Hermetis* hodie *Trismegiſti* nomine ſplendent, libri communibus eruditorum hominum, quos recentior vidit aetas, ſuffragiis confixi jacent, neque eſt, qui vel aliquam eorum partem antiquo *Hermeti* audeat aſſerere. Sed repugnat (*d*) *Athanaſius Kircherus*, nihilque in illis, niſi quod caſtum ac ſincerum, deprehendi, con-

(*a*) *Ex eodem ſcriptore*] *Phocicis Cap.* 12. *p.* 828.

(*b*) *Macrobio*] *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 18. *p.* 290.

(*c*) *Jovis oraculum*] Refert illud *Plutarchus* in *Vita Themiſtoclis T.* I. *Opp. p.* 225. Mihi vis hujus oraculi ad id probandum, quod vir doctus certum eſſe vult, nulla prope videtur eſſe. Contra res ipſa docet, totum hoc oraculum a *Themiſtocle* aut confictum eſſe, aut, ſi vere redditum fuit, ſacerdotibus Jovis ſuppeditatum, quo regi Perſarum, quem ſibi conciliare ſtudebat, eo melius adulari poſſet.

(*d*) *Athan. Kircherus*] In *Oedipo Aegypt. & Obeliſco Pamphilio p.* 35. *ſ.*

(*e*) *Siderum cultor*] Ita *Dinon* & *Hermodorus* nomen *Zoroaſter* expoſuerunt, teſte *Diogene Laërtio Prooem. Segm.* 8. *p.* 6. quos *Scaliger* & alii re-

contendit. Nos quidnam de his libris ſentiamus, opportuno magis loco inferius explicabimus.

Populi, qui orientem ſpectant ſolem, neminem habent Theologorum, qui vel antiquitate, vel gloria nominis, vel denique ſtudio erga Deos *Zoroaſtre* clarior ſit. Graecis, quem *Orpheo* hoc in genere anteponant, nullus omnino eſt. *Zoroaſter* ita remotus eſt ab hominum memoria, ut mirifice ſcriptores inter ſe diſſideant, qui aetatem ejus conſtituunt. Multos vero Deos ipſi fuiſſe cultos, tam certum habetur vulgo, ut ſint etiam, qui ipſo ejus nomine, quod poſt fata eum accepiſſe demum putant, hanc rem ſignificari velint. *Zoroaſter* enim ajunt idem eſſe, quod (*e*) *ſiderum cultor.* Sono certe ſi vocabuli hujus poteſtas metienda ſit, verbum *Ster* ſive *Eſter* Perſarum ſermone ſtellam denotare, indubitatum eſt. 325
Fueruntque praeterea doctiſſimi viri, qui multa in Europaeis linguis vocabula uſu quotidiano teri, obſervarunt, quorum tamen in Perſia inveſtigandae ſint origines. Attamen, quum Orientis incolas *Zertooſt* & *Zaraduſt* ſcribere, *Agathiam* vero *Zaradem* vocare, quem ceteri *Zoroaſtrem*, videam, propius a veritate putem abeſſe, qui *Ster* terminationem eſſe judicant, a Graecis additam. Sed defendat, quod quisque ſentit: mihi ſatis eſt, ſi philoſophum hunc multos coluiſſe Deos demonſtravero. Id vero (*f*) *Plato* teſtatur, qui *Zoroaſtris* μαγείαν ſive *magiam* nihil fuisſe aliud docet, quam Θεῶν θεραπείαν, *Deorum cultum.* Quod dum refero *Platonis* dictum, non poſſum, quin ſimul animadverti jubeam, vocem μαγεία ſenſu primum bono acceptam eſſe, quod & *Porphyrius* hiſce verbis affirmat: (*) Παρά γε μὴν τοῖς Πέρσαις οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοὶ καὶ τούτου θεράποντες Μάγοι μὲν προσαγορεύονται. *Apud Perſas quidem rerum divinarum ſapientes & Numinis miniſtri Magi appellantur.* Quemadmodum vero Magiae fundamentum certam quamdam naturae cognationem & convenientiam eſſe ferunt: ita etiam antiqui Perſarum & Chaldaeorum Magi, id quod (*g*) *Pſelli* conſtat teſtimonio, συμπαθῆ εἶναι τὰ ἄνω τοῖς κάτω, *cognatas & convenientes ſibi eſſe res ſuperiores & inferiores*, affirmabant. Atqui naturas illas excellentiores, quae cerni oculis nequeunt, quo ſibi placabiles atque benignas redderent, una pietate, ſanctimonia, religioſisque caerimoniis opus ſibi eſſe, primum videntur conſtituiſſe. Fateor interea, non uni, omnipotenti, ſummoque Deo pietatem eorum tantum addictam fuiſſe, ſed multis etiam aliis Numinibus: neque hoc inficior, plurimos ex *Zoroaſtris* diſcipulis non ita multo poſt exceſſum ejus divinum hoc Magiae genus turpiter adulteraſſe, in ejusque locum primum *theurgicam*, quam vocant, *Magiam*, poſtremo γοητείαν ſive artem incantamentis & veneficiis nocendi, cui ſoli hodie *Magiae* nomen imponitur, ſubſtituiſſe. Quantacumque vero Deorum, quos *Zoroaſter* obſervavit, multitudo fuerit, eum tamen ab unius ſummique Numinis profeſſione ſeſe non paſſum eſſe abſtrahi, *Eubuli* nos haud dubitare ſinit teſtimonium, quod *Porphyrius Libro de antro Nympharum* poſteris prodidit: (†) Πρῶτα μὲν, ὡς ἔφη Εὔβουλος, Ζωροάστρου αὐτοφυὲς σπήλαιον ἐν τοῖς πλη-σίον

(*) De abſtin. Lib. IV. p. 165. (†) p. 254.

recentiorum ſequuti ſunt. Vide de aliis vocabuli hujus interpretationibus & de ipſo *Zoroaſtre* magnum virum, *Jo. Alb. Fabricium Biblioth. Graec. Lib.* I. *Cap.* 36. *p.* 244. & quos ille nominat.

(*f*) *Plato*] In *Alcibiade* I. *Opp. p.* 32. Ὧν ὁ μὲν μαγείαν τε διδάσκει τὴν Ζωροάστρου τοῦ Ὡρομάζου. Ἔστι δὲ τοῦτο Θεῶν θεραπεία. *Primus* (Magorum) *magicam Zoroaſtri Oromaſii filii docet: eſt autem illa Deorum cultus.*

(*g*) *Pſelli*] In *brevi dogmat. Chaldaicorum declaratione*, quae ad calcem exſtat *Sibyllinorum oraculorum ex edit. Servat. Gallaei, Amſtelod.* 1689. 4.

σίον ὄρεσι τῆς Περσίδος, ἀνθηρὸν καὶ πηγὰς ἔχον, ἀνιερώσαντος εἰς τιμὴν τοῦ πάντων ποιητοῦ καὶ πατρὸς Μίθρου, εἰκόνα φέροντος αὐτῷ τοῦ σπηλαίου τοῦ κόσμου, ὃν ὁ Μίθρας ἐδημιούργησε. *Quandoquidem, auctore Eubulo, Zoroaster primus omnium in montibus Persidi vicinis antrum nativum, floridum, fontibusque irriguum in honorem creatoris patrisque omnium Mithrae consecravit; ita ut antrum conditi a Mithra mundi figuram ei praeberet.* Quantum *Eubuli* hoc dictum momenti hac in caussa habeat, is demum recte comprehendet, qui ab hoc ipso *Mithrae Historiam* multis voluminibus copiose perscriptam esse, id quod alio loco (*h*) *Porphyrius* testatur, secum cogitaverit. Hoc enim nullius fuisse, nisi hominis, qui universam Persarum religionem imbibisset animo, & explorate cognitam habuisset, res ipsa satis, ut opinor, declarat. Itaque vel haec sola nos adducere potest *Eubuli* auctoritas, ut *Zoroastrem*, veteresque Magos, quibus *Mithrae* mysteria accuratius perspicere datum erat, Deum quemdam sole majorem atque praestantiorem *Mithrae* designasse vocabulo, credamus, (*) πάντων nimirum ποιητὴν καὶ πατέρα, *parentem atque conditorem omnium rerum*, *seu totius mundi*, cujus partem sol constituit: licet Persae ceteroquin communiter solem in Dei loco habuerint & coluerint. Sed hi tamen Magi solem Dei, quem summum ducebant, vivam ac spirantem veluti imaginem putabant esse: quamobrem sidus hoc colendo ipsum sese Deum venerari arbitrabantur. Neque alia illis caussa erat, cur ignem sibi caste adeundum esse judicarent, id quod (*i*) *Maximus Tyrius* testatur, quam quod eum
326 summi Numinis simulacrum & speciem esse, persuasum haberent. Ad quam sententiam illud, quod (*k*) in magicis oraculis est, referri debet:

Εἰσὶ πάντα πυρὸς ἑνὸς ἐκγεγαῶτα.

Omnia ex uno nata sunt igne,

id

(*) Mithras ille, qui vocabatur ὁ κρύφιος Θεὸς, *Deus absconditus*, non erat sol ille, quem oculis adspicimus.

(*h*) *Porphyrius*] *Libro* IV. *de abstinentia a carnib.* §. 16. *p.* 165.

(*i*) *Maximus Tyrius*] Nullus ego dubito, quin hunc locum vir egregius intelligat, qui *Diss.* XXXVIII. *p.* 371. exstat: Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον. *Persae ignem colunt, imaginem, quae unum durat diem, rem voracem atque insatiabilem.* Agit ibi *Maximus* de simulacris & imaginibus, quas varii sibi finxerint populi, naturae divinae. Persis ait ignem signum esse Dei. Hoc vero signum comparat veluti cum reliquorum populorum simulacris, quae ex lapide sculpta aut ex metallo conflata erant, & multa idcirco saecula permanere poterant: a quorum natura quoniam longe distat ignis, qui cito fit, & cito perit, ideo ἄγαλμα ἐφήμερον, *simulacrum Dei, quod diem duret*, aut brevi tempore exstinguatur & pereat, illum appellat. Interpres reddidit: *elementum quotidianum*; quod recte jam reprehendit *Gerh. Jo. Vossius de idololatria Lib.* II. *Cap.* 64. *p.* 237.

(*k*) *In magicis oraculis*] Quae *Zoroastri* vulgo tribuuntur, *Sect.* II. *vs.* 29. *p.* 1179. in *Stanleji Histor. philos.*

(*l*) *Inscriptio ista*] Plures exstant hujus generis inscriptiones. Vid. *Anton.* van *Dale Dissert.* IX. *ad antiquit. & marmora p.* 16. *s.* & *Ezech. Spanhemius Observ. ad Juliani Caesares p.* 144. In veteri lapide Lugduni Gallorum reperto, quem erudite illustrat *Jacob. Martini*, monachus familiae Benedictinae, in praeclaro *de veteri Gallorum religione Opere Cap.* 32. *p.* 418. nomen SOLI omittitur, & simpliciter legitur: DEO INVICTO MITHR.

(*m*) *Inscriptione*] Apud *Gruterum* in *Thesauro inscription. p.* 34. *n.* 5. Multo plures veterum locos, ex quibus constat, *Mithram* Persis nil, nisi solem, fuisse, collegit *Thom. Gatakerus* in *Adversar. miscellan. Cap.* 21. *p.* 659. *T.* I. *Opp.*

(*n*) *Scaliger*] *De emendatione tempor. Libro* VI. *Cap. de hebdomadibus Danielis p.* 588. quem *Gerh. Jo. Vossius de idololatria Lib.* II. *Cap.* 10. *p.* 133. *Seldenus de Diis Syris Syntagm.* II. *p.* 179. *Schedius de Diis Germanis p.* 146. & alii sequuntur. *Thom. Hyde* vero *de veteri Persar. religione Cap.* 4. *p.* 67. nomen hoc a vocabulo Persico *Mihr* derivat, quod *amorem & misericordiam* significat. *Adr. Relandus de veteri lingua Persica P.* II. *Diss. miscell.*

id est, ex uno summo Numine. *Julianus* quoque Imperator, quem studio erga solem nulli constat Persarum cessisse, esse tamen fatebatur Numen aliquod corporis expers, quod sole longe majus atque excellentius esset. Haec licet ita sint, haud aegre tamen concesserim, fuisse inter Persas, qui, quum mentem sine corpore meditando non possent consequi, igneam hujus mundi partem, in primis solem, mentis atque consilii compotem fecerint, unumque summum Deum atque *Mithram* esse, censuerint. Argumento est (*l*) inscriptio ista: *Deo soli invicto Mithrae:* neque *Heraclitum*, *Hippocratem*, atque Stoicorum familiam inter Graecos hanc fovisse sententiam, ignotum est. Quidquid id est, *Mithram*, sive corpus ei dederint, sive detraxerint Persae, pro Deo omnium supremo atque maximo ab illis esse habitum, id prorsus exploratum est. Sic enim *Hesychius*: Μίθρας, ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις Θεός. *Mithras, princeps apud Persas Deus.* Quocirca etiam in (*m*) inscriptione *omnipotens* dicitur: *Omnipotenti Deo Mithrae.* Hunc primum, summum, & infinite potentem Deum *Artabanus* in colloquio cum *Themistocle* habito his verbis agnoscit: (*) Ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων, κάλλιστος οὗτός ἐστι, τὸ τιμᾶν βασιλέα καὶ προσκυνεῖν εἰκόνα Θεοῦ τοῦ τὰ πάντα σώζοντος. *Quum multae nobis & praeclarae leges, haec tamen omnium est pulcerrima, regem venerari, & tamquam Dei illius, qui omnia servat, imaginem revereri.* (*n*) *Scaliger* praeterea, nonnullique alii *Mither* Persarum lingua *magnus* significare, *Mithra* vero *major* sive *maximus*, perhibent. Quae si vera sint, (nec enim, quibus viri docti rationibus nixi, haec referant, scio,) ipsa vox *Mithras Deum majorem* sive *maximum* denotat. Igitur (*o*) *Herodotum*, qui Persarum *Mithram* a *Mylitta* sive *Venere* non discrepare, auctor est, repudiare jubet ratio: cu- 327
jus ex eo natus fortassis error est, quod vox *Mader* sive *Mether* apud Persas eamdem, quam apud Syros verbum *Mylitta*, notionem habet, *matremque* significat. Si qui vero sunt, quibus *Herodotum* spernere nimis durum videtur, illi suspicentur licet, Ve-

(*) Plutarch. in Themistocle (T. I. Opp. p. 227.)

cell. p. 198. nomen hoc ipsum esse censet vocabulum Persicum *Mihr*, quod non *amorem* modo, verum etiam *solem* denotet: cui nuper assentitus est ex *Cudworthi* civibus vir longe doctissimus, *Thom. Hutchinson*, *Indice philol. ad Xenophontem p.* 685. *Abr. Hinckelmannus Detectione fundam. Boëhmiani p.* 122. *Mithra* vocabulum Persicum *Mader* putat esse, quod Graeci pronuntiaverint μήτηρ, Latini *mater*, Germanice *Moder*, aut *Mutter*. *Jac. Martini Religion des Gaulois Livr.* II. *p.* 421. ad Armeniorum confugit linguam, & *Mithras* repetit a vocabulo *Mither*, quod Armenis *solum & unicum Dominum* denotet.

Non nostrum inter vos tantas componere lites.

(*o*) *Herodotum*] *Histor. Lib.* I. *C.* 131. *p.* 55. Is vero *Mithran* a sole distinguit. Postquam enim Persas soli lunaeque sacra facere dixerat, subjicit, eos quoque *Uraniam* venerari, ab Assyriis Arabibusque edoctos, eamque *Mithran* appellare. Negant id recte factum esse doctissimi viri, quos paullo ante laudavimus, quum infinitis constet testimoniis, *Mithram* apud Persas solem fuisse. Iidem Venerem cum *Mithra* male componi ab eo, arbitrantur. Vid. *Gatakerus Adversar. miscell. Cap.* 22. *p.* 661. Quodsi erravit *Herodotus*, vulgaris Graecorum consuetudo barbarorum populorum Deos cum suis contendendi Numinibus errorem utrumque peperit. *Mithrae* audiebat a Persis vim gignendi & procreandi attribui. Ergo, quum non ignoraret, a Graecis eamdem generandi virtutem ad Venerem referri, temere decrevit, *Mithram* Persarum & *Venerem* Graecorum non differre inter se. Quumque Venerem & solem nullo modo posse pro uno Numine ex mente Graecorum haberi secum considerasset, *Mithran* ratus est Persarum a sole distinguendum esse. Verum expendenti mihi omnia dubium visum fuit, an justam omnino caussam *Herodotum* accusandi habuerint eruditissimi viri. Observavit jam *Jac. Gronovius* in *observationibus ad Herodot. p.* 536. *Herodotum* non dicere *Mithram*, sed *Mithran*, neque ideo vocabulum hoc *commune aliquid habere cum virili appellatione, quam Persae credantur soli attribuisse sub nomine & titulo* Μίθ. etc. Tentabo, num plus aliquanto lucis afferre huic rei possim. Principio Deam feminam illam esse, de qua *Herodotus* loquitur, *Mithran*, quoniam cum Ve-

Venerem ab eo commemoratam esse τ' Ἀφροδίτην ὀυρανίαν, *Venerem coelestem* sive *amorem.* Certe apud eum diserte vocatur *Urania.* Quo nomine tametsi sint, qui nihil aliud, quam lunam, designari putent; ego tamen summi Numinis, veri coele-

Venere componitur ab eo *Urania*, perspicuum est. Solem vero, *Mithram*, virilis Dei personam sustinuisse apud Persas, & nomen *Mithras* masculi esse generis, ex inscriptionibus & multis aliis constat testimonis. Probabile hinc sit, *Herodoti Mithran* differre ab illo Numine, quod Persae *Mithras* nominarunt. Non minus deinde certum est, lunae cultum venerationi solis a Persis fuisse additum, nec secus, atque solis uxorem, spectatam esse lunam. Qua de re, quae non ita pridem erudite monuit *Jac. Martini Religion des Gaulois Livr.* II. *p.* 421. velim consuli. Adde monumenta vetera de cultu *Mithrae* apud *Anton.* van *Dale* in *Diss. ad antiqu. & marmora p.* 16. *s.* aere expressa, in quibus semper utraque cernitur & solis & lunae effigies. *Mithras* ergo *Deus* sicuti sol dictus fuit; ita luna, indivulsa solis socia, *Dea Mithra*, ipsis fuisse videtur vocata: nec id sine auctore dicitur, quum *Deae Mithrae*, id quod *Martini loc. cit. p.* 424. ostendit, apud veteres, *Ambrosium* & *Cassiodorum* in primis, exstet mentio. Quae quum ita sint, equidem purum prope *Herodotum* peccati illius, cujus a viris doctis accusatur, pronuntio, quod nomen *Mithras* soli eripuerit, & ad aliam Deam transtulerit. Nec enim solem *Mithras* a Persis vocari negavit, verum Deam quamdam *Mithran* a Persis, praeter solem, coli significavit; id quod verum esse vidimus. Non tamen is ego sum, qui nihil plane *Herodotum* hic admisisse velim. Primum recte id factum nego, quod *Mithran* Persarum Deam eamdem esse censuit, quam *Venerem* Graecorum. Deinde, quod lunam a *Mithra* distinxit, id opinor errore non carere. Soli enim & lunae quum Persas sacra facere dixisset, subjicit, eos & *Venerem coelestem* seu *Mithran* venerari. At si Persis, id quod veri est simillimum, Dea quaedam fuit, *Mithra* dicta, luna certe fuit. Non ignoro, vulgo viris doctissimis persuasum esse, *Venerem coelestem* non discrepare a luna: quod si ita se haberet, nihil commisisset *Herodotus*, *Venerem* hanc cum *Mithra* contendens. Verum, ut haec multum speciei & roboris habeat sententia, *Herodotus* ei tamen haud deditus fuit, qui aperte lunam a Venere coelesti distinguit.

(*p*) *Crediderim*] De *Mithra*, Persarum Deo, & ejus sacris ac mysteriis multis hoc in loco non juvat exponere, quum id dudum fecerint viri eruditione & judicio insignes, in quibus *Phil.* a *Turre* eminet in *Monum. veteris Antii.* Sufficiet ad institutum meum, si & ea illustravero, quae hic disputata sunt a doctissimo viro, & quid ipsemet, inita & subducta ratione, de *Mithra* sentiam, edisseram. (I.) Mediam vir doctissimus viam ingressus est inter eos, qui solem summum & unicum Persarum fuisse Deum arbitrantur, & illos, qui numquam solem pro Deo habitum esse a Persis, sed civili tantum honore affectum, aut Dei simulacrum reputatum esse, asseverant. Concedit, Persarum multos soli, tamquam summo Deo, supplicasse: viros vero sapientes, a *Zoroastre* institutos, majus aliquod & sole multo excellentius Numen animo concepisse. Prudenter ita instituit. *Thom. Hyde*, civis *Cudworthi*, nulli pepercit diligentiae, ut hac etiam ex parte Persarum a superstitione purgaret religionem, solemque Numinis loco ab hoc populo numquam esse cultum, doceret, *de veteri Persarum religione Cap.* 4. Verum hoc ego quidem totius antiquae historiae fidem esse reor labefactare, quum tot fere sint graves & locupletes, qui contrarium testantur auctores, quot ex antiquis Persarum res attigerunt. Lege, qui *Hydei* sententiam oppugnavit, *Phil.* a *Turre* in *Monumentis veteris Antii p.* 194. E contrario neque hoc ullo modo credibile est, omnes Persas tam fuisse hebetes ac insanos, ut, praeter fulgidum illud sidus solis, nullum esse majus & praestantius Numen secum constituerent. Igitur haec sese facile probabit hominis doctissimi sententia.

(II.) *Zoroastrem* contendit voce *Mithrae* unum, summum, & altissimum illum Deum, qui solem & omnia sidera condidit, intellexisse, non vero solem; idque *Eubuli* confirmat testimonio. Melius ego, id quod ex illis patet, quae supra de religione inter Persas ab eo sancita disserui, & paullo post disseram, de *Zoroastre* sentio, quam multi alii: neque negem, summum ipsum professum esse Numen, binis rerum principiis, bono atque malo, majus & superius. Fatebor quoque, si quis poscat, vero mihi videri consentaneum, *Mithram* summum a *Zoroastre* Deum appellatum esse, cujus imaginem & vivens signum solem esse censuerit. *Eubuli* vero testimonio num hoc effici queat, id vero non mediocriter dubito. *Eubulus* hic Platonicus erat; quod *Longini* constat testimonio apud *Porphyrium de vita Plotini Cap.* 20. *p.* 127. 128. Igitur non aliter verba ejus capere decet, quam disciplinae Platonicae natura & ratio patitur. At Platonici juniores patrem & auctorem rerum omnium solem esse, opinabantur, cujus virtute materiam subactam profitebantur esse & universa genita. Vid. ex multis *Zachar. Mitylenaeus Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. Ergo, quod *Eubulus* affirmat, *Zoroastrem Mi-thram*

lestisque amoris, matris atque nutricis rerum omnium, notam & signum illud primum fuisse, (*p*) crediderim.

Zoroaster veteresque Magi alio quoque summum Deum nomine feruntur compel- 328
lasse,

thram existimasse τῶν πάντων esse ποιητὴν καὶ πατέρα, *rerum omnium parentem & conditorem*, id minime docet, *Mithram* visum ipsi fuisse Numen a sole diversum & sole praestantius & excellentius, sed confirmat potius id, quod aliunde constat, *Mithram* & solem unum idemque Numen esse. Quod enim de *Mithra* hic praedicasse dicitur *Zoroaster*, id soli tribuebat *Eubulus* cum sociis, quibus nihil erat praeterea antiquius, quam omnium gentium & populorum sacra ex sua interpretari philosophia.

(III.) Haec licet ita sint, esse tamen fateor in antiquis auctoribus testimonia, ex quibus effici videtur posse, Persas saltim recentiores Numen aliquod sole majus & augustius invocasse. Testes dabo locos aliquot, qui legenti sese obtulerunt. *Xenophon de expedit. Cyri Libr.* VIII. *p.* 647. ita *Cyrum* inducit precantem: Ζεῦ πατρῷε, καὶ Ἥλιε, καὶ πάντες θεοὶ, δέχεσθε τάδε. *Tu Jupiter patrie, tuque sol, ac vos Dii universi, accipite haec sacra.* Similis huic est precatio *Darii*, Persarum regis, quam *Plutarchus* affert *Libro* II. *de fortuna Alexandri M. Tom.* II. *Opp. p.* 338. Εἰ δ' οἴχεται τὰ ἐμὰ, Ζεῦ πατρῷε Περσῶν, καὶ βασίλειοι θεοί· *Sin vero actum est de rebus meis, o patrie Persarum Jupiter, Diique regii.* His in precibus *Jupiter patrius* cum perspicue a sole distinguitur, tum ante solem nominatur: quod argumento est, majores illi Deo honores, quam soli, a Persis datos esse. Sed ne quis suspicionibus locus sit, hunc Jovem eodem forte gradu positum fuisse a Persis, quo solem, alium *Xenophontis* locum afferam, qui omnem fere dubitationem eximet, *Lib.* I. *p.* 65. 66. *ed. Hutchinsoni.* *Cyrum* refert *Xenophon* precatum esse Vestam patriam, Jovem patrium, & reliquos Deos: quo facto, fulgura tonitruaque fausta regi oblata fuisse. His narratis, subjicit: Τούτων δὲ φανέντων, οὐδὲν ἔτι ἄλλο οἰωνιζόμενοι ἐπορεύοντο, ὡς οὐδένα λησόμενα τὰ ΤΟΥ͂ ΜΕΓΙΣΤΟΥ ΘΕΟΥ͂ σημεῖα. *Quae quum apparuissent* (fulgura,) *alio praeterea nullo captato augurio, perrexere, quasi neminem* Maximi Dei *signa latere possent.* Patet ex his verbis, maximum fuisse Persis illum, qui fulgure & tonitru aut terreret mortales, aut nonnumquam exhilararet, si caste ad eum accessissent. Haec vero vis tonandi & fulgurandi, nescio, ad quem Deum pertinere queat, quam ad illum *Jovem patrium*, cui supplicaverat *Cyrus.* Quocirca, si *Xenophonti* fides est, fuit Persis Deus quidam sole major, quem existimarunt fulgure & tonitru praesentiam & majestatem suam indicare. *Herodotus Histor. Lib.* I. *C.* 131. *p.* 55. & *Strabo Geograph. Lib.* XV. *p.* 695. hunc Persarum Jovem ipsum esse coelum, perhibent. Τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες, inquit *Herodotus.* *Omnem ambitum coeli Jovem nuncupant.* [Rectissime: Nam Orientales fere omnes Deum lucem volunt esse ubique expansam.] Sed ne hi persuasione decepti fuerint, metuo. Nulla erant Persis, id quod notum est, templa, quod parietibus includi Deos nefas putabant. *Cicero de legibus Lib.* II. *Cap.* 10. *p.* 3352. *T.* IX. *Opp.* Sub patente igitur coelo, manibus oculisque sublatis, Deorum implorabant auxilium. Hic mos Graecos facile in hunc inducere potuit errorem, ut Persas ipsum coelum summi loco Numinis venerari, crederent. Utcumque est, id tamen ex his liquet dictis, Persis majorem sole & praestantiorem fuisse Deum, nec audiendos esse *Hesychium* & alios scriptores veteres, qui principem & altissimum Persarum Deum solem fuisse, scriptum reliquerunt.

(IV.) Sed nunc paullo liberius de *Mithra* Persarumque religione philosophabor. In qua re si quid forte pecco, veniam facile mihi daturos, spero, qui non ignorant, quanta nocte ac caligine res hodie cinctae sint veterum populorum. Antiquissimorum igitur Persarum tres fuisse Deos, primum constituo, *Oromasdem*, *Arimanium*, & *Mithram.* Haec tria deinde Numina heroas, reges, duces magnitudine rerum gestarum & beneficiis fuisse inclytos, homines, verbo, quos favor & metus populorum in coelum extulit, nullus dubito. Omnes enim populi quum primos conditores suos & auctores divinis post fata honoribus affecerint, equidem, de Persis cur aliter sentiendum sit, quid caussae sit, non intelligo. *Arimanium* & *Oromasdem* [de Etymologia binorum horum nominum vid. *Beausobre Hist. de Manich. p.* 169.] magnos fuisse homines & belli duces clarissimos, praeter alios, *God. Guil. Leibnitius* jam ostendit *Essais de Theodicée P.* I. §. 138. *p.* 285. Adde *Casp. Abelii Antiquitates Teutonicas & Saxon.* nuper Germanice editas *cap.* I. §. 6. *p.* 22. Igitur in *Mithrae* res tantum inquiram. Hunc ego vero validum & robustum fuisse arbitror virum, aut regem, qui equis, canibus, ferarumque venatione in primis delectatus est, provinciamque Persarum bestiis, latronibus, aliisque malis liberavit, ut populus securius deinceps habitaret & commodius. Animam ejus in solem Persae putarunt translatam esse; quam idcirco, memores beneficiorum ab eo acceptorum, post fata ita coluere, ut ipsum colere solem viderentur. Hanc opinionem non temere sumtam esse, sed rationibus non plane spernendis firmari posse, quae nunc afferam, ut opinor, docebunt. Mitto id, quod

jam

jam aliquoties significavi, patrios uniuscujusque populi Deos nullos esse, quam gentis auctores & conditores. Taceo quoque, exploratum esse, nomen *Mithras* ex illis esse nominibus, quae in Persia vicinisque regionibus viris imponebantur, [Mithra, Labdaci filius, in disp. Archelai cum Manete apud *Zaccagnium Monum. p.* 67. *Hagenbuch. Epistolae Epigraph. p.* 241, 242, 266.] eo quodprobabile multis videri posse intelligam, eos, qui hoc nomine usi sunt, religionis erga Deum caussa illud a parentibus suis accepisse. At imagines, mysteria, sacrificia testabor *Mithrae*, ut, quod cupio, obtineam. Primum Persae veteres *Mithram* pingebant ut robustum virum, gladio cinctum, & tiara Persica tectum, qui tergo tauri insidet, feramque bestiam hanc comprimit, coërcet, ense conficit, additis canibus, qui taurum simul adoriuntur. Vide aliquot ejusmodi imagines apud *Anton.* van *Dale Diss.* IX. *in antiquit. & marmora Diss.* I. *p.* 18. *s.* In nonnullis simulacris adstat etiam leo, verum mitis, serpens, & scorpio. [Mithram veteres dicunt furem boum & latronem fuisse. Vid. *Hist. de l'Acad. des Inscript. T.* VI. *p.* 365. *s.* ubi & *Maffejus* voces Nama Sebesion explicare vult, quae in nonnullis saxis Mithrae dicatis leguntur.] Quaero ex omnibus, qui rerum vel mediocriter periti sunt, num quid melius referre queat venatorem & ferarum bestiarum domitorem? Si nihil esset aliud, haec me sola imago genus & res gestas *Mithrae* satis doceret. Non ignoro, viros longe doctissimos post *Statii* veterem interpretem simulacra haec esse contendere rerum naturalium, virum solem, bovem lunam significare, totum vero signum praestantiam solis prae luna exhibere. *Sol*, inquit interpres *Statii*, *lunam minorem potentia sua & humiliorem docens, taurum insidens cornibus torquet.* Vid. *Vossius de idololatria Lib.* IX. *Cap.* 9. *p.* 776. *Martini Religion des Gaulois Livr.* II. *Chap.* 34. *p.* 456. Sed his illi assentiantur interpretationibus, quibus ratione non placet uti. Equidem in exponendis veterum religionibus simplicitatem esse sequendam arbitror, nec tam subtili ingenio antiquos fuisse populos, censeo, ut res notas omnibus atque perspectas nescio quibus occultarent simulacris & imaginibus. Solem luna praestantiorem & meliorem esse, adspectus docet, & rustici sciunt, tonsores, atque mulieres. Quis ergo sanus sibi persuadeat, veteres Persas hanc rem, quae cujusvis patet oculis, nec ullis obscura est, nisi lumine captis, imagine aut signo tam longe petito suos edocere voluisse? Et quid taurus commune habet cum luna? Quid sibi canes volunt venatici, taurum simul invadentes? Quid reliqua? Si taurus ideo signum est lunae, quia cornua habet, ut luna, vereor, ne hircus eodem jure aut vir gregis ipse caper ab aliis pro lunae imagine habeatur. Et quid de ipsa dicam notione, quam in signo inesse volunt? Appello omnes, quos ratio non fugit: Fierine potest, ut rationis aliquis compos existimet, imaginem viri taurum trucidantis aptam esse ad solis prae luna dignitatem demonstrandam? Idem de aliis imaginis hujus explicationibus dictum velim. Recentioribus philosophis Grammaticisque in more id positum est, ut veterum populorum rationes ex suo sensu metiantur. Quare etiam monumenta eorum aliarum rerum signa esse, contendunt; ne scilicet absurde prorsus & inepte sensisse, aut alias saltim quam ipsi, sententias de Diis fovisse videantur veteres. At his explicationibus viri tamen docti omnia tribuunt. Ex quo evenit, ut antiqua sacra plane saepenumero pervertant, multoque nobis sapientiores barbaros illos populos, atque reapse fuerunt, sistant. Qui si omnia rite circumspicere ac ponderare vellent, haud dubie intelligerent, paucas esse in expositionibus istis, quas *Plotinus*, *Proclus*, *Jamblichus*, totque alii afferunt, quae non suam ipsae infirmitatem & imbecillitatem prodant.

Alterum argumentum victimae mihi praebent, quas Persas *Mithrae* immolasse, memoriae proditum est. Equi Deo huic sacri erant, & mactabantur publice: quod innumeris veterum, *Xenophontis*, *Philostrati*, *Herodoti*, & aliorum liquet testimoniis. Vid. *Vossius de idololatr. Lib.* II. *Cap.* 9. *p.* 132. *Sam. Bochartus* in *Hierozoico Lib.* II. *Cap.* 10. *p.* 175. Hoc ego sic interpretor: *Mithras* mirifice, dum in vivis esset, equis delectatus est, sine quibus nec ferae bestiae domari possunt, nec praelia commode committi. Quum itaque decessisset, Persae equos ipsi & ejus memoriae sacros esse jusserunt. Fuit antiquissimis praeterea populis persuasum, defunctorum umbras iisdem rebus in altero illo, quem, corpore dissoluto, ingrederentur, orbe capi atque duci, quibus in hac vita pretium aliquod statuissent. Quis nescit, ad rogos belli ducum & militum inter Germanos aliosque populos equos trucidatos esse, ut haberent in illis sempiternis sedibus, quibus uterentur ad pompam & delectationem? Persae itaque, quem vivum noverant in deliciis habuisse equos, *Mithrae* regi fas judicabant nova semper equorum agmina, ut veteri continuo voluptate in solis frui posset imperio, mactare & immolare. Ab hac quidem sententia multum absunt tam veteres, quam recentiores. *Herodotus*, *Ovidius*, & alii equos soli propter celeritatem fuisse consecratos, existimant. *Ovidius Fastor. Lib.* I. *vs.* 383.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Sed hanc rationem nullam esse, atque eo demum tempore excogitatam, quo rerum veterum oblitterata jam erat memoria, equidem nullus dubito. Quodsi enim Persae in victimis soli deligendis celeritatis habere rationem voluissent, multo convenientius fuisset, aquilam, aut aliam ex avibus, quae velo-

velocitate multum superant equos, *Mithrae* Deo consecrare. Et quidni lepores, velocissimum animal, quidni cervos, quibus nihil fugacius, quidni aliam viliorem & parabilem bestiam generoso & pretioso, eidemque utilissimo, animali praetulissent? Certe, quo diutius ego haec cogito, eo minus ambigo, veriorem vix afferri posse caussam cultus hujus *Mithrae* praestiti, quam ipsam illam a me datam. Interea Persas ipsos facile crediderim, ut fit inter homines, verae paullatim caussae oblitos fuisse, cur maiores sanxissent equos soli esse immolandos, turbatisque antiquis varias propter caussas religionibus, aliam & falsam in ejus locum rationem substituisse.

Ad mysteria *Mithrae* progredior, unde novum, nec exiguum nascitur opinionis, quam professus sum, praesidium. Principio hoc ego quidem controversia vacare, arbitror, mysteria, quae vocantur, ritus fuisse idcirco institutos, ne memoria periret veterum beneficiorum, inventorum, fatorum, rerumque gestarum, quibus primi populorum conditores, aut alii praeclari homines decus, nomen, & famam inter suos sibi comparaverant. Neque haec cuiquam sententia mirabilis videri poterit, qui vel singula mysteria attentus inspexerit, vel etiam hac nostra aetate cogitet ludos, dies festos, solemnesque ritus anniversarios constitui ad memoriam victoriarum aliarumque magnarum rerum ad posteros propagandam. Non me fugit, a sacerdotibus longe alias mysteriorum rationes jam olim esse datas, nec philosophos nescio instituta illa cum ad morum doctrinam, tum ad res traxisse naturales & physicas: quorum quidem auctoritati parendum sibi esse, duxerunt plerique veteris ecclesiae doctores & doctissimi quoque recentioris memoriae homines. Verum hac rationes, si cum ipsis tantum mysteriorum comparentur ritibus, ipsae satis de falsitate sua testantur, nec modo coactae prorsus & violentae sunt, verum etiam ineptae plerumque & inanes. Taceo varietatem & discordiam summam, in qua positi sunt, qui mysteria vel ex doctrina physica vel morali interpretantur: quae dissensio sola argumento nobis esse debet, omnes illas argutas expositiones fundamento carere, nec ante confictas esse, quam posteros religionum puderet a majoribus temere ac imprudenter susceptarum. Quae quum ita sint, *Mithras*que inter illa sit Numina, quibus mysteria dedicavit antiquitas, ipsa mihi res hoc primum declarare videtur, Deum hunc inter homines quaerendum esse. Sed id ipsum, si mysteria *Mithrae* paullo intueamur curatius, multo fiet luculentius. Ad nulla difficilior fuit aditus sacra, quam ad haec *Mithrae* mysteria. Qui his initiari cupiebant, eos infinitos antea cruciatus, diuturnas explorationes, & varias sustinere calamitates oportebat, sic ut octoginta exquisitorum suppliciorum genera vetustus auctor numeret, cujus locum *Bernh. Montfauconius Diario Italico Cap.* 14. *p.* 201. protulit, quae subeunda fuerint illis, quos mysteria *Mithrae* spectandi desiderium incesserat. Vid. quae ex antiquis auctoribus collegere *Phil.* a *Turre* in *Monumentis veteris Antii*, *Ezech. Spanhemius ad Juliani Caesares p.* 138. 144. *Jo. Ern. Grabius Spicilegio Patr. & haereticor. Saec.* II. *p.* 240. *Jo. Seldenus de Diis Syris Syntagm.* I. *p.* 170. & alii multi. Tot autem sepimentis ac molestiis hanc *Mithrae* religionem vallandi & muniendi hanc unam fuisse caussam sacerdotibus, apertum est, ut profanum ab illis vulgus & promiscuam multitudinem arcerent, nec nisi perpauci sacrorum illorum participes fierent, quorum constantia, taciturnitas, & animi durities perspecta satis & explorata esset. Nam qui hoc a se impetrare poterant, ut aliquot annos cupidine rituum quorumdam cognoscendorum mille perferrent injurias & ludibria, citiusque mortis adire periculum, quam conceptum semel desiderium dimittere vellent, hos confidere poterant antistites, inspectis sacris, nihil admissuros esse, quod a sapientia alienum, & in contemtionem vulgi arcanam illam religionem adducere posset, nec loquacitate sua invidiam *Mithrae* conflaturos. Restat ergo, ut quaeramus, cur tam paucos, nullosque, nisi probatae fortitudinis & constantiae viros, ad antra sua intromitti voluerint. Dicant, quidquid velint, de instituti hujus caussis doctissimi viri: equidem nullus dubito, quin unus ille metus, ne, perspectis occultis his religionibus, pateret omnibus, homines fuisse, reges, heroës, utilium rerum inventores, quibus illa sacra erant dedicata, effecerit, ut tam cauti essent ac providi in admittendis ad initiationes hominibus *Mithrae* flamines. Etenim, hi ritus secreti quum nihil essent, quam rerum priscis temporibus gestarum imitationes aut repraesentationes, id quod etiam antiqui doctores Christianorum perspexere, verendum erat, ne hinc discerent spectatores, homines fuisse, qui publice colerentur, Deos, totamque religionem non de coelo descendisse, sed in terris natam esse. Nec alia de caussa universam mysteriorum disciplinam putem introductam esse. Ritus nempe, qui antiquissimis temporibus communes omnibus & publici erant, a conspectu paullatim hominum a callidis sacerdotibus submovebantur, atque difficillimis asperrimisque cingebantur legibus & juribus, quum pertimescerent, ne populo ad contemtionem & neglectionem Deorum viam monstrarent.

Hominem igitur quum fuisse *Mithram*, ipsa eius declarent mysteria, reliquum est, ut, qualis fuerit homo, ex caerimoniis intelligamus in illis mysteriis usitatis; quippe quae mores & facta illorum, quorum sacra erant memoriae, adumbrare solebant. Pugnae vero, certaminis, & venationis genus quoddam in his mysteriis, ut nunc reliqua omittam, fuisse exhibitum, extra controversiam positum est. Generatim id ostendit *Commodi* Imperatoris facinus,

nus, quem, quum Mithriacis initiaretur sacris, *Lampridius* verum commisisse homicidium auctor est, quum fictum tantum fuisset committendum, *Vita Commodi Cap.* 9. *p.* 128. *Sacra*, inquit, *Mithriaca homicidio vero polluit, quum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat.* Ergo, quibus his interesse sacris concessum erat, illi alios strictis armis venantium & bellantium more aggrediebantur, & praelium veluti quoddam committebant. Idem *Julius Firmicus Maternus* confirmat *de errore profanar. religion. p.* 414. ubi *clypeo, lorica, gladio, & hasta armatos consecratos fuisse* in his mysteriis homines, refert. Quemadmodum id factum sit, dilucidius jam fiet. Principio antrum illud, in quo haec mysteria peragebantur, variis ferarum bestiarum figuris, leonum, taurorum, aprorum, canum, equorum, exornatum erat. Patet id, ut alia taceam, non modo ex diserto *Hieronymi* loco, quo *Gracchum*, urbis Romae praefectum, *specum Mithrae & omnia ejus portentuosa simulacra evertisse*, narrat *Ep. ad Laetam Tom.* IV. *Opp. ed. Martian. p.* 591. sed etiam ex ipsis illis simulacris bestiarum, quae una cum signis *Mithram* indicantibus ad Tigurum Helvetiorum non ita pridem effossa sunt, & a *Bernh. Montfauconio & Jac. Martini Religion des Gaulois Tom.* I. *Livr.* II. *p.* 442. aere expressa exhibentur. Repertum quoque fuit una cum his animalium figuris lato venabulum ferro, ejus plane simile, quo *Mithras*, tauro insidens, bestiam trucidat. Deinde, qui mysteriis his initiabantur, illis variarum belluarum imponebantur nomina. Testis est, praeter alios, *Porphyrius de abstinentia Lib.* IV. *Cap.* 16. *p.* 165. Τὴν γὰρ κοινότητα ἡμῶν τὴν πρὸς τὰ ζῶα αἰνιττόμενοι διὰ τῶν ζώων ἡμᾶς μηνύειν εἰώθασιν. *Nostram enim cum animalibus convenientiam subinnuentes*, (sacerdotes *Mithrae*) *eorum nominibus nos indigitare solebant.* Addit idem, μύστας leones fuisse dictos, feminas leaenas, ministros corvos. Sed nec nomina sufficiebant ferarum. Animalium quoque formas induere decebat, & pellibus leonum, ursorum, aliarumque bestiarum tegi, belluarum item istarum mores & indolem imitari, qui haec sacra accedebant. Auctorem iterum habemus ex *Eubulo Porphyrium loc. indic. p.* 166. Ὅ τε τὰ λεοντικὰ παραλαμβάνων περιτίθεται παντοδαπὰς ζώων μορφάς. *Qui enim his sacris leoninis initiatus est, omnimodis animantium figuris induitur.* Simulacrum hominis ejusmodi pellibus ferinis cincti apud *Montfauconium* exstat *Antiquité expliquée Tom.* III. *Fig.* 50. & apud *Martini loc. indic. p.* 470. Viguit hic mos diu etiam post introductam in Gallias religionem Christianam, ut Kalendis Januariis, quae *Mithrae* olim seu soli sacrae fuerant, homines bestiarum pelles induti villas obirent & circumcursitarent: quod ex sermone quodam veteri de Kalendis Januariis, quem *Caesario* Benedictini tribuunt, in *Append. sermonum Augustini Tom.* V. *Opp. p.* 164. intelligitur: *In istis diebus miseri homines, &, quod pejus est, aliqui baptizati sumunt formas adulteras, species monstruosas.* —— *Quis enim sapiens poterit credere, inveniri aliquos sanae mentis, qui* —— *in ferarum se velint habitum commutare? Alii vestiuntur pellibus pecudum, alii assumunt capita bestiarum, gaudentes & exsultantes, si taliter se in ferinas species transformaverint.* Quem turpem barbarumque morem ex *Mithrae* sacris retinuisse Gallos, non male suspicatur doctissimus *Martinius.* Jungamus haec omnia inter se, atque *Mithrae* simul imaginem in memoriam nobis revocemus, nec, quid gestum sit in mysteriis *Mithrae*, requiremus amplius. Venatio quaedam in illis committebatur. Sacerdotes in primis & antistites, nec non famuli ac ministri eorum ferarum varii generis belluarum formas & imagines adsciscebant. Initiati vero, armis & venabulis instructi, fictas hasce bestias ad speciem adoriebantur & conficiebant. Quod ignorans aut negligens *Commodus* Imperator, sacerdotem ejusmodi pellibus involutum, quem simulate tantum truncare leges sacrorum jubebant, vere occidit & interemit. Jam si illud certum est, quod paullo ante docuimus, ritus mysteriorum mores & res gestas eorum retulisse, ad quorum memoriam conservandam comparata erant, alium non fuisse *Mithram*, decernendum nobis est, quam robustum hominem & venatorem, qui provinciam Persarum feris bestiis liberavit, vitamque incolarum hoc pacto tutiorem & meliorem reddidit: ob quod meritum divinos ipsi honores grata posteritas instituit. Non moror alias harum bestiarum Mithriacarum interpretationes, etiamsi illis etiam placeant, de quorum ceteroquin honoribus & virtutibus nihil detractum cupio. *Porphyrius loc. indic.* aliquot affert explicationes ejusmodi. Quosdam ait existimare, haec animalia *ad Zodiaci circulum respexisse.* Et ipse huic non inimicus esse sententiae videtur, *de antro Nymphar. p.* 254. *Celsus* etiam apud *Origenem Lib.* VI. *p.* 290. 291. in sacris *Mithrae* coeli siderumque rationes & cursus signis & imaginibus ob oculos fuisse positos, affirmat. Nuperrime vir longe doctissimus, *Jac. Martini*, huic opinioni sese addictum ostendit *Religion des Gaulois Tom.* I. *p.* 436. *s.* Sed non animadvertunt doctissimi viri, qui hanc suam esse volunt sententiam, pugnam, id quod ante docui, adversus ficta haec animalia in sacris Mithriacis susceptam fuisse: quod simulatum certamen nescio qua lege aut modo ad duodecim signa coeli & ad certos siderum status referri queat. Nec iidem attendunt, in illis animalibus, quae effossa esse in Helvetia, paullo ante indicavi, esse quaedam, quibus nulla siderum respondent nomina, aprum exempli caussa & tigrem: quibus nescio an hic honos umquam sit habitus, ut inter astra reciperentur. Alii, quod itidem *Porphyrius* ex *Palla* observat, homines variorum animalium formis vestitos significasse, censent, varii

rii generis corporibus humanos concludi solere animos, illaque corpora, quibus utimur, iisdem laborare affectionibus, quibus bestiae rationis inanes. Multum huic nostra memoria opinioni tribuit vir eximius, *Phil.* a *Turre*, in *Monumentis veteris Antii.* Verum scholam illa manifesto Platonicam redolet, & a novis illis *Platonis* discipulis sine ullo dubio excogitata est, qui concordiam universarum religionum meditabantur, quo rebus Christianorum nocerent, atque scita & decreta idcirco sua in remotissimis regionibus & omnibus omnium populorum sacris, invita & reluctante veritate, quaerebant.

Ita veterum Persarum ante *Zoroastrem* sese habebat religio. *Arimanius*, *Oromasdes*, *Mithras*, homines praeclari & rebus gestis inclyti, quorum animi ad sidera migrasse putabantur, populares erant, quibus sacra publice fiebant, Persarum Dii. In his primas *Mithrae* deferebant, cujus mentem propter eximias virtutes ad solem abiisse, judicabant. *Zoroaster* autem, philosophus, [Vid. de nomine & doctrina Zoroastris *Beausobre Hist. de Manich. p.* 163. & fusius *p.* 316. *L.* I. *c.* 6.] quum in hac gente exstitisset, avitam hanc religionem, ut omnes fere consuevere philosophi, ad decreta sua & praecepta accommodavit, auctoritateque, qua valebat, perfecit, ut sacerdotum plerique hanc veteris religionis emendationem probarent ac susciperent. Qua id factum sit aetate, nec quaero, nec certo posse constitui arbitror: fabulas item & varia Graecorum de hoc homine commenta praetereo, quum in illis congerendis alii me longe doctiores otii sui partem dudum consumserint. Rem ipsam tantum persequar; quam veri valde similem esse, mecum fatebuntur omnes, qui cuncta diligenter ponderaverint, humanique generis naturam habuerint cognitam. Is ergo *Zoroaster* philosophando aut alia ratione, mea quidem sententia, ad hanc delatus erat doctrinam: Unum esse, summum, altissimumque Deum, omnis mali expertem, cujus naturam sol & ignis omnium optime referant: ex hoc vero summo Numine, nescio quo modo, bina prodiisse alia, quorum alterum bonis omnibus mortales impertiret, alterum rebus noxiis & perniciosis delectaretur, non tam Dei tamen maximi, quam sua ipsius culpa & vitio. Hanc ille disciplinam cum antiqua Persarum religione componebat, *Mithramque*, *Arimanium*, & *Oromasden*, Numina popularia, non secus ac postea Graeci fecere sapientes, ad suas ita rationes aptabat, ut *Mithram* ad summum, quem ipse profitebatur, Deum, reliquos ad bina inferiora Numina sua, bonum & malum, traheret. Obtemperabant multi auctoritati ejus: verum alii a patrum religione sese omnino divelli non patiebantur. Hinc illa veterum auctorum dissensio, quorum alii solem summum & unicum fuisse Persis Numen, alii supremi Numinis imaginem, perhibent. Utrumque certa ratione verum esse, non dubitaverim. Haec illorum erat opinio, qui *Zoroastris* scita complexi erant; illa populi & eorum, qui aegre animum a rebus, quae cernuntur, avocabant. Sacra *Mithrae* instituta tollere non poterat *Zoroaster*, neque populus & sacerdotes ipsi hos ritus sibi passi fuissent eripi. Itaque mutationem tantum & emendationem eorum moliebatur, ut institutis & opinionibus suis magis viderentur consentanea. *Zoroaster*, teste ex *Eubulo Porphyrio de antro Nymphar. p.* 253. 254. primum in montibus Persicis antrum *Mithrae* dedicavit. Quid haec sibi velint, evidens est. Philosophus hic, quum intelligeret, si sacra *Mithrae* universae multitudinis oculis, quod antea factum erat, exponerentur, & cunctis illis interesse liceret, fore, ut multi perciperent ex illis, *Mithram*, quem Persae venerarentur, non esse maximum illum *Zoroastris* Deum, sive imaginem ejus, solem, sed antiquum hominem, prudenter statuit, in loco remotissimo, in spelunca nimirum, eaque in montibus sita, ea in posterum celebranda esse. Recordor hic *M. Antonini* Imperatoris factum quod *Julius Capitolinus Cap.* 23. *Vitae ejus p.* 83. memoriae his verbis prodidit: *Sacra Serapidis a vulgaritate Pelusiae submovit*, id est, cultum Serapidis, qui publicus antea Pelusiae fuerat, privatum & secretum esse voluit. Verendum esse nimirum perspiciebat Imperator sagacissimus, ne exilis & abjecta de Deo Serapide opinio apud Aegyptios nasceretur, Christiani praesertim his ritibus abuterentur ad Deorum religiones evertendas, si haec publica manerent sacra. Simile quid sine ullo dubio *Zoroastri* visum est: nec omnes illae caerimoniae arcanae, quae mysteria vocantur, alio ex fonte manarunt, quam ex metu, ne aut Deorum despicientiam commoverent, aut religionem a sapientibus introductam concuterent. Interea honesta instituti hujus ratio non defuit *Zoroastri*, ut arbitror. Namque speluncae obscuritatem in hanc omnium optime cogitationem inducere posse homines, fortassis praedicabat, ut magnitudinem beneficii illius, quod *Mithrae* seu solis lumen illis praestaret, recte aestimarent. Sed ut hominum natura novitatis est avida, nec itinerum diuturnitate & molestiis populus deterretur facile a rebus illis spectandis, cum quibus summam conjunctam esse putat religionem: ita hoc *Zoroastris* decretum de sacris *Mithrae* in antro remotissimo celebrandis haud tantum valuisse videtur, quin ingens multitudo tamen ad illam speluncam conflueret. Quocirca ad aliud aut ipse aut discipuli ejus confugere remedium, quo populum ab his sacris arcerent. Tot illis nimirum pericula, tot cruciatus, tot supplicia proposuerunt subeunda, qui spectatum admitti vellent, ut pauci omnino essent, qui contemplationem mysteriorum tantis miseriis, laboribus, & aerumnis redimere vellent. Ista *Zoroastris* religio varie tamen postea corrupta & depravata fuit, postquam Persis major cum aliis populis,

332 laſſe, eumque *Oromasdem* ſive *Ormisdam* vocaſſe. Scio, (*q*) *Platonem Oromasdem* genitorem fuiſſe *Zoroaſtris* cenſuiſſe: verum alii veterum multo aliter. Audiamus, quid *Porphyrius* in *Vita* ſcribat *Pythagorae*; ne quid nunc de *Plutarcho*, aliisque dicam: (*) Παρῄνει μάλιστα δ' ἀληθεύειν· τοῦτο γὰρ μόνον δύνασθαι τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖν θεῷ παραπλησίους, ἐπεὶ καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ, ὡς παρὰ τῶν Μάγων ἐπυνθάνετο, ὃν Ὠρομάζην καλοῦσιν ἐκεῖνοι, ἐοικέναι τὸ μὲν σῶμα φωτί, τὴν δὲ ψυχὴν ἀληθείᾳ. Haec ego verba ſic interpretor: *Pythagoras veritati in primis eſſe ſtudendum praecipiebat: ſolum enim illud homines Deo ſimiles reddere poſſe. Nam & Deum ipſum, uti ex Magis cognoverat, quem Oromasden illi vocant, quoad corporea quidem lumini, quoad incorporea veritati ſimilem eſſe.* Erunt fortaſſe, qui haec verba aliter explicabunt, *Porphyrium*que hic perhibere putabunt, *Oromasden* vere ex corpore & anima compoſitum eſſe. Quod ſi ita eſſet, idem foret, qui *Mithras* vulgo fuiſſe creditur, ſol nimirum animatus & mentis compos. Sed hanc expoſitionem vel id ſatis refellit, quod in veterum de *Zoroaſtre* fabulis & ſcitis fuiſſe, (*r*) *Plutarchus* retulit: ὅτι ἀπέστησε τοῦ ἡλίου τοσοῦτον, ὅσον ὁ ἥλιος τῆς γῆς ἀφέστηκε, *Oromasdem tam longe a ſole remotum eſſe, quam ſol diſtat a terra.* Deus igitur Perſis *Oromasdes* fuit ſole longe praeſtantior, fons nimirum lucis omnisque boni, idque ipſum, quod *Plato* τ' ἀγαθὸν, *primum bonum*, nuncupat. Ex quo evenit, ut primum menſis cujusque diem, *Scaligero* auctore, *Oromasda* vocarent Perſae, idcirco haud dubie, quod is rerum omnium eſſet principium. Hoc ergo ratum nobis primo ſit, *Zoroaſtrem*, veteresque Magos unum ſummumque

(*) P. 191. (p. 41. ed. Küſteri.)

Graecis praeſertim, conſuetudo interceſſit: ex quorum religionibus nonnulla in ſuas retuliſſe Perſas recentiores, facile, ſi liceret, oſtendi poſſet. Haec mihi in Perſarum veterum religionem inquirenti, &, quae de illa ſcripta exſtant, ad rationis & moris humani normam expendenti, in mentem venerunt. Certa eſſe omnia, nec ulli dubitationi patentia, haud equidem dixerim. Ex tanta enim rerum veterum caligine lucem ſpondere, hominis eſſe juſto audacioris, arbitror. At pleraque ad veritatis ſimilitudinem eſſe propenſiſſima, conceſſuros eſſe, arbitror, qui, quid omni geſtum ſit inter homines aetate, conſiderant, &, quam viam ſequi vulgo ſoleant rerum novarum architecti, non ignorant. Dicam, quod ſentio: Qui de veterum religionibus verba faciunt doctiſſimi & celeberrimi viri, illi nimis mihi oculis, nimis auctorum verbis, nimis Graecorum & Romanorum auctoritati, nimis denique memoriae & lectioni ſuae, minus vero, quam par eſt, rationi, minus naturae humanae conſiderationi, minus poſtremo, populorum dare ſolent moribus. Sed haec alias.

(*q*) *Platonem*] Is *Alcibiade* I. *Opp. p.* 32. *Zoroaſtrem* filium vocat τοῦ Ὠρομάζου. Sed incertum eſt, an hoc nomine ille *Oromasdes*, quem ſecundo inter Deos ſuos loco Perſae collocabant, indicetur. Quemadmodum enim inter Perſas & Aegyptios fuerunt, quibus *Mithras* nomen fuit; ita nil dubito, quin etiam in illa gente exſtiterint, quibus parentes nomen *Oromasdes* impoſuerint.

(*r*) *Plutarchus*] *Libro de Iſide & Oſiride p.* 370. *T.* II. *Opp.*

(*s*) *Coluiſſe*] (I.) Nec, *Porphyrius* quid ſibi velit, intelligo, nec, quid viri magni interpretatio nos doceat, aſſequor. Quid id ſit, *Deum quoad animam veritati ſimilem eſſe*, dixerint alii. Mihi veritas res eſſe videtur, cui alia natura ſimilis eſſe nequeat, quum ipſa non per ſe conſtet ac ſubſiſtat. Sed id moris eſt Platonicis illis, Pythagoraeis, & aliis, ut multa ſaepe dicant, quorum ipſi vim ignorant, & tumore quodam orationis ineptias vix ferendas tegant. Quod qui non animadvertunt, illi magna ſaepe myſteria in verbis quaerunt nihil ſignificantibus. Similiter, quid ſit, *Deum quoad corporea luci, quoad incorporea veritati ſimilem eſſe*, ut *Cudworthus* verba iſta explicat, plane neſcio. Nusquam memini, σῶμα θεοῦ *res corporeas*, ψυχὴν ejus *res incorporeas* ſignificare. Quid vero in Deo *corporea*, quid *incorporea* ſint, & qua ratione haec veritatem, illa lucem referant, id aeque difficile mihi videtur intellectu, atque dubium Pythiae oraculum. Interim ex hoc loco, Magos Deo corpus & animam attribuiſſe, diſco: quod & alios feciſſe, non ignotum eſt. (II.) Ex eo, quod Magi corpus & animam *Oromasdi* tribuerunt, non ſequitur ſtatim, quod doctiſſimus ſibi vir perſuadet, *Oromasdem* fuiſſe illis ſolem animatum. Nec enim, ut credamus, neceſſe video, eos, qui corpus Deo adſcribunt,

que Deum, binis sub hisce nominibus, *Mithras* & *Oromasdes*, latentem, (*s*) coluisse.

Hic autem Persarum *Mithras*, id quod neutiquam hoc loco praetermitti debet, 333
τριπλάσιος vulgo sive *triplex* vocabatur. Sic enim (*t*) *Dionysius*, cui perperam *Areopagitae* cognomen tribuunt: Καὶ, inquit, εἰσέτι Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ τριπλασίου Μίθρου τελοῦσιν. *Etiamnum Magi triplicis Mithrae seu solis memoriam recolunt.* Cui simile aliquid de *Oromasde* apud (*v*) *Plutarchum* legitur: Ὁ μὲν Ὠρομάζης τρὶς ἑαυτὸν αὐξήσας. *Oromazes triplicavit sese.* Ex quo id ipsum, quod paullo ante observavimus, novo roboratur argumento, *Mithram* & *Oromasdem* duo esse tantum unius ejusdemque Dei (*x*) nomina. Graeci *Dionysii* interpretes, dum in cognominis *triplex*, quod *Mithrae* datum a Persis fuit, originem inquirunt, ad *Ezechiae* adscendunt tempora, quibus diem productum atque triplo fere mirabiliter auctum esse, sacrae nos edocent Litterae. Magos enim hoc animadvertisse quoque prodigium autumant, eoque incitatos fuisse, ut non modo Deum suum *Mithram*, id est, solem τριπλάσιον sive triplicem nominarent, sed etiam in tantae rei memoriam sacra anniversaria instituerent. Verum dudum est, quod (*y*) doctissimi homines hac nihil notatione fingi posse ineptius ostenderunt. Quocirca proxime ad veritatem accedere videntur, qui sublimioris cujusdam mysterii, doctrinae nimirum de Trinitate, rudimenta in Persarum disciplina latuisse recondita, ex hoc ipso concludunt vocabulo. Et (*z*) *Gerh.* quidem *Jo. Vossius* triplicem Persarum divinitatem cum ea, quam

bunt, cum sole eum componere. (III.) Nec, quod *Plutarchus* tradit, *Oromasden* a sole distare, id argumento est, *Oromasden* Deum fuisse sole majorem & omnis luminis fontem. Namque hoc tantum apud *Plutarchum* scriptum exstat, *Oromasden* longe discessisse a sole, ut stellas condere posset. Qui discedit intervallo quodam ab aliquo rei cujusdam caussa, is non major statim illo est, a quo sese removet & digreditur. (IV.) *Mithram* contra *Oromasde* majorem a Persis & excellentiorem fuisse habitum, plurimi veterum docent loci, quos afferunt, qui de *Mithra* ex instituto exposuerunt. (V.) *Mithram* denique & *Oromasden* duo esse unius Dei nomina, disertis *Plutarchi* & aliorum veterum auctorum repugnat testimoniis; quae spernere, & conjecturas sequi suas, nescio, an ulli liceat. Non negaverim, fuisse fortassis inter Persas, qui haec duo inter sese Numina confuderint. Sed in religionibus veterum explorandis prima earum fundamenta spectanda sunt, non vero, quemadmodum a non nullis intellectae sint aut depravatae, curandum.

(*t*) *Dionysius*] *Epistola* VII. *ad Polycarpum p.* 91. *T.* II. *Opp.*

(*v*) *Plutarchum*] *De Iside & Osiride p.* 370. *T.* II. *Opp.*

(*x*) *Nomina*] Neque hoc ego argumentum magni esse momenti arbitror ad id probandum, quod nos credere vult vir magnus, *Oromasden* & *Mithram* bina unius tantum Dei esse nomina. Nam, ut reliqua omittam omnia, *Dionysius* solem vocari τριπλάσιον a Magis memorat: at *Oromasdes* & a *Plutarcho* & ab ipso *Cudwortho* a sole distinguitur & segregatur. Sol autem quare τριπλάσιος dictus sit, paullo post apparebit.

(*y*) *Doctissimi homines*] *Gerh. Jo. Vossius de idololatria Lib.* II. *Cap.* 9. *p.* 131. *Jo. Seldenus de Diis Syris Prolegom. p.* 31. & alii.

(*z*) *Gerh. Jo. Vossius*] *De orig. & progressu idololatr. Lib.* II. *Cap.* 9. *p.* 131. Sed male hic a doctissimo viro sententiam *Vossii* exponi, ipsa magni viri docebunt verba: *Fortasse* τριπλάσιον *dictum* (*Mithrae* sacrum) *ob tria illa in Deo eximia, sapientiam ratione intellectus, bonitatem ratione voluntatis, & potentiam in exsequendis omnibus.* Non igitur *Vossius* in nomine τριπλάσιος vestigia trium in Deo personarum quaerit, sed suspicatur tantum, tres eximias in Deo perfectiones, sapientiam, bonitatem, & potentiam, hoc forte vocabulo obscure indicatas esse, nec usquam indicat, has tres virtutes notas esse, quibus tres divinitatis personae inter se discernantur. Praeterea non sciscit aut decernit *Vossius*, sed conjicit & opinatur. Conjecturae vero huic parum ab ipso tributum fuisse, inde satis patet, quod statim alias affert divinationes. *Sic etiam*, pergit, *dici potuit ab triplici solis effectu, calore, lumine, & distinctione temporis, vel ab triplici dierum mensura, quia alii pares, alii breviores, alii longiores.* Nullam ego harum suspicionum probo: at posteriores tamen superiori propterea videntur esse meliores, quia ad solem pertinent, cui proprie nomen illud τριπλάσιος a *Dio-*

334 quam Chriſtiani profitentur, Trinitate componere nil dubitat, treſque in uno Deo ὑποστάσεις ſive perſonas, quarum notae diſcernentes ſint *ſapientia*, *bonitas*, & *potentia*, ſub his involucris occultari, lubens concedit. Quodſi vero ex *Zoroaſtris* ſive Magorum haec res metienda ſit oraculis, Perſarum Trinitas non tam Chriſtianis placitis, quam *Pythagorae* ac *Platonis* diſciplinae cognata videtur, qui tres naturas ordine non minus & gradu, quam re ipſa, diſtinctas profeſſi ſunt. Binas harum naturarum priores (*a*) hi verſus continent:

Πάντα γὰρ ἐξετέλησε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε
Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλήζεται ἔθνεα ἀνδρῶν.

Quorum haec eſt ſententia: *Cuncta enim perfecit pater, & menti tradidit ſecundae, quam primam vocant gentes hominum.* (*b*) *Pſellus* haec ita exponit oracula: Τὴν πᾶσαν κτίσιν δημιουργήσας ὁ τῆς τριάδος πρῶτος πατὴρ, παρέδωκε ταύτην τῷ νῷ· ὅντινα νῦν τὸ ξύμπαν γένος τῶν ἀνδρῶν, ἀγνοοῦντες τὴν πατρικὴν ὑπεροχὴν, θεὸν πρῶτον καλοῦσι. *Primus Triadis pater, quum univerſam abſolviſſet creationem, menti eam tradidit. Hanc vero mentem, quoniam paterna eminentia humano generi univerſo ignota eſt, primum vulgo vocant Deum.* Quibus dictis, quantum hac in re inter Magorum ſive Chaldaeorum & Chriſtianorum interſit Theologiam, his verbis declarat: Πλὴν τὸ παρ' ἡμῖν δόγμα ἐναντίως ἔχει, ὡς αὐτὸς ὁ πρῶτος νοῦς, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου πατρὸς, τὴν κτίσιν πᾶσαν ἐδημιούργησεν. *Huic autem dogmati noſtra plane contraria eſt ſententia. Nos enim primam mentem, quae magni patris eſt filius, univerſam perfeciſſe putamus creationem. Pater enim in libris Moſis filio quidem exemplum ſeu ideam creationis explicat: at filius ipſe opifex ejus eſt.* Patet hominis, ut arbitror, ſententia. Perſarum aut Chaldaeorum Theologos δημιουργὸν ait ſive *mundi Architectum* primam divinae Triadis perſonam eſſe, ſtatuere: ſecus Chriſtianos & *Platonis* aſſectatores, qui hunc δημιουργὸν ſecundo loco collocent. Quamobrem, quum *Pletho* hoc oraculum ad Chriſtianorum & Platonicorum ſcita vellet accommodare, non potuit, quin aliam ejus comminiſceretur expoſitionem; quam quidem ſubjicere placet: Ὁ γὰρ πατὴρ ἅπαντα ἐξετέλησε, τὰ νοητὰ δηλαδὴ εἴδη, (ταῦτα γάρ ἐστιν ἐκτετελεσμένα τε καὶ τέλεια) καὶ τῷ μεθ' ἑαυτὸν δευτέρῳ θεῷ παρέδωκεν, ἄρχειν δηλαδὴ καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν. *Pater perfecit res omnes, id eſt, ideas intelligibiles, (hae enim res il-*

Dionyſio datum eſt, quum illa ad ipſum ſpectet ſummum Deum, cui nemo veterum vocabulum hoc impoſuit. *Voſſii* loco doctiſſimum civem ſuum, *Jo. Seldenum*, nominare *Cudworthus* potuiſſet, qui ab ſententia hac non ſeſe alienum oſtendit *de Diis Syris Prolegom. p.* 31. ubi, poſtquam interpretum *Dionyſii* ſententiam expoſuerat, haec ſubiicit: *Alia longe erant triplicis Mithrae myſteria, &, ſi fas ſit dicere, ſanctiora, quam quae hujuſmodi peterent exordia.* Planius etiam *Elias Schedius de Diis Germanor. p.* 330. Recentius *Petr. Dan. Huëtius* in *Quaeſt. Alnetanis Lib.* II. *Cap.* 3. *p.* 98. *Triplex ille*, aperte profitetur, *Perſarum Mithra, Dionyſio memoratus, videtur ſimulacrum eſſe quoddam Trinitatis.* Verum viros, in quibus ſumma fuit rerum & litterarum veterum cognitio, hanc ſuam facere opinionem potuiſſe, miror: quibus non ignotum fuiſſe, arbitror, veteres tam ſolem, quam lunam triplici finxiſſe facie. De ſole teſtis eſt *Macrobius Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 298. qui Aegyptios, ut teſtentur, ſeſe ſub *Serapis* & *Iſidis* nomine nil niſi ſolem colere, *ſimulacris* horum Deorum TRICIPITIS *animantis ſpeciem* adjungere, refert. Ergo triplex tum facies ſolis ſignum erat. Lunae Perſas *triformem* dediſſe *vultum*, *Julius Firmicus* teſtatur *de errore profanar. religion. p.* 413. *Perſae & Magi omnes Jovem dividunt in duas poteſtates, — & mulierem quidem triformi vultu conſtituunt.* Nec *Virgilii* verſus hic multos fugit *Aeneid. Lib.* IV. *vſ.* 511.

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora.

Quare triplicem ſoli lunaeque vultum veteres dederint, non niſi conjecturis indagatur. [Vid. *Jablonsky Pantheum Aegypt. T.* I. *p.* 115. *ſ.*] *Julianus Orat.* IV. *in ſolem p.* 148. & *p.* 157. ſolem tri-

illae ſunt, quae perfectae ſunt & omni ex parte abſolutae) tradiditque eas ſecundo Deo, ut ab eo gubernentur. Quapropter, quod ab hoc Deo productum eſt ad exemplum ejus proprium & intelligibilem eſſentiam, id neceſſario quoque ſummo parenti ſuam debet originem. Hunc autem ſecundum Deum hominum generationes vulgo habent pro primo, quoniam altius non adſcendunt animo, quam ad illum, a quo mundus eſt conditus. Eſt omnino, cur haec paullo dici probabilius putem: quod qui mecum facient, illi alteram in Magorum ſeu Perſarum Trinitate perſonam, non ſecus atque in ea, quam Platonici & Chriſtiani probant, mundi eſſe fabricatorem atque effectorem, cenſebunt. Et hunc ipſum *Mithram* illum eſſe vere judico, de quo *Eubulum* audivimus 335 diſſerere.

Tertia ſupereſt hypoſtaſis. Eam in Chaldaico quodam ſeu magico, quod apud (*c*) *Proclum* eſt, oraculo reperio, atque ψυχὴν ſeu mundi animam vocari video:

—— Μετὰ δὲ πατρικὰς διανοίας
Ψυχὴ ἐγὼ ναίω.

Poſt vero paternas conceptiones anima ego habito. *Mens* enim, quae hic memoratur, *paterna*, id quod *Pſellus* ſignificat, altera eſt, quam antea nominavimus, hypoſtaſis. Ὁ πατρικὸς νοῦς, ὁ δεύτερος δηλαδὴ θεὸς, καὶ τῆς ψυχῆς προσεχὴς δημιουργός. *Paterna mens ſecundus eſt Deus, & ipſe animae demiurgus aut conditor.* Quae quum ita ſint, equidem ſic eſſe de hac univerſa re opinor ſentiendum: *Oromasdes* & *Mithras* duo nomina ſunt, quae promiſcue non raro uſurparunt Magi, quum totam communiter indicare vellent divinitatem. Sed hanc ipſam divinitatem tribus contineri judicabant naturis, ſive triplicem eſſe. Ergo, quod in ea primum habebant, id proprie *Oromasdem*, quod proximum, id *Mithram* vocaſſe videntur. Huic ego ſententiae *Plethonis* auctoritate fidem facio; qui hoc etiam adjungit, tertiam in Perſarum Trinitate hypoſtaſin voce *Arimanius* deſignari, idque ex ipſo eruit *Plutarcho*: Φασὶ περὶ Ζωροάστρου, ὡς τριχῇ τὰ ὄντα διέλοι, καὶ τῇ μὲν πρώτῃ αὐτῶν μοίρᾳ Ὡρομάζην ἐφιστάη· τοῦτον δ' εἶναι τὸν ὑπὸ τῶν λογίων πατέρα καλούμενον· τῇ δ' ἐσχάτῃ Ἀρειμάνην, Μίθραν δὲ τῇ μέσῃ· καὶ τοῦτον δ' ἂν εἶναι τὸν δεύτερον νοῦν καλούμενον ὑπὸ τῶν λογίων. *Zoroaſtrem dicunt trifariam res omnes diviſiſſe, & primum quidem locum Oromasdi aſſignaſſe, qui*

triplicem fingi propter triplicem ejus virtutem & efficientiam, opinatur. Ταῦτά σοι, inquit, κατὰ τριπλῆν τοῦ θεοῦ δημιουργίαν ἐν τρισὶ μάλιστα νυξὶν —— γράψαι πρός σε ἐτόλμησα. *Haec ſunt, quae pro triplici Dei* (ſolis) *efficientia tribus maxime noctibus elucubrata —— auſus ſum ad te ſcribere.* Verum, quae de triplici hac ſolis virtute diſſerit Imperator, ſubtiliora ſunt, quam ut vera & ſine controverſia videri queant. *Jac. Martini* non ita pridem tres ſolis facies tria anni tempora, tot enim numerabant veteres, retuliſſe autumat *Religion des Gaulois T.* I. *p.* 425. Mihi id, quod *Macrobio* jam in mentem venit, ſequi placet, quo nihil eſt ſimplicius & apertius, tres ſolis lunaeque facies triplex tempus, praeſens, praeteritum, & futurum, deſignaſſe. Utcumque eſt, id quidem certum eſſe ex his & exploratum arbitror, unde nomen τριπλάσιος ſeu *triplex* fluxerit, quod *Mithrae* ſeu ſoli datur a *Dionyſio*. Nec minus inde conſtat, quum ſoli proprium fuerit cognomen hoc, ad tres in Deo perſonas aeque commode & apte illud trahi, ac ſi quis *Virgilio* trinum Deum fuiſſe notum, ideo contenderet, quod Hecaten ſeu lunam *tergeminam* appellavit. Ipſe doctiſſimus *Cudworthus* hanc deſerit ſententiam, quum paullo poſt *Mithram* alteram perſonam Perſicae Triadis fuiſſe diſputat.

(*a*) *Hi verſus*] In *Oraculis Zoroaſtri* adſcriptis *Sect.* II. *vſ.* 27. 28. *p.* 1179. *ed. Stanleji.*

(*b*) *Pſellus*] Hic & *Pletho Commentarios in oracula* compoſuerunt *Zoroaſtris*, qui adhuc exſtant, neque paucis referti ſunt Platonicis commentis.

(*c*) *Proclum*] Exſtat hic verſus in *Zoroaſtris Oraculis*, ut hodie a viris doctis digeſta ſunt, *Sect.* VI. *vſ.* 150. *p.* 1184. ſed non ita, ut hic, diſpoſitus eſt, quod ad ipſam rem nihil facit.

(*d*) *Pla-*

qui pater in oraculis dicitur, infimum Arimanio, medium vero Mithrae; & hunc esse illum, qui iisdem in oraculis mens secunda vocatur. Qua occasione, quam belle inter se *Platonis* & *Zoroastris* conveniant Trinitas, sic ut non tam re quodammodo, quam verbis, pugnent, observat. Quod si recte sese habet, id quod alterum est in *Platonis* Triade, sempiterna nimirum illa mens, cui rerum omnium obversantur species, quamque *Plato* mundi hujus facit fabricatorem, nullus est alius, quam ipse *Mithras*, quod ante diximus, quem *Eubulus mundi opificem, parentemque, & effectorem omnium rerum* appellat. Tertia vero, quam Magorum laudant oracula, hypostasis, si ab eo non differt Deo, quem *Arimanium* vocarunt Persae, hoc ideo haud dubie nomen accepit, quoniam inferior hicce mundus, in quo animae versantur corporibus colligatae & ad peccandum proclives, omnium malorum & miseriarum, aegritudinum, morborum, mortis denique sedes est ac domicilium. Ab hac *Hesychius* non videtur alienus sententia fuisse, qui, Ἀρειμάνης, inquit, ὁ Ἀΐδης παρὰ Πέρσαις. *Arimanius apud Persas est Ades*, id est, Pluto aut Orcus. Quamquam hoc *Theopompo* debet, qui pariter apud (*d*) *Plutarchum Arimanium Haden* sive *Plutonem* dicit. Ex quo apparet, *Plutonem* hunc, quem apud *Homerum* in divinitate ornat tertium locum, eumdem in Persarum divina Triade habuisse. Hic ille *Arimanius* est, quem Persarum rex, quum (*e*) *Themistoclem* ad se transfugisse accepisset, compellasse legitur: Κατευξάμενος ἀεὶ τοῖς πολεμίοις τοιαύτας φρένας διδόναι τὸν Ἀρειμάνιον, ὅπως ἐλαύνωσι τοὺς ἀρίστους τῶν ἑαυτῶν. *Deprecabatur Arimanium, ut similes semper hostibus suis cogitationes instillaret optimos & praestantissimos suorum ejiciendi.* Certe, quod *Plutarchus* de *Mithra* perhibet: Διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσι. *Igitur Persae Mithram appellant mediatorem*: id in eam magis nos impellit cogitationem, ut *Mithram* ex Persarum sententia secundum in triplici divinitate locum tenuisse, suspicemur, quam ut *Plutarcho* ipsi fidem habeamus, qui *Mithram* Deum esse vult ex nulla caussa genitum, qui duos inter illos contrarios Deos, alterum
336 bonum, alterum malum, medius veluti constitutus fuerit, atque conciliatoris partes (*f*) obierit.

Verum sint, qui *Plutarchum*, nonnullosque alios sibi esse potius audiendos existiment, quos *Zoroastrem*, veteresque Magos duo naturae totius constituisse principia, bonum & malum, lucem & tenebras, malumque quemdam ex omni aeternitate daemonem Deo summo adjunxisse, id est, idem, quod *Plutarchus* ipse atque Manichaei deinceps senserunt, docuisse, audacius asseverare, notum est; haud idcirco tamen caussa nostra fiet deterior. Vel sic enim Magos unum omnis boni fontem

(*d*) *Plutarchum*] *De Iside & Osiride p.* 370. Graeci, quibus moris erat barbararum gentium Diis eadem tribuere nomina, quibus suos compellabant Deos, & utrosque temere inter se confundere, quum ea, quae de *Arimanio* tradebant Persae, in nonnullis consentanea illis esse intelligerent, quae de *Plutone* Graeci perhibebant, non veriti sunt *Plutonis* nomen dare *Arimanio*, quasi unus idemque esset uterque Deus.

(*e*) *Themistoclem*] Apud *Plutarchum* in *Vita Themistoclis p.* 326. Vel hic ipse vero declarat locus, *Arimanium* pro malorum omnium parente & auctore a Persis fuisse habitum. Flagitat enim ab eo Persarum rex, ut perniciosis & pestiferis cogitationibus hostium suorum animos imbuat. Ergo, quidquid mali molirentur aut meditarentur homines, id *Arimanio*, quidquid autem fructuosi & salutaris, id *Oromasdi* tribuendum esse, judicabant.

(*f*) *Obierit*] Tota haec de Persarum & *Zoroastris Trinitate* disputatio quantum apud me valeat, ex illis perspicuum est, quae de Persarum sacris & religione paullo ante commentatus sum. Nec *Zoroastris*, quae vocantur, *oracula* ea esse puto, ut ex illis veterum Persarum de rebus divinis doctrinae cognosci queant: nec omnino Persas triplicem Deum quemdam coluisse, arbitror, quum tot veterum dicta doceant, *Mithram*, *Oromasdem*, & *Arimanium* & officiis & universa natura distinctos fuisse.

tem atque parentem suspexisse, manifestum erit, atque sub illum omnia subjecisse, excepto tantum illo, quod naturae ac perfectionibus ejus ita repugnat, ut inde nullo modo procedere potuerit: *malum* intelligo. Verum Magos longe aliter fortassis sensisse, atque multis hodie videntur, valde fieri probabile, jam antea diximus. Principio nimirum malum & tenebras cum bono & luce permistas esse, quum inferior hicce orbis noster componeretur, primarium familiae hujus fuisse dogma, opinor. De qua boni malique copulatione quo aptius philosophari possent, utrique formam atque habitum personae imposuerunt. Deinde sigillatim malos in hoc orbe daemones versari, docere videntur voluisse. Nam & horum in antiquis Magorum oraculis memoria occurrit, in quibus θῆρες χθονὸς, *bestiae terrae*, & χθόνιοι κύνες, *canes terrestres*, vocantur. Atqui daemonum istorum princeps & caput nonnumquam fortassis ὁ πονηρὸς δαίμων Περσῶν, *malus Persarum daemon*, absolute nominatus est, eo quod ab illo, quem *diabolum* Christiani dicunt, haud differret. His omnibus denique, quae recensuimus, istud praeposuerunt Numen, quod *Arimanium*, *Haden*, & *Plutonem* appellabant, tertiam nimirum triplicis, quam sibi fingebant animo Persae, divinitatis personam. His ego legibus Magorum de ortu mali doctrinam stetisse, arbitror: quam divinationem nostram id juvat in primis, quod Persarum Theologi Deum infinite potentem esse, confessi sunt, sicut ex eorum patet inscriptionibus. Id vero eis non fuisset integrum, si, quod Manichaeos fecisse accepimus, malum aliquod ab aeterno una cum Deo principium exstitisse, legis omnis & caussae expers, praecepissent. Accedunt & alia, quae hic praetermittere, nefas foret. Qui *Plotini* aetate rem Christianam conturbabant, *Gnostici* mundum hunc non quidem a vitioso quodam principio, quod ex infinito tempore per se exstitisset, constructum esse credebant; attamen mentem aliquam peccato antea infectam hoc opus perfecisse, dicebant. Quam opinionem quum a *Platonis* abhorrere scitis animadverterent, *Zoroastrem* ejus opponebant auctoritati, cujus librum quemdam producebant, Ἀποκαλύψεις Ζωροάστρου, *Patefactiones Zoroastris*, inscriptum. Sed (g) *Porphyrius*, quod ipse memoriae prodidit, peculiari libro generis hujus levitatem castigabat, atque volumen illud, quod *Zoroastri* adscribebant, antiquitatem ementiri, & turpe Gnostici ingenii excrementum esse, demonstrabat. Ita vero simul declarabat, antiqui illius *Zoroastris* doctrinam, quod Gnosticorum faveret delirationibus, nihil omnino continuisse. Jam si vetustis ex auctoribus quaeramus, quemadmodum ex omni parte constituta fue- 337
rint & disposita, quae de binis suis Magi olim principiis docuerunt, tantam ubique

fuisse. Quare vero plerique populi tres olim primarios venerati sint Deos, id alio in loco probabili ratione declarabo. Sanctius tamen & melius vir doctissimus instituit, quam illi, qui ipsam Christianorum Trinitatem in tribus his Persarum nominibus invenisse sibi visi sunt: quod post *Plethonem* *Hugo Sanfordus* fecit, Anglus, *de descensu Christi ad inferos Lib.* II. *Sect.* 37. teste *Thom. Gatakero* in *Adversariis miscellan. Cap.* 22. *p.* 662. *Phil. Mornaeus de veritate relig. Christ. Cap.* 6. & alii; quos refellit *Jac. Thomasius Diss. de Persarum Platonicorumque Trinitate* §. 23. *p.* 67. in *Christ. Thomasii Historia sapient. & stultitiae Tom.* III. Quamquam, quae hic vir doctissimus de *Mithra* triplici & aliis rebus disseruit, non mihi universa probari, quae supra disserui, significant. Non mihi licet hic longiori esse, &, quae ab aliis exposita sunt, omnia vel repetere vel confutare.

(g) *Porphyrius*] *Vita Plotini Cap.* 16. *p.* 119. *ed. Fabricii.* Memorat & *Clemens Alexandr. Stromat. Lib.* I. *p.* 357. *Prodici* sectatores, quos in Gnosticis fuisse notum est, gloriatos esse, arcanos sese *Zoroastris* libros possidere. Sed quae hic *Cudworthus* de caussa profert, propter quam hos libros confinxerint Gnostici, nullis auctoris antiqui testimoniis, sed unice conjectura nituntur, quemadmodum & alia eorum, quae hic erudite disserit.

(E) Pl-

que deprehendimus inconstantiam, ut, ubi nobis insistendum sit, vix appareat. Quae *Theodorus*, qui *de Persarum Magia* commentatus est, apud (*h*) *Photium*, & *Eudemus* apud (*i*) *Damascium* de eorum disciplina perhibent, tam ab omni ratione relicta & aversa sunt, ut verear, ne in lectorum peccem patientiam, si ea retulero. Neuter tamen horum Persarum *Arimanium* sive *Satanam* daemonem esse dicit ex nullo genitum & per se exsistentem. Arabes vero, qui de *Altanavviah*, sic enim vocant bina illa Persarum principia, alterum natura bonum, alterum malum, in litteras aliquid retulerunt, Magorum principibus persuasum esse, perhibent, *lucem* esse *Kadiman*, id est, Deorum primum & vetustissimum, tenebras autem Deum tantum ex alio genitum (*). Quae si vera sunt, ecquid clarius, quam mali atque tenebrarum principium gradu & aetate infra boni atque lucis parentem ab hoc genere poni? *Abulfeda* vero disciplinam *Zoroastris*, quem veterem Magorum doctrinam instaurasse ferunt, hac ratione explicat: *Deum luce & tenebris antiquiorem esse, earumque conditorem unum eum esse, nec socium habere; bonum autem & malum, probitatem & nequitiam e commixtura lucis & tenebrarum contigisse, quae nisi mixta fuissent, mundus nequaquam exstitisset, nec cessuram mixtionem, donec lux tenebras vincat; deinde lucem mundum suum, tenebras autem suum sibi liberum & integrum habituras.*

Affert *Eusebius* definitionem Dei, quam *Zoroaster* confecisse dicitur. Ea mihi, si longiorem haec res declarationem posceret, novum suppeditaret argumentum, quo philosophum hunc, multorum licet Deorum studiosus fuerit, unum tamen summum atque maximum coluisse Numen, confirmarem. Sed nil vetat tamen, ipsam hic exhibere descriptionem: (†) Θεός ἐστιν ὁ πρῶτος ἄφθαρτος, ἀΐδιος, ἀγέννητος, ἀμερής, ἀνομοιότατος, ἡνίοχος παντὸς καλοῦ, ἀδωροδόκητος, ἀγαθῶν ἀγαθώτατος, φρονίμων φρονιμώτατος· ἔστι δὲ καὶ πατὴρ εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης, αὐτοδίδακτος, τέλειος, καὶ ἱεροῦ φυσικοῦ μόνος εὑρετής. *Deus est princeps omnium, expers interitus, sempiternus, sine ortu, sine partibus, maxime dissimilis, omnis boni moderator, integerrimus, bonorum optimus, prudentium prudentissimus, legum aequitatis ac justitiae parens, se tantum praeceptore doctus, perfectus, & sacrae vis physicae unus inventor.* *Eusebius* totidem verbis eam exstare significat in volumine quodam, cujus index: *Sacra monumentorum Persicorum collectio*, *Ostanem*que praeterea, celebrem in primis Magum, & *Zoroastri* vehementer deditum, eamdem in *Octateucho* suo (*k*) proferre.

Saepius in illis, quae adhuc a nobis de *Zoroastre* atque Magis disputata sunt, oraculorum injecta est mentio, quae nonnullis *Magica* audiunt, & ad *Zoroastrem* refe-

(*) Pocock Specimen Histor. Arab. p. 146. 147. 148.
(†) Praep. euang. L. I. (Cap. 10. p. 42.)

(*h*) *Photium*] *Biblioth. Cod.* LXXXI. *p.* 199.

(*i*) *Damascium*] Intelligit *Opus Damascii*, philosophi Platonici, nondum editum περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, seu *de primis principiis*, cujus ipsi codex manu exaratus lectus fuit. Excerpta ex hoc *Opere* non ita pridem dedit *Jo. Christoph. Wolfius*, vir de omni litterarum genere meritissimus, in *Anecdotis Graecis Tom.* III. *p.* 195. in quibus §. 11. *p.* 259. ipse hic locus, ad quem *Cudworthus* provocat, de Magis Persarum ex *Eudemo* legitur. Quamquam eumdem jam ante *Thom. Hyde de veteri Persarum religione p.* 291. testatus erat & attulerat. Hic ipse ceterum locus, si recte expendatur, confirmat ea, quae supra *ad* §. 13. de Magorum religione & institutis disserui: ex quibus etiam, quidnam sentiendum sit de illis, quae hic a doctissimo viro proferuntur, constare poterit. Ad conjecturas pleraque redeunt, nec ipse vir eximius diffitetur, quae de disciplina Magorum apud veteres scripta exstant, plurimum habere dubitationis & inconstantiae.

(*k*) *Proferre*] Omissa sunt quaedam in hac defini-

referuntur, aliis vero *Chaldaica* vocantur. Igitur operae me facturum esse puto pretium, si rationes hic eorum breviter declaravero. Si qua via foret celeberrimis istis oraculis fidem illam atque vetustatem, quam sibi dari volunt, afferendi, non esset, cur majora requirerent testimonia, qui vel *Zoroastrem* Persarumque Magos, vel Chaldaeos etiam non unum modo summum excellentissimumque Deum, qui & fecerit & moderetur omnia, coluisse, sed etiam hunc unum Deum certa ratione triplicem censuisse, contendunt.

Id quidem omni vacat dubio, spernendos esse illos, qui vix aliquam illis vetustatem arrogari patiuntur. Namque (*l*) *Synesius* laudat ea aliquoties, atque ἱερὰ 338
non modo λόγια, *sacra* vocat *oracula*, sed etiam magnam eorum aetate sua dignitatem fuisse ac auctoritatem, indicat. Idem nonnulla affert oracula, quae in exemplis *Plethonis* & *Pselli*, quibus utimur hodie, desiderantur. Ex quo efficitur, reliquias restare tantum nobis illorum, atque membra veluti quaedam. Christianorum si quis forte conjecerit ex officina, quemadmodum de Sibyllinis carminibus non pauca, haec prodiisse oracula, eum vel hoc in primis confutabit, quod multi philosophorum, qui Christianos insectabantur, auctoritates eorum frequenter adhibuerint, neque leve illis posuerint pretium. Exemplo erit *Damascius*, ex quo multa *Patricius* collegit hujus generis oracula, quae in *Pselli* atque *Plethonis* deerant exemplis. Memini quoque, (*m*) *Photium* referre, ubi *Libri Hieroclis*, quem *de fato & providentia* composuit, argumentum explicat, quartam hujus voluminis, quod septem continebatur libris, partem in eo unice versatam fuisse, ut *oracula, quae vocantur, & Platonis dogmata inter se conciliaret*, τὰ λεγόμενα λόγια εἰς συμφωνίαν συνάγειν, οἷς Πλάτων ἐδογμάτισε. Nec ego dubito, quin haec *Hieroclis* oracula ipsa illa Magorum sive Chaldaeorum fuerint carmina, quorum res hic agitur. Namque solent, qui ex illis proferunt aliquid, philosophi λόγια saepenumero ea simpliciter nuncupare: quod vel ex hoc *Procli in Timaeum Platonis* loco intelligitur: (*) Ὑπό τε Πλάτωνος καὶ Ὀρφέως καὶ λογίων ποιητὴς καὶ πατὴρ ὑμνεῖται ὡς πάντων πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε· γεννῶν μὲν τὰ πλήθη τῶν θεῶν, ψυχὰς δὲ πέμπων εἰς γενέσεις ἀνδρῶν. *Conditor universi tam a Platone, quam ab Orpheo & oraculis Deorum pater hominumque dicitur, qui & multitudines producit Deorum, & animos demittit, quum generantur homines.* Exstant aliis quoque locis apud *Proclum* horum oraculorum fragmenta, eodemque nomine λόγια (*n*) vocantur. Idem vero philosophus splendidius nonnumquam illis vocabulum impertit, atque θεοπαράδοτον θεολογίαν & μυσταγωγίαν, *Theologiam divinitus traditam & patefactam*, nominat. Qua quidem verborum magnificentia (*o*) *Jamblichum* recor-

(*) P. 97.

finitione verba. Deus in illa apud *Eusebium* dicitur quoque sub initium κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος, *caput habens accipitris*, & sub finem φυσικὸς καὶ σοφὸς, *naturalis & sapiens.* Sed totam ego hanc definitionem ad ea retulerim, quae a Graecis diu post *Zoroastrem* inventa sunt, ut tanti hominis auctoritate sua corroborarent dogmata.

(*l*) *Synesius*] *Libro* praesertim *de insomniis* passim. Interpres etiam hujus libri Graecus, *Nicephorus*, in *Scholiis p.* 363. *s.* cum magni facit haec oracula, tum illustres quosdam ex illis locos describit. Sed diu ante *Synesium Nicolaus Damascenus* jam in *Excerptis Valesianis p.* 460. τὰ Ζωροάστρου λόγια memorat; si modo haec illa sunt, quae nunc habemus.

(*m*) *Photium*] *Biblioth. Cod.* CCXIV. *p.* 553.

(*n*) *Vocantur*] Idem fit apud *Synesium Libro de insomniis p.* 138. 140. & apud alios auctores.

(*o*) *Jamblichum*] *Vita Pythagor. Cap.* I. *p.* I. 2. *ed. Kusteri.*

 (*p*) Ora-

recordor *Pythagorae* quoque sapientiam laudasse, cujus non postrema pars a Chaldaeis atque Magis manasse putabatur. Ἐκ Θεῶν αὐτῆς παραδοθείσης τὸ κατ᾽ ἀρχάς. *Quum origo quoque ejus a Diis promanarit, nefas fuerit eam aliter, quam ipsorum ope ac auxilio, capessere.* Nec *Porphyrio* ignota fuerunt haec oracula. Docet id abunde *Liber* ejus, quem περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, *de philosophia ex oraculis*, conscripsit: qui liber, quum pluribus constaret partibus, unam habuit hoc indice insignem: τὰ τῶν Χαλδαίων λόγια, *Chaldaeorum* (p) *oracula.* Quae si forte quis oracula ab his nostris differre suspicetur, eum infra idoneis, ut hanc suspicionem dimittat, rationibus compellemus. *Psellus* dogmatum eorum nonnulla, quae his Chaldaeorum continentur oraculis, *Platoni* etiam & *Aristoteli* probata fuisse, perhibet. Sed hoc ita quemquam accipere nolim, ac si ipsi Graeci versus, qui nunc exstant, istorum philosophorum aetate jam exstitissent. (q) Ego contra, *Suidae* fretus auctoritate,
339 *Julianum*, Chaldaeum & theurgicis disciplinis imbutum, filium *Juliani*, philosophi, qui *de daemonibus rebusque telesiurgicis* scripsit aliquid, primum haec Magorum sive Chaldaeorum oracula Graecis illigasse numeris, existimo. *Suidae* verba haec sunt: Ἰουλιανὸς ἐπὶ Μάρκου τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ βασιλέως ἔγραψε θεουργικὰ τελεστικὰ λόγια δι᾽ ἐπῶν. *Julianus sub Marco Antonino Imperatore floruit, & oracula theurgica & telestica versibus scripsit.* Neque est, quod aliquem moveat, *theurgicorum* hic *oraculorum* fieri mentionem. Quod enim ex illo Magiae genere, quod *Theurgiam* vocabant, aliquid Theologiae sublimiori his in oraculis admistum sit, id cum ea, quae de circulo Hecataeo in illis leguntur, tum alii loci ita declarant aperte, ut nullus omnino controversiae locus relictus sit. Quae vel sola res iis repellendis sufficit, qui Christianorum ingeniis hanc totam deberi judicant oraculorum farraginem. Nihilo tamen minus, id quod antea jam observavimus, unum in illis supremumque Deum, patrem atque conditorem omnium rerum, celebrari, testatissimum est. Non uno ille vero nomine appellatur. Nunc *pater* audit & *paternum principium*; nunc id, quod mente tantum & cogitatione consequimur, (r) ὃ χρή σε νοεῖν νόου ἄνθει, *quod oportet intelligere flore mentis:* alias (s) *unus* ille *ignis*, unde res omnes fluxerunt, dicitur. Quod oraculum quando *Psellus* interpretatur, his verbis utitur: Πάντα τὰ ὄντα,

(p) *Oracula*] Quae de *Porphyrio* hic traduntur, incerta sunt omnino. Constat *Aeneae Gazaei* in *Theophrasto p.* 56. testimonio, *Porphyrium* in libro quodam Chaldaeorum oracula produxisse, ut illis probaret, materiam esse genitam. Etiamsi vero probabile sit, haec Chaldaeorum oracula non differre ab illis, quae hodie *Zoroastris* nomen inscriptum habent; id tamen minus apertum in Libro de philosophia ex oraculis a *Porphyrio* haec oracula adhibita esse. Veri contra similius, haec Chaldaea oracula in *Libris sex*, quos περὶ ὕλης seu *de materia Porphyrius* exaravit, ab eo fuisse allata. Vid. *Luc. Holstenius de vita & scriptis Porphyrii Cap.* 9. *p.* 56. Ceterum *Porphyrium* τὰ λόγια exposuisse, *Marinus* quoque auctor est in *Vita Procli Cap.* 26. *p.* 61.

(q) *Ego contra*] *Franc. Patricii* sententiam hic sequitur vir doctissimus, a quo haec *Oracula* esse edita, notum est. Sed adversus eam *Petr. Lambecius* jam disputavit *Prodromi Histor. litter. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 93. nimiamque conquestus est hanc esse licentiam, vocabulum γράφειν sic interpretari, ac si *Suidas* scripsisset μεταφράζειν seu *vertere.* Ipse igitur *Julianum* hunc parentem & auctorem opinatur esse *Oraculorum* illorum, quae *Zoroastris* dicuntur hodie. *Lambecium* rursus oppugnandum, & pro *Patricii* & *Cudworthi* sententia dicendum sibi esse duxit vir magnus, *Jo. Alb. Fabricius*, *Biblioth. Graec. Lib.* I. *Cap.* 36. §. 11, *p.* 251. qui de his *Oraculis* copiosius differit. Mihi nec *Lambecii* nec *Patricii* omnino placet sententia. *Suidae* locus non de versione quadam aut explicatione *Oraculorum* Chaldaicorum a *Juliano* composita loquitur, sed philosophum hunc, quem in Magis veterum multi numerant, λόγια, *praecepta brevia*, ut ego interpretor, eaque versibus illigata, de rebus theurgicis exarasse, tradit. Λόγια enim recentioribus Graecis dicuntur pronuntiata ejusmodi brevia, quae non inter se connexa & colligata sunt; qua-

ὄντα, τά τε νοητὰ καὶ αἰσθητὰ, ἀπὸ μόνου Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔλαβον, καὶ πρὸς μόνον Θεὸν ἐπέστραπται κ. τ. λ. ἄπταιστον οὖν τὸ λόγιον καὶ πλῆρες τοῦ ἡμετέρου δόγματος. *Omnia, sive mente tantum & ingenio comprehendantur, sive in sensus incurrant, essentiam suam a solo Deo accipiunt, & ad solum Deum revertuntur. Quare vituperari non potest hoc oraculum, & nostrae doctrinae plenum est.* Sigillatim hoc, quod animadvertatur, dignum est, haec ipsa oracula materiam pariter ex Deo esse ortam, neque ἀγέννητον seu originis expertem esse, disertissime profiteri. Auctor nobis hujus rei *Proclus* est *in Timaeum Platonis* (*): qui postquam affirmaverat, esse ἓν πάντων αἴτιον, *unam rerum omnium caussam*, & τἀγαθὸν, πάντων αἴτιον ὂν, εἶναι καὶ ὕλης αἴτιον, *summum illud bonum, quod rerum omnium caussa est, materiae quoque caussam esse*, pondus atque robur praecepto huic ex oraculis conciliat. Ἀπὸ ταύτης καὶ τῆς τάξεως καὶ τὰ λόγια παράγει τὴν πολυποίκιλον ὕλην· ἔνθεν ἀθρόως θρώσκει γένεσις πολυποικίλου ὕλης. *Ex hoc ordine oracula quoque generationem derivant materiae his in verbis: Inde* (id est, ab uno supremo Deo) *affatim exsilit origo variae materiae.* (*t*) Hoc oraculum ex illis esse, quae *Magica* dicuntur sive *Chaldaica*, cum per se patet, tum ex (*v*) *Aeneae Gazaei* liquet testimonio, qui *Porphyrium* illud in his numerasse oraculis significat: οὐ γὰρ ἀγέννητος οὐδὲ ἄναρχος ἡ ὕλη· τοῦτό σε καὶ Χαλδαῖοι διδάσκουσι, καὶ ὁ Πορφύριος· ἐπιγράφει γοῦν καθόλου τὸ βιβλίον, ᾧ εἰς μέσον παράγει τῶν Χαλδαίων τὰ λόγια, ἐν οἷς γεγονέναι τὴν ὕλην ἰσχυρίζεται. *Neque materia generationis & principii expers; quod & Chaldaei & Porphyrius te docent. Ille enim integrum librum conscripsit, quo Chaldaeorum oracula producit, quibus materiam esse genitam profitentur.*

Trinam in iisdem oraculis divinitatem induci, ex iis, quae antea disputavimus, jam constat. Sed quid obstat, quo minus (*x*) *Procli* id ipsum testimonio roboremus? οὕτω δὲ καὶ ἡ θεοπαράδοτος Θεολογία φησὶ συμπεπληρῶσθαι τὸν κόσμον ἐκ τῶνδε 340
τῶν τριῶν· λέγει γοῦν ἡ ψυχὴ περὶ τοῦ Διὸς ἐπέκεινα τοῦ δημιουργήσαντος τὸ πᾶν. *Ita illa, quae divinitus nobis est tradita, Theologia universum mundum ex his tribus perfectum esse, tradit: Psyche nimirum* (seu mundi anima) *in illis de Jove isto, qui mundi architecto superior & major est, ita loquitur.* Qui locus ne perperam intelligatur, id, quod ante monuimus, in memoriam revocandum erit, *Theologiam divinitus acceptam & traditam*,

(*) P. 118.

quales *Epicuri* erant κύριαι δόξαι. *Lambecii* vero sententiae quod faveat, in loco *Suidae* nihil video, quum *Juliani Oracula* eadem esse, quae *Zoroastris*, incertissimum sit. Ex suo ergo sensu hominem, qui magnus videri volebat in arcanis Magorum scientiis, leges & praecepta de his nugis conscripsisse, censeo. Ill. *Fabricius*, ut *Patricii* sententiam communiat, (I.) monet, a *Nic. Damasceno* commemorari jam *Zoroastris Oracula*. Id vero rem minime conficit, nisi constet antea, illa, quae *Damascenus* laudat, *Oracula* haec ipsa esse, quae nunc circumferuntur. (II.) Recentioribus Platonicis lecta fuisse *Juliani* scripta, nec illos tamen haec *Oracula Juliano* tribuere, sed longe majoris aestimare. Id quidem, fateor, probat, a *Juliano* non esse scripta illa *Zoroastris Oracula*, quae nunc exstant; non autem ostendit, *Julianum* in Graecum sermonem haec convertisse *Oracula*, & versu expressisse, quae Chaldaei forte soluto sermonis genere scripserant.

(*r*) Ὁ χρή] *Oraculor. Sect.* III. *vs.* 58. *p.* 1180.

(*s*) *Unus ignis*] *Sect.* II. *vs.* 59. *p.* 1179.

Εἰσὶ πάντα πυρὸς ἑνὸς ἐκγεγαῶτα.

Sunt omnia ab uno igne progenita.

(*t*) *Hoc oraculum*] Exstat id in nostra *Collectione Sect.* I. *vs.* 20.

(*v*) *Aeneae Gazaei*] In *Theophrasto p.* 56. Versionem *Holstenii*, *Barthii* meliorem, addidi ex *Libro* ejus *de vita Porphyrii Cap.* 9. *p.* 56.

(*x*) *Procli*] *Comm. in Timaeum Platonis p.* 116. *Marinus* in *Vita Procli Cap.* 26. *p.* 62. vocat etiam θεοπαράδοτα λόγια.

(*y*) *Ora-*

tam, θεοπαράδοτον Θεολογίαν, quam *Proclus* nominat, haec ipsa esse λόγια sive oracula, in quorum dignitatem & auctoritatem inquirimus. *Procli* testimonio insigne illud, quod ex *Damascio Patricius* excerpsit, (*y*) oraculum adjungere licebit:

Παντὶ γὰρ ἐν κόσμῳ λάμπει Τριὰς, ἧς Μονὰς ἀρχή.

Toto enim in mundo lucet Trinitas, cujus Unitas initium est.

Quo quidem, nescio, an clarius aliquid magisque perspicuum (*z*) desiderari queat.

§. XVII. Ex Asia in Europam proficiscimur: a *Zoroastre* ad *Orpheum* orationem
541 convertimus. Sunt inter eos, qui litterarum studiis aetate nostra summam sibi nobilitatem pepererunt, qui nullum umquam exstitisse hominem, *Orpheum* nomine, sibi persuadent, totamque ejus historiam fabulam esse, censent, morum formandorum docendique caussa excogitatam. Quodsi vero quaeramus, quibus veterum testimoniis haec freta stet opinio, quem laudent, neminem habent auctorem, praeter *Ciceronem*, qui de *Aristotele* haec scripsit alicubi: (*) *Orpheum poëtam docet Aristoteles numquam fuisse.* Sed ego aut hoc tantum docere voluisse opinor *Aristotelem*, non fuisse talem poëtam, qualis *Orpheus*, qui *Homerum* aetate antecesserit, aut, quae nomen gerunt *Orphei*, carmina longe alio ab auctore profecta esse, demonstrasse. Fingamus tamen, quae volunt viri docti, dixisse *Aristotelem*, atque *Orpheum* pro commento habuisse eruditorum: majorne itaque & gravior unius auctoritas *Aristotelis* nobis erit universae vetustatis concordi consensione? *Orpheum* fuisse,

(*) De nat. Deor. L. I. p. 211. (Cap. 38. p. 2940. T. IX. Opp.)

(*y*) *Oraculum*] Exstat id in nostra *Collectione Sect.* I. *vs.* 5.

(*z*) *Desiderari queat*] Non perspicue satis, de *Zoroastris* quidnam sentiendum esse putet *Oraculis*, vir doctissimus explicat. At ex iis tamen, quae disputat, facile colligas, eamdem ipsi fuisse sententiam, quam doctissimi viri, *Stanlejus*, *Clericus*, *Fabricius*, & alii fovent, qui *Zoroastri* quidem male haec adscribi *Oracula*, at antiquam tamen continere Chaldaeorum de rebus divinis doctrinam, opinantur. Mihi quid de hoc videatur negotio, sequentia docebunt. (I.) Persis antiquis temporibus fuisse praecepta seu λόγια quaedam *Zoroastri* vulgo tributa, *Nicol. Damascenus* testatur *de vita sua* in *Excerptis Valesii p.* 460. ubi Persas inter alia refert juxta λόγια *Zoroastris* sanxisse, ne cadavera igni comburerentur. (II.) At quae hodie *Zoroastris* nomen gerunt *Oracula*, unde illud acceperint, equidem ignorare me fateor. Platonici adolescentiores, qui publice interpretari solebant haec *Oracula*, teste *Marino* in *Vita Procli Cap.* 26. *p.* 61. numquam ea, quod sciam, ad *Zoroastrem* retulere, sed simpliciter tantum λόγια, τὰ ἱερὰ λόγια, θεοπαράδοτα λόγια, denique τὰ λογια Χαλδαϊκὰ nominare solent. *Nicephorus Gregoras*, qui saeculo decimo quarto vixit, in *Expositione Libri Synesii de insomniis* nullum pariter auctorem eorum indicat, Neque *Psellus* aut *Pletho*, a quibus haec *Oracula* collecta primum & illustrata sunt, ea *Zoroastris* esse, dixerunt, sed *Chaldaica* tantum appellarunt *Oracula*, aut Magorum, aut absolute λογια, tametsi *Zoroastris* dogmata in illis tradi professi sunt. Ne is quidem, qui Graece primum partem horum *Oraculorum* edidit, *Lodoicus Toletanus*, *Paris.* 1538. 4. ausus est ea *Zoroastri* tribuere; sed indicem, ex codice suo haud dubie, his verbis expressit: Μαγικὰ λόγια τῶν ἀπὸ τοῦ Ζωροάστρου Μάγων. Igitur ex illis, qui harum litterarum ducuntur studio, cognoscere velim, quisnam sibi tantum arrogaverit primus, ut, quae veteres ad nullum referunt auctorem *Oracula*, & Chaldaeis generatim adscribunt, *Zoroastris* nomine ornaret, *Patricius*ne, an forte alius antiquior. Id quidem inde liquet, ex his versibus qui *Zoroastris* metiuntur disciplinam, eos viam ingredi parum tutam & lubricam. (III.) Ceterum tota horum *Oraculorum* caussa valde impedita est & propemodum inexplicabilis, nec, quae mens eorum sit & sententia, quum exiguas tantum habeamus eorum particulas, ex variis auctoribus decerptas, certo nobis licet decernere. Id quidem dubio caret, fuisse Platonicis junioribus saeculo jam post natum Servatorem secundo collec-

ſe, *Oeagri* filium, ortu Thracem, qui Graecos princeps ſublimiorem de Diis ſcientiam omnesque ritus, quibus illi colendi ſint, atque occultiſſimorum myſteriorum ſacra docuerit, graviſſimi veterum auctores memoriae prodiderunt. Iidem aetatem ejus in ea incidiſſe tempora, quae ante Trojanum fuerunt bellum, perhibent: quod ſi recte teſtantur, Judicum Iſraëlitarum floruit aevo. Omnes ſaltim *Homero* eum & *Heſiodo* antiquiorem faciunt. Denique miſero mortis genere periiſſe, atque a mulieribus diſcerptum eſſe, plerique omnes ſignificant. Quocirca *Herus Pamphylius*, cujus ſomnium *Plato* refert (*), *Orphei* animam, quum in novum ei corpus eſſet commigrandum, in cycno maluiſſe habitare, qui canorum ducitur eſſe animal, fingit, quam ex muliere denuo naſci. Tantum ſcilicet in animo ejus odium in omnes mulierum filios indignum illud facinus feminarum concitaverat, quae violento ipſum modo ſuſtulerant. Sed nec *Plato* ſolus is eſt veterum, qui *Orphei* hiſtoriam ſic, uti narratur, contigiſſe teſtatur. (*a*) *Iſocrates*, qui *Ariſtotelem* pariter aetate ſuperat, *Oratione in laudem Buſiridis* idem facit. Accedit luculentus auctor, (*b*) *Diodorus Siculus*, qui de *Orpheo* haec ſcripta reliquit: *fuiſſe eum virum litterarum ſtudiis vehementer deditum, qui* μυθολογούμενα *ſeu mythicam Theologiae partem didicerit, quumque poſtea in Aegyptum commigraſſet, ad majorem harum rerum cognitionem pervenerit, omniumque Graecorum evaſerit cognitione rituum arcanorum, ſcientiae theologicae, ac poëſeos praeſtantiſſimus.* (†) *Pauſanias* addit, ſumma eum in auctoritate fuiſſe: οἷα πιστευόμενος εὑρηκέναι ἔργων ἀνοσίων καθαρμοὺς, νόσων τε ἰάματα, καὶ τροπὰς μηνιμάτων θείων, *quod crederetur malarum actionum expiationes, morborum curationes, & irae divinae placationes inveniſſe.* Nec (*c*) *Origenes* hiſtoriam hanc in dubium vocare auſus eſt, tametſi *Celſus*, quum *Orpheum Chriſto*, Ser-

(*) De republ. Lib. X. p. 162. (p. 251. ed. Ficini.)
(†) Lib. IX. p. 586. (p. 786. ed. Kuhnii.)

lectionem aliquam *Oraculorum* aut praeceptorum magicorum, quae a Magis Chaldaeorum ad ſe delata eſſe, & veterem doctrinam philoſophorum orientalium complecti, gloriabantur. Aeque certum eſt, ad illam collectionem pertinere, quae hodie a nobis leguntur, *Oracula*, quum pleraque ex Platonicorum exerpta ſint commentariis. Certum denique, hoc philoſophorum genus ingens his *Oraculis* poſuiſſe pretium; quod non modo tot magnificae, quibus efferuntur ab illis, laudes, ſed etiam *Jamblichi*, *Procli*, *Syriani*, & aliorum expoſitiones declarant. Utrum vero a Platonicis haec conficta ſint *Oracula*, an vero de Chaldaeo ſermone in Graecum translata, id controverſum videtur eſſe. (IV.) Equidem in hanc propendeo ſententiam, fuiſſe ſaeculo ſecundo in hoc Platonicorum grege aliquem, qui ex ſuo ingenio omnia haec *Oracula* produxerit. Ita ut ſentiam, faciunt, quae jam proferam. Primum, id quod alio loco planum feci, fraudes atque dolos ejusmodi licitos ſibi eſſe, judicabant magiſtri hi. Deinde in eo tum temporis elaborabant unice, ut, quotquot umquam exſtitisſent, philoſophos nihil aluiſſe inter ſe diſcordiae, in primis Orientales eadem, quae *Platonem* & Graecos, docuiſſe, contra Chriſtianos oſtenderent, qui ex rixis philoſophorum veritatem religionis ſuae demonſtrare ſolebant. Quod quidem inſtitutum poſcebat interdum, ut ſapientibus orientalibus multa tribuerent, quae a praeceptis ceteroquin eorum prorſus aliena erant, & ſcripta illis recentiora ſupponerent. Tum ſingularis prorſus eſt cognatio & affinitas horum philoſophorum & *Oraculorum* illorum. Eadem utrimque dogmata: pares utrimque formulae & vocabula. Poſtremo, quae de tribus rerum principiis in his *Oraculis* tam diſerte leguntur, ea recentiorem ſcholam Platonicam, niſi fallor, ſapiunt, atque eo ſcripta videntur eſſe tempore, quo philoſophi illi Chriſtianorum de Deo ſcita, quantum fieri poterat, imitari & aemulari ſtudebant, ut deſperatis Deorum ſubvenirent opibus. Sed nihil hic decerno, verum conjecturam propono probabilem: quam ſi ſequi quis recuſat, melioribus vel auctoritatibus vel rationibus fretus, is ſuo utatur judicio.

(*a*) *Iſocrates*] *Encomio Buſiridis Oratt. p.* 452.
(*b*) *Diodorus Siculus*] *Biblioth. hiſtor. Lib.* IV. *C.* 25. *p.* 221.
(*c*) *Origenes*] Lege *Libr.* VII. *adv. Celſum p.* 368.

 (*d*) Ple-

Servatori nostro, anteferret, peropportunam ei occasionem praeberet cuncta, quae de *Orpheo* ferrentur, spernendi. Ad quae omnia hoc veluti cumulus accedit, quod Graecam vocem θρησκείαν argumento esse, (*d*) plerique censent eruditorum, Graecos a Thracibus accepisse tradita, quae summa religione atque caerimonia confici voluerunt, mysteria. Scio quidem, doctissimum (*e*) *Vossium* a *Zamolxi*, non autem ab *Orpheo*, haec omnia fluxisse, putare, quae sacrosancta Graecis erant. Sed hanc conjecturam aetas satis refellit *Zamolxidis*, qui *Pythagorae* fertur fuisse famulus, cujus aevo jam florebant inter Graecos mysteria. Ac licet (*f*) *Herodotus* in antiquiora hominem reponat tempora; id tamen hanc parum juvat caussam, quoniam daemonem fuisse eum censet, qui, quum Thracibus conspiciendum sese praebuisset, divinis ab illis honoribus affectus esset. E contrario constans inter Graecos haec fama erat, Thracum ritus, caerimonias, & mysteria, quae colerent, nullius, nisi *Orphei*, inventum esse. Sic enim *Suidas*: Λέγεται, ὡς Ὀρφεὺς Θρᾷξ πρῶτος ἐτεχνολόγησε τὰ Ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾶν Θεὸν θρησκεύειν
342 ἐκάλεσεν. ὡς Θρᾳκίας οὔσης τῆς εὑρήσεως. *Ferunt vulgo, Orpheum Thracem primum reperisse Graecorum mysteria, atque Deum colere vocasse* θρησκεύειν, *ut Thracum religionem inventum esse doceret.* Quapropter sic rationem necesse est concludamus: Fieri quidem potuisse, ut in *Orphei* historiam multa fabulosa atque ludicra intruderentur propter summam hominis vetustatem: sed nihil tamen caussae nobis esse, quare cuncta, quae de eo monumentis veterum sunt consignata, commentis connumeremus, *Orpheum*que exstitisse umquam, (*g*) negemus.

Fuit igitur *Orpheus*. Sed nunc alia nascitur quaestio: Sintne in carminibus illis, quae vocantur vulgo *Orphica*, eique, tamquam auctori, adscribuntur, nonnulla tantae vetustatis, ut, quin ipsius *Orphei* sint, dubitari nullo modo queat? Veteres si hic audire placeat, sunt certe in illis, qui omnem *Orphicis* carminibus adimere videntur dignitatem. Principio *Herodotus*, Graecorum poëtarum vetustissimos *Homerum* & *Hesiodum* esse, sibi persuasum affirmat esse: (*) Οἱ δὲ πρότερον ποιηταὶ λεγόμενοι τούτων τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι, ὕστερον ἐγένοντο. *Quibus viris qui poëtae feruntur exstitisse prio-*

(*) Histor. Lib. II. p. 53. (potius C. 53. p. 109.)

(*d*) *Plerique eruditorum*] Ita *Suidas*, *Plutarchus*, alii, quos *Gerh. Joh. Vossius* nominat *de origine & progressu idololatr. Lib.* II. *C.* 57. *p.* 229. Recentiorum, quibus haec placet notatio, infinita turba est.

(*e*) *Vossium*] *De artis poët. natura Cap.* 13.

(*f*) *Herodotus*] *Histor. Lib.* IV. *Cap.* 96. *p.* 252. 253. Falsum vero est, quod vir egregius hic addit, censuisse *Herodotum*, daemonem fuisse *Zamolxin.* Thraces ita credidisse, refert: ipse nil dubitat, hominem fuisse philosophum hunc, qui diu ante *Pythagorae* vixerit tempora.

(*g*) *Negemus*] Conferri possunt cum his, quae *Orpheum* vere exstitisse, ut demonstrent, doctissimi viri, *Jo. Alb. Fabricius Bibliothec. Graec. Lib.* I. *C.* 18. *p.* 111. & *Olaus Borrichius de Poëtis Diss. prima* §. 17. disputant. Haud aegre mihi ab eruditissimis hisce viris persuaderi patior, tot veterum auctoritates, qui *Orpheum* fuisse docent, unius *Aristotelis* anteponendas esse judicio. Id vero a me vix ac ne vix quidem impetrabunt, ut credam, *Ciceronis* verba aliter interpretanda esse, quam sic: Docuisse *Aristotelem*, [probat *Bibl. raisonnée T.* XIII. *P.* II. *p.* 341.] numquam omnino fuisse talem *Orpheum*, qualem veteres auctores celebrent. Convellit eo in loco *Cicero* Epicureorum de natura cogitationum opinionem, qui imagines rerum omnium in orbe circumvolitare & animos hominum pulsare, ex eoque introitu imaginum cogitationes in mentibus exoriri, arbitrabantur. Ejus ut sententiae futilitatem ostendat, animadverti jubet, cogitare nos interdum solere de rebus fictis & commentitiis, quarum nullae queant esse imagines, eo quod numquam res illae exstiterint: idque *Orphei* demonstrat exemplo. *Orphei*, inquit, *imago in animum meum saepe incurrit*, illius nimirum, quem e Thracia venisse in Graeciam, & a mulieribus dilaceratum esse, memoriae proditum est. Is autem *Orpheus* numquam exstitit, auctore *Aristotele*. Unde igitur imago ejus? unde forma hominis in

priores, posteriores, ut ego opinor, illis fuerunt. Quosnam suspicabimur hic ab eo poëtas designari, nisi *Orpheum*, *Linum*, & *Musaeum*? Hanc *Herodoti* sententiam (*h*) *Aristoteles* videtur adscivisse, quoniam *Libro de anima*, ubi *Orphicorum* carminum mentionem facit, (*) τὰ Ὀρφικὰ καλȣ́μενα ἔπη, *versus eos vocat*, *qui dicerentur Orphici.* (*i*) *Cicero* fuisse memorat, qui *Cercopis*, Pythagoraei, omnia ista carmina dicerent, quibus *Orphei* nomen solet inscribi. Neque alios ignotum est exstitisse, qui ab *Onomacrito*, ejusdem familiae philosopho, quem Pisistratidarum vixisse memoria novimus, hos omnes manasse versus, putarunt. Quam propter caussam aliquoties a *Sexto Empirico* Ὀνομάκριτος ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς, *Onomacritus in Orphicis*, laudatur. *Suidas* horum carminum nonnulla *Theogneto*, alia *Timocli*, quaedam *Zopyro* adscripta quondam fuisse, (*k*) auctor est. Quorum omnium auctoritate *Grotius* inductus fuit, ut sic constitueret: (†) *Pythagoraeos Orphei & Lini sub nominibus libros, quos ipsi exaraverant, evulgasse, non secus atque Christiani veteres alios librorum suorum Sibyllis, alios Hermeti Trismegisto adscripserint.* Igitur poëmatum Orphicorum totiusque disciplinae, quae ab *Orpheo* manasse dicitur, initia ad unos referenda ducit esse *Pythagorae* discipulos. Sed nec illi, qui in alteram procliviores sunt partem, veterum, quibus rem suam agant, testimoniis distituuntur. Principio (*l*) *Clemens Alexandrinus Heraclitum*, philosophum, ab *Orphicis* carminibus non pauca mutuatum esse, scribit. (*m*) *Platonem* constat *Orphei* hymnos non modo propter singularem suavitatem atque delectationem, quam legentibus afferunt, 343
vehementer commendasse, sed etiam quosdam ex illis ita protulisse versus, ut nullam omnino de auctore dubitationem commoveret. Ipse (*n*) *Cicero*, quamvis aliter placuisse *Aristoteli* significet, *Orpheum* tamen pro vetustissimo omnium vate videtur habuisse. Sic enim de *Cleanthe* loquitur: (§) *In secundo* (libro de natura Deorum) *vult Orphei*, *Musaei*, *Hesiodi*, *Homerique fabellas accommodare ad ea*, *quae ipse de Diis immortalibus scripserat*, *ut etiam veterrimi poëtae*, *qui haec ne suspicati quidem sint*, *Stoici fuisse videantur.* (*o*) *Diodorus Siculus* poëma in primis concinnum & egregium composuisse *Orpheum*, docet. (*p*) *Justinus Martyr*, *Clemens Alexandrinus*,

(*) Lib. I. C. 7. §. 7. (§. 12. potius p. 16. T. II. Opp.)
(†) Proleg. ad Floril. Stobaei.
(§) De nat. Deor. Lib. I. p. 201. Lamb. (C. 15. p. 2905.)

in animo meo? Ex his perspicuum est, totam *Ciceronis* concidere argumentationem, & nullam fieri, si alius verbis ejus sensus, quam is, quem expressi, inferatur.

(*h*) *Aristoteles*] Si vere ita sensit *Herodotus*, ut cum hic vir doctus sensisse opinatur, vestigia ejus non pressit *Aristoteles*. *Herodotus* enim *Orpheum* exstitisse, post *Homerum* licet & *Hesiodum*, putavit: *Aristoteles* vero, quod *Cicero* testatur, negavit plane, fuisse umquam *Orpheum*: quae sententiae toto genere differunt.

(*i*) *Cicero*] *De natura Deor. Lib.* I. *C.* 38. *p.* 2940. *T.* IX. *Opp.*

(*k*) *Auctor est*] Lege de his *Gerh. Jo. Vossium de poëtis Graecis Cap.* 4. & *Fabricium Biblioth. Graecae Lib.* I. *Cap.* 19. *p.* 117. & *ad Sextum Empiricum p.* 136.

(*l*) *Clemens Alex.*] *Stromat. Lib.* VI. *C.* 2. *p.* 752.

(*m*) *Platonem*] *Orphei* hymnos laudare ob suavitatem videtur *Plato Lib.* VIII. *de legib. p.* 643. sed nulli ab eo versus ibi producuntur. In *Cratylo* vero *p.* 265. binos ex *Orpheo* versus de ortu Deorum exhibet. Ceterum *Orphei* meminit quoque in *Dialogo Ion. p.* 144. & in *Convivio p.* 318. quo loco non obscure ab eo reprehenditur propter inficetas, quas versibus cecinerit, de Diis fabulas.

(*n*) *Cicero*] Non de *Cleanthe*, sed de *Chrysippo* hoc refert *Cicero*. Quamquam parum mihi ponderis habere videtur ad caussam, quae hic agitur, roborandam.

(*o*) *Diodorus Siculus*] *Biblioth. histor. Lib.* IV. *C.* 25. *p.* 221.

(*p*) *Justinus*, *Clemens*, *Athenagoras*] Hic generatim *Legat. pro Christianis C.* 15. *p.* 64. 65. *Ho-*

nus, *Athenagoras*, & alii, *Homerum* ex *Orphei* carminibus multa decerpſiſſe, & in ſuum tranſtuliſſe poëma, ipſum ſigillatim *Iliados* exordium: Μῆνιν ἄειδε θεὰ, nullos ſeſe dubitare, ſignificant. Poſtremo *Jamblichus* non modo plurimos eſſe auctores, qui veterrimum omnium poëtarum eſſe *Orpheum* teſtentur, perhibet, ſed etiam Dorico eum ſcripſiſſe ſermonis genere, ſubjicit: (*) Αἱ πλείους τῶν ἱστοριῶν ἀποφαίνουσι,
κεχρῆσθαι τῇ Δωρικῇ διαλέκτῳ καὶ τὸν Ὀρφέα, πρεσβύτερον ὄντα τῶν ποιητῶν *Plures hiſtoriae tra-*
dunt, Orpheum, poëtarum antiquiſſimum, Dorica dialecto uſum eſſe. Cui quidem ſi
ſtandum ſit teſtimonio, illas *Orphicorum* carminum particulas, quae libris continentur auctorum, qui alio, quam Dorico, ſcripſerunt ſermonis genere, ab his immutatas & nativa ſua forma exutas fuiſſe, (q) neceſſe eſt. Quod ad veterum, qui his contrarii ſunt, locos attinet, eſt certe, quod reſpondeamus. *Herodotus*, qui, dum Graecorum poëtarum antiquiſſimos *Homerum* eſſe ac *Heſiodum* cenſet, carminibus *Orphicis* novitatis inurere notam videtur, ipſe ſingularem hanc eſſe ſuam, nec uſitatam opinionem, profitetur, quae a vulgari plane remota ſit (r) ſententia. Sed hanc ideo tamen ſuam fortaſſe fecit opinionem *Ariſtoteles*, quod *Pythagorae Orpheique* diſciplinae parum aequus & amicus eſſet. Quod *Grotius* Pythagoraeos ſuſpicatur libris ſuis *Orphei* praefixiſſe nomen, quo majorem illis auctoritatem atque gloriam compararent, id ne intelligi quidem poteſt, niſi tale ante *Pythagoram* ſapientiae genus, quale *Orphei* dicitur, inter homines verſatum, ac vel vetuſtis *Orphei* libris, vel ore ſaltem ad poſteros transmiſſum atque propagatum fuiſſe, ante omnia tibi perſuadeas. Hinc & Pythagoraeos conſtanter affirmaſſe accepimus, ante magiſtri ſui aetatem & doctrinam ab *Orpheo* traditam, & poëmata ab eodem conſignata exſtitiſſe. De doctrina *Orphica* vetuſtus ille *Liber*, qui ἱερὸς λόγος ſive *ſacer ſermo* inſcriptus erat, ſi vera ſunt, quae *Proclus in Timaeum* ſcripta reliquit, teſtabatur: (†) Πυθαγόρειος ὢν ὁ Τίμαιος ἕπεται ταῖς Πυθαγορείων ἀρχαῖς· αὗται
δέ εἰσιν αἱ Ὀρφικαὶ παραδόσεις· ἃ γὰρ Ὀρφεὺς δι' ἀπορρήτων λόγων μυστικῶς παραδέδωκε, ταῦτα
Πυθαγόρας ἐξέμαθεν, ὀργιασθεὶς ἐν Λειβήθροις τοῖς Θρᾳκίοις, Ἀγλαοφήμου τελεστικὰ μεταδιδόντος·
ταῦτα γάρ φησιν ὁ Πυθαγόρας ἐν τῷ ἱερῷ λόγῳ. *Timaeus, qui Pythagoraeus erat, Pythagorae ſequitur dogmata: haec autem illa ſunt, quae Orpheus tradidit. Pythagoras enim, quum Orphicis myſteriis ab Aglaophemo initiaretur, ea didicit, quae Orpheus olim myſtice & allegoriis involuta docuerat: idque ipſe ſcriptum reliquit Pythagoras in libro, cui titulum fecit: Sermo ſacer.* Hic *Proclum* ſine ulla haeſitatione *Librum*, cui index erat: ἱερὸς λόγος, *ſacer ſermo*, ad ipſum referre *Pythagoram*, tamquam auctorem, videmus. Veterum quidem haud pauci, & in his *Flavius Joſephus*, *Plutarchus*, *Lucianus*, & *Porphyrius* nihil umquam in litteras retuliſſe *Pythagoram*, teſtantur. *Epigenes* etiam,

(*) De vit. Pythag. C. 34 (p. 195. 196.) (†) P. 291.

Homerum in multis *Orpheum* eſſe ſequutum, perhibet. Iſte idem exemplis non nullis probare ſtudet *Stromat. Lib.* VI. *C.* 2. *p.* 738. & 751. in quibus tamen id, quod hic affertur, requiro. Illud enim, quod ſciam, ſolus *Juſtinus Cohort. ad Graecos p.* 17. *Opp.* produxit, qui tamen non *Homerum* hoc carminis ſui initium ex *Orpheo* ſumſiſſe, ſed eum exordium poëmatis *Orphici* imitatum eſſe tantum, ſignificat.

(q) *Neceſſe eſt*] Eadem probabilitate, aut, niſi fallor, majori, alii haec carminis *Orphici* fragmenta, quae ſermonis Dorici forma carent, conficta, & falſo vetuſtiſſimo vati, *Orpheo*, adſcripta eſſe, contendent.

(r) *Sententia*] *Herodotus*, quum *Homerum* & *Heſiodum* antiquiſſimos ait poëtas eſſe, hac utitur formula: Ἐμοὶ γε δοκέειν. *Ut ego opinor.* Haec vero verba num tanta vi ſint praedita, ut neminem, praeter *Herodotum*, ita ſenſiſſe, ejusque ſententiam novam & inauditam antea fuiſſe, ſignificent, equidem vehementer dubito.

(s) *Exiſtiment*] De his quum accurate & diligen-

etiam, cujus locum *Clemens* habet *Alexandrinus*, *sacrum* hunc *sermonem Cercopis*, Py- 344
thagoraei cujusdam esse, credidit. Verum e contrario *Diogenes Laërtius*, qui *Pythagoram* scripsisse negent aliquid, ludere ac jocari, putat, *Heraclidemque* nil dubitasse, refert, quin ἱερὸς hicce λόγος vere a *Pythagora* conscriptus sit. *Jamblichus* eamdem sequitur sententiam: quamquam esse non dissimulat, qui *Thelaugis*, filii *Pythagorae*, istum esse librum (*s*) existiment. Quidquid id est, sive ipsum *Pythagoram*, sive natum ejus *Thelaugen*, sive denique *Cercopem* libri hujus auctorem putemus, summam esse antiquitatem ejus, extra omnem positum est controversiam. Et hic tamen liber falsum esse *Pythagoram* tradit, sese dogmatum suorum haud minimam partem ex iis sumsisse praeceptis, quae ab *Orpheo* tum credebantur profecta esse. *Ion Chius* praeterea, id quod *Clemens* prodidit *Alexandrinus* (*), in *Trigrammis* suis ipsum retulit *Pythagoram* carmina quaedam *Orpheo* adscripsisse. Atque ab hac nullus abhorret eorum sententia, qui *Pythagorae* ac *Platonis* sese disciplinae addixerunt. Probe igitur subductis rationibus, unum de duobus verum esse videtur, aut ipsum *Orpheum* poëmata nonnulla de rebus philosophicis ac theologicis exarasse, aut vero disciplinam ejus primum ore quidem ab ipso esse traditam, at deinde, ne periret, aut detrimenti caperet aliquid, versibus expressam esse: quos versus posteritas ipsius esse putavit *Orphei*, similiter atque *aurea carmina*, quae *Lysis* composuit, ipsius *Pythagorae* credita sunt opus esse. Illud si quis praeferat, is tamen largiatur oportet, fieri potuisse, ut alia quaedam carmina, quod eadem via & ratione de rebus divinis philosopharentur, eodemque fusa viderentur instinctu, quo Thracicus ille vates agitatus fuit, perperam ejus nomine condecorarentur. Hoc vero si quis malit, is *Aristotelem* sciat idem sensisse, (*t*) *Philopono* teste, qui sic verba philosophi, quae antea in medium adduximus, exponit: Καλουμένοις, εἶπε, ὅτι μὴ δοκεῖ Ὀρφέως τὰ ἔπη, ὡς καὶ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ φιλοσοφίας λέγει· αὐτοῦ γάρ εἰσι τὰ δόγματα, ταῦτα δέ φασιν Ὀνομάκριτον ἐν ἔπεσι καταθεῖναι. *Aristoteles carmina haec vocat vulgo dicta Orphica, quia non ab ipso videntur Orpheo esse scripta, id quod ipse in libro de philosophia affirmat. Dogmata quidem ipsa sunt Orphei; verum haec Onomacritum numeris illigasse ferunt.* Sed ut quisque velit, ita de his statuat. Nobis in hac caussa satis est, si, quod nemo unus negaverit, esse in carminibus *Orphicis* nonnulla pervetusta, *Aristoteleque*, *Herodoto*, & *Platone* superiora, cujuscumque demum auctoris sint, eademque maximam inter Deorum cultores habuisse auctoritatem, pro certo putetur. Namque haec qui nobis dederit, is, si ex hisce versibus antiquiorum populorum de Deo metiamur sensus, aegre nullo modo (*v*) ferre poterit.

Igi-

(*) Strom. Lib. I. p. 333. (p. 397. ed. Potteri.)

genter, indicatis veterum locis, exposuerit *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graecae Lib.* I. *C.* 19. §. 2. *p.* 119. & *Lib.* II. *C.* 12. §. 4. *p.* 452. mihi quidem tacendum esse, existimo.

(*t*) *Philopono*] *Comm. in Aristotelis Libros* III. *de anima fol.* 2. *edit. Graecae Venet.* 1553. *fol.*

(*v*) *Ferre poterit*] *Orphei* & *Orphicorum* carminum caussa infinitis involuta est difficultatibus, quas expedire, nisi suspicionibus & conjecturis, ne sagacissimus quidem poterit. Ego, quae hic locus postulat, tantum monebo: reliqua ex *Fabricio*, *Borrichio*, *Vossio*, & aliis petant, quos hanc rem cognoscere juvat. Vir doctissimus binas hic quaestiones, quas tamen res ipsa sejungit, non satis accurate videtur discernere. Prima est: num antiquissimis temporibus homo quidam Thrax extiterit, *Orpheus* nomine, qui carminibus suis Graeciam illustraverit, & de Diis multa cecinerit. Altera vero haec: an, quae hodie exstant, *Orphei* carmina, & quae apud veteres scriptores, praesertim apud antiquos Christianorum antistites & juniores Platonicos, leguntur, carminum

345 Igitur propius ad rem ipſam accedimus. *Orpheum* ejusque diſciplinam & poëmata multorum Deorum ſuaſiſſe religionem, qui neget, nemo eſt. (*x*) *Juſtinus Martyr Orpheum* trecentos & ſexaginta Deos ſuis propoſuiſſe colendos, narrat. Quapropter & honorifico hoc nomine, niſi quis turpe illud vocare malit, πολυθεότητος πατὴρ καὶ πρῶτος διδάσκαλος, *cultus multorum Deorum parens & primus praeceptor*, ab eo (*y*) ſalutatur. (*z*) Idem *Juſtinus Homerum*, quae de Diis cecinit, *Orpheo* accepta referre, putat: Ὅμηρος τῆς πολυθεότητος Ὀρφέως ζηλώσας δόξαν, μυθωδῶς μὲν πλειόνων θεῶν μέμνηται, ἵνα μὴ δόξῃ τῆς Ὀρφέως ἀπᾴδειν ποιήσεως. *Homerus Orphei de pluribus Diis doctrinam aemulatus, fabuloſe quidem multorum Deorum meminit, ne ab Orphei videretur diſcrepare poëſi.* Cum hoc (*a*) *Athenagoras* conſentit, cujus haec verba ſunt: Ὀρφεὺς καὶ τὰ ὀνόματα θεῶν πρῶτος ἐξεῦρε, καὶ τὰς γενέσεις διεξῆλθε, καὶ ὅσα ἑκάστοις πέπρακται, εἶπε, —— ᾧ καὶ Ὅμηρος τὰ πολλὰ, καὶ περὶ θεῶν μάλιστα ἕπεται. *Orpheus & nomina Deorum invenit primus, & generationes ac geſta ſingulorum carmine proſequutus eſt:* —— *quem & Homerus cum in aliis multis, tum circa Deos maxime ſequitur.* Et quid multis? Quidquid Graecia fabularum de Diis quondam habuit, quidquid ſacrorum rituum & myſteriorum olim obſervavit, id omne dicitur ab *Orpheo* primum inſtitutum & adornatum eſſe. In his autem, quae *Orphei* feruntur eſſe, fabulis cum omnes res naturales partesque hujus univerſitatis Deorum induuntur habitu atque forma, tum omnes, quae deformant homines, perturbationes animi, vitia, & commotiones vere atque proprie, non figurate, Diis attribuuntur. Quae quidem res illis quoque iram atque indignationem interdum expreſſit, qui Deorum ceteroquin cultum & religiones probarunt: in quibus (*b*) *Iſocrates* divinam Nemeſin hominis erga Deos impietatem eſſe ultam, exiſtimat: Ὀρφεὺς, ὁ μάλιστα τούτων λόγων ἁψάμενος, διασπασθεὶς τὸν βίον ἐτελεύτησε. *Orpheus, talium fabularum praecipuus auctor, in fruſta diſcerptus interiit.* Nec alia de cauſſa dubium ſibi videri, ait (*c*) *Diogenes Laërtius*, an in philoſophorum numerum referendus *Orpheus* ſit, an vero hoc agmine excludendus. Alii decuiſſe *Platonem Orpheum* eamdem propter cauſſam a civitate ſua relegare, cenſent, ob quam *Homero* nihil in ea loci relictum voluit. (*d*) Cauſſa haec erat: *quod de Diis male mentitus eſſet.* Quae dum refero, non poſſum, quin

Orphicorum fragmenta ab antiquo illo vate profecta ſint. Superiorem ego quaeſtionem, quidquid dicat *Ariſtoteles*, ab omnibus illis affirmari debere, arbitror, qui non plane nullum veritatis indicium in tot veterum auctorum teſtimoniis eſſe volunt, a quibus *Orpheus* & ejus carmina laudantur. Equidem, ſi nullus exſtitiſſet *Orpheus*, nulla ejus diſciplina, nulla denique carmina, quaenam poſteris multa ei temere & falſo tribuendi occaſio eſſe potuiſſet, nec ratione, nec conjectura conſequi me poſſe, confiteor. Alteram ita quaeſtionem *Cudworthus* dirimit, ut prudentiam & modeſtiam ejus merito laudare oporteat. Poſcit tantum, ut magna antiquitas & auctoritas *Orphicis* carminibus tribuatur: cuinam vero auctori ſint adſcribenda, id omne relinquit in medio. Ex toto hanc probarem opinionem, ſi vir doctiſſimus ſtatim hic addidiſſet, quod deinceps concedit, non eodem tamen omnia, quae *Orphei* nomen gerunt, numero & loco habenda eſſe. Quaedam eſſe vetuſtiſſima in illis, quae *Orpheo* tribuuntur, non invitus conceſſerim: talia ſunt, quae *Plato*, *Diodorus*, & alii habent: nec diu ante ſervatorem noſtrum carmen fuiſſe quoddam lectum, *Orpheo* tributum, ullo modo negaverim: at quaedam recentiorum fraudes & dolos, niſi fallor, aperte ſapiunt. Aliqua ex illis, quae *Juſtinus M.* & alii ſcriptores Chriſtiani teſtantur, ejus mihi videntur eſſe generis, ut auctorem *Sibyllinorum carminum* potius, quam *Orpheum*, referant, & Chriſtianam manifeſto ſpirent diſciplinam: quod ipſe paullo poſt vir doctiſſimus non diffitetur. Nec, quae recentioribus Platonicis ita in deliciis erant *Orphica* carmina, ut, *Marino* teſte in *Vita Procli Cap.* 26. *p.* 61. in ſcholis ea ſuis interpretarentur & inculcarent, magnae fuiſſe antiquitatis, arbitror, ſed, quemadmodum multa alia, ut fallax & doloſum hoc genus erat, ab his philoſophis compoſita, quo ſuum etiam fuiſſe docerent *Orpheum.* Ex quo de illis *Orphei* verſibus, qui apud *Proclum* & alios hujus ſectae exſtant, caute & modice mihi ſentiendum vi-

quin hic portentosum *Orphei* ingenium & inficetam fingendi libidinem ex (*e*) *Damascio* & aliis tribus verbis attingam. Namque hi unum ex principiis, unde derivabat omnia, narrant fuisse δράκοντα κεφαλὰς ἔχοντα προσπεφυκυίας ταύρου καὶ λέοντος, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ πρόσωπον, καὶ ἐπὶ ὤμων πτερά, *draconem bovis & leonis capitibus, quorum medium Dei facies occupet, humeris vero alatis.* Haud dubie Deum quemdam hac imagine corporis expertem & Herculem, cui natura, quam *Ananchen* & *Adrastean* vocat, sociata sit, designare voluit. Sed haec tamen omnia nihil impedire potuerunt, quo minus Graecorum maxima pars in hunc *Orpheum*, non tamquam vatem plus, quam necesse erat, ingeniosum & fingendi libidine aestuantem, sed in philosophum aut Theologum longe praestantissimum, hominemque divino Numine
afflatum, intueretur. Quamobrem cuncta, quae de Diis narravit, mysteria esse 346
judicarunt, arcanis & reconditis sententiis referta, neque dubitarunt summa eum veneratione prosequi, quem, ut (*f*) *Athenagorae* voces adhibeam, ἀληθέστερον θεολογεῖν, *in explicandis rebus divinis ceteris fide digniorem esse*, & Numine plenum fuisse, statuebant. Quae hominis existimatio in eam *Celsum* impulit amentiam, ut satius futurum fuisse, duceret, si *Orpheum* Christiani Deum fecissent loco Servatoris nostri, *Jesu Christi*, (*) ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι, καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα, *virum sine controversia divino spiritu praeditum, & violenta quoque morte* (ut Christianorum *Jesus*) *exstinctum.*

Sed hic ipse tamen *Orpheus*, qui tot hominum generi magistros sive Deos imposuit, unum nihilominus summum Deum neque factum neque genitum, ex quo res omnes essent procreatae atque genitae, profiteri nil veritus est. Quod ne temere dictum a me videatur, validis efficere nunc studebo rationibus. Igitur hoc primo velim animadverti, Pythagoraeos atque Platonicos, quae duae familiae religionis atque pietatis in Deum gloriam prae reliquis omnibus sibi pepererunt, non modo summum erga *Orpheum* aluisse studium, quem vulgo τὸν θεολόγον, *Theologum*, salutabant, sed etiam plerisque visos esse non mediocrem sapientiae ac disciplinae suae partem ex ejus scitis atque praeceptis hausisse. Constat id satis ex illis, quae jam ante disputavimus. Hic tamen novas quasdam auctoritates afferre non pigebit. (*g*) *Por-*

(*) Contra Celsum Lib. VII. p. 367.

videri, apertum est. Id quidem omnibus, qui haec *Orphei* fragmenta inter se conferent, testatum fiet, pugnare ea inter se, nec unam de Deo disciplinam profiteri: quod argumento est, a variis ea esse auctoribus exarata. De *Orphicis* carminibus, quae integra hodie leguntur, & postremo ab *Andr. Christ. Eschenbachio* sunt edita, taceo. Nihil mihi eorum probum, sanum, aut vere Orphicum videtur esse, tametsi facile patiar, ut ab hac alii sententia discedant.

(*x*) *Justinus M.*] *Apologia* II. *pro Christianis* p. 104.

(*y*) *Salutatur*] Patrem cultus plurium Deorum a *Justino* vocari *Orpheum*, haud memini. At *primus* ejus *magister* dicitur ei *Cohort. ad Graecos* p. 15.

(*z*) *Idem Justinus*] *Cohort. ad Graecos p.* 17.

(*a*) *Athenagoras*] *Apologia pro Christ. C.* 15. *p.* 64.

(*b*) *Isocrates*] In *Laudat. Busiridis p.* 452.

(*c*) *Diog. Laërtius*] *Prooem. Segm.* 4. *p* 5.

(*d*) *Caussa haec erat*] *Platonis* expressit verba *Lib.* II. *de legibus p.* 429. qui hoc primum in antiquis reprehendendum esse poëtis censet, quod μὴ καλῶς, *non bene mentiti sint.*

(*e*) *Damascio*] Haec *Damascii* verba inter ea, quae ex *Opere* ejus *de principiis* inedito vener. *Wolfius* excerpsit in *Anecdotis Graecis Tom.* III. *p.* 254. Confer illud *Orphei* fragmentum, quod *Athenagoras* servavit *Legat. pro Christian. Cap.* 16. *p.* 72.

(*f*) *Athenagorae*] *Apol. pro Christianis Cap.* 15. *p.* 64.

(*g*) *Porphyrius & Jamblichus*] Vide hunc in *Vita Pythagorae Cap.* 28. *p.* 122. qui ab *Orphicis* multa *Pythagoram* accepisse, probabile videri, fatetur. Sed in *Porphyrio* memoria virum doctum fefellit; quippe qui nec in *Vita Pythagorae*, nec alias,

Porphyrius & *Jamblichus* his quatuor ufum effe *Pythagoram* teftantur, Aegyptiis, Perfarum Magis, Chaldaeis, *Orpheo* denique aut ejus fectatoribus. (*h*) *Syrianus* (*) Ὀρφικὰς καὶ Πυθαγορικὰς ἀρχὰς, *Pythagorica & Orphica principia*, conjungit, neque inter fe difcrepare, cenfet. Quapropter etiam, quod (*i*) *Suidas* nos edocet, *Librum de concordia Orphei*, *Pythagorae*, *& Platonis* exaravit, συμφωνίαν Ὀρφέως, Πυθαγόρου, καὶ Πλάτωνος. *Proclum* in hac cauffa teftem jam adduximus: nunc alium ejus locum ex *Commentario in Timaeum p.* 289. dabimus, quo diferte idem fignificat. Πυθαγόρειον δὲ καὶ τὸ ταῖς Ὀρφικαῖς ἕπεσθαι γενεαλογίαις· ἄνωθεν γὰρ ἀπὸ τῆς Ὀρφικῆς παραδόσεως διὰ Πυθαγόρου καὶ εἰς Ἕλληνας ἡ περὶ θεῶν ἐπιστήμη προῆλθεν. *Pythagorici moris eft*, *Orphicas fequi genealogias. Inde enim ab Orphei traditione per Pythagoram ad Graecos fcientia de Diis derivata eft.* Quid? quod ex ipfo *Cratyli Platonis* loco, quo de notatione vocis σῶμα verba facit, confici poteft, Orphicam philofophiam iisdem fuiffe praefidiis nixam, quibus ea, quae Pythagorica poftea & Platonica dicta fuit, ac pertenui difcrimine utramque feparatam fuiffe: (†) Δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὀρφέα τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς δίκην διδούσης τῆς ψυχῆς, τοῦτον δὲ περίβολον ἔχειν, ἵνα σώζηται, δεσμωτηρίου εἰκόνα· εἶναι οὖν τῆς ψυχῆς τοῦτο αὐτὸ, ἕως ἂν ἐκτίσῃ τὰ ὀφειλόμενα, τὸ σῶμα. *Videntur mihi praeterea Orphei fectatores nomen hoc ob id potiffimum pofuiffe, quod anima in corpore hoc delictorum det poenas, & hoc circumfepto valloque claudatur, velut in carcere quodam,* σώζηται, *fervetur. Effe itaque volunt hoc ita, ut nominatur, animae* σῶμα *fervandi gratia clauftrum, quoad debita quaeque expendat.* Jam quid ex hac confenfione confequatur, eccui, quaefo, minus apertum eft? *Plato*, *Pythagoras*, & *Orpheus* fententiis conjuncti funt. Atqui *Plato* & *Pythagoras* ex uno fupremo Numine reliquam omnem Deorum turbam effe natam, praecipiunt. Idem igitur quin *Orpheus* fecerit, nullum dubium eft.

Huic argumentationi teftimonium adjungimus *Timothei*, Chronographi, qui brevem *difciplinae Orphicae fummam* in *Cosmopoeia* fua quondam exhibuit, quam (*k*)
347 *Cedrenus* & *Eufebius* in *Chronicis* integram, *Suidas* vero *voce Orpheus* mutilam & imperfectam, omiffo auctoris nomine, ac fi fua effet, ad pofteros propagavit. Ἐξ ἀρχῆς ἀνεδείχθη τῷ κόσμῳ ὁ αἰθὴρ ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθείς *Ab initio mundo apparuit aether a Deo creatus: ab omni vero aetheris parte erat chaos & nox obfcura, omniaque, quae fub ae-*

(*) MS. Coll. Caj. Cantabr. p. 14.
(†) P. 400. Steph. (p. 264. Ficini.)

alias, quod fciam, *Orpheum* inter praeceptores *Pythagorae* refert.

(*h*) *Syrianus*] In *Comm. ad Lib.* III. XIII. XIV. *Metaphyf. Ariftotelis fol.* 59. *b.* & alias, qui Graece nondum editus eft, fed ex Latina tantum *Bagolini* interpretatione lucem vidit *Venet.* 1558. 4.

(*i*) *Suidas*] *Voce* Συριανὸς *Tom.* III. *Lexici p.* 410. *ed. Kufteri.*

(*c*) *Cedrenus*] In *Chronographia fol.* 46. *f.* Conf. *Andr. Chrift. Efchenbachium* in *Epigene feu de poëfi Orphica p.* 87. *f.* qui totum hoc *Orphei* fragmentum ex *Cedreno* exhibet, & more fuo illuftrat. Cum illis ceterum, quae *Cedrenus* habet, conferri omnino merentur, quae fufe ex eodem *Timotheo de Orphei Theogonia* excerpfit *Jo. Malalas* in *Hiftoria Chronica p.* 88. *f.*

(*l*) Ὑπὸ τον αἰθέρα] Apud *Malalam p.* 89. haec verba paullo aliter leguntur, at fenfu prope eodem.

(*m*) *Cujus nomen*] Haec melius apud *Jo. Malalam*, quam apud *Cedrenum*, quem vir doctus fequitur, leguntur: Οὗ ὄνομα ὁ αὐτὸς Ὀρφεὺς ἀκούσας ἐκ τῆς μαντείας ἐξεῖπε· μή τινα φῆναι, τὰ Ἠρικεπαίω· ὅπερ ἑρμηνεύεται τῇ κοινῇ γλώσσῃ, βουλὴ, φῶς, ζωοδοτήρ. *Cujus nomen Orpheus, ex oraculo edoctus, edixit: neminem effari, Ericepeo; quod vulgari idiomate fignat nobis confilium, lumen, vitae datorem.*

(*n*) *Effe omnia*] Si totum hoc *Orphei* fragmentum defcripfiffet *Timotheus*, quantum ei fidei poffet haberi, multo intelligeretur facilius. Sed, quod recte jam obfervavit *Efchenbachius* in *Epigene p.* 90. prot-

aethere erant, occultavit. Σημαίνων τὴν νύκτα πρωτεύειν. *Quo indicat*, inquit *Timotheus, noctem die priorem esse*, aut mundum coepisse aliquando. Εἰρηκὼς ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκθέσει, ἀκατάληπτόν τινα καὶ πάντων ὑπέρτατον εἶναι πρεσβύτερόν τε καὶ δημιουργὸν ἁπάντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰθέρος, καὶ πάντων τῶν (*l*) ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Dicit autem in sua expositione: incomprehensibilem quemdam esse & summum omnium rerum, prioremque & creatorem omnium, ipsius etiam aetheris, & omnium illorum, quae sub aethere sunt. Terram autem dicit sub tenebris invisibilem fuisse, pergitque, lucem, quae aetherem perruperit, illustrasse universum mundum, adjungens, lucem illam, quae aethera perruperit, ipsum illud esse antea dictum summum:* (*m*) *cujus nomen idem Orpheus se divinitus audivisse perhibet, esse consilium, lucem, & vitam.* Ταῦτα τὰ τρία ὀνόματα (ut *Suidae* hic verbis utar) μίαν δύναμιν ἀπεφήνατο, καὶ ἓν κράτος τοῦ δημιουργοῦ πάντων θεοῦ, τοῦ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγαγόντος εἰς τὸ εἶναι. *Haec tria nomina apud Orpheum unam eamdemque vim & potentiam unius illius Dei significant, qui fabricatus est omnia, atque universa, quae non erant antea, sive spectari possent, sive non, ut essent, mandavit.* Concludit *Timotheus* ex his ita: Ὁ δὲ αὐτὸς Ὀρφεὺς ἐν τῇ αὐτοῦ βίβλῳ συνέταξεν, ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν τριῶν ὀνομάτων μιᾶς θεότητος τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα. *Idem Orpheus in eodem libro scripsit, a tribus istis nominibus, una vero natura divina, omnia facta fuisse, Deumque ipsum* (*n*) *esse omnia.*

Si qui sunt, quibus haec nondum sufficere videntur, ut *Orpheus* unius summique Numinis, rerum omnium parentis, professor habeatur, hos ipsi tamen *Orphici* versus quiescere jubebunt. Horum vero auctoritate antequam sententiam communiam, video, quidnam de illis sentiam, aut rectius suspicer, mihi explicandum esse. Itaque fateor, quosdam horum versuum, non secus atque Sibyllinorum, commentitios mihi atque a Christianis aut Judaeis confictos videri. Numquam ego animum adducere potero, ut, quaecumque *Orphica* dicuntur esse ab antiquis Christianorum doctoribus carmina, talia esse credat omnia, id est, aut ab ipsomet composita esse *Orpheo*, aut ab *Onomacrito*, aut ab alio quoquam veterum, qui, quae posteris ore tradiderat praecepta *Orpheus*, ligata oratione expresserit, in litteras relata esse, putet. De *Mose* hoc exstat exempli caussa in his versibus (*o*) oraculum:

Ὡς

prorsus is mutavit carminis ordinem, idque unum sibi datum esse credidit, ut ex nonnullis ejus partibus hinc & inde decerptis ostenderet, *Orphei* doctrinam non nimis distare a *Mosis* narratione de ortu mundi, tresque in uno summo Numine personas dudum ab hoc vate credendas fuisse propositas. Quod quidem hoc testimonium suspectum plane reddit ac inutile. Nota est recentiorum Graecorum levitas, qui scriptoribus antiquis gravissimas saepe non verentur injurias inferre, ut, quod volunt, ex illis probent.

(*o*) *Oraculum*] Exstat, praeter alios, apud *Eusebium Praeparat. euangel. Lib.* XIII. *Cap.* 12. p. 664. 665. una cum aliis *Orphei* versibus, in quibus & sequens de *Abrahamo* exstat oraculum. Omnes illi versus depromti sunt, *Eusebio* auctore, ex *Aristobuli*, Judaei & philosophi simul Peripatetici, opere quodam ad Aegypti regem Ptolomaeum exarato. Sed hi ipsi versus apud *Justinum M. in Cohort. ad gentes* & *Apologia* II. aliter multo sese habent, neque paucis eorum, qui apud *Eusebium* offenduntur, carent; in quibus & hi de *Mose* & *Abrahamo* versus sunt, quos frustra in illo, ut a *Justino* exhibetur, fragmento quaesiveris *Orphei*. Quare perspicuum est, fuisse vel Christianorum vel Judaeorum aliquem, qui priscos *Orphei* versus ex suo ingenio interpolaverit. Mihi Judaeum fuisse facinoris hujus auctorem, inde fit verisimile, quod interpositi & recentius adjecti versus non tam Christianorum, quam Judaeorum res juvant, & ad eos pertinent, quibus nihil habent gravius & sanctius Judaei, *Mosen* & *Abrahamum.* Neque doctissimi viri, *Andr. Christ. Eschenbachii*, conjecturam improbo, qui in *Epigene* p. 148. ipsum *Aristobulum*, Judaeum eruditum, quo genti suae & ejus majoribus decus aliquod & auctoritatem conciliaret, *Orpheum* suis commentis commaculasse, suspicatur. Certe nec a nationis Judaeae ingenio haec fraus abhor-

348 Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδρογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut habet ſermo antiquorum, ut ex-aqua-ortus deſcripſit,
Accepta divinitus lege, quae duplicia praecepta continet.

Adjungo aliud, quo (*p*) *Abrahamum* deſignari vulgo arbitrantur:

Οὐ γάρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.

Non enim quispiam mortalium videre poſſet eum, qui hominibus imperat,
Niſi unigenitus quidam profectus ab antiqua origine gentis
Chaldaeorum: ſciebat enim aſtri curſum.

Haec ſi quis *Orphei* eſſe putaverit, eum ego viciſſim hebetem hominem atque obtuſi ingenii vocavero. Iſta vero tam aperte falſa neceſſitatem veluti quamdam intelligentibus afferunt nonnullos etiam ex his verſibus alios in ſuſpicionem vocandi; quales ſunt, in quibus de divino ſermone ſic loquitur:

(*q*) Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος.

Igitur, quum hominis ingenui ſit atque liberali ingenio praediti, nullis uti in re dubia argumentis, quibus ipſemet fidem & auctoritatem adjungere recuſat, eos tantum in hac diſputatione verſus adhibebimus Orphicos, quos illorum nobis libri ſuppeditant, qui rem Chriſtianam odio habuerunt. Primum in his eſto carmen illud, quod *Proclus Commentario in Timaeum Platonis* recitat: (*)

Τοὔνεκα σὺν τῷ παντὶ Διὸς πάλιν ἐντὸς ἐτύχθη
Αἰθέρος εὐρείης, ἠδ' οὐρανοῦ ἀγλαὸν ὕψος,

Πόν-

(*) P. 95.

horret, quam plura ejusmodi auſam fuiſſe, praeſertim in Aegypto, accepimus, quo rebus ſuis apud alios populos conſuleret; nec ab *Ariſtobuli* inſtituto remota eſt & conſilio, quod totum eſſe fraudulentum & ad Aegypti regem decipiendum accommodatum, res ipſa docet. Hoc enim ſibi ſumſerat eo loco probandum *Ariſtobulus*, quod ipſe vix ignorare potuit, falſum eſſe, Graecos philoſophos & poëtas a Judaeis accepiſſe omnia, quaecumque ſana & ſapientia haberent. Ceterum in hoc *Orphei* oraculo alii legunt ὑλογενὴς, quos ego falli nihil dubito.

(*p*) *Abrahamum*] De *Abrahamo* hoc recte oraculum exponi, ea, niſi fallor, luculenter edocent, quae *Hugo Grotius* in *Comment. ad Matthaeum Cap.* 5. 31. *p.* 95. 96. erudite diſputavit; itemque tot veterum teſtimonia, qui *Abrahamum* Aſtronomiae peritiſſimum fuiſſe volunt, collecta a *Jo. Alberto Fabricio Codice pſeudepigrapho vet. Teſt. Tom.* I. *Cap.* 109. *p.* 350. *ſ.* & *Tom.* II. *p.* 81. Quare minime putem audiendum eſſe *Petr. Dan. Huëtium*, qui *Demonſtrat. Euangel. Propoſ.* IV. *p.* 218. ad *Moſen* illud opinatur trahi poſſe: quam conjecturam hoc ſatis refellit, quod hic μονογενὴς ex Chaldaeis ortus fuiſſe dicitur.

(*q*) Εἰς δὲ λόγον] Hos verſus ita reddidit *Franc. Vigerius*, interpres *Praeparationis euangel. Euſebii*, in qua *Lib.* XIII. *Cap.* 12. *p.* 664. 665. & hoc exſtat decretum *Orphei*:

Sed

Πόντου τ' ἀτρυγέτου, γαίης τ' ἐρικυδέος εὐρη,
Ὠκεανός τε μέγας, καὶ νείατα τάρταρα γαίης,
Καὶ ποταμοὶ, καὶ πόντος ἀπείριτος, ἄλλα τε πάντα,
Πάντες τ' ἀθάνατοι. μάκαρες θεοὶ, ἠδὲ θέαιναι,
Ὅσσα τ' ἔην γεγαῶτα καὶ ὕστερον ὁππόσ' ἔμελλεν,
Ἐγγένετο· Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι συῤῥα πεφύκει.

349

Fuerunt intra Jovem cum universo
Aetherea vastitas, & coeli praeclara sublimitas,
Immensique maris & telluris inclytae latitudo,
Oceanusque ingens, depressaque tartara terrae,
Fluminaque, & pontus sine fine, & cetera cuncta,
Immortales omnes, beati Diique Deaeque,
Quae fuerint exorta, & quae ventura sequuntur.
Haec in ventre Jovis rerum compage manebant.

Haec de rerum omnium speciebus, quae in Deo fuerint, antequam orbis construeretur, *Proclus* intelligi debere monet, ordine nimirum naturae: tempore enim mundum & Deum aequales fecisse putat *Orpheum*. Utcumque est, unius Numinis ortu ac initio carentis sinum & foecunditatem omnia continuisse olim, nec Deos tantum Deasque, sed res omnino omnes, cujuscumque demum sint generis & naturae, perspicue in his versibus (*r*) significatur.

Aliud eodem loco ex *Orphei* carminibus pronuntiatum affert *Proclus*, quod auctor *Libri de mundo* quoque exhibet: Τῶν γὰρ ἰδεῶν πλήρης ὢν, διὰ τούτων ἐν ἑαυτῷ τὰ ὅλα περιείληφεν, ὡς καὶ τοῦτο ἐνδεικνύμενος ὁ λόγος ἐπήγαγε. *Conditor hujus orbis, plenus quum idearum esset, per illas in semet ipso complexus est omnia, ut Theologus ille quoque his in versibus declarat:*

Ζεὺς πρῶτος γένετο. Ζεὺς ὕστατος ἀρχικέραυνος,
Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα· Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται.
Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.
Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,

Ζεὺς

Sed fixa potius divina oracula mente
Excipiens, casto penitus sub pectore condas.

At *Justinus M. Cohort. ad Graecos p.* 16. & *Apologia* II. *p.* 105. primum versum non dubitavit ad Christianorum λόγον seu aeternum Dei filium referre. Quod intuens *Jo. Langus*, qui *Justinum* Latine vertit, hoc modo versum interpretatur:

Respectans verbum divinum, huic totus inhaere.

Mihi *Vigerius* recte sententiam perspexisse videtur *Orphei*, qui ejusmodi personae, qualis est sanctissimum Dei verbum, hic minime meminit. Quocirca nec opus est, ut Christianum aliquem hunc versum *Orpheo* supposuisse existimemus. Dicamus potius, *Justinum* contra mentem *Orphei* Christianae disciplinae semina in eo quaesivisse.

(*r*) *Significatur*] Versio, quam addidi huic carmini, Latina *Augustini* est *Steuchi Eugubini* ex *Opere* ejus *de perenni philosophia* sumta. *Eschenbachius* in *Epigene p.* 69. & hoc, & quod sequitur, oraculum quodammodo illustrat: utrumque vero judicat partem esse poëmatis illius, quod *Orpheum* Κρατῆρας inscripsisse ferunt. Diligentissime beatus hicce vir, quae apud varios scriptores dispersa exstant, *Orphei* pronuntiata collegit: sed meo quidem judicio non semper feliciter exposuit. Sequutus est plerumque in *Orpheo* explicando juniores Platonicos; quos tamen non ignotum est sua potius decreta in antiquis scriptoribus, quam veram eorum sententiam, indagasse, insanoque allegoriarum amore flagrasse.

(*s*) Gu-

Ζεὺς πνοιὴ πάντων, Ζεὺς ἀκαμάτου πυρὸς ὁρμή,
Ζεὺς πόντου ῥίζα, Ζεὺς ἥλιος ἠδὲ σελήνη,
Ζεὺς βασιλεύς, Ζεὺς αὐτὸς ἁπάντων ἀρχιγένεθλος.
Ἓν κράτος, εἷς δαίμων γένετο, μέγας ἀρχὸς ἁπάντων.

Princeps postremusque Jovis, qui fulmine candet:
Ille caput mediumque simul, cui cuncta creantur:
Ille solum ac coeli stellatos sustinet axes:
Mas natus Jovis est, natus Jovis integra virgo:
Spiritus est cunctis, validusque est Juppiter ignis:
Juppiter est pelagi radix, est lunaque solque:
Rex idem, rerumque parens, & originis auctor,
Unica vis, daemonque unus, qui cuncta (*s*) *gubernat.*

Hic cum multa alia nostras aures offendunt, tum hoc in primis, quod Jupiter & vir & immortalis esse dicitur puella. Sed hac formula jure quodam suo poëta paullo licentius tantum vocem ἀῤῥενόθηλυς, *mas & femina simul*, exposuit. Quotquot nimirum inter veteres subliMiorem quamdam consectati sunt de divinis rebus sapientiam, Deum, ut divinam ejus ubertatem vimque generandi atque omnia ex sese producendi efficacissime significarent, ἀῤῥενόθηλυν, *marem* appellarunt & *femi-*
350 *nam*. Sic (*t*) *Damascius*, philosophus, de hac ipsa *Orphei* disciplina exponens, cognomen hoc exposuit: Ἀρσενόθηλυν αὐτὴν ὑπεστήσαντο πρὸς ἔνδειξιν τῆς πάντων γεννητικῆς οὐσίας. *Theologi Orphici primum principium vocant marem & feminam simul, ut essen-*

(*s*) *Gubernat*] Exstat hoc oraculum apud multos scriptores veteres, nec ab omnibus tamen eodem modo & ordine legitur: quam rem accurate persequutus est *Eschenbachius* de *poësi Orphica* p. 72. *s.* Ego versionem *Franc. Vigerii*, planam in primis & facilem, addidi.

(*t*) *Damascius*] Vid. *Wolfii Excerpta ex opere Damascii* inedito *de principiis in Anecdot. Graecis Tom.* III. *p.* 254.

(*v*) *Synesius*] *Hymno* II. *vs.* 63. 64. *p.* 318. *Opp. ed. Petavii.* Plura de utroque, quem recentiores in primis sibi finxere Platonici & Pythagoraei, in Deo Diisque sexu multorumque veterum consuetudine Deum marem appellandi & feminam ex variis monumentis collegere viri eximii, *Jo. Alb. Fabricius Bibliograph. antiquar. Cap.* 8. §. 7. *p.* 234. & *Codice apocrypho N. T. Tom.* I. *p.* 361. *b.* atque *Jo. Christoph. Wolfius ad Philosophumena Origenis p.* 39. Ego, missis reliquis, caussam, unde mos hic fluxit, indagabo: nec eam inventu esse difficilem, arbitror. Ante natum jam Servatorem fuisse, notum est, qui populares religiones & de tot Diis Deabusque ineptas sententias ad rationem revocare, & cum decretis philosophicis componere studuerunt. Post natum Servatorem, id quod ex tot apertum est monumentis, qui *Pythagoram* & *Platonem* videri volebant sequi, philosophi multum in hoc labore temporis & meditationis consumserunt. Horum autem instituto vix obstabat aliquid validius, quam feminae & mulieres in Deorum relatae numerum, Juno, Venus, Diana, & reliquae: ex quibus constare, plerique contendebant sapientiores, homines fuisse Deos uxoribus junctos, & mulierum olim amore irretitos, quibus idcirco divinos praestare honores, insanum & impium esset. Ridebant has Deas vehementer Academici & alii philosophi, qui omni bellum religioni indixerant. *Vellejus* apud *Ciceronem de natura Deor. l. b.* I. *C.* 34. *p.* 2932. *Nam*, inquit, *quod & mares Deos & feminas esse dicitis, quid sequatur, videtis.* Exagitabant easdem deinde, qui *Christo* nomen dederant, ut turpitudinem religionum vulgarium demonstrarent. Ex multis unum appellabo testem *Arnobium*, qui *Lib.* III. *adv. gentes p.* 132. in Deas gentium magna invehitur acrimonia: *Quid dicitis*, inquit inter alia, *o sancti atque impolluti antistites religionum? Habent ergo Dii sexus, & genitalium membrorum circumferunt foeditates?* —— *O pura, o sancta atque ab omni turpitudinis labe disparata divinitas!* —— *Lubet videre, Deas gravidas, Deas foetas, gliscentibusque per dies alvis, intestini ponderis morositate cunctari: parturire alias tractu longo, & manus obste-*
tri-

essentiam ejus indicent rerum universarum esse procreatricem. Neque ipse (v) *Synesius*, Christianorum antistes pietate ac doctrina nulli secundus, tantum esse periculi cum hoc nomine conjunctum, putavit, ut ab eo sibi abstinendum esset. Sic enim in piis illis & elegantibus, quibus praepotentis Dei laudes canit, hymnis:

Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄρρην, σὺ δὲ θῆλυς.

Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina.

Exstant alii versus *Orphei*, apud *Proclum* quidem vage disjecti, sed ab (x) *Eusebio* conjunctim ex *Porphyrio* exhibiti, quibus mundus tamquam ingens describitur animal, cui Deus vice mentis sit:

Ἓν δὲ δέμας βασίλειον, ἐν ᾧ τάδε πάντα κέκλειται, 351
Πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ αἰθὴρ, νύξ τε καὶ ἦμαρ,
Καὶ μῆτις, πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπής.
Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.
Τοῦ δή τοι κεφαλὴν μὲν ἰδεῖν καὶ καλὰ πρόσωπα
Οὐρανὸς αἰγλήεις, ὃν χρύσεαι ἀμφὶς ἔθειραι
Ἄστρων μαρμαρέων περικαλλέες ἠερέθονται. κ. τ. λ.

Om-

tricias quaerere: illas telis gravibus & dolorum acuminibus fixas ejulare, & hortari, & inter haec omnia suppetias Junonis implorare Lucinae. Itaque Stoici dudum has Deas rejiciebant, Deorumque conjugia turbulentos errores vocabant & aniles superstitiones, omnia vero ad res naturales & physicas trahebant. *Genera*, inquit Stoicus apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 28. *p.* 2996. *T.* IX. *Opp.* Conjugia, *cognationes* (Deorum) *omniaque introducta ad similitudinem imbecillitatis humanae* —— *& creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis summaeque levitatis.* Subtilius vero postea recentiores Platonici negotium hoc aggrediebantur: quorum alii, quae de utroque in Diis sexu ab imperita plebe dicerentur, de duplici divina potentia intelligi debere, quo Christianorum evitarent tela, praecipiebant; alii antiquos sapientiae professores Junonem & Jovem comminiscendo, imagine veluti quadam, adumbrare voluisse, constituebant, esse in Deo vim ex se & uno actu producendi omnia, quae conjunctione alioquin maris & feminae in rebus naturalibus efficerentur. Quod ut significarent, Deum *Androgynum* aut marem & feminam simul appellabant. Latius hae opiniones, quae suam aperte produrit falsitatem, consequenti manarunt tempore, hominibusque fanaticis & ingenio corrupto utentibus occasionem suppeditarunt nescio quas ineptias excogitandi, & pro abstrusa quadam sapientia illis vendendi, qui caussas ignorabant, quae totam hanc rationem pepererunt. Quod ad ipsos *Orphei* versus attinet, qui locum haec monendi praebent, equidem Platonici eos esse hominis, nullus dubito, qui pulcrum duxit, *Orphei* nomine sectae suae scita exornare. Idem meum est, si quod modo meum est, de sequenti oraculo judicium. Disciplinam utrumque referre mihi videtur Platonicam, non Orphicam.

(x) *Eusebio*] *Praeparat. euangel. Lib.* III. *Cap.* 9. *p.* 100. Non crediderim, quod paullo post significat vir doctissimus, in his versibus tertium loco motum esse proprio: nec, quae me cogat, ut ita sentiam, ullam rationem video. Sed vir eximius, quia veteres poëtas omnes *amorem* & *mentem* ipso chao antiquiores fecisse, atque haec duo summi Numinis apud eos esse vocabula, opinatur, ideo graviter fert, *consilium* & *amorem* hic undae, terrae, nocti ac diei sociari, ac infra summum Numen detrudi. Sed luculenter, nisi fallor, supra jam a nobis ostensum est, paullo clementius, quam res patitur, de veterum poëtarum disciplina sensisse *Cudworthum*, nec licere fabulas eorum ad sanae rationis praecepta & normam exigere.

(y) *Ex*

Omnia regali sunt haec in corpore clausa:
Ignis & unda, & terra, aether cum nocte dieque,
(Consilium, primus genitor, cum numine amoris:)
Juppiter immenso sub corpore cuncta coërcet.
En hujus caput eximium, vultusque decoros,
Undique resplendens coelum, cui pendula circum
Aurea caesaries astrorum lumina fundit:
Sunt oculi Phoebus, Phoeboque adversa recurrens
Cynthia, &c.

Qui hic tertio positus loco cernitur versus:

Καὶ μῆτις, πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπής,

Orphicus haud dubie est vereque divinus. *Mentem* enim & *amorem* prima esse rerum omnium initia, ex quibus cetera sint genita, significat. Ast, si quid ego intelligo, ex nativo suo detrusus videtur loco, atque hoc alieno, invita veritate, interpositus. Hisce vero locis, nescio, quidnam sibi poscere queant evidentius, quibus hoc persuasum esse volumus, Orphicam disciplinam numerosum quidem Deorum Dearumque examen colendum proposuisse; at simul tamen unum omnium parentem atque regem, unum summum atque maximum Numen, exquisita ratione celebrasse. Non me praeterit, (y) ex antiquis esse Christianorum doctoribus, quorum ego meritis & doctrinae ceteroquin valde faveo, qui rationem plane illis resistere putant, qui *Orpheum* unum simul & plures veneratum esse Deos arbitrantur: pugnare enim haec duo inter se. Quamobrem, ut exitum hac in quaestione reperiant, *Orpheum* conjiciunt nunc ita, paullo post aliter affectum fuisse animo, mentemque aliquoties & sententiam mutasse. Primo hominem longum Deorum agmen induxisse, atque trecentis suos supplicare jussisse Numinibus; postea vero, re accuratius indagata, Diis repudiatis, ad unius Dei religionem & cultum sese contulisse, Eam vero tanto fidentius complexi sunt sententiam, quod versus quosdam *Orphicos* apud *Aristobulum* legerant, quos Judaeum ego aliquem rerum imperitum & indoctum *Orpheo* supposuisse, opinor, quibus hic pristinum errorem ejurare, nuntiumque Deorum multitudini fingitur mittere. Sed veniam dabunt meritissimi viri, quos magna ceteroquin prosequor veneratione, quod cum illis hac in parte sentire nequeam. Quod enim ex *Proclo* primo omnium attulimus carmen *Orphicum*, id *Orpheum* sine controversia declarat & unum infinitum omnisque originis expertem Deum, genitorem atque conditorem omnium, & simul plures Deas Deosque, tam genitos, quam sub unum illud summum Numen subjectos esse, (z) credidisse.

Il-

(y) *Ex antiquis Christ. doctoribus*] Ita sentiunt *Justinus M.* in *Cohort. ad Graecos p.* 15. & *Apol.* II. *pro Christianis p.* 104. *Clemens* item *Alex.* in *protreptico C.* 7. *p.* 63. *Cyrillus* denique *Alexandr. Lib.* I. *adv. Julianum p.* 25. Ego vero nil dubito, fore alios, qui hanc *Orphicorum* carminum secum ipsis dissensionem argumentum esse dicent, non unius esse hominis, quae *Orphei* splendent nomine, poëmata. Antiquioris auctoris illos esse versus, quibus multa celebrantur Numina, recentioris vero scriptoris, aut veteratoris potius, qui *Orphei* nomine abusus sit, eos, quibus unus laudatur Deus.

(z) *Credidisse*] Recte discedit vir egregius ab horum Patrum opinione. Sed, quod ipse invenit ad

Illas igitur *Orphicorum* carminum reliquias, quibus ipsi profani auctores, tamquam certis verisque, non recusarunt uti, nisi prorsus spernere velimus, hoc primo ratum nobis atque exploratum esse debet, in ipsis principiis hoc fuisse disci- 352
plinae Orphicae: unum esse Deum sempiternum omnisque initii expertem, a quo ceterae res omnes comparatae sint atque conditae. Nunc, illud etiam ut pateat, elaborabimus, hanc de uno Deo sententiam non obstitisse *Orpheo*, quo minus trinam esse simul judicaret divinitatem, tresque in uno Numine naturas revereretur. *Proclus in Timaeum Platonis*, dum *Platonis* de δημιουργῷ seu opifice mundi sententiam explorat, cum aliorum Platonicorum, tum *Amelii* in primis doctrinam exponit. Fuit autem hic *Amelius Plotini* aequalis, fertùrque ea, quae *S. Joannes* in exordio *Historiae Christi* de verbo seu λόγῳ praecipit, decretis Pythagoricis & Platonicis (*a*) consentanea duxisse. Sic igitur de eo *Proclus*: (*) Ἀμέλιος δὲ τριττὸν ποιεῖ τὸν δημιουργὸν, καὶ νοῦς τρεῖς, βασιλεῖς τρεῖς, τὸν ὄντα, τὸν ἔχοντα, τὸν ὁρῶντα· διαφέρουσι δὲ οὗτοι, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος νοῦς ὄντως ἐστὶν, ὅ ἐστιν· Ὁ δὲ δεύτερός ἐστι μὲν τὸ ἐν αὐτῷ νοητὸν, ἔχει δὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ, καὶ μετέχει πάντως ἐκείνου, καὶ διὰ τοῦτο δεύτερος· Ὁ δὲ τρίτος ἐστὶ μὲν τὸ ἐν αὐτῷ, καὶ οὗτος νοητὸν, (πᾶς γὰρ νοῦς τῷ συζυγοῦντι νοητῷ ὁ αὐτός ἐστιν) ἔχει δὲ τὸ ἐν τῷ δευτέρῳ, καὶ ὁρᾷ τὸ πρῶτον· ὅσῳ γὰρ πλείων ἡ ἀπόστασις, τοσούτῳ τὸ ἔχον ἀμυδρότερον. Commemorabilis hicce locus est: quamobrem, quem totum huc transferrem, dignum judicavi. Sententia Graecorum verborum haec est: *Amelius triplicem esse constituit mundi hujus architectum, tres mentes, tresque reges: illum, qui est, illum, qui habet, & illum, qui retinet. Hae tres mentes hac ratione differunt, ut prima quidem id, quod est, essentialiter sit*, (aut omnis sit perfectio;) *altera sit quidem id, quod in se intelligibile est, at habeat tamen primam*, (tamquam rem a se distinctam,) *& reapse particeps sit ejus, ideoque secunda exsistat; tertia similiter id quidem sit, quod in se intelligibile est, (omnis enim mens non differt ab intelligibili suo, quod ipsi respondet,) at habeat tamen secundam, & retineat primam. Quo plus enim natura quaedam a prima recedit, eo est obscurior.* Quae quum dixisset, sic continuo pergit *Proclus*: Τούτους οὖν τοὺς τρεῖς νόας καὶ δημιουργοὺς ὑποτίθεται, καὶ τοὺς παρὰ τῷ Πλάτωνι τρεῖς βασιλέας, καὶ τοὺς παρ' Ὀρφεῖ τρεῖς, Φάνητα, καὶ Οὐρανὸν, καὶ Κρόνον· καὶ ὁ μάλιστα παρ' αὐτῷ δημιουργὸς ὁ Φάνης ἐστίν. *Amelius igitur hic tres mentes suas seu rerum omnium opifices eosdem esse, arbitratur, quos tres Platonis reges, tresque illos, qui Orpheo commemorantur, Deos, Phaneta, Uranum, & Cronum. Is vero, qui Phanes audit apud Orpheum, proprie ipsi videtur esse demiurgus seu rerum opifex.* Hic *Proclus* quidem ipse, qui ingenii lascivientis somniis nimis saepe obtemperat, *Platonis*que veras sententias novis temperat portentis, quorum vim frustra studeas consequi, unum aliquod Numen triplici praeficit divinitati. Hoc tamen in *Amelio* ferri posse, recte videtur negare, quod is in *Platonis Orphei*que Trinitate principem naturam mundi fabricatorem sive δημιουργὸν esse censuerit, quum ad alteram naturam utrique hoc officium condendi mundum retulerint. Atque (*b*) *Syrianus* jam, a quo disciplinam acceperat *Proclus*, nomen *opifex* in philosophia *Orphei* mo-

(*) P. 93.

ad tollendam *Orphicorum* carminum discrepantiam, remedium, nescio, an universis sese commendaturum sit. Autumat ille, quod *Orpheus* modo unum canit Deum, modo plures, id declarare, unum simul & plures coluisse Deos hunc hominem.

(*a*) *Consentanea duxisse*] Lege *Eusebium Praeparat. Euangel. Lib.* XI. *C.* 18. 19. *p.* 540.

(*b*) *Syrianus*] *Comm. in Libros aliquot Metaphys. Aristotelis p.* 33.

(*c*) *Di-*

monuerat ad eum proprie pertinere Deum, quem πρωτόγονον sive *primo genitum* appellat *Orpheus*. Qui quidem Deus non alius est, atque id, quod *Platoni* νοῦς seu *divina mens* vocatur. Quod idem quum placeret *Proclo*, recte hisce verbis rationem conclusit: Τίς μὲν οὖν ὁ δημιουργός ἐστι, καὶ ὅτι νοῦς θεῖος τῆς ὅλης ποιήσεως αἴτιος, εἰρήσθω διὰ τούτων, καὶ ὅπως ὑπό τε Ὀρφέως καὶ Πλάτωνος ὁ αὐτὸς ἀνυμνεῖται δημιουργὸς Ζεύς, ἀπὸ τούτων ὑπομεμνήσθω. *Haec sufficiant ad declarandum, quisnam ille sit mundi opifex. Est autem ille divina mens, quae propria est & unica caussa totius creationis, idemque ille, quem & Orpheus & Plato laudant, Jupiter conditor.* Alter hac in caussa testis (*c*) *Damascius* nobis est, qui *Libro* περὶ ἀρχῶν seu *de principiis*, qui publicam nondum lucem vidit, ubi *Orphei* de Deo explanat sententiam, τρίμορφον θεὸν seu *triplicis formae Deum* ab eo statui, affirmat. Accedit nobile illud disciplinae Orphicae fragmentum, ex *Timotheo*, Chronographo, paullo ante productum, quod Deum tria habere nomina, *lux*, *consilium*, & *vita*, &, quae exstant, omnia ab uno Deo sub tribus his nominibus esse facta, perhibet. Quae quum legisset (*d*) *Cedrenus*, cujus diligentia praeclarum hoc vetustatis monumentum haud sivit interire, fac're non potuit, quin hanc vocem emitteret: Ταῦτα Τιμόθεος συνεγράψατο ὁ χρονογράφος, λέγων τὸν Ὀρφέα πρὸ τοσούτων χρόνων εἰπόντα, Τριάδα ὁμοούσιον δημιουργῆσαι τὰ πάντα. *Haec scripta reliquit Timotheus, Chronographus, dicens, Orpheum tot retro saeculis pronuntiasse, Trinitatem consubstantialem omnia condidisse.* Equidem aliquid in hoc testimo-
353 nio suspicionis haerere posse, haud prorsus negaverim. Christianus nimirum erat *Timotheus*, vocemque ὁμοούσιος sigillatim adhibuit, quam *Orphei* respuere videtur disciplina. Sed qui ea tamen expenderit, quae ex scriptoribus a *Christo* alienis paul-

(*c*) *Damascius*] Vid. vener. *Wolfii Excerpta ex hoc Opere Damascii* §. 13. in *Anecdot. Graecis* T. III. p. 252. 253.

(*d*) *Cedrenus*] Eadem plane legas apud *Jo. Malalam* in *Historia chronica Tom.* I. *p.* 92.

(*e*) *Negotio*] Ego vero, quod magni viri pace dixerim, numquam me adduci patiar, nisi melioribus certetur testimoniis, ut *Orpheum* tres in uno Deo personas asseverasse credam. Non ignoro, socios ipsi esse opinionis hujus viros nec ingenio nec doctrina postremos. In his est in primis, ut antiquiores omittam, itemque eos, quorum *Gabriel Naudaeus* meminit *Apologiae pro magnis viris falso Magiae accusatis p.* 138. notissimus Jesuita *Athanas. Kircherus*, qui *Oedipi Aegyptiaci Gymn. hierogl. class.* III. *Cap.* 4. *p.* 150. non modo tria illa Dei nomina apud *Orpheum*, βουλή, φῶς, καὶ ζωή, tres esse priores Cabbalistarum *Sephiroth* tuetur, sed etiam *Cap.* 12. *p.* 194. admirabili, aut potius inani, subtilitate ex *Orphei* carminibus, alio licet, quam *Cudworthus*, modo, Trinitatem eruit. Neque multum ab hac abesse videtur sententia *Petr. Dan. Huëtius Quaest. Alnetanis L.* II. *C.* 3. *p.* 95. Sed cur his adstipulatorem me praebeam, si a magna tantorum virorum auctoritate discedam, rationem prope nullam reperio. Dicam tantum de illis, quae hic & infra *Cudworthus* noster de hac re disputat, praeteritis eorum rationibus, quibus minor fuit eruditionis variae & ingenii suppellex. Quod (I.) *Amelius*, auctore *Proclo*, tres *Orphei* Deos, *Phaneta*, *Uranum*, & *Cronum*, tria esse *Platonis* principia, existimavit, id parum apud me ponderis habet. Fuit non ita pridem *Paulus Pezronius*, e familia Benedictinorum, qui tres hosce *Orphei* Deos non veritus est affirmare tres fuisse perantiquos Gallorum seu Celtarum reges & heroës, *Antiquité de la nation & de la langue des Celtes p.* 50. Hanc opinionem *Jac. Basnagius* adscivit, quo *Cudworthi* nostri sententiam de Orphica Trinitate labefactaret, *Histoire des Juifs Tom.* IV. *Cap.* 4. §. 4. *p.* 50. Sed hanc ego viam, quae per incertas vocum notationes & obsoleta vocabula ad divinationes ducit incertiores, nimis esse lubricam arbitror & ancipitem, quam ut tuto calcari queat. Aliam igitur ineamus. Primum minor est *Amelii* auctoritas, hominis Platonici & justo levioris, quam ut fidem ei statim habere nos oporteat, tres *Orphei* Deos cum *Platonis* tribus principiis componenti. Tota illa Platonicorum natio, quae post natum Servatorem floruit, plus valuit ad corrumpendas & depravandas veterum auctorum sententias, quas suis semper scitis finitimas fuisse, contendebant, quam ad illustrandas & enodandas. Omnis in hoc erat eorum industria, ut suam disciplinam, quam fieri posset, aptissime ad Christianorum praecepta accommodarent. Hinc exemplo eorum de trina divinitate nescio quae garriebant: nec minori elaborabant studio, ut pervetustam esse doctrinam

paullo ante protulimus, is vero non omnia esse contemnenda, quae *Timotheus* monet, nec sine caussa dicta esse, quae de triplici *Orphei* divinitate dicit, facili animadvertet (*e*) negotio.

Nondum *Orpheum* ejusque Theologiam dimittimus. Nam quod docuit, *Deum esse omnia*, id tam singulare videtur & admirabile, ut, cur aliquid in eo expendendo ponamus operae, satis esse nobis caussae videatur. Ita vero quod docuerit, ex illis, quos adhuc attulimus, locis perspicuum est, ex quibus, quae huc pertinent, repetere non gravabor, nomine tamen Dei in locum vocabuli Ζεὺς sive *Jupiter* substituto. Διὸς, inquit, πάλιν ἐντὸς ἐτύχθη *Hoc universum resque omnes ad illud pertinentes in Deo conditae sunt.* Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι σύῤῥα πέφυκε. *Res omnes una continentur in ventre Dei.* Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα. *Deus caput & medium est rerum omnium.* Ζεὺς πυθμὴν γαίης κ. τ. λ. *Deus basis est coeli atque terrae: Deus profunditas est maris: Deus spiritus est omnium*, (aut aër ille, quem spiramus:) *Deus vis est ignis, qui domari nequit: Deus est sol, luna, & stellae.* Ἓν τε δέμας βασίλειον. *Unum est regium* (aut divinum) *corpus.*

Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.

Omnes enim res in magno Dei conclusae jacent corpore.

Idem (*f*) *Timotheus* firmat Chronographus, qui hoc in praeceptis *Orphei* fuisse 354
perhibet: Διὰ τῆς θεότητος πάντα ἐγένετο, καὶ αὐτὸς ἐστι πάντα. *Omnia per Deum facta sunt, & ipse est omnia.*

Fuit

nam suam omnibusque olim sapientibus approbatam, convincerent. Quare omnes, in quibus aliqua fuerat olim dignitas, *aut clam*, *aut vi*, *aut precario* in suas partes trahebant. Plerique praeterea hujus generis, id quod ex monumentis eorum, quae supersunt, constat, magna laborabant imbecillitate judicii, citiusque ingenii ludentis fallaciis, quam sanae justaeque rationis praeceptis obtemperabant. Horum hominum fidei quisnam, quaeso, sapiens sese commiserit? Quae deinde de tribus illis Diis retulit *Orpheus*, ejus generis sunt, ut nullo plane modo cum illis colligari queant, quae de tribus principiis Platonici, aut de tribus in uno Deo personis Christianae religionis professores praecipiunt. Lege fragmentum illud *Orphei*, quod *Athenagoras* servavit *Apologiae pro Christian. Cap.* 16. *p.* 72. & quae *Andr. Christ. Eschenbachius* observavit *de poësi Orphica p.* 95. *s.* Ego, quod de reliquis veterum *Theogoniis*, idem de illa, quam *Orpheus* exarasse fertur, sentio, confusam esse eam veteris historiae & scientiae, qualis tum erat, naturalis farraginem: neque aliud opinor vati illi, quisquis demum fuerit, propositum fuisse, quam ut popularem religionem ad ea, quae receperat, de multis rebus naturalibus decreta refingeret & accommodaret. (II.) *Syriani* & *Damascii* testimonia eodem apud me sunt, quo *Procli* & *Amelii* auctoritates, loco. Indigni sunt hi homines, quibus sapientiores fidem habeant: idque vel ex eo intelligitur, quod de triplici, quam cogitatione sibi depingere solent divinitate tot inter eos sensus fere sunt, quot capita seu philosophi. (III.) *Timotheus* ille Chronographus ex illa est recentiorum Graecorum turba, quae veteri de Graecorum fide proverbio novam addidit auctoritatem, nilque Graecis esse mendacius, confirmavit. Praeterea *Orphei* non produxit versus, quos testes esse voluit sententiae, quam suam fecerat, *Orpheum* unum Deum tresque in eo personas cecinisse. Quare, quibus argumentis nixa stet haec opinio, dijudicare licet nemini. Si nihil aliud in promtu fuit homini, quam hoc, quod *Orpheus* primum principium suum consilium, lumen, vitam vocavit, equidem totam demonstrationem nullius fecerim. Quod aliquis Deum variis compellat nominibus, hoccine statim ostendit, tres eum in uno Deo personas credere? Quamquam quid pluribus opus est verbis? Omnes illi *Orphei* versus, a *Timotheo* prolati, suspecti prorsus sunt, &, nisi plane conficti, certe interpolati. Et quaenam, obsecro, ἔκθεσις illa est seu expositio *Orphei*, cujus ex *Timotheo Cedrenus* & *Malala* mentionem faciunt? Num *Orphei* ipsius, an vero alius? Equidem nullus dubito, quin non *Orphei* ipsius, sed recentioris cujusdam Graeci fuerit. Illud autem si ita est, omnia, quae *Timotheus* disputavit, infirma & nulla esse, per se liquet.

(*f*) *Timotheus*] Apud *Cedrenum* & *Malalam* *locis indic.*

(g) *Fa-*

Fuit haec in universum Graecorum veterum erga Deum pietas, ut res omnes ad eum, tamquam fontem, referrent, Deumque esse omnia, praeciperent. Quod ne cui temere dictum videatur, insignem *Plutarchi* locum ex *Libro de oraculorum defectu* exscribam: (*) Δύο πάσης γενέσεως αἰτίας ἐχούσης, οἱ μὲν σφόδρα παλαιοὶ Θεολόγοι καὶ ποιηταὶ τῇ κρείττονι μόνον τὸν νοῦν προσέχειν εἵλοντο, τοῦτο δὴ τὸ κοινὸν ἐπιφθεγγόμενοι πᾶσι πράγμασι·

Ζεὺς ἀρχὰ, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται.

Ταῖς δ' ἀναγκαίαις καὶ φυσικαῖς οὐκ ἔτι προσήεσαν αἰτίαις· οἱ δὲ νεώτεροι τούτων καὶ φυσικοὶ προσαγορευόμενοι, τοὐναντίον ἐκείνοις, τῆς καλῆς καὶ θείας ἀποπλανηθέντες ἀρχῆς, ἐν σώμασι καὶ πάθεσι σωμάτων, πληγαῖς τε καὶ μεταβολαῖς καὶ κράσεσι τίθενται τὸ σύμπαν. *Quum quivis ortus duas habeat caussas, antiquissimi Theologi atque poëtae soli praestantiori animum advertere dignati sunt, commune scilicet hoc omnibus rebus accinentes:*

Principium Jupiter, medium Jovis, omnia ab ipso.

Ad naturales autem & necessarias caussas numquam accesserunt. His posteriores, quibus Physicorum nomen fuit inditum, diverso a prioribus instituto a pulcerrimo illo & divino aberravere principio, atque omnia corporibus, eorumque perpessionibus, collisionibus, mutationibus, mixtionibus accepta ferre maluerunt. Qui hic antiquissimi Theologi ac poëtae vocantur a *Plutarcho*, hi *Orpheus* sine controversia ejusque sunt assectatores. Orphicus enim est versus ille, quem testimonii loco afferri videmus: ex quo simul haec carmina pro vetustissimis ab eo esse habita, liquet. His autem juniores qui ipsi audiunt & physici, primi sunt haud dubio scholae Jonicae philosophi, *Anaximander*, *Anaximenes*, *Hippo*, ceterique: quos deinceps, qui philosophiam Italicam prorsus adulterarunt, corpusculisque ad Deum tollendum turpiter abusi sunt, exceperunt *Leucippus*, *Democritus*, & *Epicurus*. Qua ex re novum id, quod antea confirmavimus, robur accipit, familiae Jonicae philosophos, qui spatium illud, quod *Thaletem* sejungit ab *Anaxagora*, occupant, ad unum omnes impietatis erga Deum auctores & doctores fuisse. Quorum hominum prava adversus Deum disputandi consuetudo effecit, ut vox φυσικὸς, *naturae scrutator*, eodem saepe loco haberetur, quo vocabulum ἄθεος, *Dei hostis & adversarius*. In utrisque, quos diximus, quod vehementer reprehenderet, *Plutarchus* reperit. Physicos, eo quod, spreta divina ratione atque caussa, ex naturalibus & necessariis caussis, materia nimirum, motu, corporumque qualitatibus cuncta arcesserent, maxima Deum injuria contendit afficere. Orphicos e contrario fanaticum esse genus, censet, quoniam, naturalibus atque necessariis rerum caussis penitus neglectis, ad divinam omnia rationem & voluntatem referrent, atque a Deo absorberi veluti omnia, praeciperent. Ex quo efficitur, in illis, quae sacrosancta Orphicis & antiquae Graeciae sapientibus ducebantur, dogmatibus hoc minime postremum fuisse, quod diximus: *Deus est omnia.* In

(*) P. 436.

(g) *Fanaticis*]. *Rob. Fluddum* ejusque sectatores, quorum ingens tum erat in Anglia numerus, itemque *Jacobum Boëhmium* & alios intelligit. Vid. *Fluddii Philosophia Mosaica* in *Praef. Petr. Gassendi*

In recentiorum temporum (*g*) fanaticis nonnulli, dum idem defenderent, *Deum* 355
esse omnia, eo levitatis & amentiae progressi sunt, ut omne prorsus inter Deum resque conditas discrimen tollerent, nullam, praeter Deum, exstare aliam naturam, disputantes. Hi cujusvis rei, omnium quoque corporum inanimatorum, naturam ipsius esse Dei arbitrantur naturam, quodque tanta rerum in orbe sit varietas, id inde provenire, judicant, quod in varias sese unus Deus figuras mirabiliter convertat. Stoicis idem olim scitum placuit: *Deum esse omnia*, &: *Omnia esse Deum*. Sed inter horum tamen & illorum sententiam nonnihil interest. Stoici nimirum Deum illud esse putabant in hac rerum universitate principium, quod vim haberet agendi: cui alterum principium, quod patibile dicebant, sive materiam, tam arcte constituebant esse conjunctum, ut utrumque simul unum veluti perfectumque corpus conficeret. Naturas enim corpore vacuas prorsus ejiciebant ex disciplina sua. Sed nec defuerunt ex illis, quibus Deus natura corporis expers & a materia secreta videtur, qui nihilominus certa quadam ratione *Deum esse omnia*, contenderent. Eos intelligo, qui Deum esse tantum putant mundi animam, qui una cum materia unum, integrum, divinumque animal constituat. Jam si quis sciscitetur, quamnam ex his, quas recensuimus, sententiam, huic propositioni: *Deus est omnia*, Orphici subjecerint Theologi, primo quidem istam fanaticorum delirationem, qui nullam esse volunt inter Deum resque conditas differentiam, ab illis omnino removendam esse, certum est. Sunt enim, quae declarant, in effatis eorum, sic eos Deum esse omnia statuisse, ut res tamen alias suis propriis ac a Deo distinctis naturis praeditas exsistere, faterentur. Luculenti instar testimonii aenigma illud est, quod in *Orphicis* effector hujus orbis nocti solvendum proponit:

(*) Πῶς δέ μοι ἕν τε τὰ πάντ᾽ ἔσται, καὶ χωρὶς ἕκαστον.

Et qua ratione in me omnia erunt, & unumquodque simul separatum.

Hic ἕν τε τὰ πάντα, *omnia unum*, aut *unum omnia* princeps esse videtur Deus aut divina mens. Sic *Proclus* hanc formulam interpretatur: Τὰ ὅλα περιέχων ὁ Ζεὺς καὶ πάντα μοναδικῶς καὶ νοερῶς, κατὰ τούτους χρησμοὺς, μετὰ τῆς νυκτὸς ὑφίστησι καὶ πάντα τὰ ἐγκόσμια θεῶν καὶ τὰς μοίρας τοῦ παντός. *Jupiter, qui hanc rerum universitatem & omnia in semet ipso continet monadice & intellectualiter, juxta Orphica haec oracula, peculiarem subsistendi modum quoque omnibus Diis mundanis & aliis universitatis hujus partibus largitur.* Quod autem χωρὶς ἕκαστον versus iste dicit, id tota est universitas condita & producta una cum omni, qua distinguitur, rerum varietate: quae tamen universitas Orphico stilo, quamquam alio sensu, quem postea declarare constituimus, Deus etiam vocatur. Neque Stoicorum probare potuerunt sententiam, quam sub hisce vocibus occultabant: *Deus est omnia*, *Orphei* sectatores. Illi enim quum naturas corpore liberas esse nullas vellent, hi aperte, quod, praeter *Damascium*, alii quoque testantur, Θεὸν ἀσώματον, *Deum corpore solutum*, professi sunt. Superest igitur, ut

(*) Proclus in Tim. (Lib. II. p. 113.)

di Examen Philos. Fluddanae Cap. 1. *p.* 229. *T.* III. *Opp. Abrah. Hinckelmannus* in *Detectione fundam. Boëhmiani p.* 2. *s.*

(*m*) *Pro-*

ut de tertia, quam proposuimus, via disquiramus. Certum est, Orphicae disciplinae alumnos mundum hunc haud raro *corpus Dei*, singulasque partes ejus *membra Dei* vocasse, totamque rerum universitatem unum esse divinum animal, censuisse. Sed hunc tamen mundum animi atque rationis compotem in summi & altissimi Numinis loco minime collocabant, verum alium, ut Hermeticis seu Trismegisticis auctoribus audit, δεύτερον Θεὸν, *secundum Deum*, aut, ut *Numenius*, aliique Platonici solent loqui, τρίτον Θεὸν sive *tertium Deum* putabant esse. Mundi nimirum anima, quem in *Platonis* & *Pythagorae* triplici divinitate tenet locum tertium, eumdem in Orphica quoque tuetur. Namque duas anteferebant illi naturas Orphici, ab omni prorsus materia secretas atque liberas. Quae quum ita sint, quando summum Deum esse omnia praedicarunt Orphici, id binis his de caussis in primis fecisse eos, existimare decet. Primo, quum res omnes ex Deo esse ortas statuerent, inde eum omnia sinu olim quasi continuisse, concludebant: ex quo deinceps res omnes ipsum quodammodo Deum esse, effici ducebant posse. Hanc eorum sententiam hi versus Orphici, quos (*h*) *Proclus* & alii habent, declarant:

356 Πάντα τάδε κρύψας, αὖθις φάος ἐς πολυγηθὲς
Μέλλεν ἀπὸ κραδίης προφέρειν, πολυθέσκελα ῥέζων.

(*i*) *Apulejus* Graeca sic Latine reddidit:

Namque sinu occultans, dulces in luminis oras
Cuncta tulit, sacro versans sub pectore curas.

Quid autem sibi velit oraculum hoc, id satis arbitror perspicuum. *Deum*, inquit, *olim res omnes intra suam abditas naturam habuisse, aut in se continuisse ac occultasse, deinceps vero protrusisse in lucem, effecisseque, ut proprias singulae naturas adipiscerentur a se diversas; atque isto modo mundum procreasse.* Altera, cur Deum esse omnia docerent Orphici, haec caussa erat atque ratio: Mundum a Deo esse censebant conditum, atque extra Deum reapse exsistere. Sed idcirco tamen non ita eum putabant disjunctum & divulsum esse a Deo, ut vitae omnis atque animi expers sua vi consisteret, nec cum divina natura ulla ratione conjunctus atque sociatus esset. Contra vitae quodam genere universitatem Deo esse copulatam, ex Deo unice pendere, ab eo contineri, conservari, sustentari, animari atque agitari, paucis, Deum per naturam rerum omnem intentum esse & commeantem, existimabant. Argumento est (*k*) Orphicus hicce versus:

'Εν

(*h*) *Proclus*] *Comm. in Timaeum Platonis Libro* II. *p.* 95. Leguntur iidem versus apud *Clementem Alexandr. Aristotelem de mundo*, *Eusebium*, & alios, sed non eodem apud omnes modo. Vid. *Eschenbachius de poësi Orphica p.* 74.

(*i*) *Apulejus*] *Libro de mundo p. m.* 25.

(*k*) *Orphicus-versus*] Exstat ille una cum aliis in *Justino M. Cohort. ad gentes*, *Apologiaque secunda*, in *Clemente*, *Eusebio*, & aliis. Vid. *Eschenbachius de poësi Orphica p.* 136. Apud *Justinum* autem non περινίσσεται legitur, sed περιγίνεται, quod alium gignit sensum.

(*l*) *Sacer Codex*] Loci, quos hic testatur, exstant *Rom.* 11. 36. *Col.* 1. 16. 17. *Actor.* 17. 25. 1. *Cor.* 15. 28. quorum tamen aliqui prorsus alieni sunt ab hoc argumento. Quod verbi caussa *Col.* 1. 16. *Christus* dicitur condidisse omnia, aut per *Christum* (ἐν αὐτῷ) facta esse universa, id quemadmodum eorum juvet caussam, qui Deum esse dicunt omnia, non video. Sed his tamen locis

—— Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται.

Deus per res omnes sese intendit & permeat.

Inter ipsos Christianos, qui his legibus Deum esse omnia non vererentur affirmare, nonnulli inventi sunt Theologi. Nam qui *Deum* esse docent *explicatum*, aut, quod *Hieronymum* & alios saepe fecisse novimus, res ab eo conditas *radios divinitatis* vocant, aut nihil mihi, aut hoc ipsum sensisse videntur. Quid? quod ipse (*l*) sacer Codex in hanc manu nos veluti ducere videtur sententiam. *A Deo* enim, *per Deum*, & *in Deum* esse omnia, docemur. Quam sententiam Orphica disciplina his vocibus effert: *Deus est rerum omnium principium, medium, & extremum.* Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, *in eo omnia sunt condita*, *Pauli* vox est. Orphici versus paullo aliter: Διὸς ἐντὸς ἐτύχθη. Et quid reliqua hujus generis effata referam satis cognita? *Paulus* eodem loco de Deo: Τὰ πάντα, inquit, ἐν αὐτῷ συνέστηκε. *Omnia consistunt in eo.* Idem alias: *In Deo*, ait, *vivimus*, *movemur*, *& exsistimus.* Dicitur Deus ζωοποιεῖν πάντα, *vitam impertiri omnibus*, tempusque venturum esse, quo Deus πάντα ἐν πᾶσιν, *omnia in omnibus*, futurus sit. Quae omnia fidem facere videntur huic scito, Deum certo sensu esse omnia. Ut haec ita sint, mihi tamen dogma hoc plenum videtur esse periculi, atque parum cautos in portenta & flagitia impellere posse. Ac, ut ego quidem arbitror, nulla ex re alia eorum fluxit insania, qui tam inter Graecos & reliquos Europae populos, quam inter Aegyptios & alios, plures aut re vera coluerunt Deos, aut coluisse visi sunt, quam ex eo, quod hoc scitum improvidas hominum mentes occupasset. Qua quidem de re copiosius infra commentandi locus dabitur. Deum enim quum persuasum haberent esse omnia, id non poterant, quin etiam probarent, omnia vicissim esse Deum. Ex hoc deinceps Deum efficiebant in omnibus rebus honorandum esse, in variis nimirum universitatis hujus partibus rebusque naturalibus, sigillatim vero in naturis illis homine nobilioribus, in quibus consilium & ratio esset. His imbuti sententiis primo quidem res omnes Deorum induebant personis, quod Graeci vocant θεολογεῖν ἅπαντα, remque nullam esse censebant, quin ὑπερφυσικόν τι, *aliquid naturae legibus superius*, aut divinum aliquid contineret: deinde vero pro diversa membrorum hujus orbis partiumque naturae ratione atque indole variis Deum nominibus afficiebant. In coelo stellato & aethere *Jovem* nuncupabant Deum, in aëre *Junonem*, in ventis *Aeolum*, in mari *Neptunum*, in terra locisque terrae subjectis *Plutonem*, 357
in eruditione scientiisque *Minervam & Musas*, in bello *Martem*, in voluptate *Venerem*, in frugibus *Cererem*, in vino *Bacchum*: ne quid nunc de reliquis dicam Dei (*m*) nominibus.

Ve-

cis fanatici, quos hic *Cudworthus* tangit, rebus suis succurrere solent. Vid. *Abrah. Hinckelmanni Detectio fundam. Boëhmiani p.* 70.

(*m*) *Nominibus*] Veterum philosophorum longe plurimos in hac fuisse sententia, *Deum esse omnia*, & hanc totam rerum universitatem certa ratione Deum esse, ita hodie exploratum est, ut praestantes ingenio ac doctrina viri paucos ex hoc numero eximant, & tot fere *Bened. Spinosae* magistros, quot alicujus nominis olim sapientes, fuisse, decernant. Nolo ego longum hoc argumentum, quum alia nunc agenda sint, persequi, sed *Orphei* tantum disciplinam, cujus res hic agitur, paucis illustrabo, praesertim quum nomen ejus ab illis omissum esse videam, qui Spinosismi ante *Spinosam* vestigia in antiquis scriptoribus indagarunt. Principio igitur certum est, orationem eorum, qui Deum esse dicunt omnia, & in Deo cuncta esse, commode explicari posse. Etenim, ut de sacri Codicis effatis taceam, fuerunt inter Christianos non exi-

Verum haec alias: nunc quidem hoc unum ut disputando consequeremur, studuimus; quod etiam, nisi prorsus fallimur, consequuti sumus, ut *Orpheum* intelligerent omnes ejusque discipulos, id est, totam, quae Diis olim paruit, Graeciam, unum summum initiique ac originis expertem Deum, sive unum, quod simul esset omnia, Numen professos esse. Ex quo perspicuum est, qui plures a Graecis Deos invocatos esse ejusdem gradus aequalisque naturae ac potestatis, arbitrantur, hos sententiam eorum non sic, uti decuerat, perspexisse.

358 §. XVIII. Proximum est, ut Aegyptiorum de Deo sensus investigemus. Postquam enim *Zoroastrem* & *Orpheum*, quibus nihil est inter veteres, qui plures Deos ve-

exigui nominis doctores, in quos nulla cadit impietatis erga Deum suspicio, quibus istam adhibere formulam placuit. Neque hoc aliquid habet controversiae, eos, qui hoc dogma suum faciunt, non eodem illud modo interpretari, aliosque aliis deterius aut melius sentire, iisdem tametsi vocabulis utantur. Qui *Spinozam* sequuntur, & qui *Fluddi* & Mysticorum vestigia premunt, utrique Deum esse omnia, & omnia esse Deum, inculcant. Verum, si a verbis discesseris, inter utrumque genus multum esse discriminis, perspicies, nec ejusdem hos flagitii, cujus illi sunt rei, accusari posse, intelliges. Ex quo quidem consequitur, in explicandis philosophorum veterum scitis, qui ejusmodi quid praeceperunt, cautione opus esse, nec eodem omnes loco collocari debere. (II.) Quae quum ita sint; restat, ut videamus quibusnam *Orpheus* ille, sive verus, sive fictus, connumerandus sit, illisne, qui malignum & in Deum injuriosum huic dogmati sensum subjecere, an vero his, qui duris verbis sententias minime condemnandas eloquuti sunt. Doctissimus *Cudworthus* in eo totus est, ut sane atque pure *Orpheum* docuisse, nec fanaticis, Stoicis, aut aliis portentis infectum fuisse, ostendat. Vellem, ea hanc in rem attulisset vir egregius, quae dubitatione carerent, & princeps ego, qui tantum veteribus, quantum licet, tribuere soleo, manus darem. Sed id primum assumit, *Orpheum* ita sensisse, ut juniores Platonicos, nec modo Deum corporis expertem professum esse, sed etiam mundum cum his pro secundo aut tertio habuisse Deo: quod non video, quibus auctoribus fiat & testimoniis. Ex versibus, qui restant, *Orphei* nihil ejusmodi elicias. Platonicis vero ipsis, qui *Orpheum* sensisse secum gloriantur, aeque tuto fidem habere in hac caussa licet, atque Chymicis nostris, qui *Mosen*, *Petrum*, *Paullum*, *Hermetem*, & quidquid umquam sanctum & eruditum exstitit, metallorum transmutationi operam dedisse, somniant. Interea tamen, postquam hoc sine teste idoneo sumserat vir egregius, longius etiam progreditur, &, versibus nonnullis *Orphei* in auxilium vocatis, caussas aperire studet, quare *Orpheus* Deum esse dixerit omnia. Sed ne ipsos quidem versus ita exponit, quemadmodum series & contextus totius carminis, id quod mox apparebit, exponi eos volunt: in caussis autem explicandis id potius spectasse videtur, quid *Orpheus* sentire debuerit, non id, quod reapse sensit. (III.) Omnis haecce caussa ex nonnullis *Orphei* versibus aestimari debet, qui apud veteres quosdam scriptores exstant, & ab *Eschenbachio Libro de poësi Orphica p.* 68. *s.* collecti sunt. Hos vero si partium sine studio inspiciamus, id quidem primum ex illis apparet, auctorem illorum, quisquis demum fuerit, existimasse, esse aeternum quoddam rerum omnium principium, & in eo recondita & abdita fuisse omnia, quae nunc conspiciuntur, seu totum terrarum orbem omnesque in eo naturas latuisse. Hoc manifesto docent versus illi octo a *Proclo Lib.* II. *in Timaeum Platonis p.* 95. commemorati, qui supra descripti sunt a *Cudwortho.* Initium est: Τοὔνεκα σὺν τῷ παντὶ κ. τ. λ. Idem ex illis versibus apertissime colligitur, quorum partem hoc ipso in loco produxit vir egregius, quibus omnia sinu suo occultasse dicitur, & postea protrusisse summum Numen. Mitto ejusdem sensus, qui apud *Proclum* & *Eusebium* leguntur, reliquos. Is vero Deus, in quo omnia fuerunt ex omni aeternitate, (2) certo tempore ex sinu suo eduxit & protulit terram, maria, Deos Deasque, solem, lunam, paucis, omnia. Hoc iidem versus tanta docent evidentia, ut exceptioni nullus locus relictus sit. (3) Hinc omnia, quae exstant, quoniam ex ipso fluxerunt Deo, Deus sunt & membra partesque Dei. Hoc late exponit poëta apud *Eusebium Praeparat. euangel. Lib.* III. *Cap.* 9. *p.* 100. & hunc mundum, tamquam Dei corpus, describit. Coelum ait caput esse Dei, oculos solem, lacertos, humeros, & pectus tractus aëreos, terram montesque ventrem, & reliqua. Quae, si figuras removeas poëticas, hoc quidem aperte significant, nihil esse in tota rerum natura, quod ex Deo non emanarit, & partem idcirco seu membrum Dei constituat. Haec si omnia inter se conjungantur, facile, quid is, qui *Orpheus* dicitur, de divina senserit natura, intelliges. Aeternum sibi chaos homo cogitatione depingebat, seu Deum & materiam opinabatur ex infinito tempe-

venerati sunt, nobilius ac praestantius, unius tamen & summi Numinis religione devinctos fuisse, late atque copiose demonstravimus, nihil instituto nostro magis est conveniens, quam ut illam quoque nationem, quae ceteras omnes gentes superstitione Deorumque numero vicit, tantae tamen Deorum turbae unum excellentius omnibus celsissimumque Numen praeposuisse, planum faciamus.

Quaesitum fuit inter viros ingenio & eruditione florentes: utrum ab Aegyptiis ad reliquos populos tot Deorum, quibus olim gentium sese addixit stultitia, cultus & religio manasset, an vero in Chaldaea Deorum incunabula essent investiganda? Veterum plerique Aegyptum infandae superstitionis matrem & altricem esse, memoriae prodiderunt. Ipse (n) *Lucianus*, tametsi gente Syrus esset, patriaeque suae

pore copulata fuisse, aut omnia, quae nunc sunt, in ipso Deo fuisse recondita & abdita: certo vero tempore, sponte nescio, an fato, Deum ex se sinuque suo produxisse illam materiam, atque ita effecisse, ut hic orbis, &, quae in eo sunt, omnia exsisterent: idcirco omnia, quae exsistunt, ignem, aquam, lunam, solem, & reliqua universa ipsum esse Jovem, seu ipsum Deum, totamque rerum universitatem corpus veluti Dei esse: ex eodem Deo fluxisse una cum materia spiritum nescio quem, qui per totam fusus materiam cuncta animet, mentibusque hominum originem & caussam praebeat: ipsam denique illam mentem, unde manarunt omnia, sublimi super aethera loco positam esse, postquam a se materiam secreverit, nec a quoquam recte cognosci posse mortalium, gubernare vero omnia. *Orpheus* apud *Justinum M.* in *Cohort. ad gentes* p. 15.

Οὐδέ τίς ἐσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος.
Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρόω· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται.

Neque est alius, praeter magnum regem.
Ipsum vero non video, quoniam densa nubes obsistit.

Et paullo post:

Οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται
Χρυσέῳ εἰνὶ θρόνῳ· γαίης δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε.

Hic enim in coelo aheneo stabilis sedet
Super aureo solio: pedibus autem insilit terrae.

Forte addidit etiam, instare tempus, quo in Deum omnia sint reversura & reditura. Distat, fateor, haec sententia a Stoicorum opinionibus de Deo; differt quoque ab eorum doctrina, qui Deum animam esse censent mundi, aut naturam per omnem materiam intensam & commeantem: discrepat denique ab impiis *Spinozae* portentis: at minimo, aut nullo remota est intervallo a fanaticorum illorum scitis, qui res ex Deo emanasse, non secus praecipiunt, ac si spectatores ipsimet totius fuissent operis. Perantiqua est haec de rerum omnium ex Deo emanatione opinio. Placuit illa multis populis orientalibus, quod *Abrah. Hinckelmannus* in *Detectione fundam. Boëhmiani p.* 84. *s.* demonstrare connisus est. Recepta fuit dudum Judaeis Cabbalistis, quod fuse ac copiose docuit *Jac. Basnage Histoire des Juifs Libr.* IV. *Cap.* 7. *p.* 129. & *Cap.* 8. *p.* 159. Neque indigna visa fuit Indis & Aegyptiis, quam approbarent, quod paullo post monebimus. Itaque *Orpheum* illum, cujus carmina laudantur, nil admirandum est, eodem dogmate fuisse imbutum. Nec tamen una omnium est, qui huic assentiuntur opinioni, sententia; verum alii aliis rectius aut pejus sentiunt. Sunt, qui aeternam rerum ex Deo emanationem profitentur: in quo genere ipsum *Aristotelem* aliqui collocant: certius est, juniores Platonicos omnes in eo poni debere. Sunt, qui certo tempore sibi persuadent hanc emanationem contigisse, ut *Weigelius*, *Fluddius*, *Boëhmius*, & alii. Hi rursus vel ejusdem esse naturae res, quae ex Deo manarunt, cujus ipse Deus est, affirmant; quod quidem impium est & dictu plane absurdum: vel Deum, unde res emanarunt, & res ex eo eductas ita, ut corpus & spiritum, differre, statuunt; quorum errori, periculoso licet, facilius veniam dederis. Sunt, qui sponte Deum ex sese protulisse omnia, opinantur, a nulla re alia coactum. Sunt, qui fato & necessitati totum negotium tribuunt, Deumque non potuisse non ex se mundum generare, credunt. Sunt, qui brevi tempore fluxisse omnia ex summo Numine, censent. Sunt, qui diuturnis intervallis perfectum fuisse hoc opus, judicant. Et quis omnia hominum recenseat somnia, non tam ratiocinantium, quam delirantium, & ex pusilli ingenii sui viribus modicaeque cognitionis copia divinam magnitudinem metientium? Cuinam harum sectarum *Orpheus* iste fuerit addictus, quum certa nos destituant monumenta, dictu admodum difficile est. Mihi proxime omnium ad Indorum illorum accessisse sententiam videtur, quam *Franc. Bernierius* explicat *Voyage aux Etats de grand Mogol Tom.* II. *p.* 164. Satis est in re tam obscura conjecisse aliquid non prorsus veri dissimile.

(n) *Lucianus*] Non dubito, quin hunc *Luciani* in-

fuae antiquitates non mediocri cura perfequeretur, Syros tamen & Affyrios ab
359 Aegyptiis facra fua fatetur accepiffe. Ante *Lucianum* (*o*) *Herodotus*, quem *parentem* vulgo dicunt *hiftoriae*, primos omnium Aegyptios templa ftatuasque Diis immortalibus dedicaffe, retulit. Sed utcumque eft, five Aegyptios primos feciffe Deos credas, five Chaldaeos principes ad Deorum aras acceffiffe, putes, id quidem controverfia vacat, Graecos & Europae incolas, quos Deorum loco habebant, ex Aegypto afportaffe. (*p*) *Herodotus* alicubi duodecim, quos Graeci verebantur in primis, Deos effe ortu Aegyptios, perhibet. (*q*) Alio vero loco cuncta prope Deorum nomina ex Aegypto primum in Graeciam tranfiiffe teftatur: Σχεδὸν καὶ πάντα τὰ ὀνόματα τῶν Θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. *Omnia fere Deorum nomina ex Aegypto in Graeciam venerunt.* Haec ejus fententia quemadmodum in ipfo quoque Jove, quem Ζεὺς dicebant, recte fefe habeat, tametfi Graecum fit hoc vocabulum, inferius explanabitur. Ceterum non tam de Diis, quam de multorum Graecorum Deorum nominibus *Herodotum* putem intelligi debere, idque fibi velle hominem, nominum iftorum vim in Aegyptiorum lingua quaerendam effe. Quod ne temere prorfus affirmaffe videar, juvat unam tantum conjecturam de nomine Ἀθηνᾶ, quam Deam Graeci alioquin *Pallada*, Latini *Minervam* dicebant, in medium afferre. Principio igitur, qui vocabuli hujus origines in Graecia inveftigarunt, nihil nobis, quod laude dignum fit, inde retulerunt, fed aut vim fecerunt verbis, ne vacui prorfus redirent, aut meras curiofis nugas propinarunt. (*r*) *Plato*, poftquam in *Cratylo* monuerat, veteres allegoriarum *Homeri* interpretes Ἀθηνᾶ cenfuiffe nihil effe aliud, quam νοῦν five διάνοιαν, *mentem* aut *intelligentiam*, at Dei & perfonae habitu donatam, nominis hujus inventores eo fufpicatur divinam indicare voluiffe fapientiam, Ἀθηνᾶque idem effe, quod Θεοῦ νόησιν, *intelligentiam Dei* five *rerum divinarum cognitionem.* Antiquam nimirum vocabuli formam effe judicat Θεονόη, ex quo deinceps Ἀθηνᾶ factum fit. Sed nec ipfe tamen hanc notationem omni ex parte probat. Itaque novam ipfemet excogitat, atque Ἀθηνᾶ idem effe putat, quod νόησις ἐν τῷ ἤθει, *moralis difciplinae cognitio:* ac fi olim fcriptum fuiffet Ἠθονόη, & haec vox in Ἀθηνᾶ poftea mutata. Alii Graecorum vocem hanc ἀπὸ τοῦ ἀθρεῖν defcendere, autumant, eo quod hoc proprium fapientiae munus fit, *omnia in unum cogere ac col-*

intelligat ex *Libro de Dea Syria Tom.* II. *Opp.* p. 656. 657. locum: Πρῶτοι μὲν τῶν ἀνθρώπων, ὧν ἡμεῖς ἴδμεν, Αἰγύπτιοι λέγονται Θεῶν τε ἐννοίην λαβεῖν —— μετὰ δὲ οὐ πολλὸν χρόνον παρ' Αἰγυπτίων λόγον Ἀσσύριοι ἐς Θεοὺς ἤκουσαν· —— καὶ ἔστιν ἱρὰ καὶ ἐν Συρίῃ, οὐ πάγχυ πολὺ τοῖς Αἰγυπτίοισι ἰσοχρονέοντα. *Primi hominum, quos fcimus, Aegyptii dicuntur Deorum notitiam accepiffe. —— Deinde non multo poft Affyrii ab Aegyptiis doctrinam de Diis accepere. —— In Syria quoque funt templa non multo Aegyptiis tempore pofteriora.*

(*o*) *Herodotus*] *Hiftoriar. Lib.* II. *Cap.* 4. p. 90.

(*p*) *Herodotus*] *Loco eod. p.* 90. & *Lib.* IV. *Cap.* 50. *p.* 108.

(*q*) *Alio-loco*] *Lib.* IV. *Cap.* 50. *p.* 108.

(*r*) *Plato*] *In Cratylo p.* 267.

(*s*) Αἰθερονεία] Omnes has nominis Ἀθηνᾶ notationes collegit *Phurnutus* in *Libro de natura Deor. Cap.* 20. *p.* 185. inter *Thom. Gale fcriptores veterum mythologicos.*

(*t*) *In Timaeo*] *P.* 524. *Opp.*

(*v*) *Notationum aliquae*] Omifit vir doctiffimus *Gerh. Jo. Voffii* conjecturam; qui in hoc quidem confentit ipfi, nomen Ἀθηνᾶ non ex Graeco fermone, fed ex Aegyptio, aut alio peregrino, natum effe; fufpicatur vero, aut a nomine אֵיתָן *fortis, perennis*, aut a Chaldaeo תְּנָה *meditari, commentari*, defcendere, proprieque idcirco fcribi debere Ἀθηνάα feu Ἀθηνᾶ, *de origine & progreffu idololatr. Lib.* II. *C.* 42. *p.* 199. Non difficile erit homini non plane obtufi ingenii, novas comminifci notationes: multo vero facilius, quum haec omnia craffis circumfufa fint tenebris, univerfas afpernari, & ad inutiles referre virorum doctorum labores. Sed fruatur fuo quilibet ingenio: mihi affenfum licebit fuftinere, dum meliora & certiora videam. Interim hoc mihi certum eft, *Minervam* feu

colligere. His placet, olim scriptum esse Ἀθρηνᾶ. Sic vero invitis sentiunt illis, qui nomen hoc ex θῆλυς & α privante compositum esse credunt, hac inducti ratione, quod *Minerva* sive sapientia, quamvis Dea sit, cum feminarum tamen moribus & vitiis nihil commune habeat. Rursus alii originem vocabuli ἀπὸ τοῦ μὴ πεφυκέναι θήνεσθαι καὶ ὑποτάττεσθαι τῇ ἀρετῇ repetunt. Tam eximia enim ajunt & generosa indole virtutem vel sapientiam esse, ut omnem inhonestam & indignam servitutem prorsus fugiat & repudiet, neque ulli sese improborum jugo subjici patiatur. Postremo sunt, qui Ἀθηνᾶ ἀπὸ τοῦ αἰθέρος accersunt, veteresque volunt pronuntiasse (*s*) Αἰθερονεία. Tantam qui Graecorum cernit in nominis hujus natalibus indagandis mobilitatem, ipsarumque divinationum, quas afferunt, futilitatem & duritiam intelligit, is non esse nihil nobis caussae sentiet, cur extra Graeciam illud esse natum, atque probabiliter, id quod *Herodotus* censet, ab Aegyptiis ad Graecos pervenisse, judicamus. Itaque, si placet, periclitemur, an vox reperiri queat Aegyptiaca, quae nomini Ἀθηνᾶ initium dederit. *Plato* (*t*) in *Timaeo*, quum in *Sais*, quod Aegypti est oppidum, mentionem incidisset, ubi *Solon* tempus aliquod commoratus est, *Numen* refert *tutelare urbis hujus Aegyptiorum lingua Neith vocari, at Graecorum sermone, sic ut affirment Aegyptii*, Ἀθηνᾶ, ὅτι τῆς πόλεως Θεὸς ἀρχηγός ἐστιν Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. Hoc nomen Aegyptiacum *Neith* quam, quaeso, facile sic potuit inverti, ut inde vox Ἀθηνᾶ exsisteret? Voces peregrinas male plerumque pronuntiare solent, qui utuntur illis. Quid si igitur vocem *Neith* sic primo fuisse inflexam conjiciamus, ut *Thien* vel Θὴν dicerent, postea vero, littera α in prima & extrema voce addita, vocabulum Ἀθηνᾶ formatum esse? Multo certo plus haec habet opinio probabilitatis, quam *Platonis* Θεονοὴ vel Ἠθονοὴ, aut earum, quas antea recensuimus, (*v*) notationum aliquae. Graecorum exemplum Latini hac in re videntur aemulati esse, neque pauca
Deorum, quibus studebant, nomina ex Aegypto adscivisse. Exempli instar vox 360
Neptunus esto. (*x*) *Varro* nomen hoc, non secus ac si *Nuptunus* dicendum esset, a *nubendo* ducit, quia mare terram obnubat veluti & occultet. *Scaliger*, quem sequuntur alii, a lavando, ἀπὸ τοῦ νίπτειν, descendere putat: praecipuum enim, quod aqua praestet, munus esse, quod sordes abluat. Quanto verisimilius (*y*) *Bochartus*,

seu *Athenan* Jovis, Thessaliae regis, fuisse filiam, litterarum & sapientiae amore flagrantem, cui parens patrimonii loco urbem illam assignavit, quae *Athenae* vocatae sunt a virginis hujus nomine. Ita ut sentiam, vel unius me adducit *Apollodori* narratio *Bibliothecae Lib.* III. *Cap.* 13. §. 1. *p.* 222. Haud igitur eos curo, qui aut ipsam sapientiam, aut nescio quid aliud magnificum sub *Minerva* latere, sibi persuadent. Haec filia Jovis ex parentis cerebro prognata esse dicitur, quoniam prudentia prae ceteris ejus natis & ingenio excelluit. Cerebrum enim quum multi veterum sedem esse putarent animae, illi, qui puellae illius sapientiam praedicare volebant, non melius sese id facere posse, opinabantur, quam si dicerent, tantam ejus esse prudentiam, ac si non lege naturae ordinaria, sed ex ipso parentis cerebro, procreata esset. Procedente deinceps tempore, is ei honos a civibus suis habitus est, ut in Dearum referretur numerum, & bonis artibus, litteris, & eruditioni, quarum rerum fuerat amantissima, praeficeretur. Majus aliquid & augustius qui sibi videntur in his fabulis cernere, illi viderint, quemadmodum, quae adsciscunt, sapientibus probent: mihi numquam magnopere placebunt. *Athena* igitur proprium regiae illius virginis nomen fuisse, arbitror, quod illa, teste *Apollodoro*, urbi a patre sibi donatae imposuit. Quaenam vero nominis hujus origo sit, tum demum nobis licebit, nisi fallor, explicare, quum linguae illius, quae tum temporis in Graecia fuit usitata, rationes & naturam melius perspectam habebimus.

(*x*) *Varro*] Vid. de his notionibus *Varronis* & *Scaligeri Vossius de origine & progressu idololatr. Lib.* II. *Cap.* 77. *p.* 259.

(*y*) *Bochartus*] In *Phaleg Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 9. 10. & *Lib.* IV. *Cap.* 30. *p.* 283.

tus, vir longe doctissimus, qui ex voce Aegyptiaca *Nephthus* vocabulum *Neptunus* conflatum esse, arbitratur? (z) *Plutarchus* enim ait: ὅτι Νέφθυν καλοῦσι τῆς γῆς τὰ ἔσχατα καὶ παρόρια καὶ ψαύοντα τῆς θαλάσσης: *Nephthyn eos appellare extremas terrae partes, quae mare attingunt.* Firmat magni hominis opinionem id, quod eodem scriptum reliquit loco idem *Plutarchus*, *Isis* Osiridis quidem uxorem vocitatam esse; at, quae Typhoni nupserit, ei nomen fuisse *Nephthus.* Ex quo quidem hoc effici videtur posse, quemadmodum *Isis* terram saepenumero significat, sive illam, quae terrae praesidet, Deam, ita *Nephthus* Divae maritimae cognomen fuisse inter Aegyptios. Quibus & hoc accedit, quod (a) idem auctor prodidit, *Nephthus* ab Aegyptiis interdum Ἀφροδίτην sive *Venerem* nuncupatam esse, haud dubie propterea, quod ex mari Venus fertur prognata esse. Sed mittamus haec verborum aucupia, de quibus, ut lubet, quisque statuat. Id longe certius est, gentem Aegyptiacam unam omnium religiosissimam aut superstitiosissimam cunctis fuisse populis habitam, nec ullam, quae pluribus sacra faceret Diis, majorique ardore religiones eorum tueretur, exstitisse. *Isocrates* in *Laudibus Busiridis* magnifice sanctimoniam & pietatem Aegyptiorum praedicat. (b) *Herodotus* vero esse eos perhibet θεοσεβέας περισσῶς μάλιστα πάντων ἀνθρώπων, *in Deos affatim supra omnes homines religiosos.* Quam propter caussam (c) *Apollinis oraculo*, quod apud *Porphyrium* est, summis exornantur laudibus, ceterisque praeferuntur gentibus, quod *caste viam monstrarent ducentem ad Deum & felicitatem*, αἰπεινὴν ὁδὸν μακάρων. At in sacris Litteris Aegyptus *superstitionis & mysticae scortationis* nomine pessime audit: cujus sceleris foeditatem quo efficacius declararent sancti homines, Sodomam ei nonnumquam sociam &

(z) *Plutarchus*] *De Iside & Osiride p.* 366.

(a) *Idem auctor*] *Eod. loco p.* 355.

(b) *Herodotus*] *Hist. Lib.* II. *C.* 37. *p.* 102.

(c) *Apollinis oraculo*] Exstat illud totum apud *Eusebium Praeparat. Euangel. Lib.* IX. *C.* 10. *p.* 412.

(d) *Apponere solent*] Vid. *Apoc.* 11. 8. & ad eum locum interpretes. Adde celeb. viri *Matur. Veissiere la Croze Histoire du Christianisme des Indes Livr.* VI. *p.* 436.

(e) *Exhibetur*] Non haec *Origenis*, verum *Celsi* sunt apud *Origenem* verba. Plures veterum scriptorum locos, quibus sacra Aegyptiorum & immensam superstitionem eludunt & exagitant, collegere doctissimi viri, *Laur. Pignorius Expositione mensae Isiacae p.* 5. 6. & *Herm. Witsius* in *Aegyptiacis Lib.* II. *Cap.* 4. §. 13. *p.* 82. *s.* Ego pauca de reliquis, quae hic attinguntur a doctissimo viro, rebus monebo. (I.) Utrum a Chaldaeis, an vero ab Aegyptiis Deorum multitudo & superstitio ad reliquas gentes dimanasset, quaerebatur tum temporis a nonnullis eruditis in Anglia viris, qui de *idololatriae* vera notione contra Pontificios disputabant: quaesitum idem fuit inter alios. Ad Aegyptios qui hanc putant pertinere infamiam, non paucis veterum utuntur locis, *Luciani* maxime, quae hic exstant, & *Herodoti* auctoritatibus. Adde *Ammianum Marcellinum Histor. Lib.* XXII. & quae *Henr. Valesius* ad eum observavit *p.* 345. 346. Chaldaeos autem qui criminis hujus accusant, & Judaeorum & Christianorum multis sese munire possunt testimoniis, qui vel origines idololatriae ad *Seruchum* referunt: vid. *Jo. Alb. Fabricii Codic. pseudepigr. V. T. P.* I. *p.* 336. vel *Tharam*, parentem *Abrahami*, primum statuas & simulacra Deorum fabricatum esse, tradunt: Vid. *Dion. Vossius ad Maimonid. de idololatr. p.* 7. vel denique *Abrahamum* ob cultum multorum Deorum, in Chaldaea tum temporis natum, patria ejectum fuisse, narrant: Vid. *Moses Maimonides de idololatr. Cap.* 1. §. 6. *p.* 6. *s.* Equidem totam hancce controversiam omitti posse arbitror: nec intelligo, cur ab una gente statuendum nobis sit ad reliquas simulacrorum & inanium Deorum cultum fluxisse. Tanta est humani animi perversitas & malignitas, tanta stuporis nostri magnitudo, ut plures populos, nullis magistris & doctoribus aliunde adscitis, per se ad hanc dementiam deficere potuisse, mihi sine labore persuadeam. Atque facile in hanc mecum ingredietur sententiam, qui modo secum cogitaverit, ingentem esse superstitionis & Numinum, quae coluere populi veteres, varietatem & diversitatem. Alii Chaldaeis, alii Aegyptiis, alii Graecis, alii Gallis Dii fuere: tot etiam fere, quot populi, Deos placandi modi fuere. Haec caerimoniarum & Deorum incredibilis varietas & discrepantia nonne luculenter docet, plerasque nationes sibimet ipsis impietatis & superstitionis magistras fuisse, aut in-

& comitem (*d*) apponere solent. Namque Aegyptii, tametsi omnes illos Deos colerent, quibus Graeci ceterique barbari supplicabant, stellas, daemones, & heroës divinis prosequerentur honoribus, Diis denique arte factis, quorum statuas gloriabantur animatas esse, cultum & honorem adhiberent, hoc tamen peculiare habebant sibi flagitium, quod omne fere bestiarum genus, qua mente, nunc non inquiro, consecrarent. Quae ratio ceteris nationibus, etsi pluribus addictae es- 361
sent Diis, tam absurda tamen visa fuit, ut eam publice irridere ac infamia notare nil vererentur. Noti sunt *Juvenalis* versus:

> (*) *Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens*
> *Aegyptus portenta colat? Crocodilon adorat*
> *Pars haec; illa pavet saturam serpentibus Ibin.*

Origenes, adversus *Celsum* disputans, his morem istum Aegyptiorum verbis exponit: (†) Παρ' οἷς προσιόντι μὲν ἔστι λαμπρὰ τεμένη, καὶ ἄλση· καὶ προπυλαίων μεγέθη τε καὶ κάλλη, καὶ νεῲ θαυμάσιοι, καὶ σκηναὶ πέριξ ὑπερήφανοι, καὶ θρησκεῖαι μάλα δεισιδαίμονες καὶ μυστηριώδεις· ἤδη δὲ εἰσιόντι καὶ ἐνδοτέρω γινομένῳ θεωρεῖται προσκυνούμενος αἴλουρος, ἢ πίθηκος, ἢ κροκόδειλος, ἢ τράγος, ἢ κύων. *Qui ad Aegyptiorum accedit cultum & sacra, ejus primum sese oculis offerunt splendida & magnifica templa, magno sumtu adornata, augustae porticus, luci venerabiles, ritus religionis & mysteriorum pleni: idem vero si ad adyta & interiora pergat, felem, simiam, crocodilum, hircum, canem offendit, cui omnis ille honos* (*e*) *exhibetur.*

Tan-

(*) Juven. Sat. XV. (†) Lib. III. adv. Celf. p. 121.

inter suos habuisse ineptarum religionum suarum auctores, non autem ab uno universas nationes populo sacra & Deorum cultum accepisse? (II.) Graecos ab Aegyptiis Deos suos & religiones accepisse traditas quum vir doctissimus affirmat, gravissimos sequitur auctores, tam veteres, quam recentiores. Lege, quae *Jo. Marshamus*, aequalis & civis *Cudworthi*, collegit *Canone chronico Aegyptiaco Saec.* I. *p.* 34. *Saec.* VIII. *p.* 113. *Saec.* IX. *p.* 124. 132. *Saec.* X. *p.* 259. *Saec.* XI. *p.* 264. & junge observatis ab eo *Athenagoram Apol. pro Christianis C.* 24. *p.* 111. E contrario non desunt doctissimi homines, qui Graecos Aegyptiis, quos coluere, Deos dedisse, suspicantur. Ut verum fatear, neutra mihi placet sententia. Ipsa Graecorum & Aegyptiorum Deorum historia ostendit, utrumque populum patrios suos & proprios habuisse Deos, Jovemque verbi caussa toto genere ab Osiride Aegyptiorum differre, nec Isidem cum Minerva componi posse, nisi antea, quae de Deabus istis memoriae prodita sunt, ex antiquis libris deleantur. Dii Aegyptiorum reges eorum & perantiqui sunt heroës, quos rerum gestarum praestantia & beneficiorum multitudo posteris commendaverat: nec de Graecorum Diis aliter nobis per actiones & facta eorum cogitare licet. Graeci vero quum frequentissima postea in Aegyptum, aut mercaturae faciendae, aut eruditionis comparandae caussa, itinera facerent, nec ullius populi familiaritatem ardentius appeterent, quam Aegyptiorum, factum est opinione citius, ut diversa utriusque populi sacra & Dii valde alioquin disjuncti temere inter se confunderentur. Graeci, quod postea Romani solebant, exterarum gentium Numina, quae suorum non esse videbant dissimilia, Deorum patriorum nominibus appellabant, imperitosque ita in hanc sensim inducebant opinionem, eosdem ab utraque gente Deos coli. Osiris & Jupiter ita differunt, ut Caesar & Alexander Magnus. At Graeci, quoniam Osiridi ab Aegyptiis eumdem inter Deos locum dari videbant, quem ipsimet Jovi tribuebant, non verebantur Jovis nomen Osiridi imponere, & utriusque Dei religionem miscere. *Neith*, de qua hic agitur, vetus sine dubio erat Aegyptiorum Dea. Graeci vero, qui hanc Deam iisdem fere ab Aegyptiis muneribus praefici cernebant, quibus ipsi Minervam praeponebant, praecipiti plane judicio *Neith* esse *Minervam*, decernebant, unumque ex binis hac ratione Numen conflabant. Idem reliquis Graecorum & Aegyptiorum Diis contigit. Sacerdotes Aegyptii, quibus nihil exstitit umquam arrogantius, in hac Graecos opinione confirmabant, quumque suam gentem omnium videri vellent vetustissimam, cum omnes reliquos populos, tum Graecos ex Aegypto Deos suos

362 Tantis licet infecti essent Aegyptii tamque detestandis superstitionibus; eo tamen usque minime progressa est eorum levitas & amentia, ut unum esse summumque omnium negarent Deum. Id ego primum ex eo concludi posse, opinor, quod in universo paene terrarum orbe summa quondam sapientiae eorum existimatio & fama floruit. Eleis, quod (*f*) *Herodotus* memoriae mandavit, Aegyptii σοφώτατοι ἀνθρώπων, *sapientissimi* vocabantur *mortalium*: (*g*) ex quo etiam auctore his quemdam exornatum fuisse laudibus, discimus, *Aegyptios quidem ceteris praestare scientia, eum vero Aegyptiis antecellere.* (*h*) *Mosi* ipsimet magno id honori in sacris Litteris ducitur, quod in omni Aegyptiorum sapientia institutus fuerit. Quumque *Salomonis* insigniter ac praecipue commendare vellet cognitionem, qui (*i*) *Libros Regum* exaravit, divinus auctor, excellentiorem fuisse eam dixit *omni sapientia filiorum Orientis, omnique Aegyptiorum eruditione.* Quos hic *Orientis* nominat *filios*, Magi sunt in primis Persarum & Chaldaeorum sapientes. Neque dubitem, eam in his verbis esse dicendi figuram, quae *Climax* dicitur rhetoribus, idque sacrum significare velle scriptorem, *Salomonem* non modo Magis & Chaldaeis eruditione & sapientia praestitisse, verum ipsos etiam Aegyptios litteris & doctrina superasse. Ex quo *Salomonis* aetate intelligitur Aegyptus omnis in toto orbe doctrinae atque eruditionis praecipuum fuisse domicilium, Graecorum vero aut nullam aut perobscuram exstitisse memoriam, neque sapientiae nomine hanc gentem tum fuisse celebrem. Quamobrem spernendum esse (*k*) *Philonem* arbitror, qui *Libro de vita Mosis* filiam *Pharaonis Mosen* non ab Aegyptiorum tantum sacerdotibus institui curasse, sed ex Graecia quoque doctissimos accersivisse homines, quorum voce erudiretur, memorat. Ipsi contra Graecorum libri multis post *Salomonem* saeculis no-

suos esse mutuatos, audacter, at falso, asseverabant. Neque dubitabant Graeci & Syri vanis hominibus, qui immensae vetustatis annales in promtu sibi esse mentiebantur, & arcana sua volumina, quae nemini tamen inspicere licebat, testabantur, fidem habere. Quae quidem levitas tot eruditorum virorum disquisitionibus occasionem praebuit, multasque nominum & vocabulorum notationes, nullo fundamento fretas, peperit. Mos hic, quod praetereundo non possum, quin observem, Graecorum Romanorumque peregrina Numina Deorum suorum vocabulis appellandi tot Joves, tot Martes, tot Veneres, tot Mercurios in Theologiam veterum introduxit, quorum apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* III. aliosque scriptores antiquos exstat memoria. Quaelibet enim gens Deorum addicta cultui Deam habebat rebus & votis amantium praefectam: quaelibet unum venerabatur, cui principatum ceterorum Deorum deferebat, Numen: quaelibet belli & armorum curam certo commiserat Deo. Hos Deos omnes Graeci & Romani *Joves*, *Veneres*, *Martes* salutabant, non secus ac si propterea iidem essent, atque illi Dii, quos ipsi his nominibus compellabant, quod muneribus fere iisdem fungi dicerentur, atque Persae, Babylonii, Chaldaei, & alii populi homines, quos historia in Graecia ostendit esse mortuos, colerent. Hinc tres illi veterum, immo plures, Joves, quatuor Veneres, tot Martes, Mercurii, Apollines. Facile vero hanc Deorum effugissent confusionem, si singulorum Numinum res gestas, historiam, cultumque perscrutati essent: ex quibus sine ullo dubio cognovissent, non omnes illas Deas, quae nuptias, & amores curare dicerentur, Graecorum esse *Venerem*, nec omnes, qui bellis & praeliis praeessent, Graecorum & Romanorum *Martem.* (III.) Ex his, quid de eorum mihi videatur laboribus & conjecturis, apparet, qui ex linguis orientalium populorum vim nominum Deorum Graecorum eruere student. Magna sunt, quibus haec ratio arrisit, nomina *Bocharti*, *Seldeni*, *Abrah. Hinckelmanni Detect. fundam. Boëhmiani p.* 108. 113. 121. & multorum aliorum, quibus tantum ego tribuo, quantum ratio illis tribui patitur. Nisi vero docuerint antea, Graecos ea aetate, qua hi inter eos Dii fuerunt, illo sermonis genere usos fuisse, ex quo nomina eorum derivare volunt, vix me adducent, ut assentiar. *Neptunus*, ut exemplo rem illustrem, ipso non diffitente *Bocharto*, rex fuit, qui imperium in Graecorum insulas tenuit. Nomen igitur ejus qui me credere jubet a vocabulo Aegyptiaco *Nephthus* ortum esse, ab eo vicissim flagitabo, ut sermonem illum, qui recentiori aetate Aegyptiorum fuit, inter Graecos eo viguisse tempore doceat, quo Neptu-

nobilissimos Graecorum philosophos, *Lycurgum*, *Solonem*, *Thaletem*, & alios, maxime vero *Pythagoram* & *Platonem* ad Aegyptios commeasse, testantur, ut litteras & doctrinam domum inde secum referrent. *Pythagoram* (*l*) *Isocrates* narrat prin- 363
cipem Graecis philosophiae reclusisse mysteria, postquam in Aegyptum profectus, a sacerdotibus ejus provinciae disciplinam accepisset. *Platonem* vero (*m*) *Xenophon* idcirco vehementer objurgat, quod simplici, quam *Socrates* tradiderat, philosophia non contentus, quae vix aliquid, praeter mores & vitam curabat hominum, Aegyptiorum amore exarsisset, & portentosam *Pythagorae* sapientiam consectatus esset. (Αἰγύπτου ἠράσθη καὶ Πυθαγόρου τερατώδους σοφίας.) Gentem, cujus tanta fuit olim nobilitas & gloria, ut reliquis omnibus videretur esse sapientior, quis, quaeso, facile sibi persuadeat, unius summique Numinis ignaram fuisse? Aut qui fieri potuisset, ut Aegyptios tantopere diligerent *Plato* & *Pythagoras*, eximii unius Dei vindices, quos secum de re maxima dissentire non ignorarent? Credo ego facile, postquam Graeci omni scientiarum genere animos excoluerant, Aegyptiorum sensim obscuratam & diminutam fuisse gloriam & auctoritatem: nec enim post *Platonem* & *Pythagoram* Graecos discendi caussa convenisse Aegyptios, perscriptum usquam legimus. Largior quoque, studium & ardorem, quo in artes ferebantur & scientias olim, paullatim consedisse & restinctum esse. Certe (*n*) *Strabo* aetate sua vix quidquam veteris illius gloriae fuisse reliqui, praeter vacua illa palatia domosque, quas sacerdotes olim incoluissent philosophiae & Astronomiae cognitione inclyti, locuples auctor est. Atqui sanctior tamen disciplina sive Theologia numquam inter eos penitus deleta fuit: id quod ea satis declarant, quae de ea *Origenes*, *Jamblichus*, & *Porphyrius* litteris posteritati (*o*) consignarunt.

Tri-

tunus in illis regionibus vixit. Hoc nisi praestet, litterarum quadam similitudine a me non impetrabit, ut conjecturam ejus probem.

(*f*) *Herodotus*] *Histor. Lib.* II. *C.* 160. *p.* 151.

(*g*) *Ex quo etiam auctore*] *Rampsinitus*, Aegypti rex, apud *Herodotum*, *Histor. Lib.* II. *C.* 121. *p.* 135. callidum furem laudaturus, his utitur verbis: Αἰγυπτίους μὲν γὰρ τῶν ἄλλων προκεκρίσθαι, ἐκεῖνον δὲ Αἰγυπτίων.

(*h*) *Mosi*] Vid. *Act.* 7. 22.

(*i*) *Libros Regum*] 1. *Reg.* 4. 29.

(*k*) *Philonem*] *De vita Mosis Lib.* I. *p.* 605. Confer. *Jo. Marshamum* in *Canone chronico saec.* IX. *p.* 142. ubi hoc etiam *Philonis* oppugnat dictum.

(*l*) *Isocrates*] In *Laudatione Busiridis p.* 450.

(*m*) *Xenophon*] In *Fragmento Epistolae ad Aeschinem* scriptae, quod ab interitu servavit *Eusebius Praeparat. euangel. Lib.* XIV. *Cap.* 12. *p.* 745.

(*n*) *Strabo*] *Geograph. Lib.* XVII. *p.* 764.

(*o*) *Consignarunt*] Graecos qui scientias & eruditionem ex Aegypto in suam asportasse regionem contendunt, id quod multi faciunt doctissimi viri, non ita sunt intelligendi, ac si omnis Graecorum sapientia ex Aegypto fluxisset ad Graecos. *Jo. Marshamus Canone chronico Saec.* IX. *p.* 154. *Est*, inquit, *extra omnem controversiam, Graecorum veteres, doctrina maxime insignes, —— tam sacram, quam moralem suam disciplinam inde deduxisse.* Artis navigandi, Astronomiae, & Geometriae initia antiquiores Graecos ex Aegyptiis hausisse, quum multi veterum id testentur scriptorum, equidem negare non ausim. Nec Graecorum multos, *Thaletem*, *Platonem*, *Pythagoram*, discendi ardore ad Aegyptios commeasse, atque nonnulla ex Aegyptiorum placitis in suam transtulisse disciplinam, in dubium revocari potest. Inde vero nullo modo conficias universam Graecorum eruditionem fuisse Aegyptiacam. Principio multos fuisse antiquis temporibus inter Graecos, qui, ne salutata quidem Aegypto, suo ex ingenio de rebus naturalibus & moralibus philosophati sunt, omni vacat controversia, nec ignotum esse potest illis, qui septem sapientum, *Socratis*, *Anaxagorae*, totque aliorum exempla recordantur. Deinde, qui ex Graecis philosophis in Aegyptum profecti sunt, illi jam ante quam hanc viam inirent, studiis & contemplationi rerum sese tradiderant; nec tam adipiscendae, quam exornandae & amplificandae scientiae suae causa Aegyptum adibant. Tantum igitur abest, ut hi omnem philosophiam suam ab Aegyptiis sumserint, ut potius Aegyptiorum scita suaque decreta inter se comparandi studio iter Aegyptiacum susceperint. Tum ipsa Graecorum philosophia, tot in sectas scissa & divisa, quae principiis toto genere disjunctis nituntur, satis ostendit, auctores ejus

Triplex erat Aegyptiorum veterum ſapientia, *hiſtorica* nimirum, *philoſophica*, & *theologica*. Quod ad hiſtoricam eorum eruditionem attinet, antiquitatis eos veteriſque hiſtoriae fuiſſe peritiſſimos, communi conſtat auctorum conſenſione. (*p*) *Plato* tantam eſſe Aegyptiorum annalium vetuſtatem, perhibet, ut, cum illis ſi Graecorum comparentur monumenta, hi pueri propemodum prae Aegyptiis videantur. Quumque rerum omnium inde a principio hujus orbis geſtarum perpetuam ſibi eſſe, nec ullis interruptam intervallis hiſtoriam, gloriarentur; hi uni ce-
364 teris univerſis certius & clarius hujus univerſitatis ortum videntur cognoviſſe. Nihil quidem eſt, cur dubitemus, quin omnes olim gentes mundum hunc divina providentia factum atque conſtitutum eſſe, explorate perceptum habuerint. Graecis atque Perſis perſuaſum hoc fuiſſe, jam ante demonſtratum eſt. De Phoenicibus idem *Sanchoniathon* teſtatur (*). De Indorum Brachmanibus *Strabonis* exſtat locus, quo cum multis aliis de rebus idem, quod Graeci, ſenſiſſe, tum hoc in primis dicuntur cum illis probaſſe, ὅτι γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς, *mundum & genitum eſſe, & interiturum aliquando* (†). (*q*) *Diodorus* quidem in contraria huic ſententia eos fuiſſe, perhibet. Verum hujus auctoritati merito (*r*) *Beroſum* praeferimus, multo quippe antiquiorem teſtem, qui hoc modo veterum Chaldaeorum ſententiam explicat: Γενέσθαι χρόνον, ἐν ᾧ τὸ πᾶν σκότος καὶ ὕδωρ, —— τὸν δὲ Βῆλον, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τέμοντα τὸ σκότος, χωρίσαι γῆν καὶ οὐρανὸν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ διατάξαι τὸν κόσμον, —— ἀποτελέσαι δὲ τὸν Βῆλον, καὶ ἄστρα, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς πέντε πλανήτας. *Tempus fuiſſe olim, quum nihil eſſet, praeter tenebras & aquam, —— Belum vero, quem Jovem interpretantur, medias diviſiſſe tenebras, ſeparaſſe invicem coelum & terram, & hac ratione mundum condidiſſe: —— hunc etiam Belum ſidera, ſolem, lunam, & quinque ſtellas erraticas comparaſſe.* Atque hoc *Beroſi* dictum, uti ab *Alexandro Polyhiſtore* Graece verſum hic legitur, id etiam declarat, priſcos Chaldaeae incolas unum ſummum Deum, totius rerum naturae fabricatorem & architectum, profeſſos eſſe. Quam quidem eis laudem Apollinis etiam oraculum tribuit, quod ex *Porphyrio* recitat *Euſebius*:

(§) Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Chaldaeo Hebraeoque unis ſapientia ceſſit,
Qui caſto aeternum venerantur Numen honore.

Chal-

(*) Euſeb. Chron. p. 6. (†) Lib. XV. p. 715. (p. m. 677.)
(§) Praep. euang. Lib. IX. C. 10. (p. 413.)

ſuis potius ingeniis, quam exterorum, fiſos eſſe, & ad veritatis cognitionem viam ipſos quaeſiviſſe, non monſtratam ab Aegyptiis calcaſſe. Denique, ſi Aegyptiis principibus & auctoribus ad Geometriam & Aſtronomiam uſi ſunt, id tamen quoque certum eſt, ipſos poſtea Aegyptios in his ſcientiis a Graecis multum ſuperatos eſſe. Dogmata Graecorum nonnulla cognata valde ac finitima eſſe decretis Aegyptiorum, non inficior. Haec vero dogmatum affinitas nondum id efficit, quod illi volunt, quos contra haec diſputantur. Etenim, ut taceam, fieri potuiſſe, ut Graeci in eaſdem cogitationes meditando inciderent, in quas antea Aegyptii inciderant, nec commemorem, multa etiam eſſe Graecorum dogmata Chaldaeorum & aliorum populorum decretis ſimillima, a Phoenicibus fortaſſis, quibuscum Graecis antiquiſſimam fuiſſe conſuetudinem, novimus, placita iſta acceperunt. Quae quum

Chaldaei hic Hebraeis junguntur, & utrique pure casteque unum Deum, originis & initii expertem, venerari dicuntur. Quocirca, nisi omnis deroganda *Diodoro* sit auctoritas & dignitas, Chaldaeos existimandum est recentiori aetate, postquam ad *Aristotelis* forte disciplinam sese applicuerant, majorum suorum de mundi principio & natura sententias deseruisse. Longe vero secus Aegyptii: qui, tametsi mundum longe majori, quam fas est, senectute censuerunt esse, ceteris tamen omnibus nationibus firmius & constantius conceptum videntur habuisse animis, principium ejus quoddam fuisse & initium. Quam quo imagine quadam exprimerent opinionem, *Horum* sive *mundum*, quod *Kircherus* narrat (*), juvenis imberbis specie pinxerunt. Sic enim & perpetuum ejus vigorem, virentemque veluti continuo juventutem, & recentem ejus ortum novitatemque omnium optime hominum imprimi memoriae posse, judicarunt. Jam vero, si quis forte suspicetur, Aegyptios, etsi mundum ortu quodam generatum esse crediderint, sine Deo tamen, casu & fortuito exstitisse eum, putasse, quae *Anaximandri* postea, *Democriti*, & *Epicuri* fuit sententia, eum sine magno negotio refellere licebit. Namque contrarium huic genti placere, tam vulgo exploratum olim erat, ut *Simplicius*, quem pro mundi strenue propugnasse constat aeternitate, quae *Moses* de natura rerum a Deo facta atque constituta refert, *commenta* esse *Aegyptia*, μύθους Αἰγυπτίους, affirmare non vereretur. Dignus est locus, quem hic ea, qua perscriptus est, lingua exhibeamus: (†) Εἰ δὲ τὸν τῶν Ἰουδαίων νομοθέτην ἐνδείκνυται, λέγοντα· ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος· εἶτα ποιήσαντος αὐτοῦ τὸ φῶς, καὶ διαχωρίσαντος ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς, ἐπήγαγε· καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος νύκτα. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία· εἰ οὖν ταύτην τοῦ χρόνου νομίζει γένεσιν τὴν ἀπὸ χρόνου, ἐννοείτω, ὅτι μυθική τίς ἐστιν ἡ παράδοσις, καὶ ἀπὸ μύθων Αἰγυπτίων εἱλκυσμένη. *Si Grammaticus Judaeorum legislatorem hic intelligit, dicentem: Sub initium rerum omnium Deus fecit coelum & terram; terra vero invisibilis erat, & omni ornatu destituta; caligo vero super abyssum; & spiritus Dei ferebatur super aquas: & postquam narraverat, lucem ab eo conditam esse, atque a tenebris eamdem lucem separatam, addentem: Et Deus lucem vocabat diem, & tenebras noctem; ita ex mane & vespera unus fiebat dies: hanc, inquam,* 365 *si Grammaticus primam esse rerum originem & temporis initium opinatur, sciat, velim, fabulosam hanc esse traditionem, totamque ex Aegyptiorum commentis* (*s*) *natam.*

Succedat Aegyptiorum philosophia. Physicae eos operam dedisse, artesque mathematicas, tam puras, quae vocantur, quam mixtas, Arithmeticam, Geometriam, & Astronomiam, in deliciis habuisse, nemo unus litterarum peritus ignorat. At-

(*) Oedip. Aegypt. (†) Simplicius in Arist. L. VIII. f. 268. col. 1.

quum ita sese habeant, id quidem concesserim, excitatos fuisse Graecos ab Aegyptiis, ut acrius de nonnullis rebus cogitarent, quosdam etiam Graecorum hortos suos ex rivulis irrigasse Aegyptiorum: id vero, ut omnem Graecorum sapientiam ex officinis Aegyptiorum dimanasse existimem, numquam mihi persuasero.

(*p*) *Plato*] In *Timaeo p.* 524. *f.*

(*q*) *Diodorus*] *Biblioth. histor. Lib.* II. *p.* 83. *ed. Hanov.* 1604.

(*r*) *Berosum*] *Fragmentum* hoc *Berosi* exhibet *Georgius Syncellus* in *Chronico p.* 29. Conf. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Lib.* VI. *Cap.* 12. *Vol.* XIV. *p.* 187. 189.

(*s*) *Natam*] Plura veterum testimonia, ex quibus Aegyptios cum ortum, tum interiturum aliquando mundum esse, constat credidisse, *Hugo Grotius* affert ad *Lib.* I. *de verit. relig. Christianae* §. 16. *p.* 34. Confer etiam *Herm. Witsii Aegyptiaca Lib.* I. *Cap.* 4. §. 1. *p.* 11. 12.

(*t*) *Por-*

Atqui fuit illis tamen praeterea altior quaedam disciplina, quae de naturis praecipiebat corpore abstractis: quod ex eo quidem intelligitur, quoniam principes animos esse immortales, ante corpora exstitisse, & in nova semper migrare corpora, docuerunt. Quibus nemo potest deditus esse sententiis, quin idem, his ducibus, eo perveniat, ut mentes corpore solutas atque liberas esse, constituat. Audiamus *Herodotum* hac de re disserentem: (*) Πρῶτοι τόνδε τὸν λόγον Αἰγύπτιοί εἰσι εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι· τοῦ σώματος δὲ καταφθίνοντος, ἐς ἄλλο ζῶον γινόμενον ἐσδύεται· ἐπεὰν δὲ περιέλθῃ πάντα τὰ χερσαῖα, καὶ τὰ θαλάσσια, καὶ τὰ πετεινά, αὖτις ἐς ἀνθρώπου σῶμα γινόμενον ἐσδυέειν· τὴν περιήλυσιν δὲ αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τρισχιλίοισι ἔτεσι. *Aegyptii primi exstiterunt, qui dicerent, animam hominis esse immortalem: sed, exolescente corpore, subinde in aliud animal, quod assidue nascitur, immigrare: atque ubi per omnia se circumtulisset, terrestria, marina, volucria, rursus in hominis corpus, quod gigneretur, introire: atque hunc ab ea circuitum fieri intra annorum tria millia.* Nescio vero, an omni ex parte *Herodoto*, Aegyptiorum de anima doctrinam enarranti, fides sine formidine adjungi queat. Quos enim hoc in loco, nomine licet omisso, reprehendit, *Pythagorae* discipuli, eo quod sese horum dogmatum principes & inventores perhibuissent, quae ab Aegyptiis tamen mutuati essent, aliter plane sentiebant. Animos nempe docebant, ut scelerum ante commissorum poenas darent, terrenis his corporibus conclusos esse primum: quosdam deinde ex illis miseriores fieri, atque bestiarum in cor-

(*) Euterp. 123. (seu Lib. II. C. 123. p. 135.

(t) *Porphyrius apud Stobaeum*] Exstat apud *Stobaeum Lib.* II. *Eclog. phys. Cap.* 7. *p.* 200. *s.* longum satis fragmentum ex *Porphyrii Libro* περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, *de eo, quod in nostra est potestate*, quo *Platonis* sententiam de animarum, antequam corpora ingrediantur, statu exponit, & suspicatur, ex Aegyptiorum eam scitis de animarum per duodecim signa coeli transitu fluxisse. Hoc ego *Porphyrii* fragmentum, quum nullum ejusmodi aliud apud *Stobaeum* exstet, a *Cudwortho* hic intelligi, nullus dubito. Nescio vero, an hic locus ad infirmandam *Herodoti* auctoritatem multum valeat. Etenim, ut *Porphyrium* taceam ex conjectura tantum sua de *Platonis* sententia & ejus caussis disserere, illud quidem ex eo patet, Aegyptios censuisse, animos per stellas complures & signa coeli commeare, antequam corporibus conjungantur, non vero inde constat, negasse eos talem animarum circuitum, qualem *Herodotus* commemorat.

(v) *Chalcidius*]. Hanc *Hermetis* morituri orationem *Franc. Patricius* integram recitat in *Prolegom. ad Hermetis libros*, seque affirmat eam ex *Chalcidio*, cujus tamen librum haud indicat, sumsisse. *Herm. Conringius*, quum nihil exstare sciret *Chalcidii*, praeter *Comm. in Timaeum Platonis*, non dubitavit *Libro de Hermetica Aegyptiorum Medicina Cap.* 6. *p.* 56. ubi hunc exhibet sermonem, lectorem suum ad hunc ipsum *Chalcidii Commentar.* amandare. Sed in illo, qui editus legitur, *Chalcidio* frustra haec *Hermetis* verba quaesiveris. Quare aut *Patricius* memoriae vitium admisit, aut nescio quem alium *Chalcidii* librum habuit, aut denique ampliorem legit *Chalcidii Commentarium*, atque publice hodie exstat.

(x) *Diodorus*] *Bibliothecae histor. Lib.* I. *p.* 33.

(y) *Victuri essent*] Ut pleraeque Aegyptiorum de religione & de rebus divinis sententiae in controversiis hodie & dubitatione sunt positae: ita, quid de animorum post fata statu senserint, minus, atque multis persuasum est, expeditum esse videtur. Perennes & immortales animos cum a sacerdotibus, tum a populo fuisse habitos, dubio quidem omni vacat: aeque certum videtur esse, descensionem utrisque animorum in corpora, coactam, an voluntariam, non facile dixerim, placuisse: id vero explicandum restat, an *Herodotus* recte scripserit, velle Aegyptios, animos omnes de corporibus hominum in bestias migrare, donec, magno quodam intervallo vertente, in humanum corpus redeant; an vero, quod *Cudworthus* probare videtur, *Herodotus* repudiari debeat, & Aegyptios credendum sit facinorosorum tantum animis tot itinera & peregrinationes dictasse, non item bonorum & sapientum virorum mentibus, quas ad Deorum proficisci concilium, censuerint. Veteres si consulas auctores, inexplicabile prope videtur negotium: gravissimi enim ex utraque parte testes stant. *Herodotus* non solus militat; verum juvat eum *Hecataeus*, vetustus auctor, qui *de Aegyptiorum philosophia Librum* exaravit, &, *Diogene Laërtio* teste *Prooem. Segm.* II. *p.* 8. hoc in eorum scitis numeravit: τὴν ψυχὴν καὶ ἐπιδιαμένειν, καὶ μα-

corpora detrudi, quod, coeleſtis originis obliti, gravioribus ſeſe in hac vita flagitiis contaminaſſent: at qui pie caſteque vixiſſent, turpitudiniſque vitaſſent contagionem, eos, coeleſtibus ſive ſubtilibus amictos corporibus, ad ſummam hinc felicitatem demigrare. Hoc idem vero Aegyptios ſtatuiſſe, non modo (*t*) *Porphyrius* apud *Stobaeum*, ſed etiam *Hermetis* libri, qui vocantur, declarant. (*v*) *Chalcidius* quoque, quum morti ſe vicinum ſentiret, *Hermetem Triſmegiſtum* ſic eſſe refert loquutum: *Se hactenus, pulſum a patria, peregrinam vixiſſe & exſulem, nunc autem incolumem patriam repetere: itaque mortem ipſius non eſſe lugendam: etenim hanc, quam multi vitam exiſtimant, mortem eſſe dicendam potius, quam vitam.* Qua opinione Indorum Brachmanes imbuti etiam fuiſſe leguntur, ſive eam ab Aegyptiis, ut quaedam alia, acceperint, ſive ipſimet excogitaverint: (†) Τὸν μὲν ἐνθάδε βίον ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων εἶναι, τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον. *Hanc quidem vitam putandam eſſe quaſi quemdam vividum hominum conceptum, mortem vero nativitatem ad veram illam & felicem vitam.* Aegyptios vero hanc mentibus aluiſſe doctrinam, ex eo ſatis videtur intelligi, quod (*x*) *Diodorus* nonnulla de illis memoriae prodidit, 366
quae valde ei cognata ſunt: in quibus id eſt in primis, quod Aegyptios bonorum virorum obitum lacrymis non eſſe proſequutos, contra felicitati eorum applauſiſſe narrat: ὡς τὸν αἰῶνα διατελεῖν μέλλοντες καθ' ᾅδου μετὰ τῶν εὐσεβῶν, *eo quod in altera vita cum piis aeternum* (*y*) *victuri eſſent.* Quidquid id eſt, qui ea, quae de animis ante cor- 367
pora

(†) Strabo Lib. XV. p. 715. (p. m. 676.)

μετεμβαίνειν, *animam & permanere, & in alia corpora tranſire.* Juvant eumdem multi alii, quos brevitatis cauſſa praetereo. In primis autem illuſtre eſt *Aeneae Gazaei*, graviſſimi ſcriptoris, teſtimonium, qui *Herodoti* narrationem luculenter declarat in *Theophraſto* ſeu *Dialogo de reſurrect. mortuorum* p. 14. Αἰγυπτίοις μὲν γὰρ δοκεῖ τὴν αὐτὴν ψυχὴν καὶ ἄνθρωπον, καὶ βοῦν, καὶ κύνα, καὶ ὄρνεα, καὶ ἰχθὺν μεταμπίσχεσθαι· καὶ νῦν μὲν αὐταῖς, οἷόν τι θηρίον, μύρμηξ ἢ κάμηλος, τὴν γῆν νέμεται, νῦν δὲ εἰς ἰχθὺν ὀλισθήσασα, κῆτος ἢ μεμβρὰς γενομένη, τὴν θάλατταν ᾤκει· αὖθις δὲ εἰς ὀρνέων φύσιν μετατιθεμένη, κολοιὸς ἢ ἀηδὼν ὀφθεῖσα, εἰς ἀέρα διέπλη, ἄλλο τε ἄλλο δεικνῦσα τῶν ζώων, ἕως ἅπαντα διεξελθοῦσα πάλιν ἀναδράμοι, ὅθεν τὸ πρῶτον κατέβη. *Aegyptii quidem ſtatuunt, prorſus eamdem animam hominem & bovem & canem & avem & piſcem, inſtar veſtimenti alicujus, circum ſibi amicire, nuncque ipſis, inſtar beſtiae, formicae puta aut cameli, terram paſcit, nunc in piſcem projecta, cetum puta aut apuam, maritimam vitam agit, alias in avem elevata, cornicem aut luſciniam induens, aërem conſcendit, porro in alia atque alia animantia converſa vagatur, donec per omnes ſpecies redierit in carceres ſuos.* Quae ex rebus ipſis ad hanc opinionem firmandam, ex cultu verbi cauſſa beſtiarum peti poſſent, conſulto praetereo. E contrario ſunt, quae alteram ſuadent ſententiam, cui ſe non infenſum oſtendit *Cudworthus.* Quae ipſe produxit, teſtimonia non attingo, ſed bina profero alia ad hanc rem vehementer apta. Alterum eſt *Porphyrii*, qui *de abſtinentia Lib.* IV. §. 10. *p.* 157. ex *Euphanto* refert, Aegyptios, exanime cadaver efferentes, ita mortui hominis verbis Deos eſſe deprecatos: Ὦ δέσποτα ἥλιε, καὶ θεοὶ πάντες, οἱ τὴν ζωὴν τοῖς ἀνθρώποις δόντες, προσδέξασθέ με, καὶ παράδοτε τοῖς ἀϊδίοις θεοῖς σύνοικον. *Sol omnibus imperans, voſque Dii univerſi, qui vitam hominibus largimini, me accipite, & Diis aeternis contubernalem futurum tradite.* Hac qui Deos prece compellabant, illi defunctorum hominum animos, id quod perſpicuum eſt, primum in ſolem & ſidera transferri, deinde in his rite purgatos ad Deorum, quos *aeternos* Platonici vocabant, concilium migrare, cenſebant. Alter *Plutarchi* locus eſt, qui *Lib. de Iſide & Oſiride p.* 362. *T.* II. *Opp. Aegyptii*, inquit, τὸν ὑποχθόνιον τόπον, εἰς ὃν οἴονται τὰς ψυχὰς ὑπέρχεσθαι, μετὰ τὴν τελευτὴν, Ἀμένθην καλοῦσι, σημαίνοντος τοῦ ὀνόματος τὸν λαμβάνοντα καὶ διδόντα, *ſubterraneum locum, in quem putant animos a morte ferri, Amenthen vocant, quod vocabuli ſignificat dantem & accipientem.* Ita ſentientibus de animi poſt fata ſtatu vix fuiſſe rei videtur aliquid cum iſtis migrationibus in beſtias & animalia. Utri igitur accedendum erit ſententiae? Equidem, rebus omnibus expenſis, nec *Herodotum* & ſocios ejus deſerendos eſſe, opinor, nec mendacii reliquos accuſare velim. Saepe ego miratus ſum, viros doctiſſimos, qui ad res & opiniones cum Aegyptiorum, tum aliorum populorum explorandas ſeſe applicuerunt, ſic agere, ac ſi communis quaedam credendi & ſentiendi formula inter illos viguiſſet, & per univerſam provinciam omnes idem docuiſſent philoſophi & ſacerdotes, propter-

pora exsistentibus, variisque eorum in nova corpora itineribus Aegyptii praeceperunt, secum considerat, is non potest, quin eos etiam credidisse judicet, nihil concreti vel corporei inesse mentibus. Id vero si senserunt, ecquis Deum eos statuisse omni concretione corporea vacuum, vel neget, vel etiam dubitet? Scio, huic sententiae *Porphyrii* de *Chaeremone* dictum contrarium videri. Sed in ejus vim deinceps inquiretur.

Restat, ut de Theologia Aegyptiorum verba faciamus. Constat, binas fuisse Aegyptiis Theologiae species: unam popularem fabulisque refertam, cujus maximam partem *Diodorus Siculus* exponit: alteram ἀπόῤῥητον, *arcanam & reconditam*, quam in vulgus emanare non patiebantur, verum regibus tantum illisque tam ex sacerdotibus, quam aliis hominum ordinibus cognitam & apertam volebant esse, quos cognitione ista non esse indignos putabant. Tantum igitur inter hasce duas intererat disciplinas quantum inter *Aristotelis exotericam* docendi rationem & *acroamaticam*. Testem rei hujus *Origenem* appellabimus, cujus ipsum nomen Aegyptium est. Idem enim est *Origenes*, quod *Horo-genitus*: *Horus* vero in Aegyptiorum Diis erat. *Origenes* itaque, quum *Celsi* castigare vellet levitatem, qui res omnes atque rationes Christianorum penitus sibi perspectas esse, praedicabat, his verbis Aegyptiorum explanat instituta: (*) *Hic mihi Celsus aeque videtur sapienter agere, ac si aliquis in Aegyptum profectus, in qua terra viri sapientes ex institutis & praescriptis patriis multum super rebus illis philosophantur, quae pro divinis inter eos habentur, quum rudes interea & illitterati fabulas tantum nonnullas accipiant, quibus, tametsi sensum earum haud assequantur, vehementer capiuntur & delectantur: Celsus, inquam, haud secus mihi videtur instituere, ac si homo ejusmodi, qui Aegyptios quidem adiit, at cum nullis versatus est, nisi rudibus & indoctis hominibus, a sacerdotibus vero de arcanis & recon-*

(*) Lib. I. p. 11.

reaque in eo totos esse, ut in concordiam quodammodo redigant, quae varie de Aegyptiis perscripta & relata sunt. Qua quidem opinione, quove studio nihil ego inutilius & a vero remotius esse arbitror. Ex nostris nimirum moribus & temporibus veteres metiuntur viri eruditissimi; quumque apud nos certae sint doctrinae formulae, quibus alligantur omnes, qui munere quodam potiuntur, inter Aegyptios & alios populos idem obtinuisse, omnesque rebus divinis praefectos iisdem imbutos fuisse opinionibus & sententiis, sibi persuadent: quod profecto longe secus sese habet. Mitto nunc reliquos populos, in quibus magnam fuisse sentiendi licentiam, tam certum est, quam quod certissimum, & Aegyptios tantum commemoro. In hac gente mirifica erat de rebus tam eruditis, quam divinis sententiarum & opinionum differentia, tot uti fere credam sectas & disciplinas fuisse in Aegypto, quot sacerdotum collegia & ordines. Popularis Aegyptiorum religio tantopere distabat, ut cruenta etiam ex Deorum varietate bella inter eos exorirentur, teste *Juvenale Sat.* XV. & aliis:

—— —— —— *Summus utrimque*
Inde furor vulgo, quod Numina vicinorum
Odit uterque locus.

Reconditam & arcanam, quam sacerdotes profitebantur, doctrinam pro ingeniorum & hominum varietate itidem fuisse variam, quae nobis ex illa restant, abunde significant. Aliter enim Aegyptiorum Theologia a *Jamblicho* in *Opere de Mysterio Aegyptiorum*, aliter a *Porphyrio* in *Epistola ad Anebonem*, aliter a *Plutarcho* exponitur: id quod jam dudum recte observavit *Herm. Conringius*, vir immortalis memoriae, *Libro de Hermetica Aegyptiorum Medicina Cap.* 12. *p.* 124. Neque pauciora erant in hac gente de rebus astrologicis, mathematicis, & historicis divortia: quod, si institutum flagitaret, quam plurimis ostendere liceret veterum dictis. Quare in Aegyptiorum religionem generatim inquirere, & quinam de Diis & rebus sacris sensus toti fuerint populo, secure explicare velle, id ego aeque propemodum prudenter fieri arbitror, ac si quis Medicorum de morborum caussis sententiam in universum sibi sumeret declarandam, apud quos infinitam regnare discordiam, cognitum est. Parcamus tempori nostro, neque frustra in conciliandis inter se Aegyptiis laboremus, quos nullam communem habuisse religionem, quae de illis memoriae prodita sunt, universa extra controversiam ponunt. Quae quum ita sese habeant, nec eamdem

conditis mysteriis suis haud eruditus est, gloriaretur tamen & praedicaret, imbibisse sese omnia, quae ad Aegyptiorum religionem & Theologiam pertinent. Addit idem, hoc minime solis proprium & peculiare fuisse Aegyptiis, ut aliud haberent *abstrusum* atque *verum* Theologiae genus, aliud *vulgare* ac *commentitium*: Persas, Syros, omnesque barbaros populos paribus hac in re institutis vixisse: Ἃ δὲ εἶπον περὶ Αἰγυπτίων 368
σοφῶν τε καὶ ἰδιωτῶν, δυνατὸν εἰπεῖν καὶ περὶ Περσῶν κ. τ. λ. *Quae de differentia inter viros sapientes & illitteratos apud Aegyptios modo diximus, eadem de Persis etiam affirmare licet, apud quos sacrae caerimoniae ab illis, qui ingenio valent, ad rationem revocantur, dum populus eruditionis expers externum tantum symbolum seu ritum intuetur. Atque hoc ipsum ad Syros etiam & Indos, omnesque illas gentes pertinet, quae, praeter fabulas religiosas, doctrinae quoddam & eruditionis genus habent.* Quin etiam, id quod praetermittere nefas foret, eodem loco hanc consuetudinem ipsos imitatos esse Christianos, significat *Origenes*: Christianae enim disciplinae partem externam sive corticem, quae tamen commentis omnibus atque fabulis caret, omnibus omnino pandi & offerri hominibus: verum secretiorem esse aliam & retrusam disciplinam, cui percipiendae non omnium par sit ingenium. Atque hanc alio loco ait sapientiam esse illam, quam se *Paulus inter perfectos* tradidisse commemoret. His fretus praesidiis, *Celsi* vocem: πάντα γὰρ οἶδα, *omnia ego novi*, vanitatis arguit, eo quod interiora disciplinae Christianae ignoret homo, nec nisi ea, quae in omnium incurrant oculos, calleat. Sed haec alium locum sibi flagitant. Aegyptios vero hanc docendi habuisse normam & rationem, quam diximus, prorsus certum est, multisque aliis auctoribus observatum. In his *Clemens Alexandrinus* facile princeps est, vir rerum Aegyptiarum peritia nulli secundus: (*) Αἰγύπτιοι οὐ τοῖς ἐπιτυχοῦσι τὰ παρὰ σφίσιν ἀνετίθεντο μυστήρια, οὐδὲ μὴν βεβήλοις τὴν τῶν θείων εἴδησιν ἐξέφερον, ἀλλ' ἢ μόνοις γε τοῖς μέλλουσιν ἐπὶ

(*) Strom. Lib. V. p. 508. (C. 7. p. m. 670.)

dem inter Aegyptios de statu animorum post fata floruisse sententiam, certus sum. Sacerdotes, quos *Herodotus* adiit, circuitus quosdam animorum per varia corpora sibi finxerunt. Alii vero sapientum & bonorum virorum mentes a longis his erroribus liberarunt, & in Deorum statim consessum deduxerunt. Alii rursus sacrorum antistites adscendere ad stellas vagas defunctorum mentes, in iisque purgari, ut dignae fiant Deorum consuetudine, decreverunt. Alii locum aliquem subterraneum decedentes excipere animos, praeceperunt. Alii aliis forte portentis & somniis ignorantiam suam solati sunt. Et qui, obsecro, aliter fieri potuit, si rem recte aestimes? Qui nullis adstricti sunt docendi & credendi legibus, ut Aegyptii, neque aliud oraculum consulere possunt, quam rationem sibi relictam & vehementer impeditam, hi necessario in rebus obscuris explicandis, ut homines varie sunt animo & corpore affecti, in varias & toto genere diversas incurrunt sententias. Exemplo hac in caussa ipsi illi possunt esse philosophi, qui migrationem tuebantur animorum: qui, tametsi generatim consentiebant, tamen, ubi ventum erat ad uberiorum rei explicationem, vehementer disjuncti erant: id quod copiose *Aeneas Gazaeus* in *Theophrasto p.* 14. docuit. (II.) Ceterum, quam vir doctissimus hic *Pythagorae* & ejus discipulis tribuit, de statu animorum sententiam, invitis ipsis antiquis auctoribus, tribui, arbitror. Non negem, in hac fuisse familia, qui sic sentirent, sapientum virorum animos statim ad coelestes sedes proficisci, reliquorum ad alia commeare corpora: ipsum vero *Pythagoram* & praecipuos eius discipulos ita sensisse, nego. *Pythagoram* notum est animam suam per varia transiisse corpora, praecepisse, fuisse olim in Aethalide, Mercurii filio, in Euphorbo, Hermotimo, & aliis, antequam in *Pythagorae* veniret corpus. Vid. *Diog. Laërtius Lib.* VIII. *Segm.* 4. 5. *p.* 490. 491. Adde *Jamblichum Vita Pythagorae Cap.* 28. *p.* 112. *Porphyrius* autem in *Vita Pythagorae Sect.* XIX. *p.* 24. diserte eamdem ipsi, quam *Herodotus* Aegyptiis, sententiam tribuit. *Empedoclis*, cujus tam insigne nomen est inter Pythagoraeos, versus adhuc exstant, quibus se profitetur puerum, puellam, plantam, & piscem fuisse. Vid. *Diog. Laërtius Lib.* VIII. *Segm.* 77. *p.* 539. Pluribus testimoniis abstineo. Congessit vero plura *Gever. Elmenhorstius ad Minucium Felicem p.* 352. *ed. Gronovii.*

(2) Cle-

ἐπὶ τὴν βασιλείαν προϊέναι, καὶ τῶν ἱερέων τοῖς κριθεῖσιν εἶναι δοκιμωτάτοις ἀπό τε τῆς τροφῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ τοῦ γένους. *Aegyptii non quibuslibet ea, quae erant apud ipſos, committebant myſteria, neque rerum divinarum cognitionem deferebant ad profanos, ſed ad eos ſolos, qui erant ad regnum perventuri, & ex ſacerdotibus iis, qui judicati fuerant probatiſſimi & educatione & doctrina & genere.* Concinit cum hoc *Plutarchus*, qui ex *Sphingibus* Aegyptiorum praeterea hunc morem confirmat: (*) Ὁ ἐκ μαχίμων ἀποδεδειγμένος (βασιλεὺς) εὐθὺς ἐγίνετο τῶν ἱερέων, καὶ μετεῖχε τῆς φιλοσοφίας ἐπικεκρυμμένης τὰ πολλὰ μύθοις καὶ λόγοις, ἀμυδρὰς ἐμφάσεις τῆς ἀληθείας καὶ διαφάσεις ἔχουσιν· ὥσπερ ἀμέλει καὶ παραδηλοῦσιν αὐτοὶ, πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστάντες, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης. *Qui autem e bellicoſis creabatur rex, ſtatim ſe ſacerdotibus dabat, ac philoſophiae fiebat particeps, pleraque fabulis occultantis ac ſermonibus, obſcura veritatis indicia & argumenta habentibus. Quod ſane ipſi declarant, ante templa Sphinges plerumque collocantes: quo innuunt, ſuam rerum ſacrarum doctrinam conſtare perplexa & ſub involucris latente ſapientia.* Sed & (z) *Clemens Alexandrinus* hanc Aegyptiis fuiſſe cauſſam, cur *Sphinges* ante templa collocarent, teſtatur: Διὰ τοῦτό τοι καὶ Αἰγύπτιοι πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἱδρύονται, ὡς αἰνιγματώδους τοῦ περὶ θεοῦ λόγου καὶ ἀσαφοῦς ὄντος. *Et ideo Aegyptii ante templa ponunt Sphingas, quia doctrina, quae de Deo eſt, aenigmatica eſt & obſcura.* Quamquam eumdem *Clementem* alia quoque interpretatione ſive conjectura has *Sphinges* illuſtraſſe, tacere minime debeo. Digna ſatis, quae hic legatur, haec ejus nova divinatio: Τάχα δὲ καὶ ὅτι φιλεῖν τε δεῖ καὶ φοβεῖσθαι τὸ θεῖον· ἀγαπᾶν μὲν, ὡς προσηνὲς καὶ εὐμενὲς τοῖς ὁσίοις, δεδιέναι δὲ, ὡς ἀπαραιτήτως δίκαιον τοῖς ἀνοσίοις· θηρίου γὰρ ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπου ἡ σφίγξ αἰνίσσεται τὴν εἰκόνα. *Forte autem quod Deum oporteat amare ac timere: amare quidem, ut ſanctis benignum & propitium; timere autem, ut qui ſit impiis juſtus inexorabiliter. Ferae enim ſimul & hominis imaginem Sphinx ſignificat.* Praeter *Sphinges*, *Harpocratis* etiam & *Sigalionis* ſimulacra in templis ſuis conſecraverant Aegyptii, quae his verbis (*a*) a poëta deſignantur:

Qui-

(*) De Iſid. & Oſir. p. 354.

(z) *Clemens Alex.*] *Stromatum Lib.* V. *Cap.* 4. *p.* 664.

(*a*) *A poëta*] *Ovidium* intelligit; qui tamen *Metamorphoſ. Lib.* IX. non numero plurium, ſed ſingulari de *Harpocrate* ſic canit:

Quique premit vocem, digitoque ſilentia ſuadet.

Illuſtratur haec res uberius a *Gisberto Cupero* in *Harpocrate p.* 22.

(*b*) *Removeri debere*] His interpretationibus ſimulacri *Harpocratis* qui aures praebere non recuſabunt, me quidem non repugnante, id facient: mihi vero viciſſim crimini haud dabunt, ſi, quum divinationibus unice nitantur omnes, aſſenſionem ſuſtineam, & ipſam expoſitionum varietatem maximo eſſe argumento, credam, neſciviſſe recentiores Aegyptios, aut ſcire noluiſſe veras ſigni hujus rationes. Equidem nullus dubito, quin hic *Harpocrates* homo, & filius Iſidis & Oſiridis fuerit, id quod diſerte *Plutarchus* refert *Libro de Iſide & Oſiride p.* 377. praematuro forte fato abreptus, quem Aegyptii, ut dolorem mitigarent parentum, conſecrarunt, & Dei inſtar coluerunt. Procedente vero tempore, quum horum factorum oblitterata paene memoria eſſet, ſacerdotesque Aegyptios tam turpium religionis ſuae initiorum puderet, ſtatuam *Harpocratis* variis explicationibus, quarum una tamen refellit & labefactat alteram, illuſtrarunt, aut verius obſcurarunt, virosque etiam eruditos nonnumquam in opiniones ſuas pertraxerunt: quum multitudo interea veterem hiſtoriam ex animo haud dimitteret. Solis imaginem fuiſſe *Harpocratem*, noſtris temporibus, non paucis auctoritatibus & veterum dictis munitus, vir eruditione & ingenio illuſtris, *Gisbert. Cuperus* in *Harpocrate* tuendum ſibi ſumſit. Sed, quae hic afferuntur, expoſitiones aeque validis firmari poſſunt rationibus: nec, ſi quis lunam in *Harpocrate* latere ſibi perſuaſerit, a veteribus ſeſe plane deſertum eſſe, conqueretur. Ita verum eſt, quod dixi, nihil fore cuiquam, ubi pedem certo ponat, ſimulatque novis illis myſteriorum Aegyptiacorum interpretibus ſeſe erudiendum commiſerit.

(*c*) *Vox*

Quique premunt vocem, digitoque silentia suadent.

Signa nimirum erant juvenum digito labra comprimentium. *Harpocratis* vero quidnam indicare voluerint imagine, id his verbis *Plutarchus* enarrat: Τὸν δὲ Ἁρποκράτην οὐ θεὸν ἀτελῆ καὶ νήπιον, ἀλλὰ τοῦ περὶ θεῶν ἐν ἀνθρώποις λόγου νεαροῦ καὶ ἀτελοῦς καὶ ἀδιαρθρώτου προστάτην καὶ σωφρονιστήν· διὸ τῷ στόματι τὸν δάκτυλον ἔχει προσκείμενον, ἐχεμυθίας καὶ σιωπῆς σύμβολον. *Harpocrates quoque Deus neque imperfectus ac infans putandus est, sed praeses atque rector recentis atque imperfectae & incompositae hominum de Diis sententiae. Itaque & digitum ori impositum tenet, argumentum taciturnitatis & silentii.* Equidem Chris- 369
tianorum aliquos non sum nescius ab hac opinione discedere, *Harpocratis*que statuis hoc unum significare voluisse Aegyptios, suspicari: quaecumque colerentur in Aegypto, Numina mortales fuisse homines; sed hanc rem multitudini non esse aperiendam, sed studiose populum celari debere. In qua ego sententia non ingenium conjectoris, sed veritatem, requiro. Certus enim sum, aut hoc Aegyptios Harpocratis signo docere voluisse, summum illud nulliusque intelligentia comprehensum Numen silentio esse adorandum, nec incautis parumque providis sermonibus offendendum: aut vero, arcana sublimioris sapientiae mysteria non promiscue populo promulgari, sed a profanae multitudinis auribus longe (*b*) removeri debere. Quam ego rem Aegyptios quoque anniversariis illis sacris, quae *Thot* sive *Hermetis* dicaverant memoriae & honori, significasse, arbitror, quum sacerdotes, mel & ficus comedentes, haec verba pronuntiare juberentur: γλυκὺ ἡ ἀλήθεια, *dulcis veritas.* Neque alio traduxerim amuletum illud, quod gestasse Isidem in fabulis est, cujus haec erat interpretatio: φωνὴ ἀληθής, (*c*) *vox vera.*

Haec arcana sive retrusa Theologia ne in populi irreperet animum, duplici eam 370
occultabant modo. Nam aut fabulis & allegoriis eam vestiebant, aut symbolis &

(*c*) *Vox vera*] Utrumque *Plutarchus* memoriae prodidit *Libro de Iside & Osiride p.* 378. Operae me facturum esse pretium, arbitror, si nonnulla de caussis arcanae & reconditae, quae apud plerosque viguit populos, disciplinae hoc in loco moneam, ex quibus de universa hac re tanto melius lectores judicent, & pondus eorum, quae celeberrimus vir disputat, metiantur. Patrii & gentiles omnium fere populorum Dii homines fuerunt rerum gestarum magnitudine & beneficiis longe plurimis celeberrimum inter suos nomen adepti, primi plerumque gentis conditores. Hos gratus civium post fata animus in coelum evexit, & Diis adscripsit. Etenim vetustissimis persuasum erat mortalium, in magnorum hominum corporibus bonos daemones habitare seu genios, qui, re inter homines bene gesta, Dii fierent. Audi *de Osiride & Iside Plutarchum p.* 362. ut nunc alia omittam testimonia: Ὁ μὲν γὰρ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἶσις ἐκ ΔΑΙΜΟ΄ΝΩΝ ἀγαθῶν εἰς ΘΕΟΥ΄Σ μετήλλαξαν. *Etenim Osiris & Isis e bonis geniis in Deos transiverunt.* Igitur & sacra illis publice decernebantur, & dies quidam festi instituebantur, in quibus certis caerimoniis memoria rerum a magnis illis hominibus gestarum repetebatur: quae caerimoniae vetustis temporibus, quibus nec litterae nec litterati erant, annalium & monumentorum loco erant. Litterarum vero studia & sapientiae quum amplificarentur inter homines, fieri non poterat, quin turpe multi & deforme ducerent, homines, quos mortuos fuisse caerimoniae illae declarabant, divinis honoribus afficere. Itaque primum sacerdotes, ne in populi animos eadem sese insinuaret opinio, qua nihil intelligebant rebus suis perniciosius accidere posse, ritus istos, memoriae & recordationis caussa olim decretos, a conspectu removebant hominum. Vides *mysteriorum*, quae vocabantur, origines, & simul caussam, quare tam pauci, nec nisi illi, quorum diu probata erat fides, spectatum ad ea admissi fuerint. Sed nec ipsi illi, qui mysteriis initiabantur, eodem a sacrorum antistitibus loco habebantur, id quod multis planum facere possum testimoniis, sed aliis verae sacrorum illorum rituum rationes pandebantur, aliis vero, in quibus imbecillius erat ingenium, philosophicae mysteriorum caussae obtrudebantur. Ipsa deinde Deorum historia ad rationem, scitaque & dogmata, quae probabant ipsi, a sacerdotibus, qui philosophi simul erant, revocabatur: id quod in pri-

Ooo

& figuris sacris, quae *Hieroglyphica* vulgo vocant, (*d*) obscurabant. (*e*) *Eusebius*
371 *Porphyrium* peculiare volumen exarasse auctor est περὶ τῆς ἀλληγορουμένης Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας, *de allegorica Graecorum & Aegyptiorum Theologia.* Quae dum refero, non possum, quin praeteriens veluti moneam, turpiter errare eos, qui a Christianis primum hanc rationem res sacras allegoriis occultandi excogitatam & inventam fuisse, sibi persuadent. Antiquissimis gentium Theologis idem omnino institutum placuit. Quocirca *Celsus* apud (*f*) *Origenem* ex Christianis aliquos hoc nomine commendat, quod ingeniose ac venuste allegoriis ludere didicissent. Nec, quo studio (*g*) *Plutarchus & Synesius* abstrusos & reconditos sensus in Aegyptiorum de Iside & Osiride fabulis investigaverint, ignotum est: quorum ille ad res philosophicas, hic ad rei publicae negotia cuncta fere accommodat. *Hieroglyphica*,

primis in Aegypto factum est, unde omnis allegoriarum insania fluxisse videtur. Ergo in statuis, in sacrificiis, in sacerdotum victu & vestibus, in sacrorum ritibus, in ipsis templis, verbo, in omni re sacra & religiosa sensus esse reconditos vel physicos, vel morales, vel metaphysicos, inculcabant, neque paucos, ut rem ita se habere nil dubitarent, adducebant. Ipsa vero illorum, qui has afferebant explicationes, dissensio & inconstantia viros sapientes commonebat, fabulas & commenta esse ista omnia, quibus fallere studerent antistites rerum imperitos. Etenim, ingenii unice viribus quum haec universa ratio regeretur, neque una omnium de rebus naturalibus vel moralibus esset opinio, fieri nullo modo poterat, quin tot interpretationes nascerentur, quot essent sacerdotes nec indocti prorsus, nec plane hebetes & obtusi. Exstant adhuc expositiones istiusmodi mirifice inter se discrepantes, quae sine voce loquuntur, nihil in istis rebus veri & ad cognitionem solidi inesse. Quam varie & diverse Aegyptiorum religio exposita fuerit, *Plutarchi* satis declarat *Libellus de Iside & Osiride:* quem qui legerit accurate, is, nescio, quemadmodum antiquis illis mystagogis fidem diutius habere, & explorati aliquid ex illa somniorum inter se pugnantium turba erui posse, sperare queat. Sed plus valet interdum apud eruditissimos homines veterum Graecorum & Latinorum auctoritas, quos in haec retia incidisse novimus, quam accurata rerum veritas: quam, si vellent, ipsis antiquis auctoribus & ducibus, facile reperire possent. Interea popularis & publica religio tota istis historiis Deorum & ritibus, quos tamen ad sapientiam & philosophiam traducere solebant sacerdotes, nitebatur. Igitur verendum erat maximopere, ne, si explicationes illae morales & mysticae in vulgus manarent, ipsa simul religio corrueret, & Deorum templa a multis desererentur: quod si factum fuisset, parcius prandendum, parumque laute coenandum fuisset sacerdotibus. Hoc si semel persuasum fuisset Aegyptiis, Isidem & Osiridem non esse Deos, sed aut solem, aut lunam, aut terram, aut rerum naturam, aut aethërem, aut nescio quid aliud, nec sacerdotibus sibi opus esse, nec victimis, nec ritibus, opinione citius intellexissent. Itaque vehementer cavebant religionum praefecti, ne, quas ipsi dabant, interpretationes divini cultus publicae fierent. Intus sibi canebant & paucis discipulis selectioribus, quae belle excogitaverant, mysteria: populum vero de Iside, Osiride, Baccho, Jove, & reliquis Diis ea credere non modo patiebantur, sed etiam jubebant, quae ex veteri memoria supererant, & fundamenta veluti religionum erant legibus & institutis constitutarum. Ex his patet origo & natura arcanae illius & retrusae Theologiae, quae plerisque veterum, Aegyptiis praesertim, placuit. Constabat illa ex variis religionum publicarum explicationibus, quibus tantum est auctoritatis & dignitatis, quantum hominibus veterum fidem pervertentibus, & historiam omnem corrumpentibus, quo turpissimorum institutorum probabilem rationem reddant, debetur. Studiose vero idcirco occultabatur, ne in despicientiam adducerentur sacra publica, quibus sacerdotum salus continebatur. Tantum igitur abest, ut cum illis sentiam, qui Aegyptios putant signa & symbola studiose & callide invenisse, sub quibus veram & solidam reconderent sapientiam, ut potius symbolicam hanc philosophiam recentius esse putem inventum sacerdotum, qui, quae a majoribus dedicata erant, simulacra & caerimonias prisco aevo institutas, ut poterant, commode declarabant & exponebant, quo decretis & scitis sapientum convenientes esse viderentur, nec summam, qua laborabant, deformitatem ipsaemet enuntiarent. Fatebor, quod sentio. Numquam ego quemquam ratione valentem ita delirasse, arbitror, ut dogmata, quorum utilitatem & veritatem noverat, & quae perspicuis & planis declarari verbis posse videbat, imaginibus & nescio quibus symbolis opprimeret, & hominum oculis subduceret. Contra eorum, qui nugas & ineptias populo vendunt, hoc esse proprium solet, ut splendida veste figurisque longe petitis nuditatem sententiarum suarum tegant. Qui sub quavis,

ca, quae vocantur, Aegyptiorum, ſeu figurae, non vocibus aut ſonis quibusdam reſpondentes, verum ipſas, quas mens ſibi fingit, notiones & formas rerum exhibentes, hoc in primis conſilio conſtituta & confecta eſſe, ut myſteria religionis & Theologiae, ne vulgi ſtatim paterent ingenio, in latebras veluti conjicerent, omni vacat controverſia. Ex quo evenit, ut *hieroglyphica* Aegyptiorum *ſapientia* vulgo eadem putetur eſſe, quae Theologia recondita, aut Metaphyſica. Hanc vero neſcio quis, cujus (*o*) *Quaeſtiones & reſponſiones ad orthodoxos* exſtant, omnibus reliquis ſcientiis longe ab Aegyptiis praelatam fuiſſe, *Moſen*que propterea non mathemata tantum, ſed hanc etiam in primis arcanam ſapientiam, quum inter eos educaretur, edoctum eſſe, refert. Quae quum ita ſint, equidem nullus dubito, quae non ita pridem e tenebris protracta eſt, (*i*) *Menſam Iſiacam*, tot mira-

vis, quae ad nos pervenit, Aegyptiorum veterum figura ſapientiam latere putant incredibilem, hi mihi, quaeſo, cauſſam enarrent, quae induxerit homines iſtos, ut eruditionem ſuam tam caliginoſis & inficetis aenigmatibus concluderent. Sacerdotumne cauſſa ſic fecerunt, an vero multitudinis & populi? Illud quidem nemo facile dixerit. Nam cur ſacerdotum cauſſa, qui probe noverant, quid iſta ſibi vellent ſigna, tam lepidis imaginibus uſi fuiſſent? Ergo populum propter & multitudinem. Sed quid, obſecro, neceſſarium erat populo imagines rerum abſtruſarum ob oculos ponere, quum nihil ſcientiae ſuae ad populum pervenire vellent? Quanta, quaeſo, haec ſtultitia eſt, populum omnis verae cognitionis expertem velle, & nihilo tamen minus ſymbola & ſigna veritatis conſpectui ejus exponere? Equidem id credo facile, juniores Aegyptios cuilibet figurae ſacrae ſignificationem aliquam tribuiſſe: ſed hanc ſignificationem ab illis traditam eſſe, qui figuras iſtas primi poſuerunt, nego. Sphinges, ne exemplum requiratur, antiquum largior inter Aegyptios ſignum fuiſſe, aut ornamenti, aut ſuperſtitionis cauſſa dedicatum; at varias ejus ſigni interpretationes recentes eſſe, arbitror, & a poſteris ideo inventas, ut dignitatem aliquam majorum conciliarent inſtitutis, ſibique ipſis & ſtudiis ſuis venerationem. Ex his, quid de illis ſentiendum ſit, quae mox vir magnus exemplo aliorum diſputat, proclive judicatu eſt. Adde his ea, quae paullo poſt de columnis *Hermetis* monebimus.

(*d*) *Obſcurabant*] Cur vero hanc viam ingreſſi ſint Aegyptii ſapientiam ſuam a cognitione plebis removendi, vehementer edoceri cupio, quum totam eam ſibi ſervare, & in abditis templorum receſſibus, quo nemini licebat accedere profano, inviolatam cuſtodire potuiſſent. Valde mihi is videtur ridiculus, qui cogitationes & conſilia ſua ſecreta eſſe vellet, haberetque ea occultandi facultatem, & nihilo tamen minus in atrio domus ſuae tabulam proponeret, in qua mentis ſuae decreta figuris & imaginibus exprimi juſſiſſet. Certus ego ſum, fuiſſe viros non indoctos, qui exiſtimarunt, rudiorum animos rerum cognitione melius imbui poſſe, ſi notae quaedam & ſimulacra rerum, a rebus naturalibus ſumta, ob oculos eorum ponerentur: neque hac de re cuiquam litem movebo. At fuiſſe aliquem recta ratione praeditum ita veſanum, ut, quam nemini notam eſſe volebat, ſapientiam, quamque commode ſatis abſcondere, & ſolus poſſidere poterat, lapidibus tamen, ſtatuis, & figuris publice expoſitis committeret, id vero eſt, quod aegre mihi perſuadeo. Sequar ego potius judicium *Euſebii*, qui, poſtquam multas ejusmodi imaginum explicationes ex *Porphyrio* attulerat, omnes ridet, & ita rationem concludit: Ὅτι δὲ τῶν νέων ἐστὶ ταῦτα σοφίσματα, μηδ' ὄναρ τῶν παλαιῶν εἰς ἐνθύμησιν ἐλθόντα, *recentiorum eſſe iſta ſophismata, de quibus ne per ſomnium quidem veteres cogitarint*, *Praeparat. euang. Lib.* III. *C.* 7. *p.* 98. 99.

(*e*) *Euſebius*] Non ſatis certum eſt, talem librum ſcripſerit, nec ne, *Porphyrius.* Conjecerat id ante *Cudworthum Dion. Petavius* in *Notis ad Julian. p.* 88. verbis quibusdam *Euſebii* commotus *Praeparat. euang. Lib.* III. *C.* 13. *p.* 118. At *Luc. Holſtenius Vita Porphyrii Cap.* 9. *p.* 53. 54. non obſcure ſignificat, librum illum, ex quo *Euſebius* tot ibi decerpſit dicta, non differre ab illo, quem περὶ ἀγαλμάτων philoſophus iſte exaraverat.

(*f*) *Origenem*] *Lib.* I. *p.* 14. *ed. Spenceri.*

(*g*) *Plutarchus & Syneſius*] Ille *Libello de Iſide & Oſiride*, hic *Libro de providentia p.* 89. *ſ. Opp.* Haec ipſa explicationum varietas omnem huic ſapientiae exiſtimationem derogat.

(*h*) *Quaeſtiones ad orthodoxos*] Inter *Juſtini M. Opera Quaeſt. & reſponſ.* 25. *p.* 406.

(*i*) *Menſam Iſiacam*] Figuram hujus menſae cum erudito *Commentario Laur. Pignorius* edidit. De reliquis interpretibus vide *Fabricii Biblioth. Graec. Lib.* I. *C.* 14. §. 5. *p.* 95. *Oedipus* qui hic vocatur, *Athanaſius* eſt *Kircherus*, cujus *Oedipus Aegyptiacus* virorum eruditorum judicium & exſpectationem haud ſuſtinuit.

 (*k*) *Por-*

mirabilibus & incognitis figuris diſtinctam, partem quamdam abſtruſae Aegyptiorum ſapientiae continere: neque illis aſſentior, qui nil, niſi rerum geſtarum memoriam, ea conſervari, exiſtimant. Quamquam & illum, qui nuper *Oedipi* ſibi partes arrogavit, juſto eſſe arrogantiorem & leviorem, cenſeo, quod nihil ſibi in hac menſa obſcurum, contra omnia pervia & aperta eſſe, confidenter aſſeverat. Jam ſi quis ſublimioris hujus Theologiae Aegyptiorum, cujus tanta olim fama fuit & dignitas, argumentum atque ſummam a nobis ſciſcitetur, ei, neſcio, quid reſponderi queat probabilius, quam fuiſſe eam doctrinam de Deo uno, infinite perfecto, corpore vacante, rerum denique omnium parente, & mundi aedificatore. Omnes enim gentes, quae, praeter popularem Theologiam, aliam a vulgari cognitione remotam habuerunt, quum omnino veriſimile ſit, ſuos ſecreto de Deo uno, rerum omnium effectore, erudiviſſe, ut in Aegyptiorum ἀῤῥήτῳ, ἀποῤῥήτῳ, & αἰνιγματώδει, *arcana*, *myſteriorum plena*, & *aenigmatica*, Theologia idem ſcitum in primis inculcatum fuiſſe, credamus, ipſa videtur a nobis flagitare ratio.

Ad hanc labefactandam ſententiam quidnam ex veteri afferri queat memoria, equidem nil video momenti alicujus, ſi id unum excepero, quod de *Chaeremone* (*k*) *Porphyrius Epiſtola ad Anebonem*, ſacerdotem Aegyptium, perſcripſit. Recitemus primo ipſa verba hominis: (*) Χαιρήμων μὲν γὰρ καὶ οἱ ἄλλοι οὐδ᾽ ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῇ λόγων τιθέμενοι τοὺς Αἰγυπτίων οὐδ᾽ ἄλλους θεοὺς, πλὴν τῶν πλανητῶν λεγομένων, καὶ τῶν συμπληρούντων τὸν ζωδιακόν. *Chaeremon certe aliique multi nihil quidquam agnoſcunt ante mundum hunc adſpectabilem, nec alios Aegyptiorum in ipſis ſuorum ſcriptorum exordiis ponunt Deos, praeter vulgo dictos planetas, & zodiaci ſigna, & ſtellas ſimul cum his in conſpectum venientes, & ſectiones decanorum, & horoſcopos, quique*
372 *fortes ac duces nuncupantur; quorum nomina & procurationes, ortusque ſimul & occaſus, futurorumque ſignificationes in Almenichiacis continentur. Quippe videbant enim, qui ſolem univerſi architectum eſſe dicerent, ab illis non ea tantum, quae ad Oſiridem Iſidemque pertinent, ſed etiam quidquid ſacrarum fabularum erat, partim in ſtellas & earum conſpectus, occultationes occurſusque devolvi,* —— *vel in ipſum Nilum*, καὶ ὅλως πάντα εἰς τὰ φυσικὰ, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύειν., *cuncta denique in res naturales, nihil in corporea mole carentes viventesque naturas ipſorum interpretatione conferri.* In hoc ſibi *Porphyrii* de *Chaeremone* loco *Euſebius* non mediocre videtur firmamentum reperiſſe ad Aegyptios primo, deinde etiam Graecos, ceterosque populos, qui Diis olim ſervierunt, quippe quos ab Aegyptiis ſacra putat ſua accepiſſe, ſtultitiae & impietatis adverſus Deum arguendos. *Haec*, inquit, *manifeſto declarant*, ὅτι καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητος θεολογία οὐδὲ ἄλλους, πλὴν τῶν κατ᾽ οὐρανὸν ἀστέρων τῶν τε ἀπλανῶν καλουμένων καὶ τῶν ὀνομαζομένων πλανητῶν, ἐθεολόγει, δημιουργόν τε τῶν ὅλων εἰσῆγεν οὔτινα ἀσώματον, οὐδὲ λόγον δημιουργικὸν, —— μόνον δὲ τὸν ὁρώμενον ἥλιον, *ne arcanam quidem ipſam Aegyptiorum Theologiam, praeter coeli ſtellas, tum quae conſtantes & fixae, tum quae errantes vulgo nominantur, alios ullos Deorum collocaſſe, immo nec corporis expertem aliquem hujus univerſitatis architectum ſtatuiſſe, nec rationi effectrici*, —— *ſed uni dumtaxat adſpectabili ſoli ejus molitionem attribuiſſe.* Quibus latius explicatis, ſic rationem concludit: Ἐπὶ τούτοις ἀκήκοας καὶ τῆς θεοσοφίας τῆς μυστικῆς, δι᾽ ἣν οἱ θαυμάσιοι τῶν Αἰγυπτίων λύκους καὶ κύνας καὶ λέοντας ἐσεβάσθησαν. *Audiiſti ergo jam divinae ſapientiae myſterium, quae mira-*

(*) Euſeb. Praep. euang. Lib. III. C. 4. (p. 92.)

(*k*) *Porphyrius*] Haec *ad Anebonem Porphyrii Epiſtola* integra praemiſſa eſt *Jamblichi de myſteriis*

rabilem Aegyptiorum nationem ad lupos, canes, leonesque venerandos excitavit. Sed quis *Eusebii* studia nescit; cujus ad eam praecipue diligentiam incubuit ingenium, ut omni prorsus ratione & sapientia Deorum cultores exueret, totamque religionem eorum irrisioni atque ludibrio traderet omnium? Quae hic vero in Aegyptios torquet, tela tanto leviora & infirmiora debent haberi, quanto certius hominem secum ipso hac in re pugnare constat. Alio enim loco Aegyptios fatetur *mentem genitricem & sapientem rerum naturae conditorem*, qui solem idcirco ipsum fabricatus sit, revereri: a qua sententia neque ceteros populos, superstitioni alioquin deditos, fuisse aversos, concedit. At qui Aegyptios nullos habuisse Deos contendit, nisi materiam inanimam corporeamque hanc rerum universitatem, in qua nullus sensus inest, is non modo negat, fuisse illis arcanum quoddam & reconditum sapientiae genus, quod per ea tamen, quae protuli, veterum dicta nulli licet negare, sed etiam vim & rationem divinam prorsus ab illis sublatam esse, innuit. Quodsi enim hi culpa summae adversus Deum impietatis carent, qui materiam vita & sensu vacuam unum esse rerum omnium initium, unde cetera manarint omnia, contendunt, equidem, quis *Athei* nomine dignus sit, aut quaenam vocis hujus potestas, me ignorare, fateor. *Chaeremon* quidem, tametsi non omnibus, nonnullis tamen Aegyptiis hanc reapse attribuere videtur opinionem: cujus rei quin certas habuerit caussas, nil dubito. Fieri enim potuit, ut, quemadmodum inter Graecos eorumque philosophos homines fuerunt Deo plane infensi, ita etiam Aegyptii ejusmodi monstris laboraverint. Neque ipse hic *Chaeremon* Deum credidisse, sed in astris omnem vim & naturam divinam reposuisse videtur. Quae me ratio adducit, ut eum non Stoicum illum *Chaeremonem* esse putem, cujus tamen dicta quaedam de Aegyptiis *Porphyrius Libro de abstinentia* laudat, sed aut illum *Chaeremonem*, quo *Strabo* familiariter in Aegypto usus est, aut ejusdem nominis nescio quem alium (*l*) philosophum. Quod vero *Eusebius*, cui nonnulli assentiuntur, fieri posse, censet, ut aliquis Deum simul esse neget & veneretur, aut, quum nihil, praeter brutam sensuque carentem materiam, divini velit esse, magno tamen honore atque cultu eam prosequatur, auxiliumque & opem ejus sic imploret, ac si ingentia inde sperare posset beneficia, id, si qui possunt, verum esse credant. Mihi haec res prorsus incredibilis videtur, majoremque esse in ea dementiam & stoliditatem, arbitror, quam ut in humanam naturam cadere posse videatur. Nulla certe gens olim tam fuit a ratione relicta, quin, quos Deos putabat esse, eos viventes atque consilii participes esse duceret naturas. Quod vero rebus mente atque vita vacuis cultum adhibuerunt & honorem, id vel propterea fecisse eas, certum est, quoniam ista corpora Deorum imagines & simulacra esse credebant, vel ideo,
quod honorem istum ad ipsos certa lege Deos pertinere, judicabant. Verum re- 373
deo ad locum *Porphyrii* de *Chaeremone*. Is ex ejus *Epistola* sumtus est ad sacerdotem Aegyptium, *Anebonem*, cui difficultates atque dubia proponit, quorum explicationem & enodationem desiderat. Copiosam autem ad eum exaravit responsionem *Jamblichus*, adscito *Abammonis*, alîus sacerdotis Aegyptii, nomine. Fugit id propterea hucusque plerosque omnes, eo quod *Ficinus* & *Scutellius*, quod verbum *Chaeremon* hominis proprium esse nomen ignorarent, valde ridicule illud reddiderint:

riis Aegyptiorum Libro, quem paullo post editum *Cudworthi Opus Thom. Gale* cum versione & notis suis Oxonii emisit. Itaque versionem *Galei* addere mihi visum fuit, quae *Vigerii* versione luculentior est & planior.

(*l*) *Philosophum*]. Vid. de *Chaeremonibus Fabri-*

rint: *optarem* & *gauderem*: quae quidem inepta verſio totam perturbat *Jamblichi* ſententiam. Itaque Graeca verba ex codice manu exarato, quem vir doctiſſimus, *Galeus*, familiaris meus, nunc poſſidet, ſubjicere juvabit, atque (*m*) aliter vertere: Χαιρήμων μὲν γὰρ καὶ οἵτινες ἄλλοι τῶν περὶ τὸν κόσμον ἅπτονται πρώτων αἰτίων, τὰς τελευταίας ἀρχὰς ἐξηγοῦνται· ὅσοι τε τοὺς πλανήτας, καὶ τὸν ζωδιακὸν, τοὺς τε δεκανοὺς καὶ ὡροσκόπους, καὶ τοὺς λεγομένους κραταιοὺς καὶ ἡγεμόνας παραδιδόασι, τὰς μερικὰς τῶν ἀρχῶν διανομὰς ἀναφαίνουσι· τάτε ἐν τοῖς Ἀλμενιχιακοῖς μέρος τι βραχύτατον περιέχει τῶν Ἑρμαϊκῶν διατάξεων· καὶ τὰ περὶ ἀστέρων ἢ φάσεων, ἢ κρύψεων, ἢ σελήνης αὐξήσεων, ἢ μειώσεων ἐν τοῖς ἐσχάτοις εἶχε τὴν παρ᾽ Αἰγυπτίοις αἰτιολογίαν· φυσικά τε οὐ λέγουσιν εἶναι πάντα Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ζωὴν καὶ τὴν νοερὰν ἀπὸ τῆς φύσεως διακρίνουσιν, οὐκ ἐπὶ τοῦ παντὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐφ᾽ ἡμῶν, νοῦν τε καὶ λόγον προστησάμενοι καθ᾽ ἑαυτοὺς ὄντας· οὕτως δημιουργεῖσθαί φασι τὰ γιγνόμενα. *Chaeremon ſane, & quotquot alii tangunt cauſſas rerum mundanarum primas, principatus infimos deſcribunt; qui vero de planetis, zodiaco, decanis, horoſcopis, & potentibus ſtellis & ducibus tractant, particulares principatuum diviſiones oſtendunt. Porro, quae habentur in Almenichiacis, partem exiguam conſtitutionum Mercurialium continent. Denique, quae de ſtellarum ortu & occaſu, quae de lunae incrementis & decrementis feruntur, in poſtremis tractantur ab Aegyptiis, cauſſarumque aſſignationem habent. Sed nec omnia Aegyptii naturalia eſſe dicunt: nam vitam animalem & intellectualem a naturali diſcernunt, non ſolum in mundo, ſed etiam in nobis: mentem & rationem per ſe exſiſtere, credunt. Et ſic cuncta fieri exiſtimant.* Haec *Jamblichus*, qui paullo poſt *Porphyrium* vixit, & *Euſebii* aequalis fuit, in Aegyptiorum vero ſcitis & ſententiis explorandis non mediocrem collocavit induſtriam. Cujus quidem hominis teſtimonium rem totam, de qua quaerimus, conficit. Docet enim, Aegyptios minime, id quod tamen aliquos eorum feciſſe, *Chaeremon* perhibet, rerum omnium origines ab inanima quadam & nullo ſenſu praedita natura repetiiſſe, verum in mundo ſimiliter, atque in hominibus, animam & mentem a natura ſecreviſſe, animam ſuperiorem natura, mentem vero anima praeſtantiorem cenſuiſſe, menti denique mundi fabricationem adſcripſiſſe. Atque hoc ipſum aliis etiam in *Libro de Aegyptiorum myſteriis* teſtatur locis; quos in medium afferendi magis opportunus infra nobis locus (*n*) ſuppeditabitur.

Nihil ergo eſt, quod in eam nos adducere vel ſuſpicionem vel cogitationem valeat, Aegyptios omnes, excuſſo plane Dei metu, nullam ſapientem viventemque naturam coluiſſe, ſed unam conſilii atque rationis expertem materiam pro ſummo primoque rerum omnium habuiſſe principio. Id vero nondum expeditum eſt, an Deorum neque conditorum neque factorum, ſed aequalium inter ſe, multi-

bricius *Biblioth. Graec. Lib.* III. *C.* 15. *p.* 392. Adde de hoc *Chaeremone Thom. Gale Notis ad Jamblichum p.* 303. ubi & obſervat, codices manu exaratos, in quibus legatur χαιμήμων tam inepte vertendi occaſionem praebuiſſe *Ficino* & *Scutellio*.

(*m*) *Aliter vertere*] Adjunxi ego ipſius *Thomae Gale*, quem paullo ante monui *Jamblichum* edidiſſe, Latinam verſionem. Sunt haec vero *Jamblichi* verba ex *Libro de myſteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *C.* 4. *p.* 160.

(*n*) *Suppeditabitur*] De Aegyptiorum quid mihi videatur religione judicandum eſſe, infra explicabo in totius disputationis hujus fine. Hic obſervabo tantum, non illum eſſe *Jamblichum*, cui fides haberi ex omni parte queat, Aegyptiorum exponenti dogmata. Etenim ex ſuo ſenſu metitur gentis hujus diſciplinam, & ad adoleſcentioris ſcholae Platonicae normam univerſam Aegyptiorum philoſophiam accommodat: id quod totus ejus liber homini non plane rerum iſtarum imperito oſtendit. Interim tum temporis fuiſſe in Aegypto, qui ſic ſentirent, ut *Jamblichus* ſenſiſſe refert Aegyptios, non invitus largior. Inde vero conſtare totius philoſophiae & Theologiae veteris Aegyptiacae rationem, id vero eſt, quod difficulter mihi perſuadeo[illegible]

(*o*) Ca-

titudinem quamdam suspexerint. *Augustinus Steuchus Eugubinus*, aliique doctissimi homines, ex libris *Hermetis Trismegisti* sine controversia patere, disputant, hoc veluti fundamentum universae secretioris Aegyptiorum disciplinae fuisse, unum esse summum altissimumque Deum. Nec enim dubitant, quin universi hi libri ab *Hermete* vere sint exarati. Ego vero quemadmodum in Sibyllinis versibus, ita in his libris nimis manifesta exstare piarum fallaciarum indicia & vestigia, quam ut ab ullius deleri possint ingenio, arbitror. Itaque aut totos quosdam ex his libris ab hominibus esse confictos, qui Christiano nomine degenerem tegebant animum, 374
aut saltim multos passim locos nonnullis *Hermetis* libris esse additos, & veris ejus sententiis interjectos, certissimum judico. Qui primus fraudes istas eruditis spectandas praebuit, *Isaacus* (*o*) *Casaubonus*, haud pauca hujus notae dicta ex *primo Hermetis libro*, cujus index *Poemander*, quaedam ex *quarto libro*, cui nomen *Crater*, nonnulla denique ex *decimo tertio*, qui *Sermo* inscribitur *in monte de regeneratione*, collegit. Quae quidem tantum apud rerum intelligentes valere, ut tres istos libros, aut primum saltim & ultimum, contemnant, & nothos esse suspicentur, equidem minime demiror. (*p*) Nolo hic locos, qnos *Casaubonus* excerpsit, repetere. Unum vero ex *Libro decimo tertio* addam; qui, tametsi (*q*) ejus effugerit perspicacitatem, ceteris tamen omnibus luculentior videtur magisque Christianus: Λέγε μοι τοῦτο· τίς ἐστι γενεσιουργὸς τῆς παλιγγενεσίας; ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ἄνθρωπος εἷς, θελήματι Θεοῦ. *Hoc mihi quoque explica: Quisnam est auctor & effector regenerationis? Filius Dei, unus homo, voluntate Dei.* Quamobrem, licet nulli parcat (*r*) *Athanasius Kircherus* industriae, quo omnes illos libros, quibus *Hermetis* praefixum est nomen, hoc parente dignos esse, demonstret, ipsa tamen veritas vetat ei fidem habere. Quidquid dicat, tres libri illi, quos diximus, maxime *Poemander*, qui proprie sic dicitur, & *sermo in monte*, aut plane commentitii sunt, & a semi-Christiano homine compositi, aut vero mirabiliter contaminati, atque alienis sententiis adulterati. Quocirca, qui hac lege ex *Hermetis* probare student libris, Aegyptios uni summo maximoque Deo supplicasse, ut omnes illos libros vere ab *Hermete* esse profectos, simul statuant, hi, metuo, ne ulli sapientum sententiam suam probent. Neque magis audiendi sunt, qui *Librum Aristoteli* vulgo adscriptum *de secretiore parte divinae sapientiae secundum Aegyptios* hac in caussa testantur. Viderit *Kircherus*, qui hunc librum cupide amplectitur, quemadmodum se doctis excuset hominibus. Mihi nihil intelligere videntur, qui impostoris eum commentum esse, negant sese (*s*) intelligere.

Nihilo tamen minus aliquis libris istis in hac disputatione locus debebitur. Creda-

(*o*) *Casaubonus*] *Exerc.* I. *in Baronium Num.* 18. *p.* 54. *s.*

(*p*) [Vid. de Hermetis hisce libris Warburton divine legat. of Moses T. I. p. 442.]

(*q*) *Ejus effugerit*] *Herm.* tamen *Conringius* jam tum, quum haec vir doctus scriberet, dudum observaverat, totum hunc libellum *prae se ferre Christianam de sancta regeneratione fidem, & dictionem constare novi foederis verbis*, *de Hermetica Aegyptior. Medicina Cap.* 4. *p.* 46.

(*r*) *Ath. Kircherus*] In *Obelisco Pamphylio p.* 35. nec non in *Oedipo Aegyptiaco Gymnas. hieroglyph. Class.* XII. *Cap.* 3. Reliquos, quibus eximii & antiquissimi visi sunt *Hermetis* libri, recensent, ut alios taceam, vener. *Jo. Franc. Buddeus Histor. eccles. Vet. Testam.* P. I. *p.* 346. & *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graec.* L. I. C. 8. *p.* 58. qui copiosissime omnium de *Hermetis* scriptis, eorumque tam contemtoribus, quam laudatoribus commentatus est; ipse vero *Cudworthi* nostri, quae *Conringii* quoque fuit & ex parte *Borrichii*, de illis sententiam probat.

(*s*) *Intelligere*] Vide de hoc, qui perperam *Aristoteli* tribuitur, libro *Jo. Alb. Fabricium Biblioth. Graec. L.* III. C. 6. *p.* 162.

(*s*) *Deum*

damus, quidquid aut olim exſtitit, aut exſtat hodie ſcriptorum Hermeticorum, inconſulti Chriſtianorum quorumdam erga religionem ſuam ſtudii monumenta eſſe: ſtatuamus, philoſophum neſcio quem *Librum de ſecretiori Aegyptiorum ſapientia* compoſuiſſe, falſoque deinde *Ariſtoteli* adſcripſiſſe; erit tamen in his libris, quod juvet eos, qui veteres Aegyptios unum ſummum invocaſſe Numen tuentur. Omnis nimirum dolus & fallacia, niſi aliquod in ipſa veritate fundamentum habeat poſitum, ſimul naſci ſolet & exſtingui. Itaque fuerit in his commentitiis ſcriptionibus aliquid verae Aegyptiorum diſciplinae conſentaneum, neceſſe eſt: alioquin neque placuiſſent primo Aegyptiis, neque poſtmodum, quam adeptae erant, auctoritatem & nobilitatem retinuiſſent. Quod ſi ita eſt, certe hoc ipſum dogma, de quo quaerimus, unum eſſe ſummum Deum, in illis numerari debet placitis, quae in his libris cum Aegyptiorum concinunt opinionibus. Diſſeminata fuerunt haec *Hermetis* volumina & longe lateque fuſa in Aegypto multo ante, quam ſuperſtitiones Aegyptiae conticeſcerent, earumque ſacerdotes una cum inſtitutis & ſacris tollerentur caerimoniis. Tanto credibilius eſt, ſacerdotes, ſi, quod in illis praecipuum & caput veluti eſt, ſuis a praeceptis abhorrere, animadvertiſſent, continuo doloſe ſecum agi ſenſuros, libroſque hos, tamquam fallaces & fucoſas merces, deteſtaturos fuiſſe. Patet igitur, ſi vel omnes *Hermetis* libri, nec ii tantum, qui reſtant hodie, ſed etiam, qui, ab antiquis laudati doctoribus, temporum injuria perierunt, ut τὰ φυσικά, τὰ διεξοδικά, & ſimilia, Chriſtianorum unice commenta eſſent, vanis & vetitis artibus veritati conſulere conantium, fieri tamen haud potuiſſe, ut auctoritatem hi libri acquirerent, niſi aliquid ex ipſa veritate firmamenti habuiſſent ac praeſidii. Nec, quin omnes ſtatim ſpreti & abjecti fuiſſent,
375 dubitandum eſt, niſi hoc in *Hermetis Triſmegiſti*, ſacerdotumque Aegyptiorum arcanis & reconditis fuiſſet dogmatibus, unum eſſe ſummum, qui totam rerum naturam moderetur, (*t*) Deum.

Verum, ut eo usque ſtatim progrediamur, neceſſe non eſt. Quod enim ex *Hermeticis* illis, qui ſuperſunt hodie, quidam fallaciis ad emolumentum Chriſtianorum confic̄ti ſunt, id nondum omnes declarat hoc numero haberi debere: multo minus omnes eos, quos *Patres* ſaepenumero teſtantur, hodie vero amiſſi ſunt, protinus ſpernendos eſſe, hinc licet elicere. Quamobrem doctiſſimum *Caſaubonum* temeritate non vacare putem, quod omnes *Hermetis* libros dolis Chriſtianorum compoſitos eſſe, confidenter pronuntiat, hac una fretus ratione, quod duo vel tres eorum, qui exſtant adhuc, callidi & verſuti hominis malitiam produnt. Forte, ut in hanc incideret levitatem vir eximius, haec ipſi cauſſa in primis fuit, quod eorum juſto ſecurius errorem amplexus eſſet, quem *Patricius* jam profligavit, qui omnes, quos *Ficinus Hermetis Triſmegiſti* nomine edidit, libros unum eſſe tantum librum, *Poemander* inſcriptum, & in varia diſtributum capita, temere ſibi perſua-

(*t*) *Deum*] Recte & praeclare animadvertit vir magnus, non eſſe dubitandum, quin libri *Hermetis*, qui vocantur, aliqua ex veteri diſciplina Aegyptiaca contineant. Nam, qui eos compoſuit, homo callidus & veterator facile proſpicere potuit, nullam prorſus haec volumina fidem eſſe inventura, niſi aliquid ex illis ſcitis & dogmatibus admiſtum haberent, quae inter Aegyptios pro Hermeticis habebantur. Quod vero addit, fieri nullo modo potuiſſe, ut placerent Aegyptiis, & magnam inter eos auctoritatem obtinerent, niſi res ita eſſet, id multo plus haberet momenti, ſi teſtibus conſtaret idoneis, Aegyptios Deorum cultui deditos aliquod libris iſtis pretium poſuiſſe. Nuſquam vero, quod ſciam, perſcriptum exſtat, volumina haec, quum prodiiſſent, vel rejecta & repudiata ab Aegyptiis, vel etiam recepta publice approbataque fuiſſe. Degeneres quidam Chriſtiani & recentiores Platonici cer-

suaserunt. Atqui capita haec, quae putantur, totidem sunt libri, nullo naturali vinculo apti inter se & connexi, inter quos *Poemander* primo tantum loco positus est. Sed quaecumque demum *Casaubonum*, sic uti sentiret, ratio impulerit, equidem nil caussae video, cur *Asclepium*, aliosque libros nonnullos a *Patricio* additos tam dura & severa exceperit sententia, qui non modo aperte secreti sunt a *Poemandro*, sed etiam nullis doli mali vestigiis & notis inusti. Omnium vero minime, quo jure libros, qui ab antiquis memorantur doctoribus, nunc vero interierunt, aspernari potuerit, intelligo, quos inspexerat numquam vel legerat. Quidquid ergo disputet ac contendat, equidem fieri posse arbitror, ut quidam *Hermetis* libri veri sint & incorrupti, tametsi alii ex illis fucosi sint & adulterini. Nolim tamen, haec ita quis accipiat, ac si eos ab ipso *Hermete*, aut Aegyptio sermone censeam exaratos esse. Hoc tantum volo, fieri posse, ut ex his libri quidam Aegyptiorum vere exhibeant dogmata, nec a Christianis auctoribus decipiendi consilio compositi sint. Judicent, quibus integra ratio est, primum, an Aegyptios libros comminisci potuissent astuti homines, si veri & antiqui nulli reapse exstitissent inter Aegyptios. Argumenta deinde expendant, velim, quae nunc expromemus, ut suos Aegyptiis fuisse libros philosophicos, planum faciamus.

Principio exploratum esse debet, vixisse in Aegypto antiquissimis temporibus virum quemdam, *Theuth*, *Thoth* sive *Theut* dictum, qui una cum litteris artes atque scientias, Arithmeticam, Geometriam, Astronomiam, artemque figuris animi sensa occultandi princeps invenerit, & alios docuerit. Graecis is vocatus fuit *Hermes*, Latinis *Mercurius*. Omnes omnium aetatum auctores constantissimaque fama hunc hominem posteritati commendarunt. Hunc (*v*) *Sanchoniathon*, rerum Phoenicicarum scriptor, qui belli Trojani tempore vixit, *Librum*que *de Aegyptiorum Theologia* reliquit; hunc (*x*) *Manethon Sebennyta*, sacerdos Aegyptius, regnante *Ptolemaeo Philadelpho*, celebravit: hunc gravis auctor (*y*) *Plato*, quem tredecim inter Aegyptios commoratum esse annos ferunt, praedicat. In *Philebo* enim non
modo *Deum* salutat eum, sive *virum divinum*, sed etiam litteras ab eo primum 376
excogitatas, atque mutas a liquidis, certo cujusque numero designato, sejunctas esse, refert. At in *Phaedro* Arithmeticae, Geometriae, & Astronomiae, ludicrarumque nonnullarum recreationum inventionem ei quoque attribuit, nec aut Deum fuisse aut daemonem, affirmare dubitat: Ἤκουσα περὶ Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου, γενέσθαι τῶν ἐκεῖ παλαιῶν τινα θεῶν, οὗ καὶ τὸ ὄρνεον τὸ ἱερὸν, ὃ καὶ καλοῦσιν Ἶβιν· αὐτῷ δὲ ὄνομα τῷ δαίμονι εἶναι Θεύθ. *Audivi apud Naucratin Aegypti, quemdam fuisse priscorum Deorum, cui avis, quam Ibin vocant, sacrata est; ipsi Deo nomen esse Theuth.* Quo loco Plato simul ingeniosi certaminis argumentum subjicit, quod *Theut* huic cum *Thamo*, Aegyptiorum rege, de commodis & incommodis inventarum litterarum intercesserit: quorum ille inventum hoc magnificis exornat laudibus, litterasque, ὡς μνήμης

καὶ

certarunt olim veluti, utri antiquis sapientiae professoribus callidius ingenii sui commenta possent adscribere. Nam utrique commodis suis consentaneum in primis ducebant fore, si vulgo crederentur dogmata sua omnibus omnium aetatum philosophis placuisse. Quocirca utrosque in confingendis libris Hermeticis curam posuisse aliquam, existimem. [Hermes Christ. fuit Gnosticus. Vid. *Beausobre Hist. de Manich. T.* II. *p.* 201. *s.*]

(*v*) *Sanchoniathon*] Apud *Eusebium Praepar. euang. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 31. 32. Memoria vero hic fallit virum egregium, quum *Sanchoniathonem* hunc *Volumen* composuisse significat *de Theologia Aegyptiorum.* De Phoenicum praeceptis, non de Aegyptiorum, scripsisse fertur *Sanchoniathon.*

(*x*) *Manethon*] Apud *Georgium Syncellum* in *Chronographia p.* 40.

(*y*) *Plato*] In *Philebo p.* 75. & in *Phaedro p.* 356.

ἢ σοφίας φάρμακον, *ut sapientiae pharmacum memoriaeque remedium*, extollit; hic vero oblivionem potius parituras esse disputat litteras, eo quod hominibus neglectionem memoriae suasurae essent: quocirca non tam μνήμης sive *memoriae*, quam ὑπομνήσεως φάρμακον, *recordationis auxilium*, sive *rerum oblivione deletarum revocationem*, appellari debere, autumat: addit denique, fore, ut litterae insitas humanae menti facultates debilitent atque nativo robore exuant, rubiginem illis veluti quamdam affricando, nec tam ἀλήθειαν, *veram scientiam*, quam δόξαν σοφίας, *inanem sapientiae opinionem*, male digestam rerum multifariarum cognitionem memoriae committendo, procreent. Adde his, quum Aegyptii diu ante Graecos laude sapientiae floruerint, fieri nullo modo potuisse, quin, non secus atque Graecis, unus vel plures eis quoque doctrinae & eruditionis principes & auctores fuerint. Quem hoc autem nomine laudent, unum, primum certe, hunc *Thoth* habent, cujus ne memoria interiret, primum anni mensem nomine ejus signandum duxerunt esse. Aetas ejus in illa vulgo putatur incidisse tempora, quibus primi Judaeae gentis conditores fuerunt: quumque *Moses* ipse illis institutus dicatur esse litteris, quae ab eo profectae primum sunt, quis, quaeso, diu ante *Mosen* vixisse hominem negaverit?

Ceterum *Thot* hic sive *Theut primus Hermes* dicebatur Aegyptiis. Namque alium ferunt intervallo quodam sapientem virum exstitisse, qui pari ardore collapsas scientias & artes instauraverit & renovaverit. Atque hic δεύτερος Ἑρμῆς, *alter Hermes*,

p. 356. De his aliisque veterum auctorum, quibus *Hermetem* exstitisse probari solet, testimoniis sileo, quum in eorum virtutem dudum inquisiverint viri doctissimi, *Jo. Henr. Ursinus Libro de Zoroastre, Sanchoniathone, & Hermete p.* 73. *Jo. Marshamus Canone chronico p.* 35. *s.* & alii.

(z) *Syncellus*] In *Chronograph. p.* 124. *a.* Quae sequuntur paullo post de *altero Hermete*, ea ex *Manethonis* fragmento hausta sunt apud eumdem *Syncellum p.* 40. *s.* Conf. quae collegit *Jo. Marshamus Canone chronico p.* 240.

(a) *Eusebius*] In *Chronico n.* 556.

(b) *Valesius*] Not. ad Ammian. Marcellinum *Lib.* XXII. *p.* 339. Sed displicet, nec immerito, haec conjectura *Valesii Jo. Alb. Fabricio Biblioth. Graec. L.* I. *C.* 11. *p.* 73. Conf. *Henr. Dodwellum* de hac terra Syriadica in *Appendice ad Diss. Cyprianicas* §. 13. *p.* 8.

(c) *Ammianus Marcell.*] *Histor. Libr.* XXII. *C.* 15. *p.* 339.

(d) *Jamblichus*] *De mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 1. *p.* 157. Vid. *Fabricii Biblioth. Graec. L.* I. *C.* 11. §. 6. 7. *p.* 76. 77.

(e) *Denotat*] Multae sunt & variae doctissimorum virorum de his Aegyptiorum *Hermetibus* opiniones, aut conjecturae potius, quas hic recensere aut expendere nec lubet nec expedit. Aliquot contentus ero observatiunculis, quae mihi haec omnia, quae de *Hermete* disputantur, attentius expendenti veri similiora visa sunt. (I.) Graecorum Mercurium seu Hermetem & Aegyptiorum *Theut* sive *Thoth* non opinor unum eumdemque esse Deum, sed, quae Graecis, Romanis, Aegyptiis, & plerisque aliis populis usitata fuit, Numinum confusionem his etiam in Diis conspici, arbitror. *Thot* Aegyptius fuit philosophus, legislator, rex, aut si quo alio nomine dignus, a quo nonnullas repertas esse scientias hominum vitae necessarias, Aegyptii praedicabant. Cujus quum notitiam accepissent Graeci ad Aegyptios commeantes, magnamque ejus & *Mercurii* sui similitudinem esse animadverterent, *Mercurii* seu *Hermetis* eum nomine non dubitarunt appellare, non secus ac si idem ille esset Mercurius, quem in patriis Diis numerabant: ex quo usu apud utrumque populum invaluit, ut *Theut* & *Mercurius* promiscue Deus iste Aegyptius nominaretur. Tanta certe est rerum & factorum, quae de *Hermete* Aegyptiorum & Graecorum *Mercurio* memoriae prodita sunt, discrepantia, ut facile appareat, pravam illam veterum consuetudinem Deos plane diversos miscendi & his Diis nocuisse. (II.) Reliqua, quae de utroque narrantur *Hermete*, sic esse colliganda inter se & componenda existimo, si quidem in rebus tanta caligine tantaque veterum auctorum brevitate ac discordia obscuratis existimare licet. Fuit inter antiquissimos Aegyptios homo quidam, qui cum alia multa docuit rudes Aegypti incolas, tum artem in primis excogitavit simulacris & figuris, ut Sinenses hodie, non litteris, ut nos, animi sensa exprimendi. [Conf. *Leibnitii Epist. p.* 414. cujus conjectura de lingua Chinensi hanc meam roborat. *Parennin* vero *Lettr. edifiant. T.* XXIV.

mes, ab illis vocatur, forte quod animum *primi Hermetis* ſive *Thoth* immigraſſe in corpus ejus ſuſpicarentur: alioquin enim Aegyptiorum ſermone, id quod ex *Manethone* (*z*) *Syncellus* obſervat, *Siphoas* audiebat. Σιφώας, ὁ καὶ Ἑρμῆς, υἱὸς Ἡφαίστου. *Siphoas*, *qui & Hermes dicitur*, *Hephaeſti filius*. Hic ille *Hermes* eſt, qui *Tat* genuiſſe, atque cognomen Τετρμέγιστος ſive *Termaximus* obtinuiſſe perhibetur: quo quidem nomine a *Manethone*, *Jamblicho*, & aliis compellatur. (*a*) *Euſebius* ad annum decimum quintum poſt Iſraëlitarum ex Aegypto egreſſum mentionem ejus facit: ſed vereor, ne aliquanto ſerius harum rerum periti vixiſſe hominem exiſtiment. Alter horum *Hermetum* artes atque ſcientias invenit, & princeps conſtituit, alter inſtauravit & amplificavit. Ille figuris dogmata ſua expreſſit, easque columnis ſervandas commiſit ἐν τῇ Συελγγικῇ γῇ: ſic enim doctiſſimus (*b*) *Valeſius* legere jubet loco Συελαδικῇ. Quae *Syringes* quales fuerint, (*c*) *Ammianus Marcellinus* docet. Hic vero imagines illas ſive arcanas figuras expoſuit & interpretatus eſt, nec uno volumine variis ſcientiis & artibus lucem ac nitorem attulit. Atque hi ſunt illi *Hermetis Trismegiſti* libri, quos ſacerdotes in remotis & occultis templorum locis, *adyta* Graeci vocant, magna cura cuſtodiviſſe, accepimus. Numerum eorum (*d*) *Jamblichus* iniit: quem tamen ne illi quidem probare poterunt, qui librum apud eum id tantum ſignificare volunt, quod verſus aut membrum orationis apud nos (*e*) denotat.

His vero antiquioris *Hermetis* figuris juniorisque, qui & *Trismegiſtus*, libris to- 377
tam

T. XXIV. *p.* 37. demonſtrat, Hieroglyphica Aegypt. valde differre a literis Sinicis, & recte.] Omnes certe in hoc antiqui auctores conſentiunt, ab antiquiſſimo *Hermete* hieroglyphicam ſcribendi rationem inventam eſſe. Atque hanc per figuras & imagines cogitationes ſuas exprimendi rationem quum multo eſſe cogito ſimpliciorem & breviorem illa, quae notis & litteris utitur, in hanc facile deſcendo ſententiam, antiquiſſimorum eam mortalium fuiſſe, &, qui principes ſcribendi viam populis monſtrarunt, non aliam tradidiſſe, quam hanc, rationem. [Sic ſcribunt adhuc Barbari in America. Vid. *Lettres edifiant. T.* XXIII. *p.* 304. *La Fiteau.* Multis hoc teſtimoniis probatur *Biblioth. Françoiſe T.* XXXII. *p.* 33.] Ea, qua hic homo vivebat, aetate chartae & membranarum uſus nondum cognitus erat Aegyptiis. Ergo *Thot* parietibus & columnis more veterum leges, ſcita & placita, quae ſervari cupiebat, figuris variis & imaginibus adumbrata, committebat; quae qui noverant, quaenam figurae cuique notio & poteſtas ſubjecta eſſet, facili negotio intelligebant, ut hodie Chinenſes figurarum ſuarum ſenſus levi labore aſſequuntur. His inſtitutis diu Aegyptus floruit. At eluviones aquarum, quas diſerte *Manethon* apud *Syncellum Chronograph. p.* 40. & alii referunt, aliaeque fortaſſis viciſſitudines magnam poſtea rebus Aegyptiis mutationem induxerunt, veteresque incolas aut diſſiparunt, & alio proficiſci coëgerunt, aut magnam partem deleverunt & exſtinxerunt. Itaque ipſae ſcientiae ſimul & ars figuris ſcribendi, quas a Thot traditas acceperant Aegyptii, oblitteratae ſunt & oblivione ſepultae. Forte illo tempore multi Aegyptiorum ad Indos & in Sinam, ut ſibi conſulerent, tranſiere, novasque in illis regionibus civitates condiderunt. Nec enim ſpernendi mihi videntur viri docti, qui Sinenſes & veteres Indos Aegyptiorum eſſe volunt colonias, idque ex inſtitutorum ſimilitudine probant. Intervallo quodam elapſo, novi in Aegyptum commigrarunt coloni, aliis moribus, legibus, & dogmatibus, quam veteres illi, de quibus diximus, imbuti. [Vid. copioſe *Warburton Legat. of Moſes T.* II. *de Hieroglyph.*] Hoc quidem antiquorum auctorum rationes tanta docent evidentia, ut dubitandi locus fere nullus relictus ſit. In his novis incolis itidem vir quidam exſtitit ſapientior & melior ceteris, qui relictas ad tempus & deſertas ſcientias, quibus eorum vita carere nequit, qui Aegyptum incolunt, Geometriam, Arithmeticam, & alias, in uſum revocavit & reſtituit. Eum, qui ſupererant ex antiqua progenie Aegyptiorum, quoniam valde ſimilis erat vetuſtiſſimi illius *Thot*, novum ſeu *alterum Thot* appellarunt, Graeci vero *Hermen* deinceps dixerunt. Novus hicce populus & novus ſcientiarum iſte inſtaurator apud Aegyptios aliam plane ſcribendi rationem introducebat, notisque & litteris animi notiones, non autem figuris & ſimulacris, ut veteres conſueverant Aegyptii, exprimere docebat. [Aegyptii litteras habebant communes & Hieroglyphicas: hae fuerunt ſacerdotum. Id multis probatur *Biblioth. Françoiſe T.* XXXII *p.* 23. At lit-

tam Aegyptiorum comprehenſam fuiſſe ſapientiam, neſcio, an credibile videri queat alicui. Conſtat e contrario, non paucos praeterea libros hanc gentem habuiſſe, variis temporibus a ſacerdotibus compoſitos. *Jamblichus* in ipſo *Libri de*
378 *myſteriis Aegyptiorum* exordio: *Deum*, inquit, *eloquentiae praeſidem*, *Mercurium*, *olim recte exiſtimatum eſſe ſacerdotibus omnibus eſſe communem*, *cumque*, *qui ad veram de Diis ſcientiam praeit*, *unum eumdemque eſſe in univerſis*: ᾧ δὴ, pergit, καὶ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὰ αὐτῶν τῆς σοφίας εὑρήματα ἀνετίθεσαν, Ἑρμοῦ πάντα τὰ οἰκεῖα συγγράμματα ἐπονομάζοντες. *Quare & noſtri majores ſuae ſapientiae inventa illi dedicabant*, *omnia propria commentaria Mercurii nomine inſcribentes.* Ejus moris hanc inter alia fuiſſe cauſſam, ut declararent ſacerdotes, ad normam atque praeſcriptum veteris diſciplinae, quam ab *Hermete Triſmegiſto* traditam acceperant, libros illos exaratos eſſe, facile poſteri crediniſſent, niſi hic aliam majoremque nobis aperuiſſet *Jamblichus*. *Hermetem* nimirum, quamvis olim mortalis fuiſſet, Deum tamen fecerant poſt fata Aegyptii, quod & *Plato* ſcriptum reliquit, praeſidemque ac cuſtodem omnis doctrinae atque ſcientiae, ſigillatim ejus, quae *Theologia* vocabatur, creaverant. Hujus itaque Numinis afflatu atque inſtinctu concitatos ſeſe fuiſſe, quum ſua in litteras referrent, mul-

litterae tamen ſacrae ſacerdotum diſtabant forte ab Hieroglyphicis. *Ibid. p.* 40.] Interim non ita vis undarum, & aliae rerum converſiones, quas ſilentio vetuſtas tegit, in Aegypti provinciis ſaevierant, quin paſſim reperirentur veteris aevi monumenta atque columnae, quibus ex antiqui *Hermetis* praeſcripto leges & hiſtoriae gentis figuris & imaginibus inciſae ac inſcriptae erant. Multa hujus generis documenta e terra eruebantur, in quam violentia terrae motuum & aquarum ea detruſerat. Sed qui explicare poſſet ea, & reconditas ſententias eruere, amiſſa veteri illa ſcribendi arte, inter Aegyptios tum temporis nemo erat. Itaque variae de ſenſu harum figurarum conjecturae exoriebantur, & pro ſuo quisque captu, quae ignorabat, interpretabatur, neque pauciores, ut fit, quum vetuſta eruuntur monumenta, fabulae naſcebantur. Plerique, quoniam e terra effoſſas noverant eſſe has columnas, neque dubitabant, quin eximia ſub illis involucris lateret ſapientia, antiquum illum *Thoth* ſtudioſe occultaſſe poſterorum cauſſa hunc theſaurum, exiſtimabant, ut voluminum inſtar eſſet, quae viam ad eruditionem & ſcientiam intelligentibus munirent. Equidem, quotiescumque illum per tot populos olim ſparſum ſermonem de columnis a *Setho*, *Mercurio*, & aliis ſub terram reconditis & magna ſapientia refertis accurate mecum expendo, toties confirmor, popularem hunc eſſe rumorem, inter Aegyptios & alias gentes ſubito exortum, quum vetuſtae quaedam columnae, imaginibus variis ornatae, caſu ex antris & locis ſubterraneis in lucem proferrentur. Etenim quis eos, qui tum vivebant, quum iſtae columnae protraherentur, de mente & conſilio *Thot* aut *Sethi* commonefecerat? *Alter* vero ille *Hermes*, de quo ante dixi, ut homo erat aſtutus & rerum ſuarum ſtudioſus, ſibi uni patere myſteria contendebat in columnis illis enarrata, imaginibusque idcirco talem dabat ſententiam, qualem ſtatui & rebus provinciae ſuisque commodis judicabat eſſe ſalutarem: quin etiam in litteras referebat, quae hauſiſſe ſeſe ex his libris lapideis, populo perſuaſum eſſe volebat. Vid. *Manetho* apud *Syncellum Chronogr. p.* 40. Quam propter cauſſam libri illi dicebantur *Hermetici*, eo quod argumentum continere credebantur monumentorum ab *Hermete* vetuſtiſſimo relictorum. Ipſae interim columnae, quibus nihil ſanctius putabant, fieri poſſe, in ſacraria deportabantur, & accurate, tamquam incredibilis ſapientiae armaria, cuſtodiebantur, quibus ſpectandis pauci judicabantur idonei. Qui vero ſpectatum eas admittebantur, & ſapientiae poſtea nomine inclareſcebant, hos ſtatim Aegyptii, ut arrogantia & ſuperſtitione inflati erant, ex columnis ſuis omnia depromſiſſe inventa ſua, clamabant. Ex quo fabula illa nata eſt, quae *Platonem* perhibet & *Pythagoram* ſapientiam ſuam ex Hermeticis columnis omnem hauſiſſe. Vid. *Jamblichus de myſter. Aegypt. Sect.* I. *Cap.* 2. *p.* 3. Suſpicabantur enim Aegyptii, hos homines artem calluiſſe retruſas illas *Hermetis* imagines intelligendi, atque ejus beneficio, dum conſideraſſent columnas, cuncta earum arcana recluſiſſe. Neque ſegnes erant ipſi ſacerdotes in figuris illis antiquis enodandis, quarum vim exhauſtam nondum eſſe putabant. In quolibet ſaltim collegio ſacerdotum ſacer quidam erat ſcriba ſeu ἱερογραμματεὺς, cujus munus erat, veteres illas figuras interpretari. At quum vetus illa ſcribendi ratio prorſus e memoriis hominum extracta eſſet, idem his eveniebat, quod antiquitatum hodie ſtudioſis evenire ſolet, quum aut nummi aut lapides antiquis & obſcuris notis inſigniti eruuntur, qui in varias diſcedunt opiniones. *Clemens Alex. Strom.*

multitudini persuasum cupiebant (*f*) sacerdotes. Quin etiam, id quod huc per-
tinet in primis, in nonnullis, qui adhuc exstant, *Hermetis* libris *Hermes* pro ipsa 379
divina sapientia & intelligentia nonnumquam ponitur. Ex his ergo manifestum
est, qui factum sit, ut tot libri in *Hermetis* prodirent nomine. Patet etiam, non
esse, cur hos omnes libros, quibus *Hermetis* nomen praefixum est, vetustissimis
temporibus conscriptos, aut ab ipso *Hermete* consignatos esse, censeamus, eo
quod sacerdotibus Aegyptiis hoc fuerit in more positum, ut, quos ipsimet con-
cinnaverant, de rebus sacris & philosophicis commentarios ad *Hermetem*, tam-
quam auctorem, referrent. Praeter haec, multos eorum librorum, quos recen-
tiori aetate Aegyptiorum sacerdotum industria composuit, non Aegyptio, sed
Graeco, sermone exaratos esse, veri simillimum arbitror. Nam ex eo saltim tem-
pore, quo ad *Ptolemaeos* rerum Aegyptiarum summa delata est, Graecorum ser-
mo Aegyptiis sapientibus familiaris & prope quotidianus esse coepit. Quod qui-
dem, ut de urbium & locorum nominibus propriis nihil dicam, haec ipsa voca-
bula, *Hermes*, *Trismegistus*, & alia, quibus frequentissime sunt usi, neminem
ignorare patiuntur. Mitto, linguam, quae in hunc viget diem, *Copticam* mag-
nam

Strom. Lib. VI. *Cap.* 4. *p.* 757. Quisque, ut commodum ipsi videbatur & sententiis suis consentaneum, figuras, quae *Hermetis* esse credebantur, explicabat. Hic rerum physicarum, ille moralium, tertius metaphysicarum, quartus astronomicarum signa sibi cernere videbatur. [Probantur haec *Biblioth. Françoise T.* XXXIII. *P.* I. *p.* 40.] Accipitrem primus Deum referre credebat, alter solem, tertius sanguinem, quartus victoriam, quintus animi demissionem. Vid. *Horapollinis Hieroglyphica Cap.* 6. *p.* 9. Quot homines alicujus ingenii, tot sensus. Quot deinde interpretationes, tot quoque scribendi genera & rationes. Sacerdotes nimirum *Hermetem* imitabantur, suumque ducebant, ad exemplum tanti hominis praecepta sua figuris & imaginibus vestire. At non omnes eamdem figuris illis potestatem & notionem subjiciebant. Hinc nec eadem notione atque potestate figuras illas adhibebant, quum scriberent. Scarabaeum qui sibi persuaserat in columnis *Hermetis* mundum designare, is similiter scarabaeum pingebat, de mundo praeceptum aliquod figuris consignaturus. At qui judicaverat, scarabaeum patris esse signum, is patres fortasse moniturus, scarabaeum in fronte orationis collocabat. Vel ex his vanam magnam partem & inutilem a doctissimis viris laborem consumi, liquet, qui in Aegyptiorum veterum figuris explicandis desudant, neque dubitant, vim earum hodie a se posse declarari. Commendarem ego diligentiam, si sacris istis imaginibus constans & immutabilis potestas inter Aegyptios fuisset subjecta, nec alio sensu Memphitani sacerdotes, quam Heliopolitani, imagines istas cepissent. Sed vel *Horapollo* docere nos poterat, figuratam hanc, ut ita loquar, scribendi rationem nullis legibus communibus fuisse circumscriptam apud Aegyptios, sed pro varietate ingeniorum fuisse variam. Aeternum igitur sese sine ullo fructu excruciabunt viri ingeniosissimi, qui *mensam Isiacam*, a *Pignorio* & aliis editam, illustrare cupiunt, nisi antea noverint, in quanam Aegypti provincia ea fuerit composita, & quam vim apud auctores ejus figurae habuerint, quibus referta est. Habes meam de *Hermetibus* ipsis, columnis, & figuris Hermeticis sententiam. Conjecturis hanc totam caussam contineri, non inficior: neque ita mihi faveo, ut nihil illis, quae dixi, ad veritatem deesse censeam. Neque tamen dubito, quin illi, qui veterum testimonia de his rebus diligenter & studiose ponderaverint, moresque non minus humani generis, quam veteris aevi rationes cum illis contulerint, confessuri sint, a magna veri similitudine propius haec nostra remota videri. Sed suo fruatur quilibet, nil ego impedio, judicio. Auctores de his columnis *Petr. Dan. Huëtius* inter alios nominabit *Demonstrat. euangel. p.* 94. *s.*

(*f*) *Sacerdotes*] Sed veram fortassis caussam instituti hujus aut nescivit *Jamblichus*, aut consulto reticuit. Equidem suspicor, eos, qui in *Hermetis* nomine suos olim libros emiserunt, populum & rudiores fallendi, & inventis suis auctoritatem conciliandi gratia istud fecisse, non secus atque inter veteres Christianos multi *Christi* ipsius ejusque legatorum nomina nullius momenti chartis praefixerunt, ut sententiis in illis comprehensis favorem & dignitatem compararent. In qua me sententia non mediocriter id confirmat, quod turpem illam consuetudinem libros sub alienis nominibus protrudendi & ante natum Servatorem in Aegypto unice viguisse, & postea inde ad Christianos reliquos propagatam esse, video. Tetigi hanc rem copiosius in *Diss. de turbata a recentioribus Platonicis ecclesia.*

nam partem non tam ex Aegyptiis, quam Graecis verbis conflatam esse. *Plutarchum* quoque taceo tantum sibi sumsisse, ut vel antiquissimorum Aegyptiorum nominum, *Isis*, *Osiris*, *Horus*, & *Typhon*, inter Graecos investigaret origines, non secus ac si probe calluissent Graecorum sermonem, qui principes istam provinciam incoluerunt.

Illuxerat jam dudum his oris Christianae religionis lumen, quum ex antiquis *Hermeticis* libris, quos aut ipse *Hermes Trismegistus* exaraverat, aut ejus esse putabant opera Aegyptii, sacerdotumque idcirco custodiae ac vigiliis commiserant, quidam inter eos adhuc essent superstites. Extra omne dubium id collocat *Clementis Alexandrini*, viri pietate non minus, quam doctrina, insignis, auctoritas, qui, quum Aegyptiorum de animorum erroribus sententiam exposuisset, sic libros illos, qui tum restabant, describit: (*) Μετίασι γὰρ οἰκείαν τινὰ φιλοσοφίαν Αἰγύπτιοι· αὐτίκα τοῦτο ἐμφαίνει μάλιστα ἡ ἱεροπρεπὴς αὐτῶν θρησκεία. *Suam enim quamdam & peculiarem exercent philosophiam Aegyptii. Hoc autem maxime ostendunt sacrae eorum caerimoniae.* Πρῶτος μὲν γὰρ προέρχεται ὁ ᾠδός. *Primus quidem procedit cantor, quem dicunt oportere accipere duos libros ex libris Mercurii: ex quibus unus quidem continet hymnos Deorum, alter vero rationes vitae regiae. Post cantorem vero procedit horoscopus. Eum libros Mercurii, qui tractant de astrologia, qui quidem sunt quatuor numero, oportet semper habere in ore. Deinceps autem* ἱερογραμματεὺς *seu sacer scriba, pennas habens in capite, & librum in manibus ac regulam. Hunc oportet scire & ea, quae vocantur hieroglyphica, & mundi descriptionem, & geographiam, & ordinem solis ac lunae & quinque errantium, Aegyptique chorographiam, & Nili descriptionem. Post eos sequitur, qui dicitur* στολιστὴς, *id est, ornator. Is novit omnia decem illis libris comprehensa, qui de illis agunt, quae pertinent ad honorem Deorum & religionem Aegyptiam, ad sacrificia, primitias, hymnos, preces, pompas, dies festos. Post omnes exit propheta, qui sacrorum praefectus est, & ediscit libros decem, qui vocantur sacerdotales, de legibusque agunt, de Diis & universa sacerdotum disciplina. Sunt ergo quadraginta duo libri Mercurii valde necessarii: ex quibus triginta quidem & sex continent omnem Aegyptiorum philosophiam, quos ediscunt ii, qui ante dicti sunt; reliquos autem sex* παστοφόροι, *id est, qui gestant pallium, quippe qui pertinent ad medicinam.* Hoc nisi repudiare fas esse putemus testimonium, ducentis post natum Servatorem annis, *Clementis* nimirum *Alexandrini* aetate, quadraginta duo ex libris illis, qui *Hermetis Trismegisti* aut erant, aut esse credebantur, inter Aegyptios superfuisse, credamus (g), necesse est.

Hoc amplius mihi dari volo, libros quosdam Aegyptios & Hermeticos, constitutis jam rebus Christianis, ad alias gentes, Latinos nominatim & Graecos, manasse ac delatos esse. Non quaero, utrum hi libri ab ipso *Hermete Trismegisto* fuerint profecti, an vero ex praescripto tantum ejus ab Aegyptiis sacerdotibus exa-
380 rati, nomineque ejus honoris caussa condecorati: rem ipsam, quam dixi, unice mi-

(*) Strom. IV. p. 633. (Cap. 4. p. 757. s.)

(g) *Necesse est*] Non integer descriptus est hic *Clementis* locus, sed multa omissa in eo, remotiora ab illo, quod in manibus est, negotio. Illustravit eum post *Jo. Marshamum* in *Canone chronico* p. 241. & *Petr. Lambecium Prodromo Histor. litterar.* p. 135. s. vir eruditissimus, *Jo. Alb. Fabricius*, *Biblioth. Graec. Lib.* I. *Cap.* 11. §. 5. p. 75.

(h) *Hominibus*] Ex *Plutarchi*, qui hic exstat, loco si doctrina *Hermetis* atque disputationis de sacris nominibus argumentum metiendum sit, crediderim ego potius, hoc ipsi dogma tribui oportere: Singulis naturae rerum partibus, ventis, sideribus, soli, lunae, certos praefectos esse genios aut potestates sub adspectum oculorum haud cadentes, quos

mihi concedi cupio. Eam vero hoc in primis confirmat, quod non modo Christiani ſcriptores ejusmodi libros excitant, ſed etiam homines Diis dediti & philoſophi. Audiamus, quemadmodum *Plutarchus Libro de Iſide & Oſiride* loquatur: (*) Ἐν δὲ ταῖς Ἑρμοῦ λεγομέναις βίβλοις ἱστοροῦσι γεγράφθαι περὶ τῶν ἱερῶν ὀνομάτων, ὅτι τὴν μὲν ἐπὶ τῆς τοῦ ἡλίου περιφορᾶς τεταγμένην δύναμιν Ὧρον, Ἕλληνες δὲ Ἀπόλλωνα καλοῦσι, τὴν δὲ ἐπὶ τοῦ πνεύματος οἱ μὲν Ὄσιριν, οἱ δὲ Σάραπιν, οἱ δὲ Σῶθι Αἰγυπτιστί. *Memoriae proditum eſt, libris, qui Mercurii libri dicuntur, ſcriptum eſſe de ſacris nominibus, facultatem, quae praeeſt converſioni ſolis, Horum, Graecis Apollinem vocari, quae vento, ab aliis Oſirin, ab aliis Serapin, Aegyptice Sothin. Sacra* quae *Plutarchus nomina* vocat, non video, quaenam ſint, niſi *varia Dei nomina.* Ex quo, ut id aliud agendo indicem, efficitur, ſive libri hi non alii fuerint, quam illi, quos *Clemens Alexandrinus* narrat ab Aegyptiis pro *Hermetis* ipſius operibus fuiſſe habitos, ſive alii cura ſacerdotum ex norma diſciplinae *Hermetis* elucubrati, hoc tamen non ultimum fuiſſe doctrinae *Hermetis* pronuntiatum: unum eumdemque Deum, eo quod variis modis virtutem & potentiam ſuam in orbe patefecerit, variis ſub nominibus & notionibus colendum eſſe ab (*h*) hominibus. Verum hanc rem infra perſequemur copioſius: nunc, quae ſuſcepimus, explicare pergamus. Aliud eis argumentum *L. Apulejus Madaurenſis*, non ignobilis ſcholae Platonicae philoſophus, Deorum vindex acerrimus, ſuppeditat. Namque is *Dialogum Hermetis Trismegiſti*, qui *Aſclepius* inſcribitur, ex Graeco Latine vertiſſe a plerisque omnibus creditur. Quamobrem & reliquis *Apuleji* operibus hic jungi ſolet a nonnullis dialogus. Memini, *Barthium* affirmare, *Auguſtinum* alicubi diſerte hanc verſionem *Apulejo* attribuere: mihi vero, iſtum ut reperirem locum, tam felici eſſe haud licuit. Sed nec *Colvio* poſſum aſſentiri, qui ex ipſa Latina hujus verſionis dictione rationem capit, cur *Apuleji* non haberi (*i*) debeat. *Jamblichus* non modo meminit *Hermetis* librorum, quos τὰ φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ, *libros, qui ſub Hermetis circumferuntur nomine*, vocat, ſed etiam fraudis abſtergere ab illis ſuſpicionem ſtudet. Quod tamen non ideo facit, ac ſi tum temporis exſtiterint, qui hos omnes libros dolo Chriſtianorum compoſitos eſſe ſuſpicarentur, quod *Caſaubonum* juſto perhibere audacius vidimus, ſed quod aliqui forte iſta aetate philoſophos fabulae hujus Hermeticae auctores eſſe, conjicerent. Placet, ne quis dubitet, totum (*k*) *Jamblichi* locum, ut in codice manu exarato legitur, oculis ſubjicere: Διευκρινηθέντων δὲ τούτων οὕτως καὶ τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, οἷς λέγεις ἐπιτετυχηκέναι, σαφής ἐστιν ἡ διάλυσις. Τὰ μὲν γὰρ φερόμενα, ὡς Ἑρμοῦ, Ἑρμαϊκὰς περιέχει δόξας, εἰ καὶ τῇ τῶν φιλοσόφων γλώττῃ πολλάκις χρῆται. μεταγέγραπται γὰρ ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίας γλώττης ὑπ' ἀνδρῶν φιλοσοφίας οὐκ ἀπείρως ἐχόντων· Χαιρήμων δὲ κ. τ. λ. *His ita diſtincte traditis, facilis eſt ſolutio dubiorum, quae tu reperiſti in libris, quos dicis te vidiſſe. Nam ſcripta, quae ſub Mercurii nomine circumferuntur, continent quidem Mercurii opiniones, licet lingua ſaepe utantur Graecorum philoſophorum: nam a viris philoſophiae peritis transla-*

(*) P. 374. (potius p. 375.)

quos non iisdem, ſed variis populi nominibus, aliis Graeci, aliis Aegyptii, nominare ſoleant.

(*i*) *Debeat*] Quae de *Apulejo* & eius verſione *Aſclepii* hic leguntur, pluribus illuſtrata vide a *Petro Lambecio Prodromo Hiſt. litterar. Lib.* II. *Cap.* 1. *p.* 141. & *Jo. Alb. Fabricio Biblioth. Latin. Lib.* III. *Cap.* 2. *p.* 522. nec non *Biblioth. Graec. L.* I. *C.* 8. *p.* 55. ubi *Cudworthio* aſſentitur *Colvii* rationem rejicienti, qua *Apulejo* hanc verſionem abjudicat.

(*k*) *Jamblichi*] Exſtat hic locus in codice a *Thom. Gale* edito *Sect.* VIII. *Cap.* 4. *p.* 160.

(*k*) P...

lata sunt ex lingua Aegyptiaca. Chaeremon sane & quidam alii &c. Hic primo vero animadverti, non asseverare *Jamblichum* ipsius *Hermetis Trismegisti* haec esse volumina: vocat enim ea τὰ φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ, *libros, qui pro Hermetis vulgo haberentur.* Hoc vero certum esse, ait, contineri illis vera *Hermetis* scita, ideoque, in Aegypto quin primo nata sint, nullum esse dubium. Cui sententiae quum tradendi rationem atque dictionem, ad philosophorum Graecorum prorsus instituta & praecepta accommodatam, obstare intelligeret, fierique fortassis posse prospiceret, ut quidam ideo totum hoc librorum genus a Graecis confictum esse philosophis, nec nisi Graecorum comprehendere placita, existimarent, istam deinde suspicionem diluere connititur. Itaque, quod Graecam hi libri formam referre viderentur, id ex eo factum esse, inquit, *quod a viris Graecae sapientiae pe-*
381 *ritis ex Aegyptiorum lingua versi essent*, qui suis propterea formulis atque notionibus distinguere interdum eos non dubitaverint. Equidem eorum, qui nunc exstant, *Hermetis* librorum plerosque Graeco primum sermone exaratos esse, putem. Sed hoc tamen non impedit, quo minus id, quod affirmat *Jamblichus*, in nonnullos eorum cadat, eos sigillatim, quorum jacturam fecimus, ut τὰ φυσικὰ, quae dicuntur, & similes, hique, quum ex lingua Aegyptiaca converterentur, interpretum studio formulis sententiisque philosophorum Graecorum nonnihil contaminati sint. Ex hoc ipso etiam *Jamblichi* loco constat, *Porphyrium* in *Epistola ad Anebonem*, sacerdotem Aegyptium, cujus (*l*) pauca nobis tantum fragmenta reliquit injuria temporum, *Hermeticorum* librorum fecisse mentionem. Quibus quum *Chaeremonis* sentiret scriptiones repugnare, id sibi explicari a sacerdote hoc concupiscebat: sitne doctrina, quae Hermeticis exponeretur scriptis, illa, quam Aegyptii reapse profiterentur, sapientia, nec ne? Hanc ita vero dirimit controversiam *Jamblichus*, ut praecipua veteris disciplinae *Hermetis* seu Aegyptiorum Theologiae capita recte in his libris esse proposita, at in *Chaeremonis* scriptis depravata, doceat. Postremo (*m*) *Cyrillus Alexandrinus* libros *Hermetis Trismegisti* olim Athenis conjunctim esse editos, hoc indice adscripto: Ἑρμαϊκὰ πεντεκαίδεκα βιβλία, *quindecim Hermetis libri*, memoriae prodidit. Hanc collectionem (*n*) *Casaubonus*, qui ante *Jamblichi* aetatem eam prodiisse nil dubitabat, ista esse censet *Salaminiaca*, quae in Latina *Jamblichi* versione, a *Ficino* & *Scutellio* adornata, laudari videbat. Sed fefellit virum doctum interpretum inscitia. Graeca *Jamblichi* vocem hanc prorsus ignorant, & Ἀλμηνιχιακὰ habent. Cujus vocis vim quum interpretes, quos dixi, non consequerentur, vocabulum *Salaminiaca* in ejus locum suf-

(*l*) *Pauca-fragmenta*] Quae reperiri potuerunt epistolae hujus in antiquis auctoribus fragmenta, ea diligenter collegit, & apte sciteque inter se connexa & composita, *Jamblicho* suo praemisit *Thom. Gale*, qui in *Praef.* extrema *non multa sibi videri deesse* scribit.

(*m*) *Cyrillus Alex.*] *Libro* I. *contra Julianum p.* 31. *ed. Spanhemii.* Hi vero *quindecim libri Hermaici* id quod locus *Cyrilli*, & verba, quae ex isto producit opere, luculenter significant, non erant ipsi *Hermetis*, qui putabantur, libri, sed tantum ex Hermeticis libris congesti & compositi. *Hermetici* haud dubie dicebantur, quod auctor eorum summam & nucleum universae disciplinae Hermeticae in opere isto a se esse explicatum, gloriabatur.

(*n*) *Casaubonus*] *Exerc.* I. *in Baronii Annales p.* 55. *Casauboni* sententiam sequutus est *Herm. Conringius de Hermetica Aegyptior. Medicina Cap.* 7. *p.* 59.

(*o*) *Distaret*] At *Thom. Gale Notis ad Jamblichum p.* 304. tametsi ipse edidit apud *Jamblichum Sect.* 8. *C.* 4. *p.* 160. ἐν τοῖς Ἀλμηνιχιακοῖς, *codices* tamen omnes *manu exaratos* fatetur legere Σαλμηνισχιακοῖς, quod *Ficinum* & *Scutellium* manifesto excusat, & memoriam doctissimum *Cudworthum* hic fefellisse, docet. *Claud. Salmasius Libro de annis climactericis p.* 605. eamdem apud *Hephaesti-*

ſuffecerunt. Quo quidem *Caſaubonus* adduci ſeſe paſſus eſt, ut libros hos Hermeticos Athenis emiſſos eſſe ſtatueret, quod *Salamina* exiguo Athenis intervallo (*o*) diſtaret. Nullum vero dubium eſt, philoſophum quemdam aut hominem Deorum ſtudioſum, non vero Chriſtianum, his libris coagmentandis operam dediſſe. Declarant hoc ipſa *Cyrilli* verba, quibus, poſtquam de *Moſe* atque *Hermetis* cum eo conſenſione dixerat, ſic pergit: Πεποίηται δὲ καὶ τούτου μνήμην ἐν ἰδίαις συγγραφαῖς ὁ συντεθεικὼς Ἀθήνησι τὰ ἐπίκλην Ἑρμαϊκὰ πεντεκαίδεκα βιβλία. *Hujus etiam* (*Moſis*) *meminit is, qui Athenis compoſuit illos, qui Hermaici nuncupantur, quindecim libros. in diſſertatione ſua*, (quae nimirum huic volumini adjuncta eſt.) Id nempe ſibi velle *Cyrillum* arbitror, ipſum illum, qui *Hermetis* libros collegerit, tametſi Diis ceteroquin faveret, *Moſis* tamen & *Hermetis* concordiam quamdam (*) commemorare. Tanti ergo quum non Chriſtiani tantum, verum etiam Graeci Latinique, quibus odio *Chriſtus* erat, *Hermetem* ejusque libros olim aeſtimaverint, ecquid leves mirum eſt 382
homines inventos eſſe, qui tam ſplendido nomine inficetas honeſtarent chartas, mortaliumque famem fraudibus & dolis explerent? In his ego commentitiis libris *Hermetis* veterum illum *de herbarum virtute Librum* numero, quem *Galenus* tangit, nec non, quos Chriſtianorum deinceps ſtudio confictos dixi, *Poemandrum*, *Sermonemque in monte*. Qui libri quum a nemine vel Chriſtiano vel alieno ſcriptore olim nominati ſint, *Jamblichi* ſint aetate recentiores, neceſſe eſt, qui in nullo Hermeticorum librorum Chriſtianarum fallaciarum veſtigia (*p*) deprehendit.

At *Caſaubonus*, qui, quidquid umquam exſtitit aut exſtat ſacrorum librorum, *Hermetis* nomine exornatorum, Chriſtiani fructus eſſe cenſet ingenii, nihil eſſe judicat in his libris, ſi ab illis rebus diſceſſeris, quae Chriſtianam diſciplinam ſapiunt, niſi quod ex *Platonis*, ceterorumque Graecorum philoſophia & eruditione hauſtum ſit, neque ullam Aegyptiae doctrinae umbram relinquit illis. Quod poſtquam aſſumſit, a Chriſtianis concludit, Graecae ac Platonicae in primis philoſophiae peritis, eos eſſe compoſitos. In hoc ego primum id requiro, quod ſic rationem concludit: Quidquid Graecum & Platonicum eſt, id non eſt Aegyptium. Quis enim neſcit, *Platonis & Pythagorae* ſcita, quin univerſam Graecorum ſapientiam magnam partem ex Aegypto in Graeciam aſportatam eſſe? Exemplum, quo ſententiam confirmet, hoc unum affert *Caſaubonus*, in *Hermetis* libris doceri: *Nihil in rerum natura prorſus interire, mortemque non eſſe rerum interitum, ſed converſionem tantum & mutationem.* Quod dogma quoniam Graecis quibusdam philoſophis placuiſſe vidit, ideo illis hoc fuiſſe proprium, non autem cum Aegyptiis commune, cen-

ſtionem exſtare lectionem, Σαλμεσχινιακὰ, obſervat, ipſeque nil dubitat, quin recte ſic ſcribatur. Si verum illud eſt, quod idem animadvertit *Salmaſius*, vocabulum Σαλμεσχίνια Perſicum eſſe, ex quo paullulum corrupto Arabes ſuum *Almanach* fecerint, non video, cur disputandum ſit, utra lectio praeferri debeat. Utraque enim tolerari poteſt. Qui legunt *Salmeniſchiacis*, veram pronuntiationem Perſicam retinent, qui *Almenichiacis*, corruptam Arabum. Res ipſa utrimque manet eadem, & utroque vocabulo liber deſignatur obſervationibus aſtronomicis refertus.

(*) *Commemorare*] Exiſtimat vir doctiſſimus, & plerique omnes fere ſic exiſtimant, *quindecim* illos *libros*, quos *Cyrillus* memorat, ipſos fuiſſe libros *Hermetis*, quibus editor diſſertationem aliquam ſubjecerit a ſe compoſitam. Ego vero, id quod paullo ante monui, ſecus ſentio, & hunc hominem *quindecim* edidiſſe *libros* ex Hermeticis ſententiis conſtructos, arbitror. Ita ut ſentiam, locus ille facit in primis, quem ex horum *librorum primo Cyrillus* profert, in quo auctor non *Hermetem* inducit loquentem, ſed ipſe de *Hermete* & ſcientiis ab eo inventis loquitur, & philoſophum hunc contra nonnullos obtrectatores defendere videtur.

(*p*) *Deprehendit*] De his libris *Fabricius* ex inſtituto egit *Biblioth. Graecae Libro* I.

censuit. Sed qui huic favebant scito, illi hoc eo faciebant consilio, ut tanto facilius animos ad infinitum tempus permanere, ante corpora exstitisse, & in nova semper corpora commigrare, defendere possent. Quae omnia placita quum nemo ab Aegyptiis profecta esse neget, equidem, cur illud eorum fuisse dogma inficiemur, nihil plane caussae video. Princeps inter Graecos *Pythagoras* docuit: οὐδὲν· οὐδὲ γίνεσθαι, οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων: *rerum, quae vere sunt & existunt, nullam* (quando nimirum generantur & corrumpuntur) *vel nasci, vel interire.* Quod pronuntiatum his versibus, quos supra jam attulimus, expressit *Ovidius*:

> *Nec perit in toto quidquam, mihi credite, mundo,*
> *Sed variat, faciemque novat: nascique vocatur*
> *Incipere esse aliud, &c.*

Hunc vero, quid, quaeso, credibilius est, quam dogma hoc, non secus ac ea, quae de animorum perennitate & variis erroribus praecepit, ex illo nimirum dogmate manantia, ex Aegypto secum domum attulisse? Sed Aegyptiis tamen, quare illud tuerentur, peculiaris erat ratio, quam Graecorum philosophorum nullus usquam ursisse legitur. Eam ipsius *Hermetis* verbis ex *Octavo* eorum, quos *Ficinus* collegit, *Hermeticorum Librorum* sive *libro* sive *capite* enarrabimus: Εἰ δεύτερος θεὸς ὁ κόσμος καὶ ζῶον ἀθάνατον, ἀδύνατόν ἐστι τοῦ ἀθανάτου ζώου μέρος τι ἀποθανεῖν. πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ μέρη ἐστὶ τοῦ κόσμου, μάλιστα δὲ ὁ ἄνθρωπος, τὸ λογικὸν ζῶον. *Si mundus secundus est Deus animal immortale, fieri nullo modo potest, ut ulla pars immortalis hujus animalis intereat. Omnia vero, quae sunt in mundo, partes sunt mundi, maxime vero homo, qui animal est rationis particeps.* Exstat & eadem sententia in *Dialogo*, qui *Asclepius* dicitur: *Secundum Deum hunc crede, o Asclepi, omnia gubernantem, omniaque mundana illustrantem animalia. Si enim animal mundus vivens semper & fuit, & est, & erit, nihil in mundo mortale est: viventis enim uniuscujusque partis, quae in ipso mundo, sicut in uno eodemque animali semper vivente, nullus est mortalitatis locus.* Video, haec Latina justo esse obscuriora. Itaque aliis eumdem sensum verbis reddemus: *Noli dubitare, o Asclepi, quin mundus alter Deus sit, rerum omnium moderator, omniumque animantium, quae in mundo sunt, lumen. Quodsi vero mundus animal est vita praeditum & immortale, nihil omnino est in eo, quod morti subjectum sit. Mundi enim illud animal quum vivat perpetuo, nulla quoque pars ejus sive membrum vitae particeps mori ac interire potest.* Etsi vero *Pythagoram* semina doctrinae hujus, quum in Aegypto esset, arripuisse reor: haud tamen ideo ipsum cum affectatoribus suis amplificasse
383 eam & dilatasse, negaverim. Concedo potius, sublatis corporum qualitatibus & formis, hunc forte primum res omnes corporeas ad magnitudinem, figuram, motumque revocasse. In qua me sententia confirmat *Plato*, Graecos, quae acceperint

(q) *Praeditus fuit*] Non invitus descendo in sententiam doctissimi viri, *Casauboni*, de quo hic agitur, argumentum levius esse, judicantis, quam ut inde queat effici, a Graeco homine, Platonicis imbuto praeceptis, omnes exaratos esse libros Hermeticos. Nihil enim reverti ad nihilum, sed ortus rerum ac interitus vicissitudines tantum conversiones esse unius ejusdemque materiae, non modo Graecis visum fuit, sed etiam multis aliis barbarorum philosophis. Unde vero hoc pateat, (I.) nescio, qui huic dogmati assensi sunt, eos ideo probasse illud, ut animorum immortalitatem & per varia corpora errores tanto possent accuratius & melius tueri. Etenim, quidnam inde firmamenti accedat ad doctrinam de perennitate humanarum mentium & earumdem itineribus, si particulas, ex quibus constant corpora, non interire, sed ad fontem suum reverti, destructis corporibus, existimem, haud equidem assequor. Neque Graecorum philosophorum multos, *Hippocratem*, *Aristotelem*, *De-*

rint a barbaris, omnia fere excoluisse ac perpolivisse, referens. Verum haec hactenus. Quando enim ad magnum illud sapientiae Aegyptiae mysterium: *Deus est omnia*, quod *Orpheus* inde ad Graecos detulit, haec nostra delabetur disputatio, tum clarius atque luculentius veteris Aegyptiorum doctrinae primordia ac veluti elementa in libris illis Hermeticis, qui adhuc leguntur, contineri, demonstrabimus. Nunc, ut finem aliquando faciamus, hoc monuisse suffecerit: *Jamblichi* judicium, libros *Hermeti Trismegisto* adscriptos Ἑρμαϊκὰς περιέχειν δόξας, *Hermeticas vere complecti sententias*, pronuntiantis, tametsi Graecorum philosophorum formulis saepenumero propositae sint, multum sine ulla controversia *Casauboni* sententiae anteferendum esse. Nam ut hominis antiquitatem, non certe spernendam, taceamus, non Graecarum modo, sed & Aegyptiarum litterarum multo majori, quam *Casaubonus*, cognitione (q) praeditus fuit.

Quae hucusque disputavimus omnia, ea, nisi fallor, a nobis flagitant, ut de libris *Hermetis* nomine fulgentibus hoc modo statuamus. Primo post *Jamblichi* tempora quosdam eorum, & in his *Poemandrum*, nec non *Sermonem in monte de regeneratione*, ex Christianorum hominum exiisse officinis, ratum omnino & exploratum existimari debet. Nemo unus certe antiquiorum doctorum horum, quos diximus, librorum meminit. At praeter hos tamen alii sunt libri *Hermetis*, quos, ut nec ab ipso *Hermete Trismegisto*, nec Aegyptiorum omnes sermone, verum Graeco partim, exaratos esse, largiamur, esse tamen vere Aegyptios, atque ea complecti, quae ab *Hermete* quondam tradita sunt, dogmata, pro certo habendum est. Atque in hunc ordinem eos opinor referendos esse, qui Patribus quidem lecti sunt, at deinceps interierunt, τὰ φυσικὰ nominatim, in quibus de mundi ortu disputatum fuisse suspicor, τὰ διεξοδικὰ, & alii. Ejusdem forte generis ex illis, qui adhuc exstant, *Hermetis* libris aliqui sunt, sigillatim *Dialogus* ille *Asclepianus*, qui Graece τέλειος λόγος, *sermo perfectus*, inscribitur, &, si qua veteri fides est famae, ab *Apulejo* Latine versus est. Neque enim ullo modo credibile est, hominem maxima erga Deos pietate devinctum, philosophumque cum ingenio & ratione, tum eruditione florentissimum, qualis *Apulejus* erat, ita vehementer falli potuisse, ut Christiani hominis futilem & commentitium librum non modo Latine verteret, sed etiam, ut verum *Hermetis* scriptum receptaeque religioni conveniens, publice commendaret. Quamquam ad hanc rem, quam agimus, perinde est, utrum *Apulejus*, an vero alius, Latinus Asclepii interpres habeatur. Ipse enim de se testatur liber, atque hominis Christiani ingenio se profitetur indignum esse. Mitto multa, quae animum declarant auctoris superstitione saucium. At quod gloriatur, hominibus facultatem esse Deos creandi, id praetermittere nequeo, quum ex eo solo, quo spiritu fuerit animatus, liqueat. Quamobrem nec (r) *Augustinus* ab hujus sententiae confutatio-

mocritum, *Epicurum*, totque alios, quos certo constat huic dogmati addictos fuisse, quod fluere omnia & mutari, nil reapse vel nasci, vel interire, praecipit, eo commotos fuisse, ut humanis animis aeternitatem largirentur, ignotum est. (II.) Dogma *Pythagorae: nihil eorum, quae vere exsistunt, occidere, vel oriri*, aliud esse arbitror, atque id quod modo nominavi. Τὰ ὄντα enim seu res vere exsistentes ex disciplina *Pythagorae* res sunt materiae expertes & omni concretione vacuae. Vid. *Jo. Schefferus de philos. Italica Cap.* 8. *p.* 56. Quare sententia praecepti illius Pythagoraei haec est: *quaecumque a materia secreta sunt, ea nulli plane mutationi esse obnoxia.* In reliquis, quae hic dicuntur, explicandis longus esse nolo.

(r) *Augustinus*] *De civitate Dei Lib.* VIII. *C.* 23. *p.* 162. *T.* VII. *Opp.* Quid *Asclepio* huic sit, *Deos creare* seu facere, id ex ipsis optime intelligetur *Augustini* verbis: *Spiritus invisibiles per artem quamdam visibilibus rebus corporalis materiae copula-*

tione temperare sibi potuit. Taceo, ante *Jamblichi* tempora librum hunc jam ex-
384 stitisse, & vulgo lectum fuisse: ex quo efficitur, ad ea illum pertinere volumina, quae *Jamblicho* τὰ φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ vocantur, nec Graecorum ei tantum sapientiam, sed dogmata vere ab *Hermete* & Aegyptiis profecta, continere dicuntur.

Scio, & in hocce libro fraudum sibi vestigia deprehendisse visos esse doctissimos homines. Primo, quod in eo mundus partim aqua, partim igne dicitur purgatus esse, id non levem sibi ajunt suspicionem injicere. (*) *Tunc ille*, inquit *Hermes*, *Dominus & pater Deus, primipotens & unus gubernator mundi, intuens in mores factaque hominum, voluntate sua (quae est Dei benignitas) vitiis resistens, & corruptelae errorem revocans, malignitatem omnem vel alluvione diluens, vel igne consumens, ad antiquam faciem mundum revocabit.* Verum huic ille suspicioni nihil omnino dabit, qui ex (s) *Julio Firmico* docuisse Aegyptios dedicerit, mundum *partim per* κατακλυσμὸν, *partim per* ἐκπύρωσιν renovatum iri aliquando. Aliud sibi dubium oraculum, quod in *Asclepio* legitur, commovisse, dicunt, quo superstitioni Aegyptiacae exitium & ultima clades non sine lamentatione praedicitur: in quo plus ego probabilitatis inesse, non inficior. Videamus ipsum oraculum: *Tunc terra ista, sanctissima sedes delubrorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima.* Cujus vaticinationis sensum his *Augustinus* verbis exposuit: (†) *Hoc videtur dolere, quod memoriae martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent, ut videlicet, qui haec legunt, animo a nobis averso atque perverso, putent, a paganis Deos cultos fuisse in templis, a nobis autem coli mortuos in sepulcris.* Atqui haec cito nimis ita evenerunt, id quod ex his *Theodoreti* locis patet, ut praesignificantur hic. Sic ergo *Theodoretus:* (§) Καὶ γὰρ αὐτῶν τῶν καλουμένων θεῶν τὴν μνήμην ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐξήλειψαν (οἱ μάρτυρες) διανοίας. *Martyres memoriam eorum, qui Dii quondam appellabantur, ex hominum mentibus deleverunt & extraxerunt funditus.* Et paullo post: Τοὺς γὰρ οἰκείους νεκροὺς ὁ δεσπότης ἀντεισῆξε τοῖς ὑμετέροις θεοῖς, καὶ τοὺς μὲν φρούδους ἀπέφηνε, τούτοις δὲ τὸ ἐκείνων ἀπένειμε γέρας, κ. τ. λ. *Suos enim mortuos Dominus Deus noster in templa pro Diis vestris introduxit: ac illos quidem cassos gloria vanosque reddidit; suis autem martyribus honorem illorum dedit. Pro Pandiis enim Diasiisque ac Dionysiis, hoc est, Jovis Liberique patris solennitatibus, Petro, Paulo, Thomae, Sergio, Marcello, Leontio, Antonio, Mauritio, aliisque sanctis martyribus solennitates populari epulo peraguntur.* Haec igitur quum tam aperte atque perspicue ab *Asclepio* describantur, quae reapse inter Christianos contigerunt, eum demum recte judicaturum, censent aliqui, qui verba ejus non esse rerum futurarum praedictionem, sed rerum jam factarum enarrationem, suspicetur. Non dissimilem esse observant iidem (t) *Eunapii Sardiani* in *Vita Aedesii* querimoniam, postquam Christiani Serapidis Aegyptii templum everterant, ejusque divitias & thesauros abstulerant: *Monachos pro Diis, qui animo cernuntur, flagitiosa mancipia, quae martyres vocent, divinis honoribus afficere.* Haec si omnia sic sese haberent, nullum foret dubium, quin ille

(*) P. 607. col. (†) Civ. Dei Lib. VIII. C. 26. (p. 166. T. VII. Opp.)
(§) De curand. Graecor. affect. L. VIII. (p. 544. T. II. Opp.)

lare, ut sint quasi animata corpora, illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dicit Deos facere.

(s) *Julio Firmico*] *Matheseos Libro* III. *Cap.* I. p. 34.

(t) *Eunapii*] In *Vitis Sophistar. Vit. Aedesii* p. 84. 85.

(v) *Lactantium*] *Divinar. instit. Lib.* IV. *Cap.* 6. p. 418.

(x) *Eunapius*] In *Vitis Sophistar. p.* 76. *ed. Plantin.*

(y) *Prospicere potuit*] Quem hic modeste, nomi

ille liber post deletam in Aegypto Deorum religionem a plano quodam compositus esset. Mirum vero, nihil horum in mentem *Augustino* venisse, *Asclepii* hanc vaticinationem legenti. Non ille dubitavit, quin diu ante sua tempora hic liber exaratus esset, neque, postquam sepulcra martyrum magna coli religione coepissent, tum exstitisse demum hominem, qui ad librum hunc scribendum sese accinxisset, suspicatus est. Quamobrem *instinctu fallacis spiritus* sive daemonis, qui tristis atque moerens fore, ut regno suo eversio inferretur, prospexerit, hoc fusum esse oraculum, autumat. Sed nec *Augustini* tantum aetatem superat hic *Dialogus*. Nam & apud (v) *Lactantium Firmianum*, cui, quod jam ante observavimus, ὁ λόγος τέλειος, *perfectus sermo*, vocatur, exstat ejus memoria, atque ita exstat, ut inde pateat, de summa libri antiquitate tum quidem temporis dubitasse neminem. Quocirca illos potius esse audiendos arbitror, qui vaticinationem hanc *Asclepii*, antequam res eveniret, in litteras putant relatam esse. Quodsi verum est, quod (x) *Eunapius* jam ante nobis laudatus de *Antonino Philosopho* memoriae prodidit, idem eum, quod *Asclepius*, vaticinatum esse, atque animo praesensisse, fore, ut post obitum suum magnifica Serapidis in Aegypto aedes una cum reliquis templis funditus everteretur, καὶ τὰ ἱερὰ τάφους γενήσεσθαι, *Deorumque fana sepulcra fierent*, quid caussae est, cur Aegyptio auctori, qui *Asclepium* exaravit, idem obtingere visum potuisse, negemus? Aut cur, quaeso, non idem, quod ille, conjectura saltim (y) 385
prospicere potuit?

Aliud, qui *Asclepio* male volunt, sententiae suae praesidium in loco quodam hujus libri de filio Dei seu altera trinae divinitatis persona, quem (z) *Lactantius* producit, collocatum esse, censent. *Hermes*, inquit *Lactantius*, *in eo libro, qui* ὁ τέλειος λόγος *inscribitur, his usus est verbis:* Ὁ κύριος καὶ ὁ πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν, ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν, (αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν· περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο· ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν,) ἐπεὶ τοῦτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον, καὶ ἕνα. καλὸς δὲ ἐφάνη αὐτῷ καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν, ὡς ἴδιον τόκον. Latine *Apulejus* haec verba sic reddidit: (*) *Dominus & omnium conformator, quem recte Deum dicimus, a se secundum Deum fecit, qui videri & sentiri possit: quem secundum (Deum) sensibilem ita dixerim, non ideo, quod ipse sentiat, (de hoc enim, an ipse sentiat, an non, alio dicemus tempore) sed eo, quod videntium sensus incurrit. Quoniam ergo hunc fecit ex se primum & a se secundum, visusque est ei pulcher, utpote qui est omnium bonitate plenissimus, amavit eum, ut divinitatis suae prolem.* Sic enim legendum est, quum in Graeco sit τόκον, non vero *patrem*. *Lactantius*, & post eum (a) *Augustinus*, perfectum Dei verbum seu aeternum λόγον his verbis adumbrari, existimant: quumque librum illum Hermeticum, ex quo depromta sunt, veterem *Hermetis Trismegisti* doctrinam continere, atque vere ab Aegyptiis profectum esse, assumerent, non

(*) Colv. p. 588.

mine omisso, refellit vir doctissimus, insignis est coetus nostri Theologus, *Jo. Henr. Ursinus*, qui *Libro de Zoroastre, Hermete, & Sanchoniathone Exerc. II. Sect. 7. p. 151. s. Asclepium* eo tempore scriptum esse, asserit, quo Christianorum Imperatorum leges contra falsorum Numinum cultum sancitae sunt, & *p.* 153. sigillatim: *Quis*, inquit, *tam bardus est, qui non intelligat, verba illa Hermeti afficta non esse de futuro prophetantis, sed praesentem statum paganismi, pessum euntis jam, deplorantis?*

(z) *Lactantius*] *Divinar. institut. Lib. IV. Cap. 6. p.* 419.

(a) *Augustinus*] Non recordor, alio in loco id factum esse ab *Augustino*, quam *Libro contra*

 quin-

non exiguam in illis vim esse ad communienda Christianorum sacra contra hostium insultus, censuerunt. Verum multo secus (*b*) *Dionysio Petavio*, aliisque recentioris memoriae doctissimis viris visum est: qui, tametsi de sententia hujus dicti *Lactantio* & *Augustino* assentiuntur, id tamen ex eo demonstrare connituntur, librum totum, ex quo excerptum est, nothum esse & Christiani hominis somnium. Nobis vero hoc connexum parum esse videtur expeditum & perspicuum. Primo enim, cur mirabile foret, *Asclepium* hunc aeternum λόγον sive Dei verbum professum esse, idque alterum Deum Deique filium appellasse, equidem haud video; quum idem *Philo Judaeus* fecerit, qui de eodem λόγῳ verba faciens, illum non veretur δεύτερον θεὸν & πρωτόγονον υἱὸν θεοῦ, *alterum Deum primoque genitum Dei filium*, nuncupare. Nec tamen, qui propterea libris *Philonis* fraudis notam inureret, quisquam inventus est hominum. Quin etiam veterum philosophorum aliquos in eadem fuisse sententia, *Origenes* testis est: (*) *Multi philosophorum veterum*, (verius, omnes, exceptis paucis, qui divinam prorsus naturam sustulerunt,) *unum esse Deum, qui cuncta crearit, dixerunt, atque in hoc consentiunt legi. Aliquanti autem hoc adjiciunt, quod Deus cuncta per verbum suum fecerit & regat, & verbum Dei sit, quo cuncta moderentur: in hoc non solum legi, sed & euangelio quoque consona scribunt.* Unde vero hanc doctrinam acceperit (*c*) *Philo*, num a Graecis philosophis, an vero ab Ae-
386 gyptiis & *Hermete Trismegisto*, id equidem in quaestionem vocari posse intelligo. Favet illis, qui ab Aegyptiis eum institutum volunt, id in primis, quod Alexandrinus patria fuerit. Praeterea non unum *Cyrillus Alexandrinus* ex Hermeticis, qui tum exstabant, libris locum profert, huic dogmati prorsus convenientem. Ex multis unum juvat hic adscribere: (†) Ὁ κόσμος ἔχει ἄρχοντα ἐπικείμενον, δημιουργὸν, λόγον τοῦ πάντων δεσπότου, ὃς μετ' ἐκεῖνον πρώτη δύναμις, ἀγέννητος, ἀπέραντος, ἐξ ἐκείνου προκύψασα, καὶ ἐπίκειται, καὶ ἄρχει τῶν δι' αὐτοῦ δημιουργηθέντων· ἔστι δὲ τοῦ παντελείου πρόγονος καὶ τέλειος καὶ γόνιμος καὶ γνήσιος υἱός. *Mundus habet regnatorem superpositum opificem, sermonem omnium domini, qui post illum est prima potentia, ingenitus, infinitus, ex illo prospectans, & super-*

(*) In Genes. Homil. XV. (†) Contra Julian. Lib. I. p. 33.

quinque haereses seu *contra quinque hostium genera Cap.* 3. *p.* 3. *Tom.* VIII. *Opp. Append.* Hic vero liber an *Augustini* sit, quamvis satis antiquus, non sine caussa dubitatur a viris doctissimis. Benedictini certe in germanis *Augustini* scriptis libro huic locum dare noluerunt, sed in *Appendice* tantum *Tomi* VIII.

(*b*) *Dion. Petavio*] Is hujus libri & loci, cujus res hic agitur, meminit *Dogmat. theologic. Tom.* II. *Lib.* II. *de Trinit. Cap.* 2. §. 5. *p.* 20. Non autem ex hoc loco probat *Petavius*, auctorem *Asclepii* Christianum fuisse, sed generatim tantum animadverti jubet, doctrinam ejus *mera Platonicorum commenta redolere.* Quod quidem in universum recte sese habet; tametsi *Petavius*, qui *Lactantii* & *Augustini* vestigia imprudens premit, perperam locum *Asclepii* de filio Dei explicet.

(*c*) *Philo*] *Philo* unde dogma suum de divina ratione acceperit, & quid isthuc sibi velit, nemo eruditius aetate nostra exploravit *Jo. Clerico*, perspicacissimi ingenii viro; cujus vide *Comm. in* 18. *priora commata Euangelii Johannis* in *Hammondi N. T. T.* I. *p.* 396. & *Epistolar. criticar.* VIII. *p.* 223. Nobis hoc negotium non licet nunc versare.

(*d*) *Majoris Dei*] Recte vir doctissimus *Hermetis* sententiam explicat, quam *Lactantius* & *Augustinus*, dum justo sagacius Servatorem nostrum in veterum monumentis quaerunt, penitus adulterant & pervertunt. Viderat id vero jam ante *Cudworthum* vir magnus, *Herm. Conringius de Hermetica Aegyptior. Medicina Cap.* 5. *p.* 40. 41. cujus librum an inspexerit jam, haec scribens, vir eximius, equidem nescio. Ad *Asclepium* quod attinet illum, cujus caussa hic agitur, recte tuetur *Cudworthus*, ab homine compositum esse hunc libellum Deorum religione imbuto. Totus id loquitur libellus, qui plenus est foedissimarum superstitionum & incredibilis erga simulacra & commentitios veterum Deos reverentiae. Nec aliter eruditi viri, *Marsil. Ficinus*, *Herm. Conringius*, *Jo. Henr. Ursinus*, *Jo. Alb. Fabricius*, & alii sentiunt. Il-lud

perstat & imperat omnibus ab eo formatis. Est vero longe perfectissimi progenitus, perfectus, foecundus, & germanus legitimusque filius. Quamquam quid hac opus est dijudicatione? Non id enim, quod sibi in eo videntur invenisse viri docti, scriptor affirmat *Asclepii:* neque *alter*, quem inducit, *Deus Deique natus* is est, qui Christianis λόγος audit, aeternus Dei filius, sed mundus, quem incolimus, spectabilis. Ipsa hominis verba, hanc ejus fuisse sententiam, aperte declarant. Quaerit enim in illis: *Deusne hic secundus re vera sensibilis sit, nec ne.* Quare satis mirari non possum, qui factum sit, ut longe alium ex eo sensum *Lactantius* & *Augustinus* elicerent. Sunt & plures alii in eodem dialogo loci, ex quibus id ipsum, quod diximus, conficitur. *Aeternitatis*, inquit *Hermes* alicubi, *Dominus Deus primus est, secundus est mundus.* Et paullo post: *Summus qui dicitur Deus, rector gubernatorque sensibilis mundi, ejus, qui in se complectitur omnem locum omnemque rerum substantiam.* Atque si vel eos inspiciamus Hermeticos libros, quos *Ficinus* collegit, quique vulgo *Poemander*, perperam licet, vocantur, quum *Poemander* princeps tantum illorum sit, sine controversia patebit ex illis, fuisse hoc in principiis & elementis antiquae Aegyptiorum sapientiae: *Mundus hic, qui in oculos incurrit, alter Deus est, Deique summi filius.* Ex *octavo Libro* locum, quo hoc indicatur, jam adduximus: Δεύτερος θεὸς ὁ κόσμος. *Mundus alter Deus est.* Quem excipiunt alia, quae hoc dogma copiosius illustrant: Πρῶτος γὰρ πάντων ὄντως ἀΐδιος καὶ ἀγέννητος καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων θεός· δεύτερος δὲ ὁ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενος, καὶ ὑπ' αὐτοῦ συνεχόμενος καὶ τρεφόμενος καὶ ἀθανατιζόμενος, ὡς ὑπ' ἰδίου πατρός. *Primus Deus est aeternus ille rerum omnium architectus, qui factus est a nemine: secundus Deus ille est, qui factus est ad imaginem principis, qui a primo Deo continetur, amatur aut nutritur, & immortalis redditur, tamquam a proprio parente. Libro nono* haec verba leguntur: Πατὴρ ὁ θεὸς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ μὲν κόσμος υἱὸς τοῦ θεοῦ. *Deus est mundi parens, & mundus vicissim Dei filius.* Agmen claudat locus ex *Libro duodecimo:* Ὁ δὲ σύμπας κόσμος οὗτος ὁ μέγας Θεὸς, καὶ τοῦ μείζονος εἰκών. *Universus mundus magnus est Deus, & imago (d) majoris Dei.*

Hacte-

lud etiam concedi posse putem, Aegyptium fuisse libelli auctorem: quod quidem cum alia quaedam, tum ipsum *Hermetis* nomen, sub quo latere voluit, satis indicare videntur. Ex his vero quemadmodum cogatur, quod vir doctissimus existimare videtur, ante Christianam religionem in orbem terrarum introductam *Asclepium* hunc exaratum esse, equidem me ignorare fateor. Aegre certe mihi persuadeo, antequam *Jesus Christus* in orbem terrarum descenderet, fuisse inter Deorum mancipia in Aegypto quemdam, qui aut a Deo, aut a maligno genio afflatus, interitum & exitium religionum ethnicarum prospexerit animo & praedixerit. Quocirca *Jo. Henr. Ursini* & *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Lib.* I. *C.* 8. *p.* 56. sententiam praefero, qui librum hunc, latis jam contra Deorum cultores legibus, ab antiquae superstitionis amico litteris consignatum esse, suspicantur. Tot extant in hoc libello loquendi formulae, Christianorum religionem sapientes, ut appareat facile, in sacris novi foederis libris non prorsus fuisse hospitem auctorem ejus. Praeterea legum in veterum religionum cultores rogatarum aliquoties mentio fit. *Alienigenis enim*, inquit inter alia, *regionem istam terramque complentibus non solum neglectus religionum, sed, quod est durius, quasi de legibus a religione, pietate, cultuque divino statuetur*, PRAESCRIPTA POENA, *prohibitio.* Et alio loco: *Capitale periculum constituetur in eum, qui se mentis religioni dederit.* Haec nescio ad quodnam tempus referri queant commodius, quam ad illud, quo Graeci Imperatores non modo exteris militibus & Graecis colonis Aegyptum replebant, sed etiam supplicia in eos constituebant, qui majorum superstitiones dimittere nollent. Nec difficile conjectu est illi, qui sacram non ignorat historiam, quae caussa, ut ejusmodi libellum fingeret, Deorum amicum inducere potuerit. Christiani, quo Aegyptios facilius ad sacra sua commoverent amplectenda, sub *Hermetis* nomine, quo nihil sanctius habebant Aegyptii, libros aliquot componebant dogmatis Christianis refertos, uti populo huic persuaderent, non tam novam, quam veterem *Hermetis* religionem suscipere, qui ad Christianos sese adjungerent. Huic dolo ut occurreret homo veteris religionis tenacissimus, ad similem confugiebat fallaciam, *Hermetis*que adscito vocabulo, alium

387 Hactenus de *Asclepio*: jam, quid de reliquis, qui *Hermetis Trismegisti* nomine splendent, libris sentire fas sit, aperiendum erit. Ac mihi quidem nullus eorum, quos cum *Ficinus*, tum *Patricius* conjunctim edidit, si *Poemandrum* demas & *Sermonem in monte de regeneratione*, sive *primum* & *decimum tertium Caput* aut *Librum* in illis, quos *Ficinus* uno volumine conclusit, tam esse videtur nudus & informis, ut nullum, nisi planum ex Christianis aliquem, parentem habere queat. *Poemandri* quidem & *Sermonis in monte* nullum videas in antiquis Christianorum auctoribus vestigium. Ex quo videtur effici posse, libros hos *Jamblichi* nondum aetate exstitisse, & post ejus demum tempora confictos esse. Atque, si quis conjecturae locus est, unus utriusque libri scriptor est. Nam qui *Sermonem in monte* condidit, in extremo libro *Poemandri* mentionem facit. Verum reliquorum longe alia est, atque horum, ratio. Quod *quartum* eorum, quos *Ficinus* edidit, librorum vel capitum, quod *Crater* inscribitur, *Casaubono* suspectum fecit, id nimis exiguum & leve est. Vehementer enim incertum est, an voce *Crater* tale aliquid indicetur, quale Christianorum est (*e*) *baptisterion.* Quocirca, quum omnes reliquos *Hermeticos libros*, sigillatim illos, quos antiqui laudarunt Christianorum doctores, veri admodum simile sit, ante *Jamblichi* jam exstitisse tempora, cur illi reprehendendi sint, nescio, qui, quod doctissimus hic philosophus de illis tulit, judicium adsciscunt, atque sic cum eo statuunt: Omnia haec scripta, tametsi sermone composita sint philosophis Graecis usitato, nec ipsius haberi debeant *Hermetis Trismegisti*, δόξας tamen Ἑρμαϊκὰς, *Hermetis scita*, sive Aegyptiorum doctrinam reapse continere. Qui *nonus* est in libris a *Ficino* collectis, is *Dialogi*, qui *Asclepius* audit, meminit, Graeco ejus nomine, ὁ τέλειος λόγος, adhibito; isque, a quo liber hic exaratus est, illius etiam dialogi videri vult auctor: Χθὲς, ὦ Ἀσκλήπιε, τὸν τέλειον ἀποδέδωκα λόγον· νῦν δὲ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι ἀκόλουθον ἐκείνῳ καὶ τὸν περὶ αἰσθήσεως λόγον διεξελθεῖν. Non cepit vim hujus loci interpres, qui sic verti debet: *Nuper ego, (Asclepi,) librum emisi*, ὁ τέλειος λόγος *seu* perfectus sermo *inscriptum: cui necessarium nunc judico alium attexere, atque de sensu commentationem suscipere.* Utrumque librum hunc (*f*) *Lactantius* legit. Eidem *decimus* in collectione *Ficini*, cui nomen *Clavis*, notus fuit. Atqui hujus auctor non modo sibi *nonum* etiam *Librum* una cum *Asclepio* deberi, affirmat, sed etiam hunc ipsum perhibet esse *Epitomen* libri illius *Hermetis*, cujus index erat τὰ γενικὰ, quemque (*g*) *Eusebius* in *Chronico* memorat. Τὸν χθὲς λόγον, ὦ Ἀσκλήπιε, σοὶ ἀνέθηκα· τὸν δὲ σήμερον δίκαιόν ἐστι τῷ Τὰτ ἀναθεῖναι, ἐπεὶ καὶ τῶν Γενικῶν λόγων, τῶν πρὸς αὐτὸν λελαλημένων, ἐστὶν ἐπιτομή· *Priorem meum sermonem tibi quidem, o Asclepi, inscriptum esse volui: hunc vero par est ad Tat instituere, quoniam Epitome est Genicorum, quae ipsi concredita sunt.* Eadem γενικὰ deinceps etiam hoc in libro excitantur: Οὐκ ἤκουσας ἐν τοῖς Γενικοῖς, ὅτι ἀπὸ μιᾶς ψυχῆς τῆς τοῦ παντὸς πᾶσαι αἱ ψυχαί εἰσιν; *Nonne audivisti, quod in Genicis docetur, omnes animos ab uno hujus universitatis animo profectos*
388 *esse?* Neuter horum locorum a *Ficino* intellectus est. Quod ad ipsum vero librum hunc

alium exarabat librum ad homines in officio erga Deos continendos comparatum. Idem meum est de nonnullis aliis *Hermetis* libris judicium, in quibus vestigia hominis apparent Deorum superstitione contaminati. Ceterum auctor libri hujus sapientiae, quae tum in Aegypto vigebat, non fuisse nimis peritus videtur. Crassius certe philosophatur, quum adspectabilem hunc mundum *Deum secundum* & *Dei filium* vocat: a qua sententia, qui tum Aegyptum erudiebant, philosophi remoti erant. Mundum hi quidem *Deum alterum* & *Dei filium* vocabant: sed minime hunc, qui oculis nostris cernitur, verum illum, qui menti tantum & animo patet, seu *mundum intelligibilem* quem *Philo divinam rationem* nominat. Vid. *Philo* περὶ τῆς κοσμοποιΐας p. 6. Opp. & ex recentioribus Platonicis *Plotinus Ennead.* V. *Lib.* V. *Cap.*

hunc attinet, certus ego ſum, fallaci eum manu adulteratum & interpolatum eſſe, quoniam ſibimet ipſi aperte repugnat. Prior enim ejus pars Aegyptiorum dogma de animis in beſtiarum corpora poſt obitum migrantibus approbat, juſtiſſimamque hanc eſſe improbarum mentium poenam, decernit, (ὡς καταδίκη ψυχῆς κακῆς.) At poſteriori parte, qui ſic ſentiunt, capitalis arguuntur & peſtiferi erroris. *Undecimum & duodecimum Librum* nihil ego arbitror continere, quod ab Aegyptiorum abhorreat diſciplina. Neque ſecus de longo illo Libro, cui *Patricius* in *Hermeticis* ſuis *decimum tertium* aſſignavit locum, ſentio: inſcribitur is κόρη κόσμου. Sed & ipſi illi libri, quorum ego neutiquam ſuſceperim patrocinium, eo quod Chriſtianam nimis aperte ſpirant diſciplinam & ingenium, multa paſſim habent ex Hermeticis ſive Aegyptiorum placitis & inſtitutis decerpta: id quod omnino obſervandum opinor eſſe. Exempla rem extra dubium ponent. In *Poemandro* Deus bis ἀῤῥενόθηλυς, *mas & femina ſimul*, dicitur. Hoc, niſi fallor, Aegyptium eſt, & ab *Orpheo* inde in Graeciam translatum. Quod quidem elegans hic ex *Dialogo Aſclepiano* locus confirmat: *Hic ergo, qui ſolus eſt omnia, utriusque ſexus foecunditate pleniſſimus, ſemper voluntatis ſuae praegnans, parit ſemper, quidquid voluerit procreare.* Mortis hanc exhibet *Poemander* definitionem: Παραδιδόναι τὸ σῶμα εἰς ἀλλοίωσιν, καὶ τὸ εἶδος, ὃ εἶχες, εἰς ἀφανὲς γίνεσθαι *Mors nihil eſt, quam mutatio corporis, & formae ſeu vitae, quam quis habet, ad inviſibilia tranſitus.* Haec illi reſpondet, quae *undecimo Libro* ſive *Capite* exſtat, definitioni: Τὴν μεταβολὴν θάνατον εἶναι, διὰ τὸ τὸ μὲν σῶμα διαλύεσθαι, τὴν δὲ ζωὴν εἰς τὸ ἀφανὲς χωρεῖν. *Mors nihil eſt, quam mutatio: corpus nimirum diſſolvitur; vita vero ſeu anima ad loca, quae non videntur, migrat.* Eodem libro hoc ſcriptum legitur de mundo: γίνεσθαι μέρος αὐτοῦ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐν τῷ ἀφανεῖ: *quotidie partem ejus aliquam abire ad id, quod oculis haud patet*, ſive in ſpatium illud, quod *Hades* dicitur. Cujus dogmatis haec eſt ſententia: Non prorſus perire mundum, ſed oculos tantum noſtros effugere, atque vel in alium perferri locum, aut in aliam formam converti. Similiter de animalibus *Libro Duodecimo* dicitur: Διαλύεται, οὐχ ἵνα ἀπόληται, ἀλλ' ἵνα νέα γένηται: *diſſolvi per mortem ea, non ut intereant, ſed ut renoventur & reſtituantur.* Mundus etiam dicitur ibi πάντα ποιεῖν, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀποποιεῖν, *omnia ex ſemet ipſo conſtruere, & viciſſim omnia in ſemet ipſum deſtruere*, καὶ διαλύων πάντα ἀνανεοῦν, *omnia diſſolvere, atque rurſus renovare omnia.* Nihil enim in tota rerum natura funditus everti & deſtrui cum in omnibus his *Hermeticis libris*, tum hoc ſigillatim *duodecimo* eorum, quos *Ficinus* edidit, ſaepius inculcatum videas. Σύμπας δὲ ὁ κόσμος ἀμετάβλητος, τὰ δὲ μέρη αὐτοῦ πάντα μεταβλητά, οὐδὲν δὲ φθαρτὸν ἢ ἀπολλύμενον. *Totus mundus eſt immutabilis; at omnes, quibus ille conſtat, partes ſunt mutabiles: at nihil tamen earum perit ex toto, aut deſtruitur.* Πῶς μέρος τι δύναται φθαρῆναι τοῦ ἀφθάρτου, ἢ ἀπολέσθαι τι τοῦ Θεοῦ; *Etenim quomodo pars illi ejus, quod incorruptibile eſt, corrumpi, aut ipſius Dei portio quaedam ad nihilum abire poteſt?* Horum ego omnium dogmatum, quod cum bona fiat *Caſauboni* gratia, Aegyptum eſſe cenſeo patriam,

[illegible] ex *Cap.* 3. *p.* 522. *ſ.* Quare aut non recte aſſequutus eſſe videtur ſententiam philoſophorum, qui tum florebant maxime, Aegyptiorum, aut ſectam probaſſe aliquam ex minoribus & deterioribus, quas Aegyptus alebat.

(*e*) *Baptiſterion*] Vid. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graeca Lib.* I. *Cap.* 7. §. 5. *p.* 51.

(*f*) *Lactantius*] Vid. *Divinar. inſtit. Lib.* II. *C.* 15. *p.* 254. ubi locus exſtat ex *Libro Hermetis*, qui περὶ αἰσθήσεως inſcriptus eſt.

(*g*) *Euſebius*] Vid. *Scaliger ad Graeca Euſebii p.* 409. De *Genicis Hermetis* ceterum lege, quae collegit *Fabricius Biblioth. Graec. Lib.* I. *C.* 11. *p.* 78.

ex qua poſtea partim in Graeciam tranſierunt. Praeter haec, in *Poemandro* Deus aliquoties φῶς καὶ ζωὴ, *lux & vita*, dicitur. Id in *Orphei* quoque ſelectis reperio ſententiis. Quare Aegyptium eſſe nil dubito. *Appendix Sermonis in monte*, quae ὑμνῳδία κρυπτὴ, *arcanum carmen*, dicitur, aliquot etiam veſtigia ſapientiae continet Aegyptiae, quae deinceps inde conſtituimus (*h*) eruere.

389 Credo, quonam ſpectet haec diſputatio noſtra, nulli obſcurum eſſe poſſe. Concedimus, quosdam ex Hermeticis libris aut totos eſſe commentitios, & a Chriſtianis *Hermeti* ſuppoſitos, aut a Chriſtianis multis alienis ſententiis commaculatos & corruptos. At negamus, omnes hoc numero habendos eſſe. Quosdam enim in Aegypto contendimus exaratos eſſe, atque ea comprehendere dogmata, quae ad *Hermetem Triſmegiſtum* referre quondam ſolebant Aegyptii. In omnibus vero unum ſummum & altiſſimum Deum laudari atque praedicari, cernimus. Itaque integrum nobis eſſe putamus, ut horum librorum auctoritate id, quod ratum eſſe cupimus, confirmemus, Aegyptios unum ſummum Numen maxima religione precatos atque veneratos eſſe. Atque hanc mihi vocem ex priſcis Chriſtianorum doctoribus aliqui dudum praeiverunt. Princeps horum teſtimonium dicat (*i*) *Juſtinus Martyr*: Ἄμμων πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομάζει· Ἑρμῆς δὲ σαφῶς καὶ φανερῶς λέγει· Θεὸν νοῆσαι μέν ἐστι χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. *Ammon Deum prorſus occultum nominat; Hermes vero clare & manifeſte dicit: Deum intelligentia comprehendere, difficile eſt, eloqui autem impoſſibile.* *Caſaubonus*, qui hunc *Hermetis* locum propterea falſitatis arguit, quod non diſſimile ejus aliquid in *Timaeo Platonis* legatur, praecipiti nimis animo judicat. Ecquis enim magnam eſſe neſcit diſciplinae *Platonis* atque veteris Aegyptiorum ſapientiae cognationem? Alter teſtis *Cyprianus* eſto; cujus haec verba ſunt: (*) *Hermes quoque Triſmegiſtus unum Deum loquitur, eumque ineffabilem & inaeſtimabilem confitetur.* Quem locum *Cypriani* ab (*k*) *Auguſtino* quoque afferri video. Succedat *Lactantius*: (†) *Thot antiquiſſimus & inſtructiſſimus omni genere doctrinae, adeo ut ei multarum rerum & artium ſcientia Triſmegiſti cognomen imponeret: hic ſcripſit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majeſtatem ſummi & ſingularis Dei aſſerit, iisdemque nominibus appellat, quibus nos Deum & patrem: ac, ne quis nomen ejus requireret,* ἀνώνυμον *eſſe dixit.* Multo etiam plura hujus generis apud (*l*) *Cyrillum* leguntur. Ego vero, quod tam longam atque copioſam ingreſſus ſum de his *Hermetis Triſmegiſti* libris diſputationem, hanc mihi quo-

(*) De idolor. vanit. (p. 226. Opp.) (†) Lib. I. p. 30. (divin. inſtit. L. I. C. 6. p. 42.)

(*h*) *Eruere*] Dogmata haec omnia ea aetate inter Aegyptios audita, & a nonnullis publice propoſita fuiſſe, qua *Hermetis* libri litteris ſunt conſignati, nemo quidem ſanus dubitet. Quidnam vero credere nos cogat, ea non modo antiquiſſimis temporibus in Aegypto viguiſſe, ſed etiam in hac provincia primum nata, & ad Graecos inde propagata eſſe, equidem haud conſequor. Placuerunt hae ſententiae multis quoque aliis philoſophis, quibus Aegyptum adire numquam contigit: neque ejus ſunt generis etiam, ut in mentem nulli ſine magiſtro Aegyptio aut alio venire queant. Fatebor ego ingenue, quae inſtitutum eorum, a quibus hi libri *Hermetis* exarati ſunt, diligenter ponderanti in mentem venerunt. Qui *Hermetis* nomen ſuis praefixerunt libris, hac id potiſſimum de cauſſa fecerunt, ut, quae ipſi probabant & amplectebantur, dogmata vetuſtiſſima eſſe, ac ipſius *Hermetis*, aliis perſuaderent. Platonici, ad quos horum librorum aliqui, ut arbitror, pertinent, ideo nomen adſciſcebant *Hermetis*, ut antiquiſſimum hunc ſapientem ab illis abhorruiſſe ſcitis, quae Chriſtiani ſuis inculcabant, & Deorum cultui faviſſe, demonſtrarent. Contra, qui ex Chriſtianis volumina protrudebant *Hermetis* nomine ſignata, hanc unam conſilii habebant rationem, ut magnum illum Aegyptiorum philoſophum ſuum fuiſſe, probarent. Hoc ipſum inſtitutum luculenter, ut mea fert opinio, docet, paucis inter Aegyptios placuiſſe ſententias omnes, his libris comprehenſas. Quodſi enim pub-

quoque in primis fuisse caussam, profiteor, ut sanctorum horum virorum famam purgarem, atque vel fraudis & doli mali, vel etiam stultitiae & stupiditatis infamiam ab illis depellerem.

Quod reliquum est, viderit unusquisque, quemadmodum de his libris sentire velit. Mihi, etiamsi horum destituar auctoritate, satis tamen aliunde praesidii dabitur, quo Aegyptios, Deorum licet superstitione praeter modum contaminatos, unum tamen summum, omniaque virtute sua continentem Deum coluisse, doceam. Mitto *Orpheum:* quem qui negat unum professum esse rerum omnium parentem & auctorem, is nihil ejus legerit, necesse est. Atqui is omnium consensione, quae docuit, ex Aegyptiis didicisse perhibetur. Alia in promtu nobis sunt testimonia luce clariora. *Apollonium Tyanaeum* supra (*) jam audivimus praecipientem, Indos & Aegyptios unum omnium altissimum Deum venerari. *Plutarchus* autem toto *de Iside & Osiride Libro* Aegyptios assumit Numini supplicasse uni omnium maximo, eumque τὸν πρῶτον Θεὸν, *principem Deum*, appellasse. In ipso statim limine libelli (†) tam multorum sacrorum rituum atque mysteriorum, quibus Isidem, Divam suam, Aegyptii coluere quondam, hunc unum fuisse scopum, declarat: Ἡ τοῦ πρώτου, καὶ κυρίου, καὶ νοητοῦ γνῶσις, ὃν ἡ Θεὸς παρακαλεῖ ζητεῖν παρ' αὐτῇ καὶ μετ' αὐτῆς ὄντα καὶ συνόντα. *Primi, rerum domini, ac sola mente percipiendi cognitio Dei, quem Dea apud se quaerere jubet, secum degentem atque versantem.* Postea principem Deorum Aegyptiis *Numen obscurum & occultum* vocari, refert, atque, cur crocodilum simulacrum ejus & figuram constituerint, hanc rationem reddit: (§) Μόνον δέ φασιν ἐν ὑγρῷ διαιτώμενον 390 τὰς ὄψεις ὑμένα λεῖον καὶ διαφανῆ παρακαλύπτειν, ἐκ τοῦ μετώπου κατερχόμενον, ὥστε βλέπειν μὴ βλεπόμενον· Ὃ τῷ πρώτῳ Θεῷ συμβέβηκεν. *Ajunt, huic soli in humore versanti oculos contegi a membrana tenui ac pellucida, quae a fronte descendat, ita ut videns non videatur ipse: qua in re principi Deo respondet.* Quamquam & aliam eodem loco caussam profert *Plutarchus*, quae adduxerit Aegyptios, ut Dei naturam similitudine quadam expressuri, crocodilon pingerent: Οὐ μὲν οὐδὲ ὁ κροκόδειλος αἰτίας πιθανῆς ἀμοιροῦσαν ἔσχηκε τιμὴν, ἀλλὰ μίμημα Θεοῦ λέγεται γεγονέναι, μόνος μὲν ἄγλωσσος ὤν· φωνῆς γὰρ ὁ θεῖος λόγος ἀπροσδεής ἐστι, καὶ δι' ἀψόφου βαίνων κελεύθου καὶ δίκης, τὰ θνητὰ ἄγει κατὰ δίκην. *Crocodilus certe cultus sui probabili caussa non destituitur: fertur enim exemplum exstitisse Dei, solus animalium elinguis quum sit: nimirum quia voce Numen nihil indiget, sed iter justitiae citra ullum conficiens sonum, res humanas juste temperat.* Similiter (*m*) *Horus Apol-*

(*) P. 269. (†) (P. 352. Opp.) (§) (p. 381.)

lica fuissent ista dogmata, quid opus fuisset *Hermetis* nomen adoptare, & ab hoc praesidium veluti petere? Haec propter cautissimos nos esse oportere, decerno, antequam ita constituamus: Hoc in Hermeticis scriptis legitur. Ergo Aegyptium est dogma. Erunt fortassis, quibus contrarium verius videbitur, & haec placebit magis conclusio: Hoc in libris exstat Hermeticis. Igitur vetus Aegyptium dogma haud fuit, sed recentius inventum, & ut pro Hermetico facilius haberetur, his commentitiis voluminibus commissum fuit. Non ego negem, vetera quaedam Aegyptiorum decreta in his passim legi voluminibus. Supra enim jam ipsum postulasse institutum horum veteratorum, professus sum, ut suas sententias antiquis quibusdam scitis temperarent. At hoc ipsum etiam efflagitare institutum, contendo, ne Aegyptium illud esse statim ducamus, quod pro Aegyptio ab Hermeticis libris obtruditur, nec tam esse hodie quemquam rerum veterum Aegyptiacarum peritum judico, ut, quae vere Aegyptiaca sunt, ab illis, quae falso ita dicuntur, secernere queat.

(*i*) *Justinus M.*] In *Cohortat. ad Graecos p.* 37. *Opp.* Exstat hoc *Hermetis* de Deo effatum initio *Epistolae* ejus *ad That.* Vid. *Casauboni Exerc. in Baronium p.* 62.

(*k*) *Augustino*] *De Baptismo contra Donatistas Lib.* VI. §. 87. *p.* 126. *Tom.* IX. *Opp.*

(*l*) *Cyrillum*] *Lib.* I. *contra Julianum p.* 31.

(*m*) *Horus Apollo*] Locus, quem hic sistit vir exi-

Apollo in *Hieroglyphicis* Aegyptios naturam infinite potentem veneratos eſſe, quae univerſum orbem & fecerit & moderetur, ſeu παντοκράτορα & κοσμοκράτορα, ſerpentisque imagine virtutes ejus oculis exhibuiſſe, refert: Ἐν μέσῳ αὐτοῦ οἶκον μέγαν δεικνύοντες· ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. *In medio ejus magnam domum effingunt ac repraeſentant: mundus enim regia domus eſt.* Idem, qui factum ſit, oſtendit, ut ſerpentem Dei non vererentur figuram facere Aegyptii: (*n*) Τὸ ὡς τροφῇ χρῆσθαι τῷ ἑαυτοῦ σώματι, σημαίνει, τὸ πάντα ὅσα ἐκ τῆς θείας προνοίας ἐν τῷ κόσμῳ γεννᾶται, ταῦτα πάλιν καὶ τὴν μείωσιν εἰς αὐτὸν λαμβάνειν. *Quod vero velut cibo ſuo utatur corpore, ſignificat id, quaecumque Dei providentia in mundo gignuntur, ea rurſus in eumdem reſolvi, & tamquam imminutionem ſumere.* Et hanc ipſam *Taut* ſive *Hermeti* Aegyptiorum fuiſſe cauſſam, ex *Sanchoniathone* (*o*) *Philo Byblius* praecipit, quare ſerpentem Diis aggregaret, ὅτι ἀθάνατος, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναλύεται, *quoniam immortalis eſt, & in ſemet ipſum reſolvitur.* Sed interdum quoque gemina divinitatem figura adumbrabant, atque ſerpenti adjungebant accipitrem: qua de re nobiliſſimi Aegyptiorum ſacerdotis effatum affert (*p*) *Euſebius:* Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον ὄφις ἐστὶν, ἱέρακος ἔχων μορφήν. *Unus omnium maxime divinus erat ſerpens ille, qui accipitris formam prae ſe ferebat.* Nonnumquam ſolus illis ſufficiebat accipiter ad Dei naturam imagine declarandam.
391 Auctor eſt (*q*) *Plutarchus*, qui *Saide*, Aegypti oppido, in atrio templi cujuſdam *ſenis*, *juvenis*, & *accipitris* figuras inſculptas fuiſſe, prodidit: cujus triplicis figurae haec veluti vox fuerit & ſententia: *vitae humanae non minus ortum, quam obitum, divinae virtuti atque voluntati ſubjectum eſſe.* Sed ad *Horum Apollinem* redeo, qui (*r*) duos

eximius, exſtat *Lib.* I. *Cap.* 61. *p.* 75. Sed male illum ad Deum trahi, arbitror. Etenim hoc capite & quibusdam aliis *Horus* ille, quisquis demum ſit, non Dei, ſed regum aut bonorum aut malorum, imagines exponit. Index capitis hic eſt: Πῶς μηνύουσι κοσμοκράτορα. Hic vocabulum κοσμοκράτωρ, quod magnificum eſt, induxit doctiſſimum virum, ut de ſummo hic Numine agi exiſtimaret. Verum κοσμοκράτωρ apud *Horum* non tam auguſte ſumitur, ſed regem late dominantem tantum ſignificat. Docet id ſatis initium capitis, in quo βασιλεὺς vocabulo κοσμοκράτωρ jungitur, ut, de quo ſermo eſſet, melius conſtaret. Πάλιν δὲ τὸν βασιλέα κοσμοκράτορα νομίζοντες καὶ μηνύοντες, αὐτὸν μὲν ὄφιν ζωγραφοῦσιν. Quae ita reddi debere, manifeſtum eſt: *Rurſus, quum regem potentiſſimum & late dominantem ſignificare volunt, anguem itidem pingunt.* Neque male idcirco vir doctiſſimus, *Jo. Cornel.* de *Pauw*, in *Notis ad h. l. p.* 346. obſervavit, κόσμος in hoc nomine idem eſſe, quod οἰκουμένη. Deinde vir doctiſſimus Graeca verba, quae corrupta eſſe patet & mutila, ex ſuo vertit ſenſu, non ex rei veritate. Apud *Horum* ita legitur: ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος, παρ' αὐτοῦ —— ἐν τῷ κόσμῳ. Quae, neſcio, quemadmodum ita verti poſſint: *Nam mundus regium Dei palatium aut domus eſt regia. Jo. Mercerus Notis ad h. l. p.* 188. cenſuit, nomen κυβερνᾶται aut ὑπάρχει excidiſſe. Itaque locum ſic convertit: *Regia enim domus, quae ab ea regitur, in mundo eſt.* Sed frigidam & puerilem prope hanc eſſe ſententiam, per ſe manifeſtum eſt. Nuperus ergo *Hori Apollinis* editor aliam ſibi viam ineundam eſſe dixit, & locum ita reſtitui debere autumavit: Ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος παρ' αὐτοῦ κράτος ἐστὶν ὁ κόσμος. *Domus enim regia pro modo ejus imperii orbis eſt habitatus.* Et haec mihi durior videtur eſſe conjectura. Equidem non nimis diſputandum eſſe putem, quemadmodum corrupto huic loco ſubveniendum ſit, quum ſenſus ſine ulla emendatione perſpicuus ſit. Anguis regis imago apud Aegyptios ex mente ſcriptoris hujus. In hujus anguis circulo domum collocant, quum regem mundo fere univerſo imperantem deſignare volunt. Domus ergo illa mundi eſt effigies. Ex quo haec naſcitur ſententia: *Nam domus regia regis ejusmodi ipſe mundus eſt.* Nihil hic difficile vel impeditum. Num vox παντοκράτωρ ad Deum pertineat apud *Horum*, mox videbimus.

(*n*) Τὸ ὡς] Locus eſt *Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 5. Sed a viro doctiſſimo iterum, ut ego judico, non ſatis opportune ad rem praeſentem refertur. *Horus* hoc in capite non declarat, quemadmodum Aegyptii Deum pinxerint, ſed, mundi quae figura fuerit apud eos, explicat. Mundum, ait, expreſſuros Aegyptios, *ſerpentem* pingere, *qui ſuam ipſius caudam rodat.* Verbis ergo, quae hic afferuntur, rationem reddit, cur mundum ita pingant Aegyptii, nimirum, ut indicent, e mundi materia exſiſtere omnia, & in eam denuo redire.

(*o*) *Philo Byblius*] Apud *Euſebium Praeparat.*

evang.

duos habet praeterea de Aegyptiorum Theologia locos valde memorabiles, quos praetermittere nefas foret. Unus hic eſt: Παρ' αὐτοῖς τοῦ παντὸς κόσμου τὸ διῆκόν ἐστι πνεῦμα. *Cenſent illi, ſpiritum eſſe aliquem, per orbem terrarum univerſum commeantem*, id eſt, Deum. Alter hoc ſeſe modo habet: Δοκεῖ αὐτοῖς δίχα Θεοῦ μηδὲν ὅλως συνεστάναι. *Videtur Aegyptiis nihil omnino ſine Deo perdurare ac conſiſtere.* Nunc ad *Jamblichum* venio: cujus teſtimonio hac in re tanto majorem tribuere nos oportet auctoritatem, quanto ille ardentius in eam diligentiam incubuit, ut univerſam Aegyptiorum diſciplinam animo penitus comprehenderet ac imbiberet. Quo quidem in negotio tantum profecit, ut reſponſionem ad *Porphyrii Epiſtolam ad Anebonem*, ſacerdotem Aegyptium, adornaret, eaque totam Aegyptiorum ſapientiam explicandam ſibi ſumeret. (*s*) Is igitur primo Aegyptiorum de Deo doctrinam breviter hoc modo adumbrat: Χωριστὸς, ἐξῃρημένος, μετέωρος, καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπερηπλωμένος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεών τε καὶ στοιχείων, ὁ τῆς γενέσεως καὶ φύσεως ὅλης καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στοιχείοις δυνάμεων πασῶν αἴτιος Θεός· ἅτε δὴ ὑπερέχων τούτων, ἄϋλος, καὶ ἀσώματος, καὶ ὑπερφυὴς, ἀγέννητός τε καὶ ἀμέριστος, ὅλος ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀναφανεὶς, προηγεῖται πάντων τούτων, καὶ ἐν ἑαυτῷ τὰ ὅλα περιέχει, καὶ διότι μὲν συνείληφε πάντα καὶ μεταδίδωσιν. *Deus eſt ſeparatus, exemtus, ſublimis, & per ſe longe explicatus ſuper mundanas poteſtates & elementa. Deus totius naturae & generationis poteſtatumque elementarium omnium cauſſa his omnibus ſuperior eſt, & univerſa in ſe complectitur: eſt enim his praeſtantior, immaterialis, incorporeus, ſuper naturam, ingenitus, indiviſus, totus a ſe ipſo & in ſe ipſo abſconditus. Et quoniam in ſe complectitur omnia, ſeque ipſe omnibus mundi partibus communicat, ex iis eluxit.*

euangel. Lib. I. *Cap.* 10. *p.* 41.

(*p*) *Euſebius*] *Praeparat. euangel. Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 41.

(*q*) *Plutarchus*] *Libro de Iſide & Oſiride p.* 363. *T.* II. *Opp.* Quae hic vero legitur, ac ſi apud *Plutarchum* exſtaret, harum figurarum interpretatio ingenio potius *Cudworthi*, quam *Plutarchi*, debetur. Etenim hic tantum ſignificat, *infantem* & *ſenem* ortum atque interitum, *accipitrem* vero Deum deſignare.

(*r*) *Duos-locos*] Alter exſtat *Lib.* I. *Cap.* 64. *p.* 77. quod caput inſcriptum eſt: πῶς παντοκράτορα, id eſt, σημαίνουσιν. Ait vero *Horus*, illum, quem παντοκράτορα vocat, imagine anguis integri apud Aegyptios deſignari: quibus poſitis, verba illa ſubjicit, quae hic leguntur. Quorum quidem hanc eſſe ſententiam, *Joann. Corn.* de *Paw Notis ad h. l. p.* 346. ſuſpicatur: *Ita apud eos anguis ſymbolum eſt ſpiritus per totum univerſum ſeſe diffundentis.* Non ego hanc expoſitionem improbo: at non poſſum tamen, quin addam, totum hunc auctorem admodum eſſe levem atque futilem, nec modo ſapientiae & juſti ordinis ignarum, ſed etiam ſermonis genere tam impedito & inconcinno plerumque uti, ut, quis ſenſus ejus ſit, admodum multis in locis anceps videatur. Ipſae praeterea figurarum Aegyptiacarum, quas affert, explicationes tam ſunt coactae, tam inficetae, tam denique a rebus ipſis remotae, ut facile appareat, ſi quod fuit ſymbolicum inter Aegyptios ſapientiae genus, non hunc eſſe, ex quo illud addiſci debeat. Quis ille παντοκράτωρ ſit, quem anguis integri figura deſignari, hoc capite tradit, prorſus item incertum eſt. *Cudworthus*, cum quo nuperus editor conſentit, Deum illo vocabulo indicari, non dubitat. *Jo.* vero *Mercerus* reddit hoc nomen: *late rerum potiens.* Si is eſſet *Horus* ille, qui ſemper proprie & accurate loqueretur, ſuperiori accederem ſententiae. Nec enim Deo in primis hoc nomen deberi & dari, neſcio. Vid. *Jo. Caſp. Suicerus Theſauro eccleſiaſtico T.* II. *p.* 562. At quum ſermo hujus hominis quam longiſſime a proprietate abſit, vocabulisque mirum in modum ille abutatur, neſcio, an *Merceri* potius probanda ſit opinio. Hanc certe opinionem id non parum juvat, quod antecedentia capita de regibus humanis unice agant, nec in conſequentibus rerum divinarum ulla exſtet mentio: ex quo cogi videtur, hunc παντοκράτορα hominem etiam ſignificare magna inſtructum potentia, & nulli legi ſubjectum. Nec exempla hujus ſignificationis in illis deſunt auctoribus, qui recentius Graeco ſermone ſcripſerunt. Sed nihil definio: nec forte definire licet aliquid per hominis obſcuritatem & dicendi ſummam negligentiam. Alter locus, qui hic producitur, exſtat *Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 27.

(*s*) *Is igitur*] *Jamblichus de myſteriis Aegyptior. Sect.* VII. *Cap.* 2. *p.* 151. Sed non ita, ut hic, verba illa ibi leguntur, verum ordine inverſo. Ea enim, quae hic exordium conſtituunt, apud *Jamblichum* ultimo loco exſtant.

xit. Eximiam hanc esse Dei definitionem, nemo quidem sanus negaverit. Quae si fuit Aegyptiorum, certe planum est & manifestum, unum eos Deum, rerum omnium auctorem & arbitrum, coluisse, neque plures Deos tempore ac potestate aequales venerari potuisse. Idem nos docet *Jamblichus*, Aegyptios res materia constantes & corporeas luti aut fluentis aquae figura designasse; Deum vero pinxisse *in loto arbore sedentem super lutum.* (*t*) *Quod*, inquit, *Dei eminentiam altissimam, qua fit, ut nullo modo attingat lutum ipsum: demonstratque Dei imperium intellectuale, quia loti arboris omnia sunt rotunda, tam flores, quam fructus.* Paullo post
392 Deum ita quoque interdum figurasse perhibet Aegyptios, ut ad navis sederet gubernaculum. Inde progressus, quaestiones, quas *Porphyrius* Aegyptio sacerdoti proposuerat dirimendas, his verbis enumerat: (*) Βούλει σοι δηλωθῆναι, τί τὸ πρῶτον αἴτιον ἡγοῦνται εἶναι Αἰγύπτιοι· πότερον νοῦν, ἢ ὑπὲρ νοῦν· καὶ μόνον, ἢ μετ' ἄλλου, ἢ ἄλλων· καὶ πότερον ἀσώματον, ἢ σωματικόν· καὶ εἰ τῷ δημιουργῷ τὰ αὐτά, ἢ πρὸ τοῦ δημιουργοῦ· καὶ εἰ ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, ἢ ἐκ πολλῶν· καὶ εἰ ὕλην ἴσασιν, ἢ σώματα ποῖα πρῶτα· καὶ εἰ ἀγέννητον ὕλην, ἢ γεννητήν. *Postulas, tibi ostendi, quidnam Aegyptii primam caussam esse censeant: utrum intellectum, an aliquid supra: utrum solum aliquid, an cum alio, vel aliis: & utrum incorporeum, an corporeum: deinde utrum sit idem cum mundi opifice, an superius opifice: praeterea an ex uno omnia, an ex pluribus: amplius an materiam primam agnoscant, an corpora qualia: denique materiam ingenitam, an genitam ponant.* Quibus responsurus quaestionibus, sic exorditur disputationem: Καὶ πρῶτον μὲν, ὃ πρῶτον ἠρώτησας, περὶ τούτου ἄκουε· πρὸ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν ἐστι θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου θεοῦ καὶ βασιλέως, ἀκίνητος, ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων· οὔτε γὰρ νοητὸν αὐτῷ ἐπιπλέκεται, οὔτε ἄλλο τι. *Et de quo primum interrogabas, de eo primum audi. Ante eas res, quae vere sunt, & ante principia universalium est Deus unus, prior etiam primo Deo & rege. Est ille immobilis, in solitudine suae unitatis permanens: neque enim intellectuale ei immiscetur, neque aliquid aliud.* Fateor, haec, & quae sequuntur, *Jamblichi* verba nonnihil obscuritatis habere; atque erit fortassis, ubi lucem illis afferre clariorem, veramque hominis mentem explanare studebimus. Hoc autem satis luculenter indicant, Aegyptios rerum omnium auctorem atque caussam simpliciter & perfecte unam profiteri, eamdemque omni humana intelligentia superiorem opinari. Una vero *Jamblichus*, praeter hanc simplicissimam naturam, alias Aegyptios divinas *hypostases* venerari, significat, perfectam nempe intelligentiam, mundique animam, quae ex nutu pendeant supremi Numinis, ejusque voluntati subjectae sint. De his ita naturis (*v*) deinceps commentatur: Τὴν περὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ ζωτικὴν δύναμιν γινώσκουσι, καθαρόν τε νοῦν ὑπὲρ τὸν κόσμον προτιθέασι. *Quin etiam vim vitalem tum supra coelos, tum in coelis cognoscunt: item purum intellectum collocant supra mundum.* His qui nondum commovetur, ut Aegyptios plures statuisse naturas ejusdem gloriae, ordinis, & potestatis, inficietur,

(*) Segm. VIII. Cap. I. (p. 157.)

(*t*) *Quod, inquit*] *Jamblichus loc. indic. p.* 151. Συμμαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὑπεροχήν τε καὶ τὴν ἰσχὺν μὴ ψαύουσαν μηδαμῶς τοῦ ἰλύος, καὶ ἡγεμονίαν νοερὰν καὶ ἐμπύριον ἐπιδείκνυται· κυκλότερα γὰρ πάντα ὁρᾶται τὰ τοῦ λωτοῦ, καὶ τὰ ἐν τοῖς φύλλοις εἴδη, καὶ τὰ ἐν τοῖς καρποῖς φαινόμενα.

(*v*) *Deinceps*] *Cap.* 4. *p.* 160.

(*x*) Καὶ οὕτως] Exstant haec verba *Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 159. Eodem loco & illa leguntur, quae statim consequuntur de origine materiae. *Thom. Gale* melius, quam *Scutellius*, posteriora haecce verba reddidit: *Deus materiam produxit dividendo materialitatem ab essentialitate.* Magnifica vero & obscura haec vocabula nihil significant, quam id, quod nos ita hodie clarius enuntiamus: *Materia rerum omnium ex Deo seu ex ipsa natura di-*

tur, eum, quae nunc afferemus, verba prorsus tamen jubebunt conquiescere: (x) Καὶ οὕτως ἄνωθεν ἄχρι τῶν τελευταίων ἡ περὶ τῶν ἀρχῶν Αἰγυπτίοις πραγματεία ἀφ' ἑνὸς ἄρχεται, καὶ πρόεισιν εἰς πλῆθος τῶν πολλῶν αὖθις ἀφ' ἑνὸς διακυβερνωμένων, καὶ πανταχοῦ τῆς ἀορίστου φύσεως ἐπικρατουμένης ὑπό τινος ὡρισμένου μέτρου, καὶ τῆς ἀνωτάτω ἑνιαίας πάντων αἰτίας. *Atque ita Aegyptiorum doctrina de principiis desuper ad inferiora progrediens, ab uno incipit, & desinit in multitudinem unius imperio gubernatam: & prorsus omnis indeterminata in se natura definitur & continetur aliquo certo termino, hoc est, suprema illa uniente omnia caussa.* Ultimam quaestionem hanc *Aneboni* posuerat *Porphyrius*: Creduntne Aegyptii, materiam ex infinito tempore per se exsistere, an vero eam factam & creatam putant? Respondet *Jamblichus*, *Hermetem* & Aegyptios *materiam* censere *a Deo factam & productam*, ὕλην δὲ παρήγαγεν ὁ Θεὸς ἀπὸ οὐσιότητος ὑποσχισθείσης ὑλότητος, *ab essentialitate succisa ac subscissa materialitate*, ut *Scutellius* Graeca reddidit. Hunc *Jamblichi* locum *Proclus* tangit *Commentario in Timaeum Platonis*, (*) ubi Deum *ineffabilem esse materiae caussam*, ἄῤῥητον αἰτίαν τῆς ὕλης, disputat. Verba, quibus utitur, haec sunt: Καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων παράδοσις τὰ αὐτὰ περὶ αὐτῆς φησιν· ὅ γέ τοι θεῖος Ἰαμβλιχος ἱστόρησεν, ὅτι καὶ Ἑρμῆς ἐκ τῆς οὐσιότητος τὴν ὑλότητα παράγεσθαι βούλεται· καὶ δὴ καὶ εἰκὸς κἀκ τούτου, τὸν Πλάτωνα τὴν τοιαύτην περὶ τῆς ὕλης δόξαν ἔχειν. *Hac cum doctrina Aegyptiorum consentit traditio. Etenim divinus Jamblichus memoriae prodidit, Hermetem censuis-* 393
se, materialitatem productam esse ex essentialitate, (id est, principium materiae patiens ex agenti divinitatis principio.) *Et valde hinc est verisimile, Platonem in eadem fuisse de materia sententia*, quoniam nimirum *Hermetis* & Aegyptiorum legisse fertur vestigia. Nihil quidem hoc probabilius, si quidem id verum sit, quod idem hic de *Orpheo Proclus* scriptum reliquit: Ὥστε καὶ Ὀρφεὺς κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀπὸ τῆς πρωτίστης τῶν νοητῶν ὑποστάσεως παράγει τὴν ὕλην. *Orpheus pari ratione materiam derivat ex prima hypostasi intelligibilium*, id est, ex supremo omnium Deo. Agmen claudat (y) *Damascius*, qui *Libro de principiis* de Aegyptiis hac ratione commentatur: Αἰγυπτίους δὲ ὁ μὲν Εὔδημος οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστορεῖ· Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι γεγονότες, ἐξήνεγκαν αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν κεκρυμμένην, εὑρόντες ἐν Αἰγυπτίοις δή τισι λόγοις, ὡς εἴη κατ' αὐτοὺς ἡ μὲν μία τῶν ὅλων ἀρχὴ σκότος ἄγνωστον ὑμνουμένη καὶ τοῦτο τρὶς ἀναφωνούμενον οὕτως· *Eudemus Aegyptiorum disciplinam parum accurate in litteras retulit. Qui vero nostris fuere temporibus, philosophi Aegyptii abstrusam Theologiae eorum veritatem aperuerunt. Sic enim in nonnullis Aegyptiorum libris scriptum invenerunt, unum esse ex sententia eorum principium, quod sub nomine ignotae caliginis, ter vocabulum hoc repetentes, celebrant. Ignota* haec *caligo* summi Numinis descriptio est, quod humanis mentibus incomprehensum esse, docere volebant.

Ipsa popularis Aegyptiorum religio & sapientia, ut nunc sublimiorem & arcanam dimittamus, tot, quibus cultum atque preces adhibebant Aegyptii, minori-

(*) p. 117.

divina emanavit: quod ab aeterno factum esse contendebant Platonici, e quibus *Jamblichus* erat. Ceterum ex hoc ego *Jamblicho*, tametsi retrusis Aegyptiorum mysteriis initiatus videri velit, nolim veterem Aegyptiorum disciplinam aestimare. Moris enim Platonicis istis erat, quidquid usquam de antiquorum philosophia traditum vel scriptum erat, id ad sua praecepta prorsus accommodare, quo omnis omnium gentium sapientia ad se unos divertisse videretur.

(y) *Damascius*] Haec *Damascii* verba in illis etiam leguntur, quae ex inedito philosophi hujus opere *Jo. Christ. Wolfius* excerpsit *Anecdotor. Graecor. Tom.* III. *p.* 260. De hoc vero *Damascio* idem velim cogites, quod paullo ante de *Jamblicho* monui.

(z) *He-*

ribus Diis unum ceteris majorem praefectum fuisse, argumentum non unum subministrat. In his primum est, quod peculiare & proprium, quo summum illum Deum designarent, nomen habebant. Quemadmodum enim Graeci altissimum hunc Deum Ζεὺς, Latini *Jupiter* sive *Jovis* vocabant: ita Aegyptii *Hammon* sive *Ammon* eum appellabant. Constat id (z) *Herodoti*, cujus ante jam attulimus locum, auctoritate: cui pondus addit (a) *Origenes*, quem gente fuisse Aegyptium, notum est. Nec repugnat (b) *Plutarchus*, cujus verba ex *Libro de Iside & Osiride* recitabo: Τῶν πολλῶν νομιζόντων, ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμοῦν, ὃ παράγοντες ἡμεῖς Ἄμμωνα λέγομεν. *Censent multi, proprium apud Aegyptios Jovis* (id est, supremi Numinis) *vocabulum esse Amous, quod nos* (Graeci) *pronuntiamus Hammon.* Addo locum *Hesychii* dicentis: Ἀμμοῦς ὁ Ζεύς, Ἀριστοτέλης. *Ammous, quod Aristoteles testatur, idem est, qui* Ζεύς. Nec alia de caussa evenit, quod scriptores Latini *Hammon* duplici nomine *Jupiter Hammon* nuncupare solent. Sed nec soli Aegyptii nomen istud *Hammon* summi Numinis proprium voluerunt esse vocabulum. Fecerunt idem Arabes, & omnes Africae populi. Quam in rem (c) *Lucani* versus profero:

Quamvis Aethiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Jupiter Ammon.

Quare non modo Marmarica, Africae provincia, in qua celeberrima sita erat *Ammonis* hujus aedes, ab eo *Ammonis* dicta fuit; sed etiam, quod *Stephanus* memoriae prodidit, universa Africa non raro *Ammonis*, quod Deus *Ammon* in ea coleretur, nominata fuit. Ipse vero Deus hic Graecis nonnumquam Ζεὺς Λιβυκὸς, *Jupiter Libycus*, (d) dicebatur.

In vocabuli hujus *Ammon* sive *Hammon* origines si quis velit curiosius inquirere, is, credo, ceteris omnibus eorum anteferendam esse sententiam, judicabit, qui ab *Ham* sive *Cham*, filio *Noachi*, natum esse illud, (e) suspicantur. Hujus enim
394 posteri in Aegypto sibi in primis sedes quaesiverunt: nec modo in S. Litteris ab eo tota haecce terra *terra Chami* nominatur, sed & ipsi Aegyptii Χημείαν sive *Chemiam*, *Plutarcho* teste, & *Ham*, *Hieronymo* auctore, regionem, quam tenent, vocarunt. Quae quidem non temere dicta esse, vel ex eo patet, quod adhuc Cophtitae Aegyptum *Chemi* nominant. Haec tamen minime obsistunt, ne deinceps Aegyptios vocem *Hammon* ita consecrasse arbitremur, ut solius illud summi Numinis esse vellent. Nam & Graeca vox Ζεὺς antiqui primum herois sive hominis nomen fuisse dicitur; postea vero ad maximum Deorum a Graecis traducta est. Certe fieri potuit, ut, quod Graecos fecisse constat, idem fecerint Aegyptii, atque res ab

(z) *Herodoti*] *Historiar. Lib.* II. *Cap.* 42. *p.* 105.

(a) *Origenes*] Verius *Celsus* apud *Origenem Libro* V. *contra Celsum p.* 261.

(b) *Plutarchus*] *De Isid. & Osirid. T.* II. *Opp. p.* 354.

(c) *Lucani*] *Pharsalic. Lib.* IX. *vs.* 517. 518.

(d) *Dicebatur*] Haec veterum testimonia probavit & latius persequutus est *Gerh. Jo. Vossius de idololatriae origine ac progressu Lib.* II. *Cap.* 11. *p.* 134. 135. & *Sam. Bochartus* in *Phaleg Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 6. 7.

(e) *Suspicantur*] Princeps hujus sententiae auctor est *Sam. Bochartus* in *Phaleg Lib.* IV. *Cap.* 1. *p.* 204. 205. *s.* add. *Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 6. 7. apud quem etiam auctoritates illas, quae hic laudantur, reperies. Nec discedit ab hac opinione vir sagacissimus, *Jo. Marshamus*, *Canone chronico Aegypt. Saec.* I. *p.* 30.

(f) *Doctissimi homines*] *Sam. Bochartum* intelligit in primis, ex cujus *Phaleg Lib.* I. *Cap.*

ab hominibus virtute ſingulari praeditis geſtas, ſeu hiſtoriam heroum cum Theologia compoſuerint, atque miſtum ex utraque corpus conſtituerint. Quin etiam (*f*) doctiſſimi exſtiterunt homines, quibus Ζεὺς ille, quem Graeci venerati ſunt, a *Cham*, filio *Noae*, quem Aegyptii Diis poſt obitum aggregarunt, non differre viſus eſt. Quam eorum opinionem non omnis ratio deſtituit. De nominibus nihil dicam, quorum ingens tamen eſt affinitas. *Cham* enim *ardorem* ſive *calorem* ſignificat. Ζεὺς vero Graecorum Grammatici ex ζέω natum eſſe cenſent. At ſi quis ea, quae de *Saturno* & *Jove* cecinerunt poëtae, cum his conferat, quae ſacrae litterae de *Noah* & *Chamo*, filio ejus, narrant, nae ille maximam utraque ſimilitudinem inter ſe habere ſentiet. Itaque *Herodoti* non eſſe ſpernendum teſtimonium, quod antea produximus, intelligitur, qui Graecos omnia fere Deorum ſuorum nomina, ne ipſo quidem nomine Ζεὺς excepto, ab Aegyptiis accepiſſe, perhibet.

Si qui tamen ſunt, qui ſolem ab Aegyptiis ſub nomine *Hammon* interdum eſſe cultum contendunt, iis, quod ad rem ipſam attinet, haud magnopere (*g*) repugnaverim. Scio enim, Graecis quoque id in more poſitum fuiſſe, ut ſolem ſaepenumero vocabulo Ζεὺς honeſtarent, eoque ſub nomine adorarent. Atque ipſum nomen *Hammon* favet illis, qui ſic ſentiunt. חמה enim Hebraeis non modo *fervorem*, ſed etiam *ſolem* denotat: unde & חמנים *Chamanim* deſcendit. Sed id inde haud conſequitur, ſolem, qui in ſenſus noſtros incurrit, pro ſummo omnium Deo ab Aegyptiis eſſe habitum; quod Graecorum ſatis exemplo patet, qui, tametſi vocabulum Ζεὺς ſoli accommodarunt, eum tamen primo inter Deos gradu nullo modo poſuerunt. Omnis ſcilicet gentium ante natum Servatorem religio, id quod jam aliquoties animadverti juſſi, miſta quaedam & confuſa moles erat ex antiqua hiſtoria, praeceptis phyſicis, & ſcientia rerum divinarum nullo ordine conflata. Sed ſi ipſos tantum loqui ſinamus Aegyptios, facile, opinor, id a nobis impetrabunt, ut cum iis diſſentiamus, qui voce *Ammon* nullum alium Deum, praeter ſolem, aut, quod aliquos exiſtimare novi, mundum corporeum ſive rerum naturam ab illis indicatam eſſe, arbitrantur. Conſulti nimirum Aegyptii de vera notione vocis *Ammon*, lingua ſua reſpondent, eam *naturam* ſignificare *abditam*, *retruſam*, & *occultam*. Sic *Manetho*, antiquus Aegyptiorum ſacerdos: ſic etiam *Hecataeus*, qui *de Aegyptiorum philoſophia* commentatus eſt, (*h*) *Plutarcho* auctore: Μανεθὼς μὲν ὁ Σεβεννίτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς. Ἑκαταῖος δὲ Ἀβδηρίτης φησὶ τούτῳ καὶ πρὸς ἀλλήλους τῷ ῥήματι χρῆσθαι τοὺς Αἰγυπτίους, ὅταν τινὰ προσκαλῶνται· προσκλητικὴν γὰρ εἶναι τὴν φωνήν. διὸ τὸν πρῶτον Θεὸν, ὡς ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον ὄντα, προσκαλούμενοι καὶ παρακαλοῦντες ἐμφανῆ γενέσθαι καὶ δῆλον αὐτοῖς, Ἀμοῦν λέγουσι. *Manethos Sebennita ea voce occultatum & occultationem judicat ſignificari. Hecataeus autem Abderita hoc verbo* in-

Cap. 1. p. 7. 8. hauſta ſunt argumenta, quae hic afferuntur, ad probandam *Cham* & Ζεὺς cognationem. Verum recte meo quidem judicio repugnat huic opinioni *Jac. Perizonius* in *Originib. Aegyptiacis Cap. 5. p. 76. 77.*

(*g*) *Repugnaverim*]. Lege hac de re *Voſſium de origine & progreſſu idololatr. Lib. II. Cap. 11. p. 134. 135.*

(*h*) *Plutarcho*] *Libro de Iſide & Oſiride p. 354. T. II. Opp.* In hoc vero loco deſcribendo, metuo, ne vir doctiſſimus cauſſae ſuae quodammodo ſerviverit. Omiſit enim verba quaedam, quae opinionem illorum confirmant, quam paullo ante repudiaverat, Aegyptios totam rerum naturam pro ſummo & principe Deo habuiſſe. *Plutarchus* ita loquitur: Διό τοι πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸ αὐτὸν νομίζουσιν, ὡς ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον ὄντα. *Quumque Aegyptii ſummum & primum Deum eumdem eſſe cenſeant, quam rerum univerſitatem, idcirco eum tamquam obſcurum & latentem invocant.* At lege tamen, quae paullo poſt de his ipſis verbis differit vir egregius.

invicem uti Aegyptios ait, quum alter alterum vocat: esse enim vocem indicativam. Itaque & principem Deum, utpote obscurum & absconditum, vocari ab iis & orari, quum Amun
395 *dicunt, ut prodat se ac conspiciendum praebeat.* Et hanc sine dubio in animo habuit notionem (*i*) *Jamblichus*, quum his verbis veram indolem Dei, quem *Ammon* vocarunt Aegyptii, declararet: Ὁ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται. *Opifex quippe mens, quae & veritatis custos & sapientiae, quatenus ad generationem sapienter descendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun.* Ergo quid apertius est, quam hoc, nomine *Hammon* non universe Aegyptios summum designasse Deum, qualiscumque demum foret, sed Deum simul *abditum, ab oculis remotum, & corpore vacuum*?

Hic vero non possum, quin moneam, ipsas sacras litteras *Hammonis* hujus, Aegyptiorum Numinis, meminisse, valde mihi probabile videri. Quod quoniam ab interpretum vulgo (*k*) neglectum esse intelligo, quod hic paucis exponatur, dignissimum judico. Itaque de isto Deo hunc *Jeremiae* locum intelligi debere, opinor: (*) *Ait Jehovah exercituum, Deus Israëlis: ecce ego animadversurus sum* אֶל־אמון מנא (id est, non in multitudinem No, sed) *in Ammon* (Deum) *No, in Parhonem, & in Aegyptum, & in* (reliquos) *Deos ejus, & in omnes regulos ejus, & in eos, qui confidunt ei: & tradam eos in manum quaerentium animam ipsorum, nempe in manum Nebucadnezaris, regis Babyloniae.* Hujus oraculi quo recte capiamus sententiam, hoc teneamus in primis, necesse est, antiquis gentibus in more fuisse positum, ut, si quam provinciam aut urbem propriis & peculiaribus nominibus Deos illos, quorum se tutelae commisisset, compellare novissent, ipsa oppida illa sive gentes Deorum, quos venerarentur & colerent, nominibus vulgo distinguerent ab aliis. Ipse sacer codex hanc loquendi consuetudinem imitatus est. Ita Moabitae *gens Chemos* nominantur *Num.* XXI. atque Dii Damasci Achas dicuntur cladem attulisse, quem Syri tamen fuderant, 2. *Chron.* XXVIII. Haec loquendi ratio aliam non dissimilem peperit. Quaecumque enim in gentes quasdam sive suscipiuntur & tentantur, ea in Deos eorum tentari dicuntur atque suscipi. Ita *Jeremias*, populum Moabiticum captivum abductum iri, significaturus: *Tu capieris*, inquit, *& Chemosch in deportationem exibit. Jerem.* XLVIII. 7. Pari modo Babylonis interitum praedicit *Esaias C.* XLVI. 1. *Procubuit Bel, reflexus est Nebo, abducti sunt in exsilium.* Neque aliis fere formulis *Jeremias* excidium huic genti minatur: *Animadvertam ego in Belum Babylone, & extraham, quod deglutit, ex ore ejus, neque confluent ad eum amplius gentes, & jam murus Babylonis corruet.* Atqui *Belus*, quod (*l*) *Herodotus* testatur, non secus summi omnium Numinis cognomen inter Babylonios erat, atque *Ammon* inter Aegyptios: quem utraque tamen gens superstitioso ritu colebat & venerabatur. Sicut igitur, quae in hisce locis Belo in-

(*) Cap. XLVI. 25.

(*i*) *Jamblichus.*] *De mysteriis Aegyption. Sect.* VIII. C. 3. *p.* 159.

(*k*) *Neglectum*] At *Sam.* tamen *Bochartus* ita jam hunc locum *Jeremiae* exposuerat *Phaleg. Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 5. 6. *Amon de No, id est, Deum Ammon, in cujus honorem consecratum fuit fanum in urbe No.* Mihi autem, ut verum fatear, etsi haec ingeniosa sit interpretatio, magis tamen arridet illa, quam *Hug. Grotius Comm. in h. l. p.* 258. & plerique interpretes sequuntur, qui vertunt: *multitudinem seu populum urbis No.* Postea enim Deorum demum mentio fit, in quos animadversurus sit Dominus: nec credibile est, sanctum vatem principem Deum a reliquis Diis, id est, patrem a fami-

indicuntur, calamitates & supplicia ipsis reapse Babyloniis denuntiantur, ita, quod *Jeremias* vaticinatur, *Ammonem*, ceterosque Aegyptiorum Deos exturbatum & castigatum iri, id ipsius populi Aegyptiaci perniciem & interitum significat. Nec id ipse sanctus vates silentio praeterit. *No*, si recte conjicio, totius Aegypti caput erat. Quocirca maximus cum veterum Aegyptiorum, tum hujus urbis Deus, *Ammon*, sancto homini *Ammon No* dicitur. Urbs vicissim *No* in sacris litteris itidem ab hoc Deo cognomen accipit, atque tum *No - Ammon*, tum *Ammon - No* appellatur. Illo nomine *Nahum* eam designat *Nah.* III. 8. *An melius esset tibi, quam No - Ammon*, id est, illi oppido, in quo *Ammon* divinis honoribus afficitur. (*m*) Qui hoc dictum de oraculo Ammonis, in provincia Marmarica sito, exponunt, atque *No* non esse proprium nomen, sed *habitationem* significare, volunt, manifestum errorem committunt. *No* enim urbis esse nomen Aegyptiae, omni prorsus dubitatione caret. Alterum, quod diximus, nomen *Ezechiel* huic urbi imponit *Cap.* XXX. 20. *Effundam excandescentiam meam in Sinem, robur Aegypti, &* 396
exscindam Ammon - No. Hic *Sin Pelusium* est: *Hammon - No* vero septuaginta interpretes reddiderunt *Diospolis*, quod est, *urbs Jovis*, Aegyptii nimirum Jovis, seu *Hammonis.* Diospolis alioquin Thebae dicebantur Aegyptiae, quae in urbibus Aegypti principem olim locum obtinebant. At Aegyptium ejus urbis Nomen *No* videtur fuisse. Quumque ceterorum Deorum princeps atque pater ibi coleretur, ideo *Hammon - No* & *No - Hammon* vocata est; sicut ipse Deus id huic oppido debet, quod interdum *Ammon - No* nuncupatur. Grave huic sententiae momentum (*n*) *Platonis* addit auctoritas, qui de *Theuth* sive *Thoth*, *Hermete* Aegyptiorum, verba faciens, *Ammon* diserte refert praecipuum atque proprium Thebarum Aegyptiarum seu Diospoleos Deum fuisse: Βασιλέως δ' αὖ τότε ὄντος Αἰγύπτου ὅλης Θάμου, περὶ τὴν μεγάλην πόλιν τοῦ ἄνω τόπου, ὃν οἱ Ἕλληνες Αἰγυπτίας Θήβας καλοῦσι, καὶ τὸν θεὸν Ἄμμωνα. *Erat tunc totius Aegypti rex Thamus, & in eminentissima amplissimaque civitate, quas Graeci Aegyptias Thebas appellant, Deumque ipsum Ammonem vocant.* Non sum nescius, (*o*) viros esse doctissimos, qui non Diospolin, sed Alexandriam potius, a sancto vate designari, autumant. Hanc eis opinionem *Nahum* suggessit, qui post illud hujus urbis excidium, quod *Jeremias* & *Ezechiel* comminati sunt, oracula sua fudisse videtur, atque oppidum istuc *situm fuisse inter rivos, mareque munitionis loco habuisse* significat. Quis vero facile sibi persuadeat, sanctum hominem urbi praedixisse exitium, quae tum nondum condita erat, longoque deinceps intervallo ab *Alexandro Magno* exstructa est? Nobis illud *Nachumi* dictum haud officit, qui nomine illo universam Aegyptum, cujus caput *No* erat, commode indicari potuisse, censemus. Haec enim inter rivos & flumina jacet, binisque maribus, rubro & mediterraneo, tamquam vallo, communitur. Atque haec hactenus de Aegyptiorum Jove, sive summo & altissimo Deo, quem *Hammon* vocabant.

No-

milia sua, aliis rebus interjectis, sejunxisse.

(*l*) *Herodotus*] Non memini, *Herodotum* hoc scriptum reliquisse. Forte *Diodorum Siculum* nominare voluit vir doctissimus, apud quem haec exstant *Biblioth. historicae Lib.* II. *p.* 69. Διὸς, ὃν καλοῦσιν οἱ Βαβυλώνιοι Βῆλον, h. e. *Dei supremi aut Jovis, quem Babylonii vocant Belum.*

(*m*) *Qui hoc dictum*] Tacite *Gerh. Jo. Vossius* perstringitur, qui hanc sententiam erudite tueri studet *de origine idololatr. Lib.* I. *Cap.* 32. *p.* 89. *A Cudworthi* sententia *Bochartus* iterum stat *Phaleg. Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 6.

(*n*) *Platonis*] In *Phaedro p.* 356. *Opp.*

(*o*) *Viros - doctissimos*]. Interpres Chaldaeus, *Drusius*, *Hieronymus*, & multi alii: Vid. *Vossius l. c. p.* 89. quos itidem *Bochartus* rejicit *loc. indic. p.* 6. Quamquam hic alia, quam *Cudworthus*, ratione dissentientibus occurrit.

(*p*) Plu-

Novum nobis argumentum, quo Aegyptios non plures Deos genere, ordine, atque potestate pares, verum unum omnium maximum & praestantissimum Numen, universam rerum naturam suo continens complexu atque administrans, coluisse, convincamus, praestantissimum illud antiquitatis Aegyptiae monumentum nobis suppeditat, quod (p) *Plutarchus*, & alii posteritati conservarunt. Inscriptionem illam intelligo, qua templum *Saide*, Aegypti oppido, condecoratum olim fuit: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne, quod exstitit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit.* Equidem fore aliquos vereor, qui, quem haec inscriptio laudat, Deum unam esse, qua haec rerum constat universitas, materiam, sensus atque vitae inopem, suspicentur, atque sic *Chaeremoni*, quem supra castigavimus, quod nullum fuisse alium Aegyptiis Deum censuerit, quam materiam, fidem habendam esse, putent. Verum hos, ut ab ista conjectura desistant, exiguo compellemus negotio. Primo Deus ille, quem inscriptio celebrat, non est congesta quaedam ex variis partibus materiae moles, aut congregatio quaedam & conjunctio individuorum corpusculorum, nullo naturali vinculo colligatorum, sed *una res*, quae simul est *omnia*. Sic & *Isidis* naturam explicat altera inscriptio, in ara Divae huic consecrata reperta, quam deinceps ad institutum nostrum accommodabimus: *Tibi, una, quae es omnia.* Duo deinde in isto, quem inscriptio laudat, Deo separatim consideranda sunt: primo exterius aliquid, sive peplum, tum interius aliud, arcanum & reconditum. Sensus verborum hic unus mihi videtur esse: (*) *Ego sum omne illud, quod fuit, quod est, quodque futurum est: tota rerum natura nihil est, nisi ipse ego, verum peplo circumdatus: at splendorem meum nudum, nec ullo velo tectum nemo unus mortalium aut oculis contueri, aut mente comprehendere potest.* Quae quidem similiter intelligi debent, atque si solem ita loquentem audiremus: Quidquid iris colorum trahit, id ego ipse sum, meumque simplex & unicum lumen, variis modis inflexum atque temperatum, in omnibus istis coloribus cernitur: atque hoc lumen, quum mite sit & lene, facile tolerant mortalium oculi: ipsam vero fulgentem faciem meam, nulla nube & caligine obductam, nemo unus hominum, nisi qui aciem sibi concupierit obtundi, & oculos hebescere, contemplari potest. Itaque hanc Dei descriptionem non nimis ab ea remotam esse, liquet, quam ipse olim Deus *Mosi*
397 tradidisse legitur: *Posteriora mea videbis, sed ipsam faciem meam nemo intueri potest.* Namque haec verba pariter cum exterius aliquid & spectabile, tum interius aliquid & abstrusum, quod nec oculus nec mens capiat ullius hominis, in Deo ostendunt ac distinguunt. Quare sic ea (q) *Philo* interpretatur: Αὐταρκές ἐστι σοφῷ, τὰ ἀκόλουθα καὶ ὅσα μετὰ τὸν θεὸν γνῶναι· τὴν δὲ ἡγεμονικὴν οὐσίαν ὁ βουλόμενος καταθεάσασθαι, τῷ περιαυγεῖ τῶν ἀκτίνων πρὶν ἰδεῖν πηρὸς ἔσται. *Sufficit sapienti ea, quae post Deum sequuntur, cognoscere. Principalem autem illam essentiam si quis velit intueri, nimio radiorum fulgore prius, quam eam videat, occoecabitur.* Uti hic, quod *Philo* opinatur, *posteriora Dei* opera designant Dei, quae virtutes ejus, potentiam, sapientiam, & bonitatem de-

(*) Ἀφανὴς ἅμα καὶ ἐμφανὴς, *invisibilis simul & manifestus.* Ita *Proclus* de hoc Aegyptiorum Numine in Timaeum p. 30.

(p) *Plutarchus*] *De Isid. & Osiride p.* 354. T. II. *Opp.*

(q) *Philo*] *Libro de profugis p.* 474. *Opp.*

(r) *Athenagoras*] *Legat. pro Christianis Cap.* 19. *p.* 86.

(s) *Jamblichus*] *De mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII.

declarant: ita eadem opera in nostra inscriptione peplum seu externus Dei amictus, aut ipse Deus velo tectus vocantur. Nullo igitur modo fieri potest, ut is Deus, cui haec inscriptio decreta est, mundus hicce sit, quem oculis cernimus, materia constans, vitaeque ac consilii expers. Hujus enim mundi partes omnes atque membra cunctorum conspectui sunt exposita, neque habent idcirco aliquid, quod sensus atque aciem fugiat mortalium. Si quid difficultatis superest aut dubitationis, id omne nomen Dei, cui templum illud consecratum, atque haec inscriptio dedicata fuit, dirimet. Deus iste Aegyptiorum sermone *Neith* (*) dicitur: quae vox vocabulo Ἀθηνᾶ inter Graecos, & Latinorum *Minerva* respondet; quae duo verba *sapientiam & intelligentiam* significant. Ergo quid apertius, Deum hunc non esse Numen sensu destitutum & consilio, quale materia est, quam Numinis loco habent religionum irrisores, sed mentem? (r) *Athenagoras* auctor est, priscis Theologis Ἀθηνᾶν sive *Minervam* denotasse proprie τὴν φρόνησιν διὰ πάντων διήκουσαν, *sapientiam sive mentem per totam rerum naturam intentam & commeantem.* Qua quidem definitione nihil aptius est ad inscriptionis hujus vim & sententiam explanandam. Illi scilicet veterum, qui Deum esse mentem praecipiebant, sive naturam ab omni concretione corporea secretam prorsus & abstractam, haud idcirco semper eum, qualis in se est, a materia nimirum disjunctum & segregatum, considerabant. Contra saepenumero Deum conjuncte cum omnibus, quae perfecit atque procreavit, spectabant, atque ut naturam, mundum ex sese gignentem, ac per omnes ejus partes vim suam longe lateque diffundentem, ob oculos sibi ponebant. Ex quo evenit, ut Deum esse omnia, certa ratione tueri possent. Sic *Horum Apollinem* audivimus antea, quum diceret, Aegyptiis Deum esse *naturam sponte sua totum orbem permeantem, atque in res sese omnes abdentem & insinuantem*, eosdemque, *nihil omnino sine Deo permanere & consistere posse*, putare. Atque hac ratione (s) *Jamblichus de mysteriis Aegyptiorum* inscriptionem, cujus hic res agitur, explicat. Postquam enim Aegyptios cum in universa disciplina sua, tum in sacris caerimoniis admonere homines, docuerat, ut, spretis terrenis corporeisque rebus, animos ad Deum corpore vacantem, rerumque omnium effectorem, attollerent, ita pergit: Ὑφηγήσατο δὲ καὶ ταύτην τὴν ὁδὸν ὁ Ἑρμῆς· ἡρμήνευσε δὲ Βίθυς προφήτης Ἄμμωνι βασιλεῖ, ἐν ἀδύτοις εὑρὼν ἀναγεγραμμένην ἐν ἱερογλυφικοῖς γράμμασι κατὰ Σάιν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ, τό τε τοῦ θεοῦ ὄνομα παρέδωκε τὸ διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου. *Mercurius autem etiam hanc viam tradidit, camque Bithys propheta inventam in sacrariis Sain in Aegypto hieroglyphicis litteris scriptam regi Ammon exposuit, ut & Dei nomen illud, quod per omnia penetrat.* Hoc numen illud *Neith* est, sive *Athena*, quod sic describitur: *Ego sum omnia, quae fuerunt, quae sunt, quae futura sunt, meumque velum nemo tollet mortalium.* Hic facere non possum, quin animadvertam, Graecorum Ἀθηνᾶν, quemadmodum nulla est alia, quam Aegyptiorum *Neith*, ita etiam, non secus atque Deam hanc, pepli sui nomine clarissimam olim atque celeberrimam fuisse. *Peplum*, inquit *Servius*, *est proprie picta palla feminea, Minervae consecrata.* (†) Nota sunt, quae Athenis prisco & solemni ritu agi-

(*) Νηΐθας apud Proclum in Timaeum Plat. p. 30.

(†) Μία τῶν δυοῖν πόλεων ἔφορος τῆς τε Σάεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν. *Sais & Athenae uno eodemque Numine tutelari utuntur.* Proclus in Timaeum p. 30. qui affirmat etiam, Theopompum narrare; Athenienses Saitarum fuisse coloniam.

VIII. *Cap.* 5. *p.* 161. His vero *Jamblichi* verbis inscriptionem illam, quae apud *Plutarchum* est,

agitabantur, Magna Panathenaica, in quibus nobilitate praestantes feminae velo hoc, quod ipsaemet artificiosissime contexuerant, signum Deae totum obtegebant. Qui quidem mos in eam nos adducit sententiam, ut statuam Deae Aegyptiorum *Neith* in templo *Saitano*, quod & ipsa significare videtur inscriptio, non aliter ac Atheniensium *Minerva* sive *Artemis*, velo quoque sive peplo exornatam fuisse, suspicemur. Ejus autem haec vis erat atque ratio, ut divinam naturam a nemine
398 mortalium neque oculis conspici, neque mente comprehendi posse, doceret accedentes, simul vero commonefaceret, ipsum Deum corporeum sibi huncce orbem, qui cernatur, tamquam velum, circumdedisse; quem orbem propterea, ut varium & multiformem unius Numinis amictum, spectare conveniat. His omnibus

est, explicari, non video. Quod enim Bithys dicitur Ammoni nomen illud Dei significasse, quod per omnia permeat, id nondum significat, ista inscriptione summum & princeps Aegyptiorum Numen indicari. Nec id mentio *Sais* oppidi apud *Jamblichum* efficit.

(*t*) *Proclus*] Aequum est, ipsa *Procli* verba, quum a *Plutarchi* vocibus nonnihil desciscant, describere ex *Comm. in Timaeum Platonis Lib.* I. *p.* 30. Αἰγύπτιοι δὲ ἱστοροῦντες, ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ θεοῦ προγεγραμμένον εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο· τὰ ὄντα, καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ τὰ γεγονότα ἐγώ εἰμι· τὸν ἐμὸν χιτῶνα οὐδεὶς ἀπεκάλυψεν, ὃν ἐγὼ καρπὸν ἔτεκον, ἥλιος ἐγένετο.

(*v*) *Commeat*] [Sed contra vid. *Jablonsky Diss. de Neitha* in *Miscellan. Lipsiens.* T. VI. *p.* 448. Sed mentem aliter exponit & me laudat in *Pantheo Aegyptiaco Lib.* I. *c.* 3.] Saitanam hanc inscriptionem, ut apud *Plutarchum* legitur, pollicitus est ex instituto sese explicaturum esse vir longe doctissimus, *Petrus Zornius*, *Bibliothecae antiquario-exeget. Tom.* I. *p.* 655. Quod dum faciat, ego, quae mihi in mentem venerunt, attentius illam consideranti, hoc in loco exponam: idque tanto libentius, quod viros video doctissimos summum illi pretium ponere, nec modo non dubitare, celsissimi omnium Numinis eam esse descriptionem, sed etiam cum sacrarum litterarum de Deo effatis conferre haud vereri. Vid. ex multis *Godofr. Olearius Diss. de rebus gestis Pauli in urbe Atheniensium* §. 17. *p.* 20. *s.* qui ignotum Atheniensium Deum hanc ipsam fuisse pugnat Minervam Saitanam & simul unum illud, quod omnia fecit, Numen. (I.) Igitur diffiteri primum nequeo, valde mihi hanc inscriptionem suspectam & nullius auctoritatis videri. *Plutarchus* templum Saitanum publice eam ostendere, significat. Verum *Proclus* narrare refert Aegyptios, eam in *adyto* seu intimis templi recessibus, quo nemini, praeter sacerdotes, via patebat, repertam esse. Itaque nemo viderat hanc inscriptionem, sed ad sacerdotum Saitanorum fidem omnia redeunt, qui perhibuerunt, in sacrariis templi intimis talem sibi oblatam esse inscriptionem. Hoc autem hominum genere quis ignorat vix aliquid fallacius exstitisse? Ipsa deinde inscriptio novitatem suam, nisi prorsus fallor, declarat. Etenim, ut omittam, *Neith*, Aegyptiorum Deam, & *Minervam*, Numen Graecorum, in ea manifesto componi, id quod observavit jam *Cudworthus*; quae ratio diversorum populorum Numina confundendi recentior est, nec antiquorum temporum mores sapit: perspicuum est, cultum *Neith*, qualiscumque demum ista fuerit, in ea ad rationem & philosophiam revocari, Divamque hanc Numen illud dici, quod sit omnia. Iste autem mos absurdam Deorum religionem sic explicandi, ut a ratione non nimis remota videatur, recentiorum sacerdotum Aegyptiorum institutum est; quod illi non ignorare poterunt, qui in rebus aevi veteris cognoscendis mediocrem posuere diligentiam. Quocirca de hac inscriptione sic sentio. Graeci quidam in Aegyptum commeantes, ut sapientiae non nihil inde domum auferrent, quum sacra vidissent Saitana, rituum & caerimoniarum dementiam, quibus Dea *Neith* placabatur, admirati sunt. Aegyptii sacerdotes, qui ceteris omnibus doctiores videri volebant, ut hanc admirationem comprimerent, totum illum cultum melioris doctrinae integumentum, ipsamque Deam, quam colerent, summi omnium Numinis esse imaginem, hospitibus significarunt. Cui ut fidem facerent opinioni, repperisse se olim mentiti sunt in abditis templi recessibus lapidem vetustum, litteris hieroglyphicis ornatum, quarum haec fuerit sententia, Deam *Neith* omnia esse, quae in orbe terrarum exsisterent, non autem feminam quamdam inter Deas relatam. Inde sermo iste ad Graecos manavit, fueruntque, ut solent ejusmodi rumores amplificari, qui sibi persuaderent, in ipsis templi Saitani parietibus hanc inscriptionem conspici. Utcumque est, id quidem apertum esse, arbitror, eam philosophicam esse cultus illius, qui Divae *Neith* exhibebatur, interpretationem, nec idcirco pro documento haberi posse doctrinae illius, quam Aegyptiorum vetustissimi professi sint. (II.) Fingamus vero, exstitisse hanc inscriptionem, nec a Saitanis sacerdotibus, ut religionis suae ineptiis con-

bus poſtremo loco, quod (*t*) *Proclus* ſcriptum reliquit, addendum eſt, longiorem fuiſſe, atque a *Plutarcho* exhibetur, Aegyptiam hanc inſcriptionem atque haec verba habuiſſe adjecta: Καὶ ὃν ἔτεκον καρπὸν, ἥλιος ἐγένετο. *Sol vero fructus ille eſt, quem peperi.* Quae quidem verba ſolem ab Aegyptiis non pro ſummo fuiſſe Deo habitum, Deumque, cui decreta fuit haec inſcriptio, δημιουργικὸν θεὸν eſſe, id quod *Proclus* etiam obſervavit, illum Deum, qui mundum univerſum ſolemque ipſum condiderit & conſtituerit, extra omnem collocant controverſiam. Et hic quidem ſummus corporeque carens Deus *Omnia* dicitur in praeceptis eorum, eo quod per res omnes pertinet atque (*v*) commeat.

Hinc,

conſulerent, confictam eſſe, id quod veri tamen eſt ſimillimum: obſtant tamen multa, quo minus credamus, auctorem inſcriptionis hujus religionem Saitanorum recte explanaſſe. Dedicatum fuit ſaxum illud *Neith.* Dea vero haecce non totius provinciae, ſed unius tantum urbis & agri Numen erat. Ejusmodi vero, quis neſcit, Numina, quae certis populis & urbibus erant propria, aut urbium conditores, aut reges & reginas eſſe, quos plebis ſuperſtitio temere in coelum extulit? Quodſi talis fuiſſet, qualis in hoc ſaxo fuiſſe dicitur, Dea *Neith*, tota haud dubie Aegyptus cultum ejus & religionem ſuſcepiſſet: quod tamen minime factum eſt. De ipſis ritibus & caerimoniis, quibus ea fuit honeſtata, taceo; quae perſpicue docent, Divam hanc, ut pleraque veterum Numina inter homines quaerendam eſſe: neque illud tango, quod cum Minerva eam Aegyptii contulerint; ex quo iterum humana ejus origo patet, quum Minerva regis cujusdam Graeci ſine ulla controverſia fuerit filia. (III.) Omnium vero minime eorum ego tulerim ſententiam, qui hanc *Neith* ſupremum rerum omnium eſſe conditorem, & Deum, quem nos veneramur, exiſtimant. Quam ſententiam hoc unum ſatis labefactat, quod muliebris ſexus hoc Numen fuerit. Si qui inter veteres tam fuerunt amentes, ut celſiſſimum illum, qui gubernat omnia, Deum figura quadam humana exprimerent, nullos tamen in hanc incidiſſe certus ſum ſtultitiam, ut feminae ſimulacro majeſtatem tanti Numinis referri poſſe, cenſerent. Quicumque de ſupremo loquuntur Numine, genus ipſi maſculum tribuunt, aut ſi longius procedunt, quod philoſophos feciſſe conſtat aliquos, maris ſimul & feminae naturam ei adſcribunt. At nullus, quod ſciam, veterum exſtitit, qui Veneris, Minervae, Junonis, Dianae ſignum de ſempiterno totius naturae parente explicaret. Nec id ipſa ſuadet ullo modo inſcriptio; quod paullo poſt apparebit clarius. Quod obſcurum aliquid & apertum diſtingui in Numine illo, de quo loquimur, viri eximii obſervant, id nondum conficit, Deum eo ſummum indicari: nec, quae de peplo Minervae afferuntur, momenti habent ad hoc negotium aliquid. Etenim rerum univerſitas ſimiliter aperta & manifeſta eſt parte ſui quadam, alia vero parte retruſa & recondita. Res ipſae ac eventus naturales patent omnibus: rationes autem eventuum latent, nec facile inveſtigantur. In Minervae vero peplo equidem tantam minime ſapientiam fuiſſe reconditam arbitror, nec illos moror philoſophorum veterum, qui magni cujusdam myſterii ſignum hoc fuiſſe velum, cenſuerunt. Virgines veterum, Graecorum in primis, peplis ſeu velis amictae in publicum progrediebantur; quod notiſſimum eſt. Vid. *Jo. Phil. Pfeiffer de cura virginum apud veteres*, & interpretes *ad* 1. *Cor.* XI. Minervae itaque ſtatua quum virginem referret, decori poſtulabat ratio, ut eadem quoque velo eſſet amicta. Idem ergo matronae & virgines Athenienſes erga Minervam officium ſervabant, quod hodie Romani Pontificis aſſeclae adverſus Mariae virginis ſimulacra, quae veſtitu virginem decente, ut mos uniuscujusque gentis poſtulat, exornant. Majora qui in hoc velo ſibi olim videre viſi ſunt myſteria, hi non ſecus mihi videntur agere, atque illi, qui veſtimenta, quibus hodie utimur, ad neſcio quae ſapientum praecepta referre ſtuderent. (IV.) Meam demum ut de hujus inſcriptionis ſenſu ſententiam explicem, auctorem ejus arbitror aut ſacerdotes Saitanos rerum omnium univerſitatem illa ſignificaſſe, atque Deam ſuam *Neith* pro ſimulacro naturae totius haberi voluiſſe. Multos Aegyptiorum rerum naturam cum auctore ac conditore naturae confudiſſe, nec alium rerum opificem, quam ipſam naturam, multorum teſtimoniis *Chaeremonis* apud *Porphyrium Epiſtola ad Anebonem*, *Hecataei* apud *Plutarchum de Iſide & Oſiride p.* 346. & aliis, quae paſſim producuntur, conſtat. Nec idcirco mirum, ſacerdotes Saide degentes eidem addictos fuiſſe opinioni. Ἓν τὸ πᾶν, inquit *Macrobius Saturnal. Lib.* I. *C.* 17. *p.* 272. *ſapientum principes prodiderunt.* Inſcriptio ipſa Divae ſeu Numini femineo dedicata eſt: rerum vero naturam feminam ab antiquis ſalutari, & mulieris nonnunquam expreſſam eſſe ſigno, multo eſt notius, quam ut probari debeat. Numen deinde celebrat eadem, quod eſt & conſtituit omnia, quae

399 Hinc, quid de *Hecataeì* pronuntiato, quod (*x*) *Plutarchus* exhibet, ſentire nos oporteat, intelligitur: Τὸν πρῶτον θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσιν. *Aegyptios primum*
400 *principemque Deum rerumque univerſitatem pro uno eodemque Deo ducere.* (*y*) Errant plane, qui hanc ejus putant eſſe ſententiam, mundum corporibus conſtantem vitaeque ac ſenſus inopem ab Aegyptiis principem maximumque Deum cenſeri. Etenim *Plutarchus* ipſe ſtatim Deum hunc ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον, *nec ſpectabilem, nec apertum* eſſe, ſubjicit. Quem propterea Aegyptii, invitantes veluti eum hoc nomine, ut naturam ſuam aperiret, *Hammon* dixerunt. Atque alibi idem affirmat auctor, *principem aut ſummum Aegyptiorum Deum ipſum quidem videre omnia, ſed a nemine viciſſim videri.* Quare, quin hoc ſibi voluerit *Hecataeus*, nullum dubium eſt: Aegyptiorum more ſic conſtitutum eſſe, ut vocabula *primus Deus* & τὸ πᾶν ſive *univerſitas* promiſcue adhibeantur ad unam rem eamdemque deſignandam: cujus inſtituti hanc rationem habeant, quod ſummum illud maximumque Numen res omnes complexu ſuo coërceat, vimque ſuam in res omnes diffundat. Scitum hoc ab Aegyptiis ad Graecos manavit. Namque *Orpheus* ἕν τι τὰ πάντα, *unum eſſe omnia*, docuit: quem *Parmenides* aliique philoſophi conſequuti, ἓν εἶναι τὸ πᾶν, *unum eſſe univerſa ſive omnia*, & τὸ πᾶν eſſe ἀκίνητον *univerſum* eſſe *immobile*, praeceperunt. Quibus quidem praeceptis nihil, niſi hoc, declaratum cupiebant, Deum illum, qui res omnes condidiſſet & contineret, unum ſimul eſſe & omnia, nec ulla lege aut neceſſitate moveri & incitari. (*z*) *Ariſtotelis* id confirmat teſtimonium, cujus haec verba ſunt: Εἰσὶ δέ τινες, οἳ περὶ τοῦ παντὸς, ὡς ἂν μιᾶς οὔσης φύσεως, ἀπεφήναντο. *Sunt autem nonnulli, qui de univerſo, tamquam ſi una natura eſſet, diſſeruerunt*, id eſt, qui propterea ſupremum Deum τὸ πᾶν ſive *univerſum* appellant, quoniam

quae ſunt, quae fuerunt, quae fient, non autem naturam, quae adminiſtrat, moderatur, & gubernat omnia. Iſtam autem quis aegre intelligit deſcriptionem difficulter in naturam ab hoc mundo ſecretam, verum optime in eorum convenire nefariam opinionem, qui, praeter hanc rerum univerſitatem, nullum eſſe Numen aliud exiſtimant? Denique *Neith* conſecratus iſte lapis fuit. Recentiores vero Aegyptii, quod *Plutarchus* diſerte docet *de Iſide & Oſiride p.* 364. hanc *Neith* arbitrati ſunt non differre a Minerva; Minervam porro eamdem eſſe judicarunt, quam Iſidem. *Neith* igitur, *Minerva*, & *Iſis*, horum ex ſententia, unum idemque Numen ſunt. Atque id etiam altera illa inſcriptio Capuana firmat, de qua paullo poſt loquemur, quae Iſidem ita pronuntiat eſſe omnia, ut ex hac eam eſſe expreſſam, facile appareat. Hinc, quid de *Neith* ſentiendum ſit, ex iis, quae de Iſide iidem tradiderunt, perſpicuum nobis eſſe debebit. Iſidem vero recentiores Aegyptios rerum naturam interpretatos eſſe, multa probant auctorum antiquorum teſtimonia. *Apuleji* illuſtrem locum praetereo, quem infra ipſe affert *Cudworthus*, & *Athenagorae* tantum appono hac de re dictum in primis luculentum ex *Legat. pro Chriſtianis Cap.* 19. *p.* 86. Ἡ περὶ τὴν Ἶσιν, ἣν φύσιν αἰῶνος, ἐξ ἧς πάντες ἔφυσαν, καὶ δι' ἧς πάντες εἰσὶ, λέγουσιν. *Quid de Iſide dicam, quam faciunt naturam aevi, ex qua nata ſint omnia, & per quam ſint omnia?* Addo *Macrobium*, qui *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 300. *Iſis*, inquit, *vel terra eſt, vel* NATURA RERUM *ſubjacens ſoli.* Conf. *Cap.* 21. *p.* 302. Quid clarius? (V.) Neque huic repugnant explicationi verba illa, quae *Proclus* adjecta fuiſſe inſcriptioni illi memorat: Καὶ ὃν ἔτεκον καρπὸν, ἥλιος ἐγένετο. Etenim quid prohibet, quo minus Saitanos hoſce ſacerdotes docuiſſe exiſtimemus, ex confuſa rerum omnium mole ſubtiliſſimam & aetheriam materiam prorupiſſe primum, & ſolem ita factum eſſe ante omnia, qui poſtea genus hominum & reliqua calore ſuo procreaverit. Sane multi veterum in hac fuerunt ſententia. *Neceſſe eſt*, ait *Macrobius*, *ut ſolem, qui moderatur noſtra, moderantem omnium, quae circa nos geruntur, fateamur auctorem*, *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 17. *p.* 272. Et ipſos ita ſenſiſſe Aegyptios, vel ex iis, quae *Diodorus Siculus Libro primo* de Aegyptiorum religione tradit, conſtat. Quamquam, quum hoc neſciat *Plutarchus* additamentum, parum abeſt, quin *Proclum* ejus auctorem eſſe, ſuſpicer. Ingens erat familiae Platonicae, cujus nobile membrum *Proclus* erat, erga ſolem ſtudium & reverentia, cui ſecundum poſt ſummum rerum omnium parentem locum aſſignabant, & ex-

niam virtus ejus per res omnes pertinet, easque fovet & complectitur.

Sed haec tamen ea tollunt minime, quae paullo ante commonuimus, vocem πᾶν, *universum* sic saepenumero a priscis usurpari Theologis, ut ambitu suo Deum una cum omnibus, quae procreavit & condidit, complectatur, Deumque significet per totam rerum naturam intentum & permeantem. Etenim mundum quum ex Deo emanasse, & ex sinu veluti ejus proruppisse, putarent, quid, obsecro, mirum, vocabulum πᾶν mundum & Deum una interdum apud eos significare? Sic *Empedocles* apud (*a*) *Plutarchum* hoc verbum sumit, praecipiens: οὐ τὸ πᾶν εἶναι τὸν κόσμον, ἀλλ' ὀλίγον τι τοῦ παντὸς μέρος, *mundum hunc non ipsum esse universum, sed exiguam tantum universitatis partem.* Neque aliter de hoc nomine cogitare decet, quando ad Deum illum traducitur, quem Graeci, in primis Arcades, *Pan* salutare solebant. Hic nimirum Deus *Pan* neque mundum adumbrat corporeum, ut vita, sensu, atque anima vacuus est, neque ut virtute tantum genitrice valet; quamquam haec virtus a notione vocabuli hujus minime excluditur. Verum *Pan* imago est totius rerum naturae, uti tamquam opus mentis sapientissimae & intelligentissimae, quae in omnes ejus partes intime sese insinuat, spectatur; aut, quod idem est, *Pan* totam rerum universitatem, mundum nempe cum Deo conjunctum, in unius Dei effigie ob oculos ponebat. Haec ita sese habere, Deumque hunc Arcadicum non corporei tantum mundi, sed in primis rerum omnium effectoris, moderatoris, & conditoris simulacrum esse (*b*) *Macrobii* confirmat locus hic: *Hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον, non silvarum dominum, sed universae substantiae
materialis dominatorem.* Concinit (*c*) *Phurnutus*, atque illum, quem reliqui pre- 401
cabantur Graeci, *Panem* negat fuisse mundum ex corporibus compositum, vitaeque

exquisitissimos decernebant honores. Legatur *Julianus oratione in solem*, & *Zacharias Mitylenaeus Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. &c. Quare, ut fraudibus non parcebant hi philosophi, quo sapientia, quam profitebantur, nihil esse convincerent antiquius, ita facile fieri potuit, ut *Proclus* ex suo ingenio haec verba inscriptioni adderet, sectae suae erga solem religioni auctoritatem comparaturus. (VI.) Postremo universa haec si tam essent a vero remota, quam ei, nisi me fallit opinio, conjuncta sunt; ex hac tamen inscriptione non Aegypti totius, in qua varias viguisse religiones & de rebus divinis sententias, supra monuimus, doctrina posset intelligi, sed Saitanorum tantum sacerdotum disciplina & de Deo opinio, cum quibus forte reliqui omnes sacrorum antistites dissenserunt.

(*x*) *Plutarchus*] *Libro de Isid. & Osirid. p.* 354. *T.* II. *Opp.*

(*y*) *Errant plane*] Certe errant, qui de mundo corporeo *Hecataei* verba accipiunt: sed qui de tota rerum natura, eaque animata, capiunt effatum ejus, omnium optime illud meo judicio explicant.

(*z*) *Aristotelis*] *Metaphysicor. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 270. *T. IV. Opp.* Sed non recte a doctissimo viro dicti hujus sententiam declarari, ex eo satis liquet, quod statim *Aristoteles* subjicit, qui naturam ita considerent, ac si unum esset aliquid, non ejusdem omnes esse opinionis, sed in magna varietate positos. Nullum dubium est, quin nonnulli bene, alii male senserint, quibus hoc dogma in ore fuit, *unum esse omnia, Deum esse omnia.* Ex quo efficitur, ex uniuscujusque philosophi, a quo scitum hoc adhibitum est, disciplina, quonam ille sensu id acceperit, judicandum esse, nec generatim constitui posse, quamnam haec formula vim habeat apud veteres.

(*a*) *Plutarchum*] *De placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 879. Quod vero nos cogat, ut πᾶν hoc in loco Deum & universitatem simul significare putemus, equidem nihil video.

(*b*) *Macrobii*) *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 22. *p.* 307. Sed addere omisit vir egregius, *Macrobio* de *Pane* non idem visum esse, quod sibi. Solem enim esse *Panem* vult *Macrobius*: *Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, solem se esse, prudentioribus permittit intelligi.*

(*c*) *Phurnutus*] *Libro de natura Deor. Cap.* 27. *p.* 203. inter *Thom. Gale Scriptores mythol. veterum.* Verum huic parum fidei potest haberi de his rebus scribenti. Platonicus erat; id quod bene jam *Thom. Gale* observavit. Atqui haec secta totam Deorum historiam mirifice pervertebat, &, in-

que ſenſus expertem. Etenim ſic eum deſcribit, ut facile appareat, deſignari ea voce naturam, cui ſumma praeſit ratio & intelligentia, ceteraque gubernet & regat omnia, id eſt, Deum & mundum conjunctim ſpectatos, eo quod hic ex illo fluxiſſet & emanaſſet. Audiamus ipſa hominis verba: Καὶ τὰ μὲν κάτω λάσια καὶ τραγώδη διὰ τὸ τῆς γῆς τραχύτητα ἔχειν· τὰ δ' ἄνω ἀνθρωπόμορφα, διὰ τὸ τὸ αἰθέρα τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τοῦ κόσμου. *Inferior pars hujus Dei hiſpida eſt & hircum refert ad deſignandam aſperitatem terrae. Superior autem pars ſimilis eſt homini. Nam aether, propterea quod in ipſo ratio ſita ſit, tenet totius mundi imperium.* Addit: Λάγνον δὲ καὶ ὀχευτὴν αὐτὸν παρεισάγουσι, διὰ τὸ πλῆθος, ὧνπερ σπερματικῶν λόγων εἴληφε, καὶ τὴν κατὰ σύμμιξιν ἐξ αὐτῶν γιγνομένων. *Laſcivum & libidinoſum eum fingunt propter multas ſeminum cauſſas & commixtiones, quae ex illis fiunt.* Ἐν ταῖς ἐρήμοις δὲ διατρίβειν μάλιστα, τὴν μονότητα αὐτοῦ διὰ τούτου παριστάμενους. *In locis deſertis eum morari, tradunt, ut ejus unitatem oſtendant.* Νεβρίδα δὲ ἢ πάρδαλιν αὐτὸν ἐνῆφθαι διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, ἃ θεωρεῖται ἐν αὐτῷ. *Indutus eſſe dicitur nebride aut pelle pardi, tum propter pulcram rerum omnium varietatem, tum etiam propter colores, qui in mundo cernuntur.* Denique, Ἀγαθὸς, inquit, δὲ δαίμων ἤτοι πάλιν ὁ κόσμος ἐπὶ βρίθων καὶ αὐτὸς τοῖς καρποῖς, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος, καθ' ὅσον δαίει καὶ διαμερίζει τὸ ἐπιβάλλον. *Aut bonus ille daemon ipſe mundus eſt, iſque fructibus refertus, aut eſt anima mundi, quae hoc univerſum gubernat, & cuilibet neceſſaria diſtribuit ac dividit.* Concludamus itaque, *Pan* non fuiſſe mundum ex materia conflatum, ſpiritu atque ſenſu omni vacuum, ſed Deum deſignaſſe, res omnes animantem, arctiſſimeque cum ſingulis naturae partibus conjunctum & ſociatum. Quare (*d*) *Diodorus Siculus* recte Ζεὺς & Πᾶν ſcripſit bina eſſe unius ejusdemque Dei nomina. Nec enim veteres ignotum eſt totam rerum univerſitatem modo *Jovem*,
402 modo *Pan* appellaſſe. Ipſe *Socrates* apud (*e*) *Platonem* ſumma pietate ac religione hunc Deum *Pan* precatur, quem a Diis inferioribus diſerte diſtinguit. Ex quo efficitur, non brutam eum hoc nomine materiam, aut naturam ſenſu vacuam, verum mentem atque vim divinam, rebus omnibus praeſidentem, aut ſummum illud Numen, quod totam animat rerum naturam, ac per omnes ejus partes pervadit, compellaſſe. Ὦ φίλε Πὰν, καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θεοὶ, δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τ' ἔνδοθεν. τὰ ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια. πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν. *O amice Pan,* &

invitis omnibus, veterum in fabulis ſua unice investigabat dogmata, ita vero plerumque praepoſtere ac pueriliter, ut homines cum ratione inſaniiſſe ſtatim appareat; quod vel haec oſtendit ſimulacri *Panis* declaratio.

(*d*) *Diodorus Siculus*] *Biblioth. hiſt. Lib.* I. *p.* 7.

(*e*) *Platonem*] In extremo *Phaedro* exſtant hae preces *p.* 358. Interpretationem autem earum, quam vir eximius affert, probare nullo modo poſſum, neque mihi perſuadeo, Panem in illis ſupremum Numen deſignare. Ipſa docet precatio, *Socratem* illos compellare Deos, qui praeſidere putabantur loco illi, in quo diſputatio iſta, quam *Phaedrus* complectitur, contigit. Ex initio vero dialogi patet, in opaca ſilva ſub frondoſa platano iſthuc de pulcritudine colloquium fuiſſe habitum. Ex quo ſtatim liquet, quare diſcedens inde *Socrates* *Panem* prae ceteris Diis invocet. Erat is Deus ſilvarum: moris autem antiquis erat, ut Diis locorum ſupplicarent, in quibus bonae aliquid & memorabilis rei ipſis eveniſſet. Praeter haec, *Socrates* apud eumdem *Platonem* in *Cratylo* p. 267. ubi de *Pane* ex inſtituto loquitur, tantum abeſt, ut affirmet, ſummum ſub hoc vocabulo Numen latere, ut potius *ſermonem*, λόγον, aut ſermonis filium eo ſignificari, doceat: καὶ ἔστιν ἤτοι λόγος, ἢ λόγου ἀδελφὸς Πάν. Equidem, quod de reliquis Graecorum & veterum populorum Diis, idem etiam de *Pane* ſentio. Omnia, quae de *Pane* ſcripta exſtant, res geſtae, cultus, mores, hominem fuiſſe illum Deum, denuntiant, quem Arcades, rudis & agreſtis populus, Diis aggregaverit, & ſilvis, gregibus paſtoribusque praepoſuerit. Neque ullum eſt dubium, quin *Pan* unum ex antiquiſſimis fuerit nominibus, quum paſſim in antiquis monumentis ex-

& alii omnes, qui locum hunc colitis, Dii, date mihi, ut pulcher intus efficiar, &, quaecumque extrinſecus habeo, intrinſecus ſint amica. Divitem autem ſolum ſapientem exiſtimem. Argumentum harum precum nemo, niſi demens ſpreverit & inſanus: at forma populorum, in quibus vivebat *Socrates*, ſuperſtitioni accommodata eſt. Nam & *Panem* una & inferiores Deos propitios ſibi reddere cupit. Quocirca ratum hoc nobis & exploratum eſto, Graecos ſimiliter, atque Aegyptios, τὸ πᾶν ſive *univerſum* atque ſummum Deum pro una eademque re habuiſſe.

Hic vero nefas prope me commiſſurum crederem, niſi celebrem illam & inſignem *Plutarchi* narrationem, qua daemones inducuntur magni *Panis* obitum acerbe lugentes, ex *Libro* ejus *de oraculorum defectu* huc transferrem, & breviter illuſtrarem. Regnante *Tiberio*, inquit, ex Aſia quidam navigarunt in Italiam. Aliquando navis ſub veſperam ad Echinadas pervenit, atque, quum vis repente cecidiſſet venti, incerto curſu prope inſulam Paxas delata eſt. Ibi ſubito ab inſula Paxis vox audita fuit, quae *Thamum* quemdam nominatim compellaret. Is autem *Thamus* gubernator erat Aegyptius. Qui, bis licet vocatus, ſiluit; tertio vocanti ſeſe dedit, hocque a voce mandatum accepit: ubi ad Palodes veneris, annuntia, magnum *Panem* eſſe mortuum. *Thamus*, ſociis in conſilium adhibitis, ſi ventus ſpiraret, ſtatuit, tacitum ſe praetervecturum; ſin malacia ad eum locum & tranquillitas navigantibus exſiſteret, morem ſeſe voci geſturum. Poſtquam ad Palodes perventum eſt, ſtetit mare ſubito ventis placidum, neque ulla fluctuum viſa fuit commotio. *Thamus* itaque e puppi verſus terram proſpiciens, magna voce, quod acceperat, exclamavit: Ὁ μέγας Πᾶν τέθνηκε! *Magnus Pan mortuus eſt!* Vix vero conticuerat, quum incredibilis exaudiretur gemitus, non unius, ſed multorum, admiratione admiſtus. *Plutarchus* contemnendam eſſe negat narrationem hanc, atque *Tiberium* Caeſarem ſollicite primum inquiſiviſſe; ſubjicit, an res ita ſeſe haberet, ut fama ferret: veritate cognita, non minus anxio fuiſſe animo, quaenam vis portenti eſſet, ideoque ex doctiſſimis hominibus, quisnam ille *Pan* eſſet, accurate quaeſiviſſe. Ipſe vero philoſophus hic id unum inde patere, arbitratur, daemones, non ſecus atque homines, corporibus praeditos eſſe: quae corpora, licet natura vehementer diſcrepent ab illis, quae nos gerimus, nec tam cito pereant

exempla ejus exſtent. At poſtquam major ſenſim in Graeciam introducta erat rerum cognitio, evenit, ut ipſos Arcades religionis majorum puderet, & cum his reliqui Graeci, ſicut in ceteris fabulis, ita & in hac *Panis* hiſtoria moralem aut phyſicum neſcio quem ſenſum inveſtigarent: cui tamen inſtituto ſimulacrum *Panis*, paſtorum erga eum ſtudium, ipſa, quibus placabatur, ſacrificia, Arcadum denique narrationes aperte repugnabant. Nihil certe ſequutos eſſe, praeter ingenium ſuum, a quibus hae profectae ſunt interpretationes, nec idcirco ullum ſtatui illis pretium poſſe, inde ſatis eſt perſpicuum, quod vehementer diſſident inter ſe, qui *Panem* aliter, quam hiſtorice, interpretantur. Quum multi, quos nominis adduxit notatio, *Pan* univerſae rerum naturae ſignum eſſe velint, *Socrates* in *Cratylo Platonis p.* 267. quod paullo ante monui, ſermonis imaginem exiſtimat hunc Deum eſſe: *Macrobius* vero *Saturnal. Lib.* I. *C.* 22. *p.* 307. acriter ſolem eſſe *Panem* diſputat. Cuinam horum fas erit fidem adjungere? Equidem nulli cenſeo, neque dubito, quin mecum conſenſuri ſint, qui veterum mores diligentius ſcrutati ſunt. Equidem, ſi veteres, aut naturam rerum, aut ſermonem, aut ſolem expreſſuri, capripedem pinxiſſent Deum, cornuto capite, hirſutis lumbis, fiſtula canentem, ut in numis exhibetur apud *Ezech. Spanhemium Notis ad Juliani Caeſares* Gallice verſos *p.* 45. amentes fuiſſe eos & ſana ratione deſtitutos, jurarem. Hodie certe, ſi quis ejusmodi imaginibus philoſophiam ſuam amiciret, aut res tam notas, quaiis ſol, mundus, ſermo, caprarum pedibus, aut fiſtula, aut laſcivientis hominis imagine deſignaret, illum omnes certe ſapientes medici & curatoris indigere judicaturi eſſent.

eant & dissolvantur, atque nostra, nihilo tamen minus mortalia sint & peritura. Namque hoc si modo obtinuerit, promtam sibi censet fore *Plutarchus* responsionem ad vexatam illam quaestionem: cur oracula loqui desiissent. Daemones nimirum, qui loca illa quondam fatidica obsedissent, obiisse jam & exstinctos esse, commode responderi putat posse. Verum somnia sibi fingit bonus homo, quae nullo sibi modo constant. Ergo illos potius ex Christianis audiendos judicem, qui, quoniam haec res imperatore contigit *Tiberio*, quo res Romanas moderante, Servator noster hominum peccata morte sua expiavit, malos genios, accepto *Jesu Christi* supplicio & obitu, lugubri hacce lamentatione, & admiratione quidem temperata, insulam replevisse, sibi persuadent. Non amor atque studium erga eum, qui obierat, lacrymas istas ciebat: verum, quod magnas sibi calamitates mortem illam esse allaturam, mali daemones augurarentur, atque fore prospicerent, ut regnum tenebrarum corrueret, saevumque illud imperium, quod tam diu in humanum genus exercuerant, & iniqua tyrannis, *Christo* duce, tolleretur, ideo flebilem sibi *Panem* istum occidisse censebant. Nota satis sunt sacrarum Litterarum dicta, quibus morti Servatoris inferorum attribuitur eversio: *Princeps hujus mundi condemnatus est.* Ex-

(*f*) *Deceat*] Multi, praeter *Cudworthum*, sunt viri docti & eruditi, qui hanc fabulam seu historiam de magni *Panis* obitu ad sanctissimi Servatoris nostri mortem referre nil sunt veriti. Ex longo numero nomino *Jan. Jacob. Boissardum Libro de divinat. & magicis praestigiis p.* 22. *Petr. Molinaeum* in *Vate Lib.* III. *Cap.* 11. & ex recentioribus magni nominis virum, *Petr. Dan. Huëtium*, qui *Demonstrat. euangel. Prop.* IX. *Cap.* 136. *p.* 1014. *stupendo miraculo ethnicis mortem Christi significatam esse*, affirmat. *Eusebius* vero *Praeparat. euangel. Lib.* V. *Cap.* 17. *p.* 207. 208. magnum istum *Panem*, principem esse malignorum geniorum, existimavit, atque hanc historiam argumento esse voluit, imperium cacodaemonis corruisse, vimque ejus veluti exstinctam esse, regnante *Tiberio*, sub quo Servator noster in crucem actus est. Cuius quidem vestigia, praeter alios nonnullos, *Phil. Mornaeus* pressit *Libro de veritate Christianae religionis p.* 201. Aliis vero rem omnem accurate ponderantibus ridicula visa fuit haec narratio fabula. Principes forte inter nostros *Centuriatores Magdeb. Cent.* I. *Lib.* II. *Cap.* 15. *p.* 523. *ed. Ludov. Lucii* hanc publice spreverunt historiam, quam nec ipse *Caesar Baronius*, observante *Ant. van Dale loc. mox cit. p.* 438. magni fecit. Inter recentiores eruditos plurimi eam rejecerunt: quos inter *Anton. van Dale* eminet *Libro de oraculis Diss.* II. *p.* 432. *s.* Ego quidem mirum mihi visum esse semper, non diffiteor, viros ceteroquin perspicaces & ingeniosos tam facile adduci potuisse, ut ad Servatorem nostrum hanc fabulam traherent, idque nulla adductos alia momenti cujusdam ratione, quam vocabulo *magni Panis*, quod in Servatorem nostrum convenire posse, rati sunt. Minime vero omnium intelligo, quemadmodum hoc modo mors Servatoris nostri ethnicis patefacta sit, quum illi, quisnam *magnus* ille *Pan* esset, nescíverint, nec post institutam jussu *Tiberii* hac super re deliberationem doctorum aliquis de alio *Pane*, quam de Mercurii ac Penelopes filio, lugubrem clamorem istum accipiendum esse, vel cogitaverit. Operae me facturum esse pretium, arbitror, si diligentius, quam adhuc memini factum esse, in hoc negotium inquiram, atque historiae huic de morte *Panis* dignitatem istam, qua valet apud plurimos, detraham. (I.) Unius illa hominis fide nititur, *Epithersis*, Grammatices doctoris, cujus fides, doctrina, ingenium, & alia ignota plane sunt. Ex quo jam liquet, quum ex testium dignitate & numero rerum gestarum aestimanda sit veritas, huic quantum a sapiente narrationi pretium statui queat. (II.) Etsi tempore *Tiberii Plutarchus* hanc rem contigisse scribat, haud tamen, quonam Imperatoris hujus tempore, aut quo anno imperii hujus gesta sit, significat: quod quidem ostendit, quam fragili utantur argumento, qui ex eo, quod *Tiberii* aetate negotium hoc contigerit, *Christum* decernunt, Servatorem nostrum, magnum esse *Panem* illum, cujus mortem vox annuntiaverit. (III.) Qui nil dubitant de historiae hujus veritate, eos multa de daemonum natura & indole suscipere ac credere oportet, quae nec rationi nec sacris Litteris conveniunt. Daemones, si haec ita sunt omnia, hominibus uti nuntiis debent, si quid commilitonibus significare volunt in alia constitutis regione, nec ipsi ultro citroque commeare, aut alia via animi sensa declarare possunt absentibus. Sed haec facilia prae illis, quae jam monebo. Daemones illi, qui Paxas insulam incolunt, tanta valent scien-tia,

Exspoliavit imperia (morte nimirum, quam in cruce obiit) *ac potestates traduxit palam, triumphatis illis per eam.* Ipsum quidem *Panis* nomen ea minime notione in Servatorem nostrum quadrat, qua vel mundum, corporibus unice constantem, & vitae omnis atque sensus expertem, aut eumdem virtute genitrice instructum, denotat. Quod si vero *Pan* aut λόγος sit πρεσεως τοῦ κόσμου, *ratio & mens illa, quae universam rerum naturam constituit primum, & nunc moderatur*, aut φρόνησις διὰ πάντων διήκουσα, *sapientia divina, vim suam in omnes partes mundi spargens ac disseminans*, optime cognomen istuc ad Servatorem nostrum traducitur. *Pan* praeterea non tam Deum significat nudum & ab omni concretione corporea remotum & disjunctum, quam eumdem mundo hoc spectabili, tamquam corpore, vestitum, & veluti cinctum ac circumvallatum. Ex quo satis aptum esse nomen hoc apparet ad Deum 403
denotandum humanum corpus indutum, & in carne patefactum: quam nisi suscepisset, mortem nullo modo oppetere potuisset. Nullum certe nomen aliud universa habet veterum de Diis philosophia, quod sanctissimum Servatorem nostrum magis, atque hoc ipsum, (*f*) deceat.

Ergo planum fecimus, ut arbitror, veterem Aegyptiorum sapientiam, quae 404
dein-

tia, ut nomen gubernatoris peregrinae navis calleant, nec ignorent, quid eventurum sit in illa navi. Iidem daemones tanta sunt instructi potentia, ut malaciam in mari excitare, fluctusque ita componere queant, ut navis eo, quo cupiunt, loco consistat. Iidem praevident ante, fore, ut nautae inobedientes sint mandatis suis, nisi motum maris cohibeant. Et hi nihilominus daemones, in quibus tanta est scientia, tanta calliditas, tanta vis & potentia, ea non sunt virtute praediti, ut ipsimet per se sociis suis obitum *Panis* indicare valeant, verum hominum ad illum nuntium perferendum indigent. Vel haec qui consideraverit, eum, certus sum, hac historia nil fieri posse ineptius, judicaturum esse. (IV.) Ad *Christum* vero si propius eam referamus, alia nobis erunt concoquenda, nihilo illis, quae diximus, molliora. Ante omnia statuendum nobis erit, in civitate geniorum malignorum hanc omnibus veluti fuisse legem rogatam, *Jesum*, Servatorem nostrum, Numinis ethnici vocabulo salutari, & *magnum Panem* appellari debere. Etenim daemones illi, qui in Palodibus habitant, simulatque *magni Panis* nomen exaudiunt, quisnam eo designetur, sine mora intelligunt, nec illi, qui insulam Paxas incolebant, dubitabant, quin praeclare istis hoc notum esset. Quapropter si *magnus* ille *Pan Christus* est, dubium esse potest nemini, quin hoc ipsi nomen communi daemonum pravorum consensione impositum, & in regno tenebrarum usitatum fuerit. Credat hoc, qui potest: mihi prorsus incredibile videtur, illos generis humani adversarios, malignos genios, quum Servatoris nostri reliqua non ignorarent nomina, Panis cujusdam simulacri nomine eum vel voluisse, vel etiam potuisse compellare. (V.) At cur mors *Christi* nuntiatur illis daemonibus, non autem simul ejus in vitam reditus, qui mortem non multo post excepit? Mors *Christi* proprie non tam formidolosa est imperio Satanae, quam gloriosissima mortis victoria, qua Servator noster defunctus est. Itaque, si daemones sociis imminentes civitatis suae clades significare voluissent, equidem nil dubito, quin non modo *magnum Panem* esse mortuum, sed etiam mortem superasse & devicisse, indicaturi fuissent. Haec demum vera & justa fuisset gemendi plorandique caussa infelici isti generi. Tota vero aperte docet historia, qui *Panis magni* mortem tam acerbe luxerunt, non sperasse, fore, ut is vitae redderetur. (VI.) Ac, ut multa praeteream alia, quae fabulam hanc non satis caute ad Servatorem nostrum accommodari declarant, judices esse omnes volo, qui sapiunt, anne stulti prorsus fuissent hi daemones, si nautas illos calamitatis & miseriae suae testes fecissent. Non verentur illi publice significare, quantum mali mors *magni Panis* sibimet attulerit. Atqui nautae hi, si didicissent forte, *magnum* illum *Panem Christum* esse, non potuissent non ingens erga eum studium animo concipere, & sacra illius amplecti *Panis*, qui daemonum opibus exitium attulisset. Atque horum exemplum multi sine controversia fuissent alii sequuti. Ita daemones hi sibimet ipsis nocuissent, cujusque metuebant auctoritatem & imperium, ejus fines imprudentibus clamoribus suis amplificassent. Sed diutius forte in his nugis explodendis versor, quam necesse est. Exponam potius, quidnam in mentem mihi venerit historiam hanc cum rebus sub *Tiberio* gestis conferenti. Suspicor ego, callidos & versutos homines, ut *Tiberio* invidiam apud populum majorem conflarent, eam con-

deinceps in Europam, maxime in Graeciam, commigravit, unum tantum summum & excellentissimum Deum, unam mentem & intelligentiam aeternam tolerasse, eumque Deum statuisse cum res omnes ex sese procreasse, tum omnia permeare, continere, & complecti, (περιέχειν τὸ ὅλον) ob eamque caussam certa ratione simul *unum* & *omnia* esse. Istud autem priscae Aegyptiorum disciplinae scitum, *Deum esse omnia*, utramque fere paginam in illis libris facit, qui *Hermetis* splendent *Trismegisti* nomine. Quod si, locis in medium adductis, hic ostendero, equidem operae me facturum esse pretium arbitror. Placet exordiri disputationem a *Dialogo* illo, qui Latine *Asclepius*, Graece τέλειος λόγος inscribitur, & ab *Apulejo* Latine conversus est. Cujus quum in limine dixisset auctor, *omnia unius esse, & unum esse omnia*, hanc deinceps dogmatis hujus explicationem adjicit: *Nonne hoc dixi*, OMNIA UNUM ESSE, ET UNUM OMNIA, *utpote quia in creatore fuerint omnia, antequam creasset omnia? Nec immerito unus est dictus omnia, cujus membra sunt omnia. Hujus itaque, qui est* UNUS OMNIA, *vel ipse est creator omnium, in tota hac disputatione curato meminisse.* Interjectis quibusdam, iterum omnes res, antequam crearentur & nascerentur in ipso fuisse Deo, perhibet: *Idcirco non erant, quando nata non erant, sed in eo jam tunc erant, unde nasci habuerunt.* De Deo vero sic postmodum disserit: *Non spero, totius majestatis effectorem, omnium rerum patrem vel dominum, uno posse, quamvis e multis composito, nomine nuncupari. Hunc voca potius omni nomine, siquidem sit* UNUS & OMNIA, *ut necesse sit aut omnia ipsius nomine, aut ipsum omnium nomine nuncupari. Hic ergo solus omnia* &c. Postquam de inconstantia & mutabilitate rerum conditarum dixerat, sic pergit: *Solus Deus ipse in se, & a se, & circum se, totus est plenus atque perfectus, isque sua firma stabilitas est: nec alicujus impulsu, nec loco moveri potest, quum in eo sint omnia, & in omnibus ipse est solus.* Mitto reliquos hujus argumenti locos, huncque unum in extremis pono: *Hic sensibilis mundus receptaculum est omnium sensibilium specierum, qualitatum vel corporum, quae omnia sine Deo vegetari non possunt.* OMNIA *enim* DEUS, *& a Deo omnia, & sine hoc nec fuit aliquid, nec est, nec erit: omnia enim ab eo, & in ipso, & per ipsum. — Si totum animadvertes, vera ratione perdisces, mundum ipsum sensibilem, & quae in eo sunt, omnia*
405 *a superiore illo mundo, quasi vestimento, esse contecta.* Venio ad reliquos *Hermetis* libros, quos in unum *Ficinus* volumen coëgit. Atque horum quidem *tertius*, qui ἱερὸς appellatur λόγος, sic rationem concludit: Τὸ γὰρ θεῖον ἡ πᾶσα κοσμικὴ σύγκρασις, φύσει ἀναθεωρουμένη· ἐν γὰρ τῷ θείῳ καὶ ἡ φύσις συνκαθέστηκεν. *Tota mundi compages seu constitutio divinitas est. Etenim natura quoque in divinitate comprehensa est. Quinti libri* hoc

confinxisse, & a peregrinis quibusdam nautis in populo Romano disseminari curasse. Nulla res, *Tiberio* imperante, flebilior toti imperio Romano accidit, quam mors *Germanici*, quem *Piso*, non invito *Tiberio*, veneno confecisse dicebatur. *Tacitus* copiose incredibilem illum luctum, quo reges omnes & provinciae mortem magni hominis prosequuti sunt, exponit *Annal. Lib.* II. *Cap.* 72. *s. p.* 81. & *Lib.* III. *Cap.* 1. *p.* 91. Plerique pro aevi illius superstitione magnum daemonem tanti viri corpus incoluisse, censebant, nec idcirco dubitabant statuas, caerimonias, & sacrificia ipsi decernere. *Statuarum*, inquit *Tacitus Annal. Lib.* II. *C.* 83. *p.* 86. *locorumve, in quis colerentur, haud facile quis numerum iniret.* E re *Agrippinae*, quam viduam reliquerat *Germanicus*, & liberorum ejus, erga quos plerorumque incredibile erat studium, videbatur, multitudini persuadere, ipsos etiam semi-Deos & daemones insignis illius herois mortem deplorasse, tantoque propterea ferendum esse aequius, si homines immaturum ejus obitum moleste ferant. Namque hoc si crederet populus, fore perspiciebant, ut odium erga *Tiberium* vehementer cresceret, qui laetam sibi accidisse mortem *Germanici*, non satis caute celabat, honoresque illos paene infinitos, qui manibus ejus persolvebantur, non sine stomacho adspiciebat. Ergo nautas quosdam excitabant, qui,

hoc argumentum est: Ὅτι ἀφανὴς θεὸς φανερώτατός ἐστι. *Deus, qui oculis cerni nequit, apertissimus tamen est.* In eo libro haec exstat sententia: Οὐδὲν γάρ ἐστιν ἐν παντὶ ἐκείνῳ, ὃ οὐκ ἔστιν αὐτός· ἔστιν αὐτὸς καὶ τὰ ὄντα καὶ μὴ ὄντα. Τὰ μὲν γὰρ ὄντα ἐφανέρωσε· τὰ δὲ μὴ ὄντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Nihil est in tota rerum universitate, quod ipse non est. Est ille cum id, quod exsistit, tum illud, quod non exsistit. Etenim, quae exsistunt, ea sunt ab ipso aperta: quae autem non exsistunt, ea in semet ipso continet.* Et interjectis nonnullis: Οὗτος ὁ ἀσώματος καὶ ὁ πολυσώματος· μᾶλλον δὲ παντὸς σώματος οὐδέν ἐστιν, ὃ οὗτος οὐκ ἔστι· πάντα γάρ, ἃ ἔστι, καὶ οὗτός ἐστι· καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸς ὀνόματα ἔχει πάντα, ὅτι ἑνός ἐστι πατρός· καὶ διὰ τοῦτο ὄνομα οὐκ ἔχει, ὅτι πάντων ἐστὶ πατήρ. *Ille & incorporeus est & multicorporeus. Nihil est enim, cujuscumque demum sit corporis, quod ipse non sit. Ille est omnia, quae sunt: & propterea nomina habet omnia, quoniam omnia ab uno patre sunt; ideoque nullum etiam nomen habet, quoniam pater est omnium rerum.* In extremo vero libro haec legas perscripta: Ὑπὲρ τίνος σε ὑμνήσω; ὑπὲρ ὧν ἐποίησας, ἢ ὑπὲρ ἂν οὐκ ἐποίησας; ὑπὲρ ὧν ἐφανέρωσας, ἢ ὑπὲρ ὧν ἔκρυψας; διατί δὲ καὶ ὑμνήσω σε; ὡς ἐμαυτοῦ ἄν; ὡς ἔχων τι ἴδιον; ὡς ἄλλος ὤν; σὺ γὰρ εἶ γάρ, ὃ ἐὰν ὦ· σύ εἶ, ὃ ἂν ποιῶ, σὺ εἶ. ὃ ἂν λέγω· σὺ γὰρ πάντα εἶ· τὰ ἄλλο οὐδέν ἐστιν, ὃ μὴ εἶ· σὺ πᾶν τὸ γενόμενον, σὺ τὸ μὴ γενόμενον. *Quibus ego de caussis te celebrabo? Num propter ea, quae fecisti? an vero propter ea, quae non fecisti? Num propter ea, quae aperuisti? an vero propter ea, quae occultasti? Quid igitur celebrabo te? Num ideo, quod ego ipsemet aliquid habeo proprium & a te distinctum? At tu es id, quod sum: tu es id, quod facio: tu es id, quod dico. Tu enim es omnia, nec est aliquid, quod tu non es: tu es id, quod factum, & id etiam, quod infectum est.* In his ego verbis (g) observari velim in primis, Deum dici κρύψειν, *occultasse in semet ipso res*, antequam in lucem prodirent & nascerentur, φανεροῦν vero, *aperuisse veluti easdem & ex sinu suo protraxisse*. quum fierent atque orirentur. Ex *octavo libro* hoc proferimus dogma: Νόησον, ὅτι ὁ μὲν κόσμος ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἐν τῷ θεῷ· ἀρχὴ δὲ καὶ περιοχὴ καὶ σύστασις πάντων ὁ θεός. *Hac memineris, mundum esse a Deo & in Deo. Deus enim est initium, comprehensio, & constitutio omnium rerum.* *Nonus liber* ita loquitur hac de re: Μᾶλλον δὲ λέγω, ὅτι οὐκ αὐτὸς αὐτὰ ἔχει ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς ἀποφαίνομαι· αὐτὸς ἅπαντά ἐστιν, οὐκ ἔξωθεν αὐτὰ προσλαμβάνων, ἔξω δὲ ἐπιδιδούς. *Non hoc ego dico, Deum omnia habere; sed verum potius aperte profiteor, affirmoque, Deum esse omnia: non ille extrinsecus res omnes recipit, verum eas e sinu suo emittit.* Quo & illa pertinent, quae in eodem deinceps libro exstant: Καὶ οὐκ ἔσαι ποτὲ χρόνος, ὅτε ἀπολειφθήσεταί τι τῶν ὄντων· ὅταν δὲ λέγω, τῶν ὄντων, λέγω, τοῦ θεοῦ· τὰ γὰρ ὄντα ὁ θεὸς ἔχει, καὶ οὔτε αὐτοῦ οὐδὲν ἐκτὸς, οὔτε αὐτὸς οὐδενός. *Numquam tempus illud erit, quo aliquid eorum, quae sunt, interibit. Quum vero dico:* co-

qui, recenti adhuc luctu, vocem sese in mari audivisse daemonum, de *magni Panis* morte conquerentium, asseverarent, satis gnari, fore, ut populus, ut fit inter homines, *Germanicum* non ita pridem exstinctum *magnum* illum *Panem* esse, arbitraretur. Neque dolus hic fugisse videtur *Tiberium*. Qui quidem perterritus hoc rumore, quum intelligeret, fieri vix posse, ut populo non factum esse hoc ostentum persuaderetur, viros confestim doctos consuluit, quisnam ille *Pan* esset. Atque hi ex sententia Imperatoris, quo concitatum componerent populum, responderunt, videri sibi hunc *Panem* non esse alium, quam Mercurii & Penelopes filium. Ita dolus dolum confecit, consiliumque imperatorium hostium ejus consilia dissipavit.

(g) *Observari velim*] Non hoc solum observatu dignum est, verum illud etiam, quod horum librorum auctor non omnia ex Deo emanasse, sed multa in eo remansisse recondita credidit. Ex quo intelligitur, non potuisse non ipsum suspicari, fore fortassis, ut novi procedente tempore mundi ex Deo proficiscerentur, & multae aliae rerum series illi, quam videmus, adjungerentur. Spero, alium mihi datum iri locum parum concinnam ficti *Hermetis* hujus sapientiam diligentius explicandi.

(h) S.

eorum, quae sunt; Deum intelligo. Deus enim omnia intra se continet, nec ulla res est sine Deo, aut Deus sine ulla re. Decimi libri scriptor hac ratione disserit: Τί γάρ ἐστι Θεός; καὶ πατὴρ, καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἢ τὸ τῶν πάντων εἶναι οὐκ ἔτι ὄντων, ἀλλὰ ὕπαρξις αὐτὴ τῶν ὄντων. *Quid Deus, nisi pater, & bonum, sive exsistentia omnium, quae nondum sunt, atque subsistentia rerum illarum, quae sunt?* Et paullo post: Ὁ θεὸς καὶ πατὴρ καὶ τὸ ἀγαθὸν τῷ εἶναι τὰ πάντα. *Deus & pater est bonum, quoniam est omnia.* Nec abnuit *undecimus liber*, ex quo sequentia excerpere visum est: Αὐτουργὸς γὰρ ὤν, ἀεί ἐστιν ἐν τῷ ἔργῳ, αὐτὸς ὢν, ὃ ποιεῖ· εἰ γὰρ χωρισθείη αὐτοῦ, πάντα μὲν, πάντα μὲν συμπεσεῖσθαι, πάντα δὲ τεθνήξεσθαι ἀνάγκη. *Deus ex se ipso semper per se operatur, semper est in opere suo, quum ipse sit illud, quod facit & operatur. Etenim hoc ipsum si ab eo vel minima sui parte sejungeretur, omnia haud dubie ruerent, nec possent non mori ac interire.* Et paullo post: Πάντα ἐστὶν ἐν τῷ θεῷ, οὐχ ὡς ἐν τόπῳ κείμενα. *Universa quidem in Deo sunt; at non ita tamen, ac si in spatio jacerent.* Porro: *Sicut*, inquit, *anima nostra cogitando fieri potest, quodcumque vult, & esse, ubicumque locorum esse cupit:* τοῦτον οὖν τὸν τρόπον
406 νόησον, τὸν θεὸν, ὥσπερ νοήματα, πάντα ἐν ἑαυτῷ ἔχειν, τὸν κόσμον αὐτὸν ὅλον: *ita eodem Deum modo fas est animo concipere, quippe qui universum mundum non secus, ac cogitationes suas, intra se arcet ac continet.* Claudunt caput hoc, quae jam adscribimus, verba, a (*h*) *S. Cyrillo* etiam inde translata: Ἀόρατος ὁ θεός; εὐφήμησον! καὶ τίς αὐτοῦ φανερώτερος; δι' αὐτὸ τοῦτο πάντα ἐποίησεν, ἵνα διὰ πάντων αὐτὸν βλέπῃς· τοῦτό ἐστι τὸ ἀγαθὸν τοῦ θεοῦ, τοῦτο δὲ αὐτοῦ ἀρετὴ, τὸ αὐτὸν φαίνεσθαι διὰ πάντων. *Ergone, inquis, invisibilis Deus? Bona verba quaeso! Ecquis eo conspectior? Idcirco fecit omnia, ut per omnia a quovis cernatur. Haec est Dei bonitas, haec ejus virtus, ut per omnia conspiciatur.* Sequitur *duodecimus liber.* Is autem ita decernit de hoc negotio: Ἤκουσα τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος λέγοντος, (ἐκεῖνος γὰρ μόνος, ὦ τέκνον, ἀληθῶς ὡς πρωτόγονος θεὸς, τὰ πάντα κατιδὼν, θείους λόγους ἐφθέγξατο) ἤκουσα γοῦν αὐτοῦ ποτε λέγοντος· ὅτι ἕν ἐστι τὰ πάντα. *Audivi bonum daemonem, (ille enim solus, mi fili, tamquam Deus vere primogenitus, quum omnia percipiat, divinos sermones eloquitur,) audivi igitur bonum daemonem, quum diceret: unum esse omnia.* Aliam addo ex eodem libro sententiam: Ὁ δὲ σύμπας κόσμος οὗτος ἡνωμένος ἐκείνῳ, καὶ συνασώζων τὴν τάξιν καὶ βούλησιν τοῦ πατρός· πλήρωμά ἐστι τῆς ζωῆς, καὶ οὐδέν ἐστιν ἐν τούτῳ διὰ παντὸς τοῦ αἰῶνος, οὔτε τοῦ παντὸς, οὔτε τῶν κατὰ μέρος, ὃ οὐχὶ ζῇ· νεκρὸν γὰρ οὐδὲ ἓν οὔτε γέγονεν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται ἐν κόσμῳ. *Totus hicce mundus intime ipsi conjunctus est, & observat ordinem ac voluntatem parentis sui: plenitudo vitae in illo est, nec quidquam in eo est per omnem aeternitatem, sive totum sit aliquid, sive pars, quod non vivat: nec enim est, nec fuit, nec erit umquam ulla res mortua in mundo.* Cujus pronunciati hunc esse sensum patet, res omnes a Deo unice animari: quemadmodum (*i*) in S. Litteris Deus cuncta recreare vitaque donare dicitur. Τοῦτό ἐστιν ὁ θεὸς, τὸ πᾶν· ἐν δὲ τῷ παντὶ οὐδέν ἐστιν, ὃ μή ἐστιν· ὅθεν οὔτε μέγεθος, οὔτε τόπος, οὔτε ποιότης, οὔτε σχῆμα, οὔτε χρόνος περὶ τὸν θεόν ἐστι· πᾶν γάρ ἐστι, τὸ δὲ πᾶν διὰ πάντων καὶ περὶ πάντα. *Hoc est Deus, universum seu omnia. Et in hoc universo nihil est, quod ipse non est. Itaque nec magnitudo, nec spatium, nec qualitas, nec figura, nec tempus circa Deum est. Ipse enim*

(*h*) *S. Cyrillo*] *Lib.* II. *adv. Julianum p.* 52. *ed. Spanhemii.*

(*i*) *In S. Litteris*] Haec caute velim intelligi. Multum enim doctrina sacri codicis de Deo vitam rebus omnibus impertiente ab *Hermetis* hujus doctrina de mundo animato distat. Sacer codex vitam, qua Deus vivit, ab illa, quae hunc mundum animat, vita perspicue secernit, nec ullam nobis suppeditat cogitandi ansam, ipsum Deum illud esse, quod motum & vitam ciet in materia. *Hermes* vero, qui ex Deo emanasse profitetur omnia, Deumque & mundum aperte in-

enim eſt omnia: omne vero eſt per omnia & circa omnia. Decimum tertium librum veteratoris eſſe commentum, arbitror. Sed, quod ei adjectum videmus, *arcanum carmen* aliquoties tamen hoc ſapientiae Aegyptiae praeceptum inculcat: *Deus eſt omnia:* Ὑμνεῖν μέλλω τὸν τῆς κτίσεως κύριον, καὶ τὸ πᾶν, καὶ τὸ ἕν. *Canam ego dominum creationis, omne qui eſt, & unum.* Rurſus: *Omnes*, inquit, *quibus valeo, facultates celebrant illum, qui unus eſt & omnia. Libri decimi quinti* haec ſunt: Ἐάν τις ἐπιχειρήσῃ τὸ πᾶν καὶ ἓν χωρίσαι, τὸ πᾶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς λύσας ἀπολέσει τὸ πᾶν· πάντα γὰρ ἓν εἶναι δεῖ. *Si quis auderet unum & omne ſecernere, is omne ab uno ſejungens, omne perderet: omnia enim unum eſſe decet.* Ultimus eſt *decimus ſextus liber*, cujus ſcriptorem ſic commentari cernimus: Ἄρξομαι τοῦ λόγου ἔνθεν, τὸν θεὸν ἐπικαλεσάμενος, τὸν τῶν ὅλων δεσπότην, καὶ ποιητὴν, καὶ πατέρα, καὶ περίβολον, καὶ πάντα ὄντα τὸν ἕνα, καὶ ἕνα ὄντα τὰ πάντα· τὸ πάντων γὰρ τὸ πλήρωμα ἕν ἐστι καὶ ἐν ἑνί. *Exordiar a precibus ad illum Deum fuſis, qui eſt dominus, & auctor, & pater, & vinculum omnium rerum: qui, quum ſit omnia, unum tamen eſt, quumque unum ſit, viciſſim tamen eſt omnia. Plenitudo enim rerum omnium unum eſt aliquid & in uno.* Interpoſitis nonnullis ita pergit: Μέρη τοῦ θεοῦ πάντα ἐστίν· εἰ δὲ πάντα μέρη, πάντα ἄρα ὁ θεός· πάντα οὖν ποιῶν ἑαυτὸν ποιεῖ. *Omnia partes ſunt Dei. Quod ſi vero omnia Dei partes ſunt, omnia certe Deus ſunt. Igitur is, qui omnia facit & creat, ſemet ipſum facit.* Haec omnia qui legit, nec, quam amice hi libri *Hermetis Trismegiſti* atque inſcriptio in templo Saitano reperta, quae Deum perhibet omnia eſſe, quae fuerunt, quae ſunt, & futura ſunt, conſpirent inter ſe atque conveniant, intelligit, is vero nihil intelligat & ſentiat, neceſſe eſt. Itaque concludamus, quum Aegyptii veteres Deum eſſe omnia conſtanter praeceperint, fieri nullo modo potuiſſe, ut iidem plures Deos, nullo vel ordinis, vel poteſtatis, vel temporis diſcrimine ſejunctos, profiterentur & colerent.

Bina tetigimus adhuc, quibus Aegyptiorum ſapientes Deum illum, quem ſum- 407
mum & altiſſimum putabant, deſignarunt, nomina, *Hammon* & *Neith*. Verum conſtat, aliis etiam, praeter haec, eumdem Deum nominibus in Aegypto ſalutatum eſſe, atque *Iſis, Oſiris, & Serapis* inter illa principem obtinere locum. Novi ego, eſſe, qui *Iſidem*, ut inde initium capiat oratio, *lunam* fuiſſe ſuſpicentur: novi, eſſe alios, qui *tellurem univerſam*, alios, qui *Cererem* aut *fruges*, alios denique, qui *ipſam Aegyptum* iſto ſub vocabulo latere, judicent. Neque ego negem, divinis haec omnia honoribus ab Aegyptiis affecta eſſe: quo jure & qua de cauſſa, alio loco exponetur. Sed hoc tamen ſimul exploratum habeo & cognitum, vocabulo hoc non raro Numen omnia vi ſua continens, coërcens, & gubernans indicatum eſſe. Etenim (*k*) *Plutarchus Iſidem & Neith* unius ejusdemque Dei duo eſſe tantum inter Aegyptios nomina, ſignificat. Quamobrem & templum illud, quod Saide *Neith* ſive *Minervae* exſtructum, atque inſcriptione illa, quam paullo ante illuſtravimus, exornatum erat, *templum* ab eo vocatur *Iſidis*. Quod ſi recte facit *Plutarchus*, *Iſis* non minus, quam *Neith* hac inſcriptione Deus ille dicitur, qui eſt omnia, quae fuerunt, quae ſunt, & quae futura ſunt, cujus velum nemo detrahet

inter ſe confundit, ipſam Dei naturam aut ipſum ſummum Numen vitam eſſe vult illam, quae animat materiam. Mundum nimirum *Hermes* non ſecus ſpectat, atque animal quoddam: cujus quidem corpus materiam eſſe vult, quae ex ipſo Dei ſinu prodierit, animam vero Deum ipſum, per illam materiam intentum & commeantem.

(*k*) *Plutarchus*] *Libro de Iſide & Oſiride p.* 354. *T.* II. *Opp.* Quod vero vir doctus hic ſubjicit, templum Saitanum, Minervae dedicatum, *templum* a *Plutarcho Iſidis* nominari, id falſum eſt & memoriae peccatum.

 (*l*) *Ve-*

het mortalium. Ex quo consequitur, esse *Isidem* non ex inferioribus Diis aliquem, verum sempiternum illud Numen, cujus virtute universa rerum natura continetur. Atque exstat adhuc Capuae vetus quaedam inscriptio, Divae huic consecrata, unde huic sententiae non parum accedit roboris:

T I B I.
U N A. Q U A E.
E S. O M N I A.
D E A. I S I S.

Hic *Isidem* aperte ἓν ϗ πάντα, *unum & omnia*, sive Deum illum, qui toti rerum naturae arbiter ac moderator praesidet, appellari videas. Neque dissentit illa, quam *Apulejus* Divam hanc recitare jubet, oratio: (*) *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum naturae parens, elementorum omnium domina, saeculorum progenies initialis, summa Numinum, regina marium, prima coelitum, Deorum Dearumque facies uniformis, quae coeli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia nutibus meis dispenso: cujus Numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis.* His quid, quaeso, verbis fieri potest planius ad rem declarandam, quam instituimus? Valeant, qui *Isidem* nihil fuisse censent, nisi lunam mentis atque rationis compotem. Imaginem *Isidis* fuisse lunam, concedimus. Ip-

(*) Metamorph. Lib. XII. (potius Lib. XI. p. m. 243.)

(*l*) *Venerabantur*] Quae de *Iside* hic leguntur, ea quemadmodum mea quidem sententia debeant intelligi, ex illis, quae saepius jam monui, non obscurum fore, arbitror. (I.) *Isis* sine ulla controversia vetus est Aegypti regina, quae post mortem a superstitiosa gente consecrata fuit. At quum longo intervallo memoria reginae hujus obsolesceret, prudentioresque puderet feminae dudum exstinctae divinos honores persolvi, ut plerorumque aliorum Numinum, ita & *Isidis* vel morales vel physicae significationes quaesitae sunt. Alius igitur lunam, alius terram, alius fruges, alius ipsam Aegyptum sub hoc latere iudicabat vocabulo. Vid. *Laur. Pignorius Mensa Isiaca p.* 2. 3. 4. In quibus interpretationibus nihil esse certi ac constantis, cum multa docent alia, tum ipsa varietas abunde probat. (II.) In his, qui *Isidem* ad sensus trahebant reconditos & arcanos, erant aliqui, qui universam rerum naturam, eamque animatam, illo nomine significari, sibi persuaderent: qua de re jam supra dixi, quum de Saitana inscriptione agerem. Ad horum familiam, id quod ipsa ejus verba declarant, quae hic afferuntur, *Apulejus* pertinet. Visa fuit huic homini *Isis* esse tota haecce rerum universitas, materia & spiritu materiam ciente ac animante constans. Tantum igitur abest, ut ex eo probari queat, *Isis* summi Numinis, a natura rerum secreti, apud Aegyptios vocabulum fuisse, ut fortius praesidium inde accipiant, qui omnem Aegyptiacam religionem non dissimilem fuisse censent impiae, quam nostris temporibus *Spinoza* professus est, disciplinae. (III.) Sed his ego tamen non assentior; qui in ea dudum sum opinione, non esse satis tutum & liberale, ex paucorum testimoniis totius populi Aegyptiaci religionem, quae profecto varia fuit, metiri. Ex quo id etiam cogitur, etiamsi certum esset, quod tamen minime patet, fuisse in Aegyptiis, qui *Isidem* pro summo orbis terrarum parente ac moderatore haberent, inde tamen elici nullo modo posse, sic omnem populum, aut saltim totum sapientum Aegyptiorum agmen sensisse. (IV.) Inscriptio illa Capuana, quae post *Gruterum* a multis aliis producta est, parum apud plerosque castigate legitur, nec ab ipso *Cudwortho* hic integra exhibetur. Omnium vero optime, qui ipsemet eam accurate inspexit, a *Marqu. Gudio* edita est in *Notis ad Phaedri fabulas Lib.* III. *Fab.* 19.

TE TIBI
UNA QUAE
ES OMNIA
DEA ISIS
AERRIUS BALBINUS V. C.

Exstat, quod idem testatur *Gudius*, in templo, quod olim S. Benedicti fuit, nunc societatis *Jesu* est. Hominis privati est lapis hic, qui suam de *Iside* sententiam exposuit: nec propterea Aegypti totius nobis inde licet aestimare de *Iside* opinionem. Ex-

Ipſam vero *Iſidem* extrema *Apuleji* verba: *cujus Numen unicum* &c. neminem ſinunt dubitare, Numen fuiſſe illud ſupremum, ſempiternum, & ſingulare, quod nutu & arbitrio ſuo rerum univerſitatem moderatur & continet, variisque ritibus & nominibus ab antiquis honorabatur populis. Quod *nomine multijugo Iſidem* coli *Apulejus* perhibet, id vel varia illa, quibus Aegyptii unicum illud Numen exornabant, nomina, *Hammon*, *Neith*, & alia, quae mox illuſtrabimus, declarant: ne quid nunc de aliorum dicam populorum, quae ſummo impoſuiſſe leguntur Deo, nominibus. Paullo poſt ipſe *Apulejus Iſidem*, ut *unicum illud Numen*, divinamque virtutem & rationem cuncta permeantem, precatur: (†) *Tu ſancta & humani generis ſoſpitatrix perpetua, dulcem matris affectionem miſeris tribuis, fatorum inextricabiliter contorta retractas litia, fortunae tempeſtates mitigas, & ſtellarum noxios meatus cohibes. Te ſuperi colunt, obſervant inferi. Tu rotas orbem, luminas ſolem, regis mundum, calcas tartarum. Tibi reſpondent ſidera, gaudent Numina, ſerviunt elementa. Tuo nutu ſpirant flamina.* Ergo *Iſis*, ſi his fides habenda verbis eſt, ſummus eſt totius orbis rex atque moderator, Deus omnium maximus & potentiſſimus. Quod ſi hoc conturbat aliquem, quod Dea tamen, non Deus, *Iſis* fuit habita, quemadmodum & *Neith*, is veteres teneat promiſcue modo mares feciſſe, modo effeminaſſe Deos, quos (*l*) venerabantur.

Pergo ad *Oſirin:* quod vocabulum ſupremi Numinis eſſe nomen, minus etiam 408
dubitationis habet. (*m*) Sunt, qui *Oſiris* contendunt Aegyptiorum lingua idem ſigni-

(†) Lib. XI. p. 254.)

Expreſſa vero eſt haec inſcriptio ex illa Saitana, de qua ſupra copioſe diſſeruimus: id quod ipſa utriusque docebit collatio. Homo igitur, qui ſaxum hoc dedicavit, Saitanis fidem temere ſacerdotibus habuit, qui *Neith* non differre ab *Iſide*, *Plutarcho* teſte, confirmarunt. Quumque, quod ſupra perſpicuum fecimus, *Neith* ab iisdem ſacerdotibus ſimulacrum totius naturae rerum fuerit exiſtimatum, idque illa Saitana ſatis probet inſcriptio, hanc *Iſidi* ſacram inſcriptionem haud aliter, quam de univerſitate rerum omnium, accipi debere, per ſe liquet. Vidit illud jam ex parte *Gerh. Jo. Voſſius Libro* II. *de orig. & progreſſu idololatr. Cap.* 2. *p.* 720. ubi de occulta naturae vi hoc ſaxum agere, ſignificat: quamquam ſtatim dubitare incipit, ſatiusne ſit eorum anteferre opinionem, qui *Iſidem* lunam eſſe volunt. Neque nimis ab hac opinione alienum ſe oſtendit *Phil.* a *Turre* in *Monumentis veteris Antii p.* 179. Nos ex ipſo ſaxo, *Iſidem* in eo eſſe rerum naturam, demonſtrabimus. TE TIBI, inquit conditor ejus, UNA QUAE ES OMNIA. Ipſam ergo Deam Deae aut *Iſidem Iſidi* dedicat homo. Haec omni plane ſenſu carent, niſi *Iſidem* naturam eſſe rerum decernas: quod ſi feceris, commodam habebunt ſignificationem. Saxum illud, quod conſecrabat *Balbinus*, pars erat naturae rerum. Igitur, qui naturae illud ſacrum faciebat, is partem naturae ipſius naturae devovebat, aut naturam naturae dedicabat. Sic ergo verba intelligo: *Tu Iſis tota es univerſitas, tu omnia es & in omnibus: nil ego tibi donare valeo, ſi a te diſcedam, nil niſi corporis tui membrum. Quare, dum hoc tibi ſtatuo ſaxum, te ipſam tibi, quae una es omnia, ſtatuo.* Junge his illa, quae ſupra de Saitana inſcriptione commemoravimus. Ergo non poſſum, quin ex aequo & eorum repudiem ſententiam, qui ſupremum, quod regit omnia, Numen in hoc ſaxo deſignari, ſibi perſuadent, & eorum ſuſpicionem amoveam, quam *Gudius* ſequitur, qui *Iſidem* propterea dici hic *omnia* arbitrantur, *quia eam alii Junonem, alii Cererem, alii Lunam, alii Theſmophoriam, alii aliis nominibus appellent.* Etenim, ut reliqua omittam, harum opinionum neutra vim ullo pacto & ſententiam declarabit verborum, ex quibus inſcriptio conflata eſt.

(*m*) *Sunt, qui Oſiris*] De variis derivationibus vocabuli *Oſiris* legi poſſunt, quae collegere *Jo. Braunius* in *Selectis ſacris Lib.* IV. *Cap.* 8. *p.* 384. *ſ. Gerh. Jo. Voſſius de idololatr. Lib.* I. *Cap.* 27. *p.* 74. *Joach. Chriſt. Jehring de etymo Oſiridis* in *Biblioth. Brem. Claſſ.* V. *Faſcic.* II. *p.* 387. *Jo. Seldenus de Diis Syris p.* 147. *Jo. Clericus Bibliotheque choiſie Tom.* VII. *p.* 131. Habebunt in his abunde, quos ſapere juvat, ex quibus intelligant, funes ex arena nectere, & veterum nominum origines enodare, rem eſſe aeque facilem & expeditam. Notationum, quae hic leguntur, vocabuli *Oſiridis* altera eſt *Diodori Siculi*, altera *Plutarchi de Iſide & Oſiride p.* 368.

(*n*) *Plu-*

ſignificaſſe, quod πολυόφθαλμος, *homo multis oculis praeditus.* Sunt alii, qui hoc nomen interpretantur κράτος ἐνεργὸν καὶ ἀγαθοποιόν, *virtus efficax & benefica.* Utrique expoſitioni figurae reſpondent ſacrae, quae *Oſiridi* propriae erant, *oculus* & *ſceptrum*: quarum illa quidem, quod (*n*) *Plutarchus* teſtatur, providentiam & ſapientiam,
409 haec vero potentiam & majeſtatem ſignificabat. (*o*) *Apulejus* his verbis compellat *Oſiridem*: *Deus Deorum magnorum potior, & majorum ſummus, & ſummorum maximus, & maximorum regnator, Oſiris.* Idem etiam *Iſidem* & *Oſiridem* reapſe non differre, ſed unum eumdemque Deum eſſe, qui ritu tantum diſpari colatur, diverſaque forma & notione concipiatur animo, perhibet: *Quamquam*, (*p*) inquit, *connexa, immo vero unica ratio Numinis religionisque eſſet, tamen Teletae diſcrimen eſſe maximum.* *Oſiris* quaenam vera fuerit atque propria notio, (*q*) *Plutarchus* hiſce verbis indicat: Τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον πάντων, ὃ τ᾽ἀγαθῷ ταυτόν ἐστι. *Primum omnium rerum atque praecipuum, quod idem eſt, atque bonum.* A quo non alienus eſt (*r*) *Jamblichus*, qui, Ἀγαθῶν, inquit, ποιητικὸς ὢν Ὄσιρις κέκληται. *Deus, quatenus beneficus eſt, dicitur Oſiris.*

Reſtat, ut de *Serapide* dicam. Hunc (*s*) *Origenes* novellum eſſe refert Deum, cujus cultum princeps *Ptolemaeus* Alexandrinis commendaverit. Verum ipſe *Serapis* (*t*) in oraculo, quod *Nicocreonti*, Cypriorum regi, edidit, omnium ſibi rerum totiusque naturae imperium arrogat, ſive Deum ſeſe profitetur omnia procurantem & adminiſtrantem. En ipſa ejus verba:

Οὐράνιος κόσμος κεφαλή, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσί, τὰ δ᾽ οὔατ᾽ ἐν αἰθέρι κεῖται,
Ὄμμα τε τηλαυγές, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.

Coe-

(*n*) *Plutarchus*] *De Iſide & Oſirid. p.* 354. & *p.* 371. *T.* II. *Opp.*

(*o*) *Apulejus*] *Metamorphoſ. Lib.* XI. *p.* 258.

(*p*) *Inquit*] *Loc. indic. p.* 256.

(*q*) *Plutarchus*] Haec verba *Plutarchi de Iſide* innuit *Libello laud. p.* 372. Ἔχει δὲ σύμφυτον ἔρωτα τοῦ πρώτου καὶ κυριωτάτου πάντων, ὃ τ᾽ἀγαθῷ ταυτόν ἐστι· κἀκεῖνο ποθεῖ καὶ διώκει. *Huic Iſidi a natura inſitus amor primae omniumque principis & praeſtantiſſimae naturae, quae eſt bonum: hoc ea deſiderat atque perſequitur.* Non autem *Plutarchus* hanc eſſe veram *Iſidis* & *Oſiridis* interpretationem, verum eſſe tantum ſignificat inter Aegyptios, qui ſic interpretentur hiſtoriam *Iſidis* & *Oſiridis*. Toto iſto libello *Plutarchus* non tam, quid ipſe ſentiat, exponit, ſed quam varie Aegyptii fabulas ſuas declarent, enarrat.

(*r*) *Jamblichus*] *De myſteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 159.

(*s*) *Origenes*] *Libro* V. *adv. Celſum p.* 257. *ed. Cantabr.*

(*t*) *In oraculo*] Exſtat id oraculum apud *Macrobium Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 20. *p.* 299. Verſio, quam addidi, *Voſſii* eſt ex *Opere de idololatria Lib.* VII. *C.* 2. *p.* 721. Ex hoc autem oraculo, ſi fidei & auctoritatis alicujus eſſet, apertius foret, *Serapin* eſſe naturam rerum, quam Deum naturae parentem & moderatorem.

(*v*) *Phylarchus*] Apud *Plutarchum Libro de Iſide & Oſiride p.* 362. Sed omittit vir doctiſſimus, adjeciſſe *Plutarchum*, inter abſurda *Phylarchi* commenta hanc referendam eſſe opinionem.

(*x*) *Plutarchus*] Res ipſa legitur apud *Plutarchum loc. indic. p.* 361. 362. at verba, quae hic afferuntur, apud eum requiro.

(*y*) *Diodori Siculi*] Nusquam hoc dicit *Diodorus*, verum hoc tantum *Bibl. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 25. *p.* 21. memorat, magnam eſſe ſententiarum de Diis ſuis inter Aegyptios diſcrepantiam: *Oſirin* ſigillatim *modo Serapin, modo Dionyſum, interdum Plutonem, quandoque Jovem, interdum Ammonem, non raro Panem putari.* Haec, quaeſo, quis ita intelligat, *Oſiris, Serapis, Ammon* unius ſummi Numinis eſſe apud Aegyptios nomina? Suſpicor, *Voſſium* in errorem induxiſſe virum doctiſſimum, qui *de idololatria Lib.* VII. *Cap.* 2. *p.* 721. non veritus eſt haec tradere: *Similiter Diodorus in primo ait, idem Numen intelligi per Oſirim, Serapim, & Hammonem: neque hos tantum, ſed etiam Graecorum Dionyſum, Jovem, Pana, & Plutonem.* Perperam plane. *Diodori* haec eſt ſententia, Aegyptiorum alios arbitra-

Coelorum ſublime mihi caput eſt, mare venter,
Terra globoſa pedes, aures ipſum aethera caedunt,
Frons, oculi, vultus clari fax lucida ſolis.

Neque ullum dubium eſt, quin exſtiterint, qui pro ſummo eum omnium Numine ducerent. In his eſt (v) *Phylarchus*, cui Σάραπις ὄνομα τοῦ τὸ πᾶν κοσμοῦντος, *Serapis nomen Dei, qui totum orbem terrarum ornat & diſponit*, eſſe videtur. Ipſe quoque (x) *Plutarchus* vocabula *Oſiris* & *Serapis duo* eſſe *judicat unius Dei & unius divinae poteſtatis nomina*, ἄμφω ἑνὸς θεοῦ καὶ μιᾶς δυνάμεως. Adde (y) *Diodori Siculi* teſtimonium, qui haec tria verba; *Hammon*, *Oſiris*, & *Serapis*, tria eſſe diſerte affirmat nomina, quae unum eumdemque Deum, ſummum nimirum & excellentiſſimum, denotent. Longe vero ſecus (z) *Porphyrio* viſum eſt: quippe qui vim il- 410
lam, quae in templo *Serapidis* reliquis fere Diis omnibus majorem ſeſe oſtenderet, in graviſſimam adducit ſuſpicionem, ipſumque malorum geniorum caput atque principem mortalibus in illo ſimulacro inſidiari, autumat: (*) Τοὺς δὲ πονηροὺς δαίμονας οὐκ εἰκῆ ὑπὸ τὸν Σάραπιν ὑποπτεύομεν, οὐδ' ἐκ τῶν συμβόλων μόνον ἀναπεισθέντες. *Improbos daemones Sarapi ſubditos eſſe, haud temere ſuſpicamur, quippe hanc ad opinionem non illis tantum ritibus, quibus placari ſolet, adducti, ſed etiam ſigno ejus ac ſymbolo, quod triceps canis eſt. malum illum daemonem ſignificans, qui tribus in elementis, aqua, terra, & aere verſatur.* Recte quidem ex parte decernit philoſophus. Licet enim tam *Serapis*, quam ceteri Dii, iſtos ſibi honores expoſcerent, quos ſummo unice Numini mortales debent; certum tamen eſt, malignum genium quemdam in iſto *Serapidis* ſigno ceterisque ſimulacris, quae reſponſa dabant in templis ſciſcitantibus, latuiſſe, atque cultores ſuos (a) decepiſſe.

Sed

(*) Euſeb. Praeparat. Lib. IV. C. 23.

trari, *Oſirin* eſſe *Serapin*, alios cum Baccho eum contendere, alios cum Pane conferre, alios cum aliis Diis.

(z) *Porphyrio*] *Libro de philoſophia & oraculis* apud *Euſebium Praeparat. Euangel. Lib.* IV. *Cap.* 23. *p.* 175. Cave vero, credas, quae hic Latine leguntur, ſic a *Porphyrio* eſſe ſcripta, & apud *Euſebium* hoc ordine legi. (I.) Vir doctiſſimus binos *Porphyrii* locos, qui ſatis longo apud *Euſebium* intervallo ſejuncti ſunt, copulat. (II.) Male refert, ſcripſiſſe *Porphyrium*, canem tricipitem ſignum fuiſſe *Serapidis*. *Porphyrius* conjicit tantum, Cerberum antiquorum ſymbolum fortaſſis fuiſſe daemonum, quorum dominum Serapidem eſſe, paullo ante dixerat. Habes hic ipſa ejus verba: Μήποτε οὗτοί εἰσιν, ὧν ἄρχει ὁ Σάραπις; καὶ διὰ τούτων σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων, τοῦτ' ἔστιν, ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων, ὃν καταπαύει ὁ θεός. *Num forte daemones ii ſunt, in quos Sarapis obtinet principatum? quorum propterea ſymbolum ſit triceps ille canis, hoc eſt, improbus daemon, qui tribus in elementis, aqua, terra, & aëre verſatur, quos Deus cohibet.*

(a) *Decepiſſe*] (I.) *Serapis* & *Oſiris* num unus idemque Deus ſint, an vero bina Numina, conſtituere haud audeo: nec, ſi auderem, tantum mihi ex ſcriptoribus vetuſtis argumentorum in promtu eſſet, quibus ſententiam meam omni dubitatione liberarem, quum ex utraque parte teſtes ſtent haud contemnendi. Id vero ſine formidine aſſeveraverim, *Oſirin* illum hominem fuiſſe & regem, rebus fortiter & praeclare geſtis inclytum, cui ſuperſtitio Aegyptiorum poſt fata divinos honores decrevit. Loquuntur hoc omnia illa, quae apud *Diodorum Siculum* & *Plutarchum* de eo ſcripta exſtant; nec, ut arbitror, quae, praeter alios, *Jo. Clericus* de *Oſiride* commentatus eſt *Biblioth. hiſtor. & univerſelle Tom.* III. *p.* 12. 27. *ſ.* dubitationis aliquid ſupereſſe patiuntur: cujus tamen haud omnia mea fecerim. Oblitterata vero rerum antiquiſſimarum memoria, quisque ex ingenio ſuo *Oſiridis* hiſtoriam interpretatus eſt: hic ex Phyſica, ille ex Matheſi, tertius ex Aſtronomia; quod abunde conſtat ex *Plutarchi Libro de Iſide & Oſiride*. Quumque principe inter Deos Aegyptios loco hic eſſet *Oſiris*, ſapientiorum etiam inventi ſunt aliqui, qui cum ſupremo rerum omnium domino, quem natura docet & ratio, eum confun-

411 Sed hic ipſe nihilominus (*b*) *Porphyrius*, id quod ex eo tranſtulit *Euſebius*, (*) Aegyptios teſtatur unum ſapientiſſimum mundi effectorem & parentem veneratos eſſe, quem *Cneph* appellaverint, & humana finxerint ſpecie, colore coeruleo atque nigricante, manu cingulum & ſceptrum tenentem, in capite vero regium ex pennis galericulum geſtantem, ex ore autem ovum effundentem. Quarum figurarum vis & notio his verbis exponitur: Ὅτι λόγος δυσεύρετος καὶ κεκρυμμένος, καὶ οὐ φανὸς, καὶ ὅτι ζωοποιὸς, καὶ ὅτι βασιλεὺς, καὶ ὅτι νοερῶς κινεῖται. διὸ ἡ τοῦ πτεροῦ φύσις ἐν τῇ κεφαλῇ κεῖται. *Quoniam illa ſapientia & ratio, quae mundum effecit, inventu eſt difficilis, contra obſcura, & abdita, & quoniam eadem vitae fons eſt & regina omnium rerum, motuque intelligenti cietur, quem maxime penna illa in capite ſita refert. Ovum autem illud mundum interpretantur, ab aeterno λόγῳ conditum; ab hoc autem Cneph generatum eſſe alium Deum, qui ab iis Phtha, a Graecis autem Vulcanus appelletur.* De quo *Phtha* deinceps plura. Nullam olim gentem acrius & conſtantius Aegyptiis, mundum hunc certo tempore genitum ac ortum eſſe, pugnaſſe atque defendiſſe, antea jam a nobis demonſtratum eſt. Qua de cauſſa, qui *Ptolemaeum* ſcholiis illuſtravit, antiquus auctor ſic eos leviter perſtringit: (†) Περιττῶς εἰώθασι λέγειν γένεσιν Αἰγύπτιοι κόσμου. *Solent Aegyptii perpetuo de mundi generatione & ortu verba facere.* (*c*) *Aſclepius* etiam, pervetuſtus rerum Aegyptiarum ſcriptor, in *Myriogeneſi* credidiſſe retulit Aegyptios, ſolem in ſigno librae creatum eſſe. Hic vero *Porphyrii* locus amplius aliquid declarat, eosque tolerari vetat, qui forte ſuſpicari poſſent, Aegyptios temere ac fortuito hunc mundum eſſe natum cenſuiſſe, quod quidem *Epicurum* aliosque conſtat philoſophos exiſtimaſſe. Docet enim, hanc nationem divinae menti atque rationi orbis fabricationem attribuiſſe, quam voce *Cneph* deſignaverint. Atque hic *Cneph* Deus illis quoque perennis, immortalis, & initii expers

(*) Praep. Lib. III. C. 11. p. 115. (†) Scaliger emend. temp. L. V. de condit. mundi.

funderent, ſibique perſuaderent, *Oſiris* ſupremi Numinis vocabulum eſſe. (II.) *Serapin* ex novellis Aegyptiorum Diis eſſe, non *Origenes* ſolum tradit, ſed multi veterum ſcriptorum alii confirmare videntur, *Plutarchus*, *Clemens*, *Tacitus*, & alii, qui, quemadmodum *Ptolemaei Soteris* aetate Deus hic in Aegyptum delatus ſit, copioſe referunt. Atque horum auctoritatem doctiſſimi viri non pauci ſequuntur, quorum rationes & argumenta nemo elegantius & aptius expoſuit celeberrimo viro, *Humphred. Prideaux*, *Hiſtoire des Juifs Part.* II. *Livr.* I. *Tom.* III. *p.* 17. - 22. Verum his alii oppoſiti, *Serapin* negant eſſe adventitium Aegyptiorum Deum, ſed antiquiſſimum provinciae hujus Numen. Vid. *Gerh. Jo. Voſſius de origine idololatr. Lib.* I. *C.* 29. *p.* 82. 83. & quae non ita pridem *Jo. Clericus* contra *Prideaux* monuit *Biblioth. ancien. & moderne Tom.* XIX. *p.* 401. Quin etiam plurimi tam veterum, quam recentiorum *Joſephum* hoc ſub nomine ab Aegyptiis fuiſſe cultum, contendunt. Vid. *Jo. Spencerus de legibus Hebraeor. ritual. Lib.* III. *Cap.* 8. *p.* 879. *ſ. T.* II. *ed. recentiſſ.* Meliori haud dubie fundamento poſterior nititur opinio; quod cum multis ex aliis rebus apparet, tum ex eo, quod *Plutarchus de Iſide & Oſiride p.* 361. 362. diſerte tradit, ſacerdotes Aegyptios dixiſſe, ſtatuam illam, quam *Ptolemaeus*, in ſomnis admonitus, Alexandriam Sinope aſportari curaverat, *Serapin* eſſe. Etenim inde liquet, Aegyptios antiſtites peregrino Deo, quem *Ptolemaeus* advexerat, nomen patrii cujusdam & antiqui Numinis, cui dudum ſupplicaverant Aegyptii, impoſuiſſe. Callidi nimirum & aſtuti homines non ſine cauſſa verebantur, fore, ut antiqua Aegyptiorum religio, & cum religione ſacerdotes in contentionem adducerentur, ſi advena quidam Deus patriis anteponeretur. Itaque prudenter novum hunc hoſpitem adoptabant, & ſuum fuiſſe dudum, mentiebantur. Utramque ſi quis opinionem componere, atque Deum ipſum fuiſſe veterem, ſignum vero ejus novum, nec *Ptolemaei* aetate antiquius, ſtatuere velit, equidem haud refragabor. Sentit ita *Jo. Braunius Selectis ſacris Lib.* IV. §. 46. *p.* 396. *Joſephum* vero ſub *Serapide* latere, aegre, ut credam, a me impetro, maxime quum videam, opinionis hujus patronos multa ſibi ſumere, quae nemo illis facile dederit. Lege, quae contra hanc ſententiam monuit *Petr. Jurieu Hiſtoire critique des dogmes & des cultes* P. III. C. 6. p. 521. Adde

pers habebatur. Quam caussam fuisse *Plutarchus* narrat (*) Thebaidis incolis, cur, praeter eum, alium colere Deum nollent. Ipsa verba *Plutarchi* subjicio: Εἰς δὲ τὰς τροφὰς τῶν τιμωμένων ζώων τοὺς μὲν ἄλλους συντεταγμένα τελεῖν, μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν θεὸν οὐδένα νομίζοντες, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνήφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον. *Quum autem ad alenda, quae venerantur, animalia sumtum suppeditent constitutum Aegyptii, soli Thebaidos incolae immunes sunt. Hi enim mortalem Deum nullum censent, sed unum illum, quem Cneph appellant, ortus exsortem & immortalem.*

Igitur confectum est, quod recepimus, negotium, Aegyptiosque in summi & unius Numinis cultoribus numerari debere, gravissimis argumentis, nisi fallor, ostensum. Nunc alia nos vocant, ad quae statim properabimus, ubi totam disputationem hanc duobus quasi sigillis obsignaverimus. Bina nimirum ex iis, quae diximus, elicere juvabit consectaria: quorum alterum hoc esto: Quod Aegyptii tantam Deorum turbam venerari visi sunt, id inde magnam partem evenit, quia multifariis nominibus unicum & summum, cui se in primis devoverant, Deum afficiendum sibi & compellandum esse, duxerunt, eumque *Hammon*, *Neith*, *Isis*, *Osiris*, *Serapis*, *Cneph* vocarunt: quibus adde *Phtha*, *Eicton*, *Emeph*, quae apud *Jamblichum* reperias, cognomina. Et si qua verbis *Apuleji*, quae paullo ante ponderavimus, adjungenda fides est, nullus olim populus exstitit, cujus aliter sacra & religionem intelligere liceat. *Numen*, inquit, *unicum*, *multiformi specie*, *ritu vario*, *nomine multijugo*, *totus veneratur orbis.* Haec autem varia & multiplicia unius
summi & altissimi Dei nomina rude ac imperitum vulgus in eum facile errorem ad- 412
ducere potuerunt, ut totidem illis Deos aeternos & ex nullo alio procreatos designari, opinaretur: quod idem viris quoque contigit nonnullis doctissimis, qui recenti floruerunt (*d*) memoria.

Hic

(*) De Isid. & Osirid. (p. 357.)

Adde *Jo. Franc. Buddeum Historia eccles. V. T. Tom.* 1. *p.* 357.

(*b*) *Porphyrius*] Habeo, quae ad hunc *Porphyrii* locum, ut hic a doctissimo viro exhibetur, moneam. (I.) Concedi sibi vult, de summo omnium Numine hoc dictum accipi debere. Sed hoc ego dubito. Loquitur *Porphyrius* de δημιουργῷ seu conditore mundi. At non ignorare poterat vir summus, plerosque Aegyptiorum philosophos, ut Platonicos nunc omittam, e quorum numero *Porphyrius* est, hunc mundi conditorem non pro summo, quod omnia regit, Numine habuisse, verum multum infra celsissimum rerum omnium parentem posuisse. Vid. *Jamblichus de mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 2. *p.* 158. & *Thom. Gale* in *Notis ad h. l.* (II.) Non secus loquitur, ac si universa Aegyptus hunc *Cneph* [De *Cneph* vid. *Jablonsky* in *Pantheo Aegyptior. L.* I. *c.* 5. *p.* 81. *s.* qui & multa, uti solet, peccat alia, & ex Deo locali universalem Aegyptiorum facit. Hoc vitium per totum ejus librum funditur.] divinis honoribus affecisset. Verum, qui mox sequitur, *Plutarchi* locus incolas Thebaidos huic Deo solos serviisse, non item reliquos Aegypti populos, ostendit. (III.) Non ita, ut hic leguntur, & ex Anglico a me ad *Cudworthi* mentem Latine versa sunt, haec verba exstant apud *Eusebium:* sed vir doctus sententiam potius eorum exprimere voluit. (IV.) Dum id autem facit, aliqua, nisi plane fallor, ex suo sensu *Porphyrio* tribuit, quae mihi apud illum cernere non licuit. Non dicit *Porphyrius*, *sapientiam & rationem*, *quae mundum effecit*, *inventu difficilem esse*, sed simpliciter tantum significat, quod Graeca docent, quae hic exstant, τὸν λόγον δυσεύρετον esse: cujus sensus est, non facile esse, rerum omnium conditarum rationem & caussam aperire. Quae hic de mundo vides verba: ab aeterno λόγῳ conditum, ea plane nescit *Porphyrius*. Denique non ille perhibet, a Deo *Cneph* alium esse generatum Deum, sed tradit, ex ovo illo, quod Deus *Cneph* ex ore effuderit, aliud postea Numen prodiisse.

(*c*) *Asclepius*] Thema astrologicum natalis mundi, ex sententia Aegyptiorum, *Asclepio* & aliis ducibus, exposuit *Julius Firmicus Astronomicor. Lib.* III. *in Praef.* & *Cap.* 1. Adde *Macrobium in Somn. Scipion. Lib.* I. *Cap.* 21. *p.* 110. qui tamen in multis discedit a *Firmico.* Igitur & hic nihil certi ac constantis est.

(*d*) *Memoria*] Verum ipse, qui his Diis ab Ae-

Hic vero quaeſtionem a nonnullis commoveri poſſe, ſentio: Anne fortaſſis horum divinorum nominum, quae in ore crebro fuerunt Aegyptiis, aliqua diſtinctarum quarumdam divinarum naturarum, dignitate & ordine inter ſe inaequalium, notae ſint? aut, ut clarius loquar: Sintne quaedam in antiqua Aegyptiorum Theologia trinae divinitatis veſtigia, nec ne? *Orpheus*, *Plato*, *Pythagoras*, quibus Deum placuit in tres veluti diſtribuere naturas, magnam diſciplinae ſuae partem, id quod nemo negat, ab Aegyptiis mutuati ſunt. Quidni igitur hac etiam in parte Aegyptios doctrinae, quam de Deo fovebant, auctores illis exſtitiſſe, ſuſpicemur? Et *Athanaſius* quidem *Kircherus* nihil hanc rem cenſet habere controverſiae. Quamobrem in *Obeliſco Pamphylio* primam ex ſacris Aegyptiorum litteris, quam proponit, globum nempe alatum, ex quo ſerpens prodit, triformis Dei ſive divinitatis trinae notam eſſe, non affirmare veretur. Atque hanc opinionem cum *Abenephii*, ſcriptoris Arabis, teſtimonio, tum Chaldaico quodam fragmento, quod *Sanchuniathoni* tribuitur, confirmat, qui globum volunt primum & incomprehenſum ſignificare Deum, qui nec coeperit, nec eſſe deſinat, ſed per ſe exſiſtat, ſerpentem divinae ſapientiae virtutiſque genitricis figuram eſſe, alas denique divinam illam mentem denotare, quae res omnes animet, vitaque & ſpiritu inſtruat. (*e*) Viderint alii, quantum in hac interpretatione dignitatis ſit. Mihi quidem nusquam clariora trinae inter Aegyptios divinitatis indicia reperire licuit, quam in *Jamblichi*, quem *de myſteriis Aegyptiorum* exaravit, *Libro.* Quare totum iſtum exſcribere locum utile arbitror. Sic igitur (*f*) *Jamblichus*: Κατ' ἄλλην δὲ τάξιν προτάττει (Ἑρμῆς) θεὸν τὸν Ἠμὴφ * τῶν ἐπουρανίων θεῶν ἡγούμενον, ὅν φησιν νοῦν εἶναι αὐτὸν, ἑαυτὸν νοοῦντα, καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα· τούτου δὲ τὸ ἓν ἀμερὲς καὶ ὅ φησι τὸ πρῶτον μάγευμα προτάττει, ὃν καὶ Εἰκτὼν ἐπονομάζει. ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μόνης θεραπεύεται· ἐπὶ δὲ τούτοις —— ὁ δημιουργικὸς νοῦς καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων. Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται· συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας Φθᾶ, Ἕλληνες δὲ εἰς Ἥφαιστον μεταλαμβάνουσι τὸν Φθᾶ, καὶ τεχνικῷ μόνον προσβάλλοντες· ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὤν, Ὄσιρις κέκληται. καὶ ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει. *Secundum vero alium ordinem Deum Emeph, tamquam ducem, Diis coeleſtibus praeponit. Ait, hunc eſſe mentem, ſe ipſam intelligentem, & cogitationes in ſemet ipſam convertentem. Ante hunc* (Emeph) *unum impartibile ponit, quod vocat Eicton & primam effigiem: in quo primum, quod intelligit & intelligitur, reperitur, quodque ſolo ſilentio colitur. Praeter hos* (Eicton & Emeph) —— *opifex quippe mens, qui & veritatis cuſtos & ſapientiae, quatenus ad generationem ſapienter deſcendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun: quatenus vero perficit omnia ſumma cum veritate & arte, vocant eum Phtha; Graeci vero hunc Phtha nominant Vulcanum, artem in eo ſo-*

* Aut Cneph.

Aegyptiis exhibitus fuit, cultus omnem extra controverſiam ponit, varia eſſe ac diverſa Numina, quae his vocabulis deſignantur. Alio nempe ritu Iſis, alio Oſiris, alio Serapis, alio Neith placabatur: hiſtoria etiam horum Deorum varia erat. Ex eo vero, quod nonnulli plebe paullo meliores haec nomina forte rati ſunt unius ſummi Numinis vocabula eſſe, populi totius nullo modo religionem eruere licet.

(*e*) *Viderint alii*] Exploſit jam hanc *Athan. Kircheri* interpretationem & vanitatis convicit *Herm. Witſius* in *Aegyptiacis Lib.* II. *Cap.* 5. §. 8. *p.* 95. Adde *Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 8 9.

(*f*) *Jamblichus*] *De myſteriis Aegypt. Sect.* VIII. C. 3. *p.* 158. 159.

(*g*) *Damaſcii*] Apud *Jo. Chr. Wolfium* in *Anec-*

ſolam conſiderantes: quatenus autem beneficus eſt, dicitur Oſiris, aliasque denominationes propter alias poteſtates habet. Ergo *Hermes*, ſi *Jamblicho* fas eſt credere, tres ſuos venerari juſſit perſonas in Deo, ſive tria rerum omnium principia, poteſtate atque gradu diſtincta & diverſa: primo unum ſimpliciſſimum Numen, a quo omnis alieniſſima eſſet diſtinctio: ei nomen dedit *Eicton:* tum perfectiſſimam mentem, quae omnem, qua pollet, cogitandi vim in ſemet ipſam converteret: vocabulum ejus *Emeph* vel *Hemphtha:* denique illam, quae omnia, nulla cauſſa alia interveniente, finxit, naturam, cujus varia pro diverſis ejus facultatibus voluit eſſe nomina, *Phtha*, *Ammon*, *Oſiris*, & ſimilia. Quae tria nomina propterea, nec non ejus ge- 413
neris alia, ſi *Jamblichi* ſtare convenit auctoritati, apud Aegyptios unam eamdemque rem ſignificarunt, tertiam nempe, quam in divinitate cenſebant eſſe, perſonam. Quanta hujus ſit doctrinae Aegyptiae illiusque Trinitatis cognatio & affinitas, quam *Pythagoras* & *Plato* ſuis inculcarunt, cujus quidem prima perſona τὸ ἓν ſive τ᾽ἀγαθὸν, *ipſa unitas & divinitas*, altera νᾶς ſive *mens*, tertia denique ψυχὴ ſive *anima*, ut hic fuſius explicem, neceſſe non eſt. Sed hoc tamen in memoriam proderit revocaſſe, quod jam antea demonſtratum eſt, Aegyptios rationem illam ſive intelligentiam, quae hunc orbem fabricata eſt, atque ſecundum proprie locum in divinitate illa obtinet, quam diximus, alio etiam nomine *Cneph* vocaſſe: ex quo Numine *Phtha*, tertiam Trinitatis Aegyptiae perſonam, procreatam autumabant eſſe. Inde patet, *Cneph* & *Emeph* duo fuiſſe unius virtutis nomina. Igitur perfectam habemus Aegyptiorum Trinitatem, ex tribus naturis potentia & gradu inaequalibus conſtantem, quibus nomina *Eicton*, *Emeph* vel *Cneph*, & *Phtha* impoſuerunt. Quae, praeter haec, *Jamblichi* adjiciam loco de Aegyptiorum Trinitate, nunc quidem nulla habeo. Neque enim neceſſarium arbitror, quos ex *Hermetis Triſmegiſti* libris de hac re antiqui Chriſtianorum doctores produxerunt, locos in medium proferre & illuſtrare: quorum quidem unum ex *Cyrillo* paullo ante excerpſimus. Neque erit, cur (*g*) *Damaſcii*, quod ſuperius itidem laudavi, teſtimonium repetam, qui, Μία, inquit, τῶν ὅλων ἀρχὴ, σκότος ἄγνωστον ὑμνεμένη, καὶ τᾶτο τρὶς ἀναφωνέμενον ἕτως. *Unum eſt ex mente Aegyptiorum rerum omnium principium, quod ſub nomine caliginis incognitae, quae vox ter repetitur, celebratur.* Sed alium tamen, quem ex eodem philoſopho adduxit *Auguſtinus Steuchus*, praeterire locum nolo, quo Aegyptios perhibet exiſtimare, πρώτην ἀρχὴν σκότος ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, σκότος ἄγνωστον, τρὶς τᾶτο ἐπιφημίζοντας, *primum rerum omnium initium eſſe tenebras ſupra omnem captum poſitas, idque ter eos repetere.* Hoc quidem dicto nihil putat *Steuchus* eſſe validius ad eos, quibus Trinitas Aegyptia parum eſſe certa videtur, (*h*) retundendos.

Succedat alterum, quod antea polliciti ſumus, momentum. Quod Aegyptio- 414
rum

Anecdotis Graecis p. 260. Qui ſequitur, ex *Steucho* locus *Damaſcii* ab hoc, id quod ipſa res oſtendit, non differt. *Steuchus* paullo aliter verba expreſſit.

(*h*) *Retundendos*] Ego vero, ſi his unice fulcris nixa ſtet Aegyptiorum Trinitas, vix aliquid facilius opinor everti poſſe. Principio generatim obſervo, junioribus Platonicis, e quorum numero *Jamblichus* ſunt ac *Damaſcius*, de Aegyptiorum ſcitis & rebus exponentibus, nihil tuto credi poſſe. Tanta enim fuit in hoc univerſo genere levitas, ut populos fere omnes, reluctantes licet ac invitos, in ſua caſtra traherent, cunctorumque philoſophorum dogmata, donec ſuis affinia viderentur praeceptis, mirifice torquerent. Cujus quidem moris tot exſtant exempla, ut numerum inire difficile ſit. Atque in Aegyptiorum inſtitutis explicandis eamdem illos tenuiſſe conſuetudinem, hoc quidem documento eſt, quod ea diverſo modo ab illis explicantur, ac, ut ipſi in magna ſententia-

rum aeque, atque *Orphei*, quae ab Aegyptiis manavit, ſapientia unum Deum, cumque & omni corporea concretione liberum, qui ſimul eſſet *omnia*, venerari ac precari juſſit, id neminem credere patitur, plures Deos, ex ſemet ipſis exſiſtentes & nullius imperio ſubjectos, ab illis fuiſſe cultos. At hoc ipſum tamen dogma, quoniam perperam a multis intelligebatur, inſanam illam Deorum multitudinem peperit, quos Aegyptios adoraſſe ſcriptum legimus. Deum enim quum omnia docerent eſſe, hac ipſa inducti ſunt ſententia, ut varias mundi partes resque naturales ſpecie veluti atque habitu Deorum induerent, easque Deorum Dearumque nominibus honeſtarent. Non tam erant excordes priſci Aegyptii, ut inanima naturae membra pro veris haberent Diis, multo minus ita delirabant, ut res propria carentes natura, aliisque tantum rebus inhaerentes, Deos eſſe ducerent reapſe diſtinctos & divino cultu dignos. At quoniam Deum eſſe omnia praecipiebant, ideo Deum etiam in omnibus rebus, illis praeſertim, quae maximas humano generi utilitates afferrent, honorandum eſſe, judicabant. Igitur ex *Aſclepii* ſive *Triſmegiſti*, quod antea commemoravimus, praeſcripto Deum uniuscujusque rei, & viciſſim unamquamque rem Dei nomine appellabant. Certe non ignorarunt hoc, qui ſapientia ce-

rum varietate fuerunt poſiti, ita etiam varie declarantur. Itaque, quum hi homines tria ſemper ſomniarent principia, ne longius a Chriſtianis abeſſe viderentur, id etiam a ſe facile impetrarunt, ut in Aegyptiorum diſciplinam eadem introducerent. Interim ad *Jamblichi* quod attinet locum, in quo praecipue totum hoc negotium vertitur, tantum abeſt, ut is aliquid in hac cauſſa valeat, ut potius obſtet illis, qui tres Aegyptios perſonas in Deo conſtituiſſe, autumant. Id quo pateat, animadverti (I.) velim, eum non agere de primis & ſummis Diis atque rerum principiis, ſed tantum de altera claſſe Deorum, qui ἐπουράνιοι *coeleſtes Jamblicho* vocantur. Hoc ipſum loci decla rat initium: apertius autem illi erit, qui praecedens *Caput ſecundum Jamblichi* attentis oculis inſpexerit. In hoc enim capite *Jamblichus* eſſe refert Aegyptiis binos Deos maximos, omni humana intelligentia ſuperiores, ſeu unum Deum αὐτόγονον & μονοκράτορα, *de ſe genitum & ſui ipſius parentem*, ex quo uno Deo alius ſeſe Deus explicuerit αὐτάρκης ſeu *ſibi ſufficiens*, qui *Deus ſit Deorum*. Hujus utriusque Dei poſtquam naturam explanaverat philoſophus, haec verba ſubjicit: Αὗται μὲν οὖν εἰσιν ἀρχαὶ πρεσβύταται πάντων, ἃς Ἑρμῆς πρὸ τῶν αἰθερίων καὶ ἐμπυρίων θεῶν προτάττει καὶ τῶν ἘΠΟΥΡΑΝΙΩΝ. *Haec igitur ſunt principia omnium antiquiſſima, quae Mercurius ſupra Deos aetherios, empyrios, & coeleſtes ponit.* Ex his verbis manifeſtum eſt, Deos coeleſtes inferiores eſſe primis principiis rerum ſive Diis ex *Jamblichi* ſeu Aegyptiorum ſententia. Ad hos ergo Deos coeleſtes *Capite tertio* progreditur, cujus capitis exordium verba ſunt illa, quae hic deſcripta exſtant, atque illis Deum *Emeph* praepoſitum eſſe, narrat. Jacet erga jam Aegyptiorum Trinitas. Bina enim illis tantum ſunt prima rerum omnium initia: nec de his loquitur iſte locus, ſed de Diis multo his minoribus. (II.) Et horum ipſorum Deorum non tres numerat, ſed multos, *Jamblichus*, quod hoc prorſus negotium conficit. Nimirum, quum dixiſſet de *Emeph* Deo, de illo item, quem *Eicton* vocat, ita pergit: Ἐπὶ δὲ τούτοις τῶν ἐμφανῶν δημιουργίας ἄλλοι προεστήκασιν ἡγεμόνες. *Praeter hos, rerum opificio alii praeſunt duces.* Haec verba vir doctiſſimus omiſit, qui poſt voces, ἐπὶ δὲ τούτοις, ſtatim ita pergit: δημιουργικὸς νοῦς, quod ſenſum prorſus auctoris perturbat & immutat. In his ducibus *Jamblichus* primum locum aſſignat *menti opifici*, quam aſſeverat *Amun*, *Phtha*, & *Oſirin* dici. Alterum locum tribuit elementorum moderatori: Ἔστι δὲ οὖν καὶ ἄλλη τις ἡγεμονία τῶν περὶ γένεσιν ὅλων στοιχείων. *Eſt & alius princeps ſuper elementa in generatione poſita.* Tertium adſcribit lunae. Inde coelum in varias partes ab Aegyptiis diſtribui, & ſingulis illis partibus duces ſuos ac rectores praefici, tradit. Poſtremo his omnibus unum praeponi reliquis ſuperiorem, ſcribit. Jam eat aliquis, & in his ducibus & Diis coeleſtibus tria reperiat principia illa, aut tres unius divinitatis perſonas. Habemus primum quinque Deos majores: *Eicton*, *Emeph*, *naturam opificem*, *elementorum praeſidem*, *lunam*. Habemus deinde plures duces minores, quibus variae coeli partes commiſſae putabantur. Habemus unum ad extremum his coeli ducibus majorem & praeſtantiorem, qui omnes gubernat ac moderatur. De *Damaſcii* locis, quum is homo levis atque vanus fuerit, nec ipſa dicta multum lucis & evidentiae habeant, cur ſigillatim aliquid moneam, nil cauſſae video. Haec licet ita ſint, nolo tamen reticere, apud *Plutarchum* memoriam exſtare trium principiorum, ab Aegyptiis, ſi minus

ceteris praeſtabant inter eos, ſed unum tantum eſſe Deum, qui in variis naturae rerum partibus, varioque non minus ritu, quam nominibus, coleretur, profeſſi ſunt: qua de re *Plutarchi* juvabit audire teſtimonium: (*) Ἑλληνικὸν ἡ Ἶσις ἐστὶ, καὶ ὁ Τυφὼν πολέμιος τῇ θεῷ, καὶ δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην τετυφωμένος καὶ διασπῶν καὶ ἀφανίζων τὸν ἱερὸν λόγον, ὃν ἡ θεὸς συνάγει καὶ συντίθησι καὶ παραδίδωσι τοῖς τελουμένοις θειώσεως. *Graeca enim Iſis vox eſt, a ſcientia demanans, & hujus Deae inimicus Typhon a faſtu (qui τῦφος Graecis dicitur) nomen habet, quod inſcitia & erroribus inflatus, diſcerpat aboleatque ſacram doctrinam, quam Dea colligit, componit, traditque divinitati comparandae initiatis.* Hic *Plutarchus*, quae de *Oſiride* a *Typhone* diſcerpto ac dilacerato, cujus membra *Iſis* poſtea collegerit, atque coagmentaverit denuo, Aegyptii quondam commenti ſunt, rerum eſſe ſublimiorum figuram, perhibet. *Typhon* imbecillarum & plebejarum mentium imago eſt. Quibus quum per infirmitatem atque ignorantiam ſummum illud Numen, quod res omnes moderatur, ſimul comprehendere negatum eſſet, in varias veluti partes atque membra illud ſecarunt, variiſque nominibus illas partes affecerunt. Haec vero fragmenta *Iſis*, ſive vera ſapientia & cognitio, colligat & conjungit iterum, neque ullo modo disjuncta eſſe (*i*) patitur.

§. XIX.

(*) De Iſid. & Oſir. p. 351.

nus omnibus, nonnullis tamen, fortaſſis adſcitorum. Verum tria haec principia vehementer diſſident a tribus divinis perſonis aut naturis, nec cum Platonica vel Chriſtiana Trinitate ulla comparari ratione poſſunt. Sunt enim Deus, aeterna materia, & mundus ex aeterna materia conſtructus a Deo. En ipſa *Plutarchi* verba ex *Libro de Iſide & Oſiride p.* 373. Ἡ δὲ κρεῖττον καὶ θειοτέρα φύσις ἐκ τριῶν ἐστι, τοῦ νοητοῦ, καὶ τῆς ὕλης, καὶ τοῦ ἐκ τούτων, ὃν κόσμον Ἕλληνες ὀνομάζουσι. *Praeſtantior ac divinior natura tribus conſtat, eo, quod mente ſola comprehenditur, materia, & eo, quod ex his compoſitum: Graeci mundum hoc appellare ſolent.* His dictis, quemadmodum haec tria a *Platone* fuerint nominata, ſignificat; atque tum ad Aegyptios redit: Αἰγυπτίους δὲ ἄν τις εἰκάσειε τῶν τριγώνων τὸ κάλλιστον μάλιστα τούτῳ τὴν τοῦ παντὸς φύσιν ὁμοιοῦντας, —— καὶ τὴν μὲν Ὄσιριν ὡς ἀρχὴν, τὴν δὲ Ἶσιν ὡς ὑποδοχὴν, τὸν δὲ Ὧρον ὡς ἀποτέλεσμα. *Aegyptios autem probabile eſt triangulorum pulcherrimo in primis comparaſſe univerſi naturam, —— cenſuiſſeque, Oſirin eſſe principium, Iſidem receptaculum, Orum effectum.* Conjectura haec eſt *Plutarchi*, in qua parum eſſe roboris, apparet: nec tamen negem, fuiſſe in Aegyptiorum ſacerdotibus, ut variis erant ſententiis imbuti, qui fabulas de Diis ita expoſuerunt, & tribus idcirco initiis univerſam rerum naturam concluſerunt.

(*i*) *Patitur*] Non paucis, iiſque longe doctiſſimis hominibus, placet, quam hic profitetur *Cudworthus*, de ortu tot Deorum, quibus ſacra veteres fecerunt, ſententia. Veteres ajunt cenſuiſſe, Deum eſſe ſpiritum per univerſam rerum naturam fuſum & intentum: ex hac vero eveniſſe opinione, ut ſingulas naturae partes pro Dei membris haberent, & idcirco illis divinos honores decernerent: Deos ergo veterum nil eſſe, quam univerſitatis hujus partes, Junonem aethera, Vulcanum ignem, Neptunum mare, quos imperitum vulgus temere in perſonas converterit, & Deorum inſtar coluerit. Ego vero multa eſſe certus ſum, propter quae haec ſuſcipi nullo modo poſſit ſententia. Primum omnia, quae de Diis veterum & eorum rebus geſtis memoriae mandata ſunt, eam plane interimunt, veriſſimaque eſſe, quae *Cicero* dudum ſcripſit, demonſtrant: *In plerisque civitatibus intelligi poteſt, augendae virtutis gratia —— virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium conſecratam. De natur. Deor. Lib.* III. *Cap.* 19. *p.* 3078. *T.* IX. *Opp.* Deinde innumeri ſunt Dii, qui cum nullis naturae rerum partibus componi aliquo modo poſſunt. Quaenam naturae pars *Diana* erit, quaenam *Honor*, quaenam *Virtus*, quaenam *Bellona*, quaenam *Mars*, quaenam *Febris?* ut infinita taceam alia. Praeterea, ſi Deum in ſingulis naturae rerum membris venerati eſſent populi, neſcio, cur ſemet ipſos & homo hominem non ante omnia coluiſſent, in quo tot philoſophi divini luminis ſcintillam & Dei particulam latere docuerunt. Si naturae rerum partes ob divinam in illis praeſentiam adorarunt gentes, equidem, quid ſit, non intelligo, quod beſtiarum cultus, cui dediti fuerunt Aegyptii, reliquis populis tam ridiculus & inficetus viſus fuit. Neque ſi Aegyptiis haec forte propria fuiſſet ratio, cur ab his non omnia animantia, ſed certa tantum, nec omnes naturae partes, non arbores, non piſces, non ſtagna, non inſecta, fuiſſent divinis honoribus

415 §. XIX. Constat, eos, qui scribendi carminis facultate quondam valuerunt, ve-

bus affecta, capio. Quid multa? Nisi me fallit animus, temere nimis doctissimi viri Stoicos sequuti sunt, a quibus haec ideo inventa est explicatio Deorum, ut popularem religionem commode ad suam referre possent philosophiam, quae Deum mentem esse statuebat per rerum universitatem commeantem, & in omnibus ejus praesentem membris. Legi velim hac de re *Balbi* Stoici apud *Ciceronem* orationem *de natura Deor. Lib.* II. *C.* 28. *p.* 2996. ubi inter alia, *Fabulis*, inquit, *spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia poterunt intelligi.* Verum sapientes jam dudum viri levitatem Stoicae hujus interpretationis demonstrarunt, e quibus *Ciceronem* unice commendo *de natura Deor. Lib.* III. *C.* 16. *s. p.* 3071. Ipse quoque *Plutarchus* breviter quidem, at nervose eam repressit, cujus verba ex *Libro de Iside & Osiride p.* 377. appono: Ὅπως σφόδρα προσέξουσι καὶ φοβήσονται, μὴ λάθωσιν εἰς πνεύματα, καὶ ῥεύματα, καὶ σπόρους, καὶ ἀρότους, καὶ πάθη γῆς καὶ μεταβολὰς ὡρῶν διαγράφοντες τὰ θεῖα καὶ διαλύοντες, ὥσπερ οἱ Διόνυσον τὸν οἶνον, Ἥφαιστον δὲ τὴν φλόγα· Περσεφόνην δέ φησί που Κλεάνθης τὸ διὰ τῶν καρπῶν φερόμενον καὶ φονευόμενον πνεῦμα· —— ἔοικεν γὰρ τούτου διαφέρουσι τὰ ἱστία καὶ κάλους καὶ ἄγκυραν ἡγουμένων κυβερνήτην, καὶ νήματα καὶ κρόκας ὑφάντην, καὶ σπονδεῖον ἢ μελίκρατον ἢ πτισάνην ἰατρόν. *Nisi attentissime caverint, imprudentes numina in spiritus, fluxus, sementes, arationes, terraeque affectiones & tempestatum mutationes permutabunt & dissipabunt, ut si, qui Bacchum pro vino, Vulcanum pro flamma accipiunt. Sic & Cleanthes* (Stoicus) *alicubi Proserpinam ait esse spiritum, qui, per fruges dum fertur, interimitur. —— Hi sane nihil ab iis differunt, qui vela, rudentes, & anchoram pro gubernatore, & fila ac stamina pro textore, & cyathum, mulsum, ac ptisanam pro medico habent.* Falli ergo hic virum doctissimum, apertum est, qui *Plutarchum* sibi hac in re favere confirmat. Nec enim is in loco, qui hic affertur, dispersa *Osiridis* membra dicit varias naturae rerum esse partes, quas vulgus rude ac indoctum in totidem Deos commutaverit, homo vero sapiens colliget iterum & copulet; quod si scriptum reliquisset, vehementer secum ipso dissensisset: hoc vero significat unice, rationem, cujus simulacrum *Isin* esse perhibet, veram sapientiam & doctrinam, ab hominibus superbia inflatis oppressam, nitori suo ac integritati restituere.

Verum, his missis, ad Aegyptiorum me religionem refero, de qua me hoc loco nonnihil esse commentaturum, pollicitus sum. (I.) Vix ulla veteris memoriae res aut religio tot libris, scriptis, ac sermonibus locum fecit, atque sacra Aegyptiorum: in quibus investigandis, aut potius obscurandis, tam antiquorum, quam recentiorum longe plurimi elaborarunt. [Non inepte disserit de Aegypt. relig. veteri *Maillet Description de l'Egypte T.* II. *p.* 43. qui tamen & alia peccat, & *p.* 54. ad illam Cudworthi sententiam intolerabilem accedit, Aegyptios unum Deum *in animalibus* coluisse.] Etenim Aegyptii quoniam magna semper floruerunt sapientiae & eruditionis laude, vix rectius diligentiam a se collocari posse, doctissimi homines censuerunt, quam in hujus gentis scitis & dogmatis explorandis. Quibus cognitis, alii ipsam sese veritatem cognituros esse putarunt, alii vero intellecturos sese non dubitarunt, quibus nervis totius fere terrarum orbis de Deo sententia cohaeserit, quem Aegyptiorum imitatum esse instituta, constans & vetus fama est. Nostris temporibus, ut innumerabiles omittam alios, recentiores non minus, quam antiquiores, qui hoc argumentum tractandum sibi sumserunt, viri duo longe doctissimi rebus & decretis Aegyptiorum singularibus operibus novam dare lucem annisi sunt. Alter est *Andreas Acoluthus*, Theologus inter nostros litterarum orientis peritia nemini secundus: verum huic praematura mors obstitit, quo minus longum opus perficeret, quo veterem sapientiam Aegyptiorum a se restitutum iri sperabat. Lege epistolam ejus in celeberrimi viri, *Christ. Aug. Heumanni Poeciles Tom.* II. *Lib.* IV. *p.* 546. 548. Alter *Sicardus* est, Jesuita Gallus, qui plures annos in Aegypto Romanae religionis amplificandae caussa commoratus est, & laboriosum copiosumque opus *de veteri & nova Aegypto* composuit, cujus ipse luculentam exhibet adumbrationem *dans les nouveaux Memoires des Missions de la Compagnie de Jesus dans le Levant Tom.* V. *p.* 204. Incertum est, an hic liber lucem aliquando publicam visurus sit, postquam auctor ejus *A.* 1726. *d.* 12. *Aprilis* in Aegypto diem non sine magno suorum luctu obiit. Vid. *Memoires des Missions T.* VI. *p.* 256. (II.) Tot vero tamque variis virorum certe eximiorum & praestantium laboribus nihil adhuc fere effectum est, quam quod varias eorum sententias nobis enumerare, idque ex earum multitudine discere licet, quid de religione veterum Aegyptiorum sentiendum sit, nisi summam rationem adhibeas, & longum examen ingrediaris, nullo modo constitui posse. Neque nova est haec dissensio de sacrorum Aegyptiorum natura & indole. Non minor, quam nos, discordia scriptores antiquissimos hac in re sejungit, notissimusque *Plutarchi* libellus *de Iside & Osiride* nihil est, quam variarum opinionum de religione Aegyptiaca enumeratio, ex qua facile intelligas, tot ejus fuisse interpretationes, quot homines certis sen-

ten-

veterum de rebus divinis ſcita mirifice corrupiſſe atque adulteraſſe, licet alioquin 416
po-

tentiis deditos & ingenio inſtructos. Quanto magis eſſe noſtra aetate non paucos tam audaces miror, ut ſibi unis omnia priſcorum Aegyptiorum fana & ſecretos templorum receſſus apertos eſſe, perſuaſum nobis cupiant. (III.) In cauſſas mihi tot diſſenſionum inquirenti in mentem venerunt nonnulla, quae fraudi eſſe omnibus arbitror, qui veterum populorum inſtituta & religiones e tenebris ſuis eruere tentant: quae quidem, quoniam ad Aegyptiacarum rerum ſcriptores in primis pertinent, antequam de ipſa religione dicam hujus populi, breviter exponam. Omnium primo, qui de veterum religionibus commentantur, hoc animadverto vitium eſſe, quod exiſtimant, totius Aegypti, Graeciae, Syriae, Perſiae, & reliquarum provinciarum unam fuiſſe eamdemque religionem, in Aegypto verbi cauſſa eamdem diſciplinam viguiſſe Alexandriae, quae in reliquis Aegypti provinciis & oppidis floruit. Quod tamen longe ſecus ſeſe habet. Inter nos, qui certis utimur doctrinae formulis, quibus omnes alligantur ſacrorum miniſtri, ex unius urbis religione plerumque de totius provinciae ſacris judicium ferri poteſt. At ejusmodi ſymbolis & formulis nullus erat inter antiquos Deorum cultores locus, nec omnes ſacerdotes iisdem adſtricti erant de rebus divinis ſententiis. Quocirca fieri non poterat, quin in uno populo multae eſſent de re ſacra opiniones, aliterque Thebani & Saitani ſacerdotes, aliter Memphitani docerent. Omnis veterum populorum religio commode diſtribuitur in popularem & philoſophicam, ſeu religionem vulgi & prudentum. Popularem religionem variam fuiſſe in pleriſque gentibus, omni caret controverſia. Erant quidem in ſingulis Dii quidam praecipui, quibus tota ſupplicabat natio, in Graecia verbi cauſſa *Jupiter*, *Apollo*, *Minerva*, in Aegypto *Iſis*, *Oſiris*, *Orus*, *Typhon*. Sed, praeter hos, quilibet nonnumquam ager, quodlibet certe oppidum, peculiaria ſua & propria reverebatur Numina, quibus reliquae urbes nullos aut valde mediocres exhibebant honores. *Neith*, ut exemplum afferam, Saitanorum in Aegypto erat Numen. Hanc Deam colere & placare, ſuum non eſſe ducebant reliqui Aegyptii. Eadem hodie, mutatis perſonis, fabula in regno Romani Pontificis agitur, in quo ſancti quidam ſunt, quos omnes honorant, principes, & praeterea multi alii minorum gentium Dii, quorum curam ad ſe pertinere, negant reliquae provinciae. Galli *S. Genovefam* ſummis afficiunt honoribus: ſed exemplum horum qui ſequuntur, perpauci ſunt. Ne ſummi quidem illi populorum Dii ubivis colebantur. Non in omnibus Aegypti urbibus *Iſidis*, nec in omnibus Graeciae oppidis *Dianae* fanum erat, ſed peculiares urbium Dii nonnumquam, miſſis reliquis, unice adorabantur. Religio ſapientum quae mihi dicitur, interpretatio eſt religionis popularis philoſophica, ſeu fabularum de Diis expoſitio ad rationem & ſapientiam revocata. Notum eſt, in omnibus fuiſſe nationibus viros eruditos, qui ſacra vulgaria rerum ſublimiorum ſimulacra & imagines eſſe contenderent: hi vero tantopere opinionibus & ſententiis diffident, ut neminem eſſe cenſeam, qui philoſophos & ſapientes de religione idem docuiſſe aſſeveret. Quot alicujus numeri ingenia, quot ſectae philoſophorum in gente quadam erant, tot etiam exſtabant in ea religiones & ſacrorum publicorum explicationes. Si quo vero in populo, certe in Aegyptiis haec valere debet obſervatio. *Plutarchus*, *Diodorus Siculus*, *Juvenalis*, omnes verbo, apud quos religionis Aegyptiacae mentio quaedam exſtat, auctores ſunt locupletiſſimi, nec populos Aegyptiacos de religione concordes fuiſſe, verum in ſingulis provinciis & urbibus alia fuiſſe Numina, alia animalia ſacra, alios ritus, nec philoſophos & ſacerdotes, qui religionem ad rationem revocabant, certam habuiſſe, quam ſequerentur, normam, verum ſuis unice ingeniis obtemperaſſe. Quae quum ita ſeſe habeant, illi quidem, qui in univerſum religionem Aegyptiorum definire, & *doctrinae* quoddam *corpus* illis attribuere non verentur, idem mihi videntur facere, quod illi, qui populorum Americanorum religionem & inſtituta, quae varia eſſe, inter omnes conſtat, uno eodemque pede ac modulo metiri non dubitant. Conferri cum his velim, quae jam ſupra de re eadem monui. Alterum mihi vitium eorum, qui religiones veterum ingenio perſequuntur, in hoc eſſe poſitum videtur, quod rerum humanarum viciſſitudines & civitatum converſiones haud cogitant, verum populi cujusdam religionem unam ſemper eandemque manſiſſe, opinantur, ideoque perpetuam aliquam & conſtantem ejus formam animo complecti nituntur. Eluviones, bella, peregrinarum gentium commercia, colonias, & quae ſunt ejus generis alia, cum rei publicae, tum etiam ſacris & religioni multum afferre malorum & mutationum ſolere, inter omnes conſtat. Quae vero quondam gens his rebus caruit? Ut de Aegypto tantum dicamus, quot quantasque rerum mutationes, partim naturales, partim civiles, haec ſuſtinuerit provincia, neminem veteris hiſtoriae mediocriter peritum praeterire poteſt. Tantis in malis & perpetuis viciſſitudinibus quis, quaeſo, veteri Aegyptiorum religioni aut deceſſiſſe nihil, aut acceſſiſſe exiſtimaverit? Quis Perſas, Chaldaeos, & alios populos ſuarum ſuperſtitionum nihil in provinciam bello devictam deportaſſe? quis advenas & colonos nihil patriorum rituum Aegyptiis per-

417 populorum, quos inter vivebant, vates essent, atque religionis morumque doctrinae

persuasisse dixerit? Factum id esse, ipsa res docet, quod paullo post planum fiet. Et nihilo tamen minus viri doctissimi de veterum, & sigillatim Aegyptiorum religione ita generatim & universe quaerunt, ac si forma ejus & habitus perennis semper & stabilis per tot saecula permansisset. Graeci scriptores, ex quibus, ceteris injuria temporum amissis, omnem nos veterum religionum orientalium notitiam haurire oportet, tertiam errandi viam eruditis viris, quos veterum explorare scita de Diis juvit, aperuerunt. Etenim his, quod vel ex *Herodoto* patet, moris fuit, Numina, quae Graecia coluit, cum Diis Aegyptiorum, Syrorum, & aliorum populorum conferre, & levissima quadam similitudine animadversa, *Osirin* pronuntiare *Jovem* esse, *Isin Minervam*, *Typhonem Plutonem*. His temere fidem adjunxerunt antiquitatum exploratores. Ex quo infinitae de his rebus disputationes natae sunt, tantaque in veterum religionum historiam confusio introducta, ut vix, ubi pedem figere liceat, multis appareat. Denique a philosophis & sacerdotibus recentioribus multi sese abduci patiuntur, neque dubitant, vera illa esse, quae hi de arcanis religionum antiquarum sensibus memoriae prodiderunt. Aegyptiorum religioni hoc in primis evenit, ut a variis varie exposita & declarata sit. Haec ipsa sententiarum & explicationum varietas edocere poterat viros egregios, nihil eas habere certi, sed a junioribus excogitatas esse, ut turpitudinem cultuum & rituum veterum velarent. Verum plus valuit apud plerosque philosophorum Platonicorum & sacerdotum Aegyptiorum auctoritas, quam recta ratio. Quocirca talem sibi quisque religionem fingit Aegyptiorum, qualis, quem sibi delegit, dux est: hic ad Mathematicorum circulos, ille ad Astrologos, tertius ad Physicos confugit, quartus ex doctrina morali, quintus ex Chymia, sextus ex arte medica praesidia sibi petit ad sacra illa sublimia & abstrusa, ut putant, enodanda & declaranda. Hic *Isin* naturam, ille lunam, alius terram, quartus aurum potabile, & quid non praeterea? existimat. De notis sacris Aegyptiorum, quum supra jam de illis sit ex instituto expositum, nunc quidem sileo; nec in his tamen diffiteor non ultimam reconditam esse caussam multorum vitiorum, quibus *Ath. Kircherus* & alii sese in explicandis rebus Aegyptiacis obligarunt.

Haec qui secum consideraverit omnia, is, nil dubito, sentiet, rem valde lubricam esse ac temeritatis plenam, de Aegyptiorum religione in universum decernere, neque facile veritatem e tot spinis erui posse, intelliget. Nec is ego sum, qui me putem rebus his aeterna veluti nocte oppressis novam accendere lucem posse: at nonnulla tamen, non quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quae dixero, sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens, disseram. Certa dicent ii, qui se vetera omnia percipere profitentur, totamque antiquitatem uno complecti ingenio videri volunt. In universum haec tria praescribo, quibus nihil esse firmius, opinor. Primum: Ut humana omnia praecepta & dogmata, ita Aegyptiorum quoque religionem mutationes & vicissitudines suas subiisse, neque pari semper fuisse forma & habitu. Alterum: Non unam totius Aegypti fuisse religionem in plerisque praeceptis, sed in multis rebus variam pro varietate provinciarum & ingeniorum. Tertium: Ipsam veterum Aegyptiorum religionem a novis expositionibus & sacerdotum commentitiis interpretationibus separandam esse, neque illis fidem haberi debere, qui summam saepe insaniam pro occulta quadam & arcana sapientia haberi voluerunt. Horum quod secundo posui loco, id in primis animadverti velim, quum multi sint, qui ad universam Aegyptum confestim pertinere putant, quidquid usquam de Aegyptiis scriptum legitur. A quo vitio ne illi quidem scriptores alieni sunt, quos vetustas alioquin vehementer commendat. Ita *Juvenalis Sat.* XV. *vs.* 9. Aegyptios porrum & cepe venerari, memorat:

Porrum & cepe nefas violare & frangere morsu. At *Herodotus* vulgus Aegyptiorum porris, cepis, & alliis sine omni sese metu aluisse, auctor est *Hist. Lib.* II. *Cap.* 124. *p.* 137. & *Plutarchus* sacerdotes tantum aliquos his plantis non tam religionis, quam valetudinis caussa abstinuisse, testatur *de Iside & Osiride p.* 353. *T.* II. *Opp. Macrobius*, & multi, praeter hunc, alii, *Saturnal. Lib.* I. *C.* 7. *p.* 215. *numquam fas fuisse Aegyptiis* perhibet, *pecudibus aut sanguine, sed precibus & thure solo, placare Deos.* Crediderim, aliquos ex Aegyptiis his usos fuisse institutis; ad omnes vero hanc consuetudinem perperam referri, locuples auctor est *Herodotus*, qui *Lib.* II. *C.* 41. *p.* 104. Aegyptios boves mundos & vitulos immolare, significat. Plura praetermitto exempla. Ne ipsum quidem *Herodotum* sibi satis ab hoc vitio cavisse, si locus id ferret, demonstrare possem; qui tamen hanc alioquin observationem nostram egregie firmat, *Lib.* II. *C.* 42. *p.* 104. scribens: θεὺς γὰρ δὴ ὂ τὺς αὐτὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται. *Non eosdem Deos similiter colunt universi Aegyptii.* His addo, id quod mihi pariter ad hanc totam caussam cognoscendam per esse videtur utile, multa de Aegyptiis esse scripta, quae veritati minime congruunt, nec pauca de illis per contumeliam relata, a quibus aversi plane fuerunt. Quemadmodum nimirum Judaeis olim

nae primis initiis & elementis, eo quod ſe Numine plenos crederent, teneras 418
men-

olim a *Plutarcho*, *Petronio*, & aliis exprobratum eſt, porcos ab illis coli, quoniam illis non veſcebantur: ita & Aegyptiis cultum multarum rerum crimini eſſe datum, nil dubito, quas tamen non tam ob religionem, quam aliis de cauſſis fugiebant. Quod piſcibus Aegyptiorum aliqui abſtinuerunt, id in ſuſpicionem adduxit eos, ac ſi piſcibus divinos honores exhiberent, quodque aliqui cepe & allium ſibi noxia fore credebant, id *Juvenali* ſuaſit, ut ea inter Aegyptiorum referret Numina, & ridendo ſanctos illos praedicaret, quibus *Numina in hortis naſcerentur*.

Propius jam ut ad rem accedam, univerſam ego Aegyptiorum religionem vix conſiderari poſſe commodius arbitror, quam ſi ea primum ita ante oculos ponatur, uti fuit, quum in primis adhuc, ut ajunt, incunabulis jaceret, nuda & ab omni philoſophorum & ſapientum explicatione libera: deinde ea forma, quam mihi ſuſcepiſſe videtur, poſtquam Perſarum & Chaldaeorum de binis principiis rerum, altero bono, altero vero malo, portenta cum veteri Aegyptiorum religione conjuncta fuerunt: poſtremo ſic, uti exſtitit ab eo tempore, quo Aegyptus in Graecorum ditionem pervenit.

Antiquiſſimi Aegypti incolae quidnam de divinis rebus ſenſerint, id nemo accuratius expoſuit *Diodoro Siculo Bibliothecae hiſtoricae Libro primo toto*. Non eſt quidem, cur in hoc ſcriptore accuratam diſtributionem, delectum rerum, & juſtam demonſtrationem requiras: quas quidem virtutes vix exſpectaveris ab homine res ab aetate ſua remotiſſimas perſequente. At nihilo tamen minus veſtigia, quae ſequamur, oſtendit ſatis expreſſa & luculenta. Solem igitur, lunam, & ſidera pro Diis habuere Aegyptii vetuſtiſſimi; animos non interire, ſed in nova migrare ſemper corpora, docuerunt; naturas profeſſi ſunt homine praeſtantiores & nobiliores, ſeu daemones; daemones hos humanis corporibus concluſos inter homines ſaepenumero commorari, his vero relictis ad ſidera & aſtra proficiſci, cenſuerunt; daemonibus denique cultum aliquem & honorem ab hominibus deberi, judicarunt: nec repugnem illis magnopere, qui ſummum Numen arbitrantur toti rerum naturae ab illis praefectum eſſe. Plura nec vacat, nec expedit, nec forte licet enumerare gentis hujus dogmata. Daemones quum humanis rebus intereſſe ſaepenumero nil dubitarent, facile eo ſeſe adduci paſſi ſunt, ut in primis regibus & conditoribus ſuis, *Oſiride* in primis & *Iſide*, *Oro* item, & aliis, a quibus maximis affecti erant beneficiis, & ad vitae melioris cultum a belluinis moribus traducti, beneficas ejusmodi & excellentes naturas habitaſſe, crederent, ob eamque cauſſam poſt fata divinos illis honores exhiberent. Hoc etiam *Plutarchus* confirmat, cujus haec ſunt verba ex *Libro de Iſide & Oſiride p.* 362. Ὁ μὲν γὰρ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἶσις ἐκ δαιμόνων ἀγαθῶν εἰς θεοὺς μετήλλαξαν. *Oſiris enim & Iſis e bonis geniis in Deos transivere.* Aliter ſi quis inſtituere, Aegyptiosque veteres putaſſe, contendere velit, animos magnorum heroum & virorum egregiorum daemones ob praeclare facta fieri, ubi corporibus exceſſerint, ex eoque cultum primorum regum Aegyptiorum natum eſſe, cum eo non admodum mihi pugnandum eſſe, arbitror. Scio, pleroſque ita praecepiſſe Platonicos, quorum magiſtros in Aegyptiorum ſcholis eruditos fuiſſe, conſtat. *Plerique tamen*, inquit *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* 135. *p.* 330. *ex Platonis magiſterio daemonas putant animas corporeo munere liberatas: laudabilium quoque virorum aethereos daemones.* Deos autem, quos Aegyptii in primis venerati ſunt, *Oſirin*, *Iſin*, *Orum*, homines fuiſſe rerum geſtarum & beneficiorum magnitudine illuſtres, cum ab aliis dudum demonſtratum eſt, tum non modo ex univerſa eorum hiſtoria, ſed etiam ex inſcriptionibus a *Diodoro Siculo* commemoratis *Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 27. *p.* 22. 23. apertum eſt: ne quid nunc de myſteriis dicam, & de ſepulcris horum Deorum, aliisque rebus, de quibus *Plutarchum* inſpicere jubeo *de Iſide & Oſiride p.* 258. 259. Ne memoria periret horum Deorum tantorumque, quibus Aegyptii ab illis ornati eſſent, beneficiorum, rudi illo aevo, quo aut nullus aut perrarus litterarum & chartarum uſus erat, anniverſarii quidam ritus inſtituti ſunt, quibus ſignis, figuris, & imaginibus, quid olim contigiſſet Diis, quasve illis res Aegyptus deberet, ſignificabatur. Hae caerimoniae recordationis cauſſa vetuſtiſſimis temporibus decretae, celeberrima illa ſunt Aegyptiorum *myſteria*, quae paucis fas erat recentiori aetate adſpicere. Etenim ſacerdotes, quod metuerent, fore, ut ex his ritibus plurimi intelligerent, homines fuiſſe dudum defunctos, quibus ſacra facerent Aegyptii, honosque religionis & antiſtitum ejus reverentia multum inde detrimenti caperet, ſenſim ſacra haec inſtituta multitudinis oculis ſubduxerunt, nec ad ea ſpectanda, praeter eos, admiſerunt, quorum fidem & prudentiam diuturna exploratione cognoviſſent. Multa habeo, quibus haec probare poſſum, quae de myſteriorum natura dixi: verum longus eſſe nolo, & memini, me aliquoties jam hoc argumentum tangere. Itaque ſatis erit, ſi dixero, vix aliter ſentire poſſe, qui ritus myſteriorum, quotquot ad nos pervenerunt, expenderit, & cum illis, quae de Diis Aegyptiorum narrantur, contulerit. Addo, veterum non paucos, in quibus ingenium fuit & ratio, *Plutarchum*, *Lucanum*, *Xenophanem Colophonium* apud *Plutarchum de Iſide*
&

419 mentes imbuerent. Videamus, quot hic modis poëtae & ſeſe & veritatem contа-

& *Oſiride p.* 379. multosque alios, jam dudum animadvertiſſe, arcanam Aegyptiorum religionem argumento eſſe, homines fuiſſe, quibus haec gens ſupplicaret. Et commodum mihi haec ſcribenti locus *Ciceronis* peregregius in memoriam venit *Tuſculan. Quaeſt. Lib.* I. *C.* 13. *p.* 2579. quo perſpicue initiatos non ignorare potuiſſe declarat, ex terris in coelum profectos ſeu homines fuiſſe Deos gentium. *Ipſi illi*, inquit, *majorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur.* —— *Reminiſcere, quoniam* ES INITIATUS, *quae tradantur*, MYSTERIIS. Nil fieri poteſt hoc dicto luculentius. Quam univerſus Aegyptiorum populus de primis regibus & legumlatoribus ſuis praeclaram habuit opinionem, eamdem ſingulae provinciae & civitates opulentiſſimi hujus regni erga eos foverunt, quorum labore ac induſtria aut conſtitutae ac legibus munitae, aut a formidine ac periculis liberatae, aut denique artibus & opificiis humanae vitae ſalutaribus inſtructae fuerant. Quamobrem evenit, ut, praeter communes populi totius Deos, quaelibet urbs aut regio propria ſua & peculiaria Numina revereretur, nec iidem omnibus Dii placerent. Etenim hoc antiquiſſimorum populorum mentibus penitus fuiſſe infixum videtur & inſitum, ſine Deo neminem magnum & eximium virum fuiſſe, animosque eorum, quos virtus & fortitudo prae ceteris, dum vixiſſent, extuliſſet, in Deorum concilium corpore ſolutos recipi. Ex quo factum, id quod a viris doctis dudum obſervatum eſt, urbium fere omnium conditores ab incolis earum ſacro ritu cultos & Diis aggregatos fuiſſe. Vid. *Ezech. Spanhemius ſur les Ceſars de Julien p.* 13.

Reliquum eſt, ut de origine cultus beſtiarum dicam, quo religio Aegyptiorum a reliquis omnibus religionibus differt. Etenim hanc brutorum animantium conſecrationem non recentius diſciplinae Aegyptiorum additam, ſed cum ipſis ejus initiis natam & propagatam eſſe, ſuadent omnia, quae de ea usquam in litteras relata exſtant. Nulla res majorem apud viros ſapientes deſpicientiam Aegyptiis olim commovit, quam hoc eorum erga beſtias ſtudium, id quod cum ex multis aliis, tum ex *Juvenalis* in primis *Satyra* XV. & *Luciani Concilio Deorum Tom.* II. *p.* 713. intelligitur. Itaque dici vix poteſt, quantum adhibuerint & veteres & recentiores diligentiae, ut tam portentoſae ac ridiculae religionis cauſſas in populo tanta ſapientiae laude quondam florenti eruerent. Sed ut ingenue, quod ſentio, profitear, pauci rectam mihi viam videntur ingreſſi ad hoc negotium explicandum; auresque juſto faciliores praebuiſſe ſacerdotibus Aegyptiis, quibus moris erat, reconditas inſicetorum rituum rationes ſciſcitantibus reddere. Ut de reliquis taceam, qui nuperrime ſingulari Diſſertatione in hanc rem ſibi duxit inquirendum eſſe, vir elegantis ingenii, Abbas *Banierius*, hoc unum ſibi datum eſſe credidit, ut comta Oratione Gallica, quae apud veteres hujus argumenti exſtant, amiciret. Vid. *Hiſtoire de l'Academie des inſcriptions & des belles lettres Tom.* VI. *p.* 116. - 135. Rationi vero in exploranda ſententiarum, quas aliqui protulerunt, veritate, parum aut nihil loci reliquit. Pleraeque veterum opiniones de cauſſis cultus beſtiarum inter Aegyptios a *Plutarcho* congeſtae ſunt *Libro de Iſide & Oſiride p.* 379. Tres *Diodorus Siculus* commemorat, quarum binas parum curat, tertiam non ſpernere videtur, quae ab utilitate ſumta eſt animalium, *Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 86. *ſ. p.* 74. Alias alii paſſim indicant. Haec ipſa opinionum diſcordia viros edocere potuiſſet eruditos, nihil habuiſſe cogniti & explorati, quod ſequerentur hac in cauſſa, Aegyptios, ideoque nihil ipſis temere credendum, verum omnia rationis metienda eſſe regula. In eamdem cogitationem tot veterum non modo Chriſtianorum, verum etiam profanorum auctorum pronuntiatis adduci facile potuiſſent, quibus Aegyptiorum rident conſilia religionis ſuae ſtultitiam fictis & commentitiis rationibus velandi. Verum neſcio, qui fiat, quod multi, in quibus alioquin ingenium eſt & ratio, malunt ſine ratione adſciſcere, quae ab antiquis cernunt eſſe tradita, quam ſibimet ipſis ad veritatem meditatione viam munire. Placet, praecipuas & potiores de cultu belluarum inter Aegyptios ſententias hoc loco perſequi, & earum vanitatem oſtendere, eo vero facto, demum, quid mihi de eo videatur, explicare.

Puerilem Aegyptiorum fabulam, Deos Typhonis metu in corpora tranſiiſſe animalium, ex eoque natum eſſe morem conſecrandi beſtias, praetermitto. *Banierius*, praeter alios, nil dubitavit, tantum potuiſſe ineptam hanc narrationem apud Aegyptiorum animos, ut ſe ſuaque belluis devoverent ratione vacuis. Verum nec recordatus eſt vir eximius, haec ſi vera eſſet hujus cultus cauſſa, futurum fuiſſe, ut iisdem omnes Aegyptii beſtiis ſacra facerent; quod ſecus tamen ſeſe habet, nec *Plutarchum* cogitavit *Libro de Iſide & Oſiride p.* 379. & *Lucianum de ſacrificiis T.* I. *Opp. p.* 369. in explodenda hac commentitia ratione ſatis dudum copioſos fuiſſe. Majorem ſpondent aliae opiniones veri ſimilitudinem. Platonici juniores, quos multi ſequuntur eximiae doctrinae viri, Aegyptios propterea ſupplicaſſe animalibus, confirmant, quod Deum per univerſam rerum naturam fuſum eſſe, cenſuerint, & in beſtiis idcirco Dei partem aliquam latere, putaverint. *Porphyrius de*

taminaverint. Principio hoc flagitiosum erat, quod in carminibus, quibus res 420 Deo-

de abstinentia ab esu carnium Lib. IV. *§.* 9. *Eusebius Praeparat. euangel. Lib.* III. *C.* 4. *p.* 93. Verum hanc contra sententiam tantum paullo ante dixi, quantum ad eam omni robore nudandam satis est. Statim eam, ut existimo, abjiciet, quisquis secum expenderit, non eadem apud Aegyptios animalia pro sacris & divinis fuisse habita, sed diversa & varia. Explicet mihi, quaeso, opinionis hujus affectator, si Aegyptii Deum in omnibus naturae membris, maxime in bestiis, venerati sunt, cur, quos Lycopolitani colebant, lupos reliqui Aegyptii trucidaverint, &, quos Papriemitani venerabantur, hippopotamos, *Herodoto* teste, ceteri spreverint & occiderint. Homo praeterea homini, vicinus vicino, rusticus rustico fanum exstruxisset, nec nisi Numina Aegyptum incoluissent, si haec animis populi insedisset opinio, Deum in quavis naturae parte habitare, & in ea tamquam praesentem adorari debere. Desinamus aliquando recentioribus Platonicis, unde haec profecta est interpretatio, fidem ubique habere, & commenta eorum non secus admirari, ac si Apollinis essent oracula. Dici vix potest, quantopere genus hoc veterum instituta & rationes corruperit & contaminaverit; quorum plerique tamen vocibus sic assentiuntur, ac si uni veritatis essent interpretes.

Ingeniosam *Jo. Marshamus*, quam *Bossuetus* & multi alii suam fecerunt, opinionem fovet *Canone chronico Aegypt. Saec.* I. *p.* 38. Etenim *hieroglyphicum*, quod vocant, scribendi genus hoc Aegyptiorum erga bestias insanum peperisse stupidium, autumat. [Hanc sententiam multis peringeniose tuetur *Warburton Divine Legat. of Moses T.* II. *p.* 166. *s.* Is vero hanc opinionem aliter, quam ego, explicat.] Si recte capio virorum doctorum sententiam, haec est: Quum viderent multi Aegyptii, animalia rerum aliarum & praeceptorum philosophicorum notas & signa esse, inde occasionem arripuerunt ipsa consecrandi animalia. Sed, quae hanc perimunt sententiam, tam mihi esse multa videntur, ut, qui fieri potuerit, nesciam, ut tot placeret viris, ingenio certe & acumine non destitutis. Primum mihi prorsus fateor obscurum esse, quomodo aliquis figurarum illarum arcanarum contemplatione ad animalium cultum pervenire potuerit. Accipiter, si *Horapollini* fidem habere fas sit, venti fuit nota & signum apud Aegyptios, mus signum interitus, musca nota impudentiae, cynocephalus imago lunae. Jam velim edoceri, quibus gradibus eo adscenderint amentiae, qui has figuras adspexerunt, ut sic ratiocinarentur: Decet nos accipitri, muribus, cynocephalis, muscis divinos honores exhibere. Centies me stupidum & excordem licet vocent, qui hac opinione delectantur, equidem nihil hic video, nec ulla ratione consequor, quemadmodum ex eo, quod rebus sacris & philosophicis exprimendis figuras adhibuerunt bestiarum Aegyptii, superstitio erga illas nata sit. Deinde, quum non eadem apud omnes Aegyptios in honore fuerint animantia, id ex hac sequeretur opinione, totidem fuisse hieroglyphica scribendi genera in Aegypto, quot oppida & provincias. Postremo, ut multa praeteream alia, ex quibus levitas inventi hujus patet, multae fuerunt in figuris arcanis Aegyptiorum bestiae, quas illi tamen minime honore quodam affecerunt, muscae verbi caussa, culices, leones, pardi, & aliae.

Non multum ab hac discedit illa, quam commemorari video ab auctore *Recognitionum Clementis*, opinio. Ipsis ejus verbis eam referam *Lib.* V. *§.* 21. *p.* 551. *T.* I. *PP. Apostol. Addunt* (Aegyptii) *figuras esse* (animalia) *& allegorias virtutum quarumdam, quibus adjutricibus regatur humanum genus.* Verum recte idem addidit auctor: *Sed pudoris perfugio, haec & nonnulla his similia connectentes, errorem suum velare nituntur.* Bellam profecto, si Diis placet, ratiocinationem! Quod Aegyptii animalia colunt, id ideo fit, quia virtutum, quibus humana vita gubernatur, imagines sunt. Bos exempli caussa laboris imago est, canis vigilantiae, hircus foecunditatis. Igitur haec animalia sacris caerimoniis coli, & Deorum ritu honorari debent. Stipites fuissent, non homines, si ita ratiocinati essent Aegyptii. Nescio praeterea, quarum virtutum figurae sint crocodilus, felis, lupus, simia, aut an umquam inter magistras honesti & recti moris a quoquam relatae sint hae bestiae. Et his tamen quoque supplices fuerunt Aegyptii. Forte, quibus equi fluviatiles culti sunt, propterea hoc eos honore dignati sunt, quod voracitatis signum esse possent, & quibus pisces nonnulli in Diis fuerunt, eos ut taciturnitatis imagines spectarunt. Taceo, quae jam saepius de varietate cultus bestiarum dixi: mitto & alia, quum nimis inficeta sit haec opinio, quam ut metuendum sit, ne multis placeat.

Non multo de illis benignius sentio, qui ex dogmate de migrationibus animorum in bestias, cui Aegyptios fuisse deditos, ex *Herodoto* & multis constat aliis auctoribus, haec animalium sacra fluxisse, opinantur: tametsi in hac sententia multos esse non ignorem praeclaros homines & laudatissimos, nec omni eam specie carere, diffitear. Erant olim inter Aegyptios, testibus *Diodoro Siculo Biblioth. histor. Lib. I. p.* 52. & *Plutarcho de Iside & Osir. p.* 380. qui ipsos Deorum animos transiisse dicerent in corpora quorumdam animalium, animum *Osiridis* in corpus bovis illius, quem

420 Deorum gestas persequebantur, omne illud in eorum naturam conferebant, quod vi-

quem *Apin* nominabant, *Typhonis* vero in crocodilos aut alias noxias belluas. Verum haec sententia, quae paucorum fuit, quoniam a *Plutarcho* ipso spreta & rejecta est, ipsaque suam futilitatem prodit, nos minime morabitur. Furiosorum mihi similiores, quam hominum, fuisse videntur, si qui fuere, quos ista cepit opinio: neque, qualem sibi Deum fingere potuerint homines, intelligo, qui animum ejus in corpore bestiae latere, crediderunt. Sed fortassis non nimis accurate ab antiquis expositum est hoc dogma. Nos generatim in eos tantum quaedam dicemus, qui originem cultus bestiarum in erroribus animorum, quos statuebant Aegyptii, quaerunt. Bina sunt in primis, nec enim omnia enumerare placet, quibus horum frangitur ratio. Primum, si propter animas in illis reconditas Aegyptii coluissent bestias, in scitis eorum haud dubie hoc fuisset: Omnis anima cultu divino honestanda est. Quorum vero hoc est placitum, eorum est, non modo bestias venerari, verum etiam omnibus supplicare hominibus, in quibus est animus ratione praeditus: quod nequaquam fecerunt Aegyptii. Non sum nescius, *Porphyrium*, & ex eo *Eusebium* referre *Praeparat. euang. Lib.* III. *C.* 4. *p.* 94. & *C.* 12. *p.* 117. in pago quodam Aegypti, Anamis dicto, hominem quoque cultum fuisse. Verum ut omittam, qualis iste homo fuerit, neutrum horum scriptum reliquisse, ex unius exilisque pagi religione & opinionibus universae provinciae disciplinam haud esse nobis aestimandam, perspicuum est. Varia fuit Aegyptiorum religio, si provincias & oppida spectes: hic vero de ea quaeritur, quae omni populo communis fuit. Deinde, si propter animorum transitus in bestias his semet ipsos tanto studio devovissent Aegyptii, non modo omnia venerari debuissent animantia, quod ab illis haud factum esse novimus, sed etiam ab omni varietate cultus hac in re alieni esse. Non licuisset verbi caussa, si lupus propterea consecratus fuisset, quod tyranni cujusdam in eum abiisset animus, his quidem illum magnis honoribus afficere, illis autem bestiam trucidare & occidere.

Quam *Plutarchus* prae ceteris probare videtur, sententia, *de Iside & Osir. p.* 380. 381. bestias ideo tantis in honoribus fuisse Aegyptiis, quod divinarum virtutum & perfectionum imagines essent, eam ego propemodum ridiculam arbitror. Non dicam, Deum cum bestiis comparare, & summi Numinis simulacra in feris animantibus constituere, cum summe in majestatem ejus injuriosum, tum vix sanorum hominum esse posse: id vero monebo, plures esse in hominibus sine ulla controversia divinarum virtutum imagines, quam in bestiis, citiusque idcirco hanc rationem ad colendos homines, quam ad bestias dedicandas, Aegyptios adducere debuisse. Ipsam praeterea si propius intueamur hanc rationem, tam inanis & spurca est, ut, si verum esset, ab Aegyptiis eam fuisse adhibitam, equidem reliquos populos recte facturos fuisse existimem, si hellebori copiam quotannis in eorum provinciam advexissent. Cogitemus, obsecro, homines ita calculos ponentes: Canis vigilantia in primis valet. Deus semper spectat, quid agant homines, nec ullo tempore a rerum humanarum procuratione cessat. Canis ergo imago Dei est. Igitur canem loco Dei habeamus, & victimis placemus, necesse est. Belle & festive! Quidni potius vigilem Diospolitanum aut militem nocturnas excubias agentem, quod honestius profecto & Deo dignius fuisset? Crocodilus lingua caret. Deus lingua non utitur. In crocodilo igitur Dei similitudo est. Igitur crocodilos in Diis habeamus. Argute sine dubio! Quidni etiam maleficos & sceleratos homines, quibus carnifex linguam extraxit faucibus?

Ab Astronomia alii rationes petunt, ut circumfusas Aegyptiorum sacris animalibus tenebras dissipent. His viam *Lucianus* praeivit, qui *de Astrologia p.* 849. T. I. *Opp.* observat, Aegyptios coelum in duodecim partes distribuisse, & singulas sub bestiarum figuris exhibuisse: hinc animalium non modo cultum, sed etiam cultus hujus varietatem inter eos exstitisse: arietem colere, qui ad arietem spectent; piscibus non vesci, qui sub piscibus vivant; taurum in coelestis tauri honorem ab illis coli. Multi in hac opinione exornanda sunt *Athan. Kircherus Oedipi Aegyptiaci Tom.* II. *P.* 2. *p.* 160. & Abbas *Banierius Histoire de l'Acad. des inscript. Tom.* VI. *p.* 127. 128. Mihi reliquis, quas praemisi, non modo non melior, sed etiam deterior videtur. Narrasse fabulas has sacerdotem aliquem ex Aegyptiis, nec dubito, nec valde miror: sed viros doctos & ingeniosos amplecti statim haec commenta potuisse, id, qui factum sit, vix intelligo. Si duodecim tantum animalia coluissent Aegyptii, nec alia, quam illa, quorum nominibus Astronomi utuntur ad designandas coelestes domos, esset, cur aliquid huic tribueretur opinioni. Verum res longe secus sese habet. Multo plures primum in sacris numerarunt Aegyptii bestias, quam duodecim. Deinde multis illi belluis honores divinos praestiterunt, quibus numquam inter sidera locus aliquis datus est. Etenim non memini, crocodilum, lupum, simiam, felem a quoquam inter signa coelestia receptas esse; quas tamen Aegyptii bestias in primis veneratione dignas habuerunt. Nec ichneumon aut ibis, quibus nihil in Aegypto fuit sanctius, in coelum, hoc populo duce, adscendit. De-

vitioſum, turbulentum, & parum ſanum eſſe in hominibus, ipſa purgatior intelli- 421
git

Denique in ſignis coeleſtibus quaedam ſunt animalia, quibus Aegyptii numquam ſupplicarunt, leo verbi cauſſa & cancer. Poſtremo, ipſam hanc dum attentius ſpecto rationem, totus paene conturbor, aegerrimeque mihi perſuadeo, hominem ſanae mentis ita umquam calculos poſuiſſe: Aſtronomi in coeli partibus & ſtellarum ſitu figuras ſibi animalium quorumdam viſi ſunt reperiſſe, & propterea beſtiarum nomina ad eas deſignandas tranſtulerunt. Igitur me illa decet animalia venerari, quorum formas huic generi placuit in coelo collocare. Faciliorem me haberent ad haec credenda viri docti, ſi ſagittarium, libram, virginem, & geminos aut ab Aegyptiis, aut ulla gente alia Numinibus fuiſſe adſcriptos, oſtenderent, quoniam & hae figurae in ſignis numerantur coeleſtibus.

Fuerunt olim, teſte *Plutarcho de Iſid. & Oſirid. p.* 379. 380. qui ex veteri hiſtoria rati ſunt optime hanc quaeſtionem expediri poſſe. Itaque alii *Oſirin* dixerunt exercitum ſuum in certas cohortes diviſiſſe, ac ſingulis vexillum animali aliquo inſignitum tradidiſſe; inde eveniſſe, ut ſinguli populi id animal, quod ſibi obtigiſſet, cultu & honore dignum exiſtimarent. Hujus cauſſae *Diodorus* etiam *Siculus* meminit *Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 86. *p.* 75. Alii antiquos reges judicarunt, belluarum argenteis aureisque capitibus indutos, in praeliis, ut hoſtibus terrorem injicerent, apparuiſſe. Utramque rationem recte contemnit *Plutarchus*. Etenim, ut taceam, facta haec utrum certa, an vero conficta ſint temere, valde dubium eſſe, nemo ſibi facile perſuaſerit, tantum valuiſſe regum & imperatorum galeas aut vexillorum imagines apud animos Aegyptiorum, ut religionis inde ducerent primordia. Leonis corio tectum inceſſiſſe ferunt *Herculem*. Germani ferarum pellibus veſtiti hoſtibus ſeſe objecerunt. Nec tamen ideo quemquam accepimus leonibus ſupplicandi, aut ex Germanis aliquos feras conſecrandi occaſionem arripuiſſe. Aquilae pro ſignis militaribus Romanis fuerunt: quibus tamen numquam templa dedicata, aut caerimoniae & ſacra decreta ſunt.

Ultima reſtat ratio, quam in primis adhibuiſſe Aegyptios, *Diodorus Siculus* & *Plutarchus* una cum aliis auctores ſunt, ab utilitate, quam praeſtant animalia, ſumta. Referam illam *Ciceronis* verbis: *Ipſi, qui irridentur, Aegyptii nullam belluam, niſi ob aliquam utilitatem, conſecraverunt: velut ibes maximam vim ſerpentium conficiunt, de natura Deor. Lib.* I. *C.* 36. *p.* 2935. [Nec tamen hoc Ciceronis omnino verum. Vid. *Theodor. Therap.* III. *p.* 113.] Verum haec ſententia; quam alioquin ceteris lubens fateor veriſimiliorem eſſe, haud tamen omnes tollit difficultates. Namque multas Aegyptii beſtias ſuſpexerunt, ex quibus nulla capitur utilitas, anguillas verbi cauſſa, multas etiam, quae detrimentum haud dubie & multa mala Aegyptiis attulerunt, ut lupos & alios. Exploratis igitur aliorum judiciis & opinionibus, noſtram ut nunc explicemus conjecturam aut opinionem, res ipſa flagitat.

Ante vero, quam id faciam; quasdam mihi praemittendas eſſe arbitror generales obſervatiunculas, quibus aditum ad meliorem cauſſae hujus diſceptationem aperiri certus ſum. Itaque (I.) teneamus, oportet, quaedam animalia univerſae provinciae & toti Aegyptiorum populo fuiſſe ſacra, quaedam vero certis tantum terrae hujus oppidis & populis. *Herodotus*, *Juvenalis*, *Plutarchus*, omnes, paucis, qui ſuperſtitiones Aegyptiorum ex antiquis perſequuti ſunt, rei hujus locupletiſſimi teſtes ſunt. (II.) Quae omnibus Aegyptiis pro Diis habebantur beſtiae, eas nulli violare licebat, niſi capitis incurrere diſcrimen vellet. Vid. *Herodotus Lib.* II. *Cap.* 65. *p.* 113. At quae certis tantum propriae erant urbibus aut gentibus, his reliquae urbes & gentes impune ſtatuebant inſidias. Qua ex re graviſſima ſaepe bella & praelia inter Aegyptios nata ſunt, *Juvenali*, *Plutarcho*, & aliis auctoribus. Adde *Joſephum Antiqq. Judaic. Lib.* I. *Cap.* 8. §. 2. *p.* 30. (III.) In quibus beſtiis colendis tota concors fuit Aegyptus, earum omnium hanc eſſe naturam, video, ut incolis provinciae hujus multum utilitatis & ſalutis afferant: neque ullum exſtare arbitror exemplum beſtiae peſtiferae aut noxiae ab univerſa Aegypto cultae. Lege, quae de felium, ibidum, canum, ovium utilitate in Aegypto diſſerit *Diodorus Siculus Biblioth. hiſtor. Lib.* I. *Cap.* 87. *p.* 75. Confer *Plutarchum de Iſide & Oſiride p.* 380. *T.* II. *Opp.* Vaccarum & boum utilitas per ſe patet. (IV.) Ex illis vero animalibus, quibus certae tantum partes & regiones Aegypti ſupplices fuere, quaedam non modo nullum inſignem fructum, ſed etiam damnum & periculum humanae vitae pariunt; quales ſunt urſi, lupi, crocodili, accipitres, & aliae beſtiae, quibus ſacra feciſſe Aegyptios, controverſia vacat. (V.) Quidam etiam Aegyptii beſtias venerati ſunt, e quibus nec ſalus magna ſperatur, nec damnum eximium metuitur, aves verbi cauſſa. Quidam animalibus ſupplicarunt, quibus veſci negant aliquem poſſe Medici ſine corporis detrimento quodam; qualia ſunt anguillae & piſcium quaedam genera. His veluti gradibus utemur ad veras cauſſas cultus animalium inter Aegyptios indagandas.

Aegyptus non admodum ferax eſt animalium, quibus hominum vita & agrorum cultura, in Aegypto in primis neceſſaria, carere nequeunt. *Herodotus Hiſtor. Lib.* II. *C.* 65. *p.* 113. Ἐοῦσα δ'

422 git ratio. Atque hunc morem eorum, quotquot umquam sapientiae laude floruerunt,

Αἴγυπτος ὅμορος τῇ Λιβύῃ, οὐ μάλα θηριώδης ἐστίν. *Aegyptus quum sit Africae finitima, non tamen admodum abundat bestiis.* E contrario magna est & major olim in Aegypto exstitit copia ferarum & venenatarum bestiarum, crocodilorum, luporum, ursorum, serpentum, equorum fluviatilium, & aliarum. Igitur illorum, qui civitatem in hac terra & rempublicam condebant, in primis erat providere, ut salutarium & utilium animalium numerus una cum incolarum & civium numero cresceret, ne pestis aut fames constituta dissiparent iterum imperia, pestiferarum autem & noxiarum belluarum multitudo quovis modo diminueretur. Hanc propter caussam legibus primum caveri debebat publicis, ne quis bestiis utilibus, ovibus, vaccis, bobus, capris, vim afferret. Deinde, quum belluarum aliquae noxiis animalibus perpetuum quasi bellum inferrent, ichneumon crocodilis, ciconia serpentibus, par erat quoque, ut harum saluti prospiceretur, & a caede earum poenis sancitis arcerentur homines. Haec vero hominum esse solet aut levitas aut pertinacia, ut, modo suis consulant rationibus, quid reipublicae intersit, parum curent, optimisque legibus repugnent, quas suis obstare cernunt cupiditatibus. Quod quum etiam in Aegypto contingeret, consultum visum fuit, religione leges communire, &, sacerdotibus in consilium adhibitis, dogmate quodam imbuere hominum animos, quod manus civium virtute sua cohiberet, ne trucidarent animantia. [Antiqui boves vetabant immolare & occidere. *Varro de Re Rustica Lib.* II. *c.* 5. *p.* 523. *Jac. Gothofredus ad Cod. Theod. T.* I. *p.* 261. Vid. *Irhovius de Palingenesia veter. L.* I. *p.* 145. *s.*] Itaque promulgatum fuit in populo, Diis ipsis certas bestias curae esse, atque vim nescio quam divinam in nonnullis residere animantibus, quibus propterea sine summo scelere & gravissima Deorum indignatione injuria inferri ab aliquo nequeat. Haec ita esse, non ex eo tantum liquet, quod paullo ante observavi, nullas bestias universo Aegyptiorum populo sacras fuisse, praeter eas, quae manifestam regioni comparant utilitatem, sed inde quoque apparet, quod longe major ratio habita fuit femellarum inter animalia, quam marium. Boves Diis immolare licebat, vaccas nullo modo. Canes feminae contumulabantur, non item mares. Lege *Herodotum Histor. Lib.* II. *C.* 41. *p.* 104. & *Cap.* 67. *p.* 114. E re nempe totius videbatur rei publicae, belluarum illarum genera propagari: quodquidem, femellis diligenter conservatis, citius longe fieri poterat. Vides primas origines cultus animalium inter Aegyptios. Aegyptii, postquam ex sacerdotibus cognoverant, in Deorum indignationem incursurum esse, qui bestiis ejusmodi molestias creare non vereretur, proclives statim & propensi evadebant ad quaevis officia his animantibus praestanda. Quumque ipsi religionum praesides, quo populum facilius caperent, singulis bestiis proprios ritus & caerimonias attribuerent, procedente factum est tempore, ut fana, victimae, & divini plane illis decernerentur honores, nec finis modusque superstitionibus poneretur.

Ex his autem nondum intelligitur, unde ista sententiarum differentia inter Aegyptios in colendis animantibus profecta sit, aut quid oppida & provincias singulas adduxerit, ut, praeter illas, quas universa venerabatur Aegyptus, bestias, suas sibi peculiares, quibus supplicarent, belluas deligerent, hi lupos, illi crocodilos, alii accipitres, nonnulli ursos. Ergo hujus instituti sigillatim nunc aperire caussas oportet. Inventi sunt olim, id quod ex *Plutarcho de Iside & Osir. p.* 380. apparet, qui ad regum calliditatem hoc quoque totum referrent. Hos enim ajebant, quum perspexissent, fore, ut civium concordia rei publicae paci & sibi noceret, in eam incubuisse curam, ut religionum & rituum diversitate disjungerentur animi, & perpetui inter gentes Aegyptum incolentes belli spargerentur semina. Igitur huic populo hanc, illi aliam adorandam proposuisse bestiam, ut altera gens in altera semper offenderet, quod detestaretur & odio haberet. Ab ingenio hanc rationem commendari fateor. Itaque, quibus placet, non pauci sunt inter antiquitatum exploratores. Ego vero, quum nec videam, qua via populis persuaderi potuerit, ut in sententias tantopere contrarias irent, nec cum sacerdotum Aegyptiorum, sine quibus nihil magni ab antiquis regibus decretum ac susceptum fuisse, accepimus, commodis & emolumentis hanc opinionem componi posse, judicem, nec denique faciliores & planiores caussas desiderem, deferendam esse eam, opinor. Exploratum est, & vel ex *Herodoto* constat, non omnibus Aegyptiis eadem fuisse Numina, sed quamlibet provinciam proprium coluisse Deum aut Deos, praeter illos, quibus tota gens devotam sese profitebatur. Hanc Deorum varietatem sine ullis regum fallaciis aut minis illam sacrorum animalium varietatem genuisse, suspicor. Postquam in populorum animos haec introducta erat opinio, Deos patriae communes certis gaudere animalibus, illisque singularem vim dedisse bestiis, quas prae ceteris amarent, consentaneum & conveniens erat, ut idem de peculiaribus Diis suis quaelibet urbs aut praefectura crederet. Ita enim sibi plerumque faverunt olim homines, ut, quae de majorum gentium Diis ferebantur virtutes atque proprietates, eas ad illa quoque judicarent pertinere Numina, quorum sese cultui sigillatim addixerant. Quare quaelibet urbs & natio Aegyptiaca ex anima-

runt, semper ita detestati sunt, ut, quam animo conceperant, indignationem 423
ore

malibus patriis aliquod seligebat, quod naturae Dei, quem reverebantur, prae ceteris responderet, idque nil dubitabant acceptum in primis & gratum esse Deo suo credere, eaque de caussa honoris & cultus quodam genere, tamquam Numinis imaginem, afficere. Lycopolitanos lupis fuisse supplices, Thebacos aquilis, *Diodorus Siculus* & *Plutarchus locis indicatis* testantur. Illorum itaque Deum Martis non fuisse dissimilem, censeo, cui cultores ejus animal idcirco bellicosum, robustum, & rapax consecraverint, horum vero Numen celerrimum & perspicacissimum fuisse habitum, quod propterea ex volucribus aquila in primis delectetur, mihi persuadeo. Si natura omnium Deorum, quos Aegyptii quondam coluerunt, magis nobis hodie perspecta esset, aut, ut rectius loquar, si Aegyptiorum de Diis suis opiniones & fabulae nobis paterent, certius de hoc toto genere judicium ferre liceret. His vero deletis & oblivione oppressis, conjecturis contenti debemus esse verisimilioribus. Minus autem quo haec, quae modo diximus, obscuritatis habeant, ex Romani Pontificis coetu imaginem sumemus ad ea illustranda. Sunt, quod neminem fugit, in hoc coetu sancti majorum gentium, quibus nemo non honorem a se deberi fatetur, *Maria* verbi caussa, *Petrus*, *Paulus:* sunt etiam minorum gentium Numina, quibus certae tantum urbes aut gentes officia sua spondent. Fac vero, populis a nonnullis hanc opinionem instillari, quemlibet sanctorum, quos tota Pontificis civitas colit, certum quoddam animal in deliciis habere, quid obsecro, eventurum esset? Si recte hominum ego naturam novi, confestim omnes populi & urbes tutelares suos & proprios sanctos eodem erga certas bestias animo esse, credituri, & unicuique suum adjecturi essent animal. His tamen addi velim, valde videri probabile, valetudinem civium suorum legislatores & sacerdotes spectasse aliquos, quum certis animalibus & piscibus sacra publice decernerent. Etenim quod rei publicae multum interesse cernebant, morbis ut occurreretur & corporum vitiis, usu vero cognoverant, quorumdam animalium carnes multis malis gignendis aptas esse, ideo, quo civibus uterentur continentioribus, a religione auxilium sibi petendum, & animalia valetudini noxia Diis dedicanda esse, duxerunt.

Procedo ad illam veteris religionis Aegyptiacae mutationem, quam sub Persis & Chaldaeis opinor contigisse. Persas Aegyptum occupasse, & diu satis tenuisse, notissimum est ex veteri historia. Vid. *Herodotus Lib.* III. *Histor. Cap.* 1. *s. p.* 159. Hanc vero gentem ex consuetudine victorum nonnihil corruptionis in antiqua sacra nationis intulisse, ipsos etiam Aegyptios non invitos, ut novarum rerum avidi solent esse homines, ex peregrinis institutis & dogmatibus quaedam adscivisse, facile mihi assensuros esse omnes, existimo, qui rerum humanarum vel mediocriter periti sunt. Sed & rerum adsunt documenta, ex quibus idem intelligitur. Recentiores Aegyptii, si minus omnes, certe multi, id quod ex nonnullis *Herodoti* locis, clarius vero ex *Plutarchi de Iside & Osiride Libello* apparet, duo esse censuerunt rerum principia, bonum alterum, alterum vero malum, quorum illud cum *Osiride*, hoc vero cum *Typhone*, *Osiridis* adversario, composuerunt. Hujus dogmatis nulla plane vestigia in omnibus illis reperias, quae de vetustissima Aegyptiorum religione apud *Diodorum Siculum* & alios scripta leguntur. Quid? quod tota illa religionis Aegyptiorum forma, quam *Diodorus* & alii referunt, huic dogmati repugnat prorsus & adversatur: id quod per se patebit omnibus, qui eam accurate inspicient. Itaque nullum videtur esse dubium, quin doctrina haec ab aliis populis in Aegyptum deportata sit. Constat autem, Persas in primis ex omnibus populis ei adhaesisse: unde ad vicinas eadem manavit gentes. Quod quum ita sit, hos quoque Aegyptiorum multis auctores fuisse, postquam in Aegyptum descenderant, opinor, ut hoc placitum susciperent & suum facerent. Hoc facto, necesse omnino erat, veterem religionem refingere, atque ita instruere, ut vesano huic errori respondere, aut id ipsum, quod sibi persuaserant Persae, inculcare videretur. Veteres Aegyptiorum Dii omnes fuerant benefici, ut ex *Diodoro* & aliis patet; nec quisquam tam delirus & amens fuerat, ut Deum maleficum honoribus divinis sibi ornandum esse putaret. Commodum vero his, qui sacra Aegyptiorum ad Persarum portenta studebant accommodare, in Deorum veterum historia *Typhon* occurrebat, *Osiridis* hostis, a quo crudeliter laceratus & trucidatus erat. Vid. *Diodorus Siculus Histor. Biblioth. Lib.* I. *Cap.* 21. *p.* 17. Ergo commentitiis explicationibus res hujus gestas ita pervertebant, ut malus esse Deus ille, quem quaerebant, quemadmodum *Osiris* bonum & salutare Persarum Numen, videretur. Hinc nova instituta & caerimoniae; at novae quoque de re sacra inter Aegyptios controversiae aeternaeque contentiones. Quantum ex *Plutarchi* narrationibus & aliorum auctorum dictis colligere licet, in tres scissa fuit ex eo tempore Aegyptiorum natio familias. Aliqui a majorum placitis divelli sese vix patiebantur, nec, ut de *Typhone* & *Osiride*, quam alii adoptaverant, opinionem suam facerent, a se impetrabant. Cui generi quum ceteri difficultates opponerent inexplicabiles, quibus exposita esset antiqua religio, factum est paullatim, ut hi quoque caerimonias & historias Deorum, pro suo quisque

424 ore atque voce non raro exprimerent. Speciminis instar libera (*k*) haecce dicta sint in theatro publice recitata:

(*) —— Καὶ γὰρ ὅςις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκῃ, ζημιοῦσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;

—— *Si quis est mortalium,*
Qui scelera patrat, exigunt poenam Dei:
At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?

Idem rursus poëta:

—— Οὐκέτ' ἀνθρώπους κακῶς
Λέγειν δίκαιον, εἰ τὰ τῶν θεῶν κακὰ
Μιμούμεθ', ἀλλὰ τοὺς διδάσκοντας τάδε.

—— *Nulla*

(*) Euripid. in Ione.

que ingenio & captu, ad res vel physicas vel morales transferrent ac traherent. His initiis nata est distinctio in religionem publicam & arcanam: quarum illa populi erat, & fabulis, ritibus, & sacrificiis continebatur; haec autem sacerdotum, historiarumque & caerimoniarum veterum interpretatio philosophica & rationi quodammodo congruens. Alii, tametsi, quae de binis rerum ferebantur caussis, reciperent, *Typhonem*que malum esse Numen, sibi persuaderent, tamen sacra maligno huic Deo facere, & infensum humani generis hostem victimis placare recusabant. Alii denique *Typhonem* ex inferis protractum in templis collocabant, statuisque, signis, & sacrificiis, ne indignationem maleficae naturae incurrerent, honorabant.

Atque hi mihi posteriores uni videntur bestiarum noxiarum & perniciosarum cultum sibimet ipsis imperasse, a quo veteres Aegyptios alienos fuisse, certissimum judico. Illud quidem controversia caret, qui animalia venerati sunt humano generi inimica, non ea de caussa hoc facere potuisse, quod bono hominum & commodo a Deo ea esse condita existimarent, neque benignam aliquam & salutarem virtutem in illis observasse ac coluisse. Restat igitur, ut credamus, metum alius naturae, potentis quidem & validae, verum ad nocendum propensioris, quam ad benefaciendum, eos in nefandam istam superstitionem impulisse. Persuasum erat nimirum Aegyptiis, vim Deorum beneficorum per animantia quaedam sibi rebusque suis utilia fusam esse, singulosque horum Deorum certis delectari bestiis. *Typhonis* igitur seu maligni Dei quae sacra susceperant praefecturae, has similiter decebat existimare, ejus vim seu spiritum in certas immissum esse bestias, eumque non minus, ac *Osirin*, animalium quorumdam amore duci. Idque tanto illis probabilius videri debebat, quod multa esse cernerent animantia tam saeva, tam tetrica, tam crudelia, tam humano generi pestifera, ut inter maleficia longe meliori jure, quam beneficia, numeranda essent, talemque referrent omnino naturam, qualis invidus & malignus ille *Typhon* esse ferebatur: crocodilos intellige, serpentes, hippopotamos, ursos, & alias ejus generis belluas. Quocirca, ne stomachum Deo isti commoverent natura malevolo & irritabili, hoc non secus bestiarum genus, atque illud, quod Deo benefico placere putabant, thure, victimis, fanis, & caerimoniis honestandum sibi esse, ducebant, quotquot ex Aegyptiis *Typhonis* sacra probaverant. Aut vehementer fallor, aut probabilior nulla ratio afferri poterit, cur bestiis immanibus & perniciosissimis supplices fuerint multi Aegyptii, & crocodilos aut ursos trucidare noluerint, ex quorum propagatione tantum ipsis periculum imminebat.

Is rei sacrae status in universum in Aegypto fuit, donec *Alexander M.* hanc terram subigeret, & post fata ejus *Ptolemaei* potestatem in ea suam firmarent. Ab hac vero aetate formae huic religionis multum denuo aut demtum fuit, aut additum. Diu quidem jam ante haec tempora consuetudo Graecorum, mercaturae caussa in Aegyptum proficiscentium, tantum apud Aegyptios potuerat, ut patrios Graecosque Deos, atque utrorumque historiam inter se confunderent: cujus moris aliquot

—— Nulla nos posthac notet
Censura, si quando ista, quae superos decent,
Imitamur homines. Culpa ad auctores redit.

Aliud in eo poëtarum crimen versabatur, ex quo nihilo levior scabies in religionem transibat populorum, quod res omnes naturales mundique partes non secus, ac si Dii essent, certasque gererent personas, saepenumero inducebant, eorumque Deorum nominibus appellabant, qui his praesidere vulgo credebantur partibus, vel potius divinarum illarum virtutum, in hisce mundi partibus conspicuarum, vocabulis afficiebant. Id in illis vitium (*l*) *Plutarchus* in primis vituperat: qui, 425
quum juvenes institueret, qua cautione poëtarum carmina legenda essent, his eos verbis contra periculum pravae huic consuetudini adjunctum armat: Τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον, εἰ μέλλοιμεν ἐκ τῶν ποιημάτων ὠφεληθήσεσθαι, καὶ μὴ βλαβήσεσθαι, τὸ γινώσκειν, πῶς τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασιν οἱ ποιηταὶ χρῶνται —— Χρῶνται δὲ τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασιν οἱ ποιηταὶ, ποτὲ μὲν αὐτῶν ἐκείνων ἐφαπτόμενοι τῇ ἐννοίᾳ, ποτὲ δὲ δυνάμεις τινάς, ὧν οἱ θεοὶ δοτῆρές εἰσι καὶ καθηγεμόνες, ὁμωνύμως προσαγορεύοντες. *Illud necessarium juxta atque utile, si non damnum volumus, sed utilitatem, capere ex poëmatibus, ut cognitum habeamus, quomo-*

quot luculenta *Herodotus* dabit testimonia. Ex quo autem Graeci Aegyptiorum facti sunt domini, Graecorumque opiniones & sacra, nec non sectae, quae inter Graecos vigebant, philosophicae sub *Ptolemaeis* in hanc provinciam commigrarunt, longe plura ex Graecorum institutis & scitis in Aegyptiorum religionem transierunt. Publica quidem & popularis religio maximam partem inviolata manebat, nec veterum rituum alicujus momenti aliquid abrogatum fuisse videtur: haud tamen nefas habebatur, peregrinas caerimonias cum majorum institutis conjungere, atque verbi caussa ex *Jovis* sacris nonnulla in *Osiridis* sacraria recipere, quem a Jove nisi nomine differre, perperam opinabantur. Atque, nisi vererer, plurimos fore, quibus haec disputatio omnem jam excedere modum videretur, luculentis aliquot exemplis ex *Juliano* Imperatore, ex *Celso* apud *Origenem*, ex *Porphyrio*, & aliis, planum mihi facere integrum esset, cupiditatem istam utriusque populi religionem & Numina sociandi & componendi tantam apud multos vim habuisse, ut non raro Deorum historias ex ingenio mutarent, depravarent, & corrumperent. Ne scilicet Graeci *Jovis* historia nimis ab Aegyptiorum *Osiridis* historia discrepare videretur, veterum narrationibus ex utraque parte vis erat nonnumquam afferenda. Sapientum autem quod ad religionem attinet, seu doctrinam sacerdotum, quam *occultam* & *arcanam* nominabant, ea summa in varietate & discordia posita fuit ab illis temporibus, quibus ad *Ptolemaeos* summa potestas in Aegypto pervenit: nec bina ego putem sacerdotum fuisse collegia, quibus eadem placerent de rebus divinis & naturalibus placita. Etenim licentia philosophandi una cum Graecorum sectis & opinionibus in Aegyptum traducta, ut quisque sacerdotum moratus, & ingenio aut animo constitutus erat, ita publicas religiones interpretabatur, & privatim curiosis explicabat. Hic rerum naturalium, alius moralium, tertius civilium, quartus metaphysicarum, quintus astronomicarum imagines in patriis ritibus & institutis quaerebat: nec, qui generatim consentiebant, quodnam sapientiae genus in religione publica lateret, ubi ad singula descendebatur, ullo concordiae colligati erant vinculo. Haec caussa est, quare tam variae apud veteres hodie legantur sapientiae & religionis Aegyptiacae expositiones; in quibus conciliandis inter se ac copulandis frustra summa elaborarunt adhuc ingenia. Sed nimium me esse video, & instituti mei fines migrare: itaque finem faciam. Intelligent, ut opinor, ex his, qui animo utuntur non repugnante, quemadmodum in universum de veteri Aegyptiorum religione sentiendum sit. Quae parcius hic dicta, neque satis illustrata videbuntur, ea aliis fortasse locis copiosius declarandi occasio dabitur.

(*k*) *Haecce dicta*] Ex *Stobaei Florilegio* utrumque hoc dictum *Euripidis Hugo Grotius* retulit in *Excerpta veterum Comicorum & Tragicor.* quae edidit *p.* 334. Hujus etiam est, quam addidit *Cudworthus*, Latina versio. Longe plures ejus generis loci, quibus sapientiores inique ferunt, vitia mortalium Diis adscribi, apud veteres exstant. Lege *Terentium Eunuchi Act.* III. *Scen.* 5. *vs.* 35. *s.* & *Isocratem* in *Encomio Busiridis p.* 452. ne quid nunc de philosophis, *Platone* in primis, dicam.

(*l*) *Plutarchus*] *De audiendis poëtis p.* 22. *T.* II. *Opp.*

(*m*) S.

modo Deorum nominibus poëtae utantur. —— *Utuntur autem poëtae Deorum vocabulis ita nonnumquam, ut de ipſis ea Diis intelligi velint, interdum ſic, ut virtutes illis & facultates ſignificent, quarum Dei datores ſunt & praeſides.* *Vulcani* nomen, ne exempla deſiderentur, ſic interdum poëtae adhibent, ut Deum ſignificet ſive rationem divinam igni artibusque illis, quae ignis auxilium poſcunt, praeſidentem; nonnumquam autem ita ponunt, ut ipſum ignem eo denotent. Pariter *Mars* nunc Deum deſignat, ad quem rerum bellicarum adminiſtratio atque procuratio pertinet, nunc ipſum bellum notat. *Plutarchus* id loco demonſtrat *Sophoclis*, poëtae Tragici:

Τυφλὸς γὰρ, ὦ γυναῖκες, οὐδ' ὁρῶν Ἄρης
Συὸς προσώπῳ, πάντα τυρβάζει κακά.

Mars, o mulieres, coecus hirſuto ſuis
Velut ore frendens, cuncta commiſcet mala.

Cui nos *Virgilii* verſum addimus, in quo idem vocabuli hujus uſus conſpicitur:

—— *Furit toto Mars impius orbe.*

Mars ipſum hic ſignificat bellum. Etenim Deus ille, qui bellis praeſidet, aut divina providentia, quae res militares ſapienter adminiſtrat, nullo modo impia aut maligna dici poteſt.

Mali hujus fontem iſtud veterum philoſophorum fuiſſe dogma, Deum eſſe mentem per univerſam rerum naturam intentam atque pertinentem, certaque ratione omnia, ideoque in omnibus etiam rebus praeſentem coli debere, id nullum quidem omnino dubium habet, dabiturque nobis infra copioſius hoc declarandi locus. Atqui poëtarum tamen hoc in primis debetur ingeniis juſto liberioribus, quod, inanimis mundi hujus partibus naturaeque membris in perſonarum loco atque gradu collocatis, tam numeroſa Deorum Dearumque, nominibus & muneribus diſtinctorum, familia populorum venerationi ac pietati commendata eſt. Credo, homines partim ideo in hoc incidiſſe vitium, ut haberent, quod induſtria & ingenio, quo abundabant, exornare poſſent, partim ψυχαγωγίας ἕνεκεν, ut lectores voluptate quadam perfunderent & allicerent. Quanto vero cum diſcrimine animo-

(*m*) *S. Baſilius*] *Oratione, quomodo legere Graecos deceat p.* 16. *ed. Oxon. Joh. Potteri.*

(*n*) *Sordibus*] Sic vulgo perhibent, licentiam poëtarum plus intuliſſe veterum de Deo doctrinae injuriarum, quam reliqua omnia, neque plebem, ut tam inepte atque ſtolide de Diis ſentiret, fortius aliquid incitaſſe, quam amoena illa carmina *Homeri*, *Heſiodi*, & aliorum, de Diis eorumque rebus geſtis. [Vid. *Bibliotheque Françoiſe T.* XIX. *P.* 1. *p.* 149.] Ego vero, tametſi minime negem, lectione poëtarum confirmatas fuiſſe ineptias, quae de Diis vulgo ferebantur, in animis juvenum, parum tamen abeſt, quin patrocinium condemnati generis ſuſcipiam, ac injuſte hujus criminis vates accuſari, diſputem. (I.) Si poëtae, *Homerus*, *Heſiodus*, & alii, ipſimet finxiſſent atque excogitaſſent ea, quae de Diis in carminibus ſuis perhibent, recte flagitii hujus poſtularentur. Verum evidens eſt, eos non auctores eſſe rerum, quas canunt, & primos inventores, ſed, quae tum temporis publice de Numinibus inter Graecos ferebantur, ex ore multitudinis hauſiſſe, & verſibus complexos eſſe. *Homerus* quum poëmata ſua exararet, Diis, quorum res geſtas carmine perſequitur, templa jam, luci, ſacerdotes, ſimulacra, caerimoniae, & victimae inter Graecos decretae erant & conſtitutae. Vid. *Ever. Feithius* in *Antiquit. Homericis Lib.* I. *Cap.* 3. 4. 5. *p.* 14. ſ. Quod quidem ſine ulla docet controverſia, neque Deos iſtos, neque hiſtorias, certamina, bella, gene-

morum licentia haec conjuncta fuerit, cum res ipsa docet, tum *Plutarchi* auctoritas ostendit, qui *Libro de Iside* graviter & prudenter monet, viam inde aliis ad aniles & absurdas superstitiones, (seu, ut Christiano loquar more, *idololatriam*,) aliis ad summam adversus Deum impietatem omnisque religionis despicientiam patuisse. Verum haec postmodum denuo tractabuntur: nunc ad poëtarum peccata redeundum est.

Igitur hoc etiam non parum arbitror ad veteris de Deo doctrinae corruptionem contulisse, quod poëtae istam civitatis formam, quam philosophi *Aristocratiam* nominant, in Deorum introducere visi sunt concilium. Id vero binis ab illis factum esse modis, video. Primo de Diis generatim nimis, nullo discrimine adhibito, loquebantur, totiusque rerum naturae gubernationem omnibus communem faciebant, non secus, ac si cuncta *communi Deorum consilio* gubernarentur, majorque suffragiorum numerus natas subinde difficultates dirimeret. *Jovem* igitur sive Deorum patrem non alium sibi fingebant, atque illi sunt, qui in summo gentis nostrae consilio oratorum funguntur munere, aut in delegatorum consiliariorum conventu quodam primas partes sustinent. Quod quum facerent, plus certe minoribus Diis auctoritatis attribuebant atque dignitatis, quam per ipsa, quibus alioquin dediti erant, dogmata atque placita licitum erat.

Deinde, quae nihil erant aliud, vocabula, quam diversa unius ejusdemque summi altissimique Dei nomina, quibus variae virtutes ejus in hoc orbe manifestae, aut multifarii illarum effectus declarabantur, poëtae sic efferebant atque usurpabant, ac si totidem essent Dii sive personae. Qua quidem in re sic saepe modestiam omnem atque rationem negligebant, ut Deos non modo inter sese com- 426
mitterent, verum etiam cum ipso *Jove* decertantes atque rixantes inducerent. Hanc (*m*) *S. Basilius* amentiam videtur his verbis castigare, in *Oratione*, qua docet, quemadmodum juvenes ex Graecorum scriptis proficere queant: Πάντων δὲ ἥκιστα περὶ θεῶν τι διαλεγομένοις (ποιηταῖς) προσέξομεν, καὶ μάλισθ' ὅταν ὡς περὶ πολλῶν τε αὐτῶν διεξίωσι, καὶ τούτων ὁμονοούντων. *Minime vero omnium fidem nos habere poëtis convenit, quum de Diis ita loquuntur ac disserunt, ac si totidem essent* (distinctae nec ulli subditae) *personae, neque sententiis inter se conjuncti ac concordes, verum varias rationes sequentes, & perpetuo inter se altercantes.* Haec satis dicta sint de poëtarum, quibus religionem inquinarunt, vitiis & (*n*) sordibus.

Tanta vero licet in poëtis haereant flagitia & crimina; omnes tamen ut intelli-

neraque Deorum *Homerum* principem ex ingenio protulisse, verum ea tantum, quae vetus Graeciae historia de Numinibus tradebat, numeris illigasse. Et male profecto, nisi me fallunt omnia, divinus *Homerus* mulctatus fuisset, si primus ausus fuisset tam lepida & absurda commenta in populo melioribus praeceptis imbuto promulgare. Quare, si, quod res est, dici debet, populum & sacerdotes poëtas corrupisse, non autem poëtas populum & sacerdotes ad errores & flagitia duxisse, affirmandum nobis erit. Ex his jam (II.) patet, falli eos, qui poëtas virtutibus divinis aut naturae rerum partibus personarum imposuisse nomina, atque hoc ex eorum more multitudinem Deorum, quibus olim supplices fuerunt populi, manasse, autumant. [Non abhorret ab hac opinione *P. Brumoy*, qui distinguit inter *Theologiam Graecorum poëticam* & *veram*. Sed recte hoc systema refellitur *Biblioth. Françoise T.* XIX. *P.* I. *p.* 149.] Namque diu ante hos poëtas templa & fana Diis istis, quos cecinere, dedicata, & sacerdotes publico nomine constituti fuerant. Statue, si placet, *Homerum* divinam sapientiam *Minervae* nomine appellasse, & veluti personam in poëmate suo licentia poëtica introduxisse. Hanc tuam opinionem statim id refellet, quod *Iliad.* II. *vs.* 549. fanum *Minervae* Athenis fuisse ac sacerdotes, idem memorat. Etenim hoc ante *Homerum* declarat *Minervam* pro persona fuisse habitam, atque nemini olim hoc in mentem venisse, sub

ligant & fateantur, nunc efficiam, neminem eorum tam a consilio & ratione relictum fuisse, ut plures esse Deos statueret, gradu atque potentia pares, & per se ex infinito tempore exsistentes, sed unum omnes summum & aeternum Deum, ceteram turbam universam Deorum genitam & procreatam putasse. De *Orpheo* jam dictum est: cujus sententiam ex illis carminum Orphicorum reliquiis eruimus, quae in scriptoribus a sacris nostris alienis exstant. Et multo nobis planius ostendere liceret, *Orpheum* unius Dei professorem fuisse, si qua fides & auctoritas reli-
427 quis ejus versibus tribui possunt, quos in Christianorum tantum & Judaeorum monumentis servatos videmus: in quibus (*o*) hic est:

Εἷς ἔστ' αὐτογενής, ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.

Ex se unus genitus, genita & sunt omnia ab uno.

Praeterea, quod in his *Orphei* fragmentis Deus μητροπάτωρ, *mater atque pater omnium rerum*, appellatur, quodque Orphici aeque atque Aegyptii sapientes, id quod ante observavimus, supremum Deum ἀρρενόθηλυν, *marem & feminam* esse simul, dicunt, id praeclare (*p*) *Clemens Alexandrinus* declarat τὴν ἐκ μὴ ὄντων γένεσιν significare, sive rerum omnium ex nihilo seu ex ipso Deo, cui nulla praesto fuerit sempiterna materia, procreationem.

Sed, misso *Orpheo*, ad *Homerum* venio. Hujus qui existimat Deos aeternos esse, a nullo factos, & per se exsistentes, is, vereor, ne *Homerum* umquam legerit. Contrarium enim diserte (*q*) versu illo, quem ante laudavimus, perhibet, quo Deos omnes certo tempore genitos esse, testatur:

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, &c.

Oceanum, ex quo Dii generati sunt.

Hic Dii sunt omnes mundi partes animatae, quae hominem praestantia superant, sigillatim, quod *Eustathius* observat, stellae. Θεῶν, inquit, ἀντὶ ἀστέρων. *Dii hic pro stellis ponuntur.* Idem continuo Philologus addit, Deos sive stellas figura quadam rhe-

sub isto nomine divinam aliquam virtutem latere. Idem de reliquis *Homeri* Diis, *Neptuno*, *Diana*, *Apolline*, intellectum volo. (III.) Equidem poëtas parum interdum propric loquutos esse, *Bacchum* pro vino, *Martem* pro bello, *Venerem* pro amore posuisse, aliis etiam figuris orationem exornasse, non ignoro. Sed idem his figuris aegre mihi persuadeo adductum esse aliquem, ut inepte de Deo rebusque divinis sentiret, qui antea recte atque sapienter senserat. Quid nostri hodie non audent poëtae? Quid illi in primis tentant, qui reges cum antiquis Numinibus comparant, & secundum *Jovem* in concilio Deorum collocant? Nec tamen quemquam sanae mentis his phaleris & ampullis commoveri video, ut superstitiones, quibus ante caruerat, imbibat, & priscas fabulas religioni Christianae admisceat. Scilicet neminem nec hodie praeterit, nec olim fugit, orationem poëtarum ex rationis praeceptis haud esse metiendam, multo minus religionis formam ex carminibus eruendam. Quae quum ita sint, equidem non tam poëtis, quam humani generis vitiis & innatae corruptioni, callidorum item hominum fallaciis, gravissimos illos de Diis errores esse tribuendos, reor, quibus tot saecula misere terrarum orbis laboravit: suavitatem vero carminum id effecisse, facile concesserim, ut receptae fabulae in populi mentibus facilius haererent, & magis placerent, quam sine ornatu expositae placuissent. *Recte igitur*, ut verbis utar *Ciceronis Tusculan. Disput. Lib.* II. *C.* 11. *p.* 2664. *T.* VIII. *Opp. a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum*

rhetoribus ſamiliari, quam *Synecdochen* appellant, res omnes ſive univerſam rerum naturam denotare. Ἀντὶ τῶ πάντων ὡς ἀπὸ μέρȣς. *Pars ponitur, & totum intelligitur.* Sic ipſe poëta mentem ſuam alio loco interpretatur, quo de Oceano pariter ita (*r*) canit:

—— Ὅς γένεσις πάντεσσι τέτυκται.

Qui rerum omnium initium eſt, aut *ex quo* (non modo Dii, ſed etiam) *reliqua omnia prodierunt.*

Totam igitur hanc eſſe *Homeri* ſententiam, puta: Deos ſive ſtellas una cum univerſo, quem ſpectamus, terrarum orbe ſuo exſtitiſſe tempore; atque ex Oceano ſive Chao aquatico primum ortos eſſe. Ex quo apparet, *Homerum* & *Heſiodum*, quum Deorum canerent generationem atque ortum, ipſam mundi procreationem & ortum ceciniſſe ac expoſuiſſe. Quae vero de utraque narrant, ea reor ex *Moſis* derivata eſſe praeceptis, quae parentum ore inter populos orientem ſpectantes ſolem ad filios propagata ſunt. Adde huc, *Euſtathium* referre, veterum ex ſententia *Homeri* ἀσπιδοποιΐαν, quae *Iliad. 6.* legitur, αἴνιγμα eſſe τῆς κοσμογονείας, ſive mundi ortum ſimilitudine quadam adumbrare.

Ergo Deos in univerſum *Homerus* fingit ex Oceano ſive Chao aquatico procreatos eſſe. Sed hoc tamen dogma de inferioribus tantum Diis accipiendum eſt: in quorum ordinem illum haud referre decet Deum, qui poëtae ſingulari modo ὁ Θεὸς & Ζεὺς ſaepenumero dicitur. Namque hunc Deum infinite potentem eſſe, affirmat: hunc (*s*) κράτιστον ἁπάντων, *omnium potentiſſimum* vocat: hunc πρῶτα θεῶν, *Deorum principem*, & ὕπατον θεῶν & κρειόντων, *ſummum Deorum atque gubernatorum* nominat: hunc infinita ratione Diis ſuperiorem eſſe, (*t*) ait:

Τόσσον ἐγὼ περί τ' εἰμὶ θεῶν, περί τ' εἰμ' ἀνθρώπων. 428

Tantum ego ſupraque ſum Deos, ſupraque ſum homines.

Hunc Diis aeque ac hominibus leges ferre, ſignificat *Il. ω.*

—— Ὅς

quum mores optimos & optimum rei publicae ſtatum exquireret.

(*o*) *Hic eſt*] Verſus hic una cum aliis, *Orphei* nomine ſignatis, apud *Clementem Alex.* exſtat in *Cohort. ad gentes Cap.* 7. *p.* 64. Paullo vero aliter eumdem exhibet *Euſebius Praeparat. Euangel. Lib.* XIII. *Cap.* 12. & *Theodoretus de curandis Graecor. affect. Serm.* I. *T.* II. *Opp. p.* 475.

(*p*) *Clemens Alex.*] *Stromatum Lib.* V. *p.* 724. Μητροπάτωρ in *Orphei* verſibus ſignificat, Deum *parentem* eſſe *terrae*, quam vulgo *matrem* vocabant veteres. Inde vero non poſſe cogi, arbitror, hoc nomen creationem ex nihilo indicare. Bonus ille *Clemens* multa videt in antiquis auctoribus, quae, praeter eum, nemo facile viderit. De *Orphei* ceterum carminibus & eorum auctoritate ſupra jam ſatis expoſitum eſt.

(*q*) *Verſu illo*] *Iliad.* Ξ. *vſ.* 201. & *vſ.* 302. *Euſtathium* vero quid commoverit, ut Θεȣ̀ς exiſtimaret his in verſibus ſtellas eſſe, haud equidem intelligo. Ex *Homero* certe id haud facile colligas. Et ego *Deos* hic omnia generatim eſſe Numina, quibus Graeci ſupplicarunt, nil dubitem.

(*r*) *Canit*] *Iliad.* Ξ. *vſ.* 246.

(*s*) Κράτιστον] Quo in loco *Homerus* κράτιστον ἁπάντων appellet Jovem, equidem ignoro. At πρῶτα θεῶν ipſi dicitur *Odyſſ.* Ξ. *vſ.* 158. & *P. vſ.* 155. ὕπατος θεῶν & ἄριστος audit *Iliad. T. vſ.* 258. & *Odyſſ. T. vſ.* 303.

(*t*) *Ait*] Hic verſus exſtat *Iliad.* Θ. *vſ.* 20. ſequens *Iliad. A. vſ.* 281.

(*v*) *Lu-*

—— Ὅς τε θεοῖσι, καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσει.

Hunc denique πατέρα esse θεῶν, *hominum atque Deorum parentem*, id est, Deorum totiusque rerum universitatis conditorem & effectorem, testatur. Ecquis vero tam hebes est, quin sentiat, illud Numen, quod Deos omnes atque stellas ex Oceano seu Chao aquatico procreavit, id ipsum ex hoc ordine Deorum eximi debere, neque fieri ullo modo posse, ut genitum quoque ac productum sit? Quare, id quod antea jam commemoravimus, οἱ θεοὶ sive *Dii* ab *Homero* aliisque Graecis auctoribus illi saepenumero opponuntur, quem τὸν θεὸν sive *Jovem* appellant, nullosque Deos, nisi ordinis inferioris, significant.

Non ego sum nescius, alios etiam, praeter *Jovem*, Deos a Latinis in sollemnibus precationibus atque sacrificiis *Patres* esse salutatos. Sicut enim nomen *Jupiter* ex binis proprie vocabulis compositum, idemque est, quod *Jovis pater*; ita quoque *Mars* Romanis audiebat *Marspiter*. Pari modo nomina *Saturnus*, *Janus*, *Neptunus*, & *Liber* sic saepenumero pronuntiabantur, ut *patris* nomen adjunctum haberent, *Saturnus pater*, *Janus pater*, *Neptunus pater*, *Liber pater*. Neque Dii tantum, verum ipsi etiam *heroës*, quos Latini venerabantur, in quibus unum nunc *Quirinum* nomino, venerabile parentis nomen saepe gerebant. Quae omnia ex his (v) *Lucilii* versibus intelliguntur:

Ut nemo sit nostrum, quin aut Pater optimus Divum,
Aut Neptunus Pater, Liber, Saturnus, Pater, Mars,
Janus, Quirinus Pater nomen dicatur ad unum.

Sed multum tamen interest hac etiam ex parte inter hosce Deos Deorumque principem. Dii, fateor, *patres* etiam absolute nominabantur: at nullus tamen eorum, si ab illo discedas uno, quem Graeci Ζεὺς, Latini *Jupiter* dicebant, umquam vel a Graecis πατὴρ θεῶν, vel a Latinis *Pater optimus Divum* appellatus est.

Ipsi ceterum Deorum cultores *Homerum* uni summo atque potentissimo Deo rerum omnium administrationem atque procurationem commisisse, non ignorarunt: quod satis quidem ex his, quas nunc proferam, auctoritatibus apparet. (x) *Plutarchus* in *Platonicis quaestionibus*: Καὶ Ξενοκράτης Δία ὕπατον καλεῖ, πρότερον δ' Ὅμηρος τὸν τῶν ἀρχόντων ἄρχοντα θεὸν ὕπατον κρειόντων προσεῖπε. *Xenocrates Jovem hypatum vocat: & ante eum Homerus principum principem Deum vocavit* ὕπατον κρειόντων. Idem *Plutarchus Libro de Iside & Osiride* haec habet: (*) Τὸν δ' Ὄσιριν αὖ πάλιν ὀφθαλμῷ καὶ σκήπτρῳ γράφουσιν, ὧν τὸ

(*) p. 371.

(v) *Lucilii*] Hos versus servavit *Lactantius divinar. Instit. Lib.* IV. *Cap.* 3. *p.* 408. ubi vide, quae de more Deos patres nominandi vener. *Jo. Georg. Walchius* in *Notis* observavit.

(x) *Plutarchus*] *Quaestion. Platon. p.* 1007. T. II. *Opp.* Non integer hic exhibetur *Plutarchi* locus, sed illa parte, quae ad rem institutam parum pertinet, truncatus.

(y) *Proclus*] *Libro* II. *in Timaeum Platon. p.* 96.

(z) *Philosophus*] *Homeri* de Deo & religione sensus, de quibus alios ex instituto constat exposuisse, hic explorare copiose nolo. Tantum monebo, quantum ad ea sufficit diiudicanda, quae hic disputat vir doctissimus, ut nullum de Deo iniquae opinionis vestigium in *Homero* residere, obtineat. Faveo homini, quatenus veritas & ratio id ferunt: hae vero ubi resistunt, nec *Homerus*, nec alius eo sapientior dignus mihi, pro quo verba faciam, videtur. Principio hoc sine controversia dederim, *Homerum* reliquis Diis omnibus *Jovem* suum praefecisse, summumque ipsi praeterea in

τὸ μὲν τὴν πρόνοιαν ἐμφαίνει, τὸ δὲ τὴν δύναμιν· ὡς Ὅμηρος τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλεύοντα πάντων Ζῆνα ὕπατον καὶ μήστωρα καλῶν ἔοικε, τῷ μὲν ὑπάτῳ τὸ κράτος αὐτοῦ, τῷ δὲ μήστωρι τὴν εὐβουλίαν καὶ τὴν φρόνησιν σημαίνει. *Contra Osirin oculo & sceptro pictis exprimunt: quorum ille providentiam, hoc autem potentiam significat. Sicut Homerus etiam Jovem omnium regem atque principem appellat induperatorem consultoremque: quorum illud nomen imperium, hoc autem prudentiam designat. Plutarcho* comes eat (y) *Proclus.* Namque hic, quum in *Commentario ad Platonis Timaeum* docuisset, *Platonis* ex sententia unum esse totius rerum naturae architectum atque conditorem, (τοῦ κόσμου παντὸς εἷς καὶ ὅλος δημιουργὸς) idem divino, quem vocat, poëtae, *Homero*, visum esse, continuo subjicit: Ὃς καὶ διὰ πάσης ποιήσεως ὕπατον κρειόντων καὶ πατέρα ἀνδρῶν καὶ θεῶν αὐτὸν ἀνυμνεῖ, καὶ πᾶσιν ἀφημεῖ τοῖς δημιουργικοῖς νοήμασιν. *Qui per universum, quod composuit, poëma Jovem celebrat, ut omnium gubernatorum principem & patrem Deum hominumque, omnesque ei tribuit notiones demiurgicas.* Qua re explicata, sic rationem concludit: Οὕτω τοίνυν σύμπασαν τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν ἀπεφήναμεν, τῷ Διὶ τὴν ὅλην δημιουργίαν ἀπονέμουσαν. *Itaque planum fecimus, totam Graecorum Theologiam Jovi generatim hoc tribuere, res omnes ab eo factas esse & conditas.* Ipse *Aristoteles*, de paterna differens auctoritate, suo hanc rem lu- 429
culenter firmat testimonio: (*) Ἡ δὲ τῶν τέκνων ἀρχὴ βασιλική. *Imperium autem in liberos est regium.* —— Διὸ καλῶς Ὅμηρος τὸν Δία προσηγόρευσεν, εἰπών,

—— πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε,

τὸν βασιλέα τούτων ἁπάντων· φύσει γὰρ τὸν βασιλέα διαφέρειν μὲν δεῖ, τῷ γένει δὲ εἶναι τὸν αὐτόν. ὅπερ πέπονθε τὸ πρεσβύτερον πρὸς τὸ νεώτερον, καὶ ὁ γεννήσας πρὸς τὸ τέκνον. *Quocirca praeclare Homerus Jovem hoc nomine appellat his verbis:*

—— *Hominum pater atque Deorum,*

qui horum omnium rex est. Regem enim natura quidem differre oportet, sed genere eumdem esse: quod accidit grandiori natu cum eo, qui junior est, comparato, & ei, qui procreavit, cum filio. Quibus ego verbis *Aristotelem* hoc sibi velle arbitror, *Jovis* potestatem & imperium, quod in reliquos tenet Deos, non acquisitum, sed naturale esse, eo quod omnes Dii, non aliter atque homines, ex eo essent geniti atque procreati. Itaque *Homerum* omni hic adversus Deum impietatis suspicione liberat (z) philosophus.

Idem, quod *Homerum*, *Hesiodum* quoque de Diis sensisse, omnesque, quos lau- 430
dat,

(*) De Republ. Lib. I. C. 12. (p. 412. T. III. Opp.)

in res universas imperium attribuisse. Loquuntur id infiniti ejus loci. Illud vero nescio, an etiam concedi queat, poëtam hunc idem de *Jove* suo existimasse, quod sapientes viri nosque hodie Christiani de summo rerum omnium opifice & architecto. Magnificis, non diffiteor, verbis non raro *Jovis* hujus potentiam, vires, & sapientiam praedicat: quod haud dubie viros induxit eximios, ut in ejus de Deo sententia nihil vituperabile esse, judicarent. Sed, ut omittam, ligatam orationem & poëtarum vocabula non iisdem ex legibus, quibus philosophorum sermones, aestimanda esse: innumera vicissim de hoc Deorum parente perhibet, quae in summam majestatem nullo modo cadunt, *Jovemque* optimum maximum ejusdem ipsi generis, naturae, ac indolis visum esse, cujus reliqua Numina, quae inducit, ostendunt. Ex multis pauca proferam. Ζῆνα seu *Jovem* multis in locis Κρόνιον seu *Saturni filium*, aliis Ὀλύμπιον seu *incolam Olympi* appellat. Igitur more hominum ex Saturno genitus erat, ut Graeci tradebant, ex sententia *Homeri*, & quod de *Jove*, Thessaliae rege.

dat, Deos, nullos vero, nisi inferioris numeri Deos, laudat, genitos atque factos esse, aeque atque homines, iis supra me opinor argumentis ex *Theogonia* ejus ostendisse, quorum nemo facile vim labefactaverit. Nunc versus ex (*a*) *Operibus* ejus proferre placet, ex quibus idem sine controversia constat:

Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοί, θνητοί τ' ἄνθρωποι.

Ut simul nati sunt Dii, mortalesque homines.

Vocem ὁμόθεν interpres Graecus exponit: ἀπὸ τῆς αὐτῆς ῥίζης, & ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους. Quae expositio hanc efficit sententiam: *Dii atque homines eodem satu & genere orti sunt.* Neque est, cur ab hac nos interpretatione dimoveant, quae statim consequuntur:

Χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
Ἀθάνατοι ποίησαν, ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.

Aureum primo genus variis linguis loquentium hominum
Dii fecerunt, coelestium domorum incolae.

Moschopulus enim sic verba haec illustrat: Ἀθάνατοι ποίησαν· ὁ Ζεὺς μόνος ἐποίησεν, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων φανερὸν γίνεται· λέγει δὲ πάντας τοὺς θεοὺς τὸ τοῦ ἑνὸς ἔργον ἐπὶ πάντας ὁμοειδῶς ἀναφέρων. *Dii fecerunt immortales. Vera poëtae sententia est, unum Jovem fecisse hoc primum genus aureum hominum, id quod ex aliis ejus locis perspicuum fit. Ac licet in uni-*

ge, iidem ferebant, domicilium in monte Olympo sibi quondam fixerat. Haeccine Deum, obsecro, arguunt omnis initii, imbecillitatis, & vitii nescium? Et quid si doceam, *Homerum Jovi* non multo nobiliorem ortum, quam reliquis Diis, attribuisse, eumque similiter ex Oceano educere? Faciam id vero sine negotio. *Saturnum* in Diis sine ullo dubio *Homerus* habuit. Ergo & is ex Oceano, ex quo cunctos esse Deos procreatos, aliquoties perhibet, genitus fuit. Atqui *Jupiter* & *Juno* liberi erant Saturni; quod multis poëta locis profitetur. Vid. *Iliad.* Ξ. *vs.* 243. 247. *Juno* praeterea semet narrat in aedibus Oceani & Tethyos, non secus ac in avorum domiciliis nepotes nonnunquam, liberaliter educatam esse. *Iliad.* Ξ. *vs.* 302. 303.

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν,
Οἵ μ' ἐν σφοῖσι δόμοισιν ἐΰτρεφον ἠδ' ἀτίταλλον.

Oceanumque Deorum ortum, & matrem Tethyn,
Qui me in suis aedibus bene nutrierunt & educarunt.

[Vid. *Zimmermann. de religione Homeri* in *Museo Helvet. T.* VII. *p.* 158. Lavat is Homerum, sed Aethiopem lavat, & maxima probra dissimulat.] Habes itaque ortum *Jovis*, qui per Saturnum ab Oceano, ut Dii omnes reliqui, descendit. Talem ego Deum nullo modo me adduci patiar, ut cum summo rerum omnium parente confundam. Plura, quae in promptu sunt, ne copiosior sim, quam par est, nunc praetermitto. Qui hic afferuntur, veterum loci, ut rectius & melius sensisse videatur *Homerus*, parum mihi videntur momenti ac ponderis habere. Principio, quid *Homerus* & omnes in universum antiqui censuerint, id ex ipsis eorum libris, non vero ex aliorum disci debet testimoniis & auctoritatibus, qui caussae suae plerumque servire solent, ac in primis poëtarum principem infinitis interpretationibus sensu & ratione vacuis obscurare & corrumpere student, ut unus omnis scientiae & eruditionis magister fuisse videatur. Deinde nec *Plutarchus*, nec *Aristoteles Jovem*, quem *Homerus* inducit, summum esse Numen, quod universa fabricatum est, confirmant, sed tantum, quibus *Jovem* suum vocabulis *Homerus* honestaverit, significant. *Procli* vero testimonium, hominis Platonici & ingenii majoris, quam judicii, philosophi, minime omnium in hac caussa valere debet, quum sectae, quam sequutus est, consuetudo notissima sit veteres auctores non ex rei veritate, sed ex suo sensu, explicandi. Multo illustrior & locupletior testis foret antiquus ille *Vitae Homeri*, quae solet car-mi-

universum de Diis loquatur; id tamen, quod opus unius est, ad omnes transfert ejusdem naturae ac generis. Nec desunt multa exempla alia, ex quibus intelligi potest, poëtas frequentes Θεοὶ *pro* Θεὸς *posuisse.* Mihi vero *Hesiodum* eamdem de hominum atque Deorum ortu opinionem, quam (*b*) *Plato* aluisse, verisimilius videtur: qui quidem, tametsi minores mundanosque Deos, non secus atque homines, a summo omnium Deo factos esse, arbitretur, Deos tamen paullo citius censet esse editos hominibus, atque ad horum deinceps procreationem multum contulisse.

Sed, quod supra dixi, *Theogoniam Hesiodi* inferiorum tantum Deorum narrare ortus, nec ad summum Deum, quem Ζεὺς vocat, ullo modo pertinere, id jam verbis ejus planum mihi faciendum esse, video. Nihil vero ad hoc demonstrandum validius est, quam quod *Jovem* hunc sive Ζεὺς, similiter ut *Homerus*, parentem non minus, quam regem, omnium Deorum facit.

(*c*) Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανός ἐστιν
Ἀθανάτων.

Ille enim omnium rex & dominus est
Immortalium.

Adde huc, quod rerum universam naturam ab eo factam atque paratam esse, docet: id quod *Proclus* ad hunc ejus versum observavit:

(*d*) Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς κ. τ. λ. 431

Per

minibus ejus vulgo praemitti, scriptor, quisquis ille demum fuerit, si quid dandum esset auctoritatibus in hoc negotio. Namque hic eamdem, quam *Cudworthus*, sententiam, & iisdem prope fretus *Homeri* locis, jam dudum proposuit: cujus ego verba, quoniam nervose, quae proferri possunt in hanc rem, omnia complectuntur, describam. Sic igitur ille in *Thom. Gale Scriptor. veter. mytholog.* p. 337. Τούτων δὲ πάντων ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα τὸν πρῶτον Θεὸν νομιζόντων τῶν ἀρίστων φιλοσόφων ἀσώματον ὄντα καὶ νοήσει μᾶλλον καταληπτὸν, καὶ Ὅμηρος ταῦτα ὑπολαμβάνειν φαίνεται, παρ' ᾧ λέγεται ὁ Ζεὺς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, καὶ· ὦ πάτερ Κρονίδη, ὕπατε κρειόντων· καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ζεύς φησιν· Ὅσσον ἐγὼ περί τ' εἰμὶ θεῶν, περί τ' εἰμ' ἀνθρώπων· ἡ δὲ Ἀθηνᾶ πρὸς αὐτόν· Εὖ νυ καὶ ἡμεῖς ἴδμεν, ὅ τοι σθένος οὐκ ἐπιεικτόν. *Ceterum quando praestantissimi quique philosophorum primarium illum Deum, ducem & principem omnium, incorporeum esse, ac cognitione duntaxat comprehensibilem, arbitrentur, Homerus quoque haec credere videtur, apud quem Jupiter appellatur pater hominumque Deumque, &, Jupiter, o pater optime, praeses magnificorum. Immo & ipse Jupiter inquit: Quantum ego Dîs superis praesto, mortalibus atque. Minerva denique ad eum: Nos bene callemus, quam sit tua magna potestas.* Sed indignum ego prope *Homerum* judico, in cujus religionem & de Deo sententiam curiosius inquiratur: quem omnia ejus carmina ostendunt ne secum ipso quidem omni ex parte consensisse, & quae ratio de Deo docet, ac philosophi vetustissimi de rebus naturalibus disseruerunt, cum Graecorum fabulis & ineptis narrationibus perpetuo confudisse. Acerbius hoc si quis esse judicium & corrupti gustatus signum censeat, haud equidem magnopere pugnabo: requiram vero vicissim, ut is nobis religionis poëtae hujus summam ex ejus carminibus exhibeat, non modo suis absolutam numeris, sed etiam cohaerentem inter se, & reliquis ejus scitis consentaneam: quod fieri nullo modo posse, arbitror.

(*a*) *Operibus*] *Hesiodi Opera & dies vs.* 108. 109. 110. *p.* 215. *ed. Clerici.*

(*b*) *Plato*] Lege *Platonis Timaeum p.* 530. *s. Opp.*

(*c*) Αὐτὸς γὰρ] Hic versus in carminibus, quae ad nos pervenerunt, *Hesiodi* non legitur, sed a *Clemente Alexandr.* ut *Hesiodi* laudatur in *Cohort. ad gentes Cap.* 7. *p.* 63. *T.* I. *ed. Potteri.*

(*d*) Ὅν τε] *Hesiodi Opera & dies vs.* 3. *p.* 197. Sed fallitur omnino *Proclus*, fallitur vir doctissimus, quod hoc versu *Jovi* censent rerum omnium fabricationem ab *Hesiodo* tribui. Totius enim orationis contextus ostendit, id sibi velle poëtam, *Jovem* hominum dispensare fata, & pro lubitu

hunc

Per quem omnes homines mortales sunt. Δἰ ὃν πάντα, καὶ οὐκ αὐτομάτως· Πάντα τῷ Διὶ περισαναπλάττει. *Per quem omnia sunt, nec id temere ac fortuito. Poëta hic per figuram, quae Synecdoche dicitur, rerum omnium procreationem Jovi adscribit.* Quae duo dubitare sinunt neminem, argumentum *Theogoniae Hesiodi* inferiorum unice Deorum esse ortum atque generationem, quos parens eorum & conditor Ζεὺς sive *Jupiter* ex Chao finxit aquatico. Ipse vero *Jupiter*, quum sit αὐτοφυὴς, per se exsistens, neque factus, prorsus ex hoc ordine debet (*e*) eximi.

Hesiodum excipiat *Pindarus.* Cujus quisquis haec modo (*f*) verba legerit, is vero Diis eum, quos celebrat, aeternitatem haud tribuisse, verum ortum ac initium, sine negotio sentiet:

Ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος, ἐκ
Μιᾶς δὲ πνέομεν
Ματρὸς ἀμφότεροι.

432 *Unum hominum, unum Deorum genus*
Et ex una spiramus
Matre utrique.

Communem Deorum & hominum matrem, quam hic *Pindarus* nominat, vetus ejus in-

hunc altiori, illum inferiori loco ac numero ponere:

Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε,
Ῥητοί τ' ἄῤῥητοί τε Διὸς μεγάλοιο ἕκητι.

Per quem mortales homines pariter obscurique sunt & clari,
Nobiles ignobilesque magni Jovis voluntate fiunt.

(*e*) *Eximi*] De *Hesiodi* religione quae supra late ac copiose sunt a me disputata, hoc quidem loco repetere nolo. Quod autem vir doctissimus poëtam hunc *Jovem* ex Deorum genitorum exemisse numero, & pro summo rerum omnium parente habuisse, autumat, id quin breviter refellam, facere nequeo. Fateor, magna sunt & sublimia, quae de *Jove* suo passim poëta praedicat. In *Theogonia vs.* 49. *p.* 12. ita de eo:

Ὅσσον φέρτατός ἐστι θεῶν, κράτει τε μέγιστος.

Quam sit praestantissimus Deorum & imperio maximus.

Prometheus in eodem carmine *vs.* 548. *p.* 92. his eumdem verbis alloquitur:

Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε θεῶν αἰειγενετάων.

Jupiter gloriosissime, maxime Deorum sempiternorum.

Plures ejus generis locos ut afferam, nil opus est. Sed quam ex his aliisque poëtae dictis hausimus eximiam de *Jove* opinionem, eam nos deponere vicissim jubent, quae tot aliis de eodem locis canit: ex quibus apparet, *Jovem* ipsi nullum fuisse, quam virum humano more ex Saturno & Rhea genitum, reliquis vero Diis, & ipso parente suo propter fortitudinem & alias dotes superiorem. Faciam, ut ex ipso id *Hesiodi* ore cognoscamus. Sic igitur ille *Theogoniae vs.* 453. *s. p.* 77.

Ῥείη δ' αὖ δμηθεῖσα Κρόνῳ τέκε φαίδιμα τέκνα,
Ἑστίην, Δήμητρα, καὶ Ἥρην χρυσοπέδιλον,
—— —— —— —— ——
Ζῆνά τε μητιόεντα, θεῶν πατέρ' ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Rhea autem compressa a Saturno, peperit illustres liberos,
Vestam, Cererem, & Junonem aurea calceamenta habentem,
Jovemque sapientem, Deorum patrem atque hominum.

Ex *tellure* nimirum & *coelo*, si *Hesiodum* audias, nati sunt multi Dii, quos enumerat *Theogon. vs.* 134. 135. *p.* 25. Horum Deorum minimus natu *Saturnus* fuit, *ib. vs.* 136. Et hic *Saturnus* ex Rhea deinceps inter alios natos natasque *Jovem* ac *Junonem* procreavit. *Jupiter* vero reliqua Numina astu partim, partim virtute, partim beneficiis sibi subjecit. Vides hic absurdam Physicae veteris & historiae confusionem. Praeclarum vero *Jovem*, dignumque, qui supremo Numini par habea-

interpres terram esse & chaos arbitratur: neque idem alios, quam inferiores Deos, in primis stellas a poëta indicari (*g*) judicat.

Ergo *Pindarus* universam Deorum turbam ex terra & chao, quemadmodum & homines, natam esse, perhibet. Atqui Deum illum, quo nullus major est, vel praestantior, gradu longe sublimiori collocat. Namque hunc θεῶν κράτιστον, *Diis omnibus potentia majorem*, & τῶν πάντων κύριον, *rerum omnium dominum*, appellat. Hunc παντὶ αἴτιον, *rerum omnium caussam*, hunc ἀριστοτέχναν θεὸν, *Deum omnium artificum excellentissimum*, sive mundi totius fabricatorem, hunc denique, quod a (*b*) *Clemente Alexandrino* proditum legitur, τὸ πᾶν sive *universum* vocat. Hunc Deum ut ceteris praeferret omnibus summaque coleret religione *Chiron*, eodem (*i*) *Pindaro* teste, *Achillem* docuit:

—— Μάλιστα μὲν Κρονίδαν
Βαρυόπαν στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανιν
Θεῶν σέβεσθαι.

—— *Praecipue quidem Saturnidem*
Grave tuentem, fulgurum fulminumque praesidem
Inter Deos coleret.

Quae

beatur, cujus pater *Saturnus*, homo ex coelo terraque genitus, avus vero coelum, avia terra fuit! Ceterum, quod *pater & rex Deorum Jupiter* toties apud *Homerum* & *Hesiodum* dicitur, id tanti non est, ut majorem ipsi tribuamus dignitatem, & reliquos ab eo Deos esse creatos aut factos, putemus. *Pater* enim *Deorum & rex* propterea mihi in primis appellari videtur, quod majores Deos ex Saturni ventre ac vinculis liberavit, & vitam ipsis veluti, quam amiserant, restituit. Omnes nempe liberos suos Saturnus devorabat, simulatque nascebantur. *Hesiodus Theogon. vs.* 459. Dolo autem & arte filii sui *Jovis* victus, omnes evomere rursus coactus est, *ibid. vs.* 495. *s.* Hi Dii per *Jovem* ex parentis visceribus in lucem protracti, gratiam ipsi retulerunt, & potestate eum fulminandi armarunt. Hac nixus potestate, imperium in Deos hominesque exercet.

Τοῖς πίσυνος, θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει.

Quibus (tonitru & fulmine) *confisus, mortalibus atque immortalibus imperat.*

Hesiodus l. c. vs. 506. *p.* 86. Non ergo jure naturae, sed Deorum partim, quibus consuluerat, beneficio, partim vi ac robore summo *Jupiter* fruitur in coelo terrisque regno. [Vid. *Callimachus Hymn. in Jov. vs.* 66. 67.] In sensum fabulae nunc non inquiro: sufficit ex his intelligi, qua de caussa *Jupiter* apud poëtas *rex & pater Deorum* vocetur. Interim nec ideo quoque *Jovem* hoc nomine salutari negem, quod, non secus ac liberorum parens, hominum Deorumque res curare, prudentique consilio, regis instar, totum orbem administrare dicitur. Hanc *Aristotelis* esse de hoc nomine sententiam, *Erasm. Schmidius* perhibet *Not. ad Pindari Olymp. p.* 206. [Conf. quae de Homero & Hesiodo dixit *Theodoretus Therap.* II. *p.* 65. 69.]

(*f*) *Verba*] *Nemeonicon Oda* VI. *p.* 120. *ed. Erasmi Schmidii.*

(*g*) *Judicat*] Non possum, quin *Clementis Alex.* verba hic adscribam, quae ad hunc *Pindari* locum pertinent, & sequentia simul illustrant, *Stromat. Lib.* V. *p.* 710. Πίνδαρος τῆς ὕλης πατέρα δίδωσι, *Pindarus matris nomine materiam intelligit*, καὶ ἕνα τὸν τούτων δημιουργὸν, ὃν ἀριστοτέχναν πατέρα λέγει, τὸν καὶ τὰς προκοπὰς κατ' ἀξίαν εἰς θειότητα παρεσχημένον, *unumque praeterea horum omnium molitorem constituit, quem ipse parentem* ἀριστοτέχναν, *hoc est, optimum ac sapientissimum artificem nominat, qui pro sua quemque dignitate ad ipsam quoque divinitatem provehat.*

(*h*) *Clemente Alex.*] Is *Stromat. Lib.* V. *p.* 726. ita: Πίνδαρός τε ὁ μελοποιὸς οἷον ἐκβακχεύεται, ἀντικρυς εἰπών.

Τί θεός; ὅ τι τὸ πᾶν.

Lyricus item Pindarus quodam quasi Bacchico furore correptus, ita diserte loquitur:

Quid Deus? Universum.

Periit carmen *Pindari*, ex quo verba haec excerpsit *Clemens.*

(*i*) *Pindaro*] *Pythior. Oda* VI. *p.* 260.

Quae verba sic declaravit is, qui *Pindari* carmina Graecis illustravit scholiis: Ἐξαιρέτως τὸν μεγαλόφωνον ἀστεροπῶν καὶ κεραυνῶν δεσπότην, τὸν Δία, παρὰ τοὺς ἄλλους θεοὺς τιμᾷν καὶ σέβεσθαι. *Docuit eum prae reliquis Diis observare in primis ac summo cultu honoreque prosequi Jovem, magna voce valentem dominum fulgurum & fulminum.* Atque hic jam satis eos refellit locus, qui summum Deum, ut in se consideratur, ab ullo veterum negant divinis honoribus (*k*) affectum esse.

Sed haec satis esse arbitror de *Homero*, *Hesiodo*, atque *Pindaro* dicta. Aut tres hosce vates confitendum est omni plane religione vacasse, nullumque omnino Deum ceteris superiorem & sempiternum credidisse, cunctos e contrario Deos, ne ipso quidem *Jove*, rege atque parente eorum, excepto, ex Chao sensus inope, Oceano, atque Nocte editos, censuisse: aut vero unum summum aeternumque Deum, a quo reliqui omnes Dii geniti sint atque facti, professos esse, dicendum est. Ego quidem posteriorem harum sententiarum sequutos esse eos, exploratum censeo: ac licet *Aristoteles* & *Plato* alteram nonnumquam illis opinionem attribuere videantur; inde tamen id meo judicio provenit, quod antiquissimum illud dogma & a *Mose*, quod vel ex 2. *Petr.* III. liquet, traditum de mundo sive terra coelo-
433 que ex Chao aquatico primum producto, parum dextre intelligerent. Atqui dogma hoc tam *Homerus*, quam *Hesiodus* (*l*) receperant.

Aeschylum atque *Sophoclem*, quibus nihil inter Tragicos nobilius est, si audire vellem, aliquot ex illis locos huic aptos argumento excerpere possem, quos nemo contemnendos duceret. Sed, quod eos jam a *Justino Martyre*, *Clemente Alexandrino*, & aliis animadversos video, ne fastidium lectori creem, ideo hic praetermittere, satius arbitror. De celeberrimo tamen *Sophoclis* loco unum habeo, quod breviter moneam. Sic ergo (*m*) Tragicus canit:

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστιν θεὸς,
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε, καὶ γαῖαν μακρὰν,
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα, κἀνέμων βίαν, κ. τ. λ.

Unus profecto, unus est tantum Deus,
Coeli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti coerulum, & vim spiritus.

Sequuntur statim nonnulla, quae simulacrorum feriunt cultum. Haec ejus esse generis, fateor, ut Christianum non dedeceant scriptorem, nec in ulla exstant Tragoediarum *Sophoclis*, quas temporum nobis reliquere injuriae. Sed propterea si quis

(*k*) *Affectum esse*] Credam ego facile, non tam obtusae mentis fuisse *Pindarum*, ut unum esse Deum, rerum omnium parentem, ignoraret. At, quae hic afferuntur, ejus dicta, si illud excipias, quod ex *Clemente* laudatur, non tam ad talem, qualem fas est profiteri, Deum, quam ad *Jovem* Graecorum, pertinent: quem *Jovem Pindarus* alias diserte Saturni esse filium, & in Ida monte educatum, *Olymp. Od.* V. *p.* 145. Aeoli patrem, *Pyth. Od.* IV. *p.* 159. in aurum conversum, cum Saturno colluctatum esse de imperio Olympico, Ganymede famulo usum, *Olymp. Od.* I. *p.* 62. ut ejus generis omittam alia, perhibet. Quae omnia quantopere remota sint ab unius illius & praepotentis Numinis natura, quod ratio venerari jubet, quilibet intelligit.

(*l*) *Receperant*] Quaenam ad haec mihi monenda sint, ex iis apparet jam maximam partem, quae variis locis disserui. Assumit, non probat, vir eximius, *Homero* & *Hesiodo* idem, quod divino scriptori, *Mosi*, de rerum originibus placuisse.

(*m*) *Tra-*

quis suspicaretur, dictum hoc esse Christiani, callide caussae suae inservientis, nae is a vera multum ratione laberetur. Nam, ut multas sileam Tragoedias *Sophoclis* interiisse, tam multi ex antiquis Christianorum doctoribus, *Athenagoras*, *Clemens Alexandrinus*, *Justinus Martyr*, *Eusebius*, *Cyrillus*, & *Theodoretus*, dictum hoc adhibuerunt in disputationibus adversus gentes Diis deditas, ut nullus suspicioni huic locus relictus sit. (*n*) *Clemens* praeterea ex his, quos nominavimus, auctoribus *Hecataeum*, veterem historicum, eumque Deorum religione imbutum, in libris suis illud commemorasse, locuples auctor est.

Euripides plenus est dictorum, quae negotium, quod tractamus, mirabiliter communiunt. Itaque temperare mihi nequeo, quin nonnulla eorum hic exhibeam. In (*o*) *Supplicibus* res omnium hominum e *Jovis* sive summi Numinis arbitrio & nutu pendere, praeclare significat:

Ὦ Ζεῦ, τί δῆτα τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
Φρονεῖν λέγουσι; σοῦ γὰρ ἐξηρτήμεθα,
Δρῶμέν τε τοιαῦτ', ἂν σὺ τυγχάνῃς θέλων.

Miseros quid homines, o Deûm rex & pater,
Sapere arbitramur? pendet e nutu tuo
Res nostra, facimusque illa, quae visum tibi.

Et quid hisce precibus, ad summum coeli terraeque dominum & moderatorem ab (*p*) eodem poëta fusis, elegantius ad hanc rem & illustrius est?

Σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χοὴν
Πέλανόν τε φέρω, Ζεὺς εἴτ' Ἀΐδης
Ὀνομαζόμενος στέργεις.
Σὺ γὰρ ἔν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
Σκῆπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζων, 434
Χθονίων θ' Ἅδῃ μετέχεις ἀρχῆς.
Πέμψον μὲν φῶς ψυχαῖς ἀνέρων,
Ταῖς βουλομέναις ἄθλους προμαθεῖν,
Πόθεν ἔβλαστεν, τίς ῥίζα κακῶν,
Τίνι δεῖ μακάρων εὖ θυσαμένους
Εὑρεῖν μόχθων ἀνάπαυλαν.

Tibi

(*m*) *Tragicus*] Ex *Stobaei Eclogis* hoc *Sophoclis* fragmentum *Hugo Grotius* transtulit in *Excerpta veterum Comicorum & Tragicor. p.* 148. cujus etiam est, quam adjecit *Cudworthus*, Latina versio.

(*n*) *Clemens*] *Stromat. Lib.* V. *p.* 717.

(*o*) *Supplicibus*] V. 734. 735. 736. *p.* 41. Haec vero verba *Jovem* illum, quem Graeci venerabantur, compellant, nec perspicue probant, poëtam hunc unum professum esse summum rerum omnium dominum, verum hoc tantum docent, *Jovi* magnam ab eo sapientiam & providentiam attributam esse.

(*p*) *Eodem poëta*] Hi versus apud *Clementem Alexandr. Stromat. Lib.* V. *p.* 688. exstant, sed non continua, quemadmodum hoc loco, seric. Digessit autem eos & disposuit, ut hic leguntur, *Hugo Grotius* in *Fragmentis ex incertis Euripidis Tragoed.* in *Excerpt. vet. Comic. & Tragicor. p.* 431. Binos tamen versus inter tertium & quintum interjectos omisit hic vir doctissimus.

(*q*) *Al-*

Tibi (cunctorum domino) vinum
Salſamque molam fero, ſeu Ditis
Tu, ſive Jovis nomine gaudes.
Tu namque Deos ſuperos inter
Sceptrum tractas ſublime Jovis:
Idem regnum terreſtre tenes.
Tu lucem animis infunde virûm,
Qui ſcire volunt, quo ſata mentis
Lucta ſit ortu, quae cauſſa mali,
Cui coelicolûm rite litando
Requiem ſit habere laborum.

In hac precatione, id quod obſervatu eſt digniſſimum, Ζεὺς & Ἀΐδης, *Jupiter* & *Pluto*, tamquam duo ſpectantur nomina, quae unum eumdemque Deum, ceteris omnibus praeſtantiorem, notent. Summa vero ejus haec eſt: Perfunde, Domine, coeleſti luce mortalium animos, ut, quinam omnium, quibus premimur, malorum fons atque radix ſit, percipiant, nec, quibus modis ea fugere & evitare queant, ignorent.

Solet (*q*) alius quoque locus ex *Euripide* afferri, quo unam illam ſempiternamque naturam, quae univerſum terrarum orbem complectitur atque gubernat, his diſerte affatur verbis:

Σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ
Ῥόμβῳ, πάντων φύσιν ἐμπλέξανθ',
Ὃν περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ὀρφναία
Νὺξ αἰολόχρως, ἄκριτός τ' ἄστρων
Ὄχλος ἐνδελεχῶς ἀμφιχορεύει.

Te, qui a te ipſo es, quique aetherio
Rerum omne genus turbine verſas:
Quem clara dies circumdat, quemque
Multicolor tegit nox, quemque aſtrorum
Vis non uno lumine fulgens
Circum aſſiduo volvitur orbe.

Scio, tertium atque quartum verſiculum ſic vulgo exponi ab interpretibus: *Nox atque dies una cum innumerabili ſtellarum multitudine perpetuo circa Deum ſaltant.* Nec is ego ſum, qui hanc interpretationem aut Grammaticorum legibus repugnare, aut poëtae indignam eſſe putem ingenio. At illum tamen, quem expreſſi, ſenſum huic non una de cauſſa praeferendum putavi. Nam cum ipſis verbis ſatis aptus eſt, tum

(*q*) *Alius locus*] Hunc locum ex *Euripidis* Tragoedia *Pirithous* pariter ab interitu ſervavit *Clemens Alexandr. Strom. Lib.* V. *p.* 717. digeſſit vero & reſtituit idem *Grotius* in *Excerpt. p.* 399. Verſionem adjeci *Jo. Potteri*, ſed ad mentem *Cudworthi* accommodatam. *Hugo Grotius* ita hos verſus reddidit Latine:

Te voco, te non aliunde ſatum,
Qui naturam turbine verſas
Totam aetherio, quem lux circum
Noxque aſtricolor, ſemper & ingens
Circumſultat chorus aſtrorum.

Ac mihi quidem haec verſio, etiamſi *Cudworthio* non

tum multo est sublimior & augustior altero. Belle praeterea huic *Orphei* effato respondet:

—— Περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται:

Quippe quo Deus *lumen in se ipso* dicitur esse *lucidissimum & radiatum*, *quod tamen nobis*, quoniam exquisita mentis imbecillitate laboramus, *coeca crassaque nube tectum videtur.* Postremo sacri codicis oraculo huic: *Nubes & caligo cingunt eum*, non 435
dissimilis est.

Aristophanes in ipso statim *Pluti* exordio *Jovem* sive Ζεὺς a ceteris Diis secernit:

Ὡς ἀργαλέον πρᾶγμ᾽ ἐστιν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί.

Terpandri eximium locum (*r*) *Clemens Alexandrinus* perire noluit:

Ζεῦ πάντων ἀρχά, Ζεῦ πάντων ἀγήτωρ.

Jupiter omnium principium, Jupiter dux omnium.

Qui sequuntur, versus (*s*) *Menandri* feruntur esse:

Τὸν ὄντα πάντων κύριον γενικώτατον
Καὶ πατέρα, τοῦτον διατελεῖ τιμᾶν μόνον,
Ἀγαθῶν τοσούτων εὑρετὴν καὶ κτίστορα.

Rerum universarum imperatorem ac patrem
Solum perpetuo colere suppliciter decet,
Artificem tantae & largitorem copiae.

Exhortatur, quod omnes vident, poëta homines, ut unum summum Deum, tamquam omnis boni fontem & auctorem, revereantur & colant, aut ita saltem colant, ut reliquis eum Diis omnibus anteferant. Ejusdem argumenti duo alia exstant insignia ex veteri Graecia effata, *Hermesianactis* alterum, poëtae perantiqui, alterum *Arati*: quibus nunc uti nolo, quoniam alium ipsis locum dicare (*t*) statui.

Igitur a Graecis poëtis ad Latinos procedimus: in quibus merito principatum *Ennio* deferimus. Hic vero, tametsi Deos omnes, inferiores nimirum, Erebo & nocte natos esse putet, seu, quod idem est, ex Chao generatos atque creatos fateatur, unum tamen Deum ceteris omnibus majorem & praestantiorem laudat, qui

—— *Divûmque hominumque pater, rex*

ipsi

non placeat, Graecis aliquanto videtur esse convenientior, quam ea, quae hic affertur. Nec tamen repugno, si quis hanc Grotianae praeferat.

(*r*) *Clemens Alex. Stromat. Lib.* VI. *p.* 784.

(*s*) *Menandri*] Exstant apud *Eusebium*, *Justinum M. Clementem*, qui tamen eos *Diphilo* Comico tribuit. Vid. *Jo. Clericus* in *Reliquiis Menandri ac Philemonis p.* 48. Versio, quae hic legitur, *Grotii* est in *Excerptis Comicor. p.* 716.

(*t*) *Statui*] His ex locis *Aristophanis*, *Terpandri*, & *Menandri* hoc quidem sine controversia efficias, visum fuisse his poëtis, unum Deorum reliquis omnibus praestare ac imperare: hunc vero Deum utrum talem esse censuerint, qualem ve-

 ne-

ipsi dicitur. Quae denominatio nullius esse potest, nisi ejus, qui universam naturam fabricatus est & comparavit, quumque ipsemet principio & ortu careat, Deos una cum mundo ex Chao protraxit & (v) finxit.

Nihilo deterius *Plautus* sentit. Nam & *Jovem* a Diis reliquis aperte sejungit aliquoties, & unum sine circuitu Deum confitetur, cui nihil prorsus occultum sit atque abditum:

436 (*) *Est profecto Deus, qui, quae nos gerimus, auditque & videt.*

Quae sententia simillima est exclamationi, quam *Livius* consignavit, *Manlii Torquati: Est coeleste Numen, es magne Jupiter!* nec ulli veterum dictorum, quibus unus summusque Deus celebratur, perspicuitate cedit. (†) Sed hic idem *Plautus* in *Rudente* tam dilucide, ut nihil supra, unum orbis atque naturae totius gubernatorem & arbitrum, hominibus venerandum proponit, ceterosque Deos omnes ejus unice jussis & imperio subjectos & obedientes inducit:

Qui gentes omnes mariaque & terras movet
Ejus sum civis civitate coelitum.
Qui est imperator Divûm atque hominum Jupiter,
Is nos per gentes alium alia disparat,
Hominum qui facta, mores, pietatem, & fidem
Noscamus. —— ——
Qui falsas lites falsis testimoniis
Petunt, quique in jure abjurant pecuniam,
Eorum referimus nomina exscripta ad JOVEM.
Cotidie ille scit, quis hic quaerat malum.
Iterum ille eam rem judicatam judicat.
Bonos in aliis tabulis exscriptos habet.
Atque hoc scelesti illi in animum inducunt suum,
JOVEM *se placare posse donis, hostiis;*
Sed operam & sumtum perdunt, quia
Nihil ei acceptum est a perjuris supplicii.

Hic *Jupiter*, sive unicus Deorum hominumque rex & dominus, inferioribus Diis terrarum orbis partes & provincias distribuere dicitur, quo facta, mores, atque in-

(*) Captiv. Act. II. Scen. 2. (†) Rud. in Prolog.

nerari recta jubet ratio, an vero ultra Graecorum *Jovem* meditando haud adscenderint, id obscurius est. Idem de nonnullis eorum, quae sequuntur, effatorum poëticorum dictum esto.

(v) *Finxit*] Quonam sensu *Jupiter* Deorum pater atque rex vocatus sit, paullo ante a me expositum est. *Ennium* Deos omnes ex nocte atque Erebo prognatos credidisse, hic ejus versus testatur, quem *Jan. Parrhasius* laudat *de rebus per epistol. quaesitis:*

Quos omnes Erebo perhibent & nocte creatos.

Paul. autem *Merula* in *Notis ad Fragm. Ennii p.* 160. nescire sese fatetur, hunc unde versum vir ille doctissimus acceperit. Forte doctissimus vir *Franc. Hesselius*, cujus *Fragmenta Ennii* nunc ad manus non sunt, auctorem indicavit, cujus diligentia hic versus servatus est. Nihil est in ipsa re incredibile, quum *Ennium* certum sit fabulas Graecorum de ortu Deorum & generatione expressisse carmine, *Ciceroque* testetur *Libro* III. *de* na-

instituta omnium, ubicumque sint, hominum observent, nominaque tam proborum, quam improborum ad se inde referant. Idem injustitiam iniquorum judicum ulcisci, tantumque, quantum unusquisque sit promeritus, reddere atque dare perhibetur omnibus. Scelerati quidem sese iram ejus victimis & sacrificiis flectere posse putant: sed quod a perjuris offertur, nihil ei gratum & acceptum est. Haec quis sapienter & egregie dicta esse neget? At nihilo tamen minus idem deinceps poëta, perversum aetatis suae morem sequutus, Deum omnium altissimum & maximum & minores Deos confundit, unoque Deorum nomine omnes comprehendit: namque universi conjunctim administrare mundum & gubernare tum credebantur.

Facilius, si qui pius est, a Diis supplicans,
Quam qui scelestus est, inveniet veniam sibi.

Addo carmen, quo alio loco (*) *Hannonem* Carthaginiensem *Jovem*, seu omnium maximum & potentissimum Deum precatum esse, fingit:

Jupiter, qui genus colis alisque hominum, per quem vivimus
Vitale aevum, quem penes spes vitaeque sunt hominum omnium,
Da diem hunc sospitem, quaeso, rebus meis agundis.

Plauto proximum locum *Valerio Sorano*, poëtae tam vetustate, quam ingenio praestanti, tribuo, cujus quidem hos versus, in hac caussa nostra valde luculentos, (x) *Varro* posteris prodidit:

Jupiter omnipotens regum rex ipse Deûmque,
Progenitor genitrixque Deûm, DEUS UNUS ET OMNIS.

Quod hic sempiternus ille supremusque Deus *progenitor & genitrix*, id est, pater atque mater, salutatur Deorum, id ex *Orphei* & Orphicorum scholis haustum est, quibus pariter Deus μητροπάτωρ & ἀῤῥενόθηλυς dici solebat. Sensum formulae aliquoties jam exposuimus. Deum nimirum ut veteres indicarent Deos resque omnes ceteras ex semet ipso produxisse, nec ad tantae molis negotium materiae cujusdam aeternae indiguisse, idcirco patris matrisque officium simul ei committebant. Hoc ipsum praeterea, quod *Orpheus* docuerat, sapientiae genus in eam homines sententiam inducebat, ut in singulis inferioribus minoribusque Diis ipsum sese summum 437
maxi-

(*) Poen. Act. V. Scen. 4.

natur. Deor. Cap. 17. *p.* 3075. *T.* IX. *Opp. ex Erebo & nocte* multos a poëtis *Deos natos* ferri. Nec id tamen de omnibus Diis minoribus, si vestigia *Hesiodi* & aliorum Graecorum sequutus est, intelligere potuit *Ennius*, sed de certis tantum Numinibus, de quibus nunc dicendi locus non est. Quod hic legitur, fragmentum:

— *Divûmque hominumque pater, rex,*

id apud *Varronem* exstat *de lingua Lat. Lib.* IV. observante *Paulo Merula* in *Fragm. Ennii p.* 230. Sed, ut propter hunc versum de religione *Ennii* praeclare sentiam, nullo a me modo impetro. Ad *Jovem* haec verba pertinere, nullum est dubium. Huic autem *Jovi* non meliorem dabat originem, quam ceteris Diis, *Ennius*, atque Saturno eum esse genitum existimabat. Sic enim:

— — *Saturno sancte create,*
Quei coelum versas stelleis fulgentibus aptum.

Servius ad Aeneid. Virgil. Lib. X. Vid. *Merula l. c. p.* 231.

(x) *Varro*] *De lingua Latina p.* 71. *ed.* 1581. 8.

(y) Quod

maximumque Deum venerari atque colere, putarent, nec quidquam a se religionis suscipi, existimarent, quin ad rerum omnium parentem vis & fructus ejus pertineret. Deum enim qui certa ratione omnes esse Deos & singulos persuasum habebant, ita nisi sensissent, ratiocinando a semet ipsis discessissent.

Ovidius quidnam de Deo senserit, supra jam, quod satis est, docui. Hic igitur binos tantum ejus locos proferam, quos antea intactos reliqui. Nihil elegantius est hac gratae mentis erga infinite potentem Deum declaratione:

(y) *Quod loquor & spiro, coelumque & lumina solis*
Adspicio, (possumne ingratus & immemor esse?)
Ipse dedit.

Tertio vero *Metamorphoseôn libro* hanc Dei magnificam legas descriptionem:

Ille pater rectorque Deûm, cui dextra trisulcis
Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.

Virgilii de rebus divinis sententia ex eo satis patet, quod Deum frequentissime *omnipotentem* vocat. (z) Neque parum ad mentem ejus intelligendam momenti habent versus ex *sexto Aeneidos Libro*, quos supra dedimus, quibus unum esse Deum, ex quo fluxerint & orta sint omnia, manifeste profitetur. Quamquam sic eum loqui fateor, ut Deum pro mente per totam rerum naturam intenta & fusa videatur habuisse. Quod & *Servio* placere *Honorato* video, qui sententiam poëtae hoc modo declarat: *Deus est quidam divinus spiritus, qui per quatuor fusus elementa, gignit universa.* Juvat unum alterumve locum ceteris, quos ante vidimus, adjicere. Venus *Libro primo Aeneidos* sic Jovem compellat:

—— *O qui res hominumque Deûmque*
Aeternis regis imperiis, & fulmine terres!

Eadem Diva *decimo Aeneidos Libro* ita *Jovem* affatur:

O pater, o hominum Divûmque aeterna potestas!

Ad quae verba *Servius: Divûmque*, inquit, *aeterna potestas; propter aliorum Numinum discretionem*, quae scilicet aeterna non sunt, sed ex *Jove* generata & edita.

Sed

(y) *Quod loquor*] Versus hi apud *Ovidium* leguntur *Metamorphos. Lib.* XIV. *vs.* 172. *s.* Sed vehementer fallitur vir egregius, qui ad supremum eos Numen arbitratur pertinere. Laudes sunt Aeneae, cui Achaemenides profitetur se vitam & omnia debere. Id antecedentia perspicue docent:

—— —— *Iterum Polyphemon & illos*
Adspiciam fluidos humano sanguine rictus,
—— —— —— —— ——
Si minus Aeneam veneror genitore, nec umquam
Esse satis potero, praestem licet omnia, gratus.
Quod loquor & spiro, &c.

(z) *Indicet*]. Hoc inde minime sequitur. Veteres enim poëtae, tametsi *Neptuno* imperium maris, *Plutoni* regnum inferorum tribuant, haud tamen *Jovem* negant supremam in has quoque terrarum orbis partes potestatem tenere, & Diis leges ferre his partibus praepositis. [Vid. *Ovidius* disertissime *Fastor. Lib.* IV. *vs.* 599.] Nec idcirco, quod *Horatius Jovem* ait *regna tristia temperare*, id *Plutoni* derogat imperium in illa regna. Interpretatur semet ipsum *Horatius*, quum addit: *Divosque mortalesque regit.* Nec meliora sunt, quae vir doctissimus de *Pallade* statim addit. Equidem

Sed nec *Horatius* omitti debet inter eos, qui unius Dei laudes cecinere. Videamus, ut *Lib.* I. *Oda* XII. ſcribat:

Quid prius dicam ſolitis parentis
Laudibus? qui res hominum & Deorum,
Qui mare & terras variisque mundum
Temperat horis.
Unde nil majus generatur ipſo,
Nec viget quidquam ſimile aut ſecundum:
Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores.

Accedat alius ex *Lib.* III. *Od.* IV. locus:

Qui terram inertem, qui mare temperat
Ventoſum, & urbes regnaque triſtia
Divosque mortalesque turmas
Imperio regit UNUS *aequo.*

Nihil eſt, quod hic magis obſervari cupiam, quam quod *Horatius* ait: *Solitis parentis laudibus.* Namque hae, niſi fallor, voces ſummum omnium Deum, parentem & conditorem rerum omnium, tum temporis prae ceteris Diis omnibus laudibus ac honoribus affectum & exornatum fuiſſe, docent. Sed nec hoc negligendum, quod maris, terrae, atque inferorum, quos *regna* vocat *triſtia*, imperium 438
Horatius ab uno illo excellentiſſimoque Deo, quem praedicat, geri ac teneri, perhibet. Namque hoc ut a vulgari veterum populorum ſententia vehementer ſejunctum eſt, quos *Neptunum* mari, terrae vero ac inferis *Plutonem* praepoſuiſſe, pauci neſciunt: ita *Jovem*, *Neptunum*, & *Plutonem* videtur ſignificare non tres diſtinctos fuiſſe Deos, ſed tria tantum unius maximi & excellentiſſimi Numinis cognomina, cujus majeſtatem & gloriam tamen vox *Jupiter* in primis declaret & (z) indicet. Idem quin de *Pallade* ſeu *Minerva*, quae ſempiternae ſignum eſt ſapientiae, affirmem, parum omnino abeſt. *Horatius* quidem ſecundas ei poſt *Jovem* partes tribuit: ego vero *Pallas* aliud eſſe nomen ſummi Numinis cenſeo. Sed nec iis tamen magnopere repugnem, qui *Horatium* alteram ea triplicis divinitatis perſonam deſignare, contenderint. Nam Platonicae ac Pythagoricae diſciplinae peritum fuiſſe poëtam, probabile eſt. Quid? quod fieri potuit, ut ad eum perve-

dem haud tam ſublimen in Latinorum poëtis, maxime in *Horatio*, ſapientiam quaeſiverim, qui vulgares de religione & Diis ſenſus numeris illigarunt, nec ſpectarunt aliud aliquid, quam ut *populo placerent, quas feciſſent, fabulae. Horatium* non neſciviſſe *Platonis* ac *Pythagorae* praecipua placita, facile crediderim. At, ut taceam, quae de Trinitate Pythagorica & Platonica feruntur, parum aut nihil habere firmamenti, quisquis *Horatium* legerit, is vatem hunc, quoties *Palladem* canit, nec ſapientiae divinae nec Trinitatis cujusdam in Deo rationem habuiſſe, ſed illam laudaſſe Deam, quam vulgus hoc nomine compellabat & ſacrificiis placabat, certiſſimus erit. Omnium minime mihi perſuadeo, ex ſacris litteris ad *Horatium* perveniſſe, quae de *Minerva* tradidit: quas ego quidem parum curaſſe Venuſinum vatem arbitror, hominem voluptate & deſidia diffluentem. Tantum in doctiſſimorum etiam virorum animos vis valet opinionum, quibus temere aſſenſi ſumus, ut ubivis videre ſibi videantur, quae nemo viderit, niſi eodem, quo illi, morbo correptus ſit.

veniret id, quod de ſapientia in ſacris litteris ſcriptum legitur: (*) *Ante ſaeculum inuncta fui: ante principium, ante primordia terrae: quum nullae eſſent abyſſi, edita jam eram: quum nulli eſſent fontes graves aquis.* Sed de his plura alias.

Extremum in poëtis locum *Manilius* occupet, qui *Auguſto* regnante vixit. Nihil huncce minus delectabat, quam id, quod de mundi ortu ac primordiis *Lucretius* & *Epicurus* mentibus ſuorum inſtillaverant. Teſtes ſunt (*a*) hi verſus:

Quis credat, tantas operum ſine Numine moles
Ex Minimis coecoque creatum foedere mundum?

Quare unum Deum, qui totum huncce orbem & comparaſſet primum, & conſervaret ſemper atque regeret, diſertiſſime profitebatur: in cujus laudes *Libro* II. ſic erumpit:

Namque canam tacita naturam mente potentem,
Infuſumque Deum coelo terriſque fretoque,
Ingentem aequali moderantem foedere molem,
Totumque alterno conſenſu vivere mundum,
Et rationis agi motu: quum SPIRITUS UNUS
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpuſque animale figuret.

Et interjectis nonnullis:

Hoc opus immenſi conſtructum corpore mundi
Vis animae divina regit, ſacroque meatu
Conſpirat Deus, & tacita ratione gubernat.

Libro item *quarto* haec legas:

439 —— *Faciem coeli non invidet orbi*
Ipſe Deus, vultuſque ſuos corpuſque recludit
Semper volvendo, ſeque ipſum inculcat & offert,
Ut bene cognoſci poſſit, monſtretque videndo,

Qua-

(*) (Prov. VIII. 23. 24.)

(*a*) *Hi verſus*] *Manilius Aſtronomico Lib.* I. *vſ.* 492. 493. *p.* 16. Alter locus exſtat *Lib.* II. *vſ.* 61. *p.* 31. tertius *Lib.* IV. *vſ.* 915: *p.* 108. Plures exſtant ejus generis apud *Manilium* loci, quos, ſi res poſceret, facile proferre poſſem. Sed non is eſt poëta hic, ex quo diſcas, quid de Deo ſentiendum ſit. Mundum enim univerſum Deum eſſe cenſet, & quae ſunt in mundo, omnia partes Dei. Audi hominem, ut *Libro* I. *vſ.* 483. *p.* 15. loquatur:

Ac mihi tam praeſens ratio non ulla videtur,
Qua pateat, mundum divino Numine verti,
ATQUE IPSUM ESSE DEUM, *nec forte coiſſe magiſtra.*

Stoicus erat, quod recte obſervat *Cudworthus*, & ex illis quidem Stoicis, qui non injuria Spinoſiſmi poſtulantur.

(*b*) *Duxiſſe*] Haec omnia poëtarum Graecorum & Latinorum effata de Deo uno, a *Cudwortho* magno labore collecta, *Jo. Clericus*, vir longe doctiſſimus, *Bibl. choiſie Tom.* III. *p.* 67. univerſa rejicit, & nulla eſſe virtute praedita pronuntiat. Reddam ego Gallica ejus verba Latine: *Dii illi, quos poëtae inducunt, nulli videntur eſſe alii, quam poſteri Saturni, & alii quidam aequales horum, quorum Jupiter rex fuit, quemadmodum multorum aliorum Deorum parens exſtitit. Itaque, ſi in his poëtis veſtigia quaedam exſtant veteris doctrinae,*

Qualis eat, doceatque suas attendere leges.
Ipse vocat nostros animos ad sidera mundus,
Nec patitur, quia non condit, sua jura latere.

Perspicua sunt haec, ut arbitror: sed dissimulare tamen nolim, Stoicorum imbutum fuisse placitis *Manilium*, atque totum huncce mundum, in quo mentem inesse putat, aut animam potius mundi, ex *Zenonis* praescripto pro summo maximoque Deo (*b*) duxisse.

§. XX. A poëtis veterum ad philosophos jam via nobis patet. Qui non ita pridem *de religione gentium* commentatus est, (*c*) vir ingeniosus & eruditus excellentissimos quosvis philosophos existimat Diis omnibus minoribus aeternitatem attribuisse, & ex infinito tempore cunctos per se exstitisse, putasse: idque multis confirmasse rationibus. Sed haec quantum distent a veritate, ea, quae nunc disputabo, manifestum, ut opinor, omnibus efficient. Inquirenti mihi in opinionis hujus caussam, verisimile visum est, doctissimum hominem *Aristotelis* & juniorum Platonicorum de aeternitate mundi & Deorum sententiam aliter, atque fas erat, cepisse. Existimavit enim, quod hi mundum atque Deos sempiternos & perennes dicunt, id hanc vim habere, mundum & Deos exstitisse per se, neque ulla ex caussa genitos esse. Quam tamen sententiam in manifesto errore versari, supra jam ostendimus. Sed ne quid remaneat dubitationis, philosophos nunc ipsos ex ordine audire constituimus. Vindicabunt illi, nil dubito, facile nomen suum ab hac infamia, atque nullum fere exstitisse in antiquis philosophis, qui Deum esse putarunt, quin turbae Deorum minorum unum summum, sempiternum, & excellentissimum Deum praeponerent, cujus vis atque ratio cetera Numina omnia una cum tota rerum natura fabricata esset, extra omnem controversiam constituent. Sed paucos tamen, quos binos veneratos esse Deos, accepimus, ab hoc ordine segregandos esse, concedo; quales *Plutarchus* fuerunt & *Atticus*. Namque hos nescio quae naturae mollities ac teneritas inducebat, ut, quo malorum, quibus orbis laborat, culpam ab uno illo, quod bonum esse cognoscit ratio, Numine prorsus depellerent, malam ei mentem quamdam sive daemonem, ex infinito pariter tempore per se exsistentem, ad latus (*d*) collocarent.

Nempe mihi inter omnes, qui gloriae nonnihil consequuti sunt, philosophos, prae-

nae, quae unum esse summum Deum, reliquis omnibus, qui ex chao nati sunt, Diis antiquiorem, credere jussit, fas est, ut putemus, excidisse haec verba illis insciis & invitis, quum reliquis eorum sententiis manifesto repugnent. Hoc ego judicium eruditi viri aliqua ex parte certum esse verumque, non diffiteor: quod quidem ea, quae in haec poëtarum testimonia adhuc animadvertimus, ostendunt. Sed ut totum illud approbem, meumque faciam, a me nulla ratione impetro. Nec enim omnes Graecorum & Latinorum poëtas homines ita fuisse hebetes & a ratione relictos, mihi persuadeo, ut ad Saturni filium & posteros unice referrent mundi administrationem ac imperium, nec de suprema rerum omnium aeternaque caussa cogitarent. Quae vel ex *Manilio* & *Virgilio* laudari possunt de Deo rerum naturam permeante dicta, fuisse in hoc genere declarant, qui vulgi fabulis, tametsi carminibus eas suis intexerent, parum tamen dignitatis & pretii tribuerent.

(*c*) *Vir ingeniosus*] *Eduardum* intelligit *Herbertum* Baronem *de Cherbury*, qui celeberrimo *de religione gentilium Libro Cap.* 14. *p.* 228. ita fatur: *At quid si a se ipsis exsistentiae Deo summo coaeternae fuerint? quod ita esse, non infimi subsellii philosophos multis rationibus contendentes videre passim licet.*

(*d*) *Collocarent*] De his omnibus supra jam copiose aliquoties disseruimus. Locos index designabit.

 (*e*) *Prae-*

praeter unum *Epicurum*, occurrit, qui, quum Deum eſſe fateretur, unum tamen ceteris majorem Deum ferre noluerit, atque verbis agmen quoddam Deorum aeter-
440 norum nulliusque voluntati & legibus ſubjectorum introduxerit. Quamquam tales *Epicurus* hoſce Deos ſuos formabat, ut nec ipſi aliquid negotii haberent, nec aliis concitarent, ſed a mundi penitus ceſſarent gubernatione. Quidnam hominem, ut ita deliraret, impulerit, perfacile indagatu eſt. Omnem mentem, rationem, & conſilium a mundi hujus removebat conſtructione, ſeu, ut ipſe loquitur,

(*) *Naturam rerum haud divina mente coortam,*

cenſebat. Hanc autem ſententiam, eo quod divinam penitus rationem tolleret, magnum ſibi odium videbat conflaturam eſſe. Quod ut declinaret, Deorum quoddam examen, neque factorum a quoquam, neque mutabilium, verum aeternorum, imperitis obtrudebat, quos mundi tamen fabricationem nec opere ullo nec conſilio adjuviſſe perhibebat. In qua ego doctrina candorem primum auctoris & conſtantiam requiro. Nam quum nulla, praeter corpuſcula & inane, rebus omnibus principia daret, univerſamque ad haec duo naturam revocaret, Deos etiam nullos, niſi ex individuis corpuſculis compoſitos, ſtatuere ipſi licuit. Deum vero ex atomis conflatum quis, quaeſo, credat a corruptione liberum eſſe? Itaque *Origenes Epicurum* Deos effinxiſſe dicit ex minimis particulis conſtructos corruptionique obnoxios, non quod ita vere cenſuerit *Epicurus*, ſed quod ita ſentire debuiſſet, ſi principiis ſuis convenienter de Diis docere voluiſſet. (†) Οἱ, inquit, τοῦ Ἐπικούρου θεοὶ, σύνθετοι ἐξ ἀτόμων τυγχάνοντες, καὶ τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ συστάσει ἀνάλυτοι, πραγματεύονται τὰς φθοροποιοὺς ἀτόμους ἀποσείεσθαι. *Dii Epicuri ex atomis conflati ſunt, & idcirco ipſa natura ſua corruptioni obnoxii; at laborant perpetuo, ut incurrentes atomos illas, ex quibus periculum ipſis immineret, avertant & depellant.* Quamquam ſi vel *Epicurum* hac in cauſſa jocatum eſſe negemus, atque hominem cenſeamus ita receſſiſſe a ſemet ipſo, ut Deorum quamdam civitatem ſerio ſtatueret, initii aeque expertium, atque diſſolutionis; nullus ei tamen locus inter hos, de quibus nunc ſermonem inſti-

(*) Lucret. L. III. (vſ. 15. p. 475.)
(†) Lib. IV. c. Celſum p. 169. (Locum ipſe verti, ut mihi verti videtur debere.)

(e) *Praecipit*] De religione *Epicuri* ſupra diſſerui *ad Cap.* 2. §. 2.

(f) *Ariſtoteles*] *De anima Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 17. *T.* II. *Opp.* Idem ejus dictum *Cicero* laudat *de legibus Lib.* II. *C.* 11. *p.* 3353. *T.* IX. *Opp.* Adde *Diogenem Laërt. Lib.* I. *Segm.* 27. *p.* 18.

(g) *Laërtium*] *Lib.* I. *Segm.* 35. *p.* 21.

(h) *Editos fuiſſe*] De religione *Thaletis* ſupra jam copioſe diſſerui *ad Cap.* 3. §. 20. Si accuratas nobis *Thales* reliquiſſet definitiones vocabulorum, quibus uſus eſt, certius nobis hodie de religione hominis judicare liceret. Sed nusquam ſcriptum exſtat, quidnam θεὸν, quidnam θεοὺς eſſe voluerit. Deum quidem definivit illam eſſe naturam (μήτε ἀρχὴν ἔχων, μήτε τελευτήν) *quae initio non minus, quam fine, careat*, teſte *Diogene Laërtio Lib.* I. §. 36. *p.* 22. Sed haec latius patet deſcriptio, quam fas eſt, & in aeternam materiam aeque cadit apte, atque in ſupremum Numen, quod ſana nobis eſſe ſignificat ratio. Nec illa melior eſt, quae hic exſtat: *Deus eſt ortus expers & antiquiſſimus*; quam non inviti omnes adoptabunt, quorum intereſt, ut ad materiam omnium rerum initia referantur, excluſo Deo.

(i) *Ariſtoteles*] *Metaphyſ. Lib.* XII. *Cap.* 4. *p.* 446. *T.* IV. *Opp.* Memini, hoc de loco me jam ſupra latius agere.

(k) *Laërtius*] *Lib.* I. *Segm.* 119. *p.* 76.

(l) *Profeſſum eſſe*] *Pherecydes*, quaecumque reliquit de rebus divinis ingenii monumenta, ſtilo exaravit recondito, & obſcuris vocabulis ſententias ſuas occultavit, auctore *Clemente Alex. Stromat. Lib.* V. *p.* 676. idque ita ſe habere, cum ea docent, quae *Clemens* locis aliquot ex il-
iis

stituemus, sapientes concedi poterit. Res cum illis nobis est philosophis, qui Deum esse confessi sunt. Quorum coetui neminem adscribere fas est eorum, qui, quod *Epicurum* fecisse vidimus, sine ulla ratione & consilio huncce orbem nostrum coivisse & coagmentatum esse, (*e*) praecipit.

Thales Milesius non postremo, quod omnes sciunt, inter antiquissimos Graeciae sapientes loco versatur. Ejus hoc exstat, quod (*f*) *Aristoteles* servavit, dictum: πάντα θεῶν πλήρη. *Deorum omnia plena sunt.* Quod argumento quidem est, multos eum certo modo Deos credidisse. Sed & aliud ejusdem effatum apud (*g*) *Laërtium* legitur, ex quo liquet, hanc ejus non obstitisse sententiam, quo minus unum quoque summum & ex se ipso ab aeterno exsistentem Deum veneraretur: Πρεσβύτατον πάντων ὁ θεός· ἀγέννητον γάρ. *Deus est id, quod omnium est antiquissimum: ingenitus enim est.* Quae duo si conjungas inter se, id inde proclive intellectu erit, ceteros *Thaletis* Deos ex uno illo summoque Deo generatos & (*h*) editos fuisse.

Eodem, quo *Thales*, aevo *Pherecydes Syrus* floruit. Hunc (*i*) *Aristoteles* in *Metaphysicis* docuisse refert, τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον, *primum illud principium, ex quo reliqua omnia genita & procreata essent, rem esse optimam sive omni ex parte perfectam.* Ex quo efficitur, in rerum originibus & caussis explorandis non ab illis, quae minimum perfectionis habent, naturis ad res perfectiores atque nobiliores eum adscendisse, sed contra ab eo, quod omnes virtute ac nobilitate longe vincit atque superat, ad viliores & ignobiliores naturas descendisse. Praeter haec (*k*) *Laërtius* unum ex *Pherecydis* libris hoc habuisse auctor est exordium: Ζεὺς μὲν καὶ χρόνος εἰς ἀεὶ καὶ χθὼν ἦν. *Jupiter quidem atque tempus idem semper ac tellus erat.* Et nihilo tamen minus, quae hoc consequuntur initium, verba terram *Jovis* nutui & arbitrio 441
subjectam esse, declarant. Sunt, qui loco χρόνος legi hoc in loco jubent Κρόνος, *Pherecydis*que suspicantur hanc esse sententiam: *Jupiter & Saturnus, quae duo tantum sunt unius Dei vocabula, semper ex infinito tempore exstiterunt.* Ego non constituo, utrum horum melius sit, quum utrimque id, quod volumus, maneat, *Pherecydem* his verbis unum aeternumque Deum (*l*) professum esse.

Pythagorae qui sapientiae laude atque fama antecellat, inter veteres nemo unus est

lis attulit, tum ipsum operis ejus initium, quod apud *Laërtium* est, significat. Interim ex hoc ipso exordio, quaenam ejus mens de rerum omnium initiis fuerit, si minus clare intelligere, certe suspicari licet. Ait, ex omni aeternitate *Jovem* tempus & tellurem fuisse. *Jovem* concedo ego summam hic esse & principem rerum omnium caussam, eamque potentia & sapientia praeditam: nec aliter, quae sequuntur, verba nos sentire patiuntur. Huic vero *Jovi* primum tempus, deinde tellurem facit aequalem. Quod tempus affirmat ex omni fuisse, una cum Deo, aeternitate, id indicare videtur, sidera quoque & stellas, quorum annuis cursibus conficiuntur saecula, ab eo pro aeternis fuisse habita. Nec is solus foret, qui ita sensit, si haec ejus fuit sententia; quod probabile arbitror. Verum sunt, qui tempus aliquod fuisse volunt, antequam tempus illud esset, quod mundi conversione efficitur: quibus quum incertum sit, an *Pherecydes* faverit, nihil quidem licet decernere. At certius est, hominem Deo suo aeternam adjunxisse materiam. Haec enim sine dubio est χθὼν illa, quam una cum *Jove* semper fuisse, asseverat. His addit: Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ αὐτῇ Ζεὺς γέρας διδοῖ. *Terrae autem nomen fuit telluri, postquam ipsi Jupiter praemium dedit.* Specimen haec sunt obscurae, quam philosophus hic consectatus est, dictionis. Si quid tamen significant, hoc, nisi fallor, docent: Summum Numen rudem illam, quae ab aeterno fuit, molem temperasse, digessisse, & forma, quam nunc habet, donasse: quod postquam factum fuit, terra ea vocata est. Pluribus liceret mihi hac de re differere, & doctrinam *Pherecydis* uberius explicare, si huc ea simul transferre vellem, quae *Clemens* de eo narrat; sed vereor jam dudum, ne copia mea multis displiceat. [Et hoc fecit *Beausobre Orig. de Manich.* p. 327. qui multa de Pherecyde. Totam ejus Philosophiam aliter, quam vulgo, explicat *Warburton Divine legat. of Moses* T. I. p. 437.

eſt philoſophos. Et hoc ille tamen cum infima plebe commune habuit, quod multos naturae rerum Deos praeſidere putavit. Ipſum hoc declarat *aureorum carminum*, quamvis ipſius *Pythagorae* non ſint, initium:

Ἀθανάτους μὲν πρῶτα Θεοὺς, νόμῳ ὡς διάκειται,
Τίμα, καὶ σέβου ὅρκον· ἔπειθ' ἥρωας ἀγαυούς·
Τοὺς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, ἔννομα ῥέζων.

Immortales primum Deos, ſicuti lege diſpoſiti ſunt,
Honora: & cole jusjurandum; deinde heroës illuſtres:
Coleque daemonas terrenos, legitima faciens.

Monet homines philoſophus, ut Deos primum immortales, quemadmodum leges id fieri velint, deinde heroës, poſtremo terreſtres daemones colant. Quibus plane concinunt, quae de pietate ac religione *Pythagorae* memoriae (*m*) *Laërtius* prodidit: Τιμὰς Θεοῖς δεῖν νομίζειν, καὶ ἥρωσιν μὴ τὰς ἴσας. *Honores Diis exbibendos, heroas tamen haud aequo honore ducendos.* Quales vero hi Dii, quibus ſupplicavit philoſophus, fuerint, idem auctor hiſce verbis explicat: Ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας εἶναι Θεούς. *Solem & lunam & reliqua ſidera Deos eſſe.*

Cave vero, putes, hanc *Pythagorae* adverſus plures Deos pietatem impedimento fuiſſe homini, quo minus unum eſſe agnoſceret ſummumque Numen, ex quo, tamquam fonte, ceteri omnes Dii prodiiſſent. Contrarium primo preces illae ad *Jovem* fuſae docent, quae partem *aureorum Carminum* conſtituunt. (*) Etenim haec carmina, ſive *Philolai* ſint, ſive *Lyſidis*, ſive ab alio quodam *Pythagorae* auditore compoſita, antiquiſſima tamen ſunt ſine controverſia, ſummamque eorum, quae docuit *Pythagoras*, (*n*) continent:

442 Ζεῦ πάτερ, ἦ πολλῶν τε κακῶν λύσειας ἅπαντας,
Εἰ πᾶσιν δείξαις, οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται·

Jupiter alme, malis jubeas vel ſolvier omnes
Omnibus: utantur vel quonam daemone, monſtra.

Non

(*) Salmaſ. Praef. in Tabulam Cebetis Arab.

p. 437. Vid. omnino *Heinii Diſſ. de Pherecyde*, *Hiſtoire de l'Acad. des Sciençes a Berlin Ao.* 1747. *p.* 303. multis licet vitiis laboret.]

(*m*) *Laërtius*] *Libro* VIII. *Segm.* 33. *p.* 514. Confer hoc cum loco ejusdem libri *Segm.* 23. *p.* 506. Sequens *Laërtii* locus exſtat *Segm.* 27. *p.* 509.

(*n*) *Continent*] Hi verſus *vſ.* 61. 62. ſunt in *Carminibus*, quae vocari ſolent *aurea*. Evidentius vero, quam hic factum, ita, uti cenſeo, redduntur:

O Jupiter pater, multis certe malis homines liberares,
Si omnibus indicares, quali quisque genio utatur.

Quod vir doctus hic affirmat, *Carmina* haec *aurea* ſummam continere diſciplinae, quam profeſſus eſt *Pythagoras*, id quidem libenter largior, ſi de diſciplina ejus externa, quam neminem celabat, & publice docebat omnes, accipiatur. Habuit vero, id quod notum eſt, philoſophus hic aliam diſciplinam ſecretam & arcanam, quam ſelectis tantum, in quibus ineſſe cernebat ingenium & fidem, diſcipulis explicabat: hanc ego his verſibus contineri nego, idque, ſi quis aliter ſentire vult, facile me oſtenſurum eſſe, ſpero. Lege tantum *Porphyrium* in *Vita Pythagorae p.* 39.

(*o*) *Hierocles*] *Comm. in aurea carmina p.* 200. *ed. Needhami.*

(*p*) *Jamblichus*] *In Protrepticis ad Philoſ. orat. Cap.* 3, *p.* 10. *edit. Arcerii.*

(*q*) *Re-*

Non alienum erit adjungere, quae ad hujus precationis expositionem (o) *Hierocles* attulit: Τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς ἔθος ἦν τοῖς Πυθαγορείοις τῷ τοῦ Διὸς καὶ Ζηνὸς ὀνόματι σεμνύνειν· δι' ὃν γὰρ τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν τοῖς πᾶσιν ὑπάρχει, τοῦτον δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ὀνομάζεσθαι. *Solebant Pythagorei* ΔΙΟ'Σ *&* ΖΗΝΟ'Σ *nomine universitatis hujus conditorem & parentem religiose insignire. Eum enim, per quem omnes exsistunt & vivunt, aequum est a potentia nomen accipere.* Et interjectis nonnullis: Τὸ τοῦ Διὸς, pergit, σύμβολόν ἐστι καὶ εἰκὼν ἐν φωνῇ δημιουργικῆς οὐσίας, τῷ τοὺς πρώτους θεμένους τοῖς πράγμασι τὰ ὀνόματα διὰ σοφίας ὑπερβολὴν, ὥσπερ τινὰς ἀγαλματοποιοὺς ἀρίστους, διὰ τῶν ὀνομάτων, ὡς διὰ εἰκόνων, ἐμφανίσαι αὐτῶν τὰς δυνάμεις. ΔΙΟ'Σ *nomen symbolum quoddam & imago entis, quod omnia condidit, in ipsa voce est; quum ii, qui primi nomina rebus dederunt, propter summam sapientiam, velut statuarii quidam optimi, nominibus ipsis, tamquam formis, earum facultates & qualitates indicaverint.* Sed & (p) *Jamblichus* in *Protreptico* preces istas Pythagoricas ad summum omnium Deum regemque Deorum pertinere, testatur: Ἐν δὴ τούτοις μία μὲν ἀρίστη παράκλησις εἰς τὴν θείαν εὐδαιμονίαν ἡ μεμιγμένη ταῖς εὐχαῖς καὶ ἀνακλήσεσι τῶν Θεῶν, καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως αὐτῶν Διός. *In hisce versibus una omnino continetur, eaque optima ad divinam felicitatem adhortatio, quae cum precibus & invocationibus Deorum, maximeque Jovis, ipsorum regis, permista est.* Quae supersunt nobis, tenues Pythagoreorum (q) reliquiae, *Ocelli* nimirum *Lucani*, aliorumque, qui rem moralem scriptis illustrarunt, abunde, quod diximus, confirmant. In his enim licet plures *Dii* saepenumero laudentur & appellentur, *Deus* tamen etiam non raro absolute inducitur, idque ea voce Numen indicatur, quod rerum universitatem solum coërcet & moderatur.

Sed quid multis opus est testimoniis? Quae nos supra de *Pythagorae* philosophia retulimus, de hac universa re dubitare nos vetant: in primis vero id, quod rerum omnium principium & caussam *Monadem* esse dixit, omnem plane dubitationem tollit. Non me praeterit, eum, cujus inter *Plutarchi* opera libellus exstat *de placitis philosophorum*, *Pythagoram* confirmare ad bina rerum naturam principia revocasse, *Monada* & *Dyada*, & utrumque originis expers & aeternum credidisse. Atque illud quidem ipsum fuisse *Pythagorae* Deum, fatetur: hoc vero quale fuerit, cujusve naturae, non aeque declarat perspicue. Est nimirum, ubi alterum hoc principium *daemonem* fuisse aut omnis mali parentem (r) perhibet: Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα Θεὸν καὶ τ'ἀγαθὸν, ἥτις ἐστὶν ἡ τοῦ ἑνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς· τὴν δὲ ἀόριστον 443

δυάδα

(q) *Reliquiae*] Has diligenter collectas vide a *Thom. Gale* in *Opusculis veter. moralib. & mythologicis Amstelod.* 1688. 8.

(r) *Perhibet*] Hic locus exstat *de placitis philos. Lib. I. Cap.* 7. *p.* 881. Perperam sibi vero persuasit vir doctissimus, bina, quae hic profert ex isto libello, dicta pugnare inter se, priorique non satis perspicue mentem suam de *Pythagorae* numero binario exposuisse *Plutarchum*. Nulla est inter utrumque discordia. Loco priori *Plutarchus* affirmat, *Pythagorae* numerum binarium esse *daemonem & malum:* sed addit, quod hic omissum est: περὶ ἥν ἐστι τὸ ὑλικὸν πλῆθος· ἔστι δὲ καὶ ὁρατὸς ὁ κόσμος. *Qui materiae mole cinctus & circumfusus est. Est vero hoc mundus ille, qui conspicitur oculis.* *Dyada* itaque *Pythagorae* hoc in dicto vult esse materiam, in qua mens quaedam maligna & ordinis expers recondita lateat. Posteriori vero loco eamdem *Dyada* materiam esse profitetur, seu mundum, qui incurrit in oculos. Utroque ergo loco perspicue confitetur, binarium *Pythagorae* numerum esse rudem ac informem materiam: verum altero loco addit, eam materiam animatam esse, ac nescio qua natura imbutam, vivente quidem, verum mentis nescia & inope. Ex *Plutarchi* vero sententia, ubicumque materiam nominat, ibi fas est materiam non vita carentem, sed vita quadam legis & ordinis experte praeditam, intelligere: in quam cum opinionem propensum fuisse admodum, tametsi more Academicorum nihil certi scisceret, supra satis a nobis demonstratum est. Confer libellum *de Iside & Osiride p.* 370. ubi eadem ratione doctrinam explicat *Pythagorae*. Quis optimis scriptoribus moris

esse

δυάδα δαίμονα καὶ τὸ κακόν. *Pythagoras ex principiis id, quod unum vocat, Deum esse dicit & bonum, quae unius est natura, & ipsa mens; indefinitam autem dyada daemonem & malum.* Est rursus, ubi materiam eo a *Pythagora* designatam esse tradit: (*) Πάλιν τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς· σπεύδει δ' αὐτῷ τῶν ἀρχῶν ἡ μὲν ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικόν, (ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ Θεὸς) ἡ δ' ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὑλικόν, (ὅπερ ἐστὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος.) *Rursus unitatem & infinitum binarium in principiis ponit. Tendunt autem principia ejus, alterum ad effectricem caussam ac formantem, quae est Deus, mens videlicet; alterum ad perpessionibus subjectam & materialem, quae est mundus in visum incurrens.* Ipse vero *Plutarchus* aliis in libris primam, unde omnia nata sint, materiam negat ab aeterno sine spiritu & anima exstitisse, sed a mente quadam rationis inope agitatam fuisse, contendit: quae duo simul malum ex ejus sententia *Pythagorae* daemonem constituunt. Quae dum cogito, eo fere me adduci sentio, ut auctoris illius, cujus *de placitis philosophorum* libellus exstat, quem aut ipsum esse *Plutarchum*, aut ex discipulis ejus aliquem, magistri sui prorsus deditum opinionibus, certum est, quod de *Pythagorae* doctrina tulit, testimonium parvi plane faciam. Probabile enim est, hominem ad *Plutarchi* sententiam, quem statuisse novimus, duo esse rerum universitatis principia, Deum malumque daemonem, seu materiam spiritu quodam sine intelligentia ab aeterno commotam, *Pythagorae* accommodasse placita. Quamquam alios etiam, praeter *Plutarchum*, fuisse, dissimulare nolo, quibus *Pythagoras* duo aeterna rerum principia visus est adscivisse, Deum & materiam, sed non animatam, aut maligna quadam & praepostera mente, quod *Plutarcho* persuasum fuit, plenam.

Horum vero auctoritatibus ita minime commoveor, ut liquere putem, *Pythagorae Dyadem* materiam esse, ex qua constant omnia. Secus enim *Malchum* sive *Porphyrium* in *Vita Pythagorae* bina ejus, quae μονάδα & δυάδα appellavit, principia intellexisse, video: (†) Τὸ αἴτιον τῆς συμπνοίας καὶ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ὅλων τοῦ κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος ἓν προσηγόρευσαν· καὶ γὰρ τὸ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἓν τοιοῦτον ὑπάρχει, ἡνωμένον τοῖς μέρεσιν καὶ σύμπνουν κατὰ μετουσίαν τοῦ πρώτου αἰτίου· τὸν δὲ τῆς ἑτερότητος καὶ ἀνισότητος καὶ παντὸς τοῦ μεριστοῦ καὶ ἐν μεταβολῇ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντος δυοειδῆ λόγον καὶ δυάδα προσηγόρευσαν. *Caussam amicae conspirationis, affectionis mutuae atque conservationis universi, secundum idem atque eodem modo se habentis, unum appellabant. Unum enim illud, quod in particularibus conspicitur, tale exsistit: partibus unitum & conspirans ob primae caus-*

(*) Lib. I. Cap. 3. (p. 876. T. II. Opp.)

(†) P. 203.

esse nescit, ut earum rerum, quas aeterno vinculo putant sociatas esse, alteram tantum nominent, at simul alteram intelligant? Nec idcirco vitio id *Plutarcho* verti debet, quod, quum statueret, inesse perpetuo materiae malignam mentem, quae sejungi nullo ab ea modo queat, materiam solam loco quodam nominaverit, nec aperte daemonis simul, quem cum ea conjunctum putabat, meminerit. Ceterum haec ipsa me adducit observatio, ut nil dubitem fere, quin ipse *Plutarchus* libelli sit auctor, quo *placita veterum philosophorum*, parum licet concinno ordine, nec semper recte & ex vero, exponuntur.

* *Vocabant*] [Vituperat hanc sententiam *Beausobre Hist. de Manich. pag.* 32. *Not.*]

(s) *Nascitur*] Locus hic *Porphyrii* exstat in *Vita* ejus *Pythagorae p.* 47. *ed. Kusteri.* Verum saepius ego professus sum, indignos mihi plane videri juniores, e quorum familia fuit *Porphyrius*, Platonicos, quibus fides habeatur, quum veterum dogmata explicant, quoniam ex suis plerumque placitis omnem antiquiorem disciplinam metiri solent. Et quod ad hanc sigillatim attinet numerorum *Pythagorae* explicationem, tota mihi videtur illa remota esse a sententia philosophi. Etenim naturam rerum ad numeros hic revocavit, aut in rationibus rerum physicarum reddendis ad numeros confugit: doctrinam vero moralem aut notiones metaphysicas numeris ab eo definitas esse, apud veteres scriptum haud reperio. *Porphyrius* e contra-

*caussae participationem. Diversitatis autem atque inaequalitatis, omnisque dividui & in continua motione versantis, & modo hoc, modo illo modo sese habentis, biformem rationem binarium * vocabant.* Ergo, si *Porphyrium* sequi fas sit, quod δυάδα vocavit *Pythagoras*, non tam ipsa fuit materia, quam natura rerum infinita nullisque circumscripta limitibus, ferendique & patiendi, qua res esse videmus instructas, facultas. Quod si recte sese habet, Monas atque Dyas *Pythagorae* non discrepabunt ab illis, quae *Platoni* in *Philebo* πέρας & ἄπειρον, *finitum* & *infinitum*, dicuntur: quorum quidem illud tantum vere subsistit, primaque omnium simplicissimaque natura est, unde omnis unitas omnisque rerum modus & mensura (*s*) nascitur.

Verum fac, *Dyada Pythagorae* ipsam esse materiam per se subsistentem: inde ta- 444
men haud consequetur, credidisse etiam hominem, materiam istam ab aeterno sine ulla exstitisse caussa, Deique imperio & voluntati subjectam haud fuisse Quotquot e contrario melioris notae auctores ex antiquitate restant, qui has res attigerunt, uno omnes ore fatentur, *Dyada Pythagorae* non primarium, verum secundarium tantum, fuisse ejus principium & ex *Monade*, tamquam unico rerum omnium initio, genitum. *Diogenes* (*t*) *Laërtius Alexandrum* quemdam refert, qui *de philosophorum* commentatus est *successionibus*, haec in Pythagoreorum commentariis scripta reperisse: ἀρχὴν μὲν τῶν ἁπάντων μονάδα· ἐκ δὲ τῆς μονάδος ἀόριστον δυάδα, ὡς ἂν ὕλην, τῇ μονάδι αἰτίῳ ὄντι ὑποστῆναι. *Principium quidem omnium esse unitatem: porro ex unitate indefinitam dualitatem, veluti materiam, auctori unitati subjecisse.* Assentitur (*v*) *Hermias*, qui nullum majus atque sanctius Pythagoreos mysterium habere confirmat, quam hoc, *Monada* quod vocant, id unum rerum omnium esse primordium. (*x*) *Clemens* praeterea *Alexandrinus* ex *Theriadae*, **antiqui** Pythagorei, *de natura Libro* hunc locum producit: (*) Ἁ ἀρχὰ τῶν ὄντων, ἀρχὰ μὲν ὄντως ἀληθινὰ, μία· κεῖνα γὰρ ἐν ἀρχᾷ τέ ἐστιν ἓν καὶ μόνον. *Universitatis hujus principium, principium utique verum, unum est. Illud enim ex aeternitate unum est atque solum.* Atque haec verba tanto notabiliora sunt, quanto clarius hoc simul inculcare videntur, coepisse mundum aliquando, neque semper & ex infinito tempore exstitisse. Certe, quidquid demum *Ocellus Lucanus* disputet, ipsum *Pythagoram* ab eorum sententia fuisse aversum, qui mundum initio carere volunt, vel ea satis indicant, quae (*y*) *Porphyrius* de eo refert, ubi rationem reddit, quare superstitiose a fabis ab-

(*) Strom. V. p. 611. (p. 728. ed. Potteri.)

trario universam numerorum disciplinam, ut a *Pythygora* est tradita, cum argutiis illis metaphysicis conjungit, quarum ingens in magistri ejus *Plotini* libris proventus est. Ac, ut verum fatear, quae de numeris Pythagoricorum tradunt veteres, tantam habent cum obscuritatem, tum inconstantiam, ut, si vellent, musicos, lanios, coquos, topiarios, & quos non? artium suarum in illis initia & elementa invenire posse, putem.

(*t*) *Laërtius*] *Lib.* VIII. *Segm.* 25. *p.* 507.

(*v*) *Hermias*] *Irrisione philos. gentilis* §. 16. *p.* 225: Πυθαγόρας καὶ οἱ τούτου συμφυλέται —— παραδιδοῦσιν ἄλλα μοι δόγματα, ὥσπερ μυστήρια, καὶ τοῦτο δὴ τὸ μέγα καὶ ἀπόρρητον τὸ, αὐτὸς ἔφη, ἀρχὴ τῶν πάντων ἡ μονάς. *Pythagoras & tribules ejus —— alias mihi opiniones, quasi Cereris quaedam initia, tradunt, atque etiam illud magnum & arcanum, ipse dixit, omnium initium est unitas.*

(*x*) *Clemens Alex.*] Hunc vero locum non ita hic exhibet vir doctus, uti apud *Clementem* est, verum sic, ut ab *Eusebio Praeparat. euangel. Lib.* V. *C.* 24. sistitur. *Thearidam* hunc *Pythagorae* fuisse discipulum, colligitur ex *Jamblichi Vita Pythagorae Cap.* 36. *p.* 214. ubi Θεαρίδης, Metapontinus, inter *Pythagorae* auditores numeratur.

(*y*) *Porphyrius*] In *Vita Pythagorae p.* 43. *ed. Kusteri.*

(*z*) *Ef-*

abstinendum esse duxerit: Ὅτι τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως ταραττομένης, καὶ πολλῶν ἅμα συνηλωμένων καὶ συσπειρομένων καὶ συσηπομένων ἐν τῇ γῇ, κατ' ὀλίγον γένεσις καὶ διάκρισις συνέστη· ζώων τε ὁμοῦ γεννωμένων, καὶ φυτῶν ἀναδιδομένων, τότε δὴ ἀπὸ τῆς αὐτῆς σηπεδόνος ἀνθρώπους συστῆναι, καὶ κυάμους βλαστῆναι. *Quum primum rerum principium atque origo in-*

(z) *Effloruisse*] In *Pythagorae* numeris declarandis, sensuque eorum investigando, si vellem, levi labore copiosus esse ac ingeniosus possem. Sed terrent me vestigia tot virorum longe me doctiorum, quos post longos & eruditos labores, praeter conjecturas admodum incertas, nihil attulisse, video. *Jo. Meursius*, cujus exstat *Liber de denario Pythagorico*, quo veterum plerosque de his numeris locos collegit, quemlibet edocebit, fieri hac tota re nihil posse obscurius, nec idcirco hominis esse recte otio suo utentis, in ea exploranda multum temporis vel ingenii consumere. Itaque contentus ero paucis observationibus, quibus eos juvari posse puto, qui utiliter hanc *Cudworthi* disputationem legere cupiunt. (I.) Ipsam *Pythagorae* doctrinam probe reor esse secernendam a discipulorum ejus sententiis & opinionibus, qui magistro suo sine ulla controversia non pauca suppeditarunt, quorum numquam in mentem venit homini. Etenim, quum nihil in litteras retulerit *Pythagoras*, nec de rebus omnibus mentem suam aperte sit eloquutus, evenit illi, quod evenire necesse erat, ut ex suo quilibet ingenio philosophiam ejus interpretaretur, &, quae ipse pro veris ducebat, ad *Pythagoram* transferret. Haec ita esse, vel insignis illa discipulorum ejus dissensio docet, qui, tametsi toto saepe genere differant, *Pythagoram* tamen omnes testantur, & illud Αὐτὸς ἔφα occinere nobis non desinunt. Ipse *Pythagoras* Geometriae in primis & artium mathematicarum erat studiosus. Vid. ex multis *Jamblichus de vita Pythagorae Cap.* 26. *p.* 96. *Cap.* 29. *p.* 134. *&c.* Itaque initia naturae rerum seu elementa notis & formis geometricis metiebatur & definiebat: ut solent plerique artem, quam callent & consectantur maxime, in ceteris etiam scientiis adhibere. Quemadmodum id fecerit, ex *Timaeo Platonis* apparet & ex *Chalcidii* in eum *Commentario*. Adde, quae *Macrobius* scripsit *in somnium Scipionis Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 28. & quae, praeter multos alios, ex recentioribus hac de re dixit *Eduard. Herbertus* de *Cherbury de religione gentilium Cap.* 10. *p.* 89. *s.* Nec contentus tamen erat indagatione proportionis geometricae in natura rerum, sed proportionis quoque arithmeticae rationem habuisse autumabat naturae parentem ac conditorem. Quare, quemadmodum in numeris ab eo, quod simplex & unum est, progressio sensim fit ad id, quod pluribus constat & compositum est, ita etiam in hac universitate a simplici & una natura fluxisse censebat omnia, paullatimque crescendo remotiora facta esse a prima illa simplicitate: praeterea cunctas naturae operum classes, & totam quoque naturam numero contineri denario, quippe quo nihil sit perfectius. In eo itaque opera ejus, quam contemplationi naturae impendebat, unice versabatur, ut primum, quemadmodum ex uno reliqua ita facta essent omnia, ut compositio semper augeretur, doceret, deinde ut ultra numerum denarium nusquam progressum esse architectum naturae, demonstraret. Speciminis loco, quo posterius intelligitur melius, vel ea legi, nec legi tantum, sed expendi, velim, quae *Jac. Thomasius* de Antichthone Pythagoreorum commentatus est in *Observation. Halensium Tomo* IV. *Observ.* 19. *p.* 373. Non magni ego fecerim hanc de natura philosophandi rationem: nec melior mihi videtur *Pythagoras*, quam aut Musicus aut horologiorum confector, qui ad artis suae praecepta Physicam accommodare vellet, quem praeposterum omnes dicturi essent hominem. Sed non id spectatur hic, qualis quantusque naturae speculator fuerit *Pythagoras*; sed hoc quaeritur: quidnam ejus sibi numeri voluerint. Quibus autem corporibus & naturae rebus numerorum nomina *Pythagoras* applicuerit, id vero neminem hodie scire arbitror, nec scivisse illos, qui olim Pythagorei dici & esse voluerunt: quorum quidem alii, quum nescirent veram magistri sententiam, ad res metaphysicas, alii ad morales, alii ad nescio quae alia numeros istos traxerunt, & infinitis simul implicuerunt subtilitatibus & vocabulis, inviti vero rixis & dissensionibus istis ignorantiam suam prodiderunt. Hoc ne cui mirabile vel inauditum videatur, docebo paucis, quod ignotum vulgo esse video, proprie philosophiam *Pythagorae* cum ipso interiisse *Pythagora*, atque post fata ejus qui Pythagorei salutari voluerunt, vix dimidios Pythagoreos, aut nomine potius, quam reapse, viri hujus sectatores fuisse. Disciplinam quidem *Pythagorae*, instituendi rationem, & reliqua huic conjuncta una cum ipso ex orbe sublatam esse, nec a quoquam postea usurpatam, nemo dubitet, qui veteres vel mediocriter inspexerit. De philosophia igitur ipsa tantum dicam, atque tenuem hujus famam tantum superfuisse, eorum docebo testimoniis, qui Pythagoreorum ipsimet nomen adsciverunt. *Lysis*, ipsius *Pythagorae* auditor, cujus habemus ad *Hipparchum* epistolam, post mortem exaratam magistri, nolle sese significat cum quoquam magistri praecepta com-

invicem conturbata essent, multaque simul in terra confusa inter se coaluissent, simulque computruissent, paullatim singula exorta atque discreta fuisse: quumque simul & animalia nascerentur, & plantae producerentur, tum ex eadem putredine & homines exstitisse, & fabas (z) effloruisse.

Om-

communicare, & multis verbis demonstrat, eos, qui *Pythagorae* sese vocarent affectatores, ne umbram quidem referre discipulorum ejus. Exstat haec epistola cum apud alios, tum apud *Thom. Gale* inter *Opuscula veterum mythologica p.* 736. Tam exili loco fuit philosophia *Pythagorae* non diu post obitum ejus. Quid igitur postea putamus illi evenisse? Confirmat hoc luculentius *Porphyrius* in *Vita Pythagorae p.* 52. ubi, oppressis primis *Pythagorae* discipulis, totam ejus sapientiam periisse, fatetur, perpaucis ejus reliquiis in memoria quorumdam servatis. Adscribam aliquot ejus verba: Τῆς δὲ συμφορᾶς οὕτως κατασχέσης τοὺς ἄνδρας, συνεξέλιπε καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἄῤῥητος ἐν τοῖς στήθεσιν ἔτι φυλαχθεῖσα ἄχρι τότε, μόνων τῶν δυσσυνέτων παρὰ τοῖς ἔξω διαμνημονευομένων· οὔτε γὰρ τοῦ Πυθαγόρου σύγγραμμα ἦν. *Viris autem istis hac calamitate oppressis, defecit etiam una cum eis scientia, quam hucusque in pectoribus arcanam & reconditam custodierant, praeter quaedam intellectu difficilia, quae exterioris admissionis auditores memoria repetebant. Neque enim ullum Pythagorae scriptum exstabat.* Addit statim *Porphyrius*, superstites post mortem *Pythagorae* auditores ejus, *Lysin*, *Archippum*, & alios vehementer cavisse, ne quid praeceptorum ejus in vulgus emanaret. Interior ergo & secreta omnis philosophia *Pythagorae*, hunc si audiamus, una cum ipso exstincta est, nec quidquam ejus ad nos delatum, praeter id, quod illi, quos ad haec non admittebat mysteria, memoria complexi erant, nec ipsi tamen intelligebant. Ad hanc autem interiorem philosophiam, quin pertinuerint ea, quae de numeris & de universa re physica praecepit, nullum omnino dubium est. Ex quo intelligitur, quantum nobis spei supersit ad recuperandam amissae hujus doctrinae veram formam & naturam. Verum alium nunc dabo ejusdem *Porphyrii* locum ex *eadem Vita p.* 49. ex quo perspicuum plane fit, non modo universe philosophiam Pythagoream, sed sigillatim ea, quae de numeris docuit, ex orbe una cum ipso esse sublata: Ἡ μὲν δὴ περὶ τῶν ἀριθμῶν πραγματεία τοιαύτη τοῖς Πυθαγορείοις· καὶ διὰ ταύτην πρωτίστην οὖσαν τὴν φιλοσοφίαν ταύτην συνέβη σβεσθῆναι. *Hujusmodi quidem usus erat Arithmetices apud Pythagoreos: quae quum prima quaedam philosophia esset, ejus caussa ipsa tandem philosophia exstincta est.* Subjicit *Porphyrius* alias rationes, propter quas hoc sapientiae genus deletum fuerit: quas nunc omitto. Si propterea philosophia periit *Pythagorae*, quod numerorum disciplinam, quae fundamentum ejus erat, plerique negligerent, ipsam philosophi de his numeris sententiam quis, quaeso, periisse neget? Quapropter *Jamblichus* saeculo post natum Servatorem quarto sese neglectam adhuc & tenebris densissimis circumfusam *Pythagorae* philosophiam in lucem esse revocaturum, gloriabatur *de vita Pythagorae Cap.* 1. *p.* 2. *ed. Kusteri.* Haec quum ita sese habeant, quam certa veraque sint illa, liquet, quae diximus, non esse, cur aliquis in his mysteriis perscrutandis multum otii ac laboris ponat, nec recentiores Pythagoreos, quibus fides hac in caussa detur, ulla ratione dignos esse. Exteriorem *Pythagorae* disciplinam magna ex parte notam esse nobis, concedo: sed interiorem ex paucis nonnullorum hominum verbis aestimare hodie nos oportet, qui ipsimet ejus ignari fuerunt ac nescii.

(II.) Ut ad *Monada* & *Dyada Pythagorae* sigillatim veniam, vel ea, quae de numeris his apud veteres perscripta exstant, argumenti esse loco possunt, sapere illos in primis, qui hanc totam numerorum scientiam inter res oblivione & tempore deletas collocant. *Monada Pythagorae* Deum esse, *Dyada* materiam, ex qua Deus orbem hunc construxit, qui volunt inter veteres, non pauci sunt. Aliquos horum vir doctissimus hic laudavit: sed longe plures, si res id posceret, afferri possent. Inspici velim *Jo. Meursium Libro nominato*, & auctoribus ab eo adductis, praeter alios, addi *Philonem Judaeum Libro* II. *de legib. specialibus p.* 805. & *Diogenem Laërt. Lib.* VIII. *Segm.* 25. *p.* 507. 508. Neque omni res probabilitate caret, praesertim si materiam spiritu quodam animatam *Pythagorae* visam esse putemus; id quod aliquot ex veterum locis verisimile fit. Etenim materiam, quam animus nescio quis permeat, cum numero binario, quoniam binis constat partibus, istam vero mentem, quae rudem hanc digessit molem, cum *Monade* comparare, non nimis absurdum videtur esse. Verum si alios audiamus, nec aetate, nec doctrina, nec ingenio inferiores, parum forte aberit, quin id, quod *Monada* vocavit philosophus, ipsam censeamus esse informem & male compositam materiam, ex cujus varia temperatione primum quatuor illa notissima rerum elementa, deinde reliqua corpora nata sint. Testes aliquot hujus rei producemus. *Hermias Irris. philos. gentil.* §. 16. *p.* 225. Ἀρχὴ τῶν πάντων ἡ μονάς· ἐκ δὲ τῶν σχημάτων αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἀριθμῶν τὰ στοιχεῖα γίνεται). *Omnium initium est unitas, e cujus figuris & numeris elementa fiunt.* Quid *Monas* erit, nisi materia, si ex variis ejus figuris re-

445 Omnes fere *Pythagoram* triplicem fecisse, quam crediderit, divinitatem, testantur. Quocirca, quando *S.* (*a*) *Cyrillus Pythagoram* narrat Deum appellasse ψύχωσιν τῶν ὅλων κύκλων, καὶ πάντων κίνησιν, *mentem & animationem omnium sphaerarum, omniumque rerum motum*, additque, eum dixisse, Deum non esse, ut quidam sibi persuadeant, ἐκτὸς τῆς διακοσμήσεως, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ὅλον ἐν ὅλῳ, *extra mundi fabricam & administrationem, sed in ipso totum in toto*; equidem haec verba proprie putem intelligi debere de tertia, quam in Deo fingebat *Pythagoras*, *hypostasi*, aeterna nimirum anima. Rursus, quae apud (*b*) *Plutarchum* exstat, Dei ex sententia *Pythagorae* definitio, αὐτὸς ὁ νοῦς, *Deus ipsa mens est*, ad alteram divinitatis personam meo judicio pertinet. Summum enim Deum *Pythagoras* mente & intelligentia mul-
447 to aliquid censebat esse praestantius & nobilius. Similiter, quod (*c*) *Cicero* perhibet, *Pythagoram* suos docuisse, *Deum esse animum per naturam rerum omnium intentum & commeantem, ex quo animi nostri carperentur*, quodque idem praecepisse tradit eumdem, *ex universa mente divina delibatos esse animos nostros*, ea, nisi me fallunt omnia, tertiae vel secundae personae munus & naturam explicant, non vero primae, quae proprie ἓν & μονὰς, *unitas & monas*, nec non, quod ex (*d*) *Plutarcho* discimus, τὸ ἀγαθὸν, *ipsa bonitas*, ei dicebatur. (*e*) *Aristoteles* quosdam ex illis, qui Theologi inter veteres nominabantur, diserte ἔρωτα sive *amorem* testatur rerum omnium fecisse principium, seu, quod idem est, Deum omnium maximum censuisse: nosque in his *Orpheum* in primis fuisse, supra jam demonstratum dedimus. Quod enim amorem, qui ceteroquin ἔρως πολυτερπὴς & πολύμητις, *amabilis amor, neque coecus, sed sapientiae ac consilii plenus* ei dicitur, τὸ αὐτοτελὲς quoque ac πρεσβύτατον, *id quod per se perfectum est, rerumque omnium vetustissimum*, appellat, id summum ab eo Numen *amoris* nomine designari, testatum facit. Quocirca, quum *Pythagoram* plerique omnes *Orphei* sequutum esse praecepta tradant, hac etiam in re quin eum aemulatus sit, nullum propemodum est dubium. Secus vero *Platoni* vi-

rerum fiunt initia? *Nicomachus Gerasenus* apud *Photium Biblioth. Cod.* 187. *p.* 462. postquam μονάδα dixerat Pythagoreis ὕλην esse πῶς seu *certa ratione*, sic pergit: Πάντα χρήματα μιγνὺς ὡς ἀληθῶς, καὶ πανδοχεὺς λοιπὸν, καὶ χωρητικὴ, καὶ χάος. σύγχυσις, σύγκρασις, ἀλαμπία. *Eamdem res omnes re vera miscere, & deinceps omnium receptricem atque capacem esse; chaos, confusionem, contemperationem.* Quae verba quin unice cadant in primam, e qua reliqua fluxerunt, materiam, nulli quidem dubium esse potest. Neque haec mihi opinio, ut verum fatear, inepta & inficeta videtur, maxime, si *Pythagorae* sapientia ex sectatorum ejus, *Empedoclis* in primis, praeceptis aestimanda sit. *Monada* quid vetat unam illam, ex qua cetera fluxerunt omnia, materiam appellare, si numeris in re physica uti velis? Ex hac una materia *Dyas* primum provenit, bina nimirum prima elementa, aqua & aër. Ex aqua concreta terra sensim enata est: ex aëre ignis emicuit. Sic habes quaternarium illum, quem *Pythagoras*, testibus multis, posuit, elementorum numerum. Jam utra praeferenda sit sententia, velim ex illis audire, qui sagacissimi sibi videntur esse in scitis veterum explorandis. Certe, si veritati & rationi obtemperare velint, tenebris his & dubitationibus dispellendis parem hodie neminem esse, fatebuntur.

(III.) Quae ceterum vir doctissimus hic disputat, ut *Pythagoram* Deo subjecisse materiam, aut ex ipsa Dei natura eduxisse, ostendat, parum mihi firmitatis habere videntur. *Alexandri* apud *Laërtium* locus obscurior est, quam ut certi ex eo aliquid erui queat. Si quid probat, hoc probat unum, *Dyada*, quam vocavit *Pythagoras*, infra *Monada* fuisse ab eo positam. Sed quid ipsi *Monas*, quid *Dyas* fuerit, id quidem in eo non explicatur. *Hermiae* dictum, quod jam animadvertimus, ab hoc plane negotio aversum est, quoniam in eo *Monas* dicitur materia fuisse, unde genita sint elementa. De sententia loci *Thearidae*, quod praecisus nimis est, nulli tuto judicare licet, neque, utrum ex suo, an *Pythagorae* sensu homo iste scripserit, liquet. *Porphyrii* vero, quod postremo exhibetur, pronuntiatum de *Pythagora*, si veritati non repugnat, tantum abest, ut *Pythagoram* purget vel excuset, ut potius hominem in iis numerandum esse doceat, qui sine ullo divinae naturae auxilio homines & animalia ex putrefacta ma-

visum est: qui, etiamsi rerum omnium conditorem & effectorem, Deum, aeque ac *Pythagoras*, τ'ἀγαθὸν sive *ipsam bonitatem* salutet, hac tamen in parte *Orphei* deseruit vestigia, nec *amorem* passus est a suis inter supremi Numinis cognomina referri. Audiamus, quidnam *Agathonis* nomine in *Symposio* disserat: (*) Φαίδρῳ πολλὰ ἄλλα ὁμολογῶν, τοῦτο οὐχ ὁμολογῶ, ὡς ἔρως Κρόνου καὶ Ἰαπετοῦ ἀρχαιότερός ἐστιν· ἀλλά φημι νεώτατον αὐτὸν εἶναι θεῶν, καὶ ἀεὶ νέον. *Quum multa Phaedro concedam, in hoc tamen ei minime assentior, quod amor Saturno & Japeto sit antiquior: immo prae ceteris Diis juvenem esse ajo, semperque juvenem.* Qui amorem *Saturnum* non minus, quam *Japetum* aetate contendebant superare, hi summum eum & maximum ducebant esse Deum. Verum huic generi *Plato* negat sese accedere posse, amoremque confirmat non esse Deum illum, quo nihil excellentius & majus est, sive rerum omnium architectum, sed rem factam atque conditam, recentiorem quemdam Deum, aut, uti postea mentem suam clarius exponit, non tam Deum, quam daemonem, eo quod non omni plane vitio careat. *Amor*, inquit, (†) *philosophus est:* at Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ, οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι· ἔστι γάρ. *Nullus Deorum philosophatur, aut sapiens fieri cupit: est enim.* Placuit doctrina haec (*f*) *Plotino.* Quamobrem amorem dictitat illis esse naturis proprium, quae medium quoddam genus constituunt, animaeque appellantur: Πᾶσα ψυχὴ Ἀφροδίτη· καὶ τοῦτο αἰνίττεται καὶ τὰ τῆς Ἀφροδίτης γενέθλια, καὶ ὁ ἔρως ὁ μετ' αὐτῆς γενόμενος· ἐρᾷ οὖν κατὰ φύσιν ἔχουσα ψυχὴ θεοῦ, ἑνωθῆναι θέλουσα, ὥσπερ παρθένος καλὴ πρὸς καλὸν ἄνδρα· ὅταν ἢ εἰς γένεσιν ἐλθοῦσα, οἷον μνηστείαις ἀπατηθῇ, ἄλλον δεξαμένη θνητὸν ἔρωτα, ἐρημίᾳ πατρὸς ὑβρίζεται. *Omnis anima Venus est: quod fabula etiam illa de natalibus Veneris & ortu amoris una cum illa indicat. Itaque anima quum est in statu naturae suae convenienti, Deus amoris cum ea cupit conjungi & sociari, qui amor purus est, coelestis & virgineus. At quum ad generationem descendit, atque illecebris illis amatoriis, quibus hic frui licet, capitur ac decipitur, tum divinus ille ac coelestis amor mutatur in alium amorem mortalem. Si vero rursus lascivis his & petulantibus amoribus*

(*) p. 324. Opp. ed. Ficini.
(†) P. 328.

materia una cum plantis esse genita, censent, quae sententia propius a summa erga Deum impietate abest. Fateamur, quod res est. Non ii nos sumus hodie, quibus ex paucis veterum auctorum verbis universam *Pythagorae* & reliquorum sapientum scientiam & disciplinam integrum sit metiri. Ad *Pythagoram* in primis quod attinet, quae de eo memoriae sunt prodita, ita pugnant inter se, tamque varia sunt & ambigua, ut, si quis pusillo tantum valeat ingenio, omnia omnium philosophorum scita & decreta in illis reperire queat. Qui hodie Cartesianus videbitur, si velit ex hac schola quidam, *Pythagoras*, cras, si alius labori parcere nolit, ad *Gassendi* scholam migrabit: sed hinc hominem *Spinoza* facile mox rapiet & suum faciet. Hic morbus est hominum: quae scire nobis datum est, praetermittimus otiosi; quae densa tegit caligo & sempiterna quaedam nox, illis, tametsi nec prosint nobis, nec noceant, non secus ac Attali opibus, ingenti labore insidias, sed frustra, ponimus.

(*a*) *Cyrillus*] *Lib.* I. *contra Julianum p.* 30. Sed *Cyrillus* non ita haec *Pythagorae* verba, ut vir doctissimus, interpretatur, nec puto, fore quemquam, cui ista placeat explicatio, a *Pythagorae* verbis, ut apud *Cyrillum* exstant, plane recedens.

(*b*) *Plutarchum*] *De placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 881. Hanc quoque explicationem nemo temere recipiet, ut, quae hic afferuntur, omnia.

(*c*) *Cicero*] *De natura Deor. Li* II. *Cap.* 1. *p.* 2895. *T.* IX. *Opp.*

(*d*) *Plutarcho*] *De placitis Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 881.

(*e*) *Aristoteles*] *Metaphysic. Lib.* I. *Cap.* 4. *p.* 267. *T.* IV. *Opp.* Vid. *Cap.* 3. §. 18. & quae a nobis ibi sunt observata.

(*f*) *Plotino*] *Libro de bono vel uno Ennead.* VI. *Lib.* IX. *Cap.* 12. *p.* 768. Confer eumdem *Platinum* peculiari *Libro de amore Ennead.* III. *Lib.* V. *p.* 291.

bus liberetur, seque ipsum ab illis immunem servet, atque ad parentem suum fontemque revertatur, iterum sic, uti decet, affectus erit. Orphicos itaque cum *Platone* videmus diffidere de amore: quorum quidem illi amorem Diis omnibus antiquiorem & majorem esse contendunt; hic vero ad juniorum Deorum civitatem sive daemonum concilium abire jubet. Verum si quis recte rationem ineat, is leviorem, atque videtur adspectu primo, hanc esse contentionem, nominisque tantum esse pugnam, perspiciet. *Plato* quem inducit, *Amor Peniae*, id est, paupertatis & inopiae, filia est, admista tamen parte quadam τοῦ πόρου sive divitiarum. Ex paupertate igitur & copia compositus est: quod quidem, si figuras abjicias, hujus sub amoris velo indicat nullum latere, nisi *amorem desiderii*, quem *Aristoteles* μετὰ λύπης, *cum dolore & tristitia*, sociatum esse, docet. Verum amor is, quem *Orpheus* cecinit, & *Pythagoras* post eum suspexit, nihil est, nisi πόρος & ἀπειρία, *infinita copia*
448 *& divitiarum abundantia, amor bonis omnibus & opportunitatibus redundans & affluens, cui nihil evenire potest gratius, quam si alios sui reddere queat participes.* Hinc nil mirum est, cum rerum omnium antiquissimum & perfectissimum esse dictum, summumque Deum amoris nomine compellatum esse. Atque ipse sacer codex huic favere videtur nomini, quando Deum aliquoties *amorem* nominat, tametsi non voce ἔρως, sed verbo ἀγάπη, hac in caussa utatur. *Parmenides* de *amore* quoque multa fecisse verba legitur. Verum hujus amor, ut, quod res est, fatear, licet ab (*g*) *Aristotele* alicubi rerum connumeretur principiis, diversus tamen & ab eo, quem Orphici praedicabant, & ab isto, quem *Plato* in ore habebat, amore videtur esse. Non ipse est summus omnium Deus, at princeps tamen Deorum illorum, qui conditi sunt. Testem ejus rei (*h*) *Simplicium* habemus, qui binos hos *Parmenidis* versus sequenti ratione inter se copulat:

Ἐν δὲ μέσῳ τούτων δαίμων, ὃς πάντα κυβερνᾷ·

Ταύτην καὶ θεῶν αἰτίαν εἶναί φησι, λέγων·

Πρώτιστον μὲν ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.

In medio horum elementorum is Deus est, qui omnia gubernat.

Quem quidem Parmenides caussam esse affirmat Deorum, ita scribens:

Deus

(*g*) *Aristotele*] *Physicor. Lib.* I. *Cap.* 2. 3. *p.* 446. *T.* I. *Opp.* Adde *Metaphysicor. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 269.

(*h*) *Simplicium*] *Commentar. in Aristotelis Physica p.* 152. *ed. Graecae Aldinae.*

(*i*) *Fuisse*] Numero ternario magnam vim ac dignitatem attribuisse Pythagoreos, atque ex tribus omnia constare dixisse, cum multis aliis ex veterum locis, quos collegit *Jo. Meursius* in *Denario Pythagorico Cap.* 5. *p.* 35. tum ex luculento in primis *Aristotelis* testimonio efficitur *Libri* I. *de coelo Cap.* 1. *p.* 610. *T.* I. *Opp.* Unde vero sectam hanc una cum magistro suo Deum quoque inter illas res retulisse, quae tribus contineantur, appareat, ignotum mihi esse, profiteor, nec, quibus fulcris Trinitas nixa stet *Pythagorae*, intelligo. Si verum illud est, quod plerique tradunt veterum auctorum, ideo tanto numerum ternarium in pretio apud hanc fuisse familiam, quod res omnes principium, medium, & finem habent, Deum fas foret eximere ex hoc rerum ordine, quibus Trias sacra est, quippe qui fine non minus, quam initio & medio caret, totusque simplex & unus est. Quod *Pythagoram Orphei* ferunt fuisse sectatorem, *Orpheum* vero tres in Deo personas seu naturas posuisse, hoc me quidem parum commovet. Fac enim, ab Orphicis sumsisse, quae suos docuit *Pythagoras*; de quo certari tamen posse video, licet

Jam-

Deus primo omnium ante Deos reliquos amorem creabat.

Ergo, quod *Parmenides amorem* appellavit, id nos inferiorem mundi animam, adjuncta genitrice quadam natura, fuisse, censeamus; quae, tametsi omnis commotionis atque agitationis in corporeo hocce orbe fons & principium sit, secundarius tamen Deus tantum est atque genitus. Hic *amor* antequam procrearetur, necessitatem veteres ajebant Theologi imperium in omnia tenuisse. Cujus quidem praecepti hanc ego arbitror sententiam esse: Priusquam divinus ille spiritus aquas motu cieret & agitaret, confusamque molem coërceret ac in ordinem cogeret, materiam necessitate sola fuisse actam, indigestumque illud & perturbatissimum chaos nulla arte divina nullaque ratione ad bonum omnia propositum dirigente (id est, nullo amore) gubernatam atque agitatam (*i*) fuisse.

Redeo ad *Pythagoram*, atque eum summum Deum non modo *Monadem*, verum etiam *Tetradem* sive *Tetractyn* appellasse videri, observo. Per *Tetractyn* enim ipsum *Pythagoram* jurare fuisse solitum, concordibus veterum testimoniis constat. Discipulos vero ejus *Porphyrius*, *Jamblichus*, & alii memoriae prodiderunt, ipsum *Pythagoram*, a quo doctrinam de *Tetracty* traditam accepissent, quum sacramento 449
vellent contendere, testatos esse. Quid? quod in *aureis*, quae vocantur, *carminibus Tetractys* illa πηγὴ ἀενάου φύσεως, *fons perennis naturae*, dicitur: quae descriptio in quam proprie naturam cadere possit, si a summo discedas omnium Deo, equidem non intelligo. Confirmant haec, quae (*k*) *Hierocles* scripta reliquit in ista *carmina:* Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τῆς τετρακτύος, ὡς ῥίζης καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων καὶ αἰτία ἡ τετρὰς, θεὸς νοητὸς, αἴτιος τοῦ οὐρανίου. *Nec quidquam potest afferri, quod a quaternario, tamquam radice ac principio, non dependeat. Est enim quaternarius, quemadmodum diximus, universitatis opifex atque caussa, Deus, qui sub intelligentiam cadit, auctor Dei coelestis sensibilisque*, id est, mundi animati sive coeli. Hinc qui (*l*) recentiori memoria *Pythagorae* & *Platonis* disciplinam complexi sunt, non unum ex numero quaternario mysterium sagacissime eliciunt, quo rationem reddere rogantibus queant, quare Deus *Tetras* seu *Tetractys* a *Pythagora* appelletur. Primo, ut exempla quaedam afferam, *Tetras*, ajunt, δύναμις est δεκάδος, *virtus decadis*, atque tota decas, id est, numeri omnes atque res in ea latent reconditae. Nihil vero futilius hoc est mysterio, si quis ejus rite sententiam exploret. Accipe, quid sibi velint acuti homines: Unum, duo, tria, quatuor, si conjungantur inter se, decem conficiunt. Verum *Tetras*, pergunt, medium est

Jamblichus de Vita Pythag. Cap. 28 *p.* 127. & alii dubitare vetent: quae de tribus *Orphei* principiis proferuntur, id quod supra jam ostendi, tam aegra sunt & infirma, ut difficulter inter sapientes emtorem reperiant. Nihilo plus ego juniorum Platonicorum testimoniis tribuo, qui trium suorum principiorum patronis *Pythagoram* quoque solent connumerare. Horum enim si standum sit auctoritati, omnes veterum philosophorum disciplinae conturbandae nobis sunt, quos illi obtorto collo in sua castra solent rapere, ne soli militare videantur. Quae de *amore* Orphicorum & Platonicorum hic differuntur, praetermitto. Nam & supra *Cap.* 3. aliquam huic rei operam impendi, & ut ingenue fatear, quod sentio, somniis similiora sunt & nugis, quam sententiis & rationis decretis, quae de universa hac re apud veteres leguntur, qui nec inter se consentiunt, nec, quid sibi velint, ipsimet interdum sciunt. In quibus rebus explicandis & enodandis si vir sapiens multum laboris poneret, id faceret, quod illi, qui ex stercore aurum sibi spondent, aut aegrotantium voces in oraculis habent.

(*k*) *Hierocles*] *Comm. in aurea carmina Pythagorae p.* 170. 171.

(*l*) *Recentiori memoria.*] Ad *Hieroclem* castigandum haec maxime valent, in cujus *ad aurea carmina Commentario p.* 167. *s.* numeri quaternarii explicationes, quae sequuntur, propositae sunt.

(*m*) *Dio*-

eſt aliquod arithmeticum inter *Monada* & *Hebdomada* interjectum. *Monas* atque *Hebdomas* ſimilitudinem habent aliquam. Sicut enim *Monas* neque genita neque facta eſt, ſed numerorum omnium fons & initium; ita *Hebdomas* etiam non modo παρθένος, *numerus virgineus*, ſed etiam ἀμήτωρ, *numerus matre carens*, dicitur. Atqui medium inter *Monadem* non genitam & *Septenarium*, virginem matris ignaram, locum *Tetras* obtinet, quae & genita eſt, & alios ex ſe numeros gignit. Quare numerum hunc retruſum eſſe, Deique rationem & naturam ſcite atque eleganter referre, nil dubitari debet. Ego vero vel ideo hunc numerum divinitatis parum aptam eſſe putem imaginem, quoniam ex alîus numeri multiplicatione naſcitur. Neque *Monas* apte congruit cum *Hebdomade*. Hic enim ſterilis eſt numerus, neque gignit ex ſe alium numerum, qui ad decadem referatur: quapropter etiam virgineus appellari ſolet. Aliud in eo ſeſe reperiſſe putant momentum, quod *Tetras* accuratum ſit ſimulacrum ſolidi. Sic ergo rationem ſubducunt: Monadi reſpondet punctum, Dyadi linea, ſuperficies Triadi. Triangulum enim figurarum prima eſt & ſimpliciſſima. Tetras igitur proprie ſolido ſimilis eſt, eo quod primam efficit

(*m*) *Doctiſſ. inter nos virorum*] *Jo. Seldenum* intelligit & *Theoph. Gale*, quorum ille *de Diis Syris Syntag.* II. *Cap.* 1. *p.* 209. 210. hic vero libro pereruditо, quem inſcripſit: *The court of the gentiles, or Discourſe touching the Original of human litterature Oxon.* 1672. 4. *Part.* II. *Lib.* II. *Cap.* 8. *p.* 147. hanc ſententiam profeſſus eſt. Fortaſſis & idem placuit aliis ex gente Britanna, quorum ad nos non pervenerunt monumenta. *Henr. Morus*, doctiſſimus *Cudworthi* amicus, in *Appendice ad Defenſionem Cabbalae philoſoph. Sam. Andreae oppoſitam Cap.* 2. *p.* 124. nec plane rejicit, nec omnino adoptat hanc ſententiam, ſed medius veluti inter eos interjectus eſt, qui utramque partem tuentur.

(*n*) *Revocet*] Ita multi cenſent viri eximii, de quibus *Hugo Grotius* in *Obſerv. ad Lib.* I. *de verit. relig. Chriſtianae p.* 72. & *Jo. Alb. Fabricius Biblioth. Graec. Lib.* II. *Cap.* 12. *p.* 450. videri poſſunt, *Pythagoram* opinantes ex Judaeis hauſiſſe, quaecumque vera & egregia de Deo divinisque rebus tradidit. Ut reliquos omittam, eruditiſſimus *Cudworthi* familiaris, *Henr. Morus* in *Cabbala philoſophica* & *Defenſione Cabbalae* illius omnem, ne infirma videretur haec ſententia, commovit lapidem. Verum alii, nec ingênio, nec eruditionis copia minores, non contemnendis probarunt rationibus, parum eſſe valida, quae de *Pythagorae* cum Judaeis conſuetudine feruntur. Vid. *Jo. Alb. Fabricius loc. indic. p.* 450. qui his accedit. Et quod ad *Hermippi* locum attinet apud *Joſephum*, quo nituntur maxime; qui ſecus ſentiunt, vir doctiſſimus, *Jo. Clericus*, ſuſpicatus eſt, in eo *Joſephum* falſo legiſſe Ἰουδαίων pro Ἰδαίων. *Not. ad Grotium de verit. relig. Chriſt. p.* 72. Neque hoc, meo quidem judicio, inepte. Idaeos certe in Creta *Pythagoras* acceſſit, de quo *Jo. Marshamus* inſpici poterit in *Canone chronico Saec.* X. *p.* 256.

(*o*) *Litteratiſſimos viros*] Horum vero ſententiam copioſe caſtigavit amicus *Cudworthi*, *Henr. Morus*, in *Appendice ad Defenſionem philoſ. Cabbalae Cap.* 2. *p.* 125. *ſ.* cujus verba, quum hanc rem egregie illuſtrent, deſcribere non alienum erit. Sic igitur ille: *Interea loci non abs re fore puto, eos Philologos aggredi, quorum meminit eruditus auctor Syſtematis mundi intellectualis, qui juramentum in diſticho Pythagorico per Tetractyn ſive Tetragrammaton fieri ſtatuunt, hoc eſt, per Jehovam, nomine Dei pro ipſo Deo poſito, juxta illud Rabbinorum dictum:* הוא שמו ושמו הוא Ipſe nomen ſuum eſt, ſuumque nomen ipſe; *ac ſi ſenſus iſtorum verborum:*

Ναὶ μὰ τὸν ἀμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀενάου φύσεως,

hic eſſet: per Tetragrammaton ſive Jehovam, qui communicavit ſe ipſum ſive fontem aeternae naturae noſtris animabus, quippe ſecundum doctrinam Pythagoricam ex mente divina carptis & delibatis. Ad Philologos igitur iſtos reſpondeo. Primo tinnulum iſtud reciprocumque Rabbinorum dictum, ſenſu politico & forſan magis arcano myſticoque intelligendum, perperam heic & quaſi obtorto, quod ajunt, collo ad foediſſimum ſoloecismum grammaticum defendendum vel invitum trahi. Neque enim illud dictum Rabbinicum ſenſu grammatico accipiendum eſt ad abſonas excuſandas ἀσυνταξίας, *ſed ad ſignificandum, ubi nomen Jehovah alicui perſonae imponitur, non eſſe inane nomen in Scriptura, ſed rem ipſam ſubeſſe: ut, ubi angelus foederis & dux Iſraëlitarum Jehovah dicitur, Jehovam ipſum iſti perſonae ſubeſſe innuit, ac re vera fuiſſe Chriſtum* ani-

cit pyramidem. Verum haec si valeat conclusio, mundi citius corporei *Tetras* imago erit, quam summi illius Dei, qui ab omni concretione corporea sejunctus est. Ergo, quum his nihil ratiunculis inanius & a vera ratione remotius sit, neque *Pythagoras* tam fuisse videatur insipiens, ut *Monadem* suam simul *Tetrada* vocaret, equidem ad veritatis similitudinem multo propensiorem arbitror (*m*) doctissimorum inter nos virorum sententiam, qui *Tetractyn Pythagorae* nomen esse *tetragrammaton* suspicati sunt, sive nomen illud, quod uni summo Numini ab Hebraeis consecratum est, quatuor litteris, iisque mutis, constans. Quod si aliquis, qua via nomen hoc ad *Pythagoram* a Judaeis permanare potuerit, admiretur, is varia hominis itinera, in Aegyptum, Persiam, & Chaldaeam instituta, animo repetat, Sidone satis diu eum esse commoratum cogitet, denique *Josephum*, *Porphyrium*, & alios cum Judaeis eum versatum esse referre, in memoriam sibi (*n*) revocet. Taceo, nomen hoc Hetruscis & Latinis non fuisse incognitum, quorum 450
vox *Jovis* haud dubie Hebraeorum illud, quod diximus, vocabulum est. Atque memini, (*o*) litteratissimos esse viros, qui in ipsis *aureis carminibus*, quamvis leges

animamve Messiae aeterno Logo conjunctam &c. Ut omittam, nomen & rem, vocari & esse idem frequenter apud Hebraeos significare, adeo, ut ex communi isto linguae Hebraicae idiotismo dictum illud Rabbinicum multis in locis exponi possit; quem tamen idiotismum omnes syntaxios leges irritas facere, nemo sanus statuerit. Deinde, quod & supra monui, ne Tetragrammaton quidem, multoque minus Tetractys, est nomen Dei, sed Jehovah: adeo ut demirari satis nequeam horum oscitantiam Philologorum, qui tam incondita & male cohaerentia insomnia orbi litterato propinant, nec Tetractyn sive Τετράδα, *perinde atque reliquos numeros Pythagoricos, symbola esse permittunt; (ut certe Hierocles eo loco, ubi ait:* Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων καὶ αἰτία ἡ τετρὰς, θεὸς νοητὸς, *&c. symbolum pro re signata ponit) sed propria nomina volunt esse, immo res ipsas, quorum tantum symbola sunt sive repositoria* μνημονευτικά: *quum luce profecto clarius sit, Tetractyn non esse nomen Dei, sed Tetragrammati repositorium dumtaxat, uti & aliorum mysteriorum, quorum sit idoneum symbolum. Ac proinde, quomodo,* (ipse nomen suum est suumque nomen ipse) *quum Tetractys nomen ipsius non sit, nedum ipse Deus, crassum illum soloecismum excusare possit, ego quidem nequaquam video. Tertio, si (*παραδόντα*) essentiae divinae animabus humanis communicationem sive* μετάδοσιν *significare debuisset, vocabulum* μεταδόντα, *non* παραδόντα, *adhibitum fuisset, quum usitatissima vocis* παραδοῦναι *significatio ad doctrinam mysteriorumve traditionem pertineat: quo sensu non ego solum, sed alii plerique omnes hoc in loco accipiunt. Quarto, si* παραδόντα *idem heic sonet, atque* μεταδόντα, *& (*παγὰν ἀενάου φύσεως*) ipsam divinam essentiam indigitet, nostris animabus, quippe ex divina mente carptis & delibatis, communicatam, id quidem admodum durum paradoxum est, & doctrinae Pythagoricae omnique sanae sapientiae contrarium. Dum enim animos nostros ex mente divina carptos esse ac delibatos supponit, mentem divinam supponit discerpibilem, ac proinde, corpoream, adeo ut Philologi isti, qui huic sententiae favent, philologia multo plus pollere videantur, quam solida ratione aut acumine philosophico. Quinto denique plena formula juramenti Pythagorici sic est:*

> Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
> Παγὰν ἀενάου φύσεως, ῥιζώματ' ἔχουσαν.

quemadmodum reperitur apud Sextum Empiricum, passimque apud alios scriptores: nec probabile est, primitus plenum non fuisse distichon; (nisi monostichon solummodo fuerit) cujus igitur sensus hic foret secundum hos Philologos:

> Non per Tetractyn, qui animae nostrae communicavit
> Fontem aeternae naturae, radicemque habentem.

Qui sensus plane mancus est & imperfectus, quum plenus & nativus sensus sit, idemque noster:

> Non per eum, qui animae nostrae tradidit Tetractyn,
> Fontem perennis naturae radicemque habentem.

Hic sensus plenus est, concinnus & perspicuus: alter vero, praeterquam quod mancus, falsus est praeterea. Neque enim fons aeternae naturae, Deus utique ipse, radicem habet, unde pullulet, sed radix ipsa est rerum quidem omnium. Atque haec breviter ad confutandam hanc absonam opinionem dictorum Philologorum operae pretium putabam afferre,

451 ges repugnare videantur Grammatices, *Pythagoram* illum eſſe negent, per quem jurare jubeantur diſcipuli ejus, & *Tetractyn* hanc, ſive nomen *Jovah* vel *Jehovah*, *quod Tetragrammaton* nominant, indicari contendant. Nomen ajunt Dei poni, & numen ipſum tamen intelligi: ſic moris eſſe Hebraeis, quorum hoc ſcitum ſit: הוא שמו ושמו הוא *Deus & nomen ejus non differunt.* Igitur notiſſimorum illorum verſuum:

Ναὶ

re, quum eruditiſſimus vir, ad alia properans, eam proponere tantummodo contentus eſſet, confutationem vero illius ipſi viſum ſit praetermittere; quippe quam forſan vix dignam confutatione putavit, praeſertim ſi cum ſimplici noſtra juramenti Pythagorici interpretatione conferatur.

(*p*) *Ex mente divina*] Verba ſunt *Ciceronis de natura Deorum Lib.* I. *Cap.* 11. *p.* 2895.

(*q*) *Delibatos eſſe*) Otio ſi abundarem, idque ſine magno fructu conſumere vellem, longam hic inchoare diſputationem poſſem de *Tetracty Pythagorae:* virorum eruditorum, quarum ingens eſt copia, ſententias & opiniones de ea enumerarem, in ſingulas animadverterem, quod proclive factu foret, poſtremo novam proferrem conjecturam, aut, ſi placeret, rem totam ita mihi videri impeditam, ut nullius explicari queat ingenio, profiterer. Verum graves mihi ſunt, cur id facere nolim, cauſſae. Quid enim vento paſcere lectores juvat, ubi nil opus eſt? Obſervationibus nonnullis contentus ero, ex quibus viri ſapientes & eruditi intelligent, antequam certi hac in re aliquid decerni queat, multa eſſe impedimenta removenda, quibus num par aliquis futurus ſit removendis, equidem neſcio. (I.) Varias doctiſſimorum virorum de quaternario *Pythagorae* ſententias ſi quem juvat cognoſcere, is adeat *Jac. Thomaſium de exuſtione mundi Stoica Diſſ.* XXI. *p.* 251. *ſ. Jo. Meurſium* in *Denario Pythagorico Cap.* 6. *p.* 45. *ſ. Theod. Marcilium* in *Notis ad aurea carmina Pythagorae p.* 345. *ſ. Luc. Holſtenium* in *Obſervationibus ad Porphyrii vitam Pythagorae p.* 28. *Henr. Morum* in *Appendice ad Defenſionem Cabbalae philoſophicae Cap.* 2. *p.* 122. *ſ. Jo. Frider. Hombergk* in *Libro de Themide ſeu ortu legis aeternae p.* 148. *ſ.* & alios plures, quos referre, nullius utilitatis foret. Tot varias & diſcrepantes qui contemplatur ſententias, eum haec ipſa doctiſſimorum hominum inconſtantia huc facile adducet, ut veritatem hic in puteo latere, nec inde facile poſſe protrahi, conſtituat.

(II.) *Tetractys* iſta quaenam fuerit, aut cuinam rei numerum accommodaverit quaternarium *Pythagoras*, id recte viri doctiſſimi cenſent nulla ex re melius, quam ex ſacramento Pythagoreorum, quo *Tetractyn* teſtabantur, effici poſſe. Itaque in hoc jurejurando explicando toti eſſe ſolent, qui hanc rem pertractant. Verum, ſi ex meo alios metiri fas eſt ingenio, multa obſtant, ne id feliciter & ſine erroris formidine faciant. Primum, quemadmodum bini verſus illi ſint legendi, quibus hoc jusjurandum continetur, incertum eſt. Nec enim, qui eos referunt, veteres, ſimili eos ratione exhibent, ſed tam varie & inconſtanter, ut incredibile dictu ſit: qua de re, praeter reliquos, quos antea nominavi, *Jo. Alb. Fabricius* videri poterit in *Notis ad Sextum Empiricum p.* 332. Quis vero tantum ſibi acumen arroget criticum, ut in hacce controverſia judex ſedere, & pro arbitrio, quemadmodum legendum ſit decernere velit? Ego quidem, re bene putata, nihil hic me poſſe confirmo, nec arbiter eſſe velim, ſi diſputetur verbi cauſſa, num in primo verſu ψυχᾷ, quod aliqui habent veterum, an vero γενεᾷ aut ςέρνοισιν, quod apud *Julianum*, aut σοφίας, quae *Jamblichi* lectio, aut ζωῆς, ut *Methodius* ſcribit, reponi debeat. Non minor eſt inter recentiores eruditos diſcordia, quemadmodum verba ſint & conſtruenda & diſtinguenda, quam iterum nemo tollet facile. Quis vero de ſententia judicare poterit verſuum, de quorum vera lectione non minus, quam diſtinctione & conſtructione, tam diu certari poterit, quam diu erunt, quibus dimicandi voluntas non deeſt. Fac vero, exſpectandum eſſe, ut ex hiſce criticis & grammaticis quaeſtionibus ingenioſus ſeſe aliquis expediat, aliae tamen denuo, neque leviores, exorientur difficultates. Ante omnia videndum erit, utrum per ipſam *Tetractyn*, an vero per eum, qui *Tetractyn* commiſerit animis, juraverint *Pythagorae* diſcipuli. Sive hanc, ſive illam eligas ſententiam, magnis te & antiquis teſtibus tueri poteris. Et multum memini in hac quaeſtione enodanda *Jac. Palmerium* deſudare in *Exercitationib. ad Graecos quosd. auctores p.* 228. *Ludolph.* quidem *Kuſterus Notis ad Jamblichi vitam Pythagor. p.* 127. nihil eſſe opinatur, cur ſe aliquis in ea exerceat: nam Pythagoreos tam per *Tetractyn*, quam per ejus inventorem jurare fuiſſe ſolitos. Nec ab hac ſententia *Luc. Holſtenius Notis ad Porphyrii vitam Pythag. p.* 28. & *Theod. Marcilius ad aurea carmina. p.* 344. multum diſcedunt. Ego vero tantum intereſſe arbitror inter ſacramentum per *Tetractyn* & *Tetractyos* inventorem, quantum inter jusjurandum per ſolem & per Deum, qui ſolem condidit: nec intelligo facile, quo pacto haec duo inter

Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀενάου φύσεως,

hanc esse sententiam, censent: *Juro per nomen tetragrammaton sive Jehovah, qui communicavit* (semet ipsum, aut) *fontem perennis naturae cum animis hominum.* Namque animos nostros *Pythagoram* docuisse constat (p) *ex mente divina carptos &* (q) *delibatos esse.*

Haec

ter se sociari, aut utrumque in versibus, quibus hoc jusjurandum conclusum est, locum habere queat. Verum liberalis ero, & concedam, & huic modum poni controversiae: neque sic omnia plana erunt. Si illis accedamus, qui per inventorem vel auctorem quaternionis jurasse Pythagoreos volunt, quisnam ille sit auctor & inventor, iterum deliberabitur, Deusne, an *Pythagoras.* Prius veri videtur similius, multisque gravissimis placet auctoribus, tam vetustis, quam junioribus. Sed displicet omnibus fere, qui de Pythagoreis & eorum institutis commentati sunt olim: displicet *Sexto Empirico:* displicet *Hierocli*, & multis aliis: qui quidem omnes sectatores *Pythagorae* per ipsum magistrum suum jurasse perhibent. Lepidum quidem videtur, & a sapientum, quales hi videri volebant, officio plane aversum, mortales mortalem, discipulos magistrum exstinctum sacramento testari. Sed nihil, dicet aliquis, tam absurdum est, quo non aliquando sese contaminarunt illi, qui prae reliquis sapientiam consectabantur. Neque hanc ego litem, quum nesciam, quorum testium potior sit auctoritas, componere ausim. Age vero, fingamus, ex his quoque dumetis exire aliquem posse, & nova nobis sese offeret controversia, cui remedium nescio an facile inventurus sit aliquis. Concurrite, Philologi atque Grammatici, atque, quaenam vis sit hujus formulae: *Tetractyn animae tradere*, expendite. Etenim eum dejerant Pythagoraei, qui animis *Tetrada* commiserit. Bina video hanc loquutionem significare posse. Primo: *doctrina de Tetractу, qualiscumque demum illa sit, animam imbuere.* Et hanc expositionem non pauci sequuntur, *Henr. Morus* in primis, vir doctissimus. Deinde: *quatuor proprietates, virtutes aut affectiones animae tribuere*; cui iterum opinioni longa turba cum veterum, tum recentiorum favet. Utra verior sit interpretatio, nescire me, fateor: nec eos id scire puto, qui alteram amplectuntur explicationem, tametsi scire illud videri velint. Si quis esset, qui hac quoque de re omnem extrahere posset ex animis nostris dubitationem, veramque sententiam loquutionis hujus extra controversiam ponere, is in novas tamen mox incideret captiones, quaesitus, quales essent quatuor illae animi virtutes aut affectiones, aut quaenam ista de *Tetractу* doctrina, quae commissa dicitur mentibus. Tot sunt hic sensus, quot capita, & citius inter horologia conveniet, quam inter eos, qui in hac quaestione nonnihil otii consumserunt. Aliud ex verbis: παγὰν ἀενάου φύσεως, nascetur certamen. Dubium est, utrum ea sint referenda ad illum, qui *Tetractyn* in animos immisit, an vero ad ipsam *Tetractyn.* Utrumque per leges fieri potest grammaticas: & utraque opinio suos reperit inter viros eruditos amatores. Ego, quod nullis me urgeri sentio rationibus, cuinam parti jungendus sim, dubius & anceps haereo. Tot cum eorum opinione, qui jurasse Pythagoreos per eum volunt, a quo *Tetras* in animos immissa sit mortalium, difficultates conjunctae sunt: nec ego medicinam illis reperio, aut reperisse alios me multo ingeniosiores, video. Non minora prement te incommoda, si eorum praeferas sententiam, qui familiam istam ipsam dejerasse *Tetrada* opinantur. Etenim non modo maxima pars earum, quas paullo ante recensui, quaestionum hic quoque te sine fine vexabit, sed etiam, qualis illa sit *Tetras*, quae tam sancta visa fuit Pythagoraeis, in tanto variarum conjecturarum examine nullo modo dignosces. Deum hic dicit esse, ille nomen Dei Hebraeum, tertius animum mundi, quartus rerum initia seu elementa, quintus quatuor animae affectiones, alii alia. Neque tamen quisquam horum affert aliquid, quod ad nos cogendos valeat, ut sine metu assentiamur, verum ingenii visis omnes unice obtemperant, & in divinationibus incertissimis acquiescunt. Haec paullo latius explicare placuit, ut & vim illi adderem, quod paullo ante docuimus, totam numerorum disciplinam, quam tradidit Samius senex, amissam esse, & doctissimos simul homines commonerem, ne consenescant in ejusmodi quaestionibus, quibus nihil est incertius, aut plus se putent scire, quam reapse sciunt: quibus quidem ex vitiis cum litteris & artibus, tum professoribus earum multum provenire solet despicientiae.

(III.) Quod ad *Seldeni*, *Cudworthi*, & aliorum sigillatim conjecturam attinet, Tetractyn nomen esse Jehovah, quod litteris constat quatuor, eam ipse familiaris *Cudworthi* doctissimus, *Henr. Morus loc.* supra *cit.* jam satis acriter castigavit. Nuperrime *Jo. Frid. Hombergk* in *Libro de Themide p.* 155. *s.* eam proscripsit, ut de *Jac. Thomasio*, *Georg. Hornio*, & aliis taceam. Nititur ea uni-

453 Haec omnia quum ita sint, placet locum hunc de *Pythagora* his *S.* (*r*) *Cyrilli* verbis concludere: Ἰδοὺ δὲ σαφῶς ἕνα τε εἶναι λέγει τὸν τῶν ὅλων θεὸν καὶ πάντων ἔργων, ἐργάτην τε τῶν αὐτοῦ δυνάμεων, φωστῆρα καὶ ψύχωσιν, ἤτοι ζωοποίησιν τῶν ὅλων, καὶ κύκλων πάντων κίνησιν. παρῆκται δὲ τὰ πάντα παρ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι κίνησιν λαχόντα φαίνεται. *Ecce perspicue dicit, unum esse universi Deum, omnium principium, operatorem facultatum, lumen, animam & vitam universi, sphaerarumque omnium motum: nihil enim a se ipso movetur, sed omnia ab eo deducta, & motum a non esse ad esse sortita cernuntur.*

Tempore proximus *Pythagorae* est *Xenophanes* Colophonius, scholae, quam vulgo vocant *Eleaticam*, conditor. Hunc ut unum simul & plures statuisse Deos demonstremus, exiguo labore opus est, quum id versus ejus, quem antea protulimus, a (*s*) *Clemente Alexandrino* & *Sexto* philosopho repetitus, abunde probet:

Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

Maximus idem hominum ac superûm Deus unicus ille est.

De quo supremo omnium Deo alius (*t*) exstat ejusdem *Xenophanis* versus:

Καὶ ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει.

Ille universa sine ullo labore sola mente gubernat.

(*v*) *Cicero* praeterea, aliique memorant, quum de Deo dissereret omnium praestantissimo, *Xenophanem* appellare eum τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omnia*, consuevisse, partim ut unam esse simplicissimamque Deum naturam declararet, partim ut res om-

unice eorum opinione, qui *Pythagoram* cum Judaeis versatum esse, atque ex illis profecisse, censent. Cui opinioni si dignitas omnis & auctoritas detrahatur, id quod factum esse a viris eruditissimis, supra indicavi, & haec simul corruit suspicio.

(IV.) Ne quis tamen aptum me quidem esse ad omnia conturbandum, & doctorum hominum curas spernendum, ineptum vero ad veritatem ex suis latebris protrahendam, conqueratur, age, quid mihi videatur de hoc sacramento, exponam, & inter conjectores & hariolos locum mihi ultimum deposcam. Primum illud assumo, quod *Jamblichus* in *Theologumenis arithmeticis* p. 20. ed. *Tennulii* scriptum reliquit, *Empedoclem* sacramenti hujus auctorem esse. Is vero *Empedocles* ex quatuor elementis universam rerum naturam constare credidit. Notissimi sunt versus hominis, quibus hanc doctrinam explicat, quorum hoc initium:

Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε.

Naturae primum radices quatuor audi.

Vid. *Plutarchus de placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 3. p. 828. Hanc autem is doctrinam a magistro suo *Pythagora* traditam acceperat, quem pariter omnia ad quatuor revocasse accepimus initia. Vid. *Diogenes Laërtius Lib.* VIII. *Segm.* 25. p. 508. Et haec ipsa elementa seu rerum principia *Tetrada* seu *Tetractyn* appellare discipuli *Pythagorae* solebant; quod cum multa probant alia, tum hi versus, quos ex hymno Pythagoreorum servavit *Proclus Comm. in Timaeum Platonis Lib.* II. p. 96. & *Lib.* III. p. 155.

Τετρὰς ἐπὶ ζαθέην, ἣ δὴ τίκε μητέρα πάντων
Ἄτροπον, ἀκάματον· δεκάδα κλείουσι μιν ἁγνήν.

Exstitit aeternus donec quaternio, matrem
Qui genuit rerum immotam expertemque laboris.

Sensus apertus est: ex quatuor elementis universam rerum naturam esse genitam, quae numero perfecto seu decadi sit similis. *Empedocles* porro duplicem inesse sciscebat homini animam, alteram sentientem & percipientem, alteram ratione instructam: id quod supra *ad Cap.* I. §. 24. copiose demonstravimus. Sentientem autem & percipientem animam ex quatuor illis rerum elemen-

omnes ejus unice virtute ac potentia produci, significaret. Nemo vero latius & apertius *Xenophanis* de divinis rebus philosophiam exposuit, quam *Simplicius*, qui ex *Theophrasto* sese hausisse affirmat, quae differit: (*) Μίαν δὲ τὴν ἀρχήν, ἤτοι ἓν τὸ ὂν καὶ πᾶν, καὶ οὔτε πεπερασμένον, οὔτε ἄπειρον, οὔτε κινούμενον, οὔτε ἠρεμοῦν, Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον, τὸν Παρμενίδου διδάσκαλον, ὑποτίθεσθαί φησιν ὁ Θεόφραστος, ὁμολογῶν ἑτέρας εἶναι μᾶλλον, ἢ τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, τὴν μνήμην τῆς τούτου δόξης· τὸ γὰρ ἓν τοῦτο καὶ πᾶν τὸν θεὸν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ὃν ἕνα μὲν δείκνυσιν ἐκ τοῦ πάντων κράτιστον εἶναι· πλειόνων γάρ φησιν ὄντων, ὁμοίως ἀνάγκη ὑπάρχειν πᾶσι τὸ κρατεῖν· τὸ δὲ πάντων κράτιστον καὶ ἄριστον ὁ θεός· ἀγένητον δὲ ἐδείκνυεν, —— καὶ οὔτε δὲ ἄπειρον, οὔτε πεπερασμένον εἶναι· διότι ἄπειρον μὲν τὸ μὴ ὄν, ὡς οὔτε ἀρχὴν ἔχον, μήτε μέσον, μήτε τέλος· περαίνειν δὲ πρὸς ἄλληλα τὰ πλείω. παραπλησίως δὴ καὶ τὴν κίνησιν ἀφαιρεῖ, καὶ τὴν ἠρεμίαν· ἀκίνητον μὲν κ. τ. λ. *Refert Theophrastus, Xenophanem Colophonium, Parmenidis magistrum, docuisse, unum esse rerum omnium principium, unumque id & omne vocasse: praeterea decrevisse, nec finitum illud esse, nec infinitum* (certo sensu,) *nec quiescens, nec movens. Theophrastus haec ita declarat: Xenophanem haec sciscentem, non ut Physicum scripsisse & naturae exploratorem,*
sed tantum ut Metaphysicum & Theologum. Neque Xenophanis unum & omnia quidquam 454
est, quam Deus. Hunc ille unam & solitariam esse naturam ex eo probat, quod Deus est optimum & potentissimum rerum omnium, quodque, quum varii sint rerum, quae exsistunt, gradus, fieri nullo modo potest, quin supremum sit aliquod, a quo reguntur omnia. Haec autem optima & potentissima natura non potest esse, nisi una. Itaque demonstravit, eam nec factam esse, nec finitam vel infinitam (certo sensu:) *pariter & motum a Deo removit & quietem. Quare, quum Deum dicit eumdem esse vel manere, non intelligit hoc de ea quiete, quae motui est opposita, & ad illas res, quae moveri possunt, pertinet, sed de alia quadam quiete, quae & supra motum est, & supra id, quod motui est contrarium.* Patet itaque, quod etiam (*x*) *Sixti* philosophi firmatur auctoritate, *Xenophanem* ab

(*) In Arist. Phys. F. 5. & 6.

mentis a Deo esse conflatam, judicabat, ex eoque fieri, putabat, ut ea omnia perciperet elementa extra se posita. Lege, quae observavimus *ad Cap.* I. §. 14. Haec si omnia inter se jungantur & diligenter considerentur, veri, ut arbitror, simillimum fiet, sacramenti hujus Pythagorici hanc esse vim: *Juramus per Deum, qui animum nobis dedit, ex quatuor elementis compositum & conflatum, quo cernimus, percipimus, & dijudicamus omnia: quae quidem elementorum Tetras fons est perennis naturae, & unica, unde reliqua fluxerunt omnia, caussa.* Τετρακτὺν certe si quatuor esse statuas elementa in his versibus, optime, quid sibi voces illae velint, cognosces: πηγὴν ἀενάου φύσεως. Ita enim Pythagoreos quatuor rerum appellasse principia, ex allatis perspicuum est locis. Juniores autem Pythagoreos perperam sibi persuasisse, reor, ad *Pythagoram* hoc jusjurandum pertinere, a quo *Tetras* seu doctrina de *Tetrade* inventa sit primum. Nihil mihi arrogo, neque tam mihi faveo, ut hanc conjecturam omnibus probatam esse cupiam: certus tamen sum, non minus illam probabilitatis habere, atque reliquas virorum doctorum sententias. Fruatur quisque arbitrio suo: nec enim de focis & aris, aut de re maximi momenti pugnatur.

(*r*) *Cyrilli*] *Lib.* I. *adv. Julianum p.* 30.

(*s*) *Clemente*] *Stromat. Lib.* V. *p.* 714. ex quo hunc versum repetit *Eusebius Praeparat. Euangel. Lib.* XIII. *C.* 13. *p.* 678. Quod autem vir doctissimus hunc versum quoque apud *Sextum* exstare affirmat, fallitur, atque temere fidem habet *Henr. Stephano*, qui in *Poësi philos. p.* 36. id perhibet. In idem vero vitium memoriae imbecillitate incidit *Aegid. Menagius Comm. in Diogenem Laërtium p.* 400. qui ipsa *Clementis* verba male *Sexto* attribuit, apud quem nihil ejus rei exstat.

(*t*) *Alius versus*] Sed hunc alii quaerant, qui abundant otio. Mihi frustra cum in multis auctoribus antiquis tum in reliquiis carminum *Xenophanis*, quas *Henr. Stephanus* in *poësi philos. p.* 35. *s.* collegit, investigatus est.

(*v*) *Cicero*] In *Academicis quaest. Lib.* IV. *Cap.* 37. *p.* 2315. *T.* VIII. *Opp.*

(*x*) *Sixti*] Non dubito, quin iterum nomen *Sixti* perperam sit positum, apud quem hujus rei ni-

ab omni Deum abstraxisse corpore, naturamque censuisse ceterarum, quas novimus, omnium dissimillimam, cujus idcirco imaginem aut formam nulli liceat mortalium effingere. Ex quo ei (y) *Aristotelem* injuriam fecisse cogitur, qui, quod philosophus hicce, Deum esse σφαιροειδῆ, *figura sphaerae praeditum*, affirmavit, id argumento putavit esse, Deum ab eo corpori fuisse alligatum, nec, praeter animatum, rotundum, & corporeum huncce mundum, divinam aliquam ab eo naturam praedicatam. Quod si vel physica ejus dogmata attentius expendisset *Aristoteles*, certe aliter de eo sensisset. Quod enim ἀπείρους ἡλίους καὶ σελήνας εἶναι, *innumerabiles*

nihil offendas. *Clementem* nominare debuit vir doctissimus, qui solus, quod sciam, scripsit ex antiquis, *Xenophanem* docuisse, ὅτι ἀσώματος ὁ θεὸς, *Stromatum Lib.* V. *p.* 714. Quod tamen ejus dictum *Jo. Potterus* in *Notis* reprehendit, & *Sixti* de *Xenophane* sententiae repugnare, monet. Dicam paullo post, mihi quidnam hac de re videatur.

(y) *Aristotelem*] Ea hic sine dubio spectat, quae *Aristoteles* in *Libro de Xenophane, Zenone, & Gorgia Cap.* 4. *p.* 843. 844. disputat: Haec enim, tametsi *Zenonem* proprie feriant, simul tamen *Xenophanem*, *Zenonis* hac quidem in re non dissimilem, petunt. Adde tamen de *Xenophane* sigillatim *Metaphysicorum Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 270. *T.* IV. *Opp.*

(z) *Cicero*] Is *Academ. quaest. Lib.* IV. *C.* 39. *p.* 2319. *T.* VIII. *Opp. Xenophanem* statuisse perhibet, *habitari in luna.* De una loquitur luna, non autem de pluribus, ut vir doctissimus arbitratur. Eamdem plane sententiam tribuit ipsi *Lactantius divinar. institut. Lib.* III. *Cap.* 23. *p.* 368. Contra *Plutarchus de placitis philos. Lib.* II. *Cap.* 24. *p.* 901. & *Stobaeus* in *Eclogis physicis Lib.* I. *p.* 56. placuisse referunt ei, multos esse soles, multasque lunas. Haec inter se pugnare videntur: & dimicare posset, si quis vellet, utra verisimilior esset sententia. Sed, quod bona cum gratia summorum dixerim virorum, qui res veterum philosophorum scrutati sunt, *Xenophanis* de multis solibus & multis lunis sententia nondum rite adhuc explicata & intellecta est, ut pleraque veterum physicorum dogmata: qua cognita, utrumque ejus ex opinione dici posse, patebit, unum esse solem & plures, unam & innumerabiles lunas. Docebo, quidnam senserit philosophus. Visum fuit *Xenophani*, lucem illam, quam nos solem nominamus, non esse sidus quoddam stabile ac per se constans, seu *substantiam*, ut clarius loquar, sed *accidens*, rem mutabilem, quae cito fiat, cito etiam pereat, nec uno diutius die subsistat, paucis, naturale quoddam phaenomenon aut nubem, quae nunc cogatur, nunc vicissim dissipetur. Perspicuis id verbis cum *Plutarchus*, tum *Stobaeus* docent: hic in *Eclogis physicis Lib.* I. *p.* 55. ille *de placitis philosophor. Lib.* II. *Cap.* 20. *p.* 889. *Xenophanes*, ait *Plutarchus*, *solem consistere docuit* ἐκ πυριδίων τῶν συναθροιζομένων ἐκ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, συναθροιζόντων δὲ τὸν ἥλιον, ἢ νέφος πεπυρωμένον, *ex igniculis collectis ex humida exhalatione, solem cogentibus, aut nubem ignitam.* Clarissime idem refert *Origenes* in *Philosophumenis Cap.* 14. *p.* 96. Τὸν δὲ ἥλιον ἐκ μικρῶν πυριδίων ἀθροιζομένων γίνεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν. *Solem e minutorum coacervatione igniculorum singulis generari diebus.* Humidorum igitur vaporum arbitratus est nocte qualibet tantum adscendere e terra & aquis in mediam aëris regionem, quantum ad illud lumen, quod solis dicitur, in ea efficiendum satis est. Humidos vero illos vapores haud dubie judicavit sursum eundo tenuiores ac subtiliores semper fieri, ut ignis tandem & lucis naturam, humore omni amisso, induant. Congestam hanc corpusculorum molem ad certum durare tempus & permanere, verum, naturae vi cogente, vicissim disjici & dissipari: quod quum fiat, tum diem deficere, idque, quod vesperum vocamus, nasci. Hinc quaesitus, quid de occasu & defectione solis sentiret, nil dubitavit respondere, interire prorsus solem deficientem. *Xenophanes*, inquit *Plutarchus de placitis philos. Lib.* II. *Cap.* 14. *p.* 900. ἔκλειψιν *seu defectionem solis dixit fieri* κατὰ σβέσιν, *exstinctione:* ἕτερον δὲ πάλιν πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς γίνεσθαι: *novum enim solem*, sic ego verba haec interpretor, *semper nasci, quoties ille oritur.* Addit *Plutarchus*, narrasse eumdem *Xenophanem*, ut nimirum sententiae suae pondus aliquod adjiceret, fuisse aliquando, quum sol totum mensem deficeret, alioque tempore tantas subito exstitisse tenebras, ut in noctem dies mutaretur. Lepidum & festivum genus Physices refero: sed nihil fieri tam facetum posse, certus sum, quin id Physicorum cuidam in mentem olim venerit. Nec alia de caussa, id quod apud eumdem est *Plutarchum l. c. p.* 901. solem negabat volvi circum orbem terrarum, verum lumen esse undiquaque diffusum, licet varium. Hac quum esset imbutus opinione *Xenophanes*, non poterat, quin certo sensu affirmaret, innumerabiles esse soles. Primum novus quotidie sol ipsi videbatur nasci, totque soles erant, quot dies. Deinde, quum totius terrarum orbis vapores ad ingens hocce lumen producendum aliquid conferant ex ejus sententia, hi

biles esse soles & lunas, docuit, lunas vero vagas esse stellas, dixit; quarum quaevis regio esset, quod (z) *Cicero* narrat, habitabilis, hoc vero prorsus abest ab 455
illa, quam ei tribuit, opinione. Quocirca *Simplicii* praeferenda est auctoritas, qui Deum propterea tantum σφαιροειδῆ, *sphaerae forma praeditum*, a *Xenophane* appellatum esse, perhibet, ut ab omni eum parte similem & uniformem esse, πανταχόθεν ὅμοιον, declararet. Utcumque est, hoc tamen omni vacat controversia, fieri non potuisse, ut *Xenophanes* multos esse Deos statueret, potestate, gradu, atque ordine pares, eo quod unum Deum, qui simul esset omnia, (a) professus sit.

Hera-

hi autem vapores varii sint pro terrarum, e quibus educuntur, varietate, sic eum decernere necesse erat, alium esse, qui Hispanias, alium, qui Galliam, alium, qui Parthos calefaciat, solem, aut luminis & caloris tametsi quaedam sit continuatio, non unius tamen generis & lumen hoc & calorem ubique esse, sed ex diversis particulis contextum & compositum. Non igitur tam multos esse sciscebat soles aut sidera per se consistentia, quam unum lumen varie quotidie nasci, & unius luminis varias esse partes, nec eodem sese modo, quae nobis lucet, solis portionem habere, quo illa sese habet, quae Asiam illuminat. Nihil hic fingi, clare *Plutarchi* verba docent: Πολλὰς εἶναι ἡλίους καὶ σελήνας κατὰ κλίματα τῆς γῆς, καὶ ἀποτομὰς, καὶ ζώνας. *Multos esse soles* (dixit *Xenophanes*) *secundum* TERRAE DIVERSA CLIMATA, SEGMENTA, ET ZONAS. Jam patet, ut arbitror, quo modo & unum & multos esse soles *Xenophanes* dicere potuerit. Unus erat sol judicio ipsius, quod omnes infinitae lucis ejus, cui nomen solis imponimus, partes inter se aptae ac connexae essent; multiplex autem simul & varius, quod singulae sibi regiones suam luminis hujus partem, qua uterentur, parerent, & proprium idcirco solem haberent. Interim, si verum illud est, quod *Laërtius* tradidit *Lib.* IX. *Sect.* 19. *p.* 558. credidisse eum, innumerabiles esse mundos, alio quoque sensu, quam hoc, docere ipsum potuisse, non inficior, multos esse soles. At patet ex *Plutarcho*, eum huic, quem incolimus, orbi proprie multos adscripsisse soles; quod quidem ea, qua dixi, ratione factum est. De luna quid senserit, non aeque liquet. *Plutarchus l. c. Lib.* II. *Cap.* 25. *p.* 901. censuisse perhibet eum, lunam esse νέφος πεπιλημένον, *nubem constipatam*. Ex quo videtur confici posse, quod de sole, idem eum de luna censuisse. Sed quemadmodum existimare potuerit, habitari in ejusmodi congesta nube, id quidem obscurum videtur. Forte inter lunam ipsam & splendorem ejus distinxit, atque lunam censuit esse terram, qualis nostra est, lucem vero, quae lunam cingit, nubem esse ex vaporibus conflatam. Ceterum, quod doctissimus *Cudworthus*, vel ex hac de multis solibus opinione *Xenophanis* planum esse, judicat, *Aristotelem* injuriam fecisse huic philosopho, quum diceret, nullum, nisi corporeum, ab eo Deum fuisse cultum, id me fateor non satis assequi. Nam quid obstet, quo minus is, qui multos esse soles arbitratur, alium tamen esse Deum, quam mundum hunc, quem adspicimus, neget, non intelligo.

(a) *Professus sit*] Quemadmodum de plerorumque veterum philosophorum religione atque pietate inter viros eruditos disputatur; ita etiam, quid *Xenophanes* de Deo rebusque divinis decreverit, discors est eorum sententia. Olim jam, praeter alios, *Thom. Aldobrandinus* in *Notis ad Diogenem Laërtium p.* 558. inter divinae naturae seu Dei hostes eum connumeravit. Etenim innumerabiles eum mundos, non secus atque *Anaximandrum*, totidemque Deos credidisse, nec idcirco Deum a mundo distinxisse, judicat. Multo acutius & ingeniosius nostra aetate *Petrus Baylius* eum aggressus est, qui. ut nihilo meliorem *Benedicto Spinosa Xenophanem* fuisse, neque naturam a parente naturae sejunxisse, planum faciat, omnes ingenii nervos intendit *Dictionaire historique & critique Tom.* IV. *voce Xenophanes Not. B. p.* 2886. Atque viri hujus acuti tantum apud multos valuit auctoritas, *Jo. Franc. Buddeum*, *Jo. Christoph. Wolfium*, *Val. Ern. Loescherum*, & plures alios, ut nil veriti sint homini summae adversus Deum impietatis maculam inurere. Inter quos doctissimus *Wolfius Notis ad Origenis Philosophumena p.* 98. *Cudworthum* nostrum nominatim eo nomine reprehendit, quod tam benignum de *Xenophane* judicium tulerit. Nec tamen, ut tanti nominis viris assentiretur, a se impetrare potuit *Jac. Frid. Reimmannus*, vir eruditissimus, qui varias in *Historia Atheismi Sect.* I. *Cap.* 30. §. 2. *p.* 203. rationes, non omnes licet ejusdem roboris, adducit, propter quas *Xenophanis* philosophia melior, atque putant vulgo, sibi videatur. Prorsus vero eum purgavit vir illustris, *Jo. Alb. Fabricius*, qui *Notis ad Sexti Empir. Pyrrh. Hypotyposes p.* 59. sine circuitu pronuntiat, *sensisse Xenophanem, Deum esse mentem aeternam, unam & immutabilem, nec generationi obnoxiam nec morti, sed vivam, rationeque ac sensu pollentem usquequaque semper fuisse, & futuram semper, sibique per omnia similem.* Mihi, ut ingenue fatear, quod

sen-

456 *Heraclitus*, quid diceret, intelligi noluit, quumque nec Physici nec Metaphysici personam digne sustineret, obscuritatis latebram de industria adhibuit. Itaque, qui sententias ejus, quas retulere veteres, conciliare volunt inter se, illi rem aggrediuntur non longam tantum & molestam, sed viribus suis paene majorem. Neque id multum habet apud rerum peritos admirationis. Hominem enim cum multa alia portenta, tum hoc in primis etiam docuisse, accepimus: (*b*) *contraria plane*
457 *totoque genere disjuncta simul esse vera posse.* Nec (*c*) *Platonem* ignotum est scriptum reliquisse, libros ejus abundare sententiis, lumine non minus, quam ratione prorsus destitutis. Ac principio quidem praecepisse fertur, praeter corpora, nihil omnino exsistere, omnia vero, quae sint, natura fluere ac labi, nec uno eodemque statu diu permanere. Et nihilominus tamen in epistolis, quas exaravit, animos, antequam in corpora mitterentur, exstitisse, disjectisque permanere corporibus, qua tum omnes fere imbuti erant philosophi sententia, defendit. En (*d*) ipsa ejus verba: Τάχα καὶ ψυχὴ μαντεύεται ἀπόλυσιν ἑαυτῆς ἤδη ποτὲ ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου τούτου, καὶ

sentio, non is omnino videtur esse *Xenophanes*, de cujus scitis magnopere dimicandum sit. Etenim, quod ex versibus ejus apud *Sextum Empiricum* & alios intelligitur, nihil ipse certi decrevit, sed cuncta opinione constare censuit, quae fallere nos & decipere possit, neque idcirco pro veris haberi voluit, quae disserebat. Vid. *Sextus Lib.* VII. *contra Mathemat. p.* 379. Ita vero qui sentiunt, opiniones mutare crebro non dubitant, & nunc hoc, nunc rursus aliud probant, ut vel animo affecti sunt, aut sensuum commotionibus incitantur. Interea, quum veteres de scitis ejus nonnulla prodiderint, quid de his mihi videatur, paucis edisseram. Ex *Simplicio*, quod vir eruditissimus hic facit, de placitis ejus judicare, parum esse tutum, arbitror, quum familiae, in qua fuit *Simplicius*, nihil esse prius soleat, quam veterum dogmata ex sensu suo refingere. Lis omnis reliquis testibus, in quibus major aliquanto fides est, committi debet. Hos igitur si audiamus, nec tam male & impie sensisse mihi videtur *Xenophanes*, ut inter magistros *Spinosae* locum aliquem mereatur, nec vicissim ita bene & pie, ut a Christianis praeceptis propius abesse videri debeat. Publicas aetatis suae religiones primum irrisit, neque fieri posse aliquid ineptius fabulis, quae de Diis circumferrentur, & ab *Homero Hesiodo*que litteris essent mandatae, professus est: qua de re versus ejus apud *Diogenem* & *Clementem Alex.* testantur. Aeternam deinde & immutabilem posuit hanc esse rerum naturam, adjuncta mente itidem aeterna, at cum materia conjuncta, & per totam hancce molem fusa. Haec aeterna mens Deus erat *Xenophanis*. *Sextus Empiricus Lib.* I. *Hypotyp os. Cap.* 33. *p.* 59. Ἐδογμάτιζε δὲ ὁ Ξενοφάνης —— ἓν εἶναι τὸ πᾶν, καὶ τὸν θεὸν συμφυῆ τοῖς πᾶσι. *Xenophanis autem dogma erat,* —— *universitatem esse unum, & Deum rebus inesse omnibus.* Idem ex *Aristotelis de Xenophane, Gorgia, & Zenone Libello Cap.* 1. & 2. perspicue apparet. Bina vero sunt in hoc ejus Deo distincte consideranda, ut recte se habere pateat, quae paullo ante de religione ejus diximus. Primum Deum hunc seu aeternam mentem nihil commune habere statuebat cum materia, nec similem esse hominibus, sive corpus spectes, sive animam. Docent hoc cum *Timonis* versus apud *Sextum loc. cit. p.* 59. quibus *Xenophanem* canit praecepisse, *Deum totum esse animum*, tum ipsius *Xenophanis* apud *Clementem Alex. Stromat. Lib.* V. *p.* 714. locus, quo aperte significat, Deum nec animam nec corpus referre hominum. De illis, quae apud *Diogenem Laërtium* hanc in rem leguntur, consulto taceo. Atque haec eum opinio, nisi me fallit animus, a *Spinoza* segregat, qui homines somniat cum quoad animum, tum quoad corpus partes & membra Dei esse, mentemque ac materiam sine fine miscet. Deinde hanc tamen mentem ex infinita aeternitate cum materia conjunctam fuisse, opificis instar omnia moderari in ea ac perficere, denique perpetuo cum illa sociatam fore, sciscebat. Quam ipsi fuisse sententiam, universa probant illa, quae de una & immutabili aeternaque rerum natura fertur praecepisse. Hoc dogma longo eum intervallo disjungit ab illis, qui de Deo sic sentiunt, uti ratio nos jubet sentire: ad Stoicorum contra gregem detrudit; a quibus tamen in rebus physicis plane discessit. Restat, ut illis respondeam, qui sciscitabuntur: (I.) Quid sibi voluerit igitur, quum Deum diceret esse *globosa seu conglobata forma*, σφαιροειδῆ? (II.) An Deum ab omni corpore remotum esse, aut, ut *Clemens* ait, ἀσώματον, existimaverit? A posteriori ut exordiar, equidem hac de re censeo vix aliquid decerni posse, quum ignotum nobis sit, quomodo *mentem* & *corpus* definiverit *Xenophanes*. A materia crassa & rudi, ex qua cum haec rerum universitas, tum nostra constant corpora, aeternam illum mentem plane secrevisse, dubio caret. Sed cui

καὶ σεσομένου τοῦ σώματος ἐκκύψασα, ἀναμιμνήσκεται τὰ πάτρια χωρία· ἔνθεν κατελθοῦσα περιεβάλετο ῥέον σῶμα τεθνειὸς τοῦτο, ὃ δοκεῖ κ. τ. λ. *Nam & ipsa anima mihi vaticinatur, fore, ut brevi ex hoc carcere corporis liberer: quae extra hoc undique conquassatum corpus oculos attollens, patrias sedes recordatur: unde illa descendens, fluxum hoc & mortuum corpus induit, quod aliis compositum ex phlegmate videtur, & bile, & tabo, & sanguine, & nervis, & ossibus, & carne.* Sed & ipsam mentium perennitatem, quam Stoici tollebant, tametsi animos post obitum corporis non occidere statim, sed ad tempus aliquod usque ad futuram mundi exustionem superstites esse, concederent, certam sibi videri, fassus est: Δύσεται τὸ σῶμα εἰς τὸ εἱμαρμένον. ἀλλ' ἡ ψυχὴ δύσεται, ἀλλὰ ἀθάνατον οὖσα χρῆμα, εἰς οὐρανὸν ἀναπτήσεται μετάρσιος· δέξονται δέ με αἰθέριοι δόμοι, καὶ πολιτεύσομαι οὐκ ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ἐν θεοῖς. *Declinans corpus, quo fatum trahit, descendet. Anima vero non descendet: nam illa immortalis sublimis in coelum devolabit. Ibi me coelestes suscipient mansiones, —— & rempublicam geram inter Deos, non inter homines.* Omnes deinde res fato & necessitati subjectas esse, docuit *Heraclitus.* Nec tamen hoc quisquam acrius

cui veteres cum cura lecti sunt, eum praeterire nullo modo poterit, naturas, quae illis visae sunt concretionis omnis expertes corporeae, propterea tamen non statim pro mentibus illis esse habitas simplicibus & apertis, quales illae, quas spiritus nos dicimus, naturae sunt. Quod plerique antiquorum ἀσώματον nominant, id materia tamen est, subtilissima licet: id quod Stoicorum exemplo luculenter patet, qui Deum suum ab omni abstrahebant corpore, & ignem tamen esse dicebant. Atque quum extensam esse voluerit philosophus hic naturam illam, quam Deum appellat, praetereaque globi forma praeditam, idem ipsi placuisse, admodum probabile videtur esse. Ad prius vero illud quod attinet, etsi, quae suadeant, non desunt, non physice, sed figurate hoc intelligi voluisse *Xenophanem*, atque Deum ideo, ut summam ejus perfectionem & aequabilitatem indicaret, globi similem nominasse, id tamen me, ut aliter sentiam, adducit, quod nemo veterum hoc vocabulum ita exposuit, contra forma haec globosa Dei hominum formae ab eo legitur esse opposita. *Diogenes Laërtius Libro* IX. *Segm.* 19. *p.* 558. dixisse perhibet eum: οὐσίαν θεοῦ σφαιροειδῆ, μηδὲν ὅμοιον ἔχουσαν ἀνθρώπῳ. *Dei substantiam globosam esse, nihilque cum hominibus habere commune.* Ergo veram, quam ipse putabat, Dei formam & fictam inter se committebat. Falso asseverabat humanam Deo figuram tribui, vere autem ipsi conglobatam esse figuram. Inconcinna haec foret sententia, si formam physicam & veram, qualis hominis est, opposuisset figurae metaphysicae aut figuratae, sive perfectioni. Quocirca suspicor, *Xenophanem* existimasse, universam rerum naturam globi sive sphaerae figuram habere. Quem globum quum totum a Deo animatum esse scisceret & Numine undique plenum, consentaneum erat huic dogmati, ut naturam globum istum permeantem figura quoque globum quodammodo referre, statueret.

(*b*) *Contraria*] Hoc quisnam de *Heraclito* scriptum reliquerit, equidem me nescire fateor: quin etiam, an omnino usquam scriptum exstet, dubito. In physicis certe rebus totus fuit: id quod vel *Sexti Empirici* constat testimonio *Lib.* VII. *contra Mathem. p.* 371. moralem vero rem & dialecticam, ad quam dogma hocce pertinet, fere neglexit. Nil dubito, quin vir doctissimus hoc ejus scitum ante oculos habuerit: τὰ ἐναντία περὶ τὸ αὐτὸ ὑπάρχειν, *contraria circa idem existere;* de quo *Sextus Hypotypos. Lib.* I. *Cap.* 29. *p.* 53. fuse commentatur. Sed hoc praeceptum physicum est, neque significat, toto genere disjuncta simul esse vera posse. Lege *Jo. Alb. Fabricium* in *Notis ad Sextum*, & *Godofr. Olearii Diss.* II. *de principio rerum omnium ex mente Heracliti* §. 6. *p.* 862. in *Stanleji Historia philosophica.*

(*c*) *Platonem*] Suspicor, illum *Platonis* de *Heraclito* locum hic indicari, qui exstat in *Convivio p.* 321. Sed hoc tamen non castigatur obscurus philosophus.

(*d*) *Ipsa verba*] Hic &, qui sequitur, locus exstant in *Epistola Heracliti ad Amphidamantem* in *Epistolis Graecis* ab *Eilhardo Lubino* editis *Heidelb.* 1601. 8. *p.* 54. 55. Verum his *Heracliti* epistolis nihil ego tribuo, ut verum fatear. Hominis eae commentum sunt, qui suum esse duxit, *Heraclitum* inducere Platonicis sententiis, a quibus tamen alienus fuit, refertum, & occasionem has epistolas fingendi cepit ex illis rebus, quae apud *Laërtium* de morbo & morte *Heracliti* leguntur. Si nihil aliud hoc doceret, ipsa id perspicuitas & evidentia, quae in his est epistolis, testatum faceret: quam virtutem orationis, tantum abest, ut consectatus sit *Heraclitus*, ut potius a tenebris & obscuritate dictionis, quae familiaris ipsi erat, nomen invenerit.

acrius & diligentius doctrinam moralem exornavit & urſit. Qua de cauſſa Stoicis vehementer acceptus fuit, qui cum aliis in rebus, tum hoc in ſtudio veſtigia ejus ſtrenue legerunt. Atque ipſe in (*e*) *Epiſtola ad Hermodorum* praeclare ſeſe putat hoc nomine de mortalibus promeritum eſſe: Καὶ ἐμοίγε πολλοὶ καὶ δυσχερέστατοι ἆθλοι κατώρθωνται· νενίκηκα ἡδονὰς, νενίκηκα χρήματα· νενίκηκα φιλοτιμίαν, κατεπάλαισα δειλίαν, κατεπάλαισα κολακείαν· οὐκ ἀντιλέγει μοι φόβος, οὐκ ἀντιλέγει μοι μέθη· φοβεῖταί με λύπη, φοβεῖταί με ὀργή· κατὰ τούτων αὐτῶν καὶ αὐτὸς ἐστεφάνωμαι, ἐμαυτῷ ἐπιτάττων, οὐχ ὑπ' Εὐρυσθέως. *Mihi plurimi & difficillimi labores cum laude ſuperati ſunt. Superavi volupta-*
458*tes, ſuperavi divitias, ſuperavi ambitionem, proſtravi timiditatem, proſtravi adulationem: non contradicit mihi timor, non contradicit ebrietas: timet me dolor, timet ira. Coronam vincendo iſtos reportavi: hancque ego mihi ipſi, non Euryſtheo, obnoxius, feci.* Poſtremo ignem rerum omnium principium eſſe contendit: neque deſunt, quibus parum pie hanc ſententiam explicat, effata hominis. Interea eodem vix ullus exſtitit religioſior erga Deum. Namque igneam, qua haec conſtet univerſitas, materiam, *& Deum eſſe & animantem*, exiſtimabat. Ceterum plures credebat eſſe Deos, omniaque aſſeverabat Deorum, daemonum, & animorum plena eſſe. Quo pertinet, quod eum (*f*) *Ariſtoteles* dixiſſe refert nonnullis, qui, quum illum compellare cuperent, accedere tamen verebantur propius, eo quod philoſophum in fumoſo conſidere viderent tugurio: *Introite: nam & hic Dii ſunt.* Rurſus autem unum ſummumque Deum ſine controverſia profeſſus eſt, qui res omnes nutu ſuo & arbitrio regeret, tamque eſſet excelſus & ſupra homines poſitus, ut nec forma ejus & ſpecies ab ullo fingi, neque mens & ratio ejus templis concludi poſſet. Videamus, ut impietatis calumniam, cujus eum *Euthycles* accuſaverat, depellat: (*g*) Ἀλλ' ὦ ἀμαθεῖς ἄνθρωποι, διδάξατε πρῶτον ἡμᾶς, τί ἐστιν ὁ θεός; ποῦ δ' ἐστιν ὁ θεός; ἐν τοῖς ναοῖς ἀποκεκλεισμένος; εὐσεβεῖς γε, οἱ ἐν σκότει τὸν θεὸν ἱδρύετε; —— ἀπαίδευτοι, οὐκ ἴστε, ὅτι οὐκ ἔστι θεὸς χειρόκμητος, οὐδὲ ἐξ ἀρχῆς βάσιν ἔχει, οὐδὲ ἔχει ἕνα περίβολον; ἀλλ' ὅλος ὁ κόσμος αὐτῷ ναός ἐστι, ζώοις καὶ φυτοῖς καὶ ἄστροις πεποικιλμένος. *Verum, o rudes homines, docete nos prius, quis ſit Deus, & ubi ſit Deus? Num ille templis eſt concluſus? numque pii vos eſtis, qui in tenebris Deum collocatis? —— O indocti! an ignoratis, Deum manu non eſſe factum, neque a principio fundamentum habere, neque circumferentiam?*

(*e*) *Epiſtola ad Hermod.*] Apud *Lubinum loc. cit. p.* 50. *ſ.* Sed huic quoque epiſtolae tantum ego ſtatuo pretium, quantum illi, quam ad *Amphidamantem* exaraſſe fertur. Hominis eſt, cui placuit ingenio exercitationis ſuppeditare materiam, non philoſophi, de quo loquimur. Ceterum bina *Cudworthus* de *Heraclito* perhibet, quae non nihil mihi lucis flagitare videntur. (I.) Exiſtimat, ſententiam *Heracliti de fato* pugnare cum inſigni ejus ſtudio, quod in morum doctrina explicanda idem poſuit. Haec vero pugna deſinet, ſi certum ſit, quod *Godofredus Olearius*, vir harum rerum periti ſſimus, veri fecit ſimillimum, εἱμαρμένην ſeu *fatum Heracliti* ipſum eſſe Deum, naturas rerum conditorem, in *Diſſ. de igne rerum omnium principio ex mente Heracliti* §. 13. *p.* 853. & *Diſſ. de rerum geneſi ex mente Heracliti* §. 5. *p.* 860. (II.) *Heraclitum* in morum diſciplina exornanda atque inculcanda aſſiduum fuiſſe, perhibet. Mihi autem hoc remotius a veritate videtur eſſe. Rerum naturalium explorationi totum ſeſe prope tradidit *Heraclitus*; rem autem moralem parcius attigit: quo ex ejus inſtituto nonnullis olim occaſio enata fuit disquirendi: εἰ μὴ μόνον φυσικός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὸς φιλόσοφος Ἡράκλειτος; *fueritne ſolum phyſicus, an etiam moralis philoſophus Heraclitus*, teſte *Sexto Empirico Lib.* VII. *adv. Mathemat. p.* 371. Stoicis non ignoro exprobratum fuiſſe a *Cicerone*, & forſan aliis, in rationibus rerum naturae declarandis *Heraclitum* eos ſibi ducem delegiſſe: quisnam vero veterum praecepta morum, quae tradidit haec ſecta, ex *Heracliti* quoque diſciplina eſſe ſumta, memoriae prodiderit, me quidem praeterit. Neque locus ille ex *Epiſtola ad Hermodorum*, ſi germanus eſſet, *Heraclitum* probaret diuturnam & fidelem philoſophiae moralis illuſtrationi navaſſe operam. Nec enim is, qui ſua expugnata eſſe a ſe vitia gloriatur,

tiam? sed universus mundus ejus templum est, animalibus, plantis, & stellis variegatus. Et interjectis nonnullis: Ἆρ' οὐκ εἰμὶ εὐσεβὴς, Εὐθύκλεις, ὃς μόνος οἶδα θεόν; ἐὰν ᾖ μὴ ἱδρυθῇ θεῷ βωμὸς, οὐκ ἔστι θεός; ἐὰν ᾖ ἱδρυθῇ μὴ θεῷ, θεός ἐστιν; ὥστε λίθοι θεῶν μάρτυρες· ἔργα δεῖ μαρτυρεῖν, οἷα ἡλίου· νὺξ αὐτῷ καὶ ἡμέρα μαρτυροῦσιν· ὧραι αὐτῷ μάρτυρες· γῆ ὅλη καρποφοροῦσα μάρτυς· σελήνης ὁ κύκλος, ἐκείνου ἔργον, οὐράνιος μαρτυρία. *Annon ego pius sum, Euthycles, qui solus Deum novi? —— Numquid, si arae Deo non exstruantur, Deus non erit? Numquid, si cui ara erigatur, qui Deus non est, ille Deus erit? Nempe lapides Deorum testes. Opera Deum testentur, oportet, quale solis: nox & dies ipsum testantur: horae ipsi sunt testes: universa terra fructum producens testis: lunae circulus, ejus opus, coeleste* (*h*) *testimonium.*

Heraclitum excipiat *Anaxagoras*, Clazomenius philosophus. Ante quem qui scholam illustrarunt Ionicam, excepto *Thalete*, *Anaximander*, *Anaximenes*, & *Hippo*, divinam prorsus rationem sustulerunt, id quod jam ante ostendimus, resque omnes ad unam revocari posse putarunt materiam. Etenim corporibus universam absolvi rerum naturam judicarunt, &, quae accidunt, omnia motuum, perpessionum, & affectionum corporearum eventa esse, censuerunt. Quamobrem *Jamblichus*, ut ab hoc philosophiae genere sibi caverent, admonendos esse duxit homines: (*) Προτίμα τὴν Ἰταλικὴν φιλοσοφίαν, τὴν τὰ ἀσώματα κατ' αὐτὰ θεωροῦσαν, τῆς Ἰωνικῆς τῆς τὰ σώματα προηγουμένως ἐπισκοπουμένης. *Ante omnia in honore habe philosophiam Italicam, quae incorporea per se spectat prae philosophia Ionica, quae corpora primo loco contemplatur.* Primus ex hoc ordine *Anaxagoras* melioris sapientiae dux & auctor exstitit. Qui quum materiam per se cerneret ineptam esse ad ciendos motus, neque fieri potuisse perspiceret, ut ea, si vel maxime facultate polleret semet ipsam agitandi, fortuita & temeraria commotione sua tam concinnum mundi corpus tamque admirabilem rerum harmoniam efficeret, alia sibi, praeter materiam, caussa vidit opus esse, si
rationem reddere naturae vellet. Ergo mentem mundi fabricationi praefecit, eam- 459
que digessisse ac composuisse materiam, existimavit. Haec autem mens nullus alius, nisi Deus, est. Testem horum *Themistium* damus, qui de *Anaxagora*: (†) Νοῦν, inquit, καὶ θεὸν πρῶτος ἐπαγαγόμενος τῇ κοσμοποιΐᾳ, καὶ οὐ πάντα ἀνάψας τῆς φύσεως τῶν σωμάτων. *Princeps hicce fuit*, (ex philosophis nimirum sectae Ionicae) qui

(*) Symb. XXXVI. p. 159. (potius in Orat. protrept. ad philos. p. 159. ed. Arcerii.)
(†) Orat. XV. (p. 317. ed. Harduini.)

tur, statim idcirco inter philosophiae moralis consultos adsciscі debet. Aliud est morum doctrinam scriptis comprehendere, declarare, & explicare, aliud, vitiis suis resistere ac mederi.

(*f*) *Aristoteles*] *De partib. animalium Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 481. *T.* II. *Opp.*

(*g*) Ἀλλ' ὦ] Haec &, quae paullo post sequuntur, verba in eadem exstant *ad Hermodorum Epistola* in *Lubini Epistolis p.* 50. de qua modo sententiam dixi.

(*h*) *Testimonium*] De *Heracliti* philosophia supra jam disserui *ad Cap.* 3. §. 28. & *ad Digress. de natura genitrice* §. 6. quibus quod addam, nihil nunc quidem habeo. Quum vivus jam *Heraclitus* ita sit obscurus plerisque visus, ut se mentem ejus assequi posse desperarent, nec major illis lux affulserit, qui libros ejus quondam evolverunt, nae audaces essemus & nostrum justo studiosiores, si disciplinam ejus universam ex tenuissimis, quae restant, ejus particulis, iisque caligine circumfusis, nos hodie patefacturos esse, polliceremur. Neque idcirco illis accedere possum, qui *Heraclitum* secum ipso pugnasse, & multa protulisse contraria, constituunt. Etenim hoc ita sit, nec ne, is demum dixerit, qui totum philosophiae ejus contextum perspexerit, quod omnibus hodie negatum est. Mihi *Ciceronis* placet sententia, qui *de natura Deor. Lib. III. Cap.* 14. *p.* 3067. *Heraclitum*, inquit, *quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus.*

 (*i*) *Susti-*

qui mentem & Deum fabricationi mundi praepoſuit, neque omnia ex corporibus (ſenſu deſtitutis) *derivavit.* Accedit *Plutarchi* in *Vita Periclis* ejusdem argumenti teſtimonium: (*) Τοῖς ὅλοις πρῶτος οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην, διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον. *Reliqui philoſophi Ionici ante Anaxagoram fortunam coecamque neceſſitatem, id eſt, motus materiae fortuitos & neceſſarios, unum rerum omnium principium eſſe, profeſſi ſunt: primus autem Anaxagoras affirmavit, mentem puram & omnis concretionis neſciam rebus omnibus praeſidere.* Igitur bina rerum naturae principia, quae per ſe exſtitiſſe ab aeterno fatebatur, conſtituebat *Anaxagoras*, mentem infinitam ſive Deum, atque infinitam materiae *homoeomeriam* ſeu infinitam corpuſculorum individuorum multitudinem. Verum atomos non tales fingebat, quales *Empedocles* & *Democritus* induxerant, qualitatibus omnibus vacuas, ſed omni genere formarum atque qualitatum natura praeditas & inſtructas. Qua quidem in re a veteri atque vera illius philoſophiae, quae corpusculis concludit omnia, ratione deficiebat, viamque eligebat nulli antea probatam & tritam. Eo usque ratiocinando non progrediebatur, ut Deum ex nihilo crederet effeciſſe & procreaſſe materiam. Atqui Deum primo κινήσεως ἀρχὴν, *initium motus in materia*, deinde τοῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, *pulcri atque recti omnis cauſſam*, eſſe, contendebat, a quo idcirco unice ortum eſſet, quidquid in orbe pulcritudine, harmonia, atque ordine mentes noſtras caperet & delectaret. Atque hinc divinam iſtam rationem non modo *mentem*, ſed etiam *bonum* appellabat, eo quod huc unice ſpectaret, ut id, quod bonum atque rectum, conſequeretur & produceret. Fundamentis itaque his diſciplina, quam *Anaxagoras* profitebatur, nixa ſtabat. Primum: Mundus hic non ex infinito tempore exſtitit, verum coepit aliquando. Ante vero quam produceretur, ex omni aeternitate innumerabilis fuit copia & congeries atomorum *ſimilarium*, ut vocantur, variis quidem praeditarum qualitatibus, verum motus omnis atque ordinis inopum. Alterum: Mundus hic non temere aut fortuito conflatus eſt olim, ſed a Deo ſive mente conditus, qui primo motum dedit materiae, poſtea hunc ita motum eſt moderatus, ut, ſingulis corpuſculis ſcite atque apte diſtributis & compoſitis, machina ex omni parte concinna & venuſta efficeretur. Ergo νοῦς fuit κοσμοποιὸς, *mens mundi conditor & architectus*, exſtitit: νοῦς etiam βασιλεύς ἐστι οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, *mens ſupremus mundi rex eſt atque dominus, a quo perpetuo gubernatur atque regitur.* Tertium: Deus ſive mens nihil habet concreti vel corporei, ſed mera mens eſt. Eximia ſunt, quibus hoc dogma *Anaxagoras* expreſſit, verba, a *Simplicio* litteris mandata: (†) Νοῦς μέμικται οὐδενὶ χρήματι· ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ ἐστιν· εἰ μὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ ἦν, ἀλλά τῳ ἐμέμικτο ἄλλῳ. μετεῖχεν ἂν ἁπάντων χρημάτων, εἰ ἐμέμικτό τεῳ· ἐν παντὶ γὰρ παντὸς μοῖρα ἔνεστιν· ὥσπερ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμοὶ λέλεκται· καὶ ἀνεκώλυεν αὐτὸν τὰ συμμεμιγμένα, ὥστε μηδενὸς χρήματος κρατεῖν ὁμοίως, ὡς καὶ μόνον ἐόντα ἐφ' ἑαυτοῦ· ἐστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει, καὶ ἰσχύει μέγιστον. *Menti nihil omnino admiſtum eſt: verum ſola ex ſe ipſa eſt atque ſeparata. Niſi enim mens per ſe a materia ſecreta eſſet, ſed admiſtum aliquid haberet, omnium rerum particeps eſſet, quoniam ſingulis in rebus ex omnibus aliquid ineſt: quae*

(*) (P. 154. B. T. I. Opp.) (†) In Ariſtotelis Phyſ. Lib. I. fol. 33. col. 2.

(*i*) *Suſtinent*] De *Anaxagora* & philoſophia ejus, praeter *B. Jo. Andr. Schmidium* peculiari *Diſſ. Jenae edita*, copioſiſſime omnium & acutiſſime *Petr. Baylius* egit *Dictionaire hiſtor. & critique T. I. v. Anaxagoras p.* 104 *ſ.* Mihi nihil eſt, quod poſt hos moneam, in promtu

(*k*) *Ille*

quae res, si menti essent adjunctae, obstarent illi, ne ullam rem consequi & acquirere posset per se ipsam. Namque mens omnium rerum est subtilissima & purissima, omniumque rerum habet scientiam, adjuncta suprema in res omnes potestate. Postremum: Una tantum est infinita mens sive Deus, cujus vis & ratio universam rerum naturam gubernat; non autem plures exsistunt ex infinito tempore mentes, quae nulli ortum debent, suasque singulae in administranda rerum natura partes (*i*) sustinent.

Illud vero video in quaestionem adduci posse: an, quem unum summum infinitumque Deum coluisse novimus, *Anaxagoras* eorum etiam inferiorum Deorum aliquem, quibus tunc Graecia supplicabat, veneratus sit? Caussam dubitandi affert, quod ab Atheniensibus, etiamsi mundum fateretur ab infinita mente conditum & effectum esse, impietatis tamen erga Deos publice postulatus, atque, mulcta irro- 460
gata, tamquam criminis hujus convictus, in exilium missus esse legitur. Sed exploratum est, tantam inde unice homini conflatam esse invidiam, quod solem globum esse tantum sciisceret igneum, lunam vero terram habitabilem diceret, montibus, vallibus, urbibus, & domiciliis, aeque atque nostrum orbem, distinctam. Forte de reliquis haud aliter stellis, tam errantibus, quam inerrantibus, pronuntiavit, atque omnes aut, solis instar, ignes, aut, non secus ac lunam, terras esse censuit cultas & habitatas. Ex qua doctrina quum hoc consequeretur, animis carere sidera, fieri non posse, perspicuum erat, ut in Diis ea numeraret *Anaxagoras.* Solem vero, lunam, & sidera quum divinis privaret honoribus, multitudo rerum ignara eum minime id facere posse, nisi Deos omnes tolleret & negaret, censuit. Sic nimirum rationem subducebant homines: Si nullae sunt naturae intelligentes homine excellentiores, si sol, luna, ceteraque sidera intelligentia carent & consilio, neque Dii sunt, ut loquebantur, nihil restat, quam ut nullum omnino esse Deum statuamus. Temerarium, opinor, & ineptum plebis hoc videbitur plerisque judicium: verum hoc multo mirabilius, quod duo gravissimi philosophi, *Socrates* & *Plato*, eodem errore sese abripi passi sunt. (*k*) Ille quidem in *Apologia ad Athenienses* absurdam esse hanc *Anaxagorae* doctrinam, professus est: hic autem *Libro de legibus* viam inde patere ad omnis religionis atque pietatis despicientiam, conqueritur: (*) Ἐμοῦ καὶ σοῦ, ὅταν τεκμήρια λέγωμεν, ὡς εἰσὶ θεοί, ταῦτα αὐτὰ προσφέροντες, ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ ἄστρα καὶ γῆν, ὡς θεοὺς καὶ θεῖα ὄντα, ὑπὸ τῶν σοφῶν τούτων ἀναπεπεισμένοι ἂν λέγοιεν, ὡς γῆν τε καὶ λίθους ὄντα αὐτά, καὶ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων φροντίζειν δυνάμενα. *Quum ego & tu haec ipsa signa Deos esse adserimus, solemque ac lunam, sidera & terram quasi Deos & res divinas in medium adducimus, tunc juvenes ab istis sapientibus aliter persuasi, terram & lapides haec esse, dicunt, nullamque rerum humanarum curam habere posse.* Duo sunt in hocce loco, quae si praetermitterem, turpiter facerem. Primo constat ex eo, pro Deo vere ac proprie nihil olim fuisse ab antiquis habitum, nisi quod mentis, consilii, & rationis particeps esset. Deinde *Platonem* ex his verbis sibi persuasisse apparet, nullos impietati religionumque contemtioni majora comparare praesidia, quam qui Deos illos populorum inferiores, solem, lunam, & stellas, sine animis, vita, & ratione esse, disputarent, eoque

(*) De legib. Lib. X. p. 886. (p. 665. ed. Ficini.)

(*k*) *Ille quidem*] Aut potius *Plato* in *Apologia Socratis p.* 362.

(*l*) *Concinerent*] Conferri cum his ea velim, quae supra *Diss. de natura genitrice* §. 6. de hac ipsa re tam a *Cudwortho* scripta, quam a nobis observata sunt.

que modo facultatem omnibus concederent ex Deorum eos ordine ejiciendi. His addamus oportet, tam *Platonem*, quam *Aristotelem*, *Anaxagoram*, etsi Deum aperte profiteretur, mentemque infinitam orbem huncce fabricatam esse, doceret, levitatis tamen & inconstantiae pariter insimulasse, nonnullaque ab eo recepta & in medium prolata esse, prodidisse, quae ceteris de Deo dogmatibus ejus parum responderent & (*l*) concinerent. Quisquis orbem hunc a sapientissima mente paratum & compositum esse tuetur, is etiam defendat, necesse est, omnia certo consilio & proposito facta esse, nec esse aliquid in universa rerum natura, quod melius atque sapientius fieri potuisset. Verum *Anaxagoras*, quem prius illud constanter decrevisse accepimus, tamen, quum ad singularum rerum, quae in orbe eveniunt, explicationem ventum esset, plerumque materiae non egrediebatur finibus, & ex ea rerum omnium educere studebat principia. Sapientiam & voluntatem infinitae mentis, quam esse credebat, non nisi raro testabatur. Ubi vero relinqui sese cernebat a materia, remque desperatam intelligebat esse, tum demum ad Deum, tamquam ad ancoram, repente confugiebat. Morem huncce hominis *Socrates* in *Phaedone Platonis* belle expressit: cujus idcirco, quam huc transferam, dignam esse orationem, arbitror. Igitur (*m*) *Socratem* loquentem audiamus: (*) *Verum quum audissem aliquando ex libro Anaxagorae*, ὡς νῦς ἐςιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, *mentem omnia exornare, omniumque caussam esse, hoc utique caussae genere magnopere sum delectatus, existimans, huic sententiae consentaneum esse, mentem esse omnium caussam: putabamque, si id ita esset, ut mens omnia exornaret, singula per hanc ita esse disposita, ut optime disponi poterant: propterea, si quis vellet caussam invenire, qua singula fiant atque pereant, aut sint, hoc ipsum esse inveniendum, qua videlicet ratione* βέλτιςον, *optimum sit unicuique aut esse, aut quodvis aliud pati, vel agere. At*
461 *quum avide hunc ipsum postea librum legerem, videbam hominem mente quidem nullo modo utentem, nec caussam ullam ad ipsum rerum ornatum referentem, sed aëreas naturas & aethereas aqueasque, & talia multa incredibilia pro rerum caussis assignantem. Qua quidem in re ille mihi perinde visus est agere, ac si quis diceret, Socratem, quaecumque facit, mente facere: deinde volens singulorum, quae facio, caussas explicare, dicat primum quidem, nunc me hic propterea sedere, quoniam corpus meum ex ossibus nervisque componitur: & ossa quidem solida sunt, & juncturarum intervalla inter se habent; nervi autem sunt hujusmodi, ut intendi remittique valeant, complectantur ossa cum carnibus atque cute, quae illa continet. Elatis igitur ossibus in suis conjunctionibus, nervi, qui & intendunt & remittunt commode, faciunt, ut flectendi membri cujusque habeam facultatem, atque hanc ob caussam hic inflexus sedeam: caussas autem hujus rei verissimas interea negligeret, videlicet, quoniam Atheniensibus melius visum fuerit me condemnare, ideoque mihi etiam melius visum sit hic sedere, justiusque judicarim exspectantem dare poenas, quas illi*

(*) P. 97. Steph. (p. 393. Ficini.)

(*m*) *Socratem*] Non haec ipsa tamen est *Socratis* apud *Platonem* oratio, sed summa tantum & argumentum eorum, quae fusius loquitur.

(*n*) *Disputant*] In *Cartesium* & ejus discipulos haec esse dicta, nemo non harum rerum mediocriter peritus intelligit. Quibus quantum tribuendum sit, ex illis, ut opinor, constabit, quae ad *Diss. de natura genitrice* supra monuimus. Ceterum omnia haec, quae de *Anaxagorae* philosophia hic differuntur, remotiora mihi videntur esse a quaestione illa, quam proposuerat vir eximius: utrum *Anaxagoras* multos etiam Deos, praeter unum, quem esse fassus est, coluerit, aut Atheniensium Numinibus supplicaverit? Tangit quidem hanc quaestionem *Cudworthus*, videturque accedere illis velle, qui affirmant hoc: at deinceps plane

illi jubeant: ſiquidem jam diu, ut arbitror, hi nervi atque haec oſſa apud Megarenſes aut Boeotios eſſent ὑπὸ δόξης τοῦ βελτίςου, *ipſius, quod optimum eſt, opinione delata, niſi juſtius honeſtiusque cenſuiſſem poenas civitati pendere, quascumque a me exigat, quam ſubterfugere atque exſulem vivere. Hoc philoſophorum genus*, ita pergit poſtea, *nequit diſcernere, aliam quidem eſſe veram alicujus rei cauſſam, aliud vero illud, ſine quo ipſa cauſſa non eſſe poteſt cauſſa. Tales illi ſunt, qui varias cauſſas phyſicas afferunt ſatis lepidas, quare terra ſit ſtabilis, potentiam vero ipſam, qua nunc ita diſpoſita ſit, ut optime diſponi poterat, neque perquirunt, neque* δαιμονίαν ἰσχὺν, *divinam quamdam vim habere, putant; ſed Atlantem quemdam robuſtiorem & immortaliorem magisque omnia continentem inveniſſe ſe, opinantur.* Τὸ γὰρ ἀγαθὸν καὶ τὸ δέον οὐδὲν ξυνδεῖν καὶ ξυνέχειν. *Ipſum autem bonum atque decens colligare atque continere re vera nihil, exiſtimant.* Haec *Platonis* verba, quemadmodum animo affectus fuerit *Anaxagoras*, copioſe declarant. Deum eſſe, omnino fatebatur, mentemque infinitam res omnes condidiſſe; ſi ipſam tamen demas materiam, ex qua conſtant univerſa, praedicabat. Attamen non omnia philoſophiae illius impiae & inanis, quam a magiſtris ſuis & antiquis ſcholae, quam tenebat, praefectis traditam acceperat, ſemina ejecerat ex animo. Quapropter, quod illi fecerant, cauſſas rerum phyſicas continuo venabatur, rariſſimeque Dei ſapientiam & voluntatem ad eventa naturae explicanda adhibebat. Cujus ego viri diſciplinam atque rationes cur ceteris exponerem uberius, hanc in primis cauſſam habui, quod ad philoſophorum quorumdam aetatis noſtrae ingenium proxime accedat omnium. Sunt enim & hodie, qui Deum tollere videri nolunt, nec antiquius tamen aliquid habent, quam omnem rationem, conſilium, & propoſitum ab orbis hujus fabricatione excludere, atque rerum univerſarum ortum ad neceſſitatis motusque ſempiternas leges referre, vorticibus, globulis, ſtriatis particulis, & neſcio quibus aliis in divinae ſapientiae locum ſuffectis. Atque hoc genus, tametſi *Chriſtum* ſequi ſeſe dicat, equidem non poſſum, quin ipſo turpius eſſe pronuntiem *Anaxagora*, quem *Ariſtoteles & Plato* infamiae nota inuſtum poſteris tradiderunt. Namque hic non modo principium motus a Deo ducebat, ſed etiam Dei conſilio, ratione, & gubernatione unice factum eſſe, docebat, ut tam aptam & concinnam materia formam nanciſceretur, iſteque naturae concentus, quem nemo ſapiens admirabilem eſſe negat, exſiſteret. Quamobrem Deum quoque cauſſam pulcri atque boni, τοῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, nominabat. At hi philoſophi alterum quidem illud non inficiantur, verum hoc penitus rejiciunt: contra coelum, ſtellas, plantas, arbores, animalia, & quidquid praeterea mundum hunc conſtituit & ornat egregie, ex certa quadam motus ſive agitationis menſura, quam Deus primo materiae indiderit, & in verticem contorſerit, (*n*) diſputant.

§. XXI.

plane dimittit eam, neque dirimit; id quod tamen inſtitutum ejus poſtulabat. Idem antea in *Xenophane* fecerat. Animus ipſi eſt, oſtendere, qui plures olim Deos venerati ſunt, eos ſimul tamen uni omnium ſupremo Numini ſerviiſſe. Itaque *Xenophanem & Anaxagoram*, quorum exemplis in hac cauſſa vult uti, & uni & pluribus Diis una ſacra feciſſe, oſtendere debebat. Mihi quidem nec *Xenophanes* nec *Anaxagoras* curaſſe videntur vulgi, & Athenienſium in primis, Numina, neque aliquid pro Deo, ſi unam illam excipias, quam omnia moderari credebant, mentem, habuiſſe. Neque tamen fieri potuiſſe negem, ut *Anaxagoras*, qui unam rebus omnibus mentem praeſidere arbitratus eſt, exiſtimaret, hac ex ſumma mente minores alias prodiiſſe mentes, rerum humanarum procurationi a celſiſſimo Deo admotas. De *Xenophane* vero non idem ſentio. Novi, & ipſum hunc philoſophum in verſibus, qui ſuperſunt, Deorum quoque meminiſſe: nec igno-

462 §. XXI. Quum vero, qua quisque veterum philosophorum aetate vixerit, incertum plerumque sit & dubium, paullo statui liberius in hac re versari, neque curiosius uniuscujusque tempus exquirere. Ergo *Parmenides* nunc prodeat in medium, *Xenophanis* auditor, qui carmine, quas animo complexus erat, sententias persequutus est, atque propter familiaritatem, quae ipsi cum *Amenia & Diochoete*, scholae Pythagoricae doctoribus, intercessit, Pythagorae sectae placitis haud mediocriter fuisse deditus vulgo creditur. Memini, supra jam ex ejus a me proferri carminibus nonnulla, quae nulli dubitandi locum relinquunt, plures eum Deos veneratum esse. Verum aeque manifestum est, unum summum potentissimumque Deum ab eo cultum esse, quem, *Simplicio* auctore, αἰτίαν θεῶν, *reliquorum omnium Deorum caussam*, appellavit: quorum Deorum principem *Amorem* in lucem editum esse, perhibebat. Cum magistro suo, *Xenophane*, id commune habuit *Parmenides*, quod altissimum huncce Deum ἓν τὸ πᾶν, *unum illud esse, quod simul esset omnia*, praeciperet. Quod eumdem vero τὸ ἀκίνητον sive *immobile* appellavit, id proprium & peculiare (*o*) ipsi fuit.

Ceterum, quae emisit scripta *Parmenides*, ambiguitatis multum & obscuritatis habebant. Qua quidem re veterum nonnullos, qui subtilitatem dogmatum metaphysicorum non assequebantur, inductos fuisse, probabile est, ut haec ejus dicta physice exponerent, nec aliud eum sibi voluisse persuaderent, quam hoc, universum huncce mundum corporeum rem esse tantum unam, eamque immobilem. Quod dogma vident omnes cum discrimen ipsum rerum, tum omnem motum, mutationem, & actionem tollere. Nec idcirco, si tam absurde sensisset, *Parmenides* philosophi nomine dignus esset, verum amens atque furiosus merito dicendus esset. Ego vero *Simplicio* potius auctore & teste in hac caussa utendum esse, putem, qui & veterum philosophorum dogmata multis aliis rectius comprehendit, & exemplum habuit carminum *Parmenidis* philosophicorum, quae jam tum paucis visa erant, post ejus vero tempora prorsus interierunt. Atqui hic nihil horum flagitiorum in mentem venisse *Parmenidi*, testatur, eumque refert οὐ περὶ τοῦ φυσικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος, aut περὶ τῆς θείας ὑπεροχῆς, *non de physico quodam elemento aut principio, sed de illa natura, quae vere est*, aut *de divina excellentia & praestantia*, scripsisse. Addit, fuisse quidem in antiquis philosophis, qui res natura-
463 les ab illis, quae naturam superant, τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῶν ὑπὲρ φύσιν, haud secrevissent: verum hac culpa Pythagoreos universe vacare, atque sigillatim *Parmenidem*, *Xenophanem*, *Empedoclem*, *Anaxagoram*: quos omnes ait διακρίνειν seu distincte de his

ro, *Ciceronem de divinatione Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 3111. *T.* IX. *Opp.* scriptum reliquisse, *unum Xenophanem, quum Deos esse diceret, divinationem funditus sustulisse.* Sed vereor, ne hi *Xenophanis* Dii partes tantum fuerint naturae rerum vita & ratione carentes, quibus parum apte ac proprie Deorum vocabulum imposuerit, ut invidiam amoveret, aut tales, quales Stoicorum Dii, qui ab ipso non differebant summo Deo.

(*o*) *Ipsi fuit*] Nescio, an hoc ita sese habeat, *Parmenidem*, non autem *Xenophanem*, docuisse, *unum* illud, quod *omnia* dicebat, simul esse ἀκίνητον seu *immobile*. Mihi quidem parum abest, quin universa, quae vulgo *Eleatica* dicitur, secta hoc dogmate videatur imbuta fuisse. Neque ita sine auctore sentio. *Aristocles Libro de philosophia* apud *Eusebium Praeparat. Euangel. Lib.* XIV. *Cap.* 17. *p.* 756. disertis verbis testatur: Τοιαῦτα γάρ τινα πρότερον μὲν Ξενοφάνης, καὶ Παρμενίδης, καὶ Ζήνων, καὶ Μέλισσος ἔλεγον, ὕστερον δ' οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ τοὺς Μεγαρικούς· ὅθεν ἠξίουν οὗτοί γε τὸ ὂν ἓν εἶναι, καὶ τὸ μὴ ὂν ἕτερον εἶναι, μηδὲ γεννᾶσθαί τι, μηδὲ φθείρεσθαι, μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παράπαν. *Ac primum quidem Xenophanes, Parmenides, Zeno, & Melissus in ea sunt doctrina versati, quam Stilpo deinde ac Megarenses philosophi defendere. Hi, quidquid esset, unum dumtaxat esse; quod ab eo diversum esset, id non esse; generari nihil, nihil corrumpi,* MOVERI OM-

his rebus & ſapienter praecipere, *quamvis propter ſummam eorum obſcuritatem id non ab omnibus perceptum ſit*, καίπερ τῇ ἀσαφείᾳ λανθάνοντες τοὺς πολλούς. Certe haec obſcuritas multis nocuit tam inter Chriſtianos, quam Deorum cultores, effecitque, ut horum ſapientum dogmata longe ſecus, atque res ipſa & ratio flagitabat, plerumque intelligerent. Sed pergamus audire *Simplicium*: qui binas ordine doctrinas propoſuiſſe narrat *Parmenidem*, alteram rerum divinarum & ſupra naturam poſitarum, quam ἀλήθειαν dixerit, ſeu *veritatem*, alteram rerum phyſicarum ſeu corporearum, cui nomen dederit δόξης, ſeu *opinionis*. Inter utramque hi verſus interjecti erant, qui auctorem ſignificabant ad rem novam tranſire:

Ἐν τῷ σοι παύω πίστιν, λόγον ἠδὲ νόημα
Ἀμφὶς ἀληθείας· δόξας δ᾽ ἀπὸ τοῦδε βροτείους
Μάνθανε, κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.

Quam primo tractabat loco, ſcientia unum ex ſententia ejus & immobile principium habebat: verum altera binis utebatur, iisque mobilibus, igne & terra. Animos vero, tamquam vinculum quoddam, ſpectari volebat, quo res corporeae & corpore deſtitutae inter ſe jungerentur, Deumque docebat τὰς ψυχὰς πέμπειν ποτὲ μὲν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς εἰς τὸ ἀειδές, ποτὲ δὲ ἀνάπαλιν, *mittere interdum & transferre animas ex illis, quae videntur, in regiones, quae ſub adſpectum non cadunt, & rurſus interdum ex regionibus, quae non videntur, in illas amandare, quae videntur.* Quamobrem non ut Phyſicum loquutum eſſe *Parmenidem*, manifeſtum eſt, quum unum & omnia, eaque motu deſtituta, principii loco adſciſceret, verum ut Theologum & rerum ſupra naturam poſitarum ſpeculatorem. Atque nihil hac re clarius olim fuerit, neceſſe eſt, quum ipſum *Ariſtotelem*, qui, ut haberet, quod in *Parmenide* poſſet reprehendere, ſententiam ejus obſcurare & pervertere ſtuduit in *Phyſicis*, eam non diſſimulare potuiſſe, videamus. (*p*) Sic enim exorditur orationem: *Neceſſe autem eſt, aut unum eſſe principium, aut plura; &, ſi unum ſit, aut eſſe immobile, ut inquiunt Parmenides & Meliſſus, aut quod moveatur,* ὥσπερ οἱ φυσικοί, *ut ajunt phyſici.* Quod neſcio an quid aliud ſit, quam aperte profiteri, *Meliſſum* & *Parmenidem* Phyſicorum perſonam haud ſibi ſumſiſſe, quum unum eſſe rerum omnium & immobile principium decernerent. Paullo poſt controverſiam iſtam: ſitne aliquod unum & immobile principium? ad phyſicam pertinere negat ſcientiam, & ad aliam quamdam diſciplinam referri jubet. Quod ipſum (*q*) alias multo etiam luculentius decla- 464
rat,

OMNINO NIHIL, *ſtatuebant.* Neque tamen negem, diſcrimine quodam *Xenophanis* & *Parmenidis* dogmata hac in re ſejuncta fuiſſe, nec eodem utrumque modo rerum omnium principium immobile dixiſſe. Etenim *Parmenides* & *Meliſſus* apud *Ariſtotelem*, *Sextum*, aliosque veteres motum prorſus e natura rerum ſuſtuliſſe arguuntur: cujus ſententiae *Xenophanem* a quoquam poſtulatum eſſe, non recordor. Moris id eſt pleriſque antiquorum auctorum, quorum pauci ſectarum veterum dogmata, qua fas fuiſſet, diligentia ſcrutati ſunt, ut conjungant eos ſententiis, quos iisdem verbis uſos fuiſſe vident; quum tamen opinionibus interdum vehementer diſtent, quibus eadem in ore verba ſunt. Quanta ſit linguarum fere omnium paupertas & inopia in exprimendis animi notionibus & contemplationibus, nulli ignorare poſſunt eorum, qui ſeverius aliquanto meditati ſunt. Ita fit, ut diverſis ſaepenumero notionibus eadem jubeamur conſecrare vocabula: ex quo multorum, qui mediocriter tantum intuentur omnia, inſignes errores naſcuntur.

(*p*) *Sic enim*] *Phyſicae auſcultat. Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 446. *T.* I. *Opp.*

(*q*) *Alias*] Hic locus exſtat *Libro* III. *de coelo Cap.* 1. *p.* 668. Ego vero tria haecce *Ariſtotelis* dicta parum ad purgandum *Parmenidem* valere, neque tantum habere momenti, arbitror, ut

rat, sic de *Parmenide* & *Melisso* disserens: Εἰ καὶ τ' ἄλλα λέγουσι καλῶς, ἀλλ' οὐ φυσικῶς γε δεῖ νομίζειν λέγειν· τὸ γὰρ εἶναι ἄττα τῶν ὄντων ἀγένητα καὶ ὅλως ἀκίνητα, μᾶλλόν ἐστιν ἑτέρας καὶ προτέρας, ἢ τῆς φυσικῆς ἐπισκέψεως. *Quos, etsi bene cetera dicunt, non naturaliter tamen dicere oportet putare. Esse namque rerum aliquas ingenitas, omninoque immobiles, ad aliam magis atque priorem, quam ad naturalem, considerationem spectat.*

Igitur *Parmenides*, aeque atque praeceptor ejus *Xenophanes*, quod unum esse dixit & omnia, quodque simul immobile appellavit, id summum illum, quem investigamus nunc in scriptis philosophorum, Deum esse, statuit. Hoc enim veterum philosophorum genus Deum primo τὸ ἓν καὶ μονάδα nominare solebat, *unum & monada*, quoniam naturam omnium principem & perfectissimam, unde reliqua universa manassent, simplicissimam quoque esse, non poterant non intelligere. Sic mentem eorum (*r*) *Eudorus* apud *Simplicium* explicat: Ἀρχὴν ἔφασαν εἶναι τῶν πάντων τὸ ἕν, ὡς καὶ τῆς ὕλης, καὶ τῶν ὄντων πάντων ἐξ αὐτοῦ γεγενημένων· τοῦτο δὲ εἶναι τὸν ὑπεράνω θεόν. *Veteres hi affirmabant, unitatem primum esse rerum omnium principium, materiamque non minus ipsam, quam reliqua omnia ex ea esse derivata. Unum autem hocce nihil erat ipsis, quam summus ille, qui est super omnia, Deus.* Nec aliter (*s*) *Syrianus*: Οἱ θεῖοι ἐκεῖνοι ἄνδρες τὸ ἓν θεὸν ἔλεγον, ὡς ἑνώσεως τοῖς ὅλοις αἴτιον, καὶ παντὸς τοῦ ὄντος, καὶ πάσης ζωῆς. *Divini viri hi Deum id, quod unum est, appellarunt, quoniam caussa est unitatis omnium rerum, nec non ejus omnis, quod re vera exstitit, vitaeque omnis.* (*) *Simplicius* vero illud principium, quod *Parmenides* τὸ ἓν ὄν, *unum ens*, appellavit, certam esse quamdam concludit divinam naturam, mente atque intelligentia cum longe excellentiorem, tum simpliciorem: Λείπεται ἓν, τὸ νοητὸν πάντων αἴτιον, δι' ὃ καὶ ὁ νοῦς ἐστι καὶ τὸ νοεῖν, ἐν ᾧ πάντα κατὰ μίαν ἕνωσιν συνῃρημένως κατείληπται καὶ ἡνωμένως, τοῦτο εἶναι τὸ Παρμενίδειον ἓν ὄν. *Reliquum igitur est, ut constituamus, intelligibile illud, quod caussa est omnium rerum,* a

(*) F. 31. ed. Gr. (Comm. in Phys. Aristot.)

nos credere cogant, *unum* ejus & *omne* naturam fuisse prorsus ab hac universitate secretam, motumque, quem veteres ab eo sublatum esse, una testantur voce, non hujus universitatis esse motum, sed alium. (I.) Quod *Aristoteles* Physicos opponit *Parmenidi* & *Melisso*, id nihil est. *Physici* enim & *Physiologi* stilo *Aristotelis* veteres illi sunt philosophi ante *Socratem*, qui hoc unice munus suum fecerant, naturam rerum explorare, reliquis rebus & scientiis omnibus neglectis: e quorum numero nec *Parmenides* erat, nec *Melissus*. Innumeris hoc constat Stagiritae locis, e quibus unum tantum laudabo *Metaphys. Lib.* II. *C.* 7. *p.* 276. Οἱ μὲν οὖν καλούμενοι Πυθαγόρειοι ταῖς μὲν ἀρχαῖς καὶ τοῖς στοιχείοις ἐκτοπωτέρως χρῶνται τῶν φυσιολόγων. *Qui Pythagorici appellantur, principiis quidem & elementis alieniori modo, quam Physici, utuntur.* Physicos hic philosophus opponit Pythagoreis, dumque id facit, simul tamen fatetur, Pythagoreos de elementis & rerum initiis praecepisse, id est, Physicorum partes sustinuisse. Pleni sunt *Physicorum* & *Metaphysicorum Libri* locis ejusmodi. Nec idcirco *Sextum Empiricum* audiri velim, qui *Libro* X. *adv. Mathemat. Cap.* 2. *p.* 641. *Melissum* & *Parmenidem* propterea vocatos esse ἀφυσίκους, *non physicos*, ab *Aristotele*, affirmat, ὅτι ἀρχὴ κινήσεώς ἐστιν ἡ φύσις, *quoniam natura est principium motus*, quem hi philosophi sustulerint. Conjectura haec est cum nimis remota, tum *Aristotelis* scribendi generi repugnans. (II.) Nec, quod *Aristoteles* judicat, quaestionem: an aliquid immobile sit, nec ne? non proprie ad Physicam pertinere, fortius juvat *Parmenidem.* Nam qui hanc controversiam ad aliam referri vult scientiam, quam ad Physicam, is minime simul confitetur, eos, qui immobile aliquid esse volunt, de natura hujus immobilis recte praecipere, idque ex rebus physicis eximere. *Aristoteles* physicorum artem existimabat circa illas res unice versari, quae sensus nostros feriunt, quae certum tantum tempus manent, quo absoluto pereunt, quae denique motum habent, nobis saltem habere videntur: in qua quum esset sententia, consentaneum erat, ut deliberationes ejusmodi de rebus aeternis, a sensibus remotis, & generalioribus ad aliam amandaret disciplinam. Juvabit ipsum audire philosophum *Metaphysicor. Lib.* VI. *Cap.* I. *p.* 347. 348. *T.* IV. *Opp.* Εἰ δέ τί ἐστιν ἀκίνητον καὶ ἀΐδιον καὶ χωριστὸν, φανερὸν, ὅτι θεωρητικῆς τὸ γνῶναι, οὐ μέντοι

a quo & intelligentia & mens ipſa ſunt, in quo continentur & comprehenduntur omnia compendioſe & ſecundum unitatem quamdam, illud, inquam, intelligibile id eſſe, quod Parmenides vocavit unum ens.

Sed iidem, quorum ſeſe ordini *Parmenides* adjunxit, philoſophi antiquiores Deum illum, quem ἓν ὄν, *unum ens*, ſive naturam omnium primam & ſimpliciſſimam dicebant, ſimul τὸ πᾶν, *omne* ſeu *univerſum*, appellabant, eo quod res omnes efficienter contineret, &, ut ait *Simplicius*, πάντα διακεκριμένως ἐμφαίνεται ἀπ' αὐτοῦ, *unus omnia diſtincte explicaſſet atque diſtribuiſſet.* Quam propter cauſſam unum illud, cujus res hic agitur, a *Platone* in *Parmenide* dicitur ἐπὶ πάντα πολλὰ ὄντα νενεμημένον, *in res omnes, quae varii ſunt generis, diſtributum.* *Parmenidem* certe mundum non intellexiſſe corporeum, quum τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omne*, praedicaret, vel ex eo effici- 465
tur, quod idem ἀδιαίρετον, *individuum* eſſe, atque, quod (*) *Simplicius* obſervavit, omni magnitudine carere, dixit. Quae ideo verba adhibuit, quia, quod modo perfectiſſimo unum eſt, partes nullo modo habere poſſe, ſentiebat.

Ergo formula iſta, ἓν τὸ πᾶν, *unum eſt omnia*, id quod diligenter animadverti debet, ſenſu multum diverſo uſurpata eſt a veteribus philoſophis. *Parmenides* enim & *Xenophanes* ſummum ea Deum deſignabant, ſive unam illam maximeque perfectam naturam, quae ceteris rebus omnibus ortum dediſſet ac initium. Verum alii ſummam ea tegebant impietatem, atque id, quod rerum omnium eſt ultimum & viliſſimum, materiam nimirum ſive corpus, unum & omnia dicebant, ut res omnes ſignificarent una eademque materia, vario tamen modo affecta & diſpoſita, conſtare. Habeo luculentum, ex quo patet hoc, *Ariſtotelis* locum: (†) Ὅσοι μὲν οὖν ἕν τε τὸ πᾶν καὶ μίαν εἶναί τινα φύσιν, ὡς ὕλην, τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν, δῆλον, ὅτι πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι. *Quicumque igitur univerſum unum & unam*

(*) In Phyſ. fol. 17. col. 2. (†) Metaphyſ. Lib. I. C. 7. (p. 274. T. IV. Opp.)

τοι φυσικῆς γε· περὶ κινητῶν γάρ τινων ἡ φυσική. —— ἡ μὲν γὰρ φυσικὴ περὶ ἀχώριστα μέν, ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα. *Quod ſi quippiam eſt immobile & aeternum & ſeparabile, patet, quod ſpeculativae eſt, de eo cognoſcere, non autem phyſicae: de mobilibus namque quibusdam phyſica eſt. —— Phyſica etenim circa inſeparabilia quidem, ſed non immobilia.* Hinc, quae de coelo & mundo, quos aeternos eſſe ducebat Stagirita, diſputari poſſunt, a Phyſica ſejunxit, & partim ſeparatim tractavit, partim ad Metaphyſicam retulit. (III.) Hinc jam tertio, quid reſpondendum ſit ejus loco, apparet, quo bene quidem quodammodo diſſeruiſſe *Parmenidem* & *Meliſſum*, concedit, at Phyſicorum officio negat functos eſſe. Ipſe *Ariſtoteles*, id quod in vulgus notum eſt, eſſe aliquid aeternum, & ſimul immobile, Deum nimirum, ſtatuebat. Quare non poterat, quin iſtos philoſophos in univerſum laudaret, qui pariter unum eſſe aliquod perenne atque motus expers, profeſſi ſunt. Neque tamen, id faciens, quale illud ſit immobile *Parmenidis*, ſignificat, aut hominem recte de illo ſenſiſſe, fatetur: contra ſententiam ejus aliis in locis, maxime *Lib.* I. *Phyſicorum* & *Lib.* I. *Metaphyſ.* & declarat & caſtigat. Ne iniquus tamen ſim, eſſe diffiteri nolo locum apud *Ariſtotelem*, qui doctiſſimum *Cudworthum* praeteriit, quo *Parmenidis* diſciplinam philoſophus videtur indicare talem fuiſſe, qualem *Cudworthus* eam eſſe vult, *Metaphyſ. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 270. *T.* IV. *Opp.* Παρμενίδης μὲν ἔοικε τοῦ κατὰ λόγον ἑνὸς ἅπτεσθαι· Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην· διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δὲ ἄπειρόν φησιν εἶναι αὐτό. *Parmenides etenim unum ſecundum rationem attigiſſe videtur: Meliſſus vero ſecundum materiam. Quare id etiam ille quidem finitum, hic vero infinitum ait eſſe.* Sed ut omittam, conjecturam hic tantum proponi, locus hicce vehementer obſcurus eſt, neque patet, quid Stagirita unum κατὰ λόγον & unum κατὰ ὕλην dixerit. De ipſa *Parmenidis* ſententia paullo poſt diſſeretur.

(r) *Eudorus apud Simplicium*] *Comm. in Phyſicam Ariſtot. p.* 39. *ed. Graecae Aldinae.*

(s) *Syrianus*] Ex codice manu ſcripto *Comm. Syriani in Libros aliquot metaphyſicos Ariſtotelis* haec ſine dubio verba excerpſit vir doctiſſimus. Nec enim adhuc Graece hic *Commentarius* editus eſt.

(t) *Ari-*

unam quamdam esse naturam, ut materiam, ponunt, & hanc corporalem & magnitudinem habentem, patet, quod multipliciter errant. Sed est tamen non leve, quod utrosque sejungit, discrimen. Nullus eorum, qui hoc scito ad flagitia religionumque detrimentum abusi sunt, sive aërem, sive aquam, sive aliud quid in animo haberent, unum illud & omnia *immobile* dixerunt esse, sed mobilitatem ei semper adjunxerunt. Contra *Parmenides*, *Melissus*, & *Zeno* immobile judicarunt esse, quod ita vocabant. Ex quo efficitur, Deum eos intellexisse unum, idque solum docere suos voluisse, unam esse, simplicissimam, perfectissimam, immmutabilem, omnique concretione liberam naturam, quae res omnes, tamquam caussa, sinu suo complecteretur, atque universitatem olim condidisset & ex se procreasset. At *Heraclitum*, quem pariter dixisse ferunt, ἓν εἶναι τὸ πᾶν, *unum esse omnia*, sive universitatem rem unam esse & eamdem, utrumque formulae hujus sensum copulasse, conjicio, atque omnia ex uno Deo & ex uno igne profecta esse, censuisse. Idem prope de Stoicorum dogmate pronuntiem. Utrique enim Deum ita esse profitebantur, ut a corpore eum haud disjungerent, ignemque rationis & consilii compotem rerum omnium existimarent esse caussam & initium.

Ipse *Aristoteles*, quem in *Physicis* de *Melissi* & *Parmenidis* auctoritate multum ideo detraxisse, monuimus, quod immobile illi rerum statuerent principium, in *Metaphysicis* eamdem, quam illi, viam atque rationem manifesto ingreditur. Concedit enim, qui unum esse censent a corpore remotum & immobile rerum omnium principium, eos Deum fateri, Deumque largitur summum naturam esse motus omnis nesciam. En ipsa philosophi verba: (*) Εἴπερ ὑπάρχει τις οὐσία τοιαύτη, λέγω δὲ, χωριστὴ καὶ ἀκίνητος, ὅπερ πειράσομαι δεικνύναι, ἐνταῦθα ἂν εἴη που καὶ τὸ θεῖον· καὶ αὕτη ἂν εἴη πρώτη καὶ κυριωτάτη ἀρχή. *Si aliqua quidem talis substantia est, dico autem, separabilis & immobilis, quod tentabimus ostendere, illic profecto divinitas erit: & hoc erit primum & principale principium.* Erunt forte, qui, si minus *Parmenidem*, *Aristotelem* tamen multa ejusmodi principia immobilia, seu non unas naturas principii expertes ac per se exsistentes, quarum quaelibet non nihil ad mundi fabricationem contulerit, statuisse, suspicabuntur. Verum his *Simplicius* (†) satisfaciat, qui μὴ γεγονέναι. confirmat, δόξαν πολλὰς καὶ ἀκινήτους τὰς ἀρχὰς λέγουσαν, id est, *tametsi veterum philosophorum varii multa* (nonnulli etiam infinita) *esse dixerint principia mobilia, nullum tamen inter philosophos exstitisse, qui diceret, multa & varia esse principia immobilia.* Ex quo concludimus, qui multas mentes nec factas nec genitas, sed per se exsistentes, diceret, aut plures Deos aequalis virtutis atque gradus orbis hujus constructioni praeficeret, in antiquis neminem inventum esse philosophis.

Verum videamus, quemadmodum *Plotinus* interpretatus sit *Parmenidem*. Is igitur τὸ ὂν sive *ens* illud, quod in scriptis suis toties commemoravit *Parmenides*, perfectam esse mentem sive intelligentiam, nil quidem dubitare videtur. Nihil enim vere exsistere & esse, philosophum hunc putare, ait, praeter id, quod intelligat. Hanc vero mentem, a corpore licet abstractam, cum sphaera comparasse seu globo, censet, eo quod cuncta in semet involuta comprehendat, quodque ratio ac intelligentia omnis non extra eam sit, sed in ea. Quod vero hoc ipsum *ens* in

(*) L. VI. C. 1. (p. 348.) & Lib. XIII. C. 7. (p. 462.)
(†) In Phys. Arist. f. 17.

(*t*) *Aristotelem*] *Metaphysicor. Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 272. *T.* IV. *Opp.* Hoc vero *Aristote*-*lis*

in libris ſuis *unum* etiam appellaverit, inde putat eveniſſe, ut in nonnullorum reprehenſionem incurreret, ensque illud ſuum & *unum* & *multiplex* ſimul feciſſe videretur, quum intelligentia tamen & ratio rerum omnium ſpecies & notiones complectatur. Ergo totam *Parmenidis* diſciplinam multo melius digeſtam, multoque diſtinctius & curatius expoſitam eſſe a *Platone* cenſet in *Parmenide*, ubi tria princi- 466
pia inaequalia ſeu tres in divinitate perſonas eſſe, profiteatur: (*) Ὁ παρὰ Πλάτωνι Παρμενίδης, ἀκριβέστερον λέγων. διαιρεῖ ἀπ' ἀλλήλων τὸ πρῶτον ἕν, ὃ κυριώτερον ἕν, καὶ δεύτερον ἓν πολλὰ λέγων, καὶ τρίτον ἓν καὶ πολλά· καὶ σύμφωνος οὗτος καὶ αὐτός ἐστι ταῖς φύσεσι ταῖς τρισίν. *Parmenides autem loquens apud Platonem, exactius inter ſe diſtinguit primo ipſum unum, quod & praecipue unum eſt, ſolumque unum: item ſecundum unum multa nominat: tertium denique unum atque multa. Hic itaque ſic tres dictas confirmat naturas.* Et ego quidem, quod quaſi in itinere poſitus indico, hanc minime admonitionem *Plotini* ſpreverim; quin ad obſcurum & difficilem *Platonis Dialogum*, quem *Parmenides* inſcripſit, reſerandum vix aliquid opportunius hoc inveniri poſſe, arbitror. Quod ſi igitur tribus divinitatem *hypoſtaſibus* ſeu perſonis contineri, credidit *Parmenides*, illud, quod proprie τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omne*, vocare ſolebat, primum in illis haud dubie locum tenuit. Alteram vero, quam perfectiſſimam judicabat mentem eſſe, videtur diſcriminis gratia ἓν πολλὰ vel πάντα, *unum multa* ſive *omnia*, nominaſſe. Haec *omnia* vero ſpecies rerum ſunt intelligentiae obviae, quas univerſas mens perfectiſſima complectitur in ſe & comprehendit. Nec de aliis, quam de his ipſis ſpeciebus, intelligi debet pronuntiatum ejus: *res omnes ſtare & permanere, non autem fluere.* Singulas autem res & in ſenſus incurrentes haud in eodem ſtatu manere, praecepit. Namque has, quod ipſe confirmat uſus, recte fluere docuit *Heraclitus* cum ſectatoribus. Verum illas notiones, quae, re nulla interjecta, animis noſtris obverſantur, aeternas pronuntiavit eſſe & immutabiles. Atque ipſe *Ariſtoteles* (†) generari eas & corrumpi poſſe negavit, eo quod nullarum certa poſſet eſſe & immutabilis ſcientia, niſi mentibus noſtris aeternae, immutabiles, & neceſſariae ſpecies & notiones objicerentur. Igitur, quae *Parmenidis* & *Heracliti* familias diſtraxit olim, nobiliſſima quaeſtio: resne omnes fluerent perpetuo, an quaedam ex illis conſiſterent? eodem *Ariſtotele* judice, hanc unice vim habebat & ſententiam: utrum, praeter ea, quae ſenſibus ſubjecta ſunt, alia quaedam eſſent immutabilia, in quibus contemplandis verſari poſſet animus, nec ne? Cui quidem diſceptationi haec altera colligata & connexa eſt: ſitne ſcientia quaedam aut notitia, quae ſtabilitatem certamque rationem & veritatem adjunctam habeat? Quicumque enim ex *Heracliti* diſcipulis mentibus objici negabant aliquid, niſi quod ſingulare eſſet, & ſenſibus pateret, hi non poterant, quin etiam contenderent, certam, ſtabilem, & firmam ſcientiam nusquam eſſe. Nec enim, quod ſcriptum legimus apud (*t*) *Ariſtotelem*, *rerum ſingularium, quae ſenſibus percipiuntur, ulla definitio vel demonſtratio dari aut ſuſcipi poteſt.* Contra, qui *Parmenidis* obſequuti praeceptis, eſſe diſputabant ſcientiam quamdam firmamentis fretam minime dubiis, a ſemet ipſis diſceſſiſſent, niſi acriter conſtanterque ſimul defendiſſent, cognitionem humanam non unice illarum rerum abſolvi notitia, quae ſepara-

(*) Enn. V. L. I. C. 8. (de tribus principal. ſubſtantiis pag. 490.)
(†) Metaph. Lib. IV. C. 5. (p. 298. T. IV. Opp.)

les non ex ſuo, ſed ex *Platonis* ſenſu dicit. Ipſe ab hac abhorret ſententia.

ratim exſtant, & in ſenſus incurrunt, ſed habere mentem, in quibus exercere poſſit ſeſe, notiones alias aeternas, immutabiles, & a ſenſuum imperio remotas. Has vero notiones *intelligibiles* vocare ſolebant *ideas;* quas quidem unius ſummae perfectiſſimaeque mentis intelligentia comprehendi & contineri omnes, atque inde ad inferiores mentes ſive animos deferri, judicabant. Hos intra limites ſi conſtitiſſent *Parmenides* & Pythagorei, recte atque ordine feciſſent. Sed ingenue fateri decet, paullo longius hoc genus proceſſiſſe, nec modo exſiſtere aeternas atque immutabiles rerum notiones, quibus omnis niteretur ſcientia, conſtituiſſe, verum etiam has ipſas ſpecies, ut in divina continentur intelligentia, rerum omnium cauſſas & principia dixiſſe. Sic enim mentem eorum declarat *Ariſtoteles:* (*) Αἴτια τὰ εἴδη τοῖς ἄλλοις. *Ideae ſunt reliquarum omnium rerum cauſſae.* Et rurſus: Τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ τῶν ἄλλων τὰ εἴδη παρέχονται, τοῖς δὲ εἴδεσι τὸ ἕν. *Unicuique rerum ceterarum quidquid eſt, id ipſi eſſe ſpecies attribuunt: ſpeciebus autem ipſum unum eſſe dat.* Has in mente divina *ideas* philoſophi hi rerum omnium, quae conditae ſunt & exſiſtunt, exemplaria & imagines eſſe, ducebant. At qui *Pythagora* duce utebantur, illis placuit iſtas notiones *numeros* frequenter appellare. Qua quidem ex re, quidnam ſibi velit notiſſimum ſcholae hujus ſcitum, quod multis portento-
467 ſum & perobſcurum viſum eſt, intelligitur: (v) *Numeros eſſe cauſſas & principia rerum omnium,* aut: *Ex numeris facta eſſe omnia & compoſita.* Hoc unum ſignificatum eſſe cupiebant hoc dicto, res omnes ad exemplum idearum, in divina mente repoſitarum, factas & effictas eſſe: has vero *numeros* dicebant, quod non ſecus atque numeri, a monade ſeu eo, quod unum eſt, omnes ducerentur. Ipſum *Ariſtotelem* interpretationis hujus auctorem ſiſtimus, qui pronuntiati iſtius, de quo diſſerimus, *numeros eſſe cauſſas & principia rerum reliquarum,* hanc (x) alicubi rationem reddit, ὅτι εἴδη ἀριθμοί, *quod numeri eſſent ideae.* Ceteroquin haud ego neſcius ſum, aliter etiam adhibuiſſe numeros *Pythagorae* familiam, voluiſſeque ad decadem usque rerum ipſarum imagines eos eſſe & ſigna. Sed revertor ad *Parmenidem,* qui binis illis divinis naturis, quas adhuc commemoravimus, tertiam videtur etiam adjeciſſe. Atque eam quidem, quo ſecerneretur commode a reliquis, non ἓν τὸ πᾶν, *unum, quod eſt omne,* nec ἓν πάντα, *unum omnia,* ſed ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia,* eo quod ceteris eſſet paullo mutabilior, nominandum ſibi eſſe ratus eſt. *Plotinus* aeternam eſſe eam cenſet animam, quae ad normam & praeſcriptum divinarum no-

(*) Metaphyſ. Lib. I. Cap. 6. (p, 273. T. IV. Opp.)

(v) *Numeros*] Τοὺς ἀριθμοὺς αἰτίους εἶναι τοῖς ἄλλοις τῆς οὐσίας, apud *Ariſtotelem Lib* I. *Metaphyſ. Cap.* 6. *p.* 272. De ipſis *Pythagorae* numeris tantum dixi ſupra, quantum ſcire convenit hominem, qui rationi ſuum eſſe ducit obſequi. Sententiam, quam hic adſciſcit vir doctiſſimus, numeros *Pythagorae* & *Platonis ideas* non differre inter ſe, non ita pridem bene longa & erudita commentatione expolivit & defendit vir clariſſimus, *Jac. Bruckerus,* quae in *Jo. Georgii Schelhornii Amoenitat. litterariis* exſtat *Tom.* VII. *p.* 173. [Probat & *Beauſobre Hiſt. de Manich. p.* 393.] Nihil ego repugno, quin hanc probent, ſi qui velint, opinionem: mihi vero multum intereſſe videtur inter rerum notiones ſeu ideas, & inter numeros, neque ſatis perſpicue intelligo convenientiam utrorumque. Sed in obſcuris ejusmodi rebus nihil explorati licet decernere.

(x) *Alicubi*] *Metaphyſ. Lib.* I. *Cap.* 6. *p.* 272. Verum more ſuo tam impeditus & obſcurus iſto in loco eſt *Ariſtoteles,* ut interpretis defungi me vix poſſe officio ſine magna temporis jactura, exiſtimem. Lateat igitur in tenebris ſuis, qui notus eſſe omnibus noluit.

(y) *Contenderunt*] De ſententia eorum, qui ab aeternitatis notione omnem ſucceſſionem removent, quae plerorumque hodie eſt Theologorum coetus noſtri, ejusdemque antiquitate infra, niſi fallor, commodior nonnulla diſſerendi locus aperie-

notionum res omnes, quibus mundus hic inferior continetur, reapſe finxerit & creaverit.

Ceterum, ne quid dubitationis alicui reliquum faciam hac in cauſſa, *Parmenidem*que nihil aliud intellexiſſe, quam unum omnium excellentiſſimum Deum, quum *unum omne*, illudque *immobile*, laudaret principium, alios quosdam ejus verſus, aut partem verius illorum exiguam, quibus id omnino declaratur, ex *Simplicio* proferam. Quod quidem eo facio libentius, quoniam in *Henrici Stephani Poëſi philoſophica* eos omiſſos video:

(*) —— Ὡς ἀγέννητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν,
Οὐδέποτ' ἦν, οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἐστιν ὁμοῦ πᾶν
Ἓν συνεχές· τίνα γὰρ γένναν διζήσεαι αὐτοῦ;
Αὐτὰρ ἀκίνητον μεγάλων ἐν πείρασι δεσμῶν,
Ταὐτόν τ' ἐν ταὐτῷ τε μένον, καθ' ἑαυτό τε κεῖται, κ. τ. λ.

Sequuntur ejus generis plures, quos relinquo. Manifeſtum autem eſt, ſummum omnium Deum a *Parmenide* hic deſcribi, ut naturam unicam, ſolitariam, & ſimpliciſſimam, a nemine factam, ſeu virtute propria ac neceſſario exſiſtentem, corpore prorſus vacuam, omnis magnitudinis expertem, immutabilem, nec ulli umquam converſioni aut viciſſitudini obnoxiam: permanere idcirco eam ait longe alio modo atque ratione, quam nos, nullum ei tempus praeterlabi aut fluere, nec praeteritum ei eſſe aliquid aut futurum, ſed in continuata perennique aeternitate vivere. Ex quo efficere licet, eorum opinionem, qui ſtabilem & continuatam, concipere ſtudent animo aeternitatem, nullis ſibi ſuccedentibus temporum intervallis diſtinctam, non recenti demum memoria natam eſſe, quod multis perſuaſum video, nec a Chriſtianis auctoribus, Patribus, vel ſcholaſticis doctoribus primum excogitatam, ſed *Parmenidis* ſaltim attingere tempora. *A Parmenide* ad alios ea deinde tranſiit ſapientes, praeſtantiſſimisque placuit eorum, qui philoſophorum inter gentes *Chriſti* ignaras nomen conſequuti ſunt. Noſtra demum aetas tollere hanc ſententiam conata eſt: qua non modo homines a religione alieni, verum etiam alii, qui crudam in vulgus ſapientiam arroganter propellunt, defenſores ejus non intelligere, quid dicant, atque ipſum dogma in abſurdo errore verſari, audacter (y) contenderunt.

Me-

(*) In Ariſtot. Phyſ. fol. 7. & 17. & 31.

rictur. Certum eſt, falli eos, qui negant, quinto vel ſexto ſaeculo eam opinionem eſſe antiquiorem. *Parmenides* vero num ei faverit, vehementer dubito: neque verſus, qui hic proferuntur, ejus id extra controverſiam ponunt. Sed haec alias: nunc de *Parmenidis* philoſophia mihi video quaedam eſſe diſputanda, ut, quousque illis fidem habere fas ſit, quae hic crudite ac ingenioſe monentur, appareat. Omnem movet vir eximius lapidem, ut *Parmenides* omnis in Deum ſceleris purus, illi autem, qui *unum* & *immobile*, quod induxit, totam hancce rerum univerſitatem eſſe, cenſuerunt, injuriam philoſopho ſatis gravem intuliſſe videantur. [*Brucker. ep. ad Zimmermannum* purgat cum ab Atheismo.] Ejusdem opinionis patroni multi ſunt alii longeque doctiſſimi viri, in quibus auctorem *Artis cogitandi Part.* III. *Cap.* 19. *p.* 246. *Petrum Gaſſendum Operum Tom.* I. *p.* 206. *Mich. Mou'gues Libro*, quem inſcripſit *Plan Theologique du Pythagoriſme p.* 16. *Renat. Vallinum ad Boëthium de conſolatione philoſ. p.* 72. nominaſſe ſatis erit, qui *Parmenidem* aeque ſapienter ac bene, ut Chriſtianos, ſenſiſſe nihil dubitant. Sed his obſtant alii nec ingenii nec doctrinae copia minores, *Parmenidem*que de Deo rebusque divinis eodem philoſophatum eſſe modo, quo *Spinoſam*, omnemque idcirco ſuſtuliſſe religionem decernunt, *Petr. Baylius Diction. hiſtor. & critique Tom.* IV. *voce*

468 *Meliſſum* ejusdem doctrinae, cujus *Parmenides*, ſtudioſum fuiſſe, pariterque unum
469 principium, quod ſimul eſſet omnia, motusque neſcium, introduxiſſe, id vero pau-

Xenophanes Not. B. p. 2887. *Jo. Franc. Buddeus* in *Theſibus de Atheiſmo & ſuperſtit. Cap.* 1. §. 19. *p.* 60. maxime vir illuſtris, *Nicol. Hier. Gundlingius*, cujus longa & ingenioſa commentatio, qua *Parmenidem* inter Atheos referre ſtudet, *Gundlingianorum P.* XV. *p.* 372. *ſ.* Inter hos ſunt etiam, quibus mediam incedere viam, *Parmenidem*que nec accuſare nec excuſare placet: quibus ſeſe non ita pridem ſociavit vir omnium litterarum peritiſſimus, *Jac. Frid. Reimmannus*, in *Hiſtoria Atheiſmi Sect.* I. *Cap.* 30. §. 3. *p.* 205. 206. Si *Plotino Simplicio*que, quos in hac cauſſa duces adſciſcit doctiſſimus *Cudworthus*, fides haberi ſine formidine poſſet, facile ab omni *Parmenides* infamia vindicatus judicio exiret. Jungi hiſce *Proclus* potuiſſet, qui multis verbis *Parmenidem* laudat, & copioſe philoſophiam ejus perſequitur *Introduct. in Theologiam Platonicam Lib.* I. *Cap.* 7. *ſ. p.* 15 - 45. Sed quum certum ſit, iſtud hominum genus ex ſuo plerumque ingenio veterum metiri philoſophos, tardius dictis eorum adſentiri ſoleo: neque, dum id facio, peccare me exiſtimo. Ex carminibus ejus, aut potius carminum ejus fragmentis, quae paſſim apud *Galenum*, *Clementem*, *Sextum*, *Simplicium*, & alios exſtant, nihil quoque firmi atque explorati licet eruere, cum quod mirabiliter obſcura, tum quod membra ſunt de reliquo corpore diſtracta, de quorum vero ſenſu nemo facile judicaverit. Idem ferme de *Platonis* dixerim *Dialogo*, cui nomen fecit *Parmenides*. Nec enim conſtat, veramne philoſophi hujus ſententiam retulerit *Plato*, an vero, quemadmodum *Socrati*, ſuos ipſi ſenſus ſuppeditaverit; nec, quid ſibi velint pleraque, liquet, quae in hocce colloquio proponuntur. Quae quum ita ſint, hoc unum illis relictum eſt, quibus ſcita *Parmenidis* cognoſcere lubet, ut, quae veteres de illis retulerunt, non nimis multa inter ſe conferant, & probabili, hoc facto, conjectura decernant, quantum in eo vel pietatis vel impietatis erga Deum fuerit. Ante omnia tenendum eſt, id quod eorum, quos paullo poſt nominabo, teſtimoniis conſtat, *Parmenidi* duplicem fuiſſe philoſophiam, alteram, quae ſenſibus, alteram, quae ratione ac judicio regeretur; hanc quidem certam & minime dubiam, illam vero propter ſenſuum infirmitatem fallacem atque lubricam: quarum illam non male *Phyſicam*, hanc *Metaphyſicam* dixeris. Vid. praeter *Diogenem*, *Euſebium Praeparat. euangel. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 23. & in primis *Plutarchum Libro adverſ. Colotem p.* 1114. *ſ. T.* II. *Opp.* qui luculenter docet, perperam a nonnullis diſciplinam ejus intellectam eſſe. Ad ſuperiorem philoſophiam omnis rerum natura, quam videmus, omnes ejusdem viciſſitudines ac mutationes, omnia denique pertinent, quae ſenſibus ſubjecta ſunt & expoſita. Quidquid igitur in praeceptis ejus, quae referuntur ab antiquis, de rebus exponit, quae ſentiri, videri, tangi poſſunt, id ad hanc philoſophiam plane pertinet. Quod ſi viri doctiſſimi obſervaſſent, multas effugiſſent hac in re difficultates ac controverſias. Itaque, quod duo dixit eſſe rerum principia, *aquam & ignem*, ſeu ut, *Plutarchus* ait *l. c. p.* 1114. τὸ λαμπρὸν ϗ σκοτεινὸν, aut, ut *Plato* & alii, *terram & ignem*, quod homines vi ſolis eſſe procreatos affirmavit, quod de coelo, luna, & ſideribus praecepit, teſte *Plutarcho*, id omne ad hanc partem diſciplinae ejus referre decet. Nec alio, niſi totus fallor, id pertinet, quod de Deo fertur docuiſſe. *Parmenides commentitium quiddam coronae ſimilitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit coelum, quem appellat Deum*, *Cicero de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 11. *p.* 2895. Deus hic qualis ſit, apertum eſt, ſubtiliſſimus nimirum ignis, univerſum orbem terrarum cingens & ambiens: cui mentem & rationem num tribuerit *Parmenides*, valde dubium eſt. Deum illud *Parmenidi* fuiſſe, quod praeſtantiſſimum eſt in rerum natura, quodve gignit in ea & efficit omnia, dubio caret, ut arbitror. Hoc autem ignem eſſe volebat, quem omnium opificem dictitabat eſſe. *Diogenes Laërtius Lib.* IX. *Segm.* 22. *p.* 561. Δύο τε εἶναι ςοιχεῖα, πῦρ ϗ γῆν, ϗ τὸ μὲν δημιουργοῦ τάξιν ἔχειν. *Duo eſſe elementa, ignem & terram, & illum quidem opificis obire vices.* Adde *Origenis Philoſophumena Cap.* 11. *p.* 87. & alios. Ignis vero, id quod nemo negat, ad res pertinet ſenſibus patentes. Quare Deus *Parmenidis* quin ad hanc, de qua agimus, ſapientiae ejus partem referri debeat, nullum cuiquam erit dubium. Ceterum, quod *Stephanen* ſeu *coronam* hanc naturam vocavit omnia efficientem, id, tametſi variam disquirendi materiam viris doctiſſimis ſuppeditaverit, mihi minime perplexum videtur & abditum. Carmine philoſophiam ſuam complexus eſt *Parmenides*, in quo res fere omnes vocabulis appellavit rerum aliarum, nec conſuetis & uſitatis nominibus expreſſit. Exſtat apud *Sextum Empiricum* ſatis longum ex *Libro* ejus *de natura* fragmentum *Lib.* VII. *adv. Mathematic. p.* 392. *ſ.* in quo appetitiones animi vocat *equos*, rationem *daemonem*, oculos *puellas Heliadas*. Quid ergo mirum, Deum quoque, quem profitebatur, ſimili ab eo vocabulo deſignatum, & *coronam*, quae maximum erat ornamentum, ſalutatum eſſe.

Nemo tamen velim ſibi perſuadeat, tam amentem & a ratione averſum fuiſſe *Parmenidem*, ut haec omnia, quae ſenſibus ſubjecta ſunt, mera eſſe

paucos praeterit. Quin etiam ab omni corpore removit illud, quemadmodum *Parmenides*. Sic enim *Simplicius*: (*) Καὶ ὁ Μέλισσος ἓν ἐὸν φησι, δεῖ αὐτὸ σῶμα μὴ ἔχειν.

(*) Simplicius in Aristot. phys. f. 19.

esse somnia & sensuum commenta, existimaret, motum esse nullum, nihil gigni, nihil destrui, sed videri nobis tantum, ac si fierent ista, decerneret. Ita si sensisset homo, non homo, sed umbra ipse fuisset hominis. Non sum nescius, veteres longe plurimos, *Aristotelem*, *Sextum*, & alios ita ejus sententiam interpretatos. *Colotes* apud *Plutarchum* accusat *Parmenidem*, quod ignem, aquam, κρημνὸν καὶ πόλεις. *praecipitium & urbes*, sustulisset, seu totam rerum naturam ad aegrotantium delirationes & visa retulisset, *Libro adv. Colotem p.* 1114. *T.* II. *Opp.* Nec aliter apud *Eusebium Aristocles* mentem ejus cepit, qui esse omnino motum, adversus eum tuetur, *Praepar. Euangel. Lib.* XIV. *Cap.* 17. *p.* 756. Nostra aetate *Petr. Baylius* hanc accusationem renovavit *Diction. histor. & crit. voce Xenophanes Tom.* IV. *p.* 2887. *Il falut donc*, inquit inter alia, *qu'ils* (la secte Eleatique) *soutinssent, que la nature demeuroit toujours la même, & que les changemens qu'elle souffre ne sont que des illusions de nos sens & que des pures apparences.* Sed jam dudum *Plutarchus adv. Colotem p.* 1113. *s.* verba pro eo fecit, & luculenter ostendit, *Parmenidem*, quum doceret, opinione constare cuncta, quae videmus, hoc unice praecipere voluisse, quod *Heraclitus* totque alii praeceperunt, *fluere omnia*, quae naturam rerum absolvunt, neque stabile aliquid & firmum habere, contra ea omnia, quae ratio dimetitur & comprehendit, certa esse sola & constantia. Atque hoc ita esse, ipsa ejus de rebus naturalibus philosophia, ut mihi quidem videtur, extra controversiam collocat. *Parmenides* non modo de ipsis rebus naturalibus, sed etiam de primis earum caussis initiisque differebat, & ad elementa sua naturam rerum revocabat. Id vero nullo modo fecisset, si censuisset, somniare nos & decipi a sensibus, nec aliquid eorum, quae videmur nobis cernere, reapse contingere. Quis enim, obsecro, sanus rei, quam nusquam esse credit, caussas & rationes investigat? Fingamus, *Parmenidem* credidisse, nihil omnino nasci, sed videri tantum nobis, ac si nasceretur aliquid, & simul tamen in caussam rerum, quae nascuntur, inquisivisse, atque, omnibus exploratis, constituisse, ignem esse opificem rerum omnium & machinatorem: nonne summa, quae cogitari potest, haec fuisset insania? Id enim, quod non est, caussam sui nullam habere potest: neque idcirco, si eorum, quae putamus evenire, nihil eveniret, ignis pro caussa eventorum duci posset. Praeterea non de rebus tantum praesentibus, sed etiam praeteritis philosophatus est *Parmenides*; earumque caussas eruere studuit. Ex dogmatibus ejus, teste *Laërtio* & aliis, hoc erat: *primos homines ex sole generatos esse.* Quaenam placiti hujus vis esset, si id sensisset homo, quod sensisse eum tot veteres recentioresque volunt? Haec, qua nihil ineptius fieri potest: fuisse homines, antequam ulli homines exstitissent, quibus visum fuisset, esse solem, atque solem hunc motus in terra ciere, hominesque ex ea producere: ut stultiora omittam alia, quae his adjuncta sunt. Et quid de semet ipso judicasset, si ad inania visa, quibus nihil veri subest, generationes omnium hominum & animantium retulisset *Parmenides*? [Motum reliquit in Physicis, sustulit in Metaphysicis.] Rejiciamus igitur vulgarem illam sententiam, *Parmenidem* omnem motum ex natura rerum sustulisse, idque tantum sibi voluisse hominem, existimemus, quaecumque videmus, omnia perpetuis conversionibus & mutationibus exposita esse, neque propterea firmae stabilique cognitioni, sed opinionibus tantum, locum suppeditare, praesertim quum sensuum quoque fides incerta sit.

Altera philosophiae ejus pars in rebus extra sensus & oculos positis contemplandis unice occupata erat. Atque hujus primum erat praeceptum: *unum esse omne, immutabile, immobile*, & reliqua. Quale igitur unum illud omne sit, in controversiam primum venit. *Cudworthus* cumque eo multi alii, Deum esse illud, pronuntiant. Neque ea, quae huic *uni* & *omni* tribuebat, in Deum, si modo recte intelligantur, cadere, inficiari licet. Ego vero eorum non accedere vereor sententiae, qui *unum* & *omne Parmenidis* totam rerum, quas videmus, molem seu universitatem naturae, sed a formis omnibus & qualitatibus ratione & cogitatione abstractam, fuisse volunt. Etenim Deus *Parmenidis*, id quod paullo ante vidimus, subtilissimus erat ignis, naturam omnem ambiens & coërcens: cui nullo modo conveniunt, quae de uno suo differere solebat. Praeterea tota ejus philosophia, quam opinionibus constare dicebat, in formis tantum rerum considerandis versabatur. Ex quo conficitur, alteram disciplinae ejus, quae superiori fuit opposita, partem ei fuisse naturae dedicatam, quae formarum omnium nutrix, sedes, & mater erat. Nec enim sibi facile persuadeat aliquis, de formis unice sollicitum fuisse tam eximium philosophum, at de materia, in qua formae nascerentur, ne cogitasse quidem: quod quidem hominis fuisset omni acumine ingenii destituti. Praetermitto, quod unum illud πεπερασμένον seu *finitum* dixit: quod de Deo nullo sensu dixeris.

ἔχειν· εἰ δὲ ἔχοι πάχος, ἔχοι ἂν μόρια. *Melissus etiam unum suum corpore omni sejunctum*
470 *esse debere, indicavit. Etenim si ullam haberet crassitudinem, partes etiam haberet.* Inter utriusque tamen hoc intererat disciplinam, quod *Melissus* ἄπειρον seu *infinitam* diceret esse stabilem illam & immotam, quam omnia praedicabat esse, naturam, quum *Parmenides* πεπερασμένην illam, id est, *finitam & determinatam*, diceret. Verum hoc discrimen non tam in re ipsa & sententiis utriusque philosophi, quam in verbis unice positum erat & vocabulis. Utrique Deo nihil esse majus & perfectius, demonstrare cupiebant, sed diversam, quo id obtinerent, viam inibant. Verba nimirum *finitum* & *infinitum* non eadem semper potestate gaudent, & utraque nunc perfectionis, nunc vitii & deformitatis signa notaeque sunt. Juvabit hac de re *Simplicium* differentem inducere: qui non tantum discordem hanc concordiam *Parmenidis* & *Melissi* praeclare ac luculenter exponit, sed etiam *Xenophanem* de rebus divinis cum his minime dissensisse, testatum facit: (*) Οὐδὲν δὲ ἴσως χεῖρον ὀλίγον παρεκβάντα τοῖς φιλομαθεστέροις ἐπιδεῖξαι, πῶς καίτοι διαφέρειν δοκοῦντες οἱ παλαιοὶ περὶ τὰς τῶν ἀρχῶν δόξας, ἐναρμονίως ὅμως συμφέρονται· καὶ γὰρ οἱ μὲν περὶ τῆς νοητῆς καὶ πρώτης ἀρχῆς διελέχθησαν, ὡς Ξενοφάνης, καὶ Παρμενίδης, καὶ Μέλισσος· ὁ μὲν Παρμενίδης ἓν λέγων καὶ πεπερασμένον· ἀνάγκη γὰρ τὸ ἓν τοῦ πλήθους προϋπάρχειν, καὶ τὸ πᾶσιν ὅρου καὶ πέρατος αἴτιον, κατὰ τὸ πέρας μᾶλλον, ἤπερ κατὰ τὴν ἀπειρίαν ἀφορίζεσθαι, καὶ τὸ πάντη τε τέλειον τὸ τέλος τὸ οἰκεῖον ἀπειληφὸς, πεπερασμένον εἶναι, μᾶλλον δὲ τέλος τῶν πάντων, ὡς ἀρχή· τὸ γὰρ ἀτελὲς ἐνδεὲς ὂν, οὔπω πέρας ἀπείληφε. Μέλισσος δὲ τὸ μὲν ἀμετάβλητον ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐθεάσατο, κατὰ δὲ τὸ ἀνέκλειπτον τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἄπειρον τῆς δυνάμεως ἄπειρον αὐτὸ ἀπεφήνατο. Πλὴν ὁ μὲν Ξενοφάνης ὡς πάντων αἴτιον καὶ πάντων ὑπερανέχον καὶ κινήσεως αὐτὸ καὶ ἠρεμίας καὶ πάσης ἀντιστοιχείας ἐπέκεινα τίθησιν, ὥσπερ καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῇ πρώτῃ ὑποθέσει· ὁ δὲ Παρμενίδης τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον αὐτοῦ καὶ πάσης μεταβολῆς, τάχα δὲ καὶ ἐνεργείας καὶ δυνάμεως ἐπέκεινα, θεασάμενος, ἀκίνητον αὐτὸ ἀνυμνεῖ. *Fortassis non alienum hujus loci erit, si a proposito paucis digrediar, & lectori eruditionis cupido demonstrem, quemadmodum veteres hi philosophi, tametsi diversis imbuti fuisse videantur opinionibus de rerum principiis, nibilo tamen minus amice inter se consentiant. De principio rerum omnium primo & intelligibili disseruerunt Xenophanes, Parmenides, & Melissus: de quibus Parmenides vocavit illud unum finitum & determinatum, quoniam, sicuti unitas ante multitudinem necessario debet exsistere, ita id, quod rebus omnibus caussa est mensurae, finium, atque determinationis, potius per men-*

(*) Arist. Phys. fol. 7.

Cudworthus quidem paullo post ideo Deum ab eo ita esse vocatum ait, quia is πέρας καὶ μέτρον sit πάντων. Sed recte jam vener. *Wolfius Notis ad Origenis Philosophumena p.* 86. hanc interpretationem parum esse probabilem, dixit. Certe nulla foret tam absurda opinio, quae non apte ac commode exponi posset, si tam latas ac liberas vocabulis notiones sine ullo argumento subjicere fas esset. *Unum* igitur & *omne* ejus tota est rerum natura, at in se, nec oculis, sed ratione ac ingenio, spectata. Mens philosophi haec erat: Tametsi variae contingerent rerum conversiones, generationes & corruptiones, philosophi tamen esse, altius spectare, atque ipsam rerum naturam a tot ejus formis modisque meditando secernere. Id si fiat, apertum fore, omnem universitatem esse *unam*, id est, continua serie inter se connexam & aptam, quamvis multae res viderentur separatim & per se consistere: eamdem esse *aeternam nec a quoquam genitam*: praeterea *immutabilem*, id est, nullam ejus partem naturam suam amittere posse, licet omnes varie transferantur, & modo hanc, modo aliam ingrediantur naturam: denique *immobilem* seu ἀκίνητον, id est, omnes, qui contingant in rerum natura motus haud impedire, quo minus ipsa tamen moles in universum considerata stabilis & inconcussa maneat; quemadmodum mare, innumerabilibus licet fluctibus agitetur, haud tamen loco suo in universum ejicitur, sed certo sensu immobile manet, aut sicut eruditus *Archimedis* pulvis, etiamsi varie radio ejus concitetur & commoveatur, nibilo tamen minus immotus quie-

mensuram & finitatem, quam per infinitatem, describi debet: praeterea id, quod omni ex parte perfectum est, propriumque finem suum assequutum est, aut potius, quemadmodum principium, ita finis est omnium rerum, naturae necessario esse determinatae. Quod enim a perfectione abest, & idcirco indiget, terminum & mensuram suam nondum attigit. At Melissus, quamvis & ipse Dei consideraret immutabilitatem, inexhaustam tamen essentiae ejus perfectionem, potentiaeque ejus immensitatem & infinitatem spectans, illud cum infinitum esse, tum nec genitum nec factum praecepit. Praeterea Xenophanes, qui Deum ut caussam omnium rerum & supra res omnes positum ob oculos sibi ponebat, collocabat id supra motum & quietem & omnes hasce inferiorum naturarum contentiones, non secus ac Plato in prima Parmenidis sui hypothesi: quum e contrario Parmenides & Melissus, qui stabilitatem & perpetuam ejus immutabilitatem spectabant, nec non supra omnem efficien- 471
tiam & potentiam illud esse positum, considerabant, immobile illud esse, pronuntiarent. Haec *Simplicius*: Ex cujus patet verbis, *Parmenidem*, quum Deum πεπερασμένον, *finitum & determinatum*, appellavit, non propterea id fecisse, quod nonnullis visum est harum rerum imperitis, ut Deum naturam esse corpore conclusam certisque finibus circumscriptam indicaret, aut eumdem finitis uti viribus & virtutibus, ostenderet. Vocem vero istam eadem adhibuit notione, qua *Plato* verbum πέρας usurpavit, quod τῇ ἀπειρίᾳ ab eo opponitur, summamque Dei perfectionem denotat. Quocirca Deus quoque πέρας καὶ μέτρον πάντων, *rerum omnium terminus & modus*, appellatur. *Melissus* vero Deum ἄπειρον seu *infinitum* eo sensu, quem antea diximus, nominavit, ut inexhaustam ejus potentiam infinitasque virtutes, nec non aeternitatem ejus & naturam corruptionis nesciam significaret. Qua quidem in re ad nostram de Deo disciplinam accessit propius, &, qui hodie viget, loquendi morem expressit. Mihi vero haec ideo uberius explicare placuit, ut, quanta subtilitate & diligentia veteres philosophi res ad Deum pertinentes scrutati sint, & quam mira fuerit eorum accuratio in conficiendis ejus descriptionibus, patefacerem. Quod *Anaximandro* ἄπειρον sive *infinitum* audiebat, id nihil erat, tametsi Θεῖον illud simul vocaret seu rem maxime divinam, quam materia aeterna vitaeque ac sensus inops. At *Melissi* ἄπειρον sive *infinitum* ipse erat summus aeternusque (z) Deus.

Zeno Eleates, *Parmenidis* auditor & discipulus, praeceptori suo & *Melisso* prorsus assen-

quiescit. Scio, quam acute doctissimi viri hoc *Parmenidis* dogma, quo immobile statuit universum, exposuerint. Mihi vero satius videtur, quae simplicia sunt & aperta, sequi, quam sine necessitate animo efferri, & ingenio supra lunam & nubes evolare. Postremo, quod globosam formam universo suo dedit, id pariter facile intelligo. Quum *finitum* seu πεπερασμένον diceret τὸ πᾶν seu *universum*, res ipsa poscebat, ut figuram quoque ei assignaret. Quidquid enim fines habet, id figuram quoque habeat, necesse est. Forma vero globosa nulla erat ex sensu veterum perfectior: qua de re *Cicero*, praeter alios, testatur *de natura Deorum Lib.* II. *Cap.* 18. *p.* 2978. *T.* IX. *Opp.* Itaque hac figura rerum universitatem donare, maxime consentaneum ipsi videbatur. Ceterum proprietates hasce, quas declaravi modo, a *Parmenide* attributas fuisse universo, auctores cum alii sunt, tum in primis *Origenes* in *Philosophumenis Cap.* 11. *p.* 86. & *Eusebius Praeparat. Euangel. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 23. Generationes omnes quod sustulisse dicitur *Parmenides*, id ita intelligi, necesse est: Nihil novi fieri, quod antea non fuerit, quum res quaedam nascatur & gignatur.

(z) *Deus*] *Melissus*, aeque ac praeceptor *Parmenides*, his bene, illis male audit, his inter divinae naturae professores, illis inter ejusdem inimicos refertur. Mihi quid de pietate ac philosophia ejus videatur, ex illis constare poterit omnino, quae paullo ante de magistro ejus disserui. Exiguum enim inter utriusque praecepta discrimen est: quare veteres plerumque *Melissum* ac *Parmenidem*, tamquam unius philosophiae alumnos conjungunt & sociant. Explicationes *finiti* & *infiniti*, quae hic ex *Simplicio* afferuntur, admodum esse coactas, nec ullo modo probabiles, quilibet intelligit.

aſſentiebatur, nec modo unum eſſe praecipiebat immobile principium, quod ſimul eſſet omnia, ſeu rerum omnium initium, ſed etiam ſummum aeternumque Deum his unice deſignabat vocabulis. Novi, hunc *Zenonem* argumenta quaedam excogitaſſe, quibus motum corporum externum convelleret, & nullum eſſe doceret, ex eorum in primis dogmate ducta, qui infinite ſecari poſſe materiam conſtituebant. In his unum, quod celebritate vincit cetera, *Achilles* vocabatur, eo quod hoc ſeſe demonſtraturum recipiebat auctor, fieri non poſſe, ut velocitate pedum praeſtans *Achilles* teſtudinem, lento gradu incedentem, aſſequeretur, ſi hoc dogma verum eſſet, quod diximus. (*a*) *Ariſtoteles* his ejus rationibus bellum indixit: quod utrum bene geſſerit, an ſecus, hoc loco explorare non vacat. Atqui haec fingebat tantum *Zeno*, ut exercitationis aliquid ingenio daret: valebat enim artibus dialecticis & diſputandi peritia. Niſi forte quis conſilium fuiſſe homini ſuſpicari malit, mentis humanae imbecillitatem & exiguum robur aperiendi, quippe quae in notiſſimis & quotidianis naturae eventis explicandis & comprehendendis turpiter haereat, neque meditando exitum inveniat. Ipſe vero *Ariſtoteles* locuples nobis auctor eſt, *unum* illud *immobile* quod ſimul *omne* dixit eſſe *Zeno*, mundum haud eſſe corporeum, nec idcirco eum *Parmenidis*, *Meliſſi*, & *Xenophanis* deſeruiſſe hac ex parte veſtigia. Τὸ τοιοῦτον, (*b*) inquit, ἓν ὂν τὸν Θεὸν λέγει, οὔτε κινεῖσθαι, οὔτε ἀκίνητον εἶναι. *Zenoni, quod unum vocat, idque nec mobile, nec immobile, Deus eſt.* Ab eodem praeterea traditum accepimus (*c*) *Ariſtotele*, *Zenonem* ex notione Dei,
472 quae in omnium hominum informata ſit mentibus, hoc ſibi ſumſiſſe efficiendum, unum eſſe tantum Deum. Quod enim univerſi mortales Deum haud aliter conciperent animo, quam ut naturam, qua nihil melius fieri poſſit, nihil potentius, nihil excellentius, nihil denique perfectius, id ſatis eſſe dicebat argumenti ad concludendum, falli eos, qui multos ſibi Deos fingerent, Εἰ δέ ἐστιν ὁ Θεὸς ἁπάντων κράτιστον, ἕνα φησὶ προσήκειν αὐτόν. *Si autem Deus eſt id, quod praeſtantiſſimum omnium eſt, unum debere ipſum eſſe, inquit.* Quod ita dilatare ſolebat argumentum: Τοῦτο Θεὸς καὶ Θεοῦ δύναμις κρατεῖν, ἀλλὰ μὴ κρατεῖσθαι· ὥστε καθὸ μὴ κρεῖττον, κατὰ τοσοῦτον οὐκ εἶναι Θεόν· πλειόνων δ' ὄντων, εἰ μὲν εἶεν τὰ μὲν ἀλλήλων κρείττους, τὰ δὲ ἥττους, οὐκ ἂν εἶναι Θεούς· πεφυκέναι γὰρ Θεὸν μὴ κρατεῖσθαι· ἴσων δ' ὄντων, οὐκ ἂν Θεὸν φύσιν δεῖν εἶναι κράτιστον· τὸ δὲ ἴσον οὔτε βέλτιον, οὔτε χεῖρον εἶναι τοῦ ἴσου. ὥστ' εἴπερ εἴη τε καὶ τοιοῦτον εἴη Θεὸς, ἕνα μόνον εἶναι τὸν Θεόν, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ πάντα δύνασθαι, ἃ ἂν βούλοιτο. *Deum enim & Dei potentiam ejusmodi eſſe, ut praeſideat & dominetur, non ſubjiciatur, ut in eo, quod non eſt praeſtantius,*

(*a*) *Ariſtoteles*] *Libro* VI. *Phyſicor. Cap.* 14. p. 559. *T.* I. *Opp.* Longe vero elegantius & ingenioſius *Zenonis* contra motum argumenta declaravit, adjuncta reſponſionum *Ariſtotelis* exploratione *Petrus Bayle Dictionaire hiſtor. & critique Tom.* IV. *voce Zeno p.* 2909. Non patitur propoſitum meum, ut in hiſce rebus moras ponam. Bina tamen placet obſervare. (I.) Certus ego ſum ex aſſidua & attenta veterum lectione, pleraſque antiquorum de motu diſputationes & pugnas Andabatarum fuiſſe certamina, ex eo potiſſimum nata, quod non eamdem omnes motus notionem & deſcriptionem in animo haberent. Qui motum omnem ſuſtuliſſe *Ariſtoteli*, *Sexto*, *Senecae*, & aliis dicuntur, talia tamen ſimul ſuis tradiderunt praecepta, quae nemo tradere poteſt, niſi homo, qui moveri multa fatetur. Ex quo conſtare arbitror, eos vocabulo *motus* ſingularem & ab uſu conſueto abeuntem poteſtatem ſubjeciſſe. (II.) Ad *Zenonem* quod attinet, eum animi gratia contra motum certaſſe, reor. Artis dialecticae inventor eſſe *Ariſtoteli* traditur. Hujus igitur artis ut tantam eſſe vim demonſtraret, quanta ſufficit ad res certiſſimas labefactandas, ipſum ejus auctoritate motum oppugnari poſſe, quo nihil certius videtur hominibus, oſtendit.

(*b*) *Inquit*] Ipſa haec verba non exſtant apud *Ariſtotelem loco* mox *cit.* at ſententia ibi exſtat eorum.

(*c*) *Ariſtotele*] *Libro de Xenophane, Zenone, &*

tius, Deus non sit. Si igitur, plures quum sint, partim sint sese mutuo praestantiores, partim inferiores, Deos nullo modo fore; quum Deus inferior esse & subjici natura non possit. Si sint aequales, non fore ea natura Deum, ut praestantissimum omnium sit: propterea quod aequale neque melius neque pejus aequali sit, necesse est. Quapropter si est & talis est Deus, unum ipsum solum esse: neque enim aliter omnia posset, quaecumque vellet.

Fertur & *Empedocles* aemulator fuisse *Parmenidis*. Quod si de ea intelligatur disciplina, quae res supra naturam positas indagat, ferri quidem potest. In re physica vero corpusculis utebatur *Empedocles* individuis, *Parmenide*que doctius videtur sapuisse. Memini, supra me ex ejus philosophicis carminibus locos attulisse aliquot, qui intelligentem ignorare sinent neminem, *Empedoclem* ex illis fuisse philosophis, qui summum unumque Deum, eumque corporei omnino nihil habentem, professi sunt. His nunc testimonium auctoris (*d*) *Libri de mundo* addo, qui *Empedoclem* diserte perhibet ex uno summoque rerum universam naturam Deo procreatam esse. Non ignoro, *Aristotelis* nomen hunc librum falso gerere: sed antiquitatem tamen ejus in dubium nemo unus revocaverit: (*) Τὰ γὰρ δὴ ἀέρος ἅπαντα, καὶ ἐπὶ γῆς, καὶ τὰ ἐν ὕδατι Θεοῦ λέγοιτ' ἂν ὄντως ἔργα εἶναι, τοῦ τὸν κόσμον ἐπέχοντος, ἐξ οὗ κατὰ τὸν φυσικὸν Ἐμπεδοκλέα

Πάνθ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔστιν, ἰδ' ὅσσα τε ἔσαι ὀπίσω, κ. τ. λ.

Omnia, quae in aëre fiunt, quae in terra, quae in aqua, ea certe Dei opera esse, merito dixerimus: Dei, inquam, opera cum imperio summo mundum ac pro potestate obtinentis. Ex quo Deo, ut inquit Empedocles physicus,

Omnia, quotquot erunt, quot sunt praesentia, quotque
Orta fuere antehac.

Fateor tamen, haec sententiam referre magis *Empedoclis*, quam ipsam verborum ejus vim. Videtur enim philosophus isto loco ex discordia & amicitia, non autem ex ipso Deo, ope nullius caussae utente, rerum omnium origines arcessere. *Simplicius* certe, qui in manibus *Empedoclis* carmina habuit, quum scriberet, semel iterumque hos ejus versus sic, uti nos jam exhibebimus, profert:

'Ev

(*) P. 26.

& Gorgia Cap. 3. *p.* 840. *T.* I. *Opp.* Verum omnia, quae ibi de *Zenonis* doctrina tradit *Aristoteles*, quid is vere de Deo docuerit, non aperiunt. , Dei nomen lego: at nusquam, qualem vim ei *Zeno* subjecerit, clare significatum video: si hoc unum forte excipias, quod Deum id, quod rerum omnium praestantissimum, esse dixit. Mihi nihil eorum, quae ab *Aristotele* ibi narrantur, ejus esse generis videtur, ut ab homine, qui totam hanc rerum universitatem Deum esse vult, probari & adscisci commode nequeat. Interim nec accusabo plane *Zenonem*, & ex numero professorum Dei ejiciam; quod *Baylius* & alii faciunt: nec excusabo prorsus, & Dei amicis connumerabo; quod non ita pridem ausus est vir eximius, *Jac. Frid. Reimmannus*, in *Hist. Atheismi Sect.* I. *Cap.* 30. §. 5. *p.* 207. Parum abest, quin de ejus disciplina non minus, quam de magna parte veteris historiae philosophicae illud dicam, quod *Terentium* de rebus aliis dixisse, notum est:

—— —— Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

(*d*) *Libri de mundo*] *Cap.* 6. *p.* 863. *T.* I. *Opp. Aristotelis.*

(*e*) *Ari-*

Ἐν δὲ κότῳ διάμορφα καὶ ἄνδιχα πάντα πέλονται,
Σὺν δ' ἔβη ἐν φιλότητι καὶ ἀλλήλοισι ποθεῖται.
Ἐκ τῶν γὰρ πάνθ' ὅσ' ἦν, ὅσα τε ἐστὶ καὶ ἔσται,
473 Δένδρεά τε βεβλάστηκε, καὶ ἀνέρες, ἠδὲ γυναῖκες,
Θῆρές τ' οἰωνοί τε, καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
Καί τε θεοὶ δολιχαίωνες τιμῇσι φέριστοι.

Res omnes dividuntur & segregantur contentione, sociantur autem & copulantur amicitia. Ex his ergo duobus (contentione ac amicitia) *procedunt omnia, quae fuerunt, quae sunt, & erunt, ut arbores, viri, feminae, animalia, aves, & pisces, & postremo Dii longaevi & honorabiles.* Itaque, si verba ejus spectemus, hoc sibi voluit *Empedocles*, contentionem & amicitiam cum universum terrarum orbem, tum res omnes, quibus refertus ille est, plantas, bestias, arbores, Deos, & homines produxisse. Nihilo tamen minus, quum contentionem hanc & amicitiam unius summi altissimique Numinis arbitrio & voluntati subjecerit, quod non secus, ac *Parmenides* & *Xenophanes*, τὸ ἕν, seu illud, quod vere unum est, nominavit, fas fuit scriptori *Libri de mundo* concludere, *Empedoclem*, quidquid rerum est & naturarum, nec homines modo, sed etiam Deos unius Dei consilio & voluntate generatos esse, praecepisse. Atque sic eum reapse docuisse, ex his plane constat (*e*) *Aristotelis* in *Libris Metaphysicorum* verbis: (*) Τίθησι μὲν γὰρ (Ἐμπεδοκλῆς) ἀρχήν τινα τῆς φθορᾶς τὸ νεῖκος· δόξειε δ' ἂν οὐθὲν ἧττον καὶ τοῦτο γεννᾶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἑνός· ἅπαντα γὰρ ἐκ τούτου τἄλλα ἐστὶ, πλὴν ὁ θεός· λέγει γοῦν·

Ἐξ ὧν πάνθ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔσθ', ὅσα τ' ἔσται ὀπίσσω, κ. τ. λ.

Empedocles ponit quoddam principium, corruptionis caussam, contentionem. Nihilominus tamen & haec videatur generare, praeter ipsum unum. Cuncta enim alia ex hac sunt, praeter Deum. Dicit enim:

Ex quibus omnia, quae erant, quae sunt, quaeque in posterum erunt.

Si quid mihi datum est perspicere, res omnes unum idemque prorsus fore, assumsit *Empedocles*, nisi νεῖκος, *discordia* sive *contentio*, in rerum natura versaretur. Itaque universa, cujuscumque demum essent generis, *contentionis* hujus beneficio, adjuncta tamen *amicitia*, exstitisse, asseveravit, si unum summum omnium excipias Numen. Namque hoc, quoniam natura sua τὸ ἕν, *unum* illud proprie sic dictum, ipsaque esset amicitia, omni plane vacuum esse contentione, judicavit. Hinc *Aristoteles* aggrediendi eum occasionem captat, atque eo ducere haec ejus dogmata contendit, ut summus ille beatissimusque Deus, quem omnes venerantur, ceteris omni-

(*) Lib. III. C. 4. (p. 295. T. IV. Opp.)

(*e*) *Aristotelis*] Non probat hic locus *Aristotelis*, censuisse *Empedoclem*, unius summi Numinis consilio & voluntate cuncta generata esse. Hoc unum docet Stagirita, placuisse *Empedocli*, si discesseris a celsissimo Deo, reliqua omnia ex discordia esse procreata. Quod ut doceat, eos ipsos producit versus, de quibus hic agitur.

(*f*) *Aqua*] Injuriam facit *Aristoteles Empedocli*, ut multis veterum philosophis. Quod enim homines hic docuit similia per similia cognoscere, ex

omnibus minor ſapientia videatur, eo quod nihil, praeter ſemet ipſum, nec aliquid extra ſe in mundo intelligere valeret. (*) Διὸ καὶ συμβαίνει αὐτῷ, τὸν εὐδαιμονέστατον θεὸν ἧττον φρόνιμον εἶναι τῶν ἄλλων· οὐ γὰρ γνωρίζει τὰ στοιχεῖα πάντα· τὸ γὰρ νεῖκος οὐκ ἔχει· ἡ δὲ γνῶσις τοῦ ὁμοίου τῷ ὁμοίῳ.

Γαίῃ μὲν γὰρ (φησὶ) γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, κ. τ. λ.

Unde & accidit ei, feliciſſimum Deum minus ſapientem ceteris eſſe. Non enim cognoſcit omnia elementa: contentionem namque non habet.

Terra enim (ait) terram inſpicimus, aquam vero (f) aqua.

Sed haec miſſa nunc faciamus, & *Empedoclis* potius de Deo ſententiam explicemus. Statuit is, uti vidimus, ſi ab uno diſcedamus ſummo beatiſſimoque Deo, in quo nullus contentioni locus relictus ſit, quum & amicitia & diſcordia eo uno parente natae ſint, omnes omnino Deos ex contentione & inimicitia genitos eſſe. Nullum itaque dubium remanet, quin primo unum Deum profeſſus ſit, neque factum, neque genitum, omniumque reliquorum parentem & auctorem, eumque voce τὸ ἓν deſignaverit, deinde & varios inferiores Deos veneratus ſit ex ſupremo illo editos. Nam quum Deos hoſce diſcordia ſive contentione juniores faciat, ipſam autem contentionem uno illo, quod vocat, ſeu ſummo & maximo Deo poſteriorem eſſe, fateatur, ecquis non videt continuo, eos longe infra maximum Numen ab homine collocatos eſſe? Ceterum hi minores Dii, quos ex contentione una cum hominibus ceteriſque rebus omnibus educit *Empedocles*, ſtellae ſunt ſine omni controverſia & daemones.

Praeter haec, *Empedoclis* de origine mali ſententiam, quae hic paucis explicetur, 474
dignam arbitror. Omne ergo malum, quod daemones aeque ac humanos urget animos, nam utroſque aeque ad peccandum proclives eſſe putabat, ex binis ducebat oriri cauſſis: primum ex diſcordia illa, quam diximus, & contentione, quam naturis eorum ineſſe judicabat neceſſario; deinde ex eo, quod libertate ſua, & antequam deſcenderent in haec corpora, prave abuſi eſſent, nec, poſtquam conjuncti eſſent corporibus, ab iſta perverſitate deſiſterent (†). Ex quo intelligitur, *Pythagoram* ſibi ducem his delegiſſe *Empedoclem*, cujus etiam laudes in poëmatibus ſuis eleganter & diſerte cecinit:

(§) Ἦν δέ τις ἐν κείνοισιν ἀνὴρ περιώσια εἰδώς,
Ὃς δὴ μήκιστον πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον
Παντοίων τε μάλιστα σοφῶν ἐπιήρανος ἔργων. κ. τ. λ.

Ho-

(*) Metaph. L. III. C. 4. (p. 295. T. IV. Opp.)
(†) Juxta illud: Νείκεϊ μαινομένῳ πίσυνος. P. 23.
(§) Porphyr. de vit. Pythag. p. 194. (ed. Cantabr. at p. 35. ed. Kuſteri.)

ex eo minime conſequitur, idem cognitionis genus ab eo ſupremo Numini adſcriptum eſſe, aut omni cum cognitione Deum privaſſe. Potuit *Empedocles* docere, Deum longe alio, quam homines, modo intueri ac percipere omnia.

(g) Re-

Horum de numero quidam praestantia norat
Plurima, mentis opes amplas sub pectore servans,
Omnia vestigans sapientum docta (g) *reperta &c.*

§. XXII. Iter nobis hinc ad *Socratem* & *Platonem* patet. Ad quos priusquam proficiscamur, alios quosdam Pythagoreos & eminenti gloria philosophos, qui cum unum summumque Deum, tum multos pariter inferiores Deos professi sunt, in scenam producere statuimus. *Philo* de hebdomade sive numero septenario disserens in *Libro de opificio mundi* (*), Pythagoreos monet numerum hunc appellare solere virgineum & matre orbum: caussam autem illis hanc esse nominis istius, addit, quod hic numerus ad decadem usque solus nec generetur ex alio, nec alios ex se gignat numeros: ex quo factum sit etiam, ut numerum illum supremi Numinis imaginem & signum constituerint: Οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἐξομοιοῦσι τῷ ἡγεμόνι τῶν συμπάντων. *Pythagorei numerum hunc comparant universitatis hujus imperatori.* Existimasse enim genus hoc, numerum istum divinae quodammodo naturae stabilitatem & immutabilitatem adumbrare. Quod eorum commentum nos supra quoque attigimus. In hoc dum versatur negotio *Philo*, valde commemorabilem *Philolai*, Pythagorei, locum affert: Ἔστι γάρ, φησιν, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων ἁπάντων ὁ Θεός, εἷς, ἀεὶ ὤν, μόνιμος, ἀκίνητος, αὐτὸς αὑτῷ ὅμοιος, ἕτερος τῶν ἄλλων. *Est auctor & princeps rerum omnium Deus, semper unus, stabilis, immobilis, ipse sui similis, aliorum dissimilis.* Cui, quod ex eodem *Philolao* a *Stobaeo* translatum videmus, effatum adjungi debet: (†) Ἦν ὅδε ὁ κόσμος ἐξ αἰῶνος, καὶ εἰς αἰῶνα διαμενεῖ· εἷς ὑπὸ ἑνὸς τῶ συγγενέος, καὶ κρατίστω κυβερνώμενος. *Mundus hic fuit ab aeterno, & permanebit in omnem aeternitatem: unum gubernatur ab uno, quod cognatum est & optimum.* Quamquam hic, quod *Ocellum* sensisse constat, mundum ex infinito exstitisse tempore, statuere videtur. Addamus & alia quaedam verba ejus, eodem quae loco exstant: Διὸ καὶ καλῶς ἔχειν ἔλεγε, κόσμον ἦμεν ἐνέργειαν ἀΐδιον Θεῶ τε καὶ γενέσιος. *Itaque, inquit Philolaus, mundus commode dici potest aeternus Dei effectus & generatio successiva.*

(h) *Jamblichus* in *Protrepticis* non dissimile recitat ex *Archyta*, quem *Pythagoram* quoque sequutum esse accepimus, pronuntiatum: (§) Ὅστις ἀναλῦσαι οἷός τέ ἐστι πάντα τὰ γένεα ὑπὸ μίαν τε καὶ αὐτὰν ἀρχάν, οὗτος δοκεῖ μοι καλὰν σκοπίαν εὑρηκέναι, ἀφ᾽ οὗ δυνατὸς ἐσσεῖται τὸν Θεὸν κατοψεῖσθαι, κ. τ. λ. *Quicumque igitur resolvere possit omnia genera, quae sub uno eodemque principio conduntur, & deinde rursum componere, ac numero compingere, ille mihi videtur sapientissimus & longe veracissimus. Porro pulcram speculam reperit, e qua Deum contemplari potest, atque omnia in rerum serie ac ordine ab illo separata, & latissimam hanc viam ingressus, —— exploratum habebit, Deum esse principium, medium, & finem rerum omnium, quae secundum justitiam & rectam rationem perficiuntur.* Quae *Archytae* verba sic interpretatur *Jamblichus*: *Manifeste in hisce declaravit finem omnis contemplationis theologicae, dum non vult insisti multis initiis cunctisque generibus ejus, quod est: sed magna animi contentione hanc operam dandam, ut cuncta*
475 *sub unum idemque principium reducantur.* Addit: Τοιαύτη ἐπιστήμη τοῦ ἑνὸς τέλος ἐστὶ πάσης θεω-

(*) P. 23. (aut potius p. 22. Opp.) (†) Eclog. phys. p. 44. (§) Cap. 4. p. 20.

(g) *Reperta*] De *Empedocle* atque philosophia ejus supra late *ad Caput* I. in primis *ad* §. 24. egimus.

(h) *Jamblichus*] Ex quo haec *Archytae* fragmenta decerpsit, & *Opusculis veterum mythologicis & physicis* inter alia Pythagoreorum fragmenta adjunxit *Thom. Gale p.* 735. addita eleganti & accu-

θεωρίας. *Ejusmodi ſcientia hujus unius finis eſt omnis contemplationis.* Sed & *Stobaeus* (*) *Archytam Libro de principiis* docuiſſe refert, praeter formam & materiam, ἀναγκαιοτέραν τινὰ εἶμεν αἰτίαν, τὰν κινάσασαν ἐνεστώτων πραγμάτων ἐπὶ τὰν μορφώ, ταῦτα δὲ τὰν πράταν δυνάμιν καὶ καθυπερτάταν εἶμεν, ὀνομάζεσθαι δὲ θεὸν, κ. τ. λ *aliam eſſe magis neceſſariam cauſſam, quae movendo formam dat materiae, atque hanc eſſe principem & potentiſſimam cauſſam, quae apte Deus vocetur. Igitur tria ſunt principia, Deus, materia, & forma, Deus opifex & motor, materia, quae movetur, & forma ſeu ars introducta in materiam.* Sequuntur ex eodem haec apud eumdem auctorem: Δεῖ νόῳ τι κρέσσον εἶναι, νόῳ δὲ κρέσσον ἐστὶ, ὅπερ ὀνομάζομεν θεόν. *Neceſſe eſt, eſſe aliquid mente praeſtantius: id vero, quod mente praeſtantius, illud eſt, quod Deum appellamus.*

Ocellus, ut apud eumdem *Stobaeum* (†) ſcriptum legitur, ſic praecepit: Συνέχει τὰ μὲν σκάνεα ζωὰ, ταύτας δ' αἴτιον ψυχά· τὸ δὲ κόσμον ἁρμονία, ταύτας δ' αἴτιον ὁ θεός· τὼς δ' οἴκως καὶ τὰς πόλιας ὁμόνοια, ταύτας δ' αἴτιον νόμος. *Vita continet corpora animalium, cujus vitae cauſſa eſt anima. Concordia continet domos & urbes, cujus concordiae cauſſa lex eſt. Harmonia continet orbem univerſum, cujus harmoniae cauſſa Deus eſt.* Nec alio modo *Ariſtaeus*: (**) Ὡς ὁ τεχνίτας ποτὶ τὰν τέχναν, οὕτως θεὸς ποθ' ἁρμονίαν. *Quemadmodum artifex ſeſe habet ad artem, ita Deus ſeſe habet ad harmoniam.* Mitto, quem ex Pythagoreo neſcio quo *Stobaeus* profert, locum hunc: (††) θεὸς μὲν ἐστὶ ἀρχὰ καὶ πρῶτον, θεῖος δὲ ὁ κόσμος. *Deus principium eſt atque prima omnium natura: & hic tamen mundus* (etiamſi non ipſe ſummus eſt Deus) *divinus eſt.*

Timaeus Locrus, qui, *Platone* nondum nato, dogmata *Pythagorae* propagavit, *Librum de natura* ſeu *de anima mundi* reliquit, quem *Plato* in *Timaeo* explicandum ſibi veluti & enodandum ſumſit. In eo, quod perſpicuum eſt, cum unum eſſe ſummumque Deum fatetur, qui univerſam rerum naturam ſolus comparaverit & gubernet, tum plures alios ex eo Deos procreatos eſſe, quibus tamquam voluntatis ſuae miniſtris utatur, perhibet. (*i*) In extremo autem libro de poenis & ſuppliciis improborum poſt hanc vitam ita diſſerit: Ἅπαντα δὲ ταῦτα ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ ἁ Νέμεσις συνδιέκρινε σὺν δαίμοσι παλαμναίοις χθονίοις τε, τοῖς ἐπόπταις τῶν ἀνθρωπίνων, οἷς ὁ πάντων ἁγεμὼν θεὸς ἐπέτρεψε διοίκησιν κόσμω συμπεπληρωμένω ἐκ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, τῶν τε ἄλλων ζώων ὅσα δεδαμιούργηται ποτ' εἰκόνα τὰν ἀρίσταν εἴδεος ἀγενάτω καὶ αἰωνίω. *Omnia autem haec in ſecundo circuitu Nemeſis certo judicio rata fixaque eſſe voluit, cum infernarum illarum furiarum Numinibus, quibus humanarum rerum inſpectionem ſummus ille Deus, omnium imperator atque praeſes, attribuit, quibus etiam gubernationem mundi commiſit: qui quidem mundus & Diis & hominibus & ceteris animantibus conſtat, abſoluta plane omnibusque numeris cumulata ratione. Et haec quidem omnia ad optimam illam ingenitae, aeternae, intelligibilis formae imaginem fuerunt creata.* His *Timaei* verbis tria veteris Theologiae capita declarantur. Quorum quidem primum: Unum eſſe ſummum Deum, aeternum & omnis cauſſae neſcium, mundi hujus univerſi effectorem & moderatorem, qui praeterea in rerum natura fingenda optimum exemplar imitatus ſit, quod ab aeterno ſapientiſſime ſibi propoſuerit. Alterum: Mundum hunc, quem Deus condidit & creavit, conſtare & compoſitum eſſe ex Diis aliis mi-

(*) Eclog. Phyſ. p. 82. (†) P. 32. (Lib. I. Cap. 16.) (**) P. 45. (††) P. 8.

curata verſione *Jo. North.* Et hujus ego verſionem, quod Arceriana clarior eſt & melior, loco huic addidi.

(*i*) *In extremo*] *Timaeus de anima mundi* in *Thom. Gale opuſculis v eter. mythologicis & phyſicis p.* 566.

(*k*) *Ex-*

minoribus, hominibus, & brutis animantibus. Tertium: Maximum & excellentissimum Numen rerum humanarum procurationem daemonibus & Diis credidisse inferioribus, qui propterea humanarum actionum diligentissimi spectatores sint: ex illis vero quosdam sceleratos & flagitiosos homines, ubi decesserint, tormentis excruciare juberi. Ceterum variis nominibus summus iste Deus a *Timaeo Locro* compellatur. Interdum ὁ θεὸς, *Deus*, eminentiori nimirum modo, nonnumquam ὁ δαίμων, alias νόος, *mens*, aliquoties τ' ἀγαθὸν, *verum bonum*, nunc ἀρχὰ τῶν ἀρίστων, *rerum meliorum principium*, ipsi audit. Est, ubi eum δαμιουργὸν τοῦ βελτίονος, *effectorem ejus, quod melius est*, nominat: mali enim nihil ab eo censet proficisci posse. Saepenumero κράτιστον αἴτιον, *optimam & efficacissimam caussam*, vocat. Aliquando & ἀρχαγὸς καὶ γενέτωρ ἁπάντων, *princeps & parens rerum omnium*, dicitur. Neque vero Deum huncce mundi putat esse animam, sed ejus animae conditorem. Mundum
476 enim animal Deumque secundarium censet esse, ex summo Deo genitum. (*) Δηλώμενος ὦν ἄριστον γέννημα ποιεῖν, τοῦτον ἐποίει θεὸν γεννατὸν, οὔποκα φθαρησόμενον ὑπ' ἄλλω αἰτίω, ἔξω τῶ αὐτὸν συντεταγμένω θεῶ, εἴποκα δήλετο αὐτὸν διαλύειν. *Quum igitur Deus vellet pulcherrimum foetum producere, hunc effecit Deum genitum, numquam corrumpendum ab alia caussa, praeterquam a Deo, qui ipsum composuit, si quando voluerit ipsum dissolvere. At non est boni genitoris, ad sui foetus, & pulcherrimi quidem illius, perniciem impelli. Permanet igitur mundus constanter talis, qualis est creatus a Deo, ab omni corruptione liber & interitu, beatus, optimus rerum omnium genitarum; quandoquidem ab optima caussa exstitit, proponente sibi non exemplaria quaedam manuum opificio edita, sed illam ideam intelligibilemque essentiam, ad quam videlicet, quum res ipsae exquisita quadam ratione effectae fuerint, pulcherrimae exstiterunt, & hujusmodi, ut nova quadam opera emendari minime debeant.* Praeterea genitum istum Deum sive mundum coepisse certo tempore, exordiumque habuisse, affirmat: Πρὶν ὠρανὸν γενέσθαι, λόγῳ ἤστην ἰδέα τε καὶ ὕλα, καὶ ὁ θεὸς δαμιουργὸς τοῦ βελτίονος. *Antequam coelum exstaret, ratione erant forma & materia. & quidem Deus ille erat melioris opifex.* Quamobrem, quidquid demum *Ocellus* & *Philolaus* senserint, *Timaeus* hicce eorum eximi debet ordine, quibus mundus aeternus esse visus est. Qua quidem in re non ipsum modo *Pythagoram*, cujus jam exposuimus sententiam, sequutus est, sed etiam omnes illos, qui principes disciplinam ejus probarunt: de quibus universe pronuntiat *Ari-*

(*) (P. 546.)

(*k*) *Exsistentes*] Frustra, nisi totus fallor, laborat vir egregius, ut *Timaeum Locrum* doceat materiam summo Numini aeternam non adjunxisse, aut, quod idem est, judicasse, mundum a Deo ex nihilo esse conditum. Qui vel leviter *libellum* ejus *de mundi anima* inspexerit, is non poterit non certus esse, perennem materiam eamque motu quodam confuso agitatam, inter rerum principia ab eo esse relatam. Ταύταν δὲ τὰν ὕλαν, haec verba legas *p.* 544. ἀίδιον μὲν ἔφα (Τιμαῖος), οὐ μὰν ἀκίνητον, ἄμορφον δὲ καθ' αὐτὰν καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομέναν δὲ πᾶσαν μορφάν: *Hanc vero materiam ajebat esse sempiternam, nec vero mobilem, & ab omni forma & figura per se immunem & liberam, quaslibet tamen formas recipientem.* Aeternam materiam, quam Deo suo suppeditat, vocat hic ἀκίνητον seu *immobilem.* Sed hoc cave sic intelligas, ac si statuisset *Timaeus*, nullo plane motu eam fuisse concitatam. Ἀκίνητον id ipsi dicitur, quod ratione & ordine non movetur. Et ejusmodi motum ordinatum materiae derogat, id quod, quae paullo post sequuntur, extra dubium collocant, *p.* 545. Ἀγαθὸς ὢν ὁ θεὸς, ὁρῶν τε τὰν ὕλαν δεχομέναν τὰν ἰδέαν καὶ ἀλλοιουμέναν, παντοίως μὲν, ἀτάκτως δὲ, ἔδει τ' εἰς τάξιν αὐτὰν ἄγειν. *Deus, quum bonus sit, & videret, materiam recipere formam, & alterari, varie quidem, sed inordinate, vidit quoque, opus esse, ut eam ipse in ordinem reduceret.* Neque aliter nos sentire jubent, quae hic afferuntur a doctissimo viro, ut *Timaeus* ex eorum eximatur ordine, qui materiam esse volunt aeternam. (I.) *Aristoteles*, quum Pythagoreos dicit *mundum omnes*

Aristoteles: (*) Γεννῶσι γὰρ τὸν κόσμον. *Mundum enim generant.* Non ego negem, videri *Timaeum* hoc in libro materiam aeternam ducere, neque aliter, ac rem, spectare, quae ex infinito tempore una cum Deo fuerit, nec ex eo genita sit. Verum *Clemens Alexandrinus* aliud ejus dictum laudat, ab hac plane alienum sententia: (†) Ἀλλ' ἄντικρυς καὶ μίαν ἀρχὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων ἀκοῦσαι ποθεῖς; Τιμαῖος ὁ Λοκρὸς ἐν τῷ φυσικῷ συγγράμματι κατὰ λέξιν ὧδέ μοι μαρτυρήσει· Μία ἀρχὰ πάντων ἐστὶν ἀγένητος· εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχά, ἀλλ' ἐκείνα ἀρχά, ἐξ ἇς ἐγένετο. *Num vero Graecorum etiam ex ore principium unum audire gestis? Testem dabo Timaeum Locrum, qui Libro de natura sic ad verbum loquitur: Unum omnium principium est, quod ortu caret: nam si aliunde ortum esset, principium jam non esset, sed illud potius, unde ortum haberet.* Ergo huic si nos stare oporteat, *Timaeum* censendum est unum aeternum originisque omnis expertem Deum, naturae rerum parentem & conditorem, coluisse, sed & alium praeterea genitum statuisse Deum, ipsum nimirum mundum, quem animi putavit esse compotem, variaque ejus membra. Quamnam vero inter utrumque Deum hunc arbitratus sit differentiam esse, id his ipse verbis nos docuit: (§) Θεὸν δὲ, τὸν μὲν αἰώνιον νόος ὁρῇ μόνος, τὸν ἁπάντων ἀρχαγὸν καὶ γενέτορα τουτέων, τὸν δὲ γεννατὸν ὄψει ὁρέομες, κόσμον δὲ τόνδε καὶ τὰ μέρεα αὐτῶ, ὁκόσα ὠρανιά ἐντι. *Deum porro sola mens videt in his omnibus sane rebus, principem auctoremque & parentem horum omnium. Id autem, quod genitum est, oculis videmus, & hunc mundum per ipsius partes, quarum quidem praecipuae sunt coelestes*, id est, sidera, quae totidem existimat esse Deos in mundo (*k*) exsistentes. Hic vero praetermitti minime debet, *Ti-* 477
maeum binis de caussis summum Deum *aeternum* nominasse: primum, quod initii omnisque principii expers sit: deinde, quod duratio ejus nihil plane cognati habeat cum ea, quam tempus vulgo vocamus. Dei enim durationem proprie αἰῶνα sive aeternitatem vocari, affirmat. Sic ante eum *Parmenides*, quod vidimus, jam praeceperat: Εἰκὼν δ' ἐστὶ τῶ ἀγεννάτω χρόνω, ὃν αἰῶνα ποταγορεύομες· ὡς γὰρ ποτ' ἀΐδιον παράδειγμα τὸν ἰδανικὸν κόσμον ὅδε ὠρανὸς ἐγεννάθη· οὕτως ὡς πρὸς παράδειγμα ὅδε χρόνος σὺν κόσμῳ ἐδαμιουργήθη. *Est autem tempus ingeniti temporis imago, quod aeternitatem vocamus. Quemadmodum enim haec universitas ad intelligibilis mundi exemplar creata est; ita & hoc tempus ad aeternitatem, veluti ad exemplar quoddam, cum mundo ab opifice fuit* (*l*) *constitutum.*

Qua-

(*) Metaph. L. I. C. 7. (p. 276. T. IV. Opp.)
(†) Strom. V. p. 604. (p. 718. ed. Potteri.) (§) (P. 549.)

generasse, non tamen addit, eos *mundum ex nihilo generasse.* Hoc tantum sibi vult *Aristoteles*, id quod luculenter, quae antecedunt & consequuntur, ostendunt, Pythagoreos formam mundi non duxisse aeternam esse, quemadmodum ipse censebat Stagirita; materiam non negat pro aeterna fuisse ab illis habitam. (II.) Locus *Timaei* ex *Clemente* contra diserta, quae ex libello depromi possunt, testimonia nihil valet. Etenim, ut omittam, ita eum explicari posse, ut aeternitati non adversetur materiae, pauca ejusmodi verba quemnam sensum habeant, nisi suo in continua oratione loco collocentur, nemini licet constituere.

(*l*) *Constitutum*] Vix crediderim, effici ex hoc loco *Timaei* posse, visum ipsi fuisse, aeternitatem esse durationem sine ulla successione. Tempus ipsi est illud tempus, quod annua solis siderumque conversione efficitur. Ὁ θεὸς, inquit, ἐκόσμησεν τὰς περιόδως σὺν κόσμῳ· οὐ γὰρ ἦν πρὸ κόσμω ἄστρα. *Deus tempus seu conversiones temporis una cum mundo ordinavit. Nec enim ante mundum astra erant.* Illud autem tempus, quod astrorum motus ab orbe condito producunt, etiam illi fatentur non fuisse ante mundum, qui ceteroquin partes & successionem quamdam in aeternitate animo concipiunt. Itaque, quod tempus fuisse negat *Timaeus* ante astrorum ortum, id nondum significat, continuam aeternitatem ab eo fuisse Deo attributam. Praeterea, quod tempus ad aeternitatis exemplar esse factum affirmat, id argumento est,

 tem-

Onati, qui Pythagoreus pariter fuit, locum quemdam ſupra in medio poſuimus, quo aetatis ſuae philoſophos affirmaſſe ſcriptum reliquit, unum eſſe tantum Deum, qui univerſum mundum coërceat & contineat: alios, praeter hunc, nullos eſſe Deos, ſaltim non tales, quibus cultum atque honorem divinum adhibere deceat. Ipſe vero ſibi ratus eſt ab hac diſcedendum eſſe opinione, Deumque ſimul unum & plures eſſe, judicavit; id eſt, unum quidem eſſe praeſtantiſſimumque Numen, cujus omnia pareant imperio, ſed & multos alios minoris naturae atque dignitatis Deos, quos homines cultu & honore ſi proſequantur, recte atque laudabiliter faciant. Nunc reliqua ejus verba, quibus bina haec perſequitur uberius, adjicere juvabit: (*) Τοὶ δὲ λέγοντες ἕνα θεὸν εἶμεν, ἀλλὰ μὴ πολλώς, ἁμαρτάνοντι· τὸ γὰρ μέγιστον ἀξίωμα τᾶς θείας ὑπεροχῆς οὐ συνθεωρεῦνται· λέγω δὲ τὸ ἄρχεν καὶ καθηγέεσθαι τῶν ὁμοίων, καὶ κρέτισον καὶ καθυπέρτερον εἶμεν τῶν ἄλλων· τοὶ δ' ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρῶτον καὶ νοητὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χωρευταὶ ποτὶ κορυφαῖον, καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγὸν, καὶ λοχῖται καὶ ἐντεταγμένοι ποτὶ ταξιάρχαν καὶ λοχαρχέταν, ἔχοντε φύσιν, ἕπεσθαι καὶ ἐπακολουθεῖν τῷ καλῶς καθηγεομένῳ· κοινὸν μὲν τῶν αὐτῶν τὸ ἔργον ἐστὶ καὶ τῷ ἄρχοντι καὶ τῶν ἀρχομένων· ἀλλ' οὐκέτι δύναντο συντετάχθαι τοὶ ἀρχόμενοι ποτὶ τὸ ἔργον, ἀπολειφθέντες ἁγεμόνος· ὥσπερ οὐδὲ χορευταὶ ποτὶ συνῳδίαν, οὐδὲ στρατιῶται ποτὶ στρατηγίαν, ἀπολειφθέντες ἁγεμόνος. τοὶ μὲν στραταγῶ, τοὶ δὲ κορυφαίω. *Qui unum tantum eſſe Deum pugnant, non autem multos Deos, illi vehementer a recta ratione aberrant. Nec enim ſecum reputant, in quo dignitas & majeſtas divinae praeſtantiae praecipue conſiſtat. Conſiſtit illa nimirum in gubernatione, & adminiſtratione eorum, qui ſimiles Deo ſunt*, (id eſt, Deorum) *nec non in eo, quod prae reliquis longe excellit Deus, & omnibus praeſtantior eſt. Omnes vero reliqui Dii, quos eſſe contendimus, primo illi & ſoli rationi conſpicuo Deo idem ſunt omnino, quod ſaltatores coryphaeo ſeu chorum ducenti, & quod milites inferiorum ordinum imperatori: quorum quidem munus eſt, ſequi & probare ea, quae chori auctor & imperator mandant. Opus quidem ipſum commune habet is, qui regitur, cum eo, qui regit: at qui reguntur, amice ad unum opus perficiendum conſpirare nequeunt, ſi duce careant & praefecto: quemadmodum cantores & ſaltatores ad unam ſaltationem & concentum efficiendum conjunctim conferre aliquid nequeunt, ſi coryphaeo deſtituantur, neque ex militum multitudine exercitus ordinatus componi poteſt, ſi deſit imperator. Coryphaeum Deorum Onatus* hic Numen illud appellat,
478 quo nihil majus eſt & auguſtius. Cui nomini affine eſt illud, quod auctor (*m*) *Libri de mundo* adhibet, qui *mundi* eum ſalutat *coryphaeum*, ſive *praecentorem* ejus & *praeſultorem*: Καθάπερ ἐν χόρῳ, κορυφαίου κατάρξαντος, συνεπηχεῖ πᾶς χόρος ἀνδρῶν, ἔσθ' ὅτε καὶ γυναικῶν, ἐν διαφόροις φωναῖς ὀξυτέραις καὶ βαρυτέραις, μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραννύντων· οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τοῦ τὸ σύμπαν διέποντος θεοῦ· κατὰ γὰρ τὸ ἄνωθεν ἐνδόσιμον ὑπὸ τοῦ φερωνύμως ἂν κορυφαίου προσαγορευθέντος κινεῖται μὲν τὰ ἄστρα ἀεὶ καὶ ὁ σύμπας οὐρανός. *Quemadmodum in choro*

(*) Stobaei Eclog. phyſ. L. I. p. 5.

tempus aeternitati, & aeternitatem tempori ſimilem ab eo habitam fuiſſe. Tolle vero ex aeternitate ſucceſſionem, nec intelliges, quaenam temporis & aeternitatis ſimilitudo ſit, aut qua ratione tempus ad exemplum aeternitatis fingi potuerit. Ut appareat, poſſe aliquem negare, tempus fuiſſe ante orbem conditum, nec tamen aeternitatem omni ſucceſſione carere, profiteri, *Ciceronis* de hac re locum ex *Libro I. de natura Deorum Cap. 9. p. 2891. T. IX. Opp.* deſcribere placet: *Saecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero annuis curſibus conficiuntur: nam fateor, ea ſine mundi converſione effici non potuiſſe: ſed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumſcriptio metiebatur*, SPATIO *tamen, qualis ea fuerit, intelligi poteſt: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum quum tempus eſſet. Vellei*, ominis Epicu-

choro fit, ut auspicanti praesuli aut praecentori accinat omnis chorus, e viris interdum feminisque compositus, qui diversis ipsi vocibus, gravibus scilicet & acutis, concentum attemperant: eamdem ipsi rationem statuimus & in Deo, qui universum mundum moderatur & regit. Et sidera enim semper & universum ipsum coelum eos ad numeros moventur, quos Deus sursum quasi auspicando praecinendoque emodulatur, quem a similitudine sane congrua coryphaeum mundi recte appellaveris, quasi praesultorem ipsum, hujusque chori magistrum.

Ecphantum, Pythagoreum, & *Archelaum*, qui *Anaxagorae* ſcholam tenuit, (*n*) ſupra demonſtravimus docuiſſe, mundum huncce primo factum eſſe & conditum, gubernari vero perpetuo a divina quadam mente. Uterque hic vero in naturae rationibus explicandis atomos ex animo non dimittebat: quam tamen multi hodie philoſophandi viam ita ſequuntur, ut his longe ſentiant deterius, tametſi nihil in Deum injurioſum videri velint committere. Pergo ad *Euclidem*, *Megarenſem*, ſectae, quam *Megaricam* vocant, caput & principem, quem *Plato* poſt exceſſum *Socratis* ad tempus aliquod docentem fertur audiviſſe. Hic quidnam docuerit, (*o*) *Laërtii* verbis exponemus: Οὗτος ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο, πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον· ὁτὲ μὲν γὰρ φρόνησιν, ὁτὲ δὲ θεὸν, καὶ ἄλλοτε νοῦν, καὶ τὰ λοιπά· τὰ δὲ ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνῄρει, μὴ εἶναι φάσκων. Quae ſic ego verba interpretor: *Euclides* (qui *Xenophanem* & *Parmenidem* ſequutus eſt,) *primum rerum omnium principium bonum eſſe unum, praecepit, idque multis dixit appellari nominibus, nonnumquam prudentiam, interdum Deum, alias mentem, ſaepe aliis quoque vocabulis. Quae autem bono adverſa viderentur, ſuſtulit, ea ne eſſe quidem, dicens.* (*p*) Id eſt, mali naturam ſtabilem eſſe, aut malum principium eſſe aliquod, inficiabatur. Nec ego aliter (*q*) *Ciceronis* exiſtimem intelligenda eſſe verba, quibus *Megaricorum* explicat doctrinam: *Id bonum ſolum eſſe, quod eſſet unum & ſimile & idem & ſemper.* De Deo haec mihi omnia videntur dixiſſe. Hunc bonum ſive ipſam bonitatem vere & proprie vocari debere, contendebant: hunc idem, hunc unum, hunc ſimile, hunc ſemper putabant eſſe: hujus denique compos & ſimilis qui evadat, eum demum vere beatum & felicem appellari poſſe. Suſpicor, hanc ab illis doctrinam *Platonem* accepiſſe. Nam & hic Deum binis his nominibus, τὸ ἓν & τὸ ἀγαθὸν, *unum & bonum*, compellat, negatque, ullum mortalium felicitatis participem fieri alicujus poſſe, niſi ad eam incumbat curam, ut cum ſummo omnium Deo ſeu natura divina arcte conjungatur & ſocietur.

Euclidem excipiat *Antiſthenes*, novae pariter ſectae conditor, quae *Cynica* dicta fuit. Etenim in libro neſcio quo phyſico decreviſſe eum, (*r*) ferunt, *eſſe populares Deos multos, ſed naturalem Deum*, aut, quemadmodum (*s*) *Lactantius* ſententiam

curei, hae voces ſunt: qui, non ſecus ac *Timaeus*, tempus fuiſſe negat, antequam ſidera eſſent, nec aeternitatem tamen exiſtimat ſucceſſionis & partium eſſe neſciam, quoniam ſaecula fuiſſe ante tempus affirmat. *Nec enim*, inquit, *ſi mundus nullus erat*, SAECULA *non erant.* Aeternitatem ergo in ſaecula cogitando diſtribui poſſe, concedit.

(*m*) *Libri de mundo*] *Cap.* 6. *p.* 861. 862. *T.* I. *Opp. Ariſtotelis.*

(*n*) *Supra*] Vid. *Cap.* I. §. 26.

(*o*) *Laërtii*] *Lib.* II. *Segm.* 106. *p.* 142.

(*p*) *Id eſt*] Aut, ut philoſophorum verbis rem clarius explicem: *Malum dixit eſſe privationem.*

(*q*) *Ciceronis*] *Academ. Quaeſtion. Lib.* IV. *Cap.* 42. p. 2325. *T.* VIII. *Opp.*

(*r*) *Ferunt*] *Cicero* hoc dictum refert *Antiſthenis de natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 2898. *T.* IX. *Opp.*

(*s*) *Lactantius*] *De ira Dei Cap.* II. *p.* 934. At *divinar. Inſtitut. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 36. ita hoc effatum exhibet *Antiſthenis*, ut apud *Ciceronem* exſtat.

 (*t*) *Ci-*

tiam ejus expressit, *unum esse naturalem Deum, quamvis gentes & urbes suos habeant populares.* Quamobrem *Vellejus* ille Epicureus, quem (*t*) *Cicero* loquentem introducit, objurgat *Antisthenem*, quasi naturam plane divinam sustulisset, eo quod multitudinem Deorum nullius voluntati subjectorum & aequalium, qualem *Epicurus* suis obtrusit, ferre noluisset. Hoc vero neminem errore duci oportet, ac si *Antisthenes* minores omnes, quos tum venerabantur populi, Deos hac voce irriserit & contemserit: quod si ausus fuisset, sine ullo dubio, quod *Anaxagorae* contigit,
479 impietatis erga Deum insimulatus esset. Igitur veram tantum, quam de Diis inferioribus fovere deceret, sententiam hac voce declaravit: quumque fieri posse intelligeret, ut hi Dii a multis crederentur per se exsistere, & nullius imperio subjecti esse, Deos, quibus populi supplicarent, unius tantum maximique Numinis varia esse nomina, non autem distinctos Deos, significavit. Graeci, ut exemplis sententiam hominis explicem, Ζεὺς precabantur; Latini *Jovem* adorabant; Aegyptii *Hammonem*, Babylonii *Belum*, Scythae *Pappaeum*. En multos Deos populares. Atqui omnes tamen hi Dii re vera unus tantum idemque erant *naturalis Deus*. Leges urbium, civitatum, atque populorum publicae varios ad divinos honores civibus Deos designabant, aliisque eorum suas veluti regiones & tractus distribuebant, *Jovi* coelum, *Junoni* aërem, *Neptuno* mare; alios autem certis rebus, scientiis, & artibus praeficiebant, *Minervam* sapientiae, *Bellonam* militiae constituebant antistitem. (*v*) *Aristoteles Libro contra Zenonem* moris hujus meminit: Κατὰ τ̃ νόμον πολλὰ κρείττους ἀλλήλων οἱ Θεοί. *Secundum legem in multis praestantiores sese mutuo Dii esse dicuntur.* *Antisthenes* hos omnes pariter Deos varia esse popularia seu civilia nomina significabat; at omnes tamen unum tantum naturalemque Deum (*x*) referre.

Antistheni comes eat *Diogenes Sinopensis*: quem (*y*) *Laërtius* narrat, quum mulierem conspexisset signum seu imaginem Dei cujusdam superstitiose venerantem, insaniam ejus hac voce castigasse: Οὐκ εὐλαβῇ, ὦ γύναι, μήποτε Θεοῦ ὄπισθεν ἑστῶτος; πάντα γάρ ἐστιν αὐτοῦ πλήρη, ἀσχημονήσῃς; *Nonne vereris, mulier, ne forte, stante post tergum Deo, cuncta enim plena ipso sunt, inhoneste te habeas?* Perspicuum est, monuisse philosophum mulierem, ut summi potius & sempiterni Numinis, quod totum replet terrarum orbem, nec ullo loco abest, rationem in precibus suis haberet.

§. XXIII. *Socratem* multorum litteris traditum est ideo veneno sublatum esse, quod, contemtis Graecorum variis Numinibus, uni Deo supplicandum esse, docuisset. Omnium instar (*z*) *Tertullianus* sit, qui, *Propterea*, inquit, *damnatus est Socrates, quia Deos destruebat.* Id quidem omni vacat controversia, *Socratem* ad unius

(*t*) *Cicero*] *De natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 2898.

(*v*) *Aristoteles*] *Libro de Zenone, Xenophane, & Gorgia Cap.* 4. *p.* 782. *T.* II. *Opp.*

(*x*) *Referre*] Haec vero interpretatio dicti *Antisthenis: Multos esse populares Deos, unum naturalem*, longius, quam fas erat, mihi quaesita, neque vocabulorum potestati respondere videtur. Quis enim his indicare verbis voluisse *Antisthenem* facile sibi persuadeat? *Deos populorum unius tantum summi Numinis varia esse vocabula & nomina.* Quod vir doctus ipsemet hac imbutus erat opinione, ideo licuit ipsi eam facile in verbis *Antisthenis* cernere: nobis vero, quibus dubia haec opinio habetur, non idem licet. Evidens esse arbitror, hoc sibi voluisse parentem Cynicorum: Tametsi multos varii populi Deos in coelum sustulerint, hos tamen natura non esse Deos, sed unum tantum esse Numen, quod per se & ipsa natura Deus sit. Sic etiam *Lactantius* hoc pronuntiatum intellexit.

(*y*) *Laërtius*] *Lib.* VI. *Segm.* 37. *p.* 333.

(*z*) *Ter-*

unius Dei, quem hunc orbem cum effeciſſe, tum ſemper adminiſtrare dicebat, cognitionem & cultum familiares ſuos deduxiſſe. *Xenophon Libro. I. memorabilium dictorum Socratis* colloquium ejus cum *Ariſtodemo* refert, quo variis id ab hoc rationibus impetrare ſtudet, ut orbem hunc non temere & fortuito, verum ratione & conſilio, factum eſſe, credat: (*a*) Οὕτω γε σκοπουμένῳ πάνυ ἔοικε ταῦτα σοφοῦ τινος δημιουργοῦ καὶ φιλοζώου τεχνήματι. *Mihi ea ſic conſideranti ſapientis cujusdam creatoris & animantum cupidi opificio ſunt conſentanea.* Mentem pariter & intelligentiam, qua utimur, eidem perſuaſum eſſe cupit *Ariſtodemo*, ex ſempiterna quadam ratione & animo, qui hanc univerſitatem unus moderetur, delibatam eſſe, non aliter atque terra illa & aqua, quibus corpus noſtrum ex parte conſtat, ex aqua & terra univerſitatis hujus decerptae ſint: (*) (*b*) Σὺ δὲ σαυτὸν φρόνιμόν τι δοκεῖς ἔχειν; ἄλλοθι δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲν φρόνιμον εἶναι; εἰδὼς, ὅτι γῆς τε μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι πολλῆς οὔσης ἔχεις, καὶ ὑγροῦ βραχὺ, πολλοῦ ὄντος, καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὄντων ἑκάστου μικρὸν μέρος λαβόντι 480 τὸ σῶμα συνήρμοσταί σοι· νοῦν δὲ μόνον ἄρα οὐδαμοῦ ὄντα σε εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι. *Tu vero non te ipſum aliquid habere prudentiae putas? An vero nusquam alibi quidquam eſſe putas prudentiae? praeſertim quum ſcias, quod exiguam terrae partem habeas in corpore, quum ea magna ſit: quod parum habeas humoris, quum humor multus ſit; itemque de ſingulis rebus ceteris, quae magnae ſunt, exiguam quum partem accepiſſes, ita deinde corpus tuum compactum fuit. Mentem vero, quae ſola nusquam erat, quodammodo feliciter corripuiſſe te putas. Atque haec ampliſſima numeroque infinita per dementiam quamdam in hunc ordinem redacta eſſe, putas.* Reſpondet *Ariſtodemus*, rerum quidem ceterarum humanarum artifices & fabricatores ſeſe videre, verum ejus, qui hunc mundum comparaverit & condiderit, ſpeciem & formam nusquam ſibi occurrere. Quae ſic diluit *Socrates:* Οὐδὲ γὰρ τὴν σεαυτοῦ σύ γε ψυχὴν ὁρᾷς, ἣ τοῦ σώματος κυρία ἐστίν, ὥστε κατά γε τοῦτο ἔξεστί σοι λέγειν, ὅτι οὐδὲν γνώμῃ, ἀλλὰ τύχῃ πάντα πράττεις. *Nimirum tu ne tui quidem ipſius animum cernis, quae rerum in corpore potitur. Itaque, ſi ita velis, licet tibi dicere, nihil te judicio tuo facere, ſed omnia fortuito. Ariſtodemus* poſtea neceſſitatem, quae Deum colere ac revereri jubeat, ſibi parum eſſe perſpectam, conqueritur: Οὐχ ὑπερορῶ τὸ δαιμόνιον, ὦ Σώκρατες, ἀλλ᾽ ἐκεῖνον μεγαλοπρεπέστερον ἡγοῦμαι, ἢ ὡς τῆς ἐμῆς θεραπείας προσδεῖσθαι. *Ego, mi Socrates, Numen non ſperno: ſed arbitror, id eſſe magnificentius, quam ut cultu meo indigeat.* Ad quae *Socrates* continuo, Ὅσῳ, inquit, μεγαλοπρεπέστερον ἀξιοῖ σε θεραπεύειν, τοσούτῳ μᾶλλον τιμητέον αὐτό. *Immo quanto magnificentius tui curam habere dignatur, tanto magis honore vult abs te affici.* Ad extremum incredibile ſibi plane videri, *Ariſtodemus* ait, Dei providentia hunc mundum adminiſtrari, nec, quemadmodum fieri poſſit, ſeſe intelligere, ut univerſis humanis rebus Deus ſimul provideat & conſulat. *Socrates* hunc animi morbum his verbis

(*) (P. 574.)

(*z*) *Tertullianus*] In *Apologetico Cap.* 14. p. 144. *ed. Havercampii.*

(*a*) Οὕτω γε] Haec non *Socratis*, ſed ipſius *Ariſtodemi* ad *Socratem* verba ſunt apud *Xenophontem Lib.* I. *de dictis & factis Socrat. p.* 573. *Opp.*

(*b*) Σὺ δὲ] Non video, his in verbis id dicere *Socratem*, quod eum dicere *Cudworthus* perhibet, animos hominum ex mundi totius animo delibatos & decerptos eſſe. De animi ortu & natura in hoc cum *Ariſtodemo* colloquio nihil ſciſcit *Socrates*; ſed hoc unum demonſtrare omni ope nititur, orbem hunc cum a Deo conſtructum eſſe, tum ab eodem curari & regi. Ceterum in Latina verſione Graecorum verborum paullo plura ſunt, quam in Graecis verbis. Solet ſaepe *Cudworthus* ita veterum Graecorum ſiſtere locos, ut verſiones ampliores ſint ipſis locis: quem ego morem, quum nihil rebus ipſis noceat, retinendum eſſe duxi.

(*c*) *Alius*]

bis curare nititur: (*) Ὦ'γαθὲ, κατάμαθε, ὅτι καὶ ὁ σὸς νοῦς ἐνὼν τὸ σὸν σῶμα, ὅπως βούλεται, μεταχειρίζεται· οἴεσθαι οὖν χρὴ, καὶ τὴν ἐν παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα, ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ, οὕτω τίθεσθαι· καὶ μὴ τὸ σὸν μὲν ὄμμα δύνασθαι ἐπὶ πολλὰ στάδια ἐξικνεῖσθαι, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν ἀδύνατον εἶναι ἅμα πάντα ὁρᾶν. *Animadverte, vir optime, mentem etiam tuam, dum inest corpori, ex arbitratu suo corpus gubernare. Quamobrem existimandum est, sapientiam illam, quae est in hoc universo, sic omnia regere, quemadmodum ipsi gratum est. Non tuus oculus ad multa usque stadia pertingere potest, & non potest Dei oculus simul omnia intueri.* Quibus dictis, concludit, si modo diligenti Deum cultu & officio prosequatur *Aristodemus*, fore demum, ut perspiciat, ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστι τὸ θεῖον, ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν, καὶ πάντα ἀκούειν, καὶ πανταχοῦ παρεῖναι, καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι, *Numen tantum ac tale esse, ut omnia pariter videat, & audiat omnia, & ubique adsit, & omnium pariter curam habeat.* Alium ejus cum *Euthydemo* dialogum *Xenophon Libro quarto* recitat, in quo *Socrates* de summo illo totius orbis moderatore & auctore Deo, quem nullius intuetur hominis oculus, hac ratione differit: (†) Οἵ γὰρ ἄλλοι θεοὶ ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ διδόντες, οὐδὲν τούτων εἰς τὸ ἐμφανὲς ἰόντες διδόασιν· καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα καλὰ καὶ ἀγαθά ἐστι, κ. τ. λ. οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τάδε οἰκονομῶν ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν· ἐννόει δὲ καὶ ὁ πᾶσι φανερὸς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν, ἀλλ' ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγχειρῇ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται. *Nam & Dii ceteri, quum bona nobis largiantur, nihil tamen horum ita largiuntur, ut in conspectum nostrum prodeant. Et is, qui mundum universum composuit & continet, quo pulcra & bona omnia comprehenduntur, quique utentibus eo semper ipsum non attritum exhibet, —— maxima quaeque facere conspicitur, atque haec gubernare nihilominus cerni non potest. Etiam consideres velim, quod sol, quum omnibus esse conspicuus videatur, non permittat hominibus, uti se accurate adspiciant, sed si quis impudenter spectare eum conetur, videndi facultatem amittat. —— Quin etiam animus hominis, si quid rerum humanarum aliud, quiddam cum natura divina commune habet. Patet enim, hunc in nobis imperare, quamvis non cernatur.* Ἃ χρὴ κατανοοῦντα μὴ καταφρονεῖν τῶν ἀοράτων, ἀλλ' ἐκ τῶν γινομένων, τὴν δύναμιν αὐτῶν καταμανθάνοντα, τιμᾶν τὸ δαιμόνιον. *Quae considerantem te nequaquam ea, quae cerni nequeunt, contemnere decet, sed de iis, quae accidunt, eorum potestate animadversa, Numen ipsum honore prosequi.* In hoc loco vox δαιμόνιον, quemadmodum antea θεῖον, summum Deum aperte significat. Ceterum haec ego *Socratis* dicta, quibus Deum & providentiam Dei tam magnifice praedicat, propterea in primis tota fere descripsi, ut iis, qui his nostris temporibus nihil magis cavent, quam ne Deum videantur & religionem profiteri, pudoris aliquid excuterem, nisi omnis forte huic generi pudor periit.

481 Nullum igitur cuiquam esse potest dubium, quin *Socrates* unum esse summum maximumque Deum, qui toti rerum naturae leges ferat, existimaverit. Sed quod inde plerique efficiunt, omnes eum minores gentium Deos sprevisse & repudiasse,

(*) (P. 575.) (†) (P. 633.)

(*c*) *Alias*] Indicat haud dubie locum illum, qui *Lib. VII. adv. Celsum p.* 335. legitur, quo laudes, quibus Apollo *Socratem* honestavit, ex eo esse suspicatur natas, quod Dei hujus frequens cultor philosophus hicce fuerit.

(*d*) *Abegisset*] Equidem haud probo hanc ultimorum *Socratis* verborum explicationem. Nec enim intelligo, quemadmodum parti cuidam divinae providentiae gallum aliquis immolari jubere queat. Nec tamen cum iis fecerim, qui ex hisce verbis argumentum gravissimae accusationis in *Socratem* ducunt: quem aeque fuisse superstitiosum, ut plebs Atheniensis, hinc sine controversia patere, existimant. Moriens & hausto dudum vene-

diasse, id metuo, ne parum firmamenti habeat. Contrarium enim vel illi, quos modo protulimus, loci indicant, quibus, praeter summum Deum, alii quoque Dii nominantur. Extrema vero vox ejus, quam, hausto jam veneno, quum nullus joco amplius locus esset, emisit, nihil eum praeter ceteros Athenienses de religione & Diis novi sensisse, extra omnem collocat controversiam. Namque decedens jam & moriens amicos jubet gallum votivum suis verbis offerre Aesculapio. Qua de caussa his eum verbis *Origenes* increpat: (*) καὶ τηλικαῦτα φιλοσοφήσαντες περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν διαγωγὴν τῆς καλῶς βεβιωκυίας διεξελθόντες, καταλιπόντες τὸ μέγεθος ὧν αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐφανέρωσεν, εὐτελῆ φρονοῦσι καὶ σμικρά, ἀλεκτρυόνα τῷ Ἀσκληπιῷ ἀποδιδόντες. *Illi, qui tam praeclare de anima philosophati sunt, & de summa eorum in futura vita felicitate, qui bene vitam hic egerint, scite disseruerunt, postea, contemplatione rerum tam magnarum & nobilium relicta, quas Deus ipsis patefecit, ad vilia & abjecta descendunt, Aesculapio gallum voventes.* Mitior tamen hic est in *Socratem Origenes*, atque (c) alias; neque tam insulsam & vesanam ei superstitionem ob haec ultima verba exprobrat, quam eo loco, quo sacrificium, quod Apollini fecit Pythio, qui inferior tantum erat daemon, commemorat. Atque erunt fortassis, quibus hoc *Socratis* factum commode excusari posse videbitur. Philosophum enim dicent Aesculapium non sic, ut ceteri, spectasse, sed nomen hoc summi esse Numinis censuisse vocabulum, quo illa pars divinae providentiae, quae morbos hominum, eorumque curationes moderatur, designetur. Itaque magnum virum hostiam immolari voluisse supremo Numini, quod omnem penitus a se morborum & incommodorum vim unius mortis beneficio (d) abegisset. Utcumque est, (e) *Plato* tamen, antequam venenum biberet, *Socratem* narrat precatum esse, εὔχεσθαι τοῖς θεοῖς, τὴν μετοίκησιν τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε εὐτυχῆ εἶναι, (non Deum, sed Deos, id est, summum Numen, atque Deos simul inferiores: quemadmodum in *Platonis Phaedro* cum ad Panem, tum ad reliquos tutelares loci Deos preces fudit) *ut felix esset sua ex hac vita in alteram transmigratio.* (f) *Xenophon* etiam in *Libris memorabilium Socratem* memoriae prodidit tam verbis, quam factis hanc Apollinis Pythii doctrinam approbasse: *ex uniuscujusque civitatis instituto & more Deos esse adeundos & placandos*, vanitatisque eos, qui secus facerent, condemnasse. Postremo in *Apologia*, quam nomine ejus *Plato* perscripsit, solem, lunam, & sidera in Diis a se numerari, aperte profitetur, atque *Anaxagoram*, quod hos esse Deos negaverit, absurdi erroris & mentis non nimis castigatae postulat. Quamobrem, quid obstet, nihil video, cur eorum sententiam, qui *Socratem* ideo veneno interemtum esse volunt, quod Diis supplicare noluerit, unumque Deum esse tantum clamaverit, ad populares referri errores debere, concludamus.

Hic vero fortassis requirent aliqui, quale igitur illud sit impietatis genus, cujus in judicio accusatum esse *Socratem*, accepimus. His ipse *Socrates* respondeat: qui in

(*) Contra Cels. Lib. VI. (p. 277.)

neno has voces emisit *Socrates*, quum totus fere jam obriguisset. Ecquis igitur temere affirmaverit, hominem ita loquentem scivisse adhuc, quidnam mandaret amicis. Forte mentis jam emotae fuit, nec ita rationis particeps, ut accurate, quidnam diceret, intelligeret.

(e) *Plato*] In *Phaedone* p. 402. *Opp.* Quae de *Socratis* precibus ad Panem in *Platonis Phaedro* hic monentur, eorum supra jam infirmitatem aperuimus.

(f) *Xenophon*] *De dictis & factis Socrat. Lib.* IV. *p.* 634. *Opp.*

in *Platonis Euthyphrone* id in se graviter tulisse perhibet Athenienses, quod libero gravique sermone vulgares de Diis fabulas castigaverit, impieque fecisse, dixerit, qui improbissima quaeque scelera & flagitia Diis primum tribuerint. *Euthyphron* parentem suum ut homicidii reum ad judices detulerat, a quibus idcirco in vincula conjectus, diem in illis obierat. Hoc ille postea facinus Deorum purgabat exemplis. Jovem ajebat, Deorum optimum & justissimum, Saturnum, patrem suum, quod natos devorasset suos, in custodiam dedisse: Saturnum pariter Coelum, genitorem suum, ob nonnulla perverse gesta exsecuisse. *Socrates* hanc ita

482 refellit excusationem: (*) Ἆρά γε, ὦ Εὐθύφρον, τοῦτ' ἐστιν, οὗ ἕνεκα τὴν γραφὴν φεύγω, ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐπειδάν τις περὶ τῶν Θεῶν λέγοι, δυσχερῶς πως ἀποδέχομαι. κ. τ. λ. *Atqui hanc ob caussam, o Euthyphron, accusor, neque, quid respondeam satis, habeo. Nam quoties de Diis talia quaedam quis diceret, moleste ferebam: qua de caussa, ut videtur, peccare me ferunt. —— Bellum igitur inter Deos agitari invicem, arbitraris, inimicitiasque graves & pugnas, aliaque permulta, quae a poëtis & peritis scriptoribus memorantur. Unde & alia nobis sacra hujusmodi varietate sunt plena, & in magnis Panathenaeis peplum istarum varietatum plenum in arcem infertur.* Ergo *Socrates*, tametsi unum esse tantum summum Deum agnoscebat, haud tamen a receptis & tempore roboratis Graecorum religionibus refugiebat, pluresque simul inferioris numeri Deos, eosque genitos, colendos sibi esse, statuebat. Atqui poëtarum de his Diis narratiunculas & fabulas, quibus omnis generis scelera nefariaque facta Dii peregisse ferebantur, in populi justo levioris animum demitti, id vero tolerabile negabat esse. Adde his invidiam, quam disserendi libertate sibi *Socrates* concitaverat, & veram habebis, cur impietatis erga Deos accusatus sit, (g) rationem.

483 Exstiterunt etiam, qui *Platonem* unum tantum Deum, nec plures praeterea, con-

(*) (P. 49.)

(g) *Rationem*] Bene hic & sapienter de *Socratis* religione contra receptas opiniones decernit vir egregius. Atque hanc ejus sententiam pluribus postea firmavit & roboravit vir longe doctissimus, *Jo. Clericus*, in *Silvis philologicis*, *Aeschinis Socratici Dialogis* subjectis, *Cap.* 3. quod inscripsit, *de Socrate*, *p.* 177. *s.* Nec eos audire fas est, quos inter multi sunt ex antiquis Christianorum doctoribus, qui *Patres* vocantur, qui *Socratem* hanc unam propter caussam veneno sublatum esse, narrant, quod unum Deum professus sit, plures vero negaverit esse. Nec illis accedi debet, qui Graecorum religionibus eum prorsus assensum esse, atque idem credidisse, quod populum Atheniensem de Diis, asseverant. Medius veluti *Socrates* interjectus est inter unius Numinis professores & inter inanium Deorum cultores. Persuasum erat magno viro, id quod ex *Xenophonte* & *Platone* sine controversia patet, unum esse summum Numen, rerum omnium opificem ac conditorem: huic vero uni Numini multas esse subjectas existimabat naturas homine nobiliores, certisque muneribus a summo Numine praepositas, quibus cultum quemdam adhibere homines oporteat. Has naturas Deos esse illos existimabat, quibus Graeci & Athenienses tum temporis supplicabant. Quare fabulas poëtarum, quippe quae in Deos ejusmodi nullo modo caderent, tolli quidem de medio jubebat, at ipsas caerimonias & ritus, dum major lux hominibus beneficio supremi Numinis affulgeret, ferri & tolerari volebat. Hinc nihil mirum est, id quod *Xenophon* sub initium statim *Operis* sui *de dictis & factis Socratis* significat, eum cum sacram rem Diis fecisse, tum divinationi non nihil dedisse. Conjungebat unus Deorum cultus *Socratem* & populum Atheniensium: at non eadem de Diis, qui colebantur, opinio ipsi erat, quae populo. Populus Mercurio supplicans, illum deprecabatur Mercurium, quem Majae filium, furum patronum, Deorum legatum, poëtae canebant. At *Socrates* eodem defungens munere, fabulis istiusmodi rejectis, divinam quamdam & potentem naturam venerabatur, cui potentiae suae partem aliquam praepotens illud Numen, quod cuncta contineret, commisisse, arbitrabatur. Idem de reliquis intelligi velim Numinibus, quibus *Socratem*, non secus ac Athenienses, sacra fecisse, accepimus. Verum populus Atheniensis, & ipsi haud dubie sacerdotes aegre ferebant, fabulas illas de Diis labefactari, quibus omnis religio pu-

confirmarent professum esse. Qui quum viderent, multos huic sententiae *Platonis* locos obstare, quibus plures Deos commemorat, haec dicta ex animi ab eo sententia prolata esse, inficiati sunt, *Platonem*que veneni, quod *Socrates* haurire coactus fuisset, memorem, tam provide loquutum esse, ne Atheniensium exacerbaret animos, dixerunt. Atque hoc ne temere videantur conjecisse, locum quemdam ex *decima tertia* ejus *Epistola*, quae ad *Dionysium* perscripta est, (*) considerare jubent, quo *Plato* signum hoc suppeditat, cujus ope familiares sui epistolas, quas serio exarasset, quibusve mentis suae sensa vere declarasset, ab illis secernerent, quas sine cura aut simulate scripsisset: Τῆς μὲν γὰρ σπουδαίας ἐπιστολῆς Θεὸς ἄρχει, Θεοὶ δὲ τῆς ἧττον. *Seriae epistolae initium est Deus, non seriae vero Dii.* Atque multum certe locus hic virtutis habere videtur. Quapropter *Eusebius* (†) jam dudum eum, ut id, quod diximus, ostenderet, *Platoni*que locum inter unius Dei professores assereret, testatus est: Δῆλος δέ ἐστιν ἕνα Θεὸν εἰδὼς, εἰ καὶ συνήθως Ἕλλησι, τῇ τῶν πλειόνων εἴωθε χρῆσθαι προσηγορίᾳ, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ σύμβολα διδοὺς, τῶν τε διὰ σπουδῆς αὐτῷ, καὶ τῶν ἄλλως ἀπερριμμένων. *Eumdem porro* (Platonem) *ut vulgari Graecorum more plurium Numinum appellatione uti soleat, Deum tamen unum agnoscere, vel ex ea, quam ad Dionysium scribit, epistola quivis intelligat: ubi, quas studiose ac serio conscriberet, epistolas ab aliis, quas temere negligenterque profunderet, sua quadam nota secernens.*

Nihilo tamen minus satis ego supra ex *Platonis Timaeo* probatum arbitror, placuisse ei omnino, plures esse Deos. Deos autem vocat naturas intelligentes & mentis compotes, quae hominem dignitate & nobilitate superent, divinisque idcirco honoribus affici debeant a mortalibus. Itaque solem, lunam, & sidera Deorum in concilio reponit illo libro, quem diximus: quin etiam mundum ipsum, in quo animum esse opinatur, Deum aut Divam esse censet. In nostris quidem *Platonis*

(*) P. 728. Opp. (†) Praepar. euang. Lib. XI. C. 13. (p. 530.)

publica nitebatur. Sacerdotes certe non tam obtuso poterant esse ingenio, quin intelligerent, narrationibus hisce poëtarum stirpitus ex animis extractis, fore, ut ipsi simul dies festi, quibus fabulae poëtarum occasionem dederant, sacrificia, imagines, statuae, signa, templa, sacerdotes postremo conciderent ac tollerentur. Itaque *Socrates* *novos Deos* seu novam religionem introducere dicebatur, & hoc nomine apud judices accusabatur. Nec id male factum, aut contra veritatem, ut ingenue fatear, existimo. Ipse quidem *Socrates* hanc a se propulsat apud *Platonem* criminationem, nec segnior est in ea retundenda *Xenophon*. Ego vero populo Atheniensi citius crediderim, quam *Socrati* & *Xenophonti*. Athenienses nimirum quem colebant Jovem, eum Saturni filium, Junonis maritum, Deorum patrem, fulminis moderatorem, Plutonis & Neptuni fratrem, credebant esse: atque his opinionibus omnis Jovis cultus apud eos, tamquam fundamentis minime dubiis, suffultus erat. Atqui omnes hasce narratiunculas rejiciebat *Socrates*, & Jovem summum esse totius universitatis conditorem ac dominum, praecipiebat. Quocirca, tametsi caerimoniis iisdem, quibus reliqua turba, Jovem placabat *Socrates*, Jupiter tamen, quem ipse sibi animo effingebat, longe alius erat, atque Jupiter Atheniensium, & novus ideo Deus, novusque Jupiter, cujus nescii fuerant antea Graeci. Hactenus ergo recte *Socratem* accusabant *Anytus* & *Melitus*, quod novos in urbem Deos introduceret. Etenim nomina & sacra Deorum Graeciae relinquebat: ipsos vero Deos, sublatis poëtarum fabulis, auferebat, & alios in eorum locum sufficiebat, quorum ipse parens erat. Dolendum est, tantum, quantum *Socratis* fuit, ingenium non altius adscendisse, atque verae religionis naturam accuratius explorasse. Sed ne pergeret, atque veritatem diligentius indagaret, animus, qui fuit in ipso, ad dubitationem valde proclivis, & rerum a corpore sejunctarum justo negligentior, haud dubie obstitit. Scilicet, si pauca quaedam demas de Deo & rebus divinis decreta, quibus addictus fuit, reliqua omnia, quae de rebus tam naturalibus, quam ceteris, in sola contemplatione positis, disputarentur, vehementer incerta esse, putabat: qua de caussa nec recepto Deorum cultui derogari volebat aliquid. Certi enim nihil sine Dei peculiari quadam patefactione de rebus ejus generis sanciri ab hominibus posse, judicabat.

 (h) Lib.

tonis exemplis hanc frustra aliquis sententiam quaesiverit, in quibus quippe scriptum exstat, (*) terram esse πρεσβυτάτην σωμάτων, *corporum omnium ad coelum usque antiquissimam.* Verum aliter legisse veteres, constat, atque πρεσβυτάτην Θεῶν, *vetustissimam Deorum* terram a *Platone* vocatam esse, cum *Procli* & *Ciceronis* ostendunt auctoritates, tum haec verba (*b*) *Laërtii:* Γῆν δὲ πρεσβυτάτην μὲν εἶναι τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ Θεῶν, γενέσθαι δὲ δημιούργημα, ὡς νύκτα καὶ ἡμέραν ποιεῖν, οὖσαν δ' ἐπὶ τοῦ μέσου, κινεῖσθαι περὶ τὸ μέσον. *Terram esse antiquissimam omnium, qui essent in coelo, Deorum* (Plato docuit): *fuisse autem conditam, ut diei noctisque tempora & vices variaret: eam, quum media sit, circa medium moveri.* *Timaeum* enim quum in litteras referret *Plato*, diurnam tantum cognitam habebat terrae conversionem: quamquam postea & anniversariam intellexisse dicitur. Reliqui omnes, quos reliquit, libri pariter hanc animo ejus de Diis opinionem insedisse, luculenter testantur: e quibus praecipue, praeter eum, quem *Epinomis* inscripsit, *Libros de legibus* consulere juvabit, quos annis jam gravis conscripsisse fertur. Namque in his in divinitate solis, lunae, siderumque inculcanda valde copiosus est, juvenumque Atheniensium deplorat temeritatem, quod *Anaxagorae* sibi scita persuaderi patiantur, qui sidera nil esse docuit, quam saxa & terram mente atque ratione vacua. Eodem volumine probari sibi declarat consuetudinem, quae tum temporis vigebat inter Graecos, solis lunaeque ortus & occasus, tamquam Deorum, festis diebus excipiendi: quam ipsemet etiam exemplo suo consuetudinem videtur comprobasse: (†) Ἀνατέλλοντές τε ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ πρὸς δυσμὰς ἰόντων, προσκυλίσεις ἅμα καὶ προσκυνήσεις Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων, ἐν συμφοραῖς παντοίαις ἐχομένων καὶ ἐν εὐπραγίαις, ὡς ὅτι μάλιστα ὄντων, καὶ οὐδαμῇ ὑποψίαν, ὡς οὐκ εἰσὶ Θεοί. *Quod in ortu & occasu solis & lunae quotidie Graecos & barbaros conspiciunt tam in rebus adversis, quam secundis suppliciter adorare, non suspicionem inde colligunt, non esse Deos, sed certum testimonium, esse Deos.* Quae quum ita sint, non possum, quin *decimam* hanc *tertiam Platonis* ad *Dionysium epistolam*, quamvis ante *Eusebii* jam exstiterit tempora, Christiani hominis dolum & commentum esse, pronuntiem, cujus immoderatum erga religionem, quam profitebatur, studium exigua rerum veterum temperaverit cognitio. Nec dissentiunt, qui *Platonem* ediderunt, doctissimi homines, verum omnes epistolae huic vocem νοθεύεται, ut fucatae mercis signum, praefixerunt.

484 Fateamur itaque, necesse est, *Platonem* non unius Dei tantum, sed multorum quoque inferiorum Numinum religione obligatum vixisse. Nec idcirco tamen Deos, quos credebat, pares gradu faciebat & potentia, verum omnes uni summo subjiciebat Numini, quod unum per se ab aeterno tempore exstitisse, coelumque ac terram ceterosque Deos omnes condidisse, statuebat. Primo enim *Platonem* animam, quam toti inesse mundo judicabat, neque pro aeterna habuisse, neque ex semet ipsa natam credidisse, verum certo tempore a Deo factam aut creatam existimasse, ante tamen, quam corpus ejus sive mundus fingeretur, haec ejus verba neminem ignorare sinunt: (§) Τὴν δὲ ψυχὴν οὐχ ὡς νῦν ὑστέραν ἐπιχειροῦμεν λέγειν, οὕτως ἐμηχανήσατο καὶ ὁ Θεὸς νεωτέραν, ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώ-

(*) P. 40. Sar.
(†) De leg. X. (p. 664. Opp.)
(§) Plat. Timaeo p. 34. (p. 528. Opp.)

(*b*) *Laërtii*] *Libro* III. *Segm.* 75. *p.* 211. Supra ceterum a nobis jam ostensum est, in *Pla-*

σώματος, ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου συνεστήσατο. *Animam haud ita, ut modo dicere coepimus, tum denique procreavit, quum corpus ei effecisset. —— Sed tam generatione, quam virtute priorem antiquioremqne animam corpore constituit, utpote quae obedienti corpori esset imperatura.* Atque hoc nomine in *Platonem* invehitur *Aristoteles:* quem sibimet ipsi repugnasse, arbitratur, quum animam mundi inter principia rerum retulisset, nec aeternam tamen esse constituisset, sed una cum coelo constructam & creatam: (*) Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Πλάτωνί γε οἷόν τε λέγειν, ἣν οἴεται ἀρχὴν εἶναι, ἐνίοτε αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν· ὕστερον γὰρ καὶ ἅμα τῷ οὐρανῷ ἡ ψυχή. *At neque Platoni possibile est dicere id, quod quandoque putat principium esse, quod se ipsum movet; interdum vero animam una cum coelo esse factam, affirmat.* Quae reprehensio nonnullos induxit assectatorum ejus, ut *Platonem* duplicem asseverarent mentem sive ψυχὴν introduxisse, alteram perennem & aeternam, tertiam nimirum divinitatis personam, alteram suo tempore una cum ipso mundo conditam. Quam quidem ego sententiam non plane duxerim spernendam esse. Quod si igitur ne mundi quidem animam, quam omnium Deorum inferiorum familiam veluti ducere putabat, originis expertem negavit esse *Plato*, sed natam atque factam censuit a Deo, quanto minus ceteris, quos coli voluit, Diis, qui partes tantum mundi sunt, soli, lunae, stellis, & daemonibus istam attribuere potuit gloriam? His si qui forte nondum contenti sint, fierique suspicentur potuisse, ut *Plato* mundum hunc ceterosque Deos non tam unius aeternique Numinis opus esse, quam multorum Deorum sive principiorum, qui, quum potestate atque dignitate pares essent, amice conspiraverint ad rem tantae molis aggrediendam, censuerit, hos ipsis facile *Platonis* verbis conticescere jubebo. Qui quidem celebrem illam quaestionem: Pluresne sint & innumerabiles mundi, quod multis visum erat philosophis, an vero tantum unus? dirimere cupiens, in haec erumpit verba: (†) Πότερον οὖν ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν; ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὀρθότερον; ἕνα· εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἔσται· τὸ γὰρ περιέχον πάντα ὁπόσα νοητὰ ζῶα, μεθ' ἑτέρου δεύτερον οὐκ ἄν ποτ' εἴη κ. τ. λ. ἵνα οὖν τόδε κατὰ τὴν μόνωσιν ὅμοιον ᾖ τῷ παντελεῖ ζώῳ, διὰ ταῦτα οὔτε δύο οὔτ' ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ' εἷς ὅδε μονογενὴς οὐρανὸς γεγονὼς ἔστι τε καὶ ἔσται. *Proinde rectene mundum unum diximus? an rectius plures innumerabilesve dici oportuit? Unum profecto, si modo ad unius similitudinem sit formatus. Quod enim viventia omnia, quaecumque intelliguntur, continet, socium alterum habere non potest. —— Ut igitur hic mundus esset absoluto animali similimus, ex eo, quod solus atque unus esset, idcirco neque duo neque innumerabiles procreati sunt, sed unus mundus unigenitusque factus est & erit.* Patet, ut existimo, sententia hominis. Unam esse contendit divinam mentem, a qua res omnes, quae existunt, effectae sint, & plures uno propterea mundos esse negat.

Unus ceterum hicce Deus, quem *Plato* universam naturam rerum comparasse & composuisse, autumat, cum in *Timaeo*, tum aliis in locis simpliciter ei ὁ Θεός, *Deus*, appellatur. Alias δημιουργὸς, *architectus & artifex mundi* hujus audit. Quibusdam in locis ὁ ποιητὴς καὶ πατὴρ τοῦδε τοῦ παντὸς, *parens & effector hujus universitatis*, dicitur, *quem difficile sit cuivis invenire, at multitudini declarare nulli integrum homini.* Rur-

(*) Arist. Metaphys. Lib. XIV. 6. (p. 478. T. IV. Opp.)
(†) Tim. p. 31. (p. 527. ed. Ficini.)

tonis Timaeo, ubi de terra loquitur, legendum omnino esse Θεῶν pro σωμάτων, quod nostri habent codices.

Rursus ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς, *Deus, qui rebus omnibus praeest*, τῆς φύσεως κτιστὴς, *naturae conditor*, τοῦ παντὸς ἀρχὴ, *unum totius universitatis principium*, πάντων αἴτιον, *omnium rerum caussa*, νοῦς πάντων βασιλεὺς, *mens rebus omnibus dominans*, νοῦς αὐτοκράτωρ, πάντα κοσμῶν, διὰ πάντων ἰὼν, *mens suprema, quae res omnes exornat & componit, ac per rerum naturam commeat*, τοῦ παντὸς κυβερνήτης, *gubernator universitatis*, τὸ ὂν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *id, quod semper exsistit, nec umquam factum est*, ὁ πρῶτος Θεὸς, *princeps Deus*, ὁ μέγιστος δαίμων & ὁ μέγιστος Θεῶν, *maximus Daemon, Deorumque altissimus*, (*) ὁ ἥλιον
485 γεννήσας, *is qui solem confecit*, (i) ὃς γῆν, οὐρανὸν καὶ Θεοὺς, καὶ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν ᾅδου καὶ ὑπὸ γῆς ἅπαντα ἐργάζεται, *is, qui terram, coelum Deosque fecit, operaturque omnia in coelo, apud inferos & sub terra*, vocatur. (k) Alio loco (†) eum esse hunc Deum significat, cujus efficientia & virtute res omnes ὕστερον ἐγίγνετο, πρότερον οὐκ ὄντα, *factae essent postea, quum antea non essent*, aut ex nihilo effectae ac conditae essent. Est &, ubi *Plato* aeque facile esse Deo pronuntiat, (§) *solem, lunam, sidera, & terram ex semet ipso producere, atque nobis est, beneficio speculi nostras imagines, & quidquid praeterea nobis placet, gignere ac procreare.* Postremo & ὃς πάντα τά τε ἄλλα ἐργάζεται, καὶ ἑαυτὸν, *is, qui cum cetera omnia, tum semet ipsum fecit & produxit*, (l) alicubi nominatur. Cujus quidem descriptionis haec vis est, Deum esse αὐτοφυῆ, quod vocabulum idem de Deo *Plato* adhibet, *seu per se exsistere, naturam talem esse Deum, quae nulli alii caussae, extra se positae, ortum debeat, rebus vero omnibus reliquis vitam & initium dederit.* Ipse (m) *Lactantius Firmianus* hoc modo de Deo non veritus est scribere: *Se ipsum fecit*, inquit, *ex se ipso procreatus, & propterea talis, qualem se esse voluit.* Sed vix quemquam esse putem, cui libera haec & audax atque a vulgari consuetudine multum distans de Deo loquendi ratio magis arriserit, quam

(*) De legib. L. X. (†) In Sophista. (§) De Republ. Lib. X. (p. 511.)

(i) Ὃς γῆν] Haec eo loco, quem vir doctus designat, apud *Platonem* scripta non reperi. Suspicabar itaque, doctissimum virum fugiente oculo *Platonis Librum* X. *de legibus* lustrantem, quae in illo de mundi anima dicuntur, ad Deum forte traxisse, atque nonnulla de suo addidisse. Etenim animum mundi *Plato p.* 667. ait gubernare universa & πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν περιάγειν, *omnia, quae in coelo sunt, quae in terra, quae in mari, suis motibus ducere.* Sed dimisi hanc opinionem, postquam alio loco *Libro* X. *de republica p.* 511. haec ipsa verba offendi.

(k) *Alio loco*] *Plato* in *Sophista p.* 168. vim effectricem seu δύναμιν ποιητικὴν distribuit in *humanam* & *divinam*. Generatim vero hanc vim ita definit: Ποιητικὴν δύναμιν πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι, ἥτις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὖσιν ὕστερον γίγνεσθαι. *Effectricem facultatem dicimus vim quamdam, quae caussa est, ut sint postea, quae ante non fuerant.* Hanc descriptionem virtutis ad Deum ipsum a viro doctissimo referri, equidem leviter fero: nec enim *Platonem* docuisse quisquam negaverit, Deum hac efficiendi virtute in primis valere. At hoc minime probem, quod non secus haec *Platonis* verba interpretatur, ac si Deum significarent ex nihilo fecisse atque condidisse, quae sunt, omnia: a qua certe opinione philosophus iste alienus fuit. Ducem habuit hac in re, praeter alios, *Marsilium Ficinum*, ex cujus in *Platonem indice voce Deus* manifesto apparet, hunc ipsum ex *Sophista* locum satis ipsi luculentum fuisse visum, propter quem *Platonem* contenderet de rerum omnium procreatione idem, quod Christianae religionis professores, sensisse. Verum temere prorsus & sine ratione. *Plato* enim, ut omittam alia, hanc definitionem virtutis effectricis communem esse voluit duplici illi, quam memorat, efficientiae, tam divinae, quam humanae. Quapropter, si descriptio haec id, quod viri docti volunt, indicaret, hominibus etiam philosophus, id quod absurdum prorsus est, potentiam ex nihilo efficiendi aliquid daret. Praeter haec, sequentia satis declarant, non de materiae ipsius, ex qua res constant, sed de formae tantum productione, *Platonem* loqui.

(l) *Alicubi*] Fit hoc *Libro* X. *de republ. p.* 511. ubi sic *Plato* loquitur: Ὁ αὐτὸς γὰρ χειροτέχνης οὐ μόνον πάντα οἷός τε σκεύη ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς γῆς φυόμενα ἅπαντα ποιεῖ, καὶ ζῶα πάντα ἐργάζεται, τά τε ἄλλα καὶ ἑαυτόν. *Idem iste artifex non solum potest omnem istam supellectilem fabricari, sed etiam quaecumque ex terra nascuntur, efficit, & animalia om-*

quam *Plotino Libro*, quem inſcripſit περὶ τοῦ θελήματος τοῦ ἑνὸς, *de voluntate ejus, quod*
unum eſt proprie: ex quo quosdam locos afferre ſtatui. Sic igitur *Plotinus* de ſum-
mo omnium Deo: (*) Αἴτιον ἑαυτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ, καὶ δι αὐτὸν αὐτός. *Sui ipſius*
cauſſa eſt, atque a ſe ipſo & propter ſe eſt hoc ipſum, quod dicitur ipſe. Nonnullis in-
terjectis: Αὐτός ἐστιν οὗτος ὁ ποιῶν ἑαυτὸν καὶ κύριος ἑαυτοῦ, καὶ οὐχ ὥς τις ἕτερος ἐθέλησε
γενόμενος, ἀλλ' ὡς θέλει αὐτός. *Conſtat, Deum ſe ipſum efficere, ſuique exſiſtere domi-*
num, neque ſic eſſe factum, ut aliud quidquam voluerit, ſed quemadmodum ipſe vult.
Paullo poſt ita diſſerit: (†) Αὐτὸς ὢν τοῦτο, ὅπερ ἠγάπησε, τοῦτο δέ ἐστιν ὑποστήσας αὐτὸν,
εἴπερ ἐνέργεια μένουσα· ὥστε ἐνέργημα αὐτὸς, ἀλλὰ ἄλλου μὲν οὐδενός· ἑαυτοῦ ἄρα ἐνέργημα αὐτός· οὐκ 486
ἄρα ὡς συμβέβηκέν ἐστιν, ἀλλ' ὡς ἐνεργεῖ αὐτος καὶ ὡς αὐτός ἐθέλει. κ. τ. λ. *Deus ipſe hoc ipſum,*
quod amat, exſiſtens, id eſt autem, in ſubſiſtentiam ſe producens, ſiquidem actus eſt per-
manens. —— Intellectus autem ipſius eſt opificium: quapropter opificium ipſe eſt. Quum
vero non ſit opus alterius, ſequitur, ut ſui ipſius ipſe ſit opus. Quamobrem non ita eſt,
ut contigit, ſed potius, ut ipſe agit, & ut ipſe vult. Quae verba haec praece-
dunt: (§) Ἀνακτέον εἰς ἓν τὴν βούλησιν καὶ τὴν οὐσίαν· τὸ δὲ θέλειν παρ' αὐτοῦ, ἀνάγκη ἄρα τὸ
εἶναι παρ' αὐτοῦ· ὥστε αὐτὸν πεποιηκέναι αὐτὸν, ὁ λόγος ἀνεῦρεν· εἰ γὰρ ἡ βούλησις παρ' αὐτοῦ,
καὶ οἷον ἔργον αὐτοῦ, αὕτη δὲ ταυτὸν τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ, αὐτὸς ἂν οὕτως ὑποστήσας ἂν εἴη
αὐτόν· ὥστε οὐχ ὅπερ ἔτυχεν ἐστίν, ἀλλ' ὅπερ ἐβουλήθη αὐτός. *Neceſſe omnino eſt, ut exiſti-*
memus, eſſentiam & voluntatem unum idemque eſſe. Quum vero ipſum velle ſit ab illo,
neceſſarium eſt, ab illo quoque ipſum eſſe ſibimet adeſſe. Quapropter & ipſum effeciſſe ſe
ipſum, ratio haec invenit. Si enim voluntas eſt a ſe ipſo, ac velut ipſius opus, haec au-
tem idem atque ejus ſubſtantia eſt, profecto ſic ipſe ſe in actum edidit exſiſtendi. Quamobrem
non illud eſt, quod eſſe contigerit, ſed potius, quod ipſe voluerit. Sufficerent haec, ut
arbi-

(*) Enn. VI. L. VIII. p. 749. (Cap. 14. p. 750.) (†) P. 751. (§) P. 548.

omnia, *atque ſe ipſum.* Quae poſtea verba ad Deum accommodat.

(*m*) *Lactantius*] Duo ſunt *Lactantii* hujus argumenti loci, quos miſcuit vir doctiſſimus. Alter eſt *Inſtit. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 53. ubi: *Quia*, inquit, *fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe coeperit; conſequens eſt, ut, quando nihil ante illum fuit, ipſe ante omnia ex ſe ipſo procreatus, ideoque ab Apolline* αὐτοφυὴς, *a Sibylla* αὐτογενὴς *&* ἀγένητος *&* ἀποίητος *nominatur: quod Seneca, vir acutus, in exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem reſpicimus, cui, quod eſt optimum in nobis, animam debeamus. Alius nos edidit, alius inſtruxit, Deus ipſe ſe fecit.* Alter eſt *Lib.* II. *Cap.* 8. *p.* 214. *Ex ſe ipſo eſt, ut in primo libro diximus, & ideo talis eſt, qualem ſe eſſe voluit, impaſſibilis, immutabilis*, &c. [Pari modo de Deo *Ariſtides T.* I. *Opp. Hymn. in Jov. p.* 5. *edit. Canteri. Conf. Spanhem. ad Callimach. p.* 8.] Corruptiſſime his in locis de Deo philoſophatur *Lactantius*; nec idcirco, ut mea fert opinio, cum illis conjungi debet, qui ex Platonicis, vel ipſis etiam antiquioribus Chriſtianorum doctoribus, quum alioquin Deum finis & initii concederent eſſe neſcium, eadem uſi ſunt loquendi ratione. Longo enim utrique diſtant intervallo. Scio, non deeſſe ſuos *Lactantio* patronos; verum ipſe omnes recuſat patronos, quoniam non tam in verbis & oratione ejus, quam in univerſa demonſtratione, quam ſuppeditat, vitium latet, cujus accuſatur. Hoc nimirum praecepti loco aperte aſſumit: *Id, quod eſt, coepit aliquando eſſe.* Ex quo praecepto hoc poſtea cogit: *Deus eſt, Ergo etiam aliquando eſſe coepit.* Hoc poſito pergit: Atqui nihil ante Deum fuit, ex quo naſci potuit. Igitur Deus ſemet ipſum procreavit. Vides ſeriem propoſitionum aptarum inter ſe ac cohaerentium, quae nullo modo patitur, ut *Lactantium*, non ſecus ac *Syneſium*, *Plotinum*, aliosque Platonicos, recte ſentiiſſe, parum vero proprie loquutum eſſe de Deo, decernamus. Suſtilit omnino aeternitatem Dei, atque res conjunxit, quae nullo conjungi modo poſſunt, ſeque mutuo interimunt. Quid enim ineptius eſt, quam affirmare: coepiſſe rem quamdam, nec ulla tamen ex cauſſa genitam eſſe? Sed plura occurrunt apud *Lactantium*, quae virum hunc oſtendunt plus temporis in eloquentiae ac bene dicendi praeceptis, quam in rationis cultura, poſuiſſe. Conferri poterit vir doctiſſimus, *Jo. Georg. Geret*, in *Specimine Examinis Theologiae Lactantii Witteb.* 1723. 4. *Quaeſt.* I. §. 2. 3. *ſ. p.* 3. *ſ.*

(*n*) *Deo-*

arbitror. At quoniam genus hoc loquendi prorſus inuſitatum eſt, ideo unum alterumque ex eodem philoſopho argumenti hujus pronuntiatum adductis non gravabor adjicere: (*) Οὐκ ἔξω τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ἡ οὐσία, ἀλλὰ συνέστιν αὐτοῦ τῇ οἷον οὐσίᾳ ἡ θέλησις· καὶ οὐκ ἔστιν αὐτὸν λαβεῖν ἄνευ τοῦ θέλειν ἑαυτῷ, ὅπερ ἐστί· καὶ σύνδρομος αὐτὸς ἑαυτῷ, θέλων αὐτὸς εἶναι, καὶ τοῦτο ὤν, ὅπερ θέλει· καὶ ἡ θέλησις καὶ αὐτὸς ἕν· καὶ τοῦτο οὐχ ἧττον, ὅτι μὴ ἄλλο αὐτὸς, ὅπερ ἔτυχεν, ἄλλο δὲ τὸ ὡς ἐβουλήθη ἄν· τί γὰρ ἂν καὶ ἐθέλησε, ἢ τοῦτο ὅ ἐστι; καὶ γὰρ εἰ ὑποθοίμεθα ἑλέσθαι αὐτῷ ὅ, τι θέλοι γενέσθαι, καὶ ἐξεῖναι αὐτῷ ἀλλάξασθαι τὴν αὐτοῦ φύσιν εἰς ἄλλο, μήτε ἂν ἄλλο τι γενέσθαι βουληθῆναι, μήτ' ἂν ἑαυτῷ τι μέμψασθαι, ὡς ὑπὸ ἀνάγκης τοῦτο ὄν, ὅ ἐστι, τῷ αὐτὸν εἶναι, ὅπερ αὐτὸς ἀεὶ ἠθέλησε καὶ θέλει· ἔστι γὰρ ὄντως ἡ ἀγαθοῦ φύσις θέλησις αὐτοῦ. *Non extra voluntatem ipſius eſſentia eſt, ſed cum ipſa velut ejus eſſentia copulatur penitus voluntas. Neque licet illum accipere absque volendi actu ſibimet hoc ipſum, quod eſt, approbante. Itaque concurrit Deus ipſe ſecum, volens ipſe exſiſtere, idque exſiſtens, quod & vult: voluntasque & ipſe unum eſt, atque ex hoc non minus eſt unum; quoniam non aliud quidem eſt ipſe, quod videlicet contigit, aliud autem, quod eſſe voluiſſet, exſiſtere. Quid enim voluerit aliud, praeter hoc, quod nunc exſiſtit? Etenim ſi fingamus, in ejus optionem adduci, ut, quodcumque velit, efficiatur, eique licere naturam ſuam in aliud commutare, conſtat ſane, hunc nolle, ſe aliud eſſe vel exſtitiſſe, neque quidquam in ſe incuſare, quaſi cogente neceſſitate id ipſum, quod eſt, evaſerit, propterea, quod id proprie ipſe ſit, quod ipſemet & voluit ſemper, & vult. Eſt enim re vera ipſa boni natura ipſiusmet voluntas.* Poſtremo: (†) Πᾶν ἄρα βούλησις, καὶ οὐκ ἔνι τὸ μὴ βουλόμενον, οὐδὲ τὸ πρὸ βουλήσεως ἄρα· πρῶτον ἄρα ἡ βούλησις αὐτός. καὶ τὸ ὡς ἐβούλετο ἄρα, καὶ οἷον ἐβούλετο, καὶ τὸ τῇ βουλήσει ἑπόμενον, ὃ ἡ τοιαύτη βούλησις ἐγέννα· ἐγέννα δὲ οὐδὲν ἔτι ἐν αὐτῷ. *Totum ergo voluntas erat, nec quidquam erat ibi non volens, neque igitur, quod*

(*) P. 747. (†) P. 755.

(*n*) *Doctrinam*] Ego vero aliter ſentio, id quod jam profeſſus ſum paullo ante. Inter *Lactantii* doctrinam, qui diſerte Deum eſſe negat aeternum, & *Plotini* praecepta multum intereſt, qui pro aeternitate Dei paſſim fortiter propugnat. Praeterea, niſi multum fallor, abhorruit *Lactantii* ingenium ab iſtiusmodi, quales *Plotini* ſunt, ſubtilitatibus: quas fortaſſis vir bonus ne cepiſſet quidem aut intellexiſſet, ſi propoſitae fuiſſent ipſi.

(*o*) *Videri*] Multa ejusmodi dicta, in quibus αὐτογενὴς Deus appellatur, ex Graecis Latinisque ſcriptoribus collegit *Dion. Petavius* in *Dogmatibus theol. de Trinitate Lib.* V. *Cap.* 5. §. 14. *p.* 294. *Tom.* II. Quae tamen omnia, quoniam ſenſu differunt, non eodem habenda ſunt loco.

(*p*) *Scrutati ſint*] Breviter hic quaedam obſervare placet ad ea, quae a viro doctiſſimo hic erudite diſputata ſunt. (I.) Plato ubi Deum appellet αὐτοφυῆ, equidem ignoro. *Orpheum*, quisquis demum ille ſit, hoc adhibuiſſe vocabulum, ex *Lactantio* didici. Forte igitur memoria fefellit virum doctum. (II.) Locum *Platonis* ex *Libro de republica* X. quo ſummum Numen cum alia omnia, tum ſemet ipſum feciſſe, affirmat, parum abeſt, quin de notionibus naturarum, non de ipſis naturis, accipiendum eſſe putem. Id ſibi philoſophum velle, ſuſpicor: Deum ex omni aeternitate cum rerum omnium, quas conditurus eſſet aliquando, tum ſuimet ipſius notionem, exemplum, ſpeciem, ἰδέαν animo effinxiſſe ac formaſſe. In hanc me ſuſpicionem inducunt ea, quae ſequuntur apud *Platonem*. Illuſtrat nimirum philoſophus hanc rem, quae mirabilis videbatur, exemplo hominum, imagines ſuas in ſpeculis pro lubitu producentium. Atqui hae imagines ope ſpeculorum natae non ſunt ipſi homines, ſed umbrae tantum & exempla hominum. Quare, quum *Plato* Deum ibi & ſe & reliqua procreaſſe omnia affirmat, id etiam de aeternis cum Dei, tum rerum omnium, quas fingebat, ſimulacris & exemplis intelligi debere videtur. (III.) Quidquid id eſt, quae *Plotinus* ſubtiliter de hoc argumento diſſeruit, ea longe aliam habent ſignificationem, quam verba *Platonis* habent, ſi vel proprie de ipſa Dei natura explicentur. Etenim *Plato* Deum ait eodem modo ſemet ipſum, quo mundum produxiſſe. Mundum vero ex ſententia ejus ita Deus comparaverat, ut in confuſam, rudem, ac indigeſtam materiam certam & ordinatam formam induceret. Quocirca, ſi Deus ſe ipſum pariter, ut rerum naturam, effecit, ex lege diſciplinae *Platonis*, ſtatuendum foret, philoſophum dixiſſe, Deum certo tempore, quum

quod ante voluntatem esset. Principio igitur ipsa voluntas ipse Deus exsistit. Ita igitur exstat, sicut & voluit, & quale voluit. Tum vero, quod dicitur, quod est ibi, voluntatem sequi, quod videlicet voluntas ejusmodi genuit, intelligendum est, voluntatem nihil in Deo amplius genuisse: hoc namque jam erat. Haec nos dicta fateri cogunt propemodum, a *Plotino* & *Platone* didicisse *Lactantium* istam, quam audivimus, de Deo (*n*) doctrinam. Quae quatenus vel probari possit, vel excusari, id aliis dijudicandum relinquimus. Id tamen unum praetermittere nequeo, vocem αὐτοφυὴς, quam frequentissime de Deo tam Christiani, quam a Christianis sacris alieni usurpant, ejusdem fere potestatis, cujus *Lactantii* dicta, (*o*) videri. Quod ad 487
Plotinum autem attinet, ejus omnia, quae recitavimus, huc spectant unice, quod manifestum arbitror, partim ut summum Numen per se exsistere, efficaciori quadam & expressiori ratione inculcaret, partim ut insanam, quam nonnulli forte possent fovere, sententiam de Deo refelleret, ac si ille id, quod est, casu & fortuito factus esset, aut vero certa quadam naturae lege ac necessitate, ut id esset, quod est, compulsus fuisset. Quod quidem genus edocere cupiebat philosophus, Deum semper id esse, quod esse vult, neque aliter sese habere, ac si semet ipsum sua sponte libereque fecisset & condidisset. Mihi quidem, cur tam fuse dicta haec referrem, non haec una fuit caussa, ut *Platonis* illud pronuntiatum illustrarem, quo Deum & sui ipsius & rerum omnium esse caussam asseveravit. Propositum mihi fuit dato simul specimine ostendere, quanta subtilitate, accuratione, & mentis contentione veterum philosophorum, quibus *Christus* tamen invisus fuit, aliqui res divinas Deique naturam (*p*) scrutati sint.

Redeat nunc, unde divertit, ad *Platonem* oratio. Trinitatem, quae vulgo ap- 488
pel-

quum antea confusus & ordinis expers jacuisset, novum habitum & singularem formam induisse. Quae sententia cum in se stulta est & insiceta, tum a *Plotini* & sociorum disciplina ita est remota, ut nihil sit remotius. Haec ea re moneo, ut vel hoc exemplo discant alii, qui verbis prope utuntur iisdem inter veteres, eos non statim ob vocabulorum affinitatem in eamdem aggregandos esse familiam. Dici non potest, quantum hoc nomine vel ii quoque peccent, quibus nihil est in orbe erudito illustrius. Atque hic exemplum exstat, ex quo id intelligas. *Plotinum* enim & *Lactantium* sociat vir egregius, quos multo rectius secrevisset. Addo his, qui hic afferuntur, *Plotini* locos non ita semper esse descriptos, ut apud *Plotinum* exstant, sed hinc inde quaedam omissa brevitatis caussa, quae rem ipsam non multum illustrare visa sunt viro docto. (IV.) Christiani scriptores, qui Deum a se ipso natum dixere, ad Deum patrem maximam partem hoc vocabulum retulerunt, notamque illud esse voluerunt, qua filius, quem ex patre genitum sacrae litterae docent, a patre discerneretur. Quam ob rem multo frequentius hoc verbum post motas ab *Ario* de divinitate filii controversias in libris auctorum occurrit Christianorum, quam antea. Ex quo rursus manifestum est, longe discrepare notionem, quam *Christi* sectatores huic similibusque vocabulis subjecerunt, ab illa, quae Platonicis in animo fuit, de Deo idem verbum usurpantibus. Christianis nimirum αὐτοφυὴς, ἀγέννητος, & alia hujus generis nomina idem sunt, quod *ex nullo alio genitus & natus*, quum ad Deum patrem accommodantur. Neque desunt prorsus, quae doceant, exempla, non id prorsus absurde ac contra Graeci sermonis naturam factum esse. Unum ego dabo ex *Dionysio*, qui *Areopagitae* sibi nomen sumsit: cujus haec verba sunt ex *Libro de Theologia mystica Cap.* 2. *p.* 25. *T.* II. *Opp.* Ὥσπερ το αὐτοφυὲς ἄγαλμα ποιοῦντες. Dei, ait, naturam. qui scrutari velint, eos id facere oportere, quod illi faciunt, qui *statuam nativam dedolant.* Ridiculus foret, qui nomen αὐτοφυὲς hic redderet: *ex se ipso* aut *a se ipso natum.* Statuam enim ex se ipsa nasci posse, quis, obsecro, sanus intelligat? Ἄγαλμα αὐτοφυὲς signum hic est, quod nullus artifex fabricatus est, verum ipsa natura protulit & genuit: ut multi sunt lapides, qui natura statuam quodammodo referunt. Deum igitur αὐτοφυῆ commode sic licet interpretari: *Deum, qui nullam sui caussam habet, aut qui per se exsistit, nec a quoquam genitus vel factus est.* Haec licet ita sint, haud tamen negem, esse in Christianis scriptoribus, qui ad Deum universe spectatum ejusmodi vocabula nonnumquam applicent, idque sensu faciant alio. Quos quidem ego Platonicorum pressisse vestigia, non invitus dederim. Omnium in-

pellari ſolet *Platonica*, ſunt, qui multo recentiorem ipſo eſſe judicant *Platone*, ſomnium eam & commentum eſſe, ſuſpicantes, quod recentioribus quibusdam Platonicis ingenii fervor dictaverit. Horum autem nullo modo ferri poteſt ſententia, quum ipſum *Platonem* exploratum ſit tres ejusmodi hypoſtaſes ſeu perſonas, quae principiorum habeant naturam, in diſciplinae ſuae fundamentis numeraſſe. *Decimo* quidem *de legibus Libro*, quo ex inſtituto contra Dei contemtores diſputat, atque Deum eſſe, demonſtrare nititur, altius tamen haud adſcendit, quam ad ψυχὴν ſive mundi animam. Satis ſeſe putat religionem contra impetus improborum confirmaſſe, ſi eſſe docuerit in orbe principium quoddam ſemet ipſum movens, unde omnis motus, qui in orbe verſetur, unice profectus ſit. Verum aliis librorum, quos reliquit, locis accuratius philoſophatur, &, praeter animam ſemet ipſam interiori motu cientem, νοῦν ſeu intelligentiam eſſe defendit immobilem & ſtabilem, atque eam mentem proprie δημιουργὸν eſſe, ſive totius rerum naturae architectum & fabricatorem, contendit. Sed nec hic ſibi ſubſiſtendum arbitratur, verum eſſe poſtremo affirmat *hypoſtaſin* quamdam, multiformi hac intelligentia multo nobiliorem & excellentiorem, ſeu naturam omnis concretionis & compoſitionis plane expertem, numerisque omnibus perfectam & abſolutam. Hanc naturam τὸ ἓν vocat ſive *unum*, ut omne prorſus ab ea removeat vitium, quod cum eo, quod multiplex dicitur, conjunctum ſolet eſſe: item τἀγαθὸν, *ipſam bonitatem*, quam nulla humana mens & ratio aſſequatur: primum ex ordine rerum intelligentiae ſoli ſubjectarum, infinitam denique fertilitatem, immenſa ſimul benignitate redundantem. Secunda vero ad *Dionyſium* epiſtola aperte conjunctim meminit trium divinitatis hypoſtaſeôn. Jam verba ὁ Θεὸς & τὸ Θεῖον, *Deus* & *divinitas*, interdum apud *Platonem* tam amplam habere videntur notionem adjunctam, ut triplicem hanc divinitatem ſimul ſignificent, nonnumquam vero unam tantum harum divinarum naturarum deſignant. Sic quoque, quod jam antea animadvertimus, ὁ Ζεὺς ſive *Jupiter* non ubique *Platoni* principem & primariam divinitatis hypoſtaſin deſignat, ſed aliquando etiam alteram hypoſtaſin ſeu mentem & intelligentiam, ſaepe quoque tertiam ſeu aeternam animam, per res omnes intentam & commeantem. At prima tamen harum naturarum illa eſt, quam Platonici πηγὴν τῆς θειότητος, *fontem divinitatis*, appellant, quamque ipſe ita (q) *Plato* deſcribit: Ὁ πάντων βασιλεὺς, περὶ ὃν πάντα ἐστὶν, οὗ ἕνεκα πάντα, καὶ ὃ αἴτιον πάντων τῶν καλῶν. *Omnium rex, circa quem cuncta ſunt: ipſius gratia omnia: ipſe pulchrorum omnium cauſſa.* In hac prima divinitatis natura, quam proprie αὐτόθεον vocare ſolebat, ſeu *ipſam divinitatem*, laudanda copioſus praecipue *Plato* eſt *Libro ſexto Commentariorum de republica.* Nominat eam ibi τἀγαθὸν ſive *bonitatem*, idque ſibi datum in primis credit,

inſtar *Syneſius* ſit, ſemi-Chriſtianus & ſemi-Platonicus, qui *Hymno* III. *Opp. p.* 323. Deum ſiimet ipſius & patrem & filium appellat:

Πατὴρ αὐτοπάτωρ,
Προπάτωρ, ἀπάτωρ,
Υἱὲ σεαυτοῦ.

Pater, pater tui ipſius,
Ante pater, ſine patre,
Fili tui ipſius.

Exſtitit etiam, qui de altera divinitatis perſona, filio nimirum Dei, nil dubitaret iſta verba, de quibus loquimur, adhibere, cumque αὐτόφυον, αὐτοφυῆ, αὐτόγονον appellare, *Nonnus* ſcilicet, cujus notiſſima *in Johannem Metaphraſis.* Id autem acriter in hoc poëta caſtigavit, negans omnino, fieri poſſe, ut Deus ejusmodi nominibus compelletur, eo quod ita in eo, quod principio caret, principium aliquod conſtituatur, *Dan. Heinſius* in *Ariſtarcho Nonno huic ſubjecto Cap.* 3. Ego, id quod jam ſignificavi, non exiſtimem, tam ſevere iſtiusmodi verba exponenda eſſe, ſi ab illis adhibeantur, qui *Chriſto* nomen dederunt.

(q) *Plato*] Haec verba exſtant in *Epiſtola ſecun-*

dit, ut naturam ejus, comparatione cum ſole inſtituta, declaret. Solem autem ipſum *coeleſtem Deum* nuncupat, atque ſummi Numinis opus eſſe, dicit, quod in tota rerum, quam oculis ſpectare liceat, natura proxime ad ſimilitudinem maximi Dei accedat: (*) Ὅ, τι περ αὐτὸ ἐν τῷ νοητῷ τόπῳ πρός τε νοῦν καὶ τὰ νοούμενα, τοῦτο τοῦτον ἐν τῷ ὁρατῷ πρός τε ὄψιν καὶ τὰ ὁρώμενα. *Quemadmodum ipſum in loco intelligibili ad intellectum & ea, quae intelliguntur, ſe habet; ſic & iſte in loco viſibili ad viſum ſe habet & ad ea, quae videntur.* (r) *Nam ſicut ſol non ipſe viſus eſt, ſed cauſſa tantum viſus; neque illa lux, cujus ope videmus, ipſe ſol eſt, ſed tantum* ἡλιοειδὲς, *res ſoli non* 489
diſſimilis: ita ſummus celſiſſimusque Deus (proprie) *non eſt cognitio, ſed cauſſa cognitionis tantum; neque intelligentia* (in ſe ſcilicet ſpectata) *res optima eſt & perfectiſſima, ſed tantum* ἀγαθοειδὲς, *res boni ſpeciem habens.* Rurſus: *Quemadmodum ſol efficit, ut reliquae res omnes non modo videantur, ſed etiam generentur: ita ſupremus quoque Deus non modo facit, ut res cognoſcantur,* ſed etiam uti ſint & exſiſtant. Οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος. *Summus hicce Deus non ipſe proprie eſt eſſentia, ſed ſupra eſſentiam, eamdemque cum dignitate, tum potentia multum ſuperans.* Hanc de Deo diſſerendi rationem, quam ex *Platone* exhibuimus, Graeci quidam doctores inſtar normae videntur adſciviſſe, quando Deum ὑπερούσιον ſive *ſupereſſentialem* appellabant: quamquam de tota verbum hoc capi volebant Trinitate. *Plato* vero nihil aliud ſibi propoſuiſſe videtur hac diſputatione, quam ut ſummum omnium Deum nulla nota ſive peculiari ſigno a ceteris diſcerni rebus, ac veluti terminari, ſed abſtruſam reconditamque cunctorum, quae exſiſtunt, ſtirpem atque cauſſam eſſe, condocefaceret. Antequam *Platonem* dimittam, ceteris, quibus primam divinitatis hypoſtaſin exornavit, nominibus unum hoc adjiciam: τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πάντων πατὴρ, *parens principis & cauſſae rerum omnium.* In quo non poſſum, quin admirabilem religionis Chriſtianae & philoſophiae *Platonis* concentum oſtendam. Utriusque enim Trinitatis, & ejus, quam Chriſtiani, & illius, quam Platonici profitentur, perſona altera, quam *Platonis* affectatores non modo νοῦν, ſed etiam λόγον vocant, rerum omnium eſſe dicitur origo atque cauſſa, totiusque hujus orbis architectus, effector, & artifex, ſive *Demiurgus.*

Platoni ſocium adjungere licebit *Xenophontem*, quoniam uterque & eodem floruit tempore, & ex *Socratis* diſciplina prodiit: quamquam alioquin nulla inter eos fuiſſe videtur benevolentiae conjunctio. *Xenophon* itaque, etiamſi ſexcentis ſcriptorum ſuorum locis multos eſſe Deos fateatur, nihilo tamen minus diſerte quoque unum eſſe ſummum Numen, cujus vi & ratione cuncta contineantur, praedicat. Velim tantum ſequentia ejus verba diligenter (s) ponderari: Ὁ πάντα σείων, καὶ ἀτρε-

(*) (P. 478.)

cunda Platonis ad Dionyſium p. 707. Opp. De ipſa, quam *Platonem* ferunt profeſſum eſſe, Trinitate infra copioſius *Cudworthus* diſſerit: in quem locum diſferimus, quae nobis de hoc argumento videntur eſſe monenda.

(r) *Nam ſicut ſol*] Cave putes; haec ipſa eſſe divini *Platonis* verba. Vir doctiſſimus, quam *Platonis* eſſe ſibi perſuaſit, ſententiam ſuis enarravit verbis, quae num mentem ejus accurate exprimant, valde dubium eſt. Nimis mihi longa, eaque huic inſtituto parum conducens ingredienda eſſet diſputatio, ſi totam explicare vellem & explanare *Platonis* argumentationem. Itaque ipſum legant philoſophum, qui ſubtilitatum, quarum ingens eo loco meſſis eſt, amore ducuntur.

(s) *Ponderari*] In *Xenophontis*, quae hodie leguntur a nobis, ſcriptis haec verba non exſtant. Attulit autem ea, & bis quidem *Clemens Alexandr.* in *Cohort. ad gentes Cap. 6. p. 61.* & *Stromat. Lib. V. p. 417. ſ.* a quo *Euſebium* & *Cyrillum*, qui

ἀτρεμίζων, ὡς μὲν μέγας τις καὶ δυνατὸς, φανερός· ὁποῖος δ' ἐστὶ μορφὴν, ἀφανής. Qui omnia concutit, idemque tranquillat, eum & magnum & potentem esse, constat: qua vero specie sit, non liquet.

§. XXIV. Jam ordo tangit *Aristotelem.* Quem qui neget, non-secus atque ceteros Graecos, Deorum agmen quoddam sibi finxisse, is mediocriter in scriptis ejus versatus sit, necesse est. Saepissime enim Θεοὺς sive Deos nominat. Luculentus in primis est in *Libris ad Nicomachum* locus, quem totum huc transferre non gravabor: (*) Ἡ δὲ τελεία εὐδαιμονία, ὅτι θεωρητική τίς ἐστιν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἂν φανείη· τοὺς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπειλήφαμεν μακαρίους καὶ εὐδαίμονας εἶναι· πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεὼν αὐτοῖς; πότερα δὲ δικαίας; ἢ γελοῖοι φανοῦνται συναλλάττοντες, καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείας, ὑπομένοντας τὰ φοβερὰ καὶ κινδυνεύοντας, ὅτι καλόν; ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνι δὲ δώσουσιν; ἄτοπον δὲ, εἰ καὶ ἔσται αὐτοῖς νόμισμα, ἤ τι τοιοῦτον· εἰ δὲ σώφρονες, τί ἂν εἶεν; ἢ φορτικὸς ὁ ἔπαινος, ὅτι οὐκ ἔχουσι φαύλας ἐπιθυμίας; διεξιοῦσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια Θεῶν· ἀλλὰ μὲν ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασιν αὐτοὺς, καὶ ἐνεργεῖν ἄρα· οὐ γὰρ τὸ καθεύδειν, ὥσπερ τὸν Ἐνδυμίωνα· τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφῃρημένῳ, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται, πλὴν θεωρίας; *Perfectam autem beatitudinem opus quoddam esse in contemplatione positum, etiam ex hoc perspicere licet, quod Deos felicissimos ac beatissimos esse, arbitramur. Actiones autem quas eis tri-*
490 *buere nos oportet? Justasne? Quasi vero non ridiculi fierent, si contraherent inter se, deposita redderent, & cetera id genus. An fortes, ut res formidolosas subeant ac perferant, & periculum adeant, quia honestum sit? An liberales? Cui vero donabunt? Absurdum autem, si apud eos erit etiam nummus, aut aliquid tale. Jam vero utrum erunt temperantes, an inepta & contumeliosa laus illa Deorum futura est, vitiosis cupiditatibus eos carere? Quod si omnia, quae in actionibus versantur, persequamur, exigua sane Diisque indigna reperientur. Atqui nemo est, qui non eos vivere existimet: ergo & aliquo munere fungi. Non enim eos oportet dormientes fingere, ut Endymionem? Ei igitur, qui vivit, si actio, multoque magis, si effectio adimatur, quid, praeter contemplationem, relinquitur?* Hanc ipsam rem alio deinceps argumento confirmat: *Cetera animalia, quae contemplatione orbata sunt, beatitudine quoque excluduntur. Diis enim immortalibus omnis vita beata est: hominibus autem, quatenus aliquod simulacrum contemplationis habent. Reliquorum vero animalium beate vivit nullum, quoniam nulla est eis contemplationis communitas.* Perspicuum est, *Aristotelem* hic de certa quadam familia sive ordine naturarum verba facere, quae homines praestantia & nobilitate antecedant, seu, quod idem est, examen quoddam Deorum inducere. Idem hicce locus, id quod in itinere veluti constitutus indico, ad eorum valet sententiam convellendam, qui (*t*) non

(*) Lib. X. C. 8. (p. 183. T. III. Opp.)

qui similiter ea testantur, accepisse, nil dubito. Similis tamen sententia occurrit inter dicta *Socratis Libro* IV. *Memorab. Socratis p.* 634. Quod quidem virum venerandum, *Jo. Potterum*, adduxit, ut in *Annot. ad Clement. p.* 61. conjiceret, *Clementem* ex memoria protulisse istud *Xenophontis* dictum: ex quo evenerit, ut sensum quidem ejus, non item verba, referret. Sed quum bis, & iisdem prorsus verbis, pronuntiatum hoc exhibeat *Clemens*, huic ego conjecturae vix aliquid dederim.

(*t*) *Non ita pridem*] Fecisse id nonnullos accepimus tum temporis ex Romani Pontificis asseclis in Brittannia viventibus, qui cum celeberrimis Anglicanae ecclesiae Theologis de vera *idololatriae* natura & notione certabant. Qui quidem, ut omnem criminis hujus suspicionem tanto longius a se amoverent, id agebant in primis, ut veterum po-

non ita pridem persuadere nobis studuerunt, inanimatas mundi hujus partes olim a gentibus plerisque pro veris atque proprie sic dictis Numinibus esse habitas. Contrarium ex his verbis liquet *Aristotelis:* ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασι Θεούς. *Omnes vivere Deos existimant.* Idem & ex illis, quae sequuntur, verbis intelligitur, quibus omnes consentire significat populos, Deos esse naturas animi, vitae, & rationis participes, ut meditari omnia, circumspicere, & contemplari queant. Idem in *Politicorum Libris* philosophus, ubi artes ad stabiliendam & conservandam tyrannidem, quam vocat, necessarias enumerat, hanc inter alia principibus legem rogat: (*) Ἔτι δὲ τὰ περὶ τοὺς Θεοὺς φαίνεσθαι ἀεὶ σπουδάζοντα διαφερόντως· ἧττόν τε γὰρ φοβοῦνται, τὸ παθεῖν τι παράνομον ὑπὸ τῶν τοιούτων, ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα καὶ φροντίζειν τῶν Θεῶν· καὶ ἐπιβουλεύουσιν ἧττον, ὡς συμμάχους ἔχοντι καὶ τοὺς Θεούς. *Quod ad Deorum cultum attinet, hujus rei semper egregie studiosus videri debet. Nam minus timent, ne quid sibi incommodi praeter leges a talibus viris importetur, si principem religiosum esse, & metu Deorum contineri, & Deos curare, existiment: & minus ad insidias tyranno comparandas se conferunt, tamquam Deos habenti belli societate conjunctos.* Quae hic exstat, vox δεισιδαίμων non tam hominem *superstitiosum*, ut plerumque solet, quam *religiosum*, denotare, laudisque potius, quam vituperationis, videtur nota esse. Quamquam ipse *Aristoteles* non ejus hic officio fungitur, qui laudabili sensu δεισιδαίμων appellari potest, verum hominis personam sustinet versuti ac callidi, qui principem regnandi cupidum artibus parum ingenuis imbuit. Addamus non dissimilem ejus ex *primo de coelo libro* locum: (†) Πάντες ἄνθρωποι περὶ Θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ Θεῷ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ Βάρβαροι, καὶ Ἕλληνες, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον· εἴπερ οὖν ἐστί τι θεῖον, ὥσπερ καὶ ἔστι, κ. τ. λ. *Omnes enim homines de Diis existimationem habent, & universi, qui Deos esse putant, tam Graeci, quam Barbari, ipsum supremum locum Diis attribuerunt, propterea quod immortale ad immortale est accommodatum. Si igitur quippiam est divinum, quemadmodum & est, ea sane, quae de prima corporum substantia dicta sunt, bene recteque sunt dicta.* (v) *Libro secundo* vero sic in rem nostram disserit: *Consentaneum esse vaticinationi, quam de Diis habemus,* τῇ μαντείᾳ περὶ τῶν Θεῶν, *existimare, coelum esse singularem naturam, a reliquis elementis sejunctam, & corruptionis idcirco omnis expertem.* Affirmat philosophus, omnium hominum mentibus innatam esse & insitam μαντείαν sive divinationem de Diis. Itaque homines negat naturas esse earum praestantissimas, quibus universitas haec continetur; contra alium esse docet ordinem animantium & intelligentium naturarum, quae multo homine sint meliores & praestabiliores. Harum prin- 491
ceps summus ille maximusque Deus est ex ejus sententia, ad quem quae pertinet, μαντεία sive vaticinatio ceterarum omnium haud dubie nobilissima est.

Equi-

(*) Lib. V. C. 11. (de republ. p. 547. T. III. Opp.)
(†) C. 3. (p. 615. T. I. Opp.)

populorum religionibus summam crearent infamiam, & inanimatis rebus gentes olim supplicasse, ostenderent. Commovit haec res, praeter alia, illustrem virum, *Eduardum Herbertum* de *Cherbury*, ut notissimum *de religione gentilium Librum* exararet, in quo nimius ex altera parte est in purgandis & excusandis aliquorum populorum sententiis ac caerimoniis.

(v) *Libro secundo*] Tuetur hanc sententiam, quam hic expressit, *Aristoteles Libro secundo de coelo:* at nusquam dicit, eam τῇ μαντείᾳ περὶ θεῶν consentaneam esse. Meminit tamen istius μαντείας in extremo *Capite primo* hujus *libri p.* 641. *T. I. Opp.* ubi, si aeternum esse coelum statuatur, sententias huic vaticinationi convenientiores proferri posse, praecipit.

(x) In

Equidem, nec enim diffiteri verum placet, *Aristotelem* minus verborum facere de daemonibus, largior, atque *Platonem* ceterosque fecisse, constat, qui tum temporis religiose Deos venerabantur. Quid? quod ne illis quidem vehementer repugnaverim, qui liquere sibi negant, an vel esse daemones *Aristoteles* crediderit. Interim tamen daemonum ab eo mentionem esse factam, certum est. (*x*) In *Metaphysicis* enim, quum de corporibus disserit ex elementis compositis, exemplorum loco ζῷά τε καὶ δαιμόνια, *animalia & daemones*, proponit. Alias daemones corporibus gaudere ex aëre conflatis significat. (*y*) En ipsa verba: (*) Ἐπιζητήσειε γὰρ ἄν τις καὶ διὰ τίνα αἰτίαν ἡ ἐν τῷ ἀέρι ψυχὴ τῆς ἐν τοῖς ζώοις βελτίων ἐστὶ καὶ ἀθανατωτέρα. *Quaerere etiam aliquis posset, quamobrem anima, quae est in aere, sit praestantior, & magis immortalis, quam ea, quae est in animalibus.* Quamquam, quod ad nostrum institutum, perinde est, utrum *Aristotelem* autumemus concessisse, daemones esse, an vero eos sustulisse, eo quod neminem fugiat harum rerum peritum, aliud eum, idque excelsius, Deorum genus commendasse, *intelligentias* nimirum, quas orbibus coelestibus praepositas ducebat esse. Fortassis ipsarum quoque sphaerarum & stel-

(*) De anima L. I.

(*x*) *In Metaphysicis*] Nullum mihi dubium est, quin sequens intelligatur locus *Metaphys. Lib.* V. *Cap.* 8. *p.* 329. *Tom.* IV. *Opp.* Οὐσία δὲ λέγεται τά τε ἁπλᾶ σώματα, οἷον γῆ καὶ πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ὅλως σώματα, καὶ τὰ ἐκ τούτων συνεστῶτα, ζῷά τε καὶ δαιμόνια, καὶ τὰ μόρια τούτων. *Substantia dicuntur & simplicia corpora, ut terra, ignis, aqua, & quae talia sunt, & universaliter corpora, & quae ex his consistunt, animalia & daemonia, ac eorum particulae.* Multum hicce locus valet ad id confirmandum, quod supra fusius *ad Cap.* I. §. 26. & §. 40. observavimus, id, quod antiqui philosophi *simplex*, *apertum*, ἀσώματον & *a corpore segregatum* appellarunt, non idem esse, quod id, cui recentiores eadem imposuere nomina, nec, qui *spiritus*, *naturas corpore carentes*, & *daemones* esse statuerunt olim, easdem in animis habuisse horum verborum notiones, quibus nos sumus imbuti. Etenim *Aristoteles* hic terram, ignem, & aquam οὐσίαν esse & ἁπλᾶ seu *simplicia*, dictitat, & animalia, non secus ac daemones, ex his conflata esse initiis, sciscit. Quae quidem egregie consentiunt cum verbis, quae supra protulimus, *Ciceronis* de anima ex *Academ. Quaest. Libro* IV. Ex his etiam, quid οὐσία sit in multis veterum philosophorum locis, quum γενέσει opponitur, liquet. Ἁπλοῦν id plerique veterum dixerunt, quod nihil admixtum habet alienae naturae, nec concretum est. Atque his rebus οὐσία tribuitur, ὅτι οὐ καθ᾽ ὑποκειμένου λέγεται, ut *Aristoteles* ait *Lib.* V. *Metaphys. Cap.* 8. *p.* 329. ἀλλὰ κατὰ τούτων τὰ ἄλλα, *quoniam non dicuntur de subjecto, sed de iis cetera.* Γένεσις vero id est, quod ex pluribus initiis conflatum & generatum est.

(*y*) *En ipsa verba*] Haec verba leguntur *Lib.* I. *de anima Cap.* 8. *p.* 17. *T.* II. *Opp.* Quemadmodum vero ex hoc loco probari possit, visum fuisse *Aristoteli*, daemones corporibus uti ex aëre contextis, me quidem prorsus praeterit. Nec enim hic mentio exstat ulla daemonum, nec de corporibus aëriis verbum ullum legitur: sed de anima in aëre versante philosophus disserit. Quocirca in dicti hujus, quod ad hanc caussam pertinet, locum sufficiam aliud pronuntiatum, quo aperte *daemonis* occurrit memoria. Sumtum id est ex *Rhetoricor. Lib.* II. *Cap.* 23. *p.* 785. *T.* III. *Opp.* Τὸ δαιμόνιον οὐδέν ἐστιν, ἀλλ᾽ ἢ θεὸς, ἢ θεοῦ ἔργον· καίτοι ὅστις οἴεται). θεοῦ ἔργον εἶναι, τοῦτον ἀνάγκη οἴεσθαι καὶ θεοὺς εἶναι. *Daemonium nihil est, nisi aut Deus, aut Dei opus. Atqui quicumque existimat, Dei opus esse, eum necesse est existimare etiam, Deos esse.* Sed, ut ingenue, quod res est, profitear, neque hoc, neque altero, quem *Cudworthus* exhibet, loco niti poterit valide, qui daemones *Aristotelem* haud sustulisse, probare studet. Quod ad hunc ex *Libris Rhetoricorum* attinet locum, is exemplum est, quo philosophus ostendere vult, quemadmodum ex definitione rhetor argumentari queat in foro: nec idcirco talis est, ut mens & sententia ejus inde cognosci queat. Neque enim, id quod neminem fugit, quae quis affert ad regulas dicendi illustrandas, pro veris opinionibus omnia habere convenit. Nisi vehementer fallor, ex *Socratis* caussa, atque fortassis ex ipsis *Platonis* aut *Xenophontis pro Socrate Apologiis* exemplum hocce a philosopho haustum est. *Socrates* negatorum Deorum accusabatur: at idem tamen daemonem sibi semper adesse, confirmabat. *Aristoteles* ergo vel hunc *Socratis* daemonem satis suppeditare praesidii atque firmamenti ad purgandam ejus famam & criminationes hostium diluendas, demonstrat. Daemonem enim aut esse Deum, aut Dei opus:

siderum animas in Diis habuit. Quumque illi, qui tum astrorum cursus ratione persequebantur, quadraginta septem sphaeras seu orbes coelestes numerarent, totidem saltim quin etiam Deos *Aristoteles* esse duxerit, nullum omnino dubium est. Sed & aliud videtur Deorum genus corpore vacuorum, & extra coelos commorantium, in quibus judicio ipsius neque corpus est, nec locus, nec vacuum, nec denique tempus, veneratus esse. Subjiciam ipsa, ex quibus hoc effici posse pu- 492
to, verba: (*) Οὔτ' ἐν τόπῳ τἀκεῖ πέφυκεν, οὔτε χρόνος αὐτὰ ποιεῖ γηράσκειν, οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φοράν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα. *Quocirca neque apta sunt ea, quae illic sunt, esse in loco, neque tempus senescere ipsa facit, neque ullius eorum ulla est mutatio, quae super extima sunt disposita latione, sed nullis alterationibus, nullis passionibus prorsus subjecta, optimam in universa sempiternitate vitam & sufficientissimam habent.* Sed fateor tamen, non omni fraudis suspicione locum hunc (z) carere.

Multos ergo Deos coluit philosophus noster; verum ita, id quod exploratum est,

(*) Lib. I. de coelo Cap. 9. (p. 631. T. I. Opp.)

opus: ex quo cogatur, qui daemonem secum versari pugnet, ab eo omnem violatae Deorum majestatis suspicionem abesse.

(z) *Carere*] Mihi vero de hoc loco secus omnino videtur. Primum, quare in suspicionem adducatur, ac si ab *Aristotele* non esset profectus, nullam plane caussam video. Nam ut ceteris cum cum Stagiritae sententiis, *eodem Capite* & alias propositis, prorsus congruere, praetermittam, contextus totius orationis haec verba plane postulat: ex qua si eximerentur, hiulca prorsus illa & sensu vacua fieret. Deinde, quibus ex his verbis machinis elici possit, placuisse Stagiritae, quosdam extra coelum quoque Deos esse, nullo modo consequor. Nec enim de naturis extra coelum positis loquitur, sed affectiones naturarum explicat coelo conclusarum, quas loci, temporis, omnisque vicissitudinis, eo quod ipsum coelum loco, vacuo, & tempore vacet, esse decernit. Addam de tota ratione, quam hic persequitur vir doctissimus, aliqua. Si qua mihi est facultas judicandi, quae disputat, omnia nondum efficiunt, ut *Aristotelem* sine controversia cum illis sociandum esse putem, qui multos esse Deos censuerunt: quod etiam de aliis quibusdam philosophis, quorum antea placita explanavit, intellectum velim. Principio universa disciplinae, quam professus est *Aristoteles*, ratio declarat, tales ipsum Deos non venerari potuisse, quales Graeci tum temporis venerabantur, nec Junonem idcirco, Jovem, Dianam, Mercurium, & reliqua populi Numina proprie coluisse. Reliquum est, ut disquiramus, an tali forte modo, quali *Socratem* paullo ante docuimus, multos Deos professus sit. Hac de re ut constet, ante omnia constitui debet, quid sit, *multos esse Deos fateri.* Is demum meo quidem judicio plures esse Deos censet, qui non modo multas esse naturas concedit homine potentiores, nobiliores, excellentiores, verum etiam his ipsis naturis cultum quemdam ab hominibus exhibendum & sacra esse facienda, praecipit. Is nimirum inter plurium Deorum cultores locum minime meretur, qui naturas esse non paucas existimat, longe supra homines potentia, viribus, sapientia, & aliis dotibus positas. Quod si ita esset, qui *Christum* profitentur universi, & simul legatos esse Dei seu *angelos*, ex praescripto sacri codicis credunt, huic ordini aggregandi essent. Accedat necesse est opinio, decere omnes, qui sapiunt, has ipsas naturas cultu quodam divino & caerimoniis placare ac honestare. Hac igitur ratione num plures esse Deos crediderit *Aristoteles*, id vero in primis expediendum erit. Id quidem dubio vacat, orbibus eum coelestibus mentes seu intelligentias praefecisse: quas naturas esse credidit universo genere humano praestantiores, & medium inter Deum summum mortalesque homines locum obtinentes. His etiam intelligentiis *Deorum* nomen imposuit: quin etiam, praeter has, nullos esse Deos alios, professus est. Nihil hic conjecturis damus: ipsis *Aristotelis* verbis rem ita sese habere, probabimus ex *Libro XIV. Metaphysicor. Cap. 8. p. 483. T. IV. Opp.* Postquam nimirum esse mentes ejusmodi, rationibus nescio quibus ostenderat, haec subjicit: Παραδέδοται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ παλαιῶν, ἐν μύθου σχήματι καταλελειμμένα τοῖς ὕστερον, ὅτι θεοί τέ εἰσιν οὗτοι, καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν. *Tradita vero sunt quaedam a majoribus nostris & antiquis viris, ac in fabulae figura posteris relicta, Deos esse has* (intelligentias,) *universamque naturam id, quod divinum est, continere.* Quibus dictis, hanc quidem opinionem addit ferri posse,

est, ut unum tamen esse Deum censeret cunctis majestate & gloria majorem, cujus nutui tota rerum natura obtemperet. Non sum nescius, vocabulorum θεὸς, τὸ θεῖον, & δαιμόνιον potestatem tam late apud eum saepenumero patere, ut quamvis naturam divinam significent, non vero certum quemdam Deum. Novi quoque, fuisse inter Christianos auctores, qui haec ejus dicta, quibus verba ista tantum, quantum dixi, significant, perperam interpretarentur, supremumque in illis Deum laudari, temere existimarent. Sed neque hoc in dubium revocari potest, multos exstare locos ejus, quibus nomina haec sigillatim unum illum Deum denotant, quo
493 nihil in rerum natura majus est & excellentius. Juvat aliquot ejus generis dicta in medium proferre. (a) In *Metaphysicis Libris* haec verba exstant: Ὅτι γὰρ θεὸς δοκεῖ τὸ αἴτιον πᾶσιν εἶναι, καὶ ἀρχή τις. *Deus etenim tum caussa omnibus esse videtur, tum quoddam principium.* *Libro de anima*, ubi de anima coelorum, motuque eorum orbem constanter conficiente, sic inter alia loquitur: (*) Ἀλλὰ μὲν οὐδ' ὅτι βέλτιον λέγεται· καίτοι γ' ἐχρῆν τὸν θεὸν διὰ τοῦτο κύκλῳ ποιεῖν φέρεσθαι τὴν ψυχὴν, ὅτι βέλτιον αὐτῇ τὸ κινεῖσθαι τοῦ μένειν, κινεῖσθαι δ' οὕτως, ἢ ἄλλως. *At vero ne dicitur quidem, quia melius. Atqui oportebat Deum ideo facere, ut anima circulo moveretur, quia melius ei moveri, quam stare, & ita moveri, quam aliter. Sed quia ejusmodi consideratio aliarum disputationum est magis propria, eam in praesentia dimittamus.* Interpositis aliis, (b) *eodem* ita fatur *Libro*: Συμβαίνει δ' Ἐμπεδοκλεῖ γε καὶ ἀφρονέστατον εἶναι τὸν θεόν· μόνος γὰρ τῶν στοιχείων ἓν οὐ γνωρίζει, τὸ νεῖκος, τὰ δὲ θνητὰ πάντα· ἐκ πάντων γὰρ ἕκαστον. *Accidit etiam Empedocli*, (ut statueret) *Deum esse insipientissimum: quippe qui solus non cognoscet unum elementum*, (ex quo omnia sunt conflata) *discordiam:* (quoniam ipse nihil est, quam φιλία, concordia & amicitia) *mortalia vero cognoscunt hoc omnia, quia unumquodque ex omnibus constat.* Atque hic locus in ejus quoque legitur (c) *Metaphysicis*, ex quibus, alio licet proposito, supra est a nobis prolatus. His adjicere libet aliud ex (d) *Libro* ejus *de generatione & corruptione* effatum: Τὸ ὅλον συνεπλήρωσεν ὁ θεὸς, ἐντελεχῆ ποιήσας γένεσιν· *Deus ipse universum complevit, continua facta generatione.* Ad extremum ipsa vox δαιμόνιον sic saepenumero ab *Aristotele* ponitur, ut non Deum quemvis generatim & in universum, nec rem aliquam divinam, sed unum summumque Deum, cujus providentia universus administretur mundus, designare eam, sine ulla controversia appareat. Speciminis & exempli caussa locum ex *Rhetoricorum Libris ad Alexandrum* dabo: (†) Τοῦτό ἐστιν, ᾧ διαφέρομεν τῶν λοιπῶν ζώων ἡμεῖς, οἱ μεγίστης τιμῆς ὑπὸ τοῦ δαιμονίου τετυχηκότες. *Hoc unum est, quo ceteris animalibus praestamus, ut praeclarum quiddam a Deo adepti videamur. Nam cupiditate, ira, & aliis affectionibus utuntur etiam reliqua animalia, oratione autem homo dumtaxat.*

Quem haec omnia non commovent, eum hoc tamen, opinor, movebit, quod *Ari-*

(*) Lib. I. C. 3. (p. 10. T. II. Opp.) (†) Cap. I. p. 609. P. (p. 833. T. III. Opp.)

posse, immo praeclaram esse; at quae praeterea de Diis traderentur, commenta esse mera, nugasque legum & reipublicae caussa excogitatas: Τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν πειθὼ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν. *Cetera vero* (de Diis) *fabulose ad multitudinis persuasionem & ad legum ac ejus, quod utile est, opportunitatem jam illata sunt.* Nihil fieri potest apertius. Nullos esse Deos credidit alios *Aristoteles*, quam naturas illas, quas orbibus praesidere autumabat coelestibus. Hisne vero naturis cultum quoque, preces, & sacrificia deberi, censuit? Aut vehementer fallor, aut haec omnia retulit ad ineptias illas, quas utilitatis caussa vult inventas esse. Tantum abest, ut his intelligentiis divinos ab eo honores decretos esse putem, ut ne summo quidem Numini cultum & reverentiam publice exhibendam esse, persuasum ei fuisse, suspicer. Certe

Aristoteles in *Metaphysicis*, (*) uti antea jam animadvertimus, futilem eorum sententiam ex instituto oppugnat, qui varia universitatis hujus principia paria inter se & aequalia confingunt, seu, quod idem est, multos esse Deos nec factos nec genitos, sed per se exsistentes, affirmant. Cujus quidem generis perversitatem satis ea putat refellere, quae in rerum natura quotidie eveniunt, eo quod ex illis naturam hanc uno consensu junctam esse & continentem, perspicuum fiat. Ἅπαντα, inquit, πρὸς ἓν συντέτακται. *Ad unum coordinata sunt omnia.* Quod quidem longe secus foret, si a multis hic orbis dominis atque Diis, nulla lege inter se junctis, sed potestate paribus, aut nunc regeretur, aut olim comparatus & factus esset. Namque horum diversa voluntas mundum haud dubie ἐπεισοδιώδη, *nec aptum inter se, nec conspirantem*, verum inficetae non dissimilem effecisset fabulae, quam ex variis partibus nulla sibi ratione respondentibus illepidus poëta composuit. Quibus positis, ratio sic ab *Aristotele* concluditur: Τὰ δὲ ὄντα οὐ βούλεται κακῶς πολιτεύεσθαι.

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.

Entia nolunt male gubernari.

Non est bonus multorum principatus: unus esto princeps.

Credo ego, quae hunc *Homeri* versum praecedit, sententiam ea, qua vivebat aetate philosophus, proverbii loco adhibitam fuisse. Hoc quid *Aristotelis* loco ad rem nostram aptius & opportunius esse queat, equidem me ignorare fateor: Docet enim, tametsi plures uno esse Deos placuit *Aristoteli*, sive πολυθεία vulgari sensu, quod & a nobis paullo ante ostensum est, philosopho huic probata fuit, nihilo tamen minus exosam ei plane fuisse πολυκοιρανίαν & πολυαρχίαν, id est, *Aristocratiam orbis terrarum*, seu, ut clarius loquar, uno plura rerum principia inter se dignitate atque potestate 494
paria, aut multitudinem Deorum omnis originis & initii nesciorum *Aristotelem* ferre nullo modo voluisse. Ergo, licet nihil prius ipsi fuerit & antiquius notissimo illo somnio, quot omnes coeli sphaeris gaudeant mobilibus, tot mentes esse quoque consilii participes, aeternas, & immobiles, uno verbo, ut hodie loquimur, *intelligentias*; quas intelligentias *principia* non veretur interdum vocare: credendum tamen omnino est, nisi hominem a semet ipso dissensisse velimus, omnes illas mentes uni ab eo summoque Deo, seu, ut *Simplicius* loquitur, ἀρχῇ ἀρχῶν, *principio principiorum*, subjectas esse, neque aliter eum maximum hunc Deum minores reliquos Deos complecti & gubernare, censuisse, quam summus & extimus orbium coe-

(*) Lib. XIV. Cap. 10. (p. 484. S. T. IV. Opp.)

te nihil ego caussae video, cur deprecari haecce Numina voluerit, quae non modo ex omni aeternitate necessario & fataliter munere suo defungi, sed etiam, praeter orbem, cujus praeessent motui, nihil aliud curare, neque res humanas ulla ratione moderari, censebat.

(*a*) *In Metaphysicis*] *Metaphys. Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 263. *T.* IV. *Opp.*

(*b*) *Eodem Libro*] *De anima Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 16. *T.* II. *Opp.*

(*c*) *Metaphysicis*] *Lib.* III. *C.* 4. *p.* 295. *T.* IV. *Opp.* Eadem sententia tamen ibi tantum exstat, non eadem plane verba. De ipsa re supra dixi *ad* §. 21. & *Empedocli* injuriam ab *Aristotele* factam esse, docui.

(*d*) *Libro de generat.*] *Lib.* II. *Cap.* 10. *p.* 741. *T.* I. *Opp.*

(*e*) Pl-

coelestium, seu primum, quod dicitur, mobile ceteros omnes orbes arcet & continet. Quae quidem nisi ita sese haberent, non εἷς esset κοίρανος, *unus princeps & moderator rerum omnium*, verum mundus multorum Deorum imperio pareret, nec posset idcirco non male administrari. Ut (*e*) *Plotinus* sententiam explicat *Aristotelis*, neminem is comprehendere animo aut cogitatione posse consequi putavit, quemadmodum fieri potuerit, ut plura principia libera nec ullius voluntati morem gerere coacta tam constanter conspirarent (*) *πρὸς ἓν ἔργον, τὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ συμφωνίαν, ad unum opus perficiendum, suavem nimirum & egregiam coeli totius harmoniam & concentum.*

Quod si propius contemplari libeat, quidnam *Aristoteles* de summo hoc principio senserit, quod ἀκίνητον οὐσίαν seu *naturam* esse censuit *immobilem*, primo quidem ἀρχὴν illud esse κινήσεως, seu principium illud, unde motus omnis in rerum universitate oriatur, existimavit; saltim *primum mobile* seu orbem coelorum summum, qui nullus fuisse videtur aetatis illius Astronomis, quam coelum illud, cui stellae inerrantes infixae sunt, cieri ab illo autumavit principio, cujus deinceps rapidissima contortione reliqui omnes coeli & orbes ab oriente solis ad occasum contorqueri credebantur. Qua de caussa summus Deus *Aristoteli* (†) τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον, *primum movens immobile*, seu is, qui *primum mobile*, & hinc universum simul coelum impellit & agitat, dicitur. Motorem porro hunc non nisi unum esse, arbitratur: ex quo deinde unum etiam tantum esse coelum seu mundum, efficit: (§) Ἓν μὲν ἄρα καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ, τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον ὄν· καὶ τὸ κινούμενον ἄρα ἀεὶ καὶ συνεχῶς ἓν μόνον. *Unum ergo tum ratione, tum numero, primum movens immobile ens est: id etiam igitur, quod semper continuoque movetur, unum tantum est. Unum ergo tantum coelum est.* Haec doctrina *Aristotelis* non mediocriter distare videtur ab ea, quam *Plato* veram esse putavit, disciplina. Namque *Plato* naturam illam, unde omnis ducitur motus, quo cum coelum, tum universus orbis cietur & pellitur, animam esse putavit interiori motu semet ipsam agitantem. Atqui *Aristoteles* immobilem intelligentiam sive mentem esse, arbitratur. Quod si tamen ipsum *Aristotelem* audiamus animi sui sensa interpretantem, nescio, an inter utramque philosophiam hac quidem in re multum intersit, si modo aliquid omnino interest. Qui ex mente *Aristotelis* orbem incitat, quum ipse sit immobilis, non *efficienter* movet rerum naturam, sed spectat tantum motum, certoque moderatur consilio, seu *objective* movet ac *finaliter*, ὡς ἐρώμενον. Quam quidem *Aristotelis* opinionem *Proclus Commentario in Timaeum Platonis* his sibi perstringendam esse verbis duxit: (**) Τῶν παλαιῶν οἱ μὲν τὸν κόσμον ἐπιστρέψαντες ἐπὶ τὸν νοῦν καὶ διὰ τὸ ἐρώμενον, τοῦ πρῶτον ὀρεκτὸν δόντες αὐτῷ τὴν κίνησιν, οὐδὲν ἔφασαν ἀπὸ τοῦ νοῦ καθήκειν εἰς αὐτόν. ἐν ἴσῳ πεποιηκότες αὐτὸν τοῖς ἐρασμίοις μὲν τῶν αἰσθητῶν, μηδὲν δὲ γεννητικὸν ἔχουσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν φύσει. *Ie-*

(*) Enn. V. Lib. I. C. 7. (aut potius Cap. 9. p. 490. 491. Libro, utrum omnes animae una sint anima.)
(†) Metaphys. Lib. XIV. C. 8. p. 1003. P. (P. 481. T. IV. Opp.)
(§) Metaph. L. XIV. C. 8. (p. 483. T. IV. Opp.)
(**) P. 167.

(*e*) *Plotinus*] Fallitur vir doctissimus. *Plotinus* isto in loco non tam *Aristotelis* explicat & enarrat sententiam quam difficultates cum ea conjunctas enumerat, ut *Platonem* multo melius sensisse de rebus divinis *Aristotele*, planum faciat. Atque ipsa haec, quae affert, verba dubium continent quoddam, quo *Plotinus* urgeri putat doctrinam *Aristotelis*. Negat, expeditum esse ab *Aristotele*, quam ob caussam omnes intelligentiae ad rem unam perficiendam tam amice consentiant.

(*f*) *In*

Veterum nonnulli mundum convertunt ad mentem (seu intelligentiam) *eumque moveri unice putant amore ejus, quod primum desiderabile est, confitentes, nihil omnino a mente* (seu Deo) *in hunc mundum descendere; verum similem illum faciunt rebus aliis, quae amore dignae sunt inter res sensibus subjectas, in quarum natura nihil est, quod generet.* Si recte hominis sententiam capio, existimavit, *Aristotelem* Deo nihil efficientiae ad hunc orbem coërcendum reliquisse: quod quidem perperam ab eo fieri, suo infra loco demonstrabitur. Interim hoc certum haberi debet, quum philosophus hic naturam coelos commoventem, ipsamque stabilem, motum tantum eorum gubernare & dirigere amoris caussa, ratus sit, fieri non posse, quin, praeter istam 495
naturam, aliam esse caussam, censuerit, ipsa virtute sua, nulla intercedente alia caussa, coelos incitantem & commoventem. Hanc porro caussam mentem credidisse eum, necesse est, supremae mentis amore accensam, ejusque imitandae studio ardentem, ideoque coelos in gyrum perpetuo cogentem. Fallor vero, aut haec ipsa est *Platonis* doctrina, quamquam leviter inflexa & velo quasi obducta. Nam & *Plato* coelum motu suo circulum & orbem conficere, & a mundi quadam anima in gyrum cogi, censuit: ipsam autem commotionem hanc (*f*) in *Timaeo* τὴν περὶ νοῦν καὶ φρόνησιν μάλιστα οὖσαν, *motum, qui menti atque sapientiae in primis consentaneus est;* & rursus in *Libris* (*g*) *de legibus* τὴν τοῦ νοῦ περιόδῳ πάντως, ὡς δυνατὸν, οἰκειοτάτην καὶ ὁμοίαν. *eam commotionem, quae ex omnibus corporeis motionibus sola conversioni respondet intelligentiae*, esse praecepit. Arrisit haec *Platonis* sententia *Boëthio*: quare mundi animam descripturus hos olim versus fudit:

(*) *Quae quum secta duos motum glomeravit in orbes,*
In semet reditura meat, mentemque profundam
Circuit, & simili convertit imagine coelum.

Quamobrem nec *Plato* nec *Aristoteles* graviter ferre posset hominem, qui in summum Deum ex utriusque sententia haec cadere verba *Boëthii* existimaret:

—— *Stabilisque manens dat cuncta moveri.*

Consentiunt *Plato* & *Aristoteles*, a mundi quadam anima coelos impelli & ista lege incitari, ut orbem conficiant. Verum *Aristoteles*, an haec anima inter principia referri debeat, dubitare videtur. In hanc vero dubitationem, hoc eum, ut arbitror, impulit, quod mentes quidem seu intelligentias corpore plane destitutas esse, putavit, idem vero an de animis sibi statuendum sit, anceps & incertus (*h*) haesit.

Nunc

(*) De consol. Lib. III. Met. IX. (p. 68. 69.)

(*f*) *In Timaeo*] *Cap.* 17. *p.* 241. *ex edit. Fabricii. Cicero* aliter haec verba vertit: *Unus*, inquit, *ex septem motibus, qui mentem atque intelligentiam cohiberet maxime.* Melius, ut arbitror, *Chalcidius* mentem expressit *Platonis*, qui reddidit: *motum rationabilem, cui animarum proprius est circuitus*, duce altero *Platonis* loco *Lib. X. de legib. p.* 669.

(*g*) *De legibus*] *Libro de legibus decimo p.* 669.

(*h*) *Haesit*] Haec tota quaestio: utrum *Aristoteles* mundo animam dederit, nec ne? & quo pacto haec *Aristotelis* anima differat ab ea, quam *Plato* finxit? copiose supra jam a nobis explicata est *ad Diss. de natura genitrice* §. 23. 24.

(*i*) *Aliud*

Nunc cetera persequamur, quae *Aristotelem* de stabili illo principio, quod reliquis omnibus superius & excellentius esse credidit, seu de summo Numine existimasse, accepimus. Neque enim tam fuit insipiens, ut omnem ejus virtutem hoc uno duceret absolvi, quod primum mobile in gyrum cogeret, idque non alio modo, quam res amata, aut caussa certo agens proposito, ut *Proclo* visum esse ostendimus. Igitur cum *Anaxagora* summum Deum quoque (*) τοῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, *caussam ejus, quod bonum & pulchrum est*, aut τὸ οὗ οὐκ ἄνευ τὸ εὖ, *illud, sine quo nihil esse potest ejusmodi, quod bonum dicitur*, censuit, id est, nullum ordinem, conjunctionem, proportionem, aut harmoniam in universa rerum natura sine Deo fore, judicavit. Bella est in primis haec ejus sententia: Εἰ μὴ ἔσται παρὰ τὰ αἰσθητὰ ἄλλα, οὐκ ἔσται ἀρχὴ καὶ τάξις, ἀλλ' ἀεὶ τῆς ἀρχῆς ἀρχή. *Nisi aliquid in orbe sit, praeter ea, quae in sensus incurrunt, nec ordo in eo aliquis, nec principium erit, verum una res alterius erit sine ullo fine principium.* Quibus adde (*i*) aliud ejus dictum, quod jam antea laudavimus: Τοῦ εὖ καὶ καλῶς, ἴσως οὔτε πῦρ οὔτε γῆν, κ. τ. λ. οὐδ' αὐτῷ αὐτομάτῳ καὶ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς ἔχει. *Probabile nullo modo est, aut ignem, aut terram, aut aliud ejusmodi corpus caussam esse ejus, quod pulchrum & bonum in orbe est; neque etiam praeclara res haec ad solum casum seu fortunam ullo modo referri poterit.* Ita quum sentiret, idem, quod *Anaxagoras*, decernere debuit, νοῦν sive mentem vere atque proprie caussam esse recti atque pulchri, αἴτιον τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς; neque Deum idcirco supremum mentis dubitavit variis in locis nomine compellare. (*k*) Longius etiam progressus est acutus homo, atque ordinem, pulchritudinem, concentumque, quibus haec rerum decorata splendet universitas, eo modo ab altissima
496 praestantissimaque omnium natura procedere & manare, judicavit, quo ab imperatore ac praefecto exercitus cujusdam ratio & distributio proficiscitur. Qui quidem imperator non constitutus est ab ordine, tamquam caussa, verum ipse ordinem effecit & constituit. Inde fit, quod *Aristoteles* summum rerum naturae arbitrum, quod idem fecisse *Platonem* novimus, τἀγαθὸν κεχωρισμένον, *bonitatem a mundo secretam*, appellat, quo scilicet eum ab inhaerente & insita mundi bonitate, ipso nimirum ordine, cognatione, & harmonia, distingueret: (†) Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ ποτέρως ἔχει ἡ τοῦ ὅλου φύσις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον; πότερον κεχωρισμένον τι, καὶ αὐτὸ καθ' αὑτό, ἢ τὴν τάξιν, ἢ ἀμφοτέρως, ὥσπερ στράτευμα· καὶ γὰρ ἐν τῇ τάξει τὸ εὖ καὶ ὁ στρατηγός, καὶ μᾶλλον οὗτος· οὐ γὰρ οὗτος διὰ τὴν τάξιν, ἀλλ' ἐκείνη διὰ τοῦτόν ἐστι· πάντα γὰρ συντέτακταί πως. *Perscrutandum autem etiam hoc, quonam modo natura universi habeat ipsum bonum & ipsum optimum: utrum separatum quiddam, & ipsum an per se, an ipso ordine, an utroque modo, quemadmodum exercitus. Etenim bene esse ejus in ordine: & dux ipse est, ac magis ipse: non enim ipse propter ordinem, verum ordo propter ipsum est.* Cuncta

(*) Metaphys. Lib. XIV. C. 7. (†) Metaph. Lib. XIV. C. 10. (p. 484. T. IV. Opp.)

(*i*) *Aliud ejus dictum*] Exstat *Metaphys. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 266. *T.* IV. *Opp.* Lege, quae diximus *ad Cap.* 3. §. 11.

(*k*) *Longius etiam*] Haec hausta sunt ex *Metaphysicor. Lib.* XIV. *Cap.* 10. *p.* 484. 485. *T.* IV. *Opp.*

(*l*) *Composuerit*] Ad mentem prorsus & sententiam juniorum Platonicorum vir longe doctissimus *Aristotelis* de Deo praecepta explicat: quod quidem non satis caute ac provide putem factum esse. Mihi quidem si qua est de rebus ejusmodi facultas judicandi, quid *Aristoteles* aliique philosophi de Deo divinisque rebus senserint, id arbitror non esse ex effatis quibusdam brevibus, hinc & inde decerptis, aestimandum, sed ex universae, quam probarunt, disciplinae contextu atque rationibus. Nemo ita sibi cavet aut cavere potest scribendo, ne quid excidat ipsi, quod alius in alienum detorquere sensum, atque in amoris vel invidiae argumentum convertere nequeat. Quare,

Cuncta autem coordinata quodammodo sunt. Quae quum ita sint, neque dubium cuiquam esse possit ullum, quin summus, quem *Aristoteles* esse statuit, Deus, quocumque demum appelletur vocabulo, sive mens audiat, sive bonitas, omnia virtute sua procreaverit, quae recti atque pulchri habent speciem, nullusque ordo sit aut dignitas & concentus naturae rerum, nisi ejus beneficio & potentia; hoc etiam sine controversia dare nos oportet, eumdem Deum totius mundi parentem, conditorem, & architectum esse, errare vero eos atque decipi, qui hoc tantum ab eo putant agi, ut amore sui aut propter se coeli gyrum conficiant perpetuum. Nihil affirmamus hic, praeter id, quod ipsius philosophi verbis demonstrare licet. Laudat enim *Anaxagoram*, quod (*) νοῦν εἶναι καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης αἴτιον, *mentem & mundi & omnis, qui est in mundo, ordinis caussam esse*, defenderit: ipse vero: (†) Ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις. *A tali principio cum coelum tum natura dependet*, confidenter praecipit. Vox *coelum* in his verbis universum designat mundum, *naturae* vero vocabulum artificiosam illam ejus naturam, de qua supra me differere memini, quae nihil temere suscipit aut agit, verum cunctas actiones suas ad certam quamdam refert metam, divinaeque mentis quasi manus & instrumentum est. (§) Alio loco, si mundus aut coeli generati sint, seu certo tempore facti & producti, tum confitendum esse pronuntiat, fortunae ac temeritati nihil in eis efficiendis fuisse loci, verum artificiosam quamdam naturam, tamquam perfectissimae mentis instrumentum, consilio totum opus perfecisse. Quid? quod in *Physicorum Libris*, ubi mundum tamen ex omni fuisse aeternitate, demonstrare cupit, nihil tamen minus, (**) ἀνάγκη νοῦν αἴτιον καὶ φύσιν εἶναι τοῦδε παντὸς, *necesse omnino esse, ut mens atque natura totius rerum universitatis caussae sint*, profitetur. Quamvis enim mundus atque mens pari certa ratione gaudeant aeternitate, si rerum naturam tamen spectemus, mundus junior & recentior est mente, ut effectus ejus: qua de re ipsum *Aristotelem* juvabit perliberaliter audire differentem: (††) Εὐλογώτατον εἶναι νοῦν προγενέστατον καὶ κύριον κατὰ φύσιν· τὰ δὲ στοιχεῖά φασι πρῶτα τῶν ὄντων εἶναι. Id est: *Tametsi nonnulli* (ex Atheis) *affirmant, quae prima omnium exstiterunt, elementa esse: rationi tamen est maxime consentaneum, mentem esse antiquissimam* (senioremque cum elementis, tum ipso mundo) *& secundum naturam rerum omnium moderatorem ac dominum.* Itaque confectum esse arbitror & apertum, quemnam *Aristoteles* summum esse Deum putaverit. Non modo illam censuit esse cum naturam, cujus amore & adspectu coeli perpetuo contorqueantur, sive caussam, propter quam coeli cursum suum teneant, sed etiam caussam universae rerum naturae efficientem, quae cum sapientissime & prudentissime, tum modo omnium optimo & pulcherrimo totam hancce molem fabricata sit & (*l*) composuerit.

Hinc

(*) Metaph. L. I. C. 3. (p. 266. T. IV. Opp.)
(†) Metaph. Lib. XIV. C. 7. (p. 479. T. IV. Opp.)
(§) De partib. animal. Lib. I. C. 1.
(**) Lib. II. C. 6. (p. 474. T. I. Opp.)
(††) De anima L. I. C. 7. (p. 16. T. II. Opp.)

re, si pauca quaedam verba sufficiunt vel ad excusandum, vel ad accusandum, nec quisquam tam ater, nec vicissim ita candidus erit, quin vel apud rerum mediocriter peritos aut justo negligentiores vel maximorum argui flagitiorum, vel omni scelere liberari possit. Quamquam de his ipsis *Aristotelis* locis, eorumdemque vero sensu longam, si vellem, inchoare disputationem possem: quod quidem omitto, quoniam infra breviter de pietate ac religione *Aristotelis* sententiam dicturus sum.

497 Hinc vero antequam abeam, recte atque ordine me facturum, arbitror, si, quo sensu *Aristoteles* ceterique veteres philosophi Deum *mentem* appellaverint, planum faciam. Ferax est aetas nostra hominum, quibus vocabulum hoc, quando de Deo adhibetur, naturam significat consilii quidem & rationis participem, nulliusque prorsus rei ignaram, verum omnia tamen arbitratu suo & voluntate facientem, nec ullam bonitatis & justitiae normam curantem, contra cuncta, ut fortuita ejus voluntas fert, decernentem. Nihil ejus simile priscis, quod diximus, philosophis placebat. Namque hi non tam *mentis*, quam *dementiae* nomen mereri arbitrabantur, qui sic ageret, ut omnem bonitatis & justitiae contemneret regulam. Mundi vero hujus sive universae naturae constructionem & fabricationem tali, qualem ante descripsimus, naturae attribuere, id aeque illi sanum & sapiens esse judicassent, atque fortunae & casui negotium hoc adscribere. *Aristoteles* igitur, reliquique veteres philosophi, supremum Deum νοῦν sive mentem vocantes, naturam eo verbo denotabant, qua nulla casui, fortunae, & temeritati magis esset contraria; rem ne latum quidem unguem a pulchri, veri, rectique (τοῦ εὖ καὶ καλῶς) regula recedentem, nisi quis ipsam pulchritudinis & veritatis mensuram & regulam dicere malit; naturam denique nihil, nisi certo proposito, bonique unice obtinendi caussa, suscipientem, susceptaque optima ratione, sicut salus totius poscit universitatis, perficientem. Hoc certe pacto *Socrates* loco, quem antea ex *Platonis Phaedone* protulimus, scitum istud exponit: *Mens composuit mundum, omniumque rerum caussa est.* Ἡγησάμην, εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, τὸν νοῦν πάντα κοσμεῖν, καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτῃ ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχῃ. *Si hoc ita sese haberet, mentem omnia ornare ac disponere, unamquamque rem ducimus optima, qua fieri potuit, ratione constitutam & adornatam esse.* Neque Dei descriptio, quam *Theophrastus*, auditor *Aristotelis* & successor, dedit, alio ex fonte, quam hac manavit opinione: Τὸ πρῶτον καὶ θειότατον, πάντα τὰ ἄριστα βουλόμενον. *Deus est id, quod primum & divinissimum est omnium, quodque optima semper quaevis vult.* Nunc utri amiciorem pietati & Christianae religioni sententiam foveant, hi veteres philosophi veritatis coelestis ignari, qui Deum ipsam esse cum sapientiam tum bonitatem dixerunt, aut, quae *Plotini* vox est a *Platone* accepta, *ipsam decentiam & justitiam*, an vero illi, quos nominavimus, hodierni Christianorum sapientes, quibus Deum placet naturam esse nulli plane adstrictam legi, nec ulla virtute, nisi infinita potentia & scientia praeditam, id vero prudentioribus dijudicandum committo.

Redeo ad *Aristotelem*. Perpendenti atque circumspicienti omnia, veri mihi non dissimile videtur, eum non modo, quod vidimus, naturae totius sive mundi fabricationem & compositionem ad divinam retulisse efficientiam, verum etiam res ipsas ab ea profectas judicasse. Atque putem fere, si ipsam excipiamus materiam, nullam hac de re dubitationem fore. Namque & Deum affirmat caussam esse & prin-

(m) Ἅμα τῷ καλῶς] Hanc ego sententiam, *mentem una cum eo, quod pulcrum est, rerum omnium esse caussam*, non reperio apud *Aristotelem*. Non meminit ille mentis: neque mentem una cum eo, quod bonum & pulchrum est, caussam esse rerum, perhibet. En ipsa verba philosophi: Οἱ μὲν οὖν οὕτως ὑπολαμβάνοντες ἅμα τῷ καλῶς τὴν αἰτίαν ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων ἔθεσαν. Quorum ego verborum hanc esse opinor sententiam: *Hi igitur, qui* (quod Anaxagoram & Hermotimum fecisse dixerat) *sic arbitrati sunt, illi caussam ejus, quod bonum & pulchrum est, simul caussam omnium esse rerum voluerunt, quae vere exsistunt.*

(n) *Ex Rhetoricis loco*] Hunc locum prorsus nihil valere ad id probandum, quod probatum cupit vir egregius, visum fuisse *Aristoteli*, ex ipso Deo procreatas esse intelligentias, quae orbes regunt

principium omnium rerum, & *Anaxagorae* hoc scitum vehementer commendat: (*m*) (*) Ἅμα τῷ καλῶς αἰτίαν καὶ ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων νοῦν. *Mentem una cum eo, quod pulchrum & bonum est, ipsarum rerum caussam & principium esse.* Sed nihil tamen universe pronuntio. Interim id omni caret controversia, inferiores *Aristotelis* Deos sive intelligentias, quibus minores concreditae sunt sphaerae, quas naturas corpore omni ducebat abstractas esse, judicio ejus ex uno summoque Deo procreatas & genitas esse. Quod etiamsi jam probatum dedimus, iterum tamen alio (*n*) ex *Rhetoricorum Libris* loco demonstrabimus: (†) Τὸ δαιμόνιον οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἢ θεὸς, ἢ θεοῦ ἔργον. *Daemon nihil est, quam ipse Deus, aut opus Dei.* Nemo erit, opinor, quin verbum θεὸς hoc in loco eminentiori modo adhibitum esse, celsissimumque omnium significare Deum, intelligat. Et dati sunt a nobis antea jam alii ejus loci, quibus pari sensu hoc verbum ponitur; quibus plures, si necesse esset, addere liceret. Unum item & alterum, occasione sic ferente, afferemus. Πάντα, inquit, (§) ἔχει τἀγαθὰ ὁ Θεὸς, καὶ ἔστιν αὐτάρκης. *Deus omnia possidet bona, ac sibimet ipsi sufficit.* Alias, quando de rebus differit omni laude majoribus, haec subjicit, (*o*) (**) Τοιοῦτον δ' εἶναι τὸν Θεὸν καὶ τἀγαθόν· πρὸς ταῦτα γὰρ καὶ τἆλλα ἀναφέρεσθαι. *Talem esse Deum & bonum: ad haec enim cetera quoque referri.* Quod vero *Aristoteles* isto, quem ex *Rhetoricis* ante attuli, loco nullam rem divinam esse confirmat, praeter ipsum Deum, operaque & effectus Dei, id abunde, ut existimo, declarat, nihil ipsi rei fuisse cum pluribus Diis per se exsistentibus, istas vero eum intelligentias, quarum sapientia & virtute minora sidera seu sphaerae regerentur, quamvis aeternas, ab uno summo tamen & altissimo Deo effectas & procreatas judicasse. 498

Ceterum istam Dei atque divinarum rerum contemplationem (††) *Aristoteles* arbitratur peculiarem per se constituere disciplinam, a ceteris, quae pariter speculando perficiuntur, scientiis, physiologia nimirum artibusque mathematicis, plane segregatam. Tres nimirum omnino facit scientias in sola speculatione positas, quarum discrimen res, in quibus exponendis versantur, designant, Physiologiam, Mathematicen puram, & Theologiam sive Metaphysicam. Quarum quidem illa, sive Physiologia, ex sententia ejus occupata est περὶ ἀχώριστα μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα, *circa res a materia non separabiles, & simul mobiles.* Ista, Geometria nimirum seu Mathesis pura, περὶ ἀκίνητα μὲν, ἀλλ' οὐ χωριστὰ, ἀλλ' ὡς ἐν ὕλῃ, *circa res reapse quidem immobiles, attamen a materia non separabiles, ita ut per se exsistere valeant.* Haec denique περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα, *circa res cum a materia segregatas, tum immobiles,* id est, naturas corpore vacuas & stabiles. Quibus expositis, ita pergit commentari philosophus: Εἰ μή ἐστί τις ἑτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκυίας, ἡ φυσικὴ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη· Εἰ δὲ ἔστι τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη. *Si igitur non est aliqua alia substantia, praeter eas, quae natura consistunt,* phy-

(*) Metaph. L. I. C. 3. (p. 266. T. IV. Opp.) (†) Lib. II: Cap. 23. (p. 785. T. III. Opp.)
(§) Magn. Mor. Lib. II. C. 15. (p. 255. T. III. Opp.)
(**) Ethic. Nicomach. Lib. I. C. 12. (p. 18. T. III. Opp.)
(††) Metaph. Lib. VI. C. 1. (p. 346. T. IV. Opp.)

gunt coelestes, ea luculenter docebunt, quae supra *Not.* de sensu ejus monuimus. Neque mihi facile intellectu est, quemadmodum istae *Aristotelis* intelligentiae ex Deo potuerint gigni, quas ille ex omni aeternitae orbibus suis alligatas fuisse arbitratus est.

(*o*) Τοιοῦτον] His verbis autem non suam, sed *Eudoxi* sententiam exprimit *Aristoteles*.

(*p*) Al

physica profecto prima scientia est. Quod si vero est aliqua substantia immobilis, haec prior est & philosophia prima. Postremo, quemadmodum omnes scientiae, quae speculatione continentur, praestantiores natura & nobiliores sint reliquis artibus & disciplinis, ita Theologiam seu Metaphysicam scientiarum contemplationi subjectarum principatum obtinere, decernit. Quod si jam aliquis fundamenta requirat Metaphysicae hujus seu Theologiae Aristotelicae, his eam quatuor fulcris niti, deprehendet. Primum: Omnes quidem res non carent ortu & initio, aut, ut ipse loquitur libro (*p*) adversus *Xenophanem:* Ἆρ' ἀνάγκη ἀγέννητα πάντα εἶναι; ἢ οὐδὲν κωλύει γεγονέναι ἕτερα ἐξ ἑτέρων; *Numquid igitur necesse est, ut res omnes sint ingenitae? An vero nihil est, quod impedit, quo minus aliae quaedam res ex aliis procreatae sint?* (*) At sit tamen aliquid oportet aeternum, nec a quoquam factum: sit & aliquid necesse est corruptionis omnis expers. Quod si enim πᾶσαι οὐσίαι φθαρταὶ, πάντα φθαρτὰ, *omnes substantiae corruptibiles essent, fieri posset, ut omnia redirent aliquando ad nihilum.* Haec vero natura sempiterna, sua virtute existens & immutabilis non est materia mente, animo, & vita vacua, verum mens perfectissima. (†) Alterum: Deus est natura simplex & aperta, nulla corporea concretione admista, κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, *a rebus, quae sensus feriunt, secreta & separata.* Idem est ἀδιαίρετος, *individuus*, ἀμερὴς, *partibus destitutus*, & ἀμεγέθης, *magnitudinis expers.* Nec ita solus sensit *Aristoteles;* verum, quotquot veterum naturas fassi sunt exsistere secretas corpore, iidem eas quoque negarunt extentas esse, atque bina, quod *Philo* scriptum reliquit, naturarum esse genera, docuerunt, διαστηματικὰς καὶ ἀδιαστάτους οὐσίας, *distantes & indistantes, aut extensas & non extensas substantias.* Quae doctrina quantum veritatis & auctoritatis habeat, nunc quidem disquirere non vacat. Tertium: (§) Τὸ αὐτὸν νοῦς καὶ νοητόν. *Intelligentia in Deo idem est, quod intelligibile.* Mentem enim divinam, quum universa rerum natura saltim aetate major sit, mundumque totum composuerit & effecerit, absurdum dictu foret, extra se, si quid percipiendum sit, animum & oculos circumferre debere, rerumque notiones aliunde accipere. Quare rerum omnium simulacra & imagines in Deo sint, necesse prorsus est. Atque hoc *Aristotelis* praeceptum cum ipsam fulcit & communit religionem, tum *Platonis* cognatum est disciplinae. Contra impii homines, quibus Deus odio est, dum mentem & intelligentiam mundo & materia tuentur, naturae ordine, recentiorem esse, non possunt, nisi repugnare sibi velint, quin omnem intelligendi & percipiendi facultatem extrinsecus a rebus corporeis provenire, atque animo velut imprimi, dictitent, ullam vero mentem seu intelligentiam rerum,
499 de quibus deliberat, notiones & simulacra insita & informata habere, negent. Postremum: Deus natura est stabilis & immutabilis. Οὐσία ejus seu essentia non differt ab ejus ἐνεργείᾳ seu *efficiendi virtute.* (**) Δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοιαύτην, ἧς ἡ οὐσία ἐνέργεια. *Oportet igitur tale principium esse, cujus essentia actus sit.* Hic autem observari velim, hoc praecepto *Aristotelem* abuti ad aeternitatem mundi stabiliendam. Quod si enim Deus natura concedatur immobilis esse & immutabilis, cujus essentiam a virtute sive efficientia distinguere nulli liceat, tum consentaneum esse judicat, ut fieri nullo modo potuisse concludamus, ut Deus ab omni aeternitate otiosus

(*) Metaph. L. XIV. C. 6. (p. 477. T. IV. Opp.)
(†) Metaph. Lib. XIV. C. 7. (p. 480. T. IV. Opp.)
(§) Metaph. Lib. XIV. C. 7. & 9. (p. 479. T. IV. Opp.)
(**) Metaph. L. XIV. C. 6.

ſus conſideret, nec tentaret aliquid aut perficeret, infinito vero tempore elapſo, demum ad materiam commovendam mundumque coagmentandum animum appelleret. Quare falli eos decernit, qui mundum cenſeant ἐκ νυκτὸς καὶ ὁμοῦ πάντων, καὶ ἐκ μὴ ὄντος, *ex nocte, & ex confuſa quadam chao, atque ex nihilo*, genitum, ſeu, quod idem eſt, mundum certo tempore, quum nullus fuiſſet antea, initium ſumſiſſe, credant. Eſſet forte in hac ejus argumentatione, quod difficultatem haud mediocrem parere poſſet, ſi mundus, motus, & tempus ejus eſſent generis & naturae, ut ab aeterno potuiſſent exſiſtere. Sed haec alias expedientur copioſius. Teneamus hic tantum, quod ex illis, quae modo diximus, perſpicuum eſt, *Ariſtotelem*, etiamſi mundum crediderit aeternum eſſe, eum nihilo tamen minus divinum ſummi Numinis opus exiſtimaſſe. Nam ut mundum oſtendat aeternum eſſe, ad Deum ipſum confugit, ejusque ſtabilitatem & ceſſantem numquam efficientiam unici loco argumenti adhibet.

Obſignabo haec, quae de *Ariſtotele* diſſerere placuit, commemorabili ejus loco, quo ipſemet, quid de Deo atque religionibus a majoribus traditum ſibi eſſe crediderit, ipſeque verum eſſe putaverit, nervoſe complectitur: (*) Παραδέδοται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ παλαιῶν, ὅτι Θεοί εἰσιν οὗτοι, καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν· τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆχθαι πρὸς τὴν πειθὼ τῶν πολλῶν καὶ τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν· ἀνθρωποειδεῖς τε γὰρ τούτους καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁμοίους ποσὶ λέγουσι, καὶ τούτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παραπλήσια. *Tradita autem ſunt quaedam a majoribus noſtris & admodum antiquis, ac in fabulae figura poſteris relicta, quod hi Dii ſint, idque, quod divinum eſt, univerſam naturam contineat. Cetera vero fabuloſe ad multitudinis perſuaſionem, & ad legum ejusque, quod conducit, opportunitatem jam illata ſunt. Hominiformes namque ac aliorum animalium nonnullis eos ſimiles dicunt, ac alia conſequentia & affinia iis, quae dicta ſunt.* Tria habent haec verba, quae attendi velim magnopere. Primo nullam bene moratam & bene conſtitutam gentem ex omni memoria deſignari poſſe, hinc liquet, quin eadem unum eſſe τὸ Θεῖον, quod univerſam arceat & complectatur rerum naturam, firmiter perſuaſum habuerit: Θεῖον enim hic *Ariſtoteli*, id quod manifeſtum eſt, ſummum Deum ſignificat. Qui quidem & alio loco iisdem fere verbis, idem ſibi verum videri, ſignificavit. (†) Poſtquam enim de ordine, harmonia, & proportione dixerat, θείας, addit, γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἥτις καὶ τόδε συνέχει τὸ πᾶν. *Hoc divinae potentiae opus eſt, quae univerſitatem quoque arcet & continet.* Haec autem divina ratio & natura, univerſam rerum naturam coërcens & continens, non poteſt non unica, ſimplex, & ſolitaria eſſe: quod quidem *Horatius* loco antea laudato ſcite ſic expreſſit:

Nec viget quicquam ſimile aut ſecundum.

Alterum, de quo nos hic locus philoſophi certiores facit, hoc eſt: Sic plerisque omnibus placuiſſe quondam populis, praeter ſummum illud Numen, cujus voluntati parent omnia, eſſe alia minora & inferiora Numina, naturas conſilii participes homineque praeſtantiores: in his erant, ſi multitudinem audias, ſtellae atque or-

(*) Metaph. Lib. XIV. C. 8. (p. 483.) (†) In Polit.

(p) *Adverſus Xenophanem*] *Libro de Xenophane, Zenone, Gorgia Cap.* 2. *p.* 836. *T.* II. Opp.

orbes coelestes anima praediti; si *Aristotelem* praeferas, mentes illae stabiles & immobiles, sive intelligentiae orbibus affixae & praefectae coelestibus. Postremo hoc nos docet *Aristoteles:* si ab his discedas duobus, quae diximus, reliquam omnem veterum religionem commentitiam & futilem esse, plebis tanto arctius constringendae caussa, ne civilium legum & institutorum claustra refringeret, inventam & excogitatam. In primis quod Dii formas & similitudinem hominum vel animalium habere putabantur, quod signa eorum & simulacra effingebantur, quod his imaginibus divinus cultus & religio adhibebatur, quod denique multa suscipiebantur

(q) *Debent*] Ex hoc *Aristotelis*, de quo copiose vir praestantissimus disputat, loco, quidnam ipse de publicis religionibus, aetate sua in Graecia institutis, senserit, cognoscitur, non item omnium Graecorum, multo etiam minus omnium veterum populorum, de re divina opinio. Neque hoc assentior viro egregio, Θεῖον in his Stagiritae verbis summum & unicum designare Numen. Θεῖον, id quod totius orationis contextus declarat, *vis* est *divina*, quam veteres ex astris, quae pro Diis habebant, in reliquam fundi universitatem rerum existimabant. Neque *Aristoteli* hoc in loco de summo rerum omnium domino, verum de mentibus & intelligentiis sermo est, quas sideribus putabat praesidere. Vis totius dicti haec est: *Sic a majoribus traditum accepimus, sidera aut mentes sidera gubernantes Deos esse, horumque Deorum vim ac potestatem universam rerum naturam complecti.* Mitto, vocem Θεῖον generatim ab ipso de qualibet re hominibus excellentiori sumi, etiam de Diis. vid. *Libr.* I. *de coelo Cap.* 3. *p.* 615. *T.* I. *Opp.*

Ceterum de ipsius *Aristotelis* religione atque adversus Deum pietate longae sunt ac graves dudum virorum doctissimorum controversiae: quorum quidem multi, id quod *Mericus Casaubonus* in *Notis ad Diogen. Laërtium p.* 635. scriptum reliquit, *Aristotelem plane divina de Deo scripsisse*, asseverare non verentur; alii vero decretis ejus nihil pietati ac verae religioni capitalius & perniciosius fieri posse, principemque inter Atheos *Aristoteli* locum assignari debere, disputant. Quae ad *Aristotelem* excusandum vim quamdam habent, nervosius nemo ex scriptis ejus collegit *Jo. Jonsio de scriptorib. Histor. philos. Lib.* I. *Cap.* 1. §. 5. *p.* 9. Quae vero eos juvant, qui cum Dei hostibus Stagiritam sociant, magno studio & labore exposuit vir vener. multisque de re sacra & litteraria meritis insignis, *Jo. Georg. Walchius*, in *Exercit. de Atheismo Aristotelis*, quae in ejus exstat *Parergis academicis Lipsiae* 1721. 8. editis *p.* 297. *s.* Ex quo etiam auctores, qui in utramque partem de hoc argumento certarunt, addiscere licet: quos *Jo. Alb. Fabricius* quoque enumerat in *Delectu argum. pro veritate religionis Christianae Cap.* 8. §. 3. *p.* 307. Nuperrime omnium pro pietate *Aristotelis* in Deum verba fecit *Jac. Frid. Reimmannus*, vir longe doctissimus, in *Historia Atheismi Sect.* II. *Cap.* 27. §. 1. 2. *s. pag.* 182. *s.* Anceps haec propterea est pugna, quod nec nomini *Deus*, nec vocabulo *Atheus*, eamdem subjiciunt potestatem litigantes. Quocirca ante omnia, quid sit Deus, quid homo Deum esse negans, dispiciendum erit. Aliam difficultatem id parit, quod ex singularibus philosophi locis quibusdam hanc multi controversiam dirimi volunt: quum alii, rectiusque sine dubio, universum philosophiae ejus complexum atque habitum spectari debere, contendant. Quibus id etiam accedit, quod *Librum de mundo* in partes etiam vocant, qui famae ejus bene cupiunt, quem ceteri, quibus displicet *Aristotelis* religio, aspernantur, & ex germanis ejus operibus, & bene quidem meo judicio, eximunt. Ego, ut ingenue de meo fatear sensu, propensior natura sum ad excusandum alios, quam accusandum, nec facile subscribo, quum de tanto crimine, quantum Dei est negatio, certamen oritur. Idem tamen non possum, quin affirmem, Deum *Aristotelis* talem mihi videri, qualem nec amarem ego, nec metuerem, id est, nomine potius, quam reapse, Deum. Gravius aliquid dico: Inter Deum *Aristotelis* & *Epicuri* Deos parum ego discriminis interesse arbitror. Utrique nec ipsi aliquid habent negotii, neque aliis exhibent, sed in contemplatione toti positi, eaque de caussa beati sunt.

Deus est aeterna rerum omnium caussa, libertate, sapientia, potentiaque infinita praedita, justi praeterea rectique amantissima. Harum aliquam virtutem qui tollit ex Deo, is umbram potius & simulacrum Dei, quam Deum, veneratur, nec, tametsi magnificis utatur vocabulis, centiesque dejeret, se Deum revereri; audiendus est. In *Aristotelis* autem, id quod breviter docebo, Deum vix aliquid horum cadit. Ex quo conficietur deinde, nec prodesse eum humano generi, nec nocere, nulloque idcirco cultu proprie dignum esse. Primum inter omnes constat, visum fuisse *Aristoteli*, mundum, non secus atque Deum, per se atque necessario ex omni aeternitate exstitisse. Qua ratione mundum cum Deo copulaverit, nunc quidem non inquiram. Sive rerum naturam ex infinito tempore fluxisse ex Deo putaverit, quod junio-

tur alia rebus his affinia, id omne *Aristoteles* ad nugas refert multitudinis gratia repertas. Cujus si sequamur ductum, atque haec omnia a veterum religione removeamus, πάτριος δόξα, seu *religio a majoribus tradita*, ad duo commode momenta revocabitur: quorum primum: unus est summusque Deus, qui totam rerum universitatem moderatur & complectitur; alterum vero: stellae & coelestes orbes, seu 500
mentes, quarum orbes hi reguntur imperio, Deorum inferiorum numero & loco haberi (q) debent.

Aristoteli socios dabo *Speusippum* & *Xenocratem*, *Platonis* quidem successores, at 501
[illegible] il-

niores Platonici, quos multi probant recentiores, existimarunt, sive aliam nescio quam Dei mundique necessitudinem excogitaverit, illud quidem controversia caret, eamdem, quam Deo, illum etiam mundo perennitatem atque necessitatem existendi adscripsisse. Itaque coelum etiam, quod vocat, non secus atque Deum, censuit esse nullo modo mutabile. Lege ipsum *Libro de coelo* I. *Cap.* 3. *p.* 613. *T.* I. *Opp.* Ex quo consequitur, nihil Deum ipsius libertatis habere, nec idcirco utile aut conducibile cuiquam esse, precibus ipsum adire. Quod si enim aeterna universitas rerum lege fertur, nec mutari ulla ratione potest, nescio, cur a Deo auxilii aliquid exspectandum sit. Dicet forte aliquis, coelum quidem immutabile visum esse *Aristoteli*, non item ea, quae infra coelum & lunam sunt. Huic multa possum respondere: sed id unum tantum nunc reponam, ad Deum, id quod notum est, non pertinere judicio *Aristotelis*, quae infra lunam sunt & fiunt. Ergo Deum habemus primum libertate carentem, & religione idcirco cultuque omni indignum.

Hunc ipsum deinde Deum extremae sphaerae alligasse *Aristotelem*, notissimum est. Igitur, quod perspicuum est, nec infinitum eum esse credidit, nec immensum, nec ubique praesentem. Talem quid, quaeso, juvat Deum vel colere, vel amare, vel metuere? Equidem, quanam via, si vel aliquid virtutis reliquisset huic Numini *Aristoteles*, preces hominum ad illud perferri potuerint, non intelligo. *Plato* daemonibus utitur hac in re ministris, & Dei summi, quem pariter remotissimum a rebus humanis, nec ubique locorum praesentem esse voluit, hominumque Deum precantium conciliatores eos esse, statuit. At *Aristoteles* daemones ejusmodi negat esse, nec, quod antea vidimus, alios adoptat Deos, quam intelligentias seu mentes, orbibus coelestibus praepositas. Hae vero intelligentiae, quid rerum inter homines agatur, ignorant, neque, praeter orbem sibi commissum, curant aliquid. Igitur, his interpretibus, summus cognoscere non potest Deus precationes hominum. Quonam igitur alio modo Deus *Aristotelis* de nostris certior fieri potest supplicationibus & desideriis? Equidem nullum video: nec, cur magni Deum faciam, invenio, ad quem rerum & votorum meorum nihil prorsus pervenire potest. Deum autem profiteri, in quo nec libertas, nec vis ulla est, aut in quo nec spem ullam, nec fiduciam ponere licet, id idem paene mihi videtur esse, quod de *Epicuro* scriptum exstat, verbis relinquere Deum, re ipsa vero tollere.

Sed fac, posse aliquid rerum earum, quae inter homines geruntur, ad Deum illum pervenire: fac, omnium illum rerum gnarum ac peritum esse: fac denique, propensum illum esse ad homines juvandos: neque sic tamen is erit, quem esse Deum credendum est. Quare vero? Otiosus prorsus est Deus *Aristotelis*, quemadmodum Dii *Epicuri*, neque agit aliquid, sed cessat continuo, in eaque cessatione beatitudo ejus praecipue posita est. Scio, dixisse *Aristotelem*, οὐσίαν Dei seu *essentiam* esse ἐνέργειαν, *operationem*, *Metaphysicor. Lib.* XIV. *C.* 6. *Tom.* IV. *Opp. p.* 477. *s.* Verum magnifica haec vox nihil aliud, quam hoc, significat, Deum vivere atque contemplari. Hoc ipsis philosophi verbis edocebo, *Lib.* II. *de coelo Cap.* 3. *p.* 644. *T.* I. *Opp.* Θεοῦ δ' ἐνέργεια ἀθανασία· τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ ἀΐδιος. *Dei vero operatio immortalitas est: hoc autem est perpetua vita.* Quid clarius? Dei ergo *essentiam* quum dicit *Aristoteles operationem* esse, id unum praecipit, Deum ex infinito tempore vivere. Praeterea diserte omnes a Deo actiones removet, nihilque ei relinquit, quam contemplationem. Postquam enim Deum vivere dixerat, ex eoque coëgerat, Deum etiam agere, nullam actionem aliam in Deum cadere, praecipit, quam contemplationem: Τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφῃρημένῳ, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται, πλὴν θεωρίας; ὥστε ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητική. *Ei igitur, qui vivit, si actio, multoque magis si effectio, adimatur, quid, praeter contemplationem, relinquitur? Quocirca muneris Dei functio, quâ in primis beatus est, in contemplatione consistere reperietur. Libr.* X. *ad Nicomachum Cap.* 8. *p.* 184. *Tom.* III. *Opp.* Quaesitus, quidnam igitur Deus contempletur? nihil decernit, verum rem hanc hominum superare captum, non obscure fatetur, *Magnor. Moral. Lib.* II. *Cap.* 15. *p.* 256. *T.* III. *Opp.* Τί μὲν οὖν ὁ Θεὸς θεάσεται, ἀφείσθω. *Quid igitur Deus contempletur, omittamus.* Valeat vero Deus, qui sibi vivit unice,

illius aequales & aemulos, nec non *Theophrastum*, qui disciplinam ab *Aristotele* acceptam, mortuo eo, propagare studuit. De *Speusippo* (r) *Cicero* memoriae prodidit, eum ad exemplum magistri sui *Platonis*, *vim quamdam, qua omnia regantur,*
502 *eamque animalem*, esse censuisse. Quamobrem *Vellejus* Epicureus apud eumdem *evellere* hominem *ex animis cognitionem Deorum*, conqueritur. Certe *Speusippus* non minus, quam *Plato*, Epicureos illos tollebat Deos, qui omnes nullius credebantur imperio subjecti esse, nec ulli res humanas curae habere. Neuter vero illorum multos esse Deos inficiabatur inferiores, ex uno summoque Deo genitos, quorum hic labore & opera in administranda rerum natura uteretur. Namque horum aliquid si negare fuissent ausi, opinione citius impietatis adversus Deum postulati essent. *Xenocrates* ut affectus fuerit erga Deum animo, ex his verbis, quae *Stobaeus* habet, apertum est: (*) Τὴν Μονάδα καὶ τὴν Δυάδα Θεούς· τὴν μὲν ὡς ἄρρενα πατρὸς ἔχουσαν τάξιν, ἥντινα προσαγορεύει καὶ Ζῆνα καὶ περιττὸν καὶ νοῦν, ὅστις ἐστὶν αὐτῷ πρῶτος Θεός· τὴν δὲ θήλειαν μητρὸς Θεῶν δίκην, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν λήξεως ἡγουμένην, ἥτις ἐστὶν αὐτῷ ψυχὴ τοῦ παντός. *Deos dixit esse tam Monada, quam Dyada: alterum masculum, patris habentem rationem, quem vocabat Zena & excellentissimum & mentem; atque hic princeps etiam ipsi Deus est: alterum femineum, omnium, quae sub oculis sunt, praesidem, quasi matrem quamdam Deorum; quae quidem anima ipsi est hujus universitatis.* Praeter haec, coelum arbitrabatur divinum esse, seu, quod idem est, anima peculiari sibique propria praeditum, stellas igneas Deos esse coelestes asseverabat, denique certum quoddam Deorum genus infra lunam volitare, sive daemones esse, qui cerni nequeant oculis, perhibebat. Tria igitur, quae *Plato* suis inculcaverat, principia dimisisse videtur, eorumque in locum duas suffecisse hypostases divinas: quarum alteram *mentem* vocat seu *Monada*, alteram *mundi animam* seu *Dyada*. Ad extremum (s) *Theophrasti* hoc luculentum habemus testimonium ex *libris* ejus *metaphysicis* sumtum, ne plures ejus locos referam: Θεία γὰρ πάντων ἀρχὴ, δι' ἧς ἅπαντα καὶ ἔστι καὶ διαμένει. *Unum est divinum rerum principium, per quod omnia subsistunt & permanent.*

§. XXV. Stoici, quique familiam in illis ducunt, *Zeno*, *Cleanthes*, & *Chrysippus*,

(*) Eclog. phys. Lib. I. C. 3. (p. 17.)

ce, totusque in contemplatione positus est. Etenim in hoc quidnam homini vel solatii vel praesidii est?

Postremo nullam in Deo *Aristotelis* justitiam esse, ex his, quae diximus, abunde liquet. Qui enim necessitati adstrictus est, qui certo loco conclusus, qui res hominum nec videt, nec, si videret, curare posset, is quanam praeditus esse potest voluntate bonis praemia, malis poenas tribuendi? Hinc omnia, quae de moribus & vitae probitate tradidit *Aristoteles*, nullis nituntur caussis a Deo ejusque virtutibus sumtis, nullis vel poenarum comminationibus, vel praemiorum promissionibus, verum unice humanis & naturalibus rationibus, in quibus parum virtutis est.

Judicent, nec enim copiosior esse volo, ex his sapientes, quantum intersit discriminis inter hominem Deum esse prorsus inficiantem, & inter *Aristotelem*, qui primam quidem motus caussam non tollit, at eam liberam, infinitam, ubique praesentem, omnipotentem, rerum humanarum peritam, gubernatricem denique omnium esse, negat. Si is est Atheus, qui Deum quidem esse fatetur, at eumdem tamen Deum non alia de caussa colendum esse, praecipit, quam propter naturae praestantiam, equidem non video, quomodo ex Atheorum ordine possit eximi *Aristoteles*. Quamquam & hoc dubium est, an Deum propterea colendum esse censuerit, quod rebus omnibus praestet ac major sit. Ut hunc locum concludam, *Aristoteles*, id quod omnia ejus docent, quae de Deo rebusque divinis scripsit, mundum hunc una cum ipso Deo non secus ac machinam concepit animo, aeterno motu praeditam. Ut in omni vero, quae movetur, machina principium quoddam, unde mo-

pus, quum *Heraclito* duce ac auctore, in rebus physicis & metaphysicis, uterentur, iisdem, quibus ille, maculis utramque disciplinam contaminarunt. Itaque exstare aliquid negabant, praeter corpus, in rerum natura. Corporis vero vocabulum proprio veroque adhibebant sensu, sic, ut eo rem denotarent non modo διαστατὸν, *extentam*, sed etiam ἀντίτυπον, *resistendi virtute praeditam*, nec penetrabilem. Ergo genus hoc animos cum ceterorum animantium, tum hominum in primis, corporeos ducebat esse, seu naturas *extensas & impenetrabiles*, quae nulla re alia differrent a corpore, quo conclusae essent, quam quod (*t*) σῶμα essent ἀραιότερον καὶ λεπτομερέστερον, *tenuius corpus & subtilius*, πνεῦμαque ἔνθερμον, *spiritus igneus & fervidus*. Quidquid enim consilii, rationis, & intelligentiae in orbe esset, id philosophi hi in una orbis hujus ignea residere materia judicabant. Plerique omnes, qui hanc sectam adamabant, non statim post fata exstingui animam, sed certum permanere tempus, ducebant: nonnulli etiam ad futuram usque terrarum orbis conflagrationem mentibus usuram vitae largiebantur, nisi forte corpore discedentes turris cujusdam prolapsione aut simili calamitate opprimerentur & comminuerentur. Verum nulli tamen eorum ad infinitum eas tempus vivere, nec interire, concedebant, nihil plane immortale duci debere, id quod deinceps demonstrabitur, constituentes, praeter unum Jovem, sive Deorum omnium auctorem & principem. De suppliciis improborum animorum, postquam hinc excessissent, non idem placebat omnibus. Quidam vana esse omnia, quae de poenis illis ferrentur, nec nisi poëtarum jocos atque lusus, praecipiebant: quorum rationibus ipse (*v*) *Epictetus* assentitur, *Acherontem*, *Cocytum*, & *Phlegethontem*, plane rejiciens. Verum alii meliores & sanctiores animas, ubi corporis expeditae vinculis essent, ad stellas, unde essent delapsae, sursum reverti, sceleratas vero in loca descendere subterranea, putabant, squalore atque caligine horrida, quibus ultro citroque ferrentur, donec
finem earum miseriis ultimus afferret interitus. Interim hoc universae persuasum 503
fuisse videtur familiae, qui metum injicerent hominibus suppliciorum & cruciatuum post hanc vitam, eos virtutis & justitiae non nisi malos esse magistros. Virtutem enim per se ipsam esse expetendam, nec quidquam esse bonum, nisi hones-

motus oriatur, adesse debet; ita etiam caussam aliquam existimavit motui magnae hujus molis mundanae praeficiendam sibi esse. Hanc motus caussam Deum nominat, & copiosis pulcrisque verbis describit, sed potestate atque notione fere cassis. Esse si cogitem aeternum quoddam motus omnis initium, quod vivat & contempletur, quidnam inde vel gaudii vel spei vel metus habeo, vel quidnam ad recte vivendum incitamenti, ad tranquille moriendum adjumenti? Tantum, nisi fallor, quantum, si in *Epicuri* hortis Deos in intermundiis beatos vivere, neque ipsos aliquid negotii habere, aut aliis creare, suaviter somniarem.

(*r*) *Cicero*] *De natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 13. p. 2898. 2899. *T.* IX. *Opp.* Male vero vir doctissimus interpretatur *Ciceronis* verba. Non illis *Vellejus* contendit, *Speusippum* eos tantum sustulisse Deos, quos *Epicurus* finxerat, sed omnes omnino Deos. Mens dicti haec est: *Speusippum* ita decrevisse de rebus divinis, ut, si consequutionis lege cum homine sit agendum, omnem Deorum cognitionem extraxisse videri possit ex mentibus hominum. Uni enim virtuti animali rerum omnium administrationem commisisse: id autem esse, Diis omnem vim & potentiam derogare.

(*s*) *Theophrasti*] Non mihi ad manus est libellus ille, qui ἀποσπασματίων τῶν μετὰ τὰ Φυσικὰ *Theophrasti* dicitur, ut, num hoc in eo dictum exstet, nec ne, investigare queam. Quamquam & multi sunt doctissimi viri, qui opusculum hoc *Theophrasti* esse negant. Vid. *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Lib.* III. *Cap.* 9. §. 14. *p.* 242.

(*t*) Σῶμα] Haec sunt *Chrysippi* verba, servata a *Plutarcho Libro de repugnantiis Stoicorum p.* 1052. *T.* II. *Opp.* Quae hic praecise dicuntur de Stoicis eorumque praeceptis, ea longius a *Lipsio*, *Thomasio*, *Scioppio*, & aliis, qui ex instituto Stoicorum explanarunt decreta, sunt exposita.

(*v*) *Epictetus*] Vid. *Arriani Comm. de Epicteti Disput. Lib.* III. *Cap.* 13. *p.* 293.

(*x*) Se-

nestum, vitia vero per se ipsa esse fugienda, nec quidquam esse malum, nisi turpe, dictitabant: externis itaque suppliciis & poenis ad homines incitandos & a malo revocandos haud opus esse. Hinc *Chrysippus* vitio id *Platoni* solebat vertere, quod civitatem suam tam multis audituque terribilibus narratiunculis de suppliciis malis post hanc vitam expectandis communire studuisset: (*) Φησὶν οὐκ ὀρθῶς ἀποτρέπειν τῷ ἀπὸ τῶν θεῶν φόβῳ τῆς ἀδικίας τὸν Κέφαλον· εὐδιάβλητόν τε εἶναι. καὶ πρὸς τοὐναντίον ἐξάγοντα πολλοὺς περισπασμοὺς καὶ πιθανότητας ἀντιπιπτούσας, τὸν περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κολάσεων λόγον, ὡς οὐδὲν διαφέροντα τῆς Ἀκκοῦς καὶ τῆς Ἀλφιτοῦς, δι' ὧν τὰ παιδάρια τοῦ κακοσχολεῖν αἱ γυναῖκες ἀνείργουσι. *Non recte ait Cephalum* (Platonem, qui Cephalum inducit loquentem) *metu Deorum ab injustitia homines deterrere: rationem enim hanc expositam esse calumniis, & in diversam partem multis abducere revulsionibus, ac multa occurrere probabilia, quae sermonem de poenis divinitus irrogandis impugnent, similemque faciant Acconi & Alphitoni, quarum formidine puerulos mulieres a malo otio deterrent.* Ceterum, quam arcte Stoici dogma hoc: *Praeter corpus, nihil omnino exsistit*, complexi sint, vel ex eo intelligitur, quod qualitates etiam & ea, quae accidunt corporibus, in corporum referri numerum voluerint. Hinc vocem, sonum, diem, noctem, mane, vesperam, aestatem, hiemem, quin etiam nonas & calendas, menses & annos pro corporibus haberi debere, contendebant. Sed nec his contenti, animorum etiam qualitates, virtutem & vitium, eorumque commotiones & perturbationes, iram & invidiam, gaudium & dolorem, corporibus aggregabant. Auctor rei (x) *Seneca* est, qui: *Corporis bona*, inquit, *sunt corpora: corpora ergo sunt & quae animi: nam & hic corpus est.* Quibus fretus initiis & veluti fundamentis, ipsas etiam actiones, perpessiones, & qualitates animi non tantum esse corpora, verum etiam animantia, disputat, (y) *Animam constat animal esse, quum ipsa efficiat, ut simus animalia. Virtus autem nihil aliud est, quam animus taliter se habens: ergo animal est.* Tam suaviter & facete hi corporum patroni, quorum omnis tamen cura & diligentia in dialecticis exercitationibus consumebatur, ratiocinabantur, tamque insano & immoderato ardebant philosophiae & conclusiuncularum suarum amore.

Sed hoc tamen neminem errore duci oportet, Stoicos idcirco divinam plane naturam sustulisse, quod corporibus absolvi omnia, parum quidem sapienter, existimaverint. Mentem enim sive rationem, etsi numquam sine corpore esset, haud tamen principio ex materia vita & sensu vacua, certaque ratione temperata & affecta, natam, sed rem esse sempiternam, nec aliunde genitam, ceterarum vero rerum omnium caussam & effectricem, docebant. Itaque, si qui nobilem illam & valde decantatam veterum quaestionem: casune mundus esset factus & fortuito, an vero fato materiaeque motu necessario, an denique mente, ratione, & con-

(*) Plutarch. de Stoic. repugn. p. 1040.

(x) *Seneca*] *Epist.* CVI. *p.* 399. *T.* II. *Opp.* Sed locus ipse paullo aliter, atque hic descriptus est, apud *Senecam* sese habet: *Quae ergo propria sunt corporis, ea corporis bona sunt: corpora ergo sunt & quae animi sunt: nam & hic corpus est.*

(y) *Animam*] Haec verba *Senecae* leguntur *Epistola* CXIII. *p.* 422. *T.* II. *Opp.* Non tamen ibi scriptum invenias, quod hic legitur: *taliter se habens*, sed: *quodammodo se habens.* Descripsit vir doctissimus utrumque locum ex *Justi Lipsii Introd. in Physiol. Stoic. Lib.* II. *Diss.* IV. *p.* 64. a. b. ubi ita, uti hic, vitiose utrumque exstat dictum. Ceterum ipse *Seneca* hanc Stoicorum opinionem spernit, & aperte, *Me*, inquit, *in alia sententia profiteor esse.* Ridemus nos hodie Stoicum hocce dogma: neque prorsus injuria. Minus tamen multo ridiculum & ineptum videbitur, si Stoicorum de corpore ac corporibus ge-

consilio? si qui, inquam, controversiam hanc in medio ponerent, Stoici nil verebantur & his refragari, qui temeritati, & illis, qui necessitati omnium rerum constructionem tribuerent, mundum vero a divina aeternaque, eademque perfectissima, mente constructum esse, aperte profitebantur. Atque ex hac una aeternaque mente hominum etiam animos carptos & haustos esse, non autem ex materia vitae sensusque inope, dicebant. (z) *Prudentiam* ajebant *& mentem a Diis ad homines pervenisse, rationemque nihil aliud esse, quam in corpus humanum partem divini spiritus mersam.* Mentes igitur hominum totidem ducebant esse (a) μόρια Θεοῦ καὶ ἀποσπάσματα, *partes ex Deo decerptas, & ex ejus natura avulsas.* Rationi- 504
bus porro, ut mundum non casu exstitisse, sed divino consilio creatum esse, probarent, non spernendis sane aut infirmis pugnabant; nec est, cur illas multum infra ea collocemus argumenta, quibus nostra aetas in hac caussa uti solet. Lustrabimus, quo id pateat, praecipuas. Principio, qui mundum hunc tam scite atque eleganter constructum temere ac fortuito nasci potuisse existimarent, eos similes esse dicebant homini, qui contendat, si innumerabiles unius & viginti formae litterarum aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis Annales Ennii aut Iliadem Homeri, ut deinceps legi possint, effici. Quantam enim cogitationum consentientem & continuatam cognationem ista carmina habeant, tantam rerum conspirantem conjunctionem in hac mundi esse mole. Quumque fortuita materiae commotione neque domum aut urbem, nec librum aut bibliothecam confici videamus, ineptum prorsus ducebant esse, statuere, temerarios materiae motus tam scitam, venustam, & mirabilem mundi compagem producere potuisse. Deinde fieri non potuisse disputabant, ut tam amice conspirans rerum omnium cognatio, & incomparabilis iste universitatis concentus nasceretur, nisi haec omnia, quae videmus, uno divino & continuato spiritu continerentur. Quod quidem argumentum illis semper in ore solet esse, qui unum tantum & solitarium esse Deum, demonstrare cupiunt. Tum naturae, quam vocant, scalam in auxilium vocabant, idque divinitatis esse pronuntiabant argumentum, quod res aliae aliis perfectiores essent & meliores. Ex quo efficiebant, esse naturam quamdam perfectissimam, mundumque ipsum, aut vim illam, quae mundo praesideat, (b) *a principio*, seu potius sine principio & ex omni aeternitate, *sapientem* exstitisse. Quemadmodum enim in vite, aut in pecude, videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire, atque ut pictura & fabrica ceteraeque artes habent quemdam absoluti operis effectum; sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est aliquid absolvi ac perfici. *Necesse est, praestantem esse aliquam naturam, qua nihil est melius.* Itaque, ut in universitate a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque paullatim proceditur, ita excellentem quamdam & perfectissimam

generatim intueamur decreta, definitionesque corporum consideremus, quas dare solebant: qua de re nunc quidem differere nolo.

(z) *Prudentiam*] Prius dicti hujus membrum ex *Cicerone* sumtum est *Libro* II. *de natur. Deor. Cap.* 31. *p.* 3000. *T.* IX. *Opp.* posterius apud *Senecam* est *Epistola* LXVI. *p.* 168. *T.* II. *Opp.* qui, *Ratio autem*, inquit, *nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa.*

(a) Μόρια] Ex *Arriano Diss. in Epictet. Lib.* I. *Cap.* 14. *p.* 123. haec sumta sunt: Αἱ ψυχαὶ μὲν οὕτως εἰσὶν ἐνδεδεμέναι καὶ συναφεῖς τῷ Θεῷ, ἅτε αὐτοῦ μόρια οὖσαι καὶ ἀποσπάσματα. *Animi ita sunt devincti Deo, ut particulae sint ejus, & ab eo quasi avulsi.*

(b) *A principio*] His verbis *Cicero* utitur *de natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 13. *p.* 2973. *T.* IX. *Opp.* Atque ex hoc *Ciceronis Libro* universa, quae hic affert vir doctissimus, Stoicorum argumenta depromta sunt.

(c) Un.

mam naturam, cui nihil omnino desit, oportet esse. Namque eo, quod rerum omnium ultimum & caput est veluti, quid, quaeso, melius esse potest ac praestantius? Praeter haec, Socratico more sic rationem acute concludebant Stoici: (c) *Unde arripuit homo vitam, mentem, & rationem? Quin & humorem & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quaerat, unde habeamus, apparet, quod aliud a terra sumsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus.* (*) *Illud autem, quod vincit haec omnia, rationem, mentem, & consilium, ubi invenimus, unde sustulimus? An cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? Nihil, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compotesque rationis. Animans est igitur mundus composque rationis.* Hanc argumentationem similitudinibus dilatare solebant: *Si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur, non dubitares, quin esset in oliva tibicinis quaedam scientia. Quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes; idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque judicetur, quum ex se procreet animantes atque sapientes?* (d) *Cotta*, non diffiteor, vehementi & acuta orationem hanc responsione reprimit: *Quaerit Socrates: unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo? Et ego quaero: unde orationem? unde numeros? unde cantus? nisi vero loqui solem cum luna putemus, quum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat.* Verum, ut acuta videatur & callida haec ratio, ventosam tamen potius Academicorum loquacitatem sapit, id quod deinceps ostendemus, quam hominem sapientiae deditum. Postremo Deum esse Stoici hoc modo efficere cupiebant: *Ut nulla pars corporis nostri est, quae non sit minor, quam nosmet ipsi sumus; sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi.* Melius sine dubio igitur quum sit ratione uti, quam ea destitui, neque rei ullius sensu carentis pars aliqua possit esse sentiens, mundus sensu carere non
505 potest, quoniam partes ejus sunt sentientes. Nam id admodum est ridiculum, existimare aliquem, *nihil in omni mundo melius esse*, *quam se*, qui pars tantum mundi est. *Cotta* quidem hanc quoque ratiocinationem more Academicorum arroganter cavillatur: *Hoc si placet*, inquit, *jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Isto modo etiam disertus, Mathematicus, Musicus, omni denique doctrina refertus, postremo philosophus erit mundus.* Verum & haec ratio, aeque ut prior illa, robore & soliditate inanis est. Quamvis enim effectum meliorem & praestantiorem caussa sua, partemque toto nobiliorem esse non posse, certum sit, neque ullus idcirco sanae mentis hanc reprehendere conclusionem queat: Quidquid in effectu perfectum est & egregium, id in caussa multo magis sit, necesse est; longe tamen alia rerum illarum, quas *Cottam* memorare vidimus, ratio est. Quae quidem, quoniam omnes, quod apertum est, imbecillitatis cujusdam & inopiae contagione laborant, in ea natura, cui nihil ad summam deest absolutionem & perfectionem, reapse adesse nequeunt. Atqui satis est, quod in ea eminentiori quadam ratione & efficienter reperiuntur.

His

(*) Cic. p. 2966.

(c) *Unde*] Haec omnia ex *Cicerone* huc translata sunt; quem vide *Lib.* II. *de natura Deor. Cap.* 6. 7. 8. 9.

(d) *Cotta*] Apud *Ciceronem Lib.* III. *de natur. Deor. Cap.* 11. *p.* 3064. *T.* IX. *Opp.*

(e) Cle-

His fere argumentis, ut nunc, quem vehementer etiam urgere solebant, locum de praesensione rerum futurarum atque divinatione praetermittam, Stoici veteres Deum esse seu naturam quamdam excellentem, quae totam rerum universitatem fabricata sit, & continuo administret, eamque non gignendi tantum facultate praeditam, aut via quidem & ordine, sed sine ratione, progredientem, verum animi & consilii compotem & perfectissimam, sperabant sese efficere posse. Tantum itaque aberat, ut hunc mundum nil, nisi brutae & sensu carentis materiae molem, quae fortuita commotione coiverit, aut ingentem quamdam plantam, genitrice tantum anima praeditam, existimarent, ut eum potius animal esse censerent mente, ratione, ac consilio instructum. Non equidem ignoro, genus hoc, quod cuncta credebat esse corporea, interdum totum huncce mundum aut mundanum animal, nonnumquam igneum illud, quod eum regere, atque principatum in mundi obtinere censebat anima, principium, *Deum* appellasse. At non ipsa tamen materia Stoicorum Deus erat, verum magna illa mens, ratio, & intelligentia, seu, ut *Senecae* verbis utar, *incorporalis* illa *ratio*, cujus nutu & imperio universam contineri & coërceri putabant materiam. Atque hunc ipsum Deum, quo nihil esse melius, benignius, & beneficentius putabant, τἀγαθὸν quoque & νοῦν, *bonitatem* & *mentem*, vocare solebant: quod quidem eximia illa Dei descriptio, quam ex *Cleanthe* (e) *Clemens Alexandrinus* exhibet, egregie confirmat:

Τἀγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷόν ἐστι; ἄκουε δέ·
Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὐσεβὲς,
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλὸν, δέον, κ. τ. λ.

Frequentissime vero conditorem & gubernatorem totius universitatis verbo Ζεὺς & Ζὴν sive *Jupiter* designabant. Quem ut unum esse tantum & solitarium convincerent, non pari omnes incedebant via. Etenim nonnulli ex eo affirmabant patere, unum esse Jovem, cujus omnia voluntati morem gerant, quod universus terrarum orbis unum tantum esset animal, cui una moderetur & praesit anima. Verum alii e contrario unum esse tantum summum Deum, unum fatum, unamque divinae rationis providentiam, a principio assumebant: ex quo postea unum esse quoque mundum, non plures, efficiebant. Horum autem argumentationem *Plutarchus*, dum in eo est, ut multos esse mundos doceat, prorsus spernit & rejicit: (*) Καὶ μὲν τά γε ἄλλα τῶν Στωϊκῶν τίς ἂν φοβηθείη; πυνθανομένων, πῶς εἱμαρμένη μία μενεῖ καὶ πρόνοια, καὶ οὐ πολλοὶ Δίες καὶ Ζῆνες ἔσονται, πλειόνων ὄντων κόσμων; τίς γὰρ ἀνάγκη πολλοὺς εἶναι Δίας, ἂν πλείονες ὦσι κόσμοι, καὶ μὴ καθ' ἕκαστον ἄρχοντα πρῶτον καὶ ἡγεμόνα τοῦ ὅλου Θεὸν, οἷος ὁ παρ' ἡμῖν κύριος ἁπάντων καὶ πατὴρ ὀνομαζόμενος; *Et quidem reliqua Stoicorum interrogata quem terreant? dum quaerunt, qui unum fatum, una providentia maneat, ac non plures Joves fiant, si plures sint mundi?* —— *Quae enim necessitas cogit, multos esse Joves, si plures sint mundi, nec singulis praeesse principem universi Deum mente ac ratione praeditum, qualis est, qui a nobis dominus omnium ac pater cog-*

(*) De defectu orac. p. 425.

(e) *Clemens Alex.*] Binis locis in *Protreptico* Cap. 6. p. 61. & *Stromat.* Lib. V. p. 715. Graeca verba sic Latine reddidit *Jo. Potterus*:

Quidnam bonum sit, me rogas? Jam accipe:
Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum.

(f) *Plu-*

cognominatur? Aut quid obſtabit, quo minus Jovis fato ac providentiae omnes ii obediant, isque ſingula inſpiciat ac dirigat, ſingulis praebens initia, ſemina, ac rationes eorum, quae peraguntur? Quum enim in rebus humanis ſaepenumero unum aliquod corpus ex di-
506 *verſis corporibus conſtet, quorum pro ſe quodvis vivat, intelligat, ſentiat, ut eſt concio, ut exercitus, ut chorus, in univerſo nefas nequaquam putandum eſt, eſſe mundos decem, quinquaginta, centum, qui una regantur mente, & ab uno pendeant principio.* Quae *Plutarchi* verba duo habent in hac cauſſa ſcitu neceſſaria. Primo enim inde patet, Stoicorum familiam unum eſſe Deum ſeu totius rerum naturae moderatorem & rectorem, conſtanter praecepiſſe. Deinde *Plutarchum* videmus nihil in contrariam afferre partem, ſed pugnare potius, ſi vel decem, quinquaginta, aut centum eſſent mundi, unius tamen ſummi potentiſſimique Numinis tam late patere dominatum, ut hos omnes uno imperio ſuo continere & voluntate adminiſtrare valeat.

Certum igitur eſt, Stoicorum ſectae firmiter hoc perſuaſum fuiſſe, totam hancce rerum naturam ab uno regi Numine, cujus gloriam, virtutem, & potentiam nullius naturae dignitas exaequet. Iidem tamen, haud aliter atque multitudo, multos ſimul contendebant eſſe Deos, atque pronuntiatum hoc in ore habebant, πάντα μεστὰ εἶναι Θεῶν καὶ δαιμόνων, *plena eſſe omnia Deorum & daemonum.* In quo tanta exſtitit eorum ſuperſtitio, ut plures etiam, quam reliqui omnes populi, Deos adſciviſſe videantur. (*f*) *Plutarchus* incredibilem eos narrat Deorum vim & numerum veneratos eſſe, τοσοῦτον πλῆθος Θεῶν, *tantam, quantam nulli alii, Numinum multitudinem,* atque ἐμπεπληκέναι affirmat τῷ λόγῳ Θεῶν τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν θάλατταν, *coelum, terram, aërem, mare Diis repleviſſe.* Sed hos omnes tamen Deos, ſi unum illum, quem diximus, excipias, ex uno illo, quem Ζεὺς ſive *Jupiter* vocabant, generatos & procreatos eſſe, praedicabant: quem Jovem, non mentem tantum omnia ratione gignentem, ſed etiam totius mundi animam affirmabant eſſe, qui ex ſemet ipſo cum reliquum mundum, tum Deos iſtos, quum antea nulli eſſent, produxerit. Addebant, in exuſtionibus illis mundi, quas longis redire intervallis oporteat, totum illud Deorum agmen in unum illum ſummumque Deum reverſurum eſſe. Audiamus hac de re *Plutarchum Libro de defectu oraculorum*, ubi daemones interire poſſe demonſtrat: (*) Τοὺς Στωϊκοὺς γινώσκομεν οὐ μόνον κατὰ δαιμόνων, ἣν λέγω, δόξαν ἔχοντας, ἀλλὰ καὶ Θεῶν, ὄντων τοσοῦτον τὸ πλῆθος, ἑνὶ χρωμένους ἀϊδίῳ καὶ ἀφθάρτῳ, τοὺς δὲ ἄλλους καὶ γεγονέναι καὶ φθαρήσεσθαι νομίζοντας. *Stoicos novimus non modo in eadem nobiscum de geniis ſententia eſſe, ſed etiam de Diis, quorum tantum ſtatuunt eſſe numerum, unum dumtaxat aeternum interitusque expertem, reliquos & natos & obituros cenſere.* Ipſe hic *Plutarchus* negat, ad infinitum tempus permanere daemones. Quamquam id de corporea tantum eorum parte intelligi vult. Daemones enim cenſet corpus, quo amicti ſint, amittere aliquando, & in alia commigrare corpora, animis interea perpetuo vigentibus, nec ulla labe contactis. Multo ſecus Stoici: qui & Deos & daemones interire ſtatuebant, nec corpora tantum eorum diſſipari, verum etiam vitas, animas, & naturas deſtrui prorſus & deleri, judicabant. Sed juvat & alium de hac re *Plutarchi* locum afferre ex *Libro* ejus *de communibus notionibus contra Stoicos:* (†) Χρύσιππος καὶ Κλεάνθης ἐμπεπληκότες (ὡς ἔπος εἰπεῖν)

(*) P. 420. (†) P. 1075.

(*f*) *Plutarchus*] *Libro de repugnantiis Stoicor. p.* 1075. *T.* II. *Opp.*

(*g*) *Se-*

εἰπεῖν) τῷ λόγῳ θεῶν τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν θάλατταν, οὐδένα τῶν τοσούτων ἄφθαρτον, οὐδὲ ἀΐδιον ἀπολελοίπασι, πλὴν μόνου τοῦ Διός, εἰς ὃν πάντας καταναλίσκουσι τοὺς ἄλλους, κ. τ. λ. ταῦτα δ' οὐχ ὡς ἄλλα πολλὰ τῶν ἀτόπων συλλογιζόμενα ἔχει ταῖς ὑποθέσεις αὐτῶν, καὶ τοῖς δόγμασιν ἕπεται, ἀλλὰ αὐτοὶ μέγα βοῶντες ἐν τοῖς περὶ Θεῶν καὶ προνοίας, εἱμαρμένης τε καὶ φύσεως γράμμασι διαῤῥήδην λέγουσι, τοὺς Θεοὺς ἅπαντας εἶναι γεγονότας καὶ φθαρησομένους ὑπὸ πυρός, τηκτοὺς κατ' αὐτούς, ὥσπερ κηρίνους ἢ καττιτερινοὺς ὄντας. *Chrysippus vero & Cleanthes (ut sic dicam) suis dictis coelum, terras, aërem, mare Diis replentes, nullum horum ab interitu liberum aut sempiternum statuerunt, solo Jove excepto, in quem reliquos omnes consumi putant, &c. Haec vero non, ut alia ipsorum absurda, ex sententiis & decretis eorum sequuntur, aut ratiocinando colliguntur; sed ipsi magna cum vociferatione in libris de Diis, providentia, fato, ac natura expresse omnes Deos natos esse & interituros vi ignis, autumant, conflatiles opinione ipsorum, ac si cerei essent vel stannei.* Nulla hic a *Plutarcho* injuria Stoici afficiuntur, nec quidquam ponitur, nisi quod principiis, quibus utebantur, consequens & connexum est. Negabant enim, esse aliquid, nisi corporeum, nec ullam addebant corpoream molem aut struem vim ignis effugere posse in exustionibus illis & conflagrationibus mundi, quas certis eventuras esse intervallis, praedicebant. Ex quo quidem nullum Deorum inviolabilem & ab igne intactum remanere posse, efficitur, si solum demas Jovem, sive igneum naturae rerum principium, animae particeps & intelligentiae. Igitur non mediocri discrimine a ceteris Deorum cultoribus sejuncti erant Stoici. Reliqui enim fere omnes, tametsi Deos, quos venerabantur, certo tempore ex uno summoque Deo generatos esse, non diffiterentur, mori tamen eos nolebant, sed ad infinitum tempus 507
permanere, statuebant. Verum Stoici unum Jovem nec natum nec periturum esse, credebant; ceteros Deos omnes & genitos & corruptioni obnoxios fatebantur. Fore enim tempus, ajebant, quo naturae eorum prorsus everterentur & destruerentur, omnesque Dii in unum illum summumque Deum, unde manassent, reverterentur.

Quocirca intervallis illis, quae inter exustionem quamlibet & novi mundi principium interjecta putabant esse, unus tantum ex mente eorum Deus, unus Ζεὺς seu *Jupiter* regnat, nec extra eum usquam aliquid exstat. Qui quidem Jupiter novum iterum mundum omnesque Deos ex semet ipso gignit & procreat. *Chrysippus* apud *Plutarchum*, (*) Ἐοικέναι, inquit, τῷ μὲν ἀνθρώπῳ τὸν Δία καὶ τὸν κόσμον, τῇ δὲ ψυχῇ τὴν πρόνοιαν· ὅταν οὖν ἐκπύρωσις γένηται, μόνον ἄφθαρτον ὄντα τὸν Δία τῶν θεῶν, ἀναχωρεῖν ἐπὶ τὴν πρόνοιαν, εἶτα ὁμοῦ γενομένους, ἐπὶ μιᾶς τῆς τοῦ αἰθέρος οὐσίας διατελεῖν ἀμφοτέρους. *Chrysippus Jovem homini similem esse & mundum scribit, animae providentiam. Ergo, quum conflagrabit mundus, Jovem, solum quippe de omnibus Diis expertem interitus, recessurum ad providentiam, ibique ambos in aetheris substantia perpetuo futuros.* His in verbis tamen Jovem & providentiam animadverti velim unum idemque significare. (g) *Seneca* viri sapientis vitam in locis solitariis & desertis hoc modo describit: *Qualis futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur, in custodiam conjectus, aut in desertum littus ejectus? Qualis est Jovis, quum, resoluto mundo, & Diis* IN UNUM CONFUSIS, *paullisper cessante natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus.* Neque secus *Epictetus* apud *Arrianum*: qui Jovem inducit faceta ironia calamitatem suam

(*) P. 1077. (de repugn. Stoic.)

(g) *Seneca*] *Epist.* IX. *p.* 22. *T.* II. *Opp.*

(h) *Re-*

ſuam deplorantem, quod, exuſto mundo, ſolus & ſine ſocio relictus eſſet: (*) Τάλας ἐγὼ, οὔτε τὴν Ἥραν ἔχω, οὔτε τὴν Ἀθηνᾶν, οὔτε τὸν Ἀπόλλωνα, οὔτε ὅλως ἢ ἀδελφὸν, ἢ υἱὸν, ἢ ἔγγονον, ἢ συγγενῆ. *Me miſerum! neque Junonem habeo, neque Minervam, neque Apollinem, denique neque fratrem, neque filium, neque nepotem, neque cognatum.* (nec omnino Deum vel Deam, quibuscum vivam.) Idem ex Stoicorum ſententia, quidnam agat Jupiter, orbe toto in cineres redacto, his verbis explicat: Ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἑαυτῷ σύνεστι, καὶ ἡσυχάζει ἐφ᾽ ἑαυτοῦ, καὶ ἐννοεῖ τὴν διοίκησιν ἑαυτοῦ, οἵα ἐστι, καὶ ἐν ἐπινοίαις γίνεται πρε-που·

(*) Arr. Lib. III. Cap. 13. (p. 291.)

(*h*) *Revocet*] Stoicorum diſciplinam tot viri graves & eruditi explanarunt, ut laborem prorſus ſupervacaneum ſuſciperem, ſi longam de illa diſputationem hoc loco inſtituerem. De Diis tamen ſectae hujus, quo *Cudwortho* lucis aliquid comparem, nonnulla proferam in medium. (I.) Duplicis ſunt generis, niſi fallor, Stoicorum Dii, *naturales*, ſi loqui ita licet, & *facti*. *Naturales* Dii ſunt ſidera, ſol, luna, ſtellae tam fixae, quam errantes; quibus quidem multis verbis *Lucilius* apud *Ciceronem Libro* II. *de natura Deor.* divinitatem aſſerere conatur. *Lactantius divinar. Inſtitut. Lib.* II. *Cap.* 5. *p.* 185. *Philoſophi Stoicae diſciplinae in ea ſunt opinione, ut omnia coeleſtia, quae moventur, in Deorum numero habenda eſſe, cenſeant.* Innumerabilem vides jam Deorum exercitum. Praeter ſidera vero, num alios etiam opinati ſint Deos naturales in orbe verſari, ſi a daemonibus diſceſſeris, quos *Plutarchus de placitis philoſ. Lib.* I. *C.* 8. *p.* 882. *T.* II. *Opp.* ab illis introductos eſſe, affirmat, equidem vehementer dubito. Quod enim *Plutarchus de repugnant. Stoicor. p.* 1075. *T.* II. *Opp.* ſectam hanc terram, aërem, mare, & ignem Diis repleviſſe, ſcribit, id invidioſius, quam verius, pronuntiatum eſt. Neque illis majorem haberi fidem poſſe, putem, qui terram, aquam, ignem, & neſcio quas alias naturae rerum partes a Stoicis in Deorum ordine repoſitas eſſe, ſcriptum reliquerunt. Loquendi, quae Stoicis uſitata erat, ratio effecit, ut opinor, unice, ut multi tam prave de hoc genere ſentirent. Vim nimirum divinam per naturam uniuscujusque rei pertinere, exiſtimabant: quam propter cauſſam rem unamquamque Deum & vocari poſſe quodammodo cenſebant, & vocabant etiam ſaepenumero. *Res ipſa*, inquit Stoicus apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 23. *p.* 2988. differens, *in qua vis major ineſt aliqua, ſic appellatur, ut ea ipſa vis nominetur Deus.* Idem paullo ante: *illud, quod erat a Deo natum, nomine ipſius Dei nuncupabant.* Ex quo factum, ut multi, quos harum loquutionum vis fugiebat, exiſtimarent, ipſas naturae rerum partes pro Diis ſingularibus & per ſe conſtantibus a Stoicis haberi: a qua tamen illi ſententia prorſus averſi erant. Nomina unius Dei varia pro varietate munerum & virtutum, quibus praeditus eſſet, circumferri patiebantur: ſed ad unam haec omnia vocabula naturam pertinere, diverſa ratione vim ſuam declarantem, exiſtimabant. *Seneca de beneficiis Lib.* IV. *Cap.* 7. *p.* 427. *Quaecumque voles, Deo nomina proprie aptabis, vim aliquam effectumque coeleſtium rerum continentia. Tot appellationes ejus poſſunt eſſe, quot munera.* Adde, qui pulcre idem oſtendit, *Athenagoram Legat. pro Chriſtianis Cap.* 6. *p.* 28. *ed. Oxon.* Non igitur ego facile Deos Stoicorum proprie ita dictos extra ſtellas quaeſiverim: in quibus propter perennes earum curſus & perpetuos, cum admirabili incredibilique conſtantia, intelligentias praeſtantes & ex ſummo Numine decerptas habitare, conſtituebant. *Facti*, quos appellavi, Stoicorum Dii homines erant, quos fama & opinio mortalium in coelum extulerat, ſeu *heroës*. Quos quidem an ex animi ſententia, an vero ad invidiam tantum declinandam Diis adſcripſerint, equidem non temere dixerim. Satis nobis eſt mentem hominum exponere: verane illa fuerit, an ficta, viderint alii. Stoici, tametſi animos negabant immortales eſſe, quorumdam tamen hominum mentes tanta judicabant virtute valere ac conſtantia, ut corporibus ſolutae permanerent, neque ante mundi exuſtionem ad communem, unde fluxiſſent, animorum fontem reverterentur. Hos animos perennes atque ſtabiles Deos eſſe, & Deorum in loco colendos, arbitrabantur. Hac ratione Herculis, Aeſculapii, Caſtoris, reliquorumque Numinum, quae vixiſſe cum hominibus certum erat, cultum tuebantur. Perſpicuum hoc eſt cum aliis ex veterum locis, tum ex *Balbi* Stoici apud *Ciceronem* oratione: qui, poſtquam de cultu heroum diſſeruerat, his verbis locum, quem tractaverat, concludit: *Quorum* QUUM REMANERENT ANIMI, *atque aeternitate fruerentur, Dii rite ſunt habiti, quum & optimi eſſent, & aeterni, de natura* Deor. *Lib.* II. *Cap.* 24. *p.* 2990. *T.* IX. *Opp.* Reliquos, qui poëtis laudabantur, Deos Stoici prorſus repudiabant, nec niſi naturae rerum partes eſſe humana ſpecie a vatibus indutas, diſputabant: ex quo tot natae ſunt veterum de Diis fabularum explicationes phyſicae, magnam partem ad nos etiam delatae, in quibus mirifice hoc genus ſibi placebat.

πέσαις ἑαυτῷ. *Jupiter secum vivit, & in se ipso acquiescit, & gubernationem suam, qualis sit, intelligit, eaque cogitat, quae se deceant.* Ergo certum est & extra omnem positum controversiam, placuisse Stoicis, unum esse tantum Deum per se existentem, nec ullius voluntati subjectum, qui reliquam Deorum turbam non modo procreaverit ex sese, verum etiam eamdem statis temporibus vicissim deleat & exstinguat, qui nunc una cum toto terrarum orbe Deos producat, nunc rursus omnes absorbeat, & in sinum tamquam suum (*h*) revocet.

Eos-

(II.) Ergo, quales Stoicis Dii fuerint, apertum est: quod ideo luculentius mihi declarare placuit, quia plerosque injuriam facere huic sectae video, qui religionem ejus persequuti sunt, alios vero vehementer haesitare, quemadmodum de Diis eorum sentire oporteat. Mihi, si a naturis discedamus in stellis latentibus, & magnorum virorum animis, quibus aeternitatem dabant, nullis aliis Numinibus proprie sic dictis familia haec serviisse videtur. Interim magna satis, immo incredibilis haec Numinum est multitudo. Nihilo tamen minus non tam id miror, tot Stoicis Numina fuisse culta, quam hoc, non plures hoc genus Deos veneratum esse. Etenim, si reliquis praeceptis suis convenienter de Diis sentire voluissent, longe ampliorem numerum adsciscere debuissent. *Deus inferior*, ex Stoicorum decreto, *natura est mentis, consilii, rationis, virtutis denique materiam ciendi particeps, atque a summo, quem celebrabant, Deo, non secus ac ramus aut radius, avulsa.* Stellas enim cur in Deorum referrent numerum, haec una illis erat ratio, quod ex perpetuis & constantibus earum cursibus mentem illis & prudentiam inesse, intelligi posset. Rationem nimirum ita, id quod ex *Cicerone* liquet, subducebant: Quodcumque mente valet atque consilio, id Dei pars aut Deus quidam est. Ubi vero constantia & perpetuus quidam est ordo, ibi consilium & mens adsit, necesse est. Jam stellae cursus servant ordinatos, perennes, ac aequabiles. Igitur mente sint oportet instructae ac ratione. Ergo Dii sunt. Haec vero Dei descriptio in hominum quoque animos, si scitis Stoicorum obediamus, apte atque commode cadit. Sunt & hi non modo rationis, mentis, & ordinis compotes, verum etiam ex Deo decerpti, summique Numinis portiones & radii, in quibus vis inest materiam & corpus impellendi atque concitandi. Neque verentur idcirco Stoici mentem nostram saepenumero Deum, qui in nobis residet, nominare. Quapropter, si secum ipsis consentire voluissent, omnes etiam animos inter Deos recipere, seque ipsos mutuo divinis honoribus afficere debuissent. Brutorum animantium animos, de quibus non idem omnes sensere Stoici, praetermitto.

(III.) Utcumque est, id quidem ex his, quae diximus, apparet, Stoicos non eodem modo, quo reliquos populos, multorum Deorum cultores fuisse, nec propterea commode cum illis sociari posse. Stoicorum Dii unius summi Numinis partes erant & radii, quibus ad naturam, unde erant profecti, aliquando revertendum esset. Nihil igitur in illis propriae stabilitatis & virtutis erat: magno anno vertente, interitus imminebat omnibus & exitium. At gentium reliquarum Dii naturae sunt per se constantes, a summo Numine reapse secretae, atque ad infinitum tempus permansurae, quae & distribuendis pares sunt praemiis, & poenis infligendis. Stoici, si proprie loquendum sit, unum tantum reverebantur Deum. *Athenagoras Apol. pro Christian. Cap. 6. p. 28.* Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς σοᾶς κἂν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι᾽ ἧς φασι τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ Θεοῦ, πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν Θεόν. *Stoici, etiamsi nominibus pro diversitate materiae, per quam spiritum Dei penetrare ajunt, aliis atque aliis utentes, multiplicare Deum videntur, re ipsa tamen unicum esse Deum, statuunt.* At quod unum illum Deum virtutis suae partes quasdam emisisse & certis corporibus conclusisse, autumabant, ea de caussa plures etiam Deos videbantur colere, & ipsi videri volebant. Neque hoc prorsus celarunt Stoici: quos ego quidem, ut indicarent, & unius sese, & multorum quoque Deorum cultores certo sensu dici posse, vocabula *Deus* & *Dii* promiscue usurpasse, reor. Fit hoc infinitis in locis apud *Antoninum*, *Senecam*, *Arrianum*, quibus una res eademque modo Diis, modo Deo sine discrimine tribuitur. Neque *Cicero*, Stoicorum exponens scita, ab hoc more alienus est. Afferam auctoritatis caussa unum *M. Antonini* Imperatoris locum ex *Lib. XII. §. 5. ad se ipsum p. 351.* Ὁρᾷς γὰρ καὶ αὐτὸς, ὅτι τοῦτο παραζητῶν δικαιολογῇ πρὸς ΤΟΝ ΘΕΟΝ· οὐκ ἂν δ᾽ οὕτω διελεγόμεθα ΤΟΙΣ ΘΕΟΙΣ, εἰ μὴ ἄριστοι καὶ δικαιότατοί εἰσι. *Vides, quod in hujus rei indagatione de jure cum Deo disceptas: non autem de jure cum Diis disceptaremus, nisi optimi illi ac justissimi forent.* Adde *Arriani Diss. in Epictetum Lib. I. Cap. 12. p. 118. &c.* Ipse vir doctissimus hoc paullo post recte animadvertit: sed aliam, quam probare nequeo, rationem affert. Scilicet Dii Stoicorum conjunctim spectati Deus sunt, & vicissim Deus Stoicorum in naturae rerum partibus spectatus in multos Deos distributus est.

(*i*) *Epic-*

508 Eosdem vero Stoicos non huic uni tantum Deo, sed, quod reliqui solebant homines, multis Diis seu naturis intelligentibus & homine nobilioribus divinos adhi-
509 buisse honores, omni prorsus vacat controversia. Ipse (*i*) *Epictetus* praeceptum hoc reliquit suis: Εὔχου θεοῖς. *Precare Deos.* Qui philosophus praeterea hominem recte animo affectum officium suum his verbis exquirentem (*k*) introducit: Θέλω εἰδέναι, τί μοι καθῆκον πρὸς τοὺς θεούς. *Scire percupio, quemadmodum primum erga Deos, deinde erga parentes & propinquos me gerere debeam.* Nec alias (*l*) *M. Antoninus* leges tulit; cujus quippe haec sunt effata: Αἰδοῦ θεούς, *Reverere Deos.* Item: Ἐν ἅπασι θεοὺς ἐπικαλοῦ. *In omnibus rebus opem & auxilium Deorum implora.* Quibus quidem monitis ipsemet extremo *Libro primo* morem gerit, quo se multa Diis immortalibus debere beneficia, gratus profitetur: (*) Παρὰ τῶν θεῶν τὸ ἀγαθοὺς πάππους κ. τ. λ. *Diis acceptum refero, quod bonos avos & parentes nactus sum.* Inter alia vero, quae Diis sese debere gratus fatetur, munera id non postremo reponit loco, quod nec in rhetoricis, nec in facultate carmina pangendi magnos progressus fecisset. Credo, hoc ideo fecisse Imperatorem, quod, si multum in his studiis laboris consumsisset, futurum fuisse censuerit, ut res graviores & arduas parcius attingeret & scrutaretur. Omnibus enumeratis Deorum beneficiis, his ad extremum verbis orationem claudit: Πάντα γὰρ ταῦτα θεῶν βοηθῶν καὶ τύχης δεῖται. *Omnia enim haec Deorum auxilio fortunaque indigent*, quoniam nimirum in nostra non sunt potestate (*m*) posita.

Interim Stoicos de honore summi Numinis interdum detraxisse, Diis ea generatim dona tribuendo & adscribendo, quae ad summum unice Deum referre fas fuerat, gravissimis constat auctoritatibus. Ita (*n*) *Epictetus* rationem, qua homines utimur, Deorum esse munus, praecipit: Ἡμῖν οὖν λόγος ἐπὶ ἀτυχίᾳ καὶ κακοδαιμονίᾳ δέδοται ὑπὸ τῶν θεῶν; *Nobisne igitur ratio propterea data est a Diis immortalibus, ut calamitosi simus ac infelices?* Nec veretur idem virtutem Deorum beneficentiae & amori tribuere: Πόσῳ μείζων αἰτία θυσίας, ἢ ὑπατεία, ἢ ὑπαρχία; ταῦτα ἐκ σεαυτοῦ γίνεται καὶ ἀπὸ τῶν θεῶν. *Quanto major tibi caussa est rei divinae faciendae, quam si consulatum aut magisterium equitum esses adeptus? Haec enim a te ipso tibi conferuntur & a Diis.* Quamquam, cur ita loquerentur, equidem hanc illis fuisse rationem & caussam suspicor, quia omnes illas naturas animi rationisque compotes & homine praestantiores, quas Deos nominabant, ministros & instrumenta ducebant esse, quibus summum Numen in procuranda hujus mundi felicitate uteretur: ex quo consequitur, singulos illos Deos, pro sua quemque virtute & natura, aliqua in rebus & negotiis humanis potentia valere. Neque aliam propter caussam evenisse, putem, ut verba *Dii* & *Deus* promiscue adhiberent. Una exempli caussa eademque

(*) (Lib. I. §. 17. p. 30.)

(*i*) *Epictetus*] Apud *Arrianum Diss. Epictetear. Lib.* I. *Diss.* I. *p.* 84.

(*k*) *Introducit*] Apud *Arrianum Lib.* III. *Cap.* 17. *p.* 222.

(*l*) *M. Antoninus*] Illud praeceptum exstat *Lib.* VI. *ad se ipsum* §. 30. *p.* 190. hoc vero *Libro* VI. eodem §. 23. *p.* 183.

(*m*) *Posita*] Ad hos locos, quibus Stoici Deos precari jubent, ejus, quod paullo ante significavi, meminisse in primis decet, vocabula θεὸς, & θεοὶ promiscue apud illos adhiberi. Neque tamen Diis, quos vocabant, supplicasse Stoicos, aeque atque supremo Numini, negaverim: quamquam utrumque inepte ab illis factum censeo. Mentes enim hominum ex praescripto *Zenonis* Dei sunt partes. Igitur Stoicus, quum deprecari homines Deum vult, partem precibus adire totum suum jubet. Quumque idem reliquis Diis rem sacram homines facere debere, decernit, suadet, ut una Dei pars alteri ejusdem parti supplex fiat. Sed

que *Socratis* oratio alias ita refertur ab *Arriano*, ut vocabulum θεὸς in ea occurrat: Εἰ ταύτῃ τῷ θεῷ φίλον. *Si quidem Deo illud placuerit.* (*Arr. Epict. L. I. C.* 29.) Alias sic, ut nomen θεοὶ in ea reperias: Εἰ ταύτῃ φίλον τοῖς θεοῖς. *Si quidem Diis ita visum sit.* (*L. IV. C.* 4.)

Hoc itaque ratum nobis esto, Stoicos, etiamsi plures colerent Deos, unum tamen in primis summum Deum seu Numen, toti terrarum orbi praesidens, veneratos esse. Atque hujus excellentissimi Numinis varia erant in scholis eorum nomina: quorum quidem praecipua proferre, non inutile arbitror. Interdum *ratio & natura totius terrarum orbis* appellatur: (*) ἡ τῶν ὅλων φύσις, πρεσβυτάτη θεῶν, *natura rerum omnium, Deorum vetustissima:* nunc (†) ἡ τὰ ὅλα διοικοῦσα φύσις, *natura res omnes gubernans*, (§) ὁ τὴν τῶν ὅλων οὐσίαν διοικῶν λόγος, *ratio universitatis materiam* 510 *regens*, (**) ὁ διὰ τῆς οὐσίας διήκων λόγος καὶ διὰ παντὸς τοῦ αἰῶνος, κατὰ περιόδους τεταγμένας οἰκονομῶν τὸ πᾶν, *ratio pertinens per substantiam omnium rerum omnemque aeternitatem, cunctaque secundum definitas periodos gubernans ac dispensans.* Nonnumquam appellatur ἡ τῶν ὅλων αἰτία, *rerum omnium caussa:* saepius etiam (††) τὸ τοῦ κόσμου ἡγεμονικὸν, *illud, quod principatum in mundo obtinet*, & (§§) ὁ ἡγεμὼν τοῦ κόσμου, *princeps mundi.* Rursus ὁ διοικῶν τὰ ὅλα, *is, qui omnia gubernat:* quod quidem in hoc (*o*) *Epicteti* loco fit: Ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς τὴν αὑτοῦ γνώμην ὑποτέταχε τῷ διοικοῦντι τὰ ὅλα, καθάπερ οἱ ἀγαθοὶ πολῖται νόμῳ τῆς πόλεως. *Vir bonus animum suum gubernatori universitatis submittit, quemadmodum boni cives legi civitatis se subjiciunt.* Alio quodam loco ὁ διατάσσων, *is, qui res omnes ordinat & componit*, dicitur: Τὸ παιδεύεσθαι, τοῦτό ἐστι μανθάνειν ἕκαστα οὕτω θέλειν, ὡς γίνεται· πῶς δὲ γίνεται; ὡς διέταξεν αὐτὰ ὁ διατάσσων. *Illud est erudiri, si discas ita velle fieri omnia, ut fiunt. Quomodo autem fiunt? Ut ea disposuit is, qui disponit omnia.* Rursus idem Deus vocatur τὸ περιέχον τὰ ὅλα νοερὸν, *rationale illud principium, quod rerum universitatem continet*, ut in hoc *M. Antonini* praecepto: (***) Μὴ μόνον συμπνεῖν τῷ περιέχοντι ἀέρι, ἀλλὰ καὶ συμφρονεῖν τῷ περιέχοντι πάντα νοερῷ. *Curae tibi sit non tam cum aëre ambiente conspirare, quam menti cuncta ambienti consentire.* Eidem *Antonino* Deus dicitur (†††) ὁ τοῦ ὅλου νοῦς καὶ διάνοια, *mens & ratio totius mundi*, μία πάντων πηγὴ νοερὰ, *unus rerum omnium fons rationalis:* postremo, ut alia ejus generis nomina praetermittam, (§§§) θεὸς εἷς διὰ πάντων, καὶ οὐσία μία, νόμος εἷς, *Deus unus per omnia, una essentia, lex una.* Id vero cum reliquis fere omnibus philosophis commune habent Stoici, quod celsissimum illum mundi regem & moderatorem peculiari ratione modoque eminentiori τὸν θεὸν, *Deum* salutant: quod quidem aliquot probabo *Epicteti* locis, quibus, si res ita posceret, innumerabiles alios liceret sociare. Sic igitur *Epictetus* (*p*) alicubi: Μηδὲν ἄλλο θέλε, ἢ ἃ ὁ θεὸς θέλει· καὶ τίς σε κωλύσει; *Noli velle aliquid, praeter ea, quae Deus vult. Et quis te, ne id facias, impedict?*

(*) Anton. Lib. IX. (§. 1. p. 262.) (†) Anton. L. VII. §. 18. (p. 215.) (§) Anton. L. VI. §. 1. (p. 170.) (**) Antonin. L. V. §. 24. (††) Antonin. L. IX. §. 7. (§§) Anton. L. VII. §. 47. (potius §. 75. p. 236.) (***) Anton. L. VIII. §. 45. (potius §. 54. p. 258.) (†††) Anton. p. 125. (potius Lib. V. §. 30. p. 164.) (§§§) Anton. L. VII. §. 7. (potius §. 9. p. 210.)

Sed haec mentis humanae imbecillitas est, ut ne sapientes quidem saepenumero, nisi admoniti, quid scita sua proxime consequatur, videant.

(*n*) *Epictetus*] Apud *Arrianum Diss. Lib.* III. *Cap.* 24. *p.* 329. Qui sequitur, locus exstat apud eumdem *Lib.* IV. *Cap.* 4. *p.* 388.

(*o*) *Epicteti*] Qui apud *Arrianum* exstat *Diss. in Epictetum Lib.* I. *Cap.* 12. *p.* 118. Eodem loco dictum illud legitur, quod hunc locum excipit.

(*p*) *Alicubi*] Haec leges apud *Arrianum Lib.* II. *Cap.* 27. *p.* 221.

(*q*) *Pis-*

dict? Alio loco: (*) Θέλησον, inquit, καλὸς φανῆναι τῷ θεῷ· ἐπιθύμησον καθαρὸς μετὰ καθαρῦ σαυτῦ γενέσθαι καὶ μετὰ τῦ θεῦ. *Velis tandem pulcher videri Deo: desiderato purus cum te ipso puro esse & cum Deo.* Item, quum certas statasque naturae vicissitudines admiratur, haec inter alia (*q*) profert: Τεταγμένως, καθάπερ ἐκ προστάγματος θεῦ, ὅταν ἐκεῖνος εἴπη τοῖς φυτοῖς ἀνθεῖν, ἀνθεῖ, ὅταν εἴπη βλαστάνειν, βλαστάνει. *Tanto ordine, tamquam ex divino mandato, quum ille plantas florere jubet, florent, quum germinare, germinant.* Ζεὺς seu *Jupiter* aliud est nomen summi potentissimique Numinis, quod frequens in ore Stoicis erat. Quamobrem mundi totius gubernatio (*r*) Διὸς διοίκησις, *Jovis administratio*, ab hoc genere solet appellari. Postremo non raros in commentariis Stoicorum locos videas, quibus nominatim excellentissimum illud Numen, de quo loquimur, a ceteris discernunt & distinguunt Diis. Audiamus *Epictetum*, qui (†) Ἐγὼ, inquit, δ' ἔχω τινὶ ὑποτετάχθαι, τινὶ πείθεσθαι, τῷ θεῷ καὶ τοῖς μετ' ἐκεῖνον. *Ego vero habeo, cui me placere oportet, cui obnoxium esse, cui obtemperare: Deum & eos, qui proximum ab eo locum tenent*, hoc est, summum Deum & inferiora Numina. Eodemque modo, ubi homines adhortatur, ne quid eorum desiderent, quae in potestate sua non esse intelligant: (§) Ἀλλὰ, inquit, τῷ Διὶ χαρίσαι αὐτὰ, καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς· ἐκείνοις παράδος· ἐκεῖνοι κυβερνάτωσαν. *Sed Jovi donato ea, & ceteris Diis: illis tradito: illi gubernanto.* Kursus hominem felicitatem suam in rebus extra se positis collocantem ita loquentem inducit: Κάθημαι καὶ στένω, καὶ ὃν δύναμαι, λοιδορῶ, τὸν Δία καὶ τοὺς θεοὺς ἄλλους. *Sedebo tunc lamentans, & cui potero, conviciabor, ipsi Jovi & reliquis Diis.*

Jam summum istum Deum sive Jovem Stoicos longe pluris fecisse, atque majoribus affecisse honoribus, quam reliquam omnem inferiorum Deorum turbam, ipsa, ut credamus, res efflagitat & ratio. Namque illum cum omnes hosce minores Deos, tum universam rerum naturam comparasse & condidisse, existimabant: illum solum aeternum & immortalem, quidquid praeterea Deorum esset, id quod
511 jam ante vidimus, sicuti generatum & editum, ita fragile, mortale, & ad interitum properare, censebant. Non ignoro, *Balbum Lucilium*, Stoicum, qui sectae suae apud *Ciceronem* rationes & doctrinam explicat, mundi hujus omniumque rerum origines a pluribus Diis repetere: (**) *Dico igitur*, inquit, PROVIDENTIA DEORUM *mundum & omnes mundi partes & initio constitutas esse, & omni tempore administrari.* Sed non dubito, quin *Ciceronem*, quum haec scriberet, sive ratio fefellerit, sive memoria; nec eum tam Stoicorum, quam aliorum ex illis, qui Deos plures colebant, opinionem retulisse, arbitror. Constat enim fuisse, qui, quum mundum generatum esse faterentur, multos tamen simul Deos aeternos, uni licet summo Deo parentes, venerati sunt. Nihil simile Stoici: quod quidem genus, quo-

(*) Lib. II. C. 18. (p. 225.) (†) Lib. IV. C. 12. (p. 426.) (§) Lib. II. C. 17. (p. 221.)
(**) De natur. Deor. L. II. p. 225. Lamb. (Cap. 30. p. 2999. T. IX. Opp.)

(*q*) *Profert*] Haec habes in *Arriani Libro* I. *Cap* 14. *p.* 122. 123.

(*r*) Διὸς] Haec ante oculos habuit *Epicteti* verba, quae *Arrianus Lib.* II. *Cap.* 23. *p.* 251. servavit: Ἄνθρωπε, τὸ προκείμενόν σοι, κατασκευάσαι σαυτὸν, —— συναρμόζοντα τῇ τοῦ Διὸς διοικήσει. *Homo, institutum tuum est, ita te parare, —— ut cum Jovis administratione congruas.*

(*s*) *Laërtium*] *Lib.* VII. *de vitis philos. Segm.* 136. *p.* 450. Non ipsa tamen vir doctus *Zenonis* aut *Laërtii* verba recitat, sed summam tantum, quam ipse putat, ac sententiam eorum.

(*t*) *Cicero*] *De legib. Lib.* I. *Cap.* 8. *p.* 3304. *T.* IX. *Opp.* Recte monet vir eximius, ex Stoicorum praescripto haec dicta esse. Namque magna

quoniam unum esse tantum aeternumque Deum statuebat, ceteros vero Deos omnes iteratis illis mundi exustionibus in unum illum summumque Deum transire totos, sic ut Jupiter solus relinqueretur, ducebat, non poterat, quin universum Deorum exercitum totumque mundum ex unius summi Dei sinu educeret. Nihil ipsis *Zenonis* verbis apud *Diogenem* (*s*) *Laërtium*, quibus mundi explicat origines, apertius est: Τὸν θεὸν κατ' ἀρχὰς, καθ' αὑτὸν ὄντα, κ. τ. λ. *Principio Deum, quum solus esset, substantiam mundi igneam sensim in aquam convertisse*, id est, in chaos quoddam crassius, *& ex hac deinceps aqua, quod seminalis mundi ratio esset, elementa totamque mundi machinam fabricatum esse.* Atque ipse (*t*) *Cicero* alio loco, *Libro* nimirum *de legibus*, caute & sapienter homines non ex Diis, verum ex uno summoque Deo generatos esse decernit & editos: *Hoc animal providum, —— quem vocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum esse* A SUMMO DEO. In quo Stoicorum verius sequitur, quam Platonicorum, sententiam; quorum quippe inferiores Dii, tametsi geniti sunt initio & procreati, postea tamen suas in hominum animantiumque ceterorum fabricatione partes tuentur & sustinent. *Epictetus* pariter eo loco, quo mortis despicientiam, quam Galilaei sive Christiani prae se ferrent, consuetudinis & recepti moris potius, quam rectae purgataeque rationis, esse fructum, contendit, non secus, ac (*v*) *Marcus Antoninus*, quem constat eamdem mortis contemtionem ad ψιλὴν παράταξιν, *meram animi pervicaciam*, retulisse, diserte mundum Dei, summi nimirum Dei, opus esse, profitetur: (*) Ὑπὸ μανίας μὲν δύναταί τις οὕτω διατεθῆναι, καὶ ὑπὸ ἔθους, ὡς Γαλιλαῖοι· ὑπὸ λόγου δὲ καὶ ἀποδείξεως οὐδεὶς δύναται μαθεῖν, ὅτι ὁ θεὸς πάντα πεποίηκε τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ αὐτὸν τὸν κόσμον. *Ergo furore quidem sic aliquis affici potest adversus illa & consuetudine, ut Galilaei: ratione vero & demonstratione cognoscere nemo potest, Deum ea, quae in mundo sunt, omnia fecisse, & ipsum mundum totum liberum & perfectum, partes autem ejus ad usum universi. —— Quare decet, ut partes cedant universis.* Idem alias hoc modo disputat: (†) Τὸν ἥλιον τίς πεποίηκε; καρποὺς δὲ τίς κ. τ. λ. *Quis solem condidit? quis terrae fructus? quis anni tempestates? quis amoenam rerum omnium convenientiam? Tu igitur, quum ab alio acceperis omnia, quin te ipsum quoque acceperis, conquereris tamen & murmuras adversus donatorem, si hanc vel illam rem a te auferat? Nonne hic in terrarum orbem te introduxit? Nonne lucem tibi ostendit? Nonne sensus & rationem tibi dedit?* Quod (*x*) si sol, ad quem principatum inter Deos familia Stoica deferebat, natus ex alio & factus est, quis, quaeso, ceteros hoc inferiores Deos nobiliori esse loco, censeat? Atque locus, quem nunc dabo, omnem prorsus ex hac caussa dubitationem tollet: (§) Εἴ τις τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθῆσαι κατ' ἀξίαν δύναιτο, ὅτι γεγόναμεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ πάντες προηγουμένως, καὶ ὁ θεὸς πατήρ ἐστι τῶν τ' ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, οὐδὲν

(*) Lib. IV. C. 7. (p. 500.) (†) (Lib. III. C. 26. p. 363.)
(§) Lib. I. C. 3. (p. 90.)

gna pars orationis, quam ibi habet *Cicero*, ex porticu sumta est.

(*v*) *M. Antoninus*] *Libro* XI. τῶν εἰς ἑαυτὸν §. 3. p. 319. De quo loco dedita quondam opera disserui *Observation. sacrar. & historico-criticar. Lib.* I. *Cap.* 3. *p.* 137.

(*x*) *Si sol*] De sole a summo Deo condito illustrior, quam hic est, locus exstat in *Arriani* *Lib.* I. *Cap.* 14. *p.* 124. ubi Deum omnia intueri, rationibus non contemnendis probat: Ὁ δὲ καὶ τὸν ἥλιον αὐτὸν πεποιηκὼς καὶ περιάγων, μέρος ὄντα αὐτοῦ μικρὸν, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, οὗτος δὲ οὐ δύναται πάντων αἰσθάνεσθαι. *Qui autem solem ipsum & fecit & circumagit, parvam suorum operum partem, si cum universo conferatur, is vero non potest animadvertere omnia.*

(*y*) *Bea-*

οὐδὲν ἀγεννὲς, οὐδὲ ταπεινὸν ἐνθυμηθήσεται περὶ ἑαυτοῦ. *Si quis illud infigere posset animo, uti decet, nos omnes a Deo praecipue esse factos, ac Deum patrem esse hominum atque Deorum, eum nil abjectum aut humile de se ipso cogitaturum, arbitror.* Θεὸς hic, quod ne-
512 minem praeterire potest, summum Deum, nomen vero θεοὶ minora Numina significat. Alio loco idem cum hominum fabricationem, tum totius mundi procurationem ad unum Deum sive Jovem aperte refert: (*) Ὁ θεὸς πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐποίησε, κ. τ. λ. τὴν δὲ οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὥσπερ ἄξιον τὸν κηδόμενον ἡμῶν, καὶ πατρικῶς προϊστάμενον ἐν τοῖς ἰδίοις. *Deus omnes homines ad felicitatem condidit, &c. Naturam vero bonorum & malorum, ut eo dignum fuit, qui nos curaret, patriaque sollicitudine tueretur, in illis rebus collocavit, quae in nostra potestate sunt positae.* Non ita multo post: (†) Τῷ ὄντι κακῶς διοικεῖται τὰ ὅλα, εἰ μὴ ἐπιμελεῖται ὁ Ζεὺς τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν, ἵνα ὦσιν ὅμοιοι αὐτῷ καὶ εὐδαίμονες. *Omnino rerum universitas male gubernatur, nisi cives suos curat Jupiter, ut similes sint ipsius ac* (y) *beati.*

513 Verum longius, quam existimaveram, excurro. Itaque ad illud nunc accedo propius, quod probandum mihi sumsi, Stoicos summum Deum suum ceteris Numi-

(*) Lib. III. Cap. 24. (p. 328.) (†) (P. 331.)

(y) *Beati*] Stoicos summum, quod esse profitebantur, Numen rerum omnium certa ratione parentem atque conditorem fecisse, id quod multis hoc loco *Cudworthus* auctoritatibus ostendit, omni vacat controversia. Neque tamen ideo *Ciceronem* vituperem, quod is *Deorum immortalium providentia mundum hunc constitutum esse atque administrari*, scripsit, quum Stoicum loquentem induceret, aut vitii cujusdam admissi coarguam. Namque (I.) observatum jam antea est, Stoicos vocabulis *Dii* & *Deus* promiscue fuisse usos, atque unum opus idemque nunc Deo, nunc Diis, tamquam auctoribus, adscripsisse. Atque *Cicero* in ipsa illa *Balbi* Stoici oratione, unde verba haecce sumta sunt, huic ita mori obtemperat, nihil ut inter eum ceterosque Stoicos intersit. *Non est igitur*, inquit paullo post ea verba, de quibus hic quaeritur, *natura* DEORUM *praepotens, neque excellens, si quidem ea subjecta est vel necessitati vel naturae.* —— *Nihil autem est praestantius* DEO. —— *Nulli igitur est naturae obediens aut subjectus* DEUS. —— *Etenim, si concedimus, intelligentes esse* DEOS, *concedimus etiam, providentes.* Vel unus hicce locus argumento est, visum *Ciceroni* fuisse ex Stoicorum lege differenti, perinde esse, Deine an Deorum adhiberet vocabulum. (II.) Nec, si Stoicorum accuratius inspiciamus disciplinam, absurdum nobis videri potest pluribus Diis mundi constructionem ab hoc genere attributam esse, etiamsi proprie summum tantum & altissimum Deum hoc munere perfunctum credidisset. Etenim Stoicorum Dii omnes Dei celsissimi partes sunt, & in Deo fuerunt universi, quum is solus de mundo fabricando cogitaret. Quocirca, quum ipsemet hoc opus aggrederetur, Dii etiam quodammodo, qui in Deo aderant, simul ei manum admoverunt. Nec proinde Stoicus reprehendi debet, si modo Deum, in quo omnes Dii erant, modo Deos, postea a summo Numine segregatos, fabricam adortos esse mundi, constituat. Patitur utrumque disciplinae, quam sequitur, ratio. (III.) Quid si vero planum fecero, Stoicos Diis etiam minoribus partem aliquam attribuisse fabricationis hujus orbis, non secus atque Platonicos, neque, ut doctissimus vir sibi persuasit, universum hoc negotium unice ad summum, quem colebant, Deum ejusque vim & potentiam detulisse? Docebo hoc non modo disertis illustris ex hac schola philosophi verbis, verum etiam ex ipsa interiori Stoicorum physiologia demonstrabo. Is, quem appellavi testem, philosophus, *Seneca* est, qui *de beneficiis Lib. VI. C. 23. p. 494. T. I. Opp.* de sole, luna, & sideribus, quos praecipuos Stoici Deos habebant, ita verba facit: *In prima autem illa* (mundi) *constitutione, quum* UNIVERSA DISPONERENT, *etiam nostra viderunt, rationemque hominis habuerunt. Itaque non possunt videri sua tantum caussa decurrere, & explicare opus suum, quia* PARS OPERIS SUMUS ET NOS. *Debemus ergo soli & lunae & ceteris coelestibus beneficium.* —— *In nostras quoque utilitates a* PRINCIPIO RERUM *praemissa mens est, & is ordo mundo datus, ut appareat, curam nostri non inter ultima habitam.* —— *Dii non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, quum omnibus alimenta protinus & auxilia providerint: nec eos per negligentiam genuere, quibus tam multa generabant.* Igitur, si hunc audiamus, totius universitatis dispositio, rerum omnium providentia, generatio denique humani generis ad solem, lunam, sidera, non ad solum Deum, quo nullus major est, pertinet. Atque haec sententia physicis Stoicorum praeceptis omnino conveniens est atque

minibus exquiſitiori & auguſtiori ratione coluiſſe. Id vero non uno docere mihi licet argumento. Principio Deum iſtum fatebantur ſupremum eſſe legislatorem, homineque voluntati legibusque ejus obtemperante, quemquam eſſe liberiorem negabant mortalium. Loquatur hic denuo *Epictetus*: Εἰς ἐμὲ οὐδεὶς ἐξουσίαν ἔχει· ἠλευθέρωμαι ἀπὸ τοῦ θεοῦ· ἔγνωκα αὐτοῦ τὰς ἐντολάς· οὐκέτι οὐδεὶς δουλαγωγῆσαί με δύναται. *In me nemo ullam poteſtatem habet. Libertate ſum donatus a Deo: novi ejus mandata: nemo poſthac in ſervitutem me redigere poterit.* Idem alio loco: Ταῦτα ἐπιτηδεύων θέλω εὑρεθῆναι, ἵν' εἰπεῖν δύνωμαι τῷ θεῷ· μή τι παρέβην σου τὰς ἐντολάς; κ. τ. λ. *Liber ea, quae volo, agens deprehendi cupio, ut dicere poſſim Deo: Numquid praecepta tua violavi? Numquid ad alia ſum abuſus vel facultatibus vel anticipationibus*, (ſeu communibus notionibus) *quas mihi dediſti?*

Univerſam deinde rerum naturam ejus nutu & arbitrio adminiſtrari, ejusque fato & providentia cuncta regi, componi, & diſtribui, aſſeverabant: quamobrem & placere ſibi omnino, quaecumque ipſi placerent, & probari, quae ipſe conſtitueret, profitebantur. *Epictetus* hac oratione (z) alicubi ſummum compellat Deum:

que conſentanea. Scilicet, tametſi ſecta haec ex uno Jove ſeu ſupremo Numine fluxiſſe atque prodiiſſe omnia, cenſebat, haud tamen uno impetu & momento, verum certa lege, via & ordine procreatam & digeſtam hanc eſſe molem, exiſtimabat. Itaque primum rerum omnium ignem ſive aetherem prorupiſſe, ſummumque locum occupaſſe, ſciſcebant; quem reliqua deinceps conſequuta eſſe, opinabantur. Teſtes non unos habeo: ſed unum ſufficiet laudaſſe *Manilium*, quem Stoicis praeceptis imbutum fuiſſe, ſatis conſtat, *Aſtronomicon Lib.* I. *vſ.* 147. *ſ. p.* 5. ita canentem:

Sed facies quaecumque tamen ſub origine rerum
Convenit, & CERTO DIGESTUM *eſt* ORDINE *corpus.*
Ignis in aethereas volucer ſe ſuſtulit auras,
Summaque complexus ſtellantis culmina coeli,
Flammarum vallo naturae moenia fecit.

Adde *Diogenem Laërtium Lib.* VII. *Segm.* 136. 137. *p.* 450. Simulatque ignis a ſummo Deo, ſi quidem ita loqui licet, ſecretus fuit, continuo in eo ex Stoicorum ſententia minores Dii ſeu ſidera genita & procreata ſunt: quibus natis, reliqua demum elementa prodierunt, & locis ſuis collocata ſunt. Apertis hoc verbis ex *Zenone*, *Chryſippo*, & aliis familiae Stoicae fulcris *Laërtius Lib.* VII. *Segm.* 137. *p.* 451. refert: Ἀνωτάτω μὲν οὖν εἶναι τὸ πῦρ, ὃν δὴ αἰθέρα καλεῖσθαι· ἐν ᾧ πρώτην τὴν τῶν ἀπλανῶν σφαῖραν γεννᾶσθαι, εἶτα τὴν τῶν πλανωμένων, μεθ' ἣν τὸν ἀέρα, εἶτα τὸ ὕδωρ, ὑποστάθμην δὲ πάντων τὴν γῆν. *Summo enim in loco ignem eſſe*, (dicunt,) *quem aethera appellant: in quo* PRIMUM *immobilium aſtrorum orbem eſſe natum, deinde errantium, poſt hunc aëra, tum aquam, extremam autem omnium ſubſidere terram.* Ergo Dii coeleſtes Stoicorum, quos reliquis longe praeferebant omnibus, exſtiterunt principes, antequam elementa reliqua, aër, aqua, terra eſſent, antequam vel homines, vel animantia, vel ulla pars mundi hujus alia aut ratione vacua, aut ejus compos naſceretur. Deos autem eſſe, nihilque agere, id vero Stoici dictu eſſe ineptum atque perabſurdum ducebant. *Primum igitur*, inquit *Balbus* Stoicus apud *Ciceronem de natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 30. *p.* 2999. *T.* IX. *Opp. aut negandum eſt, Deos eſſe, —— aut, qui Deos eſſe concedunt, iis fatendum eſt, eos* ALIQUID AGERE, *idque praeclarum.* Quocirca, Dii Stoicorum ſi primi ſunt exorti, Dii vero non poſſunt non agere praeclarum aliquid, conſequitur, ut Deos hoſce ſtatim, atque nati eſſent, id quod etiam *Seneca* perſpicue profitetur, operas ſuas ad mundum diſponendum, ornandum, hominesque & animalia gignenda contuliſſe, conſtituamus. Ergo nihil eſt, cur *Cicero*, itemque alii erroris accuſentur, quod Stoicos praecepiſſe perhibuerunt, Deorum immortalium cura & providentia mundum hunc & conſtitutum initio eſſe, & poſtea adminiſtratum. Eadem enim Stoicis fuit opinio, quae *Platoni*: quem, ut ex *Timaeo* apparet, ſummo Numini productionem Deorum inferiorum, his vero hominum & animalium reliquorum procreationem attribuiſſe, compertum habemus. Neque haec ſententia cum tot eorum pugnat dictis, quibus unum Jovem ſeu celſiſſimum Numen fabricatorem & architectum hujus eſſe orbis, tradunt. Etenim minora haecce Numina quum ex ſummo nata eſſe Deo judicent, omniaque nutu & virtute ejus perfeciſſe, putent, quodcumque ab his fit, id non male tamquam ſupremi parentis eorum opus ſpectari & laudari poterat. *Plato*, & qui eum ſequuntur, infinitis in locis unum Deum conditorem hujus mundi eſſe, profitentur: & iidem, id quod paullo ante monui, magnam tamen partem hujus operis minoribus Diis commiſſam eſſe, docent.

(z) *Alicubi*] Apud *Arrianum Diſſ. Epictet. Lib.* III. *Cap.* 5. *p.* 274.

(a) *Alio*

Deum : Μήτι ἐμεμψάμην σου τὴν διοίκησιν; ἐνόσησα, ὅτε ἠθέλησας, καὶ οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐγὼ ἑκών· πένης ἐγενόμην σου θέλοντος, ἀλλὰ χαίρων· οὐκ ἦρξα, ὅτι σὺ οὐκ ἠθέλησας· οὐδέποτ' ἐπεθύμησα ἀρχῆς· μήτι με τούτου ἕνεκα στυγνότερον εἶδες; μὴ οὐ προσῆλθόν σοι φαιδρῷ τῷ προσώπῳ, ἕτοιμος εἴ τι ἐπιτάσσεις, εἴ τι σημαίνεις; νῦν με θέλεις ἀπελθεῖν ἐκ τῆς πανηγύρεως; ἄπειμι· χάριν σοι ἔχω πᾶσαν, ὅτι ἠξίωσάς με συμπανηγυρίσαι σοι, καὶ ἰδεῖν ἔργα τὰ σὰ, καὶ τῇ διοικήσει σου συμπαρακολουθῆσαι· ταῦτά με ἐνθυμούμενον, ταῦτα γράφοντα, ταῦτα ἀναγινώσκοντα καταλάβοι ἂν θάνατος. *Num gubernationem tuam reprehendi? Aegrotavi, quia voluiſti. Aegrotarunt & ceteri, ſed ego volens. Pauper fui, te volente, ſed laetus. Non imperavi, quia tu voluiſti. Numquam appetivi imperium. Numquid me umquam hac de cauſſa triſtiorem vidiſti? Numquid umquam vultu minus hilari te acceſſi? paratus, ſi quid mandes, ſi quid imperes. Vis me nunc ludorum celebritate abire? Abeo. Gratias, quas poſſum, maximas habeo, quod me dignatus es ad ludos tuos admittere, & ad ſpectanda opera tua, & adminiſtrationem tuam intelligendam. Haec me cogitantem, haec ſcribentem, haec legentem occupet mors.* Alios pariter his idem verbis commonet: (*) Τόλμησον ἀναβλέψας πρὸς τὸν θεὸν εἰπεῖν· ὅτι χρῶ μοι λοιπὸν, εἰς ὃ ἂν θέλῃς· ὁμογνωμονῶ σοι, ἴσος εἰμι· οὐδὲν παραιτοῦμαι τῶν σοι δοκούντων· ὅπου θέλεις, ἄγε· ἣν θέλεις ἐσθῆτα, περίθες· ἄρχειν με θέλεις; ἰδιωτεύειν; μένειν; φεύγειν; πένεσθαι; πλουτεῖν; ἐγώ σοι ὑπὲρ ἁπάντων τούτων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀπολογήσομαι· δείξω τὴν ἑκάστου φύσιν, οἵα ἐστιν. *Aude tandem, ſublatis ad Deum oculis, dicere: Tracta me poſthac arbitratu tuo: ejusdem, cujus tu, ſententiae ſum, ad omnia indifferens. Nihil recuſo eorum, quae tibi placent. Quo voles, ducito: veſte me, qua voles, induito. Vis me fungi magiſtratu? vis privatam agere vitam? manere? exſulare? cum paupertate colluctari? opibus abundare? Ego te in his rebus omnibus apud homines defendam: oſtendam, qualis ſit rei cujusquam natura.*

514 Praeterea Deum ſeſe omnibus in rebus & negotiis unice ſpectare, omnia ad eum referre, opem ab eo & auxilium exſpectare, denique ſpem omnem ac fiduciam in eo collocare, gloriabantur. Vide, ut *Epictetus* diſſerat: (†) Κἀγὼ μὲν ἔχω ταύτην ἐπιβολὴν ἀποτελέσαι ὑμᾶς ἐλευθέρους, εὐδαιμονοῦντας, εἰς τὸν θεὸν ἀφορῶντας ἐν παντὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ. *Mihi propoſitum eſt, eos efficere vos, qui non prohiberi, non cogi, non impediri poſſint, qui liberi ſint, quibus proſpere feliciterque ſuccedant omnia, qui in magnis aeque ac parvis rebus omnibus Deum intueantur.* Is ipſe Stoicus ſic rationem (*a*) alio loco concludit: Οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐκβαλεῖν λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, κ. τ. λ. εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν θεὸν ἀποβλέποντα, ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνου προστάγμασι καθωσιωμένον. *Numquam dolorem, timorem, cupiditatem animo ejicies, niſi ad ſolum reſpicias Deum, eique ſoli ſis addictus, & illius mandatis initiatus.* Praeterea *Herculem* affirmat magnum hoc erga Deum pietatis officium religioſe dudum ſervaſſe: (§) Τὸν Δία αὑτοῦ πατέρα ἐκάλει, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀφορῶν ἔπραττεν, ἃ ἔπραττε. *Jovem patrem ſuum appellabat, eumque intuebatur, eoque fretus rei ſuas gerebat. M Antoninus* (**) duo eſſe docet, quae homines intueri perpetuo deceat, primo πρὸς τοὺς συμβιοῦντας, *eos, qui nobiscum vivunt*, deinde πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, ἀφ' ἧς συμβαίνει πᾶσιν πάντα, *cauſſam divinam, a qua proveniunt omnibus omnia.* Ejusdem praeclarum hoc ſcriptum legitur praeceptum: (††) Οὐκ ἀνθρώπινόν τι ἄνευ τῆς ἐπὶ τὰ θεῖα συναναφορᾶς

(*) Lib. II. C. 16. (p. 217.) (†) Lib. II. C. 19. (p. 231.)
(§) Lib. III. Cap. 24. (p. 330.) (**) Lib. VIII. §. 23. (potius §. 27. p. 247.)
(††) Lib. III. §. 11. (potius §. 13. p. 87.)

(*a*) *Alio loco*] Vid. *Arrianum Lib.* II. *Cap.* 16. *p.* 218.

(*b*) *Epi-*

φιλεῖς ὑπηρετεῖς. *Neque enim, homines quod ſpectat, quidquam recte egeris ſine habito ad res divinas reſpectu.* Quo fretus, homines egregie exhortatur: (*) Ἑνὶ τέρπε καὶ προσαναπαύε, τῷ ἀπὸ πράξεως κοινωνικῆς μεταβαίνειν ἐπὶ πρᾶξιν κοινωνικὴν σὺν μνήμῃ τοῦ θεοῦ. *Hoc uno te oblecta, in eoque acquieſce, ut ab una, quae communitatem juvet, actione ad alteram tranſeas, Numinis memor.* Poſtremo, quantum ipſemet virtuti divinae tribuat, his breviter vocibus exponit: (†) Θαῤῥῶ τῷ διοικοῦντι. *Confido ego totius mundi gubernatori.*

Idem, quod diximus, ex eo elucet, quod Deo, tamquam omnium bonorum parenti & auctori, unice gratias eſſe duxerunt agendas, ſi quid grati & jucundi nobis eveniſſet, laudesque ejus delicias eſſe ſuas, praedicarunt. *Epictetus* boni viri hoc eſſe munus ait, (**) χάριν ἔχειν ὑπὲρ πάντων τῷ θεῷ, *Deo gratias agere pro omnibus.* Alio vero loco ſic eum commentantem hac de re audias: (††) Εἰ νοῦν εἴχομεν, ἄλλο τι ἔδει ἡμᾶς ποιεῖν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, ἢ ὑμνεῖν τὸ θεῖον, καὶ εὐφημεῖν, καὶ ἐπεξέρχεσθαι τὰς χάριτας; οὐκ ἔδει καὶ σκάπτοντας, καὶ ἀροῦντας, καὶ ἐσθίοντας ᾄδειν τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν θεόν; Μέγας ὁ θεὸς, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα ταῦτα, δι᾽ ὧν τὴν γῆν ἐργασόμεθα· μέγας ὁ θεὸς, ὅτι χεῖρας ἔδωκεν· κ. τ. λ. ὅτι αὔξεσθαι λεληθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν· ταῦτα ἐφ᾽ ἑκάστου εὐφημεῖν ἔδει, καὶ τὸν μέγιστον καὶ θειότατον ὕμνον ἐφυμνεῖν, ὅτι τὴν δύναμιν ἔδωκε τὴν παρακολουθητικὴν τούτων· τί οὖν; κ. τ. λ. εἰ γοῦν ἀηδὼν ἤμην, ἐποίουν τὰ τῆς ἀηδόνος, εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου· νῦν δὲ λογικός εἰμι, ὑμνεῖν με δεῖ τὸν θεόν. *Si ſani eſſemus, quid nobis aliud agendum erat & publice & privatim, quam Numen celebrare ac laudare, eique grates perſolvere? Nonne & fodientes, & arantes, & edentes hunc Deo hymnum canere deceret? Magnus eſt Deus, qui nobis inſtrumenta praebuit haec, quibus terram colamus. Magnus eſt Deus, qui manus nobis dedit &c. qui effecit, ut latenter creſcamus, ut dormientes reſpiremus. Haec ſingulis in rebus cantanda erant: at hymnus maximus & diviniſſimus idcirco decantandus, quod vim nobis dedit has res intelligendi & utendi ratione inſtructam. Quid ergo? Quum vulgo excoecati ſitis, nonne oportebat eſſe aliquem, qui hoc munere fungeretur, & loco omnium hymnum de Deo publicaret? Quod ſi luſcinia eſſem, luſciniae officio fungerer; ſi olor, oloris. Nunc rationis quum particeps ſim, officium meum eſt laudes decantare Dei*, id eſt, ſupremi Numinis.

Ad extremum Stoici ſummum illum Deum in primis adorabant & deprecabantur, neque Diis ex reliquis aliquem ſocium ei dabant in precibus ſuis. Idque tum ſigillatim facere ſolebant, quum opem ejus & auxilium contra tentationes, quas *viſa* dicebant, expoſcerent. Juvat (*b*) *Epictetum* iterum teſtem rogare: Μέγας ὁ ἀγὼν ἐστι θεῖον τὸ ἔργον, ὑπὲρ βασιλείας, ὑπὲρ ἐλευθερίας· τοῦ θεοῦ μέμνησο, ἐκεῖνον ἐπικαλοῦ βοηθὸν καὶ παραστάτην, ὡς τοὺς Διοσκόρους ἐν χειμῶνι οἱ πλέοντες. *Ingens eſt certamen, divinum facinus, regnum agitur, libertas agitur, felicitas agitur. Dei memento, illum adjutorem advocato & commilitonem, ut Caſtorem & Pollucem precari ſolent, qui in tempeſtate navigant.* Idem brevem hanc precationem ſaepius ſuadet adhibendam eſſe, quae partem quoque conſtituit orationis ejus, qua *Cleanthes* Deum ſibi propitium reddere (*c*) ſtuduit:

Ἄγου

(*) Lib. VI. §. 5. (potius §. 7. p. 172.) (†) Lib. VI. §. 8. (potius §. 10. p. 174.)
(**) Lib. IV. C. 7. (p. 401.) (††) Lib. I. C. 16. (p. 127.)

(*b*) *Epictetum*] Vid. *Arrianus Lib.* II. *Cap.* 18. p. 226.

(*c*) *Studuit*] *Arrianus* paſſim has preces commendat, in primis *Lib.* III. *Cap.* 26. *p.* 366.

(*d*) Le-

515 Ἄγου δέ με, ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ πεπρωμένη,

ὅποι ποθ' (ὑμῖν) εἰμι διατεταγμένος, ὡς ἕψομαί γε ἄοκνος· ἢν δέ γε μὴ θέλω, οὐδὲν ἧττον ἕψομαι. *Me Jupiter, duc, & fati neceſſitas, quocumque veſtro deſtinatus numine ſum: ſequor ego ſponte atque libens. Nam ſi vel maxime reluctarer, invito tamen ſequendum eſſet. Fatum & Jupiter* duo hic tantum nomina ſunt, quibus unus idemque ſummus Deus deſignatur. Quapropter *Seneca* ſenſum hujus obſecrationis non minus vere & fideliter, quam ſcite & eleganter, his verſibus expreſſit:

(*) *Duc me, parens celſique dominator poli,*
Quocumque placuit, nulla parendi eſt mora.
Adſum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar, quod pati licuit bono.

Sed quoniam plurimos aegerrime adduci ſentio, ut eos, qui multis olim ſupplicabant Diis, unum tamen ſummumque Deum prece adiiſſe, credant, pium & egregium *Cleanthis* hymnum ad Deum huc totum transferam, idque tanto libentius, quod eum paucis innotuiſſe video. Ac, ne ullo modo defuiſſe videar lectoribus, facilem & elegantem ejusdem verſionem ſubjiciam, quam familiaris meus, *Duportus*, vir longe doctiſſimus, Latinis numeris alligavit.

(†) Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατὲς ἀεὶ
Ζεῦ, Φύσεως, ἀρχηγὲ, νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν,
Χαῖρε! σὲ γὰρ καὶ πᾶσι θέμις θνητοῖσι προσαυδᾶν.
Ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμὲν ἤχου μίμημα λαχόντες
Μοῦνον, ὅσα ζώει τε καὶ ἕρπει θνήτ' ἐπὶ γαῖαν.
Τῷ σε καθυμνήσω, καὶ σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.
Σοὶ δὴ πᾶς ὅδε κόσμος ἑλισσόμενος περὶ γαῖαν
Πείθεται, ᾗ κεν ἄγῃς, καὶ ἑκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται.
Τοῖον ἔχεις ὑποεργὸν ἀνικήτοις ὑπὸ χερσὶν,
Ἀμφήκη, πυρόεντα, ἀειζώοντα κεραυνόν.
Τοῦ γὰρ ὑπὸ πληγῆς Φύσεως πάντ' ἐρρίγασι,
Ὧι σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὃς διὰ πάντων
Φοιτᾷ μιγνύμενος.
Ὃς τόσσος γεγαὼς ὕπατος βασιλεὺς διὰ παντός·
Οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα, δαίμων,
Οὔτε κατ' αἰθέριον θεῖον πόλον, οὔτ' ἐπὶ πόντῳ,
Πλὴν ὁπόσα ῥέζουσι κακοὶ σφετέρῃσιν ἀνοίαις.
Καὶ κοσμεῖς τὰ ἄκοσμα, καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν.
Ὧδε γὰρ εἰς ἓν πάντα συνήρμοκας, ἐσθλὰ κακοῖσιν,
Ὥσθ' ἕνα γίγνεσθαι πάντων λόγον αἰὲν ἐόντων,
Ὃν φεύγοντες ἐῶσιν, ὅσοι θνητῶν κακοί εἰσιν.
Δύσμοροι, οἵ τ' ἀγαθῶν μὲν ἀεὶ κτῆσιν ποθέοντες,

Οὔτ'

(*) Ep. CVI. (potius CVII. T. II. Opp. p. 402.)
(†) Stephani Poëſ. philoſ. p. 49. (ex Stobaei Eclog. phyſ.)

Οὔτ' ἐσορῶσι θεοῦ κοινὸν νόμον, οὔτε κλύουσιν,
Ὧι κεν πειθόμενοι σὺν νῷ βίον ἐσθλὸν ἔχοιεν.
Αὐτοὶ δ' αὖ ὁρμῶσιν ἄνευ καλοῦ ἄλλος ἐπ' ἄλλα.
Οἱ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδὴν δυσέριστον ἔχοντες,
Οἱ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδενὶ κόσμῳ,
Ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα.
Ἀλλὰ Ζεὺς πάνδωρε, κελαινεφὲς, ἀρχικέραυνε,
Ἀνθρώπους ῥύου ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς,
Ἣν σὺ πατὴρ σκέδασον ψυχῆς ἀπό. δὸς δὲ κυρῆσαι
Γνώμης, ᾗ πίσυνος σὺ δίκης μέτα πάντα κυβερνᾷς·
Ὄφρ' ἂν τιμηθέντες ἀμειβώμεθά σε τιμῇ,
Ὑμνοῦντες τὰ σὰ ἔργα διηνεκὲς, ὡς ἐπέοικε
Θνητὸν ἐόντ'· ἐπεὶ οὔτε βροτὸς γέρας ἄλλο τε μεῖζον,
Οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν ἀεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν.

Magne pater Divûm, cui nomina multa, ſed una
Omnipotens ſemper virtus, Tu Jupiter auctor
Naturae, certa qui ſingula lege gubernas,
Rex, ſalve! Te nempe licet mortalibus aegris
Cunctis compellare: omnes tua namque propago 156
Nos ſumus, aeternae quaſi imago vocis & echo
Tantum, quotquot humi ſpirantes repimus. Ergo
Te cantabo, tuum & robur ſine fine celebrans.
Quippe tuo hic totus, terram qui circuit, orbis
Paret (quoquo agis) imperio, ac obtemperat ultro.
Invictis telum manibus tibi tale miniſtrum
Anceps, ignitum, haud moriturum denique fulmen.
Ictu etenim illius tota & natura tremiſcit:
Illo & communem rationem dirigis, & quae
Mundi agitat molem, magno ſe corpore miſcens.
Tantus tu rerum dominus, rectorque ſupremus:
Nec ſine te factum in terris, Deus, aut opus ullum
Aethere nec dio fit, nec per coerulea ponti,
Errore acta ſuo niſi quae gens impia patrat.
Confuſa in ſeſe tu dirigis ordine certo:
Auſpice te ingratis & ineſt ſua gratia rebus
Felice harmonia. Tu ſcilicet omnia in unum
Sic bona mixta malis compingis, ut una reſurgat
Cunctorum ratio communis & usque perennans,
Quam refugit ſpernitque hominum mens laeva malorum.
Heu miſeri! bona qui quaerunt ſibi ſemper & optant,
Divinum tamen hanc communem & denique legem
Nec ſpectare oculis, nec fando attendere curant:
Cui ſi parerent, poterant traducere vitam
Cum ratione & mente bonam: nunc ſponte feruntur
In mala praecipites, trahit & ſua quemque voluptas.
Hunc agit ambitio laudisque immenſa cupido;

Illum & avarities & amor vesanus habendi;
Blanda libido alium, Venerisque licentia dulcis:
Sic alii tendunt alio in diversa ruentes.
At tu, Jupiter alme, tonans in nubibus atris,
Da sapere, & mentem miseris mortalibus aufer
Insanam: hanc tu pelle, pater: da apprendere posse

Con-

(*d*) *Legem*] Stoicos certum quemdam Deum, seu naturam igneam, at a mole corporea tamen secretam, aeternam, sapientem, & providam, professos esse, omni vacat controversia: nec ego propterea illis accesserim, qui nihil inter hanc familiam & eorum factionem, qui summum Numen plane tollunt, interesse arbitrantur. Sed nec illis me junxerim, qui tantum fere in Stoicis de Deo & religione praeceptis esse censent dignitatis, quantum in decretis aut sanae rationis, aut religionis Christianae. Ut enim multa esse a Stoicis splendide de Deo & officiis erga Deum dicta, minime diffitear, neque, si in se spectentur, sectae hujus pleraque de religione pronuntiata parum a veritate abesse, negem: multum tamen de hac praestantia decedit, si cum inter se, tum cum reliquis disciplinae Stoicae placitis conferantur. Non ex gloriosis hujus vel illius Stoici verbis disciplina hujus generis aestimari debet: sed totus ejus habitus ob oculos nobis ponendus, & deinceps de dogmatum singulorum utilitate & excellentia judicandum est. Equidem nullam sectam facilius ab homine ingenioso & erudito purgari posse, arbitror, quam hanc; idque duabus potissimum de caussis: Primum, tametsi de summa philosophiae satis inter se consentiant Stoici, tamen, si ad singula descendamus praecepta, mirifice discrepant, nec, quod huic placet, id illi etiam arridet. Deinde infinita exstant eorum dicta, in quibus prorsus a fundamentis disciplinae suae discedunt, &, quae ipsimet posuerant, evertere videntur. Quod quidem vel ex uno facillime discas *Seneca*: in quo tot legas inter se pugnantia & doctrinae, quam profitebatur, initiis contraria, ut nullius par sit ingenium omnibus ejus inter se sententiis conjungendis & conciliandis. Quapropter, si, quae huic vel illi Stoico aut placuerunt, aut exciderunt, in se considerare velis, numquam desiderabis argumentorum copiam, quibus familiae hujus caussam exornare valeas. Ego vero disciplinae alicujus pravitatem & bonitatem ex fundamentis ejus totoque contextu arbitror metiendam esse, nec, quid aliqui scripserint vel dixerint, sed quid reliquis decretis suis convenienter vel scribere vel dicere debuerint, in primis spectandum esse, arbitror. Qua ratione atque via neglecta, quis, obsecro, tam ater & infectus erit, quem homini diserto & ingenio praedito defendere non liceat? Nullus enim umquam ita vel in Deum, vel in veritatem & rectam rationem injuriosus exstitit, quin interdum multa diceret egregia & a reliquis sententiis suis valde remota. Sed ad Stoicorum Deum redeo: qui, si non tam ex magnificis quorumdam hujus gentis dictis, quam ex ipsis universi generis decretis describatur, non mihi nimis esse magnus & gloriosus videtur.

Primum omnes fateantur, necesse est, Deum Stoicorum in materiam prorsus immersum esse, nec ab ea ulla sejungi ratione posse, diffusum quoque & extentum per rerum universitatem. Ex qua opinione quaenam consequantur absurda, olim jam *Lactantius Divinar. institut. Lib.* II. *Cap.* 5. *p.* 189. nostra aetate satis acute *Petr. Baylius Continuation des Pensées sur les Cometes Tom.* I. §. 67. *p.* 338. *s.* ostendit. Deinde Deus hicce totus est corporeus: quod nec ipse inficiari potuit *Justus Lipsius.* Collegit etiam multa, ex quibus id conficitur, veterum testimonia *Ezech. Spanhemius ad Juliani Caesares dans les Preuves p.* 110. 111. Tum finitum est Stoicorum Numen. Mundum enim finitum esse sciscebat haec familia, pluresque uno negabat mundos esse, quod vel ex *Plutarcho* constat *de Stoicorum repugnantiis T.* II. *Opp. p.* 1053. Quare, si Deus nihil est, quam natura ignea per universum mundum commeans, consentaneum est, ut Deus etiam finitus sit, nec amplior mundo, extra quem immensum esse vacuum, decernebant *Zenonis* sectatores. Hinc etiam non pauci hujus sectae rotundam Deo figuram attribuebant. Mundus enim ex eorum sententia rotundus est: Deus vero mundi anima: ex quo eum forma eadem, qua ipsum mundum, esse praeditum, efficitur. *Manilius Astronomicon Lib.* I. *p.* 7. de figura, quam sphaeram vocamus:

Haec aeterna manet DIVISQUE SIMILLIMA FORMA.

Quod si finitus est, quem gens Stoica veretur, Deus, finitas quoque virtutes esse ejus & perfectiones, controversia caret. Nec id illi negant, vel negare possunt. Haud igitur ab hoc Deo scientiam, sapientiam, potentiam, bonitatem nullis finibus circumscriptam postules. Omnes hae, & quae, praeter has, aliae sunt in eo, virtutes orbe hocce nostro terminantur & definiuntur. Ad potentiam & libertatem sigillatim quod attinet, Deum suum non omnia potuisse, quae voluisset, efficere, nec facultatem habere libere decernendi, fato quippe

Conſilium, fretus quo tu omnia rite gubernas:
Nos ut honorati pariter tibi demus honorem,
Perpetuis tua facta hymnis praeclara canentes,
Ut fas eſt homini: nec enim mortalibus ullum
Nec ſuperis majus poterit contingere donum,
Quam canere aeterno communem carmine (d) legem.

§. XXVI.

pe in ipſa plerumque materiae natura latente impeditum, aperte fatebantur. Obſtitiſſe nimirum, non ſecus atque Platonici, materiae pervicacitatem & malignitatem, conquerebantur, ne meliora in hoc mundo fierent multa, atque facta ſunt a Deo & conſtituta, id eſt, potentiorem fuiſſe materiam Deo, largiebantur. *Seneca de provid. Cap.* 5. *p.* 195. *T.* I. *Opp. Quare tamen*, inquit, *Deus tam iniquus in diſtributione fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adſcriberet? Non poteſt artifex mutare materiem: haec paſſa eſt. Quaedam ſeparari a quibusdam non poſſunt, cohaerent, individua ſunt.* Conf. eumdem in *Quaeſt. natural. Praef. Lib.* I. *p.* 485. *T.* II. *Opp.* & maxime *Antoninum Lib.* VI. *ad ſe ipſum* §. 36. *p.* 195. Neque cum hac pugnat, quemadmodum *Thom. Gatakerus*, ſibi perſuaſit, ſententia, quod *M. Antoninus* cum alias, tum *Lib.* VI. §. 1. *p.* 170. ſciſcit, τὴν τῶν ὅλων οὐσίαν, *univerſi materiam*, εὐπειθῆ καὶ εὐτρεπῆ, *obſequentem & parere promtam eſſe.* Nam & illa paret & obſequitur materia, quae tantum patitur ex ſe comparari & fingi, quantum natura ejus permittit: atque lignum aliquod, ex quo Mercurium fingere nequit artifex, etiamſi induſtriae ejus certa ratione repugnet, alio tamen modo manibus ejus & ingenio morem gerit. Interiorem *juſtitiam* relinquunt Deo Stoici; verum externam, quae poenis & praemiis male vel bene agentes afficit, ab ejus natura removent: quod dum faciunt, omnem virtuti ſtudendi vim in homine exſtinguunt, & ipſa divini cultus fundamenta convellunt. Non ignoro, *Senecam* nonnumquam de praemiis & poenis Dei verba facere: vid. *Epiſt.* XCV. *p.* 354. *T.* II. *Opp.* Verum haec ejus effata inter ea eſſe referenda, quae populariter apud eum dicta occurrunt innumerabilia, is facile perſpiciet, qui cum reliquis ea Stoicorum decretis contulerit. Moris eſt Stoicis ſaepenumero, uſum loquendi populo relinquere, ſibimet vero ipſis ſcientiam reſervare. Qua ex obſervatione multarum ſententiarum vis eſt aeſtimanda, quae in *Senecae Libris*, maxime in *Conſolationibus ad Marciam & Helvidiam*, leguntur: in quibus ad eorum, quos compellat, captum voces accommodat, & non tam ex praeſcripto diſciplinae, cui ſe tradiderat, quam ex vulgari hominum conſuetudine diſſerit, ut fortius imbecilles animos commoveat.

Itaque intueamur aliquanto propius, quidnam ex lege philoſophiae ſuae de praemiis & poenis divinis decernere debuerint Stoici, miſſis eorum pronuntiatis, quae populi auribus potius, quam veritati, ut credebant, largiebantur. Aeterna quidem praemia poenasque perennes ſuſtuliſſe, animisque immortalitatem derogaſſe Stoicos, ſaltim plerosque, pervulgatum eſt. [Contrarium tamen oſtendere vult *Berckley Alciphron T.* I. *p.* 206. at temere.] Vid. omnium inſtar, quae b. *Jo. Franc. Buddeus* ex *M. Antonino* collegit in *Introd. ad Philoſ. Stoicam ex mente Antonini Sect.* IV. §. 8. *p.* 55. *ſ.* quae nuperae *Antonini editioni Lipſienſi* praemiſſa eſt. Atque haec doctrina, niſi vehementer fallor, ex ipſa interiori diſciplinae Stoicae conſtitutione ſequitur. Summa felicitas ex decretis Stoicorum conſiſtit in virtute; maxima calamitas & miſeria in vitio. *Solum bonum*, notiſſimum eſt hujus ſectae ſcitum, *honeſtum*, *ſolum malum turpe.* Vita igitur & reliqua, quae vitam vel jucundiorem vel miſeriorem reddunt, nec in bonis, nec in malis locum habere poſſunt: neque ſapiens vel vitam vel bona vitae requirit & optat. Quapropter, ſi vita foret ſapientis aeterna, is nullo fieret modo felicior, nec, ſi animus improbi aeternum maneret, incrementum aliquod calamitati ejus accederet. Nos, qui animos numquam interituros eſſe, ratione duce, probamus, non poſtremum ex ſtatu bonorum & malorum hac in vita ducimus argumentum. Bonis hic male eſſe plerumque, malis bene, concedimus. Ex quo deinceps effici debere concludimus, quum Deus juſtiſſimus ſit, fore, ut altera in vita poſt hanc bonis praemia erogentur, malis poenae infligantur. Idque recte a nobis fieri, ipſum Servatoris noſtri exemplum oſtendit, qui hoc argumento diſerte in parabola de divite epulone utitur *Luc.* XVI. 25. Μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ʹΑΓΑΘΑʹ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ ΚΑΚΑʹ. νῦν δὲ ὅδε ΠΑΡΑΚΑΛΕΙʹΤΑΙ, σὺ δὲ ʹΟΔΥΝΑʹΣΑΙ. Verum Stoici viro bono mali aliquid hic evenire poſſe, quum omnis in una virtute ſalus & felicitas ſit, malo autem homini boni aliquid accidere poſſe, quum omnis in vitio miſeria ſit poſita, negabant. Quamobrem totum huncce locum omittere debebant, neque fore aliquando tempus, quod bona, quibus hic caruiſſent, viris bonis, malis autem bonorum, quibus hic gaviſi fuiſſent, loco mala redditurum eſſet, concedere poterant. Praeterea, quodnam ſapiens Stoicorum vir praemium a

517 §. XXVI. Vix umquam finem inveniret oratio, si cuncta philosophorum scriptorumque recentiorum temporum, quibus unum supremumque Deum reliquis praefecerunt Numinibus, pronuntiata referre mihi animus esset. Quamobrem ex
518 multis pauca tantum referre placet, quae cum auctoritate, tum perspicuitate reliqua superant. Exordium a *M. Tullio Cicerone* ducetur. Hunc autem, multi sunt, qui certi aliquid de Deo divinisque rebus statuisse negant, ideoque in Dei professoribus haberi nolunt, eo quod in *Libris de natura Deorum Cottam*, Academicum, non modo *C. Vellejum*, *Epicuri* affectatorem, sed & *Q. Lucil. Balbum*, Stoi-
519 cum, inducat refutantem. Quibus ego propter varios, qui in scriptis ejus occurrunt, locos, animum Dei metu religioneque imbutum testantes, assentiri plane nequeo. *Libro secundo de divinatione* (*) haec scripta exstant, exempli caussa, verba: *Esse praestantem aliquam aeternamque naturam, & eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulcritudo mundi ordoque rerum coelestium cogit confiteri.* Gravius etiam *Oratione de haruspicum responsis:* (†) *Quis est*, inquit, *tam vecors, qui, quum suspexerit in coe-*

(*) Cap. 72. p. 3255. Tom. IX. Opp. (†) C. 10. p. 2333. T. V. Opp.

Deo post excessum ex hac vita exspectare queat, nescio. Num voluptates? num delicias? At has minime curat sapiens, sed spernit, cui virtus unica merces est. Vid. *Antoninus Lib.* VI. §. 34. *p.* 193. Num igitur virtutem? Verum hanc sibimet ipsi comparare potest sapiens, jamque habet discedens hinc. Similiter quodnam supplicium imminere potest improbo ex Stoicorum praeceptis post fata? Num cruciatus? num dolores? At hos negant in malis & poenis esse Stoici. Num igitur vitiosae propensiones & violentae animi commotiones, in quibus omnis mali vis est? Verum hae a Deo, in quo nihil mali est, proficisci nequeunt. Taceo, ex sententia Stoicorum omnes animos, etiam sceleratorum, innatam habere vim cupiditates & libidines debellandi & sedandi. Esset igitur in ipsa hominis impii anima virtus poenis divinis resistendi, seseque ab illis liberandi. Praetermitto alia, quae Stoicos non potuerunt non in hanc opinionem inducere, ut mentes hominum capitis condemnarent.

Neque plus vitae hujus praemiis & poenis loci in Stoicorum disciplina relictum est. Primum sapientis esse, Stoici decernebant, omnibus animi perturbationibus vacare, & affectus prorsus expellere. Sapientem vero Deum sequi & imitari debere, simul praecipiebant. Quare non poterant, quin etiam ex Deo affectus omnes iram, misericordiam, odium, quemadmodum ex sapiente, proscriberent, eumque ab improbis & vitiosis laedi nullo modo, nec vicissim a bonis placari posse, constituerent. Vid. *Lactantius de ira Dei Cap.* 5. *p.* 901. & *Cap.* 17. *p.* 951. Deus vero si offendi nequit hominum vitiis, si nec odio habet aliquem, qui peccat, nec miseretur, nec certa ratione facinoribus mortalium irascitur, quid de praemiis & poenis ejus fiet? Vel hoc unum qui observaverit, is facile intelliget, vocabula, *peccatum*, *praemium*, *poena*, *supplicium*, non id, quod apud reliquos homines, in Stoicorum scholis significare, magisque splendida esse, quam vera & propria. Quidnam habet deinde Stoicorum Deus, quo vel recte facta bonorum in hac vita remuneretur, vel male admissa improborum coërceat? Num divitiis, opibus, honoribus sapientem cumulabit? In his vero nihil boni est, neque sapiens his externis & fortuitis rebus utitur, qui aeque felix est in tauro Phalaridis, atque in Sybaritarum conviviis. Num virtute donabit? Ad hanc vero impetrandam auxilio Dei non indiget sapiens. Virtus enim, si Stoicos audias, est in illis rebus, quas τὰ ἐφ' ἡμῖν seu in potestate nostra posita vocant. Vid. *Epicteti Enchiridion Cap.* 1. & *Arrianus Diss. in Epictetum Lib.* I. *Cap.* 1. *p.* 84. Mali vicissim quodnam timebunt poenarum genus? Num morbos, paupertatem, ignominiam, exsilium? At haec primum fortuita sunt & naturae rerum necessario adjuncta, quae in sapientem & probum aeque cadunt, atque in impium & secundum naturam viventem. *Antoninus Lib.* VI. §. 36. *p.* 193. Deinde mala minime sunt, nec idcirco ut poenae spectari possunt. Num vitiorum aut vitiosarum propensionum copiam? Verum haec Deus, natura benignus & justus, omnique carens vitio, impertire nullo pacto valet. Postremo malis & improbis, tamquam parte necessaria, mundus indiget, non potest: vid. *Antoninus ad se ipsum Lib.* VI. §. 42. *p.* 196. *Chrysippus* apud *Plutarchum de repugnant. Stoicor.* T. II. *Opp. p.* 1049. atque fieri nullo modo potest, quin sint homines impudentes, insidiosi, fraudulenti. *Antoninus Lib.* IX. §. 42. *p.* 285. Quaenam ergo poena dictari poterit hominibus, quos universitatis hujus ratio poscit, quibusque mundus, si quidem recte sese omnia habere

coelum, Deos esse non sentiat, & ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? Plura hujus generis effata procedente disputatione laudabimus. Interea libris, quos de rebus ad philosophiam pertinentibus exaravit, *Ciceronem* recentioris, quam *Carneades* condidit, Academiae rationes & instituta sequi, neque certi aliquid decernere, haud equidem diffitear. Quem quidem morem cum prudentia, tum aliae illi rationes suaserunt, quas ipsemet his verbis exponit: (*) *Qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque illis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum judicium adhibere, idque habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident.* * At extremo tamen *de natura Deorum Libro*, id quod (*e*) *Augustinum* quoque observare memini, diserte *Cicero* propensiorem sibi ad veritatis similitudinem *Balbi* sententiam, quam *Velleji* & *Cottae*, videri, confitetur: Quorum verborum hanc apparet esse (*f*) sen-

(*) De nat. Deor. L. I. (Cap. 5. p. 2886.)

bere debeant, aeque atque sole & sideribus, carere nequit.

Ex his jam aperte, ut opinor, liquet, quemadmodum accipienda sint illa, quae de cultu Dei & officiis erga summum Numen Stoici magnifice satis praecipiunt. Mihi quidem ista omnia plus multo vanitatis & speciei, quam veritatis, habere videntur. Preces, quaeso, cur Stoicus ad Deum fundat? Virtutis accipiendae caussa? Hanc vero, si modo velit, a se ipso impetrare potest. Divitiarum, voluptatum, honorum, commodorum consequendorum gratia? Haec vero tanti non sunt, ut a Diis peti debeant. Praeterea descripta sunt dudum a Deo, quum orbem constitueret, uniuscujusque fata, nec mutari propterea quidquam potest. *Seneca de providentia Cap.* 5. *p.* 194. *T.* I. *Opp. Olim constitutum est, quid gaudeas, quid fleas. Fata nos ducunt, & quantum cuique restet, prima nascentium hora disposuit.* Exstant hujus generis innumerabilia fere apud Stoicos pronuntiata. Igitur quid nos ipsos, si haec ita sunt, & Deum simul precibus fatigamus, quum inviolabili omnia lege ferantur & decurrant? *Majestatis diminutio est*, inquit idem *Seneca Quaest. natural. Lib.* I. *Praef. p.* 482. *T.* II. *Opp. & confessio erroris, mutanda fecisse. Necesse est enim, ei eadem placere, cui nisi optima placere non possunt: nec ob hoc minus liber & potens est. Ipse enim est necessitas sua.* Stoici, ut paucis verbis negotium universum expediam, si praeceptis suis obedire, nec a se ipsis diffidere velint, erga Deum non aliter affecti esse possunt, quam populi erga homines defunctos solent esse affecti, a quibus olim magna acceperunt beneficia: quos nec amant proprie, nec metuunt, sed venerantur tantum animo. Est certe, quod Stoici Deo suo debent, vita, animus, opportunitates hujus aevi: plura vero exspectare nequeunt ab illo, neque bona, neque mala. Habent in virtute praemium, si ei studeant; habent in vitio poenam, si huic sese dedant. Quocirca nec caussam habent ullam, cur diligant Deum, nec, cur timeant: satis est, si beneficiorum ejus recordentur, aut, ut *Cicero de Divinat. Lib.* II. *Cap.* 72. *p.* 3255. *T.* IX. *Opp.* optime Stoicorum erga Deum officia exposuit, *esse* credant aliquam *praestantem aeternamque naturam*, *eamque* SUSPICIANT & ADMIRENTUR. Quamquam, si vel hoc neglexerint officium, nihil aut parum inde mali reportabunt. Quae quum ita sese habeant, equidem, quae de precibus ad Deum fundendis sciscunt Stoici, ipsasque preces, quibus adiisse Deum leguntur, aut hominum esse reor decreta & voces non satis considerantium, quid rem quamque consequatur, aut vero ad illa generis hujus effata pertinere, quae, ne prorsus a populi religione communibusque notionibus diffidere viderentur, crebro adhibere solebant.

* [*Cicero de Nat. Deor. L.* I. *c.* 1. *p.* 2881. diserte ex sua persona fatetur, verisimiliorem esse sententiam eorum, qui Deum credunt, imo nos natura duce ad hanc sententiam duci. Vid. *Zimmermanni Diss. de Theologia Ciceronis* in *Museo Helvetico T.* I. *P.* III. *p.* 374. qui ex nostris adnotationibus nonnullas modeste refellit, & Ciceronem ab Atheismo tuetur.]

(*e*) *Augustinum*] Lege hunc *de civitate Dei Lib.* IV. *Cap.* 30. *pag.* 86. *Tom.* VII. *Opp.* ubi tamen non nimis benigne de *Ciceronis* religione sentit.

(*f*) *Sententiam*] Fallitur vir doctissimus, quod *Ciceronem* his extremis *Operis de natura Deorum* verbis & Epicureorum & Academicorum de Diis rejicere opiniones, existimat. Nam his ipsis in verbis ita loquitur *Cicero*, ut Academicum decebat

520 sententiam: Se non ex toto quidem probare, quae de Deo divinisque rebus Stoici praecipiant: *Platoni* enim magis erat deditus, quam Stoicis: at eorum tamen sententias cum Epicureorum sententiis, quas *Vellejus* exposuerat, tum Academicorum rationibus, quas *Cottam* enarrare fecerat, longe meliores & praestantiores ducere. Itaque *Augustinus Steuchus*, aliique viri doctrina & ingenio nobiles non tam *Ciceronem* impietatis erga Deum insimulant, quam nonnullis eum locis tam inscite & perturbate loquutum esse, conqueruntur, ac si multos credidisset Deos esse potestate, gradu, atque ordine pares, nec ullius imperio subditos. Namque videas, hominem, ubi de mundi totius fabricatione & compositione, de humani generis ortu, de terrarum orbis administratione & gubernatione disserendum est, totum hoc negotium ad plures Deos referre. (g) *Ut perpetuus*, inquit alicubi, *mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia* DEORUM. Item: A DIIS *immortalibus provisum esse &c.* Sic eo, quem paullo ante adduximus, loco: *Dico igitur, providentia Deorum mundum & omnes mundi partes initio constitutas esse.* Postremo, dum in eo est, ut quaestionem de natura Deorum suis terminis circumscribat: *Utrum*, inquit, *Dii nihil agant, nihil moliantur? an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur atque moveantur?* Sed haec omnia parum habent momenti, neque certius est quidquam, quam hoc, inclytum huncce oratorem & philosophum unum tantum summumque Deum, cujus omnia regantur unice arbitrio, veneratum esse. Principio, ut id doceam, animadvertendum mihi est, eum voce *Deus* saepissime singulari modo rationeque eminentiori uti. (h) *Ipsi Deo*, inquit, *nihil minus gratum, quam non omnibus patere ad*

bat loqui: quod genus eas probasse sententias, in quibus maximam ducebat esse verisimilitudinem, nullam autem pro explorate certa veraque habuisse, notum est. [*Zimmerm. l. c. p.* 519. *Warburton Divine legation of Moses T.* I. *p.* 393. multis ostendit, quam difficile sit veram Ciceronis sententiam assequi.] Proprie si loqui velimus, Academicis nulla erant dogmata. Solebant contra omnium disputare opiniones, at ea tamen interea sequi, quibus maximam existimabant probabilitatem adjunctam esse. Hinc, quid de *Ciceronis* religione sentiendum sit, apparet. Academicos unice probabat: credo, ideo, quod sectae hujus instituta forensi, cui deditus erat in primis, eloquentiae prae reliquis omnibus maxime apta esse & accommodata, intelligebat. In utramque partem de rebus omnibus disputabant hi philosophi. Hac vero facultate quid optatius & convenientius erat homini, qui voce populum flectere, & pro accusatis verba facere, suum esse ducebat? Itaque modo hanc, modo illam, ut e re ipsi videbatur, sententiam amplectebatur & defendebat. Stoicorum de Diis decreta plus reliquorum philosophorum praeceptis auctoritatis & verisimilitudinis habere, censebat; verane autem essent, nec ne, id nullius existimabat ingenio explicari posse. Incerta ergo prorsus & dubia, id est, nulla, magni hujus oratoris fuisse videtur religio. In *Orationibus* ejus, fateor, copia quaedam exstat locorum, in quibus magna videtur esse in Deum aut Deos pietas: sed quis nescit, in illis ad vulgi opinionem loqui oratorem, nec, quod ipse significat, tam id spectasse, quod veritas, quam quod res & caussa, quam agebat, flagitare videbatur?

(g) *Ut perpetuus*] His vero locis, qui una cum aliis ejus generis pluribus *Lib.* III. *de natura Deor.* exstant, *Cicero* non ut *Cicero* loquitur, sed ut *Balbus* Stoicus. Stoicis vero, id quod antea copiose animadvertimus, frequentes in ore Dii erant.

(h) *Ipsi Deo*] *Libro* II. *de legib. Cap.* 1?. *p.* 3352. *Tom.* IX. *Opp.* At hoc ipso quoque in libro solet *Cicero* vocabula *Deus & Dii* promiscue adhibere. Quare summum hic ab eo Deum intelligi, haud equidem affirmem.

(i) *Alio loco*] *De natura Deor. Lib.* II. *C.* 66. *p.* 3048. Haec vero non tam *Ciceronis* sunt verba, quam *Balbi*, cujus ibi orationem recitat, Stoici.

(k) *Rursus*] *Orat. pro Sexto Roscio Cap.* 45. *p.* 449. *Tom.* III. *Opp.* At monendum, hoc in loco non legi apud *Ciceronem*: *a* DEO *nobis dari*, sed: *ab eo.* Vocula vero *eo* refertur ad nomen *Jupiter optimus maximus*, quod paullo ante exstat. Quocirca eximi hic locus ex illis debet, quibus *Cicero* supremum Numen eminentiori modo *Deum* salutasse dicitur.

(l) *Timaei*] Haec, si hoc modo legerentur in La-

ad se placandum & colendum viam, eo quod sacrificia vulgo nimio constarent. *Nisi juvante Deo*, (*i*) alio loco ait, *tales non fuerunt Curius, Fabricius.* (*k*) Rursus: *Commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus, a Deo nobis dari atque impertiri, videmus.* Ac, ne pluribus lectorem testimoniis obruam, in versione (*l*) *Timaei Platonis: Deos*, inquit, *alios in terra, alios in luna, alios in reliquas mundi partes spargens Deus quasi serebat.* Deinde tales apud eum descriptiones occurrunt Dei, quales nemo potest suppeditare, nisi qui unum tantum esse summumque Deum persuasum habet. Sic in *Oratione* (*m*) *pro Milone*: *Est, est*, inquit, *profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat & sentiat, & non inest in hoc tanto naturae tamque praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: perinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus & dicimus, videre, aut plane, qualis & ubi sit, sentire possimus.* Hic primo Deum esse acriter contendit; deinde affert ea, quae unum esse illum ostendunt. Namque unam esse disputat vim atque mentem, quae isto modo totam rerum naturam gubernet & moderetur, quo animus noster corpus, quo cinctus est, regere & administrare so- 521
let. In *Tusculanis Quaestionibus* non dissimilem nobis legere locum licet: (*) *Nec vero Deus ipse alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam & libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens & movens.* Rursus eodem libro: (†) *Haec igitur*, inquit, *& alia innumerabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin his praesit aliquis effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur, vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis & muneris?* Jungo huic alium ex *tertio de legibus* Li-

(*) C. 27. p. 2604. T. VIII. Opp. (†) C. 29. p. 2606.

Latina *Timaei* versione, quam *Cicero* confecit, haud tamen de sensu *Ciceronis* testarentur, sed de sensu tantum *Platonis*, quem *Cicero* vertit. Sed nec ita scripsit *Cicero*, ut hic scripsisse dicitur. Verba ex *Cap.* 13. *Timaei p.* 4034. *Tom. X. Opp.* haec sunt: *Quae quum ita designasset*, —— *alios in terra, alios in luna, alios in reliquas partes spargens quasi serebat.* Nec *Dei*, nec *Deorum* hic videas vocabulum. Esse tamen non inficior ex superioribus haec nomina repetenda. Atque plures sunt, quod satis constat, in *Timaeo* loci, quibus *Plato* & unius & multorum Deorum meminit.

(*m*) *Pro Milone*] *Cap.* 31. *p.* 2846. *T.* III. *Opp.* Sed hunc quoque locum non patior esse testimonium de uno, quem *Cicero* professus sit, Deo. Omitto nunc, quod ex *Oratione* desumtus est, in qua populi potius judicia, quam rerum veritatem sequitur *Cicero*: sufficiet, si docuero, *Ciceroni* hoc in loco *vim divinam* & *Deos immortales* unum idemque significare. Totus in eo est, ut multitudini persuadeat, orator callidus, *Milonem*, ut *Clodium* aggrederetur, *vi quadam divina* aut *a Diis immortalibus* incitatum & impulsum fuisse, quo tanto monstro respublica Romana liberaretur. Hanc ita orationis partem exorditur: *Hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas, &* Dii *immortales sibi deberi putant.* Haec postquam dixerat, breviter statim ostendit, esse *vim* ejusmodi *divinam*, seu *Deos*, quos vocaverat, *immortales.* Id fit maximam partem in verbis illis, quae hic leguntur. Qua demonstratione absoluta, sic denuo fatur: *Non est humano consilio, ne mediocri quidem, judices*, DEORUM IMMORTALIUM *cura res illa perfecta.* Atque, ne quis dubitet, quales Deos intelligat, confestim Deos Albanos, Jovem Latiarem & Bonam Deam compellat, quos oculos aliquando aperuisse ad puniendum *Clodium*, ait. Pluribus haec etiam in sequentibus persequitur, a quibus describendis, ne sine ratione longus sim, me contineo. [Vid. *Zimmermann. loco supra cit. p.* 417. 418.] Igitur *vim divinam*, quam hic esse docet *Cicero*, & *Deos immortales* seu populi Romani Numina non differre hoc in loco, perspicuum est. Vir doctissimus quidem ex eo censet patere, unum tantum a *Cicerone* Deum hic esse indicatum, quod hanc vim divinam cum animo comparat humano, qui unus est, orator disertissimus. Sed res ipsa docet, *Ciceronem* non tam late hanc comparationem patere voluisse; quippe quae his unice continetur finibus: Quemadmodum animus noster, tametsi non cernitur, est tamen & exsistit; ita etiam vis illa divina, licet a nobis haud conspiciatur, nihilo tamen minus vere exsistit.

 (*n*) *Alias*]

Libro locum: (*) *Sine imperio nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam & hic Deo paret, & huic obediunt maria terraeque, & hominum vita jussis supremae legis obtemperat.* (n) Alias: *Dominans ille*, inquit, *nobis Deus, qui nos vetat hinc injussu suo demigrare.* (o) Item: *Deus, cujus numini parent omnia.* Mentionem etiam *Cicero* facit (p) *summi* sive *supremi Dei*, a quo genus humanum primum esse ortum, perhibet. Ne quid nunc de aliis ejusmodi nominibus dicam, quibus Deum exornare solet: in quibus quidem sequentia eminent. (q) *Summi Rectoris & Domini Numen*, (q) *Deus praepotens, rerum omnium praepotens* (s) *Jupiter*, (t) *princeps ille Deus, qui omnem hunc mundum regit, sicut animus humanus id corpus, cui praepositus est.* Igitur, quod aliis in locis, uti vidimus, Deorum immortalium vi atque ratione mundum huncce gubernari, humanaque satim negotia procurari, tradit, id ex eo evenit unice, quod, non secus ac alii, praestantem illam & aeternam naturam, quam Deum vocamus, ipsam per se mundi hujus molem continere & regere, negabat; sed inferioribus Diis suas veluti in ejus administratione provincias distribuisse, judicabat: qui propterea Dii tamquam summi Numinis ministri ab eo spectabantur; quorum cuique illud Numen aliquam tradidisset secum moderandi & regendi orbis potestatem, & habenas mundi veluti commisisset. Constat hoc ex ipso *Cicerone*. Nam quum *Balbus*, quod bona malis, mala vero bonis evenirent quotidie, id divinam minime tollere providentiam, hac sigillatim ratione declarare voluisset: *Non animadvertere omnia Deos, ne reges quidem*; *Cotta* sic in eum inter alia disputat: (v) *Fac, divinam mentem esse distentam, coelum versantem, terram tuentem, maria moderantem; cur tam multos Deos nihil agere & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos praefecit Deos, qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt?* Rursus, quando *a Diis immortalibus hominibus provisum esse a principio*, ait *Cicero*, ex *Platonis* disciplina sententiam hanc interpretari convenit: qui quidem Deos atque daemones primum a supremo Numine conditos esse, at postea ab eodem hominibus ceterisque naturae mortalis animantibus fabricandis adhibitos esse, asseverabat. Postremo, quod multis videtur explicatu ceteris omnibus difficilius, *Ciceronis* scitum, *providentia Deorum mundum & omnes mundi partes initio constitutas esse*, neque id conturbabit aliquem, si de illis, quos aeternos esse *Plato* dixit, Diis accipiatur, quorum ad similitudinem seu imaginem cum ipse mundus, tum homines effecti dicebantur esse. Hi Dii tres illae sunt *Platonis* in uno Deo *hypostases*, quas *Amelius* tres *Platonis* mentes seu tres ejus reges vocat, alii vero discipulorum ejus primum, se-

522

(*) Cap. 1. p. 3389. T. IX. Opp.

(n) *Alias*] *Tusculan. Quaest. Lib.* I. *Cap.* 30. *p.* 2609. Sed in describendo hocce dicto iterum non nihil peccatum est. Non legas apud *Ciceronem*, sicuti hic: *Dominans nobis Deus*, sed: *Dominans* IN NOBIS *Deus.* Deus vero, qui dominatur in hominibus, Stoicis est animus rationis compos, seu recta ratio. Ex quo non de summo & celsissimo Numine has voces esse capiendas, apparet.

(o) *Item*] Hic locus exstat *de divinatione Lib.* I. *Cap.* 53. *p.* 3177. *T.* IX. *Opp.*

(p) *Summi Dei*] Credibile omnino est, hunc ante oculos habuisse locum *Cudworthum*, qui in *Somnio Scipionis C.* 4. *p.* 3977. *T.* X. *Opp.* legitur: *Novem tibi orbibus connexa sunt omnia: quorum unus est coelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur*, SUMMUS *ipse* DEUS, *arcens & continens ceteros.* At hic *summus Deus Ciceronis* est supremus novem illorum orbium, ex quibus coelum constare putabant veteres. Hunc orbem quare summum appellet Deum, *Ramus* & *Vinetus* in *Observationibus ad h. l.* indagarunt. Huic loco adde tamen alium, in quo *supremum Deum* memorat, *de legibus Lib.* I. *C.* 7. *p.* 3304. *T.* IX. *Opp.*

(q) *Sum-*

ſecundum, & tertium Deum, ſeu primam, ſecundam, & tertiam cauſſam, τὸ πρῶτον αἴτιον, τὸ δεύτερον αἴτιον nominant. Atque hanc expoſitionem non mediocriter id roborat, quod a *S. Cyrillo* memoriae proditum eſt, fuiſſe in aetatis ſuae philoſophis, qui ex ipſis *Moſis* libris dogmatibus hiſce ſuis & loquendi modis colorem & praeſidium quaeſiverint: Θεοῖς ἑτέροις ὑποτοπήσαντες τὸν τῶν ὅλων φάναι Θεόν· ποιήσωμεν κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν. *Quid ſibi volunt illi, qui ſuſpicantur, Deum univerſi creatorem aliis Diis* (τοῖς μὲν ἑαυτοῦ δευτέροις καὶ ἐν μείοσιν οὖσι, *ſecundariis & eo inferioribus*) *haec loquutum eſſe: Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram?* Quod quidem *Moſis* dictum *Cyrillus* una cum aliis Chriſtianis exiſtimat de Trinitate intelligi debere. Atqui aeterni hi, quos *Plato* vocat, Dii, quorum ad imaginem & exemplum orbem ipſum terrarum & homines conditos & conſtructos eſſe, putat, quosque omnes ſuam ad opus hoc mirabile perficiendum induſtriam & operam contuliſſe, opinatur, tametſi unus tantum eorum proprie δημιουργὸς ſeu *conditor* appelletur, non totidem Dii ſunt, id quod ante jam monui, per ſe ex omni aeternitate exſiſtentes, nec ullius imperio ſubditi, verum omnes uno ex fonte ac principio prodierunt. Quamobrem, quum *Platonis* hac in re veſtigia premat *Cicero*, totque aliis in locis aperte fateatur, unius Dei numine rerum univerſitatem conſtitutam eſſe primum & adminiſtrari, qui multos nihilominus Deos ejusdem poteſtatis & dignitatis ab eo credunt inductos eſſe, quorum quisque partem mundi quamdam produxerit, hi viderint, ne in magni hominis memoriam cunctis, qui ſapiunt, injurioſi (*x*) videantur.

Itaque, *Cicerone* dimiſſo, ad *M. Terentium Varronem*, aequalem ejus divertere placet, qui multarum rerum ſcientia & cognitione tantam ſibi comparavit, quantam nemo Romanorum alius, famam, nec, quamvis eloquentia & dicendi facultate nonnullis cederet, eruditione, & antiquitatis praeſertim notitia, ullum umquam civium ſuorum parem habuit. *Libris* autem is *uno & quadraginta* omnem divinam humanamque antiquitatem tam perite ac ſcienter complexus eſt, ut ipſos longe vinceret Romanorum Pontifices; quorum ſaepiſſime correxit in iis rebus, quae ad religionem pertinent, inſcitiam & ignorantiam. Notum eſt, in his libris tria eſſe ab eo conſtituta Theologiae genera: unum *mythicum* ſeu fabuloſum, alterum *phyſicum* ſeu naturale, poſtremum *civile* ſeu populare. Quorum quidem illud ſcenae ac theatro, iſtud hominibus ſeu viris potiſſimum rerum peritis, hoc denique civitatibus ſeu multitudini in civitatem coactae in primis accommodatum eſt. Haec etiam *Scaevolae*, eruditi illius Pontificis, doctrina fuit, qui

(*q*) *Summi Rectoris*] Vid. *Lib.* IV. *de finib. bonor. & malor. C.* 5. *p.* 2471. *T.* VIII. *Opp.*

(*r*) *Praepotens Deus*] *De legibus Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 3304. *T.* X. *Opp.*

(*s*) *Jupiter*] Vid. *Lib.* II. *de divinat. C.* 18. *p.* 3204. *T.* IX. *Opp.*

(*t*) *Princeps*] Vid. *Somnium Scipion. Cap.* 3. *p.* 3973. *T.* X. *Opp.*

(*v*) *Fac*] *De natur. Deor. Lib.* III. *Cap.* 39. *p.* 3107. *T.* IX. *Opp.* Meo vero judicio ex hoc loco non intelligitur, quae *Ciceronis* fuerit ſententia. Etenim primo *Vellejus* more Academicorum id tantum agit hic, ut *Balbum* retundat, ipſe vero certi nihil conſtituit. Deinde *Cicero* ipſe, id quod vir doctus ſupra jam obſervavit, extremo hoc opere *Vellejum* deſerit, probabilioremque videri ſibi *Balbi* ſententiam fatetur.

(*x*) *Videantur*] Circuitus vir doctiſſimus hic ſine ulla quaerit neceſſitate. *Cicero* hunc quum exararet locum, de Diis *Platonis* aeternis ne cogitavit quidem. Stoicus in illo loquitur, & ſectae ſuae ſententiam exponit, id quod ipſe ſupra animadvertit *Cudworthius*. Hanc vero familiam ſtellis, quas in Deorum habebat numero, locum aliquem in procreatione & adminiſtratione hujus mundi dediſſe, ſatis paullo ante oſtendimus, quum *Ciceronis* dictum hocce fruſtra erroris inſimulari, docerenius.

(*y*) Ci-

qui triplex Deorum genus esse praecipiebat, *poëticorum*, *philosophicorum*, & *civilium*. *Mythicum* seu poëticum Theologiae genus, id quod ex hisce verbis ejus patet, rem vilem & abjectam ducebat esse *Varro*: (*) *In eo*, inquit, *sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut Deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut Dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Denique in hoc omnia Diis attribuuntur, quae*
523 *non modo in hominem, sed etiam in contemtissimum hominem cadere possunt.* Alterum genus seu *naturalem* Theologiam *Varro* unice quidem esse veram, at nimis abstrusam & reconditam, quam ut a multitudine capi posset, censebat. Itaque rei publicae interesse arbitrabatur, ut medium quoddam genus religionis, inter poëticam & naturalem interjectum, esset, quod vulgi commodum & aptum esset ingeniis. Atque hoc illud est, quod *civile* nominabat. (†) *Multa* enim putabat *esse vera, quae vulgo scire non sit utile, & quaedam, quae, tametsi falsa sint, aliter existimare populum, expediat.* Eodem modo *Scaevola*, Romanus Pontifex, expedire judicabat, ut plebs ignoret, verum Deum neque sexum, nec aetatem, nec corporea denique membra habere. *Expedire igitur existimat*, *Augustini* verba recito, (§) ejus sententiam explicantis, *falli in religione civitates; quod dicere etiam in libris rerum divinarum ipse Varro non dubitat.* Quocirca *Varro*, tametsi poëtarum Theologiam sperneret ac improbaret, bono tamen & salutari, ut ipse quidem arbitrabatur, consilio *civilem* seu popularem, quam Romani tum temporis profitebantur, Theologiam pro virili parte defendebat, nec contemni publice patiebatur. Quamquam hoc ita faciebat, ut simul non dubitaret confiteri, (**) *si eam civitatem novam constitueret, ex naturae potius formula Deos & Deorum nomina se fuisse dedicaturum.* Ipse vero quidnam sentiret de Deo, id in *divinarum rerum Libris* sine ullo circuitu exposuit, ex quibus *Augustinus* hausit, quae de eo retulit. Deum esse mentem existimabat seu rationem per universam rerum naturam pertinentem & commeantem. (††) *Hi soli Varroni videntur animadvertisse, quid esset Deus, qui crediderunt, eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem.* Ergo planum & propositum omnino est, *Varronem* uni Deo rerum omnium gubernationem & administrationem attribuisse. Id vero in eo requirit tantum *Augustinus*, quod Deum animam vocaverit, quem potius effectorem animae, aut mentem simplicem & ab omni concretione mortali segregatam, appellare debuisset. Utcumque est, *Varro* totum mundum huncce animatum, aut animam verius mundi hujus, summum illud Numen decernebat esse, cujus ratione atque voluntate omnia regerentur; quod Numen praeterea variis compellari nominibus, in terra exempli caussa Tellurem, in mari Neptunum dici, affirmabat. Huic autem uni Deo alios more civium suorum minoris numeri Deos adjungebat: qui quidem Dii partes ei erant mundi hujus, quem videlicet anima praeditum esse judicabat, mentibus instructae humanis mentibus excellentioribus. (§§) *A summo circuitu coeli usque ad circulum lunae aethereas animas*

(*) Augustinus de civ. Dei Lib. VI. C. 5. (p. 116. T. VII. Opp.) (†) Aug. de civit. Dei L. IV. Cap. 31. (p. 87. T. VII. Opp.) (§) De civit. Dei L. IV. C. 27. p. 84. T. VII. (**) De civit. Dei Lib. IV. C. 30. p. 87. (††) De civit. Dei Lib. IV. C. 9. (potius C. 32. p. 87.) (§§) De civit. Dei Lib. VII. C. 6. p. 129. T. VII. Opp.

(y) *Observare*] Stoicorum philosophiam quum praetulerit reliquis *Seneca*, & publice professus sit, quae de Deo & religione senserit, ex illis addiscentur facile, quae de Stoicorum erga Deum pietate paullo ante disseruimus.

(z) *Dederit*] Dubito an *Quintiliani* mentem hic

mas esse astra ac stellas, eosque coelestes Deos, non modo intelligi esse, sed etiam videri: inter lunae vero gyrum & nimborum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo, non oculis, videri, & vocari heroas & lares & genios. Ex quibus omnibus naturales Deos *Varroni* visos esse nullos, perspicuum est, id quod ipsemet testatur, praeter magnam illam mundi animam, totam rerum naturam arcentem & continentem, ac partes animati hujus mundi, quas hominibus meliores & praestantiores esse putabat. Atque Deos hosce *castius* & sanctius sine imaginibus & simulacris coli jubebat, id quod Romanorum majores ante centum & septuaginta fecissent annos. (*) *Qui primi*, inquit, *simulacra Deorum populis posuerunt, illi civitatibus suis & metum demserunt, & errorem addiderunt: prudenter existimans*, ut *Augustinus* addit, *Deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni.*

Christi, Servatoris nostri, atque amicorum ejus aetate *L. Annaeus Seneca*, magni nominis philosophus, vixit. Is vero, quamvis multos passim Deos laudet, ista tamen multitudine eo sese abduci non est passus, ut unum summumque Deum esse negaret. Nam & saepe Deum excellentiori ratione nominat, & varias ejus descriptiones suppeditat, luculentos summi erga eum studii testes. Ita Deum appellat (†) *formatorem universi: rectorem & arbitrum & custodem mundi, ex quo suspensa sunt omnia: animum ac spiritum universi: mundani hujus operis dominum & artificem, cui nomen omne convenit, ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus: totum suis partibus inditum, & se sustinentem sua vi: cujus consilio huic mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet: cujus decreto omnia fiunt: divinum spiritum per omnia maxima & minima aequali intentione diffusum: Deum potentem omnium:* (§) *Deum illum maximum potentissimumque, qui ipse vehit omnia: qui ubique & omnibus praesto est: coeli & Deorum omnium Deum, a quo ista Numina, quae singula adoramus & colimus, suspensa sunt.* Omitto alia ejusdem generis nomina. Huc accedit, quod *Augustinus* scriptum reliquit, (**) *Senecam Libro contra superstitiones* scripto, quem temporum abstulit injuria, non modo naturalem Theologiam eximiis ornasse laudibus, verum etiam populares de Diis sententias, quae tum Romanorum occupaverant
animos, majori libertate & acrimonia reprehendisse, quam *Varro* fabulosam vitu- 524
peraverat, quae in theatris tum dominabatur, Theologiam. Pleraque vero instituta, quae ad religionem pertinerent publicam, virum sapientem, ait, *tamquam legibus jussa*, ut boni nimirum civis officio satisfaciat, *non tamquam Diis grata*, (y) observare.

M. Fabius Quintilianus, quum *Senecae* alioquin non nimis faveat, de religione & Diis tamen idem, quod ille, non veretur praecipere. Principio Dei hanc tradit definitionem, tamquam publice receptam: (††) *Deus est spiritus omnibus partibus immistus.* Qua fretus *Epicurum*, licet verbo Deos esse constituerit, ad Dei contemtores tamen amandat, eo quod talem non esse Deum censuerit, qualem haec finitio describit, sed humanam ei formam locumque inter mundos (z) dederit. *Pli-*

(*) De civ. Dei Lib. IV. C. 31. p. 87. T. VII. Opp. (†) Nat. Quaest. Lib. II. C. 45. p. 537. T. II. Opp. (§) P. 442. ed. Lips. (**) Civ. Dei Lib. VI. C. 10. (p. 122.) (††) Lib. VII. C. 3.

hic recte vir eximius exposuerit, an vero non nihil caussae dederit, quam agendam susceperat. Existimabunt hac de re lectores omnium optime, si totum *Quintiliani* locum ex *Instit. orator. Lib.* VII. *Cap.* 3. *p.* 412. describam: *Quando*, inquit, *de nomine constat, de re dubium est: interim conjectura est: ut si quaeratur, quid sit Deus. Nam qui illi neget, Deum esse spiritum omnibus partibus immixtum,*

Plinium Juniorem exquiſitis novimus Chriſtianos ſuppliciis affeciſſe, cenſuiſſeque, (*a*) *qualecumque eſſet, quod faterentur, pervicaciam certe & inflexibilem obſtinationem debere puniri.* Itaque multos eorum cogebat imperatorum ſimulacra venerari, ſtatuis & ſignis Deorum ſacrificia offerre, denique *Chriſto* Servatori maledicere. Et hic ipſe tamen *Plinius*, Chriſtiani nominis oſor, unum eſſe Deum, rebus omnibus providentem, aſſeverare non dubitat. Argumento eſt *Panegyricus*, quem *Trajani* dedicavit honoribus, quo ſummum illud Numen *Deus ille* vocatur, *qui manifeſtus ac praeſens coelum ac ſidera inſidet* (*). (*b*) In ipſo ſtatim orationis limine prece Deum hunc compellat: quod idem extremo quoque non intermittit *Panegyrico.* Poſtremo multos videas locos, quibus eum ſingulari modo nominat, & de vulgo Deorum eximit. Speciminis inſtar unum proferam: *Occultat utrorumque ſemina Deus, & plerumque bonorum malorumque cauſſae ſub diverſa ſpecie latent.* Jam quid de *Apulejo* dicam? cujus commentitiis miraculis Deorum amici, quemadmodum & *Apollonii Tyanaei* mirabiliter factis, cauſſam ſuam tueri (*c*) conabantur. Multis ille librorum ſuorum locis unum profitetur excellentiſſimumque Numen, ex quibus unum referre placet: (†) *Quum ſummus Deorum cuncta haec non ſolum cogitationum ratione conſideret, ſed prima, media, & ultima obeat, compertaque intimae providentiae ordinationis univerſitate & conſtantia regat.* Ad extremum *Symmachus*, quo nemo acrius collapſis Deorum rebus ſuccurrere ſtuduit, Deorum cultores unum, eumdemque, quem *Chriſti* ſectatores, Deum venerari, diſpari licet lege & ritu, confirmat. Nec enim, ut ſimili ab omnibus populis ratione Deus colatur, neceſſarium judicat. (*d*) *Aequum eſt, quidquid omnes colunt,* UNUM *putari. Eadem ſpectamus aſtra: commune coelum eſt: idem nos mundus involvit. Quid intereſt, qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non poteſt perveniri ad tam grande ſecretum.* Cujus orationis ſententiam (*e*) eleganter his verſibus expreſſit:

525 *Uno omnes ſub ſole ſiti vegetamur eodem*
Aëre, communis cunctis viventibus aura.

Sed

(*) Nec non mundi parens, & parens hominum Deorumque.
(†) De philoſ. p. 278. ed. Col.

tum, non hoc dicat, falſam eſſe illius divinae naturae appellationem; ſicut Epicurus, qui humanam ei formam locumque inter mundos dedit. Nomine uterque uno utitur; utrum ſit in re, conjectat. Niſi me fallit animus, neque Dei hanc finitionem publice receptam eſſe, *Quintilianus* tradit, neque *Epucurum*, ſpernentem hanc Dei deſcriptionem, propterea contemti Dei & religionis poſtulat. Hoc tantum affirmat, & eum, cui haec placeat Dei finitio, & *Epicurum*, cui diſpliceat eadem, conſentire, eſſe aliquam naturam, cui nomen Deus conveniat, diſſentire vero, qualis ea ſit natura. Ceterum, de religione quod dicam celeberrimi hujus rhetoris, nihil habeo. Nec enim usquam clare ac aperte animi ſui ſententiam expreſſit.

[*a*) *Qualecumque*] Sumta ſunt haec verba ex notiſſima ejus ad *Trajanum* epiſtola, *Lib.* X. *Epiſtolar. Ep.* 97. *p.* 456.

(*b*) *In ipſo*] Et in exordio & in fine *Panegyrici Plinius Jovem optimum maximum & Jovem Capitolinum* prece compellat. Reſtat, ut explicetur, quod, num fieri poſſit, dubito, an his verbis Jovem illum, quem Romani colebant, Saturni filium, deſignaverit, an vero ſummum illud, quod regit & gubernat omnia, Numen. Ego quidem ſic opinor, ex oratoris cujusdam *Panegyrico*, non ſecus ac ex carmine poëtae, quid de religione ſenſerint auctores, haud facile poſſe intelligi. Nam utrique generi magna conceſſa eſt fingendi & ad vulgi ſententias verba ſua componendi facultas.

(*c*) *Conabantur*] Auctore *Auguſtino Ep.* 138. *p.* 317. *Tom.* II. *Opp.*

(*d*) *Aequum eſt*] *Symmachus Epiſtolar. Lib.* X. *Ep.* 61. *p* 442.

(*e*) *Prudentius*] *Libro* II. *contra Symmach. vſ.* 85. *ſ. p.* 285. Alter locus eſt *vſ.* 842. *ſ. p.* 308. tertius *vſ.* 846. *ſ. p.* 308.

(*f*) *Aliquot locis*] Sed mihi hos in iſto *de mundo libello* locos reperire non licuit. Contra ex *ultimo* ejus *Capite*, quo Deum unum variis compel-

Sed quid sit qualisque Deus, diversa sequuti
Quaerimus, atque viis longe distantibus UNUM
Imus ad OCCULTUM: *suus est mos cuique genti,*
Per quod iter properans eat ad tam grande profundum.

Idem, interjectis aliis, ita canit:

Secretum sed grande nequit rationis opertae
Quaeri aliter, quam si sparsis via multiplicetur
Tramitibus, & centenos terat orbita calles,
Quaesitura Deum variata indage latentem.

Cujus sententiae confutationem sic exorditur *Prudentius:*

Longe aliud verum est: nam multa ambago viarum
Anfractus dubios habet, & perplexius errat.
Sola errore caret simplex via, nescia flecti
In diverticulum, biviis nec pluribus anceps.

His omnibus testimoniis Graecorum auctorum quorumdam, qui recentiori floruerunt memoria, pronuntiata adjungere placet. *Librum de mundo Aristoteli* sine ratione adscribi, facile largior: attamen, quin scriptor ejus homo fuerit Deorum cultui deditus, nullum restat dubium. Namque recte eos & praeclare facere, (*f*) aliquot locis perhibet, qui rem sacram Diis facerent, heroësque ac defunctorum animas victimis placarent. Neque *Apulejus*, si de Diis male sentire hominem cognovisset, tantam libri hujus partem Latine vertisset, in suumque *de mundo Librum* transtulisset. Hic igitur scriptor non modo hanc (*g*) *Heracliti* pronuntiatio-

pellari nominibus docet, intelligi posse, putem, spretam ab auctore fuisse illam Deorum multitudinem, cui supplicavit olim Graecia. Doctissimus *Cudworthus*, haec quum scriberet, haud dubie ista in animo verba habuit, quae *Cap.* 6. *p.* 865. *T.* I. *Opp. Aristotelis* exstant: Γίνονται δὲ καὶ δημοθοινίαι νόμιμοι, καὶ πανηγύρεις ἐνιαύσιοι, ΘΕΩ͂Ν τε θυσίαι, καὶ ἡρώων θεραπεῖαι, καὶ χοαὶ κεκμηκότων. *Fiunt & epulae legitimae, aguntur dies festi, jam anniversaria sacrificia fiunt divis, heroësque ritu suo coluntur, postremo inferiae mortuis inferuntur.* Ex hoc vero loco numquam, nisi me fallunt omnia, conficias, scriptorem *Libri de mundo* multis Diis serviisse. Etenim non laudat vel probat eos, qui haec omnia faciunt, sed narrat tantum, quid rerum geratur inter homines, variaque civium unius rei publicae officia & negotia recenset. Comparat nimirum hoc in loco mundum cum civitate quadam; &, quemadmodum in civitate unius omnia nutu ac lege gerantur, varia licet ac diversi generis, ita etiam in mundo, tametsi infinita sunt, quae accidunt in eo, universa tamen Dei numine ac potestate administrari, disputat. Quam ab *Apulejo* vir doctissimus ducit rationem, ut hunc *Libri de mundo* scriptorem Diis pluribus fuisse deditum ostendat, eam nullius plane virtutis esse, apertum est.

(*g*) *Heracliti*] Non existimo, dicti *Heracliti* eam esse, quam vir doctissimus esse putat, sententiam: *ab uno Deo cuncta esse comparata & facta.* Auctor *Libri de mundo Cap.* 5. *p.* 856. *T.* I. *Opp. Aristotelis*, mundum ex contrariis & repugnantibus, sed amice tamen inter se consentientibus, conflatum esse docet; idque *Heraclitum*, his etiam significasse verbis, subjicit: Συνάψειας ὅλα, καὶ οὐχὶ ὅλα, συμφερόμενον καὶ διαφερόμενον, συνᾷδον καὶ διᾷδον· καὶ ἐκ πάντων ἕν, καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα. *Crispa & minime crispa una vinxeris, consentiens & dissentiens, consonans & dissonans: unum etiam ex omnibus, omniaque ex uno.* Vim hujus effati ex intimis philosophiae *Heracliti* recessibus ita erudite declarat *Godofr. Olearius Diss.* II. *de Heracliti principio rerum omnium* §. 8. *p.* 865. in *Thom. Stanleji Historia philos. Ex omnibus unum, inquam* ὁδῷ ἐπὶ τὸ κάτω, *dum omnes atomi diversae figurae, quas* ὅλα καὶ οὐχὶ ὅλα *vocat Heraclitus, in unam* mas-

tionem comprobat: Ἐκ πάντων ἕν, καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα, cujus ſententia eſt: *Ex omnibus*
526 *factum eſſe unum aptiſſime concinens ſyſtema, & ex uno viciſſim omnia eſſe derivata;* verum ipſe etiam de ſummo omnium Numine pulcre atque luculenter diſſerit. Deum nempe vocat (*) τὴν τῶν ὅλων συνεκτικὴν αἰτίαν, *cauſſam omnia continentem*, & τὸ τοῦ κόσμου κυριώτατον, *praecipuam mundi & principem partem.* Ipſam vero de Deo diſputationem hiſce verbis, inchoat: Ἀρχαῖος μὲν οὖν τις λόγος καὶ πάτριός ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις, ὡς ἐκ θεοῦ τὰ πάντα καὶ διὰ θεοῦ ἡμῖν συνέστηκε· οὐδεμία δὲ φύσις, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν αὐτάρκης, ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. *Vetus igitur ſermo eſt a majoribusque proditus inter omnes homines, univerſa tum ex Deo, tum per Deum conſtituta fuiſſe atque coagmentata, nullamque naturam ſatis inſtructam ad ſalutem eſſe poſſe, quae citra Dei praeſidium ſuae ipſa demum tutelae permiſſa ſit.* Quem dum recito locum, non poſſum, quin *Apulejum*, a quo hic locus Latine redditus eſt, moneam, ſententiam auctoris pervertere. *Vetus*, inquit, *opinio eſt, atque in cogitationes omnium hominum penitus incidit, Deum eſſe, originis non habere auctorem, Deumque eſſe ſalutem ac perſeverantiam earum, quas effecerit, rerum.* Graeca majus aliquid & amplius hominibus tribuunt. Omnibus enim mortalibus hoc inſitum eſſe, dicunt, res omnes a Deo profectas eſſe, ejusque cura conſervari, neque aliquid extra Deum poſitum ſemet ipſum naturamque ſuam conſervare poſſe. *Apulejus* immutat haec, idque tantum humano ait generi perſuaſum eſſe, eſſe Deum, Deum huncce ex nulla re alia genitum eſſe, denique omnibus rebus, quas quidem ipſe creaverit & produxerit, ſalutis & incolumitatis auctorem eſſe. Ex quo quidem intelligi videtur, *Apulejum*, quem *Plutarchi* ferunt ex familia eſſe, *Plutarchi* portentis quoque infectum fuiſſe, atque omnia negaſſe a Deo eſſe facta, & ab eo conſervari, id quod *Libri de mundo* ſcriptor docet, binas vero alias naturas Deo adjunxiſſe, ſimiliter aeternas, nec aliunde procreatas, materiam, malumque principium quoddam. Interjectis nonnullis, idem auctor *Libri de mundo*, quemadmodum ſupremum Numen uno ſimplicique motu efficientiaque ſua, ſine ullo labore ac moleſtia, tot tamque varia motionum genera, quae hanc univerſitatem concitant, & primum produxerit, & moderetur omni tempore, quaque ratione poſſit συνέχειν τὴν τῶν ὅλων ἁρμονίαν τε καὶ σωτηρίαν, *continere harmoniam & ſalutem totius mundi*; eleganter, comparationibus adhibitis, declarat. Quam quidem diſputationem ita concludit: (†) ὅπερ ἐν νηῒ κυβερνήτης, ἐν ἅρματι δὲ ἡνίοχος, ἐν χορῷ κορυφαῖος, ἐν πόλει νόμος, ἐν στρατοπέδῳ ἡγεμὼν, τοῦτο θεὸς ἐν κόσμῳ. *Quod in navi gubernator eſt, quod in curru agitator, quod in choro praecentor, quod denique lex in civitate, & dux in exercitu, hoc Deus eſt in mundo.* Quamquam hoc inter utrosque intereſt, quod nonnullorum, quos nominavit, gubernatio curae, moleſtiae, ac negotii pleniſſima ſit, Dei vero imperium, quo mundum huncce temperat & regit, ab omni remotum difficultate ac ſol-

(*) C. VI. (p. 858. T. I. Opp. Ariſt.)

(†) (P. 864.)

maſſam concrevere: ex uno omnia, ὁδῷ ἄνω, *dum*, ut inferius §. 12. p. 869. rem exponit, *ex rudi mole & indigeſta, divina cura, corpora ad ornatum hujus mundi ſpectantia educuntur.* Quibus obſervatis; ita vir veteris philoſophiae peritiſſimus *Cudworthum* noſtrum caſtigat: *Sane iſtum verum verborum Heracliti apud Ariſtotelem ſenſum eſſe, nemo, qui totum locum conſideraverit, diffitebitur; ut mirum proinde ſit, doctiſſimum virum, R. Cudworthum ſublimius quippiam in iſtis quaeſiviſſe, dum auctorem Libri de mundo commendat, quod non tantum illud Heracliteum;* ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, *allegaverit, ſed & ipſe egregie de ſummo Deo docuerit.* Satis feliciter num ſententiam *Heracliti* aſſequutus ſit *Olearius*, alio loco, uti ſpero, inveſtigabitur: id vero non poſſum, quin fatear, *Cudworthum* noſtrum

follicitudine. Nam, quod idem fubjicit auctor, *Deus ipse in loco stabili immotoque collocatus, omnia movet & circumagit pro arbitratu, non secus ac lex civilis, quae immobilis ipsa exsistens in utentium animis, regit omnia ad rem publicam pertinentia.*

Plutarchus Chaeronenfis, id quod fupra demonftratum eft, malo quodam fato in binas inciderat opiniones, veri plane nefcias. Nam quod illud veterum fcitum: *Ex nihilo nihil fit*, arctius tenebat complexum, ideo primum materiam initii expertem & aeternam effe, afleverabat. Deinde vero malum quoddam mente fibi fingebat principium, five animam rationis expertem, aut daemonem ex infinito tempore exfiftentem, unde omnis ad homines fluxiffet malitia & pravitas: cujus opinionis hanc afferebat (*h*) cauffam: Τὴν κακίαν γεγονέναι κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν, ὥσπερ τὸ φαῦλον ἐπίγραμμα κατὰ τὴν τοῦ ποιητοῦ βούλησιν, πᾶσαν ἐπίνοιαν ἀτοπίας ὑπερβάλλει. *Nihil fingi animo ineptius & absurdius potest, quam hoc, malitiam non secus a Dei providentia proficisci, quam malum epigramma ex poëtae cujusdam voluntate procedit.* Quamobrem fupra a nobis in eorum relatus eft numerum, qui binos effe Deos ftatuerunt. Praeter haec, quum ipfe Apollinis Pythii facerdos effet, multis illis, quos tum orbis venerabatur, Diis divinum etiam adhibere non dubitabat honorem. At hoc tamen non impedimento erat homini, quo minus unum effe omnis boni parentem & auctorem, qui, fi materiam & malum demas, res omnes perfeciffet, totumque non minus orbem, quam omnes, qui verfarentur in eo, Deos, finxiffet, affeveraret. Atque hanc rerum omnium cauffam non raro peculiari ratione *Deum* appellat. Sic (*i*) θεὸν ait ἀεὶ γεωμετρεῖν, *Deum semper Geometriam tractare*, id eft, 527
certa res omnes menfura ac proportione conficere. Eumdem (*k*) affirmat πάντα καθ' ἁρμονίαν κατασκευάζεσθαι, *ad harmoniam Deum omnia instituere.* Eft & hoc in (*l*) enuntiatis ejus: Ὁ θεὸς ἁρμονικὸς καλεῖται καὶ μουσικός. *Deus harmonicus vocatur & musicus.* Praeterea variis cognominibus majeftatem Dei hujus inculcat. Ita ὁ μέγας θεὸς, *magnus ille Deus*, ὁ ἀνωτάτω θεὸς, *summus & celsissimus Deus*, ὁ πρῶτος θεὸς, *princeps Deus*, ipfi dicitur. Ut reliquos omnes Deos una cum ipfo mundo certo tempore procreatos effe, fignificet, hunc, quem diximus, fummum Deum θεὸν nominat ἀγέννητον, *Deum ex nullo generatum, sed ex se veluti ortum.* Alio quodam loco πέλαγος τοῦ καλοῦ, *mare pulcritudinis*, ab eo vocatur. *Libro* vero *de inscriptione Delphici templi* ftabilitatem ejus & perpetuitatem, nullis temporum intervallis diftinctam, peregregie explicat. Poftremo ab hoc omnes homines Deo petere, affirmat, quae viribus fuis majora effe intelligerent: Ὅσα μὲν παρ' ἡμῖν ἐστιν, εὐχόμεθα τὸν θεὸν διδόναι.

Dionem Chrysostomum, Sophiftam & *Plutarchi* aequalem, multos exiftimaffe Deos effe, omni vacat controverfia. Idem vero mundum praecipit unius regis imperio & voluntati parere, (*) βασιλεύεσθαι τὸ ὅλον. Summum vero hunc orbis moderatorem

(*) P. 199. (ed. Morelli.)

rum recte reprehenfum effe.

(*h*) *Caussam*] *Libro de fato p.* 572. *T.* II. *Opp.*

(*i*) Θεὸν *ait*] Memoria fallit doctiffimum virum. Non *Plutarchi* hoc dictum eft, fed *Platonem* ita praecepiffe ferunt. *Plutarchus* tamen *Symposiacon Lib.* VIII. *Quaest.* II. *p.* 718. *T.* II. *Opp.* in vim & fententiam pronuntiati hujus non inepte inquirit.

(*k*) *Affirmat*] Neque hoc ex fuo fenfu *Plutarchus* affirmat in extremo *de Musica Libro p.* 1147. *T.* II. *Opp.* fed ex fenfu Pythagoreorum & aliorum veterum philofophorum, quos ita docuiffe narrat.

(*l*) *Enuntiatis*] Hoc mihi pronuntiatum invenire haud licuit apud *Plutarchum.*

(*m*) Ταύ-

rem variis compellat nominibus, nunc (*) τὸν κοινὸν ἀνθρώπων καὶ θεῶν βασιλέα τε καὶ ἄρχοντα, καὶ πρύτανιν, καὶ πατέρα, *communem Deum hominumque regem, gubernatorem atque parentem* eum vocans, nunc (†) τὸν πάντων κρατοῦντα θεὸν, *Deum rebus omnibus imperantem*, alias (§) τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον θεὸν, *primum & maximum Deum*, τὸν κορυφαῖον προεστῶτα τῶν ὅλων, καὶ κατευθύνοντα τὸν ἅπαντα οὐρανὸν καὶ κόσμον, *primum rerum omnium praesidem, qui totum coelum & mundum ita gubernat & administrat, ut sapiens gubernator navem*, τὸν τοῦ ξύμπαντος ἡγεμόνα οὐρανοῦ, καὶ τῆς ὅλης δεσπότην οὐσίας, *principem totius coeli, & universae essentiae dominum*, nunc similibus eumdem vocabulis salutans. Quin etiam omnes homines natura anteceptam quamdam Dei informationem in animis habere, disputat: (**) Περὶ δὲ θεῶν τῆς τε καθόλου φύσεως, καὶ μάλιστα τοῦ πάντων ἡγεμόνος, πρῶτον μὲν καὶ ἐν πρώτοις δόξα καὶ ἐπίνοια κοινὴ τοῦ ξύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους, ὁμοίως μὲν Ἑλλήνων, ὁμοίως δὲ βαρβάρων, ἀναγκαία καὶ ἔμφυτος ἐν παντὶ τῷ λογικῷ κατὰ φύσιν, ἄνευ θνητοῦ διδασκάλου καὶ μυσταγωγοῦ. *Quod ad Deorum naturam generatim, sigillatim vero supremi illius omnium rectoris attinet, opinio quaedam est de ea in totius humani generis animis, tam Graecorum, quam barbarorum, quae naturaliter illis, ut natura ratione praeditis, insita est, nec ab ullo mortali magistro accepta.* Promtum arbitror & propositum esse, quidnam sibi velint haecce verba. Neminem esse censet mortalium, in cujus mentem ipsa hoc non impresserit veluti natura, unum esse Deum, mundi hujus summum moderatorem & rectorem, atque, praeter hunc, multas alias naturas intelligentiae ac rationis compotes, quas vulgo Deos nominent, illo quidem summo Deo minores, homine vero praestantiores ac nobiliores.

Galenus qualem de Deo ac religione foverit sententiam, cum multis ex aliis librorum ejus locis, tum ex eo in primis perspicuum est, quem nunc exhibeo, ex *tertio* ejus *de usu partium Libro* decerptum: (††) Ἀλλὰ γὰρ ἴσως εἰ ἐπὶ πλέον τοιούτων μνημονεύοιμι βοσκημάτων, οἱ σωφρονοῦντες ὀρθῶς ἄν μοι μέμφοιντο, καὶ μιαίνειν φαῖεν ἱερὸν λόγον, ὃν ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι· καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μύρια μύρα θυμιάσαιμι καὶ κασσίας, ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς πρῶτος, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην, οἷος μὲν ἐστὶ τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα· τὸ μὲν γὰρ ἐθέλειν κοσμεῖν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελειοτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι· ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη, πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. *Si longius stultum & agreste hoc hominum genus increparem, viri fortassis sapientes, nec injuria, me reprehenderent, quod sacram hanc orationem, quam ut verum hymnum in ejus, a quo conditi sumus, laudes compono, contaminarem. Equidem veram germanamque adversus Deum pietatem non arbitror in eo consistere, ut taurorum ipsi hecatombas caedam, aut thura ipsi aliosque odores accendam, sed ut primum memet ipsum cognoscam, deinde vero aliis, quanta ejus sit sapientia, quanta potentia, quanta benignitas, aperiam. Quod enim mundum hunc isto modo comparaverit, nec cuiquam invideat ex bonis, quae continet, aliquid, id ego*
528 *maximae bonitatis signum ac documentum esse, arbitror. Quare canere nos eum ut bonum & benignum decet. Quod autem, quemadmodum omnia aptissimo modo coagmentari & adornari potuerint, invenire valuerit, id signum maximae in eo sapientiae agnosco. Ad extremum, quod universa, quae decrevit & constituit, perficere quoque ipsi facile fuit, id infinitam arguit potentiam.*

De

(*) P. 210. (†) P. 203. (§) P. 446. (**) P. 201.
(††) P. 402. (Cap. 10. Tom. IV. Opp. ed. Basil.)

De religione *Maximi Tyrii* non locupletiorem a me teſtem excitari poſſe, arbitror, quam ſi ipſa ejus verba, quibus extrema utitur *Diſſertatione prima*, recitem. Sic igitur mentem ſuam enarrat: Βούλομαι δέ σοι δεῖξαι τὸ λεγόμενον σαφεστέρᾳ εἰκόνι· ἐννόει μεγάλην ἀρχὴν καὶ βασιλείαν ἐῤῥωμένην, πρὸς μίαν ψυχὴν βασιλέως τοῦ ἀρίστου καὶ πρεσβυτάτου συμπάντων νενευκότων ἑκόντων· ὅρον δὲ τῆς ἀρχῆς οὐχ Ἅλυν ποταμὸν, οὐδὲ Ἑλλήσποντον, οὐδὲ τὴν Μαιῶτιν, οὐδὲ τὰς ἐπὶ τῷ Ὠκεανῷ ἠϊόνας, ἀλλὰ οὐρανὸν καὶ γῆν, τὴν μὲν ὕψου, τὴν δ' ἔνερθεν· —— βασιλέα δὲ αὐτὸν δὴ τὸν μέγαν ἀτρεμοῦντα, ὥσπερ νόμον παρέχοντα τοῖς πειθομένοις, σωτηρίαν ὑπάρχουσαν αὐτῶν, καὶ κοινωνοὺς τῆς ἀρχῆς, πολλοὺς μὲν ὁρατοὺς θεοὺς, πολλοὺς δὲ ἀφανεῖς· τοὺς μὲν περὶ τὰ πρόθυρα αὐτὰ εἰλουμένους, οἷον εἰσαγγελέας τινὰς καὶ βασιλεῖ συγγενεστάτους, ὁμοτραπέζους αὐτοῦ καὶ συνεστίους, τοὺς δὲ τούτων ὑπηρέτας, τοὺς δὲ ἔτι τούτων καταδεεστέρους· διαδοχὴν ὁρᾷς καὶ τάξιν ἀρχῆς καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ θεοῦ μέχρι γῆς. *Sed jam id, quod volo, illuſtriori imagine proponam tibi. Finge animo magnum aliquod regnum, aut potentem principatum, in quo reliqui omnes actiones ſuas ad unius regis nutum, qui dignitate & majeſtate antecedit ceteris, ſponte dirigunt. Limes hujus imperii ſit non Halys fluvius, aut Helleſpontus, non Maeotis, aut Oceani littora, ſed coelum ſupra, terra infra. —— In alto magnus rex ille immotus ſedeat, populisque ſuis volentibus leges, quibus ſarti tecti maneant, praeſcribat. Regni autem conſortes ſint Dii multi, quorum alii videntur, alii oculis conſpici non poſſunt. Horum nonnulli, tamquam ſtatores quidam, regique genere proximi, circa veſtibula oberrent, menſae ejusdem familiaeque conſortes; alii rurſus, qui his ſubſerviant. & rurſus alii, qui infra hos ſint. Vides catenam perpetuam, regnique ſeriem, quae a Deo ad terram usque deſcendat.* Hebes ſit, neceſſe eſt, qui hinc non intelligat, unum quidem ſummumque Deum profeſſum eſſe *Maximum*, qui toti dominetur rerum univerſitati, & tres ſimul Deorum minorum claſſes conſtituiſſe, quorum Deus opera in adminiſtratione hujus mundi utatur: quos etiam Deos θεοὺς θεοῦ παῖδας καὶ φίλους, *Deos filios & amicos Dei*, appellat.

Ariſtides, orator & ſophiſta nobiliſſimus, qui aetatem *Adriani* ingenio & ore illuſtravit, hymnum ſeu orationem Jovi, poſtquam tempeſtatem effugerat maximam, conſecravit, quae primum in *Orationibus* ejus locum occupat. Ex qua ſi omnes huc referre locos vellem, quibus unum ſummumque Deum eſſe fatetur, amplum ſatis replere mihi ſpatium liceret. Unus alterque locus ſufficiet. Abſoluto orationis igitur exordio, ſic hominem declamantem audias: Ζεὺς τὰ πάντα ἐποίησε, καὶ Διός ἐστιν ἔργα ὅσα ἐστὶ πάντα, καὶ ποταμοὶ, καὶ γῆ, καὶ θάλαττα, καὶ οὐρανὸς, καὶ ὅσα τούτων μεταξὺ ἄνω, καὶ ὅσα ὑπὸ ταῦτα, καὶ θεοὶ, καὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅσα ψυχὴν ἔχει, καὶ ὅσα εἰς ὄψιν ἀφικνεῖται, καὶ ὅσα δεῖ νοήσει λαβεῖν· ἐποίησε δὲ πρῶτος αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐ Κρήτης ἐν εὐώδεσιν ἄντροις τραφεὶς, οὐδ' ἐμέλλησεν αὐτὸν Κρόνος καταπιεῖν, οὐτ' ἀντ' ἐκείνου λίθον κατέπιεν, οὐδ' ἐκινδύνευσε Ζεὺς, οὐδὲ μήποτε κινδυνεύσῃ, οὐδ' ἔστι πρεσβύτερον οὐδὲν Διὸς, οὐ μᾶλλόν γε ἢ υἱοῖς τε πατέρων πρεσβύτεροι γένοιτ' ἂν, καὶ τὰ γιγνόμενα τῶν ποιούντων· ἀλλ' ὅδε ἐστὶ πρῶτός τε καὶ πρεσβύτατος καὶ ἀρχηγέτης τῶν πάντων, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενόμενος· ὁπότε δὲ ἐγένετο, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ἀλλ' ἦν τε ἄρα ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἔσται εἰς ἀεὶ, αὐτοπάτωρ τε καὶ μείζων, ἢ ἐξ ἄλλου γεγονέναι· καὶ ὥσπερ τὴν Ἀθηνᾶν ἄρα ἐκ τῆς κεφαλῆς ἔφυσε, καὶ γάμου οὐδὲν προσεδεήθη εἰς αὐτὴν, οὕτως ἔτι πρότερον αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐποίησε, καὶ οὐδὲν προσεδεήθη ἑτέρου εἰς τὸ εἶναι· ἀλλ' αὐτὸ τοὐναντίον πάντα εἶναι ἀπ' ἐκείνου ἤρξατο, καὶ οὐκ ἔστι χρόνον εἰπεῖν· οὔτε γὰρ χρόνος ἦν πω τότε, ὅτε μηδὲ ἄλλο μηδέν· δημιουργοῦ γὰρ ἔργον οὐδέν ἐστι πρεσβύτερον· οὕτω δὴ ἀρχὴ μὲν ἁπάντων Ζεὺς, καὶ ἐκ Διὸς πάντα. ἅτε δὲ ὢν χρόνου τε κρείττων, καὶ οὐδένα ἔχων τὸν ἀντικελεύοντα, αὐτός τε ὁμοῦ καὶ ὁ κόσμος ἦν, οὕτω ταχὺ πάντα ἐποίησεν· ἐποίησε δὲ ὧδε, κ. τ. λ. *Jupiter fecit omnia, & univerſa, quae exſiſtunt, Jovis ſunt opera, fluvii, terra, mare, coelum & omnia, quae in his &*

ſub-

sub his versantur: similiter & Dii, & homines, & quaecumque animam habent, omnia, quae vel sensu vel ratione percipiuntur. Principio omnium Jupiter semet ipsum fecit: nec enim educatus est in antris Cretensibus odoriferis, nec Saturnus devorare eum voluit, nec loco ejus lapidem deglutivit. Numquam in periculo quodam fuit Jupiter, nec umquam erit: neque ulla res antiquior est Jove, quemadmodum nec filii majores sunt parentibus suis, nec opera suis opificibus; sed Jupiter primus est & antiquissimus, princeps omnium rerum, ipse ex semet ipso genitus. Neque vero, quonam tempore genitus sit, dici potest:
529 *fuit enim ab initio, & erit perpetuo, ipse sui pater, & major, quam qui ex alio gigni potuerit. Quemadmodum Minervam ex cerebro suo genuit, nec ad eam rem matrimonio opus habuit, sic antea semet ipsum ex semet produxit, nec ullius rei ad hanc rem perficiendam auxilio indiguit. E contrario res omnes esse coeperunt ab eo, neque tempus quisquam indicare valet: nec enim tum tempus erat, quum nihil, praeter ipsum, esset: nec ullum opus antiquius esse potest opifice suo. Ita Jupiter exordium fuit omnium rerum, & ex Jove sunt omnia, isque melior est tempore, quod una cum mundo esse coepit.* Rursus item, aliis interjectis: Ὡς δὲ καὶ θεῶν, inquit, ὅσα φῦλα ἀπόῤῥοιαι τοῦ Διὸς τοῦ πάντων πατρὸς δυνάμεως ἕκαστα ἔχει, καὶ ἀτεχνῶς κατὰ τὴν Ὁμήρου σειρὰν ἅπαντα εἰς αὐτὸν ἀνήρτηται, καὶ πάντα ἐξ αὐτοῦ ἐξῆπται· ἔρωτά τε καὶ ἀνάγκην δύο τούτω συναγωγοτάτω καὶ ἰσχυροτάτω ἐν τοῖς πρώτοις ἐγέννησεν, ὅπως αὐτῷ τὰ πάντα συνέχοιεν, κ. τ. λ. ἐποίει θεοὺς μὲν, ἀνθρώπων ἐπιμελητὰς, ἀνθρώπους δὲ θεῶν θεραπευτάς τε καὶ ὑπηρέτας, κ. τ. λ. πάντα δὲ πανταχοῦ Διὸς μεστὰ, καὶ ἁπάντων θεῶν εὐεργεσίαι Διός εἰσιν ἔργον, κ. τ. λ. *Omnia Deorum genera nihil sunt, quam emanationes & derivationes ex Jove, omnesque res, id quod Homeri significat catena, connexae sunt cum ipso, & ex eo pendent. Is in principio amorem produxit & necessitatem, quae duo potentissima sunt & validissima rerum omnium vincula, ut eorum auxilio firmiter omnia cohaererent & coagmentarentur. Fecit Deos, ut illi hominum essent curatores ac tutores, & vicissim homines fecit, ut horum Deorum essent cultores & adoratores. Omnia ubique locorum plena sunt Jove, & ceterorum omnium Deorum beneficia ipsius sunt opus, eique debent unice attribui, quoniam ex praescripto & mandato ejus ab his facta sunt.*

Jam qui post introductam in orbem religionem Christianam philosophando gloriam consequuti sunt, sive *Platoni* sese adjunxerint, sive *Aristoteli*, licet plerique mundum aeternum esse statuerent, uno tamen omnes ore summum professi sunt Deum, cum mundi totius, tum reliquorum omnium Deorum parentem & caussam. Taceo, *Numenium*, *Plotinum*, *Amelium*, *Porphyrium*, *Proclum*, *Damascium*, & alios in tres etiam divinitatem naturas divisisse, idque unum commemoro, tam scite in his philosophis nonnullos de Deo disseruisse, ut, quod in eorum reprehendat sermonibus, nemo unus facile reperiat. Nulli sigillatim *Plotinus* sententiarum pondere & gravitate cedit. Et hic ipse tamen, quum materiam ipsam, resque simul omnes ex uno genitas esse principio, contendat, in multorum Deorum cultu commendando mirifice copiosus est. Legatur, quem ex *Libro* ejus *adversus Gnosticos* affero, locus: (*) Χρὴ ὡς ἄριστον μὲν αὐτὸν πειρᾶσθαι γίνεσθαι, μὴ μόνον δὲ αὐτὸν νομί-

(*) Enn. II. Lib. IX. Cap. 9. (p. 207.)

(*m*) Ταύτῃ] Haec Graeca verba non *Themistii* sunt, sed *Dion. Petavii.* Edidit *Andr. Dudithius* hanc *duodecimam Themistii orationem* Latine ex Graeco conversam. Sed ab eo tempore, nescio quo fato, Graecum illud exemplar prorsus periit, nec ullis vel *Petavii* vel *Harduini* curis investigari potuit. Hinc *Petavius* in editione, quam dedit, *Themistii* jacturam hanc ex ingenio supplere,

νομίζειν ἄριστον δύνασθαι γενέσθαι, οὔτω γε οὔπω ἄριστος, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπους ἄλλους ἀρίστους, ἔτι καὶ δαίμονας ἀγαθοὺς εἶναι πολὺ δὲ μᾶλλον θεούς, τούς τε ἐν τῷδε ὄντας κἀκεῖ βλέποντας· πάντων δὲ μάλιστα τὸν ἡγεμόνα τοῦδε τοῦ παντός, ψυχὴν μακαριωτάτην· ἐντεῦθεν δὲ ἤδη καὶ τοὺς νοητοὺς ὑμνεῖν θεούς· ἐφ' ἅπασι δὲ ἤδη τὸν μέγαν τὸν ἐκεῖ βασιλέα, καὶ ἐν τῷ πλήθει μάλιστα τῶν θεῶν τὸ μέγα αὐτοῦ ἐνδεικνύμενον· οὐ γὰρ τὸ συστεῖλαι εἰς ἕν, ἀλλὰ τὸ δεῖξαι πολὺ τὸ θεῖον, ὅσον ἔδειξεν αὐτός, τοῦτ' ἐστι δύναμιν θεοῦ εἰδότων, ὅταν μένων, ὅς ἐστι, πολλοὺς ποιῇ, πάντας εἰς αὐτὸν ἀνηρτημένους, καὶ δι' ἐκεῖνον καὶ παρ' ἐκείνου ὄντας· καὶ ὁ κόσμος ὅδε δι' ἐκεῖνόν ἐστι, κἀκεῖ βλέπει καὶ πᾶς καὶ θεῶν ἕκαστος. *Oportet autem omnibus viribus contendere, ut optimus tandem efficiare, neque putare, te solum fieri posse optimum, alioquin nondum optimus esses, verum cum alios quoque homines optimos esse, tum etiam daemones esse bonos: multoque magis Deos, qui mundum hunc habitantes, superiorem suspiciunt mundum, horum vero omnium maxime totius mundi ducem, animam beatissimam: hinc & Deos intelligibiles colere: praeter cunctos denique, & in cunctis magnum ibi regem omnium venerari: quem quidem in multitudine Deorum potissimum excellentiam suam demonstrare, procul dubio censeamus. Non enim in unicum dumtaxat rem omnem repente contrahere, sed explicare tantam divinitatis amplitudinem, quantam explicuit ipse, eorum munus est, qui Dei ipsius potentiam cognoverunt, quatenus videlicet unus ipse, qui est, permanens, efficit multos, qui ab ipso cuncti dependeant, quippe quum per ipsum ab ipsoque sint. Atqui & hic mundus per illum est, & illuc suspicit totus, & quisque Deorum.* Themistius, scholae Peripateticae decus, tantum abest, ut Christianae fuerit religioni amicus, ut probabiliter potius *Petavius* suspicetur, hominem, quando *Empedoclem* eo nomine objurgat, quod semet ipsum creare Deum voluisset, occulte Servatorem nostrum pungere. Is vero quid de Deo? Non modo Christianos disputat omnesque populos unum eumdemque Deum, diverso licet ritu atque lege, venerari, verum etiam hac religionum varietate Deum unice capi atque delectari, perhibet: (*m*) (*) Ταύτῃ νόμιζε γάνυσθαι τῇ ποικιλίᾳ τὸν τοῦ παντὸς ἀρχηγέτην· ἄλλως Σύρους ἐθέλει πολιτεύεσθαι, ἄλλως Ἕλληνας, ἄλλως 530
Αἰγυπτίους, καὶ οὐδ' αὐτοὺς Σύρους ὁμοίως, ἀλλ' ἤδη κατακεκερμάτισαι εἰς μικρά. *Auctor princepsque universitatis hujus hac ipsa religionum varietate delectari videtur. A Syris hac quidem via vult coli, a Graecis autem alia ratione, diversa item ab Aegyptiis: ne a Syris* (Christianos intelligit) *quidem eodem modo cupit adorari. In varias enim & hi sectas scissi sunt.*

Tot igitur gravissimis auctoribus consultis & auditis, nihil obstat, quo minus totum huncce locum *Cyrilli* testimonio ex *Libro primo contra Julianum* obsignemus, eique nihil ad veritatem deesse, concludamus: (†) Ἅπασιν ἐναργές, ὅτι καὶ τοῖς τὰ Ἑλλήνων φιλοσοφεῖν εἰωθόσιν ἕνα μὲν ἐδόκει θεὸν εἶναι συνομολογεῖν, τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν, καὶ πάντων ἐπέκεινα κατὰ φύσιν, πεποιῆσθαι δὲ παρ' αὐτοῦ καὶ παρῆχθαι πρὸς γένεσιν ἑτέρους τινὰς θεούς, κατάφασιν αὐτοί νοητούς τε καὶ αἰσθητούς. *Manifestum est, etiam Graeco more philosophantibus unum censeri ac in confesso esse Deum, universi conditorem, & natura omnes superantem, a quo facti sint & producti ad generationem alii deinceps Dii, sub intellectum & sensum, ut ipsi loquuntur,* (*n*) *cadentes.*

§. XXVII.

(*) Orat. XII. (p. 156. ed. Hard.) (†) P. 23.

re, atque Latinam *Dudithii* versionem Graecis exprimere verbis conatus est.

(*n*) *Cadentes*] Neque primus *Cudworthus*, neque solus, unum Deum a plerisque Graeciae sapientibus, in quibus veritatis consequendae nobilis quidam ardor fuit, cultum fuisse, probare studuit; quamvis omnes forte, qui hoc argumentum tractarunt, copia & varietate testimoniorum vicerit,

531 §. XXVII. Cave vero, solos ita putes sensisse philosophos, hominesque doctrina atque litteris excultos: vulgi, quod nunc planum faciam, & multitudinis idem omnino

rit. Omnes primum illi, qui primis rerum Christianarum temporibus religionis Christianae veritatem adversus Deorum cultores, scriptis *Apologiis*, roborarunt, id sibi datum crediderunt, ut ostenderent, maximi nominis philosophos, non secus atque Christianos, unum rerum omnium parentem ac dominum professos esse. Scio, non id semper ita esse ab illis factum, ut eventus consilio responderit, nec paucos in hanc societatem unius Dei cultorum reluctantes fuisse raptos, quos in Dei hostibus numerare satius fuisset: at idem tamen illis, quod *Cudwortho*, fuisse propositum, controversia caret. Ex Graecis legi velim *Clementem Alexandr.* cum passim in *Stromatis*, tum in *Cohortatione ad gentes Cap. 6. p. 59. s. Athenagoram* in *Apologia pro Christian. Cap. 6. p. 22. s. p. 27. s. Theophilum Antioch. Lib.* II. *ad Autolycum Cap.* 57. *p.* 263. & *Lib.* III. *Cap.* 2. *p.* 268. *Cyrillum Alexandr. Lib.* I. *contra Julian. p. 26. s. Justinum Mart.* in *Cohortatione ad gentes p.* 15. ex Latinis *Tertullianum* in *Apologetico Cap.* 24. *p.* 235. *Minucium Felicem* in *Octavio Cap.* 19. *p.* 174. *Arnobium Lib.* I. *adv. gentes p.* 21. *s.* & alios, quos enumerare, nil opus est. Recentioribus temporibus ante *Cudworthum*, praeter *Steuchum*, *Mornaeum*, *Grotium*, & alios, quibus religionis Christianae patrocinium suscipere placuit, ex nostrae ecclesiae Theologis vir acutus, *Jacob. Martini*, in *Exercit. Metaphysicis*, *Witteb.* 1608. *in* 8. *editis*, *Lib.* II. *Exerc.* IV. *Theor.* 7. *p.* 707. & 728. *s.* erudite profecto & copiose philosophorum de uno Deo sententias explicuit. Cui jungi poterit *Elias Schedius*, qui *de Diis Germanis p.* 291. longam admodum, sed verbosam magis, quam accuratam, de populorum in uno Deo colendo consensione commentationem contexuit: itemque *Michaël Mourgues Plan Theologique du Pythagorisme*, *Tom.* I. *Lettr.* I. *p.* 2. *s.* Post *Cudworthum* multum curae atque laboris in hoc argumento *Tobias Pfannerus* posuit in *Systemate Theologiae gentil. purioris Cap.* 2. §. 1. *s. p.* 34. *s.* cui *Petr. Dan. Huëtium* recte jungemus, concinnius & nervosius omnia complectentem, quae latius ab aliis sunt tradita, in *Quaestionibus Alnetanis de concordia rationis & fidei Lib.* II. *Cap.* 2. §. 11. *p.* 84. *s.* Taceo *Cudworthi* civem, *Eduard. Herbert.* de *Cherbury*, qui totus in eo est, ut omnes, qui Diis olim supplicarunt, eumdem simul summum Deum, quem Christiani colimus, veneratos esse, demonstret, *Libro de religione gentilium Cap.* 13. *p.* 214. & *Cap.* 15. *p.* 248. Vehementer olim hoc institutum plerisque placuit. Verum postquam patrum nostrorum memoria diligentius in veterum philosophorum placita inquisitum fuit, multi extiterunt viri eruditione praestantes ac ingenio, quibus vana haec omnis visa fuit opera. Etenim, quae de uno Deo ex antiquis philosophis proferuntur dicta, ea censuerunt aut de sole, aut de anima mundi, aut vero de tota rerum natura esse accipienda: ex quo confecerunt, cum Atheis potius plerosque sociandos esse, qui unum professi Deum feruntur, quam cum Christianis & sanis supremi Numinis cultoribus. Princeps, quod sciam, antequam *Cudworthus* librum huncce suum ederet, ex instituto hanc rem aggressus est *Sam. Parckerus*, Oxoniensis episcopus, in *Tentaminibus Physico-Theologicis de Deo*, *Lond.* 1665. *in* 4. *editis*, quorum *Libr.* II. *Cap.* 1. & 2. *p.* 181. hoc sibi demonstrandum sumit: *gentilium de Deo placita perperam ad supremum, quem colimus, Deum traduci; sed aut de sole, aut de anima mundi, quae suprema omnium Numina esse censuerunt, intelligi oportere.* Nec ingenio diffiteor & acumine hanc viri docti disputationem sese probare. At majori tamen subtilitate & eloquentia nostris temporibus in eodem argumento elaboravit *Petr. Baylius*, qui partim in *Dictionario historico-critico* excellentissimos veteris aevi philosophos, quos secure alii in unius Numinis cultoribus numeraverant, ad gregem potius *Spinosae* amandandos esse, pugnat, partim aliis in scriptis aut nullos, aut pusillam saltim manum veterum sapientum proprie unum Deum statuisse, contendit. Vid. ejus *Reponse aux Questions d'un Provincial Tom.* II. *Cap.* 107. *p.* 415. & *Continuation des Pensées sur les Cometes Tom.* I. *p.* 116. 118. 331. & *Tom.* II. *p.* 495. Cujus quidem disertissimi viri sententia opinione latius manavit, plurimosque induxit viros summi hodie inter eruditos nominis, ut cuncta paene veterum philosophorum, eorum quoque, quorum pietas omni tempore laudata fuit, nomina summae erga Deum impietatis nota inurerent, omnesque fere, qui de uno rerum principio loquuti sunt, *Spinozae* deliriis contaminatos & infectos fuisse, judicarent. Saepius ego jam hanc caussam attigi, atque de nonnullis eorum philosophorum, quorum religio in controversiam non ita pridem vocata fuit, libere sententiam dixi. Nunc ea tantum considerabo & expendam, quae adversus *Cudworthum* nostrum *Baylius* monuit. Etenim totam hanc ejus disputationem, qua praestantissimos veterum philosophos unum professos esse summum Numen docere nititur, acutissimus hicce Gallus convellere in primis studuit. Neque tamen ipso opere Anglico *Cudworthi* usus est, sed ea tantum, quae *Jo. Clericus Tomo* III. *de la Biblioth. choisie p.* 63. *s.* ex eo excerpsit, sub examen revocavit. Generatim in *Cudwortho* nostro requiri *Baylius*, quod nullum testimoniorum delectum habue-

no fuit judicium. * Equidem pro universa plebe, imperita plerumque rerumque omnium ignara, verba nolim facere. Concedo enim, minori huic, quam fas erat, 532

buerit, *Continuation des Pensées sur les Cometes* T. I. *p.* 333. & 335. multaque veterum dicta in partes suas traxerit, quae, si sententia sub verbis latens rite exploretur, prorsus ab eorum, qui Deum esse unum volunt, dogmate remota sint, *l. c. p.* 336. Habet, fateor, haec accusatio nonnihil veritatis: id quod ea satis ostendunt, quae ipsimet ad hunc librum, & veterum, qui in illo afferuntur, locos passim observavimus. At multa tamen vicissim praeclare sunt animadversa: neque mirum est, in tanta testimoniorum multitudine nonnumquam id evenisse doctissimo viro, ut verba potius, quam verborum spectaret sententiam: quum praesertim non pauca ex memoria recitasse videatur dicta. Et quis, quaeso, tanta valet vel ingenii vel memoriae praestantia, ut, quae legit apud veteres, omnia statim ad fontes suos referre, & inde dijudicare queat? Magnae potius doctissimo viro debentur gratiae, quod tam insignem locorum copiam collegerit, ex quibus veterum philosophorum de Deo sententiae magnam partem optime intelliguntur; etiamsi in nonnullis erratum sit.

Sigillatim *Baylius* (I.) Aegyptios negat recte a *Cudwortho* inter summi Numinis professores esse relatos. Obstare ait *Diodori Siculi* auctoritatem, qui nefanda hanc gentem superstitione laborasse testetur; *l. c. p.* 332. Haec controversia ex illis, ut opinor, facile dirimetur, quae supra copiose de Aegyptiorum religione disputavimus. (II.) *Pythagoram* ex hoc ordine censet eximendum esse. Etenim hunc philosophum Deum pro anima habuisse mundi. At mundi animam non esse unum & simplex aliquid, sed naturam variis ex partibus compositam; *l. c. p.* 333. Hic vero ipsemet ingeniosissimi hominis aut candorem aut perspicientiam desidero. Miscet enim, id quod mox apparebit, duas notiones, quae misceri nullo modo debent. (III.) *Xenophani* & *Parmenidi* nihilo plus tribuit, quos *Spinosa* negat meliores fuisse; *l. c. p.* 334. *f.* De his nos supra jam sententiam diximus. (IV.) Omnium maxime miratur *p.* 334. Romanos, & in his *Varronem* atque *Plinium*, in eorum esse numerum adscriptos, qui unum professi sunt Deum esse. Utrumque enim nullum habuisse alium Deum, quam mundi animam, & hanc totam rerum universitatem, in qua nulla proprie ita dicta sit *unitas*. Idque de *Varrone* aperte testatum esse *Augustinum*. De *Plinio* nihil addit: sed ex ipsa re intelligitur, *Plinium Seniorem* spectasse, haec quum vir acutus scriberet, quum de *Plinio* tamen *Juniore*, cujus est *Panegyricus in Trajanum*, *Cudworthus* verba faciat. (II.) Stoicos concedit non sine quadam veri specie inter Dei unius cultores numerari, §. 67. *p.* 338. *f.* At si cuncta rite ponderentur, apertum fore, adjicit, Deum huncce Stoicorum ex innumerabilibus partibus constare, nec idcirco unum vere ac proprie dici posse. Idem de *Hippocratis* Deo pronuntiat. Ne Platonicos quidem (VI.) §. 68. *p.* 342. in iis esse patitur, quibus unum esse Deum visum fuerit. Etenim (I.) recentiores Platonicos, qui post natum fuerint Servatorem, ex librorum Christianorum profecisse lectione, atque voces non minus, quam dogmata, disciplinae Christianae imitatos esse. (II.) Si, quae consequuntur doctrinam *Plotini*, *Procli*, & aliorum hujus generis de Deo ac religione, accuratius expendantur, nihil ea fieri portentosius posse, *p.* 346. (III.) Ne ipsum quidem *Platonem* concinne ac apte de Deo existimasse: quod *Gassendi* auctoritate probat. Binas harum observationum posteriores paullo post diluemus, quum ad generalem ventum erit negotii hujus explicationem. Ad primam vero quod attinet, eam ego haud veram esse negem, nec idcirco putem, ex recentiorum Platonicorum effatis aut *Platonis* aut aliorum veterum philosophorum sententias addisci posse. Plus certe huic sectae dedit doctissimus *Cudworthus*, ut, quemadmodum sentio, dicam, quam licuit. Tantum poterant disputationes Christianorum adversus multorum Deorum amicos, ut philosophi in primis multo, quam antea, melius praeciperent, Deumque unum & plures certa ratione conjungerent. Id quo modo factum sit, elegantius fere nemo exposuit, quam eruditus *Recognit. Clementis* scriptor, qui *Lib.* V. §. 19. *p.* 551. *T.* I. *Patr. Apostol.* his verbis plerorumque aetatis suae philosophorum sententiam explicat: *Unum esse & nos dicimus Deum, qui est omnium dominus: sed & isti Dii sunt. Sicut enim unus est Caesar, & habet sub se multos judices: — simili arbitramur modo, quum unus sit major omnium Deus, etiam istos ad similitudinem earum, quas diximus, potestatum ordinatos esse in hoc mundo Deos, illi quidem majori subjectos, nos tamen, & quae in hoc mundo sunt, dispensantes.* Sic eos vis veritatis, cui Christiani sese addixerant, loqui cogebat. At haec nihil ad eos, qui ante *Christum* natum vixerant. Denique (VII.) *Heraclitum* etiam infitiatur ad hunc ordinem pertinere: cujus postquam doctrinam ex mente b. *Godofr. Olearii* exposuisset, concludit, philosophi hujus Deum non unam esse naturam, verum acervum quemdam & cumulum variarum & separatarum naturarum: *Tom.* II. *l. c.* §. 105. *p.* 495. Haec *Baylius* in *Cudworthum* nostrum monuit. Quorum quidem aliqua, id quod jam fassi sumus, non omni carent robore; at plera-

erat, religionem curae fuiſſe, neque populum Graecum & Romanum ignoraſſe diffiteor myſterium illud priſcae Theologiae, quod deinceps declarare ſtatui, pleroſque Deos varia tantum eſſe unius ſummi celſiſſimique Dei nomina, quibus diverſas ejus virtutes perfectioneſque patefacere veteres voluerint. Id vero demonſtrandum mihi ſumo, nullam inter Graecos & Latinos fuiſſe gentem, in qua non doctos inter & indoctos vetuſtiſſimum illud ſcitum univerſe verſatum fuerit, unum eſſe, qui res omnes complectatur & moderetur, Deum. Multitudo quidnam olim de Deo rebuſque divinis conſtituerit, id vero neſcio unde rectius eruatur, quam ex poëtis fabularumque ſcriptoribus, quorum auctoritatem populum in primis conſtat ſequutum eſſe. Atque hanc viam *Ariſtotelem* jam iniiſſe, video: quippe qui in *Politicis*, ubi de Muſica commentatur, ex poëtis patere, arbitratur, quales ſibi vulgo Deos fingant homines: (*) Σκοπεῖν δ᾽ ἔξεστι τὴν ὑπόληψιν, ἣν ἔχομεν περὶ τῶν θεῶν· οὐ γὰρ ὁ Ζεὺς αὐτὸς ᾄδει καὶ κιθαρίζει τοῖς ποιηταῖς. *Licet autem, quae ſit noſtra de Diis opinio, conſiderare: nec enim Jupiter ipſe canit & cithara pulſat apud poëtas.* Jam vero, qui legerit, quae ſupra deſcripſimus ex antiquis vatibus non exiguo numero, teſtimonia, is, opinor, certus erit, genus hoc graviſſimis quidem maculis populorum inquinaſſe religiones, at numquam tamen hoc dogma paſſum eſſe oblitterari, unum eſſe ſummum Deum, unum Deorum parentem & regem. Longe vero plura licuiſſet adjicere ex *Seneca* Tragico, *Statio*, *Lucano*, *Silio Italico*, *Perſio* & *Martiale* ejuſdem argumenti dicta: quae, ne faſtidio & ſatietate lectores abalienarem, prudens tum omiſi. Idem nunc faciam, unoque *Dionis Chryſoſtomi* loco contentus ero, quo veterum poëtarum de Deo ſententiam apte & perſpicue explicat: (†) Οὗτοι δ᾽ οὖν πάντες οἱ ποιηταὶ κατὰ ταὐτὰ τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον θεὸν πατέρα καλοῦσι συλλήβδην ἅπαντος τοῦ λογικοῦ γένους, καὶ δὴ καὶ βασιλέα· οἷς πειθόμενοι οἱ ἄνθρωποι, Διὸς βασιλέως ἱδρύονται βωμούς, καὶ δὴ καὶ πατέρα αὐτὸν οὐκ ὀκνοῦσι προσαγορεύειν ἐν ταῖς εὐχαῖς. *Poëtae omnes primum principemque Deum univerſe parentem appellant omnium rerum ratione praeditarum, nec non regem earumdem: cui poëtarum doctrinae morigeri homines, Jovi regi altaria dedicant, neque verentur eum patrem appellare.*

533 Ipſe *Ariſtoteles* praeterea (o) in *Politicorum Libris* haec ſcripta reliquit: Πάντες λέγουσι, θεοὺς βασιλεύεσθαι. *Omnes homines affirmant, Deos eſſe ſub imperio*, aut, quod idem eſt, *unum eſſe regem & dominum, qui Diis reliquis imperet. Maximus* vero *Tyrius* omnium omnino populorum, doctorum & indoctorum, in hoc opiniones & ju-

(*) L. VIII. C. 5. (p. 607. T. III. Opp.)

(†) Orat. XXXVI. p. 447.

raque *Cudworthum* minime feriunt. Scilicet *Baylius* ludit in ambiguitate vocabulorum *unus* & *unitas*, quibus aliam & ampliorem, quam *Cudworthus* poteſtatem ſubjicit. *Cudworthus unitatem*, quam vocat, *multitudini* opponit, & hoc tantum probandum ſibi ſumit, pleroſque viros ſapientiores ad unum omnia fontem & cauſſam revocaſſe, tametſi plures alioquin Deos coluerint. Neque tamen de hoc uno principio rerum & hac una omnium cauſſa ita omnes hoſce philoſophos decreviſſe, ut in eorum nihil reprehendendum ſit ſententiis, contendit. Satis ipſi eſt, ſi obtineat, magnam antiquorum philoſophorum turbam uni ſtuduiſſe Deo: rectene ceterum, an parum apte de hoc Deo docuerint, id in medio relinquit, neque ſibi datum eſſe putat, oſtendere, nihil ex praeceptis eorum, niſi quod ſanum & commodum, fluere. At *Baylius* verbo *unitas* non *multitudinem* tantum, ſed etiam *compoſitionem* opponit, binaſque notiones, quas ſegregare ſatius fuiſſet meo judicio, inter ſe confundit, notionem nimirum *ſimplicitatis* & *unitatis*. Hoc ipſis ejus verbis probabo, *l. c. Tom.* I. §. 66. *p.* 335. *Quel eſt l'etat de la queſtion lorsqu'on veut philoſopher touchant l'*UNITE *de Dieu? C'eſt de ſavoir s'il y a une Intelligence parfaitement* SIMPLE, *totalement diſtinguée de la matiere & de la forme du monde & productrice de toutes choſes. Unitas* igitur ex mente *Bay-*

judicia concordare, perhibet, unum esse tantum summum Deum, ex quo generati sint reliqui, qui Deorum uterentur nominibus: (*) Εἰ συναγαγὼν ἐκκλησίαν, τῶν τεχνῶν τούτων κελεύεις ἅπαντας ἀθρόους διὰ ψηφίσματος ἑνὸς ἀποκρίνασθαι περὶ τοῦ Θεοῦ, οἴει, ἄλλο μὲν ἂν τὸν γραφέα εἰπεῖν, ἄλλο δὲ καὶ τὸν ἀγαλματοποιὸν, καὶ τὸν ποιητὴν ἄλλο, καὶ τὸν φιλόσοφον ἄλλο· ἀλλ' οὐδὲ μὰ Δία τὸν Σκύθην, οὐδὲ τὸν Ἕλληνα, οὐδὲ τὸν Πέρσην, ἢ τὸν Ὑπερβόρειον· ἀλλὰ ἴδοις ἂν ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις, καὶ οὐ ταὐτὰ ψηφιζομένους τοὺς ἀνθρώπους, πάντας δὲ πᾶσι διαφερομένους· οὐ τὸ ἀγαθὸν τὸ αὐτὸ πᾶσιν, οὐ τὸ κακὸν ὅμοιον, οὐ τὸ αἰσχρὸν, οὐ τὸ καλόν· νόμος μὲν γὰρ δὴ καὶ δίκη ἄνω καὶ κάτω φέρεται διασπώμενα καὶ σπαραττόμενα, μὴ γὰρ ὅτι γένος γένει ὁμολογεῖ ἐν τούτοις, ἀλλ' οὐδὲ πόλις πόλει, ἀλλ' οὐδὲ οἶκος οἴκῳ, οὐδὲ ἀνὴρ ἀνδρὶ, οὐδὲ αὐτὸς αὑτῷ. —— ἐν τοσούτῳ δὲ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι ΘΕΟ'Σ ΕἿΣ ΠΑ'ΝΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥ'Σ ΚΑΙ' ΠΑΤΗ'Ρ, καὶ Θεοὶ πολλοὶ Θεοῦ παῖδες, καὶ συνάρχοντες Θεῷ· ταῦτα δὲ ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ Βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης, καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *Quod si concionem cogas, omnesque simul artes uno decreto convenire jubeas, ac de Deo ex iis quaeras, putasne, aliud pictorem, aliud statuarium, aliud poëtam, aliud dicturum esse philosophum? Imo ne Scythae quidem, & Graecus, & Persa, & Hyperboreus. Verum enimvero in aliis videbis alia, nec umquam eadem statuere homines. Nec enim bonum idem omnibus, nec idem omnibus malum, nec idem turpe aut honestum. Ut de legibus & jure taceam, quae pro cujusque placito in omnes ita partes distrahuntur ac vellicantur, ut non modo non gens cum gente, sed nec urbs cum urbe, nec familia cum familia, nec homo cum homine, nec unus aliquis interdum secum ipso consentiat. —— In hac tanta pugna, contentione, atque opinionum varietate in eo leges ubique terrarum atque opiniones convenire videbis: Deum esse unum, regem omnium & patrem: huic multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint, & quasi in imperio collegae. In eo Graecus cum Barbaro, mediterraneus cum insulano, sapiens consentit cum stulto.* Equidem hoc *Maximi* testimonio nihil inveniri posse luculentius arbitror ad convincendum, turbam eorum, qui Diis quondam supplicarunt, non litteratos tantum & sapientes, verum rudes etiam & illitteratos hanc penitus infixam habuisse animis sententiam, unum esse, cujus omnia voluntas creaverit, potestas moderetur omni tempore, summumque Deum: Eamdem vim dictum hoc *Dionis Chrysostomi* habet, cujus antea partem attulimus: (†) Περὶ δὲ θεῶν τῆς τε καθόλου φύσεως, καὶ μάλιστα τοῦ πάντων ἡγεμόνος, δόξα καὶ ἐπίνοια κοινὴ τοῦ ξύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους, ὁμοίως δὲ Ἑλλήνων, ὁμοίως δὲ Βαρβάρων, κ. τ. λ. *Una est ac consentiens in omnium*

(*) Diss. I. p. 4. 5. (†) Orat. XII. p. 201.

Baylii etiam *simplicitatem libertatemque ab omni plane concretione corporea* complectitur. Quapropter, si haec ejus definitio probabitur, quod num multi sint facturi, dubito, nullus unum dici potest Deum profiteri, nisi qui eumdem & simplicissimum & ab omni prorsus materiae contagione remotum esse, concedit. Ad quam regulam si exigantur veteris philosophiae de Deo praecepta, nec ego *Pythagorae*, nec *Parmenidi*, nec Stoicis, nec ipsi *Platoni* & *Socrati* patronus esse velim. Verum hac de *unitatis* finitione ne cogitavit quidem *Cudworthus*, nec propterea reprehensione ea de caussa dignus est, quod ad unius Dei cultores non paucos retulit, qui, tametsi unum esse Deum dixerunt, naturam tamen ejus aut corpoream quodammodo, aut ex partibus compositam arbitrati sunt. Taceo, sapientis repugnare officio, consectaria hominibus exprobrare vita dudum functis, quae fortassis, si viverent, studiosissime repudiaturi essent. Sed ita solet acutissimus *Baylius*: miscet omnia, disjungit componitque pro lubitu, potestates vocabulorum mutat, veterum praecepta ex suo sensu interpretatur, obvium quodlibet arripit & eloquentia non mediocri exornat, modo voto suo potiatur, idque probabile faciat, quod probabile videri voluit.

(o) *In Polit. Libris*] *De Republica Lib.* IV. *C.* 15. *p.* 510. *T.* III. *Opp.*

(p) *T*…

omnium hominum animis, tam Graecorum, quam Barbarorum, opinio, cum generatim de natura Deorum, tum sigillatim de illo, qui princeps est omnium, Deo. Ergo *Dio* quoque, quae multos olim crediderunt Deos esse gentes omnes atque nationes, easdem nil dubitasse, quin unus omnium princeps & parens Deorum sit, aperte (*p*) testatur.

534 Suum vero quilibet populus peculiare habebat propriumque nomen, quo summum illud Numen, quod adorabat, honestare solebat. Quam quidem rem supra jam me declarare memini. Graeci maximum altissimumque Deum Ζεὺς sive Ζὴν, Latini eumdem *Jovem*, Aegyptii, Afri & Arabes *Hammon* appellabant. Quae caussa erat, cur *Hammon* a Graecis Afrorum Ζεὺς, a Latinis vero *Jupiter* eorum nominaretur. Nec ignotus est (*g*) *Ciceronis*, qui huc pertinet, ex *Libris de natura Deorum* locus: *Jovis Capitolini nobis alia species, alia Afris Ammonis Jovis. Jovem* Scytharum auctor est *Herodotus Pappaeum* seu *patrem* salutatum esse. Persis etiam suus erat, quod *Xenophon* testatur, Ζεὺς πατρῷος, *Jupiter patrius*, *Mithras* nimirum seu *Oromasdes.* Quem quidem *Xenophon* differre scribit a sole, *Cyrus* autem in litteris, quas sacer codex exhibet, *Dominum* appellat *Deum coelorum*, *a quo omnia terrae regna acceperit. Berosus*, Chaldaeorum sacerdos, Deum testatur, quem *Belum* vocaverint Babylonii, Numen illud esse, quod coelum terramque condiderit & construxerit. Suntque viri doctrina praestantes, qui *Baal*, quod nomen idem est, quod *Bel*, dominumque significat, inter Phoenices nomen olim fuisse suspicantur summi illius Numinis, quod virtute sua coelum terramque produxit, & nonnumquam *Beel samen*, *Dominus coeli* vocatur. Verbum *Molech*, quod regem proprie denotat, Ammonitis illum indicabat Deum, quem pro ceterorum Deorum rege

(*p*) *Testatur*] Duplici auctoritate confici posse, opinatur vir doctissimus, populum & multitudinem tam Graecorum, quam Romanorum unum reliquis Diis omnibus majorem & totius universitatis parentem coluisse Deum, primum poëtarum, deinde philosophorum & rhetorum quorumdam. Ego autem vereor, ne utraque infirmior re ipsa sit ad negotium hoc dirimendum, quam primo adspectu videtur. (I.) Ex poëtis, quid plebs de Diis & religione senserit, intelligi hodie posse, confiteor: non quod existimem, a poëtis plebem accepisse religionem, quod multis visum est doctissimis viris, contra quos alio jam loco satis verborum feci; sed quod poëtas arbitror, quae vulgo de Diis ferebantur, & a plebe sacerdotibusque tradebantur, numeris illigasse, suavitateque carminis roborandae superstitionis auctores fuisse. Unus vero ille, quem poëtae canunt, Jupiter & Deus, id quod supra quoque jam ex *Homero* & *Hesiodo* docui, Saturni est filius, nec melioris, quam Dii reliqui, originis, quos omnes ex Chao vel Oceano, non secus ac homines, natos ferebant essent poëtae. Imperium ille habet ac potestatem in Deos reliquos, sed, quod antea quoque planum feci, non jure naturae, verum partim vi, partim beneficio reliquorum Numinum. De uno igitur Deo, rerum omnium parente atque conditore, atque a materia secreto, ne cogitasse quidem poëtae videntur vulgares, qui *Homerum* & *Hesiodum* sequuti sunt: ac, si quid apud eos, quod hujus esse videtur argumenti, occurrit, paullo tamen post sequuntur alia, ex quibus facile cognoscas, falli eos magnopere, qui splendida poëtarum verba ex nostro sensu ponderant, & figuras carminis ex solutae orationis legibus aestimant. Exemplum ex *Petronio* cape *Satyricon Cap.* 122. *p.* 580. *ed. Burmanni. Caesar* apud hunc Jovem magnificis compellat verbis:

Jupiter omnipotens, & tu Saturnia tellus,
Armis laeta meis.

Haec si verba in se spectes, & vocabulum *omnipotens* arctiori Christianoque sensu sumas, optime poëtam hunc de Deo sensisse, & rerum universitati Numen infinite potens praefecisse, arbitraberis. Quod si vero legendo pergas, confestim apparebit, dilutam admodum & exiguam huic nomini potestatem subjiciendam esse, splendidiusque poëtam scripsisse, quam existimasse. Etenim is ipse *omnipotens Jupiter Pompeji* triumphos horret ac metuit; *Cap.* 123. *p.* 589.

Et piratarum scopulos: modo quem ter ovantem
JUPITER HORRUERAT.

(II.)

rege habebant. Gazaeorum denique, qui stirpe Philistaei erant, princeps Deus *Marnas* dicebatur: quod vocabulum *Dominum* significat *hominum.* A quo Cretes *Jovem* suum derivasse, arbitror, quem *Deorum hominumque parentem* (*r*) nominabant.

Memini, (*s*) *Origenem* nefas esse Christiano homini contendere, his similibusque nominibus, quibus gentes utebantur superstitionibus obrutae, summum Deum compellare. Cujus sententiae has sine dubio caussas habuit, quod vocabula haec tum temporis simulacris Deorum vulgo accommodari, ineptissimisque fabulis & commentis turpiter foedata esse, non ignoraret. Neque tamen vir doctissimus gentes variis hisce nominibus reapse Deum omnium rerum moderatorem, τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν, designasse diffitetur. Secus vero *Lactantio Firmiano* visum est, utpote qui *Jovis*, quem in Capitolio Romani venerabantur, nomen summo tribui Numini, illicitum prorsus judicabat. Audiamus, quibus hanc nonnullorum consue- 538
tudinem rationibus oppugnet: (*) *Vana est persuasio eorum, qui nomen Jovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere; qui convicti de uno Deo, quum id negare non possunt, ipsum colere affirmant, verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur. Quo quid absurdius? Jupiter enim sine contubernio conjugis filiaeque coli non solet. Unde, quid sit, apparet, nec fas est, id nomen eo transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Juno.* Magnum *Jovis Capitolini* templum, quum haec scriberet, animo *Lactantii* & oculis obversabatur. Namque (*t*) templum hoc tria minora complectebatur sacella, uno eodemque tecto septa, quorum medium ipsi *Jovi*, dextrum *Minervae*, sinistrum *Junoni* consecratum erat. Quod quidem notissimo versu poëta expressit:

Trina

(*) Lib. I. C. 11. p. 76.

(II.) Rhetores ac philosophi parum mihi aequi videntur esse arbitri, quum de vulgi religione disceptatur. Suos enim sensus multitudini suppeditare, & ex suo ingenio plebis metiri solent ingenium. Praeterea quid, obsecro, cogit nos, ut, si quid forte *Dio* vel *Maximus* tradidit, id nos statim ita sese omnino habere credamus? *Maximus* universum terrarum orbem unum profiteri Deum scripsit: restat, ut disquiramus, an homo ingenio praeditus veritati sit obsequutus, haec quum scriberet, an vero rhetorum more figuris plus aequo dederit. Mitto alia, quae vim testimoniorum ejusmodi valde labefactant & diminuunt.

(*q*) *Ciceronis*] *De natura Deor. Lib.* I. *Cap.* 29. *p.* 2923. *T.* IX. *Opp.* Ex hoc autem loco id tantum licebit efficere, si modo id licet, Ammonem Aegyptiorum & Jovem Graecorum a Romanis pro uno fuisse ac eodem Deo habitos, non autem, binos hosce Deos nullo reapse discrimine sejunctos fuisse. Moris id erat Romanis, principes aliorum populorum Deos *Joves* dicere. At ipsa diversa Ammonis & Jovis species homines docere potuisset, male haec duo Numina in unum conflata Numen esse.

(*r*) *Nominabant*] De his omnibus Dei nominibus quum supra jam satis actum, & auctorum simul, qui hic laudantur, loci designati sint, nunc quidem sileo. Fuisse ceterum in quovis populo nomen aliquod supremo, quod quidem gens ista credebat esse, Numini proprium, lubens equidem concesserim. Hoc autem minime commoveor, ut existimem, omnes istos populos nil dubitasse, quin unus esset summus rerum omnium dominus, a quo potestatem, qua valerent, reliqui omnes Dii accepissent, quemve omnes ceteri colerent populi. Etenim historia Deorum, quibus haec data sunt nomina, perspicue docet, populares & patrios eos fuisse Deos, & praeterea homines populorum suffragiis in coelum evectos. Taceo, Graecos non secus, atque Romanos, uniuscujusque gentis Deos suorum Numinum vocabulis nominasse: ex quo ingens Deorum confusio nata est. Sed multus hic esse nolo in argumento, in quo aliquoties jam copiosus fui.

(*s*) *Origenem*] Lege *Lib.* I. *adversus Celsum p.* 18.

(*t*) *Templum*] Copiose hac de re differentem vide *Justum Ryquium Libro de Capitolio Cap.* 13. *p.* 158. *s.*

(v) Mi

Trina in Tarpejo fulgent consortia templo.

Juno vero, si poëtas consulamus, uxor erat Jovis, *Minerva* filia ejusdem, quam non ex Junone, sed ex cerebro parentis prognatam ferebant esse. Miram vides hic religionum confusionem. Nam quod in plerisque evenit Deorum historiis, quales populo solebant proponi, ut naturalis Theologia poëtarum misceretur narratiunculis, id hic etiam sine ulla controversia contigit. Secretiorem vero si adeas & reconditam Romanorum de Diis doctrinam, equidem minime dubitans affirmaverim, trinos hosce Deos Capitolinos, *Jovem*, *Minervam*, & *Junonem*, non secus atque alia quaedam Numina, diversa tantum esse unius summi Dei vocabula, idcirco unice inventa, ut variae virtutes ac perfectiones ejus patefierent. *Jupiter* nota erit, si haec via placeat, summae illius Dei gloriae & majestatis, quae in coelo veluti habitat & residet: *Minervam* divinae sapientiae & rationis signum interpretari licebit: *Junonem* denique vim ejusdem Dei, quae in mundi partibus inferioribus conspicitur, designare, dicendum erit. (v) *Macrobius* tamen rem paullo aliter instituit, atque trinos hosce Deos cum Physicorum praeceptis componit. *Minervam* ait esse *summum aetheris cacumen*, *Jovem medium aethera*, *Junonem* denique *infimum aërem cum terra:* quibus omnibus mentem & animum inesse, arbitratur. Ergo tria haecce nomina unum denotare Deum, censet, in tribus hisce mundi regionibus diversa ratione potentiam virtutemque suam exercentem. Non impedio, si quis hanc illi alteri anteponat expositionem: ego, quum *Minervam* supra *Jovem* collocet, vix eam (x) probaverim.

Sed

(v) *Macrobius*] *Saturnal. Lib.* III. *Cap.* 4. *p.* 391. 392.

(x) *Probaverim*] (I.) Sed haec ipsa, nisi fallor, opinionum de tribus his Numinibus discrepantia edocere virum poterat doctissimum, commentitias has omnes esse explicationes religionum veterum, & a viris sagacioribus recentiori aetate idcirco tantum inventas, ut turpitudinem atque deformitatem publici cultus quodammodo velarent. Octo vel novem, immo plures, exstant de arcana significatione trium Deorum Capitolinorum sententiae: ex quibus quaenam reliquis anteponenda sit, nemo certe dixerit, qui rationem, non fallax sequitur ingenium. Ex quo quidem luculentum est, omnes fundamento carere, & ab hominibus excogitatas esse pro lubitu, qui populi religiones ad philosophiae suae dogmata cupiebant accommodare. Et quid multis? Templa, sacerdotes, caerimoniae, historiae Deorum, de quibus agimus, sine ullo refellunt negotio, quidquid horum adhuc in lucem prolatum est. Actum erit meo judicio de veterum religionum historia, nisi religiones ipsas a novis philosophorum & sacerdotum interpretationibus, praesertim iis, quae post natam religionem Christianam ingenti numero propositae sunt, diligenter segregemus. (II.) *Macrobii* sententiam de tribus hisce Diis ampliorem facit vir doctissimus studio sententiae, ut suspicor, quam probat, atque apud eum exstat. Nec enim scripsit *Macrobius*, tria *Jovis*, *Minervae*, ac *Junonis* nomina unum designare Deum vario modo potentiam suam exercentem. (III.) Quod ideo *Macrobii* rejicit sententiam, quoniam *Minervam* supra *Junonem* collocat, id ego, si satis alioquin bene sese haberet, parum curarem. Etenim in Capitolino templo honestiorem locum occupasse *Minervam*, aut dextrum clausisse *Jovis* latus, quum inferiorem *Juno* locum teneret, omni vacat controversia. Vid. *Ryquius de Capitolio Cap.* 13. *p.* 158. *Gerh. Jo. Vossius de Theol. gentili Lib.* VIII. *Cap.* 12. *p.* 751. Quaerunt magna cura viri harum litterarum peritissimi, quid caussae fuerit Romanis, ut filiam *Jovis* uxori ejus praeferrent, & altiori loco ponerent, rationesque instituti hujus nescio quas sanctiores & secretiores comminiscuntur. Mihi vero faciles admodum explicatus haec quaestio videtur habere. Etenim primum haec Diva *Jovis* veluti ipsius portio erat, ex cerebro nimirum ejus procreata, *Junone*que propterea nobilior: deinde *Junone* quoque potentior, quia, non secus ac parens, prae reliquis Diis fulmine parentis armata erat, quod pro arbitrio jaculari poterat in hostes: qua quidem potestate carebat *Juno*. *Virgilius* de *Minerva Aeneid. Lib.* I. *vs.* 46.

Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem.

(y) *Vossii*] Vid. *de Theologia gentili Lib.* VIII. *Cap.* 12. *p.* 750. 751.

(z) *Ma-*

Sed nec *Gerh. Jo.* (*y*) *Vossii* conjecturam temere putem ab aliquo contemnendam esse, qui sanctius aliquod & sublimius mysterium sub tribus hisce Diis suspicatur latere, eorumque nominibus trinam quamdam divinitatem, seu tres in 530
Deo hypostases indicari, putat. Vetus est opinio, trina haecce Numina ex Phrygia in Italiam a Trojanis primum asportata esse, Phryges vero a *Dardano* accepisse, qui ex insula Samothracia secum attulerit. Idque factum perhibet *Eusebius* octingentis annis post illam terrae eluvionem, quae *Noachi* tempore accidit. Latinis dicti sunt hi Dii *penates:* quod nomen, si (*z*) *Macrobium* audias, *Deos* significat, *per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus;* si *Varronem* consulas, cujus testimonium (*a*) *Arnobius* servavit, *Deos qui sunt intrinsecus, atque in intimis penetralibus coeli.* Samothracibus autem vulgo vocabantur Κάβειροι sive *Cabiri:* quam vocem recte (*b*) *Varro* interpretatur: Θεοὶ δυνατοὶ, *Divi potentes.* Non differt autem a voce Hebraeorum כבירים. Ex quo justissimam nasci nobis puto conjiciendi caussam, vetustissimum illud dogma, quod in tres Deum personas dividit, quodve *Orpheus*, *Pythagoras*, & *Plato* Graecis instillarunt, neque Persae & Aegyptii nescivisse videntur, ab Hebraeis principio profectum esse. Prima igitur divinarum harum personarum, quam *Jovem* nuncupant, fons est divinitatis: altera, cui nomen apud Latinos fuit *Minervae*, quod (*c*) *Varro* testatur naturam significare, in qua *ideae & exempla rerum* contineantur, concinna est divinae rationis imago: tertia denique, *Juno*, quae *amor & delicium Jovis* dicitur, satis commode, ut *Vossio* placet, illi respondet personae, quem *sanctum* appellamus (*d*) *Spiritum.*

Sa-

(*z*) *Macrobium*] *Saturnal. Lib.* III. *Cap.* 4. p. 391. Sed addendum fuisset, hos Deos, per quos spiramus & ratiocinamur, *Macrobio* nullos esse alios, quam tres aëris, quo cingitur hic orbis, regiones, summam, mediam, & infimam. Quae quidem opinio vehementer resistit illis, qui hoc ejus testimonio utuntur ad Trinitatem in Diis *penatibus* investigandam.

(*a*) *Arnobius*] *Lib.* III. *adv. gentes p.* 155. Verum adjecit, id quod non praetermittendum, *Varro*, *horum Deorum penatum nec numerum nec nomina sciri.*

(*b*) *Varro*] *Lib.* IV. *de lingua Lat. p.* 66.

(*c*) *Varro*] Haud dubie locum intelligit *Varronis*, quem *Augustinus* servavit *de civit. Dei Lib.* VII. *Cap.* 28. p. 141. *Tom.* VII. *Opp.* quo se comperisse ait, *coelum Jovem, terram Junonem, ideas Minervam* indicare.

(*d*) *Spiritum*] Ego vero hanc *Vossii* & *Cudworthi* opinionem de tribus Diis Capitolinis, *Jove*, *Minerva*, & *Junone*, aperte falsam & ab omni vero aversam esse, libere pronuntio: nec umquam a me impetraverim, ut in ejusmodi rebus divinae Trinitatis imaginem quaeram. Nihil dicam de historia horum Numinum, ex qua sine controversia constat, homines fuisse *Jovem*, *Junonem*, & *Minervam*, quos superstitio in coelum extulit: de re ipsa tantum aliqua commonebo, ut imbecillitas ejusmodi suspicionum aperiatur. (I.) Tres hosce Deos quare conjunxerint Romani, non admodum difficile intellectu est. *Junonem* & *Jovem* consociatos esse, nemo miratur. Maritum enim uxoris decet societas. Id ergo unum expediendum restat, quare *Minerva* ex reliquorum Deorum numero binis hisce Numinibus una sit adjuncta. Verum cogitanti, *Minervam Jovis* fuisse ipsius prolem carissimam & partem nobilissimam, ex cerebro quippe ejus prognatam, neque hoc mirum videbitur, eam ad parentis latus prae ceteris Diis omnibus una cum *Junone* fuisse collocatam. Dilectissimam & unicam proprie filiam parenti comitem datam esse, quidnam, quaeso, reconditum aut singulare habet? (II.) Tria haecce Numina trium Deorum simulacra & imagines esse potuisse, concesserim: at, quemadmodum *Jupiter*, *Juno*, & *Minerva* trium in uno Deo personarum esse queant imagines, id viderint, qui ejusmodi conjecturis delectantur. Tres nimirum naturas separatas & plane distinctas, at simul inaequales, haec tria esse Numina, tota cum Graeca, tum Romana vetustas semper credidit: nec vel levissimum usquam vestigium exstat, ita quemquam de his Numinibus sensisse, ut de *Patre*, *Filio*, & *Spiritu S.* Christiani sentiunt. Quapropter, si *Juno*, *Jupiter*, *Minerva* Trinitatis sunt reliquiae, a Judaeis ad Phryges, Samothraces, Graecos, & Romanos, nescio quo modo, delatae, consentaneum erit, ut Trinitatem Judaeorum non ex tribus personis

 di-

537 Satis diximus de prima *Lactantii* cauſſa, propter quam ferri poſſe negat eos, qui ſummum Deum *Jovem* nominant. Videamus nunc alteram: *Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim, ſed humanam exprimit. Jovem enim Junonemque a juvando eſſe dictos, Cicero interpretatur: & Jupiter quaſi juvans pater dicitur. Quod nomen in Deum minime convenit, quia juvare hominis eſt. —— Nemo ſic Deum precatur, ut ſe adjuvet, ſed ut ſervet. —— Ergo non imperitus modo, ſed etiam impius eſt, qui nomine Jovis virtutem ſummae poteſtatis imminuit.* Vereor, ne hanc totam boni hominis argumentationem vehementer infirmam eſſe rerum periti judicent: cujus, quo unice nititur, fundamentum prorſus fragile & nullum eſt. Nam quod nomen *Jupiter* idem eſſe putat, quod *juvans pater*, in eo, quamvis *Ciceronis* auctoritati

tati

dignitate paribus in uno Deo, ſed ex tribus Diis imparibus conſtitiſſe, ſtatuamus. (III.) Jam quid concoctu difficilius, quam hoc, *Filium* & *Spiritum S.* ſignis mulierum, & uxoris quidem filiaeque *Jovis*, expreſſos fuiſſe? *Filium Dei* in filiam & natam Dei commutare, *Spiritum S.* in uxorem Dei, quidnam, quaeſo, hominem ſanae mentis adducere potuiſſet? Num Sabinorum quiſquam umquam tam abſurde atque ſtolide ſomniavit, quam iſle, a quo haec profecta eſſent? Scio, quid viri docti dicant. *Minerva* ſapientiae Dea eſt. *Filius Dei* autem dicitur *verbum Dei*. *Juno* delicium & amor fuit *Jovis*. *Spiritus S.* Cabbaliſtis dicitur *Amor*. Igitur ille tamquam Dea ſapientiae, hic tamquam uxor ejuſdem exhiberi potuit. Sed niſi *Voſſius* & quidam alii, quorum merita ſuſpicio, haec affirmaſſent, equidem exclamarem:

O rem ridiculam, Cato, & jocoſam!

Hoc dicam ingenue: Ita ſi licebit ratiocinando pergere, mox ego forte etiam callidius, niſi mihi nimis faveo, apud inferos in *Plutone* & *Proſerpina* imaginem divinae Trinitatis inveniam. Num quid vetabit matrem Proſerpinae, *Cererem*, uxori & marito ſociare? Et quidni tria Indorum celeberrima Numina, *Brama*, *Iſuren*, & *Wiſtnu*, veteris de tribus in Deo perſonis ſententiae luculentiſſima exhibere veſtigia, dicam, ſi haec ratio alicujus eſt ponderis? (IV.) Verum inſtant viri egregii: *Juno*, *Jupiter*, *Minerva Dii* fuerunt *penates*: at Dii *penates* ſunt, per quos ſpiramus & vivimus. Hi Dii quoque *Dii* ſunt *Cabiri*: *Cabiri* deſcendit a vocabulo Hebraeo כביר *magnus*. Ergo ab Hebraeis venerunt hi Dii ad reliquas gentes. Ab Hebraeis vero quis falſa ſtatuat Numina proficiſci potuiſſe? Quot membra, tot argumenta, non eos ſemper, qui valent ratione, ſic ea, quemadmodum par eſt, uti. Primum quod ad *Deos* attinet *penates*, univerſa Deorum, qui ſic dicti ſunt, hiſtoria innumeris referta eſt quaeſtionibus & dubitationibus, neque certi nobis licet aliquid de iilis hodie ſtatuere. Legi tantum velim, quae *Arnobius Lib.* III. *adv. gentes p.* 155. de hoc genere Numinum obſervavit. Sed fuerint hi Dii *penates*: valeat etiam iſta Deorum *penatum* deſcriptio, quam attulit *Macrobius*, & apud *Macrobium Varro*: illa tamen, quae paullo ante ad *Macrobii* & *Arnobii* dicta monui, fieri nullo modo poſſe, oſtendent, ut vel de tribus in Deo perſonis cogitemus, quando *penatum* Deorum mentio fit. Qualis denique haec argumentatio? Dii *penates* ſunt *Jupiter*, *Juno*, *Pallas*. At Dii *penates* illi ſunt, per quos ſpiramus & vivimus. Igitur *Jupiter*, *Juno*, *Minerva* ſanctiſſimae Trinitatis imaginem ſiſtunt. In *Diis Cabiris* nihilo plus eſt ad hanc rem conficiendam auxilii. Principio aeternae & inexplicabiles fervent inter eos rixae, qui de Diis *Cabiris* diſputant. Incertum enim eſt, tres, duo, quatuor, aut plures fuerint Dii, quos ita vetuſtas ſalutavit: incertius etiam, quales illi ſint Dii, quibus hoc nomen eſt impoſitum. Vid. *Gerh. Jo. Voſſius de idololatria Lib.* II. *Cap.* 57. *p.* 228. & *Tobias Guthberlethus de myſteriis Deor. Cabirorum Cap.* 3. & 4. *p.* 19. Sunt quidem, quibus placuit, *Jovem*, *Junonem*, & *Minervam* Deos unice hos *Cabiros* eſſe. Verum illi multo plurium auctorum teſtimoniis muniti ſunt, qui aut duos tantum eſſe Deos *Cabiros* volunt, *Caſtorem* & *Pollucem*, aut quatuor, *Cererem*, *Proſerpinam*, *Plutonem*, & *Mercurium*. Lege *Adr. Relandi Diſſ. de Diis Cabiris* §. 2. *in Diſſ. ſelect. Tom.* I. *p.* 194. De notatione vocabuli *Cabiri* non minora vigent certamina. *Marshamus*, *Voſſius*, *Bochartus*, multique alii eam probant vocabuli hujus derivationem, quam *Cudworthus* ſuam fecit: ſed rejiciunt alii, nec ingenio nec eruditione inferiores. Vid. *Guthberlethus de myſter. Deor. Cabir. Cap.* 1. & *Raph. Fabrettus Comm. ad columnam Trajani Cap.* 4. *p.* 80. *ſ.* Atque non ita pridem *Relandus* exſtitit, qui non contemnendis rationibus demonſtrare ſtuduit, nomen hoc ab Hebraeo vocabulo חבר *conjunxit*, *ſociavit*, deſcendere, *Deosque Cabiros Deos* eſſe *ſocios*. Sed credamus illis, qui *Deos Cabiros* Deos eſſe כבירים ſeu *potentes* exiſtimant, & a nomine כביר natales vocabuli iſtius repetunt: ſiccine conſtabit, Deos *Cabiros* unum fuiſſe illum & trinum Deum, quem gens Hebraea coluit? Non

ar,

tati pareat, aperte tamen fallitur. *Jupiter* nihil est aliud, quam *Jovis pater: Jovis* autem Hebraeorum illud nomen est, quo summum Deum compellant, quod *Tetragrammaton* vulgo dicitur, ad Romani tamen sermonis regulam inflexum: quod unde Latini acceperint, nunc quidem indagare nolo. Quamobrem tantum abest, ut impium haberi debeat, Deum isto appellare nomine, ut potius ipse Deus hoc nomine salutari quondam a suis voluerit. Neque ulla ratio apparet, cur Latinos summum Deum hoc vocabulo negandum sit designasse, quum Graeci, id quod 538
locis postea demonstrabo minime dubiis & ambiguis celsissimum Numen suum verbo Ζεὺς (*e*) denotaverint.

Multum ad hanc rem momenti habet, quod populus Romanus *Jovem Capitolinum*,

arbitror. Longe secus visum est *Sam. Bocharto*, qui *Canaanis Lib.* I. *Cap.* 12. *p.* 394. hac ipsa nixus notatione, ingeniosissime pugnat, a Phoenicibus antiquis cultos fuisse Deos illos, quibus *Cabirorum* nomen est. Certe, quum cognatae fuerint Phoenicum, Hebraeorum, & aliorum populorum Orientis linguae, etiamsi ostendas, nomen quoddam Hebraei cujusdam nominis propaginem esse, haud tamen inde continuo consequetur, rem isto nomine designatam inter Hebraeos etiam unice investigandam esse. Ac, si omnia, quorum nomina Hebraeo cuidam vocabulo affinia sunt, Hebraeae etiam originis esse, credendum foret, multa profecto ad Hebraeos essent referenda, quae inter alias gentes orta esse, nec Hebraeis umquam recepta, constat. Taceo, rationibus, quas etymologicas vocant, nil esse levius & incertius: taceo etiam, intelligi nullo modo posse, quare, si Hebraei Deum trinum Deos כבירים vocassent, nullum ejus nominis in Hebraeorum sacris libris vestigium exstaret. Sed quid multis disputo? Qui vel leviter mysteria cultumque Deorum, qui *Cabiri* nominantur, inspexerit, is nullum majus requiret argumentum, ut lucem tenebrasque, diem & noctem minori disjungi discrimine credat, quam tres in uno Deo personas & commentitia illa *Cabira* Numina, quibus veteres populi supplicarunt.

(*e*) *Denotaverint*] Quae de nomine *Jovis* hic monet vir doctissimus, ne longior sim, quam necesse est, praetermitto. Erunt tamen, nil dubito, qui *Ciceronis* notationem vocabuli hujus aeque judicabunt esse verisimilem, atque illam, quam meliorem *Cudworthus* arbitratus est, tametsi summorum virorum sequatur vestigia. *Lactantii* etiam posterius argumentum, ob quod Deum negat *Jovis* nomine compellari posse, futile ac frigidum esse, lubens confiteor. Ad rem ipsam vero quod attinet, non possum, quin *Origeni* & *Lactantio* accedam, qui nefas esse judicarunt, summum Numen Deorum commentitiorum, quibus veteres supplicabant populi, vocabulis appellare: certe robusta mihi videtur & valida, quam afferunt, sententiae hujus ratio. Nomina *Jovis*, *Hammonis*, *Beli*, *Sabazii* certis erant Diis propria, de quorum ortu ac rebus gestis insulsissimae circumferebantur narrationes: neque poterant haec ideo recitari vocabula, quin audientibus plerisque omnia illa in mentem venirent, quae multitudo & sacerdotes cum his conjungebant nominibus. *Jovem* qui appellari audiebat, ejus simul animum parentum ejus, Rheae & Saturni, fratrum, uxoris, stuprorum & adulteriorum memoria subibat. Quapropter Christiani, si summum, quod venerabantur, Numen eodem salutassent vocabulo, plerosque omnes, si a paucis quibusdam sapientioribus discesseris, in eam induxissent sententiam, Christianorum Numen ejusdem esse naturae, cujus *Jovem* Graecorum & Romanorum, iisdemque idcirco criminibus inquinatum. Quae sententia quantum generi humano detrimentum attulisset, nemo non intelligit. Christiani quidem longe aliam subjecissent nomini *Jupiter* potestatem, quam Graeci atque Romani: at quis nescit, populum aegerrime commoveri, ut novas vocabulis usitatis notiones imponat, neque de nominum virtute ex sapientum quorumdam sensu & arbitrio, sed ex usu & consuetudine sermonis recepta judicare solere? Quamobrem, quidquid etiam dixissent aut sensissent Servatoris nostri discipuli, multitudinis tamen animis semper vulgaris illa notio vocabuli *Jupiter* obversata fuisset. Quod si etiam huic occurri potuisset errori, indignum tamen, si quid ego judico, supremi Numinis majestate fuisset, ejusmodi vocabula in illud conferre, quibus per tot saecula tam insignes maculae nefandaque crimina adhaeserant. Praeter haec, qui postulabant hoc a Christianis, ut perinde esse concederent, quo nomine Deus summus appellaretur, *Jovis*, *Beli*, *Ammonis*, aut alio, pauci erant philosophi, *Celsus*, *Hierocles*, & alii, qui nec cum populo de religione sentiebant, nec aliud habebant propositum, quam perniciem & interitum religionis Christianae: cui ut nocerent, hoc in primis ostendere conabantur, quidquid eximium, praeclarum, & rationi consentaneum in praeceptis Christianorum esset, id dudum, antequam hoc genus hominum e Palaestina prodiisset, a plerisque populis probatum fuisse.

num, non quidem ſignum ejus vitae atque ſenſus inops, verum Deum illum, quem ſtatua referre dicebatur, *Optimum* & *Maximum* nominare conſuevit. Quae bina cognomina cenſuiſſe veteres Romanos declarant, Jovem naturam eſſe infinite benignam, parique potentia praeditam. *Jupiter*, ſic loquitur (*f*) *Cicero de natura Deorum*, *a poëtis dicitur Divûm atque hominum pater, a majoribus autem noſtris Optimus Maximus.* Idem *Oratione pro S. Roſcio*: *Jupiter*, inquit, *Optimus Maximus, cujus nutu & arbitrio coelum, terra, mariaque reguntur.* Apposite quoque *Plinius Junior* ad hanc cauſſam in *Panegyrico*: *Parens*, inquit, *hominum Deorumque Optimi prius, deinde Maximi nomine colitur.* Praeterea *Servius Honoratus*, (*) Pontifices Romanos, quum publice rem divinam facerent, auctor eſt, *Jovem* hac formula alloquutos eſſe in precibus: *Omnipotens Jupiter, ſeu quo alio nomine appellari volueris.* Ex quo, ut opinor, intelligitur, quem Romani *Jovem* vocarunt, Deum illis infinite potentem habitum eſſe. Sed nec illud omittere debeo, quod de Hetruſcis *Seneca* (†) ſcriptum reliquit: quos quum a philoſophis diſtinxiſſet, atque ut genus hominum, ſuperſtitione varia, nullis vero litteris tinctum, his verbis ſpectari juſſiſſet: *Haec adhuc Hetruſcis & philoſophis communia ſunt, in illo diſſentiunt*, nomine *Jupiter* ſupremum totius rerum naturae moderatorem & arbitrum ab illis deſignari, perhibet. Juvabit ipſa hominis verba legiſſe. Primo igitur, de fulminibus quid ſentiant Hetruriae populi, exponit: *Fulmina dicunt a Jove mitti, &*
539 *tres illi manubias dant. Prima, ut ajunt, monet, & placata eſt, & ipſius conſilio Jovis mittitur. Secundam quidem mittit Jupiter, ſed ex conſilii ſententia: duodecim enim Deos advocat. Tertiam idem Jupiter mittit, ſed adhibitis in conſilium Diis, quos ſuperio-*

(*) Comm. in Virgil. (†) Nat. Quaeſt. Lib. II. C. 41. p. 536. T. I. Opp.

fuiſſe. In his autem praeceptis, quorum inficiari nullo modo poterant praeſtantiam & veritatem, illud erat maxime, quod unum tuetur eſſe Deum. Quocirca nullam fuiſſe contendebant gentem, cui haec non ante *Chriſtum* perſpecta fuiſſet de uno Deo doctrina, nominaque idcirco ſummorum cujusque nationis Deorum unius ſummi Numinis eſſe vocabula, ſibi credi volebant. Ex quo quidem id manabat, nihil eſſe, cur a Chriſtianis diſcerent populi, unum eſſe Deum, aut avita ſacra deſererent. Quae quum ita ſint, prudentiſſime feciſſe Chriſtianos, arbitror, quod in verbis hic difficiles fuerint. Etenim, ſi hoc dediſſent, *Pappaeus*, *Jupiter*, *Belus*, *Ammon*, & infinita hujus generis alia vocabula unius ejusdemque Dei ſummi eſſe nomina, nec ad rem ipſam multum intereſſe, quonam ex his nomine Deus afficiatur, id quoque largiendum fuiſſet, publicas populorum religiones multo eſſe ſaniores atque meliores, quam Chriſtiani dicerent, neque orbem terrarum novo magiſtro & correctore veterum ſuperſtitionum magnopere indiguiſſe.

(*f*) *Cicero*] *De natur. Deor. Lib.* II. *Cap.* 25. *p.* 2992. *T.* IX. *Opp.* Qui ſequitur, *Ciceronis* locus exſtat in *Orat. pro Roſcio Cap.* 45. *p.* 948. *Tom.* III. *Opp.*

(*g*) *Largiatur*] Romanorum quosdam tantum valuiſſe ſapientia, ut, remotis fabulis & ſacerdotum nugis, ſub *Jovis* nomine ſummum, quod omnia moderatur, Numen colerent, equidem in controverſiam minime vocabo. At Romanos promiſcue, populum & philoſophos, litteratos & illiteratos, rudes & eruditos eadem de *Jove* imbutos fuiſſe opinione, id vero ut credat, ab animo meo impetrare nequeo. Populus certe Romanus, id quod loci docent veterum auctorum innumerabiles, quin ipſe Jovis cultus oſtendit, *Jovem Capitolinum* Saturni eſſe rebatur filium, qui coelo imperaret, & fulmina inde in homines emitteret, uxorem Junonem, filiam Minervam haberet. Neque attulit hic aliquid vir longe doctiſſimus, quod ab hac me demovere queat ſententia. (I.) Ex nomine *Optimus Maximus* nihil cogitur. Namque neminem praeterit, vim & amplitudinem ejusmodi vocabulorum ex conditione & natura rerum earum aut conſtringendam aut dilatandam eſſe, quibus applicantur. De *Jove* itaque ſuo, quem *Optimum* vocant & *Maximum*, quum talia paſſim narrent Romani, quae nec magnam bonitatem nec interminatam potentiam arguunt, multa e contrario magnae infirmitatis ſigna commemorent, apertum eſt, ampliſſimam minime notionem, verum valde tenuem & exiguam his eſſe nominibus ſubjiciendam. (II.) Jovem *omnipotentem* a Romanis eſſe.

riores & involutos vocant, quae vaſtat. Deinde vetuſtam hanc doctrinam interpretatur & explanat. Negat vero, hanc ejus eſſe ſententiam, quam verba prae ſe ferunt: propoſitum tantum fuiſſe affirmat auctoribus ejus, perterrefacere homines, idque inculcare, *Jovem* ipſum omnium ſalutem & felicitatem cupere, mala autem & poenas numquam, niſi neceſſitate jubente, neque umquam ſolum, ſed conjunctim cum aliis, infligere. Ad extremum haec addit: *Ne hoc quidem crediderunt* (Hetruſci,) *Jovem, qualem in Capitolio & in ceteris aedibus colimus, mittere manu ſua fulmina, ſed eumdem, quem nos, Jovem intelligunt, cuſtodem rectoremque univerſi, animum ac ſpiritum, mundani hujus operis dominum & artificem, cui nomen omne convenit.* Qui initia conſtitutae civitatis Chriſtianae vivendo attigerunt, Romani majorum hac in parte veſtigia non deſeruerant, ſed, quod illi fecerant, *Jovem* ſuum ſummum exiſtimabant Deum eſſe. Teſtis *Tertullianus* eſt *Libro ad Scapulam*, qui Romani exercitus preces, poſtquam *Marci Aurelii* Quados debellantis tempore Chriſtianorum militum pietate largum imbrem obtinuerant, ad Deum fuſas his verbis enarrat: (*) *Tunc populus acclamans* JOVI DEO DEORUM, QUI SOLUS POTENS EST, *in Jovis nomine Deo noſtro teſtimonium reddidit.* Igitur *Lactantio* multum aequiorem videmus & indulgentiorem *Tertullianum* fuiſſe, quum milites verum Deum invocaſſe, *Jovem* implorantes, (*g*) largiatur.

Uſitatiſſimi moris fuit, id quod antea docuimus, ſcriptoribus verae religionis ignaris, nomen *Deus* ponere, & iſto vocabulo ſummum illum Deum, cui parent omnia, indicare. Eamdem conſuetudinem in vulgaribus ſermonibus populum fre- 540
quentiſſime tenuiſſe, non paucis antiquorum ex Chriſtianis ſcriptorum teſtimoniis

niis

(*) C. 4.

eſſe dictum, ſatis certum eſt. Verum antea ex *Petronio* jam oſtendi, vocabulum hoc, quum *Jovi* tribuitur, non ea eſſe notione praeditum, qua inter nos hodie valet, ſed longe dilutiori atque minori. (III.) *Seneca* Hetruſcorum commenta ad cuſtodem rectoremque univerſi trahit. At quis nihil hac in expoſitione peccaſſe *Senecam* dixerit? Hetruſci non hanc eſſe ſuam opinionem faſſi ſunt, ſed *Seneca* ſuſpicatur tantum, aut fingit, ita Hetruſcos ſenſiſſe. Quis vero philoſopho fidem habeat, populorum religiones ex diſciplinae ſuae legibus explicanti? (IV.) In *Tertulliani* teſtimonio nihilo plus eſt virtutis. Primum *Tertullianus* haec verba preces eſſe militum Romanorum, nusquam ait, ſed populi Romani, Deum, depulſa ſiccitate, laudantis. Teſtantur hoc ipſa, quae deſcribam, verba: *Quomodo non geniculationibus & jejunationibus noſtris etiam ſiccitates ſunt depulſae? Tunc & populus acclamans*, & reliqua. Sed quoniam paullo ante imbris in Germanica expeditione precibus Chriſtianorum impetrati *Tertullianus* meminerat, ideo haec verba vir doctiſſimus ad iſtam pluviam pertinere opinatus eſt. Deinde non affirmat *Tertullianus*, *Jovem* Romanorum eumdem eſſe, quem Chriſtiani colerent, Deum. Dicti ejus, id quod planum, haec eſt ſententia: *Populus Romanus, ſiccitate depulſa, Jovem laudat: Sed quoniam Chriſtianorum precibus ſalus illa impetrata eſt, ideo laudes hae proprie ad Chriſtianorum Deum ſpectant. Canit populus Jovis laudes, at dum ejus Dei laudes canit, a quo beneficium illud manavit, reapſe Dei Chriſtianorum laudes canit, cui totum iſtuc debetur.* Ex quo ſimul apparet, non probaſſe *Tertullianum* eos, qui ſummum Deum *Jovem* appellarent, nec aliter hac de re, quam *Lactantium* & *Origenem*, judicaſſe. Contra in *Apologetico* ejus & aliis libris ita Jovem Romanorum illudit & irridet, ut nullo modo credibile ſit, aequo animo laturum fuiſſe aliquem *Tertullianum*, qui tam obſcoeni & ſcelerati Numinis vocabulo ſummum Numen afficeret. *Apologetici Cap.* 10. *p.* 114. haec de Jove ſcripta leguntur: *Etiam Jovem oſtendemus tam hominem, quam ex homine, & deinceps totum generis ipſius examen tam mortale, quam ſeminis ſui par.* Quomodo, quaeſo, is ſub *Jove* ſummum latere Deum, rerum omnium parentem, arbitrari poteſt, qui Jovem miſerum fuiſſe hominem ſine circuitu profitetur, & omnia ejus crimina poſtea exagitat? Addo alium ejus locum, quo diſerte negat, Chriſtianos Romanorum Deum colere, *Apolog. C.* 24. *p.* 241. 242. *Laedimus Romanos, quia non Romanorum Deum colimus.*

(*) Tu-

niis constat. (*h*) *Tertullianus* tam in *Apologetico*, quam in *Libro de animae testimonio* varios ejus generis loquendi modos refert, quibus multitudo in foris ceterisque vitae humanae negotiis tum temporis utebatur: *Deus videt, Deo commendo, Deus reddet, Deus inter nos judicabit, quod Deus vult, si Deus voluerit, quod Deus dederit, si Deus dederit*, & similia. (*i*) *Minutii Felicis* hic locus est, quo idem testatur: *Quum ad coelum manus tendunt, nihil aliud, quam Deum, dicunt.* ET MAGNUS *est*, *&* DEUS VERUS *est.* —— *Vulgi iste naturalis sermo, an Christiani confitentis oratio?* Sed & a (*k*) *Lactantio* testimonium petere licet: *Quum jurant, & quum optant, & quum gratias agunt, non Deos multos, sed Deum nominant. Adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Et interjectis aliis: *Ad Deum*, inquit, *confugiunt, a Deo petitur auxilium, Deus, ut subveniat, oratur. Et si quis ad extremam mendicandi necessitatem redactus, victum precibus exposcit,* DEUM SOLUM *obtestatur, & per ejus divinum atque unicum Numen hominum sibi misericordiam quaerit.* Accedit, quod rem egregie confirmat, *Procli ex Commentario in Timaeum Platonis* (*) testimonium, quo unum illum summumque Deum omni tempore & aetate plures ubique terrarum cultores habuisse, quam istam viliorum Deorum turbam, disputat: Τάχα δὲ καὶ τοῦτο ἂν εἴποις, ὅτι δὴ αἱ ψυχαὶ τῶν ἑαυταῖς προσεχεστέρων θᾶττον ἐπιλανθάνονται. τῶν δὲ ὑπερτέρων ἀρχῶν μᾶλλον μνημονεύουσι· δρῶσι γὰρ μᾶλλον εἰς αὐτὰς διὰ ὑπεροχὴν δυνάμεως. καὶ δοκοῦσιν αὐταῖς παρεῖναι δι' ἐνέργειαν· ὃ δὴ καὶ περὶ τὴν ὄψιν γίγνεται τὴν ἡμετέραν· πολλὰ γὰρ τῶν ἐν γῇ κειμένων οὐχ ὁρῶντες ὅμως αὐτὴν ὁρᾶν δοκοῦμεν τὴν ἀπλανῆ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀστέρας. διότι καταλάμπουσιν ἡμῶν τὴν ὄψιν τῷ ἑαυτῶν φωτί· μᾶλλον οὖν καὶ τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς λήθην ἴσχει καὶ ἀορασίαν τῶν προσεχεστέρων, ἢ τῶν ἀνωτέρων καὶ θειοτέρων ἀρχῶν, οὕτω τὴν πρωτίστην ἀρχὴν πᾶσαι θρησκεῖαι καὶ αἱρέσεις συγχωροῦσιν εἶναι, καὶ Θεὸν πάντες ἄνθρωποι ἐπικαλοῦσι βοηθόν· Θεοὺς δὲ εἶναι μετ' αὐτὴν, καὶ πρόνοιαν ἀπ' αὐτῶν ἐν τῷ παντὶ, οὐ πᾶσαι πιστεύουσιν· ἐναργέστερον γὰρ αὐταῖς καταφαίνεται τὸ ἓν τοῦ πλήθους. *Fortassis hoc quoque dixeris, animos citius rerum illarum cognitionem amittere, quae inferiores sunt & ipsis propiores, celsorum vero illorum principiorum memoriam arctius retinere. Etenim haec ob virtutis, qua valent, praestantiam fortius in eos agunt, & propter efficacitatem, quam habent, praesentia esse illis videntur. Idem oculis nostris corporeis usu venire solet. Multa enim licet in hac terra sint, quae nostrum nemo videt, quilibet tamen ultimum coeli orbem observat, infixasque in eo stellas contemplatur, quoniam hae luce sua oculos nostros in primis feriunt. Simili plane modo animi nostri oculus citius memoriam & visum perdit inferiorum, quam altiorum & diviniorum principiorum. Sic omnes omnino sectae ac religiones unum illud summumque principium agnoscunt, hominesque ubique terrarum Dei auxilium implorant: esse vero alios, praeter & infra summum hoc principium, Deos, atque ab hisce Diis certam quamdam providentiam ad hanc rerum universitatem manare, id vero non omnes confitentur sectae:* ci-

(*) P. 286.

(*h*) *Tertullianus*] Vid. *Apologeticus* eius *Cap.* 17. *p.* 175. & *de testimonio animae Cap.* 2. *p.* 35. *Opp. ed. Venetae.* Adde eumdem *Libro de resurrectione carnis Cap.* 3. *p.* 205.

(*i*) *Minucii Felicis*] In *Octavio Cap.* 18. *p.* 171. *ed. Gronov.*

(*k*) *Lactantio*] *Institut. divinar. Lib.* II. *Cap.* I. *p.* 159. His locis luculentum ejusdem argumenti locum liceat addere ex *Arnobii Lib.* II. *advers. gentes p.* 54. *Da*, inquit, *verum judicium: & haec omnia circumspiciens, quae videmus, magis, an sint Dii ceteri, dubitabit, quam in Deo cunctabitur, quem esse, omnes naturaliter scimus: sive quum exclamamus: o Deus! sive quum illum testem Deum constituimus improborum, &, quasi nos cernat, faciem sublevamus ad coelum.* Ipsum vero, quod ex hisce vulgi vocibus ducitur, argumentum debile mihi admodum videtur. Quis enim ignorat, eos, qui multas unius generis & ordinis naturas esse credunt, unam tamen in quotidiano fermo-

cujus quidem rei haec ratio est, quod unitas clarior ipsis & planior apparet multitudine.

Ipsa illa Dei misericordiam implorandi formula, quae tot saecula jam inter Christianos recepta fuit, Κύριε ἐλέησον! *Epicteto* apud (*l*) *Arrianum* teste ac auctore, sive a Graecis, sive a Latinis, sive ab utrisque olim fuit adhibita, quum 541
supremum sibi Deum vellent propitium reddere. Τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι, inquit *Epictetus*, δεόμεθα αὐτοῦ· Κύριε ἐλέησον! *Deum invocantes, precamur eum: Domine, miserere nostri!* Vixit vero *Epictetus Adriano* imperatore: cujus, quem attulimus, locum minime Christianos mores enarrare, sed instituta referre eorum, qui Diis tum supplicabant, ex ipso patet orationis contextu. Nam de illis verba facit, qui volatu avium atque cantu res futuras declarari, arbitrabantur. Multi quoque, id quod in primis huc pertinet, scriptorum Graecorum summum Numen in scriptis suis saepenumero Κύριον sive *Dominum* solent vocare. Omitto locum ex *Dialogo*, qui *Asclepius* & τέλειος λόγος inscribitur, a (*m*) *Lactantio* productum, in quo ὁ κύριος καὶ πάντων ποιητής, *Dominus & effector rerum omnium*, Deus dicitur, quum alii non desint aeque luculenti. *Menander*, cujus verba apud (*n*) *Justinum Martyrem* sunt, Deum, cujus res hic agitur, τὸν ὄντα πάντων κύριον γενικώτατον, *Dominum rebus omnibus quam maxime praesidentem*, appellat. Cui *Osirin* addo apud *Plutarchum* ἁπάντων κύριον, *Dominum rerum omnium*, nominari. Sed & alii passim occurrunt loci in auctoribus a vera religione alienis, quibus, non secus atque Christiani scriptores, nec non septuaginta interpretes, Deum, nulla voce alia adjecta, absolute Κύριον nominant. In *Plutarchi de Iside & Osiride Libello* memoratur τοῦ πρώτου καὶ ΚΥΡΙΟΥ καὶ νοητοῦ γνῶσις, *cognitio primi, intelligibilis, & Domini*, id est, supremi Numinis. In ejusdem *Vita Alexandri M.* Oromasden τὸν κύριον, *Dominum* salutari, videas. (*) *Aristoteli* is, qui rebus omnibus dominatur, cum νοῦς, tum κύριος dicitur. *Plato sexta ad Hermiam Epistola* primam divinitatis hypostasin, qua nihil arbitratur esse divinius & augustius, τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον, *patrem principis & caussae hujus orbis* (id est, aeternae intelligentiae) *atque Dominum*, nominat. *Jamblichi* hoc de supremo Numine pronuntiatum exstat: (†) Δεῖν ὁμολογεῖται παρὰ τοῦ κυρίου τὸ ἀγαθὸν αἰτεῖν. *In confesso est, quod bonum a Domino petendum sit*, id est, a supremo Deo. Quae verba deinceps etiam ab eo repetuntur *p.* 129. at (*o*) in exemplo formis descripto hac ratione depravata leguntur: Δεῖν δὲ ὁμολογεῖν περὶ τοῦ κυρίου τἀγαθόν ἐστι. Postremo (*p*) *Clemens Alexandrinus* Deum non uno ab omnibus nomine compellari, sed a variis varie vocari, scriptum reliquit, nimirum ἤτοι ἕν, ἢ τἀγαθόν, ἢ νοῦν, ἢ αὐτὸ τὸ ὄν, ἢ πατέρα, ἢ θεόν, ἢ δημιουργόν, ἢ Κύριον, *sive unum, sive bonum, sive mentem, aut ipsum id, quod est, aut patrem, aut Deum, aut creatorem, aut Dominum.* Quamobrem nullum omnino dubium restat, quin istud *Arriani* Κύριε ἐλέησον! *Domine miserere!* iis olim in ore fuerit, qui se

(*) De anim. Lib. I. Cap. 7. (p. 16. T. II. Opp.) (†) Vit. Pythag. pag. 89. (Cap. 18. p. 72. ed. Kusteri.)

mone interdum nominare tantum, licet plures intelligant? Christiani innumerorum angelorum custodiae sanctos homines a Deo esse commissos, censent, & nihilo tamen minus unum saepenumero *angelum* tantum, quum hac de re loquuntur, inducunt. Ex quo tamen male aliquis concluderet, unum tantum *angelum* ab illis, qui hoc more verba faciunt, statui.

(*l*) *Arrianum*] *Diss. Epictetear. Lib.* II. *Cap.* 7. p. 186.

(*m*) *Lactantio*] *Institut. divinar. Lib.* II. *Cap.* 6. *p.* 419.

(*n*) *Justinum M.*] *De Monarchia Dei p.* 108. Conf. *Jo. Clerici Menandri & Philemonis reliquiae p.* 49.

(*o*) *In Exemplo*] Recte hoc *Lud. Kusterus* animadvertit, qui in sua *Jamblichi* editione *Cap.* 28. *p.* 115. locum hunc ex *Cudworthi* sententia emendatam exhibuit.

(*p*) *Clemens Alex.*] *Stromat. Lib.* V. *p.* 695.

(q) in-

se Diis gratos & acceptos praestare cupiebant. Quamquam postea, id quod nos *Mauritius* Imperator in *Strategematibus* edocet, (*) Christiani milites hanc formulam decantare solebant, antequam in aciem hostium (*q*) irruerent.

512 Haec si quem nondum commovent, ab eo fortassis *Aurelius Prudentius*, ut in nostram eat sententiam, impetrabit. Namque hic in *Apotheosi* neminem, ne ex illis quidem, quos maxima urgeret superstitio, quique Diis omnia ridiculis repleta esse crederent, tanta fuisse vesania, ut omnibus illis Numinibus unum solum leges ferre atque imperare, inficiaretur, apte atque copiose his versibus testatur:

(†) *Ecquis in idolis recubans inter sacra mille,*
Ridiculosque Deos venerans sale, cespite, thure,
Non putat esse Deum summum & super omnia solum?
Quamvis Saturnis, Junonibus, & Cythereis,
Portentisque aliis fumantes consecret aras;
Attamen in coelum quoties suspexit, in uno
Constituit jus omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.

Non sum ego nescius, *Platonem* in *Cratylo*, ubi verborum notationes & origines persequitur, & inter alia, unde vox θεοὶ nata sit, declarare studet, de antiquissimis Graeciae incolis & habitatoribus haec litteris prodidisse: (§) *Videntur utique mihi Graecorum prisci Deos solos putasse eos, quos etiam his temporibus barbarorum plurimi arbitrantur, solem, lunam, terram, stellas, coelum. Quum ergo haec omnia per-* pe-

(*) Rigaltii Gloss. (†) Vers. 254. (potius v. 186. p. 169.) (§) (P. 263. Opp.)

(*q*) *Irruerent*] (I.) Quae doctissimi viri de notissima inter Christianos precum formula: Κύριε ἐλέησον! est sententia, eadem *Jo. Bonae* Cardinalis est, *Rerum Liturgic. Lib.* II. *Cap.* 4. *p.* 316. & *divinae Psalmodiae Cap.* 14. §. 4. *p.* 485. & nonnullorum aliorum minoris auctoritatis: quorum etiam aliqui eo progressi sunt, ut Christianos a Deorum cultoribus has preces inter alia multa mutuatos esse, non affirmare sint veriti. Ego vero, ut, quod res est, fatear, haud facile a me impetro, ut precatiunculam hanc inter eas preces referam, quibus in templis & cultu publico Deos suos vulgo adire consueverunt olim vel Graeci vel Romani. Etenim incertum valde est, an *Arrianus* vel *Epictetus* hanc precationem ipsemet composuerit, & hominibus, quos objurgat, suppeditaverit, an vero ex usu quotidiano & moribus populorum sumserit. Reprehendit eo in loco *Epictetus* homines, qui Deum trementes & anxii solerent accedere, neque tam divinae sese providentiae committere, quam exitum ex malis, quibus urgerentur, trepidantes a Deo flagitare: Νῦν δὲ τρέμοντες τὸ ὀρνιθάριον κρατοῦμεν, καὶ τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ· Κύριε ἐλέησον! ἐπίτρεψόν μοι ἐξελθεῖν. *Nunc autem trementes augurium captamus, Deumque invocantes precamur eum: Domine, miserere nostri! fac mihi exeundi potestatem.* Quemadmodum *Epictetus* haec verba: ἐπίτρεψόν μοι ἐξελθεῖν. haud dubie ex suo petiit ingenio, non autem ex receptis vulgo precum formulis depromsit: quidni & reliquorum, de quibus hic loquimur, verborum ipsemet auctor esse potuit? Sed, si concesserim, audivisse aliquando *Epictetum* homines, quum ita precarentur, quod fieri potuisse, non inficior; nescio, quo jure, quod unus item & alter adhibuit, id ordinariis & usitatis precibus ethnicorum, quibus Deos publice compellaverint, connumerari queat. Illud autem, quod multis placere dixi, Christianos hanc formulam usurpando imitatos esse Deorum commentitiorum cultores, prorsus mihi jejunum ac male meditatum videtur esse. Namque ut hanc oratiunculam tam esse simplicem ac brevem praetermittam, ut ipsa eam natura hominibus calamitate quadam pressis dictare videatur, non inepte quaeri posset, si quod esset hac in re imitationis vestigium, utrum Christiani aemulati essent ethnicos, an vero ethnici Christianos? Certus ego sum, Deorum mancipia tot minimum instituta, dicta, & dogmata ex Christiana disciplina in suam transtulisse, quot Christiani ex ritibus profanis inter suos assumserunt, immo etiam plura: idque peculiari quadam *Dissertatione*, haud ita pridem

petuo in cursu esse conspicerent, ab hac natura τοῦ θεῖν θεοὺς nominasse videntur, deinde & alios animadvertentes, omnes eodem nomine nuncupasse. Nec (r) *Eusebium* ignoro, dum persuadere cupit alicubi, nullos Deos, nisi corporeos & anima carentes, ab omnibus olim cultos esse populis, hoc in primis dicto *Platonis* sese tueri. Sed hoc contra *Platonis* fieri sententiam, certus sum. Is enim, tantum abest, ut usquam ullam gentem tam fuisse barbaram & immanem praedicet, ut in Deorum loco corpora haberet mente atque sensu vacua, ut contrarium testetur potius. Isto vero, qui nunc in manibus est, loco vetustissimos Graeciae populos, aliasque nationes horum barbarie non dissimiles, a recentioris memoriae Graecis multo illis moratioribus distinguit; quorum hos ad invisorum etiam Deorum pervenisse cognitionem, tradit. Sed fac, verum esse, quod *Plato* perhibet, veterum populorum 543
aliquos nullis supplicasse Diis, nisi talibus, quos oculis cernerent, naturas autem corpore liberas ignorasse penitus, haud inde tamen confectum erit, tam obtuso fuisse gentes illas ingenio, ut nullum supremum celsissimumque Deum agnoscerent, qui res omnes gubernaret & componeret. E contrario certum est, nonnullos eorum, qui omnem rerum naturam corporibus concludebant, totum tamen coelum aetheremque anima praeditum pro summo habuisse Numine. Quid enim sibi aliud hi versus volunt *Euripidis*, quos apud *Ciceronem* reperias?

(*) *Vides sublime fusum, immoderatum aethera,*
Qui tenero terram circumvectu amplectitur:
Hunc summum habeto Deum, hunc perhibeto Jovem.

Fue-

(*) De nat. Deor. p. 223. (Lib. II. C. 25. p. 2993.)

dem edita, multis exemplis docui. Sed nescio, quinam morbus viros etiam doctissimos invasit, ut, si cognationis nonnihil inter Christianorum veterum mores & instituta atque eorum religiones, qui multis tum Diis servierunt, animadvertant, confestim sua omnia furtim sublegisse Christianos ex impuris gentium alienarum rivulis, clamitent. Quasi vero nihil habuissent Christiani, quod Deorum sacerdotes accendere ad aemulationem potuerit. (II.) Sed mittamus haec, quae locum opportuniorem propter argumenti dignitatem postulant, & de vocabulo κύριος quaedam adjiciamus. Preces has ad summum pertinere Deum, *Cudworthus* existimat; quod ut persuadeat, veterum dicta quaedam affert, in quibus supremus ille rerum omnium architectus absolute κύριος appellatur. Sed qui rerum veterum cognitione quadam imbuti sunt, iis latere nequit, nomina κύριος & δεσπότης apud Graecos, & *Dominus* apud Romanos non uni summo Deo fuisse propria, sed omnibus Diis communia. De vocabulo δεσπότης nunc taceo, de quo *Ezech. Spanhemium* inspici velim *Preuves des Remarques sur les Cesars de Julien p.* 39. Nomen autem κύριος & vocabulum *Dominus* hanc habuisse vim, ut simpliciter posita *Deum* quemcumque designarent, vel id argumento est, quod Imperatores Romani, ut divinitatem suam ostenderent, κυρίους & *Dominos* sese cum in nummis appellaverint, tum a populo dici voluerint. Lege *Ezech. Spanhemium de usu & praestantia numismat. Diss.* VIII. *Tom.* I. *p.* 758. & *Anton. Borremansium* in *Vesperis Gorinchemensibus Cap.* 1. *p.* 3. *s.* Atque hanc vocabuli κύριος & *Dominus* potestatem non ignorabant Christiani: qui propterea nullis vel minis vel promissis impelli poterant, ut Imperatores ita salutarent. *Herodes* Irenarcha & Nicetes *Polycarpum*, episcopum Smyrnensem, apud *Eusebium Histor. eccles. Lib.* IV. *Cap.* 15. *p.* 131. ita alloquuntur: Τί κακόν ἐστιν, εἰπεῖν ΚΥΡΙΕ Καῖσαρ; *Quidnam mali hoc est, dicere,* DOMINE *Caesar?* Ille vero constanter hoc recusat: Οὐ μέλλω πράττειν, ὃ συμβουλεύετέ μοι. *Numquam id faciam, quod mihi suadetis. Tertullianus Apologetico* Cap. 34. *p.* 289. *Dicam plane Imperatorem Dominum, sed more communi: sed quando non cogor, ut* DOMINUM DEI VICE *dicam.* Haec ideo visum est annotare, ne quis, quum in monumentis veterum nomen κύριος de Deo videt adhibitum, summum continuo Deum cogitet, sapientiusque nonnullos, atque consuerunt revera, de Deo sensisse, arbitretur.

(r) *Eusebius*] *Praeparat. euangel. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 29.

(s) *Ma-*

Fuerunt ex hoc genere alii, quibus ſubtilem illam igneamque materiam, quae totum permearet mundum, quem ratione valere cenſebant, in ſummi Numinis faſtigio ponendam eſſe, viſum eſt. Atque haec quidem opinio ne philoſophis quidem nonnullis, quam reciperent, indigna fuit habita: in quibus *Heracliti* ſectatores & Stoicos numerandos eſſe, notum eſt. Denique, qui *Vettium Praetextatum*, cujus perſonam aſſumſit (*s*) *Macrobius*, tot veterum populorum Numina ad unum referre ſolem, videt, is, vereor, ne in hanc incidat cogitationem, gentes illas ſolem animatum ſummi Numinis inſtar coluiſſe, idque prece hac, quae apud (*t*) *Macrobium* exſtat, fortaſſis declaraſſe: Ἥλιε παντοκράτορ, κόσμου πνεῦμα. *Sol omnipotens, mens & anima totius mundi, &c.* Taceo, ipſum *Cleanthem*, magnum illud Stoicae familiae decus, quem pietate erga Deum inſignem fuiſſe, conſtat, non paucis hac opinione imbutum videri.

Ut haec ita ſint, nolim tamen, ſibi quisquam perſuadeat, quod nonnullos feciſſe video, conſtitutum fuiſſe *Macrobio* in *Saturnalibus*, hanc, quam diximus, opinionem, ſolem animatum ſummum eſſe & maximum ceterorum omnium Numinum Deum, ita tueri, ac ſi ipſemet, aut plerique omnes Deorum cultores eam foverent. Multo minus idcirco eum hanc adſciviſſe ſententiam, putandum eſt, quo iſtam Deorum, quam orbis adhuc veneratus erat, multitudinem ad unum veluti revocaret Deum, neque tantam eſſe, oſtenderet, quantam multi putarent, Chriſtianae diſciplinae ceterarumque religionum diſſimilitudinem. Namque diſertiſſime ſe de illis tantum Diis affirmat diſputationem inſtituiſſe, *qui ſub coelo ſint*, id eſt, de minori quodam Deorum mundanorum genere. Quin etiam ne hos quidem omnes oratione iſta comprehendit: excludit multos: multos viciſſim nil niſi varia eſſe unius ſolis nomina, quibus diverſas ejus virtutes veteres indicare voluiſſent, contendit. Ceterum, qualem ſibi Deum ipſe *Macrobius* effinxerit, id cum ex ceteris ejus libris, tum ex ſequenti in primis loco patebit, e *Commentario in Scipionis ſomnium* depromto, quo declarat, quonam ſenſu in illo ſomnio extimus globorum coeleſtium & coelum ſideribus fulgens *ſummus Deus* vocetur: (*) *Quod hunc extimum globum ſummum Deum vocavit, non ita accipiendum eſt, ut iſte prima cauſſa & Deus ille omnipotentiſſimus exiſtimetur, quum globus ipſe, quod coelum eſt, animae ſit fabrica, anima ex mente proceſſerit, mens ex Deo, qui vere ſummus eſt, procreata ſit. Sed ſummum*

(*) Lib. I. C. 17. (p. 87.)

(*s*) *Macrobius*] *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 17. *ſ. p.* 270. *ſ.*

(*t*) *Macrobium*] *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 23. *p.* 313.

(*v*) *Tertium*] Vid. *Somn. Scipionis Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 9. Hic vero mentem potius & ſententiam, quam verba, recitat *Macrobii* vir longe doctiſſimus.

(*x*) *Crederent*] *Macrobius*, id quod *commentarius* ejus *in Somnium Scipionis* a *Cicerone* ſcriptum aperte docet, ſcholae illius, quam recentiorem vocare ſolemus Platonicam, praeceptis plane fuit imbutus. [Non autem Chriſtianus fuit, quod *Barthio*, *Grotio*, *Collino* viſum, contra quos vid. *Maſſon Bibl. raiſonnée T.* XIII. *P.* II. *p.* 447. *ſ.*] Ex quo ſine negotio intelligitur, partim quid de religione ſummoque Deo ſenſerit, partim cur in ſole laudando & praeter modum exornando tam multus ac ingenioſus fuerit. Haec nempe philoſophorum natio, tametſi ſummum eſſe fateretur Numen, ſecundum hoc tamen nullum ſole majorem & excellentiorem eſſe Deum, affirmabat: quod dogma quam ſubtiliter expoſuerint, ex *Juliani Oratione in ſolem* omnium diſcas optime. Adde *Zachar. Mitylenaeum Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. Itaque, quod huic generi totus addictus erat *Macrobius*, de ſole quoque bene mereri cupiebat, atque, Numinum Deorumque quidquid olim cultum eſt, unum eſſe ſolem, affirmabat. Verum in hac tota diſputatione ſectae potius ſtudio & anteceptis opinionibus, quam rationi atque veritati, morem gerit, populorumque religiones conturbat verius, quam explicat: quod, ſi

mum quidem dixit ad ceterorum ordinem, qui subjecti sunt; Deum vero, quod non modo immortale animal ac divinum sit, plenum inclytae ex illa purissima mente rationis, sed quod & virtutes omnes, quae illam primae omnipotentiam summitatis sequantur, aut ipse faciat, aut contineat. Ipsum denique Jovem veteres vocaverunt, & apud Theologos Jupiter est mundi anima. Constat hinc, *Macrobium* pariter, atque reliquos Deorum amicos, solem omnino magnum esse Deum, censuisse: nec eumdem fortassis dubitaturum fuisse, sidus hoc certo sensu *Jovem* παντοκράτορα, *omnipotentem rerum omnium moderatorem*, appellare: quin etiam existimo, uti coelum stelliferum *summus Deus* in *Somnio Scipionis* appellatur, sic eum *solem* eodem nomine honestaturum fuisse, eo quod primas in inferiori mundo administrando partes obtineret. At multum tamen ab eorum, quod manifestum est, opinione aberat, qui tantum soli tribuunt, ut eum *primam caussam* & *omnipotentissimum* esse *Deum* statuant. Soli enim primum atque coelo aeternam praeponebat animam, quae utrumque ratione fecisset & comparasset: hanc deinde ex mente seu perfectissima intelligentia procreatam esse ducebat animam: ipsam denique mentem ex vere summo putabat manasse omnipotentissimoque Deo. In quo patet *Platonis* eum sequutum esse aucto- 544
ritatem, triaque rerum omnium principia, seu tres in una divinitate personas constituisse. Quam quidem doctrinam alio loco copiosius & planius hoc modo persequitur: (*) *Deus, qui prima caussa est & vocatur, unus omnium, quaeque sunt, quaeque videntur esse, principium & origo est. Hic superabundanti majestatis foecunditate de se mentem creavit. Haec mens, quae νοῦς vocatur, qua patrem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris, animam vero de se creat, posteriora respiciens. Rursus anima partem, quam intuetur, induitur, ac, paullatim regrediente respectu in fabricam corporum, in corpora ipsa degenerat.* Adjicio (v) tertium ejus locum aeque memorabilem: *Summi & principis omnium Dei nullum simulacrum finxit antiquitas, quia supra animam & naturam est, quo nihil fas est de fabulis pervenire, de Diis autem ceteris & de anima non frustra se ad fabulosa convertunt.* His quid validius fieri ad eos refellendos potest, qui vel *Macrobium*, vel ceteros Deorum adoratores tanta fuisse mentis imbecillitate praedicant, ut solem animatum naturam omnium summam, principem, & excellentissimam esse, (x) crederent?

Atque hic non dubito, quin operae pretium faciam, si, quod antea jam monui,

(*) Somn. Scip. Lib. I. C. 14. (p. 73.)

si res & locus ferrent, facile demonstrare liceret. Neque tamen primus ausus est *Macrobius* omnes ad solem Deos referre, sed vestigia tantum summorum ejus, quam sequebatur, familiae philosophorum pressit. Exstat longus *Porphyrii* locus apud *Eusebium Praeparat. Euangel. Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 112. quo non pusillam Deorum manum unius esse solis simulacra tuetur. Sed hos omnes vanitatis jam valide convicit conatus *Eusebius l. c. Cap.* 12. *p.* 120. Cujus rationes si viri doctissimi attente & diligenter ponderassent, credo equidem, non tam facile in *Macrobii* sententiam, agmine veluti facto, concessissent. Ipse *Julianus* fieri nullo modo posse, intellexisse videtur, ut Dii omnes ad unum solem revocarentur. Itaque ingeniosius rem instituit, atque Deos quidem ceteros extra solem exsistere, fassus est, Bacchum, Mercurium, Aesculapium, & reliquos; at, quo solis tamen simul honori pro viribus consuleret, omnes hosce Deos ex sole procreatos ac genitos esse, docuit; *Orat.* IV. *in solem p.* 144. *s.* Atque is *Jamblichum* latius esse persequutum *opere*, quod periit, περὶ θεῶν, quae ipsemet praecise ac breviter enarrasset, simul significat, *l. c. p.* 157. Saepius ego tacitus ex me quaesivi, quemadmodum viri sine controversia magni & eruditi hoc a se impetrare potuerint, ut, nulla deliberatione instituta, temere probarent omnia, quae recentiores, qui post natum vixerunt Servatorem, philosophi ac rhetores de religionibus & Diis gentium scripta reliquerunt: quos quidem non ignorare poterant, quo Christianorum effugerent tela, in omnes sese par-

nui, repetam, ne ipsos quidem Persas, quibus hoc prae reliquis omnibus populis exprobratur, quod solem summi loco Numinis venerati sint, jure hujus postulari flagitii. Quod si enim (y) *Eubulo*, qui copiose *Historiam* conscripsit *Mithrae*, fidem licet adjungere, populus hic alium Deum, nulli visum mortalium, multoque majorem sole, quippe qui non solem modo, sed universum virtute sua mundum produxisset, tamquam verum *Mithram*, cultu & religione prosequebatur. Sed nec *Eubulus* id unus testatur. *Herodotus* (*) similiter *Jovem* Persarum distinguit a sole. *Xenophon* multis idem locis testatur: in quibus is ceteris est luculentior, quo *Cyrum* refert, quum in somnio, mortem sibi imminere, admonitus esset, preces atque sacrificia primum *Jovi* Persarum, Διὶ πατρῴῳ, tum soli ceterisque Diis obtulisse: (†) Ἔθυε Διΐ τε πατρῴῳ καὶ ἡλίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἐπὶ τῶν ἄκρων, ὡς Πέρσαι θύουσιν, ὧδε ἐπευχόμενος· Ζεῦ πατρῷε καὶ ἥλιε καὶ πάντες θεοὶ, δέχεσθε τάδε χαριστήρια. κ. τ. λ. *Jovi patrio*, (id est, Persarum) *& soli, & Diis ceteris in summis montium jugis*, (*sic enim Persae consue-*
545 *verunt*) *sacrificia mactabat. & in hanc sententiam preces concipiebat: Jupiter patrie*, (id est, tu Mithras aut Oromasdes) *ac sol, vosque Dii universi, accipite haec sacra.* Simili ratione & instituto *Plutarchus* memorat *Darium* precatum esse: Ζεῦ πατρῷε Περσῶν, *Jupiter patrie Persarum*, seu tu, qui summus a Persis Deus haberis. *Herodotus*, praeter haec, & *Curtius* in sacris ac solemnibus Persarum pompis moris fuisse,

(*) Lib. I. C. 131. (†) Cyr. Instit. Lib. VIII. p. 154.

partes vertisse, ut pulcriora, quam erant, instituta sua facerent. Sed quid antiqui cujusdam auctoris nomen non potest apud eos, qui magnam vitae partem in antiquitatis exploratione consumserunt? Feramus haec in hominibus ceteroquin praestantissimis, & magnis eorum meritis condonemus.

(y) *Eubulo*] Apud *Porphyrium de antro Nymphar. p.* 253. *&c.*

(z) *Potest*] De Persarum religione supra plene satis ac copiose exposui, quae hoc loco repetere nec placet, nec expedit. Hoc unum addo, ex edicto *Cyri*, quod *Esdrae* I. 2. legitur, commode quidem, quidnam rex hic tum temporis de Judaeorum Deo senserit, intelligi posse, non autem populi totius Persarum religionem & de re divina sententiam.

(a) *Strabo*] Non invenio in hoc *Strabonis* loco cuncta, quae in eo sibi visus est invenisse vir longe doctissimus. Nec enim *Strabo* censuisse tradit Aethiopes, summum Deum prorsus a mundo secretum esse, nulliusque mortalium oculis cerni posse. Ad ipsam rem quod attinet, nullus ego dubito, quin duplex hic Aethiopum Deus duplex illud principium sit, alterum bonum, alterum vero malum, in quo colendo tot consensere populi. Multis enim veterum persuasum fuisse, Persis, Aegyptiis, & aliis, Deum illum, unde malum omne nasceretur, mortalem esse, sensimque delectum atque exstinctum iri, vel ex *Plutarcho* constat *Libro de Iside atque Osiride p.* 370. Atque hoc ut tanto credam facilius, haec duo me in primis commovent. (I.) Aethiopes hi illi sunt populi, quos nunc *Habessinos* dicimus, qui finitimi sunt Aegyptiis. At Aegyptiorum plerosque binis serviisse Numinibus, alteri bono, alteri malo, atque hoc quidem, quod *Typhonis* nomine appellabant, mortale fecisse, seu *Typhonis* potentiam paullatim fractum iri, asseverasse, ex *Plutarcho* testatissimum est. Credibile omnino est, Aethiopes, uti multa alia, ita hoc etiam dogma traditum ab Aegyptiis accepisse. (II.) Aethiopes alterum hunc Deum suum, cui mortem imminere statuebant, dicere solebant ἀνώνυμον καὶ οὐ σαφῆ. Fallor, aut his verbis, si modo recte a *Strabone* sermone Graeco expressa sunt, nihil aliud sibi voluit haec gens, quam id, quod Persae, itemque alii populi de malo praecipere solebant Deo, similem esse cum τῇ ἀγνοίᾳ seu *ignorantiae*. *Plutarchus de Iside ac Osiride p.* 369. Is certe, qui nec ullo gaudet nomine, nec notus est, ignorantiae vera est effigies. Habent igitur, nisi me fallit opinio, in Aethiopibus populum viri doctissimi, quem reliquis addant gentibus, quas ante *Manichaeum* Manichaeismo infectas fuisse, demonstrarunt.

(b) *Caesar*] *De Bello Gallico Lib.* VI. *Cap.* 21. *p.* 125. *ed. Cellarii.*

(c) *Tacitus*] Ambigue dicta sunt, quae hic de *Taciti* & *Julii Caesaris* discordia in describenda veterum Germanorum religione leguntur. Institutum si consideres doctissimi viri, qui hoc agit in primis, ut veteres, quotquot fuerunt, populos unius Dei cultores fuisse, persuadeat, hanc esse mentem ejus, facile putes, *Caesarem* plures quidem Deos Germanis fuisse testari, sed repugnare *Ta-*

fuisse, narrant, ut currus *Jovi* sacer, isque ab illo, quem soli dedicaverant, alius duceretur. Illud vero *Cyri* edictum, quod in *Esdrae Libro* scriptum legitur, negotium plane conficit: in quo quidem Deus ille coelorum, quem *Cyrus* ait sibi totius terrarum orbis regna dedisse, imperasseque, ut aedem ipsi sacram Hierosolymis construeret, idem, qui sol, esse nullo prorsus modo (z) potest.

Aethiopes, quorum *Strabo* mores describit, in barbaris non ego repugno gentibus numerari. At hi tamen non modo unum summumque Deum professi sunt, verum hunc etiam Deum a mundo secretum esse, nec idcirco oculis spectari hominum posse, putarunt. Sic enim (a) *Strabo* de illis: (*) θεὸν νομίζουσι τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι τὸ αἴτιον τῶν πάντων, τὸν δὲ θνητόν, ἀνώνυμόν τινα· ὡς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς εὐεργέτας καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι. *Deum putant alterum immortalem, alterum mortalem: immortalem quidem eum, qui rerum omnium caussa sit; mortalis vero apud eos incertus est, & nomine caret: sed frequentius eos, a quibus beneficium acceperunt, & reges pro Diis habent.* Veteres quidem Germanos (b) *Caesar* aliis vixisse legibus, affirmat: *Deorum*, inquit, *numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum & Lunam.* Verum (c) *Tacitus* hanc culpam ab illis removet, quem, quum *Caesare* recentius scripserit, melius de rebus Germanorum fuisse eruditum, credibile est. (†) Et sunt, qui memoriae prodiderunt, (d) scri-

(*) Lib. XVII. p. 822. (p. m. 779.)
(†) Vid. Schedius de Diis Germ. (Syngr. I. Cap. 12. p. 291.)

Tacitum, qui uni tantum Deo Germanos serviisse dicat. Verum longe secus sese res habet. *Tacitus* & *Caesar* hoc uno seiuncti sunt discrimine, quod hic Germanos solem, ignem, & lunam solos Deorum duxisse numero, affirmat, ille vero *Germaniae Cap.* 29. 34. 40. alios etiam praeterea Deos illis fuisse visos, Mercurium, Martem, Herculem, Isidem, asseverat. Multa sunt, quae *Caesaris* auctoritatem hic repudiari jubent, qui temere haud dubie unius Germaniae populi religionem ad omnes eius incolas retulit. Vid. *Godofr. Hechtii Germaniae sacrae ac litteratae P. I. Cap.* 3. 4. *p.* 3. *s.* & *Pauli Hachenbergii Germania media Diss.* VIII. *p.* 178. At *Tacitum* licet hac in re praeferamus, haud tamen inde constabit, unum Deum Germanos administrationi ac gubernationi totius rerum naturae praefecisse.

(d) *Scriptores alii*] *Schedii* haec est coniectura, verum nullis fulta vel auctoritatibus vel rationibus, tametsi non paucis non probabilis, sed vero proxima videatur. Ita enim, quasi leges ferret, *de Diis Germanis Syngr.* I. *Cap.* 12. *p.* 291. *Deus*, inquit, *priscis Celtis Thau dictus fuit: postmodum errore & stupiditate populi τὸ Thau transiit in Thauta, hinc in Thautes, ultimo in Theutates. Unicus autem Deus a Celtis colebatur, qui posteris Theutates, quum primum Thau diceretur, dictus fuit.* Quibus dictis, ad longam divertit digressionem, qua plures populos non nisi unum Deum coluisse, veterum testimoniis demonstrare nititur. Sic primum loquitur *Schedius*, ac si Celtis ipsis magistris fuisset usus, aut populi Celtici stuporem & pronuntiandi vitia coram contemplatus esset. Deinde Celtas non nisi unum Deum coluisse, repugnante prorsus veritate, decernit: quum, praeter *Thaautem*, ex monumentis minime dubiis appareat, plures, *Hesum*, *Taranum*, & alios, Deorum numero ab hac gente esse habitos. Forte vero commodius & melius existimavit, quam loquutus est, idque tantum sibi voluit, Celtas, etiamsi multis supplices olim Diis fuerint, ad unum tamen, ad *Thaautem* nimirum, reliquis majorem rerum summam detulisse. Longius etiam doctissimus *Cudworthus* progreditur, qui, quod de Celtis dixerat *Schedius*, ad Germanos trahit, ductus, ut arbitror, hac opinione, *Theutatem* Celtarum & *Tuistonem*, Deum Germanorum *terra editum*, quem *Tacitus* memorat *Germaniae Cap.* 1. nil inter se differre. Equidem liberaliter cum eruditissimis hisce viris partiar. Nec *Schedii* etymologias movebo, nec Celtarum Germanorumque discrimen urgebo, nec etiam pugnabo hoc in loco, *Thaautem* seu *Theutatem* & *Tuistonem* confundi minime debere. [Non differre hos putat *Leibnitius Epist.* *p.* 318. add. *p.* 422. ubi de discrimine religionis Gallicae & Germanicae. Ingeniosa est ejus conjectura *p.* 451. qua Ditem, a quo Caesar dicit Germanos ortos, non differre a Theut arbitratur.] Stent haec omnia suo, quo collocata sunt a viris doctis, loco, dum aliorum concidant armis. Ne hoc quidem negabo, Celtas & Germanos uni prae reliquis omnibus Deo fidem & religionem suam ad-

 di-

546 scriptores alii, Germanos uni summo Numini supplicasse, quod principio *Thau*, postmodum *Thautes* & *Theutates* vocaverint. Ad extremum, qui nostris adhuc
547 temporibus fictis Numinibus sacra faciunt, Indi omnes, Siamitae, Guineae populi, Peruani, Mexicani, Virginiae novaeque Britanniae incolae, quorum aliqui propius a summa feritate absunt, de nulla minus re dubitant, quam de hac, unum

dixisse: nihil enim veterum dant libri, quod ad quaestionem istam plane dirimendam sufficiat. In hoc vero unum inquiram, an recte *Thaautes* iste, sive a Gallis solum & Celtis, sive etiam a Germanis cultus sit, cum summo rerum omnium parente ac domino a viris egregiis componatur. Ingenue vero fateor, mihi hoc invita prorsus veritate fieri videri. Etenim (I.) testimoniis veterum minime dubiis, quae *Jac. Martini* cultissimo *de veterum Gallorum religione Libro* collegit, exploratum est, *Hesum* majorem multo & excellentiorem a Gallis habitum esse *Thaaute*: quod quidem occasionem viro huic doctissimo praebuit in hoc *Aeso* vel *Heso* summi Dei effigiem quaerendi: quo jure, paullo post investigabo. (II.) De *Theutate* hoc ea praedicabant Celtae sive Galli, ut Romanis haec nasceretur opinio, Deum huncce eumdem esse, quem suum *Mercurium*. Vid. *Schedius de Diis German. Syngr.* I. *Cap.* 5. *p.* 155. & *Gerh. Jo. Vossius de idololatria Lib.* I. *C.* 35. *p.* 98. Atque nullum mihi dubium est, quod res ipsa etiam docet, quin omnia *Julii Caesaris*, *Tertulliani*, aliorumque veterum de *Mercurio*, cui Gallos studuisse narrant, testimonia ad hunc unum *Theutaten* pertineant. Quare Deum hunc, nullo modo verisimile est, a Gallis toti rerum naturae parentem, architectum, & gubernatorem datum esse: quod si ab illis factum esset, Romani sine controversia *Jovis* potius sui effigiem in eo, quam *Mercurii*, reperissent. E contrario iisdem rebus, quibus Graecorum & Romanorum *Mercurius*, mercaturae, furtis, eloquentiae, praepositum fuisse *Theutatem*, hinc, nisi me fallunt omnia, perspicuum est. (III.) Hunc ipsum *Theutaten* humano sanguine & victimis placare moris erat Gallis: idemque *Heso* atque *Tarani* praestabant illi officium. *Lucanus Pharsal. Lib.* I. *vs.* 466.

Et quibus immitis placatur sanguine diro
Theutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae.

Tam cruenta & immania sacra quemadmodum, quaeso, in summum Deum conveniunt? Aut si summus *Theutates* Deus fuit, cur eodem, quo *Taranis* & *Hesus*, honore affectus est? Hae ipsae humanae victimae, quas Gallos *Theutati* accepimus immolasse, tantum potuerunt apud *Jac. Martini*, ut *Plutonem* potius sub hoc Deo latere, quam *Mercurium*, sibi persuaserit, *Religion des Gaulois Libr.* III. *Cap.* 3. *p.* 15. *s.* Cujus ego doctissimi viri sententiam cupidius amplecterer, quam veterum Romanorum, si fas esse ducerem, barbarorum populorum Deos cum Graecorum atque Romanorum Numinibus conferre. Verum satis de *Theutate*: de quo ideo latius dicere volui, quod doctissimos, hac etiam aetate, viros justo proniores esse animadverto ad caussam veterum populorum Gallorum, Germanorum, Celtarum, Britannorum, contra eos agendam, qui turpissimis superstitionibus imbutos eos fuisse, nil dubitant.

Qui *Theutaten Plutonis* esse non veritus est affirmare imaginem eruditissimus Gallus, idem tamen alium Gallorum seu Celtarum Deum, *Esum* nempe aut *Aesar*, in supremi Numinis loco posuit, *Religion des Gaulois Tom.* I. *Lib.* II. *Cap.* 2. *p.* 257. *s.* Hunc *Deum* esse vult illum *ignotum*, cujus *Paulus* meminit in Areopago *Act.* XVII. Hunc *Deum* Hebraeorum *absconditum*, hunc, Samaritani quem vocarunt, *Deum sine nomine* opinatur esse, *p.* 260. Gallos igitur censet summo rerum omnium moderatori ante natum Servatorem fuisse devotos: at post natum *Christum* malo quodam fato contigisse, ut *Hesus* in *Jovem* converteretur. Rationes, ex quibus id patere arbitratur, partim sunt ex vocabulis & nominibus, partim ex rebus ipsis ductae. (I.) *Esus* & *Aesar* observat lingua Hetrusca & veterum Gallorum *Deum* significare, *p.* 257. Concedam, nihil esse verius: sed ignorare me fateor, quidnam hoc faciat ad eos convincendos, qui *Hesum* & summum celsissimumque Deum non differre negant. Nomen *Hesus* idem est, quod Latinorum *Deus*. Igitur *Hesus* supremum est Numen illud, quod Hebraei coluerunt. Haec quem commovet argumentatio, is valde mobilis sit, necesse est. (II.) *Esus*, ait, veterum Gallorum lingua idem est, quod *terribilis*. Unde vero haec novit vir eximius? Accipe rationem: *Heuz ou Heus en bas Breton signifie horreur, epouvante.* Si vellem, hoc argumentum contemnerem plane, ac levitate ipsa levius esse, dicerem. Verum facilis ero. Teneat, quod sibi sumsit, eruditus monachus, *Hesus* idem esse, quod *formidolosus* & terribilis. Atqui, pergit, in sacris litteris Deus dicitur *terribilis*. Ergo *Hesus* supremus est Deus. Vid. *p.* 264. Quae vis hujus sit connexi, manifestum erit continuo, si imitatus illud fuero. Jupiter *optimus maximus* a veteribus vocatur. Deus summus a sacris scriptoribus iisdem insignitur nominibus. Ergo *Jupiter* summus est Hebraeorum Deus. *Mars* millies *horribilis*, *terribilis*, *torvus* poëtis & aliis

unum esse summum maximumque omnium Deorum Numen. Atque hoc Numen variis designant nominibus, *Parmiscer*, *Fetisso*, *Wiracocha*, *Pachacamae*, *Vitzliputzli*, & aliis: neque tamen plures Deos alios signaque Deorum venerari desinunt. Omnium instar, *Josephus Acosta* testimonium dicat: (*) *Hoc commune apud omnes paene barbaros est, ut Deum quidem omnium rerum supremum & summe bonum fateantur;*

(*) De procur. Indor. salute L. V. p. 479.

aliis scriptoribus audit. Deus in sacris scriptis ita quoque appellatur. *Mars* igitur supremum Numen est. *Aesculapius* Σωτὴρ infinitis in locis nominatur. Nec aliter Deus in sacro codice vocatur. *Aesculapius* ergo Deus est maximus Christianorum & Hebraeorum. Haec qui argumenta nihil autumat habere momenti, is illud etiam doctissimi viri abiiciendum esse, fateatur oportet. (III.) At *Aeso* quercus sacra fuit. Verus autem & unicus Deus *Abrahamo* sub quercu apparuit, *Mose* auctore *Gen.* XVIII. Igitur *Aesus* nullus est Deus alius, quam is, quocum *Abrahamus* colloquutus est. Vid. p. 259. Tacitus hanc rationem dimittam, dum esse aliquem cognovero judicio & ingenio praeditum, cui non contemnenda videatur. Mihi ex eorum videtur argumentorum esse genere, quae recitare idem est, atque refellere. (IV.) *Lucanus* Druidas solos esse ait, quibus datum sit, Deos cognoscere, quos colerent, *Pharsal. Lib.* I.

Solis nosse Deos & coeli numina vobis,
Aut solis nescire datum.

Igitur Deus *Aesus ignotus* est ille *Deus* Hebraeorum & Pauli, id est, summus & praepotens omnium Deus. Ita diserte vir eruditus argumentatur *p.* 262. Mihi versus hos *Lucani* omnium videtur optime *Julius Caesar* explanasse, qui *de Bello Gallico Lib.* VI. *Cap.* 14. *p.* 191. Druides *disciplinam suam in vulgus efferri noluisse*, perhibet. Quam propter caussam apud unos Druidas Deorum & religionis erat cognitio. Inde vero quemadmodum consequatur, *Aesum* Deum illum ignotum, id est, verum, fuisse, quem *Paulus* annuntiabat, me quidem plane praeterit. Soli Druides calluere Gallorum religionem. Igitur *Aesus* est verus & unicus Deus. Valeant, qui hoc nihil in argumento vituperabile vident. Mitto, de Diis multis, non de uno, *Lucanum* loqui. Quid multis? Galli unum Deum rebus omnibus praeesse censuerint, nec ne, equidem in medio relinquo, deficientibus veterum testimoniis: eos autem errare, qui *Aesum* summum illum fuisse Deum decernunt, pro certo habeo. Certe, si nihil esset aliud, quod ab horum me absterreret opinione, vel sola illa sacrificia humana, quae Gallos *Heso* novimus obtulisse, scrupulum mihi vix eximendum injicerent. Sed habeo aliud, quo negotium hoc conficere prorsus licet. Constat inter eos, qui vel mediocriter hoc genus eruditionis attigerunt, Romanos existimasse, *Hesum* Gallorum suum esse *Martem*. Vid. *Religion des Gaulois Tom.* I. *Lib.* II. *Cap.* 1. & 2. *p.* 246. *s.* Quocirca, quae de cultu *Martis* apud Gallos in *Julio Caesare* & aliis perscripta leguntur, evidens est, de cultu *Hesi* esse accipienda, quem *Martem* vocabant Romani. Jam haec *Julii Caesaris* verba lege ex *Lib.* VI. *de Bello Gallico Cap.* 17. *p.* 193. & de *Heso* dicta esse, cogita: *Martem* (putant Galli) *bella regere: huic, quum praelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperunt, plerumque devovent: quae superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt.* Haeccine, obsecro, vel minimum summi Numinis signum continent, aut vero *Hesum* nullum fuisse Numen indicant, quam id, quod bellorum administrationi praefectum esse, judicabat Gallorum natio? Veniam mihi dabunt lectores, quod opinione largior in hac re fuerim. Interest omnino religionis Christianae, ut religionum, quae ante natum Servatorem viguerunt, vera natura & indoles aperiatur, neque pravis obscuretur doctorum virorum expositionibus, quo beneficia, quibus Servator noster humanum affecit genus, tanto fiant illustriora & clariora. At fuerunt olim, & nunc sunt excellenti ingenio viri, & magna doctrinae copia instructi, qui hoc sibi datum esse credunt, ut omnem fere superstitionum & immanium errorum culpam in antiquis deleant populis, saltim non tot fuisse maculas in illis, persuadeant, quot antiquis Christianorum doctoribus apparuerunt: quorum quidem opiniones tanto facilius instillantur animis, quanto elegantior est stilus hodie & forma librorum, quibus eas explicant. His ego, quantum per veritatem licet, resistendum opinor, ne exoriatur forte aliquis ex eorum, qui omnibus male volunt religionibus, ordine, nobisque vetus illud *Celsi*, *Hieroclis*, & aliorum Christiani nominis hostium carmen occinat: Quidnam igitur eximii commodi & emolumenti *Christus* orbi terrarum attulit, si veritas ante ipsum plerisque populis, magnam saltim partem, patuit? Quid mirum, tam cito ac celeriter disciplinam Christianam esse propagatam, quum semina ejus dudum antea inter omnes gentes delituerint, & cultura tantum qualicumque, ut florescerent, indiguerint?

(°) Cu-

tur; spirituum vero quorumdam perversorum non obscura opinio sit, qui a nostris barbaris Zupay vocari solent. Igitur &, quis ille summus, idemque sempiternus rerum omnium opifex, quem illi ignorantes colunt, per omnia doceri debent, mox quantum ab illo illiusque fidelibus ministris, angelis, absint gens pessima (e) cacodaemonum.

548 §. XXVIII. Auditi sunt a nobis jam *Themistius* & *Symmachus*, Diis uterque vehementer addictus, quum omnes totius terrarum orbis populos unum summum Deum colere & venerari, dicerent, tametsi variis institutis uterentur & legibus. Hanc illi cultuum & religionum discrepantiam nec in se turpem ac vituperandam, neque praepotenti Deo ingratam aut molestam esse, ducebant, eo quod gloria, majestate, & magnitudine divina multo esset dignius, si diverso modo atque ratione, quam si una simplicique lege suam mortales ipsi testarentur reverentiam. Dudum vero ante hos alii exstiterunt Deorum cultores, quorum animos eadem occupavit opinio. Cujus rei testem insignem nunc producam *Plutarchi* ex *Libro de Iside* locum, quo pro Aegyptiorum superstitione sigillatim verba facit, quod totius fere libri institutum est, at simul nullam rem anima & ratione vacuam in Diis haberi debere, contendit: (*) Οὐ γὰρ οὖν οὐδὲ ἄψυχον ἀνθρώποις ὁ θεός· τοὺς δὲ δωρουμένους ἡμῖν καὶ παρέχοντας ἀέναα καὶ διαρκῆ θεοὺς ἐνομίσαμεν, οὐχ ἑτέρους παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βαρβάρους καὶ Ἕλληνας, οὐδὲ νοτίους καὶ βορείους· ἀλλ' ὥσπερ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ θάλασσα, κοινὰ πᾶσιν, ὀνομάζεται δὲ ἄλλως ὑπ' ἄλλων· οὕτως ἙΝΟΣ ΛΟΓΟΥ τοῦ ταῦτα κοσμοῦντος, καὶ ΜΙΑΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ἐπιτροπευούσης, καὶ δυνάμεων ὑπουργῶν ἐπὶ πάντων τεταγμένων, ἕτεραι παρ' ἑτέροις κατὰ νόμον γεγόνασι τιμαὶ καὶ προσηγορίαι, καὶ συμβόλοις χρῶνται καθιερωμένοι, οἱ μὲν ἀμυδροῖς, οἱ δὲ τρανωτέροις, ἐπὶ τὰ θεῖα νόησιν ὁδηγοῦντες οὐκ ἀκινδύνως· *Non enim Deus res est animae expers: sed Deos inde censuimus esse, quod ii nostris usibus res perpetuas atque perdurantes largiti sunt. Neque vero alii apud alios sunt Dii, aut sui Graecis, barbaris item sui, alii septentrionalibus, alii austrinis. Sed quemadmodum sol, luna, coelum, terra, mare communia sunt omnibus, tantum aliter ab aliis appellantur: ita unius mentis hoc universum temperantis, uniusque providentiae huic praefectae, & facultatum administrarum omnibus rebus destinatarum alii apud alios honores, alia nomina legum instituto habentur, notisque utuntur obscurioribus ii, qui sacris sunt dedicati, alii apertioribus intellectum ad divinas res manu quasi deducunt: quae res periculo non vacat.* Quorsum haec-
ce

(*) P. 377.

(*e*) *Cacodaemonum*] De viris sapientibus in hisce populis, qui regiones orientales habitant, hic minime agitur, sed de multitudine ac plebe. Nullus ego dubito, quin pleraeque hae gentes unum revereantur Deum, majorem reliquis omnibus Diis suis & potentiorem: id vero dubito, an eamdem habeant summi hujus Dei notionem in animis, quam nos habemus, qui sacris litteris illustrati sumus. Multa sunt, quibus incitor, ut in hanc prope descendam sententiam, plurimas harum gentium summorum, quos colunt, Deorum imperium terrarum & regionum, quas incolunt, finibus concludere, nec regnis suis latius patere velle. Velim igitur, aliquis harum rerum peritus hanc mihi quaestionem explicet: Num Siamenses putant *Sommonacodom* suum non modo regno Siam, sed etiam Gallis, Germanis, & toti terrarum orbi leges ferre? Num Indi *Brama* Deum, quo nihil majus esse censent, Europae quoque dominum esse, an vero alium Europae, alium Indiae Deum dominari, arbitrantur? Num Japones Deum, quem caput esse opinantur totius Deorum familiae, extra suam insulam quoque aliquid posse, & totum terrarum orbem continere, existimant?

(*f*) *Administros*] *Livii* locum vir doctissimus non ita refert hic, ut scriptus exstat apud hunc auctorem, sed ex pluribus verbis decerptam exhibet *Livii* sententiam. Interpretationem vero loci hujus Liviani, nescio, an multi sint probaturi. *Livius* ex variis populis conflatum fuisse tradit *Hannibalis* exercitum, qui nec moribus, nec lingua, nec ipsa religione consenserint, sed *aliis* PROPE
DIIS

ce ſpectent, manifeſtum eſt. Inter omnes omnium gentium atque populorum religiones & inſtituta, tam Graecorum, quam barbarorum, & in his Aegyptiorum quoque & aliorum, id *Plutarchus* omnino convenire cenſet, ut primo unam eamdemque ſummam aeternamque mentem, rationem, & providentiam coli jubeant, quae res univerſi terrarum orbis diſponat & moderetur, deinde etiam miniſtros ejus, variis ab eo mundi partibus & muneribus praefectos, non negligi debere ab hominibus, praecipiant. Atqui huic legi non omnes una parere ratione, docet, ſed variis ritibus, nominibus, caerimoniis, & ſacrificiis diſtrahi ac ſejungi populos, qui de ſumma rei prorſus conſentiant.

Huic *Plutarchi* ſententiae *Titum Livium* adſcribere licet. Namque is, quem nunc proferam, locus hiſtorici hujus de *Hannibale* ſatis eſt argumenti, omnes perſuaſum ipſi fuiſſe Deos, tametſi incredibili colerentur rituum varietate, diverſisque gauderent nominibus, re tamen ipſa minime differre, verum ab omnibus ubique terrarum populis omnes honorari. (*) *Neſcio*, inquit, *an mirabilior fuerit in adverſis, quam ſecundis rebus: quippe qui miſtos ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia ſacra, alii* PROPE *Dii eſſent, ita uno vinculo copulaverit, ut nulla ſeditio exſtiterit.* Nemo, qui haec verba rite ponderaverit, quin ſic ſenſerit *Livius*, ullo modo dubitare poterit: Ritibus quidem, cultu Deorum, & ſacrificiis ita populos diſtare inter ſe, ut varios venerari diverſosque Deos videantur: at nihilo tamen minus omnibus reapſe populis eosdem eſſe Deos, unum videlicet ſummumque Numen, ejusdemque legatos & (*f*) adminiſtros. Quin etiam idem 549
auctor aliis locis aetate ſua Romanis fere omnibus atque Italis hanc opinionem placuiſſe, teſtatus eſt. Populum enim Romanum graviſſime narrat tuliſſe factum *Q. Fulvii Flacci*, qui, quum cenſor eſſet, novumque in Hiſpania templum exſtrueret, Junonis Laciniae aedem in Brutiis dirui juſſerat, marmoreasque tegulas ex eo ablatas in Hiſpaniam deportari curaverat, ut novo, quod ibi moliebatur, templo decori & ornamento eſſent: itaque detuliſſe nomen ejus publice ad ſenatum, atque his in primis verbis accuſaſſe: *quod ruinis templorum templa aedificaret, tamquam non iidem ubique Dii immortales eſſent, ſed ſpoliis aliorum alii colendi* (*g*) *exornandique.*

Omnium populorum, quos multorum quondam Deorum religio devinctos tenuit,

(*) Lib. XXVIII. C. 12. (p. 679.)

Diis uſi fuerint. Arduum mihi ac difficile videtur intellectu, hinc quemadmodum poſſit elici, omnibus populis, qui *Hannibalis* caſtra ſequuti ſunt, eosdem fuiſſe Deos, nominibus licet diverſos, & unum praeterea ſummum Deum, minoribus Diis, tamquam miniſtris ſuis, excellentiorem & praeſtantiorem. Nimis interdum ingenioſi ſunt doctiſſimi viri in dictis veterum auctorum explicandis, quos certa quaedam ſententia ſic cepit, ut ejus unice amore ardeant.

(*g*) *Exornandique*] Hic locus exſtat *Lib.* 42. *Cap.* 3. *p. m.* 1113. Certe patet ex eo, *Livium*, qui populum Romanum ex ſuo ibi loquentem fingit ingenio, in hac fuiſſe ſententia, eosdem, qui a Romanis colerentur, Deos in Hiſpania quoque reliquisque terrarum orbis provinciis coli. Haec communis erat omnium fere Romanorum ſententia: quam ſimilitudo primum rituum genuiſſe, poſtea vero rei publicae utilitas roboraſſe videtur. Facilioribus enim Romani ſperabant & placabilioribus ſeſe uſuros eſſe barbaris nationibus, ſi hac animos eorum opinione curarent imbui, ſacra, Deos, & religionem omnes cum Romanis populos conjungere, nec alios Romae Deos eſſe, quam in Gallia, Hiſpania, Germania. Quam propter cauſſam barbarorum quoque Deos ſuorum Deorum nominibus appellare ſolebant. Id vero, de quo tamen hic in primis agitur, ex iſto *Livii* loco non aeque perſpicuum eſt, nullum ipſi fuiſſe dubium, quin omnes populi unum Deum, eumque infinita potentia praeditum, & totius rerum naturae dominum, venerarentur.

(*h*) Ai-

nuit, nullus est, cujus sacra atque instituta mirabiliora videantur, quam Aegyptiorum. Suis haec gens utebatur legibus in colendis Numinibus, quae cum reliquarum gentium institutis nihil fere commune habebant. At nihilo tamen minus ea de re, quam nunc tractamus, nulla illis fuit cum ceteris nationibus dissensio. Fatebantur, unum esse summum maximumque Deum, qui multos sibimet adjunxisset rerum gerendarum socios & administros: illi primum & praecipue, his deinceps rem divinam esse faciendam. Id ne quis dubitaret, toto cavit *de Iside & Osiride Libro Plutarchus*, quo Aegyptiorum caussam sacrorum fortiter tuetur Idem quondam institutum, id quod *Damascii* debemus indicio, (*) peculiaribus susceperunt libris, qui hodie desiderantur, duo philosophi Aegyptii, *Asclepiades & Heraiscus*: (*h*) Αἰγυπτίους δὲ ὁ μὲν Εὔδημος οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστορεῖ· οἱ δὲ Αἰγύπτιοι καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι γεγονότες, ἐξήνεγκαν αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν κεκρυμμένην, εὑρόντες ἐν Αἰγυπτίοις δή τισι λόγοις, ὡς εἴη κατ' αὐτοὺς ἡ μὲν μία τῶν ὅλων ἀρχὴ, σκότος ἄγνωστον, κ. τ. λ. ἰστέον δὲ καὶ ἐκεῖνο περὶ τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι διαιρετικοί εἰσι πολλαχοῦ τὴν κατὰ ἕνωσιν ὑφεστώτων, ἐπεὶ καὶ τὸ νοητὸν διῃρήκασιν εἰς πολλῶν Θεῶν ἰδιότητας, ὡς ἔξεστι μαθεῖν τοῖς ἐκείνων συγγράμμασιν ἐντυχοῦσιν τοῖς βουλομένοις· λέγω δὲ τῇ Ἡραΐσκου ἀναγραφῇ τοῦ Αἰγυπτίου καθόλου λόγου, πρὸς τὸν Πρόκλον γραφείσῃ τὸν φιλόσοφον, καὶ τῇ ἀρξαμένῃ γράφεσθαι συμφωνίᾳ ὑπὸ Ἀσκληπιάδου τῶν Αἰγυπτίων πρὸς τοὺς ἄλλους Θεολόγους. *Eudemus de Aegyptiis nihil certi & accurati memoriae prodidit. At qui recentioribus fuere temporibus, philosophi Aegyptii occultam nobis disciplinae eorum veritatem in lucem protulerunt. Et repererunt illi quidem in nonnullis Aegyptiorum libris, unum esse ex gentis hujus sententia rerum omnium principium, quod sub nomine caliginis ignotae celebrare solent. Atque hunc hymnum ter repetunt. —— Illud etiam de Aegyptiis exploratum est, quod res unas easdemque dividere atque amplificare soleant. Hinc primum illud intelligibile* (summum Deum) *in variorum Deorum proprietates partiti sunt: quod quidem unusquisque, cui libros eorum consulere placuerit, facile deprehendet. Librum vero Heraisci intelligo, quem inscripsit: de generali Aegyptiorum doctrina, & Proclo philosopho dedicavit; itemque Asclepiadis opus, quod scribere quidem exorsus est, verum imperfectum reliquit, de concordia & consensione Aegyptiorum cum reliquis Theologis. Asclepiadis* opus Aegyptii *Suidam* etiam commemorare video voce *Heraiscus*, cujus verba legisse non poenitebit: Ὁ δὲ Ἀσκληπιάδης ἐπὶ πλεῖον ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις βιβλίοις, ἀνατραφεὶς, ἀκριβέστερος ἦν ἀμφὶ Θεολογίαν τὴν πάτριον, ἀρχάς τε αὐτῆς καὶ μέσα διεσκεμμένος·
550 ὡς ἔξεστιν εἰδέναι σαφῶς ἀπὸ τῶν ὕμνων, ὧν συνέγραψεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίων Θεοὺς, καὶ ἀπὸ τῆς πραγματείας, ἣν ὥρμησε γράφειν, περιέχουσαν τῶν Θεολογιῶν ἁπασῶν συμφωνίαν. *Sed Asclepiades, quia in libris Aegyptiorum magis versatus erat, Theologiam patriam multo accurati-*

(*) Damascius de principiis MS.

(*h*) Αἰγυπτίους] Haec *Damascii* verba in illis etiam leguntur *Excerptis*, quae ex *Opere* eius nondum edito περὶ ἀρχῶν *Jo. Christoph. Wolfius* edidit *Anecdotor. Graecor. Tom.* III. *p.* 260.

(*i*) *Symmachus*] *Epistolar. Lib.* X. *Ep.* LXI. *p.* 442.

(*k*) *Produxit*] Quae de argumento libri, quem *Asclepiades* conscribere voluit, absolvere vero non potuit, *de concordia omnium religionum*, vir egregius refert, conjecturae sunt, nullis nixae rationibus. Nec enim veterum quisquam hujus libri summam memoriae posterorum prodidit. At si nihil hisce conjecturis ad firmitatem & constantiam deesset, haud tamen multum ego praesidii in viri hujus auctoritate putarem esse positum. Etenim ex eo, quod hunc librum *Proclo* dedicavit, liquet, fuisse hominem ex familia recentiorum Platonicorum, cujus *Proclus* insigne columen exstitit. Hoc ergo sine dubio isto docere studuit opere, praecepta, quibus secta haec studebat, Aegyptiis non modo, sed etiam reliquis omnibus populis recepta fuisse. Quod institutum quam vanum sit ac futile, per se patet. Plerique veterum populorum Dii, id quod recte jam observavit vir longe doctissimus, *Jo. Clericus*, *Bibl. choisie Tom.* III. *p.* 831

ratius & rectius calluit: hinc & in principia ejus inquiſivit, &, quae fluunt ex his, conſectaria omnia aperuit. Perſpicuum hoc eſt ex hymnis illis, quos in laudes Numinum Aegyptiorum compoſuit, nec non ex Commentario, quem ſcribere quidem coepit, at perficere non potuit, de omnium Theologiarum concentu atque concordia. Omnium ergo religionum *Aſclepiades* conſpirationem & concordiam cum inter ipſas, tum cum Aegyptiorum ſigillatim ſacris & caerimoniis patefacere ſtuduit. Res, de quibus conſenſerunt, binae illae ſunt haud dubie, quas *Plutarchum* indicaſſe, paullo ante docuimus. Primo: Unum ſummumque Deum, unam rationem vimque divinam, quae totum terrarum orbem tueatur, aequiſſimoque temperet imperio, ſuſpiciendam eſſe & colendam. Deinde: Divinae hujus providentiae inſtrumenta & miniſtros, quibus ſuas ſingulis provincias & munera commiſerit, cultus etiam genere quodam affici debere. Atqui haec inferiora Numina quoniam variis affecta eſſent nominibus, diverſoque ritu atque lege a diverſis honeſtarentur populis, inde putabat eveniſſe, ut tanta religionum & opinionum de rebus divinis exoriretur diſſimilitudo & varietas. (*i*) *Symmachus* pariter duobus hiſce momentis omnem contineri populorum religionem affirmat: quorum primum his verbis explicat: *Aequum eſt, quidquid omnes colunt, unum putari.* Alterum vero ſic enuntiat: *Varios cuſtodes urbibus divina mens diſtribuit.* Quibus haec ſubjicit: *Suus cuique mos eſt, ſuum cuique jus*, rationem ita concludens, externas haſce differentias rituum tollere nefas, & unicuique, ut civitatis ſuae more Deos placare ſtudeat, liberum relinquendum eſſe. Si cui aliis efferre libeat vocibus haec duo primaria veteris religionis capita, ei his liceret uti: Unus eſt Deus, ex ſe ipſo veluti natus, omniſque initii ac originis expers, qui totius rerum naturae parens, auctor, aut δημιουργὸς eſt. Secundum hunc alii quoque Dii ſunt, ex illo uno nati atque editi, ſeu intelligentes naturae, homine praeſtantiores & nobiliores, quibus, peccant omnino, qui certum honorem atque cultum adhibere recuſant. Ita mentem expreſſit populorum *Stobaeus:* (*) Τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ἔργον ἐστὶ τοῦ δημιουργοῦ, ἅμα τῷ κόσμῳ γενόμενον. *Multitudo Deorum opus conditoris mundi hujus: una enim cum ipſo mundo Deos iſtos (k) produxit.*

§. XXIX. Quod ſi porro ſecum reputet aliquis, cunctis prope veterum ſapientibus placuiſſe, totum huncce mundum animal eſſe quoddam, is vero novum ſibi ſentiet argumentum naſci, quo priſcos Theologos non potuiſſe probet, quin unum confiterentur Numen eſſe, toti praeſidens rerum univerſitati. Ita vero, uti diximus, de mundo ſenſiſſe philoſophos, ſcriptor *Libri de placitis philoſophorum*, & ex eo *Sto-*

(*) Eclog. phyſ. C. 1. (Lib. I. p. 4.)

p. 81. homines fuerant, qui vixerant in illis regionibus, in quibus colebantur. Omnium ergo populorum Deos qui ad unam veluti familiam revocare, & cum Aegyptiorum ſociare Diis nitebatur, is laborem aeque difficilem ſuſcipiebat, atque is ſuſciperet, qui mare mediterraneum idem illud eſſe probandum ſibi ſumeret, quod Americam aut Arabiam alluit, id eſt, rem, quae fieri nullo modo poteſt, factam eſſe tamen, oſtendere vellet. Univerſas vero religiones terrarum orbis ad unius ſectae Platonicae regulam accommodare velle, multo etiam magis inſanum erat. Quocirca, qui hoc ducebantur ſtudio, ad neſcio quas phyſicas & commentitias religionum interpretationes confugere debebant: quas merito ſpernebant ac ridebant Chriſtiani veteres. Sed e re omnino erat Platonicorum, ut omnes religiones tam inter ſe, quam cum ſcitis ſectae ſuae conſentire, rudiores crederent, quo, Chriſtianis quod responderetur, non deeſſet, qui ex diſcordia cum philoſophorum, tum religionum validiſſimum contra veritatem veterum ſuperſtitionum argumentum nectebant: id quod *Hermiae* inter alia docet *Irriſio philoſophiae gentilis*, quae cum *Tatiano* edi ſolet.

(*l*) *Gas-*

Stobaeus docet: Οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔμψυχον τὸν κόσμον καὶ προνοίᾳ διοικούμενον· Λεύκιππος
551 δὲ καὶ Δημόκριτος καὶ Ἐπίκουρος, καὶ ὅσοι τὰ ἄτομα εἰσηγοῦνται καὶ τὸ κενὸν, οὔτε ἔμψυχον, οὔτε προνοίᾳ διοικεῖσθαι. Φύσει δέ τινι ἀλόγῳ. *Omnes reliqui* (philosophi) *mundum animatum esse, & a providentia gubernari, statuunt: Leucippus vero, Democritus, & Epicurus, & qui, praeter hos, inane ac atomos introducunt, & animae expertem mundum faciunt, neque providentia, sed natura quadam bruta, administrari, ajunt.* Quae dum affero, facere non possum, quin *Petri* (*s*) *Gassendi* ludos & astutiam aperiam, qui ex hac ipsa re occasionem capit vehementer laudandi *Epicurum*, &, quod is unus omnium negaverit, mundum esse animal, id argumento praedicat esse, neminem ex omnibus philosophis *Epicuro* propius ad Christianam veritatem accessisse. Quem profecto ignorare non decebat, neminem ex istius aetatis sermone & sententiis mundi tollere potuisse animam, nisi una idem Deum ipsum tolleret. Neque alia de caussa *Epicurus* animae mundi bellum denuntiavit, quam quod intelligeret, hac salva & incolumi, providentiam simul sartam atque tectam fore. Quod vero veterum adduxit sapientes, ut in mundo inesse animam ducerent, id ejusmodi est, ut vel mediocri ingenio praedito sua sponte in mentem veniat. Placet id *Plotini* verbis enarrare, qui veterum expressit sententiam: (*) Ἄτοπον τὸν οὐρανὸν ἄψυχον λέγειν, ἡμῶν, οἳ μέρος σώματος ἔχομεν τοῦ παντὸς, ψυχὴν ἐχόντων· πῶς γὰρ ἂν τὸ μέρος ἔσχεν, ἀψύχου τοῦ παντὸς ὄντος; *Absurdum est, coelum inanimatum dicere,* (aut vita & anima vacuum) *quum nos, qui corpus mundani corporis partem habemus, animam habeamus. Quo enim pacto pars animam habuisset, si totum esset inanimatum?* Jam si unum hicce mundus animal est, quis unam, quaeso, neget animam praeesse illi, non vero plures? Atque hanc mundi animam, ipsumque animal mundanum, fuerunt in antiquis Theologis, Stoici in primis, qui πρῶτον esse θεὸν, *Deum omnium rerum principem*, affirmarent.

Sed ab his discedentes alii, tametsi de mundi anima dubitari nollent, tamen id a se nulla impetrabant ratione, ut istam animam pro supremo haberi Deo debere decernerent. Namque summum illum, quo nihil melius & excellentius, Deum mentem esse certi erant a corpore segregatam & immutabilem. Hinc factum, ut Panegyristes ille, quem in partes etiam *Gyraldus* vocat, timide atque dubitanter summum Deum invocaret, incertus, utrum animam eum, an mentem dicere, satius esset: (†) *Te, summe rerum sator, cujus tot nomina sunt, quot gentium linguas esse voluisti: quem enim te ipse dici velis, scire non possumus: sive in te quaedam vis mensque divina est, quae toto infusa mundo, omnibus miscearis elementis, & sine ullo extrinsecus accedente vigoris impulsu per te ipse movearis; sive aliqua supra omne coelum potestas es, quae hoc opus totum ex altiore naturae arce despicias: te, inquam, oramus.* Qui summum Deum ut mentem unice perfectissimam spectari debere censebant, anima omni longe meliorem, hi mundi animam seu totum mundum animatum fae-

(*) Enn. IV. Lib. III. C. 7. (de dubiis animae Lib. I. p. 376.)
(†) Hist. Deor. p. 12.

(*s*) *Gassendi*] Vellem, locum designasset *Cudworthus*, quo haec sibi *Petr. Gassendus* excidisse passus est. In scriptis, quae de *Epicuro* & ejus philosophia reliquit, nihil hujus rei invenias; tametsi omnem in illis moveat lapidem vir magnus, ut infamiae cujusvis notam ab *Epicuro* abstergat. Ipsam quod ad opinionem attinet, cui sese hic addictum profitetur vir doctissimus, quotquot veterum philosophorum Deum esse statuerint, eos quoque mundo dedisse animam, equidem totam illam meam facere nolim. Vehementer dubito, an *Socrates*, philosophiae parens, animam in hac univer-

saepissime δεύτερον Θεὸν, *secundum Deum*, solebant nominare. Exemplum praebet *Asclepianus* ille *Dialogus*, cui nomen *Perfectus sermo*, utpote quo dominus & conditor rerum omnium alterum quemdam Deum spectabilem & in sensus incurrentem, mundum nempe, fecisse dicitur.

Maxima vero pars eorum, qui Numen mundi anima longe excellentius exsistere affirmabant, tria credebat esse principia, seu tres constituebat in divinitate naturas gradu distinctas. Quemadmodum enim perfectam quamdam mentem seu intelligentiam mundi anteponebant animae; sic mentem hanc seu rationem primum omnium negabant esse principium. Naturae nimirum lege τὸ νοητὸν seu *intelligibile* prius esse debere τῷ νῷ sive *mente*, judicabant. Hic vero fons omnis intelligentiae τὸ ἓν dicebatur illis, *unum*, & τἀγαθὸν, *bonum*, seu ipsa *bonitas* & *unitas*, in nulla re alia, sed sola, per se exsistens, caussa rationis rerumque omnium. Ceterum hoc ipsum τἀγαθὸν, quod primo collocabant in tribus istis principiis loco, quidam etiam τὸν πρῶτον, *primum* vocare solebant *Deum*: cui consentaneum erat, ut 552
νοῦν seu *mentem* δεύτερον Θεὸν, *Deum alterum*, postremo mundi animam, seu mundum ipsum animae compotem, τρίτον Θεὸν, *tertium Deum*, nominarent. Id *Numenio* moris fuisse, *Proclus* auctor est *Commentario in Platonis Timaeum*: (*) Νουμήνιος μὲν γὰρ τρεῖς ἀνυμνήσας Θεοὺς, πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον, ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον, ποίημα δὲ τὸν τρίτον· ὁ γὰρ κόσμος κατ' αὐτὸν ὁ τρίτος ἐστὶ θεὸς, ὡς ὁ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς διττὸς, ὅ τε πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος θεὸς, τὸ δὲ δημιουργούμενον ὁ τρίτος. *Numenius tres Deos celebrat: & primum quidem patrem appellat, alterum conditorem, tertium ipsum opus. Mundus enim, ut ipsi quidem videtur, tertius est Deus; quemadmodum binos, quos esse statuit, opifices primum & secundum Deum vocat, id vero, quod factum est ab illis, tertium.* (m) *Plotinus* eumdem adhibet loquendi modum, nec obscure indicat, nihil eo fuisse inter sui ordinis homines usitatius: Καὶ ὁ πρῶτος θεὸς, ὥσπερ σύνηθες λέγειν, τρίτος. *Forte & mundus, ut dici solet, tertius Deus est.*

Sed nec illi, qui maximum omnium Deum mentem seu intelligentiam ducebant esse immutabilem, eamque mundi anima meliorem, in quibus primas tenet *Aristoteles* cum *Xenocrate*, mundi animam ipsumque mundum multis subesse credebant mentibus & intelligentiis ejusmodi aeternis & immutabilibus, tamquam caussis, unde natae essent, verum uni tantum: neque hi, qui tertium binis his sociabant principium, summumque Deum pro natura cupiebant haberi simplicissima, ipsa mente seu intelligentia praestantiori, mentem hancce pluribus ejusmodi naturis simplicibus & perennibus subjiciebant, sed uni soli. Ex quo perspicuum fit, veteres Theologos sub unum omnia revocasse imperium, neque tam fuisse amentes & inficetos, ut multos suis Deos obtruderent pares inter se & aequales, sed unum Numen, quod modo *mentem*, modo *animam*, interdum *monada* dicebant, caput & initium universae rerum naturae dedisse. Quibus addi debet, quod jam antea te-

(*) P. 93.

versitate inesse, constituerit, qui tamen unum esse summum Deum, quod ex *Xenophonte* patet, nil dubitavit. Nec, quae *Plato* eum loquutum esse perhibet, aliud nobis suadent, quum multa notum sit ad *Socratem* retulisse *Platonem*, a quibus ille prorsus alienus exstitit. *Aristotelis*, quam mundo tribuit, anima umbra verius est ac simulacrum animae, quam anima; certe a *Platonis* & *Pythagorae* anima tota discrepat: id quod alio loco jam ostendimus. Nec is tamen prorsus Deum sustulit. Praetermitto reliquam philosophorum veterum turbam.

(m) *Plotinus*] *Libro de amore Ennead.* III. *Lib.* V. *Cap.* 6. *p.* 296.

(n) *Ve-*

testatum fecimus, omnes generatim, qui tria constituerunt principia, sigillatim Platonicos, consuevisse saepenumero tres illas naturas suas, *monada*, *mentem*, & *animam*, uno veluti vinculo copulare, atque simul τὸ θεῖον, seu *unum summum Numen* appellare. Quo facto, etiamsi gradationi cuidam in divina natura locus esset, singulari tamen concordiae & *unitatis* genere tria illa rerum principia contineri, indicatum volebant aliis.

Monet me, quem nunc tracto, locus, ut, praetereundo veluti, duo de his veterum Theologis in medium proferam, quae non leve mihi momentum videntur habere. Primum: Omnes, quotquot huic, quam diximus, favebant disciplinae, totam hancce molem corpoream, quam cernimus, negabant vita carere, machinaeque ab hominibus artificiose contextae & coagmentatae similem esse, sed vitam atque animam ubivis esse admistam, & per omnes ejus partes fusam, existimabant. Quae opinio tam alte mentibus eorum infixa erat, ut ipse *Aristoteles* eos, qui ex atomis inanimatis mundum esse conflatum putabant, maximi, quod in Deum admitti potest, flagitii condemnare non vereretur. Alterum: Quamvis plurimi hujus generis summum Deum principemque rerum omnium caussam longe supra coelum mundumque corporibus constantem positam esse, ducerent, nemo tamen eorum propterea mundum a Deo, aut Deum a mundo sic penitus avulsum esse, persuasum habuit, ut nulla inter utrumque intercederet cognatio aut commercium. E contrario, sicut rerum omnium origines ab uno repetebant capite, ita principem illam caussam arctissime copulatam esse, credebant, quamquam sine ulla confusione, cum omnibus, quos emisisset, virtutis suae radiis & operibus, in omnibus versari, cuncta permeare, nec, nisi in ea, quidquam perdurare & consistere. *Plutarchus* in *Quaestionibus Platonicis* hoc inter alia in disceptationem vocat: (*) Τί δήποτε τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων καὶ ποιητὴν προσεῖπεν; *Cur supremum Deum omnium patrem & opificem appellavit?* Cui ut satisfaciat quaestioni, sic primum respondet: Τῶν μὲν θεῶν γεννητῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πατήρ ἐστι, ποιητὴς δὲ τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀψύχων; *An Deorum, qui geniti sunt, & hominum pater est, brutorum autem & anima carentium opifex?* Postea celsissimum huncce Deum subjicit propterea quoque totius rerum naturae parentem non minus, quam effectorem, salutari posse, quod vita atque anima mundus non sit destitutus, verum vigeat & animo valeat: Ἐμψύχου γὰρ γένεσις ἡ γέννησίς ἐστι. καὶ ποιητοῦ μὲν, οἷος οἰκοδόμος, ἢ ὑφάντης, ἢ λύρας δημιουργὸς, ἢ ἀνδριάντος, ἀπήλλακται τὸ γενόμενον ἔργον· ἀπὸ δὲ τοῦ γεννήσαντος ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐγκέκραται τῷ τεκνωθέντι, καὶ συνέχει τὴν φύσιν, ἀπόσπασμα καὶ μόριον οὖσαν τοῦ τεκνώσαντος· ἐπεὶ τοίνυν οὐ πεπλασμένοις ὁ κόσμος οὐδὲ συνηρμοσμένοις ποιήμασιν ἔοικεν, ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ μοῖρα πολλὴ ζωότητος
553 καὶ θειότητος, ἣν ὁ θεὸς ἐγκατέσπειρεν ἀφ' ἑαυτοῦ τῇ ὕλῃ καὶ κατέμιξεν, εἰκότως ἅμα πατήρ τε τοῦ κόσμου, ζῴου γεγονότος, καὶ ποιητὴς ἐπονομάζεται. *Ortus enim animati est procreatio. Tum opus ab opifice confectum, ut aedificatore, textore, lyrae fabro, aut statuario, prorsus ab auctore suo abscedit. Vis autem & principium procreantis insita est progeniei, ejusque continet naturam, portiuncula quaedam a genitore avulsa. Quando itaque mundus non effictis aut compactis operibus similis est, sed magna ei inest pars vitae ac divinitatis, quam a se Deus materiae inseruit atque admiscuit, haud injuria juxta & pater mundi, qui vivens exstitit, & opifex appellatur.* Idem *Plotinum* urgere videas: (†) Γενόμενος δὴ, οἷον οἶκός τις καλὸς καὶ ποικίλος, οὐκ ἀπετμήθη τοῦ πεποιηκότος, οὐδ' αὖ ἐκοίνωσεν αὐτόν· ἔχει γὰρ ψυχήν,

(*) P. 100. Par. (potius p. 1000. T. II. Opp.)
(†) Enn. IV. L. III. C. 9. (Libro, quod animae nostrae differant ab anima mundi p. 379.)

χλω̃, κρατούμενος, οὐ κρατῶν, καὶ ἐχόμενος, ἀλλ' οὐκ ἔχων· κεῖται γὰρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνεχούσῃ αὐτὸν, καὶ οὐκ ἄμοιρόν ἐστιν αὐτῆς, ὡς ἂν ἐν ὕδασι δίκτυον τεγγόμενον ζωῆς. *Factus itaque mundus, tamquam aedificium quoddam speciosum longeque varium, non est separatus ab effectore, neque rursus se illi commiscuit. —— Nempe mundus sic est animatus, ut non tam ipsius, quam ipsi, habeat animam: superatus, non superans, habitus quoque, non habens. Jacet enim in anima id sustinente, neque quidquam in eo animae ipsius est expers, quemadmodum in aquis rete quasi madefactum vita.* Docet homo, totum mundum, quatenus corporibus constat, animae participem esse. Atqui negat, mundum ab effectore suo, quo nomine hoc in loco mundi vocatur anima, secretum & disjunctum esse: negat porro, ipsam mundi animam ita esse in corpus suum immersam, eoque conclusam, uti mentes hominum cum suis sociatae sint corporibus: affirmat vero, eam, ut naturam supra corpus suum elatam, moderari illud, gubernare, atque regere. Alteram quidem divinitatis personam, quam νοῦν seu *mentem* appellat, itidem anima mundi sublimiorem & meliorem esse, censet: neque primum omnium principium, Deum rerum omnium altissimum, quem *bonitatem* nominat & *unitatem*, rursus *mentem* vincere praestantia, diffitetur. Verum tria haec principia, *monas*, *mens*, & *anima*, quum indissolubili atque intimo vinculo inter se nexa & jugata sint ex ejus sententia, ideo a nullo horum mundum divulsum & sejunctum esse, ducit.

§. XXX. Constat inter omnes, multis ante natum Servatorem saeculis nullam fuisse in toto terrarum orbe gentem, quae superstitionibus fictisque Diis aperte bellum intulerit, praeter Hebraeos. Itaque hunc unum populum probabile est, omnium optime intellexisse, quidnam sibi vellet ista Deorum, quos colebant, turba reliqui populi, aut quamnam de illis foverent opinionem: nec eumdem ignorasse, utrum multos venerarentur orbis hujus conditores, potestate, gloria, & dignitate inter se pares, omnisque originis nescios, gentes a veris sacris alienae; an vero unum summum Deum colerent, & secundum hunc alias naturas hominibus meliores & praestantiores. At *Philonem* videmus *Judaeum* non illud, verum hoc, fecisse Deorum inanium cultores, memoriae prodidisse. *Libro* enim *de linguarum confusione*, postquam de summo differuerat Deo, orbis totius auctore & conditore, deque innumerabilibus, quae opem ipsi ferrent, potentiis, (δυνάμεις ἀρωγοὶ) quarum pars oculis subjecta esset, pars a nullo conspiceretur mortalium, sic pergit: (*) Καταπλαγέντες οὖν τινες τὴν ἑκατέρου τῶν κόσμων φύσιν οὐ μόνον ὅλους ἐξεθείωσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ κάλλιστα τῶν ἐν αὐτοῖς μερῶν, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὸν σύμπαντα οὐρανὸν. ἅπερ οὐδὲν αἰδεσθέντες θεοὺς ἐκάλεσαν, ὧν τὴν ἐπίνοιαν κατιδὼν Μωϋσῆς φησι· κύριε, κύριε, βασιλεῦ τῶν θεῶν, πρὸς ἔνδειξιν τῆς παρὰ τοὺς ὑπηκόους ἄρχοντος διαφορᾶς. *Utriusque mundi pulcritudinem admirati quidam, non solum ipsos totos consecraverunt, verum & partes eorum praecipuas, solem, lunam, coelum, non veriti eas Deos appellare, quorum cogitationem Moses intelligens, inquit: Domine, domine, rex Deorum, ut indicaret, eum esse praestantiorem, quam subditos.* Exstat alius ejusdem argumenti locus in *Libro* ejus, quo *decem praecepta Mosis* interpretatur, quem subjicio: (†) Πᾶσαν οὖν τὴν τοιαύτην τερθρείαν ἀπωσάμενοι, τοὺς ἀδελφοὺς φύσει μὴ προσκυνῶμεν, εἰ καὶ καθαρωτέρας καὶ ἀθανατωτέρας οὐσίας ἔλαχον· ἀδελφὰ δ' ἀλλήλων τὰ γενόμενα, καθ' ὃ γέγονεν· ἐπεὶ καὶ πατὴρ ἁπάντων ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων.

(*) P. 345.
(†) P. 753.

ὅλων· καὶ πρῶτον τοῦτο καὶ ἱερώτατον παράγγελμα στηλιτεύσωμεν ἐν αὑτοῖς, ἕνα τὸν ἀνωτάτω νομίζειν τε καὶ τιμᾷν Θεόν. *Amota igitur omni superstitione, germanas nobis naturas non adoramus, ne immortales quidem & purissimas. Intercedit autem inter creaturas quaedam germanitas hoc ipso, quod creatae sunt, quandoquidem creator omnium idem etiam pater est universorum. —— Hinc primum illud sanctissimumque praeceptum penitus inscribimus pectori, unum summum Deum credendum esse colendumque.* Rursus, interpositis non-
554 nullis: Ὅσοι μὲν, inquit, ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁλοσχερεστάτων μερῶν, ὡς Θεῶν, πρόπολοί τε καὶ θεραπευταὶ, διαμαρτάνουσι, τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἄρχοντος σεμνύνοντες. *Ergo quotquot solis, lunae, coeli, mundi, praecipuarumque hujus partium cultores habentur & hujusmodi sacrorum antistites, peccant procul dubio, dum, posthabito principe, venerantur ejus subditos;* quum solum venerari & observare principem fas fuisset. Igitur hoc unum peccasse Deorum amicos, *Philo* auctor nobis est, quod non uni Deo summo supplicarunt, verum aliis etiam naturis intelligentia quidem praeditis, at creatis, mundique partibus, quas castiores & hominibus magis immortales ducebant, divinos exhibere honores non (*n*) veriti sunt.

Flavius (*o*) *Josephus* quum *Abrahami* sapientiam & pietatem in *Antiquitatibus Judaicis* laudat, haec inter alia de eo: πρῶτος οὖν τολμᾷ τὸν θεὸν ἀποφήνασθαι δημιουργὸν τῶν ὅλων ἕνα. *Primus ausus est declarare unum esse Deum rerum omnium opificem.* Quae verba sic nonnulli volunt accipi: Principem fuisse, qui publice profiteretur,
555 *Abrahamum*, unum esse Deum, qui mundum hunc fecisset & constituisset. Quasi ad *Abrahami* usque tempora omnes mundum censuissent non ab uno Deo, verum pluribus, constructum esse. Sed hi mentem parum dextre perspexerunt *Josephi*, qui

(*n*) *Veriti sunt*] Ego vero libere profiteor, nihil esse in his *Philonis* locis, quod sententiam doctissimi viri de veterum populorum religionibus, quos unum omnes coluisse Deum putat, reliquis Diis omnibus majorem, firmare queat. Priori enim loco *Philo* hoc unum affirmat, *Mosen* ita sensisse, atque populorum amentiam, mundum & mundi partes pro Diis habentium, ipsa summi Numinis compellatione castigasse. Hoc autem quid, obsecro, facit ad cognoscendam populorum de uno Deo sententiam? Num ex eo, quod gentes mundum & mundi partes Deorum loco coluerunt, *Moses* autem flagitium hoc detestatus est, consequitur, neminem tam vesanum fuisse, ut unius Dei, rerum omnium parentis, oblivisceretur? Haud equidem arbitror, atque justo perspicaciorem hic in *Philone* interpretando fuisse virum egregium, nil dubito. Neque majori virtute alter locus valet. Video, *Philonem* eo docere, fas esse atque rationi consentaneum, unum Deum revereri, neque rebus ab eo factis honorem illum exhibere, qui conditori, debetur. Sed nulla ratione intelligo, quemadmodum ex eo, quod *Philo* unius Dei cultum inculcat, & superstitiones rejicere jubet, pateat, populos omnes uni Deo supplicasse. Mihi, ut, quod res est, dicam, contrarium potius ex hoc dicto constare videtur. Quid si vero planum fecero, *Philonem* non eam animo habuisse *idololatriae* notionem, quam *Cudworthus* habuit, contra vero in hac fuisse opinione, antiquas gentes unius summique Numinis notitiam omnem abjecisse, atque in animis suis exstinxisse? Faciam id binis ejus locis, quibus nihil fieri puto posse apertius. Alter exstat *Libro de Decalogo p.* 751. 752. *Opp.* Agit ibi ex instituto *Philo* de religione populorum verae religionis ignarorum: ac primo quidem in sectas eam suas ita partitur: Ἐκτεθειώκασι γὰρ οἱ μὲν τὰς τέσσαρας ἀρχὰς, γῆν, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, οἱ δ᾽ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους πλανήτας, καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας, οἱ δὲ μόνον τὸν οὐρανὸν, οἱ δὲ τὸν σύμπαντα κόσμον. *Alii quatuor elementa consecrata suis decretis colunt, tamquam Numina; alii solem ac lunam, ceteraque sidera cum fixa, tum errantia, alii coelum, alii mundum universum.* *Philo* igitur, id quod etiam aliis ex locis ejus apertum est, omnem plurium Deorum cultum ad mundum ejusque partes revocavit, neque homines fato functos in Diis esse populorum, credidit: qua quidem in re philosophorum expositionibus veterum religionum plus, quam par erat, fidei habuit. Hac distributione facta, de his omnibus familiis libere pronuntiat, summi & unius Dei cognitionem ab illis prorsus conculcatam & deletam esse: Τὸν δ᾽ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον γεννητὴν, τὸν ἄρχοντα τῆς μεγάλης πόλεως, τὸν στρατιάρχην τῆς ἀηττήτου στρατιᾶς καὶ κυβερνήτην, ὃς οἰκονομεῖ σωτηρίως ἀεὶ τὰ σύμπαντα, παρεκαλύψαντο. At

qui hoc unum dicit: *Abrahamus* degeneri iſta & corrupta aetate princeps aſſeverare auſus eſt publice, orbis hujus conditorem unum eſſe illum Deum, quem religioſe fas ſit comprecari atque colere. Confirmant hoc, quae paullo poſt ſequuntur, verba: Ὧι καλῶς ἔχει μόνῳ τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀπονέμειν. *Cui ſoli honorem & gratias tribui, par eſt.* Rationem autem, quare *Abrahamus* doctrinam hanc populis ſuaſerit, hanc affert: τῶν γὰρ λοιπῶν, εἰ καί τι πρὸς εὐδαιμονίαν συντελεῖ, κατὰ προσταγὴν τούτου παρέχειν ἕκαστον, καὶ οὐ κατ' οἰκείαν ἰσχύν. *De ceteris vero rebus ſi quid ad felicitatem hominum vel minimum conferat, illud ex hujus mandato unumquodque praebere, non ex vi ſibi propria & innata.* Exempli loco ſolem, lunam, terram, & maria profert: quorum nihil eſt, quod non ab auguſtiori & excelſiori providentia & potentia comparatum ſit, cujus unice virtute id habet, quod opportunitatibus noſtris inſervire queat. Hoc igitur Judaeorum parens inculcavit: Nullam rem, quae initium aliquando habuerit, divinis honoribus affici oportere, verum ſolum omnium rerum conditorem. Atque haec belle congruunt cum illis, quae de *Abrahamo* divinis prodita leguntur litteris. Dicitur enim nomen invocaſſe Domini אל עולם, (*) *Dei totius mundi*, id eſt, vehementer caviſſe, ne ceterarum gentium ſeſe ſuperſtitione contaminaret, qui res varias procreatas adorabant, unumque illud ſummum Numen, quod totum contineret & feciſſet mundum, cultu ſuo dignum unice habuiſſe. Ita locum hunc exponit *Maimonides*: (†) והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם: *Et aggreſſus eſt oſtendere populo, neminem colendum eſſe, praeter Deum mundi.* Idem praeterea *Joſephus* (p) *Libro antiquitatum duodecimo Ariſtaeum* inducit, quem Graecum fuiſſe ſuſpicor, clam ſa-

(*) Gen. XXI. 33. (†) De idol. C. 1. §. 7. (p. 7. ed. Voſſii.)

At illum ſummum antiquiſſimumque parentem, illum magnae civitatis principem, & imperatorem invicti exercitus, omnia gubernantem ſalubriter, ſilentio texerunt. His dictis, uberius & latius eorum demonſtrat ſtultitiam, qui coelum ſideraque Deorum ducerent numero, interque alia nonnullis hujus generis eam ipſam ſententiam diſerte tribuit, quam *Cudworthus* ullum umquam habuiſſe negat populum: Ἔνιοι περὶ τὰς κρίσεις ἀπονοίᾳ τοσαύτῃ κέχρηνται, ὡς οὐ μόνον τὰ εἰρημένα Θεοὺς νομίζειν, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον αὐτῶν μέγιστον καὶ πρῶτον Θεὸν, τὸν ὄντα ὄντως. *Nonnulli tam perverſe judicant, ut non ſolum Deos credant, quos diximus, verum etiam unumquemque horum eſſe Deum ſummum & maximum, cui vere id nomen conveniat.* Haec ſi vera ſunt, fuerunt certe olim, qui plures Deos prorſus inter ſe pares & aequales, nec unius ſubjectos imperio, crediderunt eſſe. Alter, quem teſtatus ſum, *Philonis* locus exſtat *Libro* I. *de Monarchia p.* 812. ubi ſic: Τινὲς, inquit, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας ὑπέλαβον εἶναι Θεοὺς αὐτοκράτορας, οἷς τὰς τῶν γινομένων ἁπάντων αἰτίας ἀνέθεσαν. *Quidam ſolem & lunam ceteraque ſidera crediderunt eſſe Deos rerum dominos, ad quos omnium, quae fiunt, rerum cauſſas retulerunt.* Vides jam Deorum quamdam rempublicam ſua virtute gubernantium. At paullo etiam clarius in ſequentibus loquitur, interque alia, quae praetereo, eſſe libere affirmat multos, qui nullos eſſe Deos alios, quam ſolem atque lunam, ſibi perſuadeant: Οἱ γὰρ ἰδόντες ἥλιον —— καὶ σελήνην, —— πλάνον ἐπλανήθησαν ἀνήνυτον, μόνους εἶναι τούτους Θεοὺς ὑποτοπήσαντες. *Quidam videntes ſolem —— atque lunam, —— in errorem inducti ſunt inexplicabilem, ſuſpicati, nullos eſſe Deos, praeter hos.* Reliqua ejus argumenti apud ipſum *Philonem* legi velim, qui certe non favet eximii viri ſententiae.

(o) *Joſephus*] *Antiquit. Judaicar. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 28. *ſ. T.* I. *Opp.* Hic vero locus, ſi vel ita explicetur, ut vir doctiſſimus vult, ad praeſens tamen nihil plane confert negotium. Nec enim *Joſephus*, quid de Deo & religione veteres populi ſenſerint, enarrat, multo minus populis iſtis perſuaſum fuiſſe, tradit, unum eſſe ſupremum Numen, ſed *Abrahami* tantum doctrinam atque de Deo ſenſus exponit, quem unum coluiſſe Deum, nemo quidem negare umquam auſus eſt.

(p) *Libro duodecimo*] *Cap.* 2. §. 2. *p.* 586. *T.* I. *Opp. Havercampi.* Huic orationi, quam *Ariſtaeus* habet, parum ego fidei adjunxerim. Namque (I.) a *Joſepho* ea eſt compoſita, quem id egiſſe notum eſt, ut Judaeorum religionem mi-

 nori

ſacris Judaeorum initiatum, apud *Ptolemaeum Philadelphum* Judaeorum cauſſam & libertatem hoc modo defendentem: Τὴν βασιλείαν σου διέποντος, τοῦ θεμένου τοὺς νόμους αὐτοῖς· τὸν γὰρ ἅπαντα συστησάμενον θεὸν καὶ οὗτοι καὶ ἡμεῖς σεβόμεθα, Ζῆνα καλοῦντες αὐτὸν ἐτύμως ἀπὸ τοῦ σύμπασιν ἐμφύειν τὸ Ζῆν, τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ νοήσαντες. *Non alienum erit a tua magnificentia & bonitate, liberare Judaeos a calamitate: quandoquidem, qui Deus eis leges tulit, is eſt, qui tuum regnum regit. Conditorem enim univerſitatis Deum & ipſi & nos colimus, familiari ſermone* Ζῆνα (id eſt, Jovem) *vocantes, indito a vivendo nomine, quod is vitam conferat omnibus. Quapropter ad bonorem Dei iis, qui Deum praecipua religione venerantur, redde patriam, ut eis in natali ſolo vitam agere liceat.* Is ipſe etiam *Ariſtaeus* rationem ita concludit ex ſententia eorum, qui Deos tum plures ſuſpiciebant: *Scias velim, o rex, me non ideo patrocinium ſuſcepiſſe Judaeorum, quod aliqua cum iis cognatione conjunctus ſim:* πάντων γὰρ ἀνθρώπων δημιούργημα ὄντων τοῦ θεοῦ, καὶ γινώσκων αὐτὸν ἡδόμενον τοῖς εὖ ποιοῦσιν, ἐπὶ τοῦτο καὶ σε παρακαλῶ: *ſed quum omnes homines Dei ſint opificium, & ſciam, eum benefacientibus delectari, ad benefaciendum te cohortor.*

Quod ſi recentiores Judaeorum magiſtros & auctores in conſilium vocare placeat, in hac plerosque omnes ſententia verſari, deprehendemus, commentitiorum Numinum cultores uni quidem ſummoque rerum omnium Numini addictos ſeſe oſtendiſſe, at ſimul tamen multos alios deprecatos eſſe Deos, tamquam Numinis ſupremi famulos ac miniſtros, quorum eſſet Deum conciliare hominibus. *Maimonides* in (*q*) *Halacoth* עכום quemadmodum *Enoſi* tempore Deorum cultus exiſtiterit, his verbis explicat: בימי אנוש טעו בני הארם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה וזו היתה טעותם: אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויים: הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו כמו שהמלך רוצה לכבוד העומדים
556: לפניו וזהו כבדו של מלך: *In diebus Enoſi filii hominum graviſſime errabant, virique ſapientes aetatis ejus obbruteſcebant: in quorum numero ipſemet erat Enoſus. Error autem eorum hic erat: Quandoquidem Deus ſtellas orbesque coeleſtes condidit, ut mundum gubernarent, atque in ſublimi collocavit, bonorisque participes fecit, & illis miniſtris utitur atque inſtrumentis; hominum eſt, illos celebrare laudibus, venerari atque colere. Haec enim Dei*

nori diſtare intervallo a reliquorum populorum religionibus, quam vulgo putaretur, doceret: qua in re omnem modum ſaepenumero excedit. (II.) Ad flectendum regis animum & miſericordiam commovendam haec comparata eſt oratio. At quis neſcit, in ejusmodi ſermonibus non tam ea quaeri, quae cum veritate plane congruunt, quam quae ad animos apta ſunt concitandos & capiendos? (III.) Si *Ariſtaeus* ita reapſe ſenſit, Jovem Graecorum & Judaeorum non diſcrepare Deum, haud ex ejus tamen ſenſu, hominis eruditi atque philoſophi, populorum fas eſt metiri religiones, qui, quid ſapientes dicant & doceant, parum curare ſolent.

(*q*) *Halacoth*] Id eſt, *Libro de idololatria* Cap. I. §. I. p. 3.

(*r*) *Fungitur*] Haec ego *Maimonidis* teſtimonia convellere nolo, etſi quaedam in ea non prorſus forte ſpernenda monere poſſem. Id tamen indicaſſe mihi liceat, non eidem opinioni magnum hunc Judaeorum magiſtrum fuiſſe deditum, cui *Cudworthus*, nullum umquam exſtitiſſe populum, quin unum eſſe Deum fateretur, ceterorum regem atque dominum. Etenim eſt, ubi diſerte tradit, antequam *Abrahamus* doctrinam de uno Deo traderet, notitiam ſummi hujus Numinis ex orbe prorſus ſublatam fuiſſe, litteratosque aeque ac illitteratos exiſtimaſſe, praeter ſtellas & ſidera, nulla eſſe Numina. Scilicet *Maimonides* binis temporum intervallis omnem *idololatriae*, quam ante *Abrahamum* viguiſſe in orbe terrarum autumat, hiſtoriam comprehendit. In priori intervallo ſic homi-

Dei benedicti voluntas eſt, ut homines eos, quos ipſemet magni fecerit & honoraverit, ſimiliter honorent ac celebrent: quemadmodum rex miniſtris ſuis honorem vult exhiberi, qui honos in ipſum redundat. Secundum vero ejusdem *libri Caput* hac ratione exorditur *Maimonides:* עיקר הצווי בעבודה זרה שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מן היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן ואף עלפי שהעובד יודע שהשם הוא האלהים והוא עובד הנברא הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה עבד עבודה זרה: *Fundamentum praecepti hujus adverſus cultum peregrinum*, (qui nunc vulgo vocatur *idololatria*) *hoc eſt, ne quis ulli rerum conditarum ſerviat, qualeſcumqne demum ſint, non angelo, non orbi coeleſti, non ſtellae, non uni ex quatuor elementis, aut cuiquam, quod ex illis compoſitum eſt. Quamvis enim is, qui naturas colit ejusmodi, non ignorat, Deum eſſe Dominum, hisque omnibus ſuperiorem, nec aliter naturas iſtas revereatur, quam Enoſus & reliqui aetatis ejus; nihilo tamen minus cultus alieni* (ſeu idololatriae) *reus eſt.* Neque, ſi eidem credendum eſt *Maimonidi*, tempora, quae *Enoſi* conſequuta ſunt aetatem, populorum aliquid addiderunt erga Deos ſuperſtitionibus. Nam in *More Nevochim* in hac univerſam Hebraeorum gentem opinione eſſe, oſtendit, gentes a Deo alienas, praeter unum ſummum Deum, aliarum quoque naturarum religione ſeſe obligaſſe, quas divinae providentiae mandata exſequi, hominumque & ſupremi Numinis conciliationem perficere, temere crediderint. Ipſa hominis verba adſcribam: (*) ואתה יודע כי כל מי שעובד עבודה זרה לא יעבדה דעת שאין אלוה בלעדיה יה ולא דמה מעולם כלל מן העובדים ולא ידמה מן הבאים שהצורה אשר יעשה מן המתכות או מן האבנים והעצים שהצורה ההיא היה אשר בראה השמים והארץ אבל אמנם יעבדוה על צד שהיא דמיון לדבר שהיא אמצעי בינם ובין האלוה וזה ממה שלא יחלוק בו אחד מבעלי תודתנו: *Noſti, cum, qui idololatriae crimen committit, non id ita committere, quaſi crederet, nullum eſſe Deum alium, praeter id, quod colit: nam id nulli umquam idololatrarum in mentem venit: neque hoc ſibi velle, ſtatuam ex metallo, lapide vel ligno fabrefactam ipſum eſſe Deum illum, qui coelum terramque condidit: ſed ſtatuas has & imagines colunt hi tantum, tamquam adumbrationes naturae alicujus, quae conciliatoris munere inter Deum ſeque* (r) *fungitur. Moſes Albelda*, cujus *librum* habemus עולת תמיד, *Gnolath Tamid*, inſcriptum, omnem profanarum gentium ſuperſti-

(*) P. I. C. 36.

mines fuiſſe affectos tradit, uti *Cudworthus* omni eos tempore vult affectos fuiſſe, ut ſtellas quidem & ſidera venerarentur, neque tamen ſummum & unum eſſe Deum, cui ſidera cuncta pareant, inficiarentur; *Libro de idololatria Cap.* I. §. 2. 3. p. 5. 6. Poſteriori autem intervallo multo majorem invaluiſſe arbitratur corruptionem, hominesque tam rudes, quam eruditos ita deſipuiſſe, ut, radicitus exſtirpata ſummi uniusque Numinis cognitione, praeter ſidera, nullum eſſe Deum, putarent. Dabo ipſa ejus verba, Latine tantum verſa, ut ſpatio parcam, ex *Libro de idololatr. Cap.* I. §. 5. p. 6. *Interjectu*, ait, *temporis periit nomen venerabile ac terribile ex ore omnium hominum, & ex animis eorum, ita ut illud non agnoſcerent. Jamque totum humanum genus —— nihil ſciebat, praeter imagines. —— Sapientes autem, qui inter eos erant, ut ſacerdotes aliique id genus, ne ipſi quidem rebantur, alium eſſe Deum, praeter ſtellas ac ſphaeras, quarum cauſſa ac ſimilitudine ſimulacra illa facta erant.* Hanc diſtributionem ſpectat *Maimonides*, quum in altero, quem *Cudworthus* produxit, loco, etiamſi quis ex inſtituto *Enoſi* Deos plures colat, id eſt, melius illud *idololatriae* genus ſequatur, cum tamen violatae legis de uno Deo colendo reum fore, praecipit. Ex quo idcirco nullo modo conficias, omnes homines ei generi religionis olim fuiſſe deditos, *Maimonidem* cenſuiſſe.

(s) *Id*

ſtitionem & erga Deos ſtudium ad duo revocat fundamenta, quorum unum ipſe Deus eſt, alterum vero homines. Vide, ut loquatur: (*) האטועני לזה מצדי ית ואומרים כי הוא גבוה מעל גבוה ואא להדבק בו רק ע׳ תאמצעיום כמנהג המלך בו שהרוצים לשאול שאלה מה ממנו ישאלוה ע׳ אמצעי ולכן עשים אותה העא כדי להוריד השפע האלהי על ידה: הב טוענין מצד עצמם וזה כי היות האדם גשמי אינו יכול להתבורך מעצמו אם לא ישים נגדו דבר מה מוחש יעירהו ויעוררו להכין עצמו בדי שתדבק בו השגחתו יתברך: *Qui plures Deos co-*
557 *lunt, illi primum intuitu Dei ſic argumentantur: Quum Deus omnes omnino homines perfectione infinitis modis ſuperet, fieri nullo modo poteſt, ut homines participes ejus fiant, aut cum eo conjungantur, niſi mediarum quarumdam naturarum ſeu conciliatorum ope ac auxilio: non ſecus atque ſolent ad reges hujus orbis ſubditorum preces per manus miniſtrorum & deprecatorum pervenire. Deinde iidem intuitu ſui ipſius ſic rationem ſubducunt: Quum corporei ſint homines, ut abſtracte Deum ſibi animo concipiant, fieri nequit. Itaque opus illis eſt re quadam in ſenſus incurrente ad excitandam pietatem & vim imaginandi ad Deum rapiendam. Joſephus Albo*, cujus eſt *Liber Ikkarim*, *Achabum* contendit ceterosque tam Judae, quam Iſraëlis reges, qui Deorum ſacra ſequuti ſunt, duo illa unice ſpectaſſe, quae *Maimonidem* commemorare monuimus, momenta: quorum primum hoc: Ad ſummum pertinere Deum honorem illum, quo legati ejus & miniſtri afficiantur; alterum vero: Indigere genus humanum conciliatorum, quorum ſtudiis & auxilio ſummi Numinis potiatur benevolentia: (†) אחאב וזולתו ממלכי ישראל ויהודה היו טועין אחר הכחות הגלגליות משתי צדדין שאמרנו וגם שלמה טעה בזה עם היותם מאמינים במציאות השם ואחודתו אם כשהיו חושבים לגדר את השם בזה נאם כשהיו חושבין לעשות סרסור ואמצעיים בינם ובין השם יתב: *Achabus & reliqui reges Iſraëlis & Judae, ipſe quoque Salomo, ut in ſtellis divino honore afficiendis graviſſime errarent, binis hiſce rationibus, quas jam attuli ex Maimonide, adducti ſunt, tametſi & eſſe Deum, & Deum eſſe unum, crederent. Partim Deum ſibi eſſe in miniſtris ejus colendum, exiſtimabant: partim ſtellas, tamquam Dei hominumque conciliatores, venerabantur.* Idem auctor primi praecepti, quod ipſi ſecundum eſt: *Tu non habebis alienos Deos ante faciem meam*, hunc eſſe ſenſum autumat: להכנים אותם אמצעיים ביני ובינך או שתחשוב לרומים אותי בעבודתם: *Ne proponas tibi Deos alios inferiores, tamquam conciliatores, inter me & te, nec eos ita revereaaris, ac ſi mihi hac ratione honorem exhiberi putares.* Nec omittenda ſunt *Davidis Kimchii* ad 2. *Reg.* XVII. verba, quibus utitur de ſacerdote illo Hebraeo, quem Aſſyriae rex Samariam miſiſſe legitur, quo colonos in eam terram amandatos modum edoceret regionis illius Deum placandi: qui coloni poſtea dicuntur ita Dei rationem habuiſſe in ſacris ſuis, ut nec ſimulacrorum & Deorum obliviſcerentur: אם יאמר להם שלא יהיו עובדים עבודה זרה כלל לא היו מאמינים שהוא דבר שגדלי בו כל האומות מקדם והוא אצלם כמו מושכל ראשון אך אמר להם שיהיו עובדים את אלוהיהם כמו שהיו עובדים ובלבד שתהא בוונת הא בלבם כי אלא האלהים לא ירעו ולא ייטיבו כי אם ברצון האל אלא שעובדים אותם להיותם אמצעיים בינם ובין הבורא: *Quod ſi omnem omnino idololatriam prohibuiſ-*

(*) Fol. 147. (†) P. III. C. 18.

buisset illis, morem voci ejus haud gessissent, eo quod omnes hi populi solem spectantes orientem a teneris ita huic flagitio adsueti essent, ut primi loco principii apud eos esset. Hinc permittebat illis Deos suos peculiares, non secus atque fecerant antea, colere, id unum simul requirens ab illis, ut animi sui intentionem ad Deum Israëlis (tamquam summum) *dirigerent, quoniam ista Numina sine hujus voluntate ac arbitrio nec boni aliquid illis, nec mali afferre possent. Itaque hoc ea unice consilio venerabantur, ut conciliatores essent inter se orbisque supremum conditorem. Liber Nitzachon*, quidquid olim in verum Deum admissum fuit criminum a populis, ad haec tria redire capita, significat. Primum: עבדו משרתי השם לכבודו *Ministros Dei venerabantur, Deum hoc modo ipsum a se coli, judicantes.* Secundum: עבדו אותם שיהיו מליצים בערם. *Deprecabantur ministros Dei, tamquam oratores & conciliatores suos apud Deum.* Postremum עבדו לעץ ואבן לזכרו *Signa ex lapide ac ligno facta, tamquam monumenta ejus colebant.* Scio, *Isaacum Abrabanelem* in *Expositione Libri* II. *Regum Cap.* XVII. plura enumerare superstitiosorum cultuum genera, atque decem proferre hujus notae crimina, quibus se adstrinxerint gentes verae religionis ignarae. Sed in his decem generibus nullum est, quod in eam aliquem inducere cogitationem possit, fuisse quosdam ita leves & absurdos, ut plures Deos aeternos nulliusque imperio subjectos, pluresque mundi hujus conditores revererentur. Varios *Abrabanel* modos enarrat, quibus miseri mortales studium suum rerum creatarum nobilioribus testati sint: nil vero praeterea. Huc accedit, eosdem Judaeorum magistros certa sacri codicis oracula sic exponere solere, ut commentitiorum Numinum amicos haud tamen diffiteantur unum summumque Deum professos esse. In his est *Jeremiae* locus *Cap.* X. 7. *Quis te non metuat, o gentium Rex? cujus id imperium est, ut in omnibus gentium sapientibus omnibusque regnis nullus sit tibi conferendus. Insaniunt autem illi planeque desipiunt, coarguente vanitatem ligno.* Quem ita exponit *Maimonides:* כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא: *Quasi diceret: omnes nationes norunt, te esse unum supremum Deum: verum error eorum & stultitia consistit in eo, quod existimant, levitatem hanc Diis inferioribus supplicandi tuae voluntati congruere.* Cui jungo *Kimchii* interpretationem ex *Commentario* quem in va- 558
tem hunc reliquit: כי לא יראך אפילו הגוים העובדים האלילים ראוי להם שייראוך כי אתה מלך עליהם בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם אומרים מאין כמוך ואינם עובדים הכוכבים אלא להיותם אמצעיים בינך ובינם ואמר חכמי הגוים כי הם יודעים כי הפסל אינו כלום ואם יעבדו הכוכבים לא יעבדים אלא מפני שהם משרתיך להיותם אמצעיים: *Quis te non metuat? Aequum est, ut ipsae gentes illae, quae fictis serviunt Numinibus, te revereantur & metuant, quia tu rex earum es. Ac inter omnes certe viros populorum illorum sapientes & in omnibus eorum regnis hoc extra controversiam est positum, parem tibi esse neminem. Neque stellas aliter illi colunt, quam ut conciliatores inter se atque te. Philosophi eorum non ignorant, idolum esse nihil: & quamvis stellis divinum honorem exhibeant, tamen eas ut ministros tuos colunt, quo pro se apud te deprecentur.* Alius hujus generis locus apud *Malachiam* exstat *Mal.* I. 11. Quem licet nos ita intelligamus, ut sanctum hominem de rebus, quae futuris temporibus eventurae essent gentibus, vaticinatum esse, opinemur; Judaei tamen nil dubitant, quin ad eam, qua in litteras relatus est, aetatem pertineat. Sic vero divinus vates: *Nam ab ortu solis ad occasum magnum*

erit nomen meum apud gentes, & ubique locorum afferetur meo nomini suffitus fertumque purum. Tam magnum erit nomen meum apud gentes, inquit Jehova armipotens: id quod vos profanatis. Haec ita exponit *R. Salomon:* מי שיש לא עז יודע שהוא אלוה שהוא על כולם ובכל מקום מהנדבים לשמי אף האומות: *Qui plures Deos colunt, & idola venerantur, non ignorant, esse unum Deum omnibus illis Diis & idolis, quae colunt, majorem: & ubique terrarum ferta nomini meo afferuntur, inter ipsos etiam populos idololatras.* Cum quo consentit *R. Kimchi*, cujus haec verba sunt: אף על פי שהגוים עובדים לצבא השמים מודים כי שאני הסבה הראשונה אלא שעובדים אותם שיהיו אמצעיים ביני ובינם: *Ethnici, tametsi exercitum coeli colant, confitentur tamen, me primam esse rerum omnium caussam: sidera enim propterea tantum reverentur, quod ea conciliatorum inter me & se officio fungi opinantur.* Nostra nunc quidem nihil refert, utrum magistri dicta haecce recte sint interpretati, nec ne. Id quidem, quod nobis sufficit, ex verbis eorum manifestum est, censuisse eos, Deorum cultores unum agnovisse Deum, quo nihil majus sit & melius, cui tamen alios minores Deos, tamquam ejus famulos & ministros, adjunxerint. Interim est in sacris litteris alius, isque eximius locus *Ps.* LXV. 6. qui superioribus aliquanto clarius, quod volumus, declarat, neque secus a *R. Salomone* & aliis explicatur. Deus enim vocatur מבטח כל קצוי ארץ וים רחקים *omnium terrae finium & mari quoque remotorum fiducia*, id est, orbis totius, qua patet, Diisque etiam addictus est.

Ergo Hebraeorum magistros & doctores hac plerosque omnes imbutos esse constat sententia: Populos antiquiores, qui Diis & simulacris supplicarunt, sapientiores saltim in illis, rerum omnium origines ad unum summum maximumque Numen retulisse, ceteros autem, quibus sacra fecerint, Deos ex uno illo Deo procreatos, ejusque satellites censuisse: his autem ideo rem fieri divinam curasse, partim quod existimarent, in ipsum summum redundare Deum, quidquid illis honoris exhiberetur, partim quod *oratorum*, *precatorum*, *conciliatorum* apud Deum (מליצין, אמצעיים, סרסורים,) munere eos fungi, ducerent. Ceterum duplici contineri genere totam Deorum, quos populi venerati sunt olim, familiam, Hebraei existimant: quorum alterum coelestes genios, alterum stellas seu globos coelestes complectitur. Stellas vero, non secus atque cultores earum, animis esse praeditas, Judaei putarunt. Quod quidem vel ex his *Maimonidis* verbis liquet: (*) כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודיעה והשכל הם והם חיים ומסדים ותכרין את מי שאמר והיה העולם כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחין ומפארים ליוצרם כמו המלאכים: *Singulae stellae orbesque coelestes animati sunt, atque vita, cognitione & intelligentia instructi: atque confitentur eum, cujus mandato terrarum orbis factus est: quisque pro suo gradu & excellentia laudat eum & honorat,*

(*) Jesude Hattorah C. 3. §. 9.

(s) *Id est*] Non sperno hanc verborum sancti viri expositionem, quae ἐν ἀδικίᾳ idem esse asserit, quod ἀδίκως seu *injuste*: neque summos in his litteris viros ei favere nescio. Haud tamen dubitem, quin elegantior & reliquis *Pauli* verbis aptior haec sit interpretatio: *Qui effecerunt injustitia sua, ne veritas in animis eorum sese explicare posset.* Ferre ipsa verba hanc expositionem, omni caret controversia: neque fugit quemquam, ἀδικίαν generatim *omnem impietatem & vitiositatem* signi-

rat, quemadmodum angeli. Quam quo probent opinionem, Judaei dictum *Nehemiae* IX. 6. testantur: *Solus tu, Jova, tu coelos coelorumque coelos, & omnes eorum copias condidisti, terram, & quaecumque sunt in ea, maria, & quidquid est in eis: tu vitam confers universis, teque coelestis adorat exercitus. Coelestis exercitus* vulgo ponitur in sacris litteris pro stellis.

§. XXXI. Ad extremum ipsa Novi Testamenti oracula nos in hac caussa non destituunt, sed perspicue, quod hic demonstrandum sumsimus, confirmant: Populos verae religionis expertes, Diisque servientes commentitiis, haud tamen unius Dei penitus amisisse notitiam, sed aeternam quamdam vim, rationem, & naturam suspexisse, cujus potestate tota rerum arceretur & contineretur natura. 559
Quod si illis persuasum fuit, consequens est, ut reliquos, quibus sese addixerunt, Deos longe minori ab illis loco fuisse habitos, & tamquam unius illius Dei propaginem & familiam spectatos esse, pro certo habeamus.

(*) Principio *Paulus* in *Epistola*, quam *ad Romanos* dedit, gentes ait *veritatem detinuisse in injustitia*, τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν, (s) id est, injusto modo veritatem, ne caput extolleret, depressisse. *Veritatem* quam hic vocat, id quod ex consequentibus apparet verbis, illa est in primis veritatis pars, qua Deus ejusque natura explicatur. Igitur hinc gentes non ita privatas fuisse Dei rerumque divinarum notitia, perspicuum est, ut non potuissent omnem superstitionis pravaeque religionis contaminationem a se depellere. Istum vero ne cognitionis hujus fructum caperent, ipsorum populorum obstitit inscitia & imprudentia: id quod *Paulus* his verbis significat: (†) Οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. *Non studuerunt habere Deum in cognitione*, seu efficaci ejus notitia. Differunt, id quod in primis hic observandum erit, γνῶσις & ἐπίγνωσις, *cognitio & agnitio* Dei. Illam quidem hoc in capite *Paulus* relinquit gentibus verae religionis ignaris: hanc vero illis adimit, eo quod in turpissimas superstitiones multorumque Deorum cultum suo incidissent vitio. Μετήλλαξαν, sic rem hanc explicat divinus homo, τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. *Converterunt veritatem Dei in mendacium.* Sed nec reticeri debet, quod idem vir sanctus perhibet de illis: Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. *Quod de Deo percipi potest, id apertum fuit illis. Namque Deus ipse aperuit hoc eis.* Sunt in Deo quaedam, quibus comprehendendis & consequendis nullius par est hominis ingenium. Sed quae mentes capere possunt mortalium ex divinis virtutibus, aeternam ejus potentiam & bonitatem, & quae illis connexae sunt perfectiones reliquae, eas divinorum operum beneficio facile quilibet perspiciunt & intelligunt. *Quae in oculos non cadunt divinae virtutes ab orbis hujus creatione, eae tamen ex illis rebus, quae factae sunt, aperte intelliguntur & cernuntur.* Ipsa quoque haec *Pauli* severa objurgatio: Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν: *Etiamsi cognoscerent Deum, tamen eum non sic, ut decet Deum, coluerunt*, Deorum nimirum commentitiorum timore devincti; haec ipsa, inquam, objurgatio, non incognitum fuisse populis verum
&

(*) Rom. I. 25. (†) V. 28.

significare. Impietate vero, flagitiis, & libidinibus hominum cum olim suffocatam veluti ac depressam fuisse coelestem veritatem, tum quotidie deprimi, testatissimum est. Quo major nimirum vis est criminum & vitiorum in homine, tanto minor rationis & verae sapientiae lux in ejus animo fulget. Quare gentes, quum vitam agerent sceleratissimam, nihilque cupiditatibus suis denegarent, ista efficiebant ἀδικίᾳ, ut vera Dei notitia sensim in illis diminueretur, atque veritatis locum errores occuparent perniciosissimi.

(t) Pro-

& aeternum Deum, argumento est. Vanam vero atque stultam gentium religionem his enarrat vir sanctus verbis: (*) *Mutaverunt gloriam Dei immutabilis in imaginem ad similitudinem mortalis hominis, avium, bestiarum & reptilium effictam.* De Diis eorumque natura nihil movet: honores tantum memorat signis & simulacris exhibitos. Cujus quidem instituti hanc caussam habuit, quia hoc *idololatriae* proprie sic dictae genus, quod lignis & lapidibus in figuram hominum aut bestiarum formatis divinos decernebat honores, Judaeis ceteris omnibus populorum de re sacra erroribus longe gravius & flagitiosius videbatur. Testem rei locupletem *Philonem* habemus: (†) Ὅσοι μὲν ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁλοσχερεστάτων μερῶν ὡς θεῶν περίπολοί τε καὶ θεραπευταὶ, διαμαρτάνουσι μὲν, (πῶς γὰρ τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἄρχοντος σεμνύνοντες) ἧττον δὲ τῶν ἄλλων, ἀδικοῦσι, τῶν ξύλα καὶ λίθους, ἄργυρόν τε καὶ χρυσὸν, καὶ τὰς παραπλησίας ὕλας μορφωσάντων. *Quotquot solis, lunae, coeli, mundi, praecipuarumqne hujus partium cultores habentur, & hujusmodi sacrorum antistites, peccant procul dubio, dum, posthabito principe, venerantur ejus subditos, minus tamen a recto declinant, quam qui ligna, lapides, argentum, aurum, similesque formatas materias, ut cuique libuit, vertunt in statuas ac simulacra.* Rationem vero opinionis istius hanc affert: Τὸ γὰρ κάλλιστον ἔρεισμα τῆς ψυχῆς ἐξέκοψαν, τὴν περὶ τοῦ ζῶντος ἀεὶ θεοῦ προσήκουσαν ὑπόληψιν. *Exemerunt enim robur ex anima, persuasionem veram de semper vivente Deo, ut vacillet, tamquam male saburratum navigium, huc illuc undis jactatum, cui nec facile portum attingere, nec tutum in aliqua statione interquiescere.* Inde evenit etiam, ut, quae inferioribus Diis, stellis & daemonibus, praestabant officia veteres populi, Christiani aeque ac Judaei pariter *idololatriae* nomine appellarent, vo-
560 cabulo a *famosiori*, ut ajunt, *specie* sumto. Postremo *Paulus* clare significat, non hoc crimini dari gentibus, quod plures orbis hujus conditores, pluresque unius ejusdemque gradus & ordinis Deos reverentia prosequuti essent, sed quod cultum rerum a Deo conditarum varia ratione cum unius conditoris & Dei cultu conjunxissent. Ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. Quae verba duplici modo reddi Latine possunt. Primo sic: *Illi religiose venerati sunt rem creatam, praeter creatorem.* Vocula παρὰ hac notione frequenter occurrit; ut in illis *Aristotelis* verbis, (§) quibus *Platonem* ait τὸ ἓν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ πράγματα ποιῆσαι, (non, quod Pythagoraei fecerant, numeros res ipsas esse censuisse, sed) *unitatem & numeros, praeter res*, aut τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ αἰσθητὰ, *numeros per se, praeter sensibilia, exsistere* judicasse. *Numeri*, quos hic vocat *Aristoteles*, τὰ εἴδη sunt, quod ipse declarat, seu *ideae*, quae *principi* obversantur *intelligentiae*, cui *Plato* alterum in divinitate locum solebat dare: quemadmodum τὸ ἓν illud, *ipsum illud unum*, ὃ τοῖς εἴδεσι παρέχει τὸ τί ἦν εἶναι, *quod ideas hasce excitat, &, ut sint, efficit*, prima est in divinitate *Platonis* hypostasis. Deinde hoc etiam modo verba licet *Pauli* vertere: *Venerati sunt res conditas magis, quam earum conditorem.* Namque vocula παρὰ non raro etiam sic ponitur in oratione, ut comparationem instituí doceat. Exemplo sunt Servatoris apud *Lucam* verba: *Putatisne, Galilaeos istos peccatores fuisse ceteris Galilaeis deteriores & nequiores?* ἁμαρτωλοὶ ΠΑΡᾺ πάντας τοὺς Γαλιλαίους *Luc.* XIII. 2. Et mem-

(*) V. 25. (†) De Decalogo p. 753. (§) Metaph. Lib. I. C. 6. (p. 272. T. IV. Opp.)

(t) *Productas*] Ingeniose haec omnia & erudite a viro doctissimo sunt animadversa. Id unum restat quaerendum, an, quae *Paulus* hoc in capite de superstitionibus gentium disserit, generatim ad omnes populos pertineant, an vero oratio ejus in certa membra distribuenda, nec uni ho-

membro quarto: Putatisne, duodeviginti illos, in quos turris Siloae irruit, omnibus, qui Hierosolymis vivunt, graviores fuisse debitores? ὀφειλέται ΠΑΡΑ' πάντας. Sive haec placeat interpretatio, sive altera illa, id tamen utrimque manifestum est, gentes veri Numinis, a quo orbis hic constructus est, reverentia & metu ductas fuisse, tametsi res ab eo factas aut pari, aut fortassis majori etiam & excellentiori quodammodo cultu affecerint. *Beza* quidem sic reddi posse *Pauli* verba: παρὰ τὸν κτίσαντα, ratus est: *Coluerunt rem creatam, creatoris cultu plane neglecto & intermisso.* Verum haecce versio ipsa sancti hominis verba nullo modo exprimit, sed expositio potius est eorum, quam antecepta haec opinio, quae nihil tamen veritatis habet, peperit, populos veteres nullam plane rationem summi rerum omnium parentis in sacris suis duxisse, verum rebus sese creatis totos addixisse. Quonam ceterum sensu Deorum cultores dici possint ampliores honores rebus a Deo factis, quam earum effectori & parenti, decrevisse, id alios, quam me ipsum, exquirere malo. Neque enim haec res difficultate caret, quum fieri nullo modo posse, planum sit, ut res a Deo procreata, ita, uti est, spectata, a quoquam interiori animi pietate & affectu exquisitius colatur, quam ejus creator & auctor, ita pariter, uti est re vera, spectatus. Forte hoc gentibus idcirco crimen exprobratur, quoniam is, qui divinos honores, quibus unus rerum omnium conditor dignus est, nulla vero res creata, a Deo tamen ad opera ejus traducit, loquendi quadam ratione, sacris litteris peculiari & propria, creatorem infra res ab eo creatas ponere, dici potest. Forte, quod nonnulli veterum, existimantes, summum illud Numen multo esse sublimius, quam ut ab hominibus coli debeat, nec ab aliquo mortalium comprehendi aut intelligi posse ingenio, inferiores Deos, sidera, daemones, heroas in primis sibi rati sunt adeundos esse, tanti gentes postulantur a *Paulo* flagitii. Fortassis etiam haec ideo illis nota inuritur, quod, qui statuas olim & imagines venerabantur, quorum hic in primis vitia vir sanctus tangit, omnem externum cultum, quo defungebantur, rebus unice sensibus expositis formisque rerum conditarum alligabant. Sed, quod dixi, viderint haec alii. Ego, quod moneam, hoc unum habeo, neminem a vera verborum *Pauli* sententia gravius aberraturum esse, quam qui contenderet, id eum sibi velle, si pari & eodem, quo Deum, cultu minores Deos, non vero majori, prosequuti fuissent superstitiosi populi, tum nihil in illis criminis & culpae futurum fuisse. Nullum enim est dubium, quin hac in re peccaverint unice, quod naturas a Deo conditas divinis honoribus, qui soli debentur Deo, affecerint. *Paulus* vero, ut gravitatem admissi sceleris tanto declararet vehementius, res conditas ipsi docet etiam effectori ac conditori ab illis antepositas esse. Ergo, quod volumus, constat, si sacrarum litterarum attendamus auctoritatem, gentes, quae Diis studuerunt commentitiis, neutiquam plures coluisse conditores hujus orbis, verum ejusdem religionis participes fecisse Deum resque a Deo (*t*) productas.

In *Apostolorum Actis Pauli* scripta legitur oratio, quam Athenis, in Areopago constitutus, recitavit; cujus quidem hoc est initium: *Viri Athenienses, sentio, vos omnino* 561

hominum generi applicanda sit. Mihi diligenter sancti viri disputationem perpendenti, & cuncta rite ponderanti, de triplici hominum genere atque de triplici religione sermonem hic institui visum est. Omnes certe, qui Diis olim servierunt commentitiis, non unius fuerunt sententiae, nec idcirco uno cuncti genere comprehendi possunt. Ex quo verisimillimum esse efficitur, *Paulum* quoque in suas classes distribuisse homines verae religionis nescios & a sano Dei cultu aversos, quum hominum

omnino esse religiosiores. Vox δεισιδαιμονεστέρους haud dubie in his verbis benignam habet notionem, non vero *superstitionem* significat. *Paulum* enim credibile est in ipso orationis exordio, quo populi sibi conciliaret animos, Atheniensium laudasse pietatem; nullo vero modo probabile, cultum, quem vero exhibebant Deo, *superstitionem* ab eo nominatam esse. Sic enim pergit: *Pertransiens enim & contemplans sacra vestra*, (seu monumenta sacra) *inveni etiam aram, cui inscriptum erat:* Ἀγνώστῳ Θεῷ, DEO IGNOTO. SCIO, (*v*) *Philostratum* & (*x*) *Pausaniam* memoriae prodidisse, visas olim fuisse Athenis ἀγνώστων Θεῶν βωμοὺς, *ignotorum Deorum aras.* Sed haud ita verba eorum accipienda esse, suspicor, ac si re vera arae exstitissent Athenis Diis pluribus ignotis dedicatae, verum id eos dicere, arbitror, non unum in urbe illa fuisse altare, cui haec inscriptio: IGNOTO DEO, addita fuerit. Unam saltim aram Athenis fuisse his verbis insignem, cum haec *Pauli* verba docent, tum *Dialogus* ille, (*y*) *Philopatris* inscriptus, qui *Luciani* vulgo fertur esse, in quo *Critias* hanc jurisjurandi formulam adhibet: Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Testor ignotum, qui Athenis est, Deum.* In extremo praeterea dialogo sic *Tryphon* loquitur: Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν, ὡς καταξιωθέντες, κ. τ. λ. *Nos vero ignotum, qui est Athenis, Deum, a nobis inventum, adorantes, manibus in coelum sublatis, eidem gratias agemus, quum, tam excellenti potestati ut subjecti*
562 *essemus, digni sumus ab ipso habiti.* Uterque locus hicce manifeste inscriptionem hanc Atheniensem, quam tractamus hic, sive uni ea fuerit arae incisa, sive pluribus, designat. Posterior vero amplius aliquid ostendit, ignotumque illum, cui sacra fecerunt Athenienses, Deum summum fuisse totius orbis conditorem & moderatorem indicat. A quo non discedit *Pauli* oratio, quae hoc modo procedit: Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Quem vos igitur ignorantes colitis*, id est, quem sub ignoti Dei nomine invocatis, *hunc ego vobis annuntio. Deus ille, qui fecit mundum, & omnia, quae in eo sunt, quum sit coeli & terrae dominus.* Duo sunt, quae ex hisce divini hominis verbis sine ulla cuivis controversia patent. Primum: Quem Athenienses ignoti loco Numinis reveriti sunt, eum unum illum verumque fuisse

num ante natum Servatorem flagitia & crimina adversus Deum enarrare vellet. Peculiaris & a populi opinionibus plane remota erat virorum sapientum & philosophorum religio. Secundum hos illi stabant, qui unum quidem Deum esse nil dubitabant, at simul tamen heroës, genios, daemones, naturasque inter Deum & hominem medias reverebantur. Infimum locum rudis occupabat multitudo, quae mentem a sensibus haud avocabat, nec de rerum omnium parente ac conditore cogitabat, sed statuis, signis, ac simulacris unice devota erat. Hoc, nisi fallor, triplex religionis genus apte ac perspicue *S. Paulus* distinguit & suis coloribus exprimit. Primum de philosophis loquitur, in quibus multum fuit rationis ac sapientiae. Hos *vs.* 19. 20. ex contemplatione ait divinorum operum perspexisse, Deum esse unum, eumque sapientissimum & potentissimum: verum, (*vs.* 21.) omissa hac cognitione, ad subtiliores quaestiones & inanes controversias de rebus inexplicabilibus divertisse, in quibus unice sapientiam omnem posuerint. Quare, dum sibi sapientes in primis esse visi sint, stultos & insanos potius esse factos. *vs.* 22. Haec quam vere dicta sint a sanctissimo homine, is demum intelliget, qui veterum philosophorum historiam diligentius tractavit. A philosophis ad infimam turbam *Paulus* digreditur *vs.* 23. quam vituperat, quod majestatem Dei converterit in figuras hominum & animalium, aut, neglecto prorsus & relicto unius summique Numinis cultu, in signis & imaginibus colendis tota fuerit. Cujus quidem sceleris poenam statim subjicit *vs.* 24. Postremo eos increpat *vs.* 25. qui, quum unice summum Numen divinis honoribus afficere debuissent, conditori tamen res conditas, heroës, daemones, genios adjunxerint, immo in his colendis diligentiores, quam in summo Numine honorando, fuerint. Egregie meo quidem judicio *Pauli* oratio cohaeret, & pulcre omnia veterum errorum genera persequitur, si hac ratione distinguatur: nescio vero qua confusione laborare videtur, si generatim ac universe de omnibus veterum Deorum

fuiſſe Deum, qui univerſum mundum, reſque omnes, quibus hicce conſtat, fabricatus eſt. Iſtum vero Deum cur Θεὸν ἄγνωστον, *ignotum Deum*, nominarent, hanc habuiſſe videntur Athenienſes cauſſam, quoniam nec mortalibus conſpici poteſt oculis, nec ullius hominis ingenio percipitur omnino & comprehenditur. Quam quidem rem (z) *Joſephus Libro contra Apionem* his verbis complexus eſt: Δυνάμει μόνον ἡμῖν γνώριμος, ὁποῖος δὲ κατ' οὐσίαν, ἄγνωστος. *Deus ſua quidem poteſtate nobis notus, at natura & eſſentia prorſus ignotus eſt.* Paullo vero aliter intelligi debet, quod *Dio Caſſius* Deum Judaeorum ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, non *inviſum* modo, ſed etiam *ineffabilem*, *Lucanus* eumdem *incertum Deum* vocat. Haec enim cognomina ex eo inveniſſe Deum, arbitror, partim quod nullum ejus ſignum & ſimulacrum exſtaret, partim quod nullo proprio & peculiari nomine inter homines notus eſſet, Judaeis nomen, quod *Tetragrammaton* vocant, ſancte cuſtodientibus & occultantibus, ne quid ex communi uſu labis contraheret. Similiter huc minime exiſtimem pertinere, quod hac occaſione viros doctos obſervaſſe video, fuiſſe olim, qui προσήκοντι Θεῷ, *convenienti Numini*, nullo ejus nomine expreſſo, immolarent. Namque mos hic ex ſuperſtitioſo quodam metu profluxit unice. Singulis ſcilicet rebus & muneribus ſuos eſſe Deos praepoſitos, cenſebant veteres. Itaque rem divinam facturi, quo rite hoc vel illud ſuccederet negotium, verebantur plerumque, ne alium inſcientes fortaſſis adirent Deum, quam illum, cujus earum, quas ſibi dari cupiebant, rerum eſſet procuratio. Quod ne contingeret, fructuque ſic careret pietas, tali formula ſibi utendum eſſe potius ſtatuerunt, quae latius pateret, quam peculiari quodam nomine. Ceterum quod Athenienſes a *Paulo* dicuntur ignotum illum Deum ignorantes & inſcii colere, id potiſſimum ſuperſtitionem eorum & inſanum erga plures Deos ſtudium perſtringit. Alterum, quod ex iſtis verbis manat, hoc eſt: Athenienſes, tametſi Diis operam darent plurimis, verum tamen Deum, coeli terraeque architectum, pie ac religioſe deprecatos eſſe, εὐσεβεῖν. Quocirca, qui Deorum cultores plane negant, ſummum Numen veneratos eſſe, hi, quum ipſis ſacri codicis verbis confutentur, pugnare aliquando (a) deſinant.

Ve-

rum mancipiis accipiatur. Ita vero dum divinus homo religiones populorum diſtribuit, Judaeorum aetatis ſuae veſtigia ſequitur, qui primum philoſophorum de religione decreta & inanes controverſias a populi ſententiis de Deo cum ſejungebant, tum irridebant: quod ex *Philone Libro de temulentia p.* 269. *ſ.* apparet, ubi praeclare iſta *Pauli* verba: φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, illuſtrat; nec non ex *Joſepho Lib.* II. *contra Apion. C.* 16. *p.* 482. *C.* 19. *p.* 484. deinde vero reliquam multitudinem in eos diſtribuebant, qui ſupremi Numinis prorſus immemores, ſtatuis & ſignis Deorum totos ſeſe devoverent, & in eos, qui ſoli quidem, ſtellis, aliiſque rebus conditis ſervirent, ſed nec conditoris tamen prorſus obliviſcerentur. Vid. *Philo de Monarchia Lib.* I. *p.* 812. *ſ.* & alias. Quod ſi haec verborum *Pauli* declaratio non inepta videbitur, conſentaneum erit, ut ex eis hoc unum coni poſſe confiteamur, fuiſſe in antiquioribus populis aliquos, qui Deum & res a Deo conditas ſimul precibus & ſacrificiis adierint, non vero, univerſas gentes huic mori fuiſſe deditas.

(v) *Philoſtratum*] *De vita Apollonii Lib.* VI. *C.* 3. *p.* 232.

(x) *Pauſaniam*] *Lib.* V. *p.* 199.

(y) *Philopatris*] Prior locorum, qui hic adducuntur, exſtat *Cap.* 9. *p.* 122. alter *Cap.* 23. *p.* 203. *ed. celeb. Geſneri.* Neuter vero horum locorum probat aliquid: nam ad riſum omnia in hoc *Dialogo* ſunt compoſita, & ſacrorum Chriſtianorum cavillationem, *Pauli*que potius orationem exagitat profanus homo, quisquis demum fuerit, quam reapſe aram ejusmodi Athenis fuiſſe, docet. Idem tamen in hac cauſſa, quod *Cudworthus*, argumentum adhibet *Laur. Ramireſius* de *Prado* in *Pentecontarcho Cap.* 16. *p.* 107. ut alios taceam. Non dubito, aram ita inſcriptam a *Paulo* Athenis repertam eſſe: ex *Luciani* tantum hiſce locis id conſtare, nego.

(z) *Joſephus*] *Lib.* II. *contra Apion. C.* 15. *p.* 482.

(a) *Deſinant*] Legi de his omnibus velim *Jo. Andr. Boſii Diſſ. de ara ignoti Dei* pereruditam, &

Verum nefas foret praetermittere, *Arati*, veteris poëtae, verſum de Jove ſeu Ζεὺς a *Paulo* ad confirmandam ſententiam afferri:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ——

Nos enim progenies ejus ſumus. Sanctus homo de vero illo Deo ab *Arato* hoc pronuntiatum eſſe, contendit, in quo vivamus, moveamur, & exſiſtamus. Qua quidem ejus confeſſione nihil fieri poteſt firmius ad convincendum, veteres Graeciae
563 incolas, interdum ſaltim, voce Ζεὺς ſummum illud Numen denotaſſe, quod ratione moderatur & gubernat omnia. Certe, cui libitum fuerit, quae apud *Aratum* tam praecedunt haec verba, quam conſequuntur, expendere, is vero ſine ullo ſentiet negotio, non hominem quemdam in Creta aut Arcadia genitum ab eo *Jovis* nomine laudari, verum rerum omnium parentem & moderatorem. Poſtquam enim *Phaenomena* ſua ſic erat exorſus;

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα,

quae *Cicero* ſic olim reddidit: *Ab Jove Muſarum primordia*, ſtatim hanc Jovis, quem vocaverat, deſcriptionem ſubjicit:

—— Τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστὴ δὲ θάλασσα
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Illum, quem numquam tacemus homines: plena vero Jovis omnia quidem compita, omnes quoque hominum coetus: plenum vero mare & portus: ubique autem Jove indigemus omnes. Hujus etenim genus ſumus. Quos quidem verſus *Theon*, qui *Scholiis Aratum* illuſtravit, hoc modo explanat: Πάνυ πρεπόντως ὁ Ἄρατος τὴν τῶν ἄστρων διεξιέναι μέλλων θέσιν, τὸν πατέρα τούτων καὶ δημιουργὸν, Δία, ἐν πρώτοις προσφωνεῖ· Δία γὰρ νῦν τὸν δημιουργὸν ἀκουστέον. *Aratus, quum ſtellarum ſitum & poſitum declarare vellet, valde apte ac decenter in ipſo exordio Jovem invocat, parentem & architectum earum. Nam per Jovem mundi fabricator hic intelligi debet*, aut, ut ipſemet poſtea eum nominat: ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας Θεὸς, *Deus, qui res omnes fecit.* Nolim tamen praetermittere, hunc ipſum interpretem quaedam *Arati* de Jove dicta, & in his illud, quod *Paulum* attuliſſe vidimus, τοῦ γὰρ γένος ἐσμὲν, de Jove etiam phyſico ſeu aëre commode poſſe accipi, contendere. Quamquam tantum abeſt, ut opinionis hujus vel leviſſimum ſuppeditet firmamentum, ut potius hac una de cauſſa videatur ad eam delatus eſſe, quo

& *Jo. Meurſium Libro de Piraeeo Cap.* 10. Quam hic ſuam facit de ignoto Athenienſium Deo ſententiam vir longe doctiſſimus, eam ipſe ante annos aliquot *Libro* I. *Cogitat. in varios novi foederis locos Cap.* IV. *p.* 68. *ſ.* diligentius partim argumentis ex ipſa *Pauli* oratione depromtis, partim veterum auctorum teſtimoniis longe plurimis, quibus ſummum omnium Deum ignotum eſſe dicunt, ſtabilitum ivi. Nec me hujus, quamvis aliter ſentire multos non ignorem, adhuc ſententiae poenitet. Locis, quos ibi adduxi, liceat nunc addere *Salluſtii*, philoſophi, dictum ex *Libro de Diis Cap.* 6. *p.* 253. quo ſupremum Numen ἄρρητον δύναμιν appellat. Μετὰ δὲ τὴν οὕτως ἄρρητον δύναμιν αἱ τῶν Θεῶν τάξεις εἰσί. *Poſt hanc virtutem, quae verbis haud exprimi poteſt, Deorum ordines ſubſequuntur.* Ita

quo locum adipiſceretur, quantos in litteris progreſſus feciſſet, exemplo quodam oſtendendi. Utcumque eſt, naturalem propriumque verborum, de quibus hic agimus, quem legenti primo adſpectu offerunt, hunc eſſe ſenſum, fatetur: Πρὸς τὸ πατὴρ ἀνδρῶν τε Θεῶν τε· εἰ γὰρ αὐτὸς ταῦτα ἐδημιούργησε πρὸς τὸ τοῖς ἀνθρώποις βιωφελὲς, αὐτοῦ ἂν κληθείημεν, αὐτὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν ἐπιγραφόμενοι. *Haec conſentanea ſunt illi Jovis appellationi, qua pater Deorum hominumque vocatur. Nam ſi nos ipſos fecit, & reliqua omnia, quae vitae hominum inſerviunt, recte ejus eſſe dicimur, ipſumque patrem & fabricatorem noſtrum appellamus.* Qua quidem in re minime hominem falli, nec aliam Jovis notionem, quam hanc, in animo habuiſſe poëtam, haec, quae ſequuntur, verba ſatis declarant:

—— Ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει.

Hic vero benevolus hominibus commoda ſignificat. In aërem haec quis ſibi convenire ſanus perſuadeat? Ejusdem generis ſequentes ſunt verſus:

Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας.

Ipſe enim ſigna in coelo firmavit,
Sidera diſpertitus: providit vero ad annum
Stellas.

Item hic:

Τῷ μὲν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται.

Eoque ipſum ſemper primumque & ultimum placant.

Quem verſum hoc modo interpres exponit: Ἴσως δὲ ἀπὸ τῶν σπονδῶν, τῷ τὴν μὲν πρώτην σπονδὴν εἶναι Θεῶν τῶν ὀλυμπίων, δευτέραν δὲ ἡρώων, καὶ τρίτην Διὸς Σωτῆρος. *Haec forte pertinent ad libationes: quarum quidem prima Diis offertur coeleſtibus, altera heroibus, tertia Jovi Servatori.* Ex quo intelligitur, veteres populos in ſacrificiis ſuis haud *Jovis Servatoris*, id eſt, ſummi Numinis, memoriam paſſos eſſe oblitterari. Po- 564
ſtremo non poſſum, quin illum etiam *Arati* verſum huc transferam, quo Deum omnium maximum *ingens mundi miraculum*, *hominumque grande lucrum* nominat:

Χαῖ-

Ita vero ſi hic *Pauli* locus intelligatur, ut *ignotum* illum *Deum* nullum eſſe alium exiſtimemus, quam ſummum rerum omnium parentem ac conditorem; haud tamen illud inde putem effici poſſe, quod hic vir doctiſſimus probatum vult, omnes omnino populos uni ſerviiſſe Deo reliquis omnibus majori. Nam ut omittam, Athenienſium religiones, regulae inſtar, nullo modo poſſe adſciſci, ad quam reliquorum populorum ſacra ſint exigenda, hanc ipſam, quam *Paulus* vidit, aram hominis privati aut familiae cujusdam monumentum videtur fuiſſe, certis de cauſſis conſecratum. Ex privatorum vero aut familiarum pietate totius cujusdam populi de Deo ſenſus metiri velle, nimis, ut opinor, temerarium foret.

 (b) Tum

Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Salve, pater, magna admiratio, magna hominibus utilitas.

Quocirca, si, qualem *Aratus* Jovem laudibus extulerit, ex universi carminis ejus contextu judicandum sit, illis accedendum omnino erit, qui summum ab eo Deum, universae naturae parentem, celebrari, autumant. Quam sententiam, quoniam *Pauli* & sacrorum librorum confirmat auctoritas, Christianorum nemo sine summa spreverit injuria. Neque illis adjungenda fides est, qui hoc singulare aliquid in *Arato* fuisse sentiunt & ipsi proprium. Namque his multo magis favet ratio, qui recepta Graecorum placita poëtam enarrasse, neque alia exposuisse, volunt, quam quae non modo sapientes & eruditi viri, sed ipsa etiam multitudo probabat (*b*) tum temporis. Et mihi quidem brevis ista veterum Atheniensium precatio, quam *M. Antoninus* ob simplicitatem commendat, eodem modo accipienda esse videtur: (*) Ὗσον, ὗσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῆς Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων. *Plue, plue, care Jupiter, super Atheniensium arva & prata.* Qua recitata precandi formula, haec adjicit continuo Imperator: Ἤτοι οὐ δεῖ εὔχεσθαι, ἢ οὕτως ἁπλῶς καὶ ἐλευθέρως. *Aut nihil omnino precari, aut hoc modo simpliciter & ingenue precari, par est.* Ceterum eumdem, quem Graeci Ζεὺς vocabant, Latini *Jovem* dixerunt. Ex quo efficitur, Romanorum *Jovem* pariter non alium fuisse, quam summum illum Deum, cujus virtute coelum terraque exstitit. Quae qua ratione ex sacris litteris infirmari queat opinio, haud equidem video, nisi quis fortasse *Pauli* locum huc referre velit: (†) *In Dei sapientia mundus non cognovit Deum per sapientiam.* Verum haec divini verba viri id unum docent: Populos omnes, antequam *Christus* coelesti luce repleret mundum, virtute rationis innatae & divinorum operum contemplatione tam efficacem summi Numinis non potuisse consequi cognitionem, ut vincula rumperent superstitionis, quibus constricti erant, vitamque consectarentur vere sanctam & Deo (*c*) acceptam.

§. XXXII.

(*) Lib. V. §. 5. (§. 7. p. 146.) (†) (1 Cor. I. 21.)

(*b*) *Tum temporis*] (I.) Dubium est, an *Paulus* in oratione ad Athenienses haec *Arati* verba, an vero alius cujusdam poëtae, aut multorum potius Graecorum poëtarum, sententiam spectarit. Certe non unus est *Aratus*, apud quem ejusmodi quid scriptum exstat: nec sanctissimus vir unum laudat poëtam, sed plures: Τινὲς, inquit, τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. Dignus est, qui hac de re legatur, vener. *Jo. Christoph. Wolfius* in *Curis philologicis ad novi foederis libros historicos p.* 1267. (II.) Graecum illum nescio quem, qui *Arati Phaenomena* scholiis illustravit, *Theonem* vulgo nominant, cur vir doctissimus vel refelleret, vel sibi favere doceret, nihil erat gravioris causae. Etenim hoc genus hominum, quod *Scholiastas* vulgo appellant, levius est, quam ut mentem scriptorum, quos interpretantur, perspexisse videri queat. Plerique id unum agunt, ut rerum grammaticarum & veterum rituum in primis periti videantur, auctoribusque suis idcirco multa tribuunt, a quibus alienissimi sine ulla fuerunt controversia. (III.) *Arati* religionem tam sanctam fuisse puramque, ut vir putat eruditissimus, equidem haud arbitror. Fateor, in exordio carminis de Jove multa praeclare splendideque canit, quibus facile adduci potest aliquis, ut multitudine multo rectius & sapientius poëtam hunc de rebus divinis judicasse constituat. Legere vero si pergas, totiusque carminis contextum consideres, verum illud esse, quod aliquoties jam monuimus, apparebit, dictionis poëticae majestatem ad solutae orationis normam haud esse expendendam. Is ipse *Aratus*, qui Jovem suum universitatem rerum replere, sideraque condidisse, narrat, paullo post hunc Jovem in monte Ida educatum, a Curetibus nutritum, & Saturni filium esse, tradit, eaque ratione significat, infimae multitudinis religionem suam quoque fuisse:

Κρή-

§. XXXII. Haec in universum sufficere arbitror de veterum populorum reli- 565
gione & institutis, quibus plures invocare Deos placuit. Sed quum copiosius priscae Theologiae naturam explicare, neque intermittere quidquam constituerim, quod juvare queat eos, qui veterum de Deo sententias sibi nolunt obscuras esse, tria mihi esse sentio momenta in primis accurate declaranda. Quorum quidem hoc princeps est: Moratiores gentes unum illum celsissimumque Deum variis nominibus in sacris suis appellasse. Alterum vero: Easdem tamen uni summo Deo multos alios addidisse Deos inferioris ordinis & naturae, voluntatique Numinis, quod maximum ducebant esse, subjectos. Postremum: Moris fuisse antiquis, ut non modo Diis minoribus, verum summo etiam Deo statuas, imagines, & signa consecrarent: quae signa saepenumero, parum licet proprie & inepte, *Dii* vocabantur. De his quod primum est: Varia quondam summi Numinis inter gentes multis Diis deditas audita esse nomina, a variis ejus virtutibus, operibus, & consiliis, quibus sese spectabilem veluti reddidit hominibus, ducta & tracta, id primum quoque in hac disputatione locum occupabit.

Duplex Theologiae genus non inter Aegyptios modo, sed etiam Persas, Syros, Indos, aliosque populos barbarie infectos viguisse, *Origenis* supra verbis jam docui: unum quidem *populare*, nec ullis obscurum; alterum *occultum* & reconditum, nec cuiquam, nisi sacerdotibus virisque sapientibus, apertum. Nec Graecorum atque Romanorum more aliter fuisse comparatum, vel ea quemvis edocebunt, quae de philosophica utriusque populi Theologia paullo ante disseruimus. *Populare* quod vocamus, Theologiae genus non id tantum est, quod alioquin *fabulosum* & *mythicum* dicitur, verum illud etiam, quod *civile* quondam & *politicum* nominarunt. Recte enim *Augustinus:* (*) *Et civilis*, inquit, *& fabulosa, ambae fabulosae sunt, ambaeque civiles.* Abstrusa vero & recondita, quam praedicabant, Theologia nulla est, atque illa, quam ab ipsa natura traditam uniceque veram esse, putabant. Nullus est veterum Graeciae sapientum, quin hanc Theologiae divisionem in naturalem veramque, & civilem vulgaremque probaverit: ceteris autem aper-

(*) Civ. Dei Lib. IV. C. 8. (potius Lib. V. C. 8. p. 120. T. VII. Opp.)

Κρήτηθεν κεῖναι ἢ Διὸς μεγάλου ἰότητι
Οὐρανὸν εἰσανέβησαν· ὅ μιν τότε κουρίζοντα
Δίκτῳ ἐν εὐώδει ὄρεος σχεδὸν Ἰδαίοιο
Ἄντρῳ ἐγκατέθεντο, καὶ ἔτρεφον εἰς ἐνιαυτὸν
Δικταῖοι Κούρητες, ὅτε Κρόνον ἐψεύδοντο.

E Creta vero illae Jovis magni beneficio
Coelum adscenderunt: quia ipsum olim infantientem
Dicto in odoro montem prope Idaeum
Antro imposuerunt, atque nutrierunt per annum
Dictaei Curetes, quando Saturnum fallebant.

Egregium vero Jovem! certe parum dignum, qui cum praepotente rerum omnium conditore conferatur. Multis aliis versibus interjectis, Cephei familiam Jovi cognatam fuisse, perhibet: (*p.* 61.)

—— —— Ἀλλ' ἄρα καὶ τῶν
Οὐρανὸν εἰς ὄνομ' ἦλθεν, ἐπεὶ Διὸς ἐγγύθεν ἦσαν.

—— —— *Quin etiam horum*
In coelum nomen pervenit: siquidem Jovis
cognati erant.

Quid multis? Jovem quidem *Aratus* summum esse omnium Deorum & rerum naturae gubernatorem existimavit; ortum vero si spectemus, reliquis hominibus nihilo praestantiorem credidit.

(*c*) *Acceptam*] *Pauli* locum non inepte interpretatur vir doctissimus. Atheniensium vero precatio, qua Jovem orare solebant, ut agros suos largo imbre recrearet, nescio, quomodo huc referatur. Etenim Atheniensis populus, Jovem deprecans, illum deprecabatur Jovem, cui sacra fiebant publice, id est, Saturni filium & Junonis maritum, nec de natura quadam perenni & necessaria cogitabat.

(*d*) *Am*

apertius *Antiſthenes*, *Plato*, *Ariſtoteles*, & Stoici ejus meminerunt. Apud Romanos *Scaevola*, inclytus ille Pontifex, & *Varro*, quo neminem Roma vidit antiquarum rerum peritiorem, nihil prius & antiquius hac diſtributione habuerunt. Uterque enim civilem illam Theologiam, quae legibus Romanorum munita erat, veram eſſe negabat, & ad multitudinem unice cenſebat pertinere: aliam vero affirmabat eſſe ſapientum & intelligentium virorum de Diis ſententiam, quam naturalem & veram quoque appellabant Theologiam. Interim ipſam flagitare neceſſitatem, largiebantur, ut in re publica Theologiae quoddam genus populare & civile maneret, quod ad plebis ingenium, cui vera illa & naturalis Theologia vix commode explicari poſſet, accommodatum foret. Poſtremo inter utramque hoc unum intereſſe cenſebant Theologiam, quod popularis ſeu civilis fabulis & commentis quibusdam temperata eſſet, non item illa, quam naturae dicebant inſtinctu patere. Quare tamquam medium quoddam genus inter abſurdas & fabuloſas poëtarum de Diis narrationes, & inter naturae de Deo praecepta iſtam civilem, quam rebus publicis putabant neceſſariam, ſpectari jubebant Theologiam.

Igitur hoc quidem rerum intelligentes olim dabant, vulgarem populorum Theologiam, neque fabuloſam tantum, quae poëtarum continebatur libris, ſed civilem quoque vehementer interdum a naturali veraque Dei cognitione diſcrepare. Interea, qui ſapientia praeſtabant ceteris, in hanc omni tempore curam & diligentiam incubuerunt, ut quam minimum ejus diſcrepantiae & diſcriminis pateret. Itaque allegoriis, quas vocant, ſtudioſe operam dabant, fabulasque poëtarum de Diis ingenioſe interpretabantur, ut naturae veritatisque praecepta de rebus divinis ſub velo quodam occultare viderentur. Si quid reſtabat, quod hac via commode exponi non poſſe, intelligebant, id vulgi atque multitudinis amentiam & levitatem dicebant poſtulaſſe.

Graecorum aeque atque Romanorum fabulae omnes ortos & genitos eſſe Deos praedicant. Ipſe Jupiter, quo nihil utrique habent majus & praeſtantius, non
566 meliori loco habetur, utpote cujus pater & mater, avus & avia commemorantur a poëtis. Ac licet haec commenta Romani non recepiſſent omnino in illam religionem, quae civitatis fulta erat legibus; (*d*) *Auguſtinus* tamen, quod ſignum nutricis, cujus ubera ſuxiſſet Jupiter, in ſacris & religioſis Capitolii monumentis ſervari paterentur, graviter in eos invehitur. Perſpicuum eſt, hanc diſciplinam manu veluti ad illud ſcitum ducere, quo (*e*) *Euemerus* ad omnes abutebatur religiones tollendas: Nulli ſunt Dii, niſi qui antea mortales fuerunt, & inter homines vixerunt. At qui rem publicam adminiſtrabant, ut tarditati conſulerent & ſtupori multitudinis, quae vix ac ne vix quidem eo poteſt adduci, ut naturas eſſe originis expertes & initii credat, tolerabant iſtas ineptias, populoque narrari ſinebant. Atque haec quam late patuerit ſuperſtitio, vel (*f*) *Callimachi* exemplo conſtat. Qui quum certus eſſet, gravi ab illis Jovem contumelia affici, qui ſepulcrum ejus in Creta

(*d*) *Auguſtinus*] *De civitate Dei Lib.* V. *Cap.* 7. *p.* 119. *Quid*, inquit, *de ipſo Jove ſenſerunt, qui ejus nutricem in Capitolio poſuerunt?* Haec autem nutrix Capra Amalthea erat, quod non ignorare poſſunt, qui fabulis poëtarum nonnihil temporis dederunt.

(*e*) *Euemerus*] Haec ſumta ſunt ex *Auguſtino*, qui *de civit. Dei Lib.* V. *Cap.* 7. *p.* 119. ita loquitur: *Nonne atteſtati ſunt* (Romani) *Euemero, qui omnes tales Deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtorica diligentia homines fuiſſe mortalesque, conſcripſit?* De *Euemeri* ceterum ἱερᾷ ἀναγραφῇ, qua Deos omnes homines fuiſſe probare voluit, vid. *Plutarchus de Iſide ac Oſiride Tom.* II. *Opp. p.* 360. &

Creta aut Arcadia oſtenderent, hac ratione nixus, quod immortalis eſſet Jupiter, nec mori ullo modo poſſet:

—— Σὺ δ' ὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ αἰεί,

tamen, quod (g) *Origenes*, praeter alios, obſervat, ortum quemdam & initium ei non veritus eſt tribuere. Nihilo tamen minus, qui ceteris rectius ſapiebant inter populos, rationemque ſtudebant perficere, ne ipſis quidem poëtis exceptis, hoc nullo tempore ex animis dimiſerunt placitum, ad quod naturalis ducit & vera Theologia: Jovem eſſe Deorum hominumque parentem, id eſt, orbis totius conditorem, nec idcirco patre aut matre genitum, ſed aeternum principiique expertem. Quo pertinet oraculum illud Peleadeanum, quod antea ex *Pauſania* attulimus:

Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστι, Ζεὺς ἔσσεται.

Praeter haec, *civilem* non minus, quam *Poëticam*, veterum Theologiam cum Diis abundaſſe ridiculis, fatendum eſt, tum rei publicae cujusdam habuiſſe ſpeciem, cui multi praeſunt inter ſe dignitate plane pares, nec cujusquam imperio & voluntati ſubjecti principes. Namque certas in provincias diſtribuebat ea terrarum orbem, ſingulisque ſingula praeponebat Numina. Hic Deus coelos moderabatur ſupremo imperio: ille ventis & aëri ferebat leges: alius mari dominabatur: alius denique terrae & inferis praeerat. Hic fruges mortalibus donare putabatur; ille vites producere. Alius ſapientiam & eruditionem curabat; alius voluptates impertiebat; alius bellorum eventus regebat. Suum quaelibet fere res habebat Numen. At quae *naturalis* vocabatur Theologia, ea, quamvis certo modo Deorum non recuſaret multitudinem, quos uni tamen ſummo Numini obtemperare ſtatuebat, nullum tamen, praeter unum, Deum per ſe exſiſtentem reverebatur, nec ullos, niſi naturales, admittebat Deos, id eſt, tales, qui reapſe exſiſterent in rerum natura, nec hominum tantum opinione Dii eſſent. Quinam fuerint hi naturales Dii, (h) *Varronis* diſcere licet auctoritate: qui in illis animam mundi principem eſſe docet, deinde partes mundi homine nobiliores & mentis compotes ſecundum hanc Deorum honore dignas arbitratur. Quae quidem huc redit ſententia: Unum eſſe ſummum Numen, quod univerſo praeſit terrarum orbi, at multos inferiores ſimul Deos, ex eo procreatos, ſtellas nominatim, daemones, & heroës. Itaque, qui, praeter hos, in Diis numerabantur, ſaepius a *Cicerone* aliisque veteris aevi ſcriptoribus contumelioſe *Dii poëtici*, non philoſophici, & *Dii commentitii fictitiique*, non autem veri & naturales, appellantur. Iidem auctores ſic habendum eſſe de his Diis praecipiunt, eos nihil eſſe, quam varia unius ſummi maximique Dei nomina, quae diverſae perfectiones ejus, variique benignitatis & potentiae divinae in hoc orbe effectus pepererint. Nefas enim & divina majeſtate

& quae nuperrime de ea diſputavit vir ingenioſus & veteris hiſtoriae philoſophicae in primis peritus, *Jo. Jac. Zimmermannus*, in *Diſſ. de Atheiſmo Euemeri & Diagorae*, quae exſtat *Muſei Bremenſis T.* I. *p.* 715.

(f) *Callimachi*] *Hymno in Jovem vſ.* 9. *ſ. p.* 7.

(g) *Origenes*] *Lib.* III. *adv. Celſum p.* 713.

(h) *Varronis*] Apud *Auguſtinum de civit. Dei Lib.* V. *Cap.* 4. 5. *ſ. p.* 116. *ſ. T.* VII. *Opp.* & *Lib.* VII. *Cap.* 5. 6. *p.* 128. *ſ.*

567 state indignum antiquis videbatur sapientibus, tot tamque varios aeterni Numinis radios & virtutes inter se veluti confundere, atque, non secus ac si permistae ac complicatae essent tot infinitae perfectiones, hac una professione contentum esse: Est divina quaedam & aeterna ratio, nulli visa mortalium, quae hunc orbem construxit. Igitur singulas Dei virtutes a reliquis sollicite separabant, distincteque colere & venerari jubebant: quod ut tanto majori cum pompa & apparatu fieri posset, personarum omnes donabant forma & habitu. Quam quum non perspiceret sapientum virorum sententiam rudis & indocta multitudo, factum inde nonnumquam fortassis est, ut ea non tantum tot sibi distinctos fingeret Deos, quot Dei unius ferebantur nomina, sed etiam nulli horum Deorum juris aliquid in reliquos esse, quum omnes per se ab aeterno exstitissent, perabsurde sibi (*i*) persuaderet.

Ab Aegyptiis uni eidemque supremo Numini varia esse nomina imposita, quae diversas ejus virtutes notionesque ob oculos ponerent, antea jam idoneis demonstratum est auctoritatibus. Nec id ipse diffiteri potuit (*k*) *Jamblichus* loco, quem supra protulimus: Ὁ δημιουργικὸς νοῦς κ. τ. λ. τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται, συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα καὶ τεχνικῶς Φθᾶ, ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὢν Ὄσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει. *Opifex quippe mens, qui & veritatis custos & sapientiae, quatenus ad generationem sapienter descendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun: quatenus vero perficit omnia summa cum veritate & arte, vocant eum Phta: —— quatenus autem beneficus est, dicitur Osiris, aliasque denominationes propter alias potestates habet:* exempli caussa, *Neith*, aut, si *Procli* praeferendum sit exemplar, Νηΐθας, *Neithas*, in cujus Numinis tutela urbs Sais erat. A quo ego

(*i*) *Persuaderet*] Hac quidem ratione Deorum cultores, maxime post natam Christianam religionem, cultus sui & religionis ineptias tegere studebant. Multos nimirum, quos venerarentur, Deos unum esse Jovem, sed variis nominibus insignitum, dicebant. [Ita *Julianus* etiam explicat Ethnicam religionem, Deum unum variis sub nominibus coli, *Cap.* 63. *p.* 454. *edit. Lips.*] Sed pulcre jam ac ingeniose *Augustinus de civit. Dei Lib.* IV. *Cap.* 11. *p.* 76. aliisque in locis, inepte haec dici, demonstravit.

(*k*) *Jamblichus*] *De mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 159. Sed, ut evidens esse taceam, meras hic a *Jamblicho* nugas proponi, quarum ipse sine ullo dubio inventor exstitit, non autem veteres Aegyptii, locus hic ad rem de qua hic agitur, nullo jure pertinet. Nec enim *Jamblichus* de supremo hic differit Numine, de quo antea dixerat, sed de mente opifice, quam multum infra summam illam virtutem, cui solo silentio vult serviendum esse, ponit. Varia igitur, quae refert, nomina non unius summique Dei sunt vocabula.

(*l*) *Eusebius*] Ex *Porphyrio Praeparat. Euangel. Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 115. Fingam, quod invita tamen veritate fieri puto, *Porphyrium* mentem Aegyptiorum veterum assequutum esse, quum Numinis illius, quod *Cneph* appellabant, naturam scrutaretur: hoc tamen concedere nequeo, patere ex illis, quae differit, *Cneph* summi Numinis imaginem fuisse. Contra diserte hic philosophus testatur, δημιουργὸν, seu illam ipsam *rationem opificem*, quam *Jamblichus Amon*, *Phta*, & *Osiris* dictam esse mentitur, nomine & signo Dei *Cneph* indicatam esse. Atqui haec ratio effectrix ex praescripto recentiorum Platonicorum, qui Aegyptiorum sacra indagarunt, summo multum inferior est Numine. Confer, quae de eodem *Cneph Eusebius Lib.* I. *Cap.* 10. *p.* 41. ex *Philone* affert: quae quidem in summum Deum nulla ratione cadunt. Alia, ex quibus idem conficias facile, *Thom. Gale Notis ad Jamblichum p.* 301. dabit. Quam certa sint haec omnia, quae de hisce Aegyptiorum Diis eorumque vocabulis, apud recentiores scripta leguntur Platonicos, vel hoc unum satis ostendit, quod *Jamblichus Phta* nomen esse contendit *mentis opificis*, seu illius virtutis, quae hunc orbem condidit; at *Porphyrius* apud *Eusebium loc. cit. p.* 115. *Phta* illum sobolem esse opinatur & progeniem Dei *Cneph*, quem *Cneph* ipse pro δημιουργῷ habet seu *ratione effectrice*. Dicant mihi, quaeso, doctissimi viri, qui hoc in stercore recentiorum Platonicorum nescio quod aurum quaerunt, utri cre-

ego nomine Athenienſium vocabulum Ἀθηνᾶ natum eſſe ſuſpicor: nam & Saitarum colonia feruntur Athenienſes eſſe. Significat vero divinam ſapientiam, ſemet ipſam per univerſam rerum naturam diffundentem. Simili ratione *Serapis*, quem multi ſolem fuiſſe contendunt, ſic ſolet deſcribi ab aliis, ut facile pateat, eum pro rerum omnium potente Deo fuiſſe habitum. Teſtis erit, inſtar omnium, hic *Ariſtidis* locus ex *octava in Deum Serapin Oratione*: (*) Οἱ μὲν δὴ τῆς μεγάλης πρὸς Αἰγύπτῳ πόλεως πολῖται καὶ ἕνα τοῦτον ἀνακαλοῦσι Δία, ὅτι οὐκ ἀπολέλειπται δυνάμει περιττῇ, ἀλλὰ διὰ πάντων ἥκει, καὶ τὸ πᾶν πεπλήρωκε· τῶν γὰρ ἄλλων Θεῶν διῄρηνται αἱ δυνάμεις τε καὶ τιμαὶ, καὶ ἄλλους ἐπ' ἄλλα ἄνθρωποι καλοῦσιν· ὁ δὲ, ὥσπερ κορυφαῖος πάντων, ἀρχὰς καὶ πέρατα ἔχει. *Magnae urbis in Aegypto incolae Deum hunc Serapis, tamquam unicum ſuum Jovem, invocant, utpote quem virtute nusquam deficere, verum res omnes permeare, ac rerum univerſitatem implere, arbitrantur. Reliquorum quidem Deorum honores ac virtutes diviſae ſunt: nonnulli propter hanc, alii aliam propter cauſſam honorantur: hic vero ab illis tamquam coryphaeus omnium Deorum ſpectatur, qui exordium atque finem rerum omnium continet, potensque eſt omnibus malis mederi.* *Cneph* quod Aegyptiis appellabatur Numen, ejus ſic naturam enarrat (*l*) *Euſebius*, ut facile perſpectu ſit, fuiſſe eum divinam intelligentiam illam, quae hunc orbem conſtruxit, vitamque omnibus animantibus 563
tribuit. Idem (*m*) *Plutarcho* ἀγέννητος, *non genitus*, dicitur. Ex quo apparet, unum hoc quoque nomen ex illis eſſe, quibus ſummum Aegyptii Deum honeſtare ſolebant. Nec aliter ego vocabula *Emeph* & *Eicton* acceperim, quae apud (*n*) *Jamblichum* leguntur. Quamquam nec repugnem, ſi quis tria iſta nomina tres deſignare hypoſtaſes in divinitate arbitretur. Poſtremo *Iſis*, quae non raro *Multimammea* nominatur, uberibusque diſtentis undique referta pingitur ad foecunditatem indicandam, qua valet, ſic ſemet ipſam apud (*o*) *Apulejum* laudat: *Summa Nu-*

(*) P. 95.

credendum ſit. Ego neutri putem, & hanc totam turbam, veterum religiones quum exponit, ſpreverim.

(*m*) *Plutarcho*] Narrat is *Libro de Iſide ac Oſir. p.* 357. ſolos ex Aegypti populis Thebanos Deos nullos mortales colere, verum Deum illum *Cneph*, quem venerarentur, & ortus & interitus expertem ducere. Ex hoc loco non id arbitror conſequi, quod inde vir doctiſſimus manare judicat, *Cneph* ſummi omnium Dei nomen inter Aegyptios fuiſſe. Nec enim, quod ſoli fecerunt Thebani, hoc recte univerſo Aegyptiorum populo tribuitur. E contrario id verba docent nos *Plutarchi*, plerosque Aegyptios tam fuiſſe amentes, ut Diis ſacra facerent cum genitis, tum exſtinctis; ſapuiſſe vero prae reliquis Thebanos, atque Deum ſuum *Cneph* & ortus & interitus neſcium praedicaſſe. Adde, ne hoc quidem certum eſſe, habuerintne Thebani *Cneph* hunc pro ſummo Numine, nec ne. Nec enim Deus is, qui ortu caret & initio, ſtatim unum illud ſolumque Numen eſt, quod omnia condidit. Fieri certe potuit, ut plures ab aeterno Deos exſtitiſſe, Thebani crederent.

(*n*) *Jamblichum*] *De myſteriis Aegypt. Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 158. Hic a nobis ſupra jam illuſtratus eſt locus, oſtenſumque, ſanctiſſimae Trinitatis nec umbram nec veſtigium in eo eſſe. Nunc bina licebit adjicere. (I.) Non male mihi videtur ſuſpicatus eſſe *Thom. Gale*, qui corruptum eſſe nomen *Emeph*, & loco ejus *Cneph* legendum, autumat. (II.) Fieri per *Jamblichum* nullo modo poteſt, ut bina vocabula *Emeph* & *Eicton* ad unam referantur naturam. Aperte enim diſtinguit binas illas naturas, quibus haec nomina propria fuiſſe dicit.

(*o*) *Apulejum*] *Metamorphoſ. Lib.* XI. *p.* 258. 259. *ed. Elmenhorſti.* Aegre fero, ne quid diſſimulem, impetrare a ſe potuiſſe virum doctiſſimum, ut paucis verbis *Apuleji*, hominis non nimis acuti, commotus, *Iſin* in ſummum Deum converteret. Mitto auctoritatem *Apuleji*, quam mihi levem ſemper eſſe viſam, non inficior: nec muliebre Numen celſiſſimi Numinis vix eſſe ſimulacrum poſſe, urgeo: ipſa *Apuleji* verba teſtabor, quae perſpicue interpretationem hanc refellunt. *Iſis*, quae ſemet ipſam tantopere commendat, rerum natura eſt, non autem Deus optimus maximus, naturae rerum parens ac conditor: *En aſſum*, inquit, *tuis commota, Luci, precibus*, RERUM NATURA PARENS,

Numinum, prima coelitum, Deorum Dearumque facies uniformis, cujus Numen unicum
569 *multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis.* Quibus verbis cum se ipsam satis aperte testatur summum omnium esse Deum, tum hoc etiam declarat, in se una, quidquid praeterea Deorum Dearumque esset, contineri, seque, id est, supremum Numen, multifariis nominibus multiplicique lege ac ritu toto terrarum orbe coli. Taceo *Damascii* philosophi pronuntiatum, diserte de Aegyptiis perhibentis, eos *primum intelligibile* (seu supremum Numen) *multiplicasse, & in nomina proprietatesque variorum Deorum veluti partitos esse:* (*) τὸ νοητὸν διῃρήκασιν εἰς πολλῶν Θεῶν ἰδιότητας. Quod hic de Aegyptiis dicitur, id in omnes prope valet populos fictis Diis deditos, sigillatim in Graecos & Romanos. Notum enim est, Aegyptiorum disciplinam & ritus omnibus fere gentibus exempli loco fuisse, ad quod sacra sua (p) instituerent.

At res ipsa tamen efflagitat, ut hos etiam populos ex uno saepe Deo plures fecisse, aliquanto copiosius ostendamus. Illud vero primum inde patet, quod inferioribus Diis suis, quibus prae ceteris sacra faciebant, soli, lunae, atque terrae, multa variaque nomina soliti sunt imponere. Qui primus est horum Deorum, sol, tametsi vulgo *Apollo* vocaretur, cognomine tamen πολυώνυμος, *Deus multis nominibus insignis*, afficiebatur. Atque haec varia solis nomina *Macrobius* diligenter perse-

(*) (MS. de principiis.)

RENS, *elementorum omnium domina, saeculorum progenies initialis, summa Numinum, regina manium, prima coelitum.* Subjicit eadem postea, sese sub omnium reliquarum Dearum, *Dianae*, *Veneris*, *Proserpinae*, nominibus coli: sed minime perhibet, quod hic vir longe doctissimus significat, omnes etiam Deos in se contineri. Pulcre, quid haec sibi velit *Isidis* oratio, *Plutarchi* verba docent ex *Libro de Iside ac Osiride* p. 372. Ἡ γὰρ Ἶσις ἐστὶ μὲν τὸ τῆς φύσεως θῆλυ καὶ δεκτικὸν ἁπάσης γενέσεως, καθὸ τιθήνη καὶ πανδεχὴς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὑπὸ δὲ τῶν πολλῶν μυριώνυμος κέκληται, διὰ τὸ πάσας ὑπὸ τοῦ λόγου τρεπομένη μορφὰς δέχεσθαι καὶ ἰδέας. Ἔχει δὲ σύμφυτον ἔρωτα τοῦ πρώτου καὶ κυριωτάτου πάντων, ὃ τἀγαθῷ ταὐτόν ἐστι· κἀκεῖνο ποθεῖ καὶ διώκει. *Est ergo Isis naturae ea pars, quae, quasi femina, omnes in se recipit ortus, tamquam nutrix quaedam & omnium commune receptaculum a Platone dicta, a plerisque aliis Myrionymos, id est, innumeris praedita nominibus: quod ratio eam in omnes formas speciesque vertat. Huic Isidi a natura insitus est amor primae omniumque principis & praestantissimae naturae, quae est bonum: hoc ea desiderat atque persequitur.* Atque hanc naturam *Osirin* appellari censebant, qui sic de *Iside* judicabant. Huic *Apulejum* opinioni, quam multi quondam foverunt Aegyptii & Platonici, fuisse deditum, ex iis abunde patet, quae paullo post de *Osiride* tradit *eodem Libro*: quippe quem ab *Iside* non distinguit modo, sed hac etiam multo majorem & excellentiorem esse, disertissimis verbis tradit. Primum *Isidis* sacris initiatum, nisi & idem ante omnia *Osiridis* religione imbuatur, parum esse beatum, fatetur. *Dum*, inquit p. 270. *religiosum scrupulum partim apud sensum meum disputo, partim sacratorum consiliis examino, novum mirumque plane comperior: Deae quidem me* TANTUM *sacris imbutum, at* MAGNI DEI, DEUMQUE SUMMI PARENTIS, *invicti Osiridis, necdum sacris illustratum.* Quid illustrius ad eos confutandos dici potest qui *Isidem* sibi persuadent summum fuisse Numen? Deinde in *extremo libro* p. 272. *Osiris* ipsi dicitur *Deus Deûm magnorum potior, & majorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator.* Scilicet, ut de religione *Apuleji* generatim non nihil dicam, quatenus ex ejus cognoscitur *Metamorphosibus*, erat is ex eorum genere, qui religionem populorum, invita licet ac reluctante veritate, ad philosophiae, quam probabant, praecepta studebant accommodare. Ipse, id quod etiam ex aliis librorum ejus locis apparet, toti rerum universitati bina praeponebat principia, masculum alterum, si loqui ita fas est, alterum femineum, Deum quemdam praepotentem & summum, & naturam quamdam administrationi hujus orbis & generationi rerum omnium praefectam, seu mundi animam, efficientem omnia & moderantem. Ad has binas naturas universam Deorum, quibus populi supplicabant, turbam revocabat. Summum illum Deum in *Osiride* primum, deinde in reliquis Diis omnibus virilis sexus coli, aut Deos omnes unius tantum illius Dei varia esse nomina, statuebat: Dearum autem quidquid esset, *Isidem*, *Minervam*, *Junonem*, & reliquas, id omne unam illam mundi animam seu naturam geni-

ſequutus eſt in *Saturnalibus*; quem tamen ſuſpicor plura, quam fas fuerat, in hunc numerum retuliſſe vocabula. Lunae idem, quod fratri ejus, ſoli, contigit. Nec enim tantum *Luna*, ſed etiam *Diana*, *Lucina*, *Hecate*, ut multa praetermittam alia nomina, ſalutata eſt. Ex qua re Dea haec idem, quod ſol, cognomen invenit, ſimiliterque πολυώνυμος dicta eſt. Terram denique cum multis ornabant magnificis vocabulis, *Bonam* eam *Deam*, *magnam Deam*, *matrem Deorum* vocantes, tum in multas veluti Deas, *Veſtam*, *Rheam*, *Cybelen*, *Cererem*, *Proſerpinam*, *Opem*, & alias diſcerpebant veluti. Quo ſpectavit ſine dubio, quum de terra hunc in litteras referret verſum (*q*) *Aeſchylus:*

Καὶ γαῖα πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία.

Et tellus multorum nominum facies una.

Quod ſi haec minora Numina tot a Graecis & Romanis nominibus ſunt obruta, quis, quaeſo, Deum illum, quo nihil majus eſt & excellentius, multo magis varie potuiſſe appellari, non continuo (*r*) perſpicit? *Heſychius* quidem, Grammaticorum haud poſtremus, *voce* Πολυώνυμον ſummum Deum aperte tradit hoc vocabulo 570
in-

tricem referre, arbitrabatur. Utrumque vero hoc principium vinculo quodam autumabat connexum eſſe, ut, qui unum coleret ac veneraretur, alterum quoque ſimul non poſſet non revereri. *Quamquam enim connexa, immo vero unica ratio Numinis religionisque eſſet, tamen teletae diſcrimen eſſe maximum, ajunt.* Ita loquitur *Metamorphoſ. Lib.* XI. *p.* 220.

(*p*) *Inſtituerent*] De *Damaſcii* quid ſentiam auctoritate, aliquoties jam dixi. De ſacris autem & religione tota Aegyptiorum ſupra copioſe diſſerui: ex quo, cujusnam modi ſint, quae hic diſputantur, ſine negotio conſtare poterit. Quae de Diis paſſim traduntur & narrantur Aegyptiorum, ea minime omnes unum deſignaſſe ſummum Numen, ſed varios fuiſſe homines, naturasque, variis de cauſſis in coelum elatas, demonſtrant. At quilibet populus, quaelibet praefectura, ſingulae civitates ſummis Deos ſuos laudibus extollebant, & reliquis anteponere Diis non dubitabant. His laudibus magnificisque vocibus homines quidam, in primis philoſophi, quum proclives alioquin eſſent ad vulgi ſuperſtitiones honeſte ac philoſophice interpretandas, inducti ſunt, ut omnia Aegyptiorum Numina unius Dei ſimulacra & imagines eſſe, temere decernerent. Aequis maximisque laudibus *Cneph*, *Phta*, *Eicton*, *Oſiris*, & reliqui afficiebantur Dii ab iis, quos cultus horum Deorum juvabat. Plures ergo ſummi Dii quum eſſe non poſſent, haec omnia nomina ducebant quidam ad unum pertinere Deum, variasque tantum virtutes ejus deſignare. Atque haec via in primis opportuna viſa fuit illis, qui poſt natum Servatorem philoſophiae ſtudebant. Qui quum nullo modo negare poſſent, turpes ac ridiculas eſſe vulgi religiones, id ſtrenue agebant, ut multitudinem Deorum diminuerent, & agmina quaedam ſub uno veluti tecto congregarent. Verum his inter alios praeclare jam occurrit *Auguſtinus de civitate Dei.*

(*q*) *Aeſchylus*] In *Prometheo vincto p.* 29. *edit. Guil. Canteri Antw.* 1580. 12. *Hugo Grotius* in *Excerpt. veterum Tragicor. p.* 5. hunc ita verſum reddidit:

Tellusque multis una res ſub vocibus.

(*r*) *Perſpicit*] In hac ego argumentatione duo requiſiverim. (I.) Nimis mihi videtur infirma & debilis: Veteres inferiores Deos variis appellarunt nominibus. Ergo ſummum Deum pariter multis vocabulis deſignarunt. Facilis ad credendum ſit, neceſſe eſt, quem hoc connexum commovet. In ejusmodi rebus teſtimoniis & auctoritatibus omnia dirimuntur; nihil vero conjecturis & divinationibus probatur. (II.) Ipſum, quo nititur, fundamentum valde lubricum eſt. Etenim in quaeſtionem hoc adduci poteſt, an variis nominibus ſolem, lunam, & terram veteres appellaverint. Non ignoro, ex illis, qui veterum ſuperſtitiones ad rationem revocare conniſi ſunt, non paucos exiſtimaſſe, multorum Deorum nomina unum ſolem, unam lunam, unam terram deſignare. Solem in omnibus ſibi Diis deprehendiſſe viſus eſt *Macrobius:* de cujus inſtituto ſupra luculenter commentatus ſum. Nomina *Dianae*, *Veneris*, *Aſtartes*, *Hecates*, & aliarum Divarum ad unam alii lunam pertinere arbitrati ſunt. *Veſtam*, *Cybelen*, *Rheam*, *Opem*, aliaque Dearum nomina unius eſſe terrae vo-

insignitam fuisse: Τὴν μονάδα οὕτως ἐκάλουν, καὶ ἐπίθετον Ἀπόλλωνος. *Monadem ita vocarunt: est & nomen hoc Apollinis vocabulum aut cognomen.* Pythagoreorum more hic loquitur, quibus summus rerum omnium Deus *Monas* dicebatur. Ergo hunc Deum πολυώνυμον, *multis nominibus ornatum*, vocabant populi. Hinc Hymnum, quo Dei laudes celebrat, supra recitatum a nobis, his verbis exorditur *Cleanthes*:

Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε.

Magne pater Divum, cui nomina multa.

Cujus magister *Zeno* diserte, teste (s) *Diogene Laërtio*, praecepit: Ὁ θεὸς πολλαῖς προσηγορίαις ὀνομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. *Deus multis appellatur nominibus ratione virium.* Exempla, quibus hoc praeceptum firmat, deinceps afferentur. Scriptor *Libri* (t) *de mundo* idem omnino perhibet: Εἷς δὲ ὤν, πολυώνυμός ἐστι, κατονομαζόμενος τοῖς πάθεσι πᾶσιν, ἅπερ αὐτὸς νεοχμοῖ. *Unus Deus quum sit, pluribus nominibus appellatus est, ab iis utique suis omnibus affectibus denominatus, quorum specimen edere ipse solet.* Nec dissentit (v) *Seneca*, qui, *Quaecumque voles*, inquit, *illi propria nomina aptabis, vim aliquam effectumque coelestium rerum continentia. Tot appellationes esse possunt ejus, quot munera.* (x) *Macrobius* quoque, *Virgilii* permotus auctoritate, *unius Dei*, decernit, *effectus varios pro variis censendos esse*, seu, ut *Vossius* legere jubet, *censeri Numinibus*, id est, variis nominibus personam indicantibus exprimi. Sic, quod eodem loco dicit, *varias solis virtutes diversis Diis dedisse nomina*, id hanc unice vim habet, varios solis effectus occasionem dedisse, ut non unis nominibus personam designantibus sol appellaretur. Jungo *Maximi* (y) *Madaurensis*, quod jam ante ex *Augustino* attuli, testimonium: *Hujus virtutes per mundanum opus diffusas nos multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus proprium ignoramus. Ita fit, ut, dum ejus quasi quaedam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum co-*

vocabula, rati sunt plurimi. Verum hi utrum ingenio suo, an vero rationi atque veritati paruerint, id jure in controversiam vocatur. Quae de omnibus hisce Diis Deabusque narrantur, ea homines fuisse illos inventis rebusque gestis inclytos, nec ullo modo inter se confundi debere, declarant. Quare parum illos recte instituisse verisimillimum est, qui, quo turpitudinem receptarum superstitionum velarent, multos Deos unum esse solem, vel lunam, vel terram, constituerunt. Hoc autem si ita sese habet, totum hocce argumentum corruit. Decet nos, si veritatem consectari pulcrum ducimus, res ipsas & historias veteres spectare, nulla vero ratione recentiorum commentitiis interpretationibus temere fidem habere.

(s) *Diogene Laërtio*] *Lib.* VII. *Segm.* 147. *p.* 458. Similis plane locus apud eumdem exstat *Lib.* VII. *Segm.* 135. *p.* 450. ubi ex Stoicorum sententia sic loquitur: Ἕν τε εἶναι θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ εἱμαρμένην, καὶ Δία, πολλαῖς τε ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. *Unum quoque Deum esse, & mentem, & fatum, & Jovem; multisque aliis appellari nominibus.*

(t) *De mundo*] *Cap.* 7. *p.* 866. *T.* I. *Opp. Aristotelis.*

(v) *Seneca*] *Libro* IV. *de beneficiis Cap.* 7. *p.* 427. *T.* I. *Opp.*

(x) *Macrobius*] *Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 17. *p.* 272. *Sicut*, inquit, *Maro, quum de una Junone diceret*: quo Numine laeso, *ostendit*, *unius Dei effectus varios pro variis censendos esse Numinibus: ita diversae virtutes solis nomina Dis dederunt. Vossii* emendationem hujus loci in *Opere* ejus *de idololatria* exstare, nil dubito: locum ipsum quaerere, minoris utilitatis duxi, quam laboris.

(y) *Madaurensis*] *Epistola* ad *Augustinum*, quae XVI. est in hujus *Epistolis Tom.* II. *Opp. p.* 15. Sed nescio, cur siluerit vir doctissimus, *Augustinum* in *Responsione* ad hanc *Epistolam*, quae hanc statim excipit, irridere istam opinionem philosophi Platonici. *Vides*, inquit, ad haec *Maximi* verba delatus, inter alia, *pro tua prudentia, quam locus late iste pateat reprehensioni.* Qui sequitur, versus poëtae Latini, non recordor, unde sumtus sit.

(z) *Prae-*

colere profecto videamur. Postrema sententiae hujus verba belle concinunt illis antiqui vatis, quibus *Jupiter* reliquos ita compellat Deos:

> *Coelicolae, mea membra, Dei, quos nostra potestas*
> *Officiis divisa facit.*

Quae si vera sint verba, omnes, quibus olim superstitio populorum supplicavit, Dii varia tantum erunt unius summi Numinis membra, muneribus inter se divisa. 57[1]
Neque multum interest, utrum Stoicorum ex sententia dictum hoc esse putes, qui nullos veros esse ac naturales ducebant Deos, praeter animae mundanae partes, an ad eorum interpreteris voluntates, qui commentitios Deos omnes nil nisi varia censent esse nomina, quibus unius altissimi Dei virtutes, munera, & officia (z) praedicentur.

Qui *Librum de mundo* exaravit philosophus, is, ut probet, variis Deum gaudere nominibus, numerum quemdam divinorum ejusmodi nominum profert in medium. In his principem locum tenent, quae subjicio: (*) βρονταῖος & ἀστραπαῖος, *fulminans & fulgurator*, ὑέτιος, *pluvius*, ἐπικάρπιος, *fructuum largitor*, πολιεὺς. *custos civitatum*, μειλίχιος, *mitis & placabilis.* Quo postremo qui eum salutabant nomine, hi non animalium sacrificiis, verum terrae tantum fructibus eum placare studebant. Addit alia ejus generis cognomina scriptor, quem diximus: φίλιος, ξένιος, στράτιος, τροπαιοῦχος, καθάρσιος, παλαμναῖος, & alia. Postremo eum σωτῆρα quoque ac ἐλευθέριον. *servatorem & vindicem*, nominari, significat. Huic nominum generi Latinorum non pauca, quibus *Jovem* suum honorabant, respondent. Ita *Victor*, dicitur, *Invictus*, *Opitulus*, *Stator*. *Stator* vero quod appellabatur, id non eam, quam historici afferunt, caussam habet, auctore (*a*) *Seneca*, *quod post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit*, sed, *quod stant beneficio ejus omnia.* Neque aliam propter rationem, id quod ab (*b*) *Augustino* accepimus, *Centupeda*, cen-

(*) (Cap. 7. p. 866.)

(z) *Praedicentur*] Haec omnia &, quae sequuntur, multa id quidem probant, fuisse in philosophis & viris sapientioribus olim, qui multa Deorum nomina unum tantum significare Deum, sibi persuaserint. Neque hoc umquam quisquam vocavit in dubium, qui modo veterum monumenta inspexit. Stoici maxime non poterant, quin hanc opinionem amplecterentur, quum omnia, quae anima sunt praedita, Dei, per totam rerum universitatem fusi, partes esse atque membra, censerent. Inde vero minime conficitur, quod probandum sibi sumsit vir doctissimus, rem ita sese habuisse, quemadmodum hi opinati sunt, atque longam illam veterum Deorum familiam ex nominibus unice constitisse, varias unius Dei virtutes indicantibus. Si centum produci possent auctores & philosophi, quorum haec una fuisset & concors sententia: *Venerem*, *Dianam*, *Jovem*, *Osirin*, *Isidem*, *Vulcanum*, *Plutonem*, *Neptunum*, & omnes praeterea Deos unius tantum Dei aut variarum ejus perfectionum esse nomina; hoc tamen ex ista consensione nullo modo sequeretur recte hosce homines de veterum religionibus judicasse, nec habere aliquid sententiam eorum, quod vituperari queat. Sapientis e contrario est officium, videre, an haec rebus ipsis consentanea sit interpretatio, veterumque sacra istam expositionem non recusent. Hoc autem si fiat, quidem vehementer metuo, ne omne hujus sententiae pretium pereat, religioque haec philosophorum quorumdam privata, non autem populorum publica, fuisse videatur. Cognomina ceterum varia uni fuisse olim Deo data pro varietate, quae ab eo exspectabant, beneficiorum, satis certum est. Sed de his hoc minime in loco quaeritur.

(*a*) *Seneca*] *De beneficiis Lib.* IV. *Cap.* 7. p. 427. *T.* I. *Opp.*

(*b*) *Augustino*] *De civitat. Dei Lib.* VII. *C.* 11. *p.* 131. *T.* VII. *Opp.* Idem eodem loco de cognominibus Jovis, *Almus* & *Ruminus*, agit.

(*c*) Ci-

centum veluti pedibus nixus, & *Tigillus*, seu fulcrum columenque mundi totius dicebatur. Quo etiam duo illa vocabula pertinent, (*) *Almus & Ruminus*: quibus quum inter alia *Jovem* Latini designarent, id indicatum cupiebant, omnes ab eo res, tamquam uberibus, ali ac nutriri. Sed & aliam addit classem divinorum nominum auctor *Libri de mundo.* Ἀνάγκην, *necessitatem*, ait Deum ideo vocari, quod natura sit immotus & immutabilis. Quamquam (c) *Cicero* nomen hoc ex alia confirmat caussa natum esse: *Interdum Deum necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab eo constitutum sit.* Εἱμαρμένη aliud est Dei nomen, quod invenit, si Graecum illud audias, *a serie rerum conserta, inoffensoque tenore procedente.* Dicitur & πεπρωμένη, *quod ab eo omnia terminata sunt, ac nihil in rerum natura infinitum est.* Μοῖρα idem Deus huic appellatus esse videtur *a partitione rerum.* Ἀδράστειαν vero dictum suspicatur, *quasi caussam quamdam natura comparatam, quam fallere nemo queat aut vitare.* Postremo ingeniosam illam, quam vocat, de tribus Parcis, *Clothone, Lachesi, & Atropo*, fabulam ad Deum unice pertinere, contendit: Ταῦτα δὲ πάντα ἐστὶν οὐκ ἄλλο τι, πλὴν ὁ θεός, καθάπερ καὶ ὁ γενναῖος Πλάτων φησίν. *Proinde haec omnia non aliud quidquam, quam Deum, esse, planum est, ut eximius Plato censuit. Enimvero Deus principium, finem, & media rerum omnium tenet.* Eadem a Latinis esse videas adhibita Dei nomina. *Cicero & Seneca* Romanos Deum non modo *fatum*, sed & *naturam* ac *fortunam* nominasse, testes sunt. *Quid aliud est natura*, (d) *Senecae* haec verba sunt, *quam Deus & divina ratio, toti mundo & partibus ejus inserta?* Addit, *Deum & naturam* non alio modo differre, quam vocabula *Annaeus & Seneca* inter se differant. *Si quid*, inquit, *a Seneca accepisses, Annaeo te diceres debere, vel*
572 *Lucio, non creditorem mutares, sed nomen. Nonnumquam*, inquit (e) *Cicero*, *Deum fortunam appellant, quod efficiat multa improvisa & nec opinata nobis propter obscuritatem ignorantiamque caussarum.* *Seneca* de his omnibus similibusque Dei nominibus hoc modo ad extremum decernit: *Omnia ejusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate.*

Augustinus praeclare dudum intellexit, pleraque nomina haec, quae recensuimus, aliaque non dissimilia nullo modo sic esse consideranda, ac si totidem distinctorum Numinum notae forent: (†) *Haec omnia cognomina imposuerunt uni Deo propter caussas potestatesque diversas, non tamen propter tot res etiam tot Deos eum esse coëgerunt.* —— *Unus Jupiter propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus est.* Quocirca alia, praeter haec, fuerunt inter veteres populos Dei nomina, eaque usu trita quotidiano, quae multo aliquis citius non unum, sed plures distinctosque Deos designare, credat: nec idcirco tantum, quod propria sint nomina, verum etiam, quod singulis sua templa, sacrificia, certaque cultus & sacrorum ratio adjuncta olim fuerit & assignata. Atque haec ego nomina binis existimo classibus comprehendi posse: quarum quidem una ea continet, quae ad Dei naturam cuncta gubernantem & complectentem propius referuntur; altera illis relicta est, quae certas quasdam divinae naturae affectiones, virtutes, effectusque in hoc orbe ap-

(*) Ruma Mamma. (†) De civit. Dei L. VII. C. 11. (p. 131.)

(c) *Cicero*] *Academicar. Quaest. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 2233. *T.* VIII. *Opp.*

(d) *Senecae*] *De beneficiis Lib.* IV. *Cap.* 7. *p.* 427.

(e) *Cicero*] *Academicar. Quaest. Lib.* I. *C.* 7. *p.* 2233. *T.* VIII. *Opp.* Quod sequitur, *Senecae* dictum eodem, quo praecedens, loco scriptum legitur.

(f) *Orphei*] In *Hymno in Panem* seu Faunum *p.* 109. *ed. Operum* ab *Eschenbachio* curatorum. In

apparentes exprimunt. Superioris generis non mediocris legitur paſſim copia: in qua neſcio an ullum majoris momenti ſit, quam vox *Pan.* Ipſa verbi poteſtas Numen eo ſignificari docet omnia regens & moderans. Idque ex eo confirmatur, quod ab antiquis ſcriptoribus ἁρμοστὴς *orbis totius* dicitur, ſeu is, qui totam rerum naturam, non ſecus ac lyram aut citharam, ratione temperat, ut ſuavis naſcatur omnium concentus. Notus eſt (*f*) *Orphei*, aut, ſi mavis, *Onomacriti* verſus:

Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.

Vocibus flexanimis mundi concenta figurans.

Adde huc, quod antea planum fecimus, *Panem* Graecis & Arcadibus non fuiſſe mundum mentis inopem & animae, ne mundum quidem natura ſentiente praeditum, verum totam rerum naturam, quemadmodum a divino quodam ſpiritu ſeu natura intelligente arte atque conſilio non modo facta eſt, ſed etiam perpetuo regitur, ac, ne harmoniam amittat & ordinem, gubernatur. Hinc evenit, ut *Pan* paſtor omnium mortalium totiusque orbis diceretur, teſte hoc *Orphei* verſu:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὴν καὶ ἀτέρμονα γαῖαν.

Paſcens humanum genus ac ſine limite terram.

Socrates praeterea in *Platonis Phaedro Panem* ut ſummum precatur Deum. Quae omnia ſi colligas & expendas, vocabulum *Pan* intelliges unum illum Deum, nec enim plura eſſe poſſunt univerſa, ſignificare, qui ſinu ſuo continet & arcet omnia, ex ſe cuncta parit & procreat, mundum optime condidit, & aequo imperio temperat, denique certa ratione UNUM eſt & ſimul OMNIA.

Sequitur *Janus*, quem primum invocare ſolebant Romani omnium, quidquid etiam ſacrorum rituum ſuſciperent, nec umquam, cuicumque etiam Deo ſacrificarent, inſalutatum dimittebant. Nullum autem eſt dubium, quin is ſaepenumero loco Dei rebus omnibus praeſidentis ſit habitus. Teſtimonium (*g*) *Martialem* & (*h*) *Ovidium* jubebo dicere. Quorum ille *Janum* ſic compellat:

—— *Nitidique ſator pulcherrime mundi.*

Hic vero loquentem inducit Deum:

Quidque ubique vides, coelum, mare, nubila, terras, 573
Omnia ſunt noſtra clauſa patentque manu.
Me penes eſt unum vaſti cuſtodia mundi.

Ex

In eodem *Hymno* is, qui ſequitur, verſus legitur. De *Pane* jam ſupra dixi. Omnia mihi citius perſuaſerim, quam hoc, capripedem hunc Arcadum Deum, cui paſtorum natio devota erat, ſummum fuiſſe Numen, aut rerum naturam anima praeditam, tametſi nonnullos olim, nominis notione commotos, in hanc iviſſe ſententiam, non ignorem. Idem de reliquis mihi Diis videri, quorum nomina vir doctiſſimus, reluctantia licet, ad ſummum trahit Deum, ingenue fateor.

(*g*) *Martialem*] *Epigramm. Lib.* X. *Epigr.* XXVIII. *p.* 411.

(*h*) *Ovidium*] *Faſtorum Lib.* I. *vſ.* 117. *ſ.*

(*i*) S.

Ex quibus hoc etiam efficere licet locis, quem *Janum* veteres dixere, non fuiſſe mundi materiam ſenſu atque anima vacuam, ſed naturam & rationem materiae illi praepoſitam. Neque dubito, quin hac potiſſimum de cauſſa rerum omnium a *Jano* primordia ceperint, quod eum Deum omnium vetuſtiſſimum, rerumque univerſarum autumarunt eſſe initium. (*i*) *S. Auguſtinus* eumdem eſſe cenſet *Janum*, quem *Jovem*. Quocirca vitio id ducit Romanis, ſeu potius civilis Romanorum Theologiae conditoribus, quod ex uno duos fecerint Deo: (*) *Quum ergo Janus mundus ſit, & Jupiter mundus ſit, unusque ſit mundus, quare duo Dii ſunt, Janus & Jupiter? Quare ſeorſum habent templa, ſeorſum aras, diverſa ſacra, diſſimilia ſimulacra? Si propterea, quia alia vis eſt primordiorum, alia cauſſarum, ex illa Jani, ex iſta Jovis nomen accepit: numquid, ſi unus homo in diverſis rebus duas habeat poteſtates, aut duas artes, (quia ſingularum diverſa vis eſt) ideo duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus quum ipſe habeat poteſtatem primordiorum, ipſe cauſſarum, num propterea illum duos Deos neceſſe eſt putari, quia primordia cauſſaeque res duae ſint?* Quod *Auguſtinus* & *Jovem* & *Janum* mundum eſſe affirmat, id cave ſic accipias, ac ſi mundi materiam indicaſſet. Mundi mentem potius ſeu animam intelligit, quod ipſe alias his verbis ſignificat: (†) *Sit Jupiter corporei hujus mundi animus, qui univerſam iſtam molem ex quatuor elementis conſtructam atque compactam implet & movet.* Interea, quemadmodum corpus & anima conjunctim vocantur homo, ita totus mundus ex anima & materia conſtans a veteribus una voce *Deus* appellatur. Ceterum, quod ad ipſam hanc attinet *Auguſtini* ratiocinationem, belle quidem ea & egregie civilem ferit Theologiam Romanorum, at in arcanam eorum & ſecretiorem diſciplinam nihil poteſt. Namque hujus praecipuum & princeps erat fundamentum, unum eſſe tantum Deum, quem certis de cauſſis non variis tantum afficere fas ſit nominibus, verum etiam multiplici ritu & lege colere. Quare, quum *Janus* & *Jupiter* nihil ſint, niſi diverſa unius ejusdemque celſiſſimi Dei nomina, non ego contemnendam putem (*k*) *Salmaſii* conjecturam, judicantis, Romanos vocem *Janus* a Graecorum Ζανὸς, quod Jovis Aetolii nomen erat, traxiſſe.

Genius alius erat de viginti ſelectis Romanorum Diis: quem, qui *Feſtum* modo inſpexerit, non dubitabit amplius, Numen pariter fuiſſe rebus omnibus praefectum, totamque rerum naturam gubernans. *Genium*, inquit (*l*) *Feſtus*, *appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Accedit (*m*) *Auguſtini*
574 teſtimonium, qui aperte *Genium* a *Jove* non differre, ſcriptum reliquit, id eſt, aliud

(*) Civ. Dei Lib. VII. C. 10. (p. 131.)

(†) De civit. Dei Lib. IV. C. 11. (p. 76.)

(*i*) *S. Auguſtinus*] Is vero illo in loco non ſuam, ſed *Varronis* & aliorum quorumdam Romanorum ſententiam de *Jano* exponit, atque ineptam eſſe eam, oſtendere nititur. Ipſe *Janum* nec mundum eſſe opinabatur, nec eumdem eſſe, qui *Jupiter*, cenſebat, ſed, quae dabant adverſarii, ſumebat, & ex illis contra eos diſputabat.

(*k*) *Salmaſii*] Hanc ubi *Salmaſius* conjecturam propoſuerit, neſcio. At placuit ea cum aliis quibusdam, tum non ita pridem *Petro Dan. Huëtio Prop.* IV. *Cap.* 9. §. 2. *p.* 228. qui ex ea *Janum Jovemque* non differre probat. Ceterum, quantum his, quae de *Jano* crudite hic diſputantur, tribuendum ſit, hic unus omnes *Arnobii* locus docebit ex *Libro* III. *adv. gentes p.* 147. *Incipiamus a Jano, quem quidam ex vobis mundum, annum alii, ſolem eſſe prodiderunt nonnulli. Quod ſi accipiemus, ut verum ſit, ſequitur, ut intelligi debeat, nullum umquam fuiſſe Janum, quem ferunt Coelo atque Hecate procreatum, in Italia regnaſſe primum, Janiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generum, Juturnae maritum.* Ergo primum hiſtoria *Jani* ſecretiorem illam, aut potius commentitiam, Romanorum Theologiam erroris & ſtultitiae convincebat, quippe quae *Janum* fuiſſe antiquum Italiae regem monſtrabat. Ipſi deinde hi

aliud eſſe unius ſummi Dei nomen: (*) *Quum alio loco* (*Varro*) *dicit*, *Genium eſſe uniuscujusque animum rationalem, talem autem mundi animum Deum eſſe, ad hoc idem utique revocat, ut tamquam univerſalis genius ipſe mundi animus eſſe credatur. Hic eſt igitur, quem appellant Jovem.* Et nonnullis interpoſitis: *Reſtat*, inquit, *ut eam ſingulariter & excellenter dicant Deum Genium, quem dicunt mundi animam: ac per hoc Jovem.*

Pergo ad *Chronon* ſeu *Saturnum:* de quo *Dionyſium Halicarnaſſenſem* audire juvabit. Eo enim loco, quo is fertilitatem effert Italiae, id ſimul indicat, *Saturnum* non certam inter Deos provinciam tenere, ſed totius rerum naturae imperium moderari: (†) Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, τοὺς παλαιοὺς ἱερὰν ὑπολαβεῖν τοῦ Κρόνου τὴν χώραν ταύτην, τὸν μὲν δαίμονα τοῦτον οἰομένους εἶναι πάσης εὐδαιμονίας δοτῆρα καὶ πληρωτὴν ἀνθρώποις· εἴτε Χρόνον αὐτὸν δεῖ καλεῖν, ὡς Ἕλληνες ἀξιοῦσιν, εἴτε Κρόνον, ὡς Ῥωμαῖοι, πᾶσαν δὲ περιειληφότα τὴν τοῦ κόσμου φύσιν, ὁπότερον ἄν τις ὀνομάσοι. *Itaque nihil mirum eſt, quod veteres hanc regionem Saturno ſacram eſſe voluerunt, eo quod hunc Deum datorem & perfectorem omnis, quae hominibus evenire poteſt, felicitatis eſſe, cenſuerunt. Sive Chronon fas ſit eum appellare, ut Graeci arbitrantur, ſive Cronon, ut Romanis videtur; hoc tamen certum utrimque eſt, eſſe eum Deum, univerſam mundi naturam continentem.* *Saturnus* Hetruſcum eſt vocabulum: cujus gentis lingua ex Orientis regionibus in Italiam delata eſt. Igitur derivandum illud arbitrer nomen a voce סתר *occultum.* Quod ſi ita eſt, *Saturnus* abſtruſum & reconditum illud ſignificabit rerum principium, cujus vis & poteſtas univerſam naturam complectitur & continet. Hinc evenit, ut Romanis *Deus Latius* ſeu latens Numen vocaretur, uxor vero ejus in Pontificum Commentariis *Latia Saturni* audiret. Atque ipſa regio, quae Hetruſco ſermone *Saturnia* nominabatur, Romanorum lingua *Latium* dicta fuit. Unde incolae ejus *Latini* nominati ſunt, id eſt, occulti & reconditi Numinis cultores. Ipſa porro fabuloſa veterum Theologia, quoniam *Saturnum Jovis* eſſe docet genitorem, *Saturnum* vetat a quoquam *Jove* minorem aut inferiorem haberi. In quo tamen anceps ſtatim exoritur quaeſtio: Quonam pacto, ſi haec ita ſeſe habeant, fieri poſſit, ut *Jupiter* tamen & *Saturnus* non reapſe differant, ſed unus idemque maximus Deus ſint? Neque una eſt omnium virorum eruditorum de hac controverſia dirimenda ſententia. *Platonis* primum audiemus ſententiam, qui hanc difficultatem ſibi ſolvendam proponit in *Cratylo.* Cenſet vero, *Jovem* in hac poëtarum narratione ſignum eſſe animae mundi. Animam hanc priſcos Theologos ex perfecta & aeterna mente

te

(*) Civ. Dei Lib. VII. C. 13. (p. 132. T. VII. Opp.) (†) Rom. Antiq. Lib. I. p. 24. ed. Steph.

hi Theologi, qui popularibus in religionibus explicandis mirifice ingenioſi ſibi videbantur, ſemet ipſos conterebant, & mutuis oppugnabant armis. Etenim dum diffident, cujusnam rei figura & ſignum *Janus* ſit, dum alius ſolem in eo videt, alius mundum, alius annum, alius Martem, alius aërem, quod *Servius ad Virgilium* memoriae prodidit, nil ſibi credendum eſſe, aperte praecipiunt, totamque hanc religionem exponendi viam ad humani ludos ingenii pertinere, clamant. Haec in reliquos etiam Deos, quorum hic mentio fit, dicta ſint.

(*l*) *Feſtus*] *De verborum ſignificat. Lib.* VII. in *Dion. Godofredi Auctoribus Latinae linguae p.* 292.

(*m*) *Auguſtini*] Verum non ſuam, ſed *Varronis*, ſententiam recitat *Auguſtinus.* Ipſe vero quidnam de commentitiis ejusmodi religionum expoſitionibus ſenſerit, paullo poſt, expoſitis *Varronis* opinionibus, his verbis teſtatur: *Sed quum conantur vaniſſimas fabulas ſive hominum res geſtas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutiſſimi tantas patiuntur anguſtias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur. Lib.* VII. *de civ. Dei Cap.* 18. *p.* 135. Nihil fieri verius poteſt hoc judicio.

(*n*) Ψυ-

te seu intelligentia procreatam esse, decernere. Istam ergo mentem *Chronon* seu *Saturnum* esse. *Saturnum* ipsum *Urano* seu *Coelo* rursus subjici: neque hoc injuria. Supremum enim coelestem Deum seu princeps illud Numen, unde nata sint omnia, mentis illius aeternae caussam esse & originem. *Uranus* igitur, *Chronos*, & *Zeus* seu *Coelus*, *Saturnus*, & *Jupiter*, si *Platonem* in hac caussa magistrum adsciscamus, tria ejus denotabunt principia, ex quibus cuncta processisse censet, bonitatem ipsam, mentem, & animam, τἀγαθὸν, νοῦν, & (*n*) ψυχήν. Sed non omnibus *Platoni* licuit opinionem suam suadere. Sunt, qui minori opus esse subtilitate judicant ad *Hesiodi*
575 *Theogoniam* declarandam. Quare *Jovem* neque Deum supremum arbitrantur esse, nec pro mundi habent anima, verum aetherem illo nomine significari, putant. Simili modo *Neptunum* & *Plutonem*, *Jovis* fratres, & ejusdem *Saturni* filios, mare & terram designare, suspicantur. Quod hi tres vero ex *Saturno*, *Urani* filio, dicuntur geniti, id hanc vim habere, opinantur: Abstrusa & recondita supremi coelestisque Dei virtute omnia illa facta & constituta esse, quae ad rerum naturam spectant. Aliam ingressus est viam is, qui *Librum de mundo* litteris consignavit. Quum *Jovem* fateatur principis & altissimi Dei notam esse, *Saturnum* tamen immensam temporis continuationem seu aeternitatem significare, putat. *Jovem* igitur *Saturni* filium hoc sensu a poëtis dici, existimat, *quod ab aevo sempiterno ad alterum aevum pertineat*, (*) διήκειν ἐξ αἰῶνος ἀτέρμονος εἰς ἕτερον αἰῶνα. Ex quo apparet, *Saturnum* & *Jovem* quodammodo rem unam ipsi & eamdem esse. Mihi vero explorati nihil hic constitui videtur posse, certusque sum, tum demum optime responsum iri illis, qui hanc dubitationem commovent, si dicamus, inanem suscipi laborem & inutilem ab illis, qui in poëtarum fabulis & commentis mysteria nescio quae justamque rerum cohaerentiam investigare cupiunt. Neque dubito, quin hanc responsionem ipsimet ingenui & considerati Deorum amici, si naturalis fuissent Theologiae periti, probaturi fuissent. S. (*o*) *Augustinus Varronis* de *Saturno* sententiam nobis exposuit, quae huc redit: *Saturnum* illam esse naturam, quae continuo ex se occulta rerum semina formasque producat, atque rursus eadem in sinum suum revocet & recipiat. Neque desunt, qui hoc unum docere voluisse, qui fabulam de *Saturno* pueros suos devorante excogitarunt, suspicantur, formas rerum corporearum semper destrui & interire, at femineas naturae partes seu materiam semper superstitem esse & remanere. Nolim ego hic arbiter sedere: verum hoc

(*) C. 7. p. 869. (T.I. Aristot.)

(*n*) Ψυχήν] Plura hic vir doctissimus sibi visus est in *Platone* deprehendisse, quam apud eum exstant. Qui quidem trium illorum principiorum non modo non meminit hoc in loco, sed etiam affert nonnulla, ex quibus apparet, ne in mentem quidem ei venisse, *Saturni*, *Jovis*, & *Urani* historias ad tres illas naturas applicare. Fabulam quidem de ortu *Jovis* ex *Saturno* in *Cratylo p.* 262. ita explicat, ut *Jovem* magnae cujusdam intelligentiae progeniem esse statuat: εὔλογον δὲ, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία. *Probabile vero, magnae cujusdam intelligentiae prolem Jovem esse.* Verum quid haec sibi verba velint, difficile intellectu est. Namque paullo ante non obscure professus erat, *Jovem* Deum esse summum omnium; quippe quem ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῶν πάντων, *principem & regem omnium*, vocaverat. Is ergo summus Deus quonam sensu ab eo dictus sit magnae cujusdam intelligentiae filius esse, equidem nescire me fateor. Multo minus intelligo, quid dicat, quum postea de *Saturno* ex *Coelo* nato loquitur: Ἔστι δὲ, inquit, Οὐρανοῦ υἱός, ὡς λόγος· ἡ δὲ αὖ ἐς τὸ ἄνω ὄψις καλῶς ἔχει τοῦτο τὸ ὄνομα καλεῖσθαι Οὐρανία, ὁρῶσα τὰ ἄνω. *Est autem is Coeli filius, ut fertur; quippe adspectus ad supera merito* Οὐρανία *vocetur, quasi* ὁρῶσα τὰ ἄνω. Explorent alii dicti hujus sententiam & virtutem: mihi quidem non placet. Id satis animadverto, nugari *Platonem* non secus, ac ulti-

hoc plane affirmo, virtutis & naturae divinae adumbrationem quamdam in fabulis de *Saturno* contineri. Quare, quod ab (*p*) *Auguſtino* traditum habemus, (*) *Saturnum* olim definiverunt *ſinum quemdam eſſe naturae, in ſe ipſo continentem omnia.* Neque idem veretur concludere *Auguſtinus*, *Jovem* & *Saturnum* non niſi nomine diſcrepare, unumque Numen eſſe, ſi quis eam putet *Saturni* notionem retinendam eſſe, quam *Varro* ſuppeditavit, *de civit. Dei Lib.* VII. *C.* 13. Itaque nil temere me facturum, arbitror, ſi nomen *Saturnus* aliud ex illis pronuntiem nominibus fuiſſe, quibus ſummum veteres Deum condecorarunt, quoniam ſecretam & occultam vim ſignificat, totam rerum naturam complectentem, permeantem, ſuſtinentem, ſeminaque ac formas rerum omnium ex ſe ipſo procreantem & producentem. Idem de voce *Uranus* ſeu *Coelus* cenſeo. Nihil ea eſt, quam aliud ſupremi Numinis cuncta moderantis & continentis, ſeu primae in divinitate perſonae vocabulum. (†)

Venio ad *Minervam*. Hoc ego vocabulum minime diffiteor ſaepenumero peculiarem quamdam Deam, aut vim quoque divinam, in aethere ſingulari ratione manifeſtam, id quod deinceps oſtendemus, denotare. Idem vero illud nonnumquam ſummi Numinis eſſe notam, contendo, vimque proprie ſignificare per totam rerum naturam ſua ſponte ſeſe diffundentem. Supra jam teſtatum fecimus, Numen illud, quod *Neith* ſive *Neithas* dixerunt Aegyptii, nulla re ab eo diſcrepare, quod Graeci Ἀθηνᾶν, Latini vero *Minervam* nominarunt. At quae templo Deae *Neith* ſacra inſcripta quondam erant in Aegypto verba: *Ego ſum omne illud, quod fuit, quod eſt, quod futurum eſt*, ea docent ſine controverſia, *Neith* pro vi habitam fuiſſe divina, univerſum orbem moderante & gubernante. Similiter (*q*) *Athenagoras*, quaenam illa fuerit, quam *Athenan* vocarunt Graeci, his vocibus declarat: ἡ φρόνησις διὰ πάντων διήκουσα. *Mens & ſapientia per omnia diffuſa & extenſa.* Quibus reſpondent, quae auctor *Libri ſapientiae* de ſapientia perhibet: quippe quae ipſi vocatur ἡ πάντων τεχνῖτις, *artifex rerum omnium*, diciturque διήκειν καὶ χωρεῖν διὰ πάντων, *permeare atque pertinere per omnia.* Ergo *Athena* ſeu *Minerva*, cui Graeci inſerviebant & Latini, aut ipſe fuit Deus princeps & celſiſſimus omnium, ratio perfecta & infinita, unde nata atque orta ſunt omnia, aut vero altera in divinitate hypoſtaſis, ex ipſo divinitatis aeternae fonte, nulla intercedente alia cauſſa, profecta. Operae pretium erit *Ariſtidem* hic audire, *Oratione in Minervam:* (§) Πάντα 576

μὲν

(*) De civit. Dei Lib. IV. C. 12. (p. 77.)

(†) Ita in veteri inſcriptione legitur: OPTIMUS MAXIMUS CAELUS AETERNUS JUPITER.

(§) P. 192.

ultimum Grammaticorum. Video quoque, falli eos, qui exiſtimant, *Uranum* ipſi viſum fuiſſe id, quod affectatores ejus τἀγαθὸν vocant, *Saturnum* id, quod iidem νοῦν, *Jovem* denique id, quod ψυχὴν nominant. De reliquis ſolliciti ſint alii. Conjecturas ceterum eximii viri de vocabulorum *Saturnus*, *Latium*, & aliorum originibus probent, quibus placet: mihi, ut verum fatear, nimis videntur eſſe tenues & aridae.

(*o*) *Auguſtinus*] *De civit. Dei Lib.* VII. C. 13. *p.* 132. *T.* VII. *Opp.*

(*p*) *Auguſtino*] Verum hoc in loco nulla exſtat apud *Auguſtinum* mentio *Saturni*, neque verba, quae hic adducta ſunt, ad *Saturnum* pertinent. Loquitur de illis, qui Deum mundi eſſe animam, & mundum corpus ejus eſſe, cenſent, *Auguſtinus*: *Non enim*, inquit, *ingenii opus eſt excellentia, ut depoſito ſtudio contentionis attendant,* — *ſi mundus Deus eſt, ſinu quodam naturae in ſe ipſo continens omnia.* Haec quid, quaeſo, ad *Saturnum?*

(*q*) *Athenagoras*] *Legat. pro Chriſtianis C.* 19. *p.* 86. Verum *Athenagoras* non hanc ſuam eſſe profitetur opinionem, ſed Graecorum quorumdam, quam ipſe contemnit & falſitatis coarguit.

(*a*) G.

μὲν οὖν τὰ κάλλιστα περὶ Ἀθηνᾶν τε καὶ ἐξ Ἀθηνᾶς· κεφάλαιον δὲ εἰπεῖν, τοῦ πάντων δημιουργοῦ καὶ βασιλέως παῖς ἐστι μόνη δὴ μόνου· οὐ γὰρ εἶχεν ἐξ ὅτου ὁμοτίμου ποιήσειεν αὐτὴν, ἀλλ' ἀναχωρήσας αὐτὸς εἰς αὑτὸν, αὐτὸς ἐξ αὑτοῦ γεννᾷ τε καὶ τίκτει τὴν θεόν· ὥστε ἐστὶ μόνη βεβαίως γνησία τοῦ πατρὸς, ἐξ ἴσου καὶ ὁμολογουμένου ἑαυτῷ τοῦ γένους γενομένη, κ. τ. λ. *Igitur pulcra omnia & egregia sunt vel in Minerva, vel ex illa. Ac ut paucis multa complectar, illa est unica progenies unius architecti & regis omnium rerum. Etenim neminem habebat sibi honore parem, unde gigneret illam. Itaque ipsemet in semet ipsum descendens, genuit illam & procreavit ex semet ipso: ita ut unica haec sit & genuina soboles primi rerum omnium parentis.* Pergit paullo post: Πίνδαρος δὲ αὖ φησι, δεξιὰν κατὰ χεῖρα τοῦ πατρὸς αὐτὴν καθεζομένην τὰς ἐντολὰς τοῖς θεοῖς ἀποδέχεσθαι· ἀγγέλου μὲν γάρ ἐστι μείζων ἥδε, τῶν ἀγγέλων ἄλλοις ἄλλα ἐπιτάττει πρώτη, παρὰ τοῦ πατρὸς παραλαμβάνουσα, ἀντ' ἐξηγητοῦ τινος οὖσα τοῖς θεοῖς καὶ εἰσαγωγέως, ὅταν καὶ τούτου δέῃ. *Pindarus Minervam canit ad dextram sedere parentis, ab eoque mandata, quae Diis postea reddat, accipere. Angelis enim illa major est, atque angelorum huic illa, isti alia imperat, quemadmodum a patre suo jussa est. Namque officio interpretis & introductoris ad Deos, quum res ita postulat, fungitur.* Ad quem locum aliud mihi liceat agendo monere, vocem *Angelus* ea, qua floruit *Aristides*, aetate a Judaeis & Christianis ad Deorum etiam affectatores transiisse. Hinc frequens ejus occurrit mentio in philosophorum, qui post *Aristidem* vixerunt, monumentis. Finem orationi, qua *Minervae* laudes persequutus erat, his verbis facit *Aristides:* Σχεδὸν γὰρ δύναμιν τοῦ Διὸς εἶναι λέγων τις αὐτὴν ἐκ τούτων, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι· ὥστε τί δεῖ μικρολογεῖσθαι τὰς ἐν μέρει πράξεις αὐτῆς διηγούμενον; ὁπότ' ἔξεστι, τὰ τοῦ Διὸς ἔργα κοινὰ τοῦ Διὸς εἶναί φησι καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. *Non erraverit, quicumque ex illis, quae diximus, coëgerit, Minervam esse Jovis ipsius virtutem ac potestatem. Quapropter, ne res omnes minutas ad Minervam pertinentes enumeremus, ita quidem rationem concludimus, omnia Jovis opera ipsi cum Minerva esse communia.* Ergo valeat eorum, quam vir longe doctissimus & diligentissimus, (r) *G. J. Vossius*, probare videtur alicubi, sententia, qui, quod rebus omnibus praefecerunt veteres, Numen nihil opinantur esse aliud, quam naturam sensu vacantem, aut caussam genitricem per totam rerum naturam fusam, nec ullius excellentioris majorisque intelligentiae legibus & voluntati subjectam. Nam ut omittam, qui sic sentiunt, nihilo esse illis meliores, qui divinam plane rationem & Deum tollunt, haec, quae attulimus, neminem dubitare sinunt, antiquos populos vocabulis *Neith*, *Athena*, & *Minerva* summam sapientiam & intelligentiam designasse, eamque aut pro ipso rerum omnium potente Deo, aut pro ea, quam vis ejus principio genuit, natura (*s*) habuisse. *Mi-*

(*r*) *G. J. Vossius*] *De idololatria Lib.* VII. *Cap.* 1. *p.* 718.

(*s*) *Habuisse*] De *Minerva*, de Dea *Neith*, & de inscriptione in fano *Neith* reperta supra jam tantum dixi, quantum sufficit ad veritatem eorum, quae hic afferuntur, explorandam. *Aristides* non is est, ex quo veterum religiones addiscas. Praeterea loci ejus, qui hic exstant, non id probant, quod vir doctissimus tam diligenter inculcat, *Minerva* nomen esse, quod summum designet Deum.

(*t*) *Ipse est*] Ex *Plutarchi* dicto hoc non id mihi videtur consequi, quod ex eo *Cudworthus* perspicuum esse putat, fuisse nonnullos, qui asseveraverint, *Apollinem* supremum esse, quod rebus universis praeest, numen. (I.) Patet ex eo, nonnullis *Apollinem* non solem, verum solis dominum & parentem, quem nemo conspiciat, visum esse. Hujus ego generis sententiam hanc putem fuisse, *Apollinem* naturam esse, quae & solem condiderit, & perpetuo gubernet ac moderetur. Nihil autem, quod nos cogat, video, ut hos homines existimasse credamus, *Apollinem* primum illud esse, unde fluxerint omnia, rerum principium. Neminem fugit rerum veterum vel mediocriter gnarum, persuasum olim plerisque fuisse, stellis tam fixis, quam errantibus certos esse genios aut Deos praepositos, quorum nutu & arbitrio illae regerentur. Ergo soli suum quoque Deum prae-*fe-*

Minervae comitem *Apollinem* dabimus. Notum eſt ſoli, quem omnes cernimus, hoc nomen quondam impoſitum fuiſſe; quae notio ſi valeat, ex inferioribus *Apollo* Diis foret. Sed qui non aliam ſibi perſuadent viguiſſe quondam hujus vocabuli poteſtatem, hi errorem, quem facili negotio refellas, admittunt. Ne is quidem *Apollo*, qui locum inter duodecim Conſentes Deos obtinet, ſol eſſe poteſt. Solem enim conſtat poſtea inter octo illos Deos, quos *Selectos* nominabant, Diis Conſentibus ſociatum eſſe, quum antea extra illorum verſaretur numerum. Sed haec alio pertinent: nobis hic, ut efficiamus, ſtudendum eſt unice, vocabulum *Apollo* ſic etiam fuiſſe uſurpatum, Deum ut omnium maximum, ſolis, totiusque mundi auctorem & parentem, ſignificaret. Vix vero meliorem hac in cauſſa teſtem rogare poſſumus, quam *Plutarchum*; quippe qui ſacerdos fuit *Apollinis*. Ergo legenda hic dabimus, quae in *Libro de defectu oraculorum* de *Apolline* ſcripta reliquit: (*) Εἴτε ἥλιός ἐστιν, εἴτε κύριος ἡλίου καὶ πατὴρ, καὶ ἐπέκεινα τοῦ ὁρατοῦ παντὸς, οὐκ εἰκὸς ἀπαξιοῦν φωνῆς τοὺς νῦν ἀνθρώπους. οἷς αἴτιός ἐστι γενέσεως, καὶ τροφῆς, καὶ τοῦ εἶναι, καὶ φρονεῖν. *Sive is ſol eſt, ſive dominus paterque ſolis, ultra omnem viſui expoſitam collocatus naturam, veriſimile non eſt, eum noſtra aetate homines voce ſua dedignari, quibus naſcendi, nutritionis, vitae ac intelligendi cauſſa* (t) *ipſe eſt.*

Jam quae *Urania Aphrodite*, *Venus coeleſtis* ſeu *Amor* vocata quondam eſt, Diva 577
haud dubie quoque Dei res omnes tutantis & moderantis ſignum eſt, aut aliud Dei hujus nomen, quo id potiſſimum indicatur, quod generatim mens in Deum intuens continuo concipit, comprehendi & contineri ab eo omnia. Nec enim alia eſt haec Dea, quam Ἔρως ille ſeu *Amor*, quem *Orpheus* aliique, quorum *Ariſtoteles* meminit, rerum omnium voluerunt initium eſſe. Certum eſt, binas veteres populos *Veneres* ſeu amores ſuſpexiſſe: qua de re luculentum hoc exſtat *Pauſaniae* in *Platonis Sympoſio* dictum: (†) Ἡ μέν γέ που πρεσβυτέρα καὶ ἀμήτωρ Οὐρανοῦ θυγάτηρ, ἣν δὴ καὶ οὐρανίαν ἐπονομάζομεν· ἡ δὲ νεωτέρα, Διὸς καὶ Διώνης, ἣν δὴ πάνδημον καλοῦμεν· ἀναγκαῖον δὴ καὶ Ἔρωτα, τὸν μὲν τῇ ἑτέρᾳ συνεργὸν, πάνδημον ὀρθῶς καλεῖσθαι, τὸν δὲ οὐράνιον *Una quidem antiquior eſt & ſine matre Venus, Coelo nata, quam coeleſtem Venerem nuncupamus: altero vero junior, e Jove ac Dione prognata, quam pandemum, id eſt, vulgarem communemque, appellamus. Neceſſarium itaque, Amorem Veneris illius ſocium atque adjutorem coeleſtem vocari, hujus vero vulgarem.* Quarum *Venerum* quae major natu eſt, ea *Platoni* dicitur *Saturno* & *Japheto* antiquior eſſe, ab (v) *Orpheo* vero rerum omnium vetuſtiſſimum, πρῶτος que γενέτωρ, *princeps genitor*, appellatur. Quod quidem ſpectaſſe puto populos orientem ſolem ſpectantes, quum eam *Mylittam* ſeu ge-

(*) P. 413. (†) P. 108. (p. 318. ed. Ficini.)

fectum eſſe, ſtatuebant. Hinc illud de *Apolline* ſententiarum inter veteres divortium, quod *Plutarchus* tangit. Alii *Apollinem* ipſum eſſe ſolem, alii Deum illum, a quo ſol gubernaretur, exiſtimabant. (II.) *Apollo* vitae, ſapientiae, nutritionis cauſſa dicitur a *Plutarcho*. Neque haec verba ſupremum Deum perſpicue deſignant. Soli enim haec omnia fuiſſe ab antiquis attributa, quis, quaeſo, ignorat? *Macrobius Saturnal. Lib.* I. *Cap.* 19. *p.* 294. *Sol*, inquit, *mundi caput eſt & rerum ſator, omnisque vis ejus non in quodam diviſorum miniſterio membrorum, ſed in ſola mente conſiſtit, cujus ſedes in capite eſt.* Adde *Julianum oratione in ſolem.*

(v) *Orpheo*] In *Orphei Hymno in Venerem*, qui *Opp. p.* 151. exſtat, haec verba non leguntur, quamvis *Venus* in eo omnia gignere dicatur, atque γενέτειρα θεὰ, *genitrix Dea*, vocetur. Atque hic ipſe *Hymnus*, quod ex ſingulis prope verſibus patet, non *Veneri*, quam *coeleſtem* nominarunt veteres, ſed illi, quam ex ſpuma maris prognatam eſſe, atque Adonidis amore arſiſſe, dicebant, conſecratus eſt.

(x) *Pau-*

genitricem, foecundissimam nimirum rerum omnium matrem, nominarent. Neque distat *Venus* haec ab eo, quod *Plato* τὸ πρῶτον καλὸν, *primam pulcritudinem*, seu caussam omnis pulcritudinis, venustatis, ordinis, & convenientiae in hoc orbe salutat. (x) *Pausanias* utrique harum *Venerum*, tam coelesti, quam vulgari, templa passim dedicata fuisse, auctor est, additque, *Uraniam* seu *coelestem Venerem* nomen invenisse ἐπὶ ἔρωτι καθαρῷ καὶ ἀπηλλαγμένῳ πόθου σωμάτων, *ab amore puro & corporum cupiditate vacante.* Ut vero in homine est hic amor, nihil est aliud, quam participatio *Uraniae* principis, *Veneris* seu *Amoris coelestis*, id est, ipsius Dei. Confirmant haec, quae diximus, non uni veterum auctorum loci. (*) *Euripides*, cujus locum (y) *Stobaei* diligentia ab interitu vindicavit, sic describit *Venerem*, ut summum ab eo Deum laudari, vix sit, cur dubitare queas:

Τὴν Ἀφροδίτην οὐχ ὁρᾷς, ὅση θεός;
Ἀλλ' οὐδ' ἂν εἴποις, οὐδὲ μετρήσειας ἂν,
Ὅση πέφυκε, καὶ ἐφ' ὅσον διέρχεται.
Αὕτη τρέφει σε κἀμὲ, καὶ πάντας βροτοὺς, κ. τ. λ.

Quorum versuum haec est sententia: *Videsne, quam magna Venus haecce Dea sit? Quidquid dixeris, numquam magnitudinem ejus recte explicabis, aut imperii ejus fines describes. Illa est, quae & te, & me, & omnes alit mortales, quaeque efficit, ut coelum & terra inter se amice conspirent,* &c. Luculentius etiam (z) *Ovidius* in *Libris Fastorum* hanc rem exprimit:

Illa quidem totum dignissima temperat orbem:
Illa tenet nullo regna minora Deo:
578 *Juraque dat coelo, terrae, natalibus undis,*
Perque suos initus continet omne genus.
Illa Deos omnes (longum enumerare) creavit:
Illa satis caussas arboribusque dedit.

Ubi sigillatim animadverti velim, *Ovidium* Deos omnes a *Venere* seu uno summo Deo creatos dicere. Nescio vero, an ullus aptius & ornatius negotium hoc

(*) Sic apud Aeschylum: Ἐρᾷ μὲν ἁγνὸς οὐρανὸς, κ. τ. λ. Ἔρως δὲ γαῖαν λαμβάνει, κ. τ. λ. —— τῶν δ' ἐγὼ παραίτιος. Grotii Excerp. p. 45.

(x) *Pausanias*] In *Boeoticis s. Libro* IX. *Cap.* 16. *p.* 742.

(y) *Stobaei*] *Eclog. phys. Lib.* I. *C.* 17. *p.* 97.

(z) *Ovidius*] *Lib.* IV. *Fastor. vs.* 91. *s.*

(a) *Compellasse*] De amore veterum duplici supra jam copiosius sententiam dixi. Libere fateor, quae hic disputat vir doctissimus, ut *Venerem* unius summique Numinis apud veteres vocabulum fuisse probet, ab omni probabilitate aliena mihi videri. *Venus*, cui sacra faciebant Graeci, sine ulla controversia femina quaedam aut regina fuit, inter Deos post fata relata. Luculenter id ex historia ejus universa apparet. Neque quisquam remotioribus temporibus de duplici aut triplici *Venere* cogitavit. Plures autem cur deinceps producerentur *Veneres*, id binis de caussis evenit. (I.) Graeci, quum mercaturae aliarumque rerum caussa gentes adirent exteras, apud has Deam quoque reperiebant rebus amatoriis praefectam. Nullus certe populus, cui plures venerari Deos placuit, Numine caruit ejusmodi: nec ulla, quod sciam, gens provinciam hanc amantium negotia curandi Deo mari commisit, verum omnes feminae procurationem istam crediderunt. Has Deas Graeci nil dubitabant suam esse *Venerem*, & *Veneris* etiam vocabulo appellabant. Idem postea Romani fecerunt.

hoc ediſſeruerit *Boëthio*, vate Chriſtiano & philoſopho; cujus quidem hi verſus ſunt:

(*) *Quod mundus ſtabili fide*
Concordes variat vices,
Quod pugnantia ſemina
Foedus perpetuum tenent,
Quod Phoebus roſeum diem
Curru provehit aureo, &c.
Hanc rerum ſeriem ligat,
Terras ac pelagus regens,
Et coelo imperitans AMOR, *&c.*
Hic ſi frena remiſerit,
Quidquid nunc amat invicem,
Bellum continuo geret.
Hic ſanctos populos quoque
Juncto foedere continet.
Hic & conjugii ſacrum
Caſtis nectit amoribus, &c.
O felix hominum genus,
Si veſtros animos AMOR,
Quo coelum regitur, regat.

Ceterum *Venerem* hanc *Uraniam* ſeu *Coeleſtem* cognatione quadam attingit tertia illa *Venus*, quae *Pauſaniae* (†) Ἀποστροφία, Latinis *Venus Verticordia* dicitur, caſti purique amoris, in quo nihil eſt nefariae & effrenatae libidinis, ſignum. Huic *Veneri* ſtatuam Romani dedicaverant, *quo facilius*, ut *Valerius Maximus* ait *Lib.* VIII. *C.* 15. *virginum mulierumque mentes a libidine ad pudicitiam converterentur.* Igitur hoc quoque ratum maneat, veteres, quo Deum indicarent naturam eſſe omnium maxime rerum amabilem, pulcritudinem principem, benigniſſimum & foecundiſſimum naturae totius altorem & parentem, illum denique, qui ſuaviſſimo univerſum orbem concentu conſtanter temperaret, *Uraniae* ſeu *Veneris coeleſtis* eum nomine ſubinde (*a*) compellaſſe.

Vul-

(*) De conſol. Lib. II. Met. VIII. (p. 47.)

(†) (Loc. cit.)

runt. Hinc quatuor illae *Veneres*, quas *Cicero* enumerat *de natura Deor. Lib.* III. *C.* 23. *p.* 3087. & *Arnobius Lib.* IV. *adv. gentes p.* 170. immo longe plures, quas ex veterum libris & inſcriptionibus, cui otium eſt, colligere licebit. Lege *Carolum Patinum loco* mox *cit. p.* 396. Omnis enim Dea, cui populus aliquis amoris detulerat imperium, *Venus* appellabatur. (II.) Graeci, poſtquam philoſophiae operam dare coeperant, facile non unum eſſe perſpiciebant amoris genus, ſed multum inter coecam libidinem amoremque voluptarium, & amorem ſapientia & ratione nixum intereſſe. *Socratem* ſuſpicor & *Platonem* principes exſtitiſſe hujus rei magiſtros inter Graecos, quod ex *Sympoſio Platonis* aliiſque ejus libris cognoſcitur: niſi forte rectam rationem etiam ſine magiſtro multis ducem fuiſſe malis ad hoc diſcrimen intelligendum. Utcumque eſt, Graecis ita eruditis, conſentaneum erat, ut turpe ducerent, ſani & inſani, honeſti & inhoneſti, caſti & impudici amoris tutelam uni Divae commendare. Atqui *Venerem* illam, quae publice colebatur, una cum filio *Cupidine* laſciviae potius & libidinum, quam veri rectique amoris, patronam dici poſſe, apertum erat. Itaque, ne caſto & ſapienti amori ſuum tutelare Numen deeſſet, unam *Venerem* in duo diſſecabant veluti Numina, *Veneremque coeleſtem* una cum *Cupidine coeleſti* comminiſcebantur, cui ſup-

579 *Vulcanum*, si eam vocis retineamus notionem, quae communi trita fuit usu, Deus haud dubie fuit certo muneri praepositus. Sed nec desunt, ex quibus apparet, dicta veterum, latius hoc saepenumero patuisse vocabulum. *Zeno*, quod (*b*) *Laërtius* tradit, summum Numen docebat olim Ἥφαιστον seu *Vulcanum* appellatum esse, κατὰ τὸ εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ διατάσιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ, *quod in artificiali igne distentum sit imperium ejus.* (*c*) *Plutarchus* & *Stobaeus* vero Stoicorum familiam referunt non modo naturam, sed ipsum etiam Deorum principem orbisque fabricatorem, quem corpore negabant vacare, τεχνικὸν πῦρ, *ignem arte & ratione progredientem*, appellasse. (*d*) *Jamblichus* illum, quem Aegyptii *Phtha* dixerunt, Deum *Hephaesto* seu *Vulcano* Graecorum respondere, testatur: Ἕλληνες εἰς Ἥφαιστον μεταλαμβάνουσι τὸν Φθᾶ, τῷ τεχνικῷ μόνον προσβάλλοντες. *Graeci vero hunc Phtha nominant Vulcanum, artem in eo solam considerantes.* Atqui idem auctor *Phtha* hunc una cum *Osiri* & *Hammone* unum eumdemque Deum Aegyptiis fuisse censet, aut, ut rectius loquar, haec nomina unam mundi animam significare, perhibet. Quocirca concludamus, quemadmodum Aegyptii verbo *Phtha* supremum non raro Deum, aut mundi saltim animam, omnia ratione atque via coagmentantem & construentem, indicarunt, ita Graecos nomen *Vulcanus* eadem nonnumquam adhibuisse (*e*) notione.

580 (*) *Seneca* alia quaedam recitat supremi Dei nomina, quae talia credebant esse Stoici: *Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant: Liberum patrem, quia omnium parens; —— Herculem, quod vis ejus invicta sit; Mercurium, quia ratio penes illum est, numerusque, & ordo, & scientia.* Quamquam quid plura refert producere? Nam quae disputata sunt adhuc, extra omnem ponunt controversiam, summum Numen variis olim nominibus ornatum fuisse. Quare omnia haec Numina, *Jovem*, *Panem*, *Janum*, *Genium*, *Saturnum*, *Coelum*, *Minervam*, *Apol-*

(*) De benef. Lib. IV. C. 8.

supplicarent illi, quorum animos legitimus purusque amor inflammasset, altera *Venere* & altero *Cupidine*, quibus cognomen *terrestris* imponebant, iis relictis, quibus amor corporeus & libidinosus frena injecisset. Nihil novi narro & inusitati. Exemplis enim non paucis ostendere, proclive est, praecepta philosophorum ad religionem & Deorum historiam applicata non leves interdum mutationes in veterum fabulas intulisse, aut veteres, ne rationis dictata, quae credebant, religioni publicae repugnare viderentur, saepenumero haud nefas putasse, Deorum historias pro lubitu refingere. Quare nihil est, cur demiretur aliquis, ausos fuisse Graecos veteres unam amoris Deam in bina partiri Numina, ne alter amor patrono & tutore careret. Juvabant hanc audaciam *Theogoniae* veterum poëtarum, quae, quod vel unus docet *Hesiodus*, *Amorem* narrabant Deorum esse antiquissimum. Namque hoc quum nullo modo in *Venerem* illam caderet, quam *Homerus* canit, & Graecia publice colebat, satis sibi hinc nasci putabant argumenti ad binos *Amores* binasque *Veneres* introducendas. Quae vir doctissimus hoc in loco movet, nihil habent virtutis ad hanc labefactandam sententiam. *Plato* binas esse *Veneres* monet: *Pausanias Venerem coelestem* ab amore puro denominatam esse refert. Hisne testimoniis num adducetur aliquis, ut *coelestem Venerem* supremi Numinis imaginem fuisse statuat? *Euripides* & *Aeschylus* more poëtarum magnitudinem imperii praedicant *Amoris* sive *Veneris*, id est, si figuras removeas, quidquid est hominum vel animalium, instinctu quodam naturae ad amandum inter se incitari, docent. Hoc quid, quaeso, facit ad probandum, *Venerem coelestem* & summum Deum non differre? Taceo, nihil adesse, ex quo constet nobis, hos poëtas de coelesti amore loqui, atque apud *Aeschylum* ne *Amoris* quidem seu *Veneris* vocabulum exstare. *Ovidii* locus de amore totus ab hoc abest negotio. Namque carmen ejusqui modo inspexerit, is poëtam hunc nullam aliam laudare *Venerem*, quam eam, cui sacra Romani faciebant, Aeneae matrem, intelliget:

Proximus Anchisen, cum quo commune parentis
Non dedignata est nomen habere Venus,
Hinc satus Aeneas.

Fastor. Lib. IV. *vs.* 35. *s.* *Boëthius*, philosophus &

Apollinem, *Uraniam Aphroditen*, *Hephaestum*, *Liberum patrem*, *Herculem*, & *Mercurium*, qui totidem arbitrantur distinctos esse tam personis, quam muneribus Deos, in manifesto versantur errore; at qui totidem censent Deos esse potestate pares, aeternos, & ex se ipsis exsistentes, vix turpitudinis notam effugiunt. Unius Dei, naturam rerum comprehendentis, temperantis, & moderantis, varia sunt haec nomina, quibus variae perfectiones ejus &, quae ex illis ortae, diversae descriptiones occasionem fecerunt.

Praeter hos, multos alios vetustas Deos venerata est, qui *Servio Dii* vocantur *speciales*. Quos itidem falluntur, qui tot naturales esse Deos putant, aut Numina re vera distincta suaque virtute constantia. Nam aeternos eos existimare, nulliusque voluntati subditos, id prorsus stolidum foret. Quod de superioribus affirmavi, id in hos quoque Deos cadit: Varia sunt nomina variaeque notiones unius summi maximique Numinis, cujus diversas virtutes & operandi modos pluribus efferre veteres vocabulis consueverant. Non ignoro, recentiores quosdam auctores, qui veterum populorum superstitiones & de Diis commenta libris persequuti sunt, tres saltim attribuisse illis Deos omni alieno imperio liberos & solutos, *Jovem*, *Neptunum*, & *Plutonem*. His Numinibus antiquos censent dominationem in orbem terrarum divisisse: ex quo consequitur, qui unum Deum fateretur esse, toti naturae praesidentem, inter eos inventum fuisse neminem. Mihi vero longe alia sedet animo sententia. Persuasum enim habeo, Numina haec, quae viri docti & distincta & sui plane juris esse credunt, si natura eorum ex secretioris doctrinae veraeque veterum Theologiae legibus aestimetur, nullos esse, quam poëticos & commentitios Deos. Nec sapientum fuisse quemquam, arbitror, quin haec tria tantum esse judicaret unius supremi Numinis vocabula, quibus majores hoc unum vo-

& poëta Christianus, supremum Numen *Amorem* vocat. Exemplo sacrarum litterarum tueri hoc factum *Boëthius* poterat. Quid hoc autem ad Deorum cultores? Ex eone, quod *Boëthius* Deo nomen *Amoris* imponit, consequitur, qui *Venerem coelestem* olim coluerunt, rerum omnium parentem Deumque supremum coluisse? Nemo id, opinor, sanus dixerit. Ita doctissimos saepe viros umbra quaedam veri decipit. Qui amore opinionis cujusdam capti sunt, etiamsi ratione ceteroquin & ingenio valeant, non dissimiles tamen plerumque eorum sunt, quos morbus vexat regius, quibus flava videntur, quae conspiciunt, omnia. Nullum tractant auctorem, in quo non amores suos reperiant: si res votis suis minus faveat, verba tamen, quae favere videntur, numquam desiderant. Ceterum de *Venere coelesti* ejusque sacris ceteris omnibus accuratius & copiosius egit *Carolus Patinus Commentario in antiquum monumentum Marcellinae e Graecia nuper allatum*, qui *Patavii* 1688. *in* 4. prodiit. Etenim *Marcellina* illa, cui hoc dedicatum est monumentum, ἀρχιέρεια Ἀφροδίτης οὐρανίας fuit. De *Venere* autem *Verticordia* seu ἀποστροφία lectu digna sunt, quae collegit *Petr. Baylius Diction. histor. & critique voce Sulpitia Tom.* IV. *Not. A. p.* 2676.

(*b*) *Laërtius*] *Libro* VII. *Segm.* 147. *p.* 458.

(*c*) *Plutarchus*] *De placitis philos. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 881. *Stobaeus Eclog. phys. Lib.* I. *C.* 2. *p.* 17.

(*d*) *Jamblichus*] *De mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 159.

(*e*) *Notione*] Aut ego nescio, quid sit ratiocinari, aut hac iterum conclusione nihil fieri potest infirmius. (I.) Stoici nomen *Vulcanus* ex summi & unius, quod credebant esse, Numinis vocabulis esse, affirmarunt. At quis nescit, tam perverse ac inepte genus hoc religionem publicam cum praeceptis philosophiae suae composuisse, ut omnium sapientum risus excitaverit? Lege *Ciceronem de natura Deorum Libro* III. Stoicis certe aures non sunt praebendae, quum de veterum sacris institutis & opinionibus quaeritur. (II.) Stoici Deum *ignem artificiosum* appellarunt. Ita est omnino. Hoccine vero argumento esse potest, *Vulcanum* supremi Numinis vocabulum esse? (III.) De *Jamblichi* loco jam supra dixi. Nec is Deus, quem *Phtha* dixerunt Aegyptii, supremus Deus est, nec Graecorum *Vulcanus*. Hoc quidem dederim, *Phtha* id fuisse in Diis Aegyptiorum, quod *Vulcanus* in Diis Graecorum: sed misceri utrumque non patior.

(*f*) Ci-

voluerint indicatum, diversi generis esse, quam in mundi hujus partibus, coelo, mari, terra, & inferis, summum Numen demonstraret atque exerceret, potentiam. Ordiar, ut id planum faciam, a *Plutone* seu *Hade*, qui Latinis *Orcus* etiam & *Dis* dicitur: in quibus nominibus quod postremo positum est, id nomen *Dives*, at contractum, videtur esse, quippe quod Graeco verbo *Pluto* respondet. Huic Deo *Balbus* apud (*f*) *Ciceronem omnem vim terrenam* dedicatam esse, ait; alii vulgo imperium tribuunt in animas corporibus secretas & his terris egressas. Jam *Plutonem*, si ut Numen illud spectatur, quod inferis & animis dominatur, *Plato* auctor est, nihil esse aliud, quam vocabulum, quo ista providentiae divinae pars signatur, quae ad animas pertinet hominum corporibus exemtas & liberas. Vide, quid *Ficinus* scribat *in Platonis Cratylum: Animadverte prae ceteris, Plutonem hic significare praecipue providentiam divinam ad separatas animas pertinentem.* Haec enim illa est, quae *Platonis* quidem judicio *vincit atque detinet puras animas in separato illo statu vinculo omnium optimo, quod non est necessitas, sed amor ac desiderium: puris enim, quibus ibi fruuntur, voluptatibus capiuntur & praeter modum delectantur.* Atque hac ratione par est etiam *Platonis* verba de *Plutone* accipere, quae *Libro de legibus* leguntur: (*) Καὶ οὐ δυσχεραντέον πολεμικοῖς ἀνθρώποις τὸν τοιοῦτον Θεὸν, ἀλλὰ τιμητέον, ὡς ὄντα ἀεὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει ἄριστον· κοινωνία γὰρ ψυχῇ καὶ σώματι διαλύσεως οὐκ ἔστιν ᾗ κρεῖττον, ὡς ἐγὼ φαίην ἂν σπουδῇ λέγων. *Non enim abjiciendus est bellicosis hominibus hic Deus, sed colendus, tamquam generi hominum semper optimus. Nam animae corporisque conjunctio nullo modo melior est, quam solutio, ut ego serio loquens affirmo. Platoni* ergo si obtemperare velimus, *Plutonem* nihil esse statuemus, praeter nomen idcirco inventum,
581 ut illam partem divinae providentiae notaret, quae mentes regit liberas, postquam corporis deseruerunt (*g*) domicilium. Quod mihi quidem in animo videtur habuisse (*h*) *Virgilius*, quum *Plutonem Jovem Stygium* diceret. Verum alii latiorem esse contendunt vocabuli hujus potestatem, putantque, *Plutonem* una cum *Cerere* universam illam vim divinam significare, quae in orbe terrarum ubivis conspiciendam sese nobis praebuit. Hanc esse mentem scriptoris *Libri de mundo*, putem, docentis, Deum sive *Jovem* esse duplicem, *coelestem* ac *terrenum*: (†) Οὐράνιός τε καὶ χθόνιος, πάσης ἐπώνυμος ὢν φύσεώς τε καὶ τύχης, ἅτε πάντων αὐτὸς αἴτιος ὤν. *Coelestis & terrenus, ab omni natura sorteque nomen adeptus, utpote qui omnium rerum caussa & au-*

(*) Lib. VIII. p, 643.
(†) (C. 7. p. 869.)

(*f*) *Ciceronem*] *De natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 27. *p.* 2994.

(*g*) *Domicilium*] Quis vero jussit *Ficinum Platoni* sententiam hanc adscribere, cujus in *Cratylo*, ubi de notatione nominis *Pluto* agit, ne minimum quidem exstat vestigium? Sed multa ejusmodi occurrunt cum in *Ficino*, tum in reliquis *Platonis* interpretibus, qui hoc sibi fere omnes datum crediderunt, ut *Platonem* multo nobis sapientiorem, quam reapse fuit, obtruderent. Qui ex *Libro* VIII. *de legibus* hic affertur, locus, si cum illis, quae praecedunt eum, verbis conjungatur, vel unus sufficit ad *Ficini* commentum confutandum. Etenim *Pluto* ibi inter duodecim istos Deos a *Platone* numeratur, quibus singulis mensibus sacra fiebant, & ultimus anni mensis consecratus ei fuisse traditur. Isne, quaeso, summus Deus est, qui duodecimo tantum anni mense, a Graecis colebatur, & a militibus vulgo negligebatur, quos *Plato* ad frequentiorem Numinis hujus cultum adhortatur?

(*h*) *Virgilius*] *Aeneid. Lib.* VII. *vs.* 327. Non ego tantam in hoc nomine vim quaesiverim. *Jupiter Stygius* is est, qui apud inferos eadem fruitur potestate, qua *Jovem* in coelo veteres existimabant praeditum esse. Respondet huic nomini Graecorum vocabulum, quo *Plutonem* compellant, Ζεὺς χθόνιος: quod apud *Hesiodum* in *Oper. & diebus vs.* 465. *p.* 267. apud *Aeschylum*, *Sophoclem*, & alios occurrit. Lege *Jo. Georg. Grae-*

auctor sit. Pluto Ζεὺς ille est χθόνιος vel καταχθόνιος, *terrenus* non minus, quam *subterraneus & Stygius Jupiter.* Verum alter ille *Jupiter*, qui a *Plutone & Neptuno* distinguitur, Ζεὺς est οὐράνιος, *Jupiter coelestis*, seu Deus vim suam in coelo declarans & ostendens. Haec caussa est, quare in veteri dicto, quod (*i*) *Julianus* tamquam Apollinis oraculum affert, alii vero ad *Orpheum* referunt, Ζεὺς & ἀΐδης, *Jupiter & Pluto* unum idemque Numen dicuntur esse:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἀΐδης.

Jupiter & Pluto unus idemque Deus sunt. Neque aliam propter rationem factum opinor, cur *Euripides* dubitaret, utrum summum Deum, τὸ πάντων μεδέοντα, *rerum omnium, quae hic sunt, curam gerentem*, *Jovem* appellare fas esset, an vero *Plutonem*. Locum jam supra tetigimus & adduximus:

—— Ζεὺς εἴτ' Ἀΐδης
Ὀνομαζόμενος στέργεις.

Sive Jupiter malis vocari, sive Pluto. Ad extremum *Hermesianactis*, poëtae Colophonii, versus exstant quidam, quos infra exhibebimus, quibus cum *Plutonem*, cui primum concedit locum, tum multos alios Deos nullo a *Jove* modo differre, canit.

Neque minor est veterum auctorum copia, qui *Neptunum* aliud tantum esse testantur summi omnium Numinis vocabulum, in secretiori saltim seu naturali priscorum Theologia, quo vis indicetur & potentia Dei maria sapienter moderans & temperans. *Xenocrates*, cujus verba (*k*) *Stobaeus* habet, & *Zeno* apud (*l*) *Laërtium* Deum diserte perhibent *Posidonium* seu *Neptunum* ab ista virtute vocari, quam in aquis spectandam praebet. Neque aliter *Balbo* videtur, quem *Cicero* sic loquentem inducit: (*) *Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, Deus pertinens* 582
per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui qualesque sint. Ergo omnes hi Dii nihil sunt, quam nomina, quibus diversae unius summi Numinis virtutes significantur, si huic credere liceat. Adjun-

(*) De nat. Deor. Lib. II. (Cap. 28. p. 2996.)

Graevium in *Lection. Hesiodeis Cap.* 10. *p.* 51. Nec ego dubitem, quin *Virgilius* aliique auctores Latini, quibus *Pluto Jupiter* audit *Stygius*, hoc ipsum Graecorum nomen, Ζεὺς χθόνιος, exprimere voluerint. Hoc autem qui adhibuerunt, talem esse voluerunt *Plutonem*, qualem Graecorum nobis poëtae depingunt, Deum nimirum interiori terrae ac inferis imperantem.

(*i*) *Julianus*] *Orat.* IV. *in Regem solem p.* 136. Cujuscumque demum hoc sit oraculum, quod ego recentioris potius ex schola Platonica philosophi, quam Pythiae, esse arbitror, in caussa, quae hic agitur, nullius utilitatis est. En totum oraculum:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἀΐδης, εἷς ἥλιός ἐστι Σάραπις.

Auctor ejus sub nominibus *Jovis*, *Plutonis*, & *Serapis* unum solem latere, aut nomina *Jupiter*, *Pluto*, & *Serapis* tria solis unius esse vocabula, censuit. Ergo huic si assentiamur, *Plutonem* esse solem, existimandum nobis erit. Hanc certe opinionem suam facit *Julianus* Imperator, & multis probare nititur. Eadem placuit *Porphyrio*, nobilissimo sectae Platonicae philosopho; quod ex ejus verbis apud *Eusebium* liquet *Praeparat. euangel. Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 109. Sol autem si *Pluto* est, quomodo summus esse Deus, cui omnia obediunt, poterit?

(*k*) *Stobaeus*] *Eclog. phys. Lib.* I. *C.* 9. *p.* 56.

(*l*) *Laërtium*] *Lib.* VII. *Segm.* 147. *p.* 458.

 (*m*) Con-

jungo *Cottae* verba, quibus apud eumdem *Ciceronem* Theologiae hujus ſententiam poſtea declarat: (*) *Neptunum eſſe dicis animum cum intelligentia per mare pergentem, idem de Cerere.* Sed nimius eſſe nolo in dictis hujus argumenti cumulandis. Omnium inſtar ſint, quae *Maximus Tyrius* hanc in rem diſſeruit: (†) Καλεῖ τὸν μὲν Δία νοῦν πρεσβύτατον, κ. τ. λ. τὸν δὲ Ποσειδῶ πνεῦμα διὰ γῆς καὶ θαλάττης ἰὸν, οἰκονομοῦν αὐτῶν τὴν στάσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν. *Jovem antiquiſſimam dic principemque eſſe mentem*, &c. *Neptunum ſpiritum, qui terram ſimul ac mare pererrat, eorumque ſimul harmoniam gubernat & (m) contentionem.*

Ad extremum *Jovem*, *Neptunum*, & *Plutonem* non tres eſſe naturas divinas, ipſa re ſegregatas & diſtinctas, ſed totidem tantum, ſi quidem ſecretiora veterum de religione praecepta unice attendantur, unius ſupremi Numinis vocabula, id vero (n) *Pauſanias* in *Corinthiacis* extra omnem controverſiam collocat. *Jovis* enim ſimulacrum quoddam tribus oculis inſigne, quod *Jovem* vulgo *Trojanae gentis* nominabant, hac ratione explicat: Τρεῖς δὲ ὀφθαλμοὺς ἔχειν ἐπὶ τῷδε ἄν τις τεκμαίροιτο αὐτόν· Δία γὰρ ἐν οὐρανῷ βασιλεύειν, οὗτος μὲν λόγος κοινὸς πάντων ἐστὶν ἀνθρώπων· ὃν δὲ ἄρχειν φασὶν ὑπὸ γῆς, ἔστιν ἔπος τοῦ Ὁμήρου Δία ὀνομάζον καὶ τοῦτον·

Ζεύς τε καταχθόνιος καὶ ἐπαινὴ Περσεφόνεια.

Αἰσχύλος δὲ ὁ Εὐφορίωνος καλεῖ Δία καὶ τὸν ἐν θαλάσσῃ· τρισὶν οὖν ὁρῶντα ἐποίησεν ὀφθαλμοῖς, ὅστις δὴ ἦν ὁ ποιήσας, ἅτε ἐν ταῖς τρισὶ ταῖς λεγομέναις λήξεσιν ἄρχοντα τὸν αὐτὸν τοῦτον Θεόν. *Habere autem eum tres oculos, idcirco conjicere quis poſſit, quod communis omnium hominum ſermo regnare in coelo Jovem praedicat. Quod autem idem etiam ſub terris imperet, Homeri verſu teſtatum eſt:*

Jupiter infernus atque inclyta Perſephonea.

Aeſchylus quidem, Euphorionis filius, ipſum maris etiam regem Jovem appellat. Quare hac ductus ratione, quicumque illum fecit, tres ei oculos attribuit, unum & eumdem ſignificans Deum tribus, quas Dii tres ſortiti inter ſe dicuntur, mundi partibus imperare. Utrum recte conſequutus ſit ingenio *Pauſanias* ſigni hujus vim atque rationes, an vero opinio hominem fefellerit, id mea quidem hac in re nil ſcire refert. Satis mihi eſt, ex ejus verbis intelligi, & ipſum, & veterum plurimos *Jovem*, *Neptunum*, & *Plutonem* pro tribus habuiſſe unius Dei nominibus, quae antiquorum excogitaverit ſollertia, quo diverſas potentiae & ſapientiae divinae, quae totam gubernat rerum naturam, partes ob oculos hominibus ponerent. Quumque *Ceres* & *Proſerpina* non diſcrepent a *Plutone*, *Salacia* eadem ſit, qui *Neptunus*, conſentaneum

(*) De nat. Deor. L. III. (C. 25. p. 3090.)
(†) Diſſ. 30. (potius Diſſ. 29. p. 290.)

(m) *Contentionem*] Miror, *Phurnuti* omiſſum eſſe a doctiſſimo viro teſtimonium, qui *Libro de natur. Deor. Cap.* 22. *p.* 192. inter *Thomae Gale Opuſcula veterum mythologica Neptunum* aſſeverat eſſe τὴν τεταγμένην κατὰ τὸ ὑγρὸν δύναμιν, *eam virtutem & potentiam, quae in humido ſeu mari dominatur*, & ad hancce definitionem omnia, quae veteres de *Neptuno* tradunt, refert. Sed ſi vera eſſet haec *Maximi* & *Phurnuti* ſententia, quam tamen repudiandam eſſe arbitror, parum tamen valeret ad id, quod hic quaeritur, roborandum: Fac, *Neptunum* eſſe vim neſcio quam aquis leges ferentem, & maris impetus ratione gubernantem, quod hi auctores exiſtimant: quidnam eſt, quod nos

neum esse puto, ut concludamus, haec omnia Numina, *Jovem*, *Neptunum*, *Salaciam*, *Plutonem*, *Proserpinam*, & *Cererem*, quos poëtarum licentia & civitatum religio temere distraxit, notas esse tantum & nomina, unum Deum naturalem, quem viri sapientes reverebantur, diversa ratione indicantia.

Quemadmodum *Neptunus* vim divinam designabat aquis dominantem & praesidentem: ita *Juno* potentiam denotabat Dei aëra moderantem & temperantem. Auctores habemus locupletes *Xenocratem* & *Zenonem*: illum apud *Stobaeum*, hunc apud (*o*) *Laërtium*. (*p*) *Augustinus* quoque Deorum amicos, quaesitos ab aliis 583
cur *Jovi* jungerent *Junonem*, tamquam conjugem & sororem, sic respondisse, memorat: *Quia Jovem* (*inquiunt*) *in aethere accipimus*, *in aëre Junonem*. Quare vero effeminarint *Junonem* seu Divam fecerint, id (*q*) *Cicero* nos docet: *Effeminarunt autem*, inquit, *eum*, *Junonique tribuerunt*, *quod nihil est aëre mollius*. Quod de *Junone*, idem de *Minerva* quoque valeat: quae nonnumquam peculiarem Deam significabat, at re vera, id quod *Zenone* dicimus auctore, nomen erat naturae divinae, quatenus per aetherem (sublimiorem) permeat. Ex quo *Augustinus* occasionem nactus est Deorum cultores redarguendi: (*) *Si aetheris*, inquit, *partem superiorem Minerva tenere dicitur*, *& hac occasione fingere poëtas*, *quod de Jovis capite nata sit*, *cur non ergo ipsa potius Deorum regina deputatur*, *quod sit Jove superior?* Atque hac via licet ad reliquos etiam Deos pergere: nec, quid obstet, video, ne supremum Deum statuamus, quemadmodum in mari *Neptunus*, in aëre *Juno* appellatus est, ita eadem de caussa *Vulcanum* in igne dictum esse. De sole & luna simili pronuntiem ratione. In quibus sideribus sub nominibus *Dianae* & *Apollinis* summum Deum, sicut in ceteris mundi partibus, cultum fuisse quondam, existimo, quamquam non ignoro, locum illis in civitatum & populorum inferioribus Diis, tamquam naturis propria praeditis anima, relictum esse. Quae quum ita sint, sic concludamus oportet rationem: veteres, qui cuivis mundi hujus parti certum quemdam Deum praefecerunt, variis tantummodo nominibus unum summumque Deum affecisse, nec tam plures Deos, quam multa Dei unius vocabula veneratos esse. Placet *Maximi Tyrii* locum afferre, quo hanc veterum Theologiam explicat. Is de *Homeri* differens philosophia, postquam hunc imperium totius terrarum orbis inter *Jovem*, *Neptunum*, & *Plutonem* partitum esse, dixerat, haec continuo subjicit: (†) Εὕροις δὲ καὶ ἄλλας παρ' Ὁμήρῳ ἀρχὰς καὶ γενέσεις παντοδαπῶν ὀνομάζων· ὧν ὁ μὲν ἀνόητος ὡς μύθων ἀκούει, ὁ δὲ φιλόσοφος ὡς πραγμάτων· ἔστιν αὐτῷ καὶ ἀρετῆς ἀρχὴ, ἀλλ' Ἀθηνᾶ λέγεται, κ. τ. λ. *Sunt & alia apud Homerum diversarum rerum principia & ortus: quae dementes pro fabulis habent; philosophi pro rebus gravissimis. Invenies virtutis principium; sed sub Minervae nomine. —— Est & amoris; sed Veneri adscribitur. —— Est & artificii; sed hoc Vulcani est, qui igni praeficitur. —— Apollo choreas orditur, Musae*

(*) Civ. Dei Lib. IV. C. 10. (p. 74.) (†) Diss. 16. p. 16[illegible].

nos cogit, ut hanc vim supremum esse Numen decernamus? Fierine potest, ut scriptores hi naturam intellexerint aliquam singularem, summi Numinis imperio subjectam? Stoicorum judicium, quos hic iterum testes rogat vir eximius, in hac quidem quaestione prorsus nullum est.

(*n*) *Pausanias*] In *Corinthiacis* seu *Libro* II. *Cap*. 24. *p*. 166.

(*o*) *Laërtium*] *Stobaei* & *Laërtii* loci paullo ante sunt indicati.

(*p*) *Augustinus*] *De civit. Dei Lib.* IV. *C.* 10. *p*. 74. *T*. VII. *Opp*. Hanc autem philosophorum ejus aetatis responsionem *Augustinus* rejicit & stultitiae postulat.

(*q*) *Cicero*] *De natura Deor*. *Lib*. II. *Cap*. 26. *p*. 2994. *T*. IX. *Opp*.

(*r*) *Her*

ſae cantum, bellum Mars: ventos producit Aeolus, fluvios Neptunus, fruges Ceres. Quibus poſitis, ſic decernit *Maximus:* Καὶ οὐδὲν μέρος Ὁμήρῳ ἄθεον, οὐδὲ δυνάστου ἄπορον, οὐδὲ ἀρχῆς ἔρημον, ἀλλὰ πάντα μεστὰ θείων ὀνομάτων, καὶ θείων λόγων. καὶ θείας τέχνης. *Nulla pars naturae totius Homero ſine Diis eſt, ſine praefecto, ſine imperio, ſed omnia divinis nominibus, omnia divinis ſermonibus, omnia divinis abundant artibus.* Ubi θεῖα ὀνόματα ſeu *divina nomina*, quae vocat, varia ſunt Dei nomina, ſemet ipſum vimque ſuam multiformi ratione in variis naturae rebus mundique partibus aperientis & declarantis, quum uno ejus arbitrio & nutu regantur omnia.

Liquet igitur hinc, praeter iſta, quorum jam meminimus, Numina, variis mundi regionibus & partibus praepoſita, alios fuiſſe etiam antiquis populis Deos, qui, tametſi pariter nihil eſſent, quam unius Dei maximi & celſiſſimi nomina, eum tamen certa tantum ratione ſiſtebant animo, &, tamquam varia munera & provincias obeuntem, variisque donis homines exhilarantem, conſiderandum exhibebant. Ita *Ceres* ſummus appellatur Deus, ſi quidem ut is ſpectatur, qui fruges diſtribuit hominibus & largitur. *Bacchus* audit idem, ſi tamquam vini dator conſideratur. *Aeſculapii* nomen accipit, quod amiſſam reddit humano generi valetudinem. Quod mercaturam facientes adjuvare credebatur, id *Mercurii* vocabulum ei peperit. Ex rei militaris adminiſtratione nomen *Martis*, ex ventorum gubernatione *Aeoli* invenit nomen. Plura nil opus eſt exempla producere.

Veterum philoſophos & illos, qui ſapientia praeſtabant ceteris, ſic reapſe poëtarum de Diis fabulas expoſuiſſe, omnesque, quos aut civitatum leges, aut vatum carmina commendabant, Deos ad unum illum ſummum Deum, quem natura venerari docet, retuliſſe, non eſt, cur multis mihi demonſtrandum ſumam. Nec enim in obſcuro latent *Antiſthenis*, *Platonis*, *Xenocratis*, *Zenonis*, *Cleanthis*, *Chryſippi*, quem univerſam Deorum hiſtoriam ad res naturales & morales transtuliſſe, accepimus, *Scaevolae*, Romanorum Pontificis maximi, *Ciceronis*, *Varronis*, *Senecae*, multorumque aliorum de hac re teſtimonia. Hoc vero an multis notum ſit, nes-
584 cio, ipſos ſaepenumero poëtas auſos eſſe arcanae hujus ſecretioris Theologiae myſteria pandere. Qua tamen de re, quae ſuperſunt, fragmenta carminum *Hermeſianactis* Colophonii ex Graecis, & *Valerii Sorani* ex Latinis neminem unum dubitare ſinunt. (r) *Hermeſianax*, praecipua veterum quum enumeraſſet Numina, ingenue omnia unum eſſe & eumdem Deum ſignificat:

Πλούτων, Περσεφόνη, Δημήτηρ, Κύπρις, Ἔρωτες,
Τρίτωνες, Νηρεὺς, Τηθὺς καὶ Κυανοχαίτης,
Ἑρμῆς θ' Ἥφαιστός τε κλυτὸς, Πὰν, Ζεύς τε καὶ Ἥρη,
Ἄρτεμις ἠδ' ἑκάεργος Ἀπόλλων, εἷς Θεός ἐστι.

Pluto,

(r) *Hermeſianax*] *Hermeſianactis* Colophonii, poëtae nobiliſſimi, cui ſignum cives dedicarunt, ſaepius, nec ſine laude, meminit *Pauſanias Graeciae Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 23. *Lib.* VI. *Cap.* 17. *p.* 493. *Lib.* VII. *Cap.* 17. *p.* 566. & aliis locis. Meminit ejusdem *Agatharchides* apud *Photium Bibliotheca Cod.* CCL. *p.* 1337. Meminit *Athenaeus Dipnoſophiſt.* *p.* 597. 599. & alias *ed. Lugd. B.* 1637. *fol.* Meminerunt & alii veterum. Verſus ejus, qui hic leguntur, ab eorum plerisque laudantur, qui convenientiam religionis Chriſtianae veterisque ethnicae demonſtrare conati ſunt. Sed, qui factum ſit, neſcio, ut omnes nomen auctoris omiſerint, apud quem hodie leguntur. Ne ipſe quidem *Huëtius*, qui hoc carmen *Demonſtrat. Euangel. Prop.* IV. *Cap.* 10. *p.* 243. in ſuos apte convertit uſus, tametſi diligentiſſimus ſit alioquin in teſtibus indicandis, cui fragmentum hocce de-

Pluto, Persephone, Ceres, & Venus alma, & Amores,
Tritones, Nereus, Tethys, Neptunus, & ipse
Mercurius, Juno, Vulcanus, Jupiter, & Pan,
Diana, & Phoebus jaculator, SUNT DEUS UNUS.

(*s*) *Valerius* sine ullo circuitu de *Jove omnipotente* pronuntiat:

—— *Deus unus & omnis.*

Quisnam illi fuerit hic *Jupiter*, quem nominat, utrum mundi animam intellexerit, quod *Varroni* visum est, quem novimus idem sensisse, an vero mentem laudaverit ab omni corpore secretam, mundique anima nobiliorem; id in medio relinquo. Viderint hac de re alii. Mihi tamen binis de caussis *Valerius Jovem* verisimile videtur omnes Deos censuisse: primo, quod is reliquorum omnium naturalium Deorum, id est, stellarum & daemonum, quos in Diis veteres inferioribus numerabant, parens & conditor haberetur; deinde, quod omnes tam poëtarum, quam civitatum Dii nulli essent, quam varia unius Dei vocabula & notiones.

Extremo loco insignem juvat *Augustini* locum afferre; quo quidem cum ceteris copiosius & uberius veterum recenset Numina, nec paucos commemorat, praeter *selectos* illos, Romanorum Deos, quorum ad nos parcior & obscurior pervenit memoria, tum prudentiores melioresque veterum nil dubitasse pronuntiat, quin omnis illa Deorum turba unus esset idemque *Jupiter*. Verba haec sunt: (*) *Ipse in aethere sit* JUPITER; *ipse in aëre* JUNO; *ipse in mari* NEPTUNUS; *in inferioribus etiam maris ipse* SALACIA; *in terra* PLUTO; *in terra inferiore* PROSERPINA; *in focis domesticis* VESTA; *in fabrorum fornace* VULCANUS; *in divinantibus* APOLLO; *in merce* MERCURIUS; *in* JANO *initiator*; *in* TERMINO *terminator:* SATURNUS *in tempore;* MARS *&* BELLONA *in bellis;* LIBER *in vineis*; CERES *in frumentis*; DIANA *in silvis;* MINERVA *in ingeniis. Ipse sit postremo etiam illa turba quasi plebejorum Deorum: ipse praesit nomine* LIBERI *virorum seminibus, & nomine* LIBERAE *feminarum: ipse sit* DIESPITER, *qui partum perducat ad diem: ipse sit Dea* MENA, *quam praefecerunt menstruis feminarum; ipse* LUCINA, *quae a parturientibus invocatur: ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terrae, & vocetur* OPIS: *ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus* VAGITANUS: *ipse levet de terra, & vocetur Dea* LEVANA: *ipse cunas tueatur, & vocetur Dea* CUNINA. *Sit ipse in Deabus illis, quae fata nascentibus canunt, & vocantur* CARMENTES. *Praesit fortuitis, voceturque* FORTUNA. *In Diva* RUMINA *mammam parvulis immulgeat: in Diva* POTINA *potionem immisceat: in Diva* 585
EDUCA *escam praebeat. De pavore infantium* PAVENTIA *nuncupetur; de spe, quae venit,* VENILIA: *de voluptate* VOLUPIA; *de actu* AGENORIA: *de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea* STIMULA *nominetur.* STRENUA *Dea sit, strenuum faciendo;* NUMERIA, *quae nu-*

(*) De civ. Dei Lib. IV. C. 11. p. 76.

debeamus, aperuit. Viderint ergo, quibus otii copia est, quisnam ille sit, cujus cura hi versus ad nos pervenerunt.

(*s*) *Valerius*] *Valerii* versus *Augustinus*, ne perirent, vetuit: cujus ego locum ex *Lib.* VII. *de civit. Dei Cap.* 9. *p.* 131. *T.* VII. *Opp.* totum describam: *In hanc sententiam etiam quosdam versus Valerii Sorani exponit idem Varro in eo libro, quem seorsum ab istis de cultu Deorum scripsit: qui versus hi sunt:*

Jupiter omnipotens, regum rerumque Deumque
Progenitor, genitrixque Deum, Deus unus &
omnis.

(*t*) *Scri-*

numerare doceat; CAMENA, *quae canere. Ipse sit & Deus* CONSUS, *praebendo consilia; & Dea* SENTIA, *sententias inspirando; ipse Dea* JUVENTAS, *quae post praetextam excipiat juvenilis aetatis exordia: ipse sit* FORTUNA BARBATA, *quae adultos barba induit, quos honorare voluerit: ipse in* JUGATINO *Deo conjuges jungat; & quum virgini uxori zona solvitur, ipsa invocetur, & Dea* VIRGINENSIS *invocetur: ipse sit* MUTINUS, *qui est apud Graecos Priapus, si non pudet. Haec omnia, quae dixi, & quaecumque non dixi, hi omnes Dii Deaeque, sit* UNUS JUPITER, *sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet mundi esse animum, sive virtutes ejus, quae sententia velut magnorum multorumque doctorum est.*

Verum metuo, ne his, quae adhuc disputavimus, doctissimi hominis & in primis laboriosi & diligentis, *Gerhardi Joh. Vossii*, auctoritas & fama apud plurimos noceat. Quod ne fiat, necessarium esse arbitror, locum ejus quemdam ex *Opere*, quod *de Theologia gentili* exaravit, in medium afferre, libereque ac ingenue, quid in eo desiderem, exponere. Igitur, *Veneris* quando res & historiam persequitur, haec inter alia (*t*) scribit: *Ex philosophica de Diis doctrina Venus est vel Luna, (ut vidimus) vel Lucifer sive Hesperus: sed ex poëtica ac civili supra hos coelos statuuntur mentes quaedam a sideribus diversae, quomodo Jovem, Apollinem, Junonem, Venerem, ceterosque Deos Consentes considerare jubet Apulejus:* Quippe eos, *inquit*, natura visibus nostris denegavit, nec non tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acrius contemplantes. *Quid apertius hic, quam ab eo per Deos Consentes intelligi non corpora coelestia vel subcoelestia, sed sublimiorem quamdam naturam, nec nisi animis conspicuam?* Haec *Vossii* verba sunt: in quibus quae mihi reprehensione non carere videntur, nunc ordine commemorabo. Primo quidem vir eruditissimus cum hic, tum in toto libro, ex quo locus hic depromtus est, philosophicam veterum de Diis doctrinam, quam *Scaevola*, *Varro*, aliique tenuerunt, non differre pu-

(*t*) *Scribit*] *De Theologia gentili Lib.* II. *Cap.* 31. *p.* 172.

(*v*) *Opinionibus*] Ego vero *Vossii* doctrinam & sententiam minus esse vituperabilem, quam eam, cui sese hic vir longe doctissimus propitium ostendit, nullus dubito. (I.) Aegre fert, *Vossium* existimasse, eam Theologiam, quam *Varro naturalem* dixit, a *physica* non differre Theologia. Atqui *Vossius* ipsius *Varronis*, ita quum sentiret, sententiam expressit. Etenim, quod ex *Operum* ejus reliquiis, ab *Augustino* potissimum *Libris de civitate Dei* servatis, apparet, omnem de Diis doctrinam ad scientiam naturalem revocavit, id est, *Jovem* mundum esse seu animam mundi, Deos reliquos naturae rerum membra, partes, ac proprietates, arbitratus est. Atque ipse *Augustinus Vossii* partes tuetur, docetque, vocabulorum *physicus* & *naturalis* eamdem prorsus in hoc argumento potestatem esse. *Dixerit aliquis*, inquit *Augustinus de civit. Dei Lib.* V. *Cap.* 5. §. 3. *p.* 117. *haec duo genera, mythicon &* PHYSICUM, *id est, fabulosum &* NATURALE, *discernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur.* Nec ego quemquam recordor veterum aliter vocabulo *naturalis* hac quidem in caussa usum esse: quare, quae de notione *Theologiae naturalis* apud veteres hic differuntur, praesidio prorsus & auctoritate carent. (II.) Assumit, duo fuisse olim Theologiae genera viris sapientibus usitata, alterum *physicum*, alterum *naturale*, eaque multum distincta. Physica Theologia applicatio ipsi est fabularum, quas de Diis vetustas circumtulit, ad res physicas & naturales: in qua Stoicos in primis sollertes & ingeniosos fuisse, notum est. Naturalem autem Theologiam eorum vocat disciplinam, qui Deos omnes censuerunt unius tantum summi Numinis esse vocabula, & quidquid olim Deorum exstitit, ad unum rerum omnium parentem retulerunt. Fuisse non diffiteor, qui has binas Deorum historiam explicandi rationes sejunxerunt: sed plerique tamen eorum, quibus ab uno principio repetere visum est omnia, suisque opinionibus publicas religiones accommodare studuerunt, utrumque genus hoc simul consectati sunt. Idque vel Stoicorum exemplo intelligitur. *Neptunus*, ut exemplum afferam, mare significabat huic sectae: at eadem summi Numinis hoc esse nomen ducebat per mare pertinentis. (III.) *Scaevolam*, *Varronem*, omnesque veteris aevi viros sapientes nil dubitat existimasse, unum esse Deum, cujus arbitrio & nutu regantur omnia. *Si*

putat a physica eorum Theologia. In quo vehementer fallitur. Et de physica quidem, quam vocavi, priscorum Theologia inferius commentabor: nunc monuisse sufficiet, philosophicam de Diis doctrinam non eo spectasse unice, ut corpora naturalia, & quae sensus nostros attingunt, Deorum forma & habitu donaret, verum hoc in primis dogma inculcasse: unum esse summum Numen, cujus dominatu cuncta tenerentur, quodque ex sese reliquos omnes Deos procreasset. Haec philosophica & secretior de Diis disciplina *Venerem* non, quod doctissimus sibi vir persuasit, *Lunam* unice praecipiebat esse, aut *Luciferum* & *Hesperum*, verum summum quoque & aeternum designare Deum, sive generatim, sive certa ratione consideratum, tradebat. Quare, quae *Scaevolae*, *Varroni*, & aliis probavit sese, de Diis philosophandi ratio non ideo vocatur *naturalis*, quia Deorum nomina & res gestas ad res naturales accommodabat, verum eo sensu, quo *naturalis* id denotat, quod *verum* alioquin & *certum* appellatur. Philosophia enim illa proprie est scientia & ratio, quae veritatem nudam & simplicem, ipsamque rerum naturam explorat & considerat. Neque haec Theologia, de qua loquimur, populi erat, aut scenae inserviebat, sed mundi virorumque sapientium, quos mundus continet, disciplina erat. Itaque non civili tantum, sed & poëticae opposita erat Theologiae, quarum utraque commentis constabat & vulgi (*v*) opinionibus. Deinde hoc etiam in *Vossio* graviter fero, quod civilem pariter & poëticam veterum Theo- 586
logiam philosophiae fuisse censet genera. In quo hominis eruditi ingenium & prudentiam in primis requiro. Civilis enim seu popularis quae vocatur Theologia, ea nihil aliud, quam lex erat civitatis & rei publicae cujuslibet, populi superstitionibus & erroribus contaminata: poëtarum vero disciplina tota nugis, ineptiis, & fabulis referta erat. *Poëtarum ista sunt*, Cotta inquit apud (*x*) *Ciceronem*, *nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non* (*y*) *fabularum*. Tertium, idque praeci-

Si copiosus esse vellem, multa in hanc sententiam dicere liceret: sed ex superioribus facile repeti possunt, quae huc pertinent. Ergo hoc tantum moneo, falli magnopere virum egregium, quod *Varronem* & *Scaevolam* eamdem sequutos esse viam arbitratur Deorum historiam exponendi. *Scaevola*, Pontifex maximus, historice interpretabatur poëtarum fabulas, sciscebatque, Deos omnes fuisse homines. Hacc aperte tradit *Augustinus de civit. Dei Lib.* IV. *Cap.* 27. *p* 84. Unum esse Deum, crediderit *Scaevola*, nec ne, an nulla plane religione imbutus fuerit, quum veteres sileant, incertum est. Longe secus *Varro*, qui universam Deorum historiam cum scientia naturali componebat, nominaque Numinum ad partes naturae rerum trahebat.

(*x*) *Ciceronem*] *De natur. Deor. Lib.* III. *Cap.* 31. *p.* 3096. *T.* IX. *Opp.*

(*y*) *Fabularum*] Neque hic satis recte *Vossium* reprehendi, arbitror. Novi, Theologiam civilem & poëticam fabulis innumerabilibus & absurdissimis refertam esse: hoc vero quid vetat, quo minus constituamus, & populum & poëtas Deos, quos colebant, pro naturis seu mentibus habuisse supra coelos omnes collocatis, & summa ibi felicitate fruentibus? Equidem, quamnam fovere aliam de Diis opinionem potuerint, in quibus vel mediocre quondam fuit ingenium, non intelligo: poëtas quoque plerosque non obscure eam professos esse, video. Olympus, quem Dii *Homeri* & reliquorum poëtarum incolunt, regio est felicissima, longe supra coelum posita, & infinitis affluens deliciis. *Julianus* in *Caesaribus p.* 307. ὐρανῦ τὸ μετέωρον, *summam coeli regionem*, vocat: Τοῖς μὲν Θεοῖς ἄνω κατ' αὐτὸ, φησιν, ὐρανῦ τὸ μετέωρον.

Οὔλυμπον δ' ὅτι φασὶ Θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.

Diis in suprema coeli regione discumbentibus, olympum vocant,

—— —— *Sedes ubi firma Deorum*
Creditur.

Seneca vero coelum ab olympo clarissime distinguit in *Apocolocynthosi p.* 681. *T.* I. *Opp. Placet* —— *eum* COELO *intra dies* XXX. *excedere*, OLYMPO *intra diem tertium*. Ad extremum, quare vir doctissimus *Vossium* dicat Theologiam civilem & poë-

cipuum, in *Vossii* verbis vitium est, quod significare videntur, non *Consentes* modo Deos, quibus supplicabant veteres, & *selectos*, sed & alios tam poëticos, quam civiles, pro totidem mentibus aeternis & ex semet ipsis exsistentibus, seu naturis consilio & ratione praeditis, supra coelum positis, nec ullius imperio subditis, olim generatim fuisse habitos, neque *Jovem* ceteris Diis, *Apolline*, *Junone*, *Venere*, superiorem & majorem, verum omnibus parem & aequalem, existimatum esse. Auctorem hujus sententiae & principem non alium affert, quam unum *Apulejum*, quem *Platonis* affectatorem fuisse constat. Cujus ne fraudi sit alicui auctoritas, effectum dabo nunc, ut omnes intelligant, locum ex *Apuleji de Deo Socratis Libro* perperam a *Vossio* (z) intellectum esse. Quamquam hoc ita neminem accipere velim, ac si magni hominis existimationi & scientiae derogare velim aliquid. Tanti mihi *Vossius* aestimatur, quanti virum aestimare decet incomparabili & vasta eruditione innumerabiliumque rerum cognitione praeditum. Nec idcirco minor erit gloria ejus, si magni nominis Philologum non omnes scholae Platonicae latebras perreptasse, nec minutas quasvis argutias ejus perspexisse, docuero. Fateor, *Apulejum* in isto *de Deo Socratis Libro*, praeter Deos illos, qui in oculos incurrunt, seu
587 stellas, aliud Deorum genus laudare, quod oculorum fugiat aciem. In hoc genere duodecim illos *Consentes*, nec non alios, collocat, quos *animis nos conjectare posse* tuetur, *per varias utilitates in vita agenda*, *animadversas in iis rebus*, *quas eorum singuli curant.* Verum civilis hujus Theologiae quam parum studiosus fuerit, vel ex eo intelligitur, quod hoc ipso in loco & nimiam superstitionem adversus Deos, & animum a religione omni aversum aeque detestatur. Consilium hominis erat, id quod ex toto libro perspicuum est, quae de Diis inter poëtas & in civitatum legibus ferebantur, artificiose temperare & componere, ne prorsus a vera & naturali de rebus divinis philosophia, quae omnes ex uno Numine Deos derivabat, abhorrere viderentur. Quumque *Platonem* sibi ducem in philosophia delegisset, hac etiam in re viam vestigiis ejus signatam deserere, nefas arbitrabatur. Audiamus hominem ipsum: *Hos Deos in sublimi aetheris vertice locatos Plato existimat veros, incorporales, animales, sine ullo neque fine neque exordio, sed prorsus ac retro aeviternos, corporis contagione sua quidem natura remotos, ingenio ad summam beatitudinem porrecto. —— Quorum parentem, qui omnium rerum dominator atque auctor est, solum ab omnibus nexibus patiendi aliquid gerendive, nulla vice ad alicujus rei mutua obstrictum, cur ego nunc dicere exordiar? quum Plato coelesti facundia praeditus frequentissime praedicet, hunc solum majestatis incredibili quadam nimietate & ineffabili non posse penuria sermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi.* Haeccine satis aperte declarant verba, *Apulejum* duodecim Deos *Consentes*, aeque ac reliqua omnia, quae spectari nequeunt, Numina, censuisse ex uno summo Deo, tamquam parente & auctore, natos esse? Sed hic quaerat forte aliquis: Quales illi *Platonis* Dii sint, cum quibus *Apulejus* civiles illos & poëticos Deos, qui his *Ennii* versiculis conjunctim exhibentur:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi', Neptunus, Vulcanus, Apollo,

&

poëticam in philosophiam convertisse, plane me praeterit. Si philosophi sunt illi, qui Deum aut Deos mentes esse putant supra coelum in loco beatissimo habitantes, minor erit formicarum, quam philosophorum, numerus.

(z) *Intellectum esse*] Sed aperte cum larvis hic pugnat vir egregius. Ne in mentem quidem venisse videtur *Vossio*, ut omnes Deos *Consentes* esse aequales, nec *Jovem* ullo eorum superiorem pronuntiaret: saltem, quae hic castigat, verba

ejus

& reliquam catervam, seu omnes illos Deos, quos proprie *invisos* dicebant, componere hoc in loco studeat? Cui sic occurro: Hi Dii nulli sunt alii, quam *Platonis ideae*, primae rerum omnium formae & exempla, in mundo, quem *Archetypum* vocat, versantes: hic autem mundus divina est intelligentia, altera *hypostasis* divinitatis, ex principe omnium Deo seu monade simplicissima prognata. Ex *Platonis* enim in *Timaeo* (*) sententia *necessarium est, ut hic mundus, qui in sensus incurrit, imago sit alius mundi, quem non nisi animo conspicimus*, ἀνάγκη τόνδε κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι. Cui scito, quae paullo post consequuntur, adjungo verba: (†) Τίνι τῶν ζώων αὐτὸν εἰς ὁμοιότητα ὁ ξυνιστὰς ξυνέστησε; τῶν μὲν οὖν ἐν μέρους εἴδει πεφυκότων μηδενὶ καταξιώσωμεν· ἀτελεῖ γὰρ ἐοικὸς οὐδέν ποτ' ἂν γένοιτο καλόν· οὗ δ' ἐστι τ' ἄλλα ζῶα καθ' ἓν καὶ κατὰ γένη μόρια, πάντων ὁμοιότατον αὐτῷ εἶναι τιθῶμεν· τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκεῖνα ἐν ἑαυτῷ περιλαβὸν ἔχει, καθάπερ ὅδε ὁ κόσμος ἡμᾶς ὅσα τε ἄλλα θρέμματα συνέστηκεν ὁρατά. *Cujusnam animantium Deus in fingendo mundo similitudinem sequutus est? Nullius profecto, eorum quidem, quae sunt nobis nota animantia. Sunt enim omnia in quaedam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. Imperfecto autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest. Cujus ergo omne animal quasi particula quaedam est, sive in singulis, sive in diverso genere cernatur, ejus similem mundum esse, dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur & ratione intelliguntur, animantes complexu rationis & intelligentiae, sicut homines hoc mundo, & omnia, quae sub adspectum cadunt, comprehenduntur.* Apertum est, *Platonem* cum hic, tum alias mundi hujus intelligentiae soli patentis atque idearum, quibus illum censebat plenum, naturam & rationes perobscure describere. Ex quo evenisse, non mirum est, sectatorum ejus haud paucos tam turpiter in illis lapsos esse, ut species illas rerum tot sibi distincta animalia atque Deos esse persuaderent. In his *Apulejus* est: qui civiles omnes & poëticos populorum Deos, seu universa, quae oculis negabant cerni posse, Numina in mundo isto soli ingenio patenti collocata cupiebat, & cum exemplis mundi hujus perverse contendebat. Sed nec solus hic de via deflexit *Apulejus*, verum alii quoque Theologorum hujus ordinis: e quibus *Julianum* nunc Augustum in *Libro Contra Christianos* produco: (§) Θεοὺς ὀνομάζει Πλάτων τοὺς ἐμφανεῖς, ἥλιον καὶ σελήνην, ἄστρα καὶ οὐρανόν· ἀλλ' οὗτοι τῶν ἀφανῶν εἰσιν εἰκόνες, ὁ φαινόμενος τοῖς ὀφθαλμοῖς ἥλιος τοῦ νοητοῦ καὶ μὴ φαινομένου, καὶ πάλιν ἡ φαινομένη τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν σελήνη καὶ τῶν ἄστρων ἕκαστον εἰκόνες εἰσὶ τῶν νοητῶν· ἐκείνους οὖν τοὺς ἀφανεῖς Θεοὺς ἐνυπάρχοντας καὶ συνυπάρχοντας, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ γεννηθέντας καὶ προελθόντας ὁ Πλάτων οἶδεν· εἰκότως οὖν φησιν ὁ δημιουργὸς ὁ παρ' αὐτῷ, Θεοὶ, πρὸς τοὺς ἀφανεῖς λέγων. Θεῶν, τῶν ἐμφανῶν δηλονότι· κοινὸς γὰρ ἀμφοτέρων δημιουργὸς οὗτός ἐστιν, 588
ὁ τεχνησάμενος οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ ἄστρα γεννήσας, τὰ τούτων ἀρχέτυπα. *Deos Plato nominat adspectabiles, solem, lunam, astra & coelum. Verum hi simulacra sunt eorum, quae non apparent. Sol, quem oculis intuemur, imago est intelligibilis & non apparentis. Rursum luna, quam oculis cernimus, & unumquodque sidus eorum sunt imagines, quae mente tantum conspicimus. Illos igitur non adspectabiles Deos, qui in opifice exsistunt, ac una exsistunt, quique ab ipso progeniti ac profecti sunt, Plato novit. Jure igitur Platonis opifex*, Dii, *inquit, ad inadspectabiles loquens*, Deorum, *apparentium vi-*

(*) (C. 13. p. 237. ed. Fabric.)
(†) Plato Timaeo p. 30. (Cap. 15. p. 238. Versio Ciceronis est.)
(§) S. Cyrill. contra Julian. Lib. II. p. 65.

ejus nihil omnino, ex quibus hanc aliquis sententiam eliciat, continent. (c) *Alio*

videlicet. Communis autem utrorumque opifex hic eſt, qui coelum, terram ac mare fabricatus eſt, & ſidera inter ea, quae mente cernuntur, progenuit, quae horum ſunt exemplaria. Hanc *Juliani* opinionem confutaturus *Cyrillus*, in haec verba erumpit: (*) Ἔοικε δὲ διὰ τούτων ὁ γενναῖος ἡμῖν Ἰουλιανὸς τὰς ἰδέας βούλεσθαι καταδηλοῦν, ἅς ποτε μὲν οὐσίας καὶ ὑφεστάναι καθ' ἑαυτὰς διαγορεύεται Πλάτων, ποτὲ δὲ καὶ ἐννοίας εἶναι Θεοῦ διορίζεται· πλὴν ὅπως περ ἂν ἔχοι, καὶ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἀπαράδεκτον εἶναί φασι τὸν ἐπὶ τῷδε λόγον οἱ τὰ τοιαῦτα τεχνῖται· τὰ γὰρ εἴδη χαιρέτω, φησὶν ὁ Ἀριστοτέλης· τερετίσματα γάρ ἐστι, καὶ εἴ ἐστιν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. *Videtur autem egregius ille noſter Julianus per haec ideas nobis ſignificare velle, quas Plato interdum eſſentias ac per ſe exſiſtere aſſerit, interdum vero Dei notiones definit. Verum utcumque ſe res habeat, tamen ab illius diſcipulis hanc opinionem improbari, dicunt ejus rei periti.* Valeant ideae, *inquit Ariſtoteles*: argutiae enim ſunt; &, ut exſiſtant, nihil tamen ad rem faciunt. Verum idem *Cyrillus* paullo etiam accuratius & copioſius hoc genus philoſophiae in his, quae nunc ſubjicio, verbis expoſuit, quae partem refutationis ejus conſtituunt: Προσεπάγει δὲ, ὅτι καὶ τῶν ἐμφανῶν καὶ τῶν νοητῶν δημιουργός ἐστιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ γῆν καὶ οὐρανὸν τεχνησάμενος· ὅτε τοίνυν, καθὰ καὶ αὐτὸς διωμολόγηκεν ἐναργῶς, τούτων τε κἀκείνων γενεσιουργός ἐστιν ὁ ἀγέννητος Θεὸς, πῶς ἐξ αὐτοῦ γεγεννῆσθαί φησιν αὐτοὺς, συνυπάρχειν τε καὶ ἐνυπάρχειν αὐτῷ; πῶς, εἰπέ μοι, τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ συνυπάρξει τὸ γεννητόν; ἐνυπάρξει δὲ κατὰ ποῖον τρόπον; ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀγέννητον ὄντα τὸν ἐκ Θεοῦ λόγον, συνυπάρχειν ἀναγκαίως τῷ φύσαντι διισχυριζόμεθα, καὶ ἐνυπάρχειν μὲν αὐτῷ, προελθεῖν δὲ γεννητῶς ἐξ αὐτοῦ· ὁ δέ γε τῆς Πλάτωνος αἱρεσιτεπείας συνήγορος ἀκριβὴς ἀγέννητον μὲν εἶναί φησι τὸν ἀνωτάτω Θεόν. ἐνυπάρχειν δὲ, καὶ ἐξ αὐτοῦ γεννηθῆναι καὶ προελθεῖν τοὺς παρ' αὐτοῦ γεγονότας, τὰ πάντα κυκῶν καὶ συγχέων. Quorum verborum haec eſt ſententia: *Addit etiam, univerſi Deum, qui coelum ac terram condidit, opificem eſſe eorum, tum quae oculis cernuntur, tum quae animo tantum comprehenduntur. Quando igitur, ut ipſe clare profeſſus eſt, horum & illorum procreator eſt ingenitus Deus, quomodo ex ipſo ortos eſſe illos praedicat, cumque eo & in eo exſiſtere? Quonam pacto, amabo te, ſimul cum increato Deo conſiſtet res creata? ineſſe vero quanam ratione poterit? Nos enim verbum Dei ingenitum ſimul exſiſtere neceſſario cum patre, aſſeveramus, & in ipſo quidem exſiſtere, prodire vero per generationem ex ipſo. Hic autem Platonicarum tricarum patronus diligens increatum quidem eſſe ait ſupremum Deum, exſiſtere vero in ipſo, & ex ipſo creatos eſſe ac ortos, qui ab illo facti ſunt.* Ut haec apte diſputata ſint, neſcio tamen, an inducti fuiſſent illis *Julianus*, ceterique *Platonis* ſectatores, ut ſententiam, quam adſciverant, dimitterent. Reſpondiſſent, niſi fallor: Ideas iſtas mundi, quem intelligentia tantum comprehendit, ſive principis mentis & intelligentiae, ex fonte divinitatis ſeu principe ejus perſona ex omni aeternitate, idque neceſſitatis lege, emanaſſe: nec idcirco majori jure inter res factas numerari poſſe, quam λόγον illum, quem praedicarent Chriſtiani: ex eo vero effici, non ita delirare eos, ac vellent Chriſtiani, qui ideas iſtas *in* & *cum* prima divinitatis omnis origine & fonte dicerent exſiſtere. Sed ad *Julianum* redeo, qui alio ejusdem libri loco *Platonis* hanc ſententiam pari plane, quo *Apulejus*, modo & ratione ad Numina veterum ſigillatim accommodat. Et de *Aeſculapio* quidem ſic fatur: (†) Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐξέφηνεν· οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, κ. τ. λ. *Jupi-*

(*) P. 66. (†) Cyrillus contra Julian. Lib. VI. p. 200.

(*) *Alio loco*] Lege in primis *Plotinum Libro de intelligibili pulcritudine Ennead.* V. *Lib.* VIII.

piter enim inter ea, quae mente cernuntur, ex fe genuit Aefculapium: in terram autem per foecundi folis vitam editus eft. Hic e coelo in terram progreffus, hominis forma unice quidem circa Epidaurum apparuit. Inde longius provectus, in omnem terrarum orbem falutarem dexteram extendit. Sic *Julianus* ille docuit, quem tantopere novimus dogma Chriftianorum averfatum effe de aeterno λόγῳ feu verbo humanam carnem in Servatore noftro *Jefu Chrifto* induto. Forte erunt, qui poft natum demum Servatorem Platonicae familiae alumnos eo fenfim deductos effe, fufpicabuntur, ut mundum intelligentiae foli apertum, quem fibi fingebant, variis Diis intelligibilibus potentiisque fempiternis replerent. Sed hi, ut opinor, conticefcent, fi *Philonis* locum infpexerint, quem nunc afferam: ex quo patet, ante *Chriftum* fimile 589
quid Platonicis jam arrififfe: (*) Εἷς ὢν ὁ θεὸς, ἀμυθήτους περὶ αὐτὸν ἔχει δυνάμεις ἀρωγοὺς καὶ σωτηρίους τοῦ γενομένου πάσας· διʼ αὖ τούτων τῶν δυνάμεων ὁ ἀσώματος καὶ νοητὸς ἐπάγη κόσμος, τὸ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἀρχέτυπον, ἰδέαις ἀοράτοις συσταθεὶς, ὥσπερ οὗτος σώμασιν ὁρατοῖς· καταπλαγέντες οὖν τινες τὴν ἑκατέρου τῶν κόσμων φύσιν, οὐ μόνον ὅλους ἐξεθείωσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ κάλλιστα τῶν ἐν αὐτοῖς μερῶν, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, ἅπερ οὐδὲν αἰδεσθέντες θεοὺς ἐκάλεσαν. *Deus quum fit unus, dici non poteft, quam multas habeat focias potentias, quae falutem rerum procurant; quaedam etiam plectunt noxios. —— Per has item potentias ille incorporeus intelligibilisque mundus compactus eft, exemplar mundi hujus vifibilis, quod conftat ex ideis invifibilibus, ficut hic nofter ex corporibus vifibilibus. Utriusque pulcritudinem admirati quidam, non folum ipfos totos confecraverunt, verum & partes eorum praecipuas, folem, lunam, coelum, non veriti eas Deos appellare.* Binos foles, duplicem lunam, binos coelos, alterum fenfibus, alterum uni animo & rationi confpicuum, *Philo* hic commemorat: quod idem facere *Julianum*, modo vidimus. Ipfe nonnumquam *Plotinus* propius ab hac opinione abeft. Namque intelligentiae divinae ideas θεοὺς νοητοὺς, *Deos intelligibiles*, nominat. Legatur locus ille, quem fupra jam adduxi, quo exhortatur homines, ut mentes longe fupra mundi animam attollant, ad Deos illos, qui animo tantum cernuntur, celebrandos, θεοὺς ὑμνεῖν νοητοὺς, id eft, ad divinam intelligentiam laudandam, quam (a) alio loco unum effe fcribit & multa. (εἷς καὶ πολλά.)

Credo, ex his jam abunde patere, quamnam de civilibus & poëticis veterum Diis fententiam in *Libro de Deo Socratis Apulejus* foverit. Non ita delirat, ut multos affeveret Deos exfiftere fempiternos & ex fe ipfis exfiftentes, aut plurimas effe mentes nullius ex arbitrio pendentes, fcifcat. Contra in hoc uno totus eft, ut popularem Theologiam, cum civilem, tum poëtarum, in unam veluti focietatem cum naturali, vera & philofophica doctrina coire jubeat. Ad quod quidem propofitum *Platonis* adhibet praecepta & inftituta. Eumdem vero laborem & alii aggreffi funt ex Platonicorum familia tam ante, quam poft natum Servatorem, Deosque, qui confpici nequeunt oculis, nullos effe re vera, cenfuerunt, quam fempiternas illas, quae intelligentiae divinae obverfantur, rerum formas, quas partes mundi *intelligibilis & archetypi* nominabant. Has autem, id quod notum eft, ideas exempla non modo cenfebant effe & formas, ad quas univerfus ille mundus, quem fenfibus complectimur, omnesque partes ejus conftructae effent, fed etiam ita extollebant, ut res omnes inde pendere, & quaecumque haberent, haufta ex illis

(*) De confuf. linguar. p. 345.

VIII. Cap. 9. p. 550. Conf. Cap. 3. p. 544. (b) Co-

illis & accepta habere, decernerent. Portentoſum hoc ſapientiae genus eſſe, nec ſtultitiae abſolvi poſſe philoſophos iſtos Platonicos, qui divinae mentis ideis rerumque omnium exemplis aeternis tam ſecure abutebantur, ut ex illis non tantum naturas ſibi conſtantes, ſed totidem animalia, perſonas, & Deos confingerent, facillime largior. Mirabili ſchola haec flagrabat Deorum numerum amplificandi cupiditate, neque vel leviſſimam praetermittebat occaſionem nova Numina creandi. At ſimul tamen fatendum eſt, eam numquam non praecepiſſe, totam iſtam turbam Deorum ex uno ſummoque Deo & ortam eſſe, & in eo exſiſtere. Neque hoc omittere decet, libere hos Platonicos aliis in locis, quum nulla multitudinis Deorum ratio reddenda eſſet, profeſſos eſſe, ideas illas νοήματα tantum eſſe, ſeu divinae mentis aut principis intelligentiae conceptiones, at multo tamen illis firmiores, conſtantiores, & nobiliores imaginibus & formis, quas humanae ſibi mentes ſolent fingere. Ex quo conficitur, non eſſe has ideas totidem naturas, perſonas aut Deos, multo minus totidem mentes nullius voluntati obnoxias, verum imperfectas tantum unius Dei conſiderationes & (*b*) contemplationes.

590 Quantam antiquiores populi Dearum Deorumque, quos conſpici poſſe negabant, turbam venerati ſint, praeter Deos illos *Nobiles* & majorum gentium, ſeu *Conſentes* & *Selectos*, *Varronis* jam, *Auguſtini*, & aliorum teſtimoniis demonſtratum dedimus. Erat illis *Dea Mena*, *Deus Vagitanus*, *Dea Levana*, *Dea Cunina*, *Diva Rumina*, *Diva Potina*, *Diva Educa*, *Diva Paventina*, *Dea Venilia*, *Dea Agenoria*, *Dea Stimula*, *Dea Strenua*, *Dea Numeria*, *Deus Conſus*, *Dea Sentia*, *Deus Jugatinus*, *Dea Virginenſis*, *Deus Mutinus*. Quibus ex aliis *Auguſtini* locis plures addi poſſunt Dii Deaeque, nominatim *Deus Deverra*, *Deus Domiducus*, *Deus Domitius*, *Dea Man-*

(*b*) *Contemplationes*.] Multo, quam neceſſe erat, resque ipſa patitur, ſubtilius *Apulejum* interpretatur vir eruditiſſimus. Certum eſt, juniores Platonicos, multos ſaltim hujus generis, tam ingenioſe ſtultos fuiſſe, ut Deorum, quos adſpectabiles vocabant, ſolis nimirum, lunae, ſiderumque reliquorum aeternas aſſeverarent formas & ſpecies exſiſtere, easque ſpecies Deorum loco ducerent. Solem ita duplicem ſibi fingit *Julianus* Imperator *oratione in ſolem*, alterum, qui in oculos incurrat, alterum ſolis hujus adſpectabilis aeternum exemplum, cui cernendo ſola ratio apta ſit. Copioſius qui de nugis hiſce cupiunt edoceri, *Procli* adeant *Theologiam Platonicam*, opus in ſe aridum & ſpinoſum, at rerum Platonicarum cupidis omnino neceſſarium. Verum hoc Platonicae familiae commentum nihil habet cum *Apuleji* de Diis doctrina commune, quam *Libro de Deo Socratis* explicat. *Deos coelites* ſub initium opuſculi hujus diſtinguit *Apulejus* in eos, *quos viſu uſurpamus*, & in eos, *quos intellectu veſtigamus*. Illos ſolem, lunam, & omnia ſidera eſſe, docet: de his quidem paullo loquitur obſcurius; verum ſat multa dicit, ex quibus intelligas, de formis hominem & ſpeciebus Deorum adſpectabilium haud verba facere. Primum in hoc Deorum, qui ratione tantum & ingenio conſpiciuntur, numero duodecim illos eſſe, perhibet, qui notiſſimis *Ennii* verſiculis comprehenduntur:

Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi', Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Si Dii hi nullae eſſent aliae, quam formae Deorum, qui videntur, ſequeretur, *Apulejum* exiſtimaſſe, *Junonem*, *Veſtam*, *Minervam*, & reliqua Numina formas & ideas eſſe ſolis, lunae, ceterorumque ſiderum. Nihil autem veri diſſimilius fieri poteſt. Cujusnam, quaeſo, ſideris *Neptunus* idea eſſet? cujusnam *Mercurius*? Nemo umquam Platonicorum, tametſi nihil tam ſtolidum fingi poteſt, quin hujus generis aliquis id ſomniaverit, ita deliravit, ut eos, quos *Junonem*, *Jovem*, *Mercurium*, *Neptunum* Graeci vocabant, ſtellarum in oculos incurrentium inviſas eſſe formas, ſtatueret. *Apulejum* vero ſigillatim cur in tantam delapſum fuiſſe dementiam credamus, nihil omnino cauſſae eſt. Deinde Deos hoſce, quos ratio contempletur unice, certis hujus orbis rebus praepoſitos eſſe, potentiasque eorum per varias utilitates in vita agenda animadverti, memorat. *Potentiae vero animis conjectatae, per varias utilitates in vita agenda animadverſae in iis rebus, quas ſinguli curant.* Haec quis, quaeſo, verba putet in ſolis, lunae, & ſiderum ſpecies ſeu ἰδέας convenire? Quis umquam ſibi perſuaſit Platonicorum, formas ſiderum certa vitae hujus negotia curare, at-

Manturna, *Deus Pater Subigus*, *Dea Mater Prema*, *Dea Pertunda*, *Dea Rusima*, *Dea Collatina*, *Dea Vallonia*, *Dea Seja*, *Dea Segetia*, *Dea Tutilina*, *Deus Nodotus*, *Dea Volutina*, *Dea Patelena*, *Dea Hostilina*, *Dea Flora*, *Dea Lacturtia*, *Dea Matura*, *Dea Runcina*. Sed & alii scriptores tam multa memorant alia, quibus nationes superstitione obligatae sacra quondam fecerunt, Numina, ut eorum hic inire numerum haud mihi sit integrum. Quorum quidem alia, ut ex ipsis magnam partem nominibus intelligitur, sordida nimis, contemta, & abjecta curare putabantur munera; alia tam obscoenis & foedis praesidebant officiis, ut eorum tentare interpretationem honestas ipsa vetet. Quidquid id est, ipsa tamen hanc Deorum quorumdam deformitas & turpitudo satis argumenti nobis est, μηδὲν ἄθεον, *nihil sine Deo fieri*, credidisse veteres. Tam firmiter enim persuasi erant, divinam providentiam ad omnes omnino res pertinere, ut unicuique etiam naturae operi, cuivis mundi parti, singulis denique hominum factis & actionibus certum quemdam Deum aut Divam praeponere non vererentur. Ecquis vero sapientiores inter eos 591
existimasse putet, omnes hosce Deos Deasque, qui oculis non patebant, mentes aut naturas esse ex infinito tempore sine ulla caussa exsistentes, ortus omnis expertes, nec ullius imperio subditos? Quis viros ingenio valentes censuisse credat, versari in orbe sempiternam quamdam neque genitam mentem, quae exempli caussa nihil aliud curat, quam infantum cunas? aliam, quae hoc unum spectet, ut domus recte everrantur? aliam, quae frumenti spicas componat, nil agat praeterea? aliam, quae frugum valvulos unice construat? aliam, quae nodos foeni & straminis perficiat? ut de aliis taceam ejusmodi muneribus. Atque haec tam late patet ratio, ut ad illos etiam Deos, quos *Nobiles*, *Consentes*, & *Selectos* appellabant, ae-

atque virtutes earum in rebus hujus orbis, tametsi ipsae lateant, nec oculis adspiciantur, animadverti? At commodum & perspicuum haec omnia sensum habent, si *Neptunum* verbi caussa naturam esse credamus ex *Apuleji* mente ab oculis quidem nostris remotam, at virtutem suam in mari & aquis patefacientem, *Vulcanum* naturam conspectui quidem nostro subductam, at in igne tamen vim suam aperientem. His tertium addo, quod sententiam doctissimi viri aperte rursus labefactat. Statuit is, formas has seu species Platonicorum, quas Deos etiam appellabant, mundo *archetypo* seu altera divinitatis persona conclusas esse ex opinione sectae hujus. Recte, an vero secus, alio forte loco videro: nunc nihil esse, quod in hac sententia vituperari queat, assumam. Quicumque vero huic opinioni accedit, is pessime *Apulejum* hic exponi, non potest, quin intelligat. Nec enim auctor hic Deos suos, quos sola vult intelligentia investigari, in mundo nescio quo νοητῷ aut archetypo, sed in coelo, collocat, & in eo quidem coelo, in quo sidera infixa sunt. *Coelites Deos*, id est, eos, quibus coelum pro domicilio sit, partitur in eos, qui videntur, & in eos, qui non videntur. Ergo, qui non videntur, coelum occupent interius, necesse est. Operae pretium judicavi, diligentius in hanc interpretationem inquirere, cum alias propter caussas, tum idcirco potissimum, ne pluribus placeat, quod adhuc factum est. Solent enim magnorum virorum sententiae, maxime si subtilitate se commendent, & ex intimis litterarum recessibus erutae videantur, opinione latius serpere, multosque adducere, ut non modo fidem illis habeant, verum etiam ad alias, quas arripiunt, sententias stabiliendas iisdem abutantur. Ex reliquis, quae hic erudite observantur, unum *Juliani* locum de *Aesculapio* expendendum mihi sumam, quem vir celeberrimus ad confirmandam adducit sententiam suam de *Apuleji* religione. Iste vero locus prorsus abhorret a doctrina, quam *Apulejo* attribuit. Nec enim *Julianus* *Aesculapium* affirmat exemplum seu speciem sideris cujusdam esse, sed duplicem fingit *Aesculapium*, alterum, quem *Jupiter* in mundo exemplari genuerit, alterum, quem sol in terris produxerit, seu, quod idem est, *Aesculapium*, quem *visus usurpet*, ut *Apuleji* verbis utar, & *Aesculapium*, qui *intellectu tantum vestigetur*. Ergo hoc quidem ex ejus verbis intelligas, quod aliis etiam ex locis constat, rerum omnium, quae cernuntur, Deorum quoque ipsorum, figuras & species aeternas credidisse *Julianum*, nullo vero modo hoc, visum fuisse ei, Deos, quos Graeci & Romani colebant, *Aesculapium*, *Venerem*, *Jovem*, & reliquos, ideas tantum esse Deorum, qui cernuntur, sive stellarum.

aequo jure pertineat. Quod si enim illi, quos diximus, Dii pro aeternis omnisque principii ignaris mentibus nullo modo haberi possunt, quaenam, obsecro, caussa vel ratio potest afferri, quare hi tam excelso gradu collocari debeant? Atque huc si ventum, idque effectum est, nullos horum Deorum mentes fuisse ex semet ipsis exsistentes, sempiternas, liberrimasque, id ratum etiam atque probatum nobis sit, necesse est, cuncta haec Numina vel inde nata esse, quod varios divinae rationis & naturae effectus personarum habitu veteres induerunt, aut ex eo, quod supremi Numinis ministros Deorum honore affecerunt. Vidimus jam, eos, qui ceteris accuratius videri volebant sapere, *Platoni*que se adjunxerant, *Julianum*, *Apulejum*, & alios non modo *Consentes* & *Selectos* Deos, sed & reliquam Numinum invisorum multitudinem cum exemplis sive formis rerum, quas divinae menti ab aeterno dicebant obversatas esse, composuisse. Ex quo apparet, eos in cunctis Diis nihil aliud spectasse, quam unum summum Deum efficienter omnia & in exemplis continentem. Verum aliis viam minus impeditam sequi placuit & faciliorem. Igitur omnes Deos nomina tantum decernebant esse varia sive notiones supremi Numinis, quibus multifariae virtutis ejus ac potentiae patefactiones in hoc orbe occasionem dederint. Ita (c) *Seneca* non modo de *fato*, *natura*, & *fortuna*, sed etiam de *Libero Patre*, *Hercule*, ac *Mercurio*, quorum antea meminerat, diserte pronuntiat: *Omnia sunt ejusdem Dei nomina, varie utentis sua potestate.* *Zeno* vero apud (d) *Laërtium* universam hoc modo Deorum historiam interpretatur. Erant & alii, verbo tamen ab his tantum dissentientes, qui Deos varias esse dicebant unius Numinis virtutes & potestates, quibus hominum temeritas personarum formam & figuram circumdederit. Hac excusatione Deorum cultores apud (e) *Eusebium* (*) utuntur, contendentes, sese θεοποιεῖν τὰς ἀοράτους δυνάμεις αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ πᾶσιν, *sese adspectum fugientes veri Numinis cunctaque venerantis virtutes consecrare.* Nihilo tamen minus plerique Deum ipsum negabant ubique vim suam exercere, sed consiliorum suorum & operum varios affirmabant habere custodes & administros, (ὑπουργοὺς δυνάμεις) quorum fidei & diligentiae varias res naturales, diversas mundi partes, hominum denique negotia concredidisset: quas quidem mentes *daemones* vulgo vocabant. Atque hinc saepenumero quoque contigit, ut Dii, quos colebant, pro ejusmodi Dei unius ministris seu daemonibus haberentur; quod in his *Epicteti* verbis fieri arbitror: (†) Πότε ὁ Ζέφυρος πνεῖ σοι; ὅταν αὐτῷ δόξῃ, ὦ βέλτιστε, ἢ τῷ Αἰόλῳ· σὲ γὰρ οὐκ ἐποίησεν ὁ θεὸς ταμίαν τῶν ἀνέμων, ἀλλὰ τὸν Αἴολον. *Quando Favonius fla-*

(*) Praep. euang. L. III. C. 13. C. 1. p. 121. (†) Arrian. L. I. p. 85.

(c) *Seneca*] *De beneficiis Lib.* IV. *Cap.* 8. *p.* 427. 428.

(d) *Laërtium*] *Lib.* VII. *Segm.* 147. *p.* 458.

(e) *Eusebium*] Sed eo ipso loco *Eusebius* vanam atque futilem hanc esse excusationem ostendit.

(f) *Horo Apolline*] *Hieroglyphic. Lib.* I. *Cap.* 64. *p.* 77. Conferenda hic erunt, quae supra de hoc loco copiose disseruimus.

(g) *Iidem*] Testis est iterum *Horapollo Hierogl. Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 26.

(h) *Laërtium*] *Lib.* VI. *Segm.* 37. *p.* 333.

(i) Τίς ὤν] In hoc vero loco duo mihi videntur obstare, ne tantae videatur virtutis esse, quantam ipsi *Cudworthus* tribuit. (I.) Incertum plane est, quale illud sit animal, quod *Aristoteles* coelum, stellas, & solem obire dicit: utrum Deus sit, an vero anima quaedam, qualem plurimi veterum in coelo & ejus partibus inesse voluerunt. Mihi verisimillimum videtur, hoc sibi velle scriptorem *Libri de plantis*, animalia ex subtilissimo illo aethere seu animo, coelum, aërem, & sidera permeante, haustos & delibatos habere animos. (II.) Si Deum hoc animal esse, quod *Aristoteles* memorat, controversia careret, haud tamen Deus ipsi visus fuisset natura per totam rerum universitatem per-

ſtabit? quum ei viſum fuerit, o bone, aut Aeolo. Nam te Deus ventorum promum condum non fecit, ſed Aeolum.

Haec licet ita ſeſe habeant, duo tamen mihi video praeterea expedienda eſſe, ſi quidem univerſam veterum Theologiam cunctis apertam eſſe; in primis vero hoc prorſus patere velim, magnam illam, cui veteres ſeſe deditos profitebantur, Deorum copiam magnam partem multis unius ſummi Numinis conſtare nominibus, ſeu, ut uno verbo rem totam complectar, πολυθεΐαν nihil eſſe plerumque, quam πολυωνυμίαν. Primo mihi oſtendendum eſt, ſic omnino perſuaſum fuiſſe veteribus, Deum mentem eſſe toto terrarum orbe diffuſam, res omnes permeantem; in rebus omnibus praeſentem, cum omnibus denique rebus intime conjunctam. Aegyptiorum ſapientes, quod ex (*f*) *Horo Apolline* ſupra demonſtravimus, Deum cenſebant eſſe τοῦ παντὸς κόσμου τὸ διῆκον πνεῦμα, *ſpiritum per univerſum orbem permeantem.* (*g*) Iidem praeterea δίχα θεοῦ μηδὲν ὅλως συνεστάναι, *ſine Deo nihil prorſus conſiſtere*, opinabantur. His tota fere aſſentiebatur, qua ſapiebat, Graecia. No- 592
tum eſt *Diogenis* Cynici, quod ſcriptum exſtat apud (*h*) *Laërtium*, effatum: Αὐτοῦ πάντα πλήρη. *Plena ſunt ejus omnia. Ariſtoteles*, ſeu quisquis ille eſt, cujus *Liber de plantis* ad nos pervenit, Deum non modo docet univerſum mundum complecti & arcere, ſed etiam illud eſſe interius principium, cujus beneficio vivunt animalia: (*) (*i*) Τίς οὖν ἐστιν ἡ ἀρχὴ ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ζώου; τί ἄλλο, εἰ μὴ τὸ εὐγενὲς ζῶον, ὃ τὸν οὐρανὸν περιοδεύει, τὸν ἥλιον, τὰ ἄστρα, καὶ τοὺς πλανήτας; *Quid igitur in animalis vita principium eſt? quodnam aliud, praeter nobile iſtud animal, quod coelum, ſolem, ſtellas, & planetas circuit? Sextus Empiricus Pythagoram, Empedoclem*, totamque ſcholam Platonicam hac opinione imbutam fuiſſe, teſtatur: (†) Μὴ μόνον ἡμῖν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς εἶναί τινα κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄλογα τῶν ζώων· ἓν γὰρ ὑπάρχειν πνεῦμα τὸ διὰ παντὸς κόσμου διῆκον ψυχῆς τρόπον, τὸ καὶ ἑνοῦν ἡμᾶς πρὸς ἐκεῖνα. *Non ſolum eſſe nobis inter nos aliquam & cum Diis conjunctionem, ſed etiam cum brutis animalibus. Eſſe enim unum ſpiritum, qui inſtar animae totum mundum pervadat, & nos illis uniat.* De Stoicis *Clementem Alexandrinum* habemus auctorem: (§) Διὰ πάσης ὕλης καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης τὸ θεῖον διήκειν λέγουσι. *Stoici divinum Numen omnem, quantumvis vilem & abjectam, materiam pervadere, affirmant.* Quam eorum ſententiam repudiare *Clemens* (*k*) videtur. Quod & (*l*) *Tertullianus* facit, his verbis Stoicorum de Deo irridens opinionem: *Stoici volunt Deum ſic per materiam decucurriſſe, quomodo mel per favos.* Veteres Indorum Brachmanes ab hac ſtetiſſe doctrina, *Strabonis* intelligi-

(*) Lib. I. Cap. 1. (T. IV. Opp. Ariſtot. p. 492.)
(†) Adv. Mathem. p. 331. (Lib. I. adv. Phyſ. §. 127. p. 580.)
(§) Protrept. p. 44. (Cap. 5. p. 58. T. I. Opp.)

pertinens, qualem Deum antiquis fuiſſe viſum, *Cudworthus* hic probare nititur, ſed natura tantum coelum & ſidera circumiens. Nec enim terrae marisque meminit. Taceo, ſi iſta mens eſſet *Ariſtotelis*, vitam animalium Dei portionem eſſe, indignum fore hunc hominem, quem inter Dei profeſſores & religionis amicos referremus. Quidnam enim inter hanc ſententiam & impia *Spinoſae* portenta intereſt?

(*k*) *Videtur*] Non videtur *Clemens* hanc Stoicorum opinionem improbare. Tam aperte & ſevere eam rejicit, ut auctores ejus *inſignem dedecoris notam philoſophiae impreſſiſſe*, ſcribat: Οἱ καταισχύνουσιν ἀτέχνως τὴν φιλοσοφίαν. Nec id certe injuria; tametſi vir doctiſſimus id agere hic videatur, ut excuſatius erraſſe Stoicos, quam vulgo putant, convincat. Graviter eamdem Stoicorum opinionem de Deo reprehendit idem *Clemens Stromat. Lib.* V. *Cap.* 14. *p.* 699.

(*l*) *Tertullianus*] *Libro adverſ. Hermogenem Cap.* 44. *p.* 149.

(*m*) Se-

gitur testimonio: (*) Περὶ πολλῶν τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν, ὅτι γὰρ γεννητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς, λέγειν κἀκείνους, ὅ τε διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι' ὅλου διαπεφοίτηκεν αὐτοῦ. *Partim vero cum Graecis consentiunt, ut, quod mundus sit creatus & corruptibilis, —— & quod conditor & administrator omnium Deus universum pervadit.* Nec Latini hac in re a Graecis ullo modo ducebant sibi abeundum esse. (*m*) *Seneca* quidem alicubi hanc quaestionem proponit: *Utrum extrinsecus operi suo circumfusus sit Deus, an toti inditus?* sed ipse tamen (*n*) alio loco dubitationi huic medetur, Deum vocans *divinum spiritum per omnia maxima ac minima aequali intentione diffusum.* (*o*) *Quintiliani* judicio *Deus est spiritus omnibus partibus immistus*, nec non *ille fusus per omnes rerum*
593 *naturae partes spiritus.* Simili modo (*p*) *Apulejus Deum* affirmat *omnia permeare.* Idem auctor: *Nulla res est*, inquit, *tam praestantibus viribus, quae viduata Dei auxilio, sui natura contenta sit.* Et interjectis quibusdam: *Dei praesentiam*, ait, *non jam cogitatio sola, sed oculi & aures & sensibilis substantia comprehendit.* Neque ab hoc dogmate *Servius* alienus fuit, cujus hoc scitum est: *Nulla pars elementi sine Deo est.* Poëtis hanc plane probatam fuisse opinionem, tot loci eorum, quos pauci ignorant, declarant: (*q*) *Jovis omnia plena*; item: (*r*) Μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί. *Res omnes naturae partesque mundi omnes Deo plenae sunt. Virgilii* vero quid notius est versibus?

(†) —— *Deum namque ire per omnes*
Terrasque tractusque maris coelumque profundum.

Postremo non possum, quin moneam, *Platonem & Anaxagoram*, quorum neuter Deum mundo miscuit, uterque vero mundum prorsus a Deo secrevit, supremumque Numen οὐδενὶ μεμιγμένον, *nulli rei admistum esse*, docuit, Deum nihilo tamen minus asseverasse (§) πάντα κοσμεῖν τὰ πράγματα, διὰ πάντων ἰόντα, *exornare omnia per*

(*) L. XV. p. 730. (p. m. 677.)
(†) Virgil. Georg. Lib. IV. (v. 222.)
(§) Cratyl. p. 413. (p. 269. ed. Ficini.)

(*m*) *Seneca*] *Libro de otio sapientis Cap.* 31. *p.* 347. *T.* I. *Opp.*

(*n*) *Alio loco*] Id est, *de consolat. ad Helviam Cap.* 8. *p.* 106. Verum si hunc totum attulisset locum *Cudworthus*, apparuisset, *Senecam* in eo minime constituere, quidnam Deus sit, sed varias tantum architecti hujus mundi definitiones in medium proferre; quarum quaenam sit anteponenda ceteris, haud indicat: *Id actum est*, inquit, *ab illo, quisquis formator universi fuit, sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis ratio, ingentium operum artifex, sive divinus spiritus*, & quae sequuntur, —— *sive fatum.* Tantum abest ergo, ut, quae hic producuntur, verba Dei contineant descriptionem a *Seneca* datam, ut potius philosophus hic *Deum potentem omnium* & *divinum* illum *spiritum* aperte sejungat & inter se opponat.

(*o*) *Quintiliani*] *Instit. orator. Lib.* VII. *Cap.* 3. *p.* 412. Repete hic, si placet, ea, quae supra in hunc *Quintiliani* locum disserui: ex quibus patebit, incertum esse, an hic suam *Quintilianus* sententiam professus sit.

(*p*) *Apulejus*] Lege *Librum* ejus *de mundo p.* 68. *edit Elmenhorstii*, ubi scripta, quae hic leguntur, exstant omnia. Verum non omittere decuisset virum doctissimum, *Apulejum* paullo post hanc abjicere sententiam, ut divina gloria & majestate prorsus indignam, aperteque decernere, quod aliqui etiam ex antiquis ecclesiae doctoribus fecerunt, Deum coelo conclusum, efficientia tantum & virtute rebus omnibus praesentem adesse. Adscribam ipsa ejus verba: *Quare rectius est atque honestius, sic arbitrari, summam illam potestatem, sacratam coeli penetralibus, & illis, qui longissime separantur, & proximis una eademque ratione, & per se, & per alios, opem salutis afferre,* NEQUE PENETRANTEM *atque adeuntem specialiter singula, nec indecore attrectantem cominus cuncta. Talis quippe humilitas dejecti est & minus sublimis officii.* Velim cum hoc *Apuleji* loco conferri, quae auctor *Libri de mundo* in eamdem sententiam disserit.

(*q*) *Jo-*

per omnia penetrantem. Quae quidem sententia proxime ad (*s*) Theologorum Christianorum accedit dogma, qui Deum docent per res omnes ita commeare, ut cum nulla tamen ulla ratione permisceatur, τὸν θεὸν διὰ πασῶν ἀμιγῶς διήκειν. In eodem, unde haec depromsimus, *Cratylo Plato*, quum docuisset, δίκαιον Dei cognomen esse, vocabulum istud idem esse, quod διὰ ἰὸν, id est, *res omnes transiens*, animadvertit. Atque hac occasione *Heracliti* de Deo sententiam tam scite & luculenter exponit, ut nusquam accuratiorem doctrinae ejus hoc quidem in genere memoriam exstare meminerim. Ac fortassis ipsa sunt *Heracliti*, quae recitat, verba, ex opere quodam ejus decerpta. Sic autem loquitur: Ὅσοι γὰρ ἡγοῦνται τὸ πᾶν εἶναι ἐν πορείᾳ, τὸ μὲν πολὺ αὐτοῦ ὑπολαμβάνουσι τοιοῦτόν τι εἶναι, οἷον οὐδὲν ἄλλο ἢ χωρεῖν· διὰ δὲ τούτου παντὸς εἶναι διεξιὸν, δι' οὗ πάντα τὰ γιγνόμενα γίγνεσθαι· εἶναι δὲ τάχιστον τοῦτο καὶ λεπτότατον, οὐ γὰρ ἂν δύνασθ' ἄλλως διὰ τοῦ ὄντος ἰέναι παντὸς, εἰ μὴ λεπτότατόν τε ἦν, ὥστε αὐτῷ μηδὲν στέγειν, καὶ τάχιστον, ὥστε χρῆσθαι ὥσπερ ἑστῶσι τοῖς ἄλλοις· ἐπεὶ δ' οὖν ἐπιτροπεύει τὰ ἄλλα πάντα διαϊὸν, τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκλήθη ὀρθῶς δίκαιον, εὐστομίας ἕνεκα τὴν τοῦ κ δύναμιν προσλαβόν. *Etenim quicumque totum mobile arbitrantur, plurimum agitari ipsum, existimant, perque omne aliquid permanare, quo singula fiant, quodve tenuissimum sit & velocissimum. Neque enim per omnia discurrere posse, nisi adeo tenue sit, ut nihil possit obsistere penetranti*, 594
& adeo velox, ut ceteris quasi stantibus utatur. Quoniam vero gubernat omnia δίαιον, *id est, discurrens & permanans, merito* δίκαιον *est appellatum,* κ *uno politioris pronuntiationis gratia interjecto.* Patet inde, qualis ex *Heracliti* sententia Deus sit, nempe τὸ λεπτότατον καὶ τὸ τάχιστον, διὰ παντὸς διεξιὸν, δι' οὗ πάντα τὰ γιγνόμενα γίγνεται, *natura subtilissima & velocissima, quae totam rerum universitatem permeat, per quam, quaecumque fiunt, facta sunt omnia.* Addit *Plato*, alios ex *Heracliti* affectatoribus naturam hanc, quam modo descripsimus, ignem esse putare, alios calorem: ipse vero utramque spernit opinionem, *Anaxagoraeque* consectatur vestigia, qui Deum esse cen-

(*q*) *Jovis*] Hoc *Virgilii* esse dictum *Ecloga* III. fatis notum est. Commendant idem pronuntiatum, ut egregium, *Apulejus Libro de mundo p.* 68. & *Augustinus de civit. Dei Lib.* III. *Cap.* 9. *p.* 74. *T.* VII. *Opp. Apuleji* verba opinor ante oculos habuisse *Cudworthum*, quum haec scriberet, quoniam non uni *Virgilio*, sed multis hoc effatum adscribit, quod idem *Apulejus* facit: *Hanc opinionem vates sequuti, profiteri ausi sunt, omnia Jove plena esse.*

(*r*) Μεσταὶ] *Arati* hic versus est ex principio *Phaenomenôn*; quem *Clemens* etiam *Alexandr.* laudat *Stromat. Lib* V. *p.* 708.

(*s*) *Theologorum Christianorum*] *Jo. Damasceni* verba sunt, quae hic adducuntur a *Cudwortho*, ex *Libro* I. *de orthodoxa fide Cap.* 13. *p.* 149. *T.* I. *Opp. ed. Lequienii.* Αὐτὸς μὲν γὰρ, inquit, διὰ πάντων ἀμιγῶς διήκει, καὶ πᾶσι μεταδίδωσι τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα. *Ipse enim citra ullam permistionem omnia permeat, rebusque omnibus operationem suam impertit pro uniuscujusque aptitudine.* Hoc autem *Damasceni* dogma plerique postea tam Graecorum, tam Latinorum Theologorum, quemadmodum multa hujus viri alia, receperunt, quum antea concordibus doctorum suffragiis nondum definitum esset, utrum Deus virtute tantum & efficientia, an vero ipsa natura, impleret omnia. Liceret mihi hoc non paucis antiquorum doctorum testimoniis, si permitteret consilii mei ratio, planum facere. Attamen jam ante *Damascenum* simili plane ratione *Lactantius* de Deo loquutus fuerat *Instit. divinar. Lib.* VII. *Cap.* 3. *p.* 784. *Non perspexerunt* (Stoici) *divinum quidem spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri, non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus elementis misceatur.* Nec aliter explicandum ego putem *Prosperum Aquitanicum Carmine de providentia vs.* 184. 185. *p.* 794. *Opp.* ita de Deo canentem:

Sed nusquam non esse Dei est, qui totus ubique
Et PENETRAT *mundi membra omnia* LIBER *& ambit.*

Deum dicere *liberum mundi membra penetrare*, quid aliud est, quam affirmare, quod *Damascenus* ait, Deum *sine ulla permistione mundum permeare?*

 (*t*) Op-

cenſuit mentem perfectiſſimam, nulla re alia admiſta, quae per omnes tamen res intendat ſeſe & permeet, cuncta ſcite & egregie componat, fabricetur, & (*t*) ordinet.

Hoc igitur quum effectum ſit, omnes fere veterum ſapientes conſenſiſſe, Deum eſſe mentem ſeu naturam toto terrarum orbe fuſam, cuncta permeantem & interius agitantem, omnia denique conſtruentem & diſponentem, ecquis, obſecro, magnopere admiretur, ſi audiat, in variis rerum naturae partibus & membris variis etiam Deum nominibus affectum fuiſſe, ſeu, ut (*v*) *Ciceronis* utar vocibus, *Deum pertinentem per naturam cujusque rei, per terras Cererem, per mare Neptunum* vocatum eſſe? *Paulus Oroſius* certe, cujus exſtant *Hiſtoriarum Libri*, Deorum amicis oppoſiti, & *S. Auguſtino* dedicati, ex hac re magnam fluxiſſe arbitratur Deorum multitudinem: (*) *Quidam*, inquit, *dum in multis Deum credunt, multos Deos, indiſcreto timore, finxerunt.* Quae ſi valeat ſententia, varios veterum Deos exiſtimandum eſt nihil omnino eſſe, quam varia unius Dei, multis in rebus diverſisque mundi partibus praeſentis & operantis, vocabula: non aliter ac unus idemque Oceanus a variis, quae alluit, littoribus diverſa quoque adipiſcitur nomina.

Sequitur, ut alterum, quod mihi tractandum eſſe dixi antea, aggrediar, quo tota ratio veteris de Diis doctrinae pateat. Longius, atque dixi, progrediebantur nonnumquam philoſophando priſci Theologi, nec contenti erant dixiſſe, Deum per rerum naturam eſſe fuſum, perque omnia pertinere, quae opinio non omne inter Deum & mundum diſcrimen tollit, ſed *Deum certa ratione eſſe omnia*, diſputabant. Aegyptios, ex quorum ſcitis reliqui fere omnes populi ſua derivarunt de rebus divinis praecepta & inſtituta, opinione hac imbutos fuiſſe, venerabile illud antiquitatis Aegyptiae monumentum, templi Saitani inſcriptio, quam aliquoties memoravimus, ſine controverſia declarat: *Ego ſum Omne, quod erat,*
595 *quod eſt, quod futurum eſt.* Quumque libri, qui *Hermetis Triſmegiſti* ſplendent nomine, ubivis, id quod ſuperius vidimus, hoc dogma inculcent, *Deum eſſe omnia*, non

(*) Lib. VI. C. 1. (p. 416.)

(*t*) *Ordinet*] In hoc loco *Platonis* illuſtrando quaedam ſumit vir doctiſſimus, quae, dubium eſt, an omnes conceſſuri ſint. (I.) *Platoni* de *Heraclito* & ejus ſententiis ſermonem hic eſſe, affirmat. At *Plato Heracliti* haud meminit. Ergo conjectura haec eſt, ex eo unice ducta, quod *Plato* ſe eorum referre ſententiam ait, qui mundum in perpetuo eſſe motu dicerent. *Fluere omnia*, praecepit, quod notiſſimum eſt, *Heraclitus*. Itaque vir doctiſſimus opinatus eſt, hanc eſſe ſententiam illam, quam *Plato* exponit. Mihi autem, ut verum fatear, non talis eſſe videtur haec divinatio, ut controverſia plane careat. (II.) Si certum illud eſſet, quod putat vir doctiſſimus, *Heracliti* dogma quoddam in hoc loco proponi, aeque tamen certum haud foret, ad Deum illud pertinere. Nam qui tenuiſſimum & velociſſimum aliquid per rerum naturam permeare affirmat, is hoc ipſum velox & tenue, non ſtatim ſimul neceſſe eſt, ut Deum eſſe putet. Si nulla eſſent alia, quibus oſtendi poſſet, argumenta, *Heraclitum* Deum profeſſum eſſe, hoc certe unum, quod ſubtiliſſimam aliquam naturam arbitratus eſt per univerſitatem rerum pertinere, parum ad religionem ejus probandam valeret. (III.) Illud multo minus ferri debet, quod *Platonem* perhibet ſcriptum reliquiſſe, ex Heraclitica familia quosdam hoc velox & tenue pro igne, alios illud idem pro calore habuiſſe. Nihil eſt, ex quo ullo jure concludas, apud *Platonem Heracliti* aſſectatoribus has opiniones fuiſſe proprias. (IV.) Neque hoc verum eſt, *Platonem*, rejectis hiſce ſententiis, *Anaxagorae* opinionem adoptaſſe. Refert *Anaxagorae* ſententiam *Plato*; haud vero ſibi eam prae ceteris arridere, profitetur. Doleo; ſtudium opinionum, quibus ſemet ipſum addixerat vir doctiſſimus, tantum ſaepenumero apud animum ejus potuiſſe, ut in veterum locis cernere ſibi multa videretur, quae aliorum oculos & attentionem fugiunt. Haec ipſa veterum dicta, quorum ope probare nititur, Deum plerisque omnibus olim viſum fuiſſe naturam per rerum univerſitatem fuſam & intentam, me-

non contemnendum illis inde argumentum nascitur, qui hos libros ex toto commentitios esse negant, sed δόξας saltim ἑρμαϊκάς, *dogmata ex veteris Hermetis sive Theuti sapientia* continere, *Jamblichi* nixi auctoritate, tuentur. Ex Aegypto, nullus dubitem, quin *Orpheus* doctrinam hanc ad Graecos transtulerit. *Orphica* enim carmina non modo hanc viam maxime sequuntur, verum etiam *Timotheus* Chronographus universae, quam *Orpheus* tradidit, de Deo doctrinae hanc esse summam, perhibet: *Omnia a Deo facta sunt, & Deus ipse est (x) omnia.* Exstant quoque *Aeschyli* in hanc rem versus:

(*) Ζεύς ἐστιν αἰθὴρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεύς τοι τὰ πάντα, χὤ τι τῶνδ' ἔθ' ὑπέρτερον.

Et terra & aether & poli arx est Jupiter,
Et cuncta solus, & aliquid sublimius.

Ejusdem hoc carmen est:

(†) —— Ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται
Ἄπλαστον ὁρμῇ, ποτὲ δ' ὕδωρ, ποτὲ δὲ γνόφος.
Καὶ θηρσὶν αὐτὸς γίνεται παρεμφερής,
Ἀνέμῳ, νέφει τε, κἀστραπῇ, βροντῇ, βροχῇ.

—— *Nunc ut implacabilis*
Apparet ignis, nunc tenebris, nunc aquae
Par ille cerni: simulat interdum feram,
Tonitrua, ventos, fulmen, ignes, (y) nubila.

Ex

(*) Grotii Exc. p. 57. (†) Ib. p. 53.

mediocri valent robore ad id, quod effectum cupit, demonstrandum. Nonnulla enim id tantum inculcant, virtutem & efficientiam Dei rebus omnibus praesto esse: aliqua impiam *Spinosae* sententiam complectuntur, qui Deum & materiam flagitiose miscuit: alia denique de anima mundi loquuntur. Sed leviter ferendae sunt in opere praestantissimo ejusmodi maculae, quae semper utilitatis aliquid adjunctum habent, ac cum alia nobis praestant, tum magno eos labore levant, qui in veterum opinionibus conquirendis ac dijudicandis studiosi sunt.

(v) *Ciceronis*] *De natura Deor. Lib.* II. *Cap.* 28. p. 2996.

(x) *Omnia*] De his omnibus quoniam supra late atque copiose disputavimus, hic quidem silendum esse, ducimus.

(y) *Nubila*] Dubito, an ex hisce versibus pateat, *Aeschylum* existimasse, Deum esse omnia, aut quaslibet mundi partes Dei esse membra. De prioris loci sensu, quia ex contextu orationis, quae interiit, decerptus est, certi aliquid non audeo decernere. At posterior, non tam absurde impium fuisse Tragicum hunc, satis mihi perspicue ostendere videtur, si cum proxime praecedentibus conferatur versibus. Vide, quinam versus antecedant eos, qui hic exstant descripti:

Χώριζε θνητῶν τὸν θεὸν, καὶ μὴ δόκει
Ὅμοιον αὐτῷ, σαρκικὸν καθεστάναι·
Οὐκ οἶδα δ' αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται, κ. τ. λ.

Sejunge ab omni sorde mortali Deum,
Nec carne amictum, nec tui similem puta.
Ignotus ille est: nunc ut implacabilis &c.

Qui Deum nihil cum rebus corporeis & mortalibus commune habere, tam sancte asseverat, hunccine credibile est paullo tamen post docuisse, Deum orbemque hunc corporeum non differre, &, quae videmus, omnia Deum ipsum esse? Equidem nullo mibi modo hoc persuaserim. Quocirca

hoc

Ex Latinis *Lucanus* haec ſcripta reliquit:

> (*) —— *Superos quid quaerimus ultra?*
> *Jupiter eſt, quodcumque vides, quocumque moveris.*

A quo non diſſident (z) *Senecae* loci non uni. *Quid eſt Deus?* inquit alicubi, *Quod vides, Totum, & quod non vides, Totum.* Alio loco: *Sic ſolus*, ait, *eſt Omnia: opus ſuum & extra & intra tenet.* Neque eſt, quod putet aliquis, eos ita ſolos ex antiquis ſenſiſſe, qui Deum mundi crediderunt eſſe animam, mundumque propterea univerſum, ſed anima praeditum, ſummum eſſe Deum, judicarunt. Eadem enim & illis opinio placuit, qui Deum ſpectari juſſerunt ut mentem ab omni contagione corporea ſecretam, mundique anima excellentiorem, ſeu potius ut naturam ſimpliciſſimam, ipſaque etiam mente ſuperiorem & praeſtantiorem. In quibus quidem *Xenophanes*, *Parmenides*, & *Meliſſus* fuerunt, qui Deum eſſe docuerunt
596 unum & omnia, quoniam non fieri cenſebant poſſe, quin res omnes, quum ex Deo profectae eſſent, in eo certo modo fuiſſent antea, ipſeque quodammodo eſſet omnia. Neque abeſt ab hoc dogmate is, qui *Dialogum* compoſuit *Aſclepianum*; utpote qui & duo haec, *Unus omnia* & *Creator omnium*, eamdem vim & notionem habere contendit, & res omnes, antequam fierent, in Deo exſtitiſſe, aſſeverat: *In eo jam tunc erant, unde naſci habuerunt.* Concinunt reliqui *Libri Hermetici*, qui *Deum eſſe omnia, quae ſunt, & omnia, quae non ſunt*, decernunt, ejusque ſententiae hanc rationem reddunt: Τὰ μὲν γὰρ ὄντα ἐφανέρωσε, τὰ δὲ μὴ ὄντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Quaecumque exſiſtunt, ea ille aperuit; quaecumque autem non exſiſtunt, ea in ſeſe continet.* Aliis locis Deum perhibet res omnes intra ſinum ſuum abdere & occultare, κρύπτειν πάντα. Simili fere modo *Orphei* carmina, cur Deus ſit Omnia, exponunt: πάντα τάδε κρύψας, κ. τ. λ. *Quia primo in ſemet ipſo celavit & occultavit omnia, antequam fierent, ac deinceps ex ſinu ſuo protraxit & in lucem protulit.* Idem alio loco ait:

> —— Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι σύῤῥα πέφυκε.

Res omnes, priusquam producerentur, in utero Dei latebant (a) reconditae.

Hoc autem dogma novam rudioribus ſuppeditabat multos comminiſcendi Deos occaſionem, aut verius, multa unius Dei nomina excogitandi, variaſque virtutes & perfectiones ſupremi Numinis perſonarum habitu & forma induendi. Sed & alia inde manabat in religiones veterum deformitas, eaque multo minus ferenda, nec portenti atque monſtri diſſimilis. Inanimatas nimirum mundi partes resque naturae ut in perſonas transformarent, Deorumque ac Dearum nominibus condecorarent, hac una opinione adducebantur. Memini, me ſupra ex *Moſchopulo* obſervare, Deorum cultores ἑνὶ ὀνόματι τό, τε τὴν δύναμιν ἔχον, καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα τούτῳ θεὸν

(*) Lib. IX. v. 580.

hoc dicere voluiſſe arbitror *Aeſchylum*, Deum, tametſi ab humano non comprehendatur ingenio, nec concretionis aliquid corporeae admiſtum habeat, nec denique hominum ullo pacto ſit ſimilis, tamen varia ratione, & diverſo habitu adſcito, vim & potentiam ſuam in orbe terrarum declarare: nihil eſſe rerum, quo Deus non, ut inſtrumento vindictae ſuae in malos, utatur: ignem, aquas, feras, fulmina mandatis ſtatim ejus obtemperare, ſi improborum caſtiganda ſit malitia.

(z) Se-

θεῶν ὀνομάζειν, *uno eodemque nomine res ipſas naturales, Deosque, qui rebus illis praeſidebant, appellare* ſolitos fuiſſe. Deum, ut exemplis quibusdam negotium hoc illuminem, quem igni artibusque illis, quae ope indigent ignis, praeſidere putabant, *Hephaeſtum* ſeu *Vulcanum* appellabant, ſed ipſum etiam ignem hoc nomine afficiebant. Nomen *Demeter* ſeu *Ceres* non modo Numen illud deſignabat, quod frumentum & fruges largiri hominibus credebant, ſed ipſum quoque frumentum hoc nomine veniebat. *Dionyſus* ſeu *Bacchus* & Deum vini largitorem & ipſum vinum ſignificabat. Idem in *Venere*, *Minerva*, & *Muſis* contigiſſe, obſervat *Moſchopulus*, ſubjicitque, ſic omnia Deorum vocabula olim eſſe uſurpata. Eumdem *Arnobius* morem in *Libris contra gentes* reprehendit: (*) *In uſu ſermonis veſtri* Martem *pro pugna appellatis*, *pro aqua* Neptunum, Liberum Patrem *pro vino*, Cererem *pro pane*, Minervam *pro ſtamine*, *pro obſcoenis libidinibus* Venerem. Equidem haud negem, factum hoc interdum fuiſſe ex lege figurae illius, quam rhetores *Metonymiam* vocant, cauſſamque rerum efficientem ſeu principium, quod moderatur & agitat omnia, loco effectus ſeu rei illius, quae gubernatur & agitatur, nonnumquam nominatum eſſe. Ita bellum ſaepenumero *Martem* videmus appellari. Nec aliter putem intelligi debere notiſſimum *Terentii* enuntiatum: *Sine Cerere & Libero friget Venus*. *Plutarchus*, cui vehementer diſplicent hae loquendi formulae, qui principes ita loquuti ſunt, eos figurate loquutos eſſe, autumat: (†) Ὥσπερ ἡμεῖς τὸν ὠνούμενον βιβλία Πλάτωνος ὠνεῖσθαί φαμεν Πλάτωνα, καὶ Μένανδρον τὸν ὑποκρίνεσθαι τὰ Μενάνδρου ποιήματα ὑποτιθέμενον· οὕτως ἐκεῖνοι τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασι τὰ τῶν θεῶν δῶρα καὶ ποιήματα καλεῖν οὐκ ἐφείδοντο, τιμῶντες ὑπὸ χρείας καὶ σεμνύνοντες. *Sicuti nos eum, qui libros Platonis emit, emere Platonem dicimus, & Menandrum agere, qui poëma Menandri agit: ita illi nomina Deorum liberaliter donis ac operibus Deorum tribuerunt, ob utilitatem ea honorantes atque exornantes.* At ſenſim tamen homines ineptos & rerum imperitos, haud ſine magna erga Deum impietate, his loquendi modis turpiter abuſos fuiſſe, eosque a priſtina plane deflexiſſe innocentia, non inficiatur: (**) Οἱ δὲ ὕστεροι ἀπαιδεύτως καὶ ἀμαθῶς ἀναστρέφοντες, ἐπὶ τοὺς θεοὺς τὰ πάθη τῶν καρπῶν, καὶ τὰς παρουσίας τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀποκρύψεις, θεῶν γενέσεις καὶ φθορὰς οὐ προσαγορεύοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ νομίζοντες, ἀτόπων καὶ παρανόμων καὶ τεταραγμένων δοξῶν αὑτοὺς ἐνέπλησαν. *Sed poſteri horum imperite ac indocte iſta accipientes, inepteque in ipſos Deos detorquentes, ea, quae frugibus accidunt, alias exorientibus, alias occultatis, Deorum ortus interitusque non vocando duntaxat, ſed etiam ſic habere rem arbitrando, ſe ipſos abſurdis, impiis tumultuoſisque opinionibus obruerunt.* Optime *Plutarchus* tam Graecorum, quam Aegyptiorum caſtigat populum, quod in ſacris ſuis lamentis luctuque plenis imprudenter prorſus & abſurde Diis attribueret ea, quae terrae fructibus accidere ſolent: ex quo evenit, ut Deorum ipſorum loco fruges poſtea haberentur. Haec licet ita ſint, conſtat tamen, veteres, 597
qui inanimatas mundi partes resque naturales Diis connumerarunt, non ſemper id metonymiae feciſſe lege, verum alio etiam modo: de quo *Ciceronem* juvat audire, ſic verba facientem: (††) *Tum illud, quod erat a Deo natum, nomine ipſius Dei* nun-

(*) Lib. V. (extremo p. 236.) (†) De Iſid. & Oſir. p. 379. (**) Ibid.
(††) De nat. Deor. Lib. II. p. 222. (C. 23. p. 2987.)

(z) *Senecae*] Prior locus exſtat *Natural. Quaeſt. Lib.* I. *Praef. p.* 485. *T.* I. *Opp.* alter *de beneficiis Lib.*IV. *Cap.* 8. *p.* 427.

(a) *Reconditae*] De his *Orphei* verſibus, qui apud *Proclum*, *Juſtinum M.* & alios leguntur, nec non de re ipſa, quam in his verſibus & *Hermetis* libris expreſſam eſſe, *Cudworthus* tradit, ſupra jam ex inſtituto actum eſt.

(b) *Mar-*

nuncupabant, ut quum fruges Cererem *appellamus, vinum autem* Liberum; *tum autem res ipsa, in qua vis inest major, sic appellatur, ut ea ipsa res nominetur Deus. Philo,* praeter hunc, moris fuisse antiquis gentibus, perhibet, res corporeas & anima carentes Diis primum aggregare, deinceps vero talia illis nomina imponere, qualia personis conveniunt unice: (*) Ἐκτεθειώκασι γὰρ οἱ μὲν τὰς τέσσαρας ἀρχὰς, γῆν, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, οἱ δὲ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους πλανήτας καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας, οἱ δὲ μόνον τὸν οὐρανὸν, οἱ δὲ σύμπαντα κόσμον· τὸν δὲ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον, τὸν γεννητὴν, τὸν ἄρχοντα τῆς μεγάλης πόλεως, τὸν στρατάρχην τῆς ἀηττήτου στρατιᾶς, τὸν κυβερνήτην, ὃς οἰκονομεῖ σωτηρίως ἀεὶ ἅπαντα, παρεκαλύψαντο, ψευδωνύμους προσρήσεις ἐκείνοις ἐπιφημίσαντες, ἑτέρας ἕτεροι· καλοῦσι γὰρ τὴν γῆν Κόρην, Δήμητρα, Πλούτωνα, τὴν δὲ θάλασσαν Ποσειδῶνα, δαίμονας ἐναλίους ὑπάρχους αὐτῷ προσαναπλάττοντες, κ. τ. λ. Ἥραν δὲ τὸν ἀέρα, καὶ τὸ πῦρ Ἥφαιστον, καὶ ἥλιον Ἀπόλλωνα, καὶ τὴν σελήνην Ἄρτεμιν, κ. τ. λ. *Alii quatuor elementa consecrata suis decretis colunt tamquam Numina, terram, aquam, aëra, & ignem, alii solem ac lunam, ceteraque sidera tum fixa, tum errantia, alii coelum, alii mundum universum: at illum summum antiquissimumque parentem, illum magnae civitatis principem & imperatorem invicti exercitus, omnia gubernantem salubriter, silentio texerunt, istis falso nominatis imponendo alias alia vocabula. Vocant enim terram Cererem, Proserpinam, Plutonem, mare Neptunum, in cujus famulitium fingunt turbas maximas geniorum sexus utriusque. Sic aërem Junonem, ignem Vulcanum, solem Apollinem, lunam Dianam.* Non ego diffiteor, fuisse inter veteres, qui quatuor elementis, soli praeterea, lunae, ceterisque stellis suos inesse animos, censuerint, hasque omnes propterea naturas hoc nomine in Diis habendas esse, judicaverint. *Ammianus* (*b*) *Marcellinus*, qui *Julianum Spiritus elementorum* coluisse refert, hos sine dubio animos, quos diximus, intellexit. At sunt tamen nihilominus, quae partes etiam mundi mentis atque animae inopes pro Diis fuisse a multis habitas, extra omnem controversiam collocant. Ipse *Plato*, qui in *Cratylo* nomen *Dionysus* interpretatur *largitorem vini*, alioque loco (†) fruges, quas terra producit, τὰ Δήμητρος δῶρα, *dona Cereris*, appellat, tantum tamen populari indulget alias loquendi usui, ut vinum aqua temperatum in vitro sive calice Deum nil nominare vereatur. Civitatem nimirum similem esse oportere praecipit (§) κρατῆρος, οὗ μαινόμενος μὲν οἶνος κεχυμένος ζεῖ, κολαζόμενος δὲ ὑπὸ νήφοντος ἑτέρου θεοῦ, καλὴν κοινωνίαν λαβὼν, ἀγαθὸν πόμα καὶ μέτριον ἀπεργάζεται, *paterae, in qua merum, quod primo infusum bullit, at statim alterius Dei* (aquae nimirum) *sobrietate castigatum atque optime temperatum, bonus & moderatus potus efficitur. Cicero*

(*) De Decal. p. 751. 752. (†) De leg. p. 788. (Lib. VI. p. 625. ed. Ficini.)
(§) De leg. Lib. VI. (p. 622.)

(*b*) *Marcellinus*] Locum sine dubio hunc indicat, qui *Histor. Lib.* XXI. *Cap.* 1. *p.* 263. legitur: *Elementorum omnium spiritus, utpote perennium corporum, praesentiendi motu semper & ubique vigens, ex his, quae per disciplinas varias affectamus, participat nobiscum munera divinandi.* Explicat his in verbis *Ammianus*, unde divinatio futurarum rerum suo quidem judicio ad homines perveniat, atque a *spiritu elementorum* omnem futura praedicendi virtutem proficisci, significat. Hic autem *spiritus elementorum*, nisi me fallunt omnia, mundi est anima, per totam rerum universitatem, quae quatuor constat elementis, pertinens. Fallitur ergo vir doctissimus, (1.) quod *Ammianum* de *spiritibus elementorum* loqui perhibet. Unius tantum spiritus meminit. (2.) Quod *Julianum* hos *spiritus elementorum* placasse victimis, auctore *Ammiano*, tradit. Nihil ejus rei exstat apud *Ammianum.* Ita saepe memoriae imbecillitas doctissimos quoque viros in errores inducit.

(*c*) *Sophoclis*] Vid. ex *Stobaeo Hugo Grotius* in *Excerptis veter. Comic. & Tragicor. p.* 66.

(*d*) *Sacravit*] Erudita licet sit haec tota doctissimi hominis disputatio; haud tamen dubito, quin

Cicero praeterea classibus Romanis praefectos, antequam e portu solverent, sacrificium offerre consuevisse fluctibus, memoriae prodidit. Sed de his uberius in sequentibus. Rerum naturalium affectiones & proprietates in Deorum vulgo numero quondam habitos, nominibusque personas decentibus cohonestatas esse, omni vacat dubitatione. Tempus verbi gratia in *Electra* (c) *Sophoclis* Deus salutatur: χρόνος γὰρ εὐμαρὴς θεός. *Numen clemens est longa dies.* Idem honos amori habetur a *Platone*, qui neminem poëtarum hymnum amori cecinisse demiratur, τῷ Ἔρωτι, τηλικούτῳ ὄντι καὶ τοσούτῳ θεῷ, *Amori, tanto tamque excellenti Deo.* Quamquam in *Philebo*, quum *Protarchus* voluptatem Deam salutat, hoc a se impetrare non potest idem *Plato*, ut hac quoque in re vulgi sermonem imitetur: (*) Τὸ δ' ἐμὸν δέος, ὦ Πρώταρχε, ἀεὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα οὐκ ἔστι κατ' ἄνθρωπον, ἀλλὰ πέρα τοῦ μεγίστου φόβου· καὶ νῦν τὴν μὲν Ἀφροδίτην, ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω, τὴν δ' ἡδονὴν οἶδα ὡς ἔστι ποικίλον. *Reverentia vero mihi semper, o Protarche, erga Deorum est nomina, non* 598
humana quaedam, sed maximum quemque timorem exsuperans. Et nunc quidem Venerem, quemadmodum ipsi gratum est, eam appello: voluptatem vero rem esse variam & multiformem, scio. Hoc igitur ratum haberi debet, veteres certo quodam sensu mundi partes naturaeque membra in Deos & Numina transformasse. Cujus ego consuetudinis hanc principem esse caussam arbitror, quod Deum non modo res omnes penetrare & permeare, per totam rerum naturam fusum esse, in omnibus denique & in omnia vim suam exercere, persuasum haberent, verum etiam Deum certa ratione omnia esse, putarent. Namque hanc non aptius existimarunt exprimi posse sententiam, quam si naturae partibus personarum accommodarent habitum, Deorumque & Dearum iisdem postea nomina imponerent. Duo vero rerum genera, si a majoribus mundi partibus discedas, prae reliquis hanc gloriam adepta sunt; primo illa, quae eximiam quamdam humano generi utilitatem afferunt: *Multae aliae*, inquit *Cicero*, (†) *naturae Deorum ex magnis beneficiis eorum non sine caussa a Graeciae sapientibus & a majoribus nostris constitutae nominataeque sunt.* Rationem moris hanc continuo subjicit: *Quia, quidquid magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri, arbitrabantur.* Deinde illa, quae magnam in mentibus hominum excitant admirationem, & portentorum quamdam prae se ferunt speciem. Quo *Senecae* verba pertinent: (§) *Magnorum fluminum capita veneramur. Subita & ex abdito vasti amnis eruptio aras habet. Coluntur aquarum calentium fontes, & stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo* (d) *sacravit.* Cete-

(*) P. 12. (p. 72.) (†) De nat. Deor. Lib. II. p. 222.
(§) Ep. XLI. (p. 101. T. II. Opp.)

quin multi eam parum ad persuadendum potentem esse opinaturi sint. Haeret ea in eodem, in quo multae aliae libri hujus partes, vitio. Vir nempe doctissimus religionem veterum populorum & privatorum quorumdam hominum de hac religione sententias semper miscet, & ex hujus vel illius poëtae aut philosophi sensu sacra aestimat Graecorum & Romanorum publica. Totus hic in eo est, ut veteres populos Dei virtutes, naturae rerum partes, aliaque id genus in personas convertisse, Deorumque nominibus appellasse doceat: ex quo deinceps apertum fieri posse putat, omnia veterum Numina ad unum postremo Deum referri, neque tot fuisse, quot vulgo putant, Graecis & Romanis Deos. Quanam vero, quaeso, ratione, ut id credamus, a nobis impetrare studet? (I.) Locos quosdam *Ciceronis*, *Philonis*, & aliorum adducit, ex quibus Stoicos & alios quosdam philosophos apparet Deorum nomina ad partes hujus universitatis traxisse, narrasseque discipulis suis, *Cererem* esse terram, *Bacchum* esse vinum, aethera esse *Junonem*, sapientiam esse *Minervam*. Itane vero fugere poterat virum egregium, Stoicos, & quotquot cum illis hac in re concordes fuerunt, pau-

599 Ceterum haec veterum ratio, qua certo quodam modo rebus naturalibus, nec modo ipsis naturis anima vacuis, sed etiam harum naturarum proprietatibus & affectionibus personarum & Deorum formas & habitus injecerunt, vere atque proprie *physica* est, quae vocatur, antiquorum *Theologia.* Hujus autem Theologiae non minima pars sub ipsis abscondita latet fabulis, quas de Diis poëtae commenti sunt. *Eusebius* quidem omnes veterum fabulas heroum historiam resque gestas continere censet; at sensim, quum intellectum esset, cum Deorum infamia & irrisione narrationes has conjunctas esse, exstitisse aliquos, qui rerum naturalium rationes in illis investigare, & ad physicorum mysteria eas traducere contenderint: (*) Τοιαῦτα ἦν τὰ τῆς παλαιᾶς Θεολογίας, ἣν μεταβαλόντες νέοι τινὲς, χθὲς καὶ πρώην ἐπιφύντες, λογικώτερόν τε φιλοσοφεῖν αὐχοῦντες, τὴν δὲ φυσικωτέραν τῆς περὶ θεῶν ἱστορίας δόξαν εἰσηγήσαντο, σεμνοτέρας εὑρεσιλογίας τοῖς μύθοις προσεπινοήσαντες, κ. τ. λ. θεραπεύσῃ δ' οὖν ὅμως οὐδὲ τὸ παντελ.

(*) Praep. euang. Lib. III. C. 6. (potius Lib. II. C. 6. p. 73.)

paucorum tulisse suffragia, & a viris sapientibus irrisos fuisse? Docet hoc praeclare *tertius Ciceronis de natura Deorum Liber*; ut de aliis taceam, ex quibus idem intelligitur, auctoribus. Gravius etiam antiqui Christianae ecclesiae doctores, *Arnobius*, *Lactantius*, *Eusebius*, *Augustinus*, & alii, in eorum invecti sunt dementiam, qui Deos, quos multitudo colebat, ipsas esse res naturales, personarum forma & habitu vestitas, praecipiebant. Scilicet privata haec tantum est quorumdam interpretatio religionum publicarum, quam ratio negat cum ipsa religionis natura confundi debere, nec multi olim susceperunt. Siccine vero licet ratiocinari? Stoici & alii veterum *Cererem* terrae nomen esse, *Neptunum* maris, *Vulcanum* ignis, censuerunt. Ergo ita sese res omnino habet. Ergo veteres istis vocabulis nil nisi membra tantum universitatis hujus indicarunt. Equidem hac argumentatione parum commoveor. Triplex omnino fuit ratio, quae multos adduxit veterum, ut hac via religiones interpretarentur. Primum aliqui suis de religione dubitationibus hoc modo medebantur. Non tam erant a ratione aversi viri sapientes, quin inepta esse & Diis indigna, quae publice ferebantur a sacerdotibus, intelligerent. Religionem igitur quamdam prudentum aliqui eorum circumspiciebant, &, quo animis in varia tractis opem ferrent, nec tamen omnia sacra tollerent, omnem Deorum cultum ad scientiam naturalem, reluctante licet re ipsa & historia, trahebant. Hic *Varronis* & aliorum fuit animus, quos omnes constat Deos in mundo, in anima mundi, variisque mundi partibus reperisse. Alii hanc rationem idcirco ingrediebantur, ut disciplinas, quas profitebantur, a sacris & religionibus publice receptis non distare, convincerent. Haec caussa Stoicos in primis urgebat, qui suum esse ducebant, ostendere, in poëtarum fabulis & Deorum historiis omnia fuisse jam, antequam *Zeno* nasceretur, Stoica; non secus ac hodie quidam cum *Jac. Tollio*, quidquid umquam de Diis scriptum est, Chymicorum mysteria continere, somniant. Alii denique, quo Judaeorum, & postea Christianorum adversus Deos argumentis occurrerent, commentitiis ejusmodi explicationibus operam dabant; quarum tamen levitatem sine negotio perspiciebant, qui rebus Christianis praeerant. (II.) Poëtas ostendit res saepenumero inanimatas, notiones etiam interdum abstractas in personas commutasse, nec de illis aliter, quam de naturis per se exsistentibus Diisque, loquutos esse. Ita est omnino. Et olim hic mos poëtis fuit, & hodie est. Quis vero sibi persuadeat, hoc argumento nobis esse posse, nomina Deorum vocabula tantum esse variarum naturae partium, veteresque, ut Deum esse omnia significarent, universitatis hujus membra Deorum habitu & forma donasse? Mihi quidem, ex poëtarum figuris veterum de Diis opiniones metiri velle, aeque videtur esse praeposterum, ac si Turca hodie aut Judaeus aliquis ex nostrorum vatum carminibus, in quibus fides, spes, pietas, concordia loquentes non raro inducuntur, efficeret, virtutes istas Deorum aut heroum loco a nobis coli, aut, ut accommodatius ad rem praesentem loquar, si ex *Torquati Tassi*, *Petrarchae*, *Marini*, & aliorum audacissimis figuris cogeret aliquis, sanctos illos, quos coetus Romanus veneratur, non esse homines, sed vocabula tantum variarum perfectionum atque virtutum in *Maria* virgine & sponso ejus *Josepho* olim manifestarum. Hac tamen occasione facere non possum, quin eos breviter moneam, qui veterum poëtarum lectione gaudent, & ex illis antiquarum religionum naturam eruunt, incertum mihi visum esse vates istos attente legenti, an in omnibus illis locis, in quibus rerum in personas transformationes interpretes deprehendunt, ejusmodi figurae sint reconditae. *Hesiodus* inter filios ex Nocte progenitos multos nume-

τελικὸν ἁμάρτημα προθυμηθέντες, ἐπὶ φυσικὰς διηγήσεις ϗ θεωρίας τοὺς μύθους μετεσκεύασαντο. *Atque hujusmodi fuit priscorum hominum Theologia, quam nuperi quidam, heri ac nudius tertius exclusi, sic immutarunt, ut subtiliorem nescio quam philosophandi rationem jactantes, rerum scilicet naturae propiorem de Deorum historia opinionem inveherent, & honestiorem aliquam novorum commentorum speciem fabulis attexerent: hoc nimirum sequuti, ut nec omnino a scelerata majorum suorum impietate discederent, nec omnino tamen ex illorum religionibus exsistentem consecratorum Numinum improbitatem paterentur. Hi ergo, quum semel patrium errorem quoquo modo procurare statuissent, ad naturalium caussarum atque rationum explicationem fabulas traduxere.* Certe veteris historiae partem non exiguam in commentis poëtarum de Diis abditam latere, nemo sapiens negaverit: recentiores quoque Deorum patronos, *Porphyrium* exempli caussa, & alios, plurimis antiquas fabulas sensibus oneraſſe, quorum nihil umquam poëtis in mentem venerat, quos rerum potius vocabula dixeris, quam personarum, *Theogoniae vs.* 224. *p.* 46. *s.*

—— Μετὰ τὴνδ' Ἀπάτην τέκε ϗ Φιλότητα,
Γῆράς τ' οὐλόμενον, ϗ ἔριν τέκε καρτερόθυμον·
Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα.

—— Post hanc fraudem enixa est & amicitiam,
Seniumque noxium & contentionem peperit pertinacem.
Ceterum contentio odiosa peperit quidem laborem molestum.

Idem de Stygis censeas filiis, quos *vs.* 383. *p.* 69. idem poëta refert:

Στὺξ δ' ἔτεκ', Ὠκεανοῦ θυγάτηρ, Πάλλαντι μιγεῖσα,
Ζῆλον ϗ Νίκην καλλίσφυρον ἐν μεγάροισι,
Καὶ Κράτος, ἠδὲ Βίην, ἀριδείκετα γείνατο τέκνα.

Styx vero peperit, Oceani filia, Pallanti mista,
Zelum & Nicen formosam in aedibus,
Et robur atque vim, praeclaros peperit filios.

Aeschylus in *Prometheo vincto*, & *Callimachus Hymno in Jovem p.* 66. *s.* potentiam & robur satellites esse Jovis, perhibent:

Οὔ σε Θεῶν ἐσσῆνα πάλοι θέσαν, ἔργα δὲ χειρῶν,
Σή τε βίη, τό, τε κάρτος, ὃ ϗ πέλας εἵσαο δίφρου.

Non te Deorum regem sortes constituerunt, sed opera manuum,
Tuaque potentia & robur, quod etiam collocasti prope sedem tuam.

Interpretes in his similibusque locis *prosopopoeias* esse, poëtasque de rebus & notionibus animae non secus, ac si personae essent, cecinisse, tradunt. Ego vero, num his fides sit omnino habenda, aegre apud me constituo. Dicam libere, quidnam mihi poëtas hosce lustranti in mentem venerit. Vetustissimos populos suspicor a virtutibus & vitiis, animique non minus, quam corporis, affectionibus nomina sumsisse, suisque imposuisse, ut, vel quales essent homines, vel quales esse vellent suos, ipsis vocabulis eorum indicarent. Habet omnis historia, tam Graeca & Romana, quam barbara, infinita nominum hujusmodi exempla, ut incredibile nulli videri queat, primos Graeciae incolas hoc facere solitos fuisse. Itaque *potentia*, *robur*, *virtus*, *fatum*, *victoria*, *contentio*, & alia apud poëtas nomina hominum fuisse reor vocabula, quos Jupiter aut alii antiquiores Graeciae reges ac heroës comites aut satellites sibi adsciverant, cum alias propter caussas, tum idcirco illis data, ut, quibus essent animi vel corporis dotibus aut vitiis, perspicuum esset. Qui vero procedente tempore veteres historias numeris illigarunt, quum alii jam inter Graecos mores vigerent, habitum personarum nec plane detraxerunt his nominibus, nec plane reliquerunt, verum dubios fecerunt lectores, utrum res gestas narrarent veterum, an vitiorum virtutumque ortus & cognationes traderent: ex quo evenit, ut interpretes opinarentur, ad figuras orationis poëticae referendum esse, quidquid nominum ejusmodi in carminibus antiquis occurreret. Hanc qui conjecturam spreverint, nihil mihi commovebunt indignationis: nec enim is ego sum, qui me putem omnibus veterum fabularum nodis expediendis parem esse: attamen, si cui placuerit ad ipsos eam poëtas applicare, is forte, nisi aliis laboret anteceptis opinionibus, non minus in ea probabilitatis esse, sentiet, quam in aliorum est, quibus veteres poëtae obruuntur, divinationibus. Ceterum alium mihi magis aequiorem datum iri locum, spero, quo alia nonnulla de veterum Deorum nominibus & cognominibus cogitata proferre, rationibusque & testimoniis roborare queam.

venit, testatissimum arbitror. *Origenes* jam ante *Eusebium* & *Porphyrium* quosdam scriptum reliquit ex Deorum amicis, turpitudine & deformitate veterum fabularum, quae de Diis circumferrentur, demonstrata, ad hoc sese recepisse latibulum, atque περὶ τούτων ἀπολογουμένους, ἐπ' ἀλληγορίας καταφεύγειν, *ut excusationem sibi pararent, ad allegorias confugisse* (*). Sed & diu ante natum Servatorem, qui Stoicorum principes familiam condiderunt, *Zeno*, *Cleanthes*, & *Chrysippus* vehementer in eo elaborarunt, ut poëtarum fabulas de Diis aliarum rerum imagines & figuras esse
600 ostenderent. *Magnam molestiam*, *Cotta* inquit apud (*e*) *Ciceronem*, *suscepit & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem, & vocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, caussas explicare. Quod quum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos, qui Dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras Deorum.* Quibus quidem ex verbis intelligitur, Stoicos nil dubitasse, quin poëtarum audacia & licentia naturae rerum partes personarum habitu & Deorum forma vestitae essent, negassequé, qui vulgo colerentur, Deos mentes esse aut animos, contra pro rebus commentitiis haec Numina habuisse corporibusque naturalibus, quae sapientum libido involucris veluti & umbris contexerit. Quamnam *Chrysippus* hac in re viam sit ingressus, ex interpretatione Samiae cujusdam tabulae, obscoenos *Jovis* & *Junonis* amores exhibentis, quam *Origenes* ex eo refert, cognoscere licet: (†) Λέγει γὰρ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασιν ὁ σεμνὸς φιλόσοφος, ὅτι τοὺς σπερματικοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ ἡ ὕλη παραδεξαμένη, ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς κατακόσμησιν τῶν ὅλων· ὕλη γὰρ ἡ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σάμον γραφῇ ἡ Ἥρα, καὶ ὁ Θεὸς ὁ Ζεύς· *Gravis iste philosophus in scriptis suis ait: materiam, postquam a Deo rationes seminales recepit, eas in se continere conclusas ad universum mundum adornandum, Junonemque in Samia hacce tabula materiam referre, Jovem autem Deum.* Quam explicationem pius doctor hoc persequitur judicio: Καὶ διὰ τοῦτο δὴ ἡμεῖς καὶ διὰ τοὺς τοιούτους μύθους καὶ ἄλλους μυρίους οὐδὲ μέχρι ὀνόματος θέλομεν Δία καλεῖν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν, ἀλλὰ καθαρὰν εὐσέβειαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἀσκοῦντες, οὐδὲ μέχρι ὀνόματος χραίνομεν τὰ θεῖα. *Hanc propter caussam, & propter innumerabiles alias ejus generis fabulas nolumus nos nomine Jovis praepotentem omnium Deum salutare, verum puram pietatem erga creatorem servantes, ne nomine quidem res divinas contaminabimus.* Igitur *Chrysippus Heran* negabat seu *Junonem* veram esse Deam, aut naturam animae participem, sed materiae tantum indolem contendebat sub imagine personae in ejus historia adumbratam cerni, id est, totam *Junonis* divinitatem ex poëtarum ingenio profectam esse, statuebat. Atque ego neminem, qui *Hesiodi* tantum inspexerit *Theogoniam*, dubitaturum esse, arbitror, quin non paucae fabularum, qui-

(*) Lib. III. contra Cels. p. 123. (†) L. IV. p. 196.

(*e*) *Ciceronem*] *Lib.* III. *de natur. Deor. Cap.* 24. *p.* 3089. *T.* IX. *Opp.*

(*f*) *Circumdatas*] Dedimus supra hujus rei specimen, quo in historia *Saturni* & *Jovis*, ut ab *Hesiodo* refertur, dogmata quaedam veterum physicorum latere recondita, ostendimus. Hoc tamen minime impedit, ne *Jovem* & *Saturnum* credamus homines fuisse in Deorum numerum aggregatos, & vere olim in Graecia vixisse. Est nimirum, id quod supra latius docuimus, Deorum apud *Hesiodum* & alios poëtas historia ex physicorum praeceptis veterique Graecorum historia, parum licet scite ac ingeniose, contexta & coagmentata.

(*g*) *Potest*] Hoc *Platonis* loco is quidem opportune utetur, qui philosophi hujus aetate jam exstitisse docturus est, qui Deorum historiam in allegorias converterint. Sed nihil ei proderit, qui *Platonem* huic hominum generi favisse, demonstrare studet. Nec enim *Plato* placere sibi hoc institutum fatetur, sed rem omnem in medio relinquit.

(*h*) Eu-

quibus ea constat, eo primum consilio excogitatae & inventae sint, ut naturae rationes atque viae imaginibus & simulacris amictae ob oculos ponerentur: quod simul documento est, Deos, qui in illis inducuntur, nullos esse, quam res naturae, personarum & Deorum formis cinctas & (*f*) circumdatas. Neque ipse *Plato*, cui odio ceteroquin commenta haec de Diis erant, ab hac plane potuit discedere sententia *Libro secundo de republica:* (*) Καὶ Θεομαχίας, ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ᾽ ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτ᾽ ἄνευ ὑπονοιῶν· ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν ὅ, τι τε ὑπόνοια, καὶ ὃ μή. *Deorum pugnas, quales Homerus scripsit, minime in civitatem recipere debemus, sive per allegoriam dicta haec sint, sive sine allegoria. Non enim adolescens haec dignoscere* (*q*) *potest. Dionysius* autem *Halicarnassensis* hanc plerorumque animis opinionem suo tempore insedisse, commemorat, quas Graeci circumferrent fabulas, eas partim sub Deorum rebus gestis physices occultare 601
praecepta, partim vitae recte ac honeste componendae leges praescribere: (†) Μηδεὶς ὑπολάβοι με ἀγνοεῖν, ὅτι τῶν Ἑλληνικῶν μύθων εἰσί τινες ἀνθρώποις χρήσιμοι, οἱ μὲν ἐπιδεικνύμενοι τὰ τῆς φύσεως ἔργα δι᾽ ἀλληγορίας, οἱ δὲ παραμυθίας ἕνεκα συγκείμενοι τῶν ἀνθρωπείων συμφορῶν, κ. τ. λ. *Nemo sibi persuadeat, nescire me, quasdam ex Graecorum fabulis generi humano utiles esse, eo quod aliae opera naturae per allegorias declarant, aliae vero vitae humanae auxilii & opis multum afferunt.* A quo non alienus est *Cicero*, qui, (§) *Alia quoque*, inquit, *ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum, qui induti specie humana, fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt.*

Eusebius (*h*) universam nonnumquam veterum Theologiam eo unice contendere perhibet, ut naturam animo & ratione vacuam ad Dei majestatem & honores extollat. (θειάζειν τὴν ἄψυχον οὐσίαν) Sed fas est, haec ejus pronuntiata de illa tantum accipere Theologia, quae *physica* dicebatur, nec non de illis poëtarum fabulis, quae res longe alias, quam verba prae se ferunt, inculcant. Quod nisi fiat, totum orbem accusasse dicendus erit *Eusebius* sublatae prorsus divinitatis, & idcirco affirmasse aliquid, in quo perspicue mendacium est. Quisquis enim, id quod aliquoties jam monuimus, ullum esse Deum negat animi compotem, is sive ex fortuito materiae motu naturam rerum prodiisse sentiat, cui sententiae *Democritum* & *Epicurum* favisse accepimus, sive, quod degeneres quidam Stoici *Stratoque*, nobilis Peripateticus, fecerunt, naturam genitricem & ordine progredientem, sensu licet & consilio vacantem, rerum omnium parentem constituat, is Deum omnino de medio tollit & ex orbe universo ejicit. Atque hoc ego impietatis genus (*i*) *Manilium* his versibus comprehendisse arbitror:

Aut

(*) P. 378. (p. 430.) (†) Lib. II. p. 68. (§) Nat. Deor. Lib. II. p. 223. (Cap. 24. p. 2990.)

(*h*) *Eusebius*] *Praepar. Euangel. Lib.* III. Cap. I. & passim *hoc libro*. Sed *Eusebii* sententiam vir doctissimus, ut arbitror, non nimis recte intelligit. *Eusebius* minime vult, veteres populos nullos habuisse Deos alios, quam rerum naturae partes & membra: quod si sensisset, recte hic castigaretur: verum eos ferri posse negat, qui fabulas & historias Deorum ad res physicas traducerent: quorum si voces audiantur, universam Deorum familiam pro ipsa rerum natura mente & consilio vacua habendam fore, significat. Idem scilicet *Eusebius* profitetur, quod *Augustinus Lib.* VII. *de civit. Dei Cap.* 27. §. 2. *p.* 140. *T.* VII. *Opp. Ipsas physiologias quum considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video, nisi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiamsi invisibilem, tamen mutabilem, potuisse revocari: quod nullo modo est verus Deus.*

(*i*) *Manilium*] *Astronomico Lib.* I. *vs.* 137. *s. p.* 5[illegible]

(*k*) *Var-*

Aut neque terra patrem novit, nec flamma, nec aër,
Aut humor, faciuntque Deum per quattuor artus,
Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Ultra se quidquam.

Illi vero ex recentioribus vehementer errant, qui hanc physicam, de qua loquimur, de Diis doctrinam, quae inanimatis corporibus species & nomina Deorum & personarum attribuit, resque naturae in Numina transformat, non differre arbitrantur a philosophica *Scaevolae*, *Varronis*, & aliorum Theologia, quae *naturalis* quidem etiam appellari solet, sed eo sensu, ut vox *naturalis* idem, quod *verus rectus*que, significet. *Physica* enim quae dicitur *Theologia*, ea pars primum exstitit poëticae disciplinae, postea ad popularem etiam & civilem religionem manavit, maximamque partem poëtarum debetur ingeniis, quibus nihil omni memoria prius fuit, quam res inanimatas & naturam specie & habitu personarum induere. At *philosophica*, quae proprie sic vocatur, *Theologia*, *de qua*, ut (*k*) *Varro* ait, *multos libros philosophi reliquerunt*, nullos primo tolerat intra fines suos Deos, praeter animatos & in rerum natura vere exsistentes, ex quo *naturales* etiam Dii nominantur, unum nimirum supremumque Deum, rebus omnibus summo cum imperio praesidentem, id est, mentem perfectissimam, res omnes virtute sua complectentem & continentem, ejusque ὑπουργοὺς δυνάμεις seu ministros, naturasque inferiores mente & consilio praeditas, quales stellae sunt & daemones: deinde
602 eadem omnes commentitios poëtarum Deos, seu res naturae Deorum figuris instructas sic interpretatur, uti disciplinae hujus lex & ratio postulat & (*l*) flagitat.
S. Augustinus non uno loco hanc populorum consuetudinem tangit, res divinas rebus immiscendi physicis & naturalibus, nec injuria eamdem reprehendit & exsecratur (*m*) *Epistola* XLIX. *Neque illinc*, inquit, *excusant impii sua sacrilega sacra & simulacra, quod eleganter interpretantur, quid quaeque significent. Omnis quippe illa interpretatio ad creaturam refertur, non ad creatorem, cui uni debetur servitus religionis illa, quae uno nomine Latria Graece appellatur.* Libro etiam VI. *de civit. Dei* C. 8. (*) *At enim*, ait, *habent ista physiologicas quasdam (sicut ajunt) id est, naturalium rationum interpretationes. Quasi vero nos in hac disputatione physiologiam quaeramus, & non Theologiam, id est, rationem naturae, & non Dei. Quamvis enim, qui verus Deus est, non opinione, sed natura sit Deus, non tamen omnis natura Deus est.* Prima vero & praecipua origo perversissimi moris hujus, res omnes, quibus natura continetur, Deorum specie & forma donandi, nulla est, praeter eam, quam aliquoties jam memoravimus, opinionem, qua Deum non modo per totum terrarum orbem fusum & res omnes animantem, sed etiam quodammodo *Omnia* censebant esse. Qua quum imbuti essent sententia, huc facile descendebant, ut Deum in omnibus naturae rerum membris mundique partibus honorandum & colendum esse, decernerent.

Quae

(*) (P. 120. T. VII.)

(*k*) *Varro*] Apud *Augustinum de civit. Dei Lib.* V. *Cap.* 5. *p.* 116. *T.* VII. *Opp.*

(*l*) *Flagitat*] Huic quantum tribuendum sit sententiae, ex illis commode intelligetur, quae paullo ante pro *Vossio*, quem hic iterum *Cudworthus* adoritur, diximus.

(*m*) *Ep.* XLIX.] Ex recentiori divisione Bene-

Quae quum ita sese habeant, neminem existimare convenit, viros sapientes & eruditos inter veteres tam fuisse rerum ignaros aut hebetes, ut commentitios, quos diximus, Deos, seu rerum naturae partes, quibus levitas hominum personarum speciem & Deorum Dearumque nomina injecerat, pro veris propriisque Numinibus ducerent. *Quum fruges*, *Cotta* inquit apud *Ciceronem*, (*) Cererem, *vinum* Liberum *dicimus*, *genere nos quidem sermonis utimur usitato; sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, Deum esse credat?* Hi soli certe Dii habebantur olim, quorum propter cultum & honores opem atque beneficia sibi polliceri jure quodam poterant. Quapropter nihil, praeter id, quod exsistebat re vera, animaeque non minus, quam rationis, particeps erat, in Deorum aggregari solebat numerum. (*n*) *Plato* enim ingenia suae aetatis ad impietatem erga Deum propensa idcirco solem, lunam, stellasque Deorum exemisse ordine, scribit, quod ea nulla re alia, quam terra & saxis (seu ignea quadam materia) constarent, sensuque ac intelligentia omni carerent, nec propterea *rerum humanarum ullam gerere possent curam*, οὐδὲν τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων φροντίζειν δυνάμενα. (*o*) *Aristoteles* similiter in universum de Diis pronuntiat: Ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασιν αὐτοὺς, καὶ ἐνεργεῖν ἄρα, κ. τ. λ. *Omnes quidem homines Deos putant vivere, & simul operari: nec enim Endymionis instar eos dormire, ullo modo credibile est.* Fortunata & beata animalia Deos esse, plerisque persuasum erat veterum. Quapropter *Aristoteles* in contemplatione omnem positam esse Deorum felicitatem, concludit. Ne ipse quidem *Lucretius* tolli ex vita humana cupiebat, quod vulgo tum receptum erat, loquendi genus, per quod mare licebat *Neptunum*, fruges *Cererem*, vinum *Bacchum*, terram *Matrem Deorum* nominare. Tanta enim fore neminem certus erat dementia, ut has res in veris propriisque Diis numerari debere crederet:

(†) *Hic si quis mare* Neptunum Cereremque *vocare*
Constituit fruges, & Bacchi *nomine abuti*
Mavolt, *quam laticis proprium proferre vocamen*,
Concedamus, *ut hic terrarum dictitet orbem*
Esse Deum Matrem, *dum non sit re tamen apse.*

Idem rationem, quare terra pro Dea nequeat haberi, hanc paullo ante profert in medium:

Terra quidem vero caret omni tempore sensu.

Balbus porro apud *Ciceronem* primum, quod intelligant homines, quum de Deo cogitant, hoc esse, ait, *ut sit animans*, seu vitae, sensus, & intelligentiae particeps. Quumque idem stellas nil dubitaret rationis esse compotes, in Deorum eas 603
non veretur collocare concilio. (§) *Quoniam tenuissimus est aether*, & *semper agita-*

(*) De nat. Deor. Lib. III. p. 245. (Cap. 16. p. 3071. T. IX.)
(†) Lib. II. p. 165. Lamb. (vs. 654. p. 380. Haverc.) (§) Nat. Deor. L. II. p. 220.

nedictinorum *Ep.* CII. *Quaest.* 3. §. 20. *p.* 212. *T.* II. *Opp.*
(*n*) *Plato*] *Libro X. de legibus p.* 665.

(*o*) *Aristoteles*] Uterque locus, qui hic laudatur, exstat *Magnor. Moral. Lib.* V. *Cap*, 8. *p.* 184. *T.* III. *Opp.*

(*p*) Se-

tatur & viget, necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo esse. Quare, quum in aethere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse & intelligentiam. Ex quo efficitur, in Deorum numero astra esse ducenda. Cotta vero *Libro tertio* tantum abesse disputat, ut omnes homines stellas in Diis habendas esse putent, ut potius multi *ne animantes quidem eas esse* concedant. (*) In qua quidem ratiocinatione hoc perspicue assumitur, nisi animantes sint stellae, turpe fore, locum illis in Diis concedere. Ob eamdem postremo caussam *Plutarchus* universam istam consuetudinem res inanimas Deorum Dearumque nominibus efferendi, tamquam impiam, absurdam, & in Deum injuriosam, prorsus abrogari debere, judicat: (†) Δεινὰς καὶ ἀθέους ἐμποιοῦσι δόξας, ἀναισθήτοις καὶ ἀψύχοις καὶ φθειρομέναις ἀναγκαίως ὑπ' ἀνθρώπων δεομέναις καὶ χρωμένων φύσεσι καὶ πράγμασιν ὀνόματα Θεῶν ἐπιφέροντες· ταῦτα μὲν γὰρ αὐτὰ νοῆσαι Θεοὺς οὐκ ἔστιν· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἄψυχον ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ὑποχείριον. *Adde, quod pessimas & impias isti opiniones excitant, qui Deorum nomina rebus sensu animaque carentibus & usu hominum necessario pereuntibus imponunt: quae ut Dii sint, nullo modo intelligitur. Non enim Deus res est animae expers, & manibus hominum subjecta aut obnoxia.* Ex quibus omnibus efficitur, quando de veris propriisque veterum Diis sermo instituitur, repudiandam omnino esse, quam nonnullos temere adhibere video, distinctionem & divisionem Numinum in *animalia* & *naturalia:* quo posteriori vocabulo Deos designant animo & ratione vacuos. Nihil enim Diis aggregare solebant antiquiores populi, praeter id, quod mente, sensu, & consilio credebant esse praeditum. Quamobrem larvati illi Dii, quos saepe diximus, sive partes naturae, Deorum specie & habitu amictae, nulli sunt, nisi *commentitii & fictitii Dii*, seu, ut ab *Origene* vocantur *loco* antea *laudato*, τὰ Ἑλλήνων ἀναπλάσματα, σωματοποιεῖσθαι δοκοῦντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων, *commenta Graecorum* (& aliorum populorum), *naturae ex rebus in personas & Deos conversae.* De quibus qui omnium rectissime sentire volunt, non possunt, quin eos fateantur unius summi Numinis diversa esse cognomina & vocabula, a consideratione perfectionum ejus virtutumque, quas in mundo varia ratione patefecit, tracta. Inde evenit, ut in veteri Aegyptiorum de Deo doctrina, quam supra expo-fui-

(*) De nat. Deor. p. 241.
(†) De Isid. & Osir. p. 377.

(*p*) *Seneca*] *De beneficiis Lib.* IV. *Cap.* 7. *p.* 427. *T.* I. *Opp.*

(*q*) *De mundo*] *Cap.* 7. *p.* 869. *T.* I. *Opp. Aristotelis.*

(*r*) *Appellasse*] In hac viri doctissimi disputatione si tantum esset ordinis, elegantiae, & ornatus, quantum eruditionis, & multifariae lectionis, nihil fieri posset praestantius & laudabilius. Verum haec dum consectatur, & memoriae thesaurum exhaurit, illa saepenumero negligit, diversaque miscet ac confundit, quae, si quod meum est judicium, distinguere ac segregare satius fuisset. Omitto, multa hic repeti, quae jam aliquoties inculcata erant: taceo, hominum opiniones conjungi, quas inter, si rite cuncta expendantur, nulla est, si a verborum similitudine discedas, cognatio: tales sunt *Cottae* & *Balbi* apud *Ciceronem* sententiae, quae toto genere discrepant, tametsi hic sacientur, Aegyptiorumque veterum & *Senecae* sen. Stoicorum disciplinae, inter quas non mediocre discrimen interest: conclusionem tantum, quam ex longa hacce testimoniorum serie vir egregius ducit, breviter attingam. Nihil verius est, quam id, quod extrema ponit oratione, eos, qui veterum fabulas ad res physicas traxerunt, quorum insignis quondam numerus exstitit, singulas res Dei nomine, ac rursus Deum rerum singularum nominibus appellasse. Ita ut facerent, institutum, quod amplexi plerique erant, postulabat, & disciplinae, quam sequebantur, ratio. Sed quod hujus generis sententiam & religionum veterum explicationes, quas dabant, physicas certas fuisse, opinatur, idque *Jovem*, *Junonem*, *Cererem*, & reliquos fuisse Deos, censet, quod Stoici aliique philosophi existimarunt, id a vero plane remotum est. Deos veterum plerosque naturae rerum fuisse par-

ſuimus, Deus dicatur & *nullo* eſſe *nomine*, & *omni nomine* gaudere: quam rem is, qui *Aſclepium Dialogum* compoſuit, his verbis effert: *Quum non poſſit uno, quamvis e multis compoſito, nomine nuncupari, potius omni nomine vocandus eſt, ſi quidem ſit Unus & Omnia: ut neceſſe ſit, aut Omnia ipſius nomine, aut ipſum Omnium nomine nuncupari.* Huic Aegyptiorum doctrinae prorſus aſſentiri videtur (*p*) *Seneca*, qui Deum eſſe illum dicit, *cui nomen omne convenit.* Addit etiam hoc declarandi cauſſa: *Quaecumque voles, illi nomina aptabis. Tot appellationes ejus poſſunt eſſe, quot munera.* Denique Deum & naturam rem eſſe unam eamdemque, omniaque, quae videmus, Deum eſſe, decernit. Eadem auctori *Libri* (*q*) *de mundo* ſententia placet, qui de Deo ita praedicat: Πάσης ἐπώνυμος φύσεως, ἅτε πάντων αὐτὸς αἴτιος ὤν. *Ab omni natura ſorteque Deus nomen adeptus eſt, utpote qui omnium rerum auctor ſit.* Sic itaque rationem concludimus: qui olim naturae ſcientiam ad res divinas traduxerunt, partesque hujus orbis Numinum loco ac gradu eſſe voluerunt, eos reapſe ſingulas res Dei nomine, & viciſſim Deum ſingularum rerum nominibus (*r*) appellaſſe.

Ergo minime credendum eſt, praeſtanti ingenio homines & rerum cognitione excellentes tantum olim a vera ratione aberraſſe, ut commentitios hoſce Deos, ſive naturae membra, Deorum ſpecie & habitu veſtita, vere colerent & adorarent. Nihil his divinum videbatur, niſi id, in quo ſenſum & intelligentiam ineſſe putabant, nec tam erant amentes, ut a rebus mente vacantibus opem ſibi & auxilium ſperarent. Quidquid autem honoris & reverentiae iſtiusmodi Numinibus exhibebant, id ad ſummum pertinere Deum unice, arbitrabantur, a quo tota rerum natura profecta eſſet. Quamquam nec illis vehementer repugnem, qui propter intimam cum Deo conjunctionem, cujus imagines & effectus credebantur naturae opera, divinos eis honores adhibitos eſſe, contenderint. Ergo non tam corpora naturalia colebantur, quam Deus in illis cultu & honore afficiebatur. Profitebantur enim hi Deorum cultores, *Juliano* interprete, (*) ſeſe τὸν οὐρανὸν μὴ παρέργως, μηδὲ ὥσπερ τὰ βοσκήματα θεωρεῖν, *coelum non obiter, nec pecudum more contemplari*, (quae quidem nihil animadvertunt & obſervant, praeter ea, quae a corporibus ipſis pro-

(*) Julian. Orat. IV. (p. 148.)

partes & membra, tuetur, ſeu antiquos variis naturae membris Deorum & perſonarum habitum ac nomina impoſuiſſe, contendit, ut pulcriorem, quam re vera fuit, antiquarum gentium religionem efficiat. Hoc autem quo nobis perſuadeat, Stoicorum, Aegyptiorum, & aliorum quorumdam philoſophorum auctoritates in auxilium vocat, quos phyſice interpretatos eſſe publicam religionem, conſtat. Id vero eſt, ex privatorum quorumdam hominum ſenſu populorum ſenſus de Deo aeſtimare; quod propius a temeritate diſtare videtur. Quod ſi talem fuiſſe veterum populorum religionem exiſtimandum eſt, qualem eam finxerunt ſibi homines ingenio ceteris praeſtantiores, infinitis opus erit deliberationibus, antequam de natura ejus certi aliquid decerni queat. Variis enim modis eruditiores ſacra publica expoſuiſſe, non ignotum eſt: ex quibus quinam modus ceteris ſit anteponendus, aeternum quaeri poteſt. Stoici Deos veterum ad naturam revocarunt: at *Ariſtoteles* in *Metaphyſicis* Numina Graecorum cum geniis ſuis coeleſtibus compoſuit. Utri fidem habebimus? Aequo certe jure hic ſunt *Zeno* & *Ariſtoteles*, nec altera ſententia probabilitate vincit alteram. Mihi quidem tutiſſimum ſemper viſum eſt, quidquid olim a ſapientioribus inventum eſt ad tegendam & velandam religionum turpitudinem, id omne ſeponere, quum in veterum gentium ſententias inquiritur, nec tam eruditorum virorum ſubtilitates adoptare, quam ſacerdotum & poëtarum voces auſcultare, ſacraque publica inſpicere. Vereor, ne lectoribus non nihil taedii afferam, quod hoc ipſum, quod modo dixi, ſaepius moneo. Sed quum vir doctiſſimus ſuam crebro repetat & novo ſemper habitu veſtitam exhibeat ſententiam, non dubitavi, e re fore legentium, ſi morem fere eumdem ſervarem, atque ratione non una, quidnam in ea deſiderem, enuntiarem.

(*s*) *Pla-*

profecta, sponte in sensus earum incurrunt) seu, ut eadem *Oratione Julianus* (*) rem paullo dilucidius & plenius explicat, τὸν οὐρανὸν οὐχ ὥσπερ ἵππους καὶ βόας ὁρᾷν, ἤ τι τῶν ἀλόγων καὶ ἀμαθῶν ζώων, ἀλλὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φανεροῦ τὴν ἀφανῆ πολυπραγμονεῖν φύσιν, *non contemplari coelum & mundum iisdem oculis, quibus boves & equi solent, verum ita, ut ab eo, quod conspicitur, ad illud, quod cerni nequit, cogitando perveniant.* Omnia contra perhibebant religiosis sese oculis intueri, Deumque in unaquaque re mente cernere, utpote qui non modo per res omnes fusus & intentus sit, sed etiam *Omnia esse* quodammodo dici queat. Universum itaque terrarum orbem non secus, ac sacrosanctam quamdam rem, in qua divinitatis quaedam ratio insit, spectabant, neque mundum esse aliquid praecipiebant, quam ipsum Deum sic explicatum, ut in oculos & sensus incurrat. Hinc nomen Dei *Pan* natum est: quod vocabulum Deum designabat cum toto mundo corporeo intime conjunctum atque sociatum. Nec alia verbi Ζεὺς & *Jupiter* potestas & notio erat. Etenim verbum hoc non ita quondam adhibebatur, ut nos nomine *Deus* utimur, quod mentem significat divinam, a natura rerum segregatam & abstractam, sed Deum denotabat una cum omnibus illis, quae ex eo procreata sunt & genita, uno verbo, mundum universum. In veteri Aegyptiorum inscriptione, cujus saepe mentio facta est, Deus vocatur omne id, quod est, quod erat, quod futurum est. Et, quod antea ex *Plutarcho* monuimus, Aegyptii *Deum principem & rerum universitatem* non nisi nomine & verbis differre existimabant, partim quod celsissimum illud Numen efficienter in se cuncta continere abdita putabant, partim quod Deum numquam solum, sed cum omnibus simul, quae ex sinu suo protrusit, totaque rerum, quam condidit, natura copulatum, tamquam rem unam, animo concipere solebant. (*s*) *Plato* etiam Deorum amicos aetate sua memorat (†) τὸν μέγιστον Θεὸν, *Deum maximum*, &
605 ὅλον τὸν κόσμον, *mundum universum*, ac si bina haec nulla ratione differrent, confudisse. Magna certe fuerit, necesse est, opinionis hujus inter populos antiquiores existimatio & dignitas. Nam & ipse *Strabo*, *Mosis* res enarrans, temperare sibi non potuit, quin *Mosis* atque Judaeorum Deum ex ejus opinionis lege describeret: (§) Τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν. *Moses, ait, docuit, id solum Deum esse, quod nos contineret omnes, terram ac mare, quod coelum & mundum & rerum omnium naturam appellamus.* Nolim tamen, existimet aliquis, *Strabonem* hoc loco coelum seu mundum anima carentem, aut naturam sensus inopem intelligere. Naturam sine ullo dubio intelligentem designat, quae mundum universum cum construxerit olim, tum omni tempore gubernet ac contineat, at numquam a mundo separatim consideretur ab hominibus. Atque hinc praecepisse narrat *Mosen*, neminem sanae mentis id a sese impetraturum esse, ut Numinis illius signum quoddam & simulacrum comparet, ulli rerum, quas hic conspicimus, simile. Quod itaque idem (*t*) *Strabo* de Persis memoriae prodidit, eos coelum *Jovis* habere loco τὸν οὐρανὸν ἡγοῦνται Δία, & ante *Strabonem* (*v*) *Herodotus*, eos totum coeli orbem *Jovem*, id est, supremum Deum, ap-

(*) P. 286. (†) De Legib. L. VII. p. 821. (§) Lib. XVI. p. 861.

(*s*) *Plato*] Nullum est dubium, quin haec *Platonis* verba designet, quae *Lib. VII. de legib. p.* 640. leguntur: Τὸν μέγιστον Θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας. *Maximum Deum totumque mundum dicimus inquirendum non esse, nec rerum caussas multo studio indagandas.* Sed quod ex his verbis constare putat vir egregius, Deorum cultores summum Numen & rerum universitatem pro re una eademque habuisse, id mihi quidem

appellare, κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλεῖν, id neutiquam ita quemquam accipere debere, arbitror, ac si Persae corpus coeli, sensu licet & anima vacans, summum esse Deum existimaverint. Etenim hoc unum uterque scriptor sibi vult, Persas, tametsi Deum sentirent naturam esse sensus & intelligentiae participem, tamen eum semper cum universo mundo sive coelo conjunxisse, eo quod rerum universitatem & condidisset unus, & vi sua tueretur ac contineret. Certum est praeterea, veteres in variis mundi partibus variis quoque Deum sub nominibus coluisse: ita vim Dei in superiori & inferiori aethere residentem, *Minervam* & *Jovem* vocabant, in aëre versantem *Junonem*, in igne *Vulcanum*, in mari *Neptunum*. Quo pertinet id, quod Romanis classibus praefectos aquis hostiam immolasse, antequam mari sese committerent, scriptum legimus. Deum enim aquas imperio temperantem & in mari virtutem suam mirabiliter exercentem sine ulla controversia hoc modo placare studuerunt.

Ceterum ipsam necessitatem hanc sibi legem tulisse, uti Deum in operibus suis rebusque hujus mundi, quae sensus feriunt, venerari populos juberent, antiquioribus omnino persuasum fuisse videtur. Multitudinem enim, quoniam nulla ratione invisi Numinis notionem in animis informare posset, omnem ex mentibus exturbaturam esse religionem, vehementer verebantur, nisi norma quaedam & ratio divini cultus praescriberetur, inbecillitati ejus & exiguis ingenii, quibus uterentur, viribus accommodata, qua in officio erga Deum continerentur. Ipsi illi, qui philosophia mentes in primis expurgasse videri volebant, fatebantur nihilominus, naturam sibi divinam parum esse perspectam & cognitam. Quod dum faciebant, fulcris sibi quibusdam & gradibus in oculos incurrentibus opus esse, declarabant, quibus ad Deum veluti adscenderent. Ipsi apud *Eusebium* Deorum amici hanc cultus atque religionis suae rationem reddunt: (*) Ἀσωμάτως καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα Θεὸν, καὶ διὰ πάντων διήκοντα, καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν φασί. *Deum sese ajunt, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus omnibus insit, omnesque pervadat ac permeet, per ea, quae manifesta sunt, venerari ac colere.* Atque *Plato* sua memoria in hac omnes fere sententia versatos esse, testatur: (†) Τὸν μέγιστον Θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας· οὐ γὰρ οὐδ' ὅσιον εἶναι. *Maximum Deum totumque mundum dicimus non inquirendum esse, nec rerum caussas multo studio indagandas: nec enim hoc pium est.* Quorum quidem verborum hanc ego vim esse suspicor: Hominum officium esse, Deum in operibus ejus mundoque, qui subjectus est oculis, venerari: atque hoc eos decere cultus genere contentos esse, omittere vero nimiam in exploranda ejus natura curiositatem: nec enim, qui eam consequatur ingenio, ullum umquam exstiturum esse mortalium. *Plato* quidem hanc sibi displicere sententiam, non obscure indicat: verum aliis tamen locis libere & aperte principem Deum, quem oculi nostri cernere nequeant, largitur, in illis, quas ipse proposuisset, naturae suae imaginibus, sole, luna, ceterisque sideribus, placari & coli posse. Nec aliter *Maximus Tyrius*: qui tametsi exhortetur hu-

(*) Praep. euang. L. III. C. 13. p. 121.
(†) De legib. L. VII. p. 821. (p. 640.)

dem obscurius est, quam vellem. Vetat *Plato* cives suos curiosius in supremi Numinis & totius mundi naturam & rationes inquirere; nec tamen ideo Graecis visum esse, mundum & Deum minime differre, affirmat.

(*t*) *Strabo*] *Geograph. Lib.* XV. *p.* 697.
(*v*) *Herodotus*] *Histor. Lib.* I. *C.* 131. *p.* 55.

(*x*) *San-*

humanum genus, ut mentes longe supra omnia, quae corpore aggravantur, attol-
606 lat, si quidem Deum contemplari velit: (*) Τέλος τῆ ὁδῦ ἐχ ὁ ἐρανὸς ἐδὲ τὰ ἐν τῷ ἐρανῷ σώματα, (καλὰ μὲν γὰρ ταῦτα καὶ θεσπέσια, ἅτε ἐκείνε ἔγγονα, ἀκριβῆ καὶ γνήσια, καὶ πρὸς τὸ κάλλιστον ἡρμοσμένα), ἀλλὰ καὶ τέτων ἐπέκεινα ἐλθεῖν δεῖ καὶ ὑπερκύψαι τῦ ἐρανῦ ἐπὶ τὸν ἀληθῆ τόπον, κ. τ. λ. *Meta ipsa itineris non coelum erit, nec, quae in eo sunt, corpora, (quamvis haec quoque amoena sint & divinitatis plena, utpote vera ejus legitimaque progenies, &, quam potest fieri, pulcherrime composita & ornata), sed & haec sunt transcendenda, ipsumque supra coelum caput proferendum, donec ad illum locum, in quem nulla cadit mutatio, veniamus*: disputationi tamen his verbis finem facit: (†) Εἰ δὲ ἐξασθενεῖς πρὸς τὴν τῦ πατρὸς καὶ δημιεργῦ θέαν, ἀρκεῖ σοι τὰ ἔργα ἐν τῷ παρόντι ὁρᾷν, καὶ προσκυνεῖν τὰ ἔγγονα, πολλὰ καὶ παντοδαπὰ ὄντα, ἐχ ὅσα ὁ Βοιώτιος ποιητὴς λέγει· ἐ γὰρ τρισμύριοι μόνον Θεοὶ Θεοῦ παῖδες καὶ φίλοι, ἀλλ᾽ ἄληπτοι ἀριθμῷ· τῦτο μὲν κατ᾽ ἐρανὸν αἱ ἀστέρων φύσεις, κ. τ. λ. *Si vero imbecillior es, quam ut rerum omnium parentem artificemque lustrare possis, sufficiat in praesenti, quod opera ejus videas, quod filios ejus venereris. Sunt autem hi plurimi & omnis fere generis, non tantum quot Boeotius poëta esse voluit. Nec enim triginta tantum Deorum millia supremi illius filii & amici sunt, sed innumeri: partim in coelo stellarum corpora*, &c. Ipse ad extremum *Socrates* non modo hanc viam Deum, quem nemo videt, in operibus ejus, quae cernuntur, colendi tolerari posse, largitur, verum etiam *Euthydemo* commendat: (§) Ὅτι δέ γε ἀληθῆ λέγω· καὶ σὺ γνώσῃ, ἂν μὴ ἀναμένῃς, ἕως ἂν τὰς μορφὰς τῶν Θεῶν ἴδῃς, ἀλλ᾽ ἐξαρκῇ σοι τὰ ἔργα αὐτῶν ὁρῶντι, σέβεσθαι καὶ τιμᾷν τὰς Θεὰς. *Verum me dicere, etiam tu intelliges, si non exspectaveris, donec Deorum formas intuearis; sed suffecerit inspicienti eorum opera, tum colere, tum honore prosequi Deos.* Haec generatim dicta ad summum postea Deum propius refert, a quo universum mundum, quem olim condidit, perpetua cura foveri & contineri, opinatur. Namque hunc, quum aciem fugiat oculorum, semet ipsum quodammodo conspicuum in operibus suis fecisse, & idcirco in his etiam operibus colendum & adorandum esse praecipit. Haec praecepta num *Plato* atque *Socrates* una cum illis, qui mentem eorum accurate sunt assequuti, tam late patere voluerint, ut, praeter animatas mundi partes, solem, lunam, & sidera, inanimatas quoque honore quodam afficiendas esse, censuerint, id vero non satis explorate cognitum habeo. Veri autem duco simillimum, eos, qui antiqua memoria res anima vacantes, sigillatim principia rerum, divino quodam honore prosequuti sunt, *spiritus* in primis *elementorum*, quod *Julianum* fecisse, *Ammianus*

(*) Diss. I. p. 12. (†) (P. 14. 15.)
(§) Xenophon Memorabil. Lib. IV. p. 633.

(x) *Sanciverunt*] Etiam hic essent, quae animadvertere liceret, si copiosus esse vellem. Verum eruditi lectores aut ipsimet facile intelligent, quae requiri possent, aut ex praecedentibus observationibus tantum colligent sine ullo labore, quantum ad haec recte capienda satis est. De *Ammiani*, quem hic testatur *Cudworthus*, loco paullo ante ex instituto egimus.

(y) *Nazianzenus*] Dignus erat hic *Nazianzeni* locus, quem totum describeret *Cudworthus*. Sed videtur ipsum aut ex alio auctore, aut ex memoria depromsisse, quum locum non indicet, quo scriptus exstat. Dabo ego ipsa *Gregorii* verba, quae luculenter admodum vesaniam Graecorum plures Deos colentium explicant, ex *Oratione* XXXIV. quae *secunda* est *de Theologia Tom. I. Opp. p.* 546. Οἱ ἐμπαθέστεροι γὰρ αὐτῶν καὶ τὰ πάθη Θεὰς ἐνόμισαν, ἢ Θεὰς ἐτίμησαν, θυμὸν, καὶ μιαιφονίαν, καὶ ἀσέλγειαν, καὶ μέθην, καὶ ἐκ οἶδ᾽ ὅ, τι τῶν τέτοις παραπλησίων, ἐδὲ δικαίαν ταύτην ἀπολογίαν εὑράμενοι τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων. *Jam vitiosissimi quique vitia ipsa foedosque affectus Deos esse censuerunt, aut certe sub Deorum nomine coluerunt, iram nimirum, caedem, libidinem, temulentiam, reli-*

nus Marcellinus auctor eſt, id eſt, animos in illis praeſentes, deprecatos eſſe. Nec enim multos olim exſtitiſſe ignotum eſt, qui, quod *Proclum* docuiſſe poſtea, ſuperius animadvertimus, elementis ineſſe animos exiſtimarunt. Forte alii, hac erga res inanimatas ſuperſtitione infecti, daemones venerari ſeſe putarunt, quos in illis commorari, partibusque mundi praeſidere, perſuaſum habebant. Quo quidem *Platonis* aliorumque ex antiquis pronuntiatum referre fas eſt, quo πάντα Θεῶν πλήρη, *Deorum ſive daemonum plena eſſe omnia*, (*x*) ſanciverunt.

§. XXXIII. Sed qui modo ſecum cogitaverit, ita quondam prolapſos fuiſſe Deorum cultores, ut non modo res vere exſiſtentes, animi licet & conſilii inopes, verum etiam rerum ejusmodi affectiones & virtutes in Deorum referrent ordinem, is, credo, confeſtim intelliget, phyſica haecce Numina ſeu corpora naturalia, ſpecie & forma Deorum induta, in veris propriisque Diis minime ab illis fuiſſe habita. Animorum principio quis ignorat commotiones & affectiones in coeleſtium concilio collocatas eſſe? Τὰ πάθη, inquit *S. Gregorius* (*y*) *Nazianzenus*, Θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ Θεοὺς ἐτίμησαν. *Animi commotiones Deos eſſe putarunt, ſaltem Deorum inſtar* 607
venerati ſunt, id eſt, aras aedesque nominibus earum conſecrarunt. (*z*) *Theognis* poëta de *Spe* tamquam Dea loquitur:

Ἐλπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη Θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν·
Ἄλλοι δ᾽ Οὔλυμπον δ᾽ ἐκπρολιπόντες ἔβαν.

Vides, hominem poëtarum more ingenio ludere, atque *Spem* fingere unicam illam Deam eſſe, quae relicta eſſet in coelo mortalibus, non ſecus ac ſi Dii omnes ceteri antiqua domicilia ſua totumque terrarum orbem deſeruiſſent. Sed & publice Romanos *Spei* templa dedicaſſe, conſtat, cum aliis in locis, tum in *foro olitorio*, *Atilii* auſpiciis: in quibus quidem templis feminae ſpecie picta ſtabat aut ſculpta, palla viridi amictae, calicemque manu (*a*) tenentis. Simili ratione *Amor & Deſiderium*, nec non *Cura*, *Memoria*, *Opinio*, *Veritas*, *Virtus*, *Pietas*, *Fides*, *Juſtitia*, *Clementia*, *Concordia*, *Victoria*, aliaeque notiones & virtutes ejusmodi Deorum Dearumque nominibus & honoribus afficiebantur. *Victoriam* ſigillatim una cum *Virtute Plautus* in *Prologo Amphitryoni* praemiſſo Diis connumerat. Taceo, propter introitum & oſtium curiae Romanae aram *Victoriae* ſacram fuiſſe poſitam: quam quum

reliquaque ejus generis, non aequam nec honeſtam hanc ſcelerum ſuorum excuſationem nacti.

(*z*) *Theognis*] In *Sententiis* *vſ.* 1131. 1132. p. 115. Senſus dicti hujus haud dubie hic eſt: *Spes inter homines ſola Dea bona relicta eſt: at reliqui Dii relinquentes* (nimirum homines) *in coelum abierunt.* In altero nimirum verſu vocabulum ἔβαν jungendum eſt cum nomine Οὔλυμπον. Igitur meo judicio parum recte *Cudworthus* hic ſententiam poëtae expreſſit, quem ceciniſſe ait, *Deos coelum & antiqua domicilia ſua deſeruiſſe, ſola Spe in olympo relicta.* Scilicet vocabulum Οὔλυμπον retulit ad verbum ἐκπρολιπόντες: ex qua conſtructione haec naſcitur ſententia. Hanc vero prorſus a *Theognidis* mente alienam eſſe, primum res ipſa docet. Quid enim minus credibile, quam a Diis coelum vacuum eſſe relictum, quod omnium bonorum affluebat copia? Deinde idem ſequentes oſtendunt verſus, in quibus poëta alias pergit Deas enumerare, quas pariter hinc abiiſſe, & *terram*, non coelum, *reliquiſſe*, fingit:

Σωφροσύνη Χάριτές τ᾽, ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.

Temperantia Charitesque, o amice, terram reliquerunt.

(*a*) *Tenentis*] Lege *Voſſium de idololatria* *Lib.* VIII. *Cap.* 10. *p.* 748. qui de fanis *Spei* dedicatis plura commemorat.

(*b*) *Sym-*

quum demoliti eſſent Chriſtiani, (*b*) *Symmachus*, regnante *Theodoſio*, incredibili contentione, ut inſtauraretur, petiit, his inter alia verbis cauſſam, quam agebat, commendans: *Nemo colendam negct, quam profitetur optandam.* *Echo* quoque ſuum in Numinibus locum obtinebat, *Nox*, cui gallum immolare ſolebant, *Somnus* item, quin ipſa quoque *Mors*: ne quid nunc de multis aliis ejusmodi rerum proprietatibus & affectionibus dicam, in Deorum cooptatis numerum, quarum locupletiſſimum contexuit indicem *Gerhardus Johannes Voſſius Libro octavo de Theologia gentili.* Mos hic ea, quae rebus ipſis eveniunt & accidunt, perſonarum Deorumque forma & ſpecie donandi, tam vulgaris erat & pervagatus inter gentes, ut *Paulum* ipſum, *Jeſum atque mortuorum reſurrectionem praedicantem*, populus Athenienſis ſtudii peregrina introducendi Numina coargueret: id quod *Chryſoſtomus* animadvertit. Suſpicabantur enim, virum divinum, ſicuti *Jeſum* Deum eſſe aſſirmaret, ita *Reſurrectionem* ſeu 'Ανάστασιν, tamquam novam Divam, (*c*) afferre. Quid? quod hocce animi morbo res naturales cum Diis componendi eo ſeſe multi paſſi ſunt abduci, ut res quoque malas, nec perniciosas minus & noxias, quam vitioſas, Deorum honeſtarent vocabulis. De rerum noxiarum cultu hoc *Plinii* exſtat dictum: (*) *Inferi quoque in genera deſcribuntur, morbique, & multae etiam peſtes, dum eſſe placatas trepido metu cupimus: ideoque etiam publice Febri fanum in Palatio dedicatum eſt, Orbonae ad aedem Larium ara, & Malae fortunae Esquiliis.* De rerum vitioſarum honoribus hoc legi velim *Ciceronis* pronuntiatum, aut *Balbi* apud *Ciceronem*: (†) *Quo ex genere Cupidinis & Voluptatis & Lubentinae Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitioſarum rerum, & non naturalium.* Idem *Cicero Libro* (*d*) *de legibus* Athenis *Contumeliae* quoque & *Impudentiae* fana fuiſſe dedicata, refert, ſed totam ſimul hancce rationem exſecratur & rejicit: *Quae omnia ejusmodi deteſtanda & repudianda ſunt. Virtutes enim, non vitia, conſecrare decet.* (§) Interim malas ejusmodi res idcirco tantum, quae conſecrarentur, dignas eſſe habitas, certum eſt, ut earum vim a ſeſe propulſarent, & perniciem inde imminentem a capitibus ſuis averterent homines. Ceterum quemadmodum hae res naturales ſeu naturae rerum, quum Deorum in numerum cooptarentur, ſaepenumero vera ſua propriaque nomina retinuerunt; ita etiam interdum ficta illis & aliena vocabula cultores earum impoſuerunt. *Voluptas* exempli cauſſa, in Deorum adſcita numerum, *Volupia*, ut & *Lubentina Venus* appellata eſt. *Tempus*, uti non paucis videtur, *Cronos* ſeu *Saturnus* inter Deos vocatum eſt, quod & omnia producit ex ſeſe, & viciſſim omnia abſorbet & intra ſe recipit. *Prudentia & ſapientia Athenae* ſeu *Minervae* nomen adepta eſt, quum Diis adjungeretur. (*e*) *Origenes* certe Numen *Minervae* hac ratione interpretatus eſt. *Celſum* enim, qui non modo recte atque ordine facere eos aſſeveraverat, quos praepotens rerum omnium Numen in ſole & *Minerva* colere juvaret, ſed etiam cultum hunc pietatis nomine vehementer commendaverat, his

608

(*) Hiſt. nat. Lib II. C. 7.
(†) De N. Deor. Lib. II. (Cap. 23. p. 2988. T. IX. Opp.)
(§) Gruteri editio paullo aliter legit.

(*b*) *Symmachus*] *Epiſtolar. L.* IX. *Ep.* LXI. *p.* 441.

(*c*) *Afferre*] Sed hanc interpretationem loci *Act.* XVII. 18. quae poſt *Chryſoſtomum* multis placuit, nec exigui nominis, interpretibus, non contemnendis rationibus alii debilitarunt, quas erudite expoſuit *Jo. Chriſt. Wolfius* in *Curis philologicis & critic. ad h. l. p.* 1255. 1256.

(*d*) *De legibus*] *Lib.* II. *C.* 11. *p.* 3354. *T.* IX. *Opp.* In *Gruteri* editione, quam aliter haec

his inter alia verbis objurgat: (*) Εὐφημοῦμεν ἥλιον, ὡς καλὸν Θεοῦ δημιούργημα, κ. τ. λ. Ἀθηνᾶν μέντοι μετὰ ἡλίου τασσομένην ἐμυθοποίησαν οἱ Ἑλλήνων λόγοι, εἴτ' ἐν ὑπονοίαις, εἴτε χωρὶς ὑπονοιῶν, φάσκοντες ἐκ τῆς τοῦ Διὸς γεγεννῆσθαι κεφαλῆς καθωπλισμένην, κ. τ. λ. *Nos solem praedicamus, tamquam pulcherrimum Dei opus*, &c. *Quod ad Minervam vero attinet, quam soli jungit* (Celsus), *multas de ea fabulas Graeci nobis narrant: in quibus utrum sensus quidam mysticus lateat, nec ne, nunc quidem haud dixerim. Perhibent nimirum, eam totam armatam ex Jovis cerebro prodiisse.* Paullo post subjicit: Ἵνα δὲ καὶ τροπολογῆται καὶ λέγηται φρόνησις εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ. *Fac vero, has de Minerva fabulas figuras & imagines esse aliarum rerum, & Minervam nihil esse, quam prudentiam.* Igitur non solis poëtis hoc in more fuisse positum, videmus, ut rerum naturalium affectiones & proprietates Deorum Dearumque personis & nominibus ornarent, sed & idem rerum publicarum conditores in legibus suis ausos fuisse. Ipse *Cicero Libro de legibus* (†) civitatis interesse judicat, ut Dii ejusmodi colantur: *Bene vero*, inquit, *quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut, illa qui habeant, (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent.* Qua de caussa quoque peculiari lege sacra istiusmodi Deorum communienda sibi esse & sancienda, ratus est, hac tamen adjuncta cautione, ne rebus pestiferis atque vitiosis aliquis inter Deos locus concederetur: *Ast illa, propter quae datur homini adscensus in coelum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto. Nec ulla vitiorum solemnia obeunto.*

Ut haec ita sese habeant, si quis tamen harum rerum, quas Diis addere veteres non sunt veriti, rationes ex illius Theologiae legibus metiatur, quam *Varro naturalem* nominavit, id est, veram, non autem ex toto *physicam*, *Scaevola* vero *philosophicam* dixit, id est, cum poëticae & fabulosae, tum civili & populari de Diis doctrinae oppositam, propriorum illae & naturalium Deorum nomina & jura nullo prorsus modo arrogare sibi poterunt. Tantum enim abest, ut vita sensuque gaudeant, ut ne ὑπόστασιν quidem καὶ οὐσίαν, *veram atque propriam essentiam & substantiam* habeant. His armis *Minervae* divinitatem *Origenes* oppugnat, quam prudentiae sapientes dicebant imaginem & simulacrum esse: (§) Ἵνα δὲ καὶ τροπολογῆται καὶ λέγηται φρόνησις εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ, παραστησάτω τις αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν, ὡς ὑφεστηκυίας κατὰ τὴν τροπολογίαν ταύτην. *Fac vero, has de Minerva fabulas figuras & imagines esse aliarum rerum, nec Minervam esse aliquid, praeter prudentiam, saltim nobis ostendere decet essentiam & exsistentiam hujus rei, quae certe, ut allegoriae locus esse queat, subsistere debet.* Patet, quaenam horum verborum sententia sit: ostendant, inquit *Origenes*, si possunt, Deorum amici, quo modo id Dei vel Deae tueri possit honores, quod ne per se quidem consistit, sed aliis tantum naturis inest affectionis aut virtutis loco. Pari modo *Libro primo*, quo *Celsi* disputationem pro multitudine Deorum contra Judaeos refellit, alia hujus generis Numina, ut *Memoriam*, Musa-

(*) C. Cels. Lib. VIII. p. 421. (†) Lib. II. C. 11. p. 3354.) (§) P. 422.

haec verba exhibere, in ora libri *Cudworthus* observat, sic legas: *Araque vetus stat —— Esquiliis, Malae Fortunae detestataeque; quae, omnia ejusmodi repudianda sunt.* Neque dubitem, hanc lectionem, quam & nupera *Verburgii* editio retinuit, meliorem esse emendatione *Cudworthi*.

(e) *Origenes*] Verum ipsi, quos paullo post affert, *Origenis* loci rem sese aliter habere docent. Illud quidem inde constat, Graecos sapientiores, ut reprehensionem effugerent, fabulam de *Minerva* sic esse interpretatos. Ipse vero *Origenes* huic non accedit expositioni, nec decernit, utrum expositionibus istis fidem oporteat habere, nec ne.

(f) Ci-

sarum matrem, & nudas *Gratias*, Deorum exturbat agmine. Negat enim fieri ulla ratione posse, ut, quae ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν, sive *substantia & essentia propria* careant, Diis tamen adscribantur, neque esse idcirco decernit haec omnia Numina aliquid, quam (*) Ἑλλήνων ἀναπλάσματα σωματοποιηθέντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων. *Graecorum commenta & fictiones, quae ex rebus ipsis in personas conversa & commutata sint.* Cujus dicti *Origenis* vim nemo mihi aptius & elegantius declarasse videtur, quam *Prudentius Libro secundo contra Symmachum* his versibus:

609 (†) *Desine, si pudor est, gentilis ineptia, tandem*
Res incorporeas simulatis fingere membris.

Incorporeas res Prudentius hic vocat rerum affectiones & eventus, qualis erat *Victoria*, cujus aram *Symmachus* aegre ferebat prostratam jacere & dirutam: qua in re Graecorum imitatur philosophos, qui ποιότητας *qualitates* rerum similiter ἀσωμάτους, *incorporeas* esse dixerunt. Ipsos ego Deorum cultores haud a me impetro, quo tam insanos fuisse credam, ut nihil omnino hujus rei perspicerent & intelligerent. Atque *Ciceronem* video, non dissimili ratione ductum, omnes hosce Deos ex vera sive philosophica de Diis doctrina proscripsisse: (§) *Num censes*, inquit, *igitur, subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi rerum vim habere, videmus, non Deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut spes, ut fides, ut virtus, ut concordia; aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria,* (id est, nihil sunt aliud, quam aut res, quae aliis naturis eveniunt & accidunt, aut affectiones rerum.) *Quare autem in his vis Deorum sit, tum intelligam, quum cognovero.* Atque, aliis interpositis, iterum affirmat: *Eos, qui Dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras Deorum.* Loquitur de illis, qui in fabulis veterum, in quibus reconditi sensus latent, Dii nominantur.

Quocirca, quum ipsi Deorum cultores fassi sint, corpora ista naturalia in personas & Deos transformata, verorum atque propriorum Deorum numero comprehendi nullo modo posse, nescio, quidnam aliud sentire potuerint, quam Deos hosce varia esse unius Dei summi atque maximi vocabula, potentiam atque gloriam suam multis modis in natura rerum aperientis & explicantis. Etenim *vis* illa, quam (*f*) *Cicero* ait in his omnibus Deorum specie ornatam esse, nihil est aliud, quam divinum aliquid, in qualibet re bona & utili. Neque aliter existimo haec *Balbi* apud *Ciceronem* verba esse capienda: (**) *Quarum rerum quia* vis *erat tanta, ut sine Deo regi non possent, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Id nempe sibi velle hominem, arbitror, Deum in omnibus illis naturis, quibus Deorum nomina veteres attribuerint, agnitum atque honoratum fuisse. Ipse *Plinius*, tametsi religioni non nimis favebat, tamen, qua erat ingenii sollertia & acumine, facili negotio, quorsum omnis haec spectaret veterum superstitio, consequebatur: (††) *Fragilis*, inquit, *& laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis*

(*) (P. 18.) (†) P. 284. (v. 57. 58.) (§) De nat. Deor. Lib. III. (Cap. 24. p. 3088.)
(**) Nat. Deor. L. II. (C. 23. p. 2988. (††) Hist. nat. Lib. II. C. 7.

(*f*) *Cicero*] *De natur. Deor. Lib. II. Cap. 23. p. 2988. T. IX. Opp. Res ipsa, in qua* vis *inest major* ALIQUA, *sic appellatur, ut ea ipsa* VIS *nominetur Deus.*

(*g*) *Omni-*

tis ſuae memor, ut portionibus quisque coleret, quo maxime indigeret. Addam inſignem *Prudentii* locum ex *ſecundo contra Symmachum Libro*, quo hanc veterum religionem, quae Deum non totum & conjunctim, tametſi natura eſt ſimpliciſſima & ab omni aliena contagione prorſus remota, coli praecipiebat, ſed in fruſta atque membra veluti diſtractum venerabatur, eo quod in variis rerum naturae partibus & corporibus varia potentiae & virtutis ſuae documenta edidiſſet, graviter reprehendit & increpat:

(*) *Tu, me praeterito, meditaris Numina mille,*
Quae ſimules parere meis virtutibus, ut me
Per varias partes minuas, cui nulla recidi
Pars aut forma poteſt, quia ſum ſubſtantia ſimplex,
Nec pars eſſe queo.

Haec verba, quamnam *Symmachus* de Diis opinionem foverit, manifeſto declarant. Unam nempe rem & naturam coli judicabat ab univerſis, & moleſte tamen graviterque ferebat, *Victoriae* aliorumque ejus generis Deorum Dearumque, quibus adhuc populi ſerviverant, honores & cultum aboleri. Igitur quis non videt, hominem cenſuiſſe omnia iſta Numina, quae publicis Romanorum legibus conſecrata erant, diverſa tantum eſſe unius praepotentis ſummique Dei vocabula, quibus conſideratio variarum ejus virtutum atque operum locum & occaſionem dederit? Quamobrem *Victoriae* quum immolaret *Symmachus*, uni ſummoque Deo ſacra faciebat, verum ita, ut eum non totum, ſed tamquam illum, qui victoriam populis & regibus largiretur, ob oculos ſibi poneret. Fabulam Aegyptiorum de *Oſiride*, (†) quem a *Typhone* crudeliter dilaceratum ac diſcerptum ferebant, ex *Plutarcho* ſupra docuimus, rem eamdem ſignificare, unum nempe ſimpliciſſimumque Numen a poëtis & rerum publicarum conditoribus in multa commentitia Numina turpiter divulſum & diſtractum eſſe, eo quod vix una notione illud comprehendi 610
poſſe, arbitrarentur. Atqui *Iſis*, quae verae imago erat ſapientiae & prudentiae, diſperſa iſta membra coagmentare iterum, ex lege nimirum naturalis ſeu philoſophicae Theologiae, noverat. Ipſe mihi *Plautus* in *Prologo*, quem *Amphitryoni* praemiſit, non obſcure videtur indicare, non modo Numina illa, de quibus nunc agimus potiſſimum, *Victoriam*, *Virtutem*, & ſimilia, verum etiam reliquos Deos, *Neptunum*, *Martem*, *Bellonam*, & alios, unum eſſe eumdemque *Jovem*, varia licet ratione naturam rerum temperantem & agitantem. En ipſa poëtae verba:

Nam quid ego memorem, ut alias in tragoediis
Vidi Neptunum, Virtutem, Victoriam,
Martem, Bellonam commemorare, quae bona
Vobis feciſſent? queis benefactis meus Pater
Deum regnator, architectus (g) *omnibus.*

Me-

(*) N. 236. (p. 289.) (†) Oſirin ſummum eſſe Deum, patet ex inſcriptione apud Theon. Smyrn. Mathemat. C. 47. Πρεσβύτατος πάντων βασιλεὺς Ὄσιρις. Oſiris antiquiſſimus rerum omnium rex.

(g) *Omnibus*] Minor eſt, niſi me fallunt omnia, vis in his teſtimoniis, quibus vir doctiſſimus a nobis impetrare ſtudet, ut multa veterum Numina nihil fuiſſe credamus, quam unius Dei [illegible] per-

Memini, antea *Gerh. Job Voſſii* locum ex *Libro* ejus *de Theologia gentili* a me in medium proferri, quo veterum non ſecus proponit religionem & adverſus Deos ſtudium, ac ſi omnes cenſuiſſent, Deos illos, quorum cultus civitatum legibus
611 ſancitus erat, totidem eſſe mentes ſempiternas, neque natas ex re ulla, neque cujusquam ſubjectas imperio. Hic vero aequitas poſtulat, ut hominis eruditi viciſſim memoriam ab hac macula quodammodo purgem, fatearque, occurriſſe mihi alium ab eo tempore locum in eodem libro, quo aut priſtinam emendat opinionem & corrigit, aut vero complicatam animi notionem clarius & luculentius evolvit. Antiquos enim ſcribit populos credidiſſe, civiles, quibus ſupplicarent, Deos mentes quidem eſſe ſeu ſpiritus vere exſiſtentes, at minime aeternos, aut ex ſemet ipſis natos, omnique lege ac imperio ſolutos; omnes e contrario putasſe, Deos ex una ſumma aeternaque mente procreatos eſſe, a qua certarum rerum mundique partium procurationem & adminiſtrationem, tamquam a domino ſuo, accepiſſent. Rerum autem affectiones, quibus divini ſunt olim attributi honores, eas deſignare arbitratur vir doctiſſimus mentes ſeu ſpiritus, qui rebus illis ex ſententia veterum praeſiderent, easque pro lubitu & arbitrio hominibus impertirent. Placet ipſa ejus verba ex *Libri octavi* exordio, ubi de rerum commentatur affectionibus, Diis ab antiquis adſcriptis, ſubjicere: (*) *Hujusmodi Deorum prope immenſa eſt copia. Ac in civili quidem Theologia conſiderari ſolent, tamquam mentes quaedam, hoc honoris a ſummo Deo ſortitae, ut affectionibus iſtis praeeſſent. Nempe crediderunt, Deum, quem optimum maximum vocabant, non per ſe omnia curare, quo pacto, ut dicebant, plurimum beatitudini ejus decederet, ſed inſtar Regis plurimos habere Miniſtros & Miniſtras, quorum ſingulos huic illive curae praefeciſſet. Sic Juſtitia, quae & A*ſtraea *ac* Themis, *praefecta erat actibus cunctis, in quibus juſtitia attenderetur.* Comus *curare creditus eſt comeſſationes. Et ſic in ceteris id genus Diis, nomen ab ea affectione ſortitis, cujus cura cuique commiſſa crederetur. Quo pacto ſi conſiderentur, non aliter different a ſpiritibus ſive angelis bonis malisque, quam quod hi re vera a Deo conditi ſint; illae vero mentes, de quibus nunc loquimur, ſint figmentum mentis humanae, pro numero affectionum, in quibus vis eſſe major videretur, comminiſcentis mentes affectionibus ſingulis praefectas. Facile autem ſacerdotes ſua commenta perſuadere ſimplicioribus potuerunt, quia ſatis videretur veriſimile, ſummae illi menti, Deorum omnium regi, innumeras ſervire mentes, ut eo perfectior ſit ſummi Dei beatitudo, minusque curis implicetur, inque tot famulantium numero ſummi Numinis majeſtas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiae civilis.* Hic de illo quidem Deorum genere ſigillatim loquitur *Voſſius*, cui nemo incorruptae mentis divinitatem vere ac proprie ita dictam adſcribere

(*) (P. 735.)

perfectiones & virtutes, perſonarum ſpecie indutas, atque ſibi perſuaſit. (I.) Locos aliquot ex *Cicerone* producit. Hi vero loci ex ore *Balbi* ſumti ſunt, Stoici, quem loquentem inducit *Cicero.* Ergo hoc unum probant, Stoicos veterum fabularum ineptias hac ratione interpretatos eſſe, & ad philoſophiae ſuae praecepta accommodaſſe. Quod ſicuti facile conceſſerim, ita ex Stoicorum argutiis & ſomniis religiones veterum aeſtimandas eſſe, nego. (II.) *Plinii* loco utitur. Hoc autem *Plinii* dictum, unde ex philoſophi hujus ſententia factum ſit, declarat, ut multos ſibi Deos mortales ſingerent, nullo vero modo eorum confirmat ſententiam, qui Deos veterum non paucos nil niſi divinas fuiſſe volunt virtutes & proprietates. (III.) A *Prudentio* & *Symmacho* quod mutuatur teſtimonium, id plane nullum eſt. Nec enim primum, quid me cogat, video, ut exiſtimem, *Numina mille*, quorum meminit *Prudentius*, virtutes tantum divinas eſſe, figuris perſonarum amictas. Poëta caſtigat Romanos, quod unum Deum, cujus infinita eſt potentia, in mille minora Numina vel-

bere poterat, eo quod nullus eorum per se exsisteret, verum aliis tantum rebus virtutis instar & affectionis inesset. Et haec quidem Numina ducit a plerisque omnibus Deorum cultoribus pro totidem habita esse mentibus, quas supremi Numinis genuisset potentia, ejusdemque providentia certarum rerum gubernationi & tutelae praeposuisset. Sed levi opus est attentione, ut & reliquos omnes antiquorum Deos hac una *Vossium* metiri regula intelligas: Omnes nempe civiles & populares Deos tamquam mentes censet spectatos esse, non sempiternas, caussae & originis nescias, omnique dominatione liberas, verum ex uno praepotente Deo genitas, quibus idem varias mundi partes tuendas commisisset atque gubernandas, distinctaque credidisset munera. Igitur, quod ad caput rei attinet, nulla nobis est cum *Vossio* dissensio. Utrique negamus, tam a vero aversos fuisse veteres, ut turbam Deorum, suae voluntati unice parentium, & ex infinito tempore exsistentium, mundi gerere tutelam, putarent. Pauca ergo restant quaedam, eaque levioris momenti, quae nos ab eo sejungunt ac divellunt.

Ipsi antea monuimus, *Epictetum* apud *Arrianum* videri *Aeolum* non pro uno, sed multis duxisse supremi Numinis ministris seu daemonibus, quibus sapientia ejus ventorum habenas in omnibus terrarum orbis partibus regendas tradidisset. Atque video, Deorum amicos, quos inducit *S. Augustinus*, de naturae rebus atque affectionibus in Deorum cooptatis numerum idem fere sensisse. Genus hoc, si istos audias, ignotis quibusdam Diis seu daemonibus constat, quos Deus rerum, a quibus denominantur, curam gerere, easque elargiri hominibus voluit. (*) *Quoniam*, inquiunt, *sciebant majores nostri, nemini talia, nisi aliquo Deo largiente, concedi, quorum Deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant Deos, quas ab iis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: sicut a bello* Bellonam *nuncupaverunt, non* Bellum; *sicut a cunis* Cuninam, *non* Cunam; *sicut a segetibus* Segetiam, *non* Segetem; *sicut a pomis* Pomanam, *non* Pomum; *sicut a bove* Bobonam, *non* Bovem: *aut certe nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsae, nominantur: ut* Pecunia *dicta est Dea, quae dat pecuniam, non omnino pecunia Dea ipsa putata: ita* Virtus, *quae dat virtutem*, Honor, *qui honorem*, Concordia, *quae concordiam*, Victoria,
quae victoriam dat. Ita, inquiunt, quum Felicitas *Dea dicitur, non ipsa, quae datur,* 612
sed Numen illud attenditur, a quo felicitas datur. Si quid mihi datum est intelligere, quos ita loqui facit *Augustinus*, illi res naturales, Deorum adscriptas familiae, unum aut plures inferiores esse judicant sive Deos, sive daemones, quorum summum unicumque Numen adhibeat operam in certis rebus cum gubernandis, tum erogandis. Nec ego negem, in tanta rerum omnium ignoratione incredibilique sen-

(*) Civ. Dei Lib. IV. C. 24. (p. 83. T. VII. Opp.)

veluti distraxissent, & unius summi Numinis munera inter varios Deos distribuissent. Illi certe Deum *per varias partes minuebant*, qui magnam Deorum multitudinem ex Deo fluxisse, atque nutu & arbitrio divino varia in orbe terrarum officia obire, asseverabant. Et quid multis? Quod *Prudentius Numina illa* ex sententia Romanorum *supremi Dei virtutibus parere* affirmat, id argumento est, eum de notionibus animi aut de virtutibus divinis haud loqui. Quaenam enim horum verborum erit sententia, si de perfectionibus divinis accipiantur? *Symmachi* deinde religionem plane pervertit vir doctissimus: qui certe nec *Victoriam* pro virtute supremi Numinis habuit, nec Romanorum Deos omnes ad unum summum Deum referendos esse, opinatus est. *Symmachus* unum quidem esse supremum Numen, victus Christianorum argumentis, non diffitebatur; simul vero multos esse arbitrabatur minores Deos summo illi subjectos, & ab eo variis rebus & civitatibus praefectos. Id ipsis ejus verbis ita se habere probabo ex *Epistol. Lib. X. Ep.* LXI. *p.* 442. *Suus*, inquit, *cuique* ritus,

ſententiarum varietate, qua veteres laborabant populi, fuiſſe fortaſſis aliquos, quibus *Voſſii* placeret ratio, ſic uti Deos civiles affectionesque rerum Deorum exornatas ſpecie totidem mentes aut ſpiritus eſſe ducerent, quibus ſingulis Deus certarum rerum per totum terrarum orbem, nullarum vero aliarum, adminiſtrationem commiſiſſet. At nullo tamen modo ſit veriſimile, plerisque omnibus ita quondam viſum eſſe Deorum cultoribus, ſingula Numina totidem eſſe ſpiritus ſive mentes, a ſupremo Deo conditos, quorum quisque certam quamdam rem, ubicumque ea ſit in toto terrarum orbe, in tutela ſua habeat, alias vero nusquam imperet ac dominetur. Ita quis ſibi facile perſuadeat, cenſuiſſe veteres, Divam *Victoriam* unam eſſe feminei ſexus mentem, cui officii loco datum ſit, victoriam in omnibus mundi partibus unoquoque tempore cunctis, qui eam conſequuntur, largiri? Divam *Juſtitiam* aliam eſſe mentem ſeu naturam, quam idcirco Numinis procreaverit ſapientia, ut eſſet, quae juſtitiam ubique terrarum adminiſtrari curaret, legesque populis deſcriberet, nil vero ageret aliud? Par ceterarum affectionum ratio eſt, *Virtutis*, *Honoris*, *Concordiae*, *Felicitatis*, & aliarum, quas hominum in coelum extulit amentia.

Lactantius Firmianus (*) dum in eo eſt, ut Deorum refellat cultores, qui ſe nullos alios affirmabant venerari, quam unum ſummum Deum, ejusque miniſtros, quos ipſe generaſſet, auctore *Seneca* in *Exhortationibus*, dicente: *genuiſſe regni ſui miniſtros Deum*, atque hos Dei miniſtros *Deos* a ſeſe vocari, contendebant, plane negat, Deos, quibus ſacra publice facerent populi, ſi unum exceperis, miniſtros eſſe ſupremi Numinis ex eo genitos. *Verum hi*, inquit, *neque Dii ſunt, neque Deos ſe vocari aut coli volunt.* —— *Nec tamen illi ſunt, qui vulgo coluntur, quorum & exiguus & certus eſt numerus.* Dii nimirum, qui tum temporis colebantur, in certas diſtributi erant claſſes, numerusque eorum humanae vitae neceſſitatibus & opportunitatibus definitus. In his vero, qui *Nobiles & Selecti* vocabantur, exiguum tantum numerum conficiebant. Atqui, ait *Lactantius*, quod ipſi fatentur Deorum tutores, miniſtri ſupremi Numinis non duodecim ſunt, aut viginti, non trecenti, aut ſexcenti, ſed innumerabiles, ſtellae atque daemones.

(†) *Zeno* Deum eſſe dixerat naturam rerum omnium potentiſſimam aut perfectiſſimam. Ei librum *Ariſtoteles* oppoſuit, in quo Dei definitionem hanc legibus civitatum aut rerum publicarum, id eſt, civili de Diis doctrinae, repugnare, obſervat. Namque his conſtitutum videri, rerum omnium poteſtatem totiusque mundi

(*) De falſ. relig. C. 7. (Inſtit. div. L. I. C. 7. p. 51.)
(†) Ariſtoteles adv. Zenon. Xenocr. Gorg. p. 1246. (C. 4. p, 841. T. II. Opp.)

mos, ſuus cuique ritus eſt. VARIOS CUSTODES *urbibus cunctis* MENS DIVINA *diſtribuit. Ut animae naſcentibus, ita populis* FATALES GENII *dividuntur. Accedit utilitas, quae maxime homini Deos aſſerit.* (IV.) Interpretatio fabulae de *Oſiride* a *Typhone* lacerato, in qua novum opinionis ſuae praeſidium collocat, commentum eſt hominis juſto ſubtilioris, cui curae erat, plus ſapientiae & veritatis in religionibus publicis reperire, quam reapſe habebant. In privatis ejusmodi ſententiis & opinionibus nemo ſapiens acquieſcit, quum praeſertim monumentis rerum & hiſtoriis abunde confutentur. (V.) Illud autem vehementer miror, quod vir doctiſſimus ex inſcriptione apud *Theonem* in ora libri patere affirmat, *Oſirin* ſummum eſſe Deum. Longe ſecus ſeſe res habet, atque haec inſcriptio praeclare eorum confirmat ſententiam, qui hominem & antiquum regem *Oſirin* fuiſſe exiſtimant. Dabo ipſam inſcriptionem ex *Theone Smyrnaeo de iis, quae in Mathematicis ad Platonis lectionem utilia ſunt*, Cap. 47. p. 164. Ἐν ᾗ Αἰγυπτιακῇ στήλῃ φησὶν Εὔανδρος εὑρίσκεσθαι γραφὴν βασιλέως Κρόνου καὶ βασιλίσσης Ῥέας· ΠΡΕΣΒΥΤΑΤΟΣ ΠΑΝΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΣΙΡΙΣ ΘΕΟΙΣ ΑΘΑΝΑΤΟΙΣ,

mundi cuſtodiam non penes unum eſſe Deum, verum certos Deos certarum rerum procurationi, hunc uni, illum alteri, praepoſitos eſſe: Εἴπερ ἅπαντα ἐπικράτιστον τὸν θεὸν λαμβάνει, τοῦτο δυνατώτατον καὶ βέλτιστον λέγων, οὐ δοκεῖ τοῦτο κατὰ τὸν νόμον, ἀλλὰ πολλὰ κρείττους εἶναι ἀλλήλων οἱ θεοί· οὐκοῦν ἐκ τοῦ δοκοῦντος εἴληφε ταύτην κατὰ τοῦ θεοῦ τὴν ὁμολογίαν. *Etiamſi Zeno Deum id eſſe ſumat, quod omnium eſt praeſtantiſſimum, idque potentiſſimum & optimum appellet; tamen ex lege* (ſeu civili Theologia) *id minime ita eſſe videtur, ſed in multis praeſtantiores ſeſe mutuo eſſe Dii dicuntur. Non igitur ex eo, quod videtur, hanc omnium de Deo conſenſionem accepit.* Hic nos docet locus *Ariſtotelis*, non omnes civiles, quibus gentes devotae erant, Deos vulgo pro celſiſſimi Numinis miniſtris atque famulis eſſe habitos. Attamen, id quod ipſe non inficiatur *Ariſtoteles*, omnes unum Deum leges ferre toti rerum naturae, ſtatuebant, nec idcirco multos eſſe putabant Deos, gradu atque poteſtate inter ipſos pares. Igitur hoc certum atque ratum haberi debet, id quod etiam *Zenonem* reſponſurum fuiſſe nil dubito, civiles illos antiquitatis & populares Deos unum tantum eſſe, ſummum naturae dominum, at in varias partes & membra veluti diſcerptum & ſuperſtitione dilaceratum, in quem varia vocabula & nomina pro varietate notionum, quas in animis informant homines, & virtutum ejus ubique manifeſtarum copia mortalium contulerit religio. Atque ſatis, ut opinor, a nobis jam demonſtratum eſt, principes veterum ſapientes in hac omnes verſatos eſſe ſententia, varia nationum Numina totidem eſſe unius, quem natura dictat eſſe, Dei vocabula. Nam quod varias in Deo perfectiones mortales diſtincte conſiderari poſſe, intelligerent, variosque potentiae ejus effectus in toto terrarum orbe ſibi patere, cernerent, ea re commoti ſunt, ut his perfectionibus & effectibus cum perſonarum formam & habitum, tum Deorum ſpeciem & nomen attribuerent.

Atque ipſum video *Voſſium* in hanc demum concedere ſententiam, & ingenue 613
confiteri, ex Theologiae, quam *naturalem* vocabant veteres, inſtitutis multifaria gentium Numina nihil eſſe, praeter vocabula & nomina, quibus unum Deum mortales quondam affecerint. Interea tamen, id quod perſpicuum eſt, litteratiſſimus hicce vir naturalem hancce Theologiam arctioribus circumſcribit, quam par erat, limitibus, neque ſatis recte *naturam rerum* in ea Dei loco eſſe habitam, perhibet; etiamſi naturam intelligat ſenſu praeditam, conſilio, & intelligentia. Juvat ipſa doctiſſimi hominis verba recitare: (*) *Diſpar vero ſententia Theologorum naturalium, qui non aliud Numen agnoſcebant, quam naturam rerum, eoque omnia gentium*

(*) Lib. VIII. C. 1.

ΤΟΙΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙ ΚΑΙ ΟΥΡΑΝΩΙ, ΗΛΙΩΙ ΚΑΙ ΣΕΛΗΝΗ ΚΑΙ ΓΗ, ΚΑΙ ΝΥΚΤΙ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑ, ΚΑΙ ΠΑΤΡΙ ΤΩΝ ΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΕΣΟΜΕΝΩΝ. *In columna Aegyptiaca refert Euander ſcripturam reperiri regis Saturni & reginae Rheae: Antiquiſſimus omnium rex Oſiris Diis immortalibus, ſpiritui & coelo, ſoli & lunae & terrae, & nocti & diei, & patri eorum, quae ſunt, quaeque futura ſunt.* Nec in ſenſum placet hujus inſcriptionis inquirere, nec, verane ſit, an ficta, explorare: id vero dubio caret, ab homine eam eſſe dedicatam, qui divinos honores ſibi minime arrogavit. (IV.) *Plauti* locum ipſemet vir egregius haud magni aeſtimat. Certe omni vacuus is virtute eſt ad id probandum, quod probatum eſſe cupit aliis. Nec enim *Plautus* negat, *Neptunum*, *Virtutem*, *Victoriam*, & reliquos Deos eſſe; ſed hoc tantum ut credant ſpectatores, poſtulat, beneficia, quae his Diis tribui ſoleant, ipſi potius *Jovi* accepta eſſe ferenda, quippe qui Deos omnes regat & ad voluntatem ſuam flectat. Si nulli eſſent Dii, praeter *Jovem*, ex mente *Plauti*, nominaque tantum divinarum virtutum pro Diis fuiſſent habita, quomodo Jovem Mercurius *Patrem ſuum*, & ſimul *Deum regnatorem* vocare potuiſſet?

(*h*) *Pru-*

tium Numina referebant. —— Nempe mens eorum fuit: sicut natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem, ita Numina nominaque Deorum variare. Quum igitur ubicumque vim aliquam majorem viderent, ita divinum aliquid crederent, eo etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim haec cuncta unum esse Numen ajebant, puta rerum naturam, quae, licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu. Haec *Vossius*: qui *naturam rerum* vocat summum illum Deum, cui naturales unice studuerint Theologi, non secus ac si naturalis, quae dicebatur, Theologia ex eo nomen invenisset, quod Physices sive naturalis Philosophiae praecepta sub involucris latere fabularum, ostenderet. Ego vero supra, quod satis est, docui, naturalem *Varronis* & *Scaevolae* Theologiam aeque late patere, ac philosophicam, cujus antea historiam enarravimus, de Diis doctrinam. Quam qui rite consideraverit, is levi sentiet negotio, non coecam quamdam naturam, cujus nemo notionem facile animo informaverit, in Dei locum a philosophicis his Theologis suffectam esse. Patet item ex illis, quae antea disputavimus, *naturale* istuc disciplinae genus vocatum esse eo sensu, quo opinionibus, commentis, ingenii ludificationibus, omnibusque illis, quae personam & naturam tantum mentiuntur, non vero habent, vox *naturalis* opponitur. Quare naturalis Theologia eadem est, quae vera atque certa. Sic *Augustinus* (*) olim *naturam Deorum*, nempe veram, ab *institutis hominum* de Diis distinxit. Idem quoque, quodnam ex mente *Varronis* discrimen inter naturalem & civilem Theologiam interjectum sit, his verbis explicat: (†) *Fieri potest, ut in urbe secundum falsas opiniones ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam.* Quae quum extra dubium sint posita, tum demum *Vossii* verba veritati erunt consentanea, si in locum nominis *natura rerum*, quam nemo Deum esse unice putavit, praeter *Epicurum*, *Stratonem*, similesque philosophos, qui funditus religionem universam sustulerunt, substituatur *magna mundi totius anima, quae res omnes permeat, ac per totum fusa est terrarum orbem.* Hoc enim Deo usi sunt, qui inter veteres naturalis Theologiae studiosi videri volebant: ad hanc referebant mentem, quidquid Deorum vel populi & civitates, vel poëtae colendum suaderent: hoc sensu Deos omnes unum esse tuebantur naturalem Deum, qui vario ritu coleretur, variisque nominibus afficeretur pro diverso modo atque ratione potestatis ejus, quam in orbe terrarum declarasset. Attamen hoc dogma non obstabat, quo minus iidem naturalis Theologiae professores multos esse unius summi Numinis famulos, *mentes* dictos aut *daemones*, contenderent, quibus Deus ad varia voluntatis suae decreta & mandata perficienda uteretur. Totam hancce rationem & disciplinam scite atque vere (*h*) *Prudentius* expressit, cujus nos antea versus recitavimus:

—— In Uno
Constituit jus omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.

Quas virtutes dicit, illis legumlatores atque poëtae amictum & habitum personarum

(*) De civ. Dei L. VI. C. 5. (p. 116. T. VII.)   (†) Ibid.

(*h*) *Prudentius*] In *Apotheosi* vs. 191. p. 169.

(*i*) Plo-

rum & Deorum circumdederant. Miniſtri autem qui vocantur illi, *daemones* vulgo, ſed & *Dii* audiebant.

Non ignarus ſum, jamque demonſtratum antea dedi, eos, qui ex Platonicorum familia ceteris ſublimius evolare ingenio ſtudebant, omnes tam civiles, quam poëticos Deos, reſque omnes propterea naturales, quas ſpecie Deorum ornaverant homines, cum *ideis* ſive rerum primis exemplis in mundo, quem *Archetypum* vocabant, contuliſſe. Has vero ideas ex ſupremo omnium Deo ſeu principe Trinitatis, quam *Plato* confinxerat animo, perſona procreatas eſſe, dicebant, *Deos*que vulgo *intelligentiae ſoli conſpicuos* ſeu νοητοὺς θεοὺς appellabant, non ſecus ac ſi totidem 614
diſtinctae eſſent naturae & perſonae. Et hoc quidem Theologiae abſtruſioris genus, id quod *Philonis* itidem ſupra docuimus teſtimonio, aetate *Apulejum* & *Julianum* multum ſuperat. Hic operae ducimus pretium adjicere, *Celſum* Aegyptiorum Theologis eamdem attribuere ſapientiam, atque diſputare, bruta eos animalia propterea tantum juſſiſſe coli, quod aeternarum idearum ſimulacra eſſent & imagines. (*) Καί φησί γε ἡμᾶς τῶν μὲν Αἰγυπτίων καταγελᾷν, καί τοι πολλὰ καὶ οὐ φαῦλα παρεχόντων αἰνίγματα, ἐπὰν ἰδεῶν ἀϊδίων, καὶ οὐχ (ὡς δοκοῦσιν οἱ πολλοὶ) ζώων ἐφημερίων τιμὰς εἶναι τὰ τοιαῦτα διδάσκωσιν. *Nos ait irridere Aegyptios* (Celſus,) *etiamſi illi multa, nec contemnenda myſteria in religione ſua ſervent, neque bruta animantia, quae pereunt quotidie, colenda proponant, ut multi putant, ſed aeternas ideas.* Hujus itaque ſi ſtandum ſit auctoritati, doctrina haec de ſempiternis rerum omnium, quibus hic orbis conſtat, formis & exemplis non a *Platone* excogitata eſt, aut Graecis propria, verum utriſque, & Graecis & Aegyptiis, communis exſtitit. Utcumque eſt, id tamen dubio caret, Platonicos, tametſi perennes haſce rerum ſpecies ex principe omnes Deo ſeu prima divinitatis perſona genitas eſſe, praeciperent, Deoſque vocarent *intelligibiles*, tamen univerſas profeſſos eſſe in una divina intelligentia verſari & exſiſtere. Notum eſt (*i*) *Plotini* ſcitum: Οὐκ ἔξω τοῦ νοῦ τὰ νοητά. *Intelligibilia non ſunt extra intelligentiam.* Atqui haec mens ſeu intelligentia altera erat divinitatis, qualem *Plato* concipiebat, perſona. Quamobrem *Julianus Libris contra Chriſtianos* Deos hoſce, nulli oculo, ſed ſoli viſos animo, quamvis ex Deo procreati haberentur, & una cum Deo, & in ipſo Deo exſiſtere, affirmavit. Exſtat & in *ſexta* ejus *oratione* locus, qui ad hanc rem pertinet, atque dignus mihi, quem huc transferrem, viſus eſt: (†) Πάντα γὰρ αὐτός ἐστιν, εἴπερ καὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ παρ' ἑαυτῷ ἔχοι τῶν ὁπωσοῦν ὄντων τὰς αἰτίας, εἴτε ἀθανάτων ἀθανάτους, εἴτε ἐπικήρων οὐ θνητὰς, οὐδὲ ἐπικήρους, ἀϊδίους τε καὶ μενούσας ἀεὶ, αἳ καὶ τούτοις εἰσὶν αἰτίαι τῆς ἀειγενεσίας. *Eſt enim*, (Deus) *ipſe omnia, ſiquidem & in ſe ipſo & apud ſeſe eorum, quae utcumque ſunt, omnium cauſſas complectitur, ſive immortalium immortales, ſive caducarum minime mortales ac caducas, ſed ſempiternas & conſtantes, quae ſunt ipſis generationis perpetuae cauſſae.* Hae rerum cauſſae omnium, quas in Deo concludi aſſeverat Imperator, nullae ſunt, quam divinae rerum ſpecies ac formae. Ex quibus omnibus patere, arbitror, ſapientes illos ex *Platonis* & Aegyptiorum ſcholis, qui Deorum turbam cum aeternis conniſi ſunt exemplis rerum componere, non exiſtimaſſe propterea, ſpecies illas totidem eſſe mentes ſeu animos, Dei quidem imperio ſubjectos, verum tamen reapſe

(*) Origenes c. Celſum Lib. III. p. 120. (†) P. 347.

(*i*) *Plotini*] Ita *Plotinus* ſingularem inſcripſit Librum, qui nunc *quintus* eſt in *quinta Operum* ejus *Enneade* p. 519. Ὅτι οὐκ ἔξω τοῦ νοῦ τὰ νοητὰ, καὶ περὶ τἀγαθοῦ.

reapſe ab eo ſejunctos, ſed eas tantum, ut varias unius Dei, qui ſimul eſſet omnia, aut rerum omnium cauſſas in ſe latentes haberet, notiones ſpectari voluiſſe. Atque hoc confirmat *Origenes*, qui Aegyptiorum Theologos memoriae prodidit animalia, publicis religionibus conſecrata, non modo, quod *Celſus* dixit, aeternarum ſpecierum, verum etiam ipſius Dei imagines appellaſſe: (*) Τὰ τῶν Αἰγυπτίων σεμνολογούντων καὶ τὰ περὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ φασκόντων εἶναί τινα αὐτὰ ἢ θεοῦ σύμβολα. *Celſus applaudit Aegyptiorum Theologis, qui, ut cultui, quem beſtiis exhibent, ſpeciem & dignitatem concilient, eſſe eas affirmant certa Dei ſymbola.*

Vident omnes jam, ut arbitror, moris fuiſſe antiquioribus Theologis, variis nominibus propriis unum ſummumque Deum compellare: quae vocabula quoniam diſtinctas indicare videbantur perſonas, in eam facile ſententiam induxerunt alios, ut multos deſignari illis Deos exiſtimarent. Primo Deum, cuncta comprehendentem, & univerſam naturam moderantem, quum variis modis conſiderari poſſe animo, intelligerent, varia nomina traxerunt a variis illis conſiderandi Deum modis, eique accommodarunt. *Janum* dicebant eum, ut univerſam rerum naturam omnesque omnino Deos initium ex eo cepiſſe, ſignificarent. Quocirca vetus poëta lyricus, *Septimius* (*k*) *Afer* his *Janum* verſibus invocat:

O care rerum ſator! o PRINCIPIUM DEORUM!
Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,
Cui reſerata mugiunt aurea clauſtra mundi.

Genius audiebat, quod eum magnam totius mundi animam eſſe cenſerent. Repu-
615 tantes, Deum rerum omnium abſtruſum eſſe fontem & principium, unde formae omnes atque vitae manaſſent, & in quem omnes, tamquam in abditum quoddam armarium, reverterentur, *Saturnum* eum nominabant. Unus ex Aegyptiis ſeu Hermeticis ſcriptoribus Deum dixit πάντα ποιεῖν, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀποποιεῖν, *Deum omnia ex ſe ipſo facere, & viciſſim omnia in ſuum revocando ſinum deſtruere.* Hetruſcus ceterum *Saturnus* hic Aegyptiorum reſpondet *Hammoni*: cujus nominis, quod pariter *occultum* ſignificat, vim propterea ſic declarat (*l*) *Jamblichus*: ὁ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, *qui incognitam rationum latentium vim producit in lucem.* Deus, ut ſapientia illa ſpectatus, quae ſemet ipſam cum rebus omnibus communicat, *Athena* ſeu *Minerva* vocabatur, nec non *Aphrodite Urania*, *Venus Coeleſtis*, denique *Amor.* Ita *Phanes*, quem ſupremum eſſe Deum, *Orpheus* perhibet, ex praeſcripto diſciplinae Orphicae & Aegyptiae, id quod *Proclus in Timaeum Platonis* ſcriptum reliquit, (†) ἁβρὸς ἔρως, *amor ſuavis & tener*, dicebatur. Ipſum vero nomen *Phanes* unde deſcenderit, non convenit inter harum rerum peritos. (*m*) *Lactantius* ita vocari Deum exiſtimat, *quia, quum adhuc nihil eſſet, primum ex infinito appa-*

(*) Orig. contra Celſum p. 120. (†) (P. 37.)

(*k*) *Afer*]. Apud *Terentium Maurum de litteris, ſyllabis, pedibus* in *Putſchii Grammaticis veteribus p.* 2396.

(*l*) *Jamblichus*] *De myſteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 3. *p.* 159.

(*m*) *Lactantius*] *Divinar. Inſtit. Lib.* I. *Cap.* 5. *p.* 31.

(*n*) *Kircheri*] In *Oedipo Aegyptiaco p.* 498.

(*o*) *Pherecydes Syrus*] Haec verba *Pherecydis* affert *Proclus Comm. in Timaeum Platonis Lib.* III. *p.* 156. ſed non addit is, *Pherecyden* hunc veterem illum *Pythagorae* praeceptorem eſſe, quem *Syrium* a patria nominant. Itaque ſuſpicor, alius *Pherecydis*, Athenienſis, hoc eſſe dictum, qui

apparuerit. Cui *Proclus* repugnat, atque Deum *Phanen* appellari aſſeverat, *eo quod intelligibiles unitates* (id eſt, ideas) *ex ſe ipſo in lucem proferat & aperiat*, διὰ τὸ ἐκφανεῖν τὰς νοητὰς ἑνάδας. Ego vero *Athanaſii* (*n*) *Kircheri* conjecturam praetulerim, qui nomen hocce cenſet ex Aegyptiorum ſermone ſumtum eſſe. (*o*) *Pherecydes* etiam *Syrus* docet, εἰς ἔρωτα μεταβεβλῆσθαι τὸν Δία μέλλοντα δημιουργεῖν, *Jovem in amorem totum fuiſſe converſum, quum mundum vellet conſtruere.* Praeter haec, multa alia ejus generis nomina, quae ſtudioſe omittimus, ſupremo Numini attributa olim ſunt. Priſcis Romanis *Summani* nomen vel maxime placuit, quod deinceps tamen prorſus obſolevit: qua quidem de re (*p*) *Auguſtini* locum afferre, non inutile arbitror: (*) *Romani veteres neſcio quem* Summanum, *cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis, quam* Jovem, *ad quem diurna fulmina pertinebant. Sed poſtquam Jovi templum inſigne ac ſublime conſtructum eſt, propter aedis dignitatem ſic ad eum multitudo confluxit, ut vix inveniatur, qui* Summani *nomen, quod audiri jam non poteſt, ſe ſaltem legiſſe, meminerit.*

Quod ad illos deinde Deos attinet, quibus peculiares veluti provincias veterum aſſignaverat religio, hos item nihil eſſe, docuimus, quam varia principis & aeterni Numinis vocabula, ex diverſis illud conſiderandi rationibus & modis orta. Namque Deum aut ita ſpectabant, uti certis mundi partibus dominatur, in illisque poteſtatem ſuam exercet, aut ut dominum, multifariis in orbe terrarum actibus virtutes ſuas declarantem, ob oculos ſibi ponebant. Haec varia Dei opera, hasque virtutes perſonarum poſtea Deorumque ſpecie ac nominibus condecorabant. Unde evenit, ut non deeſſent, qui totidem haec interpretarentur & diſtincta inter ſe Numina. Sapientes vero varia haec eſſe intelligebant nomina, quae uni ſummo Numini, quod naturam eſſe fatebantur ab omni rerum natura & mundo univerſo ſecretam, hominum accommodaverit diligentia.

Poſtremo, quum in ea veterum plerique eſſent ſententia, Deum non res omnes tantum permeare & replere, ſed etiam, tamquam totius naturae cauſſam, ipſum quodammodo eſſe omnia, haec ratio perfecit, ut Deum rei cujuslibet nomine, & viciſſim rem quamlibet Dei compellarent nomine. Igitur res ipſae, quibus natura continetur, parteſque hujus orbis verbis & nominibus in Deorum referebantur numerum, Diique ac Deae vulgo vocabantur. Non tam erant a ratione relicti, ut re vera naturae membra Deos eſſe ducerent, ſed iſto inſtituto omnium ſeſe optime, quod animo fovebant, explicare cenſebant poſſe, Deum in rebus omnibus verſari, omniumque, quae exſiſtunt, efficientem eſſe cauſſam. Ipſi 616
apud *Auguſtinum* Deorum vindices hanc ſibi mentem eſſe teſtantur: (†) *Usque adeone*, inquiunt, *majores noſtros inſipientes fuiſſe, credendum eſt, ut haec neſcirent munera divina eſſe, non Deos?* Atque *Cicero* quoque nobis auctor eſt, qui olim naturae partes Diis adſcripſerunt, hoc more alios tantum docere voluiſſe, vim, quae re-

(*) Civ. Dei L. IV. C. 23. (p. 82. T. VII.) (†) Loc. cit.

qui longum *de Theogonia* exaravit opus, de quo *Claud. Salmaſius* multis commentatur *Exerc. Plinianis ad Solinum p.* 590. *ſ.* Non improbabit hanc conjecturam, ut opinor, qui verba tantum ipſa inſpexerit.

(*p*) *Auguſtini*] Neque in hoc *Auguſtini* loco, nec in aliis veterum, quibus *Summani* meminerunt, dictis video eſſe aliquid, ex quo cogi poſſit, ſupremi Numinis hoc nomen vocabulum olim fuiſſe. In reliqua, quae hic producuntur, antiquorum auctorum pronuntiata ſimilia fere animadvertere poſſem: verum ſpatio parco, nec crebris unius ejuſdemque rei repetitionibus moleſtus eſſe volo.

 (*q*) *Au-*

rebus ineſt omnibus, divinam eſſe, & virtute Numinis gubernari, praeterea, quidquid magnas vitae hominum opportunitates afferret, id omnem a Deo bene faciendi vim accepiſſe. Quamquam & hoc perſuaſum fuiſſe illis, accepimus, Deum, quem nullius oculus cernere, nec ullius ingenium comprehendere valeat, quum res omnes virtute ſua produxiſſet, in cunctis operibus & effectis, quibus ſemet ipſum oculis veluti ſubjeciſſet mortalium, colendum & adorandum eſſe. Sic ipſi cogitata ſua eloquuntur apud *Euſebium* eo loco, cujus antea partem jam protulimus: (*) Μὴ τὰ ὁρώμενα σώματα ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρων, μηδέ γε τὰ αἰσθητὰ μέρη τοῦ κόσμου φήσουσι θεοποιεῖν, ἀλλὰ τὰς ἐν τούτοις ἀοράτους δυνάμεις αὐτοῦ δὴ τοῦ ἐπὶ πᾶσιν· ἕνα γὰρ ὄντα θεὸν, παντοίαις δυνάμεσι τὰ πάντα πληροῦν, καὶ διὰ πάντων διήκειν, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατεῖν· ἀσωμάτως ἢ καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα, καὶ διὰ πάντων διήκοντα, καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν. *Se nequaquam aut ea, quae videntur, ſolis ac lunae ſiderumque corpora, aut alias, quae in ſenſum incurrunt, mundi partes, ſed tantum iis incluſas adſpectumque fugientes veri Numinis cunctaque moderantis vires conſecrare. Deum enim, quum unus ipſe ſit, omnis generis virtutibus univerſa complere, ac per omnia diffuſum, rebus quoque omnibus praeſidere, adeoque ipſum, qui ſine corpore ſenſibus obnoxio rebus inſit omnibus, omnesque pervadat ac permeet, ſeſe per ea, quae diximus, jure ac merito colere venerarique.*

Athanaſius, antiſtes Alexandrinus, totam Deorum commentitiorum turbam ad duo revocat genera *Libro contra Graecos*: quorum unum Numina continet a poëtis conficta, quorum omnis in ingenii luſionibus poſita eſt divinitas; alterum naturae partes comprehendit, quibus hominum temeritas Deorum nomen & honores attribuit. Subjicio ipſa ejus verba: Εἰ γὰρ δὴ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεοὺς οὐκ εἶναι θεοὺς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τοὺς τὴν κτίσιν θεοποιοῦντας ἤλεγξε πλανωμένους, κ. τ. λ. *Si enim poëticos Deos Deos non eſſe, ratio demonſtravit, & eos, qui res creatas pro Numinibus habent, erroris convicit, & omnino gentium idololatriam cultu veri Numinis carere, edocuit; neceſſum eſt prorſus, ſublatis aliorum religionibus, apud nos ſolos veram habere religionem, & eum, qui a nobis adoratur & praedicatur, hunc ſolum eſſe verum Deum ac naturae dominum & omnium rerum opificem.* Ex his intelligitur, crediidiſſe *Athanaſium*, Deos,

(*) Pr. euang. L. III. C. 13. (p. 121.)

(q) *Auditoribus*] *Athanaſii* mentem non aſſequitur vir doctiſſimus, aut potius, ut a ſuis tanti nominis doctorem partibus ſtetiſſe perſuadeat, pervertit. Quod *Athanaſius* Deos, quorum res geſtas poëtae canunt, οὐκ εἶναι Θεοὺς, *non eſſe Deos*, affirmat, id ita interpretatur, ac ſi perſonas hos eſſe Deos negaſſet, *Jovemque*, *Mercurium*, *Martem*, & reliquos pro notionibus tantum animi aut variis unum Deum conſiderandi modis habuiſſet. Hoc ſi ita ſeſe haberet, parum inde roboris conſequeretur egregii viri ſententia, quoniam ex *Athanaſii* opinionibus religiones veterum aeſtimare haud licet: ſed nihil, quam hoc, longius a magni hujus antiſtitis doctrina diſtat. *Athanaſius* enim, non ſecus ac reliqui doctores primorum ſaeculorum, pleroſque poëtarum Deos homines fuiſſe duxit, qui beneficiis & praeclaris inventis locum ſibi in concilio Deorum comparaſſent. Atque hanc toties in *Libro contra gentes* opinionem tamque aperte profitetur, ut vix aliquid crebrius aut apertius. Ex multis unum proferre locum, ſatis erit: Οἱ ἀσεβέστατοι, inquit *p.* 10. τῆς ἀνθρώπων πεσόντες καὶ καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ θεοῦ φαντασίας, λοιπὸν καὶ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ καὶ ἀνθρώπων μορφὰς, τῶν μὲν ἔτι ζώντων, τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον, εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. *Impientiſſimi mortales, ubi ſemel ceciderant a concipienda imagine Dei, homines deinde & hominum formas, cum viventium, tum defunctorum, in Deos retulerunt.* Atque id, quod hic ſtatuit, confeſtim exemplis Deorum tam Graecorum, quam Aegyptiorum copioſe ac luculenter comprobat. Paullo poſt *p.* 11. *Neptunum*, *Apollinem*, *Vulcanum*, *Mercurium*, *Junonem*, *Cererem*, *Minervam*, *Dianam*, mares atque feminas, *Theſei* edicto primum in Deorum familiam cooptatos eſſe, contendit. Quaenam vero poteſtas ſit formulae, οὐκ εἶναι θεοὺς, qua

Deos, quos poëtae laudant, nullos eſſe, nec usquam exſiſtere aut exſtitiſſe. Quod ſi ita eſt, non potuit, quin idem exiſtimaret, Deos iſtos varias tantum eſſe notiones, perperam Deorum figura ornatas, aut varia unius ſummi Dei nomina. Ergo certum nobis hoc eſto: qui poëtici vocantur *Athanaſio* Dii, ſeu οἱ παρὰ ποιηταῖς μυθολογούμενοι θεοὶ, *Dii per ſummam licentiam a poëtis conficti*, eos ad binos illos Deorum ordines, quorum ſupra meminimus, in primis referri debere, vel ad varias unius Dei conſiderationes, propriis expreſſas olim nominibus, aut ad diverſas ejusdem virtutes, per univerſum fuſas terrarum orbem, variaque ratione perſonarum Deorumque habitu veſtitas. Quocirca, qui hos Deos pro veris habent diſtinctisque Numinibus, umbras certe conſectantur, quae rationem confeſtim effugiunt. Nec id ipſis ignotum fuit Deorum amicis, quorum haec apud *Athanaſium* profeſſio exſtat: (*) Ἴσως γὰρ, ὡς αὐτοί φασι, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλασαι, καὶ οὐκ ἔστι μὲν ὅλως Ζεὺς, οὐδὲ Κρόνος, οὐδὲ Ἄρης· πλάττονται δὲ τούτους, ὡς ὄντας, οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων. *Forſitan enim, ut iſti dicunt, nomina illa fictitia ſunt, nec exſiſtit prorſus ullus Jupiter, aut Saturnus, aut Mars; ſed eos fingi a poëtis, quaſi qui ſint, ut imponant (q) auditoribus.* Tertium, quod commemoravimus, Deorum genus, inanimatarum nimirum rerum atque naturalium, quas ad Deorum evexit gloriam ſuperſtitio, ſi quis pariter Diis hic connumerare velit poëticis, non ego multum repugnem. Quamvis enim hae naturae re vera exſiſtant, neque ingeniorum commenta ſint; quod in coeleſtium tamen conſilio collocatae ſunt, id unice illis de- 617
bent beneficium, quos ingenii longius abripuit foecunditas. Neque hoc cauſſam eorum juvat magnopere, quod ex hominum orti primum ſunt opinione, exiſtimantium, Deum, quoniam rebus omnibus inſit, omniumque etiam rerum unica cauſſa ſit, in omnibus idcirco naturis, maxime quum oculis haud pateat mortalium, honorari debere. Ut haec enim ita ſint, illi tamen, qui naturis animo vacantibus perſonarum & Deorum impoſuere primum vocabula, poëtarum certe levitatem & delirationem imitati ſunt. Ne quid nunc ipſas poëtarum de Diis fabulas magnam partem ex hoc fonte manaſſe, (r) disputem.

§. XXXIV.

(*) P. 14. (T. I. Opp. p. 17.)

qua *Cudworthi* unice nititur expoſitio, id ipſe docuit *Athanaſius eodem Libro p.* 13. Εἰ γὰρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν —— λάβοι τὰς πράξεις, εὑρήσει μὴ μόνον οὐκ ΕἸΝΑΙ αὐτοὺς ΘΕΟΥ'Σ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους γεγονότας. *Si quis eorum acta, quos ipſi Deos praedicant, in unum colligat, inveniet, eos non ſolum Deos non eſſe, ſed hominum omnium teterrimos eſſe.* Deorum cultores apud *Athanaſium*, id quod hic obſervat vir eruditiſſimus, ita ſuas de Diis opiniones expoſuiſſe, ut parum remoti fuiſſe videantur ab ea, quam ſuam fecit, & *Athanaſio* ſimul attribuit, ſententia, id quidem omni caret dubio. Sed aeque certum eſt, *Athanaſium* has commentitias expoſitiones explodere ac rejicere. Certe, qui tum temporis tam ingenioſi erant in fabulis poëtarum explicandis, hi nihil ſpectabant aliud, quam defenſionem ſuperſtitionum, quibus nuntium nolebant mittere, commentisque ſtudebant ideo, ut haberent, quod Chriſtianis opponere poſſent Deos irridentibus. Equidem miror, doctiſſimum *Cudworthum*, cui *Patrum*, quos vocant, auctoritas vehementer curae eſt, impetrare tamen a ſe potuiſſe, ut, repudiatis eorum de religionibus antiquis ſententiis, hoſtium Chriſtianae veritatis interpretationes praeferret, in quibus, ſi forte non nihil ingenii, parum certe judicii eſt ac ſapientiae. Sed dum eos opprimere cupit, qui univerſam una cum religione pietatem tollebant, indulgentior nonnumquam in eos eſt, qui teterrimas & nefandas ſuperſtitiones religionis olim loco complexi erant.

(r) *Diſputem*] In hac univerſa diſputatione quum nihil novi *Cudworthus* afferat, verum ea tantum, quae ſemel ſupra ſuſcepit, aut repetat, aut novis veterum locis roboret, quae jam aliquoties animadverti, hic denuo in ſcenam reducere, ſu-

718 §. XXXIV. Quae huc usque disputavimus, ea satis, ut opinor, declarant, omnes omnino Deorum cultores, ne illis quidem exceptis, qui Deum naturam esse censebant longe supra mundum positam, licet varie alioquin sentirent, binis tamen conjunctos & colligatos fuisse. Universi primo simplicissimum Numen in

supervacaneum foret. Nititur, quantum potest, ingenio & doctrina vir magnus, ut turpissimis veterum populorum sacris colorem aliquem & ornatum conciliet, Deosque plurimos, quibus antiquitas supplicavit, unius Dei supremi tantum esse nomina, aut varias divinarum virtutum notiones, ostendat. Id vero ut obtineat, cum assumit aliqua, quae nemo facile ipsi dederit rerum veterum peritus, tum privatorum hominum decreta & dogmata normae instar adsciscit, ad quam publicae religiones expendendae sint. Ne constat sibi quidem, dum in hoc uno omnes cogitationes defixas habet. Etenim nonnumquam ita loquitur, ac si sapientum tantum explicaret scita, non raro vero sic, ac si populorum universorum de Diis referret sententias. Aequum est, ut haec reliquis magni hominis virtutibus ac promeritis condonemus, qui, tametsi a studio virtuti ac religioni consulendi justo longius nonnumquam abducatur, nihilo tamen minus etiam tum, quum a recta recedit via, docet ac instruit. Sed haec jam mittam, & de eo tantum breviter dicam, quod omnium, quae ad dignitatem caussae suae tuendam differit, validissimum videtur.

Veteres constat populos, tam Graecos & Romanos, quam barbaros, virtutibus non modo, fortitudini, amori, pietati, & aliis, sed etiam vitiis, pavori, pallori, voluptati, & aliis, fana dedicasse, rerum item elementis, aquae, igni, aëri, supplicasse, denique ne a morbis quidem ipsis consecrandis abstinuisse. Deformis haecce consuetudo insigne videtur eximio viro argumentum esse ad sententiam, cui favet, probandam: Deos veterum non personas, sed notiones tantum animi & varios unum Deum considerandi modos fuisse, nec idcirco multos proprie Deos, sed unum tantum summum & maximum, variis nominibus & virtutibus illustrem veteres veneratos esse. *Victoria* verbi caussa, *virtus*, *honor*, *concordia* non personae sunt, sed rerum & notionum nomina. Igitur, qui haec coluerunt Numina, ex sententia ipsius, summum Numen invocarunt, victoriam & virtutem largiens, & pro lubitu impertiens. Veteres nimirum nihil esse sine Deo, Deumque certa ratione esse omnia, censuisse, nihil dubitat, eaque factum esse de caussa putat, ut omnia Dei nomine, & vicissim Deum rerum omnium nominibus appellarent. Huic si nihil aliud obstaret opinioni, id ei haud dubie multum detraheret, quod intelligi nequit, qua ratione terrorem, pallorem, ebrietatem, luxum, impudentiam, libidinem ad supremum rerum omnium Deum referre potuerint. Sed & aliis eadem urgetur incommodis, quibus enumerandis, quum per se pateant, aliquid concedere temporis, inutile arbitror. Satius erit, quid de hoc veterum instituto virtutes, vitia, morbos, & elementa dedicandi sentiendum esse ducam, explicare: veritate enim patefacta, error per se corruit. Viri docti, qui hunc locum attigerunt, in magna sunt opinionum varietate positi: quod quidem eo minus demiror, quum ex *Ciceronis de natura Deor. Libro* III. appareat, ne ipsos quidem sapientiores inter Dei cultores scivisse, quidnam hic sibi mos majorum vellet. Dies enim solet dogmata & sententias veterum oblivione tegere. Quare perspicacissimi quique viri, quid huic vel illi consuetudini occasionem dederit, ignorare solent. Sunt, qui id unum egisse veteres judicant, ut virtutum & expetendarum rerum amorem & memoriam hac ratione mentibus hominum instillarent & commendarent. In hanc ipse *Cicero* ingressus fere est sententiam, cujus ex *Libro* II. *de legibus Cap.* 11. *p.* 3353. *Opp.* haec verba sunt: *Bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut, illa qui habeant, (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent.* Verum haec si valeat sententia, quid de vitiis, morbis, & criminibus fiet, quibus pariter locum in Diis fuisse novimus? Sunt alii, qui populos amentes & stupidos ipsos nescivisse, quid sibi vellent haec Numina recipiendo, solaque stultitia in haec incurrisse vitia, existimant: in qua sententia ornanda vir acutissimus, *Jo. Clericus*, industriae nonnihil collocavit *Artis Criticae Part.* II. *Sect.* I. *Cap.* 8. §. 7. *p.* 218. Sed tametsi a veterum populorum superstitione nullum dementiae genus alienum fuisse, haud difficulter mihi persuadeo; aegre tamen animum adduco, ut nullam plane caussam fuisse credam antiquis, cur Deos sibi ejusmodi fingerent. Praetermittam aliorum sive conjecturas, sive sententias hac de re, &, quid ipsemet sentiendum esse putem, exponam. Itaque veteres, qui elementa, morbos, virtutes, & vitia consecrarunt, non res ipsas, verum genios rebus hisce praesidentes ac praefectos coluisse, arbitror. Vetustissima est opinio, nullam esse rem tam vilem & abjectam, nullum animi morbum, nullam virtutem, quin singularis cujusdam daemonis sive genii tutelae & administrationi subsit. Ferunt, a Chaldaeis ad reliquas gentes manasse hanc sententiam. Vid. *Ant.* van *Dalen de origine ac progressu idololatr. Cap.* 4. *p.* 64. *s.* Quod num ita sese omni ex parte habeat, nunc quidem exquirere nolim. Id vero dubio vacat, & vel

in varias diſtrahebant partes & membra, quumque Deum innumerabilibus modis vim ſuam atque providentiam in orbe terrarum patefacere intelligerent, varias ejus propterea notiones & animo concipiebant, & vocibus efferebant. Quibus quidem notionibus quum perſonarum jura Deorumque honores & nomina imperti-rent

vel *Heſiodi* conſtat auctoritate *Oper. & dier. vſ.* 121. *p.* 214. & *vſ.* 250. antiquiſſimos Graeciae incolas eadem fuiſſe imbutos: neque minus id certum, a populo ad ipſos ſapientiae profeſſores illam fuiſſe propagatam, poſtquam *Pythagorae* atque *Platoni*, maximae auctoritatis philoſophis, placuit. Ac de *Platone* quidem nemo dubitat, ſi doctrina de daemonibus & geniis ex ejus tollatur philoſophia, fore, ut maxima pars diſciplinae, quam ſuis tradidit, collabatur. In *Pythagora* vero quantum fuerit propenſionis ad daemonum imperium amplificandum, cum multa ex hiſtoria ejus exempla docent, tum hoc in primis, quod rerum reconditarum & obſcurarum cauſſas & rationes confeſtim ad daemones retulit. Quaeſitus verbi cauſſa, unde acutus iſte ſonus naſceretur, quem aes purgatum edere ſolet, *vocem hanc eſſe*, graviter reſpondit, *daemonis in ipſo aere incluſam*, φωνὴν τινος τῶν δαιμόνων, ἐναπειλημμένην τῷ χαλκῷ. *Porphyrius de vita Pythagor. p.* 42. A Geometra quis ejusmodi reſponſionem exſpectaſſet? Nec tamen miror, tot homines exſtitiſſe, quibus hanc ſequi viam non ineptum viſum fuit. Hac enim quid commodius & facilius eſt ratione ad omnes nodos expediendos, qui rerum ſcrutatoribus objiciuntur? Sume tibi hanc de daemonibus doctrinam, & nihil ignorabis eorum, quae tot ſaecula viros ingenioſiſſimos exercent & torquent. Semper, ſi quid animum angit, daemon ex machina praeſto erit, qui nubes diſſipet, & lucem reddat. Ex hac igitur communi olim perſuaſione, non vero ex animi quodam ſtupore aut aliis abſtruſioribus cauſſis, omnem eorum ſuperſtitionem fluxiſſe, judico, qui divinos honores elementis, morbis, & animi affectionibus decreverunt. Ut ab elementis initium faciam, qui aquam, ignem, aetherem placarunt, non tam inepti fuerunt, ut ipſas has naturae rerum partes ſibi nocere aut prodeſſe putarent, ſed, quemadmodum hodie Seres ſive Sinenſes, mentibus ſeu geniis his elementis praeſidentibus ſacra fecerunt. Pythagorei certe ac Platonici, quorum doctrina hac in re cum vulgi conjuncta erat opinionibus, cunctis in elementis ineſſe ſpiritus, ſtatuebant, qui pro lubitu illis ad commoda aut perniciem abuti poſſent mortalium. Conſulant, qui amplius aliquid hac de re deſiderant, *Chalcidium Comm. in Timaeum Platonis Cap.* 119. *p.* 322. & *Cap.* 134. *p.* 329. Quod ad morbos attinet corporum, nulli dubitabant plerique veterum, maxime philoſophorum, quos diximus, quin malorum daemonum vi ac poteſtate excitarentur, quos nullam praetermittere occaſionem exiſtimabant hominibus nocendi: quam quidem multitudinis opinionem *Hippocratem Libro de morbis virginum* & *de morbo ſacro* perſtringere, ab aliis jam obſervatum eſt. Ex Platonicis, inſtar omnium, conſuli poterit *Porphyrius* περὶ ἀποχῆς *Lib.* II. §. 41. *p.* 85. Et quid, quaeſo, aliud illis in animo eſſe potuit, qui recitationibus nominum divinorum & vocabulorum barbarorum, carminibus magicis, amuletis, & neſcio quibus aliis ineptiis morbos aut ſanari poſſe putarunt, aut ipſi ſanare voluerunt, quorum incredibilis olim exſtitit inter Graecos & Judaeos copia, neque deeſt hodie inter Chriſtianae veritatis profeſſores? Si quid eſt in hoc genere rationis, quod certe puſillum & exiguum eſt, hoc omnis ſuperſtitionis ſuae fundamentum neceſſe eſt habeant, latere in corporibus aegrotantium certos daemones, qui omnia in illis mala, quibus conflictantur, producant, pronuntiatione vero terribilium ſonorum, aut viſis in charta quadam venerandis nominibus aut ſententiis, ut exeant, compelli queant. *Auguſtini* aetate, qui febre laborabant, degeneres Chriſtiani nullum adverſus eam efficacius remedium eſſe putabant, quam *Euangeliorum Librum* ad caput ponere. *Ad hoc*, inquit, *perducta eſt infirmitas hominum, ut gaudeamus, quando videmus, hominem in lecto ſuo conſtitutum, jactari* FEBRIBUS *& doloribus, nec alicubi ſpem poſuiſſe, niſi* EUANGELIUM AD CAPUT PONERET, *Tract.* VII. *in Johannem* §. 12. *p.* 252. *T.* III. *P.* II. *Opp.* Huic hominum generi quaenam eſſe potuit opinio, ſi ab hac diſcedas, maligni cujusdam daemonis nequitia in febrem incidiſſe aegrotum: quem ad genium abigendum nihil aeque valeat, atque ſanctiſſimus ille liber, quo Servatoris noſtri res & dogmata explicantur? Neque aliud ſibi voluiſſe putem, qui principes febrem nomine *Abracadabra* expelli poſſe, ſomniarunt: qui quidem aut prorſus delirarunt, aut eſſe naturam in homine febri affecto, cenſuerunt, quae barbarum hoc vocabulum ferre nequeat. Ergo, qui *febri*, qui *pallori*, qui aliis corporis affectionibus fana olim dedicarunt, haud dubie illos ſibi genios reddere propitios voluerunt, in quorum poteſtate poſitum eſſet, morbis illis homines affligere. Liceat mihi *Ovidii* verſibus horum hominum exprimere ſenſa; quum Diis his victimas caederent, ex *Libr.* VI. *Faſtor. vſ.* 161.

Cor pro corde, precor, pro fibris ſumite fibras:
Hanc animam vobis pro meliore damus.

Geniorum certis vitiis & virtutibus dedicatorum ra-

rent, unius repente Numinis cultus ex orbe paene aufugit, multorumque Deorum caterva templa ubique terrarum occupavit. Tanti si quis mali caussam requirat, in eo potissimum inveniet, quod Deum homines non ita contemplati sunt, qualis in se est, ut simplicissimam omnium naturam & ab omni concretione quam lon-
619 gissime remotam, verum rerum naturam eidem adjunxerunt, neque tam ut parentem ipsum universitatis considerarunt, quam varias ejus virtutes, per totum terrarum orbem distributas atque fusas, intuiti sunt. Quemadmodum nimirum soles saepenumero plures oculis nostris obversantur, ubi crassiores adspectum sideris hujus vapores impediunt, atque res una eademque multiplex certo modo spectatori
620 fit, si per vitrum eam intueatur polygonum, quoniam multae ejus vitri superficies pluribus in locis rem unam simul exhibent: ita summus, idemque unus Deus, mundo veluti cogitando sociatus, atque in variis potentiae suae effectibus spectatus, multitudine vocabulorum primum multiplicatus est, postea re ipsa multiplex non paucis visus est. Scilicet πολυώνυμον, *id, quod multa habet nomina*, priscis Deorum cultoribus idem erat, quod πολυδύναμον, *id, quod varia virtute pollet.* Testis est (*s*) *Callimachus*, cujus hic est de *Diana* versus:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον, ἄππα, φυλάσσειν
Καὶ πολυωνυμίην.

Item

rarior est in monumentis veterum, Platonicorum quoque, memoria: verum ipsi antiquissimi Christiani satis nobis suppeditant, ex quo colligamus, persuasum fuisse plerisque, neque mali aliquid, neque boni motus in animis hominum sine genii cujusdam instinctu & afflatu exoriri. *Patres* nempe, rationem reddituri, cur homines in vitia & peccata praecipites ruant, & quid sit, quod ad haec vitia illi, ad alia alii procliviores sint, declaraturi, universi prope ad geniorum & daemonum confugere solent potentiam. Singulis vitiis singulos praeesse daemones, constituunt: atque hos daemones volunt in hominum sese insinuare animos, in istisque pravas illas commotiones & libidines, quibus feruntur, concitare. Quare & vitia plerumque daemonum appellare solent nominibus. Clarissime omnium dogma hoc *Origenes* exposuit *Homilia* XV. *in Josuam*, cujus verba sic exhibeo, uti a *Jo. Bart. Cotelerio* in *Notis ad Hermae Pastor. Lib.* II. *Tom.* I. *Patr. apostol. p.* 85. afferuntur: *Est aliquis fornicationis spiritus, est irae spiritus alius, est avaritiae spiritus, alius vero superbiae. Et si invenias, esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus, agitetur, omnes hos, vel etiam plures, in se habere inimicos putandus est spiritus.* Interpositis nonnullis, ita pergit: *Puto, principem fornicationis spiritum unum esse, innumeros vero esse, qui in hoc officio ei pareant. —— Similiter & iracundiae spiritum principem unum esse, arbitror, innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusce vitii peccata succendant.* Repugnat, id quod evidens est, doctrina haec omnibus sacri codicis dictis, quae hominis naturam plane corruptam, & post primorum hominum peccatum omni malarum cupiditatum genere refertam esse, significant. At nihilo tamen minus plerisque illis sana olim & proba visa fuit, qui loco quodam & numero tam in Latina, quam Graeca fuerunt ecclesia: quorum multa testimonia, praeter *Cotelerium loc. indic. Jo. Potterus* congessit *ad Clementis Alexandr. Paedagog. Lib.* II. *p.* 174. Addo ego *Basilii M.* locum in *Exorcismo*, quem *Jo. Alb. Fabricius* edidit *Biblioth. Graecae Lib.* V. *Cap.* 19. *p.* 98. 99. *Vol.* VIII. Ἀναχώρησον, πᾶν δαιμόνιον κακὸν καὶ ἀκάθαρτον, —— ἐπιθυμητικὸν, —— [illegible], ἢ ταραχοποιητικὸν, ἀναιδὲς, φιλόνεικον, ἀκατάστατον, κ. τ. λ. *Recede, daemonium quodvis malum & impurum, concupiscentiis deditum, vinolentum, ciens tumultus, impudens, contentiosum, instabile, & reliqua.* Ex hoc *Basilii Exorcismo* illud etiam, quod paullo ante monui, corroboratur, a malignis geniis repetiisse veteres quoque Christianos, quidquid morborum vexaret homines & opprimeret. Vix aliter de vitiis & animi morbis sentire poterant, nisi vehementer fallor, qui Platonicorum praeceptis semet ipsos devoverant: qua de re, ne justo longior sim, nunc quidem commentari nolo. Ad virtutes potius transeo. His, non secus ac vitiis, genios suo assignabant veteres Christiani: alium genium castitati, alium aequitati, alium precibus, alium poenitentiae dabant. Auctores si quis velit, is, praeter *Hermae Pastorem*, plenum ejusmodi geniis, *Tertullianum* adeat Li-

Item (*t*) *Virgilius*, de Alecto canens:

> —— *Tibi nomina mille,*
> *Mille nocendi artes.*

Neque diſſidet ab his (*v*) *Plato*, quem in *Cratylo* conſtat praecipere, Deos, quibus ſacra facerent populi, varias tantum eſſe unius Dei virtutes, qui totam naturae molem permeet & agitet. Videntur autem, qui res olim ſacras tractabant, exiſtimaſſe, divinae naturae majeſtati, gloriae, & dignitati conſentaneum fore in primis, ſi ſummum Deum ita conſiderarent, uti per naturam rerum fuſus eſt, variisque nominibus, diverſas ejus virtutes exprimentibus, compellarent: variis enim gaudere nominibus, id honorificum olim ducebatur. Contra, ſi omnia, quae ad Deum pertinere intelligebant, in unum locum contraherent, hancque tantum ejus definitionem afferrent: Deus eſt natura perfectiſſima, quae univerſum condidit terrarum orbem, tum vero ſeſe admiſſuros eſſe aliquid ducebant tanto Numine indignum. Deinde in hoc quoque concordes erant veteres Deorum cultores, ut ipſis corporibus, quibus natura rerum continetur, partibusque hujus mundi perſonarum Deorumque honores arrogarent, eaque re efficerent, ut totidem Dii naſcerentur Deaeque, quot inſigniora ſunt naturae membra. Quamnam moris

Libris de oratione, de anima, de baptiſmo, & aliis. Ac licet de munere horum angelorum minus perſpicue loquantur, quam de officiis daemonum, in quibus vitiorum reſidere origines ducebant: ſatis tamen apertum eſt, viſum fuiſſe illis, Deum piis & regenitis certos adjunxiſſe genios, qui eos perpetuo virtutum admonerent, & arcano quodam inſtinctu ad omnes vitae Chriſtianae partes obeundas incitarent. Incredibile eſt, Chriſtianos hanc doctrinam ex ſuis traxiſſe ingeniis, aut primos inveniſſe. Contra caret omni dubio, eſſe eam in illis ſententiis, quas ante ſuſceptam religionem Chriſtianam imbiberunt, & deinceps cum praeceptis Servatoris noſtri conjunxerunt. Quod ſi ita eſt, quid quaerimus, unde templa illa inter Graecos & Romanos honori, virtuti, concordiae, amori, amicitiae, & rurſus voluptati, libidini, diſcordiae conſecrata venerint? Sine dubio ex opinione hominum, qui ad vitia non ſecus, quam ad virtutes, a certis geniis mortales impelli atque exſtimulari, arbitrabantur. Virtutum igitur qui fana adibant, illi genios, quibus harum virtutum curam eſſe demandatam, putabant, ut auxilio ſibi eſſent ad recte vivendum, deprecabantur: qui vero vitiis ſacra faciebant, illi daemones, vitiorum in quibus eſſe cauſſas cenſebant, placare nitebantur, ne ſibi moleſti eſſent. Forte nonnulli etiam, quos vitia delectabant, ut ſine famae detrimento & ignominia cupiditatibus ſuis ſervire poſſent, Deos pravis moribus praefectos exorabant.

> *Labra movet, metuens audiri: pulcra Laverna,*
> *Da mihi fallere, da juſtum ſanctumque videri,*
> *Noctem peccatis & fraudibus objice nubem.*

Horatius Lib. I. *Epiſt.* XVI. *vſ.* 60. *ſ.*

(*s*) *Callimachus*] *Hymno in Dianam. vſ.* 5. 6. *p.* 50. Ad quem quae *Ezech. Spanhemius* obſervavit in *Comm. ad h. l. p.* 129. 130. lectu dignisſima ſunt. Ceterum, quam hic aſſumit ſententiam *Cudworthus*, ex multitudine nominum, quae Diis ſuis veteres impoſuerunt, Deorum natam eſſe multitudinem, eam civis ejus, *Jo. Seldenus*, doctiſſime pariter ornavit *Libro de Diis Syris.* Vellem, uterque majoribus pugnaſſet argumentis. Hymni Deorum, *Orphei* qui dicuntur eſſe, toti fere ex nominibus conſtant, quibus Deos ſuos honorarunt veteres. Sed, quod ſciam, nullum horum vocabulorum fraudi fuit hominibus, ut Deum ex eo fabricarentur. *Dianae* cognomina fuerunt *Epheſia, Perſica, Laphria, redux, conſervatrix, felix, victrix.* Quodnam, quaeſo, horum nominum in Dei formam & figuram tranſiit? Nullum, ut arbitror.

(*t*) *Virgilius*] *Aeneid. Lib.* VII. *vſ.* 324.

(*v*) *Plato*] Notationes vocabulorum, quibus Dii inſigniebantur olim, *Plato* ingenioſius, quam par erat, in *Cratylo* perſequitur: ſed haec omnia vocabula unum tantum Deum indicare, varia ratione ſpectatum, id ubi ſcriptum in hoc libello reliquerit, neſcio.

ris hujus caussam habuerint, satis jam expositum est. Deum nimirum non modo per res omnes intentum esse, sed etiam caussam rerum esse omnium, quin *Omnia* certo modo esse, persuasum habebant. Hinc Deum primo in omnibus mundi partibus & cunctis operibus ejus honorandum & colendum esse, decernebant: deinde vim uniuscujusque rei divinam esse ducebant: postremo in omnibus illis naturis, quibus vita mortalium foveretur ac ornaretur, divinam beneficentiam & clementiam suspicere fas putabant.

His explicatis, nunc mihi demonstrandum sumo, quemadmodum illi olim, quibus Deus nihil visus fuit, quam mundi anima, duo haecce scita, quae commemoravimus, *Deum per res omnes pertinere*, & *Deum certo modo esse omnia*, quibus,
621 tamquam fundamentis, omnis plurium Deorum cultus, qui antiquos contaminat, nititur, amplificaverint & dilataverint. Incredibile dictu est, quantam sibi sectatorum multitudinem pepererint illi quondam, qui Deum mundo animae instar esse docuerunt. Quod ego quidem inde factum arbitror, quoniam illis, quibus religio curae erat, intellectu facilis & expedita plane haec videbatur doctrina: quemadmodum homines corpore constarent & anima, ita nec mundi corpus anima vacare, animosque humanos ex mundi animo atque vita non secus haustos & libatos esse, atque terram & aquam, corporibus humanis admistam, ex terra illa & aqua, quibus mundus repletus est, accepissent. Qui acumine praestabant ceteris, hi quidem, id quod antea monuimus, Deum ἀμιγῶς sive ita per res omnes pertinere & permeare, contendebant, ut nihil inde labis contraheret, aut cum materia consuetudinis. Verum ceteri, quorum nunc res agitur, *Quintiliani* adhibebant definitionem Dei, eamque nulla explicatione temperatam: *Deus est spiritus omnibus partibus immistus*, aut *Manilii* voces imitabantur, qui

Infusumque Deum coelo terrisque fretoque,

cecinit, *sacroque meatu conspirare Deum* cum mundo, dixit. Verbo, mundum Deumque rem esse unam eamdemque, praecipiebant. Qua ratione adducti etiam sunt plurimi, ut eum vulgo *naturam* appellarent, quam Stoici *Deum mundo permistum*, & *divinam rationem toti mundo insitam* definiebant. Quamquam haec natura, quo a reliquis distingueretur singularum rerum naturis, ἡ κοινὴ φύσις, *communis natura*, dicebatur. Ceterum communem hanc naturam aperte negabant sensus atque rationis expertem esse. Sic enim *Balbus* apud *Ciceronem*: *Natura*, inquit, *est*, *quae continet mundum omnem*, *eumque tuetur: atque ea quidem non sine sensu atque ratione.* Aliis locis *perfecta* vocatur & *aeterna ratio*, *divina mens & sapientia*, quae omnes contineat λόγους σπερματικοὺς, seu *principia genitricia*, quorum ope omnes naturae res, quae ita nominantur, elaborarentur. Qui sic de natura censent, eos nefas esse arbitror ex eorum ordine excludere, qui Deum professi sunt.

(x) *Nequeunt*] De re ipsa, quam hic exponit vir doctissimus, veterumque locis, quibus eam roborat, supra jam copiose actum est. Moris est ipsi, repetere & inculcare saepius, quae semel posuit.

(y) *Simplicius*] Frustra hanc Dei definitionem in *Simplicio* quaesivi. Puto vero, doctissimi viri animo haec ejus verba fuisse obversata, quae *p.* 236. exstant: Τοῦ πάντων αἰτίου, ὅπερ πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα. οὐδὲν ἐστιν οἰκεῖον ὄνομα. *Caussae omnium, quae super ea omnia est, quae sunt, nullum est peculiare nomen.*

(z) *Tertullianus*] *Libro de anima Cap.* 15. *p.* 169. *Nec in superciliorum*, inquit, *meditullio cubat anima, ut Strato* (putat) *physicus.* Sine dubio

ſunt. Atque memini, *Strabonem* ipſum *Moſen* huic generi adſcribere. Verum qui naturam ſenſus atque rationis inopem mundum effeciſſe judicant, ſive eam caſu & fortuito, ſive via atque ordine progreſſam eſſe, doceant, nullo modo ex eorum eximendi numero ſunt, qui religionem omnem una cum Deo funditus tollunt. Praeter haec, qui corporibus olim unice contineri mundum affirmabant, neque ullum apertis mentibus & ſimplicibus locum relinquebant, illi hanc etiam naturam corpoream eſſe docebant. Attamen corpus ei tribuebant velocius & ſubtilius, λεπτότατον καὶ τάχιστον, uti antea ex *Platone* oſtendimus, quod, perfectiſſima licet mente ſummaque intelligentia, nec non principiis rerum genitricibus praeditum, in cetera tamen ſeſe omnia corpora inſinuaret, totam rerum univerſitatem permearet, rebusque omnibus admiſtum, cuncta interius perficeret & fabricaretur. *Heraclitus* & *Hippaſus* ignei naturam hancce generis exiſtimabant eſſe: *Diogenes* autem *Apolloniates* aërem nominabat. Atque hunc *Simplicius*, (*) qui nonnulla ejus opera, tum nondum deleta, legit, impietatis adverſus Deum crimine abſolvit: a quo *Hippo* tamen & *Anaximander* liberari (x) nequeunt.

Qui majori ceteris olim gaudebant ſapientia, illi ſummum Numen ita eſſe pronuntiabant *Omnia*, ut illud ſimul aliquid rebus omnibus praeſtantius, ipſaque mundi anima excellentius eſſe, affirmarent. Atque hac ex ſententia, niſi me fallunt omnia, *Aeſchyli*, quem antea produximus, verſum explicare decet:

Ζεύς τοι τὰ πάντα, χὤ τι τῶνδ᾽ ὑπέρτερον.

Jupiter eſt aether, Jupiter terra eſt, Jupiter eſt omnia, & aliquid tamen, quod omnibus praeſtantius eſt ac ſublimius. Sed qui, praeter mundi animam, nullum eſſe conſtituebant Deum, hi, quum Deum eſſe dicebant *Omnia*, deteriorem longe vocabulis iſtis poteſtatem ſubjiciebant. Namque totum mundum corporeum, animatum licet, ſummum quoque eſſe Numen, arbitrabantur. Deum quidem hoc genus cenſebat in primis aeternam illam nec aliunde procreatam eſſe animam ſeu mentem, quae ſemet ipſam per totam rerum univerſitatem intenderet & diffunderet. Verum hoc minime obſtabat, ne cum hominum natura divinam compararet, atque mundi animam una cum corpore ejus, ipſo mundo, unum animal divinum ſive Deum 622
efficere, decerneret: quemadmodum ex anima humana & corpore unum animal rationis particeps ſeu homo compoſitus eſt.

Anima humana, totum licet corpus gubernet, in una tamen quadam corporis parte dominatur maxime atque reſidet: quam idcirco partem Graeci τὸ ἡγεμονικὸν, Latini *principatum* nominare ſolebant. At quaenam haecce ſedes animae praecipua ſit, id inter omnes haud convenit. Sunt, qui in cerebro, ſunt, qui eam in corde collocant. Nemo vero ineptius *Stratone*, qui, quod (z) *Tertullianus* prodidit, perridicule inter ſupercilia domicilium eſſe dixit animae. Haud aliter quidem

(*) Ita (y) *Simplicius* Deum id eſſe dicit, quod eſt πάντα πρὸ πάντων, omnia ante omnia, in Epictet. p. 234.

bio *Strato* eo capitis in loco reſidere animam, exiſtimavit, qui inter ſupercilia medius interjectus eſt, ἐν μεσοφρύῳ, ut *Plutarchus* ait *de placitis philoſ. Lib.* IV. *Cap.* 5. *p.* 909. Haud igitur multo abſurdius docuit, atque illi, qui in cerebro, aut circa cerebri fundamentum, quod *Herophilus* voluit, haerere animum arbitrantur. Utrique in capite quaerunt animae domicilium: at de loco diffident.

(a) *Laër-*

dem Stoica familia de mundi judicabat anima: quam ſimiliter in una quadam mundi hujus parte vim ſuam praecipue exercere, tamquam in *principatu* quodam ſeu ἡγεμονικῷ, nil dubitabant, tametſi, quaenam illa pars eſſet, nullo modo inter ſeſe conſentirent. Atque hunc ingentis mundi animae principatum ſingulari interdum modo *Deum* vocabant. Sed nihilo tamen minus univerſi animam mundi, non ſecus ac reliquorum animalium mentes, totum corpus ſuum ſive mundum agitare, penetrare, animare, atque permeare, praecipiebant. Dignus eſt, qui legatur hac de re *Diogenis* (*a*) *Laërtii* in vita *Zenonis* locus: Τὸν δὴ κόσμον διοικεῖσθαι κατὰ νοῦν καὶ πρόνοιαν, εἰς ἅπαν αὐτοῦ μέρος διήκοντος τοῦ νοῦ, καθάπερ ἐφ' ἡμῶν τῆς ψυχῆς· ἀλλ' ἤδη δι' ὧν μὲν μᾶλλον, δι' ὧν δὲ ἧττον· δι' ὧν μὲν γὰρ ὡς ἕξις κεχώρηκεν, ὡς διὰ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν νεύρων· δι' ὧν δὲ ὡς νοῦς, ὡς διὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ· οὕτω δὴ καὶ τὸν ὅλον κόσμον, ζῶον ὄντα καὶ ἔμψυχον καὶ λογικὸν. ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, ἢ τὸν οὐρανὸν, ἢ τὸν ἥλιον, ὃ καὶ πρῶτον Θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς ὥσπερ κεχωρηκέναι διὰ τῶν ἐν ἀέρι, καὶ διὰ τῶν ζώων ἁπάντων καὶ φυτῶν, διὰ δὲ τῆς γῆς αὐτῆς καθ' ἕξιν. *Mundum adminiſtrari* (ajunt Stoici) *ſecundum mentem ac providentiam, mente per omnes illius partes pertingente, ſicut & in noſtra anima contigit, ſed per has magis, per alias minus. Per quasdam enim veluti habitus receſſit, ut per oſſa ac nervos, per alias veluti mens, ut per principatum. Sic igitur & mundum totum, qui animal eſt & animatus ac rationalis, habere principale ſuum aut aethera, aut coelum, aut ſolem: quem etiam primum aſſerunt eſſe Deum, & veluti infuſum per ea, quae ſunt in aëre, ac per cunctas animantes & plantas, per terram autem ipſam ſecundum habitum.* Quamobrem ex Stoicorum ſententia univerſus mundus, quoniam ab una mente divina agitatur & impletur, ipſe eſt ille omnium princeps atque celſiſſimus Deus. Neque paucis confirmari poteſt hoc teſtimoniis. *Didymus*, cujus verba habet (*b*) *Euſebius*, (*) Ὅλον, inquit, δὲ τὸν κόσμον προσαγορεύουσι Θεόν. *Mundum univerſum* (Stoici) *Deum appellant. Origenes adverſus Celſum*, Σαφῶς, ait, δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι Θεὸν, Στωϊκοὶ μὲν τὸ πρῶτον. *Graeci univerſe mundum eſſe Deum dicunt, Stoici vero primum eum & principem eſſe Deum, affirmant.* Quam doctrinam (*c*) *Manilius* quoque exprimit, perhibens:

Qua pateat, mundum divino Numine verti,
Atque ipſum eſſe Deum.

Ita & (*d*) *Seneca* philoſophus, *Totum hoc*, inquit, *quo continemur, & unum eſt, & Deus eſt.* Non haec ita ſunt accipienda pronuntiata, ac ſi materiae, qua conſtat mundus, ſive illa ut corpuſculorum individuorum acervus tantum ſpectetur,
623 ſive ut virtutis cujusdam genitricis atque ſentientis praeterea compos conſideretur, hunc Stoici honorem habuerint. Omnem enim, mundo quam tribuebant, divinitatem ex anima, quam ipſi ineſſe cenſebant, eaque non ſenſus tantum,

(*) Lib. V. p. 235.

(*a*) *Laërtii*] *Libri* VII. *Segm.* 138. 139. p. 452. Sed ſenſum potius & argumentum verborum *Laërtii*, quam ipſa verba, *Cudworthus* exhibet, hinc & inde multa omittens, alia refingens. In quo quidem nihil admodum deſiderem, praeter hoc unum, quod verba, ὃ καὶ πρῶτον Θεὸν, & quae ſequuntur, ita cum antecedentibus conjungit, ac ſi de ſole dicta eſſent: quem ſenſum Anglica quoque horum verborum verſio, quam ſubjicit, exprimere videtur. At *Laërtium* ſi inſpexeris, apparebit, non ad ſolem, ſed ad aetherem, haec verba pertinere. Aetherem *Chryſippus* dicebat principem eſſe Deum, & per omnia permeare: qua de re interpretes *ad h. l.* conſuli poſſunt.

(*b*) *Eu-*

tum, ſed & perfectiſſimae rationis participe, derivare ſolebant. Quod ne quis temere dictum putet, *Varronem* audiemus, cum ſuam, tum Stoicorum hac de re ſententiam apud *Auguſtinum* aperte explicantem: (*) *Dicit idem Varro, adhuc de naturali Theologia praeloquens, Deum ſe arbitrari eſſe animam mundi, (quem Graeci vocant κόσμον,) & hunc ipſum mundum eſſe Deum: ſed ſicut hominem ſapientem, quum ſit ex corpore & animo, tamen ab animo dici ſapientem, ita mundum Deum dici ab animo, quum ſit ex animo & corpore.*

Quod ſi vero mundus animae particeps is Deus eſt, quo nihil eſt excellentius, conſentaneum omnino eſt, varias mundi partes atque membra pro Dei ipſius habere membris & partibus. Nec id ullo modo diffitetur (*e*) *Seneca*, cujus haec vox ſcripta exſtat: *Membra ſumus magni corporis.* Item haec: *Totum hoc Deus eſt, ſocii ejus & membra ſumus.* Ergo &, ſi haec vera ſint, animis noſtris ſocietas quaedam, conjunctio, & cognatio cum magna erit totius mundi anima. Atque haec res veteres adduxit, ut mundi animam ſeu totum hoc animal mundanum in diverſis ejus membris, praecipuis nimirum mundi partibus, eximiisque naturae rebus, ac ſi varie diſtracta eſſet haec anima, colendum ſibi eſſe, ducerent. Nolim tamen, aliquis exiſtimet, propterea neceſſe fuiſſe, ut omnes haſce partes mundi verorum, propriorum, diſtinctorumque Numinum loco haberent. Alioquin enim non modo quosvis homines, ſed viliſſimum quodvis animal, plantas omnes, herbas, gramina, fluvios, montes, omnia, verbo, ex quibus natura rerum conſiſtit, Deorum immortalium honoribus afficere, & Numinum inſtar diſtinctorum intueri debuiſſent. Verum tam ineptum haud fuiſſe & abſurdum genus hoc, ipſe auctor nobis eſt *Origenes*. *Celſus* ita rationem concluſerat: Si mundus Deus eſt, partes mundi quin Dii ſint, nullum dubium eſt, certe divinae ſunt. Huic ita occurrit *Origenes* argumentationi: (†) Ὡς εἶναι θεῖα οὐ μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλογα ζῶα, μέρη ὄντα τοῦ κόσμου, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ φυτά· εἰ δὲ μέρη τοῦ κόσμου καὶ οἱ ποταμοὶ, καὶ τὰ ὄρη, καὶ αἱ θάλασσαι, ἆρ' ἐπεὶ ὅλος ὁ κόσμος Θεός ἐστιν, ἤδη καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ θάλασσαι Θεοί εἰσιν· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο φήσουσιν Ἕλληνες· τοὺς δ' ἐπιστατοῦντας (εἰ ἄρα δαίμονας, ἢ Θεοὺς, ὡς ἐκεῖνοι ὀνομάζουσι) ποταμοῖς καὶ θαλάσσαις, τούτους ἂν λέγοιεν Θεούς· καὶ τὸ καθολικὸν Κέλσου γίνεται καὶ καθ' Ἕλληνας ψεῦδος, ὅτι ἐάν τι ὅλον ᾖ Θεὸς, πάντως τὰ μέρη τούτου ἐστὶ θεῖα· κατὰ τοῦτο γὰρ θεῖα ἔσται ζῶα, καὶ μυῖαι, καὶ σκνίφες, καὶ σκώληκες, καὶ πᾶν τὸ τῶν ὄφεων εἶδος, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ὀρνέων, καὶ τὸ τῶν ἰχθύων· ἅπερ οὐδ' οἱ λέγοντες Θεὸν εἶναι τὸν κόσμον, φήσουσιν. *Ex his conſequeretur, non homines tantum eſſe divinas naturas, ſed omnia quoque bruta animantia, quae partes etiam univerſitatis ſunt, quin etiam plantas. Quumque fluvii, montes & maria membra pariter hujus mundi ſint, conſentaneum foret, ſi totum hoc univerſum Deus eſt, credere, fluvios & maria pariter Deos eſſe. Sed hoc numquam Graeci largientur. Dicent, illos, qui fluviis & maribus praeſident, ſive naturae ſint divinae, ſive daemones, Deos eſſe. Igitur hoc Celſi univerſale praeceptum: Si totum hoc Deus eſt, ne-*

(*) De Civ. Dei Lib. VII. C. 6.
(†) Lib. V. p. 243.

(*b*) *Euſebius*] *Praeparat. Euangel. Lib.* XV. Cap. 15. *p.* 817.
(*c*) *Manilius*] *Aſtronomic. Lib.* I. *vſ.* 484. 485. *p.* 16.
(*d*) *Seneca*] *Epiſtol.* XCII. *p.* 323. *T.* II. Opp. Perſimilis apud eumdem locus exſtat *Epiſt.* XCV. *p.* 355. Plures alios collegit, praeter *Juſtum Lipſium* in *Phyſiol. Stoica Lib.* I. *Diſſ.* VIII. *p.* 16. *ſ. Thom. Gatakerus ad Marc. Antoninum Lib.* IV. §. 22. *p.* 110.
(*e*) *Seneca*] Prior locus eſt *Epiſt.* XCV. *p.* 355. alter *Epiſt.* XCII. *p.* 323.

(*f*) *Li-*

necesse est, ut partes quoque Dii sint; ipsis Graecis confitentibus, falsum est. Etenim sequeretur inde, omnia animantia, muscas, culices, vermes, serpentes, pisces & aves, cujuscumque demum sint generis, Deos esse: quod ne ipsi quidem illi concesserint, qui Deum esse mundum hunc confirmant.

Igitur hoc ratum & effectum maneat, moris quidem fuisse veteribus, cum praecipuas mundi partes naturaeque rerum membra, tum varias animae mundi, per totam universitatem diffusae, virtutes in Deorum personarumque habitum transformare; at numquam tamen rectos rerum aestimatores tam sui fuisse oblitos, ut haec omnia in veris propriisque Numinibus habenda esse crederent. Quidquid rebus hisce honoris exhibebant, id illis, tamquam mundi animae partibus & membris, deberi judicabant: aut, ut rectius loquar, res omnes non secus, atque varios mundi animae effectus, spectabant, atque in illis animam hanc, quippe quam supremum esse Deum censebant, reverebantur. Hanc ab *Augustino* discere nobis licet sententiam, qui (*f*) *Libro contra Faustum Manichaeum* Manichaeorum
624 Diis ipsa veterum populorum, qui multis supplicarunt Diis, Numina non anteferre veretur: *Jam vero coelum, & terra, & mare, & aër, & sol, & luna, & cetera sidera omnia, haec manifesta oculis apparent, atque ipsis sensibus praesto sunt. Quae quum pagani tamquam Deos colunt, vel tamquam* PARTES UNIUS MAGNI DEI, (*nam universum mundum quidam eorum putant* MAXIMUM DEUM) *ea colunt, quae sunt. Vos autem, quum ea colatis, quae omnino non sunt, propinquiores essetis verae pietati, si saltem pagani essetis, qui corpora colunt, etsi non colenda, tamen vera.* Eamdem rem latius persequitur *Augustinus Libris de civitate Dei.* Postquam enim longam illam Deorum enumerationem fecerat, quam supra ex eo descripsimus, acriter dementiam castigat hominum, quod unius summi Numinis membra, partes, & virtutes, per orbem terrarum sparsas, in personas transformassent, divinisque honoribus afficerent: (*) *Haec omnia, quae dixi, & quaecumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus sum) hi omnes Dii Deaeque sit unus* Jupiter: *sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum: quae sententia velut magnorum multorumque doctorum est:*

(*) Lib. IV. C. 11. p. 76.

(*f*) *Libro contra Faustum*] *Libro* XX. *contra Faustum Cap.* 5. *p.* 238. *Tom.* VIII. Non haec autem verba continuata serie apud *Augustinum* extant, a *Cudwortho* hinc & inde ex hoc capite decerpta, & in unum corpus coacta sunt.

(*g*) *Coleretur*] In hoc *Augustini* loco, nec non in aliis veterum Christianorum hujus generis dictis, hoc observari velim maxime, magnos hosce viros minime id affirmare, quod *Cudwortho* placet, visum fuisse antiquis, virtutes & perfectiones divinas Deorum instar colere, sed hoc tantum significare, fuisse & olim & sua aetate nonnullos, qui stolidas populorum religiones hoc modo interpretarentur. His vero interpretationibus nec *Augustinus*, nec alius quisquam ecclesiae doctorum multum pretii posuit. Lege, ut alios praeteream, ipsum *Augustinum Libro* XX. *contra Faustum Manich. Cap.* 9. *p.* 240. *T.* VIII. *Opp.*

(*h*) *Athanasius*] *Orat. contra Graecos p.* 31. *T.* I. *Opp.*

(*i*) *Reverebantur*] His omnibus quidnam effici possit veterum locis, toties a nobis dictum est, ut novis nihil opus sit animadversionibus. Sed afferam hic tamen praeclarum *Arnobii* locum, qui nonnulla quidem a viro doctissimo posita confirmat, at ipsius opinionis, cui se tantopere faventem hic ostendit, fundamenta labefactat. Audiamus primum *Arnobium Lib.* III. *adv. gentes p.* 151. *ed. Heraldi*, Deorum cultores compellantem: *In philosophiae memorabili studio atque ad istius nominis columen vobis laudatoribus elevati, universam istam molem mundi, cujus omnes amplexibus ambimur, tegimur ac sustinemur, animal esse unum, sapiens, rationabile, consultum, probabili asseveratione definiunt: quorum si est vera & fixa certa sententia, etiam illi continuo desinent Dii esse, quos in*

est: Haec, inquam, si ita sint, quod quale sit, nondum interim quaero, quid perderent, si unum Deum colerent prudentiori compendio? Quid enim ejus contemneretur, quum ipse coleretur? Si autem metuendum sit, ne praetermissae sive neglectae partes ejus irascerentur; non ergo, ut volunt, velut Unius Animantis haec tota vita est, quae Omnes simul continet Deos, quasi suas VIRTUTES, *vel* MEMBRA, *vel* PARTES: *sed suam quaeque pars habet vitam a ceteris separatam, si, praeter alteram, irasci altera potest, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur, Omnia simul, id est, Totum ipsum Jovem potuisse offendi, si* PARTES *ejus non etiam singillatim minutatimque colerentur, stulte dicitur. Nulla quippe earum praetermitteretur, quum ipse unus, qui haberet omnia, (g) coleretur.*

Graeci, quorum (*h*) *Athanasius* sententias enarrat, parem afferunt religionis suae excusationem, negantque, varias mundi partes hoc a se coli animo, ac si veri essent, proprie sic dicti naturalesque Dii, sed tamquam partes seu membra unius celsissimi Numinis, magni nimirum animantis mundani, sive totius orbis anima praediti, quem conjunctim spectatum rem esse unam, crederent, honorari. Ἀλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα ἐπιδεῆ αὐτά. καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσιν· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες, καὶ ὡς ἓν ἀποτελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον θεὸν εἶναι φήσουσι. *Partes mundi divisas & sigillatim consideratas res esse parum perfectas & indigas, ipsimet non diffitentur Graeci: at nihilo tamen minus contendunt, ea si coagmententur, & tamquam unum magnumque corpus* (animi sui particeps) *considerentur, universum illud Deum esse.* Ergo satis esse arbitror apertum, veteres verbis quidem & vocabulis non modo varias virtutes unius summi Numinis sive animae mundi, quam per universum dictitabant orbem terrarum fusam esse, sed etiam ipsius mundi partes non unas, naturasque rerum ad Deorum extulisse concilium, neque tamen ita rationis fuisse immemores, ut haec omnia verorum naturaliumque Numinum in loco haberent, aut, quod longe fuisset absurdius, Deos esse haec omnia inter ipsos pares, nec cujusquam voluntatis ministros, ducerent. Etenim unum tantum supremum omnium Deum, quem rerum esse ducebant naturam animi compotem, in his variis ejus membris atque partibus, tamquam is varie distractus esset (*i*) reverebantur.

Haec

in ejus portionibus paullo ante immutatis nominibus constituebatis. Ut enim homo unus nequit, permanente sui corporis integritate, in homines multos scindi, neque homines rursus, multitudinis, junctionis differentia conservata, in unius sensus simplicitatemque conflari: ita, si mundus unum est animal, & unius mentis agitatione rotatur, nec in plura potest Numina dissipari, nec (si ejus particulae Dii sunt) in unius animantis conscientiam cogi atque verti. Luna, sol, tellus, aether, astra membra sunt & mundi partes. Quod si partes & membra sunt, animalia utique sui nominis non sunt. Neque enim partes hoc ipsum esse, quod totum est, aliqua in re possunt, aut sibi sapere, sibi sentire, quod sine totius animantis assensu nullis propriis afficiatur motibus: quo constituto ac posito, summa omnis illuc redit, ut neque sol Deus sit, neque luna, neque aether, tellus, & cetera. Sunt enim partes mundi, non specialia Numinum nomina: atque ita perficitur, omnia vobis turbantibus miscentibusque divina, ut in rerum natura unus Deus constituatur mundus, explosis omnibus ceteris. Constat ex his verbis, quod *Cudworthus* tuetur, philosophos haud paucos olim exstitisse, ea praesertim aetate, qua Christiana religio magnos in orbe terrarum progressus faciebat, qui hanc rerum universitatem pro Deo haberent, nec aliud nossent Numen, quam mundi animam, id ita sese omnino habere. Verum ex iisdem simul verbis perspicuum est, alterum illud, quod idem probare nititur, hoc hominum genus plures quidem Deos in ore habuisse, atque divinas perfectiones virtutesque, nec non membra hujus orbis Deorum nominibus appellasse, at reapse tamen unum tantum Deum coluisse, id aeque certum & exploratum haud esse. Disputat *Arnobius* contra hanc sectam, ostenditque, necessario ex praeceptis ejus consequi, unum tantum esse Deum. Hac quid, quaeso, disputatione opus fuisset, si familia haec nomina tantum & vocabula Deorum, non vero Deos, coluisset, atque unum e con-

Haec quum ita sese habeant, duplex fuisse genus eorum, confitendum est, qui inter veteres populos Theologiae naturali operam dederunt: unum eorum, qui Deum mundi anima non esse meliorem aut excelsiorem existimabant; alterum, quod ut *Origenis* (*) utar verbis, Deum statuebat ὑπερβαίνειν πᾶσαν τὴν αἰσθητὴν φύσιν, καὶ μηδαμοῦ αὐτῆς νομίζειν ἱδρῦσθαι τὸν θεὸν, ἄνω δὲ καὶ ὑπὲρ τὰ σώματα ζητεῖν αὐτὸν, *longe superare*
625 *omnem naturam in sensus incurrentem, ideoque in nulla rerum hujus generis eum collocabat, sed supra omnia cum corpora quaerendum esse*, *arbitrabatur.* Superiores mundum corporibus constantem ita, ac si Dei maximi esset corpus, venerabantur. Hi ve-
626 ro tametsi Deum multo esse mundi anima nobiliorem censebant, neque mundum esse Deum aut corpus Dei putabant, attamen naturam rerum, tamquam θεῖον aliquid, *divinum* atque *sacrum*, intuebantur, Deumque in singulis rebus adorandum esse, mundum denique ipsum, tamquam effigiem ac templum Dei, coli ab hominibus debere, decernebant. Deum enim quoniam unicam rerum esse omnium caussam, totamque naturam in se quondam habuisse abditam, statuebant, praetereaque mundum, ex Deo eductum, non tamen esse prorsus secretum ab eo, neque sine ejus ope & auxilio, non secus ac si res esset vita vacua, permanere, sed cum Deo arctissime conjunctum esse, omnemque ex eo vitam accipere, contendebant, vix aliter praecipere poterant, nisi a semet ipsis descissere, parumque constanter docere voluissent. Ex hoc genere (*k*) *Plutarchus* est: qui, etiamsi gravissime ferebat, res corporeas & inanimatas Deorum personis indui & ornari, ipse tamen Deum in toto mundo corporeo venerandum esse affirmabat, mundum esse perhibens ἱερὸν ἁγιώτατον καὶ θεοπρεπέστατον, *templum sanctissimum divinaque natura maxime dignum.* Similiter Persarum Magi, quos templa omnia manu facta & exstructa aversatos esse accepimus, Deo tamen *sub dio* & in editis montibus ita supplicabant, ut in universo mundo eum corporeo, tamquam naturali templo suo, versari, crederent. Testis est *Cicero:* (†) *Nec sequor Magos Persarum, quibus auctoribus*

(*) Contra Celsum p. 260.
(†) De legib. Lib. II. p. 335.

contrario Deum in variis mundi partibus praesentem venerata esset? Evidens est, homines, quibus hoc demonstratur ab aliquo, fieri nullo modo posse, si dogmatibus suis convenienter docere velint, quin unum esse Deum profiteantur, ab eorum, qui unum esse Deum volunt, sententia remotos esse. Certe, quibus *Arnobii* non spernenda plane videtur esse auctoritas, illi haec recipiant, necesse est: (I.) Eos ex antiquioribus Deorum cultoribus, qui post natum Servatorem Deum a mundi non secreverunt anima, fabulas de Diis ad praecepta physices traxisse, *Cereris*, verbi gratia, sub nomine tellurem, *Junonis* sub vocabulo aetherem, sub *Jove* summum aërem, sub *Vulcano* ignem intelligi voluisse. (II.) At eosdem tamen has res naturales pro veris habuisse Diis, solique, lunae, telluri, non secus ac si juvare non minus, quam obesse, possent, rem sacram fecisse. Ex quo (III.) sequitur, visum fuisse huic generi, in his mundi partibus certas divinae naturae seu *essentiae* partes aut emanationes residere, quas separatim a Deo spectare, ac summa animi religione revereri deceat. Nec igitur (IV.) plures, quibus supplicarunt, Dii unius tantum Numinis vocabula esse ac nomina, sed Deos proprie dictos. Quemadmodum nimirum illi, qui animos nostros ex divina natura libatos ac haustos esse opinantur, hos tamen animos non inficiantur naturas esse a Deo, unde fluxerunt, separatas & sejunctas: ita & illi, qui Deum per totum terrarum orbem fusum esse ac intentum, contendebant, partes tamen hujus Dei, in variis naturae rebus latentes, ut res considerabant a Deo ipso abstractas, & peculiari propterea cultu & honore dignas. Vix aptius haec omnia corroborari posse, putem, quam ex *Phurnuti*, qui exstat adhuc, *de natura Deorum* libello, quem *Thom. Gale* inter *Opuscula veterum mythologica*, *physica* & *ethica* retulit. Platonicum hunc *Phurnutum* fuisse *Thom. Gale* conjicit in *Praefat. p.* 7. Ego Stoicum fuisse potius crediderim cum propter ea, quae de mundi exustione *Cap.* 17. *p.* 174. tradit, quae a *Platonis* aliena plane sunt scitis, tum propter

bus Xerxes inflammaſſe templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent eſſe patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum eſſet & domicilium. Igitur, quod de hisce Magis memoriae conſignavit *Diogenes* (*l*) *Laërtius*, eos Θεοὺς ἀποφαίνεσθαι πῦρ καὶ γῆν καὶ ὕδωρ, τὰ δὲ ξοάνων καταγινώσκειν, *ignem, terram & aquam Deos eſſe, arbitrari, ſigna vero ſtatuasque repudiare*, id ego ſic opinor interpretandum eſſe: Magos, ſicuti nullis in templis, niſi in totius rerum naturae templo, Deum colerent, ita nullas etiam ejus imagines ſeu ſtatuas tolerare, eo quod ipſas naturae res ſeu partes orbis, ignem, aquam, aërem, & ſimilia, omnium inſtar Dei ſignorum & imaginum eſſe, judicarent: atque hoc unice ſenſu, nullo autem alio, haec rerum initia Deos ab illis appellari. Nihil hic a me fingi, *Clemens Alexandrinus* teſtabitur, qui Perſarum Magos ex *Dinone* his verbis adumbrat: (*) Θύειν ἐν ὑπαίθρῳ τοὺς Μάγους ὁ Δίνων λέγει, Θεῶν ἀγάλματα μόνα τὸ πῦρ καὶ ὕδωρ νομίζοντας. Οὐκ ἀπεκρυψάμην οὐδὲ τὴν τούτων ἄγνοιαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἀποφεύγειν οἴονται τῆς πλάνης, ἀλλ' εἰς ἑτέραν κατολισθαίνουσιν ἀπάτην. Ἀγάλματα μὲν Θεῶν οὐ ξύλα καὶ λίθους ὑπειλήφασιν, ὥσπερ Ἕλληνες, οὐδὲ μὲν ἴβιδας καὶ ἰχνεύμονας, καθάπερ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ τε καὶ ὕδωρ, ὡς φιλόσοφοι. *Magos ſub dio rem divinam facere, eo quod exiſtiment, ignem & aquam ſola Deorum eſſe ſimulacra, ex Dinone cognoſcimus. Neque enim horum ignorantiam celaverim, qui, licet ſe maxime exiſtiment errorem effugiſſe, in aliam tamen fraudem delapſi ſunt. Nam etſi neque cum Graecis ligna & lapides, neque cum Aegyptiis ibides & ichneumonas, tamen cum philoſophis ignem & aquam eſſe Deorum ſimulacra, putaverunt.* Ceterum, quod duplicem fuiſſe eorum familiam dixi, quibus olim naturalis de Diis doctrina in deliciis erat, unam, quae totum mundum Deum eſſe aut Dei corpus defenderet, alteram, quae orbem hunc imaginem tantum ſeu templum Dei eſſe diſputaret, id *Macrobii* quoque *in Scipionis ſomnium* auctoritate licet probare, quippe qui illum *Somnii* hujus locum, quo mundus *templum* vocatur, his verbis explanat: (†) *Bene autem diverſus mundus Dei templum vocatur* *propter*

(*) Protrept. p. 43. (Cap. 5. p. 56. ed. Potteri.) (†) Lib. I. C. 14.

ter ipſam Deorum naturam explicandi rationem, & alia, quae nunc praetermitto. Utcumque eſt, homo hic id agit toto hoc libello, ut veterum Deos ad naturam rerum revocet, & cum mundi adſpectabilis partibus & membris componat: ipſum vero ſummum Deum animam eſſe mundi, ſine circuitu confitetur *Cap.* 2. *p.* 141. Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτόν· καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Ut nos gubernamur ab anima, ſic & mundus animam habet, a qua, ne diffluat, continetur. Haec vero anima* Ζεὺς *ſeu Jupiter appellatur.* Crederes, hunc hominem, quum ad unam mundi animam referat omnia, huic uni quoque ſupplicaſſe, neque Diis pluribus obnoxium fuiſſe. Sed contrarium ex *Libello* patet *extremo p.* 236. ubi diſerte profitetur, ſapientis quidem eſſe, ad veritatem transferre omnia, quae de Diis narrantur; at decere tamen omnino *Deos colere, illisque preces & victimas offerre*, θύειν, εὔχεσθαι καὶ προσκυνεῖν. Et quid multis? Qui Stoicorum modo diſciplinam perſpexit, is ignorare nullo modo poterit, qui Deum vim eſſe putarunt quamdam per totam naturam commeantem, haud idcirco tamen multitudinem Deorum ſuſtuliſſe. Namque ſecta haec, tametſi Deum ignem eſſe putabat rationis & ſenſus compotem & per hanc univerſitatem intentum, *Neptunum* tamen ſeparatim ſibi ducebat colendum eſſe, quem *animum eſſe* dicebat *cum intelligentia per mare pertinentem*, *Cererem* item, & reliqua Numina. Vid. *Cicero de natur. Deor. Lib.* III. *Cap.* 25. *p.* 3090. Stultiſſime, fateor, haec omnia ſunt credita, & ineptae levitatis ac futilitatis plena: ſed nos minime oportet in veterum ſententiis id quaerere, quod rationi conſentaneum eſt, nec ita olim homines eſſe ratiocinatos decernere, ut nos, duce ſapientia, hodie ratiocinamur, verum candide ac ingenue, quae ab antiquis auctoribus tradita accepimus, referre ac exponere.

(*k*) *Plutarchus*] Vid. *Liber* ejus *de Iſide ac Oſiride p.* 382. Neſcio enim, quemnam deſignet alium in *Plutarcho* locum, ſi hunc exceperis.

(*l*) *Laërtius*] *Prooem. Operis Segm.* 6. *p.* 5.

(*m*) *Ori-*

propter illos, qui aestimant, nihil esse aliud Deum, nisi coelum ipsum & coelestia ista, quae cernimus, (aut totum, quem videmus, mundum animatum) *Ideo, ut summi omnipotentiam Dei ostenderet posse vix intelligi, numquam posse videri, quidquid humano subjicitur adspectui, templum ejus vocavit: ut, qui haec veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori, sciatque, quisquis in usum templi hujus inducitur, ritu sibi vivendum sacerdotis.* Quocirca, quotquot olim Diis servierunt, hos mundo divinos adhibuisse honores, duplici licet ratione, intelligimus. Mundum autem nemo esse rem censebat vita vacuam aut anima carentem, verum alii corpus eum Dei, alii templum atque simulacrum esse Numinis opinabantur. Neutrum genus, quum sacra Diis faceret, in iis unice rebus haerebat, quae sensus feriunt & oculos, sed ad magnam mundi animam, cujus nutu & arbitrio Universitatem hanc sapienter construi atque gubernari putabant, mente atque cogitatione adscendebat.
627 Haec vero mundi anima, eo quod principia genitricia seu *rationes seminantes* continere dicebatur, ἡ κοινὴ quoque φύσις, *natura communis*, non vero natura rerum, & φύσις τοῦ παντὸς seu τῶν ὅλων, *natura universitatis*, vocabatur.

Omnes itaque consentientes erant inter se Deorum cultores, mundum hunc animal esse, atque hoc animal Deum etiam esse. Sed erant tamen, qui religioni sibi ducebant, primi maximique Dei nomen & honores in mundum conferre. Atque hi, id quod antea jam testatum fecimus, partim secundum, partim tertium Deum hunc esse orbem, arbitrabantur. Disertus est, quem subjicio, (*m*) *Origenis* hac de re locus: Σαφῶς δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι θεὸν, Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον, οἱ δὲ ἀπὸ Πλάτωνος τὸν δεύτερον, τινὲς δὲ αὐτῶν τὸν τρίτον. *Graeci aperte totum mundum Deum esse affirmant, Stoici quidem primum Deum, at Platonici secundum, quidam etiam ex illis tertium.* Quicumque ex Platonicis mundum animatum alterum esse Deum statuebant, hi tres illas, quas *Platonem* suis inculcasse accepimus, divinitatis personas, τἀγαθὸν, *ipsam bonitatem*, νοῦν, *mentem*, & ψυχὴν, *animam*, conjunctim ut unum principemque Deum intuebantur. Sed qui tertium in divinitate locum mundo assignabant, hi tria ista principia seu divinas hypostases latius divellebant, totidemque veluti Deos faciebant. Primam enim *Monada* seu simplicissimam bonitatem, alteram mentem seu intelligentiam, tertiam communem naturae totius animam interpretabantur. Et haec ipsa anima quin ea esset, quae vi sua corporeum hunc orbem unice agitaret, cum quo quippe ex omni aeternitate simul exstitisse credebatur, nulli plane dubitabant. Ceterum alter hicce Deus, sive mundus animae compos & intelligentiae, tam Platonicis, quam Aegyptiis non modo templum & imago, verum etiam filius Dei principis vocabatur. Et quod ad Aegyptios quidem attinet, illis hoc in more fuisse positum, ut mundum animatum Dei filium appellarent, idoneis supra testimoniis demonstratum dedimus. Ceteros vero idem fecisse populos, id vel *Celsi* constat testimonio, qui *Christi* affectatores *Jesum* propterea filium Dei nominasse criminatur, ut veteres aemularentur gentes, quae mundum ita nominare fuissent solitae: (*) Ὁπόθεν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐπῆλθεν αὐτοῖς θεοῦ υἱὸν καλεῖν, σημαίνω· ἄνδρες παλαιοὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὡς ἐκ θεοῦ γενόμενον, παῖδά τε αὐτοῦ καὶ ἡμίθεον προσεῖπον· πάνυ γὰρ ὅμοιος οὗτός τε κἀκεῖνος παῖς θεοῦ. *Quod ad nomen filii Dei attinet, explicabo ego, quidnam commoverit Christianos, ut Jesu illud imponerent. Majores nostri mundum hoc nomine compellarunt, tamquam opus Dei, filium Dei, ipsumque Deum. Nonne*

(*) Origenes contra Cels. p. 308.

(*m*) *Origenis*] *Lib.* V. *contra Celsum pag.* 235.

(*n*) *Eu-*

Nonne praeclaram putas esse inter hunc & illum Dei filium similitudinem? Quae verba hominis quum recitasset *Origenes*, haec continuo subjicit: Ὠήθη δὲ υἱὸν Θεοῦ ἡμᾶς λέγειν, παραποιήσαντας τὰ περὶ τοῦ κόσμου, ὡς ἐκ Θεοῦ γενομένου, καὶ υἱοῦ ὄντος αὐτοῦ καὶ Θεοῦ. *Celsus sibi persuadet, nos nomen filii Dei, quo Jesum appellamus, mutuatos esse ab illis, qui mundum Dei opus & filium, immo ipsum Deum vocant.* Mundum itaque universum eumque animae participem, quoniam veteres alterum tantum Deum Deique natum appellarunt, nullum omnino dubium cuiquam esse potest, quin iidem principem simul Deum in hoc mundo venerati sint: quod quidem probabiliter hac ratione fecerunt, ut varias ejus partes atque membra personarum Deorumque specie & habitu exornarent. Atque hinc, quidnam recentiores quosdam auctores in istum errorem impulerit, intelligitur, ut Deorum cultores olim decernerent inanimatis mundi hujus partibus tales exhibuisse honores, quales nullis, nisi veris proprieque ita dictis Numinibus, exhibere fas est, Nimirum non perspectum habuerunt doctissimi homines, istud erga res anima vacuas incredibile studium ex eo unice manasse, quod eas unius magni mundi animantis partes esse membraque viventia, existimarent: quem mundum animatum, si minus principem & summum, alterum tamen a principe Deum, ejusdemque templum, simulacrum, & filium esse, censebant.

His ita explicatis, nemini arbitror obscurum amplius esse posse, quaenam caussa effecerit, ut tantam Deorum turbam & multitudinem veteres cum in illo Theologiae genere, quod fabulosum & poëticum dicitur, tum in isto, quod civitatibus & populis proprium erat, confinxisse visi sint. Illud de Diis doctrinae genus, quod poëtae suum fecerant, commentis unice constabat nugisque, divinasque res perverse ac inepte cum humanis componebat & comparabat. Hoc, quod populi & civitates amplectebantur, partim vulgi opinionibus & erroribus, partim legibus & institutis continebatur, quae calliditas eorum, qui res publicas condiderant, idcirco in primis excogitaverat, ut populorum mitigarent ingenia, semperque in promtu haberent aliquid, quod homines ad vitia resque novas justo procliviores in officio 628
erga leges civitatis contineret. Quotquot vero mentem sapientia & doctrina praeter ceteros expoliverant, his omnibus aliud plane disciplinae genus in deliciis erat, quod neque fertilioris ingenii fervor, neque hominum opinio, neque leges denique imperantium, sed ipsa veritas, ratio, & natura produxerat. Cujus quidem naturalis sive philosophicae Theologiae haec summa erat & argumentum: Unum esse tantum Deum sempiternum, ex nulla re genitum, omnisque expertem initii, & multos praeterea inferioris ordinis conditosque Deos, quorum munus esset, principis & summi Dei mandatis obtemperare. Ergo, qui a poëtis canebantur, Dii, aut a civitatibus sacrificiis & templis placabantur, illi sine ullo dubio aut pro summi tantum Numinis ministris & legatis, quos virtus ejus genuisset, ab hoc genere habebantur, aut ut varia principis Dei vocabula spectabantur, inde nata potissimum, quod homines variis Deum considerandi modis diversisque virtutibus, quibus se spectandum praebuit, Deorum atque personarum formam imposuissent. Atque horum posterius plerisque omnibus veterum Theologis in primis arrisisse, gravissimis jam a nobis auctoritatibus probatum est. Non ignota est (*n*) *Euclidis* philosophi vox: (*) Ἓν τἀγαθὸν πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον. *Unum est sum-*

(*) Lib. I. Cap. 5.

(*n*) *Euclidis*] Apud *Diogenem Laërtium Lib.* II. *Segm.* 106. *p.* 142.

(*o*) *Au-*

ſummum bonum, (ſive altiſſimum Numen) *at varia ſunt ejus nomina. Antiſthenes*, cujus dictum ante jam attulimus, multos eſſe populares pronuntiavit Deos, verum unum tantum, eumdemque Deum naturalem, *ſummae* nimirum *totius*, id quod *Lactantius* addit, *artificem*.

Ergo finem huic diſputationi faciam, modo unum, quod jam antea tetigi, monuero. Qui ingenio antecellebant & ſapientia ceteris Deorum cultoribus, omnes contemnebant quidem & funditus repudiabant poëtarum de Diis fabulas. Narrat *Auguſtinus*, (*) genus hoc, ſi quis nihil his commentis fieri poſſe abſurdius demonſtrandum ſumſiſſet, continuo cum indignatione exclamaſſe: *Abſit! fabularum eſt iſta garrulitas:* item: *Rurſus ad fabulas redis.* Iidem neque civilem ſibi placere Theologiam fatebantur, atque, praeter eam, eſſe aliam, naturalem & philoſophicam, quae ſola veritati eſſet amica, affirmabant. At nihilo tamen minus ipſam omnes neceſſitatem, illis praeſertim temporibus, requirere, contendebant, ut doctrinae quoddam de Deo genus populis proponeretur & inſtillaretur, quod a captu rudiorum non nimis abhorreret, eo quod multitudo ad verae atque philoſophicae Theologiae praecepta comprehendenda & intelligenda parum apta eſſet. Ita mentem ſuam apud (*o*) *Auguſtinum Scaevola*, Pontifex maximus, declarat: *Expedire exiſtimat, falli in religione civitates.* Addit, quare ita ſentiat: eſſe nimirum multa in naturali & philoſophica Theologia, quae, certa licet atque vera ſint, populo tamen non ſine metu periculi tradi queant. Exempli cauſſa: *quod verus Deus nec ſexum habeat, nec aetatem, nec definita corporis membra; quod Hercules, Aeſculapius, Caſtor, Pollux homines fuerint, & humana conditione defecerint; quod eorum, qui ſint Dii, non habeant civitates vera ſimulacra,*

(*) De civ. Dei Lib. IV. C. 10. (p. 75.)

(*o*) *Auguſtinum*] *De civit. Dei Lib.* IV. *Cap.* 27. *p.* 84. *T.* VII. *Opp.*

(*p*) *Varro*] Apud *Auguſtinum de civit. Dei Lib.* IV. *Cap.* 31. *p.* 88. *ſ.* Sed peculiarem *de religionibus Librum*, quod hic *Cudworthus* indicare videtur, non ſcripſit *Varro*. Quaecumque de Diis & religionibus ex eo apud *Auguſtinum* leguntur, ex *Antiquitatum*, quos compoſuerat, *Libris* decerpta ſunt.

(*q*) *Strabo*] *Geograph. Lib.* I. *p.* 18.

(*r*) *Syneſium*] *In Encomio calvitiei p.* 73. *Opp. ed. Petavii.* Fuit omnino *Syneſius* in hac ſententia, id quod ex variis ejus locis apparet, veteres poëtas, & *Homerum* ſigillatim, graviſſima praecepta ſub illis occultaſſe fabulis, quas de Diis quondam narrarunt. Immo licere putavit philoſopho, quae Platonicorum & Pythagoreorum communis erat opinio, mendaciis, ſi res ita poſceret, plebem circumvenire, veritatem autem philoſophicam ab auribus eorum removere. Inſignem ejus hac de re locum proferre, non alienum erit, ex *Epiſtola* CV. ad fratrem exarata *p.* 249. Νοῦς μὲν οὖν φιλόσοφος, ἐπόπτης ὢν τἀληθοῦς, συγχωρεῖ τῇ χρείᾳ τοῦ ψεύδεσθαι· ἀνάλογον γάρ ἐστι φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς δῆμον· ᾗ οὖν ὀφθαλμὸς εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλέτου φωτὸς, καὶ ᾗ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότος ὠφελιμώτερον· ταύτῃ καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τίθεμαι δήμῳ, καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκ ἰσχύουσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. *Animus certe quidem, philoſophia imbutus, ac veritatis inſpector, mentiendi neceſſitati non nihil remittit. Lux enim veritati, oculus vulgo proportione quadam reſpondent. Et ut oculus ipſe non ſine damno ſuo immodica luce perfruatur, atque ut ophthalmicis caligo magis expedit: ſic mendacium vulgo prodeſſe, arbitror; e contrario nocere veritatem iis, qui in rerum veritatem perſpicere nequeunt.* Jungenda erit his *Epiſtola* CXLII. *ad Herculanium*, *p.* 279. quem vehementer ob dogmata nonnulla philoſophica in vulgus temere prolata increpat, acerrimeque, ne in poſterum myſteriorum ejuſmodi enuntiet aliquid, admonet. At nihilo tamen minus *Cudworthus* injuriam facit huic antiſtiti, quod eum, ut Chriſtianum & epiſcopum, hanc autumat foviſſe ſententiam. Etenim *Syneſius* philoſophum quidem ſic agere poſſe affirmat; at Chriſtiano doctori idem licere, diſerte negat, ſeſeque, ſi fieri ſecus nequeat, quin epiſcopus crearetur, hanc viam nullo modo ſequi velle, aperte, ſacramento etiam interpoſito, profitetur. Dabo ipſa ejus verba ex *Epiſt.* CV. *p.* 249. Καλούμενος δὲ εἰς ἱερωσύνην, ταῦτα οὐκ ἀξιῶ προσποιεῖσθαι δόγματα· Ταῦτα Θεὸν, ταῦτα ἀ-

cra, & reliqua. (*p*) *Varro*, Romanorum doctiſſimus, idem *Libro de religionibus* publice profiteri non dubitavit: *Varro, de religionibus loquens, evidenter dicit, multa eſſe vera, quae vulgo ſcire non ſit utile, multaque, quae, tametſi falſa ſint, aliter exiſtimare populum, expediat: & ideo Graecos teletas & myſteria taciturnitate parietibusque clauſiſſe.* Haec poſtquam recitaverat *Varronis* verba *Auguſtinus*, non ſine nota ſibi ea dimittenda eſſe, ducit. Ergo, *Hic certe*, inquit, *totum conſilium prodidit ſapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni daemones delectantur, qui & deceptores & deceptos pariter poſſident, a quorum dominatione non liberat niſi gratia Dei per Jeſum Chriſtum dominum noſtrum.* Poſtremo ipſe (*q*) *Strabo*, gravis alioquin in primis & conſideratus auctor, libere ac ingenue, non aliter ſibi viſum eſſe, ſcriptum reliquit: Οὐ γὰρ ὄχλον γε γυναικῶν καὶ παντὸς χυδαίου πλήθους ἐπαγαγεῖν λόγῳ δυνατὸν φιλοσόφῳ, καὶ προσκαλέσασθαι πρὸς εὐσέβειαν καὶ ὁσιότητα καὶ πίστιν· ἀλλὰ δεῖ καὶ διὰ δεισιδαιμονίας, τοῦτο δ' οὐκ ἄνευ μυθοποιίας καὶ τερατείας. *Non enim turba feminarum aut unaquaeque confuſa multitudo induci poteſt philoſophicis rationibus, ut pietatem, ſanctitatem & fidem conſectetur atque colat: verum ſuperſtitione ad hanc rem opus eſt, quae non ſine fabulis, prodigiis & narrationibus mirabilibus producitur.* Docent haecce verba, perſuaſum *Straboni* fuiſſe, non modo civili & populari, ſed 629
poëtica etiam & fabuloſa opus eſſe Theologia, praeter veram illam & naturalem, quam ſapientes tenerent, ſi quidem ſaluti populorum conſulendum eſſet. Minus ita homines ſenſiſſe verae religionis ignaros admirabuntur, qui ne inter ipſos quidem Chriſtianos defuiſſe cognoverint, quibus haec non contemnenda viſa fuit ſententia. Audiamus ipſum tantum (*r*) *Syneſium*, cujus haec verba ſunt: Τὸ δὲ ῥᾷστον καταγελᾶσται ὁ δῆμος· δεῖται γὰρ τερατείας. *Quod facile ac parabile eſt, deridet populus*

ἀνθρώπους μαρτύρομαι· Οἰκεῖον ἀλήθεια Θεῷ, ᾧ διὰ πάντων ἀναίτιος εἶναι βούλομαι. *Sed ſi ad epiſcopale munus evocer, nolo ementiri dogmata. Horum Deum, horum homines teſtes facio. Affinis eſt Deo veritas, apud quem criminis expers omnis eſſe cupio.* Et interjectis nonnullis: Δόγματα δὲ οὐκ ἀπηλυγάσομαι, οὐδὲ στασιάσει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. *Dogmata porro mea nequaquam oltegam: neque mihi ab animo lingua diſſidebit.* Quod igitur *Syneſius* a perſona philoſophi non remotum eſſe cenſebat, plebem fallere, & fabulis ludere, id antiſtitis Chriſtiani munere prorſus eſſe indignum, arbitrabatur. Nil ego dubito, quin his promiſſis vir, quo nihil candidius fieri poteſt, ſteterit, ſemperque vera animi ſenſa libere eloquutus ſit. Voluit quidem haud ita pridem *Jo. Tolandus*, in quo morum perverſitatem cum dogmatum certaſſe deformitate notum eſt, ſidem ejus in dubium vocare, *Syneſium*que violatae hujus promiſſionis reum facere, in *Clidophoro, or of the exoteric and eſoteric philoſophy*, quae *Diſſertatio* ſecundum tenet locum in libello, quem *Tetradymus* inſcripſit, & *Londini* 1720. *in* 8. edidit, p. 99. Sed quo accuſationem muniat, nihil habet aliud, praeterquam hoc, exſtare in *Syneſii* epiſtolis veſtigia quaedam, ex quibus appareat, ſollicite ab eo cautum fuiſſe, ne praecepta quaedam philoſophorum in vulgus emanarent. Sed non animadvertit vir leviſſimi ingenii, qui ſuum unice ducebat, Chriſtianae religioni illudere, *Syneſium* Chriſtianam diſciplinam a philoſophia, cui ſeſe addixerat, ſejungere, duplicique ſeſe ratione ſpectari voluiſſe, ut philoſophum, & ut Chriſtianum doctorem. Chriſtianae religionis veritatem minime celandam eſſe putabat apud populum, nec epiſcopi linguam de re ſacra differentis opinabatur ab animo ejus diſſidere debere: at philoſophiae praecepta non convenire omnia populo, nec philoſophi a munere abhorrere, ſibi intus nonnulla & ſuis canere, populum autem commentis paſcere. Taceo, incertum eſſe, an epiſtolae hae, quas *Tolandus* teſtatur, ante ſcriptae ſint, quam epiſcopus conſtitueretur *Syneſius*, an vero poſt illud tempus. Repellenda eſt, quantum veritate licet propitia, eorum temeritas & audacia, qui his noſtris temporibus, ut detrimentum ſanctiſſimae *Chriſti* diſciplinae afferant, omni injuriarum genere veteres antiſtites obruunt, nec veteratorum eos fuiſſe diſſimiles volunt, qui aliud clauſum pectore geſſerint, aliud multitudini propoſuerint. Non ita mihi curae eſt veterum eccleſiae doctorum auctoritas, ut veritatem negligentius habendam eſſe, ſi eorum cauſſa agatur, exiſtimem. Sed moleſte fero, homines ex vitiis compoſitos atro eos dente petere, quos a limine interdum vix ſalutarunt.

 (*s*) *Jo-*

pulus: portentis enim opus habet. Flavius (*s*) *Joſephus* ſine ullo circuitu ſapientes viros inter Graecos idem, quod Judaeos, de rebus divinis ſenſiſſe, perhibet: Ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι δοκοῦσι παρὰ τοῖς Ἕλλησι. *Sapientiſſimi Graecorum*
630 *idem, quod Judaei, de Deo ſenſiſſe videntur.* Sed addit tamen poſtea: Εἰς πλῆθος δόξαις προκαταλελημμένον τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἐξενεγκεῖν οὐκ ἐτόλμησαν, *eos dogmatis hujus veritatem in vulgus, aliis jam occupatum opinionibus, efferre metuiſſe.* Certe ſapientes viri, qui promiſcue omnibus naturalis de Deo doctrinae leges & inſtituta aperirent, eos id magno facere vitae ſuae & fortunarum diſcrimine, cenſebant. Quae res (*t*) *Platoni* hoc dictum expreſſit: Τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. *Ille parens & opifex univerſitatis ut indicetur in vulgus, id fieri nullo mo-*

(*s*) *Joſephus*] *Lib.* II. *contra Apionem* §. 16. *p.* 482. *T.* II. *ed. Havercamp.* Sed paullo aliter *Cudworthus Joſephi* verba exhibet, atque apud eum ſcripta exſtant: Ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι παρ' Ἕλλησιν ὅτι μὲν ἐδιδάχθησαν, —— ἐῶ νῦν λέγειν. *Mitto, Graecorum ſapientiſſimos hujus de Deo ſententiae magiſtrum & auctorem* (*Moſen*) *habuiſſe.* Ipſe hic *Joſephi* locus ad rem, quae hic agitur, probandam nullius eſt virtutis. Etenim quis ex eo, quod *Joſephus*, Judaeus, qui pro gente ſua iſto loco verba facit, affirmat, *Platonem, Socratem, Pythagoram*, & reliquos philoſophorum principes clam cum Judaeis conſenſiſſe, confici ſtatim poſſe, putet, rem ita ſeſe habere? Quid reſpondiſſet *Joſephus*, ſi quis ex eo quaeſiviſſet, unde cognitum haberet, *Platonem* a *Moſe* edoctum fuiſſe, & Judaeorum dogmata occulte probaſſe?

(*t*) *Platoni*] In *Timaeo C.* 13. *p.* 236. *ed. Fabricii.*

(*v*) *Poteſt*] Longe plura, quam hic afferuntur, veterum exſtant auctorum dicta, quibus illi veritatem nudam populo haud poſſe exponi, ideoque fabulis & involucris tectam proponi debere, docent. *Clemens Alex. Stromat. Lib.* V. *Cap.* 8. *p.* 671. de omnibus ſapientibus, hanc eis rationem placuiſſe, perhibet: Οὐ μόνον Αἰγύπτιοι οἱ λογικώτατοι, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων ὅσοι φιλοσοφίας ὠρέχθησαν, τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐζήλωσαν. *Non ſolum, qui ex Aegyptiis vi ratiocinandi plurimum valuere, ſed ex aliis quoque barbaris ii, qui erant dediti philoſophiae, ſymbolicum docendi genus conſectati ſunt.* Nec aliter *Origenes* & alii veterum Chriſtianorum doctores. *Salluſtius Libro de Diis & mundo Cap.* 3. *p.* 246. in *Thom. Gale Scriptor. mythologicis*: Τὸ μὲν πάντας τὴν περὶ θεῶν ἀλήθειαν διδάσκειν ἐθέλειν, τοῖς μὲν ἀνοήτοις, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι μανθάνειν, καταφρόνησιν, τοῖς δὲ σπουδαίοις ῥᾳθυμίαν ἐμποιεῖ· τὸ δὲ διὰ μύθων τἀληθὲς ἐπικρύπτειν, τοὺς μὲν καταφρονεῖν οὐκ ἐᾷ, τοὺς δὲ φιλοσοφεῖν ἀναγκάζει. *Ad veritatem de Diis univerſos informare, in inſipientibus, quum ad eam addiſcendam inepti ſint, contemtum, in ſtudioſis ſegnitiem parit: at fabulis veritatem occultare, illos, ne contemnant, prohibet, hos, ut philoſophentur, compellit. Phurnutus de natur. Deor. Cap.* 35. *p.* 235. Οὕτω δ' ἂν εἰδέναι καὶ τἆλλα τῶν μυθικῶς παραδεδόσθαι περὶ θεῶν δοκούντων ἀναγαγεῖν —— δύναιο, πεισθεὶς, ὅτι οὐχ οἱ τυχόντες ἐγένοντο οἱ παλαιοὶ, ἀλλὰ καὶ συνιέναι τὴν τοῦ κόσμου φύσιν ἱκανοὶ, καὶ πρὸς τὸ διὰ συμβόλων καὶ αἰνιγμάτων φιλοσοφῆσαι περὶ αὐτῆς εὐεπίφοροι. *Hoc pacto alia omnia, quae de Diis fabuloſa tradita fuerunt, potes ad veritatem revocare, —— perſuaſus, non vulgaris ſapientiae homines veteres fuiſſe, ſed ad naturam mundi cognoſcendam idoneos, & ad eam explicandam ſymbolis & figuris ingenioſe felices. Dionyſius Halicarnaſſ.* aut ſi quis alius auctor eſt, in *Vita Homeri p.* 323. *ed. Thom. Gale*: Εἰ δὲ δι' αἰνιγμάτων καὶ μυθικῶν λόγων τινῶν ἐμφαίνεται τὰ νοήματα, οὐ χρὴ παράδοξον ἡγεῖσθαι. *Porro quod* (*Homerus*) *per aenigmata & fabuloſas quaſdam orationes animi ſenſa oſtendit, non mirum videri debet.* Τοῦτο γὰρ αἴτιον —— τὸ ἀρχαίων ἦθος. *In cauſſa enim eſt veterum conſuetudo*, ὅπως οἱ ἀμαθεῖς μὴ καταφρονῶσι τούτων, ἃ οὐ δύνανται συνιέναι, *ne vulgus illa contemnat, quae intelligere nequit.* Et quis, quae de *Pythagorae* ſymbolis, de ſacris Aegyptiorum litteris, de aliis ejus generis rebus tradita ſunt, ignorat? Mihi vero, ut, quod ſentio, libere profitear, haec tota ratio valde ſemper ſuſpecta fuit. Equidem lubens conceſſerim, viros ſapientes multa olim ſibi retinuiſſe diſcipulisque ſuis melioribus unice tradidiſſe dogmata, ne vulgi concitarent rabiem & in ſuperſtitiones ſtudium: illud quoque facile dederim, praecepta morum, ut ſuavius & tutius in animos influerent hominum, ſub fabularum tegumentis ſaepenumero fuiſſe expoſita: etiam hoc addiderim, breviter quaedam & argute dicta philoſophis nonnullis in ore fuiſſe, quibus ſuos ad officiorum quorumdam & dogmatum recordationem ſine longo verborum circuitu excitarent. Hoc autem vix ac ne vix quidem mihi perſuaſerim, veterum ſapientiae profeſſorum aliquem ita fuiſſe temulentum ac veſanum, ut ſana egregiaque de Deo rebusque divinis praecepta & decreta, fabulis ridiculis, obſcoenis, & ineptiſſimis involuta atque veſtita, populo cuſtodienda traderet. Primum, qui hoc ita factum eſſe affirmant ex antiquis auctoribus, eorum fere omnium fidem in dubium

modo (v) *potest.* Sed concludamus rationem: Qui ingenio valebant olim & sa-
pientia, quum Dei naturam mortalibus ingeniis vehementer esse retrusam intelli-
gerent, multitudini hanc esse dandam existimabant facultatem, ut Deum in ope-
ribus ejus revereretur, variasque ejus partes, virtutes, & membra divinis honori-
bus afficeret. Sapientibus relinquendam esse judicabant, quam veritas & natura 631
docerent, de Deo doctrinam: reliquos homines civilis cujusdam Theologiae,
quosdam etiam poëticae & fabularum indigere.

§. XXXV. Trium itaque illorum capitum, quae proposuimus initio, quod princeps erat & primarium, abunde atque luculenter explanavimus. Veteres enim do-

bium voco, partim quod nullum afferunt, quo hoc probent, argumentum, partim quod ipsae fabularum expositiones, quas lectoribus suis obtrudunt, coactae sunt & inter se mirifice discordes, partim denique quod plerosque eorum felicioris ingenii, quam judicii fuisse, video. Omitto, apertum esse, e re fere omnium fuisse, qui singularem in fabulis veterum sapientiam tradiderunt esse reconditam, ut hoc ita sese habere crederetur, quo tanto facilius, quae ipsimet vera esse ducebant, scita veterum, quorum ingens semper fuit auctoritas, testimoniis confirmare possent. Caussam deinde nullam intelligo, quare id fecissent veteres. Plebem, ajunt, rudem plerumque & agrestem, semotam esse cupiebant viri sapientes a cognitione veritatum divinarum, quae purgatum requirunt & doctrina perpolitum ingenium. Itaque fabularum utebantur velo, ne mysteria illa non initiatis paterent. Hoc si verum est, equidem lepida fuisse ac festiva capita veteres illos sapientiae praefectos, nullus dubito. Nolunt, plebem scire mysteria sua: recte, an secus, nunc non disputo. Hujus autem voti quo compotes fiant, stultissimas & levissimas fabulas excogitant, & illis ea praecepta concludunt, quibus nihil sanctius esse putabant. Id prorsus absurde & stolide meo judicio faciunt. Longe certe satius fuisset, tacere prorsus, & haec sacra plane occultare, maxime quum nihil esset, quod eos cogeret, ut dogmata illa populis traderent, quam hac ratione multitudinem decipere. At facetum hocce genus primum id, quod omnibus ignotum esse vult, quum sibi soli servare illud potuisset, certo modo enuntiat: deinde, quod honestis & pulcris imaginibus tegere poterat, id fabulis implicat, absurdis certe & insulsissimis, tum semet ipsum in periculum hocce conjicit, ne emunctioris fortassis naris aliquis e puteo illud eruat, quod nemini apertum esse volebat: denique sine ulla caussa, id quod prorsus sapientes dedecet, plebem imperitam & innocentem turpissimis erroribus contaminat. Qui arcana esse vult ac secreta, quae ipsemet magno invenit labore, sapientiae praecepta, is, etiamsi peccet, ferendus tamen est quodammodo: at qui alios, quos a suis arcere sacris studet, sine ulla necessitate decipit, & portentis replet impiis, saluti rei publicae inimicis, virtuti atque honestati noxiis, quum silere possit, is profecto dignus est, quem boni omnes odio habeant, & virorum sapientum numero furcis & baculis exturbent. Viderint ergo, qui veteres sapientes aenigmatibus & fabulis magnas & eximias veritates velasse, dicunt, quosnam esse velint illos, quibus fallacias & dolos hosce tribuunt. Verum occurret forte aliquis: quid de litteris Aegyptiorum sacris, quid de *Pythagorae* symbolis judicas? Haeccine argumento sunt, fuisse nihilominus, quibus haec ratio veritatem celandi utilis & salutaris quondam visa fuerit? Equidem modice de utrisque sentio, nec in iis sum, qui aeternum sudant, ut thesauros inde eruant. *Pythagorae* symbola non magnae sapientiae, sed magnae in hoc homine superstitionis argumenta esse, arbitror. Fabis, ut exemplum afferam, suos vesci noluit *Pythagoras.* Hoc ego praeceptum, quidquid de recondito ejus sensu tot veteres recentioresque dicant, sine ulla interpretatione accipio; atque, si quis forte requirat, iis argumentis ex historia *Pythagorae*, perperam id minime fieri, demonstrabo, quibus aequior nemo facile repugnaverit. At quum magnam doctrinae & ingenii laudem adeptus esset *Pythagoras*, facile sese adduci passi sunt inconsulti ejus admiratores, ut in planis & apertis hominis pronuntiatis mirabilia nescio quae praecepta latere, opinarentur. Forte commodior mihi erit alio loco haec latius explicandi occasio. De figuris & litteris Aegyptiorum sacris supra jam sententiam dixi. Nec ab ea discedo. Sacerdotes Aegyptii quum columnas forte quasdam ex veteri aevo reperissent, figuris & notis variis insignitas, neque hoc antiquae scripturae genus intelligerent, vetustissimos Aegypti incolas omnem sapientiam atque doctrinam suam istis notis expressisse, temere sibi persuaserunt. Quisque igitur pro ingenio & captu suo notas has interpretatus est, recteque sese facturum, putavit, si exemplum istuc sequeretur, & cogitata certis suis signis ac figuris indicaret. Lege, quae supra ex instituto disseruimus.

(x) Ma-

docuimus unum eumdemque supremum Deum variis sub nominibus veneratos esse personas referentibus, atque ex uno, quem natura colere jubet, Deo multos finxisse poëticos ac civiles Deos. Ex quo efficitur, commentitiam esse magnam partem ingentem illam Deorum multitudinem, cui vulgo sacra fecisse quondam feruntur populi, nec nisi ex variis unius celsissimi Numinis vocabulis compositam esse. Deum miseri mortales non summatim colebant, sed particulatim: id quod perspicue & scite *Maximus* (x) *Madaurensis*, cujus jam antea meminimus, fatetur: *Unius summi Dei virtutes, per mundanum opus diffusas, nos multis vocabulis invocamus, &, dum ejus quasi quaedam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere videmur.* Nunc ad alterum pergimus disputationis hujus momentum, idque nobis explicandum sumimus: Quamvis multa Numinum eorum, quae poëtae scriptis cecinerunt, populi vero sacrificiis & victimis venerati sunt, nomina tantum sint unius Dei, non vero Numina, veteres tamen re vera multitudinem Deorum coluisse: nec id plebem tantum fecisse, sed & illos, quibus naturalis unice placuit Theologia, esse multos credidisse Deos, id est, naturas rationis & consilii participes, homineque multum superiores & nobiliores. His naturis nomen vulgo dabant *Deorum*. Sed propterea tamen haud eas ἀγεννήτους & αὐτογενεῖς, *ex nulla re genitas*, esse, atque *ex semetipsis existere*, arbitrabantur, verum omnes, uno principe Deo excepto, γεννητοὺς Θεοὺς, *Deos genitos & procreatos*, esse, confitebantur. Vocem γεννητὸς latiori significatione illa, quam supra declaravimus, adhibebant: Quamvis enim Numina negarent κατὰ χρόνον, aut *certo tempore* genita esse, tamen *ex superiori caussa*, ἀπ' αἰτίας, ea esse procreata, (y) decernebant. *Plutarchus* inter *Quaestiones*, quas *Platonicas* nominat, etiam hanc sibi duxit referendam esse: Qui fiat, quod *princeps omnium Deus*, ὁ ἀνωτάτω Θεὸς, *Platoni & parens & effector omnium* dicatur *rerum*? Cui quaestioni his verbis occurrit, quae jam antea laudavimus: (*) Ἡ τῶν μὲν Θεῶν τῶν γεννητῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πατήρ ἐστιν, (ὡς Ὅμηρος ἐπονομάζει) ποιητὴς δὲ τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων; *Num forte Deorum, qui geniti sunt, & hominum pater est, ut Homero dicitur, brutorum autem & anima carentium opifex?* Nihil est hoc *Plutarchi* testimonio aptius ad ostendendum, censuisse *Platonis* familiam, summum omnium Deum, τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, quum ipse sit ἀγέννητος, seu *ortus & initii expers*, effectorem tamen & parentem cunctorum esse Numinum, atque hac de caussa Deos ab ea vocatos esse γεννητοὺς seu *genitos*. Atque id ipsum luculenter quo-
632 que alio *Plutarchus* loco his verbis exponit: (†) Πλάτωνος πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦ τε κόσμου καὶ

(*) (P. 1000.) (†) Sympos. Lib. VIII. C. 1. (p. 718.)

(x) *Madaurensis*] Apud *Augustinum Epist.* XVI. *p.* 15. *T.* II. *Opp.*

(y) *Decernebant*] Juniorum Platonicorum hanc esse distinctionem inter generationem κατὰ χρόνον & generationem ἀπ' αἰτίας, ignotum nemini erit, cui vel *Proclus* vel *Plotinus* inspecti sunt. Sed eamdem omnes tenuisse viros sapientiores, qui certo modo plures esse Deos censuerunt, id quod hic vir doctissimus sibi sumere videtur, id vero quemadmodum ostendi queat, nescio.

(z) *Ammianus Marcell.*] *Historiar. Lib.* XXI. *Cap.* 1. *p.* 263. *Substantiales*, ait, *potestates ritu diverso placatae, velut ex perpetuis fortium venis vaticinia mortalitati suppeditant.* Bis mihi vero in hoc loco interpretando errare videtur *Cudworthus*. (I.) *Substantiales potestates* ita dici opinatur ab *Ammiano*, ut Deos vere subsistentes a Diis commentitiis distingueret. Conjectura haec est, nullo suffulta fundamento. *Substantiales potestates* haud dubie hoc in loco illi sunt daemones, qui divinationi praeesse credebantur a Platonicis, quorum disciplinae *Ammianum* fuisse addictum, ex variis *Historiae* ejus locis apparet. Egit copiosius de his Diis seu daemonibus, vaticinationibus praepositis, *Jamblichus de mysteriis Aegyptior. Sect.* III. *Cap.*

καὶ τῶν ἄλλων γεννητῶν τὸ ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον Θεὸν ἐπονομάζοντος. *Audio, ab ipso Platone Deum non natum & aeternum nominari patrem, opificemque mundi & aliarum rerum genitarum.* Non me praeterit, *Platonem* quosdam ex Diis suis ἀϊδίους quoque seu *aeternos* appellare. At iidem Dii alio sensu γεννητοὶ etiam illi appellantur, utpote quos ab uno illo Deo, qui numquam non ἀγέννητος, omnis caussae, originis, & initii expers, nullique rei subjectus manet, fluxisse, & hac ratione ex eo procreatos esse ac genitos, censet. Quare *Procli* est hoc generale scitum: (*) τὸ εἶναι Θεοὺς πάντες οἱ Θεοὶ διὰ τὸν πρῶτον ἔχουσι Θεόν. *Omnes Dii propter illum primum Deum id habent, ut sint Dii.* Cui addit, Deum propterea πηγὴν τῆς θεότητος, *fontem divinitatis*, appellari.

Ergo fixum nobis hoc & ratum sit, plures illos, quibus supplicarunt olim sapientiores, Deos ex uno omnes exstitisse Deo, nec nisi ὑπουργοὺς δυνάμεις, uti *Plutarcho* nominantur alicubi, *virtutes servientes*, seu famulos unius summi Numinis fuisse habitos. Atque hoc summum Numen, id quod antea monuimus, saepenumero ὁ Θεὸς, *Deus*, eminentiori ratione & absolute a veteribus appellatur: ceteri vero minores & inferiores Dii, quo ab eo discernantur accuratius, οἱ Θεοὶ, *Dii*, frequentissime vocantur. Sic *Celsus* etiam fecit, cujus mentem his verbis exponit *Origenes*: (†) Θεοὺς δημιουργοὺς εἶναι πάντων σωμάτων, μόνης ψυχῆς ἔργον ὄντος Θεοῦ. *Dii sunt effectores omnium corporum animalium: sola vero anima Dei opus est.* (z) *Ammianus Marcellinus* minores illos Deos *substantiales potestates* nominat. Quo verbo suspicor voluisse eum haec Numina ab illis segregare Diis, qui nusquam exsistebant, verum nomina tantum & notiones erant unius summi Numinis, aut ejusdem virtutes, Deorum specie & personarum habitu indutae. Ceterum *potestates* has *substantiales Ammianus*, divinationem & vaticinandi facultatem quidem impertiri mortalibus, at unius tamen omnes summi principisque Numinis, quod *Themidem* nominat, arbitrio & voluntati subesse, significat. Atque hanc *Themidem* ait veteres Theologos *in cubili & solio Jovis* collocasse. Poëtarum aliqui conjugem Jovis, alii sororem hanc divam esse cecinerunt. *Anaxarchus*, cujus sententiam *Plutarchus* refert, (§) *Themidem* πάρεδρον τοῦ Διὸς, *assessorem Jovis*, dicit. Idem vero philosophus vim fabulae de *Themide* non assequitur, & vehementer ejus significationem detorquet, quum ea designari censet, πᾶν τὸ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος θεμιτὸν εἶναι καὶ δίκαιον, *omne illud, quod a suprema fit potestate, justum rectumque idcirco esse.* Mihi enim veteres hanc ideo videntur invenisse fabulam, ut mortales edocerent, justitiam & aequitatem in consiliis capiendis semper Deo adesse, ac cum mente ejus & voluntate

(*) Theol. Plat. Lib. III. C. 7. (p. 132.)

(†) Lib. IV. p. 200.

(§) In vit. Alex. (p. 596. T. I. Opp.)

Cap. 11. *p.* 72. *s.* *Substantiales* autem cur hos daemones dixerit, id aeque obscurum intellectu est, atque universa *Ammiani* loquutio, quae lectores caligine ac duritie sua vehementer excruciat. *Lib.* XIV. *Cap.* 11. *p.* 59. *Nemesin* seu *Adrastian* quoque *substantialem tutelam* vocat, ex quo nihilo plus lucis ad vim verbi hujus capiendam oritur. Suspicor ego, *substantiales potestates* eas dictas esse ab *Ammiano*, quae certis non alligatae sunt terrarum orbis partibus, verum libere vagantur, atque solae subsistunt. Inesse nimirum arbitrabatur, non secus atque Platonici, quorum praeceptis obtemperabat, sideribus, elementis, terrae, fontibus certos genios aut daemones: hi *potestates* ipsi, si quid mea valet opinio, *non substantiales* erant, quoniam non propriam habebant *substantiam*, verum aliena veluti utebantur. *Substantiales* autem *potestates* sunt, quae sine corpore ejusmodi subsistunt. (II.) *Themidem* ab *Ammiano* his Diis praefectam summum principesque Numen esse, affirmat. Sed ex suo hoc sensu, non autem ex mente *Marcellini*, dicit, apud quem nihil ejusmodi reperias.

(a) *Lib.*

tate conjunctam, naturae rerum totique terrarum orbi leges rogare. Ergo *Themis* aliud tantum erat inter antiquos sapientes Dei vocabulum, ex consideratione perfectionis cujusdam divinae natum, quod reliquis supra commemoratis adjiciendum erit. Neque (*a*) *Plato*, quum *Libro de legibus* jurandum esse praecipit hominibus per *Jovem*, *Apollinem*, & *Themidem*, his nominibus tres Deos, verum tres tantum unius potentissimi Dei notiones indicat. Et recte *Pighius* mentem perspexit philosophi, qui hoc eum sibi velle docet, (*) *timore divino*, *veritate ipsa ac aequitate sanciri debere juramenta. In Jove enim*, sic pergit *Pighius*, *summi Numinis*
633 *potestatem*, *falsi ac perjurii vindicem*, *in Apolline veritatis lumen*, *in Themide jus*, *fas atque licitum esse*, *intelligitur. Est enim Themis ipsa lex aeterna atque universalis*, *mundo ac naturae praescripta*, *aut*, *quod Ciceroni visum est*, *ratio recta summi Jovis. Ficinus in Commentario* ad *Platonem* in plerisque cum hac interpretatione congruit. Igitur, quoties veterum Theologos affirmasse (*b*) legimus, Deam *Themidem elementorum* praesidere *spiritibus*, omnesque illas voluntate sua moderari *substantiales potestates*, unde divinandi virtus & vaticinatio ad homines proficiscatur, hanc decet nos existimare eorum esse sententiam: Unum esse rerum omnium potentem Deum, qui reliquos omnes gubernet, unam divinam mentem, quae leges naturae totique terrarum orbi ferat, omniaque illa in se decreta fatalia contineat, ad quorum normam eveniant, quaecumque futura sunt; & hanc fontem illum esse, unde omnis procedat divinandi facultas & ratio: namque hanc supremam mentem cum inferioribus mentibus nunc plura, nunc pauciora de consiliis arcanisque suis communicare. Summa certe omnis sapientiae illius, quae in Graecorum recondita erat de Diis doctrina, huc redit: Unum esse Deum aeternum, ex nulla re genitum, nec ulli rei subjectum, parentem & conditorem omnium: at multas esse etiam *substantiales potestates* sive *mentes*, quas idcirco summum Numen condiderit, ut haberet, quibus mandata sua orbi administrando necessaria committeret. Verum brevia haec praecepta imprudentia hominum multis, ne condimentis scilicet careret sapientia, commentis & fabulis contaminaverat. Ex utrisque tota illa Graecorum de Diis doctrina composita est.

Itaque, quod jam antea demonstravimus, veteres populi simul unum Deum & plures Deos, sensu tamen diverso, profitebantur: unum nempe Deum nec factum, nec genitum, nec ullius denique legi subjectum, at plures Deos genitos atque factos. (*c*) *Onatus*, *Pythagorae* discipulus, eos, qui unum tantum esse Deum, non autem plures, existiment, negat intelligere, dignitatem atque majestatem divinae naturae in hoc in primis esse positam, quod Diis dominetur & leges scribat. (*d*) *Plotinus* etiam gloriae ac honori divino minus eos rite consulere judicat, qui

(*) De Dea Themide p. 39.

(*a*) *Lib.* XII. *de legib. p.* 685. *Opp.* Nescio, unde vir egregius didicerit, *Platonis* istam, quam hic expressit, sententiam fuisse.

(*b*) *Legimus*] Unum, haec scribens, *Ammianum* ante oculos habuit vir eruditissimus, cujus paullo ante locum expendimus. Fallitur autem, id quod supra jam observatum est, quod *spirituum elementorum* mentionem esse factam ab *Ammiano* asseverat: unius enim tantum *spiritus elementorum* is meminit. Ceterum in sensum fabulae de *Themide* nunc quidem inquirere haud placet. Praeter *Alb. Pighium*, cujus *de Themide Librum Jac. Gronovius* in *nono Antiquit. Graecarum Tomo* describi denuo curavit, & eos, quos *Jo. Alb. Fabricius* nominat *Biblioth. Graecae Lib.* I. *Cap.* 35. *p.* 241. non ita pridem celeberrimus inter Jureconsultos vir, *Jo. Frider. Hombergk Zum Vach*, Professor Marpurgensis, singulari libro, quem inscripsit: *Themis*, *seu de ortu legis aeternae secundum sententiam Graecorum*, *Marburg.* 1725. 4.

vel

qui Deum in unum veluti contrahant, illos autem, qui magnam ei praesto semper esse Deorum multitudinem, confirment, qui ex eo cum ipsam acceperint naturam, tum perpetuo veluti vinculo pendeant, sic, uti par est, de Deo sentire: quidquid enim hisce Diis honoris exhibeatur, id omne putat ad parentem eorum, summum omnium Deum, pertinere. In his similibusque pronuntiatis duo sollicite distinguere oportet: quorum unum hoc est: Sic visum fuisse antiquis his religionis assertoribus, Deum non esse naturam solitariam, sed incredibilem circa eum versari Deorum seu *substantialium potestatum*, naturarum viventium & intelligentium, homine denique multo praestantiorum, numerum, quae neque ex semetipsis exstitissent, neque ex materia confictae essent, verum omnes ex uno summo Deo genitae ac procreatae essent. Alterum vero hoc: Has omnes naturas, suo licet singulas modo, hominum curare negotia, orbisque terrarum praesidere administrationi; ideoque universas etiam ab hominibus divinis honoribus excipi, implorari atque invocari debere. Ex quo intelligitur, pietatem veterum & religionem inter cuncta haecce Numina divisam atque distractam fuisse. Sunt quidem viri docti, qui populorum solem orientem spectantium Deos nil fuisse, ducibus sacris litteris, disputant, quam signa & simulacra vita omni vacua. At hi Dii orientalium, imaginibus licet & statuis exprimerentur, reapse tamen naturae erant vita & intelligentia praeditae, homineque multum excellentiores. Quod quidem vel ex illo Chaldaeorum patet ad *Nebucadnezarem* responso, quod *Daniel*, divinus vates, in literas retulit. Consulti enim hi divini de somnio regis sic re- 634
spondent: (*) *Nullus est, qui possit hoc regi exponere somnium, nisi Dii, quorum habitatio cum hominibus non est*, id est, Dii immortales, aut qui longe supra humanae conditionis fragilitatem & imbecillitatem positi sunt. Non sum nescius, esse, qui haec verba de singulari quodam Deorum genere interpretentur, conjectorumque hanc esse contendant (e) sententiam: Daemones illi aut inferiores Dii, qui in aëre commorantur, & cum hominibus frequentissime sunt, minori sunt virtute, quam ut hoc, quod a nobis requiritur, praestare possint: Diis superis hoc munus unice relictum est, qui ad homines sese demittere numquam solent. Quorum cur sequamur opinionem, equidem nil caussae video. Redeo ad duo illa momenta, quae in veterum de Deo doctrina separatim esse consideranda dixi: quorum hoc primum erat, Deum naturam haud esse solitariam, sed incredibili cinctam geniorum aut naturarum intelligentium homineque meliorum multitudine, quas sapientia ejus ideo condiderit, ut haberet voluntatis suae ministros & famulos. Huic itaque scito neque novi, neque veteris testamenti tabulae ulla ratione adversantur. (†) *Millies mille*, inquit *Daniel*, *ministrabant ei, & coram eo myrias myriadum sta-*

(*) Dan. II. 11. (†) Dan. VII. 10.

veritates in hac fabula latentes erudite studuit eruere. Hoc vero, non possum, quin significem, universam *Themidis* historiam, & quaecumque de hac Diva tradita accepimus, obstare mihi videri, ne eorum probetur sententia, qui *Themidem* existimant ipsum esse supremum Numen, aut ex illis unum nominibus, quibus Deum ipsum veteres affecerunt.

(c) *Onatus*] *Libro* περὶ Θεοῦ καὶ Θείου apud *Jo. Stobaeum* in *Eclogis physic. Lib.* I. *C.* 1. *p.* 4.

(d) *Plotinus*] Vellem, locum designasset, quo haec dixit *Plotinus*. Mihi, valde licet quaerenti, nullus ex omnibus occurrit, qui de Diis apud *Plotinum* agunt, qui sententiam, quae hic legitur, ex omni parte referat.

(e) *Sententiam*] *Hugonis Grotii* haec est, quam perstringit, interpretatio in *Comm. ad h. l. p.* 412. *ed. Paris.* Non ego illam plane rejecerim: sed nec majoris aliquid caussae video, cur eorum minus probetur opinio, qui generatim omnes a Magis Deos intelligi volunt.

(f) *Le-*

stabant. Accessistis, inquit, *Paulus*, (*) *ad myriadas angelorum.* Verum alia longe alterius pronuntiati ratio est, quod procreatas istas a Deo mentes ab hominibus religiose invocari & adorari debere, praecipit. Namque hoc utriusque foederis divini libri constanter exsecrantur, neminem divinis afficiendum esse honoribus, decernentes, praeter unum illum Deum, qui coelum terramque & omnia de nihilo protulit. Haec est oraculi illius sententia, quod Chaldaeo propterea sermone *Jeremias* expressit, ut haberent statim Judaei, ad Babylonios deportati, quo Chaldaeorum plures Deos colentium amentiam castigare possent: (†) *Sic dicitote istis: Dii illi, qui coelum & terram non fecerunt, perituri sunt e terra & e regionibus sub coelo.* Vaticinatur *Jeremias*, fore tempus, quo nulla omnino natura in tota rerum universitate divinis colatur honoribus, si ab uno illo discesseris Deo, cujus virtute coelum terraque comparata sunt, neque hunc statuis & imaginibus ea aetate inclusum iri. Atque evenisse jam ex parte videmus, quod vir sanctus, Deo plenus, eventurum esse praedixit. At quando (§) *regna hujus mundi omnia* Jesu Christi, *Domini & Servatoris nostri, regna fient*, tum vero tota vis vaticinationis hujus aperta erit. Constat igitur ex his, quanam de re proprie cum Deorum cultoribus Christiani decertaverint: quod quidem apte (*f*) *Lactantius* exposuit: *Sed*, inquit, *fortasse quaerat aliquis a nobis, quod apud Ciceronem quaerit Hortensius: Si Deus unus est, quae esse beata solitudo queat? Tamquam nos, qui unum esse dicimus, desertum ac solitarium esse dicamus. Habet enim ministros, quos vocamus nuntios. Et est istud verum, quod dixisse Senecam supra retuli: Genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neque Dii sunt, neque Deos se vocari aut coli volunt: quippe qui nihil praeter jussum ac voluntatem Dei faciant.* Id ipsum deinceps quoque repetit: *Si eos multitudo delectat, non duodecim dicemus, nec trecentos sexaginta quinque, ut Orpheus, sed innumerabiles, & arguimus eorum errores in diversum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant, ne Deum verum violent, cujus nomen exponunt, dum pluribus tribuunt.* Perspicuum est ex hisce locis *Lactantii*, id praecipue tum temporis inter Christianos & Deorum affectatores in disceptationem vocatum esse: utrum summi Numinis ministros, quos utrique genitos esse fatebantur, Deorum nomine appellare ac honoribus divinis sibi conciliare hominibus liceat? At fuerunt tamen aliqui ex amicis *Christi*, qui alio modo Deorum cultores sibi refellendos esse rati sunt, quum Deum a Christianis solitarium induci, conquererentur. Tres nimirum testabantur personas, quibus divinitatem contineri credunt Christiani, atque vel ex his patere disputabant, licet illi, qui nomen *Christo* dedissent, haud talem profiterentur Deorum turbam, qualem adversarii eorum, tamen eos Deum minime sterilem aut solitarium fuisse praecipere, antequam hunc mundum proferret: hoc quidem Judaeos facere; Christianos vero mediam quamdam inter hos & Deorum cultores viam tenere. Cui opinioni quo fidem compararent, dictum illud Dei apud *Mosen: Faciamus hominem*, adducebant in medium.

§. XXXVI. Nunc, qualis illa Deorum turba fuerit, cui sese veteres addixerant populi, explicatius enarrare juvat. Memini, me aliquoties monere, non idem

(*) Hebr. XII. 22.
(†) Jer. X. 11.
(§) Apoc. XI. 15.

(*f*) *Lactantius*] *Instit. divin. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 50. 51.

(*g*) *In-*

idem omnes de principe senſiſſe Deo, qui ceteroquin Theologiae illius prae- 635
cepta & inſtituta unice probabant, quam *naturalem* diximus. Erant enim ex illis, qui τὸ θεῖον aſſeverabant ἐξῃρημένον εἶναι τῆς ὅλης φύσεως, *Deum eſſe rem ab omni re corporea plane ſecretam, naturaque rerum univerſa multo celſiorem & ſublimiorem.* Verum alii non differre Deum ab anima mundi exiſtimabant. Superiori generi *Platonis & Pythagorae* fautores prae ceteris aſſentiebantur: quos inter non una vigebat & recepta erat Deorum diviſio. Erant illis θεοὶ ὑπερκόσμιοι & ἐγκόσμιοι, *Dii ſupra mundum evecti & mundani Dii:* erant θεοὶ ἀΐδιοι, *Dii aeterni*, & γεννητοὶ, *Dii geniti:* quam quum adhibebant diſtinctionem, verbum γεννητὸς arctiori uſurpabant notione, naturam ea deſignantes certo tempore factam, aut ortus & initii ſibi conſciam: erant denique illis νοητοὶ θεοὶ, *Dii ſoli ingenio conſpicui*, & αἰσθητοὶ, *Dii, qui in ſenſus (g) incurrunt.* In his, qui Platonicis & Pythagoreis Dii ὑπερκόσμιοι, ἀΐδιοι, & νοητοὶ, *ſupramundani, aeterni, & intelligibiles*, audiebant, principem obtinebant locum τρεῖς illae ἀρχικαὶ ὑποστάσεις, ut *Plotino* vocantur, *tres illae divinae perſonae*, unde, tamquam ex initiis ſuis, res univerſas profluxiſſe opinabantur, τἀγαθὸν nimirum ſeu ἓν, νοῦς, & ψυχὴ, ſeu *monas, mens, & anima.* Neque *Plato* primus omnium tria haec introduxit in orbem principia: verum, quod *Plotini* jam docebimus verbis, diu ante *Platonem* haec inter homines doctrina audita fuit: (*) Καὶ εἶναι τοὺς λόγους τούσδε μὴ καινοὺς, μηδὲ νῦν, ἀλλὰ πάλαι μὲν εἰρῆσθαι μὴ ἀναπεπταμένως, τοὺς δὲ νῦν λόγους ἐξηγητὰς ἐκείνων γεγονέναι, μαρτυρίοις πιστωσαμένους τὰς δόξας ταύτας παλαιὰς εἶναι, τοῖς αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος γράμμασιν· ἥπτετο μὲν οὖν καὶ Παρμενίδης πρότερον τῆς τοιαύτης δόξης. *Neque vero hi ſermones novi ſunt, aut nuper inventi, ſed dicti quondam fuerunt, licet non explicati: praeſentes vero ſermones ſunt veluti interpretes antiquorum, idque teſtimoniis comprobatur aſſerentibus, opiniones ejusmodi eſſe priſcas; quod ex ipſis quoque Platonis libris licet conjectari. Parmenides igitur prior ejusmodi opinionem attigit.*

Parmenidem Pythagoreorum ſectae fuiſſe deditum, certum eſt. Atqui is tria haecce rerum initia complexus eſt. Quare veriſimile eſt, dogma iſtud in illis fuiſſe placitis, quae paucis ſchola *Pythagorae* volebat aperta eſſe. Cui id etiam accedit, quod *Numenius*, nobilis Pythagoreus, eo plane imbutus fuit. Porro *Moderatus*, quod a *Simplicio* proditum eſt, perſpicue ſcriptum reliquit a *Pythagora* tradita accepiſſe ſua, qui tria profiterentur eſſe rerum initia: (†) Οὗτος γὰρ κατὰ τοὺς Πυθαγορείους τὸ μὲν πρῶτον ἓν ὑπὲρ τὸ ὂν καὶ πᾶσαν οὐσίαν ἀποφαίνεται· τὸ δὲ δεύτερον ἓν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ὄντως ὂν καὶ νοητὸν, τὰ εἴδη φησὶν εἶναι· τὸ δὲ τρίτον, ὅπερ ἐστὶ ψυχικὸν, μετέχειν τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν εἰδῶν. *Hic (Moderatus) ex Pythagoreorum opinione primum unum ſupra omnem eſſentiam eſſe, tradit: alterum unum, quod illud eſt, quod re vera eſt & intelligibile ex mente eorum, ideas eſſe, dicit: tertium vero, quod animale eſt, cum ex primo uno, tum ex ideis participare aliquid.* Denique *Jamblichi* locum, idem teſtantis, (h) *Proclus* interire paſſus non eſt: τρεῖς εἶναι θεοὺς τούτους καὶ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις ὑμνουμένους. *Tres Deos a Pythagoreis quoque praedicari & celebrari.*

Jam, quae docuit *Pythagoras*, ſupra oſtendimus ex illis, quae *Orpheus* poſteritati reliquit, praeceptis hauſta eſſe. Quam ſententiam egregie *Proclus* alio loco con-

(*) Enn. V. Lib. I. (Libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων p. 489. (†) In Ariſt. Phyſ. f. 50.

(g) *Incurrunt*] De his omnibus Platonicorum Juniorum Diis nemo rectius conſuletur, quam *Proclus* in *Theologia Platonica*.

(h) *Proclus*] *Comm. in Timaeum Platon. Lib.* II. p. 94.

confirmat & roborat: (*) Ἅπασα γὰρ ἡ παρ᾽ Ἕλλησι θεολογία τῆς Ὀρφικῆς ἐστὶ μυσταγωγίας ἔκγονος, πρώτου μὲν Πυθαγόρου παρὰ Ἀγλαοφήμου τὰ περὶ θεῶν ὄργια διδαχθέντος, δευτέρου δὲ Πλάτωνος ὑποδεξαμένου τὴν παντελῆ περὶ τούτων ἐπιστήμην ἔκ τε τῶν Πυθαγορείων καὶ Ὀρφικῶν γραμμάτων. *Omnis enim Theologia apud Graecos recepta eſt Orphicae myſtagogiae progenies. Nam Pythagoras quidem primus ab Aglaophemo de Diis orgia, ſacraque, quibus Dii colendi eſſent, didicit. Plato vero ſecundus fuit, qui ſuſcepit perfectam horum ſcientiam & ex Pythagoreis & ex Orphicis ſcriptis.* Nos autem ex eodem antea *Proclo* oſtendimus, aut potius ex *Amelii*, quem *Proclus* affert, loco, *Orpheum* omnino trinam quamdam divinitatem ſuis tradidiſſe. Tres enim ait *Amelius Platonis* reges non differre a tribus *Orphei* principiis, quae *Phanen*, *Uranon*, & *Chronon* dixerit. Sed hi tres, quos modo nominavi, *Orpheus*, *Pythagoras*, & *Plato*, Aegyptum omnes adierunt, & myſteriis veteris Aegyptiorum diſciplinae, quam ab *Hermete* ſeſe accepiſſe ferebant, initiati ſunt. Ex quo veri admodum fit ſimile, id quod ſupra jam ſignificatum eſt, dogma hoc de tribus rerum omnium principiis in reconditis fuiſſe Ae-
636 gyptiae Theologiae praeceptis. Ex iisdem, quae ſupra attulimus, intelligere licet, apud alias etiam gentes triplicis divinitatis hujus deprehendi veſtigia. Non ignorarunt eam myſteria *Mithrae*, quae Perſae gloriabantur a *Zoroaſtre* ſibi eſſe tradita. In *oraculis* autem *magicis* ſeu *Chaldaeis*, quae exſtant, cujuscumque demum fidei ſint & auctoritatis, diſerta legitur ejus memoria. Samothraces vetuſtiſſimis temporibus trinos venerati ſunt Deos, quibus negabant inter Numina ſanctius aliquid & auguſtius eſſe: atque tres hi Dii tria illa Numina, quibus Romani in Capitolio ſacra faciebant in primis, pepererunt. Horum Numinum altera erat *Minerva*, quae apud Latinos, ſicut Ἀθηνᾶ inter Graecos, divinae ſapientiae ſignum & imago habebatur. Ceterum Samothraces illi Dii nomine Hebraeo *Cabbirim*, id eſt, potentes Dii, appellabantur. Adde his poſtremo, Pythagoreos non tantum ſacroſanctum cenſuiſſe numerum ternarium, verum etiam naturae quoddam myſterium in eo latere, judicaſſe. Quamobrem tam Graeci, quam alii populi, ejus numeri in ſacris ſuis rationem in primis habendam eſſe, duxerunt. Teſtem producimus *Ariſtotelem*, cujus haec verba ſunt: (†) Διὸ παρὰ τῆς φύσεως εἰληφότες ὥσπερ νόμους ἐκείνης καὶ πρὸς τὰς ἁγιστείας τῶν θεῶν χρώμεθα τῷ ἀριθμῷ τούτῳ. *Quapropter hoc a natura numero ſumto, perinde atque quadam illius lege, & in Deorum ſacrificiis celebrandis uti* (*i*) *ſolemus.*

Nihil quidem habet dogma hoc de triplici rerum principio, quod, ſi modo recte intelligatur, ſanae repugnet rationi. At humanam tamen rationem & ingenium ſua virtute ad cognitionem ejus perveniſſe, id vero nemo ſibi temere perſuaſerit rerum humanarum intelligens. Quamobrem, quum in veteris teſtamenti libris non obſcura legantur doctrinae iſtius indicia & argumenta, haud equidem me peccaturum eſſe arbitror, ſi, quod *Proclus* de iſta ſcripſit Trinitate, quam Chaldaeorum tradunt oracula, eſſe eam θεοπαράδοτον θεολογίαν, *ſeu doctrinam ab ipſo Deo traditam*, idem in univerſum affirmem, atque Deum exiſtimem Hebraeis primum

(*) Theol. Platon. Lib. I. C. 5. (p. 13.)

(†) De coelo Lib. I. C. 5. (potius Cap. 1. p. 610. T. I. Opp.)

(*i*) *Solemus*] De Trinitate *Orphica*, *Perſica*, *Pythagorea*, tantum ſupra jam diximus, quantum ſatis eſt ad naturam hujus negotii declarandam. Quae vero ad longam & eruditam de Trinitate Platonica digreſſionem, quam hic exorditur vir doctiſſimus, vel illuſtrandam vel emendandam mihi pertinere videntur, ea conjunctim in *Praefatione* decrevi exhibere. Ipſe enim quum ordinis non nimis ſtu-

mum totam hancce rationem aperuiſſe, a quibus deinceps ad Aegyptios ceteraſque nationes manaverit. Si qui erunt, qui ad hanc propterea ſententiam ſeſe nolent adjungere, quia Pythagorei, Platonici, ceterique veterum Theologi non iisdem verbis dogma hoc expoſuerunt, quibus in *Athanaſiano Symbolo* exponitur, aut ex lege concilii Nicaeni exponi debet, hi mihi parum dextre videntur omnia perpendere, quae ad hoc negotium pertinent. Neque enim ſimul tota haec doctrina terrarum orbi patefacta eſt, verum ſenſim & particulatim. Atque ipſi Hebraei non niſi parce primum cum voce, tum ſcripto hac de re inſtituti ſunt. Verum, nato Servatore, caligo omnis profligata eſt, atque, quid de Deo ſentire fas eſſet, ex toto perſpicue mortalibus explicatum eſt. Quamquam, ne vigente quidem inter homines Chriſtiana religione, cuncta ſtatim tam accurate ac diſtincte enodata, omnique obſcuritate liberata ſunt, quae ad hocce dogma pertinent, donec errorum exſiſterent doctores, qui pervertere illud conarentur. His vero natis doctoribus, tum demum in hanc curam incubuit Chriſtianorum vigilantia, ut ſuis illud terminis deſcriberetur, atque omni ex parte vocabulis idoneis communiretur. Quamquam ipſi recte ſentientes, rebus omnibus jam compoſitis & ordinatis, quamnam vim voci ὁμοούσιος, *coëſſentialis*, fas eſſet attribuere, non omnes idem ſentiebant, ſed vehementer inter ſeſe pugnabant. Et quis denique magnopere demiretur, ſi dogmatis hujus abſtruſos valde receſſus & recondita myſteria ſecum conſideret, ne ipſos quidem, quorum ſanitatem & pietatem nemo revocat in dubium, ſatis fuiſſe concordes, quibus legibus definienda eſſet haec omnis diſciplina? Tanto autem faciliorem habent excuſationem, qui inter philoſophos & veritatis coeleſtis ignaros rectum curſum hic deſeruerunt. Utcumque eſt, nos quidem libere ac ingenue fatemur, plurimos eorum, quibus haec doctrina inter veteres Deorum cultores cognita fuit, mirifice eam adulteraſſe & depravaſſe, eo quod mediocri tantum ejus notitia imbuti eſſent. Id nunc juvat paullo plenius oſtendere.

Principio univerſis hoc erat in more poſitum, quibus haec arridebat de tribus principiis doctrina, ut ea principia tres appellarent Deos, atque τὸν πρῶτον, τὸν δεύτερον, & τὸν τρίτον θεὸν, *primum*, *ſecundum*, *tertium*que *Deum* in ore haberent. Qui accuratius philoſophari ſtudebant, illi *tres* quoque *cauſſas*, *tria initia rerum*, denique 637 *tres opifices* nominabant tres illas, de quibus loquimur, naturas. Sic *Proclo* (*) dogma hoc ἡ τῶν τριῶν θεῶν παράδοσις, *traditio de tribus Diis*, dicitur. Quo pertinet, quod idem de *Numenio* ſcribit, (†) τρεῖς ἀνυμνήσαντα θεοὺς, *quum tres Deos celebrare vellet*, τραγῳδοῦντα καλεῖν, *tragice eos appellaſſe* πάππον, ἔγγονον, ἀπόγονον, *avum*, *filium*, *nepotem*. Alterum nimirum iſtorum Deorum ex principe Deo genitum eſſe, tertium vero, quem propterea principis nepotem appellabat, ex utroque, tam primo, quam ſecundo, prodiiſſe Deo, ex illo, tamquam avo, ex hoc, tamquam parente, *Numenius* hiſce vocabulis indicare volebat. In eadem de tribus Diis ſententia *Harpocrationem*, *Atticum*, & *Amelium* fuiſſe, idem *Proclus* memoriae prodidit. Quorum quidem ultimus Numina iſta βασιλέας τρεῖς, *tres reges*, & τριττὸν δημιουργὸν, *tres*

(*) In Tim. Platonis p. 93. (†) Ibid.

ſtudioſus ſit vir eximius, & divellat ſaepenumero, quae conjungere fuiſſet ſatius, verebar, ne, ſi veſtigia ejus ſequerer, & per partes cuncta ejus ſcita expenderem, non nihil obſcuritatis in lectorum animis exoriretur. Taceo alia, quibus adductus ſum, ut recte me facturum conſtituerem, ſi hanc univerſam diſputationem, quae poſt *Cudworthi* aetatem variis litibus anſam dedit, continuata ſerie explicarem.

(*k*) Pri-

tres opifices aut *conditores mundi* (*) appellavit. Nec ab his *Plotinus* eſt alienus, qui alterum trium horum principiorum, νοῦν nimirum, ſeu primam mentem & intelligentiam, δεύτερον θεὸν, *ſecundum Deum*, nuncupat: (†) Καὶ θεὸς αὕτη ἡ φύσις, καὶ θεὸς δεύτερος, προφαίνων ἑαυτὸν, πρὶν ὁρᾷν ἐκεῖνον· ὁ δὲ ὑπερκάθηται καὶ ὑπερίδρυται ἐπὶ καλῆς οὕτως οἷον κρηπῖδος, ἣ ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτηται· ἔδει γὰρ ἐκεῖνον βαίνοντα μὴ ἐπ' ἀψύχου τινὸς, μηδ' αὖ ἐπὶ ψυχῆς εὐθὺς βεβηκέναι, ἀλλ' εἶναι αὐτῷ κάλλος ἀμήχανον πρὸ αὐτοῦ προϊόν. *Natura igitur haec eſt Deus, Deus, inquam, ſecundus, ſe ipſum praeferens indagantibus, antequam ſuperiorem illum intueantur: nempe ſuperior ille eminentius ſedet in praeclaro hoc ejus ſolio, ab ipſo pendente. Decebat enim illum non in curru quodam inanimato, neque rurſus in anima ſtatim incedentem, nobis occurrere, ſed pulcritudinem quamdam inaeſtimabilem ante conſpectum ejus mirabiliter praefulgere.* Alio in loco trium ſimul Deorum facit mentionem, mundumque hunc horum omnium imaginem eſſe, conſtituit: (§) Εἰκότως οὖν λέγεται οὗτος ὁ κόσμος εἰκὼν ἀεὶ εἰκονιζόμενος· ἑστηκότων μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου, τοῦ καὶ τρίτου, ἑστηκότος μὲν καὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ὕλῃ, καὶ κατὰ συμβεβηκὸς κινουμένου. *Merito igitur mundus hic appellatur imago, quae ſemper in aſſimilatione verſatur. Conſiſtit utique primum atque ſecundum, conſiſtit quoque tertium, ſed in materia, ideoque tamquam ex accidente fit mobile.* His (k) *Porphyrii* placet locum adjungere ex *vita Plotini*, ut ſpecimen quoddam ſimul exſtet, quantum in Platonicos hoſce vis myſticae hujus de Deo doctrinae ingeniique plus juſto ſibi indulgentis laſcivia potuerit. Narrat nimirum *Porphyrius*, & ſibi & *Plotino* hanc aliquoties felicitatem obtigiſſe, ut extra ſeſe rapti, cum principe trium horum Deorum, quem nulla mens aut ratio conſequitur, arctiſſime conjungerentur: Πολλάκις ἐνάγοντι ἑαυτὸν εἰς τὸν πρῶτον καὶ ἐπέκεινα θεὸν ταῖς ἐννοίαις, ἐφάνη ἐκεῖνος ὁ μήτε μορφὴν, μήτε τινὰ ἰδέαν ἔχων, ὑπὲρ δὲ νοῦν καὶ πᾶν τὸ νοητὸν ἱδρυμένος· ᾧ δὴ καὶ ἐγὼ Πορφύριος ἅπαξ λέγω πλησιάσαι καὶ ἑνωθῆναι. *Quum ſaepe ſemet ipſum extulit tota mente ad primum Deum mente ſuperiorem, protinus ipſi coruſcavit Deus ille, nec formam, nec ideam aliquam habens, ſed ſuper intellectum univerſumque intelligibile in ſe ipſo conſiſtens. Cui & ego Porphyrius ſemel appropinquavi ſuique conjunctus, quum annum octavum & ſexageſimum aetatis jam implerem.* Paullo poſt haec addit: Τέλος αὐτῷ καὶ σκοπὸς ἦν, τὸ ἑνωθῆναι καὶ πελάσαι τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ· ἔτυχε δὲ τετράκις που, ὅτε συνήμην αὐτῷ, τοῦ σκοποῦ τούτου. *Finis Plotino ſignumque erat, quo aciem mentis intenderet, appropinquare conjungique ipſi Deo omnibus ubique praeſenti. Quater autem, dum cum ipſo verſarer, hunc finem eſt aſſequutus.* Quibus verbis ſignificat, talem vehementer appetiiſſe *Plotinum* cum ſummo atque principe Deo, qui τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum & bonum*, vocatur, communitatem & conſociationem, qualem ipſe-

(*) Ibid.
(†) Enn. V. Lib. V. C. 3. (p. 522.)
(§) Enn. II. Lib. III. Cap. 18. (utrum ſtellae aliquid agant? p. 148.)

(k) *Porphyrii*] In *Vita Plotini Cap.* 23. *p.* 137. in *Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Graecae Lib.* IV. *Cap.* 26. Licere ſibi putavit *Cudworthus* in his verbis nonnulla omittere, quae ad propoſitum parum pertinent. Similia fere de *Jamblicho* prodit *Eunapius* in *Vitis Sophiſtar. p.* 23. de *Proclo* in *Vita Procli Marinus Cap.* 23. *p.* 26. 27. Scilicet tota ſchola Platonica portentis, aut nugis potius, delectabatur, atque credulitate quamvis facile aniculam ſuperabat.

(l) *Poſtremi Libri*] *Libro de bono vel uno, Ennead.* VI. *Lib.* IX. *Cap.* 10. *p.* 772.

(m) *Philo*] Haud dubie iſtum *Philonis* locum hic deſignat, quem *Euſebius* ex *primo* ejus *Quaeſtionum & ſolutionum Libro* excerpſit *Praeparat. Euangel. Lib.* VII. *Cap.* 13. *p.* 323. Διατί ὡς περὶ ἑτέρου θεοῦ φησι τὸ, ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ τῇ ἑαυτοῦ; παγκάλως καὶ σοφῶς τουτὶ κεχρησμῴδηται· θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον

ipsemet in fine (*b*) *postremi* sui *Libri* describit. Isto enim loco communionem hancce definit ἐπαφὴν, & παρουσίαν ἐπιστήμης κρείττονα, & τὸ ἑαυτῶν κέντρον τῷ οἷον πάντων κέντρῳ συνάπτειν, *tactus quoddam genus*, *& praesentiam cognitione meliorem*, item *conjunctionem centri nostri cum centro totius universitatis.* Ergo Trinitas, quam suis commendavit *Plato*, tribus intelligitur Diis constare; quorum alter & tertius, nullum omnino dubium est, quin principe minores fuerint & inferiores existimati. Alioquin enim tres nobis Deos obtrusisset *Plato* ex se ipsis exsistentes, suique plane juris & potestatis. At ejusmodi Deorum aeternorum & nulli subjectorum multitudinem veterum de Deo doctrina penitus repudiat & detestatur.

Nobis vero, qui *Christum* ducem sequimur, nullo modo integrum est, cum his 638
loqui veterum Theologis, atque tres inducere, quod illi fecerunt, Deos; tametsi tres esse in uno Deo personas aut hypostases confiteri liceat. Vetant enim praecepta illa, quae divinus magister nobis reliquit, plures Deos, praeter unum, venerari ac colere. Quae praecepta cum universum plurium Deorum cultum prosternunt & abrogant, tum eorum inprimis, mea quidem sententia, superstitionem condemnant, qui res a Deo conditas ad Deorum sustulerunt olim fastigium, divinosque honores aliis rebus, praeterquam illi, exhibuere, qui solus omnia condidit, ipse ex nulla re alia procreatus. Sacrae praeterea litterae, quarum a norma & regula nemini fas est in divino hocce dogmate explicando desciscere, etsi λόγον sive *verbum cum Deo*, id est, Deo patre fuisse, & *Deum* esse, sive rem ex nulla re genitam, tradant, nusquam tamen verbum hocce *alterum* aut *secundum Deum* nominant. At (*m*) *Philo* tamen, id quod memoratu dignum arbitror, tametsi Judaeorum ex lege omnem vehementer fugeret & exsecraretur Deorum cultum & religionem, haud tamen veritus est τὸν θεῖον λόγον, seu *divinum verbum* Platonicorum ad exemplum τὸν δεύτερον θεὸν, *alterum Deum*, nominare, neque censuit, hanc loquendi rationem religioni, quam profitebatur, secundoque ex decem *Mosis* praecepto adversari, quod Judaeos plures habere vetat Deos. Forte credidit, legem hanc de eo tantum genere Deorum accipiendam esse, quod ex naturis conditis perversitas adscivit mortalium, *verbum* vero *divinum*, quod *alterum* nominat *Deum*, ipsemet pronuntiat ἀΐδιον seu *aeternum* esse, quod ex Judaeorum disciplina idem erat, ac ex nulla re creatum aut genitum. Quidquid id est, citius ferri potest in Deorum plurium affectatoribus istud loquendi genus de secundo tertioque Deo, quam in homine Judaeorum sacris dedito. Namque illi, tantum abest, ut putarent, sese Deo aliquid indignum admittere, si longam Deorum turbam

ρον θεὸν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. *Cur perinde, ac si de alio Deo loqueretur* (*Moses*) *ad imaginem Dei factum a se hominem esse ait, non autem ad suam? Id vero praeclare omnino atque sapienter divino celebratur oraculo. Nihil enim mortale ad summi illius ac rerum universarum parentis imaginem fieri poterat, sed ad* SECUNDI DEI, *qui verbum illius est.* Inanis haec est hominis, ex *Platonis* scitis, quibus totus imbutus erat, divinum scriptorem, *Mosen*, interpretantis, subtilitas. Conferri cum hoc *Philonis* loco alium velim ex *Libro de somniis a Deo missis*, p. 494. quo pariter *verbum*, quod vocat, *divinum* Deum salutat, at Deum, qui τῇ καταχρήσει seu *abusive* aut parum proprie sic dicatur: Καλεῖ δὲ, addit, θεὸν τὸν πρεσβύτατον αὐτοῦ νυνὶ λόγον, οὐ δεισιδαιμονῶν περὶ τὴν θέσιν τῶν ὀνομάτων. *Vocat autem* (*Moses*) *Deum antiquissimum ejus verbum, nulla superstitione affectus circa impositionem nominum.* Valet hicce locus ad excusandum quodammodo *Philonem*, quem *Cudworthus* hic, nec immerito, castigat. Etenim patet ex eo, *Philonem* sensu valde diluto vocabulum *Deus* adhibuisse, quum ad aliam illud naturam, quam summum & unicum Deum, quem Judaei colunt, transferret, ipsumque fassum esse, verbo, quod vocat, minime illud sensu proprio convenire. Verum de hoc argumento, *Philonis*que sententia de Deo paullo post uberius.

bam ad ejus latus collocarent, modo omnes iſtos Deos faterentur ex uno divinitatis fonte manaſſe, ut potius iſto modo ſummi Numinis honori & gloriae omnium optime conſuli, uti ſupra docuimus, cenſerent, ſi copioſa eum aula communirent, inſignique non commentitiorum, ſed verorum, Deorum familia cingerent, quibus etiam divinum honorem adhibere fas eſſet. Quamobrem non modo ſecundum, de quibus loquimur, tertiumque Deum, ſed & multos praeterea alios genitos & creatos Deos commemorabant. Atque ipſe mihi *Auguſtinus*, haec ſecum reputans, excuſare videtur eos quodammodo, qui tres ſibi Deos aut tria finxerunt olim principia: (*) *Liberis enim*, inquit, *verbis loquuntur philoſophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offenſionem religioſarum aurium pertimeſcunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas eſt, ne verborum licentia, etiam in rebus, quae in his ſignificantur, impiam gignat opinionem. Nos autem non dicimus duo vel tria principia, quum de Deo loquimur: ſicut nec duos Deos vel tres nobis licitum eſt dicere, quamvis de unoquoque loquentes, vel de filio, vel ſpiritu ſancto, etiam ſingulum quemque Deum eſſe, fateamur.* Sententiam pii doctoris hanc eſſe, patet: Habet excuſationem quamdam mos iſte hominum veritatis neſciorum, qui tria iſta principia, quae memorant, tres, eosque diſtinctos, Deos nominant. Quodlibet enim principiorum iſtorum Deus eſt, neque lex illis quaedam loquendi ſcripta eſt; qualis haec: *Licet pater ſit Deus, filius ſit Deus, ſpiritus ſanctus ſit Deus; non tres tamen ſunt Dii, ſed unus tantum Deus.* At Chriſtianis turpiſſimum foret, iſtam licentiam imitari, ac de ſecundo quodam tertioque Deo verba facere, aut ſanctam Trinitatem Trinitatem Deorum appellare.
639 Interea, quando de patre, filio, & Spiritu S. ſeparatim loquimur, unumquemque Deum appellare convenit.

Ceterum, qui de Deo primo, ſecundo, & tertio, nec de pluribus, loquebantur olim, quamvis innumerabilibus alioquin uterentur Diis, illi etiam hac loquendi ratione teſtabantur, tres iſtos Deos prorſus a reliquis omnibus differre, & ſingularis cujusdam eſſe generis & ordinis, ſeu non eſſe θεὲς γεννητὲς, *genitos & procreatos*, verum ἀϊδίες, *aeternos, nec ex ulla cauſſa genitos.* Ac fuiſſe inter eos aliquos, qui tres hoſce Deos conjunctim τὸ Θεῖον illud ſeu *divinum* eſſe *Numen* crederent, cui omnes ſervire fas ſit, ſaepiusque illos, quo a reliquis Diis genitis ſecernerent, una voce *principem Deum* ſalutarent, id vero infra demonſtratum dabimus. Ergo nomen hoc, πρῶτος Θεὸς, *princeps Deus*, non perpetua quadam & conſtanti notione gaudebat. Modo enim amplior ejus poteſtas erat, omnibusque opponebatur Θεοῖς γεννητοῖς, *genitis & creatis Diis*, aut illis Numinibus, quae una cum orbe terrarum certo tempore facta credebantur: alias vero vis ejus contrahebatur, ſic ut illam praecipue naturam ſignificaret, quam in tribus divinis perſonis principem obtinere locum, & a ſecundo tertioque Deo diverſum eſſe, ducebant. Quumque alioquin trina haec principia diſpari gradu & conditione judicarent eſſe, idcirco princeps iſte Deus nonnumquam etiam ὁ Θεὸς peculiari ratione & eminentiori modo generi huic audiebat.

Verum levius ferenda eſſet veterum perverſitas, ſi nulla re alia contaminaſſent dogma hoc de tribus rerum omnium principiis, quam incommoda hac loquendi ratione de tribus Numinibus. Conſtat e contrario, Pythagoreos & Platonicos non

(*) Civ. Dei Lib. X. C. 23.

(n) *Proclus*] *Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 93.* (o) *Ari-*

non paucos multis etiam aliis modis vehementer illud corrupisse ac deformasse. Erant primum in hac familia, qui tertiam harum divinarum personarum, quae ψυχὴ vulgo nominatur, ψυχὴν esse statuerent ἐγκόσμιον, seu animam illam, quae mundum hunc spectabilem non secus vi sua informaret, agitaret, animaret, atque ceterae animae corpora animalium, quibus cinctae sunt, animant, commovent, & incitant. Qua ex re id eveniebat, ut ipse mundus, tamquam perfectum animal, quod corpore absolvitur & anima, spectatus, saepenumero *tertii Dei* vocabulo honestaretur. (*n*) *Proclus* testatur, *Numenium* Pythagoreum id fecisse: Ὁ γὰρ κόσμος κατ' αὐτὸν ὁ τρίτος ἐστὶ Θεός. *Mundus ex ejus sententia tertius est Deus.* Et *Plotinus*, quem *Numenii* frequenti delectatum esse lectione novimus, aliquid opinionis hujus ex eo videtur adscivisse, quae ceteroquin reliquis ejus scitis minime congruit. Docent hoc verba ejus, quae paullo ante (*o*) attulimus: Ὁ κόσμος Θεός, ὥσπερ σύνηθες λέγειν, τρίτος. *Mundus, ut vulgo dicitur, tertius est Deus.*

Quod si vero mundus ex rerum conditarum ordine eximitur, nulla est omnino res genita & creata, sed omnia Deus sunt. At non ita *Timaeus Locrus*, nec ipse ita *Plato* censuit. Utrique mundum Θεῖον γεννητὸν, *Deum genitum*, appellant, vocemque γεννητὸς sic accipiunt, dum id faciunt, ut rem denotet, quae, quum non esset antea, certo tamen tempore exsistere coeperit: quae quidem vera est rei creatae definitio. Ex quo intelligitur, *Platonem* mundo animato primum tantum assignasse in Diis genitis seu Θεοῖς γεννητοῖς locum. Quocirca, qui ex Pythagoreis & Platonicis id a sese impetrarunt, ut mundum tertium vocarent Deum, hi turpiter & perverse res genitas & factas cum rebus nec genitis nec factis commiscuerunt. Primus enim horum trium Deorum pater est & auctor ceterorum, seu principium divinitatis. Alter, quoniam ποιητὴς & δημιουργὸς, *effector* & *opifex* totius orbis ab hoc genere vocatur, pariter nullo modo res esse potest facta aut creata. Tertium vero, quem hi philosophi *mundum* dicunt, ipse quondam *Numenius* ποίημα & τὸ δημιουργούμενον, *opus* seu *rem factam*, vocavit, seu, quod idem est, naturam ex binis prioribus prognatam. Placet hoc (*p*) *Procli* firmare verbis, quibus *Numenii* mentem optime expressit: Πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον, ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον, ποίημα δὲ τὸν τρίτον· ὥστε ὁ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς διττὸς, ὅ τε πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος Θεός, τὸ δὲ δημιουργούμενον ὁ τρίτος. *Numenius principem horum Deorum patrem appellat, alterum eorum effectorem, tertium vero opus ipsum, seu rem ab illis factam. Ex hujus ergo philosophi sententia bini sunt opifices aut fabricatores mundi, Deus primus & secundus: ipse vero mundus, id est, res illa, quam uterque fecit & comparavit, tertius ab eo Deus vocatur.*

Est vero & alia ratio, quae hanc, de qua loquimur, juniorum Platonicorum 640 de tribus principiis doctrinam manifestae corruptionis & vitii arguit. Scilicet, qui eam profitentur, nulla re impediuntur, ne loco trium Deorum ter centum, aut multo plures inducant Deos. Mundus enim si in numerum hunc refertur Deorum, quid obstat, obsecro, ne reliqui omnes Dii generati, qui partes mundi sunt, neque minus, quam ipse mundus, Dii, tametsi gradu differant ab eo, in eumdem recipiantur ordinem? Quamobrem, si quid ego intelligo, qui hanc consectabantur philosophiam, eos non tres constituere oportebat Deos, a ceteris omni-

(*o*) *Attulimus*] Fallitur vir doctissimus. Non antea haec verba *Plotini* protulerat. Exstant vero illa *Libro de amore Ennead.* III. *Lib.* V. *Cap.* 6. *p.* 296.

(*p*) *Procli*] *Comm. in Timaeum Platon. Lib.* II. *p.* 93.

(*q*) *Ari-*

omnibus ſejunctos, verum Deos omnes primo generatim in ἀϊδίυς, *aeternos*, & γϵννητὺς, *generatos Deos*, diſtribuere, deinde vero Deos generatos rurſus in ipſum mundum partesque mundi animatas dividere.

Si quid habent, qui huic generi favent, quo hanc ejus amentiam excuſent, hoc unum, ut opinor, erit: Mundum tertium ab eo Deum vocari tantum propter animam, qua praeditus eſt, qui re vera tertius ille Deus ſit. His ego non reſpondebo, *Numenium* tamen & alios diſerte praecipere, mundum, tamquam ποίημα & δημιυργήμενον, *opus Dei & rem conditam*, tertium eſſe Numen, ſed *Platonis* tantum, *Timaei*, & aliorum auctoritatem obducam, quibus viſum eſt ipſam hanc mundi animam Θεὸν γϵννητὸν, *Deum generatum*, ſeu talem Deum dicere, qui, quum non eſſet antea, certo temporis articulo exſiſtere coepiſſet. Quod quum (q) *Ariſtotelem* non praeteriret, occaſionem inde *Platonem* objurgandi cepit, quod ſibimet ipſi repugnaret, atque modo ſtatueret, mundi animam ſeu tertium Deum ex principiorum eſſe numero, alias vero eamdem ὕϛερον καὶ ἅμα τῷ ὐρανῷ, *non aeternam, ſed una cum coelo creatam*, affirmaret: qua de re non nihil antea diximus. Quapropter nullum omnino dubium eſt, quin illi ſcholae Pythagoreae ac Platonicae alumni, qui aut ipſum mundum, aut animum, a quo mundus agitatur, ψυχὴν ἐγκόσμιον, tertiam eſſe contendunt hypoſtaſin divinitatis, veterum doctrinam de tribus principiis turpiter adulteraverint & inquinaverint, atque res creatas & non

(q) *Ariſtotelem*] Vid. *Metaphyſ. Lib.* I. *Cap.* 7. *p.* 278. *T.* IV. *Opp.* & *Auſcult. phyſ. Lib.* VIII. *Cap.* 1. *p.* 578. *T.* I. *Opp.*

(r) *Euſebius*] *Caput* 13. *Libri* VII. *Praeparat. euang. Euſebii* ſic inſcriptum eſt: Φίλωνος περὶ τῦ δευτέρυ αἰτίυ. Hanc inſcriptionem haud dubie *Cudworthus*, haec quum ſcriberet, ſpectavit. Nec enim alias *Euſebius* dixit, aut, loco quodam *Philonis* adducto, probavit, *verbum* a Judaeo hocce philoſopho δεύτερον αἴτιον appellatum eſſe.

(s) *Error eſt*] Legi hic velim *Philonem Libro de Abrahamo p.* 360. ubi diſputat in eos, qui mundum principem eſſe Deum crederent, eumque Dei opus eſſe, docet.

(t) *Alicubi*] Non licuit mihi alium, qui commode huc referri queat in *Philone* locum reperire, praeter hunc, qui *Libro* I. *Allegor. legis p.* 57. exſtat: Οἱ γὰρ τῆς ἰδίας ψυχῆς τὴν ὐσίαν ὐκ ἴσασι, πῶς ἂν περὶ τῆς ὅλων ψυχῆς ἀκριβώσαιεν; ἡ γὰρ τῶν ὅλων ψυχὴ Θεός ἐϛι κατὰ ἔννοιαν. *Qui animae ſuae neſciunt eſſentiam, quomodo univerſitatis hujus animam accurate pernoſcere poterunt? Deus enim anima hujus univerſitatis intelligitur.* Conferri tamen poteſt *Liber de opificio mundi p.* 2.

(v) *Dixeris*] Longae ſunt graviſſimaeque virorum doctorum de *Philonis* religione ſenſuque de Deo controverſiae: de quibus ut hoc loco nonnihil diſſeram, ipſa flagitare res videtur. Ante vero quam id facio, monitos velim omnes, qui haec legent, non de veritate ipſa, aut de eo, quod fas eſt ſentire, ſermonem eſſe, ſed de *Philonis*, hominis Judaei & praeceptis a religione Judaeorum alieniſſimis tincti, ſententia. Quae ſi falſa fuit & inepta, ipſi nihil inde veritati decedit, utpote quae non hominum opinionibus, ſed auctoritate divina, unice nititur. Si, quam *Philo* profeſſus eſt, Trinitas, ab ea plane diſtat, quam Chriſtiani a *Jeſu Chriſto* traditam acceperunt, id unum ex eo conficient Sociniani & reliqui ſanctiſſimi hujus dogmatis adverſarii, fuiſſe circa nati Servatoris tempora inter Judaeos hominem, quem inter doctrinae noſtrae profeſſores numerare nobis haud liceat. Quod ſi progrediantur ulterius, id quod aliquos gregis hujus feciſſe non ignoro, atque *Philonis* ex ſcitis concludant, Judaeos veteres prorſus ignoraſſe dogma noſtrum de tribus in Deo perſonis, digni ſunt, quos cuncti ſaniores irrideant. Ex unius enim hominis commentis & opinionibus, qui multis ſeſe portentis praeterea inquinaverat, populi totius ſententiam aeſtimare, aeque abſurdum eſt, atque ex unius militis armatura & viribus univerſi exercitus cujusdam ſtatum & opes cognoſcere velle. Habet unaquaeque ſecta homines, qui praecepta & dogmata coetus, cui addicti videri volunt, aut negligunt, aut ad opiniones, quas temere ab aliis ſumſerunt, & ad ingenii ſui commenta accommodant.

De philoſophia *Philonis* primum dicam aliquid: tum ad doctrinam ejus de tribus rerum principiis ſeu de Deo veniam. Platonicum fuiſſe *Philonem*, aut magna ſaltim parte dogmatum illorum imbutum, quae *Plato* ſuis quondam tradidit, veterum plerorumque ſententia fuit: quorum quidem dicta apud *Dion. Petavium Dogmat. theol. Tom.* II. *Lib.* I. *de Trinit. Cap.* 2. §. 1. *p.* 18. *Jo. Jonſium de ſcriptorib. hiſtor. philoſ. Lib.* III. *Cap.* 4. *p.* 14. &

non creatas temere ſimul in eam Trinitatem intulerint, quam ipſimet Trinitatem cauſſarum & principiorum vocabant.

Atque hanc unam ego *Philoni* cauſſam fuiſſe nullus dubito, cur *Pythagorae* ac *Platonis* veſtigia modice ſibi duceret legenda eſſe. Licet enim alteram Trinitatis illius, quam *Plato* & *Pythagoras*, & fortaſſis ante hos Aegyptii, tradiderunt, perſonam adſciſceret, eamque *θεῖον λόγον*, *verbum divinum*, *δεύτερον Θεὸν*, *alterum Deum*, &, quod (*r*) *Euſebius* adjicit, *δεύτερον αἴτιον*, *alteram cauſſam*, nuncuparet; aliquid tamen ſibi rei eſſe cum *tertio* illo *Deo* noluit, quem multi familiae Platonicae aſſectatores animam eſſe credebant mundi. Nimirum, his ſi accederet, fore perſpiciebat, ut graviſſimam religioni, quam profitebatur, injuriam inferret, quae mundum huncce conditum pro Deo vetat haberi, populosque caſtigat acriter, in quibus hic (*s*) error eſt. Non ignoro quidem, non vereri eum (*t*) alicubi Deum quoque *mundi animam*, nec non ejus *mentem* appellare, tametſi neſciam, utrum *τὸν πρὸ τοῦ λόγου Θεὸν*, *Deum illum, qui ante verbum exſtiterit*, an vero ipſum *verbum*, quod *alterum Deum* vocat, mundique conditorem eſſe ac gubernatorem cenſet, intelligat. Atqui talem mihi minime videtur animam tum deſignare, quae orbi terrarum ita ſit immerſa, ut unum cum eo animal conſtituat, aut ex mundo Deum faciat. Animam longe celſioris naturae ſibi ponit ob oculos, quam non male *ψυχὴν ὑπερκόσμιον*, *animam ſupramundanam*, (*v*) dixeris.

Haec

& *Jo. Albert. Fabricium Biblioth. Graecae Lib.* IV. *Cap.* 4. *p.* 104. 105. & peculiari *de Platonismo Philonis Exercitatione Lipſ.* 1693. 4. edita, collecta exſtant. Negavit hoc in primis *Jo. Jonſius loc. indic.* qui *Philonem* ei potius philoſophiae, quae tum temporis Judaeis probata fuit, ſtuduiſſe, opinatur: cujus ſententiam non improbabat olim *Jo. Franc. Buddeus Introd. in Hiſtor. philoſ. Ebraeor.* §. 32. *p.* 216. Verum *Jonſio Fabricius*, quam paullo ante nominavi, *Exercitationem* oppoſuit. Poſtea, quum viri quidam praeclari recteque ſentientes intelligerent, homines dogmati de tribus in Deos perſonis inimicos Platonismo *Philonis* abuti ad infamandum hocce dogma, quaſi Platonicum id eſſet aut *Platonis* affine ſententiis, in eamdem ingreſſi ſunt ſententiam. In his eſt *Petrus Allixius* in *Judicio Eccleſiae Judaicae contra Unitarios Cap.* 23. *p.* 354. *ſ. ed. Anglicae*, qui *Eclecticum* ex ſchola *Potamonis* fuiſſe *Philonem* pugnat: quod quidem jam antea viſum fuerat erudito viro, qui *Praefationem* praemiſit *Philonis Operibus Genevae* 1613. *fol.* editis: nec non *Jo. van der Wayen*, Theologus Franeckeranus, in peculiari de *λόγῳ*, quam *adverſus Jo. Clericum* exaravit, *Diſſertatione*, quae praefixa eſt *Steph. Rittangelii Bilibrae veritatis*, *Franeck.* 1698. in 8. *p.* 39. 54. 74. Atque hi *Jo. Clericum* commoverunt, ut dedita opera, *Philonem* infectum plane fuiſſe Platonicis placitis, oſtenderet in *Epiſtolis critic. Ep.* VIII. *p.* 210. Equidem minus forte diſſentire inter ſe viros doctiſſimos, qui de hoc diſputarunt argumento, crediderim, quam ipſimet fortaſſis putant. Principio nulli, qui ſine partium ſtudio *Philonem* inſpexit, obſcurum eſſe poteſt, dominari in ſcriptis ejus philoſophiae quoddam genus, cujus in ſacris antiqui foederis libris nullum prorſus reperias veſtigium, nec vereri Judaeum hunc, quae apud *Moſen*, divinum ſcriptorem, leguntur, vel facta vel dicta ex philoſophiae hujus lege interpretari atque explicare. Sane aut animi libertate aut candore deſtitutum oportet eſſe, qui hoc negaverit, atque ex *Moſe* ſacrisque Hebraeorum voluminibus hauſta eſſe univerſa, quae *Philoni* tueri placuit, contenderit. Reſtat igitur, ut, quonam nomine philoſophia haec appellanda ſit, exquiratur. Ipſum *Philonem* auctorem ejus & inventorem exiſtimare nullo modo licet. Nec enim umquam ſectam is aliquam condidit, neque meo quidem judicio tam excellenti fuit ingenio, ut, reliquorum philoſophorum ſententiis repudiatis, novam ſibi viam, nec ulli antea tritam inveſtigare poſſet. Taceo, pleraque praecepta ejus ab aliis etiam, quorum ad nos pervenerunt monumenta, probata eſſe, quos *Philonem* legiſſe numquam, multo minus magiſtrum ſibi adſciviſſe, conſtat. Ergo illam ab eo philoſophiam fuiſſe adoptatam, quae Alexandriae tum temporis ſive univerſe apud omnes, ſive inter Judaeos viguit, controverſia vacat. Haec vero qualis erat? Platonicam viri ſummi dicunt eſſe, quos antea nominavimus. Nec id ſine cauſſa fit ab illis. Etenim, quae primaria ſunt & reliquorum veluti fundamenta in *Platonis* ſcitis, ea diſertis apud eum verbis leguntur: quod *Jo. Clericus* & *Dion. Petavius* multis exemplis oſtenderunt. Secus vero qui ſentiunt, illi *Platonem*, ut auctorem decretorum ſuorum, a *Philone*

nunc

641 Haec ſatis, uti arbitror, oſtendunt, quale primum ſit vitium, quod Pythagorei

numquam laudari, nec *Platonis* philoſophiam talem eſſe, ut cum Judaeorum religione componi commode ac ſociari queat, denique *Platonem* a *Philone* nonnumquam refutatum eſſe, animadvertunt. Vid. *Petr. Allixius Libro indic. p.* 355. Horum prius per ſe corruit, ſi modo Judaeum fuiſſe cogitemus *Philonem*; quod genus vulgo omnem Graecorum ſapientiam, in primis vero *Platonis*, ex *Moſe* hauſtam eſſe, gloriabatur. Conſtitutum erat *Philoni*, *Moſen* ſic exponere, ut philoſophiae, quam ſuam fecerat, leges poſtulabant, atque decreta, quibus favebat, *Platonis* in ſanctiſſimo hoc ſcriptore quaerere: id quod ubique etiam facit. Demens igitur fuiſſet, ſi *Platonis* auctoritate, quem *Moſi* debere praeſtantiora dogmata ſua opinabatur, ſententias ſuas confirmasſet. Poſteriora vero duo nihil faciunt adverſus eos, qui Platonicum fuiſſe *Philonem* cenſent, quoniam opinionem, a qua illi plane ſunt alieni, refellunt. Si doctiſſimi viri, quibus Platoniſmo deditus fuiſſe videtur *Philo*, aſſeverarent, univerſam ab eo *Platonis* philoſophiam receptam fuiſſe, rectiſſime haec bina in eos urgerentur: Judaeorum religionem copulari nulla ratione poſſe cum philoſophia *Platonis*, & *Philonem* interdum aperte *Platonis* decreta rejeciſſe. Sed hoc nemo unus eorum, quod ſciam, affirmavit. Tota virorum eruditorum huc unice redit ſententia: *Philonem* tantum *Platoni* faviſſe, quantum per religionem Judaeorum licuerit, quam profitebatur, idque omni egiſſe opere, ut *Moſes*, &, quae *Moſe* nititur, Judaeorum religio praecipuis *Platonis* dogmatibus conſentanea & conveniens videretur. Nonnulla argumenta alia eorum, qui negant, *Philonem* fuiſſe Platonicum, quum his leviora ſint, ſilentio praetereo.

Sed nec diffiteri tamen licet, eſſe apud *Philonem* aliqua, quae apud *Platonem* haud reperias, ſcita; aliqua etiam, quae vix machinis adhibitis ex eo eruuntur. Atque his aliisque haud dubie commoti ſunt doctiſſimi viri, ut Eclecticum potius, quam Platonicum, *Philonem* fuiſſe autumarent. *Petr. Allixius* in *Judicio Eccleſ. Judaic. adv. Platonic. Cap.* 23. *p.* 357. non modo acriter hoc tuetur, ſed etiam, ut probabiliorem faciat opinionem hanc, novam prorſus de auctoris philoſophiae Eclecticae, *Potamonis*, aetate ſententiam comminiſcitur, quam doctiſſimi viri, qui noſtro aevo de *Potamone* atque aetate ejus ſcripſerunt, *Godofr. Olearius*, *Jac. Haſaeus*, & *Chriſtoph. Aug. Heumannus*, non tetigerunt. Scilicet Eclecticam philoſophiam & conditorem ejus *Potamonem Platonis* temporibus extitiſſe, perhibet. Cui ſententiae quum *Suidae* refragetur locus, qui *Auguſto* Imperatore regnante, hunc hominem Alexandriae docuiſſe, in *Lexico voce Potamon* tradit, tantum ſibi ſumit doctiſſimus *Allixius*, ut hunc *Auguſtum*, quem *Suidas* memorat, *Alexandrum M.* eſſe, ſtatuat. Tantum vis opinionum, quas veras eſſe praeter modum cupiunt, in animos poteſt virorum doctiſſimorum! Solus *Diogenes Laërtius* hanc ſatis ſententiam proſternit, qui paullo ante tempora ſua, πρὸ ὀλίγȣ, Eclecticorum familiam caput extuliſſe, narrat in *Prooemio de vitis philoſ.* §. 21. Ipſam vero quod ad opinionem attinet, cujus cauſſa hanc conjecturam *Allixius* excogitavit, non eſt quidem, ſi quid ego video, cur illi, qui Platonicum eſſe *Philonem* volunt, ab ea vehementer abhorreant. Namque primo Judaeum, qui philoſophiam Platonicam religionis ſuae praeceptis temperavit, eclecticum quodammodo dicere, nil prohibet. Deinde Platonicos juniores & eam philoſophorum ſectam, quae Potamonica ſeu Eclectica dicitur, non niſi nomine differre, notum & clarius a me probatum eſt in *Diſſ. de turbata a recentioribus Platonicis eccleſia* §. 2. 3. ſ. Eclectici reliquis omnibus philoſophis *Platonem* praeferebant, neque hoc aliquem acutius vidiſſe, quidnam de Deo rebuſque a corpore ſecretis ſentiendum eſſet, affirmabant: quam propter cauſſam Platonicorum nomen minime recuſabant. At non ita tamen *Platoni* erant dediti, ut nusquam ejus ſcita deſerenda aut emendanda & augenda eſſe, reliquos vero omnes philoſophos ſpernendos, decernerent. Contra ex omnibus ſectis eligebant, quae meliora videbantur, & cum *Platonis* praeceptis conjungere ſtudebant. Atque hanc ob rationem *Eclectici* dici volebant, ut a ceteris ſeſe diſtinguerent ſapientiae profeſſoribus, qui unum ducem, ceteris omnibus contemtis, ſequebantur. Fuerit itaque Eclecticus *Philo*; haud tamen ideo deſinet eſſe Platonicus. Non diſſimili, ut arbitror, modo in concordiam illi, qui Hebraeorum philoſophiae operam dediſſe *Philonem* autumant, cum ceteris redigentur, qui a Platonicis hominem ſententiis ſtetiſſe arbitrantur. Nullum dubium eſt, quin *Philo* illud doctrinae genus ſuum fecerit, quod Judaei probabant illi, qui Alexandriam iſta aetate incolebant. At quis, quaeſo, neſcit, Judaeos hoſce Alexandrinos diu ante natum Servatorem iſtis ſeſe praeceptis imbui paſſos eſſe, quae Alexandriae in ſcholis philoſophorum tradebantur? Quae praecepta quum aut plane fuerint Platonica, aut vehementer Platonicis cognata, id quod vel illi teſtantur libri, quos *Apocryphos* vulgo nominant, per ſe liquet, exiguo ſejungi diſcrimine, qui vel *Platonis*, vel Judaeorum Alexandrinorum more philoſophatum eſſe *Philonem*, arbitrantur. Quapropter omnis ut de philoſophia *Philonis* tollatur diſputatio, equidem ſic eſſe puto pronuntiandum:

Phi-

rei quidam & Platonici antiquissimae & ab ipso Deo mortalibus patefactae de Tri- 642
ni-

Philonem non secus, atque reliquos Judaeos, qui Alexandriae sapientiae studiis dediti tum temporis erant, ejus disciplinae fuisse socium, quae plurimis Alexandrinorum philosophorum placuerit: hanc autem disciplinam maximam partem cum *Platonis* consensisse placitis, tametsi admista quaedam alia habuerit dogmata, ex Orientalium fortassis philosophia hausta, quorum explicatam saltim apud *Platonem* haud reperire mentionem licet: neque tamen ex toto huic philosophiae addictum fuisse *Philonem*, verum omnem dedisse operam, ut ad legem & religionem Judaeorum eam accommodaret.

Satis de philosophia *Philonis* dictum est: jam, quid de Dei natura, ejusque virtutibus idem senserit, quantum per obscuritatem licet hominis, enodabimus. Unum Deum, quia Judaeus fuit, sine ulla controversia professus est *Philo*, nec admittere potuit aliquid huic de uno Deo dogmati contrarium. At trium tamen passim naturarum seu principiorum divinorum meminit, duasque virtutes summo Numini adjungit. Hoc igitur maxime in disputationem venit, qualia sint tria haec *Philonis* principia, & qua ratione dogma hocce suum intelligi voluerit. Atque hic tres potissimum sententias inter eos versari video, qui hoc sibi negotium tractandum esse duxerunt. Veterum religionis Christianae doctorum aliqui *Philonem* nihil dubitarunt idem prorsus, quod Christianos, de uno Deo tribusque in una divina natura personis praecepisse, atque sanctissimum hocce dogma cum ex veteris testamenti libris sumsisse, tum a majoribus accepisse traditum. Ita prae ceteris *Eusebius Praeparat. euangel. Lib.* VII. *Cap.* 13. *p.* 322. & *Lib.* XI. *Cap.* 15. *p.* 533. cum quo jungi poterit *Isidorus Pelusiota Epistolar. Lib.* II. *Ep.* CXLIII. *p.* 188. *s.* qui tamen paullo cautior est *Eusebio*, veritatemque aliquo modo a *Philone* adulteratam esse, concedit. Ex recentioribus multi hanc opinionem complexi sunt, qui Socinianos & Judaeos existimarunt melius refelli posse, si Judaeorum, antequam religio Christiana introduceretur, praestantissimos nobiscum in dogmate de Trinitate consensisse, constaret. Videndi sunt, praeter alios, *Petr. Allixius* & *Jo. van der Wayen* locis paullo ante monstratis, *Rich. Kidder Demonstration of the Messias P.* III. *Cap.* 5. & 6. *p.* 246. & *Georg. Bullus Defensione fidei Nicaenae Sect.* I. *Cap.* 1. §. 16. *pag.* 12. *Opp.* Nec aliam *Cudworthus* noster sententiam fovit: quae *Hugonis* quoque *Grotii* fuisse videtur *de verit. relig. Christ. Lib.* V. §. 21. *p.* 352. His alii prorsus sunt oppositi, qui *Philonem* plane negant divinam naturam in tria distribuisse principia; quae vero apud eum de tribus leguntur divinis naturis, tres tantum virtutes & perfectiones divinas designare, quas *Philo* nonnumquam personarum habitu induerit, opinantur. In hac exornanda sententia toti sunt *Souverainius*, cujus notissimus exstat liber *le Platonisme devoilé Cap.* 10. *p.* 98. *s.* & *Steph. Nyaeus* in libro Anglico: *The Judgement of the Fathers concerning the Doctrine of the Trinity Lond.* 1704. 4. *p.* 4. *s.* [*Faydit Apologie pour les S. Peres.*] Eruditius his etiam, quamvis occultius, eamdem tuetur *Jac. Basnagius Histoire des Juifs Livr.* IV. *Cap.* 5. §. 9. *s. p.* 102. *s.* Hos inter dissentientes media interjecta est veluti tertia quaedam familia, quae *Philonem* quidem tres in Deo naturas agnovisse fatetur, at naturas hasce negat cum tribus in Deo personis aequalibus, quas Christiani ex sacris litteris credunt, conferri debere: inaequales enim prorsus inter se has esse *Philonis* naturas, meliusque idcirco cum Arianorum erroribus, quam cum recte sentientium dogmate Trinitatem ejus conjungi posse. [Vid. *Carpzov. Exercit. in Ep. ad Hebraeos ex Philone Prolegom. p.* 135. de duplici Philonis verbo, aliisque.] Ex parte hanc sententiam *Isidorus Pelusiota* jam probavit *loco*, quem antea designavimus; apertius vero & doctius superiori saeculo *Dion. Petavius*, Jesuita longe doctissimus, qui *Dogm. theol. Tom.* II. *Lib.* I. *de Trinit. Cap.* 2. *p.* 19. postquam aliquot *Philonis* dicta recitaverat de verbo Dei, subjicit: *Talibus de filio Dei praeconiis Arianorum Philo perfidiam armavit. Neque*, addit, *quibusdam ex nostris, id est, Catholicis, assentiri possum, qui & hujus & aliorum, maxime gentilium, ejusmodi scita, quae de divinis personis utcumque aliquid tinniunt, cupide deosculantur, atque ad Christiani integritatem dogmatis accommodare student, labe omni erroris & invidia fuco quodam falsae ac violentae interpretationis obducta. Petavii* vestigia nostra aetate acerrime pressit *Jo. Clericus*, vir perspicacissimus, qui in *Explic. principii Euangelii Johannis*, & in *Epistolis criticis Ep.* VIII. id agit studiosissime, ut Arianorum scitis proximus fuisse *Philo* videatur. Platonicum fuisse volunt *Philonem*, quibus haec arridet sententia: ex quo tres ejus naturas a tribus haud differre *Platonis* rerum principiis, cogunt; ista vero *Platonis* principia non ordine tantum, sed & gradu vehementer distare, & Arianorum propterea tribus personis simillima esse, existimant.

Harum sententiarum quaenam reliquis sit verior, antequam dispiciam, *Philonem* ex eorum esse scriptorum numero, animadverti velim, qui obscuritatem saepenumero consulto consectantur, tumque sibi sapientissimi videntur esse, quum subtilitatibus, quas nemo consequitur, aliorum ingenia excruciant. Tanto minus admirandum est,

643 nitate doctrinae obtulerunt: ergo nunc ad aliam pergo labem, quam eadem ipsi secta

viros alioquin doctissimos mentem ejus parum recte nonnumquam cepisse, sententiasque ipsi tribuisse, a quibus, si obscuriora ejus dicta cum clarioribus conferantur, plane remotus fuit. Deinde observatu & hoc dignissimum est, *Philoni* visum fuisse, duplex esse religionis & divini cultus genus: alterum civile & populare, hominumque vitae negotiis deditorum ingeniis accommodatum; alterum sublime & reconditum, cui, praeter viros sapientes & contemplationi deditos, intelligendo nemo par sit unus mortalium: illam quidem religionem popularem & civilem multa tradere, quae veritati, si verba & loquutiones spectentur, minime conveniant; verum tantam esse hominum imbecillitatem, ut haec aequo animo ferri a sapientibus debeant, immo ne consultum quidem esse, veram illam & naturalem prudentum religionem enuntiare ac in vulgus proferre: relinquendas esse multitudini crassiores & rudiores illas de Deo & rebus divinis notiones; mysteria vero, quae mens nulla, nisi prorsus purgata, capiat, caute custodienda & ab oculis imperitorum removenda esse. [Vid. quae ad *Saec.* I. *H. E.* de disciplina ejus arcani dixi & observavi.] Hanc passim doctrinam proponit *Philo*, ut, qui factum sit, nesciam, quod viri longe doctissimi in sententiis ejus explicandis exiguam aut nullam ejus rationem habuerunt. Afferam, ne quis temere haec putet dici, illustrem ex *Libro de sacrificiis Abelis & Caini p.* 139. locum: Τὰ μὲν τρία μέτρα ταῦτα καλὸν ἐν ψυχῇ ὥσπερ φυραθῆναι, —— ἵνα τὴν τελείων μύστις γενομένη τελετῶν, μηδενὶ προχείρως ἐκλαλῇ τὰ θεῖα μυστήρια, ταμιευομένη δὲ αὐτὰ καὶ ἐχεμυθοῦσα ἐν ἀπορρήτῳ φυλάττῃ· γέγραπται γὰρ ἐγκρυφίας ποιεῖν, ὅτι κεκρύφθαι δεῖ τὸν ἱερὸν περὶ τοῦ ἀγενήτου καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μύστην λόγον, ἐπεὶ θείων παρακαταθήκην ὀργίων οὐ παντός ἐστι φυλάξαι· τὸ γὰρ τῆς ἀκράτορος ψυχῆς νᾶμα ἔξω ῥέον διὰ στόματός τε καὶ γλώττης πάσαις ἀκοαῖς ἐπαντλεῖται· ὧν αἱ μὲν, εὐρυχώρους δεξαμενὰς ἔχουσαι, τὸ ἐπιχεόμενον φυλάττουσιν ἀρεσκείᾳ, αἱ δὲ διὰ στενότητα πόρων ἀδυνατοῦσιν ἄρδεσθαι· τὸ δ᾽ ὑπερβλύζον ἀκατασχέτως ἐκχεόμενον, σκίδναται πάντη, ὡς ἐπαναπλεῖν καὶ ἐπινήχεσθαι τὰ κεκρυμμένα, καὶ φορυτοῦ τρόπον εἰκαίου, τὰ πάσης ἄξια σπουδῆς μετὰ συρμοῦ καταφέρεσθαι. *Has tres mensuras, bonum est, fermentari quodammodo in anima,* —— *ut initietur perfectissimis mysteriis, quae ut divina nemini proloquatur facile, sed servans ea recondita, & tenens silentium, fruatur eis in abscondito. Scriptura enim subcinericiorum, quos encryphias vocant, meminit, quia celari debet sacer ac mysticus sermo de ingenito ejusque potentiis: quandoquidem divinorum orgiorum depositum servare, non cujusvis est. Nam incontinentis animae fluenta, per os linguamque emanantia, inundant aures omnium. Harum quae capaciores lacunas habent, libenter servant, quod infunditur. Aliae vero propter angustias foraminum rigari nequeunt. Quod autem superebullit, effusum in parum capacia, passim diffluit, ut, quae prius celabantur, fluitent in superficie, & in modum vilis coeni res pretiosissimae pessum abeant.* Non puto, verbis opus esse, ut sententiam, quam supra expressi, si figurae, quarum plenus est *Philo*, abjiciantur, hoc dicto contineri, appareat. Similia variis in locis, praesertim *Libro de Abrahamo p.* 367. 368. occurrunt: de quo quidem loco plura paullo post monebo. Malus necesse est *Philonis* interpres sit, qui hanc ejus religionis atque Theologiae distinctionem ex oculis & animo dimittit. Etenim multa exstant apud eum ex popularis Theologiae praeceptis ac legibus dicta: rursus non pauca, quae ad secretiorem & arcanam, quam putabat, religionem & sapientiam pertinent. Quae duae scientiae quum vehementer distent, hinc fit, ut mirifice secum ipso dissentire nonnunquam *Philo* videatur. Neque desunt inter viros eruditos, qui negant, sciri hodie posse, quibus imbutus fuerit Judaeus hic sententiis & opinionibus. Atqui haec ut discordia inter ejus effata tollatur, eos in primis diligenter contemplari locos decet, in quibus popularis praecepta religionis ad sublimioris Theologiae rationes revocat & accommodat, vulgique opiniones ex virorum intelligentium scitis explicat: quibus ducibus, ad interiores sapientiae ejus recessus licebit, ut opinor, pervenire.

Tentabo, num hac via, quaenam fuerint *Philonis* de divina natura placita explanare queam. Igitur ante omnia, quotquot adhuc existimarunt, *Philonem* tres in uno Deo naturas, non secus atque nos, qui *Christum* confitemur, constituisse, erroris postulare haud vereor. Nec enim tria rerum principia, quod plerique solent Platonicorum, verum quatuor numerat, aut, ut clarius mentem hominis eloquar, supra triadem, quam inducit, naturarum divinarum, summum & principem Deum collocat. Cum ex multis ejus dictis id efficitur, tum ex hoc in primis luculenter patet, quod *Libro de profugis p.* 465. exstat: Ὁ μὲν οὖν ἄνευ τροπῆς ἑκουσίου μὲν, ἄπαγε, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκουσίου γεγονὼς, αὐτὸν τὸν Θεὸν κλῆρον ἔχων, ἐν αὐτῷ μόνῳ κατοικήσει· οἱ δὲ οὐκ ἐκ προνοίας, ἀλλ᾽ ἀβουλήτοις χρησάμενοι σφάλμασι, καταφυγὰς ἕξουσι τὰς εἰρημένας ἀφθόνους καὶ πλουσίας· ἔστω δὲ τῶν πρὸς καταφυγὴν πόλεων τρεῖς μέν εἰσι πέραν, αἳ μακρὰν ἡμῶν τοῦ γένους ἀφεστᾶσι· τίνες αὗται; ὁ τοῦ ἡγεμόνος λόγος, καὶ ἡ ποιητικὴ καὶ βασιλικὴ δύναμις αὐτοῦ· τούτων γὰρ ὅ, τε οὐρανὸς καὶ σύμπας ὁ κόσμος ἐστί. *Ergo ille, qui tantum abest, ut sponte delinquat, ut ne imprudens quidem id faciat, ipsum* Deum *sortem habebit, in eo solo habitaturus.*

Ce-

secta affricuit. Fuerunt nimirum in hoc genere, qui alteram Trinitatis suae perso-

Ceterum, qui non de industria, sed inconsulte, labuntur, habebunt refugia civitates felices & divites. Itaque tres earum sunt interamnenses, multum a nostro genere dissitae. Quaenam hae? VERBUM *illius summi principis, & potentiae* CREATIVA REGIA*que. Harum enim coelum & universus mundus est.* Quatuor hic aperte commemorantur a *Philone* naturae: Deus ipse, verbum Dei, opifex seu conditor mundi, rex seu gubernator mundi. Binas posteriores *Libro de Abrahamo p. 367. Deum* vocat, *per quem omnia facta sunt*, & *dominum* sive *regem*. Homo totus ex allegoriis compositus, quae de asylis apud *Mosen* scripta leguntur, ad res trahit morales. Distribuit homines in tres classes, in eos, qui nullo modo peccant, in eos, qui praeter voluntatem peccatis sese contaminant, & in eos, qui sponte delinquunt. Primum genus solius Dei particeps fit ex sententia ejus: alteri trium, quas cum Deo conjunctas esse censet, naturarum, verbi, conditoris, & domini, communionem pollicetur: tertio generi tres alias paullo post potentias, ad quas confugiant, designat, *propitiam, imperativam* & *prohibitoriam*. Verum hae potentiae, quum extra Deum ab eo collocentur, & humano generi affines & contiguae dicantur, ad rem, de qua nunc agimus, haud pertinent. Κοινωναὶ δὲ, inquit, καὶ προσεχεῖς ἡμῖν καὶ ἐφαπτόμεναι τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἐπικήρου γένους, ᾧ μόνῳ συμβέβηκε διαμαρτάνειν, αἱ ἐντός εἰσι τρεῖς, ἡ ἵλεως, ἡ προσακτικὴ τῶν μὴ ποιητέων, ἡ ἀπαγορευτικὴ τῶν μὴ ποιητέων· αὗται γὰρ ἤδη ἡμῶν ἐφάπτονται. *Confines autem & contiguae humano mortali generi, quod solum peccato est obnoxium, tres citeriores, propitia & imperatoria & prohibitoria. Nam hae jam ad nos pertinent.* Quaenam vis sit totius loci hujus, id ex iis, quae paullo post disputabimus, apparebit: nec enim exigua potestas ejus est ad ea firmanda, quae deinceps de vera *Philonis* sententia differemus. Itaque omnis eorum labor, nisi totus fallor, vanus & irritus est, qui aut cum recte sentientium Christianorum dogmate de tribus in Deo personis, aut cum Arianorum erroribus Judaei hujus doctrinam componere student, quippe quae ab utrorumque regula prorsus discedit, principique & summo Deo tres inferiores naturas subjicit. Neque singularis haec est aut soli propria *Philoni* sententia. Sunt enim, quibus idem videtur, in Platonicis: e quibus *Proclus Comm. in Timaeum Platonis Lib.* II. *p.* 93. ipsum *Platonem* contendit tribus rerum principiis summum Deum praeposuisse. Neque *Synesius*, tametsi *Christo* jam nomen dederat, ab hac opinione abhorrebat: id quod ex *primo* ejus *in Trinitatem hymno* liquet, quo ex uno Deo tres fluxisse naturas, non obscure significat.

Sed haec nunc mittimus, & ad tres *Philonis* naturas, quas cum uno conjungit Deo, revertimur; quarum indolem & rationem declarare convenit. Initium faciemus a binis posterioribus, quas *Deum* & *regem* appellat. De his binis naturis ita saepe loqui *Philonem*, ac si pro veris ab eo personis essent habitae, nullum dubium est. At quum ex vulgi saepissime opinione verba faciat, id quod jam antea observavimus, tales ejus quaerere locos fas est, quibus popularem doctrinam religione sapientum virorum veluti temperat, aut alteram ex altera interpretatur. Est ejusmodi locus *Libro de sacrificiis Abelis & Caini p.* 139. Ἀβραὰμ μετὰ σπουδῆς καὶ τάχους καὶ προθυμίας ἐλθὼν, παρακελεύεται τῇ ἀρετῇ Σαρρᾷ, σπεῦσαι καὶ φυρᾶσαι τρία μέτρα σεμιδάλεως, καὶ ποιῆσαι ἐγκρυφίας, ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάζετο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς· ἀπερίγραφοι γὰρ καὶ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ· μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα· ἡ μὲν οὖν ἀγαθότης αὐτοῦ μέτρον ἀγαθῶν ἐστιν· ἡ δὲ ἐξουσία μέτρον ὑπηκόων· ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτὸς ἁπάντων καὶ σωμάτων καὶ ἀσωμάτων· —— τὰ μὲν δὴ τρία μέτρα ταῦτα καλὸν ἐν ψυχῇ ὥσπερ φυραθῆναί τε καὶ συνενεχθῆναι, ἵνα πεισθεῖσα τὸν ἀνωτάτω εἶναι Θεὸν, ὃς ὑπερκέκυφε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, καὶ χωρὶς αὐτῶν ὁρώμενος, καὶ ἐν ταύταις ἐμφαινόμενος, δέξηται χαρακτῆρας ἐξουσίας τε καὶ εὐεργεσίας αὐτοῦ, καὶ τῶν τελείων μύστις γενομένη. *Nam & Abraham properans celeriter & cum magna alacritate accurrens, jubet virtutem Saram festinare & fermentare tres mensuras similae, facereque subcinericios, quando Deus ipse, comitatus duabus supremis potentiis, principatu bonitateque, ipse unus ille medius triplicem imaginationem operabatur in anima visiva, quarum singulas metiri haud licet, (incircumscriptus enim Deus, & incircumscriptae ejus potentiae) sed ipsae metiuntur omnia. Bonitas ejus mensura est bonorum, potentia mensura subditorum: ipse vero imperator mensura est omnium rerum corporearum incorporearumque. —— Has tres mensuras bonum est fermentari quasi in anima & commisceri, ut persuasa, summum esse Deum, qui super potentias suas eminet & vel sine illis videtur, vel cum illis apparet, recipiat characteres potentiae beneficentiaeque ejus, & initietur perfectissimis mysteriis.* Ut vehementer obscurus sit hic locus, nec is ego sim, qui omnem ab eo caliginem depellere vel possim, vel velim; hoc tamen ex eo perspicuum est, binas, quas Deo *Philo* adjungit, naturas non esse personas, sed virtutes tantum & perfectiones divinas, quas personarum sistit habitu amictas. Hoc inde primum efficitur, quod Deum ait τριττὰς φαντασίας, *triplicem imaginationem* excitasse in *Abrahamo*, idque non in anima, quae meditatur & contemplatur, sed in anima tantum ejus ὁρατικῇ, seu in illa, in qua

qua sensus resident; quae quidem, si *Philonem* audiamus, multo inferior, est illa, quae a sensibus & externis rebus sese totam abstrahit. Vid. *Lib.* II. *de Allegor. legis p.* 74. & alias. Igitur tres hae naturae tres tantum sunt notiones aut imagines, quae in illa parte animae creantur, quae sensuum paret imperio. Itane loqui licet de tribus naturis reapse inter se distinctis & segregatis? Idem deinde ex eo intelligitur, quod aperte binas has naturas ἀγαθότητα, *bonitatem*, & ἐξουσίαν, *potentiam*, esse dicit. *Bonitatem* & *potentiam* quis, quaeso, res esse & naturas a Deo distinctas & sejunctas, sibi persuaserit? Postremo ipsa, quam hic more suo fabricatur *Philo*, allegoria rem plane conficit. *Sara* imago ipsi est virtutis seu viri sapientis & contemplationi dediti. Tres mensurae farinae, quas *Sara* miscere jubetur, signa sunt trium naturarum divinarum, quas Judaeus noster inducit. Ipsa *Sarae* actio, tres istas mensuras miscentis, officium significat animae supra res vulgares elatae, quae tres divinas naturas meditando & contemplando intra se contrahit, ac veluti miscet, ut omnis earum tollatur distinctio. Insulsa haec prorsus & inepta foret allegoria, si *Philo* existimasset, binas, quae Deum comitantur, potentias naturas esse per se constantes, aut personas. Contra hanc esse ejus sententiam, liquet: Homines, sensuum imperio subjectos, tres quidem in Deo distinguere solere naturas; at virum sapientem, animamque robustam & in libertatem vindicatam perspicere satis & intelligere, divinas virtutes ipsum esse Deum, neque ulla ratione ab essentia ejus secerni debere. Quem hicce locus non commovet, eum alius ex *Libro de Abrahamo p.* 367. quo mentem suam clarius enarrat, validius commovebit, ut arbitror. Agit ibi *Philo* de eadem re, de qua in superiori loco commentatur, neque dubitat, in narratione *Mosis* de tribus viris, qui *Abrahamo* apparuerunt, grande mysterium esse reconditum. Primum *Mosen* hoc significare voluisse, tradit, animam a Deo illustratam tres ejus imagines percipere: Ἐπειδὰν οὖν ψυχὴ, καθάπερ ἐν μεσημβρίᾳ, Θεῷ περιλαμφθῇ καὶ ὅλη δι' ὅλων νοητοῦ φωτὸς ἀναπλησθεῖσα ταῖς ἐν κύκλῳ κεχυμέναις αὐγαῖς ἄσκιος γένηται, τριττὴν φαντασίαν ἑνὸς ὑποκειμένου καταλαμβάνει· τοῦ μὲν ὡς ὄντος, τοῖν δ' ἄλλοιν δυοῖν, ὡς ἂν ἀπαυγαζομένων ἀπὸ τούτου σκιῶν. *Quum igitur anima illustratur a Deo, tamquam in meridie, & tota, quanta est, repleta luce intelligibili, ejusque splendore circumfusa, umbris eximitur, tres imagines unius subjecti percipit, unam ipsius rei, duas reliquas, tamquam umbras ab ea redditas.* Addit, idem nonnumquam accidere hominibus in luce corporea versantibus, quorum duplex interdum umbra oculos nostros feriat. Praeclare prorsus ad sententiam, quam *Philoni* antea tribuimus! Tres divinae naturae, quas exhibet, tres sunt tantum unius rei notiones aut imagines: binae vero posteriores ita affectae sunt ad Deum, sicut umbrae ad corpus, unde fluunt. Quemadmodum itaque nemo corpus aliquod, duplici comitatum umbra, pro triplici habet corpore, aut umbras pro veris habet naturis: ita nec binas, quas Deo sociat *Philo*, virtutes ullus duxerit personas esse singulares, aut naturas per se constantes. Radii sunt naturae divinae & perfectiones Dei. Certe, qui de tribus in Deo personis, quas Christiani ex sacris profitentur litteris, eamdem adhiberet similitudinem, quam *Philo* de tribus principiis suis, is turpiter in veritatem peccaret, & merito Sabellianae perfidiae argueretur. Sed pergamus *Philonem* audire, qui, paucis verbis interjectis, ita mentem suam de hac Trinitate explicat: Πατὴρ μὲν τῶν ὅλων ὁ μέσος, ὃς ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς κυρίῳ ὀνόματι καλεῖται ὁ ὤν· αἱ δὲ παρ' ἑκάτερα πρεσβύταται καὶ ἐγγύταται τοῦ ὄντος δυνάμεις, ὧν ἡ μὲν ποιητικὴ, ἡ δὲ βασιλικὴ προσαγορεύεται· καὶ ἡ μὲν ποιητικὴ Θεός· ταύτῃ γὰρ ἔθηκέ τε καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν· ἡ δὲ βασιλικὴ κύριος. *Medius est ille pater omnium, proprie nominatus in sacris litteris Qui est: utrumque latus claudunt antiquissimae & proximae ejus, qui est, potentiae: quarum altera opifex, altera regia vocatur: illa Deus, per quam condita dispositaque sunt omnia; haec vero dominus.* Haec verba, si in se spectentur, incautum adducere possunt lectorem, ut *Philonem* binas Deo personas adjunxisse statuat: verum circumspectum & prudentem minime fallunt. Tria Dei nomina, quae in sacris leguntur litteris, *Is qui est*, (seu Jehovah) *Deus*, (Elohim) & *Dominus*, (Adonai) ad tres illas naturas divinas refert Judaeus noster, in quas Deum partitur. Haec vero tria vocabula unum tantum designant Deum. Ergo & tres *Philonis* naturae unum tantum Deum exhibent, verum triplici modo & ratione spectatum, nimirum ut naturam illam, quae per se ex omni aeternitate exstitit, ut conditorem universitatis rerum, denique ut regem & gubernatorem. Clariora etiam argumenta hujus rei verba, quae sequuntur, statim suppeditant: Δορυφορούμενος οὖν ὁ μέσος ὑφ' ἑκατέρας τῶν δυνάμεων, παρέχει τῇ ὁρατικῇ διανοίᾳ, τότε μὲν ἑνὸς, τότε δὲ τριῶν φαντασίαν· ἑνὸς μὲν, ὅταν ἄκρως καθαρθεῖσα ἡ ψυχὴ, καὶ μὴ μόνον τὰ πλήθη τῶν ἀριθμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν γείτονα μονάδος δυάδα ὑπερβᾶσα, πρὸς τὴν ἀμιγῆ καὶ ἀσύμπλοκον καὶ καθ' αὑτὴν οὐδενὸς ἐπιδεᾶ τὸ παράπαν ἰδέαν ἐπείγηται· τριῶν δὲ, ὅταν μήπω τὰς μεγάλας τελεσθεῖσα τελετὰς, ἔτι ἐν ταῖς βραχυτέραις ὀργιάζηται, καὶ μὴ δύνηται τὸ ὂν ἄνευ ἑτέρου τινὸς ἐξ αὐτοῦ μόνου καταλαβεῖν, ἀλλὰ διὰ τῶν δρωμένων, ἢ κτίζον, ἢ ἄρχον· δεύτερος μὲν οὖν, ὥς φασι, πλοῦς οὗτος, μετέχει δ' οὐδὲν ἧττον δόξης θεοφιλοῦς. *Atque ita medius ille, utrinque stipatus suis potentiis, perspicaci menti nunc unam, nunc tres imagines exhibet: unam quando exactissime purgata anima, nec solum ceteram numerorum multitudinem, sed & vicinum unitati binarium supergressa, ad illam simplicem, sinceram, nullius omnino indigam ideam properat: tres vero, quando nondum magnis ani-*

initiata mysteriis, adhuc minoribus operatur, nec potest eum, qui est, sine alio per se solum comprehendere, sed per ipsius acta, aut conditorem, aut regem omnium. Est autem haec secundaria, juxta proverbium, navigatio, non aliena tamen a pia sententia. Totum vides hic mysterium patefactum. Duplex esse *Philo* noster genus hominum sine circuitu affirmat: alterum rude, plebejum, & oculis adsuetum; alterum perspicax, contemplationi adsuetum, & popularibus scitis & opinionibus omnino purgatum. Hanc quidem familiam tres istas potentias tres unius Dei notiones tantum esse, praeclare intelligere, Deumque, ut in se est, simplicissimus nimirum & ab omni compositione plane remotus, venerari: illud autem genus longe minori valere perspicientia, neque Deum aliter, quam ex operibus ejus, cognoscere posse, eaque de caussa tres veluti personas in eo distinguere, ipsum Deum, virtutem, qua condiderit omnia, & bonitatem, qua regat & administret universa. Illos quidem melius & Deo dignius sentire: sed nec hos contemnendos esse, quod sententiam foveant pietati adversus Deum nullo pacto contrariam. Sequitur apud *Philonem* comparatio ab humanis ducta moribus, qua hanc ipsam de Deo doctrinam clariorem reddere laborat. Esse ait triplicem morum humanorum ordinem, atque hunc ordinem aptum esse ad dogma de tribus Dei notionibus illustrandum. Quosdam homines Deum sine ulla spe praemii proposita colere: hos respondere patri, qui medium ex ejus opinione locum inter binas tenet reliquas virtutes. Alios beneficiis divinis excitari, ut honorem summo Numini exhibeant: hoc genus refert ad illam potentiam, quam ad dextrum patris latus collocaverat. Multos denique poenarum & suppliciorum metu in officio erga Deum contineri: hos cum tertia virtute, nimirum regia, confert. Nec elegans, nec ingeniosa est haec comparatio: in qua explicanda praeterea parum sibi constat Judaeus. Satis tamen in ea lucis est & roboris ad id stabiliendum, quod diximus, nihil sibi aliud velle hominem, quam hoc: Deum, omni licet concretione careat, triplici tamen ratione considerari posse, & reapse considerari ab hominibus. At figuratum dicendi genus, quo mirifice delectatur, & subtilitatum, a vulgari sensu nimis remotarum, copia perspicaces alioquin viros adduxerunt, ut sanius sensisse hominem, quam sensit, arbitrarentur, quemque fortassis non inepte in Sabellianorum praecursoribus numerassent, inter eos referrent, qui tres in una divinitate personas professi sunt. Addam his, quae disputavi adhuc, unum tantum, tametsi plures in promtu sint, locum, qui solus negotium conficere posset. Ex illis, quae attulimus, liquet, *Philonem* orbis hujus constructionem singulari cuidam virtuti, quam dextrum summi Numinis latus ait claudere, & *Deum* vocat, adscripsisse, gubernationem vero ejusdem alteri potentiae, cui sinistrum Dei latus & vocabulum *dominus* dare solet, commisisse. Eo vero, quem jam describam, loco utramque hanc actionem, cum compositionem orbis, tum ejusdem administrationem, ad unum illum Deum, *qui vere est*, nulla alia potentia ipsi adjuncta refert. Ὁ δὴ ταῦτα ἀκούσῃ, inquit, — ὅτι τέ ἐστι καὶ ὑπάρχει θεὸς, καὶ ὅτι πεποίηκε τὸν κόσμον — καὶ ὅτι ἀεὶ προνοεῖ τοῦ γεγονότος, μακαρίαν καὶ εὐδαίμονα ζωὴν βιώσεται. *Haec quicumque audiet, — esse Deum, praeesseque rebus, & hunc unum esse, qui vere sit, & ab ipso mundum conditum credi oportere, — postremo numquam non gubernari eum ab opifice suo, is beatam felicemque vitam acturus est. Libro de mundi opificio p.* 40. Hoc dicto accurate expenso, ecquis est, quin perspiciat, *Philonem*, quoties Deo illi, *qui est*, binas addit potentias, *condentem & gubernantem*, vulgi tantum more loquutum esse, reapse vero nihil in hoc Deo distinctionis, nullam personam divinam agnovisse?

Jam λόγος ille, *ratio* illa aut *verbum divinum*, cujus toties magnificis verbis *Philo* meminit, nos vocat, suamque naturam explorari postulat. Vocabulorum & nominum, quibus hoc *verbum* Judaeus noster multis in locis ornat, ea vis & ratio est, ut, si ex usu & recepta loquendi consuetudine aestimentur, notionem personae, summo licet Numine minoris & inferioris, in animis pariant. Audit ipsi λόγος hic ἀρχάγγελος, *angelorum princeps*, qui non ἀγένητος quidem seu *ingenitus* sit, *ut Deus*, nec tamen γεννητὸς seu *factus*, *ut homines*, qui legati divini munere apud homines, & vicissim obsidis & conciliatoris partibus apud Deum fungatur, *Libro, quis rerum divinarum haeres p.* 501. Confer *Librum de somniis p.* 601. 602. & *Eusebium Praeparat. euangel. Lib.* XI. *Cap.* 15. *p.* 538. Vocatur ipsi πρωτόγονος θεοῦ υἱὸς, cui Deus curam sacri gregis commiserit, *Libro* I. *de agricultura p.* 152. ἀρχιερεὺς seu *pontifex maximus* hujus mundi, *Libro de somniis p.* 510. & quae alia sunt ejusdem generis vocabula. Qui loquendi modi quum affines sint illis, quibus divini foederis scriptores filium Dei & aeternum ejus verbum celebrare solent, tanto facilius cum veterum, tum recentiorum Christiani coetus doctorum plurimi a se impetrarunt, ut Judaeum hunc verae de filio Dei doctrinae praeconem fuisse, verbumque, quod praedicat, a *Christo*, Servatore nostro, non differre statuerent. Ego vero vehementer metuo, ne, si umbrae dissipentur, quibus dictionem suam obscuravit *Philo*, verborumque, quibus utitur, potestas ad normam expendatur illorum locorum, quae minus figurarum habent, idem nobis de hoc verbo dicendum sit, quod de binis potentiis ejus, de quibus antea egimus. Primam mihi suspicionem hac de re injecit, quod *Philo* mundum hunc ad verbi hujus imaginem esse conditum perhibet. S:

Sic enim in *Libro* I. *Quaestionum & solutionum* apud *Eusebium Praeparat. euangel. Lib.* VII. *Cap.* 13. *p.* 323. Θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον θεὸν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. *Prorsus enim mortale nihil ad summi illius ac rerum universarum parentis imaginem effingi potest, verum ad secundi, hoc est, ejusdem verbi imaginem potest.* Idem planius etiam edisserit *Libro de opificio mundi p.* 5. *s.* Quo loco, postquam dixerat, hominem, *Mose* auctore, ad imaginem Dei secundi sive verbi effictum esse, statim addit, dictum hoc ad universum mundum pertinere, qui magis, quam homo, divinam imaginem referat. Quemnam vero Deum intelligat, ad cujus effigiem comparatum hunc esse mundum arbitratur, his statim verbis explicat: Δῆλον δὲ, ὅτι καὶ ἡ ἀρχέτυπος σφραγὶς, ὅν φαμεν εἶναι κόσμον νοητὸν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ ἀρχέτυπον παράδειγμα, ἰδέα τῶν ἰδεῶν, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος. *Liquet autem, quod archetypum sigillum, quem dicimus esse mundum intelligibilem, ipse sit archetypum exemplar, idea idearum, verbum Dei.* Hujus ego dogmatis nihil prorsus intelligo, si verum illud sit, quod tot viri graves & inclyti constituunt, verbum *Philonis* personam esse divinam. Mundus ad exemplum hujus verbi constructus est. Ergo summa sit, necesse est, inter verbum & hunc mundum, qui verbi imago est, similitudo. Constat autem mundus ex elementis, ex sideribus, ex animalibus, plantis, arboribus, hominibus, montibus, fluminibus, vallibus & infinitis ejusmodi rebus aliis. Igitur haec omnia, ex quibus mundus noster est compositus, sine controversia in isto verbo sunt, aut, ut brevi complectar omnia, verbum divinum talis non potest non esse res, talis spiritus aut genius, qualis hicce orbis terrarum est. Viderint vero alii, num personam aut spiritum ejusmodi, adspectabili huic orbi forma & specie similem, sibi valeant animo effingere. Ego quidem nullo modo consequor, cujus formae atque generis persona foret, cujus speciem & exemplum in condenda rerum universitate supremum Numen ob oculos sibi posuisset, quodque in componendis & conformandis mundi partibus imitatus esset. Centaurum citius, Chimaeram, & si quid hisce monstris terribilius & ineptius a poëtis excogitatum est, feram, quam personam ex summo Deo genitam, cujus forma speciesque orbis hujus figurae & constitutioni respondeat. Quod si vero verbum hoc exemplar tantum quoddam esse putemus, cogitatione & ratione, si loqui ita licet, a supremo Numine ante mundum conditum productum, & reapse deinceps in hoc orbe expressum, nihilo plus difficultatis in hoc dogmate reperio, quam si quis mihi dicat, architectum ad regulam exempli, quod animo prius conceperat, postea notis in charta consignaverat, palatium quoddam regium exaedificari curasse.

Quae ex dogmate *Philonis* de mundo ad effigiem verbi a Deo condito obscurius intelliguntur, ea ipsemet multo clarius in *Libello de opificio mundi* enarrat: ex quo mentem hominis, quantum fieri poterit, breviter exponam. Docet *Philo* primum, (*p.* 3. 4.) Deum diu ante, quam ad orbis adspectabilis constructionem accederet, mundum formasse νοητὸν seu *intelligibilem*, id est, specimen & simulacrum mundi, quem conditurus erat, mente atque cogitatione designasse. Hoc scitum similitudine a rebus humanis ducta illustrat. Comparat nimirum Deum cum sapiente architecto, qui urbem grandem & splendidam exstruere jussus, tanti operis ante omnia imaginem & exemplum mente sibi fingit & veluti fabricatur, quumque ad ipsum opus ventum est, exemplum hoc, quod animo conclusum gerit, continuo intuetur & respicit. Τὰ παραπλήσια, inquit, δὴ καὶ περὶ θεοῦ δοξαστέον, ὃς ἄρα μεγαλόπολιν κτίζειν διανοηθεὶς, ἐνενόησε πρότερον τοὺς τύπους αὐτῆς, ἐξ ὧν κόσμον νοητὸν συστησάμενος ἀπετέλει τὸν αἰσθητὸν, παραδείγματι χρώμενος ἐκείνῳ. *Eodem ferme modo de Deo sentiendum est, qui, ubi decrevit ingentem hanc urbem condere, prius formas ejus concepit: ex quibus postquam intelligibilem mundum constituit, ad illius exemplar sensibilem hunc condidit.* Magni semper visum est momenti *Philoni* hoc dogma de mundo exemplari a Deo, antequam orbem corporeum fabricaretur, cogitatione expresso; neque copias superari posse aut Epicureorum, aut eorum, qui mundum & Deum non differre putant, hoc dogmate neglecto & repudiato, arbitratur. Quare *Libro de victimas offerentibus p.* 857. eos, qui ideas aut species rerum tollunt, eunuchos esse illos, contendit, quos *Moses* improbat, neque dubitat, a summa erga Deum impietate hoc genus hominum proxime abesse. Sed haec nunc omitto, & ad ea revertor, quae *Philo* de mundo νοητῷ seu *intelligibili* disserit. Mundum ergo hunc in Dei *verbo* situm esse, praecipit. Audiemus ipsa ejus verba, ut liberius de sententia ejus judicare cuivis liceat: Καθάπερ οὖν ἡ ἐν τῷ ἀρχιτεκτονικῷ προδιατυπωθεῖσα πόλις χώραν ἐκτὸς οὐκ εἶχεν, ἀλλ' ἐνεσφράγιστο τῇ τοῦ τεχνίτου ψυχῇ· τὸν αὐτὸν τρόπον οὐδ' ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν κόσμος ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον λόγον, τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα. *Quemadmodum igitur illa in architecto praesignata urbs locum extra nullum habuit, tantum impressa artificis animo: eodem modo ne ille quidem ex ideis constans mundus alibi locum habere poterat, quam in* Dei verbo, *quod adornavit haec omnia.* Quisquis locum hunc attente legerit, is levi, nisi fallor, labore sentiet, Dei verbum nihil esse *Philoni*, quam rationem seu sapientiam Dei, non autem personam ex Deo ante mundum procreatam & genitam. Comparatur verbum hoc cum anima hominis, urbem quamdam aedificaturi. Quemadmodum exemplum urbis condendae in ea facultate animi architecti residet, quam intelligentiam vocamus: ita species & forma hujus mundi hac:

haesisse dicitur in verbo Dei. Haec si ita sunt, verbum Dei illud ipsum in supremo Numine est, quod in architecto intelligentia & ratio, nimirum summa ejus sapientia & scientia, qua mundum, quem certo tempore conditurus erat, diu ante figuravit & expressit. Verum clarius etiam in sequentibus *p.* 5. hanc esse sententiam suam, *Philo* testatur: Εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν εἶναι κόσμον, ἢ Θεοῦ λόγον ἤδη κοσμοποιοῦντος· οὐδὲ γὰρ ἡ νοητὴ πόλις ἕτερόν τί ἐστιν, ἢ ὁ τοῦ ἀρχιτέκτονος λογισμὸς, ἤδη τὴν νοητὴν πόλιν κτίζειν διανοουμένου. *Quod si cui libeat apertioribus uti vocabulis, nil aliud dixerit esse mundum intelligibilem, quam verbum Dei mundum jam condentis. Nec enim intelligibilis urbs est aliud quid, quam illa architecti ratiocinatio, cogitantis jam urbem mente conceptam condere.* Omnem dubitandi caussam haec verba praecidunt, nec ignorare amplius quemquam patiuntur, qualis sit λόγος ille *Philonis.* Mundus νοητὸς & intelligibilis, seu forma & species mundi, quam Deus animo conclusam habebat, priusquam constructionem ejus moliretur, non differt a λόγῳ sive verbo Dei. Verbum Dei sic est affectum ad mundum illum intelligibilem, sicuti ratiocinatio architecti affecta est ad formam urbis construendae, quam in animum impressit. At haec duo reapse non distincta sunt, sed cogitando tantum sejunguntur. Quocirca nec mundus intelligibilis & verbum Dei duae res sunt re vera diversae, tametsi ratione & intelligentia discerni queant. Hoc autem si ita sese habet, is, qui verbum *Philonis* personam esse statueret, aut naturam per se constantem, aeque sapienter ageret, ac si cogitationem architecti de urbe condenda naturam esse diceret ab architecto secretam, & personam singularem. Verbum divinum nihil est e contrario, quam ipsa sapientia & ratio supremi Numinis, cui *Philo* certis de caussis habitum & amictum personae circumdedit. His, tametsi luculenta sint, si qui nondum cedere velint, atque nomina, quae verbo suo *Philo* imponit, *legati, regis, angeli, pontificis maximi, filii primogeniti,* nimis esse diserta putent, quam ut animi quamdam notionem seu virtutem Dei significare possint, eos unice rogatos velim, ut dictionem *Philonis* diligentius considerent, eamque figuris & translationibus audacissimis refertam esse, animadvertant. Qui a vulgari loquendi ratione tantopere recedit, ut Deum perhibeat cum scientia sua congressum esse, atque ex ea, tamquam uxore, filium suum unicum, hunc scilicet mundum, procreasse, huncine mirabimur de sapientia divina non secus verba fecisse, atque de persona quadam divina? Id autem *Philo* perspicue affirmat *Libro de temulentia p.* 244. Τὸν γοῦν τόδε τὸ πᾶν ἐργασάμενον δημιουργὸν ὁμοῦ καὶ πατέρα εἶναι τοῦ γεγονότος εὐθὺς ἐν δίκῃ φήσομεν· μητέρα δὲ τοῦ πεποιηκότος ἐπιστήμην, ᾗ συνὼν ὁ Θεὸς, οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἔσπειρε γένεσιν· ἡ δὲ παραδεξαμένη τὸ τοῦ Θεοῦ σπέρμα, τελεσφόροις ὠδῖσι τὸν μόνον καὶ ἀγαπητὸν αἰσθητὸν υἱὸν ἀπεκύησε, τόνδε τὸν κόσμον. *Proinde rerum opificem patrem quoque suae creaturae juste possumus dicere; matrem autem scientiam ejus, cum qua congressus Deus, non humano more, proseminavit creaturam. Illa vero, Dei semine concepto, enixa est justo partu unicum illum dilectum sensibilem filium, mundum hunc.* Locum hunc tanto attuli libentius, quod cum hoc ostendit, nullum forte scriptorem esse, qui meteoris, quae vocant, orationis magis abundet, nec idcirco dictionem ejus ex ordinariis loquendi legibus aestimandam esse, tum illud planum facit, quod adhuc probatum dedimus, *verbum Dei* rationem summi Numinis & sapientiam apud *Philonem* significare. Etenim quis non videt, ἐπιστήμην seu *scientiam*, quacum Deum hoc in loco nuptias celebrasse ait, eam ipsam esse rem, quam tot aliis in locis λόγον, *verbum*, aut, si mavis, *rationem* nominat? Sive *Philo* dicat: *Verbum seu ratio Dei mundum fabricata est;* sive hoc modo loquatur: *Deus cum scientia sua congressus est, & mundum ex ea genuit;* sententia ejus eadem est, nempe haec: *Deus hunc orbem sapientissime condidit, neque temere aut fortuito tantum opus aggressus est.* Addam aliam ejus loquendi rationem, cujus non minor erit in hoc negotio utilitas. Solet *Philo* cogitationes & decreta hominum, sapientum in primis, *filios* eorum *spirituales* dicere. Sic quum *Therapeutidarum* continentiam laudat *Libro de vita contemplat. p.* 899, ideo eas ait corporis sprevisse voluptates, quo sanctiores & coelestes filios divina virtute conciperent & parerent. Τῶν περὶ σῶμα ἡδονῶν ἠλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ' ἑαυτῆς οἵα τέ ἐστιν ἡ θεοφιλὴς ψυχὴ, σπείραντος εἰς αὐτὴν ἀκτῖνας νοητὰς τοῦ πατρὸς, αἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα. *Contemserunt illae voluptates corporis, nimirum divinae, non mortalis, prolis cupidae, quam solae Deo carae animae ex se ipsis pariunt, excipientes pro semine intelligibiles patris radios, ut decreta sapientiae contemplando percipere valeat.* Qui de hominum cogitationibus tam argute ac figurate philosophatur, is, si Dei sapientiam & rationem, aut divina decreta & cogitata primogenitum Dei filium vocet, nihil ab institutis suis alienum admittit. Altera figura nec durior nec vitiosior est altera.

Haec quo latius, quam initio proposueram, edissererem, cum nobiles illae lites de *Philonis* Theologia, viros inter eruditos dudum agitatae, me commoverunt, tum *Cudworthi* nostri, quos in *Philonis* enarranda doctrina & hic & alias commisit, errores, quos ex illis, quae dicta sunt adhuc, facile quilibet emendabit. Taceo, operae mihi visum fuisse pretium, in explicandis hominis scitis nonnihil collocare studii, ex quo in variis cum sanctioris tum profanae eruditionis partibus praesidia viri docti petere solent, etiami non

649 sonam *mundum* esse dicerent *archetypum*, seu, ut (*x*) *Philo* loquitur, τὸν ἐκ τῶν ἰδεῶν συμπαγέντα κόσμον, *mundum ex ideis coagmentatum & compositum*, qui rerum omnium species & simulacra, quibus spectabilis hic orbis absolvitur, in se contineret & complecteretur. Iidem omnes istas rerum formas, quae *mundum* hunc conficiunt & constituunt *archetypum*, totidem esse distinctas naturas, animalia, & Deos, affirmabant. His vero scitis vident omnes hoc esse consentaneum, ut altera haec persona non unus esse Deus, sed cumulus quidam & acervus Deorum, censeatur. Hi Dii vulgo illis audiunt νοητοὶ θεοὶ, *Dii intelligibiles:* qua in loquendi ratione vox νοητὸς non notione illa generaliori adhibetur, qua Diis αἰσθητοῖς, seu *illis qui in sensus incurrunt*, opponitur, sed peculiari quodam modo, sic ut haec Deorum classis verbo isto a reliquis eorum Numinibus, quae νοεροὶ θεοὶ, *Dii intellectuales* dicuntur, de quibus infra quoque disseremus, distinguantur. (*y*) *Proclus* in *Platonis de republica Libros* ideo mali ullam informari posse notionem aut ideam negat, eo quod, si talis exsisteret notio, καὶ ἡ τῶν κακῶν ἰδέα θεὸς ἔσται· ἐπείπερ πᾶσα ἰδέα θεὸς, ὡς Παρμενίδης εἴρη-

non satis sibi ab insidiis caveant, quas tumidum ejus & a vulgari regula remotum dicendi genus lectorum struit animis. Mens & sententia *Philonis* de Deo, si quam vim habent, quae disputavimus, haec fuit: Deum, si a viro sapiente atque meditationi adsueto consideretur, naturam esse ita simplicem, ut nihil distinctionis vel cogitando fingere in ea liceat. At non omnium mortalium hanc esse felicitatem, ut oculis ita puris & mente tam serena & perspicaci supremum Numen intueri valeant. Plerisque igitur hominibus permittendum esse, eo quod magna laborent ingenii infirmitate, ut divinam naturam quodammodo dividant, & summo, quod super omnes virtutes eminet, Numini tres inferiores potentias subjiciant, *verbum* nimirum, *Deum* seu virtutem beneficam, & *regem*; quae nihil tamen sint, quam sapientia ejus, bonitas, & potentia, aut quod idem est, ferendum esse, ut unum Deum triplici ratione ob oculos sibi homines ponant, ut Deum ante orbem conditum sapientissime cuncta prospicientem, ut opificem & conditorem orbis potentissimum, denique ut gubernatorem ejusdem & administrum.

Sed non satis est nosse *Philonis* sententiam: decet etiam in caussas inquirere, quibus, ut ita sentiret, inductus fuit. Igitur & de his pauca quaedam, antequam finem faciam, monebo. Existimo vero, non philosophos modo, quorum in medio Alexandriae versabatur *Philo*, verum etiam ipsos Judaeos homini, ut ita statueret, auctores fuisse. Ad philosophos primum quod attinet Aegyptios, hos jam ante natum servatorem de tribus rerum principiis multum in scholis suis verborum fecisse, satis exploratum est. Unde dogma hoc acceperint, num a *Platone*, an vero ab aliis *Platone* antiquioribus, & qua ratione intellexerint, hoc quidem loco nihil juvat quaerere. Ab his igitur quum edoctus esset philosophis *Philo*, at vereretur tamen, ne tria illa philosophorum principia sanctissimum illud *Mosis* de uno Deo praeceptum corrumperent, aut prorsus everterent, ratus est, ad Judaeorum religionem illa esse accommodanda, nec aliter, quam *Mosis* lex id pateretur, a se accipienda. Hoc ductus studio, in locum trium principiorum verorum & per se constantium, quae a philosophis inculcabantur, tres notiones sufficiebat animi, aut Trinitatem personarum, ut ita loquar, cum Trinitate nominum & perfectionum divinarum commutabat. Ita cum philosophiae, quam amabat, tum religioni majorum, quam omni modo sartam tectamque cupiebat esse, simul a se consultum esse, putabat. Aegre tamen mihi persuadeo, *Philonem* ejusmodi quid tentaturum, atque tres naturas divinas commemoraturum fuisse, nisi ipsam gentem suam ab hac doctrina non nimis esse alienam cognovisset. Magna tum temporis animi provisione gens Judaeorum cavebat, ne quid admitteret in dogma illud *Mosis* de uno Deo, quo nihil habet sanctius, injuriosum. Vehementer igitur sine ulla controversia fuissent offensi, si *Philo*, nullo in populo Judaico teste & auctore, contra gentis suae sententiam & auctoritatem de tribus divinis naturis tam obscure, at simul audacter, loqui ausus fuisset. Certus igitur ille fuerit, necesse est, nihil sese allaturum, quod grave aut periculosum Judaeis videri posset, si divinam naturam in tres veluti personas partiretur. Et quid multa? Ex ipso licet *Philone* intelligere, Judaeos aetatis suae vulgo tres in uno Deo personas laudasse. Etenim in *Libro de Abrahamo p.* 367. eorum sententiam, qui tres in uno Deo naturas constituant, nihil habere, quod pietatem laedat, tametsi praeferendi sint illi, qui omnem prorsus a divina natura partitionem removeant, decernit. Δεύτερος, ait, μὲν οὖν, ὥς φασι, πλοῦς οὗτος· μετέχει δὲ οὐδὲν ἧττον δόξης θεοφιλοῦς. *Est autem haec secundaria, quod in proverbiis est, navigatio, non aliena tamen a pia fi-*

εἴρηκεν, *haec mali idea ipsa quoque Deus foret: omnis enim idea, id quod ait Parmenides, Deus est.* Ne ipse quidem *Plotinus*, quem alioquin magis sobrie constat philosophatum esse, non totam dimittere potuit opinionem hanc, levitatis licet & amentiae plenam, exempla rerum Deos esse. De secundo enim Deo, seu prima mente ac intelligentia dum disserit, sic inter alia loquitur: (*) Γενόμενον δὲ ἤδη τὰ ὄντα σὺν αὐτῷ γεννῆσαι, πᾶν μὲν τὸ τῶν ἰδεῶν κάλλος, πάντας δὲ θεοὺς νοητούς. *Hunc jam genitum* (ex primo Deo, via nimirum emanationis, ex omni aeternitate) *cuncta secum simul entia genuisse, universam pulcritudinem idearum, intelligibiles Deos omnes.* (z) *Apulejus* etiam, quod supra jam docuimus, inepte licet prorsus ac imperitè, ipsum ita *Platonem* praecepisse perhibet. *Quos Deos*, inquit, *Plato existimat, veros, incorporales, animales, sine ullo neque fine neque exordio, sed prorsus ac retro aeviternos, ingenio ad summam beatitudinem porrecto.* Idem homo, qua in re consentientes sibi *Julianum* habet & alios, maximam partem Deorum ad exempla haec & formas rerum, quibus *mundum* refertum esse dicebant *archetypum*, revocat: *Apollinem*, exempli caussa,

(*) Enn. V. Lib. I. Cap. 7. (Libro de tribus hypostas. archicis p. 489.)

sententia. Haec primum de nullis, quam de Judaeis, accipi possunt. Judaeum enim quis credat philosophos a vera religione aversos in pietatis & veri de Deo sensus patronis numerasse? Nec erat ejusmodi philosophorum de tribus principiis opinio, ut a Judaeo pro sancta, bona, & pia haberi posset: multitudini potius Deorum favebat. Deinde ne sic quidem haec *Philonis* verba capere licet, ac si hi Judaei, qui triplex aliquid in Deo tum temporis professi sunt, tres tantum Dei notiones, aut tres ejus virtutes intellexissent. Namque caussae nihil video, cur eos, qui virtutes divinas ratione tantum & cogitatione a naturâ divina sejunxissent, & separatim intuiti essent, parum apte atque sapienter de Deo sentire, tolerari licet debeant, affirmasset, quum acutissimi quique Theologi ac philosophi, tam Judaei, quam Christiani, ipse quoque *Philo*, idem fecerint, nec tanto praeditus sit ullus mortalium ingenii acumine, ut Deum, qualis in se est, uno mentis actu, nulla distinctione adhibita, comprehendere valeat. Omitto, plures esse in Deo virtutes atque perfectiones, quam tres, nec idcirco ullam apparere rationem, cur hi Judaei in numerandis divinis affectionibus ternarium excedere numerum noluissent. Quare nullum mihi dubium est, quin ea, qua *Philo* vivebat, aetate plerique Judaeorum Deum, natura licet unum, certa tamen ratione simul trinum esse crediderint: quod quidem dogma quin partim ex sacris litteris, partim a primis gentis suae conditoribus traditum acceperint, nihil est. cur ambigamus. *Philo* vero, qui sacrarum litterarum praecepta majorumque scita uno colligare vinculo studebat, praetereaque metuebat, ne quid occasionis Judaeorum hostibus, cum quibus saepius congressus erat, ex hoc dogmate exoriretur, Judaeis cultum plurium Deorum exprobrandi, tutissimum arbitrabatur, Trinitatem personarum, quam vulgo amplectebantur cives sui, in nominum & notionum Trinitatem convertere. Quum post clarius a Servatore nostro patefactam de tribus in Deo personis doctrinam *Sabellius*, totque, praeter hunc, alii exstiterint, qui nihilominus tria Dei nomina & notiones in trium personarum locum substituere non sunt veriti, cuinam, quaeso, jam antea ab homine Judaeo, qui philosophiam praeter modum amplectebatur, idem esse factum, mirabile & inauditum videatur? Habes *Philonis*, quam ego quidem puto, de Deo sententiam: habes caussas, quibus ad eam recipiendam meo judicio accensus fuit. Quamvis igitur ex eorum eximendus sit numero *Philo*, qui Christianorum de trino Deo dogma probarunt, & in veritatis hujus testibus ex Judaeis haberi debent, contra Sabellianis potius faveat; locuples tamen idem nobis auctor est, Judaeorum plerosque, Alexandrinos saltem, ante conditam civitatem Christianam hoc tinctos & imbutos fuisse dogmate.

(x) *Philo*] *Libro de opificio mundi p.* 4.

(y) *Proclus*] Exstat hic, qui hodie sic appellatur, *Procli in Platonis Politiam Commentarius* ad calcem *Commentarii in Timaeum.* Locus, quem hic designat *Cudworthus*, legitur p. 357.

(z) *Apulejus*] *Libro de Deo Socratis p.* 43. Sed nihil ego video caussae, cur haec verba *Apuleji*, quae de omnibus dicta sunt Diis coelestibus, ad *ideas* tantum seu *Deos*, quos *intelligibiles* vocant Platonici, referantur. Actum jam supra est de hoc *Apuleji* loco, nec non de *Juliani* scitis, & Aegyptiorum erga bestias religione, quae hic iterum vir doctissimus tangit.

(a) Al-

caussa, solem animo tantum conspicuum, formam esse ait & exemplum illius solis, qui oculis cernitur; *Dianam* speciem esse lunae illius, quam cernimus: & sic in reliquis pergit Numinibus. Denique Aegyptiorum quoque Theologos jam antea vidimus persuasum aliis cupivisse, sese in illis animalibus, quae consecrata
650 publice habebant, aeterna illa rerum exempla seu Deos *intelligibiles*, tamquam in imaginibus quibusdam & signis, colere ac venerari.

Ipse certe *Philo* scitis tantopere delectabatur Platonicorum, ut Deum statueret, antequam mundum hunc corporeum & oculis subjectum compararet, alium *archetypum & intelligibilem* condidisse. (*) Βουληθεὶς (ὁ θεὸς) τὸν ὁρατὸν τουτονὶ κόσμον δημιουργῆσαι προεξετύπου τὸν νοητὸν, ἵνα χρώμενος ἀσωμάτῳ καὶ θεοειδεστάτῳ παραδείγματι τὸν σωματικὸν ἀπεργάσηται, πρεσβυτέρου νεώτερον ἀπεικόνισμα, τοσαῦτα περιέξοντα αἰσθητὰ γένη, ὅσα περ ἐν ἐκείνῳ νοητά· τὸν δὲ ἐκ τῶν ἰδεῶν συνεστῶτα κόσμον ἐν τόπῳ τινὶ ὑπονοεῖν ἀδύνατον. *Deus, postquam decrevit visibilem huncce mundum condere, prius formavit simulacrum ejus intelligibile, ut ad exemplar incorporei Deoque simillimi corporeum absolveret mundum, recentiorem hanc antiquioris effigiem, totidem complexurum sensibilia genera, quot in illo intelligibilia: mundum autem illum, qui ex ideis constat, nefas est loco ullo dicendo cogitandoque circumscribere.* Quid? quod ipsum *Mosen*, non dubitat scribere, in explicandis rerum originibus hanc philosophandi normam sequutum esse, & in quinque primis *Geneseos* membris coeli terraeque *intelligibilis* constructionem enarrasse, antequam de corporei orbis ortu exponeret: (†) Πρῶτον οὖν παρὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου ὁ ποιῶν ἐποίει οὐρανὸν ἀσώματον. καὶ γῆν ἀόρατον, καὶ ἀέρος ἰδέαν καὶ κενοῦ, εἶθ' ὕδατος ἀσωμάτου οὐσίαν καὶ πνεύματος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἑβδόμου φωτὸς, ὃ πάλιν ἀσώματον ἦν καὶ νοητὸν ἡλίου παράδειγμα, κ. τ. λ. *Itaque ante omnia conditor fecit in mundo intelligibili coelum incorporeum, & terram invisibilem, & aëris ideam & vacui: —— deinceps fecit aquae incorpoream essentiam, itemque spiritus, denique postremam lucis septimae, aeque incorpoream, & exemplar solis intelligibile.* Sed ab eorum tamen abfuit sententia, qui exempla rerumque formas, quibus mundus archetypus ex eorum judicio repletus est, totidem esse naturas, animalia, quin Deos, asseverabant. Quamquam (*a*) alicubi esse genus quoddam narrat, quod, quum utriusque mundi pulcritudinem nimio plus suspiciat, non modo ipsum utrumque mundum in Deos transformat, sed etiam va-

(*) De opificio p. 6. (potius p. 3. 4.) (†) P. 6.

(*a*) *Alicubi*] *Libro de confusione linguar.* p. 345.

(*b*) *Refertus*] Non diffiteor, si verba premantur Platonicorum, jureque cum illis agatur summo, omnia huic familiae consectaria recte tribui, quae hic a doctissimo viro crimini atque vitio dantur. Scio quoque, non deesse hoc in genere, quorum tam aperte stolidae ac dementes sunt sententiae, ut, qui purgandis illis & excusandis studere vellet, in ingenium suum & ipsam veritatem graviter peccaturus esset. At si generatim tamen & in universum hujus generis disciplina consideretur, neque ex hujus vel illius aestimetur commentariis, erit forte nonnihil, quod pro illis dicere hic liceat. Verum est, alteram divinitatis, quam credebant, hypostasin *mundum* ab illis vocari *archetypum* & *ex ideis conflatum:* quod decretum, si proprie accipiatur, vehementer absurdum & ineptum est. Nec enim quisquam intellexerit, quomodo exemplar hujus mundi, ex ideis & rerum formis constans, divina esse persona queat. Verum, si eorum, qui sapientia in hoc genere reliquis praestant, dogmata & dictionem paullo curatius expendamus, parum proprie hoc esse ab illis pronuntiatum, sentiemus. Nil sibi aliud obscuri hi magistri volunt, quam hoc: mundum, quem *archetypum* appellant, in altera divinitatis hypostasi latere reconditum, quemadmodum verbi caussa in *Ciceronis* ingenio & forma & species *Librorum de natura Deorum* exstabat, antequam ab eo litteris mandarentur, aut in altera hypostasi divina omnes omnium rerum, quae fieri & exsistere ulla ratione possunt, formas & species esse. Quod si ita sese habet, illud primum tollitur,

varias ejus partes divinis honoribus afficiat, id eſt, varias mundi *intelligibilis* formas & exempla, *intelligibile* coelum & terram, ſolem & lunam, aeque ac majores mundi ſpectabilis partes veneretur, ſeque divina rerum exempla in rebus ipſis, quae ſub oculos & ſenſus cadunt, revereri, dictitet. Verum hoc ſcholae Platonicae inane ſomnium ac commentum primo quidem illi ſuperſtitionis religionisque generi, quo nihil fieri ſtultius aut abſurdius poteſt, gratiſſimum aperuit latibulum. Namque Aegyptii dum beſtias conſecrabant, ceteri vero populi res inanimatas meraſque aliarum naturarum affectiones in Deorum tollebant concilium, perverſiſſimum morem hac tuebantur oratione, divina ſeſe rerum exempla in his omnibus colere. Deinde haec ipſa doctrina ad ſummam adverſus Deum impietatem omniſque religionis deſpicientiam recta homines ducebat via. Pauci enim tam callido erant ingenio, ut vel cogitatione aeternas haſce rerum formas conſequerentur; vix ullus vero aderat, qui ſimulacra iſta aeque firmiter ac certo exſiſtere ſibi perſuadêret, atque res ipſae, quae ſub ſenſus cadunt. Certe forma & imago domus, quam ſibi animo architectus concepit, multo minus veritatis & ſtabilitatis habet, quam domus ex calce, lapidibus, & materie conſtructa & compoſita. Ita vero quum affecti eſſent animo plerique homines, quid evenire, quaeſo, poterat aliud, quam ut, miſſis perennibus rerum formis, toti ad res ſenſibus expoſitas converterentur, ſenſimque in eam devenirent, qua nihil pietati capitalius & pernicioſius eſt, opinionem, nullos eſſe Deos, niſi res illas naturales, ex quibus vitae hominum variae utilitates & commoda naſcuntur.

Vides itaque, infinitam Deorum introduxiſſe multitudinem, aeternorum quidem & a mundo ſecretorum, verum uni ſummo Numini ſubjectorum, qui divinas rerum formas divino habitu exornarunt, Deosque νοητὰς ſeu *intelligibiles* fecerunt. Ex quo ſimul apparet, juſtiſſimis de cauſſis eos a nobis de graviſſima corruptione divini hujus dogmatis de Trinitate poſtulatos eſſe, qui alteram ejus perſonam mundum eſſe ſtatuerunt *archetypum*, omnes autem divinas rerum ſpecies tot eſſe naturas ſeparatas, animalia, quin Deos, eſſe dixerunt. Nec enim unus erit, ſi hoc credas, hypoſtaſis iſta Deus, ſed mundus quidam Diis plenus & (*b*) refertus.

Se-

tur, quod *Cudworthus* hic tantopere huic ſectae exprobrat, alteram divinitatis eorum perſonam rem fuiſſe ex multis naturis conflatam & coagmentatam, ſeu cumulum & acervum quemdam Deorum. Quemadmodum vir eruditus, cujus animus infinitis rerum notionibus & exemplis refertus eſt, ideo tamen a nemine ſanae mentis pro homine habetur ex multifariis naturis concreto & compoſito: ita nec divinam rationem, ſeu alteram Trinitatis Platonicae perſonam propterea ut congeriem quamdam Deorum ſpectari, fas eſt, quod rerum omnium, ex quibus hic mundus conſiſtit, formas atque ſpecies continet. Aſſumo nunc, alteram divinitatis Platonicae *hypoſtaſin* perſonam eſſe proprie ac vere ita dictam, alioque loco id mihi expediendum reſervo, num rectius illi conjiciant, qui eam divinam tantum virtutem eſſe volunt, habitu perſonae ab his philoſophis veſtitam.

Verum dicet aliquis: Omnes tamen ſpecies ſeu ἰδέας ab hac ſecta Deos eſſe nuncupatos, nec idcirco dubium cuiquam eſſe poſſe, quin haec altera perſona, de qua loquimur, ingentem Numinum turbam ſinu ſuo concluſam geſſerit. Equidem quosdam hujus generis locos produci poſſe confiteor, quibus omnes rerum ſpecies Dii appellantur. Attamen hi primum pauci admodum ſunt numero, deinde ex iis tantum ſectae hujus philoſophis depromti, qui cerebrum ſibimet ipſis inanibus contemplationibus excuſſiſſe videntur, denique ſine ullo dubio figurati & parum proprii. Equidem hominem ſui compotem ſerio ſibi umquam perſuaſiſſe, formam & ſpeciem arboris, aut vulpis & leonis, aeternam licet & ex ipſa Dei ratione genitam, divinam naturam aut Deum proprio ſenſu eſſe, nullo modo crediderim. Si qui fuerunt inter Platonicos, quorum effata non alia quam hac ratione, poſſunt exponi, id quod tamen dubito, rem mihi malim eſſe cum Phrygibus, qui ſero qui-

651 Sequitur tertia depravatio, quam nonnulli ex Pythagoreis & Platonicis antiquae *Mosis* aut Hebraeorum de Trinitate doctrinae, cujus unica regula & norma in novi foederis libris exstat, intulerunt. Tertiam triplicis divinitatis personam, quam τὴν πρώτην ψυχὴν seu *principem animam*, vocabant, generi huic persuasum erat innumerabilium animorum, sigillatim illorum, quibus inferiora gaudent animalia, quae partes mundi hujus sunt, parentem ac genitricem esse. Neque disparem ducebant esse secundae personae, quae ὁ πρῶτος νοῦς, *mens princeps* seu *intelligentia*, dicebatur, conditionem, ex qua infinitos alios μερικοὺς νόας, *mentes* seu *intelligentias singulares*, principe illa meliores anima, procreatos esse, decernebant. Quin etiam ad summam principemque personam divinitatis, quam τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum & bonum*, vocabant, hoc scitum referre audebant, multas similiter ἑνάδας & ἀγαθότητας, *unitates & bonitates*, quae praestantia mentem principem antecedant, prodiisse, autumantes. Instar omnium *Procli* testimonium esto, qui in (*c*) *Institutionibus theologicis*: Μετὰ, inquit, γὰρ τὸ ἓν ἄρα τὸ πρῶτον ἑνάδες, καὶ μετὰ νοῦν τὸν πρῶτον νόες, καὶ μετὰ τὴν ψυχὴν τὴν πρώτην ψυχαὶ, καὶ μετὰ τὴν ὅλην φύσιν φύσεις. *Post igitur illud primum unum sunt unitates, & post illam primam mentem sunt aliae mentes, & post illam primam ani-*
652 *mam sunt aliae animae, & post universalem naturam sunt aliae particulares naturae.* Ad quem locum non possum, quin praeteriens moneam, Platonicos hos communi, quam credebant, ψυχῇ seu animae mundi communem quamdam φύσιν seu naturam vere exsistentem subjunxisse, quamquam hactenus, ut, praeter eam, esse quoque alios peculiares λόγους σπερματικοὺς, *rationes gignentes*, aut principia fingentia & formantia, concluderent.

Non est vero, cur suspicetur aliquis, *Proclum* forte solum tam subtili & arguto fuisse ingenio, ut νόας illos induceret, atque, praeter principem illam mentem & intelligentiam, esse aliud genus mentium seu intelligentiarum, decerneret, quod non modo bonitate ac sapientia nulla ratione mutabili praeditum, sed etiam immobile prorsus esset, eaque de caussa omnes ordines animarum, quas naturas definiebant semet ipsas cientes & moventes, longe superaret. Nam & multi ex Platonicis alii idem prorsus, quod ille, sciscunt. In quibus quod (*d*) *Plotinum* numero, hic ejus, praeter alios, locus facit: Ὅτι ἀθάνατοι γὰρ ψυχαὶ, καὶ νοῦς πᾶς, ἐν ἄλλοις διὰ πλειόνων εἴρηται. *Animos esse immortales, & quasvis mentes & intelligentias, id fusius a nobis alias probatum est.* Quod dictum *Ficinus* his verbis explanat: *Hic & supra & infra saepe per verba Plotini notabis, plures esse mentium animarumque substan-*

quidem sapiunt, at sapiunt tamen aliquando, quam cum ejusmodi philosophis, quos verborum suorum potestatem ignorasse, certus sum.

At Deos tamen νοητοὺς seu *intelligibiles* omnes praedicant Platonici. Hi quid sunt aliud, quam rerum species seu formae & ideae? Ita quidem doctissimus *Cudworthus* cum aliis existimat, quo sententiae suae pondus addat. Sed mihi satius videtur, hic etiam cum illo divortium facere. Exponam tribus verbis, quinam sint Dii νοητοὶ seu *intelligibiles* ex Platonicorum decretis, si quidem per summam hujus familiae obscuritatem mentem mihi eorum perspicere licuit. Dii νοητοὶ non generatim sunt omnium omnino rerum formae & species, sed earum tantum, quae a Platonicis Deorum in numero habebantur. [Apud *Porphyrium de abstin. L.* II. §. 34. *p.* 75. *Dii* νοητοὶ veri videntur Dii esse, qui beneficia tribuunt mortalibus. Statuis opponuntur: ex quo apparet, *Deos* νοητοὺς Numina esse, quae sola cogitatione comprehendi debent.] Certum erat huic generi, omnium rerum, quibus universitas haec absolvitur, aeterna in Deo exempla & formas exstitisse. At multas hujus universitatis partes, sidera in primis, solem, lunam, & alia, in quibus animam & vitam inesse putabant, Dii apud eos habebantur. Horum itaque Deorum non poterant, quin etiam ab aeterno formas & species exstitisse in Dei ratione constituerent. Hae formae speciesque Numinum Dii sunt illi, quos νοητοὺς schola nominat Platonica. Parum digna forent haec

stantias inter se distinctas, quamvis inter eas unio sit mirabilis. Similiter, quod *Proclus* excellentius aliquid & nobilius fingit mentibus illis immobilibus, tametsi multiformibus, quas νόας nuncupat, nec modo unam perfectissimam bonitatem & unitatem; sed & ordinem quemdam singularium *henadum*, *monadum*, & *agathoteton* illis praeponit, id pluribus quoque aliis placuit, in primis autem *Simplicio*, cujus haec verba sunt: (*) Ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀγαθὸν πάντα παράγει, τά τε πρῶτα, καὶ τὰ μέσα, καὶ τὰ ἔσχατα· ἀλλὰ τὰ μὲν πρῶτα καὶ ἑαυτῷ προσεχῆ ὅμοια ἑαυτῷ παράγει, μία ἀγαθότης πολλὰς ἀγαθότητας, καὶ μία ἑνὰς, ἡ ὑπὲρ πάσας, πολλὰς ἑνάδας. *Ex semet ipso id, quod bonum est, omnia producit, tam media, quam prima & postrema: verum prima quidem sibique contigua similia sibimet ipsi producit, una bonitas multas bonitates, & una simplicitas atque unitas, quae omnes alias superat, multas unitates.* Quae consequuntur verba, ea *Simplicium henades* illas & *autoagathotetes* pro naturis habuisse separatim exsistentibus & interiori sensu praeditis, declarant: (†) Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τὰ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, διὰ τὸ πρὸς αὐτὸ ὁμοφυὲς, οὐκ ἐξέστη τοῦ εἶναι ἀγαθὰ, ἀκίνητα ὄντα καὶ ἀμετάβλητα, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀεὶ μακαριότητι ἱδρυμένα, οὐκ ἐνδεῆ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι αὐτοαγαθότητές εἰσι. *Ac prima illa, quae a primo bono producuntur, quia cum hoc cohaerent, a bonitate non recesserunt, quum immobilia & immutabilia sint, & in eadem semper beatitate collocata, non indiga boni, quia per se bonitates sunt.* Postea ad νόας quoque progreditur *Simplicius*, quos docet naturas quidem esse his inferiores, de quibus dixerat, neque ex sese bonas, αὐτοαγαθὰς, sed ex aliena beneficentia & liberalitate, attamen ipsa natura sua immobiles: ex quo confici, subjicit, eos nullo modo deteriores fieri posse, aut bonitatem, quam aliunde acceperunt, amittere. Haec licet ita sese habeant, non possum tamen, quin ingenue confitear, videri nonnullos ex Platonicis nomen *henades* nonnumquam alio sensu adhibere, eosque nihil aliud indicare, quam illa rerum exempla, quae divinae obversantur menti, de quibus paullo ante loquuti sumus. Secus illi, qui primi *Platonem* & *Pythagoram* sequuti sunt, quos istas rerum formas non *henades*, sed numeros, dixisse novimus.

Magnam ergo Deorum inferiorum, at supramundanorum tamen & aeternorum, turbam, praeter illos νοητοὺς θεοὺς, seu *intelligibiles Deos*, in lucem protraximus. Apparent jam, ut saepissime vocantur amicis suis, θεοὶ ἑνιαῖοι, *Dii henadici* seu *monadici*, sive greges *henadum*, *unitatum*, & *autoagathoteton*, *bonitatum*, item *Dii intellectuales*, θεοὶ νοεροὶ, sive *noës*, mentium nimirum & intelligentiarum immobilium (*e*) examina.

Ce-

(*) In Epicteti Enchir. p. 9. (†) P. 11.

haec otiosorum ingeniorum ludibria, in quibus nec salis aliquid, nec lucis est, quae diligentius a viro bono & erudito explicarentur, nisi essent inter Christianos, qui ad corrumpendam veritatem ineptiis hisce abuterentur, & prae his glandibus verae sapientiae fructus propemodum spernerent.

(*c*) *Instit. theol.*] Hae *Procli Introductioni ad Theologiam Platonicam* sunt adjectae, & *Capitibus* 211. constant. Verba, quae hic afferuntur, exstant *Cap.* 21. *p.* 426.

(*d*) *Plotinum*] *Libro, quod ens unum idemque semper totum est ubique,* Ennead. VI. *Lib.* IV. *Cap.* 10. *p.* 653. Sed multis mihi videtur opus esse machinis, antequam ex his *Plotini* verbis cogi queat, omnibus subtilitatibus illis metaphysicis, quibus mirifice *Procli* pascebatur ingenium, hunc etiam philosophum fuisse deditum. Non is est *Plotinus*, quem laudem, aut numquam sanae purgataeque rationis leges violasse putem. Certus sum e contrario, hominem hunc furoris cujusdam philosophici genere ita esse saepenumero abreptum, ut de sanitate & animi statu dejiceretur. At *Proclo* tamen perspicuitate praestat, neque tot, quot ille, vanissimis commentis scatet.

(*e*) *Examina*] Vid. de his Diis *Proclum Theol. Platonicae Lib.* I. *Cap.* 13. *p.* 38. *s.*

Ooo oo 2

(*f*) Con-

Ceterum νόες isti sive νοεροὶ θεοὶ, id quod ante jam monuimus, ex judicio sectae illius, cui ortum debent, ordinem constituunt naturarum animis cunctis nobiliorum: ex quo consequitur, ipsam principem omnium animam, seu tertiam Trinitatis Platonicae hypostasin infra eas esse positam. Rursus ἑνιαῖοι θεοὶ, sive *benades*, uti
653 vocantur, aut *simplices monadicique Dii* νόας omnes dignitate ac praestantia superant, ipsamque ideo summam mentem, sive alteram divinitatis personam post se relinquunt. Uterque vero ordo hic Deorum aeternus & perennis ab his philosophis dicitur. At nihilo tamen minus, quum naturae tantum sint singulares, non autem universales, certe is erraverit, qui ex rerum genitarum & conditarum numero eas exemerit. Quod si vero ad res pertinent conditas, consentaneum omnino est, ipsam secundam tertiamque Trinitatis hujus personam, sive primam mentem principemque animam in rerum quoque genitarum numero collocare. Neque enim fieri potest, ut res quaedam condita & creata superior sit re nec genita nec condita. Quamobrem *Proclus* & quidam alii homines Platonici Trinitatem hanc non secus interpretantur, ac scalas quasdam naturarum in hac rerum universitate, in quibus certis gradibus a principe maximaque omnium natura sensim ad minores inferioresque naturas, ad animos usque animalium, cogitatione descendatur. Qua ratione *Proclus* adduci sese passus est, ut, quo scalas istas perficeret, tribus hisce rerum classibus & ordinibus quartum, eumque tertio ordine, qui animos complectitur, inferiorem, adderet, *naturarum* nimirum classem. Haec ultima est familia, quam ea mundi pars, in qua patiendi facultas est, corpus scilicet & materia, continuo in rerum natura excipit & sequitur. Ergo, rebus omnibus circumspectis scalae illae rerum, quibus genus hoc naturas complectitur corpore secretas, non tam tribus, quam quatuor, constat gradibus & classibus rerum, neque *Trinitas* idcirco proprie appellari potest. Harum classium altera nobilitate vincit alteram: atque omnes totidem veluti sunt orbes seu sphaerae, quae mutuo quidem sese contingunt, nec tamen parem dignitatem obtinent, sed gradu sejunctae sunt. Prima *benadum* est, seu *unitatum:* altera *noës*, *mentes* seu *intelligentias* comprehendit: ad tertiam *animi* referuntur: quartam denique *naturae* conficiunt. Singulas hasce classes rerum existimant hi philosophi constare una principe ac universali natura, quae bona sua ex se ipsa habet, nec aliunde accepit, totamque, capitis instar, familiam gubernat, multisque singularibus naturis, quibus omne, quod habent, aliunde venit. Una igitur est princeps & universalis *benas*, multae singulares & inferiores *benades:* una *mens*, νοῦς & *intelligentia* rerum omnium princeps, multi minores & secundarii νόες seu *intelligentiae:* una princeps & universalis *anima*, innumerabiles rursus *animi* secundarii: denique una *natura* universalis, at infinitae singu-

(*f*) *Contaminatam esse*] Recte vir doctissimus & ingeniose in has metaphysicas novorum Platonicorum argutias invehitur, quae cum per se futiles & obscurae, tum propius, si accurate ponderentur, ab impia eorum absunt sententia, qui Deum & hanc rerum universitatem differre negant. Sed in omni tamen hujus sectae Theologia & philosophia exploranda hoc regulae instar adsciscendum mihi videtur, sensu molliori, quam primus postulare videtur verborum adspectus, dicta ejus esse interpretanda: quae si ordinario accipiantur sensu, summam certe spirant amentiam. Singularis est, quam adhibet genus hoc, dictio, & a consuetis humani sermonis legibus vehementer remota: quod quum non animadverterent doctissimi quidam viri, opiniones ei adscripserunt stultissimas, a quibus tamen alienum fuisse videtur. Rebus fere omnibus corporeis spretis ac neglectis, philosophi hi, toti contemplationibus immersi, nil nisi formas, notiones, & ideas rerum curabant, quarum, ut foecundissimis erant ingeniis, non paucas distinctiones comminiscebantur. De his au-tem

gulares. Ex his rebus, praeter ſummum illud τὸ ἓν, & τὸ ἀγαθὸν, *unum* & *bonum*, primam mentem, & principem animam, omnes generatim ſingulares *unitates* ſeu *henades*, & *noës* ſeu *mentes*, denique omnes *animos* humanis animis praeſtantiores Deorum honeſtabant nomine. At hominum animos, & qui his minores ſunt, quartum denique rerum ordinem, qui *naturarum* dicebatur, Numinum excludebant agmine. Nec enim aliquid divinum haberi poſſe putabant, praeter id, quod rationis particeps homineque majus eſſet. Varias itaque Deorum conſtituebant familias dignitate diſpares & ordine, praetereaque Deos omnes in ἀϊδίους, *aeternos*, & γεννητὰς, ſeu *generatos*, & certo tempore factos partiebantur. At nusquam tamen diſcrimen illud, quod Deum proprie ſic dictum resque creatas ab eo ſegregat, aperte ac perſpicue demonſtrant, neque docent usquam, quo loco in his rerum ſcalis vera deſinat divinitas, resque factae atque generatae incipiant. E contrario, dum divinitatem certis gradibus diſtinguunt, atque deſcendendo diminuunt veluti ſemper & extenuant, commiſſuram illam, quae Deum resque genitas conjungit, ſic ſenſim obducunt & elimant, ut totam fere deleant, nec ullum relinquant veſtigium differentiae illius, quae Deum ejusque opera ſecernat. Deum videntur affirmare resque ab eo factas non differre, niſi gradu, neque haec vocabula, *Deus* & *res condita*, ipſius naturae diverſitatem indicare, ſed dotes tantum & ornamenta minora vel majora. Ita vero quis, quaeſo, non intelligit turpiter veterem de tribus principiis doctrinam ab hoc genere (*f*) contaminatam eſſe?

Conſtat jam, ut arbitror, qualis illa ſit *Platonis* Trinitas, quam opponimus ei, 654
quae inter Chriſtianos recepta eſt. Ipſa quidem ſi ſpectetur, ut in ſe eſt, *Platonis* de tribus principiis doctrina, ac in prima ejus ſemina & fundamenta inquiratur, Chriſtianorum nullo modo adverſatur dogmati, vixque dubitare licet, quin eam *Plato* Hebraeorum *Moſis*que ſcitis ore quondam propagatis debeat. Verum exſtiterunt ex ejus *Pythagorae*que aſſectatoribus non pauci, qui ſanctam hanc & veterem diſciplinam perverſe interpretati ſunt, ingenioque depravarunt & corruperunt: quod quidem, ſi naturam hujus dogmatis cogites, quod myſterii plenum eſt & arduum, minus admirabile videri debet. Hujus generis ex commentationibus Trinitas illa prodiit, quae differentiam omnem tollit inter Deum resque factas a Deo, cunctosque limites, quibus utrique ſejunguntur, removet, divinitatem deorſum ſemper eundo continuo deprimit & imminuit, at ſimul auget & multiplicat, neque deſiſtit antea, quam Deum in corporeum huncce orbem detruſerit & immerſerit. Huc autem ubi ventum erat, latius etiam ut ſerperet malum, divinaque natura & ratio ad partes quoque mundi animatas, ſtellas & daemones, transferretur, & propagaretur, neceſſe erat. Quare recte atque ſapienter ſentiunt,

tem notionibus & exemplis rerum quo commodius philoſophari poſſent, moris erat illis, in perſonas & Deos animi ſui notiones transformare, neque ſecus de illis, quam de Diis & animalibus, verba facere. Idem noſtris philoſophis uſu venire videas, qui, quas animo conceperunt, rerum ſpecies & notiones non raro ut naturas ſibi ſiſtunt per ſe conſtantes, atque de virtutibus, de eo, quod pulchrum, bonum, juſtum, infinitum dicitur, non aliter diſſerunt, quam ſi de hominibus inſtituta ipſis eſſet oratio. Hoc qui non ſemper ob oculos habebit poſitum, Platonicorum libros legens, is, vereor, ne interdum peſſimus eorum interpres evadat. Atque hac ratione, mea quidem ſententia, quae de Diis *eſſentialibus*, *intellectualibus*, *heniaeis*, & neſcio quibus aliis *Proclus* & ſocii ejus diſſerunt, ſpectanda ſunt. Ipſa hominum verba ſi intuearis, de Diis vere ita dictis & de naturis per ſe conſtantibus eos agere, jurares. Quod ſi vero totum doctrinae contextum propius inſpicias, & de hiſce Diis quaenam praedicent, ſciſciteris, vix dubitabis, quin parum proprie

tiunt, qui, doctrina iſta duce, huc unice ferri homines, contendunt, ut infinitam ſibi conſtituant Deorum multitudinem, mundumque ipſum & res a Deo procreatas divino cultu & honore afficiant. Haec dum ſcribo, non poſſum, quin ſimul memorem, hanc unam Platonicorum ſectam primis rei Chriſtianae temporibus Servatoris noſtri diſcipulos publicis ſcriptis aggreſſam eſſe. *Celſum* quidem *Origenes* ſuſpicatur Epicureum fuiſſe: ſed perſpicuum tamen eſt, Platonici hominem perſonam ſaltim ſibi adſciviſſe. Cauſſam rei hujus duplicem opinor eſſe: Primo enim familia haec, quae *Platonis* & *Pythagorae* in verba juraverat, reliquis omnibus religioſior erat, proximeque ideo ad Chriſtianam diſciplinam veritatemque divinam accedebat; hominum licet contingere poſſet vitio, ut, quemadmodum res optimae deterrimae, ſi corrumpantur, fiunt, ita melior haec philoſophia in peſſimam omnium commutaretur. Quamobrem etiam majori fiducia & fortitudine, quam reliquae ſectae, opes Chriſtianorum invadere ac debellare poterant. Deinde Platonicorum praeceptis & dogmatibus, ut quidem vulgo intelligebantur, nulla erant aptiora & magis idonea ad multitudinem Deorum cultumque, quem tot Diis afferebant gentes, tuendum & (*g*) defendendum.

Quod ad Chriſtianorum vero Trinitatem attinet, tria proferre ſtatui in medium, quo vis hujus dogmatis & ſententia ſic, uti fas eſt, pateat. Ergo primum noſtram Trinitatem animadverto non conſtare nudis nominibus & vocabulis, aut unius ejusdemque rei & naturae imperfectis notionibus. Tale ſi quis enim probet Trinitatis genus, ei non difficile erit, in ipſa prima *Platonis* hypoſtaſi, quam τὸ ἓν
655 & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum*, nominat, & fortaſſis etiam in prima divinitatis perſona, quam *Chriſti* confitentur aſſectatores, eam reperire. Bonitas exempli cauſſa, ſapientia ſeu intelligentia, voluntas denique ſeu agendi facultas tres ſunt unius perſonae hujus, imperfectae licet, notiones. Equidem *Plotinum* non ignoro tam ingenio in ſublime ferri, ut primum ſummumque rerum omnium principium, eo quod perfectiſſimo modo ſimplex & unum ſit, neget variis cogitationibus & intelligendo diſtineri, ſtatuatque, illud ne ſemet ipſum quidem, ſi vocabulis proprie velimus uti, dici poſſe intelligere, νοεῖν ἑαυτό. (*) Sed idem tamen philoſophus idcirco nulli fas eſſe adjicit, excellentiſſimam hanc naturam rerum ignaram aut inſipientem exiſtimare: hos enim loquendi modos in ejusmodi tantum res cadere, quae

(*) Enn. VI. Lib. VII. C. 37. (Libro: quomodo idearum exſtitit multitudo, atque de ipſo bono p. 729.)

prie loquuti ſint, & notiones perſonarum & Deorum habitu ornaverint. Omnes, ut verbo efferam, quod ſentio, hi Dii Platonicorum nihil ſunt, quam variae in divina intelligentia notiones & multiformes rerum ideae. Tantum enim huic familiae robur & aes circa pectus erat, ut ipſam divinam intelligentiam non vereretur pertentare, infinitamque ſummi Numinis ſcientiam, non ſecus ac Mathematici pulverem radio diſtinctiunculis & inficetis vocabulis deſcribere. Sed cedam facile hac ſententia, ſi cui aliter poſt lectos hujus ordinis duces ac principes videatur: nec invitus illis me adjunxero, qui, re bene perſpecta, concludent, nimium intelligendo effeciſſe hos philoſophos, ut ſemet ipſos haud intelligerent. Legi tamen & conferri cum his velim, quae ipſe paullo poſt *Cudworthus* ad excuſandos Platonicos de dictione eorum diſputat.

(*g*) *Defendendum*] De philoſophia *Celſi*, quem *Origenes* repreſſit, dedita opera, ſi Deus conſiliis meis faverit, ad *Origenis* libros commentabor. Recte *Cudworthus* animadvertit, hunc Chriſtianorum hoſtem minime ex *Epicuri* grege fuiſſe. *Origenes* haud dubie ex duobus *Celſis* unum conflavit, & Epicureum *Celſum* cum Platonico confudit. Cauſſa praecipua, propter quam nulli fere, praeter Platonicos, philoſophi in primos Chriſtianos ſcripſerunt, iſta fuit ſine dubio, quod haec ſecta totum fere orbem Romanum tum temporis repleve-

quae intelligendi vim natura habeant. Νᾶς μὲν γὰρ μὴ νοῶν ἀνόητος. *Intellectus nisi intelligat, demens merito judicatur.* Itaque in summo Deo esse simplicem claritatem quamdam certumque splendorem, largiri videtur, qui omnem longe superet intelligentiam & cognitionem: quemadmodum ipsum solis corpus certo quodam fulget lumine, quod secundariam illam lucem, quae proficiscitur ex eo, multis modis vincit. Deum autumat νόησιν αὐτὴν, *ipsam cognitionem*, appellandum esse, quae ipsa non intelligat, sicut ipse motus non movetur. Verum subtiliora sunt haec placita, quam ut ordinariis placere queant ingeniis: atque ego vix ullum esse puto mortalium, qui par sit huic dogmati capiendo, quod summum illum Deum, quo nihil exstat augustius & perfectius, non se ipsum, neque omnem virtutis potestatisque suae ubertatem & amplitudinem perfecte, modo licet simplicissimo, comprehendere, atque nescium esse eorum, quae ex se ipso manant & prodeunt, inculcat. Quamobrem argutum hoc *Plotini*, ipsiusque fortassis *Platonis*, commentum tantopere contemtum est a recentioribus *Platonis* amicis, ut hominis illud esse ducerent mirifice ingenio abutentis, nec periculo carere putarent. Sic enim *Simplicius:* Ἀλλὰ καὶ γνῶσιν ἔχειν ἀνάγκη τὴν ἀκροτάτην· οὐ γὰρ ἄν τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ παραγομένων ἀγνοήσειεν. *Quin & cognitione summa* (Deum) *esse praeditum, necesse est: neque enim quidquam a se creatum* (*h*) *ignoraverit.* Similiter (*i*) *Augustinus* nonnullos e Christianis refellit, qui aetate sua λόγον seu aeternum verbum veram illam esse sapientiam & intelligentiam, decernebant, cujus ope pater ipse saperet ac intelligeret: hoc enim nihil esse affirmat aliud, quam verbum in notionem imperfectam divinitatis convertere. Quamquam quid multis hic opus est? Quonam loco Christiani habeant eorum opinionem, qui Trinitatem nominibus, vocabulis, aut Dei imperfectis notionibus absolvi existimant, id satis tum declaratum est, quum *Sabellius* aliique simili ratione sentientes publicis legibus configerentur & condemnarentur. Quare hoc primum certum nobis esto, tres a Christianis in Deo *hypostases* seu personas constitui.

Alterum, quod de trina illa divinitate, quam profitentur *Christi* discipuli, monendum mihi esse arbitror, hoc est: Altera quidem Trinitatis nostrae persona generata est ex principe, tertia vero ex prima & secunda persona procedit: sed inde tamen haud conjici debet, secundam tertiamque personam res & naturas esse

(*) In Epict. p. 235.

verat, reliquis aut neglectis, aut prope deletis. Nec tamen spernendae sunt, quas hic vir doctissimus profert, rei hujus rationes.

(*h*) *Ignoraverit*] Specimen hic capere licet tumoris & insanae Platonicorum sapientiae. *Plotinus* hoc unum volebat inculcatum, quod omnes fatentur, qui recte de divina natura existimant: Deum non ita intelligere, ut miseros mortales, verum modo longe perfectiori atque meliori, quem nullum humanum ingenium consequi meditando valeat. Ita si loquutus fuisset, & ab omnibus fuisset intellectus, & in nullius reprehensionem incurrisset. Sed Platonici suis indignum esse ducebant ingeniis, reliquorum hominum more loqui, nec quidquam tam retrusum & abditum esse volebant, quin id sibi pateret & apertum esset. Itaque si nihil habebant, quod de rebus ipsis dicerent, obscuris homines pascebant vocabulis, & ignorantiam suam splendidis tegebant figuris & comparationibus. Superiori saeculo *Thom. Hobbesius* imitatus est *Plotinum*, & scientiam Deo proprie sic dictam derogavit: quod tametsi commode potest explicari, longe tamen tutius omittitur, quum gravissimis erroribus occasionem praebere queat.

(*i*) *Augustinus*] Lege initium *Lib.* VI. *de Trinitat. Cap.* 2. 3. *ſ* p. 598. 599. *T.* VIII. *Opp.* quo in eos disputat, qui filium dicebant esse sapientiam eam, qua pater est sapiens: ex quo scito consequi, monet *Augustinus*, patrem sine filio non esse sapientem.

(*k*) Pro-

esse factas & conditas. Rationes, cur ita sentiamus, sequentes habemus. Principio utraque haec persona non est, quod *Arius* docebat, ἐξ οὐκ ὄντων facta, id est, minime, quum nulla esset antea, certo tempore coepit esse & exsistere. Neque de illis ulla dici potest ratione: *Erat, quando non erant.* Contra ex infinito fuerunt tempore, neque alia ratione, quam ipse pater, perennes ac aeternae. Deinde binae hae personae non ab aeterno tantum emanarunt, si fas est uti verbo hoc, verum etiam necessario exsistunt: ex quo efficitur, fieri nulla ratione posse, ut
656 destruantur, deleantur, aut ad nihilum redigantur. Jam quis nescit ex lege non minus sanioris Theologiae, quam philosophiae, de rebus haud dici posse creatis, eas ex omni aeternitate fuisse, atque nullo pacto exstingui ac dissolvi posse? Quamobrem, quod nec esse coepit aliquando, nec exitium & interitum metuit, id nullum omnino dubium est, quin ex rerum creatarum ordine eximendum sit. Sed non defuerunt tamen in philosophis, qui, praepostere licet ac adversa veritate, rerum universitatem & aeternam esse, & ex Deo fataliter & necessario emanasse, contenderunt: cui dogmati hoc est conveniens, ut eadem interitus & exitii expers habeatur. Huic generi ut occurramus, addimus, alteram tertiamque divinae Trinitatis personam non propterea tantum extra rerum creatarum numerum esse, quod aeternae sunt, quod necessario ex divinitate emanarunt, quod denique tolli ac exstingui nequeunt, verum ideo quoque, quod sunt *universales.* Utraque nimirum totam rerum naturam omnesque res creatas & genitas vi sua complectitur & arcet, idcircoque infinita duci debet. Contra reliqua omnia, quae extra Trinitatem sanctissimam sunt collocata, singulares tantum naturae sunt ac finitae. Quocirca sic rationem concludimus: creatam atque genitam nullam statui posse naturam intelligentem, quae ex aeterno fuit, quae necessario exsistit, quae aboleri nequit, quae denique infinita aut *universalis* est.

Sequitur tertium, quod hac in caussa arcte tenendum esse arbitramur: Tres istae hypostases seu personae unum tantum vere ac proprie Deum conficiunt. Namque primum omnibus una tantum eademque voluntas natura inest; quod quidem *Origenes* his verbis expressit: (*) Θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ, καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταυτότητι τῆς βουλήσεως. *Veneramur nos patrem veritatis, & filium, qui est veritas, tamquam duas, si hypostasin spectemus, naturas, at tamquam unam eamdemque rem, si consociatio earum, si sententiarum concordia, si voluntatis consideretur unitas.* Deinde physice, si quidem verbum hoc tantae rei magnitudinem capit, unum quoque sunt, atque mutua sese περιχωρήσει & ἐνυπάρξει, *permeatione* ac *inexsistentia*, complectuntur. Qua de re Servator noster sic loquitur: *Ego sum in patre, & pater in me: paterque, qui operatur in me, haec opera perficit.* Fateor, qui simile consociationis & conjunctionis exemplum in rebus quaerit creatis, eum magno nihil agere conatu, nec usquam talem reperiri unitatem. Quod si tamen nosmet ipsos tantum contemplemur, habebimus, quod nos edoceat, fieri omnino posse, ut duae distinctae naturae, toto licet genere disjunctae, altera corporea, altera expers corporis, tam arcto consocientur vinculo, ut unum fiant animal unaque persona. Tanto minus fas nobis erit, isthuc in disceptationem adducere, fierine queat,

(*) Adv. Celsum p. 386. (Libro VIII.)

(*k*) *Proponuntur*] Romani Pontificis asseclas hisce verbis justissimis de caussis reprehendit, qui tum temporis inter Anglos, quo absurdo de *Transsubstantiatione*, quam vocant, dogmati commendatio-

queat, ut tres divinae *hypostases* unum Deum conjunctim & simul constituant?

Quapropter, quidquid illi demum clamitent, qui religiones omnes aspernantur, ego tamen Christianorum hoc de trina divinitate dogma, etiamsi humanis mentibus non omni ex parte sit pervium, nullis tamen rectae rationis decretis & praeceptis repugnare, nec ad res, quae fieri nequeunt, pertinere, alacris & erectus tueor. Novi, quae sit horum hominum perversitas. Omne statim, cui comprehendendo insanus eorum stupor non sufficit, aut quod aegre capiunt animi fatuis infecti opinionibus, despiciunt, atque stultitiae ac delirationis arguunt: quam propter caussam nec ipsum ferre Deum volunt. Cui generi utinam fomenta nequitiae interdum non suppeditarent ex illis aliqui, qui Deum alioquin, religionem, & Trinitatem fatentur esse. At videmus, quosdam in eo elaborare unice, ut hoc dogma, cujus hic sanitatem defendimus, illis prorsus adversari scitis, ostendant, quae mens ceteroquin & ratio humana omni dubio & controversia vacare judicat. Cujus quidem consilii parum eos honestas habere caussas, arbitror. Namque id agere partim videntur, ut homines hoc modo sibimet ipsis suisque ratiocinationibus eripiant, idque sine ratione cogant credere, quod ut credant, e re ipsi sua ducunt, partim ut ingenia eorum in sacram quamdam adducant servitutem, ne ab aliis abhorreant nimis ipsorum opinionibus, quae nullis, nisi mente captis, placere queunt. Tota scilicet huc redit hujus generis ratio: Nihil est, quod humanum magis torqueat & excruciet ingenium, nihil, quod ab omni fide magis remotum sit, nihil, quod sana magis ratio repudiet, quam id, quod de tribus in Deo personis sacrae tradunt litterae. At haec tamen quemvis recipere decet, qui *Christi* cupit in grege esse. Rem tam mirabilem & incredibilem si oportet nos tueri, quid, quaeso, reliquum est, quam ut cuncta, quae de rebus sacris narrantur nobis, sine mora suscipiamus, tametsi inopinata videantur, neque ratione ac ingenio dimetiamur dogmata, quae nobis ad credendum (*k*) proponuntur?

Verum hos nunc missos faciamus, atque id unum demonstremus, quae *Christi* 657
discipuli de Trinitate docent, etsi rationis nostrae modum excedant, multo tamen esse magis rectae rationi consentanea, quam illa Platonicorum & Pythagoreorum, quae ante descripsimus, de tribus principiis somnia. Fili instar, quod in hac sequemur disputatione, tria nobis illa erunt momenta, quae modo proposuimus. Primo igitur id animadverti jubeo, Platonicos & Pythagoreos tertium, quem vocant, Deum, sive tertiam divinitatis personam aut ipsum esse mundum decernere, aut vero ψυχὴν ἐγκόσμιον, *talem mundi animam*, quae una cum corpore suo, ipso nimirum mundo, unum animal unumque Deum constituat. In quo primum requiro, quod per hoc dogma nimis lato alteram tertiamque hypostasin intervallo sejungunt: deinde, quod plus aequo divinam naturam deprimunt, Deumque resque ab eo factas temere inter se miscent. Quod dum faciunt, viam non modo muniunt hominibus, qua universe ad mundi hujus cultum & adorationem properent, verum ad istud religionis genus duces sunt, quo nihil fingi potest absurdius & ineptius, ad cultum nimirum eorum mundi membrorum, quae anima vacant; quippe quae partes volunt esse magni illius mundani animalis, seu spectabilis Dei.

Non

tionis nonnihil pararent, difficultates cum dogmate de tribus in uno Deo personis conjunctas vehementer exaggerabant. Ita solent hi errorum patroni cum detrimento religionis Christianae sectae suae commoda & salutem quaerere.

(*l*) S.

Non sum ego nescius, *Origenem* nonnullosque alios ex priscis ecclesiae doctoribus censuisse, non totos esse illos abjiciendos, qui Deum mundi esse dicant animam. Audiamus ipsum *Origenem* ex *Libris* περὶ ἀρχῶν: (*) *Sicut corpus nostrum unum ex multis membris aptatum est, & ab una anima continetur; ita & universum mundum velut animal quoddam immane opinandum puto, quod quasi ab una anima virtute Dei ac ratione teneatur. Quod etiam a sancta scriptura indicari, arbitror, per illud, quod dictum est per prophetam: Nonne coelum & terram ego repleo, dicit Dominus? Et coelum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum. Et quod Salvator, quum ait, non esse jurandum, neque per coelum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum pedum ejus. Sed & illud, quod ait Paulus: Quoniam in ipso vivimus, & movemur, & sumus. Quomodo enim in Deo vivimus & movemur & sumus, nisi quod in virtute sua universum constringit, & continet mundum?* Sed hic tamen *Origenes* Deum duntaxat perhibet ita spectari posse, *quasi* mundi esset *anima*. Mens ejus, si quid assequor, haec est:

(*) Lib. II. C. 1.

(l) *S. Cyprianus*] Fallitur vir doctissimus. Nec enim huic sententiae de Spiritu S. celeberrimus saeculi tertii doctor, *Cyprianus*, addictus fuit; nec addictus esse potuit, nisi sibimet ipsi adversari voluisset. Etenim mundum quotidie senescere, atque singulis annis de pristina virtute sua multum amittere, tradit *Libro ad Demetrianum p.* 216. 217. Quod quidem dogma quomodo is commode tueri queat, qui vim illam, qua mundus incitatur & regitur, ipsum esse Spiritum S. decernit, equidem non perspicio. At professus est sententiam illam *Ernaldus* seu *Arnaldus*, Abbas bonae vallis, qui saeculo vixit duodecimo, *Libro de cardinalibus Christi operibus*, & quidem *Sermone de Spiritu S. p.* 143. 144. *ed. Baluzii.* Error inde manavit, quod hic liber *Cypriani* vulgo solet addi operibus, olimque *Cypriano*, quum artis criticae mediocre adhuc lumen esset, adscriptus fuit. Ea tamen, qua *Cudworthus* hoc scripsit, aetate a viris eruditis jam ostensum erat, ad *Cyprianum* hoc opus nullo modo referri posse, a *Phil.* etiam *Labbeo*, cujus opinionem codices multi confirmarunt, *de scriptor. eccles. quos attigit Bellarminus Tom.* I. *p.* 239. nominatim *Arnaldo*, quem dixi, assertum erat. Conferatur *Casim. Oudinus Comm. de scriptor. eccles. Tom.* II. *p.* 1291. *Arnaldus* is, quem modo nominavi, primo *spiritum* illum, quem *Moses Gen.* I. 2. super aquas volitasse perhibet, ipsum esse Spiritum S. decernit: quam sententiam cum multis aliis antiqui aevi doctoribus communem habet, de quibus *Jo. Casp. Suicerus* videri poterit *Thesauro ecclesiastico. Tom.* II. *verbo* πνεῦμα *p.* 755. 756. & *Dion. Petavius Dogm. theol. Tom.* III. *de opificio sex dier. Lib.* I. *C.* 3. §. 5. *p.* 128. Deinde veteres id philosophos quodammodo intellexisse, perhibet, ideoque *animam mundi* commemorasse, cujus vis per universum orbem terrarum fusa sit: hanc enim *animam mundi* ipsum esse Spiritum S. alio licet nomine vocatum. Eamdem opinionem multi sequuti sunt ex illis, qui recentioribus temporibus pro veritate religionis Christianae propugnarunt, & vestigia Trinitatis inter gentes a vera religione aversas quaesiverunt, *Augustinus Steuchus Eugubinus*, *Phil. Mornaeus*, & alii: de quibus nunc dicere aliquid, instituti leges vetant. Tum sine circuitu pronuntiat, Spiritum S. vim esse illam seu spiritum, qui res omnes arceat, contineat, incitet, regat, & vita donet. *Hic Spiritus S. omnium viventium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, ut habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo, quod sunt, & quod in suo ordine suae naturae competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens de plenitudine sua distributor magnificus proprias efficientias singulis dividit & largitur.* Haec duodecimo exarata sunt saeculo ab homine, qui sanctitatis laude fulgebat: quo saeculo hoc tamen dogma in aliis vehementer notatum, & infamiae plenum fuit habitum. Ita verum est, duos, quum idem sentiunt, non semper tamen idem sentire, multumque ad sententiarum & dogmatum veritatem & falsitatem dignoscendam ejus, a quo traduntur, auctoritatem & dignitatem valere.

Credo, multis me rem gratam, nec inutilem plane facturum, si nihil novi praecepisse bonum hunc *Arnaldum*, breviter ostendam; praesertim quum *Cudworthus* noster sententiam hanc, ac si singularis & *Cypriano* privata fuisset, intueatur, nec aliquem eorum, qui dogmata veterum Christianorum scriptis explanarunt, hoc tractare negotium, meminerim. [*Ephraem Syri* Testim. in *Assemanni Bibl. Orient. T.* I. Opinio haec sine dubio a Judaeis fluxit. Vid. *Beausobre Hist. de Manich. T.* II. *p.* 171. *Liber Cosri p.* 81. 311.] Omnes fere, quorum monumenta ex primis civitatis Chri-

eſt: Deum in hoc orbe omnes illas obire partes, quas in corporibus ſuſtinent animae: cuncta enim ab eo animari, incitari, ac impelli, non ſecus ac ſi unus omnium vera eſſet anima, omnesque mundi partes viventia ejus membra forent. Nec fortaſſis illi male rationes ſubducunt, qui Deo plus aliquid eſſe tribuendum decernunt, quam ab *Ariſtotele* tributum eſt ei, qui immobilem quamdam naturam, ſeu ἀκίνητον οὐσίαν Deum eſſe ſanxit. Nec enim ullo modo intelligitur, quemadmodum ejus generis natura aut mundum ipſum agitare, aut rebus, quae in illo geruntur, affici queat. Precibus vero & ſupplicationibus quid, quaeſo, prodeſt rem adire, a qua animi omnis commotio abeſt, omnis ſenſus, omnis denique teneritas & mollities? Quocirca ferendi fortaſſis ſunt, ut dixi, qui in Deum certo modo omnes animae mundi virtutes conferunt, eumque *Quaſianimam* mundi nominant. Quamquam (*l*) *S. Cyprianus* verbum hoc non univerſe in Deo, verum in tertia 658
tantum perſona divinitatis, Spiritu S. proprie ponendum eſſe, arbitratur. At nihi-

ſtianae temporibus ad nos pervenerunt, ſupremum Numen ſpiritum quemdam cum materia, ex qua mundus conſtat, copulaſſe, arbitrati ſunt, cujus vi atque potentia gignerentur, regerentur, ac ſuſtinerentur omnia. Dogma hoc utrum ex Platonicis praeceptis hauſerint, an vero ipſimet ingenio ſuo invenerint, nunc quidem nihil ad nos: & ſi ad nos, haud tamen ad hunc locum. De natura vero hujus ſpiritus diverſa ſentiunt. Etenim ſunt, qui hunc mundi animum ſeu ſpiritum naturam eſſe dictitant a Deo conditam, & a tertia divinitatis perſona diverſam. Sed hos illi & numero & auctoritate vincunt, qui mundi animam Spiritumque S. differre negant, eodemque ſpiritu, quo ſanctorum feruntur & incaleſcunt animi, hanc rerum univerſitatem regi & contineri, arbitrantur. Superiorem ſententiam inter alios *Theophilus Antiochenus* probat qui *Lib.* II. *ad Autolycum* §. 18. *p.* 139. ita fatur: Πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς ζωογόνησιν τῇ κτίσει, καθάπερ ἀνθρώπῳ ψυχὴν τῷ λεπτῷ τὸ λεπτὸν συγκεράσας. *At ſpiritum* (*Moſes*) *vocat eum, qui ferebatur ſuper aquas, quemque largitus Deus eſt creaturae, ut ejus opera poſſit producere viventia, non ſecus ac homini animam attribuit, tenue tenui commiſcens.* Talem igitur ineſſe in mundo animam, qualis eſt in hominum corpore, cenſet *Theophilus.* At hunc ipſum ſpiritum longe alium eſſe, quam Spiritum S. opinabatur: id quod haec ejus verba ſatis declarant *Lib.* I. §. 8. *p.* 25. Ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ. *Univerſa natura a Dei continetur ſpiritu, & ſpiritus continens una cum creatis rebus a manu Dei continetur.* Conf. *Lib.* I. §. 11. *p.* 31. Haec in Spiritum S. cadere, nemo dixerit. Placuit idem *Tatiano*, qui *Orat. ad Graecos Cap.* 7. *p.* 19. diſerte ita pronuntiat: Πνεῦμα γὰρ τὸ διὰ τῆς ὕλης διῆκον, ἔλαττον ὑπάρχει τοῦ θειοτέρου πνεύματος. *Spiritus ille, qui materiam penetrat, divino ſpiritu multum inferior eſt.* Exſtant obſcuriora ejusdem ſententiae in *Irenaeo* veſtigia, quibus in deſignandis, ne longior ſim, temporis aliquid conſumere nolo. Ad poſteriorem ſententiam multi graves & inclyti viri ſeſe adjunxerunt, in quibus nec doctrinae caſtitatem, nec ingenii copiam deſideravit umquam aliquis. Audiemus ex his aliquos differentes, ut dictis noſtris ſua conſtet veritas. Familiam ducat *Gregorius Nazianzenus*, cujus ſcientiam theologicam plerique veterum incomparabilem fuiſſe volunt. Is vero Spiritum S. illam ipſam eſſe mundi animam, non dubitat affirmare, de qua Platonici quondam & alii philoſophi diſſeruerint, *Orat.* XXXVII. *de Spiritu S. Tom.* I. *Opp. p.* 595. Ἑλλήνων, inquit, οἱ θεολογικώτεροι, καὶ μᾶλλον ἡμῖν προσεγγίσαντες, ἐφαντάσθησαν μὲν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, περὶ δὲ τὴν κλῆσιν διηνέχθησαν, νοῦν τοῦ παντὸς, καὶ τὸν θύραθεν νοῦν, καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύσαντες. *Qui autem apud ethnicos Theologiae laude magis excelluerunt, propiusque ad nos acceſſerunt, per imaginem quamdam ipſum* (Spiritum S.) *meo quidem judicio conceperunt, tametſi in nomine diſſenſerint, univerſitatis nempe mentem, & extrinſecam mentem, aliisque id genus nominibus eum appellantes.* Huic comitem dabo *Cyrillum Alexandrinum*, quo nemo purioris doctrinae ſtudioſior videri voluit, *Libro* VIII. *contra Julianum p.* 275. ita loquentem: Οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων λογάδες ἀντὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τρίτον, ὡς ἔφην, εἰσκομίζουσι ψυχὴν, ὑφ᾽ ἧς καὶ ἅπαν ψυχοῦται ζῷον, ἐνιεῖσαι αὐτοῖς τὴν ζωὴν, καὶ τὰς τοῦ ἁγίου πνεύματος δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας προσνενεμήκασιν αὐτῇ. *Graecorum autem proceres loco ſancti Spiritus tertiam, uti dixi, inducunt animam, a qua animalia cuncta animantur ac vivificantur, eique ſancti Spiritus virtutes & operationes tribuerunt.* Haec ſatis clara ſunt, nec dubitare ſinunt aliquem, *Cyrillo* Spiritum S. & mundi animam, quae animantia omnia vita replet & ſpiritu, non differre viſum fuiſſe. Sed addam tamen ex ſequentibus, in quibus hanc ſententiam illuſtrat & interpretatur, alia quaedam ejus verba,

659 hilominus tamen haec loquendi ratio non satis perpurgata est a maculis illis, quae cum animae mundi notione necessario conjunctae sunt: ut taceam, periculum esse,
660 ne ad superstitiones veterum populorum propius accedant, qui eam adhibent. Quamobrem tenere nos oportet, qui *Christum* sequimur, Deum aut tertiam divinitatis personam haud eo nomine mundi animam vocari posse, quod mundo sic immersus sit Deus, atque sic a mundo afficiatur, quemadmodum anima corpori nostro immersa est, & ab eo afficitur: neque ideo, quod mundus Deusque unum perfectumque animal conjunctim constituant, cujus unaquaeque pars a toto corpore separata haud integra & perfecta sit. Ipse testis est *Origenes*, nefas esse, Deum aut tertiam divinitatis personam hoc sensu mundi animam vocare, quo diximus: (*) *Solius*, inquit, *Dei*, *id est*, *patris & filii & Spiritus sancti naturae id proprium est*, *ut sine materiali substantia*, *& absque ulla corporeae adjectionis societate intelligatur subsistere.* Omnes animas creatasque mentes, qualescumque demum sint, vult

(*) Περὶ ἀρχῶν Lib. I. Cap. 6.

ba, quae his etiam luculentiora sunt: Κινεῖ γὰρ, inquit, τὸ ἅγιον πνεῦμα τὰ κινέμενα, καὶ συνέχει τὸ πᾶν, καὶ ψυχοῖ, καὶ ζωοποιεῖ, καὶ ἐχ ἑτέρα φύσις ἐςὶ παρά γε τὴν τῦ πατρὸς, ἢ γῦν τῦ υἱῦ, ἀλλ' οἷον αὐτὸς ἐν ἡμῖν, κατά γέ φημι τὸ ὁμοφυὲς, ἤτοι τὸ ὁμοέσιον. *Movet enim Spiritus S. uti dixi, quae moventur, & continet universum, & animat, & vivificat, neque natura est diversa a patris natura aut filii, sed sicut ipse in nobis; secundum identitatem naturae videlicet aut substantiae.* Eodem saeculo vixit *Aeneas Gazaeus*, philosophus Christianus & acutus & magni nominis. Is in Dialogo quem inscripsit *Theophrastus seu de immortalitate animae*, p. 55. de Spiritu S. hoc modo philosophatur: Πατὴρ ἅμα τῷ τόκῳ τῆς αὐτῆς ἐσίας ἅγιον πνεῦμα προήνεγκε. —— καὶ τέτῳ τῷ πνεύματι τά τε νοητὰ καὶ αἰσθητὰ ἐμπνέων, δυνάμεως πληροῖ, καὶ συνέχει, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕλκει· ἐπιςρέφει γὰρ ἀεὶ πρὸς τὸν πατέρα τὸ πνεῦμα, καὶ πᾶν ἀνέλκει, ὃ ἂν ἐνάψηται. *Pater simul cum filio ejusdem substantiae sanctum produxit Spiritum.* —— *Hoc spiritu inspirans intellectualia & sensualia; facultatibus suis complet, & complectitur, & ad sese trahit: Revertitur enim semper ad patrem spiritus, secumque ducit, quidquid adipiscitur.* Duram & inscitam, non diffiteor, philosophiam, sed illis tamen, quibus *Aeneas* fuit, temporibus familiarem. In *extremo Dialogo p.* 83, idem philosophus his precibus Spiritum S. compellat, quibus eadem continetur doctrina: Ὦ πνεῦμα ἅγιον, δι' ὃ ὁ Θεὸς ἅπασιν ἐμπνέων συνέχει, καὶ διασώζει, καὶ ἐπὶ τὸ τέλειον ἄγει. *O Spiritus sancte, per quem Deus omnia inspirat, complectitur, conservat, & ad perfectionem agit.* Cum his, in quibus nulla olim parum castigatae doctrinae macula haesit, alius eat non aeque purus, at eruditus tamen & philosophiae non ignarus, auctor, is, qui *Clementina* tertio, ut suspicor, saeculo exaravit. Namque hic eamdem, quam superiores, fovet, verum paullo aliter instruit sententiam. Animam nempe seu spiritum non in tota quidem rerum universitate, sed in aqua, residere, atque per aquam rebus omnibus motum, vitam, & salutem impertiri, opinatur. Hunc ipsum autem, quem in aqua putat versari, spiritum illum esse judicat spiritum, cujus ope in baptismo purgantur & regenerantur homines, id est, Spiritum S. Adscribam ex verbis ejus nonnulla. Sic ergo *Homil.* XI. §. 24. *p.* 704. *Tom.* I. *Patr. Apost.* Τὰ πάντα τὸ ὕδωρ ποιεῖ· τὸ δὲ ὕδωρ ὑπὸ πνεύματος κινήσεως τὴν γένεσιν λαμβάνει· τὸ δὲ πνεῦμα ἀπὸ τῦ τῶν ὅλων Θεῦ τὴν ἀρχὴν ἔχει. *Omnia producit aqua: aqua vero a spiritu initium motus accipit: spiritus autem ab universorum Deo initium habet.* Hac postea nixus doctrina, homines admonet, ut aqua sese curent ex praecepto Servatoris tingi: in aqua enim Spiritum esse sanctum, qui non modo gignat & moveat totam rerum naturam, verum etiam omnem pravarum libidinum ardorem in mentibus restinguat. Διὸ προσέλθετε, ἔςι γάρ τι ἐκεῖ ἀπαρχῆς ἐλεήμον, ἐπιφερόμενον τῷ ὕδατι, τὲς βαπτιζομένες ἐπὶ τῇ τρισμακαρίᾳ ἐπονομασίᾳ καὶ ῥύσεται τῆς ἐσομένης κολάσεως. *Quocirca accedite, ibi enim est aliquid ab initio misericors*, (id est Spiritus S.) *qui fertur super aquam*, *& eos*, *qui in ter beata invocatione baptizati sunt*, *eripit de futuris suppliciis.* Hoc argumento nihil fieri posse fortius putabat hic auctor ad eos obtundendos, qui Christianos tum irridebant, quod aqua homines prorsus immutari, & spem futurae vitae adipisci, ex sacris litteris docerent. Pluribus haud opus esse testibus, arbitror, tametsi plures non desint, ut cognoscant omnes, multos olim praestantissimorum coetus Christiani doctorum Spiritui S. idem assignasse munus, quod philosophi mundi animae dederunt, nec fuisse aliquem, qui dogmati huic haereseos notam inureret. Obstitit, nisi

vult *Origenes* in corpore quodam inclusas, & corpori cuidam perpetuo alligatas esse. Solas vero tres divinitatis personas autumat hac gaudere virtute, ut corporis nullius, in quo tamquam animae versentur, ad vivendum indigeant. Verumne sit, an falsum dogma istud, hoc ut in loco disquiramus, necesse non est. Sufficit, id inde patere, neque Deum, neque tertiam divinitatis personam credidisse *Origenem* vere atque proprie mundi animam vocari posse.

Certum est, ne in ipso quidem Platonicorum ordine defuisse, qui, quod paullo altius spectarent ceteris, idem statuerunt, tertiumque Deum suum, seu tertiam hypostasin divinam, tam mundum ipsum animatum, quam ψυχὴν ἐγκόσμιον, *animam mundo affixam* esse, negarunt. Genus nempe hoc tertiam personam sciscebat ψυχὴν esse ὑπερκόσμιον, *animam supramundanam*, seu ejusmodi naturam, quae, tametsi toti terrarum orbi praesideat, nec ignoret aliquid eorum, quae geruntur in eo, tamen non pars sit mundani animalis, sed res quaedam supra mundum collo-

nisi me fallunt omnia, bonis viris studium philosophos, maxime Platonicos, cum Christianis conjungendi, quo plerique fervebant olim antistitum, ne recessus omnes dogmatis hujus perspicerent: ex quo quidem multa cum in se absurda, tum in Deum injuriosa possunt elici, si quis consequutionis lege contendere velit. At sequentium sacculorum doctores, tantum abest; ut hac in re majores sequuti sint, ut potius eos, qui Spiritum S. mundi dicerent animam esse, in pessimis doctrinae coelestis corruptoribus numerarent. *Bernardus*, qui eodem, quo *Arnaldus* abbas, vixit saeculo, in *Abaelardo* severe hanc sententiam condemnat. *Omitto*, inquit *Epistola* CXC. p. 1583. 1584. *Opp. quod dicit,* —— *Spiritum S. esse animam mundi: mundum juxta Platonem tanto excellentius animal esse, quanto meliorem animam habet, Spiritum S. ubi, dum multum sudat, quomodo Platonem faciat Christianum, se probat ethnicum.* Paullo quidem clementius *Jo. Sarisberiensis*, celebris ejusdem aetatis doctor, decernit; ac mentiri tamen cum ethnicis, pronuntiat, qui de Spiritu S. hac ratione sentiant, in *Metalogico Lib.* IV. *Cap.* 16. *p.* 897. *Quod tamen*, ait, *aut errori gentilium accommodandum est, qui* ANIMAM MUNDI —— *mentiebantur* ESSE SPIRITUM SANCTUM. Qui non ignorant, quanta semper fuerit *S. Bernhardi* auctoritas, illi facile conjicient, pedibus in sententiam ejus a quam plurimis fuisse itum, nec ausum esse quemquam, si salvus esse vellet, ab ejus aetate vetus illud dogma de Spiritu S. renovare: in quo tamen condemnando cautiores aliquanto haud dubie fuissent, si antiquos legissent disciplinae Christianae magistros. Post repurgatam tamen religionem unus item & alter ex eorum philosophorum ordine exstitit, qui *Paracelsistae, Rosaecrucii*, aut *ex igne philosophi* dicti sunt, quibus, ut multa alia scholae Platonicae commenta, ita hoc etiam dogma in lucem revocare placuit. Ex his unum nomino *Rob. Fluddum*, ingens familiae hujus oraculum, qui Deum ipsum, sigillatim Spiritum S. mundo animae loco esse, multis in scriptis haud obscure docuisse visus est. *Mundi anima*, inquit *Libro de medicina catholica Lib.* II. *C.* 1. *est purior naturae catholicae spiritus, lucis divinae radiis immediate a monade aeterna emanantibus formatus, vivificatus, atque amoris sacrosancti unione seu glutine cum ipsis in naturam quamdam vivam & spiritualem redactus.* Castigavit hanc ejus doctrinam erudite *Petr. Gassendus* in *Examine philosophiae Fluddanae Cap.* I. §. 1. 11. 12. *p.* 222. *s.* & *Cap.* 2. §. 13. *p.* 236. *T.* III. *Opp.* Quamquam *Franc. Lanovius* in *Epistola ad Marinum Mersennum* apud eumdem *Gassendum l. c. p.* 267. *videri posse Fluddum* affirmat *solo loquendi modo* hac in re peccasse: quod quidem an ita sese habeat, nunc explorare nolo. Alii hujus sectae paullo callidius rem instituunt, aut *Fluddi* fortassis sententiam clarius exponunt. Spiritum S. nimirum ajunt mundum huncce condidisse, aut ut *Julii Sperberi*, non infimi ex hac schola philosophi, verbis utar, *tamquam architectum, ideas in filio reconditas mundo typice impressisse & infixisse.* Primam porro Spiritus S. operationem lucis fuisse productionem, atque hanc lucem primum a Spiritu S. productam mundi esse animam. *Haec lux*, inquit *Sperberus Isagoge in veram triunius Dei & naturae cognitionem, Hamb.* 1674. *in* 8. *edita p.* 2. *est anima mundi catholica, vel est ipsa natura universalis. Quae natura est fluvius ille ex Eden (hoc est, filio Dei, qui est patris voluptas & delicium, per Spiritum S. in paradisum, hoc est, universum mundum) derivatus.* Hos ergo si audiamus, non ipse Spiritus S. mundi erit anima, sed princeps, quae ex eo fluxit, emanatio. Sed viderint alii, quaenam vera sit sectae hujus sententia; quae veteres Platonicos obscuritate stili vincit, neque secus loquitur, ac si nollet ab illis intelligi, qui claras & distinctas animi notiones verbis perspicuis enuntiari volunt.

locata. *Proclus* perspicue sic visum esse non modo *Amelio*, verum etiam *Porphyrio*, testatur, qui *Plotinum* hac in re ducem sese sequi gloriatus sit: (*) Μετὰ δὲ τὸν Ἀμέλιον ὁ Πορφύριος οἰόμενος τῷ Πλωτίνῳ συνᾴδειν, τὴν μὲν ψυχὴν τὴν ὑπερκόσμιον ἀποκαλεῖ δημιουργὸν, τὸν δὲ νοῦν αὐτῆς, πρὸς ὃν ἐπέστραπται, τὸ αὐτόζωον, ὡς εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ δημιουργοῦ κατὰ τοῦτον. *Post Amelium Plotinus, qui cum Porphyrio sese putat consentire, animam supramundanam vocat mundi architectum seu opificem, mentem vero illam, ad quam convertitur, non ipsum esse opificem, sed veluti exemplum ejus quoddam.* *Proclus* quidem in disceptationem vocat, utrum *Plotino* dogma hoc placuerit, nec ne. Sed ego fidem habendam esse *Porphyrio* arbitror, quo neminem familiarius *Plotino* usum esse, constat. Ergo tria haec scholae Platonicae lumina, *Amelius*, *Plotinus*, *Porphyrius*, tertiam Platonicae Trinitatis personam neque cum mundo, neque cum anima mundo immersa componi posse, docebant, verum animam esse decernebant supra mundum evectam, quae δημιουργὸς quoque sit, seu conditor & opifex naturae rerum, nec idcirco rebus creatis annumerari queat. At iidem tamen Platonici corporeum hunc orbem animae participem esse credebant. Duplicem igitur oportet eos animam professos esse, unam ψυχὴν ἐγκόσμιον, quae mundanum hocce animal ipsamet gubernet ac regat, alteram ὑπερκόσμιον seu *supramundanam animam*, cui tertium in divinis personis locum attribuebant, quamve mundum proprie comparasse & condidisse docebant. Neque ipse *Plato*, si quid ego consequor ingenio, alienus ab hac opinione fuit. Quocirca anima illa, quam solum & unum esse Deum pronuntiat, atque in *Libro de legibus* vere exsistere, probare studet, *anima* est *supramundana*, seu ψυχὴ ὑπερκόσμιος, neque eadem illa ψυχὴ ἐγκόσμιος, seu *mundi anima*, cujus generationem & ortum in *Timaeo* explicat. Superior illa principium est & ex aeternitate fuit: altera haec una cum mundo certo tempore creata est, tametsi, quoniam ordine naturae mundum antecessit, antiquior mundo dicatur. Ex his elucet, nisi fallor, perspicue, nonnullos quidem ex *Pythagorae Platonis*que sectatoribus veterem de tribus principiis doctrinam vehementer depravasse, aut perperam intellexisse, tertiamque divinitatis hypostasin temere cum mundo animi compote confudisse, quem ipsi ποίημα & δημιουργούμενον, *opus Dei & rem conditam* esse, non inficiabantur: at ejusdem tamen generis alios,
661 quibus melior obtigerat judicandi facultas, huic portento non assensos esse, sed tertiam conclusisse divinitatis hypostasin animam esse non mundanam, sed mundo superiorem, non rem factam & conditam, sed δημιουργὸν, *opificem & effectorem totius rerum (m) naturae.*

Sequitur alterum, quod proposuimus antea, momentum. Non mediocriter peccabant Platonici, quod alteram divinitatis personam seu *hypostasin* non unum esse Deum patiebantur, aut unam *hypostasin*, sed in multitudinem Deorum & *hypostaseôn* ingenio convertebant. Omnes vero rerum formas, species, & exempla quod totidem esse distinctas naturas & animalia contendebant, id ego portentum in-

(*) In Timaeum p. 93. 94.

(m) *Naturae*] Hac de quaestione: utrum *Plato* praecipuique sectatores ejus binas mundi animas professi sint, alteram supra mundum collocatam, alteram in materiam immersam & cum mundo conjunctam, nec ne? inferius agetur.

(n) *Amelius*] Apud *Eusebium Praeparat. euangel. Lib. XI. Cap. 19. p.* 540. Placuit haec distinctio verborum *Johannis* multis antiquae ecclesiae luminibus, nec displicet recentioribus quibusdam. Qua de re videri possunt auctores illi, quos vener. *Joh. Christ. Wolfius* nominat in *Curis philologicis ad Joannem p.* 783. Essent mihi in promtu

interpretor, quo nullum fingi potest vel stultius vel capitalius. Ipse tamen *Plato*, si *Tertulliano Libro de anima* fidem habere, praeter alios, licet, sic docuit: (*) *Vult Plato, esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas & aeternas, quas appellat ideas, id est, formas & exempla, & caussas naturalium istorum manifestorum & subjacentium corporalibus: & illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum.* Certe *Plato* quasdam passim adhibet loquendi formas parum castas atque opportunas, ex quibus facile aliquis errorem hunc eliciat. Nec ego putem sobrie atque sapienter facere, qui voces illas excusare, aut nonnullas, quas de *ideis Plato* fovet, opiniones tolerari facile posse, disputant. Quis eum sanus exempli caussa disputantem ferat, ideas non solum scientiae & cognitionis fundamenta esse, verum etiam veras naturalesque rerum omnium caussas, quibus orbis noster continetur, verbi gratia, ideas similitudinis & dissimilitudinis cum rebus hujus mundi communicari, vereque efficere, ut res omnes aut similes sint inter se, aut dissimiles? Nihilo tamen minus ipsum *Platonem*, nec paucos affectatorum ejus praeclare intellexisse, exploratum est, omnes istas rerum formas nihil esse, quam νοήματα, *conceptus* perfectissimae illius mentis, quam alteram dicebant esse *hypostasin.* Ex quo efficitur, fieri non potuisse, ut re vera crederent, ideas totidem esse distinctas & separatas naturas, per se extra omnem mentem aut intelligentiam exsistentes, etiamsi multas usurpaverint loquendi rationes, in quibus merito proprietas & ratio a sapientibus requiritur. Quod itaque ideas ὀυσίας nominant seu *substantias* aut *essentias*, quod *Philoni* dicuntur ἀναγκαιόταται ὀυσίαι, *essentiae summe necessariae*, id hanc unice vim habere existimandum est, ideas non esse res tam inconstantes & volaticas, quales notiones istae sunt, quas nos animis informamus, verum certa saltim omnis scientiae & cognitionis fundamenta, si minus rerum omnium, quae exsistunt, caussas. Rursus, quod animalia nonnumquam eas vocant, hoc ita decet interpretari, eas non esse formas vita vacuas, quales imagines sunt in charta coloribus expressae, aut statuas & signa artificiose sculpta. Certe hoc sensu (n) *Amelius* philosophus locum *Johannis* cepit de λόγῳ seu verbo aeterno. (†) Etenim voces: ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, paullo aliter, ac in nostris fit exemplis, distinxit: *Quodcumque factum est, in eo vita erat*, atque hoc modo exposuit: Ἐν ᾧ τὸ γεγενημένον ζῶν καὶ ζωὴν καὶ ὂν πεφυκέναι. *In quo, quodcumque factum est, vivens erat, vita erat. & vere exsistebat.* Postremo non est, quod magnopere miremur, homines, qui nullam facile dimittebant occasionem Deorum augendi numerum, scitumque illud, quod Scholasticorum postea fuit: *Quidquid est in Deo, Deus est*, quodammodo probabant, eousque processisse, ut in Deos transformarent ideas, quas animalia jam fecerant. Veterum poëtarum mores imitati sunt hi Theologi, quum id auderent: universo enim generi huic mirifice arridebat poëtarum consuetudo res personarum Deorumque specie ac habitu exornandi. Quocirca, tametsi Platonicorum plurimi *ideas* verbo in Deorum referrent concilium,

(*) P. 320. Rigalt. Cap. 18. p. m. 171.

(†) Sic etiam S. Clemens Alex. S. Cyrillus, S. Augustinus, & alii Latinae ecclesiae doctores.

tu quaedam, quae doctissimorum virorum observationibus adderem. Sed jam dudum vereor, ne multis fastidium digressionibus meis commoveam. Alio igitur, si Deus voluerit, loco nonnihil diligentiae in hac quaestione enodanda ponam: Rectiusne nostri codices, an vero illi legant, qui *Amelium* sequuntur?

(o) *Pen-*

lium, ipse tamen *Julianus*, ut e multis unum nominem, quo vix ullus Diis amplificandis acrius studuit, omnes confitetur species συνυπάρχειν & ἐνυπάρχειν, *exsistere cum Deo* & *exsistere in Deo*, id est, in mente principe, seu altera Trinitatis (o) persona.

662 Pergo ad ultimum eorum, quae hic explicanda sumsi. Delirant omnino, neque rationem reverentur *Proclus* ceterique Platonici, qui tria haec principia universalia seu hypostases aliis intermiscent singularibus Numinibus, aut *noës*, *mentes* & intelligentias anima principe superiores, item *henades*, *agathotetes*, *unitates* & *bonitates* summa mente nobiliores comminiscuntur. Quod quum faciunt, naturas singu-

(o) *Persona*] Qui locum aliquem apud se dederunt illis, quae paullo ante de singulari dicendi forma, quam adhibere solent Platonici, ejusque caussis commonuimus, hi *Cudworthum* nostrum nec temere, nec sine judicio generis hujus caussam egisse, haud aegre fatebuntur. Veteres inter se non modo, sed & recentiores vehementer dissident, utrum species & exempla rerum, in quibus *Plato* ejusque amici arcem philosophiae suae constituunt, naturae sint ex divina intelligentia procreatae, & extra eam propterea separatim exsistentes, an vero notiones tantum animi divini, nec idcirco extra Deum constitutae. Utriusque sententiae auctores longo recenset ordine *Jac. Bruckerus*, vir historiae philosophicae in primis aetatis nostrae studiosus, in *Historia doctrinae de ideis Sect.* I. §. 5. *p.* 53. *f.* ipseque cum illis sese conjungit, qui *Platonis* species naturas esse putant singulares, a divina secretas intelligentia. Posteriorem vero sententiam *Cudworthus* hic & recipit, & erudite probat: cui me socium dare haud vereor, postquam non mediocrem in cognoscendis Platonicorum rationibus industriam posui. Auctoritatibus & veterum dictis nec componetur umquam haec controversia, nec componi quoque debet. Primo enim auctoritates pugnant hac in re cum auctoritatibus, totque stant ex una parte viri docti & ingeniosi, quot ex altera. Nihil vero difficilius est, homini quamvis acutissimo & ratiocinandi legibus accurate obtemperanti, quam si testes utrimque adsint non spernendi, quinam anteponi ac praeferri debeant, decernere. Deinde aliorum dicta de sententia philosophi cujusdam non id explicant, quod ipse sensit philosophus, sed, quemadmodum ille, cujus verba recitantur, dogmata ejus intellexerit, unice declarant. Ipsius denique philosophi cujusdam enuntiata & effata non semper ex ordinaria verborum potestate sunt ponderanda, verum ex universo doctrinae, quam suis tradidit, habitu orationisque, quam suam fecit, norma, saepissime longe mitius sunt exponenda, quam adspectu primo videntur exponi debere. Nulli, ut praeteriens hoc moneam, facilius in reprehensionem incurrunt, & graviorum peccatorum insimulantur, quam illi, qui de rebus ab oculis & sensu hominum remotis solique conspicuis ingenio philosophantur: qui, quoniam in linguis, quibus populi utuntur, non tantum vocabulorum & verborum inveniunt, quantum ad animi sui contemplationes & species exprimendas requiritur, tametsi enixe cupiant, ut perspicua fiant omnibus, quae mente volvunt, cogitata, nunc novam & inusitatam vocabulis potestatem subjicere, nunc sensu parum proprio & a vulgari consuetudine alieno multa verba usurpare, nunc ad figuras & translationes confugere, atque de imaginibus & notionibus animi, non secus ac de personis, differere coguntur. Ex quo quidem saepenumero evenit, ut, si lectores nanciscantur parum consideratos & rerum humanarum ignaros, errorum postulentur pestilentissimorum, & criminibus onerentur gravissimis, quorum nihil interdum ad eos pertinet. Nolim ita haec accipiat aliquis, ac si Platonicorum caussam agere velim adversus eos, quibus impie non raro & inepte videntur docuisse: quod si facerem, a me ipso discederem, qui toties summam in hoc genere philosophorum amentiam & levitatem notavi: eo tantum haec valeant, ut in alienis sententiis explicandis, subtilioribus praesertim & abstrusis, magna esse cautione opus, appareat. Igitur, si non tam verba *Platonis* & assectatorum ejus, in quibus non inficior multum saepe temeritatis esse, spectantur, quam universa disciplinae ejus ratio & indoles, pronos fore plerosque arbitror ad sententiam de speciebus ejus & aeternis rerum exemplis, cui *Cudworthus* sese hic faventem ostendit, recipiendam. Equidem, si homini nec obtuso nec indocto opinionem tribui videam ineptam plane atque stolidam, qua reliqua ejus doctrina carere potest, non facile me adduci patiar, ut nullam ei injuriam fieri credam, etiamsi loci quidam ejus proferantur, qui crimen ipsi intentatum perspicue probare videntur. Satius enim esse judico, locos ejusmodi benignius interpretari, maxime si alii non desint loci, qui hanc expositionem fulciant, quam virum sapientem, acutum, & eruditum flagitiosae fatuaeque opinionis auctorem & magistrum facere. Referamus haec ad *Platonem*, nec umquam defensoribus ejus dicendi pro eo materia deerit. Fuisse philosophum hunc acri ad ve-

gulares, quas necesse est creatas esse, supra illas evehunt *hypostases*, quas *universales* fatentur & infinitas esse, hasque ideo ad rerum creatarum ordinem detrudunt. 663
Nulla vero res condita ex se sapiens & bona est, sed, quidquid sapientiae & bonitatis habet, id aliunde accepit. Nulla item immobilis natura inter res procreatas reperitur, cujus ὀυσία seu *essentia* non differat ab ejus ἐνεργεία seu *operatione*. Omnes e contrario hae naturae mutabiles sunt, atque probabiliter, quod *Origenes* aliique veterum doctorum adjiciunt, infirmae & ad peccandum proclives. (*) *Nulla natura est, quae non recipiat bonum & malum, excepta Dei natura, quae bonorum omnium fons est: & Christi sapientia, sapientiae enim fons est, & sapientia utique stultitiam re-*

(*) Περὶ ἀρχῶν Lib. I. Cap. 8. (p. 685.)

verum perspiciendum ingenio, nec vulgari rerum cognitione praeditum, nemo unus negat. Sententia vero, quam dicitur tenuisse, tam absurda est & ridicula, ut, si modo aptis & perspicuis verbis exponatur, statim omnes non prorsus hebetes levitatem ejus & amentiam intelligant. Mihi quidem somniare aut nugas agere videretur, qui serio nobis narraret, lunae, quae noctes nostras illuminat, aut equorum, quibus currus jungimus, aeterna exempla seu ideas exstitisse, easque solidas, animatas, & extra intelligentiam divinam positas. Ipsum verbum *idea* notionem quamdam aut speciem menti obversantem, non autem naturam quamdam vere consistentem & vivam, significat: quare hominem de idea per se constante & animata differentem nescire putarem, quid sibi vellet, verborumque notiones & potestates sive ignorare, sive pervertere. *Idea* quid sit, novi: nec, quid sit *equus*, ignoro. *Ideam* ergo si quis dicat *equi* ex omni fuisse aeternitate, haud aegre mentem hominis assequor. At si addat, *ideam* hanc *equi* in spatiis nescio quibus, aut in mundo intelligibili errare, vivere, per se consistere, res audio conjungi toto genere disjunctas; quas quidem nemo sociaverit, nisi qui par & impar, rectum & obliquum, pulcrum & deforme inter se copulare poterit: nec ideo notionem sententiae hujus hominis animo informare valeo. Nihil mihi, ut brevis sim, dicere videtur, tametsi ipse aliquid sibi dixisse videatur. Neque tamen haec omnia me impedirent, quo minus tam futilem & stultam *Platoni* sententiam adscriberem, si reliquam philosophiae, quam tradidit, formam postulasse perspicerem, ut ejusmodi quid suorum animis instillaret. Etenim viros non ignoro doctissimos, quo aliis opem ferrent, quae semel intra mentem admiserant, dogmatibus, non raro sententiis sese turpissimis & omni sensu vacuis alligasse. Verum ne hoc quidem mihi licuit perspicere. Plato, ut in aeternis rerum exemplis & simulacris inculcandis tam diligens & copiosus esset, hanc unice caussam habuit, ut eos profligaret, qui aut mundum ipsum Deum esse, aut casu & temere naturam rerum concrevisse, tum temporis docebant: id quod ex *decimo de legibus Libro*, & multis aliis locis perspicuum est. Ad hoc genus hominum coërcendum satis erat, si Deum, non secus ac sapientem architectum, antequam mundum conderet, totam ejus formam, omniumque ejus partium species & simulacra descripsisse veluti animo, demonstraret. Quod si vero haec rerum exempla vere ex Deo fuisse olim genita, ac in mundo quodam, quem sola mens cernit, diu ante orbem conditum vixisse, hodieque vivere ac commorari, adjecisset, ridendi satis amplam & cavillandi materiam hominibus praebuisset, quos confutatos cupiebat, ad caussam vero, quam susceperat, nihil plane adjumenti attulisset. His si addas, exstare apud *Platonem* ejusque amicos magnam vim dictorum, quae nihil aliud sibi velle hanc sectam declarant, quam hoc; in divina intelligentia ex omni aeternitate fuisse rerum universarum species, ut in animo fabri sunt species operis, quod meditatur, nescio, quidnam amplius resistat, ne tam inficetae sententiae, si minus totam scholam, certe principes ejus magistros absolvamus. Lege & expende diligentius, ne quid nunc de aliis ejusdem generis locis commemorem, quae in extremo *Libro sexto de republica* de natura idearum *Plato* disseruit; & quae *Proclus Comm.* I. *in Parmenidem* pro magistro suo dixit. Scio, magnis sese auctoribus tueri, in quibus familiam ducit *Aristoteles*, viros longe doctissimos, qui ab hac opinione dissentiunt: cum quibus si me comparari vellem, aeque stulte sentirem, atque *Plato* sensisset, si animalia esse voluisset ideas suas. Neque laudo & excuso poëticum illud & figuratum Platonicorum dicendi genus, quod viros etiam perspicaces fefellit, ut in ideas, tamquam in personas, intuerentur. Sed nec gravissimorum hominum auctoritas, nec eorum, in quos suspicio quaedam cadit, vitia, quo minus veritatem in lucem protrahamus, obsistere debent, in hac praesertim caussa, ex qua non pauca ad res non exigui momenti recte dijudicandas auxilia sumi possunt.

 (p) *Hie-*

recipere non potest: & justitia est, quae numquam profecto injustitiam capiet: & verbum est vel ratio, quae utique irrationalis effici non potest: sed & lux est, & lucem, certum est, quod tenebrae non comprehendent. Similiter & natura spiritus sancti, qua sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si quae autem alia natura sancta est, ex assumtione hoc vel inspiratione spiritus sancti habet, ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed ut accidens, propter quod & decidere potest, quod accidit. Haec *Origenes*: quorum hanc apparet esse sententiam: Nullus exstat ordo naturarum ejusmodi, quas philosophi *Autoagathotetes* vocant. Una enim tantum natura est, quae ex semet ipsa bona est, aut ipsa verius bonitas. Nescit etiam universa rerum natura res tales, quales Platonici appellant *Noës*, id est, mentes seu intelligentias immobiles, perfecte & ex se ipsis quidem sapientes, quarum οὐσία non discrepet ab ἐνεργείας; quae nec idcirco fluant ulla ratione & moveantur, neque ex intervallo agant. Uni enim verbo aeterno divinaeque sapientiae haec gloria debetur. Ergo & nullae sunt naturae, quae corporibus alligari omnino nequeant. Novi equidem, vocem νόες, *mentes*, *intelligentiae* nonnumquam apud *Origenem* legi: sed aliam longe potestatem ei subjicit, atque hi philosophi. Νόες ipsi audiunt omnes animae, in eo statu spectatae, in quo sunt a Deo conditae, antequam vitiositatem contraherent. Quare hac eum ratione id suspicor declarare voluisse: quamvis Platonici copiosi sint in rebus explicandis, quas ad intelligentias istas pertinere censent, quos νόας nominent, nullas tamen esse naturas, quae notioni respondeant illi, quam huic vocabulo attribuant. Nullos enim, qui vere ita vocari possint, νόας exsistere, praeter animas, nondum quidem peccato contaminatas, at peccandi tamen periculo subjectas. Atque saepius etiam illas naturas, quae summum in rebus conditis locum obtineant, non esse illis meliores ac praestantiores, quas ψυχὰς seu *animas* vulgo nominent Platonici, asseverat. Ψυχὰς autem has seu *animas Origenes* primum arbitratur naturas esse sese ipsas moventes & agendi facultate praeditas: contra Platonici νόας suos omnes esse judicant immobiles & prorsus cessantes, seu ab actione omni quiescentes. Deinde ψυχὰς spiritus corpore quidem vacantes esse statuit, at non ab omni tamen materiae concretione liberas ac solutas, quae cum corpore non modo queant conjungi, & in illo vitam agere, verum etiam una cum illis, quibus circumdatae sunt, corporibus unum integrumque ani-
664 mal constituant: contra Platonica schola νόας suos ab omni corpore sejungit ac segregat. Sic igitur persuasum erat *Origeni*, ipsos illos angelorum & archangelorum ordines, quibus nulli fieri possunt sublimiores & celsiores, ad ψυχῶν tantum seu animarum pertinere classem, atque corpora, pura licet, aetherea & subtiliora, adjuncta sibi habere, tametsi fieri possit, ut in corpora graviora, terrena & humida detrudantur & compingantur. Neque paucos ex priscis Christianorum doctoribus hac quidem in re consentientes sibi laudare potuisset *Origenes*, qui celsissimos etiam creatorum geniorum negant mentes esse nudas corporeque secretas, omnesque spiritus corporeo quodam involucro donant. Ad extremum, quae *Origeni* vocantur animae, has universas libero vult esse voluntatis arbitrio instructas: quod qui possident, illos sua virtute majora sibi ornamenta conquirere, suo vitio dedecus & infamiam contrahere posse, manifestum est. Nullam ideo mentem a Deo conditam *Ori-*

(*p*) *Hieronymus*] *Epistola* CXLI. De hoc *Hieronymi* loco similibusque aliis veterum doctorum dignus est, qui legatur, *Dion. Petavius Dogmat. theol. Tom.* III. *de opificio sex dierum Lib.* III. *Cap.* 13. §. 9. *p.* 230. *s.* De *Origenis* sententiis, quas cum Platonicorum commentis hic confert

Origenes tam alte positam esse putat, ut in vitium incidere nequeat; sed ut excellentissimae sint animae, omnes tamen autumat aberrare a recta ratione & delinquere posse. Secus *Platonis* sectatores νόας suos affectos esse volebant, quos numquam labi aut errare, numquam a castitate sua degenerare posse, pronuntiabant. Hic vero rursus tota paene scriptorum Christianorum cohors *Origeni* assentitur, utpote quae mentem illam, quae nunc imperium in malos tenet genios, olim praestantissimi generis spiritum fuisse, nil dubitat. Instar omnium loquatur (p) *Hieronymus*, qui, *Solus*, inquit, *Deus est, in quem peccatum non cadit: cetera, quum sint liberi arbitrii, possunt in utramque partem suam flectere voluntatem*, id est, malum aeque cito eligere, atque bonum. Is absurdus equidem foret atque demens, qui Deum inficiari vellet naturam esse omnium liberrimam, aut libertatem illam, quam *contingentiae* vocant, summo Numini eripere studeret. Sume vocabulum *libertas* perfectiori sensu, nec erit quisquam, qui a Deo illam removeat. At quando Deus, id est, sanctissima Trinitas, liberi expers dicitur arbitrii, tum illud intelligitur arbitrium, quod vitio non caret, atque facultatem errandi & peccandi conjunctam sibi habet.

Scio, non deesse in hoc genere philosophorum, quibus nomen a *Platone* est, qui in illo etiam naturarum ordine, quas animas vocant, neque natura esse immutabiles, sed semet ipsas movere atque agere aliquid credunt, tanta esse quasdam excellentia & dignitate, praedicant, ut nullo modo virtutem exuere, aut vitio sese quodam commaculare queant. Constat id ex his *Simplicii*, qui pro omnibus unus loquatur, verbis: (*) Ἀλλ' αἱ μὲν πρῶται τῶν ψυχῶν, ἅτε προσεχῶς ὑπὸ αὐταγαθῶν παραχθεῖσαι, κἂν ἔχον τι πρὸς ἐκεῖνα ὑφειμένον, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἀγαθότητες, ἀλλὰ ὀρέγεσθαι τοῦ ἀγαθοῦ, πλὴν ὡς συγγενεῖς πρὸς αὐτὸ, συμφυῶς τε αὐτοῦ καὶ ἀναποσπάστως ὀρέγονται, καὶ τὴν αἵρεσιν μονοειδῶς πρὸς ἐκεῖνο τεταμένην ἔχουσιν, οὐδέποτε ἀνακλίνουσαι πρὸς τὸ χεῖρον· καὶ εἴπερ ἡ προαίρεσις ἀντ' ἄλλου τινός ἐστιν αἵρεσις, τάχα οὐκ ἂν εἴη προαίρεσις ἐκείναις, εἰ μή τις αὐτὴν προαίρεσιν, ὡς τὰ πρῶτα ἀγαθὰ αἱρουμένην, καλοῖ. *Ac principes quidem animi, ut ab iis, quae per sese bona sunt, continenter producti, etsi nonnihil illis inferiores, quia bonitates non sunt, sed bonum appetunt, tamen, ut illi cognati, arctissime & indivulse illud appetunt, & voluntatem uniformiter ad illud intentam habent, numquam ad deterius declinantes. Quod si capiendi consilii deliberatio alia aliis anteponit, & aut e duobus alterum, aut unum aliquid e pluribus amplectitur, nulla fortassis in hosce animos cadit deliberatio, ni quis ipsam eo προαίρεσιν, vocet, quod prima bona amplectatur.* Sublimiores, de quibus loquitur *Simplicius*, animae aut solis, lunae, ceterorumque siderum necesse est sint animae, aut vero illorum, qui celsissimo inter genios, spiritus, & mentes gradu positi sunt. Quae animae, licet disputet philosophus, utrum προαίρεσιν seu deliberandi facultatem habeant, nec ne, attamen, id quod cuivis patet, ex ejus sententia lubrica illa vacant omnino libertate, cujus qui compotes sunt, aequa pollent & recte & male faciendi potestate.

Verum quidquid id est, numquam mihi tamen persuadebo, ut haec Platonicorum effugiamus dogmata, necessarium nobis esse, *Origenis* de animis adsciscere placita. Statuit ille, omnes, in quibus ratio est, animos tam hominum, quam nobilissimorum geniorum unius esse omnes ejusdemque naturae, nec, quod eos se-

(*) In Epict. p. 12. 13.

fert *Cudworthus*, *Petr. Dan. Huetium* legisse jubabit in *Origenianis*. Nascetur nobis etiam fortassis alio loco de illis nonnihil disserendi occasio.

(q) *Au-*

ſejungat ac diſcernat, aliquid in conſtitutione eorum inveniri. Igitur aliis alii ani-
665 mi quod hodie quidem praeſtantiores & excellentiores ſunt, id unice ex eo, ſi decretis ejus ſtandum ſit, provenit, quod eamdem olim vivendi rationem non omnes ſequuti, nec pari modo libertate & poteſtate, quam aequalem omnes olim acceperant, uſi ſunt. Hinc *thronorum*, *dominationum*, *principatuum*, *poteſtatum* titulis & honoribus qui gaudent inter genios, ſuis unice id acceptum ferre poſſunt meritis & virtutibus. Et quod ad hominum animos attinet, tametſi nunc illi vehementer depreſſi, & de nobilitate ſua deturbati ſunt, fieri tamen poteſt, ut erigant ſeſe aliquando, & in angelorum ſocietatem, & claſſem quidem eorum celſiſſimam, virtute ſua adſcendant. Rurſus, qui hoc tempore dignitate nulli ſecundi ſunt inter genios, & cum *Seraphim* & *Cherubim* vivunt, illi, nil obſtat omnino, ne ſenſim aut ita deſciſcant a ſe ipſis, ut malis aggregentur geniis, aut in humana terrenaque praecipites eant corpora. Credidit *Origenes*, qui divinae nihil derogatum velint juſtitiae, eorum eſſe, mirabilibus his & inopinatis ſententiis locum apud ſe relinquere. Tantis enim ſi Deus intervallis totque diſcriminibus ſejunxiſſet naturas rationis & intelligentiae participes, non eſſe, judicabat, quod illis reſponderi poſſet, qui Deum eſſe προσωπολήπτην ſeu *perſonarum*, non virtutis, *exiſtimatorem* dicerent. His ita captus & contrictus erat rationibus vir ceteroquin eximius, ut ad humanam quoque Servatoris noſtri, *Jeſu Chriſti*, animam ſcita iſta accommodaret: quippe quam immenſam illam, quae ex *hypoſtatica unione* fluit, gloriam non voluntate Dei, ſed virtute ſua, conſequutam eſſe, perhibebat. Nullam enim umquam fuiſſe animam, quae majori fide & conſtantia, antequam corpori committeretur, divinae ſapientiae verboque divino adhaeſiſſet. Neque deerant ipſi divini codicis oracula, quibus haec dogmata muniret: id quod ex his ejus verbis intelligitur: (*) *Quod dilectionis perfectio & affectus ſinceritas ei inſeparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum perſonae acceptione animae ejus aſſumtio, ſed virtutum ſuarum ſibi merito delata; audi ad eum prophetam dicentem: Dilexiſti juſtitiam, & odiſti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae participibus tuis. Dilectionis ergo merito ungitur oleo laetitiae anima Chriſti, id eſt, cum verbo Dei unum efficitur. Ungi namque oleo laetitiae non aliud intelligitur, quam ſpiritu ſancto repleri. Prae participibus autem dixit, quia non gratia ſpiritus, ſicut prophetis, ei data eſt, ſed ipſius verbi Dei in ea ſubſtantialis erat plenitudo.* At haec oratio *Origenis* parum aut nihil habet firmitatis. Ipſe enim *Origenes*, eſſe genus quoddam animorum, animis humanis valde ignobilius, atque ſpecie ab illis diſcrepans, haud diffiteri potuit. Nihil enim ſibi rei voluit eſſe cum illis *Pythagorae* ac *Platonis* ſectatoribus, qui beſtiarum animos humanas eſſe mentes contendunt propter vitae improbitatem in animantia detruſas: contra opinionem hanc portentoſam, ineptam, omniſque rationis inanem arbitratus eſt. Talis autem ſi animorum ſit ordo, equidem, quid cauſſae ſit, neſcio, cur non & alii poſſint ſine ulla ſupremi Numinis culpa aut injuſtitiae ſuſpicione animorum ordines exſiſtere hu-

(*) Περὶ ἀρχῶν Lib. I. C. 6.

(q) *Auguſtini*] *De civit. Dei Lib.* XXI. *cap.* 17. *p.* 481. *Tom.* VII. *Opp.*

(r) *Apoc.* III, 12.] Huic novae verborum *Pauli* 2. *Tim.* I, 10. expoſitioni veterem ego & vulgarem, quam ſibi deſerendam *Cudworthus* putavit, interpretationem praetulerim. Cauſſam, cur id facio, hanc habeo, quod itus illi reditusque animorum humanorum, quos innuere ſanctum ho-

humanis mentibus meliores & nobiliores, quemadmodum, praeter *Simplicium*, *Plotinus*, totaque fere Platonicorum familia censuit.

Sed longius etiam *Origenem* amor hujus abduxit dogmatis, quod modo tetigimus: animos ipsa natura sua liberi participes esse arbitrii, nec ullum idcirco animum esse, quin ad vitia & delicta possit desciscere. Namque inde nati sunt, quos sibi finxit, aeterni animorum errores & circuitus, modo adscendentium, modo rursus descendentium. Nusquam nimirum tranquillas & quietas consistere patitur animas, neque talem illis felicitatis & sanctitatis statum pollicetur, in quo secure sine ullo metu ac periculo bona sua iterum perdendi & amittendi per divinam benignitatem versari queant. Non alienum erit (*q*) *Augustini*, quo hanc rejicit doctrinam, adjicere locum: *Illum & propter alia nonnulla, & maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines & miserias, & statutis seculorum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles non immerito reprobavit ecclesia: quia & hoc, quod misericors videbatur, amisit, faciendo sanctis veras miserias, quibus poenas luerent, & falsas beatitudines, in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent.* Hoc certe placitum ut probemus, nullo modo fieri potest. Totam enim, si quid ego intelligo, coelestis doctrinae rationem funditus evertit, quippe quae illis, qui cum *Christo* vera fide conjuncti sunt, praeceptisque ejus, dum vivunt, obtemperant, vitam sempiternam & perennem promittit, 1 *Joh.* II, 25. *Haec autem est illa promissio, quam ipse pollicitus est nobis, nempe vita illa aeterna. Tit.* I, 2. *Ad spem vitae aeternae, quam promisit Deus ille mentiri nescius. Joh.* III, 16. *Ita Deus dilexit mundum, ut filium* 666
suum unigenitum dederit, ut, quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Quae dicta ne quis forte de tali acciperet aeternitate, quae suas habet conversiones & vicissitudines, alio Servator loco dixit: *Qui credit in me, non morietur in aeternum. Joh.* XI, 26. Ac fortassis hoc ipsum *Paulus* significare voluit, quum *Timotheum* moneret, *Jesum Christum*, Servatorem nostrum, *mortem abolevisse, ac vitam & incorruptibilitatem in lucem produxisse per Euangelium.* Falluntur enim meo judicio, qui his verbis id unum indicari putant, *Christum* principem docuisse & confirmasse, animos exstingui non posse. Hoc certe dogma diu ante natum Servatorem cognitum fuit, nec modo Pharisaeis inter Judaeos, verum omnibus omnino Deorum cultoribus sese probavit. Verum hi defensores immortalitatis animorum perennes maximam partem animorum errores & varias migrationes commemorabant. Quare *Jesus* noster, qui has repudiavit fabulas, princeps vitam aeternam in lucem produxisse dicitur: utpote qui primus certis homines rationibus edocuit, fore, ut, qui nomen suum profiteantur, beatissimam aliquando vitam, nec umquam terminandam felicitatem ingrediantur, coronamque adipiscantur gloriae perpetuo florescentem. *Qui vicerit, eum ego columnam constituam in templo Dei mei, nec foras egredietur amplius.* (*r*) *Apoc.* III, 12.

Ceterum, cur hic paullo copiosius de *Origene* verba facerem, non levis caussa 667
mihi

hominem opinatur *Cudworthus*, non omnibus illis placuerunt, quibus hominum animi ante natum *Christum* immortales visi sunt, sed nonnullis tantum ex philosophorum ordine. Atqui *Paulus* beneficium quoddam commemorat non certo cuidam hominum generi, verum omnibus hominibus, per doctrinam Servatoris nostri collatum. His accedit, quod in dicto *Pauli* θάνατος & ζωὴ inter se opponuntur. Dicitur enim *Jesus* primo *mortem* destruxisse, deinde id, quod morti contrarium est, *vitam*, in lucem revocasse. Animorum vero varii errores & adscensiones descensionesque, quas somnia-

mihi exstitit. Primo hoc viro vix peritior ullus fuit dogmatum a *Platone* ejusque discipulis traditorum. Deinde tanto hujus philosophiae studio ac amore flagravit, ut plerisque omnibus immodicus rerum *Platonis* existimator videatur. Quod si igitur ullum in promtu Platonicis argumentum ponderis & momenti alicujus fuisset, quo probassent, esse *henades*, quas vocabant, & *noës*, seu naturas creatas ordine animarum superiores, & idcirco ipsa universali Platonicorum anima, seu tertia in divinitate eorum persona, quae spiritui sancto, quem Christiani profitentur, quodammodo respondet, nobiliores, neminem citius *Origene* huic sese sententiae adjunctum fuisse, verisimile est. Sed repugnat omnino dogmati huic vera rectaque ratio. Et aeque mihi videntur insanire, qui ejusmodi fingunt creatas *henades* aut αὐτοαγαθότητας, seu naturas mente principe *Platonis* digniores, itemque νόας & αὐτοσοφίας, quas dixi, comminiscuntur, anima universali praestantiores, atque si quis Christianorum persuadere vellet aliis, praeter primam Trinitatis personam, quam patrem dicimus, multitudinem quamdam singularium *paternitatum* exsistere, altera persona nobiliorum, nec non, praeter secundam personam, filium seu verbum, turbam quamdam in Deo versari filiorum & verborum singularium, quibus omnibus tertia persona seu spiritus sanctus cedat. Hoc enim est, divinitatem disjungere ac discerpere, creatas res creatori miscere, denique Deo turbam quamdam Deo-

niavit *Origenes*, morti minime adversantur: vivunt enim continuo animi, etiamsi nunc in altum evehantur, nunc denuo ad terram, ex ejus sententia, deprimantur. Quocirca vocabula ζωὴ & ἀφθαρσία, quae hic manifeste aliquid indicant, quod morti adversum est, fictos istos circuitus mentium designare nequeunt. De obscuritate, quae summa foret in his verbis, si *Paulus* id dixisset, quod eum *Cudworthus* dixisse censet, nihil nunc commemoro. Neque vulgo receptae explicationi refragatur illud, quod vir doctissimus considerare jubet, jam ante natum servatorem plurimos docuisse, manere post corporis interitum animos, nec idcirco *Jesum* dici posse hanc doctrinam in lucem protulisse. Etenim vocabulum φωτίζειν, quod *S. Paulus* adhibet, non significat rem quamdam nulli antea auditam proponere ac inculcare, verum dogma jam propositum, nondum vero satis roboratum, ab omni dubitatione liberare, ac nova luce donare. Hoc ita esse, docet ipsa, quae in hoc vocabulo latet, translatio a luce ducta. Nimirum, qui rem quamdam illuminat, is eam minime comparat & facit, sed efficit tantum lumen afferendo, ut res jam facta rectius spectari, meliusque, quam antea factum, ex omni parte considerari queat. Quare haec sit, necesse est, verborum sancti hominis sententia: Tametsi multa de perennitate animorum humanorum a multis dicta olim & scripta essent, haec tamen omnia non tantum habuisse perspicuitatis & firmitatis, quantum satis est: *Jesum* vero, Servatorem nostrum, primum divinae suae doctrinae radiis perfecisse, ut omnes dubitationes removerentur, veritasque dogmatis hujus ipso sole clarior fieret. Atque hanc verissimam esse sententiam, is demum sentiet, qui philosophorum veterum de mentium nostrarum immortalitate ratiocinationes attente ac diligenter secum expendit, cumque Servatoris nostri demonstrationibus contulit.

Haec licet ita sint, non omnem tamen verborum *Pauli* vim exhausisse mihi persuadeo interpretes. Equidem non de animorum tantum perenni & beata vita, verum etiam de corporum nostrorum in vitam reditu capiendum esse hoc dictum, nil dubito. Exponam, quum occasio ita ferat, mentem meam paullo clarius. Primo *Paulus* ait, Servatorem nostrum *mortem* καταργῆσαι, *evertisse, destruxisse*: quod ita intelligi debere, res ipsa suadet: *Jesum* doctrina sua principem effecisse, ut metu mortis, quo misere excruciati antea erant homines, plane solverentur. Deinde, quibus modis hoc fecerit *Jesus*, declarat, illa nempe tollendo, quae formidinem mortis in hominum animis parere solent, & quae hisce rebus obstant, plane patefaciendo: φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Ergo ut, quid hisce verbis indicetur, cognoscamus, ea nobis ponere fas est ante oculos, ob quae homines tantopere mortem extimescunt. Haec autem tria sunt potissimum. (I.) Verentur homines, ne animus plane pereat, & cum corpore deleatur, aut ne ad nihilum plane redigantur. (II.) Si de animi fortassis immortalitate nil dubitent, metuunt tamen, ne male sit animo post fata propter peccatorum, quam apud se deprehendunt, conscientiam, divinamque horrent justitiam. (III.) Quod si hunc forte superaverint metum, jacturam tamen corporis gravissime ferunt, vehementerque commoventur, quoties membra sua dissipa-

Deorum creatorum adjungere, qui veram Dei notionem penitus convellunt, turbant, & evertunt.

Quae quum ita sint, aequum est, ut indicemus, non omnes, qui *Platoni* sese addixerant, esse *henades* & *noës* ejusmodi, decrevisse, sed nonnullos tantum scholae Platonicae doctores, eosque recentiores, his sese ineptiis commaculasse. Namque primo *henadum* istarum ne minima quidem usquam reperiuntur in ipsius *Platonis* libris & scriptis vestigia: quod satis quidem argumenti est, nihil harum rerum umquam in mentem ei venisse. In *secunda Epistolarum* ejus, quas habemus, qua dogma suum de Trinitate explicat & describit, de prima persona non dicit: (*) περὶ τὸ πρῶτον τὰ πρῶτα, *circa primum prima sunt*, quemadmodum de secunda ait persona: δεύτερον περὶ τὰ δεύτερα, *circa secundum secunda*, & de tertia: τρίτον περὶ τὰ τρίτα, *circa tertium tertia:* verum de prima sic differit: Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστι, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν. *Circa omnium regem cuncta sunt, ipsius gratia omnia, ipse pulcrorum omnium caussa.* Ex quo quidem apparet, nullas ab eo *henades*, *unitates*, αὐταγαθότητας, *bonitates* circa princeps illud τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum*, collocatas esse, verum visum ipsi fuisse, omnes res bonas circa Deum versari, eumque caussam omnium non modo efficientem 668 esse, sed & omnes certo comparasse consilio & proposito. Tacet etiam de his re-

(*) (P. 707. Opp.)

sipatum & in pulverem conversum iri cogitant. Si *Jesus*, quod *Paulus* ait, mortem aut metum mortis destruxit, haec tria destruxerit etiam, necesse est, quae metum hunc fovent & excitant: nec idcirco dubitandum est, consequentibus verbis haec tria designari a sancto homine. Nomen ζωὴ binis superioribus metus caussis medetur. Notum est, locis novi foederis quam plurimis vocabulum hoc absolute positum non naturalem, verum sempiternam illam & felicem vitam denotare, quam aeternum victuri sunt, quos fides cum Servatore suo conjunxit. Vid. *Matth.* VII, 14. XVIII, 8. 9. & multos alios locos. Isto sensu hoc etiam in loco vocabulum illud sumi debet: idque non modo ex eo patet, quod metus aeternorum suppliciorum inter primas sit, quare mortem homines exhorrent, caussas, quibus tamen *Jesus* omnem vim ademit, verum inde quoque, quod verba διὰ τοῦ εὐαγγελίου addita sunt a divino viro. Etenim primum ac praecipuum illud dogma, quod *in euangelio* patefactum est, non vita est naturalis seu immortalitas animorum, sed beata illa & aeterna vita, quae per *Jesum* omnibus promittitur, qui fide meritum ipsius amplectuntur. Ipse *Paulus* breviter, at peregregie, summam exposuit *euangelii*, dicens *Act.* XVI, 31. Πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ. Haec tamen aeterna beatissimaque vita simul alteram illam naturalem comprehendit: nec enim, nisi immortales essent, aeternum beate vivere possent animi. Quare, quo minus de utraque vita verbum ζωὴ capiamus, hocque *Paulum* sibi velle putemus, nihil obstat: *Jesus omnes sustulit caussas, ob quas homines mortem formidant. Docuit enim per euangelium, Deum illis, qui viva fide Christi meritum comprehendunt, peccata omnia condonaturum, nec modo vitam & immortalitatem animis corpore decedentibus largiturum, verum etiam summo illos gaudio & perpetua felicitate affecturum esse.* Ad tertiam metus mortis rationem vocabulum ἀφθαρσία pertinere, certus sum. *Paulus* nempe morti vicinus omnia sibi revocat in memoriam, quae ad hominum mortem metuentium imbecillitatem profligandam faciunt: quumque corporis putredo & corruptio non levem vulgo terrorem illis injiciat, hunc quoque timorem per *Jesum* sublatum esse, docet, utpote qui corpora, etiamsi ad certum tempus peritura sint, aliquando tamen ἀφθαρσίαν seu statum multo meliorem & omnis corruptionis expertem recuperatura esse, invictis argumentis ostenderit. Firmat expositionem hanc non mediocriter, quod *Paulus* alias statum illum, in quo corpora erunt piorum resurgentium, ἀφθαρσίαν nominat. 1. *Cor.* XV, 53. Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν (σῶμα) τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Et paullo post: Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, —— τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. His posterioribus verbis nihil similius esse potest dicto, quod nunc explanamus. Φωτίζει ergo τὴν ἀφθαρσίαν, ut opinor, significat dogma de corporibus in vitam aliquando meliorem redituris, quod varie contaminaverant Judaei, in primis Pharisaei, sordibus omnibus purgare, atque rationibus, quibus nihil fieri gravius potest, extra omnem controversiam ponere.

(5) Li-

rebus *Plotinus*, neque opera ejus perlustranti vel minima sese offeret suspicio, *henades & agothotetes* ei notas fuisse. Simili ratione silent omnes Platonici, quorum scripta exstant, ad *Proclum* usque. Ipse *Proclus*, quasi non ignoret, rem aggredi difficilem multisque septam difficultatibus, qui novum hocce dogma, quo vetus Theologia *Platonis* caruit, tueri velint, saepenumero tergiversatur, dumque vocem *henades* ita ponit aliquoties, ut ea rerum exempla, seu *Deos intelligibiles*, de quibus antea diximus, designet, sub hac verbi ambiguitate doctrinam hanc celare videtur. *Synesius* eadem fortassis, qua ille notione vocem ἑνὰς adhibuit, *Hymno primo* ita de Deo canens:

Ἑνοτήτων ἑνὰς ἁγνή,
Μονάδων μονάς τε πρώτη.

Prima henas henadum, primaque monas monadum. Quod sic interpretor: *Prima boni idea & caussa idearum omnium.* Quod ad νόας vero attinet, seu mentes & intelligentias, hae paullo ante *Plotini* aetatem videntur esse natae. Nam *Plotinus* & eo, quem antea attulimus, loco, nec non alias aliquam earum facit mentionem: ut (*s*) *Ennead.* VI. *Libr.* IV. *Cap.* 4. Ἀλλὰ πῶς ψυχαὶ πολλαὶ καὶ νοῖ πολλοί; *Quomodo multae animae & multae mentes esse possunt?* Atque his aliisque *Plotini* dictis (*t*) *Ficinus* commotus est, ut ipsum *Plotinum* asseverasse scriberet, esse genus quoddam naturarum, νόες sive νοῖ, *mentes & intelligentiae* dictarum, quod animarum genere praestantius sit. Verum omnis hac de re *Plotini* oratio tam anceps & incerta est, vinculumque, quo hos νόας cum animis suis colligat, ita necessarium & arctum est, ut in disceptationem vocari posse putem, num alii sint ejus νόες, quam (*v*) *capita & apices* animarum. Omnes enim animos philosophus hic arbitratur *mente* esse praeditos, ex prima *mente* hausta, item *unitate*, quam ex principe unitate acceperint, quarum quidem ope & auxilio cum *prima mente & unitate* conjungantur. Videamus ipsa hominis (*x*) verba: Δεῖ νοῦν ἐν ἡμῖν εἶναι, καὶ νοῦ ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, καὶ θεόν· ὥσπερ τὸ κέντρον ἐφ' ἑαυτοῦ ἐστιν· ἔχει δὲ καὶ ἕκαστον τῶν ἐν τῷ κύκλῳ σημεῖον ἐν αὐτῷ, καὶ αἱ γραμμαὶ τὸ ἴδιον προσφέρουσι πρὸς τοῦτο: τῷ γὰρ τοιούτῳ τῶν ἐν ἡμῖν ἡμεῖς ἐφαπτόμεθα, καὶ σύνεσμεν, καὶ ἀνηρτήμεθα, ἐνιδρύμεθα δὲ, οἳ ἂν συννεύωμεν ἐκεῖ. *Necesse est, ut mens sit in nobis, itemque mentis principium & caussa, nec non Deus: qui quidem nullo modo partibilis est, sed in multis tamen considerari potest, quae possunt ipsum capere: quemadmodum & centrum est in se ipso. Habent autem singula, quae sunt in circulo, signum in centro suum, & lineae huic punctum proprium adhibent. Tali enim quodam eorum, quae nobis in-*

(*s*) *Ennead.* VI.] Sententiam verborum *Plotini*, non vero ipsa ejus verba, *Cudworthus* expressit. Verba ipsa *Libro, quod ens unum idemque simul totum est ubique*, p. 647. hac ratione fluunt: Πῶς οὖν τὸ ὂν καὶ τὰ ὄντα, καὶ νοῦς πολλοὺς, καὶ ψυχὰς πολλὰς, εἰ τὸ ὂν πανταχοῦ ἕν, καὶ μὴ ὁμοειδὲς, καὶ νοῦς εἷς, καὶ ψυχὴ μία; *Ceterum quonam pacto fas est dicere ens atque entia, & multas mentes, animasque multas, si ens ubique unum est, neque sic unum, quasi dumtaxat conforme nonnihil, item si mens una, si anima una?*

(*t*) *Ficinus*] Non alia *Ficini* verba hic designari certum est, praeter ea, quae *Capiti* 4. *Libri*, quem paullo ante nominavi, praemisit: *Sunt enim & mentes & animae suis proprietatibus in se ipsis inter se differentes, etiam ante corpora, suntque in se invicem naturali quadam cognatione & officii communione conjunctae, & interea alteritate proprietatis essentiaeque distinctae, non loco.* His in verbis *mentes* quidem distinguit ab *animis Ficinus*: sed, si rite ponderentur omnia, non aliam ipsi fuisse sententiam, apparebit, quam eam, quae *Plotino* a *Cudwortho* statim tribuitur. *Mens & anima* nimirum duae sunt unius animi proprietates, quae cogitando quidem distingui possunt, & a Platonicis distinguuntur, at in una tamen revera natura

insunt, nos quoque Deum tangimus, congredimur, copulamur: eatenus illic innitimur atque figimus, quatenus nos illic intentione conferimus. Sequenti capite haec addit: Ἔχοντες τὰ τοιαῦτα οὐκ ἀντιλαμβανόμεθα, ἀλλ' ἀργοῦμεν ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις τὰ πολλά· οἱ δ' οὐδ' ὅλως ἐνεργοῦσιν· ἐκεῖνα μέν ἐστιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐνεργείαις ἀεί, νοῦς δὲ καὶ τὸ πρὸ νοῦ ἐν ἑαυτῷ, κ. τ. λ. *Haec licet possideamus, haud tamen animadvertimus, nos haec habere, sed plurimum seorsum a talibus actionibus otium agimus. Sunt & multi, qui circa haec* 669
nihil umquam agunt. Illa quidem in actionibus suis assidue perseverant, mens nimirum, & quod superius mente. —— Neque vero, quidquid est in anima, propterea jam sentitur: pervenit sane in nos, quando ad sensum usque procedit, &c. Haec qui verba considerat, nescio, an suspicari debeat, νόας, quos *Plotinus* in medium producit, nihil esse, quam nescio quid in ipsis animis, cujus hi auxilio communitatem servent cum mente principe. Hinc etiam (y) *Porphyrium* accepimus, quo nemo rectius philosophiam *Plotini* calluit & perspexit, prorsus rejecisse & contemsisse νόας istos seu intelligentias, quas Platonici quidam naturas cum a principe mente, tum a ceteris animis distinctas prorsus & secretas esse, judicant. Ipse quidem *Plato* nusquam aperte νόας hujus generis commemoravit. *Mentes* in animis exsistentes inducit passim: at mentium prorsus abstractarum & ab animis sejunctarum, si unam demas mentem principem, nullo loco mentionem facit. Quod naturam secundam circa res secundas, aut res secundas circa naturam secundam versari, δεύτερον περὶ τὰ δεύτερα, uti vidimus antea, pronuntiat, id ut necessario de his mentibus capiendum esse, putemus, nihil plane cogit nos. Fieri enim potest, ut rerum secundarum nomine *ideas* tantum *Plato* designaverit, quemadmodum res tertiae, circa personam tertiam versantes, res ipsi sunt conditae & genitae. His ergo demonstratis & effectis, ita nos statuere oportet, Platonicam istam, aut potius *Platoni* temere adscriptam Trinitatem, quae discrimen omne inter Deum resque conditas aufert, quo faciliorem, ut suspicor, Deorum tutoribus viam aperiat superstitiones suas & ineptias tuendi, multo inimiciorem rectae rationi esse, quam Christianorum, cujus antea naturam explicuimus, Trinitatem. Etenim haec accurate ac distincte, quousque divina progrediatur virtus, & ubi rerum creatarum vires exordiantur, ostendit: divinam porro naturam tam late patere, docet, ut omnes tres comprehendat & complectatur personas; reliqua vero omnia, si a tribus his divinis personis discedas, cujuscumque demum generis sunt, res esse vere atque proprie a tribus his personis factas & creatas, earumdemque sociatis & conjunctis viribus, quum unus tantum reapse Deus sint, productas.

Ergo apertum jam ex illis est, quae disputavimus, omnes hasce maculas, quas di-

tura resident. Id, nisi fallor, *Ficinus* sibi vult, dicens: *Alteritate proprietatis & essentiae distinctae, non loco.* Tot ergo mentes sunt, quot animae: nec *Ficino*, haec quum scriberet, νόας, illos *Procli* & aliorum in mentem venisse, arbitror. Neque certe alia *Plotini* ipsius sententia fuit.

(v) *Capita & apices*] Anglice: *Heads and Summities.*

(x) *Verba*] Exstant ea *Ennead.* V. *Lib.* I. *de tribus hypostasibus archicis Cap.* 11. *p.* 492. Sed animadverti velim, non integra exhibuisse *Plotini* verba *Cudworthum*, verum decerpsisse tantum ea, quae instituto suo servire credidit. In Latina versione, quae Graecis hic adjecta cernitur, plura sunt, quam in Graecis, verba. Respondet haec Anglicae versioni, quam *Cudworthus* habet. Moris enim ipsi est, id quod jam alias observavimus, in versione ea saepenumero exprimere, quae in Graecis omiserat. Idem in statim consequentibus verbis fecit.

(y) *Porphyrium*] Nescio, an scriptum exstet alicubi, νόας, quales *Proclus* & alii sibimet ipsis animo effinxerunt, a *Porphyrio* rejectos & repudiatos esse. At ex aliis ejus scriptis, maxime ex ἀφορμαῖς ejus πρὸς τὰ νοητά, seu *sententiis ad intel-*

divino de Trinitate dogmati hominum inuſſit temeritas, ipſamque commentitiam hanc Trinitatem, quam *Platonicam*, ut a Chriſtiana diſcernatur, vocant, quoniam nonnullis placuit *Platonis* amicis, nec ab ipſo *Platone* primum profectam eſſe, neque omnibus illis arriſiſſe, qui *Platonis* diſciplinam ſequuti ſunt. Nunc e contrario planum facere conſtitui, *Platonem* multosque ex ſectatoribus ejus plurima ex priſca veraque doctrina retinuiſſe, proximeque ab illo abfuiſſe de Trinitate dogmate, quod ſuum *Chriſti* profitentur eſſe diſcipuli. Namque *tres*, quas inducunt, *hypoſtaſes* cum a reliquo Deorum coetu plane ſegregant, tum ex rerum creatarum ordine penitus excerpunt & eximunt; cetera vero univerſa harum trium perſonarum virtute ac efficientia procreata eſſe, praecipiunt.

Hoc quo pateat omnibus, principio velim animadverti, *Platonem* ipſum ſub exordium (z) *Timaei* accurate ac diligenter Deum resque a Deo factas diſtinguere, atque fines utrorumque his verbis apte ac ſcienter deſcribere: Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δόξαν πρῶτον διαιρετέον τάδε· τί τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον; καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε· τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν, ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ὂν, τὸ δ' αὖ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστὸν γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν· πᾶν δὲ αὖ τὸ
870 γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεσθαι. *Eſt igitur, ut mihi quidem videtur, ante omnia explicandum, quidnam ſit illud, quod ſemper eſt, neque ullum habet ortum, itemque illud, quod gignitur, nec umquam eſt: quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur, quod unum ſemper atque idem eſt; alterum, quod affert opinionem per ſenſus, rationis expers: quod totum opinabile eſt, id gignitur & interit, nec umquam vere eſſe poteſt. Omne autem, quod gignitur, ex aliqua cauſſa gigni, neceſſe eſt.* Praeclare (a) *Proclus* obſervavit, rationem, quae *Platonem* adduxerit, ut, de rerum quum vellet univerſitate exponere, exordium ab hac diſtinctione caperet, hanc eſſe, ὅτι ἐν ταῖς κοιναῖς ἡμῶν ἐννοίαις ἀπόκειται, τὸ εἶναί τι ἀεὶ ὄν, *quoniam in communibus noſtris notionibus hoc eſt, ſeu res mathematice certa, eſſe aliquid aeternum, aut quod numquam factum eſt aut ortum habuit.* Senſus certe quotidianusque vitae uſus perſpicue teſtantur, non eſſe omnes res aeternas, ſed quasdam & coepiſſe, & perire iterum, ſeu, ut notioribus loquar verbis, generari, ac rurſus corrumpi. Verum recentiores *Platonis* aſſectatores, quibus nihil erat mundi aeternitate potius & antiquius, quique hanc univerſitatem certo tempore productam eſſe negabant, manifeſtam vim *Platonis* huic dicto attulerunt, neque verba philoſophi torquere deſierunt, ut ſenſum ex illis elicerent prorſus ab opinione philoſophi remotum. Itaque τὸ γιγνόμενον, quod *Plato* vocat, non ſignificare rem, diſputarunt, quae coeperit aliquando, ſed rem, quae fluat perpetuo, ſtabilitateque careat, cujus tamen non repugnet naturae ab omni aeternitate exſiſtere. Hac freti expoſitione, perſuadere voluerunt aliis, docuiſſe *Platonem*, univerſum mundum corporeum ita quidem permanere, ut fluant omnia, & tempus in eo ſuccedat tempori, nec ullus conſtantiae locus ſit, verum tamen originis plane expertem eſſe. Atque haec ſententia opinio-

intelligibilia ducentibus apparet, ſanius & melius multis de rebus eum *Proclo* ſenſiſſe, ſaltim cautius & clarius loquutum eſſe. Mentem ſive νοῦν diſtinguit ſemper a ψυχῇ ſive anima. Vid. §. 5. *p.* 220. §. 17. *p.* 225. §. 30. *p.* 230. *&c.* At νοῦς ejus, ſi mentem hominis recte perſpicio, qui ſubtilitates magno ſtudio venatur, nihil eſt, quam natura quaedam ſimplex, in qua notiones rerumque ſpecies reſident, quas Platonici mentes in orbem ſecum afferre putabant: ψυχὴ vero ſive anima natura eſt medio loco inter corpus & mentem poſita, ſeu, ut ipſe ait, τι ἀμερίςου καὶ μεριςῆς οὐσίας μέσον τι, §. 5. *p.* 220. per totumque corpus diffuſa, quae ratiocinatur & notionibus in mente collocatis vel bene, vel ſecus utitur, §. 17. *p.* 225. Utrum duo haec binas eſſe naturas ſejunctas crediderit

Porr-

nione citius longe plurimorum invasit animos, sic ut ipse *Boëthius*, doctissimus ceteroquin e Christianis philosophus, abripi sese ab ea passus sit, nec, quin *Plato* mundum ita esse aeternum statuerit, ut nullum illi ortum esse putaret, ullo modo dubitari posse, crediderit. (*) *Non recte quidam*, inquit, *qui, quum audiunt, visum Platoni mundum hunc nec habuisse initium temporis, nec habiturum esse defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum, putant. Aliud est enim per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit, aliud interminabilis vitae totam pariter complexum esse praesentiam, quod divinae mentis proprium esse manifestum est. Neque Deus conditis rebus antiquior videri debet temporis quantitate, sed simplicis potius proprietate naturae.* Quo & verba illa, quibus postea utitur, pertinent: *Itaque, si digna rebus nomina velimus imponere, Platonem sequentes, Deum quidem aeternum, mundum vero dicemus esse perpetuum.* Verum hanc recentioris scholae Platonicae expositionem primo *Platonis* evertere penitus propositum, manifestum est. Is nimirum Deum esse hoc in loco demonstrare studet. Quod si vero nulla mundo est origo, si vel maxime statuat aliquis, omnia fluere, labi, nec uno eodemque statu permanere, numquam tamen inde conficiet, mundum ab alia quadam caussa necessario effectum esse. Deinde ipsa *Platonis* verba nullo modo ferunt hos interpretes. Voce enim γιγνόμενον declarat se non modo id intelligere, quod ita durat, ut cum tempore procedat & mutetur, verum etiam id, quod generationis habuit initium, τὸ γενέσεως ἀρχὴν ἔχον, & quod certo coepit tempore exsistere, τὸ ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενον, brevi, id, quod aliquando non fuit, & idcirco ab alia quadam caussa necessario procreatum & genitum fuit. Nihil ergo videat, oportet, qui non sentiat, *Platonem* rebus omnibus, quae cum tempore permanent, initium attribuisse. Et in ipso hoc *Timaeo* ipsum tempus praecipit non esse aeternum, aut sine principio, sed una cum coelo seu mundo exstitisse. Quibus positis, fieri nullo modo posse, concludit, quin alia quaedam sit aeterna natura, quae non tantum sine ulla conversione ac vicissitudine duret, sed & omni initio careat, mundumque una cum tempore produxerit. Nihil potest nimirum sine ulla caussa oriri, sive nulla res, quae aliquando nusquam fuit, ipsa vi sua, ut sit & exsistat, perficere valet. Oportet rem aliam antecedere, cui originem suam debeat. Hanc vero viam si persequamur, non antea quiescere nobis licebit, quam ad rem quamdam adscendendo perveniamus, quae perpetuo fuit, ortusque omnis expers est. Igitur haec duo dum assumit *Plato*: unum: res illas, quae ita permanent, ut cum tempore fluant & labantur, initium sine controversia habuisse; alterum: eam naturam, quae stabili, certa, & immutabili aeternitate gaudet, ortu & principio prorsus vacare: differentiam inter res genitas & non genitas, seu inter Deum resque ab eo conditas, perspicue constituit. Creatum nimirum esse illud, sciscit, quod, etiamsi duret & permaneat, fluit tamen & labitur, ideoque esse aliquando coepit. Hoc illud est, quod vocat τὸ γιγνόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε, *quod gignitur, num-*

(*) Consol. philos. Lib. V. Pro. VI. (p. 137.)

Porphyrius, an vero binas tantum unius naturae facultates, quas ratione & animo distinguat sapiens, haud facile dixerim. Mira enim est Platonicae sectae in explicandis rebus a sensu remotis obscuritas: de quibus non aliter loqui solent, ac si per se exsisterent, & personarum more agerent. Sed haec alias jam dicta sunt.

(z) *Timaei*] *Cap.* 12. *p.* 235. *ed. Fabricii.* Versio magnam partem *Ciceronis* est.

(a) *Proclus*] *Comm. in Timaeum Platon. Lib.* I. *p.* 10.

(b) *Di-*

671 *numquam vero eſt*: item id, quod ὑπ' αἰτίας τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεται, *quod neceſſario a cauſſa quadam procreatur.* Illud autem, quod ſine viciſſitudine ac temporis ſucceſſione permanet, initioque caret omni, id non creatum ac divinum eſſe, decernit. Atque hoc illud eſt, quod appellat τὸ ὂν μὲν ἀεί, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *quod ſemper eſt, neque ullum habet ortum.* Pari modo Deus a ſeptuaginta interpretibus in verſione librorum *Moſis* ὁ ὤν, *is, qui vere eſt*, (b) dicitur.

Hac de ἀϊδίῳ οὐσίᾳ ſeu φύσει, *aeterna natura*, quae ſemper exſtitit, nec ullo tempore nata eſt, non ſingulari ſemper numero *Plato* loquitur, qui noſter mos eſt, quos *Chriſtus* veritatem docuit, verum ſaepius numero plurium, receptum tum loquendi morem imitans. Ita in hoc ipſo *Timaeo* mundum appellat τῶν ἀϊδίων Θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα, *imaginem factam ſeu creatam Deorum aeternorum.* Hi autem Dii aeterni, vix ulli dubitare fas erit, quin τὸ πρῶτον illud, τὸ δεύτερον, & τὸ τρίτον, *primum* illud, *ſecundum*, & *tertium* ſint, de quibus in altera ad *Dionyſium* data epiſtola, tamquam tribus rerum omnium principiis, loquitur. Verbo, *Trinitatem* illa voce *divinarum hypoſtaſeon* deſignat, cujus ſociata virtute & efficientia totum ita mundum effectum & comparatum eſſe, arbitratur, ut conditores ſuos, tamquam ſignum & imago quaedam, referat & exhibeat: quo modo *Plotinus* verbis jam antea laudatis rem iſtam declarat & explicat: Οὗτος μὲν ὁ κόσμος εἰκὼν ἀεὶ εἰκονιζόμενος, ἑστηκότων μὲν τοῦ πρώ-

τε

(b) *Dicitur*] Longe plura ex *Platone* in medium attulit, ex quibus philoſophum hunc Deum diligenter ac ſollicite a materia rebusque conditis & factis diſtinxiſſe apparet, vir clar. *Jac. Zimmermannus*, in *Exerc. de Atheiſmo Platonis*, quae in *Jo. Georgii Schelhornii Amoenitatibus litterariis Part.* IX. deſcripta exſtat, §. 5. ſ. p. 847. ſ. & in erudita *Exercit.* hujus *Defenſione* adverſus *B. Nic. Hieron. Gundlingium*, earumdem *Amoenitat. Part.* XII. §. 10. ſ. p. 398. ſ.

(c) *Conſtitutas eſſe*] Verba *Platonis*, in quibus *tres* ſeſe *hypoſtaſes* ejus reperiſſe, *Cudworthus* putat, ex *Timaeo* haec ſunt p. 529. *Opp.* Ὡς δὲ κινηθέν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνενόησε τῶν ἀϊδίων Θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατήρ, ἠγάσθη τε καὶ εὐφρανθείς. *Quum igitur hoc a ſe factum ſempiternorum Deorum pulcrum ſimulacrum moveri & vivere, pater ille, qui genuit, animadverteret, delectatus eſt opere.* Duo ſunt, quae difficultatem pariunt in hoc philoſophi dicto. Primum, quaenam illa res ſit, quam ἄγαλμα ſeu *ſimulacrum* Deorum *Plato* vocat, quaeritur: deinde, quinam ſint *Dii* illi *aeterni*, ad quorum effigiem rem, de qua diſſerit, expreſſam eſſe ait, incertum eſt. Utrumque variis interpretum *Platonis* deliberationibus occaſionem praebuit. Quum in praecedentibus de *anima mundi* verba faciat *Plato*, ſunt in Platonicis, qui hanc ipſam mundi animam divinitatis illud ſimulacrum eſſe, cujus motu Deum delectatum eſſe *Plato* narrat, exiſtimant. Neque omni haec opinio probabilitate carere videtur: quam quidem ita complexus eſt *Chalcidius*, non ineptus *Timaei*-expoſitor, ut verſionem ſuam *Timaei* nil dubitaret ad eam accommodare. Sic enim verba Graeca reddidit: *Quae quidem omnia in anima fieri, —— palam eſt. Quam quum moveri & vivere animadverteret, factum a ſe ſimulacrum immortalis divinitatis, genitor ſuus hilaratus impendio.* Ego vero illorum omnino anteferri debere ſententiam arbitror, quam & *Cudworthus* approbavit, qui de mundo ſermonem eſſe cenſent. Ipſa enim res hanc poſcit expoſitionem. Anima omnis ex *Platonis* ſententia interiori vi ſemet ipſam ciendi ac movendi praedita eſt: quam interiorem movendi vim, id quod pauci neſciunt, argumentum eſſe voluit immortalitatis animorum. Quomodo igitur Deus dici poſſet vehementer laetatus eſſe, quum cerneret mundi animam moveri, quam non ignorare poterat virtute inteſtina ſemet ipſam movendi inſtructam eſſe? Praeterea paullo ante *Plato* docuerat, animam mundi ex ipſa mente ac divinitate ſummi Numinis procreatam, omnibusque corporibus priorem eſſe. Quod ſi ita eſt, quonam, quaeſo, pacto motus hujus animae cauſſa eſſe potuit inſignis in Deo laetitiae? Hoccine fortaſſis neſciebat Deus, fore, ut res ex ſeſe genita & educta moveret ſeſe? Aut num metuebat, ne pars naturae ſuae torpens & mortua jaceret? Mundum vero ſi ponamus a *Platone* hic intelligi, ſatis apta ejus erit ſententia. Deus, inquit, quum videret, materiae molem, quae rudis & informis antea fuerat, motibusque jactabatur inordinatis, poſtquam animam acceperat ex ipſo Deo genitam, motu tranquillo & ordinato concitari, magnam ea de re laetitiam concepit.

Quinam vero ſunt *Dii* illi *aeterni*, ad quorum imaginem mundum eſſe comparatum, *Plato* ait? Parcam chartae ac tempori; nec omnes Platonicorum argutias de hiſce Diis huc transferam, qua-

rum

τε καὶ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. *Hic quidem mundus imago est, quae perpetuo renovatur,* (ut imago quaedam in vitro) *primi, secundi tertiique principii, quae semper stant,* id est, ex infinito tempore exsistunt nec umquam facta sunt. Nec aliter visum fuit antiquis *Platonis* interpretibus, quos *Eusebius* primum illud, secundum, & tertium, quorum *Plato* meminit *Epistola ad Dionysium*, de tribus accepisse Diis, auctor est: Ταῦτα οἱ τὸν Πλάτωνα διασαφεῖν πειρώμενοι, ἐπὶ τὸν πρῶτον Θεὸν ἀνάγουσιν. ἐπί τε τὸ δεύτερον αἴτιον, καὶ τρίτον τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν, Θεὸν τρίτον καὶ αὐτὴν ὁριζόμενοι εἶναι. *Haec Platonis verba, qui explicandam philosophi mentem suscepere, ad primum Deum secundumque principium referunt, nec non ad tertium, quem mundi animam Deumque tertium ipsi quoque appellare solent.* Quamobrem recte nos omnino facturos, opinamur, si aeternos istos nec creatos Deos, quorum imaginem seu simulacrum totum esse mundum genitum seu creatum in *Timaeo* perhibet, hanc esse Trinitatem divinarum hypostaseon constituamus, cujus potentia mundum omnem fabricata est. Ex quo novum conjectura nostra, quam supra proposuimus, firmamentum accipit, *Ciceronem*, qui *Platonis* libenter vestigia legit, eosdem Deos aeternos in animo habuisse, quum scriberet, *a Diis omnia a principio facta*, nec non, *providentia Deorum mundum & omnes mundi partes* (c) *constitutas esse*

Altera quidem Trinitatis Platonicae persona, *mens* seu *intelligentia* genita ex prin- 672
ci-

(*) Praep. euang. Lib. XI. C. 20. p. 541.

rum paucae solidi aliquid & constantis habent. Satis erit, in *Cudworthi* sententiam inquirere, atque, hoc facto, quid mihi videatur, exponere. ἰδίους Θεοὺς, quorum ἄγαλμα *Plato* hunc esse mundum dicit, tres opinatur *Cudworthus* esse divinas personas, seu; ut Platonicis vocantur, *hypostases*. Huic ego sententiae id primum obstare arbitror, quod *Plato* de his Diis perennibus ita loquitur, ut eum pateat naturas designasse a summo & celsissimo Numine; cui mundi constructionem attribuit, secretas & sejunctas. Summum enim Deum ait non mediocriter exhilaratum fuisse, quum mundum videret ad exemplum Deorum aeternorum factum moveri & agitari. Si *Dii aeterni* ipse essent supremus ille Deus, tribus constans personis, a quo rerum universitatem adornatam esse vult philosophus, haud dubie dixisset, Deum laetatum fuisse, quum *mundum ad sui effigiem conditum* animadvertisset certis legibus impelli. Quod vero distincte tam Deum ipsum, mundi conditorem, quam aeternos Deos nominat, id perennes hosce Deos illos esse manifesto significat, quibus mundi opifex & architectus, tamquam exemplis, in condendo mundo usus est. Deinde, quanam ratione mundus hic; qui in sensus & oculos incurrit, expressum simulacrum esse queat trium personarum divinitatis aut supremi Numinis; quod omni corpore, figura & forma caret, alius dixerit: ego quidem nihil hujus rei me intelligere confiteor. Quidnam similitudinis, obsecro, inter naturam esse poterit corpoream, variis ex partibus concretam, mutabilem, forma & figura praeditam, & inter naturam simplicissimam, omnis concretionis nesciam, stabilem, nulliusque umquam ingenio comprehendendam? *Eusebii*, quem *Cudworthus* adducit, locus ad sententiam ejus probandam nihil valet: in quo quippe non de hoc *Timaei* loco, sed de altero illo, agitur, qui in *Epistola ad Dionysium* exstat. Istum vero locum a plerisque *Platonis* interpretibus de tribus rerum principiis accipi, nemo negat. Nec, quae ex *Cicerone* afferuntur, momenti habent aliquid: de quibus supra jam actum est.

Aeterni Dii Platonis nulli sunt, nisi totus fallor, quam aeterna rerum omnium exempla & species, quarum ad normam mundum hunc a supremo Numine comparatum esse, *Plato* censuit. Haecne mira cuiquam videatur interpretatio, animadverti primo velim, totum huncce mundum & insigniores ejus partes, solem, lunam, terram, pro Diis a *Platone* fuisse habitas: cujus quidem rei vel ex uno *Timaeo* satis luculenta liceret proferre testimonia, si quid dubitationis oriri cuiquam posset. Illud autem, quod observetur, valde dignum puto, *Platonem* nunc totam rerum universitatem seu mundum conjunctim spectatum Deum singulari numero appellare, nunc vero plurium Deorum meminisse, solemque, lunam, terram, aliaque mundi membra sigillatim Deos vocare. De tota rerum universitate loquitur, quum ita differit in *Timaeo* p. 524. Οὗτος δὴ πᾶς ὄντως ἀεὶ λογισμὸς Θεοῦ τὸν ποτὲ ἐσόμενον Θεὸν λογισθείς. *Deus is, qui erat, de aliquando futuro Deo* (mundo nimirum) *cogitans.* Alios ejus generis locos praetermitto: nec,

 -at

cipe persona, quam τἀγαθὸν seu *bonum* nominant, aut ex ea emanando processisse dicitur. Sed hoc tamen impedimento non fuit Platonicis, ne semper eamdem
673 exstitisse aut aeternam esse, pronuntiarent. Cujus quidem rei testes multi sunt Platonici, quibus nemo verorum *Platonis* discipulorum nomen & existimationem detraxerit. Nos ex magna testimoniorum turba duobus contenti erimus. Primus *Plotinus* testis esto, qui *Ennead* V. *Lib.* I. *C.* 6. sic fatur: Ἐκποδὼν δὲ ἡμῖν ἔστω γένεσις ἡ ἐν χρόνῳ, τὸν λόγον περὶ τῶν ἀεὶ ὄντων ποιουμένοις, κ. τ. λ. *Procul esto nunc a nobis generatio temporalis, verba de sempiternis in praesentia facientibus, &, si quando inter loquendum generationem eis tribuamus, ratione caussae ordinisque cujusdam generationem tantum commemoramus.* Haec verba proprie ad alteram pertinent hypostasin sive *mentem*: verum postea tertiam quoque Trinitatis personam, ψυχὴν nimirum, seu mundi animam, ejusdem dignitatis *Plotinus* facit participem; utpote quam, sicut altera persona verbum est primae, ita verbum esse secundae personae, praecipit: Καὶ τὸ γενόμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι· καὶ κρεῖττον ἁπάντων νοῦς, ὅτι τἆλλα μετ' αὐτόν· οἷον καὶ ἡ ψυχὴ λόγος νοῦ καὶ ἐνέργειά τις, ὥσπερ αὐτὸς ἐκείνου. *Oportet profecto, quod sit ab eo, quod est mente melius, esse mentem: melius vero omnium, quae fiunt, est intellectus, quoniam alia sunt post ipsum. Jam vero & anima mentis est verbum & actus quidam, sicut mens est Dei verbum.* Alterum auctorem dabo *Porphyrium*, ex cujus quarto *Historiae philosophicae Libro S. Cyrillus* hunc affert locum, quo *Platonis* doctrinam explicat: (*) Εἰπόντος Πλάτωνος περὶ τοῦ ἀγαθοῦ οὕτως· ἀπὸ δὲ τούτου τρόπον τινὰ ἀνθρώποις ἀνεπινόητον νοῦν γενέσθαι τε ὅλον καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφεστῶτα, ἐν ᾧ δὴ τὰ ὄντως ὄντα καὶ ἡ πᾶσα οὐσία τῶν ὄντων· ὃ δὴ καὶ πρῶτος καλὸν καὶ αὐτόκαλον, παρ' ἑαυτοῦ τῆς καλλονῆς ἔχον τὸ εἶδος· προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὡρμημένος, αὐτογέννητος ὢν καὶ αὐτοπάτωρ· οὐ γὰρ ἐκείνου κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τούτου ἡ πρόοδος γέγονεν, ἀλλὰ τούτου παρελθόντος αὐτογόνως ἐκ Θεοῦ, παρελθόντος δὲ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς τινος χρονικῆς, οὔπω γὰρ χρόνος ἦν, ἀλλ' οὐδὲ χρόνου γενομένου πρὸς αὐτόν ἐστί τι ὁ χρόνος· ἄχρονος γὰρ ἀεὶ καὶ μόνος αἰώνιος ὁ νοῦς. *Plato de bono in hunc modum loquitur: Ex hoc quamdam hominibus imperceptibilem mentem esse factam, totam per se subsistentem, in qua vere sunt, quae sunt, & omnis entium substantia est, quae quidem & prima pulcra, & per se pulcra est, a se pulcritudinis speciem ducens: prodiit vero*

(*) Cyrillus contra Jul. Lib. I. p. 32.

ut ex illis ejus dictis, quibus terrae, solis, lunae, tamquam Deorum, meminit, quum satis ingens eorum adsit copia, aliquem proferam, necessarium arbitror. Huic vero mundo, quem oculis & sensu percipimus, alius ex sententia *Platonis* ab aeterno respondet νοητὸς, seu mundus soli animo conspicuus, cujus ad exemplum spectabilis haec rerum universitas a Deo comparata est: de quo quidem mundo cum alias, tum in primis in *Timaeo* haud longe ab exordio copiose disserit. Mundus iste νοητος & ingenio soli patens utrum a *Platone* in Deo & intelligentia divina fuerit positus, an vero extra Deum collocatus, nunc quidem quaerere, nil attinet: rem ipsam tantum contemplemur. Quod si ergo mundus hicce adspectabilis, judice *Platone*, Deus est, nec non majores ejus partes, quibus continetur, Dii sunt, exemplaris ille mundus, quem unice mens nostra intuetur, cujusque noster hicce orbis expressa est imago, nec non nobiliora ejus membra non immerito Dii appellabuntur. Fac, solem Deum esse: adde, solis hujus, quod *Julianus* totque alii Platonici toties praedicant, perenne & sempiternum exemplum, cujuscumque demum illud naturae sit, exstare: nonne aeterna illa solis species eodem jure Deus vocabitur, quo ipse sol, qui ad normam ejus effictus est? Fingamus, urbem aliquam ex infinito tempore in tabula quadam depictam exstitisse, ut ad ejus speciem certo tempore vera quaedam urbs construeretur: adjiciamus, id fieri, architectumque aliquem ipsa re perenne illud simulacrum urbis exprimere: nonne, hoc facto, commode dicet aliquis, conditam urbem istam imaginem esse urbis illius aeternae? *Plato* igitur, quum aeternas nescio quas Deorum species exstitisse judicaret, non prorsus stolide loquutus est, quum mundum hunc

ro ante saecula ab auctore Deo emicans, per se genita, & sibi ipsi patens: non enim illo movente se ad generationem hujus progressus fuit, sed hoc procedente per se ipsa nascendo ex Deo, procedente, inquam, a nullo principio temporis: nondum enim tempus erat: sed neque facto tempore ad ipsum, aliquid est tempus: quippe mens illa semper expers temporis & sola perennis. Hic *Porphyrium* videmus non modo aeternitatem secundae Trinitatis hypostaseos, *mentis* nimirum seu *intelligentiae*, tueri, verum etiam nonnullas de ea loquendi formas usurpare, quae vix capiat aliquis, & quarum multa alias exempla non reperias. Licet enim fateatur, mentem ex principe Deo seu fonte divinitatis esse genitam; tamen vocibus αὐτοπάτωρ & αὐτογένητος de ea utitur, quae sui ipsius parentem & originem mentem esse indicant, docetque, eam αὐτογόνως, *ex semet ipsa* processisse ac prodiisse.

Igitur, quum multum haec loquendi ratio caliginis & obscuritatis habeat, operae pretium existimo veram ejus sententiam paucis exponere, & fundamenta declarare. *Porphyrius* ipse vero hic sententiam suam hoc modo explanat: Mens, quamvis ab aeterno ex principe Deo seu supremo Numine generata sit, tamen propterea ex se ipsa dicitur esse nata, quia non ita ex fonte prodiit divinitatis, ut quodammodo ad generationem suam impelleretur ac moveretur, verum semper constitit ac quievit. Eamdem jam antea doctrinam *Plotinus* in medium protulit, cujus haec verba sunt: (*) Οὐ κινηθέντος φατέον γίγνεσθαι· εἰ γὰρ κινηθέντος αὐτοῦ τι γίγνοιτο, τρίτον ἀπ' ἐκείνου τὸ γιγνόμενον μετὰ τὴν κίνησιν ἂν γίγνοιτο καὶ οὐ δεύτερον· δεῖ οὖν ἀκινήτου ὄντος, εἴ τι δεύτερον μετ' αὐτὸ, οὐ προσνεύσαντος, οὐδὲ βουληθέντος, οὐδὲ ὅλως κινηθέντος: *Quod igitur ex primo principio gignitur, dicendum est superiore non agitato gigni: alioquin, si moto illo* 674
aliquid generetur, certe id, quod gignitur, non secundum, sed tertium erit ab illo post motum. Quamobrem necessarium est, quum illud sit prorsus immobile, si quid secundum post ipsum nascitur, id profecto illo neque annuente, neque voluntate decernente, neque ullo pacto commoto subsistere. Haec in *Porphyrii* stilum si convertenda sint, his efferre verbis licebit: Est natura quaedam, quae ex principe Deo seu divinitatis fonte αὐτογόνως sive ita emanavit, ut semet ipsam simul genuerit. Vera autem dogmatis istius haec esse videtur sententia: Alteram divinitatis personam ex principe qui-

(*) Enn. V. Lib. I. C. 6. (Libro de trib. princip. substantiis p. 487.)

hunc Deorum aeternorum esse ἄγαλμα pronuntiaret. Quare hae aeternae mundi, siderum, & elementorum species sine ulla controversia Dii sunt illi ἀίδιοι, quorum ἄγαλμα hunc mundum esse, *Plato* docuit. Alii Platonicorum Θεοὺς νοητοὺς hos Deos nominant: qua de re jam dixi alias. Praeclare hanc interpretationem extrema *Timaei* verba confirmant, quibus mundum ita describit philosophus: Ὁ κόσμος ζῶον ὁρατὸν, τὰ ὁρατὰ περιέχον, ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΝΟΗΤΟΥ ΘΕΟΥ, αἰσθητὸς, μέγιστος καὶ ἄριστος. *Mundus animal visibile, visibilia comprehendens*, INTELLIGIBILIS DEI IMAGO, *sensibilis, maximus, interminatus.* Quaero, quisnam hic sit ille Θεὸς νοητὸς, cujus imaginem *Plato* hunc mundum appellat? Sine ullo dubio mundus ille ex speciebus seu ideis conflatus, in quo tantum universa secta Platonica sibi placet. Hoc si ita est, quis non videt, illos *aeternos Deos*, quorum simulacrum hunc mundum esse, *Plato* dicit, partes esse majores & insigniores, ex quibus mundus ille νοητὸς consistit? Nihil inter hunc & illum, de quo agimus, locum interest, nisi quod illic plurium, hic unius Dei mentio fit. Sed hoc in more *Platoni* positum fuisse, ut de mundo disserens, nunc unum, nunc vero plures Deos commemoraret, ante jam ostendimus. Discrimen vocabulorum νοητὸν & ἀΐδιον non moror. *Plato* enim quibus attente lectus est, illi non ignorabunt, aequam horum verborum ex ipsis disciplinae ejus legibus potestatem esse. Faciet, nisi fallor, haec interpretatio nostra cum ad multas *Platonis* sententias illustrandas, in quibus sine fructu interdum sudant, qui dictioni ejus non satis adsueti sunt, tum ad eos in officio continendos, qui multis in locis apud *Platonem* tres divinitatis personas temere sibi reperisse videntur.

(d) λοῖ

quidem omnino procedere Deo, at non eo modo atque ratione, qua res creatae inde procedunt, quas ſupremi Numinis libera voluntas & mandatum producit & procreat, verum naturali quadam & neceſſaria emanatione. Neque vero haec loquendi ratio uni placuit *Porphyrio.* Namque eadem nomina αὐτοπάτωρ & αὐτόγονος, *parens & auctor ſui ipſius*, in *Jamblichi* etiam *de myſteriis Libro* leguntur, qui ſimiliter non ad primum omnium principium ea accommodat, ſed ad ſecundam quamdam hypoſtaſin divinam: (*d*) Ἀπὸ δὲ τοῦ ἑνὸς τούτου ὁ αὐτάρκης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε· διὸ καὶ αὐτοπάτωρ καὶ αὐτόγονος. *Ab hoc autem uno Deus per ſe ſufficiens ſe ipſe explicuit: proinde eſt ſui pater & ex ſe genitus.* Sed de hoc *Jamblichi* Deo aut divina *hypoſtaſi* deinceps latius diſſeretur. Ceterum nonnulli quoque ex Chriſtianis Theologis ſimile quid in explicando de Trinitate dogmate auſi ſunt, atque λόγον ſeu verbum, quod nos profitemur, divinum αὐτόθεον & *ex ſe ipſo Deum* vocare non dubitarunt. Ego vero, quoniam ſacrae litterae nulla nobis eloquutionum ejusmodi exempla ſuppeditant, nemini eſſe integrum arbitror, his ſimilibusque dicendi modis in coeleſtis veritatis expoſitione (*e*) uti.

675 *Dionyſius Petavius*, poſtquam *Arii* dogma recte atque dextre explanaverat, oſtenderatque, docuiſſe hominem hunc, patrem unum ſolum eſſe aeternum Deum, filium vero ſeu verbum naturam eſſe factam, quam pater ex nihilo certo tempore procreaſſet, aut, quum non fuiſſet antea, protuliſſet, haec verba ſubjicit: (*) *In ea vero profeſſione, quod ſupra memoravi, planiſſime conſtat, germanum Platonicum Arium exſtitiſſe.* Verum haec in manifeſto eſſe errore, *Arium*que nullo jure a *Petavio*, homine ceteroquin ingenio, diligentia, & eruditione nulli ſecundo, ad Platoni-

(*) De Trinit. Lib. I. C. 8. §. 2. (Tom. II. Dogmat. Theolog. p. 38.)

(*d*) ἀπὸ δὲ] *Jamblichus de myſteriis Sect.* VIII. *Cap.* 2. *p.* 158. Verum non ibi legitur, quod *Cudworthus* hic poſuit, vocabulum αὐτόγονος, ſed αὐτάρκης, *ſibi ſufficiens.* Forte judicavit, loco αὐτάρκης, quod in codicibus eſt, legendum eſſe αὐτόγονος, quoniam paullo ante nomen αὐτάρκης jam adhibitum erat a *Jamblicho.*

(*e*) *Uti*] Sunt, niſi fallor, in hac de *mente Platonis* diſquiſitione, quae fortaſſis aliquis deſideraverit. (I.) De *Platonis* unice hic ſententia quaeritur, quam juniorum Platonicorum doctrina multo eſſe puriorem atque meliorem, affirmat *Cudworthus.* At nihilo tamen minus, quid *Plato* ſenſerit, id non ex ipſo *Platone*, ſed ex binis recentioris ſcholae Platonicae alumnis, *Plotino* & *Porphyrio*, demonſtrare ſtudet. Si corrupta eſt ac multis modis depravata novae ſectae Platonicae de tribus principiis doctrina, quonam jure interpres hacc ſecta erit dogmatis, quod ipſe *Plato* fovit? Meo quidem judicio ipſe *Plato* adeundus erat, dimittendi vero illi, quos omnes novimus in *Platone*, quaecumque modo vellent, repeiriſſe. Sed univerſi, qui de *Platonis* tribus principiis ſcribere aliquid audent, hanc ſibi vident neceſſitatem impoſitam, quum ipſe nihil certi atque perſpicui de illis tradiderit, ex junioribus ejus ſectatoribus hauriendi: quam quidem ego viam valde lubricam & ancipitem exiſtimo. (II.) *Plotini* & *Porphyrii* de tribus principiis praecepta, ſi diligentius expendantur, ejus mihi videntur eſſe generis, ut longe citius Sabellianorum de Deo dogmata referant, quam ſanam & ſacris litteris conſentaneam de tribus in Deo perſonis doctrinam. Etenim νοῦς & ψυχὴ, quorum non ſecus mentionem faciunt, ac ſi diſtinctae eſſent naturae, multis aliis in locis ita deſcribuntur ab illis, ut nihil, niſi divinam rationem ſeu intelligentiam, & vim Dei in mundo & rebus conditis ſeſe exſerentem, aut binas ſummi Numinis proprietates & perfectiones his vocabulis deſignari, appareat. In qua me ſententia non mediocriter hoc confirmat, quod in hominis anima, haud aliter ac in ipſo Deo, tres conſtituunt ejusmodi hypoſtaſes, atque de νῷ & ψυχῇ in quovis homine iisdem paene verbis loquuntur, quibus de mente & anima divina utuntur. Tres autem in ſingulorum hominum animis vere ita dictas hypoſtaſes verſari, ab his philoſophis decretum eſſe, non arbitror aliquem ſibi facile perſuaſurum eſſe. Sed hanc rem alio loco decrevi accuratius & copioſius perſequi: hic intellexiſſe ſatis erit, quae noſtris dogmatibus apud Platonicos cognata videntur eſſe, non tam ex verbis, quam ex totius diſciplinae habitu, metienda eſſe ac ponderanda. (III.) Non ſum neſcius, ſcholam

nicos referri, quae adhuc partim ex ipſo *Platone*, partim ex germanis ejus ſectatoribus collecta ſunt a nobis, extra controverſiam collocant. *Plato* certe, aut *Plotinus*, ſi alteri hypoſtaſi, menti, λόγῳ, principiſque perſonae filio aeternitatem derogaſſet, idem feciſſet, ac ſi ſapientiam ipſam & intelligentiam negaſſet ab aeterno exſtitiſſe. Nam uterque alteram hypoſtaſin divinitatis nihil eſſe aliud, quam αὐτοσοφίαν, ſapientiae fontem, & ipſam idcirco ſapientiam illam, qua Deus eſt ſapiens, decernit. Quod ſcitum quatenus aut quo ſenſu tolerari queat, nunc, ut disquiramus, neceſſe non eſt. Interim *Athanaſium*, non poſſum, quin obſervem, ab eadem ſtetiſſe opinione: quod ex hiſce locis ejus apparet: (*) Καὶ σοφία καὶ ἀλήθειά ἐστιν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλης σοφίας δεύτερος, ἀλλὰ μόνος οὗτος, δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ πατὴρ, κ. τ. λ. *Dominus eſt ſapientia & veritas, neque eſt ſecundus ab altera ſapientia, ſed ſolus ipſe eſt, per quem omnia fecit pater.* Et rurſus: Οὔτε γὰρ λόγος ἐστὶν ὁ τοῦ λόγου πατήρ. *Non enim verbum eſt verbi pater.* Item: Οὐκ ἦν λόγος ὁ τὸν λόγον προϊέμενος· ἦν γὰρ ὁ λόγος πρὸς τὸν Θεόν· σοφία γεγένηται ὁ κύριος· οὐκ ἦν οὖν σοφία ὁ τὴν σοφίαν ἀνιείς· ἐγὼ γὰρ ἤμην, φησὶν, ᾗ προσέχαιρεν. *Non erat aliud verbum, quod hoc verbum proferret: erat enim verbum apud Deum. Sapientia eſt dominus: tamen alia ſapientia non erat, quae hanc ſapientiam produceret. Ego, inquit, eram, in qua oblectabatur.* Et haec quidem poſteriora verba ex *Dionyſio*, antiſtite Alexandrino, ſic affert, ut ea ſimul approbet. Hic ipſe quoque *Athanaſius* refert, *Arium* e contrario docuiſſe, aliud eſſe verbum & aliam ſapientiam, illo verbo & illa ſapientia, quae in *Chriſto* eſt, antiquiorem. (*f*) Sed haec alium locum flagitant: nunc ſatis erit, ſi nullum umquam 676
Platonicum mentis univerſalis ſeu ſecundae divinitatis perſonae aeternitatem in du-

(*) De ſent. Dionyſii Tom. I. p. 567.

Iam juniorem Platonicam de tribus rerum principiis, quae perpetuo inculcat, formulas & dicendi rationes adhibuiſſe iis loquendi modis omnino pares, quos Theologi Chriſtiani aetatis illius de aeterna filii Dei generatione, Spiritusque ſancti natura & proprietatibus uſurpare ſolent. Sed expeditum nondum eſt, utrum philoſophi illi Platonici has ipſimet loquutiones invenerint, an vero a Chriſtianis ſumſerint. Certum eſt, alioque loco fuſius demonſtrabitur, Platonicos altero & tertio poſt natum Servatorem ſaeculo cum generatim diſciplinam ſuam magno ſtudio ad Chriſtianae dogmata religionis accommodaſſe, tum ſigillatim id egiſſe, ne inter tres divinitatis perſonas, quas Chriſtiani profitentur, & tria principia ſua multum intereſſe diſcriminis videretur. Etenim, creſcentibus indies Chriſtianorum opibus, & deficiente eorum, quibus Dii curae erant, multitudine, nihil rebus Deorum conſultius eſſe putabat haec familia, quam ſua facere quodammodo praecepta illa, quae prae ceteris in religione Chriſtiana eximia, praeclara, & ſublimia omnium confeſſione erant, cumque his veteres ſuperſtitiones colligare. Quam propter cauſſam veri duco ſimillimum, hac etiam in re Chriſtianorum fuiſſe imitatores hos philoſophos, atque, ut facilius perſuaderent populis, tria principia ſua & tres Chriſtianorum in Deo perſonas aut nullo aut modico intervallo diſtare, libenter formulas illas adſciviſſe, quibus dogma ſuum de Trinitate Chriſtiani explicare ſolebant. In *Jamblicho* hoc in primis obſervavi, qui Arianarum litium temporibus adhuc vixit, nec paucis idcirco loquutionibus utitur, quarum origines his controverſiis non ſunt antiquiores.

(*f*) *Sed haec alium*] Ipſe hic *Cudworthus* perſpicere videtur, Trinitatem, cui *Plotinus* & alii ex Platonicis favent, non tam perſonarum, quam notionum & virtutum divinarum, Trinitatem eſſe, longoque propterea diſcrimine a Chriſtiano de tribus divinis perſonis dogmate diſtare. Namque ſi *Plotini* ſecunda hypoſtaſis ipſa illa ſapientia eſt, qua Deus eſt ſapiens, nonne altera haec hypoſtaſis perfectio tantum eſt divina, quam non niſi cogitando ab ipſo Deo diſtinguere licet? Quis, obſecro, rationem aut ſapientiam, qua ſapit homo, ſingularem eſſe quandam in illo homine veramque perſonam ſtatueret? Cum hac vero Platonicorum ſententia minime componi velim, id quod hic tamen facere videtur vir doctiſſimus, illam, quae familiaris eſt *Athanaſio*, loquendi rationem, *Chriſtum*, Servatorem noſtrum, ipſam illam rationem & ſapientiam eſſe, quae in Deo eſt, aut qua Deus ſapit & ratiocinatur. Quamquam ſolus minime ſic ſenſit vel dixit *Athanaſius*, verum magna ve-

dubium vocasse indicavero. Contra nonnulli hujus generis, id quod jam antea demonstravimus, dum verbum hoc seu mentem suimet ipsius parentem, caussam, & originem (αὐτοπάτωρ & αὐτόγονος) dicerent, nimio plus arrogare visi sunt alteri personae: quamquam, quum alioquin faterentur, processisse eam ex principe Deo, natumque primae personae esse, singulari quodam & sublimiori sensu haec dicta intelligi voluerunt. *Plato* igitur, quem mundum esse aeternum negasse novimus, quia secundam Trinitatis suae personam aeternam facit, ea re ex naturarum cam creatarum ordine prorsus tollit, nec ab ipsius idcirco *Athanasii* hac in re sententia recedit: (*) Εἰ ἀΐδιός ἐστιν ὁ υἱὸς, οὐκ ἦν κτίσμα· εἰ δὲ κτίσμα τυγχάνει, οὐκ ἦν ἀΐδιος. *Si aeternus est filius, non est creatura: contra, si creatura est, aeternus non fuerit.*

Macrobii dictum, in quo *Petavius* opinionis suae praesidium constituit, nullius est hac in caussa numeri. Ait (g) *Macrobius, primam caussam de se mentem creasse,* &

(*) P. 119. (T. I. Opp. in Disp. cum Ario.)

terum doctorum, qui cum Arianis pugnarunt, turba, quorum testimonia magnam partem *Dion. Petavius* collegit *de Trinitate Lib.* VI. *Cap.* 9. *p.* 347. *Tom.* II. *Dogm. Theol.* Fateor, ut multa alia incautis exciderunt viris meritissimis, qui sententias Arianorum eversum ibant olim, in quibus nos hodie non immerito proprietatem & accurationem requirimus, ita & hanc dicendi rationem, si extra nervos orationis & disputationis seriem spectetur, suspicionem parum sanae & castigatae doctrinae gignere posse. Quamobrem *Augustino* non vereor accedere, qui satis accurate ac diligenter in eos disputavit, quibus hic ante se placuerat loquendi modus. Vid. *Lib.* VI. *de Trinit. Cap.* 1. *p.* 598. & *Lib.* XV. *Cap.* 7. *p.* 689. *Tom.* VIII. *Opp.* Quamvis enim commode possit exponi, & a multis dudum expositus sit; tutius tamen est, ut opinor, a loquutionibus abstinere, quarum ambiguitate decipi possunt, in quibus mediocris est perspicientia. At nihilo tamen minus, si mens, animus, & consilium potius eximiorum virorum consideretur, quam verba ipsa, quae adhibuerunt, non erit meo quidem judicio, quod in illis magnopere reprehendamus. In certamine cum Arianis illi, qui recte sentiebant, doctores in primis adversus eos urgebant celebrem *Salomonis Prov.* VIII. de sapientia divina locum, quem de *Christo* plerique omnes veterum interpretari solent: ex quo quidem loco aliisque nonnullis aeternitatem filii Dei probabant. Vid. ex multis *Athanasius Orat.* II. *contra Arianos T.* I. *Opp. p.* 319. Hujus ergo dicti vim ut effugeret *Arius*, *Christum* quidem haud negabat *sapientiam* in sacris libris vocari, & esse quoque certo sensu Dei sapientiam; verum illam, de qua *Salomo* differit, sapientiam non esse *Christum*, dicebat, sed aliam in Deo sapientiam ex omni aeternitate perfectionis aut qualitatis loco fuisse: hanc a *Salomone* & aliis auctoribus sacris, qui aeternam nominent sapientiam, intelligi. Aliam nimirum esse sapientiam & rationem illam, qua Deus sapiens sit; aliam verbum illud, de quo *Joannes*, & sapientiam, de qua *Paulus* loquatur: hanc extra Deum esse, & ab interiori sapientia & λόγῳ fabricatam. Vid. *Athanasius Orat.* I. *adv. Arian. p.* 124. & *Libro de sententia Dionysii contra Arianos p.* 567. *T.* I. *Opp.* Verum eripi sibi nolebant rectae doctrinae patroni *Salomonis* illud effatum. Quare disputationis fervore inflammati, non dubitabant eo procedere, ut *Christum*, Servatorem nostrum, ipsam esse illam sapientiam & rationem decernerent, qua pater sapit & ratiocinatur. Audacter, non diffiteor, & libere: maxime quum alia longe ratione Arianis sine cujusquam offensione responderi potuisset: nec tamen perverse omnino & insipienter. Etenim, qui sic loquebantur, nomen *sapientia* sensu, ut vocant, formali minime usurparunt, quemadmodum Platonici, cum quibus hic conjunguntur a *Cudwortho*, neque sapientiam hanc inter qualitates divinas retulerunt: quod quidem si fecissent, Sabellianis propiores fuissent, quam ipsimet putarunt. Sapientia enim, ut virtus & perfectio Dei spectata, idem est, ut omnes norunt, quod ejus essentia. Filius ergo, si proprie loquuti fuissent hi doctores, essentia foret patris ex opinione eorum, & pater a filio essentiam haberet, hoc est, ut esset atque saperet. Verum *Athanasius* diserte, ne in has incideret insidias, sapientiam ex ordine divinarum qualitatum exemit. Εἰ δὲ φήσαιεν, inquit *Orat.* V. *contra Arian. p.* 523. *Tom.* I. *Opp.* ὡς ποιότητα εἶναι ἐν τῷ πατρὶ τὴν σοφίαν, ἢ αὐτοσοφίαν εἶναι, ἀκολουθήσει τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἄτοπα εἰρημένα. *Quod si dixerint, sapientiam qualitatem esse in Deo, aut ipsum suam ex se sapientiam esse, sequentur absurda, quae prius dicta fuerunt.* Non probo universa, quae hujus generis apud *Athanasium* & alios exstant; nec probarunt omnes, qui aetate vixerunt ejus, doctores Christiani. Hic vero tantum id agitur, ut, tam-

& rursus *mentem animam de se creasse.* Sed veteres, non ignotum est, tam angustis minime finibus potestatem vocis *creare* conclusisse, atque nos solemus, qui *Christum* profitemur. Nobis *creare* idem semper est, quod certo tempore producere aliquid: verum illi verbo hoc omnes efficiendi & procreandi modos designabant. Credo ego, *Petavio* id quidem primum aberrandi caussam dedisse, quod *Platoni* in universum non nimis amicus esset, deinde hoc potissimum, quod adulteratam illam Trinitatem, quam nonnulli excogitarunt ex Platonicis, cujus tertia persona totus est hicce mundus animatus, non satis a ceterorum secreverit Platonicorum sententia, qui tertiam personam non ipsum mundum esse volunt, qui creatus est, sed mundi architectum & opificem. Hinc certe accidit, ut scriberet: *Tertius vero Deus manifeste creatus ab iisdem Platonicis putatur, quem &* πνεῦμα (*h*) *nominant.*

Illud

etsi philosophi Platonici iisdem, quibus Nicaeni doctores, usi sunt dicendi formulis, sententiis tamen eos diversos fuisse ac separatos, appareat. Confer, quae paullo post hac de re disserentur.

(*g*) *Macrobius*] *Lib.* I. *in somnium Scipion. Cap.* XIV. *p.* 73. Hoc autem *Macrobii* dictum non ibi urget *Petavius*, ubi Platonicum fuisse *Arium* disputat, sed alio loco, quo Platonicorum de tribus principiis dogma explicat, *Lib.* I. *de Trinit. Cap.* 1. §. 4. *p.* 17.

(*h*) *Nominant*] Ambigua est & anceps de *Arii* Platonismo quaestio, neque satis, qui eam attigerunt, doctissimi viri secernunt ea, quae secerni debent omnino, si rectum ferri debeat judicium. Quare fit, ut argumenta interdum adhibeant, quibus parum in hac lite ponderis apud aequos rerum judices esse potest. Triplex, si quid ego video, quaestionis hujus esse sensus potest: *Utrum Platonicus fuit Arius, nec ne?* Primus hic est: *Num Arius philosophiae Platonicae fuit deditus?* Alter: *Num Arius a Platonicis scitis inductus fuit, ut novam suam de Trinitate doctrinam proferret?* Tertius: *Num Arii de tribus in Deo personis dogma simile prorsus est Platonicorum de tribus principiis doctrinae?* Primam quod ad quaestionem attinet, equidem non dubito pronuntiare, quum philosophia imbutum fuisse constet *Arium*, eam, cui favit, philosophiam nullam fuisse aliam, quam recentiorem Platonicam, seu novam illam disciplinam, quae ab *Ammonio* in primis ortum habuit, sectasque omnes inter se conciliare ac copulare, *Platonis* tamen in primis rationem habere jubebat. Etenim Alexandriae a teneris vixerat & institutus erat *Arius*: qua in urbe, ipsos etiam inter Christianos, nullum aliud fere philosophiae genus tum temporis tradebatur: id quod neminem praeterit rerum inter philosophos & Christianos gestarum peritum. Sunt etiam in praeceptis ejus quaedam, quae scholam aperte sapiunt Platonicam: in quibus celebre illud dogma est de animis ante corpora ex omni aeternitate exsistentibus, in quo defendendo aeque sedulus fuit *Arius*, atque omnes esse solebant Platonici. Denique nimium *Platonis* amorem *Ario* & discipulis eius aperte maximi nominis doctores, qui errores ejus oppugnarunt, exprobrant. *Hieronymus Dialogo adv. Luciferianos p.* 142. *Tom.* II. *Opp. Subtilis est haeresis* (Ariana), *& ideo simplices animae facile decipiuntur. —— Re vera de* PLATONIS *& Aristophanis sinu in episcopatum alleguntur. Quotus enim quisque est, qui non apprime in his eruditus sit?* In hoc *Hieronymi* loco, id quod preteriens moneo, loco *Aristophanis* mallem legi *Aristotelis.* Nec enim *Aristophanis* studium crimini usquam dari Arianis memini: at *Aristotelis* subtilitatibus passim praeter modum addicti fuisse leguntur. Atque ipse *Hieronymus* paullo post ea verba, quae modo attulimus, haec scripta reliquit: *Accedit ad hoc, quod Ariana haeresis magis cum sapientia saeculi facit, & argumentationum rivos de* ARISTOTELIS *fontibus mutuatur. Gregorius Nazianzenus Oratione* XXVI. *de moderatione in disputationibus servanda Tom.* I. *Opp. p.* 458. Ὁ δὲ ὀλίγος ἐστὶ τὴν διάνοιαν, —— καὶ οὐκ οἶδε λόγων στροφὰς, —— ἢ τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν τὴν κακοτεχνίαν, ἢ τῆς Πλάτωνος εὐγλωττίας τὰ γοητεύματα, ὥσπερ Αἰγυπτιακαί τινες μάστιγες. *Alius contra exiguo ingenio est, —— nec novit verborum captiones, —— aut pravarum artium Aristotelicarum artificium, aut Platonicae facundiae praestigias, quemadmodum plagae quaedam Aegyptiacae.* Has plagas Aegyptiacas, quas *Aristotelis* ac *Platonis* nimio ardore studio, *Gregorius* conqueritur, Arianos esse, nemo rerum veterum gnarus dubitaverit. Non sum ego nescius, non pauca veterum doctorum testimonia colligi posse, quibus *Arium* ejusque sectatores ob insanum Aristotelicarum subtilitatum & argutiarum amorem vituperant: nec ignoro, ab *Epiphanio* Arianos diserte *Aristotelicos* nominari *Haeresi* LXVI. *Arianor.* §. 69. *p.* 795. Ὁμοίως, inquit, δὲ ταύτῃ λέξει ἄλλην ἡμῖν ἐφευρίσκουσιν οἱ νέοι Ἀριστοτελικοί· ἐκείνου γὰρ ἀπεμάξαντο τὴν ἰδιολογίαν, καὶ κατέλιπον τοῦ ἁγίου πνεύματος τὸ ἄκακον καὶ τὸ πρᾶον, κ. τ. λ.

677 Illud vero multo majori ſpecie in diſceptationem vocari poſſe, largior: utrum ipſe *Plato* crediderit, mundi animam, quae vulgo *tertia Trinitatis* ejus *hypoſtaſis* nomi-

κ. τ. λ. *Huic argumento non diſſimile eſt aliud ab novis illis Ariſtotelicis inventum: nam hujus philoſophi virus omne in ſe ipſis expreſſerunt, &c.* Cujus generis dicta apud *Gregorium Nyſſenum* quoque, *Socratem*, *Sozomenum*, & alios paſſim reperias. Sed haec nihil impediunt pronuntiata, quo minus in ea maneat *Arius* familia, in qua collocatus eſt a nobis. Moris enim erat junioribus hiſce Platonicis, id quod *Porphyrii*, *Ammonii*, *Simplicii*, totque aliorum oſtendunt exempla, disciplinam *Platonis* & *Ariſtotelis* conjungere, ac in rebus ad ratiocinandi artem & dialecticam pertinentibus, de quibus nihil fere *Plato* praeceperat, *Ariſtotelem* prae ceteris magiſtrum & ducem ſequi. Neque antiqui doctores illi Arianos eo nomine reprehendunt, quod omnem *Ariſtotelis* philoſophiam imbibiſſent, ſed hoc tantum vitio illis vertunt, quod more *Ariſtotelis* rationem concluderent, praeceptaque ejus de ſyllogiſmis & univerſa diſputandi ratione in ſacris certaminibus unice ſequerentur, quum ſimplicitati potius, ſacrorum ſcriptorum hortatu, ſtudendum eſſet. Quare tot etiam in locis *Ariſtotelis* & *Platonis* ſtudium conjunctim huic ſectae veteres exprobrant. Nihil igitur vidit, immo ignorantiam ſuam prodidit *Petrus Faydit*, Gallus, qui non ita pridem his veterum locis adduci ſeſe paſſus eſt, ut non modo Ariſtotelicum faceret *Arium*, ſed etiam doctrinam ejus de Trinitate ex fontibus Ariſtotelicis repetendam eſſe, pugnaret *Apologie du Syſteme des S. Peres ſur la Trinité, dans la Praeface p.* 24. *ſ.* [Vid. *ejusd. Alteration du dogme p.* 355. *ſ.*] Non illi ſtatim ſunt Ariſtotelici, qui praeceptis *Ariſtotelis* de arte diſputandi obediunt, quum adverſarios oppugnant: multo minus, ſi quem modo ab *Ariſtotele* praeſcripto ſententiam defendere videamus, ipſam, quam tuetur, ſententiam ex *Ariſtotele* ſumtam eſſe, concludere fas eſt. Alioqui & Neſtorianorum & Eutychianorum errores ad *Ariſtotelis* eſſent diſciplinam referendi, quos accepimus in diſputando legibus & diſtinctionibus Ariſtotelicis vehementer abuſos eſſe. Taceo, nihil habere philoſophiam *Ariſtotelis*, quod *Arii* de tribus in Deo perſonis reſpondeat. Fuit ergo certa ratione Platonicus *Arius*. Inde vero nondum conficere licet, dogma ipſius de Trinitate Platonicum quoque eſſe. Fieri enim poteſt, ut aliquis maximam diſciplinae *Platonis* partem approbet, neque tamen ex toto Platonicus ſit: quo quidem ſenſu plerique veterum eccleſiae doctorum Platonici fuerunt, qui, tametſi multa philoſophi hujus ſcita adoptent, in nonnullis tamen eum deſerunt, immo vehementer interdum caſtigant.

Quae quum ita ſint, ſecundo jam a nobis loco diſpiciendum erit: utrum diſciplina, quam profeſſus eſt *Arius*, Platonica occaſionem errori ejus de Trinitate dederit? Si ex omni parte ſimilis eſſet *Arii* doctrina Platonicis decretis, nullum hac de re cuiquam dubium foret. Ecquis enim, ſi hominem, cui *Plato* magiſter fuit, dogma philoſophi hujus ſcitis prorſus cognatum tueri videat, originem ejus dogmatis Platonicam eſſe neget? Quidnam igitur hic ſtatuendum ſit, id apertum nullo modo eſſe poterit, niſi tertia, quam propoſuimus, quaeſtione expedita. Ceterum non diffiteor, parum mihi illos probari, qui errorum cauſſas juſto venantur acutius, neque dubitant, ſi modo aliquid ſimilitudinis inter duo dogmata deprehendant, decernere: Hoc Platonicum, hoc Ariſtotelicum, hoc Carteſianum, hoc Hobbeſianum eſt. Satis eſt in hominum animis corruptionis & ſtultitiae, ut ipſimet perverſe meditando in errores incidere queant: nec magiſtrum ſemper habuerint, neceſſe eſt, qui, veritate repudiata, erroribus & ineptis quaeſtionibus rem ſacram & litterariam conturbant. Sed quum plerique homines variis de cauſſis ad imitandum proclives ſint, ideo fit, ut neminem fere vel inſigniter bonum, vel etiam malum eſſe poſſe opinentur, niſi alium aemuletur & in exemplum ſibi proponat. Hinc ſi aliqua tantum eſſet inter *Platonis* & *Arii* dogma cognatio, neque conſtaret aliunde, Platonicis praeceptis imbutum fuiſſe *Arium*, equidem hanc dogmatum utriusque affinitatem haud ſufficere putarem ad conſtituendum, a *Platone* corruptum eſſe *Arium*. At quoniam hominem hunc Platonicis magiſtris operam dediſſe conſtat, ſi ſententia ejus de Trinitate eadem foret, quae *Platonis* fuit, non eſſet, cur dubitaret aliquis, ſuſcepti ab eo erroris principem & auctorem *Platonem* eſſe.

Quaeramus igitur: An, quae *Plato* de tribus docuit principiis, conſentanea ſint illis, quae *Arius* ſuos de Trinitate divina credere juſſit? Affirmat *Petavius*; negat *Cudworthus*, qui *Athanaſium* cum Platonicis ſociari mallet. At paucos magni nominis & auctoritatis in ſententiam ſuam pertraxit *Cudworthus*, longe plures *Petavius* tam ex noſtris, quam Reformatis & Pontificiis. Ipſe *Chriſtoph. Sandius*, Arianus, *Petavii* ſententiam probare nil dubitavit, *Ariumque germanum eſſe Platonicum*, ſtatuit *Nucleo Hiſtor. eccleſ. Lib.* I. *p.* 140. Quamquam hoc qui candoris Sandiani argumentum eſſe volunt, id quod facere quosdam ex noſtrae & Reformatae eccleſiae doctoribus memini, illi, metuo, ne fallantur, nec aſtuti hominis conſilium perſpiciant. Noverat *Sandius*, Platoniſmi inſimulari plerosque, qui ante Nicaeni concilii tempora ſcripſere, doctores Chriſtianos. Hos autem omnes in

minatur aeque esse aeternam, atque alteram, nec ne? In *Timaeo* enim, quamvis eam largiatur mundo esse antiquiorem, simul tamen ita de eo loquitur, ac si cer 678
to

in eadem, qua fuit *Arius*, sententia fuisse, nixus testimoniis a *Petavio* collectis, asseverabat. Ergo hoc ut obtineret, liberaliter *germanum* fuisse *Platonicum Arium* concedebat, id est, ejus doctrinae socium, cui vetustissimi post *Christi* memoriam antistites addicti fuissent: ex quo consequebatur, nihil ab eo novi fuisse traditum, sed hoc tantum renovatum, quod optimus quisque ante concilium Nicaenum professus erat. Aeque facilis & pronus ad assentiendum fuisset *Sandius*, si quis longius progressus *Platonem* germanum *Mosis* fuisse discipulum scripsisset. Sed haec nunc omitto, & ad ipsam quaestionem, in qua nonnihil momenti positum esse sentio, enodandam accedo. Qui Platonicum in doctrina de Trinitate *Arium* esse contendunt, illi statuant ante omnia, necesse est, utrum ipsius Platonis, an vero recentiorum ejus discipulorum, qui post natum Servatorem fuerunt, imitatorem esse velint hominem. Inter ipsius enim *Platonis* & adolescentioris sectae Platonicae doctrinam haud parum interesse discriminis, jam dudum observatum est. Ipsum si *Platonem* intelligant, equidem confiteor, nescire me, Platonicus fuerit *Arius*, nec ne. Etenim, quidquid etiam *Cudworthus* & alii sentiant egregii viri, quae ex *Platone* de tribus rerum principiis afferuntur, dicta tam obscura sunt & ambigua, ut nemini explorate cognitum esse queat, quaenam ejus de his principiis vera mens & sententia fuerit. Incertis autem conjecturis & suspicionibus ejusmodi negotium conficere velle, id ego proxime a temeritate remotum esse arbitror. Ergo restat, ut recentiores adeamus Platonicos, ac, num inter hos & *Arium* bene conveniat, sciscitemur. Sed hanc viam ingredienti duo rursus sese impedimenta objiciunt, quae prorsus tollere difficile. Primum incredibilis est juniorum Platonicorum de tribus principiis, quae rebus omnibus praeficiunt, discordia. Varias eorum sententias ex parte *Proclus* enarravit *Comm. in Timaeum Platonis Lib.* II. *p.* 93. Deinde principes sectae hujus magistri tam inconstanter tamque dubie de tribus hisce rerum caussis loquuntur, ut intelligi noluisse videantur, facultatemque praebeant in utramque partem disputandi, utrum *Ario* praeiverint, nec ne. Sume tibi *Plotini*, quem Platonicorum coryphaeum non immerito dixeris, *de tribus hypostasibus archicis* libellum, qui singularis in hoc genere est, & primum in *Enneade quinta* locum hodie occupat, hominisque inde sententiam cognoscere stude: fateberis, nisi multum fallor, perlecto libro, incertiorem te factum esse, quam fueras. Homo supra nubes & aëra ingenio evolans, nunc tibi videbitur fabulas narrare, ac de notionibus animi, non de naturis aut personis, differere, nunc autem de personis vere ita dictis earumque actionibus verba facere. Si *Cap.* 3. 4. 5. attente legeris, sacramento fortasse contendes, νοῦν *Plotini* multo esse inferiorem illo, quod idem τὸ ὂν & τὸ πρῶτον θεῖον vocat, atque id, quod ψυχὴ ipsi dicitur, a νῷ vicissim gradu distare. Quod si ita sese habet, discipulus *Plotini* non sine omni jure salutabitur *Arius*. Sed descende ad *Cap.* 6. & metues forte, hoc lecto, ne homini injuriam intuleris. Namque tam magnifice de νῷ hoc in capite disserit *Plotinus*, ut νοῦς nec aeternitate, nec alio modo a primo principio differre videatur. Nihilo tamen minus, circumspectis rebus omnibus, ad *Cudworthi* sententiam prope me adjungo, & *Petavium* ceterosque, quibus Platonicus videtur *Arius*, valere jubeo. Id ut faciam, hoc me primum commovet, quod antiqui doctores, quibus probe cognita fuit Platonicorum doctrina, *Arii* errorem ad eorum scholam vulgo haud referunt, sed potius ad Valentinianos & veteres Gnosticos. *Athanasius Orat.* II. *adv. Arianos Tom.* I. *Opp. p.* 363. de Arianis ita: Αἰσχυνθήσονται μὲν προηγουμένως, ὡς τὰ Οὐαλεντίνου καὶ Καρποκράτου καὶ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν ζηλοῦντες καὶ φθεγγόμενοι. *Saltem eos pudebit, quod Valentini & Carpocratis imitatores se praebeant, atque eadem sonent.* Neque veterum hanc sententiam veritate destitutam esse, dedita opera ex recentioribus docere conatus est *Georgius Bullus Defensione fidei Nicaenae Sect.* II. *Cap.* 1. §. 15. *p.* 184. *Opp.* Alterum, quo adducor, ut Platonicum minus recte dici *Arium* existimem, hoc est, quod ipsi illi, qui hunc hominem condemnarunt, *Platonem* multo melius illo sensisse de tribus principiis, asseverant, idque non in minimis ejus vitiis ponunt, quod ipsum *Platonem* errando superaverit. Post concilium Nicaenum, in quo novimus *Arii* errores proscriptos esse, *Constantinus M.* orationem illam *ad coetum sanctorum* exaravit, quae *Eusebii Historiae eccles.* subjici solet, id quod ex *Eusebii de vita Constantini M. Lib.* III. *Cap.* 23. *p.* 496. intelligitur. In hac vero oratione *Cap.* 9. *p.* 576. 577. Imperator *Platonis* dogma de tribus rerum caussis vehementer laudat, veritatemque ab hoc philosopho perspectam esse, licet multos ei errores addiderit, fatetur. Πλάτων, inquit inter alia, πρῶτον μὲν θεὸν ἐφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· καλῶς ποιῶν· ὑπέταξε δὲ τούτῳ καὶ δεύτερον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διεῖλε, μιᾶς οὔσης τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος. *Plato quidem primum Deum supra omnem substantiam esse docuit: recte quidem. Huic alterum subjecit, & duas substantias numero distinxit, quum una sit utriusque perfectio.* Quod quum paullo latius exposuisset, addit: Μέχρι μὲν οὖν τούτου Πλάτων σώφρων ἦν. *Et hactenus quidem Plato recte sensit.*

to eam tempore factam & ortam esse putasset. At quis sibi tandem persuaserit, tertium, quod *Plato* in *Epistola* ponit *ad Dionysium*, rerum omnium principium,
679 ψυχὴνque illam seu animam, quam ipsum esse Deum dicit, atque *Libro decimo de legibus* contra divinitatis contemtores acriter tuetur, quodam tempore non exstitisse? Quamobrem rectius ego hoc negotium non posse componi arbitror, quam si *Plotini* aliorumque sequamur sententiam, qui *Platonem* asseverant binas mundi animas statuisse: unam ἐγκόσμιον seu *mundanam*, quae forma quasi corporei hujus mundi sit, cum ipso mundo creata: hanc propter animam mundus noster proprie animal est, Deusque quidam conditus & secundarius: alteram ὑπερκόσμιον, *supramundanam* seu a mundo segregatam, nec tam mundi formam, quam effectorem & opificem. Harum animarum superiorem *Plotinus coelestem* appellat *Venerem*, hisque verbis describit: (*) Τὴν δὲ οὐρανίαν λεγομένην ἐκ Κρόνου, νοῦ ὄντος ἐκείνου, ἀνάγκη ψυχὴν θειοτάτην εἶναι, εὐθὺς ἐξ αὐτοῦ ἀκήρατον ἀκηράτου, μείνασαν ἄνω, ὡς μήτε εἰς τὰ τῇδε ἐλθεῖν μήτε ἐθελήσασαν, μήτε δυναμένην, ὅτι ἦν φύσεως μὴ κατὰ τὰ κάτω φύσιν βαίνειν, χωριστήν τινα οὖσαν ὑπόστασιν καὶ ἀμέτοχον ὕλης οὐσίαν, ὅθεν αὐτὴν τοῦτο ᾐνίττοντο, τῷ ἀμήτορα εἶναι, ἣν δὴ καὶ θεὸν ἄν τις δικαίως, οὐ δαίμονα, εἴποι, ἄμικτον οὖσαν καὶ καθαρὰν μένουσαν ἐφ' ἑαυτῆς, κ. τ. λ. ὅθεν οὐδ' ἂν ἐκπέσοι, νοῦ ἐξηρτημένη πολὺ μᾶλλον, ἢ ἥλιος ἂν ἔχοι ἐξ αὐτοῦ, ὅσον αὐτὸν περιλάμπει φῶς εἰς αὐτὸν συνηρτημένον· ἐφεπομένη δὲ τῷ Κρόνῳ, ἤ, εἰ βούλει, τῷ πατρὶ τοῦ Κρόνου οὐρανῷ, ἐνήργησέ τε πρὸς αὐτὸν, καὶ ᾠκειώθη, καὶ ἐρασθεῖσα ἔρωτα ἐγέννησε. *Illam sane coelestem, quam ex Saturno, id est, intellectu, genitam dicunt, necesse est, esse animam divinissimam, proxime ab ipso intellectu inviolabili inviolabilem natam, superneque permanentem, utpote quae ad haec mundana descendere neque velit, neque etiam valeat, propterea quod ea prorsus natura praedita est, quae ad inferiora non inclinatur: necesse, inquam, est, eam esse substantiam quamdam separatam & essentiam materiae nullo modo*

(*) Enn. III. Lib. V. C. 2. (Libro de amore p. 293.)

Hoccine, quaeso, ad Aegyptios scripsisset Imperator, si vel suspicati fuissent aetate illa doctores Christiani, Arianos & Platonicos sententiis prorsus conjunctos esse? *Socrates*, postquam *Georgium*, sectae Arianae ingens fulcrum, in *Aristotelis* & *Platonis* libris evolvendis totum fuisse, retulerat, miratur, quemadmodum fieri potuerit, ut hic tamen vir Arianus maneret: solius enim *Platonis* lectione ad sanam mentem revocari potuisse, *Histor. eccles. Lib.* II. *Cap.* 7. *p.* 343. Θαυμάσαι οὖν μοι ἔπεισι, πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν· —— οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον —— ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί. *Ac mihi quidem mirari subit, quonam modo viri isti in Ariana secta perseveraverint. —— Etenim nec Plato secundam ac tertiam caussam —— existendi initium cepisse, dicit.* Aut rudis plane ac imperitus rerum fuit & sententiarum aetatis suae *Socrates*, id quod neminem arbitror dicturum esse, aut haec ejus verba magno nobis sunt argumento, neminem illa aetate de Platonicorum & *Arii* necessitudine cogitasse. At patebant tamen ubique Platonicorum scholae, nec libri familiae hujus in obscuro latebant, ex quibus sententia eorum ab omnibus addisci facile poterat. Restat igitur, ut hanc sectam doctrinam suam de tribus principiis ita tum temporis exposuisse concludamus, ut discrimen inter eam & *Arii* nova commenta omnium in oculos incurreret. Atque id haud dubie non ignoravit *Arius*, qui numquam *Platonem* testatus esse legitur, ut praesidium opinioni suae compararet, tametsi non modo sine ullo periculo, sed opportune etiam & commode id facere potuisset, quoniam *Clemens*, *Origenes*, totque alii summae existimationis auctores jam dudum *Platonem* recte ac sapienter de Trinitate praecepisse, publice scriptum reliquerant. Certe, ut libere dicam, quod veritas dicere jubet, quomodocumque demum Platonicorum doctrina intelligatur, numquam inter hos & Arianos vere ita dictos concordia constituetur. Fac enim, verum illud esse, quod plerique credunt, tria Platonicorum principia naturas seu personas esse proprie vocatas: adde, disparis has personas ordinis, gradus, & dignitatis esse, in quo *Petavius*, & qui cum eo sentiunt, vinculum illud Arianorum & Platonicorum sibi reperisse videntur: gravis tamen inter utrosque supererit de origine binarum posteriorum personarum dimicatio, quae tal-

modo participem: qua de caussa obscure dixerunt sine materia esse, ubi sine matre esse dixerunt: quam quidem Deum potius, quam daemonem, merito nominare debemus, quippe quum sincera puraque sit, & in se ipsa consistens, &c. Quo fit, ut anima illa numquam decidat, quae e vestigio pendet ex mente, idque munus habet multo magis, quam lumen soli circumfusum, perpetuo ut ex ipso prodeat & referatur in ipsum. Sequens igitur continuo Saturnum, ac, si velis, patrem etiam Saturni, coelum, actum suum reflexit ad ip- 680
sum, seque illi conciliavit, & amorem amando progenuit. χωελσὶν ϑ' ἐκείνω τ ψυχὼ λέγοντες, τ πρώτως ἐλλάμπουσαν τῷ οὐρανῷ, χωελσὸν κ τ ἔρωτα τουτον θησόμεθα. *Praeterea quemadmodum ipsam hanc animam separatam esse dicimus: ita & hic ejus amor, aut qui ex eo procreatus est, separatus est amor.* His explicatis ad aliam mundi animam *Plotinus* pergit, non ab orbe nostro secretam, sed arctissime cum eo sociatam & conjunctam. Eam *Venerem inferiorem* seu *amorem* appellat: illam nempe Venerem, quam fabulae narrant ex ipso *Jove*, seu principe mundi anima, & *Dione*, nympha quadam aquatica, progenitam esse, intelligit. Quae quum ita sint, sic ego rationem opinor concludi debere, fieri quidem omnino posse, ut *Plato* inferiorem mundi animam aut una cum ipso mundo, aut ante mundum genitam & creatam esse censuerit: verum alteram illam excellentiorem & diviniorem animam, quae *Plotino coelestis Venus* & *amor* audit, poëtis filius Saturni, nulla ex matre procreatus, dicitur, *tertiam*, brevi, *Trinitatis hypostasin*, quam *Plato* tradidit, aeternam ei originisque omnis nesciam esse habitam. Ergo nullam trium illarum personarum, quibus *Platonis* continetur Trinitas, si illud *Athanasii* scitum, quod antea protulimus, probemus, inter res creatas referre licet, verum omnes divinae sunt, nec umquam creatae aut (*i*) factae.

Hoc quo nihil omnino dubitationis habeat, illis, quae diximus, quaedam ad- 681
jici-

salvis utriusque sectae decretis, numquam componetur. Platonici νοῦν seu *mentem*, nec non ψυχὴν ex ipsa Dei essentia seu sinu prodiisse, aut ex Deo utramque hanc personam procreatam & generatam esse, autumant: quam propter caussam ex rebus eas creatis prorsus eximunt, & ejusdem, cujus ipse Deus, naturae esse, praedicant. Secus longe *Arius*, qui filium non ex Deo genitum, verum ἐξ οὐκ ὄντων seu *ex non exstantibus* factum a Deo esse, pronuntiabat, alteramque non minus, quam tertiam, personam in rerum a Deo creatarum ordine ponebat: cui consentaneum erat, ut patrem, filium, & spiritum sanctum naturas invicem disjunctas, dissimiles, ac peregrinas esse, decerneret. Quae duae sententiae quantopere differant inter se, vident omnes, qui veras vocabulorum potestates non ignorant. His aliisque de caussis facere me cum illis haud posse, confiteor, quos tamen olim sequutus sum, qui Platonicorum praeceptis deceptum esse putant *Arium*, aut dogma ejus ex *Plotini* schola surreptum esse, credunt: nec tamen idcirco *Cudworthum* mihi ducem ex omni parte adscisco, qui *Athanasium* Platonicum fuisse arbitratur: qua de re in *Praefatione* nonnihil monere constitui. De *Cyrilli* loco, qui Platonicos cum Arianis certa ratione sociat, infra dicetur. Nihil ille, si circumspiciantur omnia, in ea quae diximus poterit.

(*i*) *Factae*] Promissi, quod supra feci, memor, qua fieri poterit, brevitate hic exquiram, verumne sit illud, quod *Cudworthus* sibi credi vult, *Platonem* binas mundo huic assignasse animas, alteram ὑπερκόσμιον seu supra mundum positam, alteram ἐγκόσμιον seu in mundum immersam, & ex illa superiori prognatam. Rejecerunt jam dudum hanc sententiam doctissimi viri, *Jo. Clericus* in *Epistolis critic. Ep.* VII. *p.* 203. *Jac. Basnagius Histoire de Juifs Livr.* IV. *Chap.* 4. §. 19. *p.* 77. *Nic. Hieron. Gundlingius in Otiis Fascic.* II. *p.* 18. Nos paullo plus diligentiae, quam ab his factum, ad hanc caussam cognoscendam afferemus, maxime quum vel hinc dignosci queat, utrum, quae *Platonis* dicitur, Trinitas cum Christiana consentiat, nec ne. Sedem doctrinae *Platonis* de mundi anima in *Timaeo* ejus esse, nemo unus inficiatur. Quare si, quae in *Timaeo* de mundi dicuntur anima, prorsus repugnent recentiorum quorumdam Platonicorum de duplici mundi anima sententiae, inter commenta, quibus secta haec *Platonis* disciplinam contaminavit, hanc ipsam esse referendam opinionem, omnes forte judicabunt veritatis studiosi. Ergo decet nos initio sententiam in *Timaeo* a *Plato*-

ne

jiciemus alia. Principio *Platonem* ipsum animadvertere jubeo *secunda ad Dionysium Epistola*, postquam primi, secundi, tertiique, seu Trinitatis divinarum hypostaseon
682 meminerat, sic pergere continuo: (*) Ἡ οὖν ἀνθρωπίνη ψυχὴ περὶ τὰ αὐτὰ ὀρέγεται μαθεῖν, ποῖ' ἄττα ἐστί, βλέπουσα εἰς τὰ αὑτῆς συγγενῆ, ὧν οὐδὲν ἱκανῶς ἔχει· τοῦ δὴ βασιλέως πέρι, καὶ

(*) P. 707.

tone propositam explorare. *Plato*, postquam de mundi constructione dixerat. §. 18. *p.* 242. *ed. Fabricii*, ad generationem progreditur animae mundi. Exorditur vero disputationem ab excusatione, quod de anima hac post explicatam corporeae molis coagmentationem differere demum incipiat, quum anima omni corpore sit antiquior. Tum ipsam animae hujus generationem sic describit §. 19. Τῆς ἀμερίστου καὶ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἐχούσης οὐσίας καὶ τῆς αὖ περὶ τὰ σώματα γιγνομένης μεριστῆς, τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μέσῳ συνεκεράσατο οὐσίας εἶδος, τῆς τε ταὐτοῦ φύσεως αὖ πέρι καὶ τῆς τοῦ ἑτέρου, καὶ κατὰ ταὐτὰ ξυνέστησεν ἐν μέσῳ τοῦ τε ἀμεροῦς αὐτῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ σώματα μεριστοῦ· καὶ τρία λαβὼν αὐτὰ ὄντα, συνεκεράσατο εἰς μίαν πάντα ἰδέαν, τὴν θατέρου φύσιν δύσμικτον οὖσαν εἰς ταὐτὸ ξυναρμόττων βίᾳ, μιγνὺς δὲ κατὰ τῆς οὐσίας, καὶ ἐκ τριῶν ποιησάμενος ἕν, πάλιν ὅλον τοῦτο μοίρας, ὅσας προσῆκε, διένειμεν, ἑκάστην δὲ ἔκ τε ταὐτοῦ καὶ θατέρου καὶ τῆς οὐσίας μεμιγμένην. *Cicero* haec ita olim vertit: *Ex materia, quae individua est, & quae semper uniusmodi suique similis, & ex ea, quae corporibus dividua gignitur, tertium materiae genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset ejusdem naturae, & quod alterius: idque interjecit inter individuum atque id, quod dividuum esset in corpore: & quum tria sumsisset, unam in speciem temperavit, naturamque illam, quam alterius diximus, vel cum eadem conjunxit, fugientem & ejus copulationis alienam, permiscens cum materia, quum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea, quae decuit, membra partitus est. Jam partes singulas ex eodem & ex altero & ex materia temperavit.* Pluribus hoc ipsum in sequentibus persequitur *Plato*, & arithmeticis etiam rationibus illustrare dicam, an obscurare pergit. Sed haec nunc praetereo, quum ad nostram caussam parum momenti conferant, nec intelligi possint hodie. Non is ego sum, qui ab his, quae protuli, *Platonis* verbis omnem me depellere caliginem posse putem: sumant sibi has partes alii, quibus ego acumine multum cedo ac ingenio: id vero perspicuum esse arbitror, quae de duplici *Plotinus* mundi anima excogitavit, cum hac nullo modo doctrina componi posse. Primo aperte unius tantum animae mundi *Plato* meminit: nec id negabit *Cudworthus*: at dicet, de anima ἐγκοσμίῳ seu in mundum immersa hic tantum agi, alteram a *Platone* omitti. Sed haec frustra dici, facili ostendam labore. Anima *Plotini* ἐγκόσμιος generata est, nescio quo modo, ut ipse putat, ex anima ὑπερκοσμίῳ seu *tertia* divinae naturae *hypostasi*, quum illa ad primum respiceret principium, ejusdemque amore accenderetur. *Plato* vero animam, de qua loquitur, factam & conditam esse a summo Numine seu principe Deo, perspicue affirmat. Quam propter caussam, quicumque tueri vult, hic de generatione inferioris tantum animae mundi sermonem esse, is hoc simul defendendum sibi sumat, oportet, omnia, quaecumque de Deo & operibus Dei in *Timaeo* perhibet *Plato*, unice ad tertiam personam, seu ψυχὴν ὑπερκόσμιον, *animam supramundanam*, pertinere. Etenim illi Deo, de quo in toto philosophus *Timaeo* verba facit, procreationem etiam animae mundi attribuit. Hoc autem neminem opinor ausurum esse, nisi qui totam *Platonis* sententiam pervertere, atque lucem in tenebras convertere, ut scitis suis temere susceptis consulat, licitum sibi esse ducit. Omnes nempe consentiunt, opificem illum & conditorem universitatis, quem *Plato* in *Timaeo* narrat in speciem illam seu ἰδέαν, quae semper eadem est, intuentem, mundum hunc, adspectabilem scilicet Deum, & reliquos Deos fabricasse, primum summumque Deum esse. Quod quidem, si nulla ex re alia constaret, vel ex eo certum esset, quod *Cap.* 13. *p.* 236. *hunc universitatis parentem invenire difficile esse, nec inventum in vulgus praedicari posse,* pronuntiat. Forte occurret aliquis, atque Deum, cujus laudat *Plato* in *Timaeo* opera, omnes tres esse hypostases seu totam divinitatem, affirmabit: sed ne is quidem multum proficiet. Ita enim ψυχὴν ἐγκόσμιον a tribus simul hypostasibus esse genitam, asseverare cogetur: quod quidem *Plotini* & *Cudworthi* scitis totum est contrarium. His accedunt alia, quae nos vetant *Platonem* de inferiori quadam mundi anima, ex superiori nescio quo modo genita, exponere. *Plato* animam, cujus ortum describit, a genitore suo plane divellit ac distrahit: id quod nemo negaverit, qui modo secum expendet, dici hanc animam ex natura quadam individua & dividua a Deo conflatam esse. Dividua illa natura, qualiscumque demum sit, sine ulla controversia res est extra Deum posita: nec idcirco potest haec anima cum Deo esse sociata, in quo nullum divisionis locum esse patitur *Plato*. At nova illa, quam *Plotinus* effinxit, mundi anima arctissime cum parente suo connexa manet, nec nisi cogitatione atque mente abstrahitur ab eo. Porro non ejusdem naturae est *Platonis* anima, cujus genitor ejus: ille purus, simplex, individuus; haec concreta, mista, & ex re-

καὶ ὢν εἶπον, ὐδὲν τοιῦτο. *Humanus animus* (parturientis instar) *affectat, qualia illa sint, intelligere: idcircoque intuetur in ea, quae sibi cognata sunt: quorum tamen nihil* 683
sufficienter sese habet. Sed in rege ipso & in his, quae dixi, (id est, secundo tertioque principio) *nihil est tale*, (id est, nihil rebus his creatis simile.)

Dein·

rebus individuis ac dividuis a Deo conflata & facta. Vid. *Chalcidius in Timaeum Platonis Cap.* I. §. 33. *p.* 288. 289. *Plotini* vero anima nihil habet concretum, sed simplicem parentis sui naturam plane retinet. Postremo quis sibi facile persuadeat, *Platonem* tam sui fuisse immemorem & suscepti negotii incuriosum, ut nobilioris illius mundi animae, cujus ex virtute tota pendet rerum universitas, prorsus oblivisceretur, at minoris, ignobilioris, & inferioris animae mundi natales tam copiose ac luculenter describeret?

Quae ex *Platone* vel ex Platonicis ad sententiam suam stabiliendam *Cudworthus* affert, opinione citius corruunt. (I.) Incredibile ait esse, tertium illud principium, cujus in *Epistola ad Dionysium Plato* meminit, non esse ejusdem naturae, cujus primum & secundum: haec vero esse aeterna: ergo & illud numquam non exstitisse. Ego vero, cur incredibile sit, nullo modo video, tria *Platonem* conjunxisse principia, quae gradu tamen & ordine distant inter se. Praeterea locus ille de tribus regibus in *Epistola ad Dionysium* tam est brevis & obscurus, ut nemo adhuc sapiens, qui diceret, inventus sit, totam ejus sibi sententiam perspectam esse. De tertio rege his paucis vocabulis mentem suam enuntiat *Plato*: Καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ex his quisnam, quaeso, conficiet, utrum aeternum, an vero factum & procreatum tertium hunc regem esse, *Plato* censuerit? Denique, nisi multum fallor, non obscure ingens discrimen inter tres reges suos philosophus constituit. Etenim primum regem exquisitis verbis laudat: Ἐκεῖνυ ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν, *Opp. p.* 707. *Ipsius gratia omnia: ipse pulcrorum omnium caussa.* At de binis reliquis nihil tale praedicat, satis ipsi est, verbo eos attingere. Quod mihi quidem significare videtur, minime eodem loco & numero eos esse a *Platone* positos, quo rex primus ab eo collocatus est. (II.) *Platonem* observari vult contra divinae naturae hostes *Libro decimo de legibus* probare, esse quamdam mundi animam: hanc autem animam *Deum* ab ipso dici: igitur eam esse perennem & aeternam, non ἐγκόσμιον, sed ὑπερκόσμιον animam. Omni virtute sua hoc argumentum esset exutum, si modo responderem, in *Platonis* disciplina non omne illud statim aeternum duci debere, quod *Deus* est. Mundus, sol, coelum, aut potius animi mundo, sole, coelo conclusi, *Platonis* ex sententia Dii sunt, haud tamen ea de caussa aeterni, sed a Deo conditi.

Neque fugit quemquam veteris philosophiae non ignarum distinctio *Platonis* in Deos *aeternos & certo tempore factos*. Sed ex ipso *Platonis de legibus decimo Libro* planum faciam, opinionum suarum amori plus nimio dedisse virum doctissimum, quum sibi videretur aeternam mundi animam in hoc libro reperisse. *Plato* contra eos, qui tum temporis omnem religionem conculcatam esse cupiebant, Deos esse probat, *Lib.* X. *de legib. p.* 667. Praecipuam, qua nititur in hac caussa, rationem a motu ducit. Moveri ait materiam: vim autem movendi non esse naturaliter in materia: ex quo concludit, inesse in materia animam & animos: atque hos animos Deos esse, non dubitari posse opinatur. Haec summa est argumentationis *Platonis*, qua coërceri posse putat eos, qui Deos tollebant id aetatis. In ea primum hoc animadverti jubeo, quod non unum summum principemque Deum esse *Plato* demonstrare studet, sed tantum Deos: ex quo statim conficitur, ad caussam, cui servit *Cudworthus*, firmandam nihil argumentum ejus hoc momenti afferre. Deinde non de anima quadam ὑπερκοσμίῳ, sed de anima ἐγκοσμίῳ, aut in mundo, sole, sideribusque latente, reperienda laborat. Audiamus ipsa ejus verba *p.* 669. Ψυχὴν δὲ διοικῦσαν καὶ ἘΝΟΙΚΟΥ̃ΣΑΝ ἘΝ ἍΠΑΣΙ τοῖς πάντη κινυμένοις μῶν ὐ καὶ τὸν ὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; *Animam cuncta gubernantem & in omnibus, quae moventur, habitantem nonne & coelum gubernare necessario confitebimur?* Addamus, quae, interjectis nonnullis, subjicit, ut omnem dubitandi caussam amputemus: ΚΛ. Ὦ ξένε, ἀλλὰ ἔκ γε τῶν νῦν εἰρημένων, ὐδ' ὅσιον ἄλλως λέγειν, ἢ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχυσαν ψυχὴν μίαν ἢ πλείυς περιάγειν αὐτά. ΑΘ. Κάλλιστα, ὦ Κλεινία, ὑπήκυσας τοῖς λόγοις· τόδε προσυπάκυσον ἔτι. ΚΛ. Τὸ ποῖον; ΑΘ. Ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα εἴπερ ψυχὴ περιάγει πάντα, ἆρ' ὐ καὶ ἓν ἕκαστον; *Cl. At, hospes, ex dictis jam apparuit, nefas esse, aliter dicere, quam ab anima omni virtute referta, sive una, sive pluribus, haec omnia circumagi. Ath. O time tu, Clinia, citoque haec intellexisti: sed illud adde. Cl. Quidnam? Ath. Si solem, lunam, ceteraque sidera cuncta ducit anima, nonne singula quoque?* Animam aeternam, a mundo rebusque corporeis divulsam, paucis ὑπερκοσμίαν, his in verbis qui videt, nae is justo sit perspicacior, necesse est. Accedit his, quod *Plato* non id agit in primis, ut unam mundi animam doceat: sed, utrum plures sint in mundo animae, an vero una tantum, in medio relinquit. Constat id jam ex

 ver-

Deinde tres *Platonis* hypoſtaſes non aeternae ſunt tantum, ſed etiam neceſſario exiſtunt, nec ulla vi everti ac deſtrui poſſunt. Princeps enim perſona aeque difficulter ſine ſecunda, & ſecunda aeque difficulter ſine tertia perſona poteſt eſſe, atque ſplendens quoddam lumen ſine fulgore ſuo, ſine ſplendore, ac ſine radiis intelligi poteſt. Quare *Plotinus*, quum Gnoſticos aetatis ſuae quosdam, qui tribus his divinis principiis plura jungere audebant, confutare vellet, nec plura tribus eſſe nec pauciora principia, hac ratione oſtendit: (*) Οὐ τοίνυν δεῖ ἐφ' ἑτέρας ἀρχὰς ἰέναι, ἀλλὰ τοῦτο προθησαμένους, εἶτα νοῦν μετ' αὐτὸ καὶ νοοῦν πρώτως, εἶτα ψυχὴν μετὰ νοῦν· αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν, μήτε πλείω τίθεσθαι ἐν τῷ νοητῷ, μήτε ἐλάττω· εἴτε γὰρ ἐλάττω, ἢ ψυχὴν καὶ νοῦν ταυτὸ φήσουσιν, ἢ νοῦν καὶ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτι ἕτερα ἀλλήλων, ἐδείχθη πολλαχῆ· λοιπὸν δὲ ἐπισκέψασθαι ἐν τῷ παρόντι, εἰ πλείω τούτων, κ. τ. λ. *Quamobrem non eſt conandum in alia principia ſe conferre, ſed hoc propoſito,* (primo nimirum ſimplicique bono)

(*) Enn. II. Lib. IX. C. I. (contra Gnoſticos p. 199.)

verbis, quae paullo ante deſcripſi: ſed adjiciam, ex quo luculentius etiam hoc intelligitur, aliud dictum *p.* 670. Ὡς ἐπειδὴ ψυχὴ μὲν ἢ ψυχαὶ τούτων αἰτίαι ἐφάνησαν, ἀγαθαὶ δὲ πᾶσαν ἀρετὴν, θεοὺς αὐτὰς εἶναι φήσομεν. *Quoniam anima ſeu animae omnibus virtutibus praeditae horum omnium cauſſae demonſtratae ſunt, Deos eſſe eas affirmabimus.* Immo pronior videtur eſſe *Plato* ad eorum ſententiam complectendam, qui plures una volunt eſſe in mundo animas: certe binas eſſe in mundo animas, alteram beneficam, alteram malignam, non autem ὑπερκόσμιον & ἐγκόσμιον, diſertis verbis *p.* 669. fatetur. Sed de his nunc ut agam, neceſſe non eſt, praeſertim quum alio jam loco copioſiſſime hac de re verba fecerim. Poſtremo neque hoc praetermitti velim, aliquot in locis demonſtrationis hujus contra Atheos, de qua hic agitur, teſtari *Platonem*, hoc ſeſe unum probatum velle, animam eſſe *materia & corpore antiquiorem:* de aeternitate ne vocula quidem ipſi excidit.

Reſtat, ut de novorum Platonicorum auctoritate dicam, in qua tertium opinionis ſuae de duplici anima firmamentum vir doctiſſimus collocat. Hoc in loco *Plotinum* oſtendit ſecum ſenſiſſe: ſupra ex *Proclo Porphyrium* ac *Amelium*, magna ſcholae Platonicae lumina, ab hac ſtetiſſe ſententia, docuerat. Dudum vero conſtat inter harum rerum conſultos, recentiorem ſectam Platonicam eadem obtuliſſe *Platoni* vitia, quae Scholaſtici doctores *Ariſtoteli*, neque tam quid *Plato* ſenſerit, quam quid ſenſiſſet, ſi in ſcholis *Ammonii* & *Plotini* fuiſſet inſtitutus, expoſuiſſe. Si omnes uno ore dicant juniores Platonici, hoc vel illud placuiſſe *Platoni*, in ſcriptis vero ejus dogmatis hujus veſtigia nulla exſtent, equidem Platonicis omnibus nil eſſe credendum arbitror: quod ſi vero, qui ſuperſunt nobis, *Platonis* libri contrarium etiam contineant, tum totam hanc familiam mentitam eſſe, confirmo. Ita viri docti decernere ſolent, quum de mundi aeternitate quaeritur, quam novi hi magiſtri, totus licet repugnet *Timaeus*, praeceptori ſuo non verentur obtrudere: nec aliter hoc in negotio ſtatuendum erit. Majorem vero ut haec res lucem accipiat, binas addam obſervationes, ex interiori diſciplina Platonica hauſtas: quae ſi in mentem doctiſſimo *Cudwortho* & graviſſimis, qui veſtigia ejus conſectati ſunt hac in re, viris veniſſent, nil dubito, quin ſecundum nos judicaturi fuiſſent. Altera cauſſam aperiet, quae Platonicos quosdam juniores adduxit, ut duplicem mundi animam fingerent; altera, ne hoc quidem ex dogmate, ſi ab omnibus probatum fuiſſet Platonicis, adjumenti aliquid illis naſci, oſtendet, qui Platonicorum & Chriſtianorum de Trinitate ſententias differre negant.

(I.) Qui ſecundo poſt natum Servatorem ſaeculo caput extollere coeperunt Platonici, & ab *Ammonio* in primis profecti ſunt, concordiam quamdam omnium ſectarum philoſophicarum, immo etiam religionis ſuae atque Chriſtianae, meditabantur. Chriſtianam enim religionem, id quod infinitis conſtat argumentis, non ſecus intuebantur, ac novam ſectam philoſophicam, caput vero & magiſtrum ejus, Servatorem noſtrum, ſapientiſſimis & coeleſti Numine afflatis hominibus annumerabant. Itaque cum reliqua dogmata ſua, tum celebre illud de tribus rerum principiis decretum, cujus jam ante natum Servatorem ingens fuerat inter philoſophos exiſtimatio, ita ſtudebant inſtruere, ut quam minima inter Chriſtianam diſciplinam & ſanctiſſimum ejus praeceptum de tribus in Deo perſonis & illa ſcita ſua diſcrepantia appareret. *Unum* illud & *bonum*, quod *Plato* vocaverat, cum Deo patre, λόγον ſeu rationem ejusdem cum aeterno Dei filio, ſpiritum denique ſanctum cum ψυχῇ ſeu mundi anima componebant, idque tam aſtute, ut multos etiam ex illis fallerent, qui merito fulcra rei

no) *intellectum deinde, quodve primo intelligit, mox animam post intellectum collocare debemus. Hic enim naturalis ordo est, ideoque neque his plura, neque pauciora in genere intelligibili decet connumerare. Nempe, si qui pauciora ponant, vel animam & intellectum omnino idem esse dicent, vel intellectum idem prorsus atque primum* (bonum.) *Haec autem inter se esse diversa, saepe est demonstratum. Reliquum vero est in praesentia perscrutari, si plura, quam haec tria, sint, quaenam, praeter haec, naturae sint.*

Porro, sicut tria principia sua & aeterna esse, & necessario exsistere, crediderunt Platonici, ita nullum quoque dubium est, quin eadem naturas esse universales, non singulares, putaverint, quae universum orbem terrarum contineant, comprehendant, & arceant (περιέχειν τὸ ὅλον) rebusque universis praesideant. Qua qui sunt in sententia, illi singula haec principia infinita esse & omnipotentia, perspicue asseverant. Inde evenit, ut hypostases hae a scriptoribus *Platoni* deditis ἀρχαὶ,

rei Christianae videbantur. Hoc consilium nusquam plus difficultatis habebat, quam in comparatione animae mundi atque spiritus sancti; quippe quam ea, quae *Plato* in *Timaeo* de hac anima disserit, prorsus videbantur intervertere. De aeternitate quidem animae mundi parum inter eos & Christianos controversiae erat. Etenim quum haec secta totum mundum aeternum esse duceret & initii nescium, non poterat, quin etiam animum mundi aeternum esse contenderet. Quod si mundum quidem ortu carere dixissent, at animum tamen ejus factum esse ac certo tempore genitum decrevissent, aeque fuissent insipientes, atque is esset, qui hominem quemdam diceret ab aeterno fuisse, sed animum tamen ejus non ita multo antea procreatum esse, asseveraret. Quumque huic de aeternitate animae mundi sententiae *Platonis* videretur obstare auctoritas, qui de generatione ejus in *Timaeo* late disputat, magistrum suum hac in disputatione ad multitudinis & rudiorum captum orationem accommodasse, pugnabant. Vid. *Chalcidius* in *Timaeum Platon. Cap.* 2. §. 26. *p.* 285. 286. Hac igitur ex parte facilis erat spiritus sancti & animae mundi conciliatio. Verum reliqua, quae vulgo tribuebantur a philosophis animae mundi officia, & a *Platone* dudum tributa erant, verbi caussa, quod per omnes mundi partes longe lateque diffusa, quod materiae certa ratione admista, quod omnium plantarum arborumque genitrix atque nutrix dicebatur, haec, inquam, nimis tamen remota videbantur ab illis, quae de spiritu sancto ejusque muneribus, sacris litteris ducibus, Christiani praedicabant. Quocirca hujus gregis aliqui, ut impedimentum hoc de medio tollerent, duplicem ementiebantur mundi animam: alteram materiae omnis concretionisque expertem, mundo exemtam & cum λόγῳ seu aeterna ratione vinculo indissolubili sociatam; alteram ex hac simplici anima genitam, & per orbem terrarum explicatam & intentam. Atque illam quidem, non item hanc, sancto cum spiritu, quem Christiani laudabant, conferebant. (II.) Ita quidem primo adspectu omnis inter Spiritum S. & mundi animam sublata videbatur discordia: sed, ut taceam, paucos tantum Platonicorum eo uti voluisse remedio, si modo voluissent, viri docti aetatis illius perspicere potuissent, augeri potius hoc dogmate, quam minui, discrimen inter Platonicorum & Christianorum Trinitatem. Mundi haecce anima, quam ἐγκόσμιον vocant, & ab ὑπερκοσμίῳ seu *supramundana* segregant, ita primum est cum hac supramundana copulata, ut intimius nullum conjugium fieri queat: deinde non secus aeterna & ortus omnis expers est, atque illa. Omnia enim quum haec secta velit esse aeterna, non potest non hanc animam in materiam immersam ex omni aeternitate procreatam & genitam esse confiteri. Denique haec ipsa mundi anima, quia ex tertia hypostaseos essentia genita & procreata est, ex illarum rerum, quas creatas, concretas, & mutabiles vocant Platonici, ordine omnino eximi debet. Haec autem si vera sunt, actum erit plane de Trinitate Platonica, atque omnis concordiae inter eorum praecepta & Christianam professionem constituendae spes abjici debet. Nec enim tres erunt in Deo, ex praescripto disciplinae hujus, hypostases, verum quatuor, *unum & bonum*, quod nominant, *ratio*, *anima coelestis* seu mundi architectus, *anima mundana* seu natura simplex & aeterna, cum materia ex infinito tempore colligata. Gradu quidem distat haec altera anima ab illa sublimiori, quae nihil cum materia communitatis habet: at nihilo tamen minus ad ipsam pertinet divinam naturam, ejusque necessaria est, si quidem ita licet loqui, portio. Ex quo consequitur, nihil nos errare, qui quartam in ea divinitatis personam ponimus. Certe non abhorruerunt Platonicorum multi a divinis personis multiplicandis: nec in hac familia desunt, in quibus *Proclus* est, qui quatuor naturis malunt concludere divinam essentiam, quam tribus.

 (*k*) Te-

ἀρχαὶ, *principia*, αἰτίαι, *caussae*, & δημιουργοὶ, *opifices* totius terrarum orbis appellarentur. Quod ad *mentem* sigillatim seu *intelligentiam* attinet, illi quidem, qui ante *Platonem* philosophiae tractarunt studia, *Archelaus*, *Anaxagoras*, & alii, nec non, qui post *Platonem* philosophatus est, *Aristoteles*, νοῦν seu *mentem* primum summumque rerum omnium principium & initium esse, persuasum habuerunt. Magica item, quae vocantur, seu Chaldaeorum oracula hac nihil inter homines opinione notius ac vulgarius fuisse, (*k*) testantur:

624 Ὃν πρῶτον κλήζεται ἔθνεα ἀνδρῶν.

Mentem primam vocant gentes hominum.

Verum *Plato unitatem*, naturae ordine, *numero* seu *multitudine* priorem esse, quum intelligeret, fierique nullo modo posse judicaret, quin νοητὸν aliquid seu *intelligibile* ante νοῦν seu *mentem* exstitisset, esse aliquid cognitione prius & intelligentia, decrevit. Quumque praeterea esse bonum aliquod, illo bono, quod in scientia & cognitione positum est, praestantius, perspiceret, unum bonum simplicissimum, rerum omnium fontem & originem, principe inter tres naturas suas loco posuit: se-

(*k*) *Testantur*] Dubius vero & anceps est oraculi hujus Chaldaici sensus: quod ut pateat, integros versus *Sect.* II. *vs.* 27. 28. *p.* 372. *ed. Clerici* describam:

Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε
Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλήζεται ἔθνεα ἀνδρῶν.

Cuncta enim perfecit pater, & menti tradidit
Secundae, quam primam vocant gentes hominum.

Testes hi sunt versus, oraculorum horum auctorem primum in Trinitate locum dedisse *patri*, alterum *menti*. Incertum vero est, an ex iisdem pateat, ab hac opinione alienos fuisse alios, mentemque potius primo in tribus principiis loco collocasse. *Cudworthus* ita versum posteriorem interpretatur: cujus qui sententiam adsciscere volunt, eos nomen πρῶτον sic spectare oportet, ac si vocabulum αἴτιον illi addendum esset. Nihil vero est, quod cogat nos, ut id faciamus. Aeque enim commode, immo commodius paene dixerim & verbis auctoris convenientius, nomen νοῦν cum verbo πρῶτον jungere licet, ut sic verba fluant: Ὃν πρῶτον νοῦν κλήζεται ἔθνεα ἀνδρῶν. Quod si fiat, haec erit verborum sententia: *Solent homines alterum principium mentem primam nominare*, ut nimirum a reliquis mentibus eam distinguant. Ergo non hoc significabit oraculorum scriptor, sese alterum solere in Trinitate locum *menti* assignare, non item reliquos homines, qui mentem hanc, in principe ponant loco, sed hoc unice docebit, mentem hanc, quae alrum obtineat in tribus rerum principiis gradum, *principem* vulgo mentem appellari: ex quo minime fluit, fuisse quosdam, qui primo eam in tribus principiis numero haberi vellent.

(*l*) *Philebo*] *Opp. p.* 80. *ed. Ficini.*

(*m*) *Tollit*] Hic *Platonis* locus de νῷ seu *mente*, ejusdemque arctissima cum eo, quod *bonum* idem appellat, consociatione an multum juvet *Cudworthi* caussam, equidem valde dubius haereo. Etenim si attentius considerentur, quae in *Philebo* loco indicato *Plato* differit, νοῦς seu mens ista, quam praedicat, non est persona quaedam aut *hypostasis* divina, sed ipsa Dei sapientia, quae a natura ejus non nisi animo & cogitatione secernitur. In exordio quidem disputationis non secus, ac si de persona quadam loqueretur, orationem instituit philosophus: namque laudat sapientes, qui dixissent, mentem seu νοῦν *regem esse coeli atque terrae*: πάντες γὰρ συμφωνοῦσιν, ait *p.* 79. οἱ σοφοὶ, ὡς νοῦς ἐστι βασιλεὺς ἡμῖν οὐρανοῦ καὶ γῆς. Cui dicto similia quaedam in progressu quoque disputationis occurrunt. Quod si vero disputationis totius series & habitus expendatur, non obscure apparet, hoc unice inculcare voluisse *Platonem*, totam rerum universitatem *mente* seu summa sapientia comparatam esse atque administrari, in Deoque idcirco omnis scientiae ac sapientiae fontem esse. Idque satis perspicue interdum confitetur. Sic verbi caussa *p.* 80. Οὐκοῦν, inquit, ἐν μὲν τῇ τοῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίγνεσθαι διὰ τὴν τῆς αἰτίας δύναμιν. *Ergo in Jovis* (seu Dei) *ipsius natura regiam animam regiamque mentem inesse propter vim caussae, confiteberis.* Igitur de tali sermo est mente, quae qualitatis & virtutis instar in Deo est. Et quid verbis opus est? Ipsum *Dialogi* totius propositum rem ita sese habere ostendit. Comparantur in eo νοῦς seu *mens & sa-pientia*,

ſecundum vero hoc mentem collocavit ſeu intelligentiam, quam a primo illo bono nulla divelli ratione poſſe, ſed arctiſſima cum eo cognatione conjungi, cenſuit. Hinc in (*l*) *Philebo*, tametſi hactenus antiquis aſſentitur philoſophis, ut *mentem* concedat *totam ſemper rerum univerſitatem gubernare*, ὡς ἀεὶ τοῦ παντὸς νοῦς ἄρχει, poſtea tamen addit, ὅτι νοῦς ἐστι γενούσης τοῦ πάντων αἰτίου; *mentem eſſe* (non id, quod abſolute primum eſt principium, ſed) *progeniem ejus, quod rerum omnium cauſſa eſt.* Quae quidem hoc ſibi velle, patet, mentem praeeſſe quidem univerſitati rerum, verum ita, ut certa ratione ex ſummo principio, quod τἀγαθὸν eſt ſeu Deus maximus, perenni nec violanda lege pendeat. Mens nempe hoc in loco *Platoni* vocatur γενούσης, *progenies* principis hypoſtaſeos. Quod nomen verbis συγγενὴς, ὁμοειδὴς, & ὁμογενὴς reſpondet, quibus omnibus *Athanaſius*, ut ejusdem virtutis vocabulis, uſus eſt ad nominis ὁμοούσιος, *coëſſentialis* & *conſubſtantialis*, vim atque veram notionem declarandam. Ex quo efficitur, non cum *Ario* conſentire *Platonem*, ſed Nicaeni concilii decretis & *Athanaſii* partibus favere, atque alteram Trinitatis ſuae hypoſtaſin, ſive mens ea, ſive verbum, ſive filius nominetur, non eſſe ἑτερούσιον, ſed γενούσην & ὁμοούσιον, *connatam* & *conſubſtantialem*, praecipere. Quod dum facit, ex rerum eam creatarum ordine (*m*) tollit.

Tertiam ſimili ratione *hypoſtaſin*, quae ψυχὴ aut anima mundi ſuperior dicitur, 635 *Plato*

luptas, quaeriturque, utra harum potior & ad vitam beatam ducendam conducibilior ſit? Jam ſi νοῦς perſona eſſet, futilis & inepta haec foret mentis & voluptatis comparatio, philoſophusque hoc in quaeſtionem vocaſſet, quo vix aliquid dictu eſt amentius: utrum voluptates, an vero filius Dei plus ad hominum felicitatem conferant? Qualis eſt ἡδονὴ illa ſeu *voluptas*, quam cum *mente* confert *Plato*, talis etiam ſit neceſſe eſt νοῦς, qui de principatu cum voluptate certat. Illam vero nemo ſobrius perſonam eſſe dicet: ergo nec hunc. Addo aliud, quod majus etiam momentum habet. Negat *Plato*, in νῷ ſeu *mente* ſola ſummam hominis felicitatem conſiſtere: & in extremo *Dialogo* multa commemorat alia, quae, praeter *mentem*, neceſſaria ſint homini beate victuro. At ſi *mens* perſona eſſet, & altera quidem divinitatis perſona, cum principe vinculo indiſſolubili cohaerens, inſanus fuiſſet & emotae mentis *Plato*, ſi ad perfectam hominis felicitatem plura, praeter τοῦ νοῦ ſeu *alterius in Deo perſonae* poſſeſſionem, requiſiviſſet. His qui nondum adducuntur rationibus, ut νοῦν *Platonis*, cujus in *Philebo* meminit, perſonam haud eſſe, ſed notionem animi & virtutem, concedant, illis nihil fortaſſis ſatis erit. Sed adjiciam tamen nonnulla, quae omnem, niſi fallor, dubitandi cauſſam invitis etiam eximent. Primum definitionem *mentis*, quam *Plato* ſuppeditat, inſpicere jubeo. Exſtat illa *p.* 94. non longe a fine *Dialogi.* Νοῦς δὲ, ait, ἤτοι ταὐτὸν καὶ ἀλήθειά ἐστιν, ἢ πάντων ὁμοιότατόν τε καὶ ἀληθέστατον. *Mens aut idem eſt, quod veritas, aut omnium certe ſimillima & veriſſima.* Ponamus, mentem eſſe perſonam: ergo & veritati, cujus mens ſimillima dicitur, idem jus tribuendum erit, ſi hanc ſequi decet nos definitionem. Quod qui abſurdum opinantur, veritatemque in numero perſonarum tolerari nolunt, illi una cum veritate mentem etiam *Platonis* inde tollant. Deinde vocabula, νοῦς, ἐπιστήμη, φρόνησις, a *Platone* promiſcue adhiberi in hoc *Dialogo*, & pro unius ejusdemque poteſtatis vocabulis poni, animadverto. Exempla dabo aliquot ex *p.* 94. ubi ſaepius haec miſcet ac mutat nomina. Quaerit *Plato*, utrum plus moderationis ſit in *mente*, an in *voluptate*? In hac autem quaeſtione nomen φρόνησις loco vocabuli νοῦς uſurpat, quo alioquin utitur. Οὐκοῦν τὸ μετὰ τοῦτο τὴν μετριότητα ὡς οὕτως σκέψαι, πότερον ἡδονὴ φρονήσεως, ἢ φρόνησις ἡδονῆς πλείω κέκτηται; *An poſthaec menſuram illam & moderationem conſiderandum reſtat, voluptasne, an ſapientia ejus ſit capacior?* Φρόνησιν forte ſuſpicabitur aliquis differre a νῷ: ſed hanc ſuſpicionem reſponſio ad hanc quaeſtionem plane proſternit, ex qua quippe luculentum eſt, ἐπιστήμην, νοῦν, & φρόνησιν non differre in oratione *Platonis:* Οἶμαι γὰρ, ἡδονῆς μὲν καὶ περιχαρείας οὐδὲν τῶν ὄντων πεφυκὸς ἀμετρότερον εὑρεῖν ἄν τινα· ΝΟΥ͂ δὲ καὶ ἘΠΙΣΤΗ΄ΜΗΣ ἐμμετρότερον οὐδ' ἂν ἕν ποτε. *Reor equidem, nihil voluptate ejusque exſultatione immoderatius inveniri poſſe: nihil contra mente & ſapientia moderatius.* Paullo poſt *mentem* & φρόνησιν ita ſociat *Plato*, dubitare ut nemo queat, his binis vocabulis rem unam deſignari: Ἆρ' οὖν ΦΡΟΝΗΣΙΝ μὲν καὶ ΝΟΥΝ οὐδεὶς πώποτε αἰσχρὸν εἶδεν. *Mentem quidem & ſapientiam nemo unquam deformem vidit.* Et rurſus: Τὸ τοίνυν τρίτον ΝΟΥ͂Ν καὶ ΦΡΟ΄ΝΗΣΙΝ τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις. *Tertium ſi mentem ſapientiamque poſueris, haud procul a veritate diſcedes.* Poſtre-

Plato in *Cratylo* nomine ζεὺς honestat, quod notum est supremi Numinis vocabulum esse, idque nomen simul a verbo ζῆν seu *vivere* repetit. Quo facto, de tertio principio isto sic differit: Οὐ γάρ ἐστιν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ὅστις ἐστὶν αἴτιον μᾶλλον τοῦ ζῆν, ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων. *Nulla enim nobis ceterisque omnibus vivendi magis caussa est, quam princeps rexque omnium.* Quae si quis forte figurate esse dicta conjiciat, eum sequentia *Platonis* verba suspicionem hanc abjicere cogent, quibus poëtarum fabulas de Διὶ seu *Jove*, quem filium esse *Chroni* seu *Saturni* fingunt, explanat: Εὔλογον δή, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία. *Probabile est, magnae cujusdam intelligentiae prolem Jovem esse.* Ἔκγονος & γενέτης gemina valent significatione. Quare manifestum est, *Platonem* hic tertiam quoque Trinitatis suae hypostasin non secus alteri ὁμοούσιον seu *coëssentialem* facere, atque secundam primae solet aequalem (*n*) facere.

686 Exploratum est, *Platonem*, quum δημιουργὸν seu *opificem* nominat, plerumque νοῦν, *mentem*, seu alteram divinitatis personam intelligere. Qua de re *Plotini* scitum hoc exstat: (*) Δημιουργὸς ὁ νοῦς Πλάτωνι. *Demiurgus Platoni dicitur intelligentia.* Nihilo tamen minus *Amelium*, *Plotinum*, aliosque scholae hujus magistros tertiam quoque hypostasin hoc compellare videmus nomine, & δημιουργὸν, *opificem* seu *architectum* orbis hujus nuncupare. Quidam nempe hujus generis opificem hunc alterum locum a mente seu intelligentia occupare sentiunt, alii tertium ei gradum a principe Deo assignant. Et hunc ipsum Deum principem *Atticus* etiam & *Amelius* δημιουργὸν salutant. Hinc ea multum roboris accipiunt, quae supra jam posuimus, ex

(*) Enn. V. Lib. I. (de tribus hypostaf. C. 8. p. 489.)

stremo quaestiones quasdam de mente testor in exitu *Dialogi* a *Platone* propositas. Quaerit *Socrates*: *utrum mens sit propior & similior veritati, an vero voluptas?* Quaerit idem: *mensne pulcrior sit, an voluptas?* Quaerit tertio: *utrum in mente plus sit mediocritatis, quam in voluptate?* Quis, vel exauditis hisce quaestionibus non continuo statuat, fieri nullo modo posse, ut mens, quam in *Philebo* induxit *Plato*, divina quaedam hypostasis aut persona tantum sit? Verbosior in re facili & expedita fortassis fui: sed caussas, cur id essem, non contemnendas habui. Trinitatem qui ex scriptis *Platonis* eruunt, illi *Philebum* ejus & disputationem *de mente* in hoc *Dialogo* in primis caussae suae firmamentis & praesidiis numerant. Quare paullo copiosius ostendendum erat, desperatam fore hanc Trinitatis Platonicae caussam, si alia desint amatoribus & defensoribus ejus argumenta. Praeter haec, non inutile mihi videbatur, exemplo quodam lectores *Platonis* commonere, ne temere ac parum considerate libros philosophi legant, cujus oratio ad poëticam propius accedit dictionem, nec unum ex doctissimis quoque viris floribus ac figuris suis decepit. Mitto, familiam eorum, quos semel *Platonis* cepit amor, ejus plerumque generis esse, ut, nisi argumentorum obruantur veluti copia, raro ab opinionibus suis desistant.

Quae de convenientia opinionum *Platonis* & *Athanasii* de altera divinitatis persona in medium hic profert *Cudworthus*, ea, his observatis, per se corruunt. Nec, si *mens* in *Platonis Philebo* divina esset persona multum tamen haberent virtutis ac roboris. Quaenam enim haec est argumentatio: Vocabulum γενέτης, quod *Plato* usurpat, & nomen συγγενὴς aut ὁμοειδὴς, quod *Athanasius* adhibet, potestatem atque notionem paene aequalem habent: ergo nec sententiis *Plato* & *Athanasius* differunt?

(*n*) *Facere*] Exstant hi loci in *Platonis Cratylo*, libello variis ineptiis etymologicis referto, *p.* 262. *Opp.* verum sine ulla ratione a doctissimo viro ad rem praesentem trahuntur. (I.) Assumit vir doctissimus, priori loco *Platonem* de tertia Trinitatis suae hypostasi seu de ψυχῇ, & superiori quidem illa seu ὑπερκοσμίῳ, loqui. Sed hoc assumit, non probat, vir egregius. Etenim nec animae seu ψυχῆς *Plato* ullo verbo meminit, nec naturam illam, quam Δία vocat, mundi esse animam, profitetur. Si de mundi anima hic agi, ex eo conjecit *Cudworthus*, quod *Plato* Jovem omnibus vivendi caussam esse dicit, audacius certe conjecit, quam ratio patitur. Illud vero recentioris scholae Platonicae de binis mundi animis commentum paullo ante jam profligatum est. (II.) Alter locus, quo Jupiter magnae cujusdam intelligentiae proles dicitur, obtorto prorsus collo in hanc caussam rapitur. In quo tria vir eximius admittit, quae difficillime veritatis amantibus probabit, (1.) Δία seu Jovem mundi esse animam, pro concesso

ex praescripto germanae atque antiquissimae *Platonis* disciplinae tria ista principia conjunctim pro terrarum orbis conditoribus rerumque omnium extra se architectis esse habita. Non ignoravit hoc *Ficinus*, qui aliquoties, (*) *Hi tres*, inquit, *uno quodam consensu omnia producunt.* Idem diu ante *Ficinum* inculcavit *Proclus:* (†) Πάντα ἀνήρτηται τοῦ ἑνὸς διὰ τοῦ νοῦ καὶ ψυχῆς. *Omnia ex uno per mentem & animam pendent.* Quae omnia quum ita sese habeant, cum *Porphyrio* nobis decernendum omnino esse, opinamur, *Platoni* visum esse, veram divinitatem tribus contineri principiis ac hypostasibus, earumque ultimam ψυχὴν esse seu (o) animam.

Ergo tantum abest, ut *Arium* affirmare nobis liceat ex *Platonis* rivulis hausisse, ut confitendum sit e contrario, *Platonem* Nicaenis patribus & *Athanasio* amiciorem esse. Quod non ita tamen accipi velim, ac si hos *Platonem* sequutos esse judicem: largior enim, sacras litteras rectamque rationem, cujus ope justa & legitima ex sacro codice consectaria ducebant, his unos sententiae suae auctores fuisse. Ista, cui *Plato* favebat, Trinitas medio quasi loco inter *Sabellii* dogma & *Arii* errores interjecta est. Non tria veneratus est nomina *Plato*, non tres notiones logicas, aut tres modos, verum tres hypostases aut personas. Vicissim non Deum ille resque creatas, quae toto genere a Deo sejunctae sunt, miscuit aut inter se confudit temere, neque alteram tertiamque personam conditas aut in tempore factas esse, censuit, sed omnes tres aeternas, infinitas, nec a quoquam comparatas & productas autumavit.

Sta-

(*) In Plotin. Lib. I. Enn. II. (†) Comm. in Timaeum (Lib. I. p. 66.)

cesso ponit: quod tamen minime tradit *Plato.* (2.) Μεγάλην διάνοιαν, cujus filius Ζεὺς dicitur, alteram esse Trinitatis personam, constituit; iterum vero sine auctore & ratione. Repudiasset, opinor, hanc sententiam vir eruditus, si modo vocabulum τινὸς attente considerasset: quod quidem de re una ex multis, non vero de singulari & unica natura, qualis altera est hypostasis divina, sermonem ipsi esse, indicat. (3.) Vocabulo ἔκγονος manifesto abutitur. Hanc enim quis ferat facile ratiocinationem: ἔκγονος & γενέτης sensu non multum differunt: igitur tertia persona divinitatis, quae ἔκγονος a *Platone* dicitur, aequalis est alteri hypostasi, de qua vocabulum γενέτης adhibetur? Dictum est jam alias nonnihil de hoc *Platonis* loco.

(o) *Animam*] Ita est, ut perhibet vir doctissimus. Ingens inter Platonicos est conflictio, quinam in Trinitate locus architecto seu δημιουργῷ rerum omnium sit assignandus. *Platonem* hunc orbis conditorem a summo Deo minime discrevisse, supra jam a nobis ex *Timaeo* probatum est: cum quo quin multi senserint alii, nullum dubium est. *Julianus* vero Imperator secundum eum a principe Deo constituit. Tertium faciunt *Plotinus*, *Porphyrius*, & alii. Quin *Proclus* eo procedere non veretur, ut quarto mundi opificem loco a prima caussa ponat. Qua de dissensione caussisque ejus si commentari ex instituto placeret, multum spatii ac temporis consumere possem. Sed miror conclusionem, quam ex hac discordia Platonicorum de mundi opifice ejusque in Triade loco vir eximius ducit. Putat, hanc argumento esse pugnam, Platonicos constructionem mundi ad omnes tres divinitatis personas detulisse, ideoque non male cum Christianis conjungi, quos opera, quae *ad extra* nominant, ad universam sanctissimam Trinitatem referre, notum est. Rectene sic censeat, an secus, quilibet facile judicabit, si nude tantum argumentum ejus proponatur: Certant Platonici, cuinam ex tribus hypostasibus suis opificis seu architecti hujus orbis nomen sit dandum: igitur omnibus tribus personis conjunctim, nulli vero sigillatim, hoc nomen convenire, arbitrati sunt. Equidem, si haec ratiocinatio nihil habet vitii, illum quoque laudandum esse, opinor, qui sic calculos posuerit: Dissident inter se Critici, quisnam *Dialogum* illum *de caussis corruptae eloquentiae* conscripserit, qui *Quinctiliano* vulgo solet addi. Sunt, qui *Quinctilianum*, sunt, qui *Tacitum*, sunt, qui *Suetonium* auctorem esse libelli hujus volunt. Hoc igitur ex certamine liquet, non uni horum virorum, sed simul omnibus *Dialogum* istum attribuendum esse. Abstinuissent, credo, ab hac disputatione Platonici, neque multum de loco δημιουργοῦ in Trinitate sua deliberassent, si concors haec eorum fuisset sententia, munus hoc non uni personae proprium, sed omnibus commune esse.

(p) In-

Statui omnem huic negotio obſcuritatem abſtergere, atque luculentum plane & apertum facere, quatenus *Plato*, *Parmenides*, & *Pythagoras*, qui de tribus principiis prudentius ceteris philoſophati ſunt, cum ſacrarum litterarum de divinitate praeceptis atque Chriſtianorum de hac re ſententiis, quas non una foverunt aetate, aut conſentiant, aut diſſentiant. Itaque tria rurſus, quibus hoc negotium continetur, normae loco conſtituam. Quorum quidem primum hoc eſt: Germanos *Platonis* & *Pythagorae* diſcipulos, tametſi omnes tres principales hypoſtaſes ſuas in rerum creatarum numero non paterentur eſſe, verum aeternas, neceſſarias, univerſales, ſeu infinitas, totiusque propterea mundi machinatores & architectos ducerent, nihilo tamen minus ſtatuiſſe, alteram hypoſtaſin ex prima, tertiam
687 vero ex prima ſimul & ſecunda naturaliter pendere, gradibusque idcirco tres haſce perſonas ſecreviſſe. Docebunt hoc *Plotini* verba, quibus generationem aeternae mentis, quae locum ſecundum in tribus *Platonis* principiis tenet, & Chriſtianorum *filio* ſeu *verbo* reſpondet, explicat: (*) Τὸ δὲ ἀεὶ τέλειον, ἀεὶ καὶ ἀΐδιον γεννᾷ, καὶ ἘΛΑΤΤΟΝ δὲ ἑαυτοῦ γεννᾷ· τί οὖν χρὴ περὶ τοῦ τελειοτάτου λέγειν; μηδὲν ἀπ' αὐτοῦ γεννᾷν, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτόν; μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸν νοῦς καὶ δεύτερον· Καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νοῦς ἐκεῖνον, καὶ δεῖται αὐτοῦ μόνου· Ἐκεῖνος δὲ τούτου οὐδέν· καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι· καὶ κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τἄλλα μετ' αὐτόν· οἷον καὶ ἡ ψυχὴ λόγος νοῦ καὶ ἐνέργειά τις. *Quod autem ſemper eſt perfectum, ſemper gignit & ſempiternum, at minus tamen & inferius genitore ſuo. Quidnam igitur de perfectiſſimo eſt dicendum? Numquid nihil prodit ab eo? an potius ab eo prodeunt, quae omnium maxima ſunt poſt ipſum? Maximum vero poſt ipſum eſt intellectus atque ſecundum. Inſpicit enim intellectus illud, ſoloque illo indiget: illud vero primum principium intellectu minime indiget. Oportet profecto, quod ſit ab eo, quod mente melius eſt, eſſe mentem: melius vero omnium, quae fiunt, eſt intellectus, quoniam reliqua ſunt poſt ipſum. Jam vero anima mentis eſt verbum & actus quidam* (primi boni). Quod hic de altera perhibet perſona, id de tertia paullo poſt hypoſtaſi, cujus nomen eſt ψυχὴ ſeu *anima*, pariter aſſirmat, quam ex ſecunda naturaliter pendere, eaque propterea inferiorem eſſe certa ratione, contendit: (†) Ψυχὴν γὰρ γεννᾷ νοῦς, νοῦς ὢν τέλειος· Καὶ γὰρ τέλειον ὄντα γεννᾷν ἔδει, καὶ μὴ δύναμιν οὖσαν τοσαύτην ἄγονον εἶναι· Κρεῖττον δὲ οὐχ οἷόν τε ἦν εἶναι οὐδ' ἐνταῦθα τὸ γεννώμενον, ἀλλ' ἘΛΑΤΤΟΝ ὄν, εἴδωλον εἶναι αὐτοῦ. *Animam enim generat intellectus, intellectus, inquam, perfectus exſiſtens. Quando enim perfectus ſit, oportet & generare, potentiamque tantum non eſſe ſterilem. Sed hic quoque, quod gignitur, genitore melius eſſe non poterat: ſed, quum minus ſit, imago ejus eſſe debet.* Alias idem philoſophus principem Triadis hujus perſonam appellat *Uranum*, alteram *Chronon*, tertiam Ζῆς, quod idem antea *Plato* fecerat, poëtarumque de his Diis fabulas ſcite & eleganter ad res philoſophicas accommodat. Quo facto, de altera perſona ſive *Chrono* ita ſciſcit: (§) Μεταξὺ ὢν πατρός τε ἀμείνονος καὶ ἥττονος υἱέος. *Medium ille gradum obtinet*

(*) Ennead. V. Lib. I. C. 6. (p. 48.) (†) (P. 489.)
(§) P. 554. (Ennead. V. Lib. VIII. de intelligibili pulcritudine Cap. 13.)

(p) *Inferius ſit*] Quum de natura illius Trinitatis, quam *germanam Platonicam Cudworthus* vocat, unice diſputatio inſtituta ſit, non autem de ejus Triados indole, quae poſt natum Servatorem a ſchola Alexandrina tradita eſt, utpote quam miſere corruptam & verae Platonicae prorſus diſſimilem eſſe, vir doctiſſimus conſitetur, non dubito, multos fore, qui ſciſcitabuntur, cur ad veteris illius Triadis explanationem *Plotini* afferantur dicta, cui princeps paene locus inter eos, quos corruptores diſciplinae veteris Platonicae vir doctus nominat, debetur. Hoccine eſt tacendo affir-

tinet inter patrem majorem filiumque minorem. Exſtat quoque generale apud *Plotinum* praeceptum, quo hoc ipſum inculcat: (*) Ἐν τοῖς γεννωμένοις οὐκ ἔστι πρὸς τὸ ἄνω, ἀλλὰ πρὸς τὸ κάτω χωρεῖν. *Inter illa, quae* (ex omni aeternitate) *gignuntur*, (aut naturali quadam emanatione procedunt) *non patet ad ſuperiora proceſſus, ſed ad inferiora; atque id quidem ita, ut in majorem gradatim multitudinem procedatur.* Poſſent plura hujus generis dicta ex *Plotino* proferri; verum unum tantum ſubjicere juvabit, in quo argumentando ſententiam ſuam declarat: (†) Οὐ ταὐτὸν τὸ ἐξ ἐκείνου ἐκείνῳ· Εἰ οὖν μὴ ταὐτὸν, οὐδέ γε βέλτιον. *Illud, quod ex primo ſummoque principio gignitur aut emanat, non eſt idem, atque illud. Si ergo non idem, certe etiam non melius.* Ex quo praecepto conſequitur, fieri nulla ratione poſſe, quin illud primo principio ſubjectum, eoque gradu & ordine (*p*) inferius ſit.

Huic dogmati de ſecundae tertiaeque perſonae ex perſona principe emanatione naturaque inferiori ut plus lucis concilient Platonici, varias adhibere ſolent ſimilitudines. *Ficinus* circulos in auxilium vocat, quos in unda novimus naſci, ſi grave quoddam corpus in eam projiciatur; quorum quidem alter perpetuo gignit alterum: *Alius*, inquit, *ſic ferme profluit ex alio, ſicut in aqua circulus dependet a circulo.* In qua comparatione illud etiam non omittendum eſt, commotam ejusmodi & conturbatam aquam tanto plus impetus, tumoris, & celeritatis ſuae amittere, quanto latius hi circuli propagantur, donec omnia poſtremo ad priſtinam tranquillitatem & quietem redeant. Ab ipſis vero, qui a *Chriſto* alieni fuerunt, Platonicis altera tertiaque hypoſtaſis ſaepenumero ἴχνος καὶ τύπος, *typus & forma*, vocari ſolent, quam princeps perſona, ſimiliter atque ſigillum in cera certam formam imprimit, expreſſerit. Iidem vocabulis εἰκὼν, εἴδωλον, μίμημα, *imago*, *adumbratio*, 688
imitatio, hac in re claritatis cauſſa utuntur. Quae quidem nomina ſi quis ad res applicet, quae auribus percipiuntur, is alteram perſonam ſpectabit ut *echo*, quae veram vocem imitatur, tertiam vero ut *echo* repetitam, ſeu echo ex echo genitam. Ergo, ſi hanc ſequamur notionem, altera tertiaque perſona certae tantum erunt principis divinitatis veluti repercuſſiones, fractae tamen & infirmatae, quae, etiamſi umbris minime ſimiles ſunt, nec quaeſitae evaneſcunt, contra vere proprieque exſiſtunt, gradu tamen differunt, & inter ſe neceſſario nexae ſunt. Sin vero nomina haec ad res aliquis trahere malit in oculos incurrentes, illi alteram comparare licebit perſonam cum imagine in vitro relucente, tertiamque cum imaginis hujus imagine, quam lux ad aliud propagavit vitrum. Utraque haec imago ex vera naſcitur facie, at paullatim ab ejus ſplendore ac nitore recedit. Si ne haec quidem placeat imago, parelios cogitare non ineptum erit, alteramque ac tertiam perſonam ſolem ſecundum & tertium dicere. Quo (*q*) *Plotini* referri poſſunt verba, qui animam univerſalem ſeu tertiam hypoſtaſin vocat εἰκόνα νοῦ σώζουσάν τι φῶς ἐκείνου, *imaginem mentis* (ſeu ſecundae hypoſtaſeos) *multum ex ejus lumine*

(*) P. 513. (Ennead. V. Lib. III. de ſubſtantiis cognoſcentibus Cap. 16.)
(†) Enn. V. Lib. III. Cap. 15. (p. 512.)

firmare, propter veterum monumentorum penuriam & ipſius *Platonis* obſcuritatem incertum eſſe, quisnam philoſophi hujus de tribus principiis ſenſus fuerit, junioresque Platonicos audiendos eſſe potius illi, qui hoc in argumento tentat aliquid, quam ipſum *Platonem*? Atqui hoc ſi ita ſeſe habet, quid de tota illa diſtinctione inter germanam *Platonis* & adulterinam Platonicorum de tribus in Deo perſonis ſententiam fiet?

(*q*) *Plotini*] *Ennead.* V. *Lib.* I. *C.* 6. *p.* 487.

(*r*) *Exem-*

mine ac splendore retinentem. His autem ſimilibusque comparationibus quum perſpicuitati conſulerent Platonici, caute tamen eas eſſe uſurpandas, neque nimis premendas, admonebant: ineſſe illis enim diſſimilia quaedam, quibus eas, ne quid inde naſceretur incommodi, purgare oporteat; non diffitebantur. Nempe quod ſcire cupiebant eos, quorum cauſſa res ita naturales & divinas inter ſe contendebant, hoc unum erat: Quemadmodum imago in vitro quodam reſplendens ἑτέρου εἶναι dicitur, aut ad rem aliam pertinere, unde tota pendeat; ſic quamlibet hypoſtaſin ſecundariam ex principe manare, eique certa ratione ſubjectam eſſe. Interim ex Platonicis illis, qui veritatem Chriſtianam contemſerunt, neminem recordor tam imprudenter ac praepoſtere de verbo loquutum eſſe, atque *Philo* fecit *ſecundo Allegoriarum Libro:* Σκιὰ δὲ Θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστιν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Umbra vero Dei verbum ejus eſt, quo tamquam inſtrumento aſſumto, mundum creabat.* Et idem tamen homo aliis in locis multo honorificentius de altera perſona verba facit, quippe quam *Deum ſecundum filiumque principis Dei* vocare non veretur. Quamquam & ipſo illo in loco, unde haec verba tranſtulimus, umbram hanc ſeu imaginem Dei ipſum eſſe rerum creatarum exemplum ſeu *archetypum* tradit: Αὕτη δὲ ἡ σκιὰ καὶ ὡσανεὶ ἀπεικόνισμα ἑτέρων ἐστὶν ἀρχέτυπον· ὥσπερ ὁ Θεὸς παράδειγμα τῆς εἰκόνος, ἣν σκιὰν νυνὶ κέκληκα, οὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλο γίνεται παράδειγμα. *Haec umbra & quaſi effigies exemplar eſt rerum reliquarum. Sicut enim Deus exemplum eſt hujus imaginis, quam umbram paullo ante vocavi: ita haec imago etiam aliarum rerum eſt* (r) *exemplum.* Nulla eſt imago, qua delectentur magis *Platonis* ſectatores, quo hoc divinarum perſonarum diſcrimen illuſtrent, quam ſplendor ille & radiatum lumen, quod ex ſole aliisque corporibus lucidis procedit: Ἔκλαμψις Graeci dicunt & ἀπαύγασμα. Etenim mentem ſeu ſecundam hypoſtaſin ſimilem illi eſſe fulgori, pronuntiant, qui ipſa cingit corpora lucida & ambit, quumque ſemper una cum illis ſpectetur, efficit, ut ambitus ſiderum, id quod Aſtronomi nos docent, in oculis intuentium amplificetur, ipſaque corpora majora, quam reapſe ſunt, videantur: quod quidem facile intelligunt, qui teleſcopiorum ope illa contemplantur, quippe quae exuberantes illos & ſuperfluentes quaſi radios reſtinguunt & reſecant. Tertiam vero hypoſtaſin cum remotiori ſplendore illo, qui corpus ipſum exterius ambiendo gradatim imminuitur, conferunt. Afferam *Plotini*, quibus hanc imaginem memorat, verba: (*) Πῶς οὖν καὶ τί δεῖ νοῆσαι περὶ ἐκεῖνο μένον; περίλαμψιν ἐξ αὐτοῦ μὲν, ἐξ αὐτοῦ δὲ μένοντος, οἷον ἡλίου τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν, ὥσπερ περιθέον, ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ γεννώμενον μένοντος. *Quonam igitur pacto, quidve nobis eſt circa illud ſtabile cogitandum? lumen undique circumfuſum ex ipſo dependens: ex ipſo, inquam,*
689 *quam, penitus quieſcente, ceu fulgorem circa ſolem, quaſi circumcurrentem, ex ipſo ſemper manente progenitum.*

Sunt

(*) P. 487. (Ennead. V. Lib. I. C. 6: de tribus hypoſtaſibus.)

(r) *Exemplum*] Uterque hic *Philonis* locus exſtat *Lib.* II. *Allegor. p.* 79. *Opp.* Poſterior vero hic emendatior eſt exhibitus, quam in exemplis editis legitur. In edito *Philonis* codice exſtat ἕτερον & κεκληκεν: quae verba *Gelenius* etiam in verſione ſua expreſſit. Sed ſeries orationis & tota ratio poſcit, ut legatur ἑτέρων & κέκληκα. Prius verbum in ora libri editi adſcriptum eſt; non item alterum. Novam eruditi viri curam, novam etiam verſionem Latinam *Philo* flagitat. Dici enim vix poteſt, quam male interdum *Gelenius* ſcriptorem hunc verterit, quotque manifeſtis librariorum peccatis Graecus contextus laboret. Quare, qui non ita pridem novam *Philonis* editionem curandam recepit vir longe doctiſſimus & inter principes eruditae Britanniae numerandus, *Thom. Mangejus*, immortale ſibi comparabit apud omnes veritatis amatores meritum, ſi coeptum laborem, quam primum fieri poteſt, per-
ſe-

Sunt iisdem Platonicis certae quaedam notae, quibus personas istas secernunt & distinguunt: ex quibus notis accuratius etiam & certius cognoscere licebit, quaenam ratio & indoles sit Triadis hujus Platonicae. Princeps hypostasis saepe huic generi dicitur ἓν πρὸ πάντων, *unum ante omnia*, unitas nimirum simplicissima, quae res omnes efficienter continet, & uti *Plotinus* loquitur, (*) οὕτως εἶχε πάντα, ὡς μὴ διακεκριμένα, τὰ δ' ἐν δευτέρῳ διεκέκριτο τῷ λόγῳ, *sic habet omnia*, *tamquam nondum inter se discreta*, *quum in secundo ratione discernantur*, id est, reapse distincta sint in speciebus suis, etiamsi *primum principium simplex & foecunda sit rerum omnium* (*s*) *potentia*. Idcirco alteram hypostasin *Parmenides* vocat ἓν πάντα, *unum*, *quod est omnia*, seu quod omnes rerum species complectitur: qui etiam philosophus, id quod (*t*) *Plotinus* testatur, tertiam personam ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia* vocavit, ut plus eam habere vicissitudinis & multitudinis significaret. Nominatur etiam *unum*, *quod efficiens est omnium*, quoniam re ipsa & actu ipso explicat & producit id, quod prima persona virtute & potentia, altera vero in exemplis seu ideis comprehendit. Eamdem propter caussam prima quoque dicitur esse πάντα ἑνικῶς, *omnia unitive*, altera πάντα νοερῶς, *omnia intelligibiliter*, tertia denique πάντα φυσικῶς, *omnia animaliter*, id est, natura semet ipsam movens, agens & producens omnia. Rursus prima hypostasis τἀγαθὸν, *bonum* seu ipsa bonitas nominari solet, quae mentem & intelligentiam omnem excedit: quare & ὑπερούσιον est seu *supra essentiam omnem positum*, quod nec eloqui quisquam mortalium, nec comprehendere valet. Solet eadem nonnumquam φῶς ἁπλοῦν, *lux simplex* appellari. Alterius nomina sunt νοῦς, λόγος, σοφία, unitas & bonitas secundaria seu aliunde proficiscens, item ἀγαθοειδὴς, *formam boni habens*, quamquam *essentialiter* & *formaliter*, *mens*, *intelligentia*, *ratio*, & *sapientia* cuncta percipiens & comprehendens, seu infinita cognitio. Tertiam vulgo nomine ψυχὴ, quod animam designat semet ipsam moventem, designari videas. Vocatur etiam *bonitas* & *sapientia:* quas quidem virtutes non ex se quidem & natura possidere, verum aliunde nacta esse, at *formaliter* tamen & *essentialiter* habere dicitur. Nec ignota sunt alia ejus nomina. Appellatur *infinita virtus & efficientia*, *potentia infinita*, *percipiens*, *agens*, *animadvertens*. Nonnumquam Ἀφροδίτη & ἔρως, *Venus & amor* nuncupatur: quod cave tamen credas eo sensu fieri, quo princeps Numen *amor* dicitur. Persona enim princeps exuberans est amor, copiaque & foecunditate redundans, auctore *Plotino:* (†) ὂν γὰρ τέλειον, τῷ μηδὲν ζητεῖν, μηδὲ ἔχειν, μηδὲ δεῖσθαι, οἷον ὑπερερρύη, καὶ τὸ ὑπερπλῆρες αὐτοῦ πεποίηκε ἄλλο. *Nempe quum sit perfectum*, *propterea quod nihil quaerat*, *neque habeat aliud*, *neque egeat*, *nimirum exuberavit*, *exuberantiaque ipsius aliud procreavit*. Tertia vero persona amor est infinite potens & efficiens. Primam personam *Plotinus* praecipit esse ἀνενέργητον, *naturam omni actione solutam & liberam*. Quocirca, tametsi fons & origo sit omnium omnino

(*) P. 513. (Ennead. V. Lib. III. de substant. cognoscentibus Cap. 15.)

(†) P. 494. (Ennead. V. Lib. II. de generatione & ordine eorum, quae sunt post primum, Cap. 1.)

fecerit. Ipsam sententiam *Philonis* de verbo supra copiose ac luculenter declaravi: quam qui legerit dissertationem nostram, is verborum, quae hic afferuntur ex eo, vim & sententiam levi negotio capiet. Nam quod eorum duritiem & imprudentiam castigat hic *Cudworthus*, id ex eo unice provenit, quod *Philonem* de verbo longe aliter sensisse opinatur, atque nos sensisse cum rationibus gravissimis demonstravimus.

(*s*) *Potentia*] *Plotini* haec verba sunt, interpolata licet quodammodo a *Cudworthо*, quae Graece adscribere omisit.

(*t*) *Plotinus*] *Ennead.* V. *Lib.* I. *de tribus hypostas. Cap.* 8. *p.* 490. *Opp.*

 (*v*) *Prin-*

omnino rerum, mundi tamen constructio & compositio proprie ipsi attribui nequit: quod his verbis *Numenius expressit*: (*) Καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστι χρεὼν τὸν πρῶτον, καὶ τοῦ δημιουργοῦντος Θεοῦ (τοῦ υἱοῦ) χρὴ εἶναι καὶ νομίζεσθαι πατέρα τὸν πρῶτον Θεόν. *Nec enim primum illum Deum quicquam moliri fas est, sed potius artificis Dei* (filii) *ipsum nos habere patrem oportet.* Quo & pertinet, quod paullo post sequitur, pronuntiatum ejus: Τὸν μὲν πρῶτον Θεὸν ἀργὸν εἶναι ἔργων ξυμπάντων καὶ βασιλέα. *Deum primum & ab omni opere vacare, & regem esse universi, confitendum est.* Alteri personae vis intelligentiae adscribitur: quamquam & de eadem perhibent, οὐσίαν seu essentiam ejus non differre ab ἐνεργείας seu operatione ejus. Solet quoque eadem *natura* quidem *multiformis*, at ἀκίνητος simul οὐσία, *natura immobilis*, nominari. Itaque & proprie δημιουργὸς, meditans architectus & opifex audit, eo quod universum mundum archetypum primumque exemplar & speciem totius rerum universitatis complectatur. Tertia vero persona Deus est certa ratione mobilis, τὸ περὶ νοῦν κινούμενον, ut *Plotinus* ait, καὶ νοῦ φῶς, καὶ ἴχνος ἐξηρτημένον ἐκείνου, *id, quod circa mentem seu intelligentiam movetur. lumen mentis, expressumque ejus signum, semper ex ea pendens.* Haec tertia hypostasis ubertate & copia primi simplicissimique boni, immobilique sapientia ac de condendo orbe cogitationibus, quas altera fovet persona, ad mundum efficiendum & comparandum utitur. Quare verus est mundi totius architectus, qui designato in superioribus duabus personis operi manum veluti admovet, & reapse gubernat, regit, & administrat omnia, τὸ ἡγεμονοῦν τοῦ παντός. *Amelius* loco, quem
690 antea ex *Proclo* protulimus, tres personas istas tres mentes & tres reges nuncupat: principem praeterea τὸν ὄντα, *eum, qui est*, alteram τὸν ἔχοντα, *eum, qui habet*, tertiam denique τὸν ὁρῶντα, *eum, qui intuetur*, salutat. Iisdem, praeter hunc, nominibus qui in hac caussa utatur, equidem novi neminem: certum autem quoddam discrimen & disparem harum personarum conditionem illis indicari, id vero apertum & manifestum esse arbitror.

Has Platonicorum scalas, quibus divinitatem adstringunt, nihil conturbare magis & evertere videtur, quam differentia illa, qua primum principium a secundo segregant. Quamvis enim, quo secundam a prima personam curate distinguant, illam intelligentiam, rationem, & sapientiam vocent; alterum tamen de duobus necesse videtur esse, ut vel primam & secundam personam duo tantum esse diversa nomina aut imperfectas unius ejusdemque naturae notiones esse fateantur, aut vero, si distinctas esse velint eas personas, principem ἄνουν esse & ἄλογον, seu mentis, rationis, & consilii inopem, concedant: qua quidem re vix aliquid fingi potest stolidius. Ego, quibus ista diluam objecta, sequentia fere tantum habeo. Primum *Platonis & Pythagorae* disciplinam, quam ab *Orpheo* primum & Aegyptiis, aut verius ab Hebraeis, profectam suspicor esse, hoc sibi proprium habuisse

(*) Eusebius Praep. euang. Lib. XI. Cap. 18. p. 537.

(v) *Principem*] Haec si ratio adduxit Platonicos, ut omnem a principe persona cognitionem & scientiam removerent, quod scientia, quoniam ex multis constat rerum speciebus, a perfectione & dignitate principis personae aliena videatur esse, parum sibi consuluerunt, parum etiam Deo. Licet enim scientiam in altera persona ponant, & principi hypostasi detrahant; altera tamen illa persona ex principe ab aeterno generata est, & indissolubili vinculo cum illa sociata manet. Quare, si quid inest vitii, aut potius imperfecti, in scientia & cognitione, ad principem illud aeque personam pertinebit, unde altera prodiit, & cui connexa est perpetuo, quam ad secundam. Sed haec forte sententia & ratio in illis duci debet scholae Platonicae argutiis, in quibus frustra sensum quaesiveris,

buisse animadverto, ut mentem seu intelligentiam non esse primum rerum principium, quo nullum est excellentius, sed secundum, amatores ejus statuerent, quum omnes reliqui veteres Theologi νοῦν docerent esse πάντων πρεσβύτατον, mentem seu intelligentiam, vere ita dictam & proprie, rerum omnium esse antiquissimam & primam. Tribus vero caussis, ut sic praeciperent, adductos esse eos potissimum, arbitror. Primum intelligentiam, rationem, cognitionem, & sapientiam neminem mortalium aliter animo posse concipere, sentiebant, quam ut rem certa ratione multiplicem & variam. Atqui rationi in primis videbatur consentaneum, primum, unde omnia fluxerunt reliqua, principium non numeri aut multitudinis instar spectare, sed pro perfectissima monade seu unitate habere. Audiamus, quemadmodum hac de re *Plotinus* disserat: (*) Ἀόριστον μὲν νόησις ὥσπερ ὄψις, ὁριζομένη ἐστὶ ὑπὸ τοῦ νοητοῦ· διὸ καὶ εἴρηται, ἐκ τῆς ἀορίστου δυάδος καὶ τοῦ ἑνὸς τὰ εἴδη καὶ οἱ ἀριθμοί· τοῦτο γὰρ ὁ νοῦς· διὸ οὐχ ἁπλοῦς ἀλλὰ πολλά, κ. τ. λ. *Intelligentia suapte quidem natura indefinita, tamquam visus, sed ab intelligibili definita. Quamobrem, sicuti traditum est, ex indefinita duitate atque uno species numerique gignuntur. Id autem est intellectus. Itaque non simplex est, sed multiplex, compositionem quamdam prae se ferens, quamvis intelligibilem, multaque jam conspiciens. Jam vero & ipse est rursus intelligibile, sed & intelligens: ideoque jam est duo.* Alio loco idem haec habet: (†) Τὸ πρὸ τοῦ κόσμου νοητοῦ, οὔτε νοῦς, οὔτε κόσμος νοητὸς, ἁπλούστερον ἐστὶ· οὐ γὰρ ἐκ πολλοῦ πολὺ, ἀλλὰ τὸ πολὺ τοῦτο ἐξ οὐ πολλοῦ, κ. τ. λ. *Quod est intelligibili mundo superius, neque intellectus est, neque mundus intelligendus, sed simplicius intellectu & intelligibili mundo. Non enim multum fit ex multo, sed multum hoc ex non multo procedit,* (quemadmodum numerus ex unitate). Nec omittam ratiocinationem, quam hujus rei obtinendae caussa instituit alicubi: (§) Εἰ τὸ νοοῦν τι πλῆθος, δεῖ ἐν τῷ πλήθει τὸ νοεῖν μὴ εἶναι· ἦν δὲ τοῦτο τὸ πρῶτον· ἐν τοῖς ὑστέροις ἄρα αὐτοῦ τὸ νοεῖν καὶ νοῦς ἔσται *Si igitur, quod est intelligens, multitudo quaedam est, necessarium est, ubi nulla est multitudo, intelligentiam quoque non esse: id autem est ipsum primum. In his igitur, quae sequuntur illud, intelligentia erit & intellectus.* Hinc saepius ita rationem concludit philosophus hic: Ἐν τῇ δευτέρᾳ φύσει εἶναι τὸ γινώσκειν, *cognitionem* (quae vere ac proprie sic vocatur) *ad alteram pertinere divinam naturam, non vero ad* (v) *principem.* Alteram opinionis, quam dixi, caussam hanc habuerunt Platonici, quod νοητὸν aliquid seu *intelligibile*, si ordinis naturalis habenda sit ratio, ante νοῦν fuisse seu *mentem*, statuere omnino oporteat. Inde sic argumentari *Plotinum* audias: (**) Τὸ νοεῖν οὐ πρῶτον, οὔτε τῷ εἶναι, οὔτε τῷ τίμιον εἶναι. ἀλλὰ δεύτερον καὶ γενόμενον, ἐπειδὴ ὑπέστη τὸ 691
ἀγαθὸν. καὶ γενόμενον ἐκίνησε πρὸς αὐτὸ, κ. τ. λ *Neque enim intelligentia primum obtinet gradum, sive quantum ad simpliciter esse spectat, sive quantum ad esse pertinet venerandum: immo vero secundum occupat locum, nataque est, postquam ipsum bonum exstitit, ortaque in essentia statim eam provocavit* (x.) *ad bonum.* Tertio non aliter sibi

(*) P. 518. (Ennead. V. Lib. IV quomodo, quod est post primum, fiat de primo, Cap. 2.)
(†) P. 514. (Ennead. V. Lib. III. de substantiis cognoscentibus Cap. 16.)
(§) P. 5?5. (Ennead. V. Lib. VI. quod illud, quod est super ens, non intelligat, Cap. 3.)
(**) P. 536. (loco postremo laudato Cap. 5.)

ris, nisi cum hoc genere muscas captare aut delirare velis: quarum quidem argutiarum non mediocris est in libris eorum copia. Equidem ita mihi nullo modo faveo, ut in haec mysteria ingenio me penetrare posse, credam; aliis vero deliberandum relinquo, utrum operae pretium existiment, nec ne, in perplexis istis notionibus enodandis acuminis sui periculum facere.

(x) *Ad bonum*] Neque hujus ego caussae vim, quae mea forte inscitia est, omni ex parte capio: Sit

ſibi licere ſentire putabant, quod cognitio & intelligentia ſupremi maximique boni locum nullo modo tueri poſſet: ex quo conſequi, judicabant, eſſe naturam quamdam, quae dignitate atque gradu intelligentiam & ſcientiam antecedat. Hanc rationem *Plato* urget & perſequitur in primis *Libro ſexto de republica.* His igitur freti argumentis Platonici confidenter & audacter decernunt, (*) ὅτι Θεὸς κρείττων λόγου καὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως, παρασχὼν ταῦτα, οὐκ αὐτὸς ὢν ταῦτα, *ſummum Deum praeſtantiorem eſſe ſermone, ratione,* (ſeu verbo) *mente ac ſenſu, eo quod haec omnia praebeat, non tamen haec exſiſtat.* Item: (†) Τὸ γινόμενον ἐξ αὐτοῦ λόγος πολὺς καὶ πᾶς· τὸ δὲ ἦν δηλονότι οὐ λόγος· πῶς οὖν ἐξ οὐ λόγου λόγος; καὶ πῶς τὸ ἀγαθοειδὲς ἐξ ἀγαθοῦ; *Quod generatum eſt ex primo principio, id ratio multa eſt ac omnis: at ipſum primum principium non eſt ratio. Quaero igitur, ſi illud ratio non eſt, qua conditione ex non ratione fit ratio? & quo pacto boniforme procedat ex bono?* Scholae Pythagoreae & Platonicae praecepta (y) *Philo* Judaeus ex omni parte imitatur: id quod ex his ejus verbis elucet: Ὁ πρὸ τοῦ λόγου Θεὸς κρείσσων ἐστὶν, ἢ πᾶσα λογικὴ φύσις· τῷ δὲ ὑπὲρ τὸν πάντων ὄντι βελτίστῃ καὶ τινὶ ἐξαιρέτῳ καθεστῶτι ἰδέᾳ οὐδὲν θέμις ἦν γεννητὸν ἐξομοιωθῆναι. *Deus ille verbo ſeu ratione prior naturam omnem ratione praeditam infinito ſuperat intervallo: nec fas omnino eſſet, quidquam, quod ortum habuiſſet, ad Numinis illius verbo ſuperioris & in optimae planeque ſingularis naturae gradu conſtituti ſimilitudinem adſpirare.* Ego ipſe tantum minime laboris collocaſſem in hac re explicanda, niſi ſumma id a me efflagitaſſet veneratio, qua omne illud proſequi ſoleo, quod in ſacris litteris reconditum & arcanum eſt. Sacer enim codex, dum verbum aliquod aeternum & perennem ſapientiam altero in divinitate loco ponit, filiumque docet aeterni patris primum eſſe genitum, non leviter favere videtur doctrinae huic. Ut nunc *Athanaſium*, quod jam antea monui, prorſus eſſe ſcitis his Platonicis conſentientem mittam; quippe qui ullum λόγον ſeu *verbum* & ullam σοφίαν ſeu *ſapientiam* verbo illo & filio Dei priorem eſſe negat, qui ſecunda eſt ſanctiſſimae Trinitatis perſona.

Quidnam igitur conſilii capiemus? Dabimusne, principem Trinitatis Platonicae, fortaſſis etiam Chriſtianae, perſonam ἄνουν eſſe & ἄλογον, naturam ſenſus & rationis expertem, & ab omni mente ac cognitione relictam? An vero metuemus, ne ſic praecipiendo ſecretam quamdam impietatem mortalium inſtillemus animis, atque gloriae & honori ſupremi Numinis, dum illi conſulere cupimus, vehementer ingenio noſtro derogemus? Namque huc ſi ventum erit, quid, quaeſo, impedit, ne quis aequo jure materiam ſenſu vacuam rerum omnium principium faciat, atque nos naturam corpore deſtitutam, at ſimul mente ac ratione carentem rerum univerſitatis initium conſtituimus? Ipſe in hanc intuens voraginem *Plotinus*, vix intelligit, quemadmodum inde ſe expediat. A *Platonis* enim verbis ne latum quidem unguem ſibi fas eſſe ducit recedere. *Plato* vero ſummum atque primum rerum omnium principium tanta tamque ſingulari decernit eſſe majeſtate ac perfectione praeditum, ut non modo omnem intelligentiam, cognitionem, & rationem, verum ipſam quoque eſſentiam longe poſt ſe relinquat. Quae quidem ſen-

(*) Plot. p. 512. (Ennead. V. Lib. III. C. 14.)
(†) P. 514. (Cap. 16.)

Sit neceſſe eſt νοητὸν ſeu *intelligibile* aliquid ante νοῦν ſeu *mentem*: id eſt, ut arbitror, ſi mens, quae ratiocinatur, adeſt, fuerit ante mentem aliquid oportet, quod ratiocinationi mentis argumentum & materiam praebuit. Ergo princeps divinitatis perſona ſcientia & cognitione caret. Experiantur alii, quid valeant ingenii vires in hoc connexo illuſtrando & expediendo: mihi, parum abeſt, quin Plato-

ſententia in tantam hominem conjecit verborum egeſtatem, ut nulla reperire potuerit nomina principi Deo apta, praeter voces *unitatis & aeternae bonitatis.* Inde etiam huc eum devenire, neceſſe erat, ut ſapientiam & cognitionem principium eſſe ſecundarium, attamen aeternum, ſtatueret. Non ignorabat, quae naſcuntur hinc, moleſtias & difficultates *Plotinus.* Quibus ut occurrat, nonnumquam ad diſtinctionem quamdam lucis ſeſe recipit. Lucem ait duplicem eſſe, unam ſimplicem & uniformem, alteram variam & multiformem. Superiorem lucem celſiſſimo
attribuit Numini, cujus ſimpliciſſimum lumen comparat cum ipſo ſolis lucidiſſimo 692
corpore. Poſterius lucis genus ad alteram refert hypoſtaſin, quae ἔκλαμψις quaſi quaedam ſit & ἀπαύγασμα, ſeu fulgoris illius & ſplendoris non diſſimilis, qui ſolem ambit, cingit, & communit. Sic enim *Ennead.* V. *Lib.* VI. *C.* 4. (*) Τὸ παρέχον τοῦτο τὸ φῶς, φῶς ἐστιν ἁπλοῦν. *Illud, unde multiformis haecce lux νοῦ ſeu intelligentiae* (id eſt, hypoſtaſeos ſecundae.) *derivatur, lux eſt ſimpliciſſima.* Atque huic etiam ſeſe diſtinctioni accommodat, quando primum principium ſeu ſummam divinitatem docet eſſe ἐν νοήσει ἑτέρως, ἢ κατὰ τὴν νοῦ νόησιν, *in intelligentia quidem ſeu cognitione, ſed non in eadem, quae ſecundae hypoſtaſeos ſeu νοῦ eſt.* Aliis in locis aliam comminiſcitur, ut quaeſtiones praecidat adverſariorum, eamque ſubtiliſſimam, diſtinctionem. Interjectum eſſe docet non leve diſcrimen inter νόησιν αὐτὴν, *ipſam intelligentiam*, & inter ἔχον τὴν νόησιν, *quod in ſe habet intelligentiam.* Ipſam intelligentiam primum eſſe ait principium: alteram autem perſonam id eſſe, quod gaudeat intelligentia. Ecce ipſa ejus verba: (†) Οὐδ' ἡ νόησις νοεῖ, ἀλλὰ τὸ ἔχον τὴν νόησιν· δύο οὖν πάλιν αὖ ἐν τῷ νοοῦντι γίνεται· τοῦτο δὲ οὐδαμῇ δύο. *Rurſus intelligentia non intelligit, ſed quod intelligentiam habet. Duo itaque in intelligente fiunt: illud autem nullo modo eſt duo.* Ceterum duplici ratione licet hanc diviſionem, quam fingit, intelligentiae ab eo, quod habet intelligentiam, interpretari. Aut enim ipſa mens & intelligentia ſecernitur hac partitione ab eo, quod pollet intelligentia, aut vero id, quod intelligit, ſeparatur ab eo, quod obverſatur intelligentiae, ſeu a νοητῷ & *intelligibili.* Intelligentia enim ubi eſt, ibi antea aliquid fuerit, neceſſe eſt, quod poteſt intelligi. Utcumque eſt, hac ſeſe ſubtilitate planum feciſſe, *Plotinus* exiſtimat, in eo, quod intelligit aut habet intelligentiam eſſe imperfectum aliquid & paupertatem quamdam. Ἐνδεὲς, inquit, τὸ νοοῦν, ὥσπερ τὸ ὁρῶν. *Id, quod intelligit, indiget, quemadmodum id, quod videt.* Sed fortaſſis multo minori labore totum hoc negotium componetur, ſi vel maxime ſententiam illam *Platonis*, quam antea expoſui, retineamus. Dicamus, licet, hac una re perſonam ſecundam prima eſſe inferiorem, quod non ipſa natura ſua ſit τἀγαθὸν, *ipſa bonitas*, ſed ἀγαθοειδὴς tantum ſeu *boniformis*, aut bonitatis aliunde particeps. Statuamus, ex ſe & natura ſua hypoſtaſin hanc non eſſe celſiorem, quam νοῦς, λόγος, σοφία, *mens, ratio, ſapientia:* ex quo eveniat, ut his ea nominibus, tamquam propriis ſuis notis, deſignetur. Igitur quod prima perſona ſapientia omni ac ratione ſuperior appellatur, id non ideo fit, ac ſi ea ſapientiae inops eſſet, ſed propterea, quod altera perſona, ſi naturam ejus ſpectemus, ſapientia ſeu ratione

(*) (P. 536.) (†) (P. 537.)

tonici, ſi qui eo delectati ſunt, ex nimio ſapientiae non vulgaris amore in ſtultitiam non vulgarem incidiſſe videantur.

(y) *Philo*] Hunc *Philonis* locum *Euſebius* ex *Libro* ejus *primo Quaeſtionum & Solutionum*, qui non exſtat editus, decerpſit *Praeparat. euangel. Lib.* VII. *Cap.* 13. *p.* 323. Hic vero vitioſe deſcriptus eſt. Nam apud *Euſebium* non legas, ὑπὲρ τὸν πάντων, ſed τῷ δὲ ὑπὲρ τὸν λόγον.

(z) Com-

tione major nullo modo eſt aut excellentior. Similiter tertia hypoſtaſis non ipſa ex ſe ſapientia eſt, quieſcens & tranquilla, aut ſine omni commotione & actione, verum ſapientia in motu conſtituta, aut ſapientia agens atque (z) commovens.

Tota vero haec familiae Platonicae doctrina de tribus diſparibus aut certis gradibus disjunctis principiis ex eo potiſſimum manavit, quod nullum ſanctius & an-
693 tiquius haberent dogma, quam hoc, unum eſſe rerum omnium principium, unumque tantum divinitatis fontem, *μίαν πηγὴν τῆς θεότητος*, ex quo reliqua omnia, cujuſcumque demum eſſent generis, ſive peritura, ſive aeterna, ſive creata, ſive non creata fluxiſſent. Iſtud ſcitum requirebat, ut alteram praeciperent divinitatis perſonam univerſam accepiſſe naturam ſuam ex principe perſona, neque aliter, quam *ἀπαύγασμα*, *ſplendorem*, perennis illius & aeternae lucis conſiderari debere. Quo quidem ſuſcepto, nil erat reliquum, quam ut ſciſcerent, pendere alteram perſonam ipſa natura ſua ex prima, & idcirco gradu ab ea differre.

Quamvis enim vulgo alteram perſonam generatam eſſe docerent ex prima, tertiam vero ex ſecunda procreatam; negant tamen, talem eſſe hanc generationem, qualis hominum eſſe ſolet. Inter homines pater, filius, & nepos, poſtquam hi adultam attigerunt aetatem, non ita ſociati inter ſe ac connexi ſunt, ut alter ſine altero conſiſtere nequeat, neque natura eorum certis ſeparata intervallis eſt & gradibus: omnes contra perfectiſſime pares ſunt inter ſe ac aequales, omnes ſuis abſoluti partibus homines. Sed hoc procreationis genus, in quo id, quod gignitur, non univerſam naturam ſuam ex genitore recipit, verum a Deo & natura, multum a perfectione diſtat. Ita enim genitor aquaeductus tantum ſeu inſtrumenti vices ſuſtinet, ipſeque, antequam generare poſſet, ex alio genitus & procreatus eſt. Atqui princeps divinitatis hypoſtaſis cum ex nulla re alia genita eſt & procreata, tum ſimul unicum eſt, unde tota rerum natura proficiſcitur, principium. Ex quo conſequitur, neceſſe omnino eſſe, ut altera perſona tota ſit ex ea genita & procreata, quamquam longe alia ratione atque lege, quam qua reliqua gignuntur, naturali nimirum emanatione quadam, quemadmodum lux ex ſole procedit & naſcitur. His vero poſitis, ſtatuendum erit, alteram quidem perſonam, non ſecus atque princeps perſona, aeternam eſſe, ſed gradu tamen ab ea diſcretam, & perpetuo ex ea pendere.

Eſt & aliud Platonicis in promtu, quo praeſtantiam & utilitatem dogmatis hujus de trium principiorum diſſimilitudine oſtendere nituntur. Ejus ſcilicet ope & be-

(z) *Commovens*] Tu vero ex hoc exemplo diſce, lector erudite, quodnam ſit familiae illius, cui Platonicae nomen eſt, ingenium. Primum neſcio quo fanatico furore elati, audacter imaginaria ingrediuntur ſpatia, ſimpliciſſimas animi notiones incredibili ſubtilitate dividunt & diſſecant, ipſum Deum ſub aciem intelligentiae ſuae vocant, & in omnes partes verſant. Ubi vero ad ſe redeunt, videntque, ſeſe ſibimet ipſis poſuiſſe retia, ad diſtinctiones valde tenues & ſimilitudines confugiunt; in quibus tamen, ſi fortius urgeantur, ita rurſus conſtricti haerent, ut pedem referre nequeant. Primum graviſſime decernunt: Hypoſtaſis prima nec ſcientiam, nec mentem, nec cogitationem habet. Qui ſecus dixerit, is in Deum injurioſus exiſtimetur. Acute quidem & imperioſe! At quaerat aliquis: Itane prima hypoſtaſis ratione caret & mente capta eſt? Jam latebras inſignes illos magiſtros circumſpicere videbis. Si nihil poſſint aliud, vocabula quaedam, quorum ipſi poteſtatem neſciunt, in hominem conjiciunt: quibus ſi contentus eſſe nolit, periculum eſt, ne ad Acuſmaticos abire, ac, dum inſanire cum magiſtris diſcat, quinquennium ſilere jubeatur. Equidem ingenue fateor, hebetiori me ingenio eſſe, quam ut vim omnium, quae de Deo ſapientiae neſcio & de cauſſis hujus dogmatis ex Platonicis hic afferuntur, perſpicere valeam. Auderem tamen nihilomi-

beneficio tolli perhibent vastum illud intervallum, quod Deum alioquin naturasque principes ab eo conditas disjungit: neque posse, qui huic dogmati non favent, quin Deum, quum crearet, nimis longe statim a semet ipso transiliisse concedant. Addunt, dogmatis hujus eam esse virtutem, ut Deum supremum pedetentim & gradatim ad inferiorem hunc orbem deducat veluti & attrahat, quum, qui secus sentiunt, tam excelso eum editoque loco collocent, ut nullum videatur ipsi cum hoc mundo commercium esse posse. Quod si enim tota divinitas nihil est, quam una simplicissimaque monas, in qua nullus omnino varietati ac multitudini locus est, uti Deus saepius describitur, quis, obsecro, mortalium tam eximio est ingenio, ut explicare valeat, quemadmodum is distinctas rerum omnium species atque multiforme illud totius rerum universitatis exemplar, quod *archetypum* vulgo *mundum* nominant, in se contineat? Sin vero *Aristotelis* praeferamus sententiam, qui Deum mentem dixit esse immobilem, seu ἀκίνητον οὐσίαν, cujus essentia & actio nullo modo differant, cumque aliis affirmemus Theologis, quidquid in Deo est, id esse Deum, duo rursus molestiam nobis creabunt, quibus expediendis nemo unus par erit. Namque primo, si haec ita sint, qui fieri possit, quaeretur, ut vel minima voluntatis in Deo libertas sit? quamquam non sum nescius, eosdem tamen Theologos a semet ipsis discedere, atque vehementer contendere, non esse omnes Dei actiones necessarias, sed paucas tantum. Deinde, quaenam Dei possit esse cum inferiori hocce orbe necessitudo, quomodo is universitatem hanc animare & agitare, quomodo commotionum ejus omnium rationem habere, quomodo denique *pro re nata* queat operari, nulla prorsus ratione patebit. Facere Deum haec omnia, tam alte hominum mentibus natura veluti est insitum, secus ut arbitrari nequeant: neque aliter sentire licet, nisi ipsa simul omnis religionis fundamenta convellere ac labefactare velimus. Deum enim immobilem, nullo modo flexibilem, & omnis affectionis ignarum colere & deprecari, aeque prodest hominum generi, atque rude ac immobile saxum implorare. Verum omnes hae difficultates, si Platonicos audiamus, repente tolluntur, si quis tertiam adoptet eorum hypostasin, quam Deum quemdam mobilem faciunt. Atque sic communes illae Dei notiones, quas in omnium hominum animis ipsa paene natura informavit, tametsi non satis inter se convenire, sed pugnare videantur, ex Platonicorum quidem sententia, amicum statim foedus ineunt, & inter se conciliantur, simulatque dogma hoc de tribus principiis imparibus (*a*) adsciscitur.

Postremo hac una via Platonici gloriantur illis sese praeclare posse satisfacere, 694
qui

minus aliquid, & vim rationi meae afferrem, quo ad haec mihi mysteria pararem aditum, si rem aliis bene viderem evenisse, quos mihi multis modis antepono. Verum, ut omittam alios, ipse hic luctatur secum *Cudworthus*, dumque postremo Platonicis adesse studet, sibimet ipsi deest. Mihi certe via, quam ingreditur, ut *Plotinum* non prorsus inepte praecepisse doceat, quum primum principium supra rationem & sapientiam esse statuit, ipso hoc dogmate fere spinosior videtur esse: nec, quid sibi velit vir egregius, assequor, quum primam personam affirmat non ideo superiorem sapientia dici, quod inops est sapientiae, sed propterea, quod altera persona non major & excellentior est sapientia. Ceterum supra jam sententiam hanc Platonici generis attigi, eamque argumento esse, monui, Triadem *Plotini* non esse personarum, sed notionum tantum Trinitatem: *Athanasii* quoque sententiam non cum hac confundendam esse, ostendi. Utramque hanc opinionem nondum dimitto dum validioribus ab ea rationibus dimovear.

(*a*) *Adsciscitur*] Scio, hac ratione Platonicos differere solere, ut hic a *Cudwortho* ratiocinantes inducuntur. Nec enim alia fere de caussa tantum daemonum, specierum, Deorum, geniorumque agmen excogitasse videri volunt, quam ut vastum illud & immensum spatium, quo Deus a materia disjungitur, explerent, & scalas veluti quasdam effin-

qui scifcitantur, qua de caussa tres sint divinae hypostases, non vero plures aut pauciores. Aliorum enim contendunt rationes nihil omnino in hac caussa posse: &, quamcunque aliquis sententiam eligat, semper tamen negotium hoc visum iri indifferens, nec ullam caussam apparituram, quare non aut una simplexque tantum divina natura, aut duae, aut innumerabiles denique, praeter tria illa principia, personae divinae esse debeant.

Accedo nunc ad alterum eorum, quae in hacce quaestione de vera *Platonis & Parmenidis* Trinitate explicanda mihi sumsi. Quamquam hi philosophi tres divinas hypostases non raro τρεῖς φύσεις, *tres naturas*, *tria principia*, *tres caussas*, *tres architectos*, immo *tres Deos* appellant, primumque, secundum, tertiumque Deum commemorant; hoc tamen non impedit, quo minus omnes tres personas unum esse re vera θεῖον, unum Numen, unam divinitatem alias pronuntient. Supra jam *Origenis* aliorumque testimoniis ostendimus, Platonicis in more fuisse positum, ut mundum animatum vulgo *alterum Deum* appellarent, at quosdam tamen, in quibus *Numenium* nominavimus, *tertii Dei* vocabulum de mundo usurpasse. Illi, quibus mundus *alter Deus* dicebatur, non majorem quamdam divinitatem attribuebant mundo, atque hi, quibus *tertium Numen* salutabatur, sed minorem potius. Namque hi, qui mundum tertium esse Deum volunt, animam, qua mundus viget, tertiam illam Trinitatis hypostasin esse, opinantur: Illi vero, quibus mundus alter Deus audit, primo tres divinas suas hypostases conjunctim unum, summum principemque Deum esse, dictitant, deinde mundum secundum ab his tribus personis Deum esse, tuentur, cujus animam prima illa anima, quam tertio in divinitate gradu ponebant, multo judicabant esse inferiorem. Igitur, quod mundum *alterum* dicunt *Deum*, id non magis ei honorificum est, quam si *quartum* eum *Numen* vocarent. Hac enim id tantum significant appellatione, tres divinas hypostases, tametsi non raro tres Dii vocentur, nihilo tamen minus reapse unum tantum esse θεῖον, unam divinitatem, unum Numen, aut, ut *Plotinus* loquitur, τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον, *divinum illud*, *quod in toto est mundo*. *Plato* ergo, quando Dei meminit, non ita semper capiendus est, ac si de prima tantum hypostasi, quam τἀγαθὸν vocare solet, verba faciat; sed interdum de primo, secundo, tertioque principio simul loquitur, seu de tota divinitate, quae tribus, ipso judice, continetur personis & hypostasibus. Minus etiam hac de re dubitabit, qui sequentia attenderit. *Plato* universum mundum *imaginem* ait esse *Deorum aeternorum*: *Plotinus* eumdem simulacrum affirmat esse primi, secundi, tertiique Dei, a quibus perpetuo producatur denuo & creetur, sicut imago in vitro creatur. Haec si quis ita exponeret, mun-

effingerent, quibus ad summum pervenire Numen hominibus liceat. Sed vel inde patet, genus hoc perversissima de natura Dei notione imbutum fuisse, nec idcirco hinc commendationis aliquid doctrinam eorum de disparitate trium hypostaseon accipere posse. Deum qui ubique locorum praesentem & infinitum esse statuunt, quod omnes quidem statuere oportet, qui rectae parent rationi, tametsi rem his verbis expressam ex toto non comprehendant, illi nec scalis nec gradibus indigent, quibus ad Deum adscendant, totaque illa geniorum & daemonum Platonicorum turba commode carent. Quod igitur Platonicorum familia de modo, quo Deum cum natura rebusque conditis conjungerent atque sociarent, tam sollicite cogitavit, id argumento est, Deum illi visum fuisse naturam definitam, certis terminis circumscriptam, & excelso veluti loco positam: quae quidem sententia gloriam & majestatem divinam plane dedecet. Sed non aliter eos patiebatur dogma de rerum omnium perpetua ex Deo emanatione sentire: quod qui fovent, illi non possunt, nisi secum ipsis dissentire velint, quin Deum in altera veluti naturae rerum extremitate collocent, ordinesque naturarum ac gradus designent, per quos ad eum proficisci liceat. Ad difficultates quod attinet, quas Platonici non ali-

mundum esse tripartitum, & quamlibet harum trium partium ab uno ex tribus hisce Diis procreatam esse, nae is misere falleretur. Similiter absurdum foret, si quis mundum rem unam eamdemque, ter tamen creatum esse, his verbis nixus, decerneret. Nec enim ulla vis ingenii id assequeretur & intelligeret. Quamobrem, quum semel tantum mundus creatus sit, & tres tamen eum hypostases condiderint, id inde consequitur, omnes tres personas proprie unum tantum esse creatorem & effectorem, unumque Deum. *Plato* & *Plotinus* omnium animalium, siderum, daemonum, hominum, mentes & animos ad tertiam referre solent divinitatis hypo- 695
stasin, primam nempe magnamque illam ψυχὴν, quam peculiari ratione fontem animorum & caussam esse, affirmant: haud aliter fere, atque in nostra fidei professione spiritus sanctus *dominus & dator vitae* dicitur. Sed cavendum est, ne hoc ita intelligamus, ac si primam illi & secundam hypostasin penitus ab animorum productione remotas & exclusas voluissent. Princeps enim persona *Platoni* quoque appellatur αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν, *caussa rerum omnium bonarum:* quas inter praecipuo animos esse numero, controversia vacat. Secundam pariter personam cum *Plato*, tum alii αἴτιον & δημιουργὸν, *caussam* & *opificem* mundi totius vocant. Itaque sic visum fuisse Platonicis, nil dubitemus, animos omnium trium personarum conjunctis & sociatis viribus creatos & productos esse: ex quo efficitur, omnes unum esse re vera eumdemque Deum. Disertis hoc ipsum verbis (*b*) *Porphyrius* apud *S. Cyrillum* affirmat: Ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν· εἶναι δὲ τὸν μὲν ἀνωτάτω θεὸν τὸ ἀγαθὸν, μετ᾽ αὐτὸν δὲ καὶ δεύτερον τὸν δημιουργὸν, τρίτην δὲ καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν· ἄχρι γὰρ ψυχῆς τὴν θεότητα προελθεῖν. *Usque ad tres hypostases* (*Plato* ait) *Dei substantiam procedere: esse vero supremum Deum bonum: post ipsum vero & alterum opificem: tertiam vero mundi animam: ad animam enim usque divinitatem extendi.* Nihil hoc *Porphyrii* dicto apertius hac in caussa fieri potest. Tres divinas quidem hypostases tres esse Deos, statuit; verum una tamen inculcat, τὴν θείαν οὐσίαν & θεότητα, *essentiam divinitatis & divinam vim*, ad omnes tres pertinere personas, tertiamque etiam ac postremam earum, quam animam vocant mundi, ambitu suo complecti. Ergo ipse *Porphyrius*, quem nemo sapiens ad Christianorum sese dicat arbitrium & normam accommodasse, tres Platonicae Trinitatis personas judicavit esse ὁμοουσίους, *coëssentiales*, singulasque Deum, & simul omnes unum esse Deum, censuit. Nec id ipse *Cyrillus* inficiatur, qui de Platonicis haec scripta reliquit: (*) Τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις ὑποτιθέμενοι καὶ αὐτοὶ, καὶ μέχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ προσήκειν ἰσχυρισάμενοι. *Tres primigenias hypostases ipsi quoque statuunt, & usque ad tres hypostases essentiam Dei pertinere,* (*c*) *affirmant.*

Non

(*) (L. c. p. 270.)

aliter tolli posse putant, quam si tres in Deo personae ponantur dissimiles inter se, illae omnes ita sese habent, ut evanescant statim, si modo hoc unum, de quo nemini dubitare licet, assumatur: Deum resque ad Deum pertinentes non esse ex rerum humanarum indole, aut ex ingenii nostri viribus & magnitudine metiendas. Praeterea, si unum fortasse haec doctrina scrupulum eximat, tot tamen novae inde nascuntur dubitationes & quaestiones, ut satius sit, remedio hoc repudiato, ingenii sui in rebus divinis perspiciendis imbecillitatem confiteri, quam nomina sensu vacua pro rationibus vendere.

(*b*) *Porphyrius*] *Libro quarto Historiae philosophicae* apud *Cyrillum contra Julianum Lib.* VIII. *p.* 271.

(*c*) *Affirmant*] Fingit hic non pauca vir eruditissimus, ut caussae suae inserviat, quorum falsitas, ne tanti hominis eruditione in errores alii inducantur, aperiatur, necesse est. (I.) Quod de illis perhibet, qui mundum vel alterum vel tertium Deum nuncuparunt, id plane, ut, quod res est, di-

696 Non deesse scio, qui sibi persuadeant, Platonicos ob hanc ipsam caussam, quod tres divinas personas intervallis disparibus sejungunt, pro uno eas Deo non potuisse dicam ingenue, commentitium est, nec ulla vel auctoritate vel ratione probari potest. Putat, eos, qui mundum *secundum Deum* dixerunt, sub *principis Dei* nomine omnes tres personas divinitatis comprehendisse, atque huic Triadi postea mundum seu mundi animam inferiorem subjecisse. Haec & multa ejus generis alia excogitare, mediocris est laboris; verum idoneis testibus & auctoritatibus, sine quibus a rerum peritis non suscipiuntur, communire, in primis arduum & difficile. Mundum qui *alterum* dixere *Deum*, *Platonem* sine ulla controversia sunt imitati, quippe qui in *Timaeo* mundum ita vocat *Cap.* 18. *p.* 241. Idem ante *Platonem* jam fecerat *Timaeus Locrus Libro de anima mundi p.* 546. in *Thom. Gale Scriptor. mythologicis.* Igitur ex hoc ipso si doceam *Timaeo*, *Platoni* nihil hujus rei, quae hic illis attribuitur, quibus mundus *alter Deus* nominatus est, in mentem venisse, nemo erit, ut arbitror, quin ab hac *Cudworthi* conjectura recedendum sibi esse statuat. Mundus si propterea *Deus alter* a *Platone* dicitur, ut a tribus principalibus hypostasibus distinguatur, consequens est, ut illum conditorem & opificem mundi, cujus opera in *Timaeo Plato* copiose persequitur, totam esse divinitatem, censeamus, ex tribus personis constantem. Ita quidem fieri vult *Cudworthus*. Hoc autem nullo statui modo posse, supra jam a nobis demonstratum est, quum opinionem illam recentiorum Platonicorum de binis mundi animis profligaremus. Nunc idem paullo pressius ostendam. Omnes mihi rerum Platonicarum periti facile hoc dabunt, exempla speciesque rerum aeternas, quibus tantopere gaudet divinus *Plato*, non in principe persona vel ab eo vel a discipulis ejus esse positas, sed in altera, quam rationem seu verbum appellant, mundumque τ̀ νοητὸν continuisse ex infinito tempore, arbitrantur. Quocirca, si ex *Timaeo* pateat, *Platonem* has aeternas species seu ideas aperte sejunxisse ab opifice mundi, hoc etiam constabit, opificem hunc non esse totam divinitatem tribus ex personis consistentem. Istud autem, quod dixi, tam perspicuum est ex *Timaeo*, ut nihil magis. Postquam Dei consilium de mundo condendo exposuerat philosophus, confestim fieri nullo modo posse decernit, quin Deus exemplum quoddam ante oculos quasi habuerit, cujus ad normam hanc universitatem compararet. Ergo quaerit, quale illud exemplum sit, concluditque, νοητὸν quemdam mundum ex omni aevo fuisse, in quem Deus intuens, adspectabilem hanc rerum universitatem condiderit. Vid. *Cap.* 13. *p.* 236. ubi sic inter alia: Τούτων δ' ὑπαρχόντων αὖ, κ̀ πᾶσα ἀνάγκη τόνδε τ̀ κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι. Quae verba *Cicero* non ad verbum quidem, sed ad mentem & sententiam *Platonis* apposite, sic reddit: *Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum simulacrum aeternum esse alicujus aeterni.* Adde *Cap.* 15. *p.* 238. Optionem hic habeant Platonici, utrum constituere malint, exemplum hoc aeternum, quod in condendo mundo expressit ejus architectus, a Deo non differre, an vero, ab opifice discrepare illud & sejunctum esse. Superius si eligant, actum erit de Trinitate *Platonis:* altera enim hypostasis eadem erit, quae prima, neque exempla rerum aeterna ab ipso Deo ulla ratione, nisi cogitando, sejungentur. Equidem ipse in hanc propendeo sententiam, quod jam supra professus sum: sed nec *Cudworthus*, neque Platonicorum magna pars mecum sentit; quippe qui tria magistrum separata principia rerum universitati praefecisse, disputant. Ergo exemplum hoc, quod rerum architectus imitatus est, differre reapse a conditore, putabunt. Atqui hoc si ita sese habet, manifestum erit, opificem *Platonis* non esse Deum trinum, sed principem tantum Triadis personam, quae, quum ad mundum sese accingeret construendum, aeternas rerum species in altera persona reconditas ante oculos sibi posuit. Plura facile colliget ad hanc opinionem destruendam, quae lectoribus *Platonis* errandi non unam suppeditare potest occasionem, qui vel *Platonis Timaeum*, vel ea, quae nos supra contra duplicem mundi animam monuimus, attentius expenderit.

Veram rationem, quae commovit aliquos Platonicorum, ut hunc mundum *Deum* vocarent *secundum*, alios autem adduxit, ut eumdem *tertium Deum* nominarent, nemo facile perspiciet, nisi qui secum antea constituerit, posteriorum Platonicorum nullam esse rationem ducendam, ubi de mente ac sententia *Platonis* agitur. *Plato*, multis licet turgeret subtilitatibus, quarum fortasse vim ipsemet haud consequutus est, eo tamen haud processit, ut vel orbis hujus constructionem rem esse Deo indignam & a summa ejus simplicitate alienam putaret, vel sapientiam a natura ejus removeret; sed aperte totum istuc munus non modo summo Numini adscripsit, sed etiam incredibili sapientia perfectum illud esse, tradidit. Atque tantum opus quum non sine exemplo quodam factum esse judicaret, mundum νοητὸν seu *intelligibilem* Deo principi adjunxit, in quod veluti intuendo, totam ab eo universitatem comparatam esse, arbitrabatur. Non quaeram nunc, utrum hunc mundum ex aeternis rerum speciebus conflatum extra divinam naturam, an vero in ipso Deo posuerit: id vero perspicuum est cum ex *Timaeo*, tum aliis ex locis, juniorum Platonicorum sententiam, qui *mundum* *exem-*

tuisse habere. Verum e contrario Platonici hac una sese, nec alia, inductos esse perhibent ratione, ut tres illas personas unam constituere divinitatem decernerent, 697

exemplarem in altera divinitatis persona seu in secundo quodam Deo collocarunt, ne in mentem quidem homini venisse. Haud igitur alium noverat principem Deum, praeter ipsum mundi architectum & conditorem, eumque sapientissimum: ex quo consequebatur, ut, quum mundum propter divinam, quam ei dabat, animam Deum quoque appellandum esse censeret, *secundum* hunc *Deum* non posset non dicere. Certe tres illas celeberrimas hypostases Platonicorum in *Timaeo Platonis* ostendere, aeque facile & promtum est, atque tria Chymicorum principia, sal, sulphur, & Mercurium, ex hoc *Dialogo* eruere. At posterior Platonicorum familia longe sibi majus ipso magistro acumen arrogabat, aestuque contemplationis abrepta, primum sibi principium tam sublime, purum, simplex, & apertum fingebat, quod ex *Plotini de tribus hypostasibus Libro* & *Procli Theologia Platonica* liquet, ut ad nihilum paene illud redigeret, nec motu, sed etiam omni scientia vacare scisceret. Qua quidem opinione suscepta, consentaneum erat, ut, relictis *Platonis* vestigiis, officium quoque hanc rerum universitatem condendi, quod scientiam non modo, sed & motum requirebat, ab eo removerent. Longe deinde aliam creationis notionem comminiscebatur haec familia. Mundum enim quia aeternum esse ducunt Platonici, quum de ejus fabricatione loquuntur, non talem in animo habent, qualem Christiani, creationem, quae materiae est ex nihilo eductio, neque talem, qualem lato, quae aeternae materiae, at rudis & indigestae, apta est & artificiosa dispositio: sed creare nihil est apud eos, quam ex omni aeternitate motus illos in materia producere, sine quibus haec sibi moles non constat, omnesque rerum & animalium generationes perficere. Quapropter, qui opifex seu δημιουργὸς huic audit familiae, ejus munus est, perpetuo ciere materiam, genitoris in ea vices obire, vitam denique impertiri omnibus naturis, in quibus vitam & animum inesse, constat. Deum porro principem quum omni scientia, omni cogitatione, omnibusque rerum speciebus seu ideis privassent, ipsa res poscebat, ut aliam effingerent animo personam seu naturam divinam, quae proximum a Deo summo locum tueretur, omnisque cognitionis, sapientiae, ac scientiae sedes esset ac domicilium. Atque alter hicce novusque Deus obstabat, ne mundo, id quod *Plato* fecerat, *secundi Dei* appellationem relinquerent, verum eum, seu potius animam ejus, tertium Deum nominarent. Quotquot igitur *Platoni* pressius adhaerent, sapientiamque & rationem inter praestantissimas summi Numinis virtutes referre non dubitant, hi mundum *secundi Dei* nomine ornant. Quicumque vero aeternam sapientiam & rationem a Deo celsissimo non vulgari acumine divellunt, officiumque concitandi mundum omniaque gignendi ad animam mundi referunt, illis mundus *tertius Deus* audit.

(II.) Tria Platonicorum principia unum conficere Deum, seu unam certa ratione constituere divinam essentiam, non invitus concesserim: nec tamen eos tam ineptos & absurdos esse arbitror, ut vir doctus putat, qui *Porphyrium* & alios gregis Platonici duces ad voluntatem & normam Christianae sapientiae verba & dogmata sua in multis accommodasse, judicant. Quod vero ex Platonicorum sententia tres illas personas divinas una & conjunctim terrarum orbem & animas condidisse, idem disputat, id ne ita sese habere credam, rationibus inducor gravissimis. Testatur vir egregius primum *Platonem*, qui dixerit, mundum hunc *imaginem esse Deorum aeternorum:* Verum, ut omittam, longe aliud esse *condi & creari ab aliquo*, aliud *imaginem esse rei cujusquam*, validis, nisi fallor, argumentis supra planum feci, ἀϊδίους *Platonis* θεοὺς, ad quorum imaginem comparatum esse mundum perhibet, aeterna esse rerum exempla seu ideas, non autem tres hypostases. *Plotinus* ubi scriptum reliquerit, quod addit *Cudworthus*, mundum non omnium tantum trium personarum simulacrum esse, verum etiam perpetuo ab illis creari, id viderint alii. Equidem vereor, ne philosophi hujus mentem vir doctissimus ex suo sensu interpretatus sit, verbisque ejus notionem peregrinam subjecerit. Forte *Librum Plotini* de quaestione: *utrum stellae agant aliquid? Ennead.* II. *Lib.* III. ante oculos haec scribens habuit, cujus in fine philosophus *Cap.* 18. *p.* 148. nonnihil de tribus mundi artificibus disserit. Sed hos tres artifices qui tres esse opinatur divinas personas, is in *Plotini* sententiam manifesto peccat, quippe qui de tribus unius animae mundi notionibus vitioso quidem, at solemni, gentis hujus more, non secus ac de tribus personis ibi loquitur. Ipsa vero me philosophiae Platonicae ratio commovet, ut aegre credam, fuisse aliquem in hac secta, qui vim creandi atque gignendi ad tria simul principia sua referret. Quae creator seu δημιουργὸς ab his philosophis appellatur natura, ea puro ac constanti motu fertur, atque per omnes universitatis partes aequabili modo fusa, totam naturam incitat, gignit, & animat. *Plotinus Ennead.* V. *Lib.* I. *Cap.* 2. *p.* 482. *s.* ψυχὴ μὲν ζῶα ἐποίησε πάντα, ἐμπνεύσασα αὐτοῖς ζωήν· —— αὕτη δὲ τὸν μέγαν τοῦτον οὐρανὸν καὶ αὐτὴ ἐκόσμησεν· αὐτὴ δὲ ἐν τάξει περιάγει, κ. τ. λ. *Anima animalia omnia effecit, inspiravitque eis vitam. Anima ingens hoc coelum exornavit, ordineque perpetuo ducit.* Contra princeps Deus omni prorsus motu,

rent, quod omnes naturaliter ita inter ſe aptae & connexae ſint, ut gradu tamen differant, ſecundaque perſona imago principis, tertia tam primae, quam ſecundae ſimulacrum ſit. Quod ſi genus hoc tres, quas profitetur, hypoſtaſes nullo prorſus pacto diſcrepare, neque alteram naturaliter pendere ex altera, contenderet, tres Deos proprie ſtatueret aequales, quos nihil aliud, quam genus ſive ſpecies, conjungeret: quemadmodum tres homines, ſi genus aut ſpeciem intueamur, unus homo dici poſſunt. Sed ab hac opinione, quippe quae plures univerſitati rerum Deos praeponit, & ſupremi Numinis principiſque cauſſae honori & majeſtati non mediocriter derogat, tota *Platonis* diſciplina vehementiſſime abhorret. Si ter gemini ſoles, ut rem ab oculis remotam ſimilitudine quadam illuminem, in coelo ſimul comparerent pari prorſus luce ac ſplendore praediti, eſſetque aliquis, qui, ut crederemus, a nobis poſtularet, tria haecce lumina ex uno principio quidem eſſe nata aut inflammata, nunc vero aeque omnia eſſe perfecta, nec alienae lucis aut virtutis indigentia, vix ac ne vix quidem id a noſtro impetraremus animo, ut tres iſtos ſoles unum tamen eſſe tantum ſolem fateretur. Verum terni ſi oculis noſtris objicerentur ſoles, diſpari fulgore lucentes, quorum bini *parelii* tantum eſſent ſolis principis, & ex eo lucem omnem haurirent, non eſſet, cur illi obſiſteremus, qui haec tria unum eſſe diceret. Alterum enim ſolem cerneremus nihil eſſe, quam imaginem primi, tertium nihil, quam imaginem ſecundi, utramque ex reflexis natam radiis. Haec ſi rudior aut durior alicui videatur comparatio, alia ratione rem explicabo. Ternos ſoles pari luce ſplendentes non aeque facile creditu eſt unum eſſe ſolem, quam proclive eſt creditu, ſolem ejusque ſplendorem primarium & ſecundarium, qui a ſole nullo plane modo ſemoveri ac divelli poſſunt, neque ſine ſole exſiſtere, rem unam eamdemque conjunctim (*d*) efficere.

Igitur principio *Platonis* diſcipulos tenendum eſt tres Trinitatis ſuae hypoſtaſes tam arcta & adſtricta conjunctione colligare, ut nullam ejus ſimilem in tota rerum natura eſſe fateantur. Placet id *Plotini* verbis enarrare: (*) Ὁρᾷ δὲ αὐτὸν, οὐ χωρισθεὶς, ἀλλ' ὅτι μετ' αὐτὸν καὶ μεταξὺ οὐδὲν, ὡς οὐδὲ ψυχῆς καὶ νοῦ· ποθεῖ δὲ πᾶν τὸ γεννῆσαν, καὶ τοῦτο ἀγαπᾷ, καὶ μάλιστα ὅταν ὦσι μόνοι τὸ γεννῆσαν καὶ τὸ γεγεννημένον· ὅταν δὲ καὶ τὸ ἄριστον ᾖ τὸ γεννῆσαν, ἐξ ἀνάγκης σύνεστιν αὐτῷ, ὡς τῇ ἑτερότητι μόνον κεχωρίσθαι. *Videt vero Deum, minime inde ſeparata, ſed quoniam eſt poſt ipſum, nihilque eſt medium, quemadmodum nihil medium eſt inter animam atque mentem. Omne vero genitum appetit genitorem, in cu-*

(*) Enn. V. Lib. I. C. 6. (p. 488.)

ipſis judicibus, vacat, tantaque praeditus eſt ſimplicitate ac quiete, quantam nullius hominis ingenium capit. Alteram ſimiliter perſonam motus prorſus expertem eſſe, plerique hujus ſectae decernunt: quam idcirco σοφίαν ἀκίνητον ſeu *immobilem ſapientiam* nonnumquam appellant, item κύκλον ἀκίνητον. Vid. *Plotinus Lib.* II. *de dubiis animae Cap.* 16. *Ennead.* IV. *Lib.* IV. *p.* 409. Proinde motum omnem quum abeſſe velint a binis prioribus perſonis, illud vero, quod creationem vocant, opus eſſe ſtatuant, quod neceſſario motum requirit, equidem apertum eſſe arbitror, per leges philoſophiae ſuae non licuiſſe Platonicis ſancire, creandi munus omnibus tribus perſonis commune eſſe. Conferri velim, quae ſupra de controverſiis Platonicorum circa mundi opificem diximus.

(*d*) *Efficere*]. Nimis hic aperte vir doctiſſimus animum prodit in eorum ſententias pronum, qui tres in una natura divina perſonas gradu & ordine diſtare praecipiunt, aut, ut loquimur hodie, *ſubordinationem* in Trinitatem inducunt. Similitudines vero, quibus hanc rem declarare ſtudet, ejus ſunt generis, ut, ſi paullo vehementius premantur, in Sabellianiſmum abeant. Tam difficile eſt, retruſum & humanam cognitionem excedens dogma ſine cujusquam offenſione cum rebus, quae ſenſus pellunt, comparare. In ſequentibus etiam occurrunt aliqua, quae non omni carent vitio, ſcholamque magis Sabellianam ſapiunt, quam Nicaenam.

(*e*) *Cauſſa*] In hoc loco *Platonis* exponendo ab

cujus consequutione sit contentum, praecipue autem quando soli sunt genitor atque genitus. At ubi, quod genuit, est omnium optimum, necessario genitum ipsi cohaeret usque adeo, ut alteritate quadam solum videatur inde secretum. Manifestum est, id sibi velle his 698
verbis *Plotinum*, tres hypostases divinas tam adstricte atque intime connexas inter se & conjunctas esse, ut *tantum non* unum plane idemque sint. Iidem deinde Platonici tres Trinitatis suae personas ἀδιαιρέτους esse nec ulla ratione dissolubiles statuunt, quemadmodum ἀπαύγασμα seu splendorem nemo unus ab ipsa luce sejunxerit ac separaverit. Digna visa fuit etiam haec comparatio *Athanasio*, quam saepius ad hoc negotium declarandum adhiberet. Tum schola Platonica tribus principiis suis eamdem plane ἐμπεριχώρησιν, *circumsessionem*, attribuere videtur, quam Christiani tribus in Deo personis attribuunt. Quemadmodum enim secunda & tertia hypostasis necessario in prima sunt ex eorum sententia, quoniam efficienter ea continentur: ita fieri non potest, quin vicissim prima in secunda versetur & tertia hypostasi, utpote quae nihil sunt, quam imagines primae, seu ipsa potius persona princeps gradatim explicata & dilatata. Eloquar hanc rem paullo distinctius. Primam personam seu τἀγαθὸν, oportet esse in secunda, seu νῷ sive *mente*. Et utraque idcirco unus debet esse reapse idemque Deus. Quidquid enim est hominum, id ab ipsa sic edoctum est natura, ut sapientiam & rationem a Deo non posse abesse fateatur. Ex *Platonis* autem, *Plotini*, ceterorumque hujus generis sententia proprie Deus minime per se sapit & intelligit, verum in secunda tantum hypostasi, quae mens ejus est & sapientia. De secundae porro tertiaeque personae ἐμπεριχωρήσει clara exstant *Platonis* verba: qui quum de divino consilio & sapientia dixisset, quae hanc rerum universitatem componit unice ac ordinat, sic pergit continuo: (*) Σοφία μὲν καὶ νοῦς ἄνευ ψυχῆς οὐκ ἄν ποτε γενοίσθην· οὐκοῦν ἐν μὲν τῇ τοῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίνεσθαι. *Sapientia vero atque mens absque anima numquam sunt. Ergo in Jovis ipsius natura regiam animam regiamque mentem inesse, propter vim caussae confiteberis.* Jovem *Plato* docet hic alteram esse & tertiam hypostasin Triadis suae, νοῦν nimirum & ψυχὴν, *mentem* & *animam*. Inde, quaeso, quid efficitur, nisi hoc, utramque personam hanc unum tantum esse Deum? Mens praeterea sive νοῦς dicitur etiam γενούστης, id est, ejusdem plane generis, naturae, ac conditionis, cujus prima rerum omnium (*e*) caussa. Porro, quemadmodum prima *Platonis* hypostasis, quae ipsa mente atque sapientia excellen-

(*) Phileb. p. 30. (p. 80.)

ab errore haud sibi cavit vir egregius, id quod ea neminem ignorare sinent, quae nos supra late de potestate vocabuli νοῦς in *Philebo Platonis* disseruimus. Primum ex his verbis *Platonis* liquere, ait, Jovem secundam & tertiam personam esse Triadis Platonicae: quod secus sese habere, verba tantum inspicienti perspicuum erit. Nec enim *Plato* τὸν Δία νοῦν & ψυχὴν esse affirmat; sed in Διῒ seu Jove νοῦν & ψυχὴν esse, pronuntiat. Hic si locus de tribus esset hypostasibus capiendus, Jupiter haud dubie princeps foret persona, νοῦς, quae in Jove dicitur esse, secunda, ψυχὴ denique tertia. Sed perspicio, quidnam caussae fuerit *Cudwortho*, ut hunc locum ita interpretaretur. Supra locum ex *Platonis Cratylo* p. 262. quo *Jupiter magnae cujusdam intelligentiae gnatus* dicitur, ita exposuerat, ut Jovem mundi esse illo in loco animam constitueret. Proinde hic si Δία seu Jovem principem esse Triadis personam fateretur, ipsemet, quam dederat, interpretationem loci ex *Cratylo* adducti infirmaret, aliisque locum conquerendi liberum faceret, lubrica esse in *Platone* omnia. Deinde νοῦν & ψυχὴν in hoc *Platonis* dicto, non modo personas, sed etiam divinas esse personas, pro certo ac minime dubio assumit. Verum, quod ad vocabulum νοῦς attinet, nos quidem supra docuimus, illud in *Philebo* idem valere, quod σοφία, ἐπιστήμη, ac φρόνησις, nec idcirco personae, sed virtutis ac qualitatis, notam esse. Atque hoc ita sese habere, vel hic ipse docet locus, in cujus mentem inqui-

lentior perhibetur esse ac superior, sapiens proprie ac intelligens est in persona secunda, ita & prima & secunda moventur atque agunt in tertia. Ad extremum tres *Platonis* hypostases unum θεῖον seu una divinitas eodem plane modo dicuntur esse, quo in sphaera id, quod medium est, immobilis ejus distantia, mobilisque ambitus unus tantum reapse globus sunt aut una sphaera. *Plotinus* de tertia hypostasi seu ψυχῇ diserte hanc comparationem adhibet: (*) Σεμνὸν γάρ τι καὶ ἡ ψυχὴ ἡ τοιαύτη, οἷον κύκλος προσαρμόττων κέντρῳ, εὐθὺς μετὰ κέντρον αὐξηθεὶς, διάστημα ἀδιάστατον· οὕτω γὰρ ἔχει ἕκαστα, εἰ
699 τἀγαθόν τις καὶ τὸ κέντρον τάξειε, τὸν νοῦν κατὰ κύκλον ἀκίνητον, ψυχὴν δὲ κατὰ κύκλον κινούμενον ἂν τάξειε. *Venerandum enim quiddam est & anima talis, scilicet qualis est circulus centro accommodatissimus, statim post centrum adauctus, intervallumque indistans,* (si quidem non est corporeum aliquid). *Sic enim singula disponuntur, ac si quis ipsum bonum pro centro posuerit, mentem vero velut immobilem circulum adhibuerit, sed animam velut mobilem circulum addiderit.* Ergo omnia si recte ponderemus & perpendamus, tres illae *Platonis* hypostases nullae videntur esse, quam infinita bonitas, infinita sapientia, & infinitus amor agens seu potentia: verum hae minime spectantur ut proprietates & qualitates hac in caussa, verum ut naturae consistentes, seu personae, quae, tametsi gradu differant, unum tamen conjunctim τὸ θεῖον, unam divinitatem conficiunt: non aliter, atque locus medius in sphaera, immobilis distantia, & mobilis circumscriptio unam sphaeram constituunt.

Satis, ut opinor, copiose naturam & indolem Trinitatis illius explanavimus, quam vere *Plato*, *Parmenides*, & *Pythagoras* (*f*) professi sunt. Itaque habebunt jam, unde queant sine negotio intelligere, qui recto sunt judicio, quidnam ei simile vel dissimile Christianorum de divina Trinitate praecepta contineant. Principio recentiores quosdam Platonicos exploratum est, quod & antea ostendimus, partim minus dextre perspexisse veterem de Trinitate doctrinam, partim turpiter eam deformasse: ex quo evenit, ut discrimen illud, quod inter Deum est resque ab eo creatas, plane tollerent, atque hominum superstitioni, quae tantam Deorum finxit multitudinem, viam aperirent. Verum ipse *Plato* ejusque discipulorum quidam, qui magistri mentem ceteris assequuti sunt felicius, tametsi ante stabilitam Christianorum religionem vixerint, proxime tamen abfuerunt a scitis Christianorum de trina divinitate. Quin etiam tria sunt, quod planum fecimus, quae germanos hosce Platonicos & Christianos hac in caussa sociant. Utrique primo non tria nomina aut vocabula, neque tres notiones logicas, aut tres unius ejusdemque rei imperfectas adumbrationes venerantur, sed tres hypostases, personas naturasque

(*) P. 409. (Ennead. IV. Lib. IV. seu Libro secundo de dubiis animae Cap. 16.)

quirimus, utpote in quo nomina νοῦς & σοφία conjunguntur. Neque aliter fere de nomine ψυχὴ pronuntiandum esse, reor. Norunt, qui *Platonis* adsueti sunt dictioni, νοῦν illam animi vim, aut, si mavis, partem ipsi vocari, quae ratiocinatur & concludit, ψυχὴν vero illam animae partem, in qua vita & movendi facultas residet. Duplicem vero hanc unius animi facultatem, aut, quod alii volunt, duplicem hanc animam, quoniam disjungi nullo modo, sed arctissime inter se cohaerere, putat, ideo haec duo nonnunquam miscet vocabula, nomineque νοῦς saepenumero tam late utitur, ut notionem vocabuli ψυχὴ in eam simul includat, vicissim ψυχὴ sic ponit, ut νοῦν simul eo nomine denotet & significet. Idem in hoc ipso facit *Dialogo*. Quae quum ita sint, nihil nobis caussae est, cur ψυχὴν, quam in Jove philosophus ait esse, de persona quadam divina intelligamus. Contra totius dicti haec erit plana & simplex sententia, quam orationis etiam series poscit: *In supremo Numine non modo sapientia & prudentia habitat, verum etiam vita, visque efficiendi, movendi, & incitandi.*

(*f*) *Professi sunt*] At in universa hac disputatione *Plotini* tamen dicta & decreta utramque faciunt paginam. Ex hoc igitur homine veram & germanam *Platonis*, *Parmenidis*, *Pythagorae* di-

que sibi constantes. Utrique deinde tres hypostases, quas profitentur, omnes a rebus arcent creatis; contra eas aeternas, necessario exsistentes, universales, omnipotentes, infinitas, mundique opifices esse, affirmant. Quorum quidem vocabulorum ea vis & potestas est apud veteres, ut idem valere debeant, ac si clare dixissent Platonici, tres personas suas esse ὁμουσίους seu ejusdem essentiae. Utrique postremo tres divinas hypostases unam naturaliter divinitatem constituere docent: quamquam Platonici nonnumquam tria principia sua, inanium Deorum cultores aemulando, tres Deos appellare solent. Quae si cogitemus omnia, non possumus, quin ita decernamus: Quemadmodum *Arii* placita magis dicuntur esse cognata & affinia verae Christianorum disciplinae, quam *Plotini* commenta & dogmata; ita nullum esse dubium, quin *Platonis* de Trinitate praecepta propiori cognatione Christianorum de Deo trino sensus attingant, quam *Arii* sententiae. Media scilicet est veluti *Platonis* doctrina inter *Sabellii* portenta & *Arii* errores interjecta. Atqui eodem modo decreta sua de tribus personis in universum temperare studebant antistites Nicaeae congregati, ne aut hujus aut illius inciderent in tendiculas.

Verum haec affinitas non impedit, quo minus tamen non mediocre intervallum utramque disciplinam, *Platonis* & Christianorum, qui hodie vivunt, disjungat & separet. Duo enim posteriora, quae modo indicavimus, momenta diversa plane ratione ab utrisque explicantur. Principio numquam eo usque adscenderunt commentando Platonici, ut tres divinas hypostases sancirent unam eamdemque numero essentiam habere. Deinde licet confiterentur, nullam harum personarum cum rebus creatis componi debere, sed omnes esse Deos; secundam tamen tertiamque hypostasin ex prima pendere, eique certa ratione subjectas esse, affirmabant: in qua quum essent sententia, summam eorum aequalitatem tueri non poterant. Haec una ratio tantam recentiorum auctorum multitudinem impulit, ut *Platonis* doctrinam finitimam esse disputarent *Arii* erroribus, atque hos illius esse progeniem, putarent. Scilicet quod nusquam viderant, Platonicos unam eamdemque numero essentiam tribus personis suis attribuere, id primum in suspicionem adduxit *Arium* contractae cum *Platone* arctioris familiaritatis: quod vero eosdem intellexerant personas suas certis gradibus discernere, id mirifice eamdem roboravit. Ipsos inter veteres aliqui exstiterunt, quibus sese hinc expedire non licuit: id quod *S. Cyrilli* testimonio probabimus, qui *contra Julian. Lib.* I. de *Platone* sic fatur: (*) Τεθεώρηκε μὲν οὖν οὐχ ὑγιῶς εἰσάπαν, ἀλλὰ τοῖς γε Ἀρείου πεφρονηκόσιν ἐν ἴσῳ

(*) P. 34.

divina Triade sententiam cognoscere fas erit? Ne ipse quidem hoc dixerit *Cudworthus*, qui toties confitetur posteriores Platonicos, quorum facile princeps *Plotinus* est, casto *Platonis* de tribus personis in Deo dogmati vitium obtulisse, veritatemque a *Mose* ad *Platonem* propagatam infecetis nugis suis contaminasse. At sublata *Plotini* ex hac demonstratione auctoritate, unde tandem constabit nobis, veram *Platonis* & *Pythagorae* doctrinam hactenus explicatam esse? Quod si forte *Plotinum* ex eorum ordine Platonicorum exceperit vir egregius, quos vera *Platonis* dogmata concedit inquinasse, equidem, quibus notis discernantur, qui *Platonem* sequuntur, & qui eumdem deserunt, quidve argumento sit, nihil in magistri placita tentasse *Plotinum*, edoceri velim. Mihi certe *Timaeum Platonis* & *Plotini de tribus principiis archicis Libellum* accurate inter se conferenti tantum interesse discriminis inter utriusque doctrinam visum fuit, quantum inter *Aristotelis* forte ac *Platonis* dogmata numquam exstitit. Cujus discriminis qui specimen desiderant, quae de duplici anima, quam mundo *Plotinus* tribuit, & de caussis, quare Platonicorum aliqui, quos inter *Plotinus*, mundum *Deum tertium*, aliqui vero *secundum* appellarunt, supra commentati sumus, consulant.

ἴσῳ διαιρεῖ καὶ ὑφίστησιν, ὑποκαθημένας τε ἀλλήλαις τὰς ὑποστάσεις εἰσφέρει. *Speculatus certe non usquequaque omnia, sed eodem modo, quo, qui Arium sectantur, dividit & supponit, subjectas & subordinatas inter se subsistentias inducens.* Alio etiam loco pius hicce doctor hoc nomine objurgat Platonicos, quod tres hypostases suas non eodem, quo ipse, modo ὁμοουσίους vocarent, id est, perfectissime dicerent inter se pares & aequales esse. Verum hosce omnes falli, supra jam a nobis demonstratum est. Nihil profecto agunt, qui *Platonem* & *Arium* colligare student, quoniam ipsa disciplinae utriusque fundamenta prorsus diffident. *Arii* scitum de filio hoc fuit: *Erat, quando non erat.* Idem secundam hypostasin ἐξ οὐκ ὄντων esse factam, naturaque mutabilem, nec periculo peccandi solutam, sciscebat. Nihil simile *Plato*, qui νοῦν seu *mentem* ipsa natura sua immutabilem, & simul aeternam esse, (g) censuit. Interim & hoc certum largior esse, ne illos quidem Platonicos, quorum maxima est castitas & sanitas, cum illis componi posse praeceptis, quae hodie coetus Christianorum complectuntur. Qui secus sentiunt, & ea, quae de dissimilitudine trium personarum *Plato* docuit, Christianorum haud refragari dogmati, docere nos conantur, illi viderint, ne omnium sapientum judicio res apertas obscurare, veritatemque manifestam corrumpere ac depravare dicantur.

Sed nec hoc omittere decet, optimos interdum & sapientissimos *Platonis* discipulos vehementer delirare, quum doctrinam de tribus principiis explicant, tamque saepenumero inscite disserere ac temere, ut secum ipsis perspicue dimicent, ac, quae antea posuerant, evertant. Videas eos nonnumquam tam vasto & immenso intervallo secundam tertiamque personam divellere, ut non tam gradatim & ordine descendere, quam a secunda hypostasi ad tertiam praecipitare videantur. Ipse *Plotinus*, postquam de mundi anima, quae tertia est hypostasis, magnifice ac copiose disputaverat, continuo haec subjicit: (*) Ὁμοειδὴς δὲ καὶ ἡ ἡμετέρα· καὶ ὅταν ἄνευ τῶν προσελθόντων σκοπῇς, λαβὼν κεκαθαρμένην, εὑρήσεις τὸ αὐτὸ τίμιον, ὃ ἦν ψυχή. *Conformis quoque huic est nostra anima. Itaque si quando absque adjunctis eam consideraveris, puram inspiciens, invenies profecto idem ipsum* (in ea) *venerandum, quod est anima.* Qua ratione idem inductus est philosophus, ut alio in loco mundi animam πρεσβυτέραν καὶ ἀδελφὴν, *sororem natu majorem*, animorum humanorum appellaret. Verum qui de semet ipsis tam splendide sentiunt, ut non vereantur animos suos cum mundi anima componere, non modo nimis aperte, quanta mentis laborent insolentia & arrogantia, declarant, verum etiam tertiam Trinitatis suae hypostasin praeter omnem modum deprimunt, sic ut parum absit, quin eam inter res creatas referant. Etenim si noster animus ὁμοειδὴς est, seu ejusdem generis & naturae, cujus tertia divinitatis persona, fas erit omnino, eamdem
701 & ὁμότιμον seu *paris dignitatis & honoris* ducere, quin etiam, ut Christianorum utamur vocabulo, ὁμοουσίους nostros animos & mundi animum censere. Quo quidem nomine Ariani quondam, teste *Athanasio*, (†) *Christum* Servatorem nostrum ὁμου-

(*) Ennead. V. Lib. I. Cap. 2. (p. 483.)
(†) Tom. I. p. 557. (Libr. de sententia Dionysii.)

(g) *Censuit*] Lege, quae nos supra copiose de *Arii* Platonismo disputavimus: contra quae *Cyrilli* hicce locus nihil plane potest. Neque enim *Cyrillus* ex scholis Platonicorum in civitatem Christianam errores suos asportasse *Arium* tradit: neque omni ex parte pares inter sese sententiis esse *Arium* & *Platonem* significat, sed qualemcumque tantum utriusque cognationem indicat: denique eodem in loco non obscure perhibet, sanctiorem & meliorem Ariana doctrina Platonicam esse; cujus

ὁμοούσιον ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, *ejusdem, cujus homines, naturae* esse, dixerunt. Haec vero si recte sese habeant, alterum necesse est verum sit, aut animam mundi genitam & creatam, aut nostros animos divinos esse. Ergo anceps hoc in loco Platonicos periculum urget. Nam aut omnis divina ratio illis in primam includenda est divinitatis hypostasin: quod quidem in primis absurdum & a rationibus eorum aversum foret: quis enim homines ferat statuentes, principem aeternamque mentem & sapientiam, quae mundum universum condidit, genitam esse & creatam naturam? aut vero alteram tertiamque hypostasin immenso disjungant oportet spatio. Illa enim perfecta erit mens & sapientia, quae totam rerum naturam fabricata est; haec vero natu tantum major omnium humanorum animorum soror. Mitto, hanc familiam, dum tertiam divinitatis hypostasin tantopere dejicit, dum eam corporeo huic mundo tam arcte sociat, ut anima tantum ejus informans videatur, dum denique mundi animam sororem vocat animorum humanorum, fundamenta de industria & initia nefandae illius superstitionis jacere, quam adversus tot Deos resque ipsas factas & creatas, mundum nempe, stellas, & daemones, fovent & alunt. Non id reticet *Plotinus*, cujus haec velim expendi verba: (*) Διὰ ταύτην ὁ κόσμος ὅδε Θεός· ἔστι δὲ καὶ ἥλιος Θεὸς, ὅτι ἔμψυχος, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα. *Propter ipsam* (mundi animam) *hic mundus est Deus. Sol quoque Deus est, quoniam animatus, stellaeque similiter omnes.* Postea addit: Τὴν δὲ Θεοῖς αἰτίαν τοῦ Θεοῖς εἶναι, ἀνάγκη πρεσβυτέραν Θεὸν αὐτῶν εἶναι. *Necessarium vero est, animam ipsam, quandoquidem Diis, ut Dii sint, caussa est, antiquiorem iis Deum exsistere.* Itaque huic si nos committamus viae, tertia Trinitatis Platonicae hypostasis, quam mundi nominant animam, diva veluti soror erit animorum illorum, qui solem, lunam, & stellas incolunt; attamen antiquior, quoniam, ut hae animae divae fiant, id unice mundi animae tribuendum est. In quo quidem dogmate mirabilis est rerum toto genere disjunctarum confusio & perturbatio. Mundi anima soror dicitur reliquorum omnium animorum, & simul tamen eadem animis omnibus divinitatem impertiri perhibetur. Atqui sororium illud vinculum & naturalis illa cognatio, qua mundi animam & reliquas mentes copulant Platonici, multo citius illam, quam tertium tamen Deum & tertiam hypostasin nominant, ad res detrudet creatas & factas, quam ceteras extollet animas, & in Deorum coelestium concilio reponet. Igitur, quantum illi *Platonis* βαθμοὶ sive gradus, quos in Deo comminiscitur, incommodi & portentorum afferant, perspicuum est. Tantis enim quum personae divinae intervallis sejunguntur, postremaque divinitatis hypostasis non nisi gradu a principe rerum creatarum differre dicitur, id agitur unice, ut homines ad cultum rerum creatarum turpissimamque superstitionem praecipites delabantur. *Plotini* vestigia cum alias, tum hac in caussa *Porphyrius* accurate legit. Qua re factum esse opinor, ut *Constantinus*, quod *Socrates* scriptum reliquit, Arianos *Porphyrianos* diceret, non quod existimaret, eadem plane esse, quae de tribus personis *Arius* & *Porphyrius* praecipe-

(*) P. 483. (Ennead. V. Lib. I. Cap. 2. de tribus hypostasibus.)

jus inventorem, *Platonem*, mentem suam arbitratur occultius proposuisse, ne in easdem, in quibus *Socrates* interierat, insidias incideret. Πλὴν οὖν, ait, ἠγνόηκεν ὁλοτρόπως, τὸ ἀληθές· οἶμαι δ' ἂν, ὅτι κἂν ὑγιῶς ἔφη τε καὶ πεφρόνηκεν, —— εἰ μὴ τάχα τοῦ τὴν Ἀνύτου καὶ Μελίτου γραφὴν ἐδεδίει. *Neque vero omnino veritatis ignarus fuit: quin potius existimo, eum & sensurum & loquuturum fuisse recte, —— nisi forte Anyti & Meliti accusationem timuisset.* Et quid verbis opus est? Ipsa doctrinae Arianae & Platonicae natura obstat, ne altera norma & exemplum alterius videri queat.

 (h) Mu-

perent, ſed quod utrique, diverſis licet freti rationibus, viam placitis ſuis ad plures Deos colendos, resque creatas divinis honoribus afficiendas (*h*) munirent. Verum
702 ut, quod res eſt, fateamur, haec omnia *Plotinus* inſcienter tantum & incaute, ut multa alia, in litteras retulit: nec enim ſemper bonus homo vigilat, ſed interdum ſomno incautus opprimitur. Quem quod ſine ulla deliberatione ſequutus eſt *Porphyrius*, non ita pariter fecit, ut philoſophum decebat facere. Utriusque dogmata ſi diligentius inſpiciamus, neutrum ſentiemus, ſalvis illis, tam abjecte de tertia hypoſtaſi divinitatis potuiſſe praecipere, ut cum ceteris eam animis creatis ſociarent, neque tanto intervallo alteram tertiamque hypoſtaſin ſejungere ac ſeparare. Etenim ipſe *Plotinus*, ubi ſibi magis, atque rationi, relictus eſt, negat perſpicue, tertiam perſonam illam eſſe animam, quae hunc orbem concitet, verſet, & animet; contra celſiorem eam eſſe animam, diſputat, ſeu Venerem ſuperiorem, omni ſecre-

(*h*) *Munirent*] *Conſtantini M.* epiſtola, ſeu edictum potius, quo *Arii* ſectatores jubet *Porphyrianos* appellari, legitur apud *Socratem Hiſtor. eccleſ. Lib.* I. *Cap.* 9. *p.* 32. & in *Gelaſii Actis Concilii Nicaeni Lib.* II. *Cap.* 36. *Tom.* I. *Conciliorum p.* 446. *ed. Harduini.* Meminit & hujus mandati *Athanaſius* in *Epiſt. ad ſolitar. vitam agentes Tom.* I. *Opp. p.* 844. Rationem cognominis hujus ipſa haec neminem ignorare patitur epiſtola. Namque Imperator ideo hanc eis infamiae notam inurendam eſſe ſignificat, quod *Porphyrii* mores ſint imitati: ἵν' ὧν τοὺς τρόπους μεμίμηνται, τούτων ἔχωσι καὶ τὴν προσηγορίαν. Quales vero *Porphyrii* mores intelligat, in praecedentibus perſpicue ſignificat, quibus *Porphyrium* libros adverſus religionem Chriſtianam compoſuiſſe, idemque ad exemplum ejus *Arium* feciſſe, memorat. Igitur propterea, ſi hanc ſequamur epiſtolam, *Arius* ejusque ſectatores *Porphyrianorum* adepti ſunt nomen, quod veram Chriſtianorum de Deo & filio Dei doctrinam, ſine qua non conſtat ſibi religio Chriſtiana, ſcriptis publicis adorti ſunt, haud aliter ac *Porphyrius* univerſam diſciplinam Chriſtianam peculiari volumine oppugnavit. Probarunt hanc rationem generatim viri doctiſſimi, e quibus honoris cauſſa *Petrum* de *Marca de concordia ſacerdotii ac imperii Lib.* II. *Cap.* 10. §. 10. *p.* 137. *Jo. Alb. Fabricium Biblioth. Graecae Lib.* V. *Cap.* 23. *p.* 309. & *Jo. Clericum Biblioth. hiſtor. & univerſ. Tom.* X. *p.* 448. nomino: quibus quippe *Porphyrianus* idem videtur eſſe, quod hoſtis & oſor *Chriſti* & veritatis a *Chriſto* traditae. Suſpicor, aetate illa, qua ſummo *Porphyrii* odio flagrabant Chriſtiani, vocabulum hoc convicii & maledicti loco in omnes eos conjectum fuiſſe, de quorum iniquiore in *Chriſtum* divinamque ejus diſciplinam voluntate conſtabat. Non longe ab hac ſententia, tametſi aliter paullo mentem ſuam exprimat, abeſt vir doctiſſimus, *Urb. Godofr. Siberus*, in *Epiſtolis ad V. C. Jo. Frid. Thomae* de hoc argumento datis, quibus *Porphyrianos* ideo dictos eſſe Arianos putat, quod nihil divini in *Jeſu* Servatore noſtro, non ſecus ac *Porphyrius*, agnoviſſent. Omnem enim qui Servatori divinitatem ſcitis ſuis detrahit, is idem eſt, qui adverſarius & inimicus religionis a *Chriſto* patefactae. Exſtant hae epiſtolae in *Miſcellaneis Lipſienſibus*, ante paucos annos a viro celeb. *Carolo Frider. Bezoldo* editis, *Tom.* I. *p.* 310.

Sed non ſatisfecit omnibus, ſimplex licet ac aperta, epiſtolaque praeterea ipſius Imperatoris nixa, cognominis hujus ratio. Quaeſivit non ita pridem vir litteratiſſimus, *Jo. Frid. Thomae*, ex vener. *Sibero* vocabuli hujus cauſſas & origines: cui quum ita, quemadmodum paullo ante dixi, *Siberus* reſpondiſſet, ipſam vir doctiſſimus *Epiſtolae Conſtantini* fidem in dubium revocavit, *l. c. p.* 315. Hoc ejus factum pauci, ut opinor, imitabuntur, quum & nullum in hac epiſtola fraudis ſignum appareat, & *Athanaſius*, id quod ſupra jam indicavi, teſtatus eam ſit: ut omittam, ſublata decreti hujus ſeu epiſtolae auctoritate, ad ſuſpiciones & conjecturas incertiſſimas omnem diſputationem adductum iri, reliquis auctoribus vetuſtis ſilentibus. Equidem in tres incidi alias de nominis hujus natalibus ſententias: quas breviter enumerabo & expendam, ut, num illa cauſſa, quam *Conſtantini* ſuppeditat epiſtola, retinenda, an vero cum cl. viro nova ſit quaerenda, appareat. Princeps illa eſt, quam hic rejicit *Cudworthus*: cui qui ſunt deditì, Arianos ideo opinantur dictos eſſe *Porphyrianos*, quod *Porphyrii* ac Platonicorum de tribus in Deo perſonis dogma in religionem Chriſtianam intuliſſent. Acer eſt in hac opinione tuenda *Chriſtoph. Sandius* in *Diſſ. de* λόγῳ *ſeu verbo*, quam *Interpretationibus paradoxis quatuor Euangeliorum* ſubjecit, *Amſtelod.* 1669. *in* 8. editis, *p.* 292. & in *Nucleo Hiſtoriae eccleſiaſt. Lib.* II. *p.* 171. *Ideo*, inquit poſteriori loco, *Conſtantinus decrevit Arianos vocitandos Porphyrianos, quod Arius & Ariani non ſolum cum Porphyrianis, ſed & omnibus aliis Platonicis & Platone ipſo eamdem de*

ſecretam corporea contagione, quae cum reliquas omnes animas, tum univerſum
terrarum orbem conſtruxerit. Idem antea dudum *Plato* docuerat, qui diſerte
hypoſtaſin iſtam affirmat vitam omnem inſpirare, omnes animas condere, do-
minum & diſtributorem vitae omnis eſſe, denique omnium illarum rerum, quae 703
cognatione quadam & neceſſitudine mentes humanas contingunt, ἀνθρωπίνης ψυχῆς
συγγενῆ, nullam ei ſimilem aut parem eſſe, perhibet, οὐδὲν τούτῳ. Ex quibus intel-
ligitur, *Platonem*, tametſi aliis de cauſſis ſtellas multosque Deos invocaret, num-
quam tamen approbaturum fuiſſe, ſi vixiſſet, *Plotini* dogma hoc, animas noſtras
ejusdem eſſe naturae, generis ac indolis, cujus tertia divinitatis hypoſtaſis. Con-
tra nil dubito, quin verbis *Davidis* mentem ſuam fuiſſet enuntiaturus: *Ipſe eſt,
qui fecit nos, non vero nosmet ipſi: nos vero ſumus populus ejus, & oves paſcuae* (*i*)
ipſius.

Tanta

de uno Deo & verbo & Spiritu Sancto defenderent doctrinam. E re ſcilicet hujus hominis erat, ut *Platonem* omnes crederent idem, quod antiquiſſimi doctores Chriſtiani, quos *Platonem* in multis probaſſe novimus, de divina Triade ſenſiſſe. Verum praeter ea, quae ſupra de diſſimilitudine diſciplinae Arianae ac Platonicae diſputavimus, duo ſunt, quae hanc conjecturam plane conficiunt. Primum ça numquam auctoritate *Porphyrius* inter Platonicos fuit, ut univerſa ſecta *Porphyriana* ex ejus nomine appellaretur, nec quisquam, quum Platonicos nominare vellet, *Porphyrianorum* vocabulum adhibuit. *Conſtantinus* ergo, ſi *Arium* errorum Platonicorum arguere voluiſſet, haud dubie ab hoc abſtinuiſſet cognomine, atque ab ipſo *Platone* hominem appellaſſet. Deinde tantum aberat, ut *Conſtantinus Platonem* impie de Deo ſenſiſſe putaret, ut potius ipſo rectius *Ario* philoſophum hunc de tribus in Deo perſonis docuiſſe ſibi perſuaderet. Vid. *Oratio* ejus *ad coetum ſanctor. Cap.* 9. *p.* 576. 577. Altera ſententia ipſius *Cudworthi* eſt: cui *Arius* ea de cauſſa *Porphyrianus* videtur appellatus eſſe, quod, non ſecus atque *Porphyrius*, ad multorum Numinum cultum dogmate ſuo homines adducere putaretur. Huic ego ſententiae idcirco potiſſimum non accedo, quod latius haec ratio patet, quam fas eſt, nec ad ſolum *Porphyrium*, ſed infinitos, praeter eum, alios pertinet. Fuerit nimirum neceſſe eſt ſingulare aliquid & proprium in *Porphyrio*, quod commovit Imperatorem, ut ab eo nominatim, non vero ab aliis, infamandi *Arium* occaſionem ſumeret. Homines autem ad plures Deos colendos incitare ac inducere, non erat unius *Porphyrii* crimen, verum culpa, quam cum innumeris aliis & tota ſecta Platonica communem habebat. Igitur aequo jure *Ammonianos*, *Plotinianos*, *Celſianos Conſtantinus* vocare potuiſſet Arianos, ſi hoc ſpectaſſet unice flagitium; nec, cur ſigillatim *Porphyrii* nomen ad hanc familiam notandam adhibuerit, ulla patet ratio. Tertiam non ita pridem ſententiam excogitavit *Jo. Hermannus* ab *Elswich*, qui in *Notis ad Jo. Launoji Librum de varia fortuna Ariſtotelis in Acad. Pariſienſi p.* 158. hanc ex eo natam eſſe appellationem ſibi perſuadet, quod *Arius* philoſophia *Porphyrii* ad confirmandos errores ſuos abuſus ſit. *Scilicet*, inquit, *Porphyrius conſcripſit quinque vocum inſtitutionem ad Chryſoarum, qua egregie librum Categoriarum illuſtrat. At hac, quod multis vetuſtiorum confirmari poteſt teſtimoniis, Ariani abutebantur.* Ab ingenio hanc commendandam eſſe ſententiam, arbitror, non autem a veritate. Librum *Porphyrii*, quem ad *Chryſoarum* ſcripſit, non ignoro: at quinam veterum hoc in primis ex libro *Arium* dogmatis ſuis conſuluiſſe ſcripſerint, me praeterit. Quod ſi tamen veterum hac de re teſtimonia exſtarent, incredibile mihi nihilominus videretur, rationem publici convicii, quod in omnium volebat ore verſari, ab Imperatore ductam eſſe ex libro, quem nulli, niſi doctores & philoſophi, noverant, plebs autem & multitudo plane ignorabat. *Ariſtotelicum* citius dixiſſet *Arium Conſtantinus*, ſi Dialecticae inſanum ſtudium invidioſo cognomine quodam homini exprobrare voluiſſet: namque *Ariſtotelis* praeceptis & ſubtilitatibus logicis nihil ipſi prius fuiſſe, multis intelligitur auctoribus. Vid. *Epiphanius Haereſ.* LXIX. §. 69. *p.* 795. Praeſtat, niſi totus fallor, in ea, quae in *Conſtantini* expreſſa eſt epiſtola, ratione acquieſcere, quam, nullis ducibus, ad novas divinationes quaerendas properare.

(*i*) *Ipſius*] (I.) Falſa ſunt omnino & periculi plena, quae de ortu animorum noſtrorum ex mundi anima ſuos olim docuere Platonici. Neque tamen, ſi modo ceteroquin ſani aliquid & praeclari praecepiſſent, propter hanc ſententiam familiam hanc ſummae ac intolerabilis arrogantiae inſimularem. Eodem enim fere errore multi tam antiqui, quam recentiores Chriſtianorum doctores, iique non male meriti, imbuti fuerunt. Sciunt, qui mediocriter tantum in veterum monumentis ver-

ſati.

Tanta vero licet undique premant Platonicorum dogmata incommoda, nec
quiſquam illis ſine periculo poſſit accedere; certus tamen ſum, Chriſtianum *Pla-*
tonis ſcitis deditum ſine moleſtia reperturum eſſe, quo cum ipſum *Platonem*, tum
illos, qui antiquioribus temporibus ceteris caſtius *Platonis* & *Pythagorae* amplexi
ſunt ſcita, quodammodo purget & (*k*) excuſet. Non eſſe primum, dicet, cur
aliquis magnopere demiretur, genus hoc parum interdum apte ac congruenter lo-
quutum eſſe de hoc dogmate, nonnumquam a ſuis praeceptis deſciſcere, non raro
quoque in veritatem ipſam delinquere. Caruiſſe enim eos ſacris litteris, caruiſſe
conciliorum decretis ac legibus, caruiſſe certis doctrinae formulis, quarum ope
& auxilio in tanta, quae myſterium hoc obſidet, caligine gradum firmarent, ſer-
monemque ſic temperare diſcerent, ne aliquis diſcordiae ac diſſenſioni locus pate-
ret: libere homines & audacter philoſophatos eſſe, neque pertimuiſſe, ne pecca-
rent, ſi ingenii ſui dictatis & opinionibus unice morem gererent. E contrario
multo majorem hoc facere mirabilitatem, quod, quum diu ante natum Servatorem
non pauci eorum vixerint, tam ſcite tamen & nervoſe dogma tam abſtruſum &
704 reconditum expoſuerint, ut a Chriſtiana veritate, quam deinceps Deus plane pa-
te-

ſati ſunt, multos eſſe in antiquis eccleſiae doctoribus, qui nihil dubitarunt decernere,

Eſſe nobis partem divinae mentis & hauſtus
Aethereos,

ut *Virgilii* verbis utar *Georg. Lib.* IV. *vſ.* 220. animoſque noſtros divinae eſſentiae particulas dixerunt. Vid. *Lactantius Inſtit. divinar. Lib.* II. *Cap.* 12. *p.* 239. *Lib.* VII. *Cap.* 5. & *Cap.* 10. *p.* 794. & 824. *Arnobius Lib.* II. *adv. gentes p.* 67. *Syneſius Ep.* CV. *p.* 248. *Opp.* Ne quid nunc de tota fere *Myſticorum* turba dicam, quae hoc dogmate vix aliquid ſanctius habet. Vid. *Petri Poiret Oeconomie divine Tom.* I. *Cap.* 10. §. 24. *p.* 277. Hos omnes non ideo in hunc incidiſſe errorem, arbitror, quod ingenti laborarent ſuperbia, ſed opinionum, quibus ſeſe temere addixerant, vi ac impetu pleroſque abreptos eſſe, ut ad hoc ſaxum adhaereſcerent, mihi perſuadeo. (II.) Quae ad excuſandum *Plotinum* cum *Porphyrio*, & extenuandum eorum errorem de animorum origine *Cudworthus* affert, minus, quam putavit, virtutis habent. Quamvis enim duplicem commenti ſint hi philoſophi mundi animam, *mundanam* alteram, alteram *ſupramundanam*, animoſque hominum ex mundana proprie anima eduxerint; tam arcte tamen & adſtricte duos hoſce mundi animos inter ſe colligarunt, ut, quod unum tangit, id alterum quoque tangat atque feriat, neceſſe ſit.

(*k*) *Excuſet*] Hac ſub Chriſtiani Platonici perſona ipſum doctiſſimum *Cudworthum* latere, atque ſuas proponere ſententias, cum ab aliis dudum eſt animadverſum, tum res ipſa & aetatis illius rationes declarant. Vigebat tum temporis in academia Cantabrigienſi philoſophiae Platonicae ſtudium, cui & plerique Theologi, qui vivebant in ea, *Witchcotus*, *Wilkinſius*, *Henr. Morus*, *Cudworthus*, *Worthingthonus*, praeter modum erant dediti. Vid. *Gilb. Burneti Hiſtory of his own Time Liv.* II. *ad A.* 1661. *p.* 186. 187. Ipſemet igitur *Cudworthus* Chriſtianus erat Platonicus, remque non tam alienam, quam ſuam, hoc in loco curat. Verum alii ex Anglorum Theologis, nec, ut puto, ſine omni cauſſa, hunc Platonicae ſectae immoderatum amorem, ex quo ne multi naſcerentur errores, verebantur, improbabant & publice reprehendebant. Vid. *Sam. Parckeri Impartial cenſure of the Platon. Philoſophie Oxon.* 1666. 4. Spero, plura hac de re, quae multum confert ad ſententias *Cudworthi* & aliorum Theologorum Anglorum aetatis illius dijudicandas, in *Praefatione* dictum iri. Ceterum in hac comparatione Trinitatis Platonicae & Chriſtianae quum ea pro certis aſſumat vir egregius, quae adhuc de indole ac natura Triadis Platonicae diſſeruit, aequum erit ad ea nonnumquam reſpicere, quae nos ad eorum fragilitatem oſtendendam hinc & inde monuimus.

(*l*) *Habendum*] Vereor, ne hoc multi gravem injuriam Nicaenis Patribus illatam interpretaturi ſint. Mihi ſatis erit dixiſſe, incauto haec & imprudenti doctiſſimo viro excidiſſe videri. Fateor, nec vocabulum ὑπόστασις in Nicaena fidei formula exſtare, nec nomen Θεὸς verbis εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον additum eſſe. Lege ipſum *Symbolum*, ut ab *Athanaſio* exhibitum eſt *Epiſtola ad Jovianum de fide*, *Tom.* I. *Opp. p.* 247. Ea vero de cauſſa ut negem, conſtituiſſe Patres Nicaenos, Spiritum S. vel *perſonam* vel *Deum* eſſe, nullo modo a me impetro. Quod antiſtites Nicaeni Spiritum S. cum pa-

tefecit, parum longe abesse videantur, quam id, quod nonnumquam rectam viam atque rationem deseruerint. Neque enim hoc leve esse, quod divinam naturam tribus personis concluserint, quod ad omnes tres hasce personas veram divinitatem extenderint, quod alteram hypostasin λόγον, *rationem* seu *verbum*, item *mentem* sive νοῦν, nec non filium primae personae seu patris appellaverint, quod eamdem alteram hypostasin δημιουργὸν & αἴτιον, *opificem* & *caussam* totius rerum universitatis dixerint, denique quod hanc ipsam iisdem plane, quibus sacrae litterae, vocabulis *imaginem*, *figuram*, *simulacrum*, *splendorem* ac *lucem* principis personae nominaverint. Illud etiam praeclarius esse contendet Platonicus noster, quem inducimus, Christianus, & multo magis veneratione dignum, philosophos verae Dei cognitionis ignaros diu ante nati Servatoris tempora tam feliciter magnum illud & abstrusum de tribus in Deo personis mysterium assequutos esse, ut tres conjunctim personas principium caussamque decernerent esse totius terrarum orbis: ipsos enim antistites Nicaeae coactos eo usque non progressos esse, quippe quos ne constituisse quidem notum sit, Spiritum sanctum esse hypostasin, multo minus decrevisse, pro Deo eum esse (*l*) habendum.

Hoc

patre filioque conjunxerunt, quodque *in Spiritum sanctum* aeque suos *credere* voluerunt, ac in patrem & filium, id satis, nisi me fallunt omnia, argumenti est, pro *hypostasi* seu *persona* Spiritum S. ab illis habitum esse. Si *pater* & *filius* personae huic concilio visae sunt, quod quidem nemo vocat in dubium, idem senserit oportet de *spiritu sancto*, quem binis hisce personis sociat. Et quaenam, quaeso, potestas foret hujus formulae: *credo in Spiritum sanctum*, si Spiritus S. non *persona* divina, sed *notio* tantum quaedam aut *virtus* esset *Dei*? Num credibile est, homines non prorsus hebetes suos edocuisse, in notione quadam aut perfectione divina, quae ab ipsa Dei natura non differt, firmam esse fiduciam collocandam? De divinitate Spiritus S. aliquanto, fateor, obscurius Nicaeni pronuntiarunt; sed nec tamen omnino siluerunt. Scio, veterum haud paucos a nomine *Deus* consulto abstinuisse, quum de Spiritu sancto loquerentur, id quod multis exemplis *Dion. Petavius Dogm. theol. Tom.* II. *Lib.* I. *de Trinitate Cap.* 14. *p.* 63. & ex purioris ecclesiae Theologis *Thom. Ittigius* in *Opusculis variis* a *Christ. Ludovici Lips.* 1714. 8. editis *p.* 415. 417. ostenderunt: quorum num vestigia Nicaeni Patres premere voluerint, id equidem in medio relinquo. Hoc vero satis meo judicio fidem eorum purgat, quod nec vocabulum Θεὸς illi professionis suae parti praemiserunt, qua in *Jesum Christum* credere jubent, sed simpliciter scripserunt: καὶ εἰς τὸν ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, tametsi postea propter Arianos, quorum in primis erroribus occurrebant, latius de divinitate filii Dei praecipiant. Etenim ex eo efficitur, quae in exordio formulae posita sunt, verba, πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν, ad omnes tres personas pertinere, *patrem*, *filium*, & *Spiritum sanctum*, antistitesque idcirco deitatem omnibus tribus personis communem esse, satis luculenter sanxisse. Verendum certe erat, ne, si nomen Θεὸς ad singulas personas repeterent, nonnullis non tam tres personas, quam tres Deos introducere viderentur: at *Deum* semel nominare, & tres postea personas distinguere, id vero est aperte profiteri, quod toties veteres recentioresque recte inculcant, μίαν εἶναι φύσιν, *unam esse naturam divinam*, at τρεῖς ἐν μιᾷ φύσει ὑποστάσεις, *tres in una natura personas*. Haec vel propter eos monitu necessaria erant, qui nostris etiam temporibus, ut erroribus suis libertatem comparent, ad concilium Nicaenum sine fine provocant, a quo nihil certi definitum esse, temere perhibent. Ceterum vetus jam haec est criminatio, & a Macedonianis dudum aliisque proposita, episcopos Nicaeae coactos integrum cuivis reliquisse, quemadmodum de Spiritu S. sentire vellet. Sed & restitit huic accusationi mature doctorum recte sentientium vigilantia. Utrumque *Synodica Amphilochii Iconiensis Epistola* probat, quam post *Cudworthi* aetatem in lucem produxit *Jo. Bapt. Cotelerius in Monumentis ecclesiae Graecae Tom.* II. *p.* 99. & *Jo. Harduinus* in *Conciliorum Tom.* IX. *p.* 798. quoque retulit: ex qua verba quaedam decerpemus, quibus eorum nonnulla, quae diximus, confirmantur: Σεσιγημένου δὲ inquit *Amphilochius* apud *Cotelerium p.* 101. τηνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ πνεῦμα ζητήματος· διὰ τοῦτο πλατύτερον μὲν οὐδὲν προσέθεσαν. τοῖς μέν τοί γε συνετῶς ἀναγινώσκουσιν αὐτάρκης καὶ ἡ περὶ τοῦ πνεύματος ἐν ἐκείνῃ τῇ πίστει διδασκαλία· ὥσπερ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν πιστεύειν, οὕτω καὶ εἰς τὸ πνεῦμα πιστεύειν ἐδογμάτισαν, μήτε ἑτέραν τινὰ φύσιν ἐπεισάγοντες τῇ θείᾳ καὶ μακαρίᾳ τριάδι, μήτε τι τῶν ἐκ τῆς τριάδος ἀποτέμνοντες. εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν. *Quum eo tempore de quaestione circa* Spi-

Hoc tamen si quis graviter ferendum esse disputet, Platonicos disparibus intervallis tres suas segregasse personas, alteramque personam principi, tertiam secundae & primae simul subjecisse, ne sic quidem Christiano, Platonicis scitis faventi, deerit, quod respondeat. Tanto plus habere sine controversia dicet peccatum hoc excusationis, quanto certius sit, quotquot tribus post *Christum* natum saeculis floruerunt, Christianorum doctores idem omnes uno animo sensisse, *Justinum Martyrem*, *Athenagoram*, *Tatianum*, *Irenaeum*, auctorem *Recognitionum*, *Tertullianum*, *Clementem Alexandrinum*, *Origenem*, *Gregorium Thaumaturgum*, *Diony-*
705 *sium Alexandrinum*, *Lactantium*, pluresque (*m*) alios. Quorum omnium quum nimis molestum foret producere hoc in loco testimonia, uno *Lactantii* loco contenti erimus, cujus haec verba sunt: (*) (*n*) *Et pater & filius Deus est: sed ille quasi exuberans fons, hic tamquam defluens ex eo rivus: ille tamquam sol, hic tamquam radius a sole porrectus.* (*o*) *Athanasium* quidem non ignotum est adversus Arianos decertantem, veteris ecclesiae Christianae auctoritatem testari, & inter alia *Origenis* testimonium proferre. Verum quidquid hujus generis ex antiquis laudat, id aeternitati quidem & divinitati filii Dei probandae conducit, minime vero filium Dei patri esse eo usque parem & similem demonstrat, ut nullo plane modo & ratione minor eo sit ac inferior. Dissimilitudinem enim qualemcumque patris & filii tam constanter inculcant & tradunt omnes antiquiores doctores, ut (*p*) *Petavio* nata inde sit occasio propensioris eos erga dogmata *Platonis* animi arguendi, corruptaeque castitatis Christianae disciplinae in hoc de Trinitate dogmate postulandi. Viderit vero *Petavius*, quemadmodum haec consentanea sint reliquis, pro quibus pugnat, scitis suis, nominatim his: Traditionem ecclesiae normam esse fidei, &: Fieri nullo pacto posse, ut spectabilis ecclesia in illis errorem admittat doctrinae capitibus, sine quibus religionis fundamentum salvum & firmum esse nequit. Fateor ego, insignem hanc Christianorum coetuum per tria saecula a nato Servatore concordiam tantam minime vim habere, ut, quae sacro codici contraria Platonici docent, sanare atque erroris culpa liberare valeat. Hoc unum ut mihi concedatur, posco, consentientia tot saeculorum suffragia gravitatem erroris quodammodo diminuere, efficereque apud aequos judices posse, ut homines, quos nulla lux divina & patefactio collustrabat, excusatius deliquisse videantur.

Perget etiam Christianus ille Platonicus, cujus hic personam sumsimus, in Platonicorum peccatis & erroribus diluendis. Hoc unum familiae huic propositum fuisse, disputabit, quum hypostases divinas ordine ac gradu disjungeret, ne multitudo quaedam exsisteret Deorum parium prorsus inter se ac aequalium. Sic enim persuasum eos habuisse, summa trium personarum aequalitate introducta, consequens fore, ut totidem Dii putarentur esse pari gloria, virtute, ac majestate praediti. Quam propter caussam genus hoc non majori personas suas spatio sejunxisse, quam consilium hoc, quod modo diximus, perspicue & sine controversia re-

(*) Instit. Lib. IV. C. 29. (p. 514.)

Spiritum S. taceretur, ideo nihil amplius addiderunt (Nicaeni Patres). *Verum iis, qui prudenter legerint, sufficiens videbitur doctrina de Spiritu, quae ea in fide* (Symbolo Nicaeno) *continetur. Docuerunt enim, sicut credi debet in patrem & filium, ita etiam credendum esse in Spiritum, nec aliam quampiam inducentes in divina beataque Trinitate naturam, neque quidquam de Trinitate resecantes in illa fidei expositione.*

(*m*) *Alios*] Horum omnium testimonia, ut de *Petavio* nihil dicam, dedita opera produxit & illustravit *Georgius Bullus* in *Defensione fidei Nicae-nae*

requireret: commissuram ceterum inter eas tam arctam judicasse, ut μηδὲν μεταξὺ, nihil plane interjici ac interponi inter hypostases posse praeciperent. Nos, cur perfectam trium in divinitate personarum aequalitatem tueamur, hac ducimur maxime ratione, quod, hac aequalitate demta & sublata, intelligi nullo modo queat, quomodo tres omnes personae *Deus* sint. Divinitas enim, quoniam omnibus absoluta numeris, ipsaque summa est perfectio, omnes omnino gradus repudiat & recusat. E contrario Platonici, quamvis tres divinas hypostases contendant ea ratione inter se esse aptas atque nexas, ut dignitate atque gradu distent, nullam tamen earum rebus connumerari creatis permittunt, verum divinitatis, seu naturae nec factae nec creatae rationem & jura vere atque proprie ad omnes tres pertinere, disputant. Non ignotum est, quod jam antea protulimus, *Porphyrii* pronuntiatum: ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν τοῦ Θείου προελθεῖν οὐσίαν, *divinam essentiam ad tres personas esse porrectam.* Quibusnam vero rebus divinitatem illam, quam tribus esse volunt personis communem, contineri putent, si quis instet ac interroget, primo quidem perfectissimam ad eam referent intelligentiam, deinde etiam alia no- 706
minabunt, sine quibus ea esse nequeat. Primam igitur divinitatis proprietatem dicent esse aeternitatem: qua una nota *Plato* quoque, uti superius demonstratum est, Deum resque a Deo conditas secernere solet. Namque sic rationes subducit: Omne, quod aeternum, id creatum non est. Quidquid autem aeternitate caret, id etiam creatum sit, necesse est. Aeternitatem autem habere, id ipsi est non modo sine principio esse, sed etiam perpetuo & constanter sine fine permanere. Deinde divinitatis hoc esse dicent, ut non casu aut fortuito, sed necessario exsistat: ex quo consequitur, fieri nullo pacto posse, ut evertatur aut destruatur. Quamquam fortassis haec notio superiori illa quoque continetur. Postremo divinitatem affirmabunt non esse singularem, verum universalem, ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia*, seu naturam illam, quae comprehendit & complectitur rerum universitatem. Quod quidem ejusmodi est, ut idem valeat, ac si dicerent, Deum esse illum, qui infinitus, qui omnipotens, qui totius denique mundi opifex & architectus. Jam vero, ita pergent Platonici, quorum hic sententiam exponimus, si quid praeterea sit generali divinitatis definitioni addendum, id hoc unum erit, divinitatem esse a se ipsa, seu ex nulla re alia genitam esse, rerumque omnium initium, primam originem, & caussam praecipuam esse. Perficiamus, si placet, hac ratione divinitatis descriptionem: statuamus, virtutem hanc, quam diximus, ita ei inesse, ut, quod ex se ipso non sit natum, statim ad res creatas detrudi & amandari debeat: quidnam inde consequetur? Certe hoc, primam & secundam divinitatis personam tam apud Platonicos, quam Christianos naturas esse factas & creatas, non vero Deum. Secunda enim quoniam ex prima, tertia vero ex prima & secunda simul, omne, quod est, atque divinitatem, quam habet, accipit, evidens est, neutram rerum omnium unicam esse caussam & principium posse. Interim omnes in hac sunt

nae Sectione IV. quam inscripsit: *de subordinatione filii ad patrem, ut ad sui originem ac principium, p.* 251. *s. Opp.* Ista vero effata an eam vim habeant omnia, quam habere putantur, valde dubium est, longiorisque deliberationis, quam hic locus patitur, argumentum.

(*n*) *Et pater*] Prima verba loci hujus ex *Lactantio* adducti non exstant diserte apud eum, haec nempe: *Et pater & filius Deus est.* Nec tamen negem, idem aliis verbis a *Lactantio* loco isto dictum esse.

(*o*) *Athanasium*] Inspice *Librum* ejus seu *Epistolam de Synodi Nicaenae contra haeresin Arianam decretis, Tom.* I. *Opp. p.* 277.

(*p*) *Petavio*] Vid. *Lib.* I. *de Trinitate Cap.* 3. *p.* 20. & *Cap.* 4. *p.* 24. *Tom.* II. *Dogm. theologicor.*

(*q*) *S.*

ſunt ſententia Platonici, ea, quae aeterna ſunt, quae neceſſario exſiſtunt, quae finibus carent, quae infinita potentia valent, quae rerum naturam condiderunt, a naturis omnibus creatis religioſiſſime coli, divinisque honoribus, tamquam Deum, adfici debere. Haec igitur divinitatis eſſentia, quam ad omnes tres hypoſtaſes aequabili ratione pertinere cenſent Platonici, quum, non ſecus ac omnes reliquae eſſentiae, nullam omnino diviſionem patiatur, nihil habent praecepta Platonicorum, quod repugnet, quo minus tres perſonae, diſpari licet gradu ſint & numero, prorſus tamen aequales inter ſe ac pares certo ſenſu dicantur: ſunt enim omnes proprie & aequaliter Deus, ſeu nec factae nec creatae. Ita vero dum Platonici inter οὐσίαν & ὑπόστασιν diſtinguunt, ſeu inter ipſam divinitatis *eſſentiam* ejusque *perſonas* & hypoſtaſes, primamque naturae divinae hypoſtaſin communem decernunt eſſe, generalem ac univerſalem, non deſunt illis, quibus ſeſe muniant, recte ſentientium ex antiquis doctorum ſuffragia & auctoritates. Sunt in illis, quibus nulla umquam ob corruptam veritatem macula inuſta eſt, qui pari modo in divinitate *eſſentiam* & *hypoſtaſin* ita diſcrepare ſentiunt, ut τὸ κοινὸν, id, quod commune eſt ac generale, diſtat ab eo, quod τὸ καθ' ἕκαστον eſt, ſeu ſingulare & unicuique rei ſeparatim conveniens. Ex multis aliis unum ſiſtemus *S. Cyrillum*, (*q*) cujus haec ſunt: Ἣν ἔχει διαφορὰν τὸ γένος ἢ εἶδος ὑπὲρ τὸ ἄτομον, ταύτην ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχει. *Eſſentia ſeu ſubſtantia divinitatis non aliter ab hypoſtaſi differt, quam genus aut ſpecies differt ab individuo.* Ergo horum non minus ex Chriſtianis doctorum, quam Platonicorum, judicia & opiniones hactenus concordant, quod utrique *eſſentiam* ſeu *ſubſtantiam* divinitatis, cujus omnes tres perſonae ſunt participes, non eſſe ſingularem, ſed univerſalem, ſingulasque praeterea perſonas propriam ſuam habere *eſſentiam*, decernunt. Quamobrem haec ſi modo ſalva maneat partitio,
707 quam *Patres* recte ſentientes approbant, inter *eſſentiam* ſeu *ſubſtantiam* divinitatis & ſingulares ejus *hypoſtaſes*, nec ipſe *Plato*, neque quisquam ex ſanioribus ejus diſcipulis Nicaenae profeſſioni, quae filium ſeu verbum ὁμοούσιον, id eſt, *ejusdem eſſentiae & ſubſtantiae* eſſe, cujus pater eſt, credere Chriſtianos jubet, nomen ſuum adſcribere verebitur. Quin etiam me inferius demonſtraturum eſſe, arbitror, ipſum concilium Nicaeae coactum, quum filium ejusdem eſſe, cujus pater eſt, eſſentiae ac ſubſtantiae ſanciret, hoc unum ſignificatum voluiſſe, filium eſſe Deum, non vero naturam conditam aut factam.

Quod germani Platonici omnes tres hypoſtaſes unum Θεῖον ſeu unam fatentur divinitatem eſſe, id novam, credo, illis ſuppeditabit rationem, quare tres divinitatis

(*q*) *S. Cyrillum*] Vereor, ne memoriae vitio hic lapſus ſit vir doctiſſimus, atque *Cyrillum* nominaverit, quum *Theodoretus* nominandus eſſet. Namque haec verba diſerte apud *Theodoretum Dialogo* I. *adv. haereſes*, qui Ἄτρεπτος inſcribitur, exſtant, non longe ab exordio, *Tom.* II. *Opp. p.* 297. Peccari tanto facilius in hac re potuit, quod eadem res, aliis licet verbis, nec eodem modo a *Cyrillo Alexandr.* traditur *Dialogo* I. *de Trinitate p.* 408. *Tom.* V. *Opp. ed. Auberti.* Placide quieſcant cineres optimorum virorum, quibus haec diſtinctio accurata & commoda olim viſa fuit: nec enim animum veri amantem & recti fuiſſe in illis diffiteor. At mallem tamen ab ejusmodi ſubtilitatibus aut abſtinuiſſent plane, aut ſaltim in illis explicandis plus cautionis adhibuiſſent. Etenim non ultimum vel ex hac ὑποστάσεως & οὐσίας differentia opinionis ſuae praeſidium petunt, qui Nicaenos doctores unum quidem Deum, verum genere tantum & ſpecie, non autem numero, id eſt *tres Deos pares*, profeſſos eſſe, perſuaſum nobis cupiunt. Quicumque certe verborum potius, quam ſententiae, quae doctoribus iſtis fuit, rationem ſibi ducunt habendam eſſe, illis non ſine ſpecie ſic licebit argumentari: Inter οὐσίαν & ὑπόστασιν tantum intereſt, quantum inter *genus* & *individuum*. Tria igitur in Deo erunt *individua*, quae tamen unum *genus* conjungit: tresque idcirco in una divinitate

tatis suae hypostases ὁμοουσίους seu *paris substantiae & essentiae* appellare nil dubitabunt. Ut *Porphyrii* nunc praetermittam, quem antea protuli, locum, (r) *Cyrilli* de tribus principiis eorum verba hoc sensu possunt accipi: Μέχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ προελθεῖν ἰσχυρίζοντο. *Usque ad tres hypostases essentiam Dei pertinere*, (Platonici) *asseverant*. Id est: Non modo concedunt, quamlibet trium harum personarum esse Deum, verum etiam negant, eas totidem esse distinctos & separatos Deos, verum omnes unum Deum, unam constituere divinitatem. Non est quidem, quod a Platonicis eamdem sermonis castitatem & loquendi prudentiam requiramus, quam nos, qui *Christum* audimus, servare solemus. Homines erant veritatis ignari: quare tres saepe Deos, primum, secundum, & tertium Deum in ore habent. At ubi tamen philosophorum more aut accuratius verba faciunt, tres personas unum esse Θεῖον aut unam divinitatem, statuunt. Rationes, cur id facerent, has in primis fuisse, opinor. Primo tres personas aeterno & indissolubili vinculo connexas esse rebantur, quemadmodum splendorem a sole nemo unus secreverit. Deinde omnes mutuo in semet ipsis exsistere credebant, primam esse in secunda, secundam vicissim & primam in tertia. Postremo tres omnes personas conjunctim, quippe qui μίαν ἐνέργειαν, *unam eamdemque virtutem & potentiam ad extra*, habeant, ad integritatem divinitatis perficiendam pertinere, statuebant. Sicut igitur locum medium, distantiam radiatam & mobilem sphaerae seu globi ambitum ipsi sphaerae dicere licet *coëssentiales* esse: sicut radicem arboris, stirpem, & ramos ipsi *coëssentiales* esse arbori, quae ex his tribus perficitur, affirmare fas est: ita etiam, sensu licet longe sublimiori & defaecato, Platonicorum tres personae, τἀγαθὸν, νοῦς, & ψυχὴ, divinitati sunt illi *coëssentiales*, quae in tota est rerum universitate, ἐν τῷ παντὶ Θείῳ. Ipse *Athanasius* hanc notionem vocis ὁμοούσιος non ignoravit: statuit enim, (*) τὰ κλήματα ὁμοούσια καὶ ἀδιαίρετα εἶναι τῆς ἀμπέλου, *palmites ex vite esse, eique consubstantiales haberi*, atque hac similitudine dogma de Trinitate (s) illustrat. Erraret vero, si quis sibi persuaderet, totam Trinitatem eo modo esse unam, quo modo quaelibet ejus persona in semet ipsa una est. Etenim hoc si ita sese haberet, in qualibet etiam persona Trias esset. Similiter idcirco Trinitatem individuam dici, haud putandum est, ac si tria in ea non essent tria: ita enim qui sentiret, is vero mysterium hoc contemtioni & irrisioni omnium exponeret; Propterea nimirum Trinitas vocatur individua, quoniam omnes tres hypostases ita connexae sunt inter se ac conjunctae mutuo, ut, quemadmodum radii numquam a sole segregari queunt, sic nulli prorsus dissolutioni inter eas locus

(*) De sententia Dionys. p. 556. T. I. Opp.

vinitate personae non secus different, ac *Petrus*, *Paulus*, *Johannes*, qui tria sunt *individua*, quorum unum tamen *genus* est, natura nimirum humana. Sed haec alias.

(r) *Cyrilli*] *Lib.* VIII. *contra Julian. p.* 270.

(s) *Illustrat*] Falsum est, *Athanasium* hanc a vite ductam similitudinem ad illustrandum dogma de tribus in Deo personis accommodare. Disputat ibi contra Arianos *Athanasius*, qui filium Dei nobis esse ὁμοούσιον asseverabant, utque hoc probarent, dictum Servatoris nostri *Joh.* XV. 1. testabantur. Eos quo refellat, contendit locum hunc *Christi* ad humanam ejus naturam, non ad divinam, pertinere, nostramque cum *Christo*, Servatore nostro, cognationem quoad corpus indicare: Ὥσπερ ἐστὶ τὰ κλήματα ὁμοούσια τῆς ἀμπέλου καὶ ἐξ αὐτῆς· οὕτως καὶ ἡμεῖς ὁμογενῆ τὰ σώματα ἔχομεν τῷ σώματι τοῦ κυρίου. *Ut palmites ex vite sunt, eique consubstantiales habentur; ita & nos cognata cum domino corpora sortiti sumus.* Non ergo Triadis divinae naturam & indolem, sed rationem cognationis, qua nostra corpora *Christum* contingunt, hac comparatione explicat *Athanasius*.

(t) *Ma-*

cus ſit, ſed reapſe unum omnes Deum conſtituant. Quocirca, licet in *Platonis* Trinitate, uti vulgo quidem explicatur, certis perſonae diſtent gradibus, neque pares inter ſe omnino ſint, haecce tamen perſonarum disjunctio intra ipſam tantum concipitur eſſe divinitatem, tumque demum intelligitur, quum perſonae inter ſeſe contenduntur & comparantur. Sed *ad extra*, ut ajunt, aut, ſi ad nos perſonae divinae referantur, omnes unus ſunt idemque Deus, nec niſi conjunctim aliquid faciunt & peragunt. Qua quidem ratione omnis inter eas tollitur diſcrepantia, quum, quodcumque unum in ſe idemque eſt, in eo omnis differentia & disjunctio ceſſet prorſus, neceſſe ſit.

708 Ne ſic quidem deſinet Chriſtianus ille *Platoni* deditus, quem loqui facimus, ſed hoc etiam, ut honori magiſtri ſui conſulat, urgebit: Ipſa Chriſtianorum de Deo praecepta efflagitare ac requirere, ut perſonae Trinitatis certa ratione disjungantur, alteraque ſupra aut infra alteram, quando contenduntur inter ſe, collocetur: neque ſolum diſcrimen quoddam τάξεως ſeu *ordinis*, verum etiam ἀξιώματος ſeu *dignitatis*, inter eas, niſi ſecum ipſis conflictari velint, Chriſtianis concedendum eſſe. Certum enim primo eſſe, naturam, quae nulli ortum ſuum debet, nec aliunde ulla ratione profecta eſt, illa natura praeſtantiorem & excellentiorem eſſe, quae, quidquid habet divinitatis, ex alia eſt adepta. Jam vero alteram perſonam ex prima, tertiam ex prima ſimul & ſecunda totam accipere divinitatem ſuam, controverſia vacare. Deinde omnes licet perſonae *ad extra*, ut loquuntur, aequali gaudeant virtute ac potentia; in ipſa tamen divinitate, ſeu, ut ajunt, *ad intra* non eſſe parem omnium perſonarum poteſtatem: nec enim filium patrem poſſe generare, neque Spiritui S. integrum eſſe, aut patrem ex ſeſe procreare, aut filium: ex quo planum & perſpicuum evadat, neque alteram neque ter-

(*t*) *Macrobius*] *Lib.* I. *in ſomnium Scipionis Cap.* 17. *p.* 87.

(*v*) *Exponi*] Dicta veterum doctorum, qui hoc Servatoris noſtri pronuntiatum ad divinam ejus naturam referre non ſunt veriti, collegere *Dion. Petavius Dogm. theol. Tom.* II. *Lib.* II. *de Trinit. Cap.* 2. *p.* 70. *ſ. Sam. Clarckius Libro* celeberrimo: *The Scripture-doctrine of the Trinity p.* 141. *Mich. Lequien Notis ad Damaſceni Libr.* I. *de orthodoxa fide p.* 136. Eorum locos, qui humanae naturae rationem habuiſſe *Chriſtum*, haec dicentem, opinantur, idem deſignavit *Petavius l. c.* §. 11. *p.* 73. [Vid. *Wolle Hermeneutica N. T. p.* 163. *ſ.*] Neutram ego probandam duco explicationem. Nam, ut praetermittam alia, manifeſtum eſt, de tota perſona ſua hic Servatorem noſtrum loqui, haud vero alteram naturam ab altera diſtrahere. Quamquam, ut, quod res eſt, dicam, plerique antiquorum interpretum, qui ad humanam naturam verba *Chriſti* accommodarunt, non tam dilute ſenſiſſe videntur, quemadmodum eos *Cudworthius* ſenſiſſe putat, ut humanam naturam cum divina ſimpliciter & abſolute hic comparatam eſſe putarent, ſed cenſuiſſe, filium Dei propter aſſumtam humanam naturam minorem patre, utpote qui humanam carnem haud induit, dictum eſſe. Vid. quae *Jo. Caſp. Suicerus* collegit *Theſauri eccleſ. Tom.* II. *p.* 1368. Sed nec intra binas haſce enarrationes, quod vir doctiſſimus exiſtimaſſe videtur, eorum cura conſtitit, qui de ſenſu hujus dicti inveniendo ſolliciti fuerunt. Plures jam interpretationes veterum *Photius* enumeravit *Epiſtolar.* CCXXVI. *p.* 262. qui novam ipſemet ac plane ſingularem invenit, *Chriſtum*que non ex veritate, ſed ex mente ac ſententia diſcipulorum ſuorum, multis tum temporis adhuc erroribus imbutorum, loquutum eſſe, ſuſpicatur. Recentiorum quorumdam cogitata, quorum pleraque verbis tamen diffident potius, quam ſententiis, praetereo. Satis erit, unius *Frid. Adolphi Lampii*, recentiſſimi ac pereruditi interpretis, meminiſſe, qui *de ea officii Chriſti mediatorii parte, qua defunctus eſt, antequam ad dextram patris exaltaretur*, verba ſuadet accipienda eſſe, *Comm. in Johann. Tom.* II. *p.* 191. Equidem minus difficultatum viros egregios in hoc loco reperturos, citiusque Arianos & alios eo abutentes repreſſuros fuiſſe, arbitror, niſi extra ſeriem & contextum orationis eum conſiderare, quam cum verbis praecedentibus conferre ac copulare maluiſſent. Discerat Servator: diſceſſum ſuum ex his terris ad patrem coeleſtem gaudii potius & laetitiae, quam do-

tertiam perſonam cauſſam eſſe omnino rerum omnium, ſed tantum primam. Id ſpectavit haud dubie (*t*) *Macrobius*, quum principem trium hypoſtaſeon, ex qua reliquae manarunt, *omnipotentiſſimum Deum* ſalutaret. Alteram nempe tertiamque hypoſtaſin, νȣ̃ν & ψυχὴν, hoc ipſo vocabulo largitur *omnipotentes* etiam eſſe: at negat, ſi in ipſa hypoſtaſes divinitate comparentur inter ſe, aeque omnes perfecta valere potentia, tametſi extra divinitatem, & ratione noſtrum habita, omnium perſonarum eadem omnino ſit vis, potentia, & majeſtas. *Plotini* non alia eſt ſententia, cujus haec verba ſunt: (*) Εἰ τέλειόν ἐςι τὸ πρῶτον, καὶ δύναμις ἡ πρώτη, δεῖ πάντων τῶν ὄντων δυνατώτατον εἶναι, κ. τ. λ. *Si primum eſt perfectum & omnium perfectiſſimum primaque poteſtas, oportet eſſe rerum omnium potentiſſimum, ceterasque potentias, quatenus poſſunt illud pro viribus imitari.*

His etiam majus aliquid audebit Platonicus noſter Chriſtianus, ac in ipſis contendet ſacris litteris non pauca legi paſſim dicta, quae tam ordine, quam gradu divinitatis perſonas differre, docere videantur. Horum dictorum nullum fere notius eſt, quam id, quod ab ipſo Servatore noſtro profectum eſt: *Pater major me eſt.* Quod qui de humana *Chriſti* natura judicant accipiendum eſſe, non nimis accurate rem videntur expendere. Quid enim, quaeſo, in hoc mirabile ac ſingulare eſt, Deum aeternum, mundi totius fabricatorem, mortali homine, ex muliere procreato, meliorem ac praeſtantiorem eſſe? Qua de re nonnulli doctorum Chriſtianorum, quos nemo ceteroquin perverſae doctrinae ignominia notavit, ipſe *S. Athanaſius*, *S. Baſilius*, *S. Gregorius Nazianzenus*, & *S. Chryſoſtomus*, &, praeter hos, Latinorum aliqui, oraculum hoc non de humana, ſed de divina *Jeſu Chriſti* natura volunt (*v*) exponi. Quorum auctoritatibus ipſe impulſus eſt *Petavius* (†) ut profeſſionem fidei, quae *Athanaſio* attribuitur, declarans, ſic ſcri-

(*) P. 517. (Libro, quomodo, quod eſt poſt primum, fiat a primo, Ennead. V. Lib. IV. C. 1.)
(†) De Trinit. p. 863.

doloris & lacrymarum, argumentum amicis ſuis fore, ſi vero ſe amore complecterentur: atque hujus moniti hanc ſtatim ſubjicit rationem: ὅτι ὁ πατήρ μȣ μείζων μȣ ἐςι. Cauſſam igitur haec verba continent, quare *Chriſto* abitus ex his terris a ſuis gratulandus ſit. Judices vero velim omnes eſſe, qui recta valent ratione, an haec cauſſa poſſit eſſe alia, quam ſtatus miſeri atque aerumnoſi in ſtatum longe glorioſiorem atque feliciorem mutatio. Ergo hoc ſibi unice velle ſanctiſſimum Servatorem, certus ſum: *Non eſt, cur aegre meam ad patrem profectionem feratis: pater enim in longe majori gloria & felicitate conſtitutus eſt, atque ego nunc ſum; cujus ego gloriae paternae, hinc ablatus, compos ac particeps ero.* Neque verbum μείζων hanc interpretationem repudiat. Nam qui vel leviter Graecis litteris tincti ſunt, illi non ignorant, verbum hoc, ſi translate adhibeatur, non modo praeſtantiam naturae aut dignitatis, ſed etiam gloriae, ſplendoris, & felicitatis indicare poſſe. Video, *Petavium loc. cit.* §. 12. *p.* 73. 74. principes ſententiae hujus *Calvinum* & *Bezam* facere: ſed is ipſe tamen aut male horum virorum opinionem expreſſit, aut ſtudio *haereticos*, quos vocat, reprehendendi turpiter ſeſe abduci paſſus eſt, quum ſcriberet, recidere hanc explicationem in eam veterum doctorum opinionem, qui dictum *Chriſti* de humana ejus natura rati ſunt accipiendum eſſe. Multum certe diſcriminis intereſt inter eos, qui *Chriſtum* patre minorem eſſe ſciſcunt, reſpectu ad humanam ejus naturam habito, & eos, qui patrem ideo majorem *Chriſto* vocari aſſeverant, quia pater tum temporis Servatore noſtro gloria & felicitate ſuperior erat. Ex noſtris vir clar. *Henr. Bened. Starckius* in *notis ſelectis ad difficiliora N. T. loca, Lipſiae*, 1724. 4. editis, *p.* 100. teſte *Jo. Chriſtoph. Wolfio in Curis philol. ad N. T. p.* 946. ab hac opinione non alienus eſt. Quamquam tam facilis & plana haec eſt expoſitio, ut multos eſſe nil dubitem, quibus ea in mentem venerit: quorum nunc congerere ſuffragia tempus prohibet. Igitur de reliquarum loci hujus explicationum dignitate qui judicare volent, illi hoc regulae inſtar adſciſcant: Quaecumque enarratio cauſſam reddit aut nullam, aut infirmam, quare *Christo* reditus in coelum gratulandus ſit, ea repudiari.

ſcriberet: *Pater major filio, rite & catholice pronuntiatus eſt a plerisque veterum, & origine prior ſine reprehenſione dici ſolet.* Ex quo deinceps efficit, veram profeſſionis Athanaſianae hanc eſſe ſententiam, nullam divinitatis perſonam altera minorem aut majorem eſſe, ſi ipſam intueamur, quae univerſis communis eſt, divinitatis eſſentiam: *quia vera deitas in nullo eſſe aut minor aut major poteſt:* id tamen non impedire, quo minus aliquid inter eas differentiae ſit, ut alia ſit notio verbi: *hic Deus*, alia formulae: *haec perſona.* Non me fugit, eſſe in antiquis doctoribus, qui hanc perſonarum diſſimilitudinem latius patere nolint, quam perſonarum patent, quae vocantur, *relationes*, patris nimirum generatio, filii ex patre procreatio, Spiritus Sancti ex patre & filio proceſſus, in reliquis vero perfectam eſſe omnium ſimilitudinem, exiſtiment. Verum multi tamen ampliorem faciunt hanc
709 disjunctionem perſonarum: in quibus (*x*) *Hilarius*, qui acriter alioquin oppugnat Arianos, *Libro de Synodis* his verbis utitur: *Si quis unum dicens Deum, Chriſtum autem Deum, ante ſaecula filium Dei, obſequutum patri in creatione omnium, non confitetur, anathema ſit.* Addit poſtea: *Non exaequamus vel conformamus filium patri, ſed ſubjectum intelligimus.* Quid? quod ipſe *Athanaſius*, quem unum ſanioris hoc in capite doctrinae ſtatorem & vindicem eſſe, vulgo ſentiunt, dum patrem toties cum ſole ſeu lumine confert, filium cum ſplendore ſeu fulgore (ἀπαύγασμα) lucis primariae, quam comparationem non modo concilium Nicaenum, verum ipſe ſacer codex approbat, ſatis ea re indicat, alteram perſonam certa ratione principi ſubjectam, eaque inferiorem eſſe. Et quid, quaeſo, idem ſibi vult aliud, quum tres divinitatis perſonas negat trium inſtar principiorum ſpectandas, aut cum tribus ſolibus comparandas eſſe, verum non aliter eas ſeſe habere affirmat, quam ſol, ſplendor ſolis, luxque inde orta & derivata: (*) Οὐδὲ γὰρ τρεῖς ἀρχὰς εἰσάγομεν, ἐπεὶ

(*) Contra Arian. Orat. IV. p. 467. (T. I. Opp.)

diari debet. Ad quam normam ſi Arianorum, aut ipſa veterum doctorum, cui pretii nonnihil hic ſtatuit *Cudworthus*, ſententia expendatur, confeſtim utriusque apparebit levitas. Quaenam enim haec foret ratiocinatio: Gaudete de meo ad patrem abitu; nam ego patre natura, gradu, ordine, dignitate multo ſum inferior? Valeat Platonicus ille Chriſtianus, qui hic loqui fingitur, ſi praeter hoc dictum, ex ſacris litteris ad confirmandam opinionem ſuam nihil afferre queat.

(*x*) *Hilarius*] Verum eſt, haec verba legi apud *Hilarium Libro de Synodis ſeu de fide Orientalium p.* 1178. & 1182. *Opp. Ed. Bened.* Nec tamen ea ſunt *Hilarii*, ſed decreta concilii Sirmienſis A. 357. contra Photinum habiti, Latine ex Graeco verſa, quae illuſtrantur ab *Hilario.* Priora verba *tertium* faciunt concilii hujus *canonem*, poſteriora pars ſunt *canonis* XVIII. Vid. *Jo. Harduini Concilia Tom.* I. *p.* 702. 703. 704. Sed quum *Hilarius* tamen has Sirmienſis concilii leges approbet, recte ſententia earum antiſtiti huic attribuitur. In utroque canone valde incaute, ne quid dicam gravius, Sirmienſes illi Patres loquuntur, atque de gloria & majeſtate Servatoris noſtri verbis ſaltim detrahunt.

(*y*) *Agnoſcimus*] Ex hoc *Athanaſii* loco parum capient praeſidii, qui *Athanaſium* multum poſuiſſe inter patrem filiumque diſcriminis & diſſimilitudinis, perhibent. Docent nos, qui de interpretandi ratione expoſuerunt, comparationes ab auctoribus adhibitas non eſſe latius, atque propoſitum eorum poſtulat, extendendas: quae regula ſi ad hunc accommodetur locum, omnem ille erroris ſuſpicionem amittet. Diſputat *Athanaſius* adverſus eos, qui tres a Chriſtianis recte ſentientibus induci Deos criminabantur: quibus quidem inter alia ſimilitudinem opponit iſtam, cujus res hic agitur: ex qua quippe affirmat patere, omnem hanc accuſationem fundamento carere. Igitur nil, niſi hoc, iſta comparatione vult docere, turpiter falli, qui tres Chriſtianorum perſonas totidem clamarent Deos eſſe, minime vero, ea quid patris inter & filii naturam interſit, declarare. His egredi limitibus eos, qui *Athanaſii* ſententiam explanant, jus fasque non patitur, niſi in tritum aliud peccare velint Criticorum praeceptum, quod *tertium*, ut vocant, comparationis in omni ſimilitudine attendere jubet.

(*z*) Ὕδατος] Locus, quem hic emendat vir eruditiſſimus, *Athanaſii* hic eſt ex *Libro de ſententia Dionyſii p.* 565. *T. I. Opp.* Καὶ τὰ παραδείγματα

ἐπεὶ μηδὲ τρεῖς ἡλίους ὑποτιθέμεθα τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα, καὶ ἓν τὸ ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς· οὕτω μίαν ἀρχὴν οἴδαμεν. *Non enim tria principia introducimus, quum non tres soles ad comparationem adducamus, sed unicum solem ejusque splendorem, unicamque ex ambobus lucem: ita unum principium (y) agnoscimus.* Quid docet aliud, 710 quando hoc *Dionysii Alexandrini* effatum laudat & comprobat: (*) Ὁ δέ γε θεὸς αἰώνιόν ἐστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε λῆξόν ποτε· οὐκοῦν αἰώνιον πρόκειται καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα, ἄναρχον καὶ ἀειγενὲς προφαινόμενον αὐτοῦ. *Deus autem aeterna lux est, quae numquam incepit, nec umquam desinet. Quapropter & aeternus assidet illi & coadest splendor, nullo initio inchoatus, semper genitus, & ex ipso promicans.* Quod si enim Dei filius, quemadmodum solis splendor, ἀειγενὴς est, seu perpetuo generatur, consentaneum est, ut eumdem naturaliter ex patre pendere, ejusque dissimilem quodammodo esse, largiamur. Ad hoc efficiendum major etiam vis est in reliquis *Dionysii Alexandrini* comparationibus, quibus patris filiique discrimen & naturam explicat, ab *Athanasio* pariter confirmatis & approbatis. Similes vult esse *Dionysius* patrem ac filium fonti ac rivo, trunco & ramo, aquae ac vapori. Sic enim decet legere (z) ὕδατος, non vero πνεύματος; quod ex *Libro* apparet *Athanasii de Synodo Nicaena*, (†) quo filium ex substantia seu essentia patris ita esse procreatum tuetur, ὡς τοῦ φωτὸς ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμὶς, *ut a luce jubar, ut ex aqua vaporem*, addens: Οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμὶς αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστὶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος, οὔτε ἀλλότριον, ἀλλὰ ἀπόρροια τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας. *Neque enim vapor id ipsum est, quod aqua, neque jubar id ipsum, quod sol, sed non alienum tamen, verum ut profluentem eum esse dicas patris substantiae, idque ita, ut interim substantia illa patris divisionem non patiatur.* His omnibus similitudinibus, a fonte & rivo, trunco & ramo, aqua & vapore, ductis, ecquis tam iners est, quin statim intelligat, dissimilitudinem ali-

(*) P. 565. (Lib. de sentent. Dionysii contra Arian. T. I.)
(†) P. 274. (T. I. Opp.)

δείγματα γὰρ τῆς πηγῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῆς ῥίζης, καὶ τοῦ βλαστοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς ἀτμίδος καταισχύνει τοὺς Χριστομάχους, τἀναντία θρυλλοῦντας κατ' αὐτοῦ. *Nam exempla de fonte, de fluvio, de radice, de germine, & de spiritu & vapore pudefaciunt Christi hostes, contrarios de illo* (Dionysio) *rumusculos spargentes.* Extrusum vult ex hoc loco verbum πνεύματος *Cudworthus*, & receptum e contrario nomen ὕδατος. Ego vero nihil esse mutandum opinor. Namque inter comparationes *Dionysii*, quibus dogma de Triade divina filiique generationem ex patre declarare solebat, una etiam a *spiritu oris* seu πνεύματι & *vapore*, quem oris spiritus gignit, ducta erat. Legantur, velim, & expendantur sequentia *Dionysii* verba, quae rem manifestam faciunt. Servavit ea *Athanasius de sententia Dionysii Tom.* I. *Opp. p.* 560. Φωτὸς μὲν οὖν ὄντος τοῦ θεοῦ, ὁ Χριστός ἐστιν ἀπαύγασμα· ΠΝΕΥ΄ΜΑΤΟΣ δὲ ὄντος, (πνεῦμα γὰρ, φησιν, ὁ θεὸς) ἀναλόγως πάλιν ὁ Χριστὸς ἈΤΜΙ΄Σ λέγεται· ἈΤΜΙ΄Σ γὰρ, φησὶν, ἐστι τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως. *Si Deum lucem voces, filium splendorem esse dices: si spiritum, (spiritus enim, inquit, est Deus) filium rursus vaporem appellabis. Est enim, ut inquit ille, vapor virtutis Dei.* Quam curate haec *Dionysii* sint dicta, nunc quidem ut exquiramus, necesse non est: satis est, constare ex illis, emendationis nullius *Athanasii* locum indigere. Etenim ut in illo dicto *Athanasii*, ita & in his *Dionysii* verbis πνεῦμα & ἀτμὶς conjunguntur, neque secus ac caussa & effectus inde manans considerantur. Ceterum & hoc fugere non poterat eximium virum, esse in antiquis doctoribus, qui generationem filii Dei cum verborum nostrorum generatione conferunt, Deique verbum spiritu Dei non aliter prolatum esse dicunt, quam nostri oris spiritu voces nostrae procreantur. *Lactantius divinar. Instit. Lib.* IV. *Cap.* 8. *p.* 426. *Deus procedentem de ore suo* VOCALEM SPIRITUM, *quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadam majestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprie sensu ac sapientia vigeat, comprehendit.* Et interjectis nonnullis: *Quod si quis miratur, ex Deo Deum* PROLATIONE VOCIS AC SPIRITUS *potuisse generari, si sacras voces prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari.* Tanto minus vocabulum πνεύματος apud *Athanasium* offendere debebat virum doctissimum.

(a) Pho-

aliquam & disjunctionem dignitatis, quemadmodum illa notissima comparatione, quae a sole & splendore ejus sumitur, significari? Neque ullum dubium est, quin eas ita voluerit accipi *Dionysius*. Nam, quod (*a*) *Photius* memoriae prodidit, al-
711 teram personam potentia & gloria inferiorem esse prima, credidit: quae & ante eum *Origeni* fuit opinio. Et utriusque tamen testimoniis secure *Athanasius* utitur, nec ullam auctoribus inurit notam aut maculam. Quamobrem, quod *Athanasius* ceterique doctores recte de rebus divinis sentientes, qui contra Arianos dimicarunt, omnium trium personarum summam similitudinem tantopere inculcant, id ideo fecisse putandum est eos, ut Arianorum dogmata refellerent. *Arius* filium ita pronuntiabat patris esse dissimilem, ut eum ἑτερούσιον diceret, seu diversae prorsus

(*a*) *Photius*] Nusquam, quod equidem meminerim, *Photius* accusat *Dionysium* de vitiato Christianorum de tribus in Deo personis dogmate. At refert ex *Steph. Gobaro Photius Biblioth. Cod.* CXXXII. *p.* 901. non nimis benigne de *Dionysio* sensisse *Basilium M. Athanasium* contra dogmata ejus plane probasse. Loquutiones certe ac dicendi formas parum concinnas & ad mysterium Trinitatis illustrandum nulla ratione aptas, quum Sabellianos reprimeret, magnus ille *Dionysius* adhibuit. Ex quo quidem evenit, ut non olim modo varias sustinuerit criminationes, sed etiam hodie multis egregiis viris indigna Deo verba profudisse videatur. Vid. *Petr. Dan. Huëtius* in *Origenianis Lib.* II. *Cap.* 2. *Qu.* 2. *§.* 10. 25. Verum adversariorum obtrectatione prudentior factus *Dionysius*, cum singulari *Apologia* istas accusationes diluit, tum longe majori verecundia & castitate de divinis personis sub vitae exitum disseruit.

(*b*) *Stare*] Non nostrum est tueri omnia, quae vetusti Christianorum doctores in explicando de tribus in Deo personis dogmate excidere sibi passi sunt: in quibus multa esse confiteor, quae ab exacta Theologorum & sacrarum litterarum regula dissident, nec severi judicis examen ferunt. Comparationes praesertim eorum a rebus humanis & naturalibus ductae, ne illis quidem exceptis, quibus uti consuevit *Athanasius*, animos & aures eorum non mediocriter feriunt, qui recto res divinas pretio aestimant, Deumque negant ex caducis & miseris mortalium negotiis metiendum esse. Sed nec tamen illis comitem me praebeo, qui vehementius similitudines istas & imagines premunt, &, quod vir doctissimus hic facit, satis in illis virtutis esse opinantur ad ostendendum, quantum illi generi faverint antiqui Christianorum doctores, quod patris filiique ac Spiritus sancti naturas dignitate atque gradu discrepare arbitratur. Hoc autem ne faciam, isthuc me primum commovet, quod ipsae similitudines illae, quarum ope *Cudworthus* effici posse sperat, filium patre, Spiritum S. vero patre ac filio multo minorem a *Dionysio* & *Athanasio* fuisse habitum, si acrius & invidiosius expendantur, in suspicionem Sabellianismi doctores hos inducere possunt: a quo tamen vitio nemo nescit eos quam longissime remotos fuisse. Nam sol, splendor solis, & radiatum, quod solem cingit, lumen quid sunt aliud, quam unus idemque sol, diverso modo oculos nostros feriens? neque aquam & vaporem ex aqua natum aliud quid distinguit, quam exsistendi modus. Idem prope de fonte ac rivo inde profluente dixerim. Igitur quicumque has comparationes firma esse argumenta negant, quibus Sabellianismi possint postulari veteris ecclesiae doctores, his confitendum quoque est, neminem illis in universum uti posse ad veram eorum, a quibus usurpatae sunt, de Triade divina sententiam indagandam. Deinde hoc etiam facit, ut benignius similitudines istas accipiendas esse putem, quam primus adspectus postulare videtur, quod saepenumero auctores earum monent, multum esse in illis dissimilitudinis, neque res humanas & spectabiles suppeditare aliquid tam perfectum, ut divinae naturae germana esse imago possit. Multi mihi sunt hujus argumenti loci apud auctores antiquos observati: ex quibus aliquos hic apponere non molestum erit, ut habeant illi, qua se se curent, qui hodie tam audacter ex Patrum similitudinibus gravissimarum accusationum materiam colligunt. Familiam ducat insignis *Cosmae*, quem *Indicopleusten* vocant, locus, quo omnes Trinitatis comparationes parum esse Deo dignas tradit, ne illis quidem demtis, quibus Apostoli mysterium hoc illustrarunt. Postquam nimirum ipse similitudines aliquot attulerat *Topograph. Christianae Lib.* V. *p.* 258. *Tom.* II. *Collect. novae Patr. Graecor. a Bernh. Montfauconio curatae*, ita pergit disserere: Ἐχρήσαντο δὲ καί τινες πατέρες ὑποδείγματι σωματικώτερον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· οἱ μὲν ὡς ἀπὸ ἀεννάου πηγῆς καὶ ἐξ αὐτῆς δύο ποταμοὺς προχεομένους· οἱ δὲ δένδρα, ὡς ῥίζαν, καὶ κλάδον, καὶ καρπόν· πάντες δὲ, εἴτε ἀπόστολοι, εἴτε πατέρες, ὡς ἄνθρωποι, σωματικώτερον ἐκ τοῦ πνεύματος ἐμπνευσθέντες ἐξεῖπον, ὡς ἐν παραδείγμασι, λειπόμενα μέντοι πάνυ τῆς θείας οὐσίας· ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ καταστάσει, ὡς πνευματικοὶ ἀναστάμενοι πάλιν, ἀκριβέστερον γνωσόμεθα περὶ Θεοῦ. *Quidam vero patres aliis ad corporeum morem propius accedentibus exemplis sunt usi circa sanctam Trinita-*

sus a patre essentiae, patremque Deum, filium vero rem creatam esse, decerneret. Cui ut modum statuerent impietati, reliqui doctores filium disputabant esse patri hactenus similem, ut illi esset ὁμοούσιος, seu ejusdem essentiae, id est, Deus, non res facta aut creata. Haec autem similitudo & aequalitas non omnem inter patrem & filium differentiam ac disjunctionem dignitatis tollit. Salva manere potest illa paritas, & *Petavii* tamen disjungendi formulae, *hic Deus* & *haec persona* suo pariter loco (*b*) stare.

Haec si ita sunt, nescio, an tanta sit, quantam volunt plurimi, inter Platoni- 712
cos sobrie & ex praecepto magistri sui philosophantes, & antiquos Christianorum doctores, in quibus nulla hodie erroris labes haeret, dissensio de Trinitate divina. Ve-

tatem: alii quidem quasi ex perenni fonte promanantes duos fluvios esse ajunt: alii arbori ex radice, ramis & fructu constanti ipsos comparant: omnes autem, sive apostoli, sive patres, utpote homines, corporeo more, afflante Spiritu Sancto, loquuti sunt, exemplis usi divina substantia longe inferioribus. In futuro autem statu, quia spirituales resurgemus, accuratiorem Dei notitiam obtinebimus. Hunc sequatur *Hilarius*, qui cum hoc nos docet, humanas comparationes parum gloriae ac majestati divinae respondere, tum veritatis corruptores significat coëgisse fere doctores Christianos, ut ejusmodi adhiberent adumbrationes, *Lib.* VII. *de Trinitate* §. 28. *p.* 935. *Admonuisse*, inquit, *nos in exordio sermonis nostri, meminimus*, HUMANAS COMPARATIONES *divinis non satisfacere exemplis: tamen pro parte intelligentiae nostrae sensum formis corporalibus erudiri.* Postea, quum nonnullas ejusmodi comparationum proposuisset, sic pergit §. 30. *p.* 937. *Haec —— ad intelligentiam fidei tantum comparata sint, non etiam ad Dei dignitatem, ut nos potius intelligentiam invisibilium ex corporalibus sumeremus, non utique ut aliquid naturae Dei satisfaceret comparationis exemplum, —— sed quia simpliciorum fidem furor haereticus turbaret, ut id de Deo credi non oporteret, quod difficile, nisi per corpoream comparationem, posset intelligi.* Tertium ponam *Cyrillum* Alexandrinum, qui de generatione divina & tribus in Deo personis verba faciens, hoc inter alia modo disserit *Lib.* VIII. *adv. Julian. p.* 264. 265. Μικρὰ μὲν λίαν τῶν παραδειγμάτων ἡ παράθεσις· ἱκανὴ δ᾽ ἂν ὅμως ἀναβιβάσαι τὸν νοῦν εἰς τὰ ἐπέκεινα λόγου τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς· ἐπειδὴ γὰρ, εἴ τι παρῆκται, πρὸς γένεσιν τὴν τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας ὑποκάθηται δόξαν, καὶ οὐδέν ἐστιν ὁλοτρόπως προσεοικὸς αὐτῇ καὶ ἀπαραλλάκτως ἔχον· ταύτῃ τοι καὶ μάλα εἰκότως τὴν ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐρανιζόμεθα, ἐκ πολλῶν ἕν τι καὶ μόλις βραχὺ συναγείροντος, εἰς ἀμυδρὰν καὶ μετρίαν τῶν ζητουμένων παράστασιν. *Et valde quidem exiles sunt, quae proponuntur, comparationes* (Trinitatis): *veruntamen ejusmodi sunt, ut mentem ad ea, quae rationem nostram superant, evehere possint. Quum enim, quodcumque productum est, longe infra supremae omnium substantiae gloriam sit positum, nihilque plane sit ei assimile, aut prorsus aequale, idcirco non abs re comparationum usum emendicamus, unum quid e multis & valde exile colligentes ad obscuram & mediocrem rerum, quae quaeruntur, demonstrationem.* *Augustinum* in imaginibus divinae Triadis excogitandis justo fuisse liberiorem vel audaciorem, multi, nec sine omni ratione, conqueruntur. Sed is ipse tamen variis in locis parum comparationibus suis tribuit; quod vel haec ejus verba docebunt ex *Lib. contra sermon. Arianor. Cap.* 16. *Tom.* VIII. *Opp. p.* 450. *Quatenus sint autem ista similia, & rursus quantum dissimilia illi incommutabili Trinitati, quae Deus est, longum est enucleatissime disputare. Sed ideo tantum hoc commemorandum putavi, ut etiam de ipsa creatura aliquid adhiberem, unde isti, si possunt, intelligant, quam non sit absurdum, quod de patre, filio, & spiritu sancto dicimus, inseparabilia fieri ab omnibus opera.* Ultimus testium *Jo. Damascenus* sit *de fide orthodoxa Lib.* I. *p.* 137. *Tom.* I. *Opp.* Ἀδύνατον γὰρ εὑρεθῆναι ἐν τῇ κτίσει εἰκόνα ἀπαραλλάκτως ἐν ἑαυτῇ τὸν τρόπον τῆς ἁγίας Τριάδος παραδεικνύουσαν· τὸ γὰρ κτιστὸν, καὶ σύνθετον, καὶ ῥευστὸν, καὶ τρεπτὸν, καὶ περίγραπτον, καὶ σχῆμα ἔχον, καὶ φθαρτὸν πῶς σαφῶς δηλώσει τὴν πάντων τούτων ἀπηλλαγμένην ὑπερούσιον θείαν οὐσίαν; *Neque enim fieri potest, ut in rebus creatis imago ulla aut similitudo reperiatur, quae sanctae Trinitatis modum in se ipsa citra ullam dissimilitudinis notam repraesentet. Quod enim creatum, & compositum, & caducum, & mutabile, & circumscriptum, & figura praeditum, & corruptibile est, quo tandem modo superessentialem essentiam divinam, ab his omnibus liberam, aperte declarabit?* Multo plures ejusdem generis loci ex veterum ecclesiae doctorum, qui superstites sunt, libris, si res ita poscat, proferri possunt. Qui vero tam sobrie ac sapienter de comparationum suarum natura & usu censuerunt, illi, non intelligo, quo jure a multis tot gravissimorum insimulentur errorum non alia de caussa, quam quod similitudines, quibus mysterium divinae Triados illustrant, non satis concinnae sunt, neque tantae rei dignitatem ac majestatem omnino exprimunt.

(*c*) *A*-

Verum habebit tamen Platonicus noster Christianus, quae his jungat, alia. Ne ipsas quidem pugnabit Platonicae philosophiae leges requirere, ut amatores ejus aut arctius conjungant, aut latius disjungant divinitatis personas, quam vel ipsi fecerunt illi ex Christianis, quibus nihil umquam fuit olim in tuenda saniori doctrina severius & constantius. Ex praeceptis plerorumque Platonicorum principis personae notam, qua secernatur a reliquis, *infinitam* esse *bonitatem*, secundae *infinitam sapientiam*, tertiae *infinitum amorem & potentiam*: neque eas notas spectari, tamquam qualitates aut virtutes, sed ut res vere consistentes: Hae si serventur ac retineantur notae, tum hoc longe intellectu facilius fore, omnes tres personas unum tantum eumdemque Deum vere constituere, atque illud, quomodo fieri possit,

(*c*) *Altera*] Brevius hic loquitur & obscurius, quam vellem, vir doctissimus. Potuissem pluribus verbis, id quod saepius factum esse non diffiteor, sententiam ejus enarrare: sed metui, ne vim inferrem cogitatis ejus, aut meos sensus potius, quam ipsius, explicarem, si hoc facerem. Itaque in ipsa versione malui pressius, quam alias, verba sequi Anglica, lectoribusque aliquem conjiciendi & divinandi locum relinquere, quam in reprehensionem eorum incurrere, qui, si res agatur retrusa & momenti non exigui, ipsa auctoris verba praecipiunt ab interprete retinenda esse. Hic autem liberum mihi erit, quid sentiam de mente auctoris, exponere: qua in re si forte pecco, in obscuritate ejus satis mihi excusationis erit. Principis personae nota ex Platonicorum sententia, *Cudwortho* auctore, *bonitas* est, alterius *sapientia*, tertiae *amor & potentia*. Hanc ille doctrinam putat multum conferre ad convenientiam Christianorum & Platonicorum in dogmate de divina Triade ostendendam. Inde enim commode intelligi, quomodo tres numero personae unum tamen Deum constituant: difficulter vero inde apparere, alteram personam altera inferiorem ac minorem esse. Nempe *bonitas*, *sapientia*, & *amor* quemadmodum unam efficiant naturam, si vel animam nostram intueamur, facile comprehendimus: at cur bonitas sapientia, aut sapientia sit amore inferior, quidve tria haec disjungat ita & segreget, ut alterum subjiciatur alteri, hoc non aeque planum ac apertum est accurate meditantibus. Igitur ex doctrina Platonicorum, modo recte percipiatur, egregie unitatem essentiae divinae in tribus personis elucere, vir doctus vult, *subordinationis* vel subjectionis alicujus momenti vestigium paene nullum in ea deprehendi, sicut inter tres virtutes & perfectiones illas, quas diximus, nulla aut exigua differentia conspicitur. Haec *Cudworthi* est, nisi vehementer erro, sententia, quam justo proposuit obscurius. Assumam ego omnia, quae in fundamentis hujus opinionis ponit, id est, sensisse ita familiam Platonicam, ut sensisse hoc in loco dicitur, concedam: largiar quoque, facilius a nobis concipi, quomodo tres virtutes unam naturam conficiant, quam intelligi, quo discrimine virtutes hae secretae sint; de re ipsa tantum dispiciam. Puto vero, illud ipsum, quod *Cudworthus* addit, tria ista nomina, *bonitas*, *amor*, *sapientia*, non trium esse virtutum aut qualitatum nomina, sed trium personarum & naturarum vere consistentium, omnem subtilioris hujus argumentationis dignitatem evertere. Etenim, si tria illa vocabula tres indicarent modos, aut tres notiones & perfectiones, bene se haberet *Cudworthi* ratiocinatio, nec esset certe, cur conquereremur, dogma hoc de Deo uno & trino infinitis tenebris circumseptum esse: nec enim quisquam est, qui nesciat, rem unam & naturam cum varia ratione spectari, tum multis perfectionibus praeditam esse posse. Ita vero de universo trium personarum discrimine actum foret, nec plus esset inter tres divinae naturae personas differentiae, quam inter tres unius animae facultates, aut inter tres agendi modos. Vicissent igitur Sabelliani, qui vocantur: nec dubito, quin ipsi Sociniani ac Judaei libenter hanc Trinitatem recepturi essent. At si *bonitas*, *sapientia*, & *amor* trium sunt personarum vocabula, nescio, quidnam nobis haec nomina emolumenti & adjumenti afferant ad divinam Trinitatem clarius intelligendam. Nam quod aliis vocabulis res quaedam abstrusa exprimitur, id naturam ejus haud mutat: nec idcirco, si loco vocabulorum *pater*, *filius*, & *Spiritus S.* nomina *bonitas*, *amor*, *sapientia* eadem notione usurpentur, clarius intelligitur, quomodo tria in Deo unum sint, atque antea intellectum erat. Idem dixerim de omnibus illis, qui divinae Trinitatis imagines in anima nostra seu in facultatibus ejus post *Augustinum Lib.* XIV. *de Trinit. Cap.* 8. *Tom.* IX. *Opp. p.* 675. *s.* invenisse sibi visi sunt. Quod si vocabula *memoria*, *intelligentia*, & *amor*, quibus *Augustinus* & innumerabiles post eum alii hac in re sunt usi, eamdem servant in hoc negotio potestatem, quam habent, quum ad nostram applicantur animam, melius quidem perspicimus, quid sit Deus unus & trinus, at simul totum mysterium amittimus. Novam vero si accipiant ea nomina potestatem, naturasque designent vere consistentes, ad pristinas revertimur difficultates, nec lucrati sumus aliquid ex ista imagi-

possit, ut altera persona certa ratione minor & inferior sit (*c*) altera. Accedit 718
huc aliorum Platonicorum dogma, quod ex *Porphyrio* refert *Augustinus*, quamvis sibi vim illius perspectam haud esse profiteatur: Tertiam hypostasin rem esse quamdam inter primam & secundam interjectam seu *mediam*. A quo dogmate nec *Proclum* video fuisse alienum, qui tertiam similiter personam aliquoties μέσην δύναμιν, *mediam potentiam*, & σχέσιν ἀμφοῖν, *relationem, quae inter primam & secundam personam intercedit*, appellat. Nihil vero aptius hoc reperiri potest ad nonnullorum ex Christianis doctoribus opinionem, qui tertiam personam copulam veluti quamdam esse putant, quae patrem jungat & filium, istumque amorem, quo se pater atque filius mutuo (*d*) complectuntur. Quare hoc si obtineat Platonicorum scitum,

gine, quum nominum mutatio in rem ipsam nihil mutationis inferre valeat. Quae quum ita sint, Platonicus *Cudworthi* Christianus ancipiti premetur hic periculo. Si nomina *bonitas*, *amor*, *sapientia* qualitatum & perfectionum esse confitebitur signa, toto genere discrepabit Platonicorum Trinitas a Christiana Trinitate: sin vero personas his nominibus indicari statuet, quidnam, quaeso, nacti sumus ad ea impedimenta tollenda, quae nos & Platonicos segregant? Clariorne ideo erit unitas in Trinitate? Desinetne idcirco *subordinatio* personarum in Trinitate Platonica, quia nomina rerum, inter quas dissimilitudinem dignitatis non facile reperias, personis illis attribuuntur? Inter *regem*, *filium regis*, & utriusque *administrum* ingens est disparitas & differentia: sed abjiciamus haec nomina, atque in eorum locum haec tria substituamus vocabula: *dominus*, *moderator*, *magistratus*: num haec nominum mutatio efficiet, ut personae ipsae pares inter se ac aequales sint, quae antea non mediocri disjunctae fuerant intervallo?

(*d*) *Complectuntur*] Placet ipsa verba *Augustini*, quo melius intelligantur, quae hic dicta sunt, describere: *Quae* (Porphyrius) *dicat esse principia, tamquam Platonicus, novimus. Dicit enim Deum patrem & Deum filium, quem Graece appellat paternum intellectum vel paternam mentem. De Spiritu autem sancto aut nihil, aut non aperte aliquid dicit: quamvis, quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animae naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, patris & filii medium. Postponit quippe Plotinus animae naturam paterno intellectui: iste autem, quum dicit medium, non postponit, sed interponit.* Parum mihi providus, haec quum scriberet, fuisse videtur *S. Augustinus*. Etenim ita rationem subducit: Quodcumque medium est inter binas quasdam naturas, id non potest illis subjectum esse aut ordine inferius. Quum itaque *Porphyrius* illam naturam, quam patri addit & filio, *mediam* appellet, fieri nullo modo potest, ut ea natura, quam *mentem* & *tertiam hypostasin Plotinus* vocat, eadem sit, quae *Plotini media*. Differt ergo Theologia *Plotini* & *Porphyrii*. Fingit hic sibi temere difficultates vir egregius, neque secum recordatur, nil repugnare, quo minus aliquid simul *medium* inter res binas sit, & ordine tamen *tertium*. Μέσον scilicet seu *medium* duplici modo aliquid dicitur, aut *naturae* habita ratione, aut vero *ordinis*. Quaecumque ex binis naturis conflata sunt veluti & composita, aut ex duplici genere habent aliquid, illa *media* dicuntur nonnumquam: quo sensu si vocabulum *medius* adhibeatur, idem est, quod *mixtus*. *Cicero de optimo genere orator. Cap.* 1. *p.* 822. *Tom.* II. *Opp. Oratorum si quis ita numeret plura genera, ut alios grandes, —— alios tenues, alios eis interjectos & tamquam* MEDIOS *putet.* Hic *medii oratores* illi sunt, qui ex copia & tenuitate concreti quasi sunt. At illi quoque *medii* dicuntur, qui secundum inter duo quaedam locum tenent & occupant. Non est vero necesse, ut illud, quod superiori modo, ratione nimirum *naturae* habita, *medium* est, respectu quoque ad *ordinem* habito, *medium* sit. Numerus ternarius, ut exemplum afferam, ad hanc rem in primis accommodatum, *medius* est, si naturam spectemus, inter unitatem & numerum binarium, quoniam ex *monade* & *dyade* compositus est: verum ordo si consideretur hujus numeri, non medium, sed tertium tenet locum. Aliud *Cicero* suppeditat exemplum; utpote qui *Paeona*, qui numerus oratorum ex *Jambo* & *Trochaeo* conflatus est, & *medium* inter *Jambum* & *Trochaeum*, & simul tamen, gradu nimirum ac ordine, *tertium* vocat, *Oratore Cap.* 57. *p.* 744. *Tom.* II. *Opp. Ita Paeona probat* (Ephorus), *eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, quum utantur, esse autem* TERTIUM *ac* MEDIUM *inter illos.* Platonici, qui tertiam hypostasin *medium* aliquid seu μέσην δύναμιν inter primam & secundam hypostasin appellant, superiori significatione vocabulum hoc usurpant, idque sibi volunt unice, tertiam personam ex binis superioribus permistam esse veluti, atque utrique aliquid debere. Scilicet primam hypostasin perfectissimam volunt esse *monada*, alteram, quam rationem seu sapientiam nominant, *multitudinem* quamdam complecti; tertiam vero existimant ex unitate ac multi-

714 tum, non tam descensum quemdam in Trinitate fas erit animo concipere, quam orbem atque circulum. Igitur his fretus omnibus Platonicus noster *Christo* deditus, sic rationem concludet: Platonicos quidem nonnullos juniores doctrinam de Trinitate turpiter adulterasse ac commaculasse: attamen aut inter eam, quae vere *Platonis* fuit, hac de re sententiam, si modo recte intelligatur, & Christianorum disciplinam multo esse levius, quam videatur plerisque discrimen, aut vero exigua, ut omnis inter utramque doctrinam tollatur differentia, correctione ac emendatione opus esse.

Ergo constat, germanos *Platonis* sectatores tres divinitatis, quam profitebantur, personas non modo omnes pro Deo, sed etiam pro uno Deo, aut μιᾷ ἑνότητι, *una integra divinitate*, habuisse: per quam sententiam licuit illis etiam praecipere, totam divinitatem unam numero & singularem essentiam habere. Interim confitendum est, nusquam genus hoc dixisse, tres hypostases rem unam numero & eamdem esse, neque singulas distinctis propriisque essentiis esse praeditas. Verebantur enim, ne, si hoc affirmarent, reapse concederent, non esse tres hypostases, sed unam tantum, eaque ratione suam ipsimet doctrinam funditus everterent aut labefactarent. Quamquam ne hic quidem deerunt Christiano *Platonis* studioso, quibus existimationem magistri sui defendat. Antiquos dicet Christianorum doctores, qui veritati coelesti rectissime ab omnibus consuluisse putantur, in hac generatim sententia versatos esse, *Essentiam* seu *substantiam* divinitatis, quae tribus omnibus personis communis est, efficitque, ut singulae Deus sint, non esse singularem quamdam aut uni rei propriam, sed communem tantum & universalem *essentiam* seu *substantiam*. Vocabulum enim *substantia* eadem adhibuerunt illi notione, qua verbum valet *essentia*, atque *universalibus* imposuerunt, quemadmodum Peripatetici solent, qui hominem aut animal generatim spectatum *substantiam secundam* appellant. Hoc autem ex eo intelligitur, quod hi doctores, qui pro sana de Trinitate doctrina acriter propugnant, vulgo sic distinguere solent in hoc certamine inter οὐσίαν seu *essentiam* aut *substantiam* divinitatis, & inter ὑπόστασιν seu *personam* ejus, ut *hypostasin* seu *personam* statuant esse proprium, singu-
715 lare, & circumscriptum aliquid, *essentiam* vero seu *substantiam* generale aliquid, com-

titudine certo modo contextam ac concretam esse. In prima hypostasi *bonitatem* collocant infinitam, in altera *sapientiam* interminatam; tertiam personam ex utraque superiori cum bonitatis, tum sapientiae haurire copiam, arbitrantur. Qui *Plotini de tribus hypostasibus* libellum attentus legerit, is hoc ita sese habere nihil dubitabit: nam *Plotinus* & tertiam hypostasin *unum* esse aliquid *Cap.* 2. *p.* 483. decernit, & alias esse eam *numerum* seu *multitudinem* sciscit. Vid. *Cap.* 3. 6. *p.* 484. 487. Conferri quoque velim *Procli Theologiam Platonicam Lib.* III. *Cap.* 11. *p.* 135. *s.* ubi copiose ac subtiliter de universa hacce re differit, tertiamque personam μέσην seu *mediam* esse inter id, quod ἄπειρον seu *infinitum*, ac *finitum* est, id est, ex utroque coagmentatum quasi, disputat. Haec vero media natura, quam Platonici tertiae attribuunt hypostasi, non impedit, quo minus eadem tertium in Triade divina locum servet, & utraque superiori minor sit ac inferior. Quae quum ita sese habeant, nec *Augustinum* apertum est totam disciplinae Platonicae rationem perspexisse, quum *Plotinum* a *Porphyrio* diffidere sibi persuaderet, eo quod alter mundi animam *mediam naturam*, alter vero *tertiam* appellasset, nec *Cudworthum* satis diligenter omnia considerasse, quum *Augustinum* sequendum sibi esse duceret, & auctoritate ejus ad minuendam discrepantiam Trinitatis Platonicae ac Christianae abuteretur. Quod Platonici tertiam hypostasin suam *mediam* dicunt, id vir doctissimus argumento putat esse, tertiam hypostasin ab hoc genere infra primam & secundam hypostasin non esse nimis detrusam, nec idcirco tantam esse, quanta videatur in Triade Platonica subordinationem: contra Platonicorum de tertia hypostasi doctrinam propius ab eorum inter Christianos sententia remo-
tam

commune, ac minime definitum. Ita omnes censuisse doctores istos, *Theodoretus* auctor est: (*) Κατά γε τὴν τῶν πατέρων διδασκαλίαν, ἣν ἔχει διαφορὰν τὸ κοινὸν ὑπὲρ τὸ ἴδιον, ἢ τὸ γένος ὑπὲρ τὸ εἶδος ἢ τὸ ἄτομον, ταύτην ἔχει Η ΟΥΣΙΑ πρὸς ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΑΣΙΝ. *Secundum doctrinam patrum, quam habet differentiam a proprio commune, vel genus a specie aut individuo, eam habet* οὐσία *ab* ὑποστάσει. Quorum verborum haec est, ut arbitror, sententia: Essentiam seu substantiam divinitatis, quae communis est universis tribus personis, & per quam quaelibet earum Deus est, antiqui doctores non crediderunt esse singularem aut circumscriptam, verum generalem nec definitam essentiam seu substantiam. Nihilo tamen minus una confitetur *Theodoretus*, alios scriptores Graecos hoc minime modo vim vocabulorum οὐσία & ὑπόστασις, *essentia* & *persona*, describere solere, ut illud solis *essentiis* & *substantiis* universalibus, hoc singularibus tantum accommodent & applicent: sed id Christianis tantum doctoribus in explicatione dogmatis de Trinitate divina usitatum fuisse. Neque tamen hi ipsi doctores inficiantur, fas esse, si certamen cum *Sabellii* discipulis instituendum sit, alio sensu praecipere, quamlibet personam, πρόσωπον, ὑπόστασιν, in Trinitate peculiari sua, propria, & singulari essentia gaudere: (†) ideoque commode dici posse, τρεῖς οὐσίας, *tres singulares & peculiares essentias*, non secus ac τρεῖς ὑποστάσεις, seu *tres personas* in Trinitate esse. Nec enim in ejusmodi oratione ὑπόστασιν aliud quid designare, quam *existentem* (e) *essentiam*. At ordinis tamen & discriminis caussa opportunum judicant & necessarium, binorum horum vocabulorum vim ita coërcere ac definire, ut singularis & exsistens essentia numquam vocetur *essentia*, verum *hypostasis*, & vicissim vocabulo οὐσία, *essentia* & *substantia*, illa unice generalis ac universalis natura divinitatis exprimatur, quam singulae tres personae aut hypostases divinitatis communem habent. Ad haec roboranda, quae diximus, magnam nobis liceret afferre testimoniorum & dictorum copiam. Illustris est in primis *Basilii* locus, qui, (§) ὃν ἔχει, inquit, λόγον τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἴδιον, τοῦτον ἔχει ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν. *Quae est ratio communis ad proprium, eamdem habet usia ad hypostasin.* Verum instar omnium ingenua nobis erit *Petavii*, quam adjicimus, professio: (**) *In hoc uno Graecorum praesertim omnium judicia concordant,* οὐσίαν, *id est, essentiam sive substantiam aut naturam (quam* φύσιν vo-

(*) Dial. I. contra haeret. (Tom. II. Opp. p. 297.) (†) Gregor. Nyssenus adv. Eunomium Lib. XII. (p. 301. Tom. II. Opp.) (§) Ep. CCCLXIX. (potius Epist. CCCXLIX. Tom. II. Opp. p. 1046. Par. 1638.). (**) De Trinit. Lib. IV. C. 7. (§. 2. p. 215. Tom. II. Dogm. theol.)

tam esse, qui Spiritum S. copulam seu vinculum patris & filii dixerunt esse. Nihil horum scripsisset, credo, vir egregius, si minori exarsisset studio Platonicos cum Christianis in unam familiam cogendi. De illis, qui Spiritum S. copulam dixere patris & filii, commentatur *Dion. Petavius Dogm. theolog. Tom.* II. *Lib.* VII. *de Trinit. Cap.* 12. §. 8. *p.* 410. *f.* Vellem, qui sic loquuti sunt, plus adhibuissent prudentiae ac cautionis, nec in dogma mentis humanae terminos quam longissime excedens notiones & verba intulissent, quorum exempla divini libri haud suppeditant. At vehementer tamen hi distant ab eorum sententia ex Platonicis, qui μέσην δύναμιν tertiam hypostasin suam vocant, summamque tantum trium personarum conjunctionem imagine quadam ex rebus humanis sumta illustrant.

(e) *Essentiam*] Adde ejusdem *Gregorii*, quem in ora laudavit *Cudworthus*, *Librum I. adv. Eunomium* in *Appendice Opp. Gregorii Nysseni Paris.* 1618. *fol. edita p.* 97. Animadverti generatim hic debet, Nicaenos doctores, & qui proxime sunt eos sequuti, vocabula οὐσία & ὑπόστασις promiscue in hoc dogmate de trina divinitate adhibuisse, atque saepenumero miscuisse: idem vero non fecisse illos, qui a concilii Nicaeni aetate paullo sunt remotiores, sed utriusque nominis potestatem ita, ut *Theodoretus* fecit, circumscripsisse.

 (f) Ana-

vocant) *generale esse aliquid & commune ac minime definitum*, ὑπόστασιν *vero proprium*, *singulare*, *& circumscriptum*, *quod ex illo communi & peculiaribus quibusdam notis ac proprietatibus veluti componitur.*

Praeter haec, non paucos certum est veterum doctorum, qui ex eo magnam sibi rectae doctrinae famam collegerunt, quod cum Arianis fortiter congressi sunt, hac etiam imbutos fuisse opinione: Tres personas seu *hypostases* divinae Trinitatis non modo generali praeditas esse & universali divinitatis essentia, quae, quum unaquaeque Deus sit, communis est omnibus, verum etiam tres esse circumscriptas & singulares essentias, uni speciei seu uni divinitatis essentiae ac substantiae subjectas: similiter, ut tres homines, *Thomas*, *Petrus*, & *Joannes*, sub unam generalem speciem, hominem nimirum seu *essentiam* humanitatis, referuntur, nec nisi numero inter se differunt. Hinc factum est, ut quidam horum doctorum, (*f*) *Anastasius* exempli caussa & *Cyrillus*, hanc descriptionem conficerent personae seu ὑποστάσεως in Trinitate: *Persona est essentia cum suis quibusdam proprietatibus ab iis, quae sunt ejusdem speciei, numero differens.* Atque hanc sententiam, ut multos tam ex Graecis, quam Latinis alios praeteream, sigillatim *Gregorius Nyssenus*, *Cyrillus Alexandrinus*, *Maximus Martyr*, & *Damascenus* cum aperte complexi sunt, tum diligenter copioseque defenderunt Quorum verba quoniam a (*g*) *Petavio* jam in
716 medium allata sunt, equidem hoc loco repetere nolo. Ab hac igitur qui opinione stabant, hi omnium acerrime pugnabant, tres in divinitate personas, inter se comparatas, ex omni parte ac modo pares esse ac aequales, nec ullam gradu & dignitate ab altera distare. Namque sic rationem subducebant: Sicuti tres homines, quorum unus est pater, alter filius, tertius nepos, non mutuo ex sese pendent, neque certis gradibus, naturae ratione habita, sejuncti sunt, sed numero tantum differunt: ita etiam tres divinitatis personae, pater, filius, & Spiritus sanctus, tres circumscriptae sunt naturae, quas una comprehendit ac jungit species, seu una divinitatis essentia: numero itaque tantum distant, ceteroquin summa & perfectissima earum aequalitas est, nec altera sub alteram subjecta est, aut altera minor & inferior altera. Haec illa est, quam toties inculcant, ὁμοουσιότης, *coëssentialitas* aut *consubstantialitas*. Quamobrem, id quod memoratu dignum est, *S. Cyrillus* ex his unus, quos jam nominavimus, Theologis id tantum in *Platonis* Trinitate desiderat, quod ejusmodi ὁμοουσιότης seu *coëssentialitas & consubstantialitas*, in ea minime reperiatur: (*) Ἐλελοίπει δ' ἂν πρὸς τοῦτο αὐτοῖς οὐδὲν, εἰ τὸν τῆς ὁμοουσιότητος λόγον ἐφαρμόττειν ἤθελον ὑποστάσεσι ταῖς τρισὶν, ἵνα καὶ μία νοοῖτο τῆς θεότητος φύσις, τὸ τελοχεδὲς οὐκ ἔχουσα πρὸς ἑτερότητα φυσικὴν καὶ τό γε δὴ δεῖν ἀλλήλων ἐν μείωσιν ὁρᾶσθαι ὑποστάσεις. *Nec ad veritatem illis* (Platonicis) *quidpiam deesset, si consubstantialitatis vocabulum accommodare vellent tribus hypostasibus, ut etiam una intelligeretur natura divinitatis, triplicitate illa carens, qua naturalis inducitur diversitas, & hypostases aliae aliis inferiores apparent.* Ergo si Platonici hoc a se impetrare potuissent, ut *Cyrillo* sociisque doctrinae ejus assentirentur, tres personas Trinitatis tres esse naturas circumscriptas, aequales inter se ac pares, sui denique omnes juris, ad quas una ta-

(*) Contra Julian. Lib. VIII. p. 270.

(*f*) *Anastasius & Cyrillus*] Haec personae definitio legitur in illa ἐκθέσει συντόμῳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, seu *Expositione compendiaria fidei orthodoxae*, quae sub *Anastasii* & *Cyrilli* nomine exstat, & a viris doctis ex utriusque hujus doctoris scriptis conflata esse putatur. Edidit eam princeps *Theod. Be-*

tamen ſpecies ſeu eſſentia divinitatis pertineret, quemadmodum *Petrus*, *Paulus*, & *Joannes* ſub uno continentur genere, humanae nimirum naturae, quae communis eſt illis, ὁμοουσιότητα illam ſeu *conſubſtantialitatem* profeſſi eſſent, quam hi tuebantur, neque ulla notati fuiſſent erroris macula. Verum Trinitas Platonica, id quod ſupra jam oſtendimus, alio tamen ſenſu erat ὁμοούσιος; ac forıaſſis ex illis, quae deinceps afferemus, conſtabit, eadem illam notione ὁμοούσιον fuiſſe, qua Nicaeni antiſtites & ipſe *Athanaſius* ſuam eſſe voluerunt *coëſſentialem*. Nullum igitur dubium eſt, quin hi doctores, quorum ſenſa declaramus, tres perſonas Trinitatis non alia conjungi unitate putaverint, praeterquam ea, quae *ſpeciei* dicitur. Quae ſententia quum omnino poſcere videretur, ut tres iſtas perſonas tres etiam faterentur Deos eſſe, quemadmodum *Petrus*, *Paulus*, & *Joannes* tres diſtincti ſunt homines, viri doctiſſimi omnes Dialecticorum copias conſcribebant, quarum ope planum facerent, quod *Petrus*, *Paulus*, & *Joannes* tres vulgo dicerentur homines, id reluctante ratione & veritate fieri, ſerioque exhortabantur homines, ut hanc loquendi rationem miſſam plane facerent ac repudiarent: tres enim iſtos, eo quod una eſſet in omnibus ſpecies, una natura, una humanitas, proprie & vere unum tantum eſſe. Suavem vero Dialecticam! cujus auxilio, ſi quidem voluiſſent, aeque facile probare potuiſſent, quotquot orbis hic terrarum continet homines, eos unum tantum eſſe hominem, omnesque *Epicuri* Deos non multos, ſed unum eſſe Deum. Nolo hic commemorare fuſius, iſta ſi obtineat ratio, nullam ullo modo excogitari cauſſam poſſe, quare tres tantum ejusmodi naturae ſint, ad quas una divinitatis ſpecies pertineat, quae numero tantum differant, neque aliud quid ſint, quam una eademque res ter repetita, quare non plures ſint, quare non trecentae, quare non tria millia, quare denique non totidem, quot naturae ac ſpeciei humanae ſunt participes. Mitto hoc: ſatis eſt, ſi moneam, iſthuc Trinitatis genus tribus reapſe Diis conſtare, quorum nullus ex altero habet aliquid, aut altero inferior ordine & dignitate eſt. Quapropter non defuturos eſſe, arbitror, qui veterem & germanam *Platonis* Trinitatem, ſuis licet vitiis & maculis laborantem, huic tamen, quam *S. Cyrillus*, *S. Gregorius Nyſſenus*, & alii quidam doctores, in quibus nullum hodie veſtigium male ſanae doctrinae reperias, probarunt, Trinitati multum anteponendam, rationisque non minus, quam Chriſtianae religionis, ſcitis amiciorem eſſe, judicent. Utcumque eſt, id tamen ex his elucet, doctores hoſce, quos communis paene conſenſus omni liberat erroris ſuſpicione, quorum numerus non eſt exiguus, nullo modo cenſuiſſe, tres Trinitatis hypoſtaſes eamdem habere ſingularem & exſiſtentem eſſentiam. E contrario animum, ut crederet, induxerant, perſonas divinitatis non alia ratione unius ejusdemque divinae eſſentiae compotes unumque Deum eſſe, quam qua tres ſingulares homines unius participes exſiſtunt humanitatis eſſentiae, unusque homo ſunt. Verum haecce Trinitas quum conſequenti tempore non levem infamiam contraheret, atque plurimis videretur tres Deos inducere, aliud in ejus locum genus ſuffectum eſt doctrinae, quod tres perſonas divinitatis numero ſtatuit easdem eſſe,

Beza: poſtea in *Tomum* XV. *Magnae Bibliothecae Patr. ed. Paris.* 1645. *p.* 677. relata eſt.

(*g*) *Petavio*] *Lib.* IV. *de Trinitate Cap.* 9. §. 4 *ſ. Tom.* II. *Dogm, theol.* Nos de univerſa hac re, ſi Deus voluerit, in *Praefatione* diſſeremus. Neque enim ſolus *Cudworthus* aut *Petavius* doctorum Nicaenorum multis hanc maculam inuſſerunt, verum poſt eorum aetatem plures alii, iique nec ingenio nec doctrina minores: quibus quidem reſiſtere, difficillimum videtur plurimis.

(*h*) *La-*

717 esse, aut omnes decernit una eademque singulari essentia exsistente praeditas esse. Quod tamen dogma nescio an umquam, si ab uno discedas, (*h*) Lateranensi concilio, communibus coetuum Christianorum suffragiis confirmatum & stabilitum sit.

Patres certe Nicaeni, & qui principes Arianis sese opposuerunt erroribus, ne cogitasse quidem videntur de hoc Trinitatis generе. Cui rem demonstrandae multum, ut opinor, primum conducet libera ac ingenua *Dion. Petavii*, viri rerum olim inter Christianos gestarum peritissimi, confessio: quam propterea huc transferendam esse duxi, quoniam multi sunt, quos nova ejusmodi nomina & auctoritates ipsis vehementius rationibus commovent: *In eo*, inquit, *praecipuam vim collocasse Patres, ut aequalem patri natura excellentiaque filium esse defenderent, citra expressam* SINGULARITATIS *mentionem, licet ex eo conjicere. Etenim Nicaeni isti praesules, quibus nemo melius Arianae sectae arcana cognovit, nemo, qua re opprimenda maxime foret, acrius dijudicare potuit, nihil in professionis suae formula spectarunt aliud, nisi ut aequalitatem illam essentiae, dignitatis, aeternitatis adstruerent. Testatur hoc* ὁμοούσιος *vox ipsa, quae arx quaedam fuit catholici dogmatis. Haec enim aequalitatem potius essentiae, quam* SINGULARITATEM, *significat, ut capite quinto docui. Deinde cetera ejusdem modi sunt in illo decreto, ut, quod* nullum umquam fuisse tempus *ajunt*, quo nondum erat, non ex alia hypostasi vel usia, neque ex nihilo esse factum. Haec *Petavius*: quem sine circuitu fateri videmus, neque Nicaenos antistites, neque antiquissimos Christianorum doctores de *singularitate* illa, quae eamdem numero essentiam tribus personis attribuit, laborasse, sed aequalitatem tantum essentiae asseruisse, seu statuisse, patrem atque filium unius ejusdemque compotes esse communis essentiae divinitatis, id est, naturas esse aeternas, nec creatas.

Verum qui sequentia attenderit, is multo magis sese in hanc sentiet impelli sententiam. Principio quotquot cum Arianis conflixerunt doctores recte sentientes, in primis odio sibi esse perspicue testati sunt disciplinam *Sabellii*. Hic autem docuit, unam esse tantum hypostasin, seu unam singularem & circumscriptam essentiam patris, filii, & Spiritus sancti: ex quo quidem cogitur, tres personas tria esse tantum diversa nomina, tres notiones, tres modos unius ejusdemque rei ac naturae. Quam opinionem quot & quanta consequantur absurda, proclive demonstratu est. Nascitur inde primo, generationem filii ex patre nil esse, quam nomen, notionem aut modum generationum, quae in divinitate contingunt, aut clarius, eamdem divinitatem, uno modo spectatam, generasse semet ipsam, alia ratione consideratam. Quod deinde filius seu verbum, non vero pater, humanam induisse carnem, & in cruce pro peccatis hominum cruenta morte obiisse dici-

(*) De Trinit. Lib. IV. C. 13. §. 7. p. 248. T. II. Dogm. theol.

(*h*) *Lateranensi*] Concilium sine dubio intelligit *Lateranense IV. generale*, quod auspiciis *Innocentii* III. A. MCCXV. coactum est. Acta exstant apud *Jo. Harduinum Concilior. Tom.* VII. *p.* 1. *s.* Abbas *Joachimus* tum temporis simile quid eius docuerat, quod paullo ante *Cudworthus* nonnullos antiquorum Theologorum docuisse refert: *unitatem* nimirum *essentiae trium personarum veram esse, simplicem ac realem*, negaverat; contra *unitatem* tantum *concordiae* in Deo esse, asseveraverat, *sicut multi homines unus populus, & multi fideles una ecclesia* dicuntur. Vid. *Natalis Alexander Historiae eccles. Saec.* XIII. *Cap.* 3. *Artic.* 3. *p.* 77. & *Diss.* II. *ad Saec.* XIII. *p.* 331. Hunc quo retunderet errorem, Lateranense concilium *primo decreto* sic statim sanxit: *Firmiter credimus, & simpliciter confitemur, quod unus solus est verus Deus, —— pater & filius & Spiritus sanctus,* tres

citur, id hanc unice vim habebit, logicam notionem quamdam seu modum divinitatis corpore humano vestitum in crucem actum esse, aut vero totam divinitatem sustinuisse supplicium crucis, certo modo atque ratione spectatam. Jam si quis nihilominus contendat, illud, de quo loquimur, Trinitatis genus non ex meris nominibus compositum esse, uti Trinitas *Sabellii*, verum ex distinctis hypostasibus & personis, tum non tres, sed quatuor in Deo hypostases esse, ex hac sententia, concedendum omnino erit. Omnis enim, si antiquorum doctorum sequamur decreta, singularis essentia hypostasis est. Hujus vero rei certus ego sum nulli veterum doctorum vel per somnium aliquid in mentem venisse.

Vocabulum deinde ὁμούσιος, id quod antea *Petavium* non inficiari audivimus, 718
ita semper Graeci adhibent scriptores, ut eo designent ac indicent convenientiam & similitudinem illam, quae inter tres est numero quidem differentes, at ejusdem communis naturae seu universalis essentiae participes, aut generis unitate pares & similes. Cujus quidem rei non pauca liceret exempla producere. Nullo certe modo probabile est, exstare in Graeca lingua vocabulum ad ejusmodi quid exprimendum, quod universa rerum natura ignorat, nec ullius hominis comprehendit ingenium; cujus generis sunt multae res una eademque singulari essentia praeditae. Hinc & *S. Basilius* vim verbi, de quo agimus, hoc modo explicat: (*) Ἀναιρεῖ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποστάσεως· οὐ γὰρ αὐτό τι ἐστιν ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλ᾽ ἕτερον ἑτέρῳ. *Tollit hypostaseon identitatem, perfectamque personarum intelligentiam inducit. Non enim idem sibimet ipsi consubstantiale est, sed alterum alteri. Plotini* exstat pronuntiatum quoddam de anima, quo verbis τὸ ὁμοούσιον & συγγένεια parem potestatem attribuit: (†) Θείων μεστὴ διὰ συγγένειαν καὶ τὸ ὁμοούσιον. *Anima compos est rerum divinarum ob cognationem quamdam communionemque substantiae.* Nec aliter iis *Athanasius* utitur, quod ex his ejus verbis intelligitur, (§) quibus τὰ κλήματα εἶναι affirmat ὁμοούσια καὶ συγγενῆ τῆς ἀμπέλου, *palmites cum vite congeneres ac consubstantiales esse.* Neque hoc praetermitti debet, eumdem antistitem multis in locis, ne crebro nimis verbum ὁμούσιος repeteret, ejus loco nomina ὁμογενὴς, ὁμοειδὴς & ὁμοφυὴς adhibuisse: quorum quidem vocabulorum nullum harum rerum peritus dicet singularis essentiae communionem significare, quum omnia certum sit ejusdem tantum generis aut speciei societatem indicare. Atque hoc sensu video concilium quoque (*i*) Chalcedonense nomen ὁμούσιος usurpare, quando Servatorem nostrum *Jesum Christum* decernit esse ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, *consubstantialem aut coëssentialem patri quoad divinitatem, at coëssentialem seu consubstantialem nobis quoad humanitatem.* Nam quis, quaeso, sibi facile persuadeat, uno eodemque in decreto verbum hoc duplici notione positum esse, sic ut primo significet unitatem numeri, postea vero uni-

(*) In Epist. (Ep. CCC. p. 1070. Tom. II. Opp.) (†) Ennead. IV. Lib. VII. C. 10. (p. 464.) (§) Epist. de sent. Dionysii p. 556. T. I. Opp.

tres quidem personae, sed una essentia, substantia seu natura simplex omnino. Et *lege secunda* iidem antistites hoc modo decernunt: *Nos autem, sacro & universali concilio approbante, credimus & confitemur cum Petro, quod una quaedam summa res est, incomprehensibilis quidem & ineffabilis; quae veraciter est pater, filius, & Spiritus sanctus, tres simul personae, ac singulatim quaelibet earumdem. Et ideo in Deo Trinitas est solummodo, non quaternitas; quia quaelibet trium personarum est illa res, videlicet substantia, essentia, sive natura divina, quae sola est universorum principium, praeter quod aliud inveniri non potest.*

(*i*) *Chalcedonense*] In *Definitione fidei*, ut vocatur, quae *Actione* V. Concilii hujus exstat, *Tom. II. Concilior.* p. 456. *ed. Harduini.*

 (*k*) *Vo-*

unitatem generis seu speciei? Quid? quod ipse *Athanasius*, id quod majoris hac in re momenti est, simili prorsus ratione loquitur, *Christum* ejusdem, cujus homines sunt, generis esse, demonstrans: (*) Εἰ μὲν οὖν ὁμοούσιός ἐστιν ἡμῖν υἱὸς, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῖν ἔχει φύσιν, ἔστω κατὰ τοῦτο ὁ υἱὸς ἀλλότριος κατ' οὐσίαν τοῦ πατρὸς, ὥσπερ καὶ ἡ ἄμπελος τοῦ γεωργοῦ. *Si igitur filium ejusdem nobiscum essentiae esse velitis, eamdemque naturam possidere, sit eatenus alienus a substantia patris, eo modo, quo vitis ab agricola.* (†) Paullo post eadem in epistola sic loquitur *Athanasius*: Ἦ λέγων μὴ εἶναι τὸν λόγον ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ἐφρόνει τοῦτον ὁμοούσιον ἡμῶν εἶναι τῶν ἀνθρώπων; *Quum* (Dionysius) *diceret, verbum non esse proprium substantiae patris, num putatis, eum existimasse, unius Christum nobiscum substantiae esse?* Quae quidem extra omnem collocant controversiam, *Athanasium* vocabulo ὁμοούσιος numquam designasse id, quod cum alio eamdem singularem & ejusdem numeri essentiam communem habet, sed hoc tantum, quod specie seu genere cum alio idem & unum est: ex quo efficitur, eum, quum *Christum* patri diceret essentia aequalem & ὁμοούσιον esse, id de generis aequalitate unice intelligi (*k*) voluisse.

Quod si porro quis *Arii* dogmata perpendat, quibus exstirpandis studuerunt in primis antistites Nicaeae coacti, is vero demum, quales veri sensus eorum fuerint, praeclare & accurate sentiet. *Arius* filium seu verbum pugnabat κτίσμα esse, seu naturam creatam, certo tempore factam, mutabilem denique & a summa perfectione multum remotam: cui sententiae conveniens erat, ut, quod *Athanasius* testatur, eumdem filium ipsa *essentia* seu *substantia* differre a patre, sive ἑτερούσιον & ἀλλοτριούσιον esse, contenderet. Quidquid enim creatum est & genitum, id ipsa necesse est natura seu essentia ab eo distet, quod nec creatum est nec factum. Igitur, qui hanc *Arii* doctrinam civitate Christiana cupiebant ejectam, Nicaeni patres filium e contrario seu verbum sciscebant non esse ἑτερούσιον aut ἀλλοτριούσιον, sed ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, *ejusdem, cujus pater, essentiae aut substantiae*, id est, non rem creatam esse, sed Deum, aut divinitatis essentiam & naturam cum patre communem habere. Ergo οὐσία illa, *essentia* seu *substantia*, quam antiqui doctores
719 in omnibus praedicant divinae naturae personis eamdem esse, efficereque, ut singulae Deus dici debeant, non est *singularis* quaedam *exsistens essentia*, sed communis, generalis, aut universalis divinitatis aut naturae non factae nec creatae essentia, quam *S. Hilarius* (§) *naturam unam* vocat, *non unitate personae, sed generis.* Atque haec *unitas unius communis aut generalis essentiae divinitatis* eadem omnino est, quae *aequalitas* illa, quam vetusti doctores, qui cum *Ario* decertant, tanto studio inculcant, aequalitas nimirum naturae. Filius non minus est Deus, quam pater, quoniam essentia divinitatis, quae omnibus tribus personis communis, non secus ac reliquae omnes essentiae, individua habetur. Atque haec ipsa argumento nobis est aequalitas, non placuisse priscis illis doctoribus, unius singularis essentiae communi-

(*) T. I. p. 556. (de sent. Dion.)

(†) Sic etiam in prima ad Serapion. Epistola (Tom. I. Opp. p. 167.) Ἄνθρωποί γ' οὖν, inquit, ὅμοιοι καὶ τὴν ταυτότητα ἔχοντες, ὁμοούσιοι ἐσμὲν ἀλλήλων. Certe homines, qui similes inter se sunt, quum sint eadem natura conjuncti, homousii, hoc est, ejusdem substantiae censeri debent. Et p. 170. Ὥσπερ οὖν μαίνοιτ' ἄν τις λέγων τὴν οἰκίαν ὁμοούσιον τοῦ οἰκοδόμου, καὶ τὸ σκάφος τοῦ ναυπηγοῦ, οὕτως πρεπόντως ἄν τις εἴποι, πάντα υἱὸν ὁμοούσιον εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ πατρός. Quemadmodum igitur insanierit, quisquis dicat consubstantialem esse aedificatori domum, & navem fabro navali; ita congruenter dixeris, quemlibet filium coëssentialem esse patri suo.

(§) De Synodis seu fide orientalium §. 76. p. 1193. Opp.

nitate divinas perſonas colligare inter ſe, eo quod abſurdum dictu foret, rem unam eamdemque ſibimet ipſi ſimilem & aequalem eſſe. Atque hanc eſſentiae aequalitatem non deſunt in ipſis recte ſentientibus doctoribus, qui confitentur, non impedire, quo minus certo modo perſonae ac hypoſtaſes divinitatis, ſi comparentur inter ſe, diſſimiles & inaequales ſint. Ex his *Auguſtinus* eſt, qui ſic Arianos increpat: (*) *Patris ergo & filii & Spiritus ſancti, etiamſi diſparem cogitant poteſtatem, naturam ſaltem confiteantur aequalem.* A quo non diſcedit *Baſilius*: (†) Ὡς γὰρ ὁ υἱὸς, inquit, τάξει μὲν δεύτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ πατὴρ, κ. τ. λ. *Tametſi filius ordine quidem ſecundus eſt a patre, quoniam eſt ab illo, & dignitate, quoniam principium & cauſſa, ut ſit ipſe, patre eſt, tamen natura nullo modo ſecundus a parte eſt quoniam in utroque una eſt divinitas.* Quid multa? Ipſe *Athanaſius* variis in locis auctor eſt locupletiſſimus, cum ſe, tum antiſtites Nicaenos, quum filium patri eſſe ὁμοούσιον ſeu *eſſentia aequalem* tanto fervore defenderent, hoc unum inſtillare voluiſſe populis, unam divinitatis eſſentiam patri communem eſſe filioque, neque filium, quod *Ario* videbatur, naturam eſſe creatam, ſed verum Deum, id eſt, non creatum nec factum. Juvat aliqua hujus generis dicta ex *Athanaſio* in medium proferre. In *Epiſtola de Concilio Nicaeno* primum, quemadmodum *Euſebii* factio legibus a concilio latis nomina ſua dederit, enarrat, a qua tamen poſtea mente iterum deſcivere: (§) Πάντων δὲ ὑπογραψάντων, ὑπέγραψαν καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τούτοις τοῖς ῥήμασιν, οἷς αἰτιῶνται νῦν οὗτοι· λέγω δὲ τῷ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ τῷ ὁμοουσίῳ, καὶ ὅτι μήτε κτίσμα ἢ ποίημα, μήτε τῶν γενητῶν ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς, ἀλλὰ γέννημα καὶ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ὁ λόγος. *Omnibus autem ſubſcribentibus, ſubſcripſerunt & ipſi Euſebiani iis verbis, quae nunc culpant: loquor autem de vocabulis ſubſtantia & conſubſtantialitate: approbantes, Dei filium nullo modo facturam aut creaturam eſſe, ſed foetum verbumque ex patris ſubſtantia.* Deinde concilium Nicaenum exponit primum ſtatuiſſe, ſolis ſacri codicis verbis & dicendi modis Arianorum errores reprimere: (**) Τῆς συνόδου βουλομένης τὰς μὲν τῶν Ἀρειανῶν τῆς ἀσεβείας λέξεις ἀνελεῖν, τὰς δὲ τῶν γραφῶν ὁμολογουμένας φωνὰς γράψαι, ὅτι τε υἱός ἐστιν οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ λόγος ἐστὶ καὶ σοφία, ἀλλ' οὐ κτίσμα, οὐδὲ ποίημα, ἴδιον δὲ οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς γέννημα. *Quum Synodus in hoc eſſet, ut Arianorum impia vocabula tolleret, & voces adhibere vellet, quae ſine controverſia ſacrarum litterarum eſſent, nimirum eum filium eſſe, & nequaquam ex non entibus exſtitiſſe, ſed ex Deo: eumque & verbum eſſe & ſapientiam, & nequaquam creaturam aut facturam, ſed germen proprium ſui patris.* —— *At quum animadvertiſſent illorum fraudes & impiam vafritiem*, ἠναγκάσθησαν λοιπὸν λευκότερον εἰπεῖν τὸ ἐκ Θεοῦ, καὶ γράψαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν υἱὸν, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ κοινὸν καὶ ἴσον τοῦ τε υἱοῦ καὶ τῶν γενητῶν νομίζεσθαι, *coacti ſunt clarioribus verbis exponere, quid ſit, ex Deo eſſe, & ſcribere, filium ex ſubſtantia Dei eſſe, ne ex Deo eſſe & commune & aeque ad filium & creaturas pertinere exiſtimaretur.* Paucis interjectis, in eadem ita pergit epiſtola: (††) Ἡ σύνοδος τοῦτο νοοῦσα, καλῶς ὁμοούσιον ἔγραψεν,

(*) Contra Sermon. Arian. C. 18. (p. 451. Tom. VIII. Opp.)
(†) Lib. III. contra Eunom. (p. 79. A. Tom. II. Opp. ed. Par. 1615.)
(§) P. 251. (**) P. 267. (††) P. 269.

(*k*) *Voluiſſe*] De germana tam apud Chriſtianos, quam profanos Graecorum auctores vocabuli ὁμοούσιος poteſtate multo latius & copioſius expoſuere *Dion. Petavius de Trinitate Lib.* IV. *Cap.* 5. *p.*204. *Tom.*II. *Dogm. theol.* & *Georg. Bullus Defenſione fidei Nicaenae Sect.* II. *Cap.* 1. *p.* 25. *ſ. Opp.* Adde *Mich. Pſellum* in variis *Quaeſtionibus* a *Jo. Alb. Fabricio* editis, ad calcem *Voluminis* V. *Biblioth. Graecae Quaeſt.* V. *p.* 73.

 (*l*) Cap.

ψεν, ἵνα τήν τε τῶν αἱρετικῶν κακοήθειαν ἀναστρέψωσι, καὶ δείξωσιν, ἄλλον εἶναι τῶν γενητῶν τὸν λόγον· καὶ γὰρ τοῦτο γράψαντες εὐθὺς ἐπήγαγον· τοὺς δὲ λέγοντας ἐξ οὐκ ὄντων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἢ κτιστὸν, ἢ τρεπτὸν, ἢ ποίημα, ἢ ἐξ ἑτέρας οὐσίας, τούτους ἀναθεματίζει ἡ ἁγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία. *Ideo, quum haec animadverteret concilium, recte filium consubstantialem esse decrevit, ut & haereticorum subverteret malitiam, & ostenderet, eum alium esse a rebus creatis. Hinc & statim post decretum hoc addidit concilium: Illos autem, qui dicunt, filium Dei ex non entibus exstitisse, aut creatum esse, aut mutabilem esse, aut opus esse aliquod conditum, aut ex alia substantia prodiisse, eos anathemate percutit sancta & catholica ecclesia. Quibus quidem verbis patres significarunt, vocabula, ex patris essentia & consubstantialem patri esse, opposita esse impiis Arianorum formulis; quippe qui filium creatum, aut factum, aut mutabilem esse, aut non fuisse, antequam nasceretur,*
720 *dixerunt. Quicumque ergo ita sentit, is repugnat concilio: contra qui cum Ario non sentit, is debet ea necessario, quae sunt synodi, sapere ac cogitare.* Addo adhuc unum ex hac epistola locum: (*) χαλκὸς στίλβων, καὶ χρυσὸς, κ. τ. λ. ἀλλ᾽ ἑτεροφυῆ καὶ ἑτεροούσια ἀλλήλων· εἰ μὲν οὖν καὶ υἱὸς οὕτως ἐστὶν, ἔστω κτίσμα, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, καὶ μὴ ὁμοούσιος· εἰ δὲ υἱός ἐστι λόγος, σοφία, εἰκὼν τοῦ πατρὸς, ἀπαύγασμα, εἰκότως ὁμοούσιος ἂν εἴη. *Aes, aurum, argentum, stannum splendore sunt inter se similia; at natura nihilominus & substantia distant. —— Si ergo eodem modo se filius habet, esto, habeatur & ipse quoque creatura, quemadmodum nos sumus, & non consubstantialis patri. Sin autem vere filius est, & verbum, & sapientia, & splendor, & imago patris, recte dictum sit, eum consubstantialem esse.* Hinc & in *Epistola de Dionysii sententia* (†) duas hasce eloquutiones, ἕνα τῶν γενητῶν εἶναι τὸν υἱὸν, *filius unus est ex rebus conditis*, & υἱὸν εἶναι μὴ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, *filius non est ejusdem, cujus pater, essentiae*, ita usurpat, ut parem utrique potestatem ab eo esse attributam, unusquisque videat.

Haec quum ita sint, quaenam vera mens antiquis fuerit Christianorum doctoribus, qui sanioris doctrinae vindices habentur, quum adversus *Arium* pugnarent, filium esse ὁμοούσιον seu essentia aequalem patri, nemini obscurum esse potest. Verbum quidem ὁμοούσιος id generatim indicat, quod ejusdem est, cujus alia quaedam res, essentiae seu substantiae. Prisci vero doctores, qui eo usi sunt, non *aequalitatem singularem aut unitatem numeri*, sed ejusdem essentiae communionem ea designarunt, id est, essentiam divinitatis patri & filio communem esse, hoc vocabulo significarunt, filiumque idcirco non esse rem creatam, sed vere proprieque Deum, professi sunt. Multo plura, si res quidem aut necessitas efflagitaret, ex *Athanasio* produci possent ad hoc confirmandum testimonia. In *Epistola* verbi caussa *de Synodis Arimini & Seleuciae* differentiam binorum illorum vocabulorum, ὁμοιούσιος, *similis essentiae*, & ὁμοούσιος, *ejusdem essentiae*, his verbis explicat: (§) Οἴδατε γὰρ καὶ ὑμεῖς, ὅτι τὸ ὅμοιον οὐκ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ᾽ ἐπὶ σχημάτων καὶ ποιοτήτων λέγεται ὅμοιον· ἐπὶ γὰρ τῶν οὐσιῶν οὐχ ὁμοιότης, ἀλλὰ ταυτότης ἂν λεχθείη· ἄνθρωπος γοῦν ἀνθρώπῳ ὅμοιος λέγεται οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, —— τῇ γὰρ οὐσίᾳ ὁμοφυεῖς εἰσι· καὶ πάλιν ἄνθρωπος κυνὶ οὐκ ἀνόμοιος λέγεται, ἀλλ᾽ ἑτεροφυής· Οὐκοῦν τὸ ὁμοφυὲς καὶ ὁμοούσιον, τὸ δὲ ἑτεροφυὲς καὶ ἑτεροούσιον. *Vos ipsi scitis, simile non de substantiis, sed de figuris & qualitatibus dici: siquidem in substantiis non similitudo, sed identitas esse pronuntiatur. Certe homo homini similis dicitur, non secundum substantiam, sed secundum figuram & formam: quantum enim ad substantiam attinet, congeneres appellari debent. Rursum homo cani similis dici* non

(*) P. 272. (†) P. 561. (§) P. 928. T. I. Opp.

(l) *Cap.* 16. §. 11. *p.* 503. *Tom.* VIII. *Opp. ed. Benedictin.*

(m) *Ad*

non poterit, sed disgener, hoc est, diversi generis. Quapropter, quod est genere conjunctum, id homousion seu consubstantiale est; quod autem diversi generis, id ἑτεροούσιον *seu diversae quoque substantiae est.* In fragmento *libelli* ejus, quo *vitiosam accusat Meletii simulationem*, de nomine ὁμοούσιος hunc in modum differit: (*) Ὁ τοίνυν ἀναιρῶν τὸ εἶναι τὸν υἱὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, λέγων δὲ ὅμοιον, ἀναιρεῖ τὸ εἶναι Θεόν· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἐξηγούμενος τὸ ὁμοούσιον, ὡς ὅμοιον τῇ οὐσίᾳ, ἕτερον τὴν οὐσίαν λέγει, Θεῷ δὲ ὁμοιωμένην· οὐ τοίνυν οὐδὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι πρεπόντως λέγει, μὴ φρονῶν ὁμοούσιον, ὡς ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἀνθρώπου οὐσίας· εἰ δὲ μὴ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου κατὰ οὐσίαν, ἐκ Θεοῦ ὁ υἱὸς, ἀλλ' ὡς ἐν ὁμοιώματι, καθάπερ ἀνδριὰς ἀνθρώπῳ, ἢ ὡς ἄνθρωπος Θεῷ, δῆλός ἐστιν ὁ τοιοῦτος ὁμοούσιον μὲν λέγων, ὁμοούσιον δὲ οὐ φρονῶν· οὐ γὰρ κατὰ τὴν συνήθειαν βούλεται τὸ ὁμοούσιον ἀκούεσθαι, ὅπερ ἐστὶ, περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν συνήθειαν, καὶ ἵνα διαβάλλῃ ταύτην, Ἑλληνικὴν ῥῆσιν εἰρηκέναι τὸ ὁμοούσιον, ῥῆμα τὸ ἐν Ἕλλησιν ἔθους ἐπ' οὐδενὶ ἑτέρῳ κείμενον, ἢ ἐπὶ τὴν αὐτὴν φύσιν παραστῆσαι, κ. τ. λ. *Qui igitur filium negat esse homousion seu consubstantialem patri, at similem tantum patri esse illum perhibet, is ei divinitatem derogat. Similiter, qui nomen quidem* ὁμοούσιος *retinet, exponit vero illud de similitudine substantiae, is aliam a divina filio dat substantiam, utpote quae non eadem, sed similis tantum sit divinae substantiae. Quicumque igitur filium non ita esse patri consubstantialem affirmat, quemadmodum homo ex ejus esse substantia dicitur, a quo genitus est, is sese vim verborum, ex substantia patris esse, non sic, uti decet ac fas est, intelligere declarat. Nam quicumque filium non ita esse ex ratione substantiae arbitratur, ut homo est ex homine, sed filium tradit Deo ita tantum esse similem, ut statua quaedam homini, aut homo Deo similis esse censetur, is, etiamsi nomen consubstantialis semper in ore habeat, ipsam tamen ejus vim non habet in animo. Non enim, ut vulgo fit, verbum consubstantialis vult intelligi, quippe quod de una eademque substantia accipitur, sed omnino praeter usum vocabulum usurpat, & ut illud criminari possit, ethnicum dicit, quum tamen vox ea numquam apud ethnicos in alia significatione ponatur, quam ut eamdem naturam designet, quod ipsum credendum est de patre, filio, & Spiritu sancto.* Ex his quisnam, quaeso, difficulter intelligit, verbum ὁμοούσιος, tametsi vulgo id significare dicatur, *quod unius ejusdemque est essentiae seu substantiae*, de naturae tamen communitate accipi debere, quemadmodum unus homo commu- 721
nem habet cum ceteris hominibus essentiam seu substantiam. *Athanasio* ceterorum doctorum, in quos nulla cadit perversae doctrinae suspicio, consentientia liceret adjungere suffragia. Verum metuo, ne fastidium multitudo testium legentibus pariat. Quamobrem, omissis reliquis, *Augustini* tantum enuntiata quaedam proferam, quibus id, quod diximus, profitetur. Igitur *Libro contra Maximinum* (*l*) *Cap.* 15. ita loquitur: *Duo veri homines, etsi nullus eorum filius sit alterius,* UNIUS TAMEN ET EJUSDEM SUNT SUBSTANTIAE. *Homo autem alterius hominis verus filius nullo modo potest, nisi* EJUSDEM *cum patre esse* SUBSTANTIAE, *etiamsi non sit per omnia similis patri. Quocirca verus Deus filius &* UNIUS *cum patre* SUBSTANTIAE *est, quia verus filius est, & per omnia est patri similis, quia est Dei filius.* Quid clarius? *Christum* sive filium Dei confirmat *Augustinus* non esse alio modo unius cum Deo patre substantiae, quam eo, quo inter homines filius est ejusdem, cujus pater, aut unus homo ejusdem, cujus ceteri mortales, substantiae. Alius hujus argumenti locus exstat in *Responsione* ejus (*m*) *ad sermonem Arianorum.* Verba

(*) T. I. Opp. p. 572.

(*m*) *Ad sermonem Arian.*] *Cap.* 36. *p.* 458. *T.* VIII. *Opp.* Omisit *Cudworthus* in hoc *Augustini*

ba haec ſunt: *Ariani nos vocitant Homouſianos, quia contra eorum errorem Graeco vocabulo ὁμούσιον defendimus patrem, filium, & Spiritum ſanctum, id eſt,* UNIUS EJUSDEMQUE SUBSTANTIAE, *vel, ut expreſſius dicamus,* ESSENTIAE, *(quae οὐσία Graece appellatur) quod planius dicitur* UNIUS EJUSDEMQUE NATURAE. *Et tamen ſi quis iſtorum, qui nos Homouſianos vocant, filium ſuum non cujus ipſe eſſet, ſed diverſae diceret eſſe naturae, exheredari ab ipſo mallet filius, quam hoc putari. Quanta igitur impietate iſti coecantur, qui, quum confiteantur unicum Dei filium, nolunt ejusdem naturae, cujus pater eſt, confiteri, ſed diverſae atque imparis & multis modis rebusque diſſimilis, tamquam non de Deo natus, ſed ab illo de nihilo ſit creatus, gratia filius, non natura?* (*) Et quid plura prodeſt hujus generis dicta recitare? Satis erit, ſi unum ex (n) *primo de Trinitate Libro* addidero. *Si filius*, inquit ibi *Auguſtinus*, *creatura non eſt, ejusdem cum patre ſubſtantiae eſt. Omnis enim ſubſtantia, quae Deus non eſt, creatura eſt, & quae creatura non eſt, Deus eſt. Et ſi non eſt filius ejusdem ſubſtantiae, cujus eſt pater, ergo facta ſubſtantia eſt.*

Poſtremo, qui non ignorant, quanto fervore antiqui doctores, qui hodie in magna ſaniorem ob doctrinam laude ſunt poſiti, nomina ταυτούσιον & μονοούσιον fugerint & averſati ſint, illi vero ſine negotio perſpicient, eos verbo ὁμούσιος, quod Arianis fraudibus opponebant, nullo modo declarare voluiſſe, filium eadem ſingulari ac non circumſcripta eſſentia praeditum eſſe, qua pater. De voce ταυτούσιον *Epiphanius* ita pronuntiavit: (†) Καὶ οὐ λέγομεν ταυτούσιον, ἵνα μὴ ἡ λέξις παρά τισι λεγομένη Σαβελλίῳ ἀπεικασθῇ· ταυτὸν δὲ λέγομεν τῇ θεότητι, καὶ τῇ οὐσίᾳ, καὶ τῇ δυνάμει. *Filium Dei* ταυτούσιον *non appellamus, hoc eſt, eamdem cum patre ſubſtantiam, ne vox iſta a nonnullis uſurpata Sabellianum ad dogma trahatur; ſed eumdem divinitate & ſubſtantia & virtute praedicamus.* Ex his verbis perſpicuum eſt, *Epiphanium*, dum filium patri docet eſſentia & divinitate parem eſſe, non id ſibi velle, filium eamdem habere ſingularem eſſentiam, quam pater, ſed hoc tantum indicare, ſpeciei ſeu generis ſimilitudine patrem filiumque conjungi, ſeu filium non eſſe rem creatam, ſed Deum, non ſecus ac pater eſt. Atque hanc eſſe veram tuetur & germanam vocabuli ὁμούσιος poteſtatem: quapropter etiam nomen ταυτούσιον repudiat, quod id male poſſet exponi, & ad *Sabellii* ſententiam accommodari, quem unam eamdemque ſingularem eſſentiam tribus attribuiſſe divinitatis perſonis accepimus: idem autem, addit, ne in verbo ὁμούσιος fiat, nullum eſſe periculum. Vocabulum μονοούσιος ipſe *Athanaſius* in *Expoſitione fidei* diſerte aſpernatur & rejicit: (§) Οὔτε γὰρ υἱοπατέρα φρονοῦμεν, ὡς οἱ Σαβελλιανοὶ μονοούσιον, καὶ οὐχ ὁμοούσιον. *Non exiſtimamus, filium unum eſſe eumdemque, qui pater, ut Sabelliani, qui dicunt, filium eſſe unius ſubſtantiae, non conſubſtantialem, eo ipſo tollentes filium.* In vocabulo hoc nove ficto μονοούσιος verbum οὐσία, *eſſentia* ſeu *ſubſtantia*, *ſingularem* deſignat & *exſiſtentem eſſentiam*. Totam enim *Sabellius* praecipiebat divinitatem una eademque ſingulari eſſentia ſeu hypoſtaſi gaudere. Contra in vocabulo ὁμούσιος vox οὐσία *communis* ſeu *univerſalis eſſentiae*, quam generis & ſpeciei vocant, nota eſt, filiusque, quum hoc

(*) Ejus generis & haec ſunt verba, quae Libro II. C. 6. leguntur: Diverſa quidem ſubſtantia eſt Deus pater & homo mater, non tamen diverſa ſubſtantia eſt Deus pater & Deus filius: ſicut non eſt diverſa ſubſtantia homo mater & homo filius.

(†) Haer. LXXVI. n. 7. (haer. Anomoeor. p. 920. T. I. Opp.) (§) P. 241.

ſtini loco haec verba: *Ac per hoc & ipſe creatura ſit*, quae poſt verba, *de nihilo creatus*, ſequuntur.

(n) Pri-

hoc ei vocabulum applicatur, essentiam divinitatis ita dicitur cum patre commu- 722
nem habere, ut ex numero rerum creatarum prorsus excipi debeat. Ergo *Athanasium* videmus Trinitatem μονοούσιον aeque vehementer detestari, atque *Epiphanius* Trinitatem recusabat ταυτοούσιον. Utraque enim nudis constat nominibus & notionibus, aut unius ejusdemque singularis essentiae & hypostaseos non adaequatis conceptionibus. Utraque multum distat ab illa Trinitate, quam ὁμοούσιον *Epiphanius* & *Augustinus* appellant: utpote quae tribus absolvitur veris personis, quarum singulis sua est propria natura aut essentia, tametsi omnes universalem divinitatis essentiam communem habeant, neque ad res creatas ullo modo pertineant, sed omnes conditores sint, non vero naturae factae aut conditae. Ergo abeant, qui persuasum nobis esse cupiunt, eos, qui recte olim inter Christianos doctores de divina Trinitate senserunt, cunctis ejus personis ejusdem numeri adscripsisse naturam & essentiam. Namque talem illi Trinitatem veram esse negant, eo quod ex notionibus tantum, vocabulis, ac imperfectis consistat unius ejusdemque rei comprehensionibus: a quo Trinitatis genere quantopere abhorruerit (*o*) *Athanasius*, haec ejus verba demonstrant: Τριὰς δέ ἐστιν οὐχ ἕως ὀνόματος μόνου καὶ φαντασίας λέξεως, ἀλλὰ ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τριάς. *Trinitas autem non est trinitas solum nominum, aut inanium verborum, sed veritate ac subsistendi ratione Trinitas est.* Trinitas, quam ὁμοούσιον vocare placuit priscis Christianorum doctoribus, media quasi est interjecta inter Trinitatem μονοούσιον, cui *Sabellius* favebat, & inter Trinitatem ἑτεροούσιον, pro qua propugnabat *Arius*. Illa rem unam eamdemque proponit sub tribus diversis notionibus & vocabulis, aut triplici modo & ratione: haec tres secretas inter se & separatas naturas, quae essentia inter se differunt, exhibet, quarum una tantum Deus est, ceterae rebus creatis connumerari debent. Ista vero, in cujus defensione Christiani veteres elaborarunt, Trinitas tribus constat ex personis seu hypostasibus, quae, tametsi numero discrepant inter se, unam tamen habent communem & universalem divinitatis essentiam, quae aeterna est & infinita, ideoque omnes rerum conditarum ordine prorsus excludi debent. Juvat hic iterum *Athanasium* audire, qui explicate hanc rem enarrat: (*) Οὔτε ἔλαττόν τι φρονεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἵνα μὴ εἰς τοὺς νῦν κατὰ Καϊάφαν Ἰουδαίους καὶ εἰς Σαβέλλιον περιπέσῃ· οὔτε πλεῖον ἐπινοεῖ, ἵνα μὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολυθεότητα κατακυλισθῇ. *Neque hic minus sentit catholica ecclesia, ne in istos nostri temporis, qualis Caiphas fuit, Judaeos & in Sabellii haeresin delabatur: neque plus comminiscitur, ne in ethnicorum Deorum multitudinem provolvatur;* quippe quae res conditas & creatas, non secus ac parentem omnium & conditorem, colere homines & adorare jubet.

Cunctis hisce fretus rationibns & auctoritatibus Christianus noster *Platoni* amicus, cujus hic personam induimus, decernet, istud Trinitatis genus, quod antiqui Christianorum populorum doctores commendarunt, eatenus germanae *Platonis* Trinitatis plane similem esse, quod minime est μονοούσιος, aut una eademque singularis essentia, tribus sub notionibus, modis, & vocabulis explicata, verum tribus di-

(*) Ep. ad Serap. p. 203.

(*n*) *Primo de Trinit.*] *Cap. 6. p.* 534. 535. T. VIII. *Opp.*

(*o*) *Athanasius*]. Sumta sunt haec *Athanasii* verba ex *Epistola ad Serapionem*, qua *Spiritum S. non esse rem creatam demonstrat*, *Tom.* I. *Opp. p.* 202.

(*p*) *De*

distinctis continetur personis. Perget idem ratiocinando, atque hac etiam ratione Trinitatem, quam *Plato* ipse docuit, isti, pro qua purior olim coetus Christiani pars stetit, parem esse contendet, quod minime est ἑτερούσιος, sed ὁμούσιος, id est, personis constat non disparis, verum aequalis prorsus ejusdemque naturae & essentiae. Nulla enim trium personarum *Platonis* ad res creatas ab eo detruditur, aut certo tempore dicitur facta: omnes e contrario aeternae sunt ac infinitae, nec umquam factae vel conditae.

Licet vero nihil hisce omnibus, quae disputavimus adhuc, ad summam firmitatem deesse videatur; hoc nos tamen fateri oportet, eos, qui hoc modo, quo diximus, personas tres divinitatis ὁμουσίους esse praecipiunt, id quidem satis apte docere, quamlibet personam Deum esse, sed hoc ex eorum sententia nulla ratione cogi posse, unum eas esse Deum. Quid igitur consilii capiemus? Num ipsum quoque *Athanasium* in eorum versatum esse sententia, concedemus, quam antea commemoravimus, & simul repudiavimus, qui tres divinitatis personas tres esse naturas uni generi subjectas, nec secus esse spectandas, atque tres homines, *Petrus*, *Paulus*, & *Timotheus*, spectantur, existimant, ideoque nullo alio naturali vinculo divinam Triadem conjungi, quam unitate speciei, putant? Fuerunt certe olim, quibus, si hanc *Athanasio* adscriberent opinionem, se nihil mali admissuros,
723 visum fuit. In *Dialogis* enim illis (*p*) *de Trinitate*, qui inter reliqua ejus hodie exstant opera, atque nomen ejus inscriptum gerunt, non modo ratio haec perspicue constituitur, sed etiam, quo tutior reddatur, inopinato hocce & absurdo dogmate roboratur: *Petrum*, *Paulum*, & *Timotheum*, etiamsi tres sint hypostases, pro tribus tamen non esse hominibus habendos: etenim tum demum tres eos fieri homines, si dissensio animorum & voluntatum inter eos exoriatur. Sed bene habet, quod ex nonnullis horum *Dialogorum* locis intelligitur, ab *Athanasio* eos non esse exaratos. Et alius jam eorum parens & auctor inventus est, *Maximus* nimirum *Martyr*. Nihilo tamen minus, si quis reliquos percurrat *Athanasii* libros, quos ab eo conscriptos esse, nulli hodie negant, is multa satis offendet, quae *Athanasium* ostendunt propius interdum ab hoc portento abfuisse, neque leviter eorum vulnerasse sententiam, qui tres in Deo personas decernunt ita esse ὁμουσίους & ejusdem essentiae divinitatis, ut omnes unum omnino Deum numero constituant. Principio *Liber* ille, quem *de communi trium personarum essentia* inscripsit, idque libri hujus *Caput*, cujus index est: ὅτι οὐκ εἰσι τρεῖς Θεοί, *quod non sint tres Dii*, fundamenta hujus exhibet opinoinis. Quaestionem enim in eo quum hanc proposuisset *Athanasius*: Quo jure dicere liceat, patrem esse Deum, filium esse Deum, Spiritum sanctum esse Deum, quum tres tamen Deos profiteri nefas sit? primum sic respondet: (*) Ὅπου κοινὰ τὰ τῆς φύσεως, κοινὸν καὶ ὄνομα τῆς ἀξίας· οἷον ὁ Θεὸς τὰ εἰς πλήθη διῃρημένα ἀπὸ μιᾶς φύσεως ἑνὶ ὁμαλῶς καλεῖ· καὶ ὅτε ὀργίζεται τοῖς ἀνθρώποις, τὸ πάντα ἀν-

(*) T. I. Opp. p. 213.

(*p*) *De Trinitate*] *Dialogo* I. *p.* 160. *T.* II. *Opp.* Operae pretium me facturum, arbitror, si ipsa verba, quo facilius caussam omnem lectores cognoscant, subjecero. Quaerit *Arianus* ex *orthodoxo*, qui colloquuntur inter se, quemadmodum tres in una divina natura personae queant esse? Respondet *orthodoxus*: Ὡς Πέτρου καὶ Παύλου καὶ Τιμοθέου τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ μία ἀνθρωπότης. *Ut sunt Petri, Pauli, & Timothei tres hypostases, & una* ἀνθρωπότης, *ac si dicas hominitas. Arianus* ex his consequi reponit, tres esse Deos. Negat id vero *orthodoxus*, utque sibi consulat, perspicue *Petrum*, *Paulum*, & *Timotheum* non esse tres homines, sed unum tantum, quamdiu non dissenserint in-

ἄνθρωπον τῇ ὀργῇ ὑποκείμενον ἕνα ἄνθρωπον καλεῖ· καὶ ὅτι διαλλάσσεται τῷ κόσμῳ, ὡς ἑνὶ ἀνθρώπῳ διαλλάσσεται. *Ubi communio est ejusdem naturae, communia quoque sunt nomina dignitatis. Quemadmodum Deus ea, quae ex una natura in multitudinem dividuntur, uno nomine appellat: & quum irascitur hominibus, unum hominem nuncupat omnes, ad quos haec ira pertinet: & quum reconciliatur mundo, velut uni homini reconciliatur.* Quae dixerat, exemplis deinde confirmat; & primo quidem verba testatur *Gen.* VI. 3. 7. *Non disceptabit spiritus meus pro hominibus.* Et: *Delebo hominem, quem creavi.* Ad quae dicta sequentia observat: Καίτοι οὐκ ἦν εἷς, ἀλλὰ μυριάδες ἄπειροι· ἀλλὰ τῷ ὀνόματι τῆς φύσεως τοὺς πάντας ἄνθρωπον ἕνα ἐκάλεσεν ἄνθρωπον διὰ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας. *Atqui tum non unus erat homo, sed myriades infinitae: aeque tamen nomine unius naturae omnes homines appellavit, idque ob substantiae societatem.* Tum aliud producit oraculum *Exod.* XV. 1. *Equum & sessorem ejus dejecit in mare:* quod simili plane modo illustrat: (†) Ὅτε ἐξῆλθη Φαραὼ κατὰ τὴν θάλασσαν, πίπτων μετὰ μυρίων ἁρμάτων ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι οἱ βυθισθέντες μετ' ἐκείνου, καὶ ἵπποι πολλοί· Ὁ δὲ Μωσῆς εἰδὼς, ὅτι πάντων τῶν βυθισθέντων μία ἐστὶν ἡ φύσις, καὶ περὶ τῶν ἵππων, καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν λέγει· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν· τὰ πλήθη τῶν ἀνδρῶν ἐκάλεσεν ἕνα ἄνθρωπον, καὶ τὰ πλήθη τῶν ἵππων ἐκάλεσεν ἵππον ἕνα, διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως. *Quum exibat Pharao ad mare, cadebatque cum infinitis curribus in mare, multi mortales una cum eo sunt demersi, multique itidem equi. At Moses tamen videns, in omnibus demersis eamdem esse naturam, & de hominibus & de equis dixit: Equum & adscensorem dejecit in mare: & tantas hominum copias appellavit hominem unum, & tantum numerum equorum appellavit unum equum, ob communionem naturae.* His positis, rationem ita concludit *Athanasius*: Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὅπου συγκέχυται τὰ τῆς φύσεως, ὅπου διάφορα τὰ τῆς μορφῆς καὶ δυνάμεως καὶ βουλῆς· Οὐ γάρ ἐστιν οὔτε γνώμη ἴση, οὔτε μορφὴ, οὔτε ἰσχὺς, καὶ διάφοροι γλῶτται, διὸ καὶ ἄνθρωποι μέροπες λέγονται· ἀλλὰ διὰ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως πᾶσα ἡ οἰκουμένη εἷς ἄνθρωπος ἐκλήθη, ὅπου δὲ ἀμέριστος ἡ ἀξία μία βασιλεία, μία δύναμις, καὶ βουλὴ, καὶ ἐνέργεια ἰδιάζουσα, τὴν τριάδα ἀπὸ τῆς κτίσεως ἕνα λέγω 724
Θεόν. *Si igitur in hominibus, ubi ea, quae naturae sunt, inter se confunduntur, ubi discrimen formae, roboris, & aetatis (nec enim pares animi, neque formae, neque vires, neque linguae sunt in omnibus, unde etiam* μέροπες (a poëtis) *dicuntur) nihilo tamen minus propter communionem naturae unus homo nuncupantur, cur non potius Trinitas personarum, in qua indivisa dignitas, unum regnum, una potentia, voluntas, & efficacia, unus Deus vocabitur?* Aut *Athanasii* hunc esse librum negemus, aut vero concedamus oportet, verbis hisce illud τὸ κοινὸν τῆς φύσεως καὶ οὐσίας, *communem illam naturam & essentiam*, qua omnes tres personae sunt praeditae, sic ab eo explicari, ut eorum paene dogma evertat, qui tres personas unum esse vere proprieque Deum existimant. Quamquam dicta sacri codicis, quibus ad sententiam suam communiendam utitur, nihil plane habent, quod vim lectori afferat, ut id credat, quod obtinere studet *Athanasius*. Nihilo tamen minus & hoc inde manifestum est, non

(†) P. 213. 214.

inter se, contendit: Ὅτι τρεῖς εἰσιν ἄνθρωποι, ὅταν ἀνόμοιον ἔχωσι τὴν καρδίαν, ὡς Ἕλλην, καὶ Ἰουδαῖος, καὶ Χριστιανός· ὅταν δὲ τὸ αὐτὸ λέγωσι, καὶ μή ἐστιν ἐν αὐτοῖς σχίσματα, τρεῖς μὲν εἰσιν ὑποστάσεις, εἷς δὲ ἐν Κυρίῳ, μίαν ψυχὴν ἔχοντες καὶ μίαν καρδίαν· καὶ τρεῖς μὲν εἰσιν ἀριθμῷ, ἀλλ' οὐχ ἑτερότητι φύσεως ἢ καρδίας. *Quia tum tres sunt homines, quum dissimile cor habuerint, ut Graecus, & Judaeus, & Christianus: sin vero idem senserint, nec sint inter eos dissidia, tres quidem sunt hypostases, sed unus in Domino, quod unum animum & unum cor habeant: & tres quidem sunt numero, at non quod diversam inter se naturam vel diversum cor habeant.* Animadversiones, quas cum hicce locus, tum universa *Cudworthi*

non in sola naturae seu essentiae communitate personarum divinarum unitatem
ab eo fuisse positam, verum etiam alia ad hanc adjuncta esse, voluntatis nimi-
rum consensionem & concordiam, nec non unam eamdemque efficiendi vim seu
ἐνέργειαν: de quo quidem postea latius differemus. Aliis praeterea in locis solam
hanc, quae omnibus tribus personis communis est, divinitatis naturam & essen-
tiam haud sufficere, ut unus Deus tres illae fiant hypostases, non obscure profite-
tur. Exemplum ex *quarta* ejus *in Arianos Oratione* (*) promemus: in qua ideo
negat tres in uno Deo hypostases pro tribus Diis aut tribus principiis haberi pos-
se, quoniam eas non cum tribus distinctis solibus, sed cum sole tantum, splen-
dore ejus, luceque ex utroque nascente (q) contulisset. Atqui tres soles κοινὸν
habent τῆς φύσεως καὶ οὐσίας, ut *Athanasii* sermonem imitemur, seu unam communem
naturam & essentiam, propptereaque ὁμοούσιοι sunt, id est, essentia & substantia pror-
sus aequales. Quare, quum nihilominus pro uno sole hi tres soles duci nequeant,
planum est ex sensu *Athanasii* istiusmodi speciei seu generis unitatem solam haud
efficere, ut tres illae divinae personae unus tantum Deus sint. Idem rursus an-
tistes in *Expositione fidei* his verbis animi sententiam declarat: (†) Οὔτε τρεῖς ὑποστά-
σεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτὰς, ὥσπερ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων ἐστὶ, λογιζόμεθα, ἵνα μὴ πο-
λυθεΐαν, ὡς τὰ ἔθνη, φρονήσωμεν. *Neque tres substantias seorsum distinctas, ut corporaliter
in hominibus fit, cogitamus, ne Deorum multitudinem ad instar gentium introducere vi-
deamur.* Quo loco quid efficacius esse potest ad ostendendum, neque tres distin-
ctos homines, ipsi licet *Athanasio* essentia pares & similes, pro uno tantum homi-
ne ab eo habitos esse, nec ideo solam naturae & essentiae divinitatis communita-
tem hanc vim habere, ut propter eam tres divinitatis personae non tres Dii, sed
unus tantum Deus, existimari debeant? Ergo, quod in hac essentiae & naturae
communitate tantum locat praesidii *Athanasius* ad demonstrandum, tres divinita-
tis personas unum constituere Deum, id non idcirco facere eum, putandum est,
ac si judicaret, nihil, praeter eam, requiri aliud, quo tres personae unus esse
Deus credantur, verum propterea, quod haec communitas ad unitatem Dei sta-
biliendam plane sit necessaria. Atque hoc saepius, dum contra Arianos disputat,
Athanasius inculcat. *Quarta*, exempli caussa, quam in Arianam sectam scripsit,
Oratione fieri non posse, edocet hanc familiam, quin plures introducat Deos, eo
quod divinitatis personas natura velit & essentia inter se dispares esse: πολλοὺς ἂν
εἰσάγοιεν Θεοὺς διὰ τὸ ἑτεροειδὲς αὐτῶν. Postea, quum praecepisset, *unam esse divinita-
tis speciem* ἓν εἶδος τῆς θεότητος, in patre, filio, & Spiritu sancto, sic ratiocinari per-
git: (§) Οὕτω καὶ ἕνα διὰ τῆς τριάδος ὁμολογοῦμεν εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ πολὺ μᾶλλον εὐσεβέ-
στερον λέγομεν τῆς πολυειδοῦς τῶν αἱρετικῶν θεότητος, ὅτι τὴν μίαν ἐν τριάδι θεότητα φρονοῦμεν· εἰ γὰρ μὴ
οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων ποίημα καὶ κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, —— ἀνάγκη λέγειν αὐτοὺς δύο
Θεοὺς, ἕνα μὲν κτίστην, τὸν δὲ ἕτερον κτιστόν. *Atque ita unum per Trinitatem confitemur Deum,
multoque sanctius loquimur, quam si haereticorum multiformem multifariamque deitatem
reciperemus, eo quod unam simpliciemque credimus in Trinitate divinitatem esse. Nam si*
725 *res ita sese non habet, sed verbum ex non exsistentibus exstitit, creaturaque est aut res
fac-*

(*) P. 467. (†) T. I. Opp. p. 241. (§) P. 468.

thi disputatio de *Athanasii* & aliorum veterum de Trinitate divina sententiis desiderat, ad *Praefationem* differimus. De auctore ceterum horum *Dialogorum* nondum inter se consentiunt Critici, tametsi omnes *Athanasii* eos opus esse negent.

(q) *Coi-*

facta, —— relinquitur, ut duo ſimul Numina agnoſcant, alterum creatorem, alterum creatum. Ad eumdem fere modum *Libro de Nicaeno concilio* (*) differit, quo Arianos disputat τρεῖς Θεοὺς τρόπον τινὰ κηρύττειν εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας, ἀλλήλων παντάπασι κεχωρισμένας, διαιροῦντες τὴν ἁγίαν μονάδα, *tres quodammodo Deos conſtituere, dum in tres ſubſtantias alienigenas & inter ſe omnino ſegregatas ſanctam unitatem diſpartiuntur.* Illud contra Trinitatis genus, quod ipſe omnis credit vitii & erroris expers eſſe, alio loco ſic ab eo definitur: (†) Τριὰς τοίνυν ἁγία καὶ τελεία ἐστὶν, ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ ἔξωθεν ἐπιμιγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γενητοῦ συνισταμένη, ἀλλ' ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὖσα. *Trinitas igitur ſancta & perfecta in patre & filio & Spiritu ſancto celebratur: nihil ea habet alienum & foris admiſtum, neque ex creatore ac creatura conſiſtit, ſed tota eſt ex creatore & conditore rerum.* Quumque Ariani celebre illud Servatoris noſtri enuntiatum: *Ego & pater unum ſumus*, de conſenſione ſeu concordia voluntatis intelligi unice vellent, interpretationis iſtius levitatem declarat, & hoc modo diſputationem demum obſignat: (§) Ἀνάγκη λοιπὸν κατὰ τὴν οὐσίαν νοεῖν καὶ τὴν υἱοῦ καὶ πατρὸς ἑνότητα. *Neceſſe itaque eſt, ut, praeter hanc voluntatis conſenſionem, alia ſit in patre ac filio unitas eſſentiae ſeu ſubſtantiae.* Iſtam vero, quam hic memorat, eſſentiae vel ſubſtantiae ἑνότητα ſeu *unitatem* non eſſe *unitatem ſingularem aut individuam*, verum generalis tantum aut univerſalis eſſentiae communitatem, id, quae conſequuntur, ejus verba ſatis oſtendunt: (**) Τὰ μὲν γὰρ γενητὰ, κἂν συμφωνίαν ἔχῃ πρὸς τὸν πεποιηκότα, ἀλλ' ἐν κινήσει καὶ μετουσίᾳ ταύτην ἔχει, ὥσπερ ὁ μὴ φυλάξας ἐκβέβληται τῶν οὐρανῶν· ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας ὢν γέννημα, οὐσίᾳ καὶ ἕν ἐστιν αὐτὸς καὶ ὁ γεννήσας πατήρ. *Nam creata, tametſi concordiam cum creatore ſuo habeant, eam tamen ex communicatione unice & per motum quemdam veluti habent, quemadmodum ille, qui, quum eam non retinuiſſet, coelo ejectus eſt. Filius vero, quum ex ſubſtantia ſit genitus, ſubſtantia unum eſt ipſe &, qui eum genuit, pater.* In hoc loco unitas conſenſus, qua cum Deo naturae creatae junguntur, in quas mutatio voluntatis cadit, & unitas eſſentiae, qua praeditum eſt id, quod creatum non eſt, nec a voluntate patris deſciſcere ulla ratione poteſt, inter ſe ab *Athanaſio* committuntur. Multa, praeter haec, alia ſcripta reliquit *Athanaſius* de unitate in Deo, quae fortaſſis nonnullis de ſingularis eſſentiae unitate dicta videri poſſent. Sed certus ego ſum, ab hac eum unitate fuiſſe alienum, atque pronuntiata hujus generis aut de communitate unius generis & ſpeciei unice accipi debere, aut alio quodam, quem inferius declarabimus, ſenſu exponenda eſſe. *Quarta* in *Oratione*, ut exemplo, quae dixi, probem, haec leguntur verba: (††) Τὴν μίαν ἐν Τριάδι Θεότητα φρονοῦμεν. *Unam eſſe credimus Deitatem in Trinitate.* Quae vero hanc ſententiam excipiunt verba, ea neminem ignorare ſinunt, de una communi ac generali divinitatis eſſentia, ex parte ſaltim, ſermonem hic ei eſſe: Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων ποίημα καὶ κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, κ. τ. λ. *Nam ſi res ita ſeſe non habet, contra verbum res eſt creata, quae ex non exſiſtentibus exſtitit, aut verus Deus non eſt, aut duos oportet eſſe Deos, alterum creatorem, alterum creatum.* Rurſus eodem in libro haec ſcripta exſtant: (§§) Ἕν εἰσιν ὁ υἱὸς καὶ ὁ πατὴρ τῇ ἰδιότητι καὶ οἰκειότητι τῆς φύσεως καὶ τῇ ταυτότητι τῆς μιᾶς

(*) P. 275. (†) Ep. ad Scrap. p. 202. (§) P. 923.
(**) Ep. de Synod. Arim. & Seleuc. p. 923. (††) P. 468. (§§) P. 456.

(q) *Contuliſſet*] Quo lectorem moleſtia ipſum evolvendi *Athanaſium* levemus, ipſa iterum magni hominis verba deſcribere non gravabimur: Οἱ δὲ γὰρ —— τρεῖς ἀρχὰς, ἢ τρεῖς πατέρας εἰσάγοντες, ὡς οἱ

μιᾶς θεότητος. *Unum sunt pater & filius suitate & proprietate naturae & identitate unius deitatis.* Orationis vero series & cohaerentia cuivis aperiet, non de singularis cujusdam essentiae unitate, sed partim de unitate communis cujusdam generis, partim de alio quodam communitatis genere, cujus indolem deinceps explanare constituimus, effatum hoc intelligendum esse. Postremo, quod tres hypostases μίαν esse οὐσίαν, *unam essentiam* aut *substantiam*, *Athanasius* (*r*) alicubi decernit, id cave sic interpreteris, ac si censuisset, unam singularem essentiam omnibus tribus personis communem esse. Certum est enim, ex illis aliquem sensibus, de quibus antea exposuimus, in animo eum habuisse, quum haec scriberet antistes Alexandrinus.

Nusquam igitur *Athanasius* tribus divinae naturae personis unam eamdemque singularem essentiam attribuit. Trinitatem e contrario negat perspicue μονοούσιον esse: atque ut ostendat, tres personas divinitatis unum efficere tantum Deum, ad unitatem speciei seu generis, εἰδικὴν ἑνότητα, perpetuo fere confugit, qua sublata, personas divinitatis Deum nullo esse modo posse, decernit. Sed errarent tamen,
726 si qui sibi persuaderent, tantum in hoc unitatis genere firmamenti posuisse *Athanasium*, ut existimaret, eo solo omnem trium personarum unitatem contineri. Constat enim, aliunde quoque auxilium sibi advocasse antistitem hunc ad unitatem Dei demonstrandam, pluresque locos argumentationum in hac caussa constituisse: quos quidem jam enumerabimus. Igitur primo cogitare jubebat, Trinitatem hanc divinam non ex principiis constare tribus, verum unum esse tantum principium, unumque divinitatis, unde reliqua in Deo manaverint omnia, fontem. *Quinta* enim ejus *Oratione* haec verba legas: (*) Μία ἀρχὴ, καὶ κατὰ τοῦτο εἷς θεός. *Unum est principium, & unus idcirco tantum Deus.* Rursus *Libro contra Sabellianos* sic inter alia disserit: (†) Οὐκ εἰσὶ δύο θεοὶ, ὅτι μηδὲ δύο πατέρες, μηδὲ ἑτεροούσιος ὁ γεννήσαντος ὁ γεγεννημένος· ὁ μὲν γὰρ ἀρχὰς εἰσάγων δύο, δύο κηρύττει θεούς· αὕτη Μαρκίωνος ἡ δυσσέβεια. *Non sunt duo Dii, quemadmodum nec duo patres, neque diversae substantiae est genitor a genito. Qui enim duo principia introducit, is duo Numina praedicat: quae Marcionis est impietas.* Hinc etiam fatetur alio loco, (§) τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν καὶ ῥίζαν καὶ πηγὴν εἶναι τοῦ υἱοῦ, *substantiam patris principium, radicem, & fontem esse filii.* Quo nixus dogmate, *Dionysii* approbat praeceptum hoc: Ὅτι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων ἐστὶν ὁ θεὸς, ποταμὸς δὲ ὁ ἀπ᾽ αὐτοῦ προχεόμενος ὁ υἱός. *Fons bonorum omnium Deus est* (pater), *filius vero rivus est, ex eo emanans & profluens.* Huc & pertinent, quibus rem hanc illustrat saepius, similitudines. Etenim patrem & filium cum aqua & vapore inde adscendente, cum luce & splendore inde manante, cum prima denique forma & exemplo ejus comparare solet. Atque hinc Deum esse unum elicit his verbis: (**) Τὴν θείαν τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα, τὸν θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω, συγκεφαλαιοῦσθαι καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη. *Sanctam Trinitatem necesse est omnino in unum omnium rerum ac praepotentem Deum, veluti in verticem ac principem, consum-*

(*) P. 509. (†) P. 656. (§) De Synodo Arim. & Seleuc. p. 920. (**) De Synodo Nic. p. 275.

οἱ περὶ Μαρκίωνα καὶ Μανιχαῖον, ἐπεὶ μηδὲ τριῶν ἡλίων ὑπεθέμεθα τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα καὶ ἓν τὸ ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς· οὕτω μίαν ἀρχὴν οἴδαμεν, τὸν δὲ δημιουργὸν φάσκομεν οὐχ ἕτερόν τινα τρόπον ἔχειν θεότητος, ἢ τὴν τοῦ μόνου Θεοῦ, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ πεφυκέναι. *Non enim tria principia, aut tres patres introducimus, sicuti Marcionistae & Manichaei, quum non tres soles ad comparationem adducamus, sed unicum solem, ejusque splendorem, unicamque ex ambobus lucem: ita unum principium agnoscimus, conditoremque dicimus non alium modum, quam unius Numinis rationem habe-*

ſummari ac coaleſcere. Quamquam maxima hujus concluſionis vis in ea ſita eſt, ut Marcionitae, qui plura inducebant aeterna & ex ſe ipſis nata principia, ſeu Deos plures, a puriori grege arceantur; nihilo tamen minus tantum nullo modo roboris in hac eſſe videtur argumentatione, quantum ad eos penitus comprimendos requiritur, qui tres a Chriſtianis credi Deos diſparis gradus & dignitatis criminantur. Quocirca praeparationis inſtar tantum ſpectari ea debet ad ſequentem rationem ex ſumma trium perſonarum ad unum Deum conſtituendum conjunctione ductam. Quod ſi enim tres illae perſonae tria eſſent principia nullo inter ſe vinculo copulata, nulla prorſus pateret via ad intimam & arctiſſimam earum unitatem oſtendendam.

Ergo *Athanaſius* ſecundo loco hoc maxime vult animadverti: Tres divinas perſonas non eſſe naturas ſejunctas & ſecretas, *μεμερισμένας* aut *κεχωρισμένας*, ſed *ἀδιαιρέτους*, indiſſolubili & arctiſſimo nodo inter ſe junctas & connexas. *Quinta* ſic nimirum ſciſcit *Oratione:* (*) *πατέρα καὶ υἱὸν ἓν ὄντας τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀμέριστον καὶ ἀδιαίρετον καὶ ἀχώριστον εἶναι τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ πατρός: patrem & filium ratione deitatis unum eſſe, quod vero ex patre exſiſtit, indiviſum tamen & indisjunctum, nec partitione divulſum, hoc ipſum eſſe verbum.* Patrem hic & filium praecipit, ſi divinitatem intueamur, unum eſſe. Quodnam vero genus intelligat unitatis, id ex conſequentibus elucet verbis, quibus patrem & filium duo eſſe fatetur, at ita tamen inter ſe connexa, ut nullus diſſolutioni aut ſecretioni locus ſit. Igitur non unitatem unius ejuſdemque ſingularis eſſentiae, ſed unitatem generis communiſque naturae ſocietatem ſignificat. Ex *Libro de ſententia Dionyſii* ſequentia huc primum refero verba: *Ἔστιν ἀδιαίρετος τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, ὡς ἐστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς. Filius a patre divelli nequit, ſicuti ſplendorem a luce haud ſegregaveris.* Poſt & alium ex *Eodem Libro* locum ſubjicio, quo hanc rem ex *Dionyſii* ſententia aliquanto latius enarrat: (†) *Ὁ δὲ ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας τὸν υἱὸν εἶναι διδάσκει, ὡς ἐστιν ὁ λόγος πρὸς τὸν νοῦν, καὶ ποταμὸς πρὸς τὴν πηγήν· εἰ μὲν οὖν διαιρεῖν καὶ ἀποξενοῦν τὸν λόγον καὶ τὸν νοῦν τις δύναται, ἢ τὸν ποταμὸν καὶ τὴν πηγὴν μερίσαι καὶ τειχίσας διελεῖν, ἢ τὸ ἀπαύγασμα ἅμα διελεῖν ἀπὸ τοῦ φωτός; Dionyſius filium individuum a patre & ex ejus eſſentia genitum eſſe docet, idque eadem ratione, qua verbum ex mentis ſubſtantia, fluviusque e fonte promanat. Quis vero verbum a mente alienare ac dividere, fluvium a fonte dirimere, aut ſplendorem a luce diſtrahere poterit?* Porro in *Epiſtola ad Serapionem*, qua Spiritum S. non eſſe rem creatam demonſtrat, ſic verba facit: (§) *Ἢ διελέτωσαν πρῶτον αὐτοὶ τοῦ ἀπαυγάσματος τὸ φῶς, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ, ἢ μὴ εἰπάτωσαν, πῶς ἐστι ταῦτα. Aut dividant mihi primum a ſplendore lumen, aut ſapientiam a ſapiente, aut deſinant dicere, quomodo iſta fieri poſſint.* Iterum alias totam Trinitatem vocat *τριάδα ἀδιαίρετον καὶ ἡνωμένην πρὸς ἑαυτήν, Trinitatem individuam & ad ſemet ipſam unitam.* Hanc vero *Athanaſii* de individua omnino Trinitate doctrinam neminem ita capere decet, ac ſi tria in Deo neget eſſe tria. 727
Duo enim ſunt, quibus hoc dogma continetur. Unum: Nulla divinarum perſona-

(*) (P. 526.) (†) (P. 566.) (§) P. 194.

bere, eo quod ex ipſo ſoboles nata ſit.

(r) *Alicubi*] Suſpicor, digitum hic potiſſimum intendi a *Cudwortho* ad *Quaeſtiones* illas, quae *Tomo* II. *Opp. Athanaſii p.* 436. exſtant, at a pleriſque Criticis *Athanaſii* negantur eſſe. In his enim *Quaeſtio* VI. *p.* 442. ſic ſeſe habet: *Πόσας* τοῦ Θεοῦ πόσας οὐσίας ὁμολογεῖς; *Quot eſſentias in Deo confiteris eſſe?* Ad eam ita reſpondetur: *Μίαν οὐσίαν λέγω, μίαν φύσιν.* Tum *Quaeſtio ſeptima* ſuccedit: *Ὑποστάσεις δὲ πόσας ὁμολογεῖς;* Quae his verbis expeditur: *Τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογῶ, τρία πρόσωπα.*

(s) Grae-

narum sine reliquis exsistere personis potest. Quemadmodum fons omnis lucis sive sol nunquam est sine splendore, neque splendor umquam a sole separatur, uterque vero perpetuo cum lumine, quod inde manat & late diffunditur, conjunctus est: ita Deus pater, qui sol est perennis, aeternum necesse est splendorem aeternumque lumen conjuncta secum habeat. Alterum: Tres personae istae tam arcte intime connexae sibi & copulatae sunt, ut συνεχείας seu *continuationis* quoddam genus inter eas sit. Quamquam haec ratio ex rerum corporearum legibus non aestimari debet, verum ita, uti natura rerum illarum patitur, a quibus omnis concretio corporea remota prorsus est.

Verum altius etiam *Athanasius* in hac caussa ingenio enititur. Namque tertio divinitatis personas non modo ita esse inter se junctas contendit, ut distrahi & divelli nullo pacto queant, sed etiam eas mutuo sibimet ipsis inesse praecipit: περιχώρησιν hanc rem seu *circuminsessionem* nominant, qui post ejus aetatem vixerunt, (s) Graecorum doctores. Illud autem ut probet, *Dionysii* primum haec verba sua facit: (*) Ἀπόῤῥοια γὰρ νοῦ λόγος, καὶ ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχετεύεται, ἕτερος γινόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου· καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ, ἕτερος ὢν θατέρου, καὶ ἓν εἰσιν ὄντες δύο· οὕτω καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος ἕν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι. *Verbum mentis est emanatio, idemque ex corde per os effunditur, diversumque jam inde verbum est, quod ita per linguam prosilit. —— Utrumque tamen in altero exsistit, quod alterum pertinet ad alterum, quumque duo sint, unum tamen haberi debent. Eodem modo pater & filius unum sunt, & in se invicem dicuntur esse.* Tum ipse nonnullis imaginibus lucem negotio huic comparare studet. Nempe solem iterum ejusque splendorem in exempli loco ponit, affirmatque, φῶς εἶναι ἐν τῷ ἀπαυγάσματι, καὶ ἀπαύγασμα ἐν τῷ ἡλίῳ, *lucem esse in splendore, ac vicissim splendorem in sole.* Neque similitudinem, quam ipsa res ejusque forma praebent, omittit. Regem denique pictamque ejus imaginem ad intelligentiam dogmatis istius conferre multum arbitratur: in qua comparatione declaranda in primis copiosus est: (†) Ἐν τῇ εἰκόνι, inquit, τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι, καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστιν. *In imagine species regis & forma apparet, & in rege vicissim imaginis species: sine ulla enim discrepantia vultus regis in imagine expressus est, ut, qui videt imaginem, videat in ea regem, & vicissim, qui regem intuetur, agnoscat, illum ipsum eumdem esse, qui in imagine repraesentatur. Ceterum quia in ambobus nulla est dissimilitudo, si quis post conspectam imaginem velit regem videre, huic ad eum modum jure loqui posset imago:* Ἐγὼ καὶ ὁ βασιλεὺς ἕν ἐσμεν· ἐγὼ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἰμὶ, κἀκεῖνος ἐν ἐμοί· καὶ ὃ ὁρᾷς ἐν ἐμοὶ, τοῦτο ἐν ἐκείνῳ βλέπεις, καὶ ὃ ἑώρακας ἐν ἐκείνῳ, τοῦτο βλέπεις ἐν ἐμοί· ὁ γὰρ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα. *Ego & rex unum sumus: ego enim in illo sum, & ille in me: & quod in me animadvertis, id quoque in eo animadvertes, & quod videris in illo, id quoque vides in me. Qui igitur adorat imaginem, in illa adorat ipsum regem, quum imago nihil sit aliud, quam regis forma & species.* Alio loco, *quarta* nimirum *Oratione*, his verbis rem, de qua loquimur, explicat: (§) Ἔστι γὰρ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ, ὥσγε νοεῖν ἔξεστιν, ἐπειδὴ σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ υἱοῦ, τοῦτο τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἴδιόν ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ἐκ πηγῆς ποταμὸς, ὥστε τὸν ὁρῶντα τὸν υἱὸν ὁρᾷν τὸ τοῦ πατρὸς ἴδιον· ἔστι δὲ καὶ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἴδιον, τοῦτο ὁ υἱὸς τυγχάνει ὢν, ὡς ἐν τῷ ἀπαυγάσματι ὁ ἥλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ὁ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποτα-

(*) P. 665. (potius T. I. Opp. Libro de sent. Dionys. p. 565.) (†) Orat. IV. p. 557. (§) P. 456.

(s) *Graecorum doctores*] Quorum testimonia collecta sunt & illustrata a *Dion. Petavio Lib.* IV. *de*

ποταμῷ ἡ πηγή. *Est enim filius in patre, quatenus intelligere licet, eo quod, quidquid est filius, id universum sit proprium substantiae patris, non secus atque splendor ex lumine, ac ex fonte fluvius procedit, ita ut, qui filium videt, is videat id, quod patri est proprium. Est autem & rursus pater in filio, eo quod id, quod est patri proprium, id ipsum sit filius, ut in splendore sol est, mens in ratione, fons in fluvio.* Neque reticet, quibus contumeliis & cavillationibus dogma hoc *Arii* sectatores in omnium adducere odium studuerint: (*) Ἤρξαντο διασύρειν τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου λεγόμενον· ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· λέγοντες πῶς δύναται οὗτος ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνος ἐν τούτῳ χωρεῖν; ἢ πῶς ὅλως δύναται ὁ πατὴρ μείζων ὢν ἐν τῷ υἱῷ ἐλάττονι ὄντι χωρεῖν; καίτοι τί θαυμαστὸν, εἰ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ; ὅπου γε καὶ περὶ ἡμῶν γέγραπται· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. *Sugillare illud conantur, quod a domino dictum est:* Ego in patre, & pater in me, *dicentes: Quomodo potest iste in illo, & ille in isto versari? aut quomodo omnino potest pater, quum sit major, in filio comprehendi, qui minor est? Et quid mirum tandem, si filius in patre sit? quum & de nobis scriptum exstet: In eo vivimus, movemur, & sumus* 728

Quibus Arianae sectae maledictis ut resistat *Athanasius*, primo totam hancce disputandi rationem ex eo unice profectam esse observat, quod *Ariani* mentibus uterentur terrae huic plus justo affixis, resque corpore liberas & vacuas ex rerum corpore praeditarum legibus metiri auderent, (τὰ ἀσώματα σωματικῶς ἐκλαμβάνειν) Post haec subjicit: Οὐ γὰρ, ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν ἀντεμβιβαζόμενοι εἰς ἀλλήλους εἰσιν, ὥσπερ ἐν ἀγγείοις κενοῖς ἐξ ἀλλήλων πληρουμένοις, ὥστε τὸν μὲν υἱὸν πληροῦν τὸ κοῖλον τοῦ πατρὸς, τὸν δὲ πατέρα πληροῦν τὸ κοῖλον τοῦ υἱοῦ, καὶ ἑκάτερον αὐτῶν μὴ εἶναι πλήρη καὶ τέλειον *Neque enim, ut illi arbitrantur, pater & filius vicissim in se transvasantur, quasi vasorum inanium alterum ex altero repleri solet, ita ut filius impleat patris capacitatem, & pater vicissim filii, neuter vero ex se vel plenus sit, vel integer. Id enim proprium est corporum: quapropter id vel solo dictu prorsus nefarium haberi debet.* Ultimum generis hujus convicium hac ratione reprimit antistes: *Filius non ita est in patre, ut nos in eo vivimus, movemur, & sumus.* Αὐτὸς γὰρ ὡς ἐκ πηγῆς τοῦ πατρός ἐστι ζωὴ, ἐν ᾧ τὰ πάντα ζωογονεῖται καὶ συνέστηκεν· οὐ γὰρ ἡ ζωὴ ἐν ζωῇ ζῇ, κ. τ. λ. *Quia ipse est vita, & e patre, tamquam ex fonte, dimanat, in qua omnia vivificantur & constant: siquidem vita non per vitam vivit, alioqui omnino vita non esset, sed ipsa potius omnia vivificat.* Paullo ante haec dixerat: *Neque tamen rursus ita in patre est filius, ut in sanctis Deus est hominibus, quos intra receptus eos corroborat: ipse enim filius patris est fortitudo & sapientia, resque omnes conditae participatione ejus in spiritu sanctificantur.* Singulari ergo modo hanc fas est περιχώρησιν seu *mutuam inexistentiam* patris & filii interpretari. Nam per eam fit, ut pater & filius vere proprieque unum sint: quodque a filio & spiritu sancto perficitur, id in eis pater perficit, teste hoc *Athanasii* praecepto: (†) Ἡ τοῦ υἱοῦ θεότης τοῦ πατρὸς θεότης ἐστί· καὶ οὕτως ἐν τῷ υἱῷ ὁ πατὴρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιεῖται. *Deitas filii est patris deitas: atque ita pater in filio rebus omnibus providet.*

Postremo idem *Athanasius* non raro tres divinas personas eo modo unam constituere divinitatem decernit, quo fons & flumen unum rivum, nec non radix, truncus, atque rami unam integram efficiunt arborem. Quo quidem sensu tota etiam Trinitas ab eo dicitur μία θεότης, *una divinitas*, μία φύσις, *una natura*, μία οὐσία, *una essentia*, εἷς denique θεός, *unus Deus.* Quae si reputemus, verbum ὁμοούσιος amplius

(*) Orat. IV. (p. 453.)   (†) (P. 457.)

de Trinit. Cap. 16. *p.* 263. *T. II. Dogm. theol.*   (t) Cy-

plius aliquid *Athanasio* significare, sentiemus, atque id, quod antea indicavimus, neque tantum de rebus ab ipso adhiberi, quibus una est communis & generalis essentia, quemadmodum tres homines unius naturae participes sunt, verum etiam de illis, quae conjunctim naturam unam integramque efficiunt, ideoque naturali quadam copula inter se nexae sunt. Etenim dum τὸ φυτὸν εἶναι ῥίζης ὁμοφυὲς, *arborem esse consubstantialem radici.* & τὰ κλήματα ὁμοούσια τῆς ἀμπέλου, *palmites viti congeneres esse*, affirmat, id eum sibi velle apparet, radicem, truncum, & ramos non unius tantum esse generis ac naturae, verum etiam una integram unius plantae aut arboris essentiam constituere. Quod si quis ad divinam naturam referat, id sibi decernendum esse, facile intelliget, tres divinas personas, patrem, filium, & spiritum sanctum, non unius tantum generis aut essentiae compotes esse, atque unam communem habere divinitatis naturam, sed etiam simul & conjunctim unam perfectamque efficere divinitatem. Cui dogmati conveniens est id, quod idem quoque praecipit *Athanasius*, tres divinitatis personas non modo consentienti concordique, sed etiam una eademque voluntate naturaliter praeditas esse: ex quo consequitur, eas *ad extra* μίαν ἐνέργειαν, *unam eamdemque efficientiam* exercere & potestatem: neque idcirco, si ab una discedas humanae naturae assumtione, filio proprium aliquid & peculiare esse. Juvat ipsum differentem audire *Athanasium:* (*) Ὁμοία ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῇ φύσει ἡ Τριάς, καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια· ὁ γὰρ πατὴρ διὰ τοῦ λόγου ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ· καὶ οὕτως ἡ ἑνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σώζεται, καὶ οὕτως εἷς θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κηρύττεται, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· ἐπὶ πάντων μὲν ὡς ὁ πατὴρ, ὡς ἀρχὴ καὶ πηγή, διὰ πάντων δὲ διὰ τοῦ λόγου, ἐν πᾶσι δὲ ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ. *Trinitas sibi similis & natura individua est, unaque idcirco ejus est operatio. Pater enim per verbum in spiritu sancto omnia facit. Atque ita unitas Trinitatis servatur, & ita unus Deus in ecclesia praedicatur, qui est super omnia, & per omnia, & in omnibus: super omnia, ut pater, ut principium, ut fons; per omnia vero per verbum; in omnibus denique in spiritu sancto.* Idem multis aliis in locis fatetur & eodem modo exponit. Haec igitur, quae adhuc copiose & accurate disputavimus, qui cognoscet, ei nullo modo poterit obscurum esse, quonam sensu *Athanasius* praeceperit, tres divinae naturae personas, tametsi ejusdem tantum, non vero unius solius sint essentiae, ὁμοούσιοι, non vero μονοούσιοι, unum tantum vere ac proprie Numen esse. Nihil vero est in universa hac doctrina ejus, cui ger-
729 manus *Platonis* affectator non libenter & sine ulla recusatione assentiatur. Ex quo quidem intelligi debet, illud Trinitatis genus, quod ab ipso traditum est *Platone*, non esse tanto, quanto credunt recentiores quidam auctores, discrimine ab illo sejunctum dogmate, quod de tribus in Deo personis antiqui Christianorum coetus professi sunt.

Hactenus Christianus noster *Platoni* deditus, cujus personam sumsimus, partim *Platonis* Trinitatem a vitiis & maculis purgare studuit, quas diuturnitas temporis in eam intulit, partim cognationem ejus cum antiquioris ecclesiae sententiis aperire ausus est. Sed ne quis male de nobis suspicandi occasionem hinc capiat, omnes sollicite volumus admonitos, serio nos & ex animo omne illud detestari ac rejicere, quod in hoc germano *Platonis* de Trinitate dogmate non modo ab ipsis sa-

(*) Ep. ad Serap. p. 202.

(t) *S. Cyrilli*] Quippe qui *Lib.* VIII. *adv. Julianum p.* 270. & *Lib.* I. *p.* 34. Trinitatem Por-

ſacris litteris, quas tamen unicam tantum eſſe credendi normam & regulam ducimus, ſed etiam a profeſſionibus fidei in concilio Nicaeno & Conſtantinopolitano conſecratis, aut ab ipſius *Athanaſii* ſententia, quam vera ejus exhibent ſcripta, alienum & remotum videtur eſſe, ſive id ad diſſimilitudinem perſonarum, ſive ad aliud, quodcumque demum illud ſit, dogmatis hujus momentum pertineat. Nam quod ad illam attinet doctrinae expoſitionem, quae vulgo *Symbolum* dicitur *Athanaſii*, eam diu poſt aetatem ejus a neſcio quo exaratam eſſe, conſtat. Quumque ea, quidquid habet auctoritatis, vel inde conſequuta eſt, quod *Athanaſii* nomen adſcriptum gerit, vel ex eo, quod viſa eſt argumentum & ſummam doctrinae illius, quam *Athanaſius*, quoad vixit, defendit, continere, idcirco ad illius doctrinae normam putaverim exigendam hanc formulam & exponendam eſſe, quae illis comprehenſa eſt *Athanaſii* ſcriptis, quorum certum eſt eum auctorem eſſe. Ipſum vero *Athanaſium* magnum & egregium fuiſſe hominem, ſentire fas eſt, cujus ope & auxilio divina providentia in primis perfecerit, ne Chriſtiani coetus ad *Arii* errores accederent: quae quidem ſi contigiſſet defectio, Chriſtiana religio maculam non levem accepiſſet, ſuperſtitioneque populorum veterum & plurium Deorum cultu temperata quaſi fuiſſet. Nam quid faciunt, quibus *Arii* arrident dogmata, quam quod eas Numinum inſtar naturas colunt, quas ipſimet in rerum creatarum numero concedunt eſſe? Eſt & hoc in eximii & ſalutaris beneficii loco ponendum, quod idem *Athanaſius* dogma de Trinitate, quod multiforme ac varium antea vagabatur inter populos, certis primus regulis adſtrinxit & in ordinem conciniorem redegit.

Cauſſas vero ſi qui requirant, propter quas hic Chriſtianum quemdam finxerimus verba pro *Platonis* facere Trinitate, illi has habeant. Primum rei Chriſtianae rationibus minime fore conducibile cenſuimus, ſi germana *Platonis* de divina Trinitate ſententia remotior a Chriſtianorum doctrina videretur, atque reapſe fuit. Vetus deinde & vera *Platonis* Trinitas, id quod ſuperius jam oſtendimus, Arianorum dogmati prorſus adverſa eſt, & viciſſim *Arii* doctrina *Platonis* ſententiam evertit: id quod planum facere, operae duximus eſſe pretium. Secundam enim & tertiam hypoſtaſin *Plato* cenſet aeque aeternas, infinitas, nec ullo modo mutabiles eſſe, atque primam. Illi vero *Platonis* βαθμοὶ ſeu *gradus*, quorum tam frequens in antiquis auctoribus occurrit mentio, multum diſtant, quod pace (t) *S. Cyrilli* dixerim, ab *Arii* gradibus: neque enim conditorem & res ab eo factas & conditas, id quod *Arium* feciſſe novimus, in Trinitate ſua *Plato* copulat. Quamobrem non immerito *Socrates* ille, cujus *Hiſtoria* ſupereſt *eccleſiaſtica*, demiratur, qui duo illi presbyteri, *Georgius* & *Timotheus*, Arianae factioni ſeſe adjungere potuerint, qui tantum otii in *Platonis* & *Origenis* lectione conſumſiſſe dicebantur: (*) Θαυμάσαι οὖν μοι ἔπεισι, πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν, ὧν ὁ μὲν Πλάτωνα ἀεὶ μετὰ χεῖρας εἶχεν, ὁ δὲ τὸν Ὠριγένην ἀνέπνεεν· οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον, ὡς αὐτὸς ὀνομάζειν εἴωθεν, ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί· καὶ Ὠριγένης συναΐδιον πανταχοῦ ὁμολογεῖ τὸν υἱὸν τῷ πατρί. *Ac mihi quidem mirari ſubit, quonam modo viri iſti in Ariana ſecta perſeveraverint, quorum alter Platonis aſſidue terebat libros, alter Origenem ſemper in ore habebat. Etenim nec Plato ſecundam ac tertiam cauſſam, ut ipſe*

(*) L. VII. C. 6. (p. 343.)

Porphyrianam & Platonicam cum Ariana confert.

730 *se quidem nominare solet, exsistendi initium cepisse dicit, & Origenes passim in suis libris filium patri coaeternum esse confitetur.*

Addo tertiam, qua impulsus sum, caussam, ut *Platoni* patronum hac in caussa excitarem. Qui post natum Servatorem *Platonem* sequuti sunt, philosophi a Christiana religione aversi, illi Christianorum de λόγῳ seu verbo placita suis esse scitis ex toto consentanea profitebantur. E contrario Christiani doctores fere omnes, qui vel ante Nicaenum concilium, vel post ejus concilii tempora vixerunt, *Platonis* de tribus principiis dogma nullo pacto discrepare docuerunt a Christianorum coetuum sententia; si quid vero inter utramque interesset, id minutum esse, ac in verbi controversia prope positum, asseverarunt. Platonicis hoc, quod dixi, persuasum fuisse, celebris ille locus testatur *Amelii*, aequalis *Plotini*, quem *Eusebius*, *S. Cyrillus*, & *Theodoretus* servarunt: (*) Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος, καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα, τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε· καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει καὶ ἀξίᾳ καθεστηκότα, πρὸς τὸν θεὸν εἶναι, καὶ θεὸν εἶναι· δι' οὗ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι· ἐν ᾧ τὸ γενόμενον, ζῶν καὶ ζωὴν καὶ ὂν πεφυκέναι· καὶ εἰς τὰ σώματα πίπτειν, καὶ σάρκα ἐνδυσάμενον φαντάζεσθαι ἄνθρωπον, μετὰ καὶ τοῦ τηνικαῦτα δεικνύειν τῆς φύσεως τὸ μεγαλεῖον· ἀμέλει καὶ ἀναλυθέντα πάλιν ἀποθεοῦσθαι, καὶ θεὸν εἶναι, οἷος ἦν πρὸ τοῦ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸν ἄνθρωπον καταχθῆναι. *Atque hoc plane verbum erat, per quod, sempiternum quum esset, exsistebant omnia, quae fiebant, quemadmodum Heraclitus loquitur: quod ipsum videlicet barbarus etiam ille, apud Deum in principii gradu ac dignitate constitutum, immo & Deum simul esse, pronuntiat: per quod facta simpliciter omnia sint: in quo, quidquid factum est, & vivens, & vita, & aliquid pro sua quodque natura fuerit: idem porro in corpora delabi, tradit, & carne indutum humanam speciem prae se ferre, sic tamen, ut suae interea naturae majestatem ostendat: adeoque, solutum ubi jam fuerit, Dei locum denuo capessere, ac Deum prorsus eumdem esse, qui erat, priusquam in corpus atque in carnem hominemque descenderet.* Hic *Amelium* etiam de λόγῳ seu verbi incarnatione satis clementer ac benigne loqui videmus. Constat idem ex eo, quod *Augustinus* (v) de Platonico quodam aetatis suae memoriae prodidit: *Initium sancti euangelii, cui nomen est secundum Johannem, quidam Platonicus, sicut a sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi ecclesiae praesedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse, dicebat.* Christianos idem sensisse, quod Platonicos, hac de re, id vero sequentia, ut arbitror, effata planum & propositum facient. *Justinus M.* (x) in *Apologia* haec de *Platone* verba reliquit scripta: Δευτέραν χώραν τῷ παρὰ θεοῦ λόγῳ δίδωσι, τὴν δὲ τρίτην τῷ λεχθέντι ἐπιφέρεσθαι τῷ ὕδατι, πνεύματι, κ. τ. λ. *Plato secundum quidem locum verbo Dei tribuit, tertium vero ei, qui dictus est supra aquas ferri, spiritui. Clemens Alexandrinus*, postquam illud *Platonis* dictum, quod *secunda ad Dionysium Epistola* exstat, quo primi, secundi, & tertii principii meminit, commemoraverat, his verbis illud exponit:

(*) Praepar. euang. Lib. X. C. 9. (potius C. 19. p. 540.)

(v) *Augustinus*] *De civitate Dei Lib.* X. *Cap.* 29. *p.* 202. *Tom.* VII. *Opp.*

(x) *Apologia*] In *Apologia*, quae *secunda* vulgo dicitur, *p.* 93. *Opp.*

(y) *In qua quippe*] Etsi verba haec *Cudworthus* ita proferat, ac si ea ipsius essent *Origenis*, res tamen secus sese habet. Non *Origenis*, sed *Cudworthi* verba haec sunt, quibus hic sententiam loci Platonici ab *Origene* laudati expressit.

(z) *De Spiritu S.*] Hic *de Spiritu S.* libellus pars est operis *de cardinalibus Christi operibus*, quod olim temere *Cypriano* adscriptum fuit, hodie vero multo rectius *Arnoldo*, Abbati Bonae vallis, saeculi duodecimi auctori, tribuitur. Vid. *Casim.*

Ou-

nit: (*) Οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἐξακούω, ἢ τὴν ἁγίαν Τριάδα μηνύεσθαι. τρίτον μὲν γὰρ εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα, τὸν υἱὸν δὲ δεύτερον, δι' οὗ πάντα ἐγένετο κατὰ βούλησιν τοῦ πατρός. *Equidem ista non nisi de sancta Trinitate accipio; & tertii quidem nomine spiritum sanctum, secundi vero filium intelligo, per quem ex patris voluntate facta sunt omnia.* *Origenes* item *Platonem* in epistola ad *Hermiam* & *Coriscum* de filio Dei perspicue loquutum esse perhibet: (†) Ὁ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι Κέλσος, καὶ πολλὰ τῶν Πλάτωνος παρατιθέμενος, ἑκὼν, οἶμαι, σιωπᾷ τὸν περὶ υἱοῦ θεοῦ λόγον, τὸν παρὰ Πλάτωνι λεγόμενον ἐν τῇ πρὸς Ἑρμείαν καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ. *Celsus, qui se nosse omnia gloriatur, totque alios ex Platone locos affert, studiose, ut opinor, tacet & praeterit illum Platonis de filio Dei sermonem, qui in epistola ad Hermiam & Coriscum exstat: (y) in qua quippe Plato eum nominat Deum totius rerum universitatis, principemque rerum omnium, tam praesentium, quam futurarum, postea vero de patre caussae hujus ac principis loquitur.* Alias *eodem Libro* in hanc ita disputat sententiam *Origenes*: (**) Ἀλλ' οὐδ' ἐβουλήθη τὸ παρὰ Πλάτωνι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς λελεγμένον, οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, περὶ τοῦ διακοσμήσαντος τόδε τὸ πᾶν, ὡς ὄντος υἱοῦ θεοῦ, παραθέσθαι· ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὃν πολλάκις ἐσέμνυνεν, ἀναγκασθῇ παραδέξασθαι, ὅτι ὁ μὲν δημιουργὸς τοῦδε τοῦ παντὸς υἱός ἐστι θεοῦ, ὁ δὲ πρῶτος καὶ ἐπὶ πᾶσι θεὸς πατήρ ἐστιν αὐτοῦ. *Neque Celsus* (quum de eo loquitur, quod Christiani *Jesum* filium esse Dei affirmant) *recordari vult dicti illius, quod ex Platonis antea epistolis attulimus, quo de conditore hu-* 731
jus orbis, tamquam de filio Dei, verba facit. Metuit nimirum, ne Platonis illius, quem toties magnifice laudavit, auctoritate cogeretur confiteri, architectum & conditorem hujus orbis esse filium Dei, summumque illum, qui rebus omnibus praesidet, Deum patrem esse ejus. *S. Cyprianus* praeterea, seu quisquis demum auctor est *Libri* (z) *de Spiritu Sancto*, *Platonis* ψυχὴν sive animam principem, per universitatem rerum fusam, ipsum esse illum, quem Christiani venerantur, spiritum sanctum his verbis declarare non formidat: *Hujus sempiterna virtus & divinitas, quum in propria natura ab inquisitoribus mundi, antiquis philosophis, proprie investigari non posset, subtilissimis tamen intuiti conjecturis compositionem mundi, & distinctis elementorum affectibus, praesentem omnibus animam adfuisse, dixerunt, quibus secundum genus & ordinem singulorum vitam praeberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret: & universam hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam, animam mundi vocaverunt.* *Cypriano* jungam *Eusebium*, Caesariensem antistitem, qui copiose non minus, quam perspicue, ea, quae *Plato* de divina Trinitate praecepit, Christianorum, maxima saltim ex parte, scitis de eodem argumento finitima & consentanea esse, demonstrat, atque veterum ex Hebraeorum disciplina philosophum hunc accepisse omnia, quae de tribus principiis rerum tradiderit, asseverat: (††) Τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων μετὰ τὸν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ λόγον, ἐν τρίτῃ τάξει τὸ ἅγιον πνεῦμα καταλεγόντων, καὶ τήν γε ἁγίαν καὶ μακαρίαν Τριάδα τοῦτον ὑποτιθεμένων τὸν τρόπον, ὡς ἂν τῆς τρίτης δυνάμεως πᾶσαν ὑπερβεβηκυίας γενητὴν φύσιν, οὖσαν πρώτην μὲν τῶν διὰ τοῦ υἱοῦ συστασῶν νοερῶν οὐσιῶν, τρίτην δὲ ἀπὸ

(*) Strom. Lib. V. p. 598. (p. 710. ed. Potteri.)
(†) Lib. VI. contra Cels. (p. 280.)
(**) Contr. Cels. Lib. VI. p. 308.
(††) Praeparat. euang. Lib. XI. Cap. 20. (p. 541.)

Oudini Commentar. de scriptor. eccles. Tom. II. p. 1290. Solet tamen & hodie veris *Cypriani* operibus, appendicis instar, hic liber jungi. Verba, quae hic afferuntur, non longe a principio libelli *de Spiritu S. p.* 114. *ed. Baluzii* exstant. Eximendus igitur hic est testis ex ordine doctorum veteris ecclesiae, qui Platonicam Trinitatem cognatam & affinem Christianae censuerunt esse.

ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου θέα, ὅπως καὶ ὁ Πλάτων τοιαῦτά τινα ἠνίξατο διὰ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς, κ. τ. λ. *Hebraeorum oracula ſecundum patrem ac filium, tertium ordine ſpiritum ſanctum conſtituunt, ſanctamque ac beatam Trinitatem eo ſe modo habere, pronuntiant, ut abs virtute hac tertia, quidquid genitae naturae eſt, ſuperari, eamdemque cum ſpiritualium, quae per filium exſtitere, naturarum principem, tum a primo principio tertiam eſſe velint. Jam vide ſis, quemadmodum illa ipſa Plato, ſubobſcure licet, in ea, quam ad Dionyſium perſcripſit, epiſtola his verbis adumbrarit, &c. Haec Platonis verba, qui explicandam philoſophi mentem ſuſcepere, ad primum Deum ſecundumque principium referunt, nec non ad tertium, quam mundi animam Deumque tertium ipſi quoque appellare ſolent. At ſanctam illam beatamque Trinitatem, patris & filii & ſpiritus ſancti, principii, ut jam ante diximus, vim & rationem habere, divinae litterae definiunt.* Minime omnium *Athanaſii* de Platonicis ſententia omitti debet. Hic quippe familiam obſervat iſtam, tametſi alteram Trinitatis ſuae hypoſtaſin ex principe perſona, tertiam ex ſecunda fluxiſſe aſſeveret, ſecundam tamen tertiamque perſonam propterea in rerum factarum & creatarum ordinem haud retuliſſe. Quocirca, hos ſibi Platonicos ut magiſtros ſumant, Arianos cohortatur, qui ex eo, quod una tantum perſona eſſet ἀγένητος, ſeu *natura ex ſe ipſa exſiſtens*, imperite hoc effici ducerent, fieri nullo modo poſſe, quin verbum ſeu filius Dei natura ſit creata & facta. Adjiciam ipſa ejus verba ex *Libro de decretis concilii Nicaeni:* Ἐχρήσαντο παρ' Ἑλλήνων λοιπὸν τὴν λέξιν τοῦ ἀγενήτου, ἵνα προφάσει καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς γενητοῖς πάλιν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμῶσι τὸν τοῦ θεοῦ λόγον, δι' οὗ αὐτὰ τὰ γενητὰ γέγονεν. —— εἰ μὲν οὖν ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα οὕτως ἀναισχυντοῦσιν, ἔδει μαθεῖν αὐτοὺς παρὰ τῶν αὐτοῖς δεδωκότων αὐτὸ, ὅτι καὶ ὃν λέγουσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ νοῦν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ ψυχὴν· καίτοι γινώσκοντες τὸ ἐξ ὧν εἰσιν, οὐκ ἐφοβήθησαν ὅμως, καὶ αὐτὰ εἰπεῖν ἀγέννητα· εἰδότες, ὅτι καὶ τοῦτο λέγοντες οὐκ ἐλαττοῦσι τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ καὶ ταῦτα πέφυκε· καὶ ἢ καὶ αὐτοὺς οὕτω λέγειν, ἢ μηδόλως λέγειν, περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν. *Ab ethnicis nomen ingeniti mutuo ſumendum eſſe, rati ſunt,* (quippe qui unum tantum ingenitum profitentur) *ut per occaſionem hujus vocabuli inter res factas & creatas Dei verbum inſererent, & ejusdem claſſis efficerent. —— Quod ſi ex inſcitia hujus vocabuli ad iſtam improbitatem delapſi ſunt, oportebat eos ab iis, unde id nomen mutuo acceperunt, vim ejus cognoſcere. Illi enim & mentem ex bono, & ex mente animam oriundam dicunt; & quamvis earum origines videant, ingenitas tamen ſimul eſſe, aſſeverant, neque ſe propterea majeſtatem primi, unde mens &*
732 *anima originem ſumunt, diminuere arbitrantur. Quapropter oportuit iſtos aut cum his* (Pla-

(*) P. 278.

(*a*) *Conditas*] De his vocabulis ἀγένητος, & ἀγέννητος, eorumque tam varia ſignificatione ac diſcrepantia, quam confuſione in antiquis Chriſtianorum ſcriptoribus, magna copia & eruditione commentatur *Dionyſ. Petavius Dogmat. theol. Tom.* II. *de Trinitate Lib.* V. *Cap.* 1. *ſ. p.* 270. *ſ.*

(*b*) *Auguſtini*] *De civit. Dei Lib.* X. *Cap.* 23. Hoc de *Auguſtini* loco multis ſupra verbis diſſeruimus, nec ſententiam Platonicorum de media tertii principii natura cepiſſe ſatis hunc antiſtitem, oſtendimus.

(*c*) *Cyrillus*] *Lib.* I. *adv. Julianum p.* 34.

(*d*) *Arbitror*] Ita, praeter *Cudworthum*, multi ſentiunt graviſſimi & eruditiſſimi viri, quos *Jo. Alb. Fabricius* laudavit *Biblioth. Latin. Lib.* III. *C.* 7. *p.* 554. & *Tom.* III. *p.* 88. qui & ipſe non modo hanc ſententiam complexus eſt, verum etiam in *Annotationibus ad Chalcidium* ex inſtituto paſſim probare ſtuduit, *Chalcidium* Chriſtianis inſtitutis & praeceptis plane imbutum fuiſſe. E contrario non pauci ſunt alii, qui eruditum hunc *Platonis* interpretem in eadem qua *Plato* fuit, religione perſtitiſſe, nec ad Chriſtianas partes tranſiiſſe volunt. Atque prodiit non ita pridem in *P. des Molets Memoires de litterature Tom.* I. *Part.* I. *p.* 138. *Paris.* 1726. *in* 8. viri eruditi [*Guyeti*, teste *Fabricio Bibl. Lat. med. aevi p.* 1032. ubi ſe hoc alio

(Platonicis) *loqui, aut nihil omnino de rebus, quas ignorant, loqui.* Perſpicuum eſt, in hiſce verbis *Athanaſium* disjungere id, quod ἀγέννητον, *non genitum*, & quod ἀγένητον, *non creatum* eſt. Alteram Trinitatis perſonam, filium ſeu verbum Dei negat eſſe ἀγέννητον, ſeu *non genitum:* ex patre enim genitus eſt, utpote qui ſolus ex nulla re alia procreatus eſt & ἀγέννητος. At eumdem filium perhibet eſſe ἀγένητον, ſeu *non factum & creatum.* Denique *Platonis* aſſectatores confirmaſſe, docet, alteram tertiamque divinitatis perſonam non eſſe naturas conditas & factas, ſed a nullo creatas aut (*a*) conditas. Inſigne prorſus eſt & luculentum hoc *Athanaſii* teſtimonium ad veram Trinitatis Platonicae indolem declarandam, & a perverſis nonnullorum expoſitionibus liberandam. Huic addere licet (*b*) *Auguſtini* confeſſionem, qui Platonicos concedit idem ſenſiſſe de Deo patre ac de Deo filio, quod Chriſtiani: at de ſpiritu ſancto *Plotinum* & *Porphyrium* aliquo modo inter ſe diſſentire, animadvertit: etenim illum *poſtponere animae naturam paterno intellectui*, hunc vero *interponere* eamdem, ſeu medio inter patrem & filium loco collocare. *Cyrillum Alexandrinum*, ſupra me oſtendere memini, confeſſum eſſe, nihil ſe habere, quod deſideret in *Platonis* Trinitate, praeter id, quod non idem aequalitatis genus tribus daret perſonis, quod ipſe nonnullique alii aetatis ejus doctores divinis attribuebant perſonis, utpote quas non modo omnes unum eſſe Numen ſciſcebant, & ex rerum creatarum numero tollebant, ſed etiam tres eſſe naturas circumſcriptas, inter ſe aequales, & uni ſubjectas generi, putabant, non ſecus ac tres homines paris omnino ſunt naturae & generis. Gradus enim iſtos, quibus *Plato* ſejunxerat perſonas Trinitatis, juſto propius accedere ducebat ad Arianorum errores. Sed is ipſe tamen (*c*) *Cyrillus* largitur, *Platonem veritatis non omnino ignarum fuiſſe*, πλὴν οὐκ ἠγνόηκεν ὁλοτρόπως τὸ ἀληθὲς, ſed fuiſſe in hoc philoſopho *cognitionem filii Dei unigeniti, nec non Spiritus S. quem* ψυχὴν *ſeu animam appellaverit. Atque*, addit *Cyrillus*, *exiſtimo, eum & ſenſurum & loquuturum fuiſſe recte, editurum quoque in vulgus palamque facturum veras & germanas de Deo opiniones, niſi forte Anyti & Meliti accuſationem timuiſſet, atque Socratis cicutam.* Ceterum, num hoc crimini Platonicis dari debeat, quod de tribus divinitatis perſonis ſuos aliter cogitare juſſerint, quam de tribus hominibus, quos una conjungit natura unumque genus, id aliis exiſtimandum relinquimus. Adjungam his auctoritatem *Chalcidii*: quem philoſophum Chriſtiana imbutum fuiſſe religione, exploratum eſſe (*d*) arbitror: quamquam loquen-

alio tempore examinaturum eſſe, ait.] *de Chalcidio Diſſertatio*, qua haec acriter ſententia defenditur: quamquam auctor ejus nihil fere novi affert, nec tam id docet, *Chalcidium* fuiſſe Deorum cultorem, quam eos, qui in Chriſtianis eum numerent, parum firmis uti rationibus, oſtendit. Equidem neutri accedo parti, ſed *Chalcidium* philoſophum arbitror fuiſſe eclecticum, quales plerique tum erant Platonici, qui nec totam religionem ethnicam, nec totam Chriſtianam approbavit, verum ex utraque religionis quoddam genus conflavit, aut, quod veriſimile duxit, reliquis ſpretis & repudiatis, ex utraque ſibi decerpſit. Norunt, quibus res Chriſtianae ſaeculi quarti & quinti non ignotae ſunt, inter ejus aetatis philoſophos exſtitiſſe, qui conciliatorum veluti munus ſuſceperint inter Chriſtianos & Deorum ſervos, atque utrorumque rationes conjungere quodammodo auſi ſint, in quo genere ſi fuiſſe *Chalcidium* hic aperuero, rem non prorſus inutilem me facturum eſſe, arbitror. Quantum ſcilicet teſtis cujusdam auctoritati ſit tribuendum, ſcire nobis antea vix licet, quam exploratum habeamus, quam ille religionem ſequutus ſit. Quare, quum in rebus non exigui momenti *Chalcidii* teſtimonio utendum nobis interdum ſit, noſtra intereſſe, perſpicuum eſt, ut, cui religioni deditus fuerit, cognoſcamus. Igitur primum doctiſſimi viri, *Jo. Alb. Fabricii*, argumenta, quae ſufficere judicavit, ut inter Chriſtiani nominis profeſſores referatur *Chalcidius*, ex *Annotationibus* ejus in hunc ſcriptorem collecta, haud tamen neglectis aliorum obſervationibus, exhibebo,

733 quendi, qua utitur, ratio, quum tres divinas personas primum, secundum, tertiumque

bo, &, quo loco unumquodque eorum haberi debeat, explorabo: deinde, quae mihi in lectione *Chalcidii* observata sunt, superstitionis a disciplina *Christi* remotae vestigia indicabo: quo facto, nec prorsus ethnicum, nec Christianum ex toto, sed hominem medium fuisse *Chalcidium*, apparebit. Sed ne ambiguitas vocabuli *Christianus* perspicuitati disputationis noceat, illum mihi ita dici, in exordio statim monebo, qui veteris ac novi testamenti libros divinitus dictatos esse, affirmat, *Christum* humani generis unum esse redemtorem & sponsorem profitetur, ea denique praeterea dogmata recipit, quibus omnes Christianorum familiae fidem adjungunt, nihil contra probat, quod prima disciplinae Christianae fundamenta labefactat ac destruit. *Ethnicus* vero is mihi vocatur, qui multos esse Deos vult, Deosque illos coli & observari jubet, *Christum* negat unicum esse generis humani Servatorem, librosque, quos divinos Christiani ducunt, spernit ac rejicit, aut etiam talia inculcat, ex quibus hujusmodi aliquid non potest non consequi. Quare definitionibus tam late patentibus in hac caussa utar, sapienti cuivis & harum rerum perito proclive judicatu erit. Neutram igitur harum definitionum si constet in *Chalcidium* cadere, id quidem simul certum erit, nec ethnicos, nec Christianos totum sibi hunc philosophum asserere posse.

(I.) *Chalcidius* Judaeos *sectam* vocat *sanctiorem*. *Quod quidem*, inquit *Cap.* 4. §. 54. *p.* 299. *verum esse testatur eminens quaedam doctrina sectae sanctioris & in comprehensione divinae rei prudentioris, quae perhibet Deum, absoluto illustratoque sensili mundo, genus humanum instituentem, corpus quidem ejus, parte humi sumta, juxta hanc effigiem aedificasse formasseque, vitam vero eidem ex convexis accersisse coelestibus.* Hanc Judaeorum appellationem signum esse putat animi Christiani celeb. *Fabricius*: *Judaeos*, ait, *sanctioris sectae titulo non appellaturus fuisset, nisi Christianus.* Ego vero tantam hujus nominis vim vix esse putem, quantam censet vir egregius. Quamvis enim ex eo liquere concedam, superstitione ethnica non totum fuisse devinctum *Chalcidium*, quod gentem Judaeorum laudat, quam maximo habebant odio Deorum plurium cultores: inde tamen haud confici posse, arbitror, eum Christianis sacris plane addictum fuisse. Equidem, quod obstet, nihil video, quo minus philosophus aliquis Platonicus, qui Deum esse rebusque humanis providere putat, divinae veraeque sapientiae partem in *Mose* quondam fuisse, arbitretur, at simul tamen *Christum* ejusque doctrinam repudiet. Coaluerat jam dudum necessitudo quaedam, praesertim in Aegypto, inter Judaeos & inter philosophos, *Platonis* qui videri sectatores volebant. Judaei, qui sapientiae studebant, sua non verebantur facere *Platonis* instituta, atque, ne id *Mose* repugnante fieri videretur, vestigia dogmatum Platonicorum non modo in *Mosis* scriptis quaerebant, sed etiam *Platonem* ex *Mose* magnam eorum, quae suis tradidisset, portionem sumsisse, affirmabant. Omnium instar testis hac de re *Philo* esse potest *Judaeus*, de cujus philosophia supra disseruimus, qui lectus erat *Chalcidio*. Vid. *Cap.* 13. §. 266. *p.* 381. Non dubito, quin inter Platonicos fuerint, quibus hoc non incredibile visum sit: in quorum numero *Chalcidium* fuisse, suspicor, qui toties Hebraeorum philosophiam laudat. Et hic ipse locus duo mihi suppeditat, quae ad hanc firmandam sententiam non prorsus nihil virtutis habent. (1.) Quum non ignoraret *Chalcidius*, Christianos cum Judaeis in dogmate de divina *Mosis* auctoritate consentire, mirum est, Hebraeos tantum ab eo testes citari, non vero Christianos simul. Sciunt eruditi, quibus lectus est *Chalcidius*, opus ejus institutum esse ad Christianum hominem, *Osium* nimirum, qualiscumque demum is fuerit. Multo igitur plus ponderis apud virum hunc, cui placere studebat, oratio ejus habuisset, si Hebraeos una cum Christianis, utpote quibus *Moses* divinus est auctor, *Platonis* ad sententiam accedere, confirmasset. At Hebraeos nihilominus solos apud Christianum laudat *Chalcidius*. Hoccine argumento est, non aeque hominem benigne de Christianis, atque de Judaeis, sensisse, quorum quippe philosophiam scitis *Platonis* arbitrabatur esse consentaneam? (2.) Sententia, quam hic Hebraeis tribuit *Chalcidius*, non est *Mosis*, sed Judaeorum quorumdam, qui *Mosen* ex *Platonis* sententia interpretati sunt. Duplicem scilicet affirmat in homine *animam* esse: alteram *vitalem*, alteram *rationabilem*. Illam Deum perhibet, quum hominem fingeret, ex sideribus & astris traxisse, & in hominem immisisse: hanc eumdem postea conditorem ex semet ipso seu ex natura sua ductam homini inspirasse. *Postque*, inquit, (Deum Hebraei docent) *intimis ejus* (hominis nimirum recessibus) *inspirationem proprio flatu intimasse.* Conf. *Cap.* 9. §. 217. *p.* 357. & *Cap.* 13. §. 298. *p.* 388. Hanc de duplici animo philosophiam, altera ex astris, altera ex ipso Deo ducta, frustra quaesiverit in *Mose* aliquis. Ex quo quidem intellectu facile est, non tam ipsum legisse *Mosen Chalcidium*, quod Christianum facere fas est, quam Judaeis Platonicis, *Philoni* maxime, *Mosis* scita enarrantibus, faciliores aures praebuisse: Judaeos vero diu ante *Chalcidium* hanc fovisse doctrinam, & in *Mosen* intulisse, cum multa convincunt alia, tum quod *Josephus Antiqq. Judaic. Lib.* I. *Cap.* 1. §. 2. *p.* 6. de anima homini a Deo

que Deum vocat, hominem magis ſapit ſuperſtitione erga plures Deos pollutum, 734
quam

Deo data ſic loquitur: Καὶ ΠΝΕΥ͂ΜΑ ἐνῆκεν αὐτῷ καὶ ΨΥΧΗ΄Ν. *Immiſitque in eum ſpiritum & animam.* Quibus in verbis quin ψυχὴ *animam*, quam *Chalcidius naturalem & vitalem* vocat, πνεῦμα vero *animam rationabilem* ſignificet, nullum dubium eſt.

(II.) His expoſitis, quidnam de altero virorum doctorum argumento judicem, quo Chriſtianum fuiſſe *Chalcidium*, probant, perſpicuum jam erit. *Chalcidius* multis in locis philoſophiae Hebraeorum, nec ſine omni laude meminit. Dicta ipſa, in quibus Hebraeorum dogmatum mentio fit, ſollicite ab ill. *Fabricio* collecta ſunt *Bibl. Latin. Lib.* III. *C.* 7. *p.* 555. 556. Id vero, niſi Chriſtianus fuiſſet, vix fieri potuiſſe ab eo, doctiſſimi viri arbitrantur. Mihi ſecus videtur, qui Platonicum certus ſum Judaeos commendare potuiſſe, & a Chriſtianis tamen diſſidere. Praeterea, quum Hebraeos & philoſophiam Hebraeorum teſtatur, id quod jam antea monui, Hebraeis ea tribuit nonnumquam, quae nec in *Moſe*, nec in reliquis veteris teſtamenti libris leguntur: ex quo patet, parum eum peritum fuiſſe rerum & ſententiarum Judaeis divinitus traditarum, id eſt, magiſtris Judaeorum accepta potius iſta retuliſſe, quae de Hebraeorum philoſophia refert, quam *Moſi.* Ita *Cap.* 13. §. 298. *p.* 388. 389. Hebraeos ait docere, *Deum mutis & agreſtibus animantibus animam rationis expertem ex ſilva dediſſe.* Hoc vero quis neſcit nusquam a *Moſe* ſcriptum eſſe? *Cap.* 7. §. 129. *p.* 328. ex Hebraeorum ſententia perhibet *aſtra eſſe ſigna futurorum proventuum:* quod ipſe *Fabricius* improbat, & Moſaicum eſſe negat. Praetereo, ne longior ſim, alia hujus generis. Quare vero toties, ad Chriſtianum ſcribens, Judaeos ſibi teſtes & auctores advocaverit *Chalcidius*, id haud difficuiter perſpicient, quibus aevi, quo vixit, rationes non ignotae ſunt. Platonici, qui vocantur, recentiores, antequam *Conſtantinus M.* religionis Chriſtianae ſuſciperet patrocinium, variis ejus profeſſores calamitatibus & injuriis affecerant, neque ſcriptis modo publicis aggreſſi erant doctrinam *Chriſti*, verum etiam magiſtratus & multitudinem in homines ei deditos concitaverant. Hinc poſteaquam *Conſtantinus* civitati Chriſtianae pacem ac felicitatem externam comparaverat, genus hoc pleriſque Chriſtianis inviſum erat admodum, neque multi antiſtites facile a ſe impetrabant, ut nomen & diſciplinam Platonicam aequo ferrent animo. Tantam ut a ſe quodammodo declinaret invidiam, nihil fore melius, haud dubie ratus eſt *Chalcidius*, quam ſi, occaſione ſic ferente, Hebraeorum ſeſe auctoritate muniret, atque, *Philone*, *Joſepho*, & aliis ducibus, nihil fere a Platonicis tradi, praeter id, quod *Moſes*, divinus concordi conſenſione Chriſtianorum ſcriptor, tradidiſſet, *Oſium*, doctorem Chriſtianum, commonefaceret.

(III.) *Moſen* teſtem dictorum laudat aliquoties *Chalcidius*. Vid. *Cap.* 7. §. 152. *p.* 336. Hoc in tertii argumenti loco ponunt viri egregii, ut philoſophum hunc a *Chriſti* ſtetiſſe partibus, teſtatum faciant: quibus ego propterea non aſſentior, quod apertum eſt, fieri poſſe, ut aliquis *Moſen* maximi faciat, & *Chriſtum* tamen ejusque praecepta rejiciat. Omnes quidem, qui *Chriſtum* magiſtrum adſciſcunt, *Moſen* ejusque auctoritatem repudiare nequeunt: at non omnes, quibus *Moſes* vir divinus eſſe videtur, *Chriſtum* etiam ſibi ducunt audiendum eſſe. Quamquam, an pro viro divinitus edocto *Moſen* habuerit *Chalcidius*, valde dubium adhuc & ambiguum eſt, ne quid gravius dicam. Cauſſam dubitandi hac de re non mediocrem affert inſignis locus, qui *Cap.* 13. §. 274, *p.* 380. legitur: *Hebraei ſilvam generatam eſſe confitentur: quorum ſapientiſſimus Moſes non humana facundia, ſed divina,* UT FERUNT, *inſpiratione vegetatus, in eo libro, qui de genitura mundi cenſetur, ab exordio ſic eſt profatus.* Quotquot negant, *Chalcidium* in Chriſtianis numerandum eſſe, hunc omnes locum in primis teſtantur, & ex formula, *ut ferunt*, manifeſtum eſſe contendunt dubitatum ſaltim ab eo eſſe de divina *Moſis* auctoritate: quod ſi certum foret, nullus, opinor, reſiſteret, ne Chriſtianorum ex familia ejiceretur. Verum celeberrimus *Fabricius* princeps erudite his interceſſit conſiliis, atque *Joſephi*, *Agathiae*, & *Baſilii M.* auctoritatibus planum facere ſtuduit, formulam: ὥς φασι, non ſemper Graecis animi dubitantis ſignum eſſe, ſed de iis etiam rebus ab optimae notae auctoribus adhiberi, quas illi certiſſimas eſſe crediderunt. Vid. *Biblioth. Graecae Vol.* VI. *Lib.* V. *Cap.* 5. *p.* 261. *Not. in Chalcidium p.* 380. Concedamus viro longe doctiſſimo, rem ita ſeſe habere: ſed nec ideo tamen omni ſuſpicione hic *Chalcidii* vacabit locus. Etenim, ut omittam, ex Latinis ſcriptoribus nullis adhuc exemplis probatum dediſſe virum illuſtrem, loquutionem: *ut ferunt*, eodem ab illis modo poni ſolere, quo Graeci ſuum ὥς φασι ponunt: id quidem neminem unum negaturum eſſe confido, ſaepius hunc dicendi modum: *ut ferunt*, indicium eſſe ſcriptoris rem, de qua loquitur, in medio relinquentis, nec decernentis, ſed ambigentis. Atqui hoc ſi caret dubio, illud ſimul ſaltim manifeſtum erit, duplici ratione haec verba *Chalcidii* accipi, & in utramque partem decertari poſſe, utrum dubitandi, an vero aſſeverandi virtutem habeant. Quae lis quum neque ex his ipſis *Chalcidii* verbis, nec aliunde queat dirimi, minimum perennis controverſiae

ai-

735 quam *Christi* discipulum. Sic igitur ille: (*) *Istius rei dispositio talis mente concipienda est: ori-*

(*) P. 277. (Cap. 7. §. 186. p. 346. 347. ed. Fabricii.)

argumentum haec erit quaestio: utrum *Chalcidius Mosen* crediderit a Deo institutum ac edoctum esse, nec ne? neque umquam omni suspicione philosophus hic liberabitur. Interim, quum haec vulgaris sit & rationi maxime consentanea omnium interpretum regula: verba scriptoris, nisi aliud necessitas suadeat, sensu consueto & usitatiori capienda esse, metuo, ne plurimis multo probabilior videatur eorum opinio, qui dubitasse volunt *Chalcidium*, quam illorum, qui affirmari hic ab eo putant aliquid.

(IV.) Majus aliquid promittere videtur illis, qui *Chalcidium* civitati Christianae afferunt, illustris ejus, quo Magorum & stellae a Magis visae, meminit, locus *Cap.* 7. §. 125. *p.* 325. *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quae perhibet ortu stellae cujusdam non morbos mortesque denuntiatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanae conservationis rerumque mortalium gratiam. Quam stellam quum nocturno itinere suspexissent Chaldaeorum profecto sapientes viri & considerationе rerum coelestium satis exercitati, quaesisse dicuntur recentem ortum Dei: repertaque illa majestate puerili veneratos esse, & vota tanto Deo convenientia nuncupasse, quae tibi multo melius sunt comperta, quam ceteris.* Hactenus *Chalcidius. Hoc loco*, ait celeb. *Fabricius*, *satis perspicue Christianum se prodit Chalcidius.* Secus vero aliis, & in his *Guil. Caveo* videtur *Histor. litter. scriptor. eccles. Tom.* I. *p.* 106. qui vel hoc dicto existimat opinionem de *Chalcidii* Christianismo convelli posse: *Semel meminit stellae Christum recens natum praemonstrantis, cujus in historia evangelica fit mentio: de quibus nihilominus haud satis pro Christiani scriptoris more loquitur.* Equidem neutri accedo parti, hocque loco nec eos commode satis uti posse, qui ad Deorum cultores amandant *Chalcidium*, nec illos, qui Christianis eumdem aggregant, arbitror. Narrat philosophus historiam de stella, quam Magi conspexerunt: nec tamen eam aut rejicit, aut adsciscit. Probabile tamen mihi videri, non diffiteor, si Christianis sacris addictus fuisset *Chalcidius*, eum confidentius aliquanto de hac stella loquuturum fuisse. Ad hominem si scripsisset superstitione populorum obligatum, qui plures colebant Deos, prudentis forte fuisset, ita mentionem hujus rei facere, ne levitatis ab amico accusari posset. Sed liber hic ad Christianum exaratus est, eumque, id quod haec ipsa verba monstrant, doctorem Christianorum. Quidni ergo libere animi sensa edisserit, divinosque libros hanc sibi plane historiam persuasisse, asseverat? Hic fortasse dicet aliquis: *Chalcidius* historiam tamen hanc *sanctiorem & venerabiliorem* vocat: quod vix facturus fuisset, si a vero eam remotam esse putasset. Verum quae praecedunt, ea satis comparate tantum, minime vero simpliciter, hanc ita vocari ab eo historiam, declarant. Nonnulla scilicet ex Aegyptiorum libris atque ex *Homero* retulerat: his autem Aegyptiorum & *Homeri* narrationibus hanc anteponit historiam, nec idcirco omni eam controversia carere, sed digniorem esse, quae recipiatur, quam illa *Homeri* & Aegyptiorum commenta, significat. Majorem vero quo haec lucem accipiant, *Chalcidium*que appareat non omnia, quae narrat, nec tamen improbat & repudiat, pro veris ideo habuisse, in hac eum fuisse opinione, animadverti velim, viri sapientis esse, quae ab auctoribus gravibus & inclytis tradita sunt, sine dubitatione referre, etiamsi ejus sint generis, ut credi facile nequeant. Hanc aperte verbis, quae sequuntur, sententiam prodit *Cap.* 7. §. 126. *p.* 326. *Plato exponit ea, quae Orpheus & Linus & Musaeus de divinis potestatibus vaticinati sunt, non quo delectaretur*, AUT CREDERET, *sed quod tanta esset auctoritas vaticinantium, ut iis asseverantibus parcius credi non oporteret.* Ergo rectum duxit, id quod hoc ejus dictum declarat, *Chalcidius*, quae a magnis hominibus memoriae prodita sunt, tametsi a veritate discrepare nobis videantur, sic tamen exponere ac referre, ac si fidem illis haberemus. Quamvis enim id, quod a *Platone* factum esse censet, hic tantum commemoret; nemo tamen unus dixerit, hominem, cui unus *Plato* in deliciis erat, hunc morem magistri condemnasse, aut, quod *Plato* sine crimine fecit, sibi minime licere facere, judicasse. Quare si vel hanc Magorum historiam ita narrasset *Chalcidius*, ut si eam reciperet ac probaret, inde tamen cogi nullo modo posset, nihil de veritate ejus dubitasse hominem. Etenim quum ab illis haec narratio profecta esset, quorum ista aetate ingens erat existimatio & dignitas, praetereaque liber *Chalcidii* ad virum exararetur, qui Deum in litteras eam referri curasse historiam certus erat, prudentiae, quam putabat, philosophicae legibus consentaneum ipsi videri debuit, ita eam recitare, ne ulla animi rem totam in dubio ponentis suspicio appareret.

(V.) Quae de angelis passim scripta reliquit *Chalcidius*, aliud praebent illis argumentum, qui Christianis eum connumerant. Non inficiatur ill. *Fabricius Not. in Chalcid. p.* 313. ἀγγελικῶ γένους seu angelorum commemorationem apud eos etiam scriptores exstare, quos nemo negat a Christiana religione aversos fuisse: at quaedam tamen de angelis a *Chalcidio* tradi simul opinatur, quae animum

originem quidem rerum esse summum & ineffabilem Deum: post providentiam ejus secundum

num aperte prodant Christiano dogmati assentientem. Locus, quo praecipue nititur, hic est C. 7. §. 131. p. 328. *Hujus porro generis illud est aethereum, quod in secundo loco commemoravimus positum, quos Hebraei vocant sanctos angelos, stareque eos dicunt ante Dei contemplationem venerabiles, summa atque acri intelligentia, —— iidemque speculatores & exsequutores, daemones opinor, tamquam δαήμονες dicti.* Nonnullis hujus argumenti interpositis, ita pergit §. 132. p. 329. Platonicus noster: *Nec nos terreat nomen, promiscue bonis & improbis positum: quoniam nec angelorum quidem terret, quum angeli partim Dei sint ministri, & qui ita sunt, sancti vocantur: partim adversae potestatis satellites, ut optime nosti. Igitur juxta usurpatam penes Graecos loquendi consuetudinem tam sancti sunt daemones, quam polluti & infecti.* Ad haec verba sic commentatur vir praestantissimus: *Ex hoc autem loco clarissime opinor patere, Christianum esse Chalcidium, qui haec scribit: nam & Christianam de angelis bonis malisque doctrinam dilucide proponit, & eam distinguit a Graecorum consuetudine, quibus daemones non semper malos spiritus denotant, sed aeque late patet hoc nomen, ut nostris nomen angelorum.* Verum veniam mihi dabit vir magnus, si hac ejus observatione parum me commoveri ingenue fatear, ut civitatis Christianae membris *Chalcidium* adscribam. Doctrinam *Chalcidius* Christianorum de angelis exponit, addo, probat etiam. Sed utrumque fieri potuit ab homine, cui nihil alioquin cum Christianis commune fuit. Nec enim primo tum temporis tam retrusum & abditum erat hoc dogma Christianum, ut a nemine, nisi sacris nostris initiato, cognosci posset: nec deinde is, qui universam de angelis Christianorum doctrinam suam facit & approbat, ideo statim pro Christianae disciplinae professore haberi debet. Hoc nimirum de angelis dogma ex illis est, quae fundamentum doctrinae Christianae non proxime attingunt, & idcirco hominibus etiam placere potest, qui ceteroquin a veris ejus rationibus & institutis *Christi* vehementer abhorrent. Platonicorum familia multa habebat, id quod neminem fugiet rerum veterum non expertem, cum Christianis communia: quam propter caussam philosophi hujus sectae praecipui tam audaces erant, ut ipsum Servatorem ex *Platone* multa sumsisse mentirentur. Vid. *Origenes adv. Celsum Lib.* VI. *p.* 283. & alii. In his etiam dogma erat de angelis: quod in universum spectatum idem apud Christianos & Platonicos erat. Utrique bonos esse ac malos genios, utrique malos genios insidiari bonis, & habitare in malis & improbis, bonos praesidio sanctis esse ac Dei nuntios, confitebantur. Quodcumque utramque disjungebat initio familiam, id vocabulorum erat, quibus sententiam suam explicabant, discrepantia. Platonici enim nomen δαίμων, duce atque principe *Platone*, tam late adhibebant, ut ad bonos illud malosque genios accommodarent: quam eorum consuetudinem excusat hic apud *Osium Chalcidius*. Verum Christiani malo semper sensu, sacris litteris praeeuntibus, vocabulo δαίμων utebantur, nec nisi malignos eo genios designabant. Vid. *Origenes Lib.* V. *contra Celsum p.* 234. Procedente vero tempore, postquam altiores in orbe terrarum radices egerat religio Christiana, ipsi Platonici cum Christianis loqui malebant, quam ampliorem illam nominis δαίμων potestatem retinere. Igitur & haec tollebatur inter utrosque dissensio. Testis est *Augustinus de civitate Dei Lib.* IX. *Cap.* 19. *p.* 178. *Tom.* VII. *Opp.* *Nos autem, sicut Scriptura loquitur, secundum quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam vero bonos daemones legimus. —— Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi usquequaque sequuti sunt, ut eorum etiam, qui pagani appellantur, & Deos multos ac daemones colendos esse contendunt, nullus fere sit tam litteratus & doctus, qui audeat in laude vel servo suo dicere: daemonem habes; sed cuilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quam male dicere voluisse, dubitare non possit.* Adde *Cap.* 14. *p.* 155. Quae quum ita sese habeant, equidem patere arbitror, quod Platonicus aliquis dogma Christianum de angelis & callet, & explicat, & laudat, id ad demonstrandam ejus in Christianam religionem propensionem aut nihil, aut parum omnino virtutis habere. Paullo post illa verba, de quibus adhuc disseruimus, *Chalcidius* malos genios *angelos desertores* appellat. Putant viri egregii, signum id esse hominis in lectione sacrarum litterarum versati, quum vocabulum hoc in *Ep. Judae vs.* 6. & 2. *Petr.* II. 4. exstet. Sed ipsa verba planum faciunt, incertum esse prorsus, utrum nomen hoc ex sacris litteris hic Platonicus, an vero aliunde sumserit: nec enim, praeter Christianos scriptores, etiam alios ita vocasse malignos spiritus, ignotum est. Describam ipsum locum ex *Cap.* 7. §. 134. *p.* 330. qui mihi potius refellere, quam juvare videtur eos, qui Christianum arbitrantur fuisse *Chalcidium*: *Hos quidam & hujusmodi daemones proprie vocant* DESERTORES ANGELOS, *quibus nulla quaestio referenda est super nomine.*

(VI.) Leviora sunt, quae restant, argumenta, ex quibus elucere sibi persuadent viri egregii, Christianae religionis praeceptis paruisse *Chalcidium*. Meminit ille *Cap.* 7. §. 174. *p.* 343. *divinae legis*. *Nos vero*, inquit, *divinam legem sequentes, repetemus ab exordio, digesto ordine,* quae

736 *dum Deum, latorem legis utriusque vitae, tam aeternae, quam temporariae: tertiam esse porro*

quae de fato Plato veritatis ipsius instinctu (ut mihi quidem videtur) loquutus est. His in verbis *divinam legem* viri doctissimi arbitrantur *sacram scripturam* esse. *Etiam hoc loco*, inquit *Fabricius*, *Christianum se Chalcidius profitetur, refutatoque fato astrologico, divinam praefert legem, hoc est, sacrae scripturae de providentia divina res humanas moderante certissimam doctrinam.* Sed aut ego totus in errore sum, aut *divina lex* hoc in dicto sacras litteras minime designat. Primum, si res ita esset, ut putat vir praeclarissimus, prorsus inepta esset *Chalcidii* & absurda oratio. Etenim hoc diceret: *Ego, viam mihi monstrantibus sacris litteris, Platonis de fato sententiam enarrabo.* Dicant alii, si possint, quomodo *Platonis* doctrina de fato ad ductum sacri codicis explicari queat: equidem nihil hujus rei capio. Deinde in tota hac de fato disputatione nusquam sacri codicis testimonia profert, quo *Platonis* ex illis opinionem declaret ac illustret. Quare nihil dixisset hic *Chalcidius*, nec promissis satisfecisset, si *divina lex* libros Christianorum sacros denotaret. Denique ipsemet *Chalcidius* optimus sui est interpres, &, quid *divinam legem* nominet, clare indicat §. 175. p. 343. *Sequitur hanc providentiam fatum*: LEX DIVINA *promulgata intelligentiae sapienti modulamine ad rerum omnium gubernationem.* Et interjectis aliis, §. 178, p. 344. *Talis est, opinor, etiam* LEX *illa* COELESTIS, *quae fatum vocatur, sciscens hominibus honesta, prohibens contraria.* Nempe *lex divina fatum* est *Chalcidio*: *fatum* vero, quatenus ad homines pertinet, nihil ipsi est, quam *recta ratio*, id quod posteriora verba sine ulla docent controversia, seu *jus naturae*, cujus ex lumine, quid justum aut injustum sit, cognoscunt mortales. Quare sententia verborum ejus haec est: *Nos vero, recta sanaque ratione duce, Platonis de fato decreta explanabimus.*

(VII.) Postremo & hoc in notis animi *Christo* conjuncti numeratur, quod aliquoties *scripturam* testatur *Chalcidius*. *Cap.* 13. §. 275. p. 381. *Quod autem coelum, quamve terram* SCRIPTURA *loquatur, intelligendum.* Paullo post: *Aliud igitur verum coelum, & aliud quiddam esse soliditatem,* SCRIPTURA *testatur.* Addunt, eum *Mosen prophetam* *eod. loco* vocare. Neutrum alicujus mihi videtur esse numeri. De *Mose* supra jam dixi. Dubio caret, ut opinor, posse aliquem *Mosen-prophetam* vocare, nec tamen idcirco Christianam religionem profiteri. *Scripturae* vero vocabulum etiam illi quotidie in ore habent; quum de rebus ad Christianos pertinentibus disserunt, qui *Christum* nec ore nec animo amplectuntur. Sexcenties in *Spinosae Tractatu theologico-politico* hoc nomen occurrit; nec tamen quisquam hunc hominem propterea in Christianis numerat. Haec fere sunt, quibus sese adductos profitentur viri longe doctissimi, ut de religione *Chalcidii* bene sperarent. Ego vero, ut concedam, ex illis constare, in hostibus Christianorum & superstitiosis Deorum cultoribus philosophum hunc haud fuisse, tantum tamen virtutis ea habere nego, ut eumdem veris Christiani nominis professoribus afferant.

Huic autem sententiae plus multo firmitatis accedet, si ea jam ex libro *Chalcidii* protulero, quae hominem sapiunt cum tenebris adhuc densissimis colluctantem, & opiniones Christianis praeceptis plane adversarias inculcantem. Harum in opinionum ordinem eas minime referam, quae, tametsi prorsus abeant a sacrarum litterarum regula, prima tamen religionis Christianae fundamenta non evertunt funditus, hominibusque placuerunt quondam, quos in coetu Christiano vixisse & obiisse constat. Ejus generis est dogma de mundi aeternitate, quod perspicue non uno in loco probat. Vid. *Cap.* 1. §. 23. p. 284. 285. *Mundus sensilis*, inquit inter alia, *est opus Dei: origo igitur ejus caussativa, non temporaria. Sic mundus, sensilis licet & corporeus, a Deo tamen factus atque institutus, aeternus est.* Alio loco *Cap.* 13. §. 281. p. 383. *Aristotelis* sententiam, *qui mundum dixit esse sine genitura & sine interitu, praeclaram* vocat & *nobilem*, & *ad Platonici dogmatis considerationem satis accommodatam.* Talia sunt decreta de animis, de corpore in aliud corpus migrantibus, & per varia corpora errantibus, *C.* 7. §. 195. p. 349. de animis ante corpora exsistentibus, *Cap.* 9. §. 172. p. 360. de anima mundi, *Cap.* 1. §. 26. p. 285. de hominum animis ex ipsa natura divina prognatis, *Cap.* 1. §. 23. p. 284. & similia. Hominem haec omnia scita arguunt verae, nec adulteratae religionis Christianae nescium; nec tamen impediunt, quo minus aliquis eo, quem supra exposui, sensu Christianus esse queat. Quare ab hac prorsus disputatione removebuntur, utpote in qua ea tantum attingere scita constitui, quae patronum suum ne latiori quidem notione *Christi* sectatorem dici patiuntur.

Igitur primum in eo sententiae meae firmamentum colloco, quod *Chalcidius*, quum toties Judaeos, *Salomonem*, *Mosen*, ad testimonium dicendum citet, nusquam tamen ex novi foederis divinis scriptoribus, etsi saepenumero ad id faciendum invitetur, aliquem appellavit, quod *Christi*, multiplex licet occasio non deesset, nullo verbo meminit, denique quod ne vocula quidem, ad Christianum doctorem scribens, Christiani sese dogmatis professorem esse, indicavit. Scribebat eo philosophus hic tempore, quo religio Christiana victoriam de Diis populorum veterum jam retule-

porro ſubſtantiam, quae ſecunda mens intellectusque dicitur, quaſi quaedam cuſtos legis 779. *aeter-* [a]

rat, & ad hominem mittebat librum ſuum, cui religionis hujus cuſtodia commiſſa erat. Cur igitur ea ſeſe ſacra ſequi nulla ratione ſignificat, quae tum Imperatorum ſuffragiis communita erant? Cui nihil omnino metuendum, omnia vero ſperanda ſunt, ſi religioni cuidam addictum ſeſe oſtendat eſſe, optimam quoque ac variam de ſenſu ſuo teſtandi occaſionem habet, is, ſi nihilominus ſic agat, ac ſi eam ignoraret plane religionem, tacens ſemet ipſum inſimulat, ſibique nihil rei cum ea eſſe religione, demonſtrat.

Aliud male de *Chalcidii* religione ſuſpicandi argumentum ea praebent, quae de tribus rerum principiis aliquot in locis diſſerit: quod tanto diligentius attendi velim, quia *Cudworthus* in illis philoſophum hunc auctoribus habet, ex quibus affinitas Trinitatis Platonicae ac Chriſtianae intelligi queat. Indicabo primum ipſos, qui ceteris clariores ſunt, *Chalcidii* hac de re locos: tum eos obſervationibus nonnullis illuſtrabo. Clariſſimus is eſt locus, qui *Cap.* 7, §. 174. *p.* 343. legitur: *Principio cuncta, quae ſunt, & ipſum mundum contineri regique, principaliter quidem a ſummo Deo qui eſt ſummum bonum, ultra omnem ſubſtantiam omnemque naturam, exiſtimatione intellectuque melior, quem cuncta expetunt, quum ipſe ſit plenae* (forte *plenus*) *perfectionis, & nullius ſocietatis indigus: de quo plura dici nunc, exorbitare eſt: deinde a providentia, quae eſt poſt illum ſummum ſecundae eminentiae, quam* νοῦν *Graeci vocant. Eſt autem intelligibilis eſſentia aemulae bonitatis propter indefeſſam ad ſummum Deum converſionem: eſtque ei ex illo bonitatis hauſtus, quo tam ipſa ornatur, quam cetera, quae ipſo auctore honeſtantur. Hanc igitur Dei voluntatem tamque ſapientem tutelam rerum omnium Providentiam homines vocant, non, ut plerique exiſtimant, ideo dictam, quia praecurrit in videndo atque intelligendo proventus futuros, ſed quia proprium eſt divinae mentis intelligere, qui eſt proprius mentis actus, & eſt mens Dei aeterna.—— Sequitur hanc providentiam fatum. —— Obſequitur huic ea, quae ſecunda mens dicitur, id eſt, anima mundi tripartita, ut ſupra comprehenſum eſt: ut ſi quis periti legumlatoris animam legem vocet.* Alius ſimilis plane argumenti *Cap.* 7. §. 186. *p.* 346. 347. exſtat, quem ideo hic deſcribere nolo, quod a *Cudwortho* jam prolatus eſt. Quae reſtant apud *Chalcidium* hujus generis dicta, ea claritate his multum & copia cedunt, nec ideo, ne ſine cauſſa longus ſim, a me afferentur. Haec autem de tribus rerum principiis *Chalcidii* pronuntiata, ſi minus totum eum a religione Chriſtiana fuiſſe averſum, hoc ſaltim indicant, in Chriſtianis proprie dictis nullo cum jure numerari poſſe. Principio malae cauſſae hoc documentum eſt, quod de tribus his rerum omnium initiis diſſerens, quum tamen toties de conſenſione Hebraeorum mirifice ſibi gratuletur, nec Triadis Chriſtianae, nec filii aut Spiritus ſancti ullo verbo meminit. Non ignotum eſſe poterat philoſopho huic, Chriſtianos id aetatis aſſeverare, *Platonis* de tribus principiis decreta ſuo eſſe dogmati de tribus in Deo perſonis finitima, & ex Hebraeorum philoſophia ab eo deprompta, nec poſſe non magnam apud pleroſque eorum gratiam inire, qui cognationem hanc utriusque diſciplinae, Platonicae nimirum ac Chriſtianae, oſtendere & confirmare niteretur. Igitur haud dubie, ſi Chriſtianae religionis praeceptis fuiſſet tinctus, tam opportuna ſibi occaſione oblata, aut eadem, quae *Plato* docuit, aut ſimilia ſaltem apud Chriſtianos doceri ſignificaſſet, maxime quum tot locis teſtimonium veritatis ad *Platonis* ſententiam roborandam a Judaeis petere non vereatur. Quod quum haud faciat, omnibus certe hanc opinionem commovet, nihil ipſi minus curae fuiſſe, quam Chriſtianorum religionem, ſanctiſſimumque diſciplinae noſtrae dogma de tribus in una natura divina perſonis. Deinde haec *Chalcidii* de tribus principiis effata ingens eſſe diſcrimen inter Platonicorum aetatis ejus Trinitatem & Chriſtianorum oſtendunt: ſecus atque doctiſſimus ſibi *Cudworthus* perſuaſit, qui uno, eoque ambiguo, loco contentus, alterum, quem adduximus, multo magis perſpicuum neglexit. Chriſtiani tres, quas profitentur, in Deo perſonas aequales eſſe volunt inter ſe ac pares cum aeternitate, tum ipſa dignitate ac natura. At *Chalcidius*, id quod ex eo, quem ſupra deſcripſi, loco patet, tria principia ſua ſic disjungit ac divellit, ut omnis inter ea tollatur naturae paritas & aequalitas. De primo & altero principio paullo poſt plura dicam: nunc tertium tantum principium ejus tangam. Hoc ait eſſe *ſecundam mentem, animam mundi tripartitam, quae fato ſeu legi divinae obſequatur.* Ergo haec natura toto genere a binis ſuperioribus naturis diſcrepat, illisque multo minor eſt & inferior. Etenim quum duae ſuperiores naturae, ſummus Deus ejusque providentia & ratio, ſimpliciſſimae ſint ſine ulla controverſia, ex mente *Chalcidii*, omnis concretionis ac partitionis plane neſciae, ſupra omnem denique materiam & mundum poſitae; mundi e contrario anima, quae tertia haec natura eſt, primo per univerſitatem rerum fuſa & cum materia coagmentata quaſi eſt, id quod perfectioni jam repugnat, ex multis deinde rebus a Deo conflata & compoſita, poſtremo in certas partes veluti diſtributa, quod a ſimplicitate ſummi Numinis & mentis ejus ex toto alienum eſt. *Tripartitam Chalcidius* libere mundi vocat animam: quod qua ratione intellexerit, ex ſequentibus ejus verbis liquet, *Cap.* 7. §. 142. *p.* 333. At

730 *aeternae. His subjectas esse rationabiles animas, legi obsequentes, ministras vero potesta-*
[a] *tes*

At vero in substantia positum fatum MUNDI ANIMA *est, tripartita in* ἀπλανῆ *sphaeram, inque eam, quae putatur erratica, & in sublunarem tertiam: quarum elatam quidem ad superna dici Atropon, mediam Clotho, imam Lachesin: Atropon, quod aplanes in nulla sit deflexione; Clotho propter varie perplexam tortuosamque vertiginem, qua proveniunt ea, quae diversae naturae devius motus importat; Lachesin vero, quasi sortitam id munus, ut omnia praedictarum opera effectusque suscipiat.* Quae si vera forent, non tam una, quam tres rerum universitatem animae, diversae plane indolis & naturae, incolerent. Namque ut tres illae mundi regiones, de quibus hic sermo est, plane inter se natura & constitutione differunt: ita singulae propriam requirerent animam officio & indole a ceteris animis disjunctam. Eamdem mundi animam *Chalcidius*, duce *Platone*, ex natura dividua & individua, id est, ex ipsa Dei essentia & ex materia rerumque omnium initiis concretam ac conflatam esse, copiose tradit. Vid. *Cap.* 1. §. 26. *s. p.* 285. *s.* & §. 32. *p.* 288. 289. Ex multis ejus verbis ea huc transferre placet, quibus & ipsum dogma & caussam ejus breviter explicat, *Cap.* 1. §. 33. *p.* 288. *Ista ergo descriptio, quae partium, ex quibus anima dicitur constare, genituram seu* COAGMENTATIONEM *delineat, ostendit, rationem animae corporisque conjungi. Quippe corpus animalium, quod inspiratur animi vigore, habet certe superficiem, habet etiam soliditatem. Quae igitur cum vitali vigore penetratura erat tam superficiem, quam soliditatem,* SIMILES SOLIDITATIS, SIMILES ETIAM SUPERFICIEI VIRES HABERE DEBUIT, SIQUIDEM PARIA PARIBUS CONGREGANTUR. His lectis & explicatis, neminem fore opinor in posterum, qui *Chalcidium* de Trinitate paria cum Christianis sensisse asseverare audeat, tametsi singulis principiis suis vocabulum *Deus* illo, quem *Cudworthus* hic attulit, loco imponat. Ingenti enim intervallo tertia ejus natura a binis superioribus distat. At postremo ne hoc quidem certum & exploratum est, utrum tres Dii *Chalcidii* tres vere sic dictae personae sint, aut tria principia, an vero tres tantum Dei virtutes, aut tres modi unum eumdemque Deum animo sistendi & ingenio comprehendendi. Certe non desunt, quae posteriorem nobis sententiam suadent. Tertium principium, quod & *fatum* & *mundi animam* appellat, omittam nunc, & personam esse concedam: quamquam ipse *Chalcidius Cap.* 7. §. 142. *p.* 333. esse quosdam perhibet, qui negent, *providentiam* (id est, alteram personam divinae naturae) & *fatum* (seu tertium principium) differre, & *rem unam eamdemque esse* velint. Altera vero de persona ne idem pronuntiem, ea, quae nunc afferam, faciunt. Summum Deum princepsque rerum omnium initium Platonicus noster existimat tam intelligentia, quam voluntate carere, haud aliter ac *Plotinus* & alii gregis hujus sodales, qui subtilitates captant, quas ipsi enodare nesciunt: de quibus supra jam diximus. Deum enim diserte ait *meliorem esse existimatione ac intellectu*: paulloque post alteram divinae naturae personam *voluntatem* appellat Dei. Quae quidem eamdem vim habent, ac si perspicue sic edixisset: *Princeps Deus nec intelligentiam nec voluntatem habet.* At quum naturam voluntate ac intelligentia plane vacuam nemo unus ingenio concipere valeat, verisimillimum est, eos Platonicos, qui voluntatem & intelligentiam ad alteram personam retulerunt, & a principe Deo removerunt, non tam duo distincta rerum principia professos esse, quam cogitatione tantum & mente intelligentiam & voluntatem a Deo summo secrevisse, Deumque duplici ratione consideraſſe, primum ut naturam per se ex omni aevo exsistentem & optimam, deinde ut naturam intelligentem ac volentem. Ergo mens illa *Chalcidii*, quam *intelligibilem essentiam* nominat *bonitatis aemulam*, non persona erit, sed modus tantum Deum considerandi, aut perfectio a divina natura meditando separata. Quae quidem opinio quantam habeat probabilitatem, is multo sentiet facilius, qui expenderit ea, quae nos supra cum de *Philonis*, tum de aliorum Platonicorum more de rebus, non secus ac de personis loquendi copiose observavimus. Alterum, quo adducor, ut secundum *Chalcidii* principium existimem non esse veram personam, sed notionem tantum aut virtutem divinam, hoc est, quod illud non modo *providentiam*, sed etiam *mentem Dei* nominat. *Mentem* autem *Dei* his verbis definit: *Mens Dei est aeternus actus de intelligendo*, aut, ut recte *Fabricius* haec verba exposuit, *actus aeternus intelligendi.* Nec *providentia*, nec *mens Dei*, nec *aeternus actus intelligendi* personam significant, sed rem potius & virtutem, quae in summo Deo ex omni fuit aeternitate, cogitatione tamen quodammodo a natura ejus separari potest; quemadmodum *mentem hominis* & *actum*, qui in homine est, *intelligendi* nullo modo vere ab ejus natura distraxeris & segregaveris. Huc accedit, quod alio loco Platonicus noster *mentem* seu *intellectum Dei* & *ideam*, quam *Plato* vocat, non differre perhibet. *Est enim haec*, inquit *Cap.* 13. §. 329. *p.* 398. *posita inter naturam vere exsistentem constantem, eamdemque semper, nimirum* IDEAM, QUAE INTELLECTUS DEI AETERNI EST AETERNUS, *& inter eam naturam, quae est quidem, sed non eadem semper, id est, silvam. Ideam* vero, id quod multis ex locis patet, *Chalcidius* non pro persona habuit, sed in summi Numinis mente ac in-

tes &c. *Ergo ſummus Deus jubet, ſecundus ordinat, tertius intimat. Animae vero le-* 731
gem [a]

intelligentia poſuit. Vid. §. 337. *p.* 401. ubi pluribus de *idea* commentatur, eamque inter alia *juxta nos eſſe primum intelligibile, juxta Deum intellectum ejus, juxta ſilvam menſuram rerum corporearum* perhibet. Quod ſi igitur *idea* mensque Dei ſeu alter *Chalcidii* Deus non diſtant, niſi vocabulo & nomine, alterum hoc principium perſona haud erit, ſed notio tantum & virtus divina. Haec adverſus omnia, qui ſecus ſentient, vix, quod afferant, habebunt, ſi ab hoc uno diſceſſeris, *Chalcidium* de mente tamen, tamquam de perſona, perſpicue loqui. At ſaepius, & monitum a nobis, & exemplis demonſtratum eſt, Platonicis admodum familiare eſſe, magiſtri ſui exemplo poëtarum dicendi rationes imitari, notionesque ac virtutes perſonarum habitu veſtire.

Deos qui plures vult eſſe, praeter unum, is quin Chriſtianorum e coetu tollendus ſit, nulli dubium erit, etiamſi Deos hoſce ſummo Numine minores ac inferiores eſſe putet. Vulgares illos & commentitios populorum veterum Deos, Jovem intelligo, Saturnum, Martem, & reliquos, ſemideos item & heroas non obſcure repudiat & rejicit *Chalcidius.* Vid. *Cap.* 7. §. 127. *p.* 326. Hoc quidem ex eorum hominem numero eximit, quorum ingeniis graviores nebulas ſuperſtitio offuderat. At nihilo tamen minus alios quosdam Deos adſciſcit, & ſecundum ſupremum Numen collocat: ſolem enim ſtellasque non anima tantum praeditas, ſed etiam Deos eſſe aut divinas naturas, ſciſcit. *Cap.* 5. §. 76. *p.* 309. poſtquam de inconſtantia, quae in ſiderum apparet motibus, dixerat, ita pergit: *Quae quidem inconſtantia non ita, ut nobis videtur, provenit. Nulla enim in* DIVINIS ACTIBUS *inconſtantia: ſed, ut ita videatur, ſit ex eo.* Motus ſtellarum *divinos actus* nominare non dubitat. Interjectis paucis, *p.* 310. de ſole ſigillatim his verbis loquitur: *Fieri tamen non poteſt, ut contra* NATURAM SUAM DIVINITATE PRAEDITAM *faciat aliquid vel patiatur inordinatum.* Alio loco *Cap.* 7. §. 129. *p.* 327. ſtellas probat *prudentis naturae eſſe ob aeternam actuum ſuorum conſtantiam, nulli poenitudini obnoxias.* Quibus rebus aliisque explicatis, ad daemones progreditur, eosque mediae eſſe inter ſtellas, ſeu Deos in ſtellis habitantes, & inter homines naturae, aſſerit: ex quo per ſe liquet iterum, pro Diis ſidera ab eo fuiſſe habita. Qui enim ipſis daemonibus ſunt praeſtantiores & excellentiores, quid ſunt, niſi Dii? Sed ipſum hujus diſputationis initium, quod ad rem, quam agimus, conficiendam non parum valet, non pigebit deſcribere, §. 130. *p.* 328. *Quare quum ſit* DIVINUM QUIDEM ET IMMORTALE GENUS ANIMALIUM COELESTE, SIDEREUM; *temporarium vero & occiduum paſſionique obnoxium terrenum, —— neceſſe eſt, aliquod genus medium fore, quod tam coeleſtis, quam terrenae naturae ſit particeps, idque & immortale eſſe & obnoxium paſſioni. Talis porro natura daemonum eſt, opinor, habens cum* DIVINITATE (ſtellis) *conſortium propter immortalitatem, habens etiam cum occiduis cognationem.* Tot ergo Deos, quot coelum ſtellas habet, *Chalcidius* numeravit. Refero & huc, quod de ſole tradit ex *Platone Cap.* 11. §. 245. *p.* 368. *Idem auctor* (Plato) *ſolem quidem ſimulacrum eſſe ait inviſibilis Dei, oculum vero ſolis & ſolſtitiale quiddam, ut ſit* EMINENS SOL INTELLIGIBILI MUNDO SUUS, *huic ſimilis in ſenſili globus iſte ignitus lucifer, cujus ſimulacrum id lumen, quo illuſtratur viſus animalium. Platonis* quidem hic explicare tantum videtur *Chalcidius* ſententiam: eam vero quin ipſe approbaverit, quum omnia *Platonis* ſua faciat decreta, nemo dubitet. Igitur in mundo, quem νοητὸν ſeu mente comprehendendum Platonici nominant, ſolem eſſe quemdam *intelligibilem*, eumque Deum arbitratus eſt, cui ſol iſte reſpondeat, qui noſtris lucet oculis. Nam *Platonis* dictum: *Sol eſt ſimulacrum inviſibilis Dei*, hoc ſibi velle affirmat, eſſe *ſuum eminentem ſolem intelligibili mundo:* ex quo apparet, illum, quem *eminentem* nuncupat, ſolem Deum ipſi viſum eſſe.

Divinandi artes quod nonnullis in locis laudat & commendat *Chalcidius*, id aliud ego ſignum profani & a Chriſtiana religione abhorrentis animi eſſe judico. Non is ego ſum, qui putem, neminem divinationi & rerum futurarum ſcientiae tribuere poſſe aliquid, niſi idem univerſam *Chriſti* diſciplinam repudiet: nec enim multos eſſe ignoro, qui Aſtrologiae, Chiromantiae, & reliquis hujus generis ineptiis non mediocre ponunt pretium, nec tamen propterea Chriſtianam religionem deſerunt. At qui illis ducitur divinandi modis, in quibus ante natum Servatorem non ultimum ſuperſtitionis inter Graecos & Romanos vigentis praeſidium fuit poſitum, quales ſunt oracula, auguria, auſpicia, nec modo magnam in his rebus vim ineſſe opinatur, ſed etiam daemones illis propitios praeſidere autumat, is qua ratione locum inter eos tueri queat, qui proprie *Chriſti* nominantur aſſectatores, equidem vix ac ne vix quidem intelligo. Talis autem *Chalcidius* noſter fuit: quod haec ejus verba teſtatum faciunt *Cap.* 7. §. 183. *p.* 346. *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines praemonentur, praedicente* ALIQUO PROPITIO DAEMONE, *qui ſit eorum omnium, quae deinceps ſequuntur, ſocius: perinde ut ſi medicus juxta diſciplinam medendi praedicat vel exitium vel ſanitatem.* Oracula, auſpicia, & auguria qui contemnenda negat eſſe, propitiumque daemonem in his divinationis generibus virtutis

 ſuae

732 *gem* (*) *agunt*. Fateor, disciplinam haecce verba citius *Platonis* olent, quam
[a] *Christi*. At patet ex illis tamen, *Chalcidium* tales ignorasse naturas, quales Platonicorum *henades* & *noës* erant, atque tres tantum divinas credendas proposuisse hypostases, quibus omnes animas subjecit. Agmen claudet *Theodoreti* locus ex *Libro* ejus (*e*) *de principio*: Τὴν Πλάτωνος διάνοιαν ἀναπτύσσοντες ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Νουμήνιος, τρία φασὶν αὐτὸν εἰρηκέναι ὑπέρχρονα καὶ ἀΐδια, τἀγαθὸν, καὶ νοῦν, καὶ τοῦ παντὸς τὴν ψυχήν· ὃν μὲν ἡμεῖς πατέρα καλοῦμεν, τἀγαθὸν ὀνομάζοντα, νοῦν δ' ὃν ἡμεῖς λόγον προσαγορεύομεν, τὴν δὲ τὰ πάντα ψυχοῦσαν καὶ ζωοποιοῦσαν δύναμιν ψυχὴν καλοῦντα, ἣν πνεῦμα ἅγιον οἱ θεῖοι προσαγορεύουσι λόγοι· καὶ ταῦτα δὲ ἐκ τῆς Ἑβραίων φιλοσοφίας καὶ θεολογίας σεσύληται. *Plotinus ac Numenius explicantes Platonis mentem, tria inquiunt a Platone posita fuisse, quae sint supertemporalia & aeterna, ipsum videlicet bonum, mentemque, & hujus universi animam. Vocat enim bonum, quem nos dicimus patrem, mentem vero seu intellectum, quem nos filium verbumque appellamus, potentiam vero, quae animet omnia vivificetque, animam vocat, eam ipsam videlicet, quam Spiritum sanctum litterae sacrae appellant. Atque haec ipsa ex Hebraeorum sapientia & Theologia subducta sunt.*

Haec omnia quum ita sese habeant, non possum, quin hic omnes ad divinae providentiae laudes & venerationem excitem, cujus egregia & admirabili procuratione contigit, ut doctrina haec de tribus in Deo personis tot non modo invenerit jam ante natum Servatorem inter gentes superstitionibus infectas approbatores, sed ipsos etiam mirifice ceperit philosophos, quorum prae ceteris major exstitit sapientiae & eruditionis gloria. Voluit praepotens Numen hac via atque ratione praeparari animos eruditorum hominum ad sanctissimam Servatoris nostri disciplinam tanto postea avidius & libentius recipiendam. Neque huic divino consilio eventum respondisse alius negaverit, quam is, qui rerum antiquis temporibus

suae documenta edere perhibet, is cum ipsa religionis Christianae fundamenta violat, utpote quibus nihil magis adversum est, tum tacite significat, non displicere sibi ritus, caerimonias, & cultum, quibus daemones oraculis & divinationi praesidentes placare solebant sacerdotes. Hoc vero est approbare, in quo anima veluti religionis ethnicae residebat.

Ad extremum si *Chalcidium* a *Mose*, aut a *Mosis*, quas esse putat, sententiis diffidere, quin confutare eas ac refellere, planum fecero, certos fore omnes arbitror, nec *Mosen* ipsi auctorem a summo Numine edoctum, nec libros ejus divinos visos esse. *Mosis* vero divinam auctoritatem rejicere, id vero idem est, quod primis religionis Christianae initiis bellum movere. Hoc igitur luculento probatum exemplo dabo. Incipit *Chalcidius Cap.* 13. §. 298. *p.* 388. *s.* in veram *Platonis* de silva seu materia sententiam inquirere. Sub exordium vero disputationis obscuram & ancipitem esse hanc quaestionem fatetur, quoniam auditores *Platonis* in magna varietate sententiarum hac de re positi sint. Quamobrem praecipuas primum opiniones Platonicorum enumerat. In his post alias & eorum recenset dogma, de quo nos copiose alio loco disseruimus, qui *Platonem* duplicem mundo animam dedisse, alteram maleficam, silvaeque seu materiae idcirco propriam, quamvis turbulentam & male ordinatam, animam adscripsisse, asseverant. Atqui hanc opinionem Hebraeis quoque seu *Mosi* placere perhibet: *Quibus*, inquit, *Hebraei concinunt, quum dicunt, homini quidem a Deo datam esse animam ex inspiratione coelesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero & agrestibus ex silva rationis expertem, jussu Dei, vivis animantibus & bestiis, terrae gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quae primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.* Hebraeorum philosophiam si omni majorem exceptione credidisset *Chalcidius*, *Mosen*que ab ipso Deo statuisset institutum esse, haud sibi licere credidisset ab hac sententia discedere, atque aliam ei contrariam amplecti. Id vero licitum sibi ducit esse, neque tantum silvam omni anima, forma, qualitate vacuam esse pronuntiat, verum etiam hanc, quam Hebraeorum putat esse, opinionem una cum aliis refellit. *Recta igitur*, inquit inter alia §. 314. *p.* 392. *nostra est opinio, neque ignem, neque terram, neque aquam, nec spiritum esse silvam; sed materiam principalem & corporis primam subjectionem, in qua non qualitas, non quantitas, non figura,*

bus gestarum prorsus nescius & ignarus est. Recentiores vero Platonici, quos rei Christianae in primis adversatos esse accepimus, tantum ad extremum indignationis ex hac utriusque disciplinae, Platonicae nimirum ac Christianae, consensione concipiebant animo, ut non modo multas inferrent vero de Trinitate dogmati injurias, de quibus supra jam exposuimus, quo facilius plurium Deorum cultum & reliquas superstitiones defendere possent, verum etiam omnem, quam a priscis traditam habebant, de Trinitate divina doctrinam penitus everterent, immutarent, & innovarent, missisque tribus principiis, quae *Plato* posuerat, quatuor, quinque, immo plures in Deo personas fingerent. Certe probabilior nulla caussa, quare has mutationes susceperint, afferri potest, quam Christiani nominis odium. Igitur, quod nemo antea ausus fuerat, principes aliam quamdam supremam & multo excellentiorem naturam divinae Triadi praeficiebant, quam reliquis ejus personis nullo modo aggregari, verum separatim considerari ac spectari volebant. Atque suspicor ego, (*f*) *Jamblichum* primum esse commenti hujus auctorem, qui in *Libro de mysteriis Aegyptiorum*, quo id agere videtur, ut, quas ipse adoptaverat, sententias Aegyptiorum placitis consentaneas esse convincat, hoc modo differit: Πρὸ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν ἐστι Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου Θεοῦ καὶ βασιλέως, ἀκί- 733
νητος ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων· Οὔτε γὰρ νοητὸν αὐτῷ ἐπιπλέκεται, οὔτε ἄλλο τι· παρά- [a]
δειγμα δὲ ἵδρυται τοῦ αὐτοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος Θεοῦ τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ· μεῖζον γάρ τι καὶ πρῶτον καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοουμένων πρώτων ἰδεῶν ὄντων· ἀπὸ δὲ τοῦ ἑνὸς τούτου ὁ αὐτάρκης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε· διὸ καὶ αὐτοπάτωρ καὶ αὐτάρκης· ἀρχὴ γὰρ οὗτος καὶ Θεὸς Θεῶν, μονὰς ἐκ τοῦ ἑνὸς, προούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς οὐσίας. *Ante eas res, quae vere sunt, & ante principia universarum rerum est Deus unus, prior etiam principe Deo ac rege: est ille immobilis, in solitudine suae unitatis permanens: neque enim intellectuale ei immiscetur, neque ali-*

va, non forma sit ex propria natura; sed virtute opificis haec ei conjuncta & connexa sunt, ut ex his universo corpori & singillatim perfectio, & communiter varietas comparetur. Satis multa de *Chalcidio*: quas ob res ita censeo, nec omnino in eorum numero hunc poni hominem debere, quibus universa exosa & invisa fuit Christiana religio, nec illis rursus aggregandum, qui Christianam disciplinam amplexi sunt, sed ad medium illud philosophorum genus amandandum, quod nec amabat plane, nec odio habebat Christianos, sed ex utraque religione ea sibi seligebat, quae probabilia videbantur, & peculiarem de rebus divinis philosophiam contexebat, cujus tamen princeps auctor *Plato* erat.

(*) *Fabricius* recte emendavit: lege, post *Rigaltium.*

(*e*) *De principio*] Potius *de principiis*, aut *Sermone secundo de affection. Graecor. curand. T.* II. *Opp. p.* 496.

(*f*) *Jamblichum*] *De mysteriis Aegyptior. Sect.* VIII. *Cap.* 2. *p.* 158. Hunc vero non nimis attentus *Jamblichi* locum inspexit vir doctissimus. In hoc enim nec de tribus rerum principiis, quae familia sibi fingebat Platonica, nec de uno summo simplicissimoque Deo, quem hujus generis aliqui supra tria collocabant principia sua, vel minima mentio exstat. *Jamblichus* duo tantum ponit rerum initia seu divinas hypostases, alterum Deum simplicissimum & rebus omnibus, quae cogitari possunt, superiorem, alterum ex hoc summo Deo genitum, & nescio qua ratione procreatum. Ex his vero binis rerum principiis Deos aetherios, empyrios, & coelestes esse ortos, significat. Αὗται μὲν οὖν, inquit, εἰσὶν ἀρχαὶ πρεσβύταται πάντων, ὡς Ἑρμῆς πρὸ τῶν αἰθερίων καὶ ἐμπυρίων Θεῶν προτάττει καὶ ἐπουρανίων. *Haec* (bina) *igitur sunt principia omnium antiquissima, quae Hermes supra Deos aetherios, empyrios, & coelestes constituit.* Ceterum quos de generatione ac ortu secundi Dei ex principe adhibet dicendi modos philosophus hic, persimiles sunt doctorum Christianorum formulis, quibus aetate illa aeternam filii Dei ex patre generationem explicare solebant: quod multis quidem, si res id posceret, *Basilii*, *Cyrilli*, & aliorum dictis ostendere liceret. Quamobrem in eam fere inducor sententiam, *Jamblichum* cum rem ipsam, quam tradit, de Dei secundarii ex primario generatione, tum loquendi, quibus utitur, rationes a Christianis sumsisse, atque, ut multis aliis in rebus, ita & in hac doctrinam eorum imitatum esse.

(*g*) *Ve-*

aliquid aliud: estque exemplar ipsius, qui est sui pater ipsius, & de se genitus, & unipater Deus, & vere bonus. Est enim majus quid & prius, fons omnium, & radix intelligibilium idearum primarum entium. Ab hoc autem uno Deus per se sufficiens semet ipsum explicuit: proinde est sui pater & sibi sufficiens. Est enim hic & principium & Deus Deorum, unitas ex uno, superessentialis, & essentiae principium. Hic, si quid ego intelligo, *Jamblichus* simplex quoddam & unum esse contendit, quod ordine naturae ipsa prima trium divinarum personarum, quam τἀγαθὸν & μονάδα appellant Platonici, prius sit & melius. Postea doctrinae huic *Proclus* nomen dedit, qui his eam verbis exprimit: (*) Πανταχοῦ ὁ Πλάτων ἀπὸ τοῦ πλήθους ἐπὶ τὰς ἑνάδας ἀνατρέχειν εἴωθεν· μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν πρὸ τοῦ πλήθους ἓν ἀεί ἐστι, καὶ πᾶσα θεία τάξις ἀπὸ μονάδος ἄρχεται· δεῖ μὲν γὰρ ἐκ τριάδος προϊέναι τὸν ἀριθμὸν τὸν θεῖον, ἀλλὰ πρὸ τῆς τριάδος ἡ μονάς· ἔστω μὲν οὖν καὶ οἱ δημιουργικοὶ τρεῖς, ἀλλά τις ὁ πρὸ τῶν τριῶν εἷς· οὐδεμία γὰρ τῶν θείων τάξεων ἐκ πλήθους ἄρχεται· οὐκ ἄρα ἀπὸ τριάδος ἄρχεσθαι δεῖ τὸν δημιουργικὸν ἀριθμόν, ἀλλ᾽ ἀπὸ μονάδος. *Ubique Plato a multitudine ad unitates assurgere solet. Verum & ante Platonem juxta ipsius naturae ordinem ante multitudinem unum est aliquid: immo quilibet ordo divinus ab uno incipit. Etenim fas licet sit, numerum divinum a Trinitate progredi, Trinitatem tamen antecedit unitas. Igitur, quamvis tres sint hypostases creatrices, has tamen unum aliquid oportet, antecedere: nec enim ullus ordo divinus a multitudine incipit. Quare sic statuo, numerum demiurgicum non incipere debere a Trinitate, sed a Monade ante Trinitatem per se sola stante.* Hic primo quidem in eo est, ut ipsum huic dogmati *Platonem* amicum fuisse doceat: at paullo post veretur quasi, ne ab hoc destituatur. Quare ad ipsum confugit naturae ordinem, eumque prorsus efflagitare asseverat, ut simplex quoddam unum, idque per se constans, statuamus tres divinas personas, orbis hujus conditores, antecedere, easque capitis instar gubernare. Nec ignota fuisse videtur *Cyrillo Alexandrino*, qui *Proclum* aetate superat, *Jamblicho* vero junior est, haec veteris disciplinae *Platonis* corruptio & immutatio: non ita pridem enim post aetatem *Porphyrii* hanc esse natam ait sententiam, quam diximus. Afferam ipsa ejus verba: (†) Ἀλλ᾽ εἰ γε περιεργασμένοι καὶ πρὸς τοῦτο ἀντιλέγουσι, φάσκοντες μὴ δεῖν ΤΑΓΑΘΟΝ συναριθμεῖν τοῖς ἀπ᾽ αὐτοῦ. Ἐξῃρῆσθαι γὰρ ἀπὸ πά-

(*) In Timaeum Lib. II. p. 93. (†) Contra Jul. Lib. VIII. p. 371.

(g) *Vestigia*] Quonam tempore coeperit, quibusque natum sit auctoribus dogma illud *Procli* & aliorum ex genere Platonico, quod divinae Triadi reliquorum Platonicorum principatum detrahit, & supra illam summum aliquem Deum eminere sciscit, haud equidem audeo constituere. Viro autem doctissimo, qui post aetatem concilii Nicaeni a Platonicis, odio religionis Christianae inflammatis, illud excogitatum esse sibi persuadet, nullo modo assentior. Post concilium Nicaenum, quum ubique jam floreret *Christi* religio, parum verisimile est, Platonicos dedita opera veterem sectae suae doctrinam pervertisse, ne commune aliquid ea cum praeceptis Christianorum habere videretur. Namque id aetatis multum hujus familiae intererat, ne tota videretur a disciplina Christiana, quae late regnabat, summorumque imperantium auctoritate nitebatur, abhorrere. Quam ob caussam praecipui sectae hujus magistri ac duces, *Hierocles*, *Themistius*, & alii, multo id egerunt diligentius, ut scita sua ad normam accommodarent Christianae religionis, quam ut perpetua utramque disciplinam discordia disjungi docerent. Exstant vero jam diu ante *Jamblichi* & *Procli* tempora dogmatis, de quo nunc agimus, vestigia. De *Philone* nunc tacebo: quem tamen supra jam ostendi non tam tres, quam quatuor divinas numerasse naturas: adducam vero *Hermetis* locum a *Cyrillo Alexandrino* servatum, in quo unum illum Deum, tribus principiis secundariis majorem, animadvertisse mihi videor: Λέγει δὲ καὶ Ἑρμῆς ἐν λόγῳ τρίτῳ τῶν πρὸς Ἀσκληπιόν· οὐ γὰρ ἐφικτόν ἐστιν εἰς ἀμυήτους τοιαῦτα μυστήρια παρέχεσθαι· ἀλλὰ τῷ νοῒ ἀκούσατε· ἓν μόνον ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἔστιν ἀεὶ νοῦς νοὸς φωτεινός, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ τούτου ἑνότης, αὐτοῦ ἑαυτῷ ὤν, ἀεὶ τῷ ἑαυτοῦ ΝΩΙ, καὶ ΦΩΤΙ, καὶ ΠΝΕΥΜΑΤΙ πάντα περιέχει. *Ait etiam Hermes sermone tertio ad Asclepium: Fieri non potest, ut in*

πάσης κοινωνίας διὰ τὸ εἶναι ἁπλοῦν πάντη καὶ ἄδεκτόν τινος συμβάσεως· ἀπὸ δὲ τοῦ ΝΟΥ (ἀρχὴ
γὰρ οὗτος) τὴν τριάδα μίαν σωθῆναι *At praedicti illi huic adversantur doctrinae* (*Porphy-
rii* nimirum & Platonicorum veterum.) *Dicunt enim, bonum non esse iis rebus connu-
merandum, quae ab eo proficiscuntur. Exemtum esse illud ab omni communione, propter-
ea quod simplex omnino sit nulliusque compositionis capax. A* MENTE *vero (haec enim
principium est) Trinitatem unam procedere.* Intereſt nonnihil inter hanc, quam *Cy-
rillus* exponit, & *Jamblichi* ſententiam. Hic enim primam, quae ſimplex illud
unum excipit, divinae Trinitatis perſonam τἀγαθὸν, ille vero νοῦν ſeu *mentem* vo- 734
cat. Verum tota haec de verbis eſt diſſenſio: neque aliter etiam, atque ipſi, [a]
hac de re cenſet, qui poſt eos vixit, *Proclus.* Quocirca nullum mihi eſt dubium,
quin poſt concilii Nicaeni tempora & *Athanaſii* aetatem, quum a doctoribus Chris-
tianis dogma de Trinitate accuratius expoſitum & communitum eſſet, idemque
acrius & vehementius urgeretur, quam antea, *Jamblichus* aliique ſcholae Plato-
nicae magiſtri, quos ſanctiſſimae religionis noſtrae odium urebat, *Platonis* de Tri-
nitate placita, quae in ſua Chriſtianos commoda trahere graviter ferebant, tum
primum plane refinxerint ac immutaverint. Hi ergo primi quatuor inducebant
perſonas, rejectis tribus *Platonis* principiis: quarum quidem primam ceteris nega-
bant parem eſſe, neque tribus reliquis connumerari volebant. Omnes autem,
gradu licet differrent, univerſales tamen eſſe, aut totam rerum univerſitatem com-
prehendere, id eſt, infinitas & omnipotentes eſſe, nullam contra ad res perti-
nere creatas, tuebantur. Certe ante tempora haec, aut *Jamblichi* aetatem, nemo
unus Platonicorum vel ſomniando in eam cogitationem incidit, ut ſibi quatuor eſſe
hypoſtaſes ſtatuendum putaret, quarum una tribus ceteris praeſtantior eſſet &
excellentior. *Plotinus* ſine ullo circuitu neque plures neque pauciores tribus eſſe
perſonis poſſe decernit. Ipſe *Proclus* majores de tribus tantum Diis philoſophatos
eſſe non diffitetur. *Numenius* denique, qui utrumque anteit aetate, ipſum *Socratem*
jam ante *Platonem* tres profeſſum eſſe Deos, id eſt, tria rerum principia ſeu hypo-
ſtaſes, affirmat: (*) τρεῖς θεοὺς τιθεμένου Σωκράτους: qua in re Pythagoreorum ſequu-
tus eſt (*g*) veſtigia.

Is

(*) Ap. Euſebium Praep. euang. Lib. XIV. C. 5. (p. 728.)

in rudes & non initiatos haec myſteria efferantur; ſed mente audite: Una erat tantum lux intellectualis ante lucem intellectualem, & eſt ſemper mens mentis clara & illuſtrans, nec aliud quidquam erat, quam hujus unitas, ſemper in ſe ipſa exſiſtens, ſemper ſua ipſius mente, & luce, & ſpiritu omnia complectitur. Cyrillus Lib. I. adv. Julian. p. 35. Ab ipſo *Hermete* haec eſſe verba profecta, tueri nolim: at *Jamblichi* aetate hoc eſſe teſtimonium antiquius, qui *Hermetis* novit ſcripta, dubitaturum eſſe opinor neminem. Meminit autem *Hermes* hic, quisquis demum fuerit, unius ſimpliciſſimi ſupremique luminis, quod νοῦν νοός, *mentem mentis*, appellat. Huic poſtea lumini tria ſubjicit alia, νοῦν, φῶς, & πνεῦμα, *mentem, lumen, & ſpiritum*, quum ſummum lumen *ſua mente, luce, ac ſpiritu* gubernare ac complecti univerſa tradit. Unum ergo hic habemus Deum, quo nihil eminentius, tresque naturas minores, quibus mundi ab eo gubernatio & praefectura commiſſa eſt. Quid? quod nec ipſi majorum quaſi gentium Platonici valde ab hoc dogmate fuiſſe alieni videntur. Supra *Plotinum, Porphyrium, Amelium* animam mundi duplicem effinxiſſe ingenio vidimus, alteram coeleſtem, & ab omni remotam materia, alteram vero in materiam immerſam, & per eam fuſam & intentam. Mundi vero animam qui binas in naturas ſecant ac dividunt, aut nullo aut exiguo ſane diſcrimine diſtant ab illis, qui tribus principiis unum ſummum Deum praeficiunt: utrisque quatuor ſunt rerum principia, tametſi non eodem modo animi ſui de illis ſenſa explicent. Fateamur igitur, nec a *Jamblicho* poſt concilii Nicaeni tempora, nec a *Proclo*, quod *Dion. Petavius Lib.* I. *de Trinit. Cap.* 1. *§.* 4. *ſ. p.* 15. *ſ. Tom.* II. *Dogm. theol.* ſibi perſuaſit, fluxiſſe hanc ſententiam, ſed multis annis his philoſophis antiquiorem eſſe. Cauſſam ſi quis quaerat ex me, quae Platoni-

cos

735 [a] Is ipſe *Proclus*, quem diximus, praeterea non modo *Henades* & *Noës* illas comminiſcebatur, de quibus ſupra expoſuimus, verum etiam certas quasdam alias excogitabat Trinitates, unam exempli cauſſa, quam ex prima eſſentia, prima vita, & prima intelligentia conſtare dicebat, nec non alias quasdam, de quibus nunc commentari nolo: ex quibus, quanta fuerit ingenii ejus ſcabies, per ſe liquet. Atqui haec hominis temeritas veterem illam & divinitus traditam de *tribus hypoſtaſibus principalibus* doctrinam prorſus adulterabat, conturbabat, nativoque nitore atque caſtitate ſua plane denudabat.

Iſtum igitur res Chriſtiana fructum cepit ex hac conſenſione veterum praeceptorum *Pythagorae Platonis*que de tribus in Deo perſonis, & eorum, quae *Chriſti* probant diſcipuli, ut philoſophi Diis olim amici citius ad Chriſtiana ſe conferrent ſacra, quam feciſſent alioquin, ſi toto genere disjuncta fuiſſet *Platonis* & *Chriſti* diſciplina. Eſt vero & alia concordiae hujus opportunitas, quae ad noſtra quoque permanat tempora, & haud dubie ſapienti conſilio a Deo proviſa fuit. Sunt ingenia, quibus temeritas & arrogantia ſapientiae loco eſt, quae dogmate de Trinitate audacter clamant nihil eſſe a vera ratione remotius: negant, quemquam mortalium vim ejus ingenio comprehendere poſſe: inter res denique, quae nullo modo fieri queant, totum hocce referunt, quod de tribus in Deo perſonis dicitur. Atque haec nonnullos eorum opinio impulit, ut, Chriſtiana religione omnique divinae patefactionis auctoritate ſpreta & repudiata, in eorum caſtra concederent, qui *Deiſtae* vocari ſolent. Sunt alii, qui perhibere non verentur, doctrinae hujus vindices hominibus ad ſummam ſuperſtitionem rerumque creatarum cultum duces & auctores eſſe. Utrumque genus hoc ea, quae de cognatione Platonicae & Chriſtianae Trinitatis diſſeruimus, coërcent ac refellunt. Quid enim, quaeſo, his magis contrarium eſt ſententiis, quam quod veterum philoſophorum ingenioſiſſimi & perſpicaciſſimi, Platonici & Pythagorei, quos nulla vis, ut ita ſentirent, conſtringebat, qui nullis inſtructi erant divinis litteris, quarum fortaſſis auctoritate acies mentis eorum praeſtringeretur, qui denique libere animorum ſuorum ſenſus & dictata rationis explicabant & ſequebantur, non modo divinitatem tribus contineri perſonis aeternis, nec creatis affirmarunt, ſed etiam dogmate hoc ita delectati ſunt, ut in eo fundamentum & initium reliquae omnis de Deo doctrinae conſtituerent?

Hactenus quae a nobis diſputata ſunt, ea veteres declarant & germanos *Platonis Pythagoraeque* diſcipulos neque ullam Trinitatis ſuae perſonam ſibi ſoli eſſe relictam & ab reliquis divulſam crediediſſe, neque etiam pro θεοῖς eas γεννητοῖς aut *Deis creatis* habuiſſe, verum omnes naturas putaſſe non creatas eſſe, aeternas, neceſſario exſiſtentes, immutabiles, univerſales, id eſt, infinitas & omnipotentes, cauſſas denique, principia, & conditores totius terrarum orbis. Ex his autem effici-

cos in hanc opinionem detruſerit, equidem immoderatum illud ſubtilitatum ſtudium & immenſam res ignotas edifferendi cupiditatem, quae ſemper in hoc genere exſtitit, ad hanc etiam eos duxiſſe ſententiam, reſpondebo. Viderint tamen ſapientiores, an, quae jam afferam hac de re, ſibi ſatisfaciant. Primum Platonici certi erant, tres eſſe poteſtates, ut loquebantur, δημιουργικάς ſeu tres naturas divinas conſtructioni & gubernationi hujus univerſitatis praefectas. Quidquid vero rem quamdam comparat, curat, tuetur, gubernat, & continet, aut ad rei cujusdam compoſitionem & adminiſtrationem confert aliquid, id neceſſe eſt vim aliquam intelligendi & operandi habeat. Eo igitur quum Platonici ingenii ſui acie ſeſe extuliſſent, ut ſummum Numen omni vacare intelligentia, ſapientia, cura, & operatione praeciperent, quod multos feciſſe aliquoties jam animadvertimus, conſe-

citur, quod iidem singulas divinitatis personas divinis affecerunt honoribus, id nullo modo argumento esse, eos in Deorum plurium cultoribus numerari debere. Ego vero hoc de Platonicorum Trinitate argumentum propterea tanto studio sum persequutus, quoniam infra, quum ad religionis Christianae ventum erit defensionem, non plane nullum nobis haec disputatio fructum afferet. Ibi enim ostendendum nobis erit, quum eo potissimum consilio coelo demissa sit religio haec, ut 736
perversissimis gentium superstitionibus, quae naturas creatas Deorum loco cole- [a]
bant, modus poneretur, fieri nulla ratione posse, ut propter cultum, quem Servatori *Jesu Christo*, & Trinitati, patri, filio, & spiritui sancto exhibent Christiani, ejusdem criminis & insanae religionis insimulentur. Neutram enim harum personarum divinarum, si eos audiemus, qui recte Christianae disciplinae naturam perspiciunt & intelligunt, in rebus creatis haberi: tametsi, qui *Arii* amplectuntur placita, binas posteriores in rerum conditarum ordinem referunt. Haec una certe potissimum ratio mentes veterum inflammabat doctorum, ut tanto studiosius *Arii* factionem debellarent, quod, si ea vinceret, fore intelligebant, ut *Christi* religio, quam Deus ad exstirpandum & evertendum plurium Deorum cultum largitus erat hominibus, ejusdem vitii & delicti rea fieret, quod in reliquis populis deletum & exstinctum esse Deus cupiebat. Exstant, quibus hoc probare possem, plurima *Athanasii*, *Basilii*, *Gregorii Nysseni*, *Gregorii Nazianzeni*, *Epiphanii*, *Chrysostomi*, *Hilarii*, *Ambrosii*, *Augustini*, *Faustini*, & *Cyrilli Alexandrini* testimonia: qui quidem omnes *Arium* & sectatores ejus, quia verbum, aut Dei filium, nostrumque Servatorem *Jesum Christum*, quem in creatis contendebant esse naturis, divinis decorabant honoribus, idem asseverant admittere crimen, quod in reliquis populis *Christi* ferre nolebat disciplina. Unus ex multis nobis sufficiet *Athanasii* locus ex *quarta in Arianos Oratione*, qui memoratu prae ceteris dignus est (*): Διατί οὖν οἱ Ἀρειομανῖται, τοιαῦτα λογιζόμενοι καὶ νοοῦντες, οὐ συναριθμοῦσιν ἑαυτοὺς μετὰ τῶν Ἑλλήνων; καὶ γὰρ κἀκεῖνοι, ὥσπερ οὗτοι, τῇ κτίσει λατρεύουσι παρὰ τὸν κτίσαντα τὰ πάντα θεόν. —— εἰ δὲ οἱ μὲν Ἕλληνες ἑνὶ ἀγενήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς λατρεύουσι, οὗτοι δὲ ἑνὶ γενητῷ καὶ ἀγενήτῳ, οὐδ᾽ οὕτω διαφέρουσιν ἀλλήλων· ὅ τε γὰρ παρ᾽ αὐτῶν λεγόμενος εἷς γενητὸς ἐκ πολλῶν ἐστι, καὶ οἱ πολλοὶ δὲ πάλιν τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν τῷ ἑνὶ τούτῳ φύσιν ἔχουσι, καὶ οὕτως γὰρ κἀκεῖνοι κτίσματά εἰσιν· ἄθλιοι καὶ πλέον ὅσον ἐβλάβησαν κατὰ Χριστοῦ φρονοῦντες· ἐξέπεσον γὰρ τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν μὲν Ἰουδαίων προδοσίαν ὑπερέβησαν ἀρνούμενοι τὸν Χριστὸν, τοῖς δὲ Ἕλλησι συγκυλίονται, κτίσμασι καὶ διαφόροις θεοῖς λατρεύοντες οἱ θεοστυγεῖς. *Cur igitur Ariani, quum hoc in sensu sint, sese non annumerant gentilibus? siquidem ambo plus creaturam colunt, quam Deum, qui omnia creavit ac condidit. —— Quamvis enim ethnici uni serviunt Deo increato, & multis creatis; illi autem* (Ariani) *uni Deo increato, & alteri creato; haud tamen multum discriminis inter eos & ethnicos intererit. Namque is alter Arianorum Deus, quem creatum censent, unus est ex multitudine Deorum gentilium: & vicissim gentiles Dii eamdem, quam iste Deus Arianus,*

(*) P. 468. 469.

sequens erat huic opinioni, ut eumdem ab omni procuratione hujus orbis plane segregarent, atque a naturis creatricibus, quarum tres tamen esse volebant, removerent. Trita deinde erat Aegyptiorum & omnium fere philosophorum orientalium sententia, quam gens Platonica suam fecerat, summi Numinis naturam ita esse reconditam & abstrusam, ut nemo unus mortalium de ea disserere & verba facere valeat. Atqui de tribus, quas vocabant, *hypostasibus archicis*, de bono, de mente, de spiritu non pauca dudum erant disputata, & quotidie plura satis commode ac perspicue disputabantur. Quocirca, ne sibimet ipsis refragari, primariumque illud magistri sui de divina ratione dogma

nus, naturam habent; creaturae enim sunt. Miseri homines, & quam maximo damno mulctati, qui de Christo male sentiunt. Exciderunt enim a veritate, & Judaeorum proditionem transcendunt, dum Christum abnegant, & cum ethnicis volutantur, creaturis diversisque Numinibus servientes. His in verbis unum est, quod praeteriens veluti illustrabo. Quod *Paulus* de populis perhibet verae religionis ignaris, idem de Arianis pronuntiat *Athanasius*, eos τῇ κτίσει λατρεύειν παρὰ τὸν κτίσαντα. Accusationis autem hujus hanc vim non esse puto, Arianos plus re vera honoris detulisse rebus conditis, quam conditori. Etenim constanter professi sunt Ariani, minorem sese honorem *Christo*, verbo seu filio Dei, quippe quem creatum ducebant esse, exhibere, quam patri seu conditori ejus. Igitur aut hoc exprobrare *Athanasium* arbitror Arianis, eos rem creatam, praeter creatorem, venerari, aut vero illud, eos in loco creatoris, qui solus honores jure divinos poscere potest, naturas creatas adorare. Quod idem rursus *Athanasius* Graecos omnes seu Deorum cultores affirmat ἑνὶ ἀγεννήτῳ, *uni Deo non creato*, supplicare, id argumento videtur esse, tres eum Platonicorum personas, quas omnes hi philosophi non esse creatas tuentur, non secus, ac unum integrumque Deum, spectari (*h*) voluisse.

Verum haec leviora sunt. Quae nos in primis animadvertenda ducimus esse in hoc *Athanasii* dicto ceterisque veterum locis, quibus comparationem instituunt inter Arianos & Deorum amicos, illosque, quoniam *Christum*, verbum seu filium Dei, tametsi naturis eum annumerarent factis & creatis, divino honore prosequebantur, eodem sese crimine, quo hos, commaculare statuunt, sequentia sunt. Primum ingenue profitentur, qui sic aggrediuntur Arianos, veteres populos non
733 multitudinem quamdam Deorum per se exsistentium, nec ulli subjectorum capiti,
[b] coluisse, sed unum tantum suspexisse Deum aeternum ac per se necessario exsistentem, cetera Numina omnia naturas duxisse creatas esse. *Athanasius* loco, quem produximus, diserte perhibet, Graecos seu Deorum cultores ἑνὶ ἀγεννήτῳ καὶ πολλοῖς γεννητοῖς λατρεύειν, *uni Deo non creato, multis vero creatis servire.* Reliqui vero, qui Arianos cum Deorum cultoribus componunt, idem, dum id faciunt, confitentur. Quod si enim veteres populi verae religionis ignari plures venerati Deos essent initii omnis expertes, neque Deo principi subditos, contra jus fasque Ariani, quibus hoc crimen adscribi haud poterat, cum illis collati fuissent. Verum copiose satis supra jam testatum fecimus, Christianorum doctores tam ante, quam post concilii Nicaeni tempora idololatriam & inanium Deorum cultum non situm esse judicasse in multorum Deorum ejusdem gradus, naturae, ordinis, & dignitatis, sed in unius Dei ex se ipso exsistentis, & multorum Numinum inferiorum certo tempore conditorum veneratione. Liceret idem, si vellem, novis hic demonstrare testimoniis. *Gregorii Nazianzeni* ex *Oratione* XXXVII. haec sunt: (*) Τί δαί; οὐχὶ καὶ παρ' Ἕλλησι, φαῖεν ἄν, μία θεότης; ὡς οἱ τὰ τελειότερα παρ' ἐκείνοις φιλοσοφοῦντες. *Quid autem? dixe-*

(*) (P. 601. T. I. Opp.)

dogma convellere viderentur, supra tres hypostases suas summi Numinis naturam collocabant; de quo silere potius, quam loqui, suos jubebant, eo quod nulli in eam intueri liceat. Alias ex ipsis interioribus philosophiae Platonicae recessibus eruere rationes, si vellem, forte possem. Sed quid opus est, omnes absurdorum dogmatum, quibus familia favit Platonica, rationes & caussas in numerato habere?

(*h*) *Voluisse*] Quae ad haec melius dijudicanda valent, ea supra jam explicata sunt, & aliquoties repetita.

(*i*) *Irenaeum*] Aut nimius opinionis, quam ad-

dixerint fortasse: nonne apud ethnicos quoque deitas una est? ut docent, qui plenius apud illos & perfectius philosophantur. Nullum vero illustriorem ac evidentiorem novi ad hanc rem probandam auctorem, quam (*i*) *Irenaeum*, qui de populis Deorum plurium venerationi deditis sic disserit: (*) *Ita creaturae potius, quam creatori, serviebant, & his, qui non sunt Dii, ut primum deitatis locum attribuerent uni alicui & summo fabricatori hujus universitatis Deo.* Deinde *Athanasius* omnesque reliqui doctores recte de re divina sentientes, qui Arianos ista, qua dixi, ratione violatae majestatis divinae postularunt, id simul indicant, fieri omnino posse, ut illi, qui unum summum venerantur Numen, orbis totius conditorem, superstitione tamen sese contaminent, & vitia populorum imitentur plures Deos adorantium. Nam & Arianos uni summo Deo supplicasse, controversia vacat, & idem nationes fecisse, quibus fas videbatur multis servire Diis, non inficiantur doctores hi. Tertium, quod observamus, hoc est: *Athanasius* & quotquot, praeter eum, Arianos aggressi sunt Christianorum coetuum antistites cunctos illos *idololatriae* pronuntiant reos esse, qui naturam aliquam creatam, cujuscumque demum ea generis sit, precibus & divinis honoribus afficiunt, etiamsi dicant, sese non eumdem illi, quem supremo Numini, honorem deferre, seu, ut recentiori utar distinctione, non λατρείαν, sed δουλείαν tantum adversus eam observare. Certum enim est, *Arium* cum sectatoribus minus honoris in *Christum* seu filium verbumque Dei contulisse, utpote quem creatum esse putabat, certo tempore factum, mutabilem, multum denique a perfectione summa semotum, quam in aeternum illum Deum, a quo cuncta fatebatur esse comparata, ipsumque filium conditum. Quid? quod iidem concedunt doctores Christiani, ipsos populos illos, qui Diis pluribus officium & cultum tribuebant, πολλοὺς γενητοὺς θεοὺς, *multos Deos suos*, quos in naturis numerabant creatis, minori religione atque studio prosequutos esse, quam ἓν illud ἀγένητον, *unum illum Deum nec creatum nec genitum.*

Quod si itaque Ariani, qui hoc nihil antiquius habebant dogmate, Deum esse unum, eo tamen nomine in gravissimam incurrerunt reprehensionem, & laesae majestatis divinae a Christianis doctoribus insimulati sunt, quod *Christum* seu filium & verbum Dei, quem rerum tamen creatarum eximi nolebant ordine, inferiori quodam cultus & honoris genere prosequerentur, hos multo magis par erit flagitii istius accusare, qui alias ex naturis creatis, coelestes verbi caussa genios, mentesque hominum defunctorum, divinis excipiendas sibi ducunt honoribus. Nec id quidquam proderit illis ad hanc contumeliam profligandam, quod his naturis 734 [b]
multo minus a se tribui honoris & reverentiae dictitant, quam summo & infinite potenti Deo, cujus interminata virtus ac potentia omnia procreavit & finxit, quae cernimus. *Arius* enim ejusque amici, quamvis filium seu verbum Dei ducerent creatum esse, omnium tamen eum naturarum, quas Deus condidit, principem, glo-

(*) Lib. II. Cap. 9. (p. 129. ed. Grabii, p. 126. ed. Massueti.)

adoptaverat vir doctissimus, amor, aut memoriae, cui se commisit haec litteris mandans, debilitas effecit, ut hunc *Irenaei* locum alium hic exhiberet, quam in omnibus legitur codicibus. Ipsa *Irenaei* verba, ut hodie Latine versa exstant, haec sunt: *Illi enim creaturae potius, quam creatori, servientes, & his, qui non sunt Dii, verumtamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori hujus universitatis Deo.* Non ineptus prorsus est, hoc si modo legatur, iste locus ad sententiam illam probandam, quam probatam cupit vir eximius: sed nec tamen ita aptus & idoneus, uti foret, si talis esset, qualis hic exstat ab eo productus.

glorisissimam, & excellentissimam esse pugnabant, qua Deus, tamquam instrumento, usus esset in reliquis rebus omnibus, geniis hominumque mentibus procreandis. Ergo hi, si eam propter caussam, quod filium seu verbum ipsius Dei inferiori quodam cultus genere honorandum sibi esse putarent, cum illis compositi sunt, qui unius Dei gloriam & majestatem violant, quis illis, obsecro, advocatus veniet, qui ceteris naturis, quas filius Dei fecit, geniis nimirum & defunctorum hominum manibus rem sacram non verentur facere? Huc accedit, quod verbum seu filius Dei, tametsi sic olim Arianis videretur, ad res conditas & factas nullo modo pertinet, atque in sacris litteris cultu divino & religione nostra dignus sine ulla controversia pronuntiatur. (*) *Adorate eum, omnes Dii*, sancti vatis vox est. Ex quo quidem apparet, Arianos, si quis falsas eorum spectet opiniones, omnino quidem in divinam legem de uno Deo colendo graviter peccasse, attamen, si ex sacris litteris pietas eorum erga Servatorem nostrum aestimanda sit, totos ab hoc crimine abesse. At qui mentes defunctorum hominum & coelestes genios precibus & officiis adeunt, his nulla patet omnino ad defensionem facinoris, quod admittunt, via. Atque hoc in loco non possum, quin animadverti jubeam, doctores antiquos nescivisse plane distinctionem illam, quam hodie quidam tam enixe & studiose inculcant, divini cultus in λατρείαν & δουλείαν: quarum quidem illam summo Numini propriam esse perhibent, quod tamquam naturam per se exsistentem & infinite potentem, seu conditorem rerum omnium & parentem venerari fas sit; hanc vero inferius illud reverentiae genus esse dicunt, quod rebus etiam a Deo creatis adhibere liceat. Nihil harum subtilitatum in mentem venit antiquis doctrinae Christianae tutoribus: quippe qui generatim decernunt, nulla distinctionis alicujus ratione habita, divinos honores soli Deo, rerum omnium parenti, nec ulli rerum creatarum, deferendos esse. Confirmabo, quae dixi, luculento *Athanasii* pronuntiato ex *tertia* ejus *Oratione*: (†) Εἰ γὰρ ὡς τῇ δόξῃ ὑπερέχων προσεκυνεῖτο, ἔδει τὸ ἕκαστον τῶν ὑποβεβηκότων τὸ ὑπερέχοντα προσκυνεῖν· ἀλλ' οὐκ ἔστιν οὕτως· κτίσματι γὰρ κτίσμα οὐ προσκυνεῖ, ἀλλὰ κτίσμα θεόν. *Si enim* (Christus) *ideo tantum adoraretur, quia gloria nobis & dignitate sublimior est, par esset, ut omnia, quae inferioris sunt naturae, supplicarent illis, quae celsiorem habent indolem. Sed res longe secus sese habet. Creatura enim creaturam non adorat, sed Deum.* Adorationis vero & cultus divini duplex qui genus esse volunt, quorum unum λατρείαν dicunt, alterum δουλείαν, hi statuant, necesse est, non solum rerum omnium conditorem invocandum esse, verum omne illud generatim cultu quodam affici posse, quod homine majus est & excellentius. His ergo *Athanasius* hic aperte bellum movet. Ariani, quo hanc recte sentientium accusationem, quam exposuimus, depellerent, humanam tamen *Christi* naturam, quam nemo non creatam esse fateretur, ab adversariis suis adorari, respondebant. Cui exceptioni quomodo sanioris doctrinae studiosi occurrerint, ipsis *Athanasii* ex verbis operae pretium erit intelligere: (§) Οὐ κτίσμα προσκυνοῦμεν· μὴ γένοιτο· ἐθνικῶν γὰρ καὶ Ἀρειανῶν ἡ τοιαύτη πλάνη· ἀλλὰ τὸν κύριον τῆς κτίσεως, σαρκωθέντα τὸν τοῦ θεοῦ λόγον προσκυνοῦμεν· εἰ γὰρ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν μέρος ἐστὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ θεοῦ γέγονε σῶμα, καὶ οὔτε τὸ τοιοῦτον σῶμα καθ' ἑαυτὸ, διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ λόγου, προσκυνοῦμεν, οὔτε τὸν λόγον προσκυνῆσαι θέλοντες, μακρύνομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς σαρκός· ἀλλ' εἰδότες τὸ, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, τοῦτον καὶ ἐν σαρκὶ γενόμενον ἐπιγινώσκομεν θεόν. *Nos minime rem creatam adoramus: absit hoc cri-*

(*) (Ps. XCVII. 7. 8. coll. Ebr. I. 6.) (†) (P. 194. T. I. Opp.) (§) Ad Adelph. p. 157. (T. I. Opp.)

crimen a nobis: ethnicorum & Arianorum hic error est: sed dominum rerum creatarum, verbum Dei, quod carnem induit, adoramus. Nam tametsi caro ipsa per se pars sit rerum creatarum, attamen Dei corpus facta est, neque nos corpus hoc, divulsum & secretum a verbo, adoramus: quemadmodum vicissim verbum adoraturi, minime verbum a carne longe removemus. Sed quum sciamus illud, quod scriptum exstat: Verbum caro factum est, verbum illud in carne versans ut Deum intuemur. Interjectis aliis, in eamdem haec scribit sententiam: Καὶ γινωσκέτωσαν, ὅτι τὸν κύριον ἐν σαρκὶ προσκυνοῦντες, οὐ κτίσματι προσκυνοῦμεν, ἀλλὰ τὸν κτιστὴν, ἐνδυσάμενον τὸ κτιστὸν σῶμα. *Sciant illi tandem, nos, qui dominum in carne adoramus, non creaturam adorare, sed creatorem corpore creato indutum.* Atque hac adducti sunt ratione doctores Christiani, ut consequenti tempore *Nestorium*, qui carnem sejungebat a verbo, id est, divinam *Christi* naturam ab humanitate 735 [b]
ejus, neque talem utriusque naturae communitatem & conjunctionem, qualem decet, profitebatur. quum nihilo tamen minus Servatorem nostrum *Jesum Christum* deprecaretur, ἀνθρωπολάτρην, *hominis adoratorem* aut *idololatram*, salutarent. Quid multa? Qui existimant, propterea satis sese purgatos esse a crimine contemtae legis divinae de uno Deo colendo, quod sanctorum animas & coelestes genios non eodem genere religionis prosequantur, quo supremum Numen, atque hoc rerum omnium parentem & conditorem, naturamque per se necessario exsistentem, cetera vero, quae colunt, naturas ab hoc creatas esse fateantur, illi talem obtrudunt nobis idololatriae notionem, qualem nemo sanus & sui compos temere recipiet. Etenim eum unice assumunt plurium Deorum cultorem dicendum esse, qui plures uno Deos infinite potentes & rerum omnium creatores esse putet, atque res a Deo creatas pro ejusmodi habeat rerum omnium architectis & fabricatoribus. Id vero est perhibere, neminem hujus flagitii reum esse, nisi eum, qui res credat, quae fieri nullo modo possunt, & toto genere disjunctae sunt. Ita qui statuunt, illi omnes criminis hujus expertes esse pronuntiant, qui unum tantum summum Numen, unumque totius orbis conditorem venerantur: qua quidem in re totam veterum Christianorum de sceleris hujus natura sententiam evertunt ac deserunt.

Hactenus eos repressimus ex Dei religionisque comtemtoribus, qui multitudinem nobis opponunt Deorum, quos antiquitas coluit, ut notionem unius Dei non esse natura in hominum animis informatam efficiant. Copiose scilicet & luculenter docuimus, illos saltim, quibus olim major fuit quaedam humanitatis & eruditionis copia, in hac omnes fuisse sententia, unum tantum esse supremum Numen, istamque Deorum turbam, quam venerati dicuntur esse, nullam esse magnam partem aut commentitiam. Unum enim Deum variis tantum compellarunt nominibus, aut multis sub vocabulis & notionibus, a virtutibus & factis divinis ductis, unum praepotentem Deum coluerunt. Fuisse quidem non inficiati sumus, qui reapse multos Deos observarunt & adorarunt: at neminem simul demonstravimus exstitisse, quin hos Deos omnes inferiores & certo tempore factos duceret, uniusque summi Numinis voluntati & potentiae universam eorum familiam subjiceret.

Nolim tamen, haec ita quisquam interpretetur, ac si neminem umquam mortalium confidenter affirmem in hanc incidisse amentiam, ut plures esse Deos secum statueret ex se ipsis exsistentes & originis omnis nescios. Humanam enim rationem quum adeo videamus depravatam esse & debilitatam, ut, tametsi omnes homines natura anticipationem quamdam Dei sine ulla institutione habeant, quidam

ta-

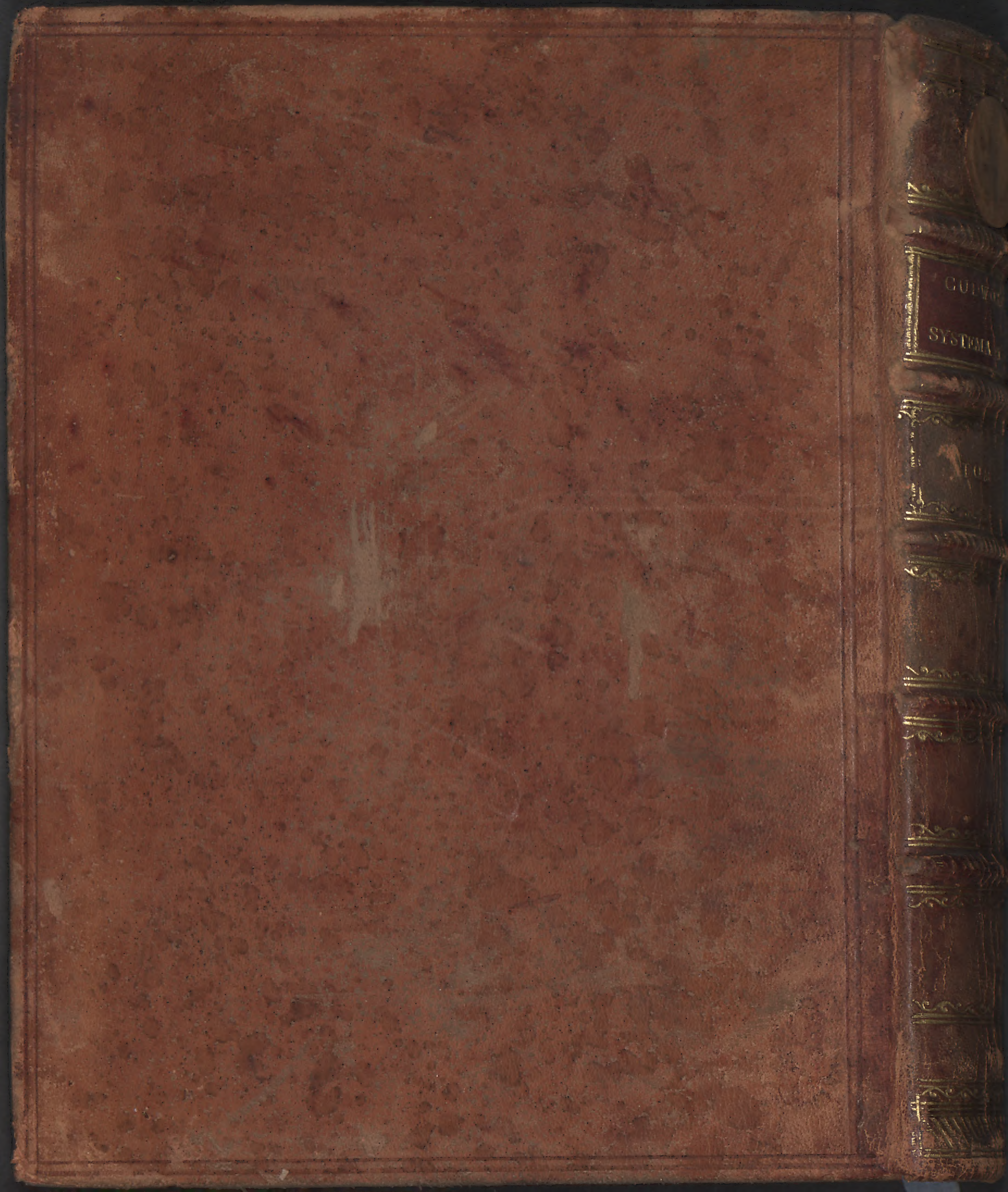
tamen ita prolapſi ſint, ut Deum penitus de medio tollerent, religionemque funditus delere ſtuderent, quis, quaeſo, tantum ſibi ſumſerit, ut nullos umquam exſtitiſſe pugnet, qui plures eſſe Deos ejusdem gradus & dignitatis inepte ſibi perſuaderent? Nihilo tamen minus eorum, qui plures Deos profeſſi ſint inter ſe pares, ac ſimul oculis noſtris ſubductos, nulla mihi quidem licuit usquam exempla offendere, ſi ab illis diſceſſerim, quibus duo rerum principia fingere viſum fuit, bonum alterum, alterum vero malum. At *Philo* aliique nonnulli, certi fuiſſe videntur, tantam nonnullorum inter veteres fuiſſe dementiam & ſtuporem, ut multos Deos ſtatuerent eſſe prorſus inter ſe ſimiles & aeternos, verum ſpectabiles, ſolemque, lunam, ceterasque ſtellas omnes ejusmodi eſſe Numina, putarent. Cujus generis ſi quidam olim fuerunt, neque hi auctores, quod ſaepius tamen illis uſu venit, lapſi ſunt; id omni tamen vacat dubio, inſignem eorum fuiſſe paucitatem. Inter tot enim barbaras nationes, quas vel olim floruiſſe accepimus, vel ex eo tempore, quo navibus ad ultimos Indos accedere auſi ſumus, cognovimus, vix ulla reperta eſt, quae non unum eſſe ſummum, altiſſimum, & infinite potentem Deum ſtatueret.

Igitur, quae adhuc a nobis diſputata ſunt, ea ſatis habere roboris opinamur ad ea infringenda & proſternenda, quae adverſus Dei notionem comminiſcuntur, qui Deum eſſe nolunt. Neque tamen nego, me, quum argumentum capitis hujus
736 litteris mandarem, plura conſtituiſſe de variis veterum populorum Numinibus, ſive
[b] veris, ſive fictis, multifariisque religionibus, quibus gentes olim ſeſe alligarunt, diſſerere, quo Chriſtianae religionis veritatem & divinitatem ab adverſariorum ejus importunis inſultibus vindicarem. Hoc enim in primis ſanctiſſimae huic religioni propoſitum fuiſſe, ut impias populorum ſuperſtitiones, qui rebus creatis, ſpreto ac neglecto creatore, ſerviebant, infinitamque ſibi fingebant variorum Numinum turbam, radicitus evelleret & exſtirparet, neminem in diſceptationem vocaturum eſſe, arbitror.

Verum doleo, diſputationem hanc opinione mea longius productam eſſe, atque caput hoc juſtae magnitudinis fines dudum exceſſiſſe: quod quidem obſtat, ne hoc volumine totum argumentum, quod inſtitui, comprehendam, argumentisque factionis illius, quae ipſi Deo bellum indicere non pertimeſcit, quod quidem animo propoſueram, copioſe & ex omni parte ſatisfaciam. Itaque finem hic diſputandi facio, atque ea, quae ſuperſunt in capitis hujus argumento expedienda & declaranda, nec non plenam & abſolutam impiae familiae illius, quae Deum tollere cupit de medio, confutationem, ſi quidem ea neceſſaria erit, alii reſervo volumini, quod, ſi mihi vitam Deus, vires, & otium conceſſerit, hoc conſequetur. Interea tamen, ne prorſus defuiſſe videar propoſito meo, brevem atque compendiariam diſſolutionem omnium argumentorum, quibus cauſſam ſuam gens improba, quae Deo inſidiatur, exornare tentat, jam ſubjiciam.

SYSTEMA